

Cavalier Francesco Vargas Macciucca.

RADVLPHI CVDWORTHI SYSTEMA INTELLECTVALE

TOMVS II.

CONFVTATIO PHILOSOPHIAE EORVM, QVI DEVM ESSE NEGANT.

CAPVT QVINTVM

SECTIO PRIMA.

ARGVMENTVM.

INtroductio ad tractationem. §. *I.*

Primum Atheorum argumentum: Nullam Dei notionem animo informari posse. Notio vero Dei supra iam explicata est, ostensumque, Deum esse naturam intelligentem, per se ex omni aeternitate exsistentem, rerumque omnium caussam. Quae quidem in definitione nihil perplexi est vel obscuri. §. *II.*

Satis igitur hoc primum argumentum iam confutatum est. Sed ne conquerendi caussam profanum genus habeat, praetermissum esse aliquid eorum, in quibus caussae suae fundamentum collocant, sigillatim dispiciemus de argumentis, quibus notionem Dei impugnant. Haec vero quinque sunt numero. §. *III.*

Primum excipiunt, nullius rei notionem animo a nobis informari posse, quae sensibus nostris non sit exposita: multo vero minus eiusmodi rem vere exsistere, explorate cognosci posse. *Hinc ita respondemus: Tametsi Athei, praeter eam perceptionem, quae sensuum ope fit, nullam esse aliam scientiam vel cognitionem statuant; haec tamen sensuum perceptio in se spectata nec cognitio est, nec intelligentia. Nam si talis esset, quilibet, qui lucem ac colores videret, aut frigus & calorem sentiret, naturam lucis ac colorum, frigoris & caloris intelligeret.* §. *IV.*

Corpuscularis etiam philosophia, quam tantopere amant Athei Epicurei, perspicue demonstrat, esse sublimiorem aliquam animi facultatem, quae iudicium ferat de sensibus, errores eorum corrigat, atque res, quae in sensus cadunt, ad ficta & praecepta rationis revocet. Nulla perpessio apta est ad iudicium vel de semet ipsa, vel de aliis rebus ferendum. Ipse Democritus nonnunquam fatetur, sensus nihil esse, quam visum aliquod, nec absolutam rerum veritatem attingere. Quam ob caussam qualitates ex rerum, quae vere sunt, ordine eiicit, nec nisi visa esse nostra praecipit, eo quod intelligi nequeant. §. *V.*

Controversia caret omni, esse in animis nostris multarum rerum species, exempla & notiones, quae in sensus nostros nulla ratione incurrunt. Athei suas ipsi cogitationes non satis attendunt. Fictum hoc: Nihil est in intellectu, quod non antea fuerit in sensu, & falsum est, & ad Atheismum ducit. Quum in hominum mentibus notio insit naturae intelligentis & perfectissimae, quae res omnes effecerit ac condiderit, cui supplicandum esse decernunt: Athei tamen nullam sibi esse eiusmodi notionem affirmant, idque non alia de caussa, quam quod eam sensibus comprehendere non valent. Quam si viam sequi velint, non modo rationem ipsam & intelligentiam, appetitum & volendi facultatem, sed etiam ipsam sentiendi vim inter res referre poterunt, quae non exsistunt: nec enim horum aliquid sub sensus cadit, sed ea tantum sentiuntur & videntur, circa quae hae facultates occupatae sunt. Si Deus re vera corporeus esset, quod sibi temere nonnulli persuadent, ne sic quidem essentia eius, quae nihilominus praecipue in mente ac intelligentia consisteret, sensibus exposita foret. Esse vero quoque naturam corpore secretam, quae propterea nullis percipi queat sensibus, Deumque naturam esse eiusmodi, id alias latius demonstrabitur. §. *VI.*

Quod evidenter cognoscimus, haec vel illa corpora exsistere, id sine dubio sensibus acceptum est ferendum: at certitudo huius evidentiae non a solo nascitur sensu, sed ex ratione, quae sensui certo sese modo sociat. Sensus exactam & absolutam rerum veritatem non assequuntur, praeterea que falluntur & errant. Nos visa nostra, in quibus nihil veri est, nonnunquam pro rebus vere exsistentibus habemus: quod quidem non modo somniantibus, sed etiam vigilantibus illis, qui atra bile laborant, evenit. Ipsi Athei illi, qui corpusculis naturam rerum describunt, tales fatentur res exsistere, quae sensus minime pellunt: quales sunt atomi, membrana aut exuviae corporum, de quibus loquuntur, immo spatium incorporeum. Si nihil exsistere statuendum est, praeter id, quod in sensus incurrit, negandum quoque erit, mentem & animam exsistere: Deus magna illa mens est, quae totam rerum universitatem gubernat: ex qua mentes nostrae imperfectiores derivatae sunt. Ratio Deum illum, quem nulli cernunt oculi, ex operibus eius probat exsistere. §. *VII.*

Alterum Athei generis adversus notionem Dei argumentum hoc est: Ipsi, qui Deum esse volunt, Deum hunc a quoquam comprehendi posse negant. Quod autem a nullius comprehendi potest ingenio, id nullum est. *Hoc fortassis verum esse certo sensu concedi poterit, illud, quod nullo modo nobis concipere licet, aut in se ipso, aut saltim ad nos relatum, nihil esse. Protagorae dictum:* Quilibet homo mensura sibimet ipsi est rerum omnium, *eo sensu falsum est, quo ab hoc philosopho est adhibitum. Quodcumque exigua nonnullorum hominum intelligentia non omni ex parte capere potest, id non ideo statim ex numero rerum, quae vere sunt, eiici debet. Nihilo tamen minus anima, id quod decrevit Aristoteles, certa ratione est omnia. Etenim est ea vitreus quasi globus, aut mundus ex notionibus conflatus, in quo rerum omnium, quae in orbe terrarum exstant & versantur, imagines ac species reconditae sunt.* §. *VIII.*

Hoc autem ex toto falsum est: Illud, quod non omni ex parte comprehendi potest, propterea nullo modo concipi etiam posse, atque nihil ea de caussa esse. Nec enim nosmet ipsos omni ex parte comprehendimus, nec ullius rei vel naturae tam perfectam animis nostris notionem habemus impressam, ut nihil eius nos fugiat. Non ex toto mentiuntur Sceptici, quum in uniuscuiusque rei, ne ipsis quidem corporibus exceptis, essentia esse aliquid decernunt, quod incomprehensum nobis est. Veritas amplior est, quam ut a nostris capi queat mentibus. Solius praepotentis Dei, qui unus infinita valet sapientia, hoc proprium est, essentias rerum omnium perfecte comprehendere. Haud inde vero licet conficere, nullius rei notionem aut conceptionem in nobis esse. Esse potest in nobis perfectissimae naturae notio, etsi eam naturam per mentium nostrarum debilitatem & imperfectionem nobis comprehendere omnino haud liceat: non secus ac montem videmus ac tangimus, quem

bra-

brachiis tamen nostris totum complecti haud possumus. Quas ob caussas hoc Atheorum praeceptum: Illud nihil & nullum est, cui perfecte comprehendendo non pares sunt animi nostri multum a perfectione remoti, plane absurdum & veritati adversarium est. §. IX.

Tametsi Deus propter eminentissimas, quibus praeditus est, perfectiones longe minus, quam alia res, comprehendi potest; tamen facilius ceteris eum rebus concipere animo, nobis integrum est: quemadmodum sol, etiamsi luce sua oculorum nostrorum aciem praestringit, multo tamen plus visum nostrum ferit, quam reliqua omnia. Tenebrae illae, quae divinam naturam cingunt, & mentes nostras ab intimiore eius cognitione arcent, non in se sunt aliquid & simpliciter, sed nostri tantum ratione habita, similes coeruleae obscuritatis illius, quam in aethere pellucido animadvertimus. §. X.

Quod Deum totum haud comprehendimus & ingenio consequimur, id tantum abest, ut Deum doceat nullum esse, ut potius certum sit, nisi esset aliquid, quod animorum nostrorum parum perfectorum perspicacitatem fugerit, Deum nullum fore. Quaelibet res interiors quadam comparatione comprehenditur. Quum mentes nostrae debiles, angustae ac morbis non paucis affectae sint, fieri nullo modo potest, quin id, quod ex omni parte absolutum est, nulla ratione ab illis capiatur. §. XI.

Ipsa natura, esse aliquid mente atque cogitatione omni nostra multo maius atque vastius indicat, quippe quae motus devotae venerationis, adorationis, admirationis, stuporis denique atque religiosi horroris animis nostris concredidit. Quaecumque in Deo captum ingeniorum nostrorum excedunt, ea alia tamen ratione sunt comprehendenda, ita nimirum, ut animos nostros in profundum mare illud demittamus, atque ab eo totam intelligentiam nostram absorberi veluti patiamur. Residet omnino in nobis mentis perfectissimae notio, etiamsi totam complecti eam nullo modo valeamus, eo quod, quum ipsimet multum a perfectione simus remoti, ei, quod perfectissimum est, capiendo non sufficiamus. Quae quum ita sint, alterum Atheorum adversus Dei notionem argumentum, inde sumtum, quod ipsimet Deum esse incomprehensum non diffitemur, nullum quoque & prorsus inerme est. §. XII.

Sequitur tertium profani generis argumentum: Naturam Dei interminatam esse & infinitam, confitentur omnes. Infinitas vero quid sit, id nemo intelligit & capit mortalium. Igitur ex illis ea rebus est, quae fieri nequeunt, & nullae sunt. *Dicta quaedam recentioris cuiusdam auctoris in hanc sententiam: quorum quidem hic sensus est: In nominibus Dei & virtutum divinarum nihil esse prorsus veritatis philosophicae: nec vocabula, quibus utimur, quum de rebus huius generis loquimur, significare aliquid, quam venerationem & stuporem humanarum mentium: nomen* infinitus *non denotare proprietatem rei cuidam adiunctam, sed unice animorum nostrorum debilitatem atque admirationem: Deum igitur quum illi, qui favent caussae eius, negent finitum esse, idem vero infinitus esse nequeat, sequi, nihil esse eum aliquid, quod nemo intelligat. Alius non indoctus impietatis patronus nullam esse scit in nobis infiniti notionem, nec idcirco etiam Dei. Quod quidem effatum in Atheorum ore eamdem habet vim, ac si dicerent, Deum nihil & nullum esse. §. XIII.*

Argumentum hoc, quod nihil esse infinitum, nec idcirco Deum assumit, recentioribus tantum Atheis proprium est, veterum vero Atheorum sententiae plane repugnans & contrarium. Anaximandri ἄπειρον *infinita est materia: at Melissi* ἄπειρον *ipse verus Deus est. Olim tam Athei, quam Dei professores concordes erant hac in re: Fieri nullo modo posse, quin natura quaedam sit infinita, sive mens illa sit, sive materia. Antiqui etiam Athei infinitum esse statuebant mundorum numerum. Sic Athei refellunt & confutant Atheos. §. XIV.*

Recentiores Athei non minus sanae rationi ac sibimet ipsis, quam antecessoribus suis, refragantur, quum ideo Deum esse nullum pugnant, quia infinitum nihil esse potest. Certum enim primo est, esse aliquid duratione infinitum, seu principii expers & aeternum: nam si aliquando nihil fuisset, nulla res oriri potuisset ac exsistere. At vix ac ne vix quidem ullus Atheorum tam vecors & amens erit, ut serio sibi persuadeat, fuisse tempus quoddam, quum nihil esset, at postea fortuito ac temere materiam sensu vacuam exstitisse. Incredibili sunt impudentia, qui aeternam esse perhibent materiam, & nihilo tamen minus ex eo adversus Deum disputant, quod infinita duratio sine ullo principio res sit, quae fieri nullo modo queat. §. XV.

Conceditur Atheis, nullam esse in nobis infiniti speciem ac formam, quoniam nulla eiusmodi forma in sensu fuit umquam, infinitumque a finitis mentibus non omni ex parte comprehendi posse. At quum aeque certum sit, ac Mathematicorum demonstrationes, esse aliquid ratione durationis infinitum, liquet inde, id quod tamen negant Athei, esse aliquid, quod reapse exsistit, cuius nec forma ulla sensibus nostris oboritur, nec natura prorsus ab animis nostris capitur. §. XVI.

Conceditur hoc quoque Atheis, infinitatis numeri, magnitudinis, temporis nec ullam esse in nobis accuratam conceptionem, nec explicatam idcirco & claram notionem: ex quo cogitur, haec infinitatum genera in rebus esse illis, quae nusquam sunt. Aristoteles numerum sensu solum negante infinitum vocat, quoniam addendo eousque nobis progredi non licet, ut nihil adiici queat amplius. Quam propter caussam fieri nullo modo potest, ut numerus quidam absolute sit infinitus, quia unum aut plura semper ei licet addere. Nulla item magnitudo tanta est, ut maior nulla possit concipi. Qui infinitum spatium nominant, illi hoc unice indicant, fieri posse, ut divina potentia corpora semper corporibus ad infinitum usque adiiciat, aut mundum numquam tam grandem & spatiosum condi potuisse, quia Deus magnitudinem eius & amplitudinem augere, molemque eius latius explicare potuisset. Videntur quidam infinitatem potentialem seu indefinitum corporum numerum perperam sic intellexisse, ac si is actualis esset spatii infinitas. Postremo temporis praeteriti nulla est infinitas: quae si esset, sequeretur inde, tempus quoddam in praeteritis esse, quod numquam praesens fuit. Argumentum recentioris cuiusdam scriptoris. Quamobrem concluditur, neque mundum, neque tempus infinitum esse ratione durationis praeteritae. §. XVII.

Hic Atheus fortassis multum sibi adiumenti ad exsistentiam divinam oppugnandam per ea, quae

 con-

concessa sunt adhuc, suppeditatum esse cogitabit. Qui aeternitatem tollunt mundi, eos aeternitatem quoque Dei tollere dicet: ac si Deus non alia ratione posset aeternus esse, quam successivo quodam fluxu infiniti temporis. Nos vero haec ipsa conducere affirmamus ad exsistentiam Dei probandam. Quod si enim tempus atque mundus initium aliquando habuere, natura quaedam sit, necesse est, cuius duratio non successiva sit, sed stabilis & perennis, quae tam mundum, quam tempus effecerit. Quapropter nihil hic Atheis relinquitur, quam ut forte in vocabulo nunc stans, si velint, cavillandi materiam quaerere possint: quasi stans haec Dei aeternitas nihil esset, quam breve momentum temporis consistens, omnisque duratio non posset non eiusdem esse naturae, cuius nostra. §. XVIII.

Concluditur igitur, infinitus & aeternus non esse vocabula, quibus nulla subiecta est vera potestas, nec ingenii tantum nostri commenta, aut ignorantiae, stuporis atque admirationis signa, nec denique verba tantum honoris & reverentiae, sed nomina virtutum, quae soli Deo conveniunt, & sensu quidem summe philosophico. Non est quidem in nobis perfecta harum rerum notio: at id tamen dubio caret, fieri non posse, quin aliquam habeamus earum rerum notionem ac speciem, quas demonstrare nobis licet ad certarum naturarum essentiam pertinere. §. XIX.

Prae ceteris vero Athei infinitam potentiam seu omnipotentiam invadunt; quippe quam nec concipi posse ingenio, nec intelligi ullo modo aiunt: ex quo nomen eam esse concludunt nihil significans. Hac in re Athei adolescentiores prorsus consentiunt cum antiquioribus, qui nihil minus concoquere ac ferre poterant, quam hanc omnipotentiam seu interminatam potestatem. §. XX.

Solent vero hostes Dei infinitam hanc potentiam, sive dedita id opera faciant, sive inscitia commoti, male prorsus definire, ac si potestas esset res toto genere disiunctas & contrarias efficiendi. Ironia recentioris cuiusdam Athei, dicentis, facere posse Deum, ut ex arbore fiat Syllogismus. Absurdum Cartesii dogma: qui Deum, si voluisset, efficere potuisse perhibet, ne bis bina essent quatuor, aut ne tres anguli trianguli aequales essent binis rectis. Ita qui sentiunt, illi, dum unam Dei perfectionem extollunt & commendant, alteram evertunt & destruunt: infinitam eius voluntatem & potentiam praedicant, verum infinitam intelligentiam & sapientiam contemnunt. Deum sua tantum voluntate sapientem & intelligentem esse, decernere, id vero est omnem ei intelligentiam detrahere. Deus non eo modo est omnipotens, ut possit intelligibiles rerum naturas evertere ac tollere: quod si facere posset, suam ipsemet sapientiam reprehenderet ac refelleret. Infinitam potestatem is habet, cui vis est faciendi omnia, quae fieri possunt, id est, ea, quae concipi possunt, nec mutuo sese tollunt. Illud nimirum fieri potest, cuius animo notionem aliquam informare possumus: quam sententiam omnes olim tenuere, qui Deum professi sunt. Absurdum dictu est, quod Athei perhibent, potentiam nihil faciendi, praeter id, quod concipi potest, ipsam nullo modo concipi posse. §. XXI.

Sed quum Athei tantopere conturbentur vocabulo infinitas, vis eius clarius explicatur, ostenditurque, illud reapse nihil designare, quam perfectionem. Infinita cognitio & intelligentia est perfectissima intelligentia, cui nulla adhaerescit macula, & cognitio rerum omnium, quae cognosci possunt. Infinita potentia potentia est perfectissima, seu vis omnia, quae fieri possunt, efficiendi. Infinita duratio perfectio est essentiae. Infinitas igitur quum sit perfectio, ideo nihil vere ac proprie infinitum esse potest, ad cuius essentiam imperfecti aliquid pertinet: ex quo efficitur, numerum, tempus, magnitudinem infinita tantum esse improprie. Nihil uno modo infinitum est, quod non idem est modis omnibus, aut natura absolutissima. §. XXII.

Esse in nobis notionem perfectionis, apparet ex eo, quod novimus, quid imperfectum sit. Perfectio ordine naturae antecedit omnia, tamquam norma & regula, nec in imperfectionis defectu consistit, sed imperfectio defectus est perfectionis. Sunt gradus perfectionum in natura: quos quidem ope notionis naturae absolutissimae, quae in nostris insidet mentibus, intelligimus, & eadem duce dimetimur. Hac si notione careremus, nullam imperfectionem in rebus perfectissimis, quas sensu & usu cognoscimus, deprehendere possemus. Boethii dictum: Ex eo, quod aliquid in genere quodam imperfectum est, consequitur, esse in eodem genere perfectum aliquid, unde illud profectum est. Nec natura rerum initium cepit a re quadam imperfecta, sed paullatim descendit per gradus ab eo, quod absolutum & perfectum est, ad ea, quae minus habent perfectionis. §. XXIII.

Quum perfectio & divinitas non differant, nisi nomine ac vocabulo, perfectionis autem in nobis sit notio, infinitatis quoque in nobis esse notionem oportet. Vocabulum infinitus negativum quidem est; at sensus eius est positivus. Finitum negatio est infiniti, utpote quod ordine naturae praecedit finitum; non vero infinitum negatio est finiti. Quidquid id est, in illis rebus, quae verae infinitatis capaces non sunt, infinitas, quippe quae in illis non ens & animi tantum visum est, unice potest intelligi per negationem finiti: quemadmodum nihilum concipitur negatione eius, quod est aliquid. §. XXIV.

Quartum Atheorum argumentum adversus notionem Dei: Notio Dei nihil est, quam collectio arbitraria notionum variarum inter se pugnantium. Hic primum confitemur, fieri posse, ut, quemadmodum Dei quidam professores potentiam divinam ad res etiam extendunt toto genere pugnantes, ita alii alias sibi fingant in natura Dei contradictiones. Horum autem ex moribus nulli fas est efficere, ipsam Theologiam ex opinionibus constare inter se pugnantibus: sicuti nemo sanus philosophiam ideo huius vitii coarguit, quia philosophi nonnulli res docent, quae semet ipsas mutuo conficiunt & tollunt, aut nihil esse absolute vel verum vel falsum in philosophia praecipit, quod Protagoras ita docuit. §. XXV.

Certum est hoc praeceptum: Quodcumque involvit in se contradictionem, id nihil & nullum est. At regula hac valde abutuntur, qui illud statim ad res, quae fieri non possunt, & nusquam sunt, referunt, cuius naturam exiles animi nostri non omni ex parte capiunt: quo in vitio sunt Athei & materiarii, qui hoc nixi ficto naturam omnem incorpoream evincunt, aut eam vocabulum esse honoris volunt, quod animorum quidem nostrorum venerationem exprimat, nihil autem reapse significet, nec veritatis aliquid philosophicae habeat.

beat. Quaenam autem vera sit Atheorum sententia, & quale contradictionis genus universae Theologiae imputent, optime omnium ex recentioris cuiusdam auctoris loco intelligitur. Hoc nempe contradictorium esse opinantur, quod Deus dicitur res in sensus incurrentes percipere, & instrumentis tamen sensuum carere, nec non intelligere, & cerebrum tamen nullum habere. Vera scriptoris huius mens est: Religionem non esse philosophiam, sed legem arbitrio & voluntati imperantium unice subiectam: nec philosophiam circa Dei contemplationem, quemadmodum aliarum circa rerum, quae vere sunt, contemplationem versari: nec enim Deum vel in coelo, vel in orbe habitare, sed in cerebris tantum & ingeniis hominum: Virtutes vero quae dicuntur eius, nec verum aliquid vel falsum, nec omnino aliquid significare, sed signa tantum esse reverentiae & religionis, quam mentes hominum erga id, quod metuunt, concipiunt. Tantum igitur a quolibet Deo tribui posse, quantum leges permittunt civiles. At si homines vocabula ista honoris pro veris habeant Dei virtutibus, id est, si naturam talem, qualis Deus est, vere statuant existere, tum eos ab omni ratione ac veritate aberrare, & in apertam contradictionem incurrere. Qui Deum sine cerebro intelligere affirmant, illi minime res iungunt dissonas & contrarias. §. XXVI.

Dubio caret, nullam notionem simplicem, qualis est trianguli seu quadrati, sibimet ipsi repugnare posse: multo ergo minus in perfectissimae naturae notione, quae simplicissima est omnium, eiusmodi pugna erit. Notio quidem naturae perfectissimae ex variis constat attributis, quae si inter se pugnarent, tota res, in qua esse dicuntur, innihilum redigeretur: sed omnia germana Dei attributa demonstrari possunt, aeque certo ad naturam perfectissimam pertinere, ac proprietates demonstrari possunt trianguli aut quadrati. Quod si ita est, nec naturae perfectissimae notioni, nec sibimet ipsis repugnare possunt. Immo germana Dei attributa non modo non inter se pugnant, sed etiam necessario inter se connexa sunt & copulata. §. XXVII.

Reapse omnes, quae Deo attribuuntur, virtutes sunt notiones particulares & inadaequatae unius eiusdemque naturae perfectissimae, quas mens nostra sensim ac paullatim informat. §. XXVIII.

Quae omnia quum ita sint, concludimus, attributa Dei non esse mentium stupore quodam religioso attonitarum commenta, omnia honoris, reverentiae ac metus signa confuse colligentium ac copulantium, sed res philosophice certas & veras, nec ea animorum tantum interiorem reverentiam testari, sed etiam veram rei, de qua praedicantur, naturam declarare. Lapsus nuper cuiusdam scriptoris Athei. Nec tamen dubitandum, quin aliqui aut superstitione tacti, aut ignorantia, res Deo tribuant a natura eius remotas & alienas. Ita quartum depulsum est Atheorum adversus Dei notionem telum. §. XXIX.

Athei porro suum esse arbitrantur, explicare, quaenam caussa foret, quod omnium mortalium animis haec insita sit opinio, esse Deum, quodque omnes ad cultum & honorem divinae naturae exhibendum eam propensi ac proclives sint, si reapse nullus Deus, nulla eiusmodi natura divina existeret. Solent autem vulgarem hanc humani generis opinionem partim stupori & formidini mentium perterrefactarum, partim fraudibus & dolis eorum, a quibus civitates sunt conditae, tribuere: aut tres potius rei huius caussas esse statuunt, metum hominum, ignorantiam caussarum, & fraudes summorum imperantium & legumlatorum. §. XXX.

Prima caussa natae in orbe terrarum religionis ex mente Atheorum haec est: Homines propter naturalem imbecillitatem suam, quam sentiunt, perpetuo fere metu de rebus futuris excruciantur, anxiique dubitant, secundam utrum fortunam, an vero adversam subire in posterum oporteat. Perpetuus hicce metus facit, ut ipsimet terribile sibi visum fingant, id est, naturam invisam, intelligentem atque rerum omnium potentem. Postea hoc ipsum cerebri & ingenii sui commentum vehementer formidant, atque summa & exquisita religione spectrum, quod metus unice peperit, placare student. §. XXXI.

Alteram religionis & divini cultus caussam Athei hanc esse praecipiunt: Omnes homines naturali quadam cupiditate ducuntur latentes rerum caussas investigandi. Hinc fit, ut, si spectabiles & naturales rerum caussas reperire nullo modo valeant, ad caussas oculis non expositas & supernaturales excogitandas propendeant. Sic Anaxagoras, non nisi necessariis & ex materiae natura ductis rationibus, ad Deum confugisse dicitur. Plerique igitur homines quum caussas omnium aut plurimarum rerum prorsus nesciant, haud demirandum est, eos in Deo aut invisa quadam natura ignorantiae suae perfugium & asylum constituisse. Binas hasce caussas, propter quas Athei religionem censent inter homines natam esse, nuperus quidam auctor sociavit: qui Deum non secus considerat, ac si larva quaedam aut spectrum esset, ex formidine hominum in magna caussarum ignoratione positorum genitum. Neque aliunde idem affirmat ea esse profecta, quae de reliquis geniis & spiritibus traduntur. Quod homines res, quae casu fiunt & temere, pro rerum futurarum signis habent, & omnium, portentorum, vaticinationum amore capiuntur, id ex eo provenit, si eidem credamus, quod res huius orbis non fato & lege naturae, sed a natura quadam sapiente & intelligente, comparatas & constitutas esse, temere ac sine caussa sibi persuadent. §. XXXII.

Ne vero duplex haecce caussa fortassis labefactetur, ideo tertiam illis addunt Athei, ortumque religionis civilis quoque magistratus, eiusque fallaciis & dolis adscribunt. Rerum dominos aiunt, quum animadvertissent, religionem ad homines in officio continendos multum allaturam esse adiumenti, metu & ignorantia hominum astute in rem suam usos esse: itaque semina religionis ab infirmitate humanae naturae in illis producta, studiose fovisse, opinionesque vulgi de spiritibus, daemonibus, miraculis, prodigiis, iaculis legibus latis communivisse ac vehementer comprobasse. Quin etiam, quo religionem plane ad commoda sua aptarent, eosdem persuasisse populis, semet ipsos Deorum esse interpretes, a quibus leges suas accepissent traditas. Religio igitur ex Atheorum opinione vinculum est societatis civilis, quo callidi homines dextro sunt abusi ad comprimendos hominum motus & emolliendos animos, ne resisterent imperio & legibus. §. XXXIII.

Hacc vero sententia non heri primum aut nudius ter-

tertius ab Atheis inventa, sed dudum ab antecessoribus eorum in medium prolata est. Lucretius timorem Deos primum fecisse cecinit, nec affirmare dubitavit, caussas religionis terrorem esse ac ignorantiam caussarum: opinionem item de spiritibus ex eo ortu natam, quod homines somnia sua & alios cerebri dolos a veris visis distinguere haud potuerint. §. XXXIV. XXXV.

Vetus hoc Atheorum inventum est: Religionem esse commentum eorum, qui respublicas condiderunt, auctore Cicerone. Athei apud Platonem, Deos non esse natura, sed arte tantum & legibus, decernunt. Poema Critiae, unius ex triginta Atheniensium tyrannis, de hoc argumento. §. XXXVI.

Stultitia & falsitas rationum, propter quas religionem Athei praedicant natam esse, ostenditur. Quod ad metum & timorem attinet, quem primo in his caussis loco ponunt, talis metus, qui pellit aliquem ac incitat, ut rem quamdam constanter credat exsistere, quae nec ullo vel sensuum, vel etiam rationis argumento nititur, praetereaque omni eum quiete ac tranquillitate privat, morbus quidam & aegrotatio est. Igitur hoc proprie affirmant Athei, plerosque homines emotae mentis & corrupto prorsus esse cerebro: paucis quibusdam exceptis, qui panicum & fanaticum hunc terrorem effugerint, sanique ac sobrii permanserint. Sanitas Atheorum nihil est, quam perversa mentis stupiditas & coeca incredulitas: nec enim quidquam esse volunt, praeter id, quod vident & sentiunt. §. XXXVII.

Certum est, religioso quodam metu eos affici, qui Deum esse credunt: id quoque dubio caret, metu & periculis excitari saepenumero sensum Dei in animis hominum. At religio non est metus filia. Nulli de rebus eventuris fortunaque sua vel prospera vel adversa minus sunt solliciti, quam viri pii ac virtute praediti; quippe qui summum bonum suum non in rebus adventitiis, sed in recto propriae voluntatis suae usu unice collocant. At summum Atheorum bonum in rebus unice collocatum est temeritati fortunae obnoxiis. Timidi & meticulosi homines sint oportet Athei, qui omnem iustitiam suam & gubernandi prudentiam metui, tamquam fundamento, imponunt §. XXXVIII.

Gravissimus Atheorum hac in caussa error hic est, quod sibi persuadent, plerosque omnes existimare, Deum nihil esse, quam terriculum *naturamque formidabilem, non vero amabilem. At e contrario omnes ubique terrarum homines consentiunt, bonitatem & clementiam in divinis esse virtutibus ac perfectionibus. Antiquum illud proverbium:* Φθονερὸν τὸ δαιμόνιον, *si malo accipiatur sensu, nullorum fuit, nisi paucorum hominum male animo affectorum, qui divinam naturam ex suo aestimarunt ingenio. Aristoteles dictum hoc improbavit in poetis, quos ideo mendaces appellat. Plutarchus idem male ab Herodoto generatim adhibitum esse affirmat, ipse vero ad malum principium suum illud applicat. Plato mundi constructionem divinae bonitati adscripsit, Deumque putavit ideo universa sibi quam simillima fecisse. Verus sensus proverbii huius est, Deum superbiam & arrogantiam hominum deprimere solere. Abdita Lucretii vis, quam res humanas ait obterere, nullus est alius, quam Deus. Illi inter Christianos, qui omnium pessimam sibi fingunt Dei notionem, non dubitant tamen, eum sibi propitium & benignum esse §. XXXIX.*

Religio saepe dicitur timor Dei. Metus prima mensura *Deitatis in corrupto hominum post lapsum statu. Sed hic metus Deum non intuetur, ut naturam malignam, aut temere ac sine caussa decernentem, sed ut Numen sanctissimum & severum mali omnis ac peccati vindicem. Lucretius fatetur, metum Dei, quo affecti sunt homines, coniunctum esse cum conscientia officii. Homines ipsa natura intelligunt, esse discrimen quoddam iusti ac iniusti: sentiunt quoque, iustissimam naturam huic rerum universitati praesidere, quae remuneretur atque puniat aequissime. Ille metus, qui Deum ut naturam spectat terribilem, atque ut tyrannum, non religio est, sed superstitio. Siracides fidem, metum & amorem tres esse omnis religionis gradus affirmat. Fides melius definitur in sacris literis, quam ab ullo scholastico doctore. Deus talis est natura, ut, si non esset, nihil optabilius foret, quam eum esse. §. XL. XLI.*

Quod Athei tam perversam in animis informant Dei notionem, eumque naturam esse ducunt unice metuendam, & idcirco odio dignam, id a depravato & maligno eorum ingenio proficiscitur. Hoc incitati, nullam esse opinantur naturalem iusti ac iniusti differentiam, sed lege tantum bene ac male facta secerni: legem autem hanc naturae ac libertati hominum contrariam esse. Inde fit, quod amorem aliquem naturalem esse negant, nec ullam esse ducunt benevolentiam, praeter eam, quae infirmitate & inopia nascitur. Amicitia eorum nil, nisi mercatura utilitatum. *Omnipotens igitur Deus si exsisteret, is ex mente Atheorum, quoniam nec inopia rerum, nec metu rei alicuius laboraret, benevolentia etiam omni & amore careret. Ita Cotta apud Ciceronem, & nuperus quidam auctor, qui addit, Deum nullum aliud habere ius imperandi, quam potentiam suam, cui nemo resistere valeat: nec ullam rursus hominibus esse obligationem illi obediendi, si ab imbecillitate eorum seu impotentia resistendi ac metu discesseris. Sic Deus in monstrum ab Atheis convertitur, naturaque fingitur esse infinita praedita potentia, at iustitia & benevolentia omni vacua. Hunc Deum vero* terriculum *dixeris. §. XLII.*

Quemadmodum autem Deus ita pessime definitur: sic illa rerum, quam Athei comminiscuntur, scena prorsus male cohaeret, nec ullam spei aut fiduciae caussam praebet. In atomis sensu carentibus nihil potest esse maligni consilii: quam propter caussam Plutarchus systema Epicureum praetulit eorum opinioni, qui Deum ducunt esse infinite potentem, at simul malevolum. Sed nec ullus spei vel fiduciae locus in atomis apertus relinquitur. Epicurus confitetur, multo esse satius, fabulas de Diis adsciscere, quam illam fatalem necessitatem admittere, cui Athei illi physici favebant, qui ante Epicurum fuerunt: ipse vero nihil affert, quod melius sit, tametsi libertatem concedat hominibus. Epicurei panico agitabantur terrore, ne forte coeli fabrica corrueret, aut atomi repentino quodam casu dissiparentur. Ita dum metum fugiunt Athei, in metum sese praecipites agunt. Atheismus potius natus est ex metu & sensu imbecillitatis, quam pietas & religio. Vitiorum amor tantum potuit apud homines, ut Deum esse nullum optarent. §. XLIII.

Ita

Ita Athei, qui ad metum omnis religionis caussam referunt, primum terribilem Dei notionem atque speciem sibi fingunt animo, deinde vero illum nihil terriculum quod metus & indusi inopia pepererit, decornunt. Verisimilinc est, opinionem de Deo natam esse ex spe boni, quam ex metu mali. Neutrum autem horum verum est, sed notio Dei sanae ac incorruptae rationi, nullis vero ludibriis ingenii, ortum suum debet. Sed est tamen naturalis quaedam Dei anticipatio in hominum animis, quae rationem antecedit. Hanc Plato & Aristoteles vaticinationem vocant. §. XLIV.

Alteram religionis caussam Athei ponunt in caussarum ignorantia & innata omnibus hominibus curiositate. Itaque Deus nihil huic generi est aliud, quam asylum ignorantiae, aut stultorum fanaticarium. §. XLV.

Athei tam veteres, quam recentiores duas plerumque caussas has, metum & ignorantiam caussarum, coniungunt, atque ex utraque religionem non secus esse natam, perhibent, ac spectra & lemures ex metu puerorum in tenebris constitutorum oriri solent. Epicurus ideo tantum laboris a se consumtum esse in rationibus naturae rerum investigandis perhibet, quo homines metu Dei, quo alioquin misere excruciarentur, liberaret. Impium igitur hoc genus totam commovet rerum naturam, inventisque naturalibus rerum quarumdam, quas rude ac imperitum vulgus ad ipsum referre Deum solet, caussis, e.intum inde sibi sumit, ut universam religionem ex ignorantia hac caussarum profectam esse, naturamque seu materiam sine Deo perficere omnia, concludat. Nos vero planum faciemus, philosophiam & veram caussarum cognitionem ad Deum & religionem ducere, Atheismi vero caussam unicam ignorantiam esse caussarum & philosophiae inopiam. §. XLVI.

Primum nemo Atheorum, qui ex materia sensus experte omnia derivat, ullam suimet ipsius, aut animi mentisque suae caussam afferre valet. Absurdum enim est creditu, vitam & sensum ex eo, quod vita caret ac sensu, magnitudine nimirum, figura, situ ac motu, prodiisse. Quod huic argumento Athei obiiciunt, res tamen ridentes ac clamantes fieri naturaliter ex rebus non ridentibus & non clamantibus, id nullum est, eo quod clamor & risus ex mechanismo nascuntur corporis. Neque illi Athei, qui Hylozoitae dicuntur, quemadmodum sensus animalis & conscientia ex eo queant nasci, quod sensu & existentia omni vacat, explicare possunt. Magnam caussarum ignorantiam produnt Athei, quum vitam suam & intelligentiam, immo quidquid est sapientiae in mundo, ex materia sensus inope ac fortuita motione unice ortum esse, asseverant. Contra, qui semet ipsos recte norunt, caussasque animi ac mentis suae intelligunt, illi statim ad Deum sibi vident confugiendum esse. §. XLVII.

Deinde Athei nullam motus caussam ex praeceptis, quae adsciscunt, assignare possunt. Certum primo est, motum omni corpori & omni materiae in se spectatae non esse essentialem. Hoc enim si ita esset, nec nullae inter se cohaererent, sed omnes perpetuo motu agitarentur. Nullum ergo mundi systema, nullus sol, nulla luna, nulla terra forent. Certum quoque est, materiam vita & sensu carentem, qualis Anaximandri, Democriti & Epicuri est materia, semetipsam voluntate vel appetitu ciere ac movere non posse. Democritus nullam aliam motus caussam, praeter hanc, dare potuit: Unum corpus ex omni aeternitate, idque sine fine, alterum concitare, sine ulla prima caussa aut motore. Nec secus nuperus quidam auctor sentit. Qui infinitum esse statuunt progressum in caussis motus, illi, iudice Aristotele, nullam plene motus caussam indicant. Epicurus, tametsi nihil sibi cum qualitatibus rei velit esse, hic tamen cogitur ad occultam quamdam gravitatis qualitatem confugere: qui, dum id facit, non modo prorsus absurdus & ineptus est, tum reapse ignorantiam suam pro vera caussa motus venditat. Motus corporum haud dubie a virtute naturae cuiusdam corpore vacuae proficiscitur. Motio si idem significet, quod translatio, sine ulla controversia materiae modus est: at si motio eadem sit, quae vis movens, nullum est dubium, quin ea modus quidam aut virtus sit naturae cuiusdam corpore vacuae & insita vi agendi praeditae. Motio totius rerum universitatis corporeae ab ipso Deo est haud dubie. Ergo ignorantia caussae motus non religionis & pietatis, sed Atheismi mater est. §. XLVIII.

Tertio nullam Athei caussam afferre possunt, quare omnia cum in tota rerum universitate, tum sigillatim in corporibus animalium tam artificiose, scite ac pulcre facta & constituta sint, tamque egregie inter se conspirent. Qui sine Deo rerum omnium rationes a se reddi posse gloriantur, illi nullam hic aliam caussam, quam casum & temeritatem, nominare possunt. Casus vero & temeritas quum nihil sit, quam absentia caussae sapientis & providae, illi, qui sic sentiunt, absentiam caussae in locum caussae sufficiunt: aut ignorantiam suam pro caussa volunt haberi: aut unum contrarium produxisse alterum, confusionem videlicet ordinem & harmoniam, casum & fortunam, artem ac scientiam, statuunt: aut denique nullam omnino huius rei caussam esse decernunt. §. XLIX.

Ad haec Athei quaedam excipiunt. (I) Mundum non eam bene aiunt comparatum & constructum esse, ut melior fieri non potuisset: multa e contrario in eo vitia esse: Deum vero, qui natura est perfectissima, sine ulla controversia nusquam peccaturum, sed omnia modo optimo comparaturum fuisse. Hoc duodecimum est Atheorum generale argumentum cui respondebitur inferius. Recentiores quidam philosophi, qui Deum tamen esse fatentur, Atheis hic nimis multa concedunt, dum nonnulla parum esse apte constructa docent. Longe melius veterum philosophi, in quibus pietas fuit & religio: quippe qui constanter docuerunt, mentem esse rerum omnium opificem, non autem vel coecam fortunam & casum, vel voluntatem arbitrariam & omnipotentiam rationis nescientem. Id, quod optimum est ad salutem totius rerum universitatis obtinendam, quantum quidem per necessitatem rerum ea obtineri potest, id mensura & regula est naturae ac providentiae. §. L.

(II) Athei corpusculares & Epicurei ex eo, quod multa commodis & usibus humanis inserviant, consequi negant, ea ad hos etiam usus a natura quadam sapiente comparata esse: nam quae temere & casu eveniunt, posse tamen ad certos usus accommodari solere. Is Lucretius, & qui ante

ante Aristotelem fuerunt, philosophi Athei de membris animalium aliisque rebus ratiocinati sunt. Sed respondemus: si res, quae variis constant partibus, tam artificiose atque scite constructae sint, ut ad certum omnia finem tendant, e. c. oculi, neminem opinari posse, qui universam structuram rite ponderaverit, eas temere ac fortuito extitisse. Nec idcirco quisquam usum videndi ex oculis natura consequutum esse, sed oculum eo consilio constructum esse, ut eius ope videremus, dixerit. Quapropter quicumque non oculos modo temere ac fortuito extitisse, sed etiam aures, ora, pedes, manus, & reliqua membra organica, quorum uno demto, totum foret ineptum & inutile, sine ulla providentia coagmentata esse, postea vero ab hominibus fuit usibus applicata, contendunt, illi sensu rationeque sese carere significant. Galenus de usu partium laudatus. §. LI. LII.

Commenta Democriti. Quibus Cartesius libro de meteoris, *quem idcirco scripsit, ut rerum omnium rationes sine Deo reddi posse ostenderet, suppetias tulit; quamquam sine successu. Confitemur, Deum & naturam omnia quam brevissima via & ratione facere, nec idcirco virtutes mechanicas, quatenus exemplari, quod divina sibi finxit sapientia, inservire possunt, reiicimus. At negamus, naturam unice mechanicam & fortuitam esse, non autem simul vitalem & artificiosam. Archeus totius rerum universitatis. §. LIII.*

(III) Instant porro Athei hoc modo: Incredibile quidem merito videri, materiam fortuito concitatam & commotam in tam aptam statim rerum formam, qualis nunc in mundo cernitur, coivisse: id vero minime incredibile videri posse, atomos post innumerabiles omnis generis ac formae ex infinito tempore concursiones & frustra tentatas infinitas conanectiones in istud demum, quod nunc conspicimus, corpus coaluisse. Terram igitur ainnt primum varia monstra animalium, quorum alia manibus, alia pedibus, alia membris aliis orba fuerint, produxisse: quibus veteres Centauros, Scyllas, Chimaeras, animaliaque boviformia & hominiformia adiicinnt. Quamquam haec posteriora Lucretius, pudore, ut videtur, victus, omni licet sine causa, admittere noluit. Horum autem monstrorum nullum adiiciunt aptum fuisse ad genus suum propagandum. Sic Epicurus, sic philosophi Athei, quorum Aristoteles meminit. Infinitatem item mundorum iidem esse pugnant, neganique ex mille, immo decies mille mundis vix unum fortassis tam ex omni parte aptum evasisse, atque hic noster est. Postremo hunc ipsum mundum nostrum non talem perpetuo esse permansurum, qualis nunc est, vaticinantur, sed omnia summam ad confusionem iterum reversura esse: tumque denuo Scyllas & Chimaeras una cum Centauris ex terra prodituras esse. §. LIV. LV.

His commentis quum nihilo tamen minus diuturnitas & constantia illius rerum omnium formae, quae tot iam saecula duravit, refragetur, id agunt Athei, ut nobis persuadeant, atomos sensu vacuas, postquam ex omni aeternitate temere ac sine ulla ratione vel adscenderunt, vel descenderunt, longo sibi usu infinitique temporis experientia habitum quemdam motus artificiosi ac aequabilis sibi acquisivisse. §. LVI.

His omnibus captionibus & ineptiis ita respondemus. Primum: Illi, qui mundum fuisse volu[nt] aliquando prorsus deformem & inconcinnu[m] atque in hoc nostro varia nata esse animali[um] monstra dicunt, illi aut somnia sibi fingunt, a[ut] impudenter se & alios decipiunt. Nec enim [in] historiarum monumentis eiusmodi quid prodit[um] est, nec ulla indicari potest ratio, quare simi[lia] non hodie nascantur monstra. Qui deinde hu[nc] orbem nostrum ad summam reversurum esse co[n]fusionem statuunt, pariter id statuunt, cu[m] nullam habent rationem & causam. Quae [de] infinitate mundorum garriunt, stolida plane sa[nt]. Quae vero de infinitorum mundorum deformit[a]te dicunt, ea satis contraria quadam conseclu[sione] destruuntur. §. LVII.

Fanaticorum similes sunt Athei, quum atom[os] sensu destitutas longo usu & experientia habitu[m] scienter atque artificiose sese ciendi ac commove[n]di sibi acquisivisse perhibent. Multo enim citi[us] credat aliquis, duodecim vel plures homines a[r]tis musicae prorsus imperitos & ignaros, re ip[sa] & necessitate magistra, fortuito nobilissimos eva[]sisse fidicines, aut litteras, ex quibus Aristotel[is] ac Platonis constant volumina, fortuito senten[]tias illas formasse, quae sub illis subiectae sun[t]. Tot ac tanta sunt divinae artis ac sapientiae i[n] materia huius universitatis vestigia, ut nullus e[] casus vel fortuna imitando umquam exprimer[e] valeat. §. LVIII.

Athei nihilominus porro ex eo probare nituntur res, quae sunt in hoc orbe, a nullo sapiente a[c] intelligente causa certo consilio factas esse, quo[d] hae res tam natura, quam tempore usibus, qui[bus] aptantur, priores sunt. Lucretius hoc ar[]gumentum serio proposuit. §. LIX.

Verum haec Atheorum ratiocinatio a commun[i] omnium hominum sensu recedit; quippe qui sta[]tuunt, finem alicuius rei primum quidem in in[]tentione, at ultimum in exsequutione esse. Vul[]go quidem homines incommodorum suorum sensu & experientia ad excogitanda remedia, quibu[s] ea depellant, incitantur: inde tamen haud co[]gitur, rerum omnium opificem non potuisse pro[]spicere, quaenam necessaria & utilia animanti[]bus essent futura, & ad haec corpora eorum apta finxisse. Argumentum hoc ita concipi ac formari debuisset: Quodcumque eo consilio factum est, ut rei alieni inserviat, eius naturae finis sine dubio in opificis animo esse debuit, antequam res ipsa exsisteret. At non potuit esse cognitio visus, antequam oculi essent. Igitur oculi non potuerunt eo consilio comparari, ut ope illorum videremus. Atque haec vera est sententia huius argumenti Atheorum, tametsi male illud proponatur ab iis. Fundamentum eius omne in hoc consistit, quod opinantur Athei, omnem cognitionem a sensibus proficisci. Controversia ergo omnis huc demum redit: utrum cognitio posterior sit rebus ipsis, an vero prior? Si cognitio posterior est rebus cognitis, sequitur, mundum sapienter & scienter non potuisse comparari. Hoc autem refellitur, atque scientiam & cognitionem mundo esse posteriorem, eiusque architectum ac opificem, docetur. §. LX.

Porro Athei adversus argumentum, quod a rerum finibus & orbis constructione ad Deum probandum ducitur, excipere solent: Nimium illud a ratione remotum esse, statuere, nullam esse in ipsa natura caussam rerum illarum, quae naturae accidunt, Deumque ex machina veluti semper advo-

advocare. Naturam efficere ipsam omnia, quae fiunt, eamque nullo fine agere. Quare Democritum recte doctrinam de finibus rerum eiecisse ex physica, quippe quae nihil sit, nisi idolum specus. §. LXI.

Respondemus, duas hic extremitates vitandas esse, alteram Atheorum corpuscularium, qui ex fortuita materiae commotione cuncta derivant; alteram superstitiose piorum, qui Deum ipsum, nulla re alia intercedente, perficere omnia opinantur. Media inter has duas sententias eorum opinio est interiecta, qui naturam esse duplicem statuunt, alteram mechanicam & fortuitam, alteram artificialem, Deo instrumenti instar inservientem. Verum est, philosophos quosdam tam fuisse absurdos, ut proprietates suas corporibus inanimatis attribuerent: nec tamen illi cum vulgo errant, qui mundum statuunt a sapientissima esse natura constructum, ad cuius praeceptum natura, ipsa licet nihil spectet, agat. Balbi descriptio naturae apud Ciceronem. Nulla in nobis mens foret, si nulla mens in rerum universitate esset. Quum caussae rerum arte factarum non intelligi queant, nisi certum finem ante oculos opifici fuisse positum statuamus, multo minus rerum naturalium rationes ex motu solo & materia, fine omni excluso, reddi poterunt. Miseri quidam & imbecilles conatus veterum Atheorum ad ea, quae ab animalibus fiunt, sine caussis finalibus explicanda. Democritus & Epicurus ita fuerunt provid, ut numquam ausi sine formationem foetus ex rationibus physicis explicare. Aristotelis iudicium hic anteponi debet sententiae Democriti. §. LXII.

Christiani quidam & Dei professores Atheos hac in caussa iuvant, quum totum hunc orbem terrarum ex necessaria materiae, vorticis instar sese convertentis, commotione, nulla mente ac sapientia adiuncta, exstitisse perhibent. Hi ipsis etiam Atheis corpuscularibus sunt impudentiores, quia atomos suas, temere licet ac fortuito commotas, numquam in deformem quamdam & inscitam molem coivisse statuunt, sed statim tam apte ac scienter inter se cohaesisse, ac si perfecta mens motum eorum moderata esset. Ita optimum tollunt, quod ad Deum probandum ex sapienti rerum omnium fabrica ducitur, argumentum, & in eius locum metaphysicas quasdam rationes sufficiunt, quae, tametsi non spernendae forent, propter subtilitatem tamen suam parum apud homines efficiunt. Gratulantur sibi Athei, caussam Dei ac religionis ab ipsis eius amicis ita prodi. §. LXIII.

Multa fiunt & eveniunt in rerum natura, quae partim mechanicas vires excedunt, partim illis contraria sunt: quorum idcirco nulla reddi potest ratio, nisi ad mentem confugiamus certo consilio cuncta ordinantem. Talia sunt motio diaphragmatis in respiratione, systole ac diastole cordis, diurnus terrae motus circa axem suum, & alia. Confessio Cartesii hac de re. Nulla vero res ex legibus mechanicis difficilius demonstrari potest, quam fabrica & formatio animalium. Cartesii liber posthumus de formatione foetus. §. LXIV.

Sunt, qui dicunt, caussas rerum assignare velle, id nihil esse aliud, quam aeque sapientem sibi videri, ac Deus est. Sed non quaeritur: an nos semper fines Dei, & quid in singulis rebus optimum sit, perspicere queamus? sed hoc tantum in controversiam adducitur: utrum res ulla in orbe terrarum certo fine ac consilio aliter condita sit, quam fortuita materiae motio eam alioquin effectura fuisset? Non is sibi nimium arrogat, qui oculos a Deo idcirco esse constructos opinatur, ut ope illorum res obiectas videremus. Absurde Anaxagoras praecepit, ideo hominem sollertissimum esse animal, quod manus acceperit. Multo rectius Aristoteles decrevit, ideo homini manus esse datas, quod animal sit sapientissimum. §. LXV.

Iidem philosophi mechanici infra maiestatem dicunt esse divinam, tot levia & minuta munera ipsum in natura rerum obire. Respondemus: Sapientiam quidem divinam hanc totam rerum universitatem perfecisse; at naturam tamen quamdam via & ratione progredientem ipsi esse subiectam, quae mandata eius exsequatur. Procli descriptio huius naturae, qui eam Deum aut Divam esse eo sensu scripsit, quo corpora stellarum animata Dii dicuntur. Quae omnia quum ita sese habent, non possumus, quin concludamus, mechanicos hosce philosophos, qui res omnes ad necessariam materiae concitationem revocant, Atheismi veneno nonnihil tinctos & infectos esse. §. LXVI.

His philosophis oppositum est aliud genus, Hylozoitarum, quod opera naturae sapientiae effectus esse decernit, Democritique atomos ridet, at vitam materiae tribuit, ac vulgarem Dei notionem inadaequatam tantum esse materiae ideam pugnat. Hi vero Hylozoitae nullam afferre rationem concentus & harmoniae illius, quae in rerum natura est, valent, quum quamlibet materiae particulam rem esse velint distincte a reliquis percipientem. Neque meliori loco sunt illi Athei, quos Cosmo-plasticos non male dixeris, qui mundum unam esse plantam arbitrantur, natura quadam arte praedita & ad sui salutem omnia dirigente instructam. Fieri enim nequit, ut natura sit eiusmodi, nisi alia quaedam mens perfectissima exsistat, unde illa pendeat. §. LXVII.

Praeter haec tria, quorum negavimus rationem reddi posse ab Atheis, cogitationem, motum & pulcram huius orbis fabricam, sunt & alia, quae huc merito referas. Qui mundum esse negant aeternum Athei, illi nulla ratione apti sunt ad ostendendum, unde homines & animalia primum prodierint. Aristoteles anceps interdum haesit, utrum mundus aeternus sit, nec ne? Homines & animalia non generata primum sunt fortuito, aut ex putredine, aut ex ovis exclusa sunt: nec enim, qui hoc sentiunt, vel minimam afferre caussam possunt, quamobrem hanc gignendi virtutem terra amiserit. Epicurus delirat, quum terram, effoetae matris instar, parere desiisse tradit. Quocumque demum Athei prima velint nata esse animalia, hoc tamen concedant ipsi, necesse est, ea in statu debili ac imbecillo, infantum more, primum fuisse constituta, nec se ipsos nutrire, aut adversus insidias & dolores tueri potuisse. Epicuri somnia ad hanc difficultatem diluendam a Critolao iam ex parte reiecta. Anaximandri commenta ad eamdem rem explicandam excogitata. Citius omnia suscipiunt Athei, quam Deum esse concedunt. §. LXVIII. LXIX.

Igitur nisi Deus advocetur, hunc nemo nodum solverit. Omnia si circumspiciantur, quae de primo animalium & hominum ortu dici possunt, rem

rem hanc apparet, quum ingens ex ea sapientia eluceat, viribus tam mechanicis, quam plasticis maiorem & superiorem esse. Nec tamen negaverim, Deum genii fortassis cuiusdam ope in fingendis animantibus usum esse. Sic Plato Deum inducit, postquam immortales ipse condiderat animos, mortalium corporum fabricam Diis minoribus committentem. §. LXX.

Simili ratione nemo Atheus edocebit nos, unde conservatio illa specierum per duos sexus veniat. Nesciunt iidem, quaenam caussa sit iustitiae seu honestatis & obligationis naturalis, qua tamquam fundamento omnis reipublicae salus nititur. Neque habent, quod respondeant, si quaeratur: quaenam libertatis, qua valent animi nostri origines sint? Epicuri stolida ratio libertatem ex atomorum clinamine derivandi. §. LXXI.

Haec, quae diximus, qui secum perpenderit, is tertiam causam religionis, quam Athei afferunt, dolos nempe & fallacias eorum, a quibus civitates sunt conditae, iam esse profligatam sentiet. Philosophiam enim docuimus & veram caussarum cognitionem eo ducere homines, ut Deum esse fateantur. §. LXXII.

Conditores civitatum non potuissent religione ad homines in officio continendos abuti, si merum ea commentum esset. Magistratus per totum terrarum orbem fusi nec concordi quadam consensione delabi potuissent ad hoc consilium religione ad fines suos obtinendos utendi, nec ullo modo toti generi humano metum umbrae cuiusdam aut nihili instillare. Dudum dolum & fallaciam hanc homines detexissent, seque in libertatem vindicassent: ipsi saltem gubernatores civitatum, quorum longe plurimos superstitione ac metu Dei vixisse devinctos accepimus, hanc fraudem perspexissent. Reliquae fraudes, simulatque in lucem prolatae sunt, omnem confestim dignitatem amiserunt: at religio, tametsi tot iam saecula sit ab Atheis inter fraudes politicas relata, omnem suam auctoritatem retinet. Christiana religio commodis non inservit civilibus, sed magistratuum olim omnium furorem & auctoritatem devicit. §. LXXIII.

Si notio Dei res quaedam esset commentitia, nullo modo intelligi posset, qua factum esset ratione, ut omnes omnino homines, paucis quibusdam demtis, unam eamdemque rei huius commentitiae descriptionem susciperent, ipsique magistratus hac inter se de re non dissentirent. §. LXXIV.

Praeterea si nullus esset Deus, quanam via notio ista Dei in hominum sese animos insinuasset, nulla plane ratione intelligi posset. Athei, qui conditores civitatum id fecisse orationibus suis narrant, nihil proprie dicunt. Nec enim vocabulis & sonis rerum notiones in hominum animos inducuntur. Qui notiones sub verbis & vocabulis latentes in semet ipsis excitare nequeunt, illis vocabula nihil significant. Sed vera licet essent, quae dicunt Athei, nondum difficultas ista sublata esset, sed denuo quaereretur: quo modo fieri potuisset, ut rerum publicarum architecti notionem nihili aut rei, quae nulla est, excogitarent. §. LXXV.

Hic Athei contendunt, esse facultatem quamdam fingendi in anima nostra, cuius ope rerum, quae nullae sunt, nec fieri possunt, notiones producere valeat: per hanc facultatem Dei quoque notionem, tametsi nullus is sit, procreari potuisse. Respondemus: Omnis fingendi facultas, qua praeditae sunt mentes nostrae, in eo tantum consistit, quod rerum vere exsistentium notiones & species coniungere ac coagmentare possumus: neque ulla mens concipere vel excogitare potest aliquid, quod non exstitit antea, quemadmodum pictori fingere colores non datum est. Praeterea commentitiae illae, quas fingunt sibi animae, species, tametsi rebus non respondeant ex toto reapse exsistentibus, haud tamen res referunt, quae fieri nequeunt. Ipse Deus, tametsi mundum ex nihilo creare potest, plus tamen cogitationum, quam in mente eius est & ex omni fuit aeternitate, non potest producere, aut rei alicuius, quae fieri nulla ratione potest, notionem informare. Notio Dei non est aggregatio rerum separatim hinc & inde in mundo exsistentium: qualis si foret, res esset mere arbitraria. Rursus quaedam Dei virtutes nusquam exstant alias in toto terrarum orbe. Nullus igitur si Deus esset, somnia essent illae & res plane nihili. Igitur novas cogitationes, quod fieri tamen nequit, ex nihilo produxissent homines. Postremo si nullus est Deus, nec is fuit umquam, nec in omnem esse poterit aeternitatem. At notiones commentitiae, quod ante probatum, possibiles tamen esse debent: alioquin nullae forent. §. LXXVI.

His rationibus commoti alii Athei, praeter facultatem fingendi, animo quoque tribuunt facultatem augendi & amplificandi: utramque hanc facultatem peperisse Dei notionem perhibent, quam commentitiam & nullam esse statuunt. Verum ipsi concedunt Athei, omnes conceptiones nostras perceptiones tantum esse a rebus externis ortas: ex quo consequitur, fieri nullo modo posse, ut eiusmodi potestas amplificandi sit in anima nostra, per quam plura facere possit, quam revera est. Deinde Athei etiam hic committunt fallaciam, quam circulum vocant philosophi. Namque notionem eius, quod imperfectum est, primum ex notione perfecti natam esse asseverant: verum postea revertuntur, atque ideam perfecti ex notione imperfecti ortam esse statuunt. Esse in hominibus notionem perfecti, quae regula sit imperfecti, manifestum satis inde est, quod omnes Theologi per viam, quam vocant, remotionis Dei naturam esse investigandam, praecipiunt. Denique res finitae inter se sociatae ac coniunctae, numquam efficient infinitum aliquid. Deus ab imperfectis rebus non gradu, sed toto genere differt. Gassendus ideam infiniti Dei eodem fingi a nobis modo potuisse censet, quo notio infinitorum mundorum a nobis efficta est. Sed infiniti mundi vocabula tantum sunt seu notiones perperam inter se iunctae ac sociatae: infinitas vere exsistit, sed male applicatur, quum uni Deo sit propria. Ex quibus omnibus concluditur: Quum anima per amplificationem finiti non possit producere notionem infiniti, nec ullam novam cogitationem, quae antea non exstitit, procreare, ideo notio Dei non est res commentitia. §. LXXVII.

Demonstratur porro novis argumentis, religionem non esse commentum magistratuum. Fundamentum iuris omnis & auctoritatis civilis est obligatio interior conscientiae, qua sine pacta omnia nulla sunt. Obligatio non ex legibus nascitur, sed ante leges fuit: alioquin non obligare posset. Nec obligationis caussa est utilitas: nam si obligatio civilis ob privatam hominum utilitatem

esset

esset introducta, per eamdem rursus dissolvi posset. Quare, si religio nil nisi dolus est, civilis auctoritas eiusdem sit necesse est indolis. §. *LXXVIII.*

Religio si commentum esset eorum, qui civitates construxerunt, haud dubie talem illi effecissent religionis formam, quae variis modis flecti & mutari potuisset, quo infinito, quod appetebant, iuri suo tanto commodius inserviret. Atqui religio ipsa natura sua stabilis est & immutabilis, non secus ac iustitia. Quam propter caussam vix fieri potest, ut discordia inter humanas & divinas leges exsistat. Quod si forte contingat, tum religio Deo potius obediendum esse, quam hominibus, statuit. Haec caussa fuit, quare recentiores quidam Athei politici decernerent, salva & incolumi religione, salvam & incolumem non posse potestatem imperantium esse: adversari eam infinito magistratuum iuri, eo quod maiorem inducat, quam Leviathanis, metum, timorem nimirum eius, qui aeternas infligere poenas potest. Naturalis Atheorum Deus materia est sensu vacua; at Leviathan seu magistratus civilis Deus eorum artificialis. Athei igitur, quum ipsimet confiteantur, religionem saluti rerum publicarum & civili potestati nocere, id simul declarant, eam ab artibus politicis non esse profectam. §. *LXXIX.*

Praeter res illas, quarum rationem frustra reddere conantur Athei, Deo sublato, aliae sunt quaedam extraordinariae, quas similiter explicare nequeunt. Has ideo partim metui & ignorantiae hominum, partim dolis & fraudibus summorum imperantium denuo adscribunt. Sunt autem illae visiones, miracula, vaticinationes. Conceditur, multas visiones & apparitiones esse fictas; at omnes negatur falsas esse. Athei, dum omnes apparitiones somniis & imaginationi hominum tribuunt, id ipsum evertunt, quod alioquin in primis principiis suis numerant: Sensus unicam esse veri notam & regulam: plus etiam, quam debebant, auctoritati humanorum testimoniorum derogant. Quidam Athei veras quidem esse apparitiones nonnullas concedunt; at nihilo tamen minus omnes effectus tantum phantasia contendunt esse: quasi vero magna vis imaginationis naturas posset vere exsistentes aut obiecta sensuum producere. Fanaticis proximi sunt Athei, quum res, quae fieri nullo modo possunt, citius admittunt, quam esse Deum largiuntur. §. *LXXX.*

Democritus esse concedebat, naturas quasdam oculorum aciem fugientes hominique superiores, quas idola *nominabat: at easdem negabat immortales esse. Fatebatur idem, non esse tantum terrena, sed etiam aërea & aetherea animalia, nec ullam ex vastis illis regionibus, quae supra nos patent, desertam & incultam esse. Pauca quaedam monentur de Patribus, qui corpora dederunt angelis.* §. *LXXXI.*

Apparitionibus finitima sunt dogmata de magis & daemoniacis, unde argumentum sumitur ad probandum, esse genios, sigillatim malos. Qui omnem reiiciunt Magiam, in suspicionem Atheismi merito veniunt. Ex Iosepho patet, Iudaeos daemones in corporibus quorumdam hominum habitantes non pro morbis habuisse, sed pro naturis vere hominum corpora vexantibus: nec probabile visum fuisse illis, omnes morbos impetus esse malorum geniorum, aut omnes daemoniacos esse homines impios. Sed quum morbum viderent singularem & extraordinarium, tum daemonis alicuius virtuti illum adscribebant. Nec secus Graeci. §. *LXXXII.*

Fernelius & Sennertus concedunt, esse ad hunc usque diem homines morbis eiusmodi magicis oppressos. Illi, qui res plane secretas aperiunt, aut linguis loquuntur, quas non didicerunt, pro hominibus haberi debent a daemone quodam obsessis. Exempla horum ex Psello ac Fernelio. Hinc illi redarguuntur, qui daemoniacos, quorum mentio fit in sacris litteris, inter fabulas referunt. §. *LXXXIII.*

Miracula inter ethnicos olim, etiam post natum servatorem, fuisse facta, ex ipsis eorum monumentis intelligitur. Plura eorum exempla in sacris litteris occurrunt. Duplex est miraculorum genus. Quaedam, tametsi per caussas fieri nequeunt ordinarias, potestate tamen naturali geniorum & daemonum effici possunt: quaedam omnem naturalem potestatem caussarum secundarum & naturarum conditarum multum superant. Qui utrumque hoc miraculorum genus reiicit, auctor Tractatus theologico-politici non est dignus, qui confutetur. §. *LXXXIV.*

Moses fore, ut falsi vates miracula facerent, praedixit. In novo similiter testamento τέρατα ψεύδους, *miracula mendacia, commemorantur, quae aliqui facturi sint potestate cacodaemonis ad confirmationem mendaciorum. Igitur sola miracula non sufficiunt ad doctrinae cuiusdam divinitatem probandam: nec, si vera forent miracula illa, quae patrata dicuntur esse ad ostendendum, naturas creatas recte coli ac adorari, ipsa inde doctrina aliquid praesidii caperet.* §. *LXXXV.*

Si miracula omnia Servatoris nostri ex superiori fuissent genere, Iudaei tamen ipsi credere, & ut divinum vatem recipere eum debuissent. Veniebat enim in nomine Domini, nec ut Deos alios adiret, gentem Iudaeorum exhortabatur. Deus numquam patietur, ut a falsis vatibus miracula fiant ad corroborationem errorum, quorum falsitas ex ipso naturae lumine demonstrari nequit. Haec enim foret tentatio insuperabilis. Servator noster eximius ille vates est, per quem Deus iterum voluntatem suam humano generi aperire voluit. Nihilo tamen minus quaedam Christi miracula eius sunt generis, ut a nullo, nisi supremo Numine, fieri potuerint. Omnia miracula probant, esse spiritus. Si gentes sine miraculis Christo credidissent, omnium maximum hoc foret miraculum. §. *LXXXVI.*

Ex divinatione iterum patet, esse spiritus: neque male sic concluserunt ethnici: Si divinatio est, Dii sunt. Duplex est divinationis seu vaticinationis genus. Quaedam vaticinationes naturalem praedicendi facultatem, quae in finitis inest spiritibus. Tales ipse Democritus non repudiavit. §. *LXXXVII.*

Alterum vaticinationum genus eas continet rerum futurarum praedictiones, quae nonnisi ex divina providentia proficisci possunt. Epicurus per divinationem tolli censuit libertatem voluntatis humanae: nec alia de caussa Christiani quidam praescientiam Dei negant. Naturae creatae non possunt aliter, quam ex caussis antecedentibus, res futuras ante prospicere. Rerum igitur illarum praedictiones, quae ex caussis non pendent & proficiscuntur antecedentibus, Deum arguunt. §. *LXXXVIII.*

Omni-

Omnibus olim persuasum fuit, esse quamdam rerum futurarum divinationem, quas nemo unus hominum prospicere queat. Oracula & praedictiones inter gentes, quae spiritus esse convincuns. Pleraque ethnicorum oracula ex naturali, quae in daemonibus inest, praesagiendi virtute profecta sunt. Sunt & tamen quaedam vaticinationum inter eos exempla, quae virtutis divinae testimonia sunt, ut Vettii Valentis & Sibyllarum. Balaam divinitus adiutus, ut de Christo vaticinaretur. §. LXXXIX.

Oracula in sacro codice comprehensa vincunt omnia ethnicorum oracula. Praedictiones de Christo & conversione gentium ad eum. §. XC.

Praedictiones aliae sacrarum litterarum de fatis imperiorum & ecclesiae. Danielis vaticinatio de Romano imperio in Iohannis patefactione longius explicata. Oracula haec scripturae S. quum nec ignorantiae caussarum, nec metui, nec denique civilibus dolis ab Atheis adscribi queant, diserte & Deum esse, & Christianam religionem esse veram, probant. §. XCI.

Omnia igitur illa profligata sunt, quae Athei a notione Dei sumere solent, argumenta. Nunc exsistentia Dei aliis etiam argumentis est probanda. §. XCII.

Inter ipsos Dei amicos fuerunt olim, qui praeciperent, Deum non posse demonstrari, e. c. Alexander Aphrodisiensis, Clemens Alexandrinus & alii. Hi vero hoc tantum sibi volunt, a priori demonstrari Deum non posse: ex qua sententia hoc minime consequitur, coniecturis tantum probabilibus, non vero argumentis, effici posse, Deum esse. Fieri potest, ut certissimam rei cognitionem habeamus, cuius tamen exsistendi modum a priori demonstrare, negatum nobis est. Quidquid ex illis rebus, quae ab omnibus conceduntur, per necessariam consequutionem probatur, id pro demonstrato habetur merito. §. XCIII.

Cartesius hoc in primis philosophiae suae elementis ponit: Nos de nulla re, ne de communibus quidem notionibus, aut de Geometrarum theorematis certos esse posse, nisi certi simus antea, Deum exsistere, eumque bonum, qui nos fallere nequeat. Hoc si verum esset, sequeretur, nec Atheum quemquam, nec ex illis aliquem, qui bonitatem Deo derogant, vel de rebus evidentissimis certum esse posse. Hoc autem praeceptum, tametsi pium videatur, aeternae tamen dubitationis fundamentum est. Cartesius circulum facit: nam ex facultatibus nostris probat, Deum esse, & vicissim ex Dei exsistentia facultatum nostrarum veritatem probat. Ergo nihil reapse probat. Si fieri posset, ut nos facultates nostrae deciperent, confitendum nobis esset, fieri posse quoque, ut nullus sit Deus. §. XCIV.

Ergo novae huius opinionis auctoritas convelli debet, ne in Scepticorum castra transeamus. Ipsa omnipotentia non potest efficere, ut res una eademque nunc vera, nunc vicissim falsa sit. Norma illa, ad quam propositionum universalium veritas examinari debet, in nobis ipsis sita est. Quodcumque clare nimirum & diserte percipimus, id est. Essentia veritatis consistit in evidentia. Omnes fatentur, falsi nullam proprie cognitionem esse. Falsi aliquid quum imbibimus, tum vis intelligendi, qua valemus, non errat, sed nos ipsi erramus, quod rebus parum clare perceptis assentimur. Ne ipsum quidem igitur summum Numen efficere potest, ut falsam quamdam rem evidenter sentiamus exsistere, aut, quod idem est, ut nihili aeque claras habeamus ideas, atque veri certique. Namque hoc si Deus facere posset, contradictoria ut simul vera forent, efficeret. §. XCV.

Sensus quidem in se spectati non sine controversia nos edocent, tales esse res illas, quae cernimus, quales esse nobis videntur. Verum mens & intelligentia ad absolutam rerum veritatem penetrat, notamque veritatis ideo in semet ipsa continet. §. XCVI.

Obiiciunt aliqui: Nimis arroganter facere naturas creatas, si absolutam rerum veritatem dictitent sibi patere. Sed respondetur: Deum esse unum rerum omnium gnarum & falli nescium: eos vero nihil Deo derogare, qui statuant, creatas mentes ita esse ab eo conditas, ut certi aliquid cognoscere queant. §. XCVII.

Quum certum nunc habeamus principium, cui innitamur, communium nimirum notionum minime dubiam veritatem, Deum porro, hoc freti fundamento, demonstrare pergemus. Cartesii argumentum pro exsistentia Dei ex idea innata. Multis hoc argumentum merum sophisma, aliis validissimum videtur. Nos utriusque partis rationes candide exponemus. §. XCVIII.

Argumenta, quae ad huius rationis vim enervandam & labefactandam afferuntur. §. XCIX.

Argumenta, quae pro huius rationis dignitate ac virtute laudantur. §. C.

Conatus exsistentiam Dei ex idea eius probandi, quatenus ea necessariam exsistentiam includit. Primum, quum perfectissimae naturae sit in nobis notio, neque haec notio ex rebus inter se pugnantibus constet, id consequitur inde, fieri posse, ut natura eiusmodi exsistat. Atqui haec notio quum necessariam includat exsistentiam, id porro consequitur, talem reapse naturam esse. Res necessario exsistens, si fieri potest, ut sit, re vera est. Alia ratio est rerum contingentium. Perfecta & absoluta omnibus numeris natura aut esse nullo modo potest, aut est. Si Deus esse posset, nec tamen esset, non esset natura necessaria, sed tantum contingens. §. CI.

Aliud in eamdem rem argumentum ex idea Dei, idque planius. Cuiuscumque rei notionem, eamque non pugnantem inter se, animus informare possumus, ea res aut actu exsistit, aut, si non exsistit, fieri tamen potest, ut exsistat. At si Deus non exsistit, fieri etiam non potest, ut exsistat. Igitur exsistit. §. CII.

Aliud ex notione Dei argumentum. Certum est, exstitisse aliquid per se ex omni aeternitate. Quodcumque vero per se ab aeterno exsistit, id necessario & naturaliter exsistit. Nihil autem necessario & naturaliter ex omni aeternitate exsistere potest, praeter id, cuius natura necessariam exsistentiam continet. Ad naturae perfectissimae essentiam pertinet necessaria exsistentia. Igitur illa exsistit. Appendix ad hoc argumentum: Nulla natura successiva potuit esse ex omni aeternitate. §. CIII.

Status controversiae inter Atheos & Dei defensores primum rite constituitur, tum lis dirimitur. Athei nobiscum fatentur, res quasdam esse factas, quasdam vero non factas. Quaeritur tantum hoc inter nos: utrum res illa, quae facta non est, & rerum omnium aliarum caussa exstitit,

stitie, natura sit perfectissima, an omnium imperfectissima? Athei olim quidam fuerunt, qui certo tamen modo Deum professi sunt. Affirmarunt enim, Deum illum rebus omnibus praesidentem, seu mundi animam ex nocte & chao, seu ex materia sensus inope natam esse. §. CIV.

Controversia ea, qua diximus ratione constituta facile potest expediri. Minorem perfectionem ex maiore posse oriri, dubio caret: at maior perfectio ut oriatur & exsistat e minori, id fieri nullo modo potest. Qui vitam & sensum ex certa materiae sensu vacuae temperatione nasci posse arbitrantur, itemque rationem & intelligentiam ex sensu, illi, quid sibi proprie velint, ipsimet ignorant. Quod quum sentiant Hylozoitae, eam ob caussam vitam & intelligentiam omni materiae in se spectatae tribuunt. §. CV.

Quaestio inter nos & Atheos de argumento ex notione Dei paullo pressius ita constituitur: utrum omnis mens facta sit & generata ex materia sensu vacua, an vero mens quaedam sit initii expert, neque facta & creata, verum omnium opifex? Qui Deum esse volunt, mentem statuunt omnium rerum esse vetustissimam: qui eum esse negant, mentem esse affirmant mundo iuniorem. Dirimitur haec controversia. Si tempus quoddam fuisset, quo nulla vita & mens exstitisset, nullo modo umquam vita & mens exsistere potuisset. Mentes nostrae imperfectae non ex se ipsis sunt ex omni aeternitate: igitur ex perfecta quadam mente delibatae sunt & haustae. §. CVI.

Occurrunt nobis hic Athei, & a natura cognitionis & scientiae argumentum sumunt. Contendunt enim, res efficere scientiam, non autem a scientia res effici. Hinc nuperus quidam scriptor Deo negavit scientiam attribui posse, eo quod is, qui scit & novit, ex rebus externis quodammodo pendeat. Hoc idem est, ac si dixisset: materiam esse rerum omnium perfectissimam Numenque supremum. §. CVII.

Confutatio huius obiectionis. Cognitio non est tumultus a rebus externis in nobis excitatus. Ipsae res sensibus expositae non per sensuum visiones cognoscuntur. Novum Atheorum inventum: Notiones universales nil esse, nisi nomina. Refellitur. Ingeniosa Aristotelis observatio hanc in rem. §. CVIII.

Sunt in nobis notiones non modo rerum incorporearum, sed talium etiam corporearum rerum, quae nusquam exsistunt, vel ulla ratione exsistere possunt. Est in nobis facultas notiones fingendi rerum, quae nec sunt umquam, nec fuerunt, sed esse tantum possunt. §. CIX.

Ergo humana scientia non est imago quaedam a corporibus ad animos nostros delata. Sed quum intelligibile aliquid intelligentiam necessario debeat antecedere, ideo natura quaedam sit perfectissima necesse est, in qua omnis resideat scientia & cognitio. Ex hac perfectissima mente reliqui omnes animi minus absolute participant. §. CX.

Quae omnia quum ita sese habeant, ex natura scientiae ac cognitionis humanae non probari potest, Deum non esse; sed hoc inde fluit, esse Deum. §. CXI.

Hoc ex eo quoque confirmatur, quod dubio caret, esse veritates aeternas, ipsa materia & mundo priores. Aristotelis & Iustini M. de his veritatibus testimonia. §. CXII.

Quod si enim perennes sunt veritates, rationes & intelligibiles rerum essentias quoque aeternas esse, perspicuum est. Platonis locus hac de re. Aristoteles, tametsi Platonis ideas semper exagitet, hac tamen in re cum eo consentit, formas speciesque rerum non esse generatas, sed aeternas. Certum est, nullam scientiam fore immutabilem, si nulla essent obiecta scientiae, praeter ea, quae in sensus incurrunt. Aristotelis & Philonis loci de hac re expenduntur. §. CXIII.

Si veritates sunt aeternae atque necessariae, sequitur, mentem quoque esse aeternam & necessario exsistentem. Nec enim aliter, quam in mente, possunt veritates esse. Ergo planum est, esse naturam aliquam infinite perfectam & potentem, quae semet ipsam, & quae fieri possunt, omnia intelligat & comprehendat. §. CXIV.

Igitur non nisi una potest esse mens absoluta, ex qua reliqui omnes animi sunt hausti. Hinc fit, quod pares sunt & eaedem diversorum hominum notiones, & veritates ubique eaedem. Themistii locus. Alter homo non posset erudire alterum, nisi esset eadem in utroque notio: neque homines inter se possent colloqui, nisi omnes ex una mente decerptum haberent aliquid. Confutatur eorum opinio, qui multas esse naturas intelligentes ac aeternas volunt. Demonstravimus igitur non solo ex idea Dei, esse Deum, sed etiam omnes obiectiones Atheorum adversus notionem Dei dissipavimus. §. CXV.

PRIMVM ATHEORVM ARGVMENTVM.

§. I.

Introductio ad Tractationem.

QUidquid universa eorum disciplina, qui Deum esse negant, abstrusi habet ac reconditi, id secundo libri huius capite in medio posuimus, neque, ut opinor, est a nobis praetermissum aliquid, quod ad caussam factionis huius vel ornandam vel roborandam conducere posset. Tertio vero capite viam quasi nobis munivimus ad ea disiicienda, quibus Deum gens furiosa aggreditur. Namque varias non modo vias atque rationes eo capite enumeravimus, quas ad Deum ex hac universitate tollendum miseri homines excogitarunt, verum etiam quibusnam de rebus inter se dissentiant, quasnam omnes e contrario huius generis amplectantur, & contra Dei professores urgeant, aperuimus. Amplam vero & copiosam universae huius rationis refutationem, quam meditabamur, quum institueremus, abduxit nos a proposito longa de veterum populorum, qui plures coluere Deos, vero sensu disputatio. Neque tamen digressionem hanc inutilem plane atque alienam ab argumento, quod pertractamus, videri velim. Nec enim tantum formidolosam illam expedit ratiocinationem, qua una potissi-

potiſſimum unius Dei notionem natura hominum mentibus non eſſe inſitam, perverſa haecce natio efficere ſeſe poſſe ſperat, verum etiam propugnationis & defenſionis Chriſtianae religionis, quam contra religionum adverſarios comparamus, fundamenta complectitur & initia. Interea, ne prorſus illud neglexiſſe videar, cuius cauſſa inprimis laborem hunc in me devolvi, brevem hic & compendiariam confutationem omnium illarum rationum ſubiiciam, quibus antea religionum contemtores ad cauſſam ſuam firmandam uti ſolere docuimus.

§. II.

Primum Atheorum argumentum: Notio nulla Dei poteſt informari animo.

Primam generis huius rationem hanc eſſe, diximus: Aut nullam omnino Dei notionem informatam habere in animis homines, aut vero talem, quae ex rebus contrariis ac toto genere disiunctis compoſita & concreta ſit. Ex quo quidem patere arbitrantur, quibuscum res nobis eſt, Deum eſſe nihilum aliquid, quod nullius ratio comprehendere & conſequi valeat. In hoc argumento diruendo ſupra iam nonnihil a nobis elaboratum eſt. Namque in ipſo quarti capitis exordio notionem Dei declaravimus, atque nomine *Deus* indicari oſtendimus naturam perfecta praeditam intelligentia, neceſſario ex ſemet ipſa exſiſtentem, cauſamque ceterarum rerum omnium efficientem. Quae quidem definitio neque ita eſt obſcura & recondita, ut alicuius hominis ingenii aciem fugiat, neque rebus conſtat pugnantibus & in diverſo genere poſitis. Deinde flagitioſam hancce ſectam docuimus, tametſi verbis neget, eſſe nos quadam Dei notione imbutos, re ipſa tamen tacite id largiri ac concedere. Quod niſi ſic ſe haberet, illi, quoties Deum negant eſſe, hoc unum tantum dicerent, id, quod nihil eſt, non exſiſtere. Tum de hac ipſa Dei notione nullam eſſe contentionem proprie inter Dei hoſtes & amicos, planum fecimus. Hoc enim unum tantum pugnare religionum irriſores, rerum omnium parentem & cauſſam non eſſe naturam perfectiſſimae rationis compotem, verum omnia ex fortuita tenebricoſae ſenſuque omni carentis materiae concitatione orta & prognata eſſe. Declarata hoc modo Dei notione, copioſe & evidenter eodem loco probavimus, hominum genus omni aetate praenotionem quamdam & anticipationem naturae eiusmodi, quam deſcripſimus, in animis habuiſſe: ipſas etiam gentes ſuperſtitioſiſſimas, tametſi plures colerent Deos ſeu naturas intelligentes homine nobiliores, ſummum tamen & excellentiſſimum quoddam Numen, quod conſtruxerit totam rerum naturam, profeſſos eſſe. Quibus quidem rebus apertum ſit, exiguam illam hominum a Deo averſorum manum, quae & olim exſtitit, & hodie paſſim in orbe noſtro vagatur, ex monſtris conſtare, ſeu hominibus a totius humani generis ſenſu & rationibus alienis. Aut totus ego fallor, aut haec ad omnes illas machinas ſufficiunt disiiciendas, quas impium genus in notionem Dei ſtruit.

§. III.

Quinque Atheorum obiectiones contra notionem Dei.

Nihilo tamen minus, ne quis iure aliquid a nobis praetermiſſum eſſe conqueratur, quod ad Atheorum cauſſam iuvandam faciat, omnes particulatim educemus copias, quibus notionem Dei invadere ſolent, ſingularumque rationum infirmitatem & amentiam patefaciemus. Haec itaque ſunt, quae in Dei notionem coniiciunt, tela. Primum: *Neminem rem animo informare poſſe, quae in ſenſus corporis non cadat: neque, ſi a ſenſibus recedamus, ullum nobis eſſe relictum inſtrumentum, cuius ope rem quamdam eſſe ac exſiſtere, cognoſcere nobis evidenter liceat.* Alterum: *Quum ipſi fateantur Dei aſſertores, Deum naturam eſſe, cui nullius mortalium ingenium comprehendendae par ſit, id inde effici, Deum nihilum eſſe, aut neſcio quid.* Tertium: *Infinitatem eſſe cum illa Dei notione coniunctam, quam vindices Dei ſtabilitam cupiant: Idque argumento iam eſſe, eam a nemine animo comprehendi: ex quo rurſus conſequatur, Deum nullo exſiſtere modo poſſe.* Quartum: *Doctrinam omnem de Deo rebusque divinis commentitiam eſſe opinionum inter ſe pugnantium & disiunctarum farraginem.* Ultimum: *Omnia, quae de Deo eiusque notione inter homines conſtituta ſunt ac recepta, ea vel ex ſtupore & inſcitia meniium perterrefactarum eſſe nata, vel etiam a callidis & aſtutis hominibus, qui civitates & reſpublicas condiderint, ad homines in officio continendos adinventa.*

§. IV.

Prima Atheorum obiectio: Nullius rei notionem informari

Quae princeps harum eſt ratiuncularum, ea primo etiam loco hic a nobis expendetur. *Neminem* igitur ſciſcunt *rem aliquam, quae in ſenſus non cadat corporis, animo infor-*

informare posse, neque, si a sensibus discedamus, reliqui esse factum aliquid hominibus, cuius auxilio rem ullam exsistere perspicue cognoscere queant. Audiamus nuperum quemdam (1) scriptorem, qui suum esse ducit adversus Deum militare: *Nulla est animi conceptio, quae non fuerat antea genita in aliquo sensuum, vel tota simul, vel per partes. Ab his autem primis conceptibus omnes postea derivantur.* Ergo, hoc si verum est, quidquid a sensibus non potest percipi, id nullo etiam modo intelligi potest, & reapse nullum aut nihilum est. Quid? quod idem auctor addit: (2) *Omnis evidentia, quam habemus, rem aliquam exsistere, a sensibus unice exoritur.* Ex quo consequitur, de Deo, utrum sit, nec ne, nihil explorate constitui posse, quoniam nulla eius notio per sensus in nobis (3) producitur. Hoc igitur si genus impium philosophandi obtinent, praeter unicum sensuum nostrorum testimonium, quo verum a falso secernamus, nihil plane habebimus. Haec voluit olim PROTAGORAS, quum, (4) PLATONE in *Theaeteto* teste, praeciperet, *cognitionem esse sensum.* Et nostrorum aliquis non ita pridem scripsit, *omnis scientiae ac cognitionis fontem esse* (5) *sensus.* Amplissimus hic nobis aperitur disserendi ac disputandi campus: verum non licet nobis esse copiosissimis. Quod si sensus idem esset omnino, quod intelligentia & cognitio, illi, qui lucem

posse, nisi quae sensibus percipiuntur. Fundamentum eius prorsus est nullum.

(1) *Scriptorem*) HOBBESIVM designat, cuius, quae hic adducta sunt, verba in *Leviathanae* exstant *P. I. de homine Cap. I. p. 3.* Animadverti vero hic velim, CVDVVORTHVM semper fere solere HOBBESII dicta Anglice versa proferre, nec ad verbum tamen ea reddere, sed non raro liberiori oratione explicare, subinde quoque aliquot eius dicta coniungere, diversis locis ab eo posita. Ex quo quidem evenit, ut multum interdum laboris, quum ipsa praeterea librorum Hobbesianorum loca non indicet, in quaerendis illis consumendum mihi, immo deliberandum nonnumquam fuerit, quisnam aliquot locorum inter se similium ceteris convenientior esset verbis Anglicis. Quae hic exhibentur a CVDVVORTHO, verba Anglica sic sese habent: *What soever we can conceive, hath been perceived first by sense, either at once or in parts: and a man can have no Thought representing any thing not subiect to sense.* His quae responderent aptius, nulla inveni apud HOBBESIVM verba, praeter ea, quae protuli. Similis exstat locus *Cap. III. p. 9. Ut nullam habemus imaginationem, quae non ante fuit in sensione vel tota, vel per partes; ita nulla est transitio ab una cogitatione ad aliam, cuius similis non exstiterat ante in sensione. Cap. II. p. 5.* Ita loquitur: *Imaginatio earum rerum tantum est, quas ante simul, vel per partes sensu percepimus. Imaginationis* nomini tam latam subiicit HOBBESIVS potestatem, ut sub ea vim quoque intelligendi & notiones informandi, quae in animis est hominum, complectatur. *Imaginatio*, inquit, *Leviath. Cap. II. p. 8. quae in homine a sermone vel aliis signis voluntariis nascitur, appellatur intellectus.*

(2) *Omnis*) Haec verba in Latinis HOBBESII operibus non mihi reperire licuit. Itaque ipse ex Anglico ita ea verti, ut verbum paene verbo respondeat.

(3) *Producitur*) Putem fere, quae ad haec excipiant, habituros esse amatores HOBBESII, qui negant, fuisse eum in supremi Numinis oppugnatoribus. (I) Omnes notiones, quae animis nostris insunt, a sensuum quodam exoriri, idque nullum esse, quod a sensibus percipi nequeat, praecepit HOBBESIVS. Multi eius loci rem hanc extra dubium collocant. Ex hoc vero scito non id statim consequitur, Deum non esse, sed hoc tantum iure inde conficias, eum, qui sic docet, aut Dei plane naturam tollere, aut vero Deum sibi fingere, quem sensibus liceat percipere, aut, verbo, Deum corporeum. Posterius certe fecit HOBBESIVS, Deumque professus est tenuissimo corpore praeditum. Vid. *Leviathanis P. I. de homine Cap. XII. p. 56. Part. III. Cap. XXXIV. p. 184.* & in *Appendice ad Leviathan. Cap. I. p. 345.* (II) Verum est quoque, sanxisse HOBBESIVM, evidentiam omnem, quam de rei cuiusdam exsistentia habemus, a sensibus nasci. At negabunt iterum, qui bene rebus eius cupiunt, confici ex eo posse, Deum esse ab eo sublatum, aut inter res dubias ab hoc philosopho relatam supremi Numinis exsistentiam. Etsi enim in sensus haud incurrat ipsa Dei natura, sed oculos nostros fugiat; omnem tamen quodammodo Dei notitiam dici posse a sensibus proficisci, eo quod ex contemplatione divinorum operum, quae sensibus nostris sunt exposita, ad cognitionem auctoris eorum, Dei nimirum, perveniamus. Haud igitur absurdum prorsus & insipientem esse, qui sensus nos unice de Dei exsistentia certos facere statuat, modo recte id intelligat: quamvis illam Dei notionem, quam insitam & innatam vocamus, isto dogmate prorsus tollat. Certe sententiam suam hac ratione HOBBESIVS expressit. *Agnitio vero*, inquit *Leviathan. P. I. Cap. XII. p. 55. unici, aeterni, infiniti, omnipotentis Dei ab investigatione caussarum, virtutum operationumque corporum naturalium, quam a cura futuri temporis, facilius derivari potuit.*

(4) *Platone*) In *Theaeteto p. 118.* Πρωταγόρας ἔλεγε, πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπον εἶναι, τῶν μὲν ὄντων, ὡς ἔστι, τῶν δὲ μὴ ὄντων, ὡς οὐκ ἔστι. *Protagoras dixit, rerum omnium mensuram hominem esse, exsistentium quidem, ut sunt, non exsistentium vero, ut non sunt.* Huius praecepti hanc esse vim & notionem, SOCRATES eodem loco testatur: Δοκεῖ οὖν μοι ὁ ἐπιστάμενός τι αἰσθάνεσθαι τοῦτο, ὃ ἐπίσταται· καὶ ὥς γε νυνὶ φαίνεται, οὐκ ἄλλο τί ἐστιν ἐπιστήμη, ἢ αἴσθησις. *Videtur mihi, quod quispiam scit, id sentire, quod scit: &, ut nunc apparet, nihil aliud est scientia, quam sensus.*

(5) *Sensus*) Verba Anglica sunt: *Sense to be original Knowledge.* Suspicor, scriptum huius generis aliquid reliquisse FRANC. BACONEM de VERVLAMIO, de cuius pietate erga Deum CVDWORTHVS parum praeclare sensit. At multum tamen VERVLAMII de sensu doctrina distat ab HOBBESII opinione: id quod quidem ex novo eius organo scientiarum apparet, in quo eos aliquoties refellit, qui *sensum mensuram dicunt rerum* esse. Vid. *p. 44.* & passim.

cem & colores adſpiciunt, aut frigus caloremque ſentiunt, lucem & colores, frigus & aeſtum, ceteraque, quae ſenſus noſtros pellunt & afficiunt, intelligerent, neque de his rebus omnibus ullam philoſophi diſceptationem aut inquiſitionem inſtituere poſſent. Atqui mentes hominum videmus, etiamſi ſenſu harum rerum prorſus exſaturentur, de natura tamen earum incertas manere. Quin etiam ipſe ſenſus hic excitat & impellit eas, ut naturam rerum illarum, quibus ſeſe commoveri ſentiunt, lucis, colorum, frigidi, calidi, accurata perſequantur exploratione, magnaque adhibita cautione ſciſcitentur, utrum haec omnia qualitates ſint in rebus extra nos poſitis haerentes, an vero imagines in nobismet ipſis per ſenſus productae. Quod ſi vero nulla nobis excellentior facultas eſſet data, quam vis ſentiendi & percipiendi, nullo modo poſſet deſiderium eiusmodi rerum naturas indagandi in nobis exſiſtere. Neque etiam ſenſus ipſi iudices in eiusmodi controverſiis eſſe poſſunt. Nam quum omnes ſenſus in ſe conſiderati, omniaque viſa aeque vera ſint & certa, fieri non poteſt, ut unus ſenſus iudex ſit alterius, aut unus alterius errorem emendet & corrigat.

§. V.

Corpuſcularis philoſophia demonſtrat, eſſe facultatem in homine ſenſu ſuperiorem.

Niſi improba haecce ſecta iſtud philoſophandi genus, quod naturam rerum omnem ad individua corpuſcula revocat, cui tamen alioquin omnia ſolet tribuere, plane conturbaret ac perverteret, vel ex eo ſatis ſuperque didiciſſet, ſenſum ab intelligentia & cognitione longe diverſum eſſe, ac ne in illis quidem rebus regulam & normam veri eſſe poſſe, quae ſub ſenſus cadunt. Neque enim ſenſus interiorem harum rerum naturam perſpicere valent, ſed externum tantum corpus earum & veluti exuvias contemplantur: quas dum adſpiciunt, non tam res ipſas, quam mentis ſuae perpeſſiones & affectiones ex adſpectu iſto natas, percipiunt. Eadem philoſophia duce ac magiſtra, percepiſſent, ſi voluiſſent, ineſſe in animo noſtro nobiliorem quamdam facultatem iudicandi & ratiocinandi, quae de ſenſibus ipſis exiſtimat, fallacias & errores eorum aperit, nihil ſimile docet eſſe in rebus, quas videmus, ſpeciebus & formis illis, quae adſpectu rerum in nobis excitantur, res omnes denique ſenſibus ſubiectas ad certa revocat rationis ſcita. Et horum quidem ſcitorum notiones non externae ſunt & adventitiae, aut animi perpeſſiones extrinſecus hauſtae, ſed nativae & domeſticae, ſeu ex ipſa mente noſtra re vera productae. Nulla enim animi perpeſſio aut de ſemet ipſa, aut aliis de rebus iudicare valet. Atque huius rei tanta eſt perſpicuitas & evidentia, ut nec ipſe DEMOCRITVS vim eius effugere potuerit, ſed rem ita eſſe faſſus ſit: tametſi fructum minime talem cepit cognitionis huius, qualem debuiſſet, nefariumque illud, id quod valde eſt probabile, & amens, quo in divinam naturam accenſus erat, odium numquam dimiſit & depoſuit. Audiemus, quae (1) SEXTVS EMPIRICVS de eo litteris mandavit: Ἐν τοῖς κανόσι δύο φησὶν εἶναι γνώσεις, τὴν μὲν διὰ τῶν αἰσθήσεων, τὴν δὲ διὰ τῆς διανοίας· ὧν τὴν μὲν διὰ τῆς διανοίας γνῶσιν κατάγει, προσμαρτυρῶν αὐτῇ τὸ πιστὸν εἰς ἀληθείας κρίσιν· τὴν δὲ διὰ τῶν αἰσθήσεων σκοτίην ὀνομάζει, ἀφαιρούμενος αὐτῆς τὸ πρὸς διάγνωσιν τοῦ ἀληθοῦς ἀπλανές· λέγει δὲ κατὰ λέξιν· γνώμης δὲ δύο εἰσὶν ἰδέαι, ἡ μὲν γνησίη, ἡ δὲ σκοτίη· καὶ σκοτίης μὲν τάδε σύμπαντα, ὄψις, ἀκοὴ, γεῦσις, ψαῦσις, ἡ δὲ γνησίη, ἀποκεκρυμμένη δὲ ταύτης. *Democritus in regulis duas dicit eſſe cognitiones: alteram quidem per ſenſus, alteram vero per cogitationem. Ex quibus cognitioni quidem per cogitationem tribuit iudicium veritatis, & genuinam ac fide dignam eſſe teſtatur: cognitionem autem per ſenſus nominat tenebricoſam, eripitque ei hoc, quod in vero diſcernendo errare nequeat. Dicit autem ad verbum: Cognitionis duae ſunt ſpecies, altera genuina, altera tenebricoſa. Et tenebricoſae quidem ſunt haec omnia, viſus, auditus, olfactus, guſtus, tactus: genuina autem, quae eſt ab ea ſecreta.* Exſtat aliud apud eumdem SEXTVM DEMOCRITI huius fragmentum, quo idem expreſſum eſt dogma: Νόμῳ γλυκὺ, καὶ νόμῳ πικρὸν, νόμῳ θερμὸν, νόμῳ ψυχρόν· νόμῳ χροιή· αἴτια δὲ ἄτομα καὶ κενόν· ἅπερ νομίζεται μὲν εἶναι καὶ δοξάζεται τὰ αἰσθητὰ, οὐκ ἔστι δὲ κατ' ἀλήθειαν ταῦτα. *Lege enim eſt dulce, & lege amarum, lege calidum, & lege frigidum: lege color, vere autem atoma & inane. Quae itaque eſſe exiſtimantur & reputantur ſenſilia, ea non ſunt re vera. Sola autem vere ſunt atoma & inane.* Tam ſapienter ac perite ut de rebus iudicarent, quae ſenſibus percipiuntur, de calido nimirum & frigido, de dulci & amaro, de viridi & rubro, hi veteres corpuſculorum tutores, easque res non tamquam qualitates in rebus extra nos poſitis ineſſe, ſed in animis tantum noſtris excitari extrinſecus, decernerent, hanc habuiſſe videntur in primis cauſſam, quod in corporibus, ſi magni-

(1) *Sextus Empir.*) *Lib. VII. adv. Mathemat. §. CXXXVIII. CXXXIX. p. 400.* Qui ſequitur, DEMOCRITI locus apud eumdem SEXTVM paullo ante *§. CXXXV. p. 399.* exſtat.

magnitudinem, figuram, situm, motum & quietem demas, nihil possit intelligi ac cogitatione deprehendi. Atqui harum rerum, quas modo diximus, magnitudinis, figurae, situs, motus & quietis non modo imagines in animis habemus a sensibus natas, verum etiam ratio nostra ex se ipsa & virtute sua claras certasque earum sibi notiones effingit. Quae notiones animi quoniam imagines semper fere adiunctas habent ex sensibus ortas, ideo sunt, qui parum scienter ac ingeniose utrasque inter se confundunt.

§. VI.

Praeter has autem, aliae sunt etiam in mente nostra notiones & formae, quas a sensibus proficisci, nemo temere dixerit. Qua de re, si qui sunt, qui dubitant, illis ego auctor sim, ut aliquot tantum versus, ex quocumque demum velint libro, cuius non ignorant linguam, legant, tumque diligenter semet ipsos explorent, utrum uniuscuiusque vocis imaginem & notionem habeant, quam sensus pepererint, ne: ne. Sentient enim, nisi omnem prius animo candorem ac modestiam eiecerint, confitendum sibi esse, multa occurrere ubique verba, quorum vim ac sententiam praeclare comprehendimus, tametsi nullam earum imaginem fingere cuiquam sensibus liceat. Novi ego quosdam contraria penitus opinione imbutos, quum iussi essent initium *librorum* CICERONIS *de officiis* legere, repente in prima voce *quamquam* implicatos haesisse, ac animo valde conturbatos fuisse. Nec enim vim huic voci ac certam potestatem esse subiectam negare poterant, nec tamen, si a sono & litteris discederent, ullum eius animo suo simulacrum & effigiem obversari intelligebant. Sed quo constet, cogitationes ab omni sensu corporeo prorsus remotas in nobis esse, ipsam satis erit testari descriptionem Dei. *Deus est natura perfectissima, infinita bonitate, sapientia & potentia praedita, necessario ex se ipsa existens, omnium aliarum denique rerum caussa.* Respondeant mihi, qui vel mediocri valent ingenio, num vel unam vocem in hac definitione videant clara, constanti certaque notione nudam. Et nemo tamen unus, si sapiens, consideratus & ingenuus sit, esse in animo suo contendet visa aut simulacra, quae vel uni horum verborum accurate respondeant. Nulla erit apud eum *naturae*, nulla *infiniti*, nulla *boni*, nulla *potentis*, nulla *sapientis*, nulla *necessitatis*, nulla *existentiae*, nulla *caussae*, nulla denique vocum, *omnis*, *alius*, *res*, imago aut species. Igitur qui tantum a se impetrare potuerunt, ut crederent, nulla de re se cogitare posse, nisi quam sensu percepissent antea, nec quidquam in animo aut ingenio esse humano, quod non antea fuerit in sensu corporis, quo quidem dogmate, nihil est, quod magis Dei faveat contemtoribus, hi non nimis vehementes in meditando fuerunt, atque stulto quodam & amenti fervent sensuum rerumque corporearum studio. E contrario, quum exploratum sit, multas animis nostris notiones esse comprehensas, in quas sensuum nihil potest imperium, id etiam controversia vacat, illud, quod in sensus non cadit externos, haud esse nihilum aut incomprehensum, nec perceptum. Quod qui nihilominus ruentur pertinaciter & asseverant, hi etiam statuant oportet, vitam ipsam & cogitandi facultatem, intelligentiam, cognitionem, rationem, memoriam, voluntatem, appetitum, quibus rebus nihil praeclarius & maius est, aut verius exsistit, nihil esse, quam meros sine sensu sonos & nuda nomina. Quin etiam ne ipse sensus & imaginandi facultas, his magistris & auctoribus, in nihilum occidat, vehementer metuo. Neque enim ipse sensus visque res concupiendi in sensus incurrunt, sed externae tantum res. Quis umquam mortalium visum vidit, auditum audiuit, tactionem tetigit? aut quis visum audivit, aut tactionem vidit? ut de reliquis nihil dicam. Quapropter si vel maxime corporis particeps esset Deus, quod nonnullis visum est, qui ceteroquin nec religione nec pietate erga Deum caruerunt? id tamen, quod in eo praecipuum est, & veluti retrusum ac reconditum, quod hi ipsi mentem, sapientiam & intelligentiam esse fatentur, nullo modo in sensus incurreret, nec tangi aut sentiri posset: quemadmodum cogitationem ipsam nulli licet mortalium sensu percipere. Verum exsistere naturas corpore plane secretas, quae omnes idcirco sensus fugiant, Deumque eiusmodi naturam esse, alio iam satis loco demonstratum est.

Sunt in animis nostris multarum rerum species, quae in sensus non incurrunt.

§. VII.

Fateor, nisi sensus nos erudirent, neminem certo cognoscere posse, exstare extra nos singula illa corpora, quae certis locis exsistere videmus & temporibus. Sed nec soli tamen sensus hac de re nos certiores faciunt: accedit enim illis rationis & intelligentiae iudicium. Quod si omnis nostra cognitio ex sensibus oriretur, nec ullo nixa esset alio fundamento, nulla esset omnino simpliciter & absolute talis rerum vel veritas vel falsitas, nec quidquam generatim certi & explorati haberemus. Quod enim sentimus, id ad nos proprie tantum pertinet, minime vero universis pro veri esse potest regula, quoniam non raro a sensibus nostris ludimur & decipimur. Nervi nempe nostri atque cerebrum si, re quadam absente, interius sic afficiantur

Certitudo evidentiae non a sensibus, sed a ratione proficiscitur.

afficiantur & moveantur, uti, praesente illa re, incitari & moveri solent, tum rem illam, nisi alius intercedat motus & visio, quae superiorem illam vincat quasi ac oblitteret, necesse est praesentem nobis videri. Praeterea imagines illae, quae ex ipsa mente nostra prosiliunt & prorumpunt, pro veris habentur a nobis sensuum visis, quum somno fruimur: idemque saepenumero vigilantibus contingit, qui vel atra laborant bile, vel imaginandi viribus non satis feliciter imperant. Sed quid multis opus est verbis? Ipsum illud genus, quod ad Deum oppugnandum corpusculis abutitur, hoc impietatis praeceptum, in quo evertendo elaboramus, sensus corporis unum omnis cognitionis nostrae instrumentum esse, funditus diruit. Docent illi, corpuscula individua & inane duo rerum omnium initia esse; quod autem videant & cogitent homines, id effici ab imaginibus ab ipsis corporibus ad sensus nostros continuo manantibus. Jam singulae atomi atque hae, quas fingunt, imagines rerum nec conspiciuntur usquam, nec sentiuntur. Spatium vero corporibus vacuum & inane, tantum abest, ut in sensus ullo modo queat incurrere, ut hi ipsi Numinis adversarii confiteantur, hoc unum ab omni concretione corporea vacuum esse ac liberum. Ergo hoc unum sibi reliquum faciunt, ut, missa cognitione illa, quam sensus pariunt, ad rationem unice confugiant, eamque de principiis, quibus omnia contineri volunt, unice nos certos facere, dictitent. Atque PROTAGORAS, unus huius familiae apud PLATONEM non potuit, quin hoc fateretur: *Ἄθρει περισκοπῶν, μή τις τῶν ἀμυήτων ἐπακούῃ. εἰσὶ δὲ οὗτοι, οἱ οὐδὲν ἄλλο οἰόμενοι εἶναι, ἢ οὗ ἂν δύνωνται ἀπρὶξ ταῖν χεροῖν λαβέσθαι, πᾶν τὸ ἀόρατον οὐκ ἀποδεχόμενοι, ὡς ἐν οὐσίας μέρει. Cave, ne quis eorum, qui his non initiati sunt mysteriis, te exaudiat. Intelligo eos, qui nihil putant exsistere, praeter id, quod digitis tangi potest, omniaque illa, quae spectari non possunt, ex rerum vere existentium ordine eximunt.* Quod si nihil exsistere ducimus, praeter id, quod sensus corporis nostri ferit, animam & mentem in nobis ipsis & aliis exsistere, negemus quoque, necesse est. Nec enim huius generis aliquid vel oculis adspicimus, vel tactione percipimus. Verum inesse nobis ipsis animos, id cum ex eo intelligimus, quod conscii nobis sumus cogitationum illarum, quae oboriuntur nobis, tum ex certissimo hoc rationis decreto: *Nihilum non potest agere*, certo cognitum habemus. Alios item mentibus esse praeditos, id nos effectus earum, quos in corporibus edunt, motus, actiones, sermones ignorare nullo modo sinunt. Itaque si negare non audent homines a Deo aversi, inesse nobis & reliquis mortalibus animos, etiamsi sub sensus illi minime cadant, quidnam, obsecro, caussae habent, cur perfectissimam mentem rerum universitati praesidere credere nolint? Qua quidem mente sublata, unde nati sint illi parum perfecti, quibus nos utimur, animi, nemo unus cogitando consequi valet. Esse vero Deum, quem nec ullius adspexit oculus, nec adspicere potest, id ratio nostra partim ex operibus eius planissime perspicit, quae in omni rerum natura videmus, partim ex eo, quod ipsa nobis mens nostra dictat, (1) intelligit.

§. VIII. Suc-

(1) *Intelligit*) Pulcre ac scienter multa esse hic a doctissimo viro in eos disputata, qui omnem cognitionem & scientiam humanam sensu metiuntur, nemo erit, opinor, qui negaverit. Ego vero, parum abest, quin existimem, rem, quae in disceptationem venit, non satis apte atque accurate explicatam esse, multa etiam inter se permista, quae meo quidem iudicio seiungi fuisset satius. Etenim sic agit interdum vir egregius, ac si cum illis decertaret, qui totam rerum universitatem corpoream esse volunt: in qua quidem sententia fuit HOBBESIVS, quem potissimum invadit. Nonnumquam argumentis utitur, quae illos feriunt unice, qui nullam notionem, nisi rerum corporearum, informari animis a nobis posse, asseverant: atque hos ad incitas certe redigit. At aliquoties cum illis ipsi videtur res esse, qui omnes, quae in nobis exsistunt, notiones sensuum primum ope in nobis excitatas, meditatione vero postea fotas, roboratas, auctas & amplificatas esse, contendunt. Atqui haec tria, ut mea quidem fert opinio, ne confundantur, quae secerni debent, hominibusque non plane malis iniuria fiat, caute fas est distinguere. Primam qui tuentur harum sententiarum, totamque rerum naturam corporibus constare asseverant, hos omnino confiteri oportet, cognitionem nihil esse, nisi sensum, aut nullas, nisi rerum corporearum, integras, veras proprieque sic dictas imagines in nobis exsistere. At iidem tamen (I) nisi desipiant forte, rationem aut intelligendi, iudicandi, notiones copulandi atque segregandi rursus facultatem animis nostris relinquunt, neque negant, huius facultatis ope, imaginatione adiuncta, posse hominem abstractas rerum notiones in animo informare, atque illas expendere. Ita figuras ab ipsis rebus cogitatione separari, affectiones item & virtutes a rebus & personis meditando seiungi, ac non secus, ac si per se exsisterent, considerari posse, concedunt. Certe, quacumque de re disserit aliquis, docet, disputat, eius notionem aliquam oportet in animo habeat effictam. HOBBESIVS vero, tametsi omnia corporibus contineri sciscit, de figuris tamen geometricis subtiliter ratiocinatur, & in ipso *Leviathane*, imaginationis, memoriae, virtutum & vitiorum naturam multis verbis declarat: quod nullo facere ipsi modo licuisset, nisi animum abstractas rerum notiones informare, atque illas, haud aliter atque res vere exsistentes, contemplari & examini subiicere posse, certus fuisset. Quae quum ita sint, apparet, eum, qui nullarum rerum, nisi corporearum, perfecta in animis nostris simulacra exsistere affirmat, haud tamen ideo omnes rationales animi notiones

§. VIII.

Succedit alterum, quod in notionem supremi Numinis ipsumque Deum torquent impii homines telum. Sic ergo rationem subducunt: *Ipsi illi, qui pro Deo pugnant, naturam eius comprehendi nullo modo posse fatentur. Ergo id etiam concedant oportet, naturam illam quam Deum vocant, nihilum esse.* Argumentatio haec binis continetur neruis, quorum unus hic; Quodcumque animo comprehendi nequit, id intelligi quoque nequit; alter: Quodcumque

Altera abiectio Atheorum contra notionem Dei. Ipsi professores Dei: concedunt eum comprehendi non posse. Quod autem comprehendi non potest, id nihilum est. Verum est, nos omnia comprehendere non posse.

notiones tollere & negare. (II) Iidem corpora non diffitentur esse tenuissima, quae omnium sensuum nostr,rum vim & aciem fugiant, nec aliunde a nobis cognoscantur, quam ea effectibus. HOBBESIVM ita sensisse, dubio caret, nec quemquam fuisse ea illis puto, qui cuncta corporibus vel olim vel recentiori aetate concluseruot, quin idem statueret. Horum autem corporum subtiliorum non negabunt esse aliquam, parum licet perfectam, in nobis norionem. Quis enim tei, quam certo novimus ea(sistere, nullam plane formam & speciem in nobis esse diaerit? Itaque vel hinc liquet, concedi ab hoc genere, esse animo nostro potestatem rerum, quae sensum pellere nullum valent, nec nisi ratiocinatione intelliguntur, notionem imaginandi & effingendi. Haec qui rite ponderauerit, is a CVOWORTHO hic multa esse dicta, ut opinor, sentiet, quae HOBBESIVM eiusque amicos haud feriunt. Hominis illi dicent potentis, ingeniosi, diserti imaginem rem esse adventitiam, ea rebus externis haustam, & per sensus in animum delatam: nec tamen id impedire, quo minus mens nostra omnes potentiae, quos vidit, effectus colligat, & sibimet abstractam ab homine potentiae notionem construat, de eaque postea copiose meditetur & differat.

Alteram qui fovent opinionem, atque nullarum rerum, nisi corporearum, simulacra in nobis esse perhibent, tot urgentur ab auctore argumentis, ut, quid eacipere possint, haud intelligam. Sed dubitatio mihi dudum suborta est, an quisquam sapiens hac unquam opinione fuerit imbutus. Id certe compertum habeo, multos eorum, quibus haec attribuitur sententia, verbis potius, quam re ipsa, dissensisse ab illis, qui secus sentiunt. Qui fauere huic opinioni videntur, illi aut, praeter corpora, esse aliquid negant, aut vero naturas esse fatentur omni corporea concretione vacuas. Illud si sentiant, hoc tamen, vt ex multis vnum seligam exemplum, dabunt, esse in hominibus vim ratiocinandi & iudicandi, quam nemo conspicit, seque naturam huius virtutis ex effectibus eius intelligere, ootionemq; hinc quamdam eius in animis informare posse. Atqui hoc si dederint, illud simul concedeot, rerum, quas sensus non assequitur, formas & species in nobis esse & existere posse. Sin vero posterius probent, ac, praeter corpora, naturas etiam alias in rerum vniuersitate versari, non inficientur, equidem nulla ratione consequor, quemadmodum nullas, nisi rerum corporearum, notiones in mentibus esse nostris asseuerare queant. Dicam, quod sentio. Metuo, ne plerique eorum, qui disputant: vtrum aliarum etiam rerum, quam corporearum, in animis nostris notiones sint, nec ne? ideo tantum dissideant, quia non parem vtrique potestatem vocabulis, *notio* & *idea*, subiiciunt. Qui negant, vllas esse in nobis notiones, quam corporeas, illis vox *notio* vel *idea* imaginem rei alicuius extra nos vere exsisteotis, eamque expletam & absolutam, significare videtur. Quod si ita est, mens eorum haec erit: Nullas esse veras in nobis species & perfecta simulacra, praeterquam rerum sensus nostros afficientium, seu corporearum. Haec tamen non impedit sententia, ne alias etiam notiones, parum licet perfectas & absolutas, aliarum rerum, quae in sensus non incurrunt, fingi atque concipi a nobis posse, largiantur. Qui vero aliarum etiam, quam corporearum, volunt in animis nostris esse imagines, illi nomini *notio*, *idea*, *imago* ampliorem tribuunt potestatem, eoque formam omnem, quam animus effingit, conceptumque mentis, qualiscumque demum sit, designare videntur. Haec si me coniectura fallit, eos tamen, qui de rebus huiusmodi decertant, monebit, finienda esse ante omnia & suis adstringenda limitibus vocabula, quibus vti volunt, antequam certamen ingrediantur.

Tertia sententia, eorum nimirum, qui omnes ootiones a sensibus proficisci, & ratiocinatione postea amplificari statuunt, hic quoque, aliquanto licet tectius & obscurius, a CVDWORTHO confutatur. Etenim quum Platonicorum sequeretur praecepta, neque dubitaret, quin multarum rerum ipsa oatura nobis essent innatae atque insitae formae atque species, fieri non poterat, quin hanc opinionem repudiaret atque reiiceret. Perspicuum vero est, eos, quibus haec arridet sententia, non ita esse a ratione deuios, vt omnem cogoitionem oil nisi sensum esse dictitent. Quamvis enim sensus nostros omni, quae in nobis est, cognitioni occasionem praebere putent; haud tamen ideo nullas esse in nobis notiones, nisi rerum sub sensus cadentium, perhibent. Quod si praeciperent, sua ipsimet decreta euerterent, rationisque, cui tamen omnia tribuunt, imperium destruerent.

Nulla autem harum opinionum, vt ingenue de sensu meo profitear, eius mihi videtur esse naturae, vt nemo, nisi Dei & religionis omois adoersarius, ei deditus esse queat. Qui corporibus totam rerum vniuersitatem concludunt, nec esse volunt aliquid, praeter corpora, illi forte eo devenient temeritatis, vt ipsum Deum corporis cuiusdam, subtilissimi licet, participem esse decernant: quod quidem HOBBESIVM & alios HOBBESIO multo meliores fecisse constat. Idem de altera factione dictum velim, si modo factio eiusmodi umquam exstitit. Tertiam vero sententiam tot viri graves & ingenio potentes amplexi sunt, qui multis aliis documentis suam aduersus Deum pietatem testatam fecerunt, vt a summa mihi iniuria non nimis remotum esse videatur, eos omnes in Atheorum statim referre numerum, qui a rebus corporeis initia omnis scientiae ac cognitionis humanae nasci sibi persuadent.

cumque intelligi nequit, id nullum & nusquam eſt. Quorum quidem hoc certo fortaſſis modo recipi poteſt: Quodcumque eius eſt naturae ac indolis, vt nulla arte in cuiusquam animo notio eius qualiscumque informari quear, id aut in ſe omnino, aut ſaltem ad nos relatum, nihilum & nullum eſt. Falſum quidem illud eſt, quod (*m*) PROTAGORAS dixit: *πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπον εἶναι, τῶν μὲν ὄντων, ὡς ἐστι, τῶν δὲ μὴ ὄντων, ὡς οὐκ ἔστιν*: *Rerum omnium menſuram hominem eſſe, exiſtentium quidem, vt ſunt, non exiſtentium vero, vt non ſunt.* Sententia enim eius dicti haec eſt: Nihil abſolute ac ſimpliciter verum eſſe aut falſum, ſed, quae vera dicuntur & falſa, ea certis tantum hominibus talia eſſe, ſeu illis vel vera vel falſa videri. Neque illos etiam audire fas eſt, qui omnia, quae teneris & imbecillis hominum mentibus ardua & intellectu difficillima videntur, ex numero rerum, quae vere exſiſtunt, continuo eximi debere, ſecum conſtituunt. Sic eos ratiocinari, aut inſanire potius, nouimus, qui myſterium S. S. Trinitatis exſtinctum cupiunt. At habet tamen omnino veritatis aliquid ARISTOTELIS praeceptum illud: *ψυχή πως πάντα*. *Animus hominis rationis particeps certa ratione eſt omnia.* Namque haec animi noſtri eſt facultas, vt rerum omnium maximarum, minimarum, quae vel reapſe in hac vniuerſitate exſiſtunt, vel etiam exſiſtere poſſunt, notiones informare & effingere ſibi valeat. Similis eſt animus noſter globi cryſtallini aut pellucidi, aut mundum quemdam refert ex notionibus & ſpeciebus rerum conflatum, in quo rerum omnium, ex quibus verus hicce mundus conſiſtit, reſilientes quasdam formas, radios & imagines deprehendere licet. Quapropter nil impedimus, quo minus hoc verum & ratum habeatur: Quidquid ita ſeſe habet, vt nullo plane modo ab animo noſtro concipi poſſit ac intelligi, id nihilum & nullum eſt.

§. IX.

Sed falſum eſt, omne illud nihil eſſe, quod a nobis comprehendi non poteſt.

Verum ſuperius illud ſcitum, quod hoc genus ſibi dari a nobis poſtulat: *Quidquid comprehendi nequit, illud etiam intelligi nequit*, id plane repudiamus & reiicimus. Deum quum dicimus nullo modo comprehendi poſſe, hoc vnum confitemur, tantas eſſe animorum noſtrorum anguſtias, vt eam ſibi Numinis ſupremi notionem formare nequeant, quae totam eius immenſitatem & infinitatem exhauriat, neque fieri vllo modo poſſe, vt amplitudini eius, maieſtati & gloriae ſpecies Dei, quam ſibi mente fingunt vel acutiſſimi homines, omni ex parte reſpondeat. Quis inde ſanus conſequi dicet: Deum finitis & corruptis mentibus noſtris ita eſſe obſcurum, vt nihil omnino eius intelligere, nec vllam eius notionem ſibi effingere valeant: ex eoque patere, nihilum eſſe naturam illam, quam Deum mortalibus appellare placet. Conſtat inter omnes, nos ne nobis quidem ipſis omni ex parte notos eſſe: certum item eſt, nullam in hac vniuerſitate rem verſari, cuius intimam naturam & rationem ita cognitam & perſpectam habeamus, vt nihil noſtrae deſit cognitioni. Praeclare recteque meo iudicio praecipiunt, qui in qualibet viliſſima natura eſſe decernunt *ἀκατάληπτόν τι*, *incomprehenſibile aliquid:* quamquam Sceptici hoc olim praecepto turpiter abuſi ſunt. Materiam ſiue corpus, eo quod tangi poteſt digitis, impium genus prae ceteris ſibi notum eſſe ac perſpicuum arbitratur: quare, praeter corpus & materiam, nec in ſemet ipſis, nec in tota rerum natura eſſe aliquid, affirmat. Verum in hanc ipſam tamen materiae naturam accuratius inquirentibus tantae ſubito tenebrae offunduntur, tamque alti ſeſe receſſus aperiunt, vt ad exitum numquam perueniri poſſe, facile pateat. Idem de nonnullis rebus, quae materiae accidunt, de *tempore* verbi cauſſa & *motu*, dicere licet. Veritas in ſublimi poſita eſt, multoque patet latius, quam mentes noſtrae. Non illa totam ſeſe nobiscum communicat, quumque exigua tantum intelligentis naturae portio attributa nobis ſit, apprehenditur verius a nobis, quam comprehenditur. Certe illud ipſum, quod perfectam nemo hominum conſequi poteſt rerum omnium cognitionem, nec mortalium quisquam intimam earum naturam perſpicere valet, inſigne documentum nobis eſt, vnde, quantum natura noſtra diſtet ab abſolutione, intelligimus. Ex hoc ipſo vero efficiendum nobis eſt, eſſe aliam in rerum vniuerſitate mentem ſeu intelligentem naturam multo nobis meliorem ac perfectiorem, vnde imperfectos animos noſtros hauſtos & delibatos habeamus, cuiusque illi imperio & voluntati ſubiecti ſint. Quod

(*m*) *Protagoras*) Apud PLATONEM in *Theaeteto p. 118.*

Quod si igitur hoc scitum recte sese habet: Cuius rei plena perfectaque caremus cognitione, eius nihil omnino intelligimus, tum confiteamur necesse erit, nihil prorsus scire nos ac intelligere. Verum tametsi mentes nostrae non omnem ita comprehendant veritatem, ac si supra eam collocatae essent, imperioque in veritatem vterentur, neque quisquam tanto praeditus sit acumine, vt in intimam rerum naturam & constitutionem penetrare valeat ingenio; animi tamen nostri rationis compotes rerum omnium, quae exsistunt & exsistere possunt, certas sibi fingere formas & notiones possunt: quae, quamuis ad statum naturae suae accommodatae sint, ad illud tamen, quod habent, propositum satis aptae sunt & idoneae. Ita Deum nemo penitus mortalium cognoscere potest, neque infinitas virtutes eius vllius umquam ingenium complectetur. Haec vero non impedit infirmitas nostra, quo minus notionem informare queamus naturae perfectissimae *modulo nostro conformem:* quemadmodum montem nobis quidem accedere, manibusque nostris tangere licet, tametsi totum complecti & extentis dimetiri brachiis nemini mortalium sit integrum. Sic igitur rationem concludamus: Quicquid prorsus intelligi nequit, aut isto sese modo habet, vt omnem fugiat rationem nostram, id pro nihilo habere fas est. Qui vero id, quod exiguis mentium nostrarum facultatibus non omni ex parte peruium est, nullum statim & inanem vocem esse censent, illi turpiter & semet ipsos fallunt & alios.

§. X.

Tametsi Deus comprehendi non poest, facilius tamen rebus omnibus ceteris intelligitur.

Equidem Dei naturam lubens fateor multo magis esse, quam res omnes alias, cuiuscumque demum sint generis, retrusam & abditam. Summa enim eius perfectio & infinitus, quo cingitur, splendor mentes praestringit & conturbat mortalium. Attamen propter hanc ipsam eius maiestatem & excellentem gloriam certo quoque licet sensu statuere, eum rebus omnibus aliis notiorem & inuentu faciliorem esse. Sol, qui lumine fulget incomparabili, debilem obtundit quidem oculorum nostrorum aciem: idem vero multo tamen magis in oculos incurrit, quam vlla *stellarum nebulosarum.* Quanto nimirum plus in re quadam lucis est, tanto illa notior, clarior & illustrior est. Similiter quanto plus virtutis & verae perfectionis natura quaedam habet, tanto ea facilius cognoscitur & sentitur, quia vis eius mentem multo vehementius aliis rebus afficit, impellit & commouet. At nihilo tamen minus, quum fractus & imbecillus noster animus ab immensa maiestatis diuinae voragine quasi absorbeatur, neque fulgidissimam illam ferre lucem valeat, quae Deum recondit, idcirco fit, vt infinita illa natura tota nobis incomprehensibilis & caligine obducta videatur. Idem nobis nimirum hic vsu venit, quod interminatum illud lumen, quo clarus pellucidusque aër repletur, intuentibus accidit: quorum quidem oculos coerulea quaedam obscuritas occoecat, quae tamen reapse non exsistit, sed sensus tantum nostri commentum & visum est.

§. XI.

Si Deus comprehendi a nobis posset, non esset Deus.

Mirum vero, non deesse, qui propterea Deum esse negant, quia mens nostra infinitatem naturae diuinae totam complecti nequit: quum e contrario certum sit, si nihil in orbe terrarum exsisteret, praeter id, quod ingenium mortalium, qui vilis turba sumus leuisque rerum vniuersitatis portio, consequitur, aut si, quidquid in orbe terrarum versatur, totum miseris & infirmis animis nostris pateret, neque vlla esset natura, cuius rationes non statim mentis nostrae vis perspiceret ac cognosceret, nusquam infinite perfectum aliquid, neque Deum idcirco, esse posse. Non est quidem, cur EMPEDOCLIS praeceptum illud proprie capiamus, quod *(n)* ARISTOTELES fecisse videtur: *Γαίῃ μὲν γὰρ γαῖαν, κ. τ. λ. Nam terra quidem terram videmus; aqua vero aquam; aethere autem aetherem diuinum, sed igne ignem contentiosum; amore autem amorem, & contentionem contentione tristi.* Hoc vero dubio caret, ea, quae intelliguntur & comprehenduntur a nobis, proportionem quamdam & comparationem habere ad nostra ingenia. Quare nostra intelligendi vis quum angusta, imbecilla, circumscripta sit & finita, quis, obsecro, fieri modo quodam posse constituat, vt, quod infinite perfectum & expletum est vndique, ab animis nostris subigatur & plane comprehendatur?

(n) Aristoteles) Lib I. de anima Cap. II. p. 3. Tom. II. Opp.

§. XII.

Ipsa natura docet nos, esse aliquid omni cogitatione nostra maius & sublimius.

Ipsa denique natura duce ac magistra, intelligimus, esse mentem summae compotem perfectionis, quae, tametsi cognosci queat a nobis certa ratione, modum tamen & terminos finiti ingenii nostri multum excedat. Sunt nimirum nonnullae nobis animi commotiones & affectiones insitae, quae, si nulla foret eiusmodi natura, frustra plane nobis datae ac concessae essent. Nunc religiosa quaedam nos inuadit veneratio, nunc tacita adoratio, nunc admirationis quoddam genus, nunc sacer quidam, nec ingratus tamen horror nos occupat & abripit. Has ego commotiones naturae arbitror occultum esse sermonem, quo docemur, esse quamdam in hac vniuersitate mentem, nostris animis & cogitationibus aeque maiorem praestantiorem & celsiorem, atque vastum mare minutis nauigiis. Huius infinitae mentis lumine licet sese totam exilis nostra ratio impleuerit, nulla sui parte vacua & inani relicta; semper tamen interminata quaedam & immensa meditandi restat materia, quam subiicere sibi ac complecti nullo modo potest. Itaque quum spatium sibi deesse videat, quo tantam concludat maiestatem, singulari quadam & mysterii plena ratione particeps eius fieri studet: nimirum in vastum illum, quem capi a se nullo modo posse videt, oceanum penitus se immergit & immittit, a quo plane vicissim absorbetur & (1) consumitur. Quid multa? Fatemur, Deum multo maiorem esse & excellentiorem, quam vt eum imbecilla hominis mens, quae multum distat a perfectione, cogitando queat complecti: at negamus, eum nullo modo intelligi, aut nullam eius notionem informari posse. Quare valeant, & rectius ratiocinari discant, qui Deum eam ob caussam tollunt, quoniam ei comprehendendo humanum non par est (2) ingenium.

§. XIII.

(1) *Consumitur*) (I.) Quae de animi nostri secretioribus commotionibus, Deum esse testantibus, hic vir doctissimus obseruat, ea, tametsi vera sint, ad Atheorum tamen amentiam retundendam non satis apta videntur esse. Etenim hac in argumantatione id assumit, quod in controuersia versatur: Esse nimirum nobis insitas quasdam notiones, easque certo nobis consilio tributas esse a natura. Quod quidem si concederent illi, qui Deum esse negant, sibimet ipsis contrarii essent, Deumque, quem tollere volunt, esse tamen simul confiterentur. At negant pertinaciter, qui Deum ferre nolunt, rem ita sese habere, & commotiones illas animi, de quibus hic sermo est, fructus esse opinionem & sententiarum a teneris nobis instillatarum, contendunt. Ex iis vero locis, quibus omnem auctoritatem derogant aduersarii, argumenta ducere, id vero est rationi refragari ac disputandi leges violare. (II.) Quae addit de mente hominis Deum, & de Deo vicissim mentem nostram absorbente, ea scholam sapiunt Platonicam, nequa tam clara sont, vt ab omnibus intelligi queant. Solent Platonici, quorum lectioni adsuetus erat CVDWORTHVS multis eiusmodi dicendi modis vti, quum de Deo rebusque diuinis disserunt, quae mentes percellunt veluti sublimitate sua. Verum, si accuratius expendantur, notiones tantum confusas gignunt, vt auctores eorum, quid sibi proprie vellent, nesciuisse videantur. Equidem multo esse satius arbitror perspicue animi sui sensa exponere, quam figuratis eiusmodi loquutionibus errandi illis occasionem praebere, qui foecunditate quadam imaginandi laborant.

(2) *Ingenium*) Essa in eorum grege, quibus Deus esse nullus videtur, ac fuisse olim, qui tam inepte disputarent, vti bic a doctissimo viro inducuntur, equidem haud negauarim; tametsi inneminem ego inciderim hoc argumentum aduersus Deum ita, quemadmodum hic axpositum est, diserte adhibentem. Sunt enim, praeter CVDWORTHVM, multi alii & graues & eruditi viri, qui in primis & praecipuis Atheorum rationibus hoc ipsum numerant argumentum: quibus omnibus fidem derogare, temerarium esse arbitror. Vid. IO. FRANC. BVDDEI *Theses de Atheismo & superstit. Cap. VI. p. 512.* PETRI POIRET *Cogitationes rationales de Deo, anima & malo. Lib. III. Cap. VI.* Verum obtulit sese mihi paucis abhinc annis huius generis homo; qui, quum subtilis sibi videretur, & sociis suis multum ingenio praestare, non modo varia desiderabat in suorum ratiocinationibus, sed etiam non omnem, quem fas esset, candorem afferre supremi Numinis defensoras ad certamen hoc, conquerebatur. Is hoc etiam argumentum, de quo nunc loquimur, recte ab illis exponi, qui pro Deo verba faciunt, e suisque fuisse aliquem, ex sapientioribus saltim, cui eo sic vti placuerit, vti a nostris explicatur, confidenter negabat. Ipsa concedebat, nemini sano ita licere concludere: Quidquid ex omni parte non concipitor ab animis nostris, id nihil & nullum ast: rerum enim inoumerabilium intariorem a nobis naturam ignorari, quarum tamen exsistentiam negare nemo queat, nisi qui delirare velit. Aciem vero sic esse aiebat instruendam: Illud nihil atque nullum est, cuius notio ax rebus conflata est, quarum altera tollit ac interimit alteram. Atqui notio Dei, quam pleriqua omnes probant, ex rebus inter se pugnantibus & mutuo sese tollentibus composita est. Infinita iustitia tollit infinitam misericordiam: potentia infinita directe repugnat bonitati infinitae. Igitur res ipsa quoque, cui respondet haec notio, nulla est. Haec si vera & germana est profani generis sententia, eadem euertetur facilitate qua, CVDWORTHVS illud destruxit argumentum, quod hic exposuit. (I.) Etenim haec argumentatio non ipsum ferit Deum, sed tantum notionem Dei, quae in hominum plerotumque est animis. Scilicet, si quid in hac tota ratione virtutis est, id ex ao fluit vnice, humani generis tantam esse prauitatem, vt de Deo longe facus

§. XIII.

Tertia obiectio Atheorum contra notionem Dei: Deus est infinitus & infinitatem nemo intelligit. Ergo Deus non existit.

Tertium nunc aggredimur argumentum, quo aduersus Dei dimicant notionem religionum omnium aduersarii. Vis eius haec est: Infinitatem a Dei notione nullo modo separari posse, omnibusque eius adiunctam esse virtutibus, omnes diuinae sapientiae consulti confitentur. Atqui, quid sit infinitas, id nemo vnus ingenio consequitur mortalium. Ergo ipsum Deum inter illas necesse est naturas collocare, quae neque exsistunt vsquam, neque possunt exsistere. Multa sunt in recentiori quodam auctore huius generis & argumenti dicta. *Quidquid*, (1) *inquit*, *homines scimus*, *a phantasmatis nostris didicimus: phantasma autem infiniti (siue magnitudine, siue tempore) nullum est: neque enim homo, neque vlla alia res, praeterquam quae ipsa infinita sit, infiniti conceptionem vllam habere potest.* Et (2) alio loco: *Quidquid imaginamur, finitum est. Nulla ergo est idea neque conceptus, qui oriri potest a voce hac, infinitum. Animus humanus imaginem infinitae magnitudinis capere non potest, neque concipere infinitam velocitatem, infinitam vim, infinitum tempus, aut infinitam potentiam. Quando dicimus, rem aliquam esse infinitam, hoc tantum significamus, non posse nos illius rei terminos ac limites concipere; neque aliud concipere, praeter nostram impotentiam propriam. Itaque nomen Dei non vsurpatur, vt illum concipiamus, (est enim incomprehensibilis, & magnitudo potentiaque eius inconceptibilis) sed vt honoremus.* Quorum quidem pronuntiatorum quaenam sit sententia, id ex aliis sine negotio intelligitur scriptoris huius locis. Hoc nempe persuasum cupit esse nobis: Quae de Deo eiusque virtutibus & proprietatibus vulgo praedicantur, nihil stabilis & constantis habere veritatis: nuda enim & mera esse omnia vocabula, quae nihil, praeter hoc, significent, mentes nostras stupore quodam & veneratione perculsas esse. Hinc etiam nomen *infinitus* sciscit nullam proprie potestatem habere, quoniam nulla res exstet, cui ea designandae apta sit: esse vero eam signum atque documentum infirmitatis, quae mentes humanas obsideat, agrestisque & inficeti stuporis & admirationis, quae nostro plerumque generi insit. Quapropter, quid sit illud, nescio, quod idem (3) alio in loco auctor eos ferri posse negat, qui

cus cogitet, atque per rationem cogitare licet: ex quo quidem, si res ita esset, id consequeretur, talem non esse Deum, qualem plerique sibi fingunt hominum. At qui inde confici quoque posse putat, nullum esse Deum, is aeque argumentatur ridicule, ac si quis ideo nullam fuisse olim Habessiniam, aut nullum imperatorem Habessinorum, contenderet, quia perpauci terrae huius & imperatoris eius germanam & veram in animis notionem quondam gesserunt. Errores hominum de rebus non res ipsas aut rerum veritatem tollunt: nec idcirco, si vel, quidquid est mortalium, maximo de natura Dei errore laboraret, communis iste error efficeret, vt nullus esset Deus. (II.) Non intelligo deinde, quanam ratione illi, quibus haec placet ratiocinatio, notionem Dei ex rebus contrariis & toto genere disiunctis conflatam esse, demonstrare queant. Necesse est, vt is, qui res duas inter se pugnare statuit, vtriusque rei naturam calleat & perspectam habeat: neque quisquam triangulum & quadratum mutuo sese euertere, decernere potest, nisi vtramque figuram nouerit. Nos vero omne illud, quod in Deo est, infinitum esse profitemur, id est, perfectionum & virtutum diuinarum amplitudinem ac modum longe multumque ingenii nostri captum superare. Quocirca Athei, si ea, quae a nobis Deo attribuuntur, mutuo sese conficere; ipsamque ideo Dei notionem nullam esse, cupiant ostendere, aut hoc oportet praecipiant, nihil esse interminatum & infinitum, aut facultatem sibi esse affirment rerum, quas nemo comprehendit, discordiam & certamen declarandi. Illud si fecerint, in semet ipsos arma conuertent, quum *infinito* in explicandis rerum omnium caussis & originibus, qualemcumque demum viam sequantur, carere nequeant: hoc si praetulerint, digni erunt, quos ad subsellia sua Logicorum tirones rapiant.

(1) *Inquit*) HOBBESII sunt haec verba *Physices Part. IV. Cap. XXVI. p. 204.* CVDWORTHVS, qui Anglice exhibet ea, duo in illis omisit. Primum omisit verba: (*siue magnitudine, siue tempore.*) Deinde & haec omisit, quae paullo post sequuntur: *Neque vlla alia res, praeterquam quae ipsa infinita sit.* Mihi, quo de mente hominis tanto melius cuilibet constare posset, verba integra, quorum seorsum expressit tantum CVDWORTHVS, describere, optimum visum fuit.

(2) *Alio loco*) HOBBESIVS *Leuiathanis P. I. C. III. p. 12.* CVDWORTHVS iterum summam tantum horum verborum excerpsit: mihi totum locum huc transferre, vtile visum fuit. Conferri cum his locis debet, quo vniuersa hominis intelligatur sententia *Libri de ciue Cap. XV.* quo *de regno Dei per naturam* agit, & §. *XIV. p. 117.* sic inter alia loquitur: *Quamquam vox haec* infinitum *significet conceptum animi, non tamen sequitur, conceptum nobis aliquem esse rei infinitae: quando enim dicimus, aliquid esse infinitum, non aliquid in re significamus, sed impotentiam in animo nostro: tamquam si diceremus, nescire nos, an & vbi terminetur. Neque dici de Deo honorifice, quod idea eius animo nostro insit: idea enim conceptus noster est; conceptus autem, nisi finiti, non est.* Adde & *Elementor. philos. Sect. I. seu Physicam. c. XXVI. p. 204.*

(3) *Alio in loco*) Nullum est dubium, quin illum intelligat vir doctus HOBBESII locum, qui *Libro de ciue Cap. XV. §. XIV. p. 117.* exstat. Refellit eo loco HOBBESIVS primum eos, qui dicant,

qui Deum *finitum* esse pronuntient. Nam quum verbum *infinitus* tueatur nihil reapse significare, neque, quae respondeat ei, vllam esse in mente nostra notionem, affirmet, aut aperte hic lectoribus suis illudere, aut vero eos, vt ita secum statuant, inducere videtur: Deus, quoniam nec finitus est, nec infinitus, nihilum est, quod nemo (4) intel-

dicant, *mundum esse Deum:* quos ait negare, esse caussam mundi, & idcirco reapse negare, esse Deum. Reiicit item eos, qui vel mundum velint aeternum esse, vel providentiam eius tollant. Tum ita pergit: *Praeterea in attributis, quae significant magnitudinem & potentiam, ea, quae finitum seu determinatum aliquod significant,* (sciendum est) *minime signa esse honorantis: non enim Deum digne honoramus, si minus ei potentiae aut magnitudinis attribuimus, quam possumus. Finitum autem omne minus est, quam possumus: finito enim maius semper assignari & attribui facillime potest. Non igitur Deo tribuenda figura: omnis enim figura est finita: neque dicitur concipi siue comprehendi imaginatione vel quacumque facultate animae nostrae: quidquid enim concipimus, finitum est.* Adde HOBBESII *Leuiathan Cap. XXXI. p. 170.* vbi idem statuit.

(4) *Intelligit)* Ita mentem HOBBESII, praeter CVDWORTHVM, plures interpretantur alii, iique excellenti doctrina & ingenio viri, quippe qui totam eius philosophiam ad summam aduersus Deum impietatem ducere, nulli dubitant. Mihi vero, tametsi certus sim, male hominem hunc religioni voluisse, cautius tamen & sapienti viro videtur esse dignius, iudicium de animo eius illi relinquere, qui recessus animorum nostrorum solus scrutatur, & ex verbis tantum eius, quid sibi vere voluerit, aestimare. Indignum est, non inficior, homine Dei atque religionis studioso, pro illis verba facere, qui multis testatum fecerunt indiciis, Deum ac religionem non ita magnae sibi curae esse: sed & nihil a grauitate ac iustitia magis est alienum, quam verba alicuius, quae commodum non recusant sensum, deterrime interpretari, non aliam propter caussam, quam quod is, a quo profecta sunt, aliis in locis animum profanis opinionibus infectum prodidit. Verba igitur si spectemus tantum HOBBESII, & suspiciones dimittamus omnes, meo quidem iudicio nihil dixit, praeter id, quod commode intelligi potest, & ab infinitis dictum est aliis, in quos nulla cadit violatae religionis accusatio. Primo non affirmat, nomini *infinitus* nullam omnino vim & potestatem subiectam esse; sed hoc vnice perhibet, *nos infiniti conceptionem habere nullam*, aut nos rerum illarum, quas infinitas vocamus, terminos & limites animis haud concipere posse. Ergo vocabulum *infinitus* potestate praeditum esse aliqua, idque significare, cuius limites animus noster haud capit, fatetur. Nec deinde virtutes, quae Deo tribuuntur, & perfectiones mera esse nomina & vocabula, perhibet; contra satis aperte nos, quum Deo potentiam infinitam & alias virtutes adscribimus, rem quidem ipsam satis nosse, at modum seu finem rei illius, quae potentia nobis dicitur, ignorare tradit. Scio, multis, & in his venerandum iamque coelitibus adscriptum virum, IO. FRANC. BVDDEVM, *Thesib. de Atheismo & superstit. Cap. V. p. 515.* HOBBESIVM ideo castigare, quod *positiuum* infiniti conceptum tollat, & in *negatiuo* tantum haereat. *Falsissimum itaque est*, inquit, *quod docet Hobbesius, voce infiniti tantum nos significare, non posse nos illius rei terminos concipere. Perperam namque, quod positiuum est, in conceptu entis infiniti omittit, & ei, quod negatiuum est, tantum inhaeret.* Hoc quomodo intelligi velit, paullo ante his verbis explicat: *Primo namque summam quamdam concipimus perfectionem: tum vero fatemur tantam esse hancce perfectionem, cuius limites terminosque non queamus assequi.* Crimen ergo HOBBESII vir summus in eo constituit, quod summam minime perfectionem animo conceperit, quum Deum, quumque perfectiones Dei diceret infinitas esse. Mihi vero secus videtur, nec putem hac in re dissensionis aliquid inter HOBBESIVM & venerandum virum esse, si quidem vtriusque sententiam consequor. Namque HOBBESIVS, id quod ex ipsis eius verbis patet, quum *potentiam, velocitatem, vim infinitam* dicit, primum animo perfectionem concipit summam, id est, summam potentiam, vim, velocitatem: at negat simul, sese intelligere, quousque fines summae huius potentiae pertineant. Fatetur, nos, quum ita loquimur, declarare, rei ipsius naturam, cui infinitas tribuitur, a nobis concipi; fines vero modumque rei haud a nobis intelligi. HOBBESIVS si dixisset, nos, quum rem aliquam infinitam appellamus, eo indicare, nos terminos rei illius non consequi, & simul tamen in hac fuisset opinione, nullum esse in nobis plane *conceptum positiuum* entis aut rei illius, quam infinitam dicimus, ipsis fatuis atque stultis ineptius loquutus esset. Etenim hoc affirmasset, nos eius, quod nihilum & nullum est, fines & terminos non assequi: quo quidem fingi nihil potest amentius. Omitto, minus aliquid beatum virum mihi dicere videri, quam res postulat, quum ait: *Fateri nos, qui aliquid infinitum dicimus, nos eius rei terminos non assequi.* Haec ipsa est HOBBESII sententia, quam reiicit vir magnus. Nos, tametsi de nonnullis rebus vocem *infinitus* hoc sensu adhibeamus, Deo tamen & perfectionibus diuinis quum eam accommodamus, non modo id significamus, non assequi terminos Dei & virtutum eius, verum etiam indicamus, absolute & in se Deum & virtutes eius modum nullum & terminos nullos habere. Non haec refellendi caussa moneo, sed sententiam tantum viri beati, quam sanam fuisse certus sumo, explicandi. Ex his igitur patet, si alioquin de Deo & religione sic, vti fas est, philosophus Anglus praeciperet, ea, quae de infinito differit, locum satis amplum amicis eius excusandi hominem relictura esse. Constat ex iisdem, neque secum ipso dissentire HOBBESIVM, quum alio loco finitum dici Deum debere negat, alio vero id esse infinitum vult, cuius fines non assequimur, neque satis caussae adesse, cur firme constituamus, voluisse eum disputatione sua de infinitate homines inducere, vt Deum esse nullum concluderent. Quod si semper cauendum est sapienti, ne suspicionibus sese patiatur abduci ad insimulandos alios, omnium maxime hoc illi tum videndum est, quum Atheismi, quo nullum grauius & homine sano indignius crimen & flagitium est, postulandum esse ducit aliquem.

Inte-

intelligit. Huic alius assentitur non indoctus ceteroquin impietatis (5) patronus, qui hominem praecipit rem quamdam *infinitam* nominantem, nihil aliud facere, quam *rei, quam non capit, attribuere nomen, quod non intelligit: omnem enim conceptionem esse finitam, neque fieri vllo modo posse, vt res concipiatur finibus omnibus & terminis carens: illud autem, quod pro infinito vulgo habeatur, nihil esse, quam confusum animi chaos & inconditum cogitationum nostrarum foetum: homines nimirum, semper cogitando progredientes, neque finem vllum rerum videntes, de quibus cogitant, postremo fatigatos & pertaesos, res istas singulari illo nomine, cuius vim haud intelligunt, infinitas vocare solere.* Quibus positis, hoc inde putat effici posse: Quum nemo unus capiat, quidnam vox *infinitus* in illis rebus denotet, de quibus adhibetur, fieri quoque nullo modo posse, ut *germanam Dei ideam* in animis nostris formemus. Quae verba hanc vim habere: nusquam esse naturam eiusmodi, quam Dei nomine designamus, illi, qui dictionis, quae huic generi propria est, non imperiti sunt, non ignorare poterunt.

§. XIV.

Qui hoc argumento Deo solent insidiari, illi nuper demum nomen suum inter religionis contemtores professi sunt. Quare primum hic ostendere placet, quantopere hac in re ab illis dissentiant, qui olim philosophiae praeceptis ad religiones evertendas abusi sunt. Vel hinc enim cuivis constabit, nihil esse hoc genere, quod Deum esse negat, inconstantius, novamque aetatem nova fere semper huius gregis monstra & flagitia peperisse. Qui recentius cum Deo congressi sunt, hanc satis esse validam existimant ad eum de medio tollendum argumentationem; Fieri nullo modo potest, ut res quaedam sit infinita. Ergo Deus etiam nullus sit oportet. Secus illi, qui antiqua memoria hanc viam ingressi sunt. Namque tantum hi ab hac opinione abfuerunt, ut quidam potius eorum, in quibus ANAXIMANDER eminet, ἄπειρον seu *infinitum*, id est, materiam infinite patentem, aeternam, vita omni & intelligentia vacuam, rerum omnium dicerent esse principium. Illud quidem *infinitum*, unde omnia MELISSVS esse genita censebat, natura est absolutissima, res omnes singulari modo continens & arcens, verbo, Deus ipse, id quod supra iam a nobis demonstratum est. Verum hoc, quod dixi, ANAXIMANDRI ἄπειρον seu *infinitum* tale est, quale nullus repudiet religionum inimicus, materia videlicet sensus omnis inops & expers. Quod autem θεῖον illud infini-

Haec obiectio ab infinitate antiquis Atheis ignota fuit.

Interim, qui factum sit, nescio, quod viri perspicacissimi, qui cum hoc philosopho tam strenue ac subtiliter congressi sunt, non animaduerterint, delitescere in illis, quae de infiniti stadii natura, errorem alium, qui, tametsi Deum non tollat, valde tamen in summam eius perfectionem iniuriosus est. Nos, quum Deum & virtutes Dei *infinitas* esse dicimus, ita hoc vocabulo vtimur, vt indicemus, Deum & perfectiones Dei reapse nullos fines, nullos terminos, nullum plane modum habere. At HOBBESIO id *infinitum* vnice est, cuius fines humanus animus non concipit & consequitur. Vt philosophorum vocabulis hanc rem enuntiem, nos Deo & perfectionibus diuinis *absolutam* tribuimus *infinitatem*: HOBBESIVS vero nullam aliam videtur agnouisse, quam *relatiuam infinitatem* in supremo Numine. Quocirca Deus & virtutes Dei ideo tantum HOBBESIO dicuntur infinitae, quia imbecilles animi nostri modum earum non comprehendunt, aut terminos & fines non cernunt. Ita vero dum infinitum definit, & Deum infinitum esse pronuntiat, tacite sciscit, nihil proprie infinitum esse, sed, quae infinita vocantur, ideo tantum ita nominari, quia ad nostram relata intelligentiam infinita sunt, aut quia fines rerum illarum nec ratione nec imaginatione consequimur. Quamuis enim rei alicuius fines mentis nostrae fugiant aciem; illud tamen haud impedit, ne ista res fines tamen habeat, atque terminata sit. Omnia certe, quae de Deo passim disputat HOBBESIVS in scriptis suis, in eam nos inducunt sententiam, vt constituamus, Numen illud, quod sibi finxit, finitum, omnesque eius proprietates terminis & finibus circumscriptas ipsi fuisse visas. Neque id obscure indicat, quum ita de infinito loquitur: *Quando dicimus, aliquid esse infinitum, NON ALIQVID IN RE SIGNIFICAMVS,* (id est, nisi fallor, non affirmamus, rem illam nullos plane fines habere) *sed impotentiam tantum in animo nostro;* (id est, nos fines illius rei non assequi confitemur) *tamquam si diceremus, nescire nos, AN ET VBI TERMINETVR; Libro de ciue Cap. XV. §. XIV. p. 117.* Qui, quum Deum infinitum vocat, hoc tantum oratione illa indicat, sese *nescire, an & vbi Deus terminetur*, is profecto non statuit, Deum re vera nullis finibus aut limitibus contineri, aut potentiam, sapientiam & reliquas perfectiones omni modo carere; sed hoc tantum scire vult alios, tametsi nihil repugnet, ne Deus finitus sit, sese tamen, quousque limites eius pertineant, non intelligere.

(5) *Patronus*) Hic quisnam sit, omni licet studio adhibito, reperire non potui. Quare nec constituere mihi licet, vtrum recte hic accusetur, an excusationis aliquid habeat.

finitum seu *diuinum* appellauit, id ea tantum de caussa fecit, quod nullum aliud, praeter hoc, exsistere Numen putabat. Ergo patet, summa olim concordia tam Dei amicos, quam aduersarios hoc dogma complexos esse: Est omnino aliquid infinitum, ex quo omnia reliqua prodierunt, siue illud mens sit infinita, siue materia interminata. Quamquam hoc posterius, interminata nempe materia, prorsus nequit intelligi, id quod infra planum faciemus, eo quod nullum, si proprie loqui velimus, verum sit infinitum, sed perfectissima mens, aut sanctissima Trinitas. Sed nec solus ANAXIMANDER ita sensit; verum etiam post eum DEMOCRITVS, EPICVRVS, multique alii peruersae factionis huius duces non modo infinitam statuerunt esse materiae seu corpusculorum indiuiduorum copiam, verum etiam innumerabiles sanxerunt mundos esse. Repugnant quidem, fateor, hi quoque innumerabiles mundi omni prorsus rationi atque veritati: sed id nunc omittimus: satis enim est nobis, hoc confici ex illis, quae diximus, veteres illos philosophos, quibus inuisa erat religio, infinitum minime in commentis numerasse humani ingenii, verum potius arcem in eo caussae suae constituisse. Haud igitur quisquam eorum sic contra Deum dimicauit: Non est infinitum: ergo nec (1) Deus est.

§. XV.

Certum est, aliquid duratione infinitum esse.

His explicatis, id nunc mihi ostendendum sumo, eos ex recentioribus Dei contemtoribus, qui hoc modo rationem subducunt: Nulla res vel tempore, vel potentia, vel alio quocumque modo infinita potest esse: igitur Deus tollendus est, aeque vehementer, atque veteres religionis inimicos, cum sanae rationi, tum sibimet ipsis aduersari. Primum, si vel maxime hoc incertum foret, vtrum Deus sit, nec ne, esse tamen aliquod tempore infinitum siue aeternum & initii omnis atque finis expers, aeque manifestum & apertum est, atque illa sunt, quibus nihil ipsi Geometrae certius & euidentius habent. Quod si enim nihil fuisset aliquando, nihil etiam hodie esset, neque aliquid exsistere potuisset. Et commune illud rationis scitum: *Ex nihilo nihil nascitur*, tantum hac in re virtutis habet, vt euerti nulla ratione aut labefactari queat. Quod si vero numquam nihil fuisse, sed rem quamdam perpetuo exstitisse, fatendum est, id simul manifestum euadit, esse aliquid aeternum seu principii omnis & exordii expers. Quae quum ita sint, quis, quaeso, summam & incredibilem illorum amentiam & stoliditatem aegre percipit, qui Deum esse ideo negant hodie, quia nihil esse vllo modo possit infinitum tempore, seu perenne ac aeternum? Deinde vix ac ne vix qui-

(1) *Deus est*) Si modo quisquam Atheorum, cui sanum fuit cerebrum, hac ratione argumentatus est: quod quidem ego vehementer dubito. Non est certe, nisi totus fallor, tanta, quantam vir doctissimus opinatur esse, inter Atheos antiquiores & recentiores de infinito dissensio. Esse aliquid infinitum, omnes olim, quamuis diuerso modo, professi sunt, qui Deum tollere studuerunt: neque possunt aliter, nisi desipere velint, qui vestigia eorum hodie consectantur, quin pariter certo quodam modo infinitum esse aliquid largiantur. Nondum generis huius aliquis tam vecors & amens exstitit, vt negare auderet, fuisse aliquid, qualecumque demum id sit, ex omni aeternitate. Etenim hoc qui faceret, is, quod paullo post ipse vir eximius ostendit, in prima rationis elementa ipsis pueris ineptius peccaret, atque mundum hunc semet ipsum ex nihilo produxisse, quo nihil stultius fingi potest, asseueraret. Igitur omnes Athei duratione aliquid & tempore infinitum esse concedunt, nec quisquam eorum omnem infinitatem tollit. Ad HOBBESIVM quod sigillatim attinet, in quem potissimum vir egregius disputat, tantum abest, vt is omnem infinitatem sustulerit, vt potius non modo *tempus* & *spatium interminatum* esse docuerit, sed etiam de tempore interminato eamdem fouerit, quam CVDWORTHVS, sententiam, illud omni successione carere, nec in partes vllo modo secari posse: quod idem mihi videtur esse, ac si cum doctoribus scholasticis dixisset: *aeternitatem esse durationem totam simul.* Placet ipsum loquentem audire *Elementor. philos. P. II. Cap. VII. §. 53. De spatio & tempore interminabili dici non potest, quod sit totum, aut vnum. Non totum, quia ex nullis partibus componi potest: partes enim quottumque, quum singulae sint finitae, etiam simul sumtae facient totum finitum. Non vnum, quia vnum non dicitur, nisi vt comparatum ad aliud: duo autem infinita spatia, vel duo tempora infinita esse, intelligi non potest.* Mihi igitur vir longe doctissimus aliquanto plus, quam necesse erat, odio suo in profanam & nefariam dedisse turbam videtur, quum omnem ab ea infinitatem negari, & ex eo deinde, quod nihil esse queat infinitum, aduersus Deum disputari, scriberet. At nihilo tamen minus tot fere hac in re secuti sunt eum, quot recentiori aetate Atheorum contra Deum argumenta vel enumerarunt, vel confutarunt. Ita vnius viri magni egregii auctoritas multis saepenumero aliis fraudi esse solet. Tot interim praeclara & erudita CVDWORTHVS hac oblata occasione disputauit, vt in peccatis illud minimis, quod hic forte disputandi ardore abductus admisit, poni debeat.

quidem, vt credam, a me impetro, vlli homini a Deo auerso tantam tamque portentosam innatam esse posse socordiam ac dementiam, vt vere hoc sibi persuadeat: Nihil olim fuisse, postea vero, incertum quo modo, materiam sensu destitutam subito exortam esse, vnde reliqua deinde omnia procreata sint. Cui quidem proposito hoc foret consequens & consentaneum, fieri omnino posse, vt materia eodem modo aliquando esse desinat, & hac ratione vniuersa in nihilum illud occidant & redeant, vnde olim egressa sint. Quamobrem, quidquid commententur hi flagitiosi homines, alterum de duobus verum sit, necesse est: eos aut incomparabili laborare stupiditate & vecordia, aut vero impudentia nulli mortalium secundos esse. Illam notam auferent, si nec Deum, nec materiam, nec vllam rem aliam ex infinito tempore exstitisse contenderint: haec vero in eis haerebit macula, si infinitam concedant esse materiam, seu ab aeterno fuisse eam, & idcirco tamen Deum esse negent, quia nihil aeternum & principii expers (1) esse queat.

§. XVI.

Nihilo tamen minus, ne nimis secum duriter ac importune agi genus conqueratur Deo inimicum, haec duo vera certaque esse dabimus. Vnum: Veram germanamque infinitae rei imaginem & simulacrum nullum hominem animo informare posse. Nec enim vmquam infinitus quidam numerus, aut infinita magnitudo in corporis nostri sensus incurrit. Nam quod ad infinitum tempus & infinitam potentiam attinet, de his silendum prope arbitror, quoniam tam tempus ipsum, quam potentia ex illis rebus sunt, quae sensus omnes fugiunt. Alterum: Quum nullus imaginem effingere sibi queat infiniti, ideo quoque infinitum ab humanis mentibus, quae suis descriptae sunt finibus, omnino comprehendi non posse. Interim tamen nihil fieri clarius & euidentius potest, quam hoc, esse aliquid tempore infinitum, seu numquam natum & ortum. Neque vllus sanae mentis Atheus, si modo secum rite consideret omnia, huic derogare veritati audebit. Quae quum ita sint, viderint, si sapiunt, quibus Deus molestus est, quam stolida sint & a vero plane remora bina haec eorum, quibus tantum ceteroquin tribuunt, praecepta: *Cuius nullam formare sensus possunt imaginem, id nullum est*; &: *Quidquid non plene ac perfecte cognoscimus, id negari quoque totumque repudiari debet.* Si bina vero haec decreta sani nihil atque veri habeant, confiteantur, necesse est, hi homines, esse omnino aliquid in rerum natura, quod nec sensibus nostris expositum sit, nec omni ex parte ab infirmis nostris mentibus comprehendi queat & intelligi.

Infiniti forma informari a nobis non potest: ex quo tamen haud sequitur, non esse infinitum.

§. XVII.

Verum amplius etiam aliquid peruersae huic factioni largiemur. Fatebimur, non modo sensus nullam efformare nobis posse infiniti numeri, temporis, spatii imaginem, quae omni ratione perfecta sit, verum etiam ne rationi quidem & ingenio tantam vim esse & potentiam, vt omnibus expletam partibus harum rerum notionem meditando consequi valeat. Scio, (1) ARISTOTELEM alicubi praecipere, *numerum esse infinitum.* Verum is hoc tantum sibi voluit, neminem addendo numerorum exhaurire potestatem posse, mentesque nostras numeros semper numeris sine fine & modo adiicere posse: quod idem est, ac si diserte dixisset, nullum esse numerum actu ipso infinitum. Atque ipse philosophus hic (2) alio loco suppeditat hanc infiniti definitionem: *Infinitum est id, cui nihil addi potest:* ex qua satis constat, numerum haud vere infinitum ipsi visum fuisse. Nec enim vllus ita potest amplificari numerus, quin multo plures ei addi possint numeri. Quemadmodum nullus esse potest infinitus numerus: ita etiam infini-

Tempus, magnitudo, numerus non sunt infinita proprie.

(1) *Esse queat*) Sed hanc totam disputationem, quum nemo vmquam eorum, quibus Deus esse nullus videtur, negauerit, exstitisse aliquid ex infinito tempore, vir doctissimus omittere potuisset. Si quis forte fuit, cui simile aliquid excidit, is profecto aut mente captus fuit, aut rerum omnium ignarus & nescius.

(1) *Aristotelem*) *Metaphys. Lib. XI. Cap. XI. p. 434. Tom. IV. Opp.* & clarius *Physic. Auscult. Lib. III. Cap. V. p. 486. T. I. Opp.* & *Cap. VIII. p. 491.*

(2) *Alio loco*) ARISTOTELES *Physic. Auscult. Lib. III. Cap. IX. p. 492. T. I. Opp.* Οὐ γὰρ ὃ μηδὲν ἔξω, ἀλλ' ὃ ἀεί τι ἔξω ἐστί, τοῦτο ἄπειρόν ἐστι. *Non enim, cuius nihil extra est, sed cuius semper aliquid extra est, infinitum est.*

infinita magnitudo corporea esse nulla potest. Primo enim, si magnitudo exsisteret infinita, partes eius numero essent infinitae, & numerus idcirco infinitus foret; quod fieri tamen nequit. Deinde quemadmodum nullus tantae amplitudinis esse potest numerus, quin plures ad eum adiungi queant numeri: ita nullum corpus, nulla magnitudo tam vasta & immanis cogitari potest, vt mens nostra nihil ei addi posse amplius videat, aut nullum grandius fieri posse corpus constituat. Cumules licet tot finita, quot tibi placet; numquam tamen habebis aliquid, quod infinitum proprie vocare queas. Non sum nescius, de infinito spatio extra mundum finitum multa esse a multis disputata philosophis. Sunt, qui infinitum illud esse corpus, sunt, qui rem illud infinitam, quae corpore careat, esse volunt, intra cuius tamen ambitum, quem metatorem decempeda dividere ac metiri posse non negant, finitus hicce mundus infinitis modis agitari & circumferri queat. Ego vero nihil in his esse disputationibus arbitror, quod pro explorate percepto & cognito haberi queat, praeter hoc vnum: Quantacumque sit finiti huius orbis magnitudo & moles, posse tamen Deum, cuius potentia nullis circumscripta terminis est, eam infinite augere, corporaque semper corporibus addere; aut: Ne ipsum quidem Deum mundum ita dilatare & amplificare posse, vt immensa eius virtus & potentia fines eius longius proferre (3) nequeat. Fallor ego, aut qui multa nobis de infinito narrant spatio, hanc Dei potentiam magnitudinem corpoream infinite aut indefinite amplificandi cum ipsa infinitate re vera exsistente temere confuderunt. Verum ex eo, quod magnitudo corporei huius mundi sine fine & modo augeri & dilatari a Deo potest, nullo modo probare licet, fieri posse etiam, vt mundus reapse immensus & infinitus sit, id est, tam vastus, vt nihil amplius ad eius magnitudinem accedere queat. Igitur, quod de numero paullo ante pronuntiauimus, nullum esse numerum vere infinitum, idem etiam de corporea magnitudine statuendum esse ducimus. Nulla est omnino interminata moles. Finge, mundum longe esse ampliorem, atque vulgus censet Astronomorum, qui eum orbe stellifero, non secus ac extremo vallo, septum esse contendunt; numquam tamen absolute infinitus fiet, numquam terminorum erit expers, numquam denique is erit, quem immensa Dei virtus proferre & dilatare nequeat. Postremo temporis etiam aut durationis cum successione coniunctae repudiamus infinitatem, omnemque *aeternitatem temporalem*, quam sibi fingunt multi, initio carentem nullam esse, confirmamus. Etenim si talis esset aeternitas, non modo reapse quaedam esset infinitas numeri, immo plus aliquid etiam, quam infinitas numerorum, verum etiam semper infinitas fuisset praeteriti temporis, & talis quidem, quae numquam praesens fuisset. Atqui omnia praeterlapsi temporis momenta praesentia fuerint aliquando, necesse est. Quod si ita est, id inde conficitur, reliqua omnia, excepto vno momento, futura fuisse. Hoc autem assumto, id consentaneum erit, vt fateamur, exstitisse primum quoddam momentum seu initium temporis. Ipsa igitur ratione magistra & duce decernimus, neque mundum neque tempus ipsum ab infinito iam exstitisse tempore, aut sine vllo exordio (4) aeternum esse.

§. XVIII.

Dei aeternitas multum a duratione successiua differt.

Verum hic fortassis magnum aliquid sese adeptos esse, homines Deo inimici sperabunt, quo ad eum de medio tollendum commode vti queant. *Nonne*, dicent, *qui aeternitatem mundi sic tollunt, eadem opera etiam mundi conditori aeternitatem tollunt? Quod si enim tempus aeternum non est, quomodo aut Deus, aut vlla res alia aeterna esse poterit?* Scilicet hoc esse ratum atque definitum censet peruersa factio haec, Deum

nullo

(3) *Nequeat*) Subtilissimam hic tangit quaestionem vir doctissimus, quae, vt omnia alia, quae de infinito inter philosophos disputantur, infinitis implicata est difficultatibus: vtrum Deus, cuius interminata est potentia, magnitudinem queat infinitam creare? Nobis quid de ea similibusque videatur, paullo post exponetur, vbi ad finem ventum erit totius de infinito disputationis.

(4) *Aeternum esse*) Vehementer haec omnia recedere videntur ab iis decretis, quae de infinito vulgo inter philosophos recepta sunt. Quamobrem dudum in IO. CLERICI, viri doctissimi, reprehensionem incurrit CVDWORTHVS, cuius in hanc de natura infiniti disputationem animaduersiones leguntur *Biblioth. choisf. Tom. V. p. 48. s.* Exponam ego, si modo potero, paullo post dilucide, quemadmodum de perdifficili & perobscura quaestione hac existimem sentiendum esse.

nullo alio modo, quam succedente sibi quadam infiniti temporis fluxione aeternum esse posse. Ego vero tantum his, quae disputaui adhuc, arrogo, vt magnum inde atque validum nasci argumentum asseuerem ad Deum omni iniuria liberandum, qua ab his afficitur. Etenim si nec mundus, nec ipsum tempus perpetuo exstiterunt, sed coeperunt aliquando, hoc non potest non inde consequi, vtrumque ab alia quadam natura, quae tempus ipsum antecesserit, nec vllam temporis continuationem adiunctam habeat, productum & genitum esse. Talis, haec si vera sunt, quae diximus, antequam tempus nasceretur, mens oportet exstiterit, quae labentem illam temporum mutuo sese excipientium seriem prorsus ignoret, idque, quod nos tempus praeteritum, praesens & futurum nominamus, stabili ac immutabili naturae suae perfectione simul contineat & complectatur. Iuuat paullo alia quoque forma hanc argumentationem proponere. Esse naturam quamdam, quae ab infinito tempore exstiterit, nec aliquando esse coeperit, id vero nullam habet controuersiam. Verum hoc ipsum, ex infinito tempore esse, eius est generis, vt neque in mundum, neque in motum, neque in tempus, nec in vllam denique rem aliam, quae cum tempore procedit, cadere queat. Itaque non possumus, quin aliam esse fateamur naturam infinitatis huius participem, a qua omnis continuatio abest temporis, quae non fluit, nec labitur, quae denique stabilitate gaudet & constantia singulari. Si qua ratione homines a Deo auersi nostram hanc conuellere audebunt argumentationem, certe risum edent vnice, atque tenuem, qua pollent, ingenii vim in hoc exercebunt exagitando, quod non stare aliquid, nec vllo modo fluere, & tamen ab aeterno esse decernimus. Quasi vero stans illa, nec fluens aut decurrens Dei aeternitas, quam tot magni ponderis rationibus veteres & germani supremi Numinis vindices communiuerunt, nihil esset aliud, quam breue quoddam temporis momentum, quod consistit, aut quasi rerum omnium, cuiuscumque sint generis, duratio nostrae similis esset durationi. Talis sit oportet vniuscuiusque rei duratio, qualis indoles est ac natura eius. Quapropter illarum rerum, quarum imperfecta natura fluminis instar decurrit, perpetuisque motibus & vicissitudinibus agitatur, duratio fieri non potest, quin succedens etiam, praeteriens & fluens sit. Semper hac naturae ac perpetuo ex praeterito tempore in praesens descendunt, semper futurum spectant, semper denique euenturum sibi esse aliquid, quod nondum adest, sed appropinquat, vel sperant, vel metuunt. Verum id, quod stabili gaudet & immutabili natura, quod idem semper manet, & necessario exsistit, eius quoque duratio stabilis esse debet, nec mutationibus vllis obnoxia. Numquam illud eius, quod habet ac possidet, amittit aliquid vel relinquit: numquam, vt consequatur aliquid, cuius nondum compos est, procedere pergit: denique, vti nullum habuit initium, ita nec exitus & finis vlla ei ratione (1) imminet.

§. XIX.

His positis, quidnam de iis habendum sit, liquet, qui nostra aetate, quo Deum tanto felicius tollant, infinitatem omnem respuunt. Nihil esse clamat factio haec infinitum, nec duratione, nec alio modo: quo sumto, Deum postea nullum esse conficit. Rationem opinionis huius hanc vnam afferunt, quod nec infiniti imaginem animo informare, nec naturam eius omni ex parte comprehendere nobis liceat: quod quidem argumento esse aiunt, vocabula *infinitus* & *aeternus* re ipse nihil significare, sed aut notas tantum esse ignorantiae & imbecillitatis nostrae, quae obsistat, ne, quando & quomodo inceperit illud, quod aeternum dicitur, intelligamus; aut vero signa stuporis & amentiae, quae humanas mentes obsidet impellitque, vt, quae monstra formido

Non igitur nomina infinitus & aeternus meri sunt soni, sed perfectiones diuinas denotant.

(1) *Imminet*) Et haec de aeternitate Dei controuersia: vtrum stabilis ea sit & omnis expers successionis, an vero temporum in se differentias habeat? ex illis est quaestionibus, quibus multum difficultatis adiunctum est. Plerique hodie Theologi cum CVDWORTHO sentiunt, qui praeeuntes totam fere Platonicorum familiam habent, maximique nominis ex antiquioribus doctores. At quum aeternitas res omni potior sit comprehensione ac intelligentia, non mirum est, esse alios, eosque nec infimi ordinis viros, nec ceteroquin in perfectiones diuinas iniuriosos, qui hanc sese negant intelligere aeternitatis notionem. Erit mihi, vt opinor, etiam hac de re non nihil infra dicendi locus.

mido & ingenii fertilitas finxerunt & pepererunt, sine ratione & intelligentia reuerentur; aut denique indicia, cogitationes nostras sine fine & modo adscendere ac regredi perpetuo solere. In quo tamen, id quod ingens est cum stultitiae huius turbae, tum impudentiae documentum, semet ipsos aperte refellunt, quum saepenumero materiam & motum infinita esse & aeterna fateri (1) non verentur. Nos vero, quanta Mathematicorum ratio potest, perspicultate planum fecimus, esse re vera aliquid duratione infinitum seu aeternum. Neque illud aut inscitiae nostrae commentum est, aut superstitionis, qua imbuti sumus, progenies, aut vana denique animorum nostrorum in infinitum progressio, quae infinitum tamen numquam assequitur, sed reapse certum aliquid & definitum, id nimirum, quod numquam non est, aut quod initio caret. Hanc praeterea infinitatem seu aeternitatem initii expertem nulli conuenire rei posse, demonstrauimus, quae sic exsistit, vt cum tempore procedat & esse pergat. Quamobrem confidenter contra impios Dei aduersarios concludimus, neque materiam & motum, neque rerum naturam, quam conspicimus, eius participem esse posse, sed vnice perfectam quamdam nec mutabilem naturam, quae sine vlla progressione duret, id est, Deum. Iuuat summatim omnia complecti genera, quae exposuimus. Negamus, *infinitum* & *aeternum* vocabula esse, quae nullam veram rei alicuius proprietatem denotent: negamus, haec vocabula meros esse sonos, quos assentandi studium aut cocca quaedam & inanis religio ac metus, id est, error, homines docuerint: e contrario pugnamus, indicari illis eiusmodi perfectiones, quarum aeque certa & firma est veritas, atque rei vllius, quam philosophi minime dubiam & veram esse iudicant. Postremo has in vnum Deum cadere proprietates contendimus. Nos quidem, qui certis conclusi sumus terminis & finibus, neque huius infinitatis & aeternitatis, neque Dei ipsius naturam & indolem ex toto comprehendimus & consequimur. At nihilo tamen minus, quoniam certis nobis argumentis declarare ac probare licet, infinitatem istam alicui rei propriam esse, & tali quidem naturae, quae absolute perfecta sit & immutabilis, id constat certissime, aliquam eius animo nos informare notionem ac speciem posse. Sed quam nunc instituemus, e infinita potentia disputatio, ea infinitae huius aeternitatis notionem multo amplius nobis illustrabit & aperiet.

§. XX.

Athei tam veteres, quam recentiores, inprimis infinitam Dei potentiam oppugnant.

Solent nimirum illi, qui Deum ferre nolunt, infinitae in primis potentiae eius bellum mouere, vtpote quam pariter a quopiam intelligi posse negant, remque idcirco contendunt esse commentitiam & humani ingenii somnium & ludibrium. Exstitit non ita

(1) *Non verentur*) Fallor, aut hoc ipsum, quod hic obseruat vir doctissimus, Atheos saepenumero de materiae atque motus aeternitate verba facere, in eam ipsum inducere cogitationem potuisset, neminem vmquam ex hoc grege tam ridiculum & vesanum fuisse, vt omnem tolleret infinitatem, & Deum ea de caussa nullum esse, quia nihil infinitum est, decerneret. Est, non ignoro, in eorum animis, qui cum ipso sibi Deo confligendum esse ducunt, incredibilis non raro inscitia, quae, vt rotunda quadratis misceant, & ea simol suscipiant, quorum vniuersa distat ratio, efficit. Sed aegre mihi persuadeo, aliquem, nisi qui omnis iacturam fecerit intelligentiae, eo peruenisse stultitiae, vt id ipsum oppugnaret ac euerteret, quod in primis ipsemet opinionis suae fundamentis ponit. Nihil habet sanctius, vt ex multis vnum sumam, Atheorum grex hoc scuto: *Ex nihilo nihil fit.* At si nihil est infinitum, hoc quidem decretum, quomodocumque demum intelligatur, puerile prorsus & ineptum erit. Sed fingamus nihilominus, ita sui aliquem aliquando fuisse oblitum, vt hoc argumento Deum inuaderet: *Nihil infinitum est: ergo Deus nullus est;* quid homini huic respondebimus? Num longa disputatione opus erit, vt esse omnino aliquid infinitum ei persuadeamus? Vix putem. Nam qui tantum ab animo suo impetrare potuit, vt infinitatem omnem reiiceret, is ab eodem facile impetrabit, vt omnia, quae in contrariam partem disputantur, sophismata esse atque captiones pronuntiet. Quo subtilius nos rationem aduersus eum instituemus, eo magis sibi cauebit, & vbique insidias sibi strui suspicabitur. Breuiorem igitur viam inibimus, vt arbitror, quo hominem, si modo salis adhuc habet aliquid, compescamus, & stultitiae conuincamus. Fac, nihil esse infinitum: non pugnabimus. Quid vero inde? Ergo Deus est nullus? Nugae! Quasi vero id statim nullum esset, cuius sibi notionem effingunt homines a vero alienam. Ferenda esset quodammodo haec ratiocinatio, si ita institueretur: Nullum est infinitum: ergo nec illa natura, quae Deus dicitur, infinita est. At qui sic rationem concludit: Deus non est, quia nihil infinitum est, is aeque disputat scienter & pulcre, atque is, qui hoc modo argumentatur: Nullus est talis cacodaemon, qualis a pictoribus depingitur: ergo nullus omnino cacodaemon est.

ita pridem huius generis (1) auctor, qui publice ausus est decernere: Quum nemo vnus intelligat & consequatur, quid sit potentia interminata, ideo nihil eam esse, quam vocabulum, quod perterrefactae mortalium mentes excogitauerint ad illam naturam honorandam, quam sibi obseruandam & colendam esse, stolide antea & sine vlla ratione constituissent: rem autem, in quam nomen illud conueniat, nusquam omnino reperiri. Atque hic, fateor, nulla est inter eos, qui antiqua memoria cum Deo certamen inierunt, & qui idem recentius fecerunt, discordia. Nam quod ex LVCRETII, quos antea protulimus, intelligitur versibus, nihil diligentius inculcabant veteres religionum osores, quam hoc, omnem potentiam finitam esse, nec esse aliquid, quod infinito robore ac virtute valeat.

§. XXI.

Sed peruersam infinitae huius potentiae notionem in animo habent.

Ergo huic generi vt occurramus, hoc primum animaduerti volumus, religionum ipsiusque Dei hostes infinitae huius potentiae, quam Deo amici eius adscribunt, notionem aut perperam semper intellexisse, aut studiose, quo nihil fingi posse amentius & ineptius persuaderent aliis, corrupisse ac adulterasse. Namque sic de ea loqui solent, ac si nos, qui pro Deo verba facimus, posse eum existimaremus facere, quaecumque modo velit, resque etiam, quae mutuo sese tollunt, virtute sua sociare & coniungere. Extitit non ita pridem (1) homo ab omni pietate auersus, qui, tametsi videri vellet pro infinita Dei potentia pugnare, re vera tamen in contemtionem eam & irrisionem adduxit hominum, quum mordaci vsus ironia, *Deum* diceret *infinita potentia sua perficere posse, vt haec arbor syllogismus euadat.* Pueri quidem tam inficetis & stultis immensam virtutem Dei cogitationibus contaminant. Quorum certe imbecillitatem & delirationem aemulari minime decebat RENAT. (2) CARTESIVM, philosophum ceteroquin subtilem & peracutum. Namque is res omnes praecipit, cuiuscumque demum

(1) *Auctor*) Recte mentem ac sententiam HOBBESII hic expresserit, an vero disputandi feruore abripi sese passus sit vir doctissimus, viderint aequi & considerati iudices. Ego ipsa philosophi verba describam, in quae digitum sine dubio hic intendit CVDVVORTHVS, ex *Leuiathanis Cap. III. p. 12. Animus humanus imaginem infinitae magnitudinis capere non potest, neque concipere infinitam velocitatem, infinitam vim, infinitum tempus, aut INFINITAM POTENTIAM. Itaque nomen non vsurpatur, vt illum concipiamus, (est enim incomprehensibilis, & magnitudo POTENTIAQVE eius INCONCEPTIBILIS) sed vt honoremus.* Interiectis paucis verbis, ita pergit: *Nemo concipere aliquid potest, nisi vt in loco, & finita aliqua magnitudine praeditum, & diuisibile in partes: neque aliquid esse totum in vno loco, & totum in altero, tempore eodem: neque duas vel plures res eodem tempore esse posse in eodem loco. Nihil enim horum fuere aut esse potuere in sensione: Sed sunt orationes insignificantes admissae propter auctoritatem quorumdam philosophorum errantium vel scholasticorum fallentium.* Videtur sibi persuasisse CVDVVORTHVS, postrema HOBBESII verba ad *infinitam* quoque *potentiam* esse referenda, ideoque *potentiam infinitam* in orationibus illis, quas *insignificantes* vocat, ab eo esse numeratam. Atque in hanc secum sententiam veter. BVDDEVM abduxit, qui *Thes. de Atheismo & superstit. Cap. V. p. 516. infinitam durationem & infinitam potentiam inter voces nihil significantes* ab HOBBESIO *relatam esse*, diserte scriptum reliquit. Verum purgat HOBBESIVM, vt de iis nihil dicam, quae iam antea monui, series & contextus orationis, ex quo sine vlla patet controuersia, *insignificantes orationes* eorum tantum dicta ipsi vocari, qui *aliquid esse totum in vno loco, & totum in altero, tempore eodem*, dicant, aut qui *concipere sese aliquid* perhibeant, *quod nec in loco sit, nec magnitudine finita praeditum.* Non igitur *potentiam infinitam* decernit vocabulum esse, quod nihil significat, sed eorum sermonem, qui concipere sese dicant aut animo comprehendere *magnitudinem infinitam*, aut *rem vnam eodem tempore multis in locis esse* statuant, iis connumerat orationibus, quibus nihil, nisi strepitus, subest. Quod si ea esset HOBBESIO sententia, quam hic tributam ipsi videmus a CVDVVORTHO, *omnipotentiaque* diuina penitus ab eo reiiceretur, a semet ipso dissentiret, quum alio loco inter virtutes diuinas omnipotentiam secundo statim loco ponat. Etenim *Leuiathan. Cap. XXXI. p. 170.* ita differit: *Inter attributa, quae Deo debita esse lumine naturali intelligimus, primum est existentia Secundum est OMNIPOTENTIA, & quod omnium rerum conditor est & rector. Qui dicunt ergo, mundum aeternum esse, Deum non honorant, quantum possunt: neque illi, qui Deum rerum humanarum curam habere negant. Tertium*, ita pergit, *Deum non honorant, quantum possunt, qui FINITVM esse dicunt: FINITO enim addi potest*, & quae sequuntur. Ad speciem fortassis haec esse scripta & ad circumueniendos lectores, dicet aliquis. Ego vero, factum hocce sit, nec ne, praeter Deum, certo scire posse neminem, respondebo. Nos ex verbis sensus aestimamus hominum: Deus vero, cum verbis respondeat animus, vous nouit omnium.

(1) *Homo*) Hic quisquam sit, expiscari mihi haud licuit. Similia esse a nonnullis ex eorum genere dicta, qui Deum & religionem despiciunt, non ignoro.

(2) *Cartesium*) Is in *Respons. ad Obiectiones sextas*, quae *Meditat.* eius *metaphysicis* subiectae

mum sint naturae ac generis, ipsam quoque boni & mali, veri falsique naturam libera Dei voluntate ac potentia vnice regi, Deumque, si quidem libuisset ei, decernere potuisse, exempli gratia, vt nec bis bina quatuor essent, nec tres anguli trianguli plani aequales essent duobus angulis rectis. Quamquam hoc tamen addit, omnes res illas, si Dei semel decreto constitutae sint, immutabiles deinde fieri, non quidem, vt ego mentem philosophi interpretor, in se aut ad Deum relatas, verum ratione nostrum habita. Nullus vmquam veterum philosophorum decreuit aliquid, quod mirabile magis & inopinatum, nihil, quod insipientius & ab omni ratione remotius sit. Neque arbitror, si quis inuidiam conflare studeret CARTESIO, & in eam alios inducere opinionem vellet, philosophum hunc, tametsi Deum esse noua ratione demonstrare voluerit, insidiose tamen & veluti cuniculis Deum & religionem oppugnasse, in omnibus eius libris, quod valeret magis ad hoc persuadendum, praeter hoc ipsum, aliquid reperturum esse. Etenim is Deum reapse tollit, qui virtutes eius ita inter se committit, vt vna consumat & absorbeat veluti alteram, infinitaque voluntas & potentia infinitam intelligentiam & sapientiam exstinguat. Deum sciscere neque sapere, neque intelligere, nisi per voluntatem suam, id vero est, Deo omnem sapientiam & intelligentiam adimere. Itaque nemo nostrum tam est veri negligens, aut a ratione relictus, Dei vt confirmet tam immensam vim ac potentiam esse, vt pro lubitu rerum naturas, quae sub intelligentiam & rationem nostram vnice cadunt, destruere aut mutare queat. Quod quidem si statueremus, id credere nostros iuberemus, tanta summum Numen vi ac potentia praeditum esse, vt, si modo velit, suam ipsius sapientiam & prudentiam, quae potentiae eius vnica est norma & regula, delere & exstinguere, aut vero fallere ac decipere queat. Ergo valeant, qui Deum, quoniam infinite potens est, efficere posse decernunt, vt bis bina non sint quatuor, aut ex arbore fiat argumentatio. Nos id vnum profitemur, tam immensam Dei esse vim & potentiam, vt omnia, quae fieri possunt, facere valeat, id est, omnia, quae concipi possunt, neque tota natura & vniuerso genere differunt. Namque id, quod fieri potest, re vera idem est, quod id, quod concipi animo & comprehendi potest. Vetus vero est haec & ab antiquissimis temporibus ducta opinio, quam non Christiani modo tenuerunt, verum etiam ipsi veteres

sunt §. *VI. p. 160. ed. Amstelod. 1685. in 4.* ita loquitur: *Repugnat, Dei voluntatem non fuisse ab aeterno indifferentem ad omnia, quae facta sunt, aut vmquam fient, quia nullum bonum, vel verum, nullumue credendum, vel faciendum, vel omittendum fingi potest, cuius idea in intellectu diuino prius fuerit, quam eius voluntas se determinarit ad efficiendum, vt id tale esset. Neque hic loquor de prioritate temporis, sed ne quidem prius fuit ordine, vel natura, vel ratione ratiocinata, vt vocant, ita scilicet, vt ista boni idea impulerit Deum ad vnum potius, quam aliud, eligendum. Nempe, exempli caussa, non ideo voluit mundum creare in tempore, quia vidit, melius sic fore, quam si creasset ab aeterno; nec voluit tres angulos trianguli aequales esse duobus rectis, quia cognouit, aliter fieri non posse. Sed contra, quia voluit mundum creare in tempore, ideo sic melius est, quam si creatus fuisset ab aeterno: & quia voluit, tres angulos trianguli necessario aequales esse duobus rectis, idcirco iam hoc verum est, & fieri aliter non potest: atque ita de reliquis.* Paullo post §. *VIII. p. 163.* haec addit: *Nec opus est quaerere, qua ratione Deus potuisset ab aeterno facere, vt non fuisset verum, bis quatuor esse octo, &c. fateor enim, id a nobis intelligi non posse.* Conf. *Epistolar. Tom. I. Ep. CX. p. 351.* & *Ep. CXV. p. 372.* item *Tom. II. Ep. VI. p. 21. ed. Amstelod. 1682. 4.* Sunt, qui suspicantur, viri doctissimi, hanc ideo in opinionem CARTESIVM ingressum esse, ne id, quod *Transsubstantiationem* Romani Pontificis affectatores vocant, decretis suis tollere videretur. Vid. IO. CLERICI *Ontologia Cap. IV. §. VIII. p. 351.* & *Cap. XIV. §. XI. p. 406.* Nec hi male, vt opinor, coniecerunt. Nihilo tamen minus non ita pridem viri exstiterunt magni, qui CARTESIVM aliis locis sensisse rectius, *Meditatione* sigillatim *quinta Metaphys. p. 31.* clare professum esse, *naturas rerum aeternas & immutabiles esse*, vt honori tanti viri quodammodo consulerent, animaduertere nos iusserunt. Hoc si ita sese haberet, secum ipso CARTESIVS pugnasset, eorumque opinionem, qui sectae cum studio impulsum fuisse volunt, vt secus locis illis, quos indicavimus, doceret, aperte nimis confirmasset. Verum *Meditatione* eius *quinta* diligenter & attente lecta, minime deprehendi, CARTESIVM in ea a se ipso aut ab illis dissidere locis, quibus *mutabiles* statuit esse *rerum naturas.* Quamuis enim naturas rerum ibi *veras, aeternas & immutabiles* esse sciscat; hoc tamen non Dei ratione intelligi vult, sed respectu tantum hominum, in quorum potestate negat esse positum, alias sibi rerum formas & essentias animo fingere, atque semel a Deo factae atque constitutae sunt. Sunt ex mente CARTESII naturae rerum aeternae & immutabiles, quia Deus tales eas ex omni aeternitate esse voluit, quales nunc sunt; non vero tales sunt, si potentiam spectemus eius, quae tanta est, vt eas mutare valeat. Ceterum dogma hoc CARTESII, quod ex eius discipulis alii reiecerunt, alii approbarunt, tam perturbate ac confuse ab his plerumque explicatur, vt ipsi nesciuisse, quid sibi vellent, auctores eius videantur. Nec id valde mirum est: quum ex eorum illud sit genere, quorum statim apparet falsitas, simulatque verbis perspicuis & claris explicatur.

teres gentium Theologi, vtpote qui eum infinite potentem demum dicendum esse decreuerunt, qui cuncta valeat perficere, praeter ea, quae fieri nequeunt, aut quorum ita pugnat inter se natura, vt alterum saluo altero manere nequeat. Docet id AGATHON, quod ex (3) ARISTOTELE protulimus alio loco, pronuntiatum, quo in Dei potestate sita esse praecipit omnia, si hoc vnum demas, facta, vt infecta sint, reddere, & quae huic paria sunt. Infinita igitur potentia quum nihil sit aliud, quam virtus faciendi omnia, quae intelligi possunt, grauiter illi in sanam rationem peccant, qui potentiam ea tantum perficiendi, quae intelligi possunt, rem esse contendunt, quam nemo vnus intelligere (4) valeat.

§. XXII.

(3) *Aristotele) Lib. VI. ad Nicomach. Cap. II. p. 98. Tom. III. Opp.* Τὸ δὲ γεγονὸς οὐκ ἐνδέχεται μὴ γενέσθαι. διὸ ὀρθῶς Ἀγάθων·

Μόνου γὰρ αὐτοῦ καὶ θεὸς στερίσκεται,
Ἀγένητα ποιεῖν ἅσσ᾽ ἂν ᾖ πεπραγμένα.

Quod factum est autem, vt sit infectum, fieri non potest. Itaque Agathon:

Hoc namque dumtaxat negatum etiam Deo est,
Quae facta sunt, infecta posse reddere.

Adde luculentum CELSI locum apud ORIGENEM *Libr. I. contra Celsum p. 240.* quo cum ea, quae sanctitati aduersantur, tum quae naturae rerum repugnant, Deum facere non posse, diserte perhibet: ἀλλ' οὔτοι γε τὰ αἰσχρὰ ὁ θεὸς δύναται, οὐδὲ τὰ παρὰ φύσιν βούλεται. *Certe Deus nec turpia potest, nec vult ea, quae naturae sunt contraria.* Quae τὰ παρὰ φύσιν vocat CELSVS, illa sunt, quae repugnantia seu contradictoria vocant alii. ORIGENES hanc approbat ipse & ab omnibus approbari scribit Christianis CELSI sententiam *p. 246. 247.* Christianos ait inter alia, quum Deum dicant posse omnia, excipere tamen semper τὰ ἀδύνατα & ἀδιανόητα. Prius vocabulum interpres reddit: *Non existentia.* Obscura. Rectius: *Quae fieri nequeunt.*

(4) *Valeat)* Praeclare hic & erudite aduersus CARTESIVM vir egregius eosque disputat ex eius discipulis, qui pie sibi ac magnifice de Deo sentire videntur, quum efficere eum posse, vt, quae toto genere diuersa sunt, simul tamen vera sint, affirmant. At quod opinatur, principem fere & auctorem sententiae huius CARTESIVM esse, ante quem cum Christianis, tum ceteris philosophis ea inaudita fuerit, id ne verum esse credam, maximis prohibent auctoritatibus. Consentientem tamen hic habet non contemnendum philosophum, GERN. DE VRIES, qui in *Philosophematis miscellaneis,* quae *Exercitationibus* suis *rationalibus de Deo diuinisque perfectionibus, Traiecti 1685. 4. editis,* subiecit, *Differt. de contradictor. Deo possibilibus §. I. p. 336.* neminem vnum ante CARTESIVM tam absurde docuisse, confidenter asseuerat, si ab vno VALENT. WEIGELIO, fanatico homine, discedatur, quem IO. CROCIVS in *Anti-VVeigelio Quaest. II. praelim. Sect. II. III. p. 27.* accurate repressit. *Hic,* inquit de CARTESIO, *opinionis absurdissimae, quatenus hodie inter suos viget, est architectus.* Quamquam omnes fere ab hac parum remotos esse opinione, inde videtur constare, quod, quotiescumque de hac agunt controuersia: *Deus verum contradictoria facere possit, nec ne?* nullos, nisi Cartesianos, nominant, quibus hoc statuere visum sit. Vid. praeter alios ZACHAR. GRAPIVS in *Theologia recens controuersa. P. I. Quaest. XXIV. p. 92.* & PETR. BAYLE *Pensees sur les Cometes P. II. §. CXIV. p. 554.* PETR. A MASTRICHT in *Gangraena nouitat. Cartesianarum Sect. poster. Cap. IX. p. 246. s.* Faciam ego vt ab hac defitiant sententia viri doctissimi, multosque alios, praeter CARTESIVM, idem docuisse, quibus nihil cum eo commune fuit, cognoscant. Omittam autem ex hoc ordine eos, quorum ingens est numerus, qui Deum *impossibilia facere posse* scriptum reliquerunt: cuius quidem argumenti locos ex antiquis auctoribus DIONYS. PETAVIVS collegit *Dogmat. theolog. Tom. I. Lib. V. de Deo Cap. VII. §. VI. p. 223.* Commode enim haec dicta de iis rebus accipi possunt, quae nobis fieri non posse videntur, aut quae ratione nostra sunt *impossibilia*; nec necesse est, vt de illis, quae per se fieri nequeunt, aut in se sunt *impossibilia*, intelligantur. Neque etiam huc illos referam, qui Deum *omnia posse, nisi mentiri,* perhibuerunt: quod CLEMENTIS *Romani* pronuntiatum est *Ep. I. ad Corinth. Cap. XXVII. p. 164. Tom. I. PP. Apostol.* a multis post sanctum huncce virum repetitum. Lubricum enim nimis esse arbitror, ex generalioribus eiusmodi verbis sententiam alicuius aestimare, quae fortassis apte declararet, si viueret, is, a quo profecta sunt. Principem ex antiquioribus Christianorum Theologis opinionis huius auctorem TERTVLLIANVM sistam, qui *Libro adv. Praxeam Cap. X. p. 351.* perspicue profitetur, in potestate Dei positum esse, vt semet ipsum sibi filium faciat, id est, vt Deus & pater simul & filius sit: id quod *contradictorium* esse, omnes statim intelligunt. *Monarchiani,* aduersus quos ibi disputat TERTVLLIANVS, ab infinita potentia diuina argumentum hoc duxerant, quo caussam suam ornarent: *Nihil Deo difficile. - Ergo difficile non fuit Deo, ipsum se & patrem & filium facere, aduersus traditam formam rebus humanis.* Hunc vt nondum dissoluat TERTVLLIANVS, primum nihil esse Deo difficile concedit: at deinde Deum non omnia facere, quaecumque potest facere, subiicit: *Non autem,* inquit, *quia omnia potest facere, ideoque credendum est, illum fecisse.* Ergo nihil obstare fatetur, quo minus id verum sit, quod Monarchiani dicerant, *posse Deum se & patrem & filium facere:* negat autem, Deum id facere voluisse. Idque clarissime ex his verbis apparet, quibus disputationem suam contra hanc rationem terminat: *Hac ratione erit aliquid & difficile Deo, id scilicet, quodcumque non fecerit, non quia non potuerit, sed quia noluerit. - Ergo quia si voluit semet ipsum sibi filium facere, potuit, & quia, si potuit, fecit, tunc probabis, illum & potuisse & voluisse, si probaueris, illum fecisse.* Qui tantam esse sibi persuadet diuinam potentiam, vt semet ipsum Deus gignere atque ex omni aeternitate procreare potuerit, is eadem facilitate credet, effici posse a Deo, vt triangulum simul quadratum, & mons simul vallis sit. Post TERTVLLIANVM, qui tam audacter de eo, quod Deus potest, decerneret, nemo mihi obtigit ante

illam aetatem, qua PASCHASIVS RADBERTVS conuersionem illam panis & vini in corpus & sanguinem Seruatoris nostri, quam *Transsubstantiationem* vulgo nominant, euidentius, quam factum fuerat antea, tuebatur. Hoc enim dogma saluum esse nequit, nisi Deum perficere posse constituamus, vt ea simul vera sint, quae per ipsam rerum naturam vera simul esse nequeunt, vt, verbi caussa, *accidentia* maneant, sublata *substantia*, id est, vt, nihilum quod est, id exsistat tamen, nec exsistat tantum, sed & longum, latum, humidum, rotundum, dulce, graue, durum sit, & multa huius generis alia, quae Theologorum Anglorum acutissimus, GVIL. CHILLINGWORTHIVS, ingeniosissime omnium enumerauit libro notissimo: *La Religion protestante une voye sure au salut*, Tom. II. C[illegible]. IV. p. 277. f. Quamobrem cum ipse PASCHASIVS RADBERTVS sub exordium *Libri de Sacramento coenae* Cap. I. tum qui sententiam eius amplexi sunt, reliqui hanc sibi placere opinionem non obscure professi sunt. Postea *Scholasticorum*, qui dicuntur, multi libere hac de re inter se disputarunt: quumque longius quotidie inter Christianos serperet error ille de *Transsubstantiatione*, quem modo notauimus, non pauci ex hac familia integrum esse Deo suos docuerunt ea facere, quae toto genere disiuncta sunt. Atque vniuersa schola Parisiensis, qua nihil olim fuit celebrius, plane ad hoc sese dogma adiunxit: quippe quae in maximis THOMAE AQVINATIS erroribus hoc posuit, quod Deum non posse contradictoria facere asseuerasset. Verba Theologorum Parisiensium recitauit IO. LAVNOIVS *de varia Aristotelis fortuna in Acad. Parisiensi* Cap. X. p. 214. 215. *Vnde dicunt etiam, quod in terminis Philosophiae & naturalibus principiis in eodem libro Cap. XV. errauit manifeste, vbi declarando, qualiter Deus omnipotens dicatur quaedam non posse, inter alia dixit, quod Deus non potest facere, vnum & idem esse & non esse, quod est, contradictoria simul: & postea subdit, quod contradictio in contrariis & priuatiue oppositis includitur. Sequitur enim, quod si est album & nigrum, quod sit album & non album.* Quis magnam ex summi nominis doctoribus turbam ante sacrorum fuisse instaurationem dubitet, quibus idem visum sit, quum ea illis temporibus Theologorum Parisiensium esset auctoritas, vt pronuntiata eorum & decreta non secus spectarentur, ac si ab ipso Deo edita essent? Neque hodie, nisi secum ipsis dimicare velint, omnes illi aliter sentire possunt, qui Romani coetus de sacra coena sententiam probant. Quod tametsi quidam eorum, vi veritatis commoti, negant, solent tamen, simulatque paullum ab initiis suis disputatio processit, statim sese ad infinitam Dei potentiam, tamquam ad sacram ancoram, recipere: ex quo patet, credere illos *implicite*, vt in scholis loqui solent, Deum *contradictoria* posse facere, licet *explicite* illud fateri nolint, ne laqueis istis constringantur, quos tendi non ignorant illis, qui sic sentiunt. Fueritne in nostro coetu Theologorum aliquis, qui aperte ac sine circuitu Dei decerneret tantam esse virtutem, vt ea, quae natura rerum haud patitur fieri, facere queat, non explorate mihi cognitum est. At sunt aliqui, a quibus haec non nimis longe videtur abesse sententia. Inter eos quidem, qui Reformati dicuntur, sunt aliqui, qui in hoc nos omnes vitio haerere asseuerant, qui corporis & sanguinis IESV CHRISTI veram in S. coena praesentiam profitemur: sed iniuriam nobis a [illegible] eruditis fieri, apertum est. Neque e[illegible] fieri a Deo *contradictoria* posse statuimus; verum tanta insidet in animis nostris supremi Numinis [illegible] vt verbis eius fidem habere [illegible] d[illegible] metsi res, quam [illegible] obiicitur, ex contra[illegible] videatur genere, quae fieri nequeunt. [illegible] qui vitio nobis vertunt, illi viderint, [illegible] viribus plus aequo tribuant, [illegible] que [illegible] *contradictorias* habenda esse opinentur, quae captus nostri modum superant. IO. GE[illegible], Theologum de omni re sacra meri[illegible], [illegible] tis huius sigillatim accusauit PETR[illegible] STRICHT in *Gangraena noua* [illegible]. Neque nego, aliquam ita de se suspicandi occasionem praebuisse virum egregium. [illegible] in *Locis theolog. Tom. I. de natura D*[illegible] p. 274. loquitur: *Re[illegible] illam non n[illegible] quod ea, quae vere cont[illegible] D[illegible]* [illegible] *VE[illegible] R[illegible] L[illegible] NON FACIAT.* Cum quidem dict[illegible] detur sententia posse quidem De[illegible] facere, non facere tamen, [illegible] supra TERTVLLIANV pl[illegible] nem. At quum nesciam, num [illegible] clarius mentem suam exposu[illegible] OBERBAR[illegible] VS, nihil equidem con[illegible] uam, sed [illegible] relinquam. In eamdem [illegible] venit IO. HÜLSEMANN[illegible] Theologus, quem [illegible] *Deum p*[illegible] *contradictoria &* [illegible] *formaliter*. Verum verba pro [illegible] HERM. ab ELSWI[illegible] H *N*[illegible] *ad I*[illegible] *varia fortuna Aristotel. p. 215.* [illegible] *scriptur. A*[illegible] *V. p. 20.* HÜLSEMANN[illegible] sime de potentia diuina disseruisse. Ae[illegible] le vero an purgari que[illegible] IO. BRENTIVS, [illegible] bito; qui in *Confessione VVurtembergica de eucharistia*, in CHRI[illegible] MATTH. PFAFFII *A*[illegible] *& scriptis eccles. VVurtemb.* p. 197. nil dubitauit statuere, tantam esse Dei potentiam, vt possit *substantiam panis & vini in corpus & sanguinem Christi mutare. Credimus etiam*, inquit, *omnipotentiam Dei tantam esse, vt possit in eucharistia substantiam panis & vini vel annihilare, vel in corpus & sanguinem Christi mutare. Sed quod Deus hanc suam absolutam omnipotentiam in eucharistia exerceat, non videtur esse traditum.* At fortassis idem sensit vir praestantissimus, quod omnes hodie puritatis ecclesiae Theologi: eo vero, quo haec scripsit, tempore non omnes, quas cum *Transsubstantiationis* dogmate coniunctas hodie v[illegible]mus esse, consequutiones perspexit, nec idcirco in sententiis, quae vere pugnantes inter se voc[illegible] p[illegible] sunt, illud numera[illegible]. Fieri certe potest, vt aliquis rectis imbutus sit praeceptis, & in app[illegible] tione tamen praeceptorum [illegible] llatur. Ex reformati coetus doctoribus, praeter eos, qui CARTESIVM hac in re sequuntur, vnum nunc haben[illegible] que[illegible] ius de p[illegible] ia diuina erro[illegible] is fautorem [illegible] mo dicere possum, H[illegible] NR. BVRTON[illegible] M, cuius exstant *Annotationes in Epist. Cl*[illegible] *Rom. ad Corinthios, Lond. 1647.* editae, & a [illegible] CLERICO Latine versae, *Patrum A*[illegible] [illegible] *om. II.* subiectae. Namque is *Tom* [illegible] *PP. Apostol. p. 47*[illegible] libere Deum ideo repu[illegible] a non facere, quia non vult, tametsi possit ea [illegible] ere, decernit: quam ob rem a IO. CLERI[illegible] castigatur. BVRTONO iungere liceat [illegible] OM. BROVVNE, Anglum, magnae, sed [illegible] e famae virum, qui *Religione Medici Pa*[illegible] *Sect. XXVI. p. 29.* eamdem amplecti tur, [illegible] scio, an simulate, sententiam. *Augu*[illegible] [illegible], *nimis finibus coarctat, quisquis suae* [illegible] *mentis capacitate metitur diuinam potentiam. Deum omnia posse statuo. Ea, quae* CONTRA-

§. X[illegible]II.

Clarius explicatur natura infiniti.

S[illegible] q[illegible]m [illegible]omines videam a Deo & cultu D[illegible]i alienos nihil infinitate portentosi[illegible] & h[illegible] ducere, faciam nunc, vt ad se redeant, ideoque infinitati terribil[illegible] [illegible] laruam, quae tantum in animos eorum potest, vt exhorrescant statim, vocab[illegible] au[illegible]ito, de[illegible]raham. Sic [illegible] statu[illegible] [illegible] nihil esse [illegible] vera, qua[illegible] [illegible]nem. Infinita enim cognitio & sapien[illegible]a [illegible]dem est omnino, quod absoluta & per[illegible]a cognitio, cui nec deest al[illegible]quid, nec ignorantiae quaedam pars adiuncta est, seu notitia omnium [illegible]lorum, quae cognosci possunt & intelligi. Similiter quid infinita est potentia, ni[illegible] potentia perfectissima, in qua nihil est debilitatis & impotentiae, seu virtus omnia faciendi, quae [illegible] per rerum naturam possu[illegible]t, id est, omnia, quae concipi po[illegible]nt? Quid[illegible]d infinitae int[illegible]ligentiae comprehendere licet, id virt[illegible] etiam [illegible]tae perfi[illegible]re licet, n[illegible]l vero ampl[illegible]us. Etenim tam late pate[illegible] vis [illegible]otentiae, quam vis co[illegible]: quidquid autem omnem fugit intelligentiae & c[illegible]gnit[illegible]nis vim, id [illegible] fieri vllo modo potest. Postremo infinitas durationis seu aeternitas pari ratione est perfectio, quatenus nimirum ea necessitatem existendi & immutabilitatem continet & comprehendit. Quare de aeternis rebus aeque absurdum & ineptum es[illegible] dicere, nouas fuisse eas aliquando, & principium habuisse, aut fluere eas, conuerti & mutari, praesens tempus relinquere, nouique nonnihil, quo caruerint antea, [illegible] acqu[illegible]ere, atque fa[illegible]um est, affirmare, fore tempus aliquando, quo existere illae ac[illegible] [illegible]. At nihilo [illegible]amen minus aeterna [illegible]la & peren[illegible]is natura differentias praet[illegible], p[illegible]aese[illegible]is & fut[illegible]ri [illegible]poris omnes continet, seu id, q[illegible]od in rebus omnibus tempori alligatis prius est, & paullatim labitur ac senescit, posteriusque fit, in se complectitur. Quocirca [illegible]uum infinitas idem sit, quod perfectio, nihil, quod naturae suae imperfecti aliquid ad[illegible]mistum habet, exempli caussa, numerus, magnitudo corporea, duratio succedanea, vere proprieque infinitum esse potest. Omnia haec, quae nominauimus, *mentiuntur* tantum *infinitatem*, eo quod semper ad ea sine vllo modo & fine addi potest aliquid, nec tamen ipsam infinitatem vllo vmquam modo attingere queunt & asse[illegible]ui. Paucis: Nihil vere infinitum est vel intelligentia, vel virtute, vel duratione, praeterquam vna absolutissima & perfectissima natura, sanctissima nimirum Trinitas.

§. XXIII.

Est in nobis infita notio perfectionis.

Iam vero perfecti seu naturae perfectae notionem informatam esse in animis nostris, ex imperfecti notione abunde intelligitur, qua nihil nobis est familiarius. Etenim perfe[illegible]um modus est & regula imperfecti: quemadmodum linea recta mensura est & norma lineae obliquae, non vero haec illius. Atque sicut lux naturali ordine ante intelligitur, quam caligo, & id, quod est, prius concipitur animo, quam id, quod non est, aut deficit; ita etiam perfectionem necesse est ante intelligamus & concipiamus, quam imperfectionem. Nec enim perfectio proprie est defectus imperfecti, sed imperfectum inopia perfecti est. Varios praeterea perfectionis gradus in naturis esse rerum animaduertimus: eaque de caussa scalas quasdam & gradus perfectionum, quibus inter se naturae rerum differunt, effingimus. ·Res vita & anima praeditae praestantiores sunt & meliores rebus sensu vacuis & inanimatis; res vicissim rationis participes eas multum post se relinquunt naturas, quae sensu tantum valent. Vnde vero hae rerum scalae? Ex eo sine vlla controuersia, quod notionem rei perfectissimae in animis nostris expressam gerimus, cum qua reliqua comparamus & contendimus omnia, in quae incidimus quod dum facimus, quaenam res ad istam notionem propius accedant, quaenam ver[illegible] re[illegible]edant ab ea longius, intelligimus. Neque enim hic adscensus animi nostri ab imperfectis ad perfectiora, qui gradatim fit, sine termino & fine potest pro-

TRADICTIONE IMPLICITA sunt, quo pacto expediat Deus, non assequor nec tamen idcirco id eum po[illegible]e negare ausim. - - Posse eum non nego, sed nolle tantum aio ista, quae nos illum non omnino posse vulgo asserimus. Hoc certe cum ius est, nec tamen hac in re parado[illegible] patrocinor. De WEIGELIO fanatico supra iam dictum est. Plures nunc in promtu non habeo, quos CARTESIO iungere queam: sed nec plures desiderantur, vt verum illud esse appareat, quod testatum esse volui, falli eos, qui CARTESIVM aut principem dogmatis huius auctorem esse, aut nulli placuisse illud, nisi discipulis & amicis eius, existimant.

procedere, sed postremo ad rem quamdam perueniamus, necesse est, tamquam ad [illegible]cem, in qua, quod desideraçe vllo modo liceat, nihil omnino sit. Ad extremum nullo nobis modo liceret in rebus etiam perfectissimis, quarum nobis vsus aut cogitatio in hac vita nostra conceditur, imperfecti aliquid & vitiosi deprehendere, nisi spe[illegible] quaedam naturae numeris omnibus absolutae mentibus nostris perpetuo esset proposita, quam cum eo, cui deest aliquid, secreto semper comparare solemus. Taceo, nullo pacto intelligi posse, quemadmodum minor quidam perfectionis gradus in vllo possit esse genere, nisi antea in eodem genere absolute perfectum fuisset aliquid, vnde [illegible] ille gradus fluxerit. Vocem certe ac sensum naturae in rebus [illegible]is, quae ratione sunt praeditae, expressisse mihi (1) BOETHIVS videtur, haec quum in litteras referret: *Omne, quod imperfectum esse dicitur, id deminutione perfecti imperfectum esse perhibetur. Quo fit, vt, si in quolibet genere imperfectum quid esse videatur, in eo perfectum quoque aliquid esse, necesse sit. Etenim, sublata perfectione, vnde illud, quod imperfectum perhibetur, exstiterit, ne fingi quidem potest. Neque enim a diminutis inconsummatisque natura rerum cepit exordium, sed ab integris absolutisque procedens, in haec extrema atque effoeta dilabitur.* Sed de his alias (2) copiosius.

§. XXIV.

(1) *Boethius*) *De consolatione philosophiae Lib. III. p. 69 70. ed. Vallini.*

(2) *Copiosius*) Platonicorum hic sententias, quas vnice amabat, fideliter exprimit vir doctissimus. Namque hi omnes, qui nascuntur, homines naturae perfectissimae formam & notionem in animis suis expressam & effictam habere, praecipiunt. Ex quorum quidem ordine BOETHIVS quoque fuit, cuius verbis vir eximius disputationem suam terminat. Secus vero plerisque videtur aliis, qui ex consideratione rerum minus perfectarum sensim nos adscendere contendunt ad naturae perfectissimae cognitionem, negantque ideo, nos eiusmodi notionem nobiscum in orbem terrarum afferre. Quam propter caussam nihil mirum est, CVDWORTHI sententiam paucos approbatores habuisse, a nonnullis etiam, & in his IO. CLERICO, castigatam esse, *Biblioth. chois. Tom. V. p. 59.* Ego quidnam statuendum esse putem, ex sequentibus obseruationibus manifestum erit. (I.) Ad hanc de natura infiniti disputationem, quam aduersus Dei negatores instituimus, parum aut nihil interest, virum CVDWORTHO accedamus, an contrariam amplectamur sententiam. Hoc vnum aduersus impiam istam turbam obtinere studemus, neminem esse mortalium sana ratione praeditum, quin fateri cogatur, exsistere naturam eiusmodi perfectissimam, vnde reliqua manauerint omnia: ex quo consequitur, reapse naturae eiusmodi notionem, tametsi imperfectam, in omnium, qui ratione valent, hominum esse animis. Hoc si nobis dederit homo Atheus, perinde nobis erit, vtrum notionem hanc nobiscum esse natam, an vero extrinsecus aduenisse, & ex rerum, quibus cincti sumus, contemplatione in nobis excitatam esse statuat. (II.) Haec si viri doctissimi fuit sententia, inesse reapse in omnium hominum animis explicatam naturae absolutissimae notionem: quod quidem Platonicorum plerique opinantur, quos sequitur: experientiam & rationem aeque habebit aduersarias. Notio rei perfectissimae binis proprie consistit ex propositionibus; quarum altera haec est: Est aeterna rerum omnium caussa; altera vero haec: Aeterna ista rerum omnium caussa infinitis gaudet perfectionibus. At videmus quotidie multos, eosque non ineptos homines, qui de superiori proposi[illegible] nulli [illegible]bitant, Deumque esse, seu aeternam rerum omnium caussam, [illegible]tantissime confitentur, multas tamen saepenumero illi, quam habent, Dei notioni imperf[illegible] adiungere. Sunt, qui Deum sibi persuadent esse corporeum: sunt, qui suo eum mentiuntur ingenio: sunt, qui grauissimis erroribus Dei notionem contaminent [illegible] obscurant. Tot vero tantique errores vnde possent in hominum exoriri animis, si perfectissimae naturae notio praesens semper in illis, immo insita & innata esset? Nonne nouo haec naturae perfectissimae cunctis obsisteret animi aberrationibus, efficeretque, vt nemo male de Deo sentiret, omnisque de natura Dei discordia, quae dudum viget inter homines, prorsus tolleretur? Dicet forte aliquis, adesse quidem istam notionem; at vitio fieri hominum, ne vim suam queat edere, & erroribus animorum de Deo mederi. Vnde [illegible] constabit nobis, quaeso, adesse istam notionem? Quod in animis nostris sit reconditum, id non alio modo, quam ex eius operationibus & effectis intelligimus. Notio ergo haec quum nihil operetur, nec idcirco de praesentia testetur sua, quonam certi erimus argumento, eam re vera latere & adesse in mentibus nostris? Praeterea quum perfectio ex doctissimi viri sententia eadem sit, quae infinitas, si perfectionis in omnibus, qui nascuntur, explicata esset notio, infinitatis quoque in illis adesset species: infinitatis autem veram & expletam notionem quomodo capiat mens finita & terminata, & me praeterit, & fortassis omnes, qui vno ore fatentur, nullam nos habere absolutam infiniti ideam: a quibus ipse CVDWORTHVS non dissentit, quod ex superioribus constat. Quare praeferenda erit omnino eorum sententia, qui insitam Dei notionem, qua, simulatque ratione incipimus vti, vim suam prodit, initio quidem omnibus non esse partibus expletam, at meditatione, institutione ac rerum a Deo conditarum attenta contemplatione perfici ac emendari opinantur. Neque (III.) quae hic afferuntur a doctissimo viro, argumenta tantum efficiunt, vt hanc opinionem dimittamus. (a.) Perfectum mensuram esse imperfecti monet, non autem imperfectum modum & mensuram perfecti. Vetus hoc est Platonicorum decretum, cuius haec sine dubio sententia est: Quid sit imperfectum, nemo scire potest, nisi qui antea nouerit, quid sit perfectum. Quamobrem [illegible] et in nobis naturae perfectissimae no[illegible] nemo nostrum res, quas conspicimus, a p[illegible]e remotas esse intelligeret. Verum etsi se[illegible] veritati nihil detractum velimus, ex eo tamen haud conficitur, natura nos perfectissimae rei

§. XXIV.

Igitur quum infinitum idem sit, quod omni ex parte perfectum & a[illegible], huius autem in animis nostris notio & forma insit, [illegible] quoque speciem quam[illegible] habeamus, necesse est. Ex quo etiam intelligitur, vocabulum *infinitus*, tametsi forma e[illegible] ex iis sit quae removent & [illegible], p[illegible] tamen, [illegible] res, in quas re vera cadit infini[illegible], a[illegible]. quia infinitum id est, quod a[illegible]mum est. E contrario potestate verbum *finitus* negatiua est: id enim significat hoc nomen, quod alioquin *imperfectum* vocatur. Quare qui *finitum* dicit aliquid, is proprie negat, illud esse *infinitum*, quippe quod lege naturae finito prius est, non vero is, qui infinitam naturam quamdam appellat, eam [illegible] inficiatur. Interim in illis rebus, quae propterea, quod ipsa natura sua terminatae & finitae sunt, verae infinitatis participes esse nequeunt, numerum intelligo, magnitudinem corpoream & tempus, infinitas quippe, quae commenticia tantum in illis est & re ipsa nulla, non aliter potest intelligi, quam per negationem finiti. Eodem modo nihil um non aliter comprehenditur, quam si id, quod vere est & existit [illegible] oueamus, id est, positiuam eius, quam vocant, notionem nemo [illegible] vnus efingere potest. Quae quum ita sint, sic concludendum esse ducimus. Qui naturam tuetur esse infinitam, is existere contendit naturam omnibus absolutam & perfectam numeris, quae numquam non extitit, neque coepit vmquam, quae rebus omnibus producendis par est, quae fieri possunt & [illegible] cuius denique voluntati & imperio, quae [illegible] reliqua, parent & obediunt omnia. Atqui [illegible] is Deum concedit esse, & naturam vnam omnium perfectissimam, [illegible] omnium parentem & auctorem. Etenim Deus, natura infinita & res absolute perfecta tria sunt vocabula, quibus res vna eademque (2) designatur.

§. XXV.

rei notione imbutos esse. Id quidem inde patet, esse in illis, qui de rerum praestantia & vtilitate iu[illegible], formam rei perfectae, ad quam iudicium in[illegible]tuant: sed hoc nullo modo hinc confi[illegible]mas, istam formam natura nobis esse insitam & innatam. Nihil enim impedit, quo minus meditatione & rerum contemplatione collecta sit & in nobis producta. (2. Idem respondemus ad alterum argumentum: Solent homines res h[illegible] vniuersitatis in varias classes distribuere, alteramque alteri praeferre ac anteponere: atqui hoc nullo facere modo possent, nisi esset in illis forma quaedam perfectionis, cum qua res, quas vident, compararent & contenderent. Esse nimirum haec ratio probat in eorum animis, qui suis gradibus res a Deo conditas distinguunt, formam quamdam perfecti aut regulam, in quam intuentur, quum rectum rei cuilibet pretium statuere volunt: at non probat eadem ratio, istam formam seu regulam actu in omnium iam adesse animis, qui nascuntur. (3.) Nec maiorem vim habet t[illegible]ium argumentum: Nulla res tam perfecta nobis exhibetur, quin deesse ei nihilominus aliquid animaduertamus. Id vero non liceret nobis [illegible]uertere, nisi animus noster notione eius, q[illegible] perfectum & absolutum est, imbutus esset. Totam hanc facile admittimus argumentationem: nec enim obest nobis. Scilicet praesentiam haec ratio docet notionis, de qua loquimur, in eorum animis, qui rerum etiam perfectissimarum vitia & maculas deprehendunt, non autem originem eius & caussas demonstrat, aut, nobiscum eam esse ortam ostendit. (IV.) Ceterum non male ita concludit vir doctissimus: Quum rei perf[illegible]issimae in nobis sit notio, ideo rei etiam infinitae qualiscumque in nobis esse debet species.

(1) *Inficiatur*) Ego si quid video, vtrumque vocabulum, *finitus* & *infinitus*, nec absolute *positiuum* dici potest, nec absolute *negatiuum*. Verum duplex in vtroque latet notio, quarum altera negat, altera affirmat aliquid. Duplicem nimirum haec vocabula notionem & potestatem habent, alteram *grammaticam*, alteram *philosophicam*, quemadmodum reliqua fere omnia, quibus in rebus suis explicandis vtuntur philosophi, sensus grammaticus ipsa est verborum potestas & notio: at sensus philosophicus explicatio est naturae illius rei, cui verba illa sunt propria. Grammatice si vocabula *infinitus* & *finitus* spectentur, nullum cuiquam esse dubium potest, quin illud vim negantem; hoc autem, notionem affirmantem habeat. *Infinitum* enim id proprie significat, quod finibus caret, & *finitum* id, quod finibus circumscriptum est. Aliter vero pronuntiandum, si philosophica consideremus, quae his subiecta est nominibus, notio. *Infinitum* enim idem est inter philosophos, quod natura perfectissima & absolutissima. *Finita* vero illa dicuntur, quae a perfectione summa distant. Quo sensu si accipiantur haec nomina, *infinitum* haud dubie sensum habet *positiuum*, *finitum* vero notione valet *negatiua*. Atque hoc posteriori sensu CVDWORTHVS bina ista verba hoc in loco sumit.

(2) *Designatur*) Noua plurimis atque singularis videbitur haec de infinito eiusque natura disputatio, quippe quae a vulgari & consueta subtilissimum hoc argumentum tradendi ratione in multis abit. Adsuetae sunt aures nostrae vocabulis his, *infinitum tempus*; *infinita magnitudo*, *infinitus numerus*, multaque de his infinitis a philosophis passim praecipiuntur. Quare qui magnitudini, qui tempori, qui numero omnem infinitatem detrahit, fierique nullo modo posse perhibet, vt horum aliquid infinitum sit, is non potest non plerisque eorum, qui aliter instituti sunt, adea [illegible] videri, quae CICERO *admirabilia* quondam dixit. Hinc & IO. CLERICVS, quod supra iam monui, vir

alio-

§. XXV.

Quarta Atheorum obiectio contra notionem Dei.

Succedit nunc quartum eorum argumentum, qui Deo insidiantur. *Theolo[illegible]*, in-quiunt,

alioquin subtilis & acerrimo ingenio praeditus, dissentire se cum CVDWORTHO de infiniti natura, non obscure professus est, & multi post eum alii subtilius, quam verius, hanc rem ab eo explicatam esse, arbitrati sunt. Verum si attentius, quae disseruit vir egregius, expendantur, & ad prima reuocentur, quae in nobis insunt, rationis principia, multo plus ea veritatis habere, apparebit, atque primo videntur adspectu habere. Plerique, qui de infinito philosophantur, id quod multis demonstrare licet exemplis, grammaticam vocabuli *infiniti* notionem vnice ante oculos habent positam: ex quo fit, vt ea, quae vere sunt infinita, cum illis, quae parum proprie sic appellantur, ac respectu nostri tantum ita dicuntur, inter se confundant, neque secus disputent, ac si vere aliquid vel magnitudine, vel tempore, vel denique numero infinitum exsisteret. Atqui notionem istam grammaticam in hac disputatione totam paene seposuit CVDWORTHVS, interioremque rei naturam, quae hoc nomine vere designatur, vnice spectauit: qua de caussa factum est, vt multum a reliquis differre philosophis visus sit. Vellem, paullo enodatius & ordinatius animi sui cogitata exposuisset & demonstrasset vir egregius, & multo minus foret in illis obscuritatis. Sed breuitatis eum haud dubie studium impediuit, ne longior & apertior esset. Tentabo ego, num aliquanto simplicius de his rebus, quae magnis ceteroquin difficultatibus premuntur, disserere, &, resectis subtilitatibus, quae meditanti haec in mentem venerunt, explicare valeam. Sic agam, ac si nihil vmquam in litteras hac de re esset relatum: quam viam sequens, si fortasse errauero, veniam mihi facile dabunt, qui secum cogitant, nulla in re citius finita ingenia labi posse, quam in disputationibus de infinito. Quod quidem CARTESIVM adduxit, vt de infinito silendum sibi esse duceret. *Quum simus finiti*, inquit, *absurdum esset, nos aliquid de infinito determinare, atque sic illud quasi finire ac comprehendere conari; Princip. Philos. P. I. §. XXVI. p. 7.*

* Principio, quotquot ratione sunt praediti, confitentur, exstitisse aliquid ex omni aeternitate, idque, quod ex omni fuit aeternitate, necessario, per se atque sine vlla caussa exsistere. Tam haec certa sunt, vt, si quis in dubium ea reuocare auderet, vix hominis tueri nomen posset. Quamuis enim, quale illud sit, quod aeternum est, atque absoluta necessitate exsistit, nemo vnus mortalium intelligat; esse tamen naturam eiusmodi, id aeque certum est, atque bis bina esse quatuor. Ex hac notione, quam nemo eiicere potest animo, infiniti statim fluit notio. Duo enim ex ea perspicue & manifeste consequuntur. (I.) Illud, quod per se & necessario exsistit, certo loco non potest conclusum & terminatum esse, sed vbique locorum, aut, si loqui fas est ita, per totam infinitatem aeque praesens vbique esse debet. Etenim si alicubi abesset haec natura loco, aut certis contineretur finibus, caussa statim quaedam concipienda foret, quae effecisset, ne alicubi praesens esset. Ita vero haec natura non ex se sine vlla caussa necessario exsisteret, sed alia praeter eam esset caussa, cuius virtute fini[illegible] & coarctata esset, id est, non esset id, quod est. Itaque habemus iam, si haec cogitamus, infinitatem, quam *expletionis* seu *pl[illegible]dinis* nonnulli vocant, nos rectius cu[illegible] The[illegible] *immensitatem* dicimus. Tanta quidem nemo vnus mortalium perspicientia ingenii valet, vt naturam atque modum infinitatis [illegible]ius explicare atque comprehendere queat: qua si quis pr[illegible] esset perspicientia, non is esset, qui est, homo n[illegible] certis circumscriptus, siue rationem spectes, siue corpus, limitibus: at rem tamen ipsam nu[illegible], vt arbitror, negauerit, qui ratiocinari didi[illegible], & [illegible]id rem quamlibet necessario consequatur, int[illegible]. (II.) Illud, quod per se & necess[illegible]rio [illegible], omnibus illis perfectionibus instructu[illegible] esse debet, quas concipere nobis licet animo. Etenim [illegible] quaedam ab aeterna illa natura perf[illegible]io abesse[illegible] modus aliq[illegible] perfectionibu[illegible], quibus ea prae[illegible] est, datus es[illegible], caussa quaedam haud d[illegible] foret, quae perfecisset, vt naturae illi deesse[illegible]. Simulatque vero caussam aliquam adesse fing[illegible], negamus, illud, de quo loquimur, per se [illegible] necessario sine vlla caussa exsistere, fatem[illegible], esse aliquid & prius & potentius. Ex quibus quidem patet, *infinitatem perf[illegible]ionis* rem esse itidem, quam inficiari nemo possit, nisi qui rationi velit renuntiare. *Infinitum* igitur idem illud proprie est, quod necessario & ex omni aeternitate exsistit: Quumque illud, quod necessario & sine caussa vlla exsistit, non possit non immensum quoque esse & perfectissimum, immensitas autem sine vlla controuersia inter perfectiones reficienda sit, euidens est, commode di[illegible] posse, *infinitum & perfectissimum* vocabula esse pari potestate praedita. Quocirca si CVDWORTHVS vocabulum *perfectio* tam late cepit, vt sub eo infinitatem praesentiae quoque complecteretur, id quod eum fecisse suspicor, non video, quidnam peccauerit, quum *infinitatem* nihil esse, quam *perfectionem*, & vicissim *perfectionem* idem, quod *infinitatem*, scriberet. Loquutus est paullo aliter, quam illi solent, qui de hisce rebus disputant: at rem tamen ipsam apte ac scienter expressit. Ex his sequentia fluunt consectaria, quae ad argumentum hoc illustrandum non plane nihil, vt arbitror, conferent.

(1.) Est in omnium hominum animis notio *infiniti:* nam in omnium hominum animis notio est naturae alicuius aeternae atque necessario exsistentis. Quicumque igitur negant, esse infinitum aliquid siue ratione praesentiae, siue respectu virtutum & perfectionum, illi negant, esse aliquid aeternum, id est, desipiunt, & prima omnis r[illegible]onis initia euertunt.

(2.) Quodcumque per se & necessario ex[illegible]t, id *infinitum* quoque est: & vicissim, quod necessario & per se non exsistit, id *infin[illegible]m* esse nequit. Etenim quod necessario [illegible] exsistit, id caussam sui habeat aliquam oportet. Quod ex caussa quadam est natum, id terminetur a caussa sua, necesse est. Itaque [illegible]ec omnis perfectionis particeps esse, neo v[illegible] locorum adesse, nec denique ex infi[illegible]to tempore exsistere potest.

(3.) Mate[illegible] infi[illegible] ita esse nequit, siue durationem spectem[illegible], siue praesentiam. Multis enim materia perf[illegible]ionibus destituta est; id quod omnis q[illegible]ond[illegible] edocebit vsus. Cui autem de virtutibus [illegible] perfectionibus vel vna deest, id ipsum terminati

q[illegible]t, *nihil est, quam variarum notionum, quarum altera tollit & euertit alteram, arbitraria*

minari [illegible]se a caussa quadam testatur. Quodcumque [illegible] ratione perfectionis finitum & terminatum [illegible] respectu durat[illegible] & praest[illegible] nec [illegible] interminatum & [illegible]fin[illegible] esse potest. [illegible] docent, repugnan[illegible] se, quae [illegible] vulgo vocant, tr[illegible]unt: etenim mat[illegible] causa quadam termin[illegible], & ea [illegible] quae nulli naturae conu[illegible], nisi [illegible] necessario & per se exi[illegible], as[illegible]rint.

4. Q[illegible] concedunt, existere al[illegible] necessario ex omni aeternitate, atque De[illegible] tamen esse negant, i[illegible], quid sibi velint, nes[illegible]nt, & in eodem sunt vitio, in quo is esset, qui regem quidem esse in re publi[illegible] affirmaret, at [illegible], adesse in ea aliquem, qui [illegible] gubernandi & leges ferendi habeat. Deus [illegible] est natura, in qua omnes, quae cogitari mo[illegible] possunt, [illegible]tutes & perfectiones sunt. Eru[illegible] naturam infitiari, id vero est contendere, ni[illegible] quod no[illegible] ab alia [illegible] caussa [illegible], atque certis [illegible] [illegible]. At[illegible] hoc qui sibi persuaden[illegible] [illegible] est, nullam rem necessario & [illegible] [illegible] existere. N[illegible] vero [illegible] per se ac necess[illegible] existit, nihil pro[illegible] aeternum est. Ae[illegible] esse [illegible], hi viderent, ne omn[illegible] del[illegible], [illegible] hac rationis a[illegible]. De[illegible] t[illegible], [illegible] est, atque ea funditus euertere [illegible], ad quae omnis disputatio [illegible] hominum reuocari debet, aut in prima rationis praecepta peccare.

Plura, si vellem, el[illegible]ere mihi liceret ex illis, quae ante dicta sunt: sed quum nec [illegible] fastidio, [illegible] aequo esse longior velim, in his acquiescam. Scio, multo plures de natura infiniti quaestiones commoueri [illegible] ab [illegible], qui philosophiae consilii dicuntur: in quibus [illegible] ingenium exercere, [illegible] velit, facile patiar, modo libertatem [illegible] relinquat & aliis sic statuendi: Tutius esse hominem, [illegible] pede metiri, quam nihil eorum ignorare velle, quae vniuersi fatentur ingenio nostro maiora & [illegible] abstrusa esse. Scio quoque, non deesse in philosophis, qui minime veriti sunt, id quod *infinitum* ipsimet esse di[illegible], certi definitionibus alligare: sed plerosque horum ignorantiam suam vocabulis texisse, certus sum, quorum ipsi potestatem ignorarunt. Sunt, qui imperiose d[illegible]ernunt: *Infinitas praesentiae punctum est: Infinitas durationis momentum est.* Sed qui decernunt ita, illi aut nihil mihi dicere videntur, aut repu[illegible]an[illegible] proferre. *Punctum* & *momentum* v[illegible] [illegible] haud dubie. quae finitum aliquid [illegible]: quocirca, qui *infinitatem* aut *punctum* [illegible] *momentum*, illi eam *finitam* esse praec[illegible] vero si nolunt haec vocabula accipi, quod [illegible] deb[illegible], nisi velint ridiculi esse; aut, [illegible] his nominibus sit subiecta, quum ad [illegible] transferuntur, claris verbis nos edoceant, [illegible] fateantur, ausos esse esse tem, cuius naturam [illegible] capiunt, vocabulis illustrare, quorum ipsi vim & notionem nesc[illegible], id est, rei obscurissimae ex summis tenebris lucem [illegible] voluisse.

Expeditis his, a[illegible] nunc sigillatim pergam, quibus infinita[illegible] iure negant CUDWORTHUS adscribi posse. [illegible] censent philosophi, *magnitudinem* [illegible], *numerum* & *tempus*. Q[illegible] atten[illegible] sensu philosophico hic ab eo sumi, usque [illegible] notare, quod *perfectissimum* est, is sentiet continuo, ni[illegible] in vniuersum ab eo[illegible] [illegible]. Etenim qu[illegible] hae [illegible], nihil [illegible]nt, [illegible] [illegible] tam [illegible] spicuum [illegible] talis eas [illegible] naturae, vt [illegible] ctione d[illegible], [illegible] participes e[illegible]. Neq[illegible] tat[illegible] sibi vult exp[illegible] *quae c[illegible] ab anim[illegible] oneis & virtute*[illegible] hoc vnic[illegible] *numerus quidam*[illegible] *atque* [illegible] dem est ratio [illegible], magnit[illegible] & [illegible]. Vt breuibus complectar omnia, qu[illegible] *infinitus* ad[illegible], e[illegible] [illegible]sophicum diximus. at qui de [illegible]gnitudine, tempore, spa[illegible], num[illegible] grammaticam in[illegible] hae res certis [illegible] inuestigant. At [illegible]detur tamen [illegible] omnem plane [illegible]finitatem [illegible] plice [illegible]matur, [illegible] gram[illegible]re: quocirca haec restat nobis quaestio [illegible] tractanda: verum tempus, magnitud[illegible], n[illegible] [illegible]minis [illegible]eant, ne[illegible].

Ordiar a *magnitudine* [illegible] *extensione*. Magnitudo seu extensio proprietas est, id quod omnes sciunt, rei cuiusdam. Duae vero res [illegible], quae proprietatis huius possunt esse compotes, *corpus* seu *materia*, & *spatium*. De vtraque sigillatim puto dicendum esse. Hoc ergo primum in disceptationem venit: Num corpus seu materia infinite sit extensa? aut, vtrum naturae materiae repugnet infinitas, nec ne? aut, vt aliis verbis idem exprimam: num aeque late pateat natura illa, quam materiam dicimus, saltem patere queat, atque ipsam Dei naturam & essentiam patere dicimus? Hanc vt solvam quaestionem, hoc primum animaduerti velim, eos, qui materiam volunt interminatam esse, alterum de duobus statuere oportere: aut hoc: materiam per se infinitam esse, vel, quod idem est, eam ex omni aeter[illegible]tate necessa[illegible] ac per se infinitam exstitisse; aut vero illud: Deum infinitam materiam ex nihilo condidisse ac creasse. Superius si statuant, facili negotio erroris coarguentur. Etenim, quum id, quod per se ac n[illegible] sario exsistit, non possit non omnibus prae[illegible] esse, quae fieri ac cogitari possunt, per[illegible] omnibus, materia vero ex illarum genere sit rerum, quae variis laborant vitiis & vicissitudinib[illegible] [illegible]spicuum est, per se illam non exstitisse ab ae[illegible]no. Praetermitto reliqua, quibus acutissi[illegible] dudum probatum dederunt, argumenta, [illegible] praecepta violari ab iis, qui materiam [illegible] [illegible] bent exsistere. Vid. IAC. ABBADIE [illegible] *Verité de la religion Chretienne* [illegible] *I. Cap. VI. §. IV. p. 49. f.* DION. PETAVIUS *Dogmat. theol. Tom. I. Lib. III. Cap. V. VI. p. 143. f.* & multi, praeter hos, alii. Posterius si teneant, alio longe modo certamen ineundum erit. Non me fugiunt ea, quae copiosissime inde a CARTESII post[illegible] [illegible]mum aetate de materiae infinitate disputata sunt, in quibus multa esse fateor subtiliter & ac[illegible] [illegible]tata: sed nec ignoro, ex[illegible] [illegible]raque parte sic ess[illegible] inter[illegible] d[illegible]m certatum, ac si nos [illegible] en[illegible] us, qu[illegible] [illegible] fillt & angusti animi parga[illegible] [illegible] hendendo. Ex CARTESII affectatoribus [illegible]o

qui-

traria collectio. Hic ego primum minime negauerim, fieri omnino potuisse, vt rud[illegible] qui-

quidam, a quibus ipse magister propius abest, materiam negarunt esse finitam, quia fines eius a nostro concipi nequeant ingenio. Sed fuerunt rursus alii, qui eodem fere argumento materiam probare conati sunt finitam esse: idcirco scilicet finitam esse dixerunt materiam, quia nulla tam late patens animo effingi queat magnitudo, quin addi queat ad eam aliquid. Neutri recte, si quid ego harum rerum intelligo, decreuerunt. Etenim quis, quaeso, sapiens ita sibi faueat, vt ad animi sui potestatem & vires totam veritatem reuocet, eaque de caussa esse neget aliquid, quoniam imbecillitas obstat ingenii sui, ne completam eius notionem informet? Simplicius ego instituam, aperteque negabo, fieri posse, vt materia sit infinita, hac vnice nixus ratione, quod infinitum & materia duae res sunt, quae vniuerso genere discrepant, vno verbo, *repugnantia*. Dabunt, vt opinor, mihi omnes, materiam rem esse partibus constantem, & idcirco diuiduam. Infinitum vero quod est, id, quemadmodum nihil habet extremum, ita nec partibus constare potest, nec diuiduum vlla ratione est. Diuidi enim si posset id, quod infinitum est, & in partes suas secari, extremitatem quoque haberet, nec idcirco infinitum esset. Materiam igitur infinitam qui dicunt esse a Deo conditam, illi hoc sibi proprie volunt, quo nihil cogitatu est ineptius: Deum ea fecisse, quae fieri omnino nequeunt, rem nimirum condidisse diuiduam simul & indiuiduam, partes habentem & non habentem, infinite extensam & definite patentem. Clarius adhuc mentem meam explicabo. Non negabunt, qui materiam esse volunt infinitam a Deo conditam, posse Deum, qua est incredibili potentia & virtute, huic infinitae materiae demere aliquid & detrahere, aut partem eius aliquam ad nihilum redigere. Etenim quis ita delitaret, vt potuisse Deum affirmaret infinitam materiam ex nihilo educere, negaret autem, eumdem huius materiae portionem destruere ac in nihilum rursus conuertere posse? Hoc autem si Deus facere potest, nonne extremitas in illa sit materia, quam infinitam tantisper vocamus, necesse est? Vnde enim pars quaedam demi ac abradi potest, id extremum quoddam habeat oportet: quo si careat, ne ipsa quidem infinita potentia auferre aliquid inde valet. Quod extremum autem aliquid habet, aut quod parte quadam extrema potest priuari, id infinitum nemo dixerit, nisi qui nescit, quidnam ita vocetur. Pergamus paullulum. Finge, Deum partem illam, quam ademit materiae, reddere illi & restituere: quid tum fiet? Num materia, quae finita facta fuerat, postquam demta illa fuerat portio, infinita euadet iterum, reddita illa parte? Non poterunt, quin affirment hoc, qui pro infinitate dimicant materiae. Ita vero semet ipsos oppugnabunt, & in insidias incident, ex quibus numquam, nisi abiecta opinione, quam fouent, elabentur. Finita est sine controuersia illa portio, quam Deum finximus ab infinita materia segregasse ac separasse: ergo, si ad materiam, vnde sublata est, adducatur denuo, finita quoque manebit. Stultus profecto foret & hominis plane dissimilis, qui ex finitate in infinitatem transire partem istam statueret, si toti suo reddatur. Hoc vero si dederis, nonne ipsam materiam finitam esse statim simul fatendum erit? Duo nempe habemus finit[illegible] partem finitam a toto suo secretam, & totum finitum, quod parte sui quadam priuatum est. Haec duo finita coniunguntur & sociantur iterum a Deo. Hanc ergo duorum finitorum coniunctionem num putas infinitum efficere? Materiam, quae finita fuerat, infinitam fieri adiectione particulae finitae, arbitraris? Certus ego sum, nemini sano & sui compoti in mentem hoc venire posse, ex d[illegible]bus finitis inter se copulatis & coniunctis, aut ex binis rebus, extremitatibus & terminis suis de[illegible]is, si componantur & socientur, rem infinitam & omni termino destitutam fieri posse. Longe certe tolerabilius insaniret, qui ex [illegible]bus du[illegible] mendicorum Croesi diuitias construi poss[illegible], & ex du[illegible]us luminibus inter se iunctis solem constare [illegible] eueraret. Nihil ergo reliquum est, qu[illegible] vt fateamur, qui *materiam infinitam* dicunt, e[illegible] vocabulis, quibus nulla subest vera notio, [illegible]que hanc rem inter ea referr[illegible] debere, quae fieri nullo modo possunt, & *repugnantia* dicuntur. Quae quum ita sint, accurate CVDVVOR[illegible]HVM [illegible]isse arbitror, ne ipsam quidem, infinita licet sit, potentiam Dei tantum posse, vt magn[illegible]udo, cui nihil addi queat amplius, exsistat. Nam q[illegible] infinitas indoli materiae prorsus repugnet, Deus autem ea nequeat efficere, quae *contradictoria* vocantur, manifestum est, eos, qui supremum Numen materiam omni termino & fine carentem condere posse opinantur, non tam praeclare a[illegible] magnifice de Deo sentire, quam prima illa in[illegible] vnde omnis de diuinis virtutibus ratiocinatio [illegible]citur, funditus euertere, quumque multa [illegible] videantur affirmare, nihil reapse dicere. Plura, quibus idem doceam, in promtu mihi sunt: sed quum subtiliora sint illa, maioremque desiderent, quam locus hicce patitur, explanationem, in aliud ea tempus differre statui.

De *spatio* non mihi deterius videtur esse ratiocinatus CVDVVORTHVS, quidquid illi sentiant, quibus philosophia eius displicet, quam de magnitudine disseruit. Primum esse naturam aliquam, cuiuscumque demum modi sit illa, in qua corpora mouentur & versantur, id est, spatium, concedo. Quamuis enim tantam ingenio meo vim attulerim, quantam potui, vt, demtis corporibus, spatium quoque tolli, cum CARTESIO & multis aliis philosophis constituerem; nullo tamen modo id ab eo impetrare potui. Dixerim fere, quomodo aeternae cuiusdam & per se existentis naturae notio, eodem spatii quoque notionem in omnium hominum innatam & insitam esse animis, quam eiicere prorsus & exturbare, nullius in potestate positum est. Naturam si quis eius [illegible], quam *spatium* vocari, ex me cognoscere c[illegible]piat, nescire me illam respondebo, tametsi rem ipsam, cui nomen hoc imponitur, exsistere certus sim. Acrius si idem inster, partitioneque rerum, quas esse nouimus, facta, sciscitetur, [illegible]d quodnam rerum genus spatium pertinere arbitrer, ex IO. LOCKIO *de intellectu humano* [illegible]*b. II. Cap. XIII. p. 192.* PETR. GASSEND[illegible] *Physices Sect. I. Lib. II, Cap. I. p. 182. Tom. I. Opp.* NEVTONO, CLARCKIO & al[illegible]is vt meas responsiones petat, rogabo. Spatium igitur hoc finitumne est, an vero infinitum? Noui maximi nominis viros, quorum ceteroqui[illegible] [illegible]rita & eruditionem suspicio, nihil esse [illegible], spatio infinitatem attribuere.* Neque recens est haec opinio, verum dudum ab il[illegible]is tra-

dita,

quidam ac sapientia vacui homines Deo virtutes attribuerent pugnantes inter se ac contrarias,

dita quorum pietas & virtus ne in suspicionem quidem hodie adducitur. Ego vero sapientius fecisse CVDWORTHVM arbitror, quod ab hac discessit opinione, spatiumque infinitum dici posse negauit. Spatium hoc, qualecumque demum sit, aut per se ex omni exstitit aeternitate, aut conditum & factum est a Deo. Illud si eligas, aut ab ipso Deo, siue potius immensitate Dei, non differet, aut vero, praeter Deum existet. Praeter Deum aut extra Deum existere spatium per se ac necessario, non affirmabit, opinor, aliquis, qui non ignorat, per se existere ac nulla carere perfectione vnum idemque esse, nec ideirco, praeter vnum Deum per se ac necessario rem vllam existere posse. Ergo hoc quum fieri nequeat, si nec factum nec creatum est spatium, nihil erit aliud, quam ipse Deus, seu diuina immensitas? Ita certe ex antiquissimis Christianorum doctoribus non vltimi senserunt, THEOPHILVS Antiochenus, ARNOBIVS, & alii: ex Iudaeis diu ante hos PHILO *Libro de pr. f. gr. p. 360.* quippe qui Deum *τόπον αὐτὸν τῶν πάντων, locum omnium rerum esse*, praeceperunt. Vide, quae vir celeb. IO. ALB. FABRICIVS collegit *ad Sexti Empirici Lib. X. adv. Mathemat. ... p. 639.* Neque mihi aliud his verbis dicere videtur IO. DAMASCENVS *de orthodoxa fide Lib. I. Cap. XIII. p. 140. Tom. I. Opp.* ὁ Θεὸς ἑαυτῷ τόπος ἐστί, τὰ πάντα πληρῶν, καὶ ὑπὲρ τὰ πάντα ὤν, καὶ αὐτὸς συνέχων τὰ πάντα. *Deus sibimet ipsi locus est, omnia complens, ac super omnia existens, omniaque ipse complectens.* Cuius DAMASCENI quum ingens semper fuerit inter Graecos auctoritas, nihil mirum est, magnum Graecorum doctorum agmen idem post eum dogma suis inculcasse, immo in ipsa *Graecae ecclesiae confessione*, quam LAVR. NURMANNVS edidit, *Quaest. XV. p. 34. ed. Lips. 1695. 8.* ipsis fere DAMASCENI verbis illud expressum esse. Inter recentiores philosophos praecipere hoc non dubitauit DAVID ORRODON, vir maximi superiori saeculo nominis, in *principiis suis philosophiae*, id quod PETR. BAYLIVS obseruauit *Lettres choif. T. III. n. CCLVI. p. 373.* Atque fortassis nihil discrepat ab hac opinione eorum inter recentissimos philosophos sententia, quibus Deus videtur *in spatio infinito, tamquam in sensorio suo, res ipsas intime cernere, penitusque perspicere, totasque intra se praesentem praesentes complecti.* Vid. ISAAC. NEWTONVS, vir immortalis memoriae, *Optices Quaest. XX. p. 315. vers. Latinae.* Adde, quae ex *Transaction. societ. regiae Anglicanae Volum. XXVI.* aut potius ex EDM. HALLEY, viri summi, *Dissertatione*, quae in his exstat *Transactionibus* excerpta sunt ab ARMANOO de la CHAPELLE *Biblioth. Angloise Tom. X. P. II. p. 358. f.* Aperta satum sic docet IO. RAPHSON *Demonstratione de Deo p. ... 6. S. Londini 1712. 8.* edita & alii, quorum nil refert commemorare nomina. Praetermittam ego maximas, quas ipsi non ignorant amici eius, difficultates, quibus vrgetur haec sententia: sufficiet enim ad praesens institutum meum, si eam ostendero CVDWORTHI de infinito doctrinae non repugnare. *Infinitum spatium* si ipse Deus est aut diuina immensitas, quaestionis nostrae status ... sus mutatur. Neque enim de spatii amplius infinitate quaeritur, sed de Dei ipsius natura, quem finitum esse, nec CVDWORTHVS negat, nec alius quisquam, qui recte ratione vti didicit. Nempe, qui in terminos & fines inquirunt spatii illi tamquam rem a Deo segregatam & diuersam istud spatium concipiunt: quod qui non faciunt, hi nihil omnino caussae habent, cur in hac sese quaestione enodanda fatigent, ... m terminis describatur spatium, nec ne? Haec ... sunt in eos, qui spatium factum & conditum a Deo esse infitiantur. Alteram vero qui praeferunt sententiam, idque spatium conditum & factum esse largiuntur, illi opinione eius iisdem constricti erunt impedimentis, quibus eos paullo ante irretitos esse vidimus, qui infinitatem attribuunt. Deus infinito illi spatio, quod ipse condidit, aut detrahere & demere potest aliquid, aut nihil potest inde auferre. Spatium si a Deo diminui non potest, id quidem, quo nihil est a ratione remotius, suscipiendum erit, Deum, quod ipse fecit, destruere iterum non posse. Nihil vero si obstat, quo minus Deus spatio deroget aliquid, finitum illud erit, non autem infinitum. Nec enim, quomodo id, quod omni fine ac termino caret, vel augeri queat, vel minui, vllus homo, si vel alter esset Salomon, intelligit. Sequamur igitur & hac in re CVDWORTHI vestigia, pluraque de spatio & infinitate eius vulgo quaeri & dici statuamus, quam probari.

Ad *numerum* nunc accedo: quem, nisi me fallunt omnia, pari, quin etiam maiori facilitate, infinitum nullo vocari modo posse, demonstrabo. Sciunt omnes, numerum in se nihil esse, sed ad res & actiones referri: ex quo patet, quum de numeri infinitate oratio instituitur, hoc proprie quaeri: rerumne quarumdam vel actionum tanta sit multitudo, vt omnis ab ea terminus & finis absit? Haec ipsa vero controuersiae explicatio ostendit iam quodammodo, numero qui nil dubitant infinitatem adiudicare, eos sine repugnantia id facere non posse. Multo vero clarius idem apparebit, si in notiones & potestates vocabulorum *numerus* & *numerare* accuratius inquisiuero. *Numerus*, nescio, quid sit aliud, quam multitudo rerum vel actionum, quarum singulae finitae sunt & modo suo terminatae. *Numerare* vero significat explorare, quanta sit multitudo rerum vel actionum quarumdam finitarum, quo cognitum fiat, quinam fines sint vel termini huius vel illius multitudinis. Exercitum, qui numerat, is, quibus terminis multitudo hominum, quam conspicit, contineatur, inuestigat. Gregem qui numerat, is, quonam numero vel modo terminetur grex, quem ante oculos habet positum, sibi notum esse cupit. Has qui cum communi nominis *infinitus* comparabit definitiones, is sine vllo confestim negotio sentiet, vocabulum *infinitus* sine manifesta repugnantia cum vocabulo *numerus* sociari non posse, atque bina haec vocabula ex eorum esse ordine, quae mutuo sese tollunt & euertunt. Quid, quaeso, infinitum est? Id, quod termino & fine omni caret. Quid vero numerus? Multitudo terminis suis circumscripta. Quid numerare? Fines & terminos agminis seu multitudinis alicuius designare & explorare. Igitur quid sibi vult, qui de *numero infinito* loquitur? Hoc, nisi plane fallor: esse multitudinem aliquam finitam simul & infinitam, diuiduam & indiuiduam, numerabilem & innumerabilem. Quid is sibi vult, qui de numeranda infinitate verba facit? Id certe, velle sese terminos

 explo-

trarias, eo quod omnes illas virtutes nil dubitarent in perfectionum loco habendas eſſe.

explorare rei, quae nullos habet terminos. Neſcio, quale ſit vitium illud, quod Logici, *contradictionem* nominant *in ipſis terminis*, ſi purus huius vitii is eſt, qui hac ratione differit. Lucem, credo, maiorem negotio huic comparabo, ſi quaeſtionibus nonnullis omnem rationem comprehendero. Quaero igitur primum ex illis, quibus infinitas naturae numerorum non repugnare videtur: Nonne in omni numero extremum quoddam ſit, neceſſe eſt, vnde is incipiat, qui numeri quantitatem indagaturus eſt? Ita eſſe, reſpondebunt. Certe, qui perhibet, eſſe numerum ſine extremo quodam, aut eſſe aliquid omni principio deſtitutum, quod numerari tamen queat, is iisdem verbis idem negat & affirmat. Infinitum vero quod eſt, id omni vacat & caret extremo, ac, vt fine, ita etiam initio deſtitutum eſt. Recte praecipit ARISTOTELES *Phyſicor. Lib. VIII. Cap. V. §. 4. p. 587.* τῶν ἀπείρων μὴ εἶναι οὐδὲν πρῶτον. *Infinitorum nihil primum eſt.* Ergo quid eſt *numerus infinitus?* Numerus, qui non eſt numerus, res extremo quodam concluſa & non concluſa, terminata & non terminata. Quaero ſecundo: Nonne numerus multis ex rebus conſiſtit, quarum quaelibet finita eſt? Dabunt hoc iterum, vt arbitror, omnes, qui ſapiunt. Hoc autem ſi dederint, pergo interrogare: Multane igitur finita infinitum aliquid conſtituere poſſunt? Negabunt, niſi finitatem, id quod plane abſurdum eſt, in infinitate eſſe concedere velint. Equidem aut nihil harum rerum intelligo, aut is, qui infinitum ex multis rebus finitis compoſitum eſſe tradit, id, quod infinitum eſſe affirmat, ſimul infinitum eſſe negat. Ergo quid eſt numerus infinitus? Finitas infinita, id eſt, nihil. Quaero tertium: Sitne numerus multitudo variis ex partibus conſtans? Neque hoc, vt opinor, quiſquam negauerit. Nullae enim ſi numeri partes eſſent, aut ſi numerus totum aliquod continuum foret, numerari nullo modo poſſet, neque numerus idcirco eſſet. Iam dicant mihi, qui numerum exiſtimant infinitum eſſe poſſe, num infinitum partes admittat & diuiduum ſit? Equidem nego: nam ſi partes forent infiniti, concretio, finitas & termini per totum eſſent infinitum: quum nos contra ratio edoceat, ſimpliciſſimum eſſe illud, quod proprie infinitum appellari poteſt. Proinde numerus infinitus idem eſt, quod numerus non numerus, aut numerus innumerabilis.

Duo tamen diligentius haec meditanti in mentem veniunt, quae non ſine omni ſpecie aduerſus haec, quae diſputauimus, moneri poſſent. Primum aliquis fortaſſis Dei actiones nobis in memoriam revocabit. Deum dicet numquam non egiſſe, & ex infinito tempore operatum eſſe, in infinitum quoque tempus ab actione non eſſe ceſſaturum: actionum igitur Dei numerum interminatum & infinitum eſſe. Ita vero qui nos inuaderet, eum cogitare primum iuberemus, de Deo & de rebus ad Deum pertinentibus, quas infinitas eſſe confitemur & praedicamus, diſceptationem minime hic inſtitutam eſſe. Deinde illi ipſi, qui haec contra nos valere putant aliquid, negant, actiones & opera Dei numerari poſſe: quod dum faciunt, negant etiam, id, quod infinitum eſt, & termino omni caret, numerari poſſe. Parum proprie ſcilicet, nec accurate loquuntur, qui diuinorum operum infinitum eſſe numerum perhibent: nec enim id, quod in ſe innumerabile eſt, numerum vocare fas eſt. Rationi qui morem gerere volunt, quum loquuntur, eos operum diuinorum numerum iniri nullum, neque numero actiones diuinas vlla ratione ſubiici poſſe, praecipere oportet. Poſtremo, tametſi nos ingenio & ratione diuina diſtinguamus opera, & numeremus quodammodo, certum tamen eſt illis, qui res diuinas recto metiuntur pretio, nec ad rerum humanarum exemplum expendunt, nihil in illis eſſe diuiduum, ſed diuinam voluntatem & potentiam vno continuo ſimpliciſſimoque actu velle ac perficere vniuerſa. Quod ſi enim actiones & opera diuina ſuis eſſent interuallis diuiſa inter ſe & ſeiuncta, numerarique ideo reapſe poſſent, non ſecus ac hominum actiones numerantur, iisdem diuina natura ſubiecta eſſet, quibus humana, imperfectionibus, virtutesque diuinae ab eſſentia eius ſeparatae ac diſtinctae eſſent.

Infinitum deinde *mathematicum* aut *phyſicum* obiici nobis forte poſſet. Notum quippe eſt, praeſtantiſſimos ex Mathematicis atque Phyſicis materiam ſtatuere infinite ſecari poſſe, ſeu, quod idem, opinor, erit, infinitum eſſe particularum, ex quibus conſtat materia, numerum, contendere. Quod qui reuocare audent in dubium, eos multi huius generis inſcitiae ac ſtuporis coarguunt. Hic, ſi nodum non expedire, verum ſecare placeret, nihil huius rei mihi apertum eſſe dicerem, cui parum omnino temporis in puluere illo litterario conſumere licuit. Neque id ſine maximi nominis auctore facerem. CARTESIVS, quem Mathematici in veſtibulo haeſiſſe diſciplinae ſuae numquam ſtatuent: *De mundi extenſione*, inquit, *de numero partium, in quas materia eſt diuiſibilis, & ſimilibus, an ſint ſimpliciter infinita, nec ne, me profiteor neſcire: ſcio tantum, me in illis nullum finem agnoſcere, atque idcirco reſpectu mei dico eſſe indefinita; Epiſtolar. Part. I. Ep. LXVII. ad Henr. Morum p. 187.* Hac ſi vti nollem reſponſione, audacter negarem, ſi liberet, eſſe infinitum eiuſmodi aliquid, quod *infinitum ſectione* non inepte *Conimbricenſes* Ieſuitae vocant *in Ariſtotelis Phyſic. Lib. VI. Cap. IX. p. 145.* & alias. Neque deſiderarem argumenta, quibus ita poſſem dimicare, praeeuntibus perſpicaciſſimis viris, vt confitendum foret aduerſariis, inexplicabiles huic infinito difficultates eſſe adiunctas. Forte, ſi nihil, niſi vnum hoc vehementius vrgerem pronuntiatum: *Totum quod finitum eſt, eius etiam partes finitae ſint, neceſſe eſt*, ſatis ſuppeditarem vel illis negotii, quorum rationem meae ceteroquin rationi multis antepono modis. Verum planius agam, omiſſiſque omnibus ſubtilitatibus, *infinitum* hoc *ſectione*, ſeu, ſi mauis, mathematicum, cum valde differre ab infinito metaphyſico, cuius hic vnice res agitur, tum infinitum non ſatis proprie vocari, animaduertam. Infinitum metaphyſicum ſcilicet continuum aliquid eſt, & ex vtraque parte, ſi quidem ita loqui licet interminatum. Secus vero ſeſe hoc habet infinitum, quod initio non caret, tametſi fine carere dicatur, partibus que conſtat innumerabilibus. Satis de numero: reſtat eorum, de quibus dicere propoſui, *tempus*, quod itidem CVDWORTHVS & praeter eum, non pauci viri erudituſſimi infinitatis eſſe capax inficiantur.

Tem-

esse. Nam & nostra vidimus aetate Theologos, aut verius homines superstitiose ac sine

Tempus & *aeternitas* vulgo sibi, id quod inter omnes constat, opponuntur. Quotquot autem haec duo ita discludunt, vt alterum aduersarium esse statuant prorsus alteri, illi omnes infinitatem derogant tempori. Namque aeternitas est infinita duratio. Tempus igitur si toto genere discrepat ab aeternitate, vniuersa etiam ratione ab infinitate dissidet. Quare paucis verbis si negotium hoc dirimere vellem, omnium testarer consensionem, quum nemo sit, qui temporis & aeternitatis summam esse neget differentiam. Sed quum omnium concordia & communis loquendi vsus non optimi sint veritatis magistri, aequum est, vt accuratius rem euoluam & clarius explicem. Primum id, de quo proprie quaeritur, perspicue declarabo, ne notionum ambiguitas legentium animis noceat. *Tempus* duplici ratione spectari potest, vel in se ac simpliciter, vel comparate ad eas res, quae cum tempore procedunt, labuntur & perseuerant. *Tempus* in se spectatum simplicissimum est aliquid, quod, si definire velis, obscurabis potius. Quemadmodum nemo, quantacumque sit intelligentia praeditus, quid sit spatium, si a corporibus recedas, explicare valet, quum ita simplex sit natura haec, vt omnium fugiat aciem & comprehensionem: ita nec tempus, si ab illis discesseris rebus, quae sunt in tempore, vllius subiici potest ingenio. *Durationem* plerique nominant: sed hi, velim, secum considerent, hoc verbo minime tempus definiri, vt abstracte spectatur, sed vt ad res refertur, quae durant seu exsistere perseuerant. *Duratio* enim sine rebus, quae *durant*, aut durationis participes sunt, inane vocabulum est, quod nihil significat. Experiantur viri acutissimi rationis suae vires, num naturam temporis talibus explicare verbis queant, quae omnem ad res in tempore versantes respectum excludunt: quod si fecerint, libenter me discipulum eorum profitebor, atque haec, quae scripsi, temere scripta esse pronuntiabo. Non me praeterit, hac difficultate veram temporis naturam & rationem indagandi commotos esse viros perspicacissimos, vt tempus nihil esse decernerent in se spectatum, quam visum animi nostri, *ens rationis*, vt vulgo loquuntur, aut modum res concipiendi. Verum hi, meo quidem iudicio, vt vnam effugiant difficultatem, in multas incurrunt alias prorsus inenodabiles. Ita multorum comparatum est moribus, vt, si quid purius videant esse ac simplicius, quam vt mente illud complecti valeant, inter animi nostri commenta statim illud referant. At vident, vt opinor, omnes, si vel omnes cogitare desinerent homines, immo motus cessaret omnis, futuram tamen esse in orbe terrarum durationem aliquam: ex quo sine controuersia patet, falli, qui ad rationis entia tempus abire iubent. *Tempus* si ad res, quas vel videmus, vel cognoscimus, referatur, nihil est aliud, quam duratio seu perseueratio exsistentiae earum. Atqui haec duratio successionem complectitur, & variis interuallis mutuo sese excipientibus atque inter se secretis distinguitur. Quam propter caussam tempus etiam ad res, quae exsistunt in tempore, relatum in sua spatia, momenta, interualla, vicissitudines distribuitur, & continuatio quaedam est, quam in partes suas secare ac metiri licet. Pari modo *aeternitas* duplici ratione considerationi nostrae subiici potest, vel simpliciter & in se, vel quatenus ad Deum refertur, quem concipimus in aeternitate esse. De aeternitate absolute ac in se considerata idem fas est vt pronuntiemus, quod de tempore simpliciter spectato diximus: non liquere nobis, qualis ea sit; neque puto aliter responsurum fuisse S. PETRVM vel S. PAVLVM, quam diu inter mortales versati sunt. Hebescit animus noster, atque sibi veluti eripitur, quoties in immensam illam durationem intuetur, quam aeternitatem vocamus, neque verba reperit, quibus id, quod sentit, exprimat. Ad Deum vero si referatur aeternitas, nil prohibet, quo minus eam definiamus durationem exsistentiaa diuinae termino & fine carentem. Ita vero dum aeternitatem partior in aeternitatem *simpliciter* & *comparate* ad Deum spectatam, in abstrusam illam ingredi nolo quaestionem: vtrum aeternitas in se considerata certo modo a Deo differat, nec ne? Totam contra quaestionem hanc illis trado, quorum hoc officium est, philosophari. Mihi satis nunc est, rem ita concipi a nobis posse, ac si aeternitas distinctum esset aliquid ab ipso Deo, non secus atque tempus vt semotum aliquid a rebus, quae sunt in tempore, commode menti nostrae sistitur.

Explicatis notionibus, rem ipsam aggrediemur. Atque primum, quonam de tempore loquantur, qui negant tempus esse infinitum, aut, quod idem est, aeternitatem opponunt tempori, dispiciendum erit. Absolutum si tempus intelligant, nulla rerum ratione habita, quae durant & exsistere perseuerant equidem nihil, quod resistat, video, ne tempori infinitas attribuatur. Namque id ipsum tempus, quod viuimus, quodque durant res a Deo conditae, non differt in se ab aeternitate, verum ad infinitam durationem pertinet, & nostro concipiendi modo pars portioque est aeternitatis, tametsi proprie nullae aeternitatis seu infinitae durationis partes sint. Illud igitur tempus in animo habeant, necesse est, quod ad res creatas refertur, quum tempus nulla ratione cum infinitate componi posse perhibent. Istue autem tempus, perspicuum est statim, prorsus ab infinitate discrepare, si vtriusque inter se compararetur indoles. Etenim initii omnis atque finis expers est aeternitas; tempus vero ea, qua diximus, ratione spectatum non ante coepit, quam res illae coeperunt exsistere, pergunt. Verum ita lis nondum sublata est. Restat alia quaestio, eaque subtilissima, in qua expedienda etiam illi valde laborant, quorum rationem nemo vmquam sanus obtusam & hebetem dixerit: Num tempus id, quod, si fines intueamur, tota ratione ab infinitate seiunctum est, etiam respectu modi cum infinitate nullo pacto componi queat? Efferam rem eamdem aliis verbis: An perfecta prorsus & absoluta sit temporis & infiniti dissimilitudo? num interior modus temporis idem sit, qui modus aeternitatis? num Deus ita sese habeat in aeternitate, vti, res a Deo conditae sese habent in tempore? an nulla prorsus successio, nulla durationis continuatio, nulla momenta & interualla sint in aeternitate, quae in tempore deprehendi nemo vnus ignorat? Hae omnes quaestiones, si vis, quae verbis subiecta est, expendatur, vnum idemque valent & significant. Si quid est inter eas discriminis, id ex eo vnice oritur, quod res

fine ratione pios, qui Dei tam immensam esse asseuerarunt potentiam, vt res prorsus libi

vna eademque vario modo contemplatiooi nostrae subiici potest. In hac igitur re dirimenda magnis motibus & incredibili acumine multa iam saecula elaboratum est. Hi quidem temporis & aeternitatis modum vniuersa ratione differre certarunt: illi successionem aliquam in aeternitate, salua tamen & incolumi diuina immutabilitate, constituerunt: hi aeternitatem fixum esse aliquid & punctum seu momentum, quod totum coexsistat omnibus temporum differentiis, oeque prius aliquid habeat vel posterius decernunt: illi rem ita sese habere negant, tempusque, non secus ac aeternitatem, momentis constare sibi succedentibus asseuerant.

Aeternitatem per partes non euolui, sed omni carere differentia praeteriti ac futuri, princeps, quod sciam, veterum philosophorum ex instituto PLATO docuit, quem magno numero multi sectae, quam instituit, alumni, & ea Iudaeis PHILO sequuti sunt. Collegit dicta eius generis DIONYS. PETAVIVS *Dogmat. theol. Tom. I. Lib. III. de Deo Cap. IV. p. 138. s.* quibus, si res id posceret, multa possent adiici. Addam vnum CHALCIDIVM *Comm. in Timaeum Platonis §. XXV. p. 285.* & *§. CXCIX. p. 250.* Christianorum doctorum, quibus idem visum fuit, non minor est copia: quorum qui praecipuos cognoscere volunt, PETAVIVM iterum *loc. indic.* adeaot. Maxime vero inde a sexto post natum seruatorem saeculo communis omnium fere Christiani coetus doctorum euasit haec sententia. Quo seculo quum BOETHIVS acute ac ingeniose *Libro V. de consolatione philosophiae p. 137.* pro stabili & fixa aeternitatis natura pugnasset, mentemque suam simul hac definitiune complexus esset: *Aeternitas est interminabilis vitae tota simul & perfecta possessio*, ratio haec posteris vna eum multis eius praeceptis aliis tantopere placuit, vt agmine veluti facto, quidquid Theologorum & doctorum scholasticorum postea vixit, in haec eius verba iurauerit. A scholasticis doctoribus idem dogma transiit ad eos, qui purgatam ab inueteratis erroribus LVTHERI beneficio ecclesiam rexerunt & docuerunt, nec ad nos tantum, verum etiam ad eos, qui Reformati dici volunt. Primi quidem tam nostrorum, quam Reformatorum coetuum antistites, tametsi Deum esse aeternum & omnis termini expertem docuerunt, modum tamen aeternitatis diuinae haud determinarunt. MELANCHTHON nihil de eo in *Locis communibus*; IO. CALVINVS nihil de eo in *Institutione religionis Christianae* praecepit. Neque ipsum LVTHERVM vsquam aliquid ad hanc quaestionem enodandam ex instituto afferre memini. Quod scilicet alieni prorsus eraor magni hi homines ab arida, quam scholastici doctores consectati erant, & rixosa diuinam sapientiam tradendi via, ideo nonnullorum dogmatum nullam sibi rationem duxerunt habendam esse, quae populari modo via explicari posse cernebant. At discipulos eorum, vt doctrinam hanc vna cum aliis huius generis io scenam denuo reuocarent, astutia Socinianorum & similium coelestis doctrinae aduersariorum commouit. Qui quum vniuersam religionem in rationis suae orbem cogere niterentur, oeque Dei naturam vererentur ex sua natura aestimare: ex quo multi nascebaotur errores valde pestiferi ac capitales: subtilius & acutius de diuinis virtutibus, quam antea factum fuerat, disputari coeptum est, & aeternitas quoque Dei inter alia diligentiori explorationi subiecta. Ipse tamen MICH. SERVETVS, cui tota scholasticorum natio tantopere inuisa & exosa fuit, nihil in eorum de aeternitate doctrina, quod vituperaret, inuenit: quod quidem ipsis eius verbis probare, operae pretium arbitror. Sic igitur *Lib. II. de Trinit. errorib. fol. 53. a. Praeterea*, inquit, *nullam esse in Deo temporum differentiam, argumentum facit proprietas seu consuetudo eloquii prophetici: nam futura pro praeteritis annuntiant, & interdum econtra, tempusque pro tempore saepe ponitur, non solum rei firmitatem, sed etiam significans, in Deo non esse tres illas temporum differentias, scilicet praesens, praeteritum & futurum: nam ea, quae videntur, videnti iam sunt firma & perpetua.* Plura ibi differit in hanc rem homo non semper delirans, sed interdum peracutus, quae breuitatis amore praetermitto. Secus vero longe visum est, id quod iam antea monui, illis, quibus alioquin SERVETVS minime displicuit, Socinianos intelligo: secus etiam CONR. VORSTIVS in notissimo *de Deo & attributis diuinis Libro*, qui tot peperit certamina, praecepit. Cuius quum non plane repudiarent sententiam illi, qui a IAC. ARMINIO nomen habeot, difficiles cum VORSTIO & Arminianis de hoc argumento lites excitatae sunt. Atque hinc euenit, vt non modo dogma de aeternitate stabili & omnis successionis nescia in omnes fere *Theologicas institutiones*, tam a nostris, quam a Reformatis ab illa aetate conscriptas, referretur, sed etiam eorum, qui successionem io aeternitate concipiunt, sententia in opinionibus collocaretur, quibus a reliquis Christianis Arminiani secreti sunt. Vid. venerandi & praeclare de re omni sacra promeriti viri, GVSTAV. GEORGII ZELTNERI, *Breuiar. controuersiar. cum Remonstrantibus Quaest. VII. p. 56.* Omnes, qui pro aeternitate, quam *fixam* vocare solent, certant num ratio impulerit, vt hanc opiniooem amplecterentur, equidem vehementer dubito. Multos certe tam confuse de hac re disputare video, vt facile appareat, non satis patuisse illis totum istud momeotum, quod in quaestione & controuersia versatur. At Platonicis, nisi multum fallor, vt in haoc ingrederentur sententiam, sectae & reliquorum, quae tuebaotur, dogmatum salus aeque fortiter, atque vis veritatis & rationis, coegit. Mundum esse initii expertem, seu vna cum Deo ea omni aeternitate exstitisse, familia haec sciscebat. Hoc autem aduersus dogma qui pugnabant, illi vel omne Dei atque mundi discrimen eo tolli, vel etiam duo infinita & aeterna induci, in primis animaduertebant: vtrumque vero intolerabilem errorem esse ac philosophis prorsus indignum. His igitur vt occurrerent Platonici, necesse erat omnioo, vt differeotiam aliquam inter Dei & mundi aeternitatem excogitarent: atque hanc inueotam esse putabant, si Dei aeternitatem noo secus ac punctum & momentum quoddam, muodi vero perennitatem tamquam durationem cum successiona cooiuoctam spectari debere, decreoerent.

Vidimus, quantis auctoribus & vindicibus eorum

sibi contrarias & toto genere disiunctas efficere valeat, verbi gratia, vt vnum idemque corpus

rum stet sententia, qui omnem ab aeternitate successionem remouent: nunc eorum etiam coouenit aliqnos indicare, qui se nihil peccare arbitrantur, si temporum differentias non abhorrete a natura aeternitatis statuant. Sociniani omnium hac de te durissime sentiunt, quotum dicta collegit IO. ADAM. SCHERZERVS in *Collegio Anti-Sociniano Disp. V. Thes. IV. p. 47. s.* quamquam & in hoc quidam sunt grege, qui cautius opinantur, oec ad eam, quae inter nos recepta est, sententiam accedere formidant. Modestius multo, qui *Remonstrantes* seu *Arminiani* appellantur. Namque hi, tametsi acute ac ingeniose in eos disputent, qui aeternitatem *fixam* esse volunt, in extrema tamen plerumque disputatione fatentur, quaestionem hanc esse valde subtilem, de qua in vtramque partem sine veritatis offensione sententiam dicere liceat. Totus est in aeternitate, quam *momentaneam* dicunt, oppugnanda SIMON EPISCOPIVS *Institut. theologic. Cap. IX. p. 287. s. Tom. I. Opp.* omneque prope ingenium in eo argumento effundit. Idem vero quum postea ad eamdem reuertitur quaestionem *Cap. XIV. p. 298. a.* his verbis dissertationem terminat: *Licet mihi facilius tutiusque esse id, quod diximus, videatur; tutissimum tamen omnium est, aeternitatem credere, & modum aeternitatis Deo relinquere & tempori, salua dissentientium pace & concordia.* At quid tamen opus erat tantum verborum in modo aeternitatis explicando consumere, si tutiorem illi viam & meliorem sequuntur, qui prorsus tacent hac de te? Confidentius paullo differunt STEPH. CVRCELLAEVS in *Institutione religionis Christianae Lib. II. Cap. III. p. 45. Opp.* & IO. CLERICVS *Ontologiae Cap. V, p. 352.* & *Biblioth. choisie Tom. V. p. 56. s.* At PHIL. LIMBORGIVS rursus *Theol. Christianae Lib. II. Cap. V. §. II. s. p. 56.* EPISCOPII vestigia premit, expositisque difficultatibus, quibus vtraque premitur sententia, *definire sese nolle, §. X. p. 57.* perhibet, *vtrum aeternitas fixa sit, an successiua, quum Scriptura nihil definiat.* Sunt tamen & alii, quibus nihil vel cum Socinianis commune est, qui aeternitatem successionis nesciam repudiant. Spernit eam PETR. GASSANDVS *Physices Lib. I. Cap. III. p. 17. Tom. I. Opp.* reiicit IO. TILLOTSONVS, vir eloquentia & ingenio maximus, *Vol. VII. Serm. XIII.* & *Vol. VI. Serm. VI.* cuius verba SAM. CLARCKIVS attulit *Demonstration de l' existence de Dieu Cap. VI. p. 65.* qui CLARCKIVS ipsemet non obscure indicat, ad eorum sese partes propendere, qui successionem in duratione infinita admittunt. PETR. BAYLIVS *Dictionaire histor. & crit. Tom. IV. voce Zabarella p. 2901. 2092.* multa aduersus eos commouet, qui BOETHII definitionem aeternitatis probant, non quidem vt certi statuat aliquid, sed vt more suo nihil sciri a nobis ostendat: in quibus id singulare est, quod Romani coetus dogma de conuersione panis & vini in corpus & sanguinem CHRISTI multo facilius comprehendi posse, quam definitionem hanc, pronuntiat. Plures vt nominem sententiae huius patronos, necesse non est.

Non is ego sum, qui me putem post tot viros ingenii praestantia nulli secundos noui aliquid & solidi de tam recondito argumento proferre posse: at quum propositum meum ita fieri velit, ingenue, quid, vtriusque partis rationibus diligenter expensis, in animum mihi venerit, aperiam. Neque tamen praetoris instar aut philosophi decernam, certa vt sint & fixa, quae dicturus sum, sed vt homo vnus e multis, qui probabilia coniectura sequitur, cogitata mea explicabo. (I.) Qui hanc controuersiam tractarunt, non mihi semper videntur satis constanter & perspicue, vt fit plerumque, quum de rebus a sensu remotis sermo est, animi sui sensa declarasse. Nescias interdum, vtrum de aeternitate in se & absolute spectata, an vero de aeternitate, quatenus ad Deum refertur, differant. EPISCOPIVS de aeternitate Dei clare loqui videtur. LIMBORGIVS vero: *Non quaerimus*, inquit, *de essentia Dei, sed de natura aeternitatis in abstracto consideratae. - - Nihil impedit, quo minus nos notionem aeternitatis in abstracto consideremus, cuius notio omnis inferre videtur successionem durationis; loc. citat. §. VII. p. 57.* Vereor, ne, si haec vera sunt, vniuersa haecce lis plus subtilitatis, quam veritatis habeat, & in pugnam postremo non de re ipsa, sed de viribus ingenii & animi nostri desinat. Similiter nescias interdum, vtrum successionem ratione nostri intelligant, qui licitum sibi ducunt esse, in aeternitate successionem collocare, an vero successionem ratione Dei. Sic enim saepenumero loquuntur, vt id sibi tantum velle videantur, tantam esse debilitatem animorum nostrorum, vt aeternitatem successionis omnis expertem complecti nullo modo valeant. Multum vero ad hanc quaestionem interest, vt hoc ante omnia expediatur: aeternitatem enim ad nos relatam successionem quodammodo habere, nemo forte in dubium reuocet. (II.) Si vocabula *successio*, *momentum*, *instans*, *punctum* ab hac controuersia abessent, multo minus illa, nisi fallor, obscuritatis & difficultatis haberet. Namque haec vocabula, quae a rebus finitis sumta sunt, quum ad res applicantur infinitas, perperam saepenumero accipiuntur sententiae differentium, quia in mentibus audientium notiones ea excitant rebus perfectis & aeternis parum consentaneas. Simulatque *successionis* mentio fit, talis statim *successio* mentibus nostris obuersatur, qualis est rerum conditarum & oculis nostris expositarum. Pari ratione, quum *spatium*, *punctum*, *instans*, *momentum* nominari audimus, earum statim rerum reminiscimur, quibus inter homines haec imponuntur vocabula. Ita vero fit, vt nonnumquam sententias iis tribuamus, quos vel audimus, vel legimus, a quibus illi multum auersi sunt. Namque hi, quum tanta sit linguarum inopia, vt nulla praesto sint nomina, quibus res a sensuum consuetudine abstractae commode queant exprimi, vocabula vsurpant rebus finitis & in oculos incurrentibus propria, quibus perfectiorem tamen & meliorem potestatem subiici volunt: nos vero consuetas nominum istorum notiones cum verbis eorum temere coniungimus: ex quo postea multi errores in disputando nascuntur. Certus ego sum, eos, qui aeternitatem cum successione concipiunt, vocabulum, *successio* sensu longe puriori sumere, atque vulgo sumitur. At qui aduersus eos dimicant, aut ignari huius rei, aut immemores, non secus agunt, ac si de eo vnice quaereretur, quod inter homines *successio* dicitur. Rursus, qui *punctum*,

corpus totum ſimul & integrum variis diſſitisque in locis adſit. Exempla quaedam afferre

ctum, *inſtans*, *momentum* aeternitatem vocant, multo melius ſentire ſuspicor, quam loquuntur: in quam me ſententiam reſponſiones induxerunt, quibus argumenta aduerſariorum diluunt. Namque has ſi accurate conſideremus, non id ſibi velle videntur proprie, aeternitatem nihil, quam *momentum* & *punctum* eſſe: quod ſi vellent, rem infinitam finitam eſſe ſtatuerent: ſed hoc tantum ſignificant, vti coniicio, reſpectu modi durationis, non autem ratione durationis ipſius, aeternitatem cum puncto vel momento comparari poſſe. Verbo, nihil aliud mihi dicere videntur, quam hoc: Quemadmodum in momento nulla eſt ſucceſſio, ita nec in aeternitate; tametſi non ignorem, multo plura ſibi dicere videri nonnullos huius generis. Certe plura ſi nos docere volunt, qui aeternitatem ſic, vti dixi, definiunt, equidem in illis nomen meum profitebor, qui ſe vim deſcriptionis huius plane negant aſſequi. Illi vero, qui contra ſententiam eorum veniunt, non ſecus orationem inſtituunt, ac ſi aduerſariis momentum & aeternitas vnum idemque videretur. Vellem igitur, abſtinere poſſent ab his aliisque eius notae vocabulis, quae perperam a plerisque intelliguntur, qui in enodanda quaeſtione hac elaborant: vellem maxime, *puncti* & *momenti* nomina prorſus ex ea exturbarentur; quippe quae nihil explicant, quod antea iam monui, ſed rem potius obſcurant. Minime vero omnium ferendi ſunt, quorum ſupra iam temeritatem caſtigaui, qui luculentam ſeſe attuliſſe opinantur aeternitatis definitionem, quando *punctum* eam vel *momentum* nuncupant, quum ipſi, ſi vrgeantur, fateri deinceps cogantur, neſcire ſeſe vim horum vocabulorum, quum ad aeternitatem accommodantur. Sed quum hoc minime ſpectandum ſit, forte, vt omnia eiuſmodi verba, quae ad irretiendos animos & in errorem inducendos multum valent, repudientur, cogitandum tamen ſemper erit ab illis, qui in haec certamina ſeſe immittunt, ordinarias poteſtates ab illis eſſe ſegregandas. (III.) Infiniti qui naturam ſemper ob oculos habent poſitam, illi non poſſunt non, ſi hanc notionem ſequi velint, intelligere, illis, qui ſucceſſionem ab aeternitate ſecluſam plane ac ſemotam volunt, veritatem multo magis fauere, quam reliquis, qui ſecus ſentiunt. Infinitum quod eſt, id ſtabile quoddam eſt, omni termino, origine ac initio vacans, ſimplex denique, continuum, indiuiduum & vnicum, in quo nil concretum, nil duplex, nil coagmentatum, nil copulatum: quare nec ſecerni vlla ratione, nec diuidi, nec diſcerpi, nec diſtrahi poteſt. Infinita igitur duratio ſeu aeternitas nullam in ſe admittat diuiſionem, neceſſe eſt, nullas habeat partes, nullam dimenſionem, nullis denique diſtinguatur momentis & differentiis. Idque ipſi non diffitentur interdum illi, qui aeternitatem *ſucceſſiuam* eſſe ſtatuunt, vtpote qui differentias temporum non in ipſo eſſe tempore, ſed in animis hominum, concedunt. Hoc autem ſi ita ſeſe habet, equidem neſcio, qua ratione aeternitas ordo momentorum ſibi ſuccedentium eſſe queat. Vbi nimirum nullae partes ſunt, ibi nullus poteſt eſſe vel ordo, vel ſucceſſio: vbi nulla proprie momenta ſunt, nullae temporum differentiae, ibi alterum ſequi alterum & excipi ab altero nullo modo poteſt. Quod humanae ac a Deo conditae res fluunt, labuntur, praetereunt ſenſim, id propter finitatem fit, qua circumſcriptae ſunt. Ergo infinitum, ſi flueret & paullatim laberetur, non eſſet infinitum, ſed finitatem adiunctam haberet. Metuo igitur, ne hac in quaeſtione idem viris eximiis eueniat, quod multis in rebus aliis contingere nobis ſolet, vt ea, quae in animis tantum noſtris aut ſenſibus ſunt, in ipſis eſſe rebus extra nos poſitis, nobis perſuadeamus. Nos quidem aeternitatem in certa ſpatia deſcribimus, variasque temporum in ea diuiſiones effingimus. Haec ſpatia, haſque diuiſiones quum cogitamus, exiſtimamus, eas in ipſa eſſe aeternitate, quum tamen in animis tantum noſtris ſint: quumque ipſimet, qui in tempore ſeu aeternitate verſamur, fluamus & ſenſim labamur, ideo ipſa nobis aeternitas fluere vna nobiſcum, labi ac praeterire videtur; quae tamen ſi flueret atque praeteriret, non eſſet aeternitas, ſed res terminis ſuis definita. Fingo mihi vaſtum & immenſum ſpatium, idque ſtabile prorſus & omni motu interiori vacuum: fingo, in hoc ſpatio magnum animantium ratione praeditorum numerum decurrere paullatim & ſenſim procedere. Ipſum ſpatium hoc prorſus eſt indiuiduum: at animalia tamen, quae in eo verſantur, menſurae illud in animo ſuo ſubiiciunt, terminosque cogitando varios & limites in eo figunt. Hi termini num ſunt in ipſo ſpatio? Nemo dixerit: caret enim partibus omnibus. Vbi ergo ſunt? In ipſa tantum animantium intelligentia. At nihilo tamen minus ea ſibi perſuadent, ac ſi, quae in animis ſuis deſignata habent, in ipſo re vera eſſent, cuius partem aliquam occupant, ſpatio. Spatium illud conſiſtit, nec vlla ratione cietur & concitatur. At haec animantia ideo, quia ipſamet locum mutant & proficiſcuntur, ſpatium vna ſecum pergere ac decurrere, ſine vlla cauſſa opinantur. Id ipſum nobis accidit, quoties immenſum illud temporis ſpatium intuemur, quod aeternitatem nominamus. Succeſſionem & ordinem, quem ipſimet in animis habemus noſtris, ad ipſam aeternitatem nec opinato transferimus, quodque ad nos tantum pertinet, id ad aeternitatem pertinere opinamur. Forte aliquis hac ratione non illuſtrari naturam aeternitatis dicet, ſed in perpetuis reconditam relinqui tenebris. Verum facilis erit reſponſio. Neque nos illi ſumus, quibus aeternitatis rationem aperire datum eſt: quod ſi nobis datum eſſet, homines non eſſemus, quorum ingenia finibus ſuis, iisque admodum anguſtis, continentur. Satis nobis ſit, dum hic viuimus, rerum ipſarum intelligere ac cognoſcere veritatem: modi vero inueſtigationem modice appetamus, nec homines eſſe nos obliuiscamur. Clare quidem cerno, nihil eſſe verius hoc ſcito: In eo, quod infinitum eſt, ordinem & ſucceſſionem concipere, id vero eſt infinitatem tollere: quomodo vero infinitum ſucceſſione vacans interius ſeſe habeat, id viros eruditos, vt me ignorare patiantur, rogo, quem vertigo neſcio quae velut inuadit, quoties voraginem illam attentius adſpicio. Quae de aeternitate in ſe ſpectata hic diximus, ea multo magis vera ſunt, ſi ad Deum ea referatur. Namque is, quum infinitus ſit, nullo plane modo ita poteſt in aeternitate eſſe, quemadmodum in tempore res ſunt ab eo factae & conditae. (IV.) Bona igitur quod fiat cum gratia eorum, quorum merita & eruditionem meas multum antecedere dotes fateor, putem, ad hanc litem

ferre nil impedit. Omnium fere Theologorum licet consensione firmatum sit, esse sanctitatem & iustitiam in Deo naturalem, nun desunt tamen, qui voluntatem Dei negant antecedenti quadam regula seu iustitiae norma dirigi, idque omne contendunt *ipso facto* sanctum & iustum fieri, quod modo diuino visum fuerit arbitrio decernere. Placet illis hoc supremam Dei maiestatem vocare, maximamque omnium in eo collocare perfectionem. Neque tamen quisquam ita est a ratione remotus, quin videat, haec duo inter se pugnare: *Esse aliquid* Φυσει *seu natura sua iustum & iniustum*, seu *naturalem esse in Deo sanctitatem*; &: *Voluntatem arbitriumque supremi Numinis, nulli adstrictum legi, vnam esse iusti & iniusti regulam.* Sunt in Theologis alii, qui hoc primum sanciunt: *Quidquid in Deo est, id Deus est*, seu ad diuinam naturam pertinet: hoc vero deinde praecepto freti, tantum Deo immutabilitatem, tamquam necessariam virtutem, attribuunt, vt non modo omnem in diuina natura libertatem voluntatis exstinguere, verum etiam omnem Deo vim *ad extra*, vt loquuntur, agendi, aut res illas animaduertendi & percipiendi, quae in orbe hoc paullatim fiunt & accidunt, adimere videantur. Et hi tamen ipsi, quos hae delectant sententiae, tam acerrimi sunt diuinae libertatis vindices, vt omnia praecipiant absolute a Deo decerni, & mero eius arbitratu sine vlla norma & regula fieri. Verum haec aliaque vitia, in quae imprudentes nonnulli incidunt ex diuinae sapientiae professoribus, nulli statim argumento esse debent, vniuersam Theologiam ingenii commentis & notionibus inter se pugnantibus absolui, nec habere quidquam, quod sanioris philosophi explorationem sustineat. Quot, quaeso, philosophi opiniones simul tuentur, quas nemo sanus iunxerit? Inde vero nemo vnus vmquam efficiet sapiens, totam philosophiam cumulum esse sententiarum inter se male cohaerentium, nec esse aliquid simpliciter verum vel falsum, sed, quod PROTAGORAM docuisse quondam accepimus, omnia, quae falsa vel vera dicuntur, ita nobis videri tantum & apparere.

§. XXVI.

tem terminandam non inutile fore, si aeternitas distinguatur in *aeternitatem in se spectatam* & *ad nos relatam*. *Aeternitas, si ad nos referatur*, non caret successione: nec enim tantae sunt animi nostri facultates, vt omni, quum de ea ratiocinamur, successionis notione animos nostros purgare queamus. Quod illi solent, qui nauigant, idem nos facimus. Illis terra recedere, fugere & abire videtur, naue fugiente & per fluctus properante, quum tamen quiescat illa, nec moueatur, nec vel ingeniosissimus, tametsi rem aliter se habere sciat, oculis suis & animo ita potest imperare, vt hoc sese errore liberet: nobis, qui volamus ipsimet & concitato cursu ad calcem vitae festinamus, aeternitas ipsa, qua nihil tamen est stabilius, immo ipse Deus labi nobiscum & festinare videtur. At *aeternitas in se spectata* omnem excludit successionem, omnem ordinem, omnem dimensionem, omnem partitionem respuit. Atque parum abest, quin illos, qui Deum immutabilem esse, immensum & infinitum acerrime tuentur, at vna tamen aeternitatem ordine & successione carere negant, hoc vnum sibi tantum velle putem, aeternitatem, si cum nostro contendatur ingenio, in succedentia sibi tempora & momenta non posse non distribui. (V.) Reliqua, quae de hoc afferuntur argumento, illis relinquo, a quibus profecta sunt. Scire mihi sufficit, stabilem esse Dei essentiam & aeternitatem: quae de modo huius stabilitatis subtiliter magis, quam dilucide, disseruntur, parum mihi perspecta esse lubens fino. BOETHII definitio aeternitatis plus habet audaciae, quam perspicuitatis: atque dudum est, quod magnis ea viris displicuit, qui ceteroquin idem, quod nos, de aeternitate sentiunt. *Punctum* & *momentum* qui statuunt aeternitatem esse, illi viderint, quomodo finitionem suam rite declarent, & ab aduersariorum argumentis vindiceor. Mihi constitutum est, hanc loquendi rationem aliis relinquere, ne satis spinosum per se argumentum in nouas conicere salebras, verboque obscuro rem in primis reconditam & comprehensu difficillimam implicare magis, quam explicare videar. Denique, quod, *aeternitatem totam coëxsistere singulis rebus & omnibus temporum differentiis*, doctores multi post Scholasticos asseuerant, id, quia mihi plane repugnans videtur, vt recipiar, ab animo meo non impetro. Modum stabilitatis, quae aeternitati propria est, illis verbis exponere conantur viri doctissimi: ego vero, hunc modum incognitum mihi prorsus esse, non possum, quin ingenue fatear. Putem, multo esse gloriosius, ignorantiam suam profiteri, quam verbis, quorum vim & sententiam nemo vnus assequitur, magnam sapientiam prae se ferre. Hoc vnum mihi perspicuum est & omni vacans controuersia: Successio & ordo, qui nobis in aeternitate videtur esse, non est in aeternitate ipsa, sed in animo tantum nostro: quemadmodum colores non in rebus proprie sunt, quas conspicimus, sed in oculis nostris. Hoc igitur contentus sum. Plura qui sibi ait esse hac de re aperta, illi scientiam, quam sibi arrogat, non inuideo: rursus vero ab eo postulo, ne meam mihi modestiam inuideat. Haec habui, quae de natura infiniti ad inueniendam & illustrandam CUDWORTHI sententiam dissererem: in quibus si peccaui forsitan, quod fieri potuit, aut verbis parum idoneis animi mei sententiam exposui, cogitent velim secum aequi lectores, de re omnium, quae sub nostram cadunt intelligentiam retrusissima & difficillima orationem hic institutam esse. Aliis quid eueniat, quum de infinito cogitant, nescio: mihi vero diligenter aeternitatem commentanti idem vsu venire sentio, quod illis, qui acriter solem oculis intuentur. Vt adspectum hi amittunt omnino, & oculos valde conturbatos inde referunt; ita mihi meotis acies hebescit: & ob eam caussam contemplandi diligentiam amitto.

§. XXVI.

Certum est: illud, quod contradictionem inuoluit, nihil esse. At Athei hoc decreto abutuntur.

His explicatis, paullo propius congrediemur. Certum est, per ipsam rerum naturam fieri nullo modo posse, vt exsistat aliquid, quod sibimet ipsi repugnat. Quam obrem, quidquid demonstrare nobis licet ex rebus toto genere disiunctis & discordibus conflat[illegible]m & compositum esse, id nullum sit & nihilum, necesse est. At hac tamen reg[illegible]la non raro hominum abutitur leuitas. Sunt enim, qui continuo il[illegible]d fieri nôn posse, & intolerabili absurditate laborare clamant, quod coeca ipsorum mens & debilis non complectitur ratio. Homines, verbi caussa, a Deo auersi, qui materia vniuersam rerum naturam contineri sibi persuadent, quoniam tam obe[illegible]so sunt inge[illegible]io, vt esse naturas quasdam a corpore secretas nullo modo capiant, continuo, quae de naturis eiusmodi praedicantur, incredibilia esse ac inter se pugnantia, decernunt. Censent enim, si dicas: *natura corporis expers*, id idem esse, ac si diceres: *corpus* (1) *corpore vacuum.* Itaque quum diuini iuris consultos Deum audiunt praecipere naturam esse omnis corporeae concretionis expertem, rident statim, atque tradi existimant aliquid, quod omnis auersetur ratio. Videamus, quemadmodum nuperus quidam scriptor hac de re (2) disserat: *Vniuersum, id est, tota rerum omnium moles, corporea est, id est, corpus. Iam singulae partes corporis corpus sunt, & idcirco quaelibet pars vniuersi corpus est, & quodcunque corpus non est, id nec pars eius est: quumque, praeter vniuersum, nihil sit, consequens est, id nihil esse, quod eius pars non est. Spiritus igitur quum appellantur incorporei, hoc vocabulum tantum honoris est. Maiori vero cum pietate idem nomen Deo ipsi potest tribui; quem quum nominare volumus, non spectamus, quodnam attributum optime naturam eius exprimat, quae incomprehensibilis est, verum id vnice consideramus, quod aptissime desiderium nostrum indicat honorandi eum.* Hic vocem *incorporeus* nomen quoddam honoris caussa inuentum esse perhibet, id est, exprimi eo verbo tantum reuerentiam illam, quae mentes obsideat mortalium, nihil vero reapse eo significari, nec, quae ei vere respondeat, naturam vllam exstare: naturam enim corpore vacuam rem esse ex binis rebus aeque contrariis compositam, vt *nihil* sunt & *aliquid.* Nihilo tamen minus haec disiunctio non in re ipsa, verum in humanarum tantum mentium infirmitate ac coecitate latet. Esse enim, praeter corpora, naturas alias, si modo veram propriamque corporis notionem arcte teneamus, certissimis extra dubitationem ponere licet a[illegible]mentis. Verum quum non illi tantum, quibus Deus odio est, hoc mentis cum morbo conflictantur, vt, praeter corpus & materiam, intelligere aliquid & ingenio consequi nulla ratione valeant, verum etiam inter eos, qui Deum esse fatentur, non desint, quos eadem vexat scabies, quique propterea corporeum sibi Numen fingunt, hoc quidem nunc dimittam. Exponam potius nuperi cuiusdam auctoris

(1) *Vacuum*) Ita diserte praecipit THOM. HOBBESIVS *Leuiathan. Cap. XXXIV. p. 183. Corpus*, inquit, *& substantia idem significant: & proinde vox composita* substantia incorporea *est insignificans, aeque ac si quis diceret*, corpus incorporeum. Conf. *Cap. XII. p. 56.* & *Cap. XLV. p. 327.*

(2) *Disserat*) Fidelissime hic & ad verbum paene Latine expressi, quae apud CVDWORTHVM Anglice leguntur. Etenim in omnibus, quae mihi lecta sunt, puto vero, lecta mihi esse omnia, quae momenti sunt alicuius, HOBBESII scriptis talem mihi locum indagare non licuit, qui his verbis accurate responderet. More suo sententiam, non voces, hic retulisse hominis CVDWORTHVS videtur. Fuisse autem hanc HOBBESIO sententiam, cum ex aliis quibusdam librorum eius locis apparet, tum maxime ex *Leuiathanis Cap. XXXIV.* in quo multa leguntur plane illis similia, quae hic afferuntur. Sic nempe disserit *p. 183. Corpus significat vniuersaliter id, quod locum aliqu[illegible] im[illegible]et sine [illegible]ompat nec dependet (vt lo[illegible]us ipse) ab imaginatione nostra, sed pars est realis eius, quod vocamus vniuersum. Vniuersum enim quum sit corporum omnium aggregatum, nullam habet partem, quae non sit etiam corpus: neque dicitur proprie corpus, quod non sit totius vniuersi aliqua pars.* Quibus dictis, ad vocabulum *spiritus* ex sententia sua declarandum progreditur: cuius postquam recensuerat notiones aliquot, ex sacris litteris, parum licet scienter, [illegible]tas, si[illegible] *p. 184.* d[illegible]erere pergit: *Vocabuli spiritus significationes in scripturis sacris alias non [illegible]uenio. Siquidem ergo scripturae loco alicui nulla harum significationum sufficere potest, [illegible] ille intellectum nostrum [illegible]uperare existimandus [illegible] Nec mirum: quum natura Dei incomprehensibilis sit, & nomina ei attribuenda sunt non [illegible] ad naturam eius, quam ad honorem, quem [illegible] exhibere debemus, congruentia. C[illegible]p. XII. [illegible]6.* alia quaedam leguntur, quae eamdem f[illegible] continent sententiam: *Deum* (quidam) *[illegible] spiritum incorporeum dixerunt, fortasse non [illegible], vt naturam diuinam per ea verba comprehenderent, sed ex intentione pia De[illegible] aliquo honorandi, quod corporum vi[illegible] crassitudinem omnem a Deo remouerent.*

auctoris verbis, cuius generis repugnantes illae ſententiae ſint, quibus illi, qui Deum eſſe nolunt, vniuerſam Theologiam contaminatam eſſe aſſeuerant. Credere igitur, verbi gratia, nos aiunt perabſurde Deum *res percipere ſenſibus ſubiectas ſine vllo ſenſuum organo, ſapereque ac intelligere ſine cerebro. Pii viri,* (3) *ait, honoris cauſſa Deo attribuunt nomina, quae inter homines honorifica ſciunt putari, viſum, auditum, voluntatem, cognitionem, iuſtitiam, ſapientiam &c. Priuant vero iidem Deum miſeris illis rebus, ſine quibus homunciones nos iſtas facultates nec habemus, nec vel intelligere poſſumus, vt oculis, auribus, cerebro, & reliquis organis. Atque hoc non male. Quum vero de Dei actionibus philoſophice diſputant, tum rurſus non ſecus diſputationem inſtituunt, ac ſi Deus reapſe his facultatibus eſſet praeditus. Hoc autem perperam fit: atque haec ratio eſt, cur in*

(3) *Ait*) Accurate iterum hic verti, quae a CVDWORTHO non ſecus recitantur, ac ſi eſſent ipſa verba HOBBESII. Repetendum vero hic rurſus eſt, quod paullo ante monui, orationem hanc nuſquam ita ſcriptam in HOBBESII libris legi, ſed a doctiſſimo viro ex variis eorum locis congeſtam & contextam eſſe. Quid? quod in ea quaedam mihi videntur eſſe, quae citius conſectaria ex HOBBESII decretis deriuata, quam ipſa, quae verbis expreſſit, ſcita eius & praecepta dixeris. Afferam ego praecipuos, ex quibus orationem hanc compoſitam video, philoſophi Angli locos, de ſententia vt eius tanto conſtet omnibus certius. In *Elementis de ciue Cap. XV. §. XIV. p. 118.* ita diſſerit. *Quando Deo attribuimus viſionem & ceteros ſenſuum actus, vel ſcientiam & intellectum, quae in nobis nihil aliud ſunt, quam ſuſcitatus a rebus externis organa prementibus animi tumultus, non eſt putandum, aliquid tale accidere Deo: ſignum enim eſt potentiae ab alio dependentis, id quod non eſt beatiſſimum. Illum igitur, qui nolit attribuere Deo alia nomina, quam iubet ratio, oportet vti nominibus, quae vel negatiua ſunt, vt* infinitus, aeternus, incomprehenſibilis, *vel ſuperlatiua, vt* optimus, maximus, fortiſſimus, *&c. vel indefinita, vt* bonus, iuſtus, fortis, creator, rex, *& ſimilia, eo ſenſu, vt non velimus, quid ſit, dicere, (quod eſſet eum limitibus noſtrae phantaſiae circumſcribere) ſed propriam admirationem & obedientiam confiteri, quod humilitatis eſt & proprium animi honorantis, quantum poteſt. Vnicum enim ratio dictat naturae ſignificatiuum Dei nomen,* exiſtens, *ſiue ſimpliciter,* quod eſt, *vnumque relationis ad nos, nempe* Deus, *quo continetur & rex & dominus & pater.* His ſimilia plane ſunt, quae in *Leuiathane Cap. XXXI. p. 170.* litteris mandauit: *Qui Deum videre, ſentire, ſcire, intelligere dicunt, (quae facultates in hominibus nihil aliud ſunt, quam animi ab agentibus externis per corporis humani partes organicas excitatus tumultus) niſi per ea verba intelligant diuinam & incomprehenſibilem potentiam, Deum non honorant. Is, qui Deo attribuere nomen nullum vellet, niſi quod naturali rationi conforme ſit, nominibus vti debet vel negatiuis,* infinitus, aeternus, incomprehenſibilis: *vel ſuperlatiuis, vt* altiſſimus, maximus: *vel indefinitis, vt* bonus, iuſtus, ſanctus, creator, *idque eo ſenſu, vt non velit declarare, quid ſit Deus, ſed quantum ipſum admiramur & veneramur nos. Vnicum enim naturae ſuae nomen habet: EST.* Interiectis nonnullis, ita pergit *p. 171. De natura autem diuina diſputare, honori Deo debito contrarium eſt: ſupponitur enim, de regno Dei nihil ſciri poſſe, niſi per rationem naturalem, id eſt, per principia phyſica, quae tantum abeſt, vt naturam diuinam patefaciant, vt ne noſtram quidem aut vniuſquam rei minimae naturam nos docere poſſint. In attributis ergo diuinis reſpiciendum non eſt ad definitiones vocabulorum, ſed ad, quam ſignificant, honoris intentionem.* His poſterioribus affinia ſunt, quae in *Elementis de ciue Cap. XV. p. 118. 119.* excidere ſibi paſſus eſt: *Non eſt diſputandum de diuina natura. Suppoſitum enim eſt, in regno Dei naturali ſola ratione omnia inquiri, hoc eſt, ex principiis ſcientiae naturalis. His autem tantum abeſt, vt ſciamus naturam Dei, vt ne quid in noſtri corporis aut cuiuſque creaturae proprietates ſatis aſſequi poſſimus. Ex huiuſmodi igitur diſputationibus nihil prouenit, praeterquam quod ad modulum conceptionum noſtrarum nomina diuinae maieſtati temere imponantur. Ex Libro de homine Cap. XIV. §. IV. p. 78.* ſequentia huc optimo iure referas: *In his autem diſputationibus* (de religione) *dum ſcientiam quaerimus earum rerum, quae ſub ſcientiam non cadunt, fidem in Deum, quantum in nobis eſt, deſtruimus. Poſita enim ſcientia, tollitur fides, ſicut, poſita fruitione, tollitur ſpes. - - Quaeſtiones ergo de natura Dei, naturae conditoris, nimis curioſae ſunt, nec operibus pietatis accenſendae: & qui diſputant de Deo, non tam Deo fidem, (cui iam omnes credunt) quam ſibimet ipſis conciliare cupiunt.* Neque omitti debent, quae *Leuiathanis Cap. III. p. 12.* leguntur: *Nomen Dei non vſurpatur, vt illum concipiamus, (eſt enim incomprehenſibilis, & magnitudo potentiaque eius inconceptibilis) ſed vt honoremus.* Ad extremam partem eorum, quae hic a CVDWORTHO adſcribuntur HOBBESIO, illuſtrandam inter alia haec pertinent, quae in *Elementis de ciue Cap. XV. §. XVII. p. 121.* exſtant: *Concludi itaque poteſt, legum naturalium, tam ſacrarum, quam ſaecularium, regnante Deo per ſolam naturam, interpretationem dependere ab auctoritate ciuitatis, hoc eſt, eius hominis vel curiae, cui conceſſum eſt ſummam ciuitatis imperium, & Deum, quidquid imperat, per eius vocem imperare: & e conuerſo, quod ab iis imperatur & circa modum honorandi Deum, & circa ſaecularia, imperari a Deo.* Plura huius generis proferre dicta, nihil opus eſt. Eſſe in his omnibus multum veneni reconditum, neque aliud fuiſſe Malmesburienſi philoſopho conſilium, quam ipſis religionis fundamentis vim & iniuriam afferre, teſtatiſſimum eſſe arbitror. Num vero aeque luculenter pateat ex illis, HOBBESIVM riſiſſe Theologos, quod Deum ſine oculis percipere, ſine cerebro ſapere ac cognoſcere dicerent, atque hanc ſententiam in repugnantibus illis numeraſſe opinionibus, quibus vniuerſa deformata ſit hodie Theologia, id quidem eſt quod me dubitare ingenue profiteor. Idem neſcio, an longior interpretatio ſententiae HOBBESII, quam ſubiicit vir doctiſſimus, omni ex parte recte ſeſe habeat, & cum mente illius congruat. Praeter Deum enim, nemo eſt, cui ſine erroris formidine conceſſum ſit, de cogitationibus aliorum iudicare.

in tot difficultates delabantur. Disputandum nobis non est de natura Dei, quae philosophiae nostrae subiici nullo modo potest. Vera religio in eo consistit, vt obedientiam legatis Christi praestemus, & tantum Deo honoris, siue actiones eius spectentur, siue virtutes, tribuamus, quantum vnusquisque horum legatorum in ea, cui praeest, prouincia praecipit. Ab his si quis cuncta remoueat inuolucra, vera videtur haec esse viri huius sententia: Deum inter res, de quibus philosophari licet, non esse referendum: licet vero de omnibus illis rebus philosophari, quae exsistunt re vera: quam quidem sententiam hoc, quod (4) alio loco tulit, pronuntiatum confirmat: *Religio non est philosophia, sed lex:* Diuinam naturam reapse non exsistere, neque coelum aut terram ab ea incoli & habitari; verum, sicut omnes genios & mentes, ita Deum incolam esse tantum humani cerebri, id est, simulacrum quoddam, quod metus & imaginatio effinxerit, aut calliditas construxerit eorum, a quibus ciuitates conditae sunt. Quare sapientis esse, sine vlla formidine ac dubitatione tantum Deo virtutis & perfectionis attribuere, quantum vniuscuiusque rei publicae ciuiles leges iubeant, nil autem amplius. Viris ceterum, qui nasum habeant & ingenium, obscurum esse nullo modo posse, vniuersum istud religionis studium ad speciem vnice & externam pompam institutum esse, virtutesque, quas in Deo esse plerique existimant, neque verum aliquid, neque falsum, id est, nihil significare, signaque tantum esse venerationis & reuerentiae, qua in illam ferri soleant homines naturam, quam timor & metus vnice produxit: quibus vero verbis & notis reuerentia haec testanda sit; id ciuili lege sancitum esse. Ergo si Deum adspicere omnia dicas, & oculis tamen carere, audire cuncta, nec auribus tamen esse instructum, sapere & intelligere at cerebro tamen vacare, huiusque generis alia si de Deo tibi placeat affirmare, nil quidem peccabis, modo haec teneas vocabula ad honorem & reuerentiam testandam vnice inuenta esse. Sin autem, rationis & veritatis voce neglecta, longius meditando adscendere cupias, si voces honoris caussa excogitatas veritatis multum habere, & virtutum verarum esse nomina tibi persuadeas, si verbis his, non secus ac primis initiis & fundamentis, vtaris ad verum inuestigandum falsumque refellendum, si disputationem de ipsis rebus instituas, quarum illa signa videntur esse, paucis, si naturam eiusmodi diuinam re vera putes in orbe versari, in quam vere ista conueniant vocabula, tum vehementer a recta ratione aberrabis, & in captiones temet ipsum induces, ex quibus eluctari nullo tibi modo liceat. Serio nimirum & grauiter contendere, Deum omnia, quae geruntur in orbe, intueri, neque tamen oculis valere, audire vniuersa, & auribus tamen captum esse, denique sapientia & intelligentia summa gaudere, neque cerebro instructum esse, id vero idem est, quod nugas agere, delirare, resque tales oratione coniungere, quas nulla sociare vis ingenii potest. Ad summam, religionem & Theologiam, quae lege tantum & ingenii viribus continetur, si conuertas in philosophiam, tum nihil, quam aceruum habebis opinionum & nominum, in quibus nec veritas, nec vis vlla, nec denique sensus inest. Hae sunt illae, quarum homines religionibus inimici Theologiam incusant, ineptiae ac nugae: sic eos secum ipsis pugnare, & res toto genere diuersas coagmentare, probare student. Omnia vero haec ex eo manant vnice, quod mentibus laborant incredibili caligine, stupore ac inscitia penitus oppressis & occupatis. Neque aliunde nata est haec ipsorum cognitionis & intelligentiae (1) definitio: *Scientia & cognitio nihil aliud sunt, quam animi ab agentibus externis per corporis humani partes organicas excitatus tumultus. O vos dementes in populo, quando tandem intelligetis? O vos stulti, quando tandem sapietis? Qui plantauit aurem,* (hominumque animis facultatem dedit eius ope audiendi) *isne ipse* (tametsi auribus non sit instructus) *non audiat? Qui construxit oculum,* (hominisque animo vim dedit eo, tamquam instrumento, ad videndum vtendi) *isne ipse* (tametsi oculos non habeat) *non videat?* Denique, *qui hominem cognitionem docuit,* (atque, praeter cerebrum, animum ipsi dedit rationis participem) *nonne is etiam* (quamquam cerebri expers sit) *intelligat & cognoscat?*

§. XXVII.

(4) *Alio loco*) *Libro de homine Cap. XIV. p. 78. Si religio,* inquit ibi HOBBESIVS, (*praeter eam, quae consisti[illegible] in pietate naturali*) *ab hominibus priuatis non dependeat, tunc [illegible]cessarium est,* (*cessantibus iam dudum mira[illegible] depe[illegible]eat*) *a legibus ciuitati[illegible]. Religio itaque philosophia non est, sed in omni ciuitate lex: & propterea non disputanda est, sed implenda.*

(1) *Definitio*) Exstat ea *Leuiathan. Cap. XXXI.* [illegible]o. & in *Elementis de ciue Cap. XV. §. XIV.* p. 118.

§. XXVII.

Certum est, nullam ex ideis, quas simplices esse nouimus, qualis est trianguli, quadrati, sphaerae, cubi, contrarium aliquid & repugnans continere posse. Multo vero minus naturae perfectissimae, id est, Dei notio, quippe quae ceteris omnibus longe est simplicior, hoc esse vitio potest infecta. Ita quidem est: simplex naturae perfectissimae notio multas ambitu suo arcet & continet virtutes: quam propter caussam notio Dei, si euoluatur accuratius, composita certa ratione videtur esse, seu ex rebus variis collecta & coagmentata. Atque res hae si eius essent indolis, vt altera tolleret & conuerteret alteram, tota ista notio sonus tantum & inane vocabulum esset. Fingamus, hanc ab aliquo definitionem afferri: *Triangulum planum est, cuius tres anguli duobus rectis maiores sunt;* & statim apparebit, nullam & futilem hanc esse definitionem. Etenim sibimet ipsa repugnat idque tollit rursus, quod antea posuit. Verum omnes germanas virtutes Dei, ex quibus tota eius componitur notio & descriptio, aeque facile nobis ac fortiter demonstrare licet, ad naturam rei perfectissimae pertinere, atque probare nobis integrum est, proprietates trianguli seu quadrati illis figuris conuenire, quibus haec nomina imponuntur. Quocirca fieri nullo modo potest, vt virtutes illae vel ipsi naturae diuinae contrariae sint, vel inter se pugnent. Quaecumque enim in vno tertio conueniunt, ea inter se quoque conueniant, necesse est. Amplius aliquid addo. Omnes germanae Dei proprietates, id est, omnes illae virtutes, quas certo cognoscimus ad rei perfectissimae naturam pertinere, non modo non aduersantur sibi mutuo, sed etiam vinculo indissolubili ita inter se connexae sunt, vt arte nulla diuelli & separari queant. Quis enim, obsecro, sanus exsistere credat naturam aliquam, in qua nihil sit, praeter infinitam sapientiam, exsistere rursus aliam potentiae infinitae vnice compotem, aliam denique nulla re, nisi tempore, infinitam, seu aeternam? Quis e contrario non intelligit, necesse omnino esse, vt eadem illa natura, quae interminata valet sapientia, infinita quoque sit potentia & duratione instructa? & *vice versa*. Quidquid nimirum re vna & virtute infinitum est, id non potest non omnes omnino comprehendere in se & continere virtutes. Concludamus igitur, omnia, quae vere Deo propria sunt, non modo non dissidere inter se, sed etiam dirimi nulla ratione posse aut distrahi: neque notionem & definitionem Dei, quae vulgo traditur, vel rerum repugnantium, vel etiam sine necessitate coniunctarum & copulatarum indigestam molem vlli sapienti & integro iudici videri posse.

Germanae Dei perfectiones non pugnant inter se.

§. XXVIII.

Quotquot summi Numinis nominantur virtutes, totidem, si rite cuncta expendamus, vnius eiusdemque simplicissimae & perfectissimae naturae notiones imperfectae & particulares proferuntur. Animus enim noster quum tanta laboret imbecillitate, vt eiusmodi naturam simul complecti & comprehendere nequeat, particulatim eam contemplari & explorare cogitur. Quamobrem omnes istae proprietates diuinae, tametsi variae nobis videantur ac multae, reapse tamen vnum idemque sunt: non secus atque solis lux, vna licet sit & simplicissima, tamen, si nubes quaedam intercedat humida, radiosque eius frangat & reflectat, oculis nostris iridis habere speciem videtur variis distinctae coloribus. Vehementer igitur errant, qui proprietates diuinas, quas in se contrarias & nullo modo colligandas statuunt, ab humano ingenio, reluctante sana ratione, coactas esse in vnum, clamant. Falluntur, qui vana eas tantum esse nomina sciscunt honoris caussa excogitata, aut signa mentium, quas religiosus quidam horror inuaserit, atque, vt verbis venerationem suam erga id, quod metuunt, declararent, impulerit; eaque de caussa negant, esse naturam quamdam, quae illis vocabulis respondeat, & in qua re vera insint ista omnia. Falluntur denique, qui definitionem Dei queruntur arbitrariam esse vanarum notionum & rerum collectionem, quas nulla iungere nos necessitas iusserit, quum minime cohaereant inter se. Certe Dei notio non est res quaedam commentitia, quam facultas imaginandi, qua valet noster animus, vnice procreauit, verum notio naturalis & simplicissima, in qua nihil concreti est & compositi. Nihil ei notioni hominis arbitrium & voluntas addere, nihil vicissim demere

Omnes Dei virtutes sunt rationes inadaequatae vnius naturae perfectissimae.

 potest

potest & detrahere. Sed hoc tamen non impedit, quo minus humana ratio, quae multis modis distat a perfectione, multifaria eam ratione intueatur & concipiat. Quemadmodum enim is, cui notum est in vniuersum, qualis sit illa figura, quae triangulum planum dicitur, non hoc ideo etiam continuo nouit, id eius figurae esse proprium, vt tres habeat angulos binis rectis aequales: neque is, in cuius animo inest notio trianguli rectis angulis praediti, idcirco intelligit continuo, quadratum inferius aequale quadratis esse vtriusque lateris: ita nec is, qui notionem naturae perfectissimae generatim habet perspectam, ob eam caussam omnia simul habet statim cognita, quae illius conclusa & comprehensa sunt notione. Taceo, fieri facile posse, id quod iam planum quodammodo fecimus, vt homines in absolutissimarum perfectionum numero quaedam collocent, quae hoc nomine minime digna sunt.

§. XXIX.

Non igitur attributa Dei vocabula tantum sunt honoris.

Iam impia cohors, quantum velit, disputet, vnde pugna ista nata sit, quam sibi temere in notione Dei & inter virtutes eius cernere videtur. Dicat licet, metum aut amentiam hominum attonitorum & religionis p[illegible]ento perculsorum omnis huius mali originem & initium esse: hac enim caussa adductos fuisse plurimos, aiunt, vt, quae modo fingi possunt, honoris, reuerentiae & venerationis vocabula, veritate licet, ratione ac sensu plane vacua, congererent & inter se colligarent. Statuant denique, rei publicae firmandae caussa multa huius generis a callidis & versutis hominibus excogitata esse. Nos haec omnia iam labefactauimus, aut potius funditus euertimus. Ostendimus enim, in germana Dei definitione nihil omnino esse, praeter id, quod ratio intelligit in naturam rei perfectissimae conuenire, neque magis quemquam ei addere aliquid vel demere posse, quam notioni trianguli aut quadratae figurae detrahi aliquid a quoquam aut adiici potest. Ex quo quidem sine controuersia efficitur, fieri nulla ratione posse, vt definitio summi Numinis contineat arbitrarium aliquid aut semet ipsum interimens, contra veras eius proprietates aeterna niti veritate, neque humanorum animorum commotiones, interiorem nimirum pietatem, religionem & metum, vnice significare, sed rei ipsius, de qua praedicantur, naturam & indolem ante oculos ponere. Quae quum ita sese habeant, quo loco sint habenda, constat, quae nuperus quidam summae impietatis defensor de illis scripta reliquit, qui ex Dei virtutibus naturam eius indagare, & ratiocinatione consequi student: (1) *Qui de natura Dei ex his attributis honoris philosophice disputare vel ratiocinari audent, hi in ipso statim disputationis exordio omnem amittunt perspicientiam, neque sibi cauere possunt, quo minus ex vno errore in alterum sine omni fine ac modo delabantur. Idem nempe illis euenit, quod homini caerimoniarum aulicarum ignaro, qui, dum viros adit in magna dignitate positos, in ipso statim cubiculi limine cespitat, lapsum vero quum impedire studet, pallium imprudens dimittit, pallium dum recuperare nititur, pileum sibi manu patitur excidere, istoque modo vitia semper vitiis emendat, vt, qui praesentes sunt, conturbationem eius moresque parum decentes facillime perspiciant.* Non haec quidem in se spectata ratione prorsus carent & ingenio. Verum si ad diuiniorem sapientiam germanasque Dei virtutes accommodantur, tum omnem statim veritatem & speciem amittunt. Interea fuisse tamen haud inficiamur homines, quos aut superstitio decepit, aut adulandi studium induxit (*stulti* enim *adulatores Dei* ab (2) HIERONYMO vocantur, qui sic animo affecti sunt) vt nonnumquam Deo attribuerent, quae ab eius natura plane abhorrent; quumque sibi honestare supremum Numen, maiestatemque & gloriam eius extollere viderentur, summa illud contumelia afficerent; in quo illi haerent sigillatim vitio, qui in naturam eum conuertunt nec amabilem, neque votis & studiis mortalium dignam.

§. XXX.

(1) *Qui de natura)* His de verbis HOBBESII vide, quae supra dixi ad *Cap. II. §. IV.*

(2) *Hieronymo)* Verba hic designat HIERONYMI satis nota, quae *Comm. in Habacuc Lib. I. p. 148. Tom. VI. Op.* exstant: *absurdum est, ad hoc Dei deducere maiestatem, vt sciat per momenta singula, quod nascantur culices, quotue moriantur, quae cimicum & pulicum & muscarum in terra sit multitudo, quanti pisces in aqua natent, & qui de minoribus [illegible]orum praedae cedere debeant. Non simus TAM FATVI ADVLATORES DEI, vt dum potentiam eius etiam ad ima detrahimus, in nos ipsos iniuriosi simus, eam rationabilium, quam irrationabilium, prouidentiam esse dicentes.*

§. XXX.

Nihil vero prius & antiquius esse debet Dei ac religionis aduersariis, si caussam suàm custodire volunt, quam vt nobis explicent, vnde communis illa humani generis opinio de Deo nata sit. Constat enim, hac omnes homines opinione imbutos esse, existere Deum: constat etiam, omnes, quocunque demum vel loco vel tempore viuant, ad pietatem aduersus Deum suscipiendam valde procliues esse: Quod si enim nullus est in rerum natura Deus, vnde illud est, quod omnes habere Deum volunt? Igitur in hoc etiam postrema huius generis cura versatur, vt hanc hominum opinionem partim ex metu, cui caussarum iungere solent ignorantiam, fluxisse doceant, partim ex legislatorum & eorum, qui ciuitates condiderunt, versutia, quos quippe religione stabilita melius in officio ciues contineri posse, perspexisse narrant, mentibus eam hominum instillatam esse demonstrent. Hic ego primum plane ac perspicue nefarii generis sententiam proponam: deinde, quo argumentum illud, quod ab humani generis concordi consensione ducitur ad probandum, esse Deum, virtuti suae restituam, quam stulta sint & imbecilla, quae disputantur ab illis, docebo.

Athei tres caussas religionis afferunt.

§. XXXI.

Primum igitur, qui Deum ipsum oppugnant, obseruare iubent nos, homines, quod natura imbecillos & infirmos esse sese sentiant, perpetuis curis & sollicitudinibus noctes atque dies exedi, atque rerum futurarum exspectatione, fortunaeque prosperae & aduersae vel spe vel metu misere semper excruciari. Hos autem angores aiunt inducere homines, vt res sibi fingant animo horribiles & formidolosissimas, multaque suspicentur aut credant esse, quae nusquam sunt: hac etiam formidine plena suspicionis, hac anxia rerum futurarum expectatione, qua animi pendere solcant mortalium, vnice fieri, vt spectrum sibi quoddam terribile ac tetrum comminiscantur, naturam ab oculis hominum remotam & intelligentiae participem, quae ad voluntatem & arbitrium suum faciat & componat omnia, quae eueniunt in vniuerso terrarum orbe, atque pro lubitu leges ferat ac dominetur hominibus. Huc vbi ventum est, ita pergunt ratiocinari, quorum referimus sententiam, immoderatusque pauor hominum terribile monstrum illud, quod nec in coelo, nec in terra, sed in cerebro tantum habitat hominum, sibimet ipsi procreauit, tum, quod ipsimet crearunt, id vehementer extimescunt, trementesque ac trepidantes rem, quam metus vnice genuit, tamquam si vere extra se exsisteret, in Dei loco colunt & venerantur. Quidquid igitur vocabulorum excogitare possunt ad reuerentiam & studium suum testandum, id in commentitiam illam naturam conferunt, omnesque anxii & solliciti vias modosque exquirunt placandi eam & sibi conciliandi. Ita ipsi homines in miserrimam sese seruitutem detrudunt, vitamque suam omni genere calamitatum, angorum & molestiarum replent.

Primam religionis caussam metum faciunt.

§. XXXII.

Huic anxiae rerum futurarum exspectationi ignorantiam caussarum plerumque solent addere, qui Deum negant esse, quo habeant, vnde humani generis ad religionem propensionem esse natam probabiliter demonstrare queant. Homines, ita disserunt, ipsa natura feruntur ad caussarum explorationem & indagationem. Nec modo, quid sibimet ipsis vel boni vel mali sit aliquando eventurum, curiose scrutantur, sed etiam, quibus de caussis fiant & eueniant, quae fieri & euenire vident in rerum natura, obscurum sibi esse nolunt. Atque haec tanta est in illis discendi cupiditas, vt, si caussas naturales & oculis patentes reperire nequeant, alias ipsimet fingant nec naturales, nec spectabiles. Tragicos nimirum plerique mortalium aemulantur poëtas: qui, si exitum inuenire fabulae difficile videant, Deum quemdam ex machina adducant. Sic ANAXAGORAM tradit (1) ARISTOTELES numquam in explicandis rerum originibus & caussis ad mentem seu intelligentiam quamdam, id est, ad Deum confugisse, nisi quum caussis aliis naturalibus & necessariis sese prorsus destitui intelligeret. Et hoc ipsum exemplum impia cohors in sua rapit commoda, contendens, ANA-

Alteram religionis caussam ignorantiam caussarum esse volunt.

(1) *Aristoteles*) *Metaphysic. Lib. I. Cap. IV. p. 267. Tom. IV. Opp.*

ANAXAGORAM hac vna re adductum fuisse, vt vnum Deum esse statueret, quod caussas rerum ignoraret. Nihil ergo mirum est, sic pergunt, quos hic introducimus loquentes, quod plerique omnes mortalium, quia caussas rerum, in primis earum, quae in rerum natura contingunt, nesciunt, metu atque curiositate sua naturali induci sese patiuntur, vt naturam quamdam fingant aeternam, in oculos non cadentem & infinite potentem, tamquam supremam rerum omnium caussam, atque in hac vna caussa praesidium & asylum ignorantiae suae constituant. Non nemo, qui non ita pridem impietatem scriptis propagauit, duo haec, ex quibus omnem manasse religionem arbitrantur hi homines, rerum nimirum futurarum metum, & caussarum ignorantiam curiositati adiunctam, his verbis coniuncte exposuit. (2) *Metus perpetuus, qui genus humanum in caussarum ignorantia, quasi in tenebris, comitatur, obiectum habet necessario aliquod. Quia ergo fortunarum suarum caussam aliam homines non vident, nihil est, quod accusare possunt, praeter potentiam aliquam & agentem inuisibilem. Atque hinc fortasse erat, quod veterum poëtarum aliqui Deos primos a timore factos esse dixerint.* Iisdem ex caussis natam esse statuunt popularem doctrinam de inferioris ordinis mentibus, supremi Numinis, tamquam maximae totius vniuersitatis animae & mentis, arbitrio & voluntati parentibus. Nam quae de spectris, visis & manibus feruntur, ea somnia sunt, vti putant, hominum, cernere sese, quae non vident, existimantium. Ad extremum bina haec fontem etiam addunt esse morbi illius, qui multos cruciat homines, vti res fortuito factas omnia & portenta esse censeant, totiusque eorum superstitionis, qui oracula, vaticinationes & diuinationes consectantur. Vnum enim omnis huius dementiae hoc esse fundamentum arbitrantur, quod temere ac stulte sibi persuadent homines, non naturae lege, sed intelligentis cuiusdam & sapientissimi Numinis nutu & imperio fieri & geri, quae fiunt in orbe, (3) omnia.

§. XXXIII.

Tertiam religionis caussam astutiam legumlatorum esse volunt.

Sed verentur tamen, qui hanc caussam agunt, ne haec duo nondum omne conficiant negotium, totamque illam rationem, quae vniuersum fere genus humanum animat, vt Deum esse credat facile, eumdemque reuereatur, aperiant. Itaque tertium nil dubitant fontem addere, calliditatem & astutiam eorum, qui ciuitates condiderunt, legesque imperitae rogarunt multitudini. Sapientes istos homines praeclare intellexisse, affirmant, si Deum esse putarent homines, & religionibus constricti viuerent, fore, vt multo facilius in officio erga magistratus continerentur, pacique & concordiae ciuili longe diligentius studerent. Vix enim aliquid ad coërcendos homines validius est, quam si certi sint, etiamsi aliquis poenas effugerit legibus constitutas, quae publica tantum vlciscuntur & aperta maleficia, nec raro eluduntur a facinorosis, diuinae tamen cuidam & potentissimae naturae, cui resisti nequeat, occultos legum violatores cum in hac vita, tum post fata poenas esse daturos exquisitissimas. Ergo, si his credas, prudenter & astute hominum pauorem & ignorantiam suam esse occasionem rati sunt, nec modo semina illa religionis, aut vitia potius naturae, quibus laborant mor-

(2) *Metus*) Haec verba sunt THOM. HOBBESII in *Leuiathane Cap. XII. p. 55. s.* Verum ipse vidit HOBBESIVS, iusto maiorem esse in his verbis, si nude ac simpliciter accipiantur, audaciam. Quamobrem, vt inuidiam declinaret, statum subiicit, nolle sese ea, nisi de religione & Diis veterum populorum ante natum Seruatorem, intelligi: summi enim & vnius Dei cognitionem non ex metu, sed ex contemplatione naturae rerum nasci. *Id quod*, ita statim pergit post ea verba, quae hic allata sunt, *de Diis* (id est, de multis ethnicorum Diis) *verum est. Agnitio vero vnici, aeterni, infiniti, omnipotentis Dei ab inuestigatione caussarum, virtutum operationumque corporum naturalium, quam a cura futuri temporis, facilius deriuari potuit. Nam qui ab effectu quocumque, quem viderit, ad caussam eius proximam ratiocinaretur & inde ad illius caussae caussam proximam procederet, & in caussarum deinceps ordinem profunde se immergeret, inueniret tandem (cum veterum philosophorum sanioribus) vnicum esse primum motorem, id est, vnicam & aeternam rerum omnium caussam, quam appellant omnes Deum atque hoc sine omni fortunarum suarum cogitatione, quarum sollicitudo & metum gignit, & ab inquisitione caussarum naturalium animum auertit, simulque Deorum fingendorum occasionem praebet, quot sunt fere, qui eos fingant.* Haec verum homo vafer & astutus ad odium tantum propulsandum, an vero ex animi dixerit sententia, soli Deo cognitum est. Vtrumque verum quo minus sit, nihil impedit.

(3) *Omnia*) In his quoque vir doctissimus ad ea intendit digitum, quae ab HOBBESIO *Libro de homine Cap. XIII. p. 78. s.* & *Leuiathanis Cap. XII. p. 56. s.* his de rebus satis audacter disputata sunt.

mor ales, sollicite souerunt, verum etiam, quae de geniis, daemonibus, miraculis, prod , oraculis & diuinationibus iam circumferri videbant inter populos nouis fabulis & narra nculis, quas publice laudari & commen dari curabant, confirmarunt & corroborarunt. Hunc nuperus quidam auctor religionem ita definiuit: (1) *Metus potentiarum inuisibilium, siue fictae illae sint, siue ab historiis acceptae sint publice, religio est, si publice acceptae non sint, superstitio.* Istam religionem, quam ita sapienter souerant & aluerant rerum publicarum auctores, quum iidem perspicerent consiliis suis & institutis perpetuo quodam praesidio & emolumento, numquam vero noxiam & aduersam sibi forę, ad hanc deinde summo studio curam incubuerunt, vt multitudini persuaderent, non a se prof s esse vel excogitatas, quas obseruari iussissent, leges: sibi id vnice muneris relictum e , vt Deorum iussa & mandata interpretarentur: nam quae legibus vetita essent, ea ipsis etiam Diis vehementer displicere: Deum non aliter mundum gubernare, quam per magistratus & summos imperantes, qui vices eius in orbe sustinerent, seu, vt recentioris cuiusdam (2) auctoris verbis vtar, *Deum nullum regnum in homines habere, nisi per eos, qui imperium tenent.* Habes itaque aliud inuentum eorum, qui Deum tolli volunt, cuius ope sese putant demonstrare posse, vnde incredibilis hominum propensio ad religionem & Dei cultum exstiterit. Religio, si hos audias, nihil est, quam callidum regum & imperatorum artificium: quo, qui populis praesunt, tamquam *arcano imperii*, vtuntur. Operam illi dant, vt populorum animi omnino metu summi Numinis constringantur & repleantur, nec omittunt aliquid, quod ad sacras exercitationes incitare possit eos & inducere. Sic enim affecti si sint, in magnam spem veniunt, fore; vt multo sint molliores & mitiores, ac ad obedientiam praestandam pacemque & concordiam seruandam multo magis procliues & idonei.

§. XXXIV.

Caue vero credas, qui recentiori tempore Deum adorti sunt, primos haec omnia proferre ausos esse: obsoletum & perantiquum est hoc impii generis carmen; id quod partim ex notissimo illo (1) poëtae veteris dicto: *Primus in orbe Deos finxit timor,* elucet, partim ex eo intelligitur, quod LVCRETIVS, qui EPICVRI sententias carmine expressit, easdem saepius caussas vrget. *Primo* statim *libro terrorem animi & tenebras* praecipuas esse rationes contendit, vnde omnis de Diis opinio nata sit. *Sexto* vero *libro* vberius hosce locos persequitur, posteriorem in primis: ex quo ipsa eius verba recito: Veteres Atheae religionem iam a metu deriuarunt.

Cetera, quae fieri in terris coeloque tuentur
Mortales, pauidis quom pendent mentibu', saepe Lambin. 528. (v. 49. f. p. 435.)
Efficiunt animos humiles formidine Diuum,
Depressosque premunt ad terram, propterea quod
IGNORANTIA CAVSSARVM conferre Deorum
Cogit ad imperium res, & concedere regnum, &,
Quorum operum caussas nulla ratione videre
Possunt, haec fieri diuino Numine rentur.

Eamdem caussarum ignorantiam alio poëta loco, tamquam vnicum omnis religionis atque metus Dei fontem, designat:

Prae-

(1) *Metus*) Haec verba HOBBESII exstant *Leuiathan. Cap. VI. p. 29.* Verba, quae CVDWORTHVS adhibuit, Anglica non omni quidem ex parte Latinis hisce respondere videntur: *Fear of power inuisible, feigned by the mind, or imagined from Tales publickly allowed, Religion: not allowed, Superstition.* At qui attente tamen vtraque inter se contulerit, is rem in vtrisque eamdem exprimi sentiet. Hoc obseruatu dignius putem, HOBBESIVM hic iterum, nescio vtrum inuidiae declinandae, an veram animi sententiam declarandi caussa, sequentia huic definitioni adiecisse verba: *Quando autem potentiae illae reuera tales sunt, quales accepimus, vera religio.*

(2) *Auctoris*) BENED. de SPINOZA intelligit, cuius haec verba exstant *Tractatus theologico-politici Cap. XIX. p. 214.*

(1) *Poetae veteris*) In PETRONII ARBITRI *Fragmentis* hoc scitum est. Vid. PETRONII *editio*, quam PETR. BVRMANNVS curauit, *p. 676.* Ante PETRONIVM idem STATIVS iam dixerat: quem imitatum esse PETRONIVM volunt viri harum rerum peritissimi. Sed obseruatum est a viro doctissimo, IO. CLERICO, in *Siluis philologicis Cap. VII. §. X. p. 256.* quas AESCHINIS *Dialogis* a se editis subiecit, ante vtrumque hunc poetam idem iam praecepisse DEMOCRITVM, ex parte quoque ARISTOTELEM.

Lib. V. Lamb. 500. (v. 1182. p. 281.)

Praeterea coeli rationes ordine certo
Et varia annorum cernebant tempora verti;
Nec poterant, quibus id fieret cognoscere caussis.
Ergo PERFVGIVM sibi habebant, omnia Diuis
Tradere, & illorum nutu facere omnia flecti.

§. XXXV.

Et ab ignorantia, Simili ratione, quod nuperus quidam auctor doctrinam de geniis & daemonibus ex illis esse rebus perhibet, quae maximum religioni firmamentum praebent, totamque hanc opinionem inde disputat manasse, quod plerique homines nesciunt, quemadmodum somnia & commenta a veris secernenda sint visis, id ex LVCRETIO videtur sumsisse. Namque hic *Libro quinto* non obscure prodit, idem sibi persuasum fuisse:

(v. 1160. f. p. 281.)

Nunc quae caussa Deum per magnas Numina gentes
Peruolgarit, & ararum compleuerit vrbes, &c.
Non ita difficile est rationem reddere verbis.
Quippe etenim iam tum Diuum mortalia saecla
Egregias animo facies vigilante videbant,
Et magis in somnis mirando corporis auctu.
His igitur sensum tribuebant.

Non diffiteor, proprie hic poëtam de Diis inferioribus & plebeiis disserere, quos *daemones* & *genios* vocabant. At perspicuum tamen est, vna vatem hunc docere, homines his imbutos sententiis facili etiam negotio eo potuisse adduci, vt vnum summum & infinite potentem Deum huic vniuersitati praesidere crederent.

§. XXXVI.

Item a magistratuum calliditate. Postremo hoc quoque antiquis religionum contemtoribus in more fuisse positum, vt, quod hodierni solent, praecepta de Deo & religione magistratuum disputarent reperta esse atque dolos, id multis veterum ex locis apparet. Audiamus prius (1) CICERONEM: *Ii*, inquit is, *qui dixerunt, totam de Diis immortalibus opinionem fictam esse ab hominibus sapientibus rei publicae caussa, vt, quos ratio non posset, eos ad officium religio duceret, nonne omnem religionem funditus sustulerunt?* PLATO veterum Atheorum sensus his verbis complexus est: Θεὺς, ὦ μακάριε, εἶναι πρῶτόν φασιν οὗτοι τέχνῃ, οὐ φύσει, ἀλλά τισι νόμοις, καὶ τούτους ἄλλους ἄλλοις, ὅπῃ ἕκαστοι συνωμολόγησαν νομοθετούμενοι. (Lib. X. de legibus (p. 666.)) *Deos, o beate vir, primum affirmant non natura esse, sed arte vnice ac legibus constitutos, hincque fieri, vt singulis regionibus & populis proprii Dii sint pro diuerso eorum, qui leges rogarunt ciuitatum, ingenio & indole.* Ante PLATONEM CRITIAS ex triginta tyrannis Atheniensium sine vllo circuitu professus est, eos, qui religionis fundamenta iecissent, id vnum sibi posuisse ob oculos, vt suis commodis & ciuitatis necessitati consulerent. Versus, quibus hanc exposuit sententiam suam, (2) SEXTVS recitat philosophus: quorum quidem hoc est initium:

Ἦν

(1) *Ciceronem*) *Lib. I. de natur. Deor. C. XLII. p. 2945. Tom. IX. Opp.*

(2) *Sextus*) SEXTVS EMPIR. *Libro VIII. aduers. Mathematicos §. LIV. p. 562.* Prioris ex hoc CRITIAE carmine loci Anglicam tantum versionem attulit CVDWORTHVS: secundum sine versione Graece tantum descripsit. Igitur & illi Graeca, & huic versionem addere, vtile mihi visum fuit. Versio vero est HVGONIS GROTII in *Excerptis veter. Comic. & Tragicor. p. 402.* Ceterum vtrum CRITIAE sint hi versus, nec ne, incertum valde est. Nam PLVTARCHVS *de placitis philos. Lib. I. C. VII. p. 880. T. I. Opp.* & EVSEBIVS *Praeparat. euangel. Lib. XIV. 16.* ad EVRIPIDEM, poetam Tragicum nobilissimum, eos referunt: sigillatim PLVTARCHVS ex EVRIPIDIS, quam *Sisyphus* inscripsit, Tragoedia eos esse sumtos tradit. PETRVS PETITVS, vir doctissimus, *Miscellanear. obseruat. Lib. I. Cap. I. p. 5.* nil dubitauit PLVTARCHVM sequi, &, quo tutius id facere posset, SEXTI EMPIRICI codices corruptos mutilatosque esse, suspicari. Verum docte confutauit eum rationes eius, tum hanc coniecturam PETR. BAYLIVS *Diction. histor. crit. T. I. voce Critias Not. p. 937. f.* Et quod ad integritatem codicum EMPIRICI attinet, eam mihi satis hoc vnum suadet, quod de nonnullis etiam aliis Tragoediis EVRIPIDIS veteres auctores parum constanter loquuntur, his eas CRITIAE, illis EVRIPIDI tribuentibus. Vid. HVGO GROTIVS in *Excerptis veter. Comicor. & Tragicor. p. 452.* & IO. ALB. FABRICIVS *Biblioth. Graec. Lib. II. Cap. XVIII. p. 621. & Cap. XIX. p. 642.* Quis, quum hoc ita sit, demiretur, de auctore Tragoediae

Ἦν χρόνος ὅτ᾽ ἦν ἄτακτος ἀνθρώπων βίος
καὶ θηριώδης, ἰσχύος θ᾽ ὑπηρέτης·
ὅτ᾽ οὐδὲν ἆθλον οὔτε τοῖς ἐσθλοῖσιν ἦν,
οὔτ᾽ αὖ κόλασμα τοῖς κακοῖς ἐγίνετο.
κἄπειτά μοι δοκοῦσιν ἄνθρωποι νόμους
θέσθαι κολαστάς.
Fuit illud olim tempus, exlex quum fuit
Ferinaque hominum vita, vim dominans ferens:
Honos nec ullus tunc habebatur bonis,
Supplica nec tunc ulla terrebant malos.
Post mihi videtur condita a mortalibus
Censura legum:

Quo nimirum poenarum metu absterrerentur homines a criminibus. Vsus tamen nihilo minus postea docuit, apertis quidem flagitiis & sceleribus modum per leges poni posse, non vero peccatis, quae remotis edi possint arbitris. Qua caussa commotus homo quidam sagax & providus rationem invenit homines a manifestis non minus, quam occultis facinoribus & iniuriis abstrahendi:

Ἐντεῦθεν οὖν τὸ θεῖον εἰσηγήσατο,
Ὡς ἔστι δαίμων ἀφθίτῳ θάλλων βίῳ,
Νόῳ τ᾽ ἀκούων, καὶ βλέπων, φρονῶν τ᾽ ὑφ᾽ ...
Πᾶν μὲν τὸ λεχθὲν ἐν βροτοῖς ἀκούεται·
Ὃ δρώμενον δὲ πᾶν ἰδεῖν δυνήσεται·
Induxit ideo Numinis reverentiam:
Florere nempe vita perpetua Deum,
Natura cui sit potior, & cui mens vigil,
Quaecumque fiunt, curet atque intelligat:
Hominum profata qui repente exaudiat,
Actusque cernat, nescius falli arbiter.

Finem carmini CRITIAS his versibus imponit:

Οὕτω δὲ πρῶτον οἴομαι πεῖσαί τινα
Θνητοὺς νομίζειν δαιμόνων εἶναι γένος.
Hoc aliquis astu, sic reor, mortalibus
Persuasit, esse ut crederent primum (3) Deos.

§. XXXVII.

diae *Sisyphus* aliquid etiam dissensionis olim fuisse? Verum de re ipsa cum PETITO me sentire, non diffiteor. Etenim ut mediocre rationum, quas ille attulit, momentum esse concedam, aliam tamen habeo caussam, quae veri facit simillimum, non potuisse a CRITIA hos versus proficisci, sed EVRIPIDIS potius esse. Quis credat, CRITIAM tyrannum, qui imperium suum Athenis stabilitum cum maxime cupiebat, tam vecordem fuisse, ut audiente populo Atheniensi, carmen publice decantar curaret, quo tyrannorum fraudes ac doli eleganter explicantur? Quis voluisse eum existimet populum Atheniensem in Tragoedia edoceri, religionem nil, nisi commentum esse sapientum, plebis constringendae caussa inventum? Excors certe fuisset CRITIAS, & seditionis semina ipsemet sparsisset, si eiusmodi praecepta mentibus eorum, quibus dominari pro lubitu volebat, ipsemet instillasset. At quum nonnulli sententiam, quae his versibus continetur, persona & ingenio tyranni omnino esse dignam intelligerent, CRITIAMque non ignorarent Tragoedias quasdam composuisse, facile adducti sunt, ut eius potius, quam EVRIPIDIS, fabulam esse illam suspicarentur, ex qua versus hi depromti sunt. Verum satis verborum de re, quam sine ullo nobis ignorare licet detrimento.

(3) *Deos*) His veterum locis, quibus origo religionis omnis atque pietatis ad dolos & fallacias summorum imperantium refertur, binos eiusdem argumenti adiciam: unum SENECAE, alterum SEXTI EMPIRICI. SENECA *Quaest. natural. Lib. II. Cap. XLII. p. 536. T. II. Opp. Si quaeris*, inquit, *a me, quid sentiam* (de fulmine), *non existimo, tam hebetes fuisse* (veteres, qui dixerunt, fulmen a Iove mitti), *ut crederent, Iovem aut non aequae voluntatis, aut certe minus paratum esse.* ... *Quid ergo secuti sunt, quum hoc dicerent? AD COERCENDOS ANIMOS IMPERITORVM SAPIENTISSIMI VIRI IVDICAVERVNT INEVITABILEM METVM, VT SVPRA NOS ALIQVID TIMEREMVS. Vtile erat, in tanta audacia scelerum aliquid esse, adversum quod nemo sibi satis potens videretur. Ad conterrendos itaque eos, quibus innocentia nisi metu non placet, posuere supra caput vindicem, & quidem armatum.* SEXTVS EMPIRICVS *Lib. VIII. adv. Mathemat. p. 551.* Ἔνιοι τοίνυν ἔφασαν, τοὺς πρώτους τῶν ἀνθρώπων προστάντας καὶ τὸ συμφέρον τῷ βίῳ σκεψαμένους πάν-

§. XXXVII.

Religio non a metu est profecta.

Igitur quidnam religionum irrisores excogitaverint ad ostendendum, unde sit illud, quod universum fere genus hominum tanto Dei & religionis studio flagrat, id plane & dilucide expositum est. Vidimus, tres ab illis in primis fontes indicari, unde tota haecce ratio exstiterit: primum curam & sollicitudinem, quam incerti futurorum temporum eventus in animis hominum & excitare & fovere solent: deinde ignorantiam caussarum, quibus vel ea, quae hominibus accidunt, vel quae in natura rerum fiunt, efficiuntur, curiositati adiunctam: denique versutiam & calliditatem eorum, qui leges rudibus tulerunt populis, atque civitates construxerunt. Nunc, quam infirma sint haec omnia & inepta, declarare breviter (1) constituimus. Principio certum hoc esse, nemo sapiens negaverit, immoderatum illum metum, quo nonnulli tantopere agitantur, ut non modo constanter & pertinaciter rem quamdam exsistere credant, quae tamen nec sensuum nec rationis nititur testimonio, sed etiam vitam ipsi suam omni gaudio & tranquillitate privent, animis in summum terrorem coniectis, mentis vehementer aegrotantis & gravi morbo oppressi luculentum esse indicium. Hoc autem si ita sese habet, quid agunt homines a Deo aversi, dum plerosque homines fateri quidem coguntur Deum credere, at simul ex immodico terrore hoc totum proficisci contendunt, quum alioquin nec sensus, nec ratio huic opinioni faveat? Id agunt, ut universum prope genus humanum rationis usum amisisse, atque misere cerebro & capite laborare, nobis persuadeant, paucos vero quosdam Atheos, homines magno, stabili & imperterrito animo, fanatici huius terroris vim effugisse, nec de sanitate mentis ullo modo deiici potuisse. Actum itaque est de toto genere humano, his si nobis magistris standum sit: nec enim vani tantum, leves & inepte creduli omnes sumus, verum etiam tanto metu exanimati atque obsessi vivimus, ut omnis a nobis ingenii vis & perspicientia una cum ipsa valetudine, aufugerit & abierit. Sed bene habet. Nos e contrario confidenter tuemur, hanc omnem, in qua gloriantur tantopere, fortitudinem, constantiam & animi sanitatem nil esse aliud, quam furiosam & amentem quamdam inscitiam, mentesque eorum

---

ἐν συνέσει ὄντας ἀπατῆσαι τὴν περὶ τῶν Θεῶν ἐννοιαν καὶ τὴν περὶ τῶν ἐν ᾅδου μυθωδεστέραν δόξαν. *Nonnulli dicunt, eos, qui primi praefuerunt hominibus, & quid humanae vitae conferret, consideraruni, quum essent intelligentes ac prudentes, finxisse eam, quae de Diis habetur suspicionem* & *fabulosam de inferis opinionem.* Quod si eos ex Graecis & Latinis nominandos esse hoc in loco ducerem, qui nil veriti sunt scribere, quae de Diis inter Graecos & Romanos constituta olim & legibus sancita fuerunt, ad multitudinem in officio continendam unice a viris sapientibus inventa esse, multo plures laudare liceret auctores. Sed quum de religione in universum hic agatur, nec, ut puto, negari queat, in falsis religionibus tam condendis, quam roborandis multum interdum astutiae & fraudibus fuisse datum, has quidem auctoritates nunc praetermittam. Collegit aliquot eiusmodi dicta PETR. BAYLE *Pensées sur les Cometes Tom. II. §. LXXI. p. 356. s.* Ex recentioribus, ut de NIC. MACHIAVELLO taceam, de quo a IO. FR. BVDDEVS legi potest in *Thesibus de Atheismo & Superstitione Cap. I. §. XXIV. p. 132. s.* BENED. de SPINOZA religionem, sigillatim Mosaicam, *ad imperium conservandum & stabiliendum* comparatam esse ex instituto, verum argumentis ineptis & ratione vacuis, probare studuit *Tract. theologico - politico Cap. V. p. 59. s.* Ipse quoque, quum postea *Librum de optima rei publicae forma* seu *Tractatum politicum* exararet, qui inter *Opera* eius *posthuma p. 265.* legitur, non obscure suasit magistratibus, ut religionem ad rei publicae opportunitates & indolem temperarent: idque vel haec eius verba monstrant, si attentius ponderentur, quae *Cap. VIII. §. XLVI. p. 339.* exstant: *Templa, quae patriae religioni dicantur, multum refert,* (civitatis nimirum) *ut magna & sumtuosa sint, & ut praecipue ipsius cultui solis patriciis vel senatoribus manus admovere liceat, atque adeo, ut solis patriciis liceat baptizare, matrimonium consecrare, manus imponere, & absolvere, ut templorum velati sacerdotes patriaeque religionis vindices & interpretes agnoscantur. Ad concionandum autem & ecclesiae aerario eiusque quotidianis negotiis administrandis aliqui ex plebe ab ipso senatu eligendi sunt, qui senatus quasi vicarii sint, cui propterea rationem omnium reddere teneantur.* Gravedine laboret ac pituita, necesse est, qui horum verborum hanc esse difficulter intelligit sententiam: Ante omnia id curent magistratus, ut ea, quae ad religionem & cultum divinum pertinent, in potestate semper habeant, hisque rebus ad populum terrendum & sacro quodam horrore percellendum utantur.

(1) *Constituimus*) Metum religionis esse caussam, sine pudore affirmat BENED. de SPINOZA *Praef. Tract. theol. politici.* Quamvis enim superstitionem tantum nominet, proclive tamen indicatu est, vocabulum *superstitio* eo sensu ab ipso esse adhibitum, quo nos nomen *religio* adhibere solemus. Iuvabit aliqua eius verba afferre, ut socios habuisse HOBBESIVM opinionis huius eo ipso, quo vixit, tempore pateat. *Videmus*, inquit inter alia, *eos omnis superstitionis generi addictissimos esse, qui incerta sine modo cupiunt, omnesque tum maxime, quum scilicet in periculis versantur, & sibi auxilio esse nequeunt, votis & lacrymis muliebribus divina auxilia implorare, & rationem caecam appellare, humanamque sapientiam vanam. .... Tantum TIMOR homines insanire facit. Caussa itaque, a qua superstitio oritur, conservatur & fovetur, METVS est.*

rum contendimus exanimi quadam & ignava iocredulitate ignobilique diffidentia depressas esse, qua compelluntur, ut, praeter id, quod videot & sentiunt, nihil omnino recipere nolint.

§. XXXVIII.

Deum qui esse non dubitant, illi certe religiose timent ac verentur eum. Fieri enim non potest, quin ita statim sint animo constituti, quibus Deum esse persuasum est: de quo quidem postea. Sed qui metum quemdam antecedentem seu pavorem hominum, quidnam boni vel mali eventurum sibi sit, dubitantium, Deum seu opinionem omnem de Deo genuisse arbitrantur, his sana vehementer resistit ratio. Constat enim inter omnes, nullos minus esse de futuris rebus & eventis sollicitos, quam eos, in quibus exquisita est erga Deum pietas. Neque caussa securitatis huius obscura est. Summum nimirum bonum in nulla re positum esse putant, quae *aliena* est, *ἀλλοτρία*, extra potestatem hominum, & fortunae exposita iniuriis, verum in eo uno, quod sibi proprium vocare possunt, in recto scilicet voluntatis suae usu. Contra, qui Deum reiiciunt, hanc ipsam propter caussam non possunt non in perpetua versari anxietate, si humanorum casuum & eventorum incerta cogitent. Bonum enim omne ac malum in sensu voluptatis & doloris collocant, quod Graeci *πάθος ἡδονῆς καὶ λύπης* dicunt, aut saltim, quoniam natura esse honestum aliquid negant, nihil esse bonum decernunt, praeter id, quod animali huic vitae conducit, & idcirco fortunae subiectum est imperio. Nec, qui modo secum reputat, omnis societatis civilis, rerum publicarum & iustitiae, quam ita parum proprie nominant, fundamentum ab hoc hominum genere in uno metu ac diffidentia constitui, dubitare ullo modo potest, nihil illis, qui Athei dicuntur, timidius, meticulosius suspicioneque & angore plenius fieri posse.

Nulli minus metuunt, quam illi, qui Deum esse credunt.

§. XXXIX.

Omnium vero gravissimum impii generis in hac disputatione vitium esse hoc merito dixerim, quod Deum toti fere mortalium generi naturam videri terribilem, nec optabilem ulla ratione aut amabilem, sibi persuadent. Nullus enim ignorat, homines, qui aerumnis & calamitatibus implicati divinum implorant auxilium, summum illud Numen placabile ac benignum existimare, atque hoc ipso, quod magnam in eo fiduciam collocant, clementiam & misericordiam eius summam profiteri. SYNESIVS, tametsi mortales ceteroquin sententiis mirifice diffideant, hoc tamen inter omnes convenire affirmat. Deum bonum ac benignum esse: *Ἀγαθὸν τὸν Θεὸν ὑμνοῦσιν ἅπαντες ἁπανταχοῦ καὶ σοφοὶ δῆμοι καὶ ἄσοφοι·* *Bonum utique Deum omnes tam sapientes, quam imperiti homines ubique celebrant, licet, quod ad alia spectat, variis de Deo sententiis diffideant.* Quod si olim nonnulli exstiterunt, quibus vetus proverbium illud: *Φθονερὸν τὸ δαιμόνιον*, tam perverse placuit interpretari, ut Deum eo proberent naturam esse odio & invidia adversus homines flagrantem, pauci certe numero fuerunt, iique maligno animo praediti, qui idcirco ex se suoque ingenio Deum aestimarunt. Quotquot vero sapientia ceteris praestiterunt, illi omnes ab hoc sensu dicti huius vehementer abhorruerunt. Exemplo sit ARISTOTELES, qui *poëtas cum multis aliis in rebus, tum hic mentitos esse*, scriptum reliquit: *Οὔτε τὸ Θεῖον φθονερὸν ἐνδέχεται εἶναι, ἀλλὰ πολλὰ ψεύδονται ἀοιδοί.* *Sed nec naturam divinam invidam esse convenit, sed poëtae, quod in proverbiis est, multa mentiuntur.* PLVTARCHVS etiam hoc nomine HERODOTVM obiurgat, quod *τὸ Θεῖον πᾶν φθονερόν τε καὶ ταραχῶδες*, seu *omnem divinitatem invidam esse ac tumultuosam*, scripserit. Ipse vero in malum, quod credebat esse, principium seu daemonem pronuntiatum istud unice cadere autumat; quemadmodum (t) ex vita, quam exaravit, PAVLLI AEMI-

Gravissime errant Athei, quod Deum naturam esse formidandam putant.

De regno p. 9. (Opp. ed. Petavii.)

Metaphys. L. I. C. II. (p. 263. T. IV. Opp.)

De Herodoti malign. (p. 857. T. II. Opp.)

(t) *Ex vita Aemilii*) PLVTARCHVS, postquam nemini bono invisum fuisse P. AEMILIVM dixerat in *Vita* eius *Tom. II. Opp. p.* 273. haec subiicit verba: Πλὴν εἴ τι δαιμόνιον ἄρα τῶν μεγάλων καὶ ὑπερόγκων εὐτυχιῶν ἀπαρύττειν, καὶ μειγνύναι τὸν ἀνθρώπινον βίον, ὅπως μηδενὶ κακῶν ἄκρατος εἴη καὶ καθαρός. *Nisi forte quis Deus hoc habet muneris, ut de insigni & immodica detrahat felicitate, forte denique misceat humanam, ne a malis liquida sit & sincera.* Hic satis circumspecte PLVTARCHVS loquitur, magisque coniecturam, quam sententiam, proferre videtur. Paullo vero post apertius prodit, fuisse animum ipsius non leviter ad hanc sententiam proclivem. AEMILIVM enim quum loquentem inducit *p.* 274. fateri eum facit, in rebus prosperis sese semper a rebus divinis aut a maligno illo daemone mali aliquid metuisse: Ἄρ' ἂν γάρ, ὅτι τῶν ἀνθρωπίνων οὐδὲ πώποτε δείσας, τῶν δὲ θείων, ὡς ἀπιστότατον καὶ ποικιλώτατον πρᾶγμα, τὴν τύχην ἀεὶ φοβηθείς. *Quum ab hominibus, inquit, nihil unquam metuerim, ex rebus divinis metuere, ut infidam & instabilissimam rem fortunam numquam destiti.*

AEMILII patet: qua quidem non hoc sciscit, τὸ θεῖον πᾶν φθονερὸν εἶναι, *omne Numen esse invidum*; verum id tantum tuetur: *Esse Deum quemdam seu daemonem, cuius hoc munus sit, omnem abundantiorem rerum humanarum prosperitatem deprimere, atque singulorum mortalium vitam ita moderari, ne quis perfecte beatus in hac vivat miseria, sed omnium bonis & commodis mali aliquid & incommodi admistum sit.* Quod non secus accipi potest, atque id, quod Christiani omnes profitentur, esse, qui bonis & opportunitatibus hominum invideat, malignum quemdam genium. (2) PLATO caussas expositurus, quibus Deus ad hunc orbem fingendum adductus sit, hanc unam prae ceteris affert: Ἀγαθὸς ἦν· ἀγαθῷ δὲ οὐδεὶς περὶ οὐδενὸς οὐδέποτε ἐγγίγνεται φθόνος. *Optimus erat: ab optimo vero longe remota est invidia.* Ex quo deinceps hoc ducit consectarium: Πάντα ὅτι μάλιστα ἐβουλήθη γενέσθαι παραπλήσια αὐτῷ· *Itaque omnia sibi plane similia voluit fieri.* Sed qui princeps hoc adhibuit proverbium, quod verbis parum aptum & congruens esse non diffiteor, hoc unum docere videtur voluisse, quod non modo HESIODVS, verum ipse sacer codex inculcat, Deum praepotentem arrogantiam & superbiam mortalium ferre nullo modo posse, omniaque excelsa & sublimia deiicere solere, sive quod ipsis essent mortalibus perniciosa & noxia, sive quod quodammodo invidiosa Deo essent, aut honori eius derogarent, qui solus laude atque praedicatione dignus est, cuiusque in conspectu neminem mortalium insolentius gloriari decet. Huius vero opinionis veritatem omnis omnium aetatum historia confirmat. Quapropter ipse ille Epicureus poëta, LVCRETIVS, abditam esse vim quamdam non diffiteri ausus est, quae omnem magnitudinem modi nesciam irridere ac contemnere, hominumque animos nimis sublatos & secundis rebus inflatos castigare & deiicere soleat:

Lamb. 503. (Lib. V. v. 1232. p. 390.)

Vsque adeo res humanas vis abdita quaedam
Obterit, & pulcros fasces saevasque secures
Proculcare ac ludibrio sibi habere videtur.

Quo quidem in loco bonus ille vates aperte caussam impietatis deserit, atque imprudens pro Deo verba facit. Ecquis enim credat, abditam eiusmodi vim *in regno atomorum* (3) versari? Quod ad eos autem attinet, qui ex ipsis CHRISTI sectatoribus tam inique & turpiter de summo Numine sentiunt, ut maximam hominum partem hoc unice consilio & proposito ab eo praecipiant conditam esse, quo ex aeternis eorum poenis & tormentis delectationem quamdam & voluptatem caperet, illi, quae in semet ipsis reperiunt, naturae prorsus depravatae flagitia in Deum audacter transferunt, quem sacrae tamen litterae amorem ipsum esse diserte tradunt. Et nihilo tamen minus hi ipsi, qui tam durum & crudelem sibi Deum fingunt, magno eum erga semet ipsos amore, studio & benevolentia flagrare, nulli dubitant, tantoque complectuntur ardentius divinam

destiti. De τύχῃ seu *fortuna* his in verbis non secus disserit AEMILIVS, ac si Dea quaedam esset, quae rebus hominum semper minaretur, & raro secundo cursu mortales semper uti sineret. Quis vero dubitet, PLVTARCHVM suam AEMILIO sententiam, quod solent historici, qui heroum orationes recitant, suppeditasse?

(2) *Plato*) In *Timaeo C. XIV. p. 237. ed. Fabricii.*

(3) *Versari*) Omnino LVCRETIVS vim illam, quam *abditam* appellat, *in atomorum regno* versari credidit, quod hos versus cum antecedentibus conferenti confestim patebit. Memorat nimirum paullo ante, classium praefectos, commoto mari, & horrida tempestate exorta, Deos sacrificiis & precibus adire solere, aut, ut loquitur, *Divom pacem votis adire*, verum nihil saepennumero efficere, sed fluctibus misere obrui. Tum caussam, quare hoc fiat, subiicit: Esse nimirum vim quamdam abditam in rebus humanis, contra quam suprema nihil potestas valeat. *Vis* igitur, de qua loquitur, retrusa seu *abdita* Diis a poëta hic opponitur: ex quo liquet, nihil in ea divinum esse, verum totum illud, quod ita nominat, in natura rerum esse reconditum. Verbo: Vis abdita haec LVCRETII nihil est, quam fortuita quaedam atomorum concursio, cuius caussas mortales nesciunt. Si abiectis figuris poëticis, quas saepius consectatur, loqui voluisset poeta hic, ex praescripto disciplinae, quam sequebatur, sic animi sui sensa exposuisset: Multi imperatores, tametsi Neptunum victimis & votis placare maximopere studeant, nihilo tamen minus mari pereunt: quod quidem ideo fit, quia nullus est Neptunus, nulla divina providentia, sed naturalibus momentis & ponderibus varia atomorum commotione, cuius obscurae nobis sunt rationes, accidunt & eveniunt, quaecumque fiunt, omnia: nec enim procella est aliquid, quam concitatio quaedam violenta particularum & atomorum invisarum, quam nec preces nec sacrificia frangunt. LVCRETIVS interdum clare & philosophice canit: alias vero ex poëtarum more figuris sententias magistri sui exornat. Inde fit, ut nonnullis in locis religioni aliquid dedisse videatur, quod tamen longe secus sese habet. Quae hic contra CVDWORTHVM dicta sunt, ea valent etiam adversus PETR. BAYLIVM, qui *Diction. histor. critique T. II. voce Lucrece, Not. F. p.* 1804. eodem modo, quo CVDWORTHVS, LVCRETIVM arguit, vimque eius *abditam* de virtute nescio qua divina exponit.

nam naturam, quanto certiores sunt, eam, nulla omnino meritorum virtutumque suarum, nulla affectionis animi ratione habita, summis sese beneficiis (4) affecisse.

§. XL.

(4) *Affecisse*) Princeps qui proverbium hoc usurpavit: τὸ δαιμόνιον φθονερὸν, pessimum ei haud dubie seosum subiecit, & vetustissimorum Graeciae populorum stultis de divina natura erroribus imbutus fuit. Antiquiores Graeciae incolae, id quod cuivis patebit HOMERVM & HESIODVM legenti, Deos, quos colebant, non secus, atque reges & tyrannos, quibus ipsimet subiecti erant, animo sibi concipiebant, eaque de caussa omnes illas animi perturbationes & vitia, quibus magistratus suos videbant urgeri, in Numina conferre nil verebantur. Tyrannis autem & minutis Graecorum regibus in more plerumque erat positum, id quod nemo ignorabit historiae Graecae non ignarus, ut, si quem civium suorum viderent opibus & fortunis prae ceteris florentem, eum vel vi vel dolo deprimerent, ac, si minus interimerent, splendore tamen omni exuerent, ac civitate eiicerent. Neque enim aut invidia aut amittendi imperii metus patiebatur, ut civem potentia & dignitate sibi aequalem in re publica tolerarent. De Diis igitur suis quum non aliter Graeci cogitarent, quam de regulis, quorum formidabant potentiam, illos quoque sic animo constitutos esse putabant, ut secundis hominum prosperisque rebus inviderent, nec quemquam finerent summum honoris & dignitatis fastigium secure tenere. Quam propter caussam eos, quibus ex voto fluere omnia videbant, secum ut cogitarent, admonebant, invidos esse Deos, neque homines ferre posse felicitate continua utentes: quorum ut averterent indignationem, idem faciendum esse, quod prudentes solerent cives, qui tyrannos nollent offendere: abiiciendam esse partem felicitatis, qua fruerentur. Haec ita sese habere, vel illa satis ostendit exhortatio, quam HERODOTVS narrat AMASIN, Aegypti regem, ad POLYCRATEM, felicissimum Samiorum tyrannum, misisse, *Historiar. Lib. III. §. XL. p. 176. edit. Gronovii*: Αἱ σαὶ μεγάλαι εὐτυχίαι οὐκ ἀρέσκουσι, τὸ ΘΕΙ̃ΟΝ ἐπισταμένῳ ὡς ΕΣΤΙ ΦΘΟΝΕΡΟ'Ν. - - - οὐδένα γάρ κω λόγῳ οἶδα ἀκούσας, ὅστις ἐς τέλος οὐ κακῶς ἐτελεύτησε πρόρριζος, εὐτυχέων τὰ πάντα. *Tuae magnae prosperitates mihi non placent, qui intelligo, quam invidum Numen sit. - - - Nec enim adhuc de quoquam audisse me puto, qui, quum in omnibus felix fuisset, non tandem male perierit funditus.* Luculentius etiam hoc ipsum intelligi mihi posse videtur ex XERXIS apud eundem HERODOTVM *Lib. VII. §. X. p. 385.* oratione, qui inter alia: Φιλέει, inquit, ὁ Θεὸς τὰ ὑπερέχοντα πάντα κολούειν. οὕτω δὲ καὶ στρατὸς πολλὸς ὑπὸ ὀλίγου διαφθείρεται κατὰ τοιόνδε, ἐπεάν σφι ὁ Θεὸς φθονήσας φόβον ἐμβάλῃ - - - οὐ γὰρ ἐᾷ φρονέειν ἄλλον μέγα ὁ Θεὸς, ἢ ἑωυτόν. *Gaudet Deus eminentissima quaeque mutilare. Vnde & ingens exercitus ab exiguo profligatur, quoties Deus iis metum immittit. - - - Deus enim neminem alium, quam se ipsum, sinit magnum sapere.* Meo quidem iudicio frustra laboraret is, qui hunc locum ita vellet exponere, ut nihil, nisi Deo honorificum, continere videretur. Memini, esse in viris doctis, qui de iustitia ultrice sermonem hic esse XERXIS opinantur, idque regem hunc dixisse iudicant, superbiae poenas a potentioribus divinam iustitiam repetere solere. Verum hos id satis refellit, quod XERXES aut HERODOTVS ideo Deum excelsa deiicere perhibet, quia nihil sibi simile ferre queat, aut quia, praeter se, quemquam magnum aliquid sapere nolit. Invidus certe in primis est, qui neminem sibi parem esse patitur, etiamsi nihil inde sibimet ipsi metuendum sit. Praeterea si de poenis superbiae, quas iustitia divina infligit, hic ageretur, HERODOTVS aperte ipsum Deum hoc vitio, quod finitimum prorsus est invidiae, laborare dixisset. Namque propterea potentioribus irasci Deum ait, quod neminem ita animo velit esse affectum, atque ipse est. Sed hi tamen ipsi, qui de Diis tam inepte sentiebant, res ab iis hominum non negabant procurari, &, quod ex HESIODI *Diebus & operibus* apparet, bonorum malorumque, quae usu veniunt hominibus, distributores esse Deos, firme persuasum habebant. Ergo forsitan mirum nonnullis videbitur, qui Graeci potuerint existimare, Deos hominibus bona illa invidere, quae ab ipsis tamen Diis accepissent. Verum accuratius Graecorum instituta & opiniones perpendenti non difficile hoc ipsum explicatu videbitur. Primo notum est, Graecis summum aliquem fuisse Deum, seu Deorum hominumque parentem, quem *Iovem* nominabant; praeter hunc vero, multos Deos minores, supremo isti Deo parentes & subiectos. Summum illum Deum maxima gaudere quidem bene faciendi potestate affirmabant: sed nec inferioribus Numinibus facultatem derogabant multa hominibus munera tribuendi, & cultores suos amplissimis afficiendi beneficiis. Felicissimus aliquis ex Graecorum sententia fieri poterat unius Apollinis, Mercurii, Plutonis auxilio, Iove nihil ad gloriam & felicitatem eius conferente, sed permittente tantum, ut homo iste prae reliquis exornaretur. Haec qui observaverit, is vim Graeci proverbii, cuius hic res agitur, facile assequetur. Δαιμόνιον summus est in eo Graecorum Deus. Nam, quod alio iam loco exemplis demonstratum est, ita saepenumero Graeci hoc uti solent vocabulo: neque in hoc dicto commode aliter accipi potest. Vt omittam, HERODOTVM altero, quem produxi, loco, τὸν Θεὸν diserte invidum illum Deum vocare. Is summus Deus invidus esse dicitur, id est, non impedire quidem, quo minus Dii minores cultores & amicos suos magnis opibus & muneribus cumulent, sed nulla tamen ratione ferre posse, ut modum excedat felicitas illorum hominum, aut suae felicitati similis fiat: quare, si nimis crescat eorum fortuna, quibus minor aliquis Deus faveat, potentia eum, qua summa valeret in omnes Deos, rationes eius omnes evertere solere. Atque haec ex ipsa mihi POLYCRATIS historia, quae apud HERODOTVM est, confirmari posse videntur. POLYCRATES, quem HERODOTVS perhibet id egisse, ut maris obtineret imperium, *Lib. III. §. CXXII. p. 206.* Neptunum, quo voti compos fieret, diligentius ceteris sine controversia Diis coluit. Idem, eodem auctore *§. XLVII. p. 178.* thoracem pretiosissimum Minervae in Lindo dono miserat: ex quo singulare eius erga hanc Deam studium elucet. Cruenta vero morte POLYCRATE exstincto, MAEANDRIVS, qui pro rege inter Samios erat, monumentum *Iovi Liberatori* ponit. Vid. HERODO-

§. XL.

Vera natura metus, qui Deo debetur.

Non sum nescius, sacras litteras non raro universam religionem *timorem Dei* nominare. Scio etiam fuisse, qui metum *primam mensuram deitatis* dicerent, id est, primam illam animi commotionem, quam in hominibus, quales nunc sunt flagitiis & peccatis cooperti, religio excitare solet, antequam ad verum Dei amorem & sanctimoniam perveniant. Sed quos sacer hicce metus invadit, hi minime Deum intuentur, ut naturam libere & absolute infinita potentia sua utentem, multo minus ut rem malitia & invidia refertam, quibus a vitiis odium abesse nequit: verum tristes ac moerentes eum, tamquam Numen considerant ipsa natura sua iustum, quodque delicta & peccata haud minus acriter puniat & castiget, quam virtutem benigne remuneretur. Ipse LVCRETIVS, sacrum istum metum commemorans, non diffitetur, neglecti officii conscientiam cum eo coniunctam esse:

P. 303. (Lib. V. v. 1223. p. 389.)

Tunc populi gentesque tremunt, &c.
Ne quod ob admissum foede dictumve superbe
Poenarum grave sit solvendi tempus adactum.

§. XLI.

Deus natura amabilis & optabilis.

In hac omnes fere homines sunt sententia, quum naturale sit boni atque mali moralis discrimen, ideo etiam in Deo esse iustitiam ab omni partium studio alienissimam, quae utrique rei praesideat, Deumque pari virtute commoveat ad malos puniendos & ad

RODOTVS *Lib. III. §. CXLII. p.* 215. Hoc monumentum *Iovi Liberatori* dedicatum argumento est, Samiis fuisse persuasum, Iovem optimum maximum vita simul & felicitate POLYCRATEM spoliasse. Atqui hoc si crediderunt, Iovem ipsum non potuerunt pro auctore omnis illius felicitatis habere, qua 101 annos usus fuerat POLYCRATES. Ergo sine Diis quum neminem insigniter beatum fieri posse putarent, haud dubie Deos illos, quibus sacra fecisse POLYCRATEM in primis non ignorabant, Neptunum & Minervam, pietatem eius adversus se remuneratos esse, arbitrati sunt. Sed nec opus est, ut ad summum Deum atque principem totum hoc pertinere proverbium existimemus. Namque minores quoque Deos Graeci, poetis auctoribus, putabant mutuis inter se odiis flagrare, alterumque alterius consiliis & bonis invidere; id quod multa rursus apud HOMERVM & VIRGILIVM exempla probant. Οἱ Θεοὶ, recte inquit SEXTVS EMPIRICVS *Pyrrhonianar. Hypotyp. Lib. I. Cap. XIV. p.* 39. φθονοῦντες ἀλλήλοις ὑπὸ τῶν ποιητῶν εἰσάγονται. *Dii invidere alii aliis inducuntur a poëtis.* In qua quum Graeci essent sententia, fieri non poterat, quin vererentur, ne si unius Dei amore ac benevolentia potirentur, in alterius invidiam & odium incurrerent.

Verum procedente tempore, quum philosophiae lux inter Graecos esset exorta, sapientiores invidiam facile intellexerunt vitium esse Deorum immortalium maiestate prorsus indignum. Quocirca multo cautius de caussis disseruerunt, propter quas viris in magna fortuna positis eximiae plerumque calamitates evenirent. PLATO, quem tamquam Deum aliquem philosophorum posteriores Graeci venerati sunt, in superbia hominum potentium & opulentiorum omnem malorum, quibus illi vulgo solerent confici, originem constituit. Homines nimirum copia bonorum affluentes animo ait immoderate plerumque efferri: elatos autem animo a Deo deseri: a Deo desertos crimina quotidia criminibus addere, seque ipsos & fortunas suas iusto Dei iudicio hac ratione misere evertere. Non indigna sunt, quae describantur, ipsa eius verba *Lib. IV. de legibus p.* 600. Ὁ δέ τις ἐξαρθεὶς ὑπὸ μεγαλαυχίας, ἢ χρήμασιν ἐπαιρόμενος, ἢ τιμαῖς, ἢ καὶ σώματος εὐμορφίᾳ, ἅμα νεότητι καὶ ἀνοίᾳ φλεγόμενος τὴν ψυχὴν μεθ' ὕβρεως, ὡς οὔτ' ἄρχοντος, οὔτε τινὸς ἡγεμόνος δεόμενος, ἀλλὰ καὶ ἄλλοις ἱκανὸς ὢν ἡγεῖσθαι, καταλείπεται ἔρημος Θεοῦ, καταλειφθεὶς δὲ, καὶ ἔτι ἄλλους τοιούτους προσλαβὼν, σκιρτᾷ, ταράττων πάνθ' ἅμα, καὶ πολλοῖς τισιν ἔδοξεν εἶναί τις· μετὰ δὲ χρόνον οὐ πολὺν ὑποσχὼν τιμωρίαν οὐ μεμπτὴν τῇ δίκῃ, ἑαυτόν τε καὶ οἶκον καὶ πόλιν ἄρδην ἀνάστατον ἐποίησε. *Qui superbia elatus est, quod pecunia vel honoribus antecellat, vel corporis forma polleat, quum iuvenilis animus dementia simul ardeat & petulantia, quasi nec principe nec duce ullo indigeat, sed aliorum ipse sufficiens ductor sit, is penitus a Deo deseritur. Desertus autem, & alios huiusmodi nactus, exsultat, omnia simul perturbans, multisque videtur minime contemnendus; brevi tamen postea inculpabili Dei puniente iudicio, semet ipsum, domum suam, ac universam simul civitatem evertit.* Ipsum quidem proverbium illud, quod Deum arguit invidiae, non abrogatum est inter Graecos, neque desierunt vel poëtae, vel scriptores alii post ea tempora φθόνον seu *invidiam* Diis attribuere. Verum longe alio id factum est, quam a maioribus factum fuerat, sensu. Namque φθόνος in recentioribus Graecorum monumentis, quum Deo adscribitur, iram plerumque Dei, iustitiam ultricem, odium arrogantium & improborum hominum significat. Placet hoc ipsius HERODOTI loco quodam roborare, qui *Histor. Lib. VIII. §. CIX. p.* 494. exstat: Τάδε οὐχ ἡμεῖς, inquit ibi THEMISTOCLES, κατεργασάμεθα, ἀλλὰ Θεοί τε καὶ ἥρωες, οἳ ἘΦΘΌΝΗΣΑΝ, ἄνδρα ἕνα τῆς τε Ἀσίης καὶ τῆς Εὐρώπης βασιλεῦσαι, ἐόντα ἀνόσιόν τε καὶ ἀτάσθαλον. *Non nos ista effecimus, sed Dii pariter & heroës, qui INVIDERVNT, unum virum & Asiae regem & Europae esse, qui sit impiissimus atque scelestus.* His in verbis perspicuum esse puto, invidiam, qua Dii & heroës accensi dicuntur fuisse, non criminis & vitii alicuius esse notam, sed odium tantum erga hominem sceleratum, quo nihil supremo Numine dignius est, designare. Neque verba illa: di-

ad bonos praemiis afficiendos. Ipsum (1) EPICVRVM fassum esse hoc accepimus: Ἔνθεν καὶ μεγίστας βλάβας οἴονται τοῖς κακοῖς ἐκ Θεῶν ἐπάγεσθαι, καὶ ὠφελείας τοῖς ἀγαθοῖς. *Hinc illi* (qui Deos esse credunt) *detrimenta maxima censent malis a Diis inferri, & commoda item probis.* Hic autem Dei metus non modo universo generi humano prodest, quoniam incrementis resistit criminum & scelerum, verum etiam illis ipsis, quos invasit, salutaris est & fructuosus. Quemadmodum enim continet eos, ne peccatis se polluant; ita etiam poenas, quae consequi solent crimina, ab eis arcet & removet. Hic germanus est ille verusque metus, qui cum religione coniunctus est; qui si ab indole sua degeneret, atque in tremorem quemdam suspiciosum & turbulentum convertatur, qui Deum aut tamquam terribilem naturam quamdam, aut instar tyranni arbitratu suo cuncta decernentis spectat, tum vitium fit, quod a religione singulari vocabulo distingui solet, & δεισιδαιμονία aut *superstitio* vocatur. PLVTARCHVS superstitiosi hominis hanc nobis imaginem suppeditat: Οἴεται Θεοὺς εἶναι, λυπηρούς τε καὶ βλαβερούς. *Deos esse existimat, verum putat, eos acerbos & noxios esse.* Idem: Ἀνάγκη, inquit, καὶ μισεῖν τὸν δεισιδαίμονα καὶ φοβεῖσθαι τοὺς Θεούς. *Homo superstitiosus non potest non Deos aeque odio habere, ac metuere.* (2) SIRACIDES: Φόβος, inquit, κυρίου ἀρχὴ ἀγαπήσεως αὐτοῦ, πίστις δὲ ἀρχὴ κολλήσεως αὐτοῦ. *Timor domini principium dilectionis est, fides autem principium adhaesionis eius.* Quod idem est, ac si dixisset: Primus ad religionem gradus est, in Deum, tamquam vitiorum & peccatorum severum vindicem, non sine metu & reverentia intueri: alter vero, ipsi confidere, & in eius benignitate ac misericordia spem ponere firmissimam: ulti-

Ep. ad Menoec. p. 0. Gass. (Tom. V. Opp.)

Περὶ δεισιδαιμονίας (p. 165. T. II. Opp.)

Cap. XXV. 15

τὸ Θεοὶ ἐφθόνησαν, rectius vertas, quam ita: *Dii aegre tulerunt, hominem tam impium tot regionibus dominari.* Alia huius generis exempla collecta sunt a viro egregio IAC. ELSNERO in *observationibus ad novi testamenti libros Tom. II. p. 396.* Nec contemnenda sunt, quae de nominis φθόνος usu illustris EZECHIEL SPANHEMIVS observavit *Comment. ad Callimachum p. 112.* A Deorum cultoribus ad ipsos Christianorum doctores haec transiit loquendi ratio, quorum multi Deum scripserunt invidia flagrare, quum dicere vellent, arrogantium & tumidorum mortalium consilia supremum Numen intervertere, potentiumque furori & ambitioni resistere solere. Lege, quae ab ISAACO CASAVBONO in *Observationibus ad Gregorii Nysseni Epistol. ad Eustath. p. 70.* LVDOV. ANTON. MVRATORIO *Anecdot. Graec. T. I. p. 23.* & HENRICO DODWELLO *Dissertatione V. in Cyprianum p. 26. ed. Brem.* animadversa sunt. Secuti sunt viri optimi leges loquendi, quae ea, qua scribebant, aetate vigebant, nec idcirco iure magni alicuius delicti possunt coargui: sed nihilo tamen minus CVDWORTHO assentior, qui parum aptam hanc esse loquutionem, totiusque repudiari, quam adhiberi, censet. Ita vero fit inter homines. Multae, quae malo ex fonte primum fluxerunt, dicendi formae sensim dedecus, quod adiunctum habent, amittunt, &, amplificata populorum sapientia, meliores paullatim notiones accipiunt novis gentium opinionibus congruentes.

(1) *Epicurum*) Locus hic est apud DIOGENEM LAERTIVM *Libro X. §. 124. p. 655.* & ita sese in codice formis descripto habet: Ἔνθεν αἱ μέγισται βλάβαι αἴτιαι τοῖς κακοῖς ἐκ Θεῶν ἐπάγονται, καὶ ὠφέλειαι τοῖς ἀγαθοῖς. *Hinc detrimenta maxima pessimis quibusque a Diis inferantur, & commoda item probis.* CVDWORTHVS autem sic eum hic descripsit, uti a PETRO GASSENDO emendatus est. Vid. *Comm.* eius *ad Lib. X. Diogenis Laertii p. 120. T. V. Opp.* Corruptum & scribentium incuria depravatum hunc esse locum, cuivis attente legenti manifestum est. Qua vero sanari debeat ratione, id hodie propter codicum veterum penuriam vix constituere nobis licet. In codice manu exarato, ex quo LAERTIVS est editus, vocabulum ἀγαθοῖς quoque deerat. Atqui hoc quum sensus ipse poscere videretur, princeps AMBROSIVS *Camaldulensis* in versione sua addidit: quod eius factum GASSENDVS, MARC. MEIBOMIVS & IOACH. KÜHNIVS ita probarunt, ut nomen illud nil dubitarent in ipsum contextum recipere. Nec ego tantis viris repugnem. Moneo potius, videri mihi vocabulum αἴτιαι, quod sine sensu positum hic & supervacaneum esse apparet, ex voce ἀγαθοῖς errore librarii natum esse. Verum reliquis virorum doctorum emendationibus quantum sit tribuendum, non intelligo. IOACH. KÜHNIVS in *Observat. ad Laertium p. 553.* hac ratione locum emendat: Ἔνθεν αἱ μέγισται βλάβαι ἄγαν (sic legit pro αἴτιαι) τοῖς κακοῖς ἐκ Θεῶν ἐπάγονται, καὶ ὠφέλειαι τοῖς ἀγαθοῖς. *Inde damna maxima sunt. Mala malis a Diis accersuntur, & commoda bonis.* Ingeniose, fateor, & eleganter: non vere, alius dixerit. Quamquam quid opus est multum in hoc loco corrigendo ingenii consumere? Qui de verbis hic dissentiunt, viri docti de re ipsa concordes sunt inter se. Omnes nimirum, ipse GASSENDVS quoque, EPICVRI patronus, confitentur, non ex sua, sed ex populi sententia EPICVRVM verba facere, eorumque sententiam, qui malis poenas, praemia bonis a Deo immitti putant, popularibus annumerare erroribus. Neque aliter sentire nos patiuntur eum ea, quae praecedunt & consequuntur, tum quae contra providentiam in *Epistola ad Pythoclem* EPICVRVS disserit. De sensu igitur quum satis constet, perinde erit, sive nos MEIBOMIO, sive GASSENDO, sive KUHNIO adiungamus.

(2) *Siracides*) In nonnullis tantum SIRACIDIS exemplis hoc dictum exstat, in plerisque desideratur. Hinc & in versione, qua utimur, LVTHERI Germanica deest. Expressit illud IO. DRVSIVS in editione sua *Ecclesiastici*, quem IO. ALB. FABRICIVS sequutus est in editione *Librorum Apocryphorum*, quam *Lips.* 1691. 8. emisit, itemque alii. Interpretatio dicti huius, quam subiicit CVDWORTHVS, similior est liberiori enarrationi, quae vim verborum modice curat, quam accuratae expositioni.

ultimus denique, quo anima ipsa continetur religionis, Deum sic amare, ut nihil cod
cas esse amabilius. Christiana religio, qua nulla sanctior est aut melior, fidem una
Hebr. XI 6. & certissimam ad veram ingenuamque pietatem esse viam, docet: *Qui accedit ad Deu*
hunc credere oportet, esse Deum, & praemia largiri iis, qui ipsum requirunt. Illa ve
qualis sit fides, id ex sacris melius litteris, quam ex ullo discas scholastico doctore. F
des, inquit sacer codex, *est id, quo subsistunt, quae sperantur, & quae demonstrat, qu*
non cernuntur, id est, certissima de illis rebus persuasio, quae, sive quod futurae sunt,
ve quod videri nequeunt, sub adspectum non cadunt, ideoque spe tantum praecipiu
tur. Igitur religiosus timor a fide minime abhorret: fides cognata & affinis est sp
fidei denique & spei effectus est amor. Haec tria vero, fides, spes & amor, summa
esse in Deo bonitatem assumunt. Talis Deus est natura, qualis, si non exsisteret, om
bus omnium votis expetenda & optanda esset. Neque Deo eiusque providentia sub
ta, id quod sapiens & eximius ille Imperator quondam dixit, caussae esset aliquid, c
vir sapiens vivere in hoc orbe vellet. Qui Deum esse credit, is omne illud bonu
omnemque in hac universitate perfectionem esse certus est, quam votis & cogitatio
bus potest assequi. Nulli omnino mortalium expedit, non esse Deum, nisi miseris il
hominibus, qui pietatem & amicitiam Dei, qua nihil tamen homini utilius & salutari
esse potest, deseruerunt, atque, omnibus repagulis effractis, totos sese sceleratae ac n
fariae vitae tradiderunt.

§. XLII.

Quod Athei Deum tam terribilem sibi fingunt, id a maligno eorum proficiscitur ingenio.

Ipsam vero in malignam atque depravatam plane impii generis naturam descend
oportet, qui scire cupit, unde fiat, quod hi homines longe aliter, quam reliqui omn
de Deo sentiunt. Namque haec una caussa illa est, quae, ut veram Numinis notione
amitterent, remque sibi in eo cernere viderentur ex toto terribilem, atque odio pr
pterea dignam, effecit. Primum quidem vitiorum tantum in eos potest amor, ut b
ni malique, iusti ac iniusti discrimen non ab ipsa natura, verum ab hominum tantu
legibus & institutis existiment proficisci. Atqui lex naturae adversatur & contraria e
Nam natura libertas est: lex vero vim affert, & libertatem coërcet. Igitur quema
modum non possunt non id odio habere, a quo libertati suae & summo, quod puta
bono modum poni vident: ita, quae de severitate Dei erga peccatores & maleficos c
ties dicta sunt, summam necessario crudelitatem ac tyrannidem interpretantur. Inha
ret deinde in animis istorum hominum improbum hoc & vitiosissimum praeceptum
Cicero de nat. Deor. Lib. I. 42. Lamb. (CXLIII. p. 2948.) *Nulla naturalis caritas est; verum omnis benevolentia oritur ex imbecillitate & met*
Id est: Ideo amamus alios, quia ab aliorum nobis hominum vi & potentia metuendu
est, neque talis est haec vita, carere ut queamus aliorum auxilio. Quocirca quidqu
amorem ac amicitiam ceteri vocant hominea, id haec turba nihil esse contendit aliu
quam alienae potentiae, cui resistere non licet, metum, & *mercaturam quamdam uti*
Cicero ibid. *tatum.* Ita COTTA apud CICERONEM sensum declarat familiae huius: *Ne homin*
quidem censetis, nisi imbecilles essent, futuros beneficos aut benignos. Deus vero, si qu
dem is esset, infinite potens esset, nec vim eius ulla alia res morari ac impedire poss
Hinc adulterinum eiusmodi amorem & fucatam benevolentiam ab eo plane abesse, r
ligionum hostes decernunt. Tanto enim qui valet robore, quanto Deus, is nec rei i
diget alicuius, neque ulla cuiusquam formidine conturbatur. Loquatur iterum, que
Cicero ibid. paullo ante produximus, COTTA: *Quid est praestantius bonitate & beneficentia? qu*
quum carere Deum vultis, neminem Deo, nec Deum nec hominem, carum, neminem ab
amari vultis. Ita fit, ut non modo homines a Diis, sed ipsi Dii inter se ab aliis alii neg
gantur. Atque his nuperus quidam de re publica scriptor assentitur, utpote qui, om
iustitia & benevolentia naturali proscripta, de Deo sic (1) sciscit: *Regnandi & punien*
eos, qui leges suas violant, ius Deo esse a sola potentia irresistibili. Idem hoc est, ac si cl
re dixisset: Nullum omnino ius esse Deo aliis imperandi, legesque hominibus ferend
quae vero molitur ille hoc in genere, ea vi unice ac iniuria fieri. Nam quum ius
vis toto differant genere, nec ullum esse ius possit sine iustitia naturali, vocem *ius* pat
L. c. §. VII. p. 114. hic perabsurde esse adhibitam. Confirmant hoc, quae idem subiicit auctor: *Si ius r*
gnandi habeat Deus ab omnipotentia sua, manifestum est, obligationem ad praestandu
ipsi obedientiam incumbere hominibus propter imbecillitatem. Quod aliter deinceps his ve
bis exponit: *Homines ideo Deo subiecti sunt, quia omnipotentes non sunt, aut quia ad res*
stendum satis virium non habent. Ex his perspicue elucet, vitiorum amorem corruptam

qu

(1) *Sciscit*) THOM. HOBBESIVS nimirum in *Elementis de cive Cap. XV. §. IV. p. 112.* & alias.

que naturam tantum valere apud homines religione vacuos, ut omne primo naturae ius, omnem naturalem honestatem, amorem & benevolentiam tollant: ex quo postea evenit, ut Deum non secus ac terribile quoddam monstrum sibi animis effingant. Fieri enim negant posse, ut naturam infinita praeditam potentia, qualis esse Deus dicitur, ulla iustitia, aut ullus erga res a se factas amor teneat: ius omne ac auctoritatem dominandi aliis, quam habeat, ex eo nasci unice, quod nemo viribus eius resistere valeat: nec igitur ullam rerum creatarum aliquid in eo spei ac fiduciae collocare posse, nec quemquam ulla lege & ratione alia, quam metu & necessitate, quae ex imbecillitate naturae nostrae oritur, ad obediendum ipsi obligatum esse. Talis Deus monstrum certe est informe, nec nisi res horribilis & formidolosissima.

§. XLIII.

Atheorum disciplina metum & terrorem affert.

Verum vehementer falluntur, qui haec omnia vanis somoiis & commentis, ab impii generis amentia excogitatis, meliora esse opinantur. Vera & germana religio oihil de Deo rebusque divinis docet, quod non summam homini delectationem & animi tranquillitatem afferat. Contra illi, qui religione constringi nolunt, in scenam nos immittunr tristitia, metu & desperatiooe omnino refertam. Omne enim bonum in illis esse rebus situm praecipiunt, quae in nostra prorsus potestate non sunt posita: felicitatem universam brevi titillatione sensuum, quorum appetitus nullo modo exsatiari posse novimus, perpetuaque veluti *dolii pertusi* irrigatione absolvi putant: nos ipsos denique atomorum esse acervum volunt, cuius si commissurae dissolvantur, cum vitam nostram omnem in nihilum occidere, tum universam spem nostram interire statuunt. Providentiam esse nullam patiuntur: exsistere beneficam quamdam & coelestem naturam, quae res humanas procuret, plane negant: extra nos postremo nihil versari volunt, praeter insipientem & vita omni vacuam materiam. Equidem in corpusculis individuis & in natura quadam coeca & sensu omni destituta voluntatem & propositum inesse haud posse nocendi aliis & ulciscendi, minime negaverim. Quae quidem caussa PLVTARCHVM induxit, ut hanc ipsam impiae familiae sententiam, qua nihil tamen fieri capitalius potest, praeferre non dubitaverit illorum doctrinae, si modo ulli umquam hac imbuti fuere doctrina, qui malum quoddam principium, quale Manichaeorum est, seu naturam infinite potentem invidiaeque omnis ac malitiae plenam, toti rerum universitati praeponunt, eiusque unius nutu & arbitrio cuncta regi & administrari opinantur. Nihilo tamen minus & hoc quoque perspicuum est, tantum homines ab atomis vita vacuis, quas casus & necessitas unice concitant, auxilii & opis sperare atque polliceri sibi posse, quantum quis solatii a saeva quadam procella & turbine exspectaverit, aut a commoto quodam mari, cuius violenti fluctus exorari nequeunt, omnesque supplicantium clamores & lamentationes respuunt. Quod quum secum reputaret (1) EPICVRVS, satius quidem duxit esse, fabulis, quas vocat, de Diis aures praebere, quam impio illi fato rerumque omnium necessitati, quam physici illi religionibus inimici, LEVCIPPVS & DEMOCRITVS, introduxerant, loci aliquid in animo relinquere: Κρεῖττον ἦν τῷ περὶ θεῶν μύθῳ κατακολουθεῖν, ἢ τῇ τῶν φυσικῶν εἱμαρμένῃ δουλεύειν. ὁ μὲν γὰρ ἐλπίδα παραιτήσεως ὑπογράφει θεῶν διὰ τιμῆς· ἡ γὰρ ἀπαραίτητον ἔχει τὴν ἀνάγκην. *Praestat enim fabulam, quae de Diis traditur, sequi, quam physicorum servire fato. Illa enim speciem excusationis obtendit Deorum ob honorem; hoc vero inevitabilem necessitatem habet.* Ipse quidem malo huic mederi voluit, partemque invidiae & odii, quam sibi fautores atomorum conflaverant, ab eorum disciplina propulsare. Sed quoniam, quam homini reliquit, facultas ad res illas non pertinet, quae extra nos sunt positae, sed nos ipsos tantum moderatur, parum humano generi solatii restituit. Ipse non leviter pertimescebat EPICVRVS, ne coeli machina, quam videmus, subito convulsa dissiliret, nec modo mole sua homines obrueret, sed etiam universum illud atomorum concilium, quod casu tantum & temeritate coactum putabat esse, in chaos quoddam reverteretur:

De superstit. (p. 164. T. II. Opp.)

Epist. ad Menoec. p. 49. Gassend.

> *- - - (2) Tria talia texta*
> *Vna dies dabit exitio, multosque per annos*
> *Sustentata ruet moles & machina mundi.*

Quantam, si haec fieri possunt, voluptatem ex libertatis suae conscientia capiet, qui totam

(1) *Epicurus*) Vid. DIOGENES LAERTIVS Lib. X. Segm. 134. p. 659.

(2) *Tria*) LVCRETII sunt hi versus Libro V. de rerum natura v. 95. s. p. 238.

ANAXAGORAM hac vna re adductum fuisse, vt vnum Deum esse statueret, quod caussas rerum ignoraret. Nihil ergo mirum est, sic pergunt, quos hic introducimus loquentes, quod plerique omnes mortalium, quia caussas rerum, in primis earum, quae in rerum natura contingunt, nesciunt, metu atque curiositate sua naturali induci sese patiuntur, vt naturam quamdam fingant aeternam, in oculos non cadentem & infinite potentem, tamquam supremam rerum omnium caussam, atque in hac vna caussa praesidium & asylum ignorantiae suae constituant. Non nemo, qui non ita pridem impietatem scriptis propagauit, duo haec, ex quibus omnem manasse religionem arbitrantur hi homines, rerum nimirum futurarum metum, & caussarum ignorantiam curiositati adiunctam, his verbis coniuncte exposuit. (2) *Metus perpetuus, qui genus humanum in caussarum ignorantia, quasi in tenebris, comitatur, obiectum habet necessario aliquod. Quia ergo fortunarum suarum caussam aliam homines non vident, nihil est, quod accusare possunt, praeter potentiam aliquam & agentem inuisibilem. Atque hinc fortasse erat, quod veterum poëtarum aliqui Deos primos a timore factos esse dixerint.* Iisdem ex caussis natam esse statuunt popularem doctrinam de inferioris ordinis mentibus, supremi Numinis, tamquam maximae totius vniuersitatis animae & mentis, arbitrio & voluntati parentibus. Nam quae de spectris, visis & manibus feruntur, ea somnia sunt, vti putant, hominum, cernere sese, quae non vident, existimantium. Ad extremum hinc haec fontem etiam addunt esse morbi illius, qui multos cruciat homines, vti res fortuito factas omnia & portenta esse censeant, totiusque eorum superstitionis, qui oracula, vaticinationes & diuinationes consectantur. Vnum enim omnis huius dementiae hoc esse fundamentum arbitrantur, quod temere ac stulte sibi persuadent homines, non naturae lege, sed intelligentis cuiusdam & sapientissimi Numinis nutu & imperio fieri & geri, quae fiunt in orbe, (3) omnia.

§. XXXIII.

Tertiam religionis caussam astutiam legumlatorum esse volunt.

Sed verentur tamen, qui hanc caussam agunt, ne haec duo nondum omne conficiant negotium, totamque illam rationem, quae vniuersum fere genus humanum animat, vt Deum esse credat facile, eumdemque reuereatur, aperiant. Itaque tertium nil dubitant fontem addere, calliditatem & astutiam eorum, qui ciuitates condiderunt, legesque imperitae rogarunt multitudini. Sapientes istos homines praeclare intellexisse, affirmant, si Deum esse putarent homines, & religionibus constricti viuerent, fore, vt multo facilius in officio erga magistratus continerentur, pacique & concordiae ciuili longe diligentius studerent. Vix enim aliquid ad coërcendos homines validius est, quam si certi sint, etiamsi aliquis poenas effugerit legibus constitutas, quae publica tantum vlciscuntur & aperta maleficia, nec raro eluduntur a facinorosis, diuinae tamen cuidam & potentissimae naturae, cui resisti nequeat, occultos legum violatores cum in hac vita, tum post fata poenas esse daturos exquisitissimas. Ergo, si his credas, prudenter & astute hominum pauorem & ignorantiam suam esse occasionem rati sunt, nec modo semina illa religionis, aut vitia potius naturae, quibus laborant mor-

(2) *Metus*) Haec verba sunt THOM. HOBBESII in *Leuiathane Cap. XII. p. 55. s.* Verum ipse vidit HOBBESIVS, iusto maiorem esse in his verbis, si nude ac simpliciter accipiantur, audaciam. Quamobrem, vt inuidiam declinaret, statim subiicit, nolle sese ea, nisi de religione & Diis veterum populorum ante natum Seruatorem, intelligi: summi enim & vnius Dei cognitionem non ex metu, sed ex contemplatione naturae rerum nasci. *Id quod*, ita statim pergit post ea verba, quae hic allata sunt, *de Diis* (id est, de multis ethnicorum Diis) *verum est. Agnitio vero vnici, aeterni, infiniti, omnipotentis Dei ab inuestigatione caussarum, virtutum operationumque corporum naturalium, quam a cura futuri temporis, facilius deriuari potuit. Nam qui ab effectu quocumque, quem viderit, ad caussam eius proximam ratiocinaretur, & inde ad illius caussae caussam proximam procederet, & in caussarum deinceps ordinem profunde se immergeret, inueniret tandem (cum veterum philosophorum sanioribus) vnicum esse primum motorem, id est, vnicam & aeternam rerum omnium caussam, quam appellant omnes Deum, atque hoc sine omni fortunarum suarum cogitatione, quarum sollicitudo & metum gignit, & ab inquisitione caussarum naturalium animum auertit, simulque tot Deorum fingendorum occasionem praebet, quot sunt fere, qui eos fingunt.* Haec vtrum homo vafer & astutus ad odium tantum propulsandum, an vero ex animi dixerit sententia, soli Deo cognitum est. Vtrumque verum quo minus sit, nihil impedit.

(3) *Omnia*) In his quoque vir doctissimus ad ea intendit digitum, quae ab HOBBESIO *Libro de homine Cap. XIII. p. 78. s.* & *Leuiathanis Cap. XII. p. 56. s.* his de rebus satis audacter disputata sunt.

mortales, sollicite souerunt, verum etiam, quae de geniis, daemonibus, miraculis, prodigiis, oraculis & diuinationibus iam circumferri videbant inter populos nouis fabulis & narratiunculis, quas publice laudari & commendari curabant, confirmarunt & corroborarunt. Hinc nuperus quidam auctor religionem ita definiuit: (1) *Metus potentiarum inuisibilium, siue fictae illae sint, siue ab historiis acceptae sint publice, religio est, si publice acceptae non sint, superstitio.* Istam religionem, quam ita sapienter souerant & aluerant rerum publicarum auctores, quum iidem perspicerent consiliis suis & institutis perpetuo quodam praesidio & emolumento, numquam vero noxiam & aduersam sibi fore, ad hanc deinde summo studio curam incubuerunt, vt multitudini persuaderent, non a se profectas esse vel excogitatas, quas obseruari iussissent, leges: sibi id vnice muneris relictum esse, vt Deorum iussa & mandata interpretarentur: nam quae legibus vetita essent, ea ipsis etiam Diis vehementer displicere: Deum non aliter mundum gubernare, quam per magistratus & summos imperantes, qui vices eius in orbe sustinerent, seu, vt recentioris cuiusdam (2) auctoris verbis vtar, *Deum nullum regnum in homines habere, nisi per eos, qui imperium tenent.* Habes itaque aliud inuentum eorum, qui Deum tolli volunt, cuius ope sese putant demonstrare posse, vnde incredibilis hominum propensio ad religionem & Dei cultum exstiterit. Religio, si hos audias, nihil est, quam callidum regum & imperatorum artificium: quo, qui populis praesunt, tamquam *arcano imperii*, vtuntur. Operam illi dant, vt populorum animi omnino metu summi Numinis constringantur & repleantur, nec omittunt aliquid, quod ad sacras exercitationes incitare possit eos & inducere. Sic enim affecti si sint, in magnam spem veniunt, fore; vt multo sint molliores & mitiores, ac ad obedientiam praestandam pacemque & concordiam seruandam multo magis procliues & idonei.

§. XXXIV.

Caue vero credas, qui recentiori tempore Deum adorti sunt, primos haec omnia proferre ausos esse: obsoletum & perantiquum est hoc impii generis carmen; id quod partim ex notissimo illo (1) poëtae veteris dicto: *Primus in orbe Deos fecit timor,* elucet, partim ex eo intelligitur, quod LVCRETIVS, qui EPICVRI sententias carmine expressit, easdem saepius caussas vrget. *Primo* statim *libro terrorem animi & tenebras* praecipuas esse rationes contendit, vnde omnis de Diis opinio nata sit. *Sexto vero libro* vberius hosce locos persequitur, posteriorem in primis: ex quo ipsa eius verba recito: Veteres Athei religionem iam a metu deriuarunt.

Cetera, quae fieri in terris coeloque tuentur
Mortales, pauidis quom pendent mentibu', saepe Lambin. 528. (v. 49. s. p. 435.)
Efficiunt animos humiles formidine Diuum,
Depressosque premunt ad terram, propterea quod
IGNORANTIA CAVSSARVM conferre Deorum
Cogit ad imperium res, & concedere regnum, &,
Quorum operum caussas nulla ratione videre
Possunt, haec fieri diuino Numine rentur.

Eamdem caussarum ignorantiam alio poëta loco, tamquam vnicum omnis religionis atque metus Dei fontem, designat:

Prae-

(1) *Metus*) Haec verba HOBBESII exstant *Leuiathan. Cap. VI. p. 29.* Verba, quae CVDWORTHVS adhibuit, Anglica non omni quidem ex parte Latinis hisce respondere videntur: *Fear of power inuisible, feigned by the mind, or imagined from Tales publickly allowed, Religion: not allowed, Superstition.* At qui attente tamen vtraque inter se contulerit, is rem in vtrisque eamdem exprimi sentiet. Hoc obseruatu dignius putem, HOBBESIVM hic iterum, nescio vtrum inuidiae declinandae, an veram animi sententiam declarandi caussa, sequentia huic definitioni adiecisse verba: *Quando autem potentiae illae revera tales sunt, quales accepimus, vera religio.*

(2) *Auctoris*) BVNER. de SPINOZA intelligit, cuius haec verba exstant *Tractatu theologico politici Cap. XIX. p. 214.*

(1) *Poetae veteris*) In PETRONII ARBITRI *Fragmentis* hoc scitum est. Vid. PETRONII *editio*, quam PETR. BVRMANNVS curauit, *p. 676.* Ante PETRONIVM idem STATIVS iam dixerat: quem imitatum esse PETRONIVM volunt viri harum rerum peritissimi. Sed obseruatum est a viro doctissimo, IO. CLERICO, in *Siluis philologicis Cap. VII. §. X. p. 256.* quas AESCHINIS *Dialogis* a se editis subiecit, ante vtrumque hunc poëtam idem iam praecepisse DEMOCRITVM, ex parte quoque ARISTOTELEM.

Lib. V. Lamb. p. 500. (v. 1182. & p. 383.)

Praeterea coeli rationes ordine certo
Et varia annorum cernebant tempora verti;
Nec poterant, quibus id fieret cognoscere caussis.
Ergo PERFVGIVM sibi habebant, omnia Diuis
Tradere, & illorum nutu facere omnia flecti.

§. XXXV.

Et ab ignorantia, Simili ratione, quod nuperus quidam auctor doctrinam de geniis & daemonibus ex illis esse rebus perhibet, quae maximum religioni firmamentum praebent, totamque hanc opinionem inde disputat manasse, quod plerique homines nesciunt, quemadmodum somnia & commenta a veris secernenda sint visis, id ex LVCRETIO videtur sumsisse. Namque hic *Libro quinto* non obscure prodit, idem sibi persuasum fuisse:

(v. 1160. & p. 382.)

Nunc quae caussa Deum per magnas Numina gentes
Peruolgarit, & ararum compleuerit vrbes, &c.
Non ita difficile est rationem reddere verbis.
Quippe etenim iam tum Diuum mortalia saecla
Egregias animo facies vigilante videbant,
Et magis in somnis mirando corporis auctu.
His igitur sensum tribuebant.

Non diffiteor, proprie hic poëtam de Diis inferioribus & plebeiis disserere, quos *daemones* & *genios* vocabant. At perspicuum tamen est, vna vatem hunc docere, homines his imbutos sententiis facili etiam negotio eo potuisse adduci, vt vnum summum & infinite potentem Deum huic vniuersitati praesidere crederent.

§. XXXVI.

Item a magistratuum calliditate. Postremo hoc quoque antiquis religionum contemtoribus in more fuisse positum, vt, quod hodierni solent, praecepta de Deo & religione magistratuum disputarent reperta esse atque dolos, id multis veterum ex locis apparet. Audiamus prius (1) CICERONEM: *Ii*, inquit is, *qui dixerunt, totam de Diis immortalibus opinionem fictam esse ab hominibus sapientibus rei publicae caussa, vt, quos ratio non posset, eos ad officium religio duceret, nonne omnem religionem funditus sustulerunt?* PLATO veterum Atheorum sensus his verbis complexus est: (Lib. X. de legibus (p. 666.)) Θεὺς, ὦ μακάριε, εἶναι πρῶτόν φασιν οὗτοι τέχνῃ, οὐ φύσει, ἀλλά τισι νόμοις, καὶ τούτους ἄλλους ἄλλοις, ὅπῃ ἕκαστος συνωμολόγησαν νομοθετούμενοι. *Deos, o beate vir, primum affirmant non natura esse, sed arte vnice ac legibus constitutos, hincque fieri, vt singulis regionibus & populis proprii Dii sint pro diuerso eorum, qui leges rogarunt ciuitatum, ingenio & indole.* Ante PLATONEM CRITIAS ex triginta tyrannis Atheniensium sine vllo circuitu professus est, eos, qui religionis fundamenta iecissent, id vnum sibi posuisse ob oculos, vt suis commodis & ciuitatis necessitati consulerent. Versus, quibus hanc exposuit sententiam suam, (2) SEXTVS recitat philosophus: quorum quidem hoc est initium:

Hi

(1) *Ciceronem) Lib. I. de natur. Deor. C. XLII. p. 2945. Tom. IX. Opp.*

(2) *Sextus)* SEXTVS EMPIR. *Libro VIII. aduers. Mathematicos §. LIV. p. 562.* Prioris ex hoc CRITIAE carmine loci Anglicam tantum versionem attulit CVDWORTHVS: secundum siue versione Graece tantum descripsit. Igitur & illa Graeca, & huic versionem addere, vtile mihi visum fuit. Versio vero est HVGONIS GROTII in *Excerptis veter. Comic. & Tragicor. p. 402.* Ceterum vtrum CRITIAE sint hi versus, nec ne, incertum valde est. Nam PLVTARCHVS *de placitis philos. Lib. I. C. VII. p. 880. T. I. Opp.* & EVSEBIVS *Praeparat. euangel. Lib. XIV. 16.* ad EVRIPIDEM, poëtam Tragicum nobilissimum, eos referunt: sigillatim PLVTARCHVS ex EVRIPIDIS, quam *Sisyphus* inscripsit, Tragoedia eos esse sumtos tradit. PETRVS PETITVS, vir doctissimus, *Miscellanear. obseruat. Lib. I. Cap. I. p. 5.* nil dubitauit PLVTARCHVM sequi, &, quo tutius id facere posset, SEXTI EMPIRICI codices corruptos mutilatosque esse, suspicari. Verum docte confutauit cum rationes eius, tum hanc coniecturam PETR. BAYLIVS *Diction. histor. crit. T. I. voce Critias Not. p. 937. f.* Et quod ad integritatem codicum EMPIRICI attinet, eam mihi satis hoc vnum suadet, quod de nonnullis etiam aliis Tragoediis EVRIPIDIS veteres auctores parum constanter loquuntur, his eas CRITIAE, illis EVRIPIDI tribuentibus. Vid. HVGO GROTIVS in *Excerptis veter. Comicor. & Tragicor. p. 452.* & IO. ALB. FABRICIVS *Biblioth. Graec. Lib. II. Cap. XVIII. p. 621.* & *Cap. XIX. p. 642.* Quis, quum hoc ita sit, demiretur, de auctore Tragoediae

Ἦν χρόνος ὅτ' ἦν ἄτακτος ἀνθρώπων βίος
Καὶ θηριώδης, ἰσχύος θ' ὑπηρέτης·
Ὅτ' οὐδὲν ἆθλον οὔτε τοῖς ἐσθλοῖσιν ἦν,
Οὔτ' αὖ κόλασμα τοῖς κακοῖς ἐγίνετο.
Κἄπειτα μοι δοκοῦσιν ἄνθρωποι νόμους
Θέσθαι κολαστὰς·
Fuit illud olim tempus, exlex quum fuit
Ferinaque hominum vita, vim dominam ferens:
Honos nec ullus tunc habebatur bonis,
Supplicia nec tunc ulla terrebant malos.
Post mihi videtur condita a mortalibus
Censura legum:

Quo nimirum poenarum metu absterrerentur homines a criminibus. Vsus tamen nihilo minus postea docuit apertis quidem flagitiis & sceleribus modum per leges poni posse, non vero peccatis quae remotis edi possunt arbitris. Qua caussa commotus homo quidam sagax & providus rationem invenit homines a manifestis non minus, quam occultis facinoribus & iniuriis abstrahendi:

Ἐντεῦθεν οὖν τὸ θεῖον εἰσηγήσατο,
Ὡς ἐστι δαίμων ἀφθίτῳ θάλλων βίῳ,
Νόῳ τ' ἀκούων καὶ βλέπων, φρονῶν τ' ... ὑφ' ὧ
Πᾶν μὲν τὸ λεχθὲν ἐν βροτοῖς ἀκούεται·
Ὃς δρώμενον δὲ πᾶν ἰδεῖν δυνήσεται·
Induxit ideo Numinis reverentiam:
Florere nempe vita perpetua Deum,
Natura cui sit potior, & cui mens vigil,
Quaecumque fiunt, curet atque intelligat:
Hominum profata qui repente exaudiat,
Actusque cernat, nescius falli arbiter.

Finem carmini CRITIAS his versibus imponit:

Οὕτω δὲ πρῶτον οἴομαι πεῖσαί τινα
Θνητοὺς νομίζειν δαιμόνων εἶναι γένος.
Hoc aliquis astu, sic reor, mortalibus
Persuasit, esse ut crederent primum (3) Deos.

§. XXXVII.

diae *Sisyphus* aliquid etiam dissensionis olim fuisse? Verum de re ipsa cum PETITO me sentire, non diffiteor. Etenim ut mediocre rationum, quas ille attulit, momentum esse concedam, aliam tamen habeo caussam, quae veri facit simillimum, non potuisse a CRITIA hos versus proficisci, sed EVRIPIDIS potius esse. Quis credat, CRITIAM tyrannum, qui imperium suum Athenis stabilitum cum maxime cupiebat, tam vecordem fuisse, ut, audiente populo Atheniensi, carmen publice decantari curaret, quo tyrannorum fraudes ac doli eleganter explicantur? Quis voluisse eum existimet populum Atheniensem in Tragoedia edoceri, religionem nil, nisi commentum esse sapientum, plebis constringendae caussa invectum? Excors certe fuisset CRITIAS, & seditionis semina ipsemet sparsisset, si eiusmodi praecepta mentibus eorum, quibus dominari pro lubitu volebat, ipsemet instillasset. At quum nonnulli sententiam, quae his versibus continetur, persona & ingenio tyranni omnino esse dignam intelligerent, CRITIAMque non ignorarent Tragoedias quasdam composuisse, facile adducti sunt, ut eius potius, quam EVRIPIDIS, fabulam esse illam suspicarentur, ex qua versus hi depromti sunt. Verum satis verborum de re, quam sine ullo nobis ignorare licet detrimento.

(3) *Deos*) His veterum locis, quibus origo religionis omnis atque pietatis ad dolos & fallacias summorum imperantium refertur, binos eiusdem argumenti adiiciam: unum SENECAE, alterum SEXTI EMPIRICI. SENECA *Quaest. natural. Lib. II. Cap. XLII. p.* 536. *T. II. Opp. Si quaeris*, inquit, *a me, quid sentiam* (de fulmine), *non existimo, tam hebetes fuisse* (veteres, qui dixerunt, fulmen a Iove mitti), *ut crederent, Iovem aut non aequae voluntatis, aut certe minus paratum esse. — Quid ergo sequuti sunt, quum hoc dicerent? AD COERCENDOS ANIMOS IMPERITORVM SAPIENTISSIMI VIRI IVDICAVERVNT INEVITABILEM METVM, VT SVPRA NOS ALIQVID TIMEREMVS. Vtile erat, in tanta audacia scelerum aliquid esse, adversum quod nemo sibi satis potens videretur. A conterrendos itaque eos, quibus innocentia nisi metu non placet, posuere super caput vindicem, & quidem armatum.* SEXTVS EMPIRICVS *Lib. VIII. adv. Mathemat. p.* 551. Ἔνιοι τοίνυν ἔφασαν τοὺς πρώτους τῶν ἀνθρώπων προστάντας καὶ τὸ συμφέρον τῷ βίῳ σκεψαμένους πά-

§. XXXVII.

Religio non a metu est profecta.

Igitur quidnam religionum irrisores excogitaverint ad ostendendum, unde sit illud, quod universum fere genus hominum tanto Dei & religionis studio flagrat, id plane & dilucide expositum est. Vidimus, tres ab illis in primis fontes indicari, unde tota haecce ratio exstiterit: primum curam & sollicitudinem, quam incerti futurorum temporum eventus in animis hominum & excitare & fovere solent: deinde ignorantiam caussarum, quibus vel ea, quae hominibus accidunt, vel quae in natura rerum fiunt, efficiuntur, curiositati adiunctam: denique versutiam & calliditatem eorum, qui leges rudibus tulerunt populis, atque civitates constituerunt. Nunc, quam infirma sint haec omnia & inepta, declarare breviter (1) constituimus. Principio certum hoc esse, nemo sapiens negaverit, immoderatum illum metum, quo nonnulli tantopere agitantur, ut non modo constanter & pertinaciter rem quamdam exsistere credant, quae tamen nec sensuum nec rationis nititur testimonio, sed etiam vitam ipsi suam omni gaudio & tranquillitate privent, animis in summum terrorem coniectis, mentis vehementer aegrotantis & gravi morbo oppressi luculentum esse indicium. Hoc autem si ita sese habet, quid agunt homines a Deo aversi, dum plerosque homines fateri quidem coguntur Deum credere, at simul ex immodico terrore hoc totum proficisci contendunt, quum alioquin nec sensus, nec ratio huic opinioni faveat? Id agunt, ut universum prope genus humanum rationis usum amisisse, atque misere cerebro & capite laborare, nobis persuadeant, paucos vero quosdam Atheos, homines magno, stabili & imperterrito animo, fanatici huius terroris vim effugisse, nec de sanitate mentis ullo modo deiici potuisse. Actum itaque est de toto genere humano, his si nobis magistris standum sit: nec enim vani tantum, leves & inepte creduli omnes sumus, verum etiam tanto metu exanimati atque obsessi vivimus, ut omnis a nobis ingenii vis & perspicientia una cum ipsa valetudine, aufugerit & abierit. Sed bene habet. Nos e contrario confidenter tuemur, hanc omnem, in qua gloriantur tantopere, fortitudinem, constantiam & animi sanitatem nil esse aliud, quam furiosam & amentem quamdam inscitiam, mentesque eorum

ἐν τούτῳ ἔοικεν ἀναπλάσαι τὴν περὶ τὸ τῶν Θεῶν ὑπόνοιαν καὶ τὴν περὶ τῶν ἐν ᾅδου μυθολογίαν δόξαν. *Nonnulli dicunt, eos, qui primi praefuerunt hominibus, & quid humanae vitae conferret, consideraruut, quum essent intelligentes ac prudentes, finxisse eam, quae de Diis habetur suspicionem & fabulosam de inferis opinionem.* Quod si eos ex Graecis & Latinis nominandos esse hoc in loco ducerem, qui nil veriti sunt scribere, quae de Diis inter Graecos & Romanos constituta olim & legibus sancita fuerunt, ad multitudinem in officio continendam unice a viris sapientibus inventa esse, multo plures laudare liceret auctores. Sed quum de religione in universum hic agatur, nec, ut puto, negari queat, in falsis religionibus tam condendis, quam roborandis multum interdum astutiae & fraudibus fuisse datum, has quidem auctoritates nunc praetermittam. Collegit aliquot eiusmodi dicta PETR. BAYLE *Pensées sur les Cometes Tom. II. §. LXXI. p. 356. s.* Ex recentioribus, ut de NIC. MACHIAVELLO taceam, de quo a. IO. FR. BVDDEVS legi potest in *Thesibus de Atheismo & superstitione Cap. I. §. XXIV. p. 132. s.* BENED. de SPINOZA religionem, sigillatim Mosaicam, *ad imperium conservandum & stabiliendum* comparatam esse ex instituto, verum argumentis ineptis & ratione vacuis, probare studuit *Tract. theologico - politico Cap. V. p. 59. s.* Ipse quoque, quum postea *Librum de optima rei publicae forma* seu *Tractatum politicum* exararet, qui inter *Opera* eius *posthuma* p. 265. legitur, non obscure suasit magistratibus, ut religionem ad rei publicae opportunitates & indolem temperarent: idque vel haec eius verba monstrant, si attentius ponderentur, quae *Cap. VIII. §. XLVI. p. 339.* exstant: *Templa, quae patriae religioni dicantur, multum refert,* (civitatis nimirum) *ut magna & sumtuosa sint, & ut praecipuo ipsius cultui solis patriciis vel senatoribus manus admovere liceat, atque adeo, ut solis patriciis liceat baptizare, matrimonium consecrare, manus imponere, & absolvere, ut templorum veluti sacerdotes patriaeque religionis vindices & interpretes agnoscantur. Ad concionandum autem & ecclesiae aerario eiusque quotidianis negotiis administrandis aliqui ex plebe ab ipso senatu eligendi sunt, qui senatus quasi vicarii sint, cui propterea rationem omnium reddere teneantur.* Gravedine laboret ac pituita, necesse est, qui horum verborum hanc esse difficulter intelligit sententiam: Ante omnia id curent magistratus, ut ea, quae ad religionem & cultum divinum pertinent, in potestate semper habeant, hisque rebus ad populum terrendum & sacro quodam horrore percellendum utantur.

(1) *Constituimus*) Metum religionis esse caussam, sine pudore affirmat BENED. de SPINOZA *Praef. Tract. theol. politici.* Quamvis enim superstitionem tantum nominet, proclive tamen indicatu est, vocabulum *superstitio* eo sensu ab ipso esse adhibitum, quo nos nomen *religio* adhibere solemus. Iuvabit aliqua eius verba afferre, ut socios habuisse HOBBESIVM opinionis huius eo ipso, quo vixit, tempore pateat. *Videmus*, inquit inter alia, *eos omni superstitionis generi addictissimos esse, qui incerta sine modo cupiunt, omnesque tum maxime, quum scilicet in periculis versantur, & sibi auxilio esse nequeunt, votis & lacrymis muliebribus divina auxilia implorare, & rationem caecam appellare, humanamque sapientiam vanam. .... Tantum TIMOR homines insanire facit. Caussa itaque, a qua superstitio oritur, conservatur & fovetur, METVS est.*

rum contendimus exanimi quadam & ignava incredulitate ignobilique diffidentia depressas esse, qua compelluntur, ut, praeter id, quod vident & sentiunt, nihil omnino recipere nolint.

§. XXXVIII.

Deum qui esse non dubitant, illi certe religiose timent ac verentur eum. Fieri enim non potest, quin ita statim sint animo constituti, quibus Deum esse persuasum est: de quo quidem postea. Sed qui metum quemdam antecedentem seu pavorem hominum, quidnam boni vel mali eventurum sibi sit, dubitantium, Deum seu opinionem omnem de Deo genuisse arbitrantur, his sana vehementer resistit ratio. Constat enim inter omnes, nullus minus esse de futuris rebus & eventis sollicitos, quam eos, in quibus exquisita est erga Deum pietas. Neque caussa securitatis huius obscura est. Summum nimirum bonum in nulla re positum esse putant, quae *aliena* est, *ἀλλοτρία*, extra potestatem hominum, & fortunae exposita iniuriis, verum in eo uno, quod sibi proprium vocare possunt, in recto scilicet voluntatis suae usu. Contra, qui Deum reiiciunt, hanc ipsam propter caussam non possunt non in perpetua versari anxietate, si humanorum casuum & eventorum incerta cogitent. Bonum enim omne ac malum in sensu voluptatis & doloris collocant, quod Graeci πάθος ἡδονῆς καὶ λύπης dicunt, aut saltim, quoniam natura esse honestum aliquid negant, nihil esse bonum decernunt, praeter id, quod animali huic vitae conducit, & idcirco fortunae subiectum est imperio. Nec, qui modo secum reputat, omnis societatis civilis, rerum publicarum & iustitiae, quam ita parum proprie nominant, fundamentum ab hoc hominum genere in uno metu ac diffidentia constitui, dubitare ullo modo potest, nihil illis, qui Athei dicuntur, timidius, meticulosius suspicioneque & angore plenius fieri posse.

Nulli minus metuunt, quam illi, qui Deum esse credunt.

§. XXXIX.

Omnium vero gravissimum impii generis in hac disputatione vitium esse hoc merito dixerim, quod Deum toti fere mortalium generi naturam videri terribilem, nec optabilem ulla ratione aut amabilem, sibi persuadent. Nullus enim ignorat, homines, qui aerumnis & calamitatibus implicati divinum implorant auxilium, summum illud Numen placabile ac benignum existimare, atque hoc ipso, quod magnam in eo fiduciam collocant, clementiam & misericordiam eius summam profiteri. SYNESIVS, tametsi mortales ceteroquin sententiis mirifice diffideant, hoc tamen inter omnes convenire affirmat, Deum bonum ac benignum esse: Ἀγαθὸν τὸν Θεὸν ὑμνοῦσιν ἅπαντες ἁπανταχοῦ καὶ σοφοὶ δῆμοι καὶ ἄσοφοι. *Bonum utique Deum omnes tam sapientes, quam imperiti homines ubique celebrant, licet, quod ad alia spectat, variis de Deo sententiis diffideant.* Quod si olim nonnulli exstiterunt, quibus vetus proverbium illud: Φθονερὸν τὸ δαιμόνιον, tam perverse placuit interpretari, ut Deum eo probarent naturam esse odio & invidia adversus homines flagrantem, pauci certe numero fuerunt, iique maligno animo praediti, qui idcirco ex se suoque ingenio Deum aestimarunt. Quotquot vero sapientia ceteris praestiterunt, illi omnes ab hoc sensu dicti huius vehementer abhorruerunt. Exemplo sit ARISTOTELES, qui *poëtas cum multis aliis in rebus, tum hic mentitos esse*, scriptum reliquit: Οὔτε τὸ θεῖον φθονερὸν ἐνδέχεται εἶναι, ἀλλὰ πολλὰ ψεύδονται ἀοιδοί. *Sed nec naturam divinam invidam esse convenit, sed poëtae, quod in proverbiis est, multa mentiuntur.* PLVTARCHVS etiam hoc nomine HERODOTVM obiurgat, quod τὸ θεῖον πᾶν φθονερόν τε καὶ ταραχῶδες, seu *omnem divinitatem invidam esse ac tumultuosam*, scripserit. Ipse vero in malum, quod credebat esse, principium seu daemonem pronuntiatum istud unice cadere autumat; quemadmodum (1) ex vita, quam exaravit, PAVLLI AEMI-

Gravissime errant Athei, quod Deum naturam esse formidandam putant.

De regno p. 9. (Opp. ed. Petavii.)

Metaphys. L. I. C. II. (p. 263. T. IV. Opp.)

De Herodoti malign. (p. 857. T. II. Opp.)

(1) *Ex vita Aemilii*) PLVTARCHVS, postquam nemini bono invisum fuisse P. AEMILIVM dixerat in *Vita* eius *Tom. II. Opp. p.* 273. haec subiicit verba: Πλὴν εἴ τι δαιμόνων ἄρα τῶν μεγάλων καὶ ὑπερόγκων ὄλβων εἴληχεν ἀπαρύττειν, καὶ μιγνύναι τὸν ἀνθρώπινον βίον, ὅπως μηδενὶ κακῶν ἄκρατος ᾖ καὶ καθαρός. *Nisi forte quis Deus hoc hab[e]t muneris, ut de insigni & immodica detrahat felicitate, fortunamque misceat humanam, ne a malis liquida sit & sincera.* Hic satis circumspecte PLVTARCHVS loquitur, magisque coniecturam, quam sententiam, proferre videtur. Paullo vero post apertius prodit, fuisse animum ipsius non leviter ad hanc sententiam proclivem. AEMILIVM enim quum loquentem inducit *p.* 274. fateri eum facit, in rebus prosperis sese semper a rebus divinis aut a maligno illo daemone mali aliquid metuisse: Ἐγὼ γάρ, ὅτι τῶν ἀνθρωπίνων οὐδὲν οὐδέποτε δείσας, τῶν δὲ θείων, ὡς ἀπιστότατον καὶ ποικιλώτατον πρᾶγμα, τὴν τύχην ἀεὶ φοβηθείς. *Quum ab hominibus, inquit, nihil umquam metuerim, ex rebus divinis metuere, ut infidam & instabilissimam rem fortunam numquam destiti.*

AEMILII patet: qua quidem non hoc sciscit, τὸ θεῖον πᾶν φθονερὸν εἶναι, *omne Numen esse invidum*; verum id tantum tuetur: *Esse Deum quemdam seu daemonem, cuius hoc munus sit, omnem abundantiorem rerum humanarum prosperitatem deprimere, atque singulorum mortalium vitam ita moderari, ne quis perfecte beatus in hac vivat miseria, sed omnium bonis & commodis mali aliquid & incommodi admistum sit.* Quod non secus accipi potest, atque id, quod Christiani omnes profitentur, esse, qui bonis & opportunitatibus huminum invideat, malignum quemdam genium. (2) PLATO caussas expositurus, quibus Deus ad hunc orbem fingendum adductus sit, hanc unam prae ceteris affert: Ἀγαθὸς ἦν· ἀγαθῷ δὲ οὐδεὶς περὶ οὐδενὸς οὐδέποτε ἐγγίγνεται φθόνος. *Optimus erat: ab optimo vero longe remota est invidia.* Ex quo deinceps hoc ducit consectarium: Πάντα ὅτι μάλιστα ἐβουλήθη γενέσθαι παραπλήσια αὐτῷ· *Itaque omnia sibi plane similia voluit fieri.* Sed qui princeps hoc adhibuit proverbium, quod verbis parum aptum & congruens esse non difficeor, hoc unum docere videtur voluisse, quod non modo HESIODVS, verum ipse sacer codex inculcat, Deum praepotentem arrogantiam & superbiam mortalium ferre nullo modo posse, omniaque excelsa & sublimia deiicere solere, sive quod ipsis essent mortalibus perniciosa & noxia, sive quod quodammodo invidiosa Deo essent, aut honori eius derogarent, qui solus laude atque praedicatione dignus est, cuiusque in conspectu neminem mortalium insolentius gloriari decet. Huius vero opinionis veritatem omnis omnium aetatum historia confirmat. Quapropter ipse ille Epicureus poëta, LVCRETIVS, abditam esse vim quamdam non diffiteri ausus est, quae omnem magnitudinem modi nesciam irridere ac contemnere, hominumque animos nimis sublatos & secundis rebus inflatos castigare & deiicere soleat:

Lamb. 503. (Lib. V. v. 1233. p. 390.)

Vsque adeo res humanas vis abdita quaedam
Obterit, & pulcros fasces saevasque secures
Proculcare ac ludibrio sibi habere videtur.

Quo quidem in loco bonus ille vates aperte caussam impietatis deserit, atque imprudens pro Deo verba facit. Ecquis enim credat, abditam eiusmodi vim *in regno atomorum* (3) versari? Quod ad eos autem attinet, qui ex ipsis CHRISTI sectatoribus tam inique & turpiter de summo Numine sentiunt, ut maximam hominum partem hoc unice consilio & proposito ab eo praecipiant conditam esse, quo ex aeternis eorum poenis & tormentis delectationem quamdam & voluptatem caperet, illi, quae in semet ipsis reperiunt, naturae prorsus depravatae flagitia in Deum audacter transferunt, quem sacrae tamen litterae amorem ipsum esse diserte tradunt. Et nihilo tamen minus hi ipsi, qui tam durum & crudelem sibi Deum fingunt, magno eum erga semet ipsos amore, studio & benevolentia flagrare, nulli dubitant, tantoque complectuntur ardentius divinam

destiti. De τύχῃ seu *fortuna* his in verbis non secus disserit AEMILIVS, ac si Dea quaedam esset, quae rebus hominum semper minaretur, & raro secundo cursu mortales semper uti sineret. Quis vero dubitet, PLVTARCHVM suam AEMILIO sententiam, quod solent historici, qui heroum orationes recitant, suppeditasse?

(2) *Plato)* In *Timaeo C. XIV. p. 237. ed. Fabricii.*

(3) *Versari)* Omnino LVCRETIVS vim illam, quam *abditam* appellat, *in atomorum regno* versari credidit, quod hos versus cum antecedentibus conferenti confestim patebit. Memorat nimirum paullo ante, classium praefectos, commoto mari, & horrida tempestate exorta, Deos sacrificiis & precibus adire solere, aut, ut loquitur, *Divom pacem votis adire*, verum nihil saepenumero efficere, sed fluctibus misere obrui. Tum caussam, quare hoc fiat, subiicit: Esse nimirum vim quamdam abditam in rebus humanis, contra quam suprema nihil potestas valeat. *Vis* igitur, de qua loquitur, retrusa seu *abdita* Diis a poëta hic opponitur: ex quo liquet, nihil in ea divinum esse, verum totum illud, quod ita nominat, in natura rerum esse reconditum. Verbo: Vis abdita haec LVCRETII nihil est, quam fortuita quaedam atomorum concursio, cuius caussas mortales nesciunt. Si abiectis figuris poëticis, quas saepius consectatur, loqui voluisset poëta hic, ex praescripto disciplinae, quam sequebatur, sic animi sui sensa exposuisset: Multi imperatores, tametsi Neptunum victimis & votis placare maximopere studeant, nihilo tamen minus mari pereunt: quod quidem ideo fit, quia nullus est Neptunus, nulla divina providentia, sed naturalibus momentis & ponderibus variaque atomorum commotione, cuius obscurae nobis sunt rationes, accidunt & eveniunt, quaecumque fiunt, omnia: nec enim procella est aliquid, quam concitatio quaedam violenta particularum & atomorum invisarum, quam nec preces nec sacrificia frangunt. LVCRETIVS interdum clare & philosophice canit: alias vero ex poëtarum more figmentis sententias magistri sui exornat. Inde fit, ut nonnullis in locis religioni aliquid dedisse videatur; quod tamen longe secus sese habet. Quae hic contra CVDWORTHVM dicta sunt, ea valent etiam adversus PETR. BAYLIVM, qui *Diction. histor. critique T. II. voce Lucrece, Not. F. p.* 1804. eodem modo, quo CVDWORTHVS, LVCRETIVM arguit, *vim*que eius *abditam* de virtute nescio qua divina exponit.

nam naturam, quanto certiores sunt, eam, nulla omnino meritorum virtutumque suarum, nulla affectionis animi ratione habita, summis sese beneficiis (4) affecisse.

§. XL.

(4) *Affecisse*) Princeps qui proverbium hoc usurpavit: τὸ δαιμόνιον φθονερὸν, pessimum ei haud dubie sensum subiecit, & vetustissimorum Graeciae populorum stultis de divina natura erroribus imbutus fuit. Antiquiores Graeciae incolae, id quod cuivis patebit HOMERVM & HESIODVM legenti, Deos, quos colebant, non secus, atque reges & tyrannos, quibus ipsimet subiecti erant, animo sibi concipiebant, eaque de caussa omnes illas animi perturbationes & vitia, quibus magistratus suos videbant urgeri, in Numina conferre nil verebantur. Tyrannis autem & minutis Graecorum regibus in more plerumque erat positum, id quod nemo ignorabit historiae Graecae non ignarus, ut, si quem civium suorum viderent opibus & fortunis prae ceteris florentem, eum vel vi vel dolo deprimerent, ac, si minus interimerent, splendore tamen omni exuerent, ac civitate eiicerent. Neque enim aut invidia aut amittendi imperii metus patiebatur, ut civem potentia & dignitate sibi aequalem in re publica tolerarent. De Dis igitur suis quum non aliter Graeci cogitarent, quam de regulis, quorum formidabant potentiam, illos quoque sic animo constitutos esse putabant, ut secundis hominum prosperisque rebus inviderent, nec quemquam sinerent summum honoris & dignitatis fastigium secure tenere. Quam propter caussam eos, quibus ex voto fluere omnia videbant, secum ut cogitarent, admonebant, invidos esse Deos, neque homines ferre posse felicitate continua utentes: quorum ut averterent indignationem, idem faciendum esse, quod prudentes solerent cives, qui tyrannos nollent offendere: abiiciendam esse partem felicitatis, qua fruerentur. Haec ita sese habere, vel illa satis ostendit exhortatio, quam HERODOTVS narrat AMASIN, Aegypti regem, ad POLYCRATEM, felicissimum Samiorum tyrannum, misisse, *Historiar. Lib. III. §. XL. p. 176. edit. Gronovii:* Ἀι σαὶ μεγάλαι εὐτυχίαι οὐκ ἀρέσκουσι τῷ ΘΕΙ̃ΟΝ ἐπισταμένῳ ὩΣ ἜΣΤΙ ΦΘΟΝΕΡΟ'Ν. - - - οὐδένα γάρ κω λόγῳ οἶδα ἀκούσας, ὅστις ἐς τέλος οὐ κακῶς ἐτελεύτησε πρόῤῥιζος, εὐτυχέων τὰ πάντα. *Tuae magnae prosperitates mihi non placent, qui intelligo, quam invidum Numen sit. - - - Nec enim adhuc de quoquam audisse me puto, qui, quum in omnibus felix fuisset, non tandem male perierit funditus.* Luculentius etiam hoc ipsum intelligi mihi posse videtur ex XERXIS apud eundem HERODOTVM *Lib. VII. §. X. p. 385.* oratione, qui inter alia: Φιλέει, inquit, ὁ Θεὸς τὰ ὑπερέχοντα πάντα κολούειν. οὕτω δὲ καὶ στρατὸς πολλὸς ὑπὸ ὀλίγου διαφθείρεται κατὰ τοιόνδε, ἐπεάν σφι ὁ Θεὸς φθονήσας φόβον ἐμβάλῃ. - - - οὐ γὰρ ἐᾷ φρονέειν ἄλλον μέγα ὁ Θεὸς, ἢ ἑωυτόν. *Gaudet Deus eminentissima quaeque mutilare. Vnde & ingens exercitus ab exiguo profligatur, quoties Deus iis metum immittit. - - - Deus enim neminem alium, quam se ipsum, sinit magnum sapere.* Meo quidem iudicio frustra laboraret is, qui hunc locum ita vellet exponere, ut nihil, nisi Deo honorificum, continere videretur. Memini, esse in viris doctis, qui de iustitia ultrice sermonem hic esse XERXI opinantur, idque regem hunc dixisse iudicant, superbiae poenas a potentioribus divinam iustitiam repetere solere. Verum hos id satis refellit, quod XERXES aut HERODOTVS ideo Deum excelsa deiicere perhibet, quia nihil sibi simile ferre queat, aut quia, praeter se, quemquam magnum aliquid sapere nolit. Invidus certe in primis est, qui neminem sibi parem esse patitur, etiamsi nihil inde sibimet ipsi metuendum sit. Praeterea si de poenis superbiae, quas iustitia divina infligit, hic ageretur, HERODOTVS aperte ipsum Deum hoc vitio, quod finitimum prorsus est invidiae, laborare dixisset. Namque propterea potentioribus irasci Deum ait, quod neminem ita animo velit esse affectum, atque ipse est. Sed hi tamen ipsi, qui de Dis tam inepte sentiebant, res ab iis hominum non negabant procurari, &, quod ex HESIODI *Diebus & operibus* apparet, bonorum malorumque, quae usu veniunt hominibus, distributores esse Deos, firme persuasum habebant. Ergo fursitan mirum nonnullis videbitur, qui Graeci potuerint existimare, Deos hominibus bona illa invidere, quae ab ipsis tamen Dis accepissent. Verum accuratius Graecorum instituta & opiniones perpendenti non difficile hoc ipsum explicatu videbitur. Primo notum est, Graecis summum aliquem fuisse Deum, seu Deorum hominumque parentem, quem *Iovem* nominabant; praeter hunc vero, multos Deos minores, supremo isti Deo parentes & subiectos. Summum illum Deum maxima gaudere quidem bene faciendi potestate affirmabant: sed nec inferioribus Numinibus facultatem derogabant multa hominibus munera tribuendi, & cultores suos amplissimis afficiendi beneficiis. Felicissimus aliquis ex Graecorum sententia fieri poterat unius Apollinis, Mercurii, Plutonis auxilio, Iove nihil ad gloriam & felicitatem eius conferente, sed permittente tantum, ut homo iste prae reliquis exornaretur. Haec qui observaverit, is vim Graeci proverbii, cuius hic res agitur, facile assequetur. Δαιμόνιον summus est in eo Graecorum Deus. Nam, quod alio iam loco exemplis demonstratum est, ita saepenumero Graeci hoc uti solent vocabulo: neque in hoc dicto commode aliter accipi potest. Vt omittam, HERODOTVM altero, quem produxi, loco, τὸν Θεὸν diserte invidum illum Deum vocare. Is summus Deus invidus esse dicitur, id est, non impedire quidem, quo minus Dii minores cultores & amicos suos magnis opibus & muneribus cumulent, sed nulla tamen ratione ferre posse, ut modum excedat felicitas illorum hominum, aut suae felicitati similis fiat: quare, si nimis crescat eorum fortuna, quibus minor aliquis Deus faveat, potentia eum, qua summa valeret in omnes Deos, rationes eius omnes evertere solere. Atque haec ex ipsa mihi POLYCRATIS historia, quae apud HERODOTVM est, confirmari posse videntur. POLYCRATES, quem HERODOTVS perhibet id egisse, ut maris obtineret imperium, *Lib. III. §. CXXII. p. 206.* Neptunum, quo voti compos fieret, diligentius ceteris sine controversia Dis coluit. Idem, eodem auctore *§. XLVII. p. 178.* thoracem pretiosissimum Minervae in Lindo dono miserat: ex quo singulare eius erga hanc Deam studium elucet. Cruenta vero morte POLYCRATE exstincto, MAEANDRIVS, qui pro rege inter Samios erat, monumentum *Iovi Liberatori* ponit. Vid. HERODO-

§. XL.

Vera natura metus, qui fieo debetur.

Non sum nescius, sacras litteras non raro universam religionem *timorem Dei* nominare. Scio etiam fuisse, qui metum *primam mensuram deitatis* dicerent, id est, primam illam animi commotionem, quam in hominibus, quales nunc sunt flagitiis & peccatis cooperti, religio excitare solet, antequam ad verum Dei amorem & sanctimoniam perveniant. Sed quos sacer hicce metus invadit, hi minime Deum intuentur, ut naturam libere & absolute infinita potentia sua utentem, multo minus ut rem malitia & invidia refertam, quibus a vitiis odium abesse nequit: verum tristes ac moerentes eum, tamquam Numen considerant ipsa natura sua iustum, quodque delicta & peccata haud minus acriter puniat & castiget, quam virtutem benigne remuneretur. Ipse LVCRETIVS, sacrum istum metum commemorans, non diffitetur, neglecti officii conscientiam cum eo coniunctam esse:

P. 303. (Lib. V. v. 1223. p. 389.)

Tunc populi gentesque tremunt, &c.
Ne quod ob admissum foede dictumve superbe
Poenarum grave sit solvendi tempus adactum.

§. XLI.

Deus natura amabilis & optabilis.

In hac omnes fere homines sunt sententia, quum naturale sit boni atque mali moralis discrimen, ideo etiam in Deo esse iustitiam ab omni partium studio alienissimam, quae utrique rei praesideat, Deumque pari virtute commoveat ad malos puniendos & ad

RODOTVS *Lib. III. §. CXLII. p.* 215. Hoc monumentum *Iovi Liberatori* dedicatum argumento est, Samiis fuisse persuasum, Iovem optimum maximum vita simul & felicitate POLYCRATEM spoliasse. Atqui hoc si crediderunt, Iovem ipsum non potuerunt pro auctore omnis illius felicitatis habere, qua tot annos usus fuerat POLYCRATES. Ergo sine Diis quum neminem insigniter beatum fieri posse putarent, haud dubie Deos illos, quibus sacra fecisse POLYCRATEM in primis non ignorabant, Neptunum & Minervam, pietatem eius adversus se remuneratos esse, arbitrati sunt. Sed nec opus est, ut ad summum Deum atque principem totum hoc pertinere proverbium existimemus. Namque minores quoque Deos Graeci, poëtis auctoribus, putabant mutuis inter se odiis flagrare, alterumque alterius consiliis & bonis invidere; id quod multa rursus apud HOMERVM & VIRGILIVM exempla probant. Οἱ Θεοὶ, recte inquit SEXTVS EMPIRICVS *Pyrrhonianar. Hypotyp. Lib. I. Cap. XIV. p.* 39. φθονοῦντες ἀλλήλοις ὑπὸ τῶν ποιητῶν εἰσάγονται. *Dii invidere alii aliis inducuntur a poëtis.* In qua quum Graeci essent sententia, fieri non poterat, quin vererentur, ne si unius Dei amore ac benevolentia potirentur, in alterius invidiam & odium incurrerent.

Verum procedente tempore, quum philosophiae lux inter Graecos esset exorta, sapientiores invidiam facile intellexerunt vitium esse Deorum immortalium maiestate prorsus indignum. Quocirca multo cautius de caussis disseruerunt, propter quas viris in magna fortuna positis eximiae plerumque calamitates evenirent. PLATO, quem tamquam Deum aliquem philosophorum posteriores Graeci venerati sunt, in superbia hominum potentium & opulentorum omnem malorum, quibus illi vulgo solerent confici, originem constituit. Homines nimirum copia bonorum affluentes animo ait immoderate plerumque efferri: elatos autem animo a Deo deseri: a Deo desertos crimina quotidie criminibus addere, seque ipsos & fortunas suas iusto Dei iudicio hac ratione misere evertere. Non indigna sunt, quae describantur, ipsa eius verba *Lib. IV. de legibus p.* 600. Ὁ δέ τις ἐξαρθεὶς ὑπὸ μεγαλαυχίας, ἢ χρήμασιν ἐπαιρόμενος, ἢ τιμαῖς, ἢ καὶ σώματος εὐμορφίᾳ, ἅμα νεότητι καὶ ἀνοίᾳ φλεγόμενος τὴν ψυχὴν μεθ' ὕβρεως, ὡς οὔτ' ἄρχοντος, ὑπό τινος ἡγεμόνος δεόμενος, ἀλλὰ καὶ ἄλλοις ἱκανὸς ὢν ἡγεῖσθαι, καταλείπεται ἔρημος Θεοῦ. καταλειφθεὶς δὲ, καὶ ἔτι ἄλλους τοιούτους προσλαβὼν, σκιρτᾷ, ταράττων πάνθ' ἅμα, καὶ πολλοῖς τισιν ἔδοξεν εἶναί τις· μετὰ δὲ χρόνον οὐ πολὺν ὑποσχὼν τιμωρίαν οὐ μεμπτὴν τῇ δίκῃ, ἑαυτόν τε καὶ οἶκον καὶ πόλιν ἄρδην ἀνάστατον ἐποίησεν. *Qui superbia elatus est, quod pecunia vel honoribus antecellat, vel corporis forma polleat, qua quum iuvenilis animus dementia simul ardeat & petulantia, quasi nec principe nec duce ullo indigeat, sed aliorum ipse sufficiens ductor sit, is penitus a Deo deseritur. Desertus autem, & alios huiusmodi nactus, exsultat, omnia simul perturbans, multisque videtur minime contemnendus; brevi tamen postea inculpabili Dei punitus iudicio, se met ipsum, domum suam, ac universam simul civitatem evertit.* Ipsum quidem proverbium illud, quod Deum arguit invidiae, non abrogatum est inter Graecos, neque desierunt vel poëtae, vel scriptores alii post ea tempora φθόνον seu *invidiam* Diis attribuere. Verum longe alio id factum est, quam a maioribus factum fuerat, sensu. Namque φθόνος in recentioribus Graecorum monumentis, quum Deo adscribitur, iram plerumque Dei, iustitiam ultricem, odium arrogantium & improborum hominum significat. Placet hoc ipsius HERODOTI loco quodam roborare, qui *Histor. Lib. VIII. §. CIX. p.* 494. exstat: Τάδε οὐχ ἡμεῖς, inquit ibi THEMISTOCLES, κατεργασάμεθα, ἀλλὰ Θεοί τε καὶ ἥρωες, οἳ ΕΦΘΟΝΗΣΑΝ, ἄνδρα ἕνα τῆς τε Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης βασιλεῦσαι, ἐόντα ἀνόσιόν τε καὶ ἀτάσθαλον. *Non nos ista effecimus, sed Dii pariter & heroës, qui INVIDERVNT, unum virum & Asiae regem & Europae esse, qui sit impiissimus atque scelestus.* His in verbis perspicuum esse puto, invidiam, qua Dii & heroës accensi dicuntur fuisse, non criminis & vitii alicuius esse notam, sed odium tantum erga hominem sceleratum, quo nihil supremo Numine dignius est, designare. Neque verba illa di-

ad bonos praemiis afficiendos. Ipsum (1) EPICVRVM fassum esse hoc accepimus: Ἔνθεν καὶ μεγίστας βλάβας οἴονται τοῖς κακοῖς ἐκ Θεῶν ἐπάγεσθαι, καὶ ὠφελείας τοῖς ἀγαθοῖς. *Hinc illi* (qui Deos esse credunt) *detrimenta maxima censent malis a Diis inferri, & commoda item probis.* Hic autem Dei metus non modo universo generi humano prodest, quoniam incrementis resistit criminum & scelerum, verum etiam illis ipsis, quos invasit, salutaris est & fructuosus. Quemadmodum enim continet eos, ne peccatis se polluant; ita etiam poenas, quae consequi solent crimina, ab eis arcet & removet. Hic germanus est ille verusque metus, qui cum religione coniunctus est: qui si ab indole sua degeneret, atque in tremorem quemdam suspiciosum & turbulentum convertatur, qui Deum aut tamquam terribilem naturam quamdam, aut instar tyranni arbitratu suo cuncta decernentis spectat, tum vitium fit, quod a religione singulari vocabulo distingui solet, & δεισιδαιμονία aut *superstitio* vocatur. PLVTARCHVS superstitiosi hominis hanc nobis imaginem suppeditat: Οἴεται Θεοὺς εἶναι, λυπηροὺς δὲ καὶ βλαβερούς. *Deos esse existimat, verum putat, eos acerbos & noxios esse.* Idem: Ἀνάγκη, inquit, καὶ μισεῖν τὸν δεισιδαίμονα καὶ φοβεῖσθαι τοὺς Θεούς. *Homo superstitiosus non potest non Deos aeque odia habere, ac metuere.* (2) SIRACIDES: Φόβος, inquit, κυρίου ἀρχὴ ἀγαπήσεως αὐτοῦ, πίστις δὲ ἀρχὴ κολλήσεως αὐτοῦ. *Timor domini principium dilectionis est, fides autem principium adhaesionis eius.* Quod idem est, ac si dixisset: Primus ad religionem gradus est, in Deum, tamquam vitiorum & peccatorum severum vindicem, non sine metu & reverentia intueri: alter vero, ipsi confidere, & in eius benignitate ac misericordia spem ponere firmissimam: ulti-

Ep. ad Menoec. p. ... T. V. Opp.

Περὶ δεισιδαιμονίας (p. 165. T. II. Opp.)

Cap. XXV. 15.

οἱ Θεοὶ ἐφθόνησαν, rectius vertas, quam ita: *Dii aegre tulerunt, hominem tam impium tot regionibus dominari.* Alia huius generis exempla collecta sunt a viro egregio IAC. ELSNERO in *observationibus ad novi testamenti libros Tom. II. p.* 396. Nec contemnenda sunt, quae de nominis φθόνος usu illustris EZECHIEL SPANHEMIVS observavit *Comment. ad Callimachum p.* 112. A Deorum cultoribus ad ipsos Christianorum doctores haec transiit loquendi ratio, quorum multi Deum scripserunt invidia flagrare, quum dicere vellent, arrogantium & tumidorum mortalium consilia supremum Numen intervertere, potentiumque furori & ambitioni resistere solere. Lege, quae ab ISAACO CASAVBONO in *Observationibus ad Gregorii Nysseni Epistol. ad Eustath. p.* 70. LVDOV. ANTON. MVRATORIO *Anecdot. Graec. T. I. p.* 23. & HENRICO DODWELLO *Dissertatione V. in Cyprianum p. 26. ed. Brem.* animadversa sunt. Sequuti sunt viri optimi leges loquendi, quae ea, qua scribebant, aetate vigebant, nec idcirco iure magni alicuius delicti possunt coargui: sed nihilo tamen minus CVDWORTHO assentior, qui parum aptam hanc esse loquutionem, tutiusque repudiari, quam adhiberi, censet. Ita vero fit inter homines. Multae, quae malo ex fonte primum fluxerunt, dicendi formae sensim dedecus, quod adiunctum habent, amittunt, &, amplificata populorum sapientia, meliores paullatim notiones accipiunt novis gentium opinionibus congruentes.

(1) *Epicurum*) Locus hic est apud DIOGENEM LAERTIVM *Libro X.* §. 134. *p.* 655. & ita sese in codice formis descripto habet: Ἔνθεν αἱ μέγισται βλάβαι αἰτίαι τοῖς κακοῖς ἐκ Θεῶν ἐπάγονται, καὶ ὠφέλειαι τοῖς ἀγαθοῖς. *Hinc detrimenta maxima pessimis quibusque a Diis inferuntur, & commoda item probis.* CVDWORTHVS autem sic eum hic descripsit, uti a PETRO GASSENDO emendatus est. Vid. *Comm.* eius *ad Lib. X. Diogenis Laertii p.* 120. *T. V. Opp.* Corruptum & scribentium incuria depravatum hunc esse locum, cuivis attente legenti manifestum est. Qua vero sanari debeat ratione, id hodie propter codicum veterum penuriam vix constituere nobis licet. In codice manu exarato, ex quo LAERTIVS est editus, vocabulum ἀγαθοῖς quoque deerat. Atqui hoc quum sensus ipse poscere videretur, princeps AMBROSIVS *Camaldulensis* in versione sua addidit: quod eius factum GASSENDVS, MARC. MEIBOMIVS & IOACH. KÜHNIVS ita probarunt, ut nomen illud nil dubitarent in ipsum contextum recipere. Nec ego tantis viris repugnem. Moneo potius, videri mihi vocabulum αἰτίαι, quod sine sensu positum hic & supervacaneum esse apparet, ex voce ἀγαθοῖς errore librarii natum esse. Verum reliquis virorum doctorum emendationibus quantum sit tribuendum, non intelligo. IOACH. KÜHNIVS in *Observat. ad Laertium p.* 553. hac ratione locum emendat: Ἔνθεν αἱ μέγισται βλάβαι εἶναι (sic legit pro αἰτίαι) τοῖς κακοῖς ἐκ Θεῶν ἐπάγονται, καὶ ὠφέλειαι τοῖς ἀγαθοῖς. *Inde damna maxima sunt. Mala malis a Diis accersuntur, & commoda bonis.* Ingeniose, fateor, & eleganter: num vere, alius dixerit. Quamquam quid opus est multum in hoc loco corrigendo ingenii consumere? Qui de verbis hic dissentiunt, viri docti de re ipsa concordes sunt inter se. Omnes nimirum, ipse GASSENDVS quoque, EPICVRI patronus, confitentur, non ea sua, sed ex populi sententia EPICVRVM verba facere, eorumque sententiam, qui malis poenas, praemia bonis a Deo immitti putant, popularibus annumerare erroribus. Neque aliter sentire nos patiuntur cum ea, quae praecedunt & consequuntur, tum quae contra providentiam in *Epistola ad Pythoclem* EPICVRVS disserit. De sensu igitur quum satis constet, perinde erit, sive nos MEIBOMIO, sive GASSENDO, sive KUHNIO adiungamus.

(2) *Siracides*) In nonnullis tantum SIRACIDIS exemplis hoc dictum exstat, in plerisque desideratur. Hinc & in versione, qua utimur, LVTHERI Germanica deest. Expressit illud IO. DRVSIVS in editione sua *Ecclesiastici*, quem IO. ALB. FABRICIVS sequutus est in editione *Librorum Apocryphorum*, quam *Lips.* 1691. 8. emisit, itemque alii. Interpretatio dicti huius, quam subiicit CVDWORTHVS, similior est liberiori enarrationi, quae vim verborum modice curat, quam accuratae expositioni.

ultimus denique, quo anima ipsa continetur religionis, Deum sic amare, ut nihil eo ducas esse amabilius. Christiana religio, qua nulla sanctior est aut melior, fidem unam

Hebr. XI 6.

& certissimam ad veram ingenuamque pietatem esse viam, docet: *Qui accedit ad Deum hunc credere oportet, esse Deum, & praemia largiri iis, qui ipsum requirunt.* Illa vero qualis sit fides, id ex sacris melius litteris, quam ex ullo discas scholastico doctore. *Fides*, inquit sacer codex, *est id, quo subsistunt, quae sperantur, & quae demonstrat, quae non cernuntur*, id est, certissima de illis rebus persuasio, quae, sive quod futurae sunt, sive quod videri nequeunt, sub adspectum non cadunt, ideoque spe tantum praecipiuntur. Igitur religiosus timor a fide minime abhorret: fides cognata & affinis est spei fidei denique & spei effectus est amor. Haec tria vero, fides, spes & amor, summam esse in Deo bonitatem assumunt. Talis Deus est natura, qualis, si non exsisteret, omnibus omnium votis expetenda & optanda esset. Neque Deo eiusque providentia sublata, id quod sapiens & eximius ille Imperator quondam dixit, caussae esset aliquid, cur vir sapiens vivere in hoc orbe vellet. Qui Deum esse credit, is omne illud bonum omnemque in hac universitate perfectionem esse certus est, quam votis & cogitationibus potest assequi. Nulli omnino mortalium expedit, non esse Deum, nisi miseris illis hominibus, qui pietatem & amicitiam Dei, qua nihil tamen homini utilius & salutarius esse potest, deseruerunt, atque, omnibus repagulis effractis, totos sese sceleratae ac nefariae vitae tradiderunt.

§. XLII.

Quod Athei Deum tam terribilem sibi fingunt, id a maligno eorum proficiscitur ingenio.

Ipsam vero in malignam atque depravatam plane impii generis naturam descendat oportet, qui scire cupit, unde fiat, quod hi homines longe aliter, quam reliqui omnes, de Deo sentiunt. Namque haec una caussa illa est, quae, ut veram Numinis notionem amitterent, remque sibi in eo cernere viderentur ex toto terribilem, atque odio propterea dignam, effecit. Primum quidem vitiorum tantum in eos potest amor, ut boni malique, iusti ac iniusti discrimen non ab ipsa natura, verum ab hominum tantum legibus & institutis existiment proficisci. Atqui lex naturae adversatur & contraria est. Nam natura libertas est: lex vero vim affert, & libertatem coërcet. Igitur quemadmodum non possunt non id odio habere, a quo libertati suae & summo, quod putant, bono modum poni vident: ita, quae de severitate Dei erga peccatores & maleficos toties dicta sunt, summam necessario crudelitatem ac tyrannidem interpretantur. Inhaeret deinde in animis istorum hominum improbum hoc & vitiosissimum praeceptum:

Cicero de nat. Deor. Lib. I. a 13. Lamb. (C X L I I I. p. 2948.)

Nulla naturalis caritas est; verum omnis benevolentia oritur ex imbecillitate & metu. Id est: Ideo amamus alios, quia ab aliorum nobis hominum vi & potentia metuendum est, neque talis est haec vita, carere ut queamus aliorum auxilio. Quocirca quidquid amorem ac amicitiam ceteri vocant homines, id haec turba nihil esse contendit aliud, quam alienae potentiae, cui resistere non licet, metum, & *mercaturam quamdam utilitatum.*

Cicero ibid.

Ita COTTA apud CICERONEM sensum declarat familiae huius: *Ne homines quidem censetis, nisi imbecilles essent, futuros beneficos aut benignos.* Deus vero, si quidem is esset, infinite potens esset, nec vim eius ulla alia res morari ac impedire posset. Hinc adulterinum eiusmodi amorem & fucatam benevolentiam ab eo plane abesse, religionum hostes decernunt. Tanto enim qui valet robore, quanto Deus, is nec rei indiget alicuius, neque ulla cuiusquam formidine conturbatur. Loquatur iterum, quem

Cicero ibid.

paullo ante produximus, COTTA: *Quid est praestantius bonitate & beneficentia? qua quum carere Deum vultis, neminem Deo, nec Deum nec hominem, carum, neminem ab eo amari vultis. Ita fit, ut non modo homines a Diis, sed ipsi Dii inter se ab aliis alii negligantur.* Atque his nuperus quidam de re publica scriptor assentitur, utpote qui, omni iustitia & benevolentia naturali proscripta, de Deo sic (1) sciscit: *Regnandi & puniendi eos, qui leges suas violant, ius Deo esse a sola potentia irresistibili.* Idem hoc est, ac si clare dixisset: Nullum omnino ius esse Deo aliis imperandi, legesque hominibus ferendi; quae vero moliatur ille hoc in genere, ea vi unice ac iniuria fieri. Nam quum ius & vis toto differant genere, nec ullum esse ius possit sine iustitia naturali, vocem *ius* patet

L. c. §. VII. p. 114.

hic perabsurde esse adhibitam. Confirmant hoc, quae idem subiicit auctor: *Si ius regnandi habeat Deus ab omnipotentia sua, manifestum est, obligationem ad praestandum ipsi obedientiam incumbere hominibus propter imbecillitatem.* Quod aliter deinceps his verbis exponit: *Homines ideo Deo subiecti sunt, quia omnipotentes non sunt, aut quia ad resistendum satis virium non habent.* Ex his perspicue elucet, vitiorum amorem corruptamque

(1) *Sciscit*) THOM. HOBBESIVS nimirum in *Elementis de cive Cap. XV. §. IV. p. 112.* & alias.

que naturam tantum valere apud homines religione vacuos, ut omne primo naturae ius, omnem naturalem honestatem, amorem & benevolentiam tollant: ex quo postea evenit, ut Deum non secus ac terribile quoddam monstrum sibi animis effingant. Fieri enim negant posse, ut naturam infinita praeditam potentia, qualis esse Deus dicitur, ulla iustitia, aut ullus erga res a se factas amor teneat: ius omne ac auctoritatem dominandi aliis, quam habeat, ex eo nasci unice, quod nemo viribus eius resistere valeat: nec igitur ullam rerum creatarum aliquid in eo spei ac fiduciae collocare posse, nec quemquam ulla lege & ratione alia, quam metu & necessitate, quae ex imbecillitate naturae nostrae oritur, ad obediendum ipsi obligatum esse. Talis Deus monstrum certe est informe, nec nisi res horribilis & formidolosissima.

§. XLIII.

Verum vehementer falluntur, qui haec omnia vanis somniis & commentis, ab impii generis amentia excogitatis, meliora esse opinantur. Vera & germana religio nihil de Deo rebusque divinis docet, quod non summam homini delectationem & animi tranquillitatem afferat. Contra illi, qui religione constringi nolunt, in scenam nos immittunt tristitia, metu & desperatione omnino refertam. Omne enim bonum in illis esse rebus situm praecipiunt, quae in nostra prorsus potestate non sunt posita: felicitatem universam brevi titillatione sensuum, quorum appetitus nullo modo exsatiari posse novimus, perpetuaque veluti *dolii pertusi* irrigatione absolvi putant: nos ipsos denique atomorum esse acervum volunt, cuius si commissurae dissolvantur, cum vitam nostram omnem in nihilum occidere, tum universam spem nostram interire statuunt. Providentiam esse nullam patiuntur: exsistere beneficam quamdam & coelestem naturam, quae res humanas procuret, plane negant: extra nos postremo nihil versari volunt, praeter insipientem & vita omni vacuam materiam. Equidem in corpuscula individuis & in natura quadam coeca & sensu omni destituta voluntatem & propositum inesse haud posse nocendi aliis & ulciscendi, minime negaverim. Quae quidem caussa PLVTARCHVM induxit, ut hanc ipsam impiae familiae sententiam, qua nihil tamen fieri capitalius potest, praeferre non dubitaverit illorum doctrinae, si modo ulli umquam hac imbuti fuere doctrina, qui malum quoddam principium, quale Manichaeorum est, seu naturam infinite potentem invidiaeque omnis ac malitiae plenam, toti rerum universitati praeponunt, eiusque unius nutu & arbitrio cuncta regi & administrari opinantur. Nihilo tamen minus & hoc quoque perspicuum est, tantum homines ab atomis vita vacuis, quas casus & necessitas unice concitant, auxilii & opis sperare atque polliceri sibi posse, quantum quis solatii a saeva quadam procella & turbine exspectaverit, aut a commoto quodam mari, cuius violenti fluctus exorari nequeunt, omnesque supplicantium clamores & lamentationes respuunt. Quod quum secum reputaret (1) EPICVRVS, satius quidem duxit esse, fabulis, quas vocat, de Diis aures praebere, quam impio illi fato rerumque omnium necessitati, quam physici illi religionibus inimici, LEVCIPPVS & DEMOCRITVS, introduxerant, loci aliquid in animo relinquere: Κρεῖττον ἦν τῷ περὶ Θεῶν μύθῳ κατακολουθεῖν, ἢ τῇ τῶν Φυσικῶν εἱμαρμένῃ δουλεύειν. ὁ μὲν γὰρ ἐλπίδα παραιτήσεως ὑπογράφει Θεῶν διὰ τιμῆς· ἡ γὰρ ἀπαραίτητον ἔχει τὴν ἀνάγκην. *Praestat enim fabulam, quae de Diis traditur, sequi, quam physicorum servire fato. Illa enim speciem excusationis obtendit Deorum ob honorem; hoc vero inevitabilem necessitatem habet.* Ipse quidem malo huic mederi voluit, partemque invidiae & odii, quam sibi fautores atomorum conflaverant, ab eorum disciplina propulsare. Sed quoniam, quam homini reliquit, facultas ad res illas non pertinet, quae extra nos sunt positae, sed nos ipsos tantum moderatur, parum humano generi solatii restituit. Ipse non leviter pertimescebat EPICVRVS, ne coeli machina, quam videmus, subito convulsa dissiliret, nec modo mole sua homines obrueret, sed etiam universum illud atomorum concilium, quod casu tantum & temeritate coactum putabat esse, in chaos quoddam reverteretur:

Atheorum disciplina metum & terrorem affert.

De superstit. (p. 164. T. II. Opp.)

Epist. ad Menoec. p. 49. Gassend.

> *- - - (2) Tria talia texta*
> *Vna dies dabit exitio, multosque per annos*
> *Sustentata ruet moles & machina mundi.*

Quantam, si haec fieri possunt, voluptatem ex libertatis suae conscientia capiet, qui totam

(1) *Epicurus*) Vid. DIOGENES LAERTIVS Lib. X. Segm. 134. p. 659.

(2) *Tria*) LVCRETII sunt hi versus *Libro V. de rerum natura v. 95. s. p. 238.*

De superstit. (p. 165. T. II. Opp.)

tam felicitatem suam in securitate ab externis malis collocat? Τέλος, inquit PLVTARCHVS, τῷ μὴ νομίζειν θεὺς, μὴ φοβεῖσθαι. *Athei, qui Deum esse negant, hanc ideo sententiam sequuntur, ut metu vivere queant vacui.* Verum haecce via tam late distat ab isto consilio, ut dictu incredibile sit, quique Deum esse nolunt, ita res omnes solent disponere, ut potius nihil sibi spei, nihil laetitiae, nihil fiduciae faciant reliqui. Dum scilicet metum student effugere, ipsimet totos sese pavori & anxietati tradunt. Nam qu[i] spe destitutus omnino est, is quidem metu nullo carere modo potest. Quare infinitu[s] sit eorum timor atque animi cruciatus, necesse est, qui unum illum Dei metum, cuiu[s] haec tantum vis est, ut a vitiis & criminibus absterreantur homines, eiiciunt mentibus contra vero omni sese ipsos sperandi & confidendi facultate privant. Quae quum it[a] sint, multo nobis validioribus concludere licet rationibus, opiniones eorum, qui Deu[m] esse negant, quoniam nec ratio favet illis, nec natura, ex metu primum esse natas, atque rationes sunt, quas proferunt illi, ut nostram de Deo sententiam ex metu ortan[i] esse probent. Fides enim, quam religio flagitat, quum sit *id, quo subsistunt, quae sperantur, nondum vero videntur*, consequitur inde, incredulitatem, qua caterva haec laborat, genus esse exquisitae cuiusdam diffidentiae, mentisque quamdam desperationen[i] sine ulla rerum meliorum, quae nondum videntur, exspectatione. In primis auten[i] id miserum & cum summo timore coniunctum est, quod naturam omnino negant ess[e] quamdam, nulli quidem visam mortalium, at infinitis praeditam viribus, quae omne[s] quotquot res ei suas committunt, vitamque ad voluntatem eius componere studen[t] benevolentia & amore complectatur, nec quemquam eorum cum in hac vita, tum po[st] fata ope & auxilio destitutum esse finat. Quamquam quid multa? Scelerum cupidit[as] amorque libidinibus sine modo serviendi tantum apud huius ordinis homines valet, u[t] sensim ac paullatim nihil esse credant desiderabilius, quam non esse Deum, quippe que[m] suis vident obstare cupiditatibus. Hinc eum demum beatum esse putant, quem nu[l]lus Dei metus urget, cuius, si quidem exsisteret, severitatem & iustitiam non poss[e] non (3) pertimescere.

§. XLIV.

Notio Dei nec ex spe, nec ex metu nata est, sed in hominum animis insita.

Itaque planum, ut existimo, fecimus, eos, qui matrem omnis erga Deum pi[e]tatis & religionis metum & timorem esse statuunt, primo quidem Deum turpiter diformare, horribilemque ei larvam circumdare, quo invisus omnibus & odiosus videtur: deinde vero hinc efficere conari, quod fieri posse quodammodo non inficior, no[n] esse reapse naturam eiusmodi, verum hominum imbecillitatem & pavorem temere t[o]tum illud monstrum confinxisse. Rite vero qui omnia ponderaverit, is multo fore s[a]pientius sentiet, si spem bonorum genuisse Deum dicat, quam si a malorum metu pr[o]ductum esse illum affirmet. Quod si tamen id, quod res est, dicendum sit, neque spe neque metus opinionem, qua imbuti sumus, de Deo produxit, tametsi religio utran[que] que hanc commotionem animi pro diversa status nostri rerumque ceterarum circun[i]stantium natura in mentibus nostris excitare soleat. Neque est etiam, cur ullam alia[m]

(3) *Pertimescere*) Nil repugno, quin vera sint haec omnia, quae de misero & turbulento eorum statu vir doctissimus hic disserit, qui Deum esse negant. Verum quoque est, quod monet, impietatem erga Deum ex metu potius esse oatam, quam religionem & cultum Dei. Nam plerique eorum, qui Deum sustulerunt, ideo tantum hoc ausi sunt, quia metuebant, ne vim pravis propensionibus suis & amori vitiorum afferre cogerentur, si Deum esse putarent. Proprie vero si loquendum sit, in iis, qui nulla spe rerum futurarum ducuntur, quales sunt Athei, nullus etiam metus esse potest, ne amittant ea, quae sperant alii. Metus nihil est, quam perturbatio animi verentis, ne iacturam eorum faciamus, in quibus felicitatis nostrae partem putamus esse positam. Homo autem Deum esse negans, si ab huius vitae commoditatibus & deliciis abeas, nihil habet, in quo felicitatem suam collocat, & quae de futuro animorum decedentium statu dicuntur, in vanis numerat commentis & somniis. Quare metuere quoque non potest, ne harum rerum amittat aliquid. Dicet aliquis: Esse tamen in perpetuo metu Atheos, ne perdant e[a] quibus in hac vita unice delectantur. Non e[go] negem, quosdam infortunati gregis huius ita anin[o] constitutos & affectos esse. Sed qui secum expe[n]derit, miseros hosce homines primum nullam e[s]se putare naturam infinite potentem, quae boni[s] quibus fruuntur, sese privare queat, deinde p[lu]rimorumque ex illis hoc esse animis alte infixur[n] praesentibus utendum esse voluptatibus, futura o[ne]gligenda & contemnenda, is hoc quoque metu m[e]diocriter plerumque angi profanum genus sole[re] nil dubitabit. Quapropter non sine caussa PL[V]TARCHVM dixisse putem, ideo Atheismum h[o]mines consectari, ut metu sese liberent, neq[ue] Atheos hoc voto & desiderio suo prorsus excide[re] existimem. Liberiori sensu vocabulis *spes* & *met[us]* CVDWORTHVS hic utitur. Id sibi vult, nulli[us] verae pacis & laetitiae, nullius tranquillitatis ar[ni]mi, nullius spei, sine qua vita hominum miseria e[st], compotes fieri posse Atheos, sed perpetuis vel[ut] tempestatibus iactari & concitari: quod quide[m] omni ex parte verum certumque est.

ex mentis nostrae perturbationibus hanc nobis vim attulisse putemus, ut Deum esse crederemus. Nam, quod suo loco demonstrabitur, ipsum non contaminatae rationis lumen in hanc homines sententiam impulit. Quamquam quum divinitatis cuiusdam notio & sensus ipsam saepenumero ratiocinationem in animis nostris antecedat, mentemque, nulla re alia adiuncta sola virtute sua stimulet, non solam Dei magistram rationem esse, simul apparet, verum naturalem quamdam praenotionem summi cuiusdam Numinis, quam ARISTOTELES *μαντείαν* seu *vaticinationem* vocat, in mortalium insitam & innatam esse (1) mentibus.

Ergo

(1) *Mentibus*) Qui ex metu, quidquid est in orbe religionis & pietatis adversus Deum, prognatum esse volunt; illi, tametsi verbis loquantur iisdem, in eadem tamen non sunt omnes sententia positi, nec propterea eodem modo confutari debent. Quidam opinantur homines, quum incerta rerum casuumque humanorum viderent, metu bona & opportunitates suas ex improviso amittendi excitatos, naturam quaesivisse eum potentem, tum humani generis amantem, quae fortunas suas adversus omnes insidias temporum hominumque firmaret: itaque rem sibi finxisse supra omne id, quod videmus, positam, neque infinita modo praeditam virtute, verum etiam benevolentia & amore generis humani flagrantem, ad eamque, quo tutis sibi liceret esse, precibus & sacrificiis confugisse. Ita vero qui religionis origines explicant, tantum abest, ut existiment, Deum hominibus rem formidolosam, terribilem & truculentam videri, ut potius contrarium sibi persuadeant, summumque Numen ab hominibus, ut naturam spectari amabilem atque cultu omnium dignam, eo quod bene velit mortalium generi, perhibeant. Fieri enim nequit, quin naturam illam, in qua sibi aliquis praesidium adversus mala quaevis & imminentes calamitates constituit, & voluntate & facultate iuvandi instructam esse putet. Alii vero, qui similiter religionis caussam metum esse arbitrantur, longe aliam praecepto huic sententiam subiiciunt. Homines censent, quum fulmina, terrae motus, naufragia, urbium eversiones, totque alia, quibus hic obsessi vivimus, mala conspexissent, metu & ignorantia caussarum perculsos, in eam praecipites ivisse opinionem, esse naturam quamdam invisam, unde hae omnes miseriae veniant, quae hominum aerumnis delectetur, plusque animi ad nocendum, quam bonae voluntatis ad iuvandum habeat: itaque sollicitos & anxios statuisse quovis modo irritabile illud & saevum Numen sibi placandum, &, ne opes suas everrat, supplicationibus adeundum esse. Haec DEMOCRITI fuit sententia, cuius verba SEXTVS EMPIRICVS recitat *Libro VIII. adv. Mathemat.* §. *XXIV. p. 554.* haec PETRONII in *Fragmentis p. 676. s.*

- - - - Ardua coelo
Fulmina quum caderent, discussaque moenia flammis,
Atque ictus flagraret Athos, mox Phoebus ad ortus
Lustrata deiectus humo, Lunaeque senectus
Et reparatus honos: hinc signa (Deorum) *effusa per orbem:*

haec LVCRETII & multorum aliorum. Hoc modo qui metum peperisse religionem volunt, illi, nullum dubium est, quin existiment, Deum hominibus naturam videri terribilem, a quo plura metuenda sint, quam speranda. Cognatae sunt inter se ac finitimae hae sententiae: fieri quoque posse video, ut utramque societ ac coniungat homo religioni atque Deo inimicus: neque tamen confundi debent inter se, quum alteram tenere aliquis, alteram vero reiicere queat, nec eadem ex utraque fluant consectaria. Mihi quidem, tametsi nemini leges rogare velim, sed unumquemque libertate, quam habet, facile frui patiar, cum in omni pro veritate disputatione, tum in certaminibus pro religione id esse in primis curandum videtur, ut distincte, de quibus controversia est, animi notiones explicentur, neque temere misceantur, quae affinitate quadam coniunctae sunt. Sunt, quae utriusque sententiae huius stultitiam & vanitatem simul demonstrant, argumenta: sunt, quae singulas perimunt tantum & insaniae convincunt. (I) Primum hi disputatores id sibi sumunt, de quo inter partes quaeritur, quod absurdum & vitiosissimum esse, neminem praeterit. Quaeritur inter nos & illos: utrum Deus sit, nec ne? Illi vero non secus certamen instituunt, ac si omnis hac de re sublata esset controversia, ac in fundamentis disputationis suae hoc ponunt, nullum esse Deum. Namque in origines opinionis nostrae seu erroris, quem esse putant, inquirunt: quod quo iure facerent, nisi hoc ratum atque fixum antea statuissent, nullum esse Deum? Ratione atque ordine qui dimicare volunt, & sententiam aliquam de gradu suo deiicere, eos primum oportet levitatem & falsitatem dogmatis, cui male cupiunt, idoneis rationibus demonstrare. Hoc facto, nemo quidem impediet, ne in caussas & origines erroris inquirant. Verum qui Deum & religionem tollunt, prius illud totum omittunt, idque unum sibi datum esse credunt, ut caussas erroris, quem nominare illis placet, aperiant: quasi vero de re ipsa nihil dubitationis superesset. Ingeniosos certe disputatores! qui, quod imperiti solent Medici, de caussis antea morbi & de curatione deliberant, quam sciunt, utrum adsit morbus, nec ne. (II) Quod si negent, in hoc sese vitio haerere, idque serio in argumentis haberi velint adversus Deum & religionem, quod de originibus religionis ex metu hominum perhibent, paullo etiam turpius errabunt. Argumentum hoc est: Quidquid a metu profectum est, id falsum est. Religio inde nata est. Igitur commentum illa est hominum. Aequum erit, ut minoris, quae dicitur, propositionis virtutem ostendant, religionemque metus esse filiam, testatum faciant. Novam igitur hanc proferent sine dubio argumentationem: Quidquid metum aliquem adiunctum semper habet, id ex metu ortum est. Religioni vero metus semper adiunctus est. Igitur religio ex metu prodiit. Imitemur acumen hoc. Ipsi nobis persuasum esse cupiunt Athei, animum suum talem esse, qualis coeli status supra lunam, semper serenum & pacatum: ne-

§. XLV.

Nec religio ex ignorantia prodit.

Ergo primus iam exaruit fontium, unde homines a Deo aversi religionem manasse universam contendunt, qua humanum genus obligatum esse vident, metus nempe & anxia rerum futurarum exspectatio. Pergamus iam ad alterum. Ignorantiam nempe caussarum & verae philosophiae inopiam effecisse tradunt, ut Dei religionisque cura inter que alia de caussa religionem sese deseruisse, quam ut sine ulla formidine gaudere & laetari possent. Fingamus, rem ita sese habere. Hoc igitur principio nixi, sic rationem concludemus: Quidquid cum perpetuo gaudio & voluptatis sensu coniunctum est, id ex amore gaudii & voluptatis procreatum est. Atheismus comite semper utitur gaudio. Hoc ergo totum, quod Atheismus dicitur, non ex ratione, sed ex voluptatis amore genitum est. Sed non vident, aut videre nolunt Athei, rationem istam, qua tantopere delectantur, nullum habere aliud fundamentum, quam hoc, quo nihil est fragilius: *Quidquid videri potest ex animi nostri propensione quadam esse natum, id vere inde natum est*; aut: *Cuius origo repeti potest quodammodo ab imbecillitate quadam animi nostri, id re vera inde ortum est.* Iam videri potest alicui religio ex metu esse nata. Igitur illa inde nata est. Nihil tam testatum, tam certum, tam evidens erit, quod non oppugnare atque reiicere nobis liceat, hac si ratione nobis uti fas sit. ALEXANDRVM M. & IVLIVM CAESAREM fuisse, quis negat? Sed in fabulis cuncta, quae de his narrantur heroibus secure numeravero, si hanc sequi viam tutum erit. Etenim sic rationem concludam: Est in hominum animis libido quaedam res confingendi mirabiles & inauditas. Ex ea libidine quidquid videri potest profectum esse, id inde profectum est. Historia IVLII CAESARIS & ALEXANDRI quia multis referta rebus est inopinatis & admiratione dignis, ad eam animi nostri inclinationem referri potest. Igitur quidam homines, quos nescio quis amor rerum singularium & mirabilium urebat, totam hanc historiam excogitarunt. Abiiciamus omnia, quae de recta ratiocinatione adhuc a sapientibus & magnis viris tradita sunt, novaque disputandi praecepta petamus ab illis, qui a Deo & religione abhorrent, si eiusmodi conclusionibus locus aliquis in argumentis non plane stultis & ridiculis concedi debet. (III) Quid demum est illud, in quo tantopere sese iactant homines Athei? Num demonstratio? Num conclusio principiis nixa nec obscuris nec dubiis? Ne ipsi quidem hoc dixerint Athei. Coniectura est & divinatio hominum omnia citius, quam Deum, sentientium. Hoc primum scilicet ponunt: Nullus est Deus, nulla idcirco etiam religio. Postea suspicionem aliquam captant, quo, unde nata sit religio, doceant. Quumque metu magnam partem constringi videant mortalium, praeclarum aliquid sese adeptos esse opinantur, si hunc metum graviter decernant religionis fontem esse. Tanti est sapere, nec umbrarum modo vagari! In re vero tanti momenti, qualis omnis est de religione atque Deo disputatio, num viri sapientis est & ratione praediti, suspicionibus, divinationibus & coniecturis, quae nos tollunt quotidie, certare? Fingamus, narrari alicui, totum, in quo vivit, oppidum flagrare, flammamque ad domicilium eius sensim appropinquare: fingamus, non unum modo aut decem homines, sed universam civitatem, paucis demtis, id ipsum confirmare. Quemnam huoc esse putaremus hominem, si publicam hanc vocem nihil curaret, & a fanatico quodam terrore ac metu omnem istam incendii opinionem fluxisse coniiceret? Sic vero instituunt, contra quos haec scribimus. Clamat universum genus humanum, paucis nonnullis exceptis, quorum interest, nullum esse Deum, summum aliquod Numen esse, idque reverenter adeundum ac pie colendum esse. Illi vero satis sese putant fecisse officio suo, si suspicentur, metum, qui natura inest hominibus, sententiam istam unice peperisse. (IV) Si a metu profecta esset religio & opinio de Deo, nulla foret in illis religio, nullus Dei sensus, quos magno natura & imperterrito procreavit animo, quique nec vincula, nec mortem, nec quidquid reliquis hominibus calamitosum videtur & miserum, formidant, quales esse multos novimus. At in audacissimis hominibus plus saepe pietatis ac religionis animadvertitur, quam in timidis & meticulosis. Ipsi illi scelerati homines, quos, ut LVCRETII verbis utar *Lib. III. v. 1030.*

Carcer & horribilis de saxo iactus eorum
Verbera, carnifices, robur, pix, lamina, taedae

non terrent, tametsi cupiant id magnopere, opinionem tamen de supremo quodam Numine animis exturbare nullo modo valent. Si a metu id est, quod Deum colimus, his unde venit pietas & religio? E contrario homines voluptate diffluentes, qui ad umbram quamvis mali cuiusdam imminentis toti cohorrescunt, tantum non raro a semet ipsis impetrant, ut nullum esse Deum credant. Si metus pietatis mater est, hi cur pietate carent, quum metu tamen abundent?

Propius nunc ad eos primum accedamus, qui metum bona sua amittendi adduxisse homines statuunt, ut magnum aliquod sibi Numen fingerent, cuius salvi & incolumes potentia & benignitate viverent. Hi vero nihil prorsus explicant, neque rationem rei, de qua agitur, vel mediocriter probabilem afferunt. Series rationum, quibus pugnant, haec est: Metuunt homines, ne casu quodam fortunas & possessiones, quas habent, amittant. Hinc optant, esse naturam aliquam, quae bona sua contra omnes adversae fortunae insultus tueatur. Quod quis esse desiderat, id facile sibi persuadet vere existere. Igitur & homines, quum vehementer desiderarent, talem esse naturam, qualis Deus est, esse quoque talem naturam, temere sibi persuaserunt. Callide sane & acute! Sunt, non diffiteor, inter homines quidam ita dementes, ut id, quod esse vehementer cupiunt, reapse esse sibi persuadeant. At hi primum pauci sunt: deinde nulli, nisi quibus hoc CATVLLI iure occinas:

Non est sana puella: ne rogate,
Qualis sit: solet ea imaginosum
Pati aliquid.

Quis vero sanus credat, exiguam quamdam manum stultorum hominum tantum apud genus humanum potuisse, ut ineptas eorum opiniones omnes, docti & indocti, sani & insani, prudentes & stolidi, susciperent, plusque amentium quorumdam auctoritatem

ter homines exſiſteret. Omnibus, ita diſſerunt, hominibus incredibilis quaedam innata eſt ſciendi aviditas. Haec una trahit eos, ut, ubi cauſſas rerum ratione reperire nequeunt, ingenio quasdam ipſimet fingant & excogitent. Accedit metus, quo plerique omnes tenentur. Hic enim, ut divinas & extraordinarias comminiſcantur cauſſas, efficit, ſi quidem naturales & neceſſarias indagare nequeant. Ita ſeſe cenſent, quod ſatis eſt, quo ignorantiam ſuam tegant & excuſent, aſſequutos eſſe. Quod itaque philoſophorum aliqui de qualitatibus occultis praedicare ſolent, *perfugium* eas *&* *aſylum* eſſe *ignorantiae*, id nefarium hoc genus in ſanctiſſimum non transferre veretur Deum, quem, dum ita ſentiunt, ſi clare & proprie loquendum ſit, *ſtultorum* eſſe *ſacrarium* dicunt.

§. XLVI.

Binas hic videmus rationes ſociari, *metum* & *ignorantiam cauſſarum*. Has enim coniuncte ad religionem inter homines eum excitandam, tum alendam facere, homines illi, quos oppugnamus, exiſtimant. Quemadmodum pueri, quos metus agitat & pavor, ſpectra ſibi fingunt & lemures, praeſertim in tenebris conſtituti: ita homines ſimiliter, ſi hos audias impietatis magiſtros, quoniam natura meticuloſi ſunt, ex ipſa mentium ſuarum caligine & ignorantia portentum illud & commentum eduxerunt, quod Deum vocare moris eſt: quod quidem (1) LVCRETIVS his verbis expreſſit: Metum & ignorantiam veteres Athei coniungunt.

- - - - Omnia coecis
In tenebris metuunt.

Nec aliam (2) DEMOCRITVS quondam attulit religionis erga Deum cauſſam: *ὁρῶντες τὰ ἐν τοῖς μετεώροις παθήματα οἱ παλαιοὶ τῶν ἀνθρώπων, καθάπερ βροντὰς, καὶ ἀστραπὰς, καὶ κεραυνοὺς, καὶ ἄστρων συνόδους, ἡλίου τε καὶ σελήνης ἐκλείψεις, ἐδειματοῦντο, θεοὺς οἰόμενοι τούτων αἰτίους.* Stephani Poeſ. philoſ. p. 158. ex Sexto.

Videntes

tatem in orbe valuiſſe, quam rectam rationem? Qui fit deinde, quod homines, qui ſumma ſunt animi ſecuritate, nihilque minus, quam opum ſuarum ruinas, extimeſcunt, qui fit, quod illi, a quibus omnis fere animi demiſſio & infractio abeſt, qui fit denique, quod homines, quorum manus, ut Comicus ait, oculatae ſunt, quique nihil credunt, praeter id, quod vident, maxima tamen Dei reverentia ducuntur? Neque ſapientius decernunt illi, qui ad alteram ſententiarum, quas diximus, inclinant. Homines, hi aiunt, eventis naturalibus perterritos, quum ignorarent, quibus ea de cauſſis fierent, Numen aliquod praepotens & ſupra nubes collocatum effinxiſſe, quod omnia efficeret, quae in rerum natura eveniunt. Non eſt quidem, cur negemus, metum hunc ex ignorantia profectum multas interdum peperiſſe ſuperſtitiones & errores: nec enim, ut omittam alia, ignotum eſt, quantum ſolis & lunae defectiones terroris & pravae religionis inter barbaros quosdam populos produxerint. Omnem vero de Deo & religione opinionem ex eiusmodi metu natam eſſe putare, id aeque ſapiens eſſe duxerim, atque arbitrari, quia nonnulli, repentino terrore quodam conciati, in febrem prolapſi ſunt, ideo morbos omnes ex metu unice proficiſci, nec aegrotare aliquem, niſi metu antea perculſum. Rationi primum haec ſententia repugnat. Etenim incredibile eſt, univerſum genus humanum opinionem aliquam concordi conſenſione adoptaſſe, a nullis, niſi ab hominibus ignaris, rerum imperitis & formidine oppreſſis, procreatam. Experientiae deinde eadem refragatur ſententia. Manet nimirum haec de Deo opinio, poſtquam ignorantia illa cauſſarum magnam partem ſublata, & plerique mortalium de veris naturalium eventorum rationibus multo melius inſtituti & eruditi ſunt. Atque, ut de multis taceam aliis, quod, quaeſo, eſt, quod illi, qui omnium diligentiſſime rerum cauſſas & origines ſcrutati ſunt, non modo in communi generis humani ſententia perſiſtunt, verum etiam hac ipſa inveſtigatione naturae validius ad Deum colendum commoventur & inflammantur? ANAXAGORAM accepimus in cauſſis rerum, quae fiunt, eruendis tantum poſuiſſe temporis, ut in SOCRATIS etiam reprehenſionem ob eam induſtriam incurreret, qui philoſophum hunc aegre ferebat ſemper ad naturas aëreas, aethereas & aqueas confugere, ubi rei cuiusdam reddenda eſſet ratio. Vid. PLATO in *Phaedone p. 393.* Et is ipſe tamen philoſophus aeternam aliquam & potentiſſimam eſſe mentem nil dubitabat, cuius nutu & ſapientia cum conſtituta eſſent omnia, tum perpetuo regerentur. Quis ardentius patrum noſtrorum memoria in abditos naturae receſſus penetravit ROB. BOYLIO, illuſtri viro & aeterno magnae Britanniae ornamento? Quis noſtra aetate ſagacius in eadem genere reconditas rerum cauſſas inveſtigavit & aperuit ISAACO NEVVTONO, viro magno, cuius numquam morietur memoria, quam diu litteris & eruditioni honos erit aliquis inter homines? Atqui ille hunc unum ſtudii ſui & laboris fructum cepit, ut Deum tanto arctius complecteretur, pietatisque ac religionis propagatione nihil prius & antiquius duceret: hic curas omnes & meditationes ad debellandam eorum amentiam, qui Deum eſſe nolunt, & contulit ipſe, & ſuos conferre docuit.

(1) *Lucretius) Lib. II. v. 54. 55. p. 273. Tom. I.* His autem verbis LVCRETIVS non eos perſtringit, quod CVDWORTHVS dicere videtur, qui Deum eſſe volunt, verum ad pueros ea pertinent, quorum ſimiles poeta hic profeſſores eſſe religionis ſomniat.

(2) *Democritus)* Apud SEXTVM EMPIRICVM *Lib. VIII. adv. Mathemat. §. XXIV. p. 554.*

Videntes veteres, quae in sublimi accidunt, utpote tonitrua, & fulgura, & fulmina, & astrorum coitus, solisque & lunae defectus, terrebantur, existimantes, Deos eorum esse auctores. EPICVRVS, cur tantum temporis & otii in naturae rerum contemplatione consumeret, hac una sese incitatum esse ratione profitetur, quo, necessariis & naturalibus rerum originibus patefactis, cum semet ipsum, tum alios metu Dei, quo ceteroquin vehementer affligi & excruciari possent homines, expediret & liberaret. Tantam enim tamque importunam curiositatem mentibus humanis esse insitam, ut confestim ad Deum confugiant, eiusque sese metu torqueant, si modo naturae vim & leges non statim intelligant. Hinc quibus Deum de coelo deturbandi est animus, hi cunctam conturbare solent & corrumpere physicam. Inventis autem, ut existimant, eventorum quorumdam naturalium, eorum in primis, quae imperita saepe multitudo ad ipsum refert Deum, necessariis & definitis rationibus, tum laetitia exsultant. Si, ut exempla quaedam afferam, solis lunaeque defectiones non esse miracula demonstrare queant, si tonitru non ipsius esse Dei vocem, in coelo ad homines terrore quasi enecandos & percellendos rugientis, planum facere possint, si fulmina non ipsa Dei manu emitti, tamquam indignationis & irae insignia, ostendant, tum vero nescio quos triumphos agunt, atque subito exclamant:

. . . . (3) *Natura videtur*
Ipsa sua per se sponte omnia Dis agere expers.

Nos vero, quantum fieri potest, breviter aliquot testatum faciemus exemplis, veram caussarum naturalium cognitionem ad Deum nos ducere, eorumque sapientiam, quibus Deus esse nullus videtur, ignorationem esse cum caussarum, tum omnis rationis & philosophiae.

§. XLVII.

Atheorum disciplina potius ex ignorantia caussarum nata.

Primo igitur neminem unum ex illis, qui Deum esse negant, totamque rerum naturam ex materia corpusculisque vita vacuis conflatam esse statuunt, ortus sui rationem reddere, aut mentis animique, cuius particeps est, origines & initia demonstrare posse, confidenter confirmo. Animum enim, sensum, rationem & intelligentiam ex nescio qua materiae ratione & sensu carentis temperatione, aut ex corpusculis, cunctis qualitatibus destitutis, nec ulla re, nisi magnitudine, figura, situ motuque partium praeditis, profiliisse & prodiisse, id illis demum credibile videbitur, quibus omnis animi sanitas periit. Satis quidem & illud absurdum est, quod hi homines perhibent, res ridentes & clamantes ex principiis factas esse nec ridentibus nec clamantibus.

(1) *Et ridere potest non ex ridentibu' factus.*

Fac autem, hoc ita sese habere: minime tamen hinc conficies, fieri posse, ut naturae sensus & rationis participes ex corpusculorum rationis & sensus inopum, nec nisi, ut DEMOCRITVS putat, magnitudinis, figurae, situs, motus & quietis compotum coagmentatione exsistant. Clamor enim & risus motus sunt, quos humanorum corporum dispositio & structura producere valet. Vis vero sentiendi & ratiocinandi neque concitatio quaedam & motus est, neque legum mechanicarum effectus. Quod si aliquis, schola DEMOCRITI relicta, vel ad ANAXIMANDRVM sese conferat, aut cum STRATONE vitam in materia inesse praedicet, haud tamen accipiet ab his aliquid, quod hac de re probabilius dicere queat. Etenim aeque incredibile est, aut qualitatum, quas cum materia ANAXIMANDER sociabat, frigidi nimirum & calidi, humidi & sicci, temperationem, aut artificiosam materiae inanimatae & inertis dispositionem, rationem & intelligentiam parere posse, atque difficile intellectu illud est, quod Epicurei praecipiunt: Atomorum ab omni genere qualitatum relictarum

(2) *Concursus, motus, ordo, positura, figura*

omnis sensus & rationis caussa sunt. Fieri nullo modo potest, ut effectus caussa sua perfectior sit & praestantior. Quare si nihil olim exstitisse tibi persuadeas, praeter brutam materiam, temere & fortuito commotam, numquam, unde ulla mens, sensus & ratio

(3) *Natura*) LVCRETII versus sunt *Lib. II. de rerum nat. V. 1091. p. 450.*

(1) *Et ridere*) LVCRETIVS *Lib. II. v. 985. p. 432.* Pro *factus* autem, quod expressit CVDWORTHVS, in aliis codicibus legitur *aptus*. Ad sensum parum refert, utro modo legas.

(2) *Concursus*) LVCRETIVS *Lib. I. v. 686. p. 171.*

ratio nata fint, demonstrare poteris. Quae quoniam ita sese habent, sic nos ipsa iubet ratio decernere: Homines Deo inimicos, qui cum semetipsos, tum cunctos animos ex stupida sensusque omnis inani materia natos esse credunt, & quidquid in orbe sapientiae exstitit, aut adhuc exstat, omnem philosophiam tam civilem, quam reliquam, temeritatis & fortunae censent fructum esse, caussarum prorsus rudes & ignaros esse. Namque tales si non fuissent, numquam ad eorum sese gregem aggregassent, quibus Deus non ferendus videtur esse. Ignoratio igitur caussarum non religionem & cultum Dei genuit, verum despicientiam religionis & negationem Dei. Germanae nimirum philosophiae qui deditus est, neque sui ipsius ignorat ortum, is necesse est ad Deum meditando sensim perveniat.

§. XLVIII.

Iidem deinde homines, qui a Deo tantopere abhorrent, tametsi motus semper leges testantur & in ore habent, caussas tamen motus in corporibus nesciunt, nec, quam diu religionem & Deum adspernantur, totamque rerum naturam corpore seu materia absolvi iudicant, motus initia & origines explicare nobis ratione poterunt. Hoc primum dubio caret, motum non esse ex iis rebus, quae ad naturam corporis pertinent. Motus enim si pars esset ipsius essentiae corporum, nullae sane materiae particulae vel quievissent umquam, vel nunc quiescerent: nec idcirco generari ullo modo aliquid, aut eiusmodi orbis, qualis noster est, exsistere potuisset, cuius salus certam quamdam iustamque motus & quietis mensuram requirit. Non sol, non luna, non terra, non corpora denique animalium genita essent, si motus non posset non materiae adiunctus esse: eo quod, si perpetuo motu res omnes cieantur & agitentur, ac sine fine & modo divellantur & segregentur, nullae omnino inter se cohaererent, stabilitatisque & constantiae aliquid adipisci queant. Deinde hoc quoque explorate cognitum est, materiam seu corpus in se spectatum omni plane facultate vacare semet ipsum libere suoque arbitratu movendi. Nam ut praetermittam, hoc si quis asseverare auderet, eum iisdem, quas modo enumeravi, difficultatibus oppressum iri, sensus ipse & rerum usus hominem istum stultitiae convincerent. Non sum nescius, paucos quosdam exstitisse olim ex Dei adversariis tam inepte & absurde sapientes, ut omnem materiam scivcerent in se spectatam, singulasque particulas eius, ne minutissimis quidem exceptis, non modo vitae per se compotes, sed etiam perfecta cognitione & sapientia, appetitu, facultate denique semet ipsas movendi praeditas esse, licet alioquin interiori sensu & conscientia vacarent. Verum his alias opportuniori loco copiosius occurrere constitui. Ceteri paene omnes, qui impietatem olim professi sunt, ANAXIMANDRI videlicet & DEMOCRITI sectatores, omni vitae genere nudarunt materiam, nec propterea voluntarium ei motum, sed fortuitum tantum, adscribere potuerunt. Audiemus, quem iam laudavi, (1) LVCRETIVM: Specimina ignorantiae in Atheis.

Nam certe neque consilio primordia rerum
Ordine se quaeque atque sagaci mente locarunt,
Nec, quos quaeque darent, motus pepigere profecto.

Quapropter, id quod (2) ARISTOTELEM alicubi scriptum relinquere memini, illi, qui a DEMOCRITO erant, non aliam motus reddere caussam poterant, quam hanc: *Corpus a corpore ex omni aeternitate infinite cieri & commoveri.* Ex quo, quum aeternitas nec primum aliquid nec initium habeat, id necessario consequebatur, non esse πρῶτον κινοῦν, *principium quoddam, unde omnis motus coepisset.* Atque hinc Stoicos nonnullos ad impietatem erga Deum proclives occasionem cepisse suspicor, auctore ALEXANDRO

(1) *Lucretium*) *Lib. I. v. 1020. p. 239.*

(2) *Aristotelem*) Crediderim, haec verba Stagiritae doctissimi viri memoriae observata esse *Physicor. Lib. VIII. Cap. I. §. III. p. 576. Tom. I. Opp.* ὅσοι μὲν ἀπείρους κόσμους τε εἶναί φασι, καὶ τοὺς μὲν γίγνεσθαι, τοὺς δὲ φθείρεσθαι τῶν κόσμων, ἀεί φασιν εἶναι κίνησιν. *Quotcumque infinitos esse mundos aiunt, & alios quidem mundos fieri, alios interire, hi semper inquiunt esse motum.* Namque his in verbis probabile est discipulos DEMOCRITI tangi. Clarior tamen & ad hanc rem accommodatior est, qui §. XXVII. p. 579. legitur, locus, in quo & mentio diserte fit DEMOCRITI, & nullam ab eo aliam motus caussam esse redditam traditur, praeter hanc, ita semper factum esse. Postquam enim ARISTOTELES indignum esse philosopho dixerat, nullam rerum naturalium caussam & rationem afferre, nisi hanc, ὅτι ἀεὶ ἢ ἔστιν οὕτως, ἢ γίνεται, *semper ita vel esse, vel fieri;* hoc tamen solitum fuisse DEMOCRITVM continuo subiicit: Εἰς ὃ Δημόκριτος ἀνάγει τὰς περὶ φύσεως αἰτίας, ὡς οὕτω καὶ τὸ πρότερον ἐγίνετο· τοῦ δὲ ἀεὶ οὐκ ἀξιοῖ ἀρχὴν ζητεῖν. *Ad hoc autem* (principium) *Democritus refert naturae caussas, sic & antea factum esse: aeternitatis autem non putat principium esse quaerendum.*

DRO (3) APHRODISIENSI, praecipiendi, *in caussarum ordine nihil princeps & primum esse.* Veteres hos philosophos recens quidam (4) auctor aemulari videtur, ita disserens: *Si quis ab effectu quocumque ad caussam eius immediatam, atque inde ad remotiorem, ac si perpetuo ratiocinatione adscenderit, non tamen in aeternum procedere poterit, sed defatigatus aliquando deficiet.* Quorum verborum, si quid ego iudico, haec est sententia: Altera res alteram ex omni aeternitate infinite ciet & agitat. Aeternitatis vero nullum est principium. Igitur nec primam aliquis ullo modo caussam aut motus primordium cogitatione assequetur. Praeclare vero perspexit (5) ARISTOTELES, eos, qui sic, duce DEMOCRITO, infinitum caussarum progressum sibi fingunt, motusque rationem ex una semper caussa in alteram sine fine & modo transferunt, re vera nullam omnino motus caussam nominare: Εἰς ἄπειρον εἶσιν, εἰ μή τι ἔςαι κατὰ φύσιν κινοῦν πρῶτον. *In infinitum procedunt, quicumque negant, esse natura primum aliquod movens*, id est, ex mente philosophi, nullam plane motus caussam designant. EPICVRVS, quo hunc effugeret scopulum; tametsi ex praescripto philosophiae illius, quae corpusculis nititur individuis, omnes atomos suas qualitatibus privaret, unam tamen illis gravitatis qualitatem relinquebat, qua effici affirmabat, ut illae continuo in infinito spatio descenderent. In quo quidem id primum perabsurdum & a philosophi acumine alienum est, quod in spatio infinito superius esse aliquid & inferius dictitat, atque ibi gravitate sua ferri & deprimi corpora fingit, ubi nullus locus est medius, in quem ferri queant. Deinde nullam hanc ratione motus caussam indicat, sed id tantum, si rem ipsam intuearis accuratius, docet, corpuscula propterea descendere, quia descendunt. Qualitas nimirum gravitatis nihil est, quam nisus descendendi: unde autem is nisus oriatur, aut quomodo, id vero nullius patet ingenio. Multo rectius fecisset EPICVRVS, si corpuscula sua per occultam quamdam qualitatem in locum ferri medium aperte dixisset. Namque aut ad qualitatem eiusmodi, tamquam ad ignorantiae quoddam asylum, confugere oportet eum, aut vero, quod multo est amentius, ipsam ignorantiam suam, qualitatis vocabulo tectam & indutam, motus caussam tradere. His illi moribus sunt, qui adversus Deum dimicant. Qui ANAXIMANDRO & DEMOCRITO assentiuntur, nullam plane afferunt motus caussam: qui cum STRATONE vitam inesse praedicant materiae, ineptam & stolidam. Non verentur enim, ne naturas fateri cogantur esse corporis expertes, universae materiae, sensu licet ea sit vacua, perfectam sapientiam, appetitum, voluntatem, denique potentiam semet ipsam movendi adscribere. Sed quum explorato constet, corpus seu materiam sibimet ipsi motus non esse caussam posse, alterutrum necesse est verum sit, aut motum sine ulla oriri caussa, aut vero esse aliam, praeter corpora, naturam, in qua motus omnis principium visque materiam agitandi & gubernandi resideat. Quod quum PLATO secum reputaret, praeclare cogitationem decrevit ante, quam motus ullus nasceretur corporeus, exstitisse: cogitationem enim insita vi sua se versare & movere, corporum vero motum aliena virtute produci. Motus quidem, si in ipsis spectetur corporibus, aut translatio dicatur esse corporum, vel mutatio intervalli & loci, res certe est corporea modusque corporum ipsorum, quae loco moventur. Sin autem *vim* illam *moventem* cogites, qua translatio haec aut loci mutatio perficitur, rem fatendum est eam esse corporis nesciam, seu potentiam naturae cuiusdam efficacitate summa valentis, cuius impressio inertem illam materiam, motu omni vacantem, agitet. Motus igitur illius, quem in corporibus animantium esse videmus, veram propriamque caussam in materia certa lege temperata & disposita nullo licet nobis modo ponere: verum animam existimandum est, sive ut naturam cogitantem, sive ut rem vi quadam creantem & agentem, quae vitaliter cum corpore coniuncta est, ac naturae quadam lege gubernat illud, motum eius omnem vel determinare, vel (6) efficere. Eius vero motus, quo haec tota cietur universitas, aut ipse

(3) *Aphrodisiensi*) *Libro de fato* §. *XXV. p. 118. ed. Lond.* Οὐκ ἔςι δὲ κατ' αὐτοὺς ἐν τοῖς αἰτίοις τὸ πρῶτον. *Non autem est secundum eos inter caussas prima.* Haec vero ALEXANDER non de certo quodam Stoicorum genere, quod existimat CVDWORTHVS, eoque ad impietatem reliquis sectae huius propensiori, sed de tota hac familia praedicat. In sententiam dogmatis huius, quod Stoicis non sine veritate tribui arbitror, hic quidem locus inquirere nos vetat.

(4) *Auctor* MORRASIVS *in Physica seu in Elementis philos. Pars IV. Cap. XXVI. p. 204.* Non possum autem, quin moneam, videri mihi doctissimum virum in sensu huius dicti declarando suspicionibus plus aequo dedisse. Certe sensum, quem expressit ille, non fundunt verba haec, si proprie intelligantur, neque, quidnam ea cum DEMOCRITI de motu doctrina commune habeant, video. Pugnare mihi potius haec verba videntur cum DEMOCRITI dogmate, ut verum fatear.

(5) *Aristoteles*) *Physic. auscult. Lib. VII. Cap. II. p. 565. T. I. Opp.*

(6) *Efficere*) Locus hic CVDWORTHI, quemadmodum multi alii eius loci, verbis refertus est asperis

ipse Deus [illegible] est, certam motus quantitatem cum materia communicans, eandemque constanter in ea conservans: quae PAVLI videtur esse sententia, dicentis: *In eo vivimus & movemur*, nec non ibidem (7) [illegible] poëtae ac philosophi, quem Deum [illegible] dixisse *mentem esse puram & [illegible], quae celeri cogitatione totum versat terrarum orbem*; aut certe mens quaedam [illegible], vita & anima a Deo condita & in natura residens; seu principium quoddam materiae infusum, quod facultatem accepit auctoritatem [illegible] quadam lege ac praescripto perfectissimas [illegible] movendi & gubernandi. Ergo iterum, quod diximus, planum est, ignorantiam caussarum non religionis, verum impietatis erga Deum (8) [illegible] esse. Nullus enim eorum, qui Deum esse negant, unde motus exsistat & oriatur, docere potest; neque possunt aliter, quin ad Deum postremo sese recipiant, qui caussam eius nosse cupiunt.

§. XLIX.

Iam si ex eiusmodi quaeramus homine, qui materiam [illegible] expertem aeternamque constituunt rerum omnium principium [illegible], unde illud fit in rerum natura, quod ARISTOTELES [illegible] *pulcrum & ornatum* vocitavit, admirabilis illa [illegible] universitatis, [illegible] singulorum corporum [illegible] fabricatio, omniumque, ex quibus constant ea, partium incomparabilis [illegible] & concentus, inquam, quod respondeat, non habebit. Nam qui rerum omnium caussas naturales & necessarias demonstrare sese posse, nulla Dei alicuius [illegible], gloriantur, hoc unum, quod dicant, hic reperire possunt, tantum rem inde natam esse [illegible], quod mundus fortuito & casu talis, qualis nunc est, aliquando exstiterit. Sed quibus casus & fortuna unica esse videtur tam praeclarae rei caussa, qualis est [illegible] rerum naturae constructio & concentus, ut unum de his quatuor dicant, necesse est: Aut inopiam & [illegible] caussae verum esse caussam fatentur; fortunae enim & casus quid, quaeso, indicant, quam absentiam & indigentiam intelligentis caussae? Aut ignorantiam suam, quod ipsi nesciunt, quomodo res illa contigerit, id caussam esse [illegible] statuunt: quam rem auctor (9) *Leviathanis* his verbis expressit: *Homines [illegible] suam ipsorum ignorantiam, [illegible] aliis verbis vestitam, pro caussa [illegible] [illegible] vendicant, ut quum dicunt, fortunam esse caussam rerum contingentium; id est, rerum, quarum caussas ignorant.* Aut, quod ab omni prorsus aversum est ratione, contraria contrariorum esse caussas affirmant, confusionem peperisse ordinem, pulcritudinem & concentum, temeritatem & fortunam artem prodidisse & sapientiam, stultitiam & stuporem operis omnium optimi & elegantissimi auctorem esse. Aut denique, quia nullam fere possunt intelligentis cuiusdam caussae mentionem, fieri vero nullo modo potest, ut artificiosae & consentientis harmoniae caussa quaedam alia sit, quam ratio, sapientia & consilium, nullam eius esse caussam perhibeant oportet.

§. L.

[illegible] asperis & a Latini sermonis consuetudine prorsus abhorrentibus. Indicent ex verbis Anglicis, quae subiicio, num magni viri sententiam assequutus sim, qui linguae utriusque periti sunt. *[illegible] [illegible] [illegible] [illegible], or [illegible]-self-[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] and naturally ruling over it.* Haec ad verbum si exprimere voluissem, non modo aures offendissem legentium, sed etiam animos.

(7) *[illegible]*) [illegible] intellexi perspicuum [illegible] Sed [illegible], indicasset vir doctus, apud quemnam [illegible] hoc eius dictum exstet. Sed nullum tamen habeo dubium, quin hos EMPEDOCLIS versus [illegible], qui apud AMMONIVM *Comm. in librum [illegible]* [illegible] p. 107. *ed. Aldinae leguntur.*

[illegible]

[illegible]

(8) *[illegible]*) Sentient, vel me tacente, aequi & considerati lectores, haec verba non esse vehementius premenda, verum sensu liberiori accipienda. Neque enim proprie caussarum ignoratio genitrix & mater impietatis est. Numquam scilicet quisquam eo pervenit insaniae, ut ita secum statueret: Deus est nullus. Nam caussae rerum, quae fiunt in orbe terrarum, nobis ignotae & obscurae sunt. Hoc tantum sibi vult vir doctissimus: Multos, ut Deum negarent, hanc occasionem arripuisse, quod falsas & ineptas eventorum naturalium caussas comminiscerentur. EPICVRVS, verbi caussa, divinam providentiam propterea sustulit, quod sibi temere persuaderet, rerum, quae contingunt, omnium rationes ex atomis earumque concursione temeraria reddi posse. Haec propter eos duxi esse monenda, qui nonnumquam in verbis auctoris [illegible], quae satis commode & apte possunt explicari, reprehensionis quaerunt materiam, quam in rebus ipsis reperire nequeunt.

(9) *Leviathanis*) Vid. HOBBESII *Leviathan* Cap. XI. p. 53. & aliis in locis.

§. L.

Verum solent, qui [illegible] aliquo modo hoc in re [illegible] ignorantiae, homines, qui Deum esse negant, [illegible] adversus haec [illegible], quae diximus. Neque hunc igitur aliquid praetermittamus, quo [illegible] & [illegible] explicitas, levioris huius generis & imbecillitatis [illegible] evidentius. Primo igitur mundum negant tam apte & [illegible], ut [illegible] compositum esse; [illegible] contrario in eo vitium [illegible] contendunt, & [illegible] elegantiorem extrui potuisse mundum, [illegible]. Qui [illegible] hoc credunt effici posse, Deum, quem [illegible] sapientissimum esse volunt, [illegible] possit non optima lege & modo cuncta comparare ac perficere. Verum huic exceptioni quum duodecimum iam inter ea argumenta locum supra dederimus, quibus improbi homines Deum oppugnare solent, par erit confutationem eius differre, dum eo nos disputationis ordo [illegible]. Unum tamen hic [illegible] animadvertemus. [illegible] Dei & religionis amicos, qui meliori modo disponi potuisse mundum & constitui non inficiati sunt, quod idem est, ac si libere dixere que professi essent, mundum non [illegible] bene & sapienter comparatum esse. Quonam malo fato in hanc inciderint sententiam, nunc quidem [illegible] nolo. Forte, quod Deum arbitratu suo unice cuncta agere, [illegible] esse [illegible], sibi temere persuaserunt, hoc demum errore delusi sunt. Forte ideo in hanc [illegible] opinionem, quod de divina bonitate parum certi ac persuasi essent. Forsitan non ea mentis libertate vel acumine valuerunt, ut sine ullo partium studio, quid toti rerum universitati prosit & expediat, perspicere possent, sed ex suo sensu [illegible] commodationibus & cupiditatibus tum [illegible] diiudicarunt. Forte praesentem tantum rerum scenam spectarunt, futuri prorsus immemores, neque [illegible] divinae providentiae consilium ob oculos sibi posuerunt. Forte denique communis humani generis imbecillitas, perspicientiae & rationi eorum impedimento fuit. Nec enim quisquam [illegible] lete potest, ut [illegible] huius machinationem & structuram commode [illegible] & [illegible] oculis adspiciat. Neque [illegible] mortalium ingenii vis est [illegible], ut in omnes divinae sapientiae recessus animo penetrare, omniumque providentiae [illegible] consiliorum rationes & caussas perspicere valeat. Utcumque est, hoc tamen omni caret dubio, recentiores, quibus hoc, quod diximus, concedere placuit, Christianos multo plus religionis contemtorum commodis & utilitatibus servisse, quam illos ipsos, qui inter gentes [illegible] Deum olim professi sunt. Namque hi ea, quod semel fundamenti loco posuerant, nullo sese modo dimoveri passi sunt, fortiterque contra Dei hostes [illegible] sunt, mentem & consilium, non vero casum & fortunam, aut omnipotentis Dei arbitrium nulla lege vel iuris norma nixum, naturam rerum produxisse: ex quo firmiter credendum esse concluserunt, naturam & providentiam in unaquaque re τὸ βέλτιστον, id, quod optimum & praestantissimum est, sequutam esse, quantum quidem per necessitatem rerum communemque totius universitatis salutem fieri (1) licuerit.

§. LI.

Sed pergunt illi, qui corpusculis ad Deum de medio tollendum abutuntur, atque multa quidem esse fatentur in hoc orbe, quae usum habeant, sed inde negant effici posse, consilio & ratione haec omnia facta esse, commodis [illegible] nostris & opportunitatibus conducerent. [illegible] enim casu & fortuito res hoc vel illo modo contingant & eveniant, postea tamen [illegible] industria hominum & arte ad certos usus trahi & accommodari posse. Quaecumque igitur universam [illegible] rerum naturam, ea omnia genere & casu sllevérant formam, speciem & figuram, qua praedita sunt, esse [illegible] vero deinde, ut multae a mortalibus eorum utilitates animadverterentur & excogitarentur. Omnium instar audiemus LVCRETIVM, qui sic canit:

[illegible] Nil ideo natum est in corpore, ut uti
Possemus, sed quod natum est, id procreat usum.

Neque

(1) *Licuerit*] Haec, quae in [illegible] CARTESIVM & eius assectatores, quibus parum sensisse videtur [illegible] praeclarus, dicta sint, nullum fere dubium est. Namque is in *Principiis philosophiae*, dum rerum naturalium caussas aperire studet, & alii in locis passim non obscure significat, nonnullas huius universitatis partes aptius constitui potuisse.

Indocti Athei mundum apte [illegible] confitentur.

[illegible]

Iidem: [illegible] fine esse [illegible] negant.

Lucret. L. IV. p. 367. Lamb. (v. 830. 833. pag. 339. T. II.)

Neque alia ratione veteres illi philosophi differebant, quorum impietatem notavit ARISTOTELES: Τὺς ὀδόντας ἐξ ἀνάγκης ἀνατεῖλαι, τὺς μὲν ἐμπροσθίυς ὀξεῖς, ἐπιτηδείυς πρὸς τὸ διαιρεῖν, τὺς δὲ γομφίυς πλατεῖς, καὶ χρησίμυς πρὸς τὸ λεαίνειν τὴν τροφήν· ἐπεὶ ὐ τύτυ ἕνεκα γενέσθαι, ἀλλὰ συμπεσεῖν. ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τῶν ἄλλων μερῶν, ἐν ὅσοις δοκεῖ ὑπάρχειν τὸ ἕνεκά τυ. *Dentes* (aiebant) *necessario oriri, anteriores quidem acutos, & ad scindendum aptos, molares autem latos, & ad molendum cibum idoneos: non enim huius caussa id factum esse, sed contigisse. Similis est ratio aliarum partium, quae videntur alicuius rei gratia factae esse.* Idem de reliquis etiam naturae rerum partibus genus hoc sensisse, ex eodem constat nobis ARISTOTELE. Nil esse nimirum contendebant in hac universitate, quod necessitatis lege non esset definitum, nil, quod motus materiae aliter, quam casu & fortuito, peperisset: at naturae temeritatem postea hominum ingenio ad varios usus translatam & applicatam esse. Τί κωλύει τὴν Φύσιν μὴ ἕνεκά τυ ποιεῖν, μηδ᾽ ὅτι βέλτιον, ἀλλ᾽ ὥσπερ ὕει ὁ Ζεὺς, ὐχ ὅπως τὸν σῖτον αὐξήσῃ, ἀλλ᾽ ἐξ ἀνάγκης. τὸ γὰρ ἀναχθὲν ψυχθῆναι δεῖ, καὶ τὸ ψυχθὲν ὕδωρ γενόμενον κατελθεῖν. τὸ δὲ αὐξάνεσθαι τύτυ γενομένυ συμβαίνει τὸν σῖτον. ὁμοίως δὲ καὶ εἴ τῳ ἀπόλλυται ὁ σῖτος ἐν τῇ ἅλῳ, ὐ τύτυ ἕνεκα ὕει, ὅπως ἀπόληται, ἀλλὰ τῦτο συμβέβηκεν. *Quid prohibet naturam non facere, quae facit, alicuius rei gratia, nec quia id, quod facit, melius sit, sicut Iupiter* (seu coelum) *pluit, non ut frumentum augeat, verum ex necessitate? Vapores enim in mediam regionem aëris sublati, refrigerantur ibi & condensantur, refrigerati vero & condensati sub aquae forma descendunt iterum. Hoc autem non ideo fit, ut frumentum augeatur, verum temere ac casu accidit. Pari ratione si cui frumentum in area corrumpatur, non idcirco pluvia delapsa est, ut frumentum periret, verum casu hoc* (1) *evenit.*

Phys. Lib. II. C. VIII. (p. 475. T. I. Opp.)

§. LII.

His ita respondemus. Non est quidem, cur neget aliquis, fieri posse interdum, ut res, quas casus & fortuna produxit, postea demum commoditatem quamdam & utilitatem sollertia hominum habeant. Quod si vero res quaedam variis constet partibus, mirabiliter inter se aptis & artificiosissime connexis, si perspicuum sit, sublata una parte, aut alio modo disposita & collocata, futurum fuisse, ut omnis illa, quam nunc ea praestat, utilitas interiret, tum, quid nos impediat, nescio, quo minus firmiter statuamus, non casum in ea fingenda unice elaborasse, verum sapientem quamdam caussam ad certos usus rem illam fabricatam esse. Oculum intueamur, ut exemplo res illuminetur. Hoc corporis nostri membrum ita est constructum, ut multis partibus, membranis & humoribus, contineatur, quae omnes singulari arte cohaerescunt & inter se colligatae sunt. Quare certus ego sum, nullum fore sapientem & consideratum hominem, quin, si totam eius compositionem, structuram & machinationem prorsus admirabilem accurate perspexerit, in hanc ingrediatur sententiam, non casu primum & fortuito oculum esse natum, deinceps vero ad videndum adhibitum, sed naturam quamdam rationis & consilii compotem prudenter eum, quo visus nostri esset instrumentum, composuisse. Interim contrarium LVCRETIVS persuadere nobis studet:

Quibus respondetur.

Lumina ne facias oculorum clara creata,
Prospicere ut possimus.

P. 107. Lamb. (Lib. IV. v. 825. p. 196.)

Ego

(1) *Evenit*) Locum hunc ARISTOTELIS is, qui *physicos* eius *libros* Latine vertit, IVLIVS PACIVS, ut multos eius operis alios, tam obscure reddidit, quia verba, non mentem auctoris, exprimenda sibi esse duxit, ut sensum eius aegre aliquis ex versione assequatur. Itaque eo modo illum converti, ut non tam verba verbis responderent, quam ipsa sententia pateret. Quod utinam facerent omnes, qui Graecorum philosophorum libros Romanorum civitate donant. Sed, quod alias iam conquestus sum, mira in plerisque philosophorum versionibus obscuritas lectores conturbat, quoniam interpretes, veteris philosophiae non satis gnari, suum esse tantum putarunt verbum verbo exprimere. ARISTOTELES autem, cus atque doctissimus CVDVVORTHVS hic affirmat, non philosophorum aetatis suae aliquos ita ratiocinatos esse perhibet, sed non aliter haec verba recitat, ac si ex sua depromta essent meditatione. Credibile tamen est, fuisse ARISTOTELIS tempore philosophos, quibus haec differendi ratio placuit, quia homines ea extiterunt aetate, qui Deum seu naturam aeternam sapientiaque & bonitate infinita praeditam negarunt esse. Quotquot enim tanta laborant animi impotentia, ut in ipsum Deum ingenii sui aciem convertant, necessario in hanc incidere stultitiam coguntur, ut fines rerum tollant, neque certo consilio factum & conditum aliquid esse, contra omnia naturali quadam necessitate contigisse, statuant. Hinc superiori saeculo princeps Atheorum, BENED. de SPINOSA, nulli pepercit operae, ut omnem illam sententiam, quae certo fine Deum agere vel egisse aliquid statuit, radicitus ex animis evelleret hominum. Satis enim hac salva salvam & incolumem nullo modo fore nefariam philosophiam suam, facile perspexit.

Ego vero, qui tantum a se impetrare potest, ut credat, casum finxisse oculos, tum usum vi dendi subsequutum esse sine ullo effectoris consilio; aures in omnibus animantibus for tuito confluxisse, audiendi usum, factis iam auribus, exstitisse; os & linguam sine ull. arte exstitisse, at quod cibis comminuendis & sermoni faciendo essent utilia, id poste homines & animalia intellexisse; pedes primum temere compositos esse, ambulandi usun animalia postea didicisse; manus casum esse fabricatum, quatum tot tamque variae sun opportunitates; ut de multis aliis corporum nostrorum partibus & membris nihil di cam, quorum tamen nullum demere licet, nisi totum corpus ineptum & inutile veli mus reddere: qui, inquam, a se impetrare potest, ut haec omnia credat, cunctaque, qui bus constant animalia, fortuito & temere facta esse, non autem mente quadam & consi lio, quo ad communem totius universitatis salutem facerent, constructa, eum ego omni um mortalium amentissimum, vixque dignum, qui homo vocitetur, existimem. Sci non est, cur in stolida ista & ab omni ratione aversa sententia refellenda copiosus sim Dudum enim est, quod GALENVS, nobilissimus philosophus & medicus, idemque CHRISTO disiunctus, *Libro de usu partium*, quanta sit eorum turpitudo ac deformitas dedita opera demonstravit, qui tam ridiculum philosophandi genus (1) complexi sunt.

§. LIII.

Ex legibus mechanicis explicare nullo modo licet omnes res naturales.

Igitur inter DEMOCRITI somnia & ineptas argutias haec scita referamus: Der tes praecisores acutos & tenues, molares vero crassiores & latos sine ulla providenti factos esse ac consilio, nec in nubibus ceterisque rebus, quae aëre feruntur, ad utilita tem & salutem orbis huius habitabilis cuius ἀτμοσφαίρα continentur, aliquid accom modatum & institutum esse, sed omnia necessitatis & fati lege evenisse & comparat esse. At RENATVS tamen CARTESIVS *Librum* suum *de meteoris* hanc unice propte caussam videtur exarasse, quo his nugis & commentis robur & praesidium quoddam af ferret. Nam in ipso statim exordio suaviter eos irridet, *qui regiam Dei sedem in nubi bus adornant, & magnas illius manus ibi occupari fingunt laxandis atque obstruendis ven torum claustris, matutino rore flosculis nostris perfundendis, & fulminandis editorum mon tium iugis.* Extremo vero libro effecisse sese sperat, ut, qui mentem disputationis sua perspiciant, *nihil in nubibus in posterum visuri sint, cuius non facile caussam animadver tant, nec quod pro miraculo sint habituri*, id est, ad quod explicandum Deum sint advo caturi. Quamquam demonstratu foret facillimum, conatibus acuti hominis fortunan multis in locis defuisse, neque fieri ullo pacto posse, ut solae leges mechanicae tan aequabilem, compositum & accuratum haec omnia servare cogant cursum, nisi excellen tior quaedam & superior caussa accederet, motuique praeesset. Interim Deum & na turam non diffitemur omnia, quaecumque agunt, brevissima ratione ac via minimoqu labore peragere ac conficere: Nec idcirco virtutes arbitramur mechanicas reiici & re pudiari oportere. Concedimus potius, quatenus exemplari, quod divina finxit sibi sa pientia, possint inservire, eatenus eas esse adhibitas. Sed universo tamen naturae mo tui unam praesidere & intelligentissimam & sapientissimam naturam contendimus, sin cuius nihil voluntate & approbatione fiat; quae si forte leges mechanicae deficiant, at pertinax materiae necessitas resistat consilio, omnes difficultates removeat, vitiaque & errores vitali vi emendet & corrigat. Hanc vero naturam non ipsam quodvis opus mo liri, aut unicuique rei manus veluti admovere arbitramur. Est nimirum, qua consiliorum suorum ministra utitur, artificiosa quaedam natura, totius mundi tamquam anima, quae ra tione & sapientia vagos materiae motus moderatur & regit, fideliterque ad id perficier dum

spexit. Lege *Ethicam* eius *more geometrico demonstrat. Part. I. Prop. XXXVI. p.* 36. 37. ubi eo progreditur impudentiae ac stultitiae, ut hanc doctrinam *perfectiones Dei tollere* scribat. Sed post CVDVVORTHVM tot iamque graves viri sapientiam Dei ex naturae operibus elucentem validissimis cum rationibus, tum experimentis extra omnem controversiam collocarunt, ut conculcata plane nunc iaceat haec turpis philosophandi ratio. Praecipuos eorum indicavit IO. ALB. FABRICIVS in utilissimo libro, quem inscripsit: *Delectus argumentorum & syllabus scriptorum, qui veritatem religionis Christianae asseruerunt, Hamb.* 1725. 4. *Cap. VII. p.* 286. *f.* & aliis in locis.

(1) *Complexi sunt*) Eleganter & accommod te prorsus ad viri doctissimi sententiam LACTAN TIVS *de opificio Dei Cap. VI. p.* 1003. *Epicurus* inquit, *dixit, neque oculos ad videndum esse natos neque aures ad audiendum, neque pedes ad amb landum, quoniam membra haec prius nata sun quam esset usus videndi, audiendi & ambuland sed horum omnia officia ex natis exstitisse. Vereor ne huiusmodi portenta & ridicula refutare non mi nus ineptum esse videatur. Sed libet ineptire, quo niam cum inepto agimus, ne se ille nimis argutu putet.*

dum progreditur, quod domini & magistri sui convenire voluntati & consiliis (1) intelligit.

§. LIV.

Sed redeamus ad generis illius sermonem, quod corpusculis suis ad religionis perniciem tam audacter abutitur. Non negant illi, admirabile ac portentosum prorsus videri posse, si materia casu & fortuito concitata primo veluti saltu & conatu in concinnam & elegantem istam formam, qua nunc praedita est, redacta esset. Nimis enim manifestam aiunt eius esse ad res varias utilitatem, nimis perspicuam in ea rerum generis multifarii necessitudinem & cognationem, nimis denique amicum totius universitatis concentum, quam ut illud credi possit ab aliquo. Sed commota haec corpuscula narrant modis paene innumerabilibus per infinitum tempus concurrisse, ac in omnes formas & figuras rerum, quae fingi modo possunt & cogitari, sese vertisse: multa vero postquam frustra tentaverant, informiumque coniunctionum infinita paene vis & coaluerat & disiecta rursus erat, ad extremum multitudinem atomorum in istud, quod hodie spectamus, corpus coiisse: neque id putant magnam alicui admirabilitatem afferre posse. Terram ergo nostram, quam habitamus, statuunt multas primo animalium species, deformes plane & omni elegantia captas, edidisse.

Commenta Atheorum de mundis infinitis ante hunc nostrum natis & dissipatis.

Orba pedum partim, manuum viduata vicissim,
Multa sine ore etiam, sine voltu coeca reperta.

Lucret. Lib. V. p. 476. Lamb. (v. 838. p. 339.)

Et fuerunt quidem nonnulli inter antiquos impietatis patronos, qui licere sibi putarunt eo usque in hac caussa progredi, ut Centauros quoque, Scyllas & Chimaeras, *βουγενῆ καὶ ἀνδρόπρῳρα*, monstra boum partim, partim hominum formam referentia, biformia & triformia animantia cum reliquis monstrosissimis bestiis tum temporis ex sinu prodiisse terrae, non vererentur contendere. Sed EPICVRVM horum fere philosophorum puduit: quumque nimis haec absurda esse & ridicula intelligeret, cautius & prudentius hanc rem tractandam sibi esse, & antiquae illius opinionis turpitudinem castigandam sibi censuit.

Sed neque Centauri fuerunt, neque tempore in ullo
Esse queat duplici natura & corpore bino
Ex alienigenis membris compacta potestas.

(Lib. V. v. 876. p. 344.)

Addit idem vates, qui talia sibi persuadeant animalia gigni potuisse, illis nil obsistere, quo minus & statuant aurea per terras flumina olim fluxisse, & gemmis arbusta floruisse, aut *hominem tanto membrorum impete natum esse*,

Trans maria alta pedum nisus ut ponere posset,
Et manibus totum circum se vertere coelum.

(Ib. v. 911. p. 349.)

Quamquam quum rationem eorum, quae sic disputat, reddere studet, suis ipse vinctis nocet, idque graviter pro caussa vult haberi, quod principia funditus evertit, quae antea ipsemet posuerat.

Res sic quaeque suo ritu procedit, & omnes
Foedere naturae certo discrimina servant.

(v. 920. f. p. 349.)

Quodnam enim, quaeso, naturae foedus esse potest in infinita rerum vicissitudine? aut quaenam lex excogitari potest, qua fortuitus plane & temerarius corpusculorum motus coërceatur & describatur? Certe confitendum est, eos, qui fortuitum materiae motum omnes, quae modo intelligi possunt, rerum inanimatarum, plantarum & animalium formas & species, Centauros, Scyllas & Chimaeras, procreare potuisse decernunt, germana philosophiae illius initia servare & sequi, quae ab atomis arma sumit, quibus Deo

(1) *Intelligit)* Naturam fictricem suam seu *plasticam* intelligit, de qua supra copiose commentatus erat. In CARTESIVM quae hic dicuntur, ea, metuo, ne invidiosius aliquanto, quam necesse erat, dicta multis videantur. Namque magnum inter EPICVRI flagitia, qui nihil certo consilio a Deo conditum, sed temere coivisse omnia putavit, & inter CARTESII sententiam, qui motum omnem a sapientissimo & praepotente Numine profectum esse docuit, discrimen est. Credo, tam severe passim ab egregio viro CARTESIVM castigari ac corripi, quod praeceptis eius illi tum temporis studebant, qui religionis in Anglia perniciem & exitium meditabantur, nec HOBBESIVS, quem iure odio habebant sapientes in Britannia viri, multum ab eo abesse videbatur.

Deo & religioni noceat. Neque enim est aliquid, quod illis resistere corpusculis queat, quae concedunt hi philosophi

(Lib.V.v.491. p. 250.)

Omnimodisque coire, atque omnia pertentare,
Quaecumque inter se possint congressa (1) creare.

§. LV.

(1) *Creare*) Praeclare hic vir doctissimus animadvertit, LVCRETIVM praecepta philosophiae suae deseruisse, quum Centauros, Scyllas, Chimaeras, animalia denique bovi-partim, partim homini-formia, sub initium orbis huius rerum non potuisse nasci contenderet, multoque illos constantius & decretis suis reliquis convenientius docuisse, qui eiusmodi animalia orbe novo & potuisse exsistere, & exstitisse reapse iudicarunt. Sed non placuit ipsi futilitatem & levitatem rationum, quibus id ipsum efficere studet LVCRETIVS, sigillatim ostendere. Quod quum videam alicuius utilitatis esse posse ad eos coërcendos, qui poetam hunc hodie adhuc in deliciis habent, neque secus, ac sapientiae omnis parentem, venerantur, faciam hic, ut omnes intelligant, non esse hunc LVCRETIVM, e quo recte ratiocinandi praecepta hauriri possunt. Tribus autem poëta utitur argumentis, quo consequatur id, quod persuasum suis esse vult, non Centauros, Scyllas, Chimaeras & eiusmodi animantia initio fuisse. Primum hoc est: Non posse unum animal ex disparibus naturis & potestatibus esse conflatum: fore enim, si hoc fieret, ut altera pars animalis eius vivax & diuturna, altera vero infirma vitaeque brevis esset. Nec igitur hominem & equum coniungi, id est, Centaurum fieri posse: prorsus enim disparem esse hominis & equi naturam: equum, tribus annis exactis, iam robosta aetate esse, hominem vero triennem imbecillem adhuc & vix a matris uberibus depulsum.

Lucretius Lib. V. v. 884.

Post ubi equum validae vires aetate senecta
Membraque deficiunt fugienti languida vita:
Tum demum pueris aevo florente iuventas
Occipit, & molli vestit lanugine malas.

Eamdem esse rationem Scyllae, quam feminam poetae fingunt esse canibus rapacibus succinctam, & Chimaerae seu monstri ex leone, dracone & capra, si fabulas veterum audias, compositi. Tam repugnantes enim horum animalium naturas esse, ut nullo plane modo sociari ac coniungi queant. Verum ratio haec ad id, quod probatum esse vult LVCRETIVS, nihil plane facit. Constat quidem ex ea, animalia ex diversis & discrepantibus eiusmodi naturis conflata & composita diuturna haud esse, nec posse non brevi tempore interire: at nullis inde machinis hoc conficias, non potuisse animantia eiusmodi ex atomis vario modo concurrentibus aliquando nasci ac exsistere. Ipse EMPEDOCLES & reliqui veteres philosophi, qui animantia eiusmodi ex sinu quondam terrae produisse autumabant, nil dubitabant de omnibus, quae LVCRETIVS adversus sententiam eorum disputat: quam ob caussam periisse statim tradebant informes hosce foetus, eo quod ex contrariis & inter se pugnantibus principiis coaluissent; haud tamen inde consequi putabant, numquam ex atomis per inane immensum volitantibus bestias & monstra eiusmodi nasci potuisse, aut nata esse. Qua quidem in re multo rectius LVCRETIO & magistro eius EPICVRO ratiocinabantur. Et ipse LVCRETIVS paullo post multa olim concedit animantium genera fuisse nata, quae propter varia vitia & monstrosam corporum formam diuturna esse haud potuerint.

Alterum argumentum a consectariis sumit perabsurdis ex hac opinione fluentibus Epicureus noster poeta. Nil impedire nimirum ait, quominus illi quoque statuant, qui, quod ipse oppugnat, defendunt, *aurea flumina fluxisse olim, & gemmis arbusta floruisse.* (v. 905. *s.*) Hoc autem dictu ridiculum & stolidum esse. Sententiam igitur, cum qua istud consectarium coniunctum sit, aeque ineptam & absurdam esse. Satis fuit perspicax LVCRETIVS, quod vidit, ex eorum sententia, qui multa olim monstra fuisse nata existimant, istas consequutiones duci posse: sed hebes admodum fuit, quod ex sua eadem consectaria sententia manare non animadvertit. Puerile vero est & philosopho prorsus indignum, id alteri crimini dare, cuius ipse optimo iure postulari queas. Omnes, qui ex atomorum fortuita concursione totam rerum naturam exstitisse pugnant, nisi a semet ipsis desciscere velint, confiteri debent, fieri potuisse, ut olim flumina aurea terram irrigarent, gemmae arboribus adhaerescerent, & alia fierent eiusmodi, quae in campis elysiis, si poëtas quosdam audias, conspici solent. Quid enim, quaeso, impedire potuit, quo minus atomi, ex quibus aurum constat, cum atomis aqueis vel igneis forte fortuna copularentur, & flumen aureum conficerent? Quid potuit obsistere, ne atomorum, ex quibus gemmae factae sunt, multitudo illis passim atomis adiungeretur, quae in arbores coaluerunt? Et si coecus & temerarius atomorum motus hominem meae potuit staturae efficere, equidem non intelligo, cur eadem concitatio talem hominem fingere non potuerit, qualis ATLAS fuisse fingitur, cuius humeris olympus nititur. Obstare, forsitan dicet EPICVRI & LVCRETII amicus, disparem naturam atomorum, ne id fiat. Sed quaenam, obsecro, natura est in atomis, quae omni qualitate careat, si gravitatem excipias? quaenam naturae disparitas in corpusculis, quae nil habent, nisi figuram, magnitudinem, situm, motum & quietem? Aut igitur hac responsione uti desinet Epicureus, aut ad amicitiam & discordiam EMPEDOCLIS confugiet, suaeque idcirco disciplinae fundamenta ipsemet evertet.

Tertium restat hominis argumentum, quod prioribus binis, si minus levius, certe gravius non est. Ecce tibi summam eius: Herbae, fruges atque arbores, quarum magnus numerus e terra nunc oritur, numquam commiscentur, atque conflatae inter se producuntur. Ergo nec olim variarum rerum aut diversi generis animantium semina inter se concreta & mista sunt. (v.916.*s.*)

Nil tamen est signi, mistas potuisse creari
Inter se pecudes, compactaque membra animantum:

Propte-

§. LV.

Portenta vero haec & monstrosa animalia hodie propterea nunquam apparere confirmant, quia non ad genus suum propagandum apta, nec ad longa sui conservandi pro pter infirmitatem & ineptam corporum constitutionem satis valida & idonea fuerint. Ita mentem LUCRETII declarant [illegible] versus:

Quoniam natura absterruit auctum,
Nec potuere cupitum aetatis tangere florem,
Nec reperire cibum, nec iungi per Veneris res.

Et de monstris animalibus primum natis.

Lucr. p. 406. (Lib. V. v. 843.)

Quamquam diu ante [illegible] [illegible] fuisse, quibus [illegible] videntur, ex his ARISTOTELIS verbis elucet: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] *facta sunt, ea perire dixit periisse* [illegible] *Empedocles* [illegible] *perisse* [illegible] *androprora.* Praeter haec, qui DEMOCRITI & ANAXIMANDRI copiis contra Deum [illegible] dimicabant, illi infinitos esse mundos alios, praeter hunc, quem nos incolimus, statuebant. Nam in spatio infinito unum tantum collocare mundum, ita seque genus hoc absurdum ducebat esse ac a ratione remotum, quam ex agro latissime patente beneque culto & arato unam tantum sperare spicam. In his porro mundis innumerabilibus, quos omnes casu & temeritate coagmentatos esse putabant, vix unum esse praecipiebant ex millibus, aut fortassis decem millibus, cuius tantus esset ornatus, tanta pulcritudo, tantus ordo, tam elegans structura, quanta huius nostri, in quo, casu se fecere [illegible] eluimus & educati. In tam immensa vero mundorum multitudine unum esse [illegible], quem fortuna ceteris omnibus pulcriorem, ornatiorem & concinniorem effinxisse, id vero magnam sapienti admirationem non posse [illegible] arbitrabantur. Postremo quoque praesentem rerum huius orbis statum brevi commutatum iri, omnisque in veterem confusionem & perturbationem mox esse reversura, non secus asseverabant, ac si ex tripode loquerentur.

Nat. auscult. Lib. II. C. VIII. (p. 459. T. I. Opp.)

(t) Mundi naturam totius aetas
Mutat, & ex alio terram status excipit alter:
Quod potuit, nequeat; possit, quod non tulit ante.

Atque tum temporis Centauri, Scyllae, Chimaerae, & nescio quae aliae portentosae & terribiles animantium formae ac species denuo, ut olim, procreabuntur & in lucem prodibunt.

§. LVI.

Verum sentiunt religionum inimici, his sese inventis nondum satisfacturos omnibus.

Atheorum nugae de eventu, quae habuere sibi motus aequabilis aequabilitant.

Propterea [illegible], quae de terra nunc quoque [illegible] multa,
Herbarum genera ac fruges arbustaque [illegible]
Non tamen inter se possunt complexa creari.

Dignum profecto patella operculum! Cras, si forte libuerit, eodem argumento, non vixisse olim LUCRETIUM, qui EPICURI [illegible] nugas carmine heroico complexus est, efficiam, quia hodie talis non in orbe versetur poeta. Quid si primum aliquis magnam esse differentiam inter herbarum & inter animalium semina dicat? Quid si alius deinde inepte [illegible] sciendi ita conclusi moneat: Illud hodie non fit: Ergo nec olim factum est? Sed accipiam, quod LUCRETIUS dat, totumque argumentum concedam, [illegible] facultatem mihi vicissim largiatur eo utendi. Sic igitur ratiocinor, [illegible] nostri principiis [illegible]: Non nascentur hodie herbarum semina. Igitur nec nulla fuerunt olim animantium semina, quum recens adhuc terrarum orbis esset. Igitur hoc verum sit, necesse est, quae hodie non fiunt in rerum natura, aut quorum [illegible] qualiacumque non exstant exempla, ea nec olim facta esse, quum rerum natura nasceretur. Atqui hodie nulla musca ex atomorum concursione, nullus scarabaeus, nullus papilio, nullus lumbricus, multo minus homo nascitur. Igitur, qui olim homines, animalia, sidera, solem, flumina ex temeraria concursione corpusculorum individuorum concrevisse praedicant, tam sobrie praecipiunt, ac si hesterni convivii crapulam nondum exhalassent. Tantum saepe cautionis in disputandi [illegible] hic, ingeniosus ceteroquin, adhibet, ut [illegible] aliis [illegible] sua sese [illegible] versus fundamenta disciplinae, quam [illegible], [illegible]. Discat ex hoc [illegible] qui LUCRETIUM unice diligunt, quantum [illegible] philosophum. Vellem, vir quidam eruditus [illegible] non tam philologica, quam philosophica [illegible] illustratum [illegible], ex quibus, qui [illegible] eius [illegible], & suavitate carminis non [illegible] potentia eius amplectenda [illegible], cognoscere possent, non esse dignum hunc Epicureum, cui se homo sapiens & ratione valens erudiendum committat. Teste [illegible], si recte meminī, olim IO. [illegible], vir egregius & heretici [illegible] probi, non poenitendū [illegible] decus: qui sed [illegible] hoc, quod [illegible] videtur, [illegible] praeclare de literis & religione meretur.

(t) Mundi) LUCRETIUS *de rerum nat. Lib. V. v. 832. f. p. 397. f.*

[illegible] esse: etenim fore, qui perpetuitatem & constantiam in primis [illegible] [illegible] nis illius & ornatus, quo [illegible] [illegible] cernimus esse [illegible]. Quod enim [illegible] gissime praeterito tempore mens nostra & memoria respicere potest, idem [illegible] per [illegible], qui [illegible] [illegible] terrarum orbis [illegible], eademque [illegible] natura constitutio. Ergo hinc ut sese expediant, novam, inquam, hi philosophi [illegible] nem & viam. Corpuscula, aiunt, nobis, sensu & consilio plane vacua, postquam infinito tempore sine ulla cura & cogitatione sursum, deorsum, ultro citroque comm[illegible] vissent, nec ullam intentatam reliquissent formam & figuram, ad extremum, incer[illegible] qua ratione, ab ipsa rerum necessitate coacta & edocta fuisse, ut certae cuidam vi[illegible] ordini [illegible] suos alligarent. Initio quidem [illegible] earum commotionem [illegible] fortunae unice subiectam fuisse, verum diuturnitate temporis evenisse, ut ad certam sese stabilemque rationem [illegible] [illegible] eundem & normae subiret [illegible]. [illegible] quae scilicet usum [illegible] temporis experientiam [illegible], illis quaedam [illegible] & compositi motus acquisivisse, aut potius fatum & necessitatem sensim [illegible] illis [illegible] tum indidisse, qualem [illegible] habuissent, si ars quaedam & sapientia illis praefui[illegible] [illegible] (a) EPICVRVS in Epistola ad HERODOTVM: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] naturam [illegible] est multa & varia a rebus ipsis [illegible] [illegible] fuisse, aut, quem[illegible] modum GASSENDVS interpretatur haec verba, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] imbutam.

(a) Epicurus) Verba exstant apud DIOGENEM LAERT. Lib. X. Segm. 75. p. 633. GASSENDI, quam affert vir doctus, explicatio exstat in Syntagmate philos. Epicuri Sect. III. Cap. VIII. p. 38. T. III. Opp. In versione [illegible] [illegible] [illegible] LAERTII haec verba [illegible] [illegible] latina GASSENDVS, aut potius liberiore oratione interpretatur: Illud quin etiam [illegible] est, fuisse naturam ab ipsis rebus [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], & necessitate quadam [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], ad haec [illegible] multa [illegible] varia, [illegible] [illegible], opera [illegible] [illegible]. De [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Opp. [illegible] GASSENDVS [illegible] [illegible] corpus [illegible] [illegible] propagationis [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] amplius & uberius persequitur & explorat Physices Sect. III. Membr. poster. Lib. IV. Cap. III. p. 274. T. II. Opp. Atque hanc [illegible] [illegible] CVDWORTHVS [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] quorum est LAERTIVS [illegible] [illegible] MARC. MEIBOMIVS, qui [illegible] in LAERTIO [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] GASSENDI [illegible] [illegible] [illegible] nihil in illis [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible]

[illegible]

§. LVII.

Inania sunt commenta, quae de ortu mundi Athei perhibent.

Respondeamus nunc breviter hisce captionibus profani generis. Primo igitur, quod hanc terram nostram infectas & informes omnis generis animalium species, Centauros, Scyllas & Chimaeras, olim produxisse, nec ullam initio naturam, nisi monstrosam & horribilem, peperisse affirmant, id delirantium esse somnium dicimus, aut verius magnum & impudens mendacium. Primo enim nullum huius rei vestigium in omnibus vetustatis monumentis aut prisci aevi narrationibus & fabulis deprehendas. Deinde nullam Dei adversariis, quae momenti alicuius sit, rationem afferre licet, quare non hodie quoque eiusmodi monstra generentur, tametsi nec diu ea superesse, neque generi suo propagando servire possent. Hoc unum saltim, si quid valent ingenio, nobis explicent, unde fiat; quod nec ullo tempore, nec ulla in regione animalia nascantur utroque sexu, tam masculo, quam femineo, praedita, verum omnia, quae lucem hanc adspiciunt, alterius sexus sint, aut quanam de caussa non interdum neutrius plane sexus naturae oriantur, enarrent nobis. Aeque nobis stultum & ridiculum videtur, quod, tametsi omnem alioquin divinationem adspernentur, futurorum tamen temporum eventus & casus praedicere nobis audent, foreque vaticinantur, ut totus noster orbis in antiquum aliquando chaos summamque confusionem redeat. Infinitatem, quam praedicant, mundorum ad res, quae fieri nullo modo possunt, migrare iubemus. Interim quod horum commentitiorum mundorum vix unum in decem esse millibus, cui tantus insit ornatus tamque compositus & aequabilis rerum motus, quantus huic nostro, tam confidenter & audacter confirmant, ac si omnes omnino orbes illos peragrassent, ei pari nos confidentia, at multo maiori cum probabilitate ac veritatis specie, aliam opponimus sententiam. Sic nempe ratiocinamur: Quod si quaevis stellarum vagarum, quibus sol noster cingitur, orbis esset habitabilis: si singulae stellae inerrantes totidem essent soles, suis pariter stellis errantibus seu mundis habitabilibus circumdatae: si denique nullus horum mundorum desertus esset, sed omnes incolis referti: si, inquam, admirabilia haec & inopinata sententia vera esset, nullus tamen horum orbium ineptus, ridiculus aut sine ratione compositus & digestus foret. Summi enim Numinis consilium & sapientia, quae, quum infinita sit, nulli deesse rei aut frustra moliri potest aliquid, omnibus esset imperatura, & in singulis istis mundis luculenta virtutis suae documenta & signa editura.

§. LVIII.

Fanatica vero sunt, quae de motu garriunt aequabili ab atomis acquisito.

Adhaec fortuitum negamus corpusculorum individuorum motum, omnes rerum formas tentantium, infinitamque coniunctionum varietatem variis agitationibus efficientium, aptum esse ad unius perfecti animantis corpus, idque omnibus suis partibus & membris idoneum & congruens, quod pusilli cuiusdam mundi similitudinem habet, producendum, multo minus ad tam egregium, qualis hic noster est, orbem, tamque varia, quibus ille abundat, animalia generandum. Ne quid de constantia & perpetuitate cum aedificii ipsius, tum singularis, quam ostendit, artis & pulcritudinis dicam: quam quidem nemo sanus temeritatis effectum esse dixerit. Motum materiae insipientis, stupidae & rationis omnis inopis, quem casus & fortuna tantum moderatur, pedetentim artis evadere ac consilii plenum posse, atque habitum longinquitate temporis sibi contrahere tam apta & exquisita ratione agendi, ac si perfectissimae sapientiae ac iudicii leges sequeretur, adeo ab omni ratione & intelligentia abhorret, ut insanire merito ac vatici-nari

mata & dilatata. Nihil esse verius hoc, ipsa omnium aetatum & saeculorum docet historia. Neque tameo, sic licet statuam, necessarium esse arbitror, ut in contextum LAERTII vocabulum ἀνθρώπων recipiatur, aut de humana tantum natura praeceptum hoc EPICVRI intelligatur. Nil enim impedit, quo minus generatim de φύσει seu natura omnium rerum animatarum & viventium accipiatur, & hunc sensum habeat: *Varii casus & eventa naturam hominum & animalium de rebus multis admonuerunt.* Neque repugnat λογισμὸς huic seotentiae, de quo statim EPICVRVS. Nam ut omittam, commode verbum hoc ad hominem trahi posse, Epicurei oec anima nec ratione prorsus privabant animalia, quod vel ex LVCRETIO constat. Ioterim ipsam sententiam illam, quam in hisce verbis contineri post GASSENDVM & alios opinatur CVDWORTHVS, non inficior recte EPICVRO tribui. Certe non poterat, nisi hoc modo, rationem reddere constantiae illius, quam in animalium, plantarum, hominum generatione ac propagatione admiramur. Lege, quae PETRVS GASSENDVS scripsit *Syntagmate philos. Epicuri Sect. III. Cap. VII. p. 38. T. III. Opp.* Cum quo tamen conferri debet THOM. STANLEIVS *Historiae philos. P. XII. p. 1029. s.* qui auctores a GASSENDO omissos indicavit. Adde omnioo GASSENDVM *Physices Sect. III. Membr. poster. Lib. IV. Cap. III. p. 274. T. II. Opp.*

Lll ll

nari videantur, qui has nugas ad Deum oppugnandum virtutis aliquid habere putant. Si virum aliquando rudem prorsus & illiteratum, in quo nec legendi fuisset nec scribendi ulla facultas, exstitisse, quidam graviter narraret nobis, qui, sumto in manus calamo, primo quidem in charta ineptos omnis generis & ordinis ductus & lineas atramento exarasset, at postea sensim re ipsa edoctus & necessario impulsus fuisset, ut volumen quoddam certis repleret notis & litteris, quibus, remotis clave quadam involucris, omnes intellexissent maximi ponderis veritates, easque apte iunctas & connexas inter se, contineri, hunc quis sui satis esse compotem existimaret? Si quis evenire posse asseveraret, ut, qui diu satis viginti quatuor litterarum notas, nullo ordine adhibito, nulla aut sententiarum aut verborum ratione habita, chartae cuidam illevisset, multaque hoc modo per longum temporis intervallum perscripsisset omni plane sensu vacua & inania, ad extremum ex re ipsa tantum necessario virtutis capiat & ingenii, ut sine ulla commentatione aut meditatione librum consignaret praestantissimum & utilissimum, nae is omnibus sapientibus risum commoveret. Si quis, ut alius generis exemplum afferam, decem aut duodecim homines artis musicae omnino ignaros, postquam nervos in fidibus longum tempus imperitissime pulsassent, variique generis instrumentis musicis tam misere cecinissent, ut omnium aures obtunderent, postremo, re ipsa & necessitate magistra, nobilissimos fidicines evasisse, suavissimumque concentum non modo excitasse, verum etiam coniunctim per multas horas sine ulla conturbatione servasse referret, huic, non dubito, quin multi dicerent Medico & curatore opus esse. At idem prorsus a nobis credi volunt, quorum res hic agitur, dum coecam & rudem materiam, casu & temere commotam, ex se ipsa eruditam & vi sua concitatam fuisse praecipiunt, ut tam mirabile & stupendum opus, qualis haec mundi machina est, una cum omnibus animalium omnium corporibus non modo perficeret & fabricaretur, sed etiam in eodem statu perpetuo retineret & conservaret. Stultus summo iure ac insanus haberetur, qui, lectis PLATONIS & ARISTOTELIS operibus, aut his ipsis sex LVCRETII CARI *de rerum natura* libris evolutis, fieri potuisse statueret, ut litterae, ex quibus illa volumina sunt composita, temere ac fortuito coirent, aut homo rerum philosophicarum prorsus expers sine ullo studio & labore, aliud agendo & cogitando, hos libros casu in chartam coniiceret. Dignus foret, quem omnes irriderent, si quis, auditis decem aut duodecim hominibus, praeclare fidibus canentibus, & exquisito aures concentu placantibus, neminem horum unum sibi persuaderet aliqua musicae artis notitia tinctum esse, sed omnes, uti casus & fortuna ferret, vocem & digitos moderari. At quanto gravior illorum est vecordia & amentia, qui corpuscula individua nec sensu nec ratione praedita, quum temere fuissent commota, tantum potuisse censent, ut, nulla sapienti aut intelligenti natura iuvante vel motus gubernante, totum orbem hunc, quem mirifica plenum arte & sapientia videmus, efficerent & machinarentur? Multo certe plus sapientiae, consilii & philosophiae in hac rerum est natura, quam in ullo poëmate aut libro philosophico ab hominibus exarato, plusque proportionis & concentus, quam in ullo musices genere vel artificiosissime composito. Quare verbis ARISTOTELIS rationem concludimus: *Ἀδύνατον δὲ, ταῦτα τῦτον ἔχειν τὸν τρόπον. Fieri nullo modo potest, ut res isto modo contigerint*, id est, casu tantum & fortuna, sine ulla Dei cuiusquam aut mentis ope & auxilio. Tam expressa nimirum exstant divinae mentis & rationis in corporeo hoc orbe vestigia & insignia, ut insani hominis sit & de statu mentis deiecti, ad fortunam haec omnia & casum referre.

Nat. ausc. Lib. II. C. VIII. (p. 475. T. I. Opp.)

§. LIX.

Ineptum Atheorum argumentum contra fines rerum.

Nihil tamen horum veteres tetigit divinae naturae contemtores, qui, ut prorsus egregie in Dialecticorum scholis versati erant, hoc sibi audacter demonstrandum sumebant, nec artificis opere & manu rerum esse naturam constructam, nec certo aliquid in ea consilio factum esse: id est, ut exemplis rem declarem, nec oculos arte & ratione ad videndum, nec aures ad audiendum, nec reliqua corporis membra ad certos usus comparata esse. Evidens enim dicebant esse, has omnes partes natura & tempore priores esse usibus suis, aut antea exstitisse, quam opportunitates, quibus serviunt. LVCRETIVS hoc argumentum serio his versibus exponit:

Lamb. p. 307. (Lib. IV. v. 834. p. 139. T. II.)

Nec fuit ante videre oculorum lumina nata,
Nec dictis orare prius, quam lingua creata est,
Sed potius longe linguae praecessit origo
Sermonem, multoque creatae sunt prius aures,

Quam

Quam sonus est auditus, & omnia denique membra
Ante fuere, (ut opinor) eorum quam fuit usus.
Haud igitur potuere utendi crescere caussa.

Tota vis & sententia argumenti istius hac continetur propositione: *Quidquid idcirco comparatum est, ut alius rei commodis inserviat, id post illam rem, cuius caussa factum est, nasci & exsistere debuit.* Aut vero hac: *Illud, cuius caussa factum est aliquid, natura non modo, verum etiam tempore prius esse debet illo, quod eius caussa exstitit.* Atque hoc poëta Epicureus variis confirmare nititur exemplis:

At contra conferre manu certamina pugnae, Ibidem.
Et lacerare artus, foedareque membra cruore,
Ante fuit multo, quam lucida tela volarent;
Et volnus natura prius vitare coëgit,
Quam daret obiectum parmai laeva per artem.
Scilicet & fessum corpus mandare quieti
Multo antiquius est, quam lecti mollia strata,
Et sedare sitim prius est, quam pocula, natum.

His exemplis id se consequuturum esse putat poëta philosophus, ut, qui oculos videndi caussa tuenur compositos & constructos esse, similiter visus quoddam exstitisse genus, antequam fierent oculi, confiteri cogantur. At quum ante oculos constet nullum fuisse cuiquam videndi sensum, una hoc confectum esse censet, minime ad videndum comparata esse lumina. Vides universam impiae turbae argumentationem, qua se hoc efficere posse nil dubitat, membra corporis humani ceterasque res naturales non esse certo consilio ab intelligenti quadam caussa conditas & constructas.

§. LX.

Ego vero nemini obscurum fore arbitror ratione praedito, istam ratiocinandi artem, qua religionum hic utuntur adversarii, prorsus a communi omnium mortalium sensu recedere. (Quod plane refellitur & destruitur.) Sic enim cunctis persuasum est hominibus, finem rei alicuius, aut id, cuius caussa res quaedam fieri debet, in mente quidem versari hominis, antequam res ipsa fiat, at tempore tamen & effectu posteriorem esse rebus illis, quae ad eum obtinendum comparantur. Ita commodior & aptior pugnandi & bellandi ratio, quae tela peperit, telis est antiquior, si cogitationem spectemus hominum, at eventu ipso & tempore telis posterior. Non ego negem, certamina universe fuisse ante tela, somnum ante lectos, potum ante pocula, occasionemque haec praebuisse hominibus deliberandi, possitne melior & opportunior dimicandi, dormiendi & bibendi ratio reperiri? Usu enim rerum inopiaeque ac egestatis suae sensu plerumque solent excitari homines, ut incommodis suis quaerant & excogitent remedia. Ex his autem consequi nego, effectorem & parentem huius orbis non potuisse diu ante prospicere, quid e re & ratione futurum esset animantium, & ad necessitates & utilitates eorum res multas accommodare. Quapropter hoc ego pacto argumentum istuc ordinari & disponi debere putem: Id, cuius caussa res quaedam facta est, in mente ac intelligentia effectoris prius esse debet necessario, quam id, quod propter illud fieri debet. Ergo lumina nostra si propterea sunt facta, ut ope illorum animus videat, necesse est, visus notionem & speciem in mente fuisse machinatoris oculorum, antequam ullus exsisteret oculus. Verum visus nulla potest esse cognitio aut notio, priusquam sint oculi. Itaque falluntur, qui oculos videndi caussa ducunt factos esse. Certe vera haec est & germana argumentationis istius, quam exposuimus, ratio & facies, tametsi, quibus illud adhibere placet, parum illud apte & aperte explicent. In hac enim, qui Deo struunt insidias, sententia sunt; omnem cognitionem beneficio sensuum ab ipsis rebus, quas antea exsistere novimus, proficisci. Quod si ita est, id quidem controversia vacat, priusquam essent oculi, nullam facultatis videndi cognitionem & notionem esse potuisse. Quamobrem id aeque certum & exploratum esse arbitrantur, oculos non esse a Numine quodam ad visum instructos, priusquam visus esset, quam hoc, spectacula & ludos ab hominibus propter oculos non esse apparatos, antequam essent oculi. Quo nixus praesidio Epicureus poëta, exsultans veluti concludit:

Illa quidem seorsum sunt omnia, quae prius ipsa Lib. III. p. 368. (potius Lib. IV. v. 851. p. 141.
Nata, dedere suae post notitiam utilitatis,

Quo genere in primis sensus & membra videmus.
Quare etiam atque etiam procul est, ut credere possis
Vtilitatis ob officium potuisse creari.

Igitur huc demum totam intelligitur revocari controversiam: utrum omnis scientia & cognitio in universum spectata ex rebus oriatur ante illum natis & factis, qui novit & intelligit, nec ne? Qui Deum negant, ita rem se omnino habere decernunt. Quo postea freti fundamento, consilium, sapientiam & provisionem omnem divinae cuiusdam mentis a rebus huius mundi segregant & removent, omniaque repente sine ulla ratione ex se paullatim prodiisse arbitrantur, quemadmodum fortuitus materiae motus postularet. Rebus ipsis exortis, mentem, sapientiam, cognitionem & consilium exstitisse volunt, quippe quae rebus ipsis originem suam debeant, atque hac universitate posteriora sint. Verum totam hanc orationem undecimo inter argumenta illa loco posui, quibus Deum profanum genus adoriri solet: *Omnis cognitio mentisque nostrae sensus nihil est, quam rerum ipsarum ante & extra eum, qui sapit & intelligit, existentium informatio, eiusque, quem eruditum & sapientem appellamus, affectio. Itaque necesse est, mundum fuisse, antequam eius notitia quaedam & cognitio exsisteret, neque sapientia & cognitio mundum, tamquam caussa eius, praecedere potuit.* Quare responsionem & confutationem argumenti huius in eum reservabo locum, quem caussae huic dicavi. Quo quidem loco planum faciam, cognitionem & intelligentiam non esse natura sua aliunde derivatam, verum ex se natam, nec mundo tantum antiquiorem, sed etiam rerum omnium effectricem.

§. LXI.

Aliud Atheorum argumentum contra fines rerum.

Nondum finis est subtilitatum, quibus impii homines argumentum illud labefactare studuent, quod ab orbis huius pulcritudine mirabilique corporum animatorum structura ad opinionem de Deo stabiliendam ducitur. Nimirum eos dicunt a ratione aberrare, qui statuant, nullam esse in ipsa natura eventuum, quos videmus in ea contingere, caussam, illorum maxime, quae fiunt quotidie, qualis est corporum animatorum generatio: neque sapientis esse viri, poëtas imitari Tragicos, qui, quo exitum reperiant fabulae, Deum ex machina advocare solent. Quod si, pergunt, Deus esset, maiestate tamen tanti Numinis indignum foret, tam abiectis illud & servilibus negotiis praeficere, atque contemtissimi cuiusvis animalis corpus manibus eius veluti componendum & construendum tradere. Neque hoc credibile est, mundum hunc & naturam rerum tam imperfectam esse & fragilem, ut perpetuo reconcinnari & refici debeat. Vna igitur in natura rerum omnium, quae generantur & fiunt, ratio & caussa latet recondita. Hanc autem non certo cuncta consilio peragere, nec ad suum quodvis opus officium accommodare, id primum ex eo intelligitur, quod numquam consultat & deliberat. Hae certe caussa veterum quosdam effici posse existimasse, res naturales ad certos usus haud effictas esse, (1) ARISTOTELES auctor est. Idem deinde ex eo patet, quod sensu interiori, intelligentia & appetitu natura caret. Itaque eorum sententia, qui ubique in natura rerum certa vident & destinata consilia non potest non pro (2) *idolo specus*, (hanc enim multis placere video loquendi formam) aut pro adscita temere opinione haberi. Solent enim homines, quas in semet ipsis deprehendunt, virtutes rebus etiam extra se positis attribuere, quumque ipsi ad certam semper metam collineant, idem naturam rerum facere, suspicari. Mirum, quod non ideo, quia ipsimet, rident, clamant,

(1) *Aristoteles)* Nullus dubito, quin haec ARISTOTELIS verba viri doctissimi oculis sint obversata, quae *Natural. auscult. Lib. II. Cap. VIII. p. 477. T. I. Opp.* exstant: Ἄτοπον δὲ τὸ μὴ οἴεσθαι ἕνεκά του γίνεσθαι, ἐὰν μὴ ἴδωσι τὸ κινοῦν βουλευσάμενον. καίτοι καὶ ἡ τέχνη οὐ βουλεύεται. καὶ γὰρ εἰ ἐνῆν ἐν τῷ ξύλῳ ἡ ναυπηγική, ὁμοίως ἂν τῇ φύσει ἐποίει. *Illud quoque absurdum est, quod non putant aliquid alicuius gratia fieri, nisi videant movens consultasse. Atqui etiam ars non consultat. Etenim si in ligno inesset ars naves construendi, similiter ut natura faceret.*

(2) *Idolo specus)* Sciunt rerum, quae gestae sunt olim inter eruditos, non ignari, FRANC. BACONEM de VERVLAMIO hanc loquendi formam & similes ad varias errorum, quibus laborant homines, classes designandas invenisse. *Idola specus* vocare solet VERVLAMIVS illos errores, quibus hominum natura, educatio & consuetudo praebere solet occasionem. Vid. *Novum eius organum scientiar. P. II. §. LIII. p. 47.* Fateor, non esse eas has loquendi formas, nullae ut meliores & aptiores reperiri queant: sed licet tamen cuivis nominibus uti, quibus vult, modo, qualem illis potestatem subiiciat, significet. Sed parum favet memoriae magni huius viri CVDWORTHVS, quem inter occultos impietatis erga Deum patronos numerasse videtur: quare occasionem facile nullam negligit sententias & verba eius perstringendi.

mant, loquuntur, ambulant, ratiocinantur & philoſophantur, naturam quoque haec omnia facere ſtatuunt. Vetum recte (3) nuperus quidam philoſophus praecepit: *Vniverſum, tamquam unum aggregatum rerum omnium naturalium, nullam proprie intentionem habet.* Neque melius quidquam DEMOCRITVS moliri potuit, quam omnia conſilia cauſſasque, quas *finales* appellare ſolent, ex naturae ſcientia exterminare: quod quidem auſum fuiſſe eum, (4) ARISTOTELES memoriae prodidit: Τὸ δ' ἕνεκα ἀφεὶς λέγειν, πάντα ἀνάγει οἷς χρῆται ἡ φύσις. *Cauſſas, quare res quaedam ſit facta, omittit, omniaque ad cauſſas naturales & neceſſarias referenda eſſe putat.*

§. LXII.

Quod refellitur & evertitur.

Hanc nos ita breviter reprimimus diſputationem. Sapientis omnino hominis & conſiderati eſt, duplicem in hac cauſſa extremitatem aequa ratione fugere: alteram eorum, qui ex fortuita materiae ratione & vita carentis commotione cuncta eſſe nata volunt; in quod illi vitium inciderunt, qui corpuſculorum individuorum copias ad Deum de medio tollendum conduxerunt: alteram horum, qui ſuperſtitione religionem miſcent, Deumque αὐτουργεῖν πάντα, *ipſum omnia per ſe facere.* affirmant; quaſi vero, quae fiunt omnia in rerum natura, nil niſi miracula eſſent ac prodigia. Inter duo haec extrema media quaedam interiecta eſt opinio, eorum nimirum, qui naturam quamdam, non temere, ſed via & ratione progredientem, Deo ſubiiciunt, quam motum moderari aiunt materiae, eaque de cauſſa ſecundariam omnis generationis cauſſam eſſe. Artificioſa haec natura, tametſi ipſa non intelligit, quare hoc vel illud moliatur, neque metam proprie videt, ad quam properat, dici tamen quodammodo poteſt arte & conſilio cunctas actiones ſuas ad certa propoſita dirigere, quae quidem ſumma illa mens & perfectiſſima ratio, cuius unice voluntati paret ac obtemperat, perſpicit & intelligit: quemadmodum ſerviles operae conſilium quidem architecti non habent cognitum, verumtamen fideliter, quae ab eo iubentur, negotia perſequuntur; aut ſicuti litterarum formae, ab artifice ſapienter coagmentatae & compoſitae inter ſe, ſententias, quarum nihil tamen ipſae capiunt, philoſophicas chartis imprimunt. Sed de hac nos artificioſa & genitrice natura copioſius & plenius in *tertii capitis Appendice* commentati ſumus. Hanc ſi viam teneamus, nec omnia putabimus ab ipſo Deo miraculo veluti quodam fieri, nec aliqua temere ac fortuito accidere: verum omnia ad certos uſus accommodari ſentiemus, quos haec fictrix quidem haud aſſequitur natura, at Deus tamen perſpicit, cuius illa perpetuo veluti afflatu & inſtinctu movetur & (1) incitatur. Non fuiſſe nego tam

rudes

(3) *Nuperus philoſophus*) Certus ego ſum, THOM. HOBBESIVM intelligi, cuius voces agnoſcet facile, qui libros eius legit. Vbi vero apud eum verba exſtent, quae producuntur hic, & a me Latine ſunt reddita, me quidem praeterit. *Leviathanis Cap. XXXIV. p. 183.* haec ſcripta leguntur: *Vniverſum, quum ſit corporum omnium aggregatum, nullam habet partem, quae non etiam ſit corpus.* Forte CVDWORTHVS haec ipſa verba liberiori ratione, quod ſaepe ſolet, vertere ſibi conceſſum eſſe opinatus eſt.

(4) *Ariſtoteles) Lib. V. de generat. animal. Cap. VIII. p. 713. Tom. II. Opp.*

(1) *Incitatur*) Verum, niſi me fallit opinio, media haec via inter eos, qui ad leges omnia mechanicas referunt, & eos, qui Deum ipſum uniuscuiusque rei auctorem faciunt, tametſi ubique a doctiſſimo viro commendetur, tot habet difficultates & ſalebras, quot in ceteris humana deprehendit ratio, neque multum ab altera extremitate, quam fugiendam eſſe monet, diſcrepat. Etenim genitrix iſta natura, cui favet tantopere vir magnus, ſi, quaecumque agit, a Deo afflata & inſtincta facit & agit, quum ipſa conſilii & rationis inops ſit, quidquid ab ea perficitur, id proprie ab ipſo Deo perficitur, cuius ea virtute commovetur & ducitur. Cuius igitur, quae in rerum natura committi nonnumquam videmus, vitia ſunt? cuius monſtra, quae naſcuntur interdum? Nonne Dei ipſius? Peccata operarum, quae libros deformant, non litterarum formis tribuuntur, verum homini, a quo collocatae ac compoſitae ſunt; nec, ſi domus inſigni quodam vitio laboret, ad ſervos, qui materiam convexerunt, verum ad architectum culpa huius maculae pertinet: nec denique epiſtolae errores ſcriptoris eſſe putantur, ſed eius, a quo dictata eſt. Quare hanc ſi viam ſequamur, difficilis ille nodus, qui multos, ut ad mechanicas unice cauſſas confugiendum ſibi eſſe ducerent, incitavit, aeque manet implicatus, uti fuerat antea. Quantum deinde differentiae eſt inter eum, qui Deum ipſum, nulla interveniente alia cauſſa, cuncta, quae fiunt & eveniunt, perficere cenſet, & inter eum, qui Deum per inſtrumentum quoddam agere, quod ipſe perpetuo regit & gubernat, quum ſapientia & conſilio ſit vacuum, opinatur? Tantum unice, quantum inter eum, qui ipſemet epiſtolam exarat aliquam, & eum, qui alieno utitur calamo, tametſi verba ipſa & modum praeſcribat. Quantillum autem hoc eſt, ſi cauſſas & effectus negotii, quibus totum illud continetur, ſpectes? Taceo, Deum non illa uti poſſe excuſatione, qua homines nonnumquam utuntur, librarium ab errore ſibi calami non ſatis caviſſe, quum nihil ipſi facilius ſit, quam providere, ne quid natura genitrix delinquat. Equidem, ut, quod ſentio, ingenue fatear, ſi altera mi-

hi

rudes aliquos & rerum imperitos, qui naturae fuse animales affectiones & proprietates in corpora transtulerunt animo vacua & destituta. Fuerunt, qui graviter decernerent, materiam, non secus ac seminam virum, formam suam appetere, coelestia corpora appetitu quodam naturali in locum mundi medium ferri, ut quiescant aliquamdiu in illo: rursus vero eadem, quo vacuum fugiant, non sine ratione & sapientia adscendere. Nugae scita sunt haec & somnia hominum: quae si spectavit is, qui amplificationem eruditionis (2) molitus est, nihil vituperabile haec eius verba habent: *Incredibile est, quantum agmen idolorum philosophiae immiserit naturalium operationum ad similitudinem actionum humanarum reductio.* Sin vero latius hoc dictum patere voluit, omnesque ex natura rerum caussas, quas vulgo *finales* appellant, tollere, ac si nihil in ea ab excelsa quadam mente ad certas opportunitates & utilitates relatum esset, eorum certe iuvant & fovent amentiam, qui religionibus & Deo struunt insidias. Credere, mundi molem hanc & aedificium a mente quadam perfectissima exstructum esse, hodieque administrari ac gubernari, nec ullam esse materiae partem, in qua divinae rationis non exstent vestigia, non est *idolum specus*, ut hoc genus sermonis poëticum & parum proprium adhibeam, aut res dolis & fraudibus inventa hominum, rebus extra se constitutis ea, quibus se ipsos sentiunt esse praeditos, attribuentium. Neque illi semet ipsos fallunt & decipiunt, qui naturam censent, tametsi ipsa ratione careat & sapientia, tamen

hi harum rationum necessitatio esset eligenda, citius ad eorum me adiungerem amicitiam, qui Deum ipsum perficere omnia, quae fiunt, existimant, quam ad eos accederem, qui genitricem ipsi naturam adiungunt. Namque primo nullam plane caussam intelligo, quae supremum Numen inducere potuerit, ut eiusmodi naturam fingeret, cuius ope in fabricandis & condendis rebus naturalibus uteretur. Homines quidem, ut negotiorum sibi administros adsciscant, partim quietis amore & inertia, partim naturae imbecillitate, quae non omnibus simul sufficit, admonentur. Atqui horum nihil in summum & praepotentem Deum cadit. Convenit inter eos, qui ad Deum omnia referunt, & eos, qui naturam genitricem Deo sociant, neque facile esse infinitae Numinis potentiae, sine naturae eiusmodi auxilio corpus hominis aut animalis constituere, atque adscito eius generis naturae auxilio idem corpus fabricari. Hoc autem si ita est, dicant mihi, qui naturae genitrici bene cupiunt, quaenam Deo ratio potuerit esse, ut operas inter se ac naturam eiusmodi partiretur. Via deinde eorum, qui Deo adscribunt omnia, multo mihi simplicior videtur esse atque planior. Sapientis autem officium esse putant omnes, brevissima & simplicissima ratione, quae factu sunt necessaria, facere. Iam neminem puto negaturum esse, qui nullius opis indiget, & solus par est omnibus, simplicius & simul sapientius agere, si ipse faciat omnia, quam si aliquot in auxilium ministros vocet, quibus errandi periculum imminet. Deum igitur, quum summe sapiens sit, neque alienis nervis indigeat, quis sibi facile persuadeat per circuitus & ambages id voluisse efficere, quod facillimo solus negotio procurare & administrare valet? Aut quis eum censeat muneris sui partem naturae commisisse, in qua magna est peccandi facultas? Postremo, si quis iam vecors esset, ut Deum, quo molestia quadam sese levaret, naturam sibi genitricem adiunxisse diceret, haud tamen, quem audiremus, dignus esset. Coniecisset Deus aliquam laboris partem in hanc naturam, si eam providam, sagacem, consilii & rationis compotem, falli denique nesciam condidisset. Atqui talis non est haec natura. Caret illa consilio, ratione, sagacitate: nihil est, nisi instrumentum quoddam, cui Deus semper praesto esse debet, si quid ab eo vult peragi. Omitto alia.

(2) *Molitus est)* Hic FRANC. BACO de VERVLAMIO est, cuius celeberrimum opus *de augmentis scientiarum* vir eruditus his verbis designat. Verba ipsa exstant *Lib. III. C. IV. p. 288.* Mirum, scio, multis videbitur, quare CVDWORTHVS toties eximium huncce virum castiget, qui magnam ubique in scriptis suis supremi Numinis reverentiam & studium testatur, ac a Deo non semel monet omnis verae philosophiae initium esse ducendum. Sed mirari desinent hi, si sequentia secum expenderint. (I.) VERVLAMIVS eorum passim diligentiam contemnit, qui caussas rerum naturalium *finales* indagare conantur, immo parum ab eorum abest sententia, qui totum hoc studium futile ac vanum esse praedicant. *In novo organo scientiar. Lib. I. Part. II. §. LXV. p. 59.* a superstitione illud esse profectum, non obscure tradit: *Invenitur*, inquit, *etiam hoc genus mali* (superstitio) *in partibus philosophiarum reliquarum, introducendo formas abstractas & CAVSSAS FINALES & caussas primas.* Clarius etiam *Lib. II. §. II. p. 145. CAVSSA FINALIS*, inquit, *tantum abest, ut prosit, ut etiam scientias corrumpat, nisi in hominis actionibus.* Conf. *de augment. scient. Lib. III. Cap. IV.* Caussas autem *finales* tollere, id nec immerito CVDWORTHO prona videbatur & patens ad summam impietatem via. Adde, qui de hac re adversus VERVLAMIVM erudite disputat, SAM. PARKERVM *Dissert. de Deo & providentia divina Diss. III. §. XVI. p. 283. s.* (II.) VERVLAMIVS passim Platonicae philosophiae sese inimicum ostendit. In *novo organo Lib. I. P. II. §. LXV. p. 51.* postquam ex superstitione & intellectus ambitione vehementer corruptam esse philosophiam conquestus erat, ita pergit: *Huius autem generis exemplum inter Graecos illucescit, praecipue in Pythagora, sed cum superstitione magis crassa & onerosa coniunctum; at periculosius & subtilius in Platone atque eius schola.* Plures eiusmodi locos excerpere nec vacat, nec expedit. At CVDWORTHVS amore PLATONIS vehementer flagrabat, exiguoque discrimine philosophiam eius & Christianorum Theologiam segregari autumabat. (III.) THOM. HOBBESIVS, cuius consiliis, qua poterat, virtute CVDWORTHVS obsistebat, cum inventis & sententiis VERVLAMII, tum ipsis eius dicendi modis ad dogmata sua firmanda & ornanda non raro abutitur. Forte aliae, praeter has, odii huius caussae fuere: quas investigandas aliis relinquo.

tamen sapientissimum exprimere exemplum, & regulam a summa ratione praescriptam imitari, aut supremi machinatoris a manibus & opere veluti, vel potius ipsam divinam esse artem, quatenus in materiam transfusa & cum ea copulata est. Dudum certe est, quod BALBVS apud (3) CICERONEM naturam definivit *non esse vim quamdam sine ratione cientem motus in corporibus necessarios, sed vim participem rationis & ordinis, tamquam via progredientem, cuius sollertiam nulla ars, nemo artifex consequi potest imitando.* Quod si enim neque mens nec ratio in ipsa esset rerum natura, aut in illa suprema, unde omnia profecta sunt, caussa, unde, quaeso, vim istam animi & mentis, qua ipsimet valemus, adepti essemus? Praeclare praeterea (4) ARISTOTELES monuit, plus artis & ingenii in nonnullis esse rebus naturalibus, quam in ulla earum, quae hominum arte & sollertia constructae sunt. Quare si ab illis rebus, quae arte comparatae sunt hominum, consilium opificis minime secernimus, quaenam, malum, haec est perversitas & dementia, res naturales nullo proposito, nec ad certos usus factas esse, tueri? Evidens est, nullam rem arte & ingenio constructam recte nos intelligere, aut domus, exempli gratia, aut machinae cuiusdam veras perspicere caussas posse, nisi conditorem & artificem propositum aliquod spectasse, & incommodo cuidam consulere voluisse statuamus. Neque enim is domum apte definit, & naturam eius plane explicat, qui eam lapides, materiam, calcem, vitrum, plumbum, ferrum & alia inter se iuncta esse dicit, quum certum sit, domum omnium harum rerum tam concinnam & artificiosam esse dispositionem, quo totum, quod ex illis constat, idoneum & aptum fieret ad hominum commorationem & alias opportunitates. Quam propter rationem nec is veram domus alicuius caussam demonstravit, qui lapicidinam indicavit, unde saxa, ex quibus constructa est, excisa sunt, aut silvam ostendit, quae ligna ad eam exstruendam necessaria suppeditavit, & quae eius generis sunt alia. Neque illi hoc faciunt, qui ea, quae ARISTOTELES his verbis scripta reliquit, de domus originibus narrant: Εἴ τις τὸν τοῖχον γεγενῆσθαι ἐξ ἀνάγκης νομίζοι, ὅτι τὰ μὲν βαρέα κάτω πέφυκε φέρεσθαι, τὰ δὲ κοῦφα ἐπιπολῆς. διὸ οἱ λίθοι μὲν κάτω καὶ θεμέλια, ἡ δὲ γῆ ἄνω διὰ τὴν κουφότητα, ἐπιπολῆς δὲ μάλιστα τὰ ξύλα· κουφότατα γάρ. (Natural. ausc. Lib. II. C. IX. (p. 478. T. I. Opp.)) *Perinde ac si quis aedificium ex necessitate factum esse arbitraretur, quia gravia deorsum feruntur suapte natura, levia vero in locum sublimem; idcirco lapides quidem & fundamenta sunt inferiori loco, supra autem est terra ob levitatem, summum locum maxime obtinent ligna, quia sunt levissima.* Denique nec is officio huic satisfaceret, qui, quod idem (5) alicubi ARISTOTELES ait, domum talem exstitisse diceret ἐμπεσόντος τοῦ ὀργάνου, id est, casu evenisse, ut manus opificum, secures, mallei & reliqua instrumenta hac vel illa ratione commoverentur. Nullus horum, uti arbitror, nos de veris domus alicuius caussis edocebit, nisi architectum adiiciat animo sibi primum exemplum aut formam aedificii effinxisse, quod construere vellet, secumque constituisse, varii generis materiam arte sic coagmentare atque ordinare, ut suis locis fundamentum, muri, ostia, tectum, loca vacua, gradus, fenestrae, camini & alia comparerent, totaque moles cum ad ipsos homines recipiendos, tum ad alias commoditates eorum apta fieret & idonea. Idem prorsus de naturae operibus pronuntiare fas est, a quibus quippe nullo pariter modo consilium certumque propositum semovere licet. Nemo umquam tanta nascetur perspicientia praeditus, ut ex motu & materia, aut ex necessaria & temeraria materiae concitatione caussas rerum omnium eruere, naturaeque rationes declarare valeat, nisi rationem & sapientiam conditoris & effectoria advocet & adhibeat. (6) Quamobrem qui animalium corpora ideo formam, quam habent, consequuta esse opinantur, quoniam fluidus seminis liquor temere commotus vestigia eiusmodi signaverit, taliaque stamina & lineamenta expresserit, ex quibus totius corporis compages nasci debuerit, hi non tam caussam nobis corporum aperiunt, quam veram eorum rationem celant, reticent & dissimulant: quippe quae summi Numinis & Geometrae ars est & sapientia, apte & scienter corpora temperantis & disponentis, ut mentes in illis commode habitare & vitae fungi queant officiis. Verbo: Si quis ex philosophia & naturae consideratione omnem exturbatam cupit esse sapientiam, rationem & consilium conditoris, is se ipsum ratione prius, mente ac consilio privet, necesse est, totamque naturam brutis adsuescat oculis adspicere. Interim hoc animadverti velim, neminem tamen eorum, qui

(3) *Ciceronem) De natura Deor. Lib. II. Cap. XXXII. p. 3001. T. IX. Opp.*

(4) *Aristoteles)* Lege *Natural. auscult. Lib. II. Cap. X. p. 476. T. I. Opp.*

(5) *Alicubi Aristoteles) Libro I. de partibus animal. earumque caussis Cap. I. p. 473. T. II. Opp.*

(6) *Quamobrem)* RENAT. CARTESIVM perstringit hisce verbis, sigillaum *Librum* eius *de formatione foetus*, in quo iam dudum viri doctissimi observarunt plus esse ingenii & audaciae, quam verae certaeque sapientiae.

qui Deo quondam adversati sunt, ausum esse omnium corporis membrorum formarumque, quibus ea sunt praedita, necessarias ex materiae natura motusque legibus caussas eruere. Non ignoro, pauca quaedam hac in re tentasse nonnullos, atque aliquot horum conatuum exempla exstare. (7) *Spinam dorsi* fuerunt, qui dicerent ex flexione ortam esse corporum, quum e terra primum animantia emergerent & adscenderent: *intestina* ex humorum fluxione, obliquos & flexuosos sibimet ipsis meatus describentium, nata esse: *nares* denique vim spiritus & aëris corpore conclusi aperuisse. Verum haec levia & ridicula sunt, idque unum ostendunt, nugas agere, & frustra laborare, qui hoc sibi sumunt negotium tractandum. Quod quum intelligeret, quo erat mentis acumine, DEMOCRITVS, numquam ista via progredi voluit ad caussae illius rationem, quae foetus in utero conformationem efficeret, explicandam, verum totam hancce indagationem in desperatis plane quaestionibus posuit. Rogatus hac super re, nihil, praeter hoc unum, auctore (8) ARISTOTELE, respondit: ὅτι οὕτως ἀεὶ ἐξ ἀνάγκης γίνεται. *Sic semper necessario evenire.* Plura vero his de rebus sciscitantes hoc dicto comprimere solitus erat: τὸ ἐρωτᾶν τὸ διατί, περὶ τῶν τοιούτων τινὸς, τὸ ζητεῖν εἶναι τοῦ ἀπείρου ἀρχήν. *In ea inquirere, propter quae hoc vel illud ita factum est, id idem est, quod infinitatis initium investigare.* Non secus, ac si corporum omnium, quae nunc procreantur, origines ex aeternis materiae motibus repetendae essent, atque perennes illi motus ex infinito iam tempore ad eorum generationem nonnihil contulissent. LVCRETIVS, tametsi intolerantissime & prorsus arroganter glorietur, sibi & EPICVRO integrum esse rerum omnim naturales & necessarias caussas, nulla Dei alicuius ratione habita, demonstrare, ne verbo quidem hoc argumentum (9) attigit. Quamobrem ARISTOTELES judicium

(7) *Spinam)* Quae hic commemorantur de caussis membrorum dogmata, veterum physicorum ante ARISTOTELEM commenta sunt, teste hoc philosopho *Libro I. de partib. animal. Cap. I. p. 471. 472.* De spina dorsi sic docuisse refert ARISTOTELES EMPEDOCLEM: Διόπερ Ἐμπεδοκλῆς οὐκ ὀρθῶς εἴρηκε, λέγων, ὑπάρχειν πολλὰ τοῖς ζώοις, διὰ τὸ συμβῆναι οὕτως ἐν τῇ γενέσει· οἷον δὲ ῥάχιν τοιαύτην ἔχειν, ὅτι στραφέντος κατεαγῆναι συνέβη. *Quamobrem male dicit Empedocles, quum pleraque in animalibus propterea sic esse comparata perhibet, quia ita, quum orirentur, accideret: spinam hodie talem esse, quod per contortionem acciderit, ut frangeretur & disiungeretur.* Quod vero CVDWORTHVS ait, voluisse hos philosophos, spinam dorsi sic fuisse formatam, quum ex terra primum emergerent animantia, id nec apud ARISTOTELEM, nec usquam alias scriptum reperio. Neque putem, id a quoquam esse dictum. Nam qui hanc spinae rationem reddidisset, is quidem, cur in primis animantibus spina sic fuisset constituta, tradidisset, non vero, cur eadem huius ossis forma in iis quoque animantibus esset, quae quotidie nascuntur, hoc modo explicasset. Reliqua paullo post ARISTOTELES generatim omnibus antiquis physicis tribuit. Sic enim *l. c. p. 472.* loquitur: ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τὴν τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν γένεσιν λέγουσιν οἱ ἀρχαῖοι καὶ πρῶτοι φιλοσοφήσαντες περὶ φύσεως· ὅτι ἐν τῷ σώματι, ῥέοντος μὲν τοῦ ὕδατος, κοιλίαν γενέσθαι καὶ πᾶσαν ὑποδοχὴν τῆς τε τροφῆς καὶ τοῦ περιττώματος, τοῦ δὲ πνεύματος διαπορευθέντος, τοὺς μυκτῆρας ἀναρραγῆναι. *Haec eadem illi veteres & primi naturae interpretes de ortu plantarum & animalium referunt. Ventrem enim, alvum omneque cibi & excrementi receptaculum ita constitisse, quum humor in corpore laberetur & rueret, nares ex rupto patuisse, quum spiritus sive flatus transmearet atque dispelleret.* ARISTOTELES autem non inscite vanas has & stultas opiniones profligat. Praeclare quoque adversus ineptias hasce ac fortiter disputat PETRVS GASSENDVS *Physices Sect. III. Membr. poster. Lib. II. Cap. III. p. 232. T. II. Opp.*

(8) *Aristotele)* *Lib. II. de generat. animal. Cap. VI. p. 629. T. II. Opp.* Putem vero, hanc DEMOCRITI responsionem non absolute ac simpliciter accipiendam esse, ac si nihil hic philosophus quaeri voluisset de caussis, propter quas membra hominum & animalium ita formentur, uti in omnibus conspiciuntur. Namque libri ARISTOTELIS *de generatione animalium*, itemque *de partium animalium earumque caussis* pleni passim sunt caussis & rationibus, quas DEMOCRITVS attulit ad ossium, dentium, membrorum generationi inservientium & aliorum, quae in animalibus sunt, origines declarandas: quas quidem DEMOCRITI caussas, ex materiae plerumque necessario motu petitas, ARISTOTELES multis in locis refellit & repudiat. Praeterea ipse ARISTOTELES collaudat ideo DEMOCRITVM, & PLATONI longe praeferi & EMPEDOCLI, quod membrorum, carnium, ossium similiumque rerum caussas princeps diligenter scrutatus esset, quam inquisitionem illi plane philosophi neglexerint. Vid. *de partib. animalium Lib. I. Cap. I. p. 475. Tom. II. Opp.* & alias. Igitur de parte tantum quadam huius de caussis membrorum disquisitionis DEMOCRITI dictum quin sit intelligendum, nullus dubito. Atque hoc ex ipso ARISTOTELIS loco satis apparet, quo illud exstat; quippe quo non generatim de caussis, quae singula membra produxerint, sed de eo unice disputatur, quare ordine illo, quo nascuntur, ista membra nascantur, aut cur hoc membrum in formatione animantis prius altero perficiatur. Ergo hanc unam quaestionem DEMOCRITVS censebat esse omittendam, negabatque, dilucide explicari posse, quare, verbi caussa, cor citius reliquis omnibus partibus in animalibus nascatur: verum ad necessitatem, id est, caussas motus mechanicas hanc unice rem esse referendam opinabatur. Verbo: In universum inutile censebat esse DEMOCRITVS disceptare, quibus de caussis eveniat, ut eo modo & ordine coalescant animalia in utero matrum, quemadmodum coalescunt: verum si ad singulas ventum erat partes, earumque requirebatur ratio, satis ille disertus & ingeniosus erat.

(9) *Attigit)* Neque hoc absolute verum est, nihil omnino Epicurum dixisse de generatione eiusque

iudicium de caussis, propter quas, quae videmus, omnia sunt condita, DEMOCRITI longe praeferendum esse sententiae, concludo: Sic vero ARISTOTELES: Καὶ ἄμφω μὲν τῷ φυσικῷ λεκτέαι αἱ αἰτίαι, μᾶλλον δὲ ἡ τινος ἕνεκα· αἴτιον γὰρ τοῦτο τῆς ὕλης, ἀλλ' οὐχ αὕτη τοῦ τέλους. *Et ambae quidem caussae* (materiales & finales, de quibus dixerat) *trahendae sunt a physico, magis tamen ea, cuius gratia fit aliquid: haec enim est caussa materiae, non vero materia ipsa est caussa finis.* Ergo ignaros esse prorsus liquet impietatis magistros caussae illius, quae τὸ εὖ καὶ καλῶς, pulcritudinem illam, ornatum & admirabilem nostri orbis compositionem peperit & perfecit. Cuius quoniam sunt nescii, totius naturae rerum rationem & initia similiter ignorent prorsus, necesse est, cuius quidem recta veraque cognitio nos non potest non ad Deum ducere. Natural. auscult. Lib. II. C. IX. (p. 478. T. I. Opp.)

§. LXIII.

Tantam autem tamque insulsam generis huius ignorantiam & inscitiam, non deesse hodie ex Dei CHRISTIque professoribus, qui tueantur & ipsi aemulentur, id vero propemodum incredibile videri debet. Enimvero quis esse nescit inter recentiores philosophos, qui, corpusculorum individuorum motus unice persequentes, similiter ut illi veteres, persuasum nobis esse cupiunt, totam hancce mundi machinam una cum plantis & animalibus ex necessario & confuso minimarum materiae particularum motu unice procreatam esse. Si, qua ratione id factum sit, quaeras, atomos rapidissimi turbinis instar aiunt primum celeriter circumactas esse, aut nullo certo fine ac consilio proposito, id est, siue ullius mentis gubernatione, in chaos quoddam indigestum coivisse. Deum interea hos atomorum saltus, lusus & motus, variosque eorum effectus otiosum inspectasse ac (1) desidem. Hi certe philosophi, quamvis Deum esse fateantur, ipsos tamen veteres Dei contemtores, qui ex motu corpusculorum profecta statuebant esse omnia, impudentia & immoderata temeritate vincunt, quorum quidem nemo eo usque philosophando progressus est. Numquam aliquis eorum, quibus nullus esse Deus olim videbatur, id a se impetrare potuit, ut pulchrum hoc & admirabile naturae rerum aedificium ex fortuita corpusculorum agitatione statim generatum esse statueret; verum omnes, post infinitas alias naturae formas & corpusculorum coniunctiones, magnam partem ineptissimas & cito dissipatas, hunc demum, quem videmus, orbem natum esse asseverabant. Iidem negabant, perpetuum fore hunc mundi ordinem, structuram & ornatum, sed omnia aliquando ad pristinam confusionem & primum chaos reversura esse, disputabant. Praeterea huic nostro mundo innumerabiles alios adiungebant mundos, pulcritudine & ordine multum inferiores, vixque unum ex millibus, aut decem mundorum millibus tam aptam & concinnam esse formam consequutum, quam hic noster, quem incolimus, confirmabant. Quorum quidem dogmatum haec una fuit ratio, quod ab universo genere humano hoc approbatum & receptum viderent pronuntiatum, quod (2) ARISTOTELIS verbis recitabo: Τῶν ἀπὸ τύχης καὶ τοῦ αὐτομάτου οὐδὲν ἀεὶ οὕτω γίνεται. *Quaecumque casu & fortuna eveniunt, eorum nihil eodem modo & eadem lege semper* Cartesii & discipulorum eius philosophia iuvat Atheos.

que caussis. Dicit certe in universum aliquid, tametsi ineptum sit illud atque omni ratione vacuum. Nempe atomos scribebat sensim ac paullatim habitum acquisivisse ista sese lege atque modo collocandi, quo nunc collocatae sunt in animantibus: qua de eius sententia paullo ante quaedam dicta sunt, quum celebrem ex *Epistola* ad HERODOTVM locum apud DIOGENEM LAERTIVM *Lib. X. Segm. 75. p. 633.* illustraremus. Expressit istam hominis plane delirantis sententiam CLAVD. GALENVS, Medicorum Graecorum doctissimus, *Libro* περὶ κυουμένων διαπλάσεως, seu *de foetuum formatione Tom. V. Opp. edit. Paris. p. 293.* quum Epicureos ait putare, τὴν ἀκολουθίαν τῆς κινήσεως γενέσθαι τεχνικὴν ὑπό τινος φύσεως ἀλόγου, *motus continuam seriem a quadam natura ratione vacante effectam fuisse artificialem.* Nam ex hisce liquet verbis, visum fuisse EPICVRO temerariam & fortuitam materiae commotionem tempore procedente sensim fuisse factam artificiosam; idque naturae cuidam brutae & ratione vacuae unice acceptum esse ferendum. Haec autem natura seu φύσις ἄλογος, quaenam esse possit, praeterquam crebra unius motus & actus repetitio, quae habitum paullatim induxerit in materiam, equidem non intelligo. Ad incitas scilicet redactus senex Gargettius cum ratione insanire maluit, quam turpitudinem sententiarum, quibus semet ipsum temere mancipaverat, confiteri.

(1) *Desidem*) CARTESII sententias, id quod omnes statim intelligent, harum rerum non ignari, vir doctissimus enarrat. Verum sectatores philosophi huius enarrationem hanc forte conquerentur ad invidiam magistro suo conflandam unice institutam esse: nobilissimam enim & optimam physices eius partem omitti, quae omnem facile suspicionem ab eo amoliatur. In fundamentis nimirum philosophiae CARTESII hoc esse, materiam, e qua constat hic mundus, initio a Deo procreatam, in particulas certae cuiusdam magnitudinis divisam, atque certa motus quantitate impulsam esse.

(2) *Aristotelis) Natural. auscult. Lib. II. Cap. IV. p. 469. T. I. Opp.*

semper accidit. At quid hi nostri philosophi, qui Deum tamen esse tuentur? Negant illi, individua corpuscula sua umquam a recti descivisse regula: negant, vel semel illa inconcinnam & deformem inter se societatem coivisse: e contrario universa primo statim momento sedes suas ratione & ordine occupasse, seque ipsa tam scite, prudenter & belle collocasse pugnant, ut, si ipsa sapientia motus eorum temperasset, non melior rerum nasci potuisset structura & facies. Igitur qui hanc viam sequuntur, magnum & eximium illud argumentum, quod ab artificiosa rerum naturae fabricatione omnes omnium aetatum sapientes ad homines in religione adversus Deum continendos duxerunt, penitus evertunt & destruunt. Atqui hoc nulla tamen est ratio, quae vehementius & acrius mentes hominum commoveat, incitet, & ad Dei reverentiam & amorem stimulet. Quae in huius vero locum sufficiunt argumenta metaphysica, ut validissima sint & ingeniosissima, multo tamen subtiliora sunt, quam ut multitudinis ingenium capere, & rudem populum ad summi Numinis cognitionem adducere queant. Taceo, illos ipsos, in quibus litterae sunt & eruditio, citius interdum ad contendendum inter se & disceptandum istis impelli argutiis, quam certa & minime dubia scientia & cognitione imbui. Interim in sinu gaudent, qui Deum esse negant, dum professores Dei & amicos caussam eius aperte vident prodere, neque mediocriter laetantur, quod illos, quos minime decebat, primum & maximum religionis omnis firmamentum ipsos labefactare, neque secus cernunt agere, ac si a Dei adversariis ad rem suam agendam (3) conducti essent.

§. LXIV.

Multa in rerum natura ex legibus mechanicis explicari nequeunt.

Equidem primo persuasum habeo, genus hoc, quod Deum quidem videri vult profiteri, at nulla tamen divinae virtutis, sapientiae & artis documenta & vestigia in hoc orbe deprehendit, neque secus mundum hunc rerumque naturam, ac bruta solent animantia, intuetur, incredibili vecordia mentisque stupore laborare. Deinde multa evenire in hoc orbe confidenter assevero, quae partim vires mechanicarum legum superant, partim illis plane refragantur: quorum quidem rationem nemo umquam reddet, nisi qui ad vitale quoddam principium effectoremque certo cuncta moderantem consilio confugiat. In his gravitatem corporum numero, qua in medium semper locum feruntur, praecordiorum, dum aerem ducimus, commotionem, cordis contractionem & distractionem, quam antea musculorum ostendimus esse *constrictionem* & *relaxationem*, neque hanc mechanicam, sed vitalem. His cum multa licet alia addere, tum in primis intersectionem planitiei tam circuli aequinoctialis, quam lineae eclipticae, seu quotidianam terrae motionem circum axem nec orbi eclipticae parallelum, nec

(3) *Conducti essent*) CARTESIVM, quem doctissimus vir hoc loco infra Epicureos & infensissimos supremi Numinis hostes ponit, tot defenderuot alii, ut meam is minime qualemcumque desideret operam. Coocedam ego potius, magoum & acutum hominem, contentione ingenii ac meditandi fervore abreptum, in multas incidisse opiniones iusto audaciores, quibus ad rem suam ornandam usi sunt postea, qui Deum & religionem sublatam voluerunt. Nihilo tamen minus comparationem, quae hic instituitur, inter veteres Dei contemtores & CARTESIVM minus habere solidae veritatis existimo, atque primo videtur adspectu habere. Nempe quod DEMOCRITI et EPICVRI sectatores post infinitas demum, at varias, atomorum concursiooes mundum, qualis nunc est, exstitisse opinati sunt, CARTESIVS vero materiam statim, postquam certam motus quantitatem erat adepta, in tam concinnam formam coiisse censet, id minime illos prae CARTESIO sobrios & circumspectos, hunc vero temerarium & iudicio vacuum esse, probat, verum potius illos prorsus aegros & amentes, hunc saltim semisanum neque prorsus stolidum fuisse, ostendis. Epicurei nimirum ideo cogebantur sos tamque varias in immenso spatio corpusculorum individuorum concursiooes, antequam hic mundus fieret, tantam mundorum multitudioem & reliqua commenta, quae hic enumerantur, fingere, quia omnem a materiae motu sapientiam, omnem Dei gubernationem removebant, temereque ac sine ratione actas & concitatas fuisse atomos censebant. Iocredibile enim erat, atomos, nulla mente aut iudicio impulsas, statim io tam scitam & elegantem, qualem natura rerum habet, formam coactas fuisse. CARTESIO vero his omnibus commenos oihil opus erat, quia materiam a Deo conditam esse, motumque omnem ab ipso Deo accepisse, tuebatur. Materia nimirum & motus materiae si a Deo sunt, oecesse quoque est, leges, ad quas movetur & concitatur materia, Dei esse leges & instituta. Vbi autem leges vigeot ab ipso Deo profectae, ibi nihil mirum est pulcritudinem & ornatum confestim nasci, omniaque sapienter & ordine ab ipso motus initio disponi atque collocari. Quare taotum abest, ut discrimen hoc, quod inter CARTESIVM & EPICVRVM est, illi dedecoris afferre aliquid existimem, ut potius ad excusandum illud CARTESIVM oonnihil valere mihi persuadeam. CVDWORTHVS noster ea potissimum de caussa tantum in CARTESIVM concepisse odium videtur, quia, quod paullo post monebitur, caussas finales ex physica sua eiectas plane voluit: quod quidem parum prudenter & considerate ab hoc philosopho factum esse, nemo religionis & pietatis amaos oegaverit.

nec planitiei eius perpendicularem. Novi quidem, (1) CARTESIVM omni nobis ratione persuadere conari, terram, quam homines incolunt, olim solem fuisse, ideoque in medio minoris cuiusdam vorticis loco constitisse; axis vero eius directionem a partibus coeli pependisse, a quibus primi elementi materia versus ipsam fluxerit, neque ideo situm eam mutasse, eo quod striatae particulae nusquam foramina exeundi & elabendi, nisi directione hac manente, reperire potuerint. Sed idem tamen confitetur CARTESIVS, duplicem terrae conversionem, diurnam scilicet & nocturnam, multo commodius peractum iri, si fieret circa parallelos axes: eaque de caussa, iubentibus ita legibus mechanicis, fore statuit, ut caussae huc impedientes psullatim utrimque immutentur, atque declinatio eclipticae ab aequatore sensim minuatur, donec utriusque paralleli fiant axes. Verum nihil huius rei adhuc accidit, neque illis, qui bis mille abhinc annis ad nostra usque tempora diligentissime coeli siderumque statum & motus scrutati sunt, vel minimam eiusmodi appropinquationem animadvertere licuit. Quare illis, qui rationem utriusque huius terrae nostrae conversionis, unius diurnae, alterius annuae, circum axes plane diversos, neque sibi parallelos, sibi explicandam proponunt, id unum relictum est, ut a sapiente quadam consiliique compote natura haec esse constituta fateantur, quae τὸ βέλτιστον seu id, quod optimum est, hic etiam spectaverit, eaque de caussa sic omnis temperaverit, quo hiemes & aestates, quaeque in temporibus annua vice fiunt, inde existerent. Nihil vero est in tota rerum natura, quod hominum magis admirationem commoveat, quam structura corporum animatorum, cuius utrum varietatem, an artem maioris aestimes, propemodum nescias. Neque ita rudes sunt philosophi nostri mechanici, ut necessarium materiae motum, nulla mente, nullo consilio munitum, tantae rei explicandae sufficere existiment. Itaque huc ubi ventum est, repente silent, corporaque animalium prudentes intacta plane dimittunt. Exstat quidem libellus *de formatione foetus*, CARTESIO adscriptus & post obitum eius editus, quo ad hoc quoque negotium explicandum fortuitus materiae motus legesque mechanicae adhibentur. Verum si id spectes scitum, quo haec tota disputatio nititur, *ipsam seminis materiam ovi compositionem ingredi*, nihil primo longius a vero remotum est: id quod doctissimus HARVEIVS *Libro de generatione* egregie docuit. Totus deinde libellus coniecturis & suspicionibus continetur infinitis dubitationibus & exceptionibus obnoxiis. Denique differentias, quibus secernuntur animalia, ne attingit quidem CARTESIVS, neque ullam suppeditat rationem, quare unius generis animal ex semine alterius generis animalis nasci & prodire (2) nequeat.

§. LXV.

Nec illi temerarii ac audaces sunt, qui fines rerum investigant.

Equidem scio, quibus sese praesidiis tueri soleant, qui has rationes sequuntur. In consiliis divinis & operum eius caussis explicandis philosopho propterea negant multum esse laborandum, ne sibi eamdem, qua Deus ipse valet, sapientiam arrogare, ac voluntatem eius retrusam penitus & ab humana cognitione remotam patefacere velle ingenio videatur. Ita CARTESIVS in (1) *Meditationibus metaphysicis: Atque*, inquit, *ob hanc unicam rationem totum illud caussarum genus, quod a fine peti solet, in rebus physicis nullum usum habere existimo: non enim absque temeritate me puto investigare posse fines Dei.* Idem fere in (2) *Principiis philosophiae* inculcat: *Nullas umquam rationes circa res naturales a fine, quem Deus aut natura in iis faciendis sibi proposuit, admittimus, quia non tantum nobis debemus arrogare, ut eius consiliorum participes esse possimus.* Sed hoc minime in disceptationem vocatur: An nos ii simus, qui latentes semper praepotentis Dei rationes & arcana consilia eruere, ac in unaquaque re, quod praestantissimum est & optimum

(1) *Cartesium*) Vid. *Principia* eius *philosophiae Part. III. §. CLV. p.* 136. & *P. IV. §. II. f. p.* 137. Recte me facturum credidi, si ipsis, quoad possem, CARTESII verbis, a quibus CVDWORTHVS liberius divagatur, has eius explicarem sententias. Praeter CVDWORTHVM vero, plures alii copiosius & uberius in hoc inopinatum CARTESII dogma disputaruot: e quibus omnium instar eruditissimos CVDWORTHI cives nomino, HENR. MORVM *Enchiridii Metaphys. Cap. XIV. p.* 42. SAM. PARCKERVM *Disput. de Deo & providentia Diss. III. Sect. XXVIII. p.* 335. *f.* DAVID. GREGORIVM in *Astronomia physica & geometrica Libr. I. Prop. LXXVI.* ut de IS. NEWTONO & aliis nihil dicam. De caussis, quae CARTESIVM, ut ita sentiret, adduxere, non inepte disserit HENR. MORVS in *Epistola de philosophia Cartesiana §. XXVI. p.* 52. *ed. Lond.* 1711. 8. ad calcem *Enchiridii Ethici.*

(2) *Nequeat*) Historiam libri huius CARTESII *de formatione foetus* lege apud ADRIAN. BAILLETVM *Vie de Mr. Des Cartes Tom. II. Liv. VII. Cap. XIX. p.* 398. *f.*

(1) *Meditationibus*) *Meditatione IV. p.* 26. *ed. Amstel.* 1685. 4.

(2) *Principiis*) Vid. *Part. I. §. XXVIII. p.* 8. Adde omnino *Part. III. §. II. III. p.* 50.

mum, perspicere, inde vero postea caussas elicere queamus, propter quas hoc vel illo modo res omnes factae sint aut fieri debuerint? Verum hoc unice in quaestione ponitur: An Deus res quasdam certa ratione & consilio, & utilitatis quidem caussa, aliter fabricatus sit, atque alioquin natura fortuitusque materiae motus tulisset? Equidem tam me esse hebetem lubens profiteor, ut nullo plane pacto intelligam, quo iure is aut iusto arrogantior aut nimis curiosus abditorum Dei consiliorum explorator videri queat, qui oculos decernit a Deo esse ad videndum factos, aures ad audiendum comparatas, ideoque membra haec, quam fieri poterat, apte & scienter ab eo ad hanc opportunitatem obtinendam composita esse. Certe tanta huius rei est perspicuitas, ut aut tardo plane & obtusissimo sit ingenio oporteat, aut animo laboret ad credendum propter impietatem, qua aegrotat, vehementer difficili, tametsi ficta labem hanc modestia tegat, cui aliquid de ea dubii in mentem venire potest. Proinde (3) ARISTOTELEM recte ANAXAGORAM increpasse iudico, quod absurdum hoc pronuntiatum aliquando sibi passus sit excidere: Διὰ τὸ χεῖρας ἔχειν φρονιμώτατον εἶναι τῶν ζώων τὸν ἄνθρωπον. *Homo prudentissimus est animalium, quoniam unus omnium manus a natura habet.* Ipse contrarium nil dubitat his verbis constituere: εὔλογον δὲ, διὰ τὸ φρονιμώτατον εἶναι τῶν ζώων, χεῖρας ἔχειν. - - ἡ δὲ φύσις ἀεὶ διανέμει, καθάπερ ἄνθρωπος φρόνιμος, τῷ δυναμένῳ χρῆσθαι ἕκαστον. προσήκει γὰρ τῷ ὄντι αὐλητῇ δοῦναι μᾶλλον αὐλοὺς, ἢ τῷ αὐλοὺς ἔχοντι προσθεῖναι αὐλητικήν. *Sed rationi consentaneum est, ut credamus, ideo manus recepisse hominem, quo prudentissimus omnium esset animalium. - - Natura enim, quod homo prudens solet, id unicuique solet tribuere, quod ipsi utile est ac convenit. Rectius nimirum est tibias dare homini, qui peritus est tibiis canendi, quam tibias iam habenti peritiam artis dare tibiis* (4) *canendi.*

§. LXVI.

(3) *Aristotelem) Lib. IV. de partibus animalium Cap. X. p. 559. 560. T. II. Opp.*

(4) *Canendi)* Longus hic esse possem, si cum ea, quae ad accusandum CARTESIVM a viris ingeniosissimis disputata sunt, tum quae ad eumdem excusandum amici magni hominis attulerunt, enumerare ac expendere vellem. Sed quid ea iuvat multis enarrare, quae neminem harum rerum peritum fugiunt? Diligentissime & ingeniosissime hoc totum *de caussis finalibus* argumentum Physicorum superioris saeculi facile princeps, ROB. BOYLIVS, persequutus est, sempiternum gentis Britannicae decus, *Libro de causis finalibus Londini* 1688. *in* 8. edito, quem notiorem pluribus esse vellem, quam est hodie. Atque is *Sect. I. p.* 10. *s.* sigillatim praeclare adversus CARTESIVM pugnat. Adde IO. RAIVM, eximium pariter ex Anglis naturae scrutatorem, *The wisdom of God manifested in the works of the creation P. I. p.* 28. qui CVDWORTHI totam disputationem descripsit & probavit *p.* 33. Ad purgandum vero quae valent aliquid CARTESIVM, ea PETR. POIRETVS non ita pridem studiose observavit *Meditationib. de Deo, anima & homine Lib. III. Cap. XV. §. VIII. IX.* Equidem nonnullis contentus ero observatiunculis. (I) Primo igitur facile, ut credam, adducor, CARTESIVM, ut *caussas*, quas *finales* vocant, e physica sua eiiceret, non tam animi quadam scabie & erga Deum impietate commotum fuisse, quam philosophiae, cuius parens extitit, amore magnam partem ac studio. Multas nimirum quum de rebus naturalibus coniecturas & divinationes protulisset, multa etiam quum posuisset inaudita & admirabilia, fore multos prospiciebat, qui caussas sciscitaturi essent, propter quas Deus talem, qualem CARTESIVS volebat eam esse, naturam rerum condidisset. Molestos hosce inquisitores quo a finibus suis arceret philosophus, praeceptaque sua ab innumeris quaestionibus libera praestaret, nihil fore ratus est utilius, quam si res ipsas unice spectandas, de caussis autem rerum, quas humana mens perspicere ob summam imbecillitatem haud valeret, non esse magnopere deliberandum, in primis scientiae suae physicae fundamentis poneret. Quieti igitur & gloriae suae consulere, Deo autem & religioni nocere haud voluisse videtur, tametsi alios non negem idcirco tantum *causis finalibus* bellum indixisse, ut Deum, his remotis, securius aggrederentur. Memini, hoc iam bene observatum esse ab HENR. MORO *Ep. de philos. Cartesiana §. II. p. 6.* At (II) aegre mihi persuadeo, praeter hanc, nullam habuisse aliam, cur ita sentiret, philosophum rationem. Etenim ad importunos percunctatores abigendos satis habuisset praesidii, si multarum, quas Deus comparavit, rerum caussas ignotas esse hominibus praecepisset: quo nihil verius est. At multo plura CARTESIVS audet, &, quod certe periculosum est, nullam omnino nobis patere caussam operum divinorum, libere statuit. Sic enim in *Responsione ad obiection. Gassendi* in PETR. GASSENDI *Oper. Tom. III. p.* 359. *Nec fingi potest*, inquit, *aliquos Dei fines magis, quam alios, in propatulo esse: OMNES enim in imperscrutabili eius sapientiae abysso sunt eodem modo reconditi.* Ad quae verba GASSENDVS praeclare respondit *p.* 361. Fuerit igitur, necesse est, aliud quiddam in animo CARTESII, quo, ut suos a *caussarum finalium* investigatione abduceret, incitatus est. Atque hoc quale fuerit, facile, ut arbitror, perspicere licet rationem physices Cartesianae attentius meditanti. Dei nimirum opera, quod STRATONEM quondam gloriatum esse accepimus, negabat CARTESIVS sese uti ad mundum fabricandum: ponderibus enim & momentis naturalibus ad leges motus, quas excogitaverat, omnia esse facta praecipiebat. Atqui huic sententiae ceterisque inventis suis, in quibus tantum consumserat operae, ne multum detraheretur, metuebat, si certo fine & consilio statueretur a Deo esse omnia condita, quae nos circumstant, corpora. Namque rem aliquam statuere magna sapientia & prae-

§. LXVI.

Ab hoc gradu depulsi philosophi nostri, quorum praecepta persequimur, aliam, qua se munirent, rationem excogitarunt, eamque paullo probabiliorem, nec omni plane specie destitutam. Maiestate dicunt divina indignum esse, tot levium & minutarum rerum procuratione distineri, omniaque, quae accidunt in hac rerum universitate, perficere: ipsam quoque naturam nimis a perfectione remotam fore, si, re quadam deficiente & sublata, semper ad eam restituendam miraculo opus esset. Verum neque ad haec

Respondetur illis, qui dicunt, Deo indignum esse, tot res minutas curare.

praeclaro consilio ad certos generis humani usus factam esse, simul vero opificis & architecti moderationem & virtutem ab eius fabricatione prorsus removere, ea plerisque omnibus ita videntur esse disiuncta, ut a nemine, nisi parum sano, coniungi queant. Solem qui nil dubitat eo fine conditum esse, ut non modo lumen huic orbi ministret, sed etiam rerum naturam foecundam reddat, is non potest non in eam venire cogitationem, sapientissimam naturam particulas, ex quibus sol constat, coëgisse, eaque ratione prudenter temperasse ac disposuisse, ut isti usus exsisterent. Par reliquarum rerum omnium est ratio. Simulatque finem alicuius corporis animo concipimus, quacumque etiam contentione ingenii enitamur, ut, praeter necessitatem & motus regulas, constructioni eius nihil praefuisse nobis persuadeamus, semper tamen repugnat sensus quidam interior, nec quiescere nos sinit, donec ad opificis cuiusdam sapientiam nos recipiamus. Quod quum facile perspiceret CARTESIVS, rebusque suis maximum ex hac mentis nostrae affectione periculum creari animadverteret, hanc sibi ante omnia legem rogandam esse ratus est: *De caussis finalibus, quippe quae nulli cognitae sunt, perpetuum esto in academia mea silentium.* Periculose, fateor, ne quid dicam gravius. At quid non potest immoderatus sententiarum amor, in quibus inveniendis diu sudavimus? Fortassis etiam, hanc ut legem sisceret philosophus, illa nonnihil caussa contulit, quae VERVLAMIVM, ut idem ante CARTESIVM praescriberet, adduxit. Veri nimirum physici investigandi cupidus VERVLAMIVS metuebat, ne omnis prorsus caussarum naturalium indagatio, caussis finalibus susceptis semel atque confirmatis, intermitteretur ac negligeretur. Vid. *de augmentis scientiar. Lib. III. Cap. IV.* Sed hunc metum vanum omnino fuisse, ipsemet, si in terram hodie reverteretur VERVLAMIVS, totque inspiceret recentiorum physicorum eximia volumina, lubens confiteretur. (III) Ipsa interim prima physices Cartesianae si spectemus initia, idemque vere sensisse, quod verbis decrevit, acutum & ingeniosum virum arbitremur, quod quidem officium aequitas a nobis flagitat, fieri nullo modo potuit, quin certos propter fines naturam esse comparatam putaret. Istam enim, quae in materia inest, motus quantitatem ab ipso summo Numine in eam esse introductam praecepit: ipsam quoque materiam a Deo esse conditam statuit. Non negavit autem, credo, potuisse Deum vel alius generis materiam creare, vel maiorem etiam aut minorem motus portionem cum ista, quam condidit, materia copulare. Porro praevidisse supremum Numen, quae eventura essent, omnia, si eam, quam accepit, motus quantitatem materia nancisceretur, haud dubie concessit. Atqui omnibus hisce positis, consentaneum omnino est, ut Deus cum certo consilio egisse, quum materiam conderet atque concitaret, tum omnium illarum rerum, quas motus iste peperit olim & parit quotidie, parens & auctor unicus credatur. Finge, ARCHIMEDEM tanto valuisse robore, ut orbem terrarum non modo loco suo movere, verum etiam talem motus & quantitatem & qualitatem, qualem voluisset, globo huic dare potuisset: adde, accurate prospexisse philosophum hunc, quidnam futurum esset, qualicumque demum motus genere hunc orbem donaturus esset. Isne mathematicus, si, rebus omnibus expensis, motum circularem, eumque velocissimum, reliquis motus generibus anteculisset, summo iure & consilio egisse, & effectorum omnium ex isto motu prodeuntium caussa & auctor unicus videretur! (IV) Miror ceterum, quonam modo a se impetrare queant philosophi illi, qui cum CARTESIO ad caussas omnia mechanicas referunt, neque Deum tamen tollunt cum sapientissimum, tum potentissimum, ut usus quidem rerum nobis esse cognitos dicant, nullo vero modo fines. Equidem sic rationem subducerem: Quia usus nobis rerum cogniti sunt, Deus autem sapientissime materiam concitavit, ideo nec fines rerum, quas Deus fecit, prorsus ignoramus. Scilicet Deus, quum materiam, quae nulla erat antea, produceret atque certa motus quantitate instrueret, sine ulla vidit controversia, homines manibus, pedibus, auribus, oculis, aliisque membris praeditos prodituros esse: vidit etiam, homines istis oculis ad videndum, auribus ad audiendum usuros esse. Illud autem si vidit & intellexit, nonne simul ad istos usus haecce membra praeparari atque componi a materia passus est? In homine, qui DEMOCRITVM aut EPICVRVM sequitur, non admodum miror, si usus relinquat rerum, fines vero tollat: postulat id philosophiae, quam probat, ratio. At idem facere hominem, qui Deum nihil eorum fugisse statuit, quae motus materiae ab ipso impressus effecturus esset, id vehementer mihi a ratione & philosophiae, cui se tradidit, natura remotum videtur. E contrario omnem legitimum & rationi consentaneum rei alicuius usum in finibus Dei ponendum esse arbitror. Si quis esset inter homines architectus tam validus tamque sapiens, qui materiam a servis convectam ea ratione concitare posset, ut concinna & omnibus suis partibus constans ex eo motu domus nasceretur, nihilque simul ignoraret opportunitatum illarum, ad quas incolae domum illam adhibituri essent, isne iure optimo ad omnes illos usus & opportunitates domum istam construxisse diceretur? Quidnam igitur, quaeso, hoc est, quod philosophi nostri mechanici, qui Deum & rerum omnium providum & motus omnis auctorem faciunt, tam caute usus a finibus secernere iubent, hosque nobis ignotos, illos vero notos nobis esse sanciunt? Num secreta quaedam est impietas? aut scientiae, ad quam sese adiunxerunt, amor?

haec diluenda labor magnus requiritur. Divina quidem sapientia totius universitatis constitutionem ipsa machinata est, omniaque certo consilio & optima ratione disposuit: at natura, tamquam Dei ministra, quae ipsemet decernit & constituit, perficit, & mandata eius exsequitur. Naturam vero dum nomino, non vita vacuam, casui & fortunae obnoxiam, legibus denique mechanicis alligatam, verum vitalem, artis compotem atque ordine progredientem naturam intelligo. Iuvat huius naturae, quam plerique veterum philosophorum professi sunt, qui Deum esse crediderunt, descriptionem ex (1) PROCLO recitare: Ἡ φύσις ἐσχάτη μέν ἐςι τῶν τὸ σωματοειδὲς τῦτο καὶ αἰσθητὸν δημιυργύντων αἰτίων, καὶ τὸ πέρας τῦ τῶν ἀσωμάτων ὐσιῶν πλάτυς· πλήρης δὲ λόγων καὶ δυνάμεων, δι' ὧν κατευθύνει τὰ ἐγκόσμια. τοιαύτη δ' ὖσα προελήλυθεν ἀπὸ τῆς ζωογόνυ θεᾶς.

Steph. poës. philos.

Νώτοις δ' ἀμφὶ, θεᾶς φύσις ἄπλετος ἠώρηται·

ἀφ' ἧς πᾶσα ζωὴ πρόεισιν, ἥ τε νοερὰ καὶ ἡ ἀχώριςος τῶν διοικυμένων. ἐξηρτημένη δ' ἐκεῖθεν καὶ ἀπηωρημένη, φοιτᾷ διὰ πάντα ἀκωλύτως, καὶ πάντα ἐμπνεῖ· δι' ἣν τὰ ἀψυχότατα ψυχῆς μετέχει τινός, καὶ τὰ φθειρόμενα μένει διαιωνίως ἐν τῷ κόσμῳ ταῖς ἐν αὐτῇ τῶν εἰδῶν αἰτίαις συνεχόμενα.

Ἄρχει δ' αὖ φύσις ἀκαμάτη κόσμων τε καὶ ἔργων.

φησὶ τὸ λόγιον.

Ὀυρανὸς ὄφρα θέῃ δρόμον ἀΐδιον κατασύρων.

καὶ τὰ ἑξῆς. *Natura postrema est omnium illarum caussarum, quae mundum hunc corporeum & in sensus cadentem fabricatae sunt, ultimusque terminus naturarum a corpore secretarum. Plena est illa rationum & facultatum, per quas gubernat & moderatur omnia, quae in orbe terrarum fiunt & accidunt. Procedit enim, sicut magica dicunt oracula, ex suprema illa Diva, sapientia divina, quae fons est omnis vitae, tam intellectualis, quam eius, quae materiam adiunctam habet. Natura igitur, quae cum hac semper sapientia coniuncta est, & ex ea pendet, res omnes, nulla re impediente, penetrat, & omnia inspirat. Hinc & illae res, quae anima ceteroquin carent, vitae quoddam genus sortiuntur, resque corruptioni obnoxiae aeternum tamen manent in mundo: namque formis & speciebus suis, tamquam caussis, continentur. Hisce concinunt oracula magica, quae naturam aiunt praesidere toti mundo corporeo, & coelos perpetuo in orbem torquere.* Vides luculentam unius vitae, animae & spiritus, per universam naturam rerum fusi, divinaeque voluntati parentis, descriptionem. Huic vero idem PROCLVS (2) alio in loco naturas alias minores sive rationes, quas *seminantes* vocat, sociat. En ipsa hominis verba: Μετὰ τὴν ψυχὴν τὴν πρώτην ψυχαὶ, καὶ μετὰ τὴν ὅλην φύσιν φύσεις. *Principem animam sequuntur animae inferiores, & naturam universalem excipiunt naturae particulares.* Erat PROCLVS hicce, id quod praetereundo liceat animadvertere, totus ex superstitione compositus, Deorumque minorum turbae amplificandae praeter modum deditus, ita ut quamlibet fere rem in Deorum aggregaret numerum. Hinc evenit, quod hanc quoque naturam Deam salutat. At hoc tamen parum fieri proprie fatetur, naturamque, quoniam rationis

amor? aut nescio quid aliud, quod ipsi forte nesciunt? (V) Discant vero hi philosophi, si nos forte parum intelligentes rerum suarum existimatores esse putent, ex homine profano & verae religionis ignaro, quonam via ista, quam sequuntur, ducat, & quam modicum illud intervallum sit, quo ab illis distant, qui omnem religionem conculcant. PLVTARCHVM intelligo, qui *Libro de facie in orbe lunae Tom. II. Opp. p. 927.* Stoicos Deum esse fatentes, at caussis omnia simul mechanicis tribuentes, tam belle increpat, ut digna sit, quae hic legatur, orationis eius particula. Εἰ μὲν γὰρ, inquit, ὐδὲ ἄλλο τι τῶν τῦ κόσμυ μερῶν παρὰ φύσιν ἴσχει, ἀλλ' ἕκαςον ᾗ πέφυκε κεῖται, μηδεμιᾶς μεθιδρύσεως μηδὲ μετακοσμήσεως δεόμενον, μηδ' ἐν ἀρχῇ δεηθὲν, ἀπορῶ, τί τῆς προνοίας ἔργον ἐςὶν, ἢ τίνος γέγονε ποιητὴς καὶ πατὴρ δημιυργὸς ὁ Ζεὺς ἀριςοτέχνας. ὐ γὰρ ἐν στρατοπέδῳ τακτικῶν ὄφελος, εἴπερ εἰδείη τῶν στρατιωτῶν ἕκαστος ἀφ' ἑαυτῦ τάξιν τε καὶ χώραν καὶ καιρὸν, ὃ δεῖ λαβόντα καὶ διαφυλάττειν· ὐδὲ κηπυρῶν, ὐδὲ οἰκοδόμων, εἰ πῆ μὲν αὐτὸ τὸ ὕδωρ ἀφ' αὑτῦ πέφυκεν ἐπιέναι τοῖς δεομένοις καὶ καταρδεῖν ἐπιρρέον, πῆ δὲ πλίνθοι καὶ ξύλα καὶ λίθοι ταῖς κατὰ φύσιν χρώμενα ῥοπαῖς καὶ νεύσεσιν ἐξ ἑαυτῶν καταλαμβάνει τὴν προσήκυσαν ἁρμονίας καὶ χώραν. *Si nulla mundi pars praeter naturam fuit affecta, sed unumquodque ita iacet, ut natum est, nullius translationis, nullius mutationis indigens: quibus ne in ipso quidem rerum exordio opus habuerit: miror, quodnam sit munus providentiae, aut quid fecerit pater ille & artificiosissimus opifex Iupiter. Non enim in exercitu opus est scientia ordines instruendi, si sua sponte quivis militum noverit suum locum, ordinem & stationem, quam occupare debeat ac tueri. Neque opus erit hortulanis, aut qui domos aedificent, si quidem ultro aqua affluat plantis irrigatione indigentibus, aut lateres, ligna & lapides naturalibus motionibus per se in locum suum & desideratam concinnitatem abeant.* Reliquam PLVTARCHI orationem, in qua multa sunt peregregie dicta, apud ipsum legant, qui harum rerum aliqua cura tanguntur.

(1) *Proclo) Comm. in Timaeum Platon. Lib. I. p. 4. edit. Graecae.*

(2) *Alio in loco) Lib. II. in Timaeum p. 118.*

tionis sit inops & consilii, eodem modo tantum *Divam* esse perhibet, quo corpora coelestia solis, lunae & siderum, quibus animam ducebat inesse, Dii vocarentur, tametsi Deorum statuae & signa tantum essent. Haec sententia est verborum eius, quae adscribo: καὶ θεὸς μὲν τῷ ἐνθεῦθαι, ἢ οὐκ αὐτόθεν ἔχουσα τὸ εἶναι θεός· καὶ γὰρ τὰ θεῖα σώματα θεοὺς καλοῦμεν, ὡς ἀγάλματα τῶν θεῶν. *Natura Deus est aut Dea, non ac si divinitatem haberet sibi propriam, verum eo sensu, quo divina corpora Dii appellantur, quia statuae & signa Deorum sunt.* Quae quum ita sint, vix ac ne vix quidem a me impetro, ut de isto philosophorum genere, quod omnia corpora ex naturae vitae sensusque expertis sinu prodiisse, materiamque brutam temere & fortuito concitatam, nec ulla mente aut consilio gubernatam, totum hoc, quod videmus, universum generasse disputat, praeclare & benigne sentiam. Magna, si quid ego video, hi sapientes cognatione ac necessitudine coniuncti sunt cum supremi Numinis inimicis, vel etiam impio quodam furore animati, qui ad omnia eos divina contemnenda incitat. Eodem certe morbo detinentur, quo illos oppressos videmus, qui religionibus & ipsi Deo bellum indixerunt: utrique nimirum obstinate sunt increduli.

§. LXVII.

Hylozoistae, qui ex vita quadam materiae insita derivant omnia, inepti sunt.

Ceterum sectae huic, quae, tametsi Deum esse fatetur, totam tamen naturam ad leges revocat mechanicas, aliud oppositum est philosophorum genus, quod nec casui & fortunae, neque legibus aliquid mechanicis tribuit, & Deum tamen esse negat. Illos intelligo, qui vitam inesse putant materiae. His philosophis persuasum prorsus est, opera naturae esse opera intelligentiae, nec ullo fieri modo potuisse, ut bruta viraeque omnis inops materia, nulla lege ac ratione commota, corpora omnia produceret & generaret. Quamnbrem STRATONEM, quae DEMOCRITUS de corpusculis asperis & laevibus, hamatis & uncinatis praedicare solitus erat, suaviter irrisisse & ad nugas retulisse ac somnia, accepimus. Sed nihilo tamen minus iidem, praeter corpora & materiam, nil esse statuunt in rerum natura, quod per se consistat, eaque de caussa vitam atque sensum cum omni naturaliter coniunctum esse materia existimant. Materiam nimirum, sensu licet interiori careat, perfecte tamen credunt intelligere, quidnam ipsa vel ferre valeat, vel facere, facultateque semet ipsam, quam fieri potest, optime & aptissime fingendi praeditam esse: hinc eamdem partes suas nunc ita disponere & ordinare, ut sensus ex illarum coagmentatione nascatur, qualis in brutis est animantibus, nunc eo modo, ut ratio & iudicium, quo valent homines, exsistat. Ergo horum si placitis obtemperandum sit, nil caussae erit, cur Deum, seu perfectissimam mentem, & naturam intelligentem, toti rerum universitati praesidere putemus. Nam quae de Deo vulgo feruntur inter homines, ea perhibent inde unice profecta esse, quod materiam non ex toto contemplari sint, verum vitam & vim effectricem, cuius ea particeps est, ab ea cogitando secreverint, non secus ac si haec separatim per se exsisteret & ageret. Verum neque hoc genus, quod vitam attribuit materiae, pulchritudinis illius, constantiae & ordinis, quibus naturam rerum videmus exornatam, origines & caussas ista philosophandi via demonstrare valet. Quamlibet enim materiae particulam propria & peculiari praeditam esse ducunt perceptione ac cognitione, quae res extra se positas non attingat; naturam vero negant esse, toti universitati leges ferentem & cuncta moderantem. His autem positis, ubi caussam illam reperiemus, quae effecerit, ut omnia, quibus mundus hiece continetur, ἐν ᾧ πάντα συντέτακται, *in quo omnia certa lege sociata & coniuncta sunt*, tam amice inter se coirent, tamque iucundum & amabilem conficerent concentum, quem omnes admirari convenit? Iniquiori etiam loco versantur in hac caussa, qui, ne Deum fateri cogantur, universum mundum unam esse ingentem arborem vel plantam autumant, natura quadam fictrice ac artis participe animatam, quae omnia via atque ratione, sensus ipsa licet expers sit ac intelligentiae, fingat & efficiat. Nam quis, quaeso, sanus credat, esse naturam eiusmodi artis & ordinis compotem, neque tamen perfectam quamdam mentem & sapientiam exsistere, unde illa hausta sit, cuiusve mandatis pareat. Ergo rationem sic concludamus, neminem illorum, qui Deum esse nolunt, ad caussas rerum naturalium, in primis admirabilis mundi huius structurae & harmoniae, explicandas aptum esse, veramque philosophiam seu caussarum cognitionem eo homines ducere, ut Deum esse fateantur.

§. LXVIII.

Atheorum ineptiae de ortu hominum & animalium.

His, quae disputavimus, ut sine Deo doceremus neque mentis & animi in hominibus & animantibus, neque motus corporum exterioris, neque artificiosissimae rerum ad certos fines & usus structurae, nec denique singularis, quae naturam omnem coër-

cet,

cet, harmoniae rationem aperiri posse, ortum etiam hominum & grandiorum animau um licebit addere. Quotquot ad fortunam atque casum cuncta referunt, & mundi t men aeternitatem inficiantur, naturamque rerum certo momento natam esse tuentu id quod totam eorum familiam facere notum est, qui DEMOCRITI & ANAXIMA DRI disciplinam probant, illi nihil, quod vel primum sustineat impetum, responde possunt sciscitantibus; Vnde primi homines, unde maiora animantia, quae non nisi m ris & feminae coniunctione nascuntur, exstiterint? ARISTOTELES *Libro de gener*
Lib. III. C. ult. (p. 665. T. II. Opp.) *tione animalium* haec scripta reliquit: Περὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων καὶ τετραπόδων γενέσεως ὑπολ βοι τις ἄν, εἴπερ ἐγίγνοντό ποτε γηγενεῖς, ὥσπερ φασί τινες, δύο τρόπων γίνεσθαι τὸν ἕτερον ἢ γ ὡς σκώληκος συνισταμένου τὸ πρῶτον, ἢ ἐξ ὠῶν. *De prima hominum atque quadrupedum gen ratione, si quidem ex terra procreati sunt & geniti, non male existimes, altero horum m dorum id contigisse: aut sicuti vermes ex putredine primum prodierunt, aut vero ex ovis e*
(p. 666.) *clusi sunt*, e terra nimirum natis. Idem, nonnullis interiectis, ita decernit: Εἴπερ ἦν τ ἀρχὴ τῆς γενέσεως πᾶσι τοῖς ζώοις, εὔλογον δυοῖν τούτοιν εἶναι τὴν ἑτέραν. *Ergo si initium ullu generationis omnium animalium fuit, alterutrum de his fuisse apertum est verisimile es* Notum est, ARISTOTELEM aliis in locis pro aeternitate mundi dicere. Hac vero q sunt opinione imbuti, illi primum quemdam marem ac primam feminam in ullo gen re animalium exstitisse aliquando negant, contra unum animal ex altero ab omni aete nitate genitum & procreatum esse statuunt. Qua quidem sententia, nescio, an ulla m gis communi hominum rationi repugnet, quippe quae infinitatem eiusmodi cum n merorum, tum temporis, generationemque ab infinito tempore procedentem prorsi recusat & reiicit. Sed hoc tamen loco ipse videtur ARISTOTELES dubius fuisse, a homines umquam ex terra prodierint, numque animalium aliquando coeperit gener tio. Idem animadverto ei accidisse, quum *Topica* conscriberet. In his enim primo i
Lib. I. C. IX. (aut in recentioribus edit. Cap. XI. p. 265. T. I. Opp.) ter res, de quibus disputatio queat institui, hoc refert: Πότερον ὁ κόσμος ἀΐδιος, ἢ οὔ; *Vtru mundus aeternus sit, nec ne?* Postea vero huic quaestioni locum inter ea tribuit, περὶ ὧ λόγον μὴ ἔχομεν, ὄντων μεγάλων, *de quibus rationem non habemus, quum magna sint & a dua.* Atqui, ait, si mundus principium olim habuit, hominesque aliquando γηγενε seu αὐτόχθονες fuerunt, id est, ex terra geniti, necesse est, eos aut vermium instar ex pu tredine genitos esse, aut vero ex ovis prodiisse: quae quidem ova videtur putasse e terra esse enata. Sed plerique omnes, qui ARISTOTELIS vivebant tempore, Athe non secus ac Dei professores, mundum negabant aeternum esse. Sentiebant enim, tantam aequabilitatem, constantiam & harmoniam, quantam hicce mundus habet, e omni fuisse aeternitate statuerent, fore, ut temeritati & fortunae parum aut nihil loci i orbe hoc relinqueretur; neque fieri potuisse intelligebant sine sapientis cuiusdam perfectae mentis, mundo natura quidem, ut ARISTOTELES putabat, non vero ten pore senioris, procuratione & administratione, ut eumdem omnia cursum ex infinit tempore servarent. In hac quum essent sententia, probabile est, eos de hominum o tu idem, quod ARISTOTELES, existimasse, atque genus humanum fortuita materia commotione, sine ulla Dei cuiusdam providentia, aut ex putredine, aut vero ex ovis g neratum credidisse. At post ARISTOTELEM EPICVRVS primos istos homines & r liqua animalia certis quibusdam uteris conclusa & formata e terra prosiliisse, temerari corpusculorum motu rem omnem moderante, censuit:

(1) *Crescebant uteri terrae radicibus apti.*

§. LXIX.

Refelluntur. Verum hoc si modo primi homines orti sunt, si aut casus certis eos uteris vel ov informavit, & deinceps e terra protrusit, aut putredo prima mater humani generis ex stitit, quaenam, malum, vel fingi potest ratio, cur hodie simile quiddam non interdu eveniat? Motus certe corpusculorum aeque manent vehementes, atque olim fuerunt neque tempus ullum de virtute eorum & robore aliquid umquam detrahet. (1) EPI CVRI enim commentum, tellurem, ingravescente aetate, sterilem & effoetam esse fa ctam, perhibentis, quemadmodum mulieres solent, cum per se ridiculum & inane est tum nullo plane argumento nititur. Ipsi hi praeterea philosophi, quos oppugnamus homi

(1) *Crescebant)* LVCRETIVS *de rerum natura Lib. V. v. 806. p. 335.*

(1) *Epicuri)* Aut, si mavis, LVCRETII, qui *de rerum natura Lib. V. v. 823. p. 337.* ita canit:

Sed quia finem aliquam pariendi debet habere,
Destitit, ut mulier spatio defessa vetusto.

Conf. idem *Lib. II. v. 1149. p. 463.*

homines non adultos & maturae iam aetatis uteris & ovis, quibus antea conclusi erant, aut putrefactis feminibus egressos esse statuunt, verum omnes imbecillos, teneros, infirmos, ut infantes hodie nascuntur, hanc lucem adspexisse, arbitrantur. Vnde igitur, quo semet ipsos alerent & nutrirent, habuerunt? Aut quis eis, quibus contra iniurias & vulnera sese tuerentur, praesidia suppeditavit? Novi, non deesse (2) EPICVRO, quae & hic respondeat. Foecundissimam, ait, matrem, tellurem, editis tot foetibus, temere postea & casu blandae & sollicitae nutricis animum erga sobolem suam imitatam esse, atque, venis apertis, rivos succi, lacti consimilis, emisisse ac fudisse, quibus animalia haec semet ipsa nutriverint. Bellum vero somnium! In quo primum illud miror, quod iam dudum (3) CRITOLAVS animadvertit, cur non etiam telluri mammas & ubera dederit, quum uteros & lac illi tribuerit: deinde hoc, cur non etiam eamdem manibus & brachiis instruxerit, fasciisque recentes pueros involvisse dixerit. Aequo certe iure fingere hoc potuisset, quo superius illud. Nihilo plus gravitatis habet, quod idem adiicit philosophus a religione alienus, isto tempore, quum tellus novos illos fructus ederet, diu satis nec dura frigora, nec nimios aestus, nec magnis ventos viribus exstitisse, quibus teneri hi terrae filii laedi & dolore affici potuissent. Mihi quidem haec omnia diligenter consideranti (4) ANAXIMANDER multo statuisse videtur sapientius EPICVRO: qui, quod hominum partus plus animadvertebat temporis requirere, quam ceterorum animantium, primos mortales in piscium ventribus generatos, atque ibi tam diu enutritos fuisse docebat, donec ad se ipsos defendendos & alendos satis acquisivissent roboris: tum vero a piscibus extrusos & in continentem eiectos esse. Vel haec ipsa vero demonstrant, nihil esse tam ineptum, tam absurdum, tam ab omni ratione remotum, quod non libentius suscipiant & credant homines ad despicientiam summi Numinis proclives, quam ut Deum esse fateantur.

§. LXX.

Dignus itaque hic vindice nodus est. Nec, qui hominum primorum maiorumque bestiarum ortus scrutantur, aliter sese expedire possunt, quam si, MOSIS historia duce, *θεὸν ἀπὸ μηχανῆς, Deum ex machina* evocent, id est, ad extremum confiteantur, Deum aliquando extraordinarium virtutis suae specimen in fingendis e terra hominibus & animalibus, tam maribus, quam feminis, dedisse: prima vero haec animalia non imbecilla, infirma & tenera e conditoris exiisse manibus, quemadmodum infantes hodie nascuntur, sed iusto robore praedita & matura iam aetate, quo sibimet ipsis victum & praesidia comparare, atque sua quaeque genera propagare & gignendo amplificare possent: & hoc quidem semel olim contigisse; postea vero singularem hancce procreandi rationem, quod nulla eam flagitaret necessitas, cessasse, Deumque post primos mortales natos terrae amplius filios in lucem prodire noluisse. Cunctis nimirum, quae hanc rem circumstant & attingunt, rite circumspectis & consideratis, perspicuum omnino erit, quidquid vel mechanicae vel fictricis est virtutis in orbe, id tanto munere multum esse inferius: namque ingens ex eo sapientia elucet, cuius virtutes fictrices, quae necessario semper & fataliter agunt, participes esse nequeunt. Interim haud ego plane negem, praepotentem Deum, quum primum virtute sua corpora animalium ex terra fingeret, eaque grandiori iam & confirmata aetate, ullius mentis aut genii excellentioris, ante homines conditi, opera & ministerio usum esse. Sit potius haec res in medio relicta. PLATO quidem in *Timaeo* summum Numen, a quo omnes existimat immortales animos esse conditos, Diis iunioribus corporum mortalium constructionem commisisse, hosque sic alloquutum esse fingit: τὸ δὲ λοιπὸν, ὑμεῖς ἀθανάτῳ θνητὸν προσυφαίνοντες, ἀπεργάζεσθε ζῶα καὶ γεννᾶτε. *Quod reliquum est, vos ad id, quod erit immortale, partem astexitote* (p. XXVII. p. 530.)

Ortus animalium explicari non potest, nisi Deus advocetur.

(2) *Epicuro*) LVCRETII haec iterum nugae sunt *Lib. V. de rerum nat. v.* 810. *p.* 336. quem verisimile est EPICVRI sententias carmine expressisse.

(3) *Critolaus*) Apud PHILONEM *Libro, quod mundus sit incorruptibilis*, *p.* 945.

(4) *Anaximander*) CENSORINVS *de die natali Cap. IV. p.* 26. *ed. Lindenbrogii: Anaximander Milesius videri sibi ait ex aqua terraque calefactis exortos esse sive pisces, sive piscibus simillima animalia: in his homines concrevisse, foetusque ad pubertatem intus retentos: tum demum, ruptis illis, viros mulieresque, qui se iam alere possent, processisse.* Plures veterum cum poëtarum, tum philosophorum de generis humani ortu opiniones, aut, verius ut loquar, ineptias collegere DION. LAMBINVS *ad Lucretium Lib. V. p.* 335. SAM. PARCKERVS *Disputationibus de Deo & providentia divina, Disp. V. Sect. II. p.* 433. FRANC. BALTVS *Iugement des SS. Peres sur la Morale de la Philosophie payenne Cap. XV. p.* 111. nuperque B. IO. FRANC. BVDDEVS in *Historia Eccles. Vet. Testamenti Period. I. Sect. I. §. VIII. p.* 61. *s.*

xitote mortalem, animaliaque efficite ac generate. Quibus haec addit in sequentibus (§. XXIX. p. 352.) Μετὰ τὸν σπόρον τοῖς νέοις παρέδωκε θεοῖς σώματα πλάττειν θνητά. *Post eam sationem* (animorum immortalium) *Deis iunioribus permisit* (Deus supremus) *ut corpora mortalia effingerent.* Et sunt nonnulli, quibus haec PLATONIS verba ex illo MOSIS dicto videntu[r] hausta esse: *Faciamus hominem ad imaginem nostram.*

§. LXXI.

Nec conservatio animalium sine Deo explicabitur umquam, itemque res aliae.

Quod si iam conservationem omnium generum, in quae distributa sunt animalia descendamus, aliud in ea homines impii argumentum habent, in quo enodando sine fine & modo nullo plane fructu se exerceant, tametsi nihil eo vulgare magis & notius sit. Numquam enim, quanam fiat ratione, explicabunt, quod is semper virorum numerus manet in orbe, qui ad feminarum numerum iustam habet proportionem & comparationem. Si fortuna motus omnes materiae regeret, equidem casu aliquando eventurum fuisse non dubito, ut aut omnes homines mares, aut omnes feminae nascerentur, alterque sexus isto modo deficeret. Quod quum numquam factum sit, in hanc omnes sapientes venire cogitationem oportet, divina mente & consilio istam quoque humani generis propagationem & aequalem utriusque sexus distributionem gubernari & administrari, neque una genitricis cuiusdam naturae virtute hoc totum negotium perfici. Huius enim naturae tanta non est providentia & ratio, ut per se sola tam arduo sufficiat muneri. Sunt in illis quoque rebus, quae a cognitione disiunctae sunt physica, non pauca, in quibus explicandis aeternum sese excruciabun[t] ingenia Deo inimica. Origines iustitiae illius, honestatis, officii & obligationis, quam ipsa nobis natura imperat, qua, tamquam fundamento, omnis doctrina moralis & civilis nititur, numquam homo demonstrabit a Deo alienus. Idem, si ad illud τὸ ἐφ' ἡμῖ[ν] seu libertatem voluntatis ventum sit, nihil habebit, quod quaerentibus respondeat. Libertatem vero proprie ita dictam intelligo, non eam animi facultatem, qua quis, rebus omni modo inter se aequalibus & paribus propositis, unam ex illis temere ac sine ratione eligit, verum illam libertatem, quae nos laude & reprehensione, praemiis & poenis dignos reddit, iustitiaeque, quam remunerantem vocant, locum aperit: cuius quidem libertatis salute ac defensione religionis maxime salus continetur. Quamquam duplex haec libertas non tam accurate vulgo, quemadmodum decebat fieri, seiungitur. Ausus quidem est EPICVRVS, homo omnis omnino religionis expers, quo rationem aliquam libertatis redderet, a DEMOCRITO desciscere, atque in *exiguo*, quod finxit, *clinamine principiorum* initia libertatis quaerere. Sed perspicuum est, nihil hoc invento fieri posse amentius, hominique impietatem, ut deliraret, magistram fuisse.

§. LXXII.

Quare omnes Atheorum caussae, ex quibus religionem putant esse natam, concidunt.

Haec qui secum omnia expenderit, eum credo intellecturum esse, quae de dolis & fallaciis legumlatorum & eorum, qui civitates condidere, tertio loco differunt Athei quo doceant, unde iste religionis sensus, qui totum obsidet genus humanum, exstiterit, fracta iam a nobis & dissipata esse. Nec enim modo demonstravimus, esse in hominum animis naturalem quamdam Dei anticipationem, quum metu Numinis, antequam ratione uti queant, iam duci soleant mortales; verum etiam planum fecimus, rationi qui obedire student, eos non posse non fateri, Deum esse, eo quod, si ex rerum natura Deus exterminetur, caussas atque rationes naturalium eventorum nemo unus reddere valeat. Quae si vera sunt, id inde perspicue consequitur, religionem, quoniam cum naturae ipsius instinctu docetur, tum rationis nixa stat imperio, ab hominibus fraudulentis & civitatum auctoribus haud excogitatam esse. Verum iuvat tamen de ho[c] tertio profani generis perfugio dilucidius & sigillatim nonnihil commentari. Igitur si sentiunt, qui religionem una cum Deo adspernantur: Ipsam quidem naturae nostra[e] imbecillitatem, metum hominum & levitatem, ignorantiam denique caussarum per [se] satis incitare & impellere homines, ut Deum esse credant, aut ordinem quemdam naturarum homine praestantiorum, sive videri queant illae, sive non videri, quas Deo[s] vulgo vocarunt olim. At hanc tamen opinionem, illam praesertim, quae unum esse summum Deum, rerum omnium parentem, totiusque orbis regem & moderatorem suadet, non tam alte radices acturam, omniumque populorum animos invasuram fu[-]isse, nisi fraus & astutia eorum accessisset, qui societates hominum & conventus legibus & institutis principes colligarunt. Hos enim, quo in officio continerent homines, legibusque latis superstitiosam quamdam & religiosam compararent venerationem, pacemque isto modo firmarent rei publicae, notionem illam summi cuiusdam Numinis ex cogi-

cogitaſſe, civiumque ſuorum deinde animis una cum metu Numinis illius verſute immiſiſſe.

§. LXXIII.

Hic ego minime negem, fuiſſe inter illos, qui rebus publicis praefuerunt, homines ita callidos, ut religione ad civitatis ſalutem abuterentur, Deique nomen turbulentis ingeniis resque novas molientibus opponerent. Id vero nego, hac eos via commode uti potuiſſe ad capiendos homines, ſi univerſa haecce res ex eorum prodiiſſet ingenio, nec ipſius naturae noſtrae ſuffragio rationisque iudicio & voce fulta eſſet. Religionem Deique cultum per univerſum videmus terrarum orbem eſſe fuſum. Iam quis, quaeſo, ſanus ſibi perſuadeat, omnes magiſtratus regesque, quorum plerique immenſis locorum intervallis diſſociati, neque ullo uſu aut commercio mutuo iuncti ſunt, concordi quadam voluntate ad hoc conſilium delatos eſſe, ut religione multitudinem ſibi ducerent conſtringendam & Deorum metu circumveniendam eſſe? Hoc autem ſi quis fieri potuiſſe arbitretur, ex eo rurſus quaeram, unde tanta his omnibus obtigerit felicitas, ut omnium omnino mortalium, tam ſapientum, quam inſipientum, mentibus tam conſtans & perpetuum ſtudium & reverentiam erga naturam quamdam commentitiam & nihil quoddam inviſum iniicerent? Quaeram, quonam factum ſit Numine, ut toti mortalium generi metum rei cuiusdam inſtillarent, quae non modo ſenſuum & rationis teſtimonio deſtituitur, verum etiam, id quod ipſi fatentur religionum oppugnatores, ingenti homines terrore & cruciatu animi enecat, atque iſta fraude in miſerabilem corporis ſimul & animi ſervitutem univerſum genus humanum coniicerent? Tanto certe maiorem haec res movet admirationem, quanto exploratius eſt, non omnes ita mortales affectos eſſe, ut, quorum maior & praeſtantior eſt dignitas & auctoritas, eos rerum etiam naturalium & philoſophiae cognitione ceteris omnibus praeſtare exiſtiment. Num praeterea credibile eſt, tam longinquo & diuturno tempore homines dolos iſtos & fraudes potentum haud perſpexiſſe, nec id agi odoratos eſſe a praefectis civitatum, ut ludicra quadam pietate ac religione libertatem civium opprimerent & exſtinguerent? Num porro veriſimile, tot reges atque magiſtratus ipſos huius plane conſilii & fallaciae ignaros fuiſſe, nec minori, quam reliquos, nihili huius, quod Deum vocarunt, terrore tactos vixiſſe? Quidquid omni aetate fraudum & dolorum ad coërcendos homines excogitatum fuit, id omnem continuo vim & facultatem amiſit, nec diutius aditum ad hominum tentare animos auſum eſt, ſimulatque abſconditi nonnihil ſceleris iſtius in vulgus emanavit. At bis mille licet annos homines a Deo alieni carmen hoc ſtudioſiſſime cecinerint, religionem commentum eſſe eorum, qui ſocietates populorum condiderunt; haud tamen quidquam auctoritati eius derogatum eſt, nec minus illa hodie apud hominum valet animos, atque olim valuit. Ex quo quidem intelligi poſſe arbitror, non eſſe eam calliditate hominum & verſutia inventam, verum natura nobis inſitam & ingenitam, rem ſolidam atque ſtabilem, ſuoque pondere ac virtute nixam. Multo vero magis id apparebit, ſi religionem nobis ante oculos ponamus Chriſtianam. Quae quum nec rei aliquid cum rerum publicarum conſtitutione & forma habeat, neque humanis cuiusquam commodis aut opportunitatibus inſerviat, ſuo tamen, ſeu divino potius robore magiſtratuum omnium, tam Iudaeorum, quam reliquorum, furorem, calliditatem & potentiam devicit & ſuperavit, maximamque orbis illius, cuius diu ſatis impetum & odium ſuſtinuit, partem praeceptis ſuis ſubiecit. Neque hanc victoriam vi aut armis, ſed patientia, caede ac interitu ſuorum conſequuta eſt, quibus divinum hocce monitum ſemper obverſatum fuit: *Satius eſt Deo obedire, quam hominibus.* Atque hunc diu ante ſacri vates cecinerunt triumphum: in quibus DAVID: *Quare*, inquit, *tumultuantur gentes, & nationes inane meditantur? Siſtunt ſe reges terrae, & proceres conſultant ſimul contra Iehovam & Chriſtum eius. Sedens in coelis ridet, Dominus ſubſannat eos. Tunc alloquetur eos in ira ſua. Ego inungens regem meum praefeci Zioni, monti ſanctitatis meae Donabo gentes in poſſeſſionem tuam, & fines terrae ius poſſeſſionis tuae. Nunc ergo, reges,* (1) *animadvertite.*

Conditores civitatum non ſunt auctores religionis.

(Act. V. 29.)

(Pſ. II. 1.)

§. LXXIV.

(1) *Animadvertite)* Magna eſt & incredibilis paene in illis vecordia, qui religionem commentum eſſe eorum, a quibus civitates ſunt conditae, ſtatuere non erubeſcunt. Namque (I) id aſſumunt ingenioſi disputatores hi, de quo unice disputatur, nempe religionem commentum & fabulam eſſe. In cauſſis inquirunt erroris, priusquam errorem eſſe demonſtrarunt illud, cuius origines & rationes explorant: quo quidem neſcio, an vitioſius & ineptius aliquid eſſe poſſit. (II) Omnem coniecturam hanc ex eo ducunt unice, quod ex annalibus & antiquis monumentis cognoverunt, fuiſſe

§. LXXIV.

Si notio Dei dolus esset, non eadem illa esset apud omnes.

Sunt & alia, quibus eos omnino revincas, qui religionem sapientum esse commentum dictitant. Omnibus persuasum esse hominibus, summum illud, quod esse credunt, Numen naturam aeternam esse, necessario exsistentem, perfectissimam, infinite potentem, totius rerum naturae parentem & conditorem, superiori disputatione luculentis argumentis & auctoritatibus a nobis demonstratum est. Pertinet huc (1) SEXTI in primis philosophi pronuntiatum hoc: Κοινὴν γὰρ πρόληψιν ἔχουσι πάντες ἄνθρωποι περὶ θεοῦ, καθ᾽ ἣν μακάριόν τί ἐστι ζῶον, καὶ ἄφθαρτον, καὶ τέλειον ἐν εὐδαιμονίᾳ, καὶ παντὸς κακοῦ ἀνεπίδεκτον. *Omnes homines communem & anticipatam de Deo habent notionem, secundum quam est beatum quoddam animal, & ab interitu alienum, & in felicitate perfectum, & in quod nullum potest malum cadere.* Neque aliam (2) EPICVRVS Dei notionem ac definitionem aggressus est, quam hanc: *Deus est natura intelligens, corruptionis expers, summae felicitatis compos, quae totam rerum naturam machinata est.* Iam si eiusmodi non exsistit natura, haecque Dei descriptio prorsus ficta & commentitia est, totam hancce notionem credendum est arbitrariam esse, neque certo quodam principio fretam. Quis vero animum inducet facile, ut universum genus humanum credat, paucis quibusdam demtis, quibus omnis sordet religio, unam prorsus eamdemque rem & definitionem suscepisse arbitrariam, neque legi rationis & naturae consentaneam? Placuit iam olim, id quod SEXTI, quem antea nominavi, verbis edoctus sum, nonnullis Dei vindicibus haec argumentatio: Τελέως δ᾽ ἐστὶν ἄλογον, τὸ κατὰ τύχην πάντας τοῖς αὐτοῖς ἐπιβάλλειν ἰδιώμασιν, ἀλλὰ μὴ φυσικῶς οὕτως ἐκκινεῖσθαι. *Est vero prorsus a ratione alienum, omnes forte fortuna in easdem incidere Dei proprietates, non autem ad hoc natura ipsa moveri ac incitari.* Neque haec remota erit difficultas, si, quibus Deus odio est, respondeant, sapientes viros & rerum publicarum architectos in eam ubique terrarum curam incubuisse, ut parem prorsus in hominum animis Dei notionem informarent. Id enim, antequam hoc credamus, explicandum nobis erit, quanam lege factum sit, ut, quotquot toto fuerunt orbe civitatum condendarum principes, nec foedere quodam, nec alio modo iuncti, verum longis terrarum spatiis secreti, in eamdem inciderent Dei definitionem, quum nulla illis neque sensus neque ratio, quibus ad eam fabricandam uterentur, principia suppeditarent.

Adv. Mathem. p. 314.

Adv. Mathem. p. 314. (loc. cit. p. 557.)

§. LXXV.

isse inter reges & tyrannos olim, qui religione, aut potius superstitione, ad stabiliendum imperium suum abusi sunt. Nemo quidem sapiens est, qui hoc neget: ac si quis exempla detestandae fraudis huius requirat, is vel hodie inter eos, qui Romani Pontificis decreta sequuntur, largam sine negotio messem inveniet. At qui sufficere iudicant hoc ad obtinendum, religionem summorum imperantium inventum esse, illi aeque sapienter ratiocinantur, ac si quis artem fidibus canendi PYTHAGORAE inventum esse praeciperet, quia philosophus hic suos docuit artem musicam ad animos placandos & componendos adhibere. E contrario multum hac in re virtutis est ad docendum, religionem fuisse, antequam de rebus publicis condendis cogitaret aliquis. Etenim qui circumvenire volunt alios, illi plerumque affectiones animorum, quas iam vident in hominibus exstare, in rem suam convertere, non vero novas in mentes introducere solent. NVMA, ut exemplum afferam, numquam colloquia cum Egeria finxisset, legesque ac instituta sibi ab hac Diva esse tradita mentitus esset, nisi in populo Romano notionem Dei alicuius & propensionem ad religionem animadvertisset. (III) Si ad plebem in officio continendam inventa esset religio, sapientes viri ea forent vacui, qui dolos omnes & fraudes summorum imperantium facile perspiciunt. Verum illi saepenumero in religione defendenda fuerunt acerrimi, qui omnium fuerunt ad fallacias aperiendas aptissimi. Non inepte LACTANTIVS *de ira Dei Cap. X. p. 929. Quod si*, inquit, *fallendi nostri, atque adeo totius generis humani caussa commenti sunt religionem, sapientes igitur non fuerunt, quia in sapientem non cadit mendacium. Sed ut fuerint sapientes, quae tanta felicitas mentiendi, ut non tantummodo indoctos, sed Platonem quoque ac Socratem fallerent, & Pythagoram, Zenonem, Aristotelem, maximarum sectarum principes, tam facile deluderent?* (IV) Ab imperantibus si profecta esset religio, carerent religione, qui nullis vivunt legibus, neque parent aliis, quam sibimet ipsis. Sed quis rerum humanarum inter doctos tam ignarus est, ut usu compertum esse hodie nesciat, in illorum etiam populorum animis, quos nulla civilis societas colligavit, semina veri ac religionis fuisse reperta? Alia in hanc rem disserere solent, qui ex instituto pro religionis veritate pugnant: in primis THOM. VVISE, qui operis CVDVVORTHI compendium fecit, copiosam digressionem adversus has Atheorum nugas *Cap. VI. p. 436. – 452.* CVDVVORTHI cogitationibus interposuit. Horum ego ne argumenta, ut valida sint & egregia, describam, vel hac una inducor ratione, quod CVDVVORTHI disputatio hoc universum negotium abunde conficit. Versantur praeterea in omnium manibus libri, quibus caussa religionis contra quosvis eius hostes acute ac erudite defenditur.

(1) *Sexti*) *Lib. I. advers. Physicos*, seu *Lib. VIII. adv. Mathemat. Sect. I. §. XXXIII. p. 556. ed. Fabricii.*

(2) *Epicurus*) Nusquam dixit EPICVRVS, hanc sese supremi Numinis definitionem aggredi: colligas id vero facile ex argumentis eius & disputationibus adversus divinam naturam, quas apud LVCRETIVM congestas habes.

§. LXXV.

Si nullus esset Deus, intelligi non posset, unde notio eius in hominum venisset animos.

Praeterea, si nullus esset Deus, quanam via notio ista Dei, quam diximus, in hominum animos sese insinuasset, aut quo consilio & arte in illis excitata esset, nullo plane modo intelligi posset. Solent quidem, qui Deum sublatum esse cupiunt, satis sese huic quaestioni fecisse putare, si dixerint, legumlatores & civilium rerum peritos narrasse hominibus, esse naturam eiusmodi, atque persuasisse illis, ne ita sese rem habere dubitarent, aut, quod idem est, totam hanc opinionem a primo eius auctore ac parente ad nos usque voce & ore propagatam esse, eaque ratione universi generis humani animis doctrinam istam concreditam esse. Verum qui sic nodum huncce solvi putant, magna sese in rerum philosophicarum ignoratione versari declarant. Assumunt enim, narratione & verbis tantum opus esse, ut notio quaedam in hominum animis informetur, & ibi roboretur. Res autem longe secus sese habet. Sonos quidem vocabulorum, quae pronuntiantur, aures nostrae necessario excipiunt: anima vero occasionem inde sumit notiones, sive innatae sint illae, sive adventitiae, quas antea iam continebat, excitandi; quarum notionum voces & verba, consensione hominum & voluntate, signa tantum sunt: aut vero notiones illas, quibus ea iam ante imbuta erat, attentius & distinctius considerandi, versandi, comparandi inter se & excutiendi. Non ego PLATONI assentior, qui (1) BOETHIO auctore, omnem doctrinam & eruditionem recordationem tantum esse eorum alicubi scripsit, quae, antequam cum corpore sociaretur, anima reapse noverit iam & intellexerit.

Quod si Platonis Musa personat verum,
Quod quisque discit, immemor recordatur.

At certus tamen sum, homines, qui nos erudiunt, & instituunt, obstetricum fungi munere, neque animam nostram vasis cuiusdam instar esse, quod hausto aliunde liquore repletur, verum excitari in nobis magistrorum labore latentes igniculos, adiuvarique mentem, ut suas ipsa notiones eliciat, excitet, contendat inter se & componat. Hoc itinere ad rerum illarum, quas antea nesciebamus, cognitionem ducimur. Rem apte & scite poëta philosophus, quem paullo ante laudavi, expressit:

Haeret profecto semen introrsum veri,
Quod excitatur ventilante doctrina.

Quamobrem nisi certae antea in hominum animis exstitissent species, vocibus & verbis, tamquam signis, respondentes, si vel centies narratum fuisset, esse Deum, numquam tamen notionem eius mente concepissent; neque, creberrime licet repetita, haec definitio: *Deus est mens perfectissima, aeterna, necessario exsistens*, naturae divinae cognitione nos imbuere potuisset. Sed quidquid id est, unum tamen manebit, cuius semper explicationem urgebimus. Viam nimirum monstrent oportet, qui hac ratione delectantur, qua magistratus hi & civitatum parentes, aut is, a quo CRITIAS opinionem de Deo & religione primum fluxisse opinatur, hanc ipsi notionem Dei in suis ipsorum animis informaverint, quum, si Deus nullus sit, eius, quod nihilum & nullum est, haec definitio sit ac notio. Video, id SEXTUM iam ingeniose & acute observasse: οἱ δὲ διαμφοδοῦντες, φασὶν, ὅτι νομοθέται τινὲς ἐνεποίησαν τοῖς ἀνθρώποις τὴν περὶ θεῶν δόξαν, μὴ εἰδότες, Adv. Mathemat. p. 313. 314. (l. c. p. 556.)

(1) *Boëthio*) *De consolat. philos. Lib. III. p. 79. 80.* Ipse PLATONIS, quem BOETHIUS testatur, locus est in *Phaedone:* ubi SOCRATES morti vicinus hanc explicat sententiam *p. 382. f.* Adde eiusdem *Menonem p. 18.* ubi puer inducitur SOCRATI de dimensione quadrati varia interroganti apte ac scienter respondens: quod fieri SOCRATES ait ob consignatas in animis *innatas* seu notiones. Recte vero deserit CUDWORTHUS hanc PLATONIS sententiam, qua nihil est ad fovendam fanaticorum delirationem & amentiam accommodatius. Fac enim hoc firme persuadeas alicui, esse in animo eius veritatum omnium notiones diu ante, quam nasceretur, descriptas, negliget ille rationem & aliorum institutionem, atque mentis suae commotionibus & visis unice sese erudiendum dabit: ex qua quidquid eruet, falsum licet sit & ineptum, id pro vero & divino recipere non dubitabit. Nihilo tamen minus multis, qui omnes notiones innatas repudiant, proclivior hic CUDWORTHUS videbitur ad PLATONIS dogmata, quam veritas patiatur. Inter hos & illum arbiter & iudex hic sedere nolo, quum res longe alia agatur, atque aliquoties iam nonnihil de hoc argumento sit traditum. Hoc vero monebo, videri mihi eos, qui de notionibus, quas insitas & innatas vocant, inter se litigant, non satis clare plerumque & aperte animi sui sensa edisserere, sed vocabula & loquendi modos adhibere, in quibus multum est ambiguitatis: a quibus si abstinerent, forte minus inter multos eorum foret discordiae, atque primo adspectu videtur.

εἰδότες, ὅτι τὸ ἀρχῆθεν ἄτοπον αὐτοὺς περιμένει, ζητήσαντος ἄν τινος, πόθεν δὲ οἱ νομοθέται, μηδενὸς πρότερον παραδόντος αὐτοῖς θεοὺς, ἦλθον εἰς ἐπίνοιαν θεῶν; Illi autem, a flatu quaestionis aberrantes, dicunt, quosdam legislatores de Diis opinionem indidisse hominibus, neque sentiunt, quod hac ratione absurdum petitionis principii vitium incurrant, quum sit quaesiturus aliquis: undenam legislatores illi, quum nemo prius eis Deos esse eradidisset, in Deo- (P. 557.) *rum venerint notionem?* Ex quo postea hoc efficit: οὐ τοίνυν θέσει, οὐδὲ κατά τινα νομοθεσίαν παρεδέξαντο οἱ παλαιοὶ τῶν ἀνθρώπων, εἶναι θεούς. *Non ergo ex instituta impositione, neque ulla lata lege antiqui homines Deos esse acceperunt.*

§. LXXVI.

Neque nodum hunc solvunt Athei, quum in anima fingendi esse facultatem dicunt.

Sunt vero aliqui ex illis, quos nullum esse Deum iuvat, qui hoc loco ita nobis occurrunt: Inesse in animis humanis fingendi facultatem quamdam, cuius ope rerum, quae nec exstiterunt umquam, nec exsistent, species & formas, Centauri, verbi caussa, & montis aurei, cogitatione informare valeant: huic etiam virtuti fictrici notionem Dei, qui numquam tamen exstiterit, acceptam ferri debere. Hic equidem non diffiteor, mentem humanam vi quadam esse praeditam res atque notiones coniungendi inter se ac componendi, quae toto seiunctae sunt genere, quarumve nec fuit ullo tempore, nec erit in posterum consociatio & coniunctio. Sed hac quoque virtute omnis, qua valet noster animus, fingendi facultas absolvitur. Neque enim mens ullam machinari novam potest cogitationem, quae non fuit antea, sed ea tantum, quae iam sunt, coagmentare & componere. In pictore nulla est potestas novos producendi colores; illis eum oportet contentum esse coloribus, quos natura ipsi suppeditat: at hos ipsos colores multis ille modis miscere ac temperare, figurasque & lineamenta rerum, quas nusquam gentium reperias, penicillo adumbrare, humanoque capiti cervicem equinam addere valet. Simili ratione mens nostra, quae pictorum & sculptorum omne genus subtilitate vincit, rerum componere novit species & figuras, nec visas umquam, nec videndas aliquando; at simplices tamen, quibus hae notiones constant, colores reapse sint & exsistant in rerum natura, necesse est. Nemo nostrum aptus est cogitationibus, quae nusquam sunt, confingendis, aut eius, quod plane nihilum & nullum est, notioni informandae. Quo si quis polleret robore, is quidem efficere posset, ut nihil fieret aliquid, aut ex nihilo aliquid creare valeret. Quod sigillatim ad commentitias rerum species attinet, quas animo concipiunt interdum homines, montis, exempli caussa, aurei, non exsistunt illae quidem usquam; sed nec tamen ex earum rerum sunt genere, quae ita pugnant inter se, ut fieri nullo modo queant. Ex quo quidem si essent genere, ne mente quidem ullius effingi & comprehendi possent. *Triangulum*, exempli gratia, *quadratum* res est ex notionibus disiunctissimis conflata, ob eamque caussam nec esse ullo modo, nec ingenio hominis cuiusquam informari potest: vocabula audis, quibus nulla potestas est subdita, merumque sonum, tametsi separatim, tam quid quadratum, quam quid triangulum sit, nullo negotio concipias. Neque vereor, in supremi Numinis maiestatem me peccaturum esse, si ipsum Deum confirmem plures quidem vel pauciores res pro lubitu producere, mundumque plane novum ex nihilo fingere posse, plures vero notiones vel cogitationes, quam reapse sunt, aut infinita eius mente & aeterna sapientia continentur, creare, aut rei cuiusquam, quae nec exsistit, nec ullo modo potest exsistere, notionem animo informare nullo modo posse. Dei autem notio non ex variis rebus, toto orbe separatim dispersis, congregata & veluti exaggerata est: qualis si esset, ista quidem species esset arbitrio cuiusvis relicta, nec obstaret aliquid, ne hic demeret pro lubitu & detraheret ex ea nonnihil, alius vicissim nonnulla adiungeret, modo quilibet commento suo, quod rudes olim pictores fecisse (1) accepimus, Dei titulum & vocabulum adscriberet. E contrario Dei notio una est simplicissimaque naturae perfectissimae idea, id quod supra iam probatum dedimus, cuius varias tamen parumque absolutas notiones animo nobis licet informare. Nihil illi addi, nihil derogari potest; nec enim complectitur aliquid, praeter id, quod, ipsa ratione magistra & teste, in naturam cadit perfectissimam: quamobrem certa quoque est & stabilis, neque hominum arbitrio & voluntati commissa. Sunt praeterea in illis notionibus, ex quibus integra definitio Dei constat, nonnullae, quibus nihil omnino in universo terrarum orbe respondet: tales sunt *immutabilitas*, *necessitas exsistendi*, *perfectio*, *infinitas*, & aliae.

Quapropter

(1) *Accepimus*) Vid. AELIANUS *var. Histor. Lib. X. Cap. X. p. 184.* qui veteres pictores tam rudi penicillo adumbrasse animantia narrat, ut tabulis adscribere debuerint: Hoc est bos, illud equus.

Quapropter, si Deus foret nullus, istae notiones infinitatis, immutabilitatis, exsistendi necessitatis, perfectionis, aliarumque rerum nihili essent notiones inaniaque nomina & vocabula. Atqui hoc si ita sese haberet, qui harum proprietatum notiones animo efformarent, illi colores novos conderent, atque notiones & cogitationes, quae antea non fuissent, ex nihilo procrearent. Postremo, si nullus iam exsistit Deus, nullus etiam in posterum exsistet, neque, ut exsistat aliquis, ulla ratione fieri potest. Itaque tota Dei definitio rem referet & adumbrabit ex eorum genere, quae nullo pacto esse possunt. Verum reliquae, quas homines interdum sibi fingunt, commentitiae species & formae, tametsi rerum nusquam in orbe exsistentium sint imagines, tamen, id quod antea iam docuimus, non ita ab omni ratione abhorrent, ut nullo plane modo esse queant.

§. LXXVII.

Sed, ne quid reticeam eorum, quibus homines religione vacui caussam suam commendari posse putant, quosdam eius generis fatendum mihi est eo usque progressos esse, ut, praeter facultatem res varii generis fociandi ac componendi, aliam quoque virtutem inesse decernerent in anima res amplificandi, augendi & exaggerandi. Vtramque vero potestatem hanc commentitiam Dei notionem, quamvis nec exsistat ille, nec exsistere queat, coniuncte generare potuisse, perhibent. Istas enim virtutum divinarum notiones, quibus nullae in natura res respondent, μετάβασιν quamdam ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων effecisse seu ductas esse ab hominum virtutibus & perfectionibus, sensimque amplificatas & auctas, ad Deum demum translatas esse. Exposuit hanc (1) SEXTVS iterum sententiam; cuius verba in medium afferre placet: Τὸ ἀΐδιον εἶναι τὸν θεὸν, καὶ ἄφθαρτον, καὶ τέλειον ἐν εὐδαιμονίᾳ, παρῆλθε κατὰ τὴν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων μετάβασιν. ὡς γὰρ τὸν κοινὸν ἄνθρωπον αὐξήσαντες τῇ φαντασίᾳ, νόησιν ἔχομεν Κύκλωπος· οὕτως ἄνθρωπον εὐδαίμονα νοήσαντες καὶ μακάριον καὶ συμπεπληρωμένον πᾶσι τοῖς ἀγαθοῖς, εἶτα ταῦτα ἐπιτείναντες, τὸν ἐν αὐτοῖς ἐκείνοις ἄκρον ἐνοήσαμεν θεόν. καὶ πάλιν πολυχρόνιόν τινα φαντασιωθέντες ἄνθρωπον οἱ παλαιοὶ, ἐπηύξησαν τὸν χρόνον εἰς ἄπειρον, εἶτα ἐνθένδε εἰς ἔννοιαν ἀΐδιον παραγενόμενοι, ἔφασαν καὶ ἀΐδιον εἶναι τὸν θεόν. *Notiones, quod Deus sit aeternus, & interitui non obnoxius, & perfectus in beatitudine, aiunt accessisse transcendendo ab hominibus. Quomodo enim, quum communem hominem phantasia auxerimus, habemus notionem Cyclopis: ita, quum felicem & beatum hominem intellexerimus, aut omnibus bonis repletum, deinde ea amplificaverimus, quod est in illis summum, Deus nobis venit in mentem. Et rursus, quum veteres longaevum quempiam visione apprehendissent hominem, id auxerunt in tempus infinitum, & quum tempori praesenti praeteritum & futurum coniunxissent, & inde in sempiterni processissent notionem, dixerunt etiam, Deum esse sempiternum.* Sed hunc quoque conatum mediocri labore reprimemus. Principio ne per ipsa quidem adversariorum Dei placita licere contendimus, tantam animae humanae fingendi & amplificandi potestatem attribuere, ut plura possit, quam re vera sunt, effingere & conficere. Negant nempe, qui religionem ferre nolunt, ullam animae nostrae vim agendi concessam esse. Contra omnium rerum notiones, quas excitari sentimus in nobis, extrinsecus ad nos manare, & a rebus extra nos positis ad animum perferri, opinantur. Notum est PROTAGORAE, quod PLATO in *Theaeteto* servavit, scitum: Οὔτε γὰρ τὰ μὴ ὄντα δυνατὸν δοξάσαι, οὔτε ἄλλα, παρ' ἃ ἂν πάσχῃ. *Fieri plane nequit, ut homo aliquis id concipiat, quod nullum est, aut alia, praeter ea, quae patitur & sentit.* Deinde, id quod (2) SEXTVS quoque philosophus

Facultas augendi, quam anima habet, pariter hanc difficultatem non tollit.

Adv. Mathem p. 317.

P. 167. Serr.

(1) *Sextus Lib. VIII. contra Mathem. seu Lib. I. adv. Physicos Sect. II. §. XLVI. p. 559. 560.* Sed non integra dedit SIXTI verba CVDVVORTHVS, verum nonnulla, sine quibus sententia commode intelligi poterat, omisit.

(2) *Sextus)* Quum ea, quae sequuntur, CVDVVORTHI verba nihil sint, quam enarratio uberior loci, quem testatur, SEXTI EMPIRICI, par erit, ipsam SEXTI argumentationem ex *Lib. VIII. contra Mathem. Sect. II. §. XLVII. p. 560.* hic describere, quo de sententia eius tanto melius constet: οἱ δὲ τοιαῦτα λέγοντες, πιθανῆς μὲν προΐστανται δόξης, λανθάνουσι δὲ εἰς τὸν δι' ἀλλήλων ἐμπίπτοντες τρόπον ὅς ἐστιν ἀπορώτατος. ἵνα γὰρ πρῶτον εὐδαίμονα νοήσωμεν ἄνθρωπον, καὶ ἀπὸ τούτου κατὰ μετάβασιν τὸν θεὸν, ὀφείλομεν νοῆσαι τί ποτέ ἐστιν εὐδαιμονία, ἧς κατὰ μετοχὴν νοεῖται ὁ εὐδαίμων. ἀλλ' ἥ γε εὐδαιμονία καθ' αὐτοὺς δαιμονία τις ἦν καὶ θεία φύσις, καὶ εὐδαίμων ἐκαλεῖτο ὁ εὖ τὸν δαίμονα διακείμενον ἔχων. ὥσθ' ἵνα μὲν λάβωμεν τὴν περὶ ἀνθρώπου εὐδαιμονίαν, πρότερον ἔχειν ὀφείλομεν νόησιν θεοῦ καὶ δαίμονος. ἵνα δὲ τὸν θεὸν νοήσωμεν, πρότερον ἔχειν ὀφείλομεν ἔννοιαν εὐδαίμονος ἀνθρώπου. τοίνυν ἑκάτερον περιμένον τὴν ἐκ θατέρου νόησιν, ἀνεπινόητον γίνεται ἡμῖν. *Ii, qui haec dicunt, probabilem quidem defendunt opinionem: sensim autem incidunt in modum probandi alterum per alterum, qui quidem est maxime dubius. Nam ut primum felicem & beatum intelligamus hominem, & ex eo Deum per transcensionem, debemus intelligere, quidnam sit felicitas, cuius participatione intelligitur beatus. Sed felicitas quidem secundum ipsos est felix quaedam ac beata & divina natura, & dicitur beatus Graece* εὐδαίμων, *qui daemone bono utitur. Quamobrem,* ut

phus animadvertit, qui hanc adhibent ratiocinationem, in id vitium incidunt, quod Dialectici *circulum* seu δι' ἀλλήλων appellare solent. Primo enim non intelligerent homines, maximam, quae in mortales cadere potest, felicitatem & perfectionem multum esse a summa absolutione remotam, nisi anticipationem quamdam & praenotionem perfectionis & felicitatis haberent in animis, cum qua illam contenderent perfectionem & felicitatem, cuius humanum genus particeps est. Atque huius praenotionis ope fit etiam, quod minores istas, quibus homines gaudent, virtutes & perfectiones gradatim amplificant, atque ita ex rebus imperfectis occasionem capiunt de eo, quod omnium est absolutissimum, cogitandi. Itaque ex notione perfectionis, quam animis impressam gerunt, quid sit illud, quod a perfectione abest, primo discunt. At huius postea rei immemores, longe aliam ineunt rationem, atque ab eius, quod imperfe-

ut hominis quidem recte percipiamus beatitudinem, debemus prius habere Dei ac daemonis notionem. Vt autem Deum intelligamus, debemus prius habere notionem felicis hominis ac beati. Quum ergo utriusque notio ab altero dependeat, eoque indigeat, neutrum a nobis mente potest comprehendi. De notione summae perfectionis, quam in hominum animis natura esse insitam CVDWORTHVS opinatur, quid sentiam, supra latius iam exposui: neque hic, quod ab ea me dimoveat sententia, dictum aliquid reperio. (I.) Cur hanc augendi & amplificandi, quam vocant, facultatem oppugnet vir doctissimus, nihil plane caussae video. Inest certe in animis nostris eiusmodi facultas; neque illa, si modo recte intelligatur, religionis atque Dei caussae nocet, sed prodest potius. Simulatque nimirum rem aliquam adspicimus perfectione quadam & virtute praeditam, confestim, ipsa duce & magistra natura, ex caussa quadam eam esse natam, non vero per se exstitisse, concludimus. De hac autem dum cogitamus caussa, non possumus, quin plus ei perfectionis demus, quam in eo, quod ab illa productum & effectum est, cernimus, atque hac ratione perfectionem, quae in effecto est, amplificemus & augeamus. Ab hac rursus caussa ad novam & aliam caussam adscendimus; cuius iterum virtutes amplificamus, donec ad talem, cui nihil addi potest amplius, caussam meditando perveniamus. Haec ita sese habere, sentiet unusquisque, qui vel mediocriter animi sui vires exploraverit. (II.) Haec vero, qua valet animus noster, augendi & amplificandi facultas, quemadmodum eorum caussam ulla ratione iuvet, qui Deo adversantur, equidem nullo pacto perspicio. Fac, aliquem ita rationem subducere: Homines a contemplatione rerum, quae a perfectione remotae sunt, eo sensim cogitando devenerunt, ut notionem naturae perfectissimae animis informarent: ergo nulla est natura eiusmodi perfectissima. Vtro ille in ordine collocandus esset? sapientumne? an vero insipientum? Me quidem iudice, homo iste dignus esset, qui consulis aut dictatoris perpetui munere inter Phryges fungeretur. Tam sapienter enim ac scite concluderet, atque is, qui horologia urbis cuiusdam semet ipsa construxisse decerneret, quia omnes homines, qui machinam vident eiusmodi, plus esse in effectore eius ingenii & sollertiae, quam in ipsa machina, statuunt. Quaenam, obsecro, haec est argumentandi ratio? Quia omnes homines nihil fieri posse sine caussa certi sunt, caussam vero effecto suo nobiliorem esse ducunt, ideo nulla est rerum caussa. Abeant, quos haec iuvat ratio, aeternumque, nisi rectius sapere discant, ex sapientum coetu exsulent. (III.) Ego potius hanc ipsam perfectiones & virtutes, in quas incidimus, exaggerandi potestatem, quae in mente nostra residet, ad religionis confirmationem non parum conferre arbitror. Namque patet ex ea, inesse in nobis notionem summae perfectionis atque infinitatis, quam nemo unus mortalium, quidquid etiam conetur & moliatur, exturbare valet. Quemadmodum enim is, qui, visis multis horologiis affabre ac artificiose constructis, semper tamen maiorem elegantiam & concinnitatem requirit, sine ulla controversia notionem horologii pulcherrimi quodammodo informatam habet in animo: ita etiam qui, postquam res huius mundi optimas & perfectissimas contemplatus est, perfectiones tamen, quas vidit, amplificat semper & exaggerat, naturae perfectissimae specie ac forma imbutus esse debet. (IV.) Hanc autem naturae perfectissimae notionem, non opus est, ut existimemus, ab omnibus hominibus, qui nascuntur, in orbem simul afferri, quod vir doctissimus post Platonicos opinatur. Ad religionis certe caussam perinde est, utrum eam innatam esse putemus, an vero adventitiam. Satis est, id quod omni vacat controversia, omnes homines non posse non, simulatque rationis usum adipiscuntur, in eam sententiam ingredi, esse aliquid perfectissimum & aeternum, nisi animi forte sui perturbationibus plus pareant, quam rectae rationis praeceptis ac monitis. Sed plura iam hac de re supra disseruimus. (V.) Neque verior fit Platonicorum sententia, qui rei perfectissimae notionem actu in omnium, qui nascuntur, mentibus inesse ducunt, argumento illo, quod CVDWORTHVS hic a ratione theologorum ducit divinas virtutes via remotionis investigandi. Probat certe haec *remotionis via*, quam plerique omnes sequuntur Theologi, certos esse eos de naturae cuiusdam aeternae ac perfectissimae exsistentia, esseque in illis naturae huius qualemcumque speciem ac formam: inde vero nulla ratione cogas, hanc notionem actu iam adesse in puerorum mentibus, quum lucem hanc adspiciunt. Fingamus, hominem aliquem, viso libro quodam vitiis quibusdam deformi, *via remotionis*, quam vocant, uti ad libri perfectissimi notionem indagandam, aut concludere, nullam macularum, quibus liber ille laborat, in volumine omnibus numeris absoluto deprehendi: eum certe hominem notione quadam libri absoluti & perfecti esse instructum, recte decernes; numquam vero inde elicies, eum absoluti voluminis formam in animo iam habuisse, quum in matris utero delitesceret. Nescio, qui fiat, quod Platonici haec duo plerumque solent inter se confundere: notionem rei alicuius in animo informatam habere, & praenotionem rei alicuius secum in orbem afferre: quae duo tamen valde sunt inter se remota. Conferri velim hic ea, quae supra iam hac de re disputavimus.

perfectum est, notione addendo semper & amplificando ad notionem illius, quod perfectissimum est, adscendere volunt homines. Nullum vero dubium est, quin animis hominum notio quaedam summae perfectionis sit indita, qua, tamquam norma & regula, reliqua omnia metiuntur, quae, instituta cum hac notione comparatione, ad perfectionem summam haud accedere sentiunt. Ex quo consequitur, hanc notionem naturae ordine ceterarum rerum cognitione priorem esse. Id vel inde patet, quod omnes omnino Theologi, sive CHRISTUM profiteantur, sive alia sectentur sacra, ad Deum cognoscendum via, quam *remotionis* vocant, nihil esse aptius decernunt. Ita (3) ALCINOUS: Πρώτη μὲν, inquit, αὐτοῦ νόησις ἡ κατὰ ἀφαίρεσιν. *Prima ad intelligendum Deum ratio per abstractionem est.* Ad extremum res finitas addo ita nullo modo cumulari & coacervari posse, ut infinitum quoddam nascatur: id quod vel exemplo a longaeva hominum aetate sumto intelligitur. Addas enim licet vitae hominum innumerabiles annos, tantumque pergas amplificando, quantum velis, numquam tamen aeternitatem omnis expertem initii numerando assequeris. Deus ab imbecillis & imperfectis rebus, quibus hic orbis constat, non gradu tantum, verum toto genere discrepat. Neque est, quod infinitum nobis hic aliquis spatium obducat, quod, quum nihil sit, quam magnitudo seu extensio, ex finitis partibus constare oporteat. Nam, quod antea satis declaravimus, hoc unum tantum exploratum habemus, finitum huncce mundum potuisse magis magisque infinite aut sine modo amplificari & dilatari. Verum haec infinitas magnitudinis, non secus ac numeri, *potentialis*, quod aiunt, tantum est. Quod documento quidem est, nec numerum, nec magnitudinem actu infinitam fieri posse. Quocirca nisi res quaedam exsisteret infinite perfecta, numquam ista virtus augendi & amplificandi, qua mens nostra praedita est, numquam rerum finitarum coacervatio notionem eiusmodi naturae producere in nobis (4) potuisset. Quae (5) GASSENDUS ad sententiam hanc affert labefactandam, leviora sunt. Mentem, ait, humanam, etiamsi nullus exsisteret Deus aut infinita quaedam natura, eius tamen notionem pari ratione informare posse, qua nonnulli philosophi infinitatem mundorum & materiae imaginati sunt. Ego vero infinitam materiam aut infinitos mundos vocabula esse arbitror male inter se iuncta: infinitas enim res est aeque certe quidem in rerum natura exsistens, atque mundus & materia, neque ingenii commentum quoddam, attamen soli Deo propria. Quamquam quid mirum est, eos, qui Deum esse negant, neque hanc tamen infinitatis notionem exturbare valent animo, uti reliquas Dei virtutes & perfectiones, ita hanc temere ad materiam traducere? Sic igitur concludo: Mens humana novas cogitationes aut notiones fingere nullo modo potest, quae non fuerunt antea, verum ea tantum, quae re vera sunt, varie componere & miscere valet. Neque quisquam tanta est perspicacitate praeditus, ut nihili, seu rei, quae nec exsistit, nec ulla fieri ratione potest, certam quamdam & stabilem producat & effingat notionem. Minime vero omnium nobis, quos tanta premit miseria & imbecillitas, tam vastam tamque late patentem notionem, qualis est naturae sine modo perfectae, ex nihilo producere licebit. Quod qui homines putant facere posse, nae illi maiorem iis potentiam adscribunt, quam ipsi Deo tribuitur, quando universum huncce orbem ex nihilo finxisse dicitur. Namque hoc cur fieri nequeat, nil quidem repugnat: verum illud superius ab omni penitus ratione abhorret. Ergo ratum hoc & constitutum esto, nec poëtas, nec philosophos, nec civitatum conditores, nec ullum alium hominem notionem naturae infinite perfectae creare potuisse, aut sibi fingere, nisi eiusmodi natura seu Deus exstitisset. Atque haec tamquam novum argumentum spectari possunt ad eos reprimendos, qui Deum esse (6) negant.

§. LXXVIII.

(3) *Alcinous) Introduct. in doctrin. Platonis Cap. X. p. 602.* ad calcem MAXIMI TYRII a DAN. HEINSIO editi.

(4) *Potuisset)* Repete, si placet, hic, quae supra copiose de natura infiniti tradita sunt. Sequitur hic vero CUDWORTHUS vestigia RENATI CARTESII, qui eodem prorsus modo differit in *Responsionibus ad Gassendi dubitationes p. 324. T. III. Opp. Gassendi.*

(5) *Gassendus) In Disquisitione metaphysica seu Dubitationibus & instantiis ad Cartesii Metaphysicam Dubit. IV. p. 336. Tom. III. Opp.*

(6) *Negant)* Multa partim ad roborandas, partim ad illustrandas, partim ad infirmandas doctissimi viri cogitationes afferri atque moneri possent. Verum quum haec tota ratio de specierum & formarum natura & origine ab illis dudum tractata sit, quibus ingenio & doctrina longe sum inferior, praeterea vel prudentissimo vix sanum & incolumem nullaque macula notatum ex certamine hoc abire liceat, satius esse duxi, liberum lectoribus iudicium de his omnibus relinquere. Crediderim fere, si diligenter excutiantur omnia, quae de notione Dei, utrum adventitia sit, an vero innata, inter viros doctos disputantur, resque potius, quam verba & vocabula, ponderentur, minus de hac re dissensionis fore, quam videtur multis. At si inter eos haec res agatur, qui sic pugnant inter

§. LXXVIII.

Aliae rationes contra eos, qui religionem commentum esse volunt magistratuum.

Alia nunc succedat ratio ad eorum insaniam coërcendam in primis accommodata, qui religionum omnium origines a fraudibus & astutia magistratuum arcessunt. Quemadmodum iurisiurandi religio necessarii instar est vinculi, quo civilis continetur societas: ita interior obligatio animi, Deum, tamquam obligationis istius auctorem, & simul ultorem criminum, quibus ea violatur, reverentis, omnis imperii & dominationis civilis fulcrum & fundamentum est. Quod si enim a pactis & foederibus, ad quae omnem non pauci civilem dominationem revocant, hanc obligationem segreges, meros habebis sonos & nuda vocabula. Neque leges & edicta magistratuum obligationem istam primum producunt; verum qui leges ferunt, insidere iam illam hominum assumunt animis, nec ignorant, sine illa legem nullam validam esse posse. Atque huius veritatis tanta lux est & evidentia, ut ne ipse quidem *Libri de cive* auctor, qui perperam alioquin de hac naturali obligatione praecipit, vim eius effugerit. Namque: *Obligatio*, inquit, *ad obedientiam civilem, cuius vi leges civiles validae sunt, omni lege civili prior est.* - - - *Quod si quis princeps summus legem civilem in hanc formulam conciperet: non rebellabis, nihil efficeret. Nam nisi prius obligentur cives ad obediendum, hoc est, ad non rebellandum, omnis lex invalida est: & si prius obligentur, est* (1) *superflua.* Hanc vero ad civilem obedientiam obligationem ex eo unice nasci, quod suorum homines commodorum & utilitatum maxime amantes & studiosi solent esse, quemadmodum idem hic *Libri de cive* & *Leviathanis* scriptor cxistimat, equidem incredibile prorsus arbitror. Vnusquisque enim quum sibimet ipsi omnium consulat optime, suarumque unicus arbiter sit opportunitatum, nihil ille flagitiosi committet, qui, si iudicaverit, rem suam morte regis auctum iri, aut se dominatum impetrare posse, rege de medio sublato, persperexerit, caedem eius vel veneno, vel per sicarios moliatur, & rem publicam conturbet. Quod si homines ideo tantum parendum sibi regibus & magistratibus esse ducerent, quod privatas utilitates suas ista obedientia iuvet, aeque facile commodorum privatorum amor obsequium illud & studium dissolveret & restingueret. Ex quo intelligitur, nisi credant cives, religione sese constringi ad mandata perficienda eorum, qui in dominatu locati sunt, stare nullo modo incolumem atque permanere rem publicam posse. Tolle religionem, nec ullum amplius ius erit imperandi, nulla magistratuum auctoritas, nulla denique legum vis & potestas. Quapropter illi demum audebunt obligationem hominum, quae religione nititur, ad fraudes & calliditatem referre imperantium, qui ipsam potestatem civilem concedent ad fraudes & dolos pertinere, remque esse non naturae quadam lege praeceptam, verum aut arte aut armis (2) introductam.

Imper. Cap. XIV. Sect. XXI. (p. 109.)

§. LXXIX.

se, ut olim pygmaeos cum gruibus pugnasse ferunt, nulla ordinis & consilii ratione habita, nil mirum est, alteri alterum non talem, qualis est reapse, videri, certaminaque accendi potius & inflammari, quam exstingui.

(1) *Superflua*) Paullo aliter postrema haecce verba exhibuit CVDWORTHVS, atque leguntur apud HOBBESIVM. Hic enim ita differit *loc. cit. Omnis lex invalida est: obligatio autem, quae obligat ad id, ad quod ante obligati erant, superflua est.*

(2) *Introductam*) Nisi multum fallor, haec argumentatio non adversus omnes eos valet, qui religionem commentum esse summorum imperantium arbitrantur, sed fortassis contra nonnullos tantum ex hoc genere. Rationem ita subducit vir doctissimus, si mentem eius satis capio: Religio non est callidum eorum inventum, qui res publicas & civitates condiderunt. Nam antequam civitas condi queat, inesse debet valida in hominum animis convictio, esse sese obligatos ad obediendum & parendum legibus. Haec autem valida convictio non nisi ex religione potest oriri. Igitur religio prior est omnibus civitatibus. Si vero prior est civitatibus, a summis imperantibus non est conficta. Hic ego lubens concesserim, omnem veram stabilemque obligationem ex reverentia Dei atque religione nasci, neque, si religionem demas, rem publicam ullam salvam & inconcussam permanere posse. Quae vero ab his initiis ducitur argumentatio, non eius mihi videtur esse virtutis, ut omnes statim eorum copias interimat, qui de fraudibus & dolis legumlatorum garriunt, quum religionum origines ostendendae sunt. Dabit homo Deo & religioni adversarius, si hac eum aliquis oppugnet machina, opus esse omnino religione ad firmandas civitates, neque certos esse posse magistratus de civium obedientia, nisi animi eorum reverentia summi cuiusdam Numinis, scelerum criminumque vindicis, imbuti sint. Verum hoc ipsum adduxisse magistratus addet, ut religionis semina hominum mentibus ignorantia oppressis instillarent. Quosdam imperantes id praeclare prospexisse animo, antequam civitates conderent: itaque prius de religione, quam de re publica formanda, consilia suscepisse, atque fanaticorum antea personam sibi sumsisse, quam regum & magistratuum inducerent habitum. Ita MAHVMEDEM fecisse, quem novimus tum demum imperii fundamenta iecisse, quum suorum animis hanc iniecisset opinionem, sese vatem esse a Deo missum, cuius mandatis resistere nefas foret. Similem prope mimum in Anglia

§. LXXIX.

Religio non est dolus magistratuum.

Quod si porro, quae de Deo ac religione feruntur, idcirco tantum a versutis hominibus excogitata essent, quo facilius, quae cuperent, consequerentur, hominumque mentibus laqueos iniicerent, talem certe religionis effinxissent formam, quae variis mutari & flecti modis posset. Hoc nimirum prae ceteris suorum instillassent animis, quidquid ipsi vellent ac praeciperent, id divinae quoque voluntati consentaneum esse, quidquid ipsi vicissim lege prohiberent, id summo etiam displicere Numini, iramque eius & vindictam inflammare: Deum non aliter gubernare mundum, quam in illis & per eos, qui summam rei publicae administrarent: hos unos Dei esse legatos & vicarios, hos solos voluntatis eius interpretes & nuntios. Ita leges cuiuslibet rei publicae voluntasque summorum imperantium sola fuisset habita veri & boni, iusti ac iniusti, religionis & pietatis norma atque regula, neque aliquid harum rerum ad naturae praecepta relatum fuisset. Hoc modo constituta religione, rerum domini summi evasissent negotiorum arbitri, atque interminatam habuissent potestatem, iusque infinitum, quaecunque modo vellent, perficiendi & edicendi, eo, quod universi credidissent, nihil legibus contrarium committi posse ab illis; civibus vero summa fuisset necessitas imposita sine ulla tergiversatione quibuscumque regum mandatis, tamquam ipsius Dei voces essent, obtemperandi. Verum haec religionis species monstrum tantummodo religionis fuisset, atque Dei quaedam ludificatio. Atqui talis certe est religio illa, quam merito commentum eorum dixeris, qui praesunt (1) civitatibus. Neque vero totum umquam genus humanum in hanc induci potuisset sententiam, ut voluntatem arbitrariam illorum,

glia OLIVERIUM CROMWELLIUM egisse, qui fanatico potius furore, quam vera fortitudine & virtute viam sibi ad imperium muniverit. Nihil igitur impedire, quo minus religio prior sit civitate, & nihil tamen quam magistratuum & hominum regnandi cupidorum fallacia & commentum sit. Adiicient fortassis homines profani, ne hoc quidem sese velle, omnem religionem a magistratibus profectam esse: fuisse in plerorumque populorum animis superstitionem, quam metus rerum futurarum ignoratioque caussarum peperit, antequam in civiles societates coirent: hanc superstitionem aluisse tantum, amplificasse, certisque legibus alligasse civitatum principes. Sed nec esse perhibebunt porro necessarium, ut religio iam adsit in hominum mentibus, quum respublica condenda est: metum & alias quasdam naturales caussas adduxisse primum homines, ut libertati suae renuntiarent, uniusque hominis voluntati se suaque subiicerent: recentes hasce societates nullius initio religionis indiguisse: pacta inter magistratum & cives inita, sensum praeteritorum incommodorum, metum quoque poenarum, aliasque rationes in officio ad tempus continuisse populos: procedente vero tempore, quum homines ambitiosi suorumque commodorum studiosiores, quam publicorum, turbas in re publica concitarent, perspexisse civitatum praefectos, maiori vinculo ad constringendos civium animos opus esse: quare quum propensos viderent multitudinis animos ad religionem invisi cuiusdam Numinis recipiendam, hac usos fuisse propensione, atque pietatem adversus Deum valli instar ac sepimenti ad seditiones & turbas sedandas adhibuisse. Neque hoc multum commovebit homines a Deo aversos, quod postremo loco monet vir doctissimus, eos, qui religionem inter fraudes & dolos numerant summorum imperantium, ipsum quoque civile imperium, quod religione tuitur, haud meliori loco habere posse. Erunt enim in perverso hoc grege multi tam stulte audaces, ut rem ita esse dicant, quodque religioni indicunt bellum, id quodammodo summorum magistratuum iuribus etiam denuntient. Nugae, fateor, sunt haec omnia & commenta hominum insanorum, quibus homo vel exiguo praeditus acumine, ceteris CUDWORTHI nostri rationibus instructus, omnem facile ornatum & speciem detraxerit: sed vim tamen argumenti, quod hic usurpat CUDWORTHUS, valde labefactant & diminuunt. Quamobrem satius esse putem, eo non, nisi magna cautione adhibita, adversus Atheos uti, maxime quum in reliquis argumentis satis superque roboris sit ad omnes cavillationes comprimendas, quarum res hic agitur. Equidem usu multiplici edoctus, sic sentio: In nullos prudentius & sapientius esse disputandum, quam in eos, qui ingenii, qua valent, aciem ad ipsum Deum & religionem oppugnandam convertunt. Nam quum horum hominum plerique non tam rationibus, quam libidinum & voluptatum amore in hanc insaniam inciderint, neque certi sint, Deum esse nullum, sed cupiant tantum certiores hac de re fieri, quo securius peccare queant, ideo vel minimum eorum, qui pro Deo fortiter propugnant, delictum cupidissime arripiunt, & ex unius argumenti levitate de caussae totius indole ineptissime iudicant. Scilicet nihil facilius credunt mortales, quam id, quod suis conducere vident desideriis & cupiditatibus. Essent hic quaedam alia animadvertenda, si doctrinae civilis rationem hic habere liberet: verum nunc alia plane res agitur. Quaedam ad hunc CUDWORTHI locum iam monuit IO. CLERICUS *Bibl. choisie Tom. V. p. 101.* qui (1) religionem & reverentiam Dei & utilitatem humani generis non pugnare inter se in rerum publicarum administratione, (2) non tam privatam, quam publicam utilitatem finem esse societatum civilium, docuit.

(1) *Civitatibus*) Occulte hic obiurgat & pungit THOM. HOBBESIUM vir eruditissimus. Namque is non obscure in *Leviathane* ac *Elementis de cive* illam religionis formam commendat, quam CUDWORTHUS recte monstrum religionis appellat.

illorum, qui praeessent civitatibus, unam esse iustitiae ac pietatis normam crederet, neque Deum praepotentem ea, quae ab hominibus praestari vellet, alia ratione, quam per hos eius interpretes & vates, orbi terrarum patefacere velle, sibi persuaderet: Vera pietas veraque religio non eius sunt naturae ac indolis, ut, cerae instar, ad nutum & arbitrium hominum fingi queant, verum perennes sunt & sempiternae, nec ulla ratione mutabiles. Deum illae solum spectant & reverentur, eiusque leges aeternas & perpetuas voluntatemque patefactam: quibus si humana videant, ut fit nonnumquam, praecepta refragari, tum Deo potius decernunt morem esse gerendum, quam hominibus. Atque hanc propter caussam civilis philosophiae magistri, qui Deo non nimis favent, apertum religioni huic bellum denuntiant, remque disputant eam esse magistratuum dominationi & iuribus omnino inimicam. Namque & metum ab ea imperari dicunt, qui multum superet *Leviathanis* metum, Dei nimirum illius, qui post fata quoque aeternis excruciare queat suppliciis, nec benigne ferunt, monstrosum illud, quod imperantibus adscribunt, infinitae & interminatae potentiae genus ab ea repudiari, quale ne ipsi quidem praepotenti Deo tribuunt, qui rectis de eo sententiis imbuti sunt, facultatem nimirum & potestatem ad suam omnia voluntatem dirigendi, nulla iusti cuiusdam aut iniusti ratione habita. Ita nuperus quidam de re publica scriptor inter *seditiosa dogmata, quae civitatem labefactent, ac ad dissolutionem eius tendant*, haec refert praecepta:

Leviath. p. 168. (Cap. XXIX. p. 152. ed. Batav.)

Bonarum & malarum actionum iudex est civis privatus quilibet: item: *Quidquid facit civis quicumque contra conscientiam suam, id peccatum est. Non privata enim*, ait, *sed publica lex unicuique civi pro conscientia habenda est.*

Elem. de cive Cap. XII. §. II. (p. 83.)

Idem auctor: *Opinio*, inquit, *eorum, qui docent, peccare subditos, quoties mandata principum suorum, quae sibi iniusta videntur esse, exsequuntur, & erronea est, & inter eas numeranda, quae obedientiae civili adversantur.*

Leviath. Cap. XXXVIII. p. 238. (p. 208.)

Alio loco: *Impossibile est*, inquit, *conservari civitatem illam, in qua persona alia sit, quae potestatem habeat maiores infligendi poenas, quam est mors, vel maiora praemia tribuendi, quam est vita. Vita vero aeterna praemium maius est, quam vita praesens, & cruciatus aeternus poena gravior.* Atqui Deus is est, qui poenas praemiaque aeterna distribuit. Quare pronuntiati huius haec vis erit & sententia: Stare nullo modo posse rem publicam, in qua cives credant, esse Deum, qui perpetuis post fata poenis & praemiis afficiat (2) homines.

Leviath. p. 8. (Cap. II.)

Rursus alio loco: *Si metus*, ait, (3) *spirituum* (quorum princeps est Deus) *sublatus esset, simulque prognostica a somniis, aliaque multa, quae inde dependent, & quibus homines ambitiosi astutique populo simplici abutuntur, cives in omni civitate ad obedientiam multo magis eruditi essent, quam nunc sunt.* Huc etiam pertinet, quod alio loco perhibet, eos, qui aut immortales esse animos, aut praemiis poenisque

P. 373.

post fata posse affici tuentur, *vanis & inanibus vocabulis homines ab obedientia, quam legibus patriae suae debent, deterrere, non secus ac rustici aves solent vacua tunica, pileo & inflexo baculo a frumento abigere.* Quibus positis, civiles magistratus concludit non modo aequitatis omnis & iustitiae, sed etiam totius religionis principes & auctores esse unicos, nec ullam patefactionem divinae voluntatis aut sacrum librum valere posse apud homines, nisi antea sigillo veluti & approbatione eorum munitus sit, qui iura scribunt civibus. Iam quis eos neget, qui Deos creandi & religionem constituendi potestatem habent, omnibus Diis maiores & superiores esse? Itaque si huius doctrinae tenorem servare fas sit, huc demum deveniamus, necesse est, ut reges atque magistratus supremum illud esse Numen, cui omnis debeatur religio, aut saltem secundum msterism, quam infinite potentem, sensu licet orba sit, faciunt hi homines, Leviathanem, regem omnium fluminum, altissimo inter Deos loco versari statuamus. Namque illa materia hominum qui a Deo abhorrent, naturale Numen est; hic autem arte factus eorumdem Deus. Interim, id quod praetereundo mihi observare licest, qui tantopere extollunt regum potentiam & iura homines a religione aversi, ut nullum plane illis modum statuant, nec iustitiam,

(2) *Homines*) Legitima ratione nefarium hoc consectarium ex praeceptis istis HOBBESII ducitur. Ipse tamen HOBBESIVS longe aliam inde consequutionem elicit, quam ipsis eius verbis exponam: *Ideo res diligentia multa digna est illis, qui per obedientiam civilem confusionem calamitatesque belli civilis evitare cupiunt, quid sit, quod in sacris scripturis per vitam aeternam & cruciatus aeternos intelligendum est, perscrutari, & propter quae crimina & contra quos commissa cruciandi in aeternum sunt, & propter quae facta vita aeterna fruituri sunt.*

(3) *Spirituum*) Vocabulum *spirituum* in verbis HOBBESII hic ideo posui, quia CVDVVORTHVS illud Anglice expressit, additaque ab eo interpretatio sine hoc verbo nulla & inanis foret. Apud ipsum vero HOBBESIVM, ut Latine exstat, vocabulum hoc non offendas, sed nomen *spectrorum: Si metus*, inquit, *spectrorum sublatus esset.* Quod quidem multum ab oratione eius invidiae ac suspicionis abstergit.

ftitiam, religionem, pietatem, ipfum denique Deum loco effe fuo patiantur, re vera omnem magiftratibus auctoritatem & dignitatem eripiunt & detrahunt. Difcunt enim ab illis cives, nulla fefe religione ad obediendum magiftratibus fuis cogi & impelli: qua opinione civium animis inftillata, omne verum ius omnisque germana magiftratuum auctoritas tollitur, nec nifi bruta quaedam vis & potentia illis relinquitur. Quae quum ita fefe habeant, quumque novi hi civitatum architecti veram religionem rectosque de Deo fenfus fuis plane confiliis & inftitutis adverfari aperte fateantur, quanam, obfecro fronte religionem omnem a magiftratibus confictam & ad cives coërcendos comparatam effe tueri audent? Actum igitur eft & conclamatum de tribus illis fontibus, metu, cauffarum ignoratione, potentium & dominorum dolis & aftutia, ex quibus omnem illam Dei reverentiam fluxiffe profanum genus autumat, quae univerfum genus humanum occupat & obfidet.

§ LXXX.

Vidimus, quam mulra fint in ordinariis naturae rebus & eventis, quarum ratio omnem impii generis aciem praeterit. Praeter haec autem, alia quaedam extra ordinem faepenumero contingunt, quae aut Deum evidenter probant effe ac providentiam, aut ordinem quemdam exfiftere naturarum docent ratione praeditarum homineque excellentiorum, quae oculos noftros fugiunt. Qualis quidem fi exfiftit mentium ordo, facilis inde eft ad fupremum Deum adfcenfus. In his rebus haec tria funt praecipue, *vifa, miracula & praedictiones rerum futurarum.* Non fum nescius, qui cum Deo fibi nihil effe rei volunt, fidem omnis hiftoriae in dubium vocare folere, atque ifta, quae modo memoravimus, aut ad dolos & fallacias aftutiorum, aut ad metum & ignorantiam hominum nescientium, qua ratione fomnia & fenfuum errores a veris diftinguenda vifis fint, aut denique ad pias fabulas publica auctoritate rei publicae cauffa fancitas & confirmatas referre. Nihilo tamen minus nos breviter veritati hiftoriae fuccurremus, neque omnia, quae de hisce rebus narrantur, fabulis & commentis annumeranda effe, teftatum faciemus. Quod igitur ad vifa feu appariciones primum attinet, equidem neminem effe fapientem negaturum arbitror, multa circumferri eius generis fabulofa & incerta plane, quibus nemo prudens fidem habeat. Attamen omnia, quae referuntur harum rerum, vulgi effe nugas aut virorum fapientum ludos & inventa putare, id idem ego longius, quam ipfa veritas patitur, a ratione abeffe arbitror. Nulla enim aetas eft, qua non eiusmodi quid accidiffe a multis confirmatum, virorumque faepenumero nec prudentia nec veritatis amore ulli fecundorum auctoritate comprobatum fit. Qui religiones adfpernantur, hominum imbecillitatem, fomnia vigilantium & vifa quietis a veris vifis fecernere ignorantium, hanc totam peperiffe rationem, (1) exiftimant. Sed non vident, fefe, dum ita ftatuunt, non poftremum philofophiae, quam fequuntur, fcitum funditus evertere, illud nimirum, quod fenfus unicam decernit effe veritatis notam certique ac incerti regulam. Quod fi enim viri iudicio florentes & ingenio tantopere falli faepenumero poffunt, ut falfa & inania vifa pro veris certisque habeant, quantum, quaefo, fidei erit cognitioni ifti tribuendum, quae a fenfibus oritur? Vtcumque eft, tantum haec oratio tam fenfuum auctoritati, quam humanorum teftimoninrum fidei derogat, ut, fi eadem ad alios traduceretur eventus & cafus, omnia confeftim vitae noftrae praefidia interirent. Itaque non defuerunt in hac hominum Deo inimicorum turba, qui durum nimis forc & a ratione disiunctum intellexerunt, fi tot fenfuum teftimonia, tot facta, tot narrationes ad fabulas amandarent, eaque de cauffa fatius duxerunt confiteri, vera effe, quae de vifis feruntur. Sed hi tamen ipfi origines eorum ad imaginationis vires referunt. Quas quidem tantas effe praedicant, ut non modo commenticia fingere vifa, verum etiam vera creare queant rerum fimulacra, certo intervallo ab eo, qui frena phantafiae laxat, remota: atque haec aiunt fenfus aliorum ad tempus quoddam ferire & afficere poffe, poftea vero fubito iterum evanescere & e confpectu

Athei apparitionum rationem reddere nequeunt.

(1) *Exiftimant*) Haec ad THOM. HOBBASIVM caftigandum in primis dicta funt, quippe qui *Leviathanis Cap. II. p.* 6. 7. cum difficillimum effe contendit, fomnia & alia phantasmata a veris vifis diftinguere, tum *p.* 8. libere: *Ab hac ignoratione*, inquit, *diftinctionis fomniorum aliorumque phantasmatum vividorum a vifione & fenfione maxima ex parte orta eft antiquorum gentilium religio, Satyros, Faunos, Nymphas, & fimilia colentium fpectra, hodieque opinio, quam habent populi rudes, de lamiis & lemuribus.* Paulfo tamen poft idem non omnia videri vult negare vifa: *Dubium tamen*, inquit, *non eft, quin phantasmata fupernaturalia fieri posfint a Deo: quod tamen id ita faepe facit, - - - fides Chriftianae articulus non eft.*

ctu hominum (2) abire. Mirabile profecto portentum & plane inauditum! Quod qui intuentur, ii satis, unde discant, habebunt, quanta sit amentia generis huius, neque quidquam esse sentient tam ineptum, tam absurdum, tam omnis expers rationis, quod non libentius suscipiant, quos semel haec perfidia cepit, quam ut aliquid admittant, ex quo vel suspiciosum fiat, esse Deum. Namque hoc si dederis, esse mentes quasdam invisas, stabili & permanente natura praeditas, non erit amplius, quod illis responde-as, qui supremam esse mentem concludunt, ceteris omnibus & toti rerum naturae praesidentem.

§. LXXXI.

Democriti doctrina de apparitionibus & visis.

Itaque longius etiam progressus est DEMOCRITVS; nec modo fidem detrahi noluit illis, quae de tot feruntur visis, verum etiam esse concessit genus quoddam naturarum permanentium & constantium, homine superiorum, quae in varias sese formas vertere, hominibus apparere, & pro lubitu vicissim e conspectu eorum sese auferre queant. Has ille naturas *idola* vocat seu simulacra, ac eiusdem esse indolis censet, cuius exuviae sunt illae, quas perpetuo ab extremis corporibus fluere opinatur. Perenne tamen aliquid & immortale in illis esse negat, neque tempori resistere posse concretiones corpusculorum, ex quibus illae constant, autumat: quibus dissolutis, ipsas censet naturas etiam in nihilum redire ac occidere. Ita SEXTVS philosophus mentem hominis exponit: *Δημόκριτος εἴδωλά τινά φησιν ἐμπελάζειν τοῖς ἀνθρώποις, καὶ τούτων τὰ μὲν εἶναι ἀγαθοποιά, τὰ δὲ κακοποιά. ἔνθεν καὶ εὔχεται εὐλόγων τυχεῖν εἰδώλων· εἶναι δὲ ταῦτα μεγάλα*

Adv. Mathem. p. 311. (Lib. VIII. adv. Phys. §. XIX. p. 552.)

(2) *Abire*) Eamdem hanc opinionem commemorat & severe, quod par erat, castigat CVDWORTHI amicus, HENR. MORVS, in *Antidoto adversus Atheismum Lib. III. Cap. XVI. p.* 137. sed nullum, quemadmodum CVDWORTHVS, auctorem sententiae tam portentosae tamque mirabilis & inauditae memorat. THOM. WISE, qui compendium fecit operis CVDWORTHI, *Cap. VI. p.* 460. dogma hoc cum DEMOCRITI opinione, quam paullo post vir doctus explicat, confundit. IO. CLERICVS, quem satis diligenter excerpsisse novimus hunc librum, prorsus eam omittit *Bibl. chois. Tom. V. p.* 107. non secus ac si incredibile ipsi visum fuisset, quemquam tam absurde sensisse. Difficile certe creditu est, quemquam hominum, in quo vel umbra fuit rationis, tantam incidisse in dementiam, ut cogitando naturas a nobis produci posse vere exsistentes & in sensus nostros incurrentes, somniaret. Itaque vellem, auctores viri doctissimi nobis nominassent, quibus tam absurde atque insulse philosophari placuit. Miror ceterum, tantum laboris consumere religionis contemtores in explicandis visorum & spectrorum originibus, ut etiam ad summas, quo sese tueantur, ineptias descendere non vereantur. Qui si magistrorum suorum, quos unice probant, EPICVRI, METRODORI, DEMOCRITI vestigia legere vellent, multo breviori via & ratione his sese ex tricis expedire possent. Namque hi, quod LVCIANVS memoriae prodidit in *Pseudomanti p. 758. T. I. Opp.* mentem habebant *ἀδαμαντίνην* adversus eiusmodi res, quibus sese explicandis haud esse pares cognoscebant; quumque ad incitas redacti essent, neque amplius, quod responderent, invenirent, nihilo tamen minus audacter exclamabant, falsa esse omnia, quae proferrent adversarii, *τὰ δὲ ἂν πᾶν ψευδὲς ἐστι καὶ γενέσθαι ἀδύνατον. Quidquid id est, falsum id tamen est, atque fieri nequit.* Dignam certe eo hominum genere audaciam, quod nec Deum curat, nec homines. Quam si illi imitabuntur, qui hodie philosophiam, aut verius impietatem eorum exprimunt, multis sese liberabunt molestiis, nec amplius quaerent, quo eorum secundant rationes, qui Dei caussam agunt. Ad rem ipsam quod attinet, equidem argumentum illud, quod visa & spectra praebent ad eos coercendos, qui Deum ipsum invadunt, in iis arbitror ponendum esse, quibus neminem sapientem sine magna cautione ac circumspectione uti decet. Nam ut taceam, multo esse labore opus, antequam narrationes eiusmodi extra omnem controversiam ponantur, nec deesse hominibus obstinate incredulis, quae semper adversus testium fidem & auctoritatem excipiant, quaedam ex disciplinis, quas amplectuntur Athei, eius sunt indolis, ut ex illis visorum & spectrorum qualiscumque reddi queat ratio. EPICVRVM, verbi caussa, qui sequuntur, & humanum genus ex corpusculis conflatum esse statuunt, illis nihil obstat, ne fateantur, solere interdum tenuiores & subtiliores atomos ita coire, ut talem formam, qualis hominum, animalium aliarumque rerum est, oculis hominum obiiciant, rursus vero mox dissipari ac evanescere. Talia si ex atomis & fortuita earum concursione nata sunt olim corpora, qualia hominum sunt & animantium, quidni etiam hodie ex temeraria earumdem coagmentatione eiusdem figurae nascantur corpora multo leviora, at minus stabilia & perpetua? Confer, quae ingeniose hac de re disputavit PETR. BAYLE *Dictionaire histor. & critique Tom. II. voce Lucretius Not. F. p.* 1804. 1805. cuius tamen quaedam minus habent, quam videtur initio, soliditatis. Idem BAYLIVS neque THOM. HOBBESIVM, neque ipsum BENED. de SPINOSA ullam ex praeceptis philosophiae suae probabilem caussam reddere potuisse, cur visa, spectra & lemures esse negarent, demonstrare aggressus est. Vid. *Tom. II. voce Hobbes Not. N. p.* 1481. & *Tom. III. voce Spinoza Not. Q. p.* 2642. Non haec eo disputo, ac si illis nonnihil concedere vellem, qui visa omnia & spectra penitus rident & reiiciunt. Valeant hi, qui puerorum mihi semper visi sunt similes, quos ideo iuvat negare, corpus esse aerem, quia ipsimet illum haud cernunt. Constitutum mihi unice est prudentiam illis commendare, qui cum Atheis confligere suum esse ducunt.

γάλα τε καὶ ὑπερμεγέθη καὶ δύσφθαρτα μὲν, οὐκ ἄφθαρτα δὲ, προσημαίνειν τε τὰ μέλλοντα τοῖς ἀνθρώποις, θεωρούμενα καὶ φωνὰς ἀφιέντα. Democritus autem ait, quaedam simulacra appropinquare hominibus, & ex illis alia quidem esse benefica, alia vero malefica. Hinc etiam optat, ut bona simulacra sibi occurrant: ea autem esse magna & ingentia, & difficulter quidem interire, non esse tamen interitui non obnoxia: significare autem hominibus futura, eaque adspectabilia, & vocem emittere. Graviter quidem tulerunt hanc DEMOCRITI sententiam, qui pari cum ipso ardore Deum oppugnant, plusque eum largitum esse, quam necesse erat, supremi Numinis professoribus, conquesti sunt. Ipse vero ab his spectris nihil caussae suae metuendum esse ratus est. Nam quod totam istam idolorum turbam destrui posse & deleri scisceret, quod ea nihil esse, quam subtiliores atomorum concretiones, aut genus quoddam animalium ex aëre & aethere conflatorum, duceret, quod denique anima immortali ea carere, nec nisi corpore constare praeciperet, in illis satis esse sibi iudicabat praesidii ad eos reprimendos, qui ducibus hisce *idolis* ad Deum adscendere conarentur. Quemadmodum nimirum ex eo, quod homines sunt, quos pariter putabat nil esse, nisi corpora immortalis animi expertia, nullo effici modo posse putabat, esse Deum: ita etiam simulacra haec nihil eos adiuturos esse rebatur, qui Deum esse volunt. Sic nimirum pergit apud SEXTVM: *ὅθεν τούτων αὐτῶν φαντασίαν λαβόντες οἱ παλαιοὶ, ὑπενόησαν εἶναι θεὸν, μηδενὸς ἄλλου παρὰ ταῦτα ὄντος θεοῦ τοῦ ἄφθαρτον φύσιν ἔχοντος. Vnde ea visione apprehendentes antiqui, Deos esse existimarunt, quum, praeter haec, non sit alius Deus, qui habeat naturam, in quam non cadat interitus.* Fateor haec satis, quam impie erga Deum affectus fuerit DEMOCRITVS, indicare. Verum id tamen ex his intelligitur scitis, non tam impudenter, quam qui hodie Deum oppugnant, philosophum hunc omnia, quae de visis perhibentur, ad fabulas referre ausum fuisse. Namque, praeter animalia, quae terram incolunt, esse alia in aëre vel aethere credebat, neque tellurem nostram solam habitabilem esse factam putabat, ceteris immensis spatiis, quae supra nos sunt, desertis plane & incultis (1) relictis. Haec dum refero, non possum,

(1) *Relictis*) Non indignum hoc DEMOCRITI esse dogma iudico, de quo nonnihil disseram, maxime quum viros graves atque inclytos, nec recentiores tantum, verum etiam veteres, circa illud non parum esse lapsos intelligam. Si nullam afferent aliam, quae dicturus sum, opportunitatem, id saltim constabit ex illis, veterum philosophorum, & in his DEMOCRITI in primis, de natura rerum praecepta non ita hodie nobis percepta & cognita esse, ut sine omni erroris formidine de illis disputare queamus: fortassis & hoc inde quidam intelligent, ambiguitatem vocabulorum multis fuisse fraudi, ne recte dogmata veterum explicarent. (I) Ante omnia tota nobis enarranda est DEMOCRITI sententia, quae in SEXTI loco non ita traditur, ut nihil desideretur ad eam cognoscendam amplius. Ex SEXTI dicto, quod a CVDWORTHO producitur, apparet, visum fuisse DEMOCRITO, (1) esse naturas quasdam ex tenuissimis & valde subtilibus corpusculis conflatas, quae certis tantum temporibus, in tenebris maxime, hominibus appareant. Nullum dubium est, quin existimaverit, ipsam harum naturarum indolem obstare, ne semper & omni tempore ab hominibus conspiciantur, sed certum earum statum certasque oculorum nostrorum affectiones requiri, si cerni a nobis ac videri debeant. Multa sine controversia de his rebus praecepit DEMOCRITVS, quae hodie, libris eius amissis, ignoramus. (2) Has naturas magnas esse, ac humanam staturam multis modis superare. (3) Eas multo difficilius dissipari atque disiici, quam hominum corpora; at post longum tamen tempus interire ac dissolvi. (4) Eas certos sonos vocesque edere, sine dubio hominum vocibus & sermoni similes. Addit enim DEMOCRITVS, spectra haec de futuris rebus erudire homines: quod qua ratione facere possent, nullo modo intelligitur, nisi facultatem haberent cogitationes suas iis verbis enuntiandi, quibus utuntur homines, apud quos degunt, quibusve apparent. Quare credendum est, cognitionem linguarum humanarum & usum sermonis in orbe usitati a DEMOCRITO illis concessum esse. (5) Eas futura prospicere, & hominibus interdum, antequam eveniant, praedicere ac praesignificare. (6) Duplicis eas esse generis, alias beneficas, alias maleficas, maleficasque nocere hominibus posse. Hanc enim propter caussam optavit philosophus, ut simulacra sibi benigna apparerent. His nunc ea addemus, quae aliunde de his DEMOCRITI speciebus & naturis addiscuntur. Ipse SEXTVS *Lib. VIII. adv. Mathemat. §. XLII. p.* 559. bina memoriae prodidit alia de his naturis: (7) Placuisse DEMOCRITO constituere, eas in aere, qui nos ambit, versari ac commorari, & (8) eas eadem, qua homines, figura & forma esse praeditas. *Τὰ δ' εἴδωλα εἶναι ἐν τῷ περιέχοντι ὑπερφυῆ καὶ ἀνθρωποειδεῖς ἔχοντα μορφὰς, καὶ καθόλου τοιαῦτα, ὁποῖα βούλεται αὐτῷ ἀναπλάττειν Δημόκριτος, παντελῶς ἐστι δυσπαράδεκτον. Quod autem in aere, qui nos ambit, sint simulacra ingentia & humanis formis praedita, & in summa talia, qualia sibi vult effingere Democritus, est omnino eiusmodi, ut admitti difficulter possit.* Pleraque haec, quae memoravimus, confirmat CICERO, tametsi, quod paullo post patebit, non is ille sit, cui de DEMOCRITI opinionibus differenti fides temere haberi queat. Addit tamen (9) quasdam harum naturarum *tanta magnitudine* visas fuisse DEMOCRITO, *ut universum mundum complectantur extrinsecus.* Quod tamen qua ratione intelligi debeat, ignorare me fateor. Forte CICERO, uti solet interdum, non cepit DEMOCRITI sententiam. Vtcumque est, ridiculum mihi plane & ab homine tam acuto, qualem DEMOCRI-

possum, quin simul indicem, non paucos de antiquis Christianorum doctoribus, tamet noi

MOCRITVM fuisse ferunt, prorsus alienum videtur, naturas esse statuere universo mundo maiores & grandiores. Conf. quae adversus hanc opinionem disserit AVGVSTINVS *Epist. CXVIII. ad Dioscor.* §. *XXIX. p.* 258. *T. II. Opp.* Adscribam interea ipsum CICERONIS locum *de natura Deor. Lib. I. Cap. XLIII. p.* 2948. *T. IX. Opp. Democritus - - censet, imagines divinitate praeditas inesse universitati rerum: tum principia mentesque, quae sunt in eodem universo, Deos esse dicit: tum animantes imagines, quae vel prodesse nobis solent, vel nocere: tum ingentes quasdam imagines, tantasque, ut universum mundum complectantur extrinsecus.* Quibus dictis, haec addit, neque male, meo iudicio: *Quae quidem omnia sunt patria Democriti, quam Democrito, digniora.* Scio, PETR. BAYLIVM in *Dictionario Tom. II. voce Democritus Not. P. p.* 984. hanc aegre ferre CICERONIS censuram, atque contra contendere, magni potius & excellentis ingenii signa & documenta has esse opiniones. Sed nec ignoro, ea viro huic ut magna & egregia saepe praedicari, quo disputandi materiam habeat, quae sapientiores merito ad excrementa ingeniorum referunt. Iure tamen maiori hanc promereret reprehensionem DEMOCRITVS, si tot fovisset de Deorum natura sententias, quot CICERO hic recitat, tamque lubricus & inconstans, ut ab eo fuisse dicitur, in explicandis Deorum rationibus fuisset. Sed animadvertet facile, qui vel SEXTI EMPIRICI, quos attulimus, locos cum CICERONIS hisce verbis contulerit, ne quid nunc de aliis veterum testimoniis dicam, unam & continuam DEMOCRITI sententiam ab eo in plura discerpi & dilacerari dogmata. Namque illae *imagines divinitate praeditae*, illa *principia mentesque*, illae *imagines animantes*, denique *ingentes* illae *imagines*, de quibus CICERO, tamquam de diversis naturis, loquitur, unum tantum genus sunt, illae nempe naturae, quas [illegible] seu simulacra vocabat DEMOCRITVS. Forte, quod nonnumquam solet, studiose pervertit CICERO philosophi huius sententiam, quo tanto eloquentius & melius eum confutare ac deridere posset: forte incuria in hunc errorem incidit, aut memoriae suae plus, quam decebat, tribuit. Exstat alius eius locus *de natura Deor. Lib. I. Cap. XII. p.* 2896. quo nihilo curatius loquitur de hoc DEMOCRITI dogmate, & praeterea in alium, quem paullo post demonstrabimus, errorem incidit. Observent haec velim illi, qui omnia, quae de veterum philosophorum scitis CICERO tradidit, non secus ac si oracula coelo delapsa essent, probant & recipiunt.

(II) Quibus gradibus ad dogma hoc delatus sit DEMOCRITVS, non admodum difficile investigatu est. Audax ipsi videbatur & temerarium, omnia illa repudiare ac reiicere, quae de visis spectrisque tam concordi populorum omnium consensione tradebantur: neque facile a sese impetrabat, ut, quam in omnium gentium animis haerere videbat, de Diis opinionem ex nihilo esse natam crederet. Itaque dogma sibi esse censebat excogitandum, ex quo rei utriusque ita reddi posset ratio, ut religioni tamen, a qua abhorrebat, nihil incrementi & roboris accederet, nec philosophiae, quam semel adoptaverat, initia & fundamenta convellerentur. Quaenam vero huius sententiae cum primis disciplinae, cui sese addixerat principiis consensio sit, id quidem, quum pauca tantum fragmenta operum eius nobis restent, paullo gravius intellectu est. Consentiunt veteres, vacuum & corpuscula omnibus nuda qualitatibus bina illa fuisse principia, ad quae totam rerum naturam revocavit DEMOCRITVS, disciplinamque quam EPICVRVS postea professus est, philosophiae eius prorsus fuisse similem & consentaneam. Non me praeterit, AVGVSTINVM & alios quosdam existimare, dedisse eum atomis suis qualitates nonnullas. Sed aegre mihi persuadeo, rem ita sese habere, plusque arbitror credendum esse tot antiquioribus testibus, qui DEMOCRITI volumina legerunt, quam AVGVSTINO, quem paullo post non nimis perspicacem fuisse in DEMOCRITI philosophia interpretanda, CICERONEMque secutum esse temere, docebo. Id ergo agitur, ut quanam ratione is, qui ex atomorum fortuita concitatione omnia, quae fiunt & facta sunt in rerum natura, provenisse arbitratur, salvis disciplinae suae legibus & elementis omnia ille recipere ac tueri queat, quae supra enumeravimus, pateat. Equidem periculum faciam, num aliqua ratione, incolumi disciplina atomorum, hoc dogma a DEMOCRITO defendi potuisse ostendere valeam. Quod si peccavero, nemo tamen erit, qui me facile erroris redarguere queat, quum temporum iniuria perierint, quae magno alioquin exaravit numero DEMOCRITVS, ingenii monumenta. Principio hominem, qui atomis totam rerum naturam describit, statuere, esse concretiones quasdam atomorum longe subtiliores illis concretionibus, quae homines & animalia nominantur, easque concretiones eamdem, quam homines, formam & figuram referre, nihil prorsus admirabile & inauditum habet. Nam quid impedit, ne atomi credantur esse, corpusculis illis, ex quibus nos sumus conflati, multo tenuiores & leviores? Et si graviores illae & crassiores atomi ita aliquando coiverunt, ut homines & animalia efficerent, quidni illis exilioribus idem aliquando felicitatis obtigisse putemus? His concretionibus aethereis & subtilioribus vitam, rationem, linguae & oris facultatem dare, itidem atomorum disciplinae non repugnat. Etenim si tam apte quondam ceciderunt graviora & crassiora corpuscula, ut rationem, mentem, voluntatem, sensus & sermonem in hominibus & animalibus parerent, de exilioribus & subtilioribus corpusculis quo minus idem dicatur, nil equidem, quod obstet, video. Maius aliquid addo. Ne hoc quidem a philosophia DEMOCRITI alienum est, quod divinationem & rerum futurarum prospicientiam his idolis suis & speciebus tribuit. Nempe subtiliores & exiliores atomi haud dubie sensus quoque multo perspicaciores & acutiores genuerunt, atque nostri sunt. Quod si ita est, videant, necesse est, hae naturae, quae nullius alioquin oculis patent, neque ulla impediantur ratione, quo minus ipsos corporum nostrorum meatus penetrent, atque interiores sanguinis spirituumque animalium motus perspiciant. Cogitationes autem & deliberationes nostrae ex mente DEMOCRITI nihil sunt, quam varii sanguinis & intestinorum, e qui-

non tam abiecte censerent de geniis, ut mera eos esse corpora ducerent, quod DEMOCRITO

quibus contexti sumus, atomorum motus. Haud igitur mirum est, has naturas praedicere posse, quae multo post eventura sunt. Finge, naturam quamdam oculis esse tam acutis praeditam, ut, quid rerum in corpore fiat ALEXANDRI M. & quibus sanguis eius motibus agitetur, perspicere valeat. Illa certe natura, si disciplinam sequamur DEMOCRITI cogitationes eius de bello Persis inferendo ex istis atomorum motibus intelliget. Praedicet igitur & vaticinabitur, si velit, Persis, fore, ut ALEXANDER bello DARIVM aggrediatur. Eadem ratione facinorosis & maleficis imminentem mortem, iudicis regis indignationem, hominibus morbos & mortem diu ante, si velit, significabit. Cognitis enim intestinis corporum motibus, effecta quoque motuum illorum facili negotio cognoscet & prospiciet. Tales similiter naturae, perspectis aëris concitationibus & atomorum in eo variis concursionibus, tempestates, fulmina, tonitrua, procellas nautis & agricolis commode, si placuerit, antequam irruant, denuntiabunt. Adde his, reliquos horum geniorum sensus, auditus, tactus, odoratus, gustatus, non posse non facultatibus nostris multo excellentiores & praestantiores esse, multoque minus miraberis, si DEMOCRITVM his naturis suis audias divinandi potestatem attribuisse. Neque difficilius ex atomorum disciplina, unde fiat, explicabitur, quod hae naturae tardius reliquis naturis pereunt, tametsi perpetuitatem sibi promittere nequeant. Nam quo subtiliores & exiliores sunt atomi, e quibus constant, eo firmius inter se cohaerent, diuturno ut opus sit tempore, antequam hae naturae dissolvantur & dissipentur. Forte etiam ex figuris corpusculorum rationes DEMOCRITVS reddidit, quas hodie nos ignoramus, cur idola sua multo longius viverent, quam homines & animalia. Disparem, quam his speciebus & spectris attribuit, naturam, quarum alias beneficas esse, alias studio nocendi flagrare voluit, cum philosophia DEMOCRITI componere, nil iisdem negotii habet. Namque tantum si potuerunt individua corpuscula, e quibus nos toti ex mente philosophi huius conflati sumus, ut homines ingenio, moribus, natura, propensionibus mirifice dissentientes, hosque bonos, illos malos efficerent, quidni nimum eumdem atomos egisse leviores & subtiliores existimemus? Aërem cur domicilium his naturis dederit DEMOCRITVS, neminem puto a nobis sciscitaturum esse. Res ipsa, ut id fieret, flagitabat. Restat igitur tantum procera statura & eximia magnitudo idolorum, de qua dicendum nobis aliquid est. Nihil in hac magnitudine est, quod disciplinae repugnet DEMOCRITI. Etenim nil obstat, quo minus atomi, quae pygmaeum produxerunt, gigantem etiam pariant, si casus & fortuna faveat. Sed cur omnia haec spectra magna & ingentia fecerit, nec quaedam minori, alia maiori & excelsiori esse forma praeceperit philosophus, id vero ex hac philosophia paene nego doceri posse. Igitur DEMOCRITVM, quem non prorsus a vulgi opinionibus abhorruisse accepimus, hic popularem sententiam esse secutum suspicor. Vetus enim est opinio tam inter Graecos, quam Romanos, Deos, genios & heroës forma multo grandiori atque maiori, quam homines sunt, apparere solere.

(III) Dogma ceterum hoc DEMOCRITI duplex est, quod nec recte intellectum, nec ab aliis eius praeceptis accurate distinctum est. Quod antequam doceam, caussam primum & fontem erroris demonstrabo. Duplex est in philosophia DEMOCRITI genus *idolorum*, aut, ut clarius loquar, res binas valde inter se diversas uno nomine εἴδωλα vocavit DEMOCRITVS. Primum naturas illas seu spectra, de quibus adhuc copiose disseruimus, hoc vocabulo appellavit. Deinde imagines, quas censebat philosophus hic a rebus omnibus fluere & ad oculus nostros manare, eodem nomine designavit. DIOGENES LAERTIVS *Lib. IX. Segm. 44. p. 573.* ὁρᾶν δ' ἡμᾶς κατ' ΕἸΔΩΛΩΝ ἐμπτώσεις. *Democritus docet, videre nos, incidentibus in nos rerum imaginibus.* CICERO *Epistolar. ad Atticum Lib. II. Ep. IV. p. 1012. Tom. VII. Opp. Nam si κατ' εἰδώλων ἐμπτώσεις videremus, valde laborarent εἴδωλα in angustiis.* Quibus ille verbis aperte DEMOCRITI dogma perstringit. Clarior est & concinnior alter CICERONIS locus *Epistol. ad familiar. Lib. XV. Ep. XVI. p. 864. Tom. VI. Opp.* quo & EPICVRO eamdem fuisse, quae DEMOCRITO, sententiam docet, & Latine haec εἴδωλα *spectra* fuisse nominata tradit: *Nam ne te fugiat, Catius Insuber, Epicureus, qui nuper est mortuus, quae ille Gargettius, etiam ante Democritus* εἴδωλα, *hic* spectra *nominat. His autem spectris etiamsi oculi possent feriri, quod vel iis ipsa occurrunt, animus qui possit, ego non video.* DEMOCRITVS nimirum, quo visus naturam declararet, de summis corporibus affluere semper simulacra corporum ipsorum, eaque sese in oculos nostros inserre, atque ita fieri sensum videndi affirmabat. Placuit eadem postea sententia EPICVRO, cuius mentem, praeter alios, LVCRETIVS exposuit *de natura rerum Libro IV. v. 238. s. p. 40. s.* Haec simulacra seu imagines, quas *exuvias* vocant alii, de extremis corporibus ad nostros semper oculos manantes, εἴδωλα quoque nominabat. Sunt haec bina idolorum genera tota natura, id quod vident omnes, diversa, nec affinitatis habent aliquid. At veteres tamen recentioresque, qui DEMOCRITI exposuerunt praecepta, nisi totus fallor, vocabuli decepti fono, ea inter sese confuderunt, quodque de altero spectrorum genere DEMOCRITVS dixerat, perperam de altero intellexerunt. Ipse primum hic erravit CICERO, quem iam supra monui haud satis dextre DEMOCRITI de Diis placita enarrasse. *Quid*, inquit ille, *Democritus, qui tum imagines earumque circuitus in Deorum numero refert, tum illam naturam, quae imagines fundat ac mittat? de natura Deor. Lib. I. Cap. XII. p. 2896.* Imagines, de quibus hic CICERO loquitur, illa sunt εἴδωλα, quae *exuvias* & *simulacra* dicunt Epicurei Latine loquentes. Patet id non modo ex eo, quod naturae cuiusdam, id est, corporis mentionem facit, quae fundat imagines eas, quod in alterum *idolorum* DEMOCRITI genus minime cadit, verum etiam inde, quod his imaginibus *circuitus* adscribit. Etenim hi *circuitus* haud dubie id ipsum sunt, quod [illegible] Graece dixit DEMOCRITVS. At falsum prorsus est, DEMOCRITVM istas corporum, quas in oculos incurrere nostros fingebat, exuvias in Deorum retulisse numerum: quod si fecisset, ne inter Abderitanos quidem, cives suos, homines non nimis acutos, locum aliquem tueri

CRITO visum fuit, tamen certa illis corpora, tenuia quidem & ex aëre vel aethere con flata

potuisset. Stultius enim quid fieri potest, quam dicere, simulacrum de corpore equi aut asini ad oculos nostros defluens Deum esse? Superius vero illud *idolorum* genus, cuius naturam abunde exposuimus, DEMOCRITVS id esse statuit, quod *Deos* appellaverint homines. Quocirca manifeste CICERO, quod philosophus hic de uno genere spectrorum dixerat, ad alterum temere & sine ratione transtulit. CICERONE apertius in hunc errorem incidit AVGVSTINVS, qui, quod verba, quibus utitur, ostendunt, CICERONEM in primis ducem adhibuit in philosophia DEMOCRITI explicanda. Ita vero hic *Epistola CXVIII. ad Dioscorum* §. *XXVII. p. 257. Tom. II. Opp.* *Quanto enim melius ne audissem quidem nomen Democriti, quam cum dolore cogitarem, nescio quem suis temporibus magnum putatum, qui Deos esse arbitraretur imagines, quae de solidis corporibus fluerent, ipsae vero solidae non essent, easque hac atque hac motu proprio circumeundo atque illabendo in animos hominum facere, ut vis divina cogitetur: quum profecto illud corpus, unde imago flueret, quanto solidius est, tanto praestantius esse iudicetur?* Magni ponderis & momenti AVGVSTINI esset ratio ad insaniam & turpitudinem DEMOCRITI demonstrandam, si vere id ipsum sensisset, quod eum sensisse arbitratur. Nam vel pueri intelligunt, emotae mentis hominem esse, qui asinum negat esse Deum, at umbram asini Dei nomine dignam esse statuit. Quidni asinus maiori iure Deus sit, si simulacrum aut spectrum de corpore fluens asini & oculos nostros feriens Deus haberi debet? At certus ego sum, nihil eius rei DEMOCRITO in mentem venisse. Non ille *imagines de solidis corporibus fluentes* Deos esse censuit, sed longe alias imagines & naturas, quae homine digniores & meliores sunt, diutius vivunt, divinandi denique facultate & aliis rebus pollent. Ante hunc IRENAEVS duplex illud spectrorum DEMOCRITI genus miscere videtur: saltim parum concinne DEMOCRITI dogma exponit *Lib. II. adv. haereses Cap. XIV. p. 133. edit. Massueti: Democritus*, inquit, *primus ait, multas & varias ab universitate figuras expressas descendisse in hunc mundum.* Increpat ibi Valentinianos IRENAEVS, qui rerum coelestium simulacra nescio quae in orbe versari nugabantur, atque hanc eos opinionem a DEMOCRITO & PLATONE accepisse perhibet. Quasnam DEMOCRITI imagines in animo habuerit, haec quum scriberet, ex verbis eius non continuo liquet: utro vero de genere spectrorum accipiamus hoc dictum, semper aliquid apud IRENAEVM erit, quod aegre ad id genus accommodes. Quod quidem documento est, sanctum hominem non satis gnarum fuisse disciplinae DEMOCRITI, resque prorsus distinctas cogitando coniunxisse. Si dicas, *figuras*, quarum ille meminit, ista esse εἴδωλα, quae DEMOCRITVS in aere habitare, atque futura nonnumquam hominibus praedicere putabat, certe vitium id est, quod has figuras cum PLATONIS speciebus aut ideis componit & sociat. Etenim horum idolorum & PLATONIS *idearum* ingens omnino est differentia. Sin vero *exuvias* ab eo putandum est, intelligi de corporibus extremis ad sensus nostros manantes, nescio, quid sit illud, quod has figuras *ab universitate expressas in mundum descendisse*

ait. Namque verba haec nullo modo in simula cra illa conveniunt, quorum ἐμφάσει seu *circuitu* DEMOCRITVS videndi sensum efficere opinabatu Hac si ratione veteres errarunt, qui philosophi hu ius propiores fuerunt temporibus, ac deletis non dum eius voluminibus vixerunt, recentiores in ii dem esse errans, magnopere haud demirandum e Vir longe doctissimus, IO. ALB. FABRICIVS, i *Notis ad locum Sexti Empirici*, quem CVDWOR THVS attulit, *p. 553.* auctoritate, ut videtur CI CERONIS adductus, εἴδωλα DEMOCRITI cun EPICVRI simulacris comparat a Diis ad nos afflu entibus. Vix putem recte id fieri, quod bona ta men cum venia viri summi dixerim, quem fe totam veterum doctrinam animo complecti. Sun fateor, in philosophia EPICVRI talia simulacra qualia in disciplina conspiciuntur DEMOCRITI quod quidem iam ante monui. Verum illa, quo rum ibi SEXTVS meminit, DEMOCRITI εἴδωλα a imaginibus, quas EPICVRVS a Diis aliisque rebu ad nos deferri putabat, vehementer distant. Mu to gravius lapsus est PETR. BAYLIVS, qui *Dictio naire hist. & critique Tom. II. voce Democritus No P. p. 984.* DEMOCRITI sententiam de Diis it interpretatur, ac si philosophus hic non modo si mulacra, sed etiam notiones rerum, quae in nostri sunt animis, pro Diis habuisset. *Il prodiguoit*, ai *le nom de Dieu aux images & aux idees des objet & a l' acte de notre entendement par lequel nous con noissons les objets.* In quo quidem bis peccat: pri mum quod DEMOCRITVM putat imagines rerum in Deorum posuisse numero; deinde quod eum no tionibus etiam animi nostri parsoi honorem ha buisse arbitratur. Vtrumque plane a sententi philosophi huius alienum est. Sed progreditu tamen longius BAYLIVS, atque, positis istis NI COLAI MALEBRANCHII sententiam, qui no omnia praecepit in Deo videre, non differre a di sciplina DEMOCRITI, eiusque tantum uberiorem esse declarationem, statuit: *Ie ne sais si jamais per sonne a pris garde, que le sentiment de l' un de plu sublimes esprits de ce siecle*, que nous voions tou tes choses dans l' etre infini, dans Dieu, *n' est qu' u developpement & qu' une reparation du dogme d Democrite.* Id vero est, somnia sibi fingere. C tius enim, id quod ex iis, quae disputavimus, con stabit, inter lupos & agnos, quam inter DEMO CRITVM & MALEBRANCHIVM, convenit. N his quidem contentus BAYLIVS pertinaciter sen tentiam illam, quam DEMOCRITVM sibi persua det professum esse, non potuisse nisi a summo & perspicacissimo ingenio proficisci, contendit: *I' o bien dire, que cette erreur - - ne sera jamai celle d' un petit esprit, & qu' il n' y a que de gran genies, qui soient capables de la produire.* Ego ve ro, tametsi non ignorem, plus BAYLIO fuisse sa gacitatis & perspicientiae, quam mihi, hoc tamen libere confirmo, si quis me credere iubeat, equi galli, asini umbras & imagines, quin etiam anim mei notiones Deos esse, Abderitanorum me exem plum imitaturum esse, qui civem suum DEMO CRITVM HIPPOCRATI sanandum & atra bile purgandum tradidisse feruntur. Turpissime omnium erravit hac in re FRANC. FEVARDENTIVS, qui *Notis ad Irenaeum p. 141. ed. Grabii* DEMOCRITI imagines, quas tangit IRENAEVS, corpuscula eius individua

flata, attribuisse. (2) Quae quidem AVGVSTINVM adduxit opinio, *ut Epistola CXV.* angelos *aethereos*, malos autem genios *aëreos animantes* nominaret. Afferam insignem ex PSELLI *Dialogis* περὶ ἐνεργείας δαιμόνων seu *de operat. daemonum* locum, qui hanc rem illustrat: ἀλλ᾽ οὐκ ἀσώματον, ὦ γενναῖε, τὸ δαιμόνιόν ἐστι φῦλον, μετὰ σώματος δέ γε καὶ ἀντὶ σώματος διατέτρυφε. καὶ τοῦτό ἐστι μὲν καὶ παρ᾽ αὐτῶν μαθεῖν τῶν σεμνῶν πατέρων. καὶ Βασίλειος δὲ ὁ θεῖος οὐ δαίμοσι μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀχράντοις ἀγγέλοις ἐνεῖναι σώματα διατείνεται, οἷον πνεύματα λεπτὰ, καὶ ἀερώδη, καὶ ἄχραντα, καὶ ἑξῆς. *At heus tu, daemones incorporei non sunt, immo corporei, & circa corpora versantur. Quod quidem vel ab ipsis venerandis patribus, religionis nostrae antistitibus, ediscere possumus. -- Quin & divinus ille Basilius -- non daemonibus solis, sed intemeratis etiam angelis inesse corpora contendit, quasi tenues quosdam, aëreos defaecatosque spiritus.* Idem postea PSELLVS, quomodo συμφυὲς ἀγγέλοις σῶμα, *corpus illud nativum angelorum* ab illo differat, quo cacodaemones vestiti sint, corpore, docet: illud quidem tradit fulgere & radiato splendere lumine, hoc vero fuligine quadam obductum & tenebris tectum esse. Esse autem sua malis geniis corpora, id Servatoris nostri verbis efficere studet, qui supplicium illis ignis comminatur: quo quidem affici nullam posse naturam censet, nisi corporis eadem particeps sit. Fortassis erunt alii, qui, ut angelos ostendant corporibus praeditos esse, aliud nostri servatoris effatum testabuntur, quo confirmat, homines, quum corporibus suis aliquando reddentur; neque uxores ducturos, neque maritis nupturas esse, sed ἰσαγγέλους, *angelorum similes* fore. Etenim non nimis iustam & concinnam hominum, de quorum hic in primis agitur corporibus, cum angelis comparationem fore ducent, si quidem nihil plane corporeum haberent (3) angeli. Verum de his alii viderint.

P. 19. (potius p. 44. 45. ed. Gaulmini.)

(Luc. XX. 34-36.)

§. LXXXII.

Individua seu atomos esse censet. Sed piget diutius cum spectris colluctari DEMOCRITI.

(2) *Augustinum -- Ep. CXV.*) Ex divisione Benedictinorum *Ep. IX. ad Nebridium p. 9. Tom. II. Opp. Ex quo*, inquit AVGVSTINVS, *licet conicere, quum etiam cogitamus aliquid, neque id nobis in nostro corpore appares, apparere tamen posse AERIIS AETHEREISve animantibus, quorum & sensus acerrimus, & in cuius comparatione noster ne sensus quidem putandus est.* His in verbis CVDWORTHVS putat *aerios animantes* esse angelos bonos, *aethereos* autem daemones seu malos angelos: utrisque vero haec nomina idcirco ab AVGVSTINO dari, quod ex aëre & aethere concreta & conflata haberent corpora. Mihi vero interpretatio haec ingeniosa magis, quam vera videtur esse. Putem potius (1) *aërios aethereosque animantes* unum tantum genus naturarum, nempe malignos genios seu daemones, designare: (2) hos non a corporibus ita nominari ab AVGVSTINO, sed a domicilio & commoratione. Daemones enim in aëre versari, auctore S. PAVLO, omnes prope veteris ecclesiae doctores tradiderunt. Ita ut AVGVSTINI locum exponerem, suasit mihi aliud eius dictum, quod huic omni ex parte simile est, *Libro I. adv. Academicos Cap. VII. §. XX. p. 194. Tom. I. Opp. Ideoque talia quum in memoriam nostram incurrerint, non mirum est, si sentiri possint ab HVIVS AERIS ANIMALIBVS quibusdam vilissimis, quos daemones vocant, a quibus nos superari acumine ac subtilitate sensuum posse concedo, ratione autem nego.* De ipsis, quibus veteres genios, tam bonos, quam malos, praeditos esse putarunt, corporibus infra fortassis differam.

(3) *Angeli*) Non vanus hic coniector fuit CVDWORTHVS. Nam post aetatem eius IO. CHRISTIAN. LOERSIVS, Theologus Duisburgensis eruditissimus, cui veterem de corporibus geniorum sententiam non ita pridem renovare, magnaque ingenii copia defendere placuit, in hac comparatione, quam Servator noster inter genios & homines, qui resurgent aliquando, instituit, non postremum opinionis suae robur posuit. Vid. *Diss.* eius *de angelorum corporibus, Duisb. 1719. 4.* edita, §. *XVI. p. 33. f.* Sed non putem, comparationem hanc exploratam esse satis ad id efficiendum, quod ea viri doctissimi censent effici posse. Vetant bonae interpretationis leges comparationem ullam ultra illos extendere limites, quibus eam auctor ipse circumscripsit, seu ultra *tertium* suum, ut loqui solent vulgo. Igitur antequam ex hoc Servatoris dicto probemus aliquid, de illo nos sollicitos esse decet momento, quod in primis IESVS CHRISTVS ante oculos sibi posuit, quum coelestes genios conferret cum illis, qui ex sepulcris suis aliquando ad beatam vitam prodibunt. Aperte vero CHRISTVS id expressit *Luc. XX, 36.* Nam in reliquis locis *Matth. XXII, 23.* & *Marc. XII, 18.* quibus eadem legitur similitudo, praecisa eius est oratio, nec idcirco tam evidens & perspicua. Postquam apud LVCAM Servator noster dixerat, coniugiis nullum locum inter coelites fore, caussam subicit, quare nulla inter eos necessaria futura sint connubia: οὔτε γὰρ ἀποθανεῖν ἔτι δύνανται. *Nec enim mori possunt.* Vbi scilicet mors dominatur, ibi coniugiis opus est, ne genus humanum intereat, nec, uno ramo avulso, alter deficiat. Coelo vero beatorumque sedibus exclusa semper mors erit. Nec igitur coniugiis sanctus ille populus, ne pereat, indigebit. His dictis, pergit, novamque caussam reddit, propter quam non morituri sint beati: ἰσάγγελοι γάρ εἰσι. *Sunt enim angelis similes.* Aeque nimirum immortales & perennes erunt, ut angeli. Ex his liquet, unam immortalitatem, qua gaudent genii coelestes, illam esse de omnibus eorum virtutibus, quam Servator noster in hac comparatione spectat. Nobis itaque haud licet terminos istos migrare, ac in aliis quoque rebus angelos cum beatis contendere, quum CHRISTVS ipse fileat.

§. LXXXII.

Obstant etiam Atheis exempla daemoniacorum.

Visis duae res aliae cognatae sunt, ex quibus aequa probes virtute, exsistere omn no mentes corpore abstractas, neque eas solum in cerebro versari hominum, sed in ip rerum natura degere. Magorum innuo incantationes & virtutes, eorumque, quorui corpora malus daemon obsedit, miserias. Ex quibus exemplis id discas praeterea, mei tium harum aliquas impuras esse, foedas, omnisque generis malitiae deditas; quam t men labem non ex conditore suo acceperunt, verum suo contraxerunt sibi vitio ac Deo defectione. Quumque sacer codex toties de his malis loquatur geniis, CHR STVMque hoc inter alia consilio ad homines descendisse perhibeat, ut foederatas reg tenebrarum vires labefactaret, hominesque ex servitute daemonum in libertatem vind caret, multum etiam in his exemplis momenti latere ad religionis Christianae veritate corroborandam, apertum est. Scio, tempora nostra laborare hominibus, qui, quae c magia & divinis feruntur, sine ulla formidine irrident & adspernantur. Sed non f crae tantum litterae, verum etiam non mediocris sapientum virorum ex omni aetate n merus, esse omnino genus hominum, qui certo modo foederis cum malignis geniis f cietatem ineunt, quo vindictae, voluptati, ambitioni ceterisque libidinibus satisfacian tam aperte & confidenter confirmant, ut, qui nihilo minus assentiri nolunt, vix ac t vix quidem animi impietate erga Deum imbuti suspicionem effugiant. Quod ad ill vero attinet, quorum corporibus cacodaemon insidet, mirum valde visum fuit, tot e rum Servatoris nostri aetate exstitisse exempla, hodie vero aut nulla plane, aut perpa ca videri. Constat variis ex IOSEPHI locis, Iudaeos illos, qui Pharisaeorum sequ bantur doctrinam, vivere passim δαιμονιζομένους, seu homines a maligno quodam spiri agitatos & oppressos, credidisse. Neque est, quod suspicemur, formam hanc fui tantum loquendi, qua homines misere decumbentes & singularibus morbis affectos I daei designaverint. Hanc enim suspicionem descriptio daemonum statim interimi quam (1) IOSEPHVS ex mente affert eorum, dicens esse eos πονηρῶν ἀνθρώπων πνεύμ

(1) *Iosephus*) Legitur haec descriptio *Lib.VII. de bello Iudaico Cap. VI. §. III. p. 417. T. II. ed. Havercampi.* Multa ibi IOSEPHVS de virtutibus radicis *Baaras*, quae superstitionem in eo non mediocrem fuisse significant, narrat, eamque inter alia ad daemones abigendos aptam & salutarem esse his verbis praedicat: Τὰ γὰρ καλούμενα δαιμόνια, ταῦτα δὲ πονηρῶν ἐστιν ἀνθρώπων πνεύματα, τοῖς ζῶσιν εἰσδυόμενα καὶ κτείνοντα τοὺς βοηθείας μὴ τυγχάνοντας, αὕτη ταχέως ἐξελαύνει, κἂν προσενεχθῇ μόνον τοῖς νοσοῦσι. *Nam quae daemonia vocantur, haec autem malorum hominum spiritus sunt, & viventes intrant, eosque necant, quibus nihil auxilii praesto est, ipsa statim, si modo aegrotantibus admoveatur, abigit.* Operae pretium esse duco, ad haec verba illustranda nonnihil hic monere. (I) Omnium Iudaeorum, qui Pharisaeos sequuti sunt, dogma esse, quod his verbis explicatur, unde constet, nescio. Multa sibi propria habuit IOSEPHVS, quae forte nullus Iudaeorum probavit. Praeterea ipsi Pharisaei, id quod non paucis intelligitur indiciis, in magna sententiarum varietate positi fuerunt.

(II) Sed ne IOSEPHI quidem sententiam hic esse traditam, veri mihi videtur esse simile. Atque in eam fere descendo cogitationem, verba: ταῦτα δὲ πονηρῶν ἐστιν ἀνθρώπων πνεύματα, non ipsius esse IOSEPHI, sed ab aliquo in extrema codicis ora esse adscripta, &, quod saepe factum esse Critici docent, ab imperito librario postea in contextum orationis temere esse intrusa. Aeque certe libere fluit IOSEPHI oratio, si haec verba ex illa demas & deleas? Fuit, id quod neminem eruditorum praeterit, IOSEPHVS Pharisaeorum sectae deditus. Atque aliis in locis Pharisaeorum de statu animorum post mortem corporis sententiam ita explicat, ut plane huic de daemonibus opinioni repugnet. Hoc quidem in loco daemones, qui migrant in corpora, hominum esse ait improborum animos: alias vero malorum hominum animos in perpet detineri custodia, solis autem bonorum viroru mentibus id datum esse, ut in nova commeare q ant corpora, Pharisaeorum esse dogma scribit. *A tiqq. Iudaic. Lib. XVIII. c. I. §. 3. p. 871.* ἀθάνα τε ἰσχὺν ταῖς ψυχαῖς πίστις Φαρισαίοις εἶναι καὶ ὑπὸ χθ δικαιώσεις τε καὶ τιμὰς, οἷς ἀρετῆς ἢ κακίας ἐπιτήδευσι τῷ βίῳ γέγονε. καὶ τῶν μὲν εἱργμὸν ἀΐδιον προστίθεσ τῶν δὲ ῥᾳστώνην τοῦ ἀναβιοῦν. *Credunt etiam Pharis animis vim esse immortalem, ac sub terra vel poe vel praemiis eos affici, qui in hac vita virtuti se vitiis addixerint; & hos quidem* (malos) *sempit no carcere inclusos teneri, illis vero facultatem in vitam redeundi*, id est, quod ex altero appa loco, in alia corpora commigrandi. Clarius ei loquitur *Lib. II. de bello Iudaico cap. VIII. §. 14. p.* ψυχὴν δὲ πᾶσαν μὲν ἄφθαρτον, μεταβαίνειν δὲ εἰς ἕτερον σ τὴν τῶν ἀγαθῶν μόνην, τὰς δὲ τῶν φαύλων ἀϊδίῳ τιμ κολάζεσθαι. *Censent Pharisaei animam quidem omn esse immortalem, solas vero bonorum animas in transire corpora, & malorum aeterno supplicio nire.* Animi malorum si potestatem non hab in hanc vitam redeundi, quomodo, quaeso, illi d mones, qui hominum ingrediuntur corpora, i proborum hominum esse queunt animi? Quod igitur vere IOSEPHVS eam de daemonibus sent tiam fovit, quae his verbis est expressa, neque al esse putavit daemones, quam animos improbor hominum, longe eum a reliquorum Iudaeoru tum a Pharisaeorum aetatis suae opinione remo fuit.

(III) Atque id ex novi foederis libris apert etiam constat, quippe quibus passim Iudaeor & Pharisaeorum de daemonibus sententiae co memorantur. Pharisaeos certe, quibuscum Serva noster disputavit, longe aliud daemonum ge credidisse, neque dubitasse, quin illi singular

aliqu.

τα τοῖς ζῶσιν εἰσδυόμενα, *malorum hominum spiritus in vivorum corpora intrantes.* Atque hanc propter caussam, qui sanctissimum Servatorem nostrum daemones expellere corporibus videbant, Iudaei, istis minime commovebantur factis eius, aut in admirationem coniiciebantur. Satis enim tum temporis in hac gente usitatum erat, excantare daemones: cuius artis auctorem & magistrum SALOMONEM sibi fuisse gloriabantur. Sic enim IOSEPHUS: Παρέσχε δὲ αὐτῷ μαθεῖν ὁ Θεὸς καὶ τὴν κατὰ τῶν δαιμόνων τέχνην εἰς ὠφέλειαν καὶ θεραπείαν τοῖς ἀνθρώποις. ἐπῳδάς τε συνταξάμενος, αἷς παρηγορεῖται τὰ νοσήματα καὶ τρόπους ἐξορκώσεων κατέλιπεν, οἷς ἐνδούμενα τὰ δαιμόνια ὡς μηκέτ᾽ ἐπανελθεῖν, ἐκδιώκουσι. καὶ αὕτη μέχρι νῦν ἡ θεραπεία πλεῖστον ἰσχύει. *Concessit ei etiam Deus, ut disceret artem contra malos daemones ad utilitatem & curationem hominum. Et eum excantationes composuisset, quibus leniantur morbi, etiam formas adiurationum reliquit, quibus vincta daemonia ita eiiciunt, ut numquam revertantur. Atque hoc sanationis genus etiamnum apud nos plurimum valet.* Haec licet ita sese habeant, nullo tamen modo novitio cuidam (2) auctori, qui ad Dei omnisque religionis contemtionem viam munire videtur, fidem esse habendam putem, qui aetate ista Iudaeorum animos tanta daemonum copia obsessos & repletos fuisse scribit, ut omnes paene corporum morbos, febres tertianas & quartanas, linguae vitia, surditates & alia, daemones esse statim pronuntiarent. PLOTINUM non sum tamen nescius postea hoc Gnosticis dedisse crimini. quod omnia corporum mala daemones esse, neque tam medicamentis, quam carminibus magicis curari debere ducerent. Apponam ipsa eius verba, ex *Ennead. II. Lib. IX. c. 14.* νῦν δὲ ὑποστησάμενοι τὰς νόσους δαιμόνια εἶναι καὶ ταῦτα ἐξαίρειν λόγῳ φάσκοντες δύνασθαι καὶ ἐπαγγελλόμενοι, σεμνότεροι μὲν ἂν εἶναι δόξαιεν παρὰ τοῖς πολλοῖς, οἳ τὰς παρὰ τοῖς μάγοις δυνάμεις θαυμάζουσι, τοὺς μέντοι εὖ φρονοῦντας οὐκ ἂν πείθοιεν, ὡς οὐκ αἱ νόσοι τὰς αἰτίας ἔχουσι, ἢ πλησμοναῖς, ἢ ἐνδείαις κ. τ. λ. δηλοῦσι δὲ καὶ αἱ θεραπεῖαι αὐτῶν, γαστρὸς γὰρ ῥυείσης ἢ φαρμάκου δοθέντος, διεχώρησε κάτω τὸ νόσημα. καὶ αἵματος ἀφηρημένου καὶ ἔνδεια δὲ ἰάσατο. ἢ πεινήσαντος τοῦ δαιμονίου καὶ φαρμάκου ποιήσαντος τήκεσθαι. *Nunc autem cum morbos esse dicant daemones, eosque verbis a se expelli profiteantur, idque publice praedicent, praestantiores apud plebem habentur. Consuevit enim vulgus magorum vires nimium admirari: prudentibus tamen viris nequaquam persuadebunt, humanos morbos caussas non habere, videlicet ex laboribus, vel saturitate vel indigentia - - provenientes. Declarant hoc nobis curationes ipsae morborum: siquidem ex fluxu ventris & pharmacis morbus per inferiora solet educi: quin etiam misso sanguine atque ieiunio saepe curatur. Forsan esuriente tunc daemone atque ita efficiente pharmaco, ut daemon liquefiat atque tabescat.* Pariter nihil est, cur existimemus, Iudaeos, cum in terris degeret Servator noster, aut omnes mente captos pro hominibus a daemone agitatis, aut omnes daemoni obnoxios pro emotae mentis hominibus habuisse: quorum hoc tamen eximio cuidam inter nos auctori placuisse videtur. Nam ex aliis etiam, quam de mentis statu deiectis, cacodaemones eiectos esse, scriptum legimus. Quod vel unum mulieris illius exemplum comprobat, quam Servator a daemone constrictam fuisse ait, etiamsi *spiritum* tantum *infirmitatis habuisse, nec erigere sese potuisse* dicatur. Circumspectis igitur rebus omnibus hanc fuisse putem Iudaeorum sententiam: si quid singulare ac inauditum corporibus accideret, inprimis si furore quis & amentia subito corriperetur, id non naturali cuidam caussae tribui posse, sed a daemone

aliquam civitatem constituerent, cui princeps quidam praeesset, dubio caret. Accusant inter alia Servatorem nostrum Pharisaei virtute eius, qui principe inter daemones loco esset, malignos ab eo genios ex hominum expelli corporibus. Respondet Servator noster, inepte hoc ab illis perhiberi: nec enim credibile esse, malignos genios secum ipsis pugnare at bella gerere: interea non negat, potentia non exigua illum, qui praeest daemonibus, esse praeditum, cui tamen ipse adventu suo modum positurus sit. *Matth. XII, 25. s.* Iudices hic omnes, qui ratione non corrupta utuntur, esse velim, num ita contra Pharisaeos Servator noster disserere potuisset, si sectae illi persuasum fuisset, daemones, qui corpora intrant hominum, nil esse nisi mentes malorum & improborum? Ceterum ANTON. VAN DALEN de *divinationibus idololatricis sub V. Testam. c. V. p. 518. Dissertationum* vehementer ob hanc sententiam IOSEPHUM obiurgat, nec alia de caussa suspicatur, tam absurde de daemonibus ab eo disputatum esse, quam ut invidiae nonnihil miraculis IESU CHRISTI concitaret. Non accedo ego ad hanc viri docti coniecturam: qui fortasse, si, quae iam monuimus, secum expendisset, IOSEPHO temere hanc attributam fuisse tam ridiculam opinionem coniecisset.

(2) *Novitio auctori)* Haud dubie THOM. HOBBESIO, qui *Leviathanis cap. XL. p. 306.* ita loquitur: *Iudaei bonum singulare & excellens omne pro spiritu Dei, & malum omne egregium daemonium & cacodaemonem vocarunt. Daemoniacos ergo dixerunt illos, quos nos furiosos, insanos, lunaticos vel epilepticos, atque etiam illos, qui ea loquebantur, quae intelligi non poterant. Etiam hominem immundum habere dicebant spiritum immundum, & hominem mutum habere in se daemonium mutum.*

a daemone quodam proficisci, corpus hominis invadente & vexante. Quamquam nec solis ita Iudaeis olim visum fuit. Graecos enim aliosque populos eadem plane opinione fuisse infectos, morbosque extraordinarios, amentiam in primis, malignorum daemonum viribus & potentiae adscripsisse, cum multa docent alia, tum APOLLONII TYANAEI res gestae declarant. Hic enim Athenis daemonem perpetuo (3) ridentem minis & formidine opposita ex corpore cuiusdam expulisse legitur: daemon vero egressus regalem in urbe porticum ingenti cum strepitu evertit. (4) Idem urbem Ephesum, postquam senem quemdam mendicum & pannis obsitum lapidibus obruerat, peste liberasse dicitur: hunc enim luem dicebat pestiferam excitasse APOLLONIVS: quem fuisse daemonem inde patebat postea, quod in pilosi canis formam sese repente convertebat. (5)

§. LXXXIII.

(3) *Ridentem*) Vid. PHILOSTRATVS *de vita Appollonii Tyanaei Lib. X. cap. XX. p.157.* Ille vero daemon exiens corpore, non, quod hic CVDWORTHVS perhibet, totum evertit porticum regium, sed statuam tantum ex illis, quae porticum hunc cingebant, diruit.

(4) *Idem*) Lege PHILOSTRATVM *Lib. IV. cap. X. p. 147. f.* Vtraque haec historia dignum haud esse APOLLONIVM, hominem superstitione prorsus obrutum, testatur, cui viros inter graves & sapientes locus concedatur aliquis. Posterior si vera est narratio, nullus dubito, quin innocentem senem furiosus homo & honori suo apud imperitam plebem consulens lapidibus opprimi iusserit, plebi vero persuaserit, confecto tam laudabili facinore, illum canis, qui forte occurrebat, formam induisse. Altera si contigit historia, daemon ille, qui statuam in porticu regio deiecisse dicitur, ipsemet haud dubie APOLLONIVS fuit: qui, ut fallax & versutus, plebisque decipiendae avidus erat, signum ita labefactavit antea, ut non posset non certo tempore cadere, in plebisque animo summam de virtutibus magicis APOLLONII lapsu suo opinionem gignere. Agrestis tantum & rustica haec fallacia est, si cum eorum comparetur religiosis dolis, qui ipsos inter Christiani nominis professores fidem, quam sibi rationibus comparare nesciunt, fictis adquirere student miraculis.

(5) Non erraverim, ut arbitror, si de hisce rebus, si minus doctius, aut melius, distinctius tamen aliquando & enodatius, disseri potuisse, dixero.

(I) Inter eruditos satis constat, populos solem orientem spectantes, Chaldaeos, Aegyptios & alios plerarumque rerum, quae in rerum natura eveniebant, caussas & rationes ad daemones retulisse. Nec scientia naturalis, quae inter hos vigebat populos, aliud erat proprie, quam doctrina de daemonibus, variisque eorum generibus, virtutibus, potestatibus & muneribus. Etenim quidquid accidebat, eius daemon quidam auctor esse credebatur. Daemones erant apud eos herbis, arboribus, animalibus, corpori humano & singulis eius partibus & quibus rebus non? praefecti, quarum nemo copiam facile dinumerasset. Vnum corpus humanum & membra eius Aegyptii, id quod CELSVS apud ORIGENEM memoriae prodidit, *Lib. VIII. adv. Celsum p. 416.* triginta sex daemonibus curanda tradiderant. Hinc, qui corporibus humanis eveniebant forte, morbos daemonum unice malignorum virtuti, ut reliqua omnia, nil dubitarunt hae gentes adscribi debere. Febre, verbi caussa, si quem laborare conspiciebant, non esse putabant magnopere quaerendum de mali huius caussis & originibus: daemonem enim in corpore miseri hominis latentem calamitatis omnis caput & caussam esse, cuius vis unice sacris carminibus, & cantationibus, barbarisque vocabulis frangenda sit. Neque aliter de plerisque aliis, intestinis maxime, corporum nostrorum morbis pronuntiabant.

(II) Ex inepta hac doctrina, quae magnam olim Orientis partem pervaserat, meo quidem iudicio, fluxit turpis ac perantiqua superstitio, quam a Chaldaeis ad Iudaeos, ab his ad ipsos Christianos, manasse constat, morbos certis nominibus, vocabulis, carminibus, gemmis & aliis eiusmodi nugis sanari & expelli posse. Multa huius moris exempla viri doctissimi ROBERTVS KEVCHENIVS in *observationibus ad Serenum Sammonicum p.54. f.* GVIL. SPENCERVS *ad Origenem contra Celsum p.17.* ANTON. van DALEN *de divinationibus idololatricis sub Vet. Testam. cap. V. p. 508. f.* itemque alii collegerunt: fontem vero & caussam tam stolidi erroris non indicarunt: quem idcirco breviter aperiam. Superstitio, si ritus & mores fere omnes ex certis nascuntur opinionibus popularibus: his opinionibus, ut fit, procedente tempore deletis & extinctis, ipsi tamen earum effectus, ritus nimirum & consuetudines manent. Ita vero fit, ut res ipsae quidem intelligantur, caussae vero, quae res istas pepererunt, non aeque omnibus pateant. Persuasum erat antiquioribus populis, maxime Orientalibus, certa nomina & sonos quosdam, plerumque horridos & barbaros, vehementer gratos & acceptos esse daemonibus, alia vero vocabula iisdem mirifice displicere & odio esse. Tot sunt huius opinionis ex antiquis auctoribus testes, quot magiae, artisque daemones vel sibi conciliandi vel abigendi meminerunt, ORIGENES, IAMBLICHVS, SYNESIVS, PSELLVS & alii, quorum quidem nunc locos, ne longior sim, omitto. Nec de caussis sententiae huius iuvat aliquid disserere, ne ab instituto nimis abeam. Atqui hac qui erant imbuti persuasione, illi non poterant non putare, horum vel illorum vocabulorum pronuntiatione placari & allici, aliorum vero nominum & verborum recitatione in fugam verti, cogi & exterreri posse naturas illas, quibus *daemonum* imponere nomen solebant. Hinc *Exorcismi*, qui vocantur, *incantationes*, *excantationes*, *carmina magica* & similes natae sunt ineptiae. Nam, qui propitios sibi & adiutores cupiebant esse daemones, ex vocabulis, quae grata credebantur isti generi, carmen suum contexebant: qui eosdem a se

& aliis

§. LXXXIII.

Hanc vero opinionem non ex toto futilem ac inanem fuisse, verum adhuc malignos genios corpora nonnumquam hominum conturbare morbosque aut in illa immittere, aut quae iam adsunt augere, duo censuerunt Medici, longo rerum usu probatissimi, *Obsessorum exempla.*

& aliis propulsare studebant, verba illis occinebant, quae terribilia illis esse, a magistris edocti erant. Igitur qui morbos divinis nominibus, verbisque obsoletis & barbaris curari posse certi erant, aut talia nomina vel gemmis insculpta vel chartae inscripta aegrotorum collis alligari iubebant, non aliam, ut arbitror, huius instituti caussam habuerunt, quam opinionem hanc, morbi auctorem daemonem esse aliquem, cui nomen hoc vel illud ita exosum esset, ut audito illo vel viso statim abiturus esset. SERENVS SAMMONICVS, cuius *praecepta* habemus *Medica* heroico carmine exarata, vocabulum *Abracadabra* in charta inscriptum ad expellendum valere *Hemitritaeum* morbum, MARCELLINVS ad dolorem cordis sedandum nomine καρδιώγμων nihil esse aptius arbitratur. Nullus ego dubito, quin illi, a quibus lepidae hae curationes primum inventae sunt, existimaverint, daemonem aliquem & *hemitritaei* & *cardialgiae* esse auctorem, *Abracadabra* vero & καρδιώγμων nomina esse ac sonos, quos ferre oculi & aures illius nequeant daemonis. Sed ipsi forte Medici, qui remedium hoc praescripserunt, quia temporibus eorum minus habebat, quam antea, auctoritatis stulta illa Chaldaeorum philosophia, ignari huius fuerunt originis & initii. Insani quidem & rationis nescii sunt superstitiosi homines: sed ita tamen insani sunt, ut causas semper aliquas, vanas licet & futiles, insaniae suae habeant. Ab eodem principio fluxisse arbitror impium eorum morem, cuius nec dum omnes inter Christianos radices evulsae sunt, qui dicta sacri codicis, *Evangelii Ioannis initium, parvaque Evangelia* aut lectulis aut collis aegrotorum, amuletorum instar, ad expellendos morbos appendi curabant: quos quidem passim reprehendunt antiqui Christianorum doctores. Nimirum daemones hominum tortores, fugam, visis hisce sacris dictis, statim esse meditaturos opinabantur. Insidet adhuc Iudaeorum plerisque huiusmodi superstitio: quam gentem novimus ex veteri barbarica philosophia plurima retinuisse dogmata non ridicula minus, quam noxia.

(III) PYTHAGORAM ex philosophia veterum populorum Orientalium in suam non pauca transtulisse disciplinam, satis notum est. Itaque & ipse, & qui eum sequebantur, eadem imbuti erant sententia, atque morbos, si minus omnes, certe multos, a daemonibus corpora incolentibus proficisci arbitrabantur. Constat id non modo ex iis, quae de APOLLONIO TYANAEO hic ex PHILOSTRATO CVDWORTHVS retulit, quippe qui simia fuit PYTHAGORAE, omniaque eius praecepta sua fecit, verum etiam inde, quod vitae eius scriptores perhibent, multos cum ab eo, tum a discipulis eius morbos incantationibus esse curatos. Quibus enim malis carmina prosunt magica, eorum daemones nullum dubium est, quin parentes & auctores sint. IAMBLICHVS in *vita Pythagorae* §. *164. p. 139.* de Pythagoraeis: Χρῶνται δὲ καὶ ταῖς ἐπῳδαῖς πρός ἔνια τῶν ἀρρωστημάτων. *Quosdam insuper morbos etiam incantationibus curabant.* Eadem repetit §. *243. p. 195.* PORPHYRIVS, cuius itidem exstat *vita Pythagorae*, idem prodidit memoriae, §. *30. p. 35.* Κατεκήλει δὲ ῥυθμοῖς, καὶ μέλεσι καὶ ἐπῳδαῖς τὰ ψυχικὰ πάθη καὶ τὰ σωματικά. *Animi vero corporisque affectus rhythmis, carminibus & incantationibus sedabat.* Nonnullis vero interiectis, ad animi potissimum morbos curandos hanc esse a PYTHAGORA medicinam adhibitam, refert §. *33. p. 37.* Καὶ τὰς ψυχὰς δὲ νοσούσας παρεμυθεῖτο, τὰς μὲν ἐπῳδαῖς καὶ μαγείαις, τὰς δὲ μουσικῇ. *Sin animo aegrotarent, solabatur dolorem partim incantationibus, magicisque carminibus, partim vero musica.* Ex quo quidem apparet, non corporis solum pravas affectiones, verum etiam mentis perturbationes, tristitiam, furorem, libidinem & alia vitia daemonibus, tamquam auctoribus, a philosopho hoc esse adscripta. Musicae quod sigillatim in remediis PYTHAGORAE mentio fit, id pariter ad id, quod agimus, firmandum roboris habet aliquid. Nec enim ignotum est, veteres nil dubitasse populos, multum in arte musica virtutis esse ad daemones in fugam vertendos. De AMPEDOCLE, quem notum est praecipuo quodam loco inter Pythagoraeos esse, eadem fere memoriae prodita sunt, quae de PYTHAGORA. CLEMENS ALEX. *Stromat. Lib. VI. p. 754.* Παρακολουθεῖν, inquit de AMPEDOCLE, τῷ ἀνδρὶ λέγουσι, τοὺς μὲν μαντειῶν κεχρημένους, τοὺς δ' ἐπὶ νόσοις δηρὸν δὴ χαλεποῖσι πεπαρμένους. *Dicebantque aliquos quidem ipsum sequi, qui opus habebant divinationibus, alios vero qui gravibus morbis diu cruciati fuerant.* Nimirum daemonibus imperare credebatur AMPEDOCLES, id quod CLEMENS copiosius isto loco commemorat. Recentiores Platonici uti singulari erga PYTHAGORAM voluntate erant, subtilius etiam, atque ille fecerat, de viribus & generibus variis daemonum disserebant: ita, quod ex IAMBLICHO & aliis non obscure colligitur, ad hanc eius quoque propendebant sententiam. Quo magis PLOTINVM miror tam severe in Gnosticis hanc sententiam castigasse, a qua ipse discipulus eius PORPHYRIVS, teste libro eius *de abstinentia* non admodum remotus fuit.

(IV) Nihil vero mirum est, genus illud haereticorum, quod *Gnosticum* dici volebat, superstitioni huic adhaesisse, multaque de daemonum incantationibus, amuletis & aliis eius generis rebus praecepisse. Sequebatur enim tota haec familia, varias licet in sectas scissa esset & divisa, philosophiam Orientalem, id est nugas Chaldaeorum, Babyloniorum & Aegyptiorum, idque unum curabat, ut hanc inter disciplinam & religionem Christianam qualiscumque constitueretur concordia. Quam propter caussam *excerpta* ex THEODOTO, quem ex hoc genere fuisse constat, quae CLEMENTI ALEXANDRINO subiecta sunt, ἐκ τῆς ἀνατολικῆς διδασκαλίας, *excerpta ex doctrina Orientali* inscripta sunt. Illustrabo hoc eximio auctoris eius loco, qui saeculo, ut opinor, tertio post natum Servatorem opus illud, quod *Clementina* dicitur, exaravit. Namque is, tametsi Gnosticorum haud probavit disciplinam, verum singularem, propriamque sibi religionis formam effinxit; ex iisdem tamen impuris fontibus, ex quibus Gnostici,

tissimi, SENNERTVS & FERNELIVS. Quorum quidem ille *de Mania Lib. I. cap. X* *Etsi*, inquit, *sine ulla corporis morbosa dispositione, Deo permittente, hominem obsidere occupare daemon possit, tamen quandoque morbis, & praecipue melancholicis, sese immis* *daemo*

stici, hausit, id est, Aegyptiorum & Orientalium vesana de daemonibus & variis rebus commenta, id quod ex universo luculenter apparet volumine, cum sanctissimis CHRISTI praeceptis copulavit. Is igitur *Homil. IX. §. XII. p. 689.* sic inter alia disserit: ὑπὸ μὲν οὖν τῶν ταῖς ψυχαῖς αὐτῶν ἐνδομυχούντων δαιμόνων ἐπιδίδονται αὐτοῖς ἐνθυμεῖσθαι, ὡς οὐ δαίμονες ἐνοχλοῦντες, ἀλλὰ σωματικῆς νόσου. οἷον ἢ ὕλης δριμείας, ἢ χολῆς, ἢ φλέγματος, ἢ αἵματος ἀμετρίας, ἢ μήνιγγος φλεγμονῆς, ἢ ἄλλου τινος. εἰ δὲ καὶ τοῦτο ἦν, οὐδὲ αὐτὸ ἀπήλλακται δαίμονος εἴδους ὄντος. *Itaque per latentes in eorum animabus daemones datur illis intelligi, se non a daemone vexari, sed a corporis morbo: exempli gratia vel ab acri materia, vel a bile, vel a pituita, vel a nimio sanguine, vel ab inflammata cerebri membrana, vel ab alio quopiam. Quod etsi esset, neque ipsum desineret esse daemonis species.* Huic ergo si fidem habuissent Christiani, relictis & repudiatis omnibus Medicorum consiliis, a solo Deo, daemonum supremo Domino, adversus omnis generis morbos remedia & auxilium petiissent.

(V) Neque vero haec opinio apud eos unice permansit, qui nefandis erroribus coelestem doctrinam corruperunt, sed in ipsis quoque purioribus veteris ecclesiae doctoribus satis multos approbatores & amicos invenit. Ex pluribus paucos sufficiet testes nominare. TERTVLLIANVS in *Apologetico cap. XXII. p. 217. Operatio daemonum est hominis eversio . . . Itaque CORPORIBVS quidem & VALETVDINES INFLIGVNT & aliquos casus acerbos, animae vero repentinos & extraordinarios per vim excessus.* LACTANTIVS *Institut. divinar. Lib. II. c. XV. p. 253. Daemones quoniam spiritus sunt tenues & incomprehensibiles insinuant se corporibus hominum & occulte in visceribus operati valetudinem vitiant, morbos citant* (forte *cient*) *somniis animos terrent, mentes furoribus quatiunt.* Solent inprimis antiqui doctores hac uti de caussis morborum sententia ad argumentum illud infringendum, quod Deorum cultores a morborum curationibus ope Deorum factis ducebant, quo religioni suae praesidii nonnihil compararent adversus Christianos. Concedebant nimirum, rem ita sese habere, uti ministri Deorum dicerent, multosque & olim a Diis sanatos visos esse, & quotidie videri: Sed asturos subiiciebant & callidos daemones, hos ipsos morbos excitare solere, postea vero, votis ab aegrotis in Deorum templis factis, sponte discedere, quo Dii auctores sanationum illarum crederentur, populique in superstitione adversos eos confirmarentur. TERTVLLIANVS *Apologetic. cap. XXII. p. 222. Venefici plane & circa curas valetudinum: laedunt enim primo, de hinc remedia praecipiunt, ad miraculum nova, sive contraria, post quae desinunt laedere & curasse creduntur.* MINVTIVS FELIX in *Octavio cap. XXVII. p. 275. Daemones a coelo deorsum gravant & a Deo vero ad materiam avocant, vitam turbant, somnos inquietant, irrepentes etiam corporibus occulte, ut spiritus tenues, MORBOS FINGVNT, terrent mentes, membra distorquent, ut ad cultum sui cogant & . . . remissis, quae constrinxerant, curasse videantur.* Similia plane legas

apod CYPRIANVM *de idolorum vanitate p. 2. Opp. ed. Baluzii.* TATIANVS *Orat. advers Graecos §. XXX. p. 69.* ὁ θαυμασιώτατος Ἰουστῖνος ὀρθ ἐξεφώνησεν, ἐοικέναι τοὺς προειρημένους λῃσταῖς. ὥσπερ γὰρ ἐκ τοις ἔθος ἐστὶ, ζωγρεῖν τινας, εἶτα τοὺς αὐτοὺς μισθῷ τοῖς οἰκεί ἀποκαθιστᾶν: οὕτω καὶ οἱ νομιζόμενοι θεοὶ τοῖς τινων ἐπιφ τῶντες μέλεσιν, ἔπειτα δι' ὀνείρων τὴν εἰς αὐτοὺς πραγματε όμενοι δόξαν, δημοσίᾳ τε τοὺς τοιούτους προελθεῖν κελεύσαντ πάντων ὁρώντων, ἐπειδὰν τῶν ἐγκωμίων ἀπολαύσωσιν, ἀποπτ μενοι τῶν καμνόντων, ἣν ἐπραγματεύσαντο νόσον περιγράψαντ τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀποκαθιστῶσιν. *Recte Iusti nus, maxima dignus admiratione, daemones latr nibus esse similes edocuit. Siquidem ut illi viv aliquos capere solent, deinde pacta mercede fam liaribus eos restituere: Sic etiam qui a vobis exis mantur Dii, quorumdam membris hominum se i sinuantes, deinde per somnum suam in illis gloria fabricantes, in publicum prodire iubent, & in co spectu omnium, postquam desideratis ex mundo bus se expleverunt, ab aegris avolant & morbum s dolo productum oblitterantes, pristinae valetudi homines reddunt.* Sequentibus saeculis, quib plerorumque Christianorum doctorum mentes so dibus veteris Platonicae & Orientalis philosophi purgatae erant, minor longe apparet eorum num rus, quibus morbi nil, nisi daemonum videnti esse praestigiae. Sed nulla tamen fortassis aet prorsus caruit hominibus, in quibus nonnihil h ius fuit dogmatis. Ne illa quidem lux, quae po instauratas bonas litteras & religionem emendata arti Medicae affulsit, totam hanc extinguere op nionem potuit. Credo, multis Anglorum mem ria nondum excidisse VALENTINI GREATER CKII, Hiberni, exemplum, qui superiori saec lo morborum quaevis genera produci a daemon bus, homines vexantibus, seque potestate praed tum esse verbis eos expellendi, mentiebatur: e ius quidem hominis amentiam in peculiari lib HENRICVS STVBBIVS, Medicus non indoctus compressit. Vid. *Oeuvres melées de St. Evremon Tom. II. p. 219. s.* ubi hominis huius historia el ganter enarratur.

(VI) Ad Iudaeos ut demum post hos circu tus veniam, equidem dubitare nolo, quin anim multitudinis opinionis huius haud parum tempo Servatoris nostri insederit, morbos si minus omne graviores tamen nec vulgares signa esse daemonur in hominibus latentium, eamque propter caussa tot exstitisse tum in ea gente magos & veteratore qui radicibus, sacris nominibus, & aliis eiusmo ineptiis vim sese morborum vel daemonum potiu potestatem frangere posse gloriabantur. Etenim ut testimonia taceam, quae ex IOSEPHO & ali hac de re dudum prolata sunt, ex Babylonico exi lio omnes populorum Orientalium de bonis, ma lisque geniis ineptias secum attulerant Iudaei, qua frequentia, quae in Aegyptum facere solebant, iti nera mirifice alebant & confirmabant. Atqui ho si dederimus, inde quid praesidii sibi queant pro mittere, qui omnes, quos Servator noster daemo num liberavit vinculis, homines fuisse censen naturalibus oppressos morbis, equidem nullo modo intelligo. Quaenam enim haec, quaeso, est argumen-

daemon; & forsan frequentius hoc accidit, quam saepe creditur. Hic autem *Libro de abditis rerum caussis*, postquam excantationes & carmina magica posse aliquid omnino in corpora hominum adseveraverat, ita pergit: *Neque solum morbos, verum etiam daemonas, scelerati homines in corpora immittunt. Hi quidem visuntur furoris quadam specie distorti: hoc uno tamen a simplici furore distant, quod summe ardua abloquantur, praeterea & occulta renuntient, assidentiumque arcana referent.* Ad haec confirmanda duorum hominum sibi notissimorum FERNELIVS exempla affert commemorabilia, quos maligno quodam genio actos & oppressos fuisse, nullum cuiquam esse dubium potuerit: quorum quidem alterum nos paulo post ex eo repetemus. Quodsi vero homines furibundi non modo res abditas & nulli notas aperiant, praeteritaque non minus explicent, quam futura praenuntient, verum etiam linguis, quas numquam didicerunt, loquantur, tum exploratum esse arbitror & controversia vacuum, non in amentium eos unice numero habendos esse, verum vi daemonum agitari & incitari. Atqui tales saepenumero inde a temporibus, quibus Servator noster in terris vixit, passim repertos esse, auctores fide dignissimi memoriae prodiderunt. PSELLVS Libro περὶ ἐνεργείας Δαιμόνων *de operatione daemonum* insanientis cuiusdam feminae meminit, quae, tametsi nullam aliam calleret linguam, praeter patriam, tamen, Armenio quodam in medium adducto, verbis eum statim Armenicis compellaverit: Ἡμεῖς δὲ τεθηπότες ἦμεν, ὅτι κατ' Ἀρμενίων ἐφθέγγετο, γύνη μηδέποτε μηδ' εἰς ὄψιν ἀφιγμένη τούτοις, μήδε θαλάμου καὶ κερκίδος εἰδυῖα πλέον οὐδὲν. *Nos autem obstupescebamus - - - quia sermone Armenico loqueretur mulier, quae ne in conspectum quidem Armeniorum venisset umquam, quaeque praeter thalamum & colum sciret nihil.* Eamdem PSELLVS feminam futura quaedam vaticinatam esse narrat, quae sibimet ipsi non ita multo post evenerint: Σὺ δὲ, στραφεὶς πρὸς ἐμὲ, μεγάλων ἐν χρῷ συμφορῶν ὑποστήσῃ. χολᾷ γάρ σοι δεινῶς τὰ δαιμόνια παραλύοντι τὰς αὐτῶν λατρείας. ἀμέλει τοι καὶ χαλεποὺς ἐπιρράψουσι καὶ βαρεῖς κινδύνους, οὓς οὐκ ἂν διαφεύξασθαι δυνηθείης, εἰ μή τις δύναμις κρείττων, ἡ κατὰ δαίμονας ἀπ' αὐτῶν ἐξέλῃ. *Tum vero femina* (seu potius daemon) *ad me conversa, magnas, inquit, in cute calamitates accipies. Daemonia enim tibi vehementer infensa sunt, quorum cerimonias evertisti. Quin & molesta tibi graviaque pericula conflabunt quae subterfugere numquam poteris, nisi te vis quaepiam maior & daemonibus superior ab iis eximat.* Quibus expositis, ita rationem concludit: Τίς οὖν ἐκεῖνον τὸν χρησμὸν ἑωρακὼς ἐρεῖ τὰς μανίας πάσας, ὕλης πλημμελοῦς κινήσεις, ἀλλὰ πάθη τραγικὰ δαιμόνων. *Quis igitur oraculum hoc conspicatus - - - omnia insaniae genera vitiatae materiae motus, non autem tragicos daemonum effectus esse dicat?* Verum hoc exemplum longius ab aetate nostra disiunctum est. Itaque aliud recentius verum aeque memorandum ex FERNELIO antea laudato referam, cui praesens ipse adfuit. Iuvenis quidam, illustri loco natus, corpore vehementer angebatur & contorquebatur. Membrum nunc hoc, nunc illud tanta vi convellebatur & agitabatur, ut vix quatuor viri misero homini detinendo pares essent. Furoris aut emotae & debilitatae mentis nullum initio indicium comparebat. FERNELIVS, aliique Medici doctissimi, acciti nulli diligentiae, nullis parcebant remediis. *Vesicatoria, purgationes, scarificationes, fomenta, unctiones, cataplasmata, medicamenta*, ut Medicorum vocabulis utamur, *fortificantia* adhibebantur. Sed nil cedebat malum. Caussam tam insolitae rei his verbis exponit FERNELIVS: *Quoniam omnes longe aberamus a cognitione veri. Nam mense tertio primum deprehensus daemon quidam totius mali auctor: voce, insuetisque verbis ac sententiis tam Latinis, tum Graecis (quamquam ignarus linguae Graecae laborans esset) se prodens. It multa assidentium maximaque Medicorum secreta detegebat, ridens quod irritis pharmacis corpus hoc paene iugulassent.* Hic exemplum habes omni maius exceptione hominis recentiori aetate a daemone quodam occupati, in quo tamen per duos menses nulla visa fuerunt vel insaniae vel conturbatae mentis vestigia, tametsi daemon totum hominis corpus obsidens postea lingua eius uteretur, verbaque ope illius faceret. FERNELIVS totam

p. 69. (p. 105.)

p. 63. (p. 99.)

argumentatio: Populo Iudaeorum temere persuasum fuit, multos eorum morborum, qui naturalibus ex caussis oriuntur, a malignis geniis produci. Igitur nulli prorsus id aetatis exstiterunt, quos cacodaemon aliquis invasit & vexavit. Aeque mihi sanum & validum hoc esse videtur connexum, atque si quis rationem ita subduceret: Stoici omnes a secta sua aversos stultos esse vane atque stolide pronuntiabant: Ergo nulli plane fuerunt inter eos stulti, qui Stoicorum spernebant dogmata. Praeter hanc autem rationem, quidnam suppetat illis, nescio, qui ex eo, quod Iudaei plus daemonum potestati, quam par erat, tribuerunt, concludunt, nullam plane ipsis in hominum corpora aut concessam olim fuisse, aut concedi potestatem. Fuerit talis Iudaeorum superstitio, qualem esse vult eam HOBBESIVS, quem CVDWORTHVS hic potissimum oppugnat, id quidem inde consequetur, varios in hac gente fuisse errores, numquam vero hoc, fabulosa esse omnia, quae de hominibus scripta exstant a daemonibus agitatis.

totam hancce disputationem his verbis terminat: *Haec ego propterea refero, ut apertu*
fiat, malos daemones nonnumquam in hominum introire corpora, eaque inaudito modo v
xare, torquere & affligere: alus vero temporibus, tametsi non in hominem ingrediantu
neque totum eius corpus obsideant, nihilo tamen minus innumerabiles in illis morbos excit
re, partim salutiferos humores exagitando & disturbando, partim noxios humores in pa
tes corporis principales traducendo, aut venas, aliosque corporum meatus iis obstruend
partim denique membrorum structuram disturbando. Mitto, ne iusto longior sim, alia e
empla non minus manifesta, quorum tamen non exiguus exstat in recentioris aeui sc
ptoribus numerus, hominum aut omnino a daemonibus obsessorum, id quod tum p
tuit, quum res secretas patefacerent & linguis, quarum nescii prorsus fuerant, loqu
rentur, aut ita tamen ab illis excruciatorum, ut inusitatis & a natura plane abhorre
tibus malis laborarent. Attingendam tamen hanc mihi caussam esse duxi, cum propt
illos, qui Deum esse negant, tum ipsius christianae religionis caussa. Novi enim no
nullos ita vacillare animo, ut hac una ratione, quod nec olim exstitisse, nec hodie ex
stere homines a daemone occupatos pro certo ducunt, ad universam christianam re
gionem reiiciendam, novique foederis libros fraudis & mendaciorum accusandos, f
rantur (1)

§. LXXXI

(1) Dudum est, quod illi, qui sapientia ceteris praestare sibi visi sunt, omnia quae de hominibus a malignis geniis obsessis feruntur, inter vulgi retulerunt mendacia. Platonici & omnes fere illi, qui orientalium populorum placitis addicti erant, mira & ante natum Servatorem & post eius adventum de astutia daemonum, eorumque ardentissimo in corpora intrandi hominum desiderio narrabant. Quot erant homines vitiis dediti gravioribus, quot avari, quot libidinosi, quot ultionis & vindictae cupidi, tot esse huic generi videbantur malignorum daemonum mancipia & domicilia. Miror, sagaces hosce daemonum venatores in animalibus, in quibus humanorum vitiorum simulacra sunt, in leonibus, suibus, vulpibus & aliis non pariter quaesivisse daemones. Nam si vitiorum, quibus nos urgemur, auctores essent daemones, nil obstaret, ne iidem bestias agitare crederentur. Iapones quidem non multum ab hac sunt opinione remoti, quippe quos ENGELBERTVS KAEMPHERVS narrat *History of Iapan Livr. I. cap. X. p.* 126. existimare, in vulpibus malignos & callidos habitare daemones. Neque mitius, id quod paulo ante vidimus, de aegrotantibus, & corporis quodam vitio affectis iudicabant. Sed non omnes tam obesae erant naris, ut sermones istos probarent, sibique persuaderi paterentur. M. ANTONINVS, sapientissimus Imperator, didicisse sese a DIOGNETO gratus agnoscit, commenta ista spernere, nihilque curare, quae περὶ ἐπῳδῶν, περὶ γοήτων, καὶ περὶ δαιμόνων ἀποπομπῆς *de incantationibus, de Magis deque daemonibus averruncandis* ferrentur, credere *Lib. I. ad se ipsum* §. *VI. p.* 4. *ed. Gatackeri.* LVCIANVS ad insana populi mendacia nil dubitat referre omnia, quae de arte daemones corporibus eiiciendi perhiberentur, faceteque nihil sese mirari addit, quod Platonici daemones e corporibus exeuntes conspiciant, qui tam acute cernant, ut ipsas etiam rerum species seu ideas volitare videant, in *Philopseude Tom. II. Opp. p.* 337. 338. Antiquioris ecclesiae doctores multa ex Platonicorum & eorum philosophorum, qui affines erant Platonicis, praeceptis in sanctiorem transtulisse disciplinam, neminem hodie praeterit. Quocirca in scriptis eorum eadem fere de malorum geniorum in corpora & animos hominum potestate leguntur, quae in Platonicorum li-
bris, nec morborum facile aliquid aut vitioru
erat, cuius caussam & culpam non in daemone
aliquem conferrent; quod quidem si res id p
sceret, infinitis probare dictis & exemplis, proc
ve foret. Legant *Pastorem*, quem HERMAS, n
scio quis, primo iam exaravit saeculo, addantq
ca, quae IO. POTTERVS *ad Clement. Alexand*
p. 174. collegit, qui testimonia requirunt. Ha
dum perpendo mecum, non habeo, quod opp
nam illis, qui non omnia esse vera contendun
quae de virtute *Exorcismorum* inter veteres chi
stianos, & de tot daemonibus verbis christiano
rum eiectis, cum apud eos qui *Apologias* olim p
christiana religione scripserunt, tum apud ali
passim scripta leguntur. Non accedo illis, n
accedere possum, qui ficta esse omnia exempla si
persuadent illorum hominum, quos potestate da
monum a christianis liberatos esse olim antiq
monumenta narrant: in quam quidem sententia
praeter alios IAC. BASNAGIVS ingressus est, *A*
tiquitez Iudaiqu. Vol. II. chap. VIII. nec non v
quidam ingeniosus & eruditus in IO. CLERI
Bibliothequ. choisie Tom. XIII. p. 219. Met
enim, ne, si haec obtineat sententia, non omn
modo labefactetur eorum auctoritas, qui prin
rerum christianarum saeculis vixerunt, verum ei
am ad ipsam Servatoris nostri historiam plane pe
vertendam & contaminandam profanis mentib
patefiat aditus. At si dixero, verisimile esse, i
ter eos, in quibus daemones habitare veteres chr
stiani putarunt, saeculi sui erroribus & opinio
bus ducti, aliquos fuisse malis naturalibus & mo
bis gravissimis oppressos, nec in veritatem, nec
reverentiam, quam sanctis illis hominibus debe
me peccaturum esse arbitror. Ipsis etiam mirac
lis, quae ab antiquis facta leguntur esse christi
nis, eorumque magnitudini per hanc nihil der
gatur sententiam. Etenim ad veritatem religion
christianae demonstrandam aeque validum est,
nomine Servatoris nostri recitato, inveteratos
capitales morbos, quibus mederi nemo poterat, f
gasse credantur nominis eius professores, quam
daemones eiecisse miserorum corporibus putentu
Vtrumque vires excedit hominum & divinae p
tentiae argumentum est. Neque etiam error hi
ce christianorum, ex aevi sui opinionibus haustu
religionis, cui addicti fuerunt, auctoritati noce
Nam

§. LXXXIV.

Venio nunc ad miracula eventusque a naturae lege abeuntes, de quibus secundo loco

De miraculis.

Namque superstitionis & erroris aliquid in eorum etiam haerere mentibus posse, qui sanctissimis imbuti sunt praeceptis, neminem fugit. Haud interim dubito, quin viri graves & sapientes inter christianos fuerint, qui opinionem vulgarem non ex toto esse veram perspexerint, nec omnes pro agitatis a daemone habendos esse intellexerint, qui vulgo tales esse putarentur. Certe sequentibus non defuerunt saeculis inter christianos, qui nihil plane veri esse in illis, quae de potestate & imperio daemonum in homines traderentur, morbosque ex caussis ortos naturalibus temere daemonum adscribi viribus, praecipere ausi sunt. PSELLVS Medicos quosdam ita sentire narrat, & graviter fert, de *operatione daemonum p. 84.* ἀλλ', ὦ Μάρκε, εἶπον, ἄλλ' ἄττα πείθουσιν ἡμᾶς φρονεῖν ἰατρῶν παῖδες οὐ δαιμόνων ἔργα τὰ πάθη ταῦτα λέγοντες εἶναι. Χυμῶν δὲ καὶ αὐχμῶν καὶ πνευμάτων μοχθηρῶν ἰχόντων, ἀμέλει φαρμάκοις καὶ διαιτήμασιν, ἀλλ' οὐκ ἐπῳδαῖς καὶ καθαρμοῖς ταῦτα θεραπεύειν, ἀποπειρῶντας. *Atqui, o Marce, inquam, alia quaedam his diversa Medici nobis persuadere conantur, dum huiusmodi affectus non a daemonibus procedere dicunt: Sed potius ab humoribus, articulis & spiritibus male affectis, atque mala haec pharmacis & diaetis, seu quibusdam vivendi legibus, non autem epodis seu incantationibus & expiationibus curare nituntur.* At hos tamen Medicos & alios, qui cum illis inter christianos consenserunt, non puto, prorsus omnem cacodaemonis in hominum corpora potestatem negasse, atque quos Servator noster sanasse legitur huius generis, non secus, ac homines, gravibus morbis vexatos spectasse, quos populus temere daemonibus subiectos esse crediderit. Superiori demum saeculo haec publice sine circuitu proposita, &, ut tempora nostra immoderata sentiendi licentia laborant, a multis avide recepta fuit opinio. Vt de VANINO, HOBBESIO, SPINOZA & aliis nihil dicam, qui omnem conculcasse religionem non sine caussa visi sunt, prodiit *Londini* 1676. *in* 8. liber inscriptus: *The doctrine of the devils*, cuius auctor, homo ceteroquin Anglicanae ecclesiae praeceptis deditus & Socinianis vehementer infensus, teste viro doctissimo, Domino DES MAIZEAVX *in Notis ad epistolas Petri Baylii Tom. II. p.* 435. & omnem daemonibus potentiam derogat, & eos, qui in sacris libris a daemonibus obsessi fuisse dicuntur, hominum aegrotorum & insanorum numero habendos esse praecipit. Post hunc BENIAMIN de DAILLON, sacrorum inter Gallos exules minister, vir nec ingenio destitutus, nec doctrina, longius etiam progressus est, & in libro: *Examen de l' oppression des Reformez en France Amsterd.* 1687. *in* 12 edito, unum tantum esse cacodaemonem docuit, quosque Servator noster eiecisse dicitur daemones, morbos esse pronuntiavit. Legi poterit de hoc libro IO. CLERICVS *Biblioth. Historique & universelle Tom. VII. p.* 339. Neque aliam frater huius DAILLONI sententiam fovit, quam singulari libro *Londini* 1723. 8. edito &: *Δαιμονολογία or a treatise of Spirits* inscripto, copiose enarravit. De BALTH. BECKERO, qui ex instituto daemonum potestatem aggressus est, sileo: nec de iis, qui ad eamdem sese recentius abduci passi sunt opinionem, cur multa dicam, caussae aliquid habeo, quum paucis ignotum sit, etiam eorum aliquos, qui ceteroquin religioni ex animo bene videntur velle, ab ea correptos esse. Exstat librorum ab eruditis hominibus conscriptorum copia, quibus temeritas eorum, qui sic sentiunt, castigatur: nec meum idcirco duco, longam cum hoc genere litem hic inchoare. Neque ea, quae de recentioribus hominum a daemonibus oppressorum exempla passim vel commemorantur, vel disputantur, aut quae Medicos inter de Morbis Magicis quaeruntur, examinanda & explicanda mihi sumam. Ad rem praesentem sufficiet, si, relictis & omissis, quae dici possunt, aliis, sequentia observari iubeam. (I) Periculosa mihi prorsus & universae religioni christianae vehementer noxia videtur esse opinio eorum, qui quaecumque de daemonibus & eiectione eorum in novi foederis libris leguntur, aut de morbis & morborum sanationibus unice intelligunt, aut ex vulgi errore dicta esse censent. Etenim, si nihil errarent, qui sic sentiunt, id quidem, meo iudicio, apertum fieret, & ipsum Servatorem nostrum, & legatos, testesque eius vix virorum sapientum nomen tueri posse, talique usos esse dicendi genere, quale nemo solet adhibere vel mediocriter sapiens, qui ab aliis legi vult & intelligi. Id ut pateat, primum nihil coegisse CHRISTVM & eius discipulos, ut ita loquerentur, moneo. Disputat IESVS CHRISTVS *Matth. XII.* & aliis in locis adversus Pharisaeos, qui miracula, quae faceret, ope ac virtute daemonum ab eo edi criminabantur, nec secus respondet, ac si vera essent omnia, quae tum temporis de daemonibus a Pharisaeis credebantur. Si falsa essent omnia, quae de daemonum potestate in hominum corpora traduntur, aptissime & apposite respondisset Servator, inanes vulgi fabulas & anicularum commenta esse, quae de astu & potentia daemonum circumferrentur. Neque video caussae aliquid, quod ipsum, quo minus libere hoc ediceret, impedire potuisset. Non erat haec sententia ex illis, quas vel ignorabant Iudaei, vel ita detestabantur, ut auctores earum ferre nullo modo possent. Namque Sadducaei, quibus in supremo senatu concessum erat sententiam dicere, atque sanctissimis muneribus fungi, publice profitebantur, nullos esse daemones, atque delirare eos statuebant, qui tales esse naturas putarent; neque tamen eam ob caussam multitudini execrabiles erant. Igitur poterat CHRISTVS sine omni invidia, ac sine detrimento sanctissimae religionis, ad quam missus erat inculcandam, vulgi fabulas de daemonibus oppugnare & reiicere. Quid? quod etiam a Sadducaeis auxilii & praesidii haud parum contra Pharisaeos adversarios eorum sibi polliceri hanc propter doctrinam poterat. Ipsos autem iudices esse velim, contra quos haec animadverto, qualem putent esse hominem, qui, quum nulla urgeat necessitate, ridiculos, pestiferosque errores in animis auditorum suorum non modo tolerat, verum etiam oratione ac disputatione sua confirmat & roborat? Non dispar est eorum ratio, quos Servator noster in orbem emisit terrarum ad doctrinam suam propagandam. Erant quidem in plebe,

loco dicere constitui. Inter ipsas gentes verae religionis nescias, nonnulla saepenumero contigisse inopinata & naturae consuetudini repugnantia, malis, an vero bonis geniis

inter Platonicos, inter Iudaeorum magistros haud pauci, quos fortassis ad tempus offendissent legati Servatoris nostri, si commentitia esse tradidissent omnia, quae de natura & potestate daemonum, atque de hominibus ab illis obsessis narrarentur. At nec minor, imo maior forte, numerus erat illorum philosophorum, qui nihil sibi horum obtrudi patiebantur; quales Epicuraei erant & Academici, quorum disciplinae plurimis inter optimates & proceres aetate Servatoris nostri approbatoribus utebantur: nec idcirco tamen horum aliquis in honoris aut vitae suae versabatur periculo. Et plures forte inter sapientes aetatis illius amicos nacti fuissent Apostoli, si libere displicere sibi omnia significassent praecepta, quae de malignis geniis adhuc populo placuissent. Quis vero sapiens, qui nihil sibi videt periculi imminere, si populares aggrediatur opiniones, fore contra perspicit multos, qui in suam concessuri sint sententiam, fanaticos plebis errores ipsemet assumere & suffragio suo confirmare solet? (II) Fingamus vero, multum periculi & offensionis fuisse coniunctum cum libera professione veri dogmatis de daemonibus, eorumque natura, numquam mihi tamen persuaserim, Servatorem nostrum sanctissimosque eius discipulos ita fuisse timidos, ut sententias aperte falsas & pueriles non ferrent tantum, sed etiam approbarent. Sciunt omnes, ipsas Iudaeorum delicias, quibus nihil habebant carius, ritus intelligo & caerimonias a MOSE praescriptas, gentium Deos, a quibus salutem sperabant unice, totque alias praeterea populorum praeiudicatas opiniones, quas praeter modum amabant, intrepide a Servatore & amicis eius, spretis omnibus periculis, oppugnatas & condemnatas esse. Viros tanta fiducia armatos, ut in ipsam impietatis & superstitionis arcem non dubitarent penetrare, quis credat, in sententias, quae nec omnibus arridebant, nec ab iis, quibus arridebant, in primis religionis fundamentis ponebantur, nihil moliri ausos fuisse? Hercules, qui Cerberum haud extimescit, apro certe aut leone viso multo minus fugiet. (III) Prudentiam forte dicent, qui dissentiunt nobiscum, flagitasse, ne omnes plebis errores simul castigarent & refellerent Sanctissimus Servator, eiusque discipuli: tulisse sapientiam CHRISTI ad tempus quasdam sententias in animis Iudaeorum, quas incrementis verae religionis non prorsus esse contrarias perspexerit: exemplum CHRISTI legatos eius imitatos esse. Non is ego sum, qui haec ita sese habere quodammodo negaverim: ad rem vero praesentem nihil plane haec conducit observatio. Tulit Servator noster ad tempus errantes quasdam amicorum suorum, multitudinisque sententias: sed nec tamen eas publice laudavit aut verbis & oratione suas fecit. At quis nescit Pharisaeorum de daemonibus & obsessis sententias passim a Servatore nostro assumi, illustrari, emendari? vid. *Matth. XII.* 17-30. v. 43-45. *Luc. XI.* 24. Hoc quis prudentiae munus esse dixerit? Sapientis Medici est, fateor, malis gravioribus medicinam parare, minora interdum tempori sananda committere: prudentis viri, cum illis ante omnia confligere erroribus, unde maius metuendum est periculum, leviores modice curare. At stulti esse putem, providere, ne minora illa mala deleantur, & insipientis, mediocres errores novis praesidiis communire. Id quod prudentia flagitat, fecisset Servator noster, si prorsus siluisset, nec vel reiecisset aperte, vel adoptasset, aut laudasset falsas Iudaeorum de malis geniis opiniones, si iustas animadvertisset obstare caussas, ne statim redarguerentur. (IV) Sed aequiores etiam nos habebunt adversarii. Dabo, quod numquam tamen dederim, consentaneum fuisse prudentiae, ut Servator ad populi loqueretur opinionem & multitudinis de obsessis & daemonibus nugas suas faceret. Spero autem, vicissim daturos mihi esse illos, quibus cum res hic nobis est, in officiis esse viri sapientis, ut provideat & caveat, ne inficeti errores, quibus sibi parcendum esse ducit, ne animos irritet, immortales fiant & ad seros usque posteros permanent. Hoc igitur fecit Servator noster? Non fecit, quod omnes sciunt. Neque illi, qui vitae eius historiam exararunt, neque sancti eius nuntii, qui de universa religione epistolis suis exposuerunt, vel verbulo nos monuerunt, sermones Servatoris nostri de daemonibus & obsessis populi Iudaici sententiam, non autem ipsius, continere, & ad credulam plebem capiendam unice institutos esse. Quocirca, si ab illorum parte veritas staret, qui daemonum imperium prorsus eversum cupiunt, quid mihi de Servatoris nostri amore erga genus humanum, cui valde noxium esse fatentur hunc errorem, quid de sapientia & prudentia eius, quid de ipsa christiana religione constituendum esset, vehementer anceps haererem ac dubius. (V) Et quid multis? omnem mihi prorsus tollere videntur sacrorum voluminum fidem & auctoritatem, qui sic sentiunt. Etenim simulatque illis accedimus, fateamur necesse est, fabulas Servatorem nostrum narrare, quotiescumque de potestate loquitur daemonum, aut malis imperat geniis, ut hominum exeant corporibus, orationemque illam, verbi caussa, quae *Matth. XII.* 17-30. v. 43-45. scripta legitur, inanibus constare sonis, quibus nulla potestas aut notio subiecta est: fatendum est nobis, PAVLVM, quum ait, Christianis *non cum carne & sanguine dimicandum esse, sed cum daemonibus*, *Ephes. VI.* 12. nihil proprie dicere, tametsi graviter monere videatur: fatendum est denique, tam corrupte, tamque perverse interdum loqui sanctos scriptores, ut a nullis sine metu erroris legi queant, nisi ab illis, quibus ob perpurgatam, qua valent, rationem aurum seiungere ferro licet. Atqui haec si ita sese habent, si partes quaedam sacrorum librorum populares errores, non secus ac ipsam veritatem, tradunt, si aliae vocabulis constant, quibus nihil subest, nisi strepitus, nescio, an digni sint, quibus salutem nostram plane committamus, quosve consulamus unice, quum, quid credendum vel non credendum sit, quaeritur. Quod si enim tam longe ab usitato & proprio dicendi genere, quod sapientes viri consectantur, recederent sacri scriptores, ut BECKERVS & alii volunt, qui daemonibus & hominibus a daemone vexatis bellum indixerunt, verendum nobis ubique foret, ne forte in illis locis, in quibus nos mysteria salutis & sanctissima exstare dogmata opinamur, ad vulgi sententiam, non autem ad veritatis normam loquuti essent.

niis auctoribus non disputo nunc, non modo rerum inter eas gestarum annalibus, verum sacris etiam libris scriptum legitur. Verum malis haec acciderint geniis auctoribus, an vero bonis, nunc quidem disquirere nolo. Nec ignotum est, post natum etiam Servatorem populos istos oraculorum non minus, quam miraculorum sibi arrogasse gloriam. Nam, ut de APOLLONII TYANAEI & APVLEII factis nihil dicam mirabilibus: neque Romanos tangam Imperatores VESPASIANVM & ADRIANVM, quibus vim miracula faciendi tributam fuisse ferunt, templum AESCVLAPII inprimis summis nobilitari quotidie prodigiis confirmabant. Documento est (1) Graeca tabula, Romae in Numinis huius aede olim affixa, in qua haec inter alia perscripta erant: *Caecum hominem iussum fuisse ab oraculo in genua coram alteri procumbere, tum a dextra eius parte ad laevam transire, quinque digitos in ara collocare, sublata postea manu, oculos suos ea tangere: his omnibus factis videndi facultatem subito recuperasse hominem, plaudente omni populo atque clamante, Imperatore ANTONINO ingentia facta esse miracula, & quae sequuntur* (2). Verum divini nostri libri multo maiorem memorant miraculorum, longe il-

fent. (VI) Postremo tota mihi eorum ratio, qui tam fervide in daemonum potestatem disputant, valde singularis & a semetipsa videtur esse dissentiens. Assumunt illi, Servatorem nostrum, eiusque discipulos, ad plebis opiniones sese loquendo & scribendo accommodasse, neque secus de daemonibus & eorum in corpora nostra potestate, aliisque rebus esse loquutos, ac si nullum de his omnibus esset dubium, tametsi non ignoraverint vana esse, quae multitudo vera esse duceret, omnia. Neque dubito, quin prudenter & sapienter ita fecisse Servatorem nostrum & amicos eius existiment. Velim igitur ab illis edoceri, cur hoc ipsimet sequi & imitari exemplum noliot, & a vestigiis Christi & Apostolorum, quibus nihil est sanctius, abeant. Tot hodie forte sunt, quot aetate Christi, qui daemones & esse, & hominum interdum incolere corpora censent. Tantum apud hos offensionis ex oppugnatione sententiae huius hac aetate nasci potest, quam eo tempore potuit, quo Christus & legati eius docuerunt. Denique non ex illis hoc dogma est opinionibus, unde certissimum animis periculum & aeternae salutis iactura metuenda est. Ex his enim si esset sententiis, quis Servatorem nostrum dubitaret illud funditus eversurum & ex mentibus hominum sublaturum fuisse? Quid igitur, quaeso, est, quod eos impedit, quo minus idem faciant, quod CHRISTVM & Apostolos fecisse volunt, atque cum plebe loquantur, cum sapientibus autem sentiant? cur tot scriptis & cavillationibus in opinionem invehuntur, quam ipse Servator nulli noxiam esse demonstravit, imo confirmavit? Fallor, aut, qui haec secum expendet, anguem in herba latere suspicabitur. Forte illi, qui dicta CHAISTI & Apostolorum ita torquent, ut adversus animi sui sententiam videantur verba fecisse, eodem modo de CHAISTO & Apostolis disserunt, quo eos de obsessis & daemonibus disseruisse perhibent, id est, ad plebis opinionem tantum loquuntur, tametsi longe secus de illis tacite iudicent. Non tam iniquus sum, ut omnes ita esse animo adfectos putem, qui his favent opinionibus: at omnes tamen huius generis accurate secum ponderare velim, quonam ducant praecepta illa, quae tam audacter proponunt & tuentur.

(1) *Graeca tabula*) Marmorea haec tabula, aut fragmentum potius tabulae, quae Romae in insula Tiberina ad templum Aesculapii creditur adpensa fuisse, ubi hominum exempla narrantur ab Aesculapio sanatorum, exstat in IANI GRVTERI *Inscriptionibus Tom. I. p. LXXI.* 1. Copiose egit de hac tabula DANIAL CLERICVS *dans l' histoire de la Medicine P. I. Lib. I. c. XX.*

(2) Sequitur hic vir doctissimus vestigia primorum civitatis christianae doctorum, qui quidem fere omnes nulli dubitarunt, daemonum malorum virtute ac potentia multa olim inter populos verae religionis ignaros facta esse miracula & prodigia. vid. ATHANARORAS *Apolog. pro Christianis c. XX. p.* 89. TARTVLLIANVS *Apologet. c. XXII. p. 222. Recognitiones Clementis Lib. IV. c. XXI. f. p. 542. S. T. I. PP. Apostol.* & plures alii. Verum melius, quemadmodum existimo, fecisset vir doctissimus, si, quae miracula feruntur inter Deorum cultores olim esse patrata, aut falsa & incerta esse, aut ex naturalibus accidere caussis potuisse, aut denique fraudibus & dolis sacerdotum perfecta esse, libere pronuntiasset. Luculenter id, praeter alios, viri doctissimi ANSALMVS, Abbas, singulari Diss. *dans l' histoire de l' Academie des Inscriptions & belles lettres Tom. VIII. p.* 59. FRERETVS alia Diss. *in eadem historia Tom. VIII. p.* 76. & non ita pridem IAC. SERCES *traité des miracles p.* 258. *f.* demonstrarunt. Atque haec mihi sententia ad supremi Numinis gloriam tuendam longe videtur accommodatior esse, quam altera illa, quam CVDWORTHVS sequutus est. Etenim si tot Deus passus fuisset inter populos miracula fieri a malignis geniis ad cultum & religionem Deorum firmandam, quot inter eos facta esse narrantur, ipsemet quodammodo caussa ipsis exstitisset in avitis superstitionibus & cerimoniis perseverandi. Neque, id quod paulo post apparebit, omni veterum Doctorum auctoritate haec caret sententia, quorum certe aliqui satis fuerunt perspicaces in dignoscendis miraculis & sacerdotum dolis aperiendis. Quae hic referuntur exempla miraculorum, ea confirmant potius sententiam, cui me favere dixi, quam oppugnant. I) De miraculis, quae APOLLLNHIVM TYANAEVM fecisse accepimus, supra late disserui. Vix digna sunt ea, quae commemorentur, hominemque arguunt gloriae cupidum & ad rudem populum fallendum non prorsus ineptum. Neque meliori loco APVLEII prodigia haberi possunt; qui praeterea in *Apologia*, quae exstat, ipsemet satis luculenter omnem Magiae suspicionem a se depulit. II) Vespasiano & Hadriano quae adscribuntur miracula manifestas secum ferunt fallaciae notas, id quod luculenter a viris doctissimis CHRISTOPHORO AVG. HEVMANNO singulari *Diss. de miraculis Vespasiani Poecilos Tom.*

ge illis praestantiorum, copiam, cum a Mose, tum a Servatore nostro IESV CHRIS[
eiusque legatis perfectorum.

Q[

Tom. II. Lib. II. p. 427. IOAN. CLERICO *Histor. Eccles. primor. duor. saeculorum Saec. II. ad A. CXXXVIII. p.* 610. 611. & IAC. SERCES *traité des miracles p.* 276. *s.* ostensum est. III) AESCVLAPII restant miracula, quibus nulla olim fuerunt celebriora & a Deorum ministris confidentius christianis doctoribus obiecta. Sed quae iam monebimus, ea, nisi plane fallor, facient, ut his quoque prodigiis omnem fidem derogent, qui rationi repugnare nolunt. Igitur I) animadverto, omnes Aesculapii sacerdotes, id quod alio iam planum feci loco, artis medicae peritos fuisse, atque hominum in templo Numinis excubantium statum naturalem, morbosque sollicite primum explorasse, postea remedia praescripsisse expellendis morbis apta. Non dicto quodam, aut verbo curabantur aegroti, qui valetudinem suam committebant Aesculapio, sed herbis, succis, aliisque rebus, quibus uti solent medici. Talia igitur miracula faciebat Aesculapius, qualia ab iis hodie fiunt, qui artis medicae facultate valent. Confirmabo hoc duplici magnae fidei testimonio, altero christiani, altero non christiani scriptoris. Ille ARNOBIVS est, qui *Lib. I. adv. gentes p.* 35. 36. ita loquitur: *Dii, si quando, ut fama est, nonnullis attribuere medicinam, aut cibum aliquem iusserunt capi, aut qualitatis alicuius ebibi potionem, aut herbarum & graminum succos superimponi inquietantibus caussis, ambulare, cessare, aut re aliqua, quae officiat, abstinere: quod esse non magnum, nec admirationis alicuius stupore condignum promtum est, si volueritis attendere: & medici etiam sic curant - - - Nulla autem virtus est medicaminibus amovere, quae noceant: beneficia ista rerum non sunt curationum potestates.* Hic LVCIANVS qui *Philopseude T. II. Opp. p.* 333. veram miraculorum caussam, quibus olim clarebat Aesculapius, his verbis exponit: ὁ γὰρ Ἀσκληπιὸς αὐτὸς καὶ οἱ παῖδες αὐτοῦ ἤπια φάρμακα πάσσοντες, ἐθεράπευον τοὺς νοσοῦντας. *Aesculapius eiusque posteri salutaria pharmaca admoventes medebantur.* Adde *Clementina Homil. IX. §. XVII. p.* 690. *T. I. PP. Apostol.* II) Huic observationi si quis cum alia quaedam exempla curationum Aesculapii, tum illam sigillatim caeci hominis sanationem, quam ex tabula marmorea CVDWORTHVS memorat, obstare putet, is sciat, persuasum nobis esse, si omnia, quae facta illa circumstant, attentius expendantur, apertum fore, aut remediis, aut dolis rem totam peractam fuisse. Ad caecum hunc quod attinet, si vel vere ipsum fuisse usu oculorum orbatum concedamus, suspiciosum tamen id statim est, quod digitos in ara Aesculapii collocare iussus est ab oraculo, & illis deinde oculos tangere. Namque unguento quodam, oculorum morbis depellendis apto, vafri sacerdotes haud dubie altare imbuerant, quo cum oculos perfricuisset homo lumine captus, visum subito recepit. Melius & solidius hoc ostendi posset, si morbi genus notum esset, quo laboravit ille, qui hoc modo sanatus est. III) Atque haec abunde confirmantur ex eo, quod non omnes, verum nonnullos tantum, curare potuit Aesculapius, quorum scilicet morbi sanabiles erant. Qui quidem si divina virtute profligasset mala hominum, sine ullo dubio, non secus atque Servator

noster IESVS CHRISTVS fecit, omnis gen[
morbos, etiam illos, in quibus omnem artem
am iam exhauserant Medici, depulisset. Scite
servavit is, qui *Clementina* Saeculo III. compe[
it, non ineptus semper scriptor, eorum quid
nomina in fano Aesculapii servata esse, quibus [
profuerit consilium, eos autem, qui diem ob[
rint, miseriam suam non dedicare potuisse, [
mil. IX. §. XVII. p. 690. ἄλλοι δὲ νοσήσαντες, καὶ
εὐξάμενοι, ἐξ αὐτομάτου ὑγιάναντες ὡς ἐπικαλεσάμενοι ὑγια[
καὶ ἀναθήματα ἐπέθηκαν. οἱ μὲν τοίγε μετὰ εὐχὴν διαφθα[
ρέντες, τὰς ἀποτυχίας ἀναθεῖναι οὐ δύνανται. *Alii v[*
aegroti post preces recepta sanitate, iis, quos in[
vocaverant, adscripserunt & donaria appenderu[
Qui autem post votum decepti exspirarunt, infor[
nia non possunt dedicare. Id ipsum quoque,
omittam alios, graviter & facunde ARNOBI[
Deorum ministris exprobrat, *Lib. I. adv. gen[*
p. 36. *Quot millia vultis a nobis debilium ost[*
di, quot tabificis affectos morbis, nullam retul[
medicinam? cum per omnia supplices irent templ[
cum Deorum ante ora prostrati, limina ipsa conv[
rerent osculis, cum Aesculapium ipsum datorem (
praedicant) sanitatis, quoad illis superfuit vita,
precibus fatigarent & invitarent miserrimis vo[
- - - Quid prodest ostendere, unum aut alterum f[
tasse curatos, cum tot millibus subveneris nemo
plena sint omnia miserorum infeliciumque delubr[
Solebant quidem sacerdotes Aesculapii, ut hoc [
lum effugerent, respondere, opem bonis tantum
Diis ferri, malorum miserias negligi. Sed pers[
cuum est, plenam futilitatis hanc esse respons[
nem, qua omnes uti possunt nebulones, qui fra[
dibus & fallaciis suis credulam plebem argen[
emungunt. Quae vero ad religionem aliqua[
confirmandam valere debent, facta & miracul[
ea talia sint necesse est, ut nihil exceptionibus eiu[
modi loci relinquatur. Atque IESVS noster si[
ullo discrimine bonis, malisque subvenit, qui ope[
eius implorabant. IV) Denique non tam cau[
rem suam curare poterant Aesculapii sacerdote[
quin perspicaciores animadverterent, famam [
existimationem Numinis fraudibus & dolis aequ[
firmiter niti atque medicamentis & remediis. Nem[
pe idem ab hoc hominum genere fiebat, quod h[
die ab illis fieri novimus, qui sanctorum quos c[
lunt, templis auctoritatem & divitias, sibi auten[
mollioris & lautioris vitae instrumenta compar[
re volunt. Conducebantur interdum nummis al[
quot egeni homines, qui morbos simulabant, [
se deinceps miraculo ab Aesculapio sanatos es[
audacter mentiebantur: interdum fictis visis ho[
minea in templo excubantes decipiebantur. Ob[
servatum iam ab aliis est, ab ARISTOPHANE i[
Pluto, Actu V. v. 555. *s.* Servum, cui nomen *Carion*
induci, qui luculenta satis oratione fabulam expli[
cat, quam olim ad incautos fallendos cerimonia[
rum Aesculapii antistites egerunt. Ego christian[
tantum, aut, si mavis, semi-christiani auctoris lo[
cum afferam, ex quo patebit, non certe prorsu[
nescios fuisse Christianos fraudum, quibus sacer[
dotes sibi consulere studerent, scriptoris nimirum
Clementinorum, qui *Homil. IX. §. XIIX. p.* 691
his verbis utitur: Πόσοι δὲ καὶ καταψεύδονται χρημα[
τισμοὺς καὶ θεραπείας ἐξ αὐτῶν ἀποτελεσθείσας καὶ ταῦτα
βεβαιοῦν

Quae cum ita sint, duo videntur esse genera miraculorum & eventuum ab ordinaria naturae lege recedentium: alterum eorum, quae tametsi a caussis naturalibus & ordinariis proficisci nequeant, eaque de caussa certo modo supernaturalia dici debeant, viribus tamen ordinariis & naturalibus aliarum creatarum mentium, sive bonarum sive malarum, permittente Deo, effici possunt. Fingamus, lapidem, aut grave aliud & solidum corpus, adscendere primum, deinceps in medio aëre consistere, nec ullum tamen apparere insoliti eventus huius auctorem vel caussam. Haec quidem res nobis portentum & eventus naturae facultatibus superior videbitur: at nihil tamen impedire, persuasum est omnibus, ne id ipsum naturali potentia mentium invisarum, sive bonarum, sive malignarum, fiat: quamquam Dei permissu, sine cuius providentia & nutu genios illus in humana sese negotia isto modo non posse ingerere, exploratum ducitur. Fac, hominem rudem prorsus & illitteratum, Graece & latine scite & eleganter loqui. Hunc casum prorsus esse mirabilem, neque naturae legibus convenientem, nemo unus dubitabit. Quis enim sanus Servatoris nostri legatos neget, cum peregrinis linguis, quarum antea expertes fuerant, coelestem doctrinam explicarent, divinitus eruditos & actos fuisse? At in hominibus, quos malus daemon agitat, idem virtute eius accidere, Deo licet permittente, novimus. Ad hunc ordinem illud etiam *miraculum cotis*, ut APVLEIVS vocat, referimus, quod ACCIVS patravit NAVIVS, quem cotem novacula discidisse (3) accepimus. Alterum genus miraculorum illis constat eventis, quae omnes secundariarum caussarum vires, omnium rerum conditarum facultates, superant, nec nisi propterea, nisi infinite potenti Deo, possunt attribui; qui cum totius auctor sit naturae, pro lubitu & arbitrio eam temperare & ad voluntatem suam accommodare potest. Nuvi ea, quae non ita pridem protulit *Tractatus Theologico Politici* auctor, ad utrumque huc miraculorum genus funditus exstirpandum. Miraculum profanus homo disputat, nil esse nisi vocabulum, quo imperita multitudo *insolitum* quodvis *naturae opus* designet, aut id, cuius caussas assequi non potest, nominet. Addit, si quid eius generis contingeret, quod aut repugnaret naturae legibus, aut vim earum excederet, aptius illud fore ad ea refellenda, quae de Deo credimus, quam confirmanda (4). Verum tota eius disputatio ita mihi videtur infirma, futilis & stolida, ut in ea refellenda nonnihil hic consumere temporis, nec necessarium nec utile putem.

§. LXXXV.

Argumentum miraculis quantum probet.

De superiori, quod dixi, miraculorum genere MOSEN verba putem facere, *Deut. XIII. t. 1. 3. Quum surgens in medio tui vates aut somnians somnium ediderit tibi signum aut prodigium, quamvis eveniat signum illud aut prodigium, quod praedixerat tibi, dicendo, sequamur Deos alienos, quos non noveras, & colamus eos, ne auscultato verbis vatis istius aut isti somnianti somnium, quia tentat Iehova Deus vester vos ad cognoscendum, an sitis amantes Dei vestri ex toto corde vestro & ex toto animo vestro.* Etenim quis ipsum credat supremum Numen excitare posse aliquem ad populos a sana doctrina revocandos, eique extraordinario adesse auxilio, quo miracula edere, iisque turpissimis erroribus auctoritatem conciliare valeat? Id igitur MOSES sibi vult, fieri posse, ut falsi quidam vates, a maligno impulsi daemone, exoriantur, Iudaeosque ad peregrina Numina colenda commovere tentent: fieri quoque posse, ut iidem ad sententiam suam confirmandam, malorum virtute geniorum armati, talia faciant miracula, qualia Magi quondam Aegyptiorum ediderunt; fieri posse denique, ut Deus, quo fidem & amorem Iudaeorum erga se exploret, mirabilibus istis factis non intercedat, nec virtuti daemonum resistat. Qua quidem in re quod offendat aliquem, nihil omnino est, eo quod religio eorum, qui plurium commendant Deorum cultum, partim per ipsam naturae vocem, par-

φανέντας κατὰ ὄναρ; πόσοι δὲ ἐπὶ μισθῷ ἑαυτοὺς ἐξέδωκαν, δι᾽ ἰδίαν ἑκουσίαν πάσχειν τινὰ ἀναδεξάμενοι, ὡς ὄντες πείσαντες, αὐτὸ τὸ πάθος ἀντιπαθεῖς ἀποκαταστάντες, προσποιήσασθαι τὴν θεραπείαν λέγοντες, ἵνα τὸ ἀναίσθητον ἐπιγράψωσιν οἴδασιν. *Quam multi & oracula ementiuntur, curationesque ex iisdem factas, quas iuramentis etiam confirmant? Quot autem mercede semetipsos tradiderunt, qui commentis quibusdam nonnulla sponte passi, atque ita praedicantes, cum e morbo per remedium convaluerint, oraculo promissam fuisse sanitatem asserunt, ut stolidum cultum stabiliant?* Nec ORIGENEM ignarum plane fuisse nequitiae huius, facile concedet, ut opinor, qui, quae de miraculis Aesculapii *Lib. III. p. 124. adv. Celsum* disputat, accurate legerit.

(3) *Accepimus*) Miraculum hoc LIVIVS *Histor. Lib. I. c. 36.* CICERO & alii narrant veterum. Videtur vir doctissimus existimasse, malum quendam genium, ACCIO adstantem, cotem discerpsisse, ACCIVM vero tantum visum esse novacula illum discindere.

(4) *Confirmanda*) Exstant haec in SPINOZAE *Tractatu Theologico-Politico cap. VI. p. 67.*

partim per divinas leges magnis olim miraculis communitas, satis superque condemnata & falsitatis convicta sit. Atque hinc intelligitur, sola miracula, talia inprimis, qualia hic memorantur, nisi etiam accedat doctrinae ipsius consideratio & exploratio, minus habere virtutis, quam necesse est ad divini vatis & legati existimationem alicui comparandam. Quod si enim totam aliquis Iudaeam insolitis replevisset, verisque miraculis, & simul tamen populum ad relinquendam unius Dei religionem cohortatus esset, falsi vatis eum supplicio sine ulla Iudaei affecissent iniuria. Similiter CHRISTVM
Luc. XXIV. 24. in novi foederis libris suos monere videmus discipulos, fore, *ut multi prodeant falsi Christi & falsi vates, signaque magna edant & prodigia, ita ut, si fieri possit, electos etiam abri-*
2. Thess II. 9. *piant.* PAVLVS etiam *Antichristi viri peccati* vaticinatur *adventum fore ex illa vi efficaci satanae cum omni potentia & signis ac prodigiis mendacibus.* Sic enim mihi persuasi, τέρατα ψεύδους, quorum hic mentio fit, non esse ficta miracula, fraudes, dolos, praestigias, sed vera miracula ex superiori, quod descripsi, genere ad *confirmandum mendacium,* quo vocabulo deinceps doctrinam *filii huius iniquitatis* appellat PAVLVS, edita. Alioquin enim quo iure dixisset vir divinus, non intelligo, *adventum eius fore ex illa vi efficaci satanae*? In IOANNIS divina patefactione, qua iterum adventus Antichristi & pro-
v. 13. gressus mysterii iniquitatis describitur, *cap. XIII.* de bestia duo habente cornua instar agni haec scripta leguntur: *Editque signa magna & decipit incolas terrae propter signa, quae datum est ei, ut faciat, in conspectu bestiae.* Quo pertinent etiam, quae *cap. XVI. 13. 14.* exstant: *Vidi ex ore draconis & ex ore illius bestiae tres impuros spiritus similes ranis prodeuntes. Hi sunt spiritus daemoniorum edentes signa, qui abeunt ad reges terrae.* Nec non illa, quae *cap. XIX.* memorantur de falso vate miracula in conspectu bestiae patrante. Nullum ego horum dictorum de commentitiis tantum & fictis loqui crediderim prodigiis, sed de veris etiam & germanis miraculis, adiuvante cacodaemone, ad mendacii, id est, superstitionis, corruptae religionis, & errorum auctoritatem confirmandam factis. Haec vero fieri Deus patitur partim, ut servorum suorum fidelitatem & constantiam exquirat, partim, ut iustis eorum amentiam poenis ulciscatur, qui, ut
2. Thess. II. 10. PAVLVS ait, *amorem veritatis non receperunt, ut salvi fierent.* Quamobrem si vel satis certa & explorata essent omnia, quae de miraculis feruntur, reliquiarum, imaginum, aliarumque rerum virtute quondam editis, haud tamen argumento essent, non peccare eos, qui cultu quodam & religiosis honoribus istas reliquias & imagines afficiunt. Tantum enim abest, ut prodigia, certa licet, veraque, quae ad superstitionis & idolorum cultus confirmationem eduntur, recte eos facere probent, qui Deum adire solum nolunt, ut potius ipsa de turpi origine sua testentur, seque τέρατα ψεύδους esse, *signa mendacii*, virtute cacodaemonis effecta, demonstrent.

§. LXXXVI.

Miracula Iesu Christi.

Alia longe ratio est miraculorum, quibus Servator noster doctrinam suam communivit. Quae quidem si omnia ex superiori illo genere fuissent, atque naturali creatarum mentium virtute, permittente Deo, fieri potuissent, tamen id a Iudaeis summo iure atque ipso MOSE auctore efflagitassent, ut eum veri vatis in loco haberent & reciperent. Verbis enim Dei gentem compellabat, neque aliquid tradebat, quod ad Deorum inanium religiones duceret, aut lumini rationis, legique naturae adversaretur. MOSES autem *cap. XIII. & XVIII. Deut.* Deum non obscure significat, haud passurum esse, ut alii falsi vates prodigia & miracula, cacodaemone opitulante, faciant, praeterquam illi, qui aut Deorum religionem suadere, aut, quod semper subaudiri debet, aliud dogma, cuius falsitatem & pravitatem ratio sine longa meditatione perspicit, instillare tentant animis. Quod si enim aliis quoque in rebus facultatem Deus concederet improbis miracula faciendi, nihil esset hominibus, quo se istis expedirent laqueis: id quod a divina bonitate prorsus alienum foret. Nullum certe dubium est, quin Servator noster, IESVS CHRISTVS, unus ille eximius vates fuerit, quem, se Deus ad Israëlis filios missurum esse MOSIS voce pollicitus est. Ipsi hoc ad montem Horeb a Deo postulaverant: *Ne pergam audire vocem Iehova Dei & ignem maximum istum ne videam amplius,*
Deu. XVIII. 16. *ne moriar.* Cui desiderio sic Deus respondebat: *Bene loquuti sunt, quod loquuti sunt. Prophetam suscitabo eis e medio fratrum ipsorum, sicut tu es, & indam verba mea ori eius, ut eloquatur eis, quicquid praecepero ipsi. Erit autem, ut quisquis non auscultaverit verbis meis, quae loquutus est in nomine meo, ego reposcam ab illo.* Quorum quidem verborum hanc vim esse, facile quilibet intelligit: Non ego amplius me Iudaeis fulminantem & fulgurantem ostendam, neque voluntatem meam terribili voce ex flammanti igne declarabo. Quae hanc consequetur voluntatis meae patefactio, eam vates quidam afferet

ex

ex fratribus eorum excitatus, cui iussa mea committam, quo cum illis verbis meis colloquatur. Huius si mandatis obtemperare recusaverint, aeque ingens crimen suscipient, ac si meae voci ex ignei montis cacumine resonanti restitissent. Ac ne aliquid forte excusationis habeant, quo suam aliquando temeritatem aut impietatem erga magnum istum voluntatis meae interpretem excusent, hoc ego illis nunc aperte denuntio: Quicumque meis verbis populum accesserit, verisque prodigiis auctoritatem sibi comparaverit, is pro meo statim legato haberi debet, fideque & obedientia dignus censeri. Neque ulli inter falsos vates numerari debent, nisi qui aut commenticiis tantum miraculis famam sibi quaesiverint, aut, si vera ediderint miracula, alienorum Deorum verbis gentem compellent & ad Numinum falsorum cultum exhortentur. Verum Servator noster, IESVS CHRISTVS, alia quoque patravit miracula, multo nobiliora, quam superiora illa, quae vires non excedunt geniorum, nullique, nisi ipsi naturae auctori, praepotenti omnium Deo, perficienda: quale illud est, quod in LAZARO praestitit, quem quatriduum iam exstinctum in vitam revocavit. Neque enim ullo modo credibile est, tantam esse creatarum mentium, sive bonarum, sive malarum, virtutem & potentiam, ut leges naturae, fatique pro lubitu mutare, animosque hominum vita functorum cum corporibus suis iterum sociare queant. Multo minus hoc a se sapiens quisquam impetraverit, ut Deum mendaciis, seu dogmatibus lumini legique naturae contrariis & repugnantibus, vim & auctoritatem addere voluisse singularibus eiusmodi factis, sibi persuadeat. Ad summam; Non in universum quidem miracula aut Deum esse per se probant, aut vatis cuiusdam auctoritatem extra dubium collocant, aut quaelibet denique dogmata confirmant. At hoc tamen sine controversia efficiunt, quod illi, quibus religio omnis exosa est, nullo modo ferendum sibi esse ducunt, esse geous quoddam naturarum, homine praestantiorum, quae sub nostrum haud aspectum cadunt. Mitto, quaedam etiam perscripta legi miracula, quae nemo sanus dixerit ab alio proficisci potuisse, quam a mente naturam rerum pro lubitu moderante, id est, ab ipso Deo. Omnia vero aut negare aut in dubium revocare miracula, id aut sensibus est omnem plane fidem detrahere: ex quo consequeretur, ipsam percipiendi, quae in sensibus est nostris, facultatem miraculi quoddam genus esse: aut vero humanam omnem auctoritatem & historiae universae fidem aspernari & contemnere, quo nihil fieri amentius aut stultius potest. Numquam certe tanta Iudaeorum exstitisset in ritibus & caerimoniis, quas MOSES praescripsit, tuendis & defendendis pertinacia, nisi omnibus omnino persuasum fuisset, MOSEN prodigiis & mirabilibus factis insignem fuisse. Populi vero, Deorum imbuti superstitionibus, si sine ullis disciplinae CHRISTI sese miraculis adiunxissent, equidem hoc ipsum omnium, quae fieri possunt, miraculorum fuisse maximum ducerem (1).

§. LXXXVII.

(1) *Ducerem)* Solida, nil dubito, & sapiens haud paucis haec de miraculis videbitur disputatio: & mihi quoque talis videtur esse. Negat vir doctissimus, tantas esse malorum geniorum vires, ut vera possint edere miracula, id est, naturae leges, quas Deus ipse posuit, vel tollere prorsus, vel etiam mutare: concedit autem, fieri ab illis posse multa, quae nobis videantur esse miraeula & hominum omnium facultates excedant. Neque est, quod sciam, inter Philosophos vel Theologos aliquis, qui hac de re dubitationem umquam commoverit. Distinguunt contra omnes inter *miracula* & inter *mirabilia:* Haec effici posse a geniis affirmant, illa negant. Addit vir eximius, hac potestate non uti posse pro lubitu & arbitratu inter homines cacodaemonem, praesertim quum res agitur verae religionis, sed tum tantum, quum Deus id patiatur: Permittere autem id Deum non aliter, quam quum aut explorare velit hominum erga se voluntatem, aut populos, qui lucem veritatis diu spreverant & contemserant, iustissimis poenis afficere & in errorum servitutem tradere: Atque superius quidem si facere velit, non sinere supremum Numen, ut ad aliorum dogmatum confirmationem cacodaemon miracula faciat, quam eorum, quorum turpitudinem & falsitatem simplicissimus quilibet statim perspicere valeat. Nihil habet, meo quidem iudicio, haec doctrina, quod offendere queat aliquem, aut efficacissimo illi argumento, quod a IESV CHRISTI miraculis ducitur ad religionis christianae veritatem confirmandam, officere. Quare hanc si auctoris nostri moderationem & prudentiam, qui eum consequuti sunt Theologi & Philosophi, imitati essent, nulla forte lis super hac quaestione fuisset excitata: *Vtrum in potestate positum sit cacodaemonis, miraculis homines ad errores amplectendos allicere, nec ne?* Verum qui post CVDWORTHVM in hoc argumento explicando elaborarunt Theologorum Anglorum & aliorum doctissimi, limites ab eo positos migrarunt, aliosque idcirco ut metuerent, adduxerunt, ne detrimenti aliquid ex scitis eorum capiat Dei religionisque christianae caussa. Itaque viri egregii SAM. WERANFELSIVS *Diss. num miracula sint certa veritatis signa? in Dissertationibus Theologicis Basil.* 1718. *in 4. p.* 165. IO. ALPHONSVS TVRRETINVS in *Dissertat. pro veritate religionis christianae.* IO. ARNOLD. NOLTENIVS in singulari Diss. *Francof. ad Viadr.* 1718. edita, aliique, omnem plane potestatem miracula faciendi malis ge-

§. LXXXVII.

Oraculorum & divinationum duplex est genus. Quaedam ab angelis proficisci possunt.

Superest, ut de oraculis, vaticinationibus, divinatione, rerumque futurarur
quas nemo alioquin hominum, antequam eveniant, scire potest, praedictionibus dil
ram. Namque haec etiam aut Deum esse plane declarant, aut saltim argumento sun
e

niis derogatunt, dictaque saeri codicis, veterumque auctorum testimonia, quibus mentio fit miraculorum a falsis vatibus aut editorum aut edendorum, de fraudibus, dolis & praestigiis unice accipienda esse defenderunt. Quorum quidem premens vestigia IACOBVS SERCAS, vir doctissimus, singulari libro Gallico, copiose & eleganter exarato, & *Amstelodami 1729. 8. edito*, hanc sententiam ex instituto ornandam suscepit: quumque ea, quae a recentioribus Theologis Anglis hac de re sunt tradita, luculentius & nervosius nemo exposuerit SAM. CLARCKIO, inclyto magnae Britanniae Theologo & Mathematico, non ita pridem defuncto, hunc sibi maxime confutandum proposuit. Non aegre ferent, ut opinor, viri eximii, qui ex utraque parte stant, si neutram me amplecti posse opinionem, CVDWORTHIque sententiam unice mihi aptam videri ad omnes, quibus hoc negotium est circumseptum, difficultates tollendas, libere ac ingenue pronuntiem. Caussae, propter quas sic sentio, ex sequentibus apparebunt observatiunculis: quae si aut nulla, aut exigua hanc controversiam luce collustrabunt, de animo tamen meo testabuntur veritatis, quam auctoritatis, amantiori. Exponam primum SAM. CLARCKII de miraculis sententiam, quam maximi nominis Theologi & Philosophi probant, IO. TILLOTSONVS, IO. LOCKIVS, IO. CLERICVS, STILLINGFLEETVS, BARROVVIVS, FLEETWODVS & plures alii, quidque in ea desiderem, indicabo. deinde IAC. SERCES & eorum, qui cum ipso sentiunt, opinionem illi oppositam considerabo: postremo utrique anteponendum esse CVDWORTHI iudicium ostendam, quod eorum quoque videtur esse, qui inter nostros Theologos auctoritate & doctrina eminent.

I.) SAM. CLARCKIVS Libro *de l'existence & des attributs de Dieu Tom. II. c. XIX. p. 387. s. versionis Gallicae* de miraculis generatim praecipit. Miraculum ipsi est *p. 373. Effectus consueto naturae ordini contrarius, a natura quadam intelligente, quae viribus hominem superat, extra ordinem productus.* Qua si ratione definiatur miraculum, equidem nihil, quod resistat, video, quo minus & genii tam boni, quam mali, edere possint miracula, quippe qui naturae sunt potentiores homine, & propterea facere quaedam possunt, quae consueto naturae ordini repugnare nobis videntur. Hac descriptione posita, vir acutissimus non negat quidem prorsus *p. 377.* esse quaedam, quae omnem malorum geniorum potestatem excedant, qualia mortuorum cadaverum animationem & creationem ex nihilo esse censet: at si a paucis eiusmodi exemplis discesserimus, in ullo miraculo certas deprehendi notas a nobis posse negat, quarum ope discerni queat, utrum Deus, an vero daemon quidam aut genius effector prodigii illius sit? Neque enim cuiquam mortalium notum esse, quinam fines sint potentiae, qua valent genii, sive boni, sive mali, nec idcirco decernere aliquem sine erroris periculo posse, quidnam efficere illi possint, quidnam vero non possint. Ex his concludit, mira-

cula per se nullam plane vim habere ad veritate
doctrinae alicuius demonstrandam, verum ex d
ctrinae, quam affert aliquis, natura & indole i
dicandum nobis esse, num coelestia ac divina sir
quae in conspectu nostro fiunt, miracula, an v
ro maligni cuiusdam genii, qui homines in err
rem inducere cupit, opera. Dogmata vero ips
quae miraculis confirmari possunt, in tres clas
distribuit (1) in ea, quae manifeste falsa, impi
& rationi, legique naturae contraria: his neg
ullum miraculum, qualecumque demum sit, d
gnitatis & auctoritatis aliquid conciliare posse.
379. (2) In ea, quae *indifferentia* sunt, id es
eius naturae ac generis, ut ratio sibi relicta diiuc
care nequeat, verane sint, an falsa & inani
Huius indolis si ab aliquo tradantur praecept
tum magnitudinem putat miraculorum spectanda
eique parti accedendum esse, quae maioribus
excellentioribus munita sit prodigiis. *p. 380.* (
In ea, quae aperte ad gloriam Dei inter homin
amplificandam, iustitiamque & virtutem prop
gandam & confirmandam faciunt: Qualia si mir
culis corroborentur scita, tum exploratum esse p
tat, ea divina esse atque a supremo Numine proficis

Vt ingenio & specie haud careat haec doct
na, aptaque inter se ac connexa esse videatur, su
in ea tamen, quae difficulter susceperit homo co
sideratus & veritatis cupidus. Nolim omnia h
repetere, quae doctissimus vir, IAC. SERCES,
eam copiose ac dedita opera disputavit: verum al
qua tantum eorum, quae diligentius eam med
tanti magni ponderis adversus eam visa sunt, con
memorabo. (I) Lubricum & caducum fund
mentum est, quo haec universa nititur disputati
Assumit vir praeclarus, nulli perspectum esse mo
talium, quousque potentia pertineat, quam De
geniis, sive bonis, sive malis, concessit: qu
quidem nemo facile negaverit. Ex hoc efficit, no
modo miracula facere posse genios, verum etian
paucis quibusdam exceptis, nullum esse tam ill
stre prodigium, quod a genio non proficisci que
Ita vero dum ratiocinatur vir acutus, primo
ipsum, quod assumserat, evertere ac destruere
detur. Negaverat, scire ullum hominem fines p
tentiae angelorum: at qui angelos tanto as
verat robore valere, ut summis etiam miracu
perficiendis pares sint, is notas sibi & aliis ang
lorum esse vires constituit. Mihi quidem ex e
quod limites facultatum, quibus genii sunt instr
cti, nescimus, hoc consequi videtur, ignotum e
nobis, utrum angeli miracula facere queant, n
ne? Deinde non animadvertit, incredibile omnin
& a ratione aversum videri, Deum, qui summ
sapientia leges naturae sanxit & rogavit, inferi
ribus naturis tantum virium largitum esse, ut,
velint, legibus illis modum queant ponere. Ce
te nulli sapientiam & providentiam suam prob
turus esset Rex ille, qui ministris suis facultate
daret, leges magna cura excogitatas a se ac rob
ratas pro lubitu vel abrogandi, vel impediend
neque caussae aliquid video, cur de supremo Nu
mine aliter nobis existimandum sit. Postremo no

cog

esse genus quoddam mentium invisarum, quae homines virtute vincant & praestantia. Quod

cogitasse secum videtur CLARCKIVS, tametsi de finibus potentiae angelorum non tam distincte sacer codex praecipiat, ut omnem nobis eximat dubitandi rationem, hoc tamen nos sacris litteris clare doceri, potentiam malorum geniorum divina coërceri voluntate, neque pati Deum, ut ea illi ad perniciem bonorum & veritatis detrimentum abutantur. *Iob. I, 12. s. &c.* quod quidem hac in caussa nobis sufficit. Namque nulla res quum veritate ac religione maior sit & sanctior, haud esse tantam inde liquet malis geniis potentiam a Deo datam, quantacumque ceteroquin ea in se sit, ut vel ad errorum confirmationem, vel ad veritatis coelestis oppugnationem miracula pro lubitu & arbitratu facere queant. (II) Sacrae litterae idcirco fieri miracula perhibent, ut veritas doctrinae alicuius testata fiat, & omni exceptione maior ac superior. *Ioh. XX, 31. Ebr. II, 4.* Haec autem si vera est de miraculis sententia, non miracula doctrinae veritatem ostendunt, sed doctrinae potius praestantia & veritas divinitatem miraculorum demonstrat. MOSEN in desertis locis maxima edidisse novimus prodigia ad populum Israelis edocendum, Deum esse unum, Numinaque cum Aegyptiorum, tum aliorum populorum esse reiicienda. Atqui CLARCKIVM si sequamur, haec MOSIS miracula non probarunt, verum esse, quod ab eo asserebatur, dogma de Deo uno colendo, sed dogma hoc ipsum, quia rationi plane consentaneum erat, argumenti instar erat ad veritatem miraculorum MOSIS extra controversiam collocandam. (III) Omnium ad convictionem & utilitatem pertinere, quae Deus fieri curat, miracula, nullus, credo, negaverit. Non homines ea tantum sapientes & doctos erudire, verum etiam rudibus inprimis & simplicissimis rationum & argumentorum loco esse debent. Huic autem si nos adiungeremus sententiae, confitendum esset nobis, eorum tantum caussa naturam rerum commovere Deum, qui ratione valent & verum a falso discernere norunt. Statuunt scilicet, qui ei faveot, viri eximii, doctrinae, ad quam confirmandam fiunt, naturam unicam illam notam esse, cuius ope divina miracula ab iis, quae cacodaemon edit, segregari possunt: Si doctrina rationi & honestati consentanea sit, de miraculorum divinitate non esse dubitandum; eadem autem si rationi virtutique repugnet, aut ridicula & inepta sit, miracula cacodaemoni attribuenda esse. Igitur ante quam constituere queat aliquis, utrum divina sint, quae fieri videt, miracula, nec ne, doctrina sub examen grave ac serium ipsi vocanda est, quam miraculorum effector proponit. Quis vero ita rerum humanarum imperitus est, ut nesciat, huic examini instituendo non, nisi pusillam manum, inter mortales sufficere? Nam, ut de ipsa rationis nostrae debilitate nihil dicam, opinionum, quibus a teneris imbuimur, imperium, vis perturbationum animi, quibus subiecti sumus, auctoritas aliorum, lucri cupido, totque alia, quae satis nota sunt, ita mentem nostram obtundunt & constringunt, ut ea nobis interdum rationi maxime videantur consentanea, quae omnium ei minime conveniunt, & vicissim ea, quae rationi & honori Dei praeclare favent, prorsus illis contraria & repugnantia. Quotquot ex antiqua restant hodie Persarum gente, illi sapienter sese & convenienter rationi facere putant, quod igni, tamquam divinae naturae simulacro, cultum & honorem exhibent. Ad hos ergo si vates accederet aliquis, Deumque sine ulla imagine colendum esse praeciperet, nec miraculis, quo persuaderet tanto citius, parceret, gens ista praeiudicatis constricta opinionibus, haud dubie cacodaemonis praestigias haec esse miracula censeret, si, quod praescribit haec sententia, de miraculorum divinitate ex doctrinae indole sibi iudicandum esse duceret. Idem sine ulla controversia a plerisque fieret hominibus, qui mediocri valent ingenio, errorumque pravitate a primis annis infecti sunt. Porro viri doctissimi, si indifferentia sint dogmata, neque rationi pateant, tum ipsorum miraculorum magnitudinem unice monent spectandam, eique parti fidem habendam esse, quae maioribus & illustrioribus sese miraculis tueatur. Ergo nullis rursus prosunt miracula, si hoc ita sese habeat, nisi viris perspicacibus & acutis. Namque primo quid indifferens sit, quid non, quid ex ratione probari queat, quid non, id nemo dixerit ex eorum numero, qui mediocri tantum valent acumine, nec ullis litteris aut artibus instituti sunt. Populus ne curat quidem hoc, ne dum perspicit. Inter ipsos etiam eruditos, non leves saepe nascuntur controversiae in hoc genere. Atque nullum fere tam est inficetum dogma, quin id parens & auctor eius ex indifferentium rerum numero eximat, & rationis ope commode demonstrari posse contendat. Fac vero, nullum hac de re certamen inter eos esse, qui miracula in conspectu suo fieri vident, quot inter eos apti erunt ad miracula iusto pretio aestimanda & inter se sine errore comparanda? Notum est, numquam facilius dissensiones exoriri posse, quam ubi de comparationibus agitur, raroque concordes esse solere, quibus rerum ponderanda est praestantia. Neque id magnopere admirandum est. Namque, ut ipsius rei difficultatem omittam, omnia, quae nos impedire solent, quo minus verum perspiciamus, in eiusmodi rebus luminibus nostris officere solent. Summum erat illud CHRISTI miraculum, quod in animando putenti iam cadavere Lazari praestitit. *Ioan. XI.* Fingamus vero fuisse tum temporis falsum quemdam vatem inter Iudaeos, qui de coelo ignem descendere iusserit. Quantae, quaeso, in hac gente discordiae argumentum futura fuisset binorum miraculorum istorum comparatio? Mihi quidem nullum est dubium, quin in factiones scissi fuissent Iudaei, totque falsus ille vates, quot Servator noster, habuisset sectatores. Statuamus, Arabes, qui loca incolunt arida & aquis vacua, duos accedere homines, quorum uterque divinitus sese missum esse perhibet, uterque miraculum pollicetur. Alter mortuo homini vitam reddit, alter vero in siccis illis & sterilibus, qui Meccam & Medinam cingunt, montibus amoenissimum & salutarem fontem producit. Maius esse miraculum, hominem vita functum animare, quam ex arena aquam elicere, perspicuum est. At, si recte ego hominum naturam novi, faciet tamen incredibilis ille fontium & aquarum, quem in Arabibus innatum quasi esse constat, amor, faciet religio, quam profitentur, cuius ex praescripto iussi sunt corpus frequenter abluere, ut multi posterius miraculum

Quod si quaedam revera est praesensio & divinatio futurarum rerum, quas humani v
inger

priori longe praeferant & anteponant. Tanta est, qua cum hic colluctantur hominum miseria & coecitas, ut nec ratione sua uti velint, quum saepe possint, nec possint saepe numero, tametsi velint. Quod quum divina perspiceret bonitas & sapientia, talibus coelestis doctrinae veritatem argumentis communivit, quae sensus feriunt, & erroris periculum longius a nobis removent. (IV) Nimis remotum a divina sapientia & benignitate videtur, permittere, ut daemones, quibus odio sunt homines & divina veritas, potestate, quam acceptam a Deo habent, libere utantur, ad consilia divina intervertenda, hominesque in vitia & errores inducendos. Nemo, ut opinor, sapientem, & salutis reipublicae cupidum Regem illum diceret, qui eodem tempore, quo ipse leges civibus utilissimas rogat, hostes suos pateretur perniciosas circumferre sententias, populoque viam ad exitium sternere, si quidem his conatibus resistere posset. (V) Postremo, ut quae ab aliis iam sunt monita praeteream, consequitur, nisi fallor, ex hac sententia, non omnibus, qui se Dei legatos esse dicunt, miracula esse necessaria, verum illis tantum, qui sententias afferunt *indifferentes*, de quibus sana ratio in neutram aliquid partem pronuntiat. Quod si enim miraculorum divinitas ex eo unice intelligi potest, si doctrina cum sana ratione ac virtute congruat, ad quam firmandam fiunt, illis quidem praeceptis, quae rationi sunt consentanea, verbi caussa, dogmati de uno Deo, haud opus erit prodigiis. Igitur nihil obstat, ne Deus aliquando hominem excitet ad superstitiones debellandas & rationis praecepta in lucem revocanda, neque tamen eumdem virtute miracula faciendi instruat. Vereor autem, ne hac sententia callidi nebulones, qui gloriam & auctoritatem sibi comparare inter populos student, vehementer ad obtinenda, quae cupiunt, abuti queant. Non ignotum est, MAHVMEDEM hoc fere modo Arabes compressisse, qui miracula poscebant ab eo, nec alia ratione sectatorum eius aliquos respondere solere illis, qui vati suo defuisse potestatem prodigiis doctrinae suae veritatem probandi, obiiciunt. Vid. BOVLAINVILLIERS *vie de Mahomet. Livr. III. p. 309.* Non requiri ab eo posse aiunt miracula, qui dogmata, quae nemo repudiare queat, nisi rationis expers, proponat: sic vero MAHVMEDEM fecisse, qui hoc unum populis instillare studuerit, quod ipsa quemlibet natura doceat, Deum non esse nisi unum.

II.) Quae quum ita sint, recte fecisse viros opinor doctissimos, qui hanc oppugnarunt sententiam de miraculis: Sed, quod ad alteram extremitatem abeunt, atque in universum daemonem miracula facere posse negant, id meo quidem iudicio, non satis accurate fit. Satis quidem graves illi caussas afferunt, cur recedendum sit ab eorum opinione, qui libere daemonem miracula patrare posse, nec nisi doctrinae ipsius consideratione divina miracula discerni a daemonum prodigiis posse adseverant: sed in sententia, quam suam fecerunt, communienda & explicanda nonnumquam iusto mihi ingeniosiores, interdum iusto negligentiores videntur esse. Ingenue profiteor, quae sentio: neque dubito, quin viri eruditi moderate laturi sint, eadem me hic libertate

uti, qua ipsimet in aliorum scitis refellendis u
sunt.

(I) Non omnes dissipantur per hanc se
tentiam difficultates, quae in hoc occurrunt neg
tio. Dabunt omnes, qui sapiunt, id quod & n
iam dedimus, non esse tantam malorum geniorum
potentiam, ut naturae leges turbare, atque ve
edere queant miracula. Vicissim vero omni m
vacuum videtur esse dubio, hominibus robusti
res & validiores esse genios, quod sacrae toties
gnificant tabulae, eaque de caussa facere mul
posse, quae naturae legibus videntur adversa e
ac miraculorum speciem habent. Daemonem s
stinere posse hominem, ne aquis mergatur, sed e
ctus in mari ambulet, quis, quaeso, negaverit?
haec tamen res spectatoribus naturae legibus pla
videbitur esse repugnans, tametsi reapse illis ha
repugnet. Placuit mihi id ipsum hic exemplu
adhibere, quod GEORG. GVIL. LEIBNITIVM a
hibuisse iam video. *Quatrieme Replique à la tr*
sieme Reponse de Mr. Clarke §. 44. dans le Recu
de diverses pieces sur la philosophie par Mr. M
zeaux, Tom. I. p. 60. adde *Cinquieme Ecrit de M*
Leibniz §. 117. p. 144. Amstelod. 1720. in 8. Q
autem nescit respectu plerorumque mortalium a
mirabilia illa facta, quae vires excedunt hominu
a veris, divinisque non differre miraculis? Popul
qui cernit aliquem sublimem per aërem volar
quod ope geniorum fieri potest, aeque concitat
& commovetur, ac si aquam in vinum conve
videat. Sublata igitur nondum per hanc opinione
difficultas illa est, quae tot adhuc exercuit: Quib
notis vera & divina miracula dignosci queant ab ill
quae virtutes geniorum haud superant? Nam ut v
sagaces & eruditi falli facile hic nequeant, lon
tamen alia multitudinis est ratio. Quum vero
omnes omnino homines miracula pertineant, t
lem necesse est adesse notam, quae omnium a
commodata sit ingenio. Triplicem quidem int
ligo viam inire posse, ut hinc sese expediant, o
nionis huius patronos: Aut negabunt, valere g
nios potestate faciendi ea, quae magnam pari
possunt admirabilitatem, aut ea miraculorum
doctrinae ipsius natura & indole sumendum id e
quo discerni queant utriusque ordinis prodigia,
cent, aut denique non passurum esse Deum, s
tuent, ut daemones hanc potestatem exercear
quum religionis & veritatis res agitur. Verum p
stremam si elegerint viam, a semet ipsis quoda
modo deficient, & ad eam sese conferent sententia
quae nostra & CVDWORTHI est: ut omittam
plicationem, quam proferunt, dictorum sacri c
dicis, quibus miraculorum satanae & ministroru
eius mentio fit, satis ostendere, ab hac eos ratio
prorsus abhorrere. Cur enim omnes istos loc
de fraudibus & fallaciis exponerent, si divina bo
tate & sapientia constringi putarent vim naturale
daemonis potentiis decipiendi homines? Lice
enim ipsis, si hoc sibi vellent, concedere, agi in h
dictis de rebus mirabilibus a malignis geniis per
ciendis. Mediam si amplectentur viam, in omn
illas incident insidias, quas ipsimet adversariis s
struxerunt. Primam si adoptabunt, non mo
contra communem sensum, sacri codicis aucto
tate firmatum pugnabunt, verum etiam id certu
facien

ingenii non ante poteſt cognoſcere, equidem hoc arbitror certiſſimum, eſſe in orbe intelligentiam

faciens, quod ipſi negant certum eſſe, ſcire nos, quantae ſint geniorum vires, & quibus finibus potentia eorum definita ſit.

(II) Quibus haec ſententia placet, illi, tametſi nec ingenio pateant, nec operae, haud tamen ita Scripturae S. dicta, quibus miracula vel ipſius cacodaemonis, vel etiam miniſtrorum eius commemorantur, explicant, ut ſatisfaciant illis, qui diligenter omnia ponderant. Volunt nimirum, in omnibus eiusmodi locis, dolos tantum fraudes & fallacias narrari & praedici hoſtium coeleſtis veritatis: Sed hoc mihi aegre perſuadebunt, multisque aliis. Praetermittam nunc miracula magorum in Aegypto, & hiſtoriam foeminae, quae Samuelem ab inferis evocaſſe dicitur, & MOSIS tantum, CHRISTI, PAVLIque dicta tangam, quae huc pertinent. *Deut. XIII, 1–5. Matth. XXIV, 24. 2. Theſſ. II, 9. 10. 11.* (I) MOSEN exiſtimant populo Iudaico hoc praeſignificare voluiſſe, fore, ut aliquando aſtuti homines, permiſſu Dei, exoriantur, qui fraudibus & dolis gentem ad inanium Deorum religiones amplectendas adducere conaturi eſſent. Hanc ego ne probem expoſitionem, ſequentia faciunt, ne quid nunc de poteſtate verborum, quibus MOSES utitur, moneam. Primum MOSES fallitatem horum prodigiorum apertam fore ait, ſi doctrinam hominis, a quo fiunt, attendant Iſraelitae. Negat igitur, ex ipſa natura miraculi poſſe intelligi a populo, verumne ſit illud, an vero falſum? Doli autem, fallaciae, fraudes cognoſci facile poſſunt ac detegi, ſi modo in ſe ſpectentur, nec opus eſt, dogmata cum fictis miraculis conferre, horum ut pateant omnibus ineptiae. Deinde ſi adverſus dolos & praeſtigias cives ſuos munire voluiſſet divinus homo, haud dubie aliam ipſis regulam ſuppeditaſſet, hanc nimirum: *Vos autem nolite hominibus illis fidem habere, ſed certi eſtote, deludi vos ab illis. Itaque viros ſapientes & uſu rerum exercitatos conſtituite, hosque in naturam miraculi accurate inquirere iubete. Non ſuſtinebunt, credite mihi, explorationem hanc iſta prodigia, verum repente univerſo manifeſtum erit populo, quibus machinis animos veſtros veteratores illi percellere ſtuduerint.* Nemo eſt, ut arbitror, quin ſentiat, ſapientiorem & meliorem, hac ipſa, legem nullam ferri poſſe ad animos multitudinis contra quosvis dolos roborandos. Fraude enim eiusmodi ſemel patefacta & in medio poſita ſpes omnis & praeſentibus, & futuris fallaciarum magiſtris praeciditur homines decipiendi. MOSEN ergo nemo quoque dubitabit hanc legem finſſe rogaturum, ſi de fallaciis & fictis loquutus eſſet prodigiis. Permiſſurum porro eſſe Deum MOSES ait, ut iſta fiant miracula, ad tentandos Iſraelitarum animos, num in amore Dei perſeverent & maneant. Quodcumque vero explorationi pietatis totius populi euiusdam inſervire debet, id validius & maius ſit neceſſe eſt praeſtigiis illis, quibus agyrtae rudem & indoctam plebem circumveniunt, quarum futilitatem qui perſpiciant, numquam in numeroſis gentibus deſunt. Tentatio haec Dei non ad univerſum pertinuiſſet populum, cui MOSES tamen eam denuntiat, verum ad eos tantum, qui aut naturae quodam ſtupore, aut inſcitia impediti fuiſſent, ne circulatorum illorum artes intellexiſſent. Neque proficiunt illi aliquid, qui MOSEN non ea verbis his praedicere opinantur, quae certo eſſent eventura, ſed mentem eius hanc tantum eſſe, ſi vel aliquid eiusmodi eventurum eſſet, Iſraelitarum tamen fore, in amore atque cultu ſupremi Numinis perſiſtere. vid. IAC. SERCES *l. c. p. 199.* Namque ſatis eſt ad cauſſam, quae hic agitur, MOSEN loqui de rebus, quae fieri poſſunt, etiamſi fortaſſis non fiant. Quocirca nullum mihi dubium eſt, quin vaticinatio haec eius de talibus accipienda ſignis ſit, quae ad homines relata non minorem vim habent, quam vera miracula. (2) Servatorem noſtrum ſimiliter *Matth. XXIV, 24.* unice de praeſtigiis perhibent loqui, quibus falſi Meſſiae plebem ad ſibi credendum inducturi eſſent. Dabo ego, nil impedire, quo minus verba Graeca de fraudibus eiusmodi ſumantur: dabo quoque, genus illud, contra quod ſuos ibi ſervator armat, copioſum & locuples fictis fuiſſe prodigiis & oſtentis, id quod ex IOSEPHO intelligi poteſt: At nihilo tamen minus maius aliquid a CHRISTO indicari putem. Credibile enim primo mihi videtur, Servatorem noſtrum ſignificaturum fuiſſe, nihil niſi attentione atque diligenti exploratione opus fore ad fraudes iſtas in lucem protrahendas, ſi de dolis verba ſua tantum accipi voluiſſet. Tam deinde inſignia fore miracula illa, praedicit CHRISTVS, ut ἐκλεκτοὶ *electi* illis etiam in errorem induci poſſent, niſi divina muniti eſſent gratia. Ἐκλεκτοὺς ſanctos eſſe duco, quos praevidit Deus in fide ad vitae usque finem perſeveraturos eſſe, atque propterea elegit, ut vitae aeternae participes fiant. Si quis generaliori ſenſu vocabulum hoc accipit, & omnes chriſtianos comprehendi putat, id quod facere aliquos non ignoro, nihil tamen haec interpretatio ad rem praeſentem conferet. Conſtat ergo ex his verbis primum, miracula, de quibus verba Servator noſter facit, eius eſſe naturae, ut plus apud eos poſſint, qui fidei verae expertes ſunt, quam apud eos, qui ſalutari fide cum Servatore ſuo coniuncti ſunt. Quis vero neſcit, circulatorum & agyrtarum fallacias ex earum rerum non eſſe genere, quae diſpari virtute apud Chriſti diſcipulos & eius ſunt adverſarios? Neque enim fide atque ſanctimonia diſpelluntur nebulae eiusmodi, quas verſuti homines offundunt animis, verum ratione & attentione, quae utrisque tam bonis, quam improbis & malis communis eſt. Quamobrem, id quod uſus vitae quotidianus docet, citius interdum eiusmodi nugis capiuntur, qui fideliter obtemperant Servatori ſuo, at mediocri valent perſpicientia, quam illi, qui, fide licet atque pietate vacui, rationem expolivere. Conſtat ex iisdem deinde verbis, de prodigiis hoc loco CHRISTO ſermonem eſſe, ad quorum virtutem expugnandam divino auxilio & gratia, qua ſancti valent, opus ſit. Novimus autem, non indigere eos, qui agyrtas fallaciarum convincere volunt, ſingularis auxilii divini, ſed ope facultatum animae, quas natura habent, nugatores iſtos ex latebris ſuis protrahere poſſe. Alia vero longe ratio eſt illorum prodigiorum, quae verorum miraculorum formam & ſpeciem mentiuntur. Namque horum virtutem ἐκλεκτοὶ, *ſancti*, qui de ſapientia, providentia, bonitate Dei firmiter perſuaſi ſunt, qui norunt, in quem crediderint, *2. Tim. I, 12.* neque amplius vento perverſae doctrinae agitantur,

telligentiam quamdam humana longe perfectiorem & nobiliorem. Atque id sibi vo-
luerunt

Eph. IV, 14. reliquis hominibus facilius vincunt, nec suis viribus vincunt, sed virtute divinae gratiae, quae animum eorum, ne vacillare queat amplius, corroboravit. *Ebr. XIII, 9.* Testimonium Spiritus Sancti, qui in animis eorum residet, omnibus illis potius & validius est miraculis, quibus forte daemonis mancipia impios errores suos communire tentant. *Quod si vel coelestis angelus diversum eos doceret ab eo, quod acceperunt, detestabilis esset illis. Gal. I, 8.* (3) Neque felicius, nisi me fallit animus, vim oraculi effugiunt, *2. Thess. II, 9. 10. 11.* quo S. PAVLVS de miraculis Anti-Christi exponit. Etenim, si vel concessetim, nil repugnare, ne vocabula, quae vir sanctus ibi studiose coacervat ad magnitudinem prodigiorum Anti-Christi designandam, ἐν πάσῃ δυνάμει καὶ σημείοις, καὶ τέρασι ψεύδους, commode exponantur de dolis & inanibus praestigiis: id quod aegre tamen concessetim: optime CVDWORTHVS tamen jam animadvertit, voces καθ' ἐνέργειαν τοῦ σατανᾶ huic explicationi obsistere. Ad fallendam plebem incautam, dolosque struendos non vis & potestas satanae requiritur, sed ingenium sufficit versatile. Addo aliud. Deus dicitur, quo peccata & crimina hominum iustis ulciscatur suppliciis, pati ac permittere, ut Anti-Christus ope ac virtute satanae tanta faciat miracula, ut qui veritati obedire noluerunt, mendaciis morem gerant. Mediocris autem haec foret tentatio, poenaque, quam effugere possent illi, quibus destinata est, si Deus mimum tantum ab astutis quibusdam nebulonibus agi sineret. Sagaciores nempe, nisi Deus miraculo quodam aciem illis animorum obtundere vellet, facili negotio fraudes Anti-Christi perspecturi atque laqueos ipsius evitaturi essent. Denique perspicuum est, sanctum hominem praedicere, singularia, prorsusque inaudita fore miracula illa, quae Anti-Christus aliquando editurus sit ad improbos & sceleratos homines in sua castra pertrahendos, qualia numquam contigerint antea. Quid autem, quaeso, mirabile aut insolitum & portentosum accideret, si agyrtae aliqui in medium prodirent, & ludicris quibusdam miraculis populorum oculis & auribus imponerent. Dudum idem etiam ante Servatoris nostri aetatem factum est, plenaque vetus est historia omnium gentium fictis eiusmodi & dolosis prodigiis, quibus Deorum sacerdotes multitudinem deceperunt. Non erat ideo, cur S. PAVLVS tam splendida oratione facta illa describeret, quibus adventum suum hostis Christi esset illustraturus, si non maiora erunt prodigia eius, quam ea, quae vel Aesculapii, vel Serapidis sacerdotes olim ediderunt. Dicta ex divina IOANNIS patefactione a CVDWORTHO allata praeterire statui, quae superioribus etiam luculentiora sunt verbi caussa, *Apoc. XIII 13.* minister quidam Anti-Christi effecturus esse dicitur, ut ignis de coelo descendat: quod prodigium haud, credo, aliquis in fallaciis & dolis numeraverit.

(III) Inter binas hasce sententias media est interiecta CVDWORTHI opinio, quae omnibus medetur dubiis, quibus hoc argumentum septum est, dictisque sacrorum librorum prorsus accommodata est. Relinquit haec sententia malis geniis potestatem talia faciendi opera, quae summam hominum admirationem excitant, speciemque ac formam miraculorum habent: negat vero, hac potestate uti posse eos ad consilia divina evertenda, veramque religionem oppugnandam. Quousque patiatur Deus satanam facultatem, qua pollet, in regno naturae exercere, id quidem nullus temere dixerit mortalium. At in regno gratiae numquam, si a duobus discesseris casibus, Deus cacodaemoni viribus suis uti permittit: primum, quum explorationem suorum ducit esse necessariam. *Deut. XIII, 4. f.* Deinde quum homines, qui diu vocem veritatis aspernati sunt, iustissimo iudicio, in potestatem tradere decrevit eorum, qui perniciosis erroribus & ipsi sunt imbuti, & alios imbuere cupiunt. *Matth. XXIV, 24. 2. Thess. IV, 11.* Hoc autem si forte fiat, cavet tamen Deus, ne suis, qui malis permixti vivunt, miracula noceant, quae patrantur a veritatis inimicis, electosque roborat & confirmat, ut immoti persistant in fide, quam receperunt *Matth. XXIV, 24.* Ita nec malignis geniis vis, quam, teste Scriptura S., habent, eripitur, nec virtutibus rursus & perfectionibus divinis iniuriae aliquid infertur. Sublata I.) omnis est de notis miraculorum, longa ceteroquin & vehementer implicata, quaestio, si hanc adoptemus sententiam. Nec enim necesse est, ut disquiramus, quibus signis internosci possint aut ipsius Dei & angelorum, aut malorum & bonorum geniorum miracula, si certum sit, supremum Numen non, nisi rarissime, concedere, ut specimina potentiae suae spiritus edant improbi, ac, si forte id permittat, saluti tamen suorum diligenter prospicere. II.) Liquet inde, miracula per se signa esse minime dubia verae religionis, quibus sine formidine periculi aut erroris, nulla ne doctrinae quidem exploratione instituta, quam pauci possunt instituere, simplicissimus quisque fidem habere queat: quo posito, quaecumque moliuntur homines nonnulli adversus argumentum, quod a Servatoris nostri petimus miraculis, ut divinam eius auctoritatem probemus, prorsus concidunt & dilabuntur. III.) Plane conveniens est haec doctrina omnibus sacri codicis dictis, in quibus mentio exstat miraculorum & prodigiorum cum ipsius cacodaemonis, tum servorum eius, nec facilem minus, quam concinnam & aptam eorum interpretationem suppeditat. Evidens id iam esse puto ex illis, quae paullo ante de nonnullis eorum dictorum disserui: nunc, quod supra promisi, de magorum Aegyptiacorum miraculis atque Samuelis evocatione ab inferis pauca quaedam adiicere placet.

In miraculis, quae magi Aegyptiorum fecisse leguntur, ad miraculorum MOSIS efficientiam evertendam, tantam aliqui dubitationum & quaestionum inexplicabilium materiam esse iudicant, ut satius putent, rem hanc omnem in medio relinquere, quam ad caussas & origines suas referre. Ita fecit non ita pridem vir ingeniosissimus, IAC. SAVRINVS, *Discours sur la Bible Tom. II. p. 48.* qui mihi tamen, ut, quod sentio, ingenue fatear, difficultates sine ratione auxisse, atque ibi nodos quaesivisse videtur, ubi scirpus erat. Maxima interpretum pars daemonum operam huic affuisse hominum generi, existimat, ut, quae patrasse dicuntur, patrarent. Alii vero, nullis magos instrumentis, nisi manuum & ingeniorum agilitate, usos fuisse,

fuerunt proprie, quum ita ratiocinarentur veteres supremi Numinis (1) professores: *Si divinatio est, Dii sunt.* Deos enim vocabant naturas intelligentes, homine meliores & excellentiores. Quo sensu si dictum hoc accipiatur, nihil habet, quod vituperatione dignum sit. Itaque quemadmodum antea, quum de miraculis disputaremus, in duo ea distribuimus omnino genera: ita pariter in duas classes oracula partienda mihi esse video. Vnum genus est oraculorum, quod a geniis proficisci potest seu daemonibus, supra

fuisse, contendunt, quam quidem opinionem postremus scite ac peracute IAC. SERCES ornavit *Traité des miracles p.157.* Equidem ad eos me adiungo, pensitatis rebus omnibus, qui aliquas in hoc negotio daemonum fuisse partes, existimant. Nam, ut omittam ea, quae dudum ab aliis monita sunt, si astu egissent omnia magi, MOSES & sibi & caussae, quam tuebatur, Dei haud melius consulere potuisset, quam si fraudulentis & callidis hominibus istis speciem suam detraxisset, arcanaque eorum scelera & flagitia Pharaoni, Aegyptiisque omnibus aperuisset. Ita omnis cecidisset huius generis auctoritas, Aegyptus, perspectis magorum fraudibus, nec religionem amplius, nec rempublicam tam sceleratae credidisset familiae, novis denique & saepius repetitis miraculis ad flectendam Pharaonis mentem haud fortassis opus fuisset. Hoc ergo, quum minime Dei hic legatus fecerit, sed multitudine miraculorum potius Regis animum expugnaverit, effici hinc posse putem, non tam dolis, quam auxilio daemonum armatos ad certamen cum MOSE magos processisse. Atque hoc quo minus videatur admirabile, animadverti primum velim, id quod multas difficultates tollit, eum fuisse tum Regis Aegypti & provinciae totius statum, ut Deus, salva bonitate ac iustitia, daemoni permittere potuerit, oculis hominum illudere, potentiaque sua ad decipiendam vesanam gentem uti. Idque cum ex tota historia, tum ex ipsis Dei verbis satis intelligitur, quibus sese *cor Pharaonis obduraturum esse* minatur. *Exod. IV, 21. VII, 3.* Nec enim obdurare Deus solet aliquem, nisi eum, qui pertinaciter & malitiose veritati consiliisque divinis resistit. Ipsa deinde magorum miracula non sunt talia, ut leges naturae evertant, aut commode a genio quodam fieri nequeant. Primum magi faciunt, ut ex baculis, quos proiiciunt, serpentes fiant. *Exod. VII, 11. 12.* Nihil in hac re admirabile est: nec enim aut daemones revera commutasse baculos in serpentes, aut produxisse virtute sua serpentes, aut denique ex semine serpentum subito procreasse has bestias existimo: nihil horum contra daemonis virtute fieri posse, concedo. Adstiterunt, meo iudicio, daemones quidam his hominibus, &, sublatis repente baculis, serpentes, quorum ingens erat in Aegypto copia, in medium proiecerunt. Aquam deinde in sanguinem convertunt magi, aut potius sanguineo colore inducunt. *Exod. VII, 32.* Hoc prodigium tale est, ut ab iis etiam quodammodo edi queat, qui rerum naturalium periti sunt. Postquam nimirum magi baculis suis aquam percusserant, daemon aliquis aut plures rubro colore eam tinxerunt, ut sanguis videretur Aegyptiis, quae unda visa fuerat antea. Ranarum multitudine Aegyptum tertio magi opplent. *Exod. VIII, 7.* Quantae vero molis negotium est daemoni, ranarum copiam aliquam ex vicinis paludibus colligere, & per domos, vicos & oppida distribuere? Nec necesse est, ut id uno momento factum fuisse credamus. Reliqua MOSIS miracula nec imitati leguntur esse praestigiatores Aegyptii, nec imitari poterant, quia daemonum superabant facultates.

Pythonissa Endorea, quae vita functum dudum SAMVELEM vivum Regi Israëlis, SAVLI, exhibuisse legitur *1. Sam. XXVIII.* modestae atque eruditae disputationis argumentum haud ita pridem fuit inter viros longe doctissimos, IO. FRANC. BVDDEVM, iam inter coelites receptum, & IO. ALPHONSVM TVRRETINVM, Genevensem Theologum ingenii & eruditionis laude florentissimum. Hic in *Dissertationibus pro veritate religionis Christianae* feminam illam fucum fecisse SAVLI arbitratur: ille cum in *Historia ecclesiast. Vet. Testam. Tom. II. p. 306. s.* tum in singulari *Diss. epistolica ad August. Gotthelf Graffium de Pythonissa Endorea Ienae 1727. in 4.* edita daemonem auxilio mulieri fuisse, atque SAMVELIS sibi personam circumdedisse ad fallendum SAVLEM tuetur. TVRRETINI sententiam IAC. SERCES *Traité des miracles p. 203. s.* copiose non minus, quam eleganter, defendit: cuius tamen cum Dissertatione conferri merentur ea, quae ad eam tam illustrandam, quam oppugnandam & defendendam observata sunt *dans la Bibliotheque raisonnée*, quae Amstelodami a viris eruditis editur *Tom. IV. P. II. p. 435.* Mediam inter binas has opiniones, quarum etiam argumenta enumerat, amplectitur IAC. SAVRINVS, facundissimus inter Gallos Reformatos Theologus, *Discours sur la Bible Tom. IV. p. 466. s.* Deum enim ipsum effecisse censet, ut verus SAMVEL regi Israelis appareret. Equidem, exploratis singularum partium rationibus, eorum mihi profiteor arridere sententiam, tametsi non totam, qui daemonem decepisse SAVLEM nihil dubitant. Nulla certe cum sacri scriptoris verbis aptius & melius congruit. Et potuit hoc fieri & permitti a Deo, incolumi eius sapientia & benignitate. Tanta enim SAVLIS fuerat eo usque impietas erga Deum, ut qui in satanae traderetur insidias & fraudes, non indignus esset. Neque ipsa res, quae contigit, maior est, quam ut a daemone queat perfici. Etenim nec corpus sibi ex aëre finxisse malignum genium, SAMVELI simile, nec spectrum produxisse aliquod reor, sed *optico* eum crediderim artificio SAVLIS fefellisse oculos, cuius generis multa fieri hodie non ignotum est, quae homines rerum non nimis gnaros eo facile adducere possunt, ut homines sibi cernere videantur, quum simulacra tantum & imagines videant hominum. Cuius generis hoc fuerit artificium, non explicare, meum est: hoc autem certus sum, daemonem, si fieri id patiatur supremum Numen, non ineptum esse ad praestigias eiusmodi perficiendas. Non prorsus differt haec opinio ab eorum sententia, qui ad fallacias totum hoc negotium revocant: nec prorsus cum ea concinit, verum certa ratione coniungit eos, qui aut humanae calliditati, aut daemonis potentiae negotium hoc adscribunt.

(1) *Professores*) Stoici nimirum, quos ita ratiocinatos esse auctor est CICERO, de *divinatione Lib. I. c. V. VI. p. 3113. 3114. Tom. IX. Opp.* & alias.

supra hominum sortem & naturam evectis, in quibus vis quaedam inest naturalis, futura praesagiendi & divinandi. Etenim hae mentes quum clariori longe, quam homines, praeditae sint rationis lumine, naturamque rerum multo introspiciant accuratius, propter summam quoque celeritatem & agilitatem res facilius cognoscant remotissimas, denique, quoniam videri nequeunt, retrusis & occultis hominum interesse possint consultationibus & machinationibus, proclive intellectu est, saltim valde probabile ac verisimile, ab illis multa praesentiri ac praevideri, quae hominum fugiunt provisionem & perspicientiam. Neque eget haec eorum praesensio divini auxilii & patefactionis, eo quod rerum, quas eventuras esse sentiunt, caussae iam praesentes sint. Ita homines Astronomiae peritos solis lunaeque defectiones multo ante, quam contingunt, indicare novimus, quas vulgus prospicere nequit. Ita reges rebusque publicis gerendis praepositi, qui magna rerum tam externarum, quam domesticarum, instructi sunt cognitione, citius & felicius, quid huic, quid illi civitati eventurum sit, pacisque ac belli tempora, tam domi, quam foris, praesignificant, quam ignara rerum omnium multitudo. Huius generis praedictiones ne DEMOCRITVS quidem, profanus alioquin homo, Deique contemtor, fieri posse negabat, CICERONE auctore. *Plurimis locis gravis auctor, Democritus, praesensionem rerum futurarum comprobat.* Esse enim constituebat naturas intelligentes, homine nobiliores, quas (2) *idola* dicebat, quae res omnes comprehendant nobis & assequantur accuratius, liberiorique utantur intelligendi facultate, propterea que multa praesentiant, quibus praenoscendis humana non sufficiat perspicientia. Non dubito, fore multos, qui DEMOCRITVM putabunt, si quod EPICVRVS postea fecit, liberam hominibus voluntatem reliquisset, neque omnes actiones humanas fato & necessitati subiecisset, numquam huic aliquid opinioni daturum, sed omnem praesensionem reiecturum & repudiaturum fuisse. Sed hi erunt illi, qui neque praesagitioni cuidam, neque rerum futurarum ex coniecturis praedictioni ullum locum esse posse arbitrantur, si voluntas hominis libera & fato soluta sit; in qua tamen manifesto falluntur sententia. Etenim si vel maxime voluntas nostra libera & omnis expers necessitatis esse credatur, haud tamen inde id consequetur, quod EPICVRVS & multi post eum alii sibi persuaserunt, omnes hominum actiones prorsus contingentes esse. Homines nimirum, id quod cuivis patet, sic agere solent, quemadmodum id, quod bonum & rebus suis conveniens esse ducunt, postulat: testisque est experientia, non raro idcirco sine ullo divino auxilio multo ante intelligi posse, quidnam hic vel ille suscepturus sit consilii ac negotii. Ita hominem, qui ad voluptates natura propensus est, si vehementi quodam incitetur & commoveatur appetitu, neque ullum videat poenae sibi aut ignominiae periculum imminere, libidini suae facile obtemperaturum esse, sine negotio prospicimus. Taceo, mentes, quae sub aspectum non veniunt, quales genii sunt & daemones, interdum caussas quoque & principia, ex quibus hominum propensiones & actiones fluunt, praedicere posse.

De divinat. Lib. I. (c. III. p. 3111. Tom. IX. Opp.)

§. LXXXIIX.

Alia oracula non nisi Deum auctorem habere possunt.

Alterum oraculorum genus illis continetur rerum futurarum praesensionibus & praedictionibus, quae a naturali praesagiendi facultate, qua mentes ceteroquin pollent creatae, proficisci nequeunt, sed sine dubio infinite perfectam mentem & interminatam scientiam arguunt. Quod si nimirum res praesignificentur & praenuntientur, longis a vate temporum intervallis disiunctae, quarum proximae nondum exstant caussae: si res praedicantur, ad quas perficiendas longa series caussarum requiritur, quarum aliae ex aliis ita aptae & necessitate nexae sunt, ut una demta & sublata, totum negotium evertatur: si quid multo ante denuntietur, quod in humana plane positum est voluntate, quae valde mobilis est, cuiusque actus non semper quasi structi sunt & cum rebus praecedentibus copulati, verum soluti saepenumero & liberi: si futurum esse aliquid edicatur, quod eius est naturae ac indolis, ut contrarium quoque voluntas hominum praeferre atque eligere possit: si denique haec vel illa esse eventura indicentur, quae non ex naturaliter antecedentibus gignuntur caussis, neque apte pendent ex rebus aliis, sed virtute quadam extraordinaria, naturaeque legibus maiore perficiuntur, eventusque accurate respondeat vaticinationi, tum naturam omnia vi sua comprehendentem, continentem & arcentem, ac per se nullius plane rei nescium, oraculi auctorem esse credendum est. EPICVRVS non aliam reapse caussam habebat, cur omnem sperneret divinationem & rerum futurarum praedictionem, quam quod humana Diis curae negabat esse: Sed aliam tamen addebat rationem, nempe hanc, si divinatio esset, fore ut humanas

(2) *Idola)* De his DEMOCRITI *idolis* late supra disseruimus.

humanae voluntatis libertas omnis tolleretur ac deleretur funditus: (1) ἡ μαντικὴ ἀνύπαρκτος. Ἐι δὲ καὶ ὑπαρκτική, οὐδὲν παρ᾽ ἡμᾶς ἤδη τὰ γινόμενα. *Divinatio nulla est: si vero talis esset, omnem ea tolleret voluntatis libertatem, nihilque in hominis potestate relinqueret.* Eamdem CARNEADI fuisse mentem (2) CICERO scriptum reliquit, quippe qui *Ne Apollinem quidem futura posse dicere*, putavit, *nisi ea, quorum caussas natura ita contineret, ut ea fieri necesse esset.* Neque inter ipsos recentiorum temporum (3) christianos defuerunt, qui omnium humanarum actionum praescientiam supremo Numini propterea derogare ausi sunt, quia metuerunt, ne humana libertas funditus tolleretur, si, quid facere secum constituissent homines, supremum Numen praenosceret. Ita nempe rationem subducunt: si liberae sunt hominum actiones, nemo est, qui eas ante prospicere valeat: Nec enim ex necessariis, si hoc verum est, caussis prodeunt. Sin vero divinari & praedici possunt facta hominum, libera non sunt, sed *ipso facto* necessaria. Sed exploratum est, non idcirco libertatem voluntatis nostrae tolli, aut fato nos alligari, quoniam sciri possunt antea, quae facere decrevimus. Non enim idcirco eventurae sunt actiones nostrae, quoniam, antequam fiunt, a nobis intelligi potest, eas eventuras esse: verum ideo prospiciuntur, quoniam futurae sunt. Fingas licet actionem omnium, quae fieri possint, liberrimam, nec ullis ex caussis pendentem: attamen, si statuas eam certo aliquando eventuram esse, id simul confitearis necesse est, ex omni eam aeternitate futuram fuisse. Summa mihi praeterea videntur arrogantia laborare, quia ex suo Deum metiuntur & aestimant ingenio, qui sic sentiunt. Nam quum ipsi res futuras aliter prospicere nequeant, quam ope caussarum eas antecedentium, uti solis lunaeque defectiones, non dubitant iisdem divinam cognitionem & scientiam finibus circumscribere, divinamque rationem humanarum rerum aliquid praesentire posse negant. Quod, ut opinor, hominum genus aliam longe viam ingrederetur, si secum cogitaret, naturam Dei nullius comprehendi posse ingenio, nec propterea, nisi recte atque ordine, facere, qui scientiam quoque eius inter res referunt modum cognitionis nostrae excedentes, atque facultate nostra superiores. Interim hoc omni vacat dubio, rerum conditarum nullam tanta sagacitate praeditam esse, ut naturaliter & per se futuros praedicere queat eventus, nisi caussas sciat, propter quas futuri sunt. Quod si igitur rerum eiusmodi praedictiones & vaticinationes occurrant, quas nullae praecedunt caussae necessariae, id quidem primo statuamus necesse est, arte naturali, aut ingenio humano, praedici eas nullo modo potuisse: deinde & hoc, esse Deum, naturam quamdam infinite perfectam, reliquis omnibus maiorem, nullius denique plane rei nesciam: Namque talem si tollas & removeas naturam, nihil prorsus habebis, unde has profectas esse praedictiones ostendere tibi liceat.

Diog. Laërt. in vita Epicuri.

§. LXXXIX.

Esse vero quamdam rerum futurarum divinationem, quas homines natura prospicere nequeunt, dudum est, quod humano generi persuasum fuit. CICERO enim: *Vetus*, inquit, *opinio est, iam usque ab heroicis ducta temporibus, eaque & populi Romani & omnium gentium firmata consensu, versari quamdam inter homines divinationem, quam Graeci μαντικὴν appellant, id est praesensionem & scientiam rerum futurarum.* Idem alias BALBVM ita loquutum fuisse, fingit: *Quamvis nihil tam irrideat Epicurus, quam praedictionem rerum futurarum, mihi videtur tamen vel maxime confirmare, Deorum providentia consuli rebus humanis. Est enim profecto divinatio; quae multis locis, rebus, temporibus apparet, cum in privatis, tum maxime in publicis. Multa cernunt aruspices, multa augures provident, multa oraculis providentur, multa vaticinationibus, multa somniis, multa portentis.* Certe si qua fides veteri historiae habenda est, nec omnis ei auctoritas detra-

Exempla variarum divinationum etiam inter ethnicos. De divin. Lib. I. c. I.

De nat. Deor. Lib. II. p. 330. Lamb. (cap. LXV. p. 3046. Tom. IX. Opp.)

(1) μαντικὴ) DIOGENES LAERTIVS *Libr. X. Segm.* 135. *p.* 660. In codice vero edito locus hic aliter sese habet, atque hic exstat. Etenim in eo his verbis EPICVRI sententia terminatur: οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς ὄντων τὰ γινόμενα. Quae sic reddita latine sunt: *Nihil ad nos existimandum pertinere quae fiunt.* Nec sententia tamen horum verborum differt ab ea, quam CVDWORTHVS expressit. Voces παρ᾽ ἡμᾶς in omnibus exstant, quae *Meibomianam* praecesserunt, LAERTII editionibus: MEIBOMIVS princeps, neque, ut puto, temere, πρὸς ἡμᾶς emendavit. Quonam vero auctore vocabulum ὄντων in ἤδη mutaverit CVDWORTHVS, me quidem praeterit.

(2) *Cicero*) Libro de fato cap. XIV. p. 3081. Tom. IX. Opp.

(3) *Christianos*) Eorum, qui SOCINI legunt vestigia, nonnullorumque aliorum hanc esse sententiam, non ignorant illi, quorum est, discrepantes christianorum opiniones nosse. vid. FAVSTVS SOCINVS in *Praelection. Theologicis c. IIX. IX. X. f. 32. f. 10.* CRELLIVS de *Deo & attributis divinis cap. XXIV. p. 223. versionis Belgic.* VAL. SCHMALZIVS *contra Franzium p.* 472. 473.

trahenda, inter ipsas gentes verae religionis ignaras praedicta esse non pauca confiter
dum erit, quae nullius cernere ante potuerit mortalium sagacitas, eventumque vatic
nationi respondisse. Quae quidem oraeula esse naturas homine sagaciores & mentes it
visas summae perspieientiae participes, declarant. Atque hos officiosos genios ipsis saep
numero adfuisse auguribus, vel ATTII NAVII, quod paullo ante testati sumus, factum
ut ab Historicis refertur, docere videtur. (1) *Priscus cum tentaret scientiam auguratu*
dixit ei, cogitare se quiddam, id possetne fieri, consuluit. Ille augurio acto, posse respond
Tarquinius autem dixit, se cogitasse, cotem novacula posse praecidi. Tum Attium iussisse ex
periri: ita cotem in comitium allatam inspectante & rege & populo, novacula esse discissam
Verum haec, quae inter gentes Dei nescias olim ferebantur, oracula ex superiori ill
tantum erant genere, atque a naturali, qua valent daemones, res futuras praesagienc
facultate proficiseebantur. Idque inde partim puto intelligi posse, quia multum saepe
numero habebant ambiguitatis, & in sensum trahi non unum poterant, daemonibu
ipsis, ut videtur, incertis, quid eventurum esset, partim ex eo, quod non raro fallebar
& ab eventu aperte refellebantur. Nec alia putem de caussa factum esse, cur raro D
res vaticinarentur remotissimas atque longis intervallis seiunctas, verum plerumque ir
stantia & imminentia negotia, quorum rationes ex caussis iam praesentibus probabi
coniectura poterant (2) praecipere. Nihilo tamen minus pauca quaedam ex altero pra
dictic

(1) *Priscus*) CICERONIS sunt haec verba *Lib. II. de divinatione cap. XVII. p. 3129. T. IX. Opp.*

(2) *Praecipere*) Daemooes num veterum populorum praedictionibus & oraculis intersuerint, id quidem paullo post in disceptationem a nobis adducetur. Nunc non possum, quin moneam, tres, quae hic afferuntur, rationes, quo constet, divinationes & oracula, quorum tanta fuit ante natum Servatorem eaistimatio, daemonum & geniorum virtute potuisse edi, ampliori potestate, quam vult CVDVVORTHVS, praeditas esse, & ad sententiam eius prorsus evertendam adhiberi posse. (I) Ex eo perspicuum putat esse, daemones, noo vero Deum, oraculorum illorum auctores fuisse, quia flexiloqua saepe numero & ambigua fuerint. Alius, neque temere meo iudicio, apparere hinc contendet, aruspicum, augurum & sacerdotum calliditati & astutiae unice attribuendas omnes istas praesignificationes futurarum rerum & vaticinationes esse. (II) Ex eo idem perspici posse censet, quia res tantum paullo post futuras praedixerint antiqui vates, non item remotissimos eventus, & longis temporum intervallis seiunctos. Alius valde probabiliter hoc ipsum magno argumento esse disputabit, in omni hoc genere versutorum hominum versatam esse impudentiam. Nec etiam populi multum capiuntur rerum illarum praedictionibus, quas semet dudum exstinctis demum eventuras esse audiunt: verum avida est multitudo praenoscendi ea, quae sibimetipsis, temporibusque suis fata portendant. Quare parum intererat sacerdotum & augurum, futurorum saeculorum eveotus hominibus aperire, tametsi nullo id suo periculo facere potuissent: multum vero eorum intererat, viventium hominum ut viderentur fata praedicere, & quid sors cuique ferat, vaticinari posse. Taceo, quaerentibus tantum plerumque oracula & vates respondisse: quaerebat antem nemo temere de rebus post aliquot saecula eventuris. (III) De tertia ut idem moneam ratione, via necesse est. Nec enim tam hebes erit aliquis, quin videat, quod oraculum aliquod eventu destituitur, id validius probare, hominem fallacem auctorem eius fuisse, quam daemonem. Sed occurret forte aliquis, exstare tamen multa praedictionum exempla, quae maiorem, quam ullius est hominis, perspicienti-
am testentur, nec ideirco nisi a naturis profici
potuerint supra hominum conditionem posit
Hoc autem si verum sit, multum in his argume
tis virtutis esse ad probandum, a daemonibus or
cula veterum profecta esse. Verum respondebur
qui secus sentiuot, incerta esse ac dubia praed
ctionum eaempla, quae hanc in rem afferri sol
ant; fieri potuisse, ut multa casu ac fortuito f
evenerint, quemadmodum praedixerint sacerdot
& augures, nec denique obstare aliquid, quo m
nus credamus, famae & rumoribus popularibu
aut superstitioni suae plus saepenumero dedis
quam rationi, Historicos, qui memoriae oracu
eiusmodi mandarunt. Sed ut concedamus, re
ita sese habere, ut vulgo dicitur, oec pauca ol
praedicta fuisse, quae nemo scire ante potuerit, n
a natura quadam monitus homine nobiliori, hau
tamen maior argumentis hisce vis accedit ad i
probandum, quod probandum ipsis committitu
Nec enim intelligo, qua tatione is refelli quea
qui sic calculum posuerit: Quibusdam veteru
praedictionibus apte res ipsa & eventus respo
dit: quibusdam vero non respondit. Quaeda
oracula perspicua fuerunt & elara: quaedam n
sus ambigua & in ancipiti sensu posita. Igitur i
terdum daemones, permittente Deo, vaticin
sunt per mancipia sua, qoae populis essent & h
minibos eventura: alio tempore vero sacerdutes
harioli fumos incautae plebi vendiderunt. R
sponsa illa Deorum & oraeula, quae confirma
eventus, a daemonibus credam profecta esse:
quae alius esse generis video, ea hominum adsc
bam fallaciis. ATTII NAVII, in quo mult
ponit praesidii vir doctissimus, eaemplum prop
ad vaticinationes non pertinet, sed ad mirabil
facta, quae heroicis contigisse narrantur tempo
bus, & ab ipso paullo ante inter miracula rela
sunt. Nullo vero id nititur idoneo & probat
fidei teste, verum populari sermone & fama, qu
vel ea LIVIO apparet, eodemque propterea lo
a me ponitur, quo miracula illa, quae vel GAN
VAFA inter Gallos, vel ioter Hibernos PATR
CIVS olim fecisse traditur. Fortasse contigit eiu
modi aliquid olim Romae: de quo tamen certi n
bis aliquid sciscere non licet, quum temporun
quibus id contigit, aliarumque rerum tationes,
quibus de natura factorum mirabilium iudicari d
be

dictionum genere exempla fateor inter istas gentes reperiri, quae vera Dei quondam notitia caruerunt. Huc ego illud retulerim, quod CICERO *Libro* (3) *de divinatione* memorat, ubi DIODORI de necessitate & libertate doctrinam explicat: *Non necesse fuisse Cypselum regnare Corinthi, quamquam id millesimo ante anno Apollinis oraculo editum esset.* Itemque illud, quod (4) VARRO de VECTIO VALENTE, augure temporibus Romuli, memoriae prodidit: qui, quum Roma conderetur, ex duodecim volatu vulturum praedixit, novam illam urbem duodecim saecula inviolatam permansuram esse. Cuius ego praedicti veritatem anno post natum Servatorem quadringentesimo quinquagesimo quinto, statim post VALENTINIANI III. mortem, quem nonnulli postremum in occidentis regionibus imperatorem fuisse volunt, apparuisse iudico, quum GENSERICVS, VVandalorum Rex, urbem iterum caperet & succenderet. Omnium vero maxime ad hanc classem carmina Sibyllarum pertinent: de quibus sic auctores a christiana religione alieni exponunt, ut veri fiat simillimum, eccinisse eas Servatoris nostri adventum, & christianae religionis tempora. His vero, similibusque oraculis, si quid veritatis inest & dignitatis, tum illud quoque caret dubio, non istam, qua daemones valent, res futuras praesentiendi facultatem, verum excellentiorem quamdam ea caussam produxisse. Quod inprimis de Sibyllarum dixerim vaticinationibus: quae foeminae, si quid ego iudicando valeo, divinitus fortassis excitatae fuerunt, ut in Solis occidentis partibus CHRISTVM praedicerent, quod idem BALAAMO in Orientis regionibus munus a Deo commissum esse constat. (5).

§. XC.

bet, hodie nos praetereant. Romanorum doctiores quidnam de hoc ATTII prodigio senserint, id ex his CICERONIS verbis velim intelligatur, quae *Lib. III. de natura Deor. cap. VI. p.* 3058. *T. IX. Opp.* leguntur: *Non possum Attii Navii, quem commemorabas, lituum contemnere. Sed qui ista intellecta sint, a philosophis debeo discere, praesertim cum isti plurimis de rebus divinis MENTIANTVR.* Adde haec, quae *de divinat. Lib. II. cap. XXXVIII. p.* 3223. leguntur: *Omitte igitur lituum Romuli, quem in maximo incendio negas potuisse comburi: contemne cotem Attii Navii: nihil debet esse in philosophia COMMENTITIIS FABELLIS loci.*

(3) *De divinatione*) *De fato* dicere voluit in quo Libro *cap. VII. p.* 3269. *T. IX. Opp.* haec verba leguntur.

(4) *Varro*) VARRONIS, quem hic tangit vir eruditus, locus est in illis, quae nobis ex *Lib. XVIII. Antiquitatum rerum humanarum* eius hodie restant. Ipsa verba haec sunt: *Fuisse Vettium Romae in augurio non ignobilem, ingenio magno, cuivis docto in disceptando parem: eum se audivisse dicentem: si ita essent, ut traderent Historici de Romae urbis condendae auguriis ac duodecim vulturibus: quoniam centum & viginti annos incolumis praeteriisset populus Romanus, ad mille & ducentos perventurum.* Patet autem ex his verbis, bis hoc loco memoriae vitio lapsum esse CVDVVORTHVM. (I) *Vectium Valentem* vocat augurem illum, cuius praedictionem memorat. At VARRO nullum ei nomen aliud fuisse tradit, quam *Vettii.* Videtur vir doctissimus *Vettium Valentem,* divinum & vatem Antiochensem, qui Constantino Magno fata novae Romae seu Constantinopoleos praedixit, cum altero illo VARRONIS *Vettio*, qui veteris Romae annos auguratus est, confudisse. De illo Antiochensi vate GERH. IO. VOSSIVS videri poterit *de scientiis Mathematicis cap. XXXVII.* §. 6. (II) *Vettium* augurem Romuli putat aetate fuisse, atque ipsum vultures illos vidisse, quorum ex numero saecula urbis Romae coniecit. Ex VARRONIS autem verbis liquet, cum diu post ROMVLVM VARRONIS ipsius temporibus vixisse, atque ex illis, quae de vulturibus duodecim a ROMVLO visis ferebantur, multo post coniecturam fecisse. Rem ipsam, quam *Vettius* spectavit, LIVIVS narrat *Historiar. Lib. I. cap. VI. p.* 7. Observavit iam hos ante me errores celeberrimus vir, IO. CLERICVS, *Bibliotheque choisie Tom. V. p.* 116. *f.*

(5) Duplex mihi hic quaestio paucis erit dirimenda: altera: *Verum, qui oraculis veterum populorum praefuerunt, sacerdotes, a malignis acti fuerint geniis, ab illisque moniti res futuras interdum praedixerint, an vero mimos tantum egerint, nec, nisi fictis vaticinationibus, consultores deceperint?* Altera: *Num supremo Numini visum fuerit, vaticinandi facultatem nonnullis inter eos populos concedere, qui verae religionis expertes fuerunt?* Vtramque vir doctissimus affirmare non veretur: Verum non pauci sunt, quibus hoc temere fieri videbitur.

De *oraculis veterum* quae nostris temporibus inter viros doctos erudite ac ingeniose disputata sunt, neminem fugiunt eorum, qui litterarum fata & historiam non prorsus nesciunt. Quum plerique olim veterum christianorum, omnesque fere post hos Theologi existimaverint, oracula non postremo in illis rebus loco ponenda esse, quibus cacodaemon ante natum Servatorem populos in officio erga se continuisset, ANTON. van DALEN singulari *de oraculis* libro, exeunte superiori saeculo edito, magna copia & eruditione nullum oraculum daemoni, omnia versutiae ac fraudibus sacerdotum accepta ferri debere, pugnavit: Cuius quidem vestigia tanto numero viri doctissimi presserunt, ut superstitionis ille vix hodie effugiat notam, qui non incredibile sibi videri pronuntiat, daemones, nonnumquam saltim, hisce rebus interfuisse. Historiam certaminis huius ex aliis velim petant, qui eam nosse desiderant: mihi hoc unum adnotasse sufficiet, quod praeteriere, qui eam enarrarunt, ex Indis non ita pridem FRANC. BALTO & reliquis, qui DALENII sententiam reiiciunt, adiutorem venisse I. V. BOVCHETVM, Iesuitam ex illis, qui ad Indos, auspiciis Romani Pontificis, religionis christianae propagandae caussa mittun-

§. XC.

Scripturae S. oracula omnibus reliquis praestantiora. Oracula de Christo.

Sed quidquid oraculorum & divinationum veteres inter populos litteris consignatum est, id multum illis praestantia & dignitate cedit, quae divinis perscripta libris leguntur: quippe cuius bene longa exstat ad BALTVM epistola, qua exempla oraculorum sibi visa & observata inter populos plurium Deorum superstitione devinctus, recenset. Vid. *Lettres edifiantes & curieuses ecrites des Missions etrangeres Tom. IX. p.* 61-123. Equidem in eam fere sententiam, rebus omnibus circumspectis, descendo, ex illis hanc esse controversiam, de quibus in universum nihil decernere ac constituere licet. Convenit inter eos, qui hac de re dimicant, esse daemones, seu naturas hominibus superiores, sive ingenium, sive agilitatem, sive caussarum reconditarum cognitionem, sive alias denique res spectemus: namque hoc si pars altera neget, tota sublata est disputatio, priusque de daemonibus dispiciendum erit, quam ad oracula queat accedi. Convenit inter eosdem, hosce daemones varias propter caussas praevidere ac praedicere nonnulla posse, quae hominum nemo unus prospicere valet. Nam si illi inter homines, qui scientiis praestant aliis, praesignificare multa possunt, quae rudiores ante, quam eveniant, cernere nequeant, quis eamdem geniis, homine potentioribus & acutioribus, facultatem deroget? Convenit denique, genios istos scientiam rerum futurarum, quam habent, aliis impertiri posse, neque Dei semper vel iustitiam, vel bonitatem obsistere, ne hoc fieri ab illis patiatur. His de rebus quum nulla sit inter eos discordia, qui de oraculorum deliberant caussis, equidem non intelligo, quibus modis effici queat, daemones numquam per sacerdotes futura praedixisse, oraculaque omnia vanis hariolorum & chaldaeorum divinationibus non esse meliora. Qui negant, ullum oraculum a daemone unquam esse editum, illi primum tot exempla testantur, in quibus manifesta fraudum & dolorum vestigia deprehensa sint: deinde ipsorum oraculorum ambiguitatem & falsitatem commemorant: tum multorum ex ipsis illis scriptoribus, qui a Christo alieni fuerunt, auctoritates afferunt, quibus oraculorum vanitatem & fallacias rident: postremo indignum videri Deo, permittere, ut mali genii homines responsis suis fallant, & decipiant, existimant. Minoris momenti rationes & observationes cur enumerem, necesse non est. Atqui horum argumentorum ultimum latius, quam hoc negotium, patet, plusque probat, quam probare debebat: Nam his vestigiis sic rationem aliquis recte concluserit: Indignum Deo fuit, pati, ut sacerdotes, hariolі, aruspices, magi, coniectores, populos divinationibus suis & responsis in errorem inducerent. Perinde est, utrum aliquis per daemones, aut per mancipia eorum fallatur. Itaque si nihil maiestate sua indignum committit supremum Numen, id quod omnes confitentur, quum veteratoribus eiusmodi & inanium simulacrorum sacerdotibus permittit, ut multitudinem circumveniant, neque hoc a summis eius perfectionibus alienum videri potest, quod malignis geniis ante natum Servatorem nonnumquam concessit, futuros eventus per homines sibi deditos praedicere. Deus rationem non frustra concessit hominibus: qua si uti nolint, seque ab astutis hominibus, aut ipsis daemonibus decipi patiantur, non habent, quod Deo, sed quod sibimetipsis & ignaviae suae imputent. Igitur haec ratio aeque fortiter adversus eos pugnat, qui nullum daemonibus oraculum adscribunt, atque in eos, qui daemones in omnibus adfuisse delubris perhibent. Priores vero tres, id quidem praeclare ostendunt, multis in oraculis nequitiam magis hominum versatam esse, quam daemonum, neque hoc fugisse eos, qui sapientia & sagacitate plebem antecesserunt; minime vero probant, omnia oracula eius fuisse generis. Nam si vel sexcenta docuero oracula hominum calliditate atque dolis esse edita, haud tamen id argumento esse poterit, reliqua oracula eiusdem esse generis, nisi antea luculentis planum fecero rationibus, fieri nullo modo posse, ut daemones, vel per ministros suos, vel alio modo de rebus futuris homines erudiant. Quod quidem quum in nullius positum sit viribus, evidens inde reor esse, generatim pronuntiari haud posse ad fraudes omnia esse referenda, quae de oraculis bonorum auctorum libris perscripta ad nos pervenerunt. Altera pars, quae aut omnia, aut pleraque vult a daemonibus profecta esse oracula, ea ipsis partim responsis, quae olim leguntur fuisse edita, partim ex veterum christianorum testimoniis, maxima opinionis suae praesidia petit. Verum veteris aevi christianos non eos esse, quibus sine ulla formidine fides haberi queat, is demum negabit, qui varios, in quos incauti inciderunt, errores ignorat. Difficile est, opiniones illas cavere, quibus a teneris imbuti sumus: nec idcirco mirandum est, homines ceteroquin sanctos & egregios multum ex popularibus retinuisse sententiis, quas cum materno prope lacte imbiberant. Ad ipsa quod attinet oracula, sunt omnino in illis aliqua, quae hominum excedere facultates videntur: sed perspicit etiam quilibet, ut opinor, non desideraturos diu esse, quae adversus ea moneant, qui alteram fovent sententiam. Nunc casu fieri posse, ut eventus praedictioni responderit, reponent: nunc auctorum fidem in controversiam vocabunt: nunc factorum narrationes parum esse perfectas & apertas, contendent. Quae omnia quum ita sese habeant, equidem sic nullo dubio statuere, ita nondum omnia liquere hac in controversia, ut secundum alteram partem in universum pronuntiari queat. Multorum oraculorum auctores vafros fuisse sacerdotes, non vero daemones, iis rationibus demonstrarunt viri docti, quibus in eiusmodi rebus fieri nihil firmius potest: At quum hoc tamen certum quoque maneat, nihil absurdi & ab omni ratione alieni committi ab illis, qui daemones & fundere, & fudisse reapse interdum oracula arbitrantur, equidem recte me facturum iudico, si animum cohibeam, neutrique parti prorsus accedam. Interim comparatione inter utramque sententiam instituta, paullo meliori eos loco versari, qui ad hominum astutiam, quidquid olim fuit oraculorum, referunt, quam eos, qui daemones olim sacerdotes animasse, aut ipsos respondisse quaerentibus censent, fatendum omnino erit. Namque illi, quoniam multas huius generis fraudes in lucem iam produxerunt, non modo hac ratione probabilita-

guntur. In his enim libris multae rerum longo post tempore gestarum praedictiones exstant, quas nemo unus in dubium, si quidem sapiat, revocet: plerarumque etiam ea ratio

bilitatem aliquam sententiae suae compararunt, verum etiam fieri posse, ut ea tota vera sit, planum fecerunt. Quod scilicet bis vel ter contigit, id centies contingere potest. Hi vero, quia minime dubiis nondum vel exemplis, vel testimoniis effecerunt, daemonem oraculorum quorumdam auctorem reapse olim exstitisse, hoc unum habent, quod sententia, cui favent, falsitatis haud convinci potest. Est vero, ut arbitror, perspicuum, paullo plus speciei in opinione esse, quae rationibus si minus certis, probabilibus tamen, septa est, quam in sententia, quae nullo nixa stat fundamento, praeterquam hoc, quod expugnari prorsus a nemine potest: tametsi vir sapiens neutram ex toto probet. Meo quidem iudicio, liberum cuilibet relinqui debet, quemadmodum de his rebus statuere velit: nec enim ex altera opinione religioni accedit, nec ex altera decedit aliquid. Miratus ego saepius sum, quum viros vidi egregios & de litteris alioquin, tam sacris, quam humanis, praeclare promeritos, non secus pro eorum parte pugnare, qui origines oraculorum ad daemones unice referunt, ac si pro Dei gloria, totiusque ecclesiae salute dimicarent. Nec enim impetrare possum a me, ut gloriosum id esse Deo putem, si credant homines, licuisse satanae ante adventum Servatoris nostri libere vagari, & omni fallaciarum dolorumque genere miseris mortalibus ubique locorum illudere. Haec vel ea de caussa monere volui, quo viro doctissimo, strenuoque elegantiarum Teutonicarum vindici, IO. CHRISTOPHORO GOTTSCHEDIO, Professori apud Lipsienses inclyto satisfacerem, qui venustissimam versionem Germanicam *Historiae oraculorum* a FONTENELLIO Gallice conscriptae mihi non ita pridem, nullo licet a me beneficio affectus, humanissime dedicavit, meamque de hac controversia sententiam publice flagitavit.

Accedo ad alteram quaestionem: *Vtrum fuerint olim inter populos verae religionis nescios homines, quos supremum Numen certis de caussis vaticinandi & futura praedicendi facultate instruxit?* Ingens est doctissimorum hominum numerus, qui CVDWORTHI nil verentur sententiam amplecti. Et quotquot Sibyllinis aliquid carminibus tribuunt, id quod innumeros facere notum est, illi non possunt, quin ita sentiant. Ex antiquioribus christianorum doctoribus is, cuius sunt *Quaestiones & Responsiones ad orthodoxos*, quae nomen hodie IVSTINI M. prae se ferunt, hanc sequi sententiam nil dubitavit, *Quaest. II. p. 392. Opp. IVSTINI.* Postquam enim quaesiverat, *quum inter Graecos aeque atque inter christianos veri fuerint vates, & ab utraque parte futurorum edita sint divinationes, quibus intelligi notis queas, praestantiores christianorum esse vates?* ita respondet: Τῦ αὐτῦ Θεῦ ἐστι πάντα ταῦτα καὶ ἡ πρόῤῥησις τῶν λόγων καὶ ἔκβασις τῶν ἔργων, καὶ τῦ διὰ τῶν προφητῶν τε καὶ ἀποστόλων προειπόντος, ἃ ἔμελλε ποιεῖν, ὁμοίως δὲ καὶ διὰ τῶν ἔξωθεν τῆς εὐσεβείας αὐτὸς προμηνύσαντος, ἃ ἔμελλε ποιεῖν. *Eiusdem Dei haec sunt omnia tam praedictio verborum, quam eventus rerum: qui & per sacros vates & apostolos, quae futura erant, praeloquutus est, & per eos itidem, qui a vero cultu sunt alieni, quae acturus erat, praemonstravit.* Quod quum exemplo Bileami & dicto quodam Ezechielis, quamquam parum apte, probasset, haec iterum subiicit: ὥσπερ καὶ διὰ τῶν παρ' Ἕλλησι μαντέων ὅσα διὰ τῶν ἔργων τὴν ἔκβασιν ἐδέξατο, αὐτὸς προεμήνυσε. *Consimiliter & (Deus) per vates Graecos, quaecumque eventu ad rem collata sunt, ipse praemonstravit.* Videamus, quousque fas nobis sit, eorum approbare sententiam. Posse primum Deum, salvis perfectionibus suis, hominibus impiis & flagitiosis virtutes concedere ac erogare extraordinarias, & in his vaticinandi facultatem, sacrarum litterarum auctoritate nobis constat. Nam, ut exempla omittam BILEAMI, quod ipse laudavit CVDWORTHVS, & CAIPHAE, *Ioan. XI. 51.* MICHAS, divinus vates, verbis Dei accusat prophetas aetatis suae quod *argento interdum divinarent Mich. III. 11.* & Servator noster ipse, multis sese eorum, qui suo nomine vaticinati essent, in extremo die dicturum esse significat: *Numquam cognovi vos: facessite a me malefici. Matth. VII. 23.* Sed hi tamen omnes, tametsi vitam ducerent nefariam, verae tamen religionis non prorsus expertes, sed rectis de Deo sententiis magnam partem imbuti erant, nec cum illis societate coniuncti, qui, spreto vero Deo, falsis Numinibus sacra faciebant. Quare his exemplis nondum probari posse putem, nihil obsistere, quo minus Deus futura praedicendi virtutem illis etiam concredere queat, qui prorsus a vero Dei cultu alieni sunt. Exploratum deinde est, nullam olim gentem tam fuisse barbaram & a Deo desertam, quin viros in illa subinde excitaret probos & cordatos, maxime ante legem per MOSEN promulgatam, qui multitudinis superstitiones & simulacrorum cultum detestarentur, melioremque ac sanctiorem religionem cum populis praescriberent, tum ipsi sequerentur. Extant in sacro codice illustria, ex quibus id cognoscitur, exempla. Iudaei etiam communi consensu quodam docent, ante MOSIS tempora reliquis populis, non secus ac Iudaeis, suos fuisse vates. vid. RICH. SIMONII *Lettres choisies Tom. III. ep. IX. p. 49.* Quocirca si hoc tantum sibi vellent, qui cum CVDWORTHO sentiunt, nullam gentem prorsus caruisse viris divinitus actis, ex quibus veri Dei cognitionem, aeternaeque salutis semitam addiscere potuissent, si modo voluissent, homines, nihil in hac esset sententia, quod aliquis reprehenderet. Sed maiora sibi dari volunt viri doctissimi, hocque ut credamus, flagitant, supremum Numen interdum illis etiam voluntatem suam, resque futuras patefecisse, quorum alioquin mentes vera prorsus religione vacuae & perversissimis de Deo sententiis contaminatae fuerunt. Hanccine igitur ad sententiam nos adiungamus? Equidem generatim facere id posse, de quo quaeritur, Deum & fecisse nonnumquam, iustissimis, sanctissimisque de caussis, pronuntiandum esse, arbitror. Ita vero ut sentiam, facit exemplum, quod in sacris litteris scriptum legitur, Nebucadnezaris. *Dan. II. 1.* Rex hic Diis sine controversia serviebat inanibus: & nihilo tamen minus Deus illustri somnio de fatis eum imperiorum erudiebat. Huic adderem fere Abimelechi, Regis Geraris, exemplum, quem supremum Numen pariter in somnis commonefecisse de voluntate sua legitur, *Gen. XX. 6.* Sed

 perpen-

ratio est, ut ad nullum alium, quam sapientissimum illud Numen, quod cuncta prospicit & decernit, quae futura sunt, referri queant. In his illae eminent IACOBI, MOSIS, DAVIDIS, ESAIAE, IEREMIAE, DANIELIS, aliorumque divinorum vatum de Messia seu Servatore nostro vaticinationes, quibus tot singularia praedicuntur de adventu eius: quorum quidem illud non postremum est, quod fore canunt, ut omnes populi, abiectis simulacris, Diisque commentitiis, ad MESSIAE, Iudaeis promissi, cognitionem & cultum sese conferant. Inter omnia autem huius generis oracula illud inter cetera fulget DANIELIS oraculum, quo, expletis septuaginta hebdomadibus seu annis quadringentis & nonaginta, initio a septimo anno regni ARTAXERXIS, filii XERXIS, ducto, quo lex de reversione Iudaeorum, Sacerdotum & Levitarum in patriam ab eo rogata est, MESSIAM occisum, Iudaeisque doctrinam & disciplinam eius annunciatum iri, praesignificavit. Nec enim doctissimos tam horum, quam superiorum, temporum homines moror, qui omnes ingenii nervos intenderunt, neque summam verbis scriptoris sacri vim saepenumero afferre veriti sunt, quo alio hanc vaticinationem transferrent. Haec autem de CHRISTO oracula instinctu afflatuque divino esse fusa, nec aliunde nasci potuisse, res ipsa declarat: quippe quae tota non ex naturalibus mana-

perpendenti mihi omnia, quae de hoc Rege memoriae prodita sunt, non is videtur esse, qui verae religionis ignarus plane fuit, tametsi lubens largiar, talem non fuisse eum, qualem fas est verum Dei cultorem esse. Hoc igitur quum certum sit, sanctitatem Dei non obstare, ne ille idolorum cultoribus res interdum futuras aperiat, restat, ut dispiciamus, num eiusmodi vatum exempla ex veterum populorum, Graecorum maxime ac Romanorum, historia produci queant. Perlustrabo tantum ea, quae a CVDWORTHO hic allata sunt; meliora enim & maiora quum non afferant illi, qui cum eo sentiunt, quid de omnibus sentiendum sit statim patebit, simulatque apertum erit, quid de his existimare ratio iubeat. (1) A postremo, quod BALAAMI est, exemplo incipiam. Sed ex illis, quae superius dixi, iam constabit, remotum illud esse a negotio, quod hic agitur. Nec enim BALAAMVS, id quod tota eius historia & ipsa vaticinatio docet, castae religionis nescius, sed unius Dei cultor, nec, nisi vitiis & domicilio, a populo Dei seiunctus erat. *Num. XXIII.* (2) Sibyllae, quae penultimum in exemplis locum hic occupant, infinitis sunt expositae virorum doctorum quaestionibus & dubitationibus, neque firmum idcirco nobis argumentum in hac caussa suppeditare possunt. Si fuerunt olim, quod credibile iudico, eiusmodi feminae, certi tamen aliquid de facultate, qua valuerunt, constituere nobis haud integrum est, quamdiu oraculis & carminibus earum caremus. Horum autem exstare hodie aliquid, plerique negant, nec quae pro Sibyllinis venditantur carminibus, ab iis recipiuntur, in quibus artis criticae, rerumque veterum excellens cognitio est (3) VETTIVM, augurem Romanum, qui VARRONIS aetate vixit, vellem prorsus hoc numero exclusisset vir egregius. Etenim haud tale est hominis huius augurium, ut a nullo nisi a vate divino proficisci potuerit. Crediderim ego, stolidum vatem secure vaticinatum esse, quod certo noverat, eo, quod designaverat, tempore, nec se, nec auditorum aliquem superfuturum esse. Nec eventus, quod opinatur vir doctissimus, oraculum eius confirmavit. Quamvis enim a GENSERICO, duodecim post Romulum saeculis, urbs capta & magnam partem combusta sit, haud tamen, quod praedixerat VETTIVS prorsus interiit, neque post eam cladem splendida, illustris & magnifica urbs esse desiit. Quod vero maximum est, & oraculum VETTII omni plane privat auctoritate, ex vulturum numero & volatu annos urbis Romae auguratus est hic homo. Igitur si Deus oraculi huius auctor exstitit, eumdem etiam effecisse, sequitur, ut tot vultures Romulo apparerent, nec dubitare idcirco quisquam potest, quin augurum scientia, cuius legibus vaticinatio VETTII nititur, divinitus instituta & tradita olim sit. Hoc autem quis sibi sanus & bene de rebus divinis sentiens persuaserit? (4) Non meliori loco a me ponitur oraculum de Cypselo, quod primo exstat loco, & ex CICERONIS de *fato* libro depromtum est. Nam *Apollinis oraculo* praedictum id esse de Cypselo legitur. Incredibile vero prorsus est, summum & sanctissimum Numen ex tripode Delphica umquam vaticinatum & Pythiae ore ad fata populorum & imperiorum praesignificanda usum esse. Quamquam ne hac quidem opus est responsione. Si accuratius inspexisset vir doctissimus CICERONIS verba, intellexisset facile ex illis, numquam reapse oraculum eiusmodi millesimo ante Cypseli aetatem anno editum fuisse, sed CHRYSIPPVM, cuius CICERO sententiam & verba recitat, hoc tantum dixisse, *si vel eiusmodi datum fuisset ab Apolline responsum, haud tamen necesse futurum* fuisse, ut regnaret Cypselus. Talis est in hisce verbis loquendi ratio, qualis in PAVLI, Apostoli, dictis 1. *Cor. XIII.* 1. *Si hominum, angelorumque linguis loquerer*, & *Gal. I.* 8. *Quod si vel coelestis angelus diversum nos doceret ab illo, quod accepimus, detestabilis nobis esset.* Omnem nobis hac de re dubitationem HERODOTVS eximit, qui *Historiar. Lib. V. cap.* 92. *p.* 320. 321. Cypseli narrat historiam & hoc ipsum, quod CICERONIS verba tangunt, Apollinis Delphici oraculum affert. Namque is non modo anceps, ἀμφιδέξιον, oraculum hoc esse fatetur, sed etiam non ante Cypseli aetatem, sed eo demum tempore redditum esse, quo ad virilem iam aetatem is adoleverat, memorat. Nullum dubium est, quin oraculi antistites corruperit Cypselus, regnandi cupidus, ut ex voto ipsius Deum respondentem facerent. Sic igitur locum hunc concludam, ut a Deo quidem eos etiam de rebus futuris commoneri posse largiar, qui ceteroquin perversissime de religione & cultu eius sentiunt, negem vero, si a Nebucadnezare, & fortassis Abimelecho, discesseris, ex reliquorum populorum historiis ullum afferri exemplum posse, quod exceptione omni maius & superius sit.

manavit caussis, multo minus, id quod nonnulli sentiunt, qui (1) ex astris praesidia contra Deum petunt, motu cursuque siderum effecta est, verum unice ex abdita, retrusaque voluntate Dei ac consilio profluxit.

§. XCI.

Oracula de rebus aliis.

Praeter haec de CHRISTO, eiusque rebus oracula, sacri libri nostri alias quoque praedictiones habent de fatis & casibus praecipuorum in orbe regnorum, civitatum & rerum publicarum. De ortu verbi caussa imperii Persici, de eiusdem, quam ALEXANDER intulit ei Macedo, eversione ac interitu, de quadripartita imperii Graeci post fata ALEXANDRI divisione; de Seleucidarum & Lagidarum successione futura tam accurate multo ante vaticinatus est DANIEL, ut (1) PORPHYRIVS praedictiones has post res gestas exaratas esse, contenderit. Nec inferior his est de ortu & incremento Romani imperii vaticinatio, quae ab eodem edita est. Non sum ego nescius, multum in eo nonnullos elaborasse, ut haec omnia perverterent oracula, quae ad nostra usque tempora pertinent. Verum nihil certius est & evidentius, quam hoc, quartam, quam DANIEL vidit, bestiam, decem armatam cornubus, seu crura & pedes statuae, quam secundum quietem NEBVCADNEZAR conspexit, *regnum aliud ferri instar durum*, hoc ipsum esse Romanum imperium. Hoc autem DANIEL postremo fractum seu divisum iri prospexit in decem seu plura minora regna, quae, stylo sacris vatibus usitato, nominantur *cornua:* Inter quae aliud vidit cornu succrescere oculis instructum, *quod verba adversus excelsum loquetur, sanctos deteret, atque eos ad tempus & tempora, particulamque temporis constrictos tenebit.* Haec DANIELIS vaticinatio unicum est, quo divina S. IOANNIS patefactio nititur, fundamentum: in qua quidem illa dilatata, amplificata, multisque partibus & accessionibus aucta est. Vterque igitur DANIEL & IOANNES continuam rerum seriem ab aetate sua usque ad orbis terrarum interitum & finem, divina luce collustratus, litteris mandavit: ille quidem contractius & generatim, hic vero copiosius & explicatius. Quapropter quum haec oracula neque hominum metui & phantasiae, neque fraudibus & calliditati eorum, qui civitates construxerunt, neque aliis caussis naturalibus ab illis, qui religionem adspernantur, attribui queant, reliquum est, ut ex illis apertum esse statuant, Deum esse. Neque vero hoc tantum vaticinationes istae probant, Deum esse, verum etiam divinitatem christianae religionis & veritatem demonstrant. Nam multae earum diu ante praedicunt, quae ad hanc religionem pertinent, in quibus hoc inprimis est, quod gentes CHRISTO nomen esse daturas significant: rursus alia ab ipso CHRISTO eiusque legatis praenuntiata sunt, quae postea evenerunt: nimirum *spiritus prophetiae testimonium est Iesu.* (Apoc. XIX. 10.) Vtraque haec oracula cum illa, quae in veteris testamenti libris de CHRISTO consignata sunt, tum haec, quae novi testamenti codex complectitur, aequam aut maiorem etiam virtutem habent ad nos, qui hodie vivimus, contra quosvis adversariorum impetus muniendos, quam ipsa, quae memoriae prodita sunt in sacris litteris, miracula. Etenim certissimi sumus non paucos horum eventuum contigisse, neque dubitare ullo modo nobis licet, quin oracula ista multo ante, quam res acciderent & fierent, exarata sint.

§. XCII.

Conclusio iudiciis huius de oraculis & miraculis.

Ne longum faciam, omnia haec, de quibus hactenus disseruimus, eventa extraordinaria, visa, excantationes, hominum a daemone occupatorum exempla, miracula, praedictiones, nil nobis reliqui faciunt dubitationis, *mentes*, *angelos*, *daemones*, videri licet nequeant, non esse humani ingenii commenta, sed naturas orbem nostrum reapse incolentes. Neque est in his aliquid, quod in rem suam convertere possint homines, qui Deum sublatum esse cupiunt. Quaedam enim horum, miracula inprimis & oracula alterius generis, liberum minime faciunt hominibus, utrum credere velint, esse Deum, nec ne, sed fateri cogunt, esse mentem quamdam pro arbitratu naturae rerum leges ferentem, cuncta arcentem & comprehendentem, res denique remotissimas, neque caussis ex necessariis pendentes prospicientem. Omnia itaque confracta iam & dissipata

(1) *Ex astris*) HIER. CARDANVM & alios quosdam perstringit, quos Astrologiae studium ita quondam cepit, ut ipsam christianam religionem astris ineptissime subiicerent. Exstant binae IO. FRIDER. MAYERI, celeberrimi quondam Theologi, Dissertationes de hac quaestione: *Vtrum fata religionum ex astris pendeant? Hamb.* 1700. 4. *editae*, quibus multae huius generis nugae collectae sunt.

(1) *Porphyrius*) Teste HIERONYMO *Prooem. commentar. in Daniel. Tom. V. Opp. p.* 481.

pata iacent, quae adversus notionem seu speciem & formam Dei movere solent hon nes a Deo aversi, ut nullam esse doceant naturam divinam. Quod dum persequuti mus negotium, valida simul & eximia quaedam argumenta proposuimus & attigim quibus facile revincas genus istuc, quod Deum ferre recusat. Ostendimus enim omn quae sensim procedunt, mundum, motum, tempus eius esse naturae ac indolis, ut infinito tempore haud esse potuerint. Ex quo efficitur, ad naturam postremo aliqua confugere nos oportere, quae initii ac principii expers aeternam stabilitatem habe Vidimus, homines, qui Deum esse negant, nullo pacto, unde mentes & animos acc perint, quibus valent, declarare posse. Docuimus, de motu sine ullo fructu disp tari, nisi principium aliquod esse statuamus corpore solutum, toti rerum naturae prae dens: Planum fecimus, τὸ εὖ illud καὶ καλῶς, quod in orbe nostro admiramur, acc ratam illam, elegantem concinnamque rerum omnium structuram, perpetuumque t tius universitatis concentum, omnino flagitare a nobis, ut caussam constituamus e huius orbis intelligentem & sapientem, quae certo cuncta consilio fabricata sit & d posuerit. Mitto alia tam ordinaria, quam extraordinaria eventa, quae quoniam e plicare & ad caussas suas referre nequeunt homines Deo inimici, negare ac tollere c guntur.

§. XCIII.

Quidam veterum putarunt Deum rationibus haud demonstrari posse: quorum explicatur sententia.

Scio inter ipsos veteres Dei professores exstitisse, qui faterentur, frustra laborai qui, Deum esse, rationibus demonstrare niterentur. Quod eorum pronuntiatum quidam sunt interpretati, ac si nihil esse certi in illis argumentis censuissent, quibus vinam esse rationem probari soleret, verum probabilibus omnia coniecturis contine. scientiae & cognitioni in disputationibus de Deo locum non esse, verum fidei tantu & npinioni. Longe vero secus sese res habet. Nam qui ex antiquis auctoribus d monstrari posse Deum, negarunt, hoc unum significare voluerunt, *a priore*, ut loqu tur, Dei damonstrationem propterea non posse dari, quod ipse princeps rerum om um caussa sit. Hinc ALEXANDER APHRODISIENSIS *in dubiis & solutionibus phy cis*, postquam quod solent Peripatetici, ex motu Deum esse docuerat, ita pergit: ἡ δ ξις κατὰ ἀνάλυσιν; οὐ γὰρ οἷόν τε πρώτης ἀρχῆς ἀπόδειξιν εἶναι. ἀλλὰ δεῖ ἀπὸ τῶν ὑστέρων τε φανερῶν ἀρξαμένους κατὰ τὴν πρὸς ταῦτα συμφωνίαν ἀναλύσει χρωμένους συστῆσαι τὴν ἐκείνου φύσ *Haec demonstratio ex earum tantum est genere, quae analyticae dicuntur: fieri enim nu modo potest, ut primum principium accurate demonstretur. Quare initium nobis hic ab lis rebus est capiendum, quae posteriora ea & manifesta sunt & per viam postea analyse adscendere ad primae illius naturae, quae prior est illis, demonstrationem.* A cuius nε discedit sententia CLEMENS ALEXANDRINVS, qui haec primo ponit: ὡς δυσμετ χειριστότατος ὁ περὶ θεοῦ λόγος. ἐπεὶ γὰρ ἀρχὴ παντὸς πράγματος δυσεύρετος, πάντως που ἡ πρ τη καὶ πρεσβυτάτη ἀρχὴ δυσδεικτὸς, ἥτις καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν αἰτία τοῦ γενέσθαι καὶ γενομέ εἶναι. *Est quidem certe haec de Deo disputatio tractatu difficillima. Cum enim cuiusvis principium inventu longe sit difficillimum; est certe, omnino primum & antiquissimum prin pium difficile ad demonstrandum, quod quidem est etiam aliis omnibus caussa, ut fiant facta sint.* Postea vero haec subiicit: ἀλλ' οὐδὲ ἐπιστήμῃ λαμβάνεται τῇ ἀποδεικτικῇ. αὕτη γ ἐκ προτέρων καὶ γνωριμωτέρων συνίσταται. τοῦ δὲ ἀγεννήτου οὐδὲν προϋπάρχει. *Sed neque scien accipitur demonstrativa: ea enim ex prioribus constat & ex certioribus: nihil est autem a te id, quod ingenitum est.* Certum est omnino, nihil fore magis a ratione remotu quam si quis Deum seu naturam perfectissimam esse, ex alia quadam re, quae prior ip fuerit & caussa eius, intelligi posse adseveraret. At vehementer erres, si hinc sequi c das, Deum esse, non tam certis validisque rationibus & argumentis, quam probabilib coniecturis, ostendi posse, nec, quando de Deo disputatur, cognitionis & scientiae tionem esse habendam, sed fidei tantum & opinionis. Multa enim explorate nobis cet scire & cognoscere, quorum tamen διότι seu rationes *a priori* aut ex caussis necess riis antecedentibus demonstrare, nulli plane datum est. Vt exemplo, quae dixi, pr bem: quis nescit, esse aliquid per se aeternum omnisque initii expers, id ex antecede te quadam caussa nullo cuiquam modo posse? Aeterni enim caussam qui diceret esse, is metipsum refelleret, & inter se pugnantia loqueretur. Attamen, si hoc unum mo ponamus, quod nemo sanus pro dubio habebit & incerto, esse & existere aliquid, nc probabiliter, verum certissime & sine ullo erroris metu constituere licebit nobis, ip ratione non tam suadente, quam cogente, *Numquam nihil fuisse*, verum aliquid semp ex omni aeternitate sine ullo exordio & initio exstitisse. Simili ratione, tametsi Deu seu naturam esse perfectissimam, *a priori* nemo unus demonstrare valeat, tamen ex n

Lib. I. c. I. (p. 2. edit. Graec. Venet. 1536. fol.)

Stromat. Lib. V. p. 388. (cap. XII. p. 695. edit. Potteri.)

b

bis ipsis, quos certissimi sumus exsistere & ex notionibus, quas animo nostro comprehensas novimus, earumque planis & perspicuis consectariis, veritas haec tam nobis aperte patet, ut nulli locus sit dubitationi. Neque coniecturis haec perficitur ratiocinatio, verum talibus rationis nostrae decretis, quibus nihil est superius. Hoc vero si modo res quaedam probetur atque rationibus & scitis minime dubiis extra omnem collocetur controversiam, invictae demonstrationis vim illa argumentatio habet, etiamsi non τὸ διότι seu modum rei, sed ὅτι tantum, seu rem esse ac exsistere, cognoscamus. Neque paucae sunt in ipsis Geometrarum demonstrationibus, de quibus maiora praedicare nequeas (1).

§. XCIV.

Cartesius neminem de re ulla quem certum esse

Exstitit non ita pridem insignis (1) philosophus, qui hanc suis legem tulit: Nullaquem-

(1) *Nequeas)* Quaestio, quam hic tangit vir doctissimus: *Deus utrum rationibus demonstrari queat, nec ne?* ex earum est genere, quae facile componuntur, si viros inter sapientes, rectaque ratione praeditos agitentur. Remota enim & sublata vocabulorum: *demonstratio* & *a priori* ambiguitate, unicuique perspicuum erit de re ipsa nihil esse certaminis, sed de verborum tantum notionibus. At sunt tamen aliqui, tam inter veteres, quam recentiores, qui sensu minime tolerando Deum negarunt demonstrari posse: ex quorum numero ipsum paene CLEMENTEM ALEXANDRIN. esse suspicor, qui non satis caute saltim hac de re loquutus est, tametsi a CVDWORTHO excusetur. CLEMENS nempe quo excellentiam & dignitatem religionis christianae ostendat, Deum non aliter posse cognosci ac intelligi, quam fide & per doctrinam a Servatore nostro traditam sciscit: λείπεται δὴ, inquit, θείᾳ χάριτι καὶ μόνῳ τῷ παρ' αὐτοῦ λόγῳ τὸ ἄγνωστον νοεῖν. *Restat itaque, ut divina gratia & solo, qui apud ipsum est, logo, ignotum (Deum) intelligamus. Stromat.* Lib. V. *cap. XII. p.* 696. Quod si ita voluisset intelligi, longe certiorem & pleniorem, quam ratio dare potest, Dei notitiam per Christum nobis esse traditam, nec nisi per Spiritum S. fidemque, cuius ipse auctor est, animos nostros in notitia divinae naturae sic confirmari, ut omnis eximatur dubitatio, non esset, cur hoc aliquis praeceptum reprehenderet. Verum longius CLEMENS progreditur, nihilque prorsus rationi virtutis relinquit ad Deum cognoscendum, immo ipsam illam Dei notitiam, quae in Philosophis fuit, a verbo quodam insito & innato, seu a Christo, quem natura in omnium putat hominum animis habitare, profectam esse, tradit: quod quidem proxime a fanaticorum sententiis abest. Errant certe, qui sibi persuadent, notissimam illam fanaticorum de *interiori* quodam *verbo* doctrinam a mysticis primum inventam & ad nos ex libris eorum propagatam esse. Vetus hoc est dogma, quod in ipsis rerum christianarum initiis, in Aegypto potissimum, succrevit & per scholae Alexandrinae praefectos, eosque christianorum doctorum, qui Platonicorum placita cum religione christiana sociarunt, ad plures dimanavit, a mysticis autem postea diligentius expolitum & exornatum est. Atque multi fuerunt inter veteres christianorum doctores, qui CLEMENTIS hac in re vestigia sequuti sunt, nihilque eorum, quae de Deo possunt intelligi, ad rationem, omnia ad fidem & interiorem magistrum quemdam referenda asseverarunt: quod quidem philosophorum cavillationibus & irrisionibus ansam dedit, uti ex illis apparet, quae ORIGENES hac de re disputat. *Lib. I. adv. Celsum p.* 8. & alias. Hoc igitur sensu, si quis neget Deum demonstrari posse, resistendum omnino est illi, ne in varias praecipites ruamus insidias, ex quibus numquam eluctabimur. Sunt & inter fanaticos alii, non multum ab his dissidentes, qui Deum non ratione, sed sensu & interiori quodam animi affectu cognosci & comprehendi posse confirmant: quibuscum nemo rursus senserit, nisi qui omnem rationem & notitiam Dei naturalem, quam PAVLVS tantopere commendat, conculcatam & reiectam velit. Recentiorum Theologorum aliqui, ne quid diffitear, qui adversus Atheos scripserunt, tametsi optime senserint alioquin, interdum tamen, meo iudicio, non satis caute ac prudenter de hac re disseruerunt. Namque sunt, qui aperte praecipiunt, Atheos non esse argumentis & rationibus, quarum vis humana tantum sit, oppugnandos, verum solis sacri codicis dictis, in quibus divina virtus sit. Ego vero valde periculosam & multis expositam esse consequutionibus noxiis, immo in divinam auctoritatem sacrorum scriptorum iniuriosam hanc esse sententiam arbitror. Inest certe in sacrorum voluminum dictis incredibilis virtus ad hominum animos flectendos & concitandos: sed praeparandae tamen antea & imbuendae veluti sunt mentes ad hanc vim recipiendam & impedimenta, quae resistunt ei, tollenda. Optime & eleganter hac de re praecepit ERN. SALOMO CYPRIANVS in *Dedicatione animadversionibus in* GROTII *librum de veritate religionis christianae* praemissa. ALEXANDER ceterum APHRODISIANSIS, quem Peripateticorum addictum fuisse novimus scitis, quod Deum demonstrari posse negavit, id fecit ex praescripto magistri sui, cuius de demonstratione praecepta non possunt accommodari ad argumenta illa, quibus ratio Deum esse intelligit. ARISTOTELES *Analyt. posterior. Lib. I. cap. II. p.* 188. *Tom. I. Opp.* hanc de demonstratione legem rogat: ἀνάγκη καὶ τὴν ἀποδεικτικὴν ἐπιστήμην ἐξ ἀληθῶν τ' εἶναι, καὶ πρώτων, καὶ ἀμέσων, καὶ γνωριμωτέρων, καὶ προτέρων, καὶ αἰτίων τοῦ συμπεράσματος. οὕτω γὰρ ἔσονται καὶ αἱ ἀρχαὶ οἰκεῖαι τοῦ δεικνυμένου. *Necesse est demonstrativam scientiam ex veris esse, & primis, & immediatis, & notioribus, & prioribus, & caussis conclusionis.* His in verbis quum ARISTOTELES demonstrationem omnem procedere velit ex rebus prioribus illa re, quam demonstratam esse volumus, & ex caussis eiusdem, Deus vero nec prius aliquid, nec ullam sui caussam habeat, perspicuum est, si leges demonstrandi, quas tulit Stagirita, probentur, negandum esse, Deum ulla ratione demonstrari posse.

(1) *Philosophus)* RENAT. CARTESIVS, cuius

posse scisci. nisi antea Deum esse bonum & benignum sciat. Hoc vero praeceptum, tametsi pium videatur, reapse ad dubitationem ducit.

quemquam de re certum omnino esse posse, nisi antea explorate cognoverit, esse Deum natura bonum & benignum. Etenim hoc nisi perspectum habeamus, semp in animis nostris molestissimam hanc suspicionem, cui vix resisti queat, inhaesura esse: Ita nos fortassis aut casu, aut fato, aut mali cuiusdam daemonis voluntate, aut p tentissimi Numinis denique, suo cuncta decernentis arbitrio, potestate conditos & f ctos esse, ut in rebus, quas clarissimas & evidentissimas esse ducimus, & in ipsis Ge metrarum propositionibus, quin etiam in istis, quae communes sunt omnibus notion bus fallamur & decipiamur. Quod si vero semel, esse Deum natura bonum persuasu nobis sit, qui nec velit nec possit circumvenire nos ac decipere, tum demum prors dissipatam fore hanc suspicionem, nosque cur dubitemus, nihil omnino habituros, f cultates, quibus valemus, ingenii & rationis haud esse fallaces, sed certas, verique falsi iudices. Huic doctrinae conveniens & consentaneum est, ut omnes illi, qui D um naturam esse censent cuncta suo arbitratu disponentem, qui ullis bonitatis aut ius tiae legibus eum flecti negant, qui voluntatem eius omnis boni iustique unicam e normam & regulam existimant, qui denique in hoc summam perfectionem, libertate & potentiam esse positam affirmant, nullius omnino rei credantur certam adipisci c gnitionem posse, ne illius quidem sciti, quod bis bina esse quatuor tradit. Quamd enim hanc Dei notionem animo complexam tenent, tamdiu incerti haereant nece est, anne Deus ille, quem sibi fingunt, voluerit, ut in rebus evidentissimis fallerent homines. Fateor, haec sententia, quae cognitionem Dei natura boni tam esse decer necessariam, ut sine hac omnis vana foret & inanis scientia, omnisque veri conseque di spes corrueret, non levem pietatis colorem & speciem habet. At si rite cuncta c cumspiciantur, cum apparebit, qui hoc ipsum assumit, quod diximus, fieri posse, ut i genii & rationis nostrae facultates sic natura sint affectae, ut in rebus etiam clarissim fallamur, omnes prorsus nobis aditus intercludere ad certam minimeque dubiam perv niendi veritatis huius notitiam, esse Deum natura bonum. Namque si ab usu ration & ingenii nostri discedamus, si ratiocinari & argumentari desinamus, quid tandem er quod ad hanc nos ducere cognitionem queat? Neque est, quod dicant huius opinion patroni, animi nostri facultates omni statim suspicione liberari, simul atque Deum e natura bonum, qui nos fallere nequeat, perspectum & cognitum habeamus. Haec ip enim propositio: Deus est, haud aliter, quam adhibitis ingenii & rationis luminibu probari potest. Ita vero primum iubemur, ratione & intelligentia duce & magistr Deum quaerere & demonstrare, invento deinde Deo, rationi & intelligentiae nostr succurrere, atque ex eo, quod Deus est natura bonus, ostendere, has facultates fal non posse. Vident omnes, istud hoc modo in disputando vitium committi, quod *ci culum* Dialectici vocant, neque veritatem istac demonstratione iuvari. Quam accu tionem haud certe levem, quemadmodum a se depellere queat, quem indicavi, phil sophus, equidem haud video. (2)

Deus ipse efficere non potest, ut falsam quamdam rem evidenter sentiamus existere. Hoc enim si facere posset, contradictoria ut simul vera forent, efficeret.

§. XCV.

Ergo huic si accedere liberet philosophiae, in perpetuam nos ipsos dubitatione coniiceremus. Incertum primum foret, utrum Deus esset, nec ne? Propositis enin quae proponi possunt, argumentis, omnique rationum penu exhausta in extrema d mum disputatione, plaudentibus religionum adversariis, confitendum nobis esset: Fie tame

ius lege *Meditationem Metaphysicam Quartam p.25. & Quintam p.31.s.*

(2) *Video)* Vitii omnino aliquid haec alere videtur CARTESII ratio, tametsi primo adspectu multum habere videatur virtutis ad roborandam religionem ac pietatem. Ponit nimirum hoc CARTESIVS: Verum in illis rebus, quas clare ac distincte percipio, fallar, nec ne, id ante scire nequeo, quam esse eum, qui me condidit, talem intelligam, ut me decipere atque fallere nolit. Iam vero si pergat aliquis & sciscitetur: Vnde igitur esse caussam aliquam cognoscere mihi licet, quae me condidit, eamque ab omni fallendi voluntate alienam? Respondet philosophus: Ex eo, quod clare ac distincte, dum in me ipsum descendo, percipio, non posse non esse talem naturam. Cogito nimirum: ergo sum: si sum, caussa mei sit a qua necesse est: Hanc vero caussam omnes hab re, quae fieri & cogitari possunt, perfectiones, ex notione eius, quae in animo meo insidet, ef cio. Orbem vides hic, quem vitiosissimum e philosophi omnes fatentur. Si fieri potest, ut e iam tum fallar, quum clarissime ac distincte perc pio, quis certiorem me reddet, notionem illa Dei, tametsi evidentissima mihi esse videatur, mecum nata, non esse visum quoddam fallax commentitium? Ceterum acute in hanc CARTESII sententism disputavit quoque PETR. GASSENDVS in *Dubiis & Instantiis ad Cartesii Med tat. Metaphys. Dubitat. III. p. 383. Tom. II. Opp.* Scepticismi eumdem philosophum & mol coarguerunt alii. vid. praeter alios PETAVSVII LEMANDI in *Scepticismo debellato cap. II. p. 9.*

tamen posse, ut nullus sit Deus. Neque meliori deinde loco res versarentur ceterae: de quibus quidem quod certo affirmes, si hanc probes disciplinam, nihil omnino habebis, nisi prius, esse Deum eiusmodi, a quo dolus omnis & fallendi voluntas absit, sine controversia noveris. Quamobrem si quo studio ducimur, caussam Dei contra improborum hominum conatus tuendi, in hanc in primis curam nobis est incumbendum, ut novae huius opinionis auctoritatem convellamus, immo nulli parcere nos decet labori, quo prorsus eam conficiamus. Finge enim, hoc esse certum, fieri posse, ut etiam tum fallamur, quum clarissime omnium intelligere nobis & percipere videmur, quid erit amplius, quod a scepticorum scholis nos revocare, aut de ulla re nos certiores facere queat? Principio igitur hoc ponimus: Quantacumque etiam naturae cuiusdam potentia sit, quin si ipsa hoc audeat infinita potentia, nullo tamen effici modo posse, ut res eadem nunc vera sit, nunc rursus falsa, sicuti placeat. Quod si fieri posset, tam veritatis, quam falsitatis plane tolleretur natura, nec quidquam essent illae, quam duo nomina, omni potestate vacua. Veritas non fingi potest pro lubitu, aut a quoquam mutari: verum sibi constat & immutabilis est. Ne ipsa quidem Dei voluntas & interminata virtus, quam nunc esse assumimus, leges rogare potest divinae intelligentiae. Namque Deus si per voluntatem suam tantum intelligeret, ne (1) intelligeret quidem. Deinde hoc addimus: Nullum quidem esse dubium, quin propositionum singularium & contingentium veritas ex ipsis rebus, de quibus loquuntur, diiudicari debeat, quarum illae naturam tantum exprimunt: verum aliam longe rationem universalium illorum scitorum esse, & ab omni sensu abstractarum propositionum, quibus omnium scientiarum & artium fundamenta continentur. Voces enim, quibus haec enunciata constant, illas rerum rationes exprimunt, quae nusquam, praeterquam in ipsa mente, exsistunt, cuius species sunt. formae, & νοήματα. Quare nulla res externa aut extra animum constituta normae instar esse potest & regulae, ad quam exigi queant & dirigi: Sed nativum sit oportet & domesticum, seu in ipsa hominis mente insitum, ex quo veritas earum aestimari debeat: Quod quale possit aliud esse, quam distincta & evidens earum ratio & comprehensio, haud equidem assequor. Quidquid ex his animi nostri notionibus & formis clare & distincte cognoscimus, id est, seu, quod idem, id verum est. Omnis clara, perspicuaque notio res est exsistens, aut veritas aliqua: contra omne, quod animus consequi & comprehendere nequit, id nihilum est aut falsitas. Hoc inprimis ad naturam veritatis pertinet, quod evidenter possit cognosci & intelligi: falsi vero & erroris perspicuam sibi fingere animo speciem & formam, nulli licet hominum. Ipsi illi, qui falsis imbuti sunt opinionibus, hoc tamen omnes concedunt & largiuntur, falsi nullam esse posse proprie scientiam & cognitionem. Veritatum enim abstractarum & generalium cognitio nihil est, quam simplex & aperta variarum notionum, quae in animo nostro sunt, cognitionumque, quibus necessario iunguntur inter se, perceptio. Quare qui falsi negant scientiam esse posse, illi hoc unice affirmant, nullas claras, distinctasque notionum animi nostri perceptiones falsas esse posse. Falsas dum imbibimus animis sententias, tum ipsa intelligendi facultas non falso percipit & intelligit, verum obscure tantum. Neque vis intelligendi, qua valemus, errat, sed nos ipsi erramus, qui temere & imprudentes rebus assentimur nondum satis exploratе cognitis & perspectis. Haec quum ita sese habeant, uti diximus, quum ne infinita quidem potentia veritatem rerum arbitratu suo fingere ac mutare queat, quum rerum universalium, abstractarumque veritas in eo consistat unice, ut clare ac distincte cognoscamus, id inde efficimus, ne supremum quidem Numen perficere posse, ut falsam quamdam rem perspicue sentiamus exsistere, aut tales creare animos, qui falsi, id est, nihili aeque claras & perspicuas, atque certi, verique, species & notiones formare sibi possint. Nulla, ut exemplo rem illuminem, intelligentia, rationis compos & consilii, quae, quid pars sit, quid totum, quid caussa, quid effectus, cognoscit, ita potest refingi & institui, ut clare sentiat & evidenter, partem toto maiorem esse, aut effectum caussa sua priorem. Quapropter confidenter dixerim, quamquam simul verecunde ac reverenter, non posse Deum, sive in luna, sive in alia quadam stella erratica, aut ubicumque demum velis, mundum creare ex naturis intelligentibus compositum, quae distinctas & apertas notiones habeant rerum perspicuis & evidentibus rerum notionibus, quae nobis insunt, opposi-tas

(1) *Intelligeret quidem*) Hac de re quae supra iam dicta copiose sunt, hic conferri possunt. Pauci sunt, id quod ibi probatum dedimus, qui hoc, quod in fundamentis demonstrationis suae CVDWORTHVS ponit, in dubium revocent. At CARTESIVS id negat, qui Deum efficere posse statuit, simulate, num vero ex animo, non dixerim, ut inter se toto genere pugnantia simul vera sint.

tas & contrarias. Eumdem ego negem animae nostrae vires ita potuisse fingere, ut veri atque falsi aeque claras & evidentes informaremus species. Animus animo condi potest imbecillior aut fortior, obscurior aut apertior, perfectior aut imperfectior. Sed ut mens rationis particeps creetur, quae claras distinctasque sibi fingere queat rerum, quae nullae sunt & nusquam, notiones, id vero nullo fieri modo potest. Omnis enim clara rei cuiusdam perceptio est aliquid & reapse existit. Infinita quidem potentia ex nihilo potest efficere aliquid, at ut nihilum sit aliquid, aut aliquid nihilum, id non potest ulla ratione perficere. Nihil hic praecipio, praeter id, quod omnes uno ore decernunt Theologi, quando Deum negant res toto genere disiunctas & contrarias facere posse. Cuius quidem praecepti haec una est ratio, quod res istiusmodi nemo unus intelligere possit aut animo comprehendere. Quocirca qui hoc sentiunt, illi perceptionem & cognitionem omni potentiae, ne illa quidem excepta, quae nullis coërcetur terminis, modum veluti ponere concedunt. Ex quo consequitur, potentiae nihil esse in veritatem, cognitionem & intelligentiam imperii, neque tantam esse infinitae potentiae virtutem, ut rerum, quae nullae sint in se, claras informare nobis queat species & formas. Si supremum Numen rerum toto genere distantium & remotarum distinctas & perspicuas in animis nostris notiones excitare valeret, nil impedimento esset, quo minus easdem faceret. Quidquid enim clare percipitur & intelligitur, id sine ulla controversia infinita potest potentia perficere & exsequi. (2)

§. XCVI.

Sensus quidem in se spectati fallere nos possunt: at mens & ratio ad absolutam rerum veritatem penetrat.

Sensus, fateor, in se spectati, non illi sunt, quibus tuto fides haberi queat: neque docent hi nos sine controversia, aut res illas existere, quas percipere nobis videmur, aut tales esse, quales nobis videntur. Nec quod veterum philosophorum aliqui pronuntiarunt: *πᾶσα φαντασία ἀληθής*, *omne visum verum*, id ab hac abit sententia. Quamvis enim sensus veri, falsique certi testes ac locupletes esse nequeant, verum talia rerum nobis tantum simulacra exhibeant, qualia uniuscuiusque naturae & constitutioni sunt accommodata, hoc tamen dubio caret, visum quodlibet verum esse visum. Sensus nostri, id quod exploratum est, longe interdum aliter res extra nos positas nobis sistunt, atque revera sunt, in quo errant sine dubio, at non quod ad formam attinet, sed tantum quod ad materiam. Hoc ergo ratum est, non esse sensus integros veri nuntios & interpretes, sed ad sentientium naturam accommodate testari: nisi igitur ratio accedat & intelligentia, testimonio eorum scire nos & intelligere nihil posse, praeter id unum, res ita nobis vere videri, uti videntur. Ex quo illud veterum philosophorum, qui corpusculorum ope philosophati sunt, pronuntiatum manavit, quod a PLATONE proditum est litteris: *Ἢ σὺ διισχυρίσαιο ἂν ὡς οἷον σοὶ φαίνεται ἕκαστον χρῶμα, τοιοῦτον καὶ κυνὶ καὶ ὅτῳ ἂν ζώῳ. An tu assereres, qualis tibi unusquisque color apparet, talem canibus etiam & singulis animalibus apparere?* Quamobrem si nullum esset in nobis aliud cognitionis instrumentum, praeter sensus, recteque veteres illi philosophi, qui Deum sustulerunt, docuissent, *cognitionem esse sensum*, nemo esset hominum, qui absolutam rei cuius suam veritatem sibi patere iure posset contendere. Omnia contra incerta forent & fallacia, merisque visis nixa; Quemlibet, quod (1) PROTAGORAM quondam praecepisse accepimus, *τὰ αὑτοῦ μόνον δοξάζειν*, *sua tantum cogitare ac opinari* confitendum foret: verum etiam esset illud, quod idem decrevit philosophus: *πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπον εἶναι. Quemlibet hominem sibimet ipsi rerum omnium mensuram esse, nec hominis ullius sententiam opinione alterius rectiorem & veriorem esse*, verum *τὸ φαινόμενον ἑκάστῳ*, *id quod unicuique verum esse videtur, id ei ipsi, cui sic videtur, verum esse.* Omnis enim veritas illorum tantum ratione veritas esset, qui eam vident & intuentur. Verum inter cognitionem seu intelligentiam, & sentiendi facultatem, qua praediti sumus, multum omnino interest. Haec quidem sallitur, resque nobis ita exhibet, ut in sensus incurrunt: verum illa res in se spectat & diiudicat, absolutamque rerum veritatem animis nostris significat. Quod enim supra iam docuimus, quidquid abstracte & in universum natura rationis particeps, ubicumque demum terrarum versetur, clare sc distincte cognoscit & intelligit, id non privatim verum est & apud eum solum, qui sentit

Theaet. p. 154. (p. 119. ed. Ficin.)

(2) *Exsequi)* Vellent, non dubito, multi, in hac demonstratione maiorem esse perspicuitatem & evidentiam: mihi saltim iterum iterumque attente legenti eam & expendenti impedita paullum & obscurior visa fuit. Et propter hanc rationem sine ulla eam animadversione dimittendam esse statui, ne fortassis sententiam, a qua tamen alienus fuit, viro magno tribuerem. Iudicent viri docti & rerum philosophicarum periti.

(1) *Protagoram)* Lege de his PROTAGORAE praeceptis PLATONEM in *Theaetetto p. 115. f.*

tit illud & percipit, valet, sed, uti Stoicis quibusdam vocatur, ἀληθὴς est καθολικὸν, *veritas publica & universalis, quae toti hominum generi scripta est*: de qua illud usurpes, quod de iustitia naturae lege praecepta cecinit (2) EMPEDOCLES

- - - διὰ τ' ἐυρυμέδοντος
Αἰθέρος ἠνεκέως τέταται, διὰ τ' ἀπλέτε αὐγῆς.

- - *Hoc quidem per latum aethera omnibus in partibus extensum est, perque ingentem splendorem.* - -

Si vel innumerabiles essent mundi, animalibus referti omnes ratione praeditis, nullus tamen foret eorum, in quo hoc pro certo veroque non habendum esset. Neque ipsam ullo modo credibile est, divinam & infinitam potentiam intelligentes eiusmodi naturas condere posse, quae clare ac distincte contraria illorum, quae nos intelligimus, perciperent. Quod quidem a nemine defendi posse putem, nisi ab eo, qui Deum quoque ducit efficere posse, ut res prorsus contrariae simul verae sint. Sed quod multi intelligerent, sentiendi facultatem non eius semper esse nuntiam, quod simpliciter & universe verum est, ideo probabiliter huc demum delati sunt, ut rationis quoque iudicium & omnem animorum cognitionem aeque fallacem esse, nil dubitarent. Itaque fieri potuisse decreverunt, ut mentes hominum ita fingerentur a Deo, quem infinite potentem & nullis alligatum legibus conceperunt, ut rerum etiam falsarum apertas & distinctas informare species & notiones possent. His vero omnibus si quis minime ad assentiendum commoveatur, neque vetus illud carmen occentare desinat: Quae disputavimus adhuc universa, vera omnino, certaque fore, si mentis nostrae facultates ita esse conditas exploratum esset, ut falli & errare nequeant: Hac vero de re constare posse nemini, eo quod nulli liceat supra has facultates ingenio & meditatione adscendere, huic homini vix est, quod respondeamus. Nihil enim aliud agit, quam quod mordicus & pertinacissime praeiudicatam illam suam tenet & complectitur opinionem: Non sensus modo, verum etiam rationem & intelligentiam humanam, non id, quod in se & absolute verum est, sed quod ita nobis esse videtur, declarare, neque ullam inesse propterea in animis nostris certam iudicandi & assentiendi notam.

§. XCVII.

Illud paullo probabilius videtur, quod nimis arroganter & superbe naturas facere conditas dictitant, si certam sibi & exploratam rerum cognitionem attribuant: falli & errare non posse, id vero in neminem cadere, nisi Deum, quem idcirco divini libri μόνον σόφον, *solum sapientem*, nominent. Cui nos orationi sic breviter occurrimus. Deus perennis ille fons est, unde omnis manat & manavit veritas & sapientia, quae splendor & radius aeterni luminis, purum nec contaminatum potentiae divinae speculum & bonitatis eius simulacrum appellatur. Verbum divinum exemplum est omnis veritatis ἀρχέτυπον: nihil ei obscurum & ignotum est: nullus illi error insidiatur. At quae aliquando coeperunt naturae, quidquid habent veri, id inde acceperunt: mentes earum caligine laborant non exigua: multa perperam intelligunt & cognoscunt: plura prorsus ignorant. Nihil Deo eiusque maiestati decedit, si creatis mentibus hoc a divina benignitate statuamus natura attributum esse, ut certo cognoscant & intelligant: Bis bina esse quatuor: Paria paribus addita parem efficere numerum: Totum parte sua maius esse: Caussam priorem effectu esse: Nihil exsistere posse sine caussa: Et quae huius generis aliae sunt notiones omnibus communes hominibus, ex quibus universa oritur cognitio nostra. Quorum quidem nihil si naturae ratione praeditae scirent & perspectum haberent, quid, obsecro, vita earum, nisi somnium & umbra, foret? Quid ipsae, nisi misera & ridicula fabrica, tumoris ac vanitatis plena? Quid praeterea in supremum Numen dici potest, iniuriosius, quam hoc, fecisse eum naturas rationis compotes, quarum nulla certa prorsus fieri queat, utrum vere Deus exsistat, nec ne? Quid a ratione magis alienum, quam contendere, sic a Deo nos esse conditos, ut hac una in tanti momenti caussa nos contentos esse oporteat argumentatione: si mentis nostrae facultates non fallunt, quod tamen nulli est cognitum; Deus est. Concludam disputationem hanc contra CARTESIVM ORIGENIS dicto: Μόνον τῶν ὄντων βέβαιον ἐπιστήμη. *Omnium, quae*

Obiiciunt quidam, nimis arroganter facere, qui absolutam rerum veritatem a se cognosci putant: sed nihil illi Deo derogant, qui putant, creatas mentes ita esse ab eo conditas, ut verum cognoscere valeant.

(2) *Empedocles*) Exstant hi versus eius apud ARISTOTELEM *Rhetoricor. Lib. I. c. XIII. p. 737. Tom. III. Opp.*

quae sunt & exsistunt, rerum firmior nulla est cognitione ac scientia. In hac enim certi habemus aliquid, quod nusquam alias offendimus.

§. XCIIX.

Cartesii argumentum pro exsistentia Dei & idea innata.

Ergo illud iam tenemus, quod ARCHIMEDES tanto studio quaerebat, certum quoddam ac firmum, quo securi disputantes nitamur, fundamentum: Notiones intelligo, quibus omnes utimur: quarum quidem ita certa est & explorata veritas, ut falsae nullo esse modo possint; quibus sublatis aut labefactatis, omnis continuo desinat necesse est veri investigandi & iudicio contendendi ratio. Illud nunc fundamentum non ad rem aliquam concutiendam & loco suo movendam adhibebimus, quod ARCHIMEDI propositum erat, sed ad Deum contra omnis generis adversarios defendendum. In qua nobis disputatione forma illa speciesque Dei, quam mentibus nostris insitam gerimus, cuius adhuc patrocinium adversus profani generis impetus suscepimus, ducis instar & praesidii erit. Sciunt, qui his rebus delectantur, (1) CARTESIVM non ita pridem hoc negotium aggressum atque gloriatum esse, sese ex idea Dei aeque certo probaturum, esse Deum, atque Geometrae sua demonstrare solent enunciata. Summa vero argumentationis eius haec fere est: Species formaque naturae perfectissimae seu Dei, quae mentibus nostris insidet, necessitatem in se complectitur exsistendi. Ergo Deus exsistit. Haec illa est ratiocinatio, quam is, qui eam excogitavit, aut potius a scholasticis dudum adhibitam renovavit, tam certam, validam & perspicuam esse censet, ut illo eam minime inferiorem esse argumento iudicet, quod ex notione trianguli ducere solent Geometrae ad hoc dogma probandum: Tres anguli trianguli duobus rectis aequales sunt. At nihilo tamen minus tam fecunda ratio haec fortuna nondum usa est, ut multos in sui admirationem alliceret ac ad Deum sanctius venerandum stimularet. Sunt enim, qui nullam plane vim eius esse censent, eaque sese vel leviter commoveri negant. Sunt alii, iique non pauci numero, qui ad captiones & sophismata totam referendam esse ducunt. Ego quidem nullius argumenti, quo supremi Numinis rebus consulere viri docti studuerunt, virtutem aliquo pacto diminuere, constitutum habeo; nec vicissim tamen cautius aliquid fugio, quam ne vanis hac in caussa & futilibus argumentis vim, qua destituti sunt, tribuisse videar. Quamobrem primum, qua fide & diligentia potero, tum quae contra hoc afferri solent argumentum, tum quae pro stabiliendo eius iure disputantur candide & sine ullo partium studio explicabo: quo facto ipsos iudicare iubebo intelligentes rerum existimatores, utram partem sequi & amplecti malint. (2)

§. XCIX.

Rationes contra Cartesii argumentum ab idea innata.

Quae ad huius argumenti vim enervandam afferri solent, haec fere sunt. Principio quod nos formam, speciemque naturae perfectissimae, quae necessariam quoque exsistentiam complectitur, animis informare possumus, id argumento minime est, naturam eiusmodi reapse extra nos exsistere. Nam quis nescit, multarum rerum a nobis species mente & cogitatione fingi posse, quae nec sunt tamen usquam, nec ullo erunt tempore? Quidquid certo ex forma erui potest naturae perfectissimae, quam animo comprehensam habemus, id hoc unum est, si nihil in eam formam inclusum sit, quod inter se pugnet, seque tollat mutuo, tum fieri posse, ut eiusmodi natura vere extra nos versetur. Sed vis argumenti huius non in hac praecipue conclusione posita est: Insidet in animis nostris forma absolutae cuiusdam naturae: Ergo illa exsistit natura; Verum in hac omnis eius facultas latet: Inest in nobis talis naturae perfectissimae species, quae necessariam continet exsistentiam, qualis notio nullis aliis rerum formis adiuncta est: Itaque talem esse naturam credendum est. Quocirca sic illud porro adgredi possunt, qui ei male cupiunt. Nemo sanus dubitat, quin ad naturae perfectissimae formam necessaria

(1) *Cartesium)* Vid. Principia eius philosophiae *P. I. §. XIII. s. p. 4.* & *Meditat. Metaphys. V. p. 31.* & alias.

(2) *Malint)* Prudenter hic ut multis in locis aliis, vir eruditissimus disserit. Ea enim ipsa, qua vivebat & haec scribebat, aetate principes eruditorum in Britannia de vi huius argumenti vehementer inter se dissidebant: quorum nullos alienare a se nimia iudicandi libertate consultum ducebat. Familiaris eius, vir longe doctissimus, HENR. MORVS, non obscure favebat huic CARTESII argumento, id quod ex *Antidoto* eius *advers. Atheismum Lib. I. cap. VIII. p. 22. Scholiisque ad h. l. p. 145. s.* aliisque locis intelligitur: nec paucos is habebat secum hac de re consentientes. Contra vanum & futile Sophisma hanc esse rationem contendebat praeter alios SAM. PARCKERVS in *Tentaminibus Physico-Theolog. de Deo Lond. 1673. 4. editis L. I. cap. V. p. 37. s. & in Disputationibus de Deo & providentia Diss. VI. Sect. XXIV. p. 567.* Nec difficile tamen intellectu est, ad eorum propensiorem fuisse partes CVDWORTHVM, qui hoc argumentum parum esse robustum opinantur.

cessaria pertineat exsistentia. Quae res enim non exsistit necessario, sed esse potest & non esse, eam quis, quaeso, absolutam & perfectam dixerit? Verum inde confici negamus, reapse perfectam eiusmodi naturam in orbe versari. Circumspiciamus omnia sollicite, quae ex hocce manare possunt principio, nihil tamen praeter hoc unum habebimus: Quidquid non ex infinito tempore ac necessario exsistit, id perfectissimum haberi nequit. Et vicissim: Si qua exsistit natura omnis particeps, quae cogitari potest, absolutionis, ea cum exstitit semper necessario, tum exsistet ita perpetuo, seu, quod idem est, ex omni per se exstitit aeternitate initii plane expers & ad infinitum tempus, eo quod perire nequeat, sine ulla corruptione & mutatione permanebit. Quod si haec valet concludendi ratio: Forma speciesque naturae perfectissimae necessariam exsistentiam adiunctam habet: Igitur exsistit natura talis perfectissima, haec etiam eiusdem momenti sit necesse est ratiocinatio: Ad formam naturae absolutissimae referri etiam infinita necessario debet scientia & interminata potentia: Ergo exsistit absoluta eiusmodi natura, cui nec ad scientiam aliquid, nec ad potentiam deest. Atqui evidens est, utriusque argumenti virtute hoc tantum effici posse: Quod si usquam natura exsistit perfectissima, in ea & scientiam, potentiamque nullis circumscriptam limitibus inesse oportet, neque ullum cuiquam esse potest dubium, quin ea semper necessario fuerit, nec unquam cessatura sit exsistere. Quapropter insidiose ac fallaciter concludunt, qui ex eo, quod conceditur, si natura foret perfectissima, eam necessariam quoque ac aeternam fore, hoc eruunt consectarium, esse naturam eiusmodi. Quod enim sub certa datum erat conditione, id illi simpliciter & absolute dictum interpretantur. Sunt nonnulli, qui necessitatem omnium casuum & eventuum humanorum, verbi gratia, peccati Adami, hac ratione probant: Certum fuit, antequam haec res contingeret, Adamum arboris vetitae fructum aut gustaturum esse aliquando, aut non gustaturum. Si certum fuit, eum fructum illum gustaturum esse, necessarium fuit, ut eam aliquando attingeret, nec id casu & libere accidit. Sin eum certum exstitit non delibaturum fore fructum illum, necessarium fuit, ut ab hacce arbore abstineret. Neutrum igitur libere committere potuit, sed utrumque fataliter fieri debuit. In hac perspicuum est argumentatione necessitatis illud genus, quod certis alligatum est conditionibus, temere commisceri absolutae necessitati. Incipit argumentum a necessitate conditionibus definita, at definit, quod inprimis vitiosum est, in absoluta. Simili modo peccant, quorum hoc argumentum est, cuius res hic agitur: Primum assumunt, esse naturam perfectissimam; hoc freti vestigio, fieri non posse decernunt, quin ea natura, si sit, necessario ex omni aeternitate exsistat. Tum vero se sub certa conditione argumentatos esse dissimulant, & absolute concludunt, exsistere naturam eiusmodi omnis compotem perfectionis. In formam speciemque naturae perfectissimae necessaria omnino includi debet exsistentia. Ex quo efficitur, si natura talis sit perfectissima, fieri nullo modo posse, quin ea non possit non esse ac exsistere. Sed hoc nulla inde arte extorqueas, esse revera naturam eiusmodi. Nimis enim hae duae propositiones distant, quam ut credi queat, unam necessarium consequi alteram. Contra posterior earum: Est omnino natura quaedam ex omni parte perfecta aut Deus, ad illas hoc modo res amandari videtur, quas nullo pacto demonstrare licet. Assumitur enim, ex antecedenti quadam & necessaria caussa, sive *a priori*, probari posse, esse Deum, seu naturam absolute perfectam; quod quidem antea declaravimus ab omni ratione remotum & penitus absurdum esse.

§. C.

Nunc aequitas poscit, ut pro virili parte, quae huius argumenti caussae conducunt, vicissim colligamus & explicemus. Forma speciesque Dei seu naturae perfectissimae ita sese habet, ut qui eam intuetur, statim sentiat, eam non posse non exsistere: ex quo efficitur sine ulla controversia, eam reapse exsistere. Formae speciesque rerum illarum, quae conflatae sunt ex pugnantibus inter se ac contrariis, omnes continuo docent, ut res exsistant illae, nulla fieri ratione posse. Quare ex ipsa earum notione concludimus, nec exsistere illas res, nec ullo tempore exstituras esse. Ceterarum vero rerum, quae ex pugnantibus haud sunt compositae, tametsi minus perfectae sint, notiones & species nihil continent, quod impedimento sit, ne revera sint & exsistant. Ergo simulatque vel notionem adspeximus, pronuntiare nobis integrum est, fieri posse, ut illae vel sint, vel non sint. Eadem naturae perfectissimae est ratio: cuius notio speciesque quum necessariam complectatur in se exsistentiam, talisque menti nostrae videatur, ut non possit non exsistere, aut in ipsa essentia contineat etiam exsistentiam, aeque firmiter nos decernere decet, non hoc, nihil obstare, quo minus exsistat, neque illud, exsistere

Rationes pro argumento Cartesii de idea innata.

exsistere eam posse, aut non posse, verum reapse eam exsistere, nec posse ulla ratione non exsistere. Certe quando res parum perfectas, quarum tamen notiones ex rebus pugnantibus haud sunt compositae, dicimus aut esse aut non esse posse, tum tacite confitemur, esse naturam quamdam perfectissimam. Neque enim, quod nihilum est, fieri potest aliquid, nisi exsistat aliquid & adsit, quod satis facultatis & virium ad illud producendum & efficiendum habeat. Verum quidem est, nos multa cogitatione depingere, quae nec sunt usquam, nec umquam futura sunt? Sed hae rerum species non id adiunctum natura habent, ut necessario res illis designatae exsistere debeant. Possunt exsistere & non possunt. Quare ex hoc minime consequitur, naturam omnis absolutionis participem, a cuius forma necessitas exsistendi abesse nequit, nihilo tamen minus posse non exsistere. Igitur haec exsistendi necessitas, quam in specie naturae omnibus numeris absolutae inesse dicimus, non ita spectari debet, ac si conditionem quamdam adiunctam haberet. Falluntur, qui sic rationem subducunt: Quod si res & natura perfectissima in orbe exsistit: tum quoque exsistere eam oportet necessario. Hoc enim modo concludere oportet: Tametsi res ex repugnantibus rebus compositae nullo modo exsistere possunt: Etsi res a summa perfectione seiunctae & esse queunt & non esse: illa tamen natura, cui nihil ad perfectionem deest, non potest non esse, sed sine controversia exsistit. Quod si argumentationis, quam ex Dei notione ducimus, vis ex conditione quadam penderet, nec nisi haec esset: Si natura quaedam exsistit perfecta, necessario exsistit, id inde manifesto consequeretur, fieri posse, ut natura omni ex parte absoluta, tametsi in ipsa forma sua necessitatem exsistendi comprehensam habeat, & esset, & non esset. At quid, quaeso, absurdius, quam affirmare, rem unam eamdemque & necessario exsistere & non necessario? Multo etiam clarius, quanta huius ratiocinationis sit futilitas, apparebit, si aliis rem, de qua agitur, verbis efferamus, hac nimirum ratione: Necessitas exsistendi seu exsistentia necessaria pertinet ad ipsam naturae perfectae essentiam. Nimis enim foret ridiculus, qui rationis hoc modo expressae vim sic conaretur evadere: Quod si est in orbe natura perfectissima, certe est, nec esse non potest. Quod quidem enuntiatum utique verum, at ineptum & absurdum simul est. Quae quum ita sint, res ipsa credere nos iubet, amplius aliquid ex eo fluere, quod necessitas exsistendi a forma naturae perfectissimae separari nequeat: quod quale possit esse nescio, nisi hoc, esse eam & reapse exsistere. Huc accedit, quod nemo unus eorum, qui Deum profitentur esse, probare queat, Deum non fortuito & casu exstitisse, si ex necessitate exsistendi, quam notio eius perpetuo adiunctam habet, demonstrare haud liceat, eum non posse non esse. Nihil vero est, cur sibi aliquis persuadeat, quod non pauci faciunt, eos, qui hoc argumentum adhibent, id sibi sumere, ut *a priori*, quod vocant, seu ex antecedenti quadam & necessaria caussa probent, Deum esse. Nullius enim necessitatis rationem habent, nisi eius, quae in ipso inest Deo, eiusque naturam & notionem perpetuo comitatur, id est, ipsam perfectissimae naturae eius necessitatem. Exposui utriusque partis momenta: iam viderint, qui ratione valent & iudicio, neque odio aut amore trahuntur, quanti roboris sit CARTESII pro Deo argumentum, quod ex eius forma specieque ducit: In forma Dei est necessitas exsistendi: Ergo Deus exsistit necessario. Proclive enim ex his iudicatu erit, utrum rectius faciant, qui ad sophismata illud & captiones referunt, an vero qui non mediocre pondus eius esse contendunt. Ego quidem parum arbitror verisimile, multos eius turbae, quae a Deo abhorret, virtute rationis huius ad Deum agnoscendum adductos esse, neque ullus fere dubito, quin contemtores Dei nullo plane illam numero habituri, auctoremque eius id extra litem ponere, quod in quaestione ac disceptatione versatur, dicturi sint. Summam argumentationis hanc esse affirmabunt: Deus est, quoniam est, aut non potest non esse: Id vero esse *principium*, quod aiunt, petere. (1)

§. CI.

(1) *Petere*) Acres illae ac multifariae contentiones, quae de huius argumenti, quo CARTESIVS esse Deum probare voluit, virtute inter maximi nominis viros dudum viguerunt, neminem fugiunt rerum vel mediocriter gnarum, quae Theologos inter & Philosophos geruntur. Stant ex utraque parte viri perspicaces & ingeniosissimi, quorum praecipuos & veluti capita PETRVS BAYLE *Dictionaire Histor. & Crit. Tom. IV. voce Zabarella Not. F. p. 2901.* & IO. ALB. FABRICIVS in *Delectu argumentorum pro veritate religionis christianae c. X. p. 325. f.* nominarunt. Ego tam longae tamque spinosae litis arbiter esse nolo: nec, si vellem, talis essem, qui cognitionem caussae huius iure posset sibi arrogare: At nonnullis tamen eorum diligentiam observatiunculis iuvabo, qui accuratius sibi in hanc caussam inquirendam esse ducunt.

(1) Igitur observari velim, a CARTESIO hoc argumentum *ab idea innata* non inter ea positum esse principe loco argumenta, quibus homini Deum esse neganti probari queat, esse & exsistere omnino

Deum

§. CI.

Quae quum ita sese habeant, nos quidem aliam ingrediemur viam, quo ex ratione formaque Dei, quatenus necessitatem exsistendi continet, id fluere consectarium, quod quaerimus, doceamus: *Est omnino Deus.* Id ut consequamur ita nobis primum argumentum

Dei exsistentia ex idea Dei, quae necessariam continet exsistentiam, probatur.

Deum. Spectavit Philosophus hic illud ut rationem, qua semet ipsum aliquis convincere queat & debeat, non posse non naturam esse sempiternam & perfectissimam. Video viros longe doctissimos, neque multo maiores & perspicaciores in hac esse sententia, voluisse CARTESIVM, qui Atheos feliciter debellare velit, illi ab hoc argumento disputationis initium esse faciendum; nec ipsi magni hominis meliores discipuli aliter praecipere videntur. Mihi vero omnia, quae de hac ratione ab eo scripta sunt, legenti & relegenti non licuit illud ex verbis eius intelligere. Quaeris e contrario hoc tantum CARTESIVS, quomodo homo sibi relictus, & de rebus omnibus extra se positis, propter sensuum fallaciam, dubitans, ex ipsa animae suae consideratione certus fieri queat, esse aeternam rerum omnium suique ipsius caussam, naturamque perfectissimam: atque potat fieri posse, si quis notionem Dei in anima sua expressam attente contempletur. Scilicet hoc fundamenti ponit loco: Nemo de rei alicuius veritate certus esse potest, nisi cognoverit antea, esse Deum, qui nos fallere nolit. Hoc posito, sciscitatur, unde ad hanc aliquis pervenire queat notitiam, sepositus omnibus illis rebus, quae in sensus incurrunt, respondetque, ipsam Dei speciem innatam sufficere unicuique posse, ad sibimet ipsi hoc persuadendum: Ab hac enim specie exsistendi necessitatem separari nullo modo posse. Cohaerent omnes inter se *Meditationes Metaphysicae* CARTESII, multique in illis exponendis, diiudicandis & refellendis ideo vehementer mihi videntur esse lapsi, quia filum ratiocinationum eius haud secuti sunt, sed quasdam eius sententias in se, nulla connexionis cum reliquis ratione habita, contemplati sunt.

(II) Ipse in hoc argumento explicando CARTESIVS neque satis est perspicuus, id quod paullo post exemplo demonstrabitur, neque satis constans, sed anceps & lubricus, nisi me fallit opinio. Vocabulorum, quibus utitur, primo certas & apertas non suppeditat notiones: principia, ex quibus conclusiones suas ducit, subinde mutare videtur: adversariis nunc aliquid largitur, nunc, quod largitus erat, id ipsum reddi sibi vult: iam novam viam ipsum inire, iam vicissim id, quod omnes studum fassi sunt, inculcare tantum dixeris: Nonnumquam in ipsa disputatione, aestu & fervore meditandi abreptus, citius ad conclusionem, quam lectorum plerorumque patitur ingenium, properat, omissisque nonnullis enuntiatis & propositionibus intermediis, quibus lux demonstrationis carere non poterat, ad metam rei, quam demonstrandam suscepit, repente volvitur. Animadverti, ut hoc praetereundo moneam, magni huius viri scripta legendo, non satis ubique cautum & felicem fuisse illum in deligendis vocabulis ad abstractas animi sui notiones exprimendas aptis, neque tam in ipso disputationis cursu deficere, id est, nonnulla omittere ac in animo retinere, quae ad perficiendam & illustrandam plane demonstrationem moniti necessaria erant. Est hoc vitium illis familiare, qui res a sensibus remotas meditatione & ingenio persequuntur: qui quum nexum & seriem propositionum, quas volvunt animo, plane perspiciant, lectores suos eadem facilitate, omnia, quae volunt, perspecturos esse arbitrantur, ideoque reticent nonnulla, quae exprimere multo satius fuisset. Ita vero fit, ut a multis parum accurate intelligantur, & concertationibus non necessariis locum faciant. Qui CARTESIVM secuti sunt, pariter in explicando hoc argumento multum inter se dissident, neque tres fortassis scholae eius alumnos reperias, qui eamdem viam in enodanda hac ratione, & removendis, quae obiecta illi sunt, impedimentis incedant. Nec minor est discordia eorum, qui contra hoc argumentum dixerunt: quorum quidem haud pauci non quod CARTESIVS sensit, sed quod ipsimet sensisse eum opinantur, aggrediuntur. Minus vero hoc mirabuntur, qui secum cogitaverint, difficile esse rem a sensu plane remotam & ex ipsis animorum nostrorum adytis eruendam ad omnium intelligentiam exponere, maxime, si vocabula, quibus ea enuntiari debet, non unam potestatem habeant & varie definiantur.

(III) Duo inprimis in illis vitia mihi deprehendisse visus sum, qui hoc argumentum eo, quo positum est a CARTESIO, loco, movere ac inter sophismata referre conati sunt. Duplex primo argumentum a CARTESIO ex innata Dei notione ducitur: quorum alterum quidem tale mihi esse videtur: *Est in me perfectissimae naturae notio: Hanc notionem a me ipso non accepi: multo enim imbecillior & infirmior ego sum, quam ut notionem tam absolutam in animo meo informare queam: Aliunde igitur eam nullum est dubium, quin traditam habeam. Perfectissimae vero naturae notionem nemo, nisi qui perfectissimus ipse est, gignere ac comparare potest. Qualis enim effectus, talis caussa eius. Sit igitur oportet natura talis, qualis est notio illa, quam in animo meo impressam gero.* Vid. CARTESII *Principia Philosophiae Part. I. §. XVII. s. p. 5.* Alterum argumentum est illud ipsum, quod hic a CVDWORTHO expositum est, *Est in me notio naturae perfectissimae: Haec notio necessariam continet exsistentiam: Ergo exsistat necesse est res illa, cuius notionem inesse in animo meo sentio.* Non omnes CARTESII sectatores bina haec magistri sui argumenta, quae diversi generis sunt, recipiunt, sed aliqui hoc, alii illud, alii denique utrumque probant. At qui his argumentis haud favent, illi discrimen eorum in disputando saepe negligunt & utramque rationem confundunt: ex quo fit, ut multa differant, quae sua esse & praeceptoris sui Cartesiani negant: Duplex deinde via est haec argumenta CARTESII aggrediendi. Nam aut ipsa convelli possunt eorum initia & fundamenta: aut fundamentis & principiis suo loco relictis, conclusiones tantum ex illis ductae infringi. Fundamentum utriusque argumenti est doctrina CARTESII *de ideis* & de earum in *innatas* & *adventicias distributione.* Superiorem igitur qui viam ingredi statuit ducit, eius est in simplicitatem

& pro-

gumentari liceat: Recte omnino iudicant, qui ex eo, quod rem aliquam cogitatione depin-

& propemodum inenodabilem de idearum ortu & natura controversiam sese immittere, quae tot summis ingeniis viros aetate nostra exercuit. Posterior cui via placet, eum integra & illibata servare oportet CARTESII de formis & speciebus innatis dogmata &, his etiam veris & certis, argumenta tamen eius sophismata fore, planum facere. Ne hoc quidem, si recte iudico, ab omnibus illis observatum est, qui has rationes aggressi sunt. Sunt in illis, qui argumentis istis bellum denuntiant, qui non secus agunt, acsi bene sibi cum CARTESIO in doctrina *de ideis* conveniret: sed ex ipsa facile disputatione intelligas, vehementer eos a CARTESIO hoc in dogmate dissentire. Sunt vicissim alii, qui tam confuse ac vitiose rem suam instituunt, ut incertum plane sit, utram sequi viam voluerint. At si umquam, in eiusmodi profecto certaminibus, quae res attingunt solis animorum oculis patentes, videndum est, quidnam adversario dare liceat, & quid proprie in disceptationem veniat.

(IV) Dicam nunc de ipso posteriori argumento aliquid, cuius hic cumprimis res agitur. De quo ut tanto liceat nobis commentari apertius, ipsum illud CARTESII verbis primum exprimam: *Animus meus*, inquit, *considerans inter diversas ideas, quas apud se habet, unam esse entis summe intelligentis, summe potentis & summe perfecti, quae omnium longe praecipua est, agnoscit in ipsa existentiam, non possibilem & contingentem tantum, quemadmodum in ideis aliarum omnium rerum, quas distincte percipit, sed omnino necessariam & aeternam. Atque ex eo, quod, exempli caussa, percipiat in idea trianguli necessario contineri, tres eius angulos aequales esse duobus rectis, plane sibi persuadet triangulum tres angulos habere aequales duobus rectis: ita ex eo solo, quod percipiat, existentiam necessariam & aeternam in entis summe perfecti idea contineri, plane concludere debet, ens summe perfectum existere. Magisque hoc credet, si attendat, nullius alterius rei ideam apud se inveniri, in qua eodem modo necessariam existentiam contineri animadvertat. Ex hoc enim intelliget, istam ideam entis summe perfecti non esse a se effictam, nec exhibere chimaericam quamdam, sed veram & immutabilem naturam, quaeque non potest non existere, cum necessaria existentia in ea contineatur.* CARTESII *Principia philos. Part. I. §. XIV. p. 4.* Perspicuum est, his in verbis hoc argumentum contineri: *Deus existit aut natura perfectissima. Nam notio Dei, quam animo meo inclusam habeo, necessariam continet existentiam, aut clare ego concipio, ad notionem naturae perfectissimae existentiam non posse non pertinere.* Quare qui hanc ratiocinationem aggressi sunt viri longe doctissimi, id sibi datum esse maxime crediderunt, ut ostenderent, nullam esse connexi huius vim: *Quia ad notionem rei perfectissimae existentia quoque pertinet necessaria; ideo res perfectissima, cuius ego notionem in animo habeo, existit quoque.* Nec opinio eos hic fefellit. Experiar & ego num, quae animo meo sunt aborta hanc rem meditanti, apte queam & evidenter explicare: nec vero id tam docendi, quam discendi, ingeniumque exercendi caussa faciam. Mittamus omnem *de ideis & de natura idearum*, quaestionem, CARTESIOque concedamus, esse in nobis expressam aliquam supremi Numinis imaginem, seu exemplar aliquod ipsi divinae naturae ex toto respondens. Hanc igitur *notionem* seu *ideam* CARTESIVS contendit *notionem existentiae & existentiae* quidem *necessariae continere ac complecti*. Enuntiatum vero hoc: *Idea Dei continet necessariam existentiam*, non satis mihi apertum esse, sed ambiguitatis aliquid videtur alere, in qua me id potissimum confirmat sententia, quod viros etiam ingenio maximos sententiam eius non eodem modo expressisse video. Quo hanc melius caussam & dilucidius cognoscere ac diiudicare nobis liceat, generatim primum de *existentia*, deinde *de necessaria existentia* disseram, id est: Inquiram primum quale sit id, quod CARTESIVS & post eum plures alii sibi volunt, quum dicunt: *Idea rei alicuius continet existentiam*: postea, adiuncto vocabulo: *necessariam*, quaenam vis sensus huius sit: *Idea rei alicuius continet existentiam necessariam*, explorabo. Vtroque facto, longe facilius de ipsius argumenti, cuius res hic agitur, potestate ac valore pronuntiabimus. Quid igitur intelligi a nobis volunt philosophi, quum confirmant: *Idea huius vel illius rei continet existentiam?* Existentia in se & absolute spectata notio est seu visum animi nostri, cui nihil in re ipsa respondet, quamquam severius meditando tantum a re ipsa, quae existit, abstrahimus & seiungimus. Et notio idcirco existentiae contemplando a notione rei existentis seiuncta, nihilum proprie & umbra est. Hoc si modo spectetur *existentia*; Sensus praecepti, quod diximus, hic erit: *Licet mihi meditando ab hac vel illa notione existentiam secernere eamque separatim & abstracte animi mei oculis sistere.* Sed perspicuum est, praesenti quidem in caussa eius hanc sententiam esse non posse. Etenim, ut omittam alia, omnes res, omniumque rerum notiones ita sese habent, ut *existentia* ab illis meditando seiungi queat: hic vero de singulari quadam non omnium, sed certarum tantum notionum indole ac proprietate agitur. Relinquitur ergo, ut *existentiam* in hac propositione non abstracte, sed quatenus in re ipsa aut in notione rei est, considerari statuamus. Existentia vero, quatenus in re ipsa est, quae existit, proprie non differt a re existente. Res nimirum aut notio rei duplici a nobis ratione spectari potest: primo, quatenus certis praedita est proprietatibus & qualitatibus: deinde quatenus est & existit. Illius speciei abstractam notionem *Metaphysici*, nisi me fallit opinio, *essentiam*, hanc *existentiam* vocare solent. Haec duo vehementer differunt, quoties animum a sensibus avocamus & cogitatione sola rerum naturas metimur. Verum ad rem ipsam quum revertimur, ea non distare, & diversos tantum esse rem unam eamdemque considerandi modos, animadvertimus. Non placet haec subtilius nunc indagare: Ratum nobis hoc tantum esto, *existentiae notionem* hic esse *notionem vel ipsius existentis, quatenus est & existit*. His positis, triplicem cognosco dicti huius sententiam esse posse: *Notio rei huius continet notionem existentiae*, aut, si aliis idem verbis fas est exponere: *Existentia rei non potest divelli ab essentia eius.* Prima haec erit: *Quotiescumque notionem rei huius intelligentiae ac contemplationi subiicio, toties non possum non eam, ut existentem considerare.*

Verum

depingere & [illegible] informare possumus, [illegible] negant rem illam existere. At hoc [illegible]

Verum hanc fuisse CARTESII mentem, aegre [illegible] persuaserim. Proprium enim hoc est omnium [illegible] notionum, sive verae, sive commenticiae [illegible] ac fictae. Nulli nempe licet de essentia rei [illegible] cujusdam, qualiscumque demum sit, cogitare, quin [illegible] existentiae notionem adjungat. Finge [illegible] speciem [illegible] Elysiorum, Tartari, [illegible] Centauri & si quid his fabulosum magis [illegible] a Poëtis traditum fuit: similesque species [illegible] in animo tuo, existentiae notio cum [illegible] quam illi copulatam sibi habent, [illegible] cogitare quidem de ea tibi licuit. Nam quod [illegible] non existit, id nihil est: de nihilo vero [illegible] unquam ratiocinatus est vel cogitavit, aut [illegible] potest. Demta igitur de [illegible] aut Centauri notione existentiae notionem, & omnis [illegible] meditatio tua sublata erit, quoniam essentiae [illegible] ad nihilum redacta erit. Non nego, posse aliquem de his vel aliis rebus cogitantem, [illegible] non existere; at quamdiu tamen de illis [illegible] commentatur & disserit, non potest non eas ut existentes concipere & ob oculos sibi ponere. Quae quum ita sese habeant, [illegible] & inepte argumentatus esset CARTESIUS, si hoc modo [illegible]: *[illegible] notionem Dei quoties in animum mihi revoco, Deum ut existentem concipio, seu in notione Dei [illegible] existentiae [illegible].* [illegible] Centaurum, Chimaeram, Sphingem & alia ejusmodi [illegible] vere existere, recte [illegible]. Altera propositionis, de qua loquimur, haec esse sententia potest: *Notio hujus vel [illegible] generis, ut facile mihi persuadeam, [illegible], quam [illegible], existere [illegible] nihil est in notione, quod repugnet, quo minus existat.* Sunt, qui hoc verbo id, quod modo dixi, enuntiant: *[illegible]*: quae [illegible] verborum [illegible] esse potest [illegible]: *Notio [illegible], quae [illegible] est [illegible] in se aliquid, quod [illegible], ut res [illegible], vere existat.* Hoc vero modo si exponatur haec enuntiatio, nullam ea nobis [illegible] praebebit a notione ad rem ipsam concludendi. Quaevis enim sic recte ratio subducatur: *Quaecumque notio [illegible], [illegible], et licet existentiam [illegible] fieri & esse potest*; haud tamen ita [illegible] cuiquam ratiocinari: *Si videam notionem aliquam animo meo [illegible]* [illegible]. Multae scilicet [illegible] cogitando [illegible] notiones, [illegible] [illegible] Quae si recte mentem philosophi [illegible], [illegible] est, id tamen [illegible]

monstratione [illegible] ab idea Dei ducta consequi, scil. posse, ut existat Deus, aut in notione ejus nihil esse, quod refragetur, ne [illegible], naturam perfectissimam existere. Superest tertia sententia enuntiatio, de qua loquimur, quam sic efferre licebit: *Notio hujus vel alius rei [illegible] habet, ut [illegible] in [illegible] interior quidam animi sensus me compellat ad [illegible], rem illam existere! Quotiescumque notionem illam in animum mihi revoco, & [illegible] considero, [illegible] quid in intimis animi mei recessibus [illegible], quod me [illegible] jubet, [illegible] rem extra me illam existere, [illegible] integrum [illegible].* Hoc si voluit sibi CARTESIUS, quum asseveraret, *existentiae notionem a Dei notione divelli nulla ratione posse*: id quod viri quidam eximii ex ejus discipulis confirmare videntur, de veritate ejus non modo christiani coetus doctorum, sed etiam de [illegible] aliorum confessione sibi gratulari poterit. In antiqua quidem ecclesiae christianae doctoribus multi, non quidem, ut Deum esse, sed ut unum Deum, eumque perfectissimum esse, probarent, ejusmodi usi fuerunt argumento, idque *a testimonio animae* nominarunt, de quo singularis TERTULLIANI liber exstat. Non explorabo nunc, quantum valeat hoc argumentum potentia ad expugnandos homines Deo inimicos, id quod alienum hujus loci foret: id vero monebo, illud non ex ipsa notione Dei [illegible] animis hominum insita, unde tamen [illegible] vult CARTESIUS, sed ex testimonio quodam naturali mentis, a notione insita distincto. Ex notione ipsa [illegible] Dei, illos si audias, qui hac ratione utuntur, essentia Dei intelligitur, existentia vero ex animae testimonio patet, quod exaudire statim omnes volunt, qui notionem illam attente considerant.

Haec de notione existentiae generatim & in universum dicta sunto: jam propius accedo & *necessariae existentiae notionem*, in qua vis potissimum argumenti Cartesiani sita est, ipso teste *in Respons. ad primas Object. Medit. Metaphys. additas p.* [illegible] simul diligentius expendendam mihi sumo. Ponam in ipso limine disputationis argumentum CARTESII, ut ab ipso exponitur & ab iis, qui mentem ejus ceteris accuratius perspexisse perhibentur ab omnibus, repetitur: *Cujuscumque rei notio necessariae existentiae notionem [illegible] familiarem habet, ea res necessario existit. Atqui naturae perfectissimae seu Dei notio [illegible] in ipsa [illegible] perfectissimae [illegible] necessario existit.* Quid de hujus argumenti robore constituendum nobis sit, id non ante apparebit, quam a vocabulis *necessario existere* & *necessariae existentiae* omnem ambiguitatem removerimus. Sicut enim pleraque verba, quae adhibentur a Metaphysicis, unam, certam definitamque [illegible] non habent; ita haec quoque dupliciter possunt accipi. Vocabulum *necessariae existentiae* principio designat notionem abstractam illius perfectionis, quam doctores Scholastici [illegible] sui *independentiam* vocare solent, in qua primum disputant Dei [illegible] esse positum, seu necessitatem existendi. Idem vero etiam ad ipsam *necessariae existendi* [illegible] argumentum valet, qui

hoc tamen explicatum est: Cuiuscunque rei loquum [illegible] possumus animo, [illegible] nisi [illegible]

a natura, in qua inest haec perfectio, non nisi animi nostri conceptione differre videtur. Hinc duplici quoque sensu accipi posse hanc propositionem CARTESII, a qua vis totius argumenti eius pendet, apparet; *Notio naturae perfectissimae includit necessariam existentiam.* Namque hoc primum significabit: *Ad notionem naturae perfectissimae pertinet etiam notio aeternitatis seu necessitatis existendi.* Deinde hoc: *Notio naturae perfectissimae ita sese habet, ut ab ea ipsa actus existendi necessario et ipsa existentia necessaria nullo separari modo queat.* Posteriorem hanc propositionem [illegible] explicare verbis [illegible] quod tamen [illegible] fuit, nunc [illegible]. Vereor ego, nobis omnibus diligenter expensis, ne CARTESIUS, ut maximi fuerit ingenii, binas hasce notiones subtiles meditando interdum inter se confuderit, vocabulumque *necessaria existentia* nunc pro notione abstracta perfectionis cuiusdam, nunc pro *ipso existendi actu*, seu, ut ita dicam, pro ipsius [illegible] existentiae notione usurpans. Et in hac quidem opinione ad [illegible] non leviter confirmor, quod ambiguis verbis propositionem, de qua loquimur, expressit. Si dixisset: *Notio naturae perfectissimae continet notionem necessitatis existendi*, plana et aperta mens eius fuisset. Sed abstinuit a vocabulo *idea* seu notionis et ipsum nomen abstractum *necessaria existentia* consulto, ut videtur, posuit: quod quidem incertos reddit lectores attentos, quaenam vocabuli eius potestas [illegible] sit. Perhibent, qui a partibus eius stant, plerique omnes, nunquam clarius et evidentius expressisse eum animi sui sensa, quam in *Responsionibus ad obiectiones primas, Meditationibus Metaphysicis subiectis*, nec ego hoc ita sese habere negaverim. Verum post repetitam aliquoties lectionem harum *Responsionum* [illegible] plus etiam mihi animi accessisse ad id, quod paullo ante dixi, credendum. Interim ad rem ipsam, de qua hic agitur, parum aut nihil refert, utrum hoc vel illo sensu vocabulum *necessaria existentia* hic sumatur, ex iis apparebit, quae iam dicturi sumus. Verum ad ipsius argumenti intelligentiam et disputationis formam recte instituendam, nonnihil mihi conducere videtur, ut hae binae notiones secernantur ingenio.

[illegible]

Sumamus primum, verba *necessaria existentia* posita esse a CARTESIO pro *idea* seu notione *necessitatis* aut *necessariae existentiae* abstracta spectata, hancque continuari eius mentem esse: *A notione naturae absolutissimae notio aeternitatis ullo modo [illegible] nequit.* Nemo erit sapiens et recte rationis compos, quin hoc ita sese habere, confiteatur. Scilicet *aeternas* seu *necessaria existentia* summa est perfectio, et omnium perfectionum veluti fons et origo. Num ad *perfectam*, quae [illegible], aut [illegible] perfectionem ea referri debeat, id aliis disputatus in umbra [illegible] quibus incertum est, de verbis et vocabulis decertare. Quocirca cum notionem naturae omnibus numeris absolutae animo [illegible], et ab ea notionem *necessariae existentiae* secluderet, is neque faceret sapienter, ac si quis a notione [illegible] notionem *aeternae* medendo [illegible]. Notio naturae perfectissimae, cui notio demta est *aeternitatis*, non est naturae absolutissimae, sed [illegible] haud per-

fectae et ex certis caussis progenitae, imago. Hoc igitur CARTESII argumentum erit: *Cuiuscunque rei notio [illegible] necessariae existentiae notionem, ea [illegible]; [illegible] notio, ea res necessario extra [illegible] existit. [illegible] perfectissimae naturae. Necesse igitur est [illegible] necessario existere.* Nihil vero dubito, quin, vel lecta hac ratiocinatione, plerique nexum in maiori propositione desideraturi sint: nec enim ex eo, quod notioni cuidam existentiae [illegible], [illegible] quoque reipse existere. A notione [illegible] ad rem ipsam [illegible] fas et licitum esse [illegible], qui sapienter et ordine philosophari vult. Id quod magis patet, si [illegible] argumentum [illegible] complectare.

Quaecunque rei cuiusdam essentia est, [illegible] etiam eius est existentia.

Atqui [illegible] perfectissimae [illegible] idealis tantum, [illegible]

Igitur et necessaria existentia, quae inest in [illegible], est [illegible] idealis tantum.

Maiorem huius argumentationis propositionem nemo sui compos in dubium revocaverit: *Existentia* enim et essentia non [illegible] differunt, quam nostro concipiendi et cogitandi modo. [illegible] aliquis propositionem labefactare poterit. Notionis cuiusdam seu ideae essentia [illegible] quam visio animi nostri? Proinde meditationis [illegible] labi, perspicuum videtur esse, qui ex [illegible] naturam perfectissimam vere existere concludit, quia *notio existentiae necessariae seu existentia necessaria idealis* (fas mihi sit hoc [illegible] nomine uti) a notione eius secerni nequit. Clariorem autem, ut opinor, [illegible] accipies, si simile prorsus argumentum hic [illegible] exponendum [illegible]. [illegible] praeterea, [illegible] philosophos [illegible] explicuisse [illegible]. Horum aliquem sua argumentatione [illegible]

Cuiuscunque rei notio necessariam existentiam [illegible] notionem [illegible] necessario existit.

Atqui [illegible] aeternae materiae [illegible] existentiam necessariam [illegible]

Ergo [illegible]

Maior huius argumenti propositio ipsius est CARTESII; [illegible] minore [illegible], ut [illegible] [illegible] ratione [illegible] posse [illegible] quae; id [illegible] nulla ratione videtur [illegible] atque enim aeternae materiae notionem ab [illegible] mihi [illegible] sive velim, sive nolim, [illegible] necessariae existentiae [illegible] necessitatis existentiae notionem, [illegible] materiae species [illegible] CARTESIUS [illegible] necessariae existentiae [illegible] notionem [illegible] ideam [illegible] ideae necessariam [illegible] Verum hoc [illegible] – Si de Deo [illegible] quae [illegible], quae in ipso Deo est, [illegible] [illegible]

nisi rebus constet inter se pugnantibus & contrariis, potest existere. Nec enim nobis aliquid tale potest videri, ut nullo fieri modo queat, nisi quod comprehendi nequit, aut ex rebus constat ita sibimet oppositis, ut altera tollat alteram. Iam forma speciesque Dei seu naturae perfectissimae, quoniam nihil est, quam talis naturae notio, quae omnes complectitur perfectiones, quae quidem cogitari & fieri possunt, nec sese mutuo destruunt & evertunt, nihil habet ab humana ratione abhorrens aut semetipsum tollens. Quare si vel eos in errore versari concedamus, qui ex notione naturae perfectissimae, quia necessariam illa existentiam adiunctam habet, confici volunt, eiusmodi naturam existere, id tamen effectum esse debet; nil impedire, quo minus esse posse natura eiusmodi. Quum de omnibus enim rebus contingentibus, quarum notiones nil continent a ratione alienum, statuendum sit, fieri posse, ut sint & existant, quanto magis idem illis rebus tribuendum erit, a quarum forma necessitas existendi nullo segregari modo potest, quod in nullam quidem cadit, quam in absolutae naturae, notionem. Hic primus veluti gradus est argumentationis, quam instituimus ex notione Dei. Naturae perfectissimae species nihil habet, quod sibimetipsi repugnet & adversetur, nihil quod rationem offendat. Ergo fieri potest, ut summa[illegible] natura sive Deus existat, nec absurdum est, statuere, fuisse eam aliquando. Nunc altius enitimur, si possumus. Notio haec Dei, ex qua fieri posse intelligimus, ut existat, continet etiam existendi necessitatem. Quare si necessitatem existendi solam non sufficere putas, ad id, quod cupimus, obtinendum iunge duo haec, quae modo diximus. Fieri posse, ut natura perfecta existat. Et. Necesse esse eam existere, neque refragabitur amplius ratio, quin decernas, esse naturam eiusmodi. Si Deus aut perfectissima natura, cuius essentia necessitatem existendi continet, esse potest, neque obstat aliquid, quo minus fuisse eam fortassis decernamus, certum est quoque, vere illam esse & existere. Nam si etiam statueremus non existere naturam, incredibile foret, eam umquam fuisse & extitisse. Alia longe ratio est naturarum minus perfectarum, quae possunt esse & non esse. De his non valet haec ratiocinatio: Si non sunt, fieri etiam nullo modo potest, ut fuerint. Nam quod necessario non est, id tametsi hoc non adest tempore, olim tamen fortassis existere ac esse potuit. At naturam perfectissimam & necessario existentem si non esse concedamus, tum hoc simul suscipiamus necesse est, eam nec umquam olim esse potuisse, nec ullo futuram esse modo posse. Nam si esse potuisset, nec tamen hodie esset, consentaneum foret negare, eam non esse naturam necessario existentem. Totius conclusionis haec vis est: Si fieri potest, ut natura sit perfectionis omnis particeps, certe est. Nam si non esset, ne fingi quidem ulla ratione posset, eam aliquando fuisse. Aut igitur fieri nequit, ut sit Deus, aut fatendum est, eum esse. Etenim si fieri posset, Deum esse, nec is tamen esset, non esset natura necessaria, sed contingens: quod quidem ab illo prorsus abit, quod principii loco positum est.

§. CII.

[illegible] esse, aut Deum ipsum necessario existere? [illegible] non de Deo, sed de notione Dei hic agitur. Quae vero ad notiones rerum pertinet existentia, ea in omnibus prorsus aequalis & similis est, [illegible] aut idealis. Neque notio Dei, hac quidem in re, a notione [illegible] differt, tametsi ratione [illegible] habita, [illegible] modo ab ea differat.

[illegible] illis, quae ex propria notione [illegible] *existentia necessaria* consequentur [illegible] ad alterum progrediamur [illegible]. *Necessaria existentia* [illegible] existendi [illegible] existentiam necessariam. Quum de notione, non vero de re ipsa, quae notioni [illegible], haec omnis instituta sit disputatio, [illegible] existentiam [illegible], ut Metaphysicorum adhibeam vocabula, [illegible] aut si quod aliud est vocabulum his rebus [illegible] existentiae, quarum a re non differt existentia, sed in illa est, natura, quae existit. Absurdum enim & a [illegible] foret, existentiam [illegible] aut [illegible]

[illegible] cum specie seu imagine in mente humana coniungere. Hoc si modo vocabulum *existentia necessaria* sumatur, hanc potuit licebit sententiam propositioni CARTESII subiicere: *Quum naturae perfectissimae notionem, quae [illegible] contemplari [illegible] aliter, quam necessario existentem considerare [illegible]* [illegible] est omnino, nec quisquam qui [illegible] non ignorat, de veritate huius [illegible] dubitaverit. Quocirca haec inde nascitur argumentatio [illegible]

Quaecumque res notio ita se habet, ut aliquid [illegible], eam [illegible] existentem, & necessaria existentia [illegible] res existit.

[illegible] est naturae perfectissimae notio.

[illegible] existit natura perfectissima, seu Deus.

At metuo, ne statim Maioris huius argumenti propositionis veritatem in dubium vocent viri considerati ac rerum intelligentes. Namque omnium [illegible] notionum hanc esse, dicent, id quod antea iam monuimus, naturam, ut res, quas illae [illegible], non possint aliter, quam ut existentes, [illegible]

§. CII.

[illegible] Sed fortassis eandem hoc argumentum fortunam, atque superius illud a CARTESIO effictum, subibit & sustinebit. Etenim quum natura homines proclives sint ad earum rationum vim & dignitatem in dubium revocandam, quae subtiliores sunt, quam ut capi possint ab omnibus, aegerrimeque a se impetrent, ut tantae veritatis molem tam tenui committi posse machinationi credant, verum circumveniri sese ac in captiones induci suspicentur ab illis, qui sic, uti nos, rationem subducunt, vehementer vereor, ne & hanc ratiocinationem aut plane repudient & vanam futilemque iudicent, aut vero ad animum haud permanare patiantur. Quamobrem ego nil diligentiae in virtute eius praedicanda consumam, sed ad aliam pergam rationem, multo planiorem & intellectu [illegible]

[illegible] mo exhibent. Certe oportet omnis cogitatio nostra de re quadam, cuiuscumque demum sit generis & indolis, singulasque existentiam realem nobis ex imagine sui exprimatur. Quocirca si hoc alicuius ponderis argumentum erit, ad rerum omnium existentiam probandam valebit, cuius notiones informare nobis licet animo. Hic vero CARTESII [illegible] exclamabit, *discrimen esse inter existentiam & existentiam necessariam*. Omnes quidem res concipi a nobis ut existentes, unam vero tantum, [illegible] nimirum perfectissimam, ut existentem necessario: A notione existentiae contingentis nullo concludi modo posse ad existentiam realem: aliam vero rationem esse existentiae necessariae: ex cuius notione non posse non duce vera existentiam. *Distinguendum est*, ipsum audi CARTESIVM loqui, in *Responsione ad primas obiectiones contra Meditat. Metaphys.* p. 60. *inter existentiam possibilem & necessariam, notandumque in omnium quidem, quorum, quae, clare & distincte intelliguntur, conceptu sive idea, existentiam possibilem contineri, sed nullibi necessariam nisi in sola idea Dei. Qui enim ad hanc diversitatem, quae est inter ideam Dei & reliquas omnes, diligenter attendent, non dubito, quin sint percepturi, etiamsi* [illegible] *tanquam existentes, non tamen inde sequi, illas existere, sed tantummodo posse existere: quia non intelligimus, necesse esse, ut actualis existentia cum aliis ipsarum proprietatibus coniuncta sit: Ex hoc autem quod intelligamus, existentiam actualem necessario & semper cum reliquis Dei attributis esse coniunctam, sequi omnino, Deum existere.* Vt haec subtiliter & ingeniose sint animadversa, ad animi tamen assensionem extorquendam parum mihi videntur esse robusta & valida. Certum est, existentiam contingentem & necessariam [illegible] inter se distare, quam finitum & infinitum, nec minorem esse notionis utriusque [illegible] existentiae differentiam. Dubio [illegible], quum de re cogito simpliciter existente, animo persuasum esse, illam rem posse & posse non existere; at quando notionem naturae necessario existentis menti [illegible], hanc in animum meum non posse introduci cogitationem. Verum his de rebus in hac quidem disceptatione nihil quaeritur. Ideas & notiones, pro rerum, quibus respondent, varietate, [illegible] inter se [illegible] natura sua differre inter omnes constat & convenit: nec vero de essentia & natura idearum hic disputatur, sed existentia sive modus existendi earum unice in quaestionem venit. Id scilicet expediendum est: Vtrum notio existentiae necessariae aliter, quam notio existentiae contingentis, existat, & propterea ab existentia [illegible] ad existentiam [illegible] ipsam realem progredi ratiocinando liceat? Aut, Verum existentia necessaria ad notionem naturae perfectissimae alia ratione pertinet, quam existentia contingens ad notionem naturae minus perfectae? At respectu existentiae, omnes ideae & notiones, tametsi mille alioquin rationibus differant inter se, prorsus similes & aequales sunt: omnes eodem modo existunt, nempe in animo nostro, nec nisi mentis conceptiones sunt. Omnis [illegible] rei ratione habita, nec aliquid inter *existentiam & existentiam necessariam* interest. Vtraque notio est; utraque ad essentiam rei, cui tribuitur, *obiective ac idealiter* tantum pertinet: Vtraque in mente tantum & intelligentia nostra existit. Quocirca quemadmodum ex *notione existentiae* non vera consequitur existentia: ita nec ex *notione existentiae necessariae* ulla ratione fluit vera existentia [illegible]. Reponere mihi hic [illegible] liceat id, quod supra [illegible] argumentum: Qualiscumque est essentia rei, ad quam existentia pertinet necessaria, talis quoque sit necesse est existentia eiusdem: Atqui essentia notionis illius, ad quam existentia refertur necessaria, est *obiectiva* tantum & *mentalis*: Nec igitur ut de existentia necessaria, quae pars eius est, alia nobis ratione licet [illegible].

Praeter hanc [illegible] quoque [illegible] verbis CARTESII subiicere, sequentem nimirum: *Quotiescumque notionem naturae necessario existentis intueor, tacite interiori quadam voce, ex* [illegible] *eiusmodi vere existere, confirmor.* Sed totius argumenti natura plane mutatur, hanc si putes [illegible] esse sensum philosophi [illegible] [illegible]. Nec enim haec [illegible] ex idea & specie Dei ducitur, verum ex [illegible] & animi nostri testimonio: de qua quidem ratione [illegible] nihil commemorant [illegible]. Satis est [illegible] Metaphysicarum. Non tam mihi sumo, ut existimem, observationibus his aliquid me [illegible] esse a viris sagacissimis, ad quos notionum & idearum [illegible] proprie pertinet [illegible] dederim, non, nisi formis & [illegible], [illegible] ab illis, quae [illegible] me [illegible] [illegible] in hoc argumento CARTESII animadversa sunt. Sed hoc, spero, animos tamen [illegible] mihi conciliabit, quod nihil mihi arrogo, [illegible] omnia arbitrio & iudicio illorum committo, quorum est animi [illegible] species & vim severiori meditatione persequi. Cuiuscumque demum virtutis & potestatis sit hoc summi hominis argumentum, ex ipsis tamen perspicacissimorum virorum de eo acerrimis contentionibus acerrimisque disputationibus, qui nec de natura, nec de potesta[illegible]

lectu faciliorem. Sic igitur concludere liceat. Cuiuscumque rei speciem effingere possum cogitatione ex rebus haud inter se pugnantibus constantem, ea res aut est revera, aut, si minus exsistit, fieri tamen potest, ut sit & exsistat. Sed si Deus non est, numquam fieri potest, ut exsistat & fiat. Ergo Deus est. Minor huius argumenti propositio prorsus evidens & necessaria creditu est. Deus enim si non esset, nec tamen repugnaret aliquid, quin aliquando exsisteret, natura ia haud esset necessario exsistens ac aeterna. Quo quidem admisso, tota eius notio & forma nulla esset. Maioris autem propositionis, quae universam caussam continet, potentiam & facultatem iam supra declaravimus, quum planum faceremus, nisi Deus aut perfecta quaedam esset natura, minime nos aptos fore ad speciem quamdam eius animo depingendam. Nihili enim, quod nec exsistit usquam, nec ullo exsistere modo potest, nemo ne coniectura quidem informare potest notionem. Ipsum hoc argumentum non discrepat a superiori: forma tantum immutata est. Quum in animis nostris insit species, formaque naturae perfectissimae sive Dei, eaque omnis expers pugnae ac deformitatis, necesse est, ut eiusmodi res & natura aut iam sit, aut esse aliquando possit. Atqui si Deus non est, numquam erit, ut sit, aut exsistat. Igitur restat, ut eum exsistere & esse dicamus. (z)

§. CIII.

tia eius certare desinunt, id mihi videor intelligere, ad retundendam eorum impudentiam & temeritatem, qui Deum esse inficiantur, silentiumque profano & turpi generi imperandum, non satis illud aptum & validum esse.

(z) Huius argumenti, quod perspicuitatis caussa duplici ratione & forma exposuit CVDVVORTHVS, quisnam princeps auctor & inventor sit, explorandum relinquam aliis. Quod si quis suum fecerit negotium, is inde potissimum magnas sibi nasci sentiet difficultates, quod qui adhibent id aut oppugnant, mirifice illud variant, & insigni non orationis tantum, sed & sententiarum diversitate explicant. Non tot illud virorum doctissimorum scriptis & certaminibus est illustratum, quot superius CARTESII, de quo paullo ante diximus: nec insignis tamen magnorum hominum, & eorum quidem, qui eo pervenerunt, quo mortalis pervenire potest contemplatio, numerus desideratus, a quibus illud vel approbatum, vel reiectum est. Quae quidem dissensio in hanc statim nos adducit sententiam, a qua nec ipse plane remotus CVDVVORTHVS fuit, non eius esse illud generis, ut, simulatque explanatum & declaratum sit, hominum allicere ac sibi subiicere, reluctantes licet, animos queat. Principio ne ipse quidem hanc prorsus rationem CARTESIVS ignoravit, id quod haec eius ostendunt verba ex *Responsionibus ad obiectiones primas contra Medit. Metaphysicas p. 62. Si attente examinemus, an enti summe potenti competat exsistentia, & qualis, poterimus clare & distincte percipere, primo illi saltem competere* POSSIBILEM EXSISTENTIAM, *quemadmodum reliquis omnibus aliis rebus, quarum distincta idea in nobis est, etiam iis illis, quae per figmentum intellectus componuntur. Deinde quia cogitare non possumus eius exsistentiam esse possibilem, quin simul etiam ad immensam potentiam eius attendentes agnoscamus, illud propria sua vi posse exsistere, hinc concludemus,* IPSVM REVERA EXSISTERE, *atque ab aeterno exstitisse: Est enim lumine naturali notissimum, id quod propria vi sua potest exsistere, semper exsistere. Atque ita intelligemus exsistentiam necessariam in idea entis summe potentis contineri, non per figmentum intellectus, sed quia pertinet ad veram & immutabilem naturam talis entis, ut exsistat.* Sed melius alii postea expoliverunt hanc ratiocinationem, verbisque exposuerunt luculentioribus: quos inter praecipuum fere locum propter evidentiam orationis CVDVVORTHVS noster meretur. In CARTESII discipulis eamdem multi viam cupide ingressi sunt, ratione hoc sese modo subvenire posse superiori magistri sui demonstrationi, ne prorsus conculcaretur. Vid. ex pluribus IO. HENR. SVICERVS, in *Epistola Apologetica pro argumento Cartesii ab idea Dei p. 19.* Nec inter recentissimos philosophos, immo philosophorum principes, hoc argumentum patronis caret. Maxime vir illustris, GODOFR. GVIL. LEIBNITIVS, nonnullis in locis sibi eximium & praeclarum illud videri, professus est. Vid. *Cogitationes eius de cognitione, veritate & ideis*, quae in *Actis Erudit. Lips. A. MDCLXXXIV. mense Novembri* exstant p. 539. Clarius etiam mentem suam enuntiavit in *Principiis Philosophiae*, quae leguntur *in Tom. VII. supplementor. Actor. Erud. Lips. sect. XI. p. 500-514.* ubi §. XLV. ita loquitur: *Deus solus, seu ens necessarium hoc privilegio gaudet, quod necessario exsistat, si possibile est; Et quemadmodum nihil possibilitatem eius impedit, quod limitum expers, nec ullam negationem, consequenter nec contradictionem, involvit, hoc unum sufficit ad cognoscendam exsistentiam Dei a priori.* Premit haec summi viri vestigia, Vir longe doctissimus, MICHAEL GOTTLIEB HANSCHIVS in *Principiis Philosophiae Leibnitianae, Lips. & Francof* 1728. 4. editis; qui postquam hoc *Theorema p.* 112. proposuerat, his eius demonstrationem verbis statim subiicit: *In Deo ratio sufficiens exsistentiae mundi cuiuscumque possibilis deprehenditur, adeoque exsistentia Dei in ipso Deo rationem sufficientem agnoscit. Quamobrem non-exsistentia Dei est absolute impossibilis, & consequenter Deus exsistit absolute necessario. Sed quod absolute necessario exsistit, illius exsistentia in eo solo rationem sufficientem invenit, quod essentia eius nullam involvit contradictionem. Ergo possibilitas sola Dei est principium exsistentiae Dei.* Quid? quod ne illi quidem omnes, quibus nec CARTESIVS valde placet, nec LEIBNITIVS, audent hoc plane argumentum spernere: de quorum familia SAM. CLARCKIVS, *Libro de exsistentia Dei, Parte I. Cap. IV. p. 33. versionis gallicae, non esse fortassis confutatu facilia, quae a viris summis subtiliter disputata sint, quo probarent, a possibilitate naturae perfectissimae ad exsistentiam eius veram concludi posse*, pronuntiat. Verum hi tot, tantisque defensoribus nec acumine ingenii & sagacitate,

neu

§. CIII.

Aliud argumentum ex idea Dei ad exsistentiam eius probandam.

Verum nescio, an vel hoc argumentum, quamvis solidum sit & firmissimum, tantum apud plerosque ponderis habiturum sit, quantum rei huius magnitudo desiderat. Nam quae recipi ac probari debent argumenta, eius consentanea sint oportet ingenio & ani-

nec multitudine, accusatores cedunt, qui hanc rationem ad sophismata amandari & verorum argumentorum numero exturbari volunt. Binos tantum, qui omnium instar esse possunt, nominabo. Alter est IO. CLERICVS, qui *Biblioth. Choisie Tom. V. p.* 134. tametsi alioquin CVDVVORTHVM maximis honestet laudibus, hoc tamen eius argumentum superiori CARTESII argumento validius esse negat. Temere enim censet in eo a notione rei ad rem ipsam transitum fieri, totiusque demonstrationis hanc esse summam: *Si talis est natura, quae respondet notioni naturae perfectissimae, quam animo informavimus, necesse omnino est, ab omni eam exstitisse aeternitate.* Inde vero minime effici, esse naturam eiusmodi perfectissimam. *Cet argument n' est pas plus concluant, que celui de des-Cartes. Car voici a quoi il se reduit, c' est que s' il y a un Etre, qui ressemble a l' idee, que nous nous formons d' un Etre tout-parfait, il faut necessairement, qu' il y en ait un. De l' idee on passe a la chose même, sans s'en appercevoir.* Alter est SAM. VVERENFELSIVS, Theologus Basileensis eruditissimus, qui *in iudicio de argumento Cartesii pro exsistentia Dei p.* 657. & in *Vindiciis huius iudicii adversus Suicerum p.* 676. *Opusculorum coniunctim editorum*, hoc totum concludendi genus *purum putum* esse *sophisma* censet, ex eo natum unice, quod auctor id, *quod in se*, & *quod nostrae cognitionis ratione fieri potest*, non distinxerit. Plures eius nominem, necesse non est.

Tantis inter se viris dimicantibus, temerarium videtur, nec mei ingenii, iudicis & arbitri personam sumere: at quoniam semel in hunc sermonem, a populari captu semotum, incidi, placet paucis, non tam sententiam ferre, quam animi mei cogitationes modeste expromere. Num omnes, quos ante nominavi, eodem hoc argumentum modo intellexerint, nunc equidem exquirere nolo. Non diffiteor, videri mihi quosdam eorum discrimine non contemnendo seiunctos esse: IO. in primis CLERICVS a mente & sententia eius, ex quo hoc recitat argumentum, nonnihil, nisi fallor, aberrat: at sequar ego, his omissis, CVDVVORTHI ductum, qui plerisque omnibus hanc mihi rationem planius & apertius exposuisse videtur, cuiusque ad sententiam & declarationem maximam eorum partem sese adiuncturam esse, certus sum, qui ei aliquid tribuunt. Ergo hoc est argumentum illud, in quo CVDVVORTHVS & alii tam insignem positam esse vim existimant ad Deum probandum:

Cuiuscumque rei species aut notio ex rebus constat haud inter se pugnantibus, ea res aut est, aut esse potest.

Deus vero si non est, numquam fieri potest, ut sit & exsistat.

Ergo Deus exsistit.

Simplex hoc videtur esse & unum argumentum: sed attentius illud consideranti, seriem quamdam ratiocinationum in eo latere apparebit, quas quidem ego ante omnia, quo commodius in totius demonstrationis veritatem inquiri queat, separandas esse putem. In hac enim dudum sententia sum, numquam nimis enucleate ac enodate disputari posse, quum de animi nostri visis & rebus sensus fugientibus certamen initur, eo quod nusquam facilius aut orationis, aut opinionis errore labi possimus. Tria igitur haec una ratio complectitur argumenta inter se connexa & commissuris veluti iuncta: quorum hoc princeps est:

Cuiuscumque rei species ex rebus constata est non inter se pugnantibus ea res aut est, aut esse potest.

Atqui Dei seu naturae perfectissimae notio ex rebus haud constat contrariis.

Ergo Deus aut est, aut esse potest.

Alterum ita sese habebit:

Cuiuscumque rei species necessariam continet exsistentiam, ea res non potest esse & non esse.

Atqui Dei notio continet necessariam exsistentiam.

Igitur Deus non potest esse & non esse.

Superest tertium, quod his verbis exprimam:

Quodcumque non potest vel esse vel non esse, id, si quidem esse potest, exsistit.

Atqui Deus talis est, ut non possit esse vel non esse, quia exsistentia eius necessaria est.

Ergo Deus exsistit.

Parum abest, quin mihi persuadeam, clarius iam patere demonstrationis universae indolem, & quonam spectent omnia, quae vir acutissimus praecise differit magis manifestum esse. Exploremus iam singula haec argumenta, & quid in unoquoque desiderari posse videatur, ingenue aperiamus. Principium ab eo sumendum est, quod fundamentum est omnium. In hoc argumento, quae *minor* dicitur *propositio*, facile recipietur ab omnibus, qui notionem supremi Numinis non pervertunt. At prima sive *maior propositio* ambigua mihi videtur esse & vitii aliquid in sinu fovere. Vocabula nimirum: *Esse posse*, *fieri posse*, *possibile esse*, duplicem habent potestatem. *Possibile* primum id esse dicitur, cuius ego clare intelligo talem esse naturam, ut fieri & esse queat, tametsi fortassis numquam futurum sit. Deinde & hoc *possibile* vocatur, quod ita sese reapse habet, ut re vera evenire ac accidere possit. Illud possibile *Metaphysicum* seu *ideale*, hoc *Physicum* & *reale* non male dixeris. Quamquam nec illi mihi graves erunt, qui aliis uti nominibus, & illud *intrinsecum*, hoc *extrinsecum*, istud *ratione nostri*, hoc *ratione rei ipsius* dicere malint. *Possibile* est, ut hodie largo imbre sitientes recreentur agri: nec enim animus meus in illa re cernit aliquid, quod sibimet ipsi repugnet. At reapse non illud aliter *possibile* est, quam si caussae adsint; ex quibus pluviam exsistere novimus. *Possibile* est, ut, vertente anno, amicus meus ex gravi morbo decedat: nihil est in mente mea, quod resistat, quo minus id fieri posse, statuam; at reapse nullo fieri modo id potest, nisi praecedant,

& animi facultatibus, quem commovere tentamus. Hinc licet per se certissima sit & gravissima demonstratio quaedam, pro diverso tamen captu hominum & intelligendi pote-

dant, quae morbos & mortem efficere solent, rationes. Fieri potest, ut Caius dives fiat: at fieri non potest idem, quam si eo moriantur ordine consanguinei eius, quo necesse est eos mori, ut iure opulentus fiat Caius. Igitur toto genere id, quod respectu cognitionis meae fieri potest, distat ab eo, quod in se contingere potest, &, caussas propter antecedentes, plerumque fit. Quocirca de tota nihil constitui potest propositione, nisi constet antea, quonam sensu formula: *Fieri potest* in ea posita sit. Si quod *Metaphysicum possibile* nominavimus, ea designatur, nemo unus erit, quin certam eam esse ac veram pronuntiet. Nam cuiuscumque rei species & notio non conflata est ex rebus discordibus & dissonis, ea aut est, aut respectu intelligentiae meae fieri potest. Eadem vero propositio falsa erit, si id intelligatur, quod *physice* ac reapse esse potest. Fallitur enim manifesto, qui omnia illa revera esse posse sibi persuadet, quorum planas & perspicuas animo notiones informare potest: id quod cum per se liquet, tum exemplis paullo antea nonnullis demonstratum est. Hinc vero quid de conclusione argumenti decernendum sit, iam perspicuum est. Verba haec: *Deus esse potest*, in conclusione hac aut de eo, quod in animo meo fieri potest, aut de *possibili reali*, aut utroque sensu accipi debent. Vtroque sensu eas interpretari, id quidem a ratione remotum foret: *plus* enim, hoc si feceris, *in conclusione erit*, ut loquuntur Logici, *quam in praemissis propositionibus*. Iube vero de physica aut de *reali possibilitate* (nec enim, perspicuitatis caussa, barbaris uti vocabulis vereor) eam intelligi, haud tamen melius procedet labor. Etenim, quod ante vidimus, conclusio non respondebit ita maiori propositioni, utpote quae falsa erit, si de eo, quod reapse *possibile* est, eam loqui existimes. Adde, si de *physico possibili* iudices, has voces explicandas esse, ipsam disiunctionem hanc ineptam & a Dei natura alienam fore. Quod reapse ac physice aut *realiter* esse potest, id propter caussas antecedentes esse potest: quare de nullis rebus haec verba usurpare eo sensu licet, praeterquam de illis, quae imperfectae sunt, & ex aliis nascuntur rebus: *aut sunt, aut esse possunt*. Deum autem vel naturam perfectissimam qui nominat, is naturam nominat, quae necessario exsistit & nullis connexa caussis est aliis. Quod quum ita sit, hoc unum de ea licet affirmare: *Deus aut est, aut non est*. Si dicas: *Deus aut est, aut esse potest*, in se nimirum, id de eius natura dicis, quod in eam haud cadit: *nec* enim *esse potest*. Quare relinquitur, ut haec verba: *Deus esse potest*, ita exponamus: *Nihil est in animo meo, quod repugnet, quo minus talem esse posse naturam, qualem mihi notio Dei sistit, praecipiam*. Cognoscis iam, hanc esse totam, qua hoc argumentum valet, potestatem: *Quia species naturae perfectissimae nullis laborat deformitatibus aut contradictionibus, ideo decernere necesse est animum meum, Deum, si minus est, meae tamen intelligentiae ratione esse posse*. Erunt forte inter nefarios supremi Numinis contemtores, qui hanc universam rationem probabunt, nec convelli a sese posse, fatebuntur.

Fundamento totius demonstrationis subruto, vereor, ne ruinam minari iam videantur reliqua, quae illi commissa sunt. Sed procedamus ordine & suo singula pede metiamur. Alterius argumenti, quae *maior* dicitur *propositio* fallax iterum mihi videtur esse: idque, verborum potestate illustrata, omnes confido, statim esse intellecturos. Verba: *Esse posse & non esse posse*, a quibus vis eius pendet & veritas, vel *de exsistentia ideali & mentali*, vel etiam *de exsistentia reali & vera* sumi possunt. Illum si sensum sequaris, non erit aliquis, ut opinor, tam insipiens, quin eam minime dubiam esse pronuntiet. Sensus vero eius, positis istis, hic erit: *A cuiuscumque rei notione non possum segregare notionem necessariae exsistentiae, eam rem numquam ita concepero, ac si aut esse, aut non esse posset: decet me omnino eam considerare, tamquam rem, quae necessitatem exsistendi in ipsa natura sua complectitur.* Posteriorem vero notionem si eligas, veritate prorsus illud decretum caret. Nec enim a notione rei ad rem ipsam transire sine vitio licet. Sententia enim propositionis haec foret: *Cuiuscumque rei notioni animus meus non potest non necessariae exsistentiae notionem adiungere, ea res necessario exsistit*. Hic vero nullum mihi nexum, quantumcumque etiam ingenio enitar, deprehendere licet, nec quid me cogat, intelligo, ut ex notione & specie exsistentiae necessariae ipsam consequi exsistentiam necessariam constituam. Clare mihi potius intelligere videor, propositioni illi vim omnem & veritatem esse adimendam, nisi verba addantur: *Si exsistit: Cuiuscumque rei notioni species exsistentiae necessariae sociata est, ea res, SIQVIDEM EXSISTIT, non potest esse vel non esse*. His autem verbis adiectis, argumento ipsi nulla plane manet ad homines Deo insidiantes convincendos efficientia. Finge tibi, quo haec rectius consequaris, aliquem de Manichaeorum grege ita rationem subducentem: *Cuiuscumque rei notio continet necessariam exsistentiam, eam rem ut exsistere necessario putemus, oportet. Notio mali cuiusdam principii, quod ex omni aeternitate, non secus atque bonum, fuit, comprehendit necessariam exsistentiam: Est igitur malum illud principium.* Quidquid in hunc hominem dixeris, id aeque valebit, meo quidem iudicio, ad argumentum illud evertendum, in cuius potentiam & virtutem nunc inquirimus. Negabis, ut opinor, a visis animi non esse progrediendum ad res ipsas, & recte illud negabis. Forte multum differre dices inter se notionem naturae perfectissimae & notionem mali, eiusdemque aeterni Numinis: illam ex proprietatibus constare haud inter se pugnantibus, hanc ex rebus contrariis esse compositam, nec idcirco ex illarum esse rerum notionibus, quae fieri possunt. Dabo, rem ita sese habere, tametsi video acerrimum geri bellum inter homines ingenio valentes de hac quaestione posse: Vtrum notio mali principii, abstracte spectata, nec cum rebus extra nos positis collata, concipi & animo informari queat, nec ne? Sufficiet, si respondero, in enuntiatione, quam hic ponderamus, nullam rationem *possibilitatis*, sed *exsistentiae* tantum *necessariae* haberi. Ex his, quid de argumenti conclusione sentiendum sit, nulli grave intellectu erit. *Deus* si in ea naturam designat *mentalem*, *idealem*, *obiectivam*, apta illa est enuntiatis, ex quibus ducitur, sed inepta ad id,

potestate, his quidem maior & praestantior, illis minor videri solet & levior. Igitur, hac quoque missa subtilitate; aliud ex notione Dei, cui necessitas inest exsistendi, argumentum educemus ad probandum Deum, a quo omnem arbitror obscuritatem abesse. Principio fuisse aliquid ab infinito tempore, idque omnis expers principii, id vero controversia vacat, & ab omnibus, qui rationis sunt compotes, conceditur. Namque certum est, omnia, quae sunt, non potuisse fingi & condi, quum ex nihilo nihil exsistat, neque etiam semetipsa fecisse & finxisse. Quapropter si nihil aliquando fuisset, nulla fieri ratione potuisset, ut fieret & exsisteret aliquid. Quod quum ita sit, nullum cuiquam esse potest dubium, quin semper fuerit aliquid: ex quo deinde efficitur, esse aliquid non factum & creatum, quod per se ex omni fuit & exstitit aeternitate. Proinde quae restat unice diiudicanda controversia, inter eos, qui Deum esse tuentur & qui eundem esse negant, haec est: Quum explorate cognitum sit, ex omni aliquid aeternitate sine ullo initio exstitisse, cuius illud naturae sit & generis, absolutumne ac perfectum, an vero a perfectione summa remotum? Nos naturam illam, quae per se, sine ullo exordio, ab infinito tempore exsistit, naturaliter & necessario hoc modo exsistere, seu ipsa esse naturae suae necessitate, confirmamus. Iam vero nihil per se naturaliter & necessario ex omni potest aeternitate exsistere, praeter id, cuius natura necessitatem ex omni tempo-

quod negant homines Deo inimici, probandum. Sin vocabulum hoc naturam indicat *realem* seu vere exsistentem, nullo iure ex binis prioribus propositionibus elici potest.

Et hac prostrata ratione de tertia, quae secundae nexa est, cur bene speremus, nihil est. Quae in maiori, quam nominant, propositione exstat formula: *Esse posse & non esse posse*, haud dubie, quemadmodum in priori argumento, de *exsistentia* capi debet *ideali* seu *abiectiva:* quod nisi fiat, futile prorsus & nugatorium erit enuntiatum. Namque hic eius sensus foret: *Quidquid necessario & vere exsistit, id exsistit.* Lepidam sane propositionem, quam via aures nostrae ferunt! De nomine igitur *exsistere* quaerendum erit unice. Fac, nomen hoc significare idem, quod *vere esse:* & hanc habebis sententiam: *Quodcumque in animo meo exsistit necessaria, id etiam extra animum meum exsistit.* At hanc, nisi forte male alios ex meo metior ingenio, numquam recipient homines considerati & quid rem quamque consequatur, videntes. Mundus in animo ARISTOTELIS & sectatorum eius necessario & per se exsistebat. His ergo num integrum erat ex eo efficere, mundum etiam re vera necessario exsistere? Finge vero *exsistere* in hoc enuntiato idem esse, quod *in mente exsistere*; ita hoc orietur scitum: *Quadcumque in mente mea non potest vel esse, vel non esse, id est in mente mea.* Quis vero iam amens est, quin hoc totum decretum puerile esse sentiat? De minori propositione & conclusione silebo. Nec enim lectorum meorum aliquem tam fore hebetem arbitror, ut fractam esse hisce animadversionibus argumenti totius virtutem ignorare queat. Deus, si in binis hisce propositionibus *notionem Dei* significat, actum est de ipsa ratiocinatione: si Deum ipsum, dissident haec bina enuntiata a prima propositione. Idem ad vocabula *esse* & *exsistere* accommodare, perfacile est. Haec omnia quum ita sese habeant, equidem hoc argumento, valde licet subtile & acutum sit, nihil effici, totamque eius summam huc demum redire, arbitror: *Quia Dei notia ex rebus sibi repugnantibus haud est conflata, nec ulli veritati refragatur nobis notae, ideo nihil est in animo mea, quod impediat, ne Deum esse credam, si idonea ad id mihi persuadendum argumenta proferantur.* Tanta est humanorum ingeniorum imbecillitas, ut summi etiam homines opinione citius animi sui visa & simulacra in rebus ponant vere exsistentibus, & imprudenter saepenumero infinitum illud discrimen, quo haec duo seiunguntur: *Intelligere* & *esse*, opinione tollant. Nihil in vita hominum, maxime inter Metaphysicos, hoc vitio frequentius est. Et ipse ego fortassis, dum acriori meditatione fugientes rerum notiones & umbras persequor, non prorsus illud evitavi. Viderint id viri rerum intelligentes & ingenui.

Nostra memoria Viri quidam acutissimi, novam & ab aliis, quas indicavimus, diversam ingressi sunt viam ad supremi Numinis *exsistentiam* ex ipsa eius notione sive *idea* probandam: quam quia semel in spinosum huncce locum delatus sum, paucis verbis commemorabo. Initium demonstrationis ab hoc ducunt praecepto: *Quarumcumque rerum notiones tam alte animis nostris infixae sunt, ut nullo inde modo, quidquid etiam moliamur, elici & evelli queant, illae res exsistunt.* Exponam scitum hoc SAM. CLARCKII, insignis philosophi & Mathematici, verbis, ex Libro *de exsistentia Dei Parte I. cap. IV. pag. 32. versionis gallicae: Si je trouve dans man esprit l' idee d' une chose & qu' il me soit aussi impossible, de me d faire de cette idee, qu' il m' est impossible de me d faire de l' idee d' egalite entre deux fois deux & quatre: il est clair que la certitude de l' exsistence de cette chose est la meme & s'a pour sur le meme fondement, que la certitude de la relation entre deux fois deux & quatre. Car la relacion d' egalite entre deux fois deux & quatre n' a d' autre certitude que ceci: qu' il est impossible, de changer ou d' abolir l' idee de cette relation sans tomber dans une contradiction reelle.* Deinde naturae perfectissimae notionem assumunt ex harum esse idearum ordine: Ex quo concludunt, Deum esse. Vereor, ne cum alia quaedam, tum hoc inprimis potestati huius rationis obsistat, quod notiones quaedam, tametsi commentitiae & prorsus ineptae sint, animis tamen quorumdam hominum tam pertinaciter adhaerescunt, ut arte inde nulla, nec vi, nec ratione exstirpati queant. Fatebor ingenue, quod sentio. Meliores mihi videntur eorum esse partes, qui ex sola & nuda rei alicuius notione seu idea, nulla re alia adiuncta, & *a priari* quidem, contemplando tantum ea, ex quibus notio illa consistit, effici posse negant, naturam vere extra nos exsistere visioni animi nostri respondentem. Nam, quod neminem praeterire posse certus sum, nulla est visio aut notio animi nostri, ad quam *exsistentia vera & realis* pertineat.

tempore necessario exsistendi in se continet ac complectitur. Atqui omnes, quibus aliquid ad perfectionem deest, naturae non exsistunt necessario, sed per se tam esse, quam non esse possunt. Ex quo concluditur, nullam rem necessitatem exsistendi ipsa natura sua comprehensam habere, nisi eam, quae omnibus absoluta numeris & perfectissima est. Colligamus paullo pressius & angustius, quae diximus: Necesse est, aliquid naturaliter & necessariu ex omni aeternitate sine ullo principio fuisse. Quod ita fuit ab acterno, id in ipsa natura sua necessitatem exsistendi continere debet. Quod ita natura constitutum est, id non potest non perfectissimum esse. Ergo fuit per se ex omni aeternitate perfectissima natura sive Deus, a quo reliquae res omnes, quae, quoniam minus perfectae sunt, necessitatem exsistendi natura sua non complectuntur, profectae sunt & conditae. Hic vero nihil illis est obtusius & ineptius, qui Deum ferre nolunt. Etenim confiteri recusant, esse naturam quamdam, in quo necessitas insit per se, sine ulla alia caussa exsistendi, aut quae non possit non esse, seu naturam perfectissimam; & simul tamen contendere non verentur, rem omni ex parte rudem & imperfectam, materiam vita, sensuque vacuam, in cuius notione nemo sanus necessitatem exsistendi deprehendit, per se necessario ex omni aeternitate fuisse & exstitisse. His addere licet, id quod supra iam probatum dedimus, neque leve habet ad argumenti huius vim confirmandam momentum, nullam rem cum tempore progredientem, perpetuoque fluentem, non secus acsi quolibet momento denuo nasceretur, nec ipsas idcirco mentes nostras, non mundum, non materiam mobilem, ex omni aeternitate sine ulla caussa exsistere posse. Coeperint aliquandn huiusmodi naturae necesse est, & alium sui auctorem habeant, naturam nimirum absolute perfectam, neque temporum conversioni alligatam, aut cum tempore procedentem, verum stabilem & sine ulla fluxione permanentem. (1)

§. CIV.

Novum argumentum ex idea Dei ad exsistentiam eius demonstrandam.

Ab his omnibus etiamsi argumentis discedamus, satis tamen nobis alioquin adiumenti suppeditabit notio Dei, quam explanavimus, ad controversiam, quae Dei amicos & inimicos disiungit cum accurate constituendam, tum apte & feliciter terminandam. Hoc quo nulli non apertum sit, liceat mihi iterum aliquid, tamquam extra omnem dubitationem positum, assumere; hoc nimirum: Quemadmodum certum est, non omnia esse facta, sed aliquid per se nec factum, nec creatum ex omni acternitate exstitisse, ita similiter cognitum & exploratum esse debet, non omnia ab infinito tempore exstitisse, aut non esse facta, sed rem aliquam initium habuisse ac factam esse. Et hac quidem de re nulla est omnino inter Dei amicos & adversarios dissensio. Nullus enim ex impia turba totam rerum naturam non esse factam pugnat, verum omnes semetipsos esse generatos fatentur, nec quisquam est eorum, quin tam animos, quam corpora, cum sua, tum ceterorum animantium & hominum, ab initio quodam profecta esse largiatur. Convenit ergo inter illos, qui de divina natura disputant, fuisse aliquid per se ex infinito tempore, alia vero certo tempore constructa esse & condita. Neque hoc in disceptationem inter eos vocatum iri, credo, quae nata sunt & condita ab ea manasse & profecta esse natura, quae perpetuo exstitit, nec sui aliquod initium habuit. Quocirca controversia inter utriusque partis sententias in eo unice est: Vtrum id, quod per se ex omni aeternitate exstitit, ceterisque rebus omnibus ortum dedit & initium, natura sit omnibus numeris absoluta & Deus, an vero id, quod rerum omnium vilissimum & infimum est, rudis sensuque & vita vacans materia? Superius confirmant, qui Deum esse tuentur: atque dudum ARISTOTELES veteres philosophos, qui de primis rerum initi-

(1) *Permanentem)* Argumentum hoc quis, nisi mente ac ratione captus, egregium & luculentum neget esse? Fieri nullo modo potest, quin ex omni aliquid aeternitate exstiterit. Quod ab omni exstitit aeternitate, id necessario & per se subsistit. Quod exsistentiam necessariam in ipsa complectitur natura sua, id non potest non omnibus numeris absolutum & perfectissimum esse. Ergo Deus est, seu natura perfectissima. Certe quidquid est rerum, id propterea aliud alio magis, vel minus a perfectione remotum est, quod id non per se exsistit, sed a caussis pendet antegressis, quae aliis rursus caussis innexae sunt. Ex quo quidem non potest non consequi, omnes in ea natura perfectiones coniunctim esse, a qua omnis caussa abest. Sed negabunt, nisi me fallit animus, plerique, argumentum istud ex notione seu ex idea sola Dei vel naturae perfectissimae, eaque animis nostris insita haustum esse: e contrario ascendi confirmabunt in eo a notione naturae aeternae ad informationem notionis naturae perfectissimae. Et hanc ipsam forte notionem aeternae cuiusdam naturae addent, adventitiam esse & ex rerum extra nos positarum nostraeque naturae contemplatione haustam. Ad rem ipsam perinde est, unde haec ratio sumta sit & quem ad locum pertineat, modo tantum habeat virtutis, quantum ad cohortem profanam prosternendam requiritur.

initiis non poëtarum more scripserunt, idem sensisse, scriptum reliquit: οἷον; inquit, Φερεκύδης καὶ ἕτεροί τινες, τὸ γεννῆσαν πρῶτον τὸ ἄριστον τιθέασι, καὶ οἱ Μάγοι καὶ τῶν ὑστέρων δὲ σοφῶν, οἷον Ἐμπεδοκλῆς τε καὶ Ἀναξαγόρας. *Vt Pherecydes & alii quidam primum generans optimum esse ponunt, ac etiam Magi & posteriorum quoque sapientum quidam, ut Empedocles & Anaxagoras.* Quem dum recito philosophi locum, non possum, quin praeteriens observem, ex sententia ARISTOTELIS veteres Magos non malum aliquod principium per se constans credidisse. Nam persuasum perhibet hic fuisse illi generi, naturam omnium optimam & perfectissimam solam per se rerum omnium parentem & auctorem esse. (1) Sic igitur, qui Deum esse profitentur, censent: Vnam esse naturam numeris omnibus perfectam & absolutam, quae ex omni aeternitate necessario per se exstiterit: ab hac quidquid usquam est rerum minus perfectarum gradatim & pedetentim descendisse & derivatum esse, quarum ultima sit materia sensus plane, mentisque inops & expers. E contrario qui Deum esse negant, brutam, sensuque omni destitutam materiam, qua nihil longius recedit a perfectione, primum esse praedicant rerum principium, quae unice per se ab aeterno exstiterit, resque omnes reliquas effecerit: cui consentaneum omnino est opinioni, ut quae maiori praedita cernuntur perfectione, ex hac omnia gradatim adscendendo prodiisse, vitamque, sensum, intelligentiam & rationem ex eo, quod vita omni sensuque caret, fluxisse exsistiment. Quin etiam, id quod me supra iam observare memini, genus quoddam olim hominum fuit ex religione & summa impietate compositorum, qui verbo Deum relinquebant, seu animam quamdam mundi profitebantur, toti universitati rerum praesidentem, & hanc tamen ipsam nihilominus primum ex bruta materia, nocte & chao esse ortam, autumabant: ex quo consequebatur, posse iterum eamdem in hanc materiam reverti atque dissolvi. De his ARISTOTELIS haecce verba debent accipi: βασιλεύειν καὶ ἄρχειν φασὶν οὐ τοὺς πρώτους, οἷον Νύκτα καὶ Οὐρανὸν, ἢ χάος ἢ καὶ Ὠκεανὸν, ἀλλὰ τὸν Δία. *Non prima rerum initia regnare & gubernare aiunt veluti noctem, coelum, chaos, aut etiam Oceanum, sed Iovem.* Nam quos his notat verbis, illos tradit aperte sanxisse, coelum, noctem, oceanum & chaos ante Iovem fuisse. Ex quo apparet, sic illis visum fuisse: Rerum ortum ab eo, quod omnium ultimum & minimum, a nocte & chao inchoasse, atque gradatim ad id, quod perfectius & nobilius, ascendisse, donec ipse nasceretur IVPITER, seu mundi anima, cuius vis totum huncce orbem, non aliter, atque animus humans corpora, gubernaret ac regeret. Meminit & alio loco sententiae huius ARISTOTELES, quam simul reiicit & vituperat, id quod haec eius verba ostendunt: (2) οὐκ ὀρθῶς δὲ ὑπολαμβάνει οὐδ᾽ εἴτις παρεικάζει τὰς τοῦ ὅλου ἀρχὰς, τῇ τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν. ὅτι ἐξ ἀορίστων δὲ ἀεὶ τὰ τελειότερα. Ἄνθρωπος γὰρ ἄνθρωπον γεννᾷ καὶ οὐκ ἔστι σπέρμα πρῶτον. *Neque vero is recte censet, qui universi principia animalium, plantarumque principiis putat esse similia, ubi ex indeterminatis ac imperfectis* (id est ex seminibus) *perfectiora semper nascuntur. Hic vero res secus sese habet. Homo enim hominem generat, nec semen primum est.*

Metaphys. Lib. XII. cap. V. (potius cap. IV. pag. 446. Tom. IV. Opp.)

Metaphys. Lib. XII cap. IV. (p. 446. Tom. IV Opp.)

Metaph. Lib. XII. cap. V. du Vall (pag. 443. Tom IV Opp.)

§. CV.

Explanatio praecedentis argumenti, ubi demonstratur ex maioribus perfectionibus minores, non autem ex minoribus maiores nasci perfectiones posse.

Constituta igitur iam est & dilucide exposita, quae Dei professores & hostes diiungit & exercet, controversia. Quo facto, nec magno labore, nec ingenio vehementer acuto opus erit, ad eam ita dirimendam, ut qui libero & integro sunt iudicio, nec opinionibus praeiudicatis impediuntur, cognoscant, utri parti ratio & veritas nos cedere iubeant. Nemo unus, ut opinor, erit, quin certum esse iudicet ac exploratum, virtutes & facultates minores naturaliter ab eo derivari posse, quod maiori gaudet perfectione, saltim ab eo, quod absolutissimum est, & omnes efficienter virtutes in se continet. Rursus omnes, in quibus ratio inest, concedent, nullo fieri modo posse, ut virtutes praestantiores & facultates excellentiores a minoribus exsistant & proficiscantur,

(1) *Auctorem esse)* Iungenda haec observatio illis est, quae supra *Cap. IV.* de Magorum & Persarum veterum religione ac sententiis de divina natura copiosius disputata sunt.

(2) *Ostendunt)* In his ARISTOTELIS verbis omissa quaedam sunt a CVDWORTHO, quae ad totam tamen sententiam eius comprehendendam haud parum momenti habent: Itaque hic ea subiiciam. Post vocabulum: τελειότερα sic pergit philosophus: διὸ οὐκ ἐπὶ τῶν πρώτων οὕτως ἔχειν φασίν. [illegible] ἔχειν τὸ ἐν αὐτῷ. [illegible] ταῦτα. Ἄνθρωπος &c. *Simili ratione in primis aiunt principiis rem sese habere; quare nec aliquod ens per se unum esse putant. Verum hic perfecta sunt, ex quibus omnia sunt, principia.* BESSARION tam obscure ac inconcinne locum hunc, ut maximam librorum ARISTOTELIS *Metaphysicorum* partem reddidit, ut totam refingere eius versionem debuerim.

tur, nec idcirco rerum omnium initium, caussam & originem id esse posse, quod ultimum & abiectissimum inter omnes res locum occupat. Etenim, quid clarius atque certius est, quam hoc, effectum caussae suae viribus & facultate nobiliorem & praestantiorem nulla esse ratione posse? Quapropter qui res omnes in hac universitate gradibus adscendere & ab eo, quod ultimum, ad id, quod primum & summum pergere censent, ab ipsa refelluntur ratione, quippe quae descendere docet omnia ab eo, quod summum, ad id, quod postremum, totiusque naturae primam caussam non vilissimam omnium, sed perfectissimam naturam esse decernit. Operae pretium erit de his aliquanto distinctius & explicatius commentari. Certum est, quidquid etiam LVCRETIVS & alii, qui vel omnem abrogatam esse cupiunt religionem, vel praecipua eius fundamenta convellunt, enitantur ingenio, vitam atque sensum ex mortua, sensuque omni vacua materia nullo pacto unice oriri & proficisci posse. Sive atomorum regno & licentia ad hanc rem abutantur, sive qualitatibus hoc negotium committant, numquam tamen aliquid proficient. Neque enim ulla compositio, qualiscumque demum sit, magnitudinis, figurae, situs & motus apta est ad vim cogitandi producendam, neque ulla primorum elementorum seu qualitatum frigidi & calidi, sicci & humidi permixtio sensus & perceptionis mater & origo esse potest. Ipsum illud rationis decretum, in quo totam caussae suae salutem collocant homines a Deo alieni, tametsi vim eius parum recte capiant, id quod infra patebit: *Ex nihilo nihil fit*, hanc rem ita conficit, ut nullus dubitandi locus relinquatur. Multo vero minus credibile est, vim ratiocinandi & intelligendi, qua valent homines, ex materia procreatam esse, omni genere vitae destituta. Quapropter non possum, quin istud philosophiae genus, cui & illi, qui ceteroquin non esse Deum negant, incauti nonnumquam & imprudentes assensi sunt, inscitiae & obscuritatis condemnem, quod ex certa quadam materiae sensu & vita vacuae dispositione, permixtione & compositione sensum pronuntiat exsistere, rursus ex sensu intelligentiam & rationem nasci posse. Quae quidem sententia si semel obtinuerit, nil ego video, quo illos coerceamus, qui materiam sensus expertem rerum omnium caussam & unicum esse Numen disputant. Neque ullum mihi dubium est, quin doctrina haec non ultima pars sit philosophiae illius, qua regnum tenebrarum nititur. At fugatae sunt & dissipatae hae tenebrae, postquam philosophiae illius, quae a corpusculis nomen accepit, lumen non ita pridem orbi terrarum redditum est. De vera, germana, nec fucata nominis huius philosophia, non de contaminata illa & corrupta, quam impiorum hominum diligentia excogitavit, loquor. Etenim haec disciplina, quoniam, id quod *primo capite* planum fecimus, hoc rationis pronuntiatum fundamenti loco adsciscit: *Ex nihilo nihil fit*, ideo quousque vires corporum, legumque mechanicarum pertineant, nec vitam atque sensum ex his exoriri potuisse, dilucide ostendit. Quod quum STRATO, ceterique Athei, qui vitam attribuerunt materiae, sentirent ac intelligerent, fierique nullo modo posse perciperent, ut vita omnis & intelligentia gigneretur & procrearetur, decreverunt esse aliquam vitam & cognitionem nec factam, nec a principio quodam ductam. Itaque omni materiae in se spectatae, quo apta fieret & idonea rebus universis producendis, vitam & intelligentiam una cum appetitu & semet ipsam movendi potestate attribuendam esse duxerunt. Verum hanc sententiam, quae prorsus portentosa est ac demens, alio loco totam ex inanibus commentis & somniis compositam esse demonstrabimus. Interim quod modo proposuimus argumentum tantae virtutis esse nullus affirmare dubito, ut eorum, qui Deum ex orbe tollunt, disciplinam veri prorsus esse nesciam & omni rationi adversam demonstret. Quod apertius etiam confido fore, si quis ea cum his contulerit, quae inferius contra illud profanae turbae argumentum, quod ad rerum omnium creationem infringendam ex eo sumunt, quod nihil possit ex nihilo fieri, disputabimus. (1)

§. CVI.

(1) *Disputabimus*) De hoc argumento idem fere dixerim, quod de praecedenti. Est illud robustum & ad copias profani generis disiiciendas inprimis aptum: sed ex notione Dei in se spectata *a priori* haud ducitur, quod tamen velle videtur vir longe doctissimus. Argumentatio nimirum in universum sic procedit: Fieri nullo modo potest, quin res multae ortum & initium habuerint. Id vero quod ortum & initium dedit rebus reliquis, id perfectius & praestantius sit oportet, rebus inde natis & ortis. Est igitur, quae res omnes procreavit, natura perfectissima. Sic ego putem a rebus, ex quibus haec constat universitas, contemplatione, seu *a posteriori* per viam, quam olim doctores scholastici viam *eminentiae* & *caussalitatis* nominarunt, ad Dei cognitionem adscendi, non vero ex notione summi Numinis *a priori* exsistentiam eius probari.

§. CVI.

Argumentum ex idea Dei, quatenus intelligentiam & rationem continet.

Ceterum quaestio, quae Dei contemtores & amicos exercet, aptius etiam & pressius constitui potest, si notionem Dei mentem, consilium & intelligentiam naturaliter continere, nobiscum reputemus. Etenim hoc si cogitemus, omnem in hoc esse controversiam nostram, constabit: Vtrum mens omnia fecerit, propetereaque aeterna sit, nec facta, an vero omnis ratio & intelligentia facta sit & genita, & ex materia quidem sensu vacua generata? Omnes, qui in gentibus verae religionis ignaris, Deum quondam professi sunt, mentem statuerunt esse πρεσβυγενέστατον καὶ κύριον κατὰ φύσιν, *rerum omnium vetustissimum, mundo, rerumque initiis antiquius, omniumque denique, quae sunt, naturalem dominum.* Verum hi, qui materiam & corpus omni vita, sensu & intelligentia vacuum totius universitatis principium esse volunt, quo Deum commodius ex orbe eiiciant, necessario mentem ὑστερογενῆν esse seu post natum mundum ortam, rem vanam, imbecillem, nihil solidi & expressi habentem, verbo, nihilo cognatam & affinem, asseverare debent. Hoc si modo lis aestimetur, levi omnino ad eam dirimendam acumine opus erit. Principio hoc nobis sumimus, quod omni caret controversia: si nihil aliquando exstitisset, numquam futurum fuisse, ut aliquid fieret & exsisteret. Isto freti fundamento, sic ratiocinando pergimus: Si aliquando nulla plane in orbe fuisset vita, verum omnia iacuissent mortua & vita vacua, vita numquam ulla aut ullus motus fuisset ortus: Et si tempus fuit, quo nec mens, nec consilium, nec ratio in orbe usquam exstitit, nullo umquam modo mens, ratio & consilium produci potuisset. Vitam enim & intelligentiam si ex eo, in quo nec vitae, nec sensus, nec denique rationis pars & umbra inest, nullius alius caussae interventu, natam esse statuas, idem aperte dicis, acsi ex nihilo aliquid esse factum contenderes. De aliis rebus, mundo inprimis & materia, idem statuere non licet, si non fuissent aliquando, numquam, ut essent, futurum fuisse. Finge enim, mundum quodam tempore, materiamque non fuisse: nec tamen obstat aliquid, quo minus a perfectissima, infinite potente, corporisque omnis experte natura, quae cuncta efficienter continuerit, condi & creari potuerint. Mentem ac intelligentiam a materia, mentis, vitae & sensus inope, generatam esse, rationi plane repugnat: non autem hoc, materiam a mente potentissima & perfectissima productam esse. Itaque quum mentem hodie ac rationem esse videamus, id inde quidem efficimus, mentem quamdam nec ortam, nec genitam ex omni exstitisse aeternitate. Verum ita nulli rationem subducere licet: Sunt hodie corpora: Ergo corpus & materia quaedam semper ab infinito tempore fuit, nec ullo modo creata est. Concludamus rationem: Imperfecti, quibus homines utuntur, animi sine ulla controversia aliquando coeperunt esse, nec pro aeternis & initio carentibus ullo modo haberi possunt: At materia vitae sensusque expers nullum ex se gignere valet animum: Nec omnes conditas esse mentes, aut aliam ex alia ex infinito tempote generatam esse, ratione favente, decernere licet. Ergo aeterna quaedam, nec facta & creata mens, sit necesse est, unde animi nostri imperfecti ducti & hausti sunt. Atque hic perennis & infinita potentia praeditus animus tam rerum omnium, quam sigillatim humanorum animorum effector & parens est. (1)

§. CVII.

Athei contendunt res efficere scientiam, non autem a scientia res effici.

Ante vero quam pergamus disputando, animadvertendum omnino esse ducimus, homines Deo inimicos in hoc ipso negotio, quod modo attigimus, non ultimum caussae suae firmamentum collocare solere, neque ulla fere sese re intolerantius, quam hac ipsa, iactare. Putant enim ipsam naturam intelligentiae ac cognitionis nostrae ad Deum de medio tollendum sufficere. Hinc nos supra iam inter argumenta, quibus hoc genus nititur, undecimo hoc loco posuimus: *Cognitio nihil est, quam informatio rerum ipsarum, quas cognovimus, omnisque animi conceptio actio est eius, quod concipitur, nec illi, qui concipit, aliud quid relinquitur, quam patiendi facultas.* Mundus, resque omnes, quae in sensus incurrunt, fuerunt haud dubie, antequam cognoscerentur & cogitatione depingerentur: cognitio vero mundo, rebusque ceteris prior esse non potuit. Quae quidem ratio sic brevius exponi potest: Mundus cognitione, ratione ac intelligentia fieri non potuit. Nec enim mundi aut ceterarum quarumdam rerum cognitio & perceptio

(1) *Parens est)* Haec quoque ratio, ut magna in se sit & valida, in illis, quae *a priori* solent vocari, argumentis, nullo mihi poni iure videtur. Etenim ab effectis ad caussam progreditur, & ex rerum, quae sunt, consideratione, qualis illa esse debeat natura, cogit, quae rerum omnium parens & auctor exstitit. Non ex notione exsistentia Dei hoc modo eruitur, sed potius qualem nos Dei seu naturae aeternae notionem animo informare oporteat, ex rerum exsistentium natura docetur.

ceptio esse potuit, antequam mundus, resque illae exsisterent. Hos igitur si magistros adhibeas, res existimandum tibi erit rationem, non vero rationem res effecisse. Res vero nullas intelligunt alias, quam corporeas, sensibusque patentes & expositas. Mens & ratio, ex horum sententia, non effector & conditor est mundi, rerumque in sensus incurrentium, verum aliquid a mundo, ceterisque rebus effectum & conditum, relucens quaedam rerum extra nos positarum imago, omnium denique, quae creata sunt, ultimum & novissimum. Ex quo consequitur, qui res omnes consilio & ratione contendunt esse factas & conditas, aeque sapienter disputare, acsi solis, stellarum aliarumque rerum simulacra, quae in fluminibus & rivis cernuntur, solis, lunae stellarumque architectos esse pugnarent. Huic sententiae tantum nuperus quidam scriptor auctoritatis & dignitatis tribuit, ut praepotenti etiam Deo rationem & intelligentiam adscribi debere, non veritus sit negare; minus enim perfectae naturae signa has esse facultates, quibus qui instructi sint, eos certo modo a rebus externis urgeri & affici. *Quoniam*, inquit, *scientia & intellectus in nobis nihil aliud sunt, quam suscitatus a rebus externis organa prementibus animi tumultus, non est putandum aliquid tale accidere Deo. Signum enim est potentiae ab alio dependentis.* Hic quia Deum omni scientia & cognitione spoliat, quam *tumultum esse ait a rebus externis excitatum* & imperfecti status argumentum, primam rerum caussam non potuit credere naturam esse sapientem & intelligentem. Nisi fortassis aliud quoddam scientiae genus, ab humanae cognitionis modo discrepans, informatum habuerit animo, idque Deo infinite potenti attribuerit. Hactenus de sensu eorum expositum est, quibus Deus molestus est. (1)

De cive Ref. c. 15. Sect. 14. Leviathan c. 31.

§. CIX.

Nunc hanc doctrinam eatenus confutabimus, ut fundamentum iaciamus, quibus illi nitantur, qui quod ei contrarium est, tueri student, & ex ipsa rationis & cognitionis indole planum facere volunt, esse Deum, aut mentem quamdam ante mundum exstitisse. Principio igitur prorsus genus hoc inepte sentire, neque suarum ipsius cogitationum rationem habere contendimus, quum non sensum tantum, sed etiam rationem & intelligentiam in hominibus nil esse docet, quam tumultum a rebus externis, organa corporea urgentibus, excitatum, aut, sicuti mentem suam ipsimet apertius declarant, nil, quam id, quod res sensus ferientes in corpore nostro efficiunt, nosque ex impetu eorum patimur. Etenim hoc si verum esset, omnia, quae motum alienum recipiunt & re-

Obiectionis huius confutatio. Novum Atheorum inventum: Notiones universales nil esse, nisi nomina. Refellitur.

(1) *Molestus est)* Totum huncce locum de ortu & natura cognitionis humanae, quem subtiliter & ingeniose tractat vir eruditissimus, graves propter caussas liberum & intactum relinquere statui. De HOBBESII sententia, quam hic ipse CVDWORTHVS quodammodo excusat, alio me iam loco dicere nonnihil, memini. Reliqui, qui vel omnem cognitionem humanam a sensibus nasci, vel ex interiori animorum natura & indole provenire arbitrantur, in varia distribui possunt genera, nec idcirco una eademque ratione commode comprehenduntur. Quidam fortassis etiam, qui de hisce rebus acriter inter se dimicant, minus forte, quam ipsimet opinantur, disiuncti sunt opinionibus & sententiis. Hoc vero non possum, quin moneam, in universum huncce controversiam non ex illis esse, quae certamen illud, quod nobis cum Dei contemtoribus est, per se ingrediuntur, aut ita cum religionis caussa coniunctae sunt, ut huius salus ex illarum pendeat decisione: Verum, salva religione, in utramque partem de hoc disputari momento posse. Etenim multi fuerunt inter eos, qui castissime Deum venerati sunt, inter ipsos etiam antiquioris ecclesiae doctores, e quibus unum tantum TERTVLLIANVM nunc nomino, qui cognitionem omnem a contemplatione rerum extra nos positarum proficisci iudicarunt, notionibusque insitis prorsus refragati sunt. Neque temere quemquam praeterit, summos recentiorum temporum philosophos, quorum ceteroquin spectata fuit pietas, acriter pro hac decertasse sententia. Vicissim ex illis, qui prima conculcarunt religionis omnis fundamenta, ex grege praesertim SPINOZAE, fuisse quosdam novi, qui nil vererentur affirmare, semina omnis cognitionis intus in animis nostris inhaerere, immo ex hac ipsa sententia, inepte licet, ad impietatem suam ornandam consequutiones aliquas elicere. Scio equidem, quosdam hac sententia, quae cognitionem omnem a sensibus derivat, ad religionem labefactandam turpiter abusos esse: nec ego HOBBESIVM ex hac familia exemtum prorsus volo. Id vero confirmo, opinionem hanc non esse certum ac minime dubium signum animi de Deo perperam sentientis; idque mihi propterea puto esse animadvertendum ne quis forte, hac CVDWORTHI disputatione inductus, impietatis statim notam illis inurat, qui ad eam propendent. Si quis ceterum Atheus umquam hoc modo rationem subduxit: *Omnis humana scientia nascitur a rebus, quae sensus pellunt: Ergo nullus est Deus, rerum conditor;* stulte fecit ac prorsus imperite, digniorque meo iudicio, irrisione fuit, quam longa confutatione. Eiusdem enim generis ac formae hoc argumentum est, ac si qui hoc modo ratiocinarentur: Esse civitates legibus inter se iunctas & pactis, esse horologia, esse artem domos apte ac eleganter construendi, uno sensuum meorum beneficio compertum habeo. Igitur nulli sunt civitatum conditores, nulli architecti, nulli horologiorum machinatores.

& repellunt, corpora, in primis polita, exempli caussa, specula, sensus nonnihil & rationis haberent. Perspicuum est a corporibus extra nos constitutis duo tantum ad nos pervenire, *motum* eorum exteriorem seu *localem*, & *pressum* seu *pressuram*. Quae duo quando sentimus, non ab illis tantum afficimur aut patimur, sed vi quadam animi percipimus, quae corporibus accidunt, quaeve patiuntur. At ipsae res sensibus expositae, exempli caussa, lux aut colores, neque pulsione quadam, neque sensuum aliqua visione, neque ulla re alia externa & adventitia, intelliguntur & cognoscuntur, verum unice formarum & notionum ex ipso animo prodeuntium, id est, rei cuiusdam nativae & domesticae, beneficio. Neque putem hoc BOETHII (1) pronuntiato verius & firmius fieri posse aliquid: *Omne quod scitur, non ex sua, sed ex comprehendentium natura, vi & facultate cognoscitur.* Quamobrem praeter visa corporum singularium seu rerum externarum sensus pellentium, quae tamen non ex mera pulsione nascuntur, inesse oportet in animis nostris alias quoque notiones & cogitationes, species nempe, formasque naturarum, quae soli patent intelligentiae, essentiarumque rerum; quae quum universales sint, singularia sub se multa complecti debent. Quod non ita pridem nonnemo ausus est affirmare religionum irrisor, notiones universales nihil esse, nisi vocabula & nomina, quibus corporum singularium multitudo quaedam designetur, quum omne, quod est, singulare sit, id prorsus est ridiculum. Quamvis enim quaecumque extra mentem nostram exsistunt, singularia sint, esse tamen in animis nostris notiones universales, controversia caret. Quae notiones tametsi extra animum nostrum nusquam locorum exsistunt, attamen propterea pro nihilo non sunt habendae, sed, quoniam intelligi & mente comprehendi possunt, certa ratione exsistunt. Sicut enim id, quod nullum est & nihilum, a nullius concipi potest ingenio: ita quod intelligi & comprehendi potest, id aliquid sit idcirco, necesse est. Generalia pronuntiata illa, quae aut negant aliquid, aut affirmant, ab externo corporum aliorum pulsu in mentibus nostris excitari, nemo sanus dixerit. Quaenam enim, quaeso, motio aut pulsio commune hoc omnibus hominibus scitum in animis nostris produxisset, aut aliud ei simile: *Quaecumque in uno conveniunt tertio, ea inter se conveniant oportet.* Nec eadem enuntiata sensim in nobis, crebris & iteratis sensuum perceptionibus, gigni ullo modo probabile sit, quum uno veluti aspectu & simul intelligamus, fieri haud posse, ut res aliter sese habeant. Hinc ARISTOTELES (2) ingeniose: οὐδὲ ἐπίςασθαι δι' αἰσθήσεως ἔςιν, ὅτι καὶ ἦ αἰσθάνεσθαι, ὅτι τὸ τρίγωνον δυσὶν ὀρθαῖς ἔχει τὰς γωνίας, ἐζητοῦμεν ἂν ἀπόδειξιν, καὶ οὐχ ὥς φασί τινες ἐπιςάμεθα αἰσθάνεσθαι μέν. γὰρ ἀνάγκη καθ' ἕκαςον, ἡ δὲ ἐπιςήμη τῷ καθόλου γνωρίζειν ἐςι. *Neque per sensum fit, ut sciamus. Contra planum est, etiamsi sensu percipi posset triangulum duobus rectis aequales angulos habere, nos demonstrationem requisituros; nec enim, ut quidam inquiunt, sciremus. Sensus enim ad particulare tantum pertinet: scire vero est id, quod universale, cognoscere.* Nns, postquam ex generali notione trianguli, quae nusquam quidem extra mentem nostram exsistit, at omnino tamen est aliquid in animo nostro, intelleximus, fieri non posse, quin tres eius anguli duobus rectis aequales sint, tum demum veritatem pronuntiati huius, non autem antea, sentimus: simul etiam certi evadimus, necesse omnino esse, ut singula triangula ita constituta sint. Quapropter magnopere falluntur, qui has, similesque veritates aut a singularum rerum aspectu in nobis procreari, aut, dum a singularibus ad universalia cogitatione ascendimus, sensim in nobis oriri autumant. E contrario certum est, ex universalibus eas notionibus a nobis primum erui, & postea demum ad res singulas descendendo applicari. Quae quum ita sint, constituimus, cognitionem nostram non, cognitis demum corporibus singularibus, exsistere aut ex his corporibus ad nos manare, sed, ipso naturae ordine, anticipatam esse, corporibusque ipsis priorem.

§. CIX.

Sunt in nobis notiones rerum incorporearum, item facultas notiones fingendi rerum, quae nec sunt, nec fuerunt unquam.

Harum notionum generalium quaedam ab omni abstractae sunt corporea imagine, quales sunt, verbi caussa, vita, sensus, ratio, cognitio & similia: aliae a talibus sunt rebus ductae, quarum singulae partes nulla in sensus cadunt ratione: cuius generis species

(1) *Boëthii)* Ea memoria vir doctissimus hoc BOETHII decretum recitat, eaque de caussa sententiam eius potius, quam verba, refert. Ipsa BOETHII *de consolat. philos. Lib. V. p. 131.* haec verba sunt: *Omne, quod cognoscitur, non secundum sui vim, sed secundum cognoscentium potius comprehenditur facultatem.*

(2) *Aristoteles) Analyticor. posterior. Lib. I. p. 226. Tom. I. Opp.* Non hoc vero ordine haec verba leguntur apud ARISTOTELEM, sed CVDWORTHVS binos locos, qui versibus nonnullis seiuncti sunt, coniunxit; verum ita tamen, ut nullam rebus ipsis vim afferret.

cies externa corporum pulsione ad nos afferri nequeunt. Nonnullae ad res quidem pertinent corporeas & sensibus expositas: at sicuti earum accuratam formam nostri sensus haud assequuntur, ita evidens est, eam quoque in illa inferioris orbis, qua cingimur, materia non inesse: ex quo apparet, ab externis eas rebus ad nos non permanasse. Exempli, si quis quaerat, is modo linearum omnino rectarum, planae superficiei, trianguli, circuli, globi, aliarumque eiusmodi rerum accuratas notiones cogitet. Nulla in orbe res corporea tam rectis terminatur lineis, quin, si quis armatis eam intueatur oculis, multas in eo deformitates & vitia recti regulae contraria deprehendat. Atque certus ego sum propemodum, nusquam aut esse, aut futuras esse in universa rerum natura rectas eiusmodi lineas, triangulos, circulos, globos, cubos, quae animi nostri formis ex omni parte respondeant, earumque miram accurationem imitentur. Interim has omnes formas qui nullas esse dixerit, nae is multum a vero aberraverit. Licet enim nobis multa, quae pertinent ad eas, demonstrare. Sunt, fateor, nusquam, nec erunt fortassis umquam: at nihil tamen obstat, quo minus exsistere possint. Nihil enim potest intelligi & concipi, nisi quod reapse est, aut esse potest. Valet itaque animus noster facultate formas & species rerum effingendi, nec earum modo, quae sunt revera, verum etiam illarum, quae nec sunt, nec erunt usquam, tametsi nil impediat, quo minus fieri possint. Nos vero quum sic rationem subducimus: Equidem huius vel illius rei formam fingere possum animo & cogitatione depingere: Ergo, quamvis nusquam sit, esse tamen & exsistere potest; tum taciti concedimus, esse Deum seu naturam interminata potentia praeditam, quae quidquid intelligi potest, quamvis id non sit, efficere tamen, triangulosque tales ideo, circulos, globos, cubos, quales animo Geometrae concipiunt, formare valet. Nam quod non est, id nisi natura quaedam adsit, tantae virtutis particeps, ut producere illud queat & gignere, nullo etiam fieri modo potest. (1)

§. CX.

Quare natura quaedam sit necesse est perfectissima, in qua omnis resideat cognitio: ex qua quidem reliqui omnes animi participant.

Haec, quae disputavimus adhuc, id extra controversiam, ut opinor, collocant, humanam scientiam & cognitionem non esse nudam imaginem quamdam a corporibus, quas videmus, ad animos nostros delatam, omnibusque idcirco rebus externis recentiorem & iuniorem: verum eam, quemadmodum longe supra corpoream hanc rerum universitatem sese attollit, ita nec a singulis corporibus duci, sed ordine naturae antecedere corpora & quidquid extra nos positum adspicimus. Constat enim iam, non in singulis corporibus contemplandis mentem nostram unice occupatam esse, sed naturarum quoque, soli intelligentiae patentium, universales & ab omni concretione seiunctas notiones habere. Quarum quidem aliae eius sunt naturae ac indolis, ut res, quibus respondent, ne a sensibus quidem cognoscantur & percipiantur: alias vero, tametsi ad corpora referantur, sensus tamen haud assequuntur, en quod in materia nusquam exsistant. Accedit, quod mens nostra res sibi fingere potest, quae nusquam sunt, & fieri tantum possunt, veritatumque generalium tam certam sibi comparare cognitionem, quantam sensibus nullo modo licet consequi. Quae quum ita sint, quum *τὸ νοητὸν, intelligibile aliquid*, ante ipsam *νόησιν* seu *intelligendi facultatem* fuisse debeat, quidnam, quaeso, de cognitionis & scientiae humanae natura & ortu statuendum nobis erit? Nisi me omnia fallunt, ita nos oportet decernere, principium cognitionis, omnisque scientiae fontem in natura inesse perfectissima, infinitaeque potentiae ac bonitatis participe; quae

(1) *Potest*) Negabunt fortasse quidam, hanc ita firmam esse conclusionem, ad probandum, Deum esse seu naturam infinite potentem, nihil ei ut opponi queat. Hoc quidem dubio caret, nos, dum cogitamus, rem aliquam fieri posse, caussam simul aliquam animo concipere, quae id efficere ac producere valeat, quod effici posse intelligimus. Sed quid nos cogat, haud equidem video, ut naturam semper infinita praeditam potentia exsistere, constituamus. Homo de schola EPICVRI elate sese intelligere ait, hunc, quem incolimus, mundum longe alia construi ac disponi potuisse ratione, quam dispositus hodie est: neque negat, dum id statuit, certus illud de caussis fieri debuisse. At praepotentem Deum huic operi minime propterea praefici, sed atomorum aliam concursionem alium producere potuisse mundum somniat. Agrum omni plane folio & herba inutili vacuum esse posse, tametsi nullus inter nos eiusmodi sit, nullus dubitat: nec enim notio agri huiusmodi repugnans aliquid continet & contrarium. Nec tamen aliquis, qui talis agri speciem animo suo informat, quamvis certus sit, caussas antecedere debere tam felix & fertile solum efficientes, ad naturam statim cogitatione adscendit infinitam & interminatae virtutis compotem, quae quidquid vult perficere valeat. Idem de quadratis, triangulis, globis dixerim, quorum exempla hic a viro doctissimo sunt allata. Geometra, qui globum perfectissimum exstare posse cernit, in ipsius materiae motu & natura caussas sibi forte finget, unde haec absolutio & perfectio nasci queat.

quae quidem natura cum semetipsam cognoscit, tum omnem intelligit ubertatis, foecunditatis, potentiaeque suae vim, id est, res omnes, quae fieri possunt. species earum & formas, mutuasque necessitudines & cognationes, omneaque inde nascentes veritates necessarias, nec mutabiles perspicit & tenet. In hac scientiam habemus mundo, rebusque omnibus, quae in sensus ullo modo incurrunt, antiquiorem, earumque exemplum quasi & formam: Et ex hac perfectissima ratione & animo omnes reliquae mentes, quae minus absolutae & perfectae sunt, prodierunt: Huius animi omnes partem quamdam nacti sunt, qua ad notiones accuratas non modo rerum illarum, quae vere exsistunt, sed earum quoque, quae nec sunt, nec erunt umquam, at divina tamen virtute produci ac procreari possunt, informandas apti redduntur & idonei.

§. CXI.

Ex natura igitur humanae scientiae ac cognitionis sisit, esse Deum.

Concidit ergo illud, cui totam argumenti huius, de quo agimus, molem profana turba committit, res cognitionem efficere, non vero cognitionem rerum caussam esse. Exploratum enim est, hominum cognitionem & scientiam non ex mero corporum, quae sentimus, rerumque externarum pulsu & pressione nasci: cui quidem hoc connexum est, aliam, unde oriatur, caussam exsistere oportere. Planum quoque factum est, cognitionem & scientiam res, antequam exsistant, comprehendere, quum mens nostra rerum, quae fieri possunt, formas modosque rerum varios, quos nullum videbit tempus, effingere queat. Quod dum concedimus, id simul largimur, ex ipsa cognitionis natura patere, exsistere perfectissimam naturam, eamque infinite foecundam & potentem, quae potentia sua, quae fieri possunt & animo concipi, universa efficere valeat. Constat denique, principem omnium rationem & scientiam, unde omnis reliqua profecta est ratio, in natura quaerendam esse absolute perfecta & infinite potente, quae cum semetipsam, tum omnem potestatis suae vim & ambitum, id est, rerum omnium, quae produci possunt ab ea, notiones, cognationes, differentias, omnesque fluentes ex his necessarias, immutabilesque veritates, perfecte teneat & intelligat. Quam ob caussam hoc modo sapientia & cognitio definiri debet: Ἀτμὶς τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως, ἀπόῤῥοια τῆς τοῦ παντοκράτορος δόξης, ἔσοπτρον τῆς τοῦ Θεοῦ ἐνεργείας, καὶ εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ. *Est ea vapor quidam divinae potentiae & sincera gloriae omnipotentis effluentia* (seu emanatio) *intaminatum actionis Dei speculum & imago bonitatis eius.* Haec omnia quum manifesta sint & perspicua, quam inepti sint rerumque ignari supremi Numinis hostes, apertum est, qui naturam cognitionis & scientiae humanae ad Deum de medio tollendum satis habere virtutis opinantur. Haec ipsa e contrario, quae in humano insidet animo, cognitio Deum esse, perspicue docet, seu naturam perfectissimam & potentissimam, semetipsam, resque omnes, quae fieri possunt, accurate comprehendentem; docet, ante mundum, resque omnes mentem exstitisse absolutam, naturam non ἔκτυπον, sed ἀρχέτυπον, in qua, tamquam mundo, ex notionibus & speciebus composito, exemplum & forma illa fuerit, ad quam mundus hic, quem oculis intuemur, exstructus & conditus est.

Sap. cap. VII. (25.)

§. CXII.

Idque etiam ex eo confirmatur, quod veritates aeternae sunt, ipsa materia & mundo priores.

Huic demonstrationi ingens etiam ex eo praesidium & robur accedit, quod omnes id confitentur, quod nulla etiam ratione in dubium revocari potest, esse veritates aeternas, quae nec ortae sint aut natae, nec vicissim tolli, deleri & interire queant. Huius generis sunt, praeter Geometrarum enuntiata, communia illa, quibus totum genus humanum assentitur, dogmata, verbi caussa: Paria paribus addita parem efficiunt numerum: Caussa ordine naturali praecedit effectum, & alia. Nec id ipse diffiteri potuit ARISTOTELES, (1) quod haec eius *ex Libris Ethicorum* verba declarant: Περὶ δὲ τῶν ἀϊδίων οὐδεὶς βουλεύεται, οἷον περὶ τῆς διαμέτρου καὶ τῆς πλευρᾶς ὅτι ἀσύμμετροι. *De rebus aeternis,* (aut immutabilibus) *nemo deliberare solet: Exempli caussa, de diametro quadrati, utrum is commensurabilis sit lateribus, nec ne?* Quibus quidem perspicue declarat, praeceptum hoc Geometricum: *Diameter quadrati non aequat mensura latera eius*, aeternam veritatem

(1) *Aristoteles)* Legitur hic eius locus *Ethicor. ad Nicomach. Lib. III. cap. V. pag. 39. Tom. III. Opp.* Sed non totus allatus est a CUDWORTHO: quippe qui post verba: ἀϊδίων, omisit haec: περὶ τοῦ κόσμου. Nam, quod notum est, inter res aeternas & immutabiles ARISTOTELES mundum retulit. Latine haec verba reddidi, ut ea CUDWORTHUS reddi voluit. Sed sensum potius, quam vim verborum, expressam ab eo esse, perspicuum est. Melius, si verba spectes, DION. LAMBINUS vertit: *De rebus aeternis autem consultat nemo: ut de mundo, aut de diametro & latere, quoniam nulla dimensione inter se convenire possunt.*

[illegible] esse. Neque vero soli Geometrae & Mathematici, qui materiae quantitatem considerationi suae subiiciunt, aeternis eiusmodi veritatibus in meditando ducibus utuntur, verum etiam doctrina morum similibus gaudet praeceptis. Sunt in [illegible] Iustino Martyri (z) audiunt, *iusta sempiterna*, quae non lege quadam aut humana voluntate ad certum quoddam tempus eadem permanent: quare de illis idem usurpare possis, quod de verbo aeterno, omnes continente veritates, scriptum legitur: *Eadem sunt h[illegible], hodie & in aeternum*. De his celebre illud Sophoclis (a) in *Antigone* dictum accipi debet:

> Οὐ γάρ τι νῦν γε κἀχθές, ἀλλ' ἀεί ποτε
> Ζῇ ταῦτα, κοὐδεὶς οἶδεν ἐξ ὅτου 'φάνη.
>
> [illegible] *Non enim nuper vigent*
> *Sed [illegible]: initia in occulto latent.*

Nemo unus hominum quo tempore omnes notiones communes, omnesque Geometricae veritates ex nihilo factae & genitae, aut, quum non essent antea, productae sint, demonstrare valet. Contra certum est, has similesque veritates: *Diameter & latera quadrati non [illegible] habent mensuram: Potentia hypothenusae in triangulo recto aequalis est [illegible] utriusque lateris*, non hominis cuiusdam ingenio & meditatione comparatas esse, aut ab illis Geometris, qui primi aperuerunt eas & demonstrarunt, excogitatas. Etenim hi nec demonstrarunt, nec aperuerunt aliquid, praeter id, quod iam aderat. Quocirca veritates illae, antequam ullus de iis homo cogitaret, iam exstiterunt, nec esse umquam [illegible], si vel totum genus humanum intereat & extinguatur. Quin etiam si nulli in toto terrarum orbe triangula, nulla quadrata quadrataque exstarent, immo nulla [illegible] esset materia, hae tamen aeternum manerent veritates, quoniam ex infinito tempore [illegible] fuerunt, neque, mundo deleto & sublato, ullo modo [illegible] possunt.

§ CXIII.

Quod si vero sempiternae sunt & perennes veritates, quae nec factae sunt a quoquam, neque interire possunt, efficitur, ut [illegible] rerum *naturae* seu *aeternas* earum *essentias*, quae ingenio unice comprehenduntur, ex quibus veritates hae compositae fiunt, [illegible] esse. Quae enim, [illegible] posset perenne & immutabile [illegible]: *Diameter quadrati non respondet lateribus*, nisi rationes quadrati, diametri, laterum, seu *essentiae* harum figurarum, quae solo animo comprehenduntur, simul aeternae essent? Hinc Platoni, (r) homini in meditando vehementi & acerrimo, nec spernendo certe philosopho non modo nominantur [illegible], *res quae semper manent eaedem, neque ulla mutari ratione possunt*, sed etiam [illegible], *res, quae factae numquam sunt & genitae, sed perpetuae sunt*, [illegible] *res, quae [illegible] factae sunt, nec vicissim [illegible] possunt*, [illegible] *res, quae nec generantur, nec etiam corrumpuntur*. Quam Platonis sententiam his Cicero (s) verbis expressit: *Haec [illegible] gigni, sed semper esse & ratione & intelligentia contineri*. Ipse Aristoteles (t) id quod multis mirum visum iri non dubito, licet toties Platonis ideas illudat, id tamen, quod praecipuum est in hac caussa, non veretur concedere, formas speciesque rerum seu *essentias* earum, quas sola comprehendit intelligentia & ratio, qui-

(z) *Iustino Martyri.*) Nemini fere dubium esse, qui hunc spectaverit vir doctissimus [illegible] [illegible] [illegible] qui in *Dialogo cum Tryphone* p. [illegible] Opp. legitur [illegible] [illegible] [illegible] *Quin etiam si [illegible] & Persis, tenent autem Dei & Christi [illegible], & SEMPITERNA IUSTA [illegible] pulchra & utilia [illegible], & grata [illegible] Deo [illegible] [illegible] sempiterna iusta seu [illegible] [illegible] praecepta [illegible] naturae, quae Iustinus [illegible] legi Mosis, quae [illegible] caerimonias & ritus temporarios passim opponere solet. In eodem cum *Tryphone Dialogo* p. [illegible] locus est alius huius generis, quo Iustinus [illegible]

[illegible], quae hic vocat [illegible], alio nomine, in [illegible] [illegible] [illegible], *perpetua*, [illegible] [illegible] Dignus locus p. 320.

(a) *Sophocli.*) Retulit & hoc dictum Sophoclis, quod in *Antigone* Cap. 1. [illegible] 1668. p. 243. exstat, Hugo Grotius inter *Excerpta* [illegible] *Comicorum & Tragicor.* pag. [illegible] cuius idcirco versionem Graecis hic visum fuit addere.

(r) *Platoni.*) Haec & alia nomina, quibus exempla rerum seu *ideas* suas designat Plato, per omnes eius libros passim sparsa & disseminata leguntur.

(s) *Cicero.*) *Oratore ad Brutum* cap. III. [illegible] Tom. II. Opp. De Platonis ibi [illegible] [illegible] loquitur.

(t) *Aristoteles.*) Lege [illegible] [illegible] VIII.

Sunt & aeternae sunt veritates, naturae & intelligibiles rerum essentiae, aeternas quoque esse, perspicuum est. Plato & Aristoteles [illegible] haec dicunt.

quarumve contemplatio id proprie est, quod scientiam dicimus, aeternas; nec aliquo tempore factas esse. Sic enim in *Metaphysicis:* [illegible] γίνεται. *Formam seu speciem rei nemo facit, nec ea generatur ullo modo.* Et rursus: τὸ σφαίρᾳ εἶναι [illegible] γίνεται. *Essentia sphaerae non generatur.* Item: ἄνευ γενέσεως καὶ φθορᾶς τὰ εἴδη. *Formae seu species rerum sine ulla sunt generatione & corruptione.* Nonnumquam has formas, circa quas scientia nostra versatur, [illegible] (4) aut φύσιν, *immutabilem essentiam* aut *naturam* vocat. Postremo, quum HERACLITI assectatores, ceterosque scepticos illos, qui sciri certo posse aliquid, negabant, aggreditur, inde primo errorem huius generis natum esse perhibet, quod animum nostrum, quidquid complectitur scientiae ac cognitionis ex corporibus rebusque extra nos exsistentibus & in sensus cadentibus, unice accepisse, temere sibi persuasisset. (5) [illegible] ... [illegible] μεταβάλλον, [illegible]. *Causa vero opinionis huius illis fuit, quod veritatem quidem in ipsis esse rebus spectandam, existimabant, at nullas esse res arbitrabantur, praeter eas, quae sub sensus cadunt, in quibus quidem multum esse certum naturae indeterminatae.* - - - - *Hanc ergo, omnem naturam* (quae sensus ferit), *quum cernerent moveri* (aut in perpetuo fluxu & mutatione versari) *nihil autem veri, certique de eo, quod mutabile* (nec semper idem est) *perhiberi & affirmari posse intelligerent, nihil plane certi aut nullam esse veritatem arbitrati sunt, eo quod res illae, circa quas scientia nostra versatur, semper mutarentur.* Quibus expositis, huic scepticorum dogmati, eiusque fundamento, quod paullo ante nominavimus, hoc pronuntiatum opponit: (6) [illegible] ... [illegible]. *Hos igitur discere decet, esse aliud genus rerum, praeter eas, quae in sensus incurrunt, ad quod nec motus, nec corruptio, nec aliqua generatio ullo modo pertinet.* Atqui has rerum *essentias*, quas gigni & corrumpi negat ARISTOTELES; quid erunt, obsecro, quam naturae illae rationi soli patentes, species & formae rerum constantes & immutabiles; quae solae cognitioni & intelligentiae

VIII. p. 361. & *Lib. XIV. c. III. p. 475. Tom. IV. Opp.* quibus binis locis Peripateticorum princeps ex instituto probat, formam proprie nec fieri, nec generari. Sed vereor, ne, qui hanc ARISTOTELIS sententiam de forma cum PLATONIS contulerint scitis de aeternis rerum exemplis & veritatibus differentiam nimis magnam reperturi sint. Non patitur hic locus, ut hanc disputationem ingrediar, quae tam arida praeterea & exsanguis est, ut multis placere nequeat.

(4) *[illegible]*) De [illegible], eiusque veritate copiose agit ARISTOTELES *Metaphys. Lib. XIV. cap. II. p. 472. cap. VI. pag. 477.* Sed falli paene arbitror virum doctissimum, quod opinatur existimasse ARISTOTELEM, *immobilem* hanc *naturam* aeternas esse veritates, quas nemo mutare queat. Nam [illegible] ARISTOTELIS [illegible] est illa natura, unde motum omnem in universis rerum natura accessit, Deus, verbo, ARISTOTELIS.

(5) *Persuasisset*) ARISTOTELES *Metaphys. L. IV. cap. V. pag. 313. Tom. IV. Opp.* Versionem addidi talem, quae mentem & sententiam philosophi, non ipsa eius verba, fideliter exprimeret.

(6) *Opponit*) Exstare haec verba apud ARISTOTELEM, & in ipsis forte *Metaphysicorum* eius libris non dubito; at eo loco, quo ea exstare ait CUDWORTHUS, non certe leguntur. Nec in aliis locis, quibus ex instituto philosophus probat, esse res immobiles & aeternas, ea mihi reperire licuit. Quod autem vir doctissimus opinatur, res, quas ARISTOTELES vocat *aeternas*, *immobiles & nulli vel corruptioni, vel generationi obnoxias*, nullas esse alias, quam formas, species & aeterna rerum exempla, perennesque veritates, id, meo quidem iudicio, temere facit. Amor sententiarum & opinionum, quibus favis, vir egregius, magnum mihi apud animum eius potuisse videtur, ut in ARISTOTELE ea cerneret, a quibus ille vehementer alienus fuit. Illa nempe natura, quam ARISTOTELES nec generationi, nec corruptioni subiectam esse tradit, coelum est, uti loquitur, seu [illegible], *rerum universitas*; quod quidem insigni eius loco probabo. Postquam nimirum in eos invectus erat, qui dicerent, fluere omnia, nec idcirco ullius rei veram & certam esse scientiam, subiicit, id in primis ferri non posse in hoc hominum genere, quod de coelo idem, quod de reliquis rebus affirmarent: res quidem sensus pellentes generari & corrumpi, non item τὸ πᾶν seu [illegible]. *Metaphys. Lib. IV. cap. V. pag. 313. 314.* [illegible] ... [illegible]. *De toto [illegible] [illegible] sensere. Hic enim, qui circa nos est, [illegible] locus, [illegible] corruptioni & generationi [illegible] est, qui nulla (ut ita dicam) universi pars [illegible]. Immobilis* vero, seu [illegible], quam commemorat ARISTOTELES, ipse Deus est, id quod ex *decimo quarto Metaphysicorum libro* quilibet facile cognoscere poterit. Neque tamen idcirco nego, placuisse ARISTOTELI distributionem illam PLATONIS rerum in [illegible] & in [illegible], nam passim eam ab hoc philosopho adhiberi: eos vero nego recte sentire, qui [illegible] PLATONIS & ARISTOTELIS non differre, sibi persuadent. [illegible] ARISTOTELIS coelum sunt, Deus & genii Deo subiecti, quos orbibus praeficit coelestibus, omnia paucis, quae supra lunam sunt: At PLATONIS [illegible] aeternae rerum omnium sunt species & exempla. Illud etiam largior, putasse ARISTOTELEM, esse veritates immutabiles & perennes seu universales: nego [illegible], PLATONIS & ARISTO-

tiae nostrae propositae sunt. Nullam fore stabilem, constantemque scientiam, si nullae res aliae, quam spectabiles & corporeae, animorum nostrorum contemplationi expositae essent, id vero vacat controversia. Haec enim omnia, quae sensibus patent & extra nos sita sunt, fluunt & mutantur perpetuo. Itaque trianguli, globi, cubi, quadrata, quae distribuuntur Geometrae, non ex materia proprie constant & sensus afficiunt. Neque enim harum figurarum ulla talis in materia deprehenditur, quae accuratae normae & regulae Geometrarum respondeat: neque fieri ullo pacto potuit, ut omnibus Geometris, tot tantisque temporum & locorum intervallis disiunctis, eadem ante oculos corpora ponerentur: nec denique, si eiusmodi figuras haberet materia, quum res omnes corporeae, pro suo quaeque genere, citius aut tardius mutentur & fluant, non perpetuae illae & constantes forent, sed converterentur. At immutabile sit necesse est, nec ulla ratione de statu suo migret, quod scientiae & demonstrationis Geometricae argumentum esse debet. Omnes illi trianguli, circuli, cubi, globi, quorum rationibus explorandis EVCLIDES, ARCHIMEDES, PAPPVS, APOLLONIVS, & quotquot post hominum memoriam exstitere Geometrae, locis temporibusque vehementer disiuncti, operam dedere, uni prorsus sunt iidemque, nec mutationis idcirco, aut corruptionis ullo modo participes. Id enim natura requirit scientiae Mathematicae. Quam propter caussam ideas ARISTOTELES de Mathematicorum figuris pronunciari posse negavit, eas in loco esse, quemadmodum corpora sunt solida: [illegible] *Absurdum item est, rebus Mathematicis locum assignare, quemadmodum solidis. Locus enim proprius est rebus singularibus, quae idcirco loco sive spatio seiungi possunt. Res vero Mathematicae non sunt* [illegible]. Vniversales enim quum sint & ab omni concretione remotae, non nisi in animo esse possunt. Ob eamdem illae caussam ubique versari debent locorum: etenim in omnibus sunt, a quibus comprehenduntur, animis. Postremo species hae & formae rerum PHILONI (y) dicuntur quoque [illegible], *essentiae summe necessariae*; quo nomine non modo eas aeternas esse, sed etiam necessitatem exsistendi adiunctam habere indicat. Corpora quidem ut sint & materia, nulla postulat absoluta necessitas; at veritas ut sit, id quidem maxime necessarium est.

§. CXIV.

Quod si formas speciesque rerum aeternas, veritatesque perennes & sempiternas esse, quae non possint non exsistere, certum sit, hoc quoque confiteri nos oportet, esse mentem aeternam eamque ex se necessario exsistentem. Nec enim aeternae istae veritates, rerumque species usquam esse possunt, quam in mente quadam. Scilicet quum perennes & *aeternae* dicuntur esse *rerum essentiae*, non ipsae earum naturae aut *substantiae* intelliguntur: quae quidem si hoc nomine intelligerentur, singulae res naturae suae sempiternae, nec creatae forent. Neque id sibi volunt, qui hoc asseverant, Deum res fingentem & creantem *sartoris instar vestire essentias rerum nova exsistentia*: quae nuper cuiusdam auctoris verba sunt, nec caute satis, nec prudenter posita. Sed essentiae rerum *esse* sunt earum *cogitatum* seu naturae rerum, quatenus rationi & intelligentiae patent, & ab infinita potentia & intelligentia effici posse, antequam fiant, cognoscuntur. Quapropter mens quaedam sit necesse est, cum orbe terrarum, tum rebus omnibus, quae sensus movent, antiquior, quae uno aspectu rerum omnium, quae intelligi possunt, formas, rationes, necessarias cognationes & differentias, veritatesque, quae nascuntur inde, immutabiles capiat & complectatur. Exstiterit oportet ab aeterno animus non ita affectus, ut, quod ARISTOTELES (z) alicubi de eo tradit, nonnumquam intelligat, interdum vero non intelligat ([illegible]) nunc vigilet, alio tempore dormiat, non secus, acsi oculum referret modo clausum, modo apertum; verum talis, qualis nullo impeditus vitio, nulla deformitate laborans, ipsa natura sua operetur & perpetuo agat: [illegible] non male dixeris. Quod quidem qui repudiat, is nostram, quam supra probavimus iam, sententiam non invitus amplectetur, talem animum nullius esse posse, nisi naturae infinite potentis & absolutissimae, quae cum semet-ipsam,

TELIS de his *universalibus* sententiam commode coniungi posse. PLATO enim *aeternas* suas & *universalia* de natura rerum eximebat, & nihil commune cum illis habere censebat rebus, quas sensus nostri attingunt: secus ARISTOTELES, quippe qui *universalia* rebus ipsis sub sensus cadentibus immersa esse velut, neque separari ab illis, nisi cogitatione, posse, arbitrabatur. Ille notiones & rerum aeternas species hominum innatas esse censebat mentibus: hic eas ex aspectu rerum externarum positarum meditatione colligi & studio animo mandari asseverabat. Lege *Metaphys. Lib. XII. pag. 436. Tom. IV. Opp.* Non postulat hic locus, ut id fusius demonstrem: quod nulli possunt ignorare, qui prima recte inspexerunt philosophiae ARISTOTELIS elementa.

(y) PHILONE). *Lib. I. Legis Allegor. p. 68. T. I. Opp.* Ideas autem intelligit PHILO PLATONIS, quarum amore non mediocri accensus erat.

(z) ARISTOTELES). Numquam ARISTOTE-

ipsam, tum universam potentiae suae vim, id est, omnia, quae efficere valet & quae inde consequuntur, nec quidquam veritatum illarum, quae manant inde, ignoret. Mens quum & scientia, quoniam nihil sunt, quam mensurae divinae, infinitaeque potentiae, seu cognitio rerum earum, quas natura potentiae interminatae particeps efficere valet, per se & ipsa virtute sua ostendunt, esse reapse naturam quandam infinitae potentiae participem, cuius illae nempe vires cogitando persequuntur.

§. CXV.

[illegible]

Haec quae disputavimus adhuc, id etiam a nobis postulant, ut non nisi unam esse mentem, omnis rationis fontem, unam tantum naturam intelligentem, quae per se, ac necessario existit, credamus: omnes vero reliquas mentes ex hoc uno quidquid habeat virtutis & consilii decerptum & delibatum habere, atque uno veluti eodemque sigillo omnes munitas & signatas esse. Et hinc quidem evenit, quod omnes animi, infiniti licet locorum, temporumque intervallis separati sint, pares tamen plane simillimasque rerum notiones, easdemque omnino veritates contineant. Mentes ipsae quidem discrepant, quae veritates recipiunt, sed haec mentium diversitas ipsas non minuit veritates aut numerum earum amplificat: omnes enim & mentes & veritates unius aeternae mentis & veritatis expressae sunt simulacra & defluentes veluti rivi. Quemadmodum autem, eundemque vultum infinita referunt specula, unius solis imaginem innumerabiles simulacri concipiunt & retinent, unam eandemque vocem mille una audiunt aures: ita infinita mentium creatarum multitudo, dum easdem rerum sibi fingit formas, easdemque cognitiones & intuetur veritates, ab una eademque aeterna luce collustratur, quae radii ad omnes pertinent, hunc mundum ingredientes, eandemque excutit unius sempiterni verbi, quod numquam silet, vocem. Igitur bene verum perspexit THEMISTIUS, (x) quum fieri nulla ratione posse decerneret, ut unus homo mentibus aliorum easdem, quas ipse habet, notiones, eandemque scientiam, quam ipse valet, docendo instillaret, [illegible] *nisi mens & magistri & discipuli eadem generis & formae essent.* Nec minus, quod idem addidit, certum est, numquam fore, ut homines tam facile inter se colloquia instituerent, tam cito aliorum sensa & cogitata consequerentur, denique easdem in aliorum animis notiones & sensus, unica sonorum & vocabulorum ope, excitarent, [illegible] NOΥΣ [illegible]. *Nisi una esset, eademque mens, cuius omnes forent participes.* Fingamus, plures esse naturas ratione praeditas, suaque virtute necessario existentes, nec ullius subiectas voluntati & imperio, nec ullam idcirco earum infinite potentem esse; tum primum nullus omnino, qua fiat ratione, conspicitur, ut una omnibus hisce eademque placeat veritas. Quemadmodum enim nec communi quadam voluntatis norma hae mentes coniunctae essent, ita nec communi quadam veritatis regula inter se sociatae forent. Deinde prorsus obscurum foret & incomprehensum, unde cognitionem & scientiam proprie sic dictam hi animi accepissent. Scientia enim & cognitio nihil est, quam rerum, quae fieri & ab infinita potentia effici possunt, comprehensio. Nulla vero est, si plures eiusmodi naturas agnoscas, infinita potentia, eo quod singularum potestas certis circumscripta sit & definita limitibus. Ex quo consequitur, nullam harum mentium fingere aliquid & creare posse. Quod enim rem unam virtute sua fingere potest, id omnibus producendis & creandis aptum est, omniumque idcirco rerum haberet imperium. Sic igitur concludimus: Ex ipsa mentis & cognitionis humanae indole patere, animum necessario existentem, perennem, rationisque compotem non nisi unum esse posse, ex quo reliqui omnes animi generati sunt. Ita fusius & copiosius opinione nostra primum, quo Deum impia turba solet aggredi, argumentum labefactavimus & expugnavimus. Nec enim tantum esse in animis nostris notionem quandam Dei demonstravimus & quae homines a Deo alieni contra hanc afferre solent opinionem diligenter diluimus; verum etiam ex hac ipsa Dei seu naturae perfectissimae specie, quam insculptam quasi mente gerimus, esse Deum probavimus. In reliquis adversariorum Dei ratiocinationibus confutandis maior brevitatis ratio a nobis habebitur.

[illegible], quod meminit, de mente absolute & simpliciter hoc dixit, eam cogitare nunc, alio vero tempore non cogitare, multo minus de mente aeterna seu Deo haec ipsi exciderunt. Sed obversata sunt sine dubio animo eius haec Philosophi verba ex *Metaphysic. Lib. XIV. cap. IX. pag.* 483. quibus considerationem mentis difficultatibus quibusdam circumseptam esse perhibet, sive ea ut dormiens, sive ut intelligens concipiatur: [illegible] ΝΟΥΣ [illegible]

ΕΙΤΕ ΝΟΕΙ [illegible] *Quo vero modo se habeat, valde eam difficultatem quandam habet. Sive enim nihil intelligat; sed ita sese habeat, ut dormiens, quid ei augusti inesset? Sive intelligat, aliud vero illius princeps sit, profecto non erit optima substantia.* (x) THEMISTIUS) Suspicor, haec decreta THEMISTII ex Paraphrasi eius in libros Aristotelis de anima, deprompta esse, quam inspicere mihi nondum & evolvere licuit.

SECTIO

SECTIO SECVNDA.

QVO ALTERVM HOMINVM, DEVM ESSE NEGANTIVM, ARGVMENTVM CONFVTATVR, QVOD AB HOC RATIONIS DECRETO SVMVNT: EX NIHILO FIERI NIHIL POTEST.

ARGVMENTVM.

Distributio totius disputationis in tres partes. §. I.

Dogma hoc rationis: De nihilo nihil, *firmum est certa ratione & immutabile decretum. Namque certum primo est, nihil, quod non fuit ante, sua se virtute aliquando producere potuisse, aut: Nihil a se ipso exsistere ac oriri posse. Aut: Nihil fieri ac produci posse sine caussa efficiente. Ex quibus quidem efficitur: Numquam fuisse nihil, aut non omnia esse facta & condita, sed naturam aliquam per se ab infinito tempore fuisse nec factam, nec conditam, nec ulla ex re alia procreatam. Deinde & hoc certum est, nihil efficienter produci posse, nisi ab ea natura, quae parem saltim rei productae perfectionem habet & facultatem tantam, quanta sufficit ad producendam eam.*

Effectus, qui perfectior & melior est caussa sua, ex nihilo venerit, aut sine caussa natus sit, necesse est. Si nullus in orbe motus foret, nec aliquid praeter corpora exsisteret, quae vim semetipsa ciendi non habent, nullus etiam motus seu mutatio ad omnem aeternitatem exsistere posset. Nulla natura imperfecta novam, quae non fuit antea, substantiam producere potest, tametsi novis modis & accidentibus producendis par sit, id est, nulla res creata creare potest. §. II.

Tertius est etiam sciti huius sensus, qui omnino verus est; Nihil materialiter produci potest ex nihilo praeexsistente & inexsistente. Quare in omnibus generationibus naturalibus, nisi extraordinaria supremi Numinis potestas accesserit, nulla quae non exstitit antea, substantia producitur, sed novus tantum modus illis rebus datur, quae ratione substantiae iamdudum exstiterunt. §. III.

Hoc sensu veteres ante Aristotelem physici decretum hoc adhibuerunt, nec audiendi sunt recentiores, qui mentem eorum sic interpretantur, ac si omnem divinam ex nihilo creationem sustulissent. Stoici quidem & Plutarchus hanc habuere sententiam: at veteres sectae Italicae philosophi decreto hoc unice ut physici, non vero ut Metaphysici & Theologi usi sunt, id est, minime Deum ex nihilo creare posse aliquid negarunt, sed hoc tantum sibi voluerunt, in generationibus naturalibus nihil novi creari, nec in corruptionibus ad nihilum aliquid redigi, sed modos tantum materiae antea exsistentis mutari. §. IV.

Hoc ita sese habere, nec aliam fuisse veterum physicorum sententiam ex usu decreti huius apud eos constat, qui duplex est. Primum hoc nixi principio philosophiae quoddam corpuscularis genus introducere volebant. Anaxagoras, hoc fretus decreto: Ex nihilo nihil *fit,* Homoiomoeriam *suam commendavit & in unoquoque corpore* similares *esse variorum generum atomos defendit, quarum ope, per concretionem & secretionem, omnes generationes & corruptiones naturales fiant.* §. V.

At veteres Italicae Sectae philosophi, tam ante, quam post Anaxagoram, quos Leucippus, Democritus & Epicurus sequuti sunt, sagacius ex eodem concluserunt principio; Qualitates & formas corporum non esse reapse a materiae substantia distinctas, sed tantum varios unius materiae modos, varie sensus nostros afficientes. Atomos igitur qualitatibus privarunt & dissimilares *esse docuerunt. Simplicia illa elementa, ex quibus varia ratione inter se iunctis hi philosophi omnes res corporeas componebant, sunt figura, situs, motus, quies & magnitudo partium.* §. VI.

Ex eodem principio: Ex nihilo nihil fit, *philosophi hi Italici animos, praesertim humanos, non produci, quum generantur corpora, nec interire, quum eadem dissoluunt, sed naturas esse, tam ante, quam post corpora exsistentes, probarunt. Nec tamen hi philosophi, qui animos non generari autumabant, verum ante corpora exsistere, eos per se exsistere putabant, sed ex Deo esse ortos profitebantur. Sic Proclus docet, qui tamen animis eamdem, quam mundo, aeternitatem tribuit. Nec Plato in Timaeo aliud quidquam tradit, quam hoc, animos ex materia non esse generatos: quam propter caussam animi, eodem sensu, quo materia,* principia *quoque solent appellari.* §. VII.

Ipse Augustinus, dubius interdum in hac re tradenda est. Nos hoc unum certo novimus, animos a Deo creari: qua id ratione fiat, non satis notum est. Idem fere de bestiarum animis dici debet. §. VIII.

Omnes illi tres sciti huius: De nihilo nihil, *sensus, quos veros esse diximus, ad hoc unum generale praeceptum redeunt:* Nihil effici potest a nihilo: *quod tamen infinitae Dei potentiae non refragatur.* §. IX.

Haec ipsa tamen verba: De nihilo nihil *alium etiam habere sensum possunt, si nimirum per voces:* Ex nihilo *terminus a quo tantum designetur. Namque tum haec illis potestas subiecta erit:* Nihil, quod non fuit antea, ad exsistentiam ullo modo adduci potest. *Hanc sententiam decreto huic tribuunt Democriti & Epicuri sectatores, qui nihil, quod non est, effici posse, sibi persuadent.* §. X.

Ostenditur hoc sensu falsum esse decretum illud: De nihilo nihil. *Si verum illud esset, non esset validius adversus eos, qui Deum esse profitentur, quam est, contra eos, qui Deum esse negant: nec adeo ab Atheis tamquam argumentum adversus Deum adhiberi potest. Hoc si universe verum esset, nihil, quod aliquando non fuit, exsistere & nasci posse, nulla prorsus esse posset productio aut efficientia, nullus motus, nulla actio, nulla mutatio, nulla generatio. At in nobis ipsis facultas inest novas cogitationes in animis nostris, novosque motus in corporibus producendi: quod ipsum cogit Atheos, ut hanc propositionem restringant & de naturis per se constantibus unice accipiendam esse statuant. Quidam ex hoc genere decepti sunt verborum: ἐκ μὴ ὄντος ambiguitate,*

tate, quae aut de caussa, aut de termino a quo sumi possunt: quorum quidem ille sensus verus, hic autem falsus est. Utrumque vero hi sensum confundunt. Alii vero probabilitate huius sententiae circumveniri sese patiuntur. Nam primo vident, nullam earum rerum, quae arte & consilio comparantur, fieri posse, nisi ex materia praeexsistente: Deinde veteres physicos idem praecepisse recordantur de generationibus naturalibus, nullam in illis veram substantiam procreari: Denique certum esse, non ignorant, nullam rem conditam & imperfectam novam creare substantiam posse. Quibus quidem rebus, tamquam regulis, omnem metiuntur potestatem, qualiscumque demum sit. Verum aeque facile est naturae perfectissimae, creare mundum, materiam & omnia ex nihilo, uti nobis est, cogitationem aliquam producere, aut digitum movere, aut vero soli, radios suos emittere. Nec enim ullo eorum sensuum, quos antea enumeravimus, impossibile est, ut Deus, cuius infinitae sunt perfectiones, & efficientia interminata, naturam aliquam minus perfectam, quae non fuit antea, producat. Infinita quidem virtus res nullo modo facere potest, quae natura ipsa fieri non possunt: nihil vero fieri non potest, praeter id, quod sibimet ipsi repugnat. Licet ergo pugnantia inter se loquatur, qui rem aliquam eodem tempore & esse, & non esse dicit, haud tamen illud contradictorium est, si statuatur natura quaedam imperfecta exsistere coepisse, quum non fuisset antea. Quam ob rem quum repugnans & sibimet ipsi contrarium minime sit, naturam aliquam exsistere, quae non erat antea, nec idcirco etiam ex illis rebus, quae ipsa natura fieri nequeunt, sequitur, potentiam perfectissimam huic rei efficiendae parem esse. §. XI.

Si nulla fieri posset natura per se consistens, quae non fuisset, id eam propter caussam fieri non posset, quod nulla substantia tota ex alia nasci posset substantia. Hoc autem si ita sese haberet, sequeretur, omne illud, quod per se consistit, non modo ex omni aeternitate, verum etiam ex se ipso sine ulla caussa fuisse. Verum aeternitatem rerum, quae tempori sunt alligatae, sana plane ratio repudiat. Deinde, qui naturas minus perfectas ex semetipsis necessario exstitisse affirmant, illi ex nihilo aliquid esse factum, eo sensu perhibent, qui prorsus naturae repugnat, quoniam res illae necessitatem exsistendi in natura sua non habent. Similiter illi, qui nihil esse decernunt praeter corpora, nullumque corpus addunt habere potestatem semetipsum ciendi, tametsi motum ex omni fuisse tradant aeternitate, motum hunc tamen reapse ex nihilo procedere statuunt. Quod ita natura sua comparatum est, ut esse possit & non esse, id non potest per se exsistere, sed ex alia natura, necessario exsistente, ortum suum habere debet. Quare Platonis distinctionem admittere nos oportet, qui naturas omnes in bina partitus est genera, in eas, quae semper sunt, nec umquam exstiterunt, & in eas, quae factae sunt & esse coeperunt. §. XII.

Postremo: Si nulla creari posset res per se subsistens, non modo inde consequeretur, materiam ex se ab infinito exstitisse tempore, sed de omnibus etiam animis, saltem humanis, idem statuendum esset: nec enim fieri ullo modo potest, ut mens seu animus nil nisi modus sit materiae sensu vacuae, aut figurae, situs, motus & magnitudinis progenies. Contra animus natura est per se subsistens, ideoque, si hanc sequamur doctrinam, numquam factus est, tametsi Athei eum & ante corpora exstitisse, & post corporis interitum permanere, negent. Ethnicorum illi, qui & Deum esse professi sunt, & immortales esse animos decreverunt, animos tamen rati sunt ex Deo, tamquam caussa sua, pendere. At si humani animi ex Deo, tamquam caussa sua pendent, nullum est dubium, quin etiam inde pendeat materia. §. XIII.

Vulgaris, at magnus error est, nullum philosophorum ethnicorum credidisse olim, Deum ex nihilo creasse aliquid, aut, quod idem est, Deum substantiae unius caussam & auctorem esse. Plato divinam efficientiam eam esse docuit, qua res efficerentur, quae antea non fuerint: id vero de animorum creatione ex materia intelligere nullo modo potuit, quos credidit ante materiam exstitisse, idcircoque a Deo ex nihilo esse conditos. Omnes philosophi, qui arbitrati sunt animos aeternos & a corpore seiunctos esse, docuerunt etiam, eos a Deo factos esse, sive ex omni aeternitate, sive in tempore: a quibus tamen Plutarchus dissentit. Nullum dubium est, quin Platonici omnes putaverint, unam substantiam totam naturam suam ex altera substantia accipere posse; nam secundam hypothesin suam derivarunt ex prima, tertiam vero ex prima & secunda, resque omnes inferiores ex tribus hypostasibus sunt natas esse docuerunt. Plotinus, Porphyrius, Iamblichus, Hierocles, Proclus & alii materiam ex Deo esse ortam censuerunt. Ita quoque faciunt antiqua Chaldaeorum oracula: nec aliter Aegyptii censuerunt, teste Iamblicho. Illi Platonici, qui mundum & animos dixerunt esse aeternos, non secus eos essentiam suam ex Deo accepisse crediderunt, atque illi, qui certo tempore eos esse factos opinantur. §. XIV.

Ostenditur porro, dogma illud: De nihilo nihil, si eo accipiatur sensu, quo ab Atheis adhibetur, non plus contra eos, qui Deum profitentur, virtutis habiturum, quam contra Atheos. Mendacia, non autem veritates, a semetipsis dissentire possunt. Plutarchus, Stoici & alii, qui Deum nullius substantiae creatorem esse volunt, tametsi religionem corrumpant, pro Deo tamen vehementer pugnant. §. XV.

At veteres Athei, quorum iam Plato meminit, quam Aristoteles, res omnes gignunt & vicissim corrumpunt, id est, ex nihilo producunt omnia, & ad nihilum rursus cuncta redigunt, una materiae substantia excepta. Idem faciunt Athei illi, quibus Democriti & Epicuri probantur praecepta, tametsi per ipsa physicae corpuscularis, quam inde sequuntur, decreta fieri nullo modo queat, ut vita & intelligentia, mens & ratio nil nisi modi sint materiae & diversae eius temperationes. Quemadmodum, qui Deum profitentur, potentiam illi tribuunt ex nihilo faciendi omnia, ita qui Deum esse negant, mortuae & rudi materiae hanc facultatem adsignant. Quare hoc dogmate non uti hoc genus potest ad Deum oppugnandum, quum aeque id adversus ipsos valeat. §. XVI.

Brevis eorum, quae disputata sunt adhuc, repetitio. Ciceronis loci quidam expensi, quibus creationis de nihilo mentionem aliquam iniecit. Acceditur ad tertiam disputationis huius & ultimam partem, qua probatur Atheos primo sensu, qui absurdus prorsus est, ex nihilo naturas vere exsistentes educere. §. XVII.

Athei generatim omnes nullam agnoscunt substantiam.

tiam, praeter materiam, quam idcirco unam decernunt non esse factam, quae vero praeterea sunt in hac rerum universitate, ea ex una esse materia genita censent. §. XVIII.

At primum, dum ita censent Athei, omniaque ex materia facta esse perhibent, statuunt omnia esse facta sine caussa efficiente: quod quidem idem est, ac si dicerent, ex nihilo omnia esse facta & eo quidem sensu, quo fieri nequit. Nec enim ulla fieri ratione potest, ut aliquid sine caussa efficiente fiat, tametsi caussa materialis abesse queat. Quod si ergo factum est aliquid, quod non fuit antea, necesse est, praeter materiam, aliam esse quamdam naturam, quae efficientis caussae vicem sustineat. Athei Epicuraei omnium rerum efficientiam motui locali tribuunt, & materiam tamen seu corpus facultate semetipsam concitandi privant: quod dum faciunt, omnem in orbe motum ex nihilo natum esse, omnem actionem sine caussa agente, omnem efficientiam sine caussa efficiente fieri tradunt. §. XIX.

Quod si huic generi concederemus, motum sine ulla caussa exstitisse, materia tamen vitae & sensus inops, adiuncta motione, non posset vitam, sensum & intelligentiam gignere: ita enim aliquid fieret ex nihilo, quum motus materiae localis nil nisi modos materiae mutet. Ex his illi etiam confutantur, qui Deum perhibent, quum mundum hunc conderet, nihil fecisse aliud, quam id, quod architectus facit, qui domum aedificat, nixi hoc decreto, quod diximus: Ex nihilo fit nihil: *& animos tamen nil affirmare verentur ab eo ex materia vitae & sensus inope construi: quod quidem si fieret, ex nihilo sine ulla caussa fierent animi* §. XX.

Ostensum est supra, veteres philosophos Italicos & Pythagoraeos ideo negasse, animos fingi posse ex materia, quod nihil fieri ex nihilo sine ulla caussa queat. Hos contra disputabant Athei ex secta Ionica, qui, quod Aristoteles refert, vitam, sensum & intelligentiam pugnabant nihil esse, nisi modos, temperationes, affectiones & dispositiones materiae. §. XXI.

Verum Athei quum nullam esse aliam substantiam decernant, praeter corpus seu materiam, falso concludunt, vitam, sensum & intelligentiam modos esse materiae, quum modi potius sint substantiae a corpore secretae. Modus concipi nequit sine re illa, cuius is modus est: vita vero & cogitatio concipi possunt sine extensione corporea, nec contra concipi possunt cum ea. §. XXII.

Dogma de forma & qualitatibus praecipuus huius erroris fons est. Quemadmodum enim qualitatem caloris & formam ignis ex materia procreari censuerunt, sic vitae, cogitationis & intelligentiae non aliam esse rationem arbitrati sunt. Verum illud ipsum genus Atheorum, quod Atomis abutitur, negat propterea qualitates a figura, situ & motu partium reapse differre, quod ex nihilo nihil sine ulla caussa fieri queat. Vulgaris error de eiusmodi qualitatibus vere in corporibus exsistentibus ex eo unice provenit, quod homines animi sui visa pro rebus vere extra se exsistentibus habere solent. Quod in hisce qualitatibus a figura, situ & motu partium distinctum est, id non est modus & temperatio materiae, sed animorum nostrorum affectio. Inepti prorsus sunt Athei, qui corpusculis student, quod, quum ideo qualitates repudient, quia nihil ex nihilo fieri queat, ipsimet tamen vitam, sensum & intelligentiam ex nihilo creant. Qui cogitationem nil esse putant, quam motum localem, & ipsos homines nil esse fatentur, nisi machinas, illi aut incredibili stultitia, aut intolerabili impudentia laborant. §. XXIII.

Epicurus ipse, id quod valde commemorabile est, quum libertatem voluntatis defendere vellet, fassus est, id fieri nullo modo posse, nisi in ipsis rerum principiis esset aliquid, unde libertas illa flueret, eo quod ex nihilo nihil fieri queat. Itaque, quo libertati consuleret, ridicule tertium genus motus atomorum excogitavit. Idem igitur haud dubie, quum animos & mentes ex corpusculis vita & sensu vacuis gigni decrevit, ex nihilo fieri posse aliquid edixit. Nisi aeterna & substantialis quaedam mens & vita in rerum esset universitate, nulla umquam mens vel vita exsistere potuisset: exstitisset enim & orta esset sine ulla caussa ex nihilo. Caliginosa illa philosophia, quae non modo veras qualitates, formasque substantiales, sed etiam ipsos animos, saltem eos, qui sentiunt, ex potentia edusit materiae, ex nihilo eos edusit aut sine caussa fieri perhibet: quod quidem est viam ad Atheismum sternere. §. XXIV.

Qui materiam non motione, ac alio quodam efficientiae modo, animos & mentes creare sibi persuadent, illam creandi potestatem, quam naturae omnibus numeris absolutae tribuere renuunt, materiae sensu & virtute vacuae adsignant. Quocirca ex ipso illo praecepto: Nihil fit de nihilo aut sine sufficiente caussa, *stultitiam & absurditatem Atheismi demonstravimus. Quare, quum certum sit, res omnes aut a Deo, aut a materia profectas esse, inde quoque argumentum sumi potest ad ostendendum, esse omnino Deum. Nam aut Deus est, aut vero universa ex materia sensus & vitae nescia profecta sunt: Atqui horum posterius fieri nequit. Ergo Deus est. Sed & alio modo ex eodem principio exsistentia Dei probari potest.* §. XXV.

Primo mathematice certum est ex hoc praecepto: De nihilo nihil fit, *numquam fuisse nihil, sed naturam aliquam per se ex omni fuisse aeternitate, nec factam nec ulla ex caussa natam. Si aliquando nihil fuisset, numquam fieri potuisset aliquid. Quidquid autem per se ex omni fuit aeternitate, id necessario, non vero voluntate quadam & arbitrio, ista ratione exsistit. Quare certum est, esse reapse naturam aliquam, cuius exsistentia & semper fuit & est necessaria. Quod vero necessario per se exsistit id necessitatem exsistendi in ipsa natura sua contineat oportet: quod quidem nullius est, nisi naturae perfectissimae. Est igitur natura perfectissima & praeter eam nihil est, quod per se ab aeterno exsistit, verum omnes reliquae res, sive corpora sint, sive animi, ab illa natura factae sunt. Qui ullam rem exstitisse per se volunt necessario, quae ipsam exsistendi necessitatem natura sua non concludat, illi necessariam exsistentiam ex nihilo prodiisse affirmant.* §. XXVI.

Tres sunt caussae, quae effecerunt, ut professores quidam Dei de necessaria materiae exsistentia tam dubitanter loquerentur. Primum imperite sic statuerunt, quemadmodum rerum, quae arte comparantur, nihil fieri potest, nisi ex materia quadam antea exsistente, ita nec Deum aliquid alio modo facere posse. Quidam deinde ὕλην quamdam ἀσώματον, seu materiam incorpoream *sibi finxerunt: quae opinio antiquior est Aristotele, tametsi vana sit, nihilque nisi notio quaedam Metaphy-*

sica. Tertio aliqui corpus & spatium non differre opinati sunt, spatiumque censuerunt infinitum esse, aeternum & necessario exsistere. Sed si spatium non est ipsius Dei extensio, quod multi volunt, sed tantum corporis abstracte considerati, propterea que immobile, nullo argumento demonstrari potest, illud aut infinitum, aut quod Cartesius voluit, indefinitum esse. Namque hoc unum tantum certo novimus: Mundum, eiusque spatium seu extensionem numquam ita magnam cogitari posse, quin ea maior & amplior esse, & fieri queat: quam propter caussam infinitum esse nullo modo potest spatium. At sunt, qui spatium hoc aeternum, infinitumque ideale, *pro vero spatio & pro distantia reapse infinita & aeterna temere habuerunt. Non ita forte desipiunt, ut aspectu primo videntur, multique volunt, qui spatium & distantiam actu finitam esse statuunt.* §. *XXVII.*

Alia etiam ratione exsistentia Dei ex hoc rationis decreto: Ex nihilo fit nihil, *probari potest. Si nullus omnium esset Deus; non modo illa notio naturae perfectissimae, quae insidet in mentibus nostris, ex nihilo esset orta & nihili esset concepto, verum etiam omnes reliquae notiones rerum illarum, quae animo tantum cernuntur, in animis nostris haerentes, ex nihilo provenissent, quoniam a sensibus nasci nequeunt. Omnes mentes, earumque notiones de una, perfecta & infinite potente natura, quae semetipsam novit & comprehendit, fluxerunt. Vtcumque est, id quidem ex hoc praecepto:* De nihilo nihil, *sine ulla colligitur controversia, mentes & animos ex materia ortae & sensus inope haud nasci potuisse. Quare aut omnes ab aeterno exstiterint per se, necesse est, aut vero a Deo ex nihilo praeexsistente sint creati. Exsistentia Dei igitur aeque certa est, atque hoc, animos humanos non exstitisse omnes per se ex infinito tempore. Concidit ergo plane alterum illud turbae profanae argumentum, quod ex hoc sumere solet rationis praecepto:* Ex nihilo nihil fieri potest. §. *XXVIII.*

§. I.

Distributio totius disputationis in tres partes.

NVnc ipsam caussae, contra quam resistimus & repugnamus, arcem aggredimur. Illud nempe hominum religioni & Deo adversantium argumentum, quo se quidquam negant habere validius ad creationem rerum ex nihilo, Deique potentiam interminatam funditus evertendam, oppugnandum nobis sumimus: *Ex nihilo nihil fit.* Huius pronuntiati virtute sese perfecturos esse sperant, ut quaecumque sunt & exsistunt revera, ex omni exstitisse & fuisse aeternitate, nec a Deo quodam facta esse ac creata, nil homines dubitent. Videamus, quemadmodum aciem instruant. Deus is vocatur, qui aliquid vere exsistens eduxit ex nihilo. Atqui omnis ratio & philosophia, communisque generis humani sensus, certum esse declarant: *Ex nihilo nihil fieri & educi posse.* Ergo falsum illud sit necesse est, quod plerique sibi persuadent, naturam esse ex nihilo aliquid fingentem. Hanc ut recte capiamus & dissipemus simul argumentationem, tria nobis proposuimus: Principio ipsam veritatem & rationem hoc scitum omnibus praescribere hominibus: *Ex nihilo nihil fit*, docebimus, si quidem certis intelligatur modis: qui modi quales sint, planum faciemus. Deinde eo sensu, quo religionum & Dei hostes pronuntiatum hoc adhibent: *Ex nihilo nihil fieri aut effici potest*, protsus illud esse falsum; nec idem si recte capiatur, ulla ratione creationi ex nihilo, infinitaeque Dei potentiae refragari, ostendemus. Postremum hoc ipsum dogma, quod nemo sanus revocat in dubium: *Ex nihilo nihil fit*, non modo nihil adversus nos valere, qui mundum ex nihilo esse factum infinita Dei potentia tuemur, sed etiam, si apte & naturae convenienter explicetur, universam eorum disciplinam, qui Deo repugnant, stultitiae & levitatis convincere, Deique idcirco caussam vehementer roborare, probabimus. Namque Deum qui tollunt, illi, inepta prorsus & absurda ratione, ex nihilo aliquid effectum esse, contendunt.

§. II.

Qui sensus proponuntur, quibus id rationis decretum verissimum est; Ex nihilo fit nihil.

Hoc ergo primum damus, scitum istud: *Ex nihilo nihil fit*, si certo sumatur sensu, tam esse verum, ut a sanae mentis nemine sperni ac repudiari queat. Principio explorate perceptum est omnibus: *Nihil, quod aliquando non fuit, ullo modo semetipsum fingere & condere posse*, aut: *Nihil principium exsistendi a semetipso ducere posse: nihil, quod non exsistit, exsistendi caussam sibi esse posse*, aut: *Nihil sine caussa produci & effici posse.* Atque ex hoc ipsius naturae & rationis decreto, id quod iam ante declaravimus, sine ulla consequitur controversia, non omnia esse facta, sed naturam quamdam omnino in rerum universitate versari necessario per se exsistentem, seu talem, quae non possit non esse. Etenim si omnia facta essent & creata, constituendum omnino foret, id quod rationi repugnat, rem aliquam ex nihilo semetipsam eduxisse. Deinde sicuti hoc certum est, nihil semetipsum creare posse, ita etiam hoc omni caret dubio, nihil aut nullam rem posse, nisi a tali caussa, produci, quae, si minus maiori, eadem saltem perfectione praedita sit, qua res producenda, potentiaque gaudeat tanta, quanta ad rem illam efficiendam requiritur. Nihil, inquam, quod antea non fuit, fingi & creari potest, nisi adsit caussa,

ingenii laude floruisse non inficior, coeli Boeotici, quod pingue ac crassum esse accepimus, aspirationem iusto vehementius senserit. Neque tamen vel ipsum, vel Stoicos, propter sententiam hanc in eorum ordinem retulerim, qui Deum ex orbe eiiciunt, sed spurios & parum intelligentes supremi Numinis professores ac vindices nominari debere, iudicem. Quamobrem si vel integrum omnino esset Atheis, demonstrare, nihil fingi posse, nisi ex materia prius exsistente, cui tamen nulla ratione pares sunt negotio, non tamen idcirco caussa plane cecidissent illi, qui a Dei stant partibus. At nihilo tamen minus quae paullo post in medium proferemus, extra omnem, ut opinor, controversiam collocabunt, tantum abesse, ut veteris philosophiae Italicae & Pythagoricae sectatores ex materia aeterna aut omnia sine Dei ullius auxilio prodiisse, aut a Deo condita esse, censuerint, ut potius contrariam prorsus sententiam amplexi sint, nullamque plane naturam per se constantem ex materia fingi posse censuerint. Sigillatim persuasum fuisse generi huic dubio caret, nullam ex materia procreari & generari posse animam: Omnes autem animos per se ex omni exstitisse aeternitate, nulli eorum in mentem umquam venit. Superest igitur, ut credidisse eos statuamus, animos a divino quodam defluxisse fonte, neque ex materia quadam perenni & aeterna, sed ex nihilo ab ipso Deo factos & creatos esse. Omnes illi praeterea philosophi, quibus animi corporis expertes visi sunt, non potuerunt, quin a Deo ex nihilo eductos esse illos, non vero ex materia generatos, praeciperent. Vnum tamen hic PLVTARCHVM a reliquis segrego, quem notum est solum tam absurde fuisse doctum, ut tertium quoddam principium, animam quamdam ordinis & rationis inopem, seu malum daemonem per se exsistentem, medium inter Deum & materiam collocaret. Qua quidem perversa ductum fuisse suspicor hominem opinione, ut mentes omnium mortalium neque ex nihilo, neque ex materia quadam antea exsistente creatas esse putaret, sed nescio quam Dei, malique principii permistionem omnes produxisse adseveraret. Hinc etiam evenit, ut animos non tam *ἔργον opus Dei*, quam *μέρος Θεοῦ, partem Dei*, vocari debere contenderet. Viderint vero, quibus sana & incorrupta est ratio, an ne hac quoque in re coelum Boeoticum PLVTARCHI nocuerit ingenio, virumque ceteroquin doctum, ut nugas aleret, adduxerit. (3) Nos, omnibus his expensis, concludimus, veteres illos naturae contemplatores, quos ARISTOTELES auctor est, scitum hoc: *Ex nihilo nihil fieri & generari potest*, in primis scientiae suae elementis posuisse, Physicorum potius, quam Theologorum & Metaphysicorum, quum id facerent, officio functos esse, neque creationem divinam ex nihilo oppugnasse, sed hoc unice declarare voluisse, novam nullam naturam ex materia produci posse, neque ea, quae in rerum natura gigni & corrumpi videmus, aut, dum fiunt, creari ex nihilo, aut quando intereunt, in nihilum reverti. (4)

§. V.

Multo vero clarius de sententia veterum physicorum hac in re constabit, si quemadmodum ab illis hoc rationis scitum: *De nihilo nihil*, sit adhibitum, cognoverimus. Duplicem vero fuisse eius apud illos usum video. Primum hac omnes regula duce usos esse, certum est, ut scientiae naturalis corpus quoddam exstruerent & ad individua corpuscula res universas hac vel illa ratione revocarent; quod nonnulli eo modo fecerunt, ut omnes materiae particulas *similares*, ut cum physicis loquar, alii sic, ut *dissimilares* esse, constituerent. ANAXAGORAS quidem, quum hoc Philosophorum Italicorum pronuntiato: *Ex nihilo physice nihil gigni potest, nec natura quaedam sibi constans vere generatur, aut corrumpitur*, nihil ratiuni convenientius fieri posse, existima-

Namque hoc decreto. *Ex nihilo nihil fit*, nixi, philosophiae tantum corpuscularis genus introducere voluerunt; Anaxagoras ei Homoeomeriam suam superstruxit.

(3) *Adduxerit*) De PLVTARCHI sententia, quam hic tangit vir doctissimus, copiose supra disputavimus ad *capitis IV. §. XII*: ex qua disputatione quonam iure haec ei adscribatur opinio, constabit. Hic animadverti tantum velim PLVTARCHVM in *libello de animae procreatione ex Timaeo*, ex quo depromta sunt, quae hic reprehenduntur, non suam, sed PLATONIS, quam ipse putabat, *ex Timaeo* de anima doctrinam referre. Ipse, more Academicorum, quorum instituta eum probasse, verisimile est, nec reiiciendam esse prorsus putat eam, nec ita tamen amplectitur, ut nihil ea fieri verius & certius posse, constituat. Quae quum ita sint, paullo mihi severius & acrius in PLVTARCHVM hic videtur invehi vir eruditissimus.

(4) *Reverti*) Non parva est, nec levis momenti quaestio: *Vtrum veterum philosophorum, qui rationem unam sequuti sunt magistram, aliqui eo usque meditando & ratiocinando pervenerint, ut Deum ex nihilo vel materiam, vel etiam animos, finxisse decernerent?* Quam quidem quo melius & ad intelligentiam lectorum accommodatius tractare queamus, peculiari *Dissertatione*, quam huic *Sectioni* subiiciemus, quae tam a CVDWORTHO, quam ab aliis de hoc argumento dicta sunt, colligere & expendere statuimus.

ſtimaret; nec idcirco formas & qualitates corporum pro naturis vere exſiſtentibus & ab ipſa materia, variaque eius temperatione ſecretis, habere poſſet: huc ratiocinando deveniebat, ut quae generantur, mutantur & corrumpuntur, neque ex nihilo exſiſtere, neque ad nihilum reverti, ſed, naturali quadam lege, *ἐκ προϋπαρχόντων καὶ ἐνυπαρχόντων*, *ex rebus antea exſiſtentibus & inexſiſtentibus* produci aſſeveraret. Hoc vero dogmate recepto, conſentaneum erat, ut in omnibus rebus omnis generis atomos eſſe ac particulas *ſimilares* conſtitueret, tametſi ob nimiam illae tenuitatem ſenſuum noſtrorum fugerent aciem, reſque propterea id tantum nobis viderentur eſſe, quod praecipuum & maximum in illis eſt. Oſſa igitur ex corpuſculis oſſeis, carnem ex carneis, res calidas ex atomis calidis, frigidas ex frigidis, nigras ex nigris, candidas ex candidis, nihil autem ex nihilo, verum omnia ex corpuſculis *ſimilaribus* iam antea exſiſtentibus generari, tuebatur. Hoc modo ARISTOTELES (1) perſpicue ſententiam ANAXAGORAE expoſuit: *Quia contraria naſcuntur ex contrariis, propterea fieri nullo modo poteſt, quin ea in rebus antea exſtiterint. Quaelibet enim res quum neceſſario efficiatur aut ex eo, quod aliquid eſt, aut ex nihilo, omnium vero phyſicorum conſenſione ex nihilo nihil fieri queat: conſequitur hinc ſine ulla controverſia, ea quae generantur omnia procreari ex rebus praeexſiſtentibus & inexſiſtentibus, tametſi illae, quum admodum tenues ſint, ſenſus noſtros fugiant, id eſt, ex atomis ſimilaribus ſeu homogeniis, quarum aliquae omnium generum in ſingulis rebus ſunt, quum ſingulae res ſingulis rebus admiſtae ſint.* Quare perſpicuum eſt, quo pacto evenerit, ut ANAXAGORAS quam profeſſus eſt, philoſophia naturalis, quam vulgo *homoeomeriam* vocant, ex hocce ſanae rationis decreto: *Ex nihilo nihil naturaliter fingi ac generari poteſt*, proveniret & naſceretur.

§. VI.

Italici vero philoſophi huius decreti ope philoſophiam germanam corpuſcularem roborarunt.

Diverſam, ſed multo meliorem, ingreſſi ſunt rationem PYTHAGORAE ſectatores, qui vel ante, vel poſt ANAXAGORAM, vixerunt: quibus quidem illi hactenus adſentiuntur, qui PYTHAGORAE de natura rerum praeceptis ad Deum de medio tollendum abuſi ſunt, LEVCIPPVS, DEMOCRITVS & EPICVRVS. Etenim hi, poſtquam idem hoc ſuum fecerunt rationis praeceptum, primum formas qualitatesque corporum & generari ſine controverſia, & viciſſim corrumpi, decreverunt. Ex quo effici debere rati ſunt, eas non eſſe naturas a materia, variiſque eius modis ſecretas & ſeparatas, ſed tantum diverſas minimarum materiae particularum diſpoſitiones & coagmentationes, quae ſenſus noſtros multis modis afficiant & pellant. Ab his initiis illud phyſices genus profectum & in orbem introductum eſt, quod corpuſculis, quae vocant, *diſſimilaribus* ad naturae rationes explicandas unice utitur. Genus hoc philoſophorum, corporum contemplatione aſſidua, praeter magnitudinem partium, figuram, ſitum, motum & quietem nihil eſſe in illis, didicerat. Igitur his paucis ex principiis & veluti elementis in materia exſiſtentibus, varieque inter ſe temperatis & permiſtis, omnes, quas nominant, formas & qualitates naſci, quum procreantur corpora, neque novi aliquid in rerum generatione ex nihilo fieri, praecipiebant. Singulis in linguis ex paucis litteris variis modis diſpoſitis & ordinatis innumerabiles ſonos, vocabula, ſyllabas, quibus res omnes in coelo terraque commode deſignantur, naſci, neminem praeterit. Neque minus notum eſt, easdem ſaepe litteras, nullis vel additis, vel demtis, ſi modo ſitus & ordo mutetur, diverſos in nobis excitare ſonos, nec ullam rem aliam, dum id fit, ex nihilo produci. Simili prorſus ratione perpaucae, quibus natura rerum quaſi conſtat, litterae, varia ratione miſtae

(1) *Ariſtoteles*) Locus, quem ſpectat, legitur *Natural. Auſcult. Lib. I. cap. V. p. 451. Tom. I. Opp.* digniisque eſt, quem Graece deſcribamus, ut rectius de ſenſu eius iudicari queat: Ἔτι δ' ἐκ τοῦ γίνεσθαι ἐξ ἀλλήλων τἀναντία. ἐνυπῆρχεν ἄρα. εἰ γὰρ πᾶν μὲν τὸ γινόμενον ἀνάγκη γίνεσθαι ἢ ἐξ ὄντων, ἢ ἐκ μὴ ὄντων, τούτων δὲ τὸ μὲν ἐκ μὴ ὄντων γίνεσθαι ἀδύνατον (περὶ γὰρ ταύτης ὁμογνωμονοῦσι τῆς δόξης ἅπαντες οἱ περὶ φύσεως) τὸ λοιπὸν ἤδη συμβαίνειν ἐξ ἀνάγκης ἐνόμισαν, ἐξ ὄντων μὲν καὶ ἐνυπαρχόντων γίνεσθαι, διὰ δὲ σμικρότητα τῶν ὄγκων ἐξ ἀναισθήτων ἡμῖν. διὸ φασὶ πᾶν ἐν παντὶ μεμῖχθαι, διότι πᾶν ἐκ παντὸς ἑώρων γινόμενον. IVLIVS PACIVS ad verbum ita reddidit: *Praeterea* (movetur Anaxagoras) *eo, quod contraria ex ſe invicem fiunt: inerant igitur. Nam ſi neceſſe eſt, ut quidquid fit, vel ex entibus fiat, vel ex non entibus: hoc autem, ut ex non entibus fiat, impoſſibile eſt (in hanc enim ſententiam conſentiunt, qui de natura diſſerunt) quod reliquum eſt, neceſſario evenire cenſent, ut fiat ex iis, quae ſunt & inſunt, ſed propter moles parvitatem ſenſu a nobis non percipiantur. Idcirco aiunt quodlibet cuilibet eſſe admixtum, quia quodlibet ex quolibet fieri cernunt.* Quanta vis ſit concluſionis, quam vir egregius ex hoc nectit loco, infra fiet perſpicuum, quum ad univerſae quaeſtionis huius explicationem accedemus.

caussa, cuius virtus & perfectio aequalis sit perfectioni & virtuti rei illius, quae fingi & creari debet. Nec enim ulla res id, quod ipsa non habet, in alteram conferre potest. Igitur, si quid in effectu est, quod caussae, ex qua natus ille putatur, virtutem & praestantiam superet, id ex nihilo prodiisse, aut sine caussa procreatum esse, existimari debet. Amplius aliquid addo. Tametsi duae res perfectione pares inter se sint & aequales, inde tamen statim non efficitur, alteram ab altera creari & produci potuisse. Nam ut taceam, res aliquas facultate agendi prorsus destitutas esse, qualis est materia, quae omni caret efficiendi virtute, nec, praeter patiendi facultatem, ullam habet aliam, efficiendi & creandi virtus minor esse in illis potest, quam ut ea perfici queat aliquid. Exemplum iuvat afferre. Fieri omnino potest, ut, qui antea non fuit, motus excitetur, verum ut iste motus sine caussa cieatur idonea & ad eum ciendum apta, id prorsus fieri nequit. Quocirca si hoc verum esset, fuisse olim nullum omnino in orbe motum, nullam vim agendi in ulla re, nullam denique vitam, sed omnia iacuisse mortua & vita vacua, hoc quoque pro certo ducendum esset, numquam futurum fuisse, ut iste status mutaretur, ullusque motus exoriretur. Neque enim talis praesto fuisset caussa, qualis ad motum excitandum requiritur, quum nihil praeter id, quod vitam facultatemque agendi continet, motui producendo sufficiat. Sin vero motum aut ullam rem aliam, nulla idonea antegressa caussa, exstitisse adseveres, id statues, a quo omnis prorsus abhorret ratio, motum illum semetipsum creasse, aut, ut exsisteret, ipsum perfecisse. Iam naturarum minus perfectarum nulla est, quae tanta valeat potentia, ut aliam naturam ex nihilo educere & fingere queat. Haec quidem illis relinquenda est gloria, quod novos rerum modos effingere, novasque proprietates producere valeant; Nam id nostrum animum videmus facere, qui novas in semetipso cogitationes, novos in corpore motus conciat. At eo numquam ullius naturae parum absolutae virtus pertinebit, ut aliam ex nihilo naturam evocet ac praesentem sistat. Quae quum ita sint, perspicuum est, nescire, quid dicant, eos, qui naturam non modo a summa perfectione remotam, sed etiam omni producendi virtute vacuam aliam creasse naturam statuunt. Namque hoc reapse affirmant: Fieri posse, ut natura quaedam sua vi ex nihilo generetur & oriatur. Ergo hoc perfectum & conclusum esse debet, nullam fingi & creari posse naturam, nisi naturae perfectissimae efficientia: utpote quae, quoniam res omnes sinu suo arcet & continet, cum excellentioribus praedita esse debet perfectionibus, tum creandi potentia instructa.

§. III.

Tertius sensus, quo verum illud scitum est: Ex nihilo fit nihil.

Itaque binis modis hoc scitum: *Ex nihilo nihil fit*, ita esse verum certumque concessimus, ut a ratione prorsus abeat, secus arbitrari. Si aut hoc significet: *Nulla res semetipsam creare potest, nulla res effici potest, nisi caussa quaedam antegrediatur efficiens;* aut hanc vim habeat: *Nulla res, nisi quae parem habeat in se perfectionem aut satis magnam creandi virtutem aliam producere potest*, tum assentiri omnes ei decet, qui sana mente utuntur. Ceterum uterque sensus hic refertur ad efficientem caussam, nec raro apud veteres, CICERONEM (1) praesertim, occurrit. Nunc vero tertium proponemus dogmatis huius sensum, qui propius ad materiam spectat, ex qua res finguntur. Constat, rem nullam a summa perfectione distantem virtutis creandi compotem esse, aut novam, quae antea non fuerat, naturam gignere posse, sed omnes huiusmodi naturas materiam tantum commovere posse ante exsistentem, eamque variis modis temperare. Constat etiam, materiam perferre tantum & pati posse, nihil autem, quod non fuerit antea, aut non ex diversa eius constitutione ac compositione oriatur, proferre. Binis his connexum omnino est hoc tertium: Quando res naturales ex materia, quae exstitit antea, procreantur & generantur, neque Deus ipse ad earum accedit constructionem, tum nihil novi ex nihilo producitur, aut quod prius non fuerit, creatur aliquid. Nihil, meo iudicio, aliud in animo veteres habuerunt physici, quum, quod ARISTOTELES (2) scriptum reliquit, hoc dogma tanta contentione urgerent: Τὸ γιγνόμενον ἐκ μὴ ὄντων γίνεσθαι ἀδύνατον. *Fieri nullo modo potest, ut natura quaedam vere exsistens* (naturaliter) *ex nihilo fiat*, aut: ut aliis exprimi ab eo verbis solet: (3) οὐδὲν ἀλλ

(1) *Ciceronem*) Affert infra vir doctus §. XVII. locum huius generis ex CICERONIS *libro de fato*.

(2) *Aristoteles*) *Natural. Auscultat. Lib. I. cap. V. p. 451. Tom. I. Opp.* Adde *cap. VIII. pag. 457.* & alias.

(3) οὐδὲν) His verbis pronuntiatum, cuius res hic agitur, expressit ARISTOTELES *Natural. Auscult.*

quarumve contemplatio id proprie est, quod scientiam dicimus, aeternas, nec aliquo tempore factas esse. Sic enim in *Metaphysicis:* τὸ εἶδος οὐδεὶς ποιεῖ τὸ γίνεται. *Formam seu speciem rei nemo facit, nec ea generatur ullo modo.* Et versus: τὸ σφαίρᾳ εἶναι οὐ γίνεται. *Essentia sphaerae non generatur.* Item: ἄνευ γενέσεως καὶ φθορᾶς τὰ εἴδη. *Formae seu species rerum sine ulla sunt generatione & corruptione.* Nonnunquam has formas, circa quas scientia nostra versatur, ἀκίνητον οὐσίαν (4) aut φύσιν, *immutabilem essentiam aut naturam* vocat. Postremo, quum HERACLITI affectatores, ceterosque scepticos illos, qui sciri certo posse aliquid, negabant, aggreditur, inde primo errorem huius generis natum esse perhibet, quod animum nostrum, quidquid complectitur scientiae ac cognitionis ex corporibus rebusque extra nos exsistentibus & in sensus cadentibus, unice accepisse, temere sibi persuasisset. (5) αἴτιον τῆς δόξης τούτοις, ὅτι περὶ τῶν ὄντων τὴν ἀλήθειαν ἐσκόπουν, τὰ δὲ ὄντα ὑπέλαβον εἶναι τὰ αἰσθητὰ μόνον. ἐν δὲ τούτοις πολλὴ ἡ τοῦ ἀορίστου φύσις ἐνυπάρχει . . . ἔτι δὲ πᾶσαν ὁρῶντες ταύτην κινουμένην τὴν φύσιν, κατὰ δὲ τοῦ μεταβάλλοντος οὐθὲν ἀληθευόμενον, περί γε τὸ πάντῃ πάντως μεταβάλλον οὐκ ἐνδέχεσθαι ἀληθεύειν. *Caussa vero opinionis huius illis fuit, quod veritatem quidem in ipsis esse rebus spectandam, existimabant, at nullas esse res arbitrabantur, praeter eas, quae sub sensus cadunt, in quibus quidem multum esse certum naturae indeterminatae. . . . Hanc ergo, omnem naturam* (quae sensus ferit), *quum cernerent moveri* (aut in perpetuo fluxu & mutatione versari) *nihil autem veri, certique de eo, quod mutabile* (nec semper idem est) *perhiberi & affirmari posse intelligerent, nihil plane certi aut nullam esse veritatem arbitrati sunt, eo quod res illae, circa quas scientia nostra versatur, semper mutarentur.* Quibus expositis, huic scepticorum dogmati, eiusque fundamento, quod paullo ante nominavimus, hoc pronuntiatum opponit: (6) ἀξιώσομεν αὐτοὺς ὑπολαμβάνειν καὶ ἄλλην οὐσίαν εἶναι τῶν ὄντων, ᾗ οὔτε κίνησις ὑπάρχει οὔτε φθορὰ, οὔτε γένεσις τὸ παράπαν. *Hos igitur discere decet, esse aliud genus rerum, praeter eas, quae in sensus incurrunt, ad quod nec motus, nec corruptio, nec aliqua generatio ullo modo pertinet.* Atqui has rerum *essentias*, quas gigni & corrumpi neget ARISTOTELES; quid erunt, obsecro, quam naturae illae rationi soli patentes, species & formae rerum constantes & immutabiles, quas solas cognitioni & intelligentiae [illegible]

VIII. p. 381. & Lib. XIV. c. III. p. 473. Tom. IV. Opp. quibus binis locis Peripateticorum princeps ex instituto probat, formam proprie nec fieri, nec generari. Sed vereor, ne, qui hanc ARISTOTELIS sententiam de forma cum PLATONIS contulerint sciant de aeternis rerum exemplis & veritatibus differentiam nimis magnam reperturi sint. Non patitur hic locus, ut hanc disputationem ingrediar, quae tam arida praeterea & exsanguis est, ut oculis placere nequeat.

(4) *Ἀκίνητον οὐσίαν*) De οὐσίᾳ ἀκινήτῳ, eiusque veritate copiose agit ARISTOTELES *Metaphys. Lib. XIV. cap. II. p. 472. cap. VI. pag. 477.* Sed falli paene arbitror virum doctissimum, quod opinatur existimasse ARISTOTELEM, immobilem hanc *naturam* aeternas esse veritates, quas nemo mutare queat. Nam ἀκίνητος ARISTOTELIS οὐσία est illa natura, unde motum omnem in universa rerum natura accessit, Deus, verbo, ARISTOTELIS.

(5) *Persuasisset*) ARISTOTELES *Metaphys. L. IV. cap. V. pag. 313. Tom. IV. Opp.* Versionem addidi talem, quae mentem & sententiam philosophi, non ipsa eius verba, fideliter exprimeret.

(6) *Opponit*) Exstare haec verba apud ARISTOTELEM, & in ipsis forte *Metaphysicorum* eius libris, non dubito; at eo loco, quo eas exstare ait CUDWORTHUS, non certe leguntur. Nec in aliis locis, quibus ex instituto philosophus probat, esse res immobiles & aeternas, ea mihi reperire licuit. Quod autem vir doctissimus opinatur, res, quas ARISTOTELES vocat *aeternas, immobiles & nullo vel corruptioni, vel generationi obnoxias*, nullas esse alias, quam formas, species & aeterna rerum exempla, perennesque veritates, id, meo quidem iudicio, temere facit. Amor sententiarum & opinionum, quibus favit, vir egregius, tantum mihi apud animum eius potuisse videtur, ut in ARISTOTELE ea cerneret, a quibus ille vehementer alienus fuit. Illa nempe natura, quam ARISTOTELES nec generationi, nec corruptioni subiectam esse tradit, *coelum* est, uti loquitur, seu τὸ πᾶν, *rerum universitas*; quod quidem insigni eius loco probabo. Postquam nimirum in eos invectus erat, qui dicerent, fluere omnia, nec idcirco ullius rei veram & certam esse scientiam, subiicit, id in primis ferri non posse in hoc hominum genere, quod de coelo idem, quod de reliquis rebus affirmarent: res quidem sensus pellentes generari & corrumpi, non item τὸ πᾶν seu τὸν οὐρανόν. *Metaphys. Lib. IV. cap. V. pag. 313. 314.* περὶ ὅλου τοῦ οὐρανοῦ ὁμοίως ἀπεφήναντο. ὁ γὰρ περὶ ἡμᾶς τοῦ αἰσθητοῦ τόπος ἐν φθορᾷ καὶ γενέσει διατελεῖ μόνος ὤν, ἀλλ' οὗτος οὐθὲν ὡς εἰπεῖν μόριον τοῦ παντός ἐστιν. *De toto tamen coelo similiter senserunt. Hic enim, qui circa nos est, spectabilium locus, in corruptione & generatione est, qui nulla (ut ita dicam) universi pars est.* *Immobilis* vero, seu ἀκίνητος οὐσία, quam nominavit ARISTOTELES, ipse Deus est, id quod ex *decimo quarto Metaphysicorum libro* quilibet facile cognoscere poterit. Neque tamen idcirco negaverim placuisse ARISTOTELI distributionem illam PLATONIS rerum in τὰ ὄντα & in τὰ αἰσθητά, et passim eam ab hoc philosopho adhiberi: eos vero nego recte sentire, qui τὰ ὄντα PLATONIS & ARISTOTELIS non differre, sibi persuadent. Τὰ ὄντα ARISTOTELIS coelum sunt, Deus & genii Deo subiecti, quos orbibus praeficit coelestibus, omnia paucis, quae supra lunam sunt. At PLATONI τὰ ὄντα aeternae rerum omnium sunt species & exempla. Illud etiam largior, putasse ARISTOTELEM, esse veritates immutabiles & perennes [illegible] nego vero PLATONIS & ARISTOTELIS

tiae nostrae propositae sunt. Nullam fore stabilem, constantemque scientiam, si nullae res aliae, quam spectabiles & corporeae, animorum nostrorum contemplationi expositae essent, id vero vacat controversia. Haec enim omnia, quae sensibus patent & extra nos sita sunt, fluunt & mutantur perpetuo. Itaque trianguli, globi, cubi, quadrata, quae disceptiuntur Geometrae, non ex materia proprie constant & sensus afficiunt. Neque enim harum figurarum ulla talis in materia deprehenditur, quae accuratae normae & regulae Geometrarum respondeat: neque fieri ullo pacto potuit, ut omnibus Geometris, tot tantisque temporum & locorum intervallis disiunctis, eadem ante oculos corpora ponerentur: nec denique, si eiusmodi figuras haberet materia, quum res omnes corporeae, pro suo quaeque genere, citius aut tardius mutentur & fluant, non perpetuae illae & constantes forent, sed converterentur. At immutabile sit necesse est, nec ulla ratione de statu suo migret, quod scientiae & demonstrationis Geometricae argumentum esse debet. Omnes illi trianguli, circuli, cubi, globi, quorum rationibus explorandis EVCLIDES, ARCHIMEDES, PAPPVS, APOLLONIVS, & quotquot post hominum memoriam exstitere Geometrae, locis temporibusque vehementer disiuncti, operam dedere, uni prorsus sunt iidemque, nec mutationis idcirco, aut corruptionis ullo modo participes. Id enim natura requirit scientiae Mathematicae. Quam propter caussam idem ARISTOTELES de Mathematicorum figuris pronunciari posse negavit, eas in loco esse, quemadmodum corpora sunt solida: ἄτοπον δὲ καὶ τὸν τόπον ἅμα τοῖς στερεοῖς τοῖς μαθηματικοῖς ποιῆσαι, ὁ μὲν γὰρ τόπος τῶν καθ' ἕκαστον ἴδιος, διὸ χωριστὰ τόπῳ. τὰ δὲ μαθηματικά, οὔ πού. *Absurdum item est, rebus Mathematicis locum assignare, quemadmodum solidis. Locus enim proprius est rebus singularibus, quae idcirco loco sive spatio seiungi possunt. Res vero Mathematicae non sunt alicubi.* Vniversales enim quum sint & ab omni concretione remotae, non nisi in animis esse possunt. Ob eamdem illae caussam ubique versari debent locorum: etenim in omnibus sunt, a quibus comprehenduntur, animis. Postremo species hae & formae rerum PHILONI (7) dicuntur quoque *ἀναγκαιόταται οὐσίαι, essentiae summe necessariae*; quo nomine non modo eas aeternas esse, sed etiam necessitatem exsistendi adiunctam habere indicat. Corpora quidem ut sint & materia, nulla postulat absoluta necessitas: at veritas ut sit, id quidem maxime necessarium est.

Metaphys. Lib. XII. cap. V. p. 436. T. IV. Opp.

§. CXIV.

Quod si formas speciesque rerum aeternas, veritatesque perennes & sempiternas esse, quae non possint non exsistere, certum sit, hoc quoque confiteri nos oportet, esse mentem aeternam eamque ex se necessario exsistentem. Nec enim aeternae istae veritates, rerumque species usquam esse possunt, quam in mente quadam. Scilicet quum perennes & *aeternas* dicuntur esse *rerum essentiae*, non ipsae earum naturae aut *substantiae* intelliguntur: quae quidem si hoc nomine intelligerentur, singulae res natura sua sempiternae, nec creatae forent. Neque id sibi volunt, qui hoc asseverant, Deum res fingentem & creantem *sartoris instar vestire essentias rerum nova exsistentia*: quae nuperi cuiusdam auctoris verba sunt, nec caute satis, nec prudenter posita. Sed essentiae rerum *esse* sunt earum *cognitum* seu naturae rerum, quatenus rationi & intelligentiae patent, & ab infinita potentia & intelligentia effici posse, antequam fiant, cognoscuntur. Quapropter mens quaedam sit necesse est, cum orbe terrarum, tum rebus omnibus, quae sensus movent, antiquior, quae uno aspectu rerum omnium, quae intelligi possunt, formas, rationes, necessarias cognationes & differentias, veritatesque, quae nascuntur inde, immutabiles capiat & complectatur. Exstiterit oportet ab aeterno animus non ita affectus, ut, quod ARISTOTELES (1) alicubi de eo tradit, nonnumquam intelligat, interdum vero non intelligat (ὅτε μὲν νοεῖ, ὅτε δ' οὐ νοεῖ) nunc vigilet, alio tempore dormiat; non secus, acsi oculum referret modo clausum, modo apertum; verum talis, qualis nullo impeditus vitio, nulla deformitate laborans, ipsa natura sua operetur & perpetuo agat: θεῖον ἐνέργημα non male dixeris. Quod quidem qui reputat, is nostram, quam supra probavimus iam, sententiam non invitus amplectetur, talem animum nullius esse posse, nisi naturae infinite potentis & absolutissimae, quae cum semetipsam,

Si veritates sunt aeternae, sequitur, mentem quoque esse aeternam.

TELIS de his *universalibus* sententiam commode coniungi posse. PLATO enim *aeterna* sua & *universalia* de natura rerum eximebat, & nihil commune cum illis habere censebat rebus, quas sensus nostri attingunt: secus ARISTOTELES, quippe qui *universalia* rebus ipsis sub sensus cadentibus immersa esse veluti, neque separari ab illis, nisi cogitatione, posse, arbitrabatur. Ille notiones & rerum aeternas species hominum innatas esse censebat mentibus: hic eas ex aspectu rerum extra nos positarum meditatione colligi & studio animo mandari asseverabat. Lege *Metaphys. Lib. XII. pag.* 436. *Tom. IV. Opp.* Non postulat hic locus, ut id fusius demonstrem: quod nulli possunt ignorare, qui prima recte inspexerunt philosophiae ARISTOTELIS elementa.

(7) PHILONI). *Lib. I. Legis Allegor. p.* 62. *f. Opp.* Ideas autem intelligit PHILO PLATONIS, quarum amore non mediocri accensus erat.

(1) ARISTOTELES). Nusquam ARISTOTELES,

ipsam, cum universam potentiae suae vim, id est, omnia, quae efficere valet & exsequi, consequatur, nec quidquam veritatum illarum, quae manant inde, ignoret. Mentes quidem & scientiae, quoniam nihil sunt, quam mensurae divinae, infinitaeque potentiae, seu cognitio rerum earum, quas natura potentiae interminatae particeps efficere valet, per se & ipsa virtute sua ostendunt, esse reapse naturam quamdam infinitae potentiae participem, cuius illae nempe vires cogitando persequuntur.

§. CXV.

Quaecunque [illegible] hominum sint rationes, non nisi una mens esse potest [illegible]. Quare falluntur, qui malunt esse volunt naturas aeternas & intelligentes.

Haec quae disputavimus adhuc, id etiam a nobis postulant, ut non nisi unam esse mentem, omnis rationis fontem, unam unicam naturam intelligentem, quae per se, et necessario existit, credamus: omnes vero reliquas mentes ex hac una quidquid habent virtutis & consilii decerptum & delibatum habere, atque, non veluti, eodemque sigillo omnes munitas & signatas esse. Et hinc quidem evenit, quod omnes animi, infinitis licet locorum, temporumque intervallis separati sint, pares tamen plane, simillimasque rerum notiones, easdemque omnino veritates contineant. Mentes ipsae quidem discrepant, quae veritates recipiunt, sed haec mentium diversitas ipsas non mutat veritates nec numerum earum amplificat: omnes enim & mentes & veritates unius aeternae mentis & veritatis expressae sunt simulacra & defluentes veluti rivi. Quemadmodum idem, eundemque vultum infinita referunt specula, unius solis imaginem innumerabiles simul oculi concipiunt & retinent, unam eamdemque vocem mille una hauriunt aures: ita infinita mentium creatarum multitudo, dum easdem rerum sibi fingit formas, easdemque cognoscit & amplectitur veritates, ab una eademque aeterna luce collustratur, cuius radii ad omnes pertinent, hunc mundum ingredientes, eamdemque exaudit unius sempiterni verbi, quod numquam silet, vocem. Igitur bene verum perspexit THEMISTIVS (x) quum, fieri nulla ratione posse decerneret, ut unus homo mentibus aliorum easdem, quas ipse habet, notiones, eamdemque scientiam, qua ipse valet, docendo instillaret [illegible] *nisi magistri & discipuli eiusdem generis [illegible] essent.* Nec minus, quod idem addidit, certum est, numquam fore, ut homines tam facile inter se colloquia instituerent, tam cito aliorum sensa & cogitata consequerentur, denique easdem in aliorum animis notiones & sensus, unica sonorum & vocabulorum ope, excitarent, [illegible] ΝΟΥΣ [illegible]. *Nisi una esset, eademque mens, cuius omnes fierent participes.* Fingamus, plures esse naturas, ratione praeditas, suaque virtute necessario existentes, nec ullius subiectas voluntati & imperio, nec ullam ideo earum infinite potentem esse: tum primum nullus omnino, qua fiat ratione, consequetur, ut una omnibus hisce eademque placeat veritas. Quemadmodum enim non communi quadam voluntatis norma hae mentes coniunctae essent, ita nec communi quadam veritatis regula inter se sociatae forent. Deinde prorsus obscurum fore & incomprehensum, unde cognitionem & scientiam proprie sic dictam hi animi accepissent. Scientia enim & cognitio nihil est, quam rerum, quae fieri & ab infinita potentia effici possint, comprehensio. Nulla vero est, si plures eiusmodi naturas agnoscas, infinita potentia, eo quod singularum potestas certis circumscripta sit & definita limitibus. Ex quo consequitur, nullam harum mentium fingere aliquid & creare posse. Quod enim rem unam virtute sua fingere potest, id omnibus producendis & creandis aptum est, omniumque idcirco rerum haberet imperium. Sic igitur concludimus: ex ipsa mentis & cognitionis humanae indole patere, animum necessario existentem, perennem, rationisque compotem non nisi unum esse posse, ex quo reliqui omnes animi generati sunt. Iam fusius & copiosius opinione nostra primum, quo Deum impia turba solet aggredi, argumentum labefactavimus & expugnavimus. Nec enim tantum esse in animis nostris notionem quamdam Dei demonstravimus & quae homines a Deo alieni contra hanc afferre solent opinionem diligenter disiecimus; verum etiam ex hac ipsa Dei summe naturae perfectissimae specie, quam insculptam quasi mente gerimus, esse Deum probavimus. In reliquis adversariorum Dei ratiocinationibus confutandis maior brevitatis ratio a nobis habebitur.

[illegible]LES, quod memini, de mente absolute & simpliciter hoc dixit, eam cogitare nunc, alio vero tempore non cogitare, multo minus de mente aeterna seu Deo haec ipsi exciderunt. Sed obversata sunt sine dubio viro egregio haec Philosophi verba ex *Metaphysic. Lib. XIV. cap. IX. pag.* 483. quibus considerationem mentis difficultatibus quibusdam circumseptam esse perhibet, sive ea, ut dormiens, sive ut intelligens concipiatur: [illegible] ΜΗΔΕΝ ΝΟΕΙ, [illegible] ΕΙΤΕ ΝΟΕΙ [illegible]. *Quo vero modo se habeat talis [illegible] difficultates quasdam habet. Sive enim nihil intelligat, sed ita sese habeat, ut dormiens, quidnam praestantius erit? Sive intelligat, aliud vero eius principium sit [illegible] profecto non erit optima substantia.*

(x) THEMISTIVS) Suspicor, haec decreta THEMISTII ex *Paraphrasi eius in libros Aristotelis de Anima*, deprompta esse, quam inspicere mihi nondum & evolvere licuit.

SECTIO

SECTIO SECVNDA.

QVO ALTERVM HOMINVM, DEVM ESSE NEGANTIVM, ARGVMENTVM CONFVTATVR, QVOD AB HOC RATIONIS DECRETO SVMVNT: EX NIHILO FIERI NIHIL POTEST.

ARGVMENTVM.

Distributio totius disputationis in tres partes. §. *I.*

Dogma hoc rationis: De nihilo nihil, *firmum est certa ratione & immutabile decretum. Namque certum primo est, nihil, quod non fuit ante, sua se virtute aliquando producere potuisse, aut: Nihil a se ipso exsistere ac oriri posse. Aut: Nihil fieri ac produci posse sine caussa efficienti. Ex quibus quidem efficitur: Numquam fuisse nihil, aut non omnia esse facta & condita, sed naturam aliquam per se ab infinito tempore fuisse nec factam, nec conditam, nec ulla ex re alia procreatam. Deinde & hoc certum est, nihil efficienter produci posse, nisi ab ea natura, quae parem saltim rei productae perfectionem habet & facultatem tantam, quanta sufficit ad producendam eam.*

Effectus, qui perfectior & melior est caussa sua, ex nihilo venerit, aut sine caussa natus sit, necesse est. Si nullus in orbe motus foret, nec aliquid praeter corpora exsisteret, quae vim semetipsa ciendi non habent, nullus etiam motus seu mutatio ad omnem aeternitatem exsistere posset. Nulla natura imperfecta novam, quae non fuit antea, substantiam producere potest, tametsi novis modis & accidentibus producendis par sit, id est, nulla res creata creare potest. §. *II.*

Tertius est etiam sciti huius sensus, qui omnino verus est; Nihil materialiter produci potest ex nihilo praeexsistente & inexsistente. Quare in omnibus generationibus naturalibus, nisi extraordinaria supremi Numinis potestas accesserit, nulla quae non exstitit antea, substantia producitur, sed novus tantum modus illis rebus datur, quae ratione substantiae iamdudum exstiterunt. §. *III.*

Hoc sensu veteres ante Aristotelem physici decretum hoc adhibuerunt, nec audiendi sunt recentiores, qui mentem eorum sic interpretantur, acsi omnem divinam ex nihilo creationem sustulissent. Stoici quidem & Plutarchus hanc habuere sententiam: at veteres sectae Italicae philosophi decreto hoc unice ut physici, non vero ut Metaphysici & Theologi usi sunt, id est, minime Deum ex nihilo creare posse aliquid negarunt, sed hoc tantum sibi voluerunt, in generationibus naturalibus nihil novi creari, nec in corruptionibus ad nihilum aliquid redigi, sed modos tantum materiae antea exsistentis mutari. §. *IV.*

Hoc ita sese habere, nec aliam fuisse veterum physicorum sententiam ex usu decreti huius apud eos constat, qui duplex est. Primum hoc nixi principio philosophiae quoddam corpuscularis genus introducere volebant. Anaxagoras, hoc fretus decreto: Ex nihilo nihil *fit*, Homoiomoeriam *suam commendavit & in unoquoque corpore* similares *esse variorum generum atomos defendit, quarum ope, per concretionem & secretionem, omnes generationes & corruptiones naturales fiant.* §. *V.*

At veteres Italicae Sectae philosophi, tam ante, quam post Anaxagoram, quos Leucippus, Democritus & Epicurus sequuti sunt, sagacius ex eodem concluserunt principio: Qualitates & formas corporum non esse reapse a materiae substantia distinctas, sed tantum varios unius materiae modos, varie sensus nostros afficientes. Atomos igitur qualitatibus privarunt & dissimilares *esse docuerunt. Simplicia illa elementa, ex quibus varia ratione inter se innexis hi philosophi omnes res corporeas componebant, sunt figura, situs, motus, quies & magnitudo partium.* §. *VI.*

Ex eodem principio: Ex nihilo nihil fit, *philosophi hi Italici animos, praesertim humanos, non produci, quum generantur corpora, nec interire, quum eadem dissolvuntur, sed naturas esse, tam ante, quam post corpora exsistentes, probarunt. Nec tamen hi philosophi, qui animos non generari autumabant, verum ante corpora exsistere, eos per se exsistere putabant, sed ex Deo esse ortos profitebantur. Sic Proclus docet, qui tamen animis eamdem, quam mundo, aeternitatem tribuit. Nec Plato in Timaeo aliud quidquam tradit, quam hoc, animos ex materia non esse generatos: quam propter caussam animi, eodem sensu, quo materia,* principia *quoque solent appellari.* §. *VII.*

Ipse Augustinus, dubius interdum in hac re tradenda est. Nos hoc unum certo novimus, animos a Deo creari: qua id ratione fiat, non satis notum est. Idem fere de bestiarum animis dici debet. §. *VIII.*

Omnes illi tres sciti huius: De nihilo nihil, *sensus, quos veros esse diximus, ad hoc unum generale praeceptum redeunt:* Nihil effici potest a nihilo: *quod tamen infinitae Dei potentiae non refragatur.* §. *IX.*

Haec ipsa tamen verba: De nihilo nihil *alium etiam habere sensum possunt, si nimirum per voces:* Ex nihilo *terminus a quo tantum designetur. Namque tum haec illis potestas subiecta erit:* Nihil, quod non fuit antea, ad exsistentiam ullo modo adduci potest. *Hanc sententiam decreto huic tribuunt Democriti & Epicuri sectatores, qui nihil, quod non est, effici posse, sibi persuadent.* §. *X.*

Ostenditur hoc sensu falsum esse decretum illud: De nihilo nihil. *Si verum illud esset, non esset validius adversus eos, qui Deum esse profitentur, quam est, contra eos, qui Deum esse negant: nec idcirco ab Atheis tamquam argumentum adversus Deum adhiberi potest. Hoc si universe verum esset, nihil, quod aliquando non fuit, exsistere & nasci posse, nulla prorsus esse posset productio aut efficientia, nullus motus, nulla actio, nulla mutatio, nulla generatio. At in nobis ipsis facultas inest novas cogitationes in animis nostris, novosque motus in corporibus producendi: quod ipsum cogit Atheos, ut hanc propositionem restringant & de naturis per se constantibus unice accipiendam esse statuant. Quidam ex hoc genere decepti sunt verborum:* ἐξ οὐκ ὄντος *ambiguitate,*

tate, quae aut de caussa, aut de termino a quo sumi possunt: quorum quidem ille sensus verus, hic autem falsus est. Utrumque vero hi sensum confundunt. Alii vero probabilitate huius sententiae circumveniri sese patiuntur. Nam primo vident, nullam earum rerum, quae arte & consilio comparantur, fieri posse, nisi ex materia praeexsistente: Deinde veteres physicos idem praecepisse recordantur de generationibus naturalibus, nullam in illis veram substantiam procreari: Denique certum esse, non ignorant, nullam rem conditam & imperfectam novam creare substantiam posse. Quibus quidem rebus, tamquam regulis, omnem metiuntur potestatem, qualiscumque demum sit. Verum aeque facile est naturae perfectissimae, creare mundum, materiam & omnia ex nihilo, uti nobis est, cogitationem aliquam producere, aut digitum movere, aut vero soli, radios suos emittere. Nec enim ullo eorum sensuum, quos antea enumeravimus, impossibile est, ut Deus, cuius infinitae sunt perfectiones, & efficientia interminata, naturam aliquam minus perfectam, quae non fuit antea, producat. Infinita quidem virtus res nullo modo facere potest, quae natura ipsa fieri non possunt: nihil vero fieri non potest, praeter id, quod sibimet ipsi repugnat. Licet ergo pugnantia inter se loquatur, qui rem aliquam eodem tempore & esse, & non esse dicit, haud tamen illud contradictorium est, si statuatur natura quaedam imperfecta exsistere coepisse, quum non fuisset antea. Quam ob rem quum repugnans & sibimet ipsi contrarium minime sit, naturam aliquam exsistere, quae non erat antea, nec idcirco etiam ex illis rebus, quae ipsa natura fieri nequeunt, sequitur, potentiam perfectissimam huic rei efficiendae parem esse. §. XI.

Si nulla fieri posset natura per se consistens, quae non fuisset, ad eam propter caussam fieri non posset, quod nulla substantia tota ex alia nasci posset substantia. Hoc autem si ita sese haberet, sequeretur, omne illud, quod per se consistit, non modo ex omni aeternitate, verum etiam ex se ipso sine ulla caussa fuisse. Verum aeternitatem rerum, quae tempori sunt alligatae, sana plane ratio repudiat. Deinde, qui naturas minus perfectas ex semetipsis necessario exstitisse affirmant, illi ex nihilo aliquid esse factum, eo sensu perhibent, qui prorsus naturae repugnat, quoniam res illae necessitatem exsistendi in natura sua non habent. Similiter illi, qui nihil esse decernunt praeter corpora, nullumque corpus addunt habere potestatem semetipsum ciendi, tametsi motum ex omni fuisse tradant aeternitate, motum hunc tamen reapse ex nihilo procedere statuunt. Quod ita natura sua comparatum est, ut esse possit & non esse, id non potest per se exsistere, sed ex alia natura, necessario exsistente, ortum suum habere debet. Quare Platonis distinctionem admittere nos oportet, qui naturas omnes in bina partitus est genera, in eas, quae semper sunt, nec umquam exstiterunt, & in eas, quae factae sunt & esse coeperunt. §. XII.

Postremo: Si nulla creari posset res per se subsistens, non modo inde consequeretur, materiam ex se ab infinito exstitisse tempore, sed de omnibus etiam animis, saltem humanis, idem statuendum esset: nec enim fieri ullo modo potest, ut mens seu animus nil nisi modus sit materiae sensu vacuae, aut figurae, situs, motus & magnitudinis progenies. Contra animus natura est per se subsistens, ideoque, si hanc sequamur doctrinam, numquam factus est, tametsi Athei eum & ante corpora exstitisse, & post corporis interitum permanere, negent. Ethnicorum illi, qui & Deum esse professi sunt, & immortales esse animos decreverunt, animos tamen rati sunt ex Deo, tamquam caussa sua, pendere. At si humani animi ex Deo, tamquam caussa sua pendent, nullum est dubium, quin etiam inde pendeat materia. §. XIII.

Vulgaris, at magnus error est, nullum philosophorum ethnicorum credidisse olim, Deum ex nihilo creasse aliquid, aut, quod idem est, Deum substantiae unius caussam & auctorem esse. Plato divinam efficientiam eam esse docuit, qua res efficerentur, quae antea non fuerint: id vero de animorum creatione ex materia intelligere nullo modo potuit, quos credidit ante materiam exstitisse, idcircoque a Deo ex nihilo esse conditos. Omnes philosophi, qui arbitrati sunt animos aeternos & a corpore seiunctos esse, docuerunt etiam, eos a Deo factos esse, sive ex omni aeternitate, sive in tempore: a quibus tamen Plutarchus dissentit. Nullum dubium est, quin Platonici omnes putaverint, unam substantiam totam naturam suam ex altera substantia accipere posse; unam secundam hypothesin suam derivarunt ex prima, tertiam vero ex prima & secunda, resque omnes inferiores ex tribus hypostasibus suis natas esse docuerunt. Plotinus, Porphyrius, Iamblichus, Hierocles, Proclus & alii materiam ex Deo esse ortam censuerunt. Ita quoque faciunt antiqua Chaldaeorum oracula: nec aliter Aegyptii censuerunt, teste Iamblicho. Illi Platonici, qui mundum & animos dixerunt esse aeternos, non secus eos essentiam suam ex Deo accepisse crediderunt, atque illi, qui certo tempore eos esse factos opinantur. §. XIV.

Ostenditur porro, dogma illud: De nihilo nihil, si eo accipiatur sensu, quo ab Atheis adhibetur, non plus contra eos, qui Deum profitentur, virtutis habiturum, quam contra Atheos. Mendacia, non autem veritates, a semetipsis dissentire possunt. Plutarchus, Stoici & alii, qui Deum nullius substantiae creatorem esse volunt, tametsi religionem corrumpant, pro Deo tamen vehementer pugnant. §. XV.

At veteres Athei, quorum tam Plato meminit, quam Aristoteles, res omnes gignunt & vicissim corrumpunt, id est, ex nihilo producunt omnia, & ad nihilum rursus cuncta redigunt, una materiae substantia excepta. Idem faciunt Athei illi, quibus Democriti & Epicuri probantur praecepta, tametsi per ipsa physicae corpuscularis, quam unice sequuntur, decreta fieri nullo modo queat, ut vita & intelligentia, mens & ratio nil nisi modi sint materiae & diversae eius temperationis. Quemadmodum, qui Deum profitentur, potentiam illi tribuunt ex nihilo faciendi omnia, ita qui Deum esse negant, mortuae & rudi materiae hanc facultatem adsignant. Quare hoc dogmate non uti hoc genus potest ad Deum oppugnandum, quum atque id adversus ipsos valeat. §. XVI.

Brevis eorum, quae disputata sunt adhuc, repetitio. Ciceronis loci quidam expensi, quibus creationis de nihilo mentionem aliquam iniecit. Acceditur ad tertiam disputationis huius & ultimam partem, qua probatur Atheos prima fronte, qui absurdus prorsus est, ex nihilo naturas vere exsistentes educere. §. XVII.

Athei generatim omnes nullam agnoscunt substantiam.

tiam, praeter materiam, quam idcirco unam decernunt non esse factam, quae vero praeterea sunt in hac rerum universitate, ea ex una esse materia genita censent. §. XVIII.

At primum, dum ita censent Athei, omnisque ex materia facta esse perhibent, statuunt omnia esse facta sine caussa efficiente: quod quidem idem est, acsi dicerent, ex nihilo omnia esse facta & eo quidem sensu, qui fieri nequit. Nec enim ulla fieri ratione potest, ut aliquid sine caussa efficiente fiat, tametsi caussa materialis abesse queat. Quod si ergo factum est aliquid, quod non fuit antea, necesse est, praeter materiam, aliam esse quamdam naturam, quae efficientis caussae vicem sustineat. Athei Epicuraei omnium rerum efficientiam motus locali tribuunt, & materiam tamen seu corpus facultate semetipsam conciendi privant: quod dum faciunt, omnem in orbe motum ex nihilo natum esse, omnem actionem sine caussa agente, omnem efficientiam sine causa efficiente fieri tradunt. §. XIX.

Quod si huic generi concederemus, motum sine ulla caussa exstitisse, materia tamen vitae & sensus inops, adiuncta motione, non posset vitam, sensum & intelligentiam gignere: ita enim aliquid fieret ex nihilo, quum motus materiae localis nil nisi modos materiae mutet. Ex his illi etiam confutantur, qui Deum perhibent, quum mundum hunc conderet, nihil fecisse aliud, quam id, quod architectus facit, qui domum aedificat, nixi hoc decreto, quod diximus: Ex nihilo fit nihil: & animos tamen nil affirmare verentur ab eo ex materia vitae & sensus inope constitui: quod quidem si fieret, ex nihilo sine ulla caussa fierent animi §. XX.

Ostensum est supra, veteres philosophos Italicos & Pythagoraeos ideo negasse, animos fingi posse ex materia, quod nihil fieri ex nihilo sine ulla caussa queat. Hos contra disputabant Athei ex secta Ionica, qui, quod Aristoteles refert, vitam, sensum & intelligentiam pugnabant nihil esse, nisi modos, temperationes, affectiones & dispositiones materiae. §. XXI.

Verum Athei quum nullam esse aliam substantiam decernant, praeter corpus seu materiam, falso concludunt, vitam, sensum & intelligentiam modos esse materiae, quum modi potius sint substantiae a corpore secretae. Modus concipi nequit sine re illa, cuius is modus est: vita vero & cogitatio concipi possunt sine extensione corporea, nec contra concipi possunt cum ea. §. XXII.

Dogma de forma & qualitatibus praecipuus huius erroris fons est. Quemadmodum enim qualitatem caloris & formam ignis ex materia procreari censuerunt, sic vitae, cogitationis & intelligentiae non aliam esse rationem arbitrati sunt. Verum illud ipsum genus Atheorum, quod Atomis abutitur, negat propterea qualitates a figura, situ & motu partium reapse differre, quod ex nihilo nihil sine ulla caussa fieri queat. Vulgaris error de eiusmodi qualitatibus vere in corporibus existentibus ex eo unice provenit, quod homines animi sui visa pro rebus vere extra se existentibus habere solent. Quod in hisce qualitatibus a figura, situ & motu partium distinctum est, id non est modus & temperatio materiae, sed animorum nostrorum affectio. Inepti prorsus sunt Athei, qui corpusculis student, quod, quum ideo qualitates repudient, quia nihil ex nihilo fieri queat, ipsimet tamen vitam, sensum & intelligentiam ex nihilo creant. Qui cogitationem nil esse putant, quam motum localem, & ipsos homines nil esse sciscunt, nisi machinas, illi aut incredibili stultitia, aut intolerabili impudentia laborant. §. XXIII.

Epicurus ipse, id quod valde commemorabile est, quum libertatem voluntatis defendere vellet, fassus est, id fieri nullo modo posse, nisi in ipsis rerum principiis esset aliquid, unde libertas illa flueret, eo quod ex nihilo nihil fieri queat. Itaque, quo libertati consuleret, ridicule tertium genus motus atomorum excogitavit. Idem igitur haud dubie, quum animos & mentes ex corpusculis vita & sensu vacuis gigni decrevit, ex nihilo fieri posse aliquid edixit. Nisi aeterna & substantialis quaedam mens & vita in rerum esset universitate, nulla umquam mens vel vita existere potuisset: exstitisset enim & orta esset sine ulla caussa ex nihilo. Caliginosa illa philosophia, quae non modo veras qualitates, formasque substantiales, sed etiam ipsos animos, saltim eos, qui sentiunt, ex potentia educit materiae, ex nihilo eos educit aut sine caussa fieri perhibet: quod quidem est viam ad Atheismum sternere. §. XXIV.

Qui materiam non motione, at alio quodam efficientiae modo, animos & mentes creare sibi persuadent, illam creandi potestatem, quam naturae omnibus numeris absolutae tribuere renuunt, materiae sensu & virtute vacuae adsignant. Quocirca ex ipso illo praecepto: Nihil fit de nihilo aut sine sufficiente caussa, stultitiam & absurditatem Atheismi demonstravimus. Quare, quum certum sit, res omnes aut a Deo, aut a materia profectas esse, inde quoque argumentum sumi potest ad ostendendum, esse omnino Deum. Nam aut Deus est, aut vero universa ex materia sensus & vitae nescia profecta sunt: Atqui horum posterius fieri nequit. Ergo Deus est. Sed & alio modo ex eodem principio exsistentia Dei probari potest. §. XXV.

Primo mathematice certum est ex hoc praecepto: De nihilo nihil fit, numquam fuisse nihil, sed naturam aliquam per se ex omni fuisse aeternitate, nec factam nec ulla ex caussa natam. Si aliquando nihil fuisset, numquam fieri potuisset aliquid. Quidquid autem per se ex omni fuit aeternitate, id necessario, non vero voluntate quadam & arbitrio, ista ratione exstitit. Quare certum est, esse reapse naturam aliquam, cuius exsistentia & semper fuit & est necessaria. Quod vero necessario per se exsistit ad necessitatem exsistendi in ipsa natura sua contineat oportet: quod quidem nullius est, nisi naturae perfectissimae. Est igitur natura perfectissima & praeter eam nihil est, quod per se ab aeterno exsistit, verum omnes reliquae res, sive corpora sint, sive animi, ab illa natura factae sunt. Qui ullam rem exstitisse per se volunt necessario, quae ipsam exsistendi necessitatem natura sua non concludit, illi necessariam exsistentiam ex nihilo prodiisse affirmant. §. XXVI.

Tres sunt caussae, quae effecerunt, ut professores quidam Dei de necessaria materiae exsistentia tam dubitanter loquerentur. Primum imperite sic statuerunt, quemadmodum rerum, quae arte comparantur, nihil fieri potest, nisi ex materia quadam antea exsistente, ita nec Deum aliquid alio modo facere posse. Quidam deinde non quamdam divinam, seu materiam incorpoream sibi finxerunt: quae opinio antiquior est Aristotele, tametsi vana sit, nihilque nisi nomen quaedam Metaphy-

sica-

ingenii laude floruisse non inficior, coeli Boeotici, quod pingue ac crassum esse accepimus, aspirationem iusto vehementius senserit. Neque tamen vel ipsum, vel Stoicos, propter sententiam hanc in eorum ordinem retulerim, qui Deum ex orbe eiiciunt, sed spurios & parum intelligentes supremi Numinis professores ac vindices nominari debere, iudicem. Quamobrem si vel integrum omnino esset Atheis, demonstrare, nihil fingi posse, nisi ex materia prius exsistente, cui tamen nulla ratione pares sunt negotio, non tamen idcirco caussa plane cecidissent illi, qui a Dei stant partibus. At nihilo tamen minus quae paullo post in medium proferemus, extra omnem, ut opinor, controversiam collocabunt, tantum abesse, ut veteris philosophiae Italicae & Pythagoricae sectatores ex materia aeterna aut omnia sine Dei ullius auxilio prodiisse, aut a Deo condita esse, censuerint, ut potius contrariam prorsus sententiam amplexi sint, nullamque plane naturam per se constantem ex materia fingi posse censuerint. Sigillatim persuasum fuisse generi huic dubio caret, nullam ex materia procreari & generari posse animam: Omnes autem animos per se ex omni exstitisse aeternitate, nulli eorum in mentem umquam venit. Superest igitur, ut credidisse eos statuamus, animos a divino quodam defluxisse fonte, neque ex materia quadam perenni & aeterna, sed ex nihilo ab ipso Deo factos & creatos esse. Omnes illi praeterea philosophi, quibus animi corporis expertes visi sunt, non potuerunt, quin a Deo ex nihilo eductos esse illos, non vero ex materia generatos, praeciperent. Vnum tamen hic PLVTARCHVM a reliquis segrego, quem notum est solum tam absurde fuisse doctum, ut tertium quoddam principium, animam quamdam ordinis & rationis inopem, seu malum daemonem per se exsistentem, medium inter Deum & materiam collocaret. Qua quidem perversa ductum fuisse suspicor hominem opinione, ut mentes omnium mortalium neque ex nihilo, neque ex materia quadam antea exsistente creatas esse putaret, sed nescio quam Dei, malique principii permistionem omnes produxisse adseveraret. Hinc etiam evenit, ut animos non tam *ἔργον opus Dei*, quam *μέρος θεῦ*, *partem Dei*, vocari debere contenderet. Viderint vero, quibus sana & incorrupta est ratio, an ne hac quoque in re coelum Boeoticum PLVTARCHI nocuerit ingenio, virumque ceteroquin doctum, ut nugas aleret, adduxerit. (3) Nos, omnibus his expensis, concludimus, veteres illos naturae contemplatores, quos ARISTOTELES auctor est, scitum hoc: *Ex nihilo nihil fieri & generari potest*, in primis scientiae suae elementis posuisse, Physicorum potius, quam Theologorum & Metaphysicorum, quum id facerent, officio functos esse, neque creationem divinam ex nihilo oppugnasse, sed hoc unice declarare voluisse, novam nullam naturam ex materia produci posse, neque ea, quae in rerum natura gigni & corrumpi videmus, aut, dum fiunt, creari ex nihilo, aut quando intereunt, in nihilum reverti. (4)

§. V.

Multo vero clarius de sententia veterum physicorum hac in re constabit, si quemadmodum ab illis hoc rationis scitum: *De nihilo nihil*, fit adhibitum, cognoverimus. Duplicem vero fuisse eius apud illos usum video. Primum hac omnes regula duce usos esse, certum est, ut scientiae naturalis corpus quoddam exstruerent & ad individua corpuscula res universas hac vel illa ratione revocarent; quod nonnulli eo modo fecerunt, ut omnes materiae particulas *similares*, ut cum physicis loquar, alii sic, ut *dissimilares* esse, constituerent. ANAXAGORAS quidem, quum hoc Philosophorum Italicorum pronuntiato: *Ex nihilo physice nihil gigni potest, nec natura quaedam sibi constans vere generatur, aut corrumpitur*, nihil rationi convenientius fieri posse, existima-

Namque hoc decreto: *Ex nihilo nihil fit*, nixi, philosophiae tantum corpuscularis genus introducere voluerunt; Anaxagoras ei Homoiomoeriam suam superstruxit.

(3) *Adduxerit*) De PLVTARCHI sententia, quam hic tangit vir doctissimus, copiose supra disputavimus ad *capitis IV. §. XII*: ex qua disputatione quonam iure haec ei adscribatur opinio, constabit. Hic animadverti tantum velim PLVTARCHVM in *libello de animae procreatione ex Timaeo*, ex quo depromta sunt, quae hic reprehenduntur, non suam, sed PLATONIS, quam ipse putabat, ex *Timaeo* de anima doctrinam referre. Ipse, more Academicorum, quorum instituta eum probasse, verisimile est, nec reiiciendam esse prorsus putat eam, nec ita tamen amplectitur, ut nihil ea fieri verius & certius posse, constituat. Quae quum ita sint, paullo mihi severius & acrius in PLVTARCHVM hic videtur invehi vir eruditissimus.

(4) *Reverti*) Non parva est, nec levis momenti quaestio: *Vtrum veterum philosophorum, qui rationem unam sequuti sunt magistram, aliqui eo usque meditando & ratiocinando pervenerint, ut Deum ex nihilo vel materiam, vel etiam animos, finxisse decernerent?* Quam quidem quo melius & ad intelligentiam lectorum accommodatius tractare queamus, peculiari *Dissertatione*, quam huic *Sectioni* subiiciemus, quae tam a CVDWORTHO, quam ab aliis de hoc argumento dicta sunt, colligere & expendere statuimus.

stimaret; nec idcirco formas & qualitates corporum pro naturis vere exsistentibus & ab ipsa materia, variaque eius temperatione secretis, habere posset: huc ratiocinando deveniebat, ut quae generantur, mutantur & corrumpuntur, neque ex nihilo exsistere, neque ad nihilum reverti, sed, naturali quadam lege, ἐκ προϋπαρχόντων καὶ ἐνυπαρχόντων, *ex rebus antea exsistentibus & inexsistentibus* produci asseveraret. Hoc vero dogmate recepto, consentaneum erat, ut in omnibus rebus omnis generis atomos esse ac particulas *similares* constitueret, tametsi ob nimiam illae tenuitatem sensuum nostrorum fugerent aciem, resque propterea id tantum nobis viderentur esse, quod praecipuum & maximum in illis est. Ossa igitur ex corpusculis osseis, carnem ex carneis, res calidas ex atomis calidis, frigidas ex frigidis, nigras ex nigris, candidas ex candidis, nihil autem ex nihilo, verum omnia ex corpusculis *similaribus* iam antea exsistentibus generari, tuebatur. Hoc modo ARISTOTELES (1) perspicue sententiam ANAXAGORAE exposuit: *Quia contraria nascuntur ex contrariis, propterea fieri nullo modo potest, quin ea in rebus antea exstiterint. Quaelibet enim res quum necessario efficiatur aut ex eo, quod aliquid est, aut ex nihilo, omnium vero physicorum consensione ex nihilo nihil fieri queat: consequitur hinc sine ulla controversia, ea quae generantur omnia procreari ex rebus praeexsistentibus & inexsistentibus, tametsi illae, quum admodum tenues sint, sensus nostros fugiant, id est, ex atomis similaribus seu homogeniis, quarum aliquae omnium generum in singulis rebus sunt, quum singulae res singulis rebus admistae sint.* Quare perspicuum est, quo pacto evenerit, ut ANAXAGORAS quum professus est, philosophia naturalis, quam vulgo *homoeomeriam* vocant, ex hocce sanae rationis decreto: *Ex nihilo nihil naturaliter fingi ac generari potest*, proveniret & nasceretur.

§. VI.

Italici vero philosophi huius decreti ope philosophiam germanam corpuscularem roborarunt.

Diversam, sed multo meliorem, ingressi sunt rationem PYTHAGORAE sectatores, qui vel ante, vel post ANAXAGORAM, vixerunt: quibus quidem illi hactenus adsentiuntur, qui PYTHAGORAE de natura rerum praeceptis ad Deum de medio tollendum abusi sunt, LEVCIPPVS, DEMOCRITVS & EPICVRVS. Etenim hi, postquam idem hoc suum fecerunt rationis praeceptum, primum formas qualitatesque corporum & generari sine controversia, & vicissim corrumpi, decreverunt. Ex quo effici debere rati sunt, eas non esse naturas a materia, variisque eius modis secretas & separatas, sed tantum diversas minimarum materiae particularum dispositiones & coagmentationes, quae sensus nostros multis modis afficiant & pellant. Ab his initiis illud physices genus profectum & in orbem introductum est, quod corpusculis. quae vocant, *dissimilaribus* ad naturae rationes explicandas unice utitur. Genus hoc philosophorum, corporum contemplatione assidua, praeter magnitudinem partium, figuram, situm, motum & quietem nihil esse in illis, didicerat. Igitur his paucis ex principiis & veluti elementis in materia exsistentibus, varieque inter se temperatis & permistis, omnes, quas nominant, formas & qualitates nasci, quum procreantur corpora, neque novi aliquid in rerum generatione ex nihilo fieri, praecipiebant. Singulis in linguis ex paucis litteris variis modis dispositis & ordinatis innumerabiles sonos, vocabula, syllabas, quibus res omnes in coelo terraque commode designantur, nasci, neminem praeterit. Neque minus notum est, easdem saepe litteras, nullis vel additis, vel demtis, si modo situs & ordo mutetur, diversos in nobis excitare sonos, nec ullam rem aliam, dum id fit, ex nihilo produci. Simili prorsus ratione perpaucae, quibus natura rerum quasi constat, litterae, varia ratione mi-

stae

(1) *Aristoteles*) Locus, quem spectat, legitur *Natural. Auscult. Lib. I. cap. V. p. 451. Tom. I. Opp.* dignusque est, quem Graece describamus, ut rectius de sensu eius iudicari queat: Ἔτι δ' ἐκ τῦ γίνεσθαι ἐξ ἀλλήλων τὰ ἐναντία. ἐνυπῆρχεν ἄρα. Εἰ γὰρ πᾶν μὲν τὸ γινόμενον ἀνάγκη γίνεσθαι ἢ ἐξ ὄντων, ἢ ἐκ μὴ ὄντων, τούτων δὲ τὸ μὲν ἐκ μὴ ὄντων γίνεσθαι ἀδύνατον (περὶ γὰρ ταύτης ὁμογνωμονοῦσι τῆς δόξης ἅπαντες οἱ περὶ φύσεως) τὸ λοιπὸν ἤδη συμβαίνειν ἐξ ἀνάγκης ἐνόμισαν, ἐξ ὄντων μὲν καὶ ἐνυπαρχόντων γίνεσθαι, διὰ δὲ σμικρότητα τῶν ὄγκων ἐξ ἀναισθήτων ἡμῖν. διὸ φασὶ πᾶν ἐν παντὶ μεμῖχθαι, διότι πᾶν ἐκ παντὸς ἑώρων γινόμενον. IVLIVS PACIVS ad verbum ita reddidit: *Praeterea* (movetur Anaxagoras) *eo, quod contraria ex se invicem fiunt. Inerant igitur. Nam si necesse est, ut quidquid fit, vel ex entibus fiat, vel ex non entibus: hoc autem, ut ex non entibus fiat, impossibile est (in hanc enim sententiam consentiunt, qui de natura differunt) quod reliquum est, necessario evenire censent, ut fiat ex iis, quae sunt & insunt, sed propter molis parvitatem sensu a nobis non percipiantur. Idcirco aiunt quodlibet cuilibet esse admixtum quia quodlibet ex quolibet fieri cernunt.* Quanta vis sit conclusionis, quam vir egregius ex hoc nectit loco, infra fiet perspicuum, quum ad universae quaestionis huius explicationem accedemus.

caussa, cuius virtus & perfectio aequalis sit perfectioni & virtuti rei illius, quae fingi & creari debet. Nec enim ulla res id, quod ipsa non habet, in alteram conferre potest. Igitur, si quid in effectu est, quod caussae, ex qua natus ille putatur, virtutem & praestantiam superet, id ex nihilo prodiisse, aut sine caussa procreatum esse, existimari debet. Amplius aliquid addo. Tametsi duae res perfectione pares inter se sint & aequales, inde tamen statim non efficitur, alteram ab altera creari & produci potuisse. Nam ut taceam, res aliquas facultate agendi prorsus destitutas esse, qualis est materia, quae omni caret efficiendi virtute, nec, praeter patiendi facultatem, ullam habet aliam, efficiendi & creandi virtus minor esse in illis potest, quam ut ea perfici queat aliquid. Exemplum iuvat afferre. Fieri omnino potest, ut, qui antea non fuit, motus excitetur; verum ut iste motus sine caussa cieatur idonea & ad eum ciendum apta, id prorsus fieri nequit. Quocirca si hoc verum esset, fuisse olim nullum omnino in orbe motum, nullam vim agendi in ulla re, nullam denique vitam, sed omnia iacuisse mortua & vita vacua, hoc quoque pro certo ducendum esset, numquam futurum fuisse, ut iste status mutaretur, ullusque motus exoriretur. Neque enim talis praesto fuisset caussa, qualis ad motum excitandum requiritur, quum nihil praeter id, quod vitam facultatemque agendi continet, motui producendo sufficiat. Sin vero motum aut ullam rem aliam, nulla idonea antegressa caussa, exstitisse adseveres, id statues, a quo omnis prorsus abhorret ratio, motum illum semetipsum creasse, aut, ut exsisteret, ipsum perfecisse. Iam naturarum minus perfectarum nulla est, quae tanta valeat potentia, ut aliam naturam ex nihilo educere & fingere queat. Haec quidem illis relinquenda est gloria, quod novos rerum modos effingere, novasque proprietates producere valeant; Nam id nostrum animum videmus facere, qui novas in semetipso cogitationes, novos in corpore motus concitat. At eo numquam ullius naturae parum absolutae virtus pertinebit, ut aliam ex nihilo naturam evocet ac praesentem sistat. Quae quum ita sint, perspicuum est, nescire, quid dicant, eos, qui naturam non modo a summa perfectione remotam, sed etiam omni producendi virtute vacuam aliam creasse naturam statuunt. Namque hoc reapse affirmant: Fieri posse, ut natura quaedam sua vi ex nihilo generetur & oriatur. Ergo hoc perfectum & conclusum esse debet, nullam fingi & creari posse naturam, nisi naturae perfectissimae efficientia: utpote quae, quoniam res omnes sinu suo arcet & continet, cum excellentioribus praedita esse debet perfectionibus, tum creandi potentia instructa.

§. III.

Tertius sensus, quo verum illud scitum est: Ex nihilo nil.

Itaque binis modis hoc scitum: *Ex nihilo nihil fit*, ita esse verum certumque concessimus, ut a ratione prorsus abeat, secus arbitrari. Si aut hoc significet: *Nulla res semetipsam creare potest, nulla res effici potest, nisi caussa quaedam antegrediatur efficiens:* aut hanc vim habeat: *Nulla res, nisi quae parem habeat in se perfectionem aut satis magnam creandi virtutem aliam producere potest*, tum assentiri omnes ei decet, qui sana mente utuntur. Ceterum uterque sensus hic refertur ad efficientem caussam, nec raro apud veteres, CICERONEM (1) praesertim, occurrit. Nunc vero tertium proponemus dogmatis huius sensum, qui propius ad materiam spectat, ex qua res finguntur. Constat, rem nullam a summa perfectione distantem virtutis creandi compotem esse, aut novam, quae antea non fuerat, naturam gignere posse, sed omnes huiusmodi naturas materiam tantum commovere posse ante exsistentem, eamque variis modis temperare. Constat etiam, materiam perferre tantum & pati posse, nihil autem, quod non fuerit antea, aut non ex diversa eius constitutione ac compositione oriatur, proferre. Binis his connexum omnino est hoc tertium: Quando res naturales ex materia, quae exstitit antea, procreantur & generantur, neque Deus ipse ad earum accedit constructionem, tum nihil novi ex nihilo producitur, aut quod prius non fuerit, creatur aliquid. Nihil, meo iudicio, aliud in animo veteres habuerunt physici, quum, quod ARISTOTELES (2) scriptum reliquit, hoc dogma tanta contentione urgerent: *Τὸ γιγνόμενον ἐκ μὴ ὄντων γίνεσθαι ἀδύνατον. Fieri nullo modo potest, ut natura quaedam vere exsistens* (naturaliter) *ex nihilo fiat*, aut: ut aliis exprimi ab eo verbis solet: (3) οὐδὲν

(1) *Ciceronem*) Affert infra vir doctus §. XVII. locum huius generis ex CICERONIS *libro de fato*.

(2) *Aristoteles*) *Naturali. Auscultat. Lib. I. cap. V. p. 451. Tom. I. Opp.* Adde *cap. VIII. pag. 457.* & alias.

(3) οὐδὲν) His verbis pronuntiatum, cuius res hic agitur, expressit ARISTOTELES *Naturali. Auscult.*

ftae inter fe ac compofitae, feu magnitudinis, figurae, fitus & motus diverfa conftructio & defcriptio, omnes illas rerum fyllabas, quibus univerfitas rerum continetur, efficiunt, neque novi aliquid, quod antea non fuerat, generatur & producitur. Videre fcilicet quotidie licet, unam eamdemque materiae molem nec deminutam, nec auctam, fed alia tantum ratione temperatam, fenfus noftros diverfis plane modis afficere: Vna, verbi cauffa, eademque aqua nunc vaporis, nunc grandinis, nunc nivis, nunc glaciei formam & fpeciem induit: Atque haec vifa vulgus hominum formas & qualitates in ipfis effe rebus, temere fibi perfuadet. Recordor hic opportune verfuum LVCRETII, quibus fcite & eleganter fimilitudinem, quam paullo ante dedimus, perfequutus eft & exornavit:

Quin etiam refert noftris in verfibus ipfis Lib. II. p. 191. Lamb. (Lib. II. v. 1012. p. 416-417.)
Cum quibus & quali fint ordine quaeque locata.
Namque eadem coelum, mare, terras, flumina, folem
Significant; eadem fruges, arbufta, animantes.
Sic ipfis in rebus item iam materiai
Concurfus, motus, ordo, pofitura, figurae
Cum permutantur, mutari res quoque debent.

Quod fi enim hae formae atque qualitates, quae in rerum generationibus & corruptionibus exfiftunt, naturae effent ab ipfa materia, variisque eius difpofitionibus, quas magnitudo, figura, fitus & motus partium pariunt, diftinctae, neque quod ANAXAGORAE vifum fuit, in ipfa antea exftitiffent materia, credendum omnino foret, ex nihilo eas, tamquam materia, produci: quod quidem dictu atque cogitatu perabfurdum eft. Ceterum haece Philofophorum Italicorum de formis & qualitatibus philofophandi ratio, vero unice videtur effe confentanea. Nititur enim hoc rationis pronuntiato, quod minime dubium eft: Quia nihil id alteri dare poteft, quod ipfum non habet, ideo in iftis, quas contingere in rerum natura videmus, mutationibus & generationibus, nulla nova creari poteft res, fed novi tantum rerum modi exoriuntur. Idem in illis evenit, quod, architecto domum exftruente, aut textore linteam veftem conficiente. Res ipfa & materia, quae antea exftiterat, manet: at nova forma in eam inducitur.

§. VII.

Ex his patet, quemadmodum arbitror, quidnam primum veteres Philofophi Italici fpectaverint, quum hoc urgerent tantopere fcitum: *Ex nihilo nihil phyfice fit & generatur*, aut: Nulla res naturali lege vel procreatur, vel deftruitur penitus. Effici nimirum ex eo cupiebant, formas, quae vocantur, & qualitates corporum non effe naturas vere exfiftentes, fed unius tantum materiae varias temperationes. Alter nunc fuccedit dogmatis huius fructus, quem Philofophos illos ob oculos fibi pofuiffe, non fecus ac corollarium principio illi connexum, exploratum habeo. Ad animos ille pertinet, eorumque perennitatem. Mentes fcilicet animalium, maxime hominum, naturas intelligebant effe, quibus nulla effet cum materia, variisque eius conftructionibus cognatio. Neque enim ullo modo credibile fit, figuram, magnitudinem, fitum & motum fenfui & cogitationi creandae, multo minus facultati veritates aeternas intelligendi producendae aptam & idoneam effe. Quare animos neque generari ex materia, neque in eam reverti concludebant. Formae corporum & qualitates quoniam perpetuo generantur & corrumpuntur, ex nihilo fiunt, in nihilum viciffim occidunt, res effe nequeunt idcirco a materia variisque eius modis fegregatae. Verum animi, illi faltem, quibus homines gaudent, fine ulla controverfia naturae funt, quibus nihil cum materia, omnibusque modis eius commune eft. Igitur neque ex materia produci, neque in materiam viciffim diffolvi poffunt. Quod fi enim mentes hominum gignerentur ex materia, natura quaedam exfiftens reapfe, id quod tamen rationi plane repugnat, ex nihilo procrearetur, quoniam nec vitae aliquid, nec cogitationis ineft in materia. Atque id quum fecum meditarentur hi philofophi, animos, quos generari ex materia non poffe fentiebant, in corpora, quando gignuntur, infinuari & immitti decernebant. Gravis olim hae de re altercatio fuit Dei defenforibus cum eiusdem adverfariis, inter quos acriter difputatum effe accepimus, utrum mens humana, ut LVCRETIVS (1) loquitur, Idem per id ipfum dogma immortalitatem animorum demonftrarunt.

Nata fit, an contra nafcentibus infinuetur

Vtrum

(1) *Lucretius*) *Lib. I. de rerum natura v. 114. p. 42.*

Vtrum animi hominum ex materia; seu, quod idem est, ex nihilo procreentur, an vero θύραθεν, *extrinsecus* in corpora, quae lege naturae generantur, illabantur? Qui posterius amplectebantur, his animi videbantur & ante exstitisse, quam ullum nasceretur animal, &, corporibus dissolutis, superstites fore. Nihil enim eorum, si a coniunctione discedas cum corporibus, proprie generatum esse videbant. Ortus itaque & obitus animalium, nihil esse ducebant, quam rerum, quibus natura continetur, translationes animosque perennes nunc huic, nunc illi putabant sociari corpori. Neque tamen quisquam sibi velim persuadeat, sectam hanc, quae animos gigni negabat, &, priusquam ullum esset animal, fuisse iam praecipiebat, ob eam caussam censuisse, mentes omnes per se ex infinito tempore exstitisse, nec ullo tempore conditas esse. Nemo umquam aut inter contemtores, aut inter amicos inventus est religionum, cui hoc vel in mentem veniret portentum. Ipsi, qui Deum ita profitebantur, philosophi, ut simul animorum non secus, quam mundi, aeternitatem defenderent, nihilo tamen minus animos similiter cum Deo esse coniunctos arbitrabantur, atque radii cum sole coniuncti sunt, eosque idcirco, tamquam aeternum lumen & splendorem ex aeterno sole natum, spectabant. Nemo forte PROCLO vehementius & acrius pro mundi, animorumque perennitate decertavit. Sed idem, (2) ubi tertium, quod PLVTARCHVS introduxit, principium seu malam animam per se necessario exsistentem oppugnat, diserte nullam esse animam per se exsistentem, sed quotquot sunt, mentes Dei unius opus esse confirmat. πᾶσα, inquit, ψυχὴ γέννημά ἐστι τοῦ θεοῦ. Igitur quod animos negarunt iidem gigni posse, id hanc unice vim habere credendum est, animos non formarum & qualitatum instar spectari debere, quae pereunt & oriuntur, ipsa salva & incolumi materia, neque ex materia ullo modo procreari, sicuti nec ipsa materia ex ulla re alia generatur. Quam etiam ob caussam animas, id quod ARISTOTELES (3) memoriae prodidit, non minus quam materiam, ἀρχὰς seu *principia* vocarunt, eo quod utraque essent rerum principia sibi constantia, nec alterum ex altero gigneretur. Nulli autem eorum in

fuerunt

(2) *Idem)* PROCLVS *Comment. in Timaeum Platon. Lib. II. p. 116.*

(3) *Aristoteles)* Locus ARISTOTELIS, quem, nisi totus fallor, vir egregius hic indicat, *Lib. I. de anima cap. II. p. 5. Tom. II. Opp.* legitur, & ita sese habet: ὅσοι μὲν οὖν ἐπὶ τὸ κινεῖσθαι τὸ ἔμψυχον ἀπέβλεψαν, οὗτοι τὸ κινητικώτατον ὑπέλαβον τὴν ψυχήν. ὅσοι δ' ἐπὶ τὸ γινώσκειν καὶ τὸ αἰσθάνεσθαι τῶν ὄντων, οὗτοι δὲ λέγουσι τὴν ψυχὴν ΤΑΣ ΑΡΧΑΣ. *Quicumque igitur ad motum animati respexerunt, hi existimarunt, animam esse id, quod maxime movendi vim habet. Quicumque autem ad cognitionem & sensum eorum, quae sunt, hi dicunt animam esse PRINCIPIA.* Placuit mihi, totum hunc ARISTOTELIS describere locum, quo de sententia eius melius disserere possem: errare mihi enim in eo exponendo non parum videtur doctissimus CVDWORTHVS. Existimat is, veteres philosophos, quorum hic sententiam refert Stagirita, animas propterea ἀρχὰς seu *principia* vocasse, quod eas ducerent, non secus ac materiam, naturas esse per se constantes & rerum veluti universarum PRINCIPIA. Verum, ut taceam, incertum valde esse, quod vir doctus certum putat, philosophos esse Pythagoraeos, quibus hanc tribuit sententiam ARISTOTELES, longe alia mens, atque haec, istis fuit philosophis. ARISTOTELES omnes philosophos, qui de animae natura sententiam dixissent, in bina distribuit genera: quosdam ait motum spectasse, quem anima in corpore ciere soleat, hosque dixisse, animam eam esse naturam, in qua vis movendi omnium maxime insit: verum alios sensus potius & cognitionis, cuius particeps est anima, rationem habuisse, hosque statuisse, animam esse ἀρχάς. Hi posteriores quid sibi voluerint proprie, ex illis, quae sequuntur apud ARISTOTELEM, manifestum fit. Continuo enim sic pergit disserere: οἱ μὲν πλείους ποιοῦντες ταύτας, οἱ δὲ μίαν ταύτην. *Alii vero plura faciunt principia, alii hoc unum tantum.* Quibus dictis, ad illustranda, quae proposuerat, EMPEDOCLIS primum affert exemplum, qui ex omnibus principiis conflatam voluerit esse animam: ὥσπερ Ἐμπεδοκλῆς μὲν ἐκ τῶν στοιχείων πάντων: tum PLATONIS addit exemplum, quem pariter perhibet in *Timaeo* animam ex omnibus composuisse rerum elementis: τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ἐν τῷ Τιμαίῳ Πλάτων τὴν ψυχὴν ἐκ τῶν στοιχείων ποιεῖ. *Eodem modo etiam Plato in Timaeo animam ex elementis efficit.* στοιχεῖα igitur & ἀρχαὶ in hac ARISTOTELIS disputatione eiusdem sunt potestatis, & prima illa rerum initia, ex quibus philosophi universam naturam coagmentatam esse volunt, seu elementa, designant. Quae quum ita sint, apparet, eos, qui animam, auctore ARISTOTELE ἀρχὰς seu *principia* dixerunt, hoc docuisse: Animam constare ex elementis seu initiis illis, ex quibus tota rerum natura constat. Multos autem Philosophorum veterum in hac fuisse sententia, neminem fugit harum rerum vel mediocriter peritum. At quum de numero inter se dissiderent Philosophi, aliis unum, aliis duo, aliis quatuor esse statuentibus rerum principia, fieri quoque non poterat, quin de animae discordes essent natura, aliique paucis, alii pluribus eam elementis constare, praeciperent. Ita recte ARISTOTELIS locum me interpretari, ex eo etiam liquet, quod eos ait philosophos, qui animam ducerent ἀρχὰς esse, in hanc idcirco sententiam venisse, quod *sensus & cognitionis* vim, qua valet animus, potius ob oculos sibi posuissent, quam movendi, quam idem habet, facultatem. Nam is ipse EMPEDOCLES, cuius exemplo, quae dixerat, illustrat & confirmat Peripateticorum princeps, nil dubitavit, cognitionem sensus quoddam genus esse, perceptionemque animi ex eo nasci putavit, quod ex omnibus conflatus ille rerum principiis esset. Ostendi hoc copiosius *ad cap. I.* ubi philosophiam EMPEDOCLIS de anima & rerum initiis exponere conatus sum. Et praeter EMPEDOCLEM multos ex antiquis Philosophis alios eidem addictos fuisse sententiae, dubio caret omni.

fuerunt a ratione relicti, ut eo sensu animos *ἀγεννήτους* seu *non genitos* nominarent, quo PLVTARCHVS secundum, tertiumque principium suum, malam mentem & materiam, ita dixit: quae quidem ex infinito tempore per se fuisse, nec ulla ex alia caussa pendere, autumavit. Constat potius, non aliter hoc eos vocabulum intelligi voluisse, quam ita, ut animos, si quidem mundus certo tempore coepisset, una cum ipso mundo ex nulla prius exsistente materia conditos esse autumarent. Ceterum illorum sententia, qui, quum novum corpus procreatur, novam quoque a Deo animam fingi statuunt, genus hoc philosophorum nihil esse ducebat ineptius. Nam & absonum videbatur illis, animos, qui naturae ordine priores essent corporibus, tempore tamen corporibus iuniores credere; & rationi repugnaturum, Deoque minus fore honorificum putabant, si vim Numinis genitricem cunctis interesse naturae generationibus, perpetuoque, dum corpus procreetur aliquod, expectare veluti ac praestolari statuerent. (4)

§. VIII.

Nos quid de hoc sentiamus dogmate, quod animos ante omnia perhibet fuisse corpora, *primo* iam exposuimus *capite*. Fateor tamen, non ORIGENEM (1) modo, sed etiam multos alios ex antiquis Christianorum doctoribus, ante quintum concilium, aut prorsus illud probasse, aut saltim non spernendum iudicasse. Ipse AVGVSTINVS (2) dubius

Quando anima creetur a Deo, valde incertum est.

(4) *Statuerent*) Quidnam in hac viri doctissimi disputatione de Philosophorum, quos *Italicos* nominant, sensu & doctrina desiderandum mihi esse videatur, inferius enarrare proposui. Nunc pauca dicam de rationibus illis, quibus familiam hanc commotam fuisse scribit, ut animos ex omni aeternitate, saltem ante corpora, fuisse decernerent. Quaeri primum posset, utrum hi Philosophi sic revera ratiocinati sint, uti conclusisse eos perhibet CVDWORTHVS, an vero ipsemet haec eis argumenta ex coniectura suppeditaverit? Veterum certe Pythagoraeorum nemo, ita legitur in antiquis auctoribus argumentatus esse: Iuniorum Platonicorum, qui se PYTHAGORAE sequi videri volebant vestigia, fortassis aliqui sic rationem subduxerunt; sed quae ab his decreta sunt omnia, ex PYTHAGORAE disciplina profecta esse, numquam mihi persuaserim. Verum haec nunc praetermittam: in ipsas tantum rationes inquiram, quas valde leves & imbecilles esse, iudico.

(I.) *Absonum est*, inquiunt, *credere*, *animos*, *qui naturae ordine priores sunt corporibus*, *tempore illis esse posteriores*. Si recte mentem huius generis capio, *naturae ordine priorem esse re aliqua*, nihil est aliud, quam: *Praestantiorem & excellentiorem habere naturam*. Ita homo *naturae ordine* prior est brutis animantibus, quae minus, quam ille, perfectionis & praestantiae habent. Verum quibus rationibus hoc decretum probari queat: *Id quod praestantius est*, *prius condi debuit*, *quam id*, *quod deterius est*, *& generis inferioris*, equidem nullo modo consequor. Christianorum certe nemo sic concluserit, quos praeterire nullo modo potest, hominem, praestantissimum animal, sexto demum die post bestias, resque omnes inanimatas conditum & creatum esse. Nec philosophorum etiam, soli rationi obtemperantium, aliquis facile a se impetrabit, ut hoc scitum approbet, quum multas propter caussas fieri posse perspicuum sit, ut id, quod natura posterius est, prius efficiatur, quam id, quod natura maius est & excellentius. Nullum est corpus vivens & animatum, quod, si naturam intuearis, non multo sit melius & perfectius corporibus inanimis & vita vacuis. At quis nescit, hominum & animalium corpora, in quibus longe maior virtus est & dignitas, vita etiam & sensus, metallis, ferro, auro, argento, terra, aqua, infinitisque aliis rebus, quae minores sunt & vitae omnis nesciae, temporis ordine posteriora esse? Quocirca si hoc verum duci debet praeceptum: *Quod natura prius est*, *id tempore etiam prius sit*, *oportet*, omnia etiam hominum & animalium corpora condita fuisse, antequam ulla esset materia, decernendum nobis erit.

At (II.) *Deo indignum esse* ducunt hi Philosophi, *omnibus interesse naturae generationibus & quamlibet veluti generationem praestolari & expectare*. Sed non vident acuti homines, hanc rationem tam late patere, ut aeque potens sit ad eorum sententiam destruendam, qui animos ante corpora volunt exstitisse, quam ad eos expugnandos, qui tum demum creari animam a Deo, quum creatur corpus, opinantur. Nempe illi ipsi, qui animos ante corpora exstitisse ex omni aeternitate sanciunt, hoc tamen fatentur, immitti eos a Deo in corpora, quae generantur & procreantur. Igitur id ipsum Deo tribuunt, quod a gloria & maiestate eius alienum esse praedicant. Namque Deus, si hoc ita sese habet, interest certo modo unicuique generationi, & quamlibet, ut oratione huius generis utar, procreationem naturalem praestolatur & attendit, ut animam aliquam ex infinito mentium numero in corpus nove generatum introducat & immittat. Taceo, Deum hoc genus, quum ita ratiocinatur, sibi fingere, non tam sui, quam regum huius orbis similem, quorum maiestati haud convenire ducitur, curare omnia. Praeter has igitur binas rationes si nihil in promtu foret illis, qui animos omnibus corporibus esse antiquiores credunt, haud esset, cur homines sibi sanus aliquis audiendos esse duceret.

(1) *Origenes*) Vid. PETR. DAN. HVETIVS in *Origenianis Lib. II. Quaest. VI. §. IV. p. 93.* qui & *§. X. p. 97.* magnam veterum doctorum cohortem producit, idem, quod ORIGENES, hac de re sentientium. Adde HENR. NORISIVM in *Vindiciis Augustinianis*, *Historiae Pelagianae* subiectis *cap. IV. §. III. p. 101. f.*

(2) *Augustinus*) Collegit locos AVGVSTINI hac de re HENR. NORISIVS in *Vindiciis Augustinianis cap. IV. p. 101. f.* & simul memoriam eius adversus nonnullos, qui hanc ipsi dubitationem crimini dant, vindicavit.

bius interdum fuisse videtur, quid constitueret, de ortu animae. Nam & quaestionem vehementer abstrusam esse dicit, utrum ante corporum generationem fuerint animi, nec ne? & alicubi ex earum hanc litem esse numero pronuntiat, de quibus quilibet pro arbitratu suo, sine ullo periculi & offensionis metu existimare queat. Quapropter quod hac in caussa pro explorate percepto habere licet, hoc unum est, animos hominum nullo modo ex materia exsistere posse, sed a Deo ex nihilo certo tempore fingi & formari. Faciatne vero Deus hoc in ipsa generatione, an vero fecerit, antequam corpus ullum exsisteret, hoc vero in medio relinquendum esse opinor? Postremo, quod ad bestias attinet, ratione destitutas, equidem largior, si non merae sint machinae, quod nonnullis fere placere video, sed naturae interiori sensu & cogitatione valentes, idem postulare sanae rationis praeceptum, ut animos eorum non esse ex materia procreatos, verum ex fonte omnis vitae manasse atque ex nihilo conditos esse a Deo, existimemus. De perennitate autem & immortalitate horum animorum nihil omnino caussae esse reor, cur aliquis magnopere sollicitus sit: nam & idem, qui eos finxit, Deus aeque facile ad nihilum eosdem redigere valet, neque facere hunc aliquid, nisi quod optimum sit & salutare, certum est.

§. IX.

Omnes tres, qui veri sunt, sensus praecepti huius, De nihilo nihil fit, ad hunc numerandi: Nihil ex se potest a nihilo.

Ergo luculenter iam & accurate, quot modis verum sit & minime dubium hoc rationis placitum: *Ex nihilo nihil fieri & gigni potest*, demonstratum dedimus. Primo non erraveris, si hunc eius sensum nullo modo labefactari posse dicas: *Nihil, quod non est, semetipsum efficere potest ac fingere*. Aut: *Nihil sine caussa fit & gignitur*. Deinde non minor eius est firmitas, si hoc pacto exponatur: *Nihil, quod non est, produci potest & effici, nisi caussa antegrediatur effectum perfectione saltim aequans & tanta virtute agendi praedita, quanta ad rem illam perficiendam requiritur*. Quod si enim res quaedam a caussa produceretur effectu suo inferiori ac infirmiori, necesse foret omnino, ut id, quod praestantius & melius in effecto est, aut sine ulla caussa exstitisset, quum quod quis ipse non habet, id cum altero communicare non possit, aut vero ex se ipso, id est, ex nihilo procreatum esset. Pariter qui rem affirmant factam esse a re alia sufficienti producendi & agendi virtute haud praedita, illi reapse rem illam sine caussa, aut ex nihilo & ex se ipso natam esse perhibent. Ex his autem cogitur necessario, fieri nulla ratione posse, ut res naturalis, quae facta est & a perfectione aliena, novam ita fingat & producat ex se naturam, ut omnem naturam suam, ipsi impertiat. Vterque sensus hic ad efficientem pertinet caussam: tertius ad materiam refertur, parique gaudet evidentia, qua priores bini. Quae de animis humanis paullo ante disseruimus, ea satis ostendunt, deserendos esse illos, qui nullius naturae tantam esse vim praedicant, ut, nisi materiam habeat paratam, construere valeat aliquid: ex quo deinde conficiunt, ne ipsam quidem materiam creari potuisse, sed per se & necessario exsistere. Namque mentes nostrae, quum sine ulla controversia naturae sint ab omni corporea concretione remotae, perspicuum est, id quod infra pluribus explicabimus, ex materia eas educi & procreari non posse. Igitur restat, ut tertium decreti huius sensum, qui propius ad materiam refertur, hunc esse censeamus: Nihil, quod ex aliis rebus antea exsistentibus, tamquam ex materia sua, formatum est, cuius generis multa sunt, continere potest & habere aliquid, praeter id, quod in rebus illis inest, aut ex varia earum compositione & affectione nascitur. Clarius: *Nulla nova res ex materia naturae lege generari potest*. Cui quidem hoc coonexum est, omnes naturae generatiooes nihil esse, quam rerum antea exsistentium novas permistiones & dispositiones. Hac triplici sciti huius: *Ex nihilo nihil fit*, interpretatione & significatione nihil certius & evidentius fieri potest. Summam vero si ex his, quae fuse diximus, conficere velis, generale hoc rationis praeceptum constituere licebit: *Nihil ex nihilo, tamquam ex caussa, gigni potest*. Aut: *Nihil rem aliquam producere potest, sive nihilum illud ut caussam efficientem, sive ut materiam spectes*: quod quidem qui negaverit, is vero ipsam audire rationem nolet. At tantum abest, ut contra creationem ex nihilo, aut ipsum Deum hoc scitum valeat, ut potius, id quod infra patebit, & esse Deum, & naturam rerum ex nihilo factam esse, eius auxilio extra omnem controversiam collocari queat.

§. X.

Falsus decreti huius: Ex nihilo fit nihil, sensus. Distributio disputationis totius in hunc sensum.

Sequitur, ut nunc eam ponderemus potestatem, quam impii homines, qui, quo Deum tollant, DEMOCRITI & EPICVRI vestigiis insistunt, huic placito in hoc argumento, quod persequimur, tribuunt. Turba haec, quum formulam istam adhibet: iis

ἐξ οὐκ ὄντων fieri ex nihilo fuctre aliquid, *terminum a quo*, quem vocant, spectat, resque illas, quae non exstiterunt antea, nec potuisse ulla ratione fieri, indicat. Igitur vis dogmatis huius: *Ex nihilo nihil fit*, haec erit ex huius generis sententia: Nihil, quod semel non fuit, nullius naturae potentia & viribus produci potest & effici. Quod dum pro certo habent, id simul patere contendunt, nullam naturam, quantacumque demum valeat virtute ac perfectione, facultatem ex nihilo aliquid evocandi & fingendi habere posse. Huic igitur ut nervos incidamus argumentationi, duo constituimus exsequi. Primum decretum hoc: *Ex nihilo nihil fit*, si eo accipiatur sensu, quem diximus, non modo de numero communium notionum eximendum esse, sed etiam veri prorsus expers haberi debere, planum faciemus. Deinde, si val omni ex parte certum foret ac manifestum, eorum potius rationes eversurum esse, qui Deum esse negant, quam nostras, qui pro Deo pugnamus, ostendemus. Ex quo perspicuum fiet, nihil esse Dei adversariis caussae, cur eo, tamquam argumento, ad Deum ex rerum natura eiiciendum abutantur.

§. XI.

Ergo primum omni hoc vacare dubio contendimus, qui nihil, quod non fuit aliquando, fieri aut produci posse, opinantur, eos veritatem omnem & rationem temere pervertere. Si, quod ita docent, universe verum esset, nulla omnino effectrix caussa in orbe terrarum esset, nulla actio, nullus motus, nec ulla idcirco in rerum natura mutatio, vel generatio contingere posset, verum universa moles corporea, durae silicis instar, immota staret. Quae quidem totius rerum universitatis tranquillitas & stabilitas multo esset validius contra motum argumentum, quam quae a ZENONE (1) excogitata sunt olim, ut motum tolleret, omnia. Verum nemo unus est mortalium, quin usu quotidiano edoctus sit, esse sibi facultatem, novas in animo suo cogitationes, novasque tum rationis, tum voluntatis habitus creandi, novos item in corpore motus ciendi, aut nova saltim ratione motus corporis determinandi: ex quo quidem novae corporum extra nos positorum affectiones postea oriuntur. Quod quum ne ipsos quidem Dei contemtores fugere queat, necessitas eos cogit, vim propositionis huius coarctare & de illis tam nnice rebus, quae per se subsistunt, interpretari. Novas igitur confitentur rerum affectiones & rationes ex nihilo creari posse: novas naturas per se constantes fieri posse negant. Neque tamen caussae afferri ab illis videas aliquid, cur illud fieri queat, non item hoc, nec quisquam eorum significat, quid obstet, quominus substantia nova queat effici. Non ignoro, non deesse, quos haec argumentatio profani generis vehementer conturbet, nec mediocris momenti videtur esse: verum nec, quibus de caussis tantopere hanc rationem extimescant, me praeterit. Primum eam propter caussam formidolosa videtur illis haec ratiocinatio, quod animi sui notiones rite secernere nesciunt. Vident, certo quodam sensu verum illud esse, quod vulgo dicitur: *Fieri nullo modo posse, ut ex nihilo nascatur aliquid*, si nimirum nihilum, tamquam caussa, spectetur: At varias scitl huius potestates esse, non attendunt, neque flexiloqua & ambigua haec esse verba: *ἐξ οὐκ ὄντων, ex nihilo*, animadvertunt. Quare fit, ut incauti & imprudentes falsum dicti eius sensum amplectantur, nullamque temere naturam per se subsistentem, qualis est materia, nisi fuerit antea, creari posse constituant. Deinde hoc eos argumentum propterea sollicitos habet, quoniam a rebus manu & arte factis ratiocinandi normam imperite sumunt. Artificem nihil exstruere aut fingere posse, non domum, non vestem, non alia, nisi materiam ad manus habeat, atque, quum opus molitur aliquod, novam tantum materiae, quae diu ante ipsum fuit, formam & rationem accommodare, intelligunt. Hac permoti ratione, iusto longius progrediuntur, nullamque naturam, quantacumque etiam potentia polleat, rem aliquam, nisi idonea praesto sit materia, conficere posse, ipsam quoque materiam nullo modo aliquando fieri ac creari potuisse, concludunt. Atque in hac eos sententia veterum confirmat physicorum auctoritas, quos praecepisse norunt, in naturae generationibus nihil ex nihilo seu *ἐξ οὐκ ὄντων* fieri, aut nullam rem novam produci, a materia, quae exstiterit antea, eiusque variis affectionibus reapse diversam. Etenim hoc dogma temere ac imprudenter a rebus physicis ad metaphysicas transferunt, neque idcirco infinitam potentiam certis verentur circumscribere limitibus. Accedit postremo, quod neminem fugere potest, neque nos ipsos, neque ullam aliam naturam minus perfectam novam rem quamdam, quae antea

Sensus his ipsis Atheis non sentientibus, universe verum esse nequit [illegible]

Rationes, quae commovent nonnullos, ut hoc Atheorum argumentum [illegible] putent.

(1) *Zenone)* De ZENONIS *Eleatis*, argumentis, quibus motum oppugnavit, legi debet in primis PETR. BAYLE *Dictionaire Histor. & Critique Tom. IV. voce Zeno Not. E p.* 2909.

antea non fuerit, producere posse. Sic enim natura plerumque comparatum est hominibus, ut suo cetera omnia pede metiantur & modulo. Quamobrem quod sibi videant negatum esse, id nulli dandum esse naturae, cuiuscumque demum virtutis & potentiae sit, arbitrantur, si rationem sequi velimus. Ex quo porro conficiunt, doctrinam de Deo rebusque divinis hac quidem in re cum sanae rationis praeceptis, luminisque naturalis placitis pugnare. Sed quum nos, qui tanto a perfectione intervallo remoti sumus, res aliquas ex nihilo ipsimet creare valeamus, novas cogitationes, novos motus, novas rerum corporearum formas & compositiones, quid, obsecro, rationi est convenientius, quam naturam absolutissimam multo maiora efficere, novasque, quae non exstiterunt antea, naturas ex nulla re alia fingere posse? Equidem sic mihi persuadeo, Deo, seu naturae infinite potenti, aeque facile esse, universam rerum naturam, materiam, & quae exstant omnia *ἐξ οὐκ ὄντων ex nihilo* fabricari, atque nobis proclive est, novam cogitationem creare, digitumque commovere, aut soli est, radios & lumen emittere, aut corpori denique opaco, imaginem suam in aqua vel speculo effingere vel umbram sui figurare: quae quidem omnia, cum multum a perfectione distant, tum simulacra tantum sunt, radii, umbrae, species divinitatis. Nimirum qui naturam, quae non exstitit antea, a Deo seu natura infinite perfecta dicant esse conditam, hos minime credendum est eo sensu tueri, ex nihilo aliquid esse factum, quem tota ratio & rerum veritas recusat. Namque rem illam ab eo, qui est omnia, venisse tradunt. Id autem quis putet a ratione alienum esse, si rem aliquam, cuiuscumque demum generis sit, ab eo esse factam contendamus, qui non tantum perfectione infinitis modis est superior, sed etiam, quum ipsa natura sua ad explicandam virtutem suam incitetur, (2) satis habet roboris & virium ad eam producendam? Convenit inter nos, religionumque hostes, ne ipsam quidem infinitam potentiam res posse producere, quae inter se pugnant, nullaque fieri ratione possunt. Restat igitur, ut hoc nobis unum illi, qui Deo repugnantur, testatum & planum faciant, fieri nulla ratione posse, ut res quaedam, quae non fuit antea, producatur, tametsi novi rerum modi creari queant. Quidquid ad eas res, quae fieri nullo modo possunt, iure licet referre, id ex rebus compositum sit oportet contrariis & repugnantibus, quarum altera tollit & evertit alteram. Ita fieri nullo modo posse, facile largimur, ut res quaedam uno eodemque tempore exsistat & non exsistat. Ille vero quidnam repugnans & sese mutuo conficiens loquatur, qui rem minus perfectam, neque necessariam, quum antea non fuisset, productam esse, statuit, equidem cogitatione haud assequor. Quapropter quum ex eorum haec res sit numero, quae fieri possunt, confiteantur omnes necesse est, naturam infinite compotem potentiae & omni, quae cogitari potest, perfectione praeditam, efficere eam & exsequi posse.

Creatio ex nihilo non involvit contradictionem.

§. XII.

Si sensu Atheo, verum esset Nihil ex nihilo fieri posse, nulla substantia creare posset alteram; sed hoc falsum & absurdum est.

Si nihil ex nihilo fieri posset, sensu illo, quem nunc aggredimur, id est, si nihil, quod non exstitit antea, creari posset, haec una esset eius rei ratio, quod natura sibi constans non posset aliam generare naturam per se subsistentem, omnemque ei vim & essentiam ex sese tribuere: Atqui haec si recte sese haberet ratio, quidquid in toto orbe naturarum esset per se subsistentium, id non modo ex omni iam exstitisset aeternitate, sed etiam per se ac necessario esset, nec ullius rei alius ope uteretur ac auxilio. Verum primo, id quod antea iam declaratum a nobis est, non patitur purgata ratio, ut illam naturam una cum tempore procedentem aut ipsum tempus aeternum & initii expers esse iudicemus. Etenim hoc dato, id quoque dandum foret, nullo non tempore infinitum iam tempus praeterlapsum fuisse. Quod si ita esset, fuisse necessario constendum esset praeteritum tempus, quod numquam tamen praesens fuit. Deinde qui res omnes per se subsistentes non tantum ex infinito tempore sine initio exstitisse volunt, quod nonnullos etiam Dei defensores non nimis eruditos fecisse novimus, verum etiam sine ulla caussa & ratione, per se & necessario exstitisse adseverant, hi eo sensu ex nihilo esse factum aliquid, reapse tuentur, quem omnis repudiat ratio, quoniam aliquid sine caussa exstitisse docent. Sunt in Atheis hominibus nonnulli, qui nihil semetipsum movere posse confitentur, sed iidem simul omnem motum ab aeterno fuisse tuentur.

Vid. Enchirid. Metaphys. c. X. (HENR. MORI nominatum.)

Verum

(2) *Incitetur*) Non satis aperte mentem suam hic exprimit vir doctissimus, sed vocabulis utitur, quorum ambigua potestas est. Itaque ut iudicare lectores queant, num sententiam eius assequutus sim, ipsa verba subiiciam Anglica: *which had not only infinitely greater perfection, but also a sufficient active power to produce the same, IT BEING SVBSTANTIALLY EMANATIVE.* Viderint viri harum rerum periti, num his verbis, quae maioribus expressa sunt literis, haec sententia

rima

Verum hi aperte, tametsi motum aeternum esse ducunt, tamen ex nihilo eum exstitisse docent, & eo quidem sensu, quem omnis ratio detestatur. Similiter illi faciunt, qui res, quarum natura necessitatem exsistendi haud complectitur, id quod unice in eam naturam cadit, cui ad summam nihil deest perfectionem, necessario tamen per se exstitisse, sibi persuadent. Etenim hanc exsistendi necessitatem ex nihilo prodiisse, reapse fingunt. Quocirca, licet omnino certum sit, aliquid ex omni aeternitate per se ac necessario exsistere, naturam nimirum perfectissimam, quae necessitatem hanc exsistendi in semetipsa continet, non vero ex nihilo accepit, id tamen aeque cognitum est & exploratum, plures una non esse huiusmodi naturas, nec istam exsistendi necessitatem multis rebus communem esse. Quidquid praeter eam rerum est, quae possunt esse ac non esse, has omnes ratio intelligit, non exsistere per se necessario, sed ex alia quadam re, ex una nimirum illa natura absolutissima & necessario exsistente, natas & ortas esse. Igitur PLATONIS (1) partitionem omnino decet nos adsciscere, qui duo esse pronunciat rerum genera: τὸ μὲν ἀεὶ ὄν, γένεσιν δὲ οὐκ ἔχον. *Alterum eorum, quae semper sunt, nec umquam factae sunt, aut initium habuerunt;* & τὸ γιγνόμενον μὲν ἀεὶ, ὂν δὲ οὐδέποτε. *Alterum eorum, quae factae sunt, aut initium habuerunt, numquam autem vere sunt.* A quo non discedit ARISTOTELES, cuius hoc legitur effatum: *Necessarium non est, ut omnes res non factae sint & per se exsistentes; sed aliqua potuerunt fieri ex aliis rebus non factis.* (2)

§. XIII.

tima apte respondeant: *Quum ipsa natura sua ad explicandam virtutem suam incitetur.* Caussae fuisse videtur aliquid doctissimo viro, cur mentem suam interdum obscurius efferret, quam multi vellent.

(1) *Platonis*) Lege quae SOCRATES in *Phaedone* PLATONIS disserit *p.* 384. 385. Adde PLATONEM *de Republica Lib. VI. p.* 479. & alias. Locus, qui sequitur, ARISTOTELIS ubi exstet, ignoro: nec verba, sed mentem tantum philosophi, CUDWORTHUM retulisse, arbitror. Forte haec in animo habuit, quae *Lib. III. de coelo c. II. p.* 674. *T. I. Opp.* exstant, verba: οὔτε πάντων ἐστὶ γένεσις, οὔθ' ἁπλῶς οὐδενός. *Neque omnium, neque nullius simpliciter corporis generatio est.*

(2) *Non factis*) Recte ac praeclare perspexit vir praestantissimus, hominibus Deo & religioni infensis, si nolint creationem rerum ex nihilo profiteri, huc demum descendendum esse, *ut unam substantiam alteram procreare ac gignere nullo modo posse*, statuant. Num quis Atheorum tum temporis, quum haec scriberet, publice id professus sit, ignoro: at eo ipso anno, quo hic liber CUDWORTHI prodiit, SPINOZAE quoque *opera posthuma* prodierunt, in quibus homo hic in primis nefariae philosophiae suae elementis hoc posuit: *una substantia non potest produci ab alia substantia.* Vid. *Ethica* eius *more Geometrico demonstrata Part. I. Prop. VI. p.* 4. *Opp. posthumor.* Insanire ac desipere eos, qui praecipiunt hoc, certus sum: at idem non inficior, dubitare me, num satis apte ac fortiter eos confecerit, qui hanc fovent sententiam, vir longe doctissimus. Argumentatio eius nisi fallor, hac ratione instituitur: Si creatio ex nihilo tollitur, sequetur inde, nullam substantiam procreari & produci posse ab altera substantia. Id autem vehementer absurdum est. Igitur creatas esse res omnes ex nihilo, confitendum est. Vt vero planum faciat, perabsurdum esse statuere, nullam substantiam posse ab altera produci ac creari, si hoc verum sit, concedendum esse observat, omnes substantias ex infinito tempore sine ullo fuisse initio: id autem per ipsam rerum naturam fieri non posse. Assumit igitur vir egregius esse plures in orbe terrarum *substantias*: Atqui hoc, nisi fallor, negabunt profani homines; negavit certe SPINOZA, quem notissimum est docuisse, unam tantum esse substantiam, reliqua omnia modos huius unius substantiae esse.

Corpora ipsemet CUDWORTHUS substantias esse negat, & unius tantum materiae modos esse, concedit. Igitur substantiae, quas in orbe ait esse, atomi erunt seu partes materiae, spiritus, & animi, maxime humani. Verum atomos negabunt homines hi substantias esse, unumque materiae particulas tantum & modos contendent esse. De spiritibus homo Atheus vetat sibi narrari aliquid, quippe quos omnes humani putat esse ingenii commenta. Animi restant igitur, de quibus sequenti membro ex instituto disserit vir egregius, atque ita disserit, ut multos putem, qui non omnino nomium miserunt rationi, ad eius accessuros esse sententiam. Complectar ego paucis rationes eius: Animi, inquit, aut modi sunt materiae, aut sunt substantiae. Modos qui esse dixerit eos, is vero delirabit. Nam ex materiae affectione & temperatione quadam vita & ratio nasci nequeunt. Relinquitur igitur, ut naturae sint per se subsistentes aut substantiae. At si animi substantiae sunt, nulla vero substantia producere potest alteram, efficitur, omnes animos per se ex omni aeternitate exstitisse: quod quidem ineptum cogitatu & dictu est. Sit igitur necesse est aeterna quaedam natura, quae mentes omnes procreaverit & condiderit. Liquet ergo, substantiam produci posse a substantia. Apte haec, non nego, & egregie ad multorum sensum disputata sunt: sed nec omnes tamen commovebunt meo iudicio Atheos, nec eos etiam omnes, qui Deum quidem esse, fatentur, at rerum tamen ex nihilo creationem repudiant, de sententia sua decedere cogent. Athei, praesertim si contumaciores sint, nec philosophiae, quam CUDWORTHUS probat, *corpuscularis* praeceptis faveant, animos, stulte licet, pugnare pergent, non esse substantias, sed tantum subtilioris materiae, quae nobis non satis nota sit, temperationes & modos. Illi vero, qui Deum esse, largiuntur, at aeternitatem tamen materiae simul probant, quales inter ipsos esse Christianos, constat, ab animis ad materiam temere concludi dicent. Animos enim

§. XIII.

In primis credendum esse, animos per se ex omni aeternitate exstitisse quod nerum nulla ratione credibile est.

His postremo nunc aliud addo, quod omnem eorum rationem penitus disiicit, qui universa, quae per se ac revera subsistunt, numquam esse facta, sed ex infinito tempore fuisse praecipiunt. His nimirum si habenda fides esset, non modo materia, atomique qualitatibus cunctis destitutae, qui error est Atheorum, quos DEMOCRITI disciplina delectat, sed etiam animi, praesertim humani, necessario per se ab aeterno exstitissent. Quemadmodum enim stultus foret & ab omni ratione relictus, qui se ipsum aut id, quod in se cogitare & ratiocinari sentit, mentem, inquam & animam suam, propterea revera exsistere negaret, quia quaelibet terrae gleba reapse exsistit: ita etiam delirant, qui animum ducunt ex bruta, sensuque vacua materia generatum esse, aut ex variis affectionum materiae, magnitudinis nimirum, figurae, situs & motus dispositionibus, exstitisse. Certe omnis huic opinioni adversatur ratio, nec ullum idcirco cuiquam dubium esse potest, quin mens nostra secreta sit ab omni materia aut natura sit corporis expers. Misere profecto semetipsos decipiunt, qui DEMOCRITVM sequuntur, ut Deo noceant, quum formas primum & qualitates corporum naturas esse, negant ab ipsa materia diversas, sed varias tantum unius materiae constructiones & dispositiones, quoniam eas ad prima, quae iam nominavimus, materiae elementa revocari posse videnr: postea vero hac nixi sententia de animis idem statui posse, ne humanis quidem exceptis, concludunt. Quae quum ita sint, ita nos existimare convenit: Si nihil, quod vere subsistit, effici potest & produci, nisi antea fuerit, hominum quoque animos, non secus ac atomos & materiam, non modo ex omni fuisse aeternitate sine ullo principio, sed etiam ex semet ipsis, nulla plane caussa antegressa, exstitisse. Sed vix aliquid cautius fugiunt religionum irrisores, quam animorum aeternitatem, nec impetrare possunt ideo a se, ut superesse animos, exstinctis corporibus, concedant. Etenim non ignorant, si ullam naturam viventem & intelligentem immortalem esse largirentur, non satis sese tutos a metu Dei fore. Non sum nescius, quosdam de illis, qui Deum profitentur, animorum aeternitatem defendisse, mentesque cum ex infinito tempore fuisse, tum ad infinitum tempus una cum mundo permansuras esse, censuisse. CICERONI (1) praeter alios ita visum fuit, qui & aliis in locis hoc indicat, & in libris *de divinatione* his verbis sententiam suam exprimit: *Animus quia vixit ab omni aeternitate, versatusque est cum innumerabilibus animis, omnia, quae in natura rerum sunt, videt.* Alio loco: *Cum*, inquit, *animi hominum semper fuerint, futurique sint.* Verum eo tamen nemo sese passus est abduci, ut mentes nostras, idque, quod nos ab aliis proprie distinguit hominibus, ex semetipso sine ulla caussa atque ratione semper fuisse putaret. Memini, quum supra in naturam & indolem scientiae & cognitionis humanae inquireremus, ostendi a nobis, pertinere eam ad res omnes, quae fieri ulla ratione possunt: ex quo quidem consequitur, esse naturam infinite potentem, quae omnia, quae fieri possunt, efficere valeat. Ex eadem re confecimus, plures una non esse posse mentes, seu naturas intelligentes, ex se ipsis natas & per se exsistentes, verum reliquos omnes animos, praeter illum sempi-

naturae Dei cognatos & affines esse, ideoque producendis illis ex se non imparem esse Deum: at materiam toto genere ac natura a supremo differre Numine, nec ulla propterea ratione intelligi posse, quemadmodum Deus eam creare potuerit. Vt aliquis rem sui similem procreet & producat, non ab omni aversum ratione esse: at ut aliquis naturam sui dissimillimam generet ac faciat, id comprehendi nullo pacto posse. Quae quum ita sese habeant, vellem vir doctissimus de eo, quod *substantiae* nomine dignum est proprie, itemque de aliis rebus, quibus haec controversia continetur, antea copiosius disputasset, quam hoc argumentum adhibuisset. Sed excusat eum id, quod tum temporis SPINOZAE de una substantia sententia parum nota erat. Haec ea mihi re monere visum fuit, ne quis, nisi magna cautione adhibita, hanc rationem in certaminibus cum profana turba promiscue usurpet. Sunt, contra quos haec omnia multum valent: Sunt vero etiam, quos alia longe ratione fas est aggredi. Dici vero vix potest, quantam alacritatem afferat hominibus Deo & religioni inimicis; quantum caussae religionis detrimenti temeritas eorum & impudentia, qui omnes Atheos, quos varii generis esse constat, iisdem invadunt armis, nec antea de principiis cogitant, unde omnis commode duci queat disputatio, quam certamen inchoant.

(1) *Ciceroni*] *De divinatione Lib. I. cap. LI. p. 3174. T. IX. Opp.* Fallitur vero vir doctissimus, quod CICERONIS esse tradit de animis sententiam, quae his verbis continetur. Nam, ut omittam, CICERONEM, cui disciplina placebat Academicorum, nihil pro certo habuisse, non ipse hic loquitur CICERO, sed fratrem ille suum, QVINTVM, de divinatione differentem inducit. Hic vero QVINTVS Stoicorum quidem sententiam, id quod ipsemet fatetur, de divinatione eo libro defendit, & Stoici idcirco personam sustinet, sed in saepenumero argumentis pugnat, quae Stoici sua esse nolebant, Platonis vero sectatores unice probabant. Et in his argumentis, ex Platonicorum schola

sempiternum, ex eo uno haustos esse ac delibatos. Ista memoria repetere hoc loco iuvabit. Equidem credibile vix arbitror, tam insipientem fore ullum mortalium, ut mentem suam, idque, quod hominem ipsum facit, omniumque etiam idcirco hominum animos, illis licet legibus, quibus nunc constringuntur, subiecti sint, non modo ante corpora sua ex omni aeternitate sine ullo initio, verum etiam ex se ipsis necessario, nullis plane caussis antegressis, exstitisse, serio sibi persuadeat. Igitur humanas mentes & animos naturas esse confitendum erit, sine ulla controversia, per se subsistentes & a materia toto genere seiunctas; ex quo consequitur ex materia gigni eos haud posse. Nec minus certum haberi debet, eosdem minime omnes ex infinito tempore per se ac necessario exstitisse. Vtroque autem hoc dato, nil reliquum est, quam ut eos quidquid habent, a Deo accepisse, sive ab eo *ἐξ οὐκ ὄντων*, seu *ex nihilo* creatos esse concludamus. Quod si vero humanas mentes hoc modo a Deo factas esse, omni caret controversia, nulla quidem obstat ratio, quin idem de materia seu corpore praecipiamus, atque illud pariter a Deo ex nihilo productum existimemus. Nam qui rem unam e nihilo educere valet, is omnes isto modo efficere & creare potest. Taceo, in animis & mentibus, seu naturis intelligentibus, & interiori sensu, facultateque semetipsas movendi praeditis, multo plus inesse verae stabilitatis & constantiae, quam in materia sensu vacua, quae perferendi & patiendi tantum potestatem habet.

§. XIV.

Philosophi veteres creationem ex nihilo crediderunt.

Sed vix esse aliquid sentio, quod doctrinae huius de rerum omnium ex nihilo creatione praestantiae & evidentiae magis noceat, quam id, quod plerisque omnibus haec insidet opinio, neminem philosophorum, qui inter populos verae religionis expertes Deum olim professi sunt, tametsi simplex & purum naturae, rationisque lumen sequuti sint, istam ei potentiam ex nihilo aliquid evocandi, aut res per se subsistentes efficiendi attribuisse. Quamobrem hoc ipsa a me necessitas efflagitat, ut temere & sine ulla ratione communem hanc sententiam susceptam esse, doceam. Principio PLATONEM (1) appello, qui potentiae efficientis naturam in *Sophista* his generatim verbis explicat: *ποιητικὴν πᾶσαν ἔφαμεν εἶναι δύναμιν, ἥτις ἂν αἰτία γίγνηται τοῖς μὴ πρότερον οὖσιν ὕστερον γίγνεσθαι. Effectricem facultatem vim esse quamdam dicimus, quae caussa est, ut sint postea, quae antea non fuerant.* Deinde, quum hanc efficientiam in divinam, humanamque partitus esset, de divina continuo haec subiicit: *ζῶα δὴ πάντα κ. τ. λ. μῶν ἄλλου τινὸς ἢ θεοῦ δημιουργοῦντος φήσομεν ὕστερον γίγνεσθαι πρότερον οὐκ ὄντα. Animalia cuncta mortalia - - - num quid alio quodam opifice fabricata, quam a Deo facta esse, cum prius non fuissent, dicemus?* Quibus ex verbis id saltim apparet, PLATONEM minime negasse, fieri posse, ut res quaedam eo sensu, quem diximus, ex nihilo efficiatur, id est, divina potentia, quum non fuisset antea, ad exsistendum adducatur. Sed ne suspicetur aliquis, philosophum de primis tantum animalium rudimentis & veluti staminibus haec accipi tantum voluisse, in his vero reliqua ipsamque animam putasse ex antea exsistente materia creatam esse, huc ea iuvabit transferre, quae de animis idem *in Timaeo* (2) perhibet: *τὴν ψυχὴν*, inquit, *οὐχ ὡς νῦν ὑστέραν ἐπιχειροῦμεν λέγειν, οὕτως ἐμηχανήσατο καὶ ὁ θεὸς νεωτέραν. οὐ γὰρ ἂν ἄρχεσθαι πρεσβύτερον ὑπὸ νεωτέρου εἴασεν. ὁ δὲ καὶ γενέσει καὶ ἀρετῇ προτέραν καὶ πρεσβυτέραν ψυχὴν σώματος, ὡς δεσπότιν καὶ ἄρξουσαν ἀρξομένου συνεστήσατο. Sed animam haud ita, ut modo dicere coepimus, tum denique, quum corpus ei effecisset, procreavit: neque enim qui haec coniunxit, parere iuniori id, quod antiquius est, permisisset. - - - Ille vero tum generatione, quam virtute, priorem antiquioremque animam corpore constituit, utpote quae obedienti corpori esset imperatura.* Hanc libro *de Legibus decimo* copiosius declarat sententiam: *ὀρθῶς ἄρα καὶ κυρίως ἀληθέστατά τε καὶ τελεώτατα εἰρηκότες ἂν ἦμεν, ψυχὴν μὲν προ-*

schola haustis, id ipsum quoque est ab animorum aeternitate ductum, quo genus illud divinationis, quod naturale vocabant Stoici, potissimum communire nititur. Quare PLATONEM rectius, quam CICERONEM, sententiae huius fautorem dixisset. Moris est CICERONI, ut hoc praetereundo moneam, austeram Stoicorum disciplinam PLATONIS praeceptis, quae plus habent amoenitatis, ubivis fere temperare, & ex utraque schola quae placebant suis rationibus accommodare. Itaque non raro illis in locis, ubi ex PLATONIS differit sententia, Stoicum aliquid admiscet, & vicissim ubi Stoicorum ex praescripto loquitur ad PLATONIS saepenumero rationes confugit: quod qui non animadvertunt, facile in errorem incidere, idque vel Stoicis, vel Platonicis, auctore CICERONE, tribuere possunt, quod ab harum tamen familiarum rationibus prorsus abfuit.

(1) *Platonem*) *In Sophista p.* 168. *Opp. edit. Ficini.* De hoc, ceterisque veterum locis, qui hic afferuntur, infra commentabimur.

(2) *Timaeo*) *P.* 528. *Opp.* Hic vero locus de anima mundi, non de omnibus in universum animis, agit.

προτέραν γεγονέναι σώματος ἡμῖν. σῶμα δὲ δεύτερόν τε καὶ ὕστερον ψυχῆς ἀρχούσης ἀρχόμενον κατὰ φύσιν. Recte igitur & proprie, vereque & absolute diximus, prius, quam corpus, animam factam fuisse, corpus vero posterius atque secundo, animae secundum naturam dominantis subiectum. Ex quo scito hoc eruit postea consectarium: *ὡς εἰ ἡ ψυχὴ φανείη πρεσβυτέρα σώματος, ὄντα καὶ τὰ ψυχῆς τῶν τοῦ σώματος ἔσοιτο πρεσβύτερα. τρόποι καὶ ἤθη καὶ βουλήσεις καὶ λογισμοὶ καὶ δόξαι ἀληθεῖς, ἐπιμέλειαί τε καὶ μνῆμαι, πρότερα μήκους σωμάτων καὶ πλάτους καὶ βάθους εἴη γεγονότα ἄν, εἴπερ καὶ ψυχὴ σώματος. Si antiquior corpore anima declaretur, illa etiam, quae animae competunt, iis, quae corporis propria sunt, priora esse simul declarari. Affectus, mores, voluntates, cogitationes, verae opiniones, curae, memoria, omnia haec longitudine corporum, latitudine, profunditate, robore prius facta sunt; sicut & anima corpore.* Haec perspicue, ut arbitror, dicta convincunt, non potuisse PLATONEM sancire, mentes a Deo primum ex materia quadam generatas & factas esse. Exstitisse enim docet animos, non modo ante hoc vel illud corpus, verum ante omnia corpora, omnemque materiam, ante longitudinem, latitudinem & altitudinem. Huic non mediocris firmamenti loco, id accedit, quod in *Sophista* diserte nonnullorum repudiat opinionem, qui (p. 160.) *τὴν ψυχὴν αὐτὴν σῶμά τι κεκτῆσθαι, animam ipsam corporis aliquid habere,* praeciperent, multisque in aliis locis animam nihil plane corporei continere confirmat. Quod PLATONI placet, id omnes sensisse putandum est reliquos philosophos, qui humanos animos & immortales & corpore vacuos esse, arbitrati sunt. Sive enim eos negarent utrinque aeternos esse, ac recentius ortos esse ducerent, a quo dogmate non ipse videtur PLATO fuisse alienus, sive aeternos quidem esse eos omnino putarent, at ex Deo tamen universam vim & naturam suam adeptos esse, nec secus, ac aeternum lumen ex sole aeterno, ex Deo pendere censerent, quod plerisque recentiorum Platonicorum visum fuit, per neutram tamen harum opinionum licuit illis existimare aliter, quam animos *ἐξ οὐκ ὄντων ex nihilo*, conditos esse. Sed PLVTARCHVM tamen unacum asseclis ex hoc numero patior eximi: quippe qui neque ex nihilo a Deo creatas esse animas voluit, neque ex corporea materia, eo quod ipsaemet carerent corpore, genitas, verum ex portentosa quadam naturae divinae, animaeque cuiusdam malignae, at per se ac necessario exsistentis, temperatione & confusione genitas esse docuit. Sed hac de re iam ante expositum est. Germanos vero PLATONIS discipulos omnes nil dubitasse; subsistentem per se naturam ab alia plane fingi & creari posse natura, vel ex dogmate eorum de tribus in Deo personis perspicuum est. Secundam nempe divinitatis personam, aeterna licet sit, ex prima natam esse, tertiam item ex prima & secunda prodiisse, statuunt: Inferiores vero naturas, quales sunt daemonum, hominumque animi, ex omnibus tribus divinitatis personis, singulis operam suam conferentibus, derivatas esse decernunt. Quod vero ad materiam & corpora attinet, certum est, PLOTINVM, PORPHYRIVM, IAMBLICHVM, HIEROCLEM, PROCLVM, aliosque scholae Platonicae doctores, eam diserte negasse *ἀγένητον* esse, seu *non factam*, aut per se exsistentem, contra totam ex Deo profluxisse, iudicasse. Quam propter caussam Deus PROCLO (1) vocatur: *ἄρρητος αἰτία τῆς ὕλης, ineffabilis materiae caussa.* Chaldaeorum, quae vocantur, oracula supra iam praecipere ostendimus, materiam a Deo creatam seu productam esse. Quo pertinet versus hic, quem PROCLVS (2) attulit.

> Ἔνθεν ἄδην θρώσκει γένεσις πολυποικίλου ὕλης.
> *Ex quo* (Deo nimirum) *abundanter oritur generatio multiformis materiae.*

Versus leges postulant, ut loco *ἄδην*, legamus hic *ἄρδην*, quod in PROCLI etiam exemplo fuit. Praeterea IAMBLICHVS (3) *libro de mysteriis* auctor est, HERMEN, ceterosque veterum Aegyptiorum Theologos materiam minime pro aeterna, non genita ac per se exsistente habuisse, sed a Deo effectam esse eam & creatam existimasse. Atque hoc PROCLVM (4) adduxit, ut PLATONEM verisimile duceret idem sensisse, quemadmodum iam antea ORPHEO hoc ipsum placuit, quem ab Aegyptiis haec & alia in Grae-

Sic HIEROCLES apud PHOTIVM: δημιουργὸν θεὸν προϋφίστησι ὁ Πλάτων πάσης ἐμφανοῦς δια-

(1) *Proclo*) *Lib. II. Comment. in Timaeum Platonis p.* 116.

(2) *Proclus*) *Comm. in Timaeum Lib. II. p.* 118. Exstat hic versus in Oraculis ZOROASTRIS, ut hodie edita sunt p. 15. *p.* 370. *Libro IV. Philosophiae Oriental.* THOM. STANLEII ad calcem *Pneumatologiae* IO. CLERICI, & ita quidem ex PROCLO emendatus, uti eum CVDWORTHVS emendari voluit. De sensu infra dispiciemus.

(3) *Iamblichus*) *De mysteriis Aegyptior. Sect. V. cap. XXIII. p.* 138. *Sect. VIII. cap. III. p.* 159.

(4) *Proclum*) *Comm. in Timaeum Plat. Lib. II.* Qua de re iam alias dictum est. Nolunt iuniores Platonici a PLATONE dissentire videri: Quamobrem non PROCLVS modo, verum etiam CHALCIDIVS & alii, omnem adhibent industriam, ut PLATONEM mundi aeternitatem, quam ipsimet tradunt, docuisse etiam persuadeant.

Graeciam asportasse, plerique perhibent. Equidem facile largior, horum philosophorum non paucos materiam, animos, universamque rerum naturam aeternam & principii omnis expertem credidisse, nec potuisse idcirco, quin negarent, mundum ἐξ οὐκ ὄντων, *ex nihilo*, arctiori quidem sensu, factum esse, seu, quum aliquo non esset tempore, subito natum & a Deo conditum esse. At iidem tamen hanc universitatem totam suam naturam & essentiam a Deo recepisse, neque secus ex eo pendere, ac si ex nihilo producta ab illo esset, quum nulla fuisset antea, statuebant. Cuius vero naturae tanta vis & potentia est, ut rei cuidam omne, quod habet, ex infinito licet tempore id fiat, tribuat, is quoque credendus est, si res illa non fuisset, eam sine ullo negotio ἐξ οὐκ ὄντων seu ex nihilo producturum fuisse. (1)

κοσμήσεως ἐκ μηδενὸς προϋποκειμένης γεγενημένης κ.τ.λ. Plato defum mundum a Deo ex nulla prius exsistente materia productum, &c. (vid. subiecta Diss. nostra)

§. XV.

Fieri potest, ut aliquis credat: Ex nihilo fieri nihil posse, neque Deum tamen renuat.

Satis iam, quemadmodum existimo, demonstratum est, quam leve sit & inane scitum illud: *Ex nihilo nihil fit*, si eo sumatur sensu, quo sumunt, qui religioni, Deoque ipsi insidias comparant. Hanc nimirum eius potestatem esse volunt: *Quod non fuit antea, id quoque fieri & effici nullo modo potest.* Nolunt tamen ad eas quoque res, quae materiae tantum accidunt, eamque varia ratione temperant & afficiunt, praeceptum hoc pertinere, sed de naturis unice per se subsistentibus id accipi debere sentiunt. Ex quo patet, huc omnem eorum sententiam redire: Nullam novam naturam, cuiuscumque demum ea generis sit, creari, effici ac produci posse ab alia natura, sed quaecumque per se subsistunt in tota rerum universitate, ea iam ex omni aeternitate fuisse talia, nec ulli caussae & rationi sui debere aliquid: Quae vero generentur quotidie ac fiant, ea novas tantum rerum esse formas, modosque. Sunt familiae huius nonnulli, qui hoc ita solent efferre dogma: *Nihil fieri & gigni potest, nisi ex substantia quadam prius exsistente.* Cui quidem dicto haec vis subiecta est: Nova ratione temperari, in novas formas converti, novis affici modis possunt, quae antea exstiterunt: nulla autem natura, quae non inest in alia, sed per se subsistit, ab alia fingi ac condi potest natura, sive id factum esse dicas in tempore, ita ut initium aliquod ea res sui habeat, sive ex omni aeternitate. At quum nullam esse naturam per se subsistentem, si a materia & corpore discesseris, & Athei, & nonnulli alii in concessis esse & exploratis ducant, sic porro solent propositionem hancce suam circumscribere & explicare: *Nihil fieri potest, nisi ex materia prius exsistente*, id est: Quaecumque exsistunt, ea ex natura corporea, quae fuit antea, generantur. Non male totum hocce dogma *idolum specus*, (1) si quidem hoc fas fuerit uti sermonis genere, vocaverim: quod, nisi vehementer fallor, inde primum natum est, quod homines ex viribus, quibus ipsimet sunt praediti, et ex facultate, qua instructi sunt, res artificiosas ex materia fingendi, omnem metiuntur potentiam. Architectum nimirum vident domum exstruere non posse, nisi materiam, calcem & saxa parata habeat: sartorem, nisi pannum alii afferant, vestem conficere nullo modo posse, coquum epulis apparandis non esse parem, nisi adsint cibaria. Ex his nullius, ne ipsius quidem supremi Numinis, tantam esse conficiunt potentiam, ut creare possit aliquid, quod antea non exstiterit, sed quidquid fit, id novam esse tantum rei antea exsistentis formam & figuram. Priori ergo instituti nostri parti satisfecimus: nunc ad alteram accedimus. Declarandum vero in ea nobis est, si verum esset, quod verum esse cupiunt homines Deo inimici, nullam, quae non exstitit antea, naturam produci & creari posse, multo graviorem dogma hocce plagam rebus Atheorum, quam nostris, qui Deum esse credimus, allaturam esse. Mendacia nimirum & errores a semet ipsis diffidere possunt, non autem veritates. Id quo consequamur, multo plura ex nihilo producere illos, qui Deum & religiones aspernantur, probabimus, quam qui haec magni faciunt: ex quo sequetur, nihil caussae illi esse generi, cur nos hocce telo ferire velit. Qui de rebus divinis sic, uti fas est, sentiunt, hi Deum seu naturam absolutissimam unam esse rem illam profitentur, quae per se ac necessario exsistat, naturasque omnes reliquas condiderit: Hanc cetera omnia, in quibus minor inest perfectio, non animos tantum, sed ipsam quoque materiam ex nihilo, ἐξ οὐκ ὄντων, procreasse, adseverant. Attamen, quum mira sit humanarum mentium imbecillitas, ideo fit saepenumero, ut qui Deum esse credunt, non ex omni parte huic doctrinae adsentiantur. Incidas interdum in homines, quos ita cepit, aut potius constrinxit hoc dogma: *Nihil fieri posse, nisi ex materia prius exsistente*, ut novam nullam naturam, sed novos tantum modos & formas rerum gigni, mordicus defen-

(1) *Fuisse*) De his omnibus dedita opera inferius exponetur.

(1) *Specus*) Notum est, FRANC. BACONEM de VERVLAMIO sic certum popularium opinionum genus appellasse.

defendant, neque tamen Deum religiosissime venerari suo modo desinant; quem quidem naturam esse credunt perfectissimae rationis compotem, totiusque orbis cum effectorem, tum supremum moderatorem, etiamsi materiam, ex qua constat orbis, ab eo esse conditam, persuadere sibi nequeant. Ergo duo statuunt esse universitatis huius principia & caussas: agentem alteram, alteram perferentem & patientem, Deum & materiam. (2) Praeter hos alii sunt fortassis, qui materiam quidem unam esse illam naturam, ex qua facta sint omnia negant, animosque humanos putant corporis expertes esse; attamen hos ipsos animos non secus ac materiam, ex nihilo haud esse genitos existimant, sed aut ex communi quadam anima, quae antea fuerit, quam *intelligibilem* forte dixeris eorum *materiam*, aut ex ipsa Dei natura fluxisse, aut denique per se ex infinito tempore sine ulla caussa exstitisse. Si qui sunt, quos harum opinionum aliqua detinet, nil tamen impedit, quo minus iidem Deum seu mentem unam per se exsistentem, omnisque rationis & sapientiae participem esse, profiteantur, quae etiamsi nec materiae, nec animorum parens sit, cuncta tamen aeterno consilio moderetur, regat & gubernet. Ad hanc certe Dei descriptionem PLVTARCHI Deus proxime accedit, quem tamen in suo genere non modo Deo & religioni studiose operam dedisse, verum etiam gravissima & sanctissima morum praecepta tulisse, constat. Ac fortassis religionum contemtores in harum disciplinarum aliqua minus vident asperitatum & salebrarum, male licet inter se cohaereant omnia, neque sibi satis respondeant, quam in vera & germana, quam ante exposuimus, de Deo doctrina. Constat igitur, praeceptum hoc: *Ex nihilo nihil fit, aut nihil gigni potest, praeterquam ex materia, quae fuit antea*, verae quidem de Deo, rebusque divinis scientiae repugnare, sed nec omnem tamen funditus religionem tollere, quum eorum aliqui, de quorum erga Deum pietate & religione dubitare haud licet, hoc tamen decretum repudiare nolint.

§. XVI.

Athei multa ex nihilo esse facta, nisi velint desipere, concedere debent.

Longe vero alia ratio est illius disciplinae, quam sequuntur, qui Deum esse negant. Quam ego nunc, quomodocumque etiam instruatur & adornetur, nullo stare modo posse, sed ruere prorsus & interitum minari, monstrabo, si veritas eius ex hoc rationis praecepto: *Ex nihilo nihil fit*, aestimari debeat. Quotquot nempe Deum esse negant, eos ego tueor, naturas per se & vere subsistentes generare & vicissim corrumpere, seu ex nihilo educere & ad nihilum redigere, quoniam quidquid praeter materiam, quam tamen non rem aliquam determinatam, sed nihil quam molem coecam seu magnitudinem resistentem & dividuam esse censent, in rerum natura est, ex nihilo natum esse, & in nihilum esse rediturum volunt. ARISTOTELES (1) loco quodam, quem su-pe-

(2) *Materiam*) Huius generis haud paucos esse inter recentiores Christianos, inter eos maxime, qui religionem omnem rationis subiiciunt imperio, satis notum est. Sed nec plane antiquior ecclesia eiusmodi caruit hominibus, id quod infra ostendemus.

(1) *Aristoteles*) Quae hic excerpuntur ex ARISTOTELE *Lib. III. de coelo cap. I. p.* 668. *Tom. I. Opp.* exstant. Sed parum abest, quin mihi persuadeam, hunc ARISTOTELIS locum ad caussam, quam hic agit vir egregius, vel ornandam, vel iuvandam non esse nimis aptum & idoneum. Totum iuvat eum describere, ut rectius de universa re, qui haec legunt, iudicare valeant. Sic ergo Peripateticorum princeps: εἰσὶ γάρ τινες, οἵ φασιν οὐθὲν ἀγένητον εἶναι τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ πάντα γίγνεσθαι, γενόμενα δέ, τὰ μὲν ἄφθαρτα διαμένειν, τὰ δὲ πάλιν φθείρεσθαι. μάλιστα μὲν οἱ περὶ τὸν Ἡσίοδον· εἶτα καὶ τῶν ἄλλων, οἱ πρῶτοι φυσιολογήσαντες. οἱ δέ, τὰ μὲν ἄλλα πάντα γίνεσθαί φασι καὶ ῥεῖν, εἶναι δὲ παγίως οὐθέν. ἓν δέ τι μόνον ὑπομένειν, ἐξ οὗ ταῦτα πάντα μετασχηματίζεσθαι πέφυκεν. ὅπερ ἐοίκασι βούλεσθαι λέγειν ἄλλοι τε πολλοί, καὶ Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος. *Sunt enim quidam, qui nullas rerum ingenerabiles esse, sed omnes fieri dicunt: generatas autem partim permanere, partim corrumpi. Est autem sententiae talis maxime quidem Hesiodus, deinde ceterorum ii, qui primi de natura disseruerunt. Quidam autem, cetera quidem omnia fieri, fluereque dicunt, ac nihil prorsus stabile esse: unum autem quid solum permanere, ex quo haec universa transfigurari sunt apta: quod quidem ceterique complures, & Heraclitus Ephesius dicere velle videntur.* Binas hoc in loco ab ARISTOTELE sententias commemorari veterum de generatione & origine rerum omnium, apertum est, tametsi haud satis perspicue distinguat eas, nec tam apte, ut philosophum decet, alios eruditos sapientem, de illis loquatur. Alteram dicit eorum esse, qui omnia tradant generata esse, rerum autem generatarum quasdam permanere, quasdam corrumpi rursus. Difficile nobis esset hodie, ex his verbis suspicari, cuius generis hoc dogma fuisset, nisi HESIODI exemplum attulisset ad naturam eius declarandam. Sensit autem, id quod ex Theogonia eius constat, HESIODVS, omnia ex chao & nocte, ne ipsis quidem Diis exceptis, esse genita, Deos autem, tametsi non secus, ac reliqua omnia, generati essent, immortales esse, nec ullo tempore interire. Quare patet, primum genus, quod hic introducitur ab ARISTOTELE, eorum esse, qui ex chao non modo rerum omnium initia & elementa, & quidquid ex illis conflatum est, verum etiam universam Deorum familiam prodiisse, olim existimarunt, & Diis nihilo tamen [illegible]

pra iam laudavimus, sensum turbae huius ita exponit: εἰσὶ γάρ τινες, οἵ φασιν οὐδὲν ἀγένητον εἶναι τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ πάντα γίγνεσθαι. *Sunt certi quidam homines, qui nihil affirmant esse non genitum, verum omnia contendunt facta & generata esse.* Id ipsum vero paullo post latius explicat his verbis: Τὰ μὲν ἄλλα γίγνεσθαί τε καὶ ῥεῖν, εἶναι δὲ παγίως οὐθέν. ἓν δέ τι μόνον ὑπομένειν, ἐξ οὗ ταῦτα πάντα μετασχηματίζεσθαι πέφυκεν. *Statuunt illi, omnes res alias generari: atque fluere nullamque earum vere ac constanter esse* (eo quod perpetuo ex nihilo educantur & ad nihilum redigantur) *sed unam tamen esse, quae perpetuo sit & maneat, ex qua metamorphosi quadam & permutatione reliqua fiant & nascantur omnia.* Addit Philosophus, unam illam rem, id est, materiam genus hoc affirmare, unicam esse, quae vere subsistat, naturam, nec factam, nec creatam, sed aeternam: universa vero cetera πάθη tantum esse, καὶ ἕξεις καὶ διαθέσεις, *passiones, affectiones, dispositiones* eius, γίγνεσθαι καὶ φθείρεσθαι ἀπειράκις, *infiniteque gigni ac corrumpi*, id est, sine fine ac termino ex nihilo existere & ad nihilum vicissim redigi. Nec aliam esse arbitror sententiam dicti PLATONIS (a) *Libro de Legibus decimo*, cuius vim interpretes

nus immortalitatem adscripserunt. Qui sententiae huic ineptae & perabsurdae assensi quondam sunt, & adhuc fortassis adsentiuntur: nec enim plane exstincta est haec secta, sed inter Iapones, Chinenses, aliosque populos Orientem solem spectantes, permanet: illi, tametsi pii erga Deos & religiosi videri velint, reapse tamen Athei sunt & prima omnis verae religionis fundamenta funditus evertunt. Altera, cuius ARISTOTELES meminit, familia eorum est, qui unam sibi fingunt animo naturam stabilem, perennem, aeternamque, ex cuius varia temperatione reliqua facta sint omnia, quae nihil habent stabilitatis & perpetuo fluunt, seu generantur, mutantur, denique dissolvuntur. In hoc genere HERACLITVM ponit Ephesium. Qualis haec fuerit doctrina, facilius est intellectu. Censent nimirum, quibus ea placet, unam esse materiam, eamque, ut arbitror, animatam, quae ex infinito tempore exstiterit, cuius reliqua omnia, quae fiunt, modi tantum sunt & variae temperationes. In universum haec disciplina non nimis ab ea dissidere videtur, quam superiori saeculo SPINOZA aut excogitavit, aut ab aliis traditam renovavit. Binis vero ea modis a sententia disiuncta est HESIODI. Namque hic primum initia rerum omnium permista fuisse olim inter se & nescio, qua ratione certo tempore postea secreta esse autumat: Illi vero chaos illud reiiciunt, & unam, simplicem, stabilemque materiam tantum agnoscunt, quae in mille sese formas ex omni aeternitate verterit. Deinde HESIODVS rerum genitarum quasdam permanere, nec vicissim ad initia sua reverti arbitratur: at hi fluere omnia & quod genitum est, id corruptioni etiam obnoxium esse, tradunt. Vtrum vero praeter hanc unam, ex qua educebant omnia, materiam, mentem esse aliquam voluerint, motus materiae gubernantem & universitati praesidentem, an totam rerum universitatem ista contineri materia perenni, crediderint, id nec ARISTOTELES hic significat, nec locus hicce, ut nunc exquiram, patitur. De HERACLITI philosophia supra *ad Cap. IV.* dictum est aliquid. Illustrato & explicato ARISTOTELIS obscuriori loco, id quod non sine quadam utilitate factum esse opinor, quibus in rebus summi viri perspicientia hic defecerit, proclive demonstratu erit. (I) Fallitur primum CVDWORTHVS, quod binas illas, quas distincte commemorat ARISTOTELES, sententias inter se confundit & posteriora verba Stagiritae, quae longe alius disciplinae formam tradunt, explicationem priorum esse verborum sibi persuadet. (II) Neutram sententiam ARISTOTELES perhibet eorum esse, qui Deum tollunt. Superior quidem sententia, HESIODI nimirum, omni verae religioni, quod paullo ante fassi sumus, inimica est, tametsi minime id dicat ARISTOTELES: sed ipsemet tamen doctissimus CVDWORTHVS aliis in locis pro HESIODO verba facit, *amorem*que eius, supremum arbitratur Numen esse. Alterum dogma, quamvis admodum deforme sit & cum consectariis vehementer in Deum iniuriosis coniunctum, haud tamen ita nefarium est, ut nemo, nisi homo Atheus & Dei contemtor, approbare illud queat. Et ipse vir eximius HERACLITVM Dei professoribus aggregari debere, spuriis licet, aliis in locis contendit. Dicam ingenue, quod sentio. Videtur mihi propterea CVDWORTHVS totum ARISTOTELIS locum describere & afferre noluisse, ne HERACLITI & HESIODI nomina, quorum existimationi bene cupit, instituto eius hoc in loco obsisterent. Vult enim hominum Deum negantium opiniones recitari eo loco ab ARISTOTELE. (III) Quae subiicit vir doctissimus, genus illud, quod unam tantum ARISTOTELES perhibet rem & naturam immutabilem agnovisse, existimasse, reliqua omnia unius huius rei ἕξεις & διαθέσεις esse, & quae sequuntur, ea ex ARISTOTELE non sumsit, apud quem *loco indicato* nihil horum legitur, sed ex suo depromsit, ut rem clariorem faceret, ingenio. (IV) Si unam tantum ARISTOTELES, nec aliam, quam hominum plane Atheorum, sententiam referret, parum tamen aut nihil ad auctoris consilium hic locus momenti afferret. In eo nimirum est, ut probet, Atheos disciplinam suam tueri nullo modo posse, nisi hoc fateantur, *ex nihilo fieri posse aliquid.* Verum hoc ex eo minime liquet, quod ad materiam omnia referunt homines illi. Consequutionis quidem lege hoc inde potest elici, & praeclare a viro doctissimo in sequentibus elicitur: at locus ARISTOTELIS, si talis esset, qualem eum esse tradit, hanc minime conclusionem iuvaret, quae ratione una, nulla vero vel ARISTOTELIS, vel alius, auctoritate nititur. Faveo ita magni hominis memoriae & existimationi, ut nemo alius: sed ut ea, quae humanae infirmitatis documenta apud eum exstant, aliis nocere patiar, id ab officio meo alienissimum duco.

(a) *Platonis*) *Libro X. de legibus p. 665.* Hic

tes eius Latini non assequuti sunt; quo quidem loco, quidnam de rerum naturae originibus sentiant profani homines, declaraturus, magnum eorum mysterium, quod ipsimet σοφώτατον ἁπάντων λόγων, *omnium dogmatum sapientissimum* esse pronuntient, his verbis explicat: Λέγουσί που τινὲς ὡς πάντα ἐστὶ τὰ πράγματα γιγνόμενα καὶ γενόμενα, καὶ γενησόμενα, τὰ μὲν φύσει, τὰ δὲ τέχνῃ, τὰ δὲ διὰ τύχης. *Sunt, qui affirmant, omnia non modo fieri & facta, sed & futura esse, partim natura, partim arte, partim denique casu & fortuna.* Aut totus ego fallor, aut haec PLATONIS verba: Λέγουσί που τινὲς, ὡς πάντα ἐστὶ τὰ πράγματα γιγνόμενα. *Affirmant aliqui, omnia esse facta seu generata*, idem, quod illa ARISTOTELIS verba, significant: Εἰσὶ γάρ τινες, οἵ φασιν, οὐδὲν ἀγέννητον εἶναι τῶν πραγμάτων ἀλλὰ πάντα γίγνεσθαι. *Sunt qui perhibent, nihil omnino esse ingenitum, sed omnia generari.* Forte ARISTOTELES ex PLATONE hanc mutuatus est sententiam: quam apud PLATONEM sic tamen intelligere decet, quemadmodum ab ARISTOTELE deinceps explanatur: *Omnia, quaecumque sunt, una materia excepta.* Quapropter aut, praeter nudam materiam seu extensionem dividuam & magnitudinem resistendi virtute valentem, nullam esse credendum est in orbe naturam sibi constantem, vitamque propterea, cogitationem, sensum, animi conscientiam, rationem & intelligentiam, omnes denique hominum animos, non esse naturas per se subsistentes: aut vero, id quod ex Atheorum perspicue consequitur sententia, naturas vere exsistentes ex nihilo creari & ad nihilum posse redigi, confitendum est. Qui Deum esse tuentur, praecipuas, quae in rerum natura conspiciuntur, virtutes, vitam nominatim & intelligentiam, ex omni aeternitate in divina ratione ac mente exstitisse, neque ex nihilo productas esse, aut in nihilum rursus abire posse, adseverant: eas vero naturas, quae multum a perfectione remotae

vero iterum, quae moneam, nonnulla habeo. Certum est, PLATONEM hoc in loco eorum exponere sententiam, qui tum temporis Deos una cum omni religione ac pietate tollebant: idque apertissimum est ex illis, quae consequuntur haec verba. Atqui I.) qua de caussa hunc locum resferur vir egregius, non video. Nam ad explanandam & declarandam Atheorum sententiam nihil prorsus, si quid ego iudicando valeo, confert. Scilicet satis iotet omnes constat, nec opus est, ut ex PLATONE id discamus, omnes, qui Deum esse negant, ita sentire, ut hic a PLATONE praecipere dicuntur, neque aliter sentire posse, nisi velint insanire. Quicumque Deum repudiat, is in hanc necesse est senteotiam descendat, naturam, casum & artem omnium rerum caussas esse efficientes, tametsi in hac explicanda senteotia non eamdem omnes viam & rationem inire debeant. II.) Quid sit illud, ignoro, quod vir doctissimus addit, latinos PLATONIS interpretes vim & sententiam horum verborum haud cepisse. Locus certe ita planus est & facilis, ot in eo verteodo ne is quidem facile errare queat, in quo valde mediocris est Graecarum litterarum peritia. SERRANVS quomodo hunc locum reddiderit, oescio: nec enim ad manus nunc est eius versio. At FICINI interpretatio simillima est eius, quam CVDWORTHVS dedit: *Res omnes, nonnulli aiunt, quae fiunt, quae futurae, quaeque factae sunt, vel natura, vel fortuna, vel arte fieri.* III.) Quod PLATONIS verbis eamdem exprimi sententiam opioatur, quae ARISTOTELIS contioetur dicto, quod hic allatum est, id numquam scripsisset vir praestantissimos, si otrumque haec litteris mandans atteotius inspexisset. ARISTOTELES, id quod luculenter antea ostendimus, HESIODI & veterum physicorum sententiam verbis illis perstringit, qui omnia esse genita ex chao, ne ipsis quidem Diis exceptis, oogabantur. Sed ab hac opinione, ipso PLATONIS teste, multum abeunt illi, quos credidisse refert, *arte, fortuna* & *natura* genita & facta esse omnia. Namque hi φύσει seu *natura* & τύχῃ seu *fortuna* affirmabaot, quatuor rerum initia esse ignem, aquam, terram, aërem. Πῦρ καὶ ὕδωρ, καὶ γῆν, καὶ ἀέρα, φύσει πάντα εἶναι, καὶ τύχῃ φασί. PLATO *loc. cit. p. 666.* Quum τύχῃ φύσει adiungaot, & utramque hanc rem quatuor effecisse principia, ex quibus constaot omoia, tradant, haec videtur eorum fuisse sententia: φύσει seu ipsa oatura ex omni aeternitate rudem aliquam & indigestam molem materiae, seu chaos fuisse: τύχῃ vero seu *fortuna* factum esse, aut temere & casu evenisse, ut quae confuse & inordinate antea iacebant, secernerentur & suum quaeque locum aptum & idoneum consequerentur. Quotquot chaos olim exstitisse putant, nec Deum tamen ad eius compositionem accessisse, credunt, non possunt, quin ita ortum huius mundi animo sibi coocipiant. τύχῃ postea seu casum reliquorum corporum oatoralium constructioni & fabricationi, solis, lunae, hominum, animalium, Deo prorsus ab hoc negotio excluso, praeficiebant: οὕτω γεγονέναι τόν τε οὐρανὸν ὅλον καὶ πάντα ὁπόσα κατ' οὐρανόν, καὶ ζῶα, καὶ φυτὰ - - - οὐ διὰ νοῦν, οὐδὲ διά τινα θεόν, οὐδὲ διὰ τέχνην, ἀλλὰ φύσει καὶ τύχῃ. *Hoc pacto coelum totum & omnia, quae sunt in coelo, animalia quoque & plantas - - - fuisse producta: non per intellectum, nec per Deum aliquem, neque per artem, sed natura & fortuna.* Velim autem animadverti, his in verbis vocabulum οὐρανὸς totam significare rerum universitatem: quo quidem sensu saepius apud PLATONEM & ARISTOTELEM legitur. Ad *artem* quidnam rerum retulerint, per se patet. Hactenus noo magna inter HESIODI disciplinam & Atheorum, quos PLATO reprehendit, discrepantia apparet. Ad Deos autem si venias, manifestum est utriusque doctrinae discrimen. Etenim HESIODVS & esse Deos, & ex chao procreatos esse, non secus ac reliqua, & ad infinitum tempus permanere, nil dubitabat. Nihil horum PLATONIS probabant Athei, qui Deos omnes arte & legibus introductos esse statuebant, id est, nullos plane Deos esse, putabant: Θεοὺς, ὦ μακάριε, εἶναι πρῶτόν φασιν οὗτοι τέχνῃ, οὐ φύσει, ἀλλά τισι νόμοις. *Deos, o beate vir, non natura, sed arte & legibus quibusdam, constare volunt.*

motae funt, ab una illa, in qua omnis ineft perfectio, natura ex nihilo unice factas effe, difputant, aut, quum non effent antea, creatas. E contrario qui Deum effe nolunt, id unum, quod omnium rerum poftremum eft & infimum, materiam, brutam molem, magnitudinem dividuam & refiftentem, per fe exfiftere, neque factum effe, fibi perfuadent: ex quo conficitur, maximas naturae rerum perfectiones, vitam, cogitationem & intelligendi facultatem cum prodiiffe ex nihilo, tum ad nihilum aliquando redituras effe. Illud quidem genus Atheorum, quod in materia vitae quoddam genus effe fcifcit, nonnihil hac difficultate commotum fuit, neque vitam omnem & intelligentiam ex nihilo effe factam, ut crederet, a fe impetrare potuit. Intellexit potius, fieri nulla ratione poffe, quin principalis aliqua perceptio & vita effet in rerum natura, quae nec gigni, nec viciffim corrumpi poffet, verum fibi perpetuo conftaret, eamque propter cauffam materiae in fe fpectatae vitae ac perceptionis quoddam genus attribuit. Sed hi tamen ipfi, quoniam in materia vitam animalem, interioremque fenfum effe negant, omnem animalem vitam, omnem fenfum, omnem intelligentiam, quae fuimet fibi confcia eft, generari ac deftrui, ex nihilo exfiftere, in nihilum reverti arbitrantur. Neque vero vitam, cogitationem & intelligentiam inter modos numerare licet materiae, feu magnitudinis dividuae aut extenfionis refiftentis. Modi enim fine re illa, in qua infunt, concipi & comprehendi nequeunt animo: At vita, fenfus, ratio quid fint, id, nulla etiam materiae ratione habita, intelligi poteft. Stare, federe, ambulare actiones funt, quarum naturam, nifi corpus, idque apte difpofitum & ad illas accommodatum mihi fingam, concipere nequeo. Ex quo efficitur, eas nil nifi diverfas effe corporis eiusdem affectiones. Si humanum illud corpus, quod fterit antea erectum, fedeat deinde, aut ambulet, nemo fanus novam quamdam naturam cogitabit ex nihilo procreari: nec fi eadem materia, quae quadrata fuit aut globofa, cylindri vel coni formam adipifcatur, miraculum aliquis fieri, novamque naturam produci, putabit. At fi res quaedam, cui vita olim fenfus & ratio defuit, accipiat haec fubito, tum fine ulla controverfia novam exfiftere naturam, confiteri nos oportet. Verum ipfi, qui DEMOCRITI & EPICVRI probant placita, religionum irrifores, nullas effe alias materiae feu corporis affectiones, quam magnitudinem partium, figuram, fitum, motum & quietem, praecipiunt. Pofcit id difciplinae, quam fufceperunt, ad corpufcula revocantis omnia, ratio. Hac nixi regula qualitates explodunt, easque negant naturas effe, a variis materiae modis reapfe diftinctas: Quales fi effent, credendum fibi fore fentiunt, dum res generanrur & mutantur, naturas vere exfiftentes ex nihilo produci aut fine cauffa exoriri. Itaque quidquid in oculos incurrit qualitatum, id omne ad leges mechanicas & vifum referunt. Verum vita, intelligentia, cogitatio plus certe veritatis habent, quam iftae corporum affectiones, nec ullo modo ex legum mechanicarum, fenfuumque noftrorum indole & natura explicari poffunt. Quod quidem argumento omnino eft, ea non effe modos materiae, & corporum affectiones, fed aliae cuiusdam naturae corpore carentis virtutes & proprietates. Omnes ergo naturae, in quibus vis ineft ratiocinandi & cogitandi, humani praefertim animi ac perfonae, res funt fine ulla controverfia fibi conftantes. Et nihilo tamen minus illi, qui Deo bellum indixerunt, has omnes, & femetipfos idcirco, ex nihilo proveniffe, in nihilum reverfuras effe confirmant. Sic igitur locum hunc concludimus: Illi ipfi religionum adverfarii, qui vehementer contra Dei amicos hoc enuntiatum urgent: *Ex nihilo nihil fit*, multa ex nihilo educunt & perpetuo in nihilum viciffim diffolvunt. Quod fi enim aliquando vita & intelligentia non fuit in orbe terrarum, nullo etiam tempore futurum eft, ut vita & intelligentia exfiftat. Hoc ipfa eorum praecepta iubent credere. Qui Deum ideo negant effe, quia nulla natura poteftatem creandi ex nihilo habere poteft, hi nihilo minus ipfi materiae, id eft, naturae patibili, brutae ac inerti, vim adfignant res per fe fubfiftentes, humanas mentes & animos, ex nihilo procreandi. Quare horribile illud impiae turbae argumentum: *Deus non eft: Ex nihilo enim nihil fit*, omnibus nervis & viribus fpoliatum & nudum prorfus iacet. Nec enim tantum vanitatem eius in fe aperuimus, fed etiam ad Dei adverfarios refellendos non mediocriter illud valere oftendimus, quum hi praeter materiam fenfu & qualitatibus vacuam, ex nihilo univerfa eliciant.

§. XVII.

Declaratum igitur adhuc primum a nobis eft, quot modis celebre illud enuntiatum: *Ex nihilo nihil gigni poteft ac fieri*, veriffimum & omni ex parte certum fit: eo nimirum fi capiatur fenfu, ut ad cauffam referatur & hac ratione explicetur: Nihil, quod non fuit antea, nifi fufficiens & idonea cauffa antecefferit, generari & fieri poteft. Quo res omnis tanto effet clarior & expeditior, ad tres totam cauffam vias & fenfus revocavimus.

Repetitio eorum, quae adhuc dicta funt, & acceffus ad reliqua.

mus. Principio nihil, quod antea non fuit, semetipsum creare ac sine caussa efficiente producere posse, concessimus. Deinde nihil, quod non exstitit antea, fieri ac procreari posse, largiti sumus, nisi caussa antegrediatur, pari saltim perfectione, tantaque virtute, quanta sufficit ad illud gignendum, praedita. Ex quo hoc cogi debet, nullam novam naturam, nisi a natura perfectissima, cui soli producendi ex se ipsa aliquid virtutis inest, (1) gigni posse ac effici. Postremo certum esse confirmavimus, quum res aut ab artificibus finguntur, aut a natura ex materia iam praesente gignuntur, tum nihil novi procreari, sed illud tantum, quod exstitit antea, nova ratione disponi & affici. Materia enim in se spectata nihil efficere potest ac producere. Hanc CICERO *Libro de fato* (2) significationem enuntiationi huic dedit, de qua verba facimus: *Ex nihilo nihil fit & exsistit*; ubi EPICVRVM vituperat, quod declinatione atomi vitari posse necessitatem fati, absurde existimaverit: *Nec quum haec ita sint, est caussa, cur Epicurus fatum extimescat & ab atomis petat praesidium, easque de via deducat & uno tempore suscipiat res duas inenodabiles, unam ut sine caussa fiat aliquid, ex quo exsistit, ut de nihilo quippiam fiat: quod nec ipsi, nec cuiquam physico placet.* Cuius quidem sententiae haec ratio est, quod philosophiae illius, quae corpusculis nititur, hoc princeps & unicum fere fundamentum est; Ex nihilo nihil, eo quidem sensu, quem diximus, fieri potest. His explicatis, proximo loco demonstravimus, quonam sensu ferri nequeat praeceptum hoc: *De nihilo nihil fieri potest.* Amittit nimirum omnem vim & dignitatem, si verbis illis *ex nihilo* non caussa indicetur, sed *terminus a quo*, ut hic eius sensus oriatur: Nulla res per se subsistens, quantacumque etiam accedat potentia, nisi eadem fuerit antea, effici ac produci potest. Aut: Nihil fieri potest, nisi exsistat aliquid antea, quod nova donari forma potest. Ceterum ex illo, quod attuli antea, CICERONIS dicto hoc quoque patet, veteres physicos, qui tantum sibi praesidii putarunt esse positum in enuntiato isto: *Ex nihilo nihil fit*, minime hoc ita voluisse accipi: Nihil, nisi quod iam antea fuerit, a natura, quamvis valentissima, produci posse: sed hoc tantum modo: Nihil, nisi caussa quadam antecedente, fieri posse. Caussae vero nomine non solam intellexerunt materiam, acsi nihil posset effici, nisi materia praesto esset. Male enim propterea EPICVRVS CICERONI audit, quod tertium quemdam motum atomorum extra pondus & plagam, quem *clinamen principiorum* LVCRETIVS (3) vocat, introduxisset, qui ex nihilo oriretur aut sine caussa fieret. Quamquam haec accusatio multo patet latius, quam CICERO eam patere voluit: nam quotquot corpusculis ad Deum oppugnandum abutuntur, omnem plane motum, hoc inepto sensu, ex nihilo educunt & evocant. (4) Haec licet ita sint, longius tamen progredi nobis atque testatum facere placuit, si vel verum foret hoc placitum: *Ex nihilo fit nihil*, eo sensu, quo id contra Deum profana cohors adhibet, plus tamen illud momenti ac potestatis habiturum ad Atheorum, quam nostras opes & rationes, labefactandas. Qui enim Deum esse diffitentur, hi universa, si a nuda discesseris materia, vitam, sensum, intelligentiam, humanas mentes & animos generari ac corrumpi volunt, ideoque cum haec omnia, tum semetipsos ex nihilo prodiisse, & in nihilum abituros esse pronuntiant. Nunc tertio, eoque postremo loco, demonstrabimus, divinae naturae inimicos non eo tantum sensu, quem nos probamus, qui Deum esse profitemur, res vere exsistentes ex nihilo factas esse, putare, id est,

quum

(1) *Inest)* Viderint eruditi, num verbis istis Latinis: *Cui soli producendi ex se ipsa aliquid virtutis inest*, recte haec Anglica reddiderim: *which only is substantially emanative.*

(2) *Libro de fato)* Cap. IX. p. 3273. Tom. IX. Opp.

(3) *Lucretius)* De rerum natura Lib. II. v. 292. p. 216.

(4) *Evocant)* Nisi me fallit opinio mea, ex hoc CICERONIS loco plura vir doctissimus elicit, quam per iustae consequutionis leges inde videtur erui posse. Namque putat ex eo constare I.) Veteres Physicos praeceptum hoc: *De nihilo nihil*, ita intelligi unice voluisse: *Nihil fit sine caussa.* Verum tametsi ex his verbis apertum sit, Physicos illos hunc sensum isti enuntiato dedisse, haud tamen aeque inde liquet, hoc uno sensu, nullo vero alio, id ab illis praeceptum usurpatum esse. II.) Ex eodem *caussae* nomine non solam eos designasse materiam, apparere confirmat: vituperari enim a CICERONE EPICVRVM, quod tertium quoddam motus genus sine ulla caussa natum introduxisse. Me vero prorsus vis & auctoritas connexi huius praeterit: CICERO graviter & moleste fert, EPICVRVM, cui nihil prius erat hoc dicto: *Ex nihilo nihil fit*, motus tamen genus aliquod commentum esse sine ulla caussa, & in sua ipsius idcirco praecepta peccasse, seu ex nihilo aliquid eduxisse: Igitur veteres physici praeter materiam aliam quamdam rerum esse caussam, existimarunt. Nec enim CICERO, qualem motus huius caussam EPICVRVS debuerit ex praecepto veterum physicorum afferre, significat, sed hoc tantum in eo requirit, quod nullam plane motus huius caussam designaverit.

quum non essent antea, condita multa esse, quod uni tamen perficere licet Deo seu naturae perfectissimae: verum etiam idem eo sensu tueri, qui prorsus rationi repugnat, seu, res per se subsistentes sine caussa formatas esse, aut *nihilum caussam esse alicuius* existimare.

§. XVIII.

Ad hanc demonstrationem quo viam mihi muniam, brevem primum & compendiariam totius sententiae, quam sequuntur homines erga Deum impii, rationem proponere iuvabit. Igitur quibus videtur, quae fiunt & efficiuntur omnia, ea nihil esse, nisi novas rerum, materiaeque iam exsistentis formas, id iure quodam sibi sumunt, nullam esse in orbe naturam per se constantem, praeter materiam. Ex quo quidem hoc deinde cogunt, nihil fieri posse, nisi ex materia seu corpore prius exsistente. Quibus sumtis, hoc modo rationem astringunt: Quum nulla sit in orbe rerrarum, praeter materiam, natura per se exsistens, quae nec facta, nec creata sit, idcirco omnia, quae sunt, cuiuscumque demum sint generis ac indolis, ex ea facta & formata esse, oportet. Quae quum ita sese habeant, tribus tota impii generis doctrina enuntiationibus continetur. Quarum quidem prima haec: Nulla fieri & produci potest nova natura; quaecumque vero fiunt & exsistunt, novae tantum rerum formae sunt & rationes. Altera: Nulla est natura per se subsistens, praeter materiam: Quapropter quodcumque factum est, id ex materia factum est prius exsistente. Postrema: Quidquid est in orbe terrarum, id omne, si ab una recedas materiae substantia, ex materia fictum & generatum est. Hanc nos iam rationem & doctrinam convincemus ex eo esse genere, quod prorsus fieri non potest, si hoc veterum physicorum praeceptum: *De nihilo fit nihil*, ratum atque certum nobis esse debeat. Etenim iliis concessis, quae iam memoravimus, initiis, hoc etiam concedi oportebit, non modo res vere exsistentes, quae non fuerint antea, creatas esse, quod unius tamen illius naturae opus est, quae infinitam intra se perfectionem cohibet, verum etiam easdem sine ulla caussa formatas, factas & productas esse.

Brevis universae disciplinae, quam probant Athei, descriptio.

§. XIX.

Primo igitur, quia gens haec praeter materiam nullam esse rem per se subsistentem, & quidquid est, id ea unice factum esse confirmat, hoc simul perspicue adseverat, sine caussa efficiente, quaecumque sunt comparata esse omnia. Atqui hoc quid, quaeso, est, quam fateri, omnia ex nihilo esse facta, & eo quidem modo, quem omnis ratio plane repudiat? Hoc quidem sapiens quilibet facile dederit, falli eos vehementer, qui nihil putent fieri posse, nisi ex parata iam materia, Deumque idcirco ipsum, si quidem exsistat, architecto aut fartore potentiorem non esse. sic ut singulis in rebus quatuor illas caussas, de quibus Dialectici praecipiunt, investigandas sibi esse; nil dubitent. Hanc, inquam, orationem recte spernit sapiens: At hoc tamen idem pro certissimo habebit, fieri haud posse, ut id, quod aliquando non fuit, sine caussa efficiente oriatur & prodeat. Quapropter si ulla res facta est, quae non fuit antea, esse praeter materiam omnino necesse est, naturam quamdam aliam, cuius virtute producta ea res ac effecta sit. Ipsa enim materia per se nihil efficere valet, quique marmor statuam, saxa & ligna domum, pannos vestimentum confecisse diceret, is merito ineptus & rationis omnis expers duceretur. Habes primam rationem nostram, propter quam doctrinam hanc impii generis prorsus esse absurdam & futilem pronuntiamus. Vult ea, quidquid est, id ex sola materia sine ulla virtute agente, sine caussa efficiente, sine Deo denique generatum esse. Id vero est, res contendere factas esse ex nihilo, eo quidem sensu, quem ratio nullo ferre modo potest. His addere licet: Homines Deo adversantes, qui DEMOCRITVM & EPICVRVM sibi duces delegerunt, a motu repetere solere omnia, quaecumque in rerum natura eveniunt, neque tamen materiae, quam unam esse volunt rem per se subsistentem, facultatem semetipsam ciendi & movendi attribuere: Atqui huic dogmati consentaneum est credere, universum, qui in orbe est, motum sine caussa & ex nihilo exstitisse, actionem sibi animo fingere sine caussa seu natura agente, efficientiam denique omnem ab efficienti caussa secernere.

Qui ex materia omnia volunt facta esse, illi sine caussa efficiente comparata esse omnia contendunt, ideoque sensu ineptissimo ex nihilo esse facta pronuntiant.

§. XX.

Quod si vero tam indulgentes essemus, ut motum sine caussa oriri posse, concederemus, aut STRATONI, sociisque eius, qui materiae ipsi vitam tribuunt, ne Deum fateri cogantur, largiremur, inesse in materia vim semetipsam ciendi ac commovendi, hoc

Quod si concederetur, motum sine caussa exoriri posse, aut vi-

tam inesse in materia, intelligentia tamen ratio & conscientia ex nihilo producta foret.

hoc tamen nobis haud per sanam rationem liceret statuere, materiam hanc & motum novas, quae antea non fuerint, naturas creare posse. Namque materia per se nil efficere valet: motus vero affectiones tantum externas materiae mutat, figuram nimirum, locum, situm, partiumque structuram. Quamobrem aut ipsa natura sua materiam sensum animalem, intelligentiamque cum conscientia coniunctam complecti, confitendum: quod tamen qui affirmare auderet, nemo adhuc tam impudens inter Dei hostes inventus est: aut vero, nullum motus genus, nullam materiae descriptionem, nullum atomorum contextum, sensum & intelligentiam, mentem & animum parere posse, decernendum erit. Etenim qui hoc fieri posse putaret, is ea ratione aliquid ex nihilo provenire posse duceret, quam ratio plane reiicit, aut aliquid per se sine ulla caussa semet ipsum fingere posse, crederet. Ceterum haec illis etiam conducunt confutandis, qui tametsi Deum esse fateantur, tam abiecte tamen de natura eius sentiunt, ut, sive corporeus sit, sive corpore careat, eum nihil formare posse, arbitrentur, nisi materiam praesto habeat, quam nova ratione exornet ac disponat: non secus ac architectus domum ex materia & lapidibus exstruit, sartor vestimentum ex pannis consuit. Nam quum illi, quibus hoc placet, vitam animalem & intelligentiam a materia in se spectata removeant, certumque sit praeterea, haec a diversa compositione & dispositione materiae nasci nulla ratione posse, id postulat sententia haec, ut Deum negent amatores eius animalia creare aut sensum & intelligentiam, mentes & animos producere posse. At hoc tamen fecisse Deum, haec familia non dubitat. Quare, nisi secum ipsis pugnare velint, Deum necesse omnino est constituant, non modo novas rerum formas protulisse aut architecti instar domum construentis hunc orbem fabricatum esse, verum etiam naturas vere exsistentes & a materia secretas condidisse. (1)

§. XXI.

Quomodo philosophi Italici & Athei inter se dissentiant.

Atqui hanc illi sententiam tenuerunt, id quod iam supra planum fecimus, qui retustissimis temporibus naturae rationes ad atomos & individua corpuscula revocarunt. Quorum quidem nemo unus exstitit, qui omnia, cuiuscumque demum modi essent, ex materia generari posse antea exsistente censeret. Contra omnes huius sectae philosophi in naturae quidem generationibus existimarunt nihil ex materia produci, quod non antea exstiterit in ea, novosque idcirco tantum modos, quum corpora procreantur, comparari. Cui conveniens erat opinioni, ut mentes & animos, quos apertum est materiae non esse affectiones, neque ex magnitudinis, figurae, situs, motusque varia mutatione

(1) *Condidisse)* Vehementer urget haec argumentatio eos, qui sine materia nihil a Deo fingi posse statuunt, eaque de caussa duo rerum fingunt initia, Deum & materiam aeternam: nec tamen, nisi me fallit animus, totam turbam plane conterit & conficit. Aliquot enim adhuc apertas ne inveniant elabendi rimas, ut nova plane in eos instituenda sit disputatio, vereor. Vitam forte dicent animalium in motu sanguinis & tenuissimarum materiae particularum consistere: animorum vero origines aliunde derivabunt. Quidam eorum animos forte dicent ex coelesti quadam & aetherea materia, seu ex subtilissimis ac tenuissimis materiae particulis conflatos esse a Deo: neque huius sententiae vel inter veteres, vel recentiores philosophos patronos desiderabunt. Mihi quidem dudum vehementer dubium visum fuit, an ullus veterum philosophorum ita, uti nos hodie, de animis senserit, omnemque illis materiam plane detraxerit. Huic si quis obducat sententiae, quod hic vir doctissimus animadvertit, ex nulla materiae temperatione ac dispositione cogitationem & ratiocinandi facultatem nasci posse: verum illud esse respondebunt, de crassiori illa, quae nobis nota est, materia: nil tamen obsistere, quo minus alia sit materia, in quam longe aliae, quam in hanc nostram, affectiones & proprietates cadant. Pergat aliquis, & hac sententia immortalitatem tamen animorum everti moneat: quod enim constet ex materia, id dissolvi etiam & interire posse: ne sic quidem victos sese fatebuntur. Forte veterum philosophorum opinionem amplectentur, qui duplicem esse materiam rati sunt, alteram crassiorem, quae variis de caussis dissolvi queat, alteram subtiliorem, quae, nisi potentia divina accedat, nullo modo queat dissipari. Forte alii animos non ipsa natura sua, sed divina voluntate, aeternos & immortales esse disputabunt: posse enim Deum virtute sua prohibere, ne dissolubilis alioquin coagmentatio destruatur & intereat. Et notum est, hodie quoque etiam eorum non paucos in hac esse sententia, qui nec religioni & Deo male volunt, nec ingenio carent & acumine. Alii fortassis huius generis, ut hanc argumentationem effugiant, animos dicent ex ipsa fluxisse Dei natura & supremi Numinis portiones veluti quasdam esse, quibus nihil cum materia commune sit. Haec minime ea de re moneo, ut eorum quodammodo caussam iuvem, qui pro materiae stant aeternitate: nam & hoc ab officio meo alienum foret, & ab animi mei sensu plane remotum, qui infra familiam hanc nec rationis, nec divinae patefactionis voci obtemperare, docebo. Animus mihi tantum fuit ostendere, hac una ratione non omnes ita copias generis illius fundi, ut nihil, quod opponere queant, restet. Valde vero rei christianae interesse arbitror, ut illi, qui eam defendunt, caute ac valide pugnent, neque argumentis utantur, adversus quae excipi quaedam possint, tamquam omni ex parte firma & exceptione quavis superiora essent.

mutatione oriri, ex materia negarent generari posse. Hoc enim si fieri posse statuissent, animos affirmassent ex nihilo fieri, id est, aut a se ipsis sine ulla caussa, aut sine caussa, satis ad eos producendos apta & valida, effici. Memini quoque, me supra ex ARISTOTELE observare, quemadmodum philosophi hi Italici veteres Dei adversarios, qui ad materiam referebant omnia, aggressi sint, & qua ratione hi impetum eorum effugere conati sint. Illi nihil praeter id, quod antea fuisset in materia, si a variis eius temperationibus & modis abeas, produci ex ea posse disputabant, eo quod de nihilo nihil fieri posset, & in ulla idcirco corruptione aut generatione naturali rem quamdam vere exsistentem aut oriri, aut destrui negabant. Hi vero, tametsi ipsum illud rationis praeceptum, quo haec nititur argumentatio, reiicere non auderent, hac tamen ratione vim eius eludere nitebantur: *Διὰ τῦτο ὔτε γίνεσθαι ὐδὲν οἴονται, ὔτε ἀπόλλυσθαι, ὡς τῆς τοιαύτης φύσεως ἀεὶ σωζομένης, ὥσπερ δὲ τον Σωκράτην φαμὲν, ὔτε γίγνεσθαι ἁπλῶς, ὅταν γίγνεται καλὸς ἢ μυσικὸς, ὔτε ἀπολλυσθαι, ὅταν ἀποβάλλῃ ταύτας τὰς ἕξεις, διὰ τὸ ὑπομένειν τὸ ὑποκείμενον τὸν Σωκράτη αὐτόν. Hinc nihil fieri neque corrumpi opinantur, eo quod ipsa haec natura perpetuo maneat ac conservetur: quemadmodum neque Socratem, quum formosus aut musicus efficitur, simpliciter fieri dicimus, neque, quum istos amittit habitus, corrumpi: quoniam subiectum ipsum Socrates manet.* Οὕτως ὐδὲ τῶν ἄλλων ὐδέν. *Eadem reliquarum rerum omnium est ratio:* Quoniam ipsa nimirum perpetuo manet materia, reliquae vero res omnes, quae exsistunt, πάθη tantum sunt ἕξεις καὶ διαθέσεις, *passiones* eius, *affectiones & dispositiones*, uti musices peritia & imperitia Socratis tantum unius sunt habitus. Cuius quidem argumentationis hanc esse vim & sententiam perspicuum est: Omnia, quae praeter materiam exsistunt, materiae tantum affectiones & formas esse: generari igitur ea ex materia & in eam iterum redire, si corrumpantur: nihil vero ex nihilo produci, aut ad nihilum reverti, quamdiu materia, quae sola vere exsistit, eadem manet. Itaque tametsi vita, sensus & intelligentia, mentesque omnes & animi, ex materia generentur, haud inde tamen effici, rem ullam vere exsistentem produci & fieri. Nec enim esse haec omnia aliquid, quam materiae affectiones & modos. Hoc illi pacto adversariis sese subducere studebant, qui olim omnia materia contineri adseverabant, ut Deum hac ratione tollerent. (1)

§. XXII.

Nullum quidem est dubium, quin omnia, quae in tota versantur rerum natura, in duas partiri classes liceat, in res per se subsistentes & ea, quae rebus illis insunt & accidunt, seu in *substantias* & *accidentia*. Certum item est, ea, quae naturae cuidam accidunt, generari posse ac corrumpi, neque tamen, dum id fit, novi aliquid aut educi ex nihilo, aut in nihilum abire, eo quod res ipsa plane semper eadem maneat. Verum illi, qui Deum abnuunt & aspernantur, hoc primum sibi sumunt, nullam esse aliam in orbe

Athei quum animos materiae modos esse dicunt, reapse eos ex nihilo sine caussa factos esse docent.

(1) *Tollerent)* Locus, quem affert hic, vir longe doctissimus, ARISTOTELIS est, ex *Libro I. Metaphys. cap. III. p. 264. Tom. IV. Opp.* quo veterum physicorum seu philosophorum illorum, quos *Ionicos* vocare solent, de caussis rerum omnium sententiam exponit. Dubito vero, an omnia, quae ex hocce loco sibi persuasit constare, commode ex eo queant colligi. I.) Quae de pugna philosophorum Italicorum & Ionicorum hic refert, coniecturis unice nituntur & ingenti illa, qua vir magnus valebat, ingenii foecunditate. Nec enim usquam memoriae proditum legitur, dimicasse inter se hac ratione binas illas philosophorum familias. At quia veteres Italicos philosophos vir egregius certus erat, de corpusculis individuis & natura rerum non secus, ac ipsemet sentiebat, sensisse, *Ionicos* autem, homines nihil dubitabat fuisse Deo inimicos, ideo in hanc facile veniebat sententiam, sectas hasce binas saepenumero infestis signis inter se concurrisse, nec aliis Italicos contra Ionicos armis certasse, quam illis, quibus ipsemet invadendos sibi ducebat esse Atheos. II.) Nondum vero controversia vacat omni, philosophos Italicos rerum naturam ad atomos revocasse, & ab hac disciplina physica, quod tamen vir doctus vult, Metaphysicam suam seu Theologiam seiunxisse: neque Ionicos illos certum est, fuisse Atheos, qua de re supra *ad Cap. III.* multa sunt a nobis monita. Ex quo quidem apparet, vehementer dubia & incerta esse omnia, quae de harum sectarum hic traduntur disputationibus. III.) Plura videt in hoc ipso ARISTOTELIS loco vir summus, quam mihi animadvertere in eo licuit. Namque putat, ex eo intelligi, Ionicos seu physicos veteres existimasse, omnes animos ex materia gigni, nec nisi modos & affectiones esse materiae: quod ego diserte ab ARISTOTELE traditum esse, non invenio. Qui Ionicis adsunt, & memoriam eorum ab Atheismi crimine purgare student viri doctissimi, quorum hodie non mediocris est numerus, de corporum generatione & corruptione hunc totum esse locum accipiendum dicent: nec ego quidem video aliquid, quo cogi queant, ut sententiam mutent, qui sic sentiunt. Certe, id quod supra *ad Cap. III.* probatum dedimus, non ita valida est eorum sententia, qui Ionicos universe ab ARISTOTELE summae erga Deum impietatis insimulatos esse volunt, uti multis videtur.

orbe naturam vere subsistentem, praeter materiam: Deinde temere ac falso inde efficiunt, naturas, quae ab omni concretione corporea vere seiunctae sunt, aut etiam virtutes earum, affectiones & proprietates, nil nisi res esse, quae materiae evenire & accidere possunt: quibus duobus sumtis, id unum restat, ut eas ex materia generari, nec, dum exsistunt, novi aliquid ex nihilo creari constituant. Nos vero multo aliter rationem subducimus. Novimus, eamdem plane materiam, ceram verbi gratia, varias assumere paullatim figuras posse, globi, cylindri, coni, cubi & alias: Novimus etiam, unum hominem eumdemque stare, sedere, ambulare, genibus provolvi posse; nec novi tamen aliquid, dum haec sensim fiunt, procreari. Vsu quoque sumus edocti, rudem & indigestam lapidum, materiae, calcis, aliarumque rerum molem in magnificas ab architecto aedes converti posse, nulla re nova mirifica quadam virtute ex nihilo procreata. Sed in omnibus hoc ipsum valere rebus, si ab ipsa discedas materia, constanter negamus: neque ullo modo animum nostrum inducere possumus, ut, quum mens & vita in materia producitur, quarum rerum nihil inest in materia, nihil tum novi creari & fingi statuat. Sciscitanti mihi caussas, quibus in hunc impulsi fuerint errorem homines, non postrema in eo videtur esse sita, quod parum accurate ponderarunt, quid proprie sit illud, quod nos *Accidens substantiae* dicimus, nec intellexerunt, *Accidentia* quae dicuntur *modos* tantum esse *substantiae*. Modus autem hac est natura & indole, ut sine illa re, cui tamquam modus est attributus, animo concipi nequeat. Stare, sedere, ambulare, procumbere quid sit, tum demum intelligimus, si corpus ita dispositum, ut his rebus efficiendis par sit, ob oculos nobis ponamus: Ex quo quidem patet, modos tantum haec omnia corporis esse. Vita vero & cogitatio etiam sine ullo corpore aut natura extensa clare porest cognosci. Frustra vero laboraret, qui cogitationem longam, altam, crassam fingere sibi vellet animo, aut in multas tenuissimas particulas eam secari posse, quibus compositis ac inter se rursus iunctis integra evaderet cogitatio, sibi persuadere conaretur. Ex quibus perspicuum esse arbitror, cogitationem non ex illis esse rebus, quae materiae possunt evenire, sed alius naturae cuiusdam, vere a materia secretae, corporeque omni vacantis, virtutem & modum. In corpore seu materia extensa, omnes licet intendamus ingenii nervos, nil tamen perspicue intelligimus, praeter magnitudinem partium, figuram, situm, motumque. Quotquot sunt in orbe terrarum corpora, cuiuscumque demum sint generis, ex his paucis elementis, tamquam litteris quibusdam, apta sunt & composita. Atqui magnitudinem, figuram, situm & motum, vitam, sensum, cogitationem, quomodocumque etiam misceantur & componantur, efficere posse, id vero ab omni ratione alienum est. Quocirca qui ex materia virtutes istas generari posse autumant, hi, quod fieri plane nequit, aperte tuentur, rem vere subsistentem ex nihilo aut aliquid sine caussa fieri & effici posse.

§. XXIII.

Vulgaris error de formis & qualitatibus induxit homines, ut animos materiae modos esse ducerent. Quem errorem quum fugerent Epicuraei, & nihilo tamen minus ex materia nasci animos statuerent, reapse ex nihilo eos fieri sine ulla caussa docuerunt.

Sed vix esse putem aliquid, quod magis homines in hoc errore confirmaverit, quam falsa de formis corporum & qualitatibus, quae sensus feriunt, sententia, quas vulgo res censuerunt esse a variis materiae affectionibus, quas magnitudo, figura, situs, quies, motus pariunt, distinctas. Etenim quum formas has & qualitates haud dubie corrumpi ac generari viderent, in hanc venerunt cogitationem, nil impedire, ne vita, ratio, intelligentia pariter pro qualitatibus materiae, diversi licet generis, habeantur atque proinde ex ea, sine ullius novae rei ex nihilo productione, generari credantur. Verum ipsi illi Dei adversarii, qui ab EPICVRO & DEMOCRITO disciplinam acceperunt, philosophiae illius, quae corpusculis nititur, auctoritate, funditus perversam illam & ineptam de formis & qualitatibus sententiam sustulerunt, easque minime differre docuerunt ab illis, quos nominavimus, materiae modis. Caussam cur id facerent, hanc habuere, quod, si vulgaris vera foret sententia, statuendum omnino esset, ex nihilo aut sine caussa effectrice produci aliquid. Qua commoti ratione formas omnes & qualitates praeceperunt varias tantum esse materiae unius affectiones ex diversis magnitudinis partium, figurae, situs, motus & quietis mutationibus ortas, quibus varii generis in sensibus nostris visa excitarentur. Ac, ut quod res est dicam, communis illa plerorumque hominum de formis & qualitatibus opinio, inde videtur unice nata esse, quod mentis suae perpessiones & affectiones pro rebus temere haberent in naturis, sensibus nostris & oculis expositis, reapse praesentibus & exsistentibus: quod tamen contra prorsus est. Licet enim hae qualitates distinctae videantur esse ab illis materiae modis & dispositionibus, quas ante diximus, nihil tamen revera sunt, quam visa, simulacra, mentisque nostrae affectiones, nec idcirco in illis numerari rebus debent, quae materiae attributa sunt, sed in his, quae mentibus nostris, in quibus nihil inest concreti & corporei,

porei, eveniunt & accidunt. Quod si vero ipsi, quibus DEMOCRITVS & EPICVRVS probantur, Athei veras qualitates, a materiae modis & rationibus seiunctas, propterea non posse generari ex materia senserunt, quoniam rationi repugnat, ex nihilo fieri aliquid: quanto magis de vita & cogitatione, de sensu & ratione idem illi constituere atque affirmare debuissent, ea ex materia nullo pacto gigni posse, eo quod, si hoc fieret, aliquid sine caussa fieret ex nihilo? Neque enim, quidquid etiam conniramur, ad visa animi, leges mechanicas, materiaeque affectiones hae proprietates revocari possunt, quemadmodum qualitates illae, quae in sensus incurrunt, & possunt & debent: Quod quidem argumento fit oportet, non esse corporeas virtutes has, sed naturae corpore omni abstractae & semotae proprietates & modos. Scio, quos EPICVRI & DEMOCRITI delectant placita, quo Deum tutius oppugnent, existimare, omnem cogitationem ex corpusculorum individuorum incursione in cogitantes exoriri. Sed nemo tamen unus familiae huius tanta sese obligavit stultitia & impudentia, quanta recens quidam auctor, (1) qui cogitationem, intelligendique ac volendi virtutem scribere ausus est, nihil esse, quam motum in cerebri cordisque partibus interioribus. *Mens*, inquit, *nihil aliud praeterquam motus, in partibus quibusdam corporis organici.* Huic, credo, CARTESIVS, quem bruta constat animantia, quae cogitatione tamen omni esse destituta censebat, meras esse machinas docuisse, nondum satis mirabilis & portentosus visus est. Itaque maius sibi sumsit aliquid, atque novum & eximium plane monstrum ac flagitium peperit, ipsos homines docens, naturasque cogitantes nihil esse, nisi machinas & αὐτόματα. Miror vero, cur non etiam coelum esse terram, colorem esse sonum, numerum esse figuram, aut, si quid his ineptius est, defenderit; eodem certe iure, quo cogitationem motum esse *localem* dixit, hoc facere potuisset. Vt haec clara & aperta sint, tanta tamen fuit mentis in antiquis illis EPICVRI & DEMOCRITI affectatoribus perversitas & coecitas, ut secum ipsis pugnare mallent, quam veritati manus dare. Nam quum ideo veras in corporibus inesse qualitates negarent, quoniam de nihilo nihil fieri posset, vitam tamen, sensum & rationem qualitates esse decernebant materiae, & ex ea idcirco gigni posse sine ulla controversia; quam qui suam facit sententiam, is hoc etiam sine ulla controversia probet necesse est, res vere exsistentes ex nihilo & sine ulla caussa procreari posse.

§. XXIV.

Sed nec hoc praetermitti debet, ipsum EPICVRVM, quum libertatem humanae voluntati adserere, fatique necessitatem, quam DEMOCRITVS cum discipulis introduxerat, destruere vellet, aperte professum esse, philosophiae, quam probabat, dogmata huic instituto suo non esse apta & accommodata. Quapropter ipsis rerum initiis seu cornusculorum, ex quibus homines & animalia conflata ducebat esse, motioni libertatis nonnihil sibi relinquendum esse ratus est. Epicurus ipse, quo libertatem defenderet, a philosophiae suae praeceptis desciscere debuit. Nec aliter facere possunt Athei.

- - - Si semper motus connectitur omnis,
Et vetere exoritur semper novus ordine certo,
Nec declinando faciunt primordia motus
Principium quoddam, quod fati foedera rumpat,
Ex infinito ne caussam caussa sequatur:
Libera per terras unde haec animantibus exstat
Vnde est haec, inquam, fatis avolsa voluntas?

Lib. II. p. 134. Lamb. (v. 251. p. 309.)

Cur ita sentiat, hanc postea reddit rationem, *quoniam de nihilo nihil fiat.* Igitur tertium aliquem motum extra pondus & plagam ridicule fingit, quem *clinamen principiorum* vocat, seu liberam & incertam a perpendiculo atomi declinationem, ne, humanae voluntatis libertati serviendo, cui valde favebat scitum illud, quod semel amplexus erat, labefactaret: *De nihilo nihil fit.* Placet LVCRETIVM hoc exponentem audire:

Quare in seminibus quoque idem fateare necesse est
Esse aliam praeter plagas & pondera caussam
Motibus, unde haec est nobis innata potestas:

Lib. II. v. 283. p. 315. f.

De ni-

(1) *Recens - auctor)* THOM. HOBBESIVS, quem lege in *Physica s. u naturae phaenomenis cap. XXV.* quod est *de sensione & motu animali p. 192. s.* & *Leviathanis P. I. cap. I. & II. p. 4.* Ipsa tamen mentis definitio, quae hic legitur, non inveniri locis illis a me potuit, tametsi res verbis eius expressa satis luculenter & ibi & alias exstet.

De NIHILO quoniam FIERI NIL posse videmus
Pondus enim probibet, ne plagis omnia fiant,
Externa quasi vi. Sed ne mens ipsa necessum
Intestinum babeat cunctis in rebus agendis
Et devicta quasi cogatur ferre patique,
Id facit exiguum CLINAMEN PRINCIPIORVM
Nec ratione loci certa, nec tempore certo.

Ergo ipse EPICVRVS non potuit, quin fateretur, libertatem voluntatis, qua valent hominum animi, ex atomis seu materia, quae nihil eiusmodi continet, sed certo, definitoque fertur motu, gigni nulla ratione potuisse, si quidem hoc deserere nefas esset philosophiae corpusculis utentis placitum: *Ex nihilo nihil fit.* Nam quod idem excogitavit commentum, esse in atomorum sensu vacuarum motione libertatis quoddam genus, id vehementer est absurdum & intolerabile, idemque valet, acsi diserte dixisset, ex nihilo libertatem nasci hominum. (1) Idem vero illud praeceptum, quod EPICVRO hanc

(1) *Hominum*) Puerilis & nugatoria est tota haec EPICVRI sententia de tertio motu atomorum seu de *clinamine*, ut LVCRETIVS ait, *principiorum*, nec immerito propterea cum a CICERONE, tum ab aliis antiquis irrisa. Quod vero CICERO *Libro de fato c. X. p.* 3275. *&* *c. XX. p.* 3288. *Tom. IX. Opp.* & *de finibus bonorum & malor. Lib. I. cap. VI. p.* 2347. *Tom. VIII. Opp.* & post eum plures, praeter CVDWORTHVM, alii dixerunt, tantam in hoc homine fuisse amentiam, ut *sine caussa* hanc declinationem corpusculorum fieri, & libertatem idcirco hominum ex nihilo exoriri posse statuerit, nullam saltim declinationis huius caussam indicarit, id mihi paullo dictum videtur esse liberalius. Caussas enim nominavit huius declinationis EPICVRVS, tametsi tales illae sint, ut sanae mentis neminem ad assentiendum et commovere queant. Exponam hoc caput philosophiae EPICVRI, quoniam nec CICERONEM, qui ceteroquin vehementer eum hoc nomine insectatur, nec GASSENDVM, nec quod sciam, alios de eo multum sollicitos fuisse, video. Et conferet haec diligentia nonnihil, ut arbitror, ad eos retundendos, qui ne hodie quidem EPICVRI disciplinam, acsi nihil in ea fuisset devium & pugnans, commendare nobis ac praedicare desinunt. Duplicem, quod ex LVCRETIO apparet, declinationem corpusculorum individuorum sibi finxit, alteram extra corpus animalium in vacuo & inani spatio, alteram in ipsis animalium corporibus. Illam quidem introduxit, quo facilius ostendere posset, quemadmodum mundus, eiusque partes ex atomis sine ulla caussa efficienti construi potuissent: hanc ideo excogitavit, ne fatum DEMOCRITI, a quo vehementer alienus erat, teste LAERTIO *Lib. X. Segm.* 134. *p.* 659. amplecti cogeretur. Vtriusque declinationis non eamdem caussam attulit, sed unicuique propriam & peculiarem adsignavit. Extra corpora animalium atomos vi propria declinare, aut propriis ponderibus e recta in obliquam saepe lineam ferri, existimavit. Testatur hoc LVCRETIVS *de rerum natura Lib. II. v.* 216. *s. pag.* 303. *s.*

Illud in bis quoque te rebus cognoscere avemus.
Corpora quom deorsum rectum per inane feruntur,
PONDERIBVS PROPRIIS incerto tempore ferme
Incertisque locis spatio se pellere paullum:
Tantum quod nomen mutatum dicere possis.

Quibus dictis, ratio cur hanc sequendam sibi philosophos duxerit esse sententiam, quam nos iam attigimus, a poeta explicatur:

Quod nisi declinare solerent, omnia deorsum
Imbris uti guttae, caderent per inane profundum
- - - - Ita nil umquam natura creasset.

Adde quae inferius *v.* 288. de re dicit eadem:

PONDVS enim probibet, ne plagis omnia fiant.

Hanc ergo EPICVRI mentem fuisse arbitror, atomorum quasdam, magnitudine ceteris corpusculis superiores, nec enim omnes atomos eiusdem ducebat esse magnitudinis, ipso pondere suo nonnumquam, at temere tamen & fortuito, incitari & compelli, ut a recto cursu abeant, nec in locum inferiorem ad perpendiculum ferantur. Non omnibus corpusculis, sed quibusdam eorum tantum, ceteris maioribus, hanc declinationem esse ab EPICVRO attributam, ex re ipsa, nisi fallor, patet. Nam si omnes declinare dixisset atomos, consilio suo excidisset, neque generationem tot varii generis rerum ope huius tertii motus explicare potuisset. CICERO quidem *Lib. I. de finibus bonor. & malor. cap. VI. p.* 2347. dubitat, utrum omnibus atomis, an vero nonnullis tantum, hanc declinationem EPICVRVS adscripserit: *Nam si omnes atomi declinabunt, nullae umquam cohaerescunt: sive aliae declinabunt, aliae nutu suo recte ferentur; primum erit hoc quasi provincias atomis dare; quae recte, quae oblique ferantur; deinde eadem illa atomorum turbulenta concursio hunc mundi ornatum efficere non poterit.* Verum sine caussa vir magnus dubitat: qui si modo rationem expendisset, propter quam hanc atomorum deviam commotionem excogitavit EPICVRVS, fieri per hanc nullo modo potuisse perspexisset, ut omnes, quotquot sunt, atomos una declinare, adseveraret. Nec vero tam hebes & stupidus EPICVRVS erat, ut quae principiis suis convenientia & consentanea essent, aegre intelligeret. Nusquam ceterum memoriae proditum est, qua ratione dogma hoc de gravitate propria atomorum, declinationem earum efficiente, declaraverit; id quod eum tamen fecisse verisimile est, quum rerum omnium caussas a se reddi posse, gloriaretur. Si coniecturis in re vehementer incerta dandum est aliquid, hanc putem ab eo motus legem esse latam: *Fieri potest nonnumquam, ut corpora reliquis maiora & idcir-*

RO hanc confessionem expressit: *De nihilo nihil oritur*, obstat prorsus, ne sensum & rationem, mentem & animum in bestiis & hominibus ex atomis seu materia, cui omnis intel-

idcirco graviora, si a multis premantur levioribus & urgeantur, ipso pondere suo cogantur de via decedere & oblique ferri, reliquis minoris ponderis recta interim linea descendentibus. Forte etiam figuris atomorum nonnihil in hoc negotio loci dedit. Quare qui hanc eius declinationem refellere volebant, eos non aliis, quam physicorum & Geometrarum armis cum homine decertare, legibusque motus veris & minime dubiis constitutis, insanam hominis sententiam ex illis convellere oportebat: quod qua ratione fieri queat, Geometrae & physici viderint. Mihi satis est ostendisse, caussam externae atomorum declinationi datam fuisse ab EPICVRO, ipsam nempe maioris ponderis atomorum gravitatem.

Interioris vero illius, quae in ipso fit humano corpore, declinationis atomorum, unde libertatis ducebat primordia, longe affert aliam EPICVRVS rationem. Ipsum nempe hominis animum, seu mentem & voluntatem, in pectore residentem, efficere praecipiebat, ut a recta via decederent atomi & talem ingrederentur, qualem ipse homo vellet, cursum. Aequum est, ut hanc eius fuisse probem sententiam.

Sic ergo LVCRETIVS, qui aptissime totam eius disciplinam exposuit, *Lib. II. de natura rerum v. 259. f. p. 311.*

Declinamus item motus, nec tempore certo
Nec regione loci certa, sed VBI IPSA TVLIT MENS
Nam dubio procul his rebus SVA QVOIQVE VOLVNTAS
PRINCIPIVM DAT; & hinc motus per membra rigantur.

Hoc quum equorum ex carceribus prorumpentium exemplo illustrasset poeta, v. 269. p. 313. ita pergit:

Vt videas initium motus (obliqui) *a CORDE CREARI*
EX ANIMIQVE VOLVNTATE id procedere primum
Inde dari porro per totum corpus & artus.

Interiectis paucis, rem propositam his versibus persequitur:

Iamne vides igitur, quamquamvis extera multis
Pellit, & invitos cogit procedere saepe,
Praecipitesque rapit, tamen ESSE IN PECTORE NOSTRO
QVIDDAM, quod contra pugnare, obstareque possit,
QVOIVS AD ARBITRIVM quoque copia materiai
Cogitur interdum flecti per membra, per artus
Et proiecta refraenatur, retroque residit?

Neminem hi versus dubitare sinunt, EPICVRVM origines motus obliqui corpusculorum in homine repetisse a *voluntate, ab animo, a corde, a mente in pectore posita*, tamquam ab efficiente caussa seu principio suo? Sed si usquam, hoc certe loco, philosophia eius infirma est, debilis, &, ut uno verbo complectar omnia, nihil minus, quam philosophia, quae certis niti debet & perspicuis rationibus. Animus, inquit EPICVRVS, & voluntas hominis caussa est illa, propter quam corpuscula naturalem motum suum, quo deorsum feruntur, deserunt & obliqua feruntur via. Haec si verba spectentur philosophum sapiunt & speciem aliquam habere videntur: verum si sententia verbis subiecta ponderetur, anicula digniora sunt, quam philosopho. Animus quid est, ex sententia EPICVRI? Est coagmentatio corpusculorum levissimorum & rotundorum per universum corpus sparsa, cuius ea pars, quae rationis est particeps in pectore versatur. DIOGENES LAERTIVS *L. X. Segm. 63. p. 629.* ἡ ψυχὴ σῶμά ἐστι λεπτομερὲς, παρ' ὅλον τὸ ἄθροισμα παρεσπαρμένον. *Anima corpus est tenuibus partibus constans, per totam congregationem disseminatum.* Paullo post *Segm. 66. p. 630.* clarius loquitur: λέγει (Ἐπίκουρος) ψυχὴν ἐξ ἀτόμων συγκεῖσθαι λειοτάτων καὶ στρογγυλωτάτων - - - καὶ τὸ μέντοι αὐτῆς ἄλογον, ὃ εἶναι ἐν τῷ λοιπῷ παρεσπάρθαι σώματι· τὸ δὲ λογικὸν, ἐν τῷ θώρακι. *Animam perhibet EPICVRVS ex levissimis atomis atque rotundissimis esse compositam - - - atque partem eius, quae ratione careat, in corpore reliquo dispersam esse, rationalem autem partem in pectore sedem habere.* Adde LVCRETIVM *de rerum natura Lib. III. v. 205. f. p. 509. f.* Videtur, ut multa alia, hanc a DEMOCRITO sententiam de animi natura sumsisse, quem praeter alios, CICERO testatur *Disput. Tusculan. Lib. I. cap. XI. pag. 2575. & cap. XVIII. p. 2589. Tom. VIII. Opp. Animum levibus & rotundis corpusculis effecisse concursu quodam fortuito.* Pulcre igitur & praeclare, quid sibi velit magnifica illa EPICVRI oratio, tenemus. Vis eius haec est: Concretio quaedam atomorum levissimorum, rotundorum & igneorum, quae in pectore humano sedem suam habet, urget saepenumero graviores atomos, ad perpendiculum suopte nutu descendentes, ut deflectant a recta linea & alio ferantur. Sapienter profecto! Concedamus primum, fieri omnino posse, ut impetus ille & ignea vis atomorum levissimarum & velocissimarum natura sua, alia corpuscula cursum suum mutare cogat. Sed quid, quaeso, demum est, quo tenuissima illa moles corpusculorum incitatur & impellitur, ut in reliquas atomos praeceps ruat, easque de statu & motu suo deiiciat? Num externa quaedam vis & caussa? An vero interior? Si externa vis eas impellit, ad fatum revolvimur, quod tantopere formidat EPICVRVS, & per singulare hoc inventum declinationis atomorum effugere studet. Nam qui ab externa vi producitur motus, necessarius est haud dubie; atque haec exterior caussa aliis rursus connexa erit caussis antecedentibus, quibus omnis tolletur libertas voluntatis. CICERO iam animadvertit *Libro de fato cap. XX. p. 3288.* confirmari potius ab EPICVRO fatum, quam tolli: *Nec vero*, inquit, *quisquam magis confirmare mihi videtur non modo fatum, verum etiam necessitatem & vim omnium rerum, sustulisseque motus animi voluntarios quam hic, qui aliter obsistere fato fatetur se non potuisse, nisi ad has commenticias declinationes confugisset* & quae sequuntur. Quamquam, fateor, non iis CICERO rationibus hanc caussam & accu-

intelligentia & sensus deest, procreatum esse credamus. Etenim si omnis vita & ratio, omnes animi & mentes ex mortua sensusque experte materia profectae essent, neque usquam mens & vita quaedam, sibi constans in rerum natura exstaret, omnino sequeretur, omnes reapse animos ex nihilo aut sine caussa factos esse. Cui consentaneum est, id statuere, a quo omnis abhorret sana ratio, res sibi constanter & per se subsistentes ex nihilo creari posse. Non hoc dicimus, vitam & cogitationem, sensum & intelligentiam si ab omni re abstractae considerentur, naturas esse per se subsistentes: at hoc tamen defendimus, eas esse aliquid a materia plane secretum, nec ut modos eius spectari debere, sed naturae corpore vacantes aut affectiones & modos, aut naturales potius virtutes & proprietates esse, illas denique, quibus insunt, naturas, mentes nimirum & animos, res esse per se subsistentes. Hinc illam proscribi & exterminari plane iubemus tenebricosam philosophandi rationem, quae *ex potentia materiae*, seu, quod idem est, *ex nihilo*, non modo *species visibiles*, ut loquuntur, & *audibiles*, quarum tamen nemo unus naturam vel suspicione valet attingere, verasque qualitates ab omnibus corporum modis secretas, quin & *substantiales formas*, ut vocabulum huius disciplinae adhibeam, verum etiam *sentientes animas*, tam in bestiis, quam hominibus, produci docet. Namque certus ego sum, hanc rationem ad summam erga Deum impietatem munire viam. Vitam, sensum, cogitationem & conscientiam si ex bruta, inerti, sensuque vacua materia nil impedit, generari, nil ego, quod repugnet, video, cur non eadem rerum omnium fons, principium & origo credatur. Neque habent aliquid, qui hac disciplina delectantur, quo doceant, mentes rationis participes ex materia procreari non posse; praesertim, quum iidem omnes animas *tabularum* similes esse *rasarum* tueantur, in quibus nihil sit inscriptum, praeter id, quod a rebus externis accipiant, nihilque esse disputent in animo, quod non antea fuerit in sensu. Quod si ita sese habet, a sensu omnis oritur scientia & cognitio: intelligentia vero res tantum est secundaria & a sensibus derivata, quibus idcirco inferior haud dubie & incertior erit.

§. XXV.

Conclusio praecedentis demonstrationis, qua ratio Atheorum docetur illi rationis decreto repugnare: ex nihilo nihil fit.

Hactenus ratione prorsus invita & reluctante statui, docuimus, ex materia quaecumque sunt in rerum natura, efformata & facta esse omnia. In primis fieri nulla ratione potuisse docuimus, ut vita & sensus, mens & ratio per motum quemdam ex ea generarentur. Etenim hae res quum materiae minime sint modi aut affectiones, tum demum hoc, quod diximus, affirmare licebit, si res vere sibi constantes ex nihilo factas esse, concesserimus. Verum metuo, ne futuri forte sint, qui secum cogitent, materiam, si minus lege & vi motus, alia tamen ratione per efficientiam quamdam ingenii nostri modum excedentem, mentes & animos ex se gignere posse. His ut occurramus, postremo addimus, nullam naturam valere ad novam rem, quae antea non fuit, per se subsistentem fingendam, nisi pari saltim, qua res haec, gaudeat perfectione, virtutemque in se creandi & producendi contineat. Neminem vero tam a ratione aversum arbitror, ut quamlibet materiae aut pulveris particulam tantum habere absolutionis in se, quantum anima habet rationis compos in hominibus, sibi persuadeat, aut, materiam, quae patiendi tantum facultate valet, creandi virtute illa praeditam esse, statuat, quam naturae multo perfectiori attribuere recusat. Neutrum enim horum licet statuere, nisi iterum affirmare velis, fieri posse, ut ex nihilo aut sine ulla causa res quaedam

& na-

accusationem communit, quibus, si vixisset tum, nihil EPICVRVS respondere potuisset: de quo nunc aliquid commentari, propositi natura prohibeor. Verum respuit vim & caussam eiusmodi externam philosophus noster & interiori vi sua, seu *voluntate* conciari leves illas & rotundas atomos opinatur, ut in reliquas graviores incurrant. Explicet ergo nobis, si potest, quaenam haec sit vis interior & insita. Corpora levia & rotunda decernere constituereque posse, velle sese in reliquas ruere atomos, rectumque earum cursum impedire, propositumque illud exequi, id aenigma est, quod ne Oedipus quidem explicet, aut potius oratio est sensu vacua, cui nulla vis & significatio subest. Et quid tandem movet eas, ut decernant & constituant? Num interior an vero exterior vis? Naturalis, dicet EPICVRVS, haec est voluntas atomorum, naturale decretum, naturalis denique, qui nascitur inde motus. Sit, nec enim longam placet inchoare adversus tam ineptam sententiam disputationem, sit ergo naturalis: verum ita quoque fatalis erit. Quod enim naturaliter fit, id necessario fit. Necessitate naturae si leviores atomi feruntur in graviores, & cursum earum sistunt aut mutant, actum de omni libertate erit, nec modo iste impetus voluntatis, qui declinare cogit atomos, sed etiam ipsa illa declinatio necessitate naturae fiet & eveniet. Sic ergo concludamus, tametsi utriusque declinationis atomorum caussam aliquam nominet EPICVRVS, proprie tamen nullam ab eo nominari, & CICERONEM idcirco, quem CVDWORTHVS cum aliis sequitur, certo sensu non male dixisse, nihilum voluisse eum rei alicuius caussam esse, aut a nulla caussa hunc tertium repetiisse atomorum motum.

& natura nova exſiſtat. Quare ſic ratio concludenda erit, ſi vel illud aſsumas ſcitum, veroque ſenſu ſuo probes, quo tantopere nos terrent Dei adverſarii: *Ex nihilo nihil fit*, id eſt, Nihil ſine cauſſa naſci poteſt, aut: Nihilum cauſsa non eſse poteſt rei alicuius, totam generis huius disciplinam & rationem futilem, abſurdam, & a veritate prorſus alienam cuivis ſapienti videri debere. Iam nulla quaedam media diſciplina eſt inter eorum, qui Deum eſſe fatentur, & eorum, qui negant eumdem eſse, doctrinam. Aut fatendum eſt, ex materia ſenſu vacua, quae ſunt, orta eſse omnia, aut a mente perfectiſſima profecta eſse univerſa, ſtatuendum. Quocirca demonſtratio haecce noſtra, quae homines Deo inimicos commentis ingenium nutrire, quae fieri nequeunt, declarat, id ſimul extra controverſiam collocat, eſse Deum. Etenim ex eo argumentorum genere haec eſt concluſio, quod Geometrae *deductionem ad impoſſibile* vocare ſolent, frequenterque, ut validum & certum, adhibent. Breviter ſic ratio aſtringitur: Aut Deus eſt, aut materiam concedere fas eſt, unam eſse illam naturam ſibi conſtantem, unde quae exſiſtunt, generata ſunt omnia. At credere nos vetat ratio, res omnes ex materia ſenſu deſtituta factas eſse. Igitur Deus eſt. Haec licet convelli nequeant, nos tamen, ne ullum cuiquam dubitandi relinquamus locum, nunc etiam demonſtrare conabimur, praeceptum hoc rationis, ad quod tamquam ad aram confugiunt religionum irriſores, ne Deum cogantur agnoſcere: *De nihilo nihil*, aut: *Nihil ſine cauſſa fieri poteſt*, recta via homines huc ducere, ut non poſſint non fateri, Deum eſſe.

§. XXVI.

Exſiſtentia Dei probatur ex decreto hoc rationis: Nihil fit ex nihilo.

Principium demonſtrationis ab eo ducemus, quod ſupra iam planum fecimus aliquoties: Nihil certius eſſe ac evidentius, quam hoc, exſtitiſſe aliquid per ſe ex omni aeternitate ſine ullo initio. Huius veritatis unicum praeſidium ac fundamentum hoc ipſum eſt, de quo loquimur, dogma: *Nihil fieri & exſiſtere poteſt ex nihilo*, aut: Nihil, quod antea non fuit, ſemetipſum, nulla cauſſa praegreſſa, generare ac fingere valet. Ex quo quidem ſine ulla hoc conſequitur controverſia: Si nihil fuiſſet aliquando, numquam futurum fuiſſe, ut eſſet aliquid. Hoc dato, id ſumimus iure noſtro, quod huic decreto congruens & conveniens eſt; Quum certum ſit, ex omni aeternitate exſtitiſſe aliquid nec factum, nec creatum, naturam oportet eſſe neceſſario per ſe exſiſtentem. Etenim ſi quis conſtitueret, rem aliquam ex infinito tempore ſuo arbitratu & voluntate, nec idcirco neceſſario, ſed libere exſtitiſſe, ac, ſi voluiſſet, non exſiſtere potuiſſe, is vero doceret rem illam exſtitiſse, ante quam exſtitiſset atque ſui ipſius efficientem fuiſse cauſsam: quod quidem, quemadmodum docuimus iam, omni plane rationi adverſatur. Quocirca quando res quaedam ex ſe exſtitiſse, aut ſui ipſius fuiſse cauſsa dicitur, tum hoc ita tantum intelligi debet: Nullam ſui cauſsam habuiſse rem illam aut neceſſitatem ex omni aeternitate exſiſtendi cum natura eius coniunctam eſſe. Igitur quae res ex infinito tempore per ſe exſiſtit, nec ex ulla re alia pendet, ea non libere, ſed neceſſario exſiſtit: ex quo conficitur, non poſſe non eſſe naturam quamdam, quae ſemper neceſſario exſtiterit & exſiſtat. Cui quidem veritati hoc connexum eſt, nihil poſſe ex ſe ipſo neceſſario exſiſtere, praeter id unum, quod ipſa natura ſua neceſſitatem exſiſtendi complectitur & continet. Etenim ſi aliquid ex ſe ipſo poſſet neceſſario exſiſtere, in cuius natura tamen neceſſitas exſiſtendi non ineſſet, ſequeretur, neceſſitatem exſiſtendi, quam res illa haberet, ex nihilo eſſe ortam, eo quod neque ab ipſa illa re, neque ab alia quadam cauſſa, proficiſci potuiſſet. Poſtremo hoc ponimus: Nihil ipſa natura ſua neceſſitatem exſiſtendi continet ac complectitur, niſi id, quod omnibus abſolutum numeris & perfectum eſt. Quae omnia ſi colligas & accurate ponderes, haec inde manare ſenties decreta: Deus ſeu mens perfectiſſima certe exſiſtit. Praeter hunc vero nulla res alia per ſe ex infinito tempore neceſſario & ſine ulla cauſſa exſiſtit. Ergo quae ſunt omnia praeterea, ex eo nata ſunt, originemque ei ſuam unice debent; nec ipſa eximitur ab illis materia ſeu moles corporea.

§ XXVII.

Rationes, quibus inducti fuerunt aliqui, ut materiam crederent, aeternam eſſe.

Quod nonnulli ex ipſis divinitatis adſertoribus hac in parte titubarunt, propenſique fuerunt ad credendum, materiam quoque ab aeterno exſtitiſſe, nec factam eſſe, id duabus ex cauſſis proveniſſe arbitror. Primum, quod iam antea monuimus, exemplum illis nocuit opificum, quos nihil conſtat fabricari, nullam domum exſtruere, veſtem nullam contexere poſſe, niſi praeſto & paratam habeant materiam. Hac illi ratione, temere licet ac imprudenter, inducti fuerunt, quo nullam decernerent naturam tantis inſtructam eſſe viribus, ut creare aliquid poſſet, nulla ſuppeditata materia. A qua tamen eos ſententia ipſi homines abducere potuiſſent, quos certum eſt quaedam, ut cogita-

gitationes, novumque motum, ex nulla producere posse materia. Deinde opiniones quaedam falsae de materiae natura & indole in hanc eos sententiam impulerunt. Principio quidam eorum, qui Deum professi sunt ὕλην ἀσώματον, certam quamdam primam materiam corporis inopem, cogitatione sibi finxerunt: ex qua materia corpore vacua, adiuncta forma similiter corporis experte, corporum existimabant initia composita & coagmentata esse. In quo ego vehementer miror, non eo usque insaniisse genus hoc fanaticorum philosophorum, ut etiam ex hac materia corpore vacante, ope formae a corpore similiter relictae qualitates corporum a corpore pariter abstractas esse generatas praeciperent. Haec vero materia corpore carens aut nihil omnino est, aut Metaphysica quaedam notio, *potentialitatis*, ut ita loquar, seu *possibilitatis* omnium rerum, respectu Dei. Quae quidem rerum proprietas, quia nihil est, quam ipsa Dei potentia extra actum considerata, reapse aeterna est & aeque, atque ipse Deus, principii omnis expers. Quod quum secum expenderet genus hoc philosophorum, sensim, nisi me fallit opinio, eo pervenit, ut materiam quoque universitatis huius physicam nil dubitaret aeternam esse, nec umquam factam. Nec vero est, cur sibi persuadeat aliquis, hanc de ὕλη seu materia corpore vacua sententiam recentius excogitatam esse, nullisque placuisse, nisi recentioribus quibusdam PLATONIS asseclis. Quod enim haec ARISTOTELIS (1) verba docent ex *libris Metaphysicorum*, iam ante ipsum ARISTOTELEM viguit: οἱ μὲν γὰρ ὡς ὕλην τὴν ἀρχὴν λέγουσιν, ἐάντε σῶμα, ἐάντε ἀσώματον τιθῶσιν. *Quidam de principio loquuntur, tamquam materia, sive eum dicant esse corpoream, sive incorpoream.* Ego vero eum optimo omnium de hac ratione pronuntiaturum esse putem, qui materiam hanc corpore vacantem genus esse quoddam Metaphysicae stultitiae dixerit. (2) Rursus alios idcirco factos esse propensiores iudico ad amplexandam hanc de mate-

Ita Porphyrius: τὰς ὕλης τὰ ἴδια κατὰ τὰς ἀρχαίους τάδε ἀσωμάτας ... Materiae proprietates secundum antiquos hae sunt, quod sit incorporea &c.

(1) *Aristotelis*) *Ex Lib. I. Metaphys. cap. VI. p. 273. Tom. IV. Opp.* Qui in ora exteriori libri laudatur PORPHYRII locus, exstat in *Sententiis eius ad intelligibilia ducentibus. §. XXI. p.* 226. *ed. Cantabr.*

(2) *Dixerit*) Paullo hic fortassis severior adversus eos, qui de prima quadam corporum materia subtiliter olim disseruerunt, nonnullis videbitur vir praestantissimus. Non ego probo genus hoc, aut multa in veterum de materia praeceptis esse nego, quae speciem potius sapientiae, quam ipsam eius naturam, habent: at simul tamen certus prope sum, iniuriam nonnumquam illis ab adversariis inferri, nec pauca eorum dicta, tametsi primo nobis aspectu, qui aliis vocabulis utimur & diverso more philosophamur, absurda & inficeta videantur, commode explicari posse. Et in his ipsum illud esse scitum, opinor, quod hic & alias vehementer exagitat vir eximius: *Materia corporis est expers:* quod quidem nobis non alia de caussa tam ridiculum & insanum ducitur, quam quod vetera vocabula & antiquam philosophandi normam abiecimus. Qui superiori saeculo EPICVRI & DEMOCRITI corpuscula in lucem revocarunt, hisque, adiunctis motus legibus, totius naturae rerum constructionem & fabricationem commiserunt, nulli pepercerunt operae, ut veterem Peripateticorum physicam infamarent & conviciis ac maledictis veluti obruerent: cuius physicae quum hoc de materia prima dogma, quod Peripateticis certa ratione cum Platonicis commune est, non postrema pars sit, in illud maxime impetum omnem converterunt. In illa igitur familia quum nomen suum professus sit CVDWORTHVS, quidnam commoverit eum, ut tam inclementem sententiam in illos, qui *primam* sibi statuunt *materiam* quamdam, ferret, facile intelligitur. Sed hoc nunc non agimus, ut omnem veterum Physicorum de ὕλη seu *materia prima* doctrinam vel explicemus, vel defendamus: paucis tantum observationibus ea, quae hic dicta sunt, sic illustrabimus, ut aliqua ratione antiquae simul philosophiae praecepta declaremus.

(I) Suspicatur vir doctissimus, veterum inficetas de materia prima sententias eo multos adduxisse, ut materiam initii expertem esse ac aeternam crederent: Primam enim materiam nihil esse, quam notionem Metaphysicam perfectionis cuiusdam divinae: quae perfectio quum ab ipso proprie non differat Deo, ideoque aeterna sit, ea re factum esse, ut philosophi quidam hanc proprietatem ad physicam quoque materiam transferrent, eamque aeternam esse, sciscerent. Ex acumine & ingenio si aestimanda est haec coniectura, laudem certe meretur: at si ex veritate, parum videtur mihi probabilis esse. Fateor, factum esse saepenumero, ut philosophi a notionibus & visis animi sui subito ad res ipsas transirent, idque extra se reapse exsistere, sibi persuaderent, quod in mentibus eorum unice versabatur. Hoc autem in re num idem contigerit, aut contingere potuerit, vehementer dubito. Assumit hic tria vir doctissimus, quae nescio num daturus ei sit aliquis harum rerum peritus: primo materiam primam nil esse, nisi notionem metaphysicam, deinde, non nescivisse hoc prorsus philosophos illos, qui de hac materia tam acute inter se rixati sunt: postremo, duplicem hoc genus materiam, alteram physicam, alteram metaphysicam, professum esse, & ad hanc temere transtulisse, quae superiori unice conveniebant. Nihil horum, meo quidem iudicio, absolute ac simpliciter verum est. Est, non nego, materia prima, quatenus ab omni corpore secreta est, notio quaedam animi: neque tamen talis, ut nihil ei veri & corporei extra mentem & animum respondeat. Illi vero, qui de hac quondam disserebant materia, tantum abest, ut merum eam visum esse ducerent, ut potius in eam ut rem vere exsistentem & naturalem intuerentur. Neque ab hac nos sententia id dimovere debet, quod cum Aristotelici, tum Platonici varios de ea loquendi modos adhibuerunt, quae omnem illi materiae veram

materiae perennitate sententiam, quod non discrepare censerent materiam a spatio, spatium

veram derogare videntur exsistentiam. Nam, quod antea iam dixi, hi loquendi modi non ex nostris formulis & dicendi modis aestimari, sed ad veterum philosophandi rationem expendi debent: quod si fiat, longe minus absurdi & inepti nobis esse videbuntur. Offendit, verbi caussa, multos, quod Platonici, PLOTINVS, PORPHYRIVS & Aristotelicorum nonnulli *materiam* seu ὕλην vocare solent μὴ ὄν, *non ens.* vid. PORPHYRIVS in *sententiis ad intelligibilia ducentibus* §. *XXI. p.* 226. PLOTINVS περὶ ὕλης *Ennead. II. Lib. IV. cap. XVI. p.* 169. & *Libro de impassibilitate incorporeor. Ennead. III. Lib. VI. cap. VII. p.* 210. Namque vocabulum hoc idem putat significare, quod apud nos hodie *nihilum* denotat. Quare quum postea eosdem philosophos audiunt de materia, tamquam de re vere exsistente, disserere, Deum, hominumque fidem implorant, amentiam veterum philosophorum execrantur, *materiam* denique eorum *primam* rem esse ridiculam & valde iocosam, quae & sit & non sit, clamant. Longe vero aliter hi sentirent, si PLATONIS orationem a nostra multum discrepare, *nihilum*que Platonicum nostro *nihilo* haud esse cognatum, recordarentur. NIHIL, inquit CICERO *Tusculan. disput. Lib. I. c. XXIV. p.* 2598. *Tom. VIII. Opp. Plato putat esse, quod oriatur & intereat, idque solum ESSE, quod semper tale sit.* Non minus absonum videtur aliis, quod Platonici ὕλην seu materiam perpeti posse aliquid negant. vid. PLOTINVS *de impassibilitate rerum incorporear. cap. VIII. p.* 311. Qui si nossent, in hac schola πάσχειν seu *pati* idem esse, quod *mutari* & *corrumpi*, materiam vero ab eadem inter res simplices, in quas nulla cadit mutatio, relatam esse, mirari dogma hoc desinerent, mitiusque saltim de eo iudicarent. Dediscant ante omnia necesse est recentiorum philosophorum sermonem, qui de veterum sectis & praeceptis sine errore iudicare volunt. Quod de duplici materia, physica & metaphysica, transituque ab hac ad illam in mentem sibi venire passus est doctissimus CVDWORTHVS, id fundamento plane caret. Vnam enim tantum ὕλην seu materiam, eamque physicam, hi philosophi proprie agnoscebant. Non sum inscius, dividi a nonnullis recentiorum Platonicorum materiam in *intelligibilem* & *sensibilem*, vel in eam, quae est in mundo, quem νοητὸν vocabant, & in eam, quae in aspectabili versatur mundo. Lege PLOTINVM *Libro de materia cap. III. s. p.* 160. *s.* ubi multis disputat, esse quoque in mundo νοητῷ aliquid materiae respondens. Verum, ut multa omittam alia, haec *intelligibilis materia* non est illa, quam ἀσώματον *a corpore semotam*, veteres nominant: de qua tamen hic unice agitur.

(II) Multo plus his omnibus accedet lucis, si veterum philosophorum de materia ἀσωμάτῳ seu *corporis experte* dogma dilucidius exposuero & declaravero. Quotquot olim philosophati sunt, esse aliquid consenserunt, ex qua prima conflata essent omnium, quae in sensus nostros incurrunt, principia, seu ὑποκείμενόν τι καὶ ὑποδοχὴν εἰδῶν: *aliquid, quod subiectum sit omnibus corporibus & ad formas recipiendas aptum*, ut PLOTINI verbis utar, Libro περὶ ὕλης *cap. I. p.* 159. Veteres quomodo hanc rem appellaverint, non satis nobis hodie cognitum est: nam nomen ὕλη recentius esse, vel hinc constat, quod nec OCELLVS LVCANVS *in libello de universo*, nec PLATO illud adhibuerunt. Procedenti vero tempore, vox ὕλη, quo *artificiosa* alioquin vocari *materia* solebat, & apud PLATONEM etiam vocatur, ad hanc *naturalem* accommodata est *materiam.* Idque Graecorum institutum Latini sunt imitati, quippe qui pariter nomen *materia*, quod materiae, qua opifices utuntur, olim proprium erat, ad hanc traxerunt naturam, quae corporibus omnibus putabatur subiecta esse. Alii, ut CHALCIDIVS, verbum graecum ὕλη nomine Latino *Sylva* expresserunt. Quaenam vero esset indoles principis illius naturae, ex qua cunctorum putabant corporum consistere elementa, id non aeque exploratum & cognitum habebatur. Itaque in varias philosophi sectas scissi sunt, quae tamen ad primarias duas commode possunt revocari. Alii enim qualitatibus & insitis affectionibus principem rerum omnium materiam donarunt: alii materiam in se spectatam simplicem & omni plane qualitate orbam & destitutam esse, aptam tamen ad qualitates omnes & formas recipiendas, statuerunt. Quidquid est veterum de natura rerum opinionum, id ad alteram harum classium referri potest: sed utraque rursus in varias minores familias divisa est, quas nunc accuratius studio enumerare propositum haud patitur. Ad superiorem omnes illi pertinent physici, qui vel aquam, vel aerem, vel ignem, vel terram, vel naturam ex his omnibus conflatam & concretam, pro primo rerum habuerunt principio: quippe qui omnes unam aut plures qualitates in ipsa insitas esse materia censuerunt. De posteriori genere paullo post accuratius commentabimur. Inter utrasque familias has media veluti interiecta est DEMOCRITI, EPICVRI & reliquorum, qui atomos & corpuscula rerum omnium posuerunt esse initia, disciplina. Namque haec qualitates quidem primae materiae adimit: qua in re ad posteriorem classem accedit: at magnitudinem simul & figuram illi relinquit: quo quidem cum superiori familia certa ratione coniungitur. At sunt tamen inter veteres, qui DEMOCRITI sectam ad alteram familiarum illarum, quas antea nominavimus, referunt, ut SEXTVS EMPIRICVS, PLVTARCHVS & alii, quod quidem si modo genus, cui subiicitur schola haec, in suas recte & accurate distribuatur species, non invita ratione facere licebit: id quod in sequentibus planum faciemus.

Binae hae familiae physicorum, ad quas omnes revocari posse reliquas, antea pronuntiavimus, ita vulgo, quum adultior facta esset philosophia, seiungebantur, ut illa, quae qualitatibus privabat materiam, diceretur eam ἀσώματον seu *incorpoream* facere, haec vero, quae qualitates cum materia sociabat, σώματον seu σῶμα, *corpus* aut *corpoream.* Primus, apud quem haec divisio legitur, ARISTOTELES est *Lib. I. Metaphys. cap. VI. p.* 273. *Tom. IV. Opp.* Locum CVDWORTHVS attulit. Et veri plane simile est, quum nusquam eius alias meminerit ARISTOTELES, primum eius auctorem hunc ipsum exstitisse philosophum. Post ARISTOTELEM frequentius apud eos apparet, qui veterum de natura rerum opiniones persequuti sunt, aut ipsimet in veras eius rationes inquisiverunt. Eos, qui ab omni qualitate ac figura

tium vero infinitum & aeternum esse, propterea que exsistere necessario, ducerent. His materiam abstraxerunt, dictos esse materiam facere ἀσώματον ex illis abunde constabit, quae paullo post producemus, testimoniis: nunc binis tantum locis, quos ex multis selegi aliis, testatum faciam, illis, qui qualitates & formas attribuerunt materiae, adscriptum olim fuisse, quod materiam σῶμα & *corpus* esse iudicarent. Prior testis ARISTOTELES esto, qui *Natural. Auscult. Lib. I. Cap. V. p.* 451. *Tom. I. Opp.* οἱ μὲν γὰρ ἓν ποιήσαντες τὸ ὂν ΣΩΜΑ τὸ ὑποκείμενον, ἢ τῶν τριῶν τι, ἢ ἄλλο, ὅ ἐστι πυρὸς μὲν πυκνότερον, ἀέρος δὲ λεπτότερον, τἆλλα γεννῶσι. *Alii quidem* (physicorum) *unum aliquod corpus rerum omnium esse statuunt materiam, nempe aut trium elementorum aliquod, aut aliud, quod est igne densius, aere rarius; reliqua gignunt.* Alter PLVTARCHVS cuius ex *Lib. I. de placitis philos. cap. IX. p.* 882. *Tom. I. Opp.* haec verba sunt: οἱ δ' ὕδωρ λέγοντες, ἢ γῆν, ἢ πῦρ, ἢ ἀέρα τὴν ὕλην, οὐκέτι ἄμορφον αὐτὴν λέγουσιν, ἀλλὰ ΣΩΜΑ. *Qui pro materia aquam, terram, ignem, aeremque ponunt, ii iam non informem dicunt esse materiam, sed CORPVS.* Exstat etiam haec veterum physicorum, de qua loquimur, distributio apud SEXTVM EMPIRICVM *Lib. IX. adversus Mathematicos cap. V. p.* 619. Verum hic aut perperam eam intellexit, aut studiose pervertit, quod solet interdum, quum veterum philosophorum scita refert, ut habeat, contra quod disputet. περὶ τῶν, inquit, ἀνωτάτω καὶ ἀρχικωτάτων στοιχείων δύο μὲν αἱ πρῶται γεγόνασι στάσεις -- οἱ μὲν γὰρ σώματα ἔλεξαν εἶναι τὰ τῶν ὄντων στοιχεῖα, οἱ δὲ ἀσώματα. *De summis & quae vim principiorum maxime habent elementis, duae quidem fuerunt praecipuae sectae - - - Nam alii dixerunt esse corpora rerum elementa, alii incorporea.* In priori genere veteres fere omnes physicos, DEMOCRITVM etiam & EPICVRVM ponit, quod iam diximus, ferri posse quodammodo: ad alterum vero genus quum pergit, manifesto peccat. τῶν δὲ, inquit §. 364. *p.* 621. ἀσώματα δογματιζόντων, οἱ μὲν περὶ Πυθαγόραν τοὺς ἀριθμοὺς ἔλεξαν πάντων ἀρχεῖν· οἱ δὲ Μαθηματικοὶ τὰ πέρατα τῶν σωμάτων, οἱ δὲ περὶ τὸν Πλάτωνα, τὰς ἰδέας. *Ex iis autem, qui incorporea censent esse principia, Pythagoras quidem dixit numeros esse rerum omnium principia, Mathematici fines, sive extrema corporum, Plato ideas.* Imperite prorsus & insipienter! Qui rerum principia corpore privare quondam dicebantur, illi erant, qui materiam primam qualitate, quantitate & forma plane spoliabant. Nec tam ineptus umquam vel PYTHAGORAS, vel PLATO, vel ullus fuit Geometra, ut aut numeros, aut rerum formas, aut extremitates corporum pro prima rerum materia aut principio haberet. PLATO est in illis, qui materiam dicunt esse ἀσώματον, sed vehementer erravit SEXTVS, si persuasit sibi, hanc ὕλην ἀσώματον PLATONIS ἰδέας seu rerum esse species. Numerat PLATO formas rerum inter eas res, quae ipsi audiunt ἀσώματα. PLVTARCHVS *de placitis philos. Lib. I. cap. X. p.* 882. *Tom. I. Opp.* ἰδέα ἐστὶν οὐσία ἀσώματος. *Idea natura est incorporea.* Verum ita minime deliravit, ut solas *ideas* rerum esse omnium initia statueret, omnemque prorsus materiam corpoream tolleret. Quae nostra passim aetate dominatur sive incuria & negligentia, sive malitia & perversitas, multosque adducit, ut aliorum sententias mutilent, depravent, adulterent, ea omni tempore viguit & eorum etiam, qui hodie in summa sapientiae laude politi sunt, animos invasit quondam & corrupit. Quod quoniam plerique non animadverrunt, ideo veterum dogmata talia fuisse non raro tradunt, qualia ne tonsores quidem hodie aut bubulci recipiant.

Sed studiosius aliquanto in hanc rem inquitam, nec modo unde venerit antiqua haec physicorum distributio docebo, verum etiam, quinam illi fuerint, qui materiam corporis expertem esse putarunt, & quae vis & sententia sit huius dogmatus, exponam. Nec enim, nisi hoc fecero, intelligi recte poterit, utrum tam fatua & stulta sit haec sententia, vt CVDVVORTHVS autumat, & plerique omnes censent, qui corpusculis & legibus mechanicis naturam rerum metiuntur, an vero aliqua ratione tolerari queat. Ab originibus divisionis huius ut exordiar, quid veteres commoverit, ut materiam qualitatibus praeditam σώματον seu *corpoream*, nudam vero qualitatibus & formis eamdem ἀσώματον seu a *corpore semotam* appellarent, vix cuiquam constare poterit, antequam eorum de natura corporis opinionem tenuerit. Vocabulum σῶμα antiquissimis temporibus apud Graecos, a quibus omnis ad Latinos philosophia manavit, tam late fuit usurpatum, ut omnem naturam, quae sub sensus cadit, designaret. Quapropter nec primam rerum omnium materiam σῶμα dicere sunt veriti. Apparet hoc ex vetustissimo scriptore, OCELLO LVCANO, περὶ τοῦ παντὸς *cap. II. p.* 516. qui materiam ita definit: τὸ πρὸς ἁφὴν ὑφιζάνον ΣΩΜΑ πᾶσι τοῖς εἰς γένεσιν ἐρχομένοις. *Corpus contrectabile, quod omnibus rebus, ad quas ortus venit, subiectum est.* Idem *p.* 519. eamdem: ΣΩΜΑ αἰσθητὸν, *corpus, quod sensu percipi potest*, vocat. Accuratius vero postea quum philosophari Graeci inciperent, notionem corporis coarctarunt, eaque de caussa σῶμα & ὕλην seiunxerunt. Variae quidem sunt apud antiquos corporis definitiones, uti hodie, de quibus SEXTVM EMPIRICVM legi velim, *Lib. I. adversus physicos cap. V. p.* 619. At generatim tamen plerique omnes corpus id esse dicunt, quod ex forma & materia, seu ex materia & qualitate, ut alii loquuntur, constat. *Forma & qualitas*, quod multis veterum locis ostendere possum, promiscue in hoc ponuntur negotio, & rem unam eamdemque, significant. Pertinent vero ad *formam seu qualitatem* species, figura, magnitudo & reliquae proprietates, quae arctiori sensu *qualitates* a philosophis nominari solent. Corpus igitur ex veterum physicorum sententia moles quaedam est materiae, certa magnitudine, figura & affectionibus quibusdam praedita. *CICERO Academicar. Quaestion. Lib. I. cap. VI. pag.* 2231. *Tom. VIII. Opp. Quod ex utroque* (materia & forma) *id iam CORPVS* (veteres philosophi) *& quasi qualitatem quamdam nominabant.* PORPHYRIVS in ἀφορμαῖς πρὸς τὰ νοητὰ §. *XXII. p.* 228. ΣΩΜΑ ἐστὶ τὸ σύνθετον ἐξ ὕλης τε καὶ εἴδους. *Corpus compositum est ex materia & forma.* PLOTINVS περὶ ὕλης *cap. VI. p.* 162. ἐξ ὕλης καὶ εἴδους ἕκαστον (σῶμα) *Ex materia & forma quodlibet corpus consistit.* CHALCIDIVS *in Timaeum Platonis cap. XIII.* §. *CCCXVII. p.* 393. *Quod proprie dicitur corpus*

ex

His ita primum occurrimus. Si vel certum atque exploratum esset, spatium & distantiam

ex Sylva constat & qualitate. Princeps quisnam ita corporis notionem circumscripserit, ignotum est: at TIMAEVS LOCRVS iam *de anima mundi p. 544. materiam* aperte seiunxit a corpore. Quem PLATO in *Timaeo* sequens, materiam *p. 534.* nominat *φύσιν τὰ πάντα δεχομένην σώματα, naturam, ex qua omnia fiunt corpora, seu quae recipit omnia corpora.* Qui quidem locus PLATONIS prorsus aptus est ad declarandum, quanam in re naturam corporis cum PLATO, tum veteres reliqui, posuerint. Nam *materiam* quum dicit *recipere corpora*, id clare significat, rem illam, quae corpus proprie constituit, non esse in materia, sed ad eam aliunde accedere. Ergo in forma & qualitatibus, quas in materiam induci censebant veteres, situm illud est, quod corpus olim vocabatur. Ex his manifestum opinior esse, quae ratio veteres adduxerit philosophos, ut eos, qui materiae qualitates attribuebant, *materiam facere corpoream*, contra illos, qui ab omni qualitate semotam & disclusam dicebant materiam, eamdem *ἀσώματον* seu a corpore secretam facere, adseverarent. Naturam nimirum corporis in qualitatibus, affectionibus & figura collocabant: cui consentaneum erat sententiae, ut id *ἀσώματον* seu *incorporeum* vocarent, quod omnibus hisce rebus destitutum esse tradebatur. Nec difficile, his explicatis, iudicatu est, quonam iure DEMOCRITVS & reliqui veterum, qui naturam rerum corpusculis contineri putarunt, a nonnullis antiquorum alteri harum familiarum aggregati sint. Si *corpus* ampliori notione id omne dicatur, quod sub sensus cadit & figura quadam praeditum est, certe ad eorum pertinet gregem DEMOCRITVS, quos olim dixerunt corpoream sibi fingere materiam. Angustiori vero notione si corpus nihil appellatur, quam id, in quo natura proprietates certae & qualitates insunt, cum illis componi poterit, qui materiam a corpore semovere quondam dicti sunt: nam atomos suas omnibus privatas esse voluit qualitatibus. Optime omnium, meo iudicio, instituunt, qui medio quodam, id quod antea iam indicavimus, loco inter utramque sectam philosophum hunc collocant, quippe qui ex utraque aliquid adsciscit, aliquid rursus repudiat & reiicit.

Ingens vero quondam summorum & inclytorum virorum numerus ab eorum semper stetit partibus, quibus ea, qua dixi, ratione, *materiam* placuit decernere *ἀσώματον* esse, sive *corpore carere.* CICERO omnes post PLATONEM philosophos hoc dogma perhibet tenuisse: *Academic. Quaestion. Lib. I. cap. VII. p. 2232. Tom. VIII. Opp. Sed subiectam putant* (philosophi) *omnibus sine ulla specie, atque carentem omni illa qualitate MATERIAM quamdam ex qua omnia expressa atque effecta sint.* Sed iam diu ante PLATONEM Pythagoraeorum multi ei addicti fuerunt, quod ex TIMAEI LOCRI, nobilis huius scholae & perantiqui philosophi, *de anima mundi libello cap. I. p. 544. ed. Galei* intelligitur: *τὰν ὕλαν ἄμορφον δὲ καθ' αὑτὰν καὶ ἀσχημάτιστον, δεχόμενον δὲ πᾶσαν μορφάν. Materiam* (Timaeus dicebat) *ab omni forma & figura per se immunem esse ac liberam, quaslibet tamen formas recipientem.* Huius vestigia PLATO premens, plane satis ac perspicue *in Timaeo p. 534.* *Opp.* idem sibi videri professus est. Novi ARISTOTELEM *Lib. I. de generat. & corruptione cap. I. p. 726. Tom. I. Opp.* TIMAEI & PLATONIS hac in re obscuritatem accusare, negareque, ex *Timaeo* intelligi posse, quomodo sentiendum esset de materia. *ὡς δ' ἐν Τιμαίῳ γέγραπται οὐδένα ἔχει διορισμόν. Quod in Timaeo scriptum est* (de materia) *id nihil certi habet ac definiti.* Verum metuo, ne invidia & odium erga PLATONEM obstiterit, quo minus, quod perspicue a PLATONE traditum est, videret, nullamque inter se ac PLATONEM in hoc quidem argumento dissensionem esse, perspiceret. Secessit ipse nimirum ARISTOTELES in eorum castra, qui materiam statuerunt esse *ἀσώματον*, quod haec satis eius definitio probat materiae, quae *Metaphys. Lib. VII. cap. III p. 353.* exstat: *λέγω δὲ ὕλην ἣ καθ' αὑτὴν μήτε τὶ, μήτε ποσὸν, μήτε ἄλλο μηδὲν λέγεται, οἷς ὥρισται τὸ ὄν. Dico autem materiam, quae per se ipsam neque quid, neque quantum, nec aliquid aliud quippiam dicitur, quibus ens determinatur.* Non me praeterit, quantis haec descriptio rixis & altercationibus inter ipsos Stagiritae sectatores, quantis apud eos clamoribus & cavillationibus, quibus philosophandi eius ratio displicuit, locum & occasionem praebuerit. vid. ex multis DAN. GEORG. MORHOFII *Polyhistor. Tom. II. Lib. II. Parte I. cap. XII. p. 226.* Ego vero utrosque putem quiescere potuisse. Nihil dixit ARISTOTELES, praeter id, quod multi ante eum alii eximii viri praeceperant, quodque a magistro suo, PLATONE, traditum acceperat, materiam extra corpora & in se spectatam omnibus illis carere affectionibus & proprietatibus, quae naturam efficiunt corporis, aut *ἀσώματον* esse, tametsi reliquis aliquanto obscurius mentem suam expresserit. Post PLATONEM & ARISTOTELEM innumerabiles philosophi hoc dogma complexi sunt. De Stoicis sigillatim vid. DIOGENEM LAERTIVM *Lib. VII. Segm. 134. p. 449.* In primis vero recentiores Platonici, quos sublimiores vehementer delectabant rerum a corpore secretarum contemplationes, in eo perpoliendo & exornando seduli & laboriosi fuerunt. Omnium instar PLOTINVS legi debet binis libellis valde subtilibus & acutis, *de materia & de impassibilitate eorum, quae sunt incorporea*, quorum ille *quartus* est in *Enneade secunda*, hic *sextus* in *Enneade tertia:* cuius quidem qui cognitam habet sententiam, is totius generis disciplinam callet. Probat primum PLOTINVS *cap. XI.* prioris libri *p. 162.* esse primam aliquam in corporibus materiam: tum *cap. VII.* aliorum de materia opiniones refellit: hinc *cap. VIII.* ad affectiones materiae digreditur explicandas, quam *cap. X. XI. XII.* omni quantitate, *cap. XIII. XIV.* omni qualitate carere, id est *incorpoream* esse, postremo *cap. XV. indeterminatam* esse probat. Verum novi hi Platonici, ut sunt plerumque praeter modum ingeniosi & acuti, nimia subtilitate sua effecerunt, ut multis hoc dogma male audiret & visa inter ac commenta inania referretur. Neque tamen hisce spinis deterreri sese passi sunt Christiani, quo minus illud reciperent ac materiam corporis esse nesciam statuerent. Praetermitto ingentem veterum doctorum numerum, quos ita sensisse iuvit, & AV-

tiam non modo infinitam esse seu nullis terminis definitam, verum etiam aeternam, multi

GVSTINVM prodire unum iubeo, cuius vocem sequentia saecula, tamquam divinitus datam, venerati sunt. Is vero *Confessionum Lib. XII. cap. III. p. 158. Tom. I. Opp.* a Deo ipso sese hoc dogma didicisse, perhibet: *Nonne tu, Domine, docuisti me, quod priusquam istam informem materiam formares atque distingueres, NON ERAT ALIQVID, NON COLOR, NON FIGVRA, NON CORPVS, NON SPIRITVS? Non tamen omnino nihil.* In sequentibus veterem suam dementiam deplorat vir sanctus, quae prohibuerit, quo minus hanc veritatem perspiceret, Deumque laudat, quod eam sibi patefecisset, *cap. VI. p. 159. Et si totum tibi confiteatur vox & stilus meus, quicquid de ista quaestione enodasti mihi, quis legentium capere durabit? Nec ideo tamen cessabit cor meum dare tibi honorem & canticum laudis de iis, quae dictare non sufficit.* Tantae sunt opinionum humanarum vicissitudines! Quod AVGVSTINVS non dubitat *divinum* appellare dogma, quod nullum capere posse tradit, nisi Dei clementia illuminetur & erudiatur, quod in maximis denique ponit beneficiis a Deo acceptis, id recentiori memoria insulsum, ineptum, stultum, fanaticum, a ratione omni aversum vocatum est. Ad sequentia saecula, ne nimis a proposito aberrem, descendere haud placet, aut Scholasticorum ingentia de prima materia certamina lustrare. Hoc addere liceat, e Iudaeis PHILONEM *Libro de opificio mundi p. 4.* eamdem tueri opinionem, nec recentiores magistros ab ea alienos esse.

Quum superiori saeculo Peripatetica de natura philosophandi forma e scholis nostris eiiceretur & in eius locum corpuscula & leges mechanicae sufficerentur, dogma hoc prae ceteris explosum & summae dementiae postulatum fuit. Materia Peripateticorum & Platonicorum, summi viri dicebant, incomprehensum est nescio quid, caret ea forma, caret quantitate, caret qualitate, a corpore plane discluda est, nec tamen spiritus est: Quid ergo est? *nihil* proprie: & ex nihilo creantur omnia ab illis, qui ad hanc materiam totius naturae initia referunt. Ego vero mihi prope persuadeo, qui tam acriter in hoc dogma invecti sunt, viri ceteroquin meis laudibus superiores, verba potius & vocabula, quibus illud exponi solet, spectasse, quam rem ipsam, ac Scholasticorum insanis saepenumero de prima materia quaestionibus & concertationibus maxime commotos fuisse, ut tam duram ferrent sententiam. Qui materiam corporis esse dicunt nesciam, illi hoc sibi volunt unice, esse naturam quamdam principem, ex qua constent omnia corpora, affectionibus pleris que corporeis orbatam, in quam Deus aut melior quaedam natura formam & qualitates inducat, quum gignuntur corpora. Non putem hoc dogma tam absurdum & ineptum esse, ut aures statim sapienti ad auditum eius claudendae sint, modo vocabula seponat, quibus id exponi solet, & inanes quaestiunculas, quas homines quidam iusto acutiores cum eo coniunxerunt, a summa rei seiungat. Videamus id paullo accuratius, & quantum inter eos discrimen sit, qui vel favent, vel adversantur huic sententiae, consideremus. Convenit inter utrosque, esse naturam quamdam seu principium primum, cuiuscumque demum illud modi & generis sit, unde reliqua genita & profecta sint omnia, quae sensus nostros feriunt: convenit deinde, licere philosopho, principem illam naturam a corporibus meditando seiungere, tametsi nusquam separatim exstet, & in se eamdem contemplari. Faciunt id certe illi, qui corpusculis concludunt omnia: quippe qui atomos eadem ratione, ut Platonici & Peripatetici materiam suam, a corporibus cogitatione abstrahunt, in spatio quodam collocant, varie denique, ratiocinando, componunt & dividunt. Hactenus ergo nihil delinquunt contra rationem materiae a corpore secretae defensores. Igitur omnis de natura materiae dimicatio erit. Peripatetici ac Platonici qualitate omni primum vacare materiam affirmant, omni porro quantitate, omni forma, corpore denique. Quod in hisce primum est, id offendere nequit eorum adversarios. Nam & hi corpuscula sua privant omni qualitate insita. De tribus reliquis controversia restat. Qui atomos & corpuscula tuentur, illi quantitatem & formam relinquunt hisce minutis corpusculis. Ita vero facere eos decet, quia materiam, tamquam divisam & in partes innumerabiles scissam, sibi ob oculos ponunt. At Platonicis & Aristotelicis idem haud licet facere, quoniam in materiam tamquam rem continuam, nec in partes divisam, intuentur. Inter utrosque igitur hoc unum potissimum interest, quod illi materiam, ut naturam infinite secatam, hi vero, ut naturam simplicem ac continuam, contemplantur. Quod quum ita sit, qui stultitiae accusare volunt hoc genus, eos oportet ostendere, insipienter eum & inepte facere, qui materiam tamquam naturam continuam, nullisque intervallis seiunctam, at μεριστὰν tamen περὶ τὰ σώματα, *dividuam circa corpora*, ut TIMAEVS LOCRVS ait, *de anima mundi p. 544.* ob animi oculos sibi ponit. Mihi quidem cur id, favente ratione, fieri nequeat, nihil prorsus occurrit. Adde his, eos qui finitam esse materiam duxerunt, *quantitatem* illam, quam ARISTOTELES vocat *continuam*, minime ei derogasse. At hoc tamen lepidum, dicent, & amentiae proximum est, quod materiam nec corpus, nec spiritum esse, volunt, & ἀσώματον nominant. Dicite potius, viri doctissimi, nobis id lepidum & amentiae proximum videri, qui alias potestates nominibus σῶμα, σώματος & ἀσώματος subiicere solemus. Si *corpus* idem nobis esset, quod antiquioribus philosophis fuit, satis nobis rectum & sapiens hoc dogma videretur. Sed quia veteres vocabulorum potestates amisimus, corpusque hodie id omne vocamus, quod sub sensus cadit & extensum est, propterea id quod corpore secretum dicitur, aut spiritum, aut nihil esse ducimus. Verum ipsimet illi veteres philosophi, qui materiam dixerunt esse ἀσώματον, studiose caverunt, ne quis hoc scitum acciperet ita, uti postea a multis acceptum est, variisque vocabulis declararunt, sese, tametsi corpus esse negarent materiam, minime tamen negare, eam ad corporum naturam accedere. Quidam dixerunt, materiam non esse quidem σῶμα, at σωματικὴν tamen, seu *corpoream*. STOBAEVS *Eclogar. physicar. Lib. I. cap. XIV. περὶ ὕλης pag. 29.* Οὐ σῶμα δὲ τὴν ὕλην φασιν, οὐχ ὅτι μόνον ἐστερῆσθαι δοκεῖ τῶν περὶ σῶμα διαστάσεων, ἀλλ' ὅτι ἐκ πολλῶν

multi tamen sunt, qui ex eo consequi negant, materiam quoque infinitam esse, aeternam,

πολλῶν ἄλλων ἀπολείπεται κατὰ τὸν ἴδιον λόγον, ἃ τοῖς σώμασιν ὑπάρχει, σχηματισμοῦ, χρώματος, βαρύτητος, κουφότητος, ὅλως, πάσης ποιότητος καὶ ποσότητος: εἰ γὰρ τούτων μετεῖχε, τὸ ποιὸν ἂν καὶ ποσὸν. ἡ μεταλαμβάνουσα δὲ κατὰ τὸν λόγον, οὔπω μὲν οὖσα, ΣΩΜΑΤΙΚΗ δὲ διὰ τὸ πάντων, ὥσπερ καὶ ἐκμαγεῖον, ὑποδέχεσθαι τὰ ποιότητα. *Negatur autem corpus esse materiam, non tam, quod intervallis corporis careat, quam quod aliis quoque multis ad corpus pertinentibus destituatur per se, ut figura, colore, gravitate, levitate & omni denique qualitate & quantitate. Nam si haec haberet, inter quanta & qualia referretur. Nunc his cum per se careat, ut corpus non est, ita corporea dicitur, quod omnibus corporibus tamquam speculum fabricatur.* Alii eam σωματοειδῆ, *corpori similem & cognatam*, nominarunt. PLVTARCHVS *de placitis philos. Lib. I. cap. IX. p. 882. Tom. I. Opp.* Ἀριστοτέλης καὶ Πλάτων τὴν ὕλην ΣΩΜΑΤΟΕΙΔΗ καὶ ἄμορφον, ἀνείδεον, ἀσχημάτιστον, ἄποιον μὲν ὅσον ἐπὶ τῇ ἰδίᾳ φύσει. *Aristoteles & Plato materiam dixerunt esse corpori cognatam, formae speciique expertem & figurae, qualitatis etiam suapte natura vacuam.* Alii rursus ambiguitatem vocabuli ἀσώματος ita removere studuerunt, ut dicerent, materiam a corporibus diversam esse. PORPHYRIVS *in sententiis ad intelligibilia ducentibus §. XXI. p. 226.* ὕλη ἀσώματος, ἑτέρα γὰρ σωμάτων. *Materia est incorporea: nam diversa est a corporibus.* Apertius etiam hoc nomen explicat PLOTINVS *Ennead. III. Lib. VI. cap. VII.* περὶ ἀπαθείας τῶν ἀσωμάτων, *p. 210.* ἔστι μὲν ὕλη ἀσώματος, ἐπείπερ τὸ σῶμα ὕστερον καὶ σύνθετον καὶ αὐτὴ μετ' ἄλλου ποιεῖ σῶμα. *Materia propterea dicitur incorporea, quoniam corpus ea posterius est & compositum, & ipsa una cum alio perficit corpus.* AVGVSTINVS *Confessionum Lib. XII. cap. VI. p. 159.* censuit, rem, quae nomine ἀσώματος exprimitur, sese optime declaraturum esse, si diceret: *Materiam esse quiddam inter formatum & nihil, nec formatum, nec nihil, informe prope nihil.* Quidam postremo ex Platonicis, ut omnem praeciderent male dogma suum explicandi occasionem, a vocabulo *incorporeus* & ἀσώματος plane sibi abstinendum esse, rati sunt: negarunt hi materiam *corpus* esse, at negarunt quoque eam *incorpoream* esse. In horum numero est APVLEIVS *de dogmate Platonico p. 4. Ed. Elmenhorstii. Materiam* (Plato) *neque corpoream, neque incorpoream esse concedit. Ideo autem non putat corpus, quod omne corpus specie qualicumque non careat. Sine corpore vero esse non potest dicere, quia nihil incorporale corpus exhibeat.* Eadem tradit ALCINOVS *Introd. in Philosophiam Platonis cap. VIII.* Latissime omnium persequitur & explicat hanc sententiam CHALCIDIVS in *Timaeum Platonis cap. XIII. §. CCCXVII. s. p. 393. s.* Omnibus his expensis, non tam immanis mihi videtur differentia esse inter Platonicorum & eorum, qui corpusculis utuntur, de materiae principis indole opinionem, ut multi putant: nec his multum opinor caussae fuisse, cur illos tantopere irriderent & exagitarent. Tota, nisi fallor, quae disiungit eos, controversia huc redit: utrum ille sapientius & rectius faciat, qui primam materiam ut naturam in particulas infinitas, quibus necessario forma & quantitas adesse debet, divisam animo concipit, an vero is, qui eamdem ut rem continuam & idcirco a forma & quantitate remotam, contemplatur? Forte multum tamen interesse dicet aliquis inter utramque sententiam, si postea ad rationes formarum & qualitatum reddendas accedendum sit: mechanicos & corpusculorum amatores negare, qualitates a materia distinctas esse, at hoc ipsum reliquos affirmare: illos qualitatum caussas faciles & perspicuas afferre, hos vehementer laborare, ut quomodo intrent qualitates in materiam, ostendant, nec exitum tamen negotii huius reperire. Haec ego ita quodam modo esse, minime negem, nec Platonicorum & Aristotelicorum partes mihi defendendas sumserim, tametsi pro his plura forte dici possent, quam multi sibi persuadent. Sed nec agitur hic de utriusque sententiae opportunitate & utilitate in philosophando, nec utra praestet alteri, magnopere quaeritur: sed id unum in controversiam venit: Num eorum, qui materiam a corpore secretam docuerunt esse, sententia tam sit puerilis & ridicula, quemadmodum multi censent, maximumque Metaphysicae stultitiae specimen?

III.) Non intelligo, quid sibi velit doctissimus CVDWORTHVS, quum Platonicorum de materia corporis experte doctrinam nil esse scribit, quam abstractam notionem *potentialitatis* seu *possibilitatis omnium rerum respectu Dei:* Lubens tamen ipsi adsentior, Metaphysicorum potius, quam Physicorum contemplationi hoc esse dogma subiectum. Nam de natura non disceptatur tali, quae reapse separatim ita exsistit, uti exsistere concipitur animo, sed hoc tantum exquiritur: Quamnam illius rei, quae omnium naturam corporum ingreditur, tametsi ipsa extra corpus nusquam exsistat, notionem informare deceat animo, ut eorum, quae corporibus accidunt, ratio reddi queat? At sunt tamen hac quoque ex parte in discrimine quodam positi philosophi, quos materiam ista ratione contemplari iuvat. Namque aliqui eorum, ut PLATO & germani eius discipuli, natum & conditum esse hunc orbem ex materia opinantur: cui sententiae conveniens est, ut materiam aliquando per se exstitisse, antequam ex ea procrearentur corpora, adseverent. vid. PLVTARCHVS *Libro de animae procreatione ex Timaeo p. 1014. Tom. II. Opp.* Verum alii, quorum caput est ARISTOTELES, quem iuniores hac in re Platonici sequuntur, omne mundo initium derogant, & vel Deum ipsum ex omni aeternitate condidisse universa, quae Platonicorum est sententia, vel ipsius naturae necessitate ab infinito tempore generationem omnium fuisse corporum, quod ARISTOTELI placuisse videtur, volunt. Superiores in hac de materia disputatione non Metaphysicorum unice partes sustinent, nec de solo mentis viso, cui nihil respondet extra animum, deliberant, verum Physicorum simul funguntur officio, quia rem contemplantur, quae ante omnia vere fuit corpora, & per se quondam exstitit, tametsi hodie, postquam divisa est, a corporibus non amplius semota exstet. Et huc fere traxerim celebre illud TIMAEI LOCRI *de anima mundi p. 545.* effatum, quod PLATONI postea, omnibusque Platonicis sese probavit, at varie fuit a variis expositum: *Materia* λογισμῷ νόθῳ, *adulterina ratione, cognoscitur.* Negat TIMAEVS hoc

 in

nam, exsistereque necessario. Neque tamen qui sic sentiunt, spatium seu distantiam per se solam exsistere posse autumant, id est, proprietatem sine illa re, in qua inest, constare sibi posse: ridiculum enim foret & omni rationi adversum statuere, nihilo suas esse proprietates & modos, aut nihilum pertica & arundine dimetiri cuiquam licere. Contra haec est eorum sententia, spatium extensionem haud esse corporum, verum infinitam & interminatam divinitatis ipsius extensionem. (1) Verum fac, spatium esse nihil, quam extensionem & distantiam corporis seu materiae, generatim & in se, nulla huius vel illius corporis ratione habita, spectatam. Licet spatium hac ratione considerare, quo motus corporum & mensura rerum aptius & clarius intelligatur: Etenim hoc si modo spectetur spatium, sine ulla controversia, quod ad partes attinet, immobile erit, quemadmodum bini cubiti extremitates nullo pacto sibi appropinquare possunt. Ita vero si tibi fingas animo spatium, nos, cur illud reapse infinitum esse pronuntiemus, non satis adesse caussae dicemus; Namque hoc unum exploratum tantum habemus, mundum aut aliud corpus figura praeditum, quantaecumque etiam sit magnitudine, maius tamen fieri, amplificari, & augeri sine fine posse. Credo ego, multos exsistere, qui hanc corporum proprietatem semper sine fine crescendi, pro vera infinitate habent: quos quidem meminisse decet, vel eam propter caussam, quod semper augeri & amplificari possunt, corporibus veram & propriam infinitatem nullo modo tribui posse. Nec fortassis tam absurde & inepte sentiunt, qui mundum negant alium milliare a nostro distantem condi posse, quoniam necessario hi mundi sese contingerent, quamdiu nihil inter eos intercesset: Aut qui fieri posse affirmant, ut hic mundus finitus extremitate prorsus plana & aequali esset, montibusque careret ac vallibus, eo quod conditor eius qua vellet cum forma, sphaerae, cubi, cylindri aut alia, donare posset. Vt finem faciam, qui de spatio extra mundum finitum loquuntur, illi hoc unum significant, posse extra hunc mundum corpora, idque sine fine, collocari, sed ita tamen, ut ea numquam infinitatem attingant. Atque tale spatium quoque iam ante mundum conditum exstitit, id est, fieri tum potuit, ut infinitus corporum numerus crearetur ac produceretur. Illud vero spatium & distantia, quam pertica & arundine metiri licet, tametsi sine fine ac modo augeri & amplificari queat, infinitatem tamen numquam ita poterit assequi, sic ut ei nihil addi possit amplius. Ex quo efficitur, nullum inde argumentum peti posse ad probandum, exsistendi necessitatem materiae propriam esse.

§. XXVIII.

Alius modus exsistentiam Dei probandi ex hoc rationis praecepto: Ex nihilo fit nihil.

Denique ex hoc ipso rationis decreto: *Ex nihilo nihil fit*, esse omnino Deum, hoc etiam modo conficere nobis licet. Si nullus esset Deus, nullam quoque Dei seu naturae perfectissimae notionem animo possemus informare: oriretur enim haec notio ex nihilo, nihilique forma esset ac species. Neque ulla omnino, sublato Deo, scientia & cognitio nobis foret. Etenim quae extra nos constituta sunt corpora in animum nostrum ingredi, cognitionemque in eo parere nequeunt: neque aliquid ab illis ad sensuum nostrorum instrumenta proficiscitur, quam motus. Animus noster necesse est conti-

neat

in dicto materiam mero λογισμῷ, simplici intelligentia, καὶ κατ' ἐπιστήμην, uti alias loquitur, *mente & intelligentia* comprehendi: quod cur faciat, intellectu facile est. Namque solae rerum species & formae, quae perennes sunt & stabiles, hoc proprium & peculiare habent, ut mente queant pura spectari & cognosci. Materia vero non est forma & species, sed ut corpori similis natura quondam exstitit. At genere tamen quodam ratiocinationis adulterino materiam affirmat intelligi posse. Etenim hodie in formarum & specierum est classe, postquam esse separatim desiit, Deusque ex ea hunc mundum machinatus est; quare non nisi mente & scientia comprehenditur. At olim tamen extra formam omnem per se exstitit & fuit: proinde nec mente pura percipitur, verum αἰσθήσει & δόξῃ, *sensus & opinio* rationem in contemplando quodammodo iuvant. Posteriores, qui aeternum ducunt esse mundum, non possunt, quin materiam numquam extra corpora exstitisse negent. Igitur quum de ea commentantur, in solam mentis notionem, cui quod vere responderet, numquam aliquid in natura rerum exstitit, cogitationes defigunt, idque ideo agunt unice, quod eorum est, qui Metaphysici vocantur. Sed mitto argumentum, quod in se multis implicatum est molestis quaestionibus, quibus nemo sic, uti decet, satisfecerit, multo vero spinosius contentionibus eorum evasit, qui nihil ignorare volunt, eitiusque miscent ac perturbant omnia, quam homines sese fateantur esse, quos multa fugiunt.

(1) *Extensionem*) De his, qui divinam naturam & infinitum spatium non opinantur differre, quorum ne hodie quidem secta est exstincta, itemque de ipso spatio, eiusque natura, supra disseruimus, quum de eo, quod infinitum est, diceremus.

neat in se species rerum rationales & intelligentiae patentes: quibus si vacaret, nihil omnino intelligere ac percipere posset. Atqui hae species rerum, earumque cognationes, id est, veritates, id quod iam ante diximus, aeternae sunt. Praeterea mens nostra non modo rerum, quae reapse sint & exsistunt, sed etiam earum, quae possunt exsistere, notiones & species cogitando fingere valet: quod quidem sine controversia argumento est, esse omnino naturam infinite potentem, quae rebus illis efficiendis sufficiat. Igitur illud, circa quod proprie animus noster & intelligentia versatur, natura est absoluta, omnisque amplitudo virtutis, qua illa est praedita: quae quidem perfectissima natura, semetipsam, omnemque vim ac potestatem, qua valet, comprehendens, aut quae fieri possunt omnia percipiens, primus ille & princeps est animus, unde omnes reliqui animi delibati & hausti sunt. Quocirca nisi natura esset perfecta & interminatae potentiae particeps, cum semetipsam, tum vim & potentiam suam, id est, quae fieri possunt omnia percipiens, formae rerum, notiones atque species, quae menti nostrae obversantur, ex nihilo profectae essent. Vtcumque est, id iam antea ope huius sciti: *Ex nihilo nascitur nihil*, probatum dedimus, sentiendi ac intelligendi facultatem seu virtutes mentis & animae ex materiae sensu carentis affectione & temperatione quadam nulla nasci ratione potuisse. Atqui hoc quum aeque certum sit, atque ullum Geometrarum enuntiatum, animos nostros ex materia non potuisse generari, unum de duobus decernendum omnino nobis erit: aut animos omnes per se ex omni aeternitate nec factos, nec genitos exstitisse, aut vero ἐξ οὐκ ὄντων, *ex nulla re antea exsistente* a natura perfectissima & rationis compote productas, saltim ex hac ipsa natura totas profectas esse. Quare aeque hoc certum est ac exploratum, esse Deum, atque illud est, humanos animos nostros non per se ex omni exstitisse aeternitate. Quid multa? Hoc si modo decretum maneat: *Ex nihilo nihil efficitur*, ratum etiam illud esse debet, esse mentem quamdam aeternam, principiique omnis expertem. Itaque iam alterum illud generis impii argumentum: *Mundus fieri non potuit a natura quadam infinite potente, quoniam ex nihilo nihil fit*, omni a nobis robore ac virtute nudatum est. Etenim illud ipsum scitum, quo haec tota nititur demonstratio, si modo recte intelligatur, contrarium probare, rationesque funditus evertere eorum, qui Deum tollunt, certissimis rationibus convicimus.

IOANNIS CLERICI

AD PRAECEDENTEM CONTRA EOS, QVI NEGANT EX NIHILO VLLA RATIONE FIERI POSSE ALIQVID, SECTIONEM,

OBSERVATIONES.

§. I.

QVicumque negant, *ex nihilo fieri posse aliquid*, quia hoc a Theologis affirmari audiunt, scitum hoc interdum sensu quodam, a CVDWORTHO praetermisso, sumunt, qui satis ostendit, genus hoc vocabulorum & verborum ambiguitate in hac caussa abuti. (1) Namque sic illud explicant, acsi Theologi, quorum in ore versatur, hoc sibi vellent: Ex nihilo aliquid ita fieri, quemadmodum varii generis vasa ex certa quadam materia finguntur, *nihilumque* idcirco tamquam materiam spectarent, ex qua Deus totam rerum naturam construxisset ac condidisset: quod quidem absonum prorsus & ridiculum dictu est. Forte hominum, quibus Deus exosus est, aliqui hanc vim decreto illi rationis a Theologis subiici, propterea suspicati sunt, quia Peripatetici de corporis formatione non secus loquuntur, acsi materia, ex qua illud constat, merum esset nihilum. Nam, ut quod res est dicam, Peripateticorum materia est nescio quid: res omnibus destituta proprietatibus, nec ullo modo corporea: *Formam* vero quod iidem appellare solent, pariter res est, cuius notionem nemo informare valet animo, quae si coniungatur & copuletur cum materia, efficit, ut ea sit extensa, dividua, solida, mobilis & ad omnes non modo figuras, sed etiam proprietates uniuscuiusque generis recipiendas apta, tametsi in se ipsa nec extensa sit, nec dividua, nec solida, nec mobilis, nec ad figuras recipiendas ullas idonea. Hoc vero idem est, acsi aperte dicerent, duo nihila inter se iuncta & sociata, efficere & constituere aliquid, quo nihil fieri & cogitari potest ineptius. At doctores Scholastici opinionis huius amentiam haud perspexerunt, partim quod vehementer obscuro dicendi genere uterentur, partim quod magistrorum vestigia, nullo adhibito iudicio, sequenda sibi esse, firmiter persuasum habebant. Theologis nihil huius iure ullo tribui potest: qui quum affirmant, ex nihilo, ἐκ τῶν μὴ ὄντων, aliquid esse factum, hoc tantum, quod praeclare CVDWORTHVS ostendit, significant, divinam potentiam effecisse, ut res quaedam, quae antea non fuerat, esse ac exsistere inciperet. Certum est ceteroquin, nihil sine caussa, aut per se ipsum, factum & productum esse.

§. II.

Recte quoque ac egregie vir doctissimus monet, ad naturam, cuius est, efficere, ut alia quaedam natura esse incipiat, non modo requiri, ut tot habeat perfectiones, quot in illa sunt natura, quae ab ea produci posse putatur, verum etiam agendi virtute valeat, per quam rei alicuius caussa esse queat. Lapis, verbi caussa, aut aliud quoddam corpus ex materia unice conflatum, naturam talem intelligentem, qualis est angelus, aut animus humanus, producere nullo modo valet, quia nuda corpora omni carent intelligentia. Quin etiam lapis efficere nulla ratione posset, ut alius lapis sibi similis, aut, si mavis, se inferior & minor esse inciperet; nam in lapide nulla virtus est agendi & operandi.

§. III.

Quae quum ita sint, statui minime posse, liquet, rem aliquam ex nihilo sine ulla caussa natam esse, aut materiam, animorum & corporum efficientem caussam esse. Quare Theologi harum naturarum creationem uni Deo attribuunt, utpote quem, quum ex omni parte perfectissimus sit, omnes perfectiones aut proprietates (nam eadem est horum vocabulorum potestas) omnium naturarum continere & virtute agendi & operandi praeditum esse, tradunt. Iam si quis sciscitetur, unde Deum perfectiones illas complecti, certum sit, ipsum illud scitum, quod CVDWORTHVS explicat, responsionem

(1) *Namque)* Nominat quidem neminem Atheorum Cl. CLERICVS, qui sic intellexerit scitum hoc. At certum est, SPINOSAM, OROBIO & alios in hoc errore fuisse. Forte illi ex Theologis, qui *nihilum* dixerunt esse *materiam creationis negativam* nonnihil ad eius incrementa contulerunt.

nem ad hanc quaestionem suppeditabit. Quum nimirum perfectiones omnium rerum, quae exsistunt, non insint in materia, quae, exempli gratia, omni actione & omni cogitatione destituta est, multae vero naturae, & cogitandi & agendi vi praeditae, quemadmodum hominum animi, non semper fuerint, verum exsistendi aliquod initium habeant, necesse omnino est, ut has perfectiones aut proprietates ab eo acceperint, cui ortum suum debent, id est, a Deo: quod si ita non esset, credendum foret, cogitationem & vim agendi per se ex nihilo prodiisse. Quod si homines illi, qui num Deus sit aliquis, dubitant, rationes hasce diligenter & studiose expenderent, intelligerent. nil dubito, Deum esse, negari posse a nemine, nisi absurdissimas simul sententias. quae homines profecto dedecent, qui magnam sibi vim ingenii arrogant, suscipere simul velit. Namque principia & consequutiones aeque necessarias, atque Geometrarum sunt praecepta, negare, tale est, ut nihil ineptius & ab omni ratione magis alienum fieri & cogitari queat.

§. IV.

Equidem haud negaverim, difficulter comprehendi a nobis posse, quemadmodum Deus omnes rerum omnium perfectiones natura sua contineat, aut, qua ratione operetur, quum vel res novas producit, vel id mutat in illis, quod vult, pro lubitu & arbitrio suo. Verum primo tantum apud nos hae difficultates valere non debent, ut propter eas argumenta luce clariora, quae de rerum omnium creatione certissimos nos faciunt, aspernemur & reiiciamus. Etenim tametsi nesciamus, quo modo res quaedam fiat, rem tamen ipsam, si certis ea nitatur & minime dubiis rationibus, idcirco tollere, nobis haud licet: quod quidem si liceret, maximam rerum, quas videmus & sentimus, partem fas esset negare, quum inter omnes, qui philosophiae mediocri tantum cognitione sunt imbuti, exploratum sit, modum, quo res illae fiunt, a nemine explicari posse. Qui cupiditate quadam in veritatis cognitione proficiendi ducuntur, eos binis in primis virtutibus, ne de multis dicam aliis, instructos oportet esse. Sint necesse est primum idonei & apti ad vim demonstrationis alicuius eum concipiendam animo, eam in eo conservandam: quales si non sint, aut nihil omnino proficient, aut si forte profecerint, fructum paullo post omnem consumti laboris amittent & ad antiquas revertentur tenebras. Sint deinde oportet ita constituti & affecti animo, ut ignorare queant aliquid, neque hac ignorantia sua conturbentur & ad perniciosa deducantur consectaria. Ingens est nimirum & incredibilis earum rerum numerus, quarum natura humanis non patet ingeniis: has sapientis est, tranquille intueri, nec decretis suis subiicere, ne id, quod probabile tantum & verisimile est, pro certo, veroque amplectatur. Quod aliqua ignoramus, id omnia esse incerta, haud probat: & vicissim quod multa scimus & novimus, id argumento haud est, scire nos posse omnia. Quocirca teneamus ea, quae certo novimus, ob ea vero, quae nos fugiunt, haud solliciti simus, sed, dum lucem aliquis nobis praeferat ad ea cognoscenda, tranquilli expectemus: quem si forte hic frustra expectemus, aliam instare nobis vitam cogitemus; quae mentis nostrae caliginem prorsus disiiciet. Logicorum haec, fateor, praecepta sunt: sed res ut ea hic repetamus, postulat, quoniam gens illa, cum qua negotium hoc loco nobis est, oblita videtur eorum esse.

§. V.

Tentabimus tamen pro virili nostra parte, num aliqua ratione, quemadmodum Deus rerum omnium perfectiones contineat & qua ratione alias naturas, quibus, dum creantur, tantum impertit proprietatum, quantum vult, efficiat, explicare queamus. Duo tantum nota nobis sunt naturarum genera: alterum earum est, quae cogitant, in quo noster animus est: alterum earum, quae corpore sunt praeditae, & idcirco extensae sunt, dividuae, solidae. Igitur quomodo Deus harum rerum perfectiones possideat, demonstrandum nobis est. Deum igitur primum affirmo, omnes spirituum perfectiones continere, quia illis exsistendi exordium & ortum dedit, aut, quod idem est, Deum intelligere, iudicare, velle & agere. Hoc vero aeque facile comprehendi & intelligi potest, atque comprehendimus, praeter eam, quam in nobis ipsis habitare sentimus, mentem, alias etiam esse mentes & spiritus. Neque difficilius concipimus animo, esse alios spiritus nostris multo meliores & excellentiores, & infinitum quidem eorum posse numerum esse. Quin longius etiam cogitatione progredi & notionem nobis eiusmodi mentis informare possumus, quae cognoscat omnia, quae possunt cognosci & intelligi, quae nulla voluntatis commotione conturbetur, quae denique facere queat omnia, quae modo possunt fieri. Et ipsa poscit ratio, ut has Deo per-

 fectiones

fectiones aſſignemus. Nam quod noſtrae perfectiones finitae ſunt & determinatae, id inde provenit, quod is, qui fecit, ut exſiſteremus, plus nobis virtutum concedere noluit. Si ex nobis ipſis eſſemus, nec ulli deberemus aliquid, nullis perfectiones noſtrae limitibus continerentur, nihil intelligentiam noſtram fugeret, nihil ſupra vires noſtras eſſet poſitum. Dei quidem perfectiones & virtutes, quum ex omni ſit aeternitate, neq aliunde acceperit aliquid, nullius rei & naturae potentia & virtute, qualiscumque demum ea ſit, terminari poſſunt: & quicumque aeternitatem habet, quae rerum omnium, ut ita dicam, eſt praeſtantiſſima, is nullius indigere rei poteſt. Itaque Deus non noſtris tantum inſtructus eſt perfectionibus, verum ita etiam illas habet, ut omnis ab illis terminus, omnis etiam imperfectio abſit: nam imperfectio nihil eſt, quam id, quod proprietati cuidam deeſt, eamque terminat. Deus non novit tantum, ſed poteſt etiam facere omnia. Animi quidem noſtri & in ſemet ipſis, & extra ſe in corpora noſtra operantur & agunt: verum infinita rerum eſt multitudo, quibus perficiendis haud pares ſunt: verbi cauſſa, efficere non poſſunt inter alia, ut animus exſiſtat, noſtro animo ſimilis. Is vero, qui poteſt omnia, ſpiritus naturâ ſuâ multis modis inferiores creare poteſt; quod exemplo animorum noſtrorum liquet.

§. VI.

Verum, dicet aliquis, in quo proprie conſiſtit actio illa, quae *creatio* dicitur, per quam fit, ut id, quod antea non fuit, eſſe incipiat? Ante omnia dubio caret, eſſe in ea determinationem quamdam divinae voluntatis, utpote qui vult, ut res quaedam ſit & exſiſtat. Noſtra quidem anima nihil agit, niſi volendo, nec idcirco ullam ſpiritus cuiusdam actionem, praeter hanc, animo informare nobis licet. Verum Deus longe alio modo poteſt operari: quem modum nos ideo tantum ignoramus, quia ipſimet iſta potentia privati ſumus. Et hic eorum nos decet recordari praeceptorum, quae ſupra §. *IV.* tulimus. Quod in hac Dei actione aliquid eſt, quod noſtrum non aſſequitur ingenium, ideo certa illa & minime dubia argumenta, quibus *creatio* probari ſolet, haud ſpernenda & repudianda ſunt. Quis dixerit, qua ratione *opium* ſomnum producat in hominibus, aut quâ via *Quin-quinae* radix febres intermittentes curet? Nec tamen de virtute harum rerum dubitare cuiquam licet. Ita nos firmiter & conſtanter rationes illas complecti debemus, quibus veritas creationis nititur, tametſi modum eius nullo modo comprehendamus. Nec id ulli ſano mirabile vel inopinatum videri debet, quod poſtulamus ab hominibus, ut rem tam ſublimem & magnam tranquille & quiete ignorare pergant: nam infinita ſunt in illis rebus, quae circum nos accidere & evenire videmus, quae ſine cura & ſollicitudine animi neſcimus.

§. VII.

Si ſpiritus a Deo ex nihilo facti ſunt, de corporibus quo minus idem dicatur, nihil prorſus reſiſtit. Nec enim magis eſt arduum, facere, ut corpus, quod antea non fuit, eſſe incipiat, quam mentem ſeu ſpiritum ex nihilo educere. Sed ad noſtram ſi haec res intelligentiam referatur, longe gravius & difficilius comprehendimus, quomodo Deus, qui nihil habet corporei, ſed merus eſt ſpiritus, proprietates corporum natura ſua complectatur, quam, quomodo idem ſpirituum virtutes intra ſe cohibeat. At nihilo tamen minus quum Deus corpora creaverit, neceſſe eſt, ut perfectiones eorum contineat, neque nobis propterea hanc rem negare licet, quia contemplatio noſtra ad naturam & rationem eius haud pervenire poteſt. Addendum tamen his eſt, Deum, quemadmodum proprietates finitorum ſpirituum, nullo vitio & macula admiſta, poſſidet, ita etiam proprietates corporum ſine ulla eorum imperfectione poſſidere. Quod quum ita ſit, videamus, quasnam perfectiones corpora habeant, & ab illis, quae in iisdem deficiunt, ſeparare conemur.

§. VIII.

Corpus primo extenſum eſt: verum haec extenſio finibus certis continetur, quod a perfectione remotum eſt. Deus vero, qui omni caret imperfectione, finitus eſſe quodammodo nequit, nec poteſt ideo non habere aliquid, quod reſpondeat extenſioni infinitae. Idque illud eſt, quod *immenſitatem* eius ſeu *omnipraeſentiam* vocant Theologi. Eius vero proprietatis quod accuratam & diſtinctam informare nequeamus notionem, id tanto minus mirandum eſt, quod ne ipſius quidem corporis accuratam & expletam habeamus notionem. Hanc propter cauſſam philoſophorum aliqui in eam ingreſſi ſunt ſententiam, id, quod tamquam extenſionem vacuam & interminatam, in qua

omnia

omnia posita sunt corpora, quae immobilis est, quae immutabilis, quae exstitit, antequam ulla essent corpora, cuiusque ne initium quidem intelligi potest, concipimus, nihil esse aliud, quam ipsum Deum. Placuit haec opinio PHILONI, Iudaeo, quod ex variis librorum eius locis apparet: In *libro de somniis* (1) exempli caussa, Deum dicit *locum* nominari, quoniam *ipse res omnes continet, a nulla vero re continetur*. Equidem spinosam hanc & implicatam vehementer quaestionem tractare nolo: at in Deo confirmo non posse non esse perfectionem quamdam, quae extensioni infinitae respondeat.

§. IX.

Corpus secari potest & dividi: non item Deus. Dividi enim posse, imperfectio est, quae inde nascitur, quod corpus terminatum est & moveri potest, aut alius naturae actioni, quae mutare statum eius valet, subiectum est. Atqui Deus corpora potest dividere, quoniam nos, qui a perfectione remotissimi sumus, id possumus. Est tamen hac in re multum inter nostram & Dei potentiam differentiae. Deus dividendo & secando corpora ad prima eorum elementa, quibus constant, pervenire potest. Nos vero quodammodo tantum ea dissecare possumus, quantum nimirum particulae eorum a sensibus nostris percipi possunt. Quod soliditas in corporibus nominatur, id nihil est, quam mutua particularum, quibus constant, inter se connexio & cohaesio, cuius rationem & caussas nescimus. Si nos efficere possumus, ut partes, quae ceteroquin diffluerent & disiicerentur, coniunctae & sociatae maneant, Deus idem multo magis poterit: & ipse caussam unus novit, quae nos praeterit, quare sibi mutuo adhaerescant. Igitur ipse, tametsi minime solidus sit, corporibus tamen soliditatem tribuere potest. Quod ad certam figuram & formam recipiendam idonea sunt corpora, id inde proficiscitur, quod finita sunt, quod moveri, quod cerni denique & videri possunt. In Deo igitur hae proprietates esse non possunt, quae ceteroquin *passivae* magis sunt, quam *activae*.

§. X.

Constat igitur, Deum omnia, quae perfecta sunt in corporibus, continere: idque longe clarius a nobis intelligeretur, si corporum interior nobis natura nota esset. Quaecumque tamen eorum perspecta nobis sunt, ea sufficiunt ad nos edocendos, Deum *eminenter*, vt in scholis loqui solent, id est, modo longe excellentiori, nulla prorsus macula & imperfectione admista, possidere omnia, quae in illis perfectionis alicuius speciem & formam habent. Iam si quis explicari & describi sibi velit actionem illam Dei, qua facit, ut corpus, quod antea non erat, exsistat, modumque, quo proprietates, quas in corporibus esse videmus, illis impertit, fatendum nobis est ingenue, imbecillitatem ingenii nostri id nobis haud permittere, nosque *a posteriori* nihil, quam hoc unum, scire posse, corpora a Deo creata esse. Tantum est in omni corpore imperfectionis, ut nemo sibi persuadere queat illud ab aeterno exstitisse, nec animaduerti aliquid in eo a nobis potest, quod eo nos adducere queat, ut credamus, fuisse illud semper & nulli rei alii de suo aliquid debere. Ridicula foret & inepta eius temeritas, qui corporum ideo creationem sibi duceret negandam esse, quod eius creationis claram & perspicuam notionem effingere cogitatione nobis haud licet. Infinita enim est rerum copia, quarum perspicuis & apertis caremus notionibus. Et si omnia neganda continuo nobis essent, quorum confusam tantum & imperfectam consequi possumus notionem, omnia fere nobis essent neganda, exceptis *relationibus*, quas inter notiones quasdam abstractas esse intelligimus. Quis interiorem sibi naturam rerum, tam corporum, quam spirituum, cognitam esse dixerit? Et esse tamen has naturas, omni plane dubitatione vacat. Quis quemadmodum altera harum naturarum agat in alteram, sese scire, affirmet? Quis caussas sibi patere, propter quas hi vel illi effectus, quos videmus quotidie contingere, a certis veniant corporibus, iure glorietur? Nec tamen quisquam est, qui vel illam animae in corpus operationem, vel hos effectus in dubium revocare ausit. Teneamus igitur ea, quae certo novimus, nec idcirco nos ab illis dimoveri patiamur, quod multa rursus sunt, quorum naturam ignoramus; contra multa nos fugere & cognitionem nostram superare, aequo & tranquillo feramus animo.

(1) P. 575. Ed. Paris (De hac opinione, quae nondum esse desiit, plura supra iam disseruimus.)

IO. LAVR. MOSHEMII

DISSERTATIO

IN QVA SOLVITVR HAEC QVAESTIO

NVM PHILOSOPHORVM A VERA RELIGIONE AVERSORVM ALIQVIS MVNDVM A DEO EX NIHILO CREATVM ESSE DOCVERIT?

ARGVMENTVM.

§. I.

INter dogmata, quae pro sacro-sanctis merito Christiani habent & ab ipso servatore traditis, non postremum est illud, quod ortum totius rerum universitatis ad supremum Numen unice referre, mundumque hunc infinita Dei potentia, quum nihil olim exsisteret, conditum & factum esse tradit. Viguit praeceptum hoc in ipso statim Christianae civitatis exordio, nec in coetum sanctiorem receptus tum fuit aliquis, nisi qui publice profiteretur, Deum unicum rerum omnium, & ipsius etiam materiae, ex qua constant omnia, parentem & conditorem esse: quod quidem unum, si vel sacrae litterae de eo tacerent, aequis & consideratis viris argumento foret, ab ipso CHRISTO, eiusque legatis illud profectum esse. HERMAS ille, nescio quis, antiquissimus e Christianis scriptor, quem saeculo primo rerum Christianarum vixisse constat, principe fere loco inter Christianae religionis capita, quae suscipi vult ab omnibus, hoc ipsum collocat. *πρῶτον πάντων*, inquit, (1) *πίστευσον ὅτι εἷς ἐστιν ὁ Θεὸς ὁ τὰ πάντα κτίσας καὶ ποιήσας ἐκ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι. Primum omnium crede, qui unus est Deus, qui omnia creavit & consummavit, & ex nihilo omnia fecit.* Et hanc docendi formam constantissime servarunt deinceps, qui coetibus Christianorum docendo praefuerunt, si a paucis quibusdam discesseris, qui humani subtilitates ingenii simplicitati Christianae doctrinae praetulerunt: id quod, si res & institutum id posceret, infinitis eorum locis demonstrare liceret. Longae exstant praeterea & ingeniosae plerorumque veterum doctorum disputationes adversus eos, qui materiam rerum, non secus ac ipsum Deum, ex infinito tempore exstitisse, tradebant: (2) ex quibus quidnam de creatione rerum senserint, manifestum est. Quocirca qui nostra & patrum nostrorum memoria tam fuerunt audaces, ut hanc sententiam non ante Scholasticorum tempora natam, & antiquioribus Christianis incognitam fuisse statuerunt, id quod fecisse aliquos certum est, (3) non tam refellendi sunt, quam admonendi, ut ignorantiae suae consulant, nec antea decernant aliquid, quam maiorem sibi veterum rerum & dogmatum scientiam collegerint.

§. II.

(1) *In Pastore lib. II. Mandat. I. p. 85. Tom. I. Patr. Apostol.* COTELERII. Confer. *Lib. I. Vis. I. p. 75.*

(2) Lege, quae collecta sunt ex variis scriptoribus ab EVSEBIO *Praepar. Evangelicae Lib. VII. cap. XIX. s. p. 333. s.*

(3) IAC. WINDETVS eruditus Anglorum Medicus *Libro de vita functorum statu sect. II. p. 48. Cerebrosus tamen ὁ δεῖνα - - - operae pretium putavit (Manuductionis suae p. 19.) Scholasticos insimulare, quasi illi principes creationem ex nihilo ex male accepta significatione vocis* ברא *confinxissent.* Conf. THOM. BVRNETI *Archaeolog. Philos. Lib. II. cap. IX. p. 453.*

§. II.

Ante Christianos quin Iudaei doctrinam eamdem de ortu rerum omnium tenuerint, & ab ipso MOSE acceperint traditam, nullum omnino dubium est. Nullus quidem coetus tam purus & sanctus est, quin membra eius quaedam interdum a sanitate deficiant: nec idcirco tam inter Iudaeos, quam veteres Christianos exstitisse olim aliquos negem, qui, communi & publica totius gentis opinione reiecta, sibi sapere & de rerum originibus ingenii sui dictata, quam divina oracula sequi maluerunt. Sed ex paucorum exemplis & rationibus totius multitudinis aut plurimorum saltim opinionem metiri numquam hominis fuit sapientis & ingenui. Auctor est PROCOPIVS GAZAEVS, non ignobilis sacrorum librorum saeculo sexto interpres, exstitisse qui dicerent aetate sua, MOSEN ab Aegyptiis edoctum tradidisse, mundum a Deo ex materia quadam conditum esse aeterna, eaque de caussa in Graeca versione capitis primi *Geneseos* vocabulum *ἐποίησε*, *fecit*, adhibitum esse, quod de rebus etiam usurpari soleat, quae ex materia quadam conficiuntur. (1) Placet ipsa eius Graeca verba, quae non ita pridem a STEPHANO SOVCIETO, Iesuita doctissimo, in lucem protracta sunt, (2) describere & in Latinum sermonem vertere: nam CLAVSERI, quae adhuc exstat, *commentarii in Genesin* PROCOPII versio cum obscurior est, tum verbis Graecis non satis congruit: *Τὸ γὰρ ἐποίησεν, ἐπειδὴ λέγεται καὶ ἐπὶ τῶν ἔκ τινος γεγενημένων, οἷον ὅτι ἐκ σιδήρου δρέπανον ἤ τι τοιοῦτον ὁ τεχνίτης ἐποίησε, δέδωκε τισὶ λαβὴν τοῦ λέγειν, ὡς Μωυσῆς ἐξ Αἰγυπτίων μαθὼν ἐξ ὕλης προκειμένης γεγονέναι τὰ πᾶν, εἰκότως εἶπεν ἐποίησεν. Ὧν ἀγνοοῦντες τὴν συκοφαντίαν οἱ ἑρμηνεύσαντες, ἐποίησεν εἶπαν.* *Quum vocabulum ἐποίησε de illis etiam rebus adhibeatur, quae ex materia quadam fiunt, de falce, verbi caussa, quae paratur ex ferro, & de aliis rebus eius generis, quae conficiuntur ab artificibus, nata hinc est nonnullis occasio dicendi, Mosen, quum ab Aegyptiis edoctus esset, accommodate ad hanc sententiam verbum ἐποίησε usurpasse: Quorum hominum fallaciam quum nescirent Graeci interpretes Mosis, verbum Ebraeum verterunt: ἐποίησεν.* Ergo erant id aetatis inter Christianos, qui creationem rerum omnium ex nihilo non modo repudiabant, verum etiam MOSEN ipsum in partes suas pertrahere studebant. Suspicor, discipulos & sectatores ORIGENIS potissimum hic argui. Nam ORIGENES quum Platonicorum iuniorum sese capi passus esset commentis, mundi etiam cum his aeternitatem adseruit, Deumque materiam numquam non ex infinito tempore ex semetipso produxisse, adseveravit, quod ex METHODIO (3) liquet, aliisque locis a PETR. DAN. HVETIO iam commemoratis: (4) quo dogmate prorsus creationem ex nihilo sustulit. Diffidebat ille quidem nonnihil ab HERMOGENE, MARCIONE & reliquis, qui materiam aeque esse, atque Deum, aeternam, neque ullo modo supremo Numini subiectam, statuebant: quos numquam antistitum Christianorum vigilantia in veris Christianis numerari sivit, sed scriptis, sactisque civitate sacra proscripsit: at hoc tamen in illis probabat, quod res omnes creatas a Deo esse, quum nihil exstitisset antea, negarent, tametsi materiam, unde facta sunt omnia, ex Deo ab aeterno pependisse, diceret. Ab ORIGENE, cuius incredibilis fuit inter Christianos tertii & quarti saeculi auctoritas, & Philosophis Platonicis, quibus nulli meliores ista aetate putabantur, perniciosa haec sententia ad multos manavit alios, & eorum etiam tam Graecos inter, quam Latinos, infecit animos, qui puriores ceteroquin doctrinae statores & vindices putabantur. Vnum ex multis testem dabo, magnum profecto virum & sanctis post obitum adscriptum, BOETHIVM, qui ex mente prorsus Platonicorum de mundo praecipit, eumque aeternum quidem esse negat, at perpetuo tamen fuisse tradit: *Itaque*, inquit (5) *si digna rebus nomina velimus imponere, Platonem sequentes, Deum quidem aeternum, mundum vero dicamus esse perpetuum.* Itaque inter illos etiam Christianos, qui graviorum errorum in doctrina haud alioquin postulati fuerunt, aliqui exstiterunt, qui nihil sibi rei voluerunt esse cum veteri de rerum originibus doctrina: sed hoc tamen non impedit, quo minus publicum hoc & commune Christianorum dogma primis fuisse saeculis constituamus, divinam potentiam effecisse, ut quae nus-

(1) *Comment. in Genesin p. 2.* ed. Latinae a CONR. CLAVSERO *Tiguri 1555. fol.* curatae. Graece nondum prodiit hic Commentarius.

(2) In *observationibus* ad librum posthumum RICH. SIMONII *Paris. 1730. quatuor volum. in 8.* editum: *Critique de la Bibliotheque des Auteurs Ecclesiastiques de Mr. du Pin, Tom. I. p. 690.* Professus est ipse SOVCIETVS, se harum *observationum* auctorem esse, tametsi nomen eius in fronte libri non exstet. Quare falluntur, qui TOVRNEMINIO eas adscribunt, erudito ea eadem familia viro & rerum veterum peritissimo.

(3) Libro περὶ τῶν γενητῶν apud PHOTIVM, *Bibliothecae Codice CCXXXV. p. 934.*

(4) In *Origenianis Lib. II. Quaest. XII. §. IV. p. 165.*

(5) *De consolatione philosophiae Lib. V. p. 138. 139.*

nusquam erant antea, esse ac exsistere inciperent, quum hic orbis conderetur. Sileo nunc de alio quodam Christianorum genere, in quo eximii quidem viri etiam fuerunt, quod inter Platonicos & Christianos sese veluti interiecit, & hunc quidem, quem cernimus, mundum a Deo ex nihilo factum esse concessit, at simul alium multo meliorem mundum, qui sub aspectum haud cadat, ex aeternitate una cum Deo fuisse existimavit: (6) cuius sententiae partem quamdam ii deinceps adsciverunt, qui *Palamitae* saeculo decimo quarto inter Graecos vocati sunt, & recentiores quidam in coetu Romani Pontificis Theologi.

§. III.

Num vero praeter Iudaeos & Christianos, qui a sacris hac de re litteris eruditi fuerunt, philosophorum aliqui, qui vel ignorarunt veram religionem, vel contempserunt, eo contemplando sola ratione duce pervenerint, ut mundum totum, nec formam tantum eius, sed etiam materiam a Deo perfectam esse constituerent, inter viros doctos haud convenit. Plurimi quidem censent, omnem philosophorum turbam, Graecos, Barbaros, Latinos, quotquot luce divina haud fuerunt collustrati, aut ipsum mundum pro aeterno habuisse, aut mundi saltim materiam initio privasse, eamque putasse aut lege quadam & motu naturali formam, quam nunc habet, accepisse, aut ab ipso Deo digestam & descriptam fuisse: PETR. GASSENDVS: *Omnes*, inquit, (1) *philosophi in id consentiunt, ut materia praefuerit, ex qua procreatus sit mundus, quod nihil ex nihilo fiat, cum fides tamen sacra declaret, fuisse mundum ex nihilo nullave materia creatum.* Huic multi, gravesque & eruditi viri plane consentiunt, quos inter, ne longus sim, unum sufficiet nominasse IACOB. THOMASIVM, in quo eximiam fuisse notum est dogmatum & opinionum veterum cognitionem. (2) His longius etiam THOMAS BVRNETVS progressus est, qui ne Iudaeos quidem arbitratur credidisse, mundum ex nihilo esse conditum, & negat Christiana religione antiquius hoc esse dogma. (3) *Notandum est*, inquit, *credidisse antiquos, ex nihilo nihil fieri, & quidquid est substantiae, aliquo modo semper exstitisse semperque exstiturum. Doctrinam enim de eductione rerum ex nihilo & reductione in nihilum, philosophis ignotam, primum invexisse videtur Theologia Christiana.* Et interiectis nonnullis: *Creatio & Annihilatio hodierno sensu, sunt voces facititiae: neque enim occurrit apud Hebraeos, Graecos aut Latinos vox ulla singularis, quae vim istam olim habuerit.* His autem vehementer resistunt alii nec eruditione, nec ingenio minores; qui tametsi haud negent, plerisque veterum philosophorum creationem ex nihilo ignotam fuisse, aliquos tamen putant ex illis, excellentiori ceteris ingenio praeditos, meditando ad hanc sententiam delatos fuisse, alios a maioribus ita institutos fuisse, ut eamdem, quam Christiani, opinionem de rerum originibus foverent. Huic generi duces sese iam dudum praebuerunt ex antiquis Christianorum doctoribus aliqui, quos novimus studiose cavisse, ne Philosophorum & Christianorum praecepta nimis inter se distare viderentur: De quorum numero CLEMENS ALEXANDRINVS non modo PLATONEM & ORPHEVM, verum ipsos etiam Stoicos perhibet mundum duxisse ex nihilo factum esse. (4) Maiori autem virtute & eruditionis copia recentiores quidam negotium hoc aggressi sunt, qui post instauratas vixerunt litteras, quod ut facerent, hoc eos potissimum adduxit, quod Christianorum religionem pulcriorem nonnullis visum iri sperarent, si cognoscerent, difficillima eius dogmata illis dudum placuisse, quibus nullum aliud lumen, quam ratio, affulsisset. AVGVSTINVS STEVCHVS, Eugubinus antistes, *toto Libro septimo* Operis notissimi *de perenni philosophia* id unum agit, ut ostendat omnes philosophos, qui aliquo inter Graecos & barbaros loco & numero fuerunt, fassos esse, Deum mundi huius conditorem & opificem esse. Sed hic minus, quam res flagitat, luculentus est, nec evidenter satis declarat, utrum hoc tantum sibi voluerit, philosophos istos mundi aeternitatem inficiatos esse, an vero eosdem quoque censuerit statuisse, ipsam eius materiam a Deo ex nihilo factam esse. Coepisse mundum aliquando, nec semper fuisse, immo divina ratione compositum & constructum esse, nullum est dubium, quin summi & praestantissimi veterum sapientum censuerint: Valde vero dubium est, an aliqui ne mundi quidem materiam exstitisse dixerint, antequam Deus eam immensa potentia sua produceret. Affert STEVCHVS passim nonnulla, ex

(6) Lege BASILIVM MAGNVM *Comm. in Hexaemeron Homil. I. §. 5. p. 5. Tom. I. Opp.*

(1) *Physices Sect. I. Lib. I. cap. VI. p. 163. Tom. I. Opp.* Confer eumdem *Lib. VII. cap. VI. p. 481. p. 484. s.*

(2) *Schediasmate philosophico §. 37. p. 54. 55.*

(3) *Archaeolog. philos. Lib. I. cap. VII. p. 326.* Adde *Lib. II. cap. IX. p. 453.* FRANC. BALTVS *Defense des Peres accusez de Platonisme Livr. III. p. 325. Ni Platon, ni les autres philosophes payens n'ont point connu de création proprement dite.*

(4) *Stromatum Lib. V. cap. XIV. p. 701. & p. 724.* Conf. EVSEBIVS *Demonstrat. Evangel. Lib. III. cap. III. p. 106.*

ex quibus non sine ratione conficias, favisse eum illis, qui materiam mundi ex ipsa divina natura fluxisse arbitrantur: Et notum est praeterea, visum fuisse homini ex aeterno lucem quamdam divinam, nec creatam, exstitisse, & ex ipso Deo manasse: quam eius sententiam acerbe DION. PETAVIVS (5) castigat. Hinc ne ipse quidem sic, uti fas est, de ortu rerum sensisse & creationem mundi ex nihilo certa ratione sustulisse videtur: ex quo cur tam obscure & conturbate de hoc negotio disseruerit, apertum est. Moneo haec eorum caussa, qui STEVCHVM copiosissime omnium ostendisse tradunt, de rerum originibus inter antiquos philosophos & Christianos nullam dissensionem esse: quod qui absolute accipit, is sine dubio fallitur. Non multo apertius & dilucidius in hoc argumento versati sunt alii nonnulli, qui post STEVCHVM scripserunt. HVGO GROTIVS (6) efficere studet, Phoenices, Indos, Aegyptios & Graecos, de origine mundi haud aliter sensisse, atque MOSES sensit: at dubium relinquit lectoribus, quam late hoc patere voluerit, nec clare significat, an vel ab ipso MOSE putet creationem ex nihilo esse traditam. PETR. DAN. HVETIVS in *Quaestionibus de concordia rationis & fidei*, quas *Alnetanas* inscripsit singulari capite (7) demonstrandum sibi sumsit, laudatissimos philosophos de initiis huius universitatis eadem sensisse, quae veteres Ebraeos & Christianos. Ac sub ipsum quidem disputationis exordium tres ferri commemorat de mundo sententias, quas inter primo loco eorum opinionem collocat, qui ex nihilo censent cuncta esse a Deo creata: verum huius distributionis prorsus deinceps obliviscitur, nec designat, quosnam ex philosophis, quorum sententias recitat, primo illo genere comprehendi velit, uno tamen excepto PLATONE, quem diserte contendit mundi totius molitionem ad unum Deum retulisse. In TOBIA PFANNERO, alio huius generis scriptore, idem fere desideres. Monet is (8) philosophorum plurimos, tametsi Deum mundi huius fabricatorem dixerint, aeternam tamen ei adiunxisse materiam: quod dum facit, aliquos eorum simul indicat melius sensisse ceteris & materiae quoque originem adscripsisse. Quod si vero quaeras, quinam illi fuerint ex illis, quos longo recenset ordine, quibus vera placuerit sententia, responsionem ab ipso frustra exspectaveris. Sed nec tamen alii desunt, qui minus hac in re explicanda ambiguitati student, & nominatim eos enumerant, quos putant materiae non minus, quam formae huius universi principium dedisse. Nam, ut eos praetermittam, quorum in sequentibus aliquos indicabo, qui unum vel alterum philosophorum confirmant sententiae huic fuisse deditum, LIVIVS GALANTES, Philosophiae utriusque in foro Cornelii professor, probare instituit Platonicorum non mediocrem partem nihilo deterius, atque Christianos, de mundi natalibus docuisse. (9) Cum hoc facit RADVLPHVS CVDWORTHVS, qui nobis haec scribendi occasionem dedit, utpote cui passim iuniores Platonici cum aliis in rebus, tum hac maxime, haud multum infra Christianos putantur esse positi. (10) Alii maius etiam aliquid postulant, nec Platonicos tantum, verum omnes fere philosophos, tam Graecos quam barbaros, in quibus nominis & dignitatis nonnihil fuit, in societatem dogmatis huius pertrahere cupiunt. EDMVNDVS DICKINSONVS, Anglus, veteres omnes ante ARISTOTELEM Physicos, Phoenices item, Aegyptios, quin etiam HESIODVM, autumat materiae opificem & conditorem, supremum Numen, praefecisse. (11) Ex nostri coetus Theologis ADAMVS TRIBBECHOVIVS, (12) cunctos veterum sapientes, si a paucis quibusdam discesseris, arbitratur nihil de ortu materiae dubitasse. Attulit etiam ad hanc opinionem confirmandam nonnulla IO. ALB. FABRICIVS, (13) qui nova quaedam testimonia veterum laudavit, ab aliis praeterita. Novissime viri doctissimi, qui *Historiam universalem*, magnae molis opus, condendum inter Anglos susceperunt, in eius *Prolegomenis*, Gallice superiori anno versis, non modo Graecorum philosophorum nobiliores quosdam, sed etiam Hetruscos, Magos, Indos, Iapones, Sinas & alios aut parum, aut nihil statuunt a Christiana veritate hoc in dogmate remotos esse. (14) Plures, quos

eadem

(5) *Dogmat. Theolog. Tom. I. Lib. III. de Deo & propriet. Dei cap. V. §. III. p. 144. f.*

(6) *Not. ad Libr. de veritate religion. Christian. Lib. I. §. XVI. p. 29.*

(7) *Lib. II. cap. V. p. 109.*

(8) *Systemate Theologiae gentilis purior. cap. V. §. III. f. p. 156.*

(9) *In comparatione Christianae Theologiae cum Platonica Lib. IX. p. 236. Bonon. 1627. fol.*

(10) Vid. *System. Intellect. Vniversi cap. V. Sect. II. p. 752. f.*

(11) *Physicae veteris & verae cap. XII.* quod est *de creatione materiae p. 195. 198.*

(12) In *Diss.* quam inscripsit: *Veritas creationis mundi, prout a Mose descripta est, ostensa in traditionibus gentium ac vetustissimis antiquitatis profanae monumentis. Kiliae* 1668. edita, quam THOM. CRENIVS in lucem revocavit, & in *Fasciculo Dissert. Histor. Critic. Philologicar. Rotterod.* 1691. 8. edidit *cap. II. p. 276. & alias.*

(13) *Biblioth. Graec. Lib. II. cap. XII. §. VII. p. 464.*

(14) *Introduction a l' Histoire universelle contenant les sentimens des philosophes anciens & modernes sur l'origine & la creation du monde. Hap. 1731. in 8. p. 139. f.*

eadem delectat opinio, enumerare necesse non est, quum hi reliquos omnes facile tam auctoritate, quam eruditionis copia & testimoniorum multitudine superent.

§. IV.

Haec magnorum & eximiorum virorum discordia commovit me, ut constituerem, aliquid laboris & diligentiae in hac quaestione enodanda consumere: quod quidem praesenti *Dissertatione* faciam. Neque nullius momenti est, scire, utri parti veritas magis faveat. Nam cum semper utile est perspectum habere, quousque illi pervenerint in veri cognitione, quibus lumen coeleste non adfuit, tum necessarium hodie intellectu est, quantum fidei habere deceat illis, qui convenientiam Christianae religionis & philosophiae semper in ore ferunt: quos quidem multi, quibus omnis exosa est religio, imperitiae rerum veterum & piarum fallaciarum accusare non desinunt, alii nocere potius, quam prodesse rebus Christianis existimant. Omitto commoda, quae ex disquisitionibus eiusmodi capere illi possunt, quorum interest vel Historiae philosophicae, vel sanctioris recessus scrutari, veramque naturam cognoscere dogmatum & opinionum, quae tam veterum scholarum philosophicarum conditores, quam coetuum Christianorum antistites discipulis suis tradiderunt. Ordine igitur eos perlustrabo, quibus id honori a viris doctissimis datum est, quod de rerum ortu haud aliter, quam Servatoris nostri discipuli senserunt, & ingenue exquiram, num ista laude digni sint. Primum Graecos prodire iubebo philosophos, in quos hanc gloriam cadere eruditi homines voluerunt, a quibus Latini deinceps disciplinam acceperunt. Ab his ad Gentes progrediar, quas *barbaras* appellare cum Graecis & Romanis solemus: Extremum locum iuniores occupabunt Platonici, qui novam & singularem plane sectam condiderunt; cuius rationes alio loco exposui, & pluribus, quam ceteri, patronis utuntur & defensoribus: ob quas caussas singulatim & accuratius de illis dicendum esse, arbitror.

§. V.

Ante vero quam rem ipsam aggrediar, constituendum mihi diligenter esse video, quidnam in quaestionem & disceptationem proprie veniat, ne aut rerum imperitis, aut rixarum cupidis aditus aliquis ad hanc caussam pateat. Non hic quaeritur: Vtrum Philosophorum aut aliorum hominum aliquis, qui ratione quidem valuerunt & ingenio, at divinae patefactionis lumine caruerunt, eo usque contemplando enisus sit, ut statueret, Deum orbis huius, sive formam spectes, sive materiam, unum fabricatorem esse? Aut: Num dogma de creatione rerum omnium e nihilo ex illis sit, quae ratione sibi relicta possunt investigari? Persuasum mihi est, tantum esse virtutis in animis hominum, praesertim eorum, quibus divino beneficio perspicere datum est, quid rem quamque consequatur, quidve ei vicissim repugnet, ut etiam sine patefactione divina cognoscere ac intelligere valeant, eos, qui aeternam Deo materiam adiungunt, ex eaque hunc orbem ab eo comparatum esse putant, difficultatibus semet ipsos implicare indissolubilibus & ad scita deduci valde absurda & a sana ratione aversa, eaque de caussa decernant, fieri nullo modo posse, quin mundus hic a Deo ab omni parte procreatus sit, tametsi ingenii sui viribus explicare nequeant, quemadmodum hoc factum sit. Et hanc mecum tenent sententiam illi, quos nemo vel imperitiae & stuporis, vel nimii erga rem Christianam studii postulaverit. Memini BENEDICTVM PERERIVM, Iesuitam pereruditum, cuius hodie scripta neglecta iacent, quamvis nec eruditione careant, nec ingenii & orationis copia, octo argumenta referre, ex quibus ratio, suis unice viribus fulta, cognoscere possit, in doctrina de creatione ex nihilo esse nihil, quod magnopere hominem sapientem offendere queat. (1) Et in his quaedam tales sunt, ut non possint non mentem hominis commovere, cui veritas curae est. PETR. BAYLIVS gravissimis ostendere rationibus tentat, neminem, nisi qui sententias amplecti velit extra modum absurdas, dubitare posse, quin ipsa etiam rerum materia profecta sit a Deo. (2) Eximii duo viri, quibus nihil maius est inter philosophos aetatis nostrae, IO. LOCKIVS & ISAACVS NEWTONVS non modo negant, creationem mundi rationi purgatae adversari, sed etiam fieri posse contendunt, ut modum eius comprehendamus aliqua ratione, si vulgarium sententiarum vinculis nos expedire conemur. (3) Quod tametsi forte paullo dictum sit confidentius, tamen,

(1) *De communibus omnium rerum naturalium principiis & affectionibus. Lib. V. cap. VII. p. 291.*

(2) *Dictionaire Histor. & Critique Tom. III. voce Ovidius Not. C. p. 2140.*

(3) Vid. IO. LOCKIVS *de intellectu humano Lib. IV. cap. X. §. 18. p. 566. & ad h. l. Observationes.* Clar. Viri PETRI COSTE in editione nupera versionis Gallicae *Amsterd.* 1729. 4.

men, quum ab illis traditum sit, quos nemo facile recuset arbitros, quum de rebus quaeritur arduis & sublimioribus, nonnihil facit ad eos iuvandos, qui mentis nostrae tenebras obsistere negant, ne ad unum totius universitatis parentem & conditorem pergamus. Et quis nescit, plerosque eorum, qui religionis & Dei contemtores scriptis libris profligarunt, magnis eos argumentis inscitiae & tarditatis convicisse, qui aut mundum, aut mundi saltim materiam numquam coepisse arbitrantur? Novi, nihil intentatum ab illis esse relictum, qui Deo male volunt & religionem extinguere nituntur, quo vix magis aliquid a ratione abhorrere docerent, quam id, quod Christiani de rerum initiis & originibus praecipiunt: quos inter comes BOVLAINVILLIERIVS primas facile & audacia & subtilitate tenet. (4) Verum hi, quicquid demum moliantur, nihil umquam efficient praeter id, quod nemo sapiens inficiatur, angustius esse mortalium ingenium, quam ut rem tam magnam capere ac complecti queat, nulla vero arte docebunt, quod docere tamen oportet eos, si vincere velint, pugnare eum secum ipso, qui sciscit naturam necessario & per se exsistentem ex nihilo fingere aliquid posse. (5) Quae quum ita sese habeant, facile concesserim, non unum forte, sed plures olim exstitisse, nobis hodie ignotos, qui supra vulgus eo usque sese ratiocinando extulerint, ut Deo faterentur mundum comparanti nullam praesto fuisse materiam: quod si negarem, hoc una statuerem, quod incredibile est, neminem antiquorum, quum de rerum omnium principio cogitaret, recte ratione sua usum esse. De illis ergo tantum philosophorum sectis & philosophis certamen hoc instituitur, quorum aut libri, aut placita ad nos delata sunt, nec quid hi sentire potuissent exquiritur, si rationi voluissent obedire, sed quid reapse senserint & suos sentire iusserint. Vt paucis verbis rem totam complectar, hoc unum expediendum mihi sumo: Verum ex antiquioribus populis & philosophis, quorum vel praecepta & dogmata in litteras relata sunt, vel monumenta exstant, tam sobrii & sani fuerint aliqui, ut decernerent, Deum non modo formam in materiam huius mundi induxisse, sed ipsam quoque materiam, quum nulla esset antea, interminata potentia sua finxisse ac procreasse.

§. VI.

Qui fuisse philosophos eiusmodi, non dubitant, illi primum nonnullos veterum testantur locos, ex quibus hoc generatim intelligi, putant. Bini ex ARISTOTELE sumuntur, unus EMPEDOCLIS est, postremus SENECAE. ARISTOTELES scriptum reliquit, omnes ante se philosophos affirmasse, coelum genitum sive factum esse. (1) *γενόμενον μὲν οὖν ἅπαντές εἶναί φασιν.* Haec eius verba DICKINSONVS & quidam alii sic interpretantur, acsi traderet in illis ARISTOTELES, omnes antiquos sapientiae professores censuisse, mundum ex nihilo factum esse. Sed quis non videt, plura sibi hos sumere, quam concedi potest? Nam qui factum aliquid & procreatum esse dicit, isne simul affirmare putandus est, exstitisse nihil, ex quo res illa genita & facta sit? Initium certe & ortum mundo plerique tribuebant veterum, nec minus tamen constanter iidem defendebant, materiam ab aeterno exstitisse. Accedit, quod hanc prorsus conterit expositionem, aliis ARISTOTELEM locis, quos paullo post afferam, adseverare, physicos omnes negare, ex nihilo fieri posse aliquid. Alter locus ARISTOTELIS plus habet speciei, nec leviter eos conturbare potest, qui ex nostris dicendi formis veterum loquendi modos aestimant. Disputat in XENOPHANEM Peripateticorum princeps, qui ex nihilo nihil fieri posse praeceperat, idque scitum nec absolute verum esse, nec ab omnibus probari philosophis, demonstrare vult: parum quidem id facit ingenue: nam verborum notiones, quod Sophistae solent, mutat, ut adversarium obruat: sed hoc nunc omittimus. Videamus tantum, quemadmodum doceat, fuisse aliquos, qui ex nihilo fieri posse quaedam dicerent. (2) *λέγεταί τι καὶ σφόδρα ὑπὲρ αὐτῶν γίγνεσθαί τε τὰ μὴ ὄντα καὶ μὴ γεγονέναι πολλὰ ἐκ μὴ ὄντων καὶ οὐχ᾽ ὅτι οἱ τυγχάνοντες, ἀλλὰ καὶ τῶν δοξάντων εἶναι σοφῶν τινες εἰρήκασιν. Nam ab ipsis his saepe dicitur, & fieri ea quae non sunt & non multa facta esse ex iis, quae non sunt, atque non haec e vulgo quilibet, sed ex iis nonnulli asseruerunt, qui sapientes etiam habiti sunt.* His locum subiicit ex HESIODO: postea vero ad aliam sectam digreditur: *πολλοὺς δὲ καὶ ἑτέρους εἶναι μὲν οὐδέν φασι γίνεσθαι δὲ πάντα. λέγοντες ἐξ οὐκ ὄντων γίνεσθαι τὰ γινόμενα. ὥστε τοῦτο μὲν δῆλον ὅτι ἐν οἷς γε δοκεῖ καὶ ἐξ οὐκ ὄντων ἂν γίνεσθαι.*

Mul-

(4) *Refutation du Systeme de Spinoza*, ut inscribitur pestiferus liber, quod inscribi debuisset: *Explication & defense des sentimens de Spinoza* p. 68.

(5) Lectu non indigna sunt, quae hac de re disputat ISAACVS OROBIO, eruditus Iudaeus, in *Certamine philosophico propugnatae veritatis divinae & naturalis adversus Ioh. Bredenburg* p. 400. & 463.

(1) *Lib. I. de Coelo cap. X. p. 632. Tom. I. Opp.*

(2) *Libro de Xenophane, Zenone & Gorgia cap. I. p. 836. Tom. II. Opp.*

Multi praeterea alii esse nihil, sed fieri omnia, asserunt: ex iis, quae non sunt, omnia quae fiunt exsistere affirmantes: ut perspicuum iam sit, nonnullis videri, etiam ex iis, quae non sunt, gigni omnia quae fiunt. Duplicem liquet hic commemorari ab ARISTOTELE sectam philosophorum, statuentium, ex nihilo fieri posse aliquid: num quis igitur dubitare poterit amplius, fuisse in antiquis sapientibus, quibus hoc dogma probatum fuerit? Equidem adhuc dubito, speroque, me effecturum esse, ut omnes intelligant, hunc Stagiritae locum non illum esse, qui omnem hac de re dubitationem extrahere funditus ex animis valeat. Primum ARISTOTELEM ipsum mihi adesse volo, qui multis aliis in locis, totam physicorum turbam nihil antiquius & prius habere memorat hoc praecepto: *Ex nihilo nihil fit.* Est, ubi dicit, eos, qui primi ad philosophiam sese contulerint nihil magis esse veritos, quam ne admitterent aliquid, huic dogmati contrarium. (3) ὃ μάλιστα φοβούμενοι διετέλεσαν οἱ πρῶτοι φιλοσοφήσαντες, τὸ ἐκ μηδενὸς γίνεσθαι προϋπάρχοντος. Alio loco, communem opinionem κοινὴν δόξαν τῶν φυσικῶν esse, ait hanc, quam diximus, sententiam. (4) Et plura passim eius generis enuntiata in ARISTOTELIS libris occurrunt, quae necesse non est, ut huc transferantur. Vere dixisse haec ARISTOTELEM, ex ipsis cognoscitur physicorum & philosophorum scitis, quae & ab eo enarrantur, & in aliis veterum libris exponuntur. Quomodo igitur a semetipso descíscere & hoc in loco, quem tractamus, statuere potuisset, non postremam philosophorum partem duxisse, multa esse ex nihilo procreata? Sed facile video, vix expugnatum iri hac observatione eorum studium, qui philosophos veteres non nimis dissensisse volunt a religionis Christianae praeceptis. Itaque ad ipsum propius hunc locum accedam & longe secus eum ostendam intelligendum esse, quam videtur illis, qui recentiores notiones antiquorum vocabulis subiiciunt. Principio animadverti velim, de creatione & ortu rerum omnium non agere in eo ARISTOTELEM, sed de generatione rerum, quam cernimus quotidie in hoc orbe: ex quo constat, si vel ita essent accipienda haec verba, quemadmodum viris eruditis placet, parum tamen auxilii illis inde exspectandum esse, qui creationem universitatis ex nihilo divina potentia, in veterum philosophorum praeceptis quaerunt. Quamvis enim is, qui putat, ex nihilo fieri aliquid, quum aut animal, aut arbor, aut alia natura gignitur & procreatur, ab illis abhorrere nequeat penitus, si sibimet ipsi repugnare nolit, qui Deum aliquando ex nihilo credunt effecisse omnia: interest tamen haud parum inter utrosque. Ipsa deinde pugno ARISTOTELIS verba obsistere illis, qui philosophos in illis commemoratos tam perspicaces fuisse volunt, ut de rerum originibus idem sentirent, quod Christiani sentiunt. Duplex genus philosophorum, id quod apertum est, ab ARISTOTELE introducitur: quorum prius ait statuere, τὰ μὴ ὄντα γίγνεσθαι, *ea quae non sunt fieri.* Sume hic vocabulum μὴ ὄντα eo sensu, ut idem significet, quod *nihilum* & *nullum* dicitur: & sententiam habebis perabsurdam & ineptissimam. Dixissent enim hi philosophi, id, quod nihil est & nullum, factum esse, seu, quod idem est, id quod non est, nec esse potest, esse tamen & exsistere coepisse: quod tam puerile & a ratione remotum est, ut sano nemini in mentem venire queat. Quare, nisi deliros & emotae mentis fuisse velimus philosophos, quos magnis honestat laudibus ARISTOTELES, vel hinc concludere nos oportet, vocabulum τὰ μὴ ὄντα longe aliam apud eos vim habuisse, quam *nihilum* habet. Alterum philosophorum genus refert Stagirita tradere, *nihil esse, sed omnia fieri;* quod ut explanet, addit, placere illis ἐκ τῶν μὴ ὄντων *ex rebus, quae non sunt, fieri & gigni omnia.* His in rebus si τὰ μὴ ὄντα, idem essent, quod *nihilum*, praecepissent hi magistri, quae hodie gignuntur & procreantur omnia ex nulla fieri materia, sed absolute fingi ac produci, nec esse hodie materiam, ex qua fingi queat aliquid: non enim dicunt, facta esse olim ex nihilo omnia, verum semper fieri, nec tempus fuisse perhibent, quum nihil esset, sed esse nihil. Ita vero & esse aliquid, & non esse, docuissent: ea enim quae fiunt & generantur, sunt sine dubio: sensuum iudicium & plane sustulissent, & simul minime fallax esse, constituissent: ut de aliis nihil dicam aeque absurdis & ridiculis consectariis, quae suscipienda fuissent his hominibus, si hoc sibi voluissent. Quae quum ita sese habeant, perspicuum est, alio longe sensu ARISTOTELIS haec verba exponenda esse, quam exponuntur ab illis, qui philosophos sibi videntur in illis invenisse creationi ex nihilo faventes, nec τὰ μὴ ὄντα, *ea quae non sunt* idem designare posse, quod *nihilum.*

§. VII.

(3) *Libro I. de generat. & corrupt. cap. III. p. 705. Tom. I. Opp.*

(4) *Natural. Auscult. Lib. I. cap. V. p. 450.*

§. VII.

Periculum ego faciam, num ita declarare queam obſcuras hodie, quae recitantur ab ARISTOTELE, ſententias, ut mens eius ab omnibus intelligatur. Non omni carebit hic labor utilitate, quoniam locum mihi faciet nonnulla monendi, quae ignorari a multis video, tametſi veterum tam philoſophorum, quam Chriſtianorum dogmata & opiniones rite explanari, niſi his cognitis, nequeant. Incipiam a vocabulis τὸ ὂν & τὸ μὴ ὂν, quae ſenſim, ut fit inter homines, longe aliam notionem induerunt, atque antiquioribus Graecorum temporibus habuerunt. Τὸ ὂν antiquiſſimis Graecorum philoſophis id dicebatur, quod immutabile, conſtans, perenne, fixum & definitum eſt: τὸ μὴ ὂν vero, quod certa & conſtanti natura haud praeditum eſt, ſed perpetuo fluit, mutatur, labitur & convertitur. Qui hoc ſibi probari volunt, ARISTOTELIS *Libros phyſicorum*, *Libros de generatione & corruptione*, *Libros* denique *Metaphyſicorum*, PLATONEM *in Parmenide*, aliisque in dialogis conſulant: quamquam & ex iis, quae iam afferentur, res manifeſta fiet. Omnium vero controverſiarum quae veteres ſeiungebant naturae ſpeculatores, haec princeps erat fere: Vtrum eſſet aliquid τὸ ὂν, natura quaedam immutabilis & viciſſitudinis omnis expers, nec ne? Affirmabant hoc magni viri & inclyti: negabant alii. Qui ſciſcebant, eſſe aliquid τὸ ὂν, naturam aliquam ſtabilem & mutationis verae prorſus expertem, illi diſſidebant tamen inter ſe, cuius ea generis & indolis eſſet: qui contra perpetuis naturam rerum mutationibus obnoxiam eſſe, neque ſtare aliquid, ſed fluere omnia, exiſtimabant, rurſus in magna ſententiarum varietate poſiti erant, quum enucleatius de re univerſa diſſerendum & rerum naturalium rationes reddendae eſſent. De hac opinionum diſcordia & varietate, quae antiquiſſimos diſtinebat ſapientes, longus eſſe ac copioſus poſſem: ſed inſtitutum vult, ut brevitati ſtudeam. Nulla vero in re apertius & longius inter ſe diſtabant hae philoſophorum familiae, quam quum ad explicationem generationis rerum omnium ventum eſſet: quae quidem res nullo non tempore vehementer exercuit ingenia eorum, qui cauſſas aperire conati ſunt eorum, quae naturae rerum accidunt. Qui naturam eſſe quamdam putabant ſtabilem & immutabilem, τὸ ὂν quoddam, illi nihil dubitabant, quin ex hac omnia fierent, quae gignuntur, ita ſcilicet, ut ipſa haec natura nihil detrimenti caperet, verum una ſemper eademque maneret, tametſi varias in formas & figuras verteretur: E contrario qui perpetuo fluxu & aeterna inconſtantia ferri omnia, ſecum conſtituebant, hi non poterant, quin decernerent, non formas tantum & habitus rerum externos mutari, quum gigneretur aliquid, ſed ipſam quoque interiorem materiae naturam conturbari & converti. Et hae binae iterum ſectae in multas ſciſſi erant minores familias, de quibus ſi exponere vellem, multum conſumere temporis poſſem. Quamuis igitur variae veterum de generatione & ortu rerum eſſent ſententiae, quas ARISTOTELES (1) & alii veterum paſſim recenſent, omnes tamen apte ad binas generatim factiones revocari queunt. Alii docebant generari & procreari omnia ἐκ τῶν ὄντων. *Ex illis rebus, quae vere ſunt:* ita illis videbatur, qui eſſe aliquid τὸ ὂν cenſebant, licet & hi, quod iam indicavi, non eodem omnes modo ſentirent. His alii oppoſiti decernebant, ἐκ τῶ μὴ ὄντος fieri & generari omnia, quod idem eſt, acſi dixiſſent, in generatione res fieri id, quod non fuerant antea, & in aliam tranſire naturam: in hac illi erant opinione, qui nihil eſſe immutabile & neſcium mutationis contendebant. Iuvabit, hanc diſtinctionem veterum de generatione ſententiarum ipſius ARISTOTELIS verbis firmare, quum id potiſſimum hic agamus, ut verborum eius vim & poteſtatem declaremus. ZENO, PARMENIDES, MELISSVS eſſe aliquid τὸ ὂν, naturam aliquam ſtabilem & immutabilem rati ſunt, quod eos non ſugit, qui Hiſtoriae non imperiti ſunt philoſophiae antiquae: igitur & in illis habiti ſunt, qui praeciperent, ἐκ τῶ ὄντος gigni & procreari omnia. ARISTOTELES, πρῶτον μὲν ὤν, inquit de ZENONE, (2) λαμβάνει καὶ ὗτος τὸ γιγνόμενον γίγνεσθαι ἘΞ ὌΝΤΟΣ, ὥσπερ ὁ Μελίσσος. *Ac primum quidem etiam iſte, non ſecus ac Meliſſus, ſumit, id quod ſit gigni ex eo, quod eſt*, id eſt, rebus omnibus, quae fiunt, unam perennem & immutabilem naturam eſſe ſubiectam, quae in varias tantum formas diverſo modo tranſeat. Qui hanc viam ſequebantur, illi antiquis ſcriptoribus dicti ſunt omnem generationem & corruptionem prorſus tollere: quam loquendi formam quum non ſatis aſſequerentur ſequentium aetatum ſcriptores, in opinionem de his philoſophis inciderunt prorſus ineptam. Scriptum enim reliquerunt, viſum fuiſſe viris his, nihil prorſus naſci, nihil interire, nullum eſſe motum: quod ſi ſenſiſſent, ſtolidi plane & dementes fuiſſent, nul-

(1) *Lib. I. de gener. & corrupt. cap. I. p. 697. c. III. p. 704. Phyſic. auſcult. Lib. I. cap. V. p. 451. Lib. III. de Coelo cap. I. p. 687. Tom. I. Opp.*

(2) *Libro de Xenophane, Zenone & Gorgia cap. IV. p. 841. Tom. II. Opp.*

nulloque indigniores nomine, quam philoſophorum. Quare recentiores, eosque ingenioſiſſimos & acutiſſimos viros tam fuiſſe incautos, moleſte fero, ut hoc illis recte tribui nihil dubitarent: quem quidem errorem effugiſſent, ſi loquendi modus, qui antiquis uſitati fuerunt, maiori diligentia exploraſſent. Sed hac de re iam alias diſſerui nonnulla (3) quibus nunc addo, valde me laetatum eſſe, quum PETR. GASSENDVM, virum magnum & perſpicacem, ab hac mea ſententia non fuiſſe nimis remotum, intelligerem. (4) His, quos dixi, philoſophis qui contrarii erant, & negabant, unam ſtabilem & perennem naturam eſſe rebus omnibus ſubiectam, illi ἐκ τῶν μὴ ὄντων ex illis, quae non ſunt, gignere ferebantur omnia. ARISTOTELES de hoc ita loquitur genere: (5) πρῶτον μὲν γὰρ ὁμολογοῦσιν ἁπλῶς γίνεσθαί τι ἐκ ΜΗ ὌΝΤΟΣ. *Primum enim fatentur ſimpliciter fieri aliquid ex non ente*, id eſt, tradunt, res, quum gignuntur, id fieri, quod antea non fuerint. Inter duas haſce familias, quae tamen multum alebant inteſtinae diſcordiae, medii quidam interiecti erant, qui quum eſſe aliquid τὸ ὂν faterentur, fieri tamen ſimul ſtatuebant nonnihil ἐκ τοῦ μὴ ὄντος: quamquam ne hoc quidem uno omnes modo volebant accipi. His ipſemet ſeſe ARISTOTELES quodammodo aggregabat, quem praecepiſſe conſtat, ex materia ſeu ente & privatione materiae adiuncta, quam *non ens* vocabat, fieri & gigni omnia. Subtilis haec eſt ſententia, quam multi negant intelligi poſſe: quare ipſis auctoris eius verbis eam exponam: (6) συντόμως δὲ καὶ νῦν λεκτέον, ὅτι τρόπον μέν τινα ἘΚ ΜΗ ὌΝΤΟΣ ἁπλῶς γίνεται, τρόπον δὲ ἄλλον ἘΞ ὌΝΤΟΣ ἀεί. τὸ γὰρ δυνάμει ὄν, ἐντελεχείᾳ δὲ μὴ ὄν, ἀνάγκη προϋπάρχειν. *Compendioſe in praeſentia quoque dicamus oportet, e NON ENTE ſimpliciter aliquo modo fieri generationem, & alio modo EX ENTE ſemper. Namque ENS potentia, ſed actu NON ENS, praeexſiſtat neceſſe eſt.* His explicatis, multo erit facilius intellectu, quam videtur initio, quamnam poteſtatem ſubiicere nos oporteat verbis ARISTOTELIS, quae haec commentandi occaſionem nobis ſuppeditarunt. Primum genus quoddam philoſophorum inducitur ab eo, quod gigni autumat τὰ μὴ ὄντα, & ex his pauca rurſus procreari. Eſſe hi, quod evidens eſt, ſtatuebant τὸ ὄν, immutabilem quamdam naturam, ſine qua nulla fieri queat procreatio: Ex hac vero materia gigni τὰ μὴ ὄντα, res quae per ſe non conſtant, ſed fluunt & ſtabili natura carent, quales ſunt, quae quotidie exſiſtunt & rurſus diſſolvuntur ac ad initia ſua redeunt. Sed quid hoc ſibi vult, quod iidem cenſent ex illis, *quae non ſunt*, aliqua quidem, ſed μὴ πολλὰ non multa gigni & procreari? Itane hi philoſophi exiſtimabant, ex fluxis illis rebus, quae ex perenni & immutabili creantur materia, novas oriri & fieri naturas poſſe? Numquam id crediderim, nec modum & exitum ſententiae huius reperio. Vellem clarius loquutus fuiſſet ARISTOTELES, qui & hic, & infinitis in locis aliis, non ſecus diſſerit, acſi omnes ſphingem domi habere putaſſet, quem in aenigmatibus enodandis adire poſſent. Sed viam tamen accuratius meditando inveni, qua ex hac difficultate nobis eluctari quoque liceat. *Pauca* illa, quae hi philoſophi dicuntur putaſſe procreari ex illis, *quae non ſunt*, minime res ſunt ſeu naturae, aut, ut philoſophorum more loquar, *ſubſtantiae*, ſed accidentia tantum quaedam rerum. Hoc ergo tradebant, in omni generatione primas omnino partes ſtabili & aeternae materiae tribuendas eſſe, quae cunctis rebus ſubiecta ſit: at nonnulla tamen ſimul adiungi unicuique rei naſcenti, quae in illa materia non fuerint antea, & idcirco e nihilo veluti oriantur. Quaenam vero haec? Figura, nil dubito, magnitudo, ſitus, motus, quies; quae quidem non inſunt proprie in materia, unde res fiunt, ſed ex eius demum concretione & varia temperatione naſcuntur, eaque de cauſſa dici poſſunt certa ratione ex illis, quae non ſunt, fieri. Hoc modo ſi exponantur ARISTOTELIS verba, ut meo quidem iudicio oportet ea exponere, facile in illis agnoſcas philoſophiam ſectatorum DEMOCRITI & EPICVRI. Namque hi primum eſſe ſtatuunt τὸ ὄν, ſeu certam quamdam & definitam corpuſculorum individuorum copiam, quorum interior natura nulla vi mutari queat: ex his deinde atomis decernunt fieri τὰ μὴ ὄντα res ceteras, quae parum habent conſtantiae & ut natae ſunt, ita ſenſim obteruntur rurſus & diffluunt: poſtremo conformationem externam, magnitudinem, habitum, motum ex corpuſculorum varia & fortuita concurſione, ideoque ex illis, quae non ſunt, quodammodo fieri. Ab his multum ſecedebat altera ſecta, quam deinceps commemorat. Negat enim haec, eſſe aliquid τὸ ὄν, *ſtabilem, immotam & definitam naturam*: ferri contra omnia perpetuo

motu

(3) *Obſervat. ad Cudworthi Syſtem. intellect.* p. 468. 469.

(4) Vid. *Phyſic. Sect. I. Lib. VII. cap. I. p. 458. Tom. I. Opp.*

(5) *Natural. Auſcult. Lib. I. cap. X. p. 461. Tom. I. Opp.*

(6) *De generat. & corruptione Lib. I. cap. III.* p. 704. Adde *Natural. Auſcult. lib. I. cap. VIII. p.* 456. *Tom. I. Opp.*

motu tradit: quod perſpicue ſatis ARISTOTELES ſignificat, quum ait, ſciſcere eos, οὐδὲν εἶναι, *nihil eſſe*, ſed γίγνεσθαι, *fieri omnia*, nihil ſtare & idem ſemper permanere, ſed omnia ex uno in aliam non modo formam, ſed & naturam ſine modo & fine transire. Hinc non poterant, quin id quoque praeciperent, quod additur, ἐξ οὐκ ὄντων γίνεσθαι τὰ γινόμενα, *ex iis, quae non ſunt, fieri omnia, quae fiunt*, id eſt, in omni generatione rem ipſam, ex qua alia quaedam res exſiſtit, mutari aliamque fieri, quam antea fuerat, nec ſola concretione, ſegregatione, accretione, diminutione procreationem perfici.

§. VIII.

Diutius me, quam opinatus eram, ARISTOTELES detinuit: nec tamen operam me perdidiſſe, arbitror, quum haec praeceptorum quorumdam veteris philoſophiae declaratio conferre nonnihil valeat ad ſimiles locos, non ARISTOTELIS modo, ſed & aliorum antiquorum ſcriptorum melius, quam vulgo fit, intelligendos. In EMPEDOCLIS & SENECAE dictis, quae ad hanc trahuntur cauſſam, interpretandis, minore ſagacitate ac diligentia opus erit. PLVTARCHVS ſequentes nobis ſervavit EMPEDOCLIS verſus. (1)

Νήπιοι οὐ γάρ σφιν δολιχόφρονες εἰσὶ μέριμναι
Οἱ δὴ γίνεσθαι πάρος οὐκ ἐὸν ἐλπίζουσιν
Ἤτοι καταθνήσκειν τε καὶ ἐξόλλυσθαι ἁπάντη.
Stulta & prolixas non admittentia curas
Pectora, qui ſperant, exſiſtere poſſe, quod ante
Non fuit, aut ullam rem peſſum protinus ire.

Quibus verſibus recitatis, hanc eorum ſubiicit PLVTARCHVS explanationem: οὐκ ἀναιρεῖ γένεσιν, ἀλλὰ τὴν ἐκ μὴ ὄντος, οὐδὲ φθορὰν, ἀλλὰ τὴν πάντη, τουτέστι τὴν εἰς τὸ μὴ ὂν ἀπολύουσαν. *Non tollit omnino ortum, ſed oriri aliquid ex nihilo negat: nec interitum inficiatur, ſed eum tantum interitum, quo res in nihilum rediguntur.* Viri longe doctiſſimi exiſtimant, his in verbis eos refelli ab EMPEDOCLE, qui putarent, res omnes ex nihilo eſſe genitas & factas: ex quo poſtea conficiunt, exſtitiſſe tum temporis, qui hoc affirmarent, philoſophos. Nam quis, quaeſo, ſapiens cum umbris pugnare ſolet & opiniones reiicere, quas nemo umquam propoſuit? Sed veniam mihi dabunt praeſtantes viri, quod plura eos cernere arbitror in his verſibus EMPEDOCLIS, quam in illis expreſſa ſunt. Non enim de creatione univerſitatis ex nihilo philoſophus loquitur, ſed de quotidiana rerum generatione & corruptione. Pythagoraei, de quorum grege fuit EMPEDOCLES, plerique certam eſſe ac aeternam rerum omnium ſummam arbitrabantur, ex qua per unam particularum translationem fierent omnia, quae gignuntur, & in quam diſſolverentur rurſus, quae perire videntur, ſumma ipſa eadem ſemper & inviolabili manente. Hoc dogma verſibus hiſce comprehenditur: Elegantius vero & pulcrius ab OVIDIO, PYTHAGORAE ſcita carmine exprimente, expoſitum eſt, cuius locum afferre haud gravabor, quum nihil eo aptius fieri poſſit ad EMPEDOCLIS mentem illuſtrandam: (2)

Nec perit in tanto quicquam, mihi credite, mundo,
Sed variat, faciemque novat: naſcique vocatur
Incipere eſſe aliud, quam quod fuit ante, morique
Deſinere illud idem: cum ſint huc forſitan illa
Haec translata illuc: SVMMA TAMEN OMNIA CONSTANT.

At plerique mortalium, qui animum ab oculorum conſuetudine haud ſolent abducere, perſuadent ſibi, novi aliquid naſci & fieri, quum rem quamdam gigni & exſiſtere cernunt: nec, re quadam ſublata, dubitant, eam interire prorſus & ad nihilum abire. Hanc vanam populi & multitudinis ſententiam invadit EMPEDOCLES & irridet; nullo vero modo philoſophos aggreditur docentes, ipſam rerum ſummam ſeu materiam non exſtitiſſe, antequam a Deo ex nihilo fingeretur: quos quidem ſi opprimere voluiſſet, lenius & humanius eos compellaſſet, nec ſtultos & infinitis curis non neceſſariis implicatos

(1) *Libro adverſus Colotem p. 1113. Tom. II. Opp.*

(2) *Metamorphos. Lib. XV. p. 255. ſ. Tom. II. Opp.*

catos dixisset. Plebem quidem negotiosam & oculis unice fidentem, verbis tam asperis designare poterat: at minime philosophos, contemplationi tanto fervore deditos, ut ipsam materiam cogitatione superarent & nusquam aliquando fuisse decernerent. Eodem modo illis occurrere licet, qui LVCRETIVM adesse sibi volunt in hac caussa, & quod hic poëta studiose & copiose probat, (3) ex nihilo fieri nihil posse, id argumento esse censent, fuisse aetate eius, qui ex nihilo conditum hunc orbem esse sutumarent. Namque & hic nihil sibi probandum sumit, quam hoc, certas esse rerum omnium, quae eveniunt in hoc orbe, caussas, & quidquid gignitur & procreatur, ex materia dudum praesente fieri. Adde, eos, qui praeceptum aliquod solidis rationibus contra omnes impetus muniunt, non ideo semper id facere, quod sciunt, esse aliquos, quibus id displiceat, sed eo tantum saepenumero consilio, ut certiora & robustiora videantur, quae imponere illi & committere postea volunt, & in animos hominum facilius penetrent.

§. IX.

Restat SENECAE locus, de quo mihi dicendum est aliquid, ante quam ad singulos homines & sectas descendam. Is, quum de utilitate disserit, quam ex philosophiae studio capere liceat, his inter alia verbis vtitur: (1) *Quam utile existimas ista cognoscere & rebus terminos ponere? Quantum Deus possit: MATERIAM IPSE SIBI FORMET, an data utatur? Utrum idea materiae prius superveniat, an materia ideae?* Ex his verbis apertum esse, summi viri putant, addubitasse SENECAM, utrum materia ex nihilo formata esset a Deo, an vero ab aeterno exstitisset? Tradi enim ab eo, philosophiae auxilio hanc quaestionem unice dirimi posse. IVSTVS LIPSIVS, postquam dixerat, omnes philosophos veteres DEMOCRITO assensos esse, qui ex nihilo nihil fieri praecepit, ita pergit: (2) *Et tamen, quod mirere, Seneca dubitat, an Deus materiae auctor? Ita enim in Quaestionibus naturalibus - - - Dubitat ecce, quod Christianos quosdam non est puditum contra adfirmare & cum priscis materiam aeternare.* Haud secus GER. IOH. VOSSIVS censet, qui: *Mirum vero*, inquit, (3) *e gentilibus unum Senecam non ausum dicere materiam esse aeternam, sed de eo dubitasse. Sic enim scribit in Quaest. Natural.* Sequuntur horum vestigia multi recentiores, quos nominare haud expedit: quin etiam longius procedunt aliqui, & patere arbitrantur ex hoc SENECAE dicto, vulgo hac de re inter philosophos aetate eius disputatum fuisse, duplicemque exstitisse sectam, alteram eorum, qui Deum decernerent *Materiam sibi formare* seu ex nihilo fingere, alteram illorum, qui sciscerent, *data* seu aeterna Deum *materia uti*. Ego vero ne hoc quidem loco adversus eos pugnaverim, qui creationem ex nihilo nullis, nisi Iudaeis & Christianis, notam olim fuisse censent. Quod si is in SENECAE verbis sensus esset, qui esse in illis creditur, haud multum tamen eos iuvarent, qui patronos dogmatis de mundi creatione ex nihilo inter antiquos sapientes exquirunt. Etenim haud confici ex illis posset, quosdam huic dogmati vere favisse quondam, sed hoc tantum inde pateret, acrius meditanti aut SENECAE, aut aliis dubitationis aliquid hac de re obortum esse, quo diu tamen haud passi fuissent sese vexari. Sed libere confiteor, nescire me, quanam illi ratione & fundamento nitantur, qui mentionem creationis ex nihilo invenisse sibi in hoc SENECAE dicto visi sunt. Num loquutionem: *Formare sibi aliquid* in se spectatam, censent idem esse, quod: *Ex nihilo fingere*? Vix puto: nec ipse SENECA hanc ferret interpretationem, apud quem vocabulum: *Formare*, numquam non significat. *Formam rei cuidam informi inducere. Caussa autem*, inquit alio loco (4) *id est ratio, MATERIAM FORMAT & quocumque vult versat, ex illa varia opera producit.* Quod hic *formare* vocat, id paullo post nominat *faciem dare*: *Statua & materiam habuit, quae pateretur artificium: & artificem, qui materiae DARET FACIEM.* Et quid multis? In ipso loco illo, unde haec verba, quorum sententiam exploramus, deprompta sunt, ita verbum hoc adhibet. Sic enim, paucis interpositis, pergit: *Deus quidquid vult efficiat, an in multis rebus illum tractanda destituant, & a magno artifice prave FORMENTUR multa.* Nec adiectum vocabulum *sibi* postulat, vt hanc notionem in loco nostro deseramus. Nam is recte *formare sibi aliquid* dicitur, qui oblatam materiam ad voluntatem & arbitrium suum disponit, informat & afficit. Num igitur ex opposita formula: *Data materia uti* elucere arbitrantur, vim, quam diximus, huic loquendi modo subiiciendam esse? Ita quidem videtur. Sed dicant mihi viri docti, an recte putetur is ipsemet sibi

(3) *Lib. I. de natura rerum v. 149. s. p. 158.*

(1) *Praef. Quaestion. Natural. Tom. II. Opp. p. 565.*

(2) *Physiologiae Stoicae Lib. II. Diss. II. p. 57. a.*

(3) *Thesibus Historico-Theol. Diss. I. p. 5.*

(4) *Epist. LXV. p. 160. Tom. II. Opp.*

sibi materiam fabricari & ex nihilo facere, qui ab aliquo perhibetur *data non uti materia?* Ego quidem secus sentio, nec multos, re bene putata, dissensuros a meo iudicio arbitror. Duo mihi ante oculos pono artifices, quibus aurum offertur, ut ex eo simulacrum quoddam conficiant. Alter horum diligenter praeparat aurum, antequam opus aggrediatur, & admistis peregrinis particulis & sordibus purgat: alter, omissa omni purgatione, ex materia, quam traditam accepit, signum, quod iussus est elaborare, perficit. Malene is loqueretur & in dicendi praecepta peccaret, qui de binis hisce hominibus ita dissereret cum SENECA: *Alter ipse sibi format materiam, alter data utitur materia?* Nec dissimili ego modo SENECAE verba putem exponenda esse. Erat is, id quod neminem praeterit eruditorum, e Stoicorum familia, in qua de materiae natura & ortu nihil erat certaminis. Omnes enim Stoici eam aeque aeternam esse ducebant atque ipsum Deum, omnisque initii expertem, quod multis eorum locis IVST. LIPSIVS testatum fecit. (5) Et hanc sectae suae sententiam SENECA nusquam in dubium vocat, sed passim diserte approbat: *Dicunt*, *ut scis*, inquit, (6) *Stoici nostri, duo esse in rerum natura, ex quibus omnia fiant: caussam & materiam. Materia iacet iners, res ad omnia parata, cessatura, si nemo moveat.* Hoc vero dubium erat inter philosophos, qui mundum a Deo comparatum esse putabant, & inter Stoicos etiam: Vtrum informis & omnis prorsus qualitatis & pulcritudinis expers fuisset materia, antequam Deus ad eam disponendam & exornandam accessisset, an vero qualitates & certae formae in ipsa materia reconditae fuissent, ut divina tantum sollertia opus fuerit ad eas rite distribuendas & in ordinem rationi convenientem eogendas? Illud quidem plerisque PLATO visus est tueri, quod vel ex PLVTARCHO liquet: (7) sed nec hoc defensoribus suis caruit. Vix melius haec controversia intelligetur, quam si cum ea comparetur lite de naturali statu animae, quae Platonicos a reliquis distrahebat philosophis: quorum quidem illi animam informatam iam notionibus & speciebus rerum in corpus venire sciscebant, hi vero institutione & doctrina in corpore demum imbui & informari arbitrabantur. (8) Et hanc ego dissensionem his verbis, in quorum vim inquirimus, SENECAM puto tangere. Nam qui formas omnes & qualitates a Deo induci in materiam opinabantur, illi Deum ipsum sibi materiam formasse, aut formis eam & qualitatibus donare, quibus vellet, docebant: secus autem qui iudicabant, ae formas & qualitates inesse iam in materia docebant, Deum data tantum uti materia, nec nisi nova ratione molem rerum digessisse ac instruxisse statuebant, ut iste ornatus & habitus nasceretur, quem in mundo nunc conspicimus. Neque diversam potestatem aliis puto subesse SENECAE verbis, quae non multum remota sunt ab illis, de quibus adhuc egimus, & paullo etiam maiori ad hanc rem virtute videntur esse praedita, tametsi viros doctos praeterierint, qui negotium persequuti sunt, quod in manibus est: *Equidem*, inquit SENECA (9) *tunc naturae rerum gratias ago, cum illam non ab hac parte video, quae publica est, sed cum secretiora eius intravi: cum disco, quae universi MATERIA sit, quis AVCTOR, aut CVSTOS.* Dubius hic iterum & anceps haeret philosophus, nec constituit satis: utrum Deum auctorem, an vero custodem materiae vocare deceat? At qui dubitare se profitetur, an Deus auctor sit materiae, isne simul significat, fieri posse, ut hoc ita sese habeat, & materia idcirco ex nulla re alia condita sit a Deo? Ergo hoc saltim liquere videtur ex hoc enuntiato, nec SENECAM, nec alios fortasse philosophos, credidisse, rationi hoc dogma repugnare, quod illi, qui Deum esse negant, hodie tam a recta ratione alienum esse putant. Speciem haec veri habent, non diffiteor: At talia sunt minime, ut rem plane conficiant. Etenim quis nescit, *auctorem*, rei cuiusdam etiam illum dici, qui ex suppeditata materia eam construit & format? Nec vocabulum *custos*, quum nomini *auctor* opponitur, necessario flagitat, ut aliam ei notionem putemus subiectam esse. Quare, quum & Stoici, quod iam antea monuimus, de aeternitate materiae certissimi fuerint, in eam facile sententiam ingredior, ut eos, qui Deum *auctorem* dixerunt esse *materiae*, hoc sibi tantum voluisse credam: Deum materiae naturam illam dedisse, quam nunc habet, & ex statu eam informi plane ac ad nullam rem idoneo ad meliorem & aptiorem traduxisse; eos vero, quibus *custos materiae* Deus vocatus fuit, censuisse, qualitates & formas in materia latentes ab eo conservari tantum & custodiri. Si verbosus esse ac eruditus vellem, alia quaedam addere liceret ad labefactandam vulgatam verborum SENECAE interpretationem: sed sufficiunt haec, ut intelligatur, certum

(5) *Physiol. Stoicae Lib. I. Diss. IV. p. 9.*

(6) *Epist. LXV. p. 160.*

(7) *De animae procreat. ex Timaeo p. 1014. Tom. II. Opp.*

(8) Lege CHALCIDIVM *in Timaeum Platonis cap. XIII. p. 391. s.*

(9) *Praef. Quaest. Natural. p. 482. Tom. II. Opp.*

tum ea auxilium minime spondere illis, qui philosophos quosdam idem quod Christiani, de rerum ortu sensisse volunt.

§. X.

Testimoniis hisce generalioribus auditis, ad singulos nunc homines & sectas veniam, quae Deum materiae fabricatorem praedicasse feruntur. Princeps atque auctor omnis religionis & sapientiae, qua Graeci quondam valuerunt, ORPHEVS fuisse fertur. Hunc tanti nominis virum CLEMENS ALEXANDR. dudum in illis numeravit, qui creationem ex nihilo professi sunt. Postquam enim Orphicos quosdam versus recitaverat, in quibus Deus *μητροπάτωρ*, *pater matris*, appellatur, ita pergit: (1) *Διὰ μὲν τοῦ Μητροπάτωρ, οὐ μόνον τὴν ἐκ μὴ ὄντων γένεσιν ἐμήνυσεν δέδωκεν δὲ ἀφορμὰς τοῖς τὰς προβολὰς εἰσάγουσι τὰ XL. καὶ σύζυγον νοῆσαι τοῦ Θεοῦ.* *Qui sane dum matris eum patrem nominat, cum rerum ortum ex nihilo significat, tum iis forte, qui proseminationes illas invehunt* (Valentinianis) *coniugis etiam Deo tribuendae occasionem dedit.* Materism scilicet autumavit *matris* nomine indicari, & Deum idcirco, quum *matris parens* vocatur, materiae conditorem atque auctorem dici. (2) At quem, quaeso, fugit, omnia, quae de ORPHEO & eius carminibus feruntur, tam esse incerta, vix ut fieri queat aliquid incertius? Quae restant hodie carminum Orphicorum reliquiae a multis creduntur vel a Iudaeis, vel a degeneri quodam Christiano esse confictae, quo tam insignis viri auctoritate scitis suis robur & firmamentum aliquod compararent: quam sententiam ne illi quidem totam audent reiicere, qui magni ceteroquin Orphicam disciplinam faciunt. (3) In ipsis deinde carminibus hisce magnam sententiarum licet discordiam cernere: quae argumento est, non unum eorum auctorem esse. Quapropter si hos ORPHEI versus, quos CLEMENS laudat, tamquam dubios & ancipitis fidei, prorsus ab hac caussa segregandos esse dicerem, ratione propitia, nec summis viris invitis, id facere possem. Verum alia ratione quam infringi possit hoc ORPHEI testimonium, nunc quidem hanc ingredi viam nolo. Sint hi versus aliquo loco: valeat quoque CLEMENTIS interpretatio vocabuli *μητροπάτωρ*: Superest, ut quaeramus, an inde consequatur, conditorem versuum illorum Deum pro materiae effectore habuisse. Dabunt mihi omnes, quod spero, ex uno verbo, eoque obscuriori, confici nullo modo posse, quaenam auctori huic sententia de tam arduo dogmate fuerit: sed reliqua etiam, quae supersunt ex eius carminibus conferenda & ex hac collatione mentem eius illustrandam esse. Hoc autem si fiat, tantum abest, ut ORPHEVS ille, quisquis demum fuerit, cum Christianis sensisse putandus sit, ut potius a SPINOSAE flagitiis exiguo aut nullo intervallo remotus fuisse videatur. Nam, quod alio loco copiosius iam observavi, (4) Deum esse omnia canit & ex Deo ita fluxisse omnia putat, ut partes huius universitatis membra tamen & partes divinae naturae non desinant esse. Tam impium & profanum hominem quis ferat cum Christianae religionis sectatoribus componi? Itaque quod Deum *matris* seu materiae patrem esse dixit, id haud dubie sic voluit accipi: Ex divina natura non secus ac filiam quamdam, genitam & procreatam esse materiam, & partem propterea ipsius divinae naturae esse. Quae quum ita sint, parcius vellem laudassent ORPHEVM viri ceteroquin doctissimi: quos inter THOM. BVRNETVS (5) & ANDR. CHRIST. ESCHENBACHIVS (6) nihil fere opinati sunt tam magnificum de hoc homine dici posse, quin id virtus eius & praestantia multum superet.

§. XI.

HESIODVM, poetam Graecorum vetustissimum, EDMVNDVS DICKINSONVS (1) non postremo loco inter creationis ex nihilo adsertores collocat. *Ab Aegyptiis*, inquit, *eruditus antiquissimus ille Cosmologus Hesiodus itidem Chaos, quo nomine mundi materiam primam nuncupabat, non aeternam, sed genitam esse tradebat his verbis:* ἤτοι μὲν πρώτιστα χάος γένετ'. *Principio quidem factum est chaos.* Et ab hac sententia non multum abhorrere praestantissimos quosdam viros ex antiquis & recentioribus, alio iam loco animadvertimus. (2) Verum, si HESIODVS hoc dignus est honore, eumdem

(1) *Stromat. Lib. V. p. 724.*

(2) Eodem modo vocabulum hoc explicat EDM. DICKINSONVS *Physic. veteris & verae cap. XII. p. 198.*

(3) Vid. CVDWORTHI *systema intellect. cap. IV. §. XVII. p. 347.*

(4) *Observat. ad* CVDWORTHVM *p. 357.*

(5) *Archaeologiae Philos. Lib. I. cap. IX. p. 354.*

(6) *Epigene seu libro de poësi Orphica p. 41. s. Praefat.* & alias.

(1) *Phys. vet. & verae cap. XII. p. 199.*

(2) *Observ. ad Cudworth. p. 177.* Adde BESSARIONEM *in calumniator. Platonis Lib. II. cap. V.*

dem sibi iure poscat OVIDIVS, qui sententiam Graeci vatis his Latinis versibus enarravit. (3)

Ante mare & tellus & quod tegit omnia coelum
Vnus erat toto naturae vultus in orbe
Quem dixere Chaos: rudis indigestaque moles.

Nec minor fortassis esse volet ARISTOPHANES (4) quem novimus hunc scriptum reliquisse versum:

χάος ἦν καὶ νὺξ ἔρεβός τε μέλαν πρῶτον καὶ τάρταρος εὐρύς
Chaos erat & nox erebusque niger in principio & tartarus amplus.

Periment, nisi me ratio fallit, bonam hanc virorum doctorum de HESIODO opinionem, quae iam observabimus. Primum nemo diffitebitur Graecae linguae & dictionis poeticae gnarus, verbum Graecum γένετο, cui imponitur haec opinio, ita posse verti, uti vulgo vertitur & ab innumerabilibus antiquis & recentioribus intellectum fuit: *Primo omnium quidem Chaos fuit.* Vnde magna iam oritur dubitatio, utrum hanc notionem, an vero superiorem illam, quam eruditi quidam viri praeferunt, poëta illi subiecerit. Plus vero sibi sumit, quam fas & aequum patitur, qui, quum vocabulum occurrit ambiguum, alteram eius potestatem, nulla fultus ratione, eligit & ex hac deinceps potestate disciplinam auctoris metitur. Si vel aeque certum esset, atque incertum est ac dubium, verbum hoc apud HESIODVM significare: *Factum est aut genitum*, ne sic quidem expedita forent omnia. Nec enim addidit HESIODVS a Deo *Chaos* esse factum, nec refert ex nihilo factum esse illud & genitum: quod de gradu plane deiicit fautores eius. Sed, his missis, faciam, ut planum fiat, vulgatam huius nominis expositionem retinendam esse, & HESIODVM nihil indicasse aliud, quam id, quod OVIDIVS cecinit, exstitisse CHAOS ante orbem conditum. Ipsa primum hoc postulant eius verba. Quod si enim de generatione & ortu rudis & indigestae molis, quam *Chaos* nominant, loqui voluisset, caussam haud dubie efficientem eius una nominasset, qui opificis & parentis haud oblivisci solet, qui naturam aliquam genitam dicit & factam esse. Quis sibi persuaserit HESIODVM, si rem tam gravem, tamque magnam, qualis est Chaus procreatio ex nihilo, commemorare voluisset, ne vocula quidem auctoris tanti operis mentionem facturum fuisse? Quem hoc nondum commovet, is tamen, modo religionem poëtae huius cognoverit, continuo cedet. Non habuit maiorem & excelsiorem Deum HESIODVS, quam IOVEM suum, quod nemo ignorare potest, qui vel leviter poema eius inspexerit: hunc Deum, hominumque parentem, hunc rerum omnium procuratorem, hunc optimum & maximum praedicat. At de hoc Iove valde sentit abiecte ac humiliter. Nam Saturni eum filium esse tradit: Saturnum vero perhibet ex coelo & terra sub ipsum mundi huius exordium esse natum, id est, virtute aetheris ex terra editum esse, qua de re iam alias explicatius disserui. (5) Ecquis est, qui sibi persuadere queat, vatem aperte adversus Deum impium & tam puerili religione imbutum, ut hominem ex Saturno & Rhea genitum omnibus praeficeret, de materiae initio & creatione pie ac sapienter sensisse?

§. XII.

HESIODO iungam XENIADEM, philosophum perantiquum. Eius aliquoties SEXTVS meminit EMPIRICVS, & inter alia haec de eo memoriae prodidit. (1) Ξενιάδης δὲ ὁ Κορίνθιος (οὗ καὶ Δημόκριτος μέμνηται) πάντ' εἰπὼν ψευδῆ καὶ πᾶσαν φαντασίαν καὶ δόξαν ψεύδεσθαι, καὶ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος πᾶν τὸ γινόμενον γίνεσθαι, καὶ εἰς τὸ μὴ ὂν πᾶν τὸ φθειρόμενον φθείρεσθαι, δυνάμει τῆς αὐτῆς ἔχεται τῷ Ξενοφάνει στάσεως. *Xeniades autem Corinthius, cuius etiam meminit Democritus, cum omnia dixerit esse falsa, & omnem phantasiam & omnem opinionem esse fallacem: & ex non ente fieri, quicquid nascitur, & quicquid corrumpitur in non ens interire, potestate ab eadem stat sententia qua Xenophanes.* His SEXTI verbis adductus fuit PETR. GASSENDVS, vir alioquin acutus & veterum dogmatum peritissimus, ut dubitaret, an XENIADES hic adscribendus sit illis, qui ex nihilo statuunt omnia esse condita: verum addit tamen, posse hanc sententiam *eo modo explicari, quo ipse Aristoteles fieri docet aliquid ex non ente, non illo quidem simpliciter, sed non ente per accidens.* (2) At celeberrimus SEXTI editor, IO. ALB. FABRICIVS,

Adnota-

(3) *Metamorphos. Lib. I. v. 5. s.*

(4) *Avibus v. 693. p. 409. ed. Kusteri.*

(5) *Notis ad Cudworthum p. 431.*

(1) *Lib. VII. adv. Mathemat. seu Lib. I. adv. Logicos §. 53. p. 381.*

(2) *Physices sect. I. Lib. III. cap. I. p. 231. Tom. I. Opp.*

Adnotatione ad hunc locum sine dubitatione negat, de creatione ex nihilo in eo sermonem esse, XENIADEMque vult id tantum docuisse, quod multi alii tradiderunt philosophi, quum gignitur aliquid, rem genitam id fieri, quod antea non fuerit, quumque occidit vicissim res quaedam, eam aliam plane naturam induere. Non male censuit vir egregius: & res ipsa docet, de ortu materiae nihil hoc apud SEXTUM loco quaeri, qui de nota veri disputat & Logicorum scientiam lubricis niti fundamentis doccre studet. Numeratur XENIADES in illis a SEXTO, qui omne iudicium, omnes veri & falsi notas, omnem certam cognitionem sustulerunt: quam quo tueretur sententiam, fertur ab eodem docuisse, ex rebus, quae non sunt, fieri & gigni omnia & quae pereunt vicissim in ea redigi, quae non sunt. Si hac in sententia τὰ μὴ ὄντα idem essent, quod *nihilum* & *nullum*, XENIADES secum ipso pugnasset, nec omnem veri notitiam & iudicium hominibus eripuisset: nam qui statuit, facta esse omnia ex nihilo & in nihilum rursus reverti, is certis, nec fallacibus instructus esse debet praeceptis & regulis, ex quibus hoc ipsi cognoscere liceat, nec illis ideo potest accedere, qui omnia non modo visa, sed & opiniones incertas & veri expertes esse sciscunt. Itaque τὰ μὴ ὄντα sint oportet res parum stabiles, fluxae & perpetuis conversionibus obnoxiae, neque alia potuit mens huius esse philosophi, quam haec: Res quae gignuntur, ex rebus procreari omni constantia privatis, longeque idcirco differre a materia, ex qua fiunt, & vicissim, quae intereunt, naturam plane mutare & novas qualitates adipisci. Qua quidem qui sunt imbuti sententia, eos nihil mirum est, tam sensuum, quam rationis decreta repudiare, certique omnis & veri normam tollere.

§. XIII.

Propero iam ad illam philosophorum familiam, quam a PYTHAGORA conditam esse accepimus. Ipse quid de rerum originibus senserit PYTHAGORAS per summam veterum scriptorum inconstantiam vix hodie licet decernere. Et ipsos, qui discipuli eius videri voluerunt, incertos fuisse, verisimile est, quaenam magistri mens fuerit, quia inter se dissident, nec vnam omnes fovent de mundo & materia sententiam. Credibile tamen est, eos praeceptoris sui mentem ceteris perspexisse rectius, qui docuerunt, Deum, *sylvam minime genitam*, ut CHALCIDII verbis utar, (1) *exornatam a Deo, illustratam & eo digestore generatam esse.* At ex sectatoribus eius aliqui tam longe dicuntur a vestigiis doctoris sui recessisse, ut ipsam materiam a Deo genitam & factam esse traderent. Eius rei auctor CHALCIDIVS esse videtur: qui, postquam ex NVMENIO veram PYTHAGORAE opinionem de materia recitaverat, ex eodem refert, quosdam discipulorum eius hanc omnino sententiam pervertisse: (2) *Sed nonnullos Pythagoraeos, vim sententiae non recte assequutos, putasse, dici etiam illam* (Sylvam seu materiam) *indeterminatam & immensam duitatem ab una singularitate institutam, recedente a natura sua singularitate & in duitatis habitum migrante. Non recte*, pergit CHALCIDIVS, *ut, quae erat singularitas, esse desineret, quae non erat, duitas, subsisteret: atque ex Deo sylva & ex singularitate immensa & indeterminata, duitas converteretur. Quae opinio ne mediocriter quidem institutis hominibus competit.* Mihi vero, quoquo me vertam, nusquam in his verbis creatio materiae ex nihilo sese offert, at capitalis alia & pestifera sententia, quae SPINOZAE impietati cognata prorsus & affinis est. *Singularitas* stylo Pythagoraeorum, quem imitatur CHALCIDIVS, Deus est: *duitas* vero *immensa* & *indeterminata*, *materia* est finium & terminorum expers. Quare *duitatem* quum hi Pythagoraei statuunt a *singularitate institutam esse*, hoc sibi volunt, materiam a Deo comparatam esse. Hactenus satis sani sunt: sed quae de modo perhibent, quo Deus effecerit materiam, a summa propius absunt dementia, Deum enim seu *singularitatem* tradunt naturam suam mutasse & in *duitatis habitum migrasse*, seu in materiam semetipsum convertisse: hoc facto, *singularitatem* seu Deum *esse desiisse*, & *duitatem* seu *materiam* unice *subsistere* coepisse: paucis *ex Deo sylvam* & *ex singularitate Duitatem factam* esse. His quid fieri magis impium & absurdum potest? Scilicet aperte confitentur, qui sic sentiunt, mundum esse Deum, nec praeter mundum & materiam divinum aliquid esse? Nam si Deus a natura sua recessit & in materiam sese convertit, quid nobis relinquitur, praeter mundum & materiam quod Dei loco habeamus & colamus? Et quid est aliud Deus, si hoc verum est, quam animata & spiritu quodam instructa materia? Vereor, ne illi, quibus haec placuit opinio, ex aeterno, non certo tempore, hanc divinae naturae commutationem esse factam, simul adseveraverint: quod si recte suspicor,

(1) *Comm. in Timaeum Platonis cap. XIII. §. CCXCIII. p. 387.*

(2) *loc. cit.*

cor, nulli certe sunt antiquorum philosophorum, quos maiori iure illis adscribas, qui SPINOZAE portenta diu ante hunc natum hominem defensitarunt. Hinc recte CHALCIDIVS tam futilem & inficetam esse subiicit hanc opinionem, ut ne in illos quidem cadere queat, qui vel mediocriter animos doctrina excoluerint: quod quidem numquam tulisset iudicium, si cum Christianis hi Pythagorei de ortu naturae sensissent, quorum quippe rationes hic PLATONIS interpres minime contemsit; sed ita passim probavit, ut multis etiam omnino Christianus fuisse videatur.

§. XIV.

PHILOLAVS, Crotoniates, quem illustri fuisse loco inter primos PYTHAGORAE sectatores, accepimus, probabilius paullo inter eos collocatur, qui a Deo ex nihilo confecta esse universa, rati sint. CLAVDIANVS enim MAMERTVS in quodam libro eius, qui periit, haec olim exstitisse scripta refert: (1) *Deus qui ex nihilo fecit omnia, qui, sicut opere instituit, ita materiam incorporavit rebus omnibus, inter quas & anima censetur. Sicut distribuit pondus, numerum atque mensuram, ita posuit quantitatem.* His quid fieri potest clarius? Dicitur Deus *ex nihilo fecisse omnia*: dicitur *materiam opere instituisse*, quod idem videtur esse, atque *comparasse & condidisse*. Tenemusne igitur ex PYTHAGORAE schola hominem, qui sapienter de rerum originibus docuit? Non puto, habeoque, cur credam, ne PHILOLAVM quidem cum Christianorum doctoribus hac in parte sociandum esse. Exstant scilicet huius philosophi apud IAMBLICHVM (2) verba, quibus diserte negat, *unitatem* seu Deum esse rerum omnium principium, traditque *binarium* seu materiam, ei tamquam alterum principium sociatam fuisse in rerum omnium creatione; ου γὰρ ἓν φησὶν Φιλόλαος ἀρχὰ πάντων καὶ τοῖς ἑτερομήκεσιν εἰς γένεσιν ὕσπληγγα ὁμοίως ἑαυτὴν παρέξει, οὐκέτι δὲ νύσσα ἔσται τῆς καθ' ὑποστροφὴν παλινδρομίας καὶ ἐπανόδου, ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον ἡ δυὰς ἀντ' αὐτῆς ὑποστήσεται. *Dicit enim Philolaus unitas non est omnium principium & similiter altera parte longioribus se ipsam praebebit tamquam carceres ad generationem: neque est meta secundum reflexionem recursus & reditus: sed hoc pro unitate faciet binarius.* Sunt haec vehementer obscura, ut omnia fere, quae ex abdita & interiori PYTHAGORAE disciplina sunt ad nos delata: at quae generatim tamen PHILOLAI fuerit opinio, facile intelligitur. Ἓν seu *unitas* Deus apud Pythagoraeos vocatur, id quod notissimum est: *δυὰς* vero materiae vocabulum est. Idque ipse non siluit IAMBLICHVS, qui paullo post: *δυὰς*, inquit, *ὕλης λόγον ἔχει. Dyas materiae rationem habet.* Quocirca manifestum est, hoc universe PHILOLAVM praecipere, duo esse rerum omnium principia, Deum & materiam. Neque hoc nos ignorare passus est IAMBLICHVS: qui quum nonnihil consumsisset laboris in hac firmanda & declaranda PHILOLAI sententia, remotis involucris & Geometricis vocabulis, planis & perspicuis verbis eam enuntiat. (3) Διότι δὲ ἐξ ἀρχῆς οὐκ ἂν εἴη, φησὶν ὁ Πλάτων, οὐκ ἂν ἔτι ἀρχὴ εἴη. εὑρίσκεται δὲ ἀναλόγως καὶ ἐν ταῖς κοσμικαῖς ἀρχαῖς ὁ δημιουργὸς θεός, μὴ ὢν τῆς ὕλης γεννητικός, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν ἀΐδιον παραλαβὼν εἴδεσι καὶ λόγοις τοῖς καθ' ἀριθμόν, διαπλάττων καὶ κοσμοποιῶν. εἰδέγε τὰς τῶν λοιπῶν ἑτερομηκῶν εἰς συστάσεις κατὰ μόνην τὴν πρόοδον, ὡς ἔφαμεν, ἐπιδώσει αὐτὴν ἡ μονάς, οὐκέτι δὲ καὶ εἰς ἐπάνοδον. *Quoniam vero non erat ab initio, ut dicit Plato, neque hodie erit principium, sed inveniemus rerum opificem etiam in principiis mundanis non habuisse vim generandi materiam, verum illam, cum esset aeterna, assumpsisse & ex illa secundum formas & rationes numericas formasse & condidisse mundum: si quidem unitas ad reliquorum altera parte longiorum constitutiones secundum solum processum, ut dicebamus, non autem etiam regressum se dabit.* Haec qui cum PHILOLAI verbis, quae paullo ante attulimus, comparaverit, is statim sentiet, esse ea liberiorem & magis perspicuam expositionem eorum, quae obscurius ab ipso tradita sunt. Quae quum ita sese habeant, res ipsa postulat, ut verbis eius, quae a CLAVDIANO servata & Latine ab ipso versa sunt, sensum attribuamus alium, quam aspectu primo videntur habere. *Nihilum* quod in illis vocatur aut τὸ μὴ ὂν *nihilum* haud dubie Platonicorum est: apud quos, quod paullo post ostendemus, materia *nihil* appellatur, idque propterea, quia perpetuis conversionibus subiecta est, nec stabilitate quadam valet. Quumque Deus *ex nihilo fecisse omnia* dicitur, hoc ita debet accipi: Deum ex materia, constantia & certa natura carente, comparasse & condidisse hanc universitatem. *Opere* vero *instituere materiam*, quod Deo quoque adscribitur,

(1) *De statu animae Lib. II. cap. III. p. 106. ed. Barthii.*

(2) *In Nicomachi Geraseni Arithmet. introductionem p. 109. ed. Tennulii.*

(3) *l. c. p. 111.*

ſcribitur, nihil eſt, quam *fingere & potentia componere materiam:* quae notio verbo *instituere* infinitis ſcriptorum Latinorum locis ſubiecta eſt. Valeant igitur & Pythagoraei, quum dogmati de rerum ex nihilo procreatione tutores & patroni ex antiquis advocandi ſunt.

§. XV.

In PLATONE refingendo & ad leges diſciplinae Chriſtianae componendo, tot eximiorum virorum elaboravit ſagacitas & induſtria ab ipſis rerum Chriſtianarum initiis, ut numerum eorum vix inire liceat. Hunc ergo quis miretur coactum quoque fuiſſe, ut melius ſentire de rerum originibus videretur, quam re vera ſenſit? Princeps, quod ſciam, CLEMENS ALEXAND. inter creationis ex nihilo ſtatores eum conſidere iuſſit. ὅποτ' ἂν εἴπῃ, inquit, (1) τὸν μὲν ἂν ποιητόν τε ἔδειξε τὸν κόσμον, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῦ γεγονέναι σημαίνει, καθάπερ υἱὸν πατέρα δὲ αὐτῦ κεκλῆσθαι, ὡς ἂν ἐκ μόνου γενομένου καὶ ἐκ μὴ ὄντος ὑποστάντος. *Plato cum ait: Atque illum quidem effectorem ac parentem univerſitatis huius, invenire difficile: non modo generatum eſſe mundum oſtendit, ſed etiam ab ipſo Deo, tamquam a patre filium, generatum, quippe quem ab illo uno ſatum & ex nihilo creatum velit.* Putat vero CLEMENS, & PLATONEM, & alios philoſophos, non ratione & ingenio hanc ſententiam inveniſſe, ſed ex MOSIS ſcriptis ſumſiſſe. Et quotquot veterum cum CLEMENTE ſibi perſuaſerunt, ex librorum MOSIS lectione profeciſſe PLATONEM ſapientia, in qua ſententia multos eorum fuiſſe notiſſimum eſt, in hanc eius opinionem ſimul propendent. E familia iuniorum Platonicorum HIEROCLES & alii quidam idem dogma magiſtro ſuo adſcripſerunt: ſed quum hi alia id fecerint ratione, quam Chriſtiani, nec idem, quod nos, de rerum principiis ſenſerint, ſatius erit, genus id extrema diſputationis huius parte audire, qua recentioris Academiae de mundi natura & ortu ſententias exponemus. Sub ipſum litterarum renaſcentium exordium Platonici, qui caput in Italia extulerunt, cum multis aliis in rebus, tum hac quoque, PLATONEM plane Chriſtianum fuiſſe adſeverarunt. Hos inter MARSILIVS FICINVS eminet, homo praeter modum PLATONI deditus; qui tametſi *Commentario* in *Timaeum* (2) in medio videatur hanc quaeſtionem relinquere, nec dirimere velle: *Num Deus mundi auctor idem ex Platonis ſententia materiae quoque ſit effector?* tamen in indice PLATONIS Operibus, a ſe editis ſubiecto, nihil dubitat, illis ſeſe adiungere, qui Deum PLATONI viſum fuiſſe materiae conditorem arbitrantur. (3) Alios minoris ingenii & famae, quorum non exiguam producere manum liceret, omitto, quum nihil afferant eximium, decernantque potius, quid credi velint ab aliis, quam rationibus ſententiam firment. Sufficiet, tres ex recentiſſimis temporibus viros (4) inſignes & laudatiſſimos nominare, qui prae ceteris ſtudioſi fuerunt in purganda PLATONIS memoria, nec auctoritate ſua, ſed teſtimoniis & argumentis lectorum ſibi aſſenſionem comparare voluerunt. Horum primus LIVIVS eſt GALANTES: (5) is autem ex *Philebo* PLATONIS probare contendit, nil diſceſſiſſe hunc philoſophum a ſcitis Chriſtianorum de procreatione materiae. Alter eſt PETR. DAN. HVETIVS, (6) is iuniorum Platonicorum, HIEROCLIS potiſſimum, enuntiatis PLATONIS declarat ſententiam, quos tamen peſſimos magiſtri ſui interpretes eſſe, nec ipſos inter ſe conſentire, haud ignorare vir magnus potuit. Tertium locum ANDREAE DACERIO adſignabo: (7) is rationibus potius, quam teſtimoniis, quod cupit, obtinere laborat, in quibus non ingenium quidem ſed gravitatem, requiras. Verum incredibili doctiſſimus hicce vir amore PLATONIS incenſus erat, quo ſaepenumero ſic abducitur, ut haud multum infra CHRISTVM & ſanctiſſimos eius legatos hominem collocare videatur; qua re accidit, ut leviſſimas rationes pro magni momenti argumentis interdum haberet.

§. XVI.

Ingenio & arte ſi candidior divinus PLATO fieri poſſet, atque eſt reapſe, tantis viris opem ipſi ſuam commudantibus, pulcher dudum & formoſus eſſet redditus. Sed ipſe

(1) *Stromat. Lib. V. cap. XIV. p.* 701.

(2) *Cap. IX. X. p.* 1441. *Tom. II. Opp.*

(3) Nam voce *Deus* in *hoc indice* haec verba exſtant: *Deus omnia ex nihilo creaſſe p.* 168. De loco, qui hic indicatur, PLATONIS infra diſſeretur.

(4) Adde his, cuius paene oblitus fuiſſem, CVDWORTHVM noſtrum *Syſtemat. Intellectual. cap. V. p.* 750. ſ. Conf. eumdem *p.* 485 verſ. Latinae.

(5) *Comparat. Theol. Chriſtianae & Platon. Lib. IX. p.* 237.

(6) *Quaeſt. Alnetanis de concordia ration. & fidei Lib. II. cap. V. p.* 109.

(7) *Vie de Platon p.* 178. Operibus eius quibusdam Gallice verſis praemiſſa.

ipse patronos hosce recusat, vetatque sese lavari. Quidnam de origine huius orbis senserit, ex nullo eius libro clarius & melius intelligitur, quam ex illo, cui nomen fecit *Timaeus*. Atqui hoc in dialogo tam perspicue aeternitatem adscribit materiae, tamque clare Deum tradit materiam non produxisse, sed digessisse tantum & exornasse, clarius ut vix aliquid edisseri queat. Hinc & plerique veterum, qui de eius dogmatibus exposuerunt, tria esse ab eo rerum principia posita, tradunt, *Deum, materiam* & *ideam*. Neque illis discipulorum eius, qui praeceptoris sui disciplinam purius & luculentius ceteris explicarunt, ALCINOO (1) APVLEIO & aliis umquam aliter visum fuit. *Initia rerum*, inquit APVLEIVS (2) *esse tria arbitrabatur Plato: Deum & materiam, rerumque formas, quas ἰδέας idem vocat - - - Materiam vero improcreabilem incorruptamque commemorat.* Ipse CHALCIDIVS, qui iuniorum ceteroquin Platonicorum vestigia legit, haud tamen inducere potuit animum, ut rem tam apertam & planam vel negaret, vel in dubium revocaret. *Sunt igitur*, ait, (3) *initia* (*Platoni*) *Deus & sylva & exemplum, & est Deus quidem, origo primaria moliens, & posita in actu: Sylva vero, ex qua primo fit, quod gignitur.* Idem alio loco (4) eorum sibi placere sententiam profitetur, qui statuant, PLATONEM docuisse, *fuisse semper tam animae, quam corporis, vim: nec Deum ex his, quae non erant, fecisse mundum, sed ea, quae erant sine ordine & modo, ordinasse. Itaque potius ea, quae exsistebant, exornasse, quam generasse ea, quae non erant.* Praetermitto tot veteres coetuum Christianorum doctores, qui PLATONI non modo dogma eorum, qui aeternam sciscunt esse materiam, attribuerunt, sed etiam gravissimis & longis disputationibus eum propterea adorti sunt. Sunt non pauci veterum, qui existimant, PLATONEM mundum ipsum, non secus ac materiam eius, pro aeterno habuisse, in *Timaeo* vero, quo rudiores melius institueret, ita loquutum fuisse, acsi mundus auctore & parente Deo fuisset conditus, neque hi, quod iam alias ostendi, omni destituuntur verisimilitudine. (5) At qui Deum, PLATONE iudice, mundum ex illis, quae non erant, fabricatum esse opinantur, nihil usquam reperiunt, quo se tegant, nec ante perficient aliquid, quam ipsum *Timaeum* aut sustulerint, aut PLATONIS opus esse negaverint. Sed lustremus tamen breviter, quae ipsi PLATONI, totque eius sectatoribus opponunt viri docti, ut iure videantur eum Christianis aggregare philosophis.

§. XVII.

CLEMENS ALEXANDRINVS quae attulit ad hanc caussam ornandam, indigna prope sunt, quae refutentur. Nam quid hac imbecillius est argumentatione: PLATO Deum parentem & effectorem mundi nominavit: Ergo putavit, materiam ex nihilo procreatam esse ab eo? Quasi vero is, qui parens hominis cuiusdam aut rei alicuius conditor & effector dicitur, credendus idcirco sit filium aut opus suum de nihilo produxisse? Mutasset sine controversia CLEMENS sententiam, si quae sequuntur in *Timaeo* PLATONIS in memoriam sibi revocasset, nec nimio affectus fuisset studio concordiam philosophos inter & Christianos sanciendi. Ex MOSIS libris utrum in suam disciplinam nonnihil transtulerit PLATO, necne, alio loco commodius disquiretur. MARSIL. FICINVS & CVDWORTHVS sententiae suae praesidium in sequenti PLATONIS loco collocant. (1) ζῶα δὴ πάντα θνητὰ καὶ φυτά, ὅσα τ' ἐπὶ γῆς ἐκ σπερμάτων ἢ ῥιζῶν φύεται ἢ ὅσα ἄψυχα ἐν γῇ ξυνίσταται, σώματα τηκτὰ ἢ ἄτηκτα μῶν ἄλλου τινὸς ἢ θεοῦ δημιουργοῦντος φήσομεν ὕστερον γίγνεσθαι, πρότερον οὐκ ὄντα. *Animalia cuncta mortalia, plantasque, quaecumque terra ex seminibus, radicibusque nascuntur, & quaecumque inanimata in terra consistunt, sive liquefieri possint, sive non possint, numquid alio quodam opifice fabricata, quam Deo, facta esse, cum prius non fuisset, dicimus?* Huic quaestioni paullo post THEODORVS, colloquentium unus, respondet, persuasum sibi esse, Deo auctore genita esse universa. Quis vero tam male cernit, quin his in verbis intelligat de materiae ortu & creatione minime quaeri, sed de generatione tantum & procreatione animalium & stirpium? Haec certe credebat PLATO a Deo ex materia facta & constructa esse, si quidem ex animi sententia in *Timaeo* loquutus est: at materiam, ex qua fiunt omnia, aeternam simul esse statuebat & principii nesciam. LIVIVS GALANTES, alium eius dialogum, *Philebum* nimirum, suppeditare posse tantum opinatur, quantum satis est ad hominem hac ex parte de-

(1) *Introduct. in doctrinam Platon. cap. XII. p.* 338. in THOM. STANLEII *Historia philosophica.*

(2) *Libro de habitud. doctrinae Platon. p.* 3. *Opp.*

(3) *Comm. in Timaeum Platonis cap. XIII. §. CCCV. p.* 390.

(4) *Cap. II. §. XXXI. p.* 287.

(5) *Observ. ad Cudworth. p.* 386.

(1) *In Sophista p.* 163.

te defendendum. Defcribam ipfa eius verba, quo melius de argumenti gravitate conftet. *Materiam primam*, inquit, *fummus ille Deus produxit, exemplar vel mundus idealis corpus dedit & veftigiis quibusdam formatum ornavit, quod corpus vifibile factum & ornatum mundum hunc conformarunt. Haec praeclara & fcitu digna pofitio Platonis in Phil. auctoritate confirmatur. Sunt verba ipfius in Philebo, unum illud primum ex fe, & non ex nihilo produxiffe* πέρας *&* ἀπειρίαν*, hoc eft, terminum & finem, vel infinitatem, quae tamquam duo principia mixtionis entium omnium per entia & corpora permearent in corporibus hisce completis: finis & terminus eft ipfa forma, infinitus vero eft ipfa materia.* (2) Sequuntur nonnulla in hanc fententiam alia: ORPHEVS etiam & HERMES eiusdem dogmatis amici & ftatores fuiffe traduntur: verum minus eft in his momenti, quam ut neceffe fit, verba fcriptoris ipfa legenda hic exhibere. Nimis autem vigilavit, ita quum PLATONEM exponeret GALANTES, quam neceffe erat, nec vel potuit fententiam eius affequi, vel iunioris familiae Platonicae auctoritate, utpote cuius interpretationibus non parum tribuit, impeditus fuit, ne vim orationis eius perfpiceret. Vetus fcilicet eft haec *Philebi* Platonici interpretatio, nec a GALANTE primum inventa, fed a Platonicis illis fumta, qui conciliationem omnium antiquorum fapientum maxime PLATONIS & ARISTOTELIS tentarunt. Teftis huius rei praeter alios PROCLVS erit: (3) cui ex recentiori memoria BESSARIONEM focium dabo, Cardinalem, quem notum eft PLATONIS ftudiofiffimum fuiffe, & ex antiquioribus Platonicis congeffiffe fere omnia, quae ad illuftranda magiftri fui dogmata difputat. Is igitur: *Iam vero*, inquit. (4) *in Philebo materiam non extrinfecus quaefitam, fed a primo opifice generatam manifeftiffime declarat: Ex uno inquit & multis conftant ea; quae femper effe dicuntur, & finem atque infinitudinem habent in fe ipfis generatam. Et alibi Deum dicebamus duplicem illam naturam rerum in lucem protuliffe, finitum dico & infinitum, ex quibus tum corpora, tum cetera omnia conftituuntur. Ad haec calidum, frigidum, humidum, ficcum, maius etiam & minus & reliqua his fimilia in infinitum progredi poffunt. Quod fi corpora ex fine & infinitudine conftant, finis autem nihil aliud, quam forma eft, haec enim terminat definitque materiam, manifeftum eft, materiam infinitudinem effe: & hoc loco dici a Platone: quapropter cum omnem infinitudinem producat Deus, materiam etiam quae ultima infinitudo eft producere:* Quamquam haec fententia non impedivit hos Platonicos, quo minus ftatuerent fimul, PLATONI, non fecus ac ARISTOTELI, mundum aeternum fuiffe vifum: qua de re infra differemus. Nunc GALANTI operam dabimus, qui Platonicos fequitur. Sumit is primum fibi, ἀπειρίαν in PLATONIS *Philebo* ipfam effe materiam, πέρας vero formam materiae: Deinde PLATONEM afseverat fcriptum reliquiffe, Deum ἀπειρίαν feu *materiam* produxiffe. Vtrumque nemo dederit homini, nifi cui PLATONIS *Philebus* numquam ftudiofe lectus fuit. Statuit PLATO five SOCRATES fub Dialogi huius initium fupremum Numen in rebus omnibus, quae facta funt & genita, ἀπειρίαν *infinitum* & πέρας *terminum* feu *finitum* coniunxiffe inter fe atque fociaffe. Τὸν θεὸν inquit SOCRATES inter alia, ἐλέγομεν πȣ, τὸ μὲν ἄπειρον δεῖξαι τῶν ὄντων, τὸ δὲ πέρας. *Deum dicebamus ex iis, quae funt alterum quidem infinitum, alterum vero terminum oftendiffe.* Haec ipfa funt illa verba, quod perfpicuum eft, quae GALANTES cauffae fuae inprimis opinatur favere: In quibus tamen qui creationem ex nihilo cernit, nae is aliis, quam ceteri homines, oculis inftructus fit neceffe eft. Poftulat, ut credamus, GALANTES δεῖξαι hoc in loco idem effe, quod *producere*: in quo iuniores Platonicos, quod vidimus, audit. *Materiam*, inquit, *docet Plato* oftendi *& hoc praecife utitur verbo, quod verbum ipfi* (Platonici) *interpretantur* producere. *Et fane quod productum eft, principio etiam oftenfum eft non carere.* ἄπειρον deinde cenfet materiae nomen effe. His pofitis, fententiam concludit verborum PLATONIS hanc effe: *Deus materiam ex nihilo produxit & forma feu termino donavit.* Temere profecto ac fine ullo iudicio? Quis hominem docuit δεῖξαι idem effe, quod *producere ex nihilo*? Quis ἄπειρον materiam defignare teftis eft? Recentiores fine controverfia Platonicos auctores nominavit. Sed his nemo fanus tantum tribuet, ut plus eis fidei habendum effe praecipiat, quam rationi & circumfpectae verborum PLATONIS confi-

(2) Nefcio, qui factum fit, ut vir certe doctiffimus, THOMAS GALE, in eamdem ingrederetur fententiam: Sic enim *Not. ad Iamblichum de myfter. Aegypt. p. 276. Quae porro fuerit Platonis fententia de materia, fane in Timaeo non fatis liquet: videtur quippe materiam Demiurgo opponere & contra diftinguere ab eo: in Philebo vero difertim dicit Deum* τὸ μὲν πέρας δεῖξαι τῶν ὄντων, τὸ δὲ ἄπειρον. *Conftat per* ἄπειρον *intelligi materiam.* Lapfus eft fine dubio vir egregius nimis Platonicorum recentiorum amore, qui, quod ipfi cupiunt, in PLATONE inveniunt.

(3) *Comm. in Timaeum Platonis Lib. II. p. 117.*

(4) *Lib. II. in Calumniator. Platonis cap. V.*

considerationi. Est in hoc PLATONIS dicto, cuius vim nec cepit FICINVS, qui infinita philosophi huius perverse exposuit, plana haec & simplex sententia: *Deus ostendit seu patefecit ubique rerum, quae sunt & exsistunt, cum infinitatem, tum finitatem.* Atque hanc expositionem totius orationis series confirmat & roborat. Ἄπειρον vero tantum abest, ut materiam designet apud PLATONEM, ut potius nomen sit multarum notionum & affectionum, ab omni concretione corporea remotarum. Experiar, num hanc PLATONIS de Infinito & finito philosophiam ita mihi explanare liceat, ut ab omnibus intelligatur. Non ea quidem in se valde abstrusa & difficilis est, at plerosque conturbat idcirco, quod nec ad nostras differendi & philosophandi leges accommodata est, nec facile capitur, nisi ab eo, qui mentem rerum aspectabilium formis & speciebus antea purgaverit & ad notionum abstractarum contemplationem extulerit. Ἄπειρον vel *infinitum* SOCRATI, seu potius PLATONI, dicitur totum illud genus affectionum, rerum, qualitatum, quae in se & abstracte spectatae certum modum & finem haud habent, sed vel augeri, vel minui, intendi & remitti rursus possunt: est igitur in hoc genere voluptas, dolor, frigus, calor, tarditas, velocitas, pulcrum, deforme & reliqua innumerabilia, quibus addi aliquid, vel demi potest, nec terminus & finis praescriptus est & constitutus a natura. Vno verbo: Infinitum PLATONIS abstracta est notio rerum, proprietatum, qualitatum & affectionum omnium, quatenus fine carent & crescere possunt, vel decrescere. Docebo hoc ipsius philosophi verbis: (5) ὁπόσ' ἂν ἡμῖν φαίνηται μᾶλλόν τε καὶ ἧττον γιγνόμενα, καὶ τὰ σφόδρα καὶ ἠρέμα δεχόμενα, καὶ τὸ λίαν, καὶ ὅσα τοιαῦτα, πάντα εἰς τὸ ἀπείρου γένος ὡς εἰς ἓν πάντα ταῦτα δεῖ τιθέναι. *Quaecumque magis ac minus, vehementer ac remisse, nimisque & huiusmodi quaedam admittunt, cuncta in unum infiniti genus reducenda sunt.* Iam quid πέρας seu *finis* sibi vult, qui *infinito* opponitur? Id non tam perspicue PLATO est eloquutus, qui in notionibus & speciebus rerum a materia secretis definiendis praeter modum saepenumero obscurus est, & PYTHAGORAE docendi rationem sequitur. Οὐκοῦν, inquit, τὰ μὴ δεχόμενα ταῦτα, τούτων δὲ τὰ ἐναντία πάντα δεχόμενα, πρῶτον μὲν τὸ ἴσον καὶ ἰσότητα. μετὰ δὲ τὸ ἴσον, τὸ διπλάσιον, καὶ πᾶν ὅ, τί περ ἂν πρὸς ἀριθμὸν ἀριθμὸς, ἢ μέτρον πρὸς μέτρον, ταῦτα ξύμπαντα εἰς τὸ πέρας ἀπολογιζόμενοι. *Quae vero talia quaedam minime, sed horum contraria accipiunt omnia, primo quidem aequale ipsum atque aequalitatem, post aequale etiam duplum & singulas inde proportiones, quascumque ad numerum numerus, & ad mensuram mensura habet, haec inquam omnia in genus finiti referimus.* Haec quis sine interprete intelligat? Quaenam sunt res illae, quae nec maius, nec minus recipiunt, at aequalia tamen vel inaequalia, simplicia, dupla, tripla fieri possunt? Haec enim PLATO ait genere illo comprehendi, quod πέρας seu *finem* & *finitum* vocat. Docet hoc attentum lectorem ex universa disputatione meditando & suspicando eruere. Aut totus ego fallor, aut ex omnibus, quae differit philosophus, liquet, πέρας & *finitum* ipsi dictas fuisse rerum mensuras, modos, proportiones, numeros, sed extra res ipsas & abstracte spectatas. Pythagoraeorum enim more & instituto numeros, modos, proportiones, id quod vel ex TIMAEO apparet, tamquam res existentes licitum sibi duxit intueri, quemadmodum & de notionibus formisque rerum, tamquam de naturis vere existentibus, loqui solet. Quocirca πέρας nihil est, quam vocabulum, quod abstractam notionem numerorum omnium, mensurarum & proportionum designat, quibus res universae affectiones & qualitates, quae in se modo vacant, temperantur, definiuntur & terminantur, certus ut concentus & harmonia rerum & qualitatum inter se oriatur. His declaratis, haud grave amplius intellectu erit, quid significare voluerit PLATO, quum diceret, ex finito & infinito mista & temperata esse omnia, aut infinitum, ut ipse loquitur, in rebus omnibus termino quasi devinctum esse, (6) (ξυμπάντων ἀπείρων ὑπὸ τοῦ πέρατος δεδεμένων) Deum item in rebus omnibus genitis infinitum coniunxisse cum termino & finito. Haec nimirum eius est sententia, res, qualitates, proprietates & affectiones, quae fine & modo in se carent, sapienter ubique determinatas & pondere, numero, mensura definitas esse ad pulcritudinem rerum & animalium felicitatem efficiendam. In arte, verbi caussa, Musica finitum copulatum est cum infinito: & ex hac societate concentus nascitur, qui aures & animum recreat. Soni ipsi in se spectati, sive graves sint, siue acuti, siue veloces, sive tardi, in eo sunt genere, quod infinitum dicitur: minus enim & maius recipere, remitti & intendi possunt. Sed ars huic infinito terminum seu finem addidit, id est, certo modo infinitatem sonorum, servata proportione, circumscripsit & definivit, ut harmoniae suavitas exoriretur. In universitate hac, in quavis eius parte, in singulis animantibus res, qualitates, proprietates sunt natura sua modi

(5) *Philebo p. 28.* (6) *Philebo p. 79.*

modi omnis nesciae: adest igitur ubique infinitum. At mens & sapientia divina terminum & finitum addidit, quae ignem, frigus, humidum, siccum, durum, grave, molle, voluptatem, dolorem, & reliqua certis ubique legibus definivit ad universi, omniumque eius partium salutem firmandam: Itaque & finitum seu terminus ubique exstat. In quovis homine cupiditates sunt, quibus nullum naturae modum posuit: at viri sapientis ratio his terminum & finitum adiicit, & certa mensura vagantes libidines coercet. Est ergo & in viro sapiente *πέρας καὶ ἄπειρον finitum & infinitum.* Suspicor, fore aliquos, qui dicent non nimis reconditam & sublimem hanc esse SOCRATIS vel PLATONIS sapientiam; verum in se facilem & apertam: potuisse haec omnia simplici ratione & popularibus verbis enuntiari: nec laudandos idcirco esse hos homines, quod novis vocabulis & differendi subtilitate obscuriora fecerint ea, quae in se parum habent obscuritatis. Cum his ego magnopere haud pugnaverim hoc loco: fatebor potius, in PLATONIS plerisque disputationibus demonstrandi & docendi viam nimis mihi longam, impeditam & a vulgari captu remotam, orationem multo magis poeticam & figuratam, quam simplex veritatis ratio patitur, videri. Sed recordari tamen simul omnes velim, suum cuique ingenium & tradendi modum esse, quod sapientem aequo animo ferre oportet, gravesque PLATONI fortassis fuisse caussas, quas ignoramus hodie, cur inusitata passim vocabula circuitus & obscuritatem, simplicitati & brevitati praeferret.

§. XVIII.

De HVETII testimoniis, quibus effecturum sese speravit, ut PLATO aeternitatem materiae negasse videretur, nunc sileo: sumta enim sunt, quod iam dixi, ex HIEROCLE & eius similibus, de quorum rationibus sigillatim exponere constitui. Ad DACIERII ergo rationes progredior, quibus PLATONI succurrendum esse duxit, ne diutius inter aeternitatis materiae patronos referretur. Is ita primum ratiocinatur: (r) *Incredibile est, tantum philosophorum, qui toties professus est, unum tantum esse Deum, tam turpiter labi potuisse, ut materiam diceret aeternam esse. Materia si aeterna esset, Deus foret: Igitur duo essent Dii, quod Plato aversatur & reiicit.* Summa argumenti haec est: Qui unum esse Deum scisit, is non potest simul statuere, materiam esse aeternam. Ita quidem est, vir doctissime, si homo is secum ipso consentiat & dogmati suo de uno Deo convenienter docere velit. At quis nescit, multos philosophorum haud pauca suscepisse, quae pugnant inter se, neque omnes dogmatum suorum consequutiones perspexisse? Idem PLATONI accidit: qui quum toties de uno Deo loquatur, haud tamen existimavit vel videri tolli unitatem Dei, si materia aeque aeterna censeatur, atque ipse Deus est. Idque tanto minus est admirandum, quanto certius constat, innumerabiles praeter PLATONEM alios in idem incidisse peccatum, quumque unum confiterentur Deum esse, perennem ei tamen materiam adiunxisse: quibus omnibus defensio parata foret, si DACIERII liceret viam inire. ARISTOTELES tametsi de natura divina secus, atque fas est, senserit, unam tamen esse primam caussam adseveravit: idem, quod notum est, mundum aeternum esse duxit. Pura vero, sumere tibi id concessum esse, quod vir hic eruditus sibi sumsit, & ARISTOTELEM sine negotio purgabis a foedo hoc errore. Is enim, dices, qui unum esse Deum fatetur, non potest una mundo aeternitatem adscribere, ita enim duo essent Dii, non unus. Decet eum, qui veterum philosophorum sententias explorat, non quid illi sentire debuissent, exquirere, si decretis & praeceptis suis convenienter docere voluissent, nec a semet ipsis ullo modo desciscere, verum id illis tribuere, quod verbis perspicue expresserunt & professi sunt, etiamsi male ceteroquin ad reliqua eorum dogmata quadret. Audiamus alterum viri doctissimi argumentum: (s) *PLATO* inquit, *haud potuit materiam pro aeterna habere: nam animam statuit corpore antiquiorem esse. Quod si anima corpore est antiquior, corpus haud dubie initium habuit & conditum est.* Certum est, quod in hac ratione fundamenti ponitur vice, tradidisse PLATONEM, animam omni corpore vetustiorem esse ac priorem. Cave vero, credas, ex hoc eius dogmate effici posse, materiae initium adscriptum esse ab eo. Miror, hominem eruditum, qui PLATONEM vertendum sibi sumsit, tam ignarum fuisse dictionis Platonicae, ut nesciret, multum ab eo discriminis poni inter ὕλην & inter σῶμα. ὕλη PLATONI prima

(r) *Vie de Platon p. 178. Mais un philosophe qui etablit en tant d'endroits l'unité de Dieu, ne peut etre tombé dans une erreur si grossiere: si la matiere etoit eternelle, elle seroit donc Dieu, & il y auroit deux Dieux contre ce qu'il a etabli.*

(s) *Platon ne peut avoir pensé que la matiere fut eternelle, puis qu'il assure que l'ame est plus ancienne, que le corps: car l'ame estant plus ancienne que le corps, le corps est donc creé & par consequent il ne peut estre eternel.*

ma materia est, ex qua facta sunt omnia, σῶμα corpus ipsi figuratum est, quod ex materia constat prima & ex forma, & qualitatibus, quas Deus induxit in materiam. Eamdem differentiam inter haec duo vocabula studiose servarunt praestantissimi quique eorum, qui PLATONEM magistrum sibi adsciverunt: quod me alio loco luculentius & copiosius demonstrare memini. Sed fugit hoc multos, qui ex nostris notionibus veterum aestimant vocabula; quare fit, ut incauti in errores saepe incidant haud mediocres. Corpore figurato & a Deo formato animam priorem & antiquiorem esse, omnino PLATO tradidit: sed nusquam praecepit, ὕλην seu materiam primam, quae subiecta est omnibus corporibus, anima iuniorem esse. Quod tertio affert vir eruditus, id iam supra vanitatis convicimus: nam commune id cum CLEMENTE habet ALEXANDRINO. Putat nimirum, quod PLATO Deum vocat *parentem* & *opificem huius mundi*, id argumento esse, cognitam ipsi fuisse creationem ex nihilo. Nomine enim *parentis* indicari, Deum ex nihilo procreasse materiam: vocabulo vero ποιητὴς seu opifex, procreatam materiam ab eodem cultam, digestam & exornatam esse. (3) Ingeniose quidem! Verum PLATO vetat nos huic verborum suorum interpreti fidem habere. Nam in ipso illo *Timaeo*, in quo haec Dei nomina leguntur, clarissimis verbis materiam praedicat aeternam esse: ex quo liquet, male haec vocabula a viro doctissimo exponi. Non id praeterit eum, materiam a PLATONE diserte dici aeternam, nec ignorat, obesse id potissimum sententiae suae, ne recipiatur ab omnibus. Sed invenisse tamen sese aliquid opinatur ad hoc impedimentum de medio removendum. PLATONEM nimirum contendit, quum ab aeterno, exstitisse materiam scribit, non de illa, quae tangitur, cernitur & tractatur, materia hoc intellectum velle, sed de forma & specie materiae huius, seu, de materia, ut sic dicam, *ideali*. Fuit ex infinito tempore & ab omni aeternitate in mente divina species & notio materiae illius, quam certo demum tempore ex iis, quae non sunt, fingere Deus statuerat: haec aeterna notio materiae, si DACIERIVM audias, a PLATONE designatur, quum materiam scribit, initio carere. (4) Propius haec sententia remota est ab illorum opinione, quos perhibere memorat ADAMVS TRIBBECHOVIVS (5) veteres, quum materiam adseverarunt aeternam esse, *per materiam intellexisse potentiam creandi mundum, quae ab aeterno in Deo fuerit.* Hanc quisquis ubique interpretandi artem adhibuerit, is continuo, levissimoque labore perficiet, ut nullus sit tam ater & capitalis veritatis & religionis omnis hostis, quin mundus, sanctus & omnis labis nescius appareat. Verum sapientiores, opinor, oportet esse, qui veritatis sine ullo partium studio cupidi sunt, nec quod optant docuisse philosophorum aliquem, studio & arte ex dictis eius exprimere, sed ea, quae oratione & verbis apertis professus est, ipsi tribuere, si vel maxime dedecori sint illi. Nihil ad veritatis, nihil ad religionis accedit dignitatem & praestantiam, si veterum magistrorum aliqui meliores credantur fuisse, atque reapse fuerunt: contra praeposterum hoc studium philosophos cum Christianis sociandi, incrementis doctrinae coelestis non raro nocuit. Redeo ad PLATONEM, quem DACIERIVS de notione & forma materiae, non de ipsa materia loqui tradit, quum aeternam esse eam sciscit. Latebram elegit vir doctissimus parum tutam, ex qua ipse eum PLATO, quem nimis amat, protrahet. Primum PLATO mundum & materiam inter se opponit in *Timaeo:* illum affirmat initium habuisse & auctore Deo coepisse. Hanc aeternam esse dicit. Haec quomodo cum arguta illa interpretatione DACIERII conveniunt? Mundus eodem modo aeternus est, quo materia, si de notione tantum & forma eius quaeratur: nam quis neget, aeternam mundi formam intelligentiae divinae obversatam esse? PLATONEM igitur quid commovisset, ut mundum negaret, materiam affirmaret, aeternam esse? Dicamusne tantum, qualis PLATO fuit, virum tam inconcinnum fuisse, ut notionem materiae ipsi mundo vere exsistenti opponeret, hunc coepisse, illam numquam coepisse, affirmaret? Equidem plus faveo memoriae hominis, quem divinum dixit antiquitas, quam ut hoc ab ipso factum esse credam: nec, si credere id vellem, *Timaeus* eius id pateretur. Scilicet ex ipsa materia illa, quam aeternam pronuntiat, Deum PLATO docet mundum finxisse & construxisse. Finge, materiam speciem & notionem esse materiae: Ergo hoc dicet philosophus, ex notione & aeterna specie materiae mundum a Deo conditum esse: quo quid fieri potest amentius? Eamdem materiam, quam vocat aeternam, PLATO ait turbulentam, malignam, variisque motibus sine lege ac ordine agitatam fuisse, antequam Deus ad eam componendam & mundum construendum accederet. Θεὸς, inquit, (6) ὅσον ἦν ὁρατὸν πα-

(3) *Il appelle Dieu Pere ou Createur & Ouvrier du monde. Par la qualité de Createur, il marque qu'il a tiré le monde du neant & par celle d'Ouvrier, il fait entendre qu'apres avoir creé, il luy a donné l'arrangement & l'ordre.*

(4) *Quand Platon a appellé la matiere eternelle, il n'a pas voulu faire entendre qu'elle subsistoit visiblement de toute eternité, mais qu'elle subsistoit intelligiblement dans l'idée eternelle de Dieu.*

(5) *Veritas creationis mundi Cap. II. p. 279.*

(6) *In Timaeo cap. XIV. p. 527.* Conf. DIOGENES LAERTIVS *Lib. III. Segm. 69. p. 207.*

παραλαβὼν, οὐχ ἡσυχίαν ἄγον, ἀλλὰ κινούμενον πλημμελῶς καὶ ἀτάκτως, εἰς τάξιν αὐτὸ ἤγαγεν ἐκ τῆς ἀταξίας. Deus, quidquid erat, quod in cernendi sensum caderet, sibi assumsit, non tranquillum & quietum, sed immoderate agitatum & fluctuans, idque ex inordinato in ordinem adduxit. Eumdem satis notum est tradidisse, malitiam & pertinaciam materiae obstitisse voluntati supremi Numinis, ne talem faceret ex ea mundum, qualem voluisset, mali omnis & vitii expertem. Sapiensne sibi aliquis persuaserit, in aeternam materiae notionem, quae in mente fuit divina, haec & eius generis alia cadere posse? Num aeterna species materiae in divina intelligentia dici potest inordinata, maligna, quietis ignara, turbulenta fuisse, priusquam Deus eam in ordinem redigeret? Num eadem impedivisse Deum perhiberi potest, ne omne vitium & malum mundo, quem fingere volebat, excluderet? Legant, qui pluribus argumentis edoceri volunt, quam vana sit haec viri docti sententia, ipsum *Timaeum*, & ubique nihil sentient excogitari posse, quod magis adversetur huic libello.

§. XIX.

Antequam Platonem dimittam, nil alienum fecero ab instituto meo, si saxum aliquod praeteriens de via tollam, ad quod offendere possent, & offenderunt iam eorum aliqui, qui philosophum hunc enixe cupiunt Christianum facere. Frequens mentio fit in scriptis PLATONIS & sectatorum eius *τοῦ μὴ ὄντος* seu *nihili*, tamquam naturae cuiusdam existentis, ex qua constent & gignantur omnia. Hoc qui vident, nec periti satis sunt sermonis huius philosophi, facile in hanc veniunt cogitationem, nil inter se differre, quae a Christianis & a Platonicis de rerum ortu & initiis traduntur. Id igitur ne fiat, animadverti debet, PLATONI omnia, quae a perpetuitate & constantia absunt, quae oriuntur & occidunt, quae augentur & diminuuntur, nihilum & *τὰ μὴ ὄντα* appellari: quumque omnia, quae sub sensus cadunt, omnis materia & cuncta, quae ex illa procreantur, corpora, eius sint generis, ideo & haec isto nomine apud ipsum veniunt. Pulcre hoc iam observavit CICERO, cuius haec verba sunt: (1) *NIHIL Plato putat esse, quod oriatur & intereat, idque solum esse, quod semper tale sit, qualem ideam appellat ille, nos speciem.* Idem DIOGENES LAERTIUS significandum sibi esse duxit: *τὸ νῦν*, inquit, (2) *αἰσθητὸν, καὶ ὂν καλεῖ καὶ μὴ ὄν. ὂν μὲν διὰ τὸ γένεσιν αὐτοῦ εἶναι. μὴ ὂν δὲ, διὰ τὴν συνεχῆ μεταβολήν. Sensibile vocat Plato & quod est, & quod non est. Esse quidem propter generationem: non esse autem, propter assiduam mutationem.* Iuniores Platonici eodem vocabulo materiam appellare solent: nec tamen omnino huic generi cum magistro convenit. Etenim hic omne, quod sensibus subiicitur, omnem materiam, sive ea, ut formarum & qualitatum expers, sive ut qualitatibus praedita & in corpora coacta est, spectetur, nihilum & id, quod non est, nominat. Illi vero tantum materiae, quatenus abstracte concipitur animo, quatenus corpori opponitur, quatenus extra omnem formam, figuram & qualitatem in se consideratur, hoc nomen imponunt, numquam vero materiam, ut corporibus continetur, ut formis & affectionibus praedita & spectabilis est, hac nota designant. PLOTINUS de materia hac informi, quam sola mens videt ac contemplatur: *ὕλη*, inquit, (3) *μὴ ὂν ἂν εἰκότως λέγοιτο. καὶ οὐχ ὥσπερ κίνησις μὴ ὂν, ἢ στάσις μὴ ὂν, ἀλλὰ ἀληθινῶς μὴ ὂν εἴδωλον καὶ φάντασμα ὄγκου καὶ ὑποστάσεως ἔφεσις. Materia merito non ens appellatur, neque tamen ita non ens dicitur, ut motus vel status non ens dici solet, sed revera non ens, simulacrum & imaginatio molis, appetitioque subsistentiae.* Eadem, & iisdem fere verbis, apud discipulum eius, PORPHYRIUM (4) legas, qui *ἀληθινὸν μὴ ὂν, verum non ens* dicit materiam, & subtiliter quaedam, quo rationem huius nominis reddat, disserit. Invenit autem prima materia hoc nomen apud philosophos istos ideo, quod certam haud naturam & fixam habet, sed in singulis rebus & corporibus variat, faciemque mutat. Adhibet id ipsum de materia vocabulum DIONYSIUS ille, qui se falso *Areopagitam* nominat: (5) quem locum quum explanant interpretes eius MAXIMUS & PACHYMERES, his utrique verbis caussam eius nominis explicant. (6) *λέγεται δὲ μὴ ὂν ἡ ὕλη, οὐχ ὅτι παντελῶς οὐδέν ἐστι, ἀλλ᾽ ὅτι μή ἐστι. Materia autem dicitur non ens, non quod omnino nihil sit, sed quod non ens,* id est, quod stabili & immutabili natura caret. Sunt doctissimi viri, qui cum nomen hoc

(1) *Tuscul. Quaestion. Lib. I. cap. XXIV. p. 2598. Tom. VIII. Opp.*

(2) *De vitis philos. Lib. III. Segm. 64. p. 202.*

(3) *De impassibilitate corporeor. Ennead. III. Lib. VI. cap. VII. p. 310.*

(4) *Sententiis ad intelligibilia ducentib. §. XXI. p. 226.*

(5) *Libro de divinis nominibus cap. IV. §. 18. p. 570. Tom. I. Opp.*

(6) *Scholiis in Dionysium p. 618. & 668.*

hoc, quod Platonici materiae dare solent, tum cetera, quae haec secta de materia perhibet, nimis premunt, nec male se facere opinantur, quum ex illis efficiunt, materiam Platonicorum reapse nihil esse & nullum: sed hi mihi, quod iam alio loco declaravi, nimis esse duri videntur adversus hanc familiam, nec in notionibus vocabulorum, quibus ea utitur, expendendis & universa philosophandi ratione, quam sequitur, exploranda, tantum posuisse diligentiae, quantum fas fuerat. *Apud Peripateticos quidem*, inquit MARSILIVS FICINVS (7) *si quis materiam non ens diceret, hanc omnino diceret nihilum. Sed apud Platonicos qui ipsam unius naturam latius quam naturam entis longiusque sursum deorsumque protendunt: quamvis materiam dicas non ens, non tamen habes eam pro nihilo.* (8) Inter recentiorum temporum philosophos ROBERTO FLVDDO totque aliis, qui sapientiam huius hominis admirantur & propagare student, Platonicorum hunc morem imitari & materiam *nihilum* appellare placuit: quod quidem cum ob alia, tum propter hanc caussam facere videntur, ne apertum fiat, distare non leviter doctrinam suam de rerum originibus ab ea, quam Christiani coetus ubique probant. Quamvis scilicet Christianis utantur verbis, quum de mundi loquuntur initio, nec secus, atque nos, e nihilo producta esse omnia dicant: haud tamen eamdem, quam nos vocabulis suis potestatem subiiciunt, sed nomine *nihilum* sigillatim rudem & informem materiam designant, quam alterum volunt esse rerum principium. Erudite has insidias detexit, praeter alios, PETR. GASSENDVS, cuius verba legisse iuvabit: (9) *Quod ad creationem, cave etiam productionem rei ex nihilo intelligas, eo sensu quo Theologi vulgo genesin mundi interpretantur, quae a Mose descripta est. Quamquam enim Fluddus usurpat & verba & Historiam Mosis: Symbola tamen ipsi omnia sunt. Nomine igitur creationis intelligit primo productionem, seu generationem cuiuslibet rei, quae in tantum dicitur ex nihilo esse, in quantum est ex tenebris, seu materia, QVAE IPSI APPELLATVR NIHIL. Dicitur vero etiam a Deo & ex Deo esse, quatenus lux, quae ipsa est Deus, dum materiam discutit, apparat, informat, rem quoque ipsam constituit.* Interiorem philosophiae huius naturam nunc aperire & edisserere, necesse non est: quod quidem remotum foret ab instituto meo: moniti tantum occasione sic serente eos volo, qui scripta horum hominum legunt, quibus obruere orbem Christianum non desinunt, ne verborum sonis nimis fidant, sed potestates potius eorum ex dogmatibus ipsis intelligere & diiudicare studeant.

§. XX.

ARISTOTELIS philosophiae dogma de aeternitate mundi ita est innexum, ut, hoc sublato, non mediocrem illius partem una corruere atque concidere oporteat. Aufer ex disciplina eius aeternitatem mundi, nec habebis amplius, quo fulcias ea, quae idem de coelo, de Deo, de intelligentiis & aliis rebus praecepit: nam quaecumque de his tradidit, uno prope hoc fundamento nituntur. Itaque veterum haud dubitavit aliquis, sive faveret partibus eius, sive cum illo dissentiret, quin mundo & motui non minus, atque caussae & auctori eius initium omne derogasset. Sed quid non audent illi, qui caeco hominum studio & amore ducuntur? Inventi sunt inter Christianos, qui ARISTOTELEM, obtorto collo & plane renitentem, in eorum adscripserunt numerum, qui Deum ea, quae sunt, ex illis, quae non sunt, comparasse credunt. Gentem, quae *Scholastica* dicitur, ARISTOTELIS, quo unice delectabantur, tam praepostere studiosam fuisse, DAN. GEORG. MORHOFIVS tradit: (1) *Scholastici quidem*, ait, *persuadere nobis volunt, quod Aristoteles materiae primae creationem ex nihilo agnoverit.* Hi quinam sint, ignorare me fateor; nec puto temporis, quo nihil mihi carius, partem aliquam in exquirendis eorum nominibus bene a me & utiliter positum iri, qui opinioni tam perversae operam suam commodarunt. Satis mihi locuples MORHOFIVS auctor est, vir infinitae lectionis & accuratae diligentiae. Novi enim audax & temerarium factionis huius ingenium, nec ipsum THOMAM AQVINATEM (2) ignoro, probare conatum esse,

(7) *Comment. in Plotini Libr.* περὶ ὕλης *cap. XVII. p. 1654. Tom. II. Opp.*

(8) IO. SCOTVS ERIGENA *de divisione naturae Lib. III. c. XIV. p. 118. Multi secularium philosophorum informem materiam coaeternam esse Deo putaverunt, de qua omnia sua opera fecit, quam materiam propterea NIHIL dicebant, quia priusquam formas & species a Deo acciperet, non apparebat ac veluti penitus nihil erat. Quicquid enim omnino caret forma & specie, non immerito potest vocari NIHIL.*

(9) *Examine philosophiae Fluddanae Part. I. p. 218. Tom. III. Opp.*

(1) *Polyhistor. Philos. Lib. II. Part. I. cap. XII. §. 9. p. 227.*

(2) *Summae Part. I. Quaest. XLVI. Art. I.* Consentiunt cum THOMA hac in re ex Scholasticis doctoribus multi. Vid. *Conimbricenses Iesuitae in Physic. Aristotelis libros Lib. IIX. cap. II. p. 378.*

esse, ARISTOTELEM non absolute & simpliciter, verum comparate tantum & certo modo pro aeternitate mundi dimicasse: cuius quidem auctoritas multis persuasit, ut maius etiam aliquid tentarent & omnem turpitudinem tanto philosopho detrahere niterentur. Post scholasticos, qui vocantur, doctores GEORGIVS TRAPEZVNTIVS, non ignobilis e Graecis saeculo decimo quinto scriptor, contendit, ARISTOTELEM, quem non secus, ac Deum colebat, nihil de ortu mundi & materiae statuisse, quod Christianum dedeceret: (3) quod ex BESSARIONE, adversario eius, liquet, qui hanc hominis sententiam omni exuit veritatis specie. (4) Ex recentioribus Stagiritae admiratoribus multos nominare liceret, quibus idem, quod TRAPEZVNTIO visum fuit: nam Peripateticis id contingit, quod plerisque eorum, qui sectae cuidam sese totos dederunt & libertati, quam a Deo acceperunt, nuntium miserunt; quorum alter alterum ratione & iudicio nullo adhibito, sequitur, idque probat, quod ab aliis probatum & iudicatum videt. Sed binis contentus ero, quorum in nostro coetu non obscurum nomen est. Alter est IOH. ZEISOLDVS, cuius exstat *Liber de Aristotelis cum scriptura sacra consensu*, in quo multis inter alia disputat, *dari*, ut verbis eius utar, *iuxta Aristotelem verum mundi principium & creationem cum novitate essendi.* (5) Alter ADAMVS TRIBBECHOVIVS, qui ZEISOLDVM ARISTOTELEM omni infamia hac in re egregie liberasse opinatur. (6) Cum hoc hominum genere ut certamen hic instituam, necesse non est: solem enim obscurare volunt, idque dubium facere, quod nullis dubium esse potest, quibus vel elementa philosophiae Peripateticae non ignota sunt. Praeterea dudum eruditi viri, quorum alioquin suspecta haud est in ARISTOTELEM pietas, solidis rationibus eorum profligarunt errorem, & ex ipsis Stagiritae scriptis demonstrarunt, placuisse ipsi, quod LACTANTIVS ei tribuit (7) *mundum semper fuisse, ac semper futurum.* Inspici velim prae ceteris Iesuitas *Conimbricenses* (8) BENED. PERERIVM (9) FRANC. PATRICIVM (10) & ex nostris IAC. THOMASIVM (11) quibus lectis, nihil desiderabis amplius. Praecipuus locus, quo nituntur illi, qui pro ARISTOTELE verba faciunt, hic est: (12) *θεὸς δοκεῖ τὸ αἴτιον πᾶσιν εἶναι καὶ ἀρχή τις. Deus videtur rerum omnium esse caussa & initium quoddam rerum.* At quis nescit, generaliores eiusmodi sententias ita esse accipiendas & exponendas, ne primis fundamentis disciplinae scriptoris cuiusdam repugnent? Secus si quis fecerit, breviaque eius generis enuntiata pro norma sumat, ad quam universum corpus doctrinae philosophi cuiusdam conformandum sit, is incerta reddet omnia, quae certissima videntur esse, & in medias eos tenebras detrudet, quorum interest, veterum dogmata perspecta habere. Nec est in hoc ARISTOTELIS dicto aliquid, quod suum facere nequeant, qui formarum tantum & modorum auctorem esse Deum arbitrantur, tametsi mundum aeternum esse velint. De Stoicis plane sileo, quos supra (13) significavi a CLEMENTE ALEXANDRINO in eorum relatos esse ordinem, qui Deo nullam praesto fuisse materiam censent, quum hanc mundi molem fingeret ac instrueret. Testatissimum enim est, duo rerum principia hanc sectam posuisse, Deum & materiam, nec per ipsa philosophiae, quam profitebatur, initia licuisse illi, materiae exordium aliquod tribuere.

§. XXI.

Igitur dimissis Graecorum sectis & philosophis, ad gentes transeo barbaras, quae sanam viris doctis sententiam de creatione rerum fovisse videntur. Dudum est, quod constituo, disputationem omnem, quae de veterum populorum philosophia & religione suscipitur, valde lubricam, incertam & ancipitem esse. Neque enim antiquae nationes certis legibus, confessionibus & formulis colligabantur, ut idem omnibus sentiendum esset, qui adscribi in civitatem vellent: sed liberum erat singulis sacerdotibus & civibus ea

(3) *In comparatione Platonis & Aristotelis Venet. 1523. in 8.* edita. Lege LEON. ALLATIVM *de Georgiis & eorum scriptis §. L. p. 726.* ad calcem *Volum. X. Biblioth. Graecae* IO. ALB. FABRICII.

(4) *Adversus calumniatorem Platonis Lib. III. cap. XIII. XX. XXVII. ed. Romanae* sine anni mentione editae.

(5) *Disp. II. Artic. I. §. I. p. 60. & §. XIII. p. 71.*

(6) *Veritas creation. mundi cap. II. p. 279.*

(7) *Instiut. divinar. Lib. VII. cap. I. p. 774.*

(8) *Comm. in Libros phys. Aristot. Lib. VIII. cap. II. Quaest. III. Art. I. p. 375. & Quaest. IV. p. 382. s.*

(9) *De communibus rer. natural. principiis & affection. Lib. V. cap. VII. p. 286.*

(10) *Discussionibus Peripateticis Tom. V. Lib. IV. p. 400.*

(11) *Libro de Stoica mundi exustione Diss. IV. p. 58.*

(12) *Libro I. Metaphys. cap. II. p. 263. Tom. IV. Opp.*

(13) *§. III.*

ea probare & amplecti, immo proponere & tradere, scita, quae meliora ceteris & veriora sibi viderentur, modo cultum Deorum, qui legibus sancitus erat, haud prorsus negligerent vel conturbarent. Atque ipsas caerimonias & religiones publicas quilibet pro lubitu interpretabatur, nemine intercedente, id quod innumerabilibus veterum dictis & exemplis constat. Hinc fieri potuit, ut tot essent in una gente religiones, quot provinciae, immo quot urbes, quot collegia sacerdotum, quot homines denique, qui non alienis, sed suis oculis diiudicare volebant, quae de re sacra sentire fas esset. Nos vero ex paucis scriptorum quorumdam verbis totius plerumque populi cuiusdam religionem & sensus de Deo aestimamus: quod vitiose fieri, vel ipsa discordia, quae inter hosce scriptores viget, nos edocere potest. Quod enim Persarum & Aegyptiorum religionem diverso modo & ratione antiqui auctores exponunt, id, meo quidem iudicio, declarat, nihil certi in his gentibus de religione, si summa quaedam capita demas, decretum fuisse, nec tam publicam omnium, quam privatam quorumdam opinionem scriptores illos enarrasse. Sed haec pluribus alio loco iam edisserui: nunc tritam sequamur viam, nec secus agamus, acsi hodie a nobis de populorum veterum religionibus in universum firmiter aliquid statui posset. Initium ab Aegyptiis faciam, qui sapientiae fama, vetustate, aliisque rebus ceteris fere omnibus populis praestant. Hanc vero gentem HERMETEM, *Trismegistum* quem vocant, creationem ex nihilo docuisse ferunt; idque ex scriptis eius, quae adhuc leguntur, patere affirmant. (1) Addunt, idem ex *Physiologia* constare Aegyptiorum, in qua materiae *ἀρχὴ* diserte tribuitur: *Sic & universae materiae*, inquit DICKINSONVS (2) *τὴν ἀρχὴν, id est principium attribuit Aegyptiorum physiologia: atque eam, quando primum coepit exsistere, valde confusam rem fuisse, commixtam scilicet omnigenorum corpusculorum molem: posteaquam vero decessissent a se ista corpora, mundo contigisse illum, quem nunc videmus, ordinem.* Denique IAMBLICHVS quem sententiarum & dogmatum Aegyptiorum peritissimum fuisse putant plerique, verbis disertis confirmare videtur, nil dubitasse hac de re Aegyptios. Contentiose si hic agere vellem, his auctoribus eos opponerem, qui longe alia de Aegyptiis memoriae prodiderunt, sigillatim materiam pro rerum omnium principio ab hac gente ita esse habitam, retulerunt, ut Dei ne rationem quidem habuisse videantur in explicandis rerum originibus: his testibus auditis, praeferendos eos esse contenderem superioribus illis, cum propter antiquitatem, tum propter multitudinem & numerum. Nec, puto, haec disputatio inanis & gravitatis omnis expers cuiquam videri posset. Sed paullo lenius rem expediam & quo loco haec testimonia sint habenda, ordine videbo. Primum ab HERMETE, qui vocatur, testimonium hac in caussa peti posse nego. Nam qui nomine eius inscripti circumferuntur libri, spernuntur hodie a sapientioribus, & si quid habent ex germana veterum Aegyptiorum disciplina, quod valde dubium est, multis tamen contaminati sunt fraudis & doli mali notis, ut quid vere sit Aegyptium in illis, quid minus, discerni plane nequeat. (3) Verum haec quoque seponamus & propius rem contemplemur. Quid tandem dicit ter maximus ille HERMES, quod in eam nos inducere queat opinionem, creationem de nihilo Aegyptiis ab ipso fuisse traditam? Nihil, praeter id, quod paullo post IAMBLICHVM tradere audiemus, quodque universa fere iuniorum Platonicorum turba sanxit, mundum ex ipso Deo ab omni aeternitate fluxisse, & Deum idcirco esse omnia. (4) Exeat vero a nobis, suasque sibi res solus habeat, cui tam foeda potest placere sententia, quam ego deteriorem illorum esse dogmate arbitror, qui perennem aeterno Deo materiam adiungunt. *Physiologia* Aegyptiorum, quam DICKINSONVS in auxilium vocat, illa est de ortu rerum omnium narratio, quod ex ipsis eius verbis liquet, quam DIODORVS SICVLVS (5) nobis reliquit: nam haec vulgo a viris doctis pro Aegyptiorum habetur *Physiologia*, quamvis nec ipse DIODORVS hoc significet, nec EVSEBIVS, (6) a quo repetita est, Aegyptiis, verum Graecis eam tribuat. Vtcumque est, aut nihil videt, aut nil cernere vult, qui perhibet, principium materiae adscriptum esse ab auctoribus philosophiae huius de mundi procreatione. Legant haec ipsa DIODORI verba & iudicent deinde aequi rerum aestimatores, quantum sibi veteres Aegyptii, si quidem auctores illi sunt huius sapientiae, gloriae ex illis promittere queant: *Οἱ δὲ γενητὸν καὶ ἄφθαρτον εἶναι νομίσαντες, ἔφησαν ὁμοίως ἐκείνοις τοὺς ἀνθρώπους τυχεῖν τῆς πρώτης γενέσεως ὡρισμένοις χρόνοις. κατὰ γὰρ τὴν ἐξ* ΑΡΧΗΣ *τῶν ὅλων σύστασιν, μίαν ἔχειν ἰδέαν οὐρανόν τε*

καὶ

(1) LIVIVS GALANTES *Comparat. Theol. Platon. p. 237. 238.*

(2) *Physic. veter. & verae cap. XII. p. 198.*

(3) vid. CVDWORTHI *systema intellect. p. 373.*

(4) vid. CVDWORTHI *systema p. 381.* &c.

(5) *Biblioth. Histor. Lib. I. p. 7. 8.*

(6) *Praeparat. Evang. Lib. I. cap. VII. p.* [illegible]

καὶ γῆν, μεμιγμένης αὐτῶν τῆς φύσεως. μετὰ δὲ ταῦτα διαστάντων τῶν σωμάτων ἀπ' ἀλλήλων, τὸν μὲν κόσμον περιλαβεῖν ἅπασαν τὴν ὁρωμένην ἐν αὐτῷ σύνταξιν. *Qui mundum generatum atque occasurum putaverunt, iis perinde atque ipsius, hominum etiam generationem certo quodam tempore principium habuisse defenderunt. Quippe cum huius primum universi coagmentatio fieret, unam aliquam coeli & terrae ex permixta confusaque amborum natura formam exstitisse: deinde vero simul atque corporum distinctio successisset, continuo mundum quidem totum hunc, quem videmus, partium ordinem accepisse.* Hic coagmentationi quidem rerum omnium ἀρχὴ seu principium quoddam tribuitur: ex quo apparet, eos, quibus haec philosophandi forma quondam placuit, pro aeterno hunc mundum haud duxisse: At materiam, non secus ac mundum coepisse, tradi minime video. Adde, quod maius est, ne Dei quidem mentionem fieri in hac explicatione originis huius universitatis: quod iamdudum viros doctissimos adduxit, ut philosophiae huius auctores in illis numerandos esse suspicarentur, qui ortum huius orbis caussis naturalibus & sortuitae materiae commotioni adscribere (7) non verentur. In IAMBLICHO binos offendi locos, qui ad hoc negotium, quod agimus, pertinent. Quaesiverat PORPHYRIVS *epistola ad Anebonem*, sacerdotem Aegyptium, inter alia, quidnam de materia sentirent Aegyptii: Vtrum eam aeternam, vel genitam & procreatam existimarent? Εἰ ἀγέννητον ὕλην, ἢ γεννητήν. Ad hanc quaestionem IAMBLICHVS hisce verbis respondet: (8) ὕλην δὲ παρήγαγεν ὁ θεὸς ἀπὸ τῆς οὐσιότητος ὑποσχισθείσης ὑλότητος, ἣν παραλαβὼν ὁ δημιουργὸς ζωτικὴν οὖσαν, τὰς ἁπλᾶς καὶ ἀπαθεῖς σφαίρας ἀπ' αὐτῆς ἐδημιούργησε τὸ δὲ ἔσχατον αὐτῆς, εἰς τὰ γεννητὰ καὶ φθαρτὰ σώματα διεκόσμησε. *Materiam quod attinet, Deus eam produxit dividendo materialitatem ab essentialitate: hanc materiam opifex Deus accipiens vitalem ex ea simplices incorruptibilesque sphaeras fabricavit, ipsius vero quod erat postremum ad corpora generabilia & corruptibilia facienda transtulit.* Eadem, quae in hoc, in altero eius loco sententia est, licet non aeque luculenter atque perspicue expressa sit: (9) μὴ δή τις θαυμαζέτω ἐὰν καὶ ὕλην τινὰ καθαρὰν καὶ θείαν εἶναι λέγομεν ἀπὸ γὰρ τοῦ πατρὸς καὶ δημιουργοῦ τῶν ὅλων καὶ αὐτὴ γενομένη, τὴν τελειότητα ἑαυτῆς ἐπιτήδειαν κέκτηται πρὸς θεῶν ὑποδοχήν. *Sed nec mirum cuiquam videatur, si & materiam aliquam puram & divinam esse asseramus: nam ipsa quoque materia, cum ab opifice, patreque omnium facta sit, merito perfectionem sui quamdam accepisse censenda est aptam ad Deos recipiendos.* Haeccine igitur dicta tantum apud nos valebunt, ut Aegyptios pronuntiemus putasse, materiam supremi Numinis opus esse? Speciem, fateor, non inconcinnam habent ad eos permovendos, qui non nimis considerati sunt in iudicando; Sed efficiam, ut haec pereat, nec IAMBLICHVS melior ceteris sociis suis videatur, quos totos a Christianorum praeceptis de origine rerum dissensisse constat Principio non is est IAMBLICHVS, homo vanus & corrupti ingenii, ex quo Aegyptiorum veterum sententias & dogmata discas. Incidit aetas eius in ea tempora, quibus dudum antiqua HERMETIS disciplina perierat & variis de caussis oblitterata erat: nec, si tum temporis haec disciplina floruisset adhuc, Platonicus homo ut legitimus & iustus eius interpres spectari posset. Etenim hoc hominum genus numquam id agit, ut quid veteres vere senserint pateat, sed potius omni studio antiquorum opiniones pervertere studet, ne a suis dissentire videantur. Nec aliter IAMBLICHVS affectus fuit animo. Dederim ego, esse quaedam in eius opere philosophiae Aegyptiacae fragmenta, qualis illo tempore apud sacerdotes quosdam exstitit, quo vixit: At rerum tamen Platonicarum valde sit ignarus necesse est, qui haec non perspicit mirifice corrupta, ad ingenium, scitaque familiae, in qua vivebat IAMBLICHVS, prorsus accommodata, denique nativa forma & virtute sua plane spoliata & contra sententiam auctorum suorum exposita esse. Mittamus vero haec, meliusque sentiamus de hoc sapientiae Aegyptiacae doctore, quam meretur: haud tamen ex his eius locis id licebit efficere, Aegyptios de materia idem, quod Christianos, praecepisse. Materia dicitur ab eo producta esse a Deo: ex materia ab eodem deinceps omnia perhibentur esse condita. Non est vero unius generis haec materia, sed in subtiliorem & graviorem dividitur: Ex subtiliore & coelesti Deus sidera comparavit, ex concretiori & graviori reliqua corpora. Belle, nec insipienter prorsus, si verba spectes unice: sed in vim si sententiarum inquiras, quas comprehendunt, aliter sentiendum videbis esse. Quaere primum: Qua ratione, quo modo

(7) Ita iam EVSEBIVS censuit *l. c. cap. VII. p. 21.* cum quo recentiorum multi consentiunt. Vid. *Sentiments des philosophes sur l' origine du monde p. 56.*

(8) *De mysteriis Aegyptior. sect. VIII. cap. 159.*

(9) *Sect. V. cap. XXIII. p. 138.*

modo Deus materiam produxerit? Respondet IAMBLICHVS: *Divisit Deus, quum materiam conderet, materialitatem ab essentialitate.* Haec quam vim habeant, quis aegre perspicit? Significant, Deum ex ipsa essentia & interiori natura sua eduxisse materiam, aut materiam a natura sua secrevisse ac separasse. Ergo in eorum numero IAMBLICHVS est, qui materiam, tamquam partem naturae divinae, considerant, eamque ex Deo aliquando manasse, volunt: (10) quorum dogma plane distat a Christianorum sententia, qui Deum materiam ex nihilo creasse sanciunt: Nam quod in Deo fuit semper, id haud ex nihilo procreatum est, verum iam exstitit, antequam effueret ex Deo & a natura divina disiungeretur, alia licet forma, alioque modo & habitu. Ac parum mihi referre videtur, num aliquis intra Deum, vel extra naturam divinam materiam semper exstitisse statuat. Non sum nescius, numerosum agmen ex antiquioribus & recentioribus temporibus produci posse eorum, qui creationis modum hac ratione explicarunt; nec tamen Christianae veritati vim sese afferre, opinati sunt: sed idem novi AVGVSTINI iam aetate publice hoc dogma proscriptum fuisse, neque amari posse, nisi ab illis, qui vel ingenii ludificationibus plus tribuunt, quam simplicitati Christianae, aut quo difficultates quasdam effugiant, portenta & flagitia sententiarum recipere non recusant. (11) Sed perge quaerere ex IAMBLICHO, quo cum nobis hic unice res est; *Vtrum putet, hanc materiam ex omni aeternitate de Deo fluxisse, an vero certo tempore hoc contigisse arbitretur?* & turpitudo sententiae, quam Aegyptiorum fuisse dicit, clarius apparebit. Ipsa hominis verba posteriori videntur sententiae favere: sed cave Platonicorum verbis credas, quibus longe alius saepe sensus subest, quam is, quem prae se ferunt. Solent hi philosophi de Deo ante creationem non raro magnifice disserere & ipsam ita creationem describere, acsi certo quodam momento contigisset, libereque a Deo suscepta esset. Verum hoc quum faciunt, Metaphysicotum personam sustinent, & *statum rationis seu abstractionis mentalis*, ut in scholis loquuntur, intelligunt, id est Deum, mundum & creationem *absolute*, *secundum se* & sine *determinatione quadam*, animo concipiunt: a qua mentis abstractione, quum recedunt, mundum, aeque atque Deum, ex omni aeternitate fuisse & numquam ex eius natura manasse, praecipiunt. Idem de IAMBLICHO nos oportet statuere. Mundum is, non secus ac reliqui Platonici, aeternum esse & ex infinito tempore de Dei natura fluxisse, statuit: quare, quum hic Deum accepisse materiam, & ex ea res ceteras fabricatum esse tradit, abstracte, quod aiunt, Deum, materiam & creationem contemplatur, nec secus loquitur, atque Metaphysici consuevere, quoties *universalia*, quae nominant, a rebus, quibus insunt, segregant & seiuncta expendunt. Ac IAMBLICHO quidem plus licentiae adhibere in his rebus explicandis, integrum fuit, quam reliquis Platonicis, quia censuit, posse philosophum in docendo, rudiores melius instituendi caussa, ad tempus assumere, mundum initium habuisse, tametsi reapse careat principio. Tetigit hanc eius opinionem IVLIANVS Imperator & simul improbavit: (12) Οἶδα μὲν, inquit, καὶ Πλάτωνα τὸν μέγαν καὶ μετὰ τοῦτον ἄνδρα τοῖς χρόνοις, μὲν ἔτι μὴν φύσει καταδεέστερον, τὸν Χαλκιδέα φημὶ τὸν Ἰάμβλιχον - - - ἄχρις ὑποθέσεως τῷ γενητῷ προσχρωμένους καὶ οἱονεὶ χρονικήν τινα τὴν ποίησιν ὑποτιθεμένους, ἵνα τὸ μέγεθος τῶν παρ' αὐτοῦ γινομένων ἔργων ἐπινοηθείη. *Non me praeterit, tam magnum Platonem, quam qui tempore, non tamen indole, posterior exstitit, Chalcidensem Iamblichum - - - hypothesi tenus genitum adhibuisse mundum ac temporariam quamdam effectionem disputationis tantummodo gratia posuisse, ut eorum, quae ab illo fiunt, magnitudo utcumque capiatur.* Addit Imperator, hanc sibi sententiam videri periculo non carere. His cognitis, quis dubitet amplius, IAMBLICHVM & Aegyptios, quos a suis haud discrepare opinionibus contendit, a Christiana de ortu mundi doctrina omnino remotos fuisse? Vt enim noster paene, si verba unice intueamur IAMBLICHVS esse videatur, id tamen, remotis involucris, docuisse intelligitur: *Deus unum est & omnia; nam ex omni aeternitate fluxit materia, ex qua constant omnia, de divina natura, & in totam rerum universitatem se diffudit: quocirca quidquid est, id Dei ipsius pars & portio est.* Atqui hoc dogmate vix aliquid in Deum iniuriosius & ad summam impietatem accommodatius fingi potest. Hinc & PROCLVS, quem notum est acerrime pro mundi aeternitate propugnasse, alterum IAMBLICHI dictum, quod priori posuimus loco, tamquam HERMETIS praeceptum, laudat & rebus suis favere significat,

(10) Idem IAMBLICHVS *sect. I. cap. IX. p. 15.* profitetur: τὰ δ' ἐπὶ γῆς ἐν τοῖς πληρώμασι τῶν θεῶν ἔχοντα τὸ ὄν. *Quaecumque in terris sunt a Deorum pleromate habent suam essentiam.*

(11) Lege B. ABRAH. HINCKELMANNI *Detectionem fundamenti Boehmiani p. 69. f.* qui ex instituto contra hanc opinionem disputat.

(12) *Orat. IV. in solem p. 146.*

cat. (13) Nec aliter princeps facile sectae illius Platonicae, quae ante saecula aliquot Italiae partem pervasit, BESSARION: qui quum minime neget, Platonicos omnes pro mundi aeternitate dimicasse, hoc tamen IAMBLICHI aut HERMETIS effatum huic nullo modo sententiae repugnare iudicat: *Creator*, inquit, (14) *Deus materiam quoque ipsam producit, effeque ita ei impertit, ut a forma inseparabilis sit: haec de materia Platonis opinio est: haec Plotini, Porphyrii, Amelii, Iamblichi, Syriani, Procli, omnium denique qui Platonis disciplinam sunt secuti. Hoc etiam Herme Trismegisto placere Iamblichus scribit: quippe voluisse Hermem affirmat materiam ex substantialitate produci.* Quomodo vero haec intelligi velit, cum per totum caput, unde haec verba sumsi, tum in sequentibus luculenter ostendit: *Differt aeternum illud, quod omnem simul infinitudinem entis comprehendit, qualem Plato statuit Deum, ab eo aeterno, quod suum esse, non absolute, sed cum fluxu generationis connexum habet, & ut perpetuum esse possit, aliunde acquirit: qualis Platonis sententia est mundus.* Declarabitur haec distinctio aeternitatis infra, quum ad iuniores ventum erit Platonicos.

§. XXII.

Ab Aegyptiis ad *Sinas* seu *Sinenses* pergo, quos probabili valde coniectura doctissimi viri Aegyptiorum esse suspicantur propaginem. Pessime populus hic audit apud plerosque: namque multitudo & plebs foedissimis superstitionibus devincta putatur, litterati, qui vocantur, Dei prorsus & omnis veri cultus divini expertes & nescii habentur. Inventi vero sunt doctissimi viri, qui veteres Sinenses, antequam Indorum & aliorum populorum in hoc regnum irreperet impietas, longe rectius sensisse, nec nimis a vera religione & sapientia remotos fuisse contendunt. Neque contemnenda sunt, quae, ut hoc testatum faciant, in medium ex ipsis Sinensium libris, aliisque monumentis proferunt. Inspiciant, quos haec iuvat cognoscere, ATHANASIVM KIRCHERVM, (1) Iesuitas, qui CONFVCIVM ediderunt (2) MATVR. VEISS. la CROZE (3) & recentissimum harum rerum scriptorem, virum clarissimum & Orientalium linguarum & Historiarum in primis peritum, THEOPH. SIGIR. BAYERVM Academiae Petropolitanae Professorem. (4) Hodie quoque aurei illius generis reliquias in numerosissima hac gente non desiderari, sed esse adhuc viros honestos & probos, qui novam & nefariam reliqui populi religionem execrentur, disputant. Hos igitur de rerum quoque omnium originibus & mundi creatione tam praeclare sentire viri eximii volunt, ut indigni minime sint, quos in societatem dogmatis sui Christiani, quos ipse Deus erudiit, recipiant. In hanc nuper ingressi sunt sententiam, qui *Historiam universalem* inter Anglos condere aggressi sunt: qui quidem meliorem hanc Sinensis populi partem existimare tradunt, esse Deum, summum coeli, terraeque dominum, cuncta gubernantem & sapientissime administrantem: hunc Deum ex Chao omnia procreasse, quae concreta sunt & materia constant: Chaos autem duplicis esse generis: alterum occultum seu minus perfectum, quod *Yn* nominent: alterum patefactum seu perfectum, cui nomen faciant *Yang*: (5) Haec duo principia in duo rursus alia abire, ex his porro quatuor exsistere, haec quatuor in octo alia dividi, ac in multa deinceps alia, servata tamen semper primae secretionis ac divisionis norma. (6) Haec si antiquissimorum Sinensium & eorum, qui hodie in hoc populo prae ceteris sapientia eminent, doctrina est, haud putem invenisse nos in China, quibuscum foedus inire nobis liceat, quum ortus mundi in disceptationem vocatur. Deum ex Chao produxisse adseverant omnia, seu ex *Tay Kie*, ut loqui solent Sinenses, Chaos item non unius esse generis, varieque inter se permistum hanc universitatem peperisse. Vnde vero Chaos? Num etiam a Deo conditum est? Num vero intra Deum ab aeterno exstitit, an vero extra Deum? Silent hic Sinenses philosophi. Et ego vereor, ne hoc silentium caussam eorum prodat & Chaos ipsis aeque aeternum videri, significet, atque ipsum Deum. Qui ex Chao fecisse Deum omnia censent, nec unde

(13) *Comm. in Timaeum Platon. Lib. II. p. 117.*

(14) *In Calumniatorem Platonis Lib. II. cap. V.*

(1) *Chinae illustratae Part. III. p. 129. s.*

(2) *Declarat. prooemiali Part. I. §. I. p. LIV. s.*

(3) *Histoire du Christianisme des Indes Livr. VI. p. 440.*

(4) *Commentariis Originum Sinicarum §. III. s. p. 269. s. Tom. II. Musei Sinici, Petropoli 1730. 8. edit.*

(5) Alii *Yam* habent.

(6) *Sentimens des philosophes sur l'origine & la creation du monde p. 153.* Conferri hic omnino debent Iesuitae, qui *Confucium* ediderunt: quippe qui doctrinam hanc in tabula aenea exprimi curarunt. *Declarat. prooemial. Part. I. §. VII. p. XLII. XLIII.*

unde Chaos natum sit, addunt, illos cum OVIDIO & aliis veterum poëtis sociari patior, qui meliorem naturam & Deum

Non bene iunctarum discordia semina rerum

diremisse ac composuisse canunt, non item cum Christianis, qui nihil omnino fuisse sciscunt, quum Deus materiam & mundum conderet. Verum eruditi hi *Historiae universalis* conditores non optimos sequuti videntur esse auctores, veteremque ac novam, quae dicitur, Sinarum philosophiam inter se nonnihil confudisse. Igitur eos potius in consilium adhibeamus, qui maioribus instructi praesidiis hoc argumentum tractarunt, ut quid vere nobis constituendum sit, appareat. Hodierni Sinarum philosophi primum rerum omnium principium appellant *Tai Kie:* de quo tametsi verbis loquantur magnificis, ipsimet tamen Iesuitae confitentur, *meram materiam primam* (7) hoc nomine indicari: neque negant iidem, *clare satis intelligi posse* ex horum magistrorum *loquendi modo, aeternitatem eos quamdum rerum orientium, occidentiumque antecedentem agnoscere numeroso illo annorum cursu*, quem mundo huic nostro tribuunt, *infinitis vicibus repetito.* Qui tam turpiter sentiunt, illi profanis potius & Dei negatoribus, quam sapientiae consultis annumerari debent: nec dissentiunt Iesuitae: *Nam*, inquiunt, *ubi multis de suo Li & de Tai Kie, sed admodum intricate perturbateque disputarunt, sensim delabi videntur in Atheismum, quatenus excludunt omne principium efficiens supernaturale; & quamvis subinde abstrahere videantur ab sensu & materia, re vera tamen in materia persistunt.* Probant hoc iudicium quotquot cum cura res Sinensium perscrutati sunt: illi etiam, qui populo huic plus prope tribuunt, quam reliquis omnibus nationibus, quae terrarum orbem incolunt. De pietate igitur eorum, qui hodie sapientiam videri volunt curare in China, conclamatum est. At negant viri praestantissimi, maioribus Sinensium idem, quod his, visum esse, voluntque vix ante exterorum quorumdam philosophorum, Indorum maxime, adventum tam perniciosam doctrinam in hac gente auditam fuisse. Audiamus omnium instar Clar. vir. THEOPH. SIGFR. BAYERVM qui: *Sunt*, inquit (8) *in Sinis alii, qui rerum principium ab hoc diversum in libris suis constituunt Tay Kie. Quoniam autem voces illae magnum terminum atque polum significant, vides, ut opinor, hoc totum ex aliquo ratiocinio philosophiae vetustam maiorum fidem ut vanam & futilem spernentis profectum esse. Quae enim Brahmanum est opinio, ea quoque ante annos mille &. septingentos Sinas invasit, perpetuam mundorum conversionem infinitis ante nos seculis exstitisse, ut alii ex aliis nascerentur, hunc quoque ut ex superiore processit, ita orbe suo confecta desiturum & alterius relicturum semina.* Concedamus, haec ita sese habere: nec enim caussae nobis est aliquid, cur fidem illis adiungere recusemus, qui litterarum Sinicarum in primis gnari sunt & antiqua populi monumenta summo studio perlustrarunt, maxime quum omnis doli mali hac quidem in re suspicio ab illis absit. Restat igitur, ut exquiramus, quemadmodum de rerum origine illi senserint, qui principes philosophati sunt inter Sinas. Iesuitae, a quibus *Confucius* est editus, tradunt, eos rebus omnibus principium assignasse: *In quo*, inquiunt (9) *pugnant equidem* (recentiores philosophi) *cum sensu communi antiquitatis Sinicae ut quae ex traditionibus saltim suis censuit coelo & terrae primoque homini & foeminae suum fuisse principium, sic prorsus ut & horam ipsam, qua coeperint exsistere, non dubitanter assignent.* Diligentius paullo in hoc argumento versatus est Clar. BAYERVS. Observavit is ex libello *Siao ul hiu, parvorum liberorum institutio*, quem pueris explicare solent magistri Sinensium, antiquissimos gentis huius sapientes rerum omnium principium dixisse *Tay ku* idque alio nomine etiam *Puen ku* appellari. (10) Hoc vero *Tay ku*, tametsi perperam existiment aliqui, antiquissimum eo nomine Regem dici, cum CHRISTIANO MENZELIO contendit vastam esse aeternitatem, quae ante universitatis exstiterit initia: *Nempe Sini*, inquit, *a maioribus acceperunt, vastam illam aeternitatem ante rerum principia exstitisse, quam percommode dixere Tay ku, summam vetustatem, sive puen ku primam antiquitatem.* His constitutis & explicatis, opinionem conditorum gentis Sinicae de rerum originibus his verbis declarat: (11) *Prisci illi mortales nihil de mundorum rerumque aeterna vicissitudine inaudiverant; ferebant enim hoc tay ku, quod coeli, terraeque ortus antecesserat, tran-*

(7) *Prooem. declarat. ad Confucium Part. II. §. I. p. LVI. LVII.*

(8) *Commentariis Originum Sinicar. §. III. p. 272. T. II. Musei Sinici.* Adde omnino Iesuitas *l. c. p. LIX.* qui latius hanc rem persequuntur.

(9) *loc. cit. p. LVI.*

(10) *Comment. Origin. Sinic. §. III. p. 269. 270. 271.*

(11) *p. 272.*

tranquillum atque quietum rerum omnium chaos continuisse, donec impulsu quodam motum formam indueret, quae opinio a Patriarcharum nostrorum Mosisque sanctissima fide non ita multum abhorret, si recte interpreteris. Hinc longius progreditur vir doctissimus, Sinasque vetustissimos eamdem fovisse sententiam demonstrare studet, quam Phoenices, Thales, & alii dicuntur tenuisse, *ex aqua, tamquam materia, rerum formam productam esse.* (12) Certa sint haec omnia: nam quis ausit viros eruditos, qui aetatis suae non mediocrem partem in rebus Sinicis explorandis contriverunt, mendacii sine testibus coarguere? Neque tamen sic illis commoveor, ut antiquioribus Sinis creationem ex nihilo notam & probatam fuisse decernam. Principium dederunt huic universitati & humano generi prisci Sinarum sapientes: aeternitatem docuerunt tranquillum & quietum rerum chaos continuisse, donec incitatum a Deo formam adipisceretur, quam servat hodie. Haec vero hominum potius sunt effata, aeternam Deo materiam adiungentium, quam eorum, qui nihil fuisse contendunt, antequam hic mundus a Deo construeretur. Etenim aeternitas si tranquillum & quietum Chaos sinu suo complexa est & continuit, rudis & indigesta ex omni aeternitate adfuit materia, quae Deo postea disponendam sese ac formandam praebuit. Itaque nec doctissimi viri, a quibus haec proficiscuntur, sanos ex omni parte hac in re veteres fuisse Sinas confirmare audent. Iesuitae quum nomen *saltim* usurpant, non obscure significant, non licuisse sibi omnem erroris de ortu rerum suspicionem ab illis depellere, nec certo constare aliquid ex antiquis libris, quam hoc, plus in his hominibus fuisse rationis & veritatis, quam ut mundum aeternum esse sciscerent. Doctissimus vero BAYERUS accedere tantum perhibet dogmata illa, quae Sinis antiquioribus adscribit, quodammodo ad veritatem Christianam, praesertim si benigna explicatio subveniat illis: quod idem est, acsi dixisset, interesse haud parum inter Christianorum & veterum Sinarum de mundi ortu doctrinam. Igitur haud repugnemus illis, qui hodiernam Sinarum philosophiam ab antiqua forma non parum descivisse, ac mirifice corruptam esse ostendunt: graviora tamen desiderantur testimonia, priusquam decernere nobis liceat, Deum omnium, quae sunt, unicum parentem & auctorem, maiores Sinensium credidisse.

§. XXIII.

Sinis *Iapones* & *Indos* iungam. Quod ad illos attinet, refert LUDOVICUS FROES, (1) esse in hac gente nonnullos reliquis sapientiores & meliores, qui de Numine *Amida* longe secus, atque populus & sacerdotes, sentiant. Etenim persuasum esse illis, hunc Deum fuisse, antequam coelum & terra fieret, aeternumque fore: ab eo facta & condita esse omnia, naturam seu essentiam eius per coelum & terram fusam esse, immo longe ultra coelum & terram patere, omnia denique ab eo provide gubernari & conservari. Sunt, quibus placet, sufficere haec, ut statuamus, ne inter Iapones quidem reperiri creationis ex nihilo adsertores. Ego vero rem nondum liquere & ampliandum idcirco esse censeo. Statuamus, recte Iaponum, cum quibus colloquutus est, sententiam coepisse LUDOV. FROESIUM, nec verba eorum ad Christianam disciplinam temere accommodasse, quod tamen saepissime ab illis fit, qui gentium peregrinarum sacra & religiones explorant: hoc unum tamen ex verbis eius efficias, alienam esse hanc sectam a dogmate eorum, qui mundum volunt aeternum esse. Nam & illi, qui Deum ex perenni materia fecisse omnia docent, nil verebuntur eadem, quae genus hoc, de rerum creatione profiteri atque probare. Confer, si velis, *Timaeum* PLATONIS cum hac sententia, & summam utriusque cognationem senties. Sed metuo, ne opinionis errore lapsus sit FROESIUS, melioremque huic familiae, quam decebat, sententiam adscripserit, verborum convenientia quadam & similitudine inductus. Nam qui recentissime in sectas, religionem & dogmata Iaponum tanta sagacitate inquisivit, quanta nemo ante ipsum alius, ENGELBERTUS KAEMPFERUS, nil nisi tenebras & impietatem ubique hac in gente offendit, nec usquam in homines incidit tam sobrios, tametsi & sacros gentis, sectarumque singularum libros diligenter evolverit, & cum omnium religionum mystagogis versatus sit. Tres in primis, si a minoribus discedas, sectae florent inter Iapones. Prima, quae *Sintos* dicitur, reliquas antiquitate superat

(12) §. *IV. p.* 274. *f.*

(1) In *Epistola* Lusitanica A. 1565. ex Iaponia data, quam exhibet ATHAN. KIRCHERUS *Chinae illustratae Part. III. cap. II. p.* 142. En ipsa verba Lusitanica: *Que antes desto mundo, ceos & terra, serem creados o Fombum semper fora enunca tivera principio, nem havia de ter fim, & qua por elle foraon creadas todas as conzas, que sen ser estava dentro na terra & nos ceos.*

superat & in ipsa insula nata videtur esse & educata: Altera *Budsdo* nominatur seu *religio peregrinorum Numinum*, quae ex vicinis Asiae regionibus ad Iapones translata est, nec ab ea, quam Indorum *Bramines* profitentur, differre videtur. Tertia est philosophorum, quam *Sinto*, id est, viam sapientum nominant. Hanc facile vident, qui nonnihil diligentiae in Orientalium populorum religiones cognoscendas contulerunt, proxime ad hodiernorum Sinensium philosophorum disciplinam accedere; nec id diffitentur sectatores eius, qui CONFVCIVM summis honoribus afficiunt, Sinensiumque ritu maiores & defunctorum parentum animas reverentur. Qui *Sintos* dicuntur, populum fabulis pascunt de Diis & eorum rebus gestis, veram autem doctrinam suam de rerum originibus studiosissime occultant, nec discipulis suis aperiunt, nisi horribili antea sacramento promiserint, numquam sese sublime hoc mysterium profanae ac stupidae multitudini patefacturos esse. At KAEMPFERVS ex libro huius sectae, quem *Odaiki* nominant, in lucem eam protraxit; quod postquam fecit, patuit, dignam esse illam, quae sempiternis devoveatur tenebris. Insana enim haec gens opinatur, naturam illam, quae condidit & finxit omnia ex aeterno Chao seu materia procreatam esse & fatali quadam necessitate omnia perfecisse. (2) Placet ipsius libti, quem dixi, verba describere Latine versa, quibus universa haec facta doctrina comprehenditur: *In principio, quum res omnes in lucem prodirent, Chaos quoddam non secus fluctuabat & movebatur, atque pisces in aquis natare solent, quum voluptate feruntur. Ex hoc Chao res quaedam exsistebat, spiculum forma referens, eaque mobilis & ad formas varias recipiendas apta. Haec res animus fiebat sive spiritus: atque hic spiritus dicitur KVNITO KODATSNO MIKOTTO.* Parum abest, quin coniiciam, FROESIVM huius sectae aliquem audivisse ortum mundi enarrantem, verbaque eius ex doctrina MOSIS interpretatum esse, quem narrare novimus, spiritum Domini super aquis vectum esse, quum haec universitas a Deo conderetur: unde evenit, ut reliqua etiam doctrinae huius in sensum flecteret Christianis praeceptis consentaneum. Qui religionem, cui nomen fecerunt Iapones, *Budsdo*, sequuntur, aeternam quamdam mundorum successionem, qualem Stoici olim professi sunt & Indorum multi fingunt, animo sibi videntur concipere. *Siodosju* denique seu philosophi tam perverse de re omni sacra sentiunt, ut nihil erret, qui cum Atheis eos sociandos esse putet. Plerique eorum nullum alium colunt Deum, quam animam mundi aliquam, quam per totam universitatem permeate, nec nisi fataliter & necessario agere arbitrantur. Aliqui, esse fatentur quidem mentem aliquam a corpore secretam, sed eam parentem negant esse rerum omnium, immo tam sunt amentes, ut hanc mentem, quam regere tamen omnia & gubernare censent, ex coniunctione coeli & terrae, sed *In* & *Io* procreatam aliquando & genitam esse statuant. (3) Vtrique mundum esse putant aeternum, homines vero & animalia virtute coeli & quinque elementorum terrenorum producta esse arbitrantur. (4)

§. XXIV.

De Indorum religione & sententiis de Deo, rebusque divinis quum quaeritur, philosophi potissimum Indorum intelliguntur, quos *Brachmanes* seu *Bramines* nominant, qui magna in sapientiae laude ab antiquissimis temporibus fuere positi. Reliquam enim multitudinem vesanarum fabularum & errorum turpissimorum copia oppressam vivere, raroque animo ad rerum a sensibus abstractarum contemplationem eniti, fatentur omnes, qui cum hac gente vixerunt. Et hos igitur *Bramines* viri quidam docti, peregrinatorum quorumdam freti narrationibus, non dubitant illis annumerare, qui rerum omnium & ipsius materiae origines ad unum Deum referunt. Si quid vero dubium, anceps & incertum est, certe hoc est *Braminum* religio, de qua tot fere sunt sententiae, quot homines, qui eam ex instituto enarrandam susceperunt: quapropter nec exploratum est, quemadmodum de ortu rerum omnium aut sentiant, aut sentire debeant. Sunt, qui tradunt, aeternam mundorum sibi succedentium seriem ab his hominibus induci, Sinasque hodiernos hoc ab illis dogma accepisse: nec caret haec opinio veri similitudine, quod vel ex illis liquet, quae MATVR. VEISS. la CROZE (1) de magno mundorum nu-

(2) *History of Iapan Livr. III. cap. I. p. 207. In the beginning of the opening of all things a Chaos floated, as fished swim in the water for pleasure. Out of this Chaos arose a thing licke a prickle moveable ac transformable. This thing became a Soul or Spirit, and this Spirit is calld KVNITO KODATSNO MIKOTTO.*

(3) KAEMPFER *History of Iapan Lib. III. cap. VII. p. 249. 250.*

(4) *l. c. p. 250. They make the world eternal and suppose men and animals to have been produced by In Io, the heaven and five terrestrial elements.*

(1) *Histoire du Christianisme des Indes Livr. VI. p. 467.*

numero, quem praedicant, retulit. Alii perhibent, statuere eos, creationem nihil esse aliud, quam naturae divinae amplificationem, Deumque, quum mundum condere vellet, rerum omnium materiam ex ipsa essentia sua extraxisse, non secus ac aranea fila ex ventre suo educit: ex quo sequitur, Deum esse omnia, & quidquid exsistit, naturae divinae partem esse. 2) Ab his non multum illi discrepant, qui credere eos narrant, Deum semetipsum primum in ovum quoddam aut in materiam ipsam convertisse, & ex hoc ovo postea aut potius ex ipso Deo coelum, terram, omnia (3) fluxisse. Sed longe alia ex Indorum libris narrat nobis BARTHOLOMAEVS ZIEGENBALG, quem notum est aetate nostra doctrinam IESV CHRISTI inter Indos summa cura, nec infelici successu propagasse: etenim is gentis huius sapientes generationem quamdam Deorum tradit proferre, quum de rerum omnium initiis sententiam iubentur dicere. Initium familiae totius, quam sibi effingunt animo, naturam esse statuunt infinite potentem & originis omnis nesciam, quam *Barabara wastu* vocant: hanc naturam, quae idem est, quod supremum Numen, generasse dicunt aeternitatem: ab aeternitate procreatum esse *Tschiwen*, Deum praepotentem: ex hoc Deo natam esse Divam *Tibaddy*: Deam hanc genuisse *Putadi*, seu mundum ex elementis constantem & sensibus subiectum. (4) Ita pergunt nugatores infinitamque fere seriem texunt tam Deorum, quam rerum, mutuo ex sese prodeuntium & pendentium, dum ad hominum creationem longo ordine veniant: mihi fabulae initium recitasse, satis est. Suspicor autem, haec omnia uberiorem tantum esse declarationem sententiae illorum, qui ex ipsa divina natura volunt manasse omnia: namque summam & potentissimam naturam, unde initium huius generationis ducunt, fontem esse praedicant illum, ex quo fluxerint omnia & ad quem reverti cuncta debeant. Quae quid sibi velint, apertum est. Aliam formam religionis Braminum exhibet ABRAH. ROGERIVS, cuius accuratam diligentiam plerique omnes commendant, qui ad res Indicas cognoscendas animum appulerunt. (5) Vnum tradit hic, & summum Numen colere Bramines, quod *Vistnou* appellent: hoc numen credi ab illis, antequam aliquid esset ac exsisteret, alium produxisse Deum, cui nomen sit *Brama*: Rogatos, unde hic *Brama* genitus sit, respondere solere: Factum esse Deum hunc ex flore, qui immensa in abysso ante rerum creationem natavit: Addere eos *Bramae* tantam fuisse fidem ac virtutem, ut supremus Deus potestatem ipsi impertiret rerum naturam creandi. Hic quis non videt vestigia veteris erroris de aeternitate materiae? Nam immensa vorago illa, cui flos innatavit, ex quo Brama procreatus est, quid aliud est quam aeternum chaos, quod *Bramam* postea digessisse volunt illi, quos ludicra haec sapientia delectat? Plures, si liberet, sententias enumerare possem, quae Indorum philosophis passim in eorum libris attribuuntur, qui his in Orientis regionibus commorati sunt. Sed nil opus est pluribus: satis enim habent in illis, quae attulimus, unde discant harum rerum studiosi, in dumeta veluti compelli, ex quibus eluctari nequeunt, qui veram recentiorum Brachmanum de mundi origine doctrinam exquirere student. Sunt haud dubie plures inter eos hac de re sententiae, & quisque pro lubitu, quod vult, amplectitur, quum lex nulla rogata sit, quae certis eos opinionibus alliget: nec enim deceptos fuisse opinor, aut fallere nos voluisse illos, qui hanc dogmatum & fabularum varietatem retulerunt. At in omnibus tamen, quas vel recitavi, vel scriptas legi, nulla est quae Christianis auribus placere queat, aut dogmati, quod nos profitemur, de rerum originibus conveniens sit. Dederim, abesse plerarumque harum opinionum professores ab illis, qui mundum numquam coepisse volunt, contra cum illis consentire, qui infinitam quamdam naturam hanc universitatem condidisse autumant: at certum simul esse reor, aliquos eorum de modo creationis tam perverse sentire, ut parum aut nihil discriminis inter Deum & mundum constituant, reliquos aeternum sibi Chaos quoddam, unde nata sint omnia, fingere. Ita vero utrique secluduntur a Christianis, qui ab his sententiis non possunt non abhorrere, nisi sacrarum litterarum auctoritatem aspernari velint. Si qui tamen ex Indis sisti possent, quod quidem valde dubito, quibus Christiana veritas de rerum initiis ex omni parte probaretur, dispiciendum foret ante omnia, utrum germanam illi maiorum suorum disciplinam inviolatam retinuissent, an vero ex consuetudine cum populis Europaeis & disputationibus eorum, qui Christianae religionis disseminandae caussa ad Indos mittuntur, nonnihil emendassent. Nam id dubio arbitror carere, Brachmanum multos, eorum maxime,

(2) FRANC. BERNIER *Voyages aux terres du Grand Mogol Tom. II. p. 164.*

(3) CROZA *loc. cit. p. 462. Sentimens des philosophes sur l'origine du monde p. 150.*

(4) *Der Kænigl. Dænschen Missionarien Berichte aus Ostindien, Tom. I. Part. I. p. 47.*

(5) *Offene Thür zum verborgenen Heydenthum P. II. cap. I.*

xime, qui in oris maritimis habitant, ex colloquiis cum Christianis haud parum profecisse & ad horum dogmata vi veritatis coactos, nonnullis in rebus sapientiam suam accommodasse.

§. XXV.

Dicet hic fortassis aliquis: Recentiorum Braminum in hac quaestione rationem esse nullam habendam: Desciviste enim hos homines sensim innumeris in rebus a maiorum legibus & institutis, ab eo vero tempore, quo *Mogores* rerum Domini apud eos facti sint, alios paene factos esse, atque fuerint antea: Ne satis quidem eos hodie antiquum illud sermonis genus intelligere, quo vetusti libri exarati sint, quibus philosophiae Indicae summa continetur, multo minus ipsa veterum dogmata habere cognita. Dominari iam diu in hac gente magnam sentiendi & opinandi licentiam, nec obstare cuiquam in ea aliquid, quo minus pro lubitu & arbitrio maiorum philosophiam de rebus a sensu remotis interpretetur. Poëtas etiam, quorum ingens sit apud eos auctoritas, fabulis suis puerilibusque ornamentis antiquam sapientiam mirifice obscurasse & contaminasse: Plerosque horum hominum plane rudes & rerum ignaros esse, multaque saepenumero garrire, quorum ipsi vim & sententiam nesciant: Libros, ex quibus ea depromserunt, quae de Indorum religione nobis narrant peregrinatores & doctores Christiani, qui religionis caussa Indos adeunt, recentiores esse ac post ea tempora conscriptos, quibus antiquioris disciplinae forma & ratio immutari & perverti coepit: Ad antiquos igitur Brachmanes, qui ante hanc rerum Indicarum conversionem vixerunt, hanc caussam totam devolvendam esse: Exstare horum sapientum & philosophiae, quam tradiderint, memoriam in scriptoribus Graecis: Et hodie adhuc antiquissimum volumen apud illos custodiri & sacrosanctum haberi, cui omnes, qui Bramines dici velint, obedientiam spondeant, tametsi mirifice opinionibus dissideant inter se. Hinc igitur unice veram & germanam Indorum religionem sumendam, recentiorum Indorum commenta vero suis auctoribus esse relinquenda. Haec ego magnam partem vera esse, non diffiteor: & vellem haec & alia numquam ex memoria sibi sinerent excidere, qui de populorum orientalium religionibus deliberationem instituunt. Sequamur itaque hanc viam, videamusque, num ea duce conficere nobis liceat, antiquos Indorum sapientes sanam de ortu huius mundi sententiam fovisse, posterisque eorum, nisi degeneres videri velint, ad eam accedendum esse. Scita veterum Brachmanum de mundi natura & rationibus exponit MEGASTHENES apud STRABONEM. (1) Refert is, *mundum huic generi & ortum & corruptioni obnoxium, globi autem forma praeditum videri:* ὅτι γὰρ γεννητὸς ὁ κόσμος καὶ φθαρτὸς, καὶ ὅτι σφαιροειδής. *Deum, conditorem & administratorem eius, totam molem pervadere & animare,* seu, quod idem est, Deum mundi esse animam. ὅτι διοικῶν αὐτὸν καὶ ποιῶν θεὸς δι᾽ ὅλου διαπεφοίτηκεν αὐτοῦ. *Aquam, quum mundus conderetur, primum esse factam:* τῆς δὲ κοσμοποιίας ἀρχὴ τὸ ὕδωρ. Reliqua praetermitto, quia parum ad rem, quam tractamus, lucis afferunt. Cum his prorsus ea consentiunt, quae PHILOSTRATVS, aut, si mavis, Iarchus, Indorum philosophorum princeps, apud PHILOSTRATVM his de rebus disserit. (2) Luculentius hic inter alia mundum esse animal docet; quod dogma quo illustret, cum navi mundum comparat. Deo vero, qui hoc animal fecit, primas regendi partes in ista navi tribuit, cui minores alios Deos sociat. Τὴν μὲν γὰρ δὴ πρώτην καὶ τελεωτάτην ἕδραν ἀποδότεον θεῷ γενέτορι τοῦ δὲ τοῦ ζώου. *Primus ac perfectissimus locus in mundo Deo est tribuendus, animalis huius conditori.* Sint haec vera & certa: quis enim contrarium doceat? At talia tamen minime sunt, ut Brachmanes ostendant, ipsi quoque materiae principium adscripsisse. Nam qui mundum statuit a Deo esse conditum, qui Deum mundo instar animae adesse tradit, qui creatum huncce mundum dissolvi rursus & interire posse adseverat, is una tamen ab illis stare potest, qui materiam ipsam, ex qua conflatus est mundus, initio & fine vacare volunt. Nescio, qui fiat, quod eruditissimi quoque viri quum veterum quosdam legunt praecepisse, Deum mundi esse auctorem, repente concludunt, totam Christianam veritatem de ortu rerum istos homines complexam tenuisse: quasi vero qui mundum factum esse fatetur, non possit, quin materiam quoque factam esse putet. Graeci ergo scriptores quum nihil iuvent Indos, ad ipsos eorum libros veniendum erit, quos divinos & a gentis suae conditore sibi traditos esse, narrant. Exstat adhuc collectio quaedam librorum antiquissimorum inter Bramines, quam *Vedam* nominant: hanc coeca gens ab ipso Deo *Brama* sese accepisse perhibet: hanc incredibili studio & veneratione, immo maiori, quam Christiani veteris & novi foederis

(1) *Geograph. Lib. XV. p. 677.*

(2) *Vitae Apollonii Tyanaei Lib. III. cap. XXXIV. p. 125. f.*

deris libros, reverentia persequitur: hanc a nullis legi patitur ex ipsa Braminum familia, nisi ab hominibus sacro ritu antea praeparatis & cunctis animi corporisque sordibus purgatis: hanc denique omnis religionis & sapientiae unicam esse regulam & normam perhibet, nec quisquam est Braminum, quin omnem scientiam suam praeceptis hoc volumine comprehensis subiiciat, tametsi variis ceteroquin sententiis inter se distincti sint. Largior, ex hoc libro veram Indorum religionem unice metiendam esse: & dudum est, quod cum viris eruditis opto, ut vetustissimum hoc monumentum in lucem prodeat & in linguam notiorem transferatur. Sed Bramines sibi solis hanc legem esse scriptam & rogatam aiunt: quare religiosissime illam custodiunt, nec vel inspiciendam aliis praebent, nisi ex tribu sua ortis: omnium vero minime Europaeorum, quos profanos esse ducunt, aliquem versare illam sinunt. Quidquid etiam Iesuitae, qui Braminum tamen mores & instituta imitantur, seque Bramines ex regionibus septemtrionibus subiectis esse dicunt, conati sunt, ut exemplum huius *Vedam* consequerentur, spes tamen adhuc vota eorum prorsus destituit: ex quo apparet, ne aureum quidem vellus tam arcta custodia olim septum fuisse, atque lex haec, quam Indi divinam esse censent. Retulerunt, non ignoro, nonnulla nobis viri quidam docti de rationibus & argumento huius libri, quae ex ore Braminum sese accepisse testantur: sed haec pauca primum sunt, deinde pugnant inter se, ut Indos pateat aut mentiri & decipere percontatores voluisse, aut ipsos rerum suarum non satis gnaros fuisse. Mittam ego reliqua, quae, nisi brevitatem consectarer, differere mihi de rebus his liceret, & ad id tantum veniam, quod hic agitur, ad doctrinam scilicet de ortu huius universitatis, ut in hoc *Vedam* tradita est. Consentiunt, qui de arcano hoc volumine reliquis luculentius & accuratius commentati sunt ABRAH. ROGERIUS, BOUCHETUS, Iesuita, & FRANCISCUS BERNIERIUS, in quatuor illud libros esse distributum, & primo horum librorum de Deo, de mundo, eiusque ortu, de materia prima, cognatisque argumentis exponi: ipsam vero, quae hoc primo libro continetur, doctrinam non eodem modo explicant. ABRAH. ROGERIUS perscriptum esse in eo significat, summum Numen ex flore immensae voragini innatante Deum *Brama* genuisse primum, Brama vero reliqua creasse omnia, id quod supra iam retulimus. FRANC. BERNIERIUS narrari perhibet in eo, summum omnium Deum, quum mundi creationem aggrederetur, tres ante omnia naturas perfectissimas produxisse, *Brama, Beschen, Mehahdeu*: ab illa mundum esse conditum, ab ista eumdem conservari, ab hac denique aliquando eum destructum iri. (3) Brevius BOUCHETUS, qui postremus, quod sciam, ad PETR. DAN. HUETIUM, de hac Braminum lege retulit. (4) Scriptum enim in ea legi, tantum memorat, in exordio rerum nihil exstitisse, nisi Deum & aquam, Deum vero summis aquis innatasse: quae quidem Iesuita hic non multum differre ab illis existimat, quae MOSES de origine rerum tradidit. (5) Haec inter se qui contulerit, is intelligit quidem, non ita ea distare inter se, ut nullo componi modo & in unum quoddam corpus cogi queant: idem vero, nisi me fallunt omnia, sentiet, minus esse lucis in illis, quam necesse est, ad universam Braminum de universitate doctrinam percipiendam, plusque etiam adiumenti sumere inde posse, qui veteres Indos suspicantur materiae perennitatem adscripsisse, quam eos, qui contrariam de illis opinionem fovent. Aqua enim illa seu immensa vorago, quam una cum Deo fuisse ab initio tradunt, quid, obsecro, est, quam Chaos illud, quod Poëtae Graecorum canunt, aut rudis illa materia, quam PLATO Deum ad generis humani salutem artificiose composuisse docet? Et quid de flore dicemus illo, ex quo Brama conditor orbis fertur esse genitus? Ineptusne prorsus is foret, qui suspicaretur, hanc gentem a Iaponum dogmate non esse nimis alienam, quos supra ostendimus sibi persuadere, naturam illam genitricem, quae molem materiae digessit, ex ipso eius sinu prodiisse & intra materiam ab aeterno abditam latuisse? Sed nolo coniecturis lectores morari: quos certos tantum esse volo, nec antiquos Indorum sapientes hac in re iunioribus meliores videri.

§. XXVI.

(3) *Voyages aux Etats du grand Mogol, Tom. II. p.* 139. Aliis quidem nominibus BERNIERIUS sacros Indorum libros appellat, quam reliqui, qui de illis retulerunt: ex ipsa vero narratione eius liquet, de eadem illa collectione ipsum loqui, quae *Vedam* Indis dicitur.

(4) In Epistola, quae legitur dans *Les lettres edifiantes & curieuses ecrites des Missions etrangeres par quelques Missionaires de la Compagnie de Iesus IX. Recueil p.* 38. *f.*

(5) *l. c. p.* 40. *La premiere partie du Vedam, qu'ils appellent Irroucou-Vedam traité de la premiere cause & de la maniere dont le monde a eté creé: cè qu'ils m'en ont dit de plus singulier, par rapport au notre sujet, c'est qu'au commencement il n'y avoit que Dieu & l'eau. La ressemblance de ce trait avec le premier chapitre de la Genese n'est pas difficile a remarquer.*

§. XXVI.

Phoenicum prope oblitus fuissem, gentis inclytae, multisque olim nominibus laudatae. EVSEBIVM si audias, populus hic a summa erga Deum impietate propius absuit, nec Deos alios coluit, quam solem, lunam & sidera, quibus rerum omnium ortum & interitum adscripsit. (1) Φοίνικας ἀπάντων κατέχει λόγος ἥλιον καὶ σελήνην καὶ ἀστέρας θεοὺς ἀποφῆναι, μόνους τε εἶναι τῆς τῶν ὅλων γενέσεως καὶ φθορᾶς αἰτίους. *Phoenices vulgatum est, soli, lunae ac stellis divinitatem attribuisse, iisque solis rerum omnium ortus interitusque caussam adsignasse.* Id ipsum aliis in locis repetit & ex notissimis illis fragmentis, quae SANCHONIATHONIS, philosophi ex hac natione celeberrimi, esse feruntur, studiose confirmat. Et hanc eius opinionem viri probant perspicacissimi. Haud passus tamen est tam insignem culpam in Phoenicibus residere EDM. DICKINSONVS, qui, renitente EVSEBIO, totque aliis viris doctissimis, in eorum numero eos ponit, qui summum Numen ipsius materiae conditorem & parentem esse statuunt. *Hinc*, inquit, (2) *Cosmologia Phoenicum palam docet, haud ipsum mundum duntaxat, sed eius etiam materiam, quae fuit* σπορὰ κτίσεως, *seminium creaturae*, γεννητὸν *id est, factam esse.* Verum aut fallere nos voluit vir doctissimus, aut ipsemet, ne verum cerneret, temere adscitis opinionibus, impeditus fuit. Cosmologia, in qua tam bellam sapientiam sibi videtur invenisse, ipsae sunt illae SANCHONIATHONIS reliquiae, ex quibus manifestum esse contendit EVSEBIVS (3) Phoenices de mundi origine adeo impie & nefarie philosophatos esse, ut Deum ipsum tollerent. Τοιαύτη μὲν αὐτῶν ἡ κοσμογονία, ἀντικρὺς ἀθεότητα εἰσάγουσα. *Huiusmodi a Phoenicibus mundi ortus ponitur, qui omnem plane divinitatem externinet.* Verba, quae in suam pertraxit sententiam, haec sunt: καὶ ἐκ ταύτης ἐγένετο πᾶσα σπορὰ κτίσεως καὶ γένεσις τῶν ὅλων. *Ex hac sequuta productionis omnis semina, ipsaque adeo rerum universarum generatio exstitit.* Persuasit sibi vir eruditus, his in verbis σπορὰν κτίσεως, *semen creationis*, materiam designare eamque dici a Deo genitam & productam esse: nihil autem minus verum est, quam hoc. Namque res illa, ex qua SANCHONIATHON *semen creationis* exstitisse affirmat, non Deus, sed *Mot* est, quod vocant Phoenices, natura nescio quae, quam, ut ipse ait, alii dictitent *limum* esse, alii *corruptionem aquosae mixtionis.* Hoc quid fieri potest magis a disciplina Christiana alienum? Neque *semen creationis* prima est rerum materia, quae diu ante illam rem, quam *Mot* nominabant Phoenices, ex ipsorum sententia exstitit, verum dispositio quaedam materiae ad formas illas recipiendas, in quas conversa fuit, quum ipsa contingeret productio rerum & creatio. Equidem tantum abest, ut eos sequar, qui divinae veritatis non mediocrem partem in Phoenicum doctrina, ut exponitur a SANCHONIATHONE, cernunt, ut potius EVSEBIVM optime perspexisse censeam disciplinae huius flagitia, cumque illis sociandam esse hanc gentem constituam, qui virtute quadam & lege naturae ex aeterna materia prodiisse cuncta tradunt, Deumque prorsus a creatione huius mundi segregant. Credas oportet primum, si Phoenicibus uti magistris velis, ex omni aeternitate caliginosum quemdam fuisse aërem, spiritu quodam foecundum, & simul turbidum, rude & indigestum Chaos; atque bina haec principia fine omni & termino carere. Quam haec turpia sunt & in Deum iniuriosa? Negant enim homines, Deum sese agnoscere alium, quam spiritum quemdam tenebricoso aëri permistum. Nihilo meliora sunt, quae sequuntur. Spiritus hic exarsit aliquando amore chaus, & idcirco cum illo sese coniunxit. Hanc copulationem spiritus & rudis materiae appellant πόθον *cupiditatem:* Et ab hac cupiditate omnis creationis initium ductum fuit. Haec quam vim habeant, haud difficulter conicceris. Postquam spiritus in materiam aeternam sese insinuavit, & eam pervasit, exstitit in ea coecus quidam impetus ad ea ex sese parienda & producenda, quae creata deinde sunt. Nec est, quod existimet aliquis, spiritum illum via & ratione egisse, materiamque prudenti consilio temperasse: non is erat hic spiritus, ut eiusmodi quid suscipere posset. Ignorabat e contrario, quid fieret, nec prospiciebat, quid eventurum esset, id est, necessario & fataliter eveniebant universa. αὐτὸ δὲ πνεῦμα, ait SANCHONIATHON, οὐκ ἐγίνωσκε τὴν αὐτοῦ κτίσιν. *Spiritus minime opus suum* seu ea, quae copulationem eius cum materia consequebantur, *agnoscebat.* Ex coniugio spiritus & chaus natum est *Mot*, limus quidam, quod iam dixi: *Mot* solem, lunam, stellas primum procreavit: sidera postea calore & virtute sua hominum genus & animalia generarunt. Pulcram sane sapientiam! quam libenter amplectentur omnes, qui Deum ex hac universitate volunt exterminatum.

§. XXVII.

(1) *Praeparat. Evangel. Lib. I. cap. VI. p. 17.*
(2) *Physicae Vet. & verae cap. XII. p. 198.*
(3) *loc. cit. Lib. I. cap. X. p. 33.*

§. XXVII.

Persas quoque veteres ad unum supremum Numen materiae creationem retulisse, nec deterius eos sentire, qui superstites hodie sunt ex illa gente, viri quidam nec vulgaris ingenii, nec mediocris doctrinae sibi persuaserunt. Ego vero quod me cogat, ut his assentiar, nusquam aliquid in antiquis & recentioribus monumentis offendi, nec attulisse eiusmodi quid video viros praeclaros, qui hac in opinione versantur. HERODOTUM si fas fuerit audire, usque adeo a veritate remoti fuerunt antiqui Persae, ut ne summum quidem Deum haberent alium, quam concretum & corporeum. Etenim is *coeli gyrum seu universum ambitum Iovem*, id est, *summum Deum ab illis appellari*, refert (1) τὸν κύκλον πάντα τῦ ὀρανῦ Δία καλέοντες. Verum dixi iam alias, videri mihi Graecos ideo tam deformem sententiam Persis attribuisse, quod nullis illi templis uterentur, Deumque sub dio in montibus venerarentur. (2) Itaque contemnam hoc testimonium, ac, ne longus sim, dabo, non modo Persas unum coluisse praepotens & aeternum Numen, sed etiam putasse, huius Numinis vi & potentia universitatem rerum esse creatam. Restat, ut illi, qui Persis bene cupiunt, veteris cuiusdam scriptoris vel unum designent locum, ex quo constet, ipsam rerum omnium materiam pro Dei opere ab illis suisse habitam. Mihi ineptas gentis huius fabulas de binis principiis rerum, Oromasde, & Arimanio, itemque ea, quae de Mithra & aliis rebus tradiderunt expendenti, prorsus hoc incredibile videtur esse. Qui hodie antiquam Persarum religionem retinere videri volunt, a legibus & institutis maiorum iam diu valde defecerunt, scitisque Mahumedanorum, quo securius hos inter viverent, multa disciplinae suae capita temperarunt: idque ne illi quidem diffitentur, qui hoc hominum genus ceteroquin magni ob antiquitatem faciunt. Itaque testes idonei de veteri Persarum religione esse nequeunt. Sed nec tamen ex sacris eorum libris adhuc proferri aliquid memini, quod probet, ex toto sanam esse eorum de origine universitatis sententiam. Narrant viri docti, qui ex instituto in opiniones eorum de divinis rebus inquisiverunt, communem universae gentis hanc esse sententiam, Deum intra unius anni spatium sex temporibus, ex dispari dierum numero constantibus, orbem terrarum & omnes eius partes creasse: primo tempore, quod quinquaginta quinque dies continet, coelum esse conditum, altero, quod sexaginta diebus terminant, aquas, tertio terram, quarto plantas & arbores, quinto animalia, sexto denique hominem exstitisse. (3) Non haec, fateor, plane remota sunt ab illorum dogmate, qui divini scriptoris, MOSIS, auctoritatem sequuntur: atque vereor, ne potius ex Christianorum aut Iudaeorum libris sumta, quam in Persarum hortis nata sint. At ne hinc quidem liquet, materiae initium ab illis adscribi: quamvis enim coelum primum a Deo creatum esse adseverent, haud tamen indicant, utrum illud ex nihilo, an vero ex aeterna quadam materia productum esse putent. Mihi quidem posterius probabilius videtur, idque multis de caussis, quas nunc brevitatis caussa praetermitto.

§. XXVIII.

Hetruscos non contemnendi scriptores perhibent in caussis rerum naturalium investigandis plus posuisse diligentiae, quam reliquos populos: fruantur hac illi gloria: nos nostro vicissim iure utemur, & quantum sapientia & eruditione profecerint hoc studio, si fieri quidem poterit, indagabimus. Equidem in plura superstitionis & levitatis, quam sapientiae Hetruscae, vestigia incidi, veterum libros evolvens, qui de illis nonnulla memoriae prodiderunt; neque hoc negaturos esse iustos rerum & opinionum existimatores arbitror. Verum habent tamen & amicos suos Hetrusci, qui, tametsi non negent, populum hunc multis in rebus a vero aberrasse, in dogmate tamen de mundo & eius creatione eum ex toto sanum fuisse nil dubitant. Auctorem bonae huius opinionis laudant ignotum quemdam auctorem, cuius verba SVIDAS (1) servavit. Narrat is, Tyrrhenios sive Thuscos praecepisse, Deum illum, a quo condita sint omnia (2) duodecim mille annos consumturum esse in fabricandis operibus suis: mille primis annis coelum & terram comparatam ab eo esse: post haec coelum illud constructum esse, quod oculis nostris expositum est: tum mare & aquas omnes conditas esse: hinc solem,

(1) *Historiar. Lib. I. §. 131. p. 55.*
(2) *Observ. ad Cudworthum p. 328.*
(3) THOM. HYDE *Historia relig. veterum Persarum p. 64. f.* HENRIC. LORD *Account of the Religion of the Persees p. 6. 41. f.*

(1) *In Lexico Tom. III. v.* Τυῤῥηνία χώρα
(2) Τὸν δημιουργὸν τῶν πάντων Θεόν.

lem, lunam, & sidera producta: successisse his aves, pisces, ceterasque bestias: finem universo labori hominis creationem imposuisse: singulis hisce operibus mille annos supremum Numen impendisse: sex igitur annorum millia effluxisse, antequam homo fingeretur a Deo: reliquos sex mille annos humanum genus in his terris versaturum esse. Definit hic SVIDAE narratio: verisimillimum autem est, addidisse his Hetruscos vates, elapsis his duodecim mille annis periturum esse hunc orbem, novumque rursus a Deo constructum iri. Nam ex PLVTARCHO (3) apparet, homines hos existimasse, certo & a Deo definito annorum numero praeterito, quem *magnum* appellabant *annum*, rerum omnium ingentem conversionem evenire solere. Non refragabor illis, qui scriptorem hunc, cuius nomen SVIDAS silet, fide omnino dignum esse volunt, tametsi hoc iure quodam meo facere possem: hoc vero pugno, parum ex hoc testimonio auxilii sumere posse, qui Hetruscos eadem, quae Christiani, de creatione rerum docuisse putant. Nec enim vel verbum in hac deprehendas narratione, quod suadeat, visum fuisse illis, materiam Deo iubente exsistere coepisse, quum nulla esset antea. Sunt e contrario quaedam in ea, quae adducunt me, ut credam, nihil illis huius dogmatis in mentem venisse. Deum scilicet sex mille annos tradunt in hoc mundo elaborando & ornando consumsisse. Atqui Deus infinite potens, cuius nutui parent omnia, qui verbo potest efficere, ut prodeant & exsistant, quae haud exstiterunt, haud indiget tanti temporis ad id, quod vult comparandum & producendum. Itaque primum ex his intelligere mihi videor, Hetruscos veteres censuisse, obstitisse aliquid Deo, ne citius opus suum perficeret, totque annos in eo fabricando contereret. Quale igitur impedimentum Deo tantae tarditatis caussa fuit? In ipsane illud eius natura fuit, an vero extra eam. Perinde mihi erit, utri quis accedat sententiae. Ipsa natura divina si, Hetruscis iudicibus, tam imbecilla fuit, ut non posset uno tempore, quae meditabatur, perficere, numquam mihi persuaserim, Deo tam impotenti Hetruscos id adscripsisse, quo nihil maius & gravius fieri & cogitari potest, creationem materiae ex nihilo. Extra Deum vero si quaerenda sit ratio huius morae, aeterna statim occurret materia. Haec, nisi multum fallor, contumacia, inertia & malitia sua effecit, ne Deus maturius, quae optabat, consequeretur. His quum addo, quae ex PLVTARCHO retuli de magno anno & mundi conversionibus, quas sibi finxerunt Hetrusci in eam lubens sententiam descendo, fecisse cum illis hanc familiam, qui aeternam quamdam mundorum sibi succedentium seriem animis concipiunt: quod dogma prorsus a veritate, quam nos tuemur, alienum est. Igitur potiores perlustravi populos, quibus ita doctissimi quidam viri favent, ut ea, quae de mundi docuerunt originibus, eodem loco esse cupiant, quo praecepta, quae divinitus Christianis sunt tradita. Nam de antiquis populis, qui septemtrionibus subiecti fuere, de Americanorum item gentibus nonnullis, erga quos nonnulli eodem modo sunt affecti, disputare nolo, quoniam omnis harum gentium antiquior Historia nimis est obscura & sterilis, quam ut de religione earum certi aliquid & immoti constituere nobis liceat.

§. XXIX.

Restant, de quibus mihi dicendum est, iuniores Platonici, qui Aegypto egressi, per omnes fere cultiores terrarum orbis regiones disciplinam suam propagarunt, nec hodie fautoribus & amicis destituuntur. Sectae huius in sententiis & scitis exponendis haud pauci lapsi sunt excellentis alioquin ingenii viri, partim quod dictionem & stylum eius ex vulgari loquendi lege aestimarunt, partim quod minus, quam decebat, animadverterunt, multa, quae ab his philosophis disputantur, *de statu rationis*, ut in scholis loquuntur, seu *abstractionis mentalis* accipi tantum debere. Et vereor, ne idem contigerit in re, quam nunc agimus. Antiquiorum Christianorum aliqui dudum tam benigne quorumdam ex Platonicis bisce de mundo sententiam interpretati sunt, ut nihil eam differre a dogmate suo arbitrarentur. Testem appello AENEAM GAZAEVM, clarissimum e saeculo quinto philosophum; qui quum Platonicos confutat, qui aeternum statuebant mundum esse, nec modo mundum, verum etiam mundi materiam coepisse aliquando, auctore Deo, pugnat, ipsa scholae Platonicae fulcra illis opponit, & PLOTINVM, PORPHYRIVM, una cum *oraculis*, quae *Chaldaica* vocantur, idem quod Christianos arbitrari de materia, contendit. Iuvat ipsum loquentem audire: (1) *οὐ γὰρ ἀγέννητος οὐδ' ἄναρχος ἡ ὕλη, τοῦτό σε καὶ Χαλδαῖοι διδάσκουσι καὶ ὁ Πορφύριος. ἐπιγράφει δὲ καθ' ὅλου τὸ βιβλίον, ὃ ἐς μέσον προάγει τῶν Χαλδαίων τὰ λόγια. ἐν οἷς γεγονέναι τὴν ὕλην ἰσχυρίζεται, καὶ τὸ Πλωτίνου δια-*

(3) *in vita Syllae p. 456. Tom. I. Opp.*

(1) in *Theophrasto seu Dialogo de opificio mundi p. 56.*

διανοίγων βιβλίον ὅθεν τὰ κατὰ φύσιν πυ λέγει, ἀγένητον δὴ εἶναι τὴν ὕλην καὶ τὸ ἐν ἀρχαῖς τιθέναι, ὡς ἄθεον δόγμα παραιτητέον. Haec verba CASP. BARTHIVS ita latine vertit: *Materia ipsa neque ingenerata, neque caret principio. Hoc quidem & Chaldaeite docuerint & Porphyrius libro, quem catholon scripsit, producendis eorumdem dogmatibus compositum. In hoc factam esse materiam convincit & Plotini enarrans commentarium statuit, opinionem eorum, qui sylvam illam ingenitam & principii expertem docent in Deum impietatis explodendam.* Laborat haec versio vitiis nonnullis, quod Graeca cum Latinis conferenti statim patebit: in quibus vitiis id peius est ceteris, quod verba καθ᾽ ὅλυ & quae cum his coniuncta sunt, ita BARTHIVS reddidit, acsi PORPHYRIVS librum reliquisset *Catholon* inscriptum, eoque Chaldaeorum unice collegisset oracula. Nusquam exstat libri eiusmodi a PORPHYRIO conscripti memoria, neque postulant verba GAZAEI, ut credamus, in illo, quod hic memoratur, volumine, hominem Chaldaeorum oracula tantum congessisse & fortassis explanasse. Vidit iam errorem hunc LVCAS HOLSTENIVS, vir doctissimus, qui vocabula καθ᾽ ὅλυ libri negat esse titulum & totum locum ita vertit: (2) *Ille enim integrum librum conscripsit, quo Chaldaeorum oracula producit, quibus materiam esse genitam confirmatur.* Sed nec huic ut assentiar prorsus, a me impetro. Suspicor potius, libri cuiusdam PORPHYRII indicem omnino hic a GAZAEO nominari, sed corrupta esse verba eius librariorum incuria. Scripsit, ut coniicio, AENEAS καθ᾽ ὕλης & volumen illud hic testatus est, quod SVIDAS refert eum conscripsisse περὶ ὕλης seu de *materia prima*. Idque cum ex re ipsa puto constare: nam de materia hic sermo est, tum inde, quod, PLOTINI commentarium quemdam a PORPHYRIO hoc libro expositum esse, GAZAEVS addit: exstat enim PLOTINI liber περὶ ὕλης, cui haud dubie discipulus eius lucem afferre hoc opere conatus est. Ex recentioribus multi hos antiquos sequuntur, nec confirmare verentur PLATONEM, omnesque eius germanos discipulos existimasse, materiam a Deo productam & creatam esse. In his primum locum BESSARIONI tribuo, qui his verbis utitur. (3) *Deus materiam quoque ipsam producit, esseque ita ei impartit, ut a forma inseparabilis sit: haec de materia Platonis opinio est, haec Plotini, Porphyrii, Amelii, Iamblichi, Syriani, Procli, omnium denique, qui Platonis disciplinam sunt sequuti: hoc etiam Herme Trismegisto placere Iamblichus scribit, quippe voluisse Hermem affirmat materiam ex substantialitate produci.* Sed nec tamen accuratus satis est hic BESSARION, quia omnibus Platonicis eamdem adscribit sententiam, quod fieri nullo modo posse, paullo post apparebit: nec omnino favet illis, qui adolescentiorem scholam Platonicam Christianum dogma de ortu materiae complecti adseverant, quia idem minime negat, sectam hanc aeternitatem simul mundo attribuisse. Distinctius & diligentius hac de re commentatur LIVIVS GALANTES (4) cuius disputationem in suos artus & membra accurate distributam, omissis illis, quae ad summam eius haud pertinent, exhibebo. Praescribit GALANTES capiti, quo hoc argumentum persequitur, hunc indicem: *An mundus sit ex nihilo, vel ex praeiacenti materia creatus.* In ipso capite vero Platonicos in tres classes partitur. Primo genere comprehendit eos, qui materiam aeque aeternam, atque Deum, existimarunt esse, quorum principem & ducem observat ipsum PLATONEM a plerisque haberi. Huic subiicit alteram classem eorum, qui materiam a Deo quidem creatam & productam esse censent, at simul tamen mundum aeternum esse statuunt: Alii, inquit, *in hac familia praestantiores Platonici seu qui ab Ammonio Sacca profluxerunt, - - Plotinus, Porphyrius discipulus, Iamblichus Porphyrii auditor, Syrianus Iamblichi, Proclus Syriani, Ermias Procli, Damascius Ermiae, Priscianus Lydius, qui Damasci fuit praeceptor, & haec tota schola Platonicorum insignium materiam primam utique genitam & productam esse a Deo velle videntur.* Verum addit continuo, familiam hanc, si cuncta eius dogmata rite expendantur, locum inter adsertores germanos creationis ex nihilo haud flagitare posse: statui enim ab illa mundum aeternum esse: quare quae de materiae productio-

(2) *De vita & scriptis Porphyrii cap. IX. p. 56. ed. Cantabr.*

(3) *Libro II. contra calumniator. Platonis cap. V.*

(4) *Comparatione Christianae theologiae cum Platonica Lib. IX. p. 236.* Memoria fefellit virum praestantissimum, IO. ALB. FABRICIVM, quum *Biblioth. Graecae Lib. II. cap. XII. p. 464.* scriberet, GALANTEM, *Syriani, Hermiae, Damascii & Prisciani Lydi loca proferre*, ex quibus pateat hos philosophos creationi ex nihilo favisse. Nec enim horum philosophorum locos affert GALANTES, sed nomina tantum eorum recitat, nec hos philosophos ita, uti Christianos, de creatione sensisse perhibet, sed PROCLVM tantum, PORPHYRIVM & IAMBLICHVM huius gloriae participes facit, quod ex enarratione disputationis eius, quam hic exhibemus, patebit. Non monuissem hoc, nisi metuissem, fore aliquos, qui tanti viri auctoritate freti suspicarentur, non accurate satis GALANTIS disputationem a me relatam esse.

ductione & creatione tradant, non de vera & *reali productione*, sed de *caussali tantum & rationali* accipienda esse. *Nam*, inquit, *si hi mundum caussative dumtaxat genitum voluere, hoc est, ratione non re, sed aeternum, quomodo etiam materiam non putarunt aeternam, hac nimirum mundana aeternitate? Dicendum est igitur, quod hi, sicuti voluerunt mundum numquam productum realiter, ita etiam materiam primam improductam re vera existimarunt, sed productam dixerunt, non productione reali, sed productione causali, seu rationali, cum non solum ipsa sit umquam formis destituta, sed etiam nec vix cogitari possit.* Sapienter & provide haec animadversa sunt: quorum similia si forent omnia, quae toto GALANTES opere disputat, summa merito laude dignus esset. At quosdam tamen ex Platonicis melius ceteris docuisse iudicat, nec ullo modo Christianum dogma de creatione mundi depravasse: Hos tertio in genere ponit. *Sunt*, inquit, *nihilominus quidam Proclum sequentes & alios, qui materiam RE & TEMPORE GENITAM ESSE A DEO arbitrantur.* In consequentibus nominatim PORPHYRIVM & IAMBLICHVM huius sententiae fautores esse, tradit. Hos primum PLATONIS, HERMETIS & ORPHEI auctoritatibus sese tueri perhibet, nec obscure, bonos sibi eos horum sapientum interpretes videri, significat: tum argumentis & rationibus quibusdam sententiam eorum confirmar. Nos utrumque hic repetere nolumus. Nam PLATONEM & reliquos illis minime favere, qui materiam ex nihilo ducunt a Deo creatam esse, supra late ostendimus: argumenta vero, quibus sententiam suam hosce Platonicos ait munivisse, ab ipso GALANTE excogitata, non ex scriptis eorum hausta & sumta sunt. Ab hoc parum remotus est RADVLPHVS CVDWORTHVS, qui, tametsi Platonicorum multos constituisse fateatur, aeternum esse mundum & idcirco materiam quoque, quosdam tamen familiae huius nil dubitat rectiora vidisse ac probasse, ipsamque materiam censuisse a Deo factam esse: Et huius generis arbitratur praeter alios PLOTINVM, PORPHYRIVM, IAMBLICHVM, HIEROCLEM & PROCLVM fuisse, quos Chaldaicorum oraculorum, Aegyptiorum & Orphei legisse vult vestigia. (5) Prae ceteris omnibus Platonicis HIEROCLES, tamquam acerrimus vindex rectae huius opinionis de universitatis originibus a viris doctissimis laudatur: Et certe clarius is, quam reliqui sectae suae, hac de re loquutus est, nec modo, id quod mox videbimus, in eos sociorum suorum aspere invectus est, qui aeternam Deo non vererentur materiam adiungere, sed etiam PLATONEM maximopere contendit statuisse, materiam ipsam Dei opera creatam & productam esse. Hinc PETR. DAN. HVETIVS (6) hunc fere unum sufficere sibi ratus est, cuius testimonio conficeret, PLATONEM & universam eorum turbam, qui disciplinam eius vere sectati sunt, Christianis nihil deterius de materia sensisse. PETR. autem BAYLIVS ita HIEROCLIS verbis commotus fuit, ut suspicaretur hominem hoc dogma ex Christianorum libris depromsisse, quumque acrius meditando intelligeret, maiestati divinae nihil eo esse convenientius, vulgatam sectae suae doctrinam deseruisse. (7) In quo mihi vir ingeniosus non totus falli videtur. Nihil enim certius, quam hoc, iuniores Platonicos ex Christianae religionis praeceptis in suam scholam haud pauca derivasse, atque verbis & oratione saltim imitatos esse Christianos, si dogmata forte ipsa viderent nimis a scitis suis aliena esse, quam ut a se probari possent.

§. XXX.

Quod si verba quis unice spectet horum hominum, nec cum reliquis eorum placitis, quae splendide & sapienter videntur dicere, conferat, satis sibi caussae opinabitur esse, cur cum viris hisce doctis sentiat; fateor enim, ita loqui eos nonnumquam de materia & caussis materiae, toti ut a Christianorum stetisse partibus videantur. PROCLVS (1) subtilissimus scholae huius doctor, magno fervore pugnat, Deum ipsum *ἄῤῥητον αἴτιον ineffabilem materiae caussam* esse, & ut omnem *ἀπειρίαν* seu *infinitatem*, ita & materiam, quae *infinitas ultima* sit, constituisse. εἰ οὖν, inquit, ὥσπερ εἴπομεν, ὁ θεὸς πᾶσαν ἀπειρίαν ὑφίστησι, καὶ τὴν ὕλην ὑφίστησιν, ἐσχάτην οὖσαν ἀπειρίαν. Idem graviter execratur eos, qui duo ponerent rerum principia, Deum & materiam, PLATONEMque suum diligentissime ab huius opinionis dedecore vindicare conatur. Crederes EVSEBIVM aliquem aut BASILIVM disserere ac philosophiae profanae vitia acriter insectari. Nec remissius hanc caussam agunt alii quidam ex hac familia philosophi, quos audire necesse non est. Satis erit unum HIEROCLEM (2) attendere,

(5) *Systemate intellectuali universi cap. V. Sect. II. p.751.752.*

(6) *Quaestion. Alnetanis Lib. II. cap. V. p.109.110.*

(7) *Dictionaire Historique & Critique Tom. II.* voce *Hierocles Not. A. p.1464. Ie me persuade qu' il l' avoit lu, dans les Ecrits des Chretiens, & qu' aiant èté frape des Argumens qui combatent l' existence d'une matiere increée & qu' aiant joint a cela les notions de Createur qui portent au plus haut point la puissance & la majestè divine, il suposa pour la gloire de la secte, que son fondateur avoit conu Dieu sous l' ideè d' une nature dont un simple acte de volontè peut suffire a la formation de l' univers.*

(1) *Comm. in Timaeum Platon. Lib. II. p.17.*

(2) *Lib. VII. de providentia & fato* apud PHOTIVM *Bibliothecae Cod. CCLI. p.1379. f.* Adde quae ex eodem libro idem affert *Cod. CCXIV. p.550.*

dere, qui ceteris fere omnibus nervosior & luculentior est, sive verba spectes, sive rationes, quas adhibet. Is ergo primum vehementer eos increpat ex Platonicis, qui Deum statuerent ex aeterna quadam materia finxisse omnia, sive id ab aeterno dicerent contigisse, sive in tempore. Putat autem, hanc sententiam & in bonitatem divinam iniuriosam esse, & sanae rationi adversariam: nec inepte fortassis multis ratiocinari videbitur. Primum argumentum sumit a natura rerum illarum, quae per se subsistunt & initio carent. Quidquid, inquit, nec genitum, nec factum est, sed per se subsistit necessario, id non potest non perfectum, bene ordinatum & vitii omnis expers esse. Quare quod eiusmodi rei additur, id naturam eius mutat: quod naturam eius mutat, id vitiat & corrumpit eam. Deus igitur si materiam aeternam & per se subsistentem digessisset, ordinasset & temperasset, opus suscepisset supervacaneum potius & inutile, quam bonitatem eius decens, (ὁ περιεργία μᾶλλον ἂν εἴη, ἢ ἀγαθότητος θεοῦ) materiamque non perfecisset, verum adulterasset ac depravasset. Alteram eius rationem optime sic posse exponi & declarari arbitror: Quicumque rem sibi minime subiectam & aeternam, in quam nihil iuris habet, ex statu naturali suo in novum & naturae eius contrarium transfert, is peccat & maleficio quodam sese contaminat. Quocirca si Deus materiam aeternam, sororem veluti suam, non sivisset in statu suo permanere, sed nova ratione temperasset & affecisset, sine controversia rem molitus esset iniquam & a iustitia alienam. ἀλλ᾽ οὐδὲ ὁ θεὸς αὐτὸς κακῶν ἀναίτιος ἔσται, τὴν ἀρχὴν τῆς δημιουργίας ἀπὸ τινὸς κακοποιίας ἐνστησάμενος. *Sed neque Deus ipse innoxius erit, initium creationis a quodam maleficio inchoans.* Quae praecise & conturbate dicta sunt ab HIEROCLE in ordinem redegi, perspicuitatis caussa: neque puto id sapientem quemdam vituperaturum esse. His argumentis propositis, eos sigillatim adoritur, qui non ab aeterno, sed in tempore Deum ad mundum ex materia condendum accessisse ducunt, deteriusque etiam eos sentire contendit illis, qui ex infinito tempore Deum materiam ornasse tradunt. Sed haec praetermitto, ne nimis ab instituto abeam. Iam si quis quaerat, quemadmodum veritas de creatione mundi sentire iubeat, respondet HIEROCLES, sano cuivis existimandum esse, Deum una voluntate sua, ex nulla materia aeterna, aut ex nihilo, mundum tam spectabilem, quam invisum, produxisse: atque hanc PLATONI quoque sententiam placuisse: ὅτι δημιουργὸν θεὸν, φησὶ, προυφίστησιν ὁ Πλάτων ἐφεστῶτα πάσης ἐμφανοῦς τε καὶ ἀφανοῦς διακοσμήσεως, ἐκ μηδενὸς προϋποκειμένου γεγενημένης. ἀρκεῖν γὰρ τὸ ἐκείνου θέλημα εἰς ὑπόστασιν τῶν ὄντων. *Plato opificem Deum censuit sustinere omnem aspectabilem & inaspectabilem mundum, nulla prius exsistente materia productum. Sufficere enim voluntatem Dei, ut ea, quae sunt omnia, exsistant.* Verbis tam disertis & perspicuis quis sese commoveri haud patiatur? Ego vero diuturno usu & librorum a Platonicis conscriptorum lectione edoctus sum, nullius sectae orationem acrius expendendam esse, quam Alexandrinae huius, & quae primo aspectu praeclare apud illos & egregie dicta videntur, formam omnem & pulcritudinem amittere, si cum illis comparentur scitis, quibus tota ratio philosophiae eorum nititur. Documentum capere licebit ex illis, quae iam dicturi sumus: quae quidem sententiam Platonicorum de mundo & materia a verbis multum discrepare docebunt, quibus eam explicant.

§. XXXI.

Ante omnia, qui cupidi sunt caussae huius cognoscendae, animadvertere decet, universam Platonicorum sectam mundum duxisse aeque aeternum esse, atque ipsum Deum, atque huic non secus ac umbram corpori ex infinito tempore adiunctum fuisse. Tritum est hoc dogma & sacrosanctum in scholis huius sectae: nec quisquam eorum repudiare illud potest, nisi totam simul abiicere philosophiam & ad aliam transfugere sectam velit. Scilicet aeternitas mundi tam necessario consequitur ex Metaphysicis eorum praeceptis, quam ex illo decreto rationis: *Paria paribus addita numerum efficiunt parem*, hoc manat consectarium: *Ergo bina binis addita quatuor pariunt.* καθάπερ, ipsos audis Platonicos apud ZACHARIAM MITYLINAEUM, (1) αἴτιον τὸ σῶμα τῆς ἑκάστου σκιᾶς γίνεται. ὁμόχρονος δὲ τῷ σώματι ἡ σκιὰ καὶ οὐχ᾽ ὁμότιμος. οὕτω δὴ καὶ ὅδε ὁ κόσμος παρακολούθημα ἐστὶ τοῦ θεοῦ αἰτίου ὄντος αὐτῷ τοῦ εἶναι, καὶ συναΐδιος ἐστὶ τῷ θεῷ οὐκέτι δὲ καὶ ὁμότιμος. *Quemadmodum quodlibet corpus caussa est umbrae suae, aequalis autem est tempore umbra corpori, non item honore: ita mundus hic sequela est Dei, qui caussa est ipsi, ut sit, & coaeternus est Deo, at non compar honore.* Haec communis est totius familiae sententia: quam qui deserere voluisset, haud dubie res sibi suas habere iussus a magistris fuisset. Solent dogma hoc exemplis & similitudinibus nonnullis illustrare, quas ab aeterno baculo, aeternaque eius umbra, ab aeterno sole, aeternoque solis radio, ab aeterno pede, aeternoque vestigio eius sumunt. Quod enim aeterna umbra baculo aeterno, quod aeterno pedi vestigium aeternum, quod aeterno soli sempiternus eius radius foret, id homines hi aeternum mundum ratione Dei aeterni esse dicunt. Memini me iam alio loco copiosius de hac re commentari: quod me admonet,

(1) *Dialogo de opificio mundi p. 187. ed. Barthii.*

net, ut hic brevior ſim. Ipſi, quos viri doctiſſimi volunt creationis ex nihilo vindices eſſe, ſectae huius philoſophi huic dogmati totos ſeſe addictos oſtendunt. PLOTINVS tot in locis operum ſuorum profitetur, mundum a Deo ex omni aeternitate fluxiſſe & radii inſtar ex ſempiterno ſole manaſſe, hoſpitem ut oporteat eſſe in ſcriptis eius,quem hoc praeterit. PLOTINI vero qui novit dogmata, is una cognitum habet, quid diſcipulus eius PORPHYRIVS ſenſerit: qui praeceptoris ſui tam ſtudioſus eſt, ut ipſa eius verba multis in locis ſua faciat, quod ex *ſententiis* eius apparet a LVC. HOLSTENIO editis. De IAMBLICHO ſupra iam diximus: (2) differt quidem is a reliquis Platonicis in eo, quod exiſtimat, in diſputando docendi cauſſa aſſumi poſſe, mundum habuiſſe initium; quam eius opinionem IVLIANVS, Imperator, reiicit; nec tamen dubitat, quin reapſe mundus principii omnis expers, nec ſecus, quam aeternum *cauſſatum*, ut cum Metaphyſicis loquar, *aeterni cauſſantis* ſpectari debeat. PROCLVS tantum abeſt, ut mundum certo tempore coepiſſe putaverit, ut ſingulari potius libello, id quod notum eſt, contra Chriſtianos aeternitatem mundi defenderit: quem librum eius IOHANNES PHILOPONVS ex Chriſtianis oppugnavit. (3) Nec in alia fuit HIEROCLES ſententia, idque ſatis inde patet, quod Deum *ἐξ ἀϊδίου ἐνεργοῦντα* vocat (4) ſeu ab *aeterno operatum* eſſe ſcribit: nam Platonicorum ſtylo *ab aeterno operari* & *ab aeterno mundum creare* formulae ſunt eiusdem poteſtatis. Idem ex eo liquet, quod ſumma cura & diligentia in *Libris de providentia & fato*, teſte PHOTIO, conatus eſt, PLATONEM & ARISTOTELEM coniungere probatumque dare, utriusque eamdem fuiſſe de mundo & eius ortu ſententiam. ARISTOTELEM vero quis neſcit mundum ſtatuiſſe principio carere ac aeternum eſſe? Neque quisquam Platonicorum umquam aliam ARISTOTELI ſententiam tribuit. Non ſum inſcius, ſectam hanc non raro de creatione mundi magnifice loqui, immo negare, mundum aeternum eſſe. Sed haec neminem conturbabunt mediocriter in ſcriptis eorum verſatum. Nam quum mundum dicunt conditum & factum a Deo eſſe, non talem intelligunt, qualem nos creationem, verum aeternam: idque paſſim apertis verbis ſignificant. Rurſus quum aeternitatem mundo derogant & ſoli Deo tribuunt, non de omni accipi hoc volunt aeternitate, ſed de certo tantum aeternitatis genere. Alio nimirum modo Deum eſſe adſeverant aeternum, alio mundum. Aeternitatem enim diſtribuere ſolent in *aeternitatem temporis* & *aeternitatem cauſſae*, & rurſus in *aeternitatem fluentem* & *ſtabilem* ſeu *conſtantem*, de qua diſtinctione, cauſſisque eius iam alias plura diſſerui. Aeternitatem illam, quae *temporis* dicitur, Deo & mundo communem eſſe volunt: at aeternitatem cauſſae mundo detrahunt & ſoli Deo tribuunt. Optime hanc ſententiam BOETHIVS expreſſit, qui & ipſe eam amplexus eſt: *Neque enim*, inquit, (5) *Deus conditis rebus antiquior videri debet temporis quantitate, ſed ſimplicis potius proprietate naturae.* Rurſus aeternitatem, quam *fluentem* dixi, mundo convenire dicunt, in quo cuncta perpetuis viciſſitudinibus & converſionibus feruntur, ita ut aliud ex alio fiat, & nova ſemper rerum ſeries & ſucceſſio priorem conſequatur: Vni vero Deo aeternitatem illam *ſtabilem* & omnis ſucceſſionis neſciam propriam eſſe tradunt. *Aliud eſt*, inquit BOETHIVS, *per interminabilem duci vitam, quod mundo Plato tribuit: aliud interminabilis vitae totam pariter complexam eſſe praeſentiam, quod divinae mentis proprium eſſe manifeſtum eſt.* Itaque quum mundum aeque negant Platonici aeternum eſſe, atque Deum, huc eorum unice redit ſententia: *Mundum ex omni aeternitate ſine ullo principio de Deo, tamquam de cauſſa & de auctore ſuo, fluxiſſe, quemadmodum de aeterno corpore aeterna umbra, aut de perenni ſole perennis radius.* Talis quum totius familiae Platonicae ſententia ſit, nec eſſe poſſit alia, perſpicuum eſt, per leges diſciplinae, quam profitentur, non licere illis cum Chriſtianis de mundo & materia conſentire, nec poſſe eos non creationem mundi & materiae reiicere? Num igitur ſecum ipſis pugnant Platonici, quum affirmant, mundum non modo, ſed & materiam mundi factam, genitam, immo una Dei voluntate ex nihilo productam eſſe? Num primorum forte philoſophiae, quam probant, elementorum obliviſcuntur? aut fallendi cauſſa aliter loquuntur, quam ſentiunt? Solvam ego hoc aenigma, apertumque faciam, neque ſibimet ipſis hos philoſophos adverſari, nec malitioſas mentibus aliorum inſidias ſtruere.

§. XXXII.

Duplicem gerunt in plerisque ſcriptis ſuis perſonam Platonici, Phyſicorum nimirum & Metaphyſicorum: quod qui haud animadvertunt, illi in exponendis eorum ſententiis

(2) §. *XXI.*

(3) Vid. IO. ALB. FABRICIVS *Biblioth. Graec. Lib. V. c. XXVI. p. 522. Vol. VIII. & Lib. V. cap. XXXVII. p. 362. Vol. IX.*

(4) Apud PHOTIVM *Biblioth. Cod. CCLI. p. 1378.*

(5) *De conſolatione philoſ. Lib. V. p. 138.*

tentiis non possunt non gravissimos errores admittere. Quum Physicorum munere funguntur, res, de quibus disserunt, sic explicant, uti in se & natura sunt, ex sententia nimirum disciplinae, cuius scita tradunt. At Metaphysicorum quando sibi sumunt habitum, res natura sociatas cogitando divellunt, partesque rerum intelligentia seiunctas separatim ita considerant, acsi nullum inter eas vinculum esset, immo de illis tamquam de rebus per se subsistentibus loquuntur. Licuit hoc semper quodammodo facere Metaphysicis: at haec secta modum omnem excedit, quum hoc iure utitur. Postquam enim ex mundo hoc, quem cernimus, in mundum transiliit *idealem* seu *intelligibilem*, ita subito fervore effertur imaginationis & contemplationis impetu, ut animi notiones non in personas tantum, sed etiam in Deos convertat, & de his fictis & commentitiis personis & Numinibus, non secus, acsi res gestas heroum & hominum exponeret, longas narrare fabulas incipiat. Vniversa gens hac scabie laborat: sed alius tamen deterior est alio. Quidam, ut PROCLVS, IAMBLICHVS, DAMASCIVS, ita effervescunt, quum naturae fines transgressi sunt, ut nullum ego fere poëtarum tantopere sese imaginationi suae tradidisse regendum, crediderim. Id in hac nos caussa in primis oportet observare. Physicorum personam dum sustinent Platonici, nec supra lunam & sidera commentando evolant, mundum perhibent aeternum esse, atque una cum Deo ex omni aeternitate ita exstitisse, ut totam naturam suam a Deo, tamquam efficiente caussa, acceperit. Haec sententia non nimis differt ab ARISTOTELIS de Deo & mundo opinione, quod iam alias monuimus, & erroribus valde noxiis immo summae adversus Deum impietati vicina est. Sed iidem homines quum frena laxant ingenio & in commentitium illum orbem, in quo ideae, speciesque rerum vagantur, commeant, aut, quod idem est, Metaphysicorum suscipiunt partes, ita de mundo, de Deo, de materia mundi disputant, acsi a semet ipsis dissiderent, Deumque mundum & materiam nulla ratione inter se colligata esse putarent. Primum Deum a mundo cogitatione divellunt: quod quum fecerunt, de creatione mundi tam graviter & accurate loquuntur, acsi Deum initium aliquando laboris huius fecisse, certumque ordinem in creando tenuisse & observasse vellent, quod Christiani a divino scriptore, MOSE, didicerunt. Haec qui legunt, nec vel sciunt, vel recordantur cetera huius familiae praecepta, facile adduci sese patiuntur, ut existiment, nihil sanius fieri his philosophis posse: Qui vero non ignorant, quae alias in eorum libris de aeterna mundi & Dei colligatione scripta leguntur, illi vident ac intelligunt, Metaphysicam tantum esse creationem illam mundi, de qua disserunt, remque totam in EPICVRI intermundiis aut potius in cerebro horum hominum agi, qui pro lubitu res natura sociatas meditando dissolvunt & componunt iterum. Nam quid est aeterna creatio, quam binorum vocabulorum coniunctio, quorum notiones disparatae sunt? At quo demum modo id, quod ex omni aeternitate fuit & ex Deo semper pependit, certis legibus & certo ordine servato conditum videri poterit? His nondum contenti doctores Platonici, subtilius instituunt, & quemadmodum Deum a mundo cogitatione secreverunt, ita materiam, ex qua constat mundus, a mundo ipso seiungunt, id est, notionem & speciem materiae, in se & abstracte spectatae, informant animis. Hunc ubi contemplationis gradum attigerunt & in sublimi supra mundum & coelum constituti sunt, dici vix potest, quantas excitent tragoedias. Namque de hac notione materiae, de ortu eius, de affectionibus eius, non secus deliberant & disputant, acsi hominem quemdam aut animal contemplarentur & manibus contrectarent: quod quidem ex PLOTINI libro *de materia* & aliis eius generis commentationibus apparet. Iurarent, qui non satis gnari sunt rerum huius sectae, rem maxime gravem atque seriam agi, Platonicisque persuasum esse, exstitisse, antequam fieret aliquid, materiam quamdam, & hanc materiam a Deo adhibitam fuisse, quum mundum fingere vellet: at qui diligentius perpendunt omnia, nec integumentis rhetoricis & poëticis deludi sese sinunt, illi de notione quadam animi, *de abstractione* quadam *mentali*, de *idea Platonica*, tam verbosam, longam & spinosam disceptationem institutam esse, vident. Hanc illi notionem digitis fere dimetiuntur: hanc in omnes versant partes: hanc denique in nescio quae membra iterum discerpunt, in quorum consideratione tam acuti sunt & ingeniosi, ut diligentissimum etiam speculatorem saepenumero effugiant & fallant. Quumque nullis in rebus facilius dissensiones & rixae oriantur, quam in illis, quae ab omni sensu remotae sunt, nec nisi mente prorsus adducta & contenta cernuntur, ideo fit, ut de huius ideae natura & proprietatibus in certamina incidant saepenumero acerrima, alterque alterum errorum postulet nullo modo ferendorum. Mittamus nunc reliqua, quae inter eos de materia quaeruntur, & ea tantum videamus, quae de ortu eius in his scholis tradi solent. Ardua est in his scholis & valde subtilis quaestio: Vnde exstiterit materia? quam idcirco PORPHYRIVS inter eas retulit, de quibus Aegyptiorum sententiam exquirendam sibi esse duxit in epistola

stola ad ANEBONEM, sacerdotem Aegyptium. Patuit mihi vero libros doctorum studiose legenti, tres de hac re inter eos floruisse opiniones. Quidam volunt, materiam naturam esse per se ex omni aeternitate constantem & a divina natura plane seclusam & divisam, quam Deus formaverit & certis legibus constrinxerit, quum mundum crearet. Qui hac imbuti sunt sententia, illi PLATONIS *Timaeum* potissimum testantur & in rem suam trahunt. Sed non ita multis hi videntur sectatoribus valuisse: quare PROCLVS, HIEROCLES & alii, id quod antea vidimus, secure eos corripiunt & violatae maiestatis divinae prope insimulant. Alii ex ipsa divina natura fluxisse materiam ex aeterno arbitrantur & divinae idcirco *essentiae* partem quamdam esse. Sic PLOTINVS, sic PORPHYRIVS, sensisse videntur: sic IAMBLICHVS, quod supra probatum dedimus, ut alios praetermittam, aperte sensit. Alii denique, quum ne hoc quidem dogma Deo satis esse dignum ducerent, altius etiam enisi sunt ingenio, materiamque ex nihilo sola voluntate divina productam esse decreverunt. Hanc sententiam HIEROCLES professus est, quod ex verbis eius supra recitatis apparet, & multi sine dubio alii. Suspicor autem, quum opinionis huius in antiquioribus Platonicis nullum offendam vestigium, eam rebus Christianis iam multum amplificatis saeculo demum tertio natam & fortassis ab ipso HIEROCLE excogitatam esse. Qui quidem philosophus quum saepius cum Christianis congressus, nec leviter in monumentis eorum versatus esset, recte sese facturum opinatus est, si verbis eorum uteretur &, quo citius flecteret animos, eodem modo, quo illi solebant, rerum omnium origines explicaret. Et observatum iam ab aliis est, plura eum tam verba, quam dogmata mutuatum esse a Christianis, atque cum sectae suae placitis colligasse, quo haec ornatiora redderet & Christianis gratiora. His contentionibus & certaminibus Platonicorum de ortu materiae qui spectator veluti interest, is levi a se labore impetrat, ut hos homines credat reapse materiam a mundo & a Deo seiunctam putasse, atque pro natura habuisse per se constante. Verum secus sentire coguntur, qui interiora sectae huius dogmata non ignorant, velumque removent, quod disquisitionibus suis obtendunt. Namque hi intelligunt, Metaphysicum minimum strenuos hosce bellatores agere, vixque meliores esse illis, qui de umbra asini litem longam feruntur inchoasse. *De ente* scilicet *rationis*, quod nullum est, de *abstractione mentali*, de notione animi altercantur. Abiice figuras orationis & figmenta, atque hanc habebis disputationis universae summam: *Isne sapientius & rectius faciat, qui postquam abstractam materiae notionem animo & cogitatione informavit, cum hac notione ideam aeternae exsistentiae vel emanationis aeternae coniungat, an vero is, qui ideam creationis ex nihilo cum ea societ?* Bellam profecto & tam acutis ingeniis dignam disceptationem! Quasi vero rei publicae aut salutis humani generis intersit, nosse, quemadmodum animo concipiendae sint species & imagines rerum, quae nusquam per se subsistunt, & ex infinito tempore tales fuere, quales nunc sunt. Finge tibi auream catenam ex omni aeternitate de manu Iovis pendentem; adde, tres philosophos acriter inter se rixari, num aurum, ex quo haec conflata est catena, quatenus cogitatione illud a catena secernitur & abstrahitur, per se ab aeterno fuerit, an vero ex manu Iovis fluxerit, an denique ex nihilo creatum sit? Quid diceres, si hos homines certare inter se & mutuis conviciis pugnare audires? Diceresne, propius eos a dementia abesse? Nam quum talis semper fuerit haec catena, qualis nunc est, & aeternum talis futura sit, non modo inutile, sed etiam lepidum & ineptum esse, contendere, qualem notionem auri, ex quo catena constat, mente informare oporteat? Aurum illud nec factum & natum est, nec extra catenam umquam exstitit, ipsa etiam catena nullo non tempore fuit: quid ergo prodest disputare, quale aurum illud futurum fuisset, si natum fuisset & extra catenam aliquando exstitisset? Transfer haec ad Platonicos nostros & quo loco habendae sint meditationes eorum de materia extra mundum spectata, non ignorabis. Nos, qui Christum sequimur, quum materiam docemus ex nihilo factam a Deo esse, rem & naturam intelligimus vere exsistentem: illi quum idem dicunt, non de materia ipsa, sed de abstracta tantum imagine & forma materiae, de umbra, de notione mentis suae loquuntur. Egrediamur igitur ex hac arena, postquam susceptum laborem absolvimus, nec oblatum nobis adhuc ex veteri memoria vel philosophum, vel populum quemdam decernamus, quem constet eamdem, quam Christiani, de rerum originibus & creatione opinionem fovisse.

SECTIO

SECTIO TERTIA.

QVO SEX SEQVENTIA ATHEORVM ARGVMENTA REFELLVNTVR.

ARGVMENTVM.

Sequentia sex Atheorum argumenta quum ad eamdem metam collineent, coniunctim confutabuntur hac sectione §. I.

Antequam ad ipsa veniamus Atheorum argumenta, quibus effici posse sperant, nullum esse Deum corporis expertem, praemoneri debet: Tametsi non omnes, qui nihil fatentur esse, praeter corpora, Athei sint, omnes tamen in eo consentire Atheos, praeter corporea nihil usquam exsistere. Platonis loci quidam, ex quibus hoc apparet verum esse. Aristoteles pariter hac ratione disciplinam huius generis explicat. §. II.

At sunt tamen Athei hac etiam ex parte in varietate quadam positi. Qui cum Democrito & Epicuro vacuum quoddam esse volunt, tametsi hoc pro concesso sumant, omne, quod magnitudine caret, nihilum esse: duplicem tamen fatentur naturam extensam esse: alteram impenetrabilem, quae tangi queat, nimirum corpus: alteram penetrabilem, quae tangi nequeat, spatium seu vacuum, quod illi solum a corpore volunt abstractum esse. Hi sic argumentantur: Quum nihil corpore careat, praeter spatium: Ideo nullus est Deus corporis expers. §. III.

His ita respondemus: si spatium vera quaedam esset natura, nec tamen corporea, aut affectio esset ea incorporeae cuiusdam substantiae, aut vero accidens quoddam sine substantia. Gassendus Atheis subvenire studet, quum spatium tuetur nec substantiam esse, nec accidens, sed medium aliquid inter utroque. Sed quicquid subsistit, id aut per se subsistit, aut tamquam modus inest in re alia per se subsistente. Ergo spatium aut est extensio corporis, aut substantiae cuiusdam incorporeae, aut nihili: at nihilum extendi nequit: quare spatium, si corporis est extensio, sit necesse est extensio infinitae substantiae incorporeae aut Dei: quae quorumdam ex illis est opinio, qui Deum esse fatentur. §. IV.

Ridiculi & commentitii Epicuri Dei, qui nec tangere possunt, nec tangi, & incorporei idcirco sunt extra spatium §. V.

Alii Athei vacuum esse negant, spatiumque statuunt non esse naturam, sed notionem tantum animi, aut extensionem corporis abstracte consideratam. Hi sic rationem subducunt: Quodcumque est extensum, id aut corpus est, aut res corporea: At quodcumque est, id extensum est. Ergo nihil est, nisi corpus. §. VI.

Hoc argumentum duplici ratione refellitur. Quidam minorem propositionem negant: Quodcumque est id extensum est. Alii maiorem: Quodcumque extensum, id corpus est. Primum plerique omnes veterum, qui naturas esse statuunt corpore semotas, adseverant, esse aliquid non extensum, indistans, quantitate, magnitudine, partibus carens, denique individuum. Platonis hac de re loci. Aristotelis primus motor magnitudine caret §. VII.

Philo Iudaeus duplicem statuit substantiam esse. Deus ipsi & ubique est & nusquam. Plotinus idem tradit, qui binos de hoc argumento libros composuit. Simplicii argumenta, quibus pugnat esse substantiam quamdam haud extensam §. VIII.

Nullus plenius & diligentius hoc dogma defendit, quam Porphyrius, qui affirmat inter alia, si tale esset incorporeum spatium quale Democritus & Epicurus esse voluerunt, Mentem sive Deum non posse una cum eo extensum esse, sed tantum corpus §. IX.

Idem tradidit Origenes contra Celsum. S. Augustinus humanam animam omni carere dimensione & in se illocalem esse docet. Boëthius inter communes notiones hoc refert, incorporea non esse in loco §. X.

Non ergo nova est eorum sententia, qui Deum non hic esse, aut illic, sed totum individuum, singulis mundi partibus praesens, esse tuentur. Argumenta contra hanc sententiam 1) Qui Deum & naturas corporis expertes dicunt esse inextensas, illi eas in res tenuissimas & contemnendas ideo convertunt. Plotini & Porphyrii responsiones ad hoc argumentum. §. XI.

Alterum argumentum adversus eam: Quod nec magnum est, nec parvum, nec in loco versatur, id nullum est. Platonis, Plotini & Porphyrii responsiones ad hoc argumentum §. XII.

Falluntur, qui Deum & animos humanos corpora esse opinantur subtilissima. Nam discrimen illud, quod corpora seiungit tenuia & crassa a motione unice, si veram audiamus philosophiam, oritur. Corpus tenuissimum tantam potest consequi duritiem, quantam ferrum & plumbum habet, & vicissim corpus densissimum tam fieri potest subtile, uti aether est. §. XIII.

Tertium argumentum contra eos, qui naturam esse non extensam tradunt: Fieri nequit & absurdum prorsus dictu est: universum & omne in toto non minus, quam in singulis eius partibus esse. Plotini ad hoc argumentum responsio. §. XIV.

Ultimum argumentum animos potissimum humanos & finitos spiritus spectat, quos qui aliquid esse credunt non extensum, nec in loco esse, nec moveri, sciscunt. Putant vero, qui secus sentiunt, hanc sententiam non modo absurdam esse, verum etiam recepto illi inter Dei professores dogmati, de animorum post corporis obitum in locum quemdam medium, qui Hades dicitur, descensu contrarium. Duplex Plotini ad hoc argumentum responsio. Idem philosophus quum addit, animum ab idolo *quoque suo separari posse, a germana scholae suae disciplina recedit, quae statuit, animos semper cum corpore quodam sociatos & copulatos esse. Porphyrii locus, quo hoc dogma tradit & explicat. §. XV.*

Excerpta quaedam ex Philopono, quibus doctrina veterum, de animae corpore spirituali seu aethereo, quod post corporis obitum retinet, copiose declaratur §. XVI.

Patet ex his excerptis, existimasse veteres quosdam, animam hac in vita subtiliori quodam corpore, tamquam vestimento interiori, indutam esse, quod

ei adhaerescat, tametsi exterius suum vestimentum per mortem amiserit. Quidam eo progressi sunt, ut sciscerent, posse animam subtiliori hoc corpore suo vestitam ad tempus aliquod ex crassiori corpore suo excedere. Certum est, animam nostram non in carnem & ossa, sed in leviores quosdam spiritus, qui animales vocantur, agere. Porphyrii hac de re locus. §. XVII.

Constat ex iisdem excerptis, veteres, praeter haec duo corpora, terrenum *&* aereum, *animis illis, qui prae ceteris post mortem purgati essent, tertium quoddam genus corporis tribuisse, quod* luciforme, coeleste, aethereum *nominarunt. Procli & Hieroclis de eo testimonia, nec non oraculorum Chaldaeorum & Synesii. Haec doctrina de duplici interiori amiculo animi non a recentioribus primum Platonicis post natum Servatorem inventa est, sed iamdudum a Virgilio tradita, quem plerique non intelligunt §. XVIII.*

Quidam de Platonicis & Pythagoraeis animos, quum primum a Deo crearentur, hoc luciformi & coelesti corpore indutos esse, idque ab illis haud amitti, quum ad haec terrena & gravia corpora descendunt, tametsi quodammodo id obscuretur & inficiatur, tradunt. Plethonis, Galeni & aliorum loci de hac re. Hanc propter doctrinam suis non modo hi philosophi moralem & rationalem, verum etiam mysticam & telesticam purgationem commendabant. Hieroclis luculentus locus. Plinii dictum de morte per sapientiam. Nec tamen omnes huius generis arbitrantur, unum idemque corpus aethereum animo semper adiunctum esse, sed animum quidam censent ubique corpus aut reperire, aut sibi facere. Porphyrii locus. Plato idem videtur sensisse. §. XIX.

Hierocles omnes veteres in hac tradit fuisse sententia, nullum animum esse sine corpore. Definitio eius hominis: Homo est anima rationalis, cui adhaeret immortale corpus §. XX.

Summa totius responsionis, qua veteres eos repressserunt, qui statuerunt, absurdum dictu esse, animos non esse in loco, nec moveri. §. XXI.

Digressio instituitur, in qua Pythagoraea haec doctrina cum Christianorum comparatur dogmate, & utriusque consensio & dissensio ostenditur. Consentiunt primum utrique in eo, quod summa felicitas & perfectio humanae naturae non consistat in statu animae ab omni corpore separatae. Quidam tamen contrarium sibi persuaserunt contemplationibus suis ultra modum dediti, ut Plotinus, & inter Iudaeos Maimonides, itemque illi, qui resurrectionem, vitamque futuram in allegoriam quamdam convertunt §. XXII.

Consentiunt deinde utrique in eo: Felicitatem animorum humanorum non consistere in coniunctione cum corporibus eiusmodi crassis & terrenis, qualia sunt haec nostra corpora. Hoc enim corpus tam philosophia, quam divina patefactio carcerem dicit esse animae: quare in resurrectione id corpus non recipiemus. Differentia inter corpus, quod hic gerimus, & inter id, quod in resurrectione redditur nobis, ex mente Scripturae. Consensus philosophorum hac in re cum ea. Resurrectio ad vitam in sacris litteris simpliciter resurrectio *dicitur. §. XXIII.*

Num vero animi humani post mortem cum aliquo semper corpore coniuncti, an vero omni corpore ad diem usque resurrectionis nudati vivant, id religionis Christianae praeceptis non plane determinatum est. Animi a corpore separati, vivunt Deo. Origines censet, neminem, nisi Deum, vivere ab omni corpore seiunctum posse. Si naturale est animae, corpus quoddam animare, non est probabile, eam tam diu in statu quodam praeternaturali relinqui a Deo §. XXIV.

Probabile est ex sacris litteris animas impiorum post fata poenam sensus sustinere, praeter angores conscientiae; non vero intelligitur, quomodo, si corpore carerent omni, poenam hanc subire possent. Tertulliani locus, qui tamen eo usque, quod vitiosum est, progreditur, ut ipsam animam corpus esse sciscat. §. XXV.

Irenaeus clare tradit, animam, tametsi per se corpore careat, semper tamen cum corpore eiusdem formae & generis, cuius illud est corpus, quod hic gessit, coniunctum esse. §. XXVI.

Origenes in eadem est sententia: qui etiam censet, animam post fata in eo corpore, quod luciforme dicit, apparere posse. §. XXVII.

Ipse Christus, quum negat spiritum carnem & ossa habere, videtur spiritibus corpora tenuiora & subtiliora relinquere. Philostrati locus non dissimilis. Origenes corpus Christi, quod post resurrectionem habuit, medii generis fuisse perhibet, inter corpora haec nostra & illa, quae spiritibus adhaerent. §. XXVIII.

Petri locus 1. Petr. III, 18. ut a patribus explicatur, probat, animam Christi post obitum eius non omni vacasse corpore. Moses & Elias, quum apparerent Servatori nostro, veris haud dubie corporibus praediti fuerunt. §. XXIX.

Regeniti hac in vita pignus quoddam & praegustum habent futurae haereditatis suae, id est, corporis spiritualis & coelestis, ut Irenaeus & Novatianus tradunt. Haec anticipatio corporis coelestis non concipi potest, si animi putentur post fata corporis omnis expertes esse. §. XXX.

Neque haec opinio visa fuit adsertoribus eius pugnare cum dogmate Christiano de resurrectione. §. XXXI.

Tradunt postremo Pythagoraei, daemones seu angelos, omnesque naturas intelligentes, quae creatae sunt, non secus ac homines, constare ex anima & corpore. Hieroclis locus, quo hoc dogma traditur. Solus Deus hoc sensu corporis expers, animaque non mundana, sed supramundana dicitur §. XXXII.

Cum hac doctrina prorsus consentit Origenes, qui naturas ratione praeditas nec esse corpus pronuntiat, nec sine corpore. §. XXXIII.

Huetius male explicat Origenis sententiam, acsi credidisset is, angelos non habere corpora, sed esse corpora. Probat is e contrario ex sacris litteris, esse naturas corpore secretas, tametsi corpore semper utantur. §. XXXIV.

Quidam patrum eousque progressi sunt hac in re, ut angelos totos esse corporeos statuerent. At plerique tamen antiquorum doctorum ab hac extremitate sibi cavent. Angelos pro mentibus omni corpore seiunctis non fuisse ab illis habitos, ex eo primum apparet, quod malos angelos nidore sacrificiorum pasci & delectari, asseverant. Sic Origenes, Iustinus, Athenagoras, Tatianus & alii. S. Basilii singularis hac de re locus. §. XXXV.

Diserti patrum, Augustini, Claudiani, Mamerti, Fulgentii, Iohannis Thessalonicensis, Pselli loci, ex quibus apparet, credidisse eos, angelos tam bonos, quam malos, constare ex corpore & anima. §. XXXVI.

Qui

Qui angelos incorporeos, ἀσωμάτους esse dicunt, illi hoc tantum docent, non esse illis gravia & terrena corpora. §. XXXVII.

Videntur antiqui doctores aliquot sacrarum litterarum locis adducti esse, ut in hanc ingrederentur sententiam, Christi nempe verbis Luc. XX, 35. Iudae & aliis. §. XXXVIII.

Si omnes angeli cum corpore semper coniuncti sunt, probabile fit inde, animos hominum etiam post excessum ex hac vita non ab omni corpore semotos vivere. Nec intelligi potest, quomodo naturae imperfectae sentire aut imaginari queant, si corpore careant. Origenis loci hac de re explicati. Neque haec opinio Origenis umquam inter errores eius relata est. Nec Methodius hoc nomine Origenem reprehendit: cuius sententia melior est Methodii dogmate §. XXXIX.

Consentiunt hac in re multi cum Origene veterum doctorum, Irenaeus, Philoponus, Psellus & alii. Augustinus dubius & incertus, quomodo sentiendum sit. §. XL.

Hactenus expositum est, quomodo illi, qui olim affirmarunt, esse naturas non extensas, omnibus adversariorum suorum exceptionibus occurrerint. Nunc argumenta quoque eorum expendi debent, quibus adducti sunt, ut sententiam imaginationi tantopere contrariam adoptarent. §. XLI.

Quaecumque argumenta probant esse alias praeter corpora naturas, illa etiam contra Atheos ostendunt, esse naturas non extensas. Nam ipsi Athei in concessis hoc ponunt, quidquid extensum est, id esse corpus. Sed nec alia desiderantur apud veteres argumenta, quae hoc directo probant. Plotini primum argumentum, quo probat, animum mentemque hominis carere extensione §. XLII.

Alterum Plotini argumentum ad hanc rem probandam, a virtute ductum animae, exponitur, & ab omnibus exceptionibus adversariorum vindicatur. §. XLIII.

Probat tertio Plotinus, animam non esse extensam, ex Sympathia seu ὁμοπάθεια, quae est in animalibus. Res una est eademque, quae percipit dolorem in capite & in pede. §. XLIV.

Ultimum Plotini argumentum, quod a rationalibus animi virtutibus ducit. Magnitudo non potest intelligere id, quod magnitudine caret ac individuum est. At nos non modo notiones habemus latitudinis individuae, sed etiam rerum, quae magnitudine, situ, &c. carent. §. XLV.

Forte etiam veteres sic argumentati sunt: Tametsi concipere nos possumus extensionem sine cogitatione & vicissim cogitationem sine extensione, haud tamen concipere possumus cogitationem adiuncta extensione. Quare si id, quod non extensum, nihilum est, cogitationes nostrae, veritates omnes Metaphysicae, cognitio, sapientia, iustitia, temperantia, nihil erunt. Alia ad hanc rem pertinentia. §. XLVI.

Veterum ergo philosophorum, qui naturas esse corpore vacuas professi sunt, haec fuit sententia, binas esse in hac universitate naturas, alteram molem patientem & extensam, cuius natura clarius explicatur, alteram vim agentem, vitam, cogitationem. Neque duae hae res, vita & extensio, unius sunt eiusdemque rei inadaequatae notiones. Intelligi nullo modo potest, quomodo variae naturae cuiusdam extensae partes concurrere queant ad unam eamdemque cogitationem producendam. §. XLVII. XLVIII.

Virtutes utriusque huius naturae valde differunt inter se. Altera nihil habet, quam virtutem exterius sese movendi: altera insita valet efficientia. Res corporea, nec tamen extensa nihilum est, cuius notionem animo informare nullo modo licet. §. XLIX.

Summa totius disputationis pro naturis non extensis contrahitur. §. L.

Hactenus eorum argumenta, qui naturas esse volunt non extensas, fideliter sunt a nobis exposita. Liquet saltim ex illis, esse alias praeter corpora naturas. Qui hoc negare volunt, Athei, eos statuere decet, quamlibet cogitationem physice dividi posse, aliaque non minus absurda probare. §. LI.

Satis dictum est de prima veterum responsione adversus illud Atheorum argumentum, quo putant probari a se posse, nullam esse naturam, nisi corpoream. Eorum est haec responsio, qui minorem argumenti propositionem negant. Nunc eorum quoque videnda nobis est responsio, qui propositionem maiorem oppugnant. Hi statuunt, esse extensionem quamdam corporis expertem, penetrabilem quidem, sed ex partibus physicis, quae separari nequeunt, haud constantem, ad quam pertineat vita & cogitatio. Probabile est, binas hasce responsiones eos sociare voluisse, qui Deum esse inextensum & ubique individuum, animas vero quodammodo extensas statuerunt. Utra melior sit harum responsionum, nos minime constituimus. Quod ponimus, id ab omnibus agnoscitur, qui esse aliquid corporis expers, contendunt: Esse alias, praeter corpora, naturas, quae divelli nequeant, tametsi a corpore penetrentur. Atque hoc extra controversiam est positum, omnemque Atheorum apparatum plane interimit. §. LII.

Alterum Atheorum argumentum contra eos, qui naturas esse credunt corporis expertes. Contendunt hanc sententiam ex scholasticorum esse lacunis haustam & ex abstractorum vocabulorum abusione. Opinio quidem de spiritibus, quorum Deus princeps, ex metu primum orta est, ut volunt Athei: At hos ipsos spiritus omni corpore secretos esse, id, si Atheos audias, numquam hominibus in mentem venisset, nisi abstractis hisce vocabulis rerumque essentiis sese passi fuissent decipi. §. LIII.

Ad haec nos respondemus, haec omnia mera esse commenta & somnia. Opinio de Deo & spiritibus non ex formidine nata est. Nec apparitiones fundamento carent. Quemadmodum animalia sunt terrena, quae videri possunt: ita etiam nihil impedit, quo minus credamus, esse etiam animalia aetherea & aëria, quae in oculos non incurrunt. Ridicule stulti sunt, qui nullam esse naturam intelligentem homine superiorem arbitrantur. §. LIV.

Respondemus deinde, opinionem hanc de spiritibus corpore secretis non potuisse ex scholasticorum sententiis nasci, sive illae abstracte, sive concrete considerentur. Nemo putat, has essentias vere extra mentem hominis subsistere: sunt enim tantum animi notiones & conceptiones. Dicuntur illae rerum essentiae aeternae: cuius sententiae vis exponitur §. LV.

Atque absurdum est, quod dicunt Athei, ex abstractis rerum vocabulis & notionibus natas esse mentes & spiritus. Vita interior non est modus corporis,

sed modus alius naturae corpore disclusae, uti magnitudo modus est corporis. §. *LVI.*

Reliqua Atheorum argumenta brevius expediuntur. Quintum, sextum, septimum & octavum unice hoc fundamento nituntur. Nihil esse in mundo praeter corpora, cuius falsitas iam ostensa. Ex consideratione tamen binarum illarum sententiarum, quae quinto & sexto continentur Atheorum argumento, ostendere licet etiam, non posse non naturas esse corpore semotas. §. *LVII.*

Quidam Atheorum, qui ad materiam omnia revocant, qualitates & formas generari & corrumpi censent. Hi dicuntur Hylopathici & Aristotele antiquiores sunt. §. *LVIII.*

Dicuntur etiam Anaximandrini, tametsi fortassis nonnihil est discriminis inter Anaximandri & veterum illorum philosophorum sententiam §. *LIX.*

Alii Atheorum atomis utuntur & ex corpusculis omni qualitate vacuis cum omnia, tum vitam & intelligentiam evocant. Hi Democritici appellantur, quia Democritus princeps hoc philosophandi genus ad Atheismum stabiliendum accommodavit. §. *LX.*

Qui nihil, nisi corpora, in mundo esse statuit, & simul prima corporum elementa scisciit vita & intelligentia carere, is non potest non decernere, nullum esse Deum. Hinc Stoici, qui corporibus omnia contineri volebant, posterius negabant, & ignem quemdam intelligentem & aeternum pro mundi habebant opifice. Origenis de hac philosophia locus. §. *LXI.*

Utraque vero disciplina Atheorum, corporibus hanc universitatem concludentium, inepta est, non modo ideo, quia neutra efficientem caussam nominat, sed etiam, quia utraque vitam & intelligentiam ex nihilo creat. At gravius tamen delinquunt illi, qui Democriti praecepta probant, quam reliqui. Nam si materia omnis per se vita & intelligentia caret, necesse omnino est, esse naturam aliquam corporis expertem, quae praedita sit vita & intelligentia §. *LXII.*

Quod quum intelligerent Hylozoitae, vitam ipsi materiae attribuerunt, sed non animalem. Hi ergo vitam animalem ex nihilo producunt. Princeps argumentum Democriticorum adversus Hylozoitas tale est, ut nihil hi ad illud respondere valeant. §. *LXIII.*

Quintum igitur & sextum ex Atheorum argumentis plene confutata sunt. §. *LXIV.*

Quae sequuntur, duo Atheorum argumenta, quum hoc certum sit, esse naturam corporis expertem, per se corruunt, quia contrarium assumunt. Septimum eos proprie ferit tantum, qui genus quoddam Theogoniae introducunt, & Deum seu animam mundi ex materia vita & sensu vacua progenitam esse, tradunt. Sano sensu dicere licet, mundum esse animatum. At qui totum mundum corporeum, eumque anima praeditum, Deum esse statuunt, illi a nobis exploduntur. §. *LXV.*

Octavum Atheorum argumentum unice rursus inani hoc fundamento nititur: omnem vitam & intelligentiam nasci ex corpusculis sensu & vita vacuis. Quod quidem falsum esse ostenditur. §. *LXVI.*

§. I.

Sex sequentia Atheorum argumenta coniunctim confutabuntur.

QVae sequuntur, sex argumenta profanae ac Deo inimicae cohortis eo collineant unice, ut nec Deum corporis expertem, nec Numen corpore praeditum exsistere, planum faciant. Namque hoc utrumque si obtinuerint Athei homines, nihil fore credunt reliqui, quam ut nullum omnino Deum esse constituatur. Nos ergo sex hasce rationes coniunctim confutabimus, atque omni ut eas robore exuamus, in tres laborem nostrum partes distribuemus. Primum ea, quae tertia, quartaque ratione continentur ad Deum corporis expertem de medio tollendum, profligabimus. Deinde ipsa illa religionis hostium de natura corporum praecepta, uti quinto sextoque argumento exhibentur, id flagitare a nobis declarabimus, ut credamus, esse naturam aliquam corporis inopem. Postremo, quum vocari nequeat in dubium, esse naturas corpore vacuas, duo consequentia hominum Deo adversariorum argumenta, quibus Deum corpore praeditum petunt, septimum nimirum & octavum, omni vi carere demonstrabimus.

§. II.

Omnes Athei corporibus totam rerum naturam concludunt: Platonis & Aristotelis hac de re loci.

Exordium ab eo ducimus, quod primum est horum, idque nobis statim demonstrandum sumimus, quae religionum inimici disputant, ut Deum corpore vacuum nusquam esse posse probent, inficeta esse ac stolida. Memini, me iam supra monere, tametsi non omnes statim, qui praeter corpora negant esse aliquid, Atheorum numero habendi sint, neminem tamen umquam fuisse Dei contemtorem, quin idem omnia corporibus concluderet, hocque instar decreti adsciscerct certissimi: Nulla usquam est res per se subsistens, si a corporibus discedas. Dudum est, quod PLATO iam hoc animadvertit: διισχυρίζονται τοῦτο εἶναι μόνον ὃ παρέχει προσβολὴν καὶ ἐπαφήν τινα, ταὐτὸν σῶμα καὶ οὐσίαν ὁριζόμενοι. τῶν δὲ ἄλλων εἴ τις φησὶ μὴ σῶμα ἔχον εἶναι, καταφρονοῦντες τὸ παράπαν καὶ οὐδὲν ἐθέλοντες ἄλλο ἀκούειν. *Id esse solum affirmant, quod quoquo modo percipitur & tangitur, idemque corpus & essentiam esse tradunt. Quidquid vero absque corpore dicitur esse, contemnunt, nihil aliud audire volentes.* Nec enim ullum cuiquam esse

Sophist. p. 172. Ficini (potius 160. G)

esse dubium potest, (1) quin quos his verbis perstringit philosophus, ipsi illi sint Dei irrisores, de quibus postea eodem hoc Dialogo hoc modo disserit: *μῶν γὰρ τῷ τῶν πόλλων δόγματι καὶ ῥήματι χρώμενοι φήσομεν, τὴν φύσιν αὐτὰ πάντα γεννᾶν, ἀπὸ τίνας αἰτίας αὐτομάτης, καὶ ἄνευ διανοίας φυούσης, ἢ μετὰ λόγου καὶ ἐπιστήμης θείας, ἀπὸ θεοῦ γιγνομένης. Num multorum doctrinam & sermones sectabimur, dicentium, ista natura ipsa gigni a caussa quadam fortuita, sine mente istud agente, vel cum ratione potius & scientia divina, quae ab ipso Deo sit orta, facta esse omnia putabimus?* Narrat certe PLATO, nonnullos impii illius generis aegre a se potuisse impetrare, ut prudentiam, iustitiam, ceterasque virtutes morales res esse corporeas aut corpora, dicerent: (2) *ἀποκρίνονται τὴν μὲν ψυχὴν αὐτὴν δοκεῖν σφίσι σῶμά τι κεκτῆσθαι. φρόνησιν δὲ καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστον ὧν ἠρώτηκας, αἰσχύνονται τὸ τολμᾶν, ἢ μηδὲν τῶν ὄντων αὐτὰ ὁμολογεῖν, ἢ πάντ' εἶναι σώματα διισχυρίζεσθαι. Respondent, animam quidem corpus aliquod habere, sapientiam vero & cetera, de quibus percontabaris, aut nihil esse, aut corpora asserere nondum audent.* Sed hoc idem censet esse impietatis plane caussam prodere ac deserere: *εἰ γάρ τι καὶ σμικρὸν ἐθέλουσι τῶν ὄντων συγχωρεῖν ἀσώματον, ἐξαρκεῖ. Nam si quid vel exiguum quidem incorporeum esse concedunt, sufficit.* Quapropter eos, qui hoc concedant, semi-Atheos esse tantum, nec cum germanis Numinis supremi contemtoribus omni ex parte componi posse, concludit: *ἐπεὶ αὐτῶν οὐδ' ἂν ἓν ἐπαισχυνθεῖεν, οἵ γε αὐτῶν σπαρτοὶ καὶ αὐτόχθονες, ἀλλὰ διατείνοιντ' ἄν, πᾶν ὃ μὴ δυνατοὶ ταῖς χερσὶ συμπιέζειν, ὡς ἄρα τοῦτο οὐδὲν τὸ παράπαν ἐστι* (3) *Nam qui perfecti sunt & germani Athei, illi neutrum horum, quae diximus, asseverare verebuntur, verum omne illud, quod ipsi manu comprehendere nequeunt, id nihil & nullum esse dicent*, id est

(1) *Dubium esse potest)* Non omni haec doctissimi viri opinio dubitatione vacat. Ego quidem non diffiteor, videri mihi, eos, quos PLATO tradit totam rerum naturam pro corporea duxisse, seiunctos esse ab illis, quos in extremo *Dialogo* idem perhibet, omnem mentem & potentiam divinam a constructione huius orbis seclusisse. Nam, ut taceam, longo intervallo haec duo genera in PLATONIS libello divelli, illi, quos PLATO rebus a corpore secretis inimicos fuisse perhibet, nulli sunt alii, quam *formarum & specierum* seu *idearum* contemtores, quod ex consequentibus manifestum est, neque philosophus alio familiam hanc nomine reprehendit, quam quod formas rerum & aeternas species, quibus ipse favebat, asperneret. Haec vero *idearum* PLATONIS contemtio non impedit, quo minus homines illi religione quadam imbuti esse, Deumque ipsum pro natura tenuissimo & subtilissimo corpore praedita, quae multorum fuit sententia, habere potuerint. Sed fuit viro erudito, id quod paullo post patebit, ratio quaedam, propter quam rerum a corpore semotarum negatores, quos inducit PLATO, ab eiusdem Atheis non differre voluit.

(2) *Dicerent)* Ego vero his ipsis PLATONIS verbis commoveor, ut non adeo impios fuisse eos censeam, quos negasse perhibet, esse aliquid in hac rerum universitate, praeter corpora, ut Deum plane tollerent. Namque ipsa I) haec controversia, quam PLATO tangit, docet, non de Deo & religione, sed de *ideis* & formis inter hoc genus & eius adversarios actum fuisse. Qui pro ideis olim & aeternis rerum speciebus pugnabant, illi solebant virtutes humanas, sapientiam, iustitiam, amorem & reliquas, seu potius notiones & formas harum virtutum, in medium afferre, ex illisque, qui adversabantur *ideis* & corporibus concludebant omnia, quaerere; Num has virtutum formas aut nihil, aut corpora censerent esse? Captiosa vero vehementer haec erat interrogatio: quare qui a PLATONE hic commemorantur, *idearum* contemtores, certi aliquid respondere non audebant, nec a se impetrabant, ut virtutes illas vel nihil, vel corpora esse dicerent. Sine dubio tamen non prorsus tacuerunt. Non placuit PLATONI, litis huius naturam & statum sic explicare, ut vera eius ratio ex omni nobis parte pateat: quapropter nec dilucide intelligere nobis licet, utrum hoc silentio aut dubitatione caussam suam prodiderint, an vero iuverint? Sed satis nobis est, scire, de Deo & religione nihil disputatum esse adversus illos, sed de *existentia* tantum *formarum & idearum*. II. Ait PLATO, concessisse eos animam *κεκτῆσθαι σῶμά τι, corpus aliquod habere.* Hoc iterum ut melius de hac familia sentiam, quam vir doctissimus, me inducit. Nam si homines hi Deo & omni religioni fuissent inimici, animam dixissent aut *σῶμα* corpus esse, aut modum & affectionem corporis. At statuunt tantum, animam corporis esse participem, aut corpus habere. Ex quo quidem verisimile fit, animam ab illis ut naturam spectatam esse, a terreno quidem & crassiori corpore, quo cingimur, secretam, at nihilo tamen minus corporis haud expertem, sed subtiliori quodam corpore vestitam. Hanc vero sententiam multorum fuisse olim, qui bene ceteroquin de Deo, rebusque divinis censuerunt, nec omnem pietatem & religionem tollere, neminem harum rerum peritum fugiet.

(3) *Nam qui)* Ita quidem CVDVVORTHVS haec PLATONIS verba vertit, sed ad suam potius id facit, quam ad PLATONIS sententiam. PLATO nullam Atheorum hoc in loco mentionem facit, nec homines illos, quorum enarrat sententiam, si veri essent Athei, responsuros esse tradit, nihil esse, si ab eo discedas, quod manibus comprehendere liceat. Quaerit hospes Eleates, quem in hoc dialogo loquentem inducit PLATO, ex Theodoro, num hi homines, qui negarent esse aliquid, praeter corpora, animam, virtutesque humanas in corporum etiam numero collocarent. Respondet Theodorus, animae quidem corpus ab hoc hominum genere tribui, de virtutum vero natura nihil certi ab illis decerni. Ad haec Hospes, bene se iam sperare inquit de familia hac: *Nam si Spartani essent & homines indigenae*, id est, si tam ingenuo essent ac nobili animo, quo Lacaedemonii ferebantur esse, qui libere & sine fuco mentis eloquebantur sensa, & simul indigenae, quales Spartani videri volebant, non

est, nihil revera esse ac subsistere in orbe, praeter corpora, quae tangi possunt, aut tactioni resistunt, statuent. ARISTOTELES (4) eodem modo disciplinam huius generis explicat: τῦτο καὶ τοσαύτην φάσιν εἶναι τὴν ἅπασαν ὐσίαν, τὰ δ' ἄλλα πάντα πάθη τύτων. *Perhibent, materiam seu corpus omnem esse essentiam, reliquo vero omnia eius tantum esse affectiones & temperationes.* Item *in Metaphysicis*: ἓν τὸ πᾶν καὶ μίαν εἶναι τινὰ φύσιν, ὡς ὕλην τιθέασι, καὶ ταύτην σωματικὴν καὶ μέγεθος ἔχυσαν. *Vniversum unum & unam quamdom esse naturam ut materiam ponunt & hanc corporalem & magnitudinem habentem.* Ex quibus intelligitur, veteres religionum adversarios eamdem fovisse sententiam, quam illi, qui nostra turbant tempora, corporaque sola, seu id, quod tangi & secari potest, vere subsistere, iudicasse. Quae si vera foret opinio, naturam corpore carentem non differre a corpore corporis experte, id est, a re quae dictu absurda est & fieri nequit, certum esset: nec ullus idcirco Deus a corpore abstractus esse posset.

Metaphys. Lib. I. cap. VII. C. p. 274. T. IV. Opp.)

§. III.

Democriti tamen sectatores spatium quodammodo habent pro re a corpore secreta.

Itaque in universum consentiunt, qui religionem & Deum aspernantur: verum ubi ad caussae ventum est explicationem, non leviter inter se dissident. Principio, qui DEMOCRITO & EPICVRO sese adiunxerunt, id quidem scitum generatim probant, quod omnes, qui abhorrent a Deo, adsciverunt: Quidquid extensione caret & magnitudine, id nihilum est: Ex quo consequitur, nullam substantiam aut modum ullius substantiae extensione carere posse. At iidem tamen duplicem sibi fingunt naturam. Aliam enim dicunt esse ita extensam, ut penetrari nequeat, tametsi tangi aut tactui resistere possit; haec corporis est de sententia huius generis definitio. Aliam vero ita esse statuunt extensam, ut penetrari possit, tametsi tangi nequeat. Sic spatium describunt, quod naturam esse arbitrantur reapse distinctam a corpore solamque rem, quae exsistit, corporis inopem. (1) Quoniam vero spatium hoc, praeter quod negant esse aliquid corporis expers, nec facere quidquam, nec perferre potest, sed locum tantum corporibus praebet aut consistendi, aut sese movendi, ideo ex hac consequitur sententia, nullum Deum esse intelligentem, agentem, & corpore vacuum. Hoc pacto rationes instituunt, qui DEMOCRITI scita, quo Deum ex orbe tollant, complectuntur.

§. IV.

Qui refelluntur.

Huic factioni ita occurrimus. Si, quod ipsi volunt, spatium natura est a corpore reapse secreta, resque omni vacans concretione corporea, ex hac ipsa perspicuum erit sententia, esse naturam aliquam corpore prorsus destitutam. Quumque idem spatium infi-

diu morarentur nos, sed libere & sincere aut nihil esse virentes, aut corpora, constituerent, immo aperte nihil esse, praeter id, quod complecti manibus & tangi posset, profiterentur. Igitur PLATO non eos esse ait semi-Atheos, sed negat quodammodo eos veros & germanos esse Spartanos & indigenas.

(4) *Aristoteles)* Prior, qui hic affertur, ARISTOTELIS locus, tametsi haud segniter evolverim philosophum, oculos meos effugit; nec tamen eum alicubi exstare dubito. Alter ita, uti hic, apud ARISTOTELEM legitur, sed ad caussam, quam hic agit vir egregius aut parum, aut forte nihil, meo quidem iudicio, confert. Nec enim ARISTOTELES eos, quos ait unam materiam pro rerum omnium principio habere, Atheos esse & Deum funditus tollere adseverat. Ideo vero affertur hoc testimonium a viro doctissimo, ut probet, veteres divinae naturae hostes ad materiam & corpus revocasse omnia. Rem ipsam ita sese habere fateor, neque quemquam arbitror vel veterum Atheorum vel recentiorum materiae aliam naturam a materia secretam adiunxisse. Sed nego, apertum esse, eos ipsos, quos his locis reprehendit ARISTOTELES, Atheismi reos esse, quum criminis huius ab eo non insimulentur, ipsemet vero vir doctissimus concedat, fieri posse, ut credat aliquis, nihil exsistere, praeter corpora, neque tamen Deum & religionem omnem aspernetur. Vereor, ne iusto ceteroquin odio suo in HOBBESIVM & philosophiam eius plus hic aliquanto dederit, quam satis erat, vir praestantissimus. Negabat HOBBESIVS, esse aliquid praeter corpora, & ipsum Deum statuebat corporeum esse. Hanc ut opinionem perniciosam & summae erga Deum impietatis esse plenam probaret CVDVVORTHVS, haud aliter sensisse profanam veterum turbam, quae sibi cum Deo nihil esse rei voluerit, ex PLATONE & ARISTOTELE ostendere conatur. Valebat certe hoc ad invidiam HOBBESIO & amicis eius conflandam, hominesque a portentis eius absterrendos; nec fuisse in hac sententia veteres Atheos, negaverit aliquis. Verum loci, quibus nititur, PLATONIS & ARISTOTELIS ab instituto eius alieni sunt, nec de Atheis eos capi debere, manifestum est.

(1) *Corporis inopem)* Iungere DEMOCRITI sectatoribus poterat Stoicos, de quibus DIOGENES LAERTIVS *Lib. VII. Segm.* 140. p. 453. ἔξωθεν δὲ τοῦ κόσμου περικεχυμένον εἶναι τὸ κενὸν ἄπειρον. ὅπερ ἀσώματον εἶναι. ἀσώματον δὲ τὸ οἷόν τε κατέχεσθαι ὑπὸ σωμάτων, οὐ κατεχόμενον. *Extra mundum autem* (aiunt Stoici) *circumfusum esse vacuum immensum, quod sit incorporeum. Incorporeum autem id esse, quod a corporibus contineri queat, non autem contineatur.* Fateor tamen, hoc Stoicorum dogma aliquo modo discrepare a DEMOCRITI de spatio dogmate.

infinitum esse simul affirment, inde Deum esse infinitum, corporisque omnis expertem conficietur. Etenim spatium, si nec corporis est extensio, nec ulla eius affectio, aut accidens sit necesse est, per se sine substantia exsistens, quod perabsurdum est cogitatu, aut vero alius substantiae, corpore destitutae & simul infinitae, vel extensio vel affectio. Verum huic argumentationi GASSENDVM intercedere video atque omnia conari, quo amicis suis, DEMOCRITI & EPICVRI sectatoribus, praesidium aliquod contra eam comparet. Is igitur, etiamsi spatium rem esse corporis expertem, statuat, haud inde tamen tuetur necessario effici, esse illud substantiam a corpore relictam aut affectionem eius, neque etiam accidens per se sine ulla substantia exsistens: namque spatium hoc reapse neque *substantiam* esse, nec *accidens*, verum tertium quoddam genus inter utrumque medium. Hoc eruditi hominis perfugium, omni verborum concertatione omissa, ita obstruimus. Quidquid reapse exsistit & est, id aut per se subsistere, aut alius rei per se subsistentis modum, proprietatem & affectionem esse, inter omnes constat, qui recta ratione utuntur. Nihili enim nullas esse proprietates, modos & affectiones, nec nihilum idcirco extendi aut sub mensuram cadere posse, omni controversia caret. Spatium vero si nec corporis alicuius, nec etiam naturae a corpore disiunctae est extensio, id restat unum, ut nihili extensio & affectio sit. Quo quidem dato, id quoque dandum erit, nihilum radio & arundini subiici posse. Quae quum ita sint, sic rationem concludimus. Ex ipsis eorum, qui a DEMOCRITO & EPICVRO arma contra Deum sumunt, decretis de spatio, quod naturam esse volunt a corpore secretam & interminatam, dilucide consequitur, esse naturam quamdam a corpore abstractam, cuius affectio spatii sit extensio. Quumque praeter Deum nihil esse possit infinitum, ex iisdem eorum dogmatis perspicuum sit, spatium infinitam esse extensionem Dei, ab omni concretione corporea remoti: In qua quidem sententia nonnulli versantur eruditi viri, qui Deum, resque corporis inanes esse profitentur. Igitur quod in Deum corporis expertem torquent telum DEMOCRITI & EPICVRI sectatores, id prorsus confractum & repressum est, postquam convicimus, illud ipsum decretum, quo nocere Deo cupiunt, contra eos in primis valere, qui Deum esse nolunt. (1)

§. V.

(1) *Nolunt) Ad hominem*, ut in scholis loqui solent, hic disputat vir longe doctissimus, & ex ipsis eorum, qui cum DEMOCRITO & EPICVRO faciunt, de natura spatii decretis argumentum eorum adversus Deum corpore vacantem evertit. Vtrum talis sit haec argumentatio, ut omnem illis resistendi amplius facultatem adimat, qui cum EPICVRO & DEMOCRITO Deum tollunt, at infinitum spatium, idque corporis expers esse, concedunt, an vero aliquid huic generi relinquatur adhuc, quo sese tueri queat, alii existiment. Mihi quidem, nisi forte fallor, assumere videtur aliquid, de quo nondum satis inter partes convenit, verbi caussa: Praeter Deum nihil esse infinitum posse. Sed, his missis, duo quae ad rem praesentem nonnihil conducunt, monere operae pretium arbitror. (I) Etsi nusquam dilucide satis indicet vir egregius, utrum illis magis faveat, qui spatium pro notione tantum animi seu affectione corporum habent, an vero his, qui spatium esse naturam vere exsistentem arbitrantur, hic tamen in eorum propendere sententiam aperte videtur, qui Deum ab extensione seu spatio non differre aut spatium & extensionem Dei proprietatem esse iudicant. Conf. *Cap. II. §. VIII.* & quae ibi diximus. Ostendi iam alio loco ad *Cap. V. Sect. I. §. XXV.* veterum doctorum, maxime Graecorum, haud paucos in hac fuisse sententia. Plures qui eius generis locos desiderat, is DION. PETAVIVM adeat in *Dogmat. Theolog. Tom. I. Lib. III. cap. IX. §. X. p. 161. s.* Quamquam hic veterum mihi parum locos distinguere & quae diversi generis & sententiae sunt, miscere videtur: de quo hic disserendi locus non est. Recentiori memoria inter Anglos haec in primis opinio recepta & a viris ingenio maximis defensa fuit, sed nec iisdem verbis, nec eodem modo. Familiaris CVDWORTHI, HENR. MORVS in *Enchiridio Metaphys. Cap. VIII. §. VIII.* tum temporis, quum haec CVDWORTHVS scriberet, publice eam iam approbaverat: hodie magni viri, ISAACI NEWTONI, discipuli magnam partem ei favent. Inter nostros ANDR. RUDIGERVS in *Physica divina Lib. I. cap. VIII. Sect. IV. p. 346. 347.* eam adoptavit. Conf. *Appendicem de monitis Censorum p. 790. s.* Tota de spatio eiusque natura quaestio valde est retrusa & infinitis implicata difficultatibus: quapropter sapientius forte faciunt, qui nescire aliquid malunt hac de re, quam omnia ingenii sui finibus concludere, atque constituere aliquid, quod ipsimet haud negaverint ab aliis non sine veri specie oppugnari posse. Certus ego sum, esse spatium aliquod: nec enim ex animo meo, quidquid etiam moliar, hanc notionem eiicere valeo. De natura & rationibus eius dimicare nolo, fateorque mihi non tantum esse ingenii, ut rem tam alte positam attingere & comprehendere queam. Maneat interea aliis libertas pro lubitu hanc rem explicandi, modo nihil sanciant a perfectionibus divinis alienum. (II) Quod PETR. GASSENDVM, qui *Physices Sect. II. Lib. II. cap. II. p. 182. T. I. Opp.* spatium docet esse medium aliquid inter *substantiam* & *accidens*, hominibus impiis subvenire voluisse dicit vir egregius, id ego dictum eius imitari nolim. Post GASSENDVM plures alii, quos nemo iure inter Atheos retulerit, non dissimilem viam inierunt, saltim ignotum sibi esse professi sunt, ad quam rerum classem spatium referendum sit: quos inter acutum CVDWORTHI civem, IO. LOCKIVM, *de intellectu humano Lib. II. cap. XIII. p. 192.* nominasse sufficiet. Quum de re supra captum humanum posita quaeratur, distributiones vero rerum, quae a philosophis excogitatae sunt, omni nondum difficultate liberatae

§. V.

Ridiculi & commentitii Epicuri Dei.

His addi debet, EPICVRVM, tametsi PLATONIS scita de Deo a corpore disiuncto vehementer rideat & insectetur, secum ipso tamen hac in re aperte pugnare. Turbam enim quamdam & rempublicam Deorum comminiscitur monogrammorum. Haec Numina primum negat ex atomis & vacuo composita esse, ne confiteri cogatur, eos destrui & corrumpi posse; at haec ipsa tamen corpuscula & vacuum unica esse rerum principia tuetur. Eadem deinde nec tangere, nec tangi, sed penetrari posse, contendit. Expressit hoc eius dogma his versibus LVCRETIVS (1)

Tenuis enim natura Deum, longeque remota,
Sensibus a nostris, animi vix mente videtur.
Quae quoniam manuum tactum suffugit & ictum
Tactile nil nobis quod sit, contingere debet
Tangere enim non quit, quod tangi non licet ipsum.

Et alio tamen loco inter corporum naturales hoc refert proprietates, quod tangi queant. Postremo Numina sua non *corpus*, sed *quasi corpus* habere confirmat, ex quo consequitur, ea reapse corporis expertia esse. Quamquam haec omnia iocandi caussa excogitasse EPICVRVM, nullum omnino dubium est. Ipse nec horum aliquid, nec omnino Deos esse credidit.

§. VI.

Alii Athei vacuum esse negant, & spatium pro notione tantum habent animi.

Verum aliud est hominum erga Deum impiorum genus, quod similiter, omne id, quod extensione caret, nihilum esse, disputat, at a se impetrare nequit, ut spatium rem esse prorsus a corpore secretam concedat: nec enim ignorat, hoc si detur, illud etiam assumi debere, spatium substantiae cuiusdam corpore seiunctae affectionem esse. Itaque duplicem esse naturam extensam inficiatur, &, quod antea ex ARISTOTELE cognovimus, *μίαν τινὰ φύσιν καὶ ταύτην σωματικήν, unam quamdam naturam, eamque corpoream*, esse disputat. Spatium vero iidem vel rem esse imaginariam, nec extra mentem nostram exsistentem, sed visum tantum animi, aut, ut recentius adscitis huius generis vocabulis utar, spectri quoddam corporei genus arbitrantur, vel corporum extensionem in universum & abstracte a corporibus, quae moventur, spectatam. Hi Deum corporis expertem hac adoriri solent argumentatione. Nihil reapse est, praeter id, quod extensum est, certamque aliquam habet magnitudinem. Etenim quod extensione vacat & magnitudine, id nusquam, & propterea nihilum est. Ergo nihil est in rerum natura, nisi corpus. Quocirca nec Deus esse potest corporis expers. Concinnius & aptius hoc modo rationem concludere licet: Quidquid extensum est, id corpus est, aut res corporea. At quae sunt, universa extensa sunt. Ergo quae sunt, omnia corpora sunt, resque concretae. Falluntur igitur, quibus Deum esse placet corpore carentem.

§. VII.

Hi duplici ratione confutari solent. Aliqui esse aliquid affirmant, quod non extensum sit. ut Plato & Aristoteles.

Ad hoc genus confutandum illi, quibus naturae videntur esse corporis expertes, binis procedere viis solent. Primum omnes fere, qui olim censuerunt esse naturas corpore solutas, verum hoc certumque putarunt, ea quae extensa sunt magnitudine, partesque habent extra partes, dividua quoque esse, atque probabiliter penetrari non posse a re quadam alia ratione extensa, eo quod dimensionum nulla queat esse penetratio: Hinc nullam magnitudinem constituerunt ab alia magnitudine absumi & absorberi posse, verum magnitudinem additam magnitudini molem eius amplificare, extraque eam consistere. Quare hoc instar decreti minime dubii adsciverunt: Quidquid longe, late & alte est extensum, id corpus est. At quum certissime persuasum haberent, alias esse, praeter corpora, naturas, alterum istud profanae turbae scitum: *Quidquid est, id extensum est*, aut: *Quod extensione caret, id nihilum est*, constantissime repudiarunt, atque naturam esse

sint; ipsa denique vocabula, quibus ad rerum genera designanda utimur, multum ambiguitatis habeant, equidem sapienter eos facere putem, qui rem ipsam tenent, de modo vero & natura rei certi nihil decernere audent. Imperitum & inscium propter hanc si quis me dicat sententiam, quemadmodum ANDR. RÜDIGERVS stultitiae GASSENDVM postulavit *Physicae divinae Lib. I. cap. VIII. Sect. II. p.* 343. facile id feram: Cui ego imperitus videor & ineptus, is mihi vicissim fortassis audax esse videbitur. Viri vero vitio maior excusatio parata sit, id in ambiguo saltim positum est.

(1) *Lucretius) De natura rerum Lib. V. v.* 149. *s. p.* 245. s. De Diis EPICVRI iocularibus vide, quae supra dicta sunt *Cap. II. §. II.*

esse ab omni extensione & concretione disiunctam, statuerunt; & haec idcirco natura ἀδιάστατος, ἀμεγεθής, ἄποσος, ἀμερὴς & ἀδιαίρετος, *non extensa, quantitate ac magnitudine destituta, partibus carens & individua* nominata illis fuit. Hac ipse PLATO ratione philosophatus est; id quod multi librorum eius loci hominem dubitare sinunt. *Libro de legibus decimo* ipsam animam & quae pertinent ad eam, quoniam cogitat, esse praecipit πρότερα μήκους σωμάτων καὶ βάθους καὶ πλάτους, *priora omni corporum longitudine, latitudine ac profunditate.* Certe non hoc sibi voluit isto in luco philosophus, in animis genus esse quoddam longitudinis, latitudinis, altitudinis, a longitudine, latitudine ac altitudine corporea distinctum, illisque antiquius, verum hoc docuit, longitudinem, latitudinem, altitudinem corporibus unice proprias esse, animos autem, corporibus naturae ordine priores, his prorsus carere affectionibus. Rursus in *Timaeo*, quum de loco, spatio & materia disserit, populari eos errore pollutos esse contendit, qui quicquid est, in loco esse, quodque in loco non est, id nihilum esse praeciperent: τρίτον δὲ αὖ γένος τὸ τῆς χώρας, ἕδραν παρέχον ὅσα ἔχει γένεσιν πᾶσιν - - - πρὸς ὃ δὲ καὶ ὀνειροπολοῦμεν βλέποντες καὶ φαμὲν ἀναγκαῖον εἶναι πού, τὸ ὂν ἅπαν ἐν τινι τόπῳ καὶ κατέχον χώραν τινά. τὸ δὲ μήτε ἐν γῇ, μήτε πη κατ' ὐρανὸν, ὐδὲν εἶναι. *Tertium genus locus est, qui omnibus, quae gignuntur, sedem exhibet - - - Quum ad hunc animo respicimus, somniamus quodammodo, necessariumque putamus, ut quidquid est, in aliquo sit loco positum, regionemque obtineat aliquam, & quod neque in terra, neque in coelo sit, minime esse credimus. Hoc somnio & imaginatione*, pergit, *perpetuo tenentur homines constricti, tumque maxime, quum de vera & pervigili divinitatis natura cogitant.* De Deo autem, quem πολὺ πέλαγος τῦ καλῦ, *vastum mare pulcritudinis* vocat, dum alio loco disserit, hanc eius descriptionem suppeditat: ἑτέρῳ ὄν, ἢ ἐν γῇ, ἢ ἐν ὐρανῷ, ἀλλ' αὐτὸ, μεθ' αὐτῦ, μονοειδὲς ἀεὶ ὄν, τὰ δ' ἄλλα πάντα καλὰ ἐκείνυ μετέχοντα. *Non in alio quodam est, non in terra, non in coelo, vel alio quopiam, sed id ipsum per se ipsum cum semetipso uniforme semper exsistens. Cetera vero omnia quae pulcra sunt, illius participatione pulcra sunt.* (1) Neque ARISTOTELES, quod multis alioquin in rebus fecit,

(1) *Pulcra sunt)* Hi PLATONIS loci, ex quibus cogi posse putat vir doctissimus, PLATONEM & animum & Deum ab omni extensione abstraxisse, primo quidem aspectu, non parum habere videntur roboris: Sed valde metuo, ne, si accuratius ponderentur & intra orationis spectentur structuram, omnem hancce vim amittant. (I) Primus ex *Libro X. de legibus, p.* 669. locus, totus est ab hoc negotio alienus: & manifesto vir summus in eius interpretatione fallitur. PLATO illo in loco id unum agit, ut animam corpore omni priorem probet esse, de natura vero interiori animae plane silet. Neque alia huius dicti est sententia, quam haec, affectiones animae, aeque ac ipsam animam, ante omnia exstitisse corpora. Omnibus id continuo patebit, simulatque locum ipsum totum exhibuero. Hospes Atheniensis demonstrasse sese ait antea, mentem corpore antiquiorem esse, & idcirco ea quoque, quae insunt in mente seu animo, affectiones, virtutes & reliqua. Τρόποι δὲ, pergit, καὶ ἤθη καὶ βουλήσεις καὶ λογισμοὶ καὶ δόξαι ἀληθεῖς, ἐπιμέλειαί τε καὶ μνῆμαι, πρότερα μήκους σωμάτων, καὶ πλάτους, καὶ βάθους, καὶ ῥώμης εἴη γεγονότα ἄν, εἴπερ καὶ ψυχὴ σώματος. *Affectus ergo, mores, voluntates, cogitationes, verae opiniones, curae, memoriae, omnia haec longitudine corporum, latitudine, profunditate, robore, prius fuerunt, sicut & anima corpore.* Rudis sit necesse est, qui non intelligit, hoc sibi PLATONEM tantum velle, quemadmodum anima prior sit corpore, ita non posse non affectiones etiam & virtutes animae proprietatibus & affectionibus corporum, longitudine, latitudine, & reliquis priores esse. Si is sensus PLATONIS hisce verbis esset subiectus, quem CVDVVORTHVS illis subiicit, animam nimirum omni carere extensione, id ille dixisset, quod nemo umquam sanus revocavit in dubium, ratiocinationes, opiniones, recordationem extensione vacare. Ceterum non licuit PLATONI per sententiam, quam de anima fovebat, omnem illi extensionem derogare. Nam quod ex *Timaeo* sine controversia patet, credidit animam ex *eodem* seu *individua natura* & *ex diverso*, seu, ut recte Platonici fere omnes exponunt, ex omnibus rerum initiis & elementis conflatam esse. vid. *Timaeus §. XIX. p. 242. & §. XX. p. 244. ex edit. Fabricii.* CHALCIDIVS *in Timaeum Platonis §. LI. p. 298. Animam* (Plato) *ex omnibus initiis conflat, ut & ipsorum initiorum & quae initia sequuntur & prorsus omnium rerum exsistentium scia esset, ac de omnibus iudicaret.* Lege & EVSEBIVM *Praeparat. Evangel. Lib. XIII. cap. XVI. p.* 696. de hoc PLATONIS dogmate, qui *cap. XVII. p.* 700. illustrem ex SEVERI, Platonici, *disputatione de animo*, locum affert, quo hanc magistri sui sententiam castigat, eamque immortalitatem animorum labefactare ostendit. Quod ex duplici natura, omniumque corporum initiis concretum & conflatum est, id quomodo extensionis esse queat expers, haud equidem intelligo. (II) Alterum quod ad locum attinet, qui ex *Timaeo p.* 535. affertur, observari primum velim postrema eius verba, quae hic latine tantum exstant, liberius, quam verba patiuntur, a CVDVVORTHO esse versa. In graeco PLATONIS post ea, quae hic exstant, haec sequuntur: ταῦτα δὴ πάντα καὶ τὰ τύτων ἀδελφὰ καὶ περὶ τὴν ἄυπνον καὶ ἀληθῶς φύσιν ὑπάρχυσαν, ὑπὸ ταύτης τῆς ὀνειρώξεως ὐ δυνατοὶ γιγνόμεθα ἐγερθέντες διοριζόμενοι τἀληθὲς λέγειν, ὡς εἰκόνι μέν. Haec ita interpretatus potius est libere & ex sensu suo, quam vertit vir doctissimus: *Hoc somnio & imaginatione perpetuo tenemur homines constricti, tumque maxime, quum de vera & pervigili divinitatis natura cogitant.* FICINVS ita reddidit: *Atque has omnes & similes passiones a pervigili, vereque exsistente natura ipsi huiusmodi somnus occupati secernere non valemus.* Quomodo-

cit, hac quidem in caussa magistri sui a vestigiis descivit. Docet id totum illud caput, quod in *physicis* extremum est, quo hoc unum demonstrare studet: ὅτι τοῦτ' ἀμερὲς ἀναγκαῖον εἶναι καὶ μηδὲν ἔχειν μέγεθος: *Necesse esse, ut primus motor* (id est supremum Numen) *partibus vacet & nullam habeat magnitudinem.* Iuvabit ultima capitis huius & *librorum*
(p. 408. T. I. Opp.) simul eius *physicorum* verba legere: διωρισμένων δὲ τούτων, φανερὸν, ὅτι ἀδύνατον τὸ πρῶτον κινοῦν καὶ ἀκίνητον ἔχειν τι μέγεθος: εἰ γὰρ μέγεθος ἔχει, ἀνάγκη ἤτοι πεπερασμένον αὐτὸ εἶναι, ἢ ἄπειρον. ἄπειρον μὲν οὖν ὅτι οὐκ ἐνδέχεται μέγεθος εἶναι, δέδεικται πρότερον ἐν τοῖς Φυσικοῖς; ὅτι δὲ τὸ πεπερασμένον ἀδύνατον ἔχειν ἄπειρον δύναμιν, δέδεικται νῦν. Φανερὸν τοίνυν, ὅτι ἀδιαίρετόν ἐστι, καὶ ἀμερὲς καὶ οὐδὲν ἔχον μέγεθος. *His autem definitis, perspicuum est, impossibile esse, ut id, quod*

documque vertantur haec verba, patet semper ex hoc dicto PLATONIS I) Existimasse eum, falli homines, qui arbitrentur, omnia, quaecumque sunt in loco, seu in coelo & terra esse. II) Sigillatim certam quamdam naturam, quam *pervigilem & vere exsistentem* nuncupat, a loco & spatio ab hoc philosopho seclusam esse. Primum apparet facile illis, qui PLATONIS lectioni adsueti sunt, illos his potissimum ab eo tacite reprehendi, qui rerum formas & aeternas ideas, quibus ipse mirifice favebat, hoc argumento tenebant: Quodcumque in loco non est, id nihil est: Species rerum non sunt in spatio. Nihil ergo & mera commenta sunt. Hoc genus ait somniantium simile esse & phantasiae plus, quam rationi, tribuere. Verum non de solis eum ideis loqui, inde liquet, quod sigillatim naturam quamdam ἄυπνον, *exsomnem*, ut CHALCIDIVS vertit, nominat, quam similiter a spatio fas sit semovere. Non cadit hoc vocabulum in *ideas* & rerum species, sed naturam haud dubie designat purissima semper ratione & intelligentia res omnes intuentem. Namque homines, somniantes saepenumero, & naturam illam semper vigilem inter se opponit. Homines somniantes illi sunt, quod manifestum est, qui virtuti imaginandi nimis loci & virtutis in animam relinquunt: Quare natura semper vigil, nec umquam somnians, purissima sine ulla controversia mens est, quae corporis omnis expers nullis umquam phantasiae ludibriis vel paret, vel parere potest. Ergo non aegre dederim, hoc nomine Deum ipsum significari. Apte mihi sententiam PLATONIS CHALCIDIVS videtur explanasse *Comm. in Timaeum Platonis cap. XIII. §. CCCXLVII. p. 404. Exsomnem, pervigilemque naturam nuncupat intelligibile atque incorporeum genus, quod semper idem est, principaliterque subsistit, sine ortu, sine occasu, minime mutabile, nullam habens cum sensibus societatem, pura mente perceptibile: Deum videlicet & cogitationes eius intelligibiles, atque incorporeas species.* Proinde certum quidem ex hoc est loco, negasse PLATONEM, supremum Numen esse in spatio: sed non aeque mihi ex eo constare videtur, omnis exporrectionis seu extensionis nescium a PLATONE Deum esse habitum. χώρα & τόπος, *spatium & locus* PLATONI nihil est, quam id spatium, quod corpora occupant. Perspicuum id cuivis erit verba eius accurate inspicienti. Nam definit spatium id esse, *quod sedem illis rebus praebet, quae gignuntur:* ἕδραν ἔχει γένεσιν πᾶσιν. Postea, quum errare addit homines, qui universa putent vel in coelo esse, vel in terra, id simul significat, spatium sese non aliud intelligere, quam id, quod coelum & terram continet. Vtrum PLATO corporeum hoc, ut ita loquar, spatium inter corporis & materiae affectiones & proprietates retulerit, an vero distinctam esse a materia naturam, crediderit, id quidem in medio relinquam. Etenim non satis perspicue mentem suam expressit. Video quidem distingui ab eo spatium a materia: sed hoc mente tantum & cogitatione fecerit, an vero reapse discrepare bina haec crediderit, haud facile dixerim. Haec quum ita sese habeant, nihil quidem aliud ex illo PLATONIS loco, quam hoc, conficias, Deum in eo non esse spatio & loco, quem corpora replent, aut nec in coelo, nec in terra esse. Verum praeter hoc, quod corpora complectitur, spatium, aliud ille credidit spatium supra coelum, terramque patens, omnis pulcritudinis, quae fingi & cogitari potest, domicilium, ipsiusque summi Numinis sedem. De hac ita regione in *Phaedro* p. 345. Stesichorum disserere facit: τὸν δὲ ΥΠΕΡΟΥΡΑΝΙΟΝ ΤΟΠΟΝ οὔτε τις ὕμνησέ πω τῶν τῇδε ποιητὴς οὔτε ποθ' ὑμνήσει κατ' ἀξίαν. ἔχει δὲ ὧδε - - - ἡ γὰρ ἀχρώματός τε καὶ ἀσχημάτιστος καὶ ἀναφὴς οὐσία ὄντως οὖσα ψυχῆς κυβερνήτῃ μόνῳ θεατὴ νῷ χρῆται κ. τ. λ. *Locum vero supercoelestem neque quisquam nostrorum laudavit adhuc poetarum, neque umquam pro dignitate laudabit. Habet se vero in hunc modum. - - - Sine colore, sine figura, sine tactu, sine essentia vere exsistens, animae gubernatore solo intellectu contemplante utitur,* & quae sequuntur. Coelo igitur terraque, seu spatio & loco, in quo corpora sunt, quamvis Deum PLATO excluserit, alio tamen eum loco, coelo & terra sublimiori conclusit: ex quo conficitur, exporrectionem omnem naturae divinae ab eo non fuisse derogatam. Luculenter MAXIMVS TYRIVS *Diss. I. pag.* 15. de hac re loquitur, qui coelum & terram, terminos & limites affirmat esse sedis divinae ex PLATONIS dogmate. SYNESIVS etiam, quem PLATONI totum fuisse constat addictum, *Hymno I. in Deum p.* 315. clare magistri sui sententiam exprimit, quum Deum super omnes coelos quietum sedere canit:

- - - - - ὑψιθώκας
ὑπὲρ οὐρανοῦ κορύμβοις
ἀλύτῳ κύδει γαίων
θεὸς ἔμπεδος θαάσσει

Excelsa
Super coeli cacumina
Immortali gloria laetus
Deus constanter sedet.

Pluribus id possem ex interiori PLATONIS disciplina, maxime ex doctrina eius de daemonibus, probare: verum locus non patitur, nec res ipsa valde requirit. Hoc tamen praetermittere nequeo CICERONEM eo loco, quo Platonicorum & Academicorum de natura rerum sententias enumerat, diserte ex eorum negare sententia, esse rem ullam, quae extra locum sit & extensione vacet, *Academicar. Quaestion. Lib. I. cap. VI. p. 2231. Tom. VIII. Opp. Nullam vim* (efficientem) *dicebant hi philosophi esse sine aliqua materia. NIHIL EST ENIM, QVOD NON ALICVBI* (id est in loco quodam) *ESSE COGATVR.* Hunc igitur si audias, & audien-

quod primum movet & est immobile, habeat aliquam magnitudinem. Nam si magnitudinem habet, necesse est, ut ipsum sit vel finitum, vel infinitum. Ac non posse quidem esse magnitudinem infinitam, probatam est antea in physicis: magnitudinem vero finitam non posse habere vim infinitam, & esse impossibile, ut a finito moveatur aliquid tempore infinito, nunc probatum fuit. Atqui primum movens, efficit motum aeternum atque infinito tempore. Perspicuum igitur est, id esse individuum & vacare partibus & nullam habere magnitudinem. In Libris Metaphysicorum eamdem inculcat doctrinam: ὅτι μὲν οὖν ἐστὶν οὐσία τις ἀΐδιος καὶ ἀκίνητος καὶ κεχωρισμένη τῶν αἰσθητῶν, φανερὸν ἐκ τῶν εἰρημένων. δέδεικται δὲ καὶ ὅτι μέγεθος οὐδὲν ἐνδέχεται ἔχειν ταύτην τὴν οὐσίαν, ἀλλ' ἀμερὴς καὶ ἀδιαίρετός ἐστι. (2) οὐδὲν γὰρ ἔχει δύναμιν ἄπειρον πεπερασμένον, καὶ ὅλως οὐκ ἐστὶν οὐδὲ ἄπειρον μέγεθος. *Quod itaque est quaedam aeterna immobilisque substantia & a sensibilibus separata, constat ex illis, quae dicta sunt. Ostensum autem est, quod nec ullam magnitudinem possibile est hanc substantiam habere verum impartibilis indivisibilisque est. Nihil vero infinitum infinitam potentiam habet. Et omnino nulla est infinita magnitudo.* Nec est, quod suspicetur aliquis, soli supremo Deo ab ARISTOTELE hoc attribui, esse eum magnitudine ac partibus destitutum, propterea que individuum. Etenim dictum eius alicubi (3) exstat, quo rebus omnibus corpore materiaque Lib. XIV. c. IX. p. 480. Tom. IV. Opp.

diendum eum esse puto, PLATO censuit, omnibus naturis materiae aliquid adiunctum esse, & hoc quidem ductus argumento, quod nihil extra locum esse queat. Quaestionem ceterum illam, quae hac nostra etiam aetate viros exercuit pereruditos: utrum PLATO Deum crediderit esse corporis & materiae participem, necne? tractare nunc non placet. Lubrica est illa & vehementer anceps propter ambiguitatem vocabulorum *corpus, materia, simplex, incorporeus, corporeus*, quibus non unus subiici sensus potest. Nos ex nostro sermone plerumque haec verba metimur, quum apud veteres ea offendimus: quod viris ceteroquin acutis & ingeniosis nonnumquam fraudi fuit. Certus ego sum, PLATONEM ab hac crassa & mutabili, ex quibus corpora constant, materia Deum prorsus abstraxisse; nec ut illis assentiar, a me impetro, qui contrarium nobis persuadere volunt, quo commodius in Atheorum numerum philosophum hunc referant. At idem nihilo tamen minus vix dubito, quin eum subtilissimae, simplicissimae ac individuae cuiusdam materiae participem fecerit. Neque id me dimovet ab hac sententia, quod PLATO Deum ἀσώματον *corporis nescium & partibus carentem* nuncupavit. Etenim supra iam ad *Cap. I. §. XXVII. p.* 36. multis veterum locis ostendi, vocabuli ἀσώματος non eamdem fuisse olim potestatem, quae nunc est. Vt omittam alias nominis huius notiones, id ἀσώματον antiquis erat philosophis, quod ex variis haud constabat initiis, nec ita concretum erat, ut corpora sunt, quae hanc universitatem implent. Satis erit, uno id APVLEII loco declarare: Sidera & heroes PLATO in diis numerat: nec quisquam est, qui neget, stellas esse corpora & heroibus corpus aliquod, tenue licet, a PLATONE datum esse. At APVLEIVS Numina haec corpore omni esse divulsa, ex PLATONIS sui disciplina constituit, *de Deo Socratis p. 43. Opp. Quos Deos Plato existimat NATVRA INCORPORALES, animales, neque fine ullo, neque exordio, sed prorsus ac retro aeviternos, CORPORIS CONTAGIONE suaque natura remotas.* Partibus vero carere id veteres dicebant, quod secari ac dividi non posse credebant. Nos quidem omne, quod materia constat, dividuum quoque opinamur esse: non ita priscorum philosophorum multi, qui esse aliquod censebant materiae genus, cuius partes nulla vis disturbare queat. Igneum Stoicorum Deum & PLATONIS animam tantum cogiteut, quibus hoc incredibile videtur. (III) Sed ut ad tertium accedam, qui hic affertur, PLATONIS locum, tempus monet. Legitur is in *Symposio seu de amore p.* 331. verum, nisi me fallunt omnia, totus iterum a re, quae hic agitur, distat. Non de Deo ibi loquitur PLATO, quod vir doctissimus sibi persuasit, sed de abstracta pulcritudinis forma seu idea. Monet primum philosophus, eum, qui scire velit, quid pulcrum & formosum sit, non hunc vel illum hominem, aut animal, aut officium spectare, sed ἐπὶ τὸ πολὺ πέλαγος τοῦ καλοῦ, *in profundum pulcritudinis pelagus* immittere sese debere. Tum, ut clarius hoc explicet, esse docet aeternam quamdam & immutabilem pulcritudinis formam, quae sola ratione & intelligentia concipiatur, nec in ulla re exstet, quae sensu & oculis comprehendi valeat. Vel hic liquet, falli, qui de Deo haec verba PLATONIS volunt accipi. De pulcro corporeo disserit philosophus: at quomodo aliquis cognoscere potest, quid in rebus corporeis & sub sensus cadentibus vere pulcrum sit, si supremi Numinis formam & speciem ob oculis sibi ponat animi? Quidnam finitimum & cognatum Deus, resque ille habent, quae oculis, manibus & auribus patent? Sed quid longiori oratione opus est? Ipsa, quae hic testatur vir doctissimus, PLATONIS verba, si modo integra inspiciantur, refellunt eos, qui de Deo ea intelligunt. Sic autem ea fluunt apud PLATONEM: οὐδέ που ὂν ἐν ἑτέρῳ τινι, οἷον ΕΝ ΖΩΩ ἢ ἐν γῇ, ἢ ἐν οὐρανῷ, ἢ ἐν τῷ ἄλλῳ. Voces οἷον ἐν ζώῳ *velut in animali*, consulto nescio, an memoriae quodam errore, vir eruditissimus hic omisit, quae tamen extra controversiam ponunt, de Dei natura PLATONEM hic nullo modo disserere. Nam absurda prorsus & inepta foret eius oratio, si summum Deum dixisset IN NVLLO ANIMALI quaerendum esse. Quis umquam ita deliravit, ut Dei speciem & formam ex animalis cuiusdam forma metiretur? At hoc non raro contingit, ut homines ex huius vel illius animalis forma universae pulcritudinis rationem & indolem aestiment: quorum errorem reprimit his verbis philosophus.

(2) οὐδὲν γὰρ) Quae sequuntur verba, non eo, uti hic, ordine apud PLATONEM leguntur, sed ex longiori oratione decerpta tantum sunt, nec tamen contra sententiam ARISTOTELIS.

(3) *Alicubi) Metaphys. Lib. XIV. cap. IX. p.* 484. *Tom. IV. Opp.* Sed hoc dictum ad rem parum mihi facete praesentem videtur. Non enim certi aliquid constituit & decernit in eo ARISTOTELES,

riaque vacuis, sigillatim humanis animis, eamdem relinquit gloriam. Ἀδιαίρετον πᾶν τὸ μὴ ὕλην ἔχον, ὥσπερ ὁ ἀνθρώπινος νῦς. *Omnis res, quae materia vacat, individua est, quemadmodum mens humana.* Alio loco tam animam mundi, quam humanas mentes simul perhibet magnitudine omni privatas esse: quamquam ridicule, ut solet, PLATONI secus visum esse affirmat. (4) ὐ καλῶς τε λέγειν τὴν ψυχὴν μέγεθος εἶναι. ὁ δὲ νῦς εἷς καὶ συνεχής, ὥσπερ καὶ ἡ νόησις. ἡ δὲ νόησις τὰ νοήματα. Ταῦτα δὲ τῷ ἐφεξῆς ἕν, ὡς ὁ ἀριθμός, ἀλλ' ὐχ ὡς τὸ μέγεθος. διόπερ ὐδὲ νῦς ὕτω συνεχής. ἀλλ' ἤτοι ἀμερής, ἢ ὐχ ὡς τὸ μέγεθος τι συνεχής. πῶς γὰρ δὴ καὶ νοήσει μέγεθος ὤν, ὅτῳ ἂν τῶν μορίων τῶν αὑτῦ; μορίων δὲ ἤτοι κατὰ μέγεθος, ἢ κατὰ στιγμήν, εἰ μὲν ὖν κατὰ στιγμήν, αὗται δ' ἄπειροι, δῆλον ὡς ὐδέποτε διέξεισιν. εἰ δὲ κατὰ μέγεθος, πολλάκις ἢ ἀπειράκις νοήσει τὸ αὐτό. Ἔτι δὲ πῶς νοήσει τὸ ἀμερὲς μεριστῷ. *Non recte dicitur animam esse magnitudinem. Intellectus vero est unus & continuus, quemadmodum & intellectio: intellectio vero ut intelligibilia. Atqui haec unum sunt, non ut magnitudo, sed ut numerus. Quare nec intellectus est ita continuus, sed aut impartibilis, aut non ut magnitudo aliqua continuus. Nam quomodo, si magnitudo est, quasvis suarum partium intelliget, sive partes illae ut puncta, sive ut magnitudines concipiantur. Ergo si ut puncta concipiantur, patet, eum numquam pertransiturum: si ut magnitudines, saepius vel infinities intelliget eamdem rem. Praeterea, quomodo intelliget partibile impartibili.* Praeterea eodem *de anima* libro (5) animos in universum

De anima Lib. I. c. III (p. 9. 10. T. II. Opp.

LES, sed dubitat tantum, num id omne sit individuum, quod rudi & crassa caret materia. ἔτι δὲ, inquit, λείπεται ἀπορία, εἰ σύνθετον τὸ νοούμενον. *Restat dubitatio, utrum compositum sit, quod intelligitur.* --- ἢ ἀδιαίρετον πᾶν τὸ μὴ ἔχον ὕλην, ὥσπερ ὁ ἀνθρώπινος νῦς ἢ ὅ γε τῶν συνθέτων ἔχει ἐν τινὶ χρόνῳ; *An omne non habens materiam, indivisibile est? quemadmodum humanus intellectus: an quod compositum est se in aliquo tempore habet?* Hac vero, constare ex hoc loco, visum fuisse Peripateticorum principi, humanam mentem & materia carere, & individuam esse, non tamen inde consequetur, meo iudicio, omnem ab eo exporrectionem animae detogatam esse. Nam qui materia vacare dicunt aliquid inter veteres, crassam illam & densam intelligunt, ex qua constant corpora, materiam, nec idcirco statim omnem putandi sunt naturae illi materiam detrahere, quam expertem volunt esse materiae. Animos humanos multi antiquorum pronuntiant materiae esse nescios, & idcirco immortales, & eosdem tamen iidem igneus esse sciscunt. Nec qui individuum aliquid esse sciscunt, omni statim illud ab extensione seiungunt. Etenim naturas esse multis olim persuasum erat & materiae cuiusdam participes, & eius nihilo tamen minus generis, ut divelli ac separari partes eius nullo modo possent. Cogitent Stoicorum Deum, ne quid de aliis nunc dicam, quibus hoc difficile videtur esse creditu.

(4) ὐ καλῶς) Habeo ad hunc locum ARISTOTELIS quae moneam, aliqua. I) Vir doctissimus ita loquitur, acsi ARISTOTELES nil dubitasset, anima hunc mundum esse praeditum, quae PLATONIS fuit & aliorum sententia. Sed, ut omittam nunc ea, quibus dudum viri docti probarunt, abhorruisse solum ARISTOTELEM a tali mundi anima, qualem PLATO finxit, ex hoc quidem loco nihil huiusmodi conficias. Nam id unum in eo agit ARISTOTELES, ut quae PLATO de anima mundi tradidit, vero & rationi haud esse consentanea, doceat. II.) Aegre fert deinde CVDVVORTHVS, quod PLATO incusetur ab ARISTOTELE, acsi animam credidisset extensam esse. Verum est, ARISTOTELEM hoc in loco PLATONI vitio vertere, quod mundi animam *in Timaeo* non modo ex elementis omnibus cooflaverit, verum etiam magnitudine quadam donaverit: sed non putem hoc tam ridicule fieri, ut summo videtur viro. Non ego negem, aliis in locis ARISTOTELEM pervertisse PLATONIS dogmata, ut melius & commodius magistrum reprehendere posset: at hoc de anima mundi dogma clare a PLATONE *in Timaeo* est traditum; nec optimi interpretes eius id diffitentur. Lege, quae paullo ante, & aliis in locis, hac de re attulimus. III) In hoc ipso loco ARISTOTELIS multa sunt a CVDVVORTHO omissa. Post verba: μέγεθος εἶναι, interiecit nonnulla ARISTOTELES, quibus PLATONIS explicat sententiam: nec recte satis consequens intelligi potest demonstratio, nisi ista primum legantur. Summa eorum, quae de PLATONIS mente refert Stagirita, haec est: *Plato animam mundi noluit spectari, ut animam sentientem vel concupiscentem, sed ut animam rationalem.* His positis, animam eiusmodi rationis participem ostendit magnitudine non posse praeditam esse. *Nam intellectus*, inquit, *est unus & continuus*, & quae sequuntur. Post verba in extremo hoc loco: νοήσει τὸ αὐτὸ iterum hic multa sunt praetermissa, quae hic quidem repetere nolo, tametsi ad demonstrationem eius intelligendam non parum conferant. Ipsam ceterum ARISTOTELIS demonstrationem huc loco comprehensam, nec non dogma eius de natura animae tangere nolo. Namque dudum illi, quorum spectatissima virtus est & eruditio, fassi sunt, quae de anima docet ARISTOTELES, tam esse retrusa & implicata, ut veram eius mentem nulli liceat assequi. Crediderim, noluisse de anima clare ac perspicue loqui philosophum, ne multitudinis sibi concitaret invidiam. Idem dixerim de doctrina eius de primo motore, quem magnitudinis esse negat participem. Sunt qui eam vehementer, ut subtilem, egregiam & ad veram religionem accommodatam, laudant: Sunt rursus, qui eam ut futilem & ineptam reiiciunt, hominemque nescivisse, quid sibi vellet, contendunt. Vtrique consentiunt tamen, eam intellectu esse difficilem, nec verbis ita explicari posse, ut vim eius omnes intelligant. Viderint alii, utra harum sententiarum melior sit. Ego tantum mihi haud esse acuminis ingenue fateor, ut totam dogmatis huius rationem consequi valeam: propter quam caussam quoque fit, quod cum aliis ARISTOTELIS de Deo sententiis aegre illud componi posse, puto.

(5) *Eodem libro) Lib. I. cap. IV. p. 12. Tom. II. Opp.*

versum constanter negat, vel in loco esse, vel de loco in locum moveri : moveri vero censet non aliter, quam *ex accidenti*, quando corpus movetur, quo cincti sunt. Ita mentem ARISTOTELIS SIMPLICIVS (6) intellexit: ὅρα, inquit, ὡς πανταχοῦ τὰς σωματικὰς ἀποστέλλει τῆς ψυχῆς κινήσεις. *Vide, quemadmodum Aristoteles ubique excludat ab anima motus corporeos seu locales.* Et deinde : ἀπαγορεύει μὴ κινεῖσθαι τὰ ἀσώματα τῆς κινήσεως αἴτια κἂν πρῶτα κἂν μέσα κἂν ἔσχατα ᾖ. *Aristoteles nullo modo concedit rem ullam a corpore semotam, sive primi sit, sive secundi, sive infimi ordinis, per se ipsam moveri, quum omnes caussae sint motus.* Nec aliter PHILOPONVS (7) cuius haec sunt verba : ὅρας ὡς πρὸς τὰς σωματικὰς κινήσεις ἀποβλέπων, οὕτως αὐτὴν ἀκίνητον εἶναι φησι. πᾶν γὰρ τὸ ἐν τόπῳ σῶμα ἐστιν. *Vides quomodo Aristoteles, corporeas intuens motus, animam esse pronuntiat immobilem. Nam quodcumque in loco est* (& mobile) *id corpus est.* Postremo ne hoc quidem omitti debet, ARISTOTELEM in loco, quem paullo ante attulimus, aperte praecipere, naturam corporis, quatenus opponitur naturae corporis experti, consistere in magnitudine.

§. VIII.

PLATONI & ARISTOTELI multos alios ex eorum ordine, qui naturas esse corporis expertes olim existimarunt, comites, eiusdemque disciplinae vindices adiungere liceret. PHILO non duplicem modo docet naturam esse, alteram ἀδιάστατον, *non distantem*, alteram διαστηματικήν, *distantem*, verum etiam de Deo sic alicubi pronuntiat: ὑπὸ τοῦ θεοῦ πεπλήρωται τὰ πάντα, περιέχοντος, οὐ περιεχομένου, ᾧ πανταχοῦ τε καὶ οὐδαμοῦ συμβέβηκεν εἶναι μόνῳ. οὐδαμοῦ μέν, ὅτι καὶ χώραν καὶ τόπον αὐτὸς τοῖς σώμασι συγγεγέννηκε: τὸ δὲ πεποιηκὸς ἐν οὐδενὶ τῶν γεγονότων θέμις εἰπεῖν περιέχεσθαι. πανταχοῦ δέ, ὅτι τὰς δυνάμεις αὐτοῦ διὰ γῆς καὶ ὕδατος ἀέρος τε καὶ οὐρανοῦ τείνας, κ. τ. λ. *Deus autem implet omnia, non contentus, sed continens, qui solus ubique simul & nusquam tamen est. Nusquam, quia ipse locum & regionem creavit una cum corporibus, nec fas est auctorem intra ullam suam creaturam includi. Vbique autem, quia potentiis suis per terram, aquam, aërem, coelum extensis nullam mundi partem destituit, sed omnia inter se invicem adstringit vinculis, quae videri nequeunt.* (1) Sed neminem

Idem sentiunt Philo, Plotinus & Simplicius.

De confus. linguarum p. 339.

(6) *Simplicius*) *Comment. in libros Aristotelis de anima fol. 6. edit. Graecae Franc. Asulani Venet. 1527. fol.*

(7) *Philoponus*) *Comm. in libros tres Aristotelis de anima f. l. 13. ed. Graecae Venet. 1553. fol.*

(1) *Nequeunt*) Ego vero aegre a me impetro, ut PHILONEM *Iudaeum*, in eorum fuisse credam numero, qui Deo extensionem omnem olim derogarunt : contra eorum mihi sententiae videtur favisse, qui Deum mentem esse per universam rerum naturam intentam & commeantem, divinamque naturam a spatio, in quo sunt omnia, non differre arbitrantur. Non alienum a proposito nostro erit, aliquot eius locis hoc declarare. *Libro primo Allegoriar. legis p. 48.* ita de Deo loquitur: θεοῦ γὰρ οὐδὲ ὁ σύμπας κόσμος ἄξιον ἂν εἴη χωρίον καὶ ἐνδιαίτημα. ἐπεὶ αὐτὸς ἑαυτοῦ τόπος, καὶ αὐτὸς ἑαυτοῦ πλήρης καὶ ἱκανὸς ὁ θεός, τὰ μὲν ἄλλα ἐπιδεᾶ, καὶ ἔρημα, καὶ κενὰ ὄντα πληρῶν καὶ περιέχων, αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενὸς ἄλλου περιεχόμενος, ἅτε εἷς καὶ τὸ πᾶν αὐτὸς ὤν. *Deo ne totus quidem mundus dignum esset domicilium. Qui sibimet ipsi locus est, & ipse se ipso plenus, sibique sufficiens, cum Deus reliqua, quae solitaria, egentia & vacua sunt, impleat & contineat, ipse vero a nullo alio contineatur, utpote unus & totum ipse ens.* Quae hic PHILO *solitaria, egentia* & *vacua* nuncupat, nullum est dubium, quin res sint terrenae ac corporeae, aut, ut uno verbo complectar omnia, haec universitas. Quocirca mens haec est PHILONIS, Deum esse illud, si ita fas est dicere, spatium, in quo sunt & volvuntur corpora, quodque omnia penetrat & permeat. Cognatus huic & luculentior etiam est alius, qui *Libro de somniis p. 575.* legitur, locus: αὐτὸς, inquit, ὁ θεὸς καλεῖται τόπος, τὸ περιέχειν μὲν τὰ ὅλα, περιέχεσθαι δὲ πρὸς μηδενὸς ἁπλῶς καὶ τῷ καταφυγὴν τῶν συμπάντων εἶναι αὐτόν, καὶ ἐπειδήπερ αὐτός ἐστι χώρα αὐτοῦ, κεχωρηκὼς ἑαυτὸν καὶ ἐμφερόμενος μόνῳ ἑαυτῷ. *Ipse Deus vocatur locus, eo quod omnia contineat, a nullo prorsus contineatur, & omnibus ad eum refugium pateat : & quia solus sui capax est, seipsum explens & continens.* Clarius sententiam suam explicat, comparatione inter Deum & homines instituta: ἐγὼ μὲν οὐκ εἰμὶ τόπος, ἀλλ' ἐν τόπῳ, καὶ ἕκαστον τῶν ὄντων ὁμοίως. τὸ γὰρ περιεχόμενον διαφέρει τοῦ περιέχοντος. τὸ δὲ θεῖον ὑπ' οὐδενὸς περιεχόμενον ἀναγκαῖον εἶναι αὐτὸ τόπος ἑαυτοῦ. *Ego non sum locus, sed in loco, & unaquaeque pariter res. Nam contentum differt a continente : at Numen a nullo quum contineatur, necesse est, ut sibimet ipsi locus sit.* Aut nihil verba haec significant, aut Deum illud esse perhibent spatium, quod universam rerum naturam ambit & cingit. Alio loco Deum asseverat coeli esse terminum, aut coelum a Deo terminari, *Libro, quis rerum divinarum haeres p. 512.* ὁ δὲ οὐρανὸς - - - ἀπειρομεγέθης ἐστί - - - ἔστι δὲ ὅρος αὐτοῦ ὁ θεός, καὶ ἡνίοχος καὶ κυβερνήτης. ὥσπερ οὖν ἀπερίληπτον τὸ ὄν, οὕτως καὶ τὸ ὁριζόμενον ὑπ' αὐτοῦ μέτροις τοῖς εἰς τὴν ἡμετέραν ἔννοιαν ἥκουσιν οὐ μετρεῖται. *Coelum indeterminatam habet magnitudinem* - - - *Est autem eius terminus Deus, idem rector ac gubernator. Itaque sicut ens ipsum est incomprehensibile, sic quod ab eo terminatur, mensuris nobis ignotis circumscribitur.* Horum quis non videt verborum hunc esse sensum, coelum tam late patere, ut ipsum Deum : ex quo necessario consequitur, naturam divinam per universam coeli regionem extensam & exporrectam esse. Neque verba, quae a summo hic afferuntur viro, PHILONIS cogunt nos, ut aliter eum sensisse putemus; quae quidem verba mea iudicio, nil continent praeter id, quod ii recipere commode possunt, qui Deum esse spatium, aut esse in

nem putem in hac ratione stabilienda & confirmanda plus diligentiae ac laboris posuisse PLOTINO. Is enim non modo corpus & magnitudinem unum idemque esse ubique fere (2) in scriptis suis disputat: praeter corpus autem aliam esse naturam contendit a corpore disiunctam, quae idcirco ἄποσος, *quantitate vacans*, ἀμεγέθης *magnitudine destituta*, ἀμερής, *partibus, loco & intervallo* seiunctis, carens ipsi dicitur: ὁ ἐν τῇ αὐτῆ οὐσία τὸ πόσον εἶναι ὑπερβέβηκεν. *Natura, quae ipsamet essentia sua imperfectionem eius, quod quantum vocatur, transcendit*, ipsi dicitur: verum etiam binis libellis (3) hoc argumentum data opera persequutus est. τὸ ὂν ἓν καὶ ταυτὸν ἀριθμῷ ἅμα πανταχοῦ εἶναι ὅλον. *Id quod unum idemque est numero ubique simul totum esse.* Vtroque libro id sibi datum credit, ut Deum non ex parte hic, ex parte illic esse, non secus, acsi naturam eius radio & arundine dimetiri liceret, sed totum ubique individuum versari, convincat. πρὸ, inquit, τῶν ἐν τόπῳ ἁπάντων. *Ipse Deus est ante omnia, quae sunt in loco.* (4) Alio loco: (5) θαυμάζειν, inquit, οὐ δεῖ, εἰ αὐτὸ μὴ ὂν ἐν τόπῳ παντὶ τῷ ἐν τόπῳ ὄντι ὅλως πάρεστι. Φησὶ γὰρ ὁ λόγος, ὡς ἀνάγκη αὐτῷ τόπον οὐκ εἰληχότι, ᾧ πάρεστι τούτῳ ὅλον παρεῖναι. *Nihil vero mirandum videri debet, si universum illud divinum, cum ipsum non sit in loco, adest omni, quod est in loco. Nam ratio dictat, ita esse necessarium, ut ipsum cum non habeat locum cuicumque praesens est adesse totum: cumque sit universo praesens, sic adesse, ut & singulis adsit totum.* Neque hoc, ait, una nos docet ratio, qua utimur; Ante rationem enim haec res iam fuit, & ab ipso naturae instinctu inculcatur: τὸ ἓν (6) καὶ ταυτὸν ἀριθμῷ, πανταχοῦ ἅμα ὅλον εἶναι, κοινὴ ἔννοια φησιν εἶναι, ὅταν πάντες κινούμενοι αὐτοφυῶς λέγωσι; τὸν ἐν ἑκάστῳ ἡμῶν θεὸν, ὡς ἕνα τὸν αὐτόν. *Vnum quiddam idemque numero esse simul ubique totum, communis indicat mentis humanae conceptio, quando omnes naturali*

p. 607. (Lib. II. cap. IX.)

in spatio, statuont. *Deum* ait PHILO *ubique esse & nusquam esse. Nusquam est*, id est, nullo certo loco concluditur & continetur: Id omnes fatentur, qui Deum tamen negant ab infinito differre spatio, quippe qui locum & spatium distinguunt. Valde certe falluntur illi, qui veteres omnes, qui Deum aut in loco negarunt, aut nusquam affirmarunt esse, supremum Numen ab omni extensione & concretione seiunxisse, sibi persuadent. TERTVLLIANVM in vulgus notum est, Deo extensionem attribuisse, immo corporeum esse eum certa ratione docuisse. Et is tamen ipse Deum esse in loco inficiatur, *Libro contra Praxeam cap. XVI. p. 355. Deus totum orbem manu apprehendit velut nidum, cui coelum thronus & terra scabellum. IN QVO OMNIS LOCVS, NON IPSE IN LOCO, qui universitatis extrema linea est.* Sed & *ubique* simul ex senteotia PHILONIS *Deus est:* quod omnes similiter, qui extensum esse Deum coostituunt, amplectuntur. Et ipse PHILO paullo post illa verba, de quibus hic agitur, Deum esse sciscit aperte, naturam per omnes universitatis partes distributam & permeantem *p. 340.* Θεὸς ἐγκεκόλπισται τὰ ὅλα καὶ διὰ τῶν τοῦ παντὸς μερῶν διελήλυθε. *Deus sinu suo complectitur omnia & per omnes meat universitatis partes.* Non sum ego nescius, veterum de immensitate ac omnipraesentia Dei loquendi modos non esse nimis interdum premendos, meliusque multos eorum de hac re sensisse, quam loquuti sunt. Est, fateor, hoc dogma cum in se abstrusum & reconditum, tum eius generis, ut humanis verbis vix queat sine ullo vitio explicari & exprimi. Quidquid dicas, alius tamen, si velit, ita verba tua exponere poterit, acsi corporibus quae propria sunt unice, in Deum contulisses. Ne ipsi quidem divini viri aliis formulis io hac re usi sunt, quam a rebus humanis sumtis; quod errandi multis & olim & recentiori memoria occasionem praebuisse constat. At PHILONEM tam clare puto & aperte animi sui aperuisse sensa, nemo ut dubitare queat, recte ipsi sententiam, quam dixi, attribui.

(2) *Vbique fere*) Cave vero tibi persuadeas, ubicumque PLOTINVS disputat, esse naturam aliquam individuam, partibus, quantitate & qualitate carentem, ibi Deum semper & animam intelligi debere. Etenim nonnullis in locis natura haec, quam diximus, nulla est alia, quam materia, de qua supra disseruimus. Lege *librum* eius περὶ ὕλης & alium, in quo probat, ἀσώματα *seu incorporea nullis esse perpessionibus obnoxia.*

(3) *Binis libellis*) Hi bini libelli *quartus* suot & *quintus Enneadis sextae*, *Operum* PLOTINI. Indicem eorum, quod duce scriberet memoria, non satis accurate expressit CVDWORTHVS. Sic enim inscripti sunt: περὶ τοῦ τὸ ὂν ἓν καὶ ταυτὸ ὂν ἅμα πανταχοῦ εἶναι ὅλον. In utroque vero libello hoc, ut ubique fere, tam subtiliter & acute disserit philosophus, ut magna opus sit attentione, quo sententia eius recte percipiatur. Auget difficultatem mentem hominis assequendi oratio, qua cum aliis Platonicis utitur, quippe quae propius ad poetarum accedit dictionem & media veluti inter orationem est solutam & ligatam. Certe multos hoc dicendi genus, quod iunioribus Platonicis plerisque usitatum est, decepit, ut sententias eorum secus, quam decebat, interpretarentur & quae de animi notionibus & formis abstractis dicta erant, de rebus vere exsistentibus acciperent.

(4) *In loco*) Non de ipso Deo, quod in versione CVDWORTHVS significat, sed de anima mundi, haec verba PLOTINVS adhibet.

(5) *Alio loco*) *Libro* nimirum *priori* eorum, quos de hoc argumento scripsit, *cap. III. p. 647.* Animadverti vero debet, non sic apud PLOTINVM, uti hoc in loco, verba ista legi. Nam in PLOTINO post voces: ὅλως πάρεστι, multa interiecta sunt hoc negotium explanantia.

(6) τὸ ἓν) His verbis PLOTINVS posteriorem binorum illorum libellorum, ex quibus haec testimonia depromta sunt, inchoat *p. 660.* Argumentum, quod comprehenditur illis, simile est illi, quod antiqoi Christianorum doctores *a testimonio* ducere solent *animae* ad probandum, unum tantum esse Deum.

naturali quodam instinctu clamant, in unoquoque nostrum esse Deum, adeo ut unus in omnibus idemque sit Deus. Quibus haec paullo post subiicit Philosophus: ἐςὶ πάντων βεβαιοτάτη ἀρχὴ ἣν ὥσπερ αἱ ψυχαὶ ἡμῶν φθέγγονται κ. τ. λ. *Iam vero principium eiusmodi omnium est firmissimum, quod animae nostrae naturali spiritu sonant, quod non ex singulis est conclusum, sed ante omnia disposita singulatim nobis venit in mentem.* Animum praeterea hominum saepenumero affirmat, aut potius assumit, tamquam rem certam & omnibus probatam, totum in singulis inesse corporis membris & partibus, id est, individuo. (7) ἐπὶ δὲ τῆς ψυχῆς, τὸ αὐτὸ ἀριθμῷ, τὸ ἐν τῷ ποδὶ, καὶ τῇ χειρὶ ὑπάρχει. *Quod ad animam attinet humanam, exsistit ea una eademque numero in manu & in pede.* Et rursus: εἶτα πῶς ἐν ποδὶ καὶ χειρὶ τὴν αὐτὴν, τὴν δὲ ἐν τῷ δὲ μέρει τοῦ παντὸς, οὐ τὴν αὐτὴν τὴν ἐν τῷδε. *Praeterea quomodo in pede manuque eamdem ponimus animam, animam vero quae est in hac universi parte, non affirmamus eamdem cum anima illa, quae sit in alia eiusdem parte?* Ab hoc non discedit SIMPLICIVS, (8) utpote qui, dum corpus non esse primum rerum omnium initium ex eo probat, quod non possit non natura esse quaedam semet ipsam commovens, quae quidem necessario corporis expers esse debeat, sic commentatur: τὸ δὲ τοιοῦτον ἀμερὲς εὐθὺς ἀνάγκη εἶναι καὶ ἀδιάςατον, μεριςὸν γὰρ καὶ διάςατον ὑπάρχον, οὐ δύναται ὅλον ὅλῳ ἑαυτῷ ἐφαρμόττειν, ὡς τὸ ὅλον εἶναι κινοῦν, καὶ ὅλον τὸ αὐτὸ κινούμενον. *Quod autem tale est, id non potest non esse individuum & indistans: namque si dividuum esset & distans, nullo modo totum sibimet ipsi totum coniunctum esse posset, ita ut totum & moveret ipsum, & una tamen moveretur.* Idem ex ipsis animis, eorumque natura intelligitur: qui nec suimet ipsius forent conscii, neque totos sese contemplari & explorare possent, si partes eorum disiunctae inter se essent, locoque distarent. Idem rursus philosophus perspicue negat, animum, tametsi semet ipsum interiori motu ciear & agitet, aliter de loco in locum moveri, quam fortuito, aut quatenus corpus, quod incolit, versat & commovet. οὐ τὰς σωματικὰς κινούμενον κινήσεις (κατὰ γὰρ ἐκείνας ἀκίνητον ἐςὶ) ἀλλὰ τὰς ψυχικὰς, αἷς ὀνόματα ἐςὶ σκοπεῖσθαι, βουλεύεσθαι, διανοεῖν, δοξάζειν, κινεῖ τὰ σώματα κατὰ τὰς σωματικὰς κινήσεις. *Anima motibus non cietur corporeis seu localibus: (Nam si hos spectes immobilis plane est) verum motibus animae convenientibus, qui vocantur considerare, velle, consultare, opinari, & per has corpora movet secundum commotiones corporibus proprias.* Quod PLATO praecepit, animum naturam esse semetipsam cientem, omnisque corporei motus effectricem, moventem nimirum semetipsam certa ratione cogitando, corpora vero de loco in locum versantem, id eamdem omnino vim & sententiam habet. Placuit ARISTOTELI tacendo hoc praetermittere: sed ipsa PLATONIS verba rem extra controversiam ponunt, ipsique interpretes Graeci, qui ARISTOTELIS *de anima* librum illustrarunt, non diffiteri eam potuerunt. (9) Affirmat

(7) *ἐπὶ δὲ*) Scitum hoc totidem verbis, nisi me oculi & animus fefellerunt, in PLOTINI Libellis, ex quibus hos locos vir doctissimus affert, non exstat. Putem fere, virum doctissimum ex eo, qui sequitur, loco illud eruisse, in quo manifesto continetur. Hic autem posterior locus legitur *Libello priori cap. VI. p. 649.*

(8) *Simplicius*) *Comm. in Aristot. libros de anima loc. supra indic. fol. 7.*

(9) *Potuerunt*) Non ignoro, recentiores, qui vocantur, Platonicos, quorum aliqui Libros ARISTOTELIS *de anima* interpretati sunt, PLATONIS ita mentem ac sententiam exponere, acsi omnem animae motum illum, qui *corporeus* seu *localis* dicitur, derogasset, nec alium illi reliquisset motum, quam talem, qui animis convenit ratione praeditis, id est, cogitationem, deliberationem, ratiocinationem & quae his cognata sunt. Idem vero novi, sectam hanc multa solere PLATONI tribuere, a quibus ille prorsus aversus fuit, sententiasque eius ad philosophiae, quam ipsimet excogitaverant, normam & rationes, invitam licet plerumque ac reluctantem, accommodare. Ego quidem quibus modis probari queat, PLATONIS dogma, de animo non aliena, sed propria & insita virtute semetipsam ciente, quod in *Phaedro*, *Libro decimo de legibus* & alias tradit, sic accipi debere, uti a CVDWORTHO post recentiores Platonicos accipitur, non video. Contra, quum extensionem animae tribuerit PLATO, id quod paullo ante ostendimus, talem etiam motum, qualis est naturarum extensarum, non potuit non ipsi adscribere. Locus, quem vir doctissimus hic testatur, PLATONIS, ut id, quod vult, obtineat, ille sine controversia erit, qui *Libro X. de legibus p. 669.* exstat, quem suum ex parte fecit SIMPLICIVS, interpres ARISTOTELIS *de anima*: ἄγει μὲν δὴ ψυχὴ πάντα τὰ κατ' οὐρανὸν, καὶ γῆν, καὶ θάλατταν ταῖς αὐτῆς κινήσεσιν, αἷς ὀνόματα ἐςὶ, βούλεσθαι, σκοπεῖσθαι, ἐπιμελεῖσθαι, βουλεύεσθαι, δοξάζειν ὀρθῶς, ἐψευσμένως, χαίρουσαν, λυπουμένην, θαῤῥοῦσαν, φοβουμένην, μισοῦσαν, ςέργουσαν, καὶ πάσαις ὅσαι τούτων ξυγγενεῖς ἢ πρωτουργοὶ κινήσεις, τὰς δευτερουργοὺς αὖ παραλαμβάνουσαι κινήσεις σωμάτων, ἄγουσι πάντα εἰς αὔξησιν καὶ φθίσιν, κ. τ. λ. *Universa ergo quae in coelo sunt, quae in terra, quae in mari, suis motibus anima ducit: quibus nomina sunt, velle, considerare, curare, consultare, recte & non recte opinari, laetari, dolere, audere, metuere, odisse, diligere, & ceteris praeterea motibus omnibus, qui horum affines primique sunt, qui & secundos corporum motus suscipientes omnia in augmentum & decrementum perducunt*, & quae sequuntur.

firmat idem SIMPLICIUS, cuius hoc est effatum: ἐπεὶ δὲ οὐκ ἐν τόπῳ ψυχὴ, οὐδ᾽ ἂν κινοῖτο τὰς τῶν ἐν τόπῳ ὄντων κινήσεις. *Quando quidem anima non est in loco, nullius etiam motionis localis capax est.*

§. IX.

Porphyrii de eodem argumento doctrina.

His philosophorum auctoritatibus contenti esse possemus, nisi PORPHYRIUM videremus in hoc loco enodando prae ceteris accuratum & copiosum fuisse; Exstant eius ἀφορμαὶ πρὸς τὰ νοητὰ, seu *manuductio ad intelligibilia*, quam his exorditur verbis: πᾶν σῶμα ἐν τόπῳ, οὐδὲν δὲ τῶν καθ᾽ ἑαυτὰ ἀσωμάτων, ἐν τόπῳ. *Omne corpus est in loco: nullum autem incorporeum per se, est in loco.* Quod deinceps ita persequitur praeceptum:

p. 229. 230. (§. XXVIII. ed. Cantabr.)

οὐ δὲ τοπικῶς διέρχεται τὸ ἀσώματον ὅπου βούλεται. ὄγκῳ γὰρ συνυφίσταται τόπος. τὸ δὲ ἄογκον παντελῶς καὶ ἀμέγεθες, ὑπὸ τῶν ἐν ὄγκῳ ἀκράτητον, τοπικῆς τε κινήσεως ἄμοιρον. διαθέσει τοίνυν ποιᾷ ἔχει εὑρίσκεται, ὅπου καὶ διάκειται. καὶ ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ φανερὰ ἡ παρουσία αὐτοῦ γίνεται. *Neque incorporeum motu locali hinc inde quo vult fertur. Locus enim molem corpoream comitatur. - - - Quod autem omnis molis, magnitudinisque expers est, nec ab eo, quod mole praeditum est, contineri potest, nec motus localis est particeps. Certa igitur quadam dispositione istic reperitur, quo affectu inclinat, - - - Et praesentia eius ex ipsius operibus apparet.* De tribus postea in divina natura *hypostasibus* hoc modo mentem suam enuntiat: ὁ θεὸς πανταχοῦ ὅτι οὐδαμοῦ, καὶ ὁ νοῦς πανταχοῦ ὅτι οὐδαμοῦ, καὶ ψυχὴ πανταχοῦ, ὅτι οὐδαμοῦ, κ. τ. λ. *Deus ubique est, quia est nusquam: & mens ubique est, quia nusquam: & anima ubique, quia nusquam. Deus quidem ubique & nusquam eorum omnium, quae post ipsum sunt; sed istbic tantum est, quemadmodum est atque vult. Mens autem in Deo quidem, sed ubique & nusquam eorum, quae sunt post ipsum: Et anima in mente & in Deo ubique & nusquam in corpore: corpus autem in anima, & in mente & in Deo.* Ergo Deum negat in hoc orbe corporeo loco conclusum esse, rectiusque eos loqui arbitratur, qui corporeum orbem in Deo esse dicant, quam qui Deum in orbe versari corporeo putent: etenim divina potentia orbem contineri & arceri, non vero divinitatem loci, quem hic mundus replet, indigere. Quid quod dilucidius etiam sententiam suam alias explicat his verbis: (1) οὐδ᾽ εἰ κενὸν δὲ τι ἐπινοηθείη ἀσώματον, ἐν κενῷ οἷόν τε εἶναι νοῦν. σώματος μὲν γὰρ δεκτικὸν ἂν εἴη τὸ κενόν. νοῦ δὲ ἐνέργειαν χωρῆσαι ἀμήχανον καὶ τόπον δοῦναι ἐνεργείᾳ. *Et si vacuum aliquod incorporeum* (quale DEMOCRITUS & EPICURUS esse putarunt) *cogitetur, mens in illo vacuo esse nequaquam potest;* (acsi una cum eo extensa esset) *Nam vacuum poterit corpus recipere: sed nec mentis operationem suo ambitu continere, nec locum actui praebere potest.* Alio loco: (2) ὁ μὲν κόσμος, inquit, ἐν τῷ νῷ διαστατικῶς πάρεστι, τὸ δὲ ἀσώματον τῷ κόσμῳ ἀμερῶς καὶ ἀδιαστάτως. τὸ δ᾽ ἀμερὲς ἐν διαστατῷ, ὅλον γίνεται κατὰ πᾶν μέρος, ταυτὸν ὂν καὶ ἓν ἀριθμῷ, αὐτὸ ἀμερῶς πάρεστι καὶ ἀπληθύντως καὶ ἀτόπως, κατὰ τὴν αὐτοῦ φύσιν, τῷ μεριστῷ καὶ πεπληθυσμένῳ καὶ ὄντι ἐν τόπῳ. *Mundus quidem* (corporeus) *intellectuali* (id est Deo,) *adest per modum extensionis seu intervalli: incorporeum autem mundo nec partibus, nec spatiis divisum est: Indivisum autem in disiuncto*

quuntur. Sed hic locus, si quid ego iudico, parum firmus est ad eorum sententiam fulciendam, qui PLATONEM omnem abiudicasse animo motum exteriorem, sibi persuadent. Etenim philosophus in eo non, quorum motuum anima sit particeps, quibus eadem rursus motus generibus careat, ex instituto recenset, sed tantum qua ratione, aut quo motus genere anima mundi corpora impellat & conciet, exponit. Animam nempe docet in toto mundi corpore latentem sola meditatione, cogitatione, ratiocinatione efficere posse, ut materia obediat & hanc vel illam formam vel assumat, vel deponat. Sed ne hic quidem satis sibi constat. Nam paullo post *p. 670.* quum de motu solis agit, nescire sese aperte fatetur, quonam motus genere anima solem cieat, tametsi certum sit, motum eius ab anima quadam proficisci: Tribus fieri id posse modis affirmat, vel ita, ut anima insit in sole, & corpus illud rotundum ita transferat, ut nos nostra ducit anima, vel eo modo, ut corpore quodam aëreo vel igneo inclusa corpus corpore pellat, vel denique sic, ut modo nobis ignoto foris solem pellat: quonam vero trium horum motus generum utatur, id vero non constituit. Haec quomodo concinunt illis, quae paullo ante dixerat, animam omnes motus corporum meditatione, deliberatione, ratiocinatione sola efficere? Fateamur, quod res est. Non is est PLATO, cuius ita semper patet sententia, ut nullus locus sit dubitationi & difficultati. ARISTOTELIS ceterum locus, quo PLATONEM tradit motum attribuisse animae, est *Libro I. de anima cap. III. p. 9. T. II. Operum.*

(1) *His verbis*) Haec verba PORPHYRII exstant in *Appendice sententiarum sive graduum ad intelligibilia*, quam LUC. HOLSTENIUS ex codice ALOYSII LOLINI primus edidit §. *XLIV. p. 278. ed. Cantabr.*

(2) *Alio loco*) *Parte secunda sentent. ad intelligibilia ducentium*, quam primus vulgavit HOLSTENIUS §. *XXXV. p. 241.* sub initium male hic expressum est: ἐν τῷ νῷ: Lege potius: τῷ νοητῷ

iuncto seu spatiis extenso totum exsistit secundum quamlibet partem : unum idemque numero exsistens. - - - Adest vero nec divisum, nec multiplicatum, nec loco circumscriptum secundum propriam suam naturam, ei quod divisibile est & sua natura multiplex & loco comprehensum. Postremo de humano idem pronuntiat animo: utpote quem οὐσίαν esse decernit ἀμεγέθη, *substantiam magnitudine destitutam*, quae non huic aut illi corpori *localiter* praesto sit, verum efficienter & rectoris instar, sic ut totus in singulis membris individuus versetur & adsit. (3)

§. X.

Origenis, Augustini, Boëthii auctoritates.

Inter Christianos auctores, qui ab hac stetere sententia, primo suo iure numero habendus est ORIGENES. Etenim is tam studiose ac diligenter esse naturas ab omni disiunctas corpore, pugnavit, ut, quod SOCRATES (1) scriptum reliquit, Aegyptii monachi, qui Deum sibi corporeum opinionis errore finxerant, THEOPHILO, antistiti Alexandrino, exitium comminarentur, nisi & ORIGENIS execrari prorsus & reiicere scripta, & Deum simul humani corporis & formae participem profiteri vellet. Libri praeterea ORIGENIS *contra CELSVM* exarati & quos περὶ ἀρχῶν inscripsit, multis in locis declarant, existimasse eum naturas corpore liberas omnis extensionis expertes esse. (2) Mitto reliquos Graecorum doctores, quibus idem visum fuit, & ad Latinos pergo, in quibus AVGVSTINVM in primis nomino. Cuius quidem si *de quantitate animae* liber (3) aliique loci, quibus hoc argumentum tangit, inspiciantur, censuisse eum non modo apparebit, humanam mentem corpore carere, sed etiam longitudine, latitudine, altitudine destitutam & *illocabilem*, ut ait, esse. Finem faciat BOETHII, (4) philosophi Christiani, dictum, qui: *Quaedam sunt*, inquit, *communes animi conceptiones, per se notae, apud sapientes tantum ; ut incorporalia non esse in loco.* Ex quibus universis perspicuum fit, plerosque eorum, qui olim sapientiae floruerunt laude, hoc minime scitum probasse: *Quod nusquam est, nihil est*, neque illud communibus notionibus, verum vanis vulgi commentis ac erroribus connumerasse.

§. XI.

Quae hucusque disputavimus, ea neminem dubitare sinunt, qui naturam corporis expertem, nec extensam, nec distantem, nec magnitudinis compotem esse tuentur, eos non

(3) *Adsit*) Puto, virum doctissimum ad illam definitionem animi digitum hic intendere, quae *Sententiar. P. I. §. XVIII. p. 225.* legitur: ἡ ψυχὴ, οὐσία ἀμεγέθης, ἄυλος, ἄφθαρτος, ἐν ζωῇ παρ' ἑαυτῆς ἔχουσα τὸ ζῆν, κεκτημένη τὸ εἶναι. *Anima est essentia, magnitudinis atque materiae expers, in vita per semetipsam vitali esse suum obtinens.*

(1) *Socrates*) *Histor. Ecclesiast. Lib. VI. cap. VII. p. 310.*

(2) *Expertes esse*) Per mihi gratum fecisset vir doctissimus, si hoc uno tantum, vel altero demonstrasset ORIGENIS loco. Non ego oego, rem ita sese habere: Nam qui tot alia ex Platonicorum exhedris in suam derivaverat disciplinam, praecepta quoque generis huius de animae natura imbibere universa potuit. Nec tamen, lectis omnibus & accurate consideratis, quae ex ORIGENIS scriptis a viris doctissimis collecta sunt, ad doctrinam eius de anima illustrandam, omnem mihi hac de re dubitationem ereptam esse, sentio. Scio, animam corporis expertem & ἀσώματον vocari ORIGENI: verum hoc nondum commoveor nomine, ut omnem ei materiam, nedum omnem exporrectionem detraxisse ORIGINEM, firme statuam. Etenim nomen hoc valde ambiguum est in antiquis Christianorum scriptoribus, non secus ac in philosophis: nec raro idem apud illos, quod quibusdam in locis *incorporeum* dicunt, aliis *corporeum* appellatur: *incorporeum* nimirum ratione habita crassiorum illorum corporum, quibus homines & animalia cincta sunt: *corporeum* vero, respectu Dei, quem a corpore omni statuunt plerique eorum abstractum esse. Locos eorum ut hic afferam, res haud flagitat.

(3) *Liber*) Exstat in *Tomo I. Opp.* AVGVSTINI, ut a Monachis ex familia BENEDICTI sunt edita, *p. 298. f.* Adde *Epistolam* eius *CLXVI. §. 4. p. 444. T. II. Opp.* ubi quo sensu *corpus* dici queat anima, quo sensu *incorporea* sit, clarius explicat. In Libro *de quantitate animae* AVGVSTINVS ex praeceptis disputat Platonicorum, quibus plus multis in locis tribuit, quam necesse erat, & multa idcirco affert, quae non omnibus placebunt, qui recte & ordine philosophantur. Quapropter, qui librum hunc cum fructu legere volunt, eos sententiam ipsam AVGVSTINI ab argumentis, quibus eam firmat, secernere oportet.

(4) *Boethii*) Ex memoria hoc dictum recitavit BOETHII vir doctissimus, nec iisdem ea de caussa verbis, quibus perscriptum exstat. In BOETHII *libello, quomodo substantiae in eo, quood sint, bonae sint, cum non sint substantialia bona p. 167.* ita verba fluunt: *Alia* (enuntiatio) *est doctorum tantum, quae tamen ex talibus communis animi conceptionibus venit, ut est, Quae incorporalia sunt, in loco non esse, & caetera: quae non vulgus, sed docti comprobant.* Quum AVGVSTINVS & BOETHSIVS communes Latinorum magistri consequentibus fuerint saeculis, unde haec opinio ad omnes alicuius ingenii & eruditionis doctores, qui postea vixerunt, fluxerit, ex his facile intelligitur.

non opinionem aliquam recentem & a Scholasticis primum doctoribus excogitatam fovere, verum id tenere, quod plerisque omnibus olim sapientibus persuasum fuit, qui naturas esse putarunt a corpore seiunctas. (1) Constans in primis & concors haec veterum huius generis philosophorum sententia fuit, Deum non esse partim hic, partim alias, naturam eius sub nullam cadere mensuram, non esse tantum divinitatis hoc conclusum spatio, tantum alio loco circumscriptum, verum totum Numen individuum in singulis esse terrarum orbis locis, nec corporum instar usquam in ullo loco versari. Interim quum haec multis portentosa & mirabilis videatur doctrina, nec levibus, aut paucis utatur adversariis & contemtoribus, operae iudico esse pretium hic indicare, quibus modis & rationibus antiqui eius vindices varii generis tela, quibus oppugnata fuit olim non sine specie, repulerint. Primum igitur qui male huic sententiae cupiebant, sic argumentabantur: Qui naturas corpore liberas nec extensas esse volunt, nec dividuas, hi ad summam eas exiguitatem revocant & propterea universas, ne ipso quidem Deo excepto, in contemtionem adducunt omnium. Etenim aut *minima* sint necesse est *physica*, quae, quum exilitate sint incredibili, secari amplius & dividi nequeunt, si quidem sunt eiusmodi corpuscula, aut *puncta* sint oportet *mathematica*, quae nemini, nisi mente ac cogitatione, partiri licet. Ergo vel mille harum naturarum a corpore seiunctarum in unius acus cuspide simul saltare poterunt. Hanc ratiocinationem dudum PLOTINVS his

p. 646. (Ennead. VI. Lib. IV. cap. XIII.) verbis repressit: ὐχ' ὕτω δὲ ἀμερὲς ὡς μικρόν. ὕτω γὰρ ὐδὲν ἧττον καὶ μεριστὸν ἔσαι. καὶ ὐ παντὶ αὐτὸ ἐφαρμόσει. ὐδ' ἂν αὐξομένῳ τὸ αὐτὸ συνέσαι. ἀλλ' ὐδ' ὕτως ὡς σημεῖον, ὐ γὰρ ἓν σημεῖον ὁ ὄγκος, ἀλλ' ἄπειρα ἐν αὐτῷ, ὐδ' ὡς ἐφαρμόσει. (2) *Deus, omnesque naturae corporis expertes, non ita sunt impartibiles, uti minima seu puncta physica. Sic enim nihilominus erunt divisibiles mathematice, neque congruerent universo. - - - Neque eaedem ita sunt individuae, ut puncta mathematica, quae nec corpora sunt, nec substantiae, sed termini tantum lineae. Neutra harum rationum Deus cum mundo congrueret, aut animi corporibus suis, ita ut toti semper universo adessent.* De Deo vero sic postea sigillatim

p. 764. (Ennead. VI. Lib. IX. Libro de bono vel uno.) differit: ὔτε ὕτως ἀμερὲς, ὡς τὸ σμικρότατον, μέγιστον γὰρ ἁπάντων, ὐ μεγέθει, ἀλλὰ δυνάμει - - - ληπτέον δὲ καὶ ἄπειρον αὐτὸν, ὐ τῷ ἀδιεξιτήτῳ, ἢ τῦ μεγέθυς, ἢ τῦ ἀριθμῦ, ἀλλὰ τῷ ἀπεριλήπτῳ τῆς δυνάμεως. *Deus non ita est individuus, acsi minimum & ultimum esset omnium rerum: id enim est, quod omnium maximum, non ratione magnitudinis habita, sed potentiae. Praeterea quemadmodum est individuus, ita etiam infinitum esse eum fateri oportet, non acsi aut magnitudo esset, aut numerus, qui penetrari non posset, sed quia virtus eius comprehendi nequit.* Idem porro philosophus in vulgi hoc erroribus numerat, quos sensus & imaginandi pepererit facultas, quod sibi homines persuadere solent, id quod extensione caret, nec loco distat ab alio, necessario parvum esse ac exiguum; nec intelligere addit multitudinem, quaenam vera sit vel exilitas, vel magnitudo. Dabo ipsi

p. 645. (Ennead. VI. Lib. IV. cap. II.) viri verba: μέγα νομίζοντες τὸ αἰσθητὸν, ἀπορῦμεν πῶς ἐν μεγάλῳ καὶ τοσύτῳ, ἐκείνη ἡ φύσις ἐκτείνεται. τὸ δ' ἐςὶ τῦτο τὸ λεγόμενον μέγα μικρόν. ὁ δὲ νομίζεται μικρὸν εἶναι μέγα. εἴτε ὅλον ἐπὶ πᾶν τύτη μέρος φθάνει, μᾶλλον δὲ τῦτο πανταχόθεν τοῖς αὐτῦ μέρεσιν ἐπ' ἐκεῖνο ἰὸν, εὑρίσκει αὐτὸ πανταχῦ πᾶν καὶ μεῖζον ἑαυτῦ. *Nos sensibile hoc magnum esse putamus, ideoque dubitamus, quomodo illa* (divina) *natura* (quum individua sit, nec extensa,) *per magnum hoc, tantumque protendatur: Sed re vera hoc, quod magnum dicitur, parvum est: quod autem parvum existimatur, est magnum: siquidem totum illud per universum partis uniuscuiusque se fundit: imo vero universum hoc undique suis partibus ad universum illud accedens, invenit illud ubique totum, seque procul dubio maius.* Eiusdem sententiae POR-

Sentent. p. 243. (§. XXXVI.) PHYRIVS fuit, quod haec eius verba declarant: τὸ ὄντως ὂν ὔτε μέγα, ὔτε μικρόν ἐςι.

(τὸ

(1) *Seiunctas*) HOBBESIVS, nec pauci praeter eum alii, doctrinam de naturis non extensis, aut de Deo & anima omnis exporrectionis nesciis, inter ea referebant tum temporis dogmata, quae nimium doctorum Scholasticorum acumen peperisset: qua in re sine controversia fallebantur.

(2) *Deus*) Verti hunc locum ad sententiam CVDWORTHI. Versio haec non respondet, quod manifestum est, PLOTINI verbis, sed liberior est interpretatio sententiae eorum, quae tamen satis cum auctoris mente, si circumspicias omnia, congruit. Ceterum non totum PLOTINI locum attulit vir doctissimus, sed multa eius praetermisit. Vix autem vim eius recte capient, nisi qui noverint, quid κεντρὸς & σημεῖον antiquis fuerit philosophis. Κεντρὸς id est, quod Latini *punctum*: σημεῖον vero id, quod iidem *signum* appellant. Vtriusque definitionem AVGVSTINI verbis dare placet, ex libro *de quantitate animae cap. XI. §. 18. p. 303. Tom. I. Opp. Punctum vocatur, cum medium tenet figurae: si autem principium lineae est vel lineis, aut etiam finis, vel cum omnino aliquid notat, quod sine partibus intelligendum sit, nec tamen obtineat figurae medium, SIGNVM dicitur. Est ergo SIGNVM nota sine partibus. Est autem punctum, nota medium figurae tenens. Ita fit, ut omne PVNCTVM etiam SIGNVM sit, non autem omne SIGNVM punctum videatur.*

(τὸ γὰρ μέγα καὶ μικρὸν κυρίως ὄγκȣ ἴδια) ἐκβεβηκὸς δὲ τὸ μέγα καὶ μικρόν. καὶ ὑπὲρ τὸ μέγιςον καὶ ὑπὲρ τὸ ἐλάχιςον, ταυτὸ καὶ ἓν ἀριθμῷ ὄν. Ει καὶ εὑρίσκεται ἅμα ὑπὸ παντὸς μεγίςȣ καὶ ὑπὸ παντὸς ἐλαχίςȣ (*) εὑρισκόμενον. μήτε ἄρα ὡς μέγιςον αὐτὸ ὑπονοήσεις. Ει δὲ μὴ, ἀπορήσεις, πῶς μέγιςον ὂν τοῖς ἐλαχίςοις ὄγκοις πάρεσι, μὴ μειωθὲν, ἢ συςαλέν. μήτε ὡς ἐλάχιςον, εἰ δὲ μὴ πάλιν ἀπορήσεις, πῶς ἐλάχιςον ὂν τοῖς μεγίςοις ὄγκοις πάρεσι, μὴ πολλαπλασιαθὲν, ἢ αὐξηθέν. *Verum ens nec magnum, nec parvum est. Nam magnum & parvum molis corporeae propria sunt. Verum excedit & magnum & parvum supra utrumque, immo & supra maximum, ac minimum unum idemque numero: licet simul ab omni maximo, minimoque participatione perceptum deprehendatur. Quocirca nec ut maximum animo cogites. Alias enim dubitabis, quomodo illud, quod est maximum, rebus minimae magnitudinis adsit, non imminutum vel contractum. Nec cogites ut minimum: iterum enim dubitabis, quomodo id, quod est minimum, rebus maximae molis adsit, non multiplicatum, vel auctum, vel compositum.* Vt breviter quae latius illi dixerunt complectar, haec summa est responsionis, qua primum, quod dixi, adversariorum suorum argumentum represserunt: Deus corporis expers & simul extensionis, nec punctum est physicum, nec mathematicum. Illud enim distantiam habet, & cogitatione secari potest: hoc, tametsi magnitudine ac substantia careat, situm tamen habet & positum. *Punctum*, ait ARISTOTELES, (3) *monas est, quod situ gaudet ac positu.* Non ut res minima Deus ille spectari debet, nec ut res maxima. Si minima res esset, rebus non congrueret maximis: si maxima, mole nimirum & extensione, non totus unicuique rei, etiam minimae, praesens adesse posset. Neque autem vera magnitudo ex materia & mole aestimari debet. Namque omnis magnitudo parva tantum est, quoniam nec infinita esse potest magnitudo, nec, quod ARISTOTELEM antea urgere vidimus, finita magnitudo potestatem habere infinitam. Denique sint licet multi, ex illis quoque, qui ceteroquin vehementer a Dei religionisque despicientia remoti fuere, quos cogitatio illa de mille spiritibus in acus cuspide saltantibus conturbat: cavillentur, quantum volent, religionis adversarii atque ignominiam ex hac cogitatione iis comparare studeant, qui naturis corpore carentibus extensionem adimunt: id tantum omni ista contentione declarabunt, sententiam, quam oppugnant, non satis sibi cognitam & perceptam esse. Natura enim extensionis inops, quum nec exilitas ulla sit, quod sumunt tamen adversarii, verum omni careat magnitudine, nec loco, situ, motu proprie gaudeat, sequitur, eam nec in acus cuspide, nec usquam alias saltare posse.

(*) Lege: μετεχόμενον.

§. XII.

Pergo ad alterum argumentum, quod doctrinae huic opposuere olim aliqui. Quodcumque nec parvum est, nec magnum, nec spatium occupat, nec loci situsque inter reliqua corpora particeps est, id nihilum omnino est. Magnitudo enim & extensio veram constituit rerum illarum, quae sunt & exsistunt, essentiam. Quocirca nulla esse potest sine extensione vel *substantia*, vel *accidens*. At quodcumque extensum est, id est corporeum. Itaque nulla esse potest natura, nisi eadem corpore sit praedita, resque corpore carentes inania hominum commenta sunt. Nisi forte aliquis id corpore vacans dicere velit, quod tenui ac subtiliori vestitum est corpore. Quo quidem sensu apud ARISTOTELEM (1) aliqui ignem vocant μάλιςα τῶν ςοιχείων ἀσωμάτων & ἀσωματώτατον, *illud omnium elementorum, quod maxime abstractum est a corpore.* Atque ipse ARISTOTELES (2) hanc vocabulo ἀσώματος, *incorporeus*, potestatem attribuit, quum

Alterum argumentum adversus hanc sententiam. Plurium & aliorum responsiones ad id argumentum.

(3) *Aristoteles*) *Lib. II. de anima cap. VI. p. 13.* ςιγμὴ μόνας ἐςὶ, θέσιν ἔχȣσα. Adde *Metaphysicor. Lib. XIII. cap. XII. p. 471. Tom. IV. Opp.* ubi qua ratione *punctum* a *monade* differat, explicat.

(1) *Aristotelem*) Vid. *Lib. I. de anima cap. II. p. 6. Tom. II. Opp.*

(2) *Aristoteles*) Vid. *Lib. I. de anima cap. II. p. 7. Tom. II.* Si copiosus esse vellem, ingentem hic exhibere possem locorum ex antiquis tam Christianis, quam profanis auctoribus numerum, quibus vocabulum ἀσώματος hoc sensu sumitur. Sed passim iam eiusmodi dicta protuli: observabo tamen breviter, quotuplici notione nomen hoc apud veteres exstet philosophos. Primum ἀσώματον id veteres vocant, quod sensu non percipitur, sed animo tantum & cogitatione cognoscitur & comprehenditur. Frequens est haec notio apud Platonicos, qui species & formas rerum seu ideas, facultates animi, virtutes & perfectiones ἀσωμάτȣς vocant: quae tamen omnia, tametsi de illis Platonici tamquam de naturis per se subsistentibus loquantur, nusquam sunt nisi in animis nostris, si abstracte spectentur. Deinde ἀσώματον id dicitur, quod forma & qualitate caret, quamvis materia ceteroquin constet indigesta, rudi & crassa: hoc sensu ὕλην, *corporis expertem* multi appellarunt, qua de re iam supra disseruimus. Tertio illud hoc designabatur

quum philosophos omnes dicit tres animae affectiones assignare, *motum*, *sensum*, *corporisque inopiam*, quum tamen philosophorum, quos inducit, haud pauci non tam animam ab omni corpore seiunctam esse, quam σῶμα λεπτομερὲς, *tenue ac exile corpus* esse, voluerint. Ad hanc ratiocinationem confutandam id multum momenti habet, quod PLATO loco superius allato contendit, populi ac multitudinis errore inflatos esse, qui quidquid nec spatium occupat, nec in loco est, nihilum esse ducunt: quem quidem errorem ex eo esse natum arbitratur, quod homines inferioribus animi sui facultatibus, sensibus & imaginandi virtuti plus, quam satis est, obsequi solent, utpote quae praeter id, quod corporeum est, nihil consequuntur ac comprehendunt. (3) Huic PLOTINVS accedit, qui ἡ μὲν αἴσθησις, inquit, ᾗ προσέχοντες ἀπιστοῦμεν τοῖς λεγομένοις, λέγει ὅτι ὧδε καὶ ὧδε. ὁ δὲ λόγος τὸ ὧδε καὶ ὧδε φησὶν, οὐκ ἐκταθεῖσαν ὧδε καὶ ὧδε γεγονέναι, ἀλλὰ τὸ ἐκταθὲν πᾶν αὐτοῦ μετειληφέναι, ὄντος ἀδιαστάτου αὐτοῦ. *Sensus enim, quo freti quae hic dicuntur minime credimus, dicit nobis, hic esse & ibi. Ratio vero dictat hoc ipsum, quod dicitur hic & ibi, non significare, naturam illam esse hic & ibi extensam: sed quidquid extensum est, sublime illud participare, eum tamen ipsum in se nullam distantiam patiatur.* Nec ab hoc dissentit PORPHYRIVS: δεῖ τοίνυν ἐν ταῖς σκέψεσι κατακρατοῦντας τῆς ἑκατέρου ἰδιότητος μὴ ἐπαλλάττειν τὰς φύσεις. μᾶλλον δὲ τὰ πρόσοντα τοῖς σώμασιν, ἢ τοιαῦτα, μὴ φαντάζεσθαι, καὶ δοξάζειν περὶ τὸ ἀσώματον. τῶν μὲν γὰρ σωμάτων, ἐν συνηθείᾳ πᾶς. ἐκείνων δὲ μόλις ἐν γνώσει γίνεται, ἀοριστῶν περὶ αὐτὰ, ἕως ἂν ὑπὸ φαντασίας κρατῆται. *Quocirca in disquirendo oportet nos utriusque* (naturae corporeae ac incorporeae) *proprietatem servantes non confundere naturas. Quinimo nec ea, quae corporibus adsunt, aut simile quid, de incorporeo imaginando concipere, vel opinari. - - - Corporibus enim omnes assuevimus: sed in illorum* (incorporeorum) *cognitionem vix quisquam penetrat, dubius incertusque circa ea fluctuans - - - quamdiu imaginationi est obnoxius.* In sequentibus, normam proponit & regulam de rebus a corpore seiunctis cogitandi, ne naturae earum cum rerum corporearum naturis meditando confundantur: ἐν ἀπείροις μέρεσι τοῦ διαστατοῦ παρὸν ὅλον τὸ ἀδιάστατον, οὔτε μερισθὲν πάρεστι, τῷ μέρει διδὸν μέρος, οὔτε πληθυνθὲν τῷ πλήθει παρέχειν ἑαυτὸ πολλαπλασιασθέν. ἀλλ' ὅλον πᾶσί τε τοῖς μέρεσι τοῦ ὄγκου, ἑνί τε ἑκάστῳ τοῦ πλήθους, ἀμερῶς καὶ ἀπληθύντως καὶ ὡς ἓν ἀριθμῷ. τὸ δὲ μερικῶς καὶ διῃρημένως ἀπολαύειν αὐτοῦ. (Deus) *in omnibus spatio extensi partibus, licet infinitae fuerint, praesens est, ipse nullo spatio diffusus. Nec in partes divisus adest, parti partem communicans, nec multiplicatus multitudini semetipsum multipliciter praebet. Sed totus & omnibus mole distenti partibus & singulae cuique uniuscuiusque multitudinis & universae moli atque universae multitudini indivisus nec multiplicatus adest, & velut unum numero. Sed particulatim divisimque eo perfrui licet.* Ergo nulli dubitabant hi antiqui sapientes, naturam nec loco distantem, nec extensionis compotem, nec denique corpore praeditam, cuius hic res agitur, ex eo esse genere, quod ἀφάνταστον dicitur, cuius imaginem sensu & phantasia nullo modo informare licet: Et hinc quidem unice iudicabant evenisse, ut tot eam homines, qui phantasiae, eiusque imperio sese totos dedunt, unicamque veri regulam sensus & imaginandi facultatem esse arbitrantur, prorsus reiicerent, ac ad res, quae fieri nequeunt, amandarent. Et horum nonnulli, quo citius, quod cupiebant, obtinerent, eo, PORPHYRIO auctore, progressi sunt, ut intelligentiam & φαντασίαν unius eiusdemque rei duo tantum esse adseverarent diversa nomina. ὀνόματος διαφορᾶς προστιθείσης τῇ τοῦ νοῦ ὑποστάσει καὶ τῆς φαντασίας, ἡ γὰρ ἐν λογικῷ ζώῳ φαντασία δέδοκτο αὐτοῖς νόησις. *Visum fuit nonnullis, intellectus subsistentiae imaginationis quoque appellationem solo nomine diversam attributam esse: nam animalis rationalis imaginationem intellectum esse censebant.* Verum multa sunt, quorum nemo figuram imaginari potest, tametsi ea reapse exsistere nulli, si quidem sani sint, diffiteantur: Ex quo perspicuum fit, esse in nobis alias facultates, quae vim imaginandi exceedunt ac superant. Ipsa quidem ratione magistra edocemur, illud, quod aut agere potest, aut perferre, non posse non esse aliquid. Verum id, quod extensione caret, nec partes habet extra partes loco

p. 656. — Sentent. p. 242. — p. 224. Sent.

batur nomine, quod particulis constabat levissimis & subtilissimis. Sic ignem & aërem multi veteres dixerunt corpore vacare. Nec pauci nominari possunt ex antiquis Christianorum doctoribus, BASILIVS M. & alii, qui *angelos*, quibus corpora ab illis data esse constat, nihilo tamen minus ἀσωμάτους seu incorporeos nuncupant, nostrorum nimirum terrenorum & concretorum corporum ratione habita. Postremo naturae ab omni plane concretione corporea liberae, nec ulla ratione extensae hoc verbo a Platonicis potissimum indicantur.

(3) *Comprehendunt*) Vid. supra §. *VII.* ubi PLATONIS hic locus exstat descriptus, & observationibus nonnullis illustratus.

loco distantes, pro nihilo statim habere, id non est rationis obtemperare decretis, sed populi opinionibus servire & sensibus ac phantasiae ludificationibus nimis sese addictum profiteri. Nihil est, cur vereamur, fore, ut natura illa infinite sapiens & potens, quae toti mundo praesidet, omnesque eius partes construit & moderatur, prorsus in nihilum abeat, si molis atque extensionis omnino dicatur expers esse; nec est, quod putemus, nullam fore eam, si nec in spatio esse, nec distare, uti corpora, credatur. Nec minori sunt in errore, qui vim omnem agendi ex materia & extensione pendere arbitrantur: qui si recte sentirent, quanto aliquid maiori mole esset praeditum, tanto illud maiori quoque haud dubie virtute valeret agendi. Quae quum ita sint, duo esse naturarum in hac universitate genera statuendum est. Alterum corporibus constat; quae ὄγκοις, mole, tumoribus absolvuntur, omnique facultate destituta sunt per se aliquid perficiendi. Alterum rerum est a corpore seiunctarum: hae ἄογκοι sunt δυνάμεις, virtutes pondere vacantes, insitaque gaudentes agendi facultate. Cient quidem materiam, resque extensas, verum ipsae nihil habent materiae, neque sub mensuram, ulla ratione, quoniam mole carent, cadunt. Neque tamen id impedit, quo minus alio licet sensu, certum βάθος, *profundum* quoddam *naturale* habeant, de quo ita SIMPLICIVS (4) *μεριστὴ μὲν ἁπλῶς ἡ σωματικὴ ὐσία πᾶσα, ἄλλων ἀλλαχῦ τῶν μορίων χειρίων κειμένων. ἀμέριστος δὲ εἰλικρινῶς ἡ νοερά, πολὺ δὲ βάθος ἔχυσα. Omnis substantia corporea simpliciter dividua est, ita ut quaedam eius partes hic, quaedam alio loco iaceant. At substantia intellectualis tota est individua, tametsi certum quoddam profundum* (alio licet sensu) *habeat.* Ipsis quoque corporibus inest aliquid ἀφάνταςον, seu quod imaginari nulla ratione licet: quod quidem facile unusquisque sentiet, sive infinite secari materiam posse affirmet, sive neget, quorum tamen alterum sine controversia verum sit necesse est. Quid? quod de rebus corporeis non ita semper fas est nobis pronuntiare, quemadmodum sensus & imaginandi facultas iubent. Placet vel unico id declarare exemplo. Astronomorum rationibus extra omnem collocatum est dubitationem, solem plus quam centies orbe terrarum maiorem esse, nec tamen quisquam solem sibi animo informare potest tantum, quantus est reapse, aut terram vel dimidio minorem, atque esse eam revera novimus, cogitando sibi fingere. Ratio in promtu est. Nemo nostrum vidit umquam simul naturam tam vastae magnitudinis, qualis aut sol est, aut terra: sensus contra nostri solem semper nobis exhibent ὡς πεδιαῖον, *ut orbem pede uno circumscriptum.* (5) Nos igitur, quia rerum tales nobis semper fingimus formas, quales a sensibus ad animum perferuntur, tantum haud ingenio valemus, ut maiorem solis formam concipere & imaginando informare queamus. Quod si ne in illis quidem rebus, quae in sensus incurrunt, imaginandi facultati ius id, constituendi quod verum duci debet, concedi potest, quanto minor eius auctoritas tum erit, quum rerum a sensibus omnino remotarum natura investigatur. Hisce omnibus, aliam addere solebant argumentationem, qui olim pro naturis pugnabant corpore vacuis. Sic nimirum ratiocinabantur: Aeque nobis arduum ac difficile intellectu est, esse naturam, cuius duratio non extendi aut distribui potest in tempus praeteritum, praesens ac futurum, ideoque principii omnis expers est, atque grave nobis est, naturam comprehendere partibus, loco, spatioque destitutam, nec longitudinis, latitudinis aut altitudinis participem. Interim ratio, ut credamus, postulat, non esse modo durationem sine principio, verum etiam ἄχρονον αἰῶνα, *aeternitatem temporis inopem*, aut durationem permanentem, ab illo tempore, quod continuo fluit ac labitur, distinctam. Et tempus quod perpetuo procedit & labitur, PLATO (6) recte refert inter τὰ γέννητα quae vocat, inter res quae genitae sunt & idcirco exordium habuere. Exponam hanc ratiocinationem PLOTINI vocibus (7) *διὸ ὐδ' ἐν χρόνῳ, ἀλλὰ παντὸς χρόνυ ἔξω, τῦ μὲν χρόνυ σπιδναμένυ αἰεὶ πρὸς διάςασιν τῦδ' αἰῶνος ἐν τῷ αὐτῷ μένοντος καὶ κρατῦντος, καὶ πλείονος ὄντος δυνάμει ἀϊδίῳ, τῦ ἐπὶ πολλὰ δοκῦντος ἰέναι χρόνυ.* In Arist. Phys. p. ... p. 669. (Ennead. VI. Lib. V. cap. XI.)

Ob

(4) *Simplicius*) Puto SIMPLICIVM nihil sibi velle aliud, quam hoc, aegre ac difficulter naturam illam, quae sola intelligentia & ratione cognoscitur, comprehendi a nobis & capi posse, quemadmodum divinus PAVLVS sapientiae & reliquis divinis perfectionibus βάθος quoddam adscribit. *Rom. XI, 33.* Si quid aliud, quod sibi vir doctissimus persuasisse videtur, vocabulo hoc intellexit & naturalem aliquam rerum a corpore semotarum proprietatem eo indicavit, ne ipse quidem, si viveret, mentem suam claris & perspicuis verbis explicare nobis posset.

(5) *Circumscriptum*) CICERONIS imitatur verba *Libro IV. Academ. Quaest. cap. XXVI. p. 2294. Tom. VIII. Opp. Quid potest esse sole maius? quem Mathematici amplius duodeviginti partibus confirmant maiorem esse, quam terram, quantulus nobis videtur: mihi quidem quasi pedalis.*

(6) *Plato*) *In Timaeo p. 529. Oper.*

(7) *διὸ ὐδ'*) In his verbis PLOTINI vertendis ductum CVDWORTHI sequutus sum, qui non iam vertit ea, quam liberiori oratione interpretatus est.

Ob eamdem cauſſam, propter quam divinae naturae extenſionem derogamus, eidem temporalem quoque diſtantiam detrahere debemus, affirmareque, Deum non eſſe in tempore, ſed extra omne tempus ab aeterno exſiſtere. Tempus enim per intervalla continuo ſpargitur, ita ut momentum ſuccedat momento: aeternitas autem in ſe ipſa eodem habitu permanet, ſine ulla fluxione & nihilo tamen minus continet & ſuperat, amplior que exſiſtit tempore per potentiam ſempiternam, quamvis hoc ipſum in plurima videatur excreſcere. Quod aeternitatis omni tempore carentis notionem informare cogitando non poſſumus, haec una eſt ratio, quia ipſimet tempori, eiusque converſionibus naturaliter implicati ſumus: Ex quo quidem evenit, ut cogitationes noſtrae anguſto illi ac tenebricoſo carceri, quo ipſimet concludimur & coarctamur, mancipatae, adſtrictae & alligatae ſint. At nihilo tamen minus illae animi noſtri facultates, quae maiori valent libertate, certos nos eſſe iubent, exſiſtere naturam aliquam, infinitis modis nos ſuperantem ſeu abſolute perfectam: quod dum intelligimus, *μαντείαν τινὰ, divinationem quamdam*, exoriri ſentimus in nobis, qua ad aeternitatem eiusmodi permanentem, temporisque omnis expertem, ſeu durationem naturae illi conſentaneam, ducimur.

§. XIII.

Falluntur, qui Deum & animos humanos corpora eſſe putant ſubtiliſſima.

Supereſt, antequam ad alia progrediar, ut de illis dicam aliquid, qui corpora inducunt corporis & materiae expertia, aut Deum, animosque humanos non aliter eſſe corpore liberos pronuntiant, quam *σῶμα* eſt *λεπτομερὴς*, *tenue corpus ac ſubtile*, qualia ventus, vapor, aether & aër ſunt. Certum eſt, illud philoſophiae genus, quod corpuſculis unice nititur, quale antiquiſſimis quidem fuit temporibus, quum ad eorum nondum rationes eſſet accommodatum, qui adverſus Deum diſputant, negaſſe, vere qualitatem eiusmodi eſſe, qualis ſubtilitas eſt ac tenuitas, ſtatuiſſeque, nullo modo naturam qualitatis eiusmodi intelligi poſſe. Contra omnem qui philoſophiae huic ſtudebant, corporum differentiam naſci ſtatuebant ex motione, tenuiſſimas, quae ſenſus fugiunt, particulas ſecante, easdemque perpetuo ciente ac agitante, nec non certa ex particularum illarum colligatione & textura. Ex quo fieri poſſe intelligitur, ut quod tenuitate & exilitate reliqua omnia vincit corpora, ſenſim tantam duritiem, craſſitudinem, & gravitatem conſequatur, quantam caro, terra, ſaxa, ferrum ac plumbum habent: item e contrario ut id, quod ſumma praeditum eſt gravitate ac pondere, per motum, diverſamque particularum texturam, non modo pellucens, verum etiam ita exile, fluidum ac molle evadat, ut a tenuiſſimo nil diſtet aethere. His datis, id perſpicuum fit oportet, corpus craſſum ac tenue, grave ac leve, opacum & pellucens, durum ac molle non genere inter ſe differre, ſed accidentia tantum, nec ullam propterea rationem afferri poſſe, cur in hoc, non autem in illo, vita inſit & intelligentia. Omitto nunc, eos, qui naturas olim contenderunt eſſe corpore vacuas, magni momenti rationibus, quas infra producemus, planum feciſſe, animum hominis nullo pacto pro corpore, tenuiſſimo licet ac ſubtiliſſimo, haberi poſſe, cuius quippe partes motu dividi ac ſeiungi poſſunt. (1)

§. XIV.

(1) *Poſſunt)* Nolim ego cauſſam eorum, qui animos & genios ſubtiliſſima eſſe putant corpora, ulla ratione meam facere: at ſignificare tamen, ut arbitror, licebit, dubium mihi videri, num tale ſit hoc argumentum ex philoſophia, quam *corpuſcularem* vocant, ſumtum, ut omnes huius generis copias conficiat. Concedet haec ſecta forte, corporum naturalium eam eſſe indolem, ut vel augeri vel rurſus diminui, nunc craſſiora, nunc exiliora fieri, pro diverſa texturae particularum, quibus conſtant, ratione, queant: Negabunt vero, hinc aliquod adverſus ſe argumentum ſumi poſſe. Coeleſtium enim & aetherearum corporum longe eſſe aliam rationem, quippe quae talia ſemper maneant, qualia principio ſint condita, nec ullo modo commutentur, aut alium habitum induant, ſed individuo in eodem ſemper ſtatu perſeverent. Quae quum ita ſeſe habeant, ad hanc omnis controverſia primum quaeſtionem revocabitur. Vtrum rationi & naturae rerum repugnet, eſſe naturas corporeas, id eſt, certa materia conſtantes, forma certa praeditas, exporrectas & certo ideo ſpatio concluſas, mobiles denique, ſimul vero ita ſubtiles ac tenues, ut ſub ſenſus haud cadant, ut nulla vi divelli ac diſcerpi, nulla ratione augeri vel minui, nulla, niſi infinita, potentia deſtrui queant? Qui animos hominum & genios tam bonos, quam malos, corporeos eſſe dicunt, nihil eſſe in hac ſententia, quod pugnet inter ſe, arbitrantur: Et ingentem illi tam veterum, quam recentiorum, philoſophorum turbam ſibi ſociam & faventem in hac cauſſa habent. Quotquot veterum Deum ad ignis accedere naturam, aut animum eſſe per totam univerſitatem commeantem, quotquot animos hominum vel igneos vel aethereos, & una tamen immortales eſſe, quotquot animos ex variis elementis conflatos & interire tamen non poſſe, decreverunt, corpora eiusmodi, aut ſi mavis coeleſtem eiusmodi materiam, in quam nulla vis poſſit aliquid, profeſſi ſunt. Horum vero quanta vis & multitudo eſt? De coelo Peripateticorum nunc taceo, quod omnis eſt converſionis & mutationis expers, tametſi extenſum eſt, & corporeum. Et ipſi Platonici illi, qui tanta olim contentione pro naturis non extenſis pugnarunt, ab hac propius

abeſſe

§. XIV.

Qui naturas corpore carentes inficiantur extensas esse, hi totas esse illas aiunt in toto, & simul totas in qualibet corporis illius parte, cum quo coniunctae sunt, aut quod versant. Hanc autem orationem, qui secus sentiunt, perabsurdam & rationi plane repugnantem dicunt. Etenim si tota, inquiunt, divinitas in hac una est materiae particula, nihil eius esse potest in illa, quae proxime contingit hanc, particula. Aut si haec divinitate quadam gaudet, alia sit ea divinitas necesse est, totaque ab illa altera discrepans. Similiter, si animus noster totus unam corporis huius partem replet, quidnam, quaeso, eius in reliquis erit membris? Aut quomodo totus in toto versabitur corpore? Huius rationis impetum binis frangere modis solent, qui olim pro naturis corpore vacuis verba fecerunt. Primum, concedunt, si de naturis extensis aut corporibus sermo sit, nihil homine dementius ac indoctius fore, qui statueret, eas totas in singulis spatii eius, quod totae occupant, partibus praesentes adesse. Ita PLOTINVS: *σώματι ἀδύνατον ἐν πλείοσι τὸ αὐτὸ ὅλον εἶναι καὶ τὸ μέρος ὅπερ τὸ ὅλον ὑπάρχειν. Corpori convenire non potest, ut queat idem totum simul in pluribus esse, atque pars idem penitus esse valeat, quod & totum.* Id ipsum vero deinde negant ad naturas transferri posse nec loco distantes, nec extensas, quae partes extra partes haud habeant. Has enim qui putent totas esse in singulis corporis illius partibus, quod animant, eos tantum abesse dicunt, ut delirent & rationi contraria loquantur, ut potius, si secus docerent, in ipsam peccaturi essent rationem. Partem enim naturae eiusmodi si tantum esse in parte corporis, aequalemque idcirco utriusque quantitatem una exsistere traderent, naturam extensione carentem extensam esse statue-

Falluntur, qui Deum & animos humanos corpora esse putant subtilissima.

Enn. IV. Lib. III. p. 460.

abesse mihi videntur sententia. Est nimirum in scitis horum philosophorum plerorumque salium: omni animae & daemoni corpus quoddam adiunctum esse, at nostris multo corporibus exilius, levius, tenuius, & ignem, lucem aut aetherem subtilitate sua quodammodo referens. Ipse doctissimus CVDVVORTHVS non obscure in hanc propendere videtur sententiam, quam amicus eius, HENR. MORVS, apertius fovit. Hoc corpus quum perpetuo, de sententia huius familiae, animis & daemonibus adhaerescat, nec ullo modo semoveri queat ab illis, aeque sit necesse est immortale, immutabile, perenne, ac sibi constans, quemadmodum naturae sunt illae, quibus pro vestimento datum est. HIEROCLES *Comm. in aurea carmina Pythag. p. 213. ὁ ἄνθρωπος ψυχὴ λογικὴ μετὰ συμφυοῦς ἀθανάτου σώματος. Homo est animus ratione praeditus cum congenito corpore immortali.* Ergo nonmodo corpora, ipsa natura sua crassiora & tenuiora hi philosophi profitentur, sed etiam esse naturam partibus constantem, spatio conclusam, extensam, verbo, corpoream, & una tamen individuam & perennem, cui nulla, si divinam excipias, virtus detrimenti aliquid afferre queat. Ac de meo ut ingenue sensu fatear, non putem hanc opinionem ex earum esse genere, quae repugnantes sibimetipsis audiunt: nec quum infinitam Dei potentiam cogito, resistere aliquid animadverto, quo minus credam, posse ab eo naturas condi, certo quidem modo corporeas, at ita tamen continuas, sibique constantes, ut nec statum mutare nec diffluere ac dissipari queant.

Sed cominus forte congredientur, qui animos & genios corpora esse nostris multo leviora & subtiliora negant, relicta, quam doctissimus CVDVVORTHVS monstravit, via: concedent primum, posse tales exsistere, quales diximus, naturas; id vero deinde minime quaeri, adiicient: Hoc unice vocari in controversiam: Num genii & animae tales sint naturae? Id autem fieri nullo modo posse: namque materiam cogitationis & ratiocinationis haud fieri posse participem. LIBARIVS FROMVNDVS *Philosophiae Christianae de anima Lib. IV. cap. II. p. 801. Oporteret illi animae . . . . aliam adhuc secundam animulam inserere: quia ille homuncio non per materiam corpusculi sui, sed per aliud principium materiae infusum, vitales operationes & praecipue intellectus & voluntatis administrat.* Verum ne sic quidem multum mihi videntur proficere. Ipsimet una cum illis, quos oppugnant, confitentur, ignotas sibi esse proprietates & virtutes coelestis illius & aethereae materiae, ex qua animos & genios adversarii eorum conflatos esse arbitrantur: Quonam iure igitur pugnant, rem, cuius naturam ignorant, huius vel illius perfectionis compotem fieri non posse? Dum ita rationem concludunt: Materia nec ratiocinari, nec velle, nec intelligere potest: volunt, intelligunt, ratiocinantur animi humani & genii: Ex materia igitur & corpore constare nequeunt: dum ita, inquam, rationem concludunt, crassae huius & terrenae, cuius praecipuas proprietates novimus, materiae affectiones in illam coelestem, aeteam, & toto genere ab hac nostra distantem materiam temere transferunt. At vitiosum est, diversi generis res inter se conferre, & ex rerum notiorum natura, quanam res ignotae praeditae sint indole, colligere velle. Meis si res omnis votis inter eos ageretur, qui de natura disputant animae, sapientius aliquanto & accuratius nonnulli eorum inter se dimicarent. Sacris edocti sumus oraculis, animam naturam esse a corpore spectabili secretam & simul perennem ac immortalem. Iustitiae & sanctitatis divinae notio, quam in omnium hominum animis ipsa informavit natura, fieri nullo modo posse confirmat, ut animus una cum corpore exstinguatur. His binis contenti esse possemus, reliqua in illud tempus differre, quod corpore hoc concreto & crassiori solutis, interiores nobis rerum recessus aperiet. At nos, qui alieno semper pede nos metimur, nec nisi aegre ignoramus aliquid, neque ingeniis nostris parcimus, neque cerebris, ut interiorem animorum indolem exquiramus, quam simul tamen vehementer abstrusam & reconditam esse querimur. Quod dum conamur, plerumque labimur, nec secus agimus, acsi omnium, quas Deus condidit, rerum naturam & rationes in numerato haberemus, quarum minima pars nobis patet.

ſtatuerent. Tollitur plane ac evertitur indoles naturae illius, quae *ἀμεγέθης, ἄποσος, ἀδιάστατος; ἀμερής, ἀδιαίρετος magnitudinis & quantitatis expers, loco non diſtans, partibus carens, individua* denique dicitur, ſi alia ea ratione cum extenſo corpore copulata eſſe ac coniuncta credatur, quam eo, quem non ſecus, ac magicum carmen & veneficium multi fugiunt, nimirum, ut tota praeſens & efficax in qualibet corporis parte ſit. Haec PLOTINI eſt reſponſio: p. 661. *οὗτος ὁ λόγος ἐξ αὐτοῦ τοῦ πράγματος καὶ τῆς οὐσίας ἀλλότριον οὐδὲν, οὐδ' ἐκ τῆς ἑτέρας φύσεως ἑλκύσας. Haec itaque ratio* (de naturis corpore ſemotis) *ex ipſa re* (id eſt, natura earum, quatenus extenſione carent) *ipſaque eſſentia deducta eſt, nec alieni quidquam admittit, nec ex diverſa natura aliquid accipit.* Quidquid nec diſtat ab alio, nec extenſum eſt, id naturae extenſae non ita poteſt adiunctum eſſe, ut pars partem ſequatur, punctum comitetur punctum, ſed neceſſario *ὅλον ἓν καὶ ταυτὸν ἀριθμῷ totum numero unum idemque* eſſe, aut quod idem eſt, individuum in qualibet corporis eius, cum quo connexum eſt, parte verſari debet. Falluntur ergo, qui vocem *ὅλον, totum*, quando ab illis adhibetur, qui totum Deum in ſingulis mundi partibus & totum animum in quolibet corporis eſſe membro diſputant, ita intelligunt, acſi ea rem deſignaret ex partibus, quarum altera tangit alteram, conſiſtentem. Nihil affirmat haec vox ita poſita, ſed removet tantum aliquid, atque totum deſignat *μὴ μεμερισμένον* ſeu *individuum.* Hoc ſibi unice volunt, qui, quod dixi, credi poſtulant: Nec Deum in orbe, nec animum in corpore dividuum eſſe, non hic partem eius, illic aliam exſtare, verum *τὸ θεῖον divinitatem πανταχοῦ ὅλον μὴ μεμερισμένον, ubique totum eſſe ac individuum.* Audiamus rurſus quemadmodum PLOTINVS haec eddiſſerat: p. 660. *εἰ οὖν πανταχοῦ θεός, οὐχ οἷόν τε μεμερισμένον· οὐ γὰρ ἂν ἔτι πανταχοῦ αὐτὸς εἴη, ἀλλ' ἕκαστον αὐτοῦ μέρος, τὸ μὲν ὡδί, τὸ δὲ ὡδὶ ἔσται, αὐτός οὐχ εἷς ἔτι ἔσται, ὥσπερ εἰ τμηθείη τι μέγεθος εἰς πολλὰ καὶ τὰ μέρη πάντα, οὐκ ἔτι τὸ ὅλον ἐκεῖνο ἔσται. πρὸς τούτοις δὲ καὶ σῶμα. εἰ δὲ ταῦτα ἀδύνατα, πάλιν αὖ ἀνεφάνη τὸ ἀπιστούμενον, ἐν φύσει ἀνθρώπου, ὁμοῦ θεὸν νομίζειν καὶ πανταχοῦ τὸ αὐτὸ ἅμα ὅλον εἶναι. Si igitur eſt ubique Deus, fieri nequit, ut ſit ubique diviſus: alioquin non ipſe foret ubique, ſed unaquaeque pars eius ita diſponeretur, ut haec quidem hoc in loco, illa vero eſſet in illo; Atqui & ipſe non amplius eſſet unus, quemadmodum ſi magnitudo quaedam divideretur in multa. Sic enim diſſiparetur, neque partes omnes alterius totum illud exſiſterent. Accedit ad haec, quod Deus ita ſe habens foret & corpus: At ſi haec fieri nequeunt, rurſus quod incredibile videbatur compertum habemus, in univerſa videlicet humana natura exiſtimante Deum eſſe ſimul ubique: unde conſtat, unum aliquod indiviſum ubique ſimul totum eſſe.* Haec igitur ſi ex eorum numero ſunt, quae fieri non poſſunt, conſequitur, ſententiam illam, quam multi tam moleſte ac graviter ferunt, nec ſecus ſpectant, acſi vim omni afferret rationi & intelligentiae, Deum eſſe ubique, ſeu Deum totum ac individuum in quovis verſari loco, veritatem eſſe minime dubiam, communibusque totius humani generis notionibus plane conſentaneam. Contrahamus breviter, quae adhuc paullo latius expoſuimus: Qui corpus aut quantum *ὁμοῦ πᾶν*, totum in qualibet parte ſpatii, quod totum replet, eſſe volunt, omnino deſipiunt, resque iungunt, quas ſana ratio vetat iungere. Sed haec in eos non cadit culpa, qui naturam nec extenſam, nec ſpatio diſtantem totam ac individuam eſſe pronuntiant in quolibet corporis, quod animat, membro. Qui ſi contrarium confirmarent atque partem naturae eius in parte qualibet eſſe corporis ſtatuerent, in id vitium, quod eis exprobratur, inciderent, ac, quod abſurdum auditu eſt, rem individuam in partes ſecari poſſe confiterentur.

§. XV.

Quartum argumentum contra eos, qui putant, eſſe naturam non extenſam. Plotini reſponſio duplex ad illud argumentum.

Quartum reſtat & ultimum argumentum, quo naturas oppugnant plerique corporis & extenſionis inanes. Qui his favent naturis, hi non eſſe eas in loco praecipiunt: ex quo efficitur, eas quoque immobiles eſſe. Illi autem, quibus placet non eſſe naturas eiusmodi, primo nimis inficetum & ineptum eſſe arbitrantur, ſtatuere, humanos animos, mentesque finitas, quales daemones ſunt ac genii, & nuſquam eſſe, & ubique eſſe. Etenim ex hoc cogi putant, poſſe animos iſtos totam rerum univerſitatem moderari, nec ullam rem ex illis, quae in orbe terrarum geruntur, ignorare. Deinde ipſis eorum placitis, qui Deo ac religioni operam dant, ſententiam hanc prorſus adverſari ac repugnare, animadverti volunt: Quos quidem omnes fateri conſtet, humanos animos corpore egreſſos inde ad alium commigrare ac moveri locum, cui nomen *ᾅδης* & *inferi.* Poſteriorem argumentationis huius partem primum aggrediemur. Non illi, qui olim naturas eſſe corporis expertes, nec extenſas voluerunt, neſcii fuerunt, receptam vulgo doctrinam de animis poſt fata ad inferos proficiſcentibus opponi ſibi poſſe. Igitur PLOTINVS, quo hanc tolleret adverſariorum concluſionem, duo attulit in medium. Primo *τὸ μὲν*, inquit,

eis

εἰς ᾅδου γίνεσθαι, εἰ μὲν ἐν τῷ Ἀιδεῖ τὸ χώρις λέγεται. (1) *Quod tradunt animam ad inferos proficisci, si inferorum nomen nihil velint significare, quam τὸ ἀειδὲς id quod videri nequit* (quo sensu vocabulum hoc nonnumquam sumitur) *nihil aliud significatur, quum anima dicitur ad inferos abire, quam eam corpore hoc terreno & concreto solvi & per se ipsam agere: ex quo consequitur, locum necessario in eam non esse inclusum.* Sed statim ita pergit: εἰ δὲ τινα χείρω τόπον, τί θαυμαστὸν; ἐπεὶ καὶ νῦν οὗ τὸ σῶμα ὑμῶν ἐν τῷ τόπῳ κἀκείνη λέγεται ἐκεῖ. ἀλλ᾽ οὐκ ὄντος ἔτι σώματος, ἢ τὸ εἴδωλον εἰ μὴ ἀποσπασθείη, πῶς οὐκ ἐκεῖ οὗ τὸ εἴδωλον. *Sin autem hoc nomine locum quemdam designent deteriorem* (quod etiam fit interdum) *quid mirum? quandoquidem & nunc ubi corpus nostrum est, & quo in loco, ibidem anima esse feratur? Dices forte: Verum quomodo id fieri potest, quum ea nullum amplius corpus habeat? Respondeo: Si animae simulacrum non prorsus ab ea divellatur, cur non ibi esse animam cogitemus, ubi est animae simulacrum.* Quod *idolum* hic *animae* PLOTINVS vocat, id corpus videtur esse quoddam *aëreum* aut *spirituale*, quod animus, post fata ei adhaerens agitat & vita imperrit. Quod vero *idolum* hoc animi separari ab eo posse decernit & per se separatim subsistere, qund solum illud ad inferiores sedes seu ᾅδην abire disputat, animo interea in *mundo intelligibili*, in quo nec spatium est, nec distantia, vivente & in nuda divinitate sine ullo prorsus corpore collocato, quod denique animum corpore solutum non partem, sed totum esse, neque hic vel illic versari, contendit, id subtilius excogitatum est, quam ratio patitur. (2) In primis duo in hoc recte requiras dogmate: primum, quod absurde prorsus duplicem animae vitam attribuit, deinde quod praecepti scholae suae non recordatur, quod ipse alicubi his verbis exposuit: (3) τὴν ἡμετέραν ψυχὴν τὸ δὲ μὲν σῶμα καταλείψειν, οὐ πάντῃ δὲ ἔξω σώματος ἔσεσθαι. *Anima nostra, tametsi*

Ennead. VI. Lib. IV. (in XVI. p. 659.)

Ennead. IV. Lib. III. cap. IV. (p. 374.)

(1) *Quod tradunt)* Vident omnes, versionem hanc valde liberam & longam esse paucorum PLOTINI verborum declarationem & expositionem. Puto tamen tetigisse generatim mentem & sententiam PLOTINI virum doctissimum, tametsi eo, quo haec eius verba exstant, loco minime haec omnia tradantur a philosopho. In eiusdem, qui proxime hunc consequitur, loco vertendo plus etiam, quam verba ferunt, libertatis sibi sumsit: nec tamen contra doctrinam PLOTINI, ut arbitror, posuit aliquid. PLOTINVS ex eorum est ordine, quorum verba non tam vertere interdum decet, quam aliis & multo pluribus vocabulis explanare, quo quid sibi velint proprie, pateat. Quod quoniam saepenumero MARSILIVS FICINVS interpres eius facere neglexit, idcirco versio eius multis in locis valde obscura est & impedita, nec nisi ab homine disciplinae & dictionis Platonicae perito intelligitur.

(2) *Patitur)* Quae hic in PLOTINO reprehendit & a scitis Platonicorum aliena esse iudicat vir praestantissimus, ea his continentur eius verbis, quae continuo illa excipiunt, quae hic ab eo descripta sunt: εἰ δὲ παντελῶς λύσειε φιλοσοφία, καὶ ἀπέλθοιτο εἴδωλον εἰς τὸν χείρω τόπον μόνον, αὐτὴ δὲ καθαρῶς ἐν τῷ νοητῷ, οὐδενὸς ἐξῃρημένου αὐτῆς. *Sin autem philosophia solvat omnino simulacrum, illud solum in locum deteriorem abit. Ipsa vero anima pure admodum in mundo intelligibili vivit, nihilo tunc ex ipsa excepto, sive foras educto.* Ceterum, nisi totus fallor, vir doctissimus neque veterum, maxime Platonicorum, de simulacro seu εἰδώλῳ animae sententias hic omnino assequutus est, nec recte PLOTINVM scholae suae dogmata deseruisse, PORPHYRIVMque a magistro propterea defecisse tradidit. Mihi nec peccasse aliquid PLOTINVS in scholae suae scita, nec PORPHYRIVS magistri sui disciplinam aspernari, sed accurate sequi videtur. Patebit id, spero, ex illis, quae infra de recondito hoc Platonicorum dogmate, quod ad Christianos magnam partem transiit, disseremus. Neque tamen fas est crimini summo viro id dare, quod hic fortasse deliquit: nam & tantae sunt Platonicorum tenebrae, tamquae retrusae argutiae, ut perspicacissimi quoque viri labi queant in illis explorandis: & ante CVDWORTHVM illi hoc in dogmate exponendo errarunt, qui principes disciplinae Platonicae magistri videri voluerunt: quod FICINI & aliorum, si res id posceret, exemplis probare mihi liceret.

(3) τὴν ἡμετέραν) PLOTINVS isto in loco non ait, quod hic vir doctissimus perhibet, universam scholam Platonicam in praeceptis suis hoc ducere: *Nullam animam sine corpore umquam esse*, sed τινὰς quosdam ita praecipere, asseverat. Animam ait mundi non ita corpus suum dici deserere, quemadmodum nostra anima corpus suum relinquere dicatur: οὐ γὰρ ὥσπερ ἡ ἡμετέρα λέγεται, καταλείπειν τὸ σῶμα. *Non enim* (mundi anima) *sicuti nostra corpus suum deserere dicitur:* Quibus dictis, haec subiicit: καίτοι τινές φασι τὸ δὲ μὲν καταλείψειν, οὐ πάντῃ δὲ ἔξω σώματος ἔσεσθαι. *Quamquam nonnulli dicunt, animam nostram hoc quidem corpus derelicturam, non tamen omnino extra corpus fore.* Duae igitur inter Platonicos, haec si absolute spectentur verba, fuerunt hac de re opiniones. Nam quum aliqui animam corpore excedentem omni plane corpore vellent exul, alii e contrario aliquod tamen corpus animae semper adiunctum manere, tametsi terrenum hoc & ex rerum naturalium initiis concretum corpus deponeret, existimabant. Ipse PLOTINVS neutri videtur accedere voluisse familiae. Sed aberrabit tamen, ut existimo, a sententia verborum PLOTINI, qui hanc illis vim tribuerit. Conveniebat inter omnes Platonicos, animam coelesti quodam corpore vestitam semper esse, tali corpore cinctam in hoc concretum corpus descendere, illud ipsum discedentem inde rursus auferre. Quid ergo sibi vult philosophus? videtur mihi de eo corpore tantum loqui, quod εἴδωλον vocabant philosophi, quum dicit quosdam existimare animam numquam corpore prorsus liberari & solvi. De hoc quidem corpore, cuius paullo post naturam explicabimus, concertatio quaedam inter hos vigebat

tametsi corpus suum relinquat, numquam tamen ab omni prorsus corpore separata erit. Hinc evenit, ut PORPHYRIVS, PLOTINI ceteroquin vestigia ubique premens, quum huic occurrere vellet rationi, hic a magistro suo, cuius alioquin vel verba retinet, desciseeret, vetusque illud, de quo deinceps exponemus, disciplinae Pythagoraeae praeceptum probaret, animos humanos numquam a corpore prorsus semoveri, verum semper corpori cuidam alligatos esse. ὥσπερ τὸ ἐπὶ γῆς εἶναι ψυχῇ ἐςὶν, ὐ τὸ γῆς ἐπιβαίνειν, ὡς τὰ σώματα. τὸ δὲ προεςάναι σώματος, ὃ γῆς ἐπιβαίνει. ὕτω καὶ ἐν ᾅδυ εἶναι ἐςὶ ψυχῇ, ὅταν προεςήκει εἰδώλυ φύσιν μὲν ἔχοντος εἶναι ἐν τόπῳ, σκότει δὲ τὴν ὑπόςασιν κεκτημένυ. ὥςε εἰ ὁ ᾅδης ὑπόγειός ἐςι τόπος σκοτεινὸς, ἡ ψυχὴ ἐν ᾅδυ γίγνεται ἐφελκυμένη τὸ εἴδωλον. ἐξελθύσῃ γὰρ αὐτῇ τῦ ςερεῦ σώματος τὸ πνεῦμα συνομαρτεῖ, ὃ ἐκ τῶν σφαιρῶν συνελέξατο. ἐπεὶ δὲ ὀικεῖ τὸ βαρὺ πνεῦμα, καὶ ἔνυγρον, ἄχρι τῶν ὑπογείων τόπων, ὕτω καὶ αὐτὴ λέγεται χωρεῖν ὑπὸ γῆν. ὐχ ὅτι ἡ αὐτὴ ὐσία μεταβαίνει τόπυς, καὶ ἐν τόποις γίνεται, ἀλλ᾽ ὅτι τῶν πεφυκότων σωμάτων, τόπυς μεταβαίνειν σχέσεις ἀναδέχεται. *Quemadmodum hoc animarum esse in terra, non est sic in terra versari, uti corpora, sed potius praeesse corpori in terra versanti: ita etiam esse in inferno est animae, quando simulacro* (id est: animato, aethereo corpori) *praeest, quod naturam quidem talem habet, ut sit in loco, subsistentiam vero in tenebris habet. Quare si infernus subterraneus & tenebrosus locus est, anima, licet non abstracta & divulsa ab ente, in inferno exsistit, attrahens sibi simulacrum. Exeuntem enim eam ex solido corpore spiritus* (corpus spirituale ac subtile) *eam comitatur, quem ex sphaeris* (elementis) *collectum habebat. - - - - - Et quoniam gravis humidusque spiritus usque ad subterranea loca pertingit, hac ratione & ipsa terram subire dicitur: non quod ipsa illa substantia de loco in locum transeat, & in locis exsistat: sed quia transeuntium naturam suam per loca & loca obtinentium corporum habitudines suscipit.* His addit PORPHYRIVS nonnulla, quae PLOTINI prorsus refragantur sententiae, nimirum: (4) *Animam numquam ab omni corpore seiunctam vivere, verum semper corpus aliquod praesenti statui & dispositioni suae accommodatum, nunc gravius, nunc vicissim levius, adiunctum habere. Corpore vero ubi ea exierit hoc concreto & terreno, corpus spirituale, cui tamquam vehiculo aptatum est, umbram necessario attrahere ac praegravari, donec anima sensim purgata & a sordibus liberata splendor siccus exsistat nulla umbra ac nube obscuratus.*

Aphorm. p. 232.

§. XVI.

Excerpta ex Philopono, in quibus dogma veterum philosophorum de animo numquam corpore libero explicatur.

Sed qui universum hoc veterum philosophorum, quibus visum est naturas esse corpore abstractas dogma, de animis post fata corpori cuidam subtiliori & tenuiori alligatis, copiosius & planius IO. PHILOPONO declaraverit, nemo mihi unus sese obtulit. Itaque non alienum huius loci existimo quaedam eius dicta, quibus doctrinam hanc luculenter exposuit, huc transferre. Principio non diffitetur, sibimetipsi hanc arridere opinionem, quam excellenti philosophi ingenio ante se sequuti fuerint: τὴν μὲν λογικὴν χωριςὴν, τὴν δὲ ἄλογον, τύτυ μὲν χωριςὴν, ἀλλὰ μέντοι τινὰς τινὸς σώματος ἀχώριςον, λέγω δὲ τῦ πνευματικῦ, ἐςὶν ἀληθὴς δόξα, ὡς δείξομεν. *Animam rationalem, quod quidem ad virtutem eius attinet, ab omni corpore disclusam esse: at partem eius ratione carentem seu vitam separari tantum posse a terreno hoc & crassiori corpore, minime vero ab omni corpore, sed potius* (post fata) *spirituali seu aëreo corpore praeditum manere, in quo & per quod agat: Haec, inquam, vera est sententia, quod deinceps probabitur.* Paullo post in eamdem sententiam ita disserit: ἡ δὲ ἄλογος ὐκ ἔτι ἐν τύτῳ ἔχει τὸ εἶναι, ἐπιδιαμένει γὰρ καὶ μετὰ ἔξοδον τὴν ἐκ τύτυ τῆς ψυχῆς, ὄχημα καὶ ὑποκείμενον ἔχυσα τὸ πνευματικὸν σῶμα. ὃ καὶ αὐτὸ ἐςὶ μὲν ἐκ τῶν τεσσάρων, λέγεται δὲ ἐκ τῦ πλεονάζοντος τῦ ἀέρος ὥσπερ καὶ τῦτο γήϊνον, λέγεται ἐκ τῦ πλεονάζοντος. *Vita animae rationis expers, non omne suum esse habet in hoc gravi terrenoque corpore, verum manet post excessum animae ex corpore, pro vehiculo & subiecto habens corpus spirituale: quod corpus tametsi ex quatuor elementis est compositum, nomen tamen suum ab ea parte, quae potior est ceteris, accipit, aëreo nimirum: quemadmodum hoc nostrum corpus terrenum dicitur propter praecipuam sui partem, terram.* Ergo certum est, nil dubitasse

Prooem. Comm. in Aristot. de anima.

PHI-

philosophos. Alii posse illud plane deponi ac philosophiae virtute penitus depelli ab anima statuebant: alii vero negabant, id fieri posse, animamque idcirco numquam ἔξω σώματος esse, sed semper cum corporis, quod gerimus hic, forma quadam sociatam esse, censebant.

(4) Animam) Non haec, quae sequuntur, totidem verbis apud PORPHYRIVM scripta exstant, verum ex illis, quae apud eum longiore oratione exposita leguntur, collecta sunt. Ipsa PORPHYRII verba magnam partem in sequentibus afferentur. Fallitur vero, quod iam dixi, vir summus, quum PLOTINO haec esse scita PORPHYRII contraria, opinatur: Ego si quid his in rebus video, inter discipulum & magistrum parum aut nihil hac in re discriminis est.

PHILOPONVM, animum hominis corpore exutum non modo ratiocinari atque in notionibus Metaphysicis & Mathematicis, seu rebus ab omni concretione corporea disiunctis, qua nec tempori, nec spatio sunt adstrictae, contemplandis occupatum esse, verum etiam illis uti facultatibus inferioribus, quas sentientes & rationis expertes vulgo nominant: quorum quidem hoc, nisi corpori cuidam vitaliter sociatus esset animus, nullo facere modo posset. Istud igitur corpus, quod mentem comitatur corpore solutam, πνευματικὸν dicit, *spirituale*, non eo quidem sensu, quo vocabulum hoc in sacris exstat litteris, verum ita, ut aëreum & vaporibus simile significet. Iam rationes consideremus, quibus PHILOPONVS hanc veterum non minus sapientum, quam suam ipsius doctrinam communire ac confirmare nititur: ἡ ψυχὴ ἡ ἡμετέρα, μετὰ ἐκ τῦ σώματος τότυ ἔξοδον, ὁμολογεῖται, μᾶλλον δὲ ἀποδείκνυται, εἰς ᾅδυ ἀφικνεῖσθαι καὶ ποινὰς ἐκεῖ τῶν ὐ καλῶς βεβιωμένων παρέχειν. ὐ γὰρ μόνον τῦ εἶναι ἡμῶν φροντίζει ἡ πρόνοια, ἀλλὰ καὶ τῦ εὖ-εἶναι. διὸ ὐκ ἀμελεῖται ἡ ψυχὴ εἰς τὸ παρὰ φύσιν ἐξολισθήσασα, ἀλλὰ τυγχάνει τῆς προσηκύσης ἐπιμελείας. καὶ ἐπειδὴ τὸ ἁμαρτάνειν αὐτῇ διὰ γλυκυθυμίαν ἐγένετο, ἐξ ἀνάγκης καὶ τὸ καθαρθῆναι δι' ἀλγύνσεως αὐτῇ γενήσεται. κἀνλαῦθα γὰρ τὰ ἐναντία τῶν ἐναντίων ἰάματα. διὰ τῦτο ἀλγύνεται ἡ καθαιρομένη ἐν τοῖς ὑπὸ γὴν δικαιωτηρίοις διὰ κολάσεως. ἀλλ' εἰ ἀσώματος ἡ ψυχὴ, ἀδύνατον αὐτὴν παθεῖν. πῶς ὖν κολάζεται; ἀνάγκη ὖν πᾶσα σῶμα τι αὐτῆς ἐξῆφθαι, ὃ διακρινόμενον ἀμέτρως ἢ συγκρινόμενον, ὑπὸ φύξεως ἢ καύσεως ἀμέτρυ, ἀλγύνει τὴν ψυχὴν διὰ τὴν συμπάθειαν. ποῖον ὖν σῶμα ἐςὶ τὸ ἐξημμένον αὐτῆς, ὐ δήπυ τῦτο ἀνελύθη γὰρ εἰς τὰ ἐξ ὧν συνέςηκεν, ἀλλὰ τῦτο τὸ πνευματικὸν. ὃ λέγομεν ἐν τύτῳ εἰσὶ πάντως διὰ τῦτο ὡς ἐν ὑποκειμένῳ, θυμὸς καὶ ἐπιθυμία καὶ τὰ ἕξης. *Animam nostram humanam* (in illis, qui hac in vita rite non sunt purgati & mundati) *confitentur omnes, aut potius demonstratum est, excedentem ex hoc corpore, proficisci ad inferos, ut poenas ibi luat scelerum, quae in hac vita commisit. Nec enim providentia tantum curat, ut simus, verum etiam, ut bene simus. Quocirca anima, tametsi in praeternaturalem delapsa sit statum, haud tamen a providentia negligitur, verum modo convenienti sic curatur, ut saluti suae & integritati reddatur. Quumque peccatum a voluptatis nascatur desiderio, dolore necesse est illud sanari & expelli. Nam & hic contraria curantur & sanantur contrariis. Anima igitur quo purgetur & sordibus suis liberetur in subterraneis hisce locis & carceribus castigatur & punitur, ut sanitatem recipiat. Anima vero si corporis est expers, fieri plane nequit, ut perpetiatur & ferat aliquid. Quo modo igitur, si talis esset, puniri posset? Necesse omnino est, ut corpus ei quoddam sit adiunctum: quod, quum praeter modum constringitur vel agitatur, concrescit aut dissolvitur, & frigore non minus, quam calore, inordinate concitatur, aut aliis modis afficitur, animam per convenientiam & concentum cum corpore doloris alicuius, non secus ac in hac vita fit, participem valet facere. Qualenam igitur corpus illud est, quod cum anima sociatum manet, postquam terrenum hocce corpus in sua diffluxit elementa? Certe nullum id aliud esse potest, quam spirituale corpus hoc, cuius iam meminimus. Nam in hoc, tamquam in subiecto suo, resident affectiones illae, quae iram & cupiditates excitant, neque ab eo segregari, aut in anima ab omni corpore seiuncta esse possunt. Quaecunque vero anima liberata fuerit ab illis, ea libera quoque erit inposterum ab omni generatione, nec in subterranea illa domicilia & carceres descendet, sed sublime feretur & ad coelestes regiones superas evolabit.* Aliud huic sententiae praesidium ex nonnullis comparat rebus, quae nonnumquam contigisse feruntur ad sepulcra, aliisque in locis: δῆλον δ' ἔτι μᾶλλον ὅτι τὶ ἐςὶ τὸ πνευματικὸν σῶμα καὶ τύτη ἀχώριςα, θυμὸς καὶ ἐπιθυμία, ἐξ αὐτῆς τῶν πραγμάτων ἐνεργείας. πόθεν γὰρ ἐν τοῖς τάφοις τὰ σκιοειδῆ φαίνονται φαντάσματα; ὐ γὰρ δήγε ἡ ψυχὴ ἐσχημάτισαι, ἢ ὅλως ἐςὶν ὁρατή. ἀλλὰ φασι τὰς ἀκαθάρτυς ψυχὰς, μετὰ τὴν ἔξοδον τύτη τῦ σώματος πλανᾶσθαι ἐπὶ τίνα χρόνον μετὰ τῦ πνεύματος, καὶ τῦτο παραδεικνῦναι περὶ τὺς τάφυς. διὸ φροντιςέον εὐζωΐας ὑπὸ τύτη γὰρ φασι τῦ πνεύματος παχυνθέντος ἐκ μοχθηρᾶς διαίτης καταστᾶσθαι περὶ τὰ πάθη τὴν ψυχήν. *Praeter haec, esse tale spirituale, vaporum simile & aëreum corpus, quod animas haud purgatas post mortem comitatur, ex ipsis, quae nonnumquam eveniunt, rebus, manifestum est. Quaenam enim alia reddi ratio potest spectrorum & larvarum, quae circa sepulcra interdum tamquam umbrae, conspiciuntur? Nec enim anima ipsa ullam habet figuram, neque ulla spectari ratione potest. Hinc antiqui illi dicunt, animas haud purgatas, postquam corpore sunt egressae hinc & inde errare ad tempus quoddam in spirituali & aëreo corpore suo atque circa sepulcra & pristina domicilia sua libenter commorari. Hanc propter caussam necesse omnino est, ut pietati & bonis moribus studeamus atque simul sobrio & temperato victu utamur. Nam iidem veteres auctores nobis sunt, corpus hoc spirituale intemperantia crassius & pinguius fieri, animamque idcirco in hac vita ad cupiditates & aegritudines propensiorem reddere.* Hac occasione data, alias veterum persequitur & enarrat

rat sententias de corpore hoc *spirituali* seu *aëreo*, quod animum corpore decedentem comitari dicebant: ἔχει γάρ τι καὶ αὐτό φασι τῆς φυτικῆς ζωῆς καὶ γὰρ τρέφεσθαι. τρέφεσθαι δὲ οὐχ' οὕτως ὡς τοῦτο τὸ σῶμα, ἀλλὰ δι' ἀτμῶν οὐ διὰ μορίων, ἀλλ' ὅλον δι' ὅλου, φέρε εἰπεῖν, ὡς οἱ σπόγγοι δέχονται τοὺς ἀτμούς; διὰ τοῦτο φροντίζουσιν οἱ σπουδαῖοι τῆς λεπτοτέρας διαίτης καὶ ξηροτέρας, διὰ τὸ μὴ παχύνεσθαι τὸ πνεῦμα, ἀλλὰ λεπτύνεσθαι. πρὸς τοῦτο καὶ τοὺς καθαρμοὺς φασι παραλαμβάνειν. τοῦτο μὲν γὰρ τὸ σῶμα ὕδατι πλύνεται, ἐκεῖνο δὲ καθαρμοῖς διὰ τῶν ἀτμῶν. διὰ γὰρ ἀτμῶν τινῶν τρέφεται, τινῶν δὲ καθαίρεται. οὐ διωργανῶσθαι δέ φασιν αὐτό, ἀλλ' ὅλον δι' ὅλου ἐνεργεῖν, κατὰ τὰς αἰσθήσεις καὶ τῶν αἰσθητῶν ἀντιλαμβάνεσθαι. διὸ καὶ Ἀριστοτέλης φησὶν ἐν τοῖς μετὰ τὰ φυσικά, ὅτι ἡ κυρίως αἴσθησις μία, καὶ τὸ κυρίως αἰσθητήριον ἕν. *Addunt illi porro, animam post obitum corporis vitae quoddam vegetativae genus in corporibus istis aëreis & spiritualibus vivere: ali etiam ac nutriri: quamquam non eo modo, quo haec terrena & crassiora corpora nostra hic nutriuntur & aluntur, sed per vapores: nec etiam per partes seu organa, sed per totum (non secus ac spongiae): etenim ubique vapores hos imbibunt. Quocirca illi, qui sapientiae laude florent, in hac etiam vita sicciorem & tenuiorem victum adhibent, ne spirituale hoc corpus* (quod semper intra terrenum hoc & grave corpus nobis adhaerescit) *gravius fiat & densius, sed potius subtilius. Praeter haec veteres illi eodem consilio & instituto purgationes vehementer commendant. Nam ut terrenum hocce corpus aqua abluitur, ita spirituale corpus hoc vaporibus vim purgandi habentibus attenuatur: nam quidam vaporum nutriunt & alunt, quidam vero purgant. Addunt veteres etiam, corpus hoc spirituale non esse organis instructum, sed totum per totum & in singulis partibus operari & agere, ita ut anima per illud ubique audiat, videat & percipiat omnia, quae sensibus subiecta sunt. Hinc ipse Aristoteles in Metaphysicis affirmat, proprie unum tantum esse sensum & unum itidem sensorium. Per hoc vero sensorium intelligit spiritum seu subtile hoc & aerium corpus, in quo facultas sentiendi per totum operatur, omnemque rerum, quae sub sensus cadunt, varietatem, nulla re alia interveniente, percipit. Iam si quis sciscitetur: Unde fiat, quod spiritus hic non secus tamen circa sepulcra appareat, acsi membris & organis corporeis esset instructus, & plerumque formam humanam, nonnumquam tamen & aliorum animalium figuram & speciem, referat? illi veteres isti hunc in modum respondent: quod hi spiritus in forma toties humana appareant, id propterea fieri, quod intemperantia primum & victu graviori ac crassiori praegraventur, postea vero in formam exterioris huius, quo cinguntur, corporis redigantur: quemadmodum crystallus formam & colorem illarum rerum, cum quibus coniungitur, recipit, aut formam earum reflectit: Aliis vero saepenumero formis & figuris quod spiritus appareant, id a potestate, quam habent, imaginandi proficisci, quae tanta sit, ut talem corpori spirituali formam imprimere valeat, qualem vult. Nam quum ex aëre constet hoc corpus, quum condensatur & aggravatur, tum fit spectabile, rursus vero oculis subducitur, nec cerni potest, quum attenuatur & expanditur.*

§. XVII.

Consuerunt veteres, animam duplici corpore gaudere, quorum alterum post fata retineat, amisso altero crassiori.

Haec nos PHILOPONI testimonia docent, antiquos sapientes, qui perennes crediderunt esse animos nostros, minime post mortem omni eos corpore spoliasse, ac nudos obertate passos esse, verum certo quodam subtili, tenui, ac aethereo corpore circumdedisse. Quamquam nec idem corpus omnibus, sed pro diversa mentium indole ac statu his purius, illis minus purum & leve adsignarunt. Idem vero corpus, id quod ex his etiam perspicuum est PHILOPONI dictis, aut nonnihil saltem eius, animo, dum corpore hoc exteriori conclusus vivit, iam adiunctum & interioris ipsi vestimenti loco esse, praecipiebant: & crassiori idcirco illo & terreno corpore, quod haud aliter, atque exterius quoddam vestimentum animae spectabant per mortem dilapso ac dissipato, numquam ab animo divelli. Quid? quod aliqui, narrationibus nonnullis atque historiis permoti, eo paene progressi sunt, ut crassum hoc, quo cingimur, corpus, illudque interius, quod animam continet, res ita esse distinctas & diversas opinarentur, ut, vivente adhuc mortali, graviorique corpore, tenuius illud una cum anima discedere ab eo ad tempus quoddam atque separatim exsistere posset. (1) Equidem hoc certum esse ac minime dubium

(1) *Posset*) Quidam nimirum binis simul locis leguntur visi esse: quidam diu tamquam exanimati iacuisse, & postea, quum ad se rediissent, res valde mirabiles interea sibi visas esse, narrasse feruntur. Haec exempla homines, minime quidem malos, at nimis credulos, adduxerunt, ut animam homi-

bium arbitror, animum nostrum non ipsa ossa, carnem, cerebrum, ceterasque concretiones corporis partes, nulla re alia interveniente, afficere, verum primo ac praecipue *animoles*, qui vocantur, *Spiritus*, tamquam omnis sensus atque perceptionum omnium instrumenta: quorum deinceps vi & efficientia reliqua corporis moles, in qua multum inest gravitatis ac tarditatis, tam celeriter agitatur & impellitur. Quod nobiscum reputantes, facile adducimur, ut hic illud PORPHYRII (2) decretum probemus; *τὸ αἷμα νομὴ καὶ τροφή ἐστι τοῦ πνεύματος, τὸ δὲ πνεῦμα ὄχημα τῆς ψυχῆς. Sanguis pabulum & alimentum est spiritus* (id est, subtilis illius corporis, quod *spiritus animales* vocatur) *spiritus autem vehiculum est animae* (aut sedes propria vitae.)

§. XVIII.

Sed quae hisce addit PHILOPONVS omnibus, minime convenit praetermittere. Refert veteres, quorum disciplinam explicat, sapientes, praeter terrenum hoc, quod gerimus, atque spirituale illud corpus, de quo diximus, tertium corporis genus, utroque excellentius, induxisse, quod *σῶμα αὐγοειδές, οὐράνιον & αἰθέριον*, *corpus luciforme*, *coeleste* ac *aethereum* appellarint, illisque tantum animis corpore solutis proprium esse voluerint, qui ab omni sese corporea libidine atque conturbatione purgassent ac liberassent. *Animus*, inquit, *tamdiu in terreno aut aëreo corpore permanet*, *ἕως ἑαυτὴν καθάρασα ἀνενεχθῇ, τῆς γενέσεως ἀπαλλαγεῖσα. τότε τοίνυν καὶ τὸν θυμὸν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν ἀποτίθεται, μετὰ τούτου τοῦ ὀχήματος, τοῦ πνευματος λέγω. εἶναι δέ τι καὶ μετὰ τοῦτο ἄλλο τι ἀϊδίως αὐτῆς ἐξημμένον σῶμα οὐράνιον καὶ διὰ τοῦτο ἀΐδιον, ὅ φασιν αὐγοειδὲς ἢ ἀστροειδές. τῶν γὰρ ἐγκοσμίων οὖσαν ἀνάγκη πάντως τινὰ κλῆρον, ὃν διοικεῖ, μέρος ὄντα τοῦ κόσμου. καὶ εἰ ἀεικίνητός ἐστι καὶ δεῖ αὐτὴν ἀεὶ ἐνεργεῖν, δεῖ ἔχειν ἀϊδίως ἐξημμένον τὸ σῶμα, ὃ ἀεὶ ζωοποιήσει. διὰ ταῦτα οὖν τὸ αὐγοειδές φασι σῶμα αὐτὴν ἀεὶ ἔχειν, donec semetipsam purgaverit: namque tum sublime fertur & a generatione liberatur. Atque tum omnes affectiones ad iram & alias cupiditates proclives, una cum secundo illo vehiculo, corpus illud spirituale intelligo, prorsus deponit. Esse vero, veteres illi aiunt, aliud coeleste corpus, semper cum anima sociatum & aeternum, quod quidem Luciforme & Astriforme vocant. Nam quum anima res sit mundana, necesse omnino est, aliquam mundi partem ei esse adiunctam, quam ut provinciam suam administret. Quumque eadem semper sit mobilis, semperque ac continuo operari oporteat, corpus cum ea aeterno copulatum esse decet, quod animare queat perpetuo. Et has propter caussas illi, quos dixi, statuunt, animam semper corpus luciforme habere.* Huius lucidi aethereique animae corporis frequens occurrit etiam aliis in scriptoribus memoria. PROCLVS *Commentario in Timaeum*, his verbis de eo disserit: *καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἐξήρτηται τι τοιοῦτον ὄχημα αἰθέριον. ὡς αὐτός φησιν, ἐμβιβάσας γοῦν εἰς ὄχημα καὶ αὐτήν φησι τὸν δημιουργόν· καὶ γὰρ πᾶσαν ψυχὴν ἀνάγκη πρὸ τῶν θνητῶν σωμάτων ἀϊδίοις καὶ εὐκινήτοις χρῆσθαι σώμασιν, ὡς κατ' οὐσίαν ἐχούσαν τὸ κινεῖν. Anima etiam humana aethereum eiusmodi vehiculum adiunctum sibi habet, ut ipse Plato indicat, quum affirmat, conditorem eam primum in currum collocasse. Etenim oportet unamquamque animam, quum ad essentiam eius pertineat moveri, antequam ad mortalia haec descendat corpora, uti corpore aeterno & facile mobili.* Alio loco ita de eodem commentatur corpore: *ἄνω μένοντες οὐκ ἐδέμεθα*

Veterum de tertio animorum corpore, quod eorum tantum esse crediderunt animorum, qui prae ceteris rite post fata purgati essent.

p. 190.

p. 164.

hominis interiori corpore suo vestitam ad tempus quoddam abesse ab hoc corpore, etiam ante obitum eius, sibi persuaderent. Opinionum illarum, quae hic referuntur ex Platonicis, non pauca inter Christianos, maxime inter Romani Pontificis sectatores, vestigia superesse adhuc, neminem rerum & sententiarum popularium & vulgo receptarum peritum fugere potest. Abiecta scilicet est, quae antiquis Christianis probabatur, Platonica philosophia, & in eius locum alia suffecta: verum dogmata & conclusiones ex illa ductae salvae apud plerosque & illibatae retentae sunt. Et longum aliquis, veteris philosophiae peritus, ac copiosum commentarium exarare posset, *de reliquiis philosophiae platonicae inter Christianos*. Ita fit inter mortales. Primaria sectae cuiusdam dogmata & velut fundamenta repudiantur saepenumero ab illis, qui coetibus praesunt: consequutionibus vero & institutis ex illis tractis & haustis aut vim inferre nolunt, quia ipsimet origines eorum nesciunt, aut inferre nequeunt, quia populus non facile a consuetudine abducitur. Procedente tempore, multae opiniones & ritus pro sacrosanctis & praeclaris habentur, quorum si perspicerent initia, qui utuntur illis, longe aliter de illis sentirent.

(2) *Porphyrii)* Hoc ubi PORPHYRII decretum exstet, viderint alii: ego quidem frustra illud in libris eius, quibus de anima & rebus ad animam pertinentibus commentatur, quaesivi. Neque tamen valde a sententiis eius abhorret, & nonnulla in *Libro de antro nympharum* leguntur effata, quae cognata ei sunt & affinia: Sic *p. 257.* animos quosdam *sanguine* ait *gaudere ac humido sanguine*: *αἷμα μὲν οὖν ταύταις καὶ ὁ δίυγρος γόνος φίλος.* Alio loco *p. 259.* *δι' αἵματος*, inquit, *καὶ ἐξ αἱμάτων ἡ σαρκογενία. καὶ χιτὼν γε τὸ σῶμα τῇ ψυχῇ, ὃ ἠμφίεσται. Sanguinis beneficio & ex sanguine producitur caro. Et corpus animae vestis est, quo induitur.*

θαι τούτων τῶν μεριστῶν ὀργάνων, ἃ ἡμῖν συνήρτηται κατελθοῦσιν εἰς γένεσιν, ἀλλ᾽ ἀρκεῖ τὸ ὄχημα τὸ αὐγοειδὲς, πάσας ἔχων ἡνωμένας τὰς αἰσθήσεις. *Quamdiu in superna manemus regione, non egemus dispersis & dividuis hisce organis, quibus nunc utimur, postquam in generationem descendimus: sufficit enim tum nobis luciforme vehiculum illud, quod omnes sensus in semetipso coniunctos & sociatos habet.* Ac, nisi me fallit animus, ad ipsum PLATONEM doctrinae huius de vehiculis animorum lucis formam habentibus & spiritualibus, initia & origines oportet referre: quippe qui de virorum sapientium, bonorum & excellentium post fata statu hac ratione *in Epinomide* praecipit: (1) ὃν καὶ διεσχυρίζομαι παίζων καὶ σπουδάζων ἅμα; ἐάνπερ θανάτῳ, τὴν αὐτοῦ μοῖραν ἀναπλήσει, μήτε μετέξειν ἔτι πολλῶν τότε, καθάπερ νῦν αἰσθήσεων, μιας μοίρας μετειληφότα μόνον, καὶ ἐκ πολλῶν ἕνα γεγονότα εὐδαίμονα ἔσεσθαι. *Hunc ego* (virum sapientem) *ioco & serio affirmo, quum diem suum obierit, non amplius multorum sensuum, ut nunc, sed unius corporis uniformis participem fore, unumque de multis factum, felicem ac beatum futurum esse.* Multis etiam HIEROCLES (2) σῶμα hoc αὐγοειδὲς, hoc *luciforme* ac *aetherium* corpus commemorat: quod, ut ait, *oracula etiam nominant tenue & subtile vehiculum aut currum animae*, ὃ καὶ ψυχῆς λεπτὸν ὄχημα οἱ χρησμοὶ καλοῦσι. Oracula haud dubie intelligit hic, de quibus alias diximus, *Magica* & *Chaldaea*. Certe in oraculis illis, quibus hodie nomen hoc imponitur, duplicis huius animae vehiculi seu interioris vestimenti non obscuram deprehendas notionem: quorum quidem posterius per aenigma veluti ἐπίπεδον, seu *plana superficies* vocatur:

(3) μὴ πνεῦμα μολύνῃς, μηδὲ βαθύνῃς τὸ ἐπίπεδον
Ne spiritum macules, neque deprimas superficiem

Etenim PSELLUS hanc oraculi huius interpretationem suppeditat: δύο χιτῶνας ἐπενδύουσι τὴν ψυχὴν οἱ Χαλδαῖοι. καὶ τὸν μὲν πνευματικὸν ὠνόμασαν, ἀπὸ τοῦ αἰσθητοῦ ἐξυφάνθεντα αὐτῇ. τὸν δὲ αὐγοειδῆ, λεπτὸν καὶ ἀναφῆ, ὅνπερ ἐπίπεδον. *Chaldaeorum philosophi animae duas adsignant interiores tunicas seu vestimenta: quorum quidem alterum vocant spirituale corpus, quod cum graviori corpore in sensus incurrente coniunctum est* (tamquam subtilior & tenuior pars eius) *alterum vero luciforme vestimentum appellant animae, purum ac pellucidum: atque hoc illud est, quod hoc in loco plana superficies appellatur.* Neque tamen hoc ita debet, PLETHONE (4) auctore, accipi, acsi in corpus hoc triplex non caderet dimensio, quod fieri necesse est, quum corpus sit, sed ad subtilitatem eius ac tenuitatem declarandam unice valet. Itaque HIEROCLES (5) quem paullo ante testem appellavi, dum corpus hoc *luciforme* ac *aetherium* τὸ πνευματικὸν ὄχημα τῆς λογικῆς ψυχῆς, *spirituale vehiculum animae rationalis* nominat, vocem πνευματικὸν ea minime notione adhibet,

(1) *Praecipit)* Ego vero nullum dogmatis Platonici de corpore animae lucido, quod apertum quidem sit, vestigium his in verbis PLATONIS reperio, quae *p.* 705. *Opp.* leguntur: contra nihil ope eorum probari posse arbitror, quam hoc, statuisse PLATONEM viros sapientes, terreno hoc & crassiori corpore liberatum iri post fata, nec per sensus amplius, verum simpliciori longe modo, beatos felicesque fore. Nec enim ex eo, quod PLATO ait, sapientem μιᾶς μοίρας, *unius sortis participem, unumque e multis* post excessum ex hac vita fore, consequi arbitror, sapienti corpus quoddam splendidum ac lucens additum iri, ubi corporis huius terreni custodia exierit. CUDWORTHUS quidem, ut speciem opinioni suaa compararet, verba graeca: μιᾶς μοίρας, reddidit: *One uniform body, unius uniformis corporis:* sed hoc quidem est, ex sensu suo PLATONEM interpretari, non autem vertere. Taceo, non contemnendis rationibus Criticos & Philologos summi nominis, nec recentiores tantum, sed & veteres, pugnare, Dialogum, qui *Epinomis* inscribitur, non a PLATONE, sed ab eius sectatore quodam, exaratum esse. Lege Abbatis SALLIERII *Dissertationem* de hoc argumento, *Histoire de l'Academie des Inscriptions & des belles Lettr. Tom. III. p.* 143.

(2) *Hierocles)* Comm. in aurea Pythagorae carmina p. 214. 215.

(3) μὴ πνεῦμα) *Oracula Zoroastr. Sect. X. v. 274. p. 394. ed. Clerici.*

(4) *Plethone) Comm. ad hoc oracul.* Num recte ceterum PSELLUS hoc exposuerit oraculum, haud liquet. Tanta est plerorumque oraculorum, quae *Chaldaica* vocantur, obscuritas, ut de sensu eorum nihil certi liceat homini cauto & sano constituere: neque fidem habere semper oportet iunioribus Platonicis, qui ad suae sapientiae scita temere multa solent accommodare, quae valde sunt ab illis aliena. Si fas est suspicari aliquid, putem ego, in hoc oraculo πνεῦμα & ἐπίπεδον non differre, verum unius eiusdemque rei bina esse nomina. Duplicis enim animae corporis nullam aliis in locis horum oraculorum memoriam invenio: nec omnes, quod mox patebit, philosophi Platonici duplex animae corpus adsignabant.

(5) *Hierocles)* *Comm. in aurea carmin. p.* 222. ταῦτα γὰρ ἰδίως καθαίροντα καὶ τελειοῦντα τὸ πνευματικὸν ὄχημα τῆς λογικῆς ψυχῆς τῆς μὲν ὑλικῆς συζυγίας ἀποχωρίζει. *Purgant enim ista proprie ac perficiunt animi rationalis spirituale vehiculum, liberantque terrena & materiali consuetudine.* Recte observat vir doctissimus nomen πνευματικὸς apud HIEROCLEM non idem significare, quod apud PHILOPONUM & reliquos Platonicos. HIEROCLES enim ex illis fuisse videtur Platonicis, qui unum tantum animae corpus attribuebant.

bet, qua PHILOPONO & aliis usurpatur. Non ille corpus hoc *aetherium* & *luci cognatum* cum altero illo *spirituali* & *aëreo* corpore confundit ac miscet, verum sublimiori quodam sensu, & a vocis huius, quam in sacris habet litteris, notione non multum remoto, *spirituale* nominat. Id nempe hoc vocabulo significat, corpus istud affine magis & cognatum esse diviniori, excellentissimaeque animi parti, quam mentem & rationem dicimus, quam terrenum illud corpus; quod idem propterea HIEROCLES, non secus ac PAVLVS, *σῶμα ψυχικὸν*, *animale* seu *naturale corpus* appellat. (6) Igitur corpus hoc, quod HIEROCLI *πνευματικὸν*, *spirituale* audit, non illud est *aërium*, verum *aetherium* corpus, nec ab illo diversum, quod SYNESIVS (7) *θεσπέσιον* animae *σῶμα*, seu *divinum corpus* nuncupat. Neque est omnino, cur suspicetur aliquis, totam hanc rationem de duplici animae vehiculo seu tunica interiori, qua praeter terrenum hocce exteriusque corpus, quod PLATO *τὸ ὀστρεῶδες crustaceum seu ostraceum* corpus vocat, vestita sit, recentiori illa Platonicorum, quae post natum viguit Servatorem, schola haud esse antiquiorem, sed ab hac primum inventam & excogitatam. Etenim vetustiorem multo illam esse sententiam VIRGILII docet ex *Libro sexto Aeneidos* locus, cuius vim non assequuntur vulgo interpretes. (8) Poëta primum de corpore *spirituali* seu *aëreo* canit, quod indutae mentes nondum rite purgatae scelerum admissorum post fata poenas luant:

Quin & supremo cum lumine vita reliquit,
Non tamen omne malum miseris, nec funditus omnes
Corporeae excedunt pestes: penitusque necesse est
Multa diu concreta modis inolescere miris.
Ergo exercentur poenis, veterumque malorum
Supplicia expendunt: aliae panduntur inanes
Suspensae ad ventos; aliis sub gurgite vasto
Infectum eluitur scelus aut exuritur igni.

Tum ad alterum illud purum, aethereum ac igneum corpus pergit:

Donec longa dies perfecto temporis orbe,
Concretam exemit labem, purumque reliquit
Aethereum sensum atque aurai simplicis ignem.

§. XIX.

Antiqui ergo sapientes, qui pro animorum immortalitate propugnarunt, iisque praeter terrenum & concretum hocce corpus, quo cingimur, aliud spirituale & aërium attribuerunt, hoc ipsum corpus, id quod antea iam observavimus, arbitrati sunt, non modo animam ex corpore discedentem sequi, verum etiam illi, quamdiu in mortali corpore est, vestimenti & tunicae interioris instar adhaerescere. Probabile vero est, corpus hoc idem illis fuisse, quod nobis hodie *spiritus animales* vocare placet, qui a cerebro ducti, nervorum ope ac interventu, per totum corpus distribuuntur & diffunduntur. (1) Simili ratione quicumque ex hoc genere binis istis animi corporibus tertium addiderunt *lucis simile* ac *aethereum*, id ipsum corpus hoc nihil dubitarunt, tamquam interius

Platonici quidam hoc tertium & luciforme corpus animo in prima creatione a Deo datum esse tradunt. Hinc nata sunt eorum de mystica & telestica purgatione praecepta.

(6) *Appellat*) *Comm. l. c. p. 214.* λέγεται ὁ ... τοῦ ΨΥΧΙΚΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ κάθαρσις. *Superest igitur animalis corporis purgatio.* PAVLI locus legitur *1. Cor. XV. 44.* Verisimile est, HIEROCLEM, qui libros divinos haud dubie legit, nomen hoc a PAVLO sumsisse: quemadmodum multa praecepta morum ex epistolis virorum divinitus afflatorum in hunc suum *Commentarium* viris doctissimis videtur transtulisse. Reliqui certe Platonici, quibus non ita notae fuerunt res & libri Christianorum, ut HIEROCLI, hunc dicendi modum ignorant.

(7) *Synesius*) Nullum intelligit alium SYNESII locum, quam hunc, qui *Libro de insomniis p. 140. Opp.* exstat. ὕλης γὰρ σκύβαλον οὐκ ἂν εἴη τὸ θεσπέσιον σῶμα. *Non enim materiae fex divinum corpus esse potest.* Erit mihi infra occasio de sententia SYNESII, quam hoc loco exponit, nonnihil disserendi.

(8) *Interpretes*) Sunt tamen in VIRGILII interpretibus, qui ab hac doctissimi viri expositione non nimis remoti sunt. RENAT. etiam VALLINVS *Not. ad Boethium de consolat. philos. pag. 62.* VIRGILII *sensum aetherium* de corpore coelesti animae exponit. Ego vero cum doctissimis viris hoc de loco VIRGILII dissidere non vereor, nec existimo, ex philosophiae veteris abditis recessibus, verum ex vulgi opinionibus dogma, quod eo continetur, depromtum esse. Dicam paullo post, quid sentiam.

(1) *Diffunduntur*) Idem fere, quod hic CVDWORTHVS, de aetherio animi corpore sensit

interius quoddam vestimentum, animum, dum mortali adhuc corpore circumdatus est, contegere. Nec tamen crassioris huius corporis pondere, densisque vaporibus vim atque virtutem eius mirifice labefactari, splendoremque debilitari & obscurari, diffitebantur. Afferam, quae hac de re ex ISIDORO SVIDAS voce αὐγοειδὲς refert: ὡς ἔχει ἡ ψυχὴ αὐγοειδὲς ὄχημα λεγόμενον ἀστροειδές τε καὶ ἀΐδιον. καὶ τοῦτο μὲν τὸ αὐγοειδὲς σῶμα τῷδε ἀποκέκλεισαι ἐνίοις μὲν εἴσω τῆς κεφαλῆς. Quorum haec est verborum sententia: *Existimare quosdam philosophos, animam certo quodam vehiculo luciformi esse praeditam, quod etiam astrorum aut solis simile appelletur, aeternumque sit: id vero luciforme corpus terreno hoc corpore nunc esse conclusum* (non secus ac lumen in tenebricosa lucerna) *& esse quosdam, qui putent, in capite illud esse.* Cum his conveniunt ea, quae ab HIEROCLE(2) traduntur: ἐν τῷ θνητῷ ἡμῶν σώματι, τὸ αὐγοειδὲς ἔγκειται, προσπνέον τῷ ἀψύχῳ σώματι ζωὴν, καὶ τὴν ἁρμονίαν αὐτοῦ συνέχον. *In mortali corpore nostro situm est corpus lucidum, quod vitam corpori in animo inspirat atque ipsius harmoniam continet ac conservat.* Vnde vero nata sit haec illi sectae opinio, non admodum difficile est iudicatu. Quotquot hanc philosophiam complexi erant, animos humanos in universum, antequam in haec descendissent terrena corpora, iam exstitisse tuebantur, tametsi aliqui ex omni eos aeternitate fuisse, alii vero a primo statim conditi orbis initio eos exstitisse, statuerent. Quumque numquam eos sine corpore fuisse iidem existimarent, contra perfectionem eorum in coniunctione cum corpore sitam esse, putarent, consentaneum erat, ut praeciperent, corpus eis lucens ac aetherium, antequam in haec venirent corpora, tamquam vehiculum quoddam, adiunctum fuisse, ordine quidem naturae ipso animo inferius, at paris tamen cum eo aetatis. Hoc vero corpus non poterant, quin corruprioni haud esse obnoxium decernerent: quo posito, hoc consequi debebat, individuum illud corpus fuisse comitem animae praecipitanti, primumque in aërium, postea in terrenum corpus delapsae, nec non eo tamquam vinculo hoc terrenum corpus cum anima colligari. Hac ratione PLETHO sententiam huius generis exposuit: διὰ δὲ τοιούτου σώματος τῷ δὲ πότε τῷ θνητῷ τήνγε ἀνθρωπίνην ψυχὴν συγγίγνεσθαι, ὅλου ὅλῳ τῷ τοῦ ἐμβρύου ζωτικῷ πνεύματι διὰ συγγένειαν ἐπιπλεκομένου ἅτε πνεύματός τινος καὶ αὐτοῦ ὄντος. *Per hoc aetherium corpus humanus noster animus cum mortali corpore connectitur: quod quidem totum toti vitali spiritui embryonis implicatur, quum & ipsum spiritus quidam sit.* Verum diu ante PLETHONEM GALENVS iam doctrinam hancce declaravit & asseruit, sibique, quemadmodum PLATONI olim, probari professus est. Is igitur primum visus instrumentum αὐγοειδὲς esse seu spiritum aethereum ac luciformem statuit. δέοντος οὖν ἐροῦμεν αὐγοειδὲς μὲν εἶναι τὸ τῆς ὄψεως ὄργανον ἀεροειδὲς δὲ τὸ τῆς ἀκοῆς, ἀτμοειδὲς δὲ τὸ τῆς ὀδμῆς, καὶ τὸ μὲν τῆς γεύσεως ὑγρὸν, τὸ δὲ τῆς ἀφῆς γεῶδες, κ. τ. λ. *Apte igitur dicemus, visus instrumentum lucidum esse, aëreum auditus, vaporosum olfactus, gustatus humidum, terreum tactus: nullo enim alio modo haec sese habere possunt, quum alteratione ex similibus opus habeant.* Huic postea sententiae convenienter notissimos EMPEDOCLIS interpretatur versus, qui, ut ab ARISTOTELE exponuntur, omnis rationis & sapientiae videntur inanes esse: καὶ τοῦτ᾽ ἄρ᾽ ἦν ὁ βούλεται δηλοῦν ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐν οἷς φησι: Γαίῃ μὲν γὰρ γαῖαν, κ. τ. λ. αἰσθανόμεθα γὰρ ὄντως τῷ μὲν γεωδεστέρῳ τῶν αἰσθητηρίων, τῆς γεώδους φύσεως, τῷ δὲ αὐγοειδεστέρῳ τῆς ὄψεως τῆς αὐγοειδοῦς κ. τ. λ. *Atque hoc est, quod Empedocles volebat significare his versibus:*

Conspicimus terram tellure, liquore liquorem
Aëre naturam aëriam, ignem cernimus igne.

Sentimus enim re vera terrestri sensu, hoc est, tactu terrestrem insitam in rebus naturam: lucidissimo, qui est visus, lucidam: non secus etiam aëreo auditus sensu proprias aëris affectiones dignoscimus, quemadmodum gustatu, qui humidus natura, spongiosusque est, succorum qualitates nobis innotescunt: superest unius olfactus instrumentum, quod non in narium meatibus sedem habet, ut plerique putant, sed in extremitatibus anteriorum cerebri sinuum,

In Oracul. Chald. l. c.

Dogm. Hippocr. & Plat. L. VII. c. XIII. p. 1043. T. I. Opp.)

sit RENAT. VALLINVS *ad Boethium de consolat. philos. p. 62.* Verum diu ante hos CL. GALENVS *de dogmat. Platon. & Hippocratis Lib. VII. cap. 6. p. 1037. Tom. I. Opp.* sibi valde videri verisimile tradit *spiritum, qui in cerebri ventriculis continetur, primum animae domicilium & instrumentum esse.* Neque PROCLVS, si MARSIL. FICINO fidem habere licet *Comm. in Platon. p. 799.* multum abfuit ab hac opinione. *Effecit*, inquit, *anima, ut nonnihil visibile secum trahat, id est, involucrum quoddam, vel aërem, vel vaporibus SPIRITIBVS que corporis sui conflatum, ut vult Proclus.* Sed paucos, ut opinor, eorum, quibus nota sunt Platonicorum dogmata, in hanc sententiam suam viri doctissimi pertrahent.

(2) *Hierocl.) Comm. in aurea carmina Pythagor. p. 214. ed. Needhami.*

sinuum, quo narium meatus pertinent: qua maxime in parte vaporosos esse cerebri ventriculos constat. Quibus positis, naturam seu *essentiam* animae his verbis explicat: εἰ δὲ καὶ περὶ ψυχῆς οὐσίας ἀποφήνασθαι χρὴ, δυοῖν θάτερον ἀναγκαῖον εἰπεῖν, ἢ τοῦτ' εἶναι τὸ οἷον αὐγοειδὲς καὶ αἰθερῶδες σῶμα λεκτέον αὐτὴν, εἰς ὃ κἂν μὴ βούλονται κατ' ἀκολουθίαν ἀφικνοῦνται Στωικοὶ, ἢ αὐτὴν μὲν ἀσώματον ὑπάρχειν οὐσίαν, ὄχημα τε τὸ πρῶτον αὐτῆς εἶναι τουτὶ τὸ σῶμα, δι' οὗ μέσου τὴν πρὸς τ' ἄλλα σώματα κοινωνίαν λαμβάνει. τοῦτο μὲν οὖν αὐτὸ δι' ὅλου λεκτέον ἡμῖν ἐκτετάσθαι τοῦ ἐγκεφάλου. τῇ δέ γε πρὸς αὐτὸ κοινωνίᾳ τὸ κατὰ τὰς ὄψεις αὐτῶν πνεῦμα φωτοειδὲς γίγνεσθαι. *Verumtamen si de animae substantia sententia quoque est proferenda, de duobus alterum dicamus necesse est: vel ipsam esse fulgidum hoc & quasi aethereum corpus (quod Stoici, sive velint, sive nolint, si quae consequentia sunt scitis suis, agnoscere non recusent, nec non ipsemet ARISTOTELES admittere debent) vel ipsam incorpoream quidem esse substantiam, uti tamen hoc corpore tamquam principali vehiculo, quo tamquam medio & vinculo aliorum corporum postea commercium habet: dicendum vero huiuscemodi corpus per totum diffusum esse cerebrum, cuius postea particeps factus oculorum spiritus lucidus efficitur.* His etiam rebus, ut opinor, intelligitur, quare discipulis suis hi philosophi, praeter philosophicam, moralem & rationalem animae purgationem mysticam quoque & telesticam corpus hoc aethereum per continentiam & καθαρμοὺς, vt vocabant, expurgandi rationem tantopere commendaverint. Qua quidem de re hunc in modum HIEROCLES (3) commentatur: ἐπειδὴ καὶ τῷ αὐγοειδεῖ ἡμῶν σώματι προσέφυ σῶμα θνητὸν ὃ καθαρεῦσαι δεῖ καὶ τοῦτο καὶ τῆς πρὸς αὐτὸ συμπαθείας ἀπαλλαγῆναι. *Et quoniam lucido corpori nostro agnatum est corpus mortale, illud purgandum etiam nobis est & omni in hoc affectu liberandum.** Paullo post, ita pergit: αἱ τῆς λογικῆς ψυχῆς καθάρσεις καὶ τοῦ αὐγοειδοῦς ὀχήματος προμηθοῦνται, ὅπως ἂν αὐταῖς ὑπόπτερον καὶ τοῦτο γενόμενον μὴ ἐμποδὼν ἵσηται πρὸς τὴν ἄνω πορείαν, καὶ τὰ ἑξῆς. (4) *Praeter purgationes animae ratione praeditae decet etiam curare nos emaculationem luciformis seu aetherei vehiculi, ut lucidum illud*

p. 216.

(3) *Hierocles)* *Comm. in aurea carm. p. 214.* Expressit CVDWORTHVS hunc locum sic, uti in antiquioribus habetur HIEROCLIS editionibus, in quibus legitur: Καθαρεῦσαι δεῖ καὶ τοῦτο. Verum haec si lectio retineatur, videtur de purgatione mortalis corporis philosophus loqui, quum ex orationis tamen serie manifestum sit, verba eum facere de corporis lucidi expurgatione. Quocirca vir ingeniosissimus & magnum patriae suae decus, RICH. BENTLEIVS, emendandum esse hunc locum ratus est & pro τοῦτο ponendum τούτου. Acute certe & prorsus ad Platonicorum sententiam accommodate! Sensus, hanc si recipiamus emendationem, verborum hic erit: *Aethereum corpus animae, quod mortali coniunctum est corpori, liberandum & purgandum est ab hoc mortali corpore & omni erga illud propensione exuendum.* Certe a corpore mortali & crassiori omnes animae sordes & maculas derivabant olim PLATONIS assectatores. Nec dubitavit idcirco vir doctissimus, PETR. NEEDHAMVS, qui HIEROCLEM eleganter edidit, hanc emendationem veteri lectioni anteponere & in contextum recipere. Lege *Adnot. eius p. 431. 432.* Nihilo tamen minus, si, quod sentio, ingenue profiteri liceat, plus esse crediderim in hac correctione acuminis & ingenii, quam veritatis. Namque hiulca fit, nisi fallor, oratio, si pro τοῦτο substituas τούτου, quoniam leges grammaticae *pronomen* in ea poscunt, quod ad σώματι αὐγοειδεῖ referri queat. Repugnat & vocula καὶ quae vocabulo τοῦτο praemittitur coniecturae isti criticae. Etenim nullam quum rem aliam ante haec verba indicet HIEROCLES, qua purgandum sit etiam animae vehiculum, perspicuum est *pronomen*, quod hanc voculam sequitur, ad eam rem pertinere, quam philosophus emaculare iubet. Quid ergo? Num antiqua lectio arcte custodienda, & HIEROCLEM parum commode & apte loquutum, neque leges hic Grammaticorum satis studiose observasse, profitendum erit? Equidem sine crimine id fieri posse putem: nec ita veteres amo, ut maiori eos felicitate usos esse, quam nos, mihi persuadeam, qui saepenumero imprudentes a Grammaticorum decretis nonnihil deflectimus, severioribus meditationibus dediti. Sententia auctoris si plana sit & perspicua, quemadmodum hoc in loco, moderate si quae adsunt orationi vitia in antiquis & novis auctoribus ferri, nec quae memoriae errore, aut aliis de caussis admissa forte sunt, crimini illis dari debent. Verum attentius dum HIEROCLIS locum intueor, facilem video viam ab HIEROCLE omnem negligentiae accusationem depellendi. Suspicor, a librariis id omne, quod in eius oratione Criticos offendit, profectum esse, qui bina vocabula αὐτὸ & τοῦτο, valde inter se cognata & affinia, permutarint, & eo loco τοῦτο posuerint, quo ponendum fuisset αὐτό. Nihil hoc errore facilius contingere potuit. Sic ergo scripsisse HIEROCLEM conicio: καθαρεῦσαι δὲ δεῖ καὶ ΑΥΤΟ καὶ τῆς πρὸς ΤΟΥΤΟ συμπαθείας ἀπαλλαγῆναι. Sed nihil in eiusmodi rebus certi constituere licet. Adde his sub initium loci huius HIEROCLIS non, uti hic, in ipso codice legi ἐπειδὴ, sed: ἀλλὰ δεῖ.

(4) *Praeter)* Verti hunc locum ita, quemadmodum CVDWORTHVS sententiam eius Anglice expressit. At graeca qui intelligunt, versionem hanc facile vident non respondere verbis HIEROCLIS. Melius reddidit NEEDHAMVS: *Purgationes enim animi rationalis lucido etiam vehiculo prospiciunt, ut cum earum opera pennas adeptum fuerit, iter (animae) ad loca superiora non impediat.* Certe hoc sibi vult HIEROCLES, curam, quae impenditur animo, corpori etiam animae lucido prodesse.

illud & alatum fiat, nec ullo modo iter animae ad loca superiora impediat. Ille vero, qui mentem solam purgare connititur, nulla corporis ratione habita, is toti homini haud prospicit. Quibus positis, ita totum locum hunc concludit: τὴν τελεστικὴν ἐνέργειαν λέγω, τὴν τοῦ αὐγοειδοῦς καθαρτικὴν δύναμιν. *Voco vero mysticam initiationis operationem, lucidi corporis purgandi facultatem.* PLATO atque SOCRATES philosophiam *mortis* esse *perpetuam commentationem* dixerunt. (5) PLINIVS philosophos hos, ut hanc ferrent legem, atrae bilis, qua laboraverint, copia, corporisque parum sana temperatione incitatos fuisse, suspicatur: *Est enim*, inquit, *quidam morbus per sapientiam mori.* Horum enim verborum, quorum vim SALMASIVS, multique alii Critici nullo assequi modo potuerunt, haec unice est sententia: Morbi quodam genere illi laborant & atrae bilis multitudine vexantur, qui philosophiam seu sapientiam adseverant ducem nobis ad moriendum esse debere. (6) Illi vero, a quibus hoc decretum manavit, in primis quidem mortem eo moralem, seu libidinum & perturbationum corporis debilitationem inculcabant: at una tamen *mystico* quodam & *telestico* modo necem sibi sapientem adferre oportere, praecipiebant. Hoc nimirum ab illis exigebant, qui philosophiae darent operam, ut omni providerent studio, quo, diffluente crassiori hoc & exteriori corpore, sic essent affecti, ut spirituale quoque & aërium corpus simul detraheretur animae, nec quidquam ita post mortem relinqueretur illi, quam purum illud aetheriumque corpus seu vehiculum illud lucidum & splendidum; quod quidem VIRGILII verbis sic expresseris:

- - - - Purumque relinqui
Aethereum sensum atque auras simplicis ignem. (7)

Haec

Quae versioni huius loci adiuncta hic sunt verba *ille vero* &c. non eodem, quo praecedentia, apud HIEROCLEM loco exstant, sed longo satis intervallo ab his disiunguntur. Graeca *p. 222.* ita fluunt: ὁ γὰρ ψυχῆς μόνης ἐπιμέλειαν ποιούμενος, τοῦ δὲ σώματος ἀμελῶν, οὐ τὸν ὅλον ἄνθρωπον καθαίρει.

(5) *Dixerunt*) Lege multis hac de re disserentem SOCRATEM apud PLATONEM in *Phaedone p. 378. f.*

(6) *Debere*) Singularis haec est & peringeniosa notissimorum PLINII verborum interpretatio, quae *Histor. Natural. Lib. VII. cap. 50.* scripta reliquit: *Atque etiam morbus est aliquis per sapientiam mori.* CLAVD. SALMASIVS in *Exercit. Plinianis in Solinum Tom. I. p. 283.* φρενῖτιν a PLINIO sapientiae morbum opinatur dici: *ut*, inquit, ἀρθρῖτις *dicitur articulorum morbus, quo laborant articuli - - - ita & φρενῖτις morbus, quo sapientia laborat, vel aegritudo sapientiae.* Sed hanc mihi recte sententiam CVDWORTHVS iudicasse videtur, praesenti loco non convenire. Ipsius opinionem rursus confutandam sibi duxit IO. CLERICVS *Bibliotheque choisie Tom. VIII. p. 56* Doctissimus hicce vir existimat, obesse ei maxime alium PLINII locum *Lib. VII. cap. LI.* in quo itidem mortis huius per sapientiam mentio fiat. *Iam signa lethalia in furoris morbo risum, SAPIENTIAE vero AEGRITVDINE fimbriarum curam & stragulae vestis plicaturas.* Ex hoc enim apparere loco, *morbum per sapientiam* inter corporis mala & morbos a PLINIO referri: veri ergo similius esse, amentiae genus quoddam hoc nomine ab eo indicari, in quo homines de rebus ad philosophiam pertinentibus ad obitum usque disserant. Fateor, qui in binis hisce locis unum, idemque malum a PLINIO commemorari arbitrantur, id quod omnes fere faciunt Critici, non posse non hanc sententiam CVDWORTHI expositioni praeferre, locumque PLINII de morbo quodam corporis, qui de statu mentis hominem simul aegrotantem deiiciat, accipere. Sed ego nihil prope dubito, quin viri doctissimi binos hosce PLINII locos temere socient & de re una eademque loqui sine ratione sibi persuadeant. In superiori loco *de morte per sapientiam* agit PLINIVS, quam *morbum* aut morbi genus esse tradit: posteriori vero non *mortem per sapientiam*, sed *aegritudinem sapientiae* commemorat. Haec vero duo, id quod nemini obscurum esse poterit, ita inter se differunt, ut mors & morbus. Quocirca duplicem hanc incommoditatem, cuius PLINIVS meminit, minime esse confundendam, iudico. Prioris loci nullus esse, quam hic, sensus potest: *Morbo quodam affecti sunt, qui per sapientiam moriuntur*, aut ut pluribus verbis rem explicem: Tametsi nihil minus, quam aegrotare, videantur, qui per sapientiam moriuntur, reapse tamen sanitatem amiserunt & morbo cuidam subiecti sunt. *Mortem per sapientiam* morbum esse dicit hic PLINIVS, non vero *morbum* esse aliquem ait, qui *morbus sapientiae* vocari queat. Hoc qui attenderit, is, quam CVDWORTHVS attulit, loci huius expositionem optimam esse ac convenientissimam haud dubie fatebitur. Praecipiebant nimirum philosophi, praesertim illi, qui PYTHAGORAM & PLATONEM affectabantur, animum adductissimis & continuis contemplationibus seu sapientiae studio a corporis contagione ac consuetudine avocandum & abstrahendum esse: cui qui obtemperarent praecepto, eos philosophice seu, ut PLINIVS ait: *per sapientiam mori* cum SOCRATE dicebant. PLINIVS, homo cui nec religio, nec morum disciplina curae erat, hominum hoc genus, tametsi splendide de solutione animae a corpore per sapientiam loquerentur, nihil minus quam sanum esse, sed morbo quodam affligi, praecipit. Altero vero in loco PLINII de corporis quodam morbo agi, controversia vacat: quem morbum quum *furori* opponat, quem Graecorum medici μανίαν appellant, equidem SALMASII sententiam non inscitam esse iudico, qui φρενῖτιν *sapientiae aegritudinem* appellari a PLINIO autumat.

(7) *Ignem*) Duplex igitur, si haec & quae paullo ante disserit vir doctissimus vera sunt, mortis philosophicae seu moralis genus commendarunt,

Haec licet ita sint, non tamen omnibus scholae Platonicae ac Pythagoreae alumnis, persuasum fuisse videtur, idem illud corpus aethereum, quod cum anima ab ipso eius ortu copulatum fuit, nullo ab ea modo distrahi ac divelli posse, verum ad infinitum tempus mentem, in varia licet delabentem crassiora corpora, perpetuo comitari. Fuerunt contra in illis, qui existimarent, animam ad inferiora loca descendentem corpus illud coeleste, quo antea fuerit amicta, amittere, idem vero virtutis ac sapientiae studio recuperare posse: hincque pro diverso statu, in quo versetur, corpus ei statui conveniens aut reperire, aut ipsum sumere sibi posse animum, nunc quidem purius, nunc impurius, quemadmodum ratio & virtus eius flagitet. Hanc arbitror PORPHYRII (8) fuisse sententiam scribentis: ὡς ἂν διετέθη ἡ ψυχή, εὑρίσκει σῶμα τάξει καὶ τοῖς οἰκείοις διωρισμένον. διὸ καθαρώτερον μὲν διακειμένῃ σύμφυτον τὸ ἐγγὺς τοῦ ἀΰλου σῶμα, ὅπερ ἐστὶ τὸ αἰθέριον. *Quemadmodum anima disposita est, ita corpus suo ordini, proprietatibusque definitum invenit. Ideoque purius dispositae corpus quam proxime ad immateriale accedens, aetherium scilicet, adiunctum est.* Nec forsassis aliud sibi PLATO (9) voluit, quum animam corpori semper coniunctam esse, sed non semper eidem, verum modo huic, modo illi, sciisceret.

§. XX.

Hisce dictis, quae adhuc collegimus, aperte iam, ut opinor, intelligitur, antiquissimos sapientes, qui animos corpore vacare, nec umquam extingui, censuerunt, semper tamen eos cum corpore voluisse quodam sociatos esse. HIEROCLES (1) certe id sine circuitu fatetur: ἡ λογικὴ οὐσία σύμφυες ἔχουσα σῶμα, οὕτω παρὰ τοῦ δημιουργοῦ εἰς τὸ εἶναι παρῆλθεν, ὡς μήτε τὸ σῶμα εἶναι αὐτήν, μήτε ἄνευ σώματος. ἀλλ' αὐτὴν μὲν ἀσώματον, ἀποπερατοῦσθαι δὲ εἰς σῶμα τὸ ὅλον αὐτῆς εἶδος. *Natura rationalis corpus habens sibi congenitum ab opifice datum exsistere coepit, ita ut neque ipsa corpus esset, neque tamen careret*

Hierocles omnes ita censuisse veteres affirmat, nullum animum esse sine corpore. Definitio eius hominis.

runt suis Platonici: Mortem *moralem* & mortem *mysticam* seu *telesticam*. Ego vero non memini usquam apud eos duplicis huius mortis philosophicae mentionem fieri. SOCRATES quum dixit, vitam philosophi perpetuam esse mortis commentationem, hoc sibi voluit, quod ex PLATONIS *Phaedone* manifestum est sapientis esse, per totam vitam id agere, ut animum suum a corporis commotionibus, libidinibus & perturbationibus avocet & abstrahat. Neque huic dogmati addiderunt multum iuniores Platonici, nisi quod vias praescripserunt huius mortis obtinendae caussa, quas SOCRATES, si vixisset eorum memoria, haud dubie sprevisset & irrisisset. Nec enim magnus hicce & ingeniosus homo favebat illis, qui fame, siti & aliis rebus corpus enecandum esse suadebant; quibus rebus nihil efficacius putabant hi philosophi ad animum a corporis contagione purgandum. Duplicem ergo mortem tantum esse, ex scholae suae praescripto, PORPHYRIVS sciscit, alteram naturalem, alteram philosophicam, in *Sentent. ad intelligibil. ducentibus* §. *IX. p. 221.* ὁ γοῦν θάνατος διττός. ὁ μὲν συνεγνωσμένος, λυομένου τοῦ σώματος ἀπὸ ψυχῆς. ὁ δὲ τῶν φιλοσόφων, λυομένης τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος. καὶ οὐ πάντως ἅτερος θατέρῳ ἕπεται. *Mors duplex: altera quidem omnibus nota, ubi corpus solvitur ab anima: altera vero philosophorum, cum anima solvitur a corpore: nec semper altera alteram sequitur:* Quapropter *mystica* & *telestica* mentis purgatio, de qua passim Platonici praecipiunt, novum minime mortis genus est, diversum a morte philosophica & morali, sed ad eas tantum res pertinet, quibus mortem philosophicam accelerari posse hoc genus sapientum putabat. Ceterum de morte philosophica multa quoque congessit IAC. THOMASIVS in *Dissertat. varii argumenti Diss. XIV. de philosophia mortis meditatione. p. 124. s.*

(8) *Porphyrii*) *In sentent. ad intelligib. ducentibus* §. *XXXII. p. 233.* Non consequitur ex his PORPHYRII verbis id, quod ex illis consequi arbitratur vir doctissimus, corpus, quod agnatum est, ex mente Platonicorum, animo, coeleste ac aetherium amitti, rursusque recuperari posse. Etenim, ut concedam, quod negari tamen potest, σῶμα αἰθέριον, in his verbis proprie sumi pro splendido illo animi curru seu vehiculo, cui animum a Deo statim ab ortu imponi statuebant Platonici, commode sic ea possunt explicari: Si anima suis moderetur propensionibus, coeleste illud corpus nullis inquinari alienis sordibus, sed purum & illibatum manere. Confirmant hanc explicationem ea, quae paullo post sequuntur: ὅταν δὲ μελετήσῃ ἀφίστασθαι φύσεως, αὐγὴ ξηρὰ γίνεται, ἄσκιος καὶ ἀνέφελος. *Vbi autem operam dederit anima, ut a natura* (rebus corporeis) *secedat, splendor siccus exsistit, nulla umbra ac nube obscuratus.* Aegre mihi ego persuaserim Platonicorum aliquem constituisse, corpus primum & lucens animae amitti prorsus, & reddi rursus posse animo. Etenim corpus hoc quum ad ipsam animae naturam, ex sectae huius sensu, pertineat, naturam animae, si hoc ipsis visum fuisset, mutari & distrahi posse putassent: quod plane scitis familiae huius repugnat. Sed mira est & incredibilis horum philosophorum, quum ad hoc veniant argumentum, cum obscuritas, tum dissensio; ex quo fit, ut quid sibi vere voluerint, non semper ita queat constitui, ut omnis tollatur dubitatio.

(9) *Plato*) Locus hic PLATONIS legitur *Libro X. de legibus.* Ostendi autem infra ad *Cap. V. Sect. V. §. V.* eum ad hoc minime pertinere negotium, sed potius de animorum erroribus & in varia corpora migrationibus in hac vita accipi debere.

(1) *Hierocles*) *Comm. in aurea carm. ad v. 67. p. 210.*

careret corpore : sed ipsa quidem esset incorporea, in corpus autem tota eius forma desi-
p. 212. *neret.* Et ex hac opinione haec eius fluxit definitio hominis : ψυχὴ λογικὴ μετὰ συμφυῦς ἀθανάτου σώματος. *Homo est animus ratione praeditus cum congenito corpore immortali.* Quapropter deinceps terrenum, quo hic utimur, & animatum corpus seu mor-
p. 214. talem hominem, nihil esse concludit, quam *simulacrum veri hominis*, εἴδωλον ἀνθρώπου, aut accessionem eius, a vero proinde homine separabilem. Quod de animis humanis praecipit, id de omnibus naturis ratione praeditis intellectum vult, uno summo celsissimoque Numine excepto ; quarum quidem nullam esse, quin naturaliter corpus quoddam agitet ac animet, significat. Itaque *daemones* seu *angeli*, quibus vocabulis promiscue ad unam designandam naturam utitur, hanc tradit descriptionem : (2) ψυχὴ λογικὴ μετὰ φωτεινοῦ σώματος. *Animus rationalis corpori lucido coniunctus.* Adsentitur
Lib. V. p. 320. ei PROCLVS *in Timaeum Platonis*, qui perhibet : πάντα δαίμονα τῶν ἡμετέρων κρείττονα ψυχῶν καὶ νοερὰν ἔχειν ψυχὴν καὶ ὄχημα αἰθέριον, *omnem daemonem, humanis animis meliorem anima praeditum esse intelligente & vehiculo aethereo, atque ex binis hisce rebus componi.* Ergo exiguo admodum discrimine *daemones* seu *angelos* & *homines* philosophi hi seiungere videntur ; illos nimirum in aëria tantum delabi corpora, nec ultra procedere, hos autem ad terrena quoque detrudi corpora existimant. (3) Ceterum hanc disciplinam ab antiquis Pythagoraeis acceptam atque a PLATONE postea explanatam
p. 213. uberius esse idem HIEROCLES confirmat : καὶ τοῦτο τῶν Πυθαγορείων ἦν δόγμα, ὃ δὴ Πλάτων ὕστερον ἐξέφηνεν, ἀπεικάσας ξυμφύτῳ δυνάμει ὑποπτέρου ζεύγους τε καὶ ἡνιόχου, πᾶσαν θείαν τε καὶ ἀνθρωπίνην ψυχήν. *Atque hoc quidem erat Pythagoraeorum dogma, quod Plato sane postea explicavit, cum divinum omnem atque humanum animum* (id est, si nostro more res haec enuntianda sit, omnem naturam creatam & ratione praeditam) *congenitae potentiae alati currus & aurigae comparavit.* Currum vocat corpus animatum : aurigam vero ipsam animam a corpore liberam, quae corpus illud vivum versat & ciet. (4)

§. XXI.

(2) *Descriptionem*) Hisce verbis HIEROCLES *heroem*, qui vocatur Platonicis, describit *p. 212.* At *heros*, *daemon* & *angelus* vocabula sunt apud eum eiusdem potestatis & notionis. Vid. *Comm. eius p. 36.*

(3) *Existimant*) Multis certe quondam Platonicis haec fuit de daemonibus opinio. Vide. PORPHYRIVM *de abstinentia ab esu animalium Lib. II. §. 38. p. 81. s.* & alios.

(4) *Versat & ciet*) Magnam sibi laudem hac digressione de coelesti & aetherio corpore, quod animo quondam a Platonicis & aliis datum fuit, apud viros eruditos & harum rerum peritos, peperit vir longe doctissimus. Fatetur IO. CLERICVS, nullum esse inter recentiores scriptorem, qui hoc argumentum, quod magni tamen momenti sit ad recte intelligendos veteres philosophos & primos Christianorum doctores, diligentius & doctius illustraverit, *Bibliotheque Choisie Tom. VIII. p. 59. Nescire se*, ait Rev. IO. CHRISTOPH WOLFIVS, *Notis ad Origenis philosophumena p. 120. an quis umquam Cudwortho luculentius, fusius & accuratius hoc Platonicorum dogma expresserit.* Omitto alios, qui hanc partem operis CVDWORTHI dignam esse in primis arbitrati sunt, quam propter eruditionis copiam & accurationem commendarent. Ab hoc summorum virorum iudicio nec ego, nec ullus alius, nisi temere, recesserit. Nec tamen dubito, aequo animo viros doctos & sapientes esse laturos, si nonnulla tot praeclare ac erudite observatis, homo licet longe minori eruditione ac ingenio instructus, adiiciam, quaedam vero minus accurate dicta, ut mihi quidem videtur, modeste corrigam & emendem.

§. *I.* Principio accuratius inquirendum esse duco in origines dogmatis huius Platonici de corpore aut corporibus animorum ; quod nisi fiat, multi consequantur necesse est errores in diiudicandis veris eius rationibus & tam philosophorum, quam Christianorum veterum dictis exponendis. Quantum igitur per veteris aevi obscuritatem licet, haec unde omnis manaverit philosophia, primum investigabo. Ratiocinando & meditando sectae huius principes ad illud pervenisse dogma, tametsi multi videantur ita viri egregii sentire, nullo mihi modo persuaserim : e contrario certum mihi est, ex vulgaribus & popularibus opinionibus, quae diu ante ortam hanc Platonicorum iuniorum familiam inter gentes Graecas & orientem solem spectantes fusae fuerunt, totum id manasse & quasi collectum esse. Sentiant alii, quemadmodum lubet, de iuniorum Platonicorum disciplina : ego, postquam in eius exploratione, quam nemo recusare debet, quem res antiquissimorum Christianorum perspectas habere iuvat, haud mediocrem diligentiam posui, in eam plane sententiam veni : Disciplinam recentiorum Platonicorum magnam partem nil nisi cumulum esse opinionum popularium ad praecepta philosophorum veterum, PYTHAGORAE in primis & PLATONIS, accommodatarum. Constat innumeris philosophorum huius familiae dictis, in primis eius praeceptis hoc fuisse habitum : Sancte retinendas esse maiorum scita & sententias, nec ullam temere opinionem vulgarem & ab antiquis ductam temporibus repudiandam, verum commode & apte explicandam esse. Hinc nulla est apud HOMERVM & HESIODVM opinio, nulla multitudinis superstitio, quam non passim exornare atque scitis suis convenienter explicare student : quod, si res & spatium id pateretur, infinitis declarare exemplis liceret. Maxime in illis, quae ad animae naturam & statum pertinent, antiquorum, id est, vulgi, sententias praeferendas, nec ullo modo deserendas, arbitrabantur. Probabo id aliquot PLOTINI, communis fere scholae huius magistri, dictis, ne temere aliquid dixisse videar. Igitur *Ennead. II. Lib. IX. cap. VI. p. 704.* philosophus hic

ita

§. XXI.

Abunde iam & copiose a nobis declaratum est, quemadmodum antiqui sapientes, qui posse & reapse, magnis viris decedentibus, dissociari. Fluxit haec opinio ad multitudinem & populum: apud hunc vero ut fit, tot ineptis erroribus & opinionibus deformata fuit, ut vix agnosceretur. Ad quam quidem eius depravationem poëtae haud parum contulerunt, quos fabulis, constat, figuris, pigmentis & ornamentis suis optima quaevis scita corrupisse ac in sapientiorum contemtionem adduxisse. Exstant dogmatis huius luculentissima in antiquissimo poeta HOMERO vestigia, tametsi is, more vatum, passim lucem eius obscuret, nec explicate satis semper germanum eius sensum tradat. Non fugit hoc prorsus veterem scriptorem *vitae HOMERI*, qui vulgo PLVTARCHVS esse fertur, aliis DIONYSIVS HALICARNASSENSIS videtur esse, quippe qui *p. 345. ed. Thom. Gale* HOMERVM non secus ac philosophos, duas animae partes dedisse contendit, alteram ratione praeditam, alteram rationis nesciam, τὸ λογικὸν καὶ τὸ ἄλογον. Nos paullo distinctius idem in sequentibus ostendemus, quia, HOMERI dogmate cognito, quid tam ante, quam post eum illi, qui prudentiores ceteris sunt habiti, de re eadem senserint, simul apertum fiet. Animus rationis compos HOMERO φρὴν, φρένες & νοῦς dicitur: huic vero multis in locis θυμὸν opponit; quo nomine animam designat vita, sensu & cupiditatibus instructam. *Iliad. Lib. I, v. 188. p. 17. Tom. I. ed. Barnesii* de Achillis ira ita loquitur:

Summa totius responsionis, qua veteres eos represserint, qui fieri posse nega-

ita differit: μηδὲ τοὺς θείους ἄνδρας διασύροντας, ἀλλ' εὐμενῶς δεχομένους τὰ ἐκείνων ὡς παλαιοτέρων, καὶ ἃ καλῶς λέγουσι παρ' ἐκείνων λαβόντας, ψυχῆς ἀθανασίαν, νοητὸν κόσμον, θεὸν τὸν πρῶτον, τὸ τὴν ψυχὴν δεῖν φεύγειν τὴν πρὸς τὸ σῶμα ὁμιλίαν. κ. τ. λ. *Nullo modo fas est viros divinos cavillari, sed antiquorum mysteria benigne interpretari, accipientes ab illis, quae certe dicunt, immortalitatem animae, intelligibilem mundum, Deum primum: item animam oportere corporis commercium fugere: rursus separationem a corpore nihil aliud esse, quam a generatione ad essentiam se conferre.* Et interiectis nonnullis: οἱ παρὰ φαύλων ἀνδρῶν ἀγαθοὺς εἶναι ψέγουσι, λέγοντας ἑαυτοὺς ἐκείνων ἀμείνους εἶναι ἐπεὶ τάγε εἰρημένα τοῖς παλαιοῖς περὶ τῶν νοητῶν, πολλῷ ἀμείνω καὶ πεπαιδευμένως εἴρηται, καὶ τοῖς μὴ ἐξαπατωμένοις τὴν ἐπιοῦσαν εἰς ἀνθρώπους ἀπάτην, ῥᾳδίως γνωσθήσεται. *Omnino vero ridiculum est, profiteri, se illis* (antiquis) *esse praestantiores: nempe quae de ordine intelligibili ab antiquis tradita sunt, multo melius eruditiusque dicuntur: facileque cognoscentur ab illis, qui fallacia passim homines invadente decepti minime fuerunt.* Hoc autem erga veteres, eorumque opiniones studium ab ipso traditum acceperant PLATONE, qui in *Timaeo §. XXVI. p. 249.* ita pronuntiavit; utrum serio, an simulate haud dixerim: ἀδύνατον οὖν θεῶν παισὶν ἀπιστεῖν, καίπερ ἄνευ τε εἰκότων καὶ ἀναγκαίων ἀποδείξεων λέγουσιν, ἀλλ' ὡς οἰκεῖα φάσκουσιν ἀπαγγέλλειν, ἑπομένους τῷ νόμῳ πιστευτέον. *Difficile factu est, a Diis ortis fidem non habere, quamquam nec argumentis, nec rationibus certis, eorum oratio confirmatur: sed quia de suis rebus notis videntur loqui, veteri legi morique parendum est.* Nec immemor est in scriptis suis praecepti huius PLATO, in quibus, quod eos minime fugiet, qui versati sunt in illis, raro ab aetatis suae scitis & opinionibus descisscit, sed omnes ad sua placita, quanta fieri potest dexteritate, trahere nititur. Adde his, quae de PROCLI, magni Platonici, ingenio & erga veteres voluntate a MARINO in *vita eius* tradita sunt *cap. XIX. p. 47. cap. XXII. p. 53.* &c. Platonicus apud AENEAM GAZAEVM in *Theophrasto p. 65. ed. Barthii* haec ipsa scita de animorum corporibus, de quibus hic agitur, τὰ τῶν παλαιῶν ἀπόῤῥητα, *veterum mysteria sacra* diserte nominat.

§. II. Quae quum ita sint, quoscumque iuvat veram indolem dogmatis Platonici de corpore animae adiuncto, & de ipsius animae statu cognoscere, eos vulgarem disciplinam, qualis ante ipsum viguit PLATONEM indagare, atque cum sectae huius placitis conferre oportet. Experiar, num lucis aliquid aliis, quibus hoc aggredi placet negotium, praeferre valeam. Vetustissimis, qui ante omnes, quos novimus, Graecorum philosophos floruerunt, sapientibus haec insedisse videtur opinio, binas esse in homine animas, alteram vitae animalis, sensuum & cupiditatum sedem ac domicilium, seu *sentientem*, alteram rationis & intelligentiae participem, seu *rationalem*: hanc quidem divinae originis, propterea que immortalem, illam naturae multo inferioris, nec idcirco eius generis, ut perire prorsus nequeat: utramque, dum vivit homo, coniunctam esse, & post obitum corporis sociatam manere in plerisque hominibus: at divelli tamen

- - Πηλεΐωνι δ' ἄχος γένετ', ἐν δέ οἱ ἦτορ
Στήθεσσιν λασίοισι διάνδιχα μερμήριξεν
Ἤ ὅγε φάσγανον ὀξὺ ἐρυσσάμενος παρὰ μηροῦ
Τοὺς μὲν ἀναστήσειεν, ὁ δ' Ἀτρεΐδην ἐναρίζοι
Ἠὲ χόλον παύσειεν, ἐρητύσειέ τε ΘΥΜΟΝ
Ἕως ὁ ταῦθ' ὥρμαινε κατὰ ΦΡΕΝΑ καὶ κατὰ ΘΥΜΟΝ.

- - Pelidae autem dolor ortus est: & ipsi cor
In pectore furibundo bifariam deliberavit
An ipsemet, ense acuto extracto a se more
Hos quidem dimoveret, ipse autem Atridem interficeret.
An iram sedaret, compesceretque furorem.
Dum ille haec cogitabat mente & animo.

Animus ACHILLIS deliberans & quid facto opus esset, expendens, aperte his in versibus ab illo, in quo furor & ira residebat, discernitur: Et extremo verso φρὴν, seu νοῦς, ut recte *Scholiastes* antiquus exponit, θυμῷ, de quo comprimendo dixerat praecedenti versu animum deliberasse, opponitur. Praetereundo non possum, quin observem, apparere ex hoc loco, animae rationis compotis sedem & domicilium in corde ab HOMERO fuisse positum: ex quo factum haud dubie, quod eam saepenumero φρένας a commorationis, quem putabat, loco appellat. Labitur certe vetus auctor *vitae HOMERI*, qui sibi persuasisse videtur in capite, quod multi fecerunt philosophi, vatem hunc animae locum suum assignasse, *p. 345. Iliad. Ξ v. 294. p. 548.* de Iove, Iunonem comtam & pulcherrimam adspiciente, hunc in modum canit:

ὡς δ' ἴδεν, ὥς μιν ἔρως πυκινὰς φρένας ἀμφεκάλυψεν

rum, ut nec in loco sint, nec moveantur animi.

qui naturas arbitrati sunt a corpore secretas non esse extensas dubium illud diluere soliti

Vt vero vidit (Iupiter Iunonem) *continuo illi amor prudentia praecordia cooperuit.*

Committuntur hic iterum inter se ἔρως seu *amor*, ille animus, in quo libido est; & φρένες, mens in praecordiis habitans, quae sapientia & ratione utitur; & ille hanc sub iugum dicitur misisse. Penelopa nutricem, *Odyss. Lib.* ψ *v.* 14. *p.* 596. sic compellat.

- - πρὶν δὲ ΦΡΕΝΑΣ αἰσίμη ἦσθα
Τίπτε με λωβεύεις πολυπενθέα ΘΥΜΟΝ ἔχουσαν

Quum antea mente convenienter instructa eras,
Cur me irrides perdolentem animum habentem.

Neque hic obscurum est discrimen illud, quo φρένας & θυμὸν seiungit HOMERVS. Sapientia enim & ratio illi, huic vero dolor, attribuitur. Plures longe HOMERVM legentibus loci eiusmodi occurrent, quos ego, ne totus ab instituto diverram, nunc praetermitto. Nondum, fateor, ex his patet effatis, visum fuisse HOMERO, binos hosce animos diversae indolis & naturae esse, nec ita coniunctos, ut dissociari nequeant: id vero planum facient alia eius, quae paullo post testabor, dicta. Post HOMERVM infinitam tam philosophorum, quam poëtarum multitudinem inter Graecos non minus, quam Latinos, duplicem in singulis hominibus esse animam, professam esse, tam notum est & vulgo cognitum, ut nullis testimoniis ad eam rem firmandam opus sit. Ipsa etiam ab HOMERO mutuati sunt nomina ad hos designandos animos. De PYTHAGORA DIOGENES LAERTIVS *Lib. VIII. Segm.* 30. *p.* 512. τὴν δὲ ἀνθρώπου ψυχὴν διῃρῆσθαι τριχῆ, εἴς τε νοῦν καὶ φρένας καὶ θυμόν. *Animam humanam trifariam divisit in mentem, animum & sensum.* νοῦς & φρένες non differunt apud HOMERVM: reliqua Homerica sunt.

§. III. Animus ratione praeditus a Diis visus est veteribus ad homines descendere, aut coelestis esse originis, puriorisque aetheris pars quaedam in mortalia corpora demissa. *Aether* vero, auctore CICERONE *de natura Deor. Lib. II. cap. XL. p.* 3021. *est ultimus & a domiciliis nostris altissimus, omnia cingens & coërcens coeli complexus, - - extrema ora & determinatio mundi: in quo cum admirabilitate maxima igneae formae cursus ordinatos definiunt.* Licet mihi hoc innumeris antiquorum scriptorum locis ostendere, de quibus aliquos tantum afferre placet. EVRIPIDES, qui ab ANAXAGORA, summo philosopho, disciplinam accepit, in *Tragoedia*, quam CHRYSIPPVS inscripsit, ita quondam cecinit:

Γαῖα μεγίστη καὶ Διὸς αἰθὴρ
Ὁ μὲν ἀνθρώπων καὶ θεῶν γενέτωρ
- - - - - τίκτει θνατούς
Χωρεῖ δ' ὀπίσω τὰ μὲν ἐκ γαίας
Φύντ' ἐς γαῖαν. Τὰ δ' ἀπ' αἰθερίου
Βλαστόντα γονῆς εἰς οὐράνιον
Πόλον ἦλθε πάλιν.

Maxima tellus & Iovis Aether
Hic idem hominum divumque sator
Pariter generant genus humanum.
Retroque meant quae terra dedit
Iterum in terram: quod ab aetherio
Venerat ortu, coeleste poli
Repetit templum.

Vid. HVGONIS GROTII *Excerpta ex antiquis Tragicis & Comicis p.* 416. Nullam versus hi desiderant interpretationem; nam luce clarius ex illis apparet, Tragicum hunc existimasse, ex aethere animas ad corpora commeare animalium, ad aethera rursus, dissoluto corpore, reverti. Tragicos vero & Comicos sententias maxime populares & pervulgatas in scenis olim proposuisse, neminem facile praeterit. Iungam huic Latinorum Comicum perantiquum, qui, NONIO MARCELLO *de proprietate sermonum cap. II.* auctore, in DIONYSII GONUFREDI *Auctoribus linguae Latinae p.* 525. in *Chryse*, hoc scriptum reliquit: *Mater est terra, ea parit corpus: ANIMAM AETHER adiugat.* Vitiosissime in nonnullis codicibus & sine omni sensu legitur: *anima mater adiungat.* PYTHAGORAS ut plerasque opiniones per populos orientales fusas, ita & hanc adoptavit; quippe quem DIOGENES LAERTIVS *Lib. VIII. Segm.* 28. *p.* 509. docuisse perhibet εἶναι ψυχὴν ἀπόσπασμα αἰθέρος *animam esse avulsionem aetheris.* Immo ne ipsi quidem Iudaeorum philosophi, *Esseni*, vetustam hanc sententiam inter sua veriti sunt dogmata recipere, quod his verbis IOSEPHVS memoriae prodidit *de bello Iudaico Lib. II. cap. VIII.* §. II *p.* 164. καὶ γὰρ ἔρρωται παρ' αὐτοῖς ἥδε ἡ δόξα, φθαρτὰ μὲν εἶναι τὰ σώματα - - - . τὰς δὲ ψυχὰς ἀθανάτους ἀεὶ διαμένειν καὶ συμπλέκεσθαι μὲν ἐκ τοῦ λεπτοτάτου φοιτώσας ΑΙΘΕΡΟΣ τοῖς σώμασιν. *Nam & ista apud eos obtinuit opinio, corpora quidem esse interitui obnoxia, animos vero immortales in omne aevum durare, & ex aethere subtilissimo prodeuntes in corporum complexum venire.* Multis, scio, haec opinio videbitur mirabilis & dogmati de immortalitate animi, quod hi veteres complexi sunt, contraria. Verum hos, quod saepius iam feci, monendos hic esse iterum duco, ex nostris opinionibus de veterum scitis nulli sapienti esse iudicandum. Nos quidem omne, quod corporeum est & ex materia constat, vita carere, partibus constare, & idcirco dissolvi & interire quoque posse, opinamur: Secus vero plerique veterum sentiebant, qui non omnem materiam dissipari posse, sed aliquam vivam, individuam & perennem esse, nihil dubitabant. Aether sigillatim summus vita praeditus, corruptionis omnis expers, immo eiusdem, cuius ipsi Dii, naturae & generis, antiquis putabatur. Apud HOMERVM *aether divinus* vocatur Odiss. Lib. T v. 540. p. 519.

- - - ὁ δ' ἐς αἰθέρα δῖαν ἀέρθη
Ille vero in aethera divinum elevatus est.

Clarius PYTHAGORAS, ideo animam praecepit immortalem esse, quod natura illa, unde avulsam esse putabat eam, immortalis esset. ἀθάνατόν τε εἶναι τὴν ψυχήν, ἐπειδήπερ καὶ τὸ ἀφ' οὗ ἀπέσπασται, ἀθάνατόν ἐστι. *Esse vero animam immortalem, quandoquidem & id, a quo avulsa est, immortale sit.* DIOGENES LAERTIVS *Lib. VIII. Segm.* 28. *p.* 509. 510. Existimabat vero, id quod paullo ante vidimus, PYTHAGORAS, animam ab aethere divulsam esse, quum

liti sint, quod adversarii eorum commovebant, ut finitas mentes, daemones, genios, huma-

quum corpori iungeretur. IAMBLICHVS ex Aegyptiorum sententia *de mysteriis Aegyptior. Sect. I. cap. XVII. p. 29.* τὸ οὐράνιον σῶμα πρὸς αὐτὴν τὴν ἀσώματον οὐσίαν τῶν θεῶν ἐστὶ συγγενέστατον. μιᾶς μὲν γὰρ ἐκείνης οὔσης, αὐτὸ ἁπλοῦν ἐστιν, ἀμερίστου δὲ ἀδιαίρετον, καὶ ἀτρέπτου ὡσαύτως ἀμετάβλητον. *Coeleste corpus valde est cognatum Deorum immateriali substantiae. Nam ut est illa una, sic hoc est simplex: illa indivisibilis, hoc quoque indivisibile, illa immutabilis, hoc invariabile.* Addunt his, qui plura requirunt testimonia, IARCHAM, Indorum sapientum antistitem, in PHILOSTRATI *vita Apollonii Tyanaei Lib. III. cap. XXXIV. p. 125.* HIEROCLEM *Comment. in aurea carmina Pythagorae p. 228.* ubi *aethera* ἄϋλον καὶ ἀΐδιον σῶμα, *corpus immateriale & aeternum* vocat, APVLEIVM *Libro de mundo p. 58. s.* & alios, quorum referre locos, nimis longum & inutile foret.

§. IV. Animi sentientis quaenam origo sit ex eorum sententia, qui ultimis philosophiae temporibus ante HOMERVM vixerunt, non ausim, nisi coniecturis, definire. Nam ex recentiorum philosophorum opinionibus eorum, qui longe ante ipsos fuerunt, aestimare dogmata, semper mihi minus tutum & a ratione alienum visum fuit. Forte spiritus illius, quem per totam commeare naturam & cuncta quae gignuntur animare credebant, partem hunc esse putarunt animum. Certius scio, quali eam natura & indole esse rati sint. Spiritus nempe quidam corporeus videbatur esse, per universum corpus intentus & commeans, & forma idcirco eadem, qua corpus humanum, praeditus, qui sanguine hominis, tamquam cibo suo, aleretur ac nutriretur. De natura & forma huius animi, quae dixi hic, ex locis veterum manifesta fient, quae paullo post in medio sistere constitui: de alimento igitur eius, nonnihil tantum monebo. Sanguine vero pasci animos sentientes, antiquissimos existimasse sapientes, vel VLISSIS apud HOMERVM Historia extra omnem ponit controversiam. Namque is quum ad inferos descendisset seu domicilium animorum corpore terreno segregatorum, bestias iubetur iugulare, quo propitiis utatur animis, & sanguinem earum accedentibus animis bibendum propinare: neque citius vera loqui & res suas narrare possunt animi, quam sanguinem biberint. Lege *Odyss. λ. p. 277. s. Tom. II.* Hunc sanguinis appetitum animo ratione praedito nemo tribuet, cuius quippe natura aetherea, Diisque cognata ex veterum opinione, eiusmodi haud distrahi potest cupiditatibus. Relinquitur igitur, ut animos sentientes, qui adhuc animis ratione instructis sociati erant, quod paullo post videbimus, veteris nutrimenti sui memoriam & amorem retinuisse, nec, nisi eo recreatos, omnem vim suam explicare, & apte disserere potuisse, iudicemus. Bene vidit & intellexit dogma sub hac latens fabula vetus auctor *vitae Homeri*, qui *p. 341.* καὶ γὰρ τοῦτο ἤδη, inquit, ὅτι τὸ αἷμα νομὴ καὶ τροφὴ ἐστὶ τοῦ πνεύματος. *Noverat vero* (Homerus) *sanguinem pastum & cibum esse Spiritui.* Quibus dictis, quid sit πνεῦμα, ex sua quidem opinione explicat, τὸ δὲ πνεῦμα ἐστὶν αὐτὴ ἡ ψυχὴ, ἢ ὄχημα τῆς ψυχῆς. *Spiritus vero ipsa est anima, seu animae vehiculum.* Dubitat, utrum ipsa anima cibi huius indigeat, an vero animi vehiculum, quod nihil est, quam animus, quem sentientem vocamus. Non dubitasset vero, si longius a Platonicorum remotus fuisset disciplina, quae veterem de animis doctrinam ad scita sua nimis deflexit & vim ei quamdam intulit. DIOGENES LAERTIVS de Pythagora *Lib. VIII. Segm. 31. p. 513.* τρέφεσθαι τε τὴν ψυχὴν ἀπὸ τοῦ αἵματος: *Dixit nutriri ex sanguine animam*, id est, eam, in qua vita residet & sentiendi facultas. PORPHYRIVS de animis, qui, ut Platonici loquuntur, ἐν τῇ γενέσει, *in generatione sunt*, seu cum animis sentiendi facultate praeditis iam coniuncti, *de antro nympharum p. 257.* αἷμα μὲν ἂν ταύταις καὶ ὁ δίυγρος γόνος φίλος. *Atque eam ob caussam hae animae sanguine & humido semine gaudent.* Quapropter illi, quod idem tradit PORPHYRIVS, itemque alii, qui olim mortuorum animos evocari posse a se gloriabantur, sanguinis potissimum effusione eos allici dicebant.

§. V. Sunt hi bini animi, alter rationis, alter sensus particeps, dum corpus, quod incolunt, vivit, arcte & intime inter se sociati & coniuncti, sed nec ita tamen, si veteres audiamus, ut in unam plane coalescant & cocant naturam, nec segregari umquam queant. Plerisque quidem hominibus decedentibus, uterque animus vinculo veluti quodam colligatus ad inferos, aut Plutonis regnum commeat. At nonnulli, in quibus maior inest virtus & ingenii vigor, dum vivunt, ita sese puros & incontaminatos a sentientis animae imperio & cupiditatibus servare possunt, ut, corpore diffluente, animus ratione praeditus ad superos, unde venit, revertatur, sentientemque solum ad inferos abire sinat. Recentiorum quidem tam Graecorum, quam Latinorum philosophorum plerique sentientem animam partem esse tantum iudicarunt aut facultatem animi ratione valentis: e quibus ARISTOTELEM tradidisse notum est, sentientem animum eo modo in animo esse ratione praedito, ut tetragonum est in trigono: at antiquiores solvi omnino posse duos hosce animos & separatim constare ac subsistere opinati sunt. Expendant velim, quibus hoc creditu videtur difficile, Graecorum & Latinorum, quos iam producam, testimonia. Initium faciat EVRIPIDIS dictum ex Tragoedia, cui *Helenae* nomen dedit *v. 1020. p. m. 578.*

- - - - - - - - - - ὁ νοῦς
Τῶν κατθανόντων ζῇ μὲν οὔ, γνώμην δ' ἔχει
Ἀθάνατον, εἰς ἀθάνατον αἰθέρ' ἐμπεσών.

- - - - - - - - *Mens enim*
Defunctorum non vivit quidem at rationem tamen habet
Immortalem: incidens in immortalem aetherem.

Singularis fuit EVRIPIDIS de Deo sententia: quam qui nesciunt, vim horum eius versuum vix recte assequentur. Deum credidit hic poëta naturam esse subtilem, tenuem & igneam, undiquaque extensam: seu aetherem eumdem esse, quem Deum, voluit. Docent hoc notissimi eius versus, quibus Deum aetherem esse canit, a STOBAEO & aliis veterum servati. Quare animos, quum hic ait in aetherem delatos immortalem, hoc sibi proprie vult, animos, corpore mortuo, cum Deo, quem ipse

humanosque animos & in loco esse, & moveri probarent. Naturas nimirum istas corpore

ipse putabat esse, ortus & interitus nescio, unde illi essent egressi, iterum coniungi, aut ad Deum redire. Nec miscentur tamen cum divina natura post obitum corporis animi, sed res manent per se constantes, ipsius iudicio, tametsi statum plane mutent. Non enim vivunt amplius, sed mentem tantum seu γνώμην habent immortalem. Quae quidem verba quid significent, non video nisi haec eorum fuerit sententia. Animum vitalem & sentientem separari & seiugari ab animo a corpore digrediente, vimque interiorem rationis & mentem eius solam ad supremam regionem abire. Quocirca testis omnino hic locus nobis est, visum fuisse antiquis, fieri posse, ut animus sensu praeditus ab illo, in quo γνώμη & ratio est, divellatur & segregetur. Non constat tamen, fateor, ex eo, animam sentientem naturam esse, quae per se subsistere & permanere valeat, postquam alter ab eo discessit animus: itaque clarioribus opus erit testimoniis. In magna animorum multitudine, quos HOMERI VLYSSES apud inferos conspicit, HERCVLIS etiam ipsi animus sese offert, terribilis quidem reliquis omnibus umbris, at longe alius generis. Nam reliqui animi toti sunt & integri: HERCVLIS vero animus nobilissima sui parte caret, mente nimirum, quae ad Deos evolavit. *Odyss. λ. v. 600. p. 311.*

Τὸν δὲ μετ' εἰσενόησα βίην Ἡρακληείην
Εἴδωλον. αὐτὸς δὲ μετ' ἀθανάτοισι θεοῖς
Τέρπεται ἐν θαλίῃς. - -

Post hunc vidi vim Herculanam vel Herculis
Effigiem. Ipse enim apud immortales Deos
Oblectatur in conviviis.

Non sum nescius, LVCIANVM effuse hunc HOMERI locum ridere ac duplicem illum HERCVLEM, alterum in coelo, alterum apud inferos degentem, mordaci sale perfricare in *Dialogo Diogenis & Herculis Tom. I. p.* 298. quem quidem veterum & recentiorum multi imitantur, hac nihil fingi re ineptius posse ducentes. Et mirifice sese torquent Grammatici & Critici, qui bene cupiunt HOMERO, ut explicationem loci huius, quae his irrisoribus & cavillatoribus satisfaciat, inveniant. Sed parcius, opinor, risisset LVCIANVS, si fabulis figurisque & integumentis poeticis remotis, rem ipsam spectavisset, veterisque peritior philosophiae fuisset. Latet enim in hac fabula vetus illud dogma, quod Platonicorum postea multi, paullum licet immutatum, suum fecerunt: Heroum & magnorum virorum animos a vinculis corporis & animi sentientis per mortem simul solvi, animum vero illum, in quo vita & sentiendi vis inest, ad inferos solum abire, ibique persistere. Certe εἴδωλον illud HERCVLIS, quod HOMERVS inducit, animus est eius sentiens: idque vel inde liquet, quod HOMERVS illud peculiari vocabulo βίην *robur Herculis* appellat, quum ceteras animas apud inferos commorantes, ψυχὰς nominet. Scilicet *fortitudo* & *robur* ad vitalem hominis vim, non vero ad eius mentem & rationem pertinet: & is igitur HERCVLIS tantum animus, in quo βίη exstiterat, ab Vlysse in Plutonis regno salutatus est. Iungam huic alium HOMERI locum, quem multi, scio, luculentiorem etiam illo superiori censebunt esse. ACHILLI in litore maris dormienti anima Patrocli apparet, formam eius plane referens, qua vivus fuerat:

Πάντ' αὐτῷ μέγεθός τε καὶ ὄμματα κάλ' ἰκυῖα
Καὶ φωνήν.

Per omnia ipsi magnitudineque & oculis pulcris similis.

Et voce.

Iliad. Lib. ψ *v.* 66. *p.* 851. Qualis vero haec anima? Sensu quidem instructa & vita, verum mente ac ratione vacua. Prodit hoc, postquam discesserat animus, his verbis Achillis *v.* 104. *p.* 853.

Ὢ πόποι, ἦ ῥά τις ἐστὶ καὶ εἰν Ἀΐδαο δόμοισι
Ψυχὴ καὶ εἴδωλον, ἀτὰρ φρένες οὐκ ἔνι πάμπαν.

Papae, certe igitur aliqua est in orci aedibus
Anima & simulacrum, sed praecordia non insunt omnino.

Certant valde Grammatici, quid φρένες sint, quas ACHILLES hic in animis & sigillatim in Patrocli anima inesse negat. Sed certare, precor, desinant. Res enim aperta & facilis est. φρένες, id quod ante observavimus & infinitis eius poetae locis constat, anima HOMERO dicitur *rationis & mentis compos*, quam circa φρένας seu praecordia commorari sibi persuaserat. Patrocli scilicet, inclyti viri & herois, *aethereus sensus* aut animus ratione valens & mente ad Deos statim evolaverat, quum corpus occumberet: alter vero sentiens ad Plutonis, quod putabatur, regnum & umbrarum civitatem, sub terram descenderat. Ergo viri magni, & bellica laude gloriosi, qui delicias, quas sensus patiunt, spreverant, & pro patria & civibus summa quaevis pericula adierant, aut mortem oppetierant, vetustissimis temporibus hoc uti iure credebantur, ut mentes eorum animi sentientis vinculis in ipso excessu solverentur & ad Deos commigrarent. Aequum enim videbatur & rationi consentaneum, illos, qui viventes voluptatibus & sensuum imperio renuntiassent, vitamque ipsam pro nihilo duxissent, sensu statim omni corporeo & animali vita post fata liberari ac purioribus mentibus adiungi. Fluxit haec opinio ad sequentia saecula, & plurimorum non modo populorum animos insedit, verum etiam, ad ipsos Christianos, quod doleo, pervenit; qui quidem sententiam ipsam retinuerunt at in heroum locum *martyres* suos *confessoresque* suffecerunt. Sed de his alias: nunc de iis agimus, qui verae religionis nescii fuerunt. Manifesta exstant opinionis, quam dixi vestigia in Oratione Titi Vespasiani ad milites suos apud IOSEPHVM *de bello Iudaico Lib. VI. cap. I. §. 5. p.* 370, quem vulgatam retulisse Romanorum sententiam nemo dubitaverit: τίς γὰρ οὐκ οἶδε τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν, ὅτι τὰς μὲν ἐν παρατάξει ψυχὰς σιδήρῳ τῶν σαρκῶν ἀπολυθείσας, τὸ καθαρώτατον στοιχεῖον αἰθὴρ ξενοδοχῶν ἄστροις ἐγκαθιδρύει, δαίμονες δ' ἀγαθοὶ καὶ ἥρωες εὐμενεῖς ἰδίοις ἐγγόνοις ἐμφανίζονται. τὰς δ' ἐν νοσοῦσι τοῖς σώμασι συντακείσας, κἂν τὰ μάλιστα κηλίδων ἢ μιασμάτων ὦσι καθαραί, νὺξ ὑπόγειος ἀφανίζει καὶ λήθη βαθεῖα δέχεται. *Quis enim virorum fortium nescit, animas in acie quidem ferro corporibus solutas purissimo aetheris elemento inter astra collocari: eosque manes bonos ac propitios heroes posteris illorum*

pore vacuas per se & directo moveri nullo posse modo statuebant, at certo tamen sensu motum illis posse attribui, quoniam cum illis corporibus, quibus copulati sunt vitaliter,

rum conspiciendas dare; quas vero morbus corporis, tabesque consumserit, maculae licet, labisque puras sub terras ire in tenebras & in profundam demergi oblivionem. Neque secus sentire, ne quid nunc de aliis dicam populis, Alani potuerunt, de quibus AMMIANVS MARCELLINVS *Historiar. Lib. XXXI. cap. II. p. 620: Iudicatur ibi BEATVS, qui in praelio profuderit animam.* Addo CICERONIS locum *Tuscul. Quaest. Lib. I. cap. XII. p. 2578. T. VIII. Opp.* quo veterum Graecorum & Romanorum de statu animae post obitum corporis exponit: *Mors est quaedam quasi migratio, commutatioque vitae quae IN CLARIS VIRIS ET FOEMINIS dux in coelum solet esse: in ceteris humi & retinetur* (id est, ut puto, ad loca descendit inferiora & terrae subiecta) *& permanet tamen.* In consequentibus exempla heroum affert CICERO, quorum animae statim post discessum a corpore in coelum migraverint. Philosophi postea quum inter Graecos exorti essent, populique sententias suis accommodare scitis studerent, hanc illi gloriam unis relinquere militibus noluerunt, verum suos quoque animos, contemplationi totos deditos eodem esse loco & numero, Diisque statim post corporis obitum aggregari, discipulis persuaserunt. Probabo hoc illustri PLATONIS loco, aut SOCRATIS potius ex *Phaedone p. 400.* οἳ δὲ δὴ ἂν δόξωσι διαφερόντως πρὸς τὸ ὁσίως βιῶναι, οὗτοί εἰσιν οἱ τῶνδε μὲν τῶν τόπων τῶν ἐν τῇ γῇ ἐλευθερούμενοί τε καὶ ἀπαλλαττόμενοι, ὥσπερ δεσμωτηρίων, ἄνω δὲ εἰς τὴν καθαρὰν οἴκησιν ἀφικνούμενοι, καὶ ἐπὶ γῆς οἰκιζόμενοι. τούτων δὲ αὐτῶν οἱ φιλοσοφίᾳ ἱκανῶς καθηράμενοι ἄνευ τε σωμάτων ζῶσι τὸ παράπαν εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον, καὶ εἰς οἰκήσεις ἔτι τούτων καλλίους ἀφικνοῦνται. *Qui autem pie prae ceteris vixisse inveniuntur, hi sunt, qui ex his terrenis locis, tamquam ex carcere soluti ac liberati, ad altiora transcendunt, puramque supra terram habitant regionem. Inter has autem quicumque per philosophiam purgati sunt, absque corporibus omnino postea vivunt, habitationesque his etiam pulcriores nanciscuntur.* Is est hic PLATONIS locus, quem attentius paullo inspicere convenit. Duplex PLATO in eo commemorat hominum genus, alterum piorum & honestorum virorum, alterum philosophorum. Piorum tradit animos post mortem non ad inferos commeare, sed ad regiones supernas amoenas & puras ascendere. Sed maiorem addit philosophis felicitatem post obitum corporis evenire: Primum enim sedem his longe pulcriorem datum iri: deinde ἄνευ σωμάτων *sine corporibus* eos fore. Quaenam haec, obsecro, sunt corpora? Terrena haec, quibus, dum vivimus, cingimur? Nullo modo. Nam his omnes corporibus tam pii, quam impii, tam philosophi, quam illiterati, quum decedimus, exuimur. Sint ergo necesse est haec corpora sentientes animi, quos subtilia veteres esse ducebant corpora. Hi animi philosophis, ex mente PLATONIS, detrahuntur, quia toti, dum hic vixerunt, contemplationi studuerunt & a sensibus mentem sevocarunt: reliquos autem homines illi non deserunt, ne pios quidem & bonos viros, quod hi, licet vitam egerint castam & a labe remotam, sensuum tamen dominationi sese prorsus haud potuerunt subducere. Adde huic alium PLATONIS ex *Phaedone p. 386.* locum: εἰς δέ γε θεῶν γένος μὴ φιλοσοφήσαντι καὶ παντελῶς καθαρῷ ἀπιόντι οὐ θέμις ἀφικνεῖσθαι ἄλλῳ ἢ τῷ φιλομαθεῖ. *In Deorum vero genus nulli fas est* (post fata) *pervenire, praeterquam iis, qui discendi cupiditate flagrantes & philosophati sunt & puri penitus decesserunt.* Confer eumdem *in Gorgia p. 314.* quem nunc locum brevitatis caussa omitto.

§. VI. Graecis testibus Latinos quosdam adiungam, ad quos, per poetas maxime, opiniones veterum Graecorum & sententiae manarunt. Princeps esto ENNIVS, sollers poetarum Graecorum lector & imitator, de cuius ista sententia LVCRETIVS *de rerum natura Lib. I. v. 1[illegible]. p. 45.* canit

Etsi praeterea tamen esse Acherusia templa
Ennius aeternis exponit versibus, edens:
Quo neque permanent animae, neque corpora nostra:
Sed quaedam simulacra modis pallentia miris.

Simulacra haec, quae ENNIVS a corpore & animo distinguit, quid sunt quam εἴδωλα HOMERI, quae VLISSES vidit apud inferos, spiritus corpore humanam formam referentes? At discedit ENNIVS a veterum scitis, si hoc vere praecepit, quod LVCRRTIVS retulit, omnium hominum simulacra divelli post mortem a mente ac anima, nec nisi vacua & inania haec simulacra ad inferos abire. Platonicos in hac sententia non paucos fuisse certum est: a quibus hoc forte sumsit poeta. Secus vero antiquior philosophia praecepit, id quod paullo ante vidimus, quae magnos tantum & inclytos homines tam esse beatos vult, ut statim a corporis obitu simulacris suis solvantur, & plerumque hominum mentes, quo purgentur, una cum sentientibus animis ad inferos descendere, sciscit. Non difficulter hoc ex SERVIO cognoscas, qui, quum eiusdem meminit sententiae, apte a philosophis eam sibi esse traditam, adiicit: quos quidem Platonicos esse, controversia vacat. *Valde*, inquit, *Comm. in Virgilium Lib. IV. A. a. g. b. edit. Venet. 1610. fol. etiam quaeritur apud Philosophos, quid illud sit, quod inferos petat. Nam tribus constamus, anima, quae superna est, & originem suam petit: Corpore, quod in terram desinit: Vmbra, quam Lucretius sic definivit: Supra spoliatus lumine aer. Ergo umbra, si ex corpore creatur, sine dubio perit cum eo, nec est quidquam reliquum de homine, quod inferos petat. Sed deprehenderunt esse quoddam simulacrum quod ad nostri corporis effigiem fictum inferos petat, & est species corporea, quae non potest tangi, sicut ventus.* Neque his in verbis, nec in illis, quae consequuntur ea, magnam ostendir SERVIVS veteris philosophiae, ne Platonicae quidem, cognitionem: sed vitia eius emendent alii; mihi satis est semina antiqui dogmatis, quod hic e tenebris suis eruo, in eo ostendisse. Multo melius veterum sententiam OVIDIVS expressit, Vestam inducens, de EVLIO CAESARR loquentem: quem Diva haec relicto simulacro suo, ad Deos abiisse tradit, *Fastorum Lib. III. p. 699. s. p. 210. 211. Tom. III. Opp.*

liter, de loco in locum progrediuntur. Alterum vero illud, quod sibi sentiebant saepenume-

- - - Meus fuit ille sacerdos
Sacrilegae telis me petiere manus.
Ipsa VIRVM rapui, SIMVLACRAque NVDA reliqui
Quae cecidit ferro, Caesaris umbra fuit.
Ille quidem coelo positus Iovis atria servat
Et tenet in magno templa dicata foro.

Qui OVIDIVM observationibus suis illustrarunt & exornarunt viri longe doctissimi, praeterierunt plane insignem huncce locum, qui curis eorum prae multis aliis longe fuisset dignissimus. Scite nimirum ad vetustissimae disciplinae normam poeta loquitur. Animus sentiens, simulacrum tanti, qualis Caesar fuerat, Imperatoris & herois, nudum remansisse ac ad inferos transiisse dicitur: animus coelestis ex Diis ortus ad Deos redierat. Hosti Caesaris, POMPEIO, qui laudes eius cecinit, LVCANVS, eamdem tribuit felicitatem & gloriam, *Pharsal. Lib. IX. v. 1. s. p. 236. s.*

At non in Pharia manes iacuere favilla.
Nec cinis exiguus tantam compescuit umbram,
Prosiluit busto, semiustaque membra relinquens.
Degeneremque rogum, sequitur convexa tonantis,
Qua niger astriferis connectitur axibus aer:
Quodque patet terras inter, lunaeque meatus
Semi Dei manes habitant, quos IGNEA VIRTVS
Innocuos vitae patientes aetheris imi
Fecit & aeternos animam collegit in orbis.

Non hic, fateor, poëta diserte meminit umbrae & simulacri POMPEII ad inferos commeantis, sed animam tantum POMPEII ratione praeditam ad Semi-Deorum profectam esse tradit concilium: verum populari ex sententia quum scribat, quod evidens est, LVCANVS, haec vero sententia ipsorum etiam heroum, Bachi, Herculis & reliquorum partem aliquam ad inferos descendere, praecipiat, nullum est dubium, quin sui etiam herois umbram eodem pervenisse, obscure licet, significaverit. Et ipsi hi, quos attuli, versus animam rationis compotem ab ea, quae sentit, in POMPEIO avate distinctam esse, ostendunt. Namque fingit, mentem POMPEII ex ipso rogo demum, ex corpore iam semiusto, evolasse ad sidera, supremumque aetherem. Dudum vero iam vita & sensus a corpore inclyti huius viri secesserat, quum membra rogo imponerentur. Ergo mens, animus coelestis & Diis amicus, satis diu in corpore trucidato & vita spoliato superstes manserat, quum sentiens interea animus post obitum corporis ad umbras, quod credebant veteres, profecta esset.

§. VII. Dici vix potest, quantum ignoratio antiqui huius dogmatis in eorum etiam lucubrationibus, qui excellenti doctrina & magna rerum veterum cognitione fuerunt, confusionis passim, dubitationis & obscuritatis pepererit. Multa nempe sunt in Graecorum & Romanorum ritibus perobscuta, multa in philosophorum quorumdam disciplinis inexplicabilia fere & sibi contraria, nisi hinc lucem & claritatem adsciscas: quod me supra exemplo quodam ex EMPEDOCLIS philosophia docuisse, recordor. Alio me vocat instituta disputatio: nec idcirco in declarandis illis, quae dixi, temporis aliquid hic consumere licet: sed tribus tamen verbis specimine quodam, quantum adiumenti haec doctrina afferat, ad scita veterum intelligenda, demonstrabo. PYTHAGORAM, PLATONEM, ENNIVM veteresque Aegyptios, aliosque ex antiquis sapientibus tradidisse constat, animos decedentes in nova semper transire corpora, & eosdem tamen de inferis, animorumque apud inferos poenis praecepisse. Difficillimum videtur, haec bina inter se conciliare dogmata. Nam si animus praemiis aut suppliciis statim ab excessu apud inferos subiicitur, quomodo idem novum & aliud subire corpus potest? Veterum iam multos, id quod facili labore liceret ostendere, haec difficultas terruit. Itaque nonnulli non antea mentes in nova commeare corpora professi sunt, quam apud inferos fuissent, ibique longum aevum versati essent. Hanc VIRGILIVS, ne quid nunc de aliis dicam, amplexus est sententiam, apud quem ANCHISES *Aeneid. Lib. VI. v. 650.*

Has omnes ubi mille rotam volvere per annos
Lethaeum ad flumen Deus evocat agmine magno,
Scilicet immemores supera ut convexa revisant
Rursus & incipiant in corpora velle reverti.

Sed vix opus est monere, prorsus hanc opinionem ab antiquo de animorum erroribus dogmate discrepare. Alias alii vias tentarunt, quas nunc praetereo, ut hunc nodum expedirent. Recentiores quidam, philosophos istos, quos diximus, quum de inferis & animorum cruciatibus post fata disserunt, ad speciem tantum & vulgi opinionem loqui, quum animos in nova semper commeare corpora perhibent, ex animi sui sententia decernere, existimant. Hoc vero est coniicere potius & suspicari, quam rationibus minime dubiis difficultatem controversiae tollere. Concidit haec tota quaestio, si discrimen hoc tantum observemus, quo veteres animum rationis compotem, & sensu vitaque praeditum seiunxerunt. Animus scilicet, in quo sensus est, qui unus etiam & excruciari & gaudio perfundi potest, his philosophis auctoribus, ad inferos descendit, ibique aut poenas sustinet aut voluptatibus afficitur. Is vero animus, qui ratione valet, in quem proprie nec dolor, nec voluptas cadit, ad umbrarum haud proficiscitur sedem, sed in alios homines aut bestias, pro vario statu suo, commigrat, & nihil veluti quemdam itinere suo conficit.* Perspexerunt hanc rem, non omni licet ex parte, iuniores quidam Platonici, PROCLVS sigillatim & SYRIANVS, quos AENEAS GAZAEVS nominat in *Theophrasto p. 19. ed. Barthii*; quippe qui aperte praeceperunt, animum hominis, qui in bestias post obitum corporis migrat, non esse naturam illam, quae in homine isto sensit quondam: leonem enim, aquilam, aut aliud animal, quod animus ingreditur hominis, propria & peculiari instructum esse anima sentiente: solum illum animum, in quo ratio est ideo cum animatis bestiarum corporibus iungi, quod sensibus nimis & cupiditatibus corporis obtemperasset: idcirco in pisce illo, in quo EMPEDOCLES olim quod ipse fassus est, exstitit, duplicem fuisse animum, rationalem & sentientem. τὸν μὲν ἰκτῖνον λέγων τὸν ἑαυτοῦ ψυχὴν ἔχειν τὴν ἄλογον, τὴν δὲ ἀνθρωπείαν ταύτῃ συνδεῖσθαι καὶ παραμένειν καὶ συμμίγνυσθαι. *Milvum quidem tenere*

numero opponi; si finitae mentes hae aut naturae simplices & corporis expertes, extensae

tenere aiunt animam illam suam rationis exsortem, humanam autem huic colligari, fixam commanere, & ita circumiunctam volitare. Nugas haec si quis esse dixerit, equidem haud abnuam: sed is mihi vicissim dabit, veteris disciplinae partem ea complecti aliquam. Corruperunt vehementer, ut hoc praetereundo adiiciam, antiquum dogma de animis in varia corpora proficiscentibus & adulterarunt, primum PLATO, postea alii philosophi, tam Graeci, quam Romani, qui toti quidem fuerunt in eo, ut suis illud placitis & sententiis reliquis quodammodo conveniens & cognatum efficerent: ex quo evenit, quod diversae tot ac discrepantes de vera huius opinionis indole sententiae inter veteres circumferuntur. Quilibet scilicet sic illud exponere studuit, ut sibi amicum videretur. Nescio, an usquam illud magis purum minusque contaminatum hodie reperiatur, quam apud Indos, quorum praeceptis Graeci, quos antiquioris philosophiae corruptores non male dixeris, nihil suorum dogmatum affricare potuerunt. Viderint & curent hanc rem illi, qui vera veterum explorare scita conantur: ego ad id, unde paullisper diverti, redeo.

§. VIII. Ad vulgares & plebeias animas, quae sensuum incitamentis nimis sese obedientes praebuerunt, accedo, quemque statum veteres his assignaverint, ostendo. Multitudinis mentes, dum in mortali sunt corpore, animis, in quibus vita & sentiendi vis est, ita adsuescunt, ut solutae corporibus ab his tamen haud dissolvantur animis, nec divelli queant amplius, sed una cum illis ad inferos descendant. Constat hoc iam ex HOMERI & aliorum, quos supra in medium protuli, locis: & ex aliis veterum dictis, quae paullo post ob oculos lectorum ponam, amplius confirmabitur. Sitiunt animi HOMERI sanguinem & eo recreantur, alii doloribus vexantur in PLVTONIS regno, alii purgantur, alii laetitia & voluptate perfunduntur: Haec animi sentientis quis, quaeso, neget proprietates esse? At iidem animi ratiocinantur, disserunt, mala sua exponunt, viventium auxilium implorant, meliorem statum appetunt: haec mentis seu animi ratione praediti declarant praesentiam. Ergo, corpore hoc terreno dissoluto, quod restat hominis, si antiquis credas, tenuis est imago, seu spiritus corporeus & aërius, qui, quod ex HOMERO apparet *Iliad.* ψ. *v.* 199. *s. p.* 853. aliisque locis, cedit quidem & fumi instar abire videtur, quum viventes eum complecti volunt.

Par levibus ventis volucrique simillima somno.

At subsistit tamen, & sentiendi facultate instructus est, animamque praeterea ratione valentem continet & custodia veluti quadam concludit. Formam si quaeras, humana est & corporis, cui sociata fuerat, plane similis. Tanto id vero minus est mirandum, quod & ipsam mentem seu animam omni sensu liberam & ratiocinantem veteres crediderunt hominis effigiem referre: cuius rei, praeter multos alios, THESPESIVS ille testis est apud PLVTARCHVM *de his qui sero a Numine puniuntur p.* 564. *Tom. II. Opp.* qui corpore aliquamdiu abfuisse & deinde ad se rediisse ferebatur. Is enim homo praeter multa de animis alia, in quorum coetu sese aliquamdiu versatum fuisse fingebat, hoc etiam retulit: *Animas morientium cum sursum ascendant bullam efficere flammeam, qua deinde sensim rupta exeant* τύπον ἔχοντας ἀνθρωποειδῆ, *forma praeditae humana, mole exigua.* Et quis heroes nescit, quorum tamen simulacra seu εἴδωλα ad inferos abiisse putabantur, figura tamen semper humana in poetarum sisti carminibus? Istae vero, quas diximus, defuncti hominis reliquiae antiquioribus Graecis εἴδωλα dicebantur, quod quum HOMERI, tum innumeris aliis veterum locis intelligitur, idque vocabulum Platonici postea, veterum nominum & institutorum valde studiosi, retinuerunt, suumque fecerunt. Latini vates nomen hoc Graecum vocabulis *simulacrum, imago, umbra, manes* expresserunt, quod eorum, quae iam allata sunt, satis ostendunt dicta. Proprie & accurate vocabulum εἴδωλον animae rationalis corpus, seu sentientem animum tantum designat, qua mens ipsa cingitur. Docet hoc insignis PLATONIS locus *Lib. XI. de legibus p.* 693. quo corpora hominum defunctorum recte ait εἴδωλα vulgo nominari: τῶν τελευτησάντων λέγεσθαι καλῶς ΕἼΔΩΛΑ εἶναι τὰ τῶν νεκρῶν σώματα. *Mortuorum corpora credendum est bene simulacra vocari.* Corpora haec mortuorum hominum nescio, quid sint aliud, quam tenuis ille, at corporeus spiritus, quo veteres circumdatas putabant plerorumque hominum mentes, corpore hoc crassiori decedentes? Hic ergo spiritus εἴδωλον proprie vocabatur olim apud Graecos: cui νοῦς seu ψυχὴ, quod animi nomen est ratione utentis, apud PLATONEM & alios opponitur. Verum usu invaluit, quemadmodum fit inter homines, ut latior sensim vis huic nomini subiiceretur, totumque illud, quod superstes manet, dilapso corpore hominis ac exstincto a parte sui altera & externa εἴδωλον & simulacrum diceretur. Decet hoc eos in primis recordari, qui veteres scriptores Graecos & Latinos legunt: apud quos εἴδωλον nonnumquam vestem tantum animi ratione praediti, imaginem corpoream, nonnumquam vero utramque animam coniunctam & inter se aptam denotat. Iuniores Platonici antiquam nomini huic notionem suam restituerunt: quorum quippe in scriptis εἴδωλον, quod memini, semper exuvias animi, si loqui ita licet, seu corpus aërium animi decedentis, numquam totum illud, quod excedit corpore, quum moritur homo, designat. Non licebat huic generi per disciplinae, quam probabant, rationes poetarum sequi morem & potestatem ampliorem huic nomini tribuere.

§. IX. Quae de loco inferorum veterum fuerit sententia, longius nunc investigare nolo: videntur plerique sub terram eos collocasse. Aegre enim mihi persuaderi, hanc sententiam, quae communis plane inter Graecos & Latinos olim fuit, a poëtis solis ad reliquos fluxisse. In statum vero animorum apud inferos commorantium inquirere, convenientius instituto nostro erit. Sordidae sunt omnes, quae ad inferos proficiscuntur, animae & variis vitiis & maculis pollutae. Nocuit illis, dum inter mortales fuerunt, corporis consuetudo & animi sentientis variisque cupiditatibus aegri cognatio: cui quidem ita sese tradiderunt constringendos, ut nullo modo abeuntes vinculis eius solvi potuerint. Pravae scilicet & perversae libidines animi sentientis tanto impetu ad mentem

 purio-

tensae haud essent, nec idcirco ulli loco alligatae, fore, ut totum simul mundum corporeum animarent ac agitarent, rerumque, quibus ille continetur, omnium cognitionem habe-

puriorem & meliorem fluxerunt, dum in corpore fuit, ut propriae veluti mentis factae sint; quae propterea animo sentienti tota connexa est, & iisdem, quibus ille, commotionibus agitatur & vexatur. Ante igitur, quam ad beatorum contendere possunt animi conventus, purgatione ipsis opus est. Quantas enim rixas & tempestates in locis beatis, a quibus omnis abesse debet discordia, animi excitarent ad vitia proclives & cupiditatibus iniquis dediti? Primum igitur medicina illis adhibetur apud inferos, quo inveterata vitia eluantur, animusque sentiens, iracundus, libidinosus, cupidus, tutus a mente meliore & coelesti deducatur. Quonam modo vetustissimi sapientes animos putaverint curari & sanari apud inferos, & quemnam huic negotio medicum praefecerint, haud facile dixerim. Nam quae apud poëtas & philosophos de hac purgatione leguntur, figurata sunt magnam partem, quod paullo post videbimus, & a moribus & institutis humanis translata. Veri tamen simile est, non multum eos errare, qui veteres putasse censent, subtilissimum elementum, ignem intelligo, animis aethereis & ad ignis naturam accedentibus sanandis & eluendis aptissimum esse. Nonnullis animorum curatio haec prodest: quorum alii aliis pro vitiorum natura, & breviori aut longiori consuetudine peccandi longius laborant, aut citius liberantur. Defluit nempe sensim simulacrum corporeum, seu animus sentiens, mensque libera & perpessionibus omnibus soluta relinquitur. Qui convaluerunt ita, ad meliores animas & purgatas abeundi licentiam accipiunt, cum quibus in amoenissimis locis vitam sine fine degunt felicissimam. At nonnullis tam alte vitium, labesque insedit & cupido scelerum, ut a sentiente animo nullo modo seiungi atque castitati suae restitui queant. Hi iudicis iusti sententia toti poenis addicuntur sempiternis & variis modis pro scelerum varietate puniuntur. Triplex igitur est animorum genus apud inferos: & in tria spatia subterraneum hoc & amplissimum umbrarum & animorum regnum dividitur. Prima classis eorum est, qui sanabiles sunt, & in certo quodam ideo loco versantur, quem divina providentia curationi eorum proprium & dicatum esse voluit: altera familia animis constat purgatis, qui ex carcere emissi, loca incolunt omnibus referta deliciis, quae poëtae *campos* vocant *Elysios*: tertium genus eos continet, qui in Tartaro, quem poëtae dicunt, aeternas scelerum, simulacris suis iuncti, poenas dant. VERGILIVS *Aeneid. Lib. VI. v.* 441. *s.*

Nox ruit, Aenea, nos flendo ducimus horas.
Hic locus est, partes ubi se via findit in ambas
Dextera, quae Ditis magni sub moenia tendit:
Hac iter Elysium nobis: at laeva malorum
Exercet poenas & ad impia Tartara mittit.

Sybillae haec vox est Aeneam ad inferos ducentis. Apertis verbis adhuc & simplicibus veterum dogma de animorum post fata statu exposui: neque temere hic aliquid esse a me positum, quae paullo post producam, testimonia convincent. At poëtarum licentia, fingendique libido tantum in simplicem hanc disciplinam tenebrarum & fabularum intulit, vix ut ab illis agnosci queat, qui rerum antiquarum imperiti plane sunt. Quare caute semper & provide ornamenta & figurae, quibus antiqui vates eam exornarunt, aut verius depravarunt, a rebus & sententiis sub involucris istis latentibus secerni debent: quod quidem illi non admodum difficile factu erit, qui fabularum de Diis antiquarum naturam & poëtarum mores & instituta mediocriter intelligit.

§. X. Principem inter testes, quibus uti statui, locum PLATONI dabo, qui populares aevi sui sententias scite ac luculenter enarrat, in *Gorgia p.* 313. Non totam vero, quam ibi recitat, fabulam hic repetam, sed quae ad praesens institutum in primis faciunt, tantum inde decerpam. Postquam dixerat, iudices a Iove apud inferos esse constitutos, qui decedentium animorum caussas cognoscant, animas notas secum ad hos iudices afferre perhibet, ex quibus hi queant intelligere, quinam iuste, vel secus olim vixissent. ἔνδηλα πάντα ἐστὶν ἐν τῇ ψυχῇ ἐπειδὰν γυμνωθῇ τοῦ σώματος, τά τε τῆς φύσεως καὶ τὰ παθήματα, ἃ διὰ τὴν ἐπιτήδευσιν ἑκάστου πράγματος ἔσχεν ἐν τῇ ψυχῇ ὁ ἄνθρωπος. ἐπειδὰν οὖν ἀφίκωνται παρὰ τὸν δικαστὴν - - - θεᾶται ἑκάστου τὴν ψυχὴν, οὐκ εἰδὼς ὅτου ἐστίν. ἀλλὰ πολλάκις τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐπιλαβόμενος - - - κατεῖδεν οὐδὲν ὑγιὲς ὂν τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ διαμεμαστιγωμένην καὶ οὐλῶν μεστὴν ὑπὸ ἐπιορκιῶν καὶ ἀδικίας ἃ ἑκάστῳ ἡ πρᾶξις αὐτοῦ ἐξωμόρξατο εἰς τὴν ψυχὴν, καὶ πάντα σκολιὰ ὑπὸ ψεύδους καὶ ἀλαζονείας κ. τ. λ. *Cuncta apparent in anima, cum corpus exuerit* (crassius) *tam quae ex natura, quam quae ex affectibus inerant, quae ob rei cuiusquam studium in eam homo contraxit. Cum igitur ad iudicem pervenerunt . . . uniuscuiusque animam is intuetur, cuius tamen anima illa fuerit, non animadvertit. Sed plerumque magni Persarum regis sive potentis obvium animum contemplatus nihil in eo reperit sani: sed periuriis atque iniustitia quasi quibusdam verberibus cicatricibusque affectum, qualia cuiusque actio contraxit impressitque animo, omniaque obtorta mendaciis atque vanitate.* Perhibet hic philosophus animae, quum scelera committit hic & flagitia, notas quasdam & maculas, seu peccatorum indicia, inuri, easque maculas & notas in corpore, quod anima decedens gerit, apparere, indicique interiorem eius naturam pandere. Sumta haec sunt a poëtis: quibus certae fuerunt, propter quas hoc fingerent, caussae, quas paullo post significabo. At facile quaenam antiquis mens fuerit ex his etiam umbris liquet. Animae scilicet corpore abeunti aliud adesse credebant tenue & subtile corpus, cuius commotiones & interiorem statum propter summam eius exilitatem homo facile animadvertisset, Rhadamantho etiam & Minoë, quos inferorum poëtae iudices crearant, sagacitate ac sapientia inferior. Nisi veteres simulacrum aliquod hominis seu animum sentientem adesse credidissent animo ratione valenti, quum ex corpore egreditur, de maculis & notis animae per crimina iniustis nihil poëtae narrare potuissent. Pergamus cum PLATONE & fata animarum consideremus sic, uti dixit, affectarum: ἰδὼν δὲ (ὁ δικαστὴς) ἀτίμως ταύτην ἀπέπεμψεν εὐθὺ τῆς φρουρᾶς. οἷ μέλλει ἐλθοῦ-

σα

haberent, hoc, inquam, sequenti modo removebant. Quoniam, dicebant, hae naturae

τα ἀπαλλάττει τὰ προσήκοντα πάθη. *Animum igitur contemplatus sic affectum, ignominiose recta in custodiam transmittit, ubi meritas subire poenas oportet.* Nec tamen omnes hi animi, quos malos & vitiis insignes iudex cognovit, semper in hac manent custodia. Qui sanari possunt, inde dimittuntur, qui nequeunt liberari cicatricibus & maculis suis, ad graviora & aeterna amandantur supplicia. Haec tam perspicue PLATO enuntiat, nihil ut cuiquam oboriri dubitationis queat. εἰσὶ δὲ οἱ μὲν ὠφελούμενοί τε καὶ δίκην διδόντες ὑπὸ θεῶν τε καὶ ἀνθρώπων, οὗτοι οἳ ἂν ἰάσιμα ἁμαρτήματα ἁμαρτῶσιν. ὅμως δὲ δι᾽ ἀλγηδόνων καὶ ὀδυνῶν γίγνεται αὐτοῖς ἡ ὠφέλεια καὶ ἐνθάδε καὶ ἐν ᾅδου. οὐ γὰρ οἷόν τε ἄλλως ἀδικίας ἀπαλλάττεσθαι. οἳ δ᾽ ἂν τὰ ἔσχατα ἀδικήσωσι καὶ διὰ τοιαῦτα ἀδικήματα ἀνίατοι γένωνται, ἐκ τούτων τὰ παραδείγματα γίγνεται, καὶ οὗτοι αὐτοὶ μὲν οὐκέτι ὀνίνανται οὐδὲ, ἅτε ἀνίατοι ὄντες. ἄλλοι δὲ ὀνίνανται, οἱ τούτους ὁρῶντες διὰ τὰς ἁμαρτίας τὰ μέγιστα καὶ ὀδυνηρότατα καὶ φοβερώτατα πάθη πάσχοντας τὸν ἀεὶ χρόνον ἀτεχνῶς παραδείγματα ἀνηρτημένους ἐκεῖ ἐν ᾅδου ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ τοῖς ἀεὶ τῶν ἀδίκων ἀφικνουμένοις θεάματα καὶ νουθετήματα. *Qui vero apud Deos & homines ita dant poenas, ut utilitatem inde aliquam referant, hi sunt, qui peccata sanabilia commiserunt, quibus dolor cruciatusque prodest & apud homines & apud inferos. Non enim aliter quis potest ab iniustitia liberari. Qui autem extrema iniustitia detinentur, ac propter eiusmodi delicta sunt insanabiles, ex his exempla sumuntur, ipsique nullam amplius inde utilitatem reportant, utpote qui sanari non possint: sed prosunt duntaxat aliis per exemplum, qui eos intuentur propter flagitia maxima acerbisque ac terribilissimis poenis omni tempore excruciari, tamquam exemplum, monimentumque & spectaculum apud inferos in carcere praebentes iniustis omnibus, qui ad ea loca descendunt.* Reliqua quae in eamdem apud PLATONEM sententiam leguntur, praetermitto: sufficiunt enim haec ad antiquissimam Graecorum, quae diu ante PLATONEM fuit, disciplinam cognoscendam.

§. XI. PLATONI socium PLVTARCHVM dabo, quem dogmatum & institutorum veterum constat fuisse peritissimum. Is vero, si pauca levioris momenti demas, haud secus, quam PLATO, animorum corpore solutorum fata & conditionem enarrat, ne poëtarum quidem illa sententia omissa, quae maculas in animos per crimina imprimi tradit, quae nequeant arte ulla elui. Postquam dixerat, quosdam animos delictorum suorum poenas dare, dum adhuc in corpore sunt, ita pergit: ὧν δὲ μείζων ἐστὶν ἔργον ἡ περὶ τὴν κακίαν ἰατρεία, τούτους Δίκη μετὰ τὴν τελευτὴν ὁ δαίμων παραδίδωσι. τοὺς δὲ πάμπαν ἀνιάτους ἀπωσαμένης τῆς Δίκης, ἡ τρίτη καὶ ἀγριωτάτη τῶν Ἀδραστείας ὑπουργῶν Ἐρινὺς μεταθέουσα πλανωμένους καὶ περιφεύγοντας ἄλλον ἄλλως, οἰκτρῶς τε καὶ χαλεπῶς ἅπαντας ἠφάνισε καὶ κατέδυσεν εἰς τὸ ἄρρητον καὶ ἀόρατον. *Quorum vero* (animorum) *malitia operosiorem flagitat medicinam, eos genius post mortem iustitiae tradit. Prorsus autem insanabiles, iustitia repellente, tertia & saevissima Adrasteae administrarum Erinnys hinc inde vagantes atque fugientes cursu adsequens, miserabiliter atque immaniter universos abolet, inque locum demergit, qui neque cerni oculis, neque visu adiri potest.* His dictis, gravitatem & atrocitatem poenarum describit PLVTARCHVS, quas animi vitiis polluti apud inferos subeant: quae nunc, ne longior iusto sim, praetermitto. Sed quae de maculis & notis postea tradit animorum, negligere nequeo: οὐλαὶ δὲ, inquit, καὶ μώλωπες ἀπὸ τῶν παθῶν ἑκάστου τοῖς μὲν μᾶλλον ἐμμένουσι, τοῖς δ᾽ ἧττον. ὅρα δὲ τὰ ποικίλα ταῦτα καὶ παντοδαπὰ χρώματα τῶν ψυχῶν. τὸ μὲν ὄρφνινον καὶ ῥυπαρὸν, ἀνελευθερίας ἀλοιφὴν καὶ πλεονεξίας. τὸ δ᾽ αἱματωπὸν καὶ διάπυρον ὠμότητος καὶ πικρίας. ὅπου δὲ τὸ γλαυκὸν ἐκ ταύτης ἐντεῦθεν ἀκρασία τις περὶ ἡδονὰς ἐκτέτριπται μόλις, κακόνοια δ᾽ ἐνοῦσα μετὰ φθόνου τουτὶ τὸ ἰῶδες καὶ ὕπουλον, ὥσπερ αἱ σηπίαι τὸ μέλαν, ἀφίησιν. ἐκεῖ γὰρ ἡ τε κακία τῆς ψυχῆς τρεπομένης ὑπὸ τῶν παθῶν καὶ τρεπούσης τὸ σῶμα τὰς χρόας ἀναδίδωσιν, ἐνταῦθα δὲ καθαρμοῦ καὶ κολάσεως πέρας ἐστί. τούτων ἐκλεανθέντων παντάπασι, τὴν ψυχὴν αὐγοειδῆ καὶ σύγχρουν γενέσθαι. *Cicatrices autem & vibices restant a singulis vitiis maiores aliis, aliis minores. Iam mihi considera varios istos animarum & omnis generis colores. Squalidus iste & caliginosus, illiberalium sordium est pigmentum & avaritiae: sanguinolentus & igneus crudelitatis atque saevitiae, caeruleus intemperantiae circa voluptates, lividus ac violaceus & qualis atramenti, quod sepia emittit, invidiae ac malignitatis. Etenim ut hic vitiositas per animae motus in corpora certos colores immittit: ita ibi color finis est lustrationis atque poenae. His coloribus omnino detersis, anima splendida & macularum expers redditur.* Clarius non modo hisce verbis PLVTARCHVS, quam PLATO, quae poëtae Graecorum de ulceribus & maculis animarum vitio deditarum cecinerant, explicat; verum etiam dogma hoc ad philosophiae & rationis praecepta revocare quodammodo studet; quod quidem fortassis intermisisset, si in veras eius caussas inquirere voluisset, quas paullo post aperiemus. Ex ore vero cum haec, tum reliqua, quae de animis ibi perhibet, accepisse sese fingit Thespesii cuiusdam, qui corpore ad tempus quoddam solutus, cum animis vixerit & ad corpus redierit, *Libro de sera numinis vindicta, Tom. II. Opp. p. 564. 565.* Nihil ergo novi Thespesius hic ex animorum consuetudine ad viventes attulerat, sed id tantum, quod ab ultimis sapientes & poëtae temporibus tradiderant, vero didicerat esse consentaneum.

§. XII. *Sextum* qui *Aeneidos* VIRGILII *librum* & inferorum, quae in eo legitur, descriptionem accurate consuluerit, is idem ibi dogma prodi atque exponi videbit. Nos eos tantum inde versus huc transferemus & paucis illustrabimus, quos doctissimus CVDWORTHVS supra attulit ad vetustatem dogmatis Platonici de duplici corpore animorum demonstrandam, *p. 637. f.*

Quin & supremo cum lumine vita reliquit
Non tamen omne malum miseris, nec funditus omnes
Corporeae excedunt pestes: penitusque necesse est,
Multa diu concreta modis inolescere miris.
Ergo exercentur poenis, veterumque malorum
Supplicia expendunt, aliae panduntur inanes
Suspensae ad ventos: aliis sub gurgite vasto
Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni:
Quisque suos patimur manes: exinde per amplum
Mittimur Elysium & pauci laeta arva tenemus,

turae partes tantum essent universitatis huius, nec idcirco totum complecti valerent, finitae

Donec longa dies perfecto temporis orbe
Concretam exemit labem, purumque reliquit
Aethereum sensum atque aurai simplicis ignem.

Putat vir doctissimus ex media philosophia hos VIRGILII versus esse petitos, & claram in illis mentionem exsistere duplicis illius corporis aetherei & aërei, quod animae Platonici iuniores dederunt. In utroque, nisi me fallit animus, labitur. Patet nimirum ex illis, quae adhuc disseruimus, populares, pervetustas & tritas Graecorum opiniones poetam hic exprimere, quae diu viguerunt, antequam PLATO disciplinam suam conderet & in Graecorum mentes introduceret. Nec tamen nego, VIRGILIVM vulgi opiniones cum Pythagoraeorum ibi praeceptis coniungere & utraque veluti inter se confundere: quod num satis apte & accurate fecerit, hic quidem constituere nolo. Quae de variis animorum purgationibus apud inferos tradit, multitudinis potius fabulas & poëtarum somnia, quam sapientum dogmata, sapiunt: quae vero deinde de animis nova corpora, certo temporis spatio praeterlapso, ingredientibus subiicit, ex Pythagoraeorum & aliorum hausta sunt praeceptis. Duplex animae corpus, lecto licet & relecto carmine, haud mihi sese obtulit in eo. Fateor, ex prioribus octo versibus perspicuum esse, visum fuisse VIRGILIO animae ad umbrarum civitatem commeanti corpus quoddam adhaerere, in quo scelerum & criminum in vita commissorum vestigia resideant. Quomodo enim anima corporis expers illa sustineret suppliciorum genera, quibus sanari & purgari animos memorat? Fateor etiam, ex ultimis liquere versibus, corpus illud crassius & maculis, ex veteri sententia, inustum & notatum deduci tandem animis VIRGILII, longo intervallo elapso. At nego, verum esse, quod vir doctus censet, *aethereum sensum* & *aurae simplicis ignem*, quem VIRGILIVS *purum relinqui* memorat, aliud & aethereum, quod Platonici vocabant, animae corpus esse. Est hic *aethereus sensus* ipsa anima, quam veteres, id quod antea vidimus, ex aethere immortali decerptam & certo modo corpoream esse iudicarunt. Iuniorum Platonicorum turba id, quod ex aethere habet anima, ab ipsa eius natura seiungit: sed alia mens antiquioribus fuit, quam Platonici depravarunt. Constat autem id, quod dixi, ex praecedenti versu 632. quo de animorum natura ita canit poeta:

Igneus est ollis vigor & coelestis origo.

Ex quo quidem facile intellectu est, putasse VIRGILIVM animos igneae naturae & aetheris partes esse. *Coelestis* scilicet idem est, quod postea *aetherium* dicit. Haud integram tamen his in versibus servat antiquam disciplinam VIRGILIVS, sed admiscet ei quaedam ex philosophorum scholis, quaedam forte ex suis opinionibus. Veteres animos non antea ad coetum mitti beatorum existimant, quam penitus purgatae sint, & sine fine in illis amoenis locis commorari. Multo vero aliter VIRGILIVS. Namque is, quod perspicue hi versus eius ostendunt, putavit: Animos, qui sanabiles essent: primum diu apud inferos excruciari: neque tamen hos cruciatus omnem illis labem & corporeas sordes eximere: gravioribus igitur maculis liberatos in campos Elysios dimitti: his in campis purgationem absolvi plane post longum tempus & perfici: perfecta prorsus purgatione, animoque aethereo prorsus nitido & mundo, novum in illis a Deo desiderium accendi ad supera convexa revertendi. Forte ab aliquo aetatis suae philosopho ex grege Platonicorum partem disciplinae huius accepit VIRGILIVS, quam ipsemet veterum poetarum ex fabulis & vulgi opinionibus amplificavit & auxit.

§. XIII. Nuda iam, ut opinor, & poëtarum libera inventis apparet veterum disciplina de statu animorum corpore abeuntium: nunc de poetarum ornamentis pauca dicam, quibus eam populo commendarunt. Sed hoc antequam faciam, dubitationi occurram, quam animadverto sedulo & intelligenti lectori incidere posse. Dixi antea, censuisse veteres, simulacrum seu sentientem animum tolli plane apud inferos, & de aethereo decedere animo, nec huic antea facultatem concedi ad beatorum coetus proficiscendi, quam hoc animo, in quo sedes est cupiditatum & vitae animalis, dissipato. At PLATONIS & PLVTARCHI loci postulare videntur, ut credamus, voluisse veteres, non prorsus extingui simulacrum, sed tantum notis & vitiis suis exui & liberari, purgatum vero una cum animis ad beatorum sedes proficisci. Inter ipsos fuere nonnulli Platonicos, qui εἴδωλα seu *imaginem hominis corpoream* ad coeleste domicilium una cum mente sibi persuaserunt contendere. Non diffiteor, in tantis, quibus res hodie & scita veterum premuntur, tenebris, difficile admodum dictu esse, quidnam vere hac de re principes sapientum senserint. Forte nonnihil inter eos dissensionis fuit, aliis animo sentienti interitum, aliis immortalitatem decernentibus, ex eaque veterum, qui hoc dogma attigerunt, obscuritas fluxit & inconstantia. Nec sine caussa tamen in eam, quam supra exposui, sententiam ingressus sum: sed, re bene putata, verisimilius esse censui, placuisse primis sapientiae huius auctoribus interire prorsus simulacra mortuorum & imagines. Suasit mihi hoc primum ipsa earum natura, quae talis est, ut tot poenis & tormentis, quibus eas veteres putarunt affici, resistere nequeat. Tenuis scilicet est anima sentiens & corporeus spiritus, aeri & vento similis, quem dissipari ac distrahi posse, nemo neget. Et omne, si ab aethere discedas, quem immortalem esse crediderunt, quod concretum est ac corporeum perire & ad sua redire principia, si maiore vi urgeatur, antiquis persuasum fuit. Aliud huius opinionis argumentum status mihi praebuit ille, quietus, tranquillus, omnisque perturbationis nescius, in quem animos, superatis inferorum cruciatibus, ingredi putarunt veteres. Quomodo enim tam placide, quiete & caste vivere possent, si comitem secum in istud omnis felicitatis domicilium animum cupiditatibus, animali sensu & veterum cupiditatum vestigiis refertum adducerent? Tolli, forte dicet aliquis, per supplicia inferorum ex animis omnes istas libidines: sed hunc meminisse iubemus, sublatis istis libidinibus, quibus animi sentientis natura continetur, ipsum quoque animum non posse non interire atque tolli. Inest necessitate naturae propensio ad iram in hac anima, inest voluptatis appetitus,

finitae tantum & singulares essent, non vero generales, quemadmodum tres illae personae,

appetitus, inest corporis amor & desiderium: aufer haec omnia, & ipsam auferes animam; quae, his demtis, nihil est. Confirmavit denique me haud parum in hac sententia PHILOSTRATI locus de Vlyssis anima in *Heroicis cap. XVIII. §. III. p. 727.* εἰς Ἰθάκην, inquit, ποτὲ τὸν Ὅμηρον πλεῦσαί φησιν, ἀκούσαντα ὡς πέπνυταί ἔτι ἡ ψυχὴ τοῦ Ὀδυσσέως καὶ ψυχαγωγίᾳ ἐπ᾽ αὐτὸν χρήσασθαι. *In Ithacam Homerum aliquando navigasse* (Protesilaus) *ait, quum Vlyssis manes adhuc vivere audiisset, carminibusque in ipsos usum esse.* Apparet Vlysses ab inferis ab HOMERO excitatus, interque alia magnas sese poenas apud Plutonem sustinere refert, quod Palamedem trucidasset: οἱ γάρ, inquit δημοσιεύοντες ἐνταῦθα δεινοί, Ὅμηρε, καὶ τὰ ἐν ποιναῖς ἐγγύς. *Qui enim hic ius dicunt, Homere, severi sunt, poenasque statim exsequuntur.* Vix aptius aliquid ad opinionem nostram muniendam dici posse putem. Vlyssis anima adhuc vivere perhibetur apud inferos & poenas Rhadamantho caedis quondam commissae dare. Ergo mors & interitus animo illi, certo intervallo elapso, imminebat. De animo vero rationis compote & aethereo Vlyssis haec accipere, cum PHILOSTRATVS, tum HOMERVS, quin universa veterum disciplina vetat, quae hunc animum mori posse negat. Quare relinquitur, ut sentientem eius animum tamdiu excruciatum fuisse putemus, donec vivere desineret, mensque libera ad beatorum commigraret concilium. Non sum nescius, animis etiam Plutonis regno egressis & in beatorum coetu degentibus non modo corpus aliquod, sed speciem quoque & formam humanam, immo affectiones & sensus ab antiquioribus attribui: quod argumento videtur esse, sentientem animum & aerium, sed purgatum, alteram numquam deserere animam, quacum in vita iunctus fuit. Neque tamen his a sententia dimoveor. Nam a poëtis haec veniunt, qui, quod in sacris etiam litteris fit, a rebus humanis formas & modos dicendi sumunt, quum de animis & beatorum deliciis disserunt, quo populo placeant. Bene de his CICERO *Tusculan. Quaest. Lib. I. cap. XVI. p. 2584. Tom. VIII. Opp. Animos per se viventes non poterant mente complecti: formam aliquam, figuramque quaerebant. Inde Homeri tota* νεκυία. - - - *Nihil enim animo videre poterant, ad oculos omnia referebant.* Taceo, id quod antea iam monui, illi quoque animo, qui ratione valet, speciem humanam ab antiquissimis datam esse scriptoribus: quorum ita populos omnes pervasit opinio, ut Christiani quoque auctores eam probarent, quod vel ex TERTVLLIANI *de anima libro* intelligitur. SVLIANVS in *Caesaribus* omnes, quos inducit heroes, qui Deorum interfuerunt convivio forma humana & corpore subtili fuisse perhibet. Neque id magnopere mirabitur, qui veteres secum cogitat subtilissimo ex aethere constare animos credidisse. Materia ubi nimirum est, ibi formam quoque aliquam oportet adesse. Humana vero forma quaenam fingi potest, animae convenientior, qua & ipsos Deos esse praeditos, nihil dubitarunt veteres? Sed haec nunc omitto, & ad poëtarum venio commenta.

§. XIV. Notum est, genus hoc, quod veterum sapientum scita numeris illigavit, colores ad ea exornanda & populo instillanda ex antiqua mutuatum esse Historia, & disciplinam quamdam effinxisse, quam *Mythologiam* hodie dicimus, ex praeceptis antiquorum philosophorum & patriae suae Historiis compositam. Igitur & simplicissimam veterum de statu animorum post fata doctrinam iisdem obscurarunt ornamentis & ingenii lusionibus, multitudinis aures ut fallerent ac sibi conciliarent, quae a maioribus res veteris aevi traditas acceperat ac memoria tenebat. Locum ipsum primum subterraneum, quo contineri putaverant animos antiqui corpore suo solutos, ita depinxerunt, uti Graecorum poscebant ingenia & mores temporum, quibus vixerunt. Incredibilem deinde illam animorum multitudinem rege & duce carere nullo modo posse, quum intelligerent, PLVTONEM aliquem ex veteri memoria Epiri aut alius provinciae fortassis Regem, cuius severitas plebi nota erat, sumserunt & umbris praefecerunt. Huic omnia illa addiderunt, quibus Reges aetatis suae cincti esse solebant, aulam, famulos, uxorem, consiliarios, lictores, carnifices, ianitores, & quae non alia? Civitatem vero terribilem & lugubrem quia condebant, ideo non nisi tetras & horribiles adiecerunt ad haec exprimenda universa imagines. Norunt haec, qui HOMERVM, VIRGILIVM aut alios poetas legerunt. Vetustissimis temporibus canes ad ostia potentiorum & divitum alligatos fuisse grandes & robustos, qui aditu arcerent fures & mendicos, dudum a viris doctis demonstratum est. Consentaneum igitur poetis videbatur inferorum etiam custodiam magno & saevo cani committere; quem, quo fortius commoverent plebis animos, tricipitem esse fingebant. Nam in tres quum partes inferi divisi essent, in Tartarum, campos Elysios, & animorum, qui purgati nondum & explorati erant, commorationem, triplexque idcirco tristis civitatis huius ostium & aditus esset, canem par erat, in limine inferorum positum, triplici capite praeditum esse, quo vias omnes tueri posset. Reges HOMERI aetate a veteri iam desciverant simplicitate, nec ipsi amplius civium suorum caussas cognoscebant, sed aliis hoc officium imposuerant. Conveniens ergo erat, ipsum inferorum Regem hoc etiam onere liberare & aliis illud committere. Ex antiqua igitur patriae suae historia eos deligebant viros, qui magna iustitiae & severitatis laude olim fuerant positi & prima iudicum sanctissimorum & iustissimorum exempla vulgo habebantur, Rhadamanthum, Minoem, & Aeacum, quos in terribili tribunali isto collocarent, & animarum quaesitores constituerent. Ac de his quidem iudicibus non secus loquebantur, acsi prorsus eorum essent similes, quos setate sua caussas dirimere videbant, sive formam cognitionis, sive reliqua spectes, quae iudicem vulgo solent eximere. Viam ad inferos, quos sub terram credebant esse sitos, non poterant, quin hominibus ignotam, asperam, obscuram & caliginosam esse, dicerent. Aeternum igitur fortassis errassent animae corpore solutae, nisi ducem itineris habuissent: nonnullae etiam fortassis earum, quos scelerum urgebat conscientia, maluissent perpetuo in terra vagari, quam ad illum locum descendere, quem sibi maxime infestum & flebilem fore prospiciebant. Et huic malo poëtae occurrebant. Ducem nempe Mercurium dabant animis, quem non modo viam errantibus monstrare, sed reluctantes etiam cogere, ut eam inirent, populo narrabant.

Reli-

nae, quae PLATONIS Trinitatem constituunt, propterea vim ac virtutem earum non latius

Reliqua praetereo: nec enim fabulas hic poëtarum explicare, aut Philologorum in fines, a quibus dudum alienus sum, excurrere, mihi animus est. Sed operae tamen fortassis pretium, nec ab hoc negotio remotum fuerit, quaedam ex magno rerum numero momenta decerpere, quae satis mihi nondum videotur esse tractata, eaque rationis lumine illustrare. Quamvis enim nulli rei minus obsequuti sunt, quam rationi, primi fabularum auctores & inventores, certum tamen mihi est, disciplinam eorum cohaerere inter se quodammodo, vixque aliquid ab illis primis, quae posuerant, fundamentis repugnans traditum esse.

§. XV. Primum de notis dicam & maculis, quas corporibus animorum ad inferos abeuntium ex prisca scelerum & flagitiorum consuetudine, impressas & inustas esse, poetae perhibebant. Ipsa res & sententia ex locis iam intelligitur, quos antea descripsimus, PLATONIS & PLUTARCHI. At nemo veterum, quod sciam, aptius eam LUCIANO, ex vulgi & poetarum sententia, enarravit: quare hunc audire iuvabit. Is in *Cataplo* seu *Tyranno Tom. II. Opp. p. 438. f.* tres inducit homines, qui Rhadamantho apud inferos examinandi sistuntur, Cyniscum, philosophum, Mycillum, sutorem, & tyrannum denique variis in vita sceleribus insignem. Primus, totus denudatus, ad iudicem adducitur philosophus. Is purus quidem apparet Rhadamanthin, at tres quatuorve tamen habet ulcerum sanatorum notas. Quaerit, hisce notis visis, iudex, quo pacto scelerum vestigia deleverit. Respondet philosophus: πάλαι πονηρὸς δι' ἀπαιδευσίαν γενόμενος καὶ πολλὰ διὰ τοῦτο ἐμπολήσας στίγματα, ἐπειδὴ τάχιστα φιλοσοφεῖν ἠρξάμην, κατ' ὀλίγον ἁπάσας τὰς κηλῖδας ἐκ τῆς ψυχῆς ἀπελουσάμην. *Olim cum propter imperitiam pravus essem, multasque ideo notas contraxissem, simul atque philosophari coepi paullatim maculas omnes ex anima elui.* Sapientiae igitur studio & virtutum amore persuasum erat antiquis, scabiem, quam ex criminibus contrahunt corpora animorum, tolli & curari posse. Alter coram iudice sutor comparet: is vero totus est purus & macularum expers, καθαρὸς ἀκριβῶς καὶ ἀνεπίγραφος, *nullis stigmatibus notatus*, quia vitam innocentem duxerat. At tertius Megapenthes tyrannus, quamvis omni sese modo iudici purgare studeat, obrutus tamen deprehenditur foedissimis maculis. ἀλλὰ καὶ, inquit iudex *p. 442.* ἀπόδυθι τὴν πορφυρίδα ἵνα καὶ τὸν ἀριθμὸν ἴδωμεν τῶν στιγμάτων. παπαῖ, ὅλος οὗτος πελιδνὸς καὶ κατάγραφος, μᾶλλον δὲ κυάνεός ἐστιν ἀπὸ τῶν στιγμάτων. *Purpuram vero exue, ut stigmatum etiam numerum videamus. Papae, hic totus est lividus & notatus, imo potius notarum vi caeruleus.* Huic ergo scelerato homini novam & exquisitam Rhadamanthus poenam decernit. Non indiget locus hic illustrationis: nam perspicue quid poëtis visum fuerit & simul populo, qui suam ex poëtis religionem hauriebat, de animis certis maculis per vitia insignitis, refert. Hinc IULIANUS, Imperator, quum Satyram, quam *Caesares* inscripsit, ad vulgares & populares accommodare sententias vellet, hoc etiam opus sibi dogmate esse, iudicavit. Tiberius nimirum, qui turpissime vixerat & regnaverat, simulatque in Deorum apparet coetu, foedis coopertus confestim maculis deprehenditur. Ἐπιστραφέντος δὲ πρὸς τὴν καθέδραν ὤφθησαν ὠτειλαὶ κατὰ τὸν νῶτον μυρίαι, καυτῆρές τινες καὶ ξέσματα καὶ πληγαὶ χαλεπαὶ καὶ μώλωπες ὑπό τε ἀκολασίας καὶ ὠμότητος ψῶραί τινες καὶ λειχῆνες, οἷον ἐγκεκαυμένοι. *Quo* (Tiberio) *ad Cathedram converso, sese oculis obtulerunt cicatrices a tergo infinitae, vitiligines, impressae cuti labes & notae quaedam, plagae graves & vibices ex intemperantia & cruditate, leprae & impetiginis in modum inustae.* IULIANI *Caesares Oper. p. 309.* Singulare in hoc loco est IULIANI, quod tergum tantum Tiberii notis hisce contaminatum fuisse adseverat, quum ceteri nullam corporis partem huic morbo subtrahant. At fingere mihi hoc ideo videtur Imperator, quo simulationem Tiberii tacite perstringeret, quem fronte & verbis notum est honestatem & vitae decus prae se tulisse, animo vero ab omni pudore ac virtute alienum fuisse. Iam si quis quaerat, quidnam poetas adduxerit, ut per vitia & crimina notas in sentientem animum imprimi, nec inde tolli, nisi vitae sequatur emendatio, traderent, equidem haud esse longius abeundum censeo, nec cum iis facere velim, qui philosophicum quoddam dogma commentum hoc peperisse, sibi forte persuadent. Homines nimirum poetae cognitioni caussarum apud inferos praefecerant Minoem, Aeacum & Rhadamanthum, magnos quidem illos, iustos & inclytos, at homines tamen, quibus interiores animorum recessus perspicere haud datum est. Consentaneum igitur erat, ut externas quasdam notas comminiscerentur, ex quibus hi iudices, sine accusatoribus & testibus, cognoscere ac intelligere possent, quidnam gessissent animi, corporibus terrenis dum sociati fuissent. Usu vero perantiquo comparatum erat, ut moralium rerum consulti atque sapientes vitia hominum cum sordibus compararent & peccata seu crimina maculas animi translate & sensu figurato dicerent: quas quidem figuras, ut fit inter homines, plebs maximam partem olim, ut hodie, proprie intelligebat & interpretabatur. Quocirca accommodate ad veterem dicendi formam & consuetudinem & ad vulgi simul, cui fabulas suas placere volebant, opiniones animum perhibebant sceleribus pollui & contagionis istius vestigia perpetuo retinere, secumque ad infernum tribunal afferre. Si Deum ipsum, cui nihil obscurum est, vitam & mores hominum post fata explorare, constituissent, ingeniis suis parcere, faciliusque rem universam expedire potuissent.

§. XVI. Ex hac ego vetustissima de maculis per vitia in corpore signatis sententia lustrationes fluxisse arbitror, & purgationes veterum, eas praesertim, quae in mysteriis usitatae erant, Taurobolia etiam & eius generis alia sacrificia, quae hominibus expiandis & tollendis olim inservire credebantur criminibus: quae quidem instituta inter Graecos primum orta sunt, deinde ad Latinos etiam traducta. OVIDIUS *Fastorum Libro II. v. 35. p. 76. Tom. III. Oper.*

Omne nefas, omnemque mali purgamina caussam
Credebant nostri tollere posse senes
Graecia principium moris fuit: illa nocentes
Impia lustratos ponere facta putat.

Magnas, quod debeo, gratias viris doctissimis ago, qui mysteria Graecorum, lustrationes & id genus veterum

latius patere posse, quam partes illae materiae seu mundi huius, quas nactae essent animan-

veterum superstitionum eruditis libris illustrarunt & e tenebris eruerunt: sed videntur hi mihi tamen plus ritus ipsos, quam initia & caussas eorum explicasse & ostendisse. Evidens est, eos, qui sacris primum aquis, sanguine & aliis, tam in mysteriis, quam extra ea purgari posse homines statuerunt, existimasse, animos fructum aliquem & utilitatem horum rituum capere. Nam de corpore, quod periturum esse putabant, solliciti haud erant. Culpam vero & poenam peccatis debitam expiari credebant victimis & sacrificiis oblatis: quid igitur ex lustrationibus sperare poterant animi solatii? Equidem nihil dubito, quin sacras aquas & reliqua purgationum genera antiquissimis temporibus crediderint valere ad sordes, quas animus ex vitiis & admissis sceleribus contraxerat, eluendas & auferendas. Quemadmodum nimirum philosophi recentiori aevo, id quod paullo ante ex LVCIANO ostendimus, praeceptis suis & dogmatibus vulnera & ulcera sanari gloriabantur animorum: ita callidi & vafri sacerdotes artem quondam profitebantur in mysteriis, residuas ex peccatis in anima & criminibus maculas delendi, ne in oculos iudicum infernorum incurrerent: Aquam enim certis formulis dedicatam & consecratam, aliasque ineptias tanta valere vi, ut per corpus ad animam penetrent sensu instructam, indeque scelerum vestigia & notas demant. Nimis nos ab iis remoti sumus temporibus, quibus hi ritus instituti sunt, nec ita sunt illi aperti semper & perspicui, qui de veterum nos hodie erudiunt rebus, quam ut disertis illud testimoniis & dictis demonstrare nobis liceat: sed rem ipsam loqui hic arbitror, neque desunt, ex quibus eam haud obscure intelligas. Primum gravibus accepimus auctoribus, antistites mysteriorum perhibuisse, eos, qui haud initiarentur & sacro more lustrarentur, in coeno apud inferos & luto vitam acturos esse, initiatis interim ad sedes beatorum statim sublatis, postquam corporibus excessissent. PLATO in *Phaedone p. 387.* καὶ κινδυνεύουσι καὶ οἱ τὰς τελετὰς ἡμῖν, οὗτοι καταστήσαντες, οὐ φαῦλοί τινες εἶναι, ἀλλὰ τῷ ὄντι πάλαι αἰνίττεσθαι, ὅτι ὃς ἂν ἀμύητος καὶ ἀτέλεστος εἰς ᾅδου ἀφίκηται, ἐν βορβόρῳ κείσεται. ὁ δὲ κεκαθαρμένος τε καὶ τετελεσμένος ἐκεῖσε ἀφικόμενος μετὰ θεῶν οἰκήσει. *Quamobrem hi, qui mysteria nobis constituerunt, minime contemnendi videntur, sed revera iam dudum occulte nos admonuerunt, quod quicumque non expiatus neque initiatus migrabit ad inferos, iacebit in luto: quicumque vero purgatus atque initiatus illuc accesserit, cum Diis habitabit.* Geminus huic locus legitur *Libro II. de republica p. 424.* ARISTIDES in *Oratione*, quae *Eleusinia* dicitur, qua templum Cereris incensum deplorat, *Tom. I. Opp.* ed. SAM. IEBB. *p. 259.* ἀλλὰ μὴν τό γε κέρδος τῆς πανηγύρεως οὐχ ὅσον ἡ παροῦσα εὐθυμία οὐδ' αἱ τῆς ἐκ τῶν προτέρων χρόνων δυσκολιῶν λύσεις καὶ ἀπαλλαγαί. ἀλλὰ καὶ τὰ περὶ τῆς τελευτῆς ἡδίους ἔχειν τὰς ἐλπίδας ὡς ἄμεινον διάξοντας καὶ οὐκ ἐν σκότῳ τε καὶ βορβόρῳ κεισομένους, ἃ δὴ τοὺς ἀμυήτους ἀναμένειν. *Verumtamen conventus huius* (ad sacra Eleusinia) *fructus non in praesenti tantum animi tranquillitate & a prioribus molestiis liberatione positus erat, sed & quod post mortem se melius habituros sperabant, nec in tenebris ac luto cum profanis commoraturos esse.* DIOGENEM Athenienses adhortaotur apud DIOGENEM LAERTIVM *Libro VI. segm. 39. p. 334. 335.* mysteriis initiari ut sese curet propter commoda inde post hanc vitam ad animos redundantia. Respondet philosophus: Γελοῖον εἰ Ἀγησίλαος μὲν καὶ Ἐπαμινώνδας ἐν τῷ βορβόρῳ διάξουσιν, εὐτελεῖς δέ τινες μεμυημένοι ἐν ταῖς μακάρων νήσοις ἔσονται. *Ridiculum est, si quidem Agesilaus & Epaminondas in coeno degent, viles autem quique, quod initiati sint, in beatorum insulis erunt.* Iunge his PLVTARCHI locum apud AEGID. MENAGIVM in *Notis ad h. l. p. 240.* & quae de ANTISTHENE ab eodem LAERTIO narrantur *Lib. VI. Segm. 4. p. 319.* Numquam mihi persuaserim, mysteriorum, qui hac formula plebem perterruerunt, antistites, hoc sibi voluisse, animos eorum, qui nec initiati, nec rite lustrati fuissent, in terra coeno & luto, pingui ac deformi habitaturos esse apud inferos. Nam, ut omittam, non nimis gravem hanc esse poenam, prorsus haec dissidet sententia a veterum opinionibus de statu animarum decedentium, nec a poetis, qui accurate inferos descripserunt, eiusmodi aliquid memoriae proditum est. Figuratum ergo hoc esse putem dicendi genus, quale plerumque adhibebant sacrorum isti praesides, quo significare voluerunt, homines sacris aquis & reliquis ritibus haud purgatos sordes ex vitiis & peccatis collectas secum ad inferos asportaturos & longe molestiorem lustrationem ibi perpessuros esse, quam hic subire in mysteriis voluissent, donec maculas omnes amisissent. Sensit certe huius rei aliquid SOCRATES apud PLATONEM *in Phaedone p. 380.* ubi dictum hoc sacerdotum, qui mysteriis erant praepositi, philosophice de necessitate mentem purgandi exponit. Opus nempe est purgatione ex mente veterum, homini vitiis contaminato: aut hic igitur, aut corpore solutus eam sustineat necesse est. Antiquissimi sapientes post fata demum apud inferos animum purgatum iri, quod antea vidimus, decernebant: religionum vero postea aut potius superstitionum curatores, qui ut hodie, ita olim in metu & levitate populi quaestum faciebant, credulae multitudini persuadere conabantur, viam sibi notam esse, qua, si vellet, acerbam illam apud inferos lustrationem effugere posset. Per mihi molestum accidit, quum non modicam ineptae huius opinionis partem in civitatem Christianam transiisse, ex veterum e Christianis scriptorum lectione cognoscerem. Valde vero, quod dixi, Platonicorum iuniorum exempla confirmant, APOLLONII, PROCLI, IAMBLICHI & aliorum, quos magnam terrarum orbis partem peragrasse accepimus, ac omnibus initiari sese passos esse mysteriis, quo animum ad contemplationem aptiorem & liberiorem redderent, omnique contagione mortali purgarent. Veterem scilicet, quum id facerent, disciplinam, quam hoc genus plane probabat, imitabantur. Quamvis enim paullo aliter, quam populus opinabatur & ipsi sacerdotes olim tradiderant, vim huius lustrationis & purgationis in mysteriis usitatae, explicarent: id tamen ex hoc instituto liquet eorum, antiquam & pervulgatam ubique hanc fuisse sententiam, prodesse menti mysteria & sacra purgamina, efficereque, ut lutum ei admistum defluat, animusque purus & integer ad inferos abeat. Et quid denique id est, quod toties antiqui scriptores tradunt, *renasci* hominens taurobolio, lustratione aus mysteriorum ritu expiatum? APVLEIVS *Metamorphos. Lib. XI. p. 267.*

animandas vitaque donandas: atque hoc eas modo singularia fieri animantia. Omnibus

de mysteriorum, quibus ipse initiatus erat, utilitate: *Quippe*, inquit, *cum transactis vitae temporibus, iam in ipso finitae lucis limine constitutos, quis tamen tuto possint magna religionis committi silentia, numen Dei soleat eligere, & sua providentia quodammodo* RENATOS *ad novae reponere rursus salutis curricula.* Taurobolium qui fecerant & sanguinem caesi bovis toto veluti corpore imbiberant, *aeternum* sese aut *viginti* saltim *ad annos renatos* esse praedicabant, quod inscriptiones & alii loci ab ANTON. van DALEN collecti ostendunt in *Differt. ad antiquitates & marmora, Diss. I. p. 42. s. p. 128. s.* Corpori vero novas vires addi nec sentiebant illi, qui sacris hisce functi fuerant, nec existimabant. Igitur ad animum omnem eorum fructum pertinere, maculasque ei per vitia impressas sacri bovis sanguine per totum corpus fuso elui, censuerint necesse est. Nihil mirum est, veterem hanc sententiam obscurius esse a iunioribus scriptoribus propositam ac veluti interpolatam. Omnibus enim fere antiquis dogmatibus & opinionibus id evenit: quae simulatque in philosophorum manus venerunt, tanta sollertia tractatae sunt atque expolitae, ut de veteri multum illis forma detractum sit. Si quis sensus aut rerum in illis est peritia, qui molestam animis post fata purgationem & hodie minantur, credo eos, his lectis, parum magnifice de huius opinionis primis initiis existimaturos esse.

§. XVII. Mercurium poëtae animis ad inferas proficiscentibus ducem dabant, eundem, quem Deorum esse nuntium & viarum publicarum custodem & praefectum esse, volebant. Solent vero studiose viri docti & rerum veterum amantes inter se quaerere, quaenam antiquis ratio fuerit, ut duplex hoc officium Mercurio demandarent, & tam viis, quam animorum itineribus eum praeponerent. Et caussas plerique valde retrusas, arcanas & ingeniosas eius instituti afferunt, quas a iunioribus acceperunt magnam partem Grammaticis & philosophis, qui veteres fabulas ad rationem revocare studuerunt, ne nimis deformes viderentur. Rationes, propter quas viri doctissimi viarum custodiam & curam Mercurio commissam olim esse, censent, accurate collectae sunt nuper a viro longe doctissimo EVERARDO OTTONE in *Libro* praeclaro de *tutela viarum publicarum Parte I. cap. IX. p. 153. s.* Plus est, ut verum fateat, in plerisque subtilitatis, quam vellem, & acuminis, minus vero, quam cupio, soliditatis & constantiae. Sed longius etiam petitae sunt, quas comminiscuntur viri egregii, ut iure datum fuisse Mercurio molestum illud munus animos ad inferos deducendi, probent. PHVRNVTVS iam de *natura Deorum cap. XVI. p. 166.* in THOM. GALE *scriptor. Mythol.* ideo Mercurium somniavit ψυχοπομπόν, *animorum deductorem* dici, quod eloquentia, cuius imaginem fuisse vult Mercurium, *hominum animos demulceat.* Satis quidem subtiliter, modo vere: at hunc tamen alii multum industria & sagacitate superant tam ex Platonicorum iuniorum ordine, quam ex recentioribus scriptoribus, qui reconditae sapientiae plenas esse poëtarum fabulas, nescio quibus nixi rationibus, haud dubitant. PETR. DAN. HVETIVS in *Demonstratione Evangel. Prop. IV. cap. IV. §. II. p. 161.* qui Mercurium MOSEN, virum divinum, esse censet, ideo putat eum inferorum legatum perhiberi, quia MOSES auctoritate sua effecerit, ut Coreh, Dathan & Abiram ad inferos descenderint. Ridebunt, scio, viri intelligentes praeclaram hanc commenti poetici interpretationem: at indignationem vix compriment, quum exstitisse nuper aliquem audient PETRVM a SARN, qui singulari Diss. in *Biblioth. Bremensi Tom. V. P. II. p. 205.* sanctissimum Servatorem nostrum cum MERCVRIO conferre, & in comparationis huius argumentis non ultimo id ponere loco ausus fuerit §. *33. p. 213.* quod MERCVRIVS animos & sub Tartara mittere & orco evocare a poetis dicitur. Laudo ego in his aliisque coniecturis virorum eruditorum ingenium: at dudum vehementer caveo, ne vestigia eorum sequar: in qua me sententia vel ingens eorum discordia, quam certum ingentis inopiae solidorum argumentorum documentum esse arbitror, vehementer confirmat. Nescio, quonam malo fato eo fuerint viri ingenio & doctrinae copia excellentes adducti, ut fidem habendam recentioribus Grammaticis & philosophis tam Stoicis, quam Platonicis, esse ducerent, qui ad res philosophicas & morales veterum traduxerunt fabulas: quos tamen & certis instituti sui fundamentis carere, & a viris veteris aevi sapientibus, maxime vero a primis civitatis Christianae conditoribus, spretos & irrisos esse, haud ignorare poterant. Mihi quidem attente veterum poetarum fabulas legenti visum est, ex ipsa *Mythologia*, quam vocant, veteri ad auxilium Historia vocata, commode & facile plerarumque rerum, quas fingunt poetae, rationes erui & ostendi posse. Sed ita comparatum humanis est ingeniis, ut vias contemnant apertas & patentes, abstrusas vero & asperas sequantur, in quibus plus sese gloriae censent consequuturos esse. Mihi nec Mercurius, viarum custos & Deus, nec idem animarum dux & praeco multum exhibuit negotii. Deos sibi antiqui poetae fingebant ut homines, iisdem, quibus nos affectionibus & infirmitatibus obnoxios: coetum vero Deorum non secus ac senatum aliquem, de generis humani commodis deliberantem & leges ferentem, spectabant olim. Vt humano igitur concilio, quod reipublicae cuidam praesidebat, nuntius quidam aderat, qui leges & mandata magistratuum ad cives perferebat, & quae gerebantur inter eos, nuntiabat: ita etiam non poterant, quin Deorum immortalium consilio nuntium eiusmodi adiungerent. Hunc Maiae filium, MERCVRIVM, perhibuerunt esse. Vixerat sine ulla controversia homo nominis huius in antiqua Graecia, & velocitate pedum, eloquentia, aliisque aut vitiis & virtutibus magnam sibi famam & existimationem acquisiverat; nec dubitem fere, quin cursoris publici & legati munus apud Iovem, antiquum Thessaliae Regem, gesserit. Quare aptiorem ad Deorum legationes obeundas ex antiqua nullum memoria deligere id genus poterat, quod res Deorum cum veterum heroum rebus gestis componebat. Nuntii vero qui fungi vult partibus, is vias omnes calleat & aditus, necesse est in illa regione, quam peragrare saepe iubetur. Hac igitur quoque carere Deorum legatus cognitione non poterat. Quumque Deorum immortalium imperium iisdem contineatur quibus solis cursus, terminis, omnium

viarum

bus vero rebus vitam & motum impertiri, nullius esse, nisi unius Dei seu naturae illius corpore secretae, quae infinitatem sibi adiunctam habet.

§. XXII.

viarum & itinerum in universo terrarum orbe peritum facere debebant, quem a Diis ad populos & homines totius orbis mitti volebant. Habes iam, nisi me plane fallit rationem & caussam, propter quam viarum publicarum curam & praefecturam MERCVRIO potissimum commiserunt veteres Graeci & Latini. Cui enim, quaeso, Deorum officium hoc concredere convenientius erat, quam illi, qui omnes vias nosse, longinqua senatus coelestis iussu suscipere itinera, & perpetuo fere per orbem errare debebat? Neque maius ego mysterium in eo quaesiverim, quod MERCVRIVM animis ad inferos commeantibus ducem dare solent veteres. ,Difficilis erat averni descensus & iter ad inferos avium, incognitum hominibus, asperum, nulliusque solo tritum. ENNIVS apud CICERONAM *Tuscul. Quaest. Lib. I. cap. XVI. Tom. VIII. Opp. p. 2584.*

Adsum atque advenio Acheronte vix via alta atque ardua
Per spelnucas saxis structas asperis, pendentibus
Maximis: ubi rigida constat crassa caligo inferum.

Indignum erat poëtarum clementia, miseras animas sine duce viam ingredi sinere tam obscuram, praecipitem & periculosam. Quem vero meliorem illis MERCVRIO ductorem adiungere poterant? Erat is, quod APOLLODORVS diserte scriptum reliquit, *Bibliothecae Libro III. cap. X. §. 2. p. 196.* non modo Iovis, verum etiam θεῶν ὑποχθονίων *Deorum inferorum & manium* nuntius. Igitur viam a superis ad inferos prorsus eum callere & semitas, quibus commodissime ad civitatem PLVTONIS proficisci licebat, omnibus melius pernoscere oportebat. Constitueram his alia quaedam adiicere ac de rebus nonnullis ad inferos, ex opinione antiquitatis, pertinentibus, sententiam dicere: sed video, longius me opinione ab instituto digressum esse, & adolescentiorem scholam Platonicam, unde occasionem haec commentandi sumsi, paene ex oculis dimisisse. Itaque in viam & ad Platonicos redeo.

§. XVIII. Sentient, ut opinor, qui legent, quae adhuc ex veterum monumentis attulimus, falli viros doctissimos, qui dogma de corpore seu *vehiculo* animarum hinc abeuntium, inventum esse opinantur scholae Platonicae, ideo excogitatum, ut alia, quibus addicti erant, scita facilius tuerentur & defenderent. Vetus est haec opinio aut, si mavis, superstitio, ab ipsis fere Graecorum heroicis temporibus ducta, esse in homine praeter animam rationis participem & aetheream, corporeum quemdam spiritum, qui plerorumque ab hominum mentibus divelli post fata nullo modo posset, nullique rei nisi certis apud inferos suppliciis cederet. Hanc perantiquam sententiam iuniores Platonici, qui vetustissimae sapientiae custodes videri volebant, omnesque vulgi superstitiones suas certo modo faciebant, exornarunt quodammodo & ad reliqua disciplinae suae praecepta, quod in more positum illis erat, accommodarunt. Nec tamen omnes una ratione hoc aggressi sunt negotium: ex quo quidem variae, quae viguerunt olim inter eos, sententiae de corpore animorum natae sunt, quarum potiores PROCLVS enumerat *Comm. in Timaeum Platonis Lib. V. p. 311. 320.* Et vel haec una dissensio, si nihil esset aliud, in hanc me adduceret sententiam, non meditando & ratiocinando ad hoc dogma delatos fuisse Platonicos, sed ab aliis illud acceptum suis rationibus, pro suo quemque ingenio, aptum & conveniens efficere studuisse. PLATO iam, quod passim ex scriptis eius apparet, tale quid molitus erat: sed nihil perfecerat. Itaque iunior academia hic, quod ageret, invenit aliquid. Verum clarius id iam ac particulatim ostendam, omnis ut tollatur, quae suboriri forte potest, dubitatio. Rarum igitur generatim hoc & minime dubium habebant Platonici, quod ab antiquis traditum erat, animum hominis aurae coelestis particulam esse, at simul umbram humanum corpus referentem adiunctam habere, huic sociatum ad inferos post obitum proficisci, denique nisi hac in vita convenientibus purgetur remediis, post fata purgandum fore: at haec varie temperabant & ex suis praeceptis interpretabantur dogmata. Veteres primum, quod ante vidimus, ipsam animam supremi coeli seu aetheris partem, seu subtilissimum & purissimum ignem, esse praeceperant. At Platonici omni materia nobiliorem esse animam mundique illius, quem νοητὸν & *intelligibilem* dicebant, in quo nihil prorsus concretioni locus est, aut Dei potius ipsius, partem & membrum esse putabant. Lege omnium instar PLOTINVM *Libro de essentia animae, Ennead. IV. Lib. I. p. 360. 361.* Hanc igitur quo sententiam cum veterum componerent opinione, animae ex mundo *intelligibili* prodeunti statim in coelo corpus a Deo coeleste statuebant adiungi, quod immortale sit, nec ab ea postea divelli ulla ratione queat: quod quidem corpus schola haec, uti BOETHIVS, *currum* nominat animae. Hoc modo scitis suis, & simul reverentiae erga veteres, quam profitebantur, consulebant. Animum enim, hoc si dogma probes, ignem dicere licebit & *sensum aethereum*, propter corpus scilicet immortale, quod Deus cum ea coniunxit: & nihilo tamen minus omni corpore meliorem & praestantiorem profiteri. PLOTINVS *Libro primo de dubiis animae Ennead. IV. Libro III. cap. XV. p. 383.* Ἴασι δὲ ἐκκύψασαι τοῦ νοητοῦ, εἰς οὐρανὸν μὲν πρῶτον, καὶ σῶμα ἐκεῖ προσλαβοῦσαι, δι' αὐτοῦ ἤδη χωροῦσι καὶ ἐπὶ τὰ γεωδέστερα σώματα, εἰς ὅσον ἂν εἰς μῆκος ἐκταθῶσι. *Procedunt autem animae a mundo intelligibili declinantes, primo quidem in coelum ibique corpus accipientes per ipsum iam in corpora terrena magis labuntur, quatenus progrediuntur in longum.* Hoc de corpore coelesti animae magnifice loquuntur omnes Platonici: hoc extra γένεσιν seu *generationem* esse positum decernunt, at animos tamen ad generationem descendentes comitari: hoc purum, splendidum, omni fece ac concretione liberum pronuntiant: hoc denique perpetuo & indissolubili cum animo vinculo coniunctum esse, nec exstingui ullo modo posse, iudicant. Coelum enim ipsum, unde corpus huc sumtum volunt, non secus ac antiquissimi sapientes, de quibus antea loquutus sum, corpus quidem, at mini-

Digressio de consensu & dissensu Pythagoraeorum & Christianorum hac in re. Consentiunt utrique summam humanae naturae perfe-

§. XXII.

Hic ego rem me non utilem modo, verum etiam proposito meo satis affinem & convenientem suscepturum esse confido, si brevi veterem illam, quam adhuc exposui, Pythagoraeorum & Platonicorum de animis corpore vacuis doctrinam, cum illa, quam de

me concretum & dividuum, verum purissimum & simplicissimum esse, opinantur: quam sententiam pluribus, praeter IAMBLICHVM, cuius locum iam supra attuli, & alios, PLOTINVS, princeps facile huius scholae, subtilissime confirmare studet *Libro de coelo Ennead. II. Lib. I. p. 96. s.* Non sum ego nescius, quosdam huius generis non secus loqui, acsi ipsam animi naturam putassent in coelesti materia positam esse, aut animam nil nisi purum & mundum esse ignem, censuissent. PORPHYRIVS in *sententiis ad intelligibilia ducentibus §. XXXII. p. 233.* ὅταν δὲ μελετήσῃ ἀφίστασθαι φύσεως, αὐγὴ ξηρὰ γίνεται, ἄσκιος καὶ ἀνέφελος. *Vbi autem operam dederit* (animus) *ut a natura secedat, splendor siccus exsistit, nulla umbra & nube obscuratus.* Et fuerunt fortassis nonnulli huius sectae, qui contemplando eo haud potuerunt eniti, ut veram magistrorum assequerentur sententiam, ideoque veterum dogma de natura animi amplexi sunt. At duces tamen si quis attentus legat familiae, facile perspiciet, eos aliis in locis clarissime ipsam animam a corpore eius aethereo segregare, & qui aliter sententiam eorum interpretati sunt, manifesto propterea in errore versari. Sunt etiam aliqui inter eos, qui nonnumquam omni corpore carere prorsus animam sciscunt: sed hi re ipsa minime differunt a reliquis, sed vocabuli tantum σῶμα seu *corpus* notione. Vocabulum enim hoc sensu arctiori de illis tantum accipiunt rebus, quae ex materia constant crassiori: ex hac autem crassiori materia aetherem eximunt, quem nobiliorem esse putant, quam ut σῶμα seu *corpus* appellati queat: cui opinioni convenienter animam omni corpore destitutam esse, constituere possunt. Sed est tamen dissensionis aliquid inter Platonicos de origine corporis huius coelestis. Etenim nonnulli Deum ipsum illud sociare cum anima, existimant. In hac fuit BOETHIVS sententia, quem constat totum fuisse Platonicum qui *Libro III. de consolat. philos. p. 69.* Deum ita compellat:

Tu caussis animas paribus, vitasque minores
Provehis & LEVIBVS sublimes CVRRIBVS aptans
In coelum, terramque seris.

Alii vero animam sibimet ipsi corpus hoc adsciscere, statuunt: quibus PLOTINVS nonnullis in locis, PORPHYRIVS *in sententiis p. 233.* THEOPHRASTVS apud AENEAM GAZAEVM in *Dialogo de resurrectione p. 64.* & alii, quorum nomina referre necesse non est, addicti sunt. Haec vero discordia summam haud attingit rei, nec umquam animos valde disiunxit & pugnas peperit.

§. XIX. Multo plures alunt inter se hi philosophi controversias de altero corpore, seu vestimento animi. Omnes quidem assentiuntur antiquis, animo ratione praedito aliud quoddam corpus, praeter illud coeleste ac aetherium, adhaerescere, forma & figura hominem referens: idque corpus non eodem modo, quo HOMERVS, nomine εἴδωλα nominant, verum etiam, quod poetae dixerant, umbratile ac vento, vaporibusque simile esse, statuunt. Ratio eos haud cogebat, ut ita sentirent, quod ex argumentis unicuique perspicuum fit, quibus hanc probant sententiam, a PHILOPONO supra allatis, sed superstitio potius & immoderata antiquitatis veneratio. Hinc simulatque clarius quid sentiant de natura corporis huius enuntiare iubentur, in tot fere abeunt opiniones, quot alicuius nominis & dignitatis numerant doctores. Principio quum quaeritur, quaenam caussa sit huius corporis, aut quis illud cum anima societ? uno respondent ore, ipsam animam illud sibi assumere ac adoptare. Est hoc enim in primis huius philosophiae praeceptis esse animam hac facultate praeditam, ut ex omnibus, quas peragrat, regionibus, ex aëre, igne, aethere, terra, corpus sibimet suapte virtute adsciscere valeat. THEOPHRASTVS, Platonicus, apud AENEAM GAZAEVM in *Dialogo*, quem *Theophrastus* inscripsit *p. 64.* τοιούτοις καὶ τοσούτοις ἡ ψυχὴ σώμασιν ἐμπλέκεται, δι' ὅσων καὶ οἵων χωρίων παρέρχεται. *Talibus enim, totque corporibus anima connectitur, per quae qualiaque loca transgreditur.* Iunge huic PORPHYRIVM in ἀφορμαῖς πρὸς τὰ νοητά §. XXXII. *p. 233.* qui copiosius hoc dogma explicat, PLOTINVM, PROCLVM & omnes, quorum scripta ad nos delata sunt. ὡς γὰρ, inquit PORPHYRIVS, ἂν διατεθῇ, εὑρίσκει σῶμα, τάξει καὶ τόποις οἰκείοις ἀφωρισμένον. *Nam prout disposita fuerit anima, ita corpus suo ordini, proprietatibusque conveniens invenit.* Retrusum hoc & difficile intellectu est dogma, cuius vim ne ipsi quidem Platonici ceperunt, quod ex variis eius liquet explicationibus, quas passim afferunt: at necessitas adducebat eos, ut eiusmodi quid excogitarent. Etenim nec Deo, quem animis optime cupere & ipsum esse optimum docebant, nec materiae, ex qua corpus hoc constare dicebant, fabricationem adscribere corporis istius poterant: quare nihil erat reliquum, quam ut ipsam animam architectum eius esse dicerent, tametsi quonam ea modo hoc opus perageret, nulla ratione possent exponere. Hactenus igitur concordes sunt: sed perge iam quaerere, ac de materia, forma & aliis rebus ad hoc corpus pertinentibus aliquid tibi enucleatius ab illis postula; tum nihil amplius consonum & concors apud eos reperies. Vt enim summam olim haec familia concordiam professa sit, nec ad publica certamina & graviores rixas descenderit, nescio tamen, an ulla usquam philosophorum secta in tot opiniones & discordes sententias scissa fuerit, in quot natio haec Platonicorum. Neque id magnopere demirandum est: ingenium nimirum prius & imaginationem, quam rationem, in philosophando ducem adhibebant hi philosophi, quod qui faciunt, illi non possunt non in varias distrahi sententias. Potiores harum sententiarum statim enumerabo: modo antea monuero, non iisdem apud omnes nominibus secundarium hoc animae corpus

de his naturis Christiani fovent, comparem, & quidnam vel simile, vel dissimile utraque disciplina habeat, explicem. Principio sapientes illi, quibus nihil inter veteres philosophos

Animam non consistere in statu animae omni corpore separato

pus appellari. Plerique eorum εἴδωλον illud nominant: quod nomen pervetustum esse, supra satis ostendimus: alii vero, in quibus PORPHYRIVS & HIEROCLES sunt, φῶς illud dicunt, alii πνεῦμα nominant, alii ψυχὴν πνευματικὴν, ut SYNESIVS *Libro de insomniis p.* 137. Et ex his nominibus varii nascuntur, qui familiares sunt Platonicis, loquendi modi, in quibus expunendis facile aliquis erraverit, nisi nomina, quae diximus, calleat.

§. XX. Ingens patet spatium a coelo, in quo primum corpus suum, quod immortale est, accepere animum Platonici statuunt, ad terram hanc nostram, in qua corporibus terrenis iungitur; idque in varii generis provincias & regiones distributum est pro corporum, quibus repletum est hoc intervallum, varietate. Adi, si placet, praeter alios SYNESIVM *de insomniis p.* 141. Has dum peragrat animus regiones, in terram ad-γένεσιν, ut loquuntur, descendens, non potest non corpus sibi ex illis adsciscere regionibus. Solis quum per regionem transit corpus soli simile, quum lunae provinciam obit, aliud lunae cognatum, ad liberum quum hinc digreditur aerem, aerium corpus assumit, quod praeter alios PORPHYRIVS diserte scriptum reliquit in *Sententiis ad intelligibil. ducentibus §. XXXII. p.* 283. Quaenam ergo corporis huius natura & materia est, quod, praeter primum illud & coeleste corpus, habet animus, quum corpori terreno copulatur? An ex omnibus illud concretum est elementis, quorum per regiones animus proficiscitur? aut novam quum ingreditur provinciam, novum etiam corpus, priori amisso, animus adoptat, ut unius tantum generis & materiae simplicis exterior eius tunica sit? Magnae quaestio haec & vehementer implicatae disceptationis argumentum est in scholis Platonicorum, quod ex PROCLI *Lib. I. Comm. in Timaeum Platonis* p. 311. 320. apparet. Namque multi generis huius, quod diximus, ex omnibus opinantur orbibus coelestibus conflatum esse, novumque semper corpus animo novam provinciam ingredienti accedere, non secus ac homo varia induit gradatim vestimenta, quae unum corpus tegunt. Inspice PORPHYRIVM in *sententiis* περὶ τῶν νοητῶν *§. XXXII. p.* 237. ubi corpus hoc πνεῦμα vocat, ὃ ἐκ τῶν σφαιρῶν συνελέξατο, *spiritum quem anima ex sphaeris collegit.* AENEAS GAZAEVS in *Theophrasto p.* 65. σὺ δὲ σπουδάζεις, ὦ Θεόφραστε, καὶ οὐ γελοῖον εἶναί σοι δοκεῖ τὸ ἀσώματον ὅτῳ σώματι ῥᾳδίως συμπλέκεσθαι, καὶ ἐνσυνάπτεσθαι καὶ συνάπτειν, ἄλλο ἄλλῳ, καὶ πολλὰ ἅμα σώματα ἐνδύεσθαι. *Tu vero Theophraste, asseveras ista, neque ridiculum tibi videtur, incorporeum tam facile cuicunque corpori complicari & adaptari, & consui aliud alii, & multa simul eadem veste tegi.* Verum alii metuisse videntur difficultates, quibus haec exposita est sententia: quare simplicis potius naturae & materiae hoc corpus esse voluerunt. Quamquam & hi mirifice dissentiunt inter se, nec facile constituunt, ad quodnam principium corpus istud referant. Nec placet, nec expedit omnes fanaticae huius sectae argutias & opiniones referre: satis erit, si moneam, nullam alicuius speciei rationibus esse munitam, sed ad inanes omnia, quae disputant, redire coniecturas & suspiciones. Nemo maius aliquid & melius ab hominibus expectet, qui suum esse ducunt, poetarum fabulas & vulgares superstitiones philosophicis pigmentis exornare & quod a ratione petere debebant, praesidium a virtute imaginandi & phantasia sumere.

§. XXI. De forma iam si quaeras corporis huius, non conflictus spectator &, si velis, arbiter esse potes. Consentiunt inter se sapientes hi, in varias formas corpus, de quo agimus, animae, pro ipsius animi lubitu, verti posse, &, quod supra PHILOPONVM §. XVI. affirmare audivimus, modo hominis, modo aliorum animantium & bestiarum habitum induere, tametsi humana forma potissimum spectetur praeditum. Antiquiores, id quod supra vidimus, humanam tantum formam huic animae vestimento attribuerunt, nec ullo putem veterum scriptorum dicto demonstrari posse, visum fuisse cuiquam remotiori aevo, canis, lupi, leonis aut aliorum animalium figuram mentem adsciscere posse. At Platonicum genus nullos respuebat credulae plebis rumores & fabulas: quare quum sermones passim circumferri non ignoraret de spectris, luporum, aut aliorum animantium forma vagantibus & vim hominibus inferentibus, & hos sibi minime repudiandos, verum ita temperandos esse, ut suis non adversarentur praeceptis, existimavit. Hinc talem esse docebat animae formam exteriorem, qualis interior eius status esset: Humanam plerosque animos formam referre: at aliquos tamen, ceteris scilicet corruptiores & ad improbas libidines propensiores, talibus similes apparere bestiis, qualium vitia & naturam consectati essent in hac vita: crudelem tyrannum leonis, intemperantem prorsus & voracem lupi, libidinosum hirci simulacrum gerere. Omnes tamen an huic dediti fuerint sententiae sectae huius philosophi, haud equidem dixerim. Consentiunt etiam inter se de caussis & initiis huius formae. Animam enim ipsam universi statuunt, formam istam corpori, quod adiunctum habet, imaginandi, qua pollet, facultate imprimere. Accendi nimirum animum amore corporum: hunc amorem efficere, ut humidum is spiritum copiose attrahat: per spiritum hunc crassiorem aspectabilem fieri animum: accedere denique imaginationem animae & formam corpus, quod gerit, donare tali, qualem interior eius poscat affectio. Quot hic recito sententias, tot scio, me portenta narrare videri illis, qui nihil probant praeter id, quod rationibus & argumentis vident munitum esse: verum nihil me sectae huic tribuere, quod ab eius alienum disciplina sit, innumeris confirmare mihi locis eorum licet. Legant tantum, velim, qui dubitant, PHILOPONI locos a CVDWORTHO descriptos, & cum his PORPHYRIVM conferant in *sententiis §. XXXII. p.* 233. & *Libro de antro nymphar. p.* 257. καὶ τὰς γε, inquit posteriore loco inter alia, φιλοσωμάτους ὑγρὸν τὸ πνεῦμα ἐφελκομένας παχύνειν τοῦτο ὡς νέφος: ὑγρὸν γὰρ ἐν ἀέρι παχυνθὲν νέφος συνίσταται: παχυνθέντος δὲ ἐν αὐταῖς τοῦ πνεύματος ὑγροῦ πλεονασμῷ, ὁρατὰς γίνεσθαι. *Animas*

sophos vel melius vel religioni ac Deo amicius exstitit, plane cum Christianis consentiunt:

mas corporum amore infectas humidum spiritum attrahentes, nebulae instar eum condensare. Humor enim in aere condensatus nebulam constituit. Condensato autem in eis spiritu nimia humoris abundantia visibiles fieri. At de tempore, quo facultatem accipiat anima, corpus aerium, quo vestita est, ita informandi, dissensionis inter hos philosophos nonnihil est. Sunt inter eos, qui arbitrantur, animum semper hac virtute valere, & ante coniunctionem idcireo cum terreno hoc & mortali corpore varias etiam assumere formas posse. His addictus, ut omittam alios, PORPHYRIVS est, locis, quos paullo ante indicavi. Sed alii non antea facultatem hanc adipisci animam, quam cum corpore terreno societur, sibi persuadent: in quo corpore quum varias imbibisset sordes & corporeas libidines, vimque imaginandi fortiorem & vehementiorem nacta esset, tum eam aptam fieri & idoneam ad formas sibi, quascumque velle., adoptandas, perhibent. Nisi me fallit opinio & obscurum dicendi genus, quod his magistris usitatum est, maxima familiae pars posteriorem hanc amplexata est sententiam. Ex hac dissensione alia fluxit, quam tribus tantum verbis attingam, controversia de spectris circa mortuorum sepulcra oberrantibus. Haec nempe spectra nonnulli animos esse hominum decernebant mortuorum, aut potius eorum simulacta; quibus oppositi alii duplicis ea generis esse, constituebant: alia daemonum ex ordine seu animorum nondum corporibus sociatorum, alia ex animis corpore solutis. Et erant aliqui tam audaces, ut datum sibi esse praedicarent, haec duplicis naturae spectra certis notis inter se discernere & distinguere. Scilicet nil intentatum relinquit superstitio.

§. XXII. De aërii corporis statu post terreni & concreti corporis dissolutionem, animique simul, quod eo circumdatum est, satis plures inter eos quaestiones agitantur valde spinosae ac multis implicatae subtilitatibus: quas tamen neminem ignorare decet, quem res & instituta Christianae civitatis primis eius saeculis cognoscere iuvat. Princeps fere controversiarum illarum haec est: Vtrum simulacra, quae vocantur, aut corpora aëria solvi queant ab anima, ita ut libera illa ad purum commigret aethera, nec ne? Praestantissimi scholae huius magistri, PLOTINVS, PORPHYRIVS, HIEROCLES & multi alii praecipiunt, in viri sapientis potestate positum esse, variis exercitationibus & purgationibus vinculum corporis coelestis & aerii labefactare animamque tam expeditam reddere, ut, mortali corpore exstincto, alterum quoque corpus ei detrahatur, ipsaque mens solo vestita splendido corpore, cui in coelo quondam iuncta fuit, ad beatarum mentium domicilium proficiscatur. Vnum instar omnium HIEROCLEM audiemus, *Comm. in aurea Carm. Pythagorae p.* 227. maxime quum hunc eius locum non omnino intellectum videam ab eius interpretibus: τοῦτο τῆς, inquit, Πυθαγορικῆς ἀγωγῆς τὸ τέλος, ὅλως δὲ ὅλον ὑπόπτερον γενέσθαι πρὸς τὴν τῶν θείων ἀγαθῶν μετάληψιν ἵν' ὅταν ὁ τοῦ θανάτου καιρὸς ἐπῇ, καταλιπόντες ἐπὶ γῆς τὸ θνητὸν σῶμα, ΚΑΙ ΤΗΝ ΤΟΥΤΟΥ ΦΥΣΙΝ ἀποδυσάμενοι, πρὸς τὴν οὐρανίαν πορείαν ὦσιν εὔζωνοι οἱ τῆς φιλοσοφίας ἀγώνων ἀθληταί. *Hic finis est Pythagoricae disciplinae, ut toti penitus alati fiant, ad bona divina participanda, ut, cum mortis tempus instabit, relicto in terra mortali corpore, EIVSQVE NATVRA EXVTA, ad carpendum coeleste iter parati & expediti sint philosophicorum certaminum athletae.* In his verbis hoc animadverti debet in primis, quod HIEROCLES non modo exui a viro sapiente, quum diem supremum obit, *mortale corpus* pronuntiat, sed etiam φύσιν *naturam* eius. Hoc autem nomine cum HIEROCLES, tum reliqui Platonici corpus illud aerium designant, quod anima, priusquam in corpus mortale, τὸ ὀστρεῶδες περίβλημα *testaceum involucrum*, ut SYNESIVS vocat *Libro de insomniis p.* 137. descendit, si fidem illis habeas, ex aere assumit. Et haec, fateor, sententia proxime ad antiquissimam accedit disciplinam, quae, quod supra vidimus, heroum & magnorum virorum animos, relicta apud inferos umbra seu simulacro, recta via ad heroum ascendere concilium praecipit. Eodem huic ordini mens erat de animis hominum mediocrium, quibus molestam, quod & antiqui fecerant, purgationem apud inferos post uita decernebant: quos quidem animos non ante infernis solvi custodiis existimabant, quam omnis illa dempta esset concretio ex aere & reliquis rerum initiis contracta. Et hac iterum in re veteres, quorum supra cognovimus sententias, sequuntur. Sed ab his scholae Platonicae fulcris & adstipulatoribus eorum non pauci sese disiunxerunt, IAMBLICHVS, PROCLVS, SYRIANVS & alii, quibus placuit, simulacrum minime animae detrahi, sed purgatum & omnibus vitiis, maculisque liberatum una cum anima ad sedes beatorum proficisci. Fuit iam PLOTINI aetate hac de re certamen inter hos philosophos, quod ex eius *Libro: Quod ens unum idemque simul totum est ubique. Ennead. VI. Lib. IV. cap. XVI. p.* 659. perspicuum est. Nemo mihi sese obtulit ex his philosophis, qui hoc dogma copiosius ornare atque defensitare studuerit, SYNESIO: quare ex hoc potissimum sumam, quae adeo, quae modo dixi, confirmanda faciunt. Non igitur prorsus negat SYNESIVS, fieri posse, ut aliquis omnem concretionem corpoream deponat ad superas regiones commeans: uni contra fortassis vel alteri Dei & exercitationum sacrarum beneficio in hoc obtigisse munus, largitur. καὶ τοῦτο μὲν ἐν τῷ δευτέρῳ δῶρον ἂν γένοιτο τελετῆς καὶ θεοῦ. *Atque hoc unus fortassis aut alter initiationes atque Dei beneficio consequatur, Libro de insomniis p.* 13. At sperare tamen negat posse aliquem hanc felicitatem, sed, sua quidem ex sententia, simulacrum animae ascendenti individuum comitem adhaerescere p. 140. οὐ γὰρ μόνην εἰς τὰς σφαίρας ἀνάγειν ἔοικε τὴν ἐκεῖθεν ἥκουσαν φύσιν, ἀλλὰ εἴ τι καὶ τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ ἀέρος ἁρπάσαντες εἰς τὴν εἰδωλικὴν φύσιν ἔσπασε κατιοῦσα, πρὶν τὸ γήϊνον ἀμφιέσασθαι κέλυφος. *Neque enim solam eam naturam, quae illinc proficiscitur, ad coelestes globos evehere videtur: sed etiam si quid ex ignis & aëris extremitate in simulacri naturam descendens attraxerit, antequam terrenum putamen induerit.* Duplici hanc sententiam in primis argumento probat SYNESIVS: primum oraculo quodam, ex illis, quae Chaldaica aut ZOROASTRIS appellantur, quorum ingens in hac schola semper exstitit auctoritas. En ipsius versus:

Ει

tiunt: summam felicitatem & ultimam quam natura potest humana attingere, perfectionem non in eo esse positam, quod animus mortali corpore exutus nudus plane ac

Οὐ τῷ τῆς ὕλης κρημνῷ σκύβαλον καταλείψει
Ἀλλὰ καὶ εἰδώλῳ μερὶς εἰς τόπον ἀμφιφάοντα.

Nec iam materiae faecem in praerupta relinquas
Quin pars idolo splendenti in sede relicta est.

Nec enim dubitat, quin his in verbis τόπος coelestem designet sedem, ad quam tendere decet animos bene constitutos. Deinde rationem affert, ad id, quod dixi, confirmandum. Vero nimirum maxime consentaneum esse dicit, ut ea, quae in eiusdem naturae communionem venerint, societatem ineant indissolubilem, maxime si cognata sint & affinia illi naturae, cum qua consuevere. καὶ λόγον δ' ἂν ἔχοι τὰ κοινωνήσαντα φύσεως, καὶ εἰς ἓν συντελέσαντα, μήτοι παντάπασιν ἄσχετα εἶναι καὶ μάλιστα οἷς ἐν γειτόνων ἡ χώρα. καθάπερ πῦρ ἐφεξῆς ἐστι τῷ κύκλῳ σώματι, καὶ οὐχ ὥσπερ γῆ τῶν ὄντων τὸ ἔσχατον. *Praeterea rationi admodum consentaneum est, ut quae in eiusdem naturae communionem venerint, & in unum aliquando coaluerint, non omni inter se habitudine atque affectione careant, eaque praesertim, quae sedem in vicino positam habent: quemadmodum ignis in orbem circumfuso corpori continens est: nec ut terra, quae rerum omnium infima est.* Iam si quis dicat, haec si vera sint, fore, ut corporeae sordes in eum locum transeant, a quo omnes abesse sordes debent: Minime hoc verendum esse, respondet philosophus noster: Etenim quae deterioris sint in corpore animae conditionis, si meliori tantum eius parti obediant & morem gerant, praestantiorem adipisci naturam & aetheri similia fieri. Quae quum exposuisset, nolle sese concludit alicui obtrudere hanc sententiam: at hoc tamen omnibus sine controversia credendum esse, illud corpus coeleste, quod ex aethere secum affert animus, illuc cum eo reverti. καὶ ἀνιούσῃ ἕπεται καὶ πείθεται. τὴν δὲ ἐντεῦθεν ἥκουσαν σωματικὴν οὐσίαν, οὐδεμία μηχανὴ κατὰ φύσιν ἀνιούσης ψυχῆς, μὴ οὐ συνεξάρθαι τοῦ πνεύματος ἀναγῶσαν καὶ ταῖς σφαίραις ἐγκραθῆναι, τὸν ἴσον εἰς τὴν ὁμοίαν φύσιν ὥσπερ ἀναχθεῖσαν. *Fidem his habere, aut abrogare cuivis licet. Quod autem ad corpoream illam naturam attinet, quae illinc cum anima delabitur, fieri nullo pacto potest, quin, si secundum naturam anima sursum redeat, una e lapsu sese erigens attollatur & coelestibus orbibus coagmentetur: quod idem est, atque ad naturam quodammodo revocari.* Ex his, quid visum fuerit proprie illis, qui simulacrum seu corpus animae in coelum cum ea migrare putarunt, liquet. Existimabant, qui hanc fovebant sententiam, corpus animae ex variis concretum esse initiis, ex aere, igne, terra & aliis, bina igitur distinguere in eo iubebant, materiam aetheri cognatam, qualis aër & ignis est, & materiam crassiorem, qualis terra & quae terram cingunt: illam nobiliorem materiam cum coelesti corpore animi tam arcte censebant sociari, ut eius naturam indueret, nec avelli propterea ab ea posse deinde: reliquas autem faeces seu ὕλην, materiam graviorem & magis densam, inde separari posse atque studiosa meditatione & expiationibus secernendam, dum vivimus, esse, nisi animus coelesti loco & gaudio carere, & dolores exquisitos post fata subire velit.

§. XXIII. Constans est veterum & concors sententia, animos corporis terreni vinculis solutos ad inferos seu ἐς ᾅδην abire: sapientum quidem & heroum mentes ipsum una cum corpore mortali simulacrum amittere, statimque cum Diis post excessum coniungi, tametsi simulacrum seu animus sentiens ad civitatem PLUTONIS descendat: vulgares autem animos una cum simulacro in subterraneum huncce locum commigrare: in eo animos sanabiles variis generis cruciatibus, quo puri fiant ac liquidi, subiici: nimis vero sceleratos & inveterata malitia infectos aeternis suppliciis torqueri: quae quidem omnia late sunt a nobis supra declarata & exposita. Nihil horum convellere audebant Platonici, qui rigidi & acres antiquorum dogmatum & institutorum custodes videri volebant; id quod ex PHILOPONI locis a CUDWORTHO allatis patet, & ex PLOTINO, SYNESIO, multisque aliis, si vel res posceret, vel locus pateretur, confirmari facile posset. Sed varietas, in qua positi erant, sententiarum de aliis rebus ad animam pertinentibus, hac etiam in re discordiae inter eos pariebat aliquid: praeterea philosophia, quam profitebantur, non omnia eos probare sinebat, quae veteres, maxime poetae, praeceperant: ob quam caussam acumine illis opus erat ad antiquas opiniones refingendas & ex suo sensu exponendas. Non placet, ne infinitus sim, omnia persequi, quae de hisce rebus ex scriptis eorum intelligere mihi licuit, verum paucis contentus ero, quae ad praesens institutum prae ceteris conducunt. De illorum quidem animis, qui purgationi haud studuissent in hac vita, non multum inter sese decertabant. Etenim hos praecipites ferri in locum aliquem caliginosum & horridum, in quo purgentur illi, qui modice peccassent, ceteri vero, qui modum omnem peccando excessissent, gravissimis suppliciis afficerentur, universi concedebant. Obsistere quidem huic dogmati videbatur alterum illud scholae huius praeceptum, quod animum negat in loco esse & idcirco etiam loco moveri posse: verum huic sese difficultati satisfecisse opinabantur, si monerent, ideo animam dici posse apud inferos esse, quod simulacro praeest apud inferos degenti. PORPHYRIUS *sentent. ad intelligibil. ducent. §. XXXII. p. 232.* ὅτι καὶ ἐν ᾅδῃ εἶναι ἐστι ψυχῇ, ὅταν προεστῇ εἰδώλου, φύσιν μὲν ἔχοντος εἶναι ἐν τόπῳ. *Esse in inferno est animae, quando simulacro praeest, quod naturam quidem talem habet, ut sit in loco.* Adde PLOTINUM *Ennead. VI. Lib. IV. cap. XVI. p.* 659. Et solent, qui hanc scholam sequuntur, istum animae ad inferos descensum, nec non poenas, quas eam ibi sustinere docebant, ex philnsophiae suae scitis admodum subtiliter interpretari. Animum, aiunt, corpore egredientem multis onustam esse vaporibus humidis & gravioribus: hos quidem vapores terram & loca subterranea ipsa gravitate sua petere; in his vero locis inferos esse, antiquis credendom esse: ideo fieri nullo modo posse, quin & animus simulacro suo alligatus simul in locum istum inferorum descendat & abeat. vid. PORPHYRIUS l. c. *p.* 232. Confer eundem *Libello de antro Nymphar. p.* 257. 258. ἐπεί, inquit priori loco, δι' ὅλου τὸ βαρὺ πνεῦμα καὶ ἔνυγρον ἄχρι τῶν ὑπογείων τόπων, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ λέγεται χωρεῖν ὑπὸ γῆν. *Quoniam gravis, humidusque spiritus usque ad subterranea loca pertingit, hac ratione & ipsa anima*

ac orbus omni vivat corpore, nec ulla sui parte materiae coniunctus sit. Nulla interim

anima terram subire dicitur. Quemadmodum suppliciorum, quae animis contaminatis apud inferos minitabantur, rationes & naturam explicare conati sint, id ex PHILOPONI locis apertum est, quos doctissimus CVDVVORTHVS §. XVI. attulit. Quidquid hac de re certaminis inter hos est philosophos, id perexiguum est & omne ex dissensione eorum de corporis ex aere & sideribus assumti seu simulacri natura oritur. Nam qui simulacrum hoc, aut partem saltim eius, ita esse corpori animi aethereo illigatum opinabantur, nulla ut inde arte divelli posset, illi animos, absoluto purgationis tempore, simulacrum illud secum ad superas beatorum domos secum asportare ducebant: qui vero fieri posse putabant, ut corpus aerium dissociaretur ab aethereo, simulacrum, quod vocant, aut permanere apud inferos sciscebant, dum penitus conficeretur, aut sulum diu oberrare ac circa sepulcra potissimum versari, donec dissolveretur, praecipiebant. Sed de magnorum hominum & philosophorum in primis animis quum quaestio instituretur, aliquanto plus discordiae ac dissensionis hanc sectam excrcebat. Veteres quidem, id quod supra vidimus, tametsi heroum & excellentiorum virorum mentes statim coelo excipi constituebant, animos tamen eorum, in quibus sentiendi facultas est, coetui civium subterraneorum aggregati tradebant. Est in hac sententia aliquid, quod suum facere totum non poterant Platonici iuniores, nisi disciplinae suae initia labefactare vellent. Quare viam eis aliquam oportebat quaerere, quo veteres sibi conciliarent. Qui simulacrum seu corpus aerium solvi posse ab anima ducebant, hi ceteris facilius sibi consulebant: animam enim sapientis perhibebant in coelum ascendere, at simulacrum eius ad inferos proficisci: quod quidem propius a veterum abest disciplina. Maior vero urgebat eos difficultas, qui simulacrum animo nullo detrahi modo posse arbitrabantur: quare ad nominis ᾅδης notationem confugiebant & a Grammaticis, quod philosophia negabat, auxilium sumebant. ᾅδης scilicet idem esse animadverti iubebant, quod ἀειδὴς, *obscurus*: Sapientis ergo anima quum dicatur ἐν ᾅδῃ esse, verborum illorum hanc esse sententiam: *Separatim eam seu modo nulli satis cognito exsistere.* Commemorat utramque hanc opinionem praeter alios PLOTINVS *Ennead. VI. Lib. IV. cap. XVI. p. 659.* τὸ δὲ εἰς ᾅδου γίνεσθαι, εἰ μὲν ἐν τῷ ἀιδεῖ, τὸ χωρὶς λέγεται. *Si inferorum nomen occultum quiddam significat, ad inferos proficisci, nihil est aliud, quam esse seorsim.* - - - εἰ δὲ παντελῶς λύσει φιλοσοφία τὸ εἴδωλον, τῇ ἀπέλθοι τὸ εἴδωλον εἰς τὸν χείρω τόπον μόνον, αὐτὴ δὲ καθαρῶς ἐν τῷ νοητῷ, οὐδενὸς ἐξῃρημένου αὐτῆς. *Sin autem philosophia simulacrum solvat omnino, hoc quidem in locum deteriorem solum abit: ipsa vero anima pure in mundo intelligibili vivit, nihilo tunc ex ipsa excepto, seu foras educto.* Ipsa nominis ᾅδης derivatio ab ἀειδὴς satis trita est inter veteres: & memorat METHONIVS apud PHOTIVM *Biblioth. Cod. CCXXXIV. p 923.* placuisse eam quoque ORIGENI. Locus hic PLOTINI adduxit eruditissimum CVDVVORTHVM, ut supra §. XV. dissentire philosophum hunc cum reliquis Platonicis, maxime cum PORPHYRIO, scriberet, quod animam omni prorsus corpore exui posse adseveraret. At qui diligenter PLOTINVM & PORPHYRIVM, ceterosque huius sectae magistros inter se contulerit, is eos non, nisi verbis, differre ac discrepare facile sentiet. Nec enim PLOTINVS omne corpus amittere animam, ex hoc terreno corpore excedentem, asseverat, sed diserte de εἰδώλῳ tantum loquitur: quod quidem universa natio Platonica a coelesti & aetherio animae vestimento distinguere solet. Taceo, nihil eum absolute hoc in loco praecipere, sed assensum sustinere, viamque unice ostendere difficultatem de descensu animae ad inferos inter Platonicos commotam componendi, quomodocumque aliquis de statu eius post obitum corporis sentiat. Collocat quidem, non diffiteor, animam sapientis a corpore discedentem ἐν τῷ νοητῷ, *in mundo intelligibili*, quem Platonici vocant, ad quem corporibus aditum esse negant hi philosophi. Verum, ut praetermittam, non eamdem esse semper apud eos nominis τοῦ νοητοῦ potestatem, sed modo ampliorem, modo arctiorem: nec universam PLOTINI de hoc mundo doctrinam valde obscuram & paene inexplicabilem esse, commemorem: philosophus hic mundi huius rationalis incolis non omne videtur corpus detraxisse. Namque *Ennead. VI. Lib. VII. cap. X. p. 702.* serio & graviter disputat, animalibus in hoc mundo degentibus cornua, ungues & id genus alia membra non deesse: quae quidem disputatio lepida plane foret & stulto dignior, quam philosopho, si omnis corporis experti, & nihil nisi vanas umbras, aut notiones, illa putasset esse animalia. Nolim tamen idcirco negare, neminem umquam Platonicorum in hanc venisse sententiam, coeleste quoque corpus sensim animae eximi posse: plenam enim scio hanc scholam esse hominum opiniosissimorum & audacissime de rebus, quas nullo comprehendere modo poterant, decernentium. Hoc vero confirmo, si quis ita sensit eorum, descivisse eum a communi ordinis sui opinione, & dogma tradidisse, primis scholae suae de natura animae praeceptis plane repugnans & contrarium. PLOTINVM quidem ab hac sententia fuisse aversum, vel ea docent, quae *Ennead. IV. Lib. IX. cap. VII. p. 455.* tradit, ubi necesse perhibet esse animam semper τοῦ αἰσθητοῦ μεταλαμβάνειν, *aliquid ex sensibili natura participare.*

§. XXIV. Quae de modo purgandi animam cum corpore mortali coniunctam & de fructu purgationis huius, etiam in hac vita, praescripta sunt ab his philosophis, tam multa rursus sunt, tamque varia ut paucis comprehendi nequeant paginis. Tradidit PORPHYRIVS, quod AVGVSTINVS testatur *de civitate Dei Lib. X. cap. XXXII. p. 204. Tom. VII. Opp. in primo iuxta finem de regressu animae libro nondum receptam unam quamdam sectam, quae universalem contineat viam* (male editum est vitam) *animae liberandae, vel a philosophia verissima aliqua, vel ab Indorum moribus & disciplina aut inductione Chaldaeorum, aut alia qualibet via, nondumque in suam notitiam eamdem viam historiali cognitione perlatam:* Verissime hoc dictum est: Ne ipsam quidem, cui addictus erat, sectam excipit. Vt enim scholae huius magistri omnes purgandam esse animam, clament, & discipulos suos constantes exhortentur ad eam purgationem inchoandam & perficiendam, ne ad infe-

terim ſuit aetas, qua non aliqui, altius ingenio, quam neceſſe eſt, evolantes contrariam tuiti ſunt ſententiam. In philoſophis, ſigillatim illis, qui PLATONEM ſequuti ſunt, PLOTINVS (1) eam amplexus eſt. In cuius quidem animo quanta fuerit intemperantia & imbecillitas, vel ex eo planum eſſe puto, quod ab altera parte eo usque eriti poſſe humanos animos adſeverat, ut ab omni corporis ſocietate ac contagione ſemotae degant; ab altera vero parte eosdem adeo deprimi ac demitti poſſe fingit, ut non beſtiarum modo, ſed etiam plantarum, arborumque corpora incolant. In quo primum hoc requiras, quod alterum portentorum iſtorum tollat prorſus alterum: deinde iſtud, quod poſteriori nihil ineptius ac dementius fieri vel cogitari queat. Et nihilo tamen minus hoc ipſum, a quo tantopere ratio abhorret, dogma EMPEDOCLI, excellentis ceteroquin ingenii viro non diſplicuiſſe videtur; quod hi eius verſus, quos ATHENAEVS (2) oblivioni eripuit, declarant:

Ἤδη

ros poſt corporis obitum deſcendere cogantur: dici tamen vix poteſt, quantopere diſſideant inter ſe, quum remedia requirantur ab illis ad hunc finem obtinendum aptiſſima. Quot ingenia, tot ſenſus: a quibus ego enumerandis abſtineo. Hoc tamen non poſſum, quin ſignificem alios duplicem, alios unius tantum generis poſtulare purgationem: quae quidem diſſenſio inde naſcitur potiſſimum, quod alii ſimulacrum ſolvi poſſe ab anima affirmant, alii abnuunt. Superiores id tantum agi a ſuis volunt, ut corpus coeleſte purgent & a contagione ſimulacri liberum & purum praeſtent: Hi vero primum corpus coeleſte, deinde & corpus aerium in ſimulacrum deſinens purgandum eſſe, cenſent. Quae duo corpora quum diverſi ſint generis, neceſſe quoque eſt, ut duplicis generis medicinam ſuis commendent.

§. XXV. Reſtant alia bene multa, quae de rebus hisce commemorare poſſem; maxime ſi Chriſtianorum veterum placita cum Platonicorum ſcitis contendere, & quanta utrorumque ſit cognatio, demonſtrare vellem. Sed iam dudum longius me digreſſum eſſe ab eo, quod inſtitueram, intelligo, quam multorum patiuntur deſideria. Itaque de fructu, quem potiſſimum laboris huius capere lectores volo, pauca tantum quaedam adiiciam. Primum perſpicuum eſſe ex his, quae copioſe diſſerui, arbitror, non tales eſſe philoſophos illos Platonicos, qui primis rerum Chriſtianorum temporibus vixerunt, quales multi eos eſſe opinantur, homines ingenioſos, ſapientes, acutos, certis omnia rationibus, nihil temeritati & imaginationi tribuentes. Quis enim magnifice de eiusmodi ſentiat philoſophis, qui temere recipiunt omnia, quae vulgo creduntur, & deinde vias omni ope & ſtudio quaerunt, quibus populi ſuperſtitiones, nugas & commenta cum ſuis ſcitis copulent? Mihi quidem, id quod ſub initium ſtatim profeſſus ſum, non tam conſiderati hi Platonici videntur viri, quam ſuperſtitioſi homines, leves, creduli & fanatici, qui ſuum eſſe duxerunt anicularum portenta cum philoſophorum veterum ſcitis, religionesque populares & inſanas cum Platonicis praeceptis in concordiam qualemcumque redigere: ipſam vero diſciplinam eorum, tametſi quaedam habeat non contemnenda, nec enim Phryges ſemper delirant, colluviem quamdam dixerim ſententiarum ex vulgaribus fabulis, PLATONIS & PYTHAGORAE dogmatibus, veterum Orientalium philoſophorum praeceptis, & ingenio ac iudicio deſtituti, atraque bile inflati luſionibus congeſtam. Deinde conſtate ex his unicuique iudico, primos civitatis Chriſtianae doctores non omnia ex Platonicorum hauſiſſe ſcholis, quae hauſiſſe vulgo ex illis perhibentur. Aſſentior illis, qui pleroſque hos doctores nimii poſtulant erga philoſophiam Platonicam ſtudii: ſed omnes eius vitii reos eſſe nego, nec omnia, quae cum Platonicis habent communia, Platonica eſſe & ex Academia ad Chriſtianos traducta, ut credam adducor. Multa nimirum, quae in libris & ſententiis eorum pro Platonicis habentur, plebeiae & perantiquae ſunt opiniones, quae diu ante natum Servatorem per Graecos & Latinos fuſae fuerunt & a Chriſtianis, quantum ſanctioris permittebat diſciplinae, quam adſciverant, ratio retentae ſunt. Sicut nimirum Platonici, quae a poetis olim tradita & a multitudine recepta erant cum praeceptis philoſophiae colligare ſtudebant, quam profitebantur: ita etiam Chriſtiani quidquid ex publicis populorum, quos inter vivebant, opinionibus ſanctiſſimae religioni non aperte repugnabat, haud reiiciebant, ſed quam fieri commodiſſime poterat cum nova religione coniungebant. Nulla gens tam pure atque caſte Chriſtiana ſacra amplexa eſt, quin aliquid ex avitis ſuperſtitionibus & patriae ſuae commentis ſervaret. Reliquos laboris huius fructus, quum doctiorum neminem praeterire queant, ſileo.

(1) *Plotinus)* Vidimus ſuperiori adnotatione §. XVIII. iniuriam hic PLOTINO fieri. Quod ſi tamen hanc foviſſet ſententiam, & ſimul animos in beſtiarum & arborum corpora detrudi poſſe, putaſſet, meo quidem iudicio, diſparata haud credidiſſet, quorum alterum tollit & conficit alterum: quod quidem doctiſſimo viro viſum eſt. Nec enim, quid reſiſtat, video, quo minus utrumque hoc aliquis ſimul defenſitare, & ſibi tamen conſtare queat. Ceterum de animis in beſtiarum & plantarum corpora migrantibus PLOTINVS agit *Ennead. III. Lib. IV. cap. I. II. p. 283. 284.*

(2) *Athenaeus) Deipnoſophiſt. Lib. VIII. extremo p. 510.* Verum non ſolus ATHENAEVS hos EMPEDOCLIS verſus ab interitu ſervavit, ſed multi etiam veterum ſcriptorum alii eos referunt. vid. ALDOBRANDINVS *Not. ad Diogen. Laert. Tom. I. p. 539.* & AEGIDIVS MENAGIVS *Comm. ad Diogen. p. 384. Tom. II.* qui de varia verſus poſterioris in antiquis libris lectione erudite commentatur. Ipſe CVDWORTHVS, tametſi ex ATHENAEO videri velit hos verſus deſcribere, CLEMENTIS tamen ALEXANDR. lectionem hic expreſſit altero verſu, *Stromat. Lib. VI. p. 750.* Nam apud hunc ἔφυσα legitur, quum apud ATHENAEVM

Ἤδη γάρ ποτ᾽ ἐγὼ γενόμην κούρη τε κόρος τε
Θάμνος τ᾽ οἰωνός τε καὶ εἰν ἁλὶ ἔλλοπος ἰχθύς.

Inter Iudaeos MAIMONIDES in eadem versatus est opinione, cuius hoc decretum, quod in magno suo tulit opere, non ignotum est: שבעולם הבא אין גוף או דוית *In mundo futuro* (id est, in statu absolutae felicitatis) *nihil corporibus erit loci, sed omnes corpore carebunt.* Quo nomine quum accusatus, atque violatae de corporum in vitam reditu doctrinae, quam Iudaei aeque sancte custodiunt, atque Christiani, postulatus esset, librum exaravit, cui *Iggereth Teman* (3) nomen fecit, eo consilio, ut se purgaret atque bina haecce dogmata inter se haud pugnare ostenderet. Id quo planum faciat, sub primum docet Messiae adventum certos quosdam homines omnino e sepulcris prodituros, eos in his terris aliquamdiu victuros, cibo sese potuque refecturos, matrimonia inituros, immo postremo rursus esse morituros: hae vero ubi vita perfuncti essent, tum demum puras eos semper mentes fore, nullique corpori alligatas. Suspicor ego hominem haec eo disputasse consilio, ut a Christianorum sese rationibus tanto longius seiungeret. Sed hi tamen quum docent, animorum humanorum, natura sua immortalium, perfectissimum & beatissimum esse statum, si perpetuo, non omni corpore soluti, sed adiuncti corporibus vivant, communibus gravissimorum & praestantissimorum philosophorum suffragiis sese tueri possunt. At secus tamen nostris videri solet fanaticis, qui nil praeter excelsa & sublimia consectabantur; qui tametsi sese Christianos appellent, tanto tamen rerum *spiritualium, mysticaeque*, quam vocant, *resurrectionis* studio & amore flagrant, ut cum multa disciplinae Christianae momenta, tum illud in primis sacrarum litterarum dogma, quod haec mortalia corpora aliquando in vitam revocatum iri, scite translate ac figurate scriptum esse contendant. Novimus, sacras interdum litteras figurate vocem *resurgere* ac *resurrectio* adhibere. Ita PAVLVS: εἰ οὖν συνηγέρθητε τῷ Χριστῷ, τὰ ἄνω ζη-
Col. III. 1 τεῖτε. *Si igitur cum Christo surrexistis, superis studete.* Item alio loco: Εἴπως καταντή-
Phil. III. 11 σω εἰς τὴν ἐξανάστασιν τῶν νεκρῶν. *Si qua ad mortuorum resurrectionem perveniam.* Sed hoc minime excusat genus hoc, quod eo usque insaniendo procedit, ut vix futuram quamdam immortalitatem aut aliam vitam post obitum corporis profiteri velit. Ita dum *spirituales* toti videri volunt & *mystici*, ad Sadducaeos & religionis adversarios deflectunt, nec multum ab illis remoti sunt, qui Deum plane tollunt & ad sensus & voluptatem omnia referunt. (4)

§. XXIII.

NAEVM sit ἔμπαιος. Confer, praeter CASAVBONVM ad *Athenaei locum*, IO. POTTERVM *ad Clement. Alexandr. p.* 750. & PETR. PETITVM *Miscellan. Observat. cap. XI. p.* 66. qui legi vult ἔμπυρος. Adscribam Latinam horum versuum interpretationem ex IO. POTTERI versione CLEMENTIS:

Ipse ego namque fui puer olim, deinde puella
Arbustum & volucris, mutus quoque in aequore piscis.

(3) *Iggereth Theman)* Fallitur vir doctissimus memoriae errore. In epistola illa seu libello, quem MAIMONIDES אגרת תימן seu *epistolam meridionalem* inscripsit, qui Latine in GVILHELM. VORSTII *Notis ad Zemach David. p.* 293. & alias exstat, sententiam suam de mortuorum in vitam reditu haud exponit, sed de rebus longe aliis disserit. At alius eius legitur hodie libellus, cui indicem fecit: אגרת תחית המתים seu *epistola de resurrectione mortuorum*, quo copiose ac clarius, quam alias, quid de resurrectione sibi videatur, tradit. Editiones utriusque huius libelli enumerat Vener. IO. CHRISTOPH. WOLFIVS *Bibliotb. Hebraic. Tom. I. p.* 860. 861. Refellit ceterum hanc MAIMONIDIS sententiam MENASSEH BEN ISRAEL *Libro de resurrectione mortuorum Lib. III. cap. XI. p.* 339.

(4) *Referunt)* Notum est inter fanaticos omnis aevi homines exstitisse tam ineptos & infectos, ut quae de mortuorum corporum resurrectione in sacris libris tradita leguntur, figurata esse ac de animi regeneratione ac purgatione accipi debere, contenderent. Ea vero, qua CVDWORTHVS fuit, aetate inter Quackeros, quos nominant, aliosque fanaticos haud pauci stolidam hanc sententiam amplexi erant. ROB. quidem BARCLAIVS, sectae Quackerorum facile doctissimus, perniciosum hunc a suis errorem removere studet, & iniuste attribui illis adseverat, in *Conclusione Apologiae Theologiae vere Christianae p.* 373. *Hinc rursus,* inquit, *quia dicimus eis, cum garriant & determinent de resurrectione, magis opus iis esse, ut iustum, quem in se occiderunt, suscitatum cognoscant, ut participes fiant primae resurrectionis, & quod si hoc fiat, aptiores erunt de secunda iudicare, dicunt, negare nos resurrectionem corporis.* Verum, ut facile largiar, non omnes familiae huius contaminatos fuisse impio hocce dogmate, multos tamen dubio caret, illud & tenuisse ac publice proposuisse. Et fortassis multi adhuc hodie sunt in illo coetu, quibus illud placet: tametsi super eo interrogati, aut plane sileant, aut varias elabendi rimas quaerant, ne animi sui sententiam prodere cogantur & invidiam ea sibi concilient. Credo, cautiores eos hac in re factos esse, postquam GEORGIVS KEITHVS, nobilissimus familiae huius doctor, ab illis secessit: quem quidem inter alia hoc ipsum dogma tantopere offendit, ut nihil sibi rei amplius cum Quackeris esse vellet. Testis est GERHARDVS CROESIVS in *Historia Quackeriana Lib.*

§. XXIII.

Sequitur alterum, quod antiqui philosophi cum illis, qui CHRISTO nomen dederunt, hac in caussa commune habent. Vtrique credunt, humanos animos, si talibus perpetuo uterentur corporibus, qualia haec, quae gerimus, nostra sunt, concreta nimirum & gravia, neque ullo ea modo mutarentur, multum a summa perfectione seiunctos fore. PYTHAGORAE, PLATONISque discipuli semper molestias terreni corporis deplorarunt, nec illud aliter, quam carcerem, & vivum animi sepulcrum spectarunt. Nec dissimiles loquendi modi in nonnullis sacri codicis oraculis exstant: *καὶ γὰρ*, ait PAVLVS, *ἐν τούτῳ στενάζομεν, τὸ οἰκητήριον ἡμῶν τὸ ἐξ οὐρανοῦ ἐπενδύσασθαι, ἐπιποθοῦντες. Etenim in hoc gemimus; domicilium nostrum coeleste superinduere cupientes.* Item: *καὶ γὰρ οἱ ὄντες ἐν τῷ σκήνει στενάζομεν βαρούμενοι ἐφ' ᾧ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι, ἀλλ' ἐπενδύσασθαι· ἵνα καταποθῇ τὸ θνητὸν, ὑπὸ τῆς ζωῆς. Nam qui sumus in tabernaculo, gemimus onerati, quandoquidem nollemus exui* (id est, omni plane corpore spoliari & nudari) *sed superindui, ut mortalitas conficiatur a vita.* Alio loco: *καὶ αὐτοὶ*, inquit, *τὴν ἀπαρχὴν τοῦ πνεύματος ἔχοντες καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς στενάζομεν, υἱοθεσίαν ἀπεκδεχόμενοι τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ σώματος ἡμῶν. Nos quoque qui spiritus primitias habemus, intra nos ipsos gemimus, adoptionem expectantes, liberationem nostri corporis*, id est liberationem ab omnibus illis malis, morbis & aegritudinibus, quibus opprimuntur, dum hic vivunt, corpora. Igitur numquam a me impetrem, ut durum illud onus atque pondus, cuius vim & gravitatem bonorum virorum animi hac in vita aegerrime ferunt, vehementerque & anxie a se amotum cupiunt, eo tempore, quo resurgent mortui, denuo impositum illis iri, & sine ulla quidem spe vacuitatem huius aliquando miseriae impetrandi, credam. Etenim talis si nobis promissa esset corporum defunctorum animatio, non male PLOTINVS, (1) qui fortassis perperam sibi persuasit, sic esse intelligenda, quae Christiani de resurrectione perhiberent, vocasset eam *ἀνάστασιν εἰς ἄλλον ὕπνον resurrectionem ad alium somnum*; nimirum in hac vita non plane vigilare videtur animus, verum nebulosis crassioris huius corporis exhalationibus, vaporibusque conturbari & veluti torpescere ac obtundi. Hinc *Libri sapientiae* auctor: *corpus morti obnoxium, gravat animam, & terrenum domicilium deprimit mentem curis implicatam.* Quod si dicta sacri Codicis, quibus de futura corporum resurrectione exponitur, rite ponderemus, multo plus haec res lucis & claritatis accipiet. Principio PAVLVM vanam hominis philosophi a Christo alieni curiositatem, hanc quaestionem sibi proponentis: *Quomodo suscitantur mortui? Quali etiam corpore prodeunt?* ita comprimere videmus: *Stulte* (tu, qui dogma Christianorum de nova corporum animatione, cuius vim haud comprehendis, temere pervertere atque depravare studes) *quod tu seris, non vivificit* (ita, ut producat aliquid & ex se proferat) *nisi mortuum antea fuerit. Quodque seris, non corpus oriturum seris, sed nudum granum, verbi gratia frumenti aut alicuius ex reliquis seminibus: verum Deus* (lege naturae ordinaria) *dat ei corpus,* uti

Consentiunt deinde philosophi & Christiani felicitatem animi non consistere in coniunctione cum terreno & crasso corpore, qualia haec nostra sunt.

2. Cor. V. 2.

v. 4.

Rom. VIII. 23.

Sap. IX. 15.

1. Cor. XV. 36. f.

Lib. III. p. 449. cuius verba ideirco recito, ut iniuriam huic genti a CVDWORTHO & aliis minime factam esse appareat: *Quod pertinet ad statum animarum post mortem, erant, qui asserebant, omnes fideles ac pios e vestigio ingredi in plenum gaudium ac felicitatem, infideles vero atque impios sunctim a morte omne supplicium subire, quod illos manet, & in hoc universum sitam esse resurrectionem. Quod idem erat, atque asserere, nullam propriam futuram esse resurrectionem corporis, ac corpus, postquam cessit in pulverem, porro nunquam ac nullum futurum, neque futuram diem cognitionis, atque iudicii supremi & universalis. Alii erant, qui affirmabant, resurrectionem & conditionem gloriosam universam, demum in hac vita consummatam esse ac perfectam, ex eo quod Christus resurrexit, vixitque illam vitam beatam atque illustrem. Qui suis verbis eamdem vim tribuebant, acsi dicerent, nullum esse coelum atque infernum, nisi qui intus sunt in hominibus. Haec dogmata Keithus in horum hominum sermonibus ac concionibus notabat.* Equidem vix posse aliter docere Quackeros existimo, si primis disciplinae suae elementis convenienter docere velint. Vix nimirum habent aliquid, quod suis diligentius inculcent, quam hoc: Literam & corticem sacrorum librorum negligendum, medullam vero eorum unice spectandam & complectendam esse, omnem Servatoris nostri Historiam, omnes sanctorum virorum res gestas, immo universum sacrum codicem *mystice* ac *spirituali*, quem vocant, sensu intelligendum & explicandum esse: quo ex praecepio quidnam sequatur, manifestum est. Ante ortam Quackerorum sectam HENR. NICOLAI, qui Saeculo XVI. Belgium fanaticis opinionibus suis turbavit, eiusdem gravissimi erroris particeps fuisse dicitur, quippe quem IO. HORNBEECKIVS *in summa controvers. Lib. VI. p.* 397. docuisse memorat: *Nullam futuram esse corporum post mortem resurrectionem, sed omnem resurrectionem in hac vita contingere, nec esse aliam, quam ex peccatis.*

(1) *Plotinus)* Fugit me hic PLOTINI locus, tametsi, ut eum reperirem, haud parum temporis consumserim. Vereor, ne memoria fefellerit doctissimum virum, isque PLOTINO voces has suppeditaverit, non vero apud eum scriptas invenerit. Sed nihil tamen definio, quum & me legentem attentio destituere potuerit.

uti placuit ei (culmum & ſpicam granis, valvulis ſuis concluſis, repletam: quod idcirco corpus nec mole, nec natura idem eſt, atque illud, quod terrae mandatum erat.) Nec vero unum idemque corpus omnibus *dat* ſeminibus, *verum ſingulis ſeminibus ſuum donat corpus*, (aliam nimirum ariſtam tritico, aliam hordeo attribuit.) Quorum ego PAVLI verborum hanc eſſe vim ac ſententiam reor: Scias velim, o homo, corpus, quod nos hac in vita tegit, non ſecus eſſe ſpectandum, atque ſemen eius corporis, quod in reſurrectione proditurum eſt; quod propterea certo ſenſu diſcrepat ab hoc noſtro corpore, alio vero ſenſu non differt ab eo. Neque haec ſolum, quae generatim & univerſe vir divinus de utriusque corporis, praeſentis & futuri, differentia praecipit, veterum philoſophorum ſcitis apte congruunt, verum etiam, quae ſigillatim ſacri ſcriptores hac de re memorant ab antiquae ſapientiae decretis non multum diſtant. [1. Cor. XV. 42. Luc. XX. 36.] Primum corpus praeſens *ſeri* dicitur *cum mortalitate*, at futurum *cum immortalitate* proditurum eſſe. Etenim *filii reſurrectionis mori amplius & interire nequeunt.* [1. Cor. XV. 54.] Tumque temporis *mors abſumetur a vita.* Quare quod philoſophi veteres animis corpore mortali ſecluſis attribuunt corpus, quodque divini libri reſurrecturum eſſe tradunt; utrumque eſt σῶμα ἀθάνατον & ἀΐδιον (2. *Cor. V.* 1.) *immortale* ac *aeternum corpus.* Deinde corpus, [1. Cor. XV. 43. Phil. III. 21.] quod ſeritur, *foedum* in ſacris dicitur tabulis, *plenum ignominiae*, *gloria deſtitutum:* quapropter & PAVLO τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν, *corpus humilitatis noſtrae* audit, corpus nimirum, quod reſpondet ſtatui miſero animi in peccata delapſi. Illud autem, quod [1. Cor. XV. 43. Phil. III. 21.] reddetur nobis aliquando, corpus, erit *corpus glorioſum* σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ, *ſimile corporis glorioſi Ieſu Chriſti:* qui quidem ſanctiſſimus Servator noſter, quum aliam in monte formam indueret, ſplendenti erat, ſolis inſtar, facie, veſtitusque eius, quemadmodum lux candebat. Omnis corporum gloria binis continetur rebus: [1. Cor. XV. 41.] proportionis membrorum concinnitate ac pulcritudine, ſplendoreque eius ac claritate. Sic alia dicitur *ſolis* eſſe *gloria*, alia *lunae*, alia reliquorum *ſiderum*; quod idem ſignificat, ac ſi vir divinus ſcripſiſſet: corpora haec diverſo ſunt ſplendore, nec aequali luce fulgent. Ergo corpus, quo aliquando iuſti erunt circumdati, & philoſophorum disciplina & ſacri codicis auctoritas σῶμα fore pronuntiat φωτεινὸν, σῶμα αὐγοειδὲς, σῶμα ἀστροειδὲς, *corpus glorioſum, lucens, ſplendidum, ſtellarum referens lucem. Sap. III. 7.* ἐν καιρῷ ἐπισκοπῆς αὐτῶν ἐκλάμψουσι. *Iuſti eo tempore, quo ſuſcitabuntur, clariſſime fulgebunt, Dan. XII. 2. 3. Periti autem fulgebunt, ut fulgor aethereus, quique multos reddiderint iuſtos, erunt ſtellarum ſimiles in omnem aeternitatem. Matth. XIII. 43. Iuſti ſolis ritu relucebunt in regno patris ſui.* Quibus locis veriſimile fit, hoc glorioſum etiam corpus indicari, quando PAVLVS *de ſorte Sanctorum in luce* loquitur. *Col. I. 12.* (a) Tertium, quod philoſophos hac in re cum Chriſtianis, ſigillatim

(a) *Col. I. 12.*) Vix, immo ne vix quidem, adducor, ut hanc interpretationem verborum S. PAVLI probem. Εὐχαριστοῦντες, inquit ſanctus homo, τῷ πατρὶ τῷ ἱκανώσαντι ἡμᾶς εἰς τὴν μερίδα τοῦ κλήρου τῶν ἁγίων ἐν τῷ φωτί. *Agimusque patri gratias, qui nos idoneos reddidit ad participandam ſanctorum ſortem in luce.* Ex ſententia doctiſſimi viri his verbis haec eſt poteſtas ſubiecta: *Gratias nos Deo decet agere, quod aliquando loco concreti huius & ponderoſi corporis aliud corpus ſplendidum & lucens adepturi ſumus.* Fallor, aut omnes nimis ieiunam dicent, nec divino viro ſatis dignam hanc orationem. Primum vehementer obſcure S. PAVLVS loquutus eſſet & a conſuetudine vulgari remote. Quis enim, obſecro, ſine interprete intelligat μέρις τοῦ κλήρου τῶν ἁγίων ἐν τῷ φωτὶ idem eſſe, quod σῶμα φωτεινόν? Deinde cur ſanctus homo ex omnibus beneficiis, quibus per CHRISTVM affecti ſumus, & ex coeleſtibus bonis, quae per illum nobis parta ſunt, unam illam corporis felicitatem, quam reſurgentes adipiſcemur, exemiſſet & propter hanc potiſſimum Deo gratias agendas eſſe, tradidiſſet? Vltimum fere locum hic ſplendor corporis, quem exſpectamus, inter iura & gaudia beatorum tenet: quidni ergo potius ob ea, quae maiora ſunt & praeſtantiora, ob dotes, quibus animus in coelis collocatus exornabitur & reliquas aeternae felicitatis partes, Deum collaudandum eſſe, monuiſſet? Tota denique orationis ſeries huic repugnat expoſitioni: ex qua quidem manifeſtum eſt, omnia bona, quae CHRISTVS morte ac perpeſſionibus ſuis hominibus pepetit, nomine κλήρου τῶν ἁγίων a ſancto viro comprehendi. Et facile ſentiunt, qui orationi eius ſunt adſueti, imaginem & figuram in his verbis latere a diſtributione terrae ſanctae, inter Iſraelitas olim facta, petitam. Non mediocre, inquit, Dei beneficium debebant olim, quibus pars in terra Canaan, quae haereditas & poſſeſſio erat, populi Dei a Ioſua aſſignabatur: at multo maior illis obtingit felicitas, qui per fidem in IESVM partem in regno coelorum accipiunt inter cives Dei & ius inde nanciſcuntur ad futura illa bona, quae promiſſa ſunt poſt hanc vitam illis, qui CHRISTVM hic vere conſectati ſunt. Verba: ἐν τῷ φωτί, tametſi varie ea explicari haud neſciam, mihi rem illam deſignare videntur, per quam apti redduntur Sancti ad hanc felicitatem conſequendam. Haec vero eſt coeleſtis doctrina a CHRISTO hominibus patefacta, quam fide complectimur. Notum ſcilicet eſt, in ſacris litteris hanc ſalutarem Evangelii doctrinam φῶς ſeu *lucem* dici, eique ſub nomine σκότος, veterem ignorantiam & nefandam populorum ſuperſtitionem opponi: quod in hoc ipſo etiam loco fit. Particulam vero ἐν pro διὰ innumeris poni ſacrorum librorum novi foederis locis nemo neſcit, qui vel ſanctiores litteras attigit. Quare totum locum ſic eſſe intelligendum arbitror: *Decet nos magnis Deum laudibus celebrare,*

tim HIEROCLEM (3) cum PAVLO coniungit, hoc est, quod uterque praesens hocce corpus σῶμα ψυχικὸν, *corpus animale*, futurum σῶμα πνευματικὸν *corpus spirituale* appellat. 1. Cor. XV. 44. Nomen vero *corporis spiritualis* in sacro codice non modo summam tenuitatem atque subtilitatem indicat; sed, quemadmodum praesens nostrum corpus ψυχικὸν appellatur, quoniam ad vitam illam animalem, quam cum bestiis ratione carentibus communem habemus, accommodatum est, ita futurum πνευματικὸν seu *spirituale* propterea quoque dicitur, quia animis in *spiritu mentis suae* renovatis, aut illis, in quibus Dei spiritus agit & dominatur, vimque suam & potestatem exercet, conveniens plane & aptum factum est. *Est corpus animale & est corpus spirituale. Factus est prior homo Adamus animal vivens, posterior autem Adamus spiritus vivificus.* 1. Cor. XV. 45. Hinc ψυχικοὶ qui nominantur in sacro codice, iidem sunt, quos spiritus Dei non intus alit & gubernat, οἱ πνεῦμα μὴ ἔχοντες. 1. Cor. II. 14. Atque PAVLO auctore, ψυχικὸς ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ, *homo animalis non capit ea, quae spiritus Dei sunt.* Spiritus hic in divino codice quoque vocatur *arrhabo haereditatis nostrae, Eph. I. 14.* atque *arrhabo spiritualis* illius, quod exspectamus, & *coelestis corporis 2. Cor. V. 5.* Eidem virtus attribuitur mortalia haec corpora rursus animandi *Rom. VIII. 11.* *Si spiritus eius, qui suscitavit Iesum ex mortuis, habitat in vobis, is qui excitavit Christum ex mortuis vivificabit etiam mortalia corpora vestra per inhabitantem ipsius spiritum in vobis.* Neque HIEROCLES (4) ab hac notione spiritualis corporis, quam sacer codex suppeditat, multum alienus est, id quod haec eius verba, quibus naturam corporis huius explicat, declarant: ὃ τῇ νοερᾷ τελειότητι τῆς ψυχῆς, συνάπτεται. *Spirituale corpus illud est, quod animi intellectuali perfectioni respondet.* Addo, veteres Hebraeos *spirituale corpus* hoc vocare כנפי הנשר *aquilae alas:* de quo memorabilis hic exstat in *Gemara Sanhedrin* locus (*cap. II. fol. 92. Col. 2.*) אם תאמר אותן שנים שעתיד הקבה לחדש בהן את העולם צדיקים מה הן עושין הקבה עושה להן כנפים כנשרים ושטין על פני המים: *Si quaeris, quid de iustis futurum sit, quum Deus orbem renovabit, respondeo: Deus addet illis alas, illis aquilarum similes, quibus adiuti volabunt super faciebus aquarum.* Praeter haec sicut praesens hocce corpus *terrenum* nuncupatur in sacris litteris, ita futurum illud, quod aliquando induent beati iustorum animi, *coeleste* PAVLO, non secus ac Pythagoraeis, vocatur: qui vero hoc induent corpus, ἐπουράνιοι ἄνθρωποι, *homines coelestes* sancto viro nominantur. *1. Cor. XV. 48. Quales ille coelestis, tales & qui coelestes erunt.* Neque hoc magnopere a Christianorum abhorret disciplina, quod philosophi veteres, hominibus & daemonibus seu geniis unum esse, idemque corpus *lucens, coeleste ac aethereum* σῶμα αὐγοειδὲς, οὐράνιον & αἰθέριον asseverarunt. Notum est, quod Servator noster olim pronuntiavit: *Quibus futuram illam vitam adsequi & ex mortuis surrexisse contigit, ii nec ducunt uxores, nec nubunt, quippe quum iam mori nequeant, sunt enim ἰσάγγελοι, angelorum similes.* Luc. XX. 36. Hoc pronuntiatum non male prorsus nos facturos declarat, si corpus illud, quod sanctis aliquando resurgentibus restituetur, corpus *angelicum* aut *angelorum simile* vocemus. (5) Qua quidem in re magnis praeterea auctoribus utemur, priscis primum Hebraeis, quos corpus illud הנפש בושות המלאכותי *vestimentum animae angelicum* vocasse, NACHMANIDES in *Shaar Haggemul* tradit, deinde Sic & AVGVSTINVS corpora angelica nominat & qualia sunt angelorum.

re, qui per lucem Evangelii, quam recepimus, aptos & idoneos nos reddidit ad partem regni coelestis in his terris obtinendam & ad bona illa, quae in coelo sanctis sunt destinata, aliquando impetranda. Egregie hanc expositionem confirmat similis locus, qui *Act. XXVI. 18.* legitur, quo PAVLVS dicitur missus esse *ad convertendos populos a tenebris* (antiquis & pestiferis superstitionibus & erroribus) εἰς φῶς, *ad lucem* (ad veram supremi Numinis cognitionem) *ut accipiant peccatorum remissionem* καὶ κλῆρον ἐν τοῖς ἡγιασμένοις πίστει τῇ εἰς χριστόν. Posteriora verba plane respondent illis, in quorum sensum hic inquirimus. Quod in nostro loco PAVLVS φῶς dicit, id hic πίστιν εἰς χριστὸν nominat: quae quidem sola ius civitatis Dei & partem haereditatis sanctorum nobis peperit.

(3) *Hieroclem*) *Comm. in aurea carmina Pythag. p. 214.* Vide, quae supra iam hoc de loco HIEROCLIS dicta sunt.

(4) *Hierocles*) *Comm. in aurea carm. p. 217.* Melius de mente constabit philosophi, si locum ipsum integrum transferam. Disserit in illo de fructu, quem coeleste corpus animi ex purgatione, quam praescripserat, capere queat. Διὰ γὰρ τούτων, inquit, ἀναβιώσκειν τρόπον, τινὰ καὶ συλλέγεται, καὶ θείας πληροῦται δόσεως, καὶ τῇ νοερᾷ τελειότητι τῆς ψυχῆς συνάπτεται. *Istis* (purgationibus) *reviviscit quodammodo* (lucidum animae vehiculum) *& se ipsum colligit, divinoque vigore impletur & animi intellectuali perfectioni coniungitur.*

(5) *Vocemus*) Mihi vero non antea id cuiquam licere videtur, quam certum fuerit, quod hic assumi videtur, *angelis* esse corpora, illis corporibus gloriosis, quae beati rursus in extremo huius orbis die induent, similia. Quomodo enim corpora sanctorum *angelica* vocari poterunt, si constet, nulla esse sanctis geniis, quos *angelos* dicimus, corpora? Dictum Servatoris nostri, quo sanctos aliquando similes angelorum fore pronuntiavit,

de TERTVLLIANO ipso, qui *carnem* illud *angelificatam* appellavit. Postremo PAVLVS non modo qualia futura sint resurgentium corpora, sed etiam qua-
1. Cor. XV. 50. lia non futura sint, indicat. *Hoc autem dico, fratres, carnem & sanguinem non posse regni Dei haereditatem consequi: neque corruptio ad haereditatem incorruptibilitatis perveniet.* Credo, neminem ita fore insipientem & stolidum, ut hoc dictum figuratum esse pugnet. Quocirca id ex eo perspicuum est, futurum illud, quod sancti praestolantur, corpus non hoc nostrum fore corpus concretum atque grave, extrinsecus quidem inauratum atque lucenti veluti crusta obductum, verum intus sordidum, foetidum, casumque semper & ruinam minitans, omnia denique illa mortalitatis & corruptionis initia & semina sinu suo arcens & continens, quibus antea laboraverit. Cuius quidem generis & naturae si hoc foret corpus, perpetuo miraculo foret opus ad illud conservandum, nec nisi magna virtute contra lethi semper impendentis morsus defendi posset. Verum vir divinus ipsam corporis huius interiorem naturam & indolem ita mutatum iri significat, ut qui eius fiant participes nullo plane modo extingui & interire queant. Cave vero existimes, quae de corpore resurgentium sanctorum adhuc dicta sunt, universe ac generatim accipienda esse & in omnes omnino illos valere, qui extremo illo iudicii & divinorum comitiorum die sepulcra sua relicturi atque in conspectum omnium

tiavit, ad hanc rem temere trahitur; quod quidem alio iam loco demonstratum dedimus. Namque CHRISTVS haud respectu corporum, quibus praediti erunt, beatos & futurae vitae participes cum angelis comparat, sed ratione immortalitatis, & eorum, quae consequuntur ex immortalitate. Veterum Ebraeorum & TERTVLLIANI levis plane ac nullius est ponderis in hoc negotio auctoritas. Illi quidem, quod neminem facile fugit doctiorum, ex Platonicorum praeceptis suos irrigarunt hortos; hic vero, communem prope antiquorum doctorum opinionem probavit, qui angrlis corpora solent attriboere: quod qui facit, is nihil mirum est, si & carnem illis adscribat, & beatos iisdem, quibus angelos, corporibus instructos fore, constituat. NACHMANIDIS liber ad manus mihi non est, ut de sensu loci, qui affertur hic, sententiam ferre queam: TERTVLLIANI vero locus *libro de carnis resurrectione* cap. XXVI. p. 214. ita se habet: *Sic & apud Esaiam:* Bona terrae edetis, *bona carnis intelliguntur, quae illam manent in regno Dei reformatam & ANGELIFICATAM & consecuturam, quae nec oculus vidit, nec auris audivit.* AVGVSTINI, quem in ora libri designat vir doctissimus, locus, is est haud dubie, qui *Libro de diversis quaestionibus octoginta tribus Quaest. XLVII. p. 14. Tom. VI. Opp.* legitur: *Quaeri solet quomodo post resurrectionem atque immutationem corporis, quae sanctis promittitur, cogitationes nostras videre possimus. Coniectura itaque capienda est ex ea parte corporis nostri, quae plus habet lucis: quoniam angelica corpora, qualia nos habituros speramus, lucidissima atque aetherea esse credendum est: si ergo multi motus animi nostri, nunc agnoscuntur in oculis, probabile est, quod nullus motus animi latebit, quum totum fuerit corpus aethereum, in cuius comparatione isti oculi caro sunt.* Veritus est AVGVSTINVS, ne hunc ita locum aliqui acciperent, acsi omnibus sine membris & sine carne fore credidisset corpora, quae recipient aliquando beati resurgentes. Itaque emendavit eum quodammodo *Retractat. Lib. I. cap. XXVI. Tom. I. Opp. p. 28.* ubi: *Quod dixi,* inquit, *Angelica corpora, qualia nos speramus habituros, lucidissima atque aetherea esse credendum est. si hoc sine membris, quae nunc habemus, & sine substantia, quamvis incorruptibilis, tamen carnis, accipiatur, erratur.* Addam ego alium huius non dissimilem AVGVSTINI locum ex *sermon. CCCLXIII. de cantico Exodi §. 30. p. 1002. Tom. V. Opp. Haec igitur vita sanctorum etiam corpora eorum commutata in COELESTEM & ANGELICVM statum sic implebit atque immortaliter vegetabit, ut ab illa beatissima contemplatione & laude veritatis nulla corruptio necessitatis avertat aut evocet.* Sed quod de TERTVLLIANO, idem de AVGVSTINN dixerim. Etenim favit illis magnus hicce vir, qui esse angelis olim existimarunt corpora, tenuissima licet ac subtilissima, id quod multis eius locis testatissimum fecit, DION. PETAVIVS *Dogmat. Theologicor. Tom. III. Lib. I. de Angelis cap. II. §. IX. p. 5. f.* Adderr vero, meo iudicio, doctissimus Iesuita debuisset, non ita fuisse huic opinioni addictum AVGVSTINVM, ut eam certam & minime dubiam esse, crederet. In *Epistola* certe *XCV. Tom. II. Opp. p. 197.* ubi hanc quaestionem ex instituto tractat: *Vtrum angeli habeant corpora, an spiritus tantum sint?* primo quidem rationes quasdam affert, propter quas credibile censeat esse, habere angelos corpora; at his tamen expositis, rem omnem in medio relinquit: *Sed,* inquit, *sive habeant angeli corpora, sive quisnam possit ostendere, quemadmodum corpora non habentes gerere illa omnia potuerint, in illa tamen civitate sanctorum,* & quae sequuntur. Ex quibus quidem liquet, probabiliorem quidem AVGVSTINO visam esse eorum sententiam, qui corpora putant esse angelis, nec tamen ita veram atque certam, refelli ut minime & falsitatis convinci queat. Nihilo tamen minus quum veri duceret simile, angelos corporibus vestitus esse, naturamque corporum illorum, quae beati gerent aliquando, comparatione quadam illustrare vellet, vix potuit aptius adhibere exemplum, quam angelorum, quae credebat, corpora. Liceat mihi magnis hisce auctoribus METHODIVM adderr apud PHOTIVM *in Bibliotheca Cod. CCXXXIV. p. 923.* πᾶν τὸ ἐκ καθαροῦ ἀέρος καὶ καθαροῦ πυρὸς συνεστὸς σύγκριμα καὶ τοῖς ἀγγελικοῖς ὁμοούσιον ὑπάρχον, οὐ δύναται γῆς ἔχειν ποιότητα. *Quicquid ex puro aere & puro igne componitur & angelicis naturis consubstantiale est, illud non potest habere terrae qualitatem.* De corpore eorum, qui resurgent, loquitur. Alios, quos colligere possem, huius generis locos, praetermitto.

omnium prodituri sunt. Non omnes, bonos malosque similibus praeditos fore corporibus *coelestibus, gloriosis* & *spiritualibus* sanctus homo praecipit, sed de *ἀναστάσει ζωῆς, resurrectione vitae*, quam Servator noster IESVS CHRISTVS quoque, eminentiori quodam sensu, *τὴν ἀνάστασιν ἐκ τῶν νεκρῶν resurrectionem ex mortuis* vocat, seu de iis, quorum in vitam reditum beata consequetur immortalitas, verba facit. Cuius qui resurrectionis compotes aliquando fient *υἱοὶ ἀναστάσεως, filii* quoque *resurrectionis* a Servatore nominantur. Hanc PAVLVS unice *decimo quinto epistolae ad Corinthios capite* persequitur: hanc nos dicimus bonorum virorum animis id allaturam esse felicitatis & gaudii, ut corporibus iungantur coelestibus, immortalibus, spiritualibus, gloriaeque omnis plenis. Exstitit inter veterum Latinorum poëtas, qui quod homines appetere possunt, extremum ultimumque omnium bonorum, his verbis complexus est: *ut sit mens sana in corpore sano.* His mihi binis rebus universa quoque Christiani hominis futura felicitas contineri videtur. Primum quo beati evadamus, necesse est, nos *intus regenerari ac renovari in spiritu mentis nostrae*, omni carnis spiritusque commaculatione purgati atque vitae, naturaeque divinae participes fieri. Deinde extrinsecus vestiti nos oportet corpore glorioso, coelesti, spirituali, omnisque corruptelae ignaro. Sacri codicis nos oracula edocent, animos, dum his terrenis corporibus, fragilibusque domiciliis conclusi sunt, non domi esse, verum peregrinorum & advenarum instar extra patriam versari: quod ipsum etiam professi sunt amici Dei, qui veteri vixerunt aevo, aperte quaeri a se patriam, non illam unde egressi essent, verum coelestem, testificantes. His sacrarum litterarum effatis multi adduci sese patiuntur, ut animos primum credant a Deo puros, omnisque maculae expertes conditos esse, coelestibusque corporibus indutos, antequam in his terris nascerentur, vixisse, at postea sedes suas deseruisse & in haecce corpora delapsas esse. In his PHILO (7) est, qui: *Ἀπολιποῦσα*, inquit, *μὲν γὰρ ἡ ψυχὴ τὸν οὐράνιον τόπον, καθάπερ εἰς ξένην χώραν ἦλθε, τὸ σῶμα. Animus, postquam coeleste relinquit domicilium, in corpus hoc, tamquam in locum peregrinum venit.* Quidquid id est, hoc quidem dubio caret, praepotentem Deum, animorum nostrorum parentem ac conditorem, voluisse primum, ut illi longe alia corpora, regionesque alias, tamquam patriam suam, aeternasque sedes incolerent: ad nos vero quod attinet, non id, *quod spirituale, primum est*, nobis, *verum illud, quod naturale, at spirituale deinde consequitur id, quod est naturale.* Scio non deesse, qui sibi persuaserunt, quoniam PAVLVS futurum illud resurgentium corpus *οἰκητήριον ἡμῶν τὸ ἐξ οὐρανοῦ, domum nostram ex coelo*, aut aedes illas, quae

Luc. XX. 35.
l. c.
Ebr. XI. 13. 14.
2. Cor. V. 2.

(7) *Philo*) *Libro de agricultura p. 197.* Adde eumdem *Libro, quis divinarum rerum haeres p. 519.* & aliis in locis. Constat vero hunc Iudaeum praeceptorum Platonicorum, quae aetate eius Alexandriae publice tradebantur, amore ita fuisse captum, ut MOSEN ad PLATONIS sententiam ubique trahere non vereretur. Quod si illi, qui animos ante corpora volunt exstitisse, nihil ex sacris litteris aliud ad hoc dogma suum probandum afferre possunt, quam illa dicta, in quibus sancti homines hospites & advenae in hac terra esse, patriamque meliorem quaerere dicuntur, caussa certe ceciderunt. Est nimirum in omnibus hisce locis translatio a rebus humanis sumta; comparatio videlicet vitae huius cum vita, quam homo in terra peregrina, amicis & necessariis destitutus, degit, & coelestis gloriae cum suavi illo vitae genere, quod homo vivit inter familiares suos in loco, ubi natus & educatus est. Quis vero nescit, eiusmodi locos figuratos non esse nimis premendos, neque argumenta ex illis duci posse ad dogmata quaedam vel probanda, vel reiicienda? Decet nos, quod notum est, in omni similitudine momentum illud unice spectare, ex quo comparatio potissimum ducitur, nec ultra meditando progredi. At manifestum est, coelum patriam nostram vocari unice a divinis viris propter vitae iucunditatem & suavitatem, quam in eo praestolamur: terram vero hanc locum exilii propter molestias, quas in illa nos sustinere oportet. Longius qui proferre fines huius comparationis volet, is & ipse peccabit, & aliis commenta commentis addendi locum faciet. Quid enim respondeat homini sic rationem subducenti: Coelum est patria nostra: In patria sunt parentes, cognati & amici nostri: igitur & animus in coelesti patria familiam, genitores, propinquos, fratres, sorores & alios necessarios relinquit? Eamdem si viam illis sequi placeat, qui negant exstitisse animos ante corpora, facile, quod in rem suam convertant, vicissim reperient. Gaudium coeleste, verbi caussa, cum convivio passim confertur a sacris scriptoribus, item cum haereditate & aliis rebus. Ad convivium vero qui vocatur, is ad delicias vocatur, quibus antea caruit, & haereditatem qui adit, is bonum aliquod adipiscitur, quod numquam antea possederat. Ex his ergo consequetur imaginibus, animos corporibus conclusos, quum discedunt hinc ad coelum, ad delicias & gaudia numquam antea cognita migrare, bonorumque participes fieri, quibus prorsus antea caruerant: quod quidem dogmati eorum plane repugnat, qui animos fuisse tradunt, priusquam corporibus iungerentur. Omitto, totum DAVIDEM animo & corpore constantem, queri, se advenam hic & peregrinum esse, nec mentes tantum sanctorum, sed totos sanctos dici patriam quaerere. Quocirca si ex hisce dictis animos descendisse in hunc orbem ex locis coelestibus efficitur, ex iisdem effici necesse est, corpora quoque inde venisse atque meliori ex statu in hunc miserum & aerumnosum deturbatos esse.

quae ex coelo descendunt, appellet, ideo corpus hoc nullo modo cognatum fore, gravi huic nostro & ex carne conflato corpori, aut ex eo fabricatum iri. Non esse hi necessarium arbitrantur, quo unus idemque resurgat homo, ut omnes eiusdem materiae illius, ex qua constitit olim, particulae in eo collectae ac congregatae sint. Neque enim nos, quemadmodum observant, iidem semper manemus, verum corpora nostra fluminis instar labuntur atque perpetuis exspirationibus, quas ne sentiemus quidem, mutantur. Nec sanus quisquam dixerit, eamdem nobis adhaerescere materiae molem, dum iuvenes sumus, non minorem aut maiorem, quam ad senectutem provecti gerimus. Hac tamen corporum vicissitudines & conversiones non obstant, ne iidem perseveremus homines esse. Haec illi quidem: Nos vero sanioris philosophiae praeceptis & observationibus edocti sumus, nullam esse materiae *specificam*, quam vocant, ac *essentialem* differentiam, sed densissima licet, maximeque concreta corpora, unius motionis beneficio, non modo pellucentia fieri, verum etiam ad tenuissimi aetheris exilitatem & castitatem perduci posse. Et quis, quaeso, nescit aut dubitat, idem illud Servatoris nostri corpus, quod in sepulcro reconditum iacuit, postquam surrexerat, coeleste ac spirituale corpus esse factum? Cuius quidem corporis summa tenuitas & subtilitas vel ex eo manifesta est, quod, foribus obseratis, domum intravit, oculisque discipulorum repente sese subduxit. Et tum tamen temporis splendor eius reprimi debuit, partim quod oculi discipulorum tanto lumini ferendo minime pares erant, partim quo mentibus eorum veritas resurrectionis IESV CHRISTI tanto fieret certior & evidentior. Quae quum ita sint, hunc ita locum concludimus, ut Christianos, qui corpora nostra vitae suae restitutum aliquando iri docent, non id sibi velle constituamus, mentes nostras miseris hisce, quibus nunc utimur, crassisque corporibus, vilibus illis pannis, quibus mortalitas ingenita est, denuo iunctum iri, verum hoc docere imbecille corpus hoc gloriosi corporis Christi splendorem olim consequuturum, atque mortalitatis loco immortalitatem adepturum esse.

§. XXIV.

Num animi a corpore secreti sint omni post fata, an vero semper cum corpore quodam iuncti, non satis perspicue traditur in sacris literis.

Hactenus duo esse intelleximus, quae Christianae disciplinae sectatores, veteresque philosophos in doctrina de animae corpore coniungunt & sociant. Vtrique primum consentiunt, non in eo summam, expletamque consistere animorum humanorum felicitatem, ut ab omni plane corpore seiuncti & secreti vivant. Vtrisque deinde placet, numquam perfecte beatas fore mentes nostras, si societas earum cum gravi hoc nostro & terreno corpore, sine ulla eius mutatione, dirimi numquam posset: contra utrique animos praecipiunt hospites & peregrinos esse, quamdiu corpus hoc induti sunt, eiusque onere non mediocriter deprimi, fore autem, ut bonorum virorum animi gloriosa, immortalia, spiritualia & coelestia tandem nanciscantur corpora. Equidem haud diffiteor, controversiam hanc: Vtrum humani animi numquam corpore prorsus liberentur, atque crasso hoc, terrenoque corpore relicto, omni spolientur minime ac denudentur corpore, verum certum quoddam tenue, subtile ac spirituale corpus retineant, ac indissolubili sibi iunctum habeant vinculo? An vero quotquot corpore decesserunt animi, ab ipso mundi huius exordio ad hoc usque tempus sine omni corpore versati sint & ad extremum usque diem, mortuorumque corporum novam animationem versaturi sint? hanc, inquam, fateor ego controversiam nondum ita esse inter Christianos diremtam atque definitam, ut quid constituere deceat, decretum sit publice. At nihilo tamen minus ex sacris oraculis hoc primo est perspicuum, animos nostros, terreno hoc ex corpore abeuntes, non aut morti dari, aut somno oppressos iacere, dum vox supremi iudicis vitam restituat corporibus, verum vivere semper ac vigilare. Servator noster IESVS CHRISTVS *omnes vita functos Deo vivere* pronuntiat: cuius effati hanc ego iudicem sententiam esse, eos, qui extinguuntur & obeunt, mortuos tantum hominibus videri hanc terram habitantibus, minime vero aut sibimetipsis, aut Deo interiisse: Vitam eorum non esse deletam, sed e conspectu tantum nostro sublatam: exiisse eos e scena illa, in qua nos versari, personamque sustinere pergimus. Confirmat hanc interpretationem PAVLI locus, quo ipse Servator noster IESVS CHRISTVS, postquam ex mortuis surrexit, *Deo vivere* dicitur. *Rom. VI. 10.* Quod quidem argumento est, eos, qui *Deo* traduntur *vivere*, non minus vivere putandos esse, quam vixerunt, dum inter homines commorati sunt. Deinde proprium hoc & peculiare uni divinae naturae videtur esse, ut extra omne corpus vivere queat, neque ad agendum corporis cuiusdam auxilio indigeat.

Mors in sacris quidem litteris *somnus* dicitur: sed hoc fit κατ' εὐφημισμόν. Luc. XX. 38.

indigeat. *Quaerendum*, inquit ORIGENES (1) *si possibile est, penitus incorporeas remanere rationabiles creaturas, cum ad summum sanctitatis ac beatitudinis venerint? an necesse est eas semper coniunctas esse corporibus?* Interiectis vero nonnullis fieri nullo modo posse pronuntiat, *vivere extra corpus ullam aliam naturam praeter patrem & filium & spiritum sanctum.* Certe si nihil humanorum animorum naturae convenientius, aut ad summam, quam attingere possunt, perfectionem accommodatius esset, quam sine ullo corpore separatim exsistere, nullum foret dubium, quod & ORIGENES subindicat, quin bonorum virorum animi etiam post ultimum illud, quod expectant, iudicium ad omnem aeternitatem eodem in statu permansuri essent. Sin e contrario corpore cingi & vestiri, quamquam non semper terreno, crassoque corpore, naturae magis respondet animorum ad quod credendum sensu quodam interiori propendemus, nescio an ulli verisimile queat videri, animos violenter veluti cogi, ut tamdiu extra corpus, natura plane repugnante, atque ab hoc statu abhorrente, degant: quod minus etiam probabile videbitur, si nonnullos etiam eorum ab ipso Adamo ad diem usque ultimum iudicii hoc in statu naturae contrario detineri, cogitemus. (2)

περὶ ἀρχ. Lib. I. cap. II. p. 69. Opp.

§. XXV.

(1) *Origenes*) Non haec unius fuit olim ORIGENIS sententia, Deo soli datum id esse, ut sine ullo corpore vivere ac agere queat, sed plerorumque Christianae civitatis primis eius saeculis doctorum. Ne ipsi quidem ORIOENIS adversarii, quod reprehenderent, in hac eius opinione invenerunt. Omnium instar MATHOOIVS sit, quem confutasse notum est ORIGENEM, qui apud PHOTIVM *Biblioth. Cod. CCXXXIV. p. 931.* ita: ἰδῶν ἀγένητος καὶ ἀνενδεὴς καὶ ἀκάματος φύσις ὁ Θεὸς μόνος ᾄδεται, ἀσώματος ὤν, διὸ καὶ ἀόρατος. *Ergo solus Deus natura ingenita, nullius indigens & indefessa nec fatigabilis praedicatur, qui cum incorporeus sit, propterea est invisibilis.* Saeculo adhuc quinto, quo multis iam periculosum & falsum hoc videbatur dogma, FAVSTVS *Rhegiensis* illud non dubitavit defendere. Lege *Epistolam* eius *XVI.* ab HENR. CANISIO editam *Antiquarum Lectionum Tom. I. p. 363. s. ed. novae.* In ea *ex sanctorum opinione seniorum* sese loqui adseverat: in quo haud fallit. Postea *p. 364.* ita differit: *Licet enim pronuntiemus nonnullas spiritales esse naturas, ut sunt angeli, archangeli, ceteraeque virtutes, ipsa quoque anima nostra, vel certe aër iste subtilis: tamen incorporeae nullatenus aestimandae sunt. Habent enim secundum se corpus quo subsistunt, licet multo & incomparabiliter tenuius, quam nostra sunt corpora, secundum Apostoli sententiam, dicentis, & corpora coelestia & corpora terrestria. Quibus pro manifesto colligitur, NIHIL ESSE INCORPOREVM, NISI SOLVM DEVM.* Et hanc sententiam suam multis deinde argumentis ex sacris litteris firmare, nititur. At confutavit eum CLAVDIANVS MAMERTVS *Libro de statu animae*, quem CASP. BARTHIVS separatim edidit. Adde his GENNAOIVM MASSILIANSEM *de ecclesiast. dogmatibus Lib. I. cap. XI. p. 8.* & GRVARHAROVM ELMENHORSTIVM ad *h. l. p. 128.*

(2) *Cogitemus*) Patrum, quos vocant, studio & philosophiae Platonicae, quam sectabatur, amore captus vir eruditissimus in eorum hic aperte sententiam descendit, qui tenue semper corpus quoddam & *vehiculum aethereum*, ut Platnici loquuntur, animae adesse volunt, tametsi ea in se spectata omnis nescia sit materiae, concretionisque corporeae. Videri quidem vult, id quod extrema ex disputatione apparet, rem omnem in medio relinquere, & suam cuique sentiendi libertatem concedere: at totus commentandi modus & argumenta, quibus hanc sententiam probare studet, ipsum in illis fuisse declarant, quorum ingens erat tum & hodie est inter Britannos copia, qui pro hac sibi standum esse ducunt opinione. Non ego quemquam propter hoc dogma Christianorum e numero eximendum & capitalis, pestiferique erroris arguendum esse arbitror, modo ceteroquin recte de natura sentiat animae, nec reliquas, quae cum eo quondam coniunctae fuerunt, sententias complectatur. Novi, summos inter philosophos eosdemque pios & Christianos hodie non deesse, qui probabilem, immo veram & minime dubiam eorum opinionem pronuntiant, qui nullum sine corpore umquam esse spiritum affirmant: quorum rationes non ita pridem vir doctissimus, qui H. C. TRICHORII nomen sibi assumsit, singulari Dissertatione collegit, quam *Ochematologiam* inscripsit & *Musei Bremensis Philologico-Theologici Tom. I. P. I. p. 114.* edi curavit. Idem vero cur his accedere nolim, caussas habere me puto longe gravissimas. Et vellem, ut verum fatear, quum sacer codex nihil de tali corpore animarum tradat, quod nec ipse diffitetur doctissimus TRICHORIVS, nostris vero meditationibus & divinationibus negotium tam reconditum & abstrusum confici haud queat, contenti essent illis praeclari viri, quae a Deo nobis patefacta sunt, minusque in decretis de his rebus ferendis audaces & liberi essent: ea vero, quorum hic difficile nobis est rationem reddere, ad aeternitatem potius differrent, quam opinionibus, quas facile spernunt alii, explicare conarentur. Habent, non inficior, aliquid, qui exile corpus animo tribuunt, quod numquam deponat, quod illis respondeant, qui sciscitantur, quomodo animus vivat, qua ratione subsistat, quomodo sentiat, quo pacto dolere ac gaudere queat. Verum metuo, ne remedium hoc, quo nonnullorum curiositatem sanare volunt, ipso morbo peius sit, & in alias captiones eos inducat, ex quibus numquam sese expedient, nisi gladio obiectos dissecare nodos, id est, ignorantiam suam profiteri velint. Et quot, quaeso, restant quaerenda de natura & statu animi, quibus si vel hanc opinionem probet, nemo tamen unus satisfecerit, dum hic inter mortales versatur? Me quidem primum ab hoc dogmate recipiendo id avocat, quod ab initiis parum honorificis illud esse profectum, video. Vetustissimum est illud, quod ante ostendimus: sed ple-

§. XXV.

Si impiorum animi post fata poenam damni sustinent, non intelligitur, quomodo sine corpore puniri isto modo queant.

His addo, significare nobis divinitus eruditos homines, animos, qui corpore egressi sunt, mutuo sese nosse, sicque esse affectos, ut poenas & supplicia sentire possint. *Metuite illum*, inquit CHRISTVS, *qui postquam necavit, ad inferos etiam vos prae-*

beium potius, quam philosophicum. Non illud viri sapientes, ratione ac ingeoio duce, excogitarunt, sed philosophi a poetis & plebe acceptum in scholas suas reeentiori aetate transtulerunt & exornarunt, ne nimis a ratione alienum videretur. Memini LACTANTIVM tradere, fuisse inter antiquos Christianos qui dicerent, poetas auctores esse sentenriarum illarum, quae tum temporis de animae post fata statu ferebantur. *Figmenta*, inquit, *Instit. divin. Lib. VII. cap. XXII. p. 863. haec esse poetarum quidam putant, ignorantes, unde illa poetae acceperint ac uegant haec fieri posse.* Quibus etsi resistat ipsemet, poetasque velit ex divina patefactione, cuius pars ad eos sermone hominum venerit, haec omnia tradita accepisse: mihi tamen hi Christiaoi non obesae videntur naris fuisse: nec LACTANTIVM attulisse video aliquid, quod sanum aliquem ab hac sententia dimoveat. Iam si quis quaerat, quid antiquissimos poetas & alios adduxerit, ut corpus & formam animo humanam attribuerent, duas illis fuisse potissimum reperiet opinionis huius caussas: primam, quod animas humana saepe forma apparuisse & circa sepulcra maxime hoc habitu visas esse, communis fama ferebat: alteram, quod naturam omni plane corpore semotam ac simplicem animo compreheodere nullo modo poterant. Quarum quidem caussarum superint incerta prorsus est & fragilis. Veritas enim eiusmodi visorum extra cootroversiam primum collocari debet, antequam ex illis consectaria duci queant. Nec, si certum esset, animos ita quosdam apparuisse, ut ferunt, iode certo effici posset, animum corpori semper coniunctum & sociatum esse. Alteram vero rationem numquam apud se valere sinent, qui umquam in semet ipsos descenderunt, animique sui vires & facultates attente scrutati sunt. Auctoritatem ipsam veterum & philosophorum Platonicorum non puto aliquem in fulcris huius dogmatis & firmamentis numeraturum esse. Haec enim si magni ponderis est auctoritas, multis nos rebus fidem habere oportebit, quas hodie vix pueris aut aniculis persuaseris:

Videotur mihi deinde, qui animam immortali cuidam corpori alligant, vehementer res eorum iuvare, qui vel animam naturam esse per se subsistentem negant, vel totam eam corpoream esse pronuntiant. Natura enim, quae numquam sine corpore est, nec esse sine corpore potest, quid, quaeso, est, quam res parum perfecta, nec per se constans, pars aut, si mavis, facultas corporis, quod animat? Siccine vero corpus perfectius est, quam anima? Nam quum haec corporis omnis expers, hanc si adsciscas, de qua loquimur, sententiam, esse nequeat, corpus e contrario perfectum & suis numeris absolutum esse potest, tametsi anima plane careat. Vt igitur magnifice de animi viribus, natura & facultatibus loquantur eximii viri, qui hoc scitum probant, ut simplicem eam esse in se, concretionis omnis nesciam, aeternam decernant: metuo tamen, ne si accuratius inquitas in omnia, hue tandem desceodere cogantur, ut animam nihil esse fateantur, quam vim quamdam aut vitalem facultatem corpus, quod gerit, animantem. Ac mihi quidem omnia expendenti sapientius aliquanto facere videntur, qui totam animam corpoream esse, aut ex materia corruptioni haud obnoxia constare, statuunt: in qua sententia vetustissimi fuerunt philosophi. Nam qui sic sentiunt, animam tamen esse naturam per se perfectam & sibi constantem, nulliusque rei alienae ad officia sua obeunda indigentem, existimant: quod superiores illi negant. Quod si dicant, hac assumta sententia, explicari nullo modo posse, quomodo cogitet anima: materiam enim ad cogitandum ineptam esse: facile tamen reprimentur. Deus enim si, quod ipsi credunt, materiam condere potuit immortalem & simplicissimam, eamque indissolubili vinculo menti a concretione semotae alligare, nescio cur incredibile videri debeat, eumdem aeternam hanc perennem & subtilissimam materiam facultate cogitandi donare potuisse. Ab hac autem nostra, quam novimus, crassiori materia ad coelestem illam, quae dissolvi nequit, materiam, quae ignota nobis est, concludere velle, nimis temerarium haud dubie, nec philosopho dignum est. Sed male fortassis dicent, senteotiam suam intelligi: minime se negare, animam separatim a corpore ac per se existere posse, naturamque esse per se subsistentem: hoc tantum sese negare, animam sentire ac percipere posse sine corpore; quo igitur sentire ac percipere queat, propterea Deum corpore instruxisse eam numquam interituro. At quis hoc viros doctissimos docuit animam nec sentire, nec percipere posse, nisi corpus adiunctum habeat? Quasi vero nulla possit alia esse sentiendi via, praeter eam, qua nuoc utimur? Equidem Deum, cuius infinita est potentia, firmiter credo animam & doloribus, & voluptatibus afficere posse, corpus licet illi nullum sit additum: idem ego, cur credam, nihil caussae video, res extra se constitutas animum haud percipere posse, nisi oculis, auribus, aliisque membris praedita sit. Tantane nobis data est aoimorum cognitio extra corpus viventium, ut de rebus eiusmodi secure aliquid decernere & aliis credendi leges rogare queamus?

Postremo ex hoc dogmate consectaria duci posse perspicio ad sanctam illam, quam sacri libri nobis tradiderunt, de mortuorum corporum resurrectione doctrinam quodammodo labefactandam. Etenim si corpore instructi sunt animi naturali, & hinc discedentes corpus suum coeleste ex mortali hoc corpore auferunt, non necesse videtur esse, ut id ipsum, quod hic gesserunt corpus, purgatum & novis qualitatibus donatum, in extremo huius mundi die recipiant. Vtraeque nimirum mentes tum beatorum, quam improborum voluptates & dolores, hoc licet corpore concreto careant, alterius illius corporis interventu perci-

pere

praecipites dare valet. Matth. X. 28. Secretus a corpore opulenti hominis animus statim post fata, ideoque ante diem iudicii, excruciatus esse, nec non Abrahami, Lazarique mentes cognovisse legitur. Quid? quod mihi non minus a communibus notionibus, pere possunt. Commovit ante me hanc difficultatem IO. CLERICVS *Bibliotheque choisie Tom. VIII. p. 81.* cuius verba e Gallico latine vertam: *Obiici potest huic dogmati, si anima post obitum corporis aliud habeat aetherium corpus, qualia sunt angelorum corpora, quibus nos similes erimus, postquam e sepulcris resurreximus, corporum resurrectionem haud fore necessariam: habet enim animus iam, si hanc sequaris sententiam, corpus suum, quod aeternum habere debet. Omne quod ad hanc obiectionem responderi potest, hoc est: Animam tamen in extremo die ex terra particulas quasdam terreni corporis sui recepturam esse, quae iunctae corpori illi, quod iam ante resurrectionem habuit, corpus illud effecturae sint, quo per omnem aeternitatem vivet induta. Sed melius ego esse puto, in rebus tam obscuris nihil certi constituere.* Nunc argumenta breviter expendam, quae hic a doctissimo viro allata sunt ad dogma illud, de quo nunc agimus, probandum.

Quod primum vir egregius extra controversiam ponere studet, animos corpore solutos vere vivere ac vigilare, nec dormire, aut somno quodam obrui, quod nonnullis & veteri & recentiori visum est memoria, id nemo, nisi qui sacrarum literarum auctoritatem contemnit, in dubium audebit revocare. Ad rem vero praesentem quidnam id faciat, haud consequor. Etenim quis ita rationem concluserit. Vivunt animi post fata corporis: Ergo corpore praediti sunt. Quasi vero nemo vivere queat, nisi is, cui corpus est adiunctum? Quod (II) animadvertit vir longe doctissimus, probabile videri, nullam naturam, si ab uno discesseris supremo Numine, extra corpus vivere ac sine corpore agere posse, id, si ORIGENIS & aliorum veterum doctorum auctoritatem excipias, quae vana prorsus & nulla est, nullis omnino probari rationibus & argumentis potest. Nec ratio, nec divina patefactio serio licet meditanti aliquid suppeditat, quo sententiam hanc communire queat. (III) Sic argumentatur vir egregius. Repugnat naturae ac perfectioni animarum, sine corpore esse: haud igitur credibile est, Deum tam longum tempus animas in statu naturae ac perfectioni earum contrario manere, passurum esse. In hac vero conclusione id assumit vir doctissimus, cuius omnes ab eo demonstrationem requirent: Naturae & perfectioni animorum repugnare, sine corpore esse. Hoc unde accepit vir egregius? Immo vero, respondet, id inde satis liquet, quod Deus aliquando animas iterum iunget corporibus: id enim non faceret Deus, si animae corporibus nudatae in statu naturali & perfectionis esse possent. Mirum vero, virum tam acutum opinionis temere sumtae studio potuisse impediri, quominus perspiceret, argumentum hoc plane vitiosum esse. Primum enim plus probat, quam necesse est. Acerius nimirum qui id urserit, is aliis locum aperiet, contendendi, hoc ipsum grave ac mortale corpus, quod diffluit, non posse ab anima separari, sed ei statim reddi debere. Fundamenti loco haec duo ponit vir doctissimus: Deum pati non posse, ut anima in statu naturae suae contrario diu commoretur: Corpore vero uti, id ad statum naturalem animi requiri: Quorum posterius ex eo probat, quod Deus aliquando corpus redditurus est animae. Ita dum vir praeclarus ratiocinatur, id aperte concedit, animos, antequam extremo die cum his iterum coniungantur corporibus, a statu naturali & perfectionis remotos vivere. Namque Deus, nisi deesset illis aliquid ad felicitatem & absolutionem, hoc illis concretum corpus haud aliquando restitueret. Atqui Deus, quod pugnat vir magnus, sinere non potest animam extra statum, quem natura poscit eius, diu vivere. Ergo hoc ipsum fragile ac mortale corpus reddi statim a Deo animae debet, quo feliciori & perfectiori vita utatur. Tota deinde ratio futilis mihi & caduca videtur esse. Vnde tibi constat, animam corpore mortali solutam aetherio tamen & subtili corpore vestitam esse? Quia natura & perfectio eius corpus flagitat. At unde nosti, naturam animae corpus necessario postulare? Quia Deus eam aliquando hoc mortali corpore rursus donabit. Hoccine idem est, ac si quis ita rationem subduceret: Animae ideo corpus iam habent, quia corpus hoc fragile & terrenum divino beneficio aliquando recipient: quo quidem quid fieri levius potest & infirmius? Denique in difficultates prorsus inenodabiles semetipsum hac argumentatione inducit vir egregius, & suas ipse rationes evertit. Aut animi corpore subtili & aethereo vestiti iam sunt perfecti, aut a perfectione remoti sunt, donec alterum etiam corpus suum aliquando recipiant. Superius si verum est, concidit dogma de resurrectione corporum mortalium. Nam quid animo iam absoluto necesse est novum corpus addi? Alterum si praeferendum sit, concidit id quod vir doctissimus urget, non congruere Deo, animam in statu diu relinquere, perfectioni naturae suae contrario. Equidem, tametsi de rebus eiusmodi, de quibus sacri silent scriptores, circumspecte atque caute loquendum esse duco. Deum tamen arbitror infinita sua vi efficere posse, ut animus iisdem voluptatibus & molestiis, extra corpus licet constitutus sit, afficiatur, quibus corpori sociatus vel recreatur, vel excruciatur. Corpus vero hoc terrenum propterea Deum, ut alias omittam rationes, cum anima iterum esse sociaturum reor, ut per ipsum instrumentum illud, per quod vel peccavit animus, vel bene egit, vel sufferat etiam, vel suavi sensu reficiatur. Fac vero, certum illud esse, quod a viro doctissimo assumitur, animum extra corpus degentem in statu esse nec perfecto, nec naturae suae convenienti, ne sic quidem vicerit. Nam quid obstet nihil video, quo minus Deus propter caussas sapientissimas permittere ac statuere possit, ut animus in statu minus absoluto tempus quoddam consumat. Num hoc summis Dei virtutibus repugnat, animam gradatim ad extremam & summam felicitatem perducere, nec statim omni, cuius compos fieri potest, voluptate perfundere? Sed, quod iam antea dixi, decet nos de talibus rebus, quae aperire nobis divina sapientia noluit, numquam nisi demisse ac modeste disserere, quodque scire nobis negatum est, ad illam differre diem, quae omnem animis nostris caliginem eximet.

nibus, quam a pietate videtur aversum, animos existimare perversorum & improborum hominum, ubi corporibus suis excesserint, ab ipso conditi orbis exordio per tot saecula usque ad extremum mundi huius diem, nulla re alia, quam malefactorum conscientia, metuque futurorum suppliciorum, torqueri & angi. Iam quemadmodum fieri queat, aperiri mihi & explicari velim, ut animi corpore prorsus semoti & liberi, noscant alios & noscantur, colloquantur mutuo, acerbitate denique suppliciorum sibimet inflictorum doleant? Ita dudum TERTVLLIANVM ratiocinari memini: *Dolet apud inferos anima cuiusdam & punitur in flamma & cruciatur in lingua & de digito animae felicioris implorat solatium roris. Imaginem existimas exitum illum pauperis laetantis & divitis moerentis. Et quid illic Lazari nomen, si non in veritate res est? Sed etsi imago credenda est, testimonium erit veritatis. Si enim non habet anima corpus, non caperet imaginem corporis. Nec mentiretur de corporalibus membris scriptura, si non erant. Quid est autem illud, quod ad inferna transfertur post divortium corporis? quod detinetur & in diem iudicii reservatur? Ad quod & Christus moriendo descendit? puto ad animas patriarcharum? Incorporalitas animae ab omni genere custodiae libera est: immunis a poena & a fovela. Per quod enim punitur aut fovetur, hoc erit corpus. Igitur si quod tormenti sive solatii anima praecerpit in carcere vel diversorio inferum, in igni vel in sinu Abrahae, probata erit corporalitas animae. Incorporalitas enim nihil patitur, non habens per quod pati possit: aut si habet, hoc erit corpus. In quantum enim omne corporale passibile est, in tantum quod passibile est corporale est.* Quae hic disputat TERTVLLIANVS, ea sororis cuiusdam, divinitus afflatae pronuntiato comprobare nititur: nam, quod ipse dicit, miracula, vaticinationesque id nondum aetatis esse desierant. *Inter cetera ostensa est mihi anima corporaliter & spiritus videbatur, tenera & lucida & aerii coloris & formae per omnia humanae.* Quibus recitatis verbis, ipse TERTVLLIANVS placere sibi subiicit: *Effigiem non aliam animae humanae deputandam praeter humanam & quidem eius corporis, quod unaquaeque circumtulit.* Certe plus, quam necesse est, ingenio in hac causa obsequitur TERTVLLIANVS. Nam & ipsam animam corporatam facit esse, figura praeditam, coloribus lucentem, eiusdem denique formae ac speciei, quam corpus habuit, quod incoluit, participem: Quumque ex eorum esset ordine, qui tam angustis sunt animis, ut nihil simplex & corpore vacuum intelligere valeant, religioni tamen & Deo acriter studeret, ipsum Deum certo cuidam corpori adseverabat alligatum esse. Verum argumenta, quibus utitur, hanc unice vim habent, ut animos corporibus solutos certo tamen corpori coniunctos manere probent, cuius interventu, & consuetudine aliorum frui & poenarum sensu affici queant. Quod enim doloris, aut voluptatis sensum capiat, praeter corpus, nihil est. (1)

De anim. p. 309. Rigalt. (cap. VII. p. 165.)

Cap. IX. p. 166.

§. XXVI.

(1) *Nihil est*) Aeque facile quae hic disputat vir doctissimus ad sententiam suam de corpore animarum probandam, solvuntur, atque superiora.

I. Hac ratione argumentatur: Animae corporibus suis terrenis nudatae internoscunt sese tamen colloquuntur, poenas & voluptates sentiunt: Nihil autem horum sine membris fieri potest corporeis: Itaque animis corpus adhaeret exile & aetherium, quod aptos eos ad haec omnia reddit. In hac argumentatione id sibi sumit vir egregius, quod ei non facile dabunt, qui ratione purgata gaudent: neminem, nisi oculos, linguam & alia membra corporis habeat, alium noscere & eius consuetudine frui posse: neminem item sentire posse, quam interventu corporis. Deum novimus videre, percipere, nosse ac cernere omnia, tamersi oculis, auribus & omnibus membris plane careat. Quidni igitur & animi corpore soluti, modo nobis incognito & obscuro, quid extra se agatur animadvertere, alios percipere, certisque signis cogitationes suas aperire poterunt? Idem de sensu dixerim. Quis enim neget, divinam potentiam etiam simplices spiritus & omni corpore privatos vel gaudio, vel tristitia impertire posse? Quod nos, dum hic vivimus, non aliter, quam per corpus, sentimus, id, si quid ego video, minime probat, nullam esse aliam sentiendi rationem in altera vita. Semper mihi, quod ingenue fateor, illi temere nimis iudicare visi sunt, qui ex eo, quod hic fit, quid fieri possit vel non possit, colligendum sibi esse ducunt.

II. TERTVLLIANI auctoritas, quam testatur deinde vir eximius, perexigua est in se: quare rationes, quas ille affert, unice considerandae sunt. Duplex vero argumentum adhibet: alterum ducit ex historia illa, quam Servator noster *Luc. XVI.* narrat, de divite & Lazaro: alterum ex viso quodam, foeminae cuidam Christianae obiecto. Neutrum magni momenti est. Vt TERTVLLIANI tempore visa nondum divina desiisse inter Christianos concedam: & hoc tamen controversia caret, multos falsa visa & foecundae imaginationis ludificationes pro veris visis id aetatis venditasse, & vehementer hac in re viros etiam optimos deceptos fuisse. TERTVLLIANVM vero nimis facilem & pronum fuisse ad somnia quaecumque pro divinis recipienda, inter omnes constat. Exaravit prae-

tarea

§. XXVI.

Hoc ipsum IRENAEVS dogma ex sacris litteris probare tentat: in quibus patefactum esse censet, animam non esse quidem corpus, at corpus post excessum ex hac vita sibi adiunctum habere, idque formae ac figurae prorsus eiusdem, cuius illud fuit, quod, dum inter homines versaretur, gessit. *Plenissime autem*, inquit, *Dominus docuit, non solum perseverare, non de corpore in corpus transgredientes animas, sed & characterem corporis, in quo etiam adaptantur, custodire eumdem; Et meminisse eas operum, quae egerunt hic & a quibus cessaverunt: in enarratione, quae scribitur de divite & de Lazaro, qui refrigerabatur in sinu Abrahae: in qua ait divitem cognoscere Lazarum post mortem: Et manere in suo ordine unumquemque ipsorum.* Id ipsum *capite sequenti* repetit; *Per haec manifestissime declaratum est & perseverare animas & non de corpore in corpus exire & habere hominis figuram (ut etiam cognoscantur) & meminisse eorum, quae hic sint & dignam habitationem unamquamque gentem percipere, etiam ante iudicium.* Evidens est ex his, uti arbitror, non existimasse IRENAEVM, ipsas animas corporatas & concretas

Irenaeus animam putat semper esse cum corpore coniunctam.

Lib. II. c. 62. (c. XXXIV. p.168. ed. Massueti)

c. 63. c. XXXIV. p.168.

terea TARTVLLIANVS *librum de anima*, quum ad Montanistas iam defecisset. Quare foemina illa, cui visionem vult istam obtigisse, haud dubie fanatica quaedam est ex Montani secta mulier: quae secta mulieribus eiusmodi abundabat. Narrationem Servatoris nostri de animis opulenti hominis & mendici *Luc. XVI.* praeter TARTVLLIANVM alii quoque doctores antiqui hac in caussa magnam habere vim opinati sunt, ut METHODIVS apud PHOTIVM *Biblioth. Cod. CCXXXIV. p.* 931. FAVSTVS RHEGIENSIS in HENR. CANISII *Lectionibus antiquis Tom. I. p.* 364. IRENAEVS *adversus haereses Lib. II. cap. XXXIV. p.* 168. & alii. At quis non videt, Servatorem nostrum in ea narratione, sive tota ficta sit, sive veritatis contineat aliquid historicae, sub imaginibus a rebus huius mundi petitis res aevi futuri proponere & adumbrare, quod & alias facit, quo a rudioribus melius intelligatur? Eiusmodi vero narrationes non esse nimis premendas, neminem praeterit. Quod si fas est ita concludere: CHRISTVS animis epulonis & Lazari linguam, manus & pedes attribuit: Ergo animi, terreno corpore egressi, certis tamen cum corporibus coniuncti vivunt, recte quoque is faciet, qui sic ratiocinabitur: CHRISTVS Lazarum sistit accumbentem & in sinu Abrahae prandentem: Igitur in coelesti gloria cibo potuque vere reficiemur & convivia agitabimus. Taceo, aeque commode eos hac uti posse historia, qui animam totam esse corpoream arbitrantur, atque illos, qui animum corpori cuidam subtili decernunt alligatum esse. Etenim nihil in ea, unde colligas, exstat, Lazarum ex binis constitisse partibus, ex anima & corpore. Ad extremum, si linguam, si pedes, si membra habent reliqua defunctorum animae, quod ex hac CHRISTI narratione cogunt antiqui doctores, quid de resurrectione fiet corporum? Quid vetera necesse est animis aliquando corpora restitui, si iam instructi sunt corporibus? Aut num forte duplicata lingua, geminatis pedibus & manibus indigent beatae mentes?

III.) Sed quia in sequentibus ad antiquorum coetus Christiani doctorum, quos *Patres* vocant, testimonia rursus confugit vir egregius, non alienum erit, universe sententias eorum de animi natura paucis referre. Nullus inter eos est, qui sic sentiat de anima, ut plerique hodie Christianorum sentiunt, eam prorsus simplicem & apertam esse, omni plane corpore vacare, figura idcirco & forma omni destitui, nullo modo extensam esse, & reliqua: Vniversi contra corporeum aliquid, sed alius tamen generis & naturae, quam ea, quae conspicimus hic corpora sunt, in anima esse agnoscunt. Sed in duas tamen vias abeunt. Namque aliqui duo esse contendunt in anima: spiritum, & corpus valde subtile & tenue, quo vestitus sit ille spiritus: alii vero animam totam esse corpoream seu nihil nisi aerium & exile corpus quoddam opinantur. Non sum inscius, esse quosdam in illis, qui animam merum *spiritum* esse dicunt: sed falluntur, qui ex nostro sensu hoc apud eos vocabulum exponunt. *Spiritus* enim, quem corpori opponunt interdum, nihil est illis, quam tenue corpus quale aer aut aether est: id quod, si locus id permitteret, multis eorum dictis planum facere liceret. Vide instar omnium TERTVLLIANVM *Libro de anima cap. XI. p.* 167. Sunt doctissimi viri, qui parum dextre veterum explicarunt dogmata, quod huius rei ignari fuerunt. Discrimen illud, quod inter antiquos esse doctores dixi, non modo ab ingeniorum varia natura, verum etiam a philosophiae studio oritur. Nam PLATONEM & Platonicos qui consectantur, quod CLEMENTEM, ORIGENEM & horum discipulos fecisse constat, illi Platonicorum etiam de anima dogma probant, & simplicissimam eam in se esse asseverant, sed subtili tamen semper corpore circumdatam. Ceteri vero, qui longius fugiunt PLATONEM & noxiam eius esse philosophiam rebus Christianis arbitrantur, illi hoc eius quoque scitum repudiant & animam totam nil, nisi corpus esse subtilissimum, praecipiunt. Horum in ordine sunt TERTVLLIANVS, ARNOBIVS, METHODIVS & plures alii, quorum in scriptis multa passim contra PLATONEM scripta leguntur, quem *haereticorum* aetatis suae principem & auctorem esse, statuunt. Atque hi non raro vehementer in Platonicos invehuntur, quod animam naturam esse simplicem in se ac concretionis omnis nesciam docerent. ARNOBIVS *Lib. II. adversus gentes p.* 67. *Quare*, inquit, *nihil est, quod nos fallat, nihil quod nobis polliceatur spes cassas: quod a notis quibusdam dicitur viris & immoderata sibi opinione sublatis, animas immortales esse, Deo rerum principi, gradu proximas dignitatis, genitore illo ac patre prolatas, divinas, sapientes, doctas neque ulla corporis attrectatione contignas.* Ex-

cretas esse, eaque de caussa certa forma & figura praeditas, sed hoc unice putasse, habere animos corpora sibi adiuncta, eaque certa ratione figurata. Testantur id primum haec eius verba: *Characterem corporis, in quo etiam adaptantur, custodire eumdem.* Quorum verborum haec vis est ac potestas: *Animos in illo corpore, cui post excessum ex hac vita sociantur seu adaptantur*, ut ait, *eamdem servare formam & figuram, quam corpora illa habuerunt, quibus hac in vita fuerunt conclusi.* Deinde ex eo hoc apertum est, quod alias
p. 300. animos praecipit corporis expertes esse, ut in his verbis, quae *Libro quinto cap. VII.* exstant: *Flatus autem vitae incorporalis est.* (1)

§. XXVII.

pers sit prorsus necesse est rerum Platonicarum, qui aegre perspicit, scholam hanc his verbis perstringi. Lege quoque, si placet, TERTVLLIANVM *Libro de anima cap. 17. p. 165.* ubi: *Haec*, inquit, *Platonici subtilitate magis, quam veritate, conturbant.* Corpus vero qui animam esse volunt, non unius iterum sunt & eiusdem opinionis: Namque aliqui, dum quid hoc vocabulo designent, explicant, ita loquuntur, ut facile appareat, corpus generatim illis vocatum esse id omne, quod certa regione & loco definitur & circumscriptam habet substantiam seu id per quod res quaedam est, quod est. Ipse TERTVLLIANVS aliquot in locis diserte fatetur, nomine *corpus* sese id, per quod res quaelibet subsistit, intelligere, quos IACOBVS PAMELIVS collegit *in Paradoxis Tertulliani §. XV. p. 9.* Qui sic sentiunt, illi, tametsi corpoream dicunt esse animam, eamque & extensam & moveri & loco concludi affirmant, quod a recentiorum Christianorum praeceptis alienum est, nullam tamen proprie potestatem vocabulo *corpus* subiiciunt, fatenturque velut, nescire sese, cuius naturae sit anima. Quare omnium levissime ab hodiernis de anima sententiis dissentiunt. Verum alii qualis sit animae natura, quam corpoream statuunt, sine circuitu decernunt, corpusque eius ex aëre puro & ex igne seu aethere constare, docent: in quo numero METHODIVS, & alii sunt. Et multi tamen horum hoc minime impedire putant, quo minus animam immortalem ac perennem esse dicant: qua in re veterum sequuntur sententias, quos saepius iam indicavi, decrevisse, purissimum & subtilissimum aetherem & ignem distrahi nullo modo posse. Gravius lapsi sunt, qui quum animam esse dicerent corpoream, & omne corpus dissolvi & interire posse, nihil dubitarent, animam quoque opinati sunt natura minime immortalem esse, sed perire posse. His accedit ARNOBIVS *Libro II. adv. gentes p. 66.* Scriptor *Clementinorum Homil. III. §. VI. p. 641. Tom. I. Patr. Apostol.* & alii nonnulli, quos DESID. HERALDVS & IO. BAPT. COTELERIVS in *annotationibus* suis ad hos scriptores indicarunt. Est & inter huius sententiae fautores discriminis aliquid, quod nunc explicare nolo: at generatim tamen universi consentiunt, animos mediae esse naturae, id est, perire ac rursus, si Deus velit, immortales fieri posse: animos eorum, qui doctrinam Christianam receperint, mortalitatis periculo aut per baptismum, aut alio modo, liberari: improborum vero & hominum CHRISTI disciplinam recusantium animos, mortales manere, & in locum inferorum delatos igne tamdiu in eo excruciari, donec dissolvantur & ad nihilum redigantur. Qui rerum nostra memoria inter eruditos gestarum non expertes sunt, non ignorant HENR. DODWELLVM, virum ceteroquin doctissimum, hoc dogma quodammodo non ita pridem renovasse, atque libris nonnullis acriter, at parum perite, defensitasse.

(1) *Incorporalis est)* Fallitur vir doctissimus nec IRENAEI de anima doctrinam assequitur: Igitur quid ille senserit, accuratius explicabo.

I.) Statuit IRENAEVS ex binis hominem lege naturae natum partibus constare, ex corpore & anima. Meminit quidem & nonnullis in locis *spiritus*, quem *corpori* & *animae* adiunctum esse ait: verum quo sensu id faciat, paullo post patebit. Falluntur certe, qui sanctum hunc virum in eorum fuisse opinantur sententia, qui natura hominem tribus partibus, anima, corpore & spiritu constare iudicant; & male IOSVA BARNESIVS in *Notis ad Homerum Tom. II. p. 311.* HOMERI & IRENAEI dogma de anima componere voluit.

II.) Animam non iterum in duas partes distribuit, quod doctissimus CVDWORTHVS putat, in ipsam animam & in corpus ei adiunctum, verum totam animam corporatam esse aut ex subtilissima conflatam esse materia, iudicavit. Non ignoro, id quod observare iubet nos vir egregius, IRENAEVM *incorporales* vocasse animas: fecit id nonnullis in locis: aliis animam *spiritum* vocavit. Sed non verba spectare nos decet IRENAEI, verum potestatem illis subiectam, neque nostris ex notionibus verborum, quibus usus ille est, potestates metiri. Quonam sensu *incorporalem* dixerit IRENAEVS animam, ex eius verbis liquet *Lib. V. cap. VII. p. 300.* *Incorporales sunt animae, quantum ad comparationem mortalium corporum.* Ergo non absolute animas corporis expertes putavit, sed comparate tantum, respectu nimirum crassioris illius corporis, quo nunc cingimur. Id ipsum inde etiam constat, quod paullo post, quum caussas affert, propter quas nec anima, nec spiritus mori queat, spiritum ideo extingui nullo modo posse perhibet, quia simplex sit & omni corpore secretus, animam vero, quia *flatus* sit *vitae*: *Mori neque animae evenit: flatus est enim vitae: neque spiritui: incompositus enim & simplex est Spiritus, qui resolvi non potest.* *Simplicem* si credidisset IRENAEVS animam esse & *incompositam*, haud secus ac *spiritum* hanc ipsam certe simplicitatem animae dixisset impedire, quo minus ea interire queat. At aliam longe quum eius caussam reddat, certe significat, animam sibi haud simplicem fuisse visam. Hinc ipse RENAT. MASSVETVS, qui ceteroquin IRENAEO suo mirifice favet, non potuit, quin ingenue fateretur, eum ex subtilissima materia concretos putasse humanos animos, quemadmodum angelos, *Diss. III. in Irenaeum Artic. XI. §. 120. p. CLXI.*

III.)

§. XXVII.

ORIGENES autem non modo idem, quod hic, certum habuit, animas de corporibus his sublatas, tenui quodam cum corpore vivere, idque corpus εἶδος illud χαρακτηρίζον seu eamdem illam figuram retinere, quae terrenis his corporibus olim fuerit: verum etiam cum hoc ipsum, tum animorum perennitatem crebris animorum corpore seiunctorum Origenes idem putat & docet.

III.) Quamvis vero in eorum fuerit numero IRENAEUS, qui totam esse arbitrati sunt animam corpoream, nihilo tamen minus immortalem esse putavit eam; id quod satis planum MASSUETUS fecit *l. c. Artic. X. §. CIV. p. CLIII. CLIV.* Caussam vero & originem huius immortalitatis non in animae natura quaerit, sed in divina voluntate. Hanc sententiam late persequitur *Lib. V. cap. VII. p.* 300. ubi, quum concessisset, omnia quae nata sunt, interire etiam & occidere posse, animamque idcirco etiam natura sua mortalem esse, fieri subiicit divina voluntate, ut ea perseveret esse: *Quemadmodum coelum; & sol & luna - - - multo tempore perseverant secundum voluntatem Dei: sic & de animabus & de spiritibus & omnino de omnibus his, quae facta sunt, cogitans quis, minime peccabit: quando omnia, quae facta sunt, initium quidem facturae suae habeant, perseverant autem quoadusque & Deus & esse & perseverare voluerit.* Igitur Deum censuit animas, ne sensim diffluant, & tandem pereant, haud aliter, quam reliqua corpora conservare. Ex his ipsis, quae modo protuli, verbis confici mihi posse videtur, cuius generis & naturae animam esse voluerit. Namque comparat animam cum sole, coelo, luna & sideribus: quod argumento, nisi fallor, est, visum ipsi fuisse animam ex eadem conflatam esse materia, ex qua aether constant & sidera, quod innumeris veterum placuit.

IV.) Quod IRENAEUS ait *animas* corpore excedentes, *characterem corporis custodire & habere hominis figuram* id rectissime sic interpretatur CUDWORTHUS: Ex IRENAEI sententia, effigie humana esse animos corpore mortali semotos & eiusdem, quod hic gessere, corporis formam servare. Conatus est RENAT. MASSUETUS in *Notis ad Irenaeum p.* 167. hanc ab eo sententiam removere: sed conatus est, nihil autem perfecit. Existimat autem, IRENAEUM accipi debere *de certis quibusdam characteribus & notis, quibus a ceteris spiritibus, ad informandum corpus haudquaquam destinatis distinguantur, & quibus animae humanae potius, quam angeli constituantur: Necesse enim esse, ut in mentibus humanis, etiam in coelo degentibus certi quidam characteres sint & certus quidam ordo ad corpus, quibus ab aliis spiritibus distinguantur.* Puto, NICOL. GALLASIUM, Theologum Genevensem, huius interpretationis excogitandae MASSUETO auctorem fuisse. Namque is in *Notis ad h. l.* pari modo de notis quibusdam, quibus animae discerni queant inter se, tametsi de aliis, quam MASSUETUS, verba IRENAEI vult accipi. Necessarium esse ait, ut in altera vita certis signis hominum defunctorum animae distinguantur, ita ut cuivis appareat, quaenam PAULI, quaenam PETRI, quaenam LAZARI fuerit anima: & de hisce signis loqui IRENAEUM: *Propositum illi est ostendere, unicuique homini propriam a Deo animam esse datam, ita ut etiam post mortem non minus distingui animae possint aliae ab aliis, propriisque & peculiaribus notis secerni solutae a corporibus, quam cum iis indutae erant.* Sed rectius fecissent doctissimi viri, si minus ingeniosi fuissent in hoc loco exponendo. Etenim violenta est utraque interpretatio, nec verbis IRENAEI respondet. Quidnam sibi velit sanctus vir, quum animas corpore egressas *characterem & figuram corporis* servare scribit, id non melius, quam ex illo sacri codicis loco, quem ad hoc dogma probandum profert, intelligitur. Est hic vero locus Servatoris nostri narratio de Lazaro & divite, quam LUCAS litteris consignavit. In hac narratione de notis eiusmodi, quibus aut angeli & hominum animi, aut hominum animi inter se discernantur, quales GALLASIUS & MASSUETUS sibi finxerunt, ne minimum quidem reperitur vestigium. At Lazari non minus, quam hominis luxuriosi anima forma sistitur & corpore humano simili praedita: ex quo efficitur, IRENAEUM hoc etiam unice docere voluisse, animas hominum corporis sui figuram & habitum post fata retinere. Neque dubitare nos ullo modo patitur hac de re alius eius locus, quo animam diserte scribit corporis sui figuram habere, quemadmodum aqua in vas missa, speciem vasis adipiscitur. *Lib. II. cap. XIX. §. 6. p.* 143. *Non enim angelorum habebit similitudinem & speciem, sed animarum, in quibus & formatur: quomodo aqua in vas missa ipsius vasis habebit formam, & iam si gelaverit in eo, speciem habebit vasculi, in quo gelavit: quando ipsae animae corporis habeant figuram: ipsi enim adaptatae sunt vasi, quemadmodum praediximus.*

V.) Singularis est sancti hominis de spiritu sententia. Existimavit nimirum homini spiritum, tamquam tertiam partem, postquam CHRISTO sese addixit, attribui, per quam is perficiatur, servetur & cum Deo coniungatur. Nullum vero dubium est, quin hoc nomine Spiritum Sanctum intellexerit. *Perfectus autem*, inquit, *Lib. V. cap. VI. p.* 299. *homo; commixtio & adunitio est animae assumentis spiritum patris & admixta ei carni, quae est plasmata secundum imaginem Dei. Propter quod & Apostolus ait: sapientiam loquimur inter perfectos: perfectos dicens eos, qui perceperunt Spiritum Dei.* Pluribus isto loco vir beatus hoc scitum suum persequitur. *Lib. V. cap. IX. p.* 302. ita mentem suam edisserit: *Tria sunt, ex quibus perfectus homo* (id est, Christianus) *constat, carne, anima & spiritu: & altero quidem salvante & figurante, qui est spiritus. altero, quod unitur & formatur, quod est caro: id vero, quod inter haec est duo, quod est anima.* Addo quae paullo post consequuntur, ex quibus manifestum est, derogasse IRENAEUM hunc spiritum hominibus a Christo alienis, nec idcirco inter naturales hominis partes, quod nonnullis placet, retulisse: *Quotquot ergo id quod salvat & format & unitatem non habent, hi consequenter erunt & vocabuntur caro & san-*

ctorum apparitionibus extra omnem collocari controversiam, censuit. Etenim CELSVM dum reprimit, qui sacrarum litterarum testimonia, quae Servatorem nostrum viventem sese suis memorant post mortem exhibuisse, labefactare conatus erat, atque totum hoc, Epicuraeorum ex more, aut ad fraudes Magicas aut ad fanaticorum somnia, aut denique ad discipulorum CHRISTI imbecillitatem, cerebri sui commenta pro veris visis habentium, retulerat, sic inter alia scribit: (1) τοῦτο δὲ οὐδὲν ἧττον κατασκευαστικόν ἐστιν ἀναγκαίου δόγματος, ὡς ἄρα ἡ ψυχὴ ὑφέστηκε τῶν ἀποθανόντων. καὶ οὐ μάτην πεπίστευκε περὶ τῆς ἀθανασίας αὐτῆς, ὁ τοῦτο τὸ δόγμα ἀνειληφώς. ὡς καὶ Πλάτων ἐν τῷ περὶ τῆς ψυχῆς λέγει, σκιοειδῆ φαντάσματα περὶ μνημεῖα τισὶ γεγονέναι τῶν ἤδη τεθνηκότων. *Hoc tametsi vehementer* (Celso) *dictum videtur, nihilominus necessario inde colligitur, superesse defunctorum animas, nec temere immortalitatem earum aut certe perpetuitatem is credidit, qui hoc dogma susceperit, ut Plato tradit in libro de anima, imagines umbrarum specie circa monumenta quibusdam conspectas.* Quo concluso, de huius generis visis ita pergit commentari: τὰ μὲν οὖν γινόμενα περὶ ψυχῆς τεθνηκότων φαντάσματα ἀπό τινος ὑποκειμένου γίνεται, τοῦ κατὰ τὴν ὑφεστηκυῖαν ἐν τῷ καλουμένῳ αὐγοειδεῖ σώματι ψυχήν. *Ergo spectra ista larvarum non de nihilo apparent, sed quia defunctorum quoque animae suum quoddam corpus habent, quod Graecis vocatur αὐγοειδές.* Hic tamen animadverti velim, ORIGENEM vocabulo *αὐγοειδὲς σῶμα, corpus luciforme*, ampliorem subicere vim ac notionem, quam Graeci solebant sapientes. Namque hi quum eo nomine id tantum corpus appellarent, quod animis rite purgatis post corporis obitum adhaerescit, ille non dubitat, istud etiam aërium & vaporum simile corpus, quod mentes animant contaminatae & sordidae, hac voce simul designare. (2) Praeter haec ORIGENES THOMAE, quem difficilem fuisse ad credendum nemo nescit, non hoc disputat, mirabile visum esse, quod Servator conspiciendum sese dedisset discipulis post obitum, neque putasse, fieri posse nullo modo, ut mentes corpore seiunctae redirent ad suos: verum hoc unum non potuisse a se impetrare, ut crederet, CHRISTVM eodem solido, concretoque corpore, quod in crucem antea erat actum & sepulcro mandatum, vestitum & cru-

sanguis: quippe qui non habent Spiritum Dei in se. Propter hoc autem & mortui dicti tales sunt a Domino. Vir pius atque sanctus de Spiritu Sancto cogitasse videtur, tamquam de divina quadam natura undiquaque fusa, cuius particulam omnes accipiant, qui fide IESVM CHRISTVM amplectuntur. Manifestum id vel ex illis est, quae paullo post CVDWORTHVS ex eo recitat. Ostendi iam alio loco, non paucos veterum doctorum in hac haeresi fuisse, Spiritumque Sanctum mundi esse animam per totam rerum naturam pertinentem, credidisse. Sceleratorum ergo & a Christo aversorum hominum animas corporeos IRENAEVS ducebat esse spiritus, quos divina potentia, ne pereant, servet & immortales praestet: at sanctorum piorumque mentes binis adseverabat contineri partibus: corpore seu anima, & spiritu animam illam incolente & gubernante. Et spiritum hunc animas beatorum in coelum secum ferre & ad omnem retinere aeternitatem, haud dubitabat. Subiicio, ex quo haec omnia patent, illustrem eius locum *Lib. II. cap. XXXIII. p.* 168. πάντες δὲ οἱ ἐγγραφέντες εἰς ζωὴν ἀναστήσονται, ἴδια ἔχοντες σώματα καὶ ἰδίας ἔχοντες ψυχάς, καὶ ἴδια πνεύματα, ἐν οἷς εὐηρέστησαν τῷ θεῷ. Οἱ δὲ τῆς κολάσεως ἄξιοι, ἀπελεύσονται εἰς τὴν αὐτήν, καὶ αὐτοὶ ἰδίας ἔχοντες ψυχάς, καὶ ἴδια σώματα, ἐν οἷς ἀπέστησαν ἀπὸ τῆς τοῦ θεοῦ χάριτος. *Qui sunt scripti in vitam, resurgent, sua CORPORA & suas habentes ANIMAS & suos SPIRITVS, in quibus placuerunt Deo: Qui autem poena sunt digni, abibunt in eam, & ipsi suas habentes ANIMAS & sua CORPORA, in quibus abstinuerunt a Dei bonitate.* Socios habet quosdam opinionis huius IRENAEVS, quorum nunc recitare nomina, non expedit.

(1) *Scribit) Lib. II. adv. Celsum p.* 97. Non singulare vero id in ORIGENE est, quod hoc dogma de corporibus animorum ex apparitionibus eorum circa sepulcra probat. Omnes, qui hanc opinionem sequuntur, vix habent maius aliquid, quo sese tueantur, quam hoc argumentum: in quo quantum virtutis sit, aequos rerum aestimatores iudicare velim.

(2) *Designare)* Necesse non est, ut ORIGENEM ampliorem, quam vulgo fieri solebat, notionem hic vocabulo αὐγοειδὲς subiecisse existimemus. Ostendimus supra, non exiguum Philosophorum Platonicorum numerum unum tantum corpus animo attribuisse, coeleste nimirum illud & aetherium, reliquam vero molem aeriam, ex qua εἴδωλον seu alterum corpus animae concretum esse reliqui censebant, philosophia putasse ac meditatione solvi posse, animaque ideo ex corpore hoc exeunte ab ea distrahi. Praetulit haud dubie ORIGENES hanc sententiam alteri eorum, qui φύσει, ut loquebantur, negabant animae plane detrahi posse. Ceterum Platonicorum more prorsus his in verbis ratiocinari ORIGENEM, vel ex iis manifestum est, quae THEOPHRASTVS, Platonicus, apud AENEAM GAZAEVM *Dialogo de resurr. mortuorum p.* 65. ex scholae suae praescripto disputat. Valuit aliquamdiu haec disserendi ratio inter Christianos, quamdiu nimirum ORIGENIS & sectatorum eius auctoritas valuit. Haec vero quum concidisset, aliter Christiani de his mortuorum apparitionibus circa sepulcra iudicabant, nec verebantur contendere, daemones malos hominum defunctorum formas & figuras adsciscere atque oculis mortalium illudere. vid. AENEAS GAZAEVS *l. c. p.* 65. 66. Rationem opinionis huius haec afferebant, quod, ex oriente sole, simulacra illa dissolverentur & evanescerent.

circumdatum suos visitasse. Ipsum disserentem audiamus: *συγκατατίθεται μὲν γὰρ ἐκείνῃ τῇ φασκούσῃ αὐτὸν ἑωρακέναι, ὡς οὐκ ἀδυνάτου ὄντος τοῦ τὴν ψυχὴν τοῦ τεθνηκότος ὀφθῆναι. οὐκέτι δ' ἐνόμιζεν εἶναι τὸ ἐν σώματι αὐτὸν ἀντιτύπῳ ἐγηγέρθαι.* *Thomas etiam* (non secus ac reliqui discipuli) *assentiebatur mulieri narranti, se illum vidisse, quasi non novum esset conspici defuncti animom. Ceterum ut eum resurrexisse cum eodem corpore crederet* (solido, in quo vixisset antea) *id vero non poterat in animum inducere, quopropter non dixit: Nisi videro, non credam, sed adiunxit & illa verba: Nisi misero manum meam in vestigium clavorum, & contrectavero latus eius, non credam.* Quibus dictis haec denuo subiicit: *ταῦτα δ' ἐλέγετο ὑπὸ τοῦ Θωμᾶ, κρίνοντος, ὅτι δύναται ὀφθαλμοῖς αἰσθητοῖς φανῆναι ψυχῆς σῶμα πάντα τῷ προτέρῳ εἴδει - - - μέγεθός τε καὶ ὄμματα καλ' ἐϊκυίης καὶ φωνὴν*

πολλάκι δὲ καὶ τοῖα περὶ χροῒ εἵματ' ἐχούσης

Haec autem dicebat Thomas, quod arbitraretur fieri posse, ut oculis se offerret corpus animae, per omnia deposito simile.

- - - vocemque oculosque decoros, corporis atque modum
Saepius & simili vestitum corpus amictu,

Huic igitur si qua fides habenda est, communi tum temporis Iudaeorum consensione decretum erat, animos, corporum licet crassiorum vinculis solutos, certo tamen alii corpori copulatos manere, cuius beneficio in conspectum sese hominum dare queant. Neque est, quod ab hac nos sententia Critici cuiusdam (3) in primis eruditi auctoritas dimoveat, qui, quod IOSEPHVS, Iudaeorum memorans opiniones, huius nullam fecerit mentionem, credendum esse negat ORIGENI. Nam & alia non mediocris momenti Iudaeorum placita IOSEPHVM praetermisisse, & in his doctrinam de mortuorum in vitam reditu neminem facile praeterit. Vtcumque est, hoc tamen dubio vacat, ipsum ORIGENEM in hac fuisse sententia, non omni corpore nudari animos hinc discedentes, verum corpore quodam, huius gravioris corporis imaginem referente, perpetuo contectos & vestitos esse, in quo hominum subire illis oculos pro lubitu liceat.

§. XXVIII.

Minime vero omnium praetereunda hoc in loco est Servatoris nostri responsio, qua commotos atque perturbatos amicorum suorum animos, *spiritum* a se conspici metuentium, quum CHRISTVM primum viderent vitae redditum, componit & sanat. Neque enim Servator animos secretos ab omni prorsus corpore relictos esse, in quo hominum sese oculis obiicere possint, docet: sed in concessis hoc veluti numerat, atque *Spiritum* tantum *non carnem & ossa habere* tradit, non *σῶμα ἀντίτυπον*, non solidum eiusmodi corpus, quale ipse nunc gerat. Quapropter etiam, ne quid in animis suorum remaneret dubitationis, tangi sese vult ab illis. Si quid mihi est iudicii, hoc voluit Servator verbis istis significatum: Quamvis mentes corpore abstractae ac liberae, suis utantur corporibus seu vehiculis, quae ita condensare possunt & comprimere, ut in oculos nonnumquam incurrant hominum: haud tamen talibus eas esse corporibus putandum est, qualia haec nostra sunt ex carne sanguineque concreta. Quocirca si me tractetis tantum & tangatis, certi statim eritis, non esse me animum hominibus apparentem, quod multos animos sine ullo fecisse miraculo constat, sed eodem solido corpore praeditum adesse vobis, quo cinctus a Iudaeis in crucem actus sum: Ita sentietis, hoc ipsum corpus infinita Dei potentia sepulcro excitatum esse, nec in eo reperiri amplius. Non abhorret multum ab hoc Servatoris nostri dicto illud APOLLONII, quod PHILOSTRATVS (1) memoriae prodidit:

Ipse Servator noster hanc opinionem confirmare videtur.

Luc. XXIV. 37.

(3) *Critici cuiusdam)* Hic quisnam sit, ignoro: nec valde necessarium duxi, nomen eius investigare. Non plane fallitur ORIGENES, quod putat, nec THOMAM, nec reliquos Servatoris nostri amicos dubitasse, quin animae defunctorum humana forma & figura apparere possent. Liquet enim hoc ex *Luc. XXIV.* 37. ubi dicuntur illi, CHRISTO videndum sese exhibente, putasse, sese *πνεῦμα* seu *spiritum* videre. Hinc vero quomodo effici possit, non modo hos discipulos, verum etiam omnes Iudaeos credidisse, defunctorum hominum animas tenui semper & exili quodam corpore vestitas esse, me quidem praeterit. Num omnes, qui spectra & manes saepenumero apparere arbitrantur, haec spectra tenue corpus semper secum habere coniunctum, existimant? Quidni & Iudaei, ut nunc alia taceam, in ea potuerunt opinione esse, quam multi fovent, & olim foverunt, spiritus corpora sibi ex aere adsciscere & ad certum tempus gerere posse!

(1) *Philostratus) Vitae Apollonii Tyanaei Lib. IX. cap. XII. p. 355.* Attulit eumdem PHILOSTRATI locum ad haec verba Servatoris nostri illustranda, non ita pridem vir doctissimus, IACOBVS ELSNERVS *Observationum Sacrarum in N. T. libros Tom. I. p. 287.*

didit: λαβοῦ μοι, ἔφη κ'ἂν μὲν διαφύγω σε, εἴδωλον εἰμί. εἰ δὲ ὑπομείναιμι ἁπτόμενος, πεῖθε καὶ ζῆν τέ με καὶ μὴ ἀποβεβληκέναι τὸ σῶμα. *Prehende me, inquit, sique (umbrae instar) elabar spectrum esse puta* (id est, animam corpore egressam) - - - *Sin vero tangenti me praebeam, persuade tibi vivere me, neque corpus deposuisse.* Equidem, tametsi animos corporibus terrenis solutos exilibus amictos esse vehiculis certum sit, quorum ita possunt coarctare particulas, ut oculos & sensus feriant aliorum hominum, rationi tamen congruens arbitror & conveniens, statuere, non esse illis integrum, ad tantam illa soliditatem & firmitatem revocare, ut carnis sanguinisque fiant similia atque ita esse perseverent, aut saltim plus laboris ac molestiae cum hoc corpora coangustandi conatu coniunctum esse; quam suscipere velint. Nec tamen etiam prorsus negaverim, fieri posse, ut solida aliorum corpora sibi nonnumquam adsciscant, eaque ad tempus agitent & moveant: quale quid in notissima PHLEGONTIS (2) historia legitur, in qua corpus ipsum non evanuisse, quod alioquin, quum spiritus comparent, fieri solet, sed foetidum cadaver remansisse dicitur. Quod ad corpus vero Servatoris nostri IESV CHRISTI attinet, in quo, postquam ex mortuis surrexerat, fuit, donec sublimis hinc in coelum abiret, illud quoniam, solidum licet ac concretum fuerit, aliquoties tamen discipulorum sese oculis subduxit, non male ORIGENEM coniecisse arbitror, qui in medio quodam statu inter mortalis huius corporis crassitudinem & coelestium aetheriorum atque perfectae gloriae compotum corporum tenuitatem, divino consilio illud tempus quoddam conservatum esse, suspicatur. (3)

§. XXIX.

(2) *Phlegontis)* Trallianum intelligit; cuius lege *Libellum de rebus mirabilibus cap. I.* in IAC. GRONOVII *Thesauro Antiquitatum Graecar. Tom. VIII. p.* 2694. *f.* Longior est tota, quam ut hic repeti queat, historia; neque res, ut narretur, flagitat.

(3) *Suspicatur)* Nec his ego multum commoveor doctissimi viri rationibus, ut id credam, quod ipse iudicat credibile esse, animis corpus quoddam adhaerescere, quod secum afferunt, quum nascuntur, & rursus, quum decedunt, auferant.

I.) Interpretatio verborum CHRISTI, *Luc. XXIV.* 37. quae hic exstat, tametsi & aliis eam in mentem venisse non ignorem, commentitia videtur mihi esse, ut verum fatear, & nullo fundamento nixa. Facit vir magnus Servatorem nostrum non secus hic loqui, acsi ex adolescentiori Academia philosophus aliquis loqueretur: quod quo iure faciat, nescio. Equidem vehementer cavendum esse arbitror, ne quid Deo & Domino nostro a nobis attribuatur, quod perspicuis ab eo verbis haud expressum esse videmus. Sed aequius hoc feramus in homine magnis ceteroquin virtutibus ornato, & homines nos esse cogitemus, quorum animis multae dum hic vivimus insidiae struuntur. Exploremus paullum vim argumenti, quod ex CHRISTI verbis ducitur. *Ait Servator: Spiritus non habet carnem & ossa: igitur spiritus exile quoddam corpus sibimet adiunctum habent, quod deponunt numquam.* Hoccine est argumentari? aut divinare & coniicere? Num inde, quod CHRISTVS negat, spiritibus solidum haud esse corpus consequitur, eos aliud habere corpus, non solidum, sed aetheri aut aeri simile? Fateor, non inficiari hic Servatorem nostrum, animis subtile quoddam corpus adesse: nec ideirco cum illis fecerim, qui ex hoc loco perspicuum esse putant, omni prorsus corpore carere animos. Etenim ita neminem ratiocinari posse arbitror: Animi solidum & concretum corpus non habent: Ergo nullum prorsus habent. Sed aeque tamen vitiose illi rationem concludunt, qui ex hoc dicto patere censent, animos aliquo semper corpore, his nostris leviore atque tenuiore, uti. Quasi vero recte is concluderet, qui hoc modo argumentaretur: PETRVS negat aurum sibi & argentum esse, *Act. III.* 6. Ergo sanctus hicce vir nummos habuit ex aere & cupro conflatos. Addam his bina, quae prorsus hoc argumentum conficient. Primum, qui adhibere illud volunt, eos alterum, quod ex CHRISTI de Lazaro & opulento homine narratione sumunt, argumentum dimittere oportet. Nam ex his CHRISTI verbis efficitur, spiritus solido & concreto corpore seu carne & ossibus, destitui: illam vero de Lazaro narrationem si urgere & premere velint, concedant necesse est, animas carnem & ossa habere. Ardet enim hominis copiosi lingua & aquam expetit, qua reficiatur: Lazarus autem digitos habet, quibus aquam excipiat, ac ori hominis locupletis instillet. Haeccine solidi corporis testimonia & signa sunt? Igitur aut fateantur, quae CHRISTVS de Lazaro & divite refert, figurata esse, nec vim idcirco ullam probandi hac in caussa habere, aut, si hoc nolint, animos, quod CHRISTVS tamen negat, carnem & ossa habere, statuant. Deinde vereor, ne si CHRISTI Servatoris nostri, verba ita, quemadmodum hic fit, explicentur, locus fiat aliis ipsi supremo Numini subtile vehiculum eiusmodi, quale animis Platonici dant, attribuendi. Scilicet Servator sanctissimus absolute, omnem naturam, quae πνεῦμα seu *spiritus* est, corpore solido carere, affirmat. At idem *Ioh. IV.* 24. Deum esse πνεῦμα pronuntiat. Igitur si hoc sibi vult *Luc. XXIV.* 37. spiritus non crassum quidem at leve tamen & tenue corpusculum habere, recte hoc ad Deum qui πνεῦμα est, etiam trahetur, isque non membris quidem humanis, at exili tamen vehiculo instructus esse censebitur.

II.) Quod post Platonicos vir longe doctissimus hic perlubet, esse in potestate positum animorum, corporis sui aetherei particulas, nunc ita, ut conspici queant, coarctare, nunc vicissim, ut oculos hominum fugiant, explicare ac dilatare, id ego non modo non intelligo, verum etiam tale esse, ut ipsa Platonicorum de hoc corpore animorum praecepta labefactet. Statuunt nimirum Platonici subtile illud animorum corpusculum immortale

tale

§. XXIX.

Haec nos disputatio sensim ad locum quemdam sacri codicis deducit, quem plerique omnes veterum Christianorum doctores ita exposuerunt, ut ne ipsam quidem Servatoris nostri animam corpore suo egressam, antequam illud reciperet, omni prorsus corpore liberam & nudam volitasse, verum tenue quoddam, subtilissimumque vestimentum adiunctum sibimet habuisse, inde concludere liceat. Verba PETRI sunt: *θανατωθεὶς μὲν σαρκὶ, ζωοποιηθεὶς δὲ τῷ πνεύματι, ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι πορευθεὶς ἐκήρυξε.* Hoc dicto prisci fere omnes doctores descensum Servatoris nostri ad loca inferorum seu *ᾅδην* memorari, statuunt. Itaque interpres, quem *Vulgatum* vocant, Latine sensum eius ita expressit. *Mortificatus quidem carne, vivificatus autem spiritu: In quo* (spiritu) *& his, qui in carcere erant, spiritibus veniens praedicavit.* Quae si valeat interpretatio, vox *πνεῦμα spiritus* hoc in loco nota erit *spiritualis corporis*, totaque viri divini oratio hanc feret sententiam: *Servator noster, CHRISTVS, in carne seu crasso carnosoque corpore mortem sustinuit, verum spiritu seu spirituali corpore amictus in vitam reversus est. In quo quum esset spiritu seu spirituali corpore profectus est, atque verba fecit ad spiritus carcere subterraneo conclusos.* Non dubito, quin qui huic favent interpretationi, sic eam dubitantibus communituti sint: Vox *πνεῦμα*, *spiritus* non potest hoc in oraculo animam Ser-

Petri locus a patribus accommodate ad hanc sententiam exponitur.

1. Petr. III. 18. 19.

AVGVSTINVS *Lib. XII. de Genesi ad litter. c. 33. de hoc loco ita: Si Christi quidem animam venisse usque ad ea loca, in quibus peccatores cruciantur, ut eos solveret, quos esse solvendos, occulta nobis sua iustitia iudicabat, non immerito creditur.*

tale esse natura sua nec interire posse, nisi Deus velit. Explicent igitur mihi, precor, quomodo id indissolubile & immortale queat esse, quod iam dilatari, iam vicissim coarctari potest. Mihi quidem omne id, quod contrahi & vicissim explicari potest, ex partibus constare videtur non ita inter se iunctis & connexis, ut dissolvi plane nequeant: Praetermitto alias difficultates, cum hac coniunctas opinione, quibus expediendis haud pares erunt Platonici, nisi tritam omnium fere philosophorum viam relinquere & ea reiicere velint, quae a nullis prope adhuc in dubium revocata sunt.

III.) Valde vereor, ne sententiam ORIGENI alienam attribuerit vir doctissimus, quum eum existimasse scribit, corpus CHRISTI, dum vixit hic cum discipulis suis post resurrectionem in statu quodam medio servatum a Deo fuisse. Scio, putasse ORIGENEM, corpus CHRISTI, quod secum e sepulcro attulit, aerium fuisse aut mediae cuiusdam naturae inter corpus, quod antea gesserat, & inter animam omni corpore nudatam. *καὶ ἦν γε*, inquit *Lib. II. adv. Celsum p. 98.* *κατὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ ὡσπερεὶ ἐν μεθορίῳ τινὶ τῆς παχύτητος τοῦ πρὸ τοῦ πάθους σώματος καὶ τοῦ γυμνὴν τοιούτου σώματος φαίνεσθαι ψυχήν.* *Habuit post resurrectionem corpus quoddam medium inter crassitudinem illam, quae ante passionem inerat, & animam nudatam corpore illo.* At idem ubi scripserit, corpus hoc, quod CHRISTVS quadraginta gestavit dies, a Deo tam diu in statu isto medio conservatum esse, donec in coelum ascenderet ille, postea vero aliam formam & naturam assumsisse, me quidem plane praeterit. Aut ego plane fallor, aut ORIGENES censuit, medium illud & aerium corpus, quod, ipso iudice, CHRISTVS resurgens habuit, non modo quadraginta dies istos, quos cum amicis suis versatus est, a Deo in isto statu conservatum, verum etiam in coelum ab ipso translatum esse, nec umquam ab eo depositum iri. Fortassis egregio viro HVGO GROTIVS auctor fuit, ut ORIGENIS ista ratione caperet sententiam: quippe qui *Comment. ad. Lucae XXIV. 31. p. 839.* similiter quadraginta tantum dies medium illum corporis CHRISTI statum durasse, sibi persuadet. Facile est, in errores eiusmodi incidere: illud vero multo magis miror, quemadmodum vir praestantissimus a se impetrare potuerit, ut illam, quam ORIGENIS fuisse credit, opinionem de corpore CHRISTI probaret. Primum quonam sese praesidio tueatur haec sententia, haud video? Silent enim prorsus de hoc miraculo, quarum auctoritati nobis unice standum est in eiusmodi rebus, sanctiores litterae. Disparuit, inquit vir doctissimus, CHRISTVS aliquoties: Ergo corpus aerium fuerit necesse est, qualia corpora nunc coarctari possunt, ut videantur, nunc vicissim dilatari, ut non videantur. Sed haec mihi plane videntur levia. Quod e discipulorum suorum conspectu repente CHRISTVS evanuit, id argumento quidem est, corpus eius novis auctum fuisse proprietatibus & veterem deposuisse gravitatem, aut gloriosum fuisse factum: nullo vero modo probat, corpus illud, quod resurgens habuit, aërium & mediae cuiusdam naturae fuisse. Taceo, quae de corporum aëriorum natura tradunt Platonici, quae contrahi & rursus explicari posse volunt, nimis esse lubrica & incerta, quam ut facile admitti queant ab illis, qui nihil sine caussis & rationibus recipiunt. Sed quid multis? Pugnat deinde haec sententia cum perspicuis sacri scriptoris aut CHRISTI potius verbis. Confirmat sanctissimus Servator, sese *carnem & ossa* habere *Luc. XXIV. 39.* THOMAM etiam iubet digitum suum clavorum vestigio & manum lateri admovere. *Ioh. XX. 27.* Haeccine documento sunt, idem, quod in sepulcro fuerat repositum, corpus a CHRISTO relatum fuisse? Corporane aëria & quae mediae sunt naturae ex carne & ossibus constant? aut vulnerum, quibus corpus mortale aliquando saucium fuit, vestigia sic servant, ut aliorum digiti & manus cicatrices istas attrectare queant? Nolo pluribus, quod possem, hanc sententiam subruere: at doleo studium philosophiae Platonicae & ORIGENIS tantum potuisse apud magnum hominem, ut eam temere amplecteretur. Gloriosa licet beatorum hominum, qui resurgent, corpora & novis instructa virtutibus fore, nulli careat controversia: Haud tamen quisquam nostrum ita novit illa mortalitatis nescia corpora, ut quid fieri queat ab illis, quid non queat, discernere ipsi liceat. Cur igitur non secus interdum disputamus & agimus, acsi iam ipsimet corpus eiusmodi lucidum & gloriosum gessissemus, nec quicquam nos affectionum fugeret, quae illi propriae & peculiares sunt?

Servatoris nostri denotare: quoniam haec, quae ipsa natura sua perennis est ac immortalis, inepte diceretur vitae particeps esse facta. Et qualis, quaeso, haec foret oratio: Ipse, id est, animus Servatoris nostri IESV CHRISTI in *spiritu*, id est, in se ipso, animus in animo commeavit ad spiritus captivos ad erudiendos eos? Neque πνεῦμα hic significare poterit *divinum spiritum* seu divinam naturam, quae, quum Servator e sepulcro ad viventes reverteretur, caussa fuit vitam iterum in exstincto corpore producens & efficiens. Etenim haec si intelligeretur, duo haec: *in carne morti tradi* : & : *in spiritu vitae restitui* non essent disparata aut iusta lege sibi opposita: nisi forte quis utrumque, *carnem & spiritum*, ex materia constare diceret. Simili ratione sequens explicare decet membrum, quo Servator in eo *spiritu*, in quo vitam recepit, postquam in *carne* mortem perpessus erat, ad *spiritus* carcere detentos verba fecisse dicitur. Etenim hos *spiritus* captivos non fas est putare simplices fuisse mentes, omni seiunctas corpore, verum animos corporibus spiritualibus & tenuioribus amictos: quam quidem vim haec vox in aliis quoque sacrorum librorum locis habet. (1) Quidquid hoc est, illud quidem ex sacris litteris explorate cognitum nobis est, non ELIAM modo, cuius terrenum corpus, quum igneo curru hinc auferretur, ex parte saltim, spirituale factum esse videtur, sed etiam MOSEN in monte Servatori nostro, eiusque amicis spectabiles sese exhibuisse. Hoc per prae-

(1) *Habet)* Variis licet interpretum sententiis & coniecturis hic S. PETRI locus, quem omnes obscurum esse fatentur, prope obrutus sit: violentam tamen magis & ab omni veri specie alienam eius interpretationem haud vidi, quam haec est viri doctissimi. Tantane caligine mentes etiam eorum obsideri, quos ignea ceteroquin ingenii vis supra reliquos evexit homines, quum opinionibus imbuti sunt praeiudicatis?

I.) πνεῦμα Vir egregius hic corpus animae aetherium significare, existimat. At quanam fretus ratione sic statuit? Quonam sacri codicis loco hanc expositionem firmat? Equidem nihil video ab eo afferri, quod ei faveat. At Platonicorum amor viro eruditissimo suasit, ut ita locum hunc exponeret. Apud hos scilicet nomen ὄχημα vehiculum illud animae denotat: Quare nihil dubitavit hanc Platonicorum notionem ad hoc PETRI dictum transferre, quum de ipso dogmate nihil sibi dubitandum esse duceret.

II.) At non modo interpretatio haec omni destituta est fundamento: verum etiam sancti hominis verbis minime convenit. Dicitur ab eo Servator noster θανατωθεὶς μὲν σαρκὶ, ζωοποιηθεὶς δὲ τῷ πνεύματι. Horum verborum hanc esse vult sententiam vir praeclarus: *Morti traditus est in corpore hoc crassiore: at in vitam rediit in corpore subtili, quod animis naturale est.* De prioris membri explicatione nihil nunc inter nos certaminis est: at posterioris expositio tam mihi distare videtur a vero, quam quod distat maxime. De potestate vocabuli ζωοποιεῖν eonveoit inter nos, ut arbitror. Constans enim usus eius in libris novi foederis ostendit, illud significare, *vitam reddere* & ζωοποιεῖσθαι *vitae restitui.* Nec patitur aliam hic locus notionem: in quo vident omnes mortem Servatoris nostri & eiusdem resurrectionem inter se opponi. De re ergo ipsa videamus. Servator noster quum animatus denuo seu vitae redditus esse dicitur, nullum est dubium, quin id de corpore eius intelligi debeat, quod unum mori potest. Animam enim CHRISTI mori potuisse, cogitatu est impium: naturam vero divinam morti subiicere, prorsus sceleratum & insanum foret. Igitur, si adsciscamus, quam CVDWORTHVS dedit, verborum PETRI expositionem, hanc habebimus sententiam: *Corpus vero Servatoris, quod exstinctum antea fuerat, in subtili corpore animae aut per subtile corpus illud ad vitam revocatum fuit.* At quis tam excors est, quin sensum hunc & per se absurdum ac inficetum, & ipsis CVOWOSTHI scitis prorsus esse contrarium videat? Anima CHRISTI si mortua fuisset & in vitam rediisset, aliquam habuisset haec interpretatio quantumvis pusillam & exiguam veri speciem: at corpus quum exstinctum unice ac vitae redditum sit, nihil ea fieri potest, ne quid gravius dicam, mirabilius. Forte, quibus haec non aspernanda videtur expositio, verba respondebunt PETRI sic esse accipienda: *At anima Christi subtili corpore suo amicta ad corpus rursus rediit.* Sed ab his primum requiro: Quid necesse erat, ut PETRVS id indicaret, animam CHRISTI nullam subiisse mutationem, sed naturali vehiculo suo vestitam ad corpus rediisse? Deinde postulo, ut probent vel uno sacrorum librorum loco ζωοποιεῖσθαι significare *ad corpus redire* seu cum corpore iterum coniungi? Vsitatas & constantes verborum significationes si deserere nobis, & novas pro lubitu fingere licet, nihil erit tam certum sanctumque, quin convelli ac violari queat. Iudicent denique velim omnes, in quibus rectae ratioois est aliquid, num ferre queant hanc verborum PETRI declarationem: *CHRISTI quidem grave ac solidum corpus mortem sustinuit, verum anima subtili corpore suo vestita reversa postea est ad hoc solidum corpus.*

III.) Meo quidem iudicio, aut nihil, quod ego queam intelligere, dicit PETRVS, aut vocabulo πνεύματι caussam indicat efficientem resurrectionis CHRISTI. Quae caussa quum anima non sit CHRISTI, sed divina eius natura, illis accedere haud dubito, qui πνεῦμα divinitatem CHRISTI hic indicare, arbitrantur. Habet quidem, quod communi huic senteotiae opponat CVDWORTHVS. Sed fateor, obscurum mihi esse, quid sibi velit, quum statuit, hanc si recipiamus sententiam, nullam fore iustam *oppositionem* inter haec duo: *In carne morti tradi* & : *in Spiritu vitae restitui.* Putem potius, in eius expositione hanc iustam oppositionem desiderari: Parum enim continne inter se

praestigias ita evenisse, credere nos vetat pietas & religio: itaque vera sanctorum hominum corpora, in quibus conspecti sunt, fuisse oportet. Nec veri est dissimile, corpora haec, quemadmodum splendidum illud, quod CHRISTVS tum assumsit, corpus αὐγοειδῆ quoque, *luciformia* seu lucentia fuisse.

§. XXX.

Cum his alia quaedam coniungenda putem esse divinorum auctorum effata, quibus regeniti ac renovati homines in hac vita iam certum quoddam pignus futurae hae- Eadem doctrina confirmatur ex praegustatu corporis coelestis quem regeniti iam hic habent.
reditatis suae dicuntur possidere. Quod quidem spirituale esse ac coeleste corpus, cuius compotes sunt, arbitror. Neque hoc praetermittendum, novam mortalium corporum animationem seu resurrectionem opus aliquoties dici *spiritus* esse, qui in sanctis hominibus versatur & habitat. Veterum iam aliqui hoc accurate voluerunt observari: e quibus IRENAEVM nunc nomino: *Nunc autem*, inquit, *partem aliquam spiritus eius sumimus ad perfectionem & praeparationem incorruptelae, paullatim assuescentes capere & portare Deum. Quod & pignus dixit Apostolus, hoc est, partem eius honoris, qui a Deo nobis promissus est. - - - Si ergo pignus hoc habitans in nobis, iam spirituales efficit & absorbetur mortale ab immortalitate.* Lib. V. c. 8. (p. 300 ed. Massueti) Addo NOVATIANVM, (1) cuius hac voces sunt: *Spiritus Sanctus id agit in nobis, ut ad aeternitatem & ad resurrectionem immortalitatis corpora nostra perducat, dum illa in se assuefacit cum coelesti virtute misceri.* Taceo, dicta quaedam in sacris exstare litteris, e quibus intelligi debere videtur, coelestia, quibus boni viri praediti sunt, corpora post fata inchoari & perfici, absoluta vero minime ante ultimum iudicii diem fore. *Novimus enim*, inquit PAVLVS, 2. Cor. V. 1. *si terrenae huius domus nostrae tabernaculum dissolutum fuerit, aedificium nos ex Deo habituros, domicilium non manu factum, aeternum in coelis. Atque ad hoc suspiramus serio.* Addo *membro* quae leguntur *quinto*: *Porro Deus, qui ad hoc ipsum nos condidit, qui etiam dedit nobis arrhabonem spiritus.* Quod si animi discedentes omni omnino vacui corpore ad supremum orbis huius diem manent, equidem me non intelligere fateor, quonam tandem modo hanc veluti anticipationem coelestis & immortalis corporis habeant? (2)

§. XXXI.

se corpus CHRISTI solidum & vehiculum animi, quod Platonici statuunt esse, commitii.

IV. Postremo, quod sub initium statim ait vir doctissimus, plerosque veteris ecclesiae doctores, ita hunc PETRI locum accepisse, ut, quam ipse defendit, sententia inde facile eliciatur, id neminem ita velim intelligere, acsi antiqui hi doctores πνεῦμα in his PETRI verbis vehiculum animae CHRISTI, quod ipse censet CVDWORTHVS, denotare iudicassent. Mihi quidem nemo unus eorum occurrit, qui hunc sensum probaret. Plerique omnes vocabulum πνεῦμα de ipsa CHRISTI anima intelligunt: quam quidem, corpore in sepulcro iacente, descendisse arbitrantur ad sedes inferas, in quibus animos detineri putant. Mens ergo doctissimi viri haec tantum est, eos, qui hanc veterum doctorum sententiam sequantur, facile hinc ad interpretationem, quam ipse reliquis praefert, delabi posse. Forte, nomen *Patrum*, quod magnum esse notum est, ideo suae tantum obtendit expositioni, quo novitatis invidiam felicius effugeret. Quae de MOSE addit & ELIA, ea caussam, quae hic agitur, non attingunt.

(1) *Novatianum*) *Libro de Trinitate cap. XXIX. p.* 450. ad calcem *Operum* TERTVLLIANI.

(2) *Habeant*) Nihil horum, scio, in litteras retulisset vir egregius, nisi nimius scitorum Platonicorum amor aciem ipsi mentis praestrinxisset. Vidit apud Platonicos nomen πνεῦμα sic usurpari saepenumero, ut corpus eo indicetur animae spirituale ac aetherium: haud igitur dubitavit, in sacris litteris eamdem notionem interdum huic nomini subiectam esse. Qua quum imbutus opinione ad sacros accederet libros, quae evidentia sunt & clara, visa ipsi sunt obscura & retrusa, & quae de Spiritu Sancto perspicue agunt, de vehiculo animae Platonico loqui. Tanta est humanarum mentium imbecillitas, ut ipsam haud videant lucem, si quid antea sordium receperint. Expendamus breviter, quae magnus vir hic disputat.

I.) Observat, sacris in libris traditum esse, homines regenitos hic iam pignus haereditatis suae habere, spiritum nimirum seu πνεῦμα: hoc vero pignus seu hunc *spiritum* coeleste vult esse corpus, quod iam gerunt animi. Testatur sine controversia dicta *2. Cor. I. 22. 2. Cor. V. 5. Eph. I 13. IV.* 30. & quae his cognata sunt & affinia. His vero in locis qui difficulter intelligit de Spiritu Sancto & eius donis sermonem esse, quae accipiunt homines, qui cum CHRISTO per fidem coniunguntur, is admodum hebes, aut aliis opinionibus vehementer impeditus sit, necesse est. Lepidus plane ac inficetus foret horum dictorum sensus, si πνεῦμα in illis *corpus* denotaret animae coeleste. PAVLVS *2. Cor. I. 22.* Deum *dedisse* scribit *spiritum, tamquam pignus, in cordibus eorum, qui crediderunt.* Num igitur illi, qui regenerantur, corpus coeleste in *cordibus suis* ἐν ταῖς καρδίαις adipiscuntur? Idem *Eph. IV.* 30. monet, *ne Ephesii spiritum Dei, quo obsi-*

§. XXXI.

Nec pugnat haec doctrina cum dogmate Christiano de resurrectione.

Ad extremum veteres illos, qui animis orbe hoc egressis vestimentum quoddam seu tenue corpus iniecerunt, IRENAEVM, ORIGENEM, reliquosque, ne suspicatos quidem esse, hanc opinionem dogmati de futura corporum resurrectione iniuriae nonnihil afferre, omnem extra controversiam est positum. Quid, quaeso, prohibet, hominem velamento aut sagula tantum cinctum, togam postea puram & susius indumentem sumere? Idque multo nobis minus mirabile videbitur, si hac ipsa in vita duplex nobis iam adesse corpus cogitemus, alterum exterius, alterum interius. Etenim praeter grave illud, quod tangi potest corpus & oculis conspici, aliud in nobis est spirituale corpus ac interius, quo tamquam instrumento mens nostra ad sentiendum, motusque ciendos utitur.

obsignati essent, tristitia afficiant. Corpusne igitur coeleste ac aetherium animae peccatis nostris dolet & angitur, tristitiaque propterea a nobis affici potest? Taceo de reliquis huius generis dictis. Sed ipse vir doctissimus concedit, nullus, nisi sanctos & regenitos, pignus illud accipere, quod *spiritum* vocant divini viri. Ergo *spiritus*, si corpus subtile aut vehiculum est animae, hoc vehiculum nulli habent, nisi filii Dei, quibus id datur, quum in Servatoris veniunt communionem. Quam male haec cum scitis congruunt Platonicorum, quae sua fecit vir egregius? Namque hi quamlibet animam, sive probi, sive mali hominis corpus incolat, hoc esse vehiculo vestitam, idque secum ad generationem descendentem afferre, statuunt. Aut igitur hos locos neget de isto agere vehiculo, aut novam plane disciplinam, diversam a Platonica, fingat, nullosque nisi pios corpore coelesti indui, adseveret. Omitto, intelligi aegre posse, quomodo exile quoddam corpus nobis pignus futurae gloriae queat esse: at qua ratione Spiritus Sanctus, eiusque dona certos nos facere queant de futura possessione bonorum coelestium, id vel pueri capiunt.

II.) Animadverti vult resurrectionem corporum a divinis hominibus adscribi nonnumquam *spiritui*, qui habitat in sanctis & piis. PAVLI sine dubio locum designat, qui *Rom. VIII.* 11. scriptus exstat: *Quod si spiritus eius, qui Iesum ex mortuis excitavit, habitat in vobis, is, qui Christum ex mortuis excitavit, etiam vestra mortalia corpora revocabit in vitam.* διὰ τὸ ἐνοικοῦν αὐτοῦ πνεῦμα ἐν ὑμῖν *per inhabitantem in vobis spiritum suum.* Equidem hoc in loco numquam haesi. Iudico, quod idem summi iudicant interpretes, Spiritum in sanctis habitantem non hic, ut caussam efficientem animationis corporum defunctorum, sed ut caussam moventem & incitantem sisti, sententiamque dicti hanc esse: *Deus ideo corpora vestra ex mortuis excitabit, quia vos Spiritus Sancti hic fuistis templa & domicilia.* Fac vero, meliorem esse illorum sententiam, qui Spiritus in sanctis habitantis opus resurrectionem hic dici asseverant, quidnam haec expositio ad rem praesentem faciet? Vultne igitur vir egregius, *spiritum*, qui sanctos incolere dicitur, corpusculum coeleste seu vehiculum animarum esse? Ergone hoc vehiculum efficit, ut corpora nostra ex mortuis resurgant? Ergone Deus hoc vehiculo utitur, tamquam instrumento, ad terrena & crassiora corpora vitae restituenda? Vt in omnes partes animum versem, haud tamen in hac aliquid interpretatione, quod cuiquam recti iudicii placere queat, reperio. Certe aut singularem aliquam de *spiritu* & corpore animarum sententiam in animo habuit vir egregius, quam ego haud assequor, aut ipsemet hanc expositionem reiicere debuit. IRENAEI & NOVATIANI dicta, invitis prorsus auctoribus eorum, huc trahuntur. Apud IRENAEVM quid sit *Spiritus* & quemadmodum is, de *spiritu* censuerit, supra satis iam declaravi, quum sententiam eius de anima explicarem. Spiritus IRENAEO est tertia divinae naturae persona, quem *Spiritum Sanctum* sacrae vocant litterae. Huius *Spiritus Sancti* pios homines, quum ad Deum convertuntur, partem aliquam accipere, autumat: *Substantia nostra,* inquit *Lib. V. cap. VIII. p.* 301. id est, *animae & carnis adunatio assumit Spiritum Dei & spiritualem hominem perficit.* Et ex ipsis, quae hic afferuntur, verbis idem liquet: in quibus si de corpore spirituali loqueretur animae, quomodo dicere posset, *per inhabitationem spiritus paullatim adsuescere sanctos & pios capere ac portare Deum?* Neque alia in NOVATIANI verbis est sententia, quod apertum est ex illis, quae statim consequuntur: *Dum illa in se adsuefacit cum coelesti virtute misceri & cum SPIRITVS SANCTI DIVINA AETERNITATE sociari.* Quis haec verba, nisi mente captus, de *spiritu*, quem Platonici nominant, animi accipiat? Illud vero quidnam sibi velit, quod IRENAEVS & NOVATIANVS significant, *spiritum corpora nostra ad immortalitatem, incorruptelam & resurrectionem perficere ac producere*, ipse satis apte NOVATIANVS his verbis explicat: *Erudiuntur enim in illo* (spiritu) *& per ipsum corpora nostra ad immortalitatem proficere, dum ad decreta ipsius discunt se moderanter temperare.* Neuter igitur de corpore coelesti animae cogitavit, quum de Spiritu & fructibus Spiritus dissereret.

III. Addit vir doctissimus, constare ex sacris libris, maxime ex 2. *Cor. V.* 1. 5. corpora coelestia bonorum & piorum virorum post solidi corporis dissolutionem perfectiora sensim reddi, donec in extremo huius mundi die ad eam, quam capere possunt, perfectionem veniant. Assumit hic vir praeclarus id, quod in disceptationem vocatur, esse animis sanctorum hominum coelestia vehicula & corpora. Sed mittamus hoc, & videamus tantum, num ex locis, quos producit, S. PAVLI cogi queat ulla ratione, perfici sensim, exstincto hoc terreno corpore, coelestia corpora? Scire sese confirmat sanctus homo, fore, ut, tametsi fragile ac mortale corpus pereat & moriatur, idem sibi tamen corpus, at gloriosum, immortale, nec periturum reddatur: hoc gloriosum sese ac coeleste corpus vehementer appetere: pignus vero Spiritum S. sibi datum esse a Deo, qui spem suam non fallacem esse in animo suo testetur. In hac oratione qui

tur. Atque hoc intestinum corpus non una cum exteriori mandatur terrae aut viridi sub cespite in custodiam mittitur. (1) Quamquam ut haec omnia multum videantur habere roboris, haud ego tamen mihi tantum sumo, ut hic iudex sedere, tantaeque gravitatis dirimere controversiam audeam. Academicos potius imitabor atque rationibus expositis, liberum lectoribus, quid sentire velint, faciam. (2)

§. XXXII.

qui vel minimam animadvertit corporis animorum coelestis mentionem, aut dogma illud videt, quod ex ea putat erui posse CVDWORTHVS, vehicula animorum post mortem sensim perfici, is omnes perspicacitate haruspices haud dubie vincit. Ego metuo, ne si quis attente verba PAVLI legerit, vehiculi Platoniei prorsus obliviscatur. Namque sanctus homo magno sese desiderio corporis coelestis, de quo loquitur, accensum esse scribit *v. 2.* Igitur tum temporis coeleste illud corpus nondum habuit: quod aperte Platonicorum adversatur dogmati, qui naturalia esse opinantur animorum vehicula.

IV. Subiicit postremo vir egregius, *nullo sese modo intelligere, quomodo sancti anticipationem habere possent corporis coelestis, si omni corpore nudi animi ad ultimum usque iudicium viverent.* Fateor, obscuriora mihi cum haec, tum alia nonnulla doctissimi viri verba esse: Ac, dum omnia diligenter expendo, in eam paene sententiam venio, noluisse magnum hominem aperte ac luculenter totam opinionem suam exponere, partemque eius non modicam, quo invidiam effugeret, reticuisse. Si mentem ego eius recte consequor, hoc in hisce verbis argumentum latet: Animi anticipationem iam habent corporis coelestis, aut certo sciunt, corpus aliquando gloriosum sese adepturos esse: Ergo corpus iam habent coeleste ac aetherium. Nam quod quis non habet, eius nullam etiam anticipatam notionem informare valet. Ratio haec ex omni parte tam futilis & inepta est, ut libere dicam, quod sentio, ut inutiliter me tempus consumturum esse iudicem, si contra eam dicerem. Quapropter credere malo, mentem a me non satis comprehendi doctissimi viri, quam argumentationem tot vitiis deformem ipsi attribuere. Vnde certo sciant sancti, Deum sibi aliquando splendidius multo & praestantius corpus suum redditurum esse, id aperte PAVLVS *v. 5.* indicat. Spiritus Sanctus, eiusque testimonium & dona, quibus praediti sunt, dubitare eos hac de re non patiuntur.

(1) *Mittitur)* Quantum detrimenti dogma Platonicum de corpore seu vehiculo animarum doctrinae Christianorum de resurrectione afferat, supra iam expositum a nobis est. Quod antiqui doctores haud existimarunt, noxium illud esse huic doctrinae, id argumento non est, rem ita sese habere. Multi tam hebetes sunt, ut dogmatum suorum perniciosa haud cernant consectaria, quae aliorum non fugiunt oculos. Reliqua, quae hic leguntur, de duplici, quod omnes homines gerunt, corpore, sumuntur a viro doctissimo, non autem probantur. Quocirca ut in illis expendendis nonnihil ponamus laboris, necesse non est. Certum erit omne, quod certum esse volumus, si ea, de quibus quaeritur & disputatur, in principiis disputationis ponere licuerit.

(2) *Faciam)* In gravissimam civium suorum reprehensionem CVDWORTHVS ob hanc ipsam de animorum corpore digressionem incurrit; quorum aliqui violati eum sanctissimi de corporum resurrectione dogmatis postularunt. Congessit accusationis momenta vir doctissimus, THOMAS WISE, qui CVDWORTHI opus in *Compendium* aliquod redegit in *Introductione* seu *Praefatione* ad laborem suum *p. 125. s.* & simul, quae pro CVDWORTHO dici possunt, indicavit. Ex hoc igitur quanta fieri potest fide cum quae criminí dara sunt magno viro, tum quae ad eum faciunt excusandum, repetam. Quid ipse sentiam hac de re in extrema disputatione paucis tantum significabo; nam aliquoties iam satis copiose displicere mihi nonnulla in eius opinionibus professus sum, & dissensionis meae caussas attuli. Videtur CVDWORTHVS multis in hac digressione eiusdem, quod hic gerimus, corporis resurrectionem si minus aperte negasse, attamen occulta quadam via & ratione labefactasse ac in controversiam adduxisse. Videamus, quibusnam argumentis, quod dicunt, probent.

I. CVDWORTHVS supra §. *XXIII.* quum comparationem affert, cuius S. PAVLVS auctor est, *1. Cor. XV. 36.* corporis defuncti cum grano tritici, quod terrae mandatur & postea nova capit incrementa, ita eam interpretatur, acsi omni ex parte expleta & perfecta esset, nusquam vero, quod aiunt Logici, claudicaret. Ipsemet fatetur, *corpus illud*, quod ex frumento terrae commisso nascitur, nec mole, nec natura idem esse atque illud, quod terrae mandatum erat. Corpus igitur nostrum, quod ex mortuis excitabitur, si prorsus simile est aristae, quae nascitur ex frumento seminato, non idem erit illud, quod nunc portamus, corpus. Et hoc etiam voluisse sibi virum doctissimum ex his eius verbis liquet, quibus PAVLI sententiam ibi declarat: *Scias velim, o homo, corpus, quod nos hac in vita tegit, non secus esse spectandum, atque semen eius corporis, quod in resurrectione proditurum est: quod propterea certo sensu discrepat ab hoc nostro corpore, alio vero sensu non differre ab eo.*

II. Contendit vir doctissimus quae sacrae litterae tradunt de corporibus gloriosis eorum, qui ad beate vivendum resurgent, ea non differre ab illis, quae philosophi Platoniei de lucido & aethereo animorum corpore dixerunt. Hoc autem si verum est, non id ipsum, cui nunc animus sociatus est, corpus nobis reddetur, sed aut novum prorsus & ab hoc mortali prorsus discrepans, aut saltim non solidum & ex carne constans corpus, sed subtile ac aethereum. Talia enim esse putabant Platonici corpora, quae animis dicebant esse sociata. Neque dissimular ita sibi videri vir eruditissimus. *Corpus*, inquit, §. *XXIII. quo aliquando iusti erunt circumdati & philosophorum disciplina & sacri codicis auctoritas σῶμα fere pronuntiat φωτεινὸν, σῶμα αὐγοειδὲς, σῶμα ἀστροειδὲς, Corpus gloriosum, lucens, splendidum, stellis simile.*

III. PAVLVS

Pythagoraei omnes etiam daemones & naturas intelligentes, solo Deo excepto, ex corpore & anima constare arbitrantur.

§. XXXII.

Vnum restat nobis expediendum ex hac veterum Pythagoraeorum & Platonicorum disciplina, priusquam ad alia procedamus. Esse hi philosophi non dubitant naturas

III. PAVLVS *Col. I. 12.* de sorte sanctorum in luce loquitur. Haec verba CVDWORTHVS arbitratur de lucido corpore, quod praestolantur sancti homines, accipi debere. At si corpus gloriosum, quod expectant sancti, sors est aut haereditas, diversum illud est a corpore, quod hic nos cingit. Haereditas enim proprie bonum est, quod aliquis antea haud possedit, nec habuit.

IV. Corpora, quae restituentur aliquando beatis, fore affirmat angelorum corporibus similia. Angelorum vero corpora ex aethere constare & in primis esse subtilia iudicat. Igitur & corpora beatorum eiusdem naturae & conditionis esse, nec ex carne & sanguine consistere, arbitratus est.

V. Quod S. PAVLVS ait *1. Cor. XV. 50. carnem & sanguinem, non posse haereditatem regni Dei consequi*, id disputat proprie prorsus, non autem figurate, accipiendum esse: secus ac saniores censent Theologi, qui putant, sensum horum verborum esse: Vitiosis animi affectionibus & turbulentis commotionibus, quae *carnis* & *sanguinis* nomine in divinis libris veniunt, in isto, quod beatis restituetur, corpore nullum omnino locum fore. Igitur non idem corpus ex opinione eius excitabitur, sed longe aliud. Nam haec nostra corpora ex carne & sanguine concreta sunt.

VI. Resurrectio, cuius toties in libris Novi Foederis mentio fit, eadem ipsi esse dicitur, quae *ἀνάστασις ἐκ τῶν νεκρῶν*, quam Servator noster memorat. *Luc. XX. 35.* At hoc loco CHRISTVS non tam corporis eiusdem, quod hic gerimus, resurrectionem probat, quam generatim ostendit, superstites nos post hanc vitam & immortales fore. Et nihilo tamen minus de hac resurrectione, de qua CHRISTVS loquitur, *cap. XV. prioris ad Corinthios epistolae* unice agi subiicit, immo clarius mentem suam his verbis enuntiat: *Hanc nos resurrectionem dicimus bonorum virorum animis id allaturam esse felicitatis & gaudii, ut corporibus iungantur* (non dicit, iterum iungantur) *coelestibus* (observa, non dicere eum *suis* aut *iisdem*) *immortalibus, spiritualibus, gloriaeque omnis plenis.*

VII. Quum scriptores sacri dicunt, hospites nos esse ac peregrinos in gravi hoc ac terreno corpore, id tantum indicare volunt, corpora haec maiorem expectare perfectionem. At CVDWORTHVS tam late videtur haec verba interpretari, acsi divini viri docere nos voluissent, prorsus alia & his terrenis corporibus opposita coelestia corpora nos aliquando esse adepturos.

VIII. Deum ait vir doctissimus voluisse primum, ut animi nostri longe alia corpora incolerent, quam ea, quibus nunc sumus induti. At idem corpora, quae resurgentes accipient, talia fore non obscure significat, qualia Deus primum voluit ab animis incoli. Ergo corpora resurgentium longe alius erunt generis ac naturae, quam haec nostra, neque ex carne constabunt & sanguine.

Haec sunt argomenta illa, propter quae viri docti CVDWORTHVM in iudicium adduxerunt negati dogmatis de corporis eiusdem, quod hic gerimus, resurrectione. Videamus nunc, quemadmodum obiectum hoc ei crimen diluere studeat THOM. WYSIVS. Fatetur is, non omnem sese ab eo depellere posse suspicionem: concedit *p. 125.* nimia eum erga Platonicos voluntate longius abductum fuisse: & *p. 130.* ORIGENIS eum legisse affirmat vestigia, quem parum caste de resurrectione corporum sensisse constat. Sed nec prorsus tamen suam ipsi tutelam vult deesse. Igitur tametsi negari nequeat, nimis audacter & inconcinne eum interdum loquutum esse de corporibus resurgentium, esse tamen observat alia eius dicta, quibus nihil fieri hac in re sanius & melius possit. Reiicere eum aperte §. *XXIII.* eos, qui dicant, corpus resurgentium huic nostro corpori cognatum nullo modo fore, & his eos verbis refellere: *Nos vero sanioris philosophiae praeceptis & observationibus edocti sumus, nullam esse materiae specificam, quam vocant, & essentialem differentiam, sed densissima licet, maximeque concreta corpora, unius motionis beneficio, non modo pellucentia fieri, verum etiam ad tenuissimi aetheris exilitatem & castitatem adduci posse.* Sequi eodem loco alia, quae nemo unus negaverit, veritati & puriori doctrinae esse consentanea. Alio loco, in *Sermone ad 1. Cor. XV. 57. p. 88.* ad calcem *Systematis Intellectual.* ita eum disserere, ut ne acerrimus quidem saniorum dogmatum defensor desiderare in eo queat aliquid: *Quamvis ecclesiae doctrina erudiamur, corpora resurgentium genere & numero fore eadem, quae haec nostra: Sacra tamen Scriptura tradit, ratione qualitatum & affectionum ita haec corpora mutatum iri, ut ab his nostris diversa dici queant.* Ex his effici putat vir eruditus CVDWORTHVM non tam erroris, quam inconstantiae in explicando de resurrectione dogmate, nec mali animi, sed incuriae & negligentiae iure coargui posse. *Sermonem* illum, quem testatur, ad *1. Cor. XV. 57.* haud mihi licuit inspicere, nec exemplo meo *Systematis Intellectual.* additum reperi. Quod si eum in tempore ad me miserint amici inter Britannos, quorum imploravi hac in re auxilium, faciam, ut Latine versus cum reliquis opusculis doctissimi viri volumini huic adiiciatur. Sed hanc ipsam tamen inconstantiam & loquendi varietatem non mediocre dicent aliqui vitium esse, satisque significare convictum prorsus haud fuisse CVDWORTHVM de veritate dogmatis tam gravis, tamque sancti. Respondet WYSIVS: Solere in toto hoc opere CVDWORTHVM, quotiescumque proponere velit aliquid receptis dogmatibus contrarium, alienam sibi personam adsciscere, allatisque validissimis pro sententia, quam indicaverat, argumentis, postremo rem omnem in medio relinquere: igitur vix ac ne vix quidem veram eius sententiam sciri, multominus dogmata illa, quae defendit passim alienis verbis, ipsi adscribi posse. Iam si quis sciscitetur: Quid caussae magno viro, cur sic ageret, fuerit, nec ingenue

turas homine nobiliores, quas Graeci vulgo vocant δαίμονας, *daemones.* PHILO (1) non differre ait hos *daemones* ab illis naturis, quas Iudaei dicant *angelos.* Cui quidem sententiae id favet, quod HIEROCLES, SIMPLICIVS, aliique ex recentioribus Graecorum philosophis voces δαίμων & ἄγγελος promiscue nonnumquam adhibent ad unam eamdem-

genue ac libere animi sui sensa profiteretur? Nihil sese habere, quod huic respondeat: Tanti enim nominis sese reverentia impediri, quo minus divinare ac conicere audeat. Hoc tamen nolle sese diffiteri, perversos quosdam doctores & errorum magistros sub umbra tanti viri pugnare solere, eiusque auctoritate & rationibus absurda & inficeta praecepta sua tueri studere. Quod quidem idem est, acsi dixisset, sapientius & melius factum fuisse CVDVVORTHVM, si apertius disputasset, & ingenue de rebus multis mentem suam edisseruisset.

Subiiciam nunc paucis, quae mihi haec diligenter expendenti veri visa sunt similia. Primum dubio vacat, CVDVVORTHVM non semper caste satis de resurgentium corporibus loquutum esse, formasque dicendi adhibuisse, quae iustam viris rectae doctrinae studiosis caussam praebuerunt male de eo suspicandi. At deinde quae adversus eum afferuntur argumenta omnia, non esse putem talia, ut ponderis aliquid & momenti habeant. Certe qui diligenter legerit, quas paullo ante recensuimus, rationes adversariorum eius, is de numero potius, quam gravitate auctores earum sollicitos fuisse, facile animadvertet. Alterum argumentum valde mihi videtur debile: tertium prorsus nullum. Quis enim hanc magni fecerit argumentationem: Qui iudicat, corpus resurgentium in sacris litteris *haereditatem* dici, is negat idem numero corpus ex mortuis excitatum iri? Ex verbis translatis quae ducuntur argumenta, ea qui recte ratiocinantur in ultimis ponere solent. De reliquis momentis haud multo melius sentio: atque si a primo discesseris, quod fateor satis esse ponderosum, cetera existimo mediocri labore commode exponi posse. Sextum in primis argumentum nullus dubito, quin plane repudiaturi sint, in quibus aliquid est aequitatis & iudicii. Etenim quis haec approbet ratiocinationem: CVDVVORTHVS statuit eam, de qua PAVLVS *1. Cor. XV.* agit, resurrectionem nnn discrepare ab illa, quam CHRISTVS *Luc. XX.* ἀνάστασιν ἐκ τῶν νεκρῶν vocat: Ergo negavit, idem, quod nunc anima nostra incolit, corpus nobis iri redditum. Ego recte censuisse arbitror doctissimum virum, nec ullo modo fecerim cum illis, qui CHRISTVM *Luc. XX.* non corporum resurrectionem, sed tantum immortalitatem & vitam aeternam probare, sibi persuadent, quamvis magni nominis interpretes in hanc venisse cogitationem, non ignorem. Tam diserta CHRISTI & LVCAE verba, quam Sadducaeorum, quos Servator profligat, sententiae, accedere nos his vetant expositoribus. Ita fit inter homines: Qui alios errorum in doctrina coelesti publice postulant, illi fervore animi nonnumquam sic efferuntur, ut optima quoque in flagitiis & peccatis numerent: Non tamen haec ideo disputo, ut CVDVVOATHVM prorsus purgem & nihil censuisse communibus Christianorum scitis adversum & repugnans, persuadeam. Certus sum e contrario, aut dubium ipsi visum fuisse receptum de hominum animis & resurgentium corporibus dogma, aut plane falsum & a vero remotum: in quo mihi facile omnes assensuros esse puto, qui ea, quae huiusque sunt ab ipso tradita & a nobis monita, accurate consideraverit. Certam si fovit animo sententiam, qualis tamen ea fuerit, anceps valde ac incertum est. Nam, quod supra iam significavi, nusquam ita mentem suam patefecit, omnes ut eius recessus perspicere cuiquam liceat. Sin vero nihil certi constituit, sed dubius tantum haesit, ad quamnam potissimum partem sese adiungeret, ex Academia fortassis recentiori, cui praeter modum addictus fuit, & ex PLOTINO, quo duce in philosophando potissimum utitur, hanc maculam retulit. Vt enim Platonici iuniores in dogmaticis potius, quam Academicis, numerari debeant, de multis tamen rebus in utramque partem disputant, nec decernunt aliquid. Prae ceteris PLOTINVS, subtilitate licet nemini cedat, ac de rebus arduis sine verecundia disputet, mores tamen Academicorum multis in locis imitatus, quidve sentiant alii potius, quam quid sentiendum sit declarat. Ceterum caussam cur indicare noluerit VVYSTVS, quare tam caute ac suspenso veluti gradu incesserit CVDVVORTHVS, equidem haud video. Mihi facilis ea videtur esse coniectu; neque magni hominis memoriae iniuriam illatum iri, arbitror, si dixero, prudentiam & tranquillitatis amorem tantum apud eum potuisse, ut occultaret potius ex parte animi sui sensa, quam luculentis verbis exponeret. Nisi me fallit animus, tempora, quibus CVDVVORTHVS vixit, nondum tantam dabant omnibus in Britannia libertatem, ut sine invidiae & inimicitiarum gravissimarum metu libere, quodcumque vellent, profiteri possent. Recordor hic eorum, quae GILB. BVRNETVS *Historiae temporum suorum ad Annum 1661. p. 187.* de CVDVVORTHO scripta reliquit: *Vir is erat insigni prudentia & magna circumspectione praeditus: hinc adversarii eius occasionem capiebant dissimulationis & fraudis eum, falso licet, insimulandi.*

(1) *Philo)* *Libro de somniis p. 586.* Sequitur eorum sententiam PHILO, quam summi & maximi nominis ex Platonicis philosophi probant, qui daemones animas esse statuunt ceteris animis nobiliores, qui corporum amore numquam tacti fuerint, nec in ea idcirco descendere voluerint. Hanc quum exposuisset sententiam, ita pergit: ταύτας δαίμονας μὲν οἱ ἄλλοι φιλόσοφοι, ὁ δὲ ἱερὸς λόγος ἀγγέλους εἴωθε καλεῖν. *Hos genios philosophi, angelos vocant sacrae litterae.* Interest multum inter *daemones*, quos PHILO nominat, & inter naturas illas, quae a divinis scriptoribus *angeli* dicuntur: sed nihil antiquius huic est Iudaeo, quam universum sacrum codicem ad philosophiae, quam imbiberat, praecepta refingere, sanctioresque libros ex Alexandrinae scholae placitis, quidquid etiam renitantur, interpretati.

eamdemque rem designandam. (2) Istos autem daemones seu angelos philosophi hi nolebant genus esse purum, corpore omni secretum, materiaeque nullo modo sociatum, verum ex natura simplici & concretionis omnis experte, & alia corporea & solida conflatum esse affirmabant. HIEROCLEM (3) ex multis audiemus, qui: τὸ μὲν ἄνω, inquit, αὐτῶν ἀσώματος οὐσία, τὸ δὲ κάτω σωματική. *Substantia eorum superior corporis est expers, quod autem inferius, corpore praeditum est.* Quid multa? Daemones ducebant, non aliter, atque homines, constare anima & corpore, naturali vinculo inter se copulatis: at hoc tamen inter homines interesse ac daemones, quod horum animi numquam ad corpora tam concreta, tamque gravia, qualia sunt illa, quibus hominum concluduntur mentes, praecipites ferrentur, sed corporibus aut aëriis, aut aetheriis perpetuo vestiti viverent. (4) Late certe patebat hoc PYTHAGORAE de Deorum & daemonum corporibus decretum, & ad omnes naturas intelligentes uno summo Numine seu *tribus divinis hypostasibus* exceptis, pertinebat. Quidquid nimirum inferiorum erat Deorum, id omne dicebat ille animum esse corpori naturaliter iunctum, & idcirco ex re corporea & corpore vacua compositum. Id nos idem, quem paullo ante laudavi, HIE-
p. 210. ROCLES, eodem loco perspicue docet: ἡ λογικὴ οὐσία παρὰ τοῦ δημιουργοῦ εἰς τὸ εἶναι οὕτω παρῆλθεν, ὡς μήτε τὸ σῶμα εἶναι αὐτήν, μήτε ἄνευ σώματος. *Natura rationalis corpus habens sibi congenitum ab opifice datum exsistere coepit, ita ut neque ipsa corpus esset, neque tamen careret corpore.* Est & alius eius locus, quo planius aliquanto hanc ipsam rem
p. 17. (19) explicat: ἐστὶ γὰρ πᾶς μὲν ὁ λογικὸς διάκοσμος μετὰ τοῦ συμπεφυκότος αὐτῷ ἀφθάρτου σώματος, εἰκὼν ὅλου τοῦ δημιουργοῦ. *Vniversa creaturarum rationalium dispositio & gle-ma cum incorruptibili corpore sibi cognato, Dei totius conditoris est imago.* Quod his locis philosophus *rationalem naturam & essentiam* aut *ordinem rationalem* nominat, id evidens est, nihil esse, quam omnes res intelligentiae & rationis participes, quae conditae sunt & creatae. Harum vero tria constituit genera gradu inter se distantia. Primum tenent Dii immortales: quo nomine sidera significat animata. Altera classe continentur daemones, genii aut heroës: Tertium denique genus complectitur homines, qui etiam δαίμονες καταχθόνιοι, *terreni daemones*, ipsi dicuntur. Has igitur omnes naturas, mentes esse corpore destitutas, at naturaliter cum immortali corpore sociatas pronuntiat, nullam esse praecipiens intelligentem naturam, si a supremo Numine discesseris, suis partibus expletam & perfectam, nisi corpori cuidam sit continens. HIEROCLIS igitur si quid valet auctoritas, vetus Pythagoraea disciplina ignoravit prorsus tales naturas, quales aut ARISTOTELIS sunt intelligentiae, aut Platonicorum quorumdam, iusto subtiliorum, νόες, id est, mentes ab omni omnino corporea mole segregatae: multo etiam magis classem illam *Henadum*, quas nonnulli Platonicorum induxerunt, & naturis illis, quas νόες dicebant, superiores dixerunt, nescivit. Certe si tales essent naturae a Deo

(2) *Designandam*) Ita est, ut ait vir doctissimus. Iuniores Platonici, uti multa sumserunt alia a Christianis vocabula: ita etiam saeculo tertio nomen ἄγγελος ab illis mutuati sunt, & naturis illis, quas antea *daemones* vocaverant, imposuerunt. Exiguo scilicet, aut nullo, daemones philosophorum & angelos Christianorum intervallo distare putabant: in qua eos opinione ipsimet multum confirmabant Christiani. At si quis ea, quae de daemonibus suis philosophi & de angelis sacri tradunt libri, inter se, partium studio seposito, contulerit, is haud parum inter utrosque interesse, facile intelliget, etiamsi aliqua coniungantur similitudine. Ceterum operae pretium est, hic animadvertere, non omnes genios *angelos* ab omnibus Platonicis fuisse dictos. Sunt in illis, qui totam daemonum nationem in tres classes distribuunt, in *daemones*, in *angelos* & in *heroas*: ex quibus angeli illi sunt, qui locis coelestibus proximi vivunt. Vid. HIEROCLES *in aurea carmina p. 36.* PORPHYRIUS περὶ ἀποχῆς *Lib. II.* §. *38. p. 82.* & alii. At multi his vocabulis promiscue utuntur.

(3) *Hieroclem*) *Comm. in aurea carmina Sect. 67. p. 210.* Errat autem vir doctissimus, quod haec HIEROCLIS verba putat ad daemones pertinere. Certum est, philosophum hunc, non secus ac reliquos Platonicos, naturis illis, quas *daemones appellabant*, corpus adsignasse: at his verbis tamen non daemonum, sed stellatum & siderum naturam explicat. De sole paullo post idem pronuntiat, quem ex *corporeo & incorporeo* consistere censet. Cum his tamen postea corporibus coelestibus & homines & heroas comparat. Et heroum quidem naturam his verbis definit *p. 212.* ἥρως ψυχὴ λογικὴ μετὰ φωτεινοῦ σώματος. *Heros est animus rationalis corpori lucido coniunctus.* Notum autem est, *heroes* genus esse daemonum.

(4) *Viverent*) Dissentiunt hae de re inter se Platonici, ut de innumerabilibus rebus aliis. Aliqui nimirum nil verentur praecipere, ex daemonibus fieri posse homines, aut daemonem eo posse levitatis progredi, ut in corpus descendat grave ac solidum: sed negant hoc alii, & animas illas, quae daemones dicuntur, ipsa natura sua tanta esse constantia praeditas censent, ut insano corporum amore numquam inflammati queant. Non exiguae molis librum consignare liceret illi, qui universam huius generis de daemonibus doctrinam & varias super ea contentiones enumerare ac diiudicare vellet.

a Deo conditae, omni eas ſenſu, aut cognitione rerum corporearum extra ſe poſitarum privatas eſſe oporteret. Etenim, id quod ARISTOTELES recte animadvertit, ſenſus omnis ex certa quadam corporis, animique coniunctione naſcitur, quemadmodum textor & inſtrumenta, quibus utitur, ſimul textum efficiunt. Eaedem naturae nullam omnino univerſitatis huius corporeae partem ciere ac commovere poſſent. Quamobrem ipſaemet immobiles, non diſſimiles forent ſtatuarum e ſaxo ſculptarum; nulla omnino cum reliquo orbe cognatione & affinitate devinctae eſſent: nullius naturae, niſi unius Dei, conſuetudine fruerentur: verbo: rerum, quae in orbe contingunt otioſiſſimae ſpeculatrices eſſent. Deus e contrario tametſi proprie ψυχὴ non eſt ἐγκόσμιος, neque una cum orbe hoc, tamquam corpore ſuo, unum animal conſtituit, tamen, quia totus ab eo proficiſcitur orbis, eiusque voluntati paret ac arbitrio, ſine controverſia omnium, quaecumque ſunt & fiunt, conſcius eſſe, resque omnes moderari & gubernare debet. Quae quidem Pythagoraeis nonnullis cauſſa fuit, cur eum ψυχὴν ὑπερκόσμιον, non *mundanam*, ſed *ſupramundanam animam* appellarent. Quocirca rationi quoque videtur eſſe ſatis conſentanea haec veterum Pythagoraeorum diſciplina, quae Deum ſolum corpore ſolutum & vacuum eſſe praecipit, id eſt ipſa natura ſua prorſus perfectum atque vitae ſic ex ſeipſo participem, ut nullius ad eam adiumenti corporei indigeat; reliquas autem omnes naturas corpore liberas non aliter docet perfici & abſolvi, quam ſi ad eas materiae quaedam accedat portio, quam animent: nec eſſe igitur eas totas corporeas, nec totas corpore vacuas, verum utriusque naturae compotes: neque ullam rem, quantacumque demum nobilitate valeat ac praeſtantia, etiamſi vel ipſam proxime contingat divinitatem, ex hoc ordine eſſe eximendam, verum univerſa, quae ratione pollent, animalia eſſe ex anima & corpore compoſita & coniuncta. Hac ratione & via antiqui philoſophi, quibus naturas placebat corpore ſolutas non eſſe extenſas, contra eos dimicabant, qui perabſurdum eſſe arguebant, finitas mentes dici extra locum eſſe. Mentes nimirum has, a quibus corpus abeſſet, corpore tamen quodam, velut integumento, amictas eſſe atque in illis vivere reſpondebant. Inde fieri, ut, quum corpora illa & in loco ſint & de loco in locum moveantur, animi, quibus adiuncti ſunt, commode modo hic, modo illic verſari ac de loco in locum commeare, perhiberi queant. (5)

§. XXXIII.

(5) *Queant*) Ergo plane ac aperte eorum probat ſententiam vir doctiſſimus, qui, quod olim fecerunt Platonici, omnibus geniis & daemonibus corpus naturaliter datum eſſe, ſtatuunt. Sed quae affert hic argumenta ad hanc opinionem probandam, ſupra iam repreſſa ſunt a nobis, quum de animorum ageremus corporibus. Tota ratio huc redit: Nec ſentire poteſt aliquis ſine corpore, nec movere aliquid, niſi per corpus: At ſentiunt & vident angeli, movent item alia corpora. Ergo corpore quin ſint inſtructi, nullum eſt dubium. Ita vero a rebus, quae hic fiunt & geruntur, tranſitus fit ad ea, quae fieri poſſunt: quam ego argumentationem ſemper iudicavi minus, quam multi cenſent, virtutis habere. Patebit hoc confeſtim, modo argumentum in eam redigatur formam, in quam redigi debet. Sic rationem ſubducunt viri doctiſſimi, qui cum CVDVVORTHO faciunt: Quidquid in hoc fit orbe aſpectabili, id fit ubique, nec aliis Deus legibus mundum, quem haud videmus, ſubiecit, quam hunc, quem cernimus, immo aliis ſubiicere legibus haud potuit: Atqui hoc in mundo, qui patet oculis noſtris, nemo ſentit, niſi corporis interventu, nec movet aliquis aliquid, niſi per corpus. Igitur nec in altero orbe, qui ſenſibus noſtris haud eſt expoſitus, ſentire aut concitare aliquid ulla poteſt natura, niſi corpus adiunctum habeat. Viderint, qui hoc modo rationem concludunt, ne aut nimis praeclare de ſemetipſis & ingenii ſui finibus ſentiant, aut divinam potentiam, cuius nulli ſunt termini, arctioribus, quam fas eſt, limitibus circumſcribant. Me quidem imbecillitatis meae conſcientia, Deique magnitudo detinent, ne veſtigia eorum ſequar. Fatentur ipſimet viri egregii, ſupremum Numen, nullo corpore adiuncto, ſentire omnia & percipere, motumque impertiri rebus omnibus ſine corpore poſſe. Ergo ſenſum & motum ſine corpore, ſaltem inter ea referunt, quae fieri poſſunt. Iam fieri nullo modo poſſe, rationibus velim mihi oſtendant minime dubiis & ſolidis, Deum hanc facultatem, quam ipſe habet, non potuiſſe certo modo in alias etiam naturas transferre. Forte Dei infinitatem teſtabuntur & ſummas perfectiones, rerum vero conditarum infirmitatem & exilitatem. Sed ut ego haec omnia, quae de Deo & rebus conditis dicunt, veriſſima eſſe fatear, haud tamen illis ita ego afficior, ut ſummarum perfectionum ſuarum partem, licet modicam, Deum cum naturis inferioribus communicare poſſe, negem. Equidem illi mihi omnium viſi ſemper ſunt ſapientiſſimi, qui cognitionem miſeriae & ignorantiae ſuae eo ſeſe adducere patiuntur, ut quae divini libri de angelis, eorumque rebus geſtis, muneribus & officiis tradunt, ſancte teneant, ſubtiliores autem de natura eorum contentiones & controverſias aut omittant prorſus, aut moderate & circumſpecte tractent. Quinam, obſecro, videmur nobis quum pauca illa, quae nota nobis ſunt, normae inſtar ac regulae ponimus, qua infinita illa, quae ſcire nobis haud datum eſt, metiamur? Satisne memores ſumus, homines nos eſſe ex argilla & luto conflatos, heri natos, cras forte morituros? Nihil alicuius ingenio, nihil acumini detractum volo: laudo potius eorum conatus, qui abſtruſiſſima quaevis, ut Dei

§. XXXIII.

Origenes cum his consentit philosophis.

His positis initiis, quidnam hac quoque in re philosophos & christianae doctrinae sectatores vel coniungat vel disiungat, dispicere ac contemplari convenit. Principio igitur, id quod antea iam monitum a nobis est, ORIGENES hac in parte totam probavit rationem antiquorum Pythagoraeorum. Adscribam verba eius ex *Libro primo* περὶ ἀρχῶν, *cap. VI. Solius Dei, id est, patris & filii & Spiritus sancti naturae id proprium est, ut sine materiali substantia & absque ulla corporeae adiectionis societate intelligatur subsistere.* Idem *Libro II. cap. II.* inculcat: *Materialem substantiam opinione quidem & intellectu solum separari a naturis rationabilibus & pro ipsis vel post ipsas effectam videri: sed numquam sine ipsa eas vel vixisse, vel vivere: solius namque Trinitatis incorporea vita existere recte putabitur.* Paria his *Libro quarto* atque eius *Anacephalaeosi* legas: *Semper erunt rationabiles naturae, quae indigent indumento corporeo. Semper ergo erit natura corporea, cuius indumentis uti necesse est rationabiles creaturas. Nisi quis putet se posse ostendere, quod natura rationabilis absque ullo corpore vitam degere possit. Sed quam difficile id sit & quam prope impossibile intellectui nostro, in superioribus ostendimus.* AQVINAS (1) ORIGENEM praecepta haec ab antiquis quibusdam philosophis mutuatum esse, ait: nec id male: Etenim veteris scholae Pythagoraeae hac in re decreta sequutus est vir egregius, quam suos docuisse nullum omnino dubium est, τὴν λογικὴν οὐσίαν, ut HIEROCLIS utar verbis, *rationalem essentiam* quae & πᾶν ὁ λογικὸς διάκοσμος ab ipso dicitur, *omnes rationales naturas a Deo factas*, nec corpora esse, nec sine corporibus, verum continens sibi semper ab ipso ortu corpus habuisse, vehiculi ac indumenti instar. HIEROCLES igitur & ORIGENES consentiunt prorsus, omnes daemones seu genios naturas esse corporis expertes, verum minime nudas atque prorsus segregatas a corpore, sed tenuiori quodam vestimento contectas, verbo, animalia corpore simul & animo constantia.

§. XXXIV.

Huetius male sententiam Origenis explicat.

Haec mecum reputanti HVETIVS (1) aliique viri docti ORIGENI facere iniuriam duasque opiniones multum inter se diversas temere confundere videntur, dum confirmasse tradunt eum, angelos omnesque naturas intelligentia praeditas non habere, sed esse corpora, nilque esse praeter corpora: cui quidem id consequens est sententiae, praeter Deum nihil exstare, nisi corporeum ac concretum: Sed ORIGENES, quod vidimus, hoc unum posuit, si divinam Trinitatem excipias, nihil vivere, sibique constare posse *absque ulla corporeae adiectionis societate*, materiamque necessarium illud esse integumentum, quo nulla carere queat natura rationis ac intelligentiae particeps. Hoc ille sensu vitam ab omni corpore remotam soli esse Trinitati propriam decrevit, reliqua autem omnia, in quibus inest ratio, animalia e corpore & animo coagmentata esse, opinatus est. Sed quo praecidatur omnis dubitatio, ORIGENEMque appareat existimasse, non modo humanos animos in se concreti nihil continere, verum etiam in geniis esse naturam corporis expertem, aliquot eius dicta ex multis proferemus, quibus perspicue hoc ipsum professus est: *Libro sexto adversus Celsum:* ἡμεῖς, inquit, ἀσώματον οὐσίαν οὐκ ἴσμεν ἐκπυρουμένην, οὐδ᾽ εἰς πῦρ ἀναλυομένην τὴν ἀνθρώπου ψυχὴν ἢ τῶν ἀγγέλων ἢ θρόνων, κ. τ. λ. ὑπόστασιν. *Nos nullam incorpoream substantiam scimus esse cremabilem, nec ignibus absumi hominis animam aut angelorum, thronorum, dominationum, principatuum, potestatum substantiam.* Substantia, quam hic vocat, *angelorum* sine dubio sunt animi eorum. (2) HIERONYMVS

(3)

augeatur inter homines gloria, illustrare tentant: at omnes tamen velim cogitent, fragile ac caducum animal, quod mentem habet tenebris circumseptam haud exiguis, in arduis & gravioribus quaestionibus nihil magis decere, quam modestiam.

(1) *Aquinas*) *In summa Part. I. quaest. LI. n. I. Origenes hoc de Deo dicens, recusans de aliis sequutus est aliorum opinionem: sicut & in multis aliis deceptus fuit sequens antiquorum philosophorum opiniones.*

(1) *Huetius*) In *Origenianis Lib. II. Quaest. V. p. 68. s.*

(2) *Animae eorum*) Vix omnibus id persuadebit vir doctissimus, ORIGENEM nomine ὑποστάσεως in hoc loco animam angelorum designare voluisse. Ego potius hoc vocabulo universam eorum naturam indicari existimem: nec memini, ORIGENEM aut alios animam alicuius rei hoc nomine usquam appellare. Praecedunt autem haec apud ORIGENEM verba quaedam alia, ex quibus probabilius confecerit aliquis, angelos ei visos fuisse

(3) apertius his verbis sensum ORIGENIS explanat: *In libris περὶ ἀρχῶν angelos & thronos & dominationes & potestates & rectores mundi & tenebrarum & omne nomen, quod nominatur, dicit animas esse eorum corporum, quae vel desiderio vel ministerio susceperint.* Iam qui animas hominum ita esse constituit corporis expertes, ut nihil in eas ignis possit vis & efficientia, is non potest, quin in angelis aliquid esse simplex & abstractum corpore, concedat. Sed ipse hic iterum pro se loquatur ORIGENES ex libris περὶ ἀρχῶν: *Per Christum creata dixit* (Paulus) *omnia visibilia & invisibilia: per quod declaratur, esse etiam in creaturis quasdam invisibiles, secundum proprietatem suam, substantias. Sed hae quamvis ipsae non sint corporeae, utuntur tamen corporibus, licet ipsae sint corporea substantia meliores. Illa vero substantia Trinitatis neque corpus, neque in corpore, esse credenda est: sed in toto incorporea.* Lib. IV. cap. II. Non igitur, quod HVETIVM sibi persuasisse video, ORIGENES ea notione tam hominum, quam angelorum animos corpore dixit esse vacuos, qua rudes ac rerum imperiti homines corpora subtiliora nonnumquam ita nominant, verum sensu angustiori ac philosophico. Dei autem animorumque horum hanc unam constituit esse discrepantiam, quod hi, quamvis ipsi non sint corpora, numquam tamen absint a corpore, sed integumento quodam corporeo semper muniti vivant, ille vero prorsus corpore careat, nec vestimenti ullius ad vivendum indigeat. Quare qui secum ipso hac in re pugnare ORIGENEM asseverant, non nimis circumspecte pronuntiant. Numquam enim non tuetur ac praecipit, esse aliquid in angelis apertum & simplex, omnisque concretionis nescium, idque principatum in illis obtinere: neque quum id facit, cum populo loquitur, sed cum philosophis: at simul tamen corporeum aliquod indumentum rem illam corpore vacuam tegere, idque ignobiliorem esse naturae eorum partem, docet. Atque hoc ille indumentum unice spectat, quum corporeos esse pronuntiat angelos. (4)

§. XXXV.

fuisse naturas corporis & animae participes. Stoicos nimirum reprehendit ideo, quod omnia facerent corporea & τὰς ἀρχὰς quoque seu *principatus* corporeos esse statuerent. σωματικὰς λέγοντες εἶναι τὰς ἀρχὰς καὶ διὰ τοῦτο πάντα φθειρτάς, κινδυνεύοντας δὲ καὶ αὐτὸν φθεῖραι τὸν ἐπὶ πᾶσι θεὸν εἰ μὴ πάνυ ἀπεμφαῖνον τοῦτ' αὐτοῖς ἐδόκει τυγχάνειν. *Corporeos esse principatus Stoici asserunt, ac proinde corruptibiles, ut, nisi absurditas rei vetaret, ipse summus Deus non absit a corruptionis periculo.* αἱ ἀρχαὶ his in verbis sine dubio sunt *angeli*: quo nomine saepius ab ORIGENE nominantur, praeeunte S. PAVLO. Certe rerum principia seu elementa hac voce indicari, nemo unus creder: quippe quae non a Stoicis solum, sed omnibus philosophis pro corporeis habentur. In Stoicis ergo si hoc ferri posse negavit ORIGENES, quod *principatus* seu angelos aut ipsos Deos corporeos esse ducerent, ipse niet sine ulla controversia esse aliquid in illis simplex & a concretione remotum censuit. Sed ut verum tamen fatear, ne hunc quidem locum exceptione omni superiorem esse arbitror. Constat enim infinitis ex ORIGENIS & aliorum scriptorum Christianorum locis, eos, quum rem aliquam ἀσώματον & corporis expertem dicunt, comparate tantum & graviorum, solidorumque corporum ratione habita, loqui. Ostendimus hoc supra IRENAEI exemplo: Et infra §. *XXXVI.* ipsius ORIGENIS, ex quo idem patet, locus producetur.

(3) *Hieronymus*) *Epist. LXI. ad Pammachium de erroribus Iohannis Hierosolymitani. Tom. II. Opp. p. 115.*

(4) *Angelos*) Non plane negat HVETIVS, ORIGENEM angelis corpus & animam dedisse, sed *l. c. §. VI. p. 70.* dicta quaedam recitat eius, ex quibus confici posse, diserte fatetur: *Eum non contentum fuisse, corpoream angelis naturam attribuere, sed animam iis insuper adscripsisse.* Putat quidem antistes doctissimus, dogma hoc reliquis ORIGENIS praeceptis haud esse consentaneum: sed in hoc, quod facile liceret ostendere, si res id posceret, errat & labitur. Fuit, ut praetereundo hoc moneam in HVETIO minor notionum & praeceptorum philosophicorum veteris aevi, quam reliquarum rerum antiquarum cognitio: qua re factum est, ut interdum priscis Christianis & sapientibus cum in *Origenianis*, tum *Quaestionibus Alnetanis* sententias adscriberet, quas illi, si ad nos reverterentur, abnuerent. Facilis est in hisce rebus lapsus: nec idcirco facinus statim admisisse putandus est, qui potestatem antiqui cuiusdam vocabuli aut dogmatis non satis assequutus est. Sed ad ORIGENEM revertor. Hic ut multis in rebus aliis, ita etiam in dogmate de angelis non satis sibi semper constat. Sunt plures eius loci, ex quibus recte colligas id, quod inde CVDWORTHVS colligit, angelos eum pro naturis duxisse ex corpore & anima constantibus. Verum aliis in locis dubitat, utrum angeli animam habeant, nec ne? Vid. *Libro II. cap. VIII.* & HVETIVM *l. c. §. 6. p. 70.* Ex quo nec prorsus spernendam ei visam fuisse eorum sententiam apparet, qui angelos totos esse corporeos iudicant. Anceps igitur & dubius haesisse videtur, utram ad partem sese adiungeret: at tot tamen eius dicta dubitare nos minime sinunt, potiorem & probabiliorem habitam ipsi fuisse opinionem Platonicorum id aetatis florentium, qui daemonibus corpus & animam, non secus ac hominibus, adscribebant.

§. XXXV.

Quidam patres angelos, mera esse docent corpora: at plerique tamen eos nec esse corpora, nec a corpore plane secretos, statuunt.

Non ego nescio, esse in antiquis doctoribus, qui tantum abest, ut angelos omni vacare concretione statuant, ut potius ad alteram declinent extremitatem, negentque esse aliquam in illis naturam corporis expertem, angelosque nil esse, nisi corpora decernant. (1) Verum qui sic sentiunt, illi aut omnes plane naturas simplices ex rerum natura tollunt, nec angelos tantum, mentesque hominum, verum etiam ipsum Deum corporatum esse volunt, aut saltim rerum creatarum nihil esse, quod corpore vacet, existimant, Deumque, tametsi ipse corporis inops sit, nil tamen praeter corpora producere posse sentiunt. Ita hac quoque in caussa ab extremis sibi minime caverunt homines. Etenim aliis, nil prorsus corporei admistum esse geniis, confirmantibus, alii omnem illis simplicitatem detraxerunt, corporeque totam angelorum naturam absolvi iudicarunt. Hos inter tertius & medius interiectus est ORIGENES, qui, PYTHAGORAE vestigia premens, in angelis aliquid esse simplex, aliquid etiam corporeum docuit, aut, genios animalia esse affirmavit ex corpore & anima composita. Nostrum iam erit ostendere, maximam veterum doctorum partem, mediam hanc approbasse sententiam, atque cum illorum neglecta sententia, qui angelos totos esse simplices voluerunt, tum horum spreto iudicio, qui totos esse eos corporeos crediderunt, ad hanc inclinasse ORIGENIS disciplinam, qui corporibus quidem uti genios, non autem mera esse corpora, mentem inesse illis corpore segregatam, sed eamdem vestimento obductam esse corporeo, scisit. Primum ergo, antiquorum doctorum eruditissimos angelos non habuisse pro mentibus ab omni secretis corpore, ex eo sine controversia intelligitur, quod Graecorum philosophorum de alimentis & victu daemonum seu malorum geniorum sententiam adoptarunt. Graeci sapientes pasci daemones & delectari sanguine ac nidore sacrificiorum, corporaque, quibus amicti essent, crassiora, aëria & vaporum similia, exhalationibus victimarum trucidatarum vehementer recreari & nutriri, existimabant. Apte hanc sententiam PORPHYRIVS exposuit libro de *abstinentia*: ὗτοι οἱ χαίροντες λοιβῇ τε, κνίσσῃ τε, δι' ὧν αὐτῶν τὸ σωματικὸν (2) καὶ πνευματικὸν πιαίνεται· ζῇ γὰρ τῦτο ἀτμοῖς καὶ ἀναθυμιάμασι. *Hi sunt, qui libaminibus & sacrificiorum nidore gaudent, ex quibus illorum pars spiritalis pinguescit: vivit enim illa vaporibus & suffimentis.* Sed iam ante PORPHYRIVM idem multis placuit veterum philosophis, quod haec CELSI apud ORIGENEM verba declarant: χρὴ γὰρ ἴσως ὐκ ἀπιςεῖν ἀνδράσι σοφοῖς, οἳ δή φασι, διότι τῶν μὲν περιγείων δαιμόνων τὸ πλεῖςον γενέσει συντετηκὸς καὶ προσηλωμένον αἵματι καὶ κνίσσῃ κ. τ. λ. *Oportet, opinor, fidem habere viris sapientibus, qui dicunt, plerosque circumterraneos daemonas genitura, cruore, nidore, melodiis & aliis id genus se oblectantes, devinctos affixosque nihil amplius posse, quam sanare corpora & ventura hominibus ac civitatibus praedicere.* Qua commotus ratione CELSVS, ipse licet Deorum superstitionibus vehementer addictus esset, victimas parce immolendas esse suasit, quippe quae daemonibus tantum inferioribus & deterioribus delectationem & pastum afferrent. Nec opinioni huic fidem habere recusat ORIGENES, qui aliquoties non modo daemones magnam voluptatem capere tradit ex superstitione, quam populi in sacrificiis faciendis demonstrarent, verum etiam ἀπὸ τῶν θυσιῶν ἀναθυμιάσεσι καὶ τοῖς ἀπὸ τῶν αἱμάτων καὶ ὁλοκαυτωμάτων ἀποφοραῖς τρέφεσθαι τὰ σώματα φιληδονέντων τοῖς τοιὑτοις, *corpora eorum sacrificiorum nidoribus & victimarum cruoribus ali atque delectari*, scribit. Sed & ante ORIGENEM plerique eorum, qui tum inter Christianos auctoritatem prae ceteris consequuti sunt, IVSTINVS MARTYR, ATHENAGORAS, TATIANVS, TERTVLLIANVS, alii, itemque post ORIGENEM non pauci magnae auctoritatis viri, hoc nomine potissimum ab animalium cruentis sacrificiis abstinendum esse docuerunt, quod illis mali unice daemones reficerentur & delectarentur. Dabo unum hanc in rem S. BASILII (3) aut quisquis demum

Lib. II. §. 42. p. 86.

Lib. VIII. (p. 417)

Contr. Celsum Lib. VII. p. 334.

(1) *Decernant*) Lege quae collecta sunt a DIONYS. PETAVIO *Dogm. Theol. Tom. III. Lib. I. de angelis cap. II. p. 3. s.* & PETR. DAN. HVETIO *Origenianorum Lib. II. Quaest. V. §. VIII. p. 71.* & *in Notis ad Origenem p. 85.* veterum scriptorum testimonia. Sunt tamen in his testimoniis nonnulla, quae satis commode ex eorum possunt intelligi sententia, qui praeter corpus animum quoque attribuerunt angelis simplicem.

(2) σωματικὸν) Haec vox apud PORPHYRIVM non exstat & a CVDWORTHO, ut suspicor, perspicuitatis caussa est addita. Sed qui orationi Platonicorum adsueti sunt, sciuntque πνεῦμα & πνευματικὸν subtile illis & tenue corpus vocari, haud eam vocem desiderant.

(3) *Basilii*) *Cap. I. §. 25. p. 398. Tom. I. Operum BASILII M. in Appendice.* Nuperus Basilii editor, IVLIANVS GARNERIVS, eruditissimus e familia Benedictina monachus, *in Praefat. Tom. I.* praemissa *§. X. p. XLVII. XLVIII. s.* multis ostendere studet, indignum prorsus esse BASILIO hunc in *Esaiam commentarium*, nec tamen

mum *Commentarii in Esaiam* auctor est, qui sub eius exstat nomine, locum, quoniam aliquid philosophicum in eo est: *δαίμοσι διὰ τὸ φιλήδονον καὶ ἐμπαθὲς, αἱ θυσίαι φέρουσί τινα ἡδονὴν καὶ χρεῖαν, ἐκθυμιώμεναι διὰ τῆς καύσεως ἐξατμιζομένου τοῦ αἵματος· καὶ οὕτω διὰ τῆς τοιαύτης λεπτοποιήσεως εἰς τὴν σύστασιν αὐτῶν ἀναλαμβανομένου. ὅλοι γὰρ δι' ὅλων τρέφονται τοῖς ἀτμοῖς, οὐ διὰ μασσήσεως καὶ κοιλίας, ἀλλ' ὡς αἱ τρίχες πάντων ζώων καὶ ὄνυχες, καὶ ὅσα τοιαῦτα εἰς ὅλην ἑαυτῶν τὴν οὐσίαν, τὴν τροφὴν καταδέχεται.* *Daemones, utpote voluptatibus affectibusque indulgentes, ex victimis nonnihil capiunt voluptatis ac emolumenti. Quippe dum incenduntur, sanguis per adustionem convertitur in vaporem, sicque in eiusmodi minutas partes resolutus, in eorum substantiam subit. Omnino enim totis vaporibus aluntur, non quod eos mandant, aut iniciant in ventrem: sed perinde ut animalium pili, ungues, & quaecumque sunt eius generis, ad suam totam constituendam substantiam alimentum excipiunt.* Ergo promtum est & apertum, veterum doctorum longe plurimos malis daemonibus attribuisse corpora. Boni vero angeli eiusdem, cuius illi, generis sunt, nec aliter utrique discrepant inter se atque boni, pravique homines: id quod argumento est, de his idem eos sensisse doctores, quos diximus. Neque repugnat huic quod malos unice genios, ali atque recreari fumis & nidoribus sacrificiorum affirmant, non item bonos. Etenim non id efficit bonos genios eos corpore prorsus omni seiunctos putasse, verum hoc tantum persuasum fuisse illis probat, levioribus, aetheriis, coelestibusque corporibus alligatos esse bonos angelos, nec nisi crassiora & concretiora malorum daemonum corpora eiusmodi desiderare & appetere alimenta. Alterum, quod proposuimus, hos omnes Christianorum doctores nec daemones, nec angelos totos censuisse corporeos esse, verum simplicis aliquid naturae nil dubitasse in illis esse, id aeque certum duci debet & exploratum. Etenim non pauci ex illis perspicue docent, hominum animos corporibus esse nescios. Quis igitur credibile iudicet, infra humanam naturam sic ab illis depressos esse genios, ut nihil in illis inesse corporis expers adseverarent. (4)

§. XXXVI.

men *p. XLIII.* BASILII aetate a presbytero quodam illum esse exaratum negat. Et mihi quidem graves admodum videntur esse, quibus hanc fulcit, sententiam, rationes.

(4) *Adseverarent*) Sunt & hic, nisi me fallit opinio, nonnulla, quae illustrationis, & si hoc addere licet, emendationis indigent.

I.) Vetustissima est Graecorum & aliorum populorum opinio, Deos immortales pasci vaporibus & nidore victimarum & sacrificiorum: quam ob caussam ad sacrificia, non secus atque ad epulas, invitari solebant ab illis, qui ea faciebant. Vid. AELIANVM praeter alios *Variae Histor. Lib. IX. cap. XV. p. 599.* Testimonia de antiquitate huius commenti qui desiderat, is, quae viri longe doctissimi GISBERTVS CVPERVS *Observat. Lib. II. cap. III. p. 76.* EZECH. SPANHEMIVS in *Notis Gallicis ad Iuliani Caesares p. 256. & dans les Preuves p. 112.* & LVDOLPH. KVSTERVS in *Historia Critica Homiri Sect. II. §. 3. p. 16.* SIGEB. HAVERCAMPVS *ad Tertulliani Apologetic. p. 218.* magno collegere numero, legat & consideret. Neque post natum Servatorem, quod ex LVCIANI, CHRYSOSTOMI, multorumque aliorum locis liquet, stolida haec opinio versari inter gentes desiit. Nullus ego dubito, quin eam ignorantia & inscitia pepererit eorum, qui sacris publicis & caeremoniis praefecti erant. Qui quum a nonnullis, qui ceteris curiosius in sacrorum rituum rationes inquirebant, saepius interrogarentur, quid Diis offerre sacrificia necesse esset, qui vitam degerent beatam, neque ulla felicitatis parte carerent, vix aliud quod sciscitantibus responderent, reperire potuerunt, quam hoc, recreari Deos sanguine & vaporibus victimarum, novasque inde vires acquirere. Neque haec responsio ea aetate absurda plane videri poterat, qua Deos subtilia habere corpora, & nectare ac ambrosia in coelestibus vesci domiciliis, plerique putabant. Ergo ad plures haec sententia gentes manavit & a pueris, ut multae aliae ineptiae, propagata fuit. Multo vero recentior est eorum opinio, qui non Deos, sed Daemones tantum, nec omnes Daemones, sed deteriores, cibo, quem diximus, delectari adseverant. Prima eius fundamenta iecisse arbitror PYTHAGORAM, quem constat victimarum immolationem reiecisse, suosque docuisse Deo digna esse unice munera non cruenta, nec sanguine foeda. Iuniores vero Platonici, quibus usitatum erat, vetera dogmata, si fieri ullo modo posset, retinere, si nimis essent amentia, quam ut retineri & servari possent, emendare, ex instituto eam firmarunt & stabiliverunt. Etenim hi philosophi, qui reliquis de Deo melius & sapientius censebant, ferri nullo modo posse tam stolidam de Diis opinionem facile intelligebant, nec tamen totam eam dimittere volebant, quod perantiqua esset. Itaque corrigebant eam, & in Deorum locum daemones sufficiebant malignos aut generis inferioris. Hanc philosophorum opinionem quum scriptores Christiani, qui religionis suae veritatem & praestantiam saeculo secundo & tertio adversus philosophos potissimum defendebant, passim viderent receptam esse, tametsi populus in veteri maneret sententia, in rem suam nihil veriti sunt eam convertere, immo ipsimet eam adoptarunt. Inter Christianos nullis sacrificiis locus erat: quam propter caussam male apud populum audiebant. Ad hanc populi invidiam amoliendam quid, quaeso, aptius erat, quam hoc, quod Platonici publice proponebant, dogma, non Diis, sed geniis tantum malis prodesse victimas? Id ipsum dogma, si

ab

§. XXXVI.

Testimonia patrum, ex quibus apparet, credidisse eos, angelos ex anima constare & corpore.

In Ps. 85.
In Ps. 145.

De Genesi ad litter. Lib. III. c. 10. (§. 15. p. 114. Tom. III.)

Verum ne quis locum hunc parum a nobis perpurgatum esse relictum queratur, aliquot veterum decerpemus dicta, quibus tam bonos, quam malos genios mentes esse corpore disiunctas, nec mera corpora, tametsi corporibus utantur, verum animalia ex corpore, animoque compacta, sine circuitu profitentur. AVGVSTINVM angelis adscripsisse corpora, illi librorum eius loci (1) nos dubitare non sinunt, quibus bonorum virorum resurgentium corpora, *Qualia sunt angelorum corpora*, & *corpora angelica in societate angelorum* futura esse significat. Quid? quod differentiam corporum, quibus boni & mali genii gauderent, his verbis constituit: (2) *Daemones antequam transgrederen-*

ab omnibus fuisset adscitum, haud dubie cunctis sacrificiis & publicis religionibus, quarum interitum vehementer Christiani optabant, finem attulisset. Quocirca in omnibus fere Christianorum *Apologiis* illud probari ac inculcari, nulli mirum videbitur. Sed senserunt tandem Platonici, dogma hoc rebus suis plus detrimenti, quam commodi, afferre: quocirca illud reiecerunt & repudiarunt. Lege IAMBLICHVM *de Mysteriis Aegypt. Sect. V. cap. X. p. 125. f.* qui contra PORPHYRIVM multis hanc sententiam refellit.

II.) Recte iudicat vir egregius, quum ex hoc perspicuum esse dogmate concludit, antiquos Christianae civitatis doctores nil dubitasse, quin malis geniis corpora essent subtilia. At quod ex eodem intelligi vult, bonis etiam geniis ab iisdem attributa esse corpora, id ego longius esse petitum arbitror, quam necesse erat. Equidem si nihil exstaret apud eos aliud, quam hoc ipsum, quod de malis tradiderunt geniis, unde confici posset, bonos etiam genios corporis illis compotes visos fuisse, iustam dubitandi mihi hac de re caussam esse, ducerem. Metuerem enim, ne fortassis existimassent, corpus daemonibus a Deo in poenae locum esse additum. Ex recentioribus certe, quod notum est, coetus Romani Theologis CAIETANVS & EVGVBINVS daemonibus corpus adscripserunt, angelos eo carere docuerunt: Sed tot alia in eorum libris scripta leguntur dicta, ex quibus id ipsum liquet, ut circuitu, quo utitur vir egregius ad id probandum haud necesse sit. Praetermitto quae ab aliis iamdudum & ab ipso CVDWORTHO allata sunt; & unum tantum observo, quod ad rem praesentem ita pertinet, ut mirum sit viro in veterum monumentis versatissimo eius haud in mentem venisse. Quemadmodum plerique veterum doctorum daemones certis ali cibis existimarunt: ita sunt etiam in illis, qui angelos similiter in coelo ignoto quodam cibi genere vesci, iudicant: quo quidem dictum illud DAVIDIS trahunt *Ps. LXXVIII. 27.* quo manna *panis angelorum* appellatur. IVSTINVS M. *Dial. cum Tryphone p. 279. Opp.* ἐν τοῖς οὐρανοῖς, δῆλον ἐστὶν ἡμῖν, τρεφόμενοι κἂν μὴ ὁμοίαν τροφὴν ἥπερ οἱ ἄνθρωποι χρώμεθα, τρέφονται· περὶ γὰρ τῆς τροφῆς τοῦ μάννα ᾗ ἐτράφησαν οἱ πατέρες ὑμῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἡ γραφὴ οὕτω λέγει, ὅτι ἄρτον ἀγγέλων ἔφαγον. *In coelis, ut nobis satis patet, angeli aluntur, quamvis non eodem alimento, quo nos homines utimur: nam de cibo mannae, quo patres vestri in locis desertis victitarunt, scriptura ait, panem eos Angelorum manducasse.* In eadem sententia est CLEMENS ALEX. *Paedagogi Lib. I. cap. VI. p. 122.* TERTVLLIANVS *adv. Iudaeos cap. III. p. 221.* & *de carne Christi cap. VI. p. 249.* itemque alii.

III.) Lubens ego largior, multos esse inter primae ecclesiae doctores, quorum ad nos delata sunt monumenta, qui angelos censent animalia esse ex corpore & anima composita: sed primum omnes nego in ea fuisse sententia, qui daemonibus corpora esse affirmant, quae alimenti indigeant, id quod statuere vir doctissimus videtur. TERTVLLIANVS, ut de reliquis nihil dicam, haud dubie angelos totos esse corporatos iudicavit: & idem tamen in *Apologetico* & alias sententiam istam de daemonibus suam fecit. Nego deinde magni momenti esse argumentum illud, quo putat probari posse vir doctissimus, veteres antistites animos dedisse angelis praeter corpora. *Patres*, ita calculum ponit, *animos humanos pronuntiarunt corporis expertes esse: Igitur & genios seu angelos, qui humanis animis praestantiores sunt, in se tales esse crediderunt.* Ego vero nullam plane caussam video, cur is, qui animam humanam simplicem affirmat esse, angelos etiam simplices in se & corporis esse nescios statuere debeat? Praeter haec neminem, cui veteres cum cura sunt lecti, praeterit, non illos omnes, qui animam dixerunt *incorpoream*, pro simplici eam natura & ab omni corpore semota habuisse. Vocabulum nimirum *incorporeus* apud plerosque comparate tantum ponitur: naturaeque quae dicuntur esse *incorporeae* nostri solum corporis respectu ita vocantur. Et, quod antea iam ostendimus, non pauci sunt in hoc ordine, qui animam tenue opinantur corpus esse, cui nomen spiritus propter subtilitatem imponere deceat.

(1) *Loci)* Horum aliquot supra iam allati sunt *ad §. XXIII.* Verum binos alios hic in ora voluminis designat locos vir doctissimus, ex *Enarrat. in Psalm. LXXXV. §. 17. p. 686. Tom. IV.* & *in Psalm. CXXV. §. III. p. 1212.* Et hos ergo ceteris adiicere non gravabor: Priori loco ita scribit AVGVSTINVS: *Adhuc habet vitam atque corpus nostrum, & tamen comparatum corpori illi, quod futurum est, QVALIA SVNT ANGELORVM CORPORA. invenitur corpus hominis mortuum, quamvis adhuc habens animam.* Altero ita loquitur: *Sed etiam cum fuerit tale corpus nostrum, corpus iam coeleste & spirituale, CORPVS ANGELICVM IN SOCIETATE ANGELORVM, nec sic dabit consilium animae:* Adde *Lib. IV. de genesi ad litteram cap. V. p. 124. Tom. III. Opp.*

(2) *Constituit)* Quae AVGVSTINI fuit hac de re sententia, eadem & MINVTII FELICIS fuit & ORIGENIS, quod PETR. DAN. HVETIVS iam observavit in *Origenianis Lib. II. Quaest. V. §. VII. & VIII. p. 71. 72.*

aerentur, coelestia corpora gerebant, quae conversa sunt ex poena in aëriam qualitatem, ut iam possint ab igne pati. Sed & idem vir eximius alio in loco (3) bonos angelos *animas beatas atque sanctas* appellat. Quamvis enim hoc ipsum in *Retractationum libris* emen- Lib. II. c. II. det ac corrigat, haud tamen sententiam ipsam mutat, sed num illo sibi liceat vocabulo uti, quum sacrae litterae nusquam angelos *animas* vocent, ambigit. Ipsum, quod antea tritus erat, dogma, angelos naturas esse simplices, quamquam corpore conclusas, nec variat ullo modo, nec dimittit. Certe incredibile est, sanctum hominem, qui humanis animis tot locis omnem adimit concretionem, angelos praepostere duxisse totos esse corporatos & omnis animae ignaros. Huic CLAVDIANVM adiungo MAMERTVM (4) contra FAVSTVM decertantem, qui angelos pugnaverat mera esse corpora nulla adiuncta anima seu simplici natura. Isti sententiae dum CLAVDIANVS bellum movet, minime angelos contendit meras esse mentes ab omni abstractas corpore; quod si fecisset, ad alteram descivisset extremitatem, verum naturas ex animo, corporeque, ex materia & mente, coagmentatas. Ita nimirum commentatur de malis geniis: *Diabolus ex duplici diversaque substantia constat: & corporeus est & incorporeus.* Nec de bonis angelis aliter: *Patet,* inquir, *beatos angelos, utriusque substantiae, & incorporeos esse in ea sui parte, qua ipsis visibilis Deus: & in ea itidem parte corporeos, qua hominibus sunt ipsi visibiles.* Tertium auctorem FVLGENTIVM dabo, qui de angelis sic disserit: *Plane* Libro de Trinit. (p. 119. Opp. ed. Sirmondi) *ex duplici eos esse substantia asserunt magni & docti viri, id est, ex spiritu incorporeo, quo a Dei contemplatione numquam recedunt & ex corpore, per quod ex tempore hominibus apparent. Corpora vero aetherea, id est, ignea eos dicunt habere, daemones vero corpus aëreum.* Forte idem visum est IOANNI THESSALONICENSI in *Dialogo,* quem concilium septimum, postquam lectus erat publice, probavit, ipsique idcirco concilio eu[...] sententia his verbis exponitur: νοερὰς μὲν ἀΰλους ἡ καθολικὴ ἐκκλησία γινώσκει, οὐ μὴν ἀσωμάτους πάντη καὶ ἀοράτους, λεπτοσωμάτους δὲ καὶ ἀερώδεις, ἢ πυρώδεις κ. τ. λ. *Angelos intelligibiles quidem catholica novit ecclesia, non tamen incorporales omnino & invisibiles - - - subtiles autem corpore & aëreos, & igneos.* Quibus verbis quum id tantum negetur, angelos prorsus esse ἀσωμάτους, seu *a corpore relictos,* id simul significari videtur, non eos totos

(3) *Alio in loco) Libro de Musica VI. cap. XVII. §. 59. p. 401. Tom. I. Opp.* ubi his utitur verbis: *Rationales & intellectuales numeri beatarum animarum atque sanctarum, legem ipsam Dei, sine qua folium de arbore non cadit & cui nostri capilli numerati sunt, nulla interposita natura excipientes, usque ad terrena & inferna iura transmittunt.* Hunc locum *Lib. I. Retractat.* (non II. ut hic in ora libri legitur) *cap. XI. p. 13. Tom. I. Opp.* ita interpretatur simul & emendat AVGVSTINVS: *Quandoquidem hic non nisi angelos sanctos intelligi volui, quos habere animas nusquam me legisse in divinis eloquiis canonicis recolo.* Eadem fere repetit *cap. XVI. p. 19.* Liquet ex his verbis, falli virum doctissimum, quum AVGVSTINVM hic scribit, non rem ipsam tollere, sed dubitare tantum num vocabulo *anima* sibi de angelis scribenti uti licuerit? Nam aperte sese nusquam in sacris litteris legisse, *angelos habere animas* perhibet: ex quo hoc saltim cogitur, non dubium ipsi fuisse visum: *Utrum angeli animae vocari possint, nec ne?* Verum hoc: *Utrum angeli animas habeant, nec ne?* Ergo rem ipsam, non vocabulum, in disceptationem adduxit. Sequutus vero est hac in re DION. PETAVIVM *Dogmat. Theol. Tom. III. Lib. I. de angelis cap. II. §. XIV. p. 7.* qui pari plane, qua ipse, ratione differit. Extant, non inficior, multi apud AVGVSTINVM loci, ex quibus intelligere licet, existimasse eum, ex anima & corpore compactos esse angelos. Et his commotus fuit THEOPH. ALETHINVS seu IOH. CLERICVS in *Notis ad Petavii dogmata Theol. p. 6.* ut suspicaretur, vitales & sentientes animas nomine *anima* ab eo designatas fuisse, quum negaret, angelos habere animas. Verum huic interpretationi locus ipse obstat, quem in *Retractationibus* corrigit AVGVSTINVS: ex cuius quippe patet initio, eum de *rationalibus* loqui animis: *Rationales,* inquit, *& intellectuales numeri beatarum animarum.* Haec quum ita sese habeant, omnium mihi videntur pronuntiare rectissime, qui AVGVSTINVM, quem parum saepenumero secum ipso consentire notum est, incertum fuisse iudicant, quemadmodum de natura fas esset angelorum sentire, & nunc hanc, nunc aliam probabiliorem iudicasse sententiam. In promtu sunt dicta eius, ex quibus conficias, placuisse ipsi eorum opinionem, qui totos esse angelos corporatos volunt: at rursus alii ex eo loci afferri possunt, qui suadent, aut spiritus prorsus, aut ex corpore & anima constantes ipsi visos fuisse coelestes genios. Supra ad §. *XXIII.* locum eius produximus, quo in medio quaestionem illam relinquit: *Utrum angeli corpora habeant, nec ne?* ex *Epist. XCV. p. 157. Tom. II. Opp.* In libris vero *Retractationum,* quod vidimus: Num angelis anima queat attribui? dubitat. Fateamur igitur necesse esse, AVGVSTINVM nihil certi & constantis decrevisse de angelis, sed nunc hanc, nunc illam praetulisse sententiam, extremis vero vitae annis non nimis ab iis remotum fuisse, qui totos esse censent angelos corporeos.

(4) *Mamertum) De statu animae Lib. III. cap. VII. p. 178. ed. Barthii.* Prius dictum non eondem ibi verbis legitur, at sententia tamen extat: *Negari nequit,* inquit CLAVDIANVS, *diabolum quoque ex incorporeo, corporeoque factum - - duplicis esse substantiae.* Multa ibi hanc in rem leguntur alia, quae debilibus tamen & infirmis imposita sunt fundamentis.

tos esse corporatos. Neque sani satis fuissent patres in concilio praesentes, si universam *ecclesiam catholicam* decrevissent existimare, angelos mera esse corpora, quos ignorare non poterant plerosque omnes eius antistites partim corporeos, partim simplices esse dictitasse. Taceo sententiam hanc instituto & proposito conventus illius bene atque apte respondere. (5) Vtcumque est, PSELLVS (6) quem in primis diligenter & accurate spirituum naturam scrutatum esse constat, non modo sibi, verum etiam antiquis doctoribus placere scriptum reliquit; *ὡς οὐκ ἀσώματον τὸ δαιμόνιόν ἐστι φῦλον, μετὰ σώματος δέ γε, daemones incorporeos haud esse prorsus, sed corpus adiunctum sibi habere* (cognatum). Quo constituto & latius explicato, discrimen corporum, quo vel boni, vel mali uterentur genii, hac etiam ratione declarat:

p. 33. (48.) *τὸ μὲν γὰρ ἀγγελικὸν αὐγάς τινας ἐξαΐσχον ξένας, τοῖς ἐκτὸς ὀφθαλμοῖς ἐστὶν ἀφόρητόν τε καὶ ἀνυπόστατον. τὸ δαιμόνιον δὲ, εἰ μὲν τοιοῦτον δήποτε ἦν, οὐκ οἶδα εἰπεῖν. ἔοικε δ' οὖν Φωσφόρον Ἡσαΐου τὸν ἐκπέσοντα κατονομάζοντος. νῦν δὲ ἀλλὰ ζοφῶδες οἷον καὶ ἀμαυρόν ἐστι καὶ τοῖς ὄμμασι λυπηρὸν, γυμνωθὲν τοῦ συζύγου φωτός. καὶ τὸ μὲν ἀγγελικὸν παντάπασιν ἐστὶν ἄυλον. διὸ καὶ διὰ πάντα ἐστὶ στερεοῦ διαδῦνον καὶ δύον, καὶ τῆς ἡλιακῆς ἀκτῖνος ὂν ἀπαθέστερον. τὴν μὲν γὰρ διὰ σωμάτων διαφανῶν ἰοῦσαν ἀποστέγει τὰ γεώδη καὶ ἀλαμπῆ ὡς καὶ κλάσιν ὑπομένειν, ἅτε δὲ ἔνυλον ἔχουσαν· τῷ δὲ οὐδὲν ἐστὶ πρόσαντες, οἷα μηδεμίαν ἔχοντα πρὸς μηδὲν ἀντίθεσιν. τὰ δὲ δαιμόνια σώματα, κἂν ὑπὸ λεπτότητος ἀφανῆ καθέστηκεν, ἀλλ' ὅμως ἔνυλά πη καὶ ἐμπαθῆ καὶ μάλισθ' ὅσα τοὺς ὑπὸ γῆν ὑποδύνει τόπους. ταῦτα γὰρ τοσαύτην ἔχει τὴν σύστασιν, ὡς καὶ ἀφαῖς ὑποπίπτειν καὶ πληττόμενα ὀδυνᾶσθαι καὶ πυρὶ προσομιλήσαντα καίεσθαι. Angelicum corpus, quia extrarios nescio quos splendores emittit & iaculatur, idcirco exteriores oculos fulgore suo praestringit, nec ab iis ferri tolerarique potest. Daemoniacum vero an huiusmodi quondam fuerit, affirmare non ausim, fuisse tamen videtur, cum eum, qui lapsus est, luciferum vocet Esaias: nunc vero tenebricosum nescio quid & obscurum est, atque visu tristificum, utpote cognato lumine orbatum. Atque angelicum quidem omni prorsus materia vacat: quo fit etiam, ut per omne solidum penetrare atque permeare possit, ipsoque solari radio impatibilius. Hunc enim transparentia seu pellucida corpora permeantem ea refringunt, quae terrena & opaca sunt, ita ut ictum quidem luminis ferant, quippe qui materiae non sit expers: at angelico corpori huiusmodi corporum nullum obsistit, quippe cui nihil adversetur, consentaneumve sit. Daemoniaca vero corpora quamlibet prae tenuitate visum subterfugiant, materiae tamen nonnihil habent, patibiliaque quodammodo sunt, eaque cumprimis, quae subterraneos specus subeunt. Ea enim illorum est constitutio, ut contactibus exponantur, obnoxiave sint, percussa ingemant & flammis admota urantur.*

p. 94. (141.) Interiectis aliis, Thrax ille, quem loquentem inducit, ex MARCO, Monacho, homine inprimis curioso, & qui mysteriis olim initiatus fuerat daemonum, haec quoque sese accepisse perhibet: *τὸ δαιμόνιον ἄρα πνεῦμα δι' ὅλου ὂν κατὰ φύσιν αἰσθητικὸν κατὰ πᾶν ἑαυτοῦ μέρος,*

(5) *Respondere)* Quae hic recitantur verba, ea non decretum sunt totius *concilii septimi* seu *Nicaeni II.* sed depromta sunt ex disputatione IOANNIS THESSALONICENSIS, quae lecta publice fuit in eo *Actione V.* vid. IO. HAROVINI *Concilior. Tom. IV. p.* 293. At videtur tamen universum concilium hanc opinionem approbasse, quia, lecto IOANNIS libello, nihil in ea vituperatione dignum invenit. TARASIVS certe, patriarcha multum auctoritati IOANNIS huius tribuit, & perspicuum esse ex eo affirmat, *angelos pingi oportere, quoniam circumscripti sint & veluti homines apparuerint multis:* & hanc TARASII sententiam totum concilium suam facit, exclamans: *ναὶ δέσποτα. Etiam domine.* Sed difficile hoc concoctu est Theologis Romano Pontifici devotis: qui quum angelos hodie meros esse spiritus censeant & antiquorum idcirco doctorum sententiam deseruerint, at conciliorum tamen generalium decreta sacrosancta velint esse, in omnes sese partes vertere solent, & variis modis concilii verba explicare, ne ab hodierna Romanae ecclesiae sententia dissidere illud videatur. Non commemorabo argutias omnium, quarum pleraeque semetipsas conficiunt: sed DION. PETAVII tantum sententiam referam, qui meliorem ceteris ingressus videtur esse viam. Censet is *Dogmat. Theol. Tom. III. Lib. I. cap. II. §. VII. p.* 5. TARASIVM una cum concilio non totam IOANNIS doctrinam sequi & laudare, sed hoc tantum ex libello eius assumere, *angelos circumscriptos esse, humana facie apparuisse eaque de caussa pingi posse.* Igitur concilii huius auctoritate uti eos non posse, qui angelis adscribunt corpora. Ingeniose satis: sed ne sic quidem difficultatem, quae conciliorum patronis, qui negant angelis esse corpora, hinc nascitur, totam expeditam esse arbitror. Nam quod περιγραπτοὺς *circumscriptos loco* concilium fatetur esse angelos, id iam satis ostendit, pro meris spiritibus, quales hodie Latinis videntur, genios ab eo haud esse habitos. Praetereo, nihil ex IOANNIS sententia reiectum & repudiatum esse a patribus, quod quidem silentium eorum non contemnendo esse argumento, nemo facile neget, universam eius de angelis doctrinam bonam & probabilem patribus fuisse visam. Ego CVDWORTHVM bene concilii sententiam exposuisse iudico. Viderint Romani Theologi, utrum dogma, quod hodie profitentur, reiicere, conciliique idcirco auctoritatem aspernari, an vero, quae nunc in scholis eorum viget, doctrinam relinquere & concilio potius obtemperare malint?

(6) *Psellus) Dialogo de operationibus daemonum, p.* 44.

μέρος, ἀμέσως ὁρᾷτε καὶ ἀκούει. καὶ τὰ τῆς ἀφῆς ὑπομένει πάθη, διαιρούμενον ὀδυνᾶται κατὰ τῶν σωμάτων τὰ στερεά. ταύτῃ τούτων διενεγκὸν, ὅτι τὰ μὲν ἄλλα τῶν διαιρεθέντων, μόλις ἢ οὐδαμῶς ἀλῦται. τὸ δὲ διαιρούμενον εὐθὺς συμφύεται, καθάπερ ἀέρος ἢ καὶ ὕδατος μόρια μεταξύ τινος ἐμπίπτοντα στερεοῦ. ἀλλ᾽ εἰ καὶ θᾶττον ἢ λόγος τοῦτο τὸ πνεῦμα συμφύεται, πλὴν ἀνιᾶται κατ᾽ αὐτὸ τὸ γίνεσθαι τὴν διαίρεσιν. *Daemon, cum totus sit spiritus, ex sui natura sensus in omnibus membris suis particeps immediate videt & audit, affectionibus ex tactu conflatis obnoxius, dissectus indolet, solidorum corporum instar, hac ab illis ratione differens, quod cum cetera, quae dissecantur, vix vel nullo potius modo consolidentur, daemoninm contra dissectum statim coit, & redintegratur: quemadmodum particulae aëris vel aquae, solidi cuiuspiam corporis intersectu divisae & discriminatae coalescunt. Tametsi autem spiritus hic vel dicto citius in pristinam formam redeat, eo tamen momento dolet, quo dissectio fit.* Idem praeterea MARCVS daemonum corpora, non secus atque nostra, modo licet diverso nutriri docet & ali. τρέφονται οἱ μὲν δι᾽ εἰσπνοῆς, ὡς τὸ ἐν ἀρτηρίαις καὶ ἐν νεύροις πνεῦμα. οἱ δὲ δι᾽ ὑγρότητος, ἀλλ᾽ οὐ στόματι καθ᾽ ἡμᾶς, ἀλλ᾽ ὥσπερ σπόγγος ἢ ὀστρακόδερμα. *Aluntur daemones alii quidem inspiratione, ut spiritus arteriis nervisque contentus, alii humiditate, nec tamen ore, ut solemus, excepta, sed spongiarum, testaceorumque piscium more adiacentem quidem humorem extrinsecus attrahentes.* His omnibus lectis & expensis, non puto fore quemquam ita pertinacem, quin fateatur, opinionem eorum, qui angelos non esse naturas ab omni seiunctas concretione corporea, verum ex corpore ac mente iunctis inter se ac coagmentatis, constare, sentiunt, non modo rationi magis esse consentaneam, sed etiam pluribus veterum doctorum auctoritatibus septam & munitam, quam illorum, qui vel angelos putant nihil esse, nisi corpora omni animo vacua, vel meras eos decernunt mentes esse, omni corporeo integumento destitutas. (6) p. 56.

§. XXXVII.

Qui angelos dixerunt corporis expertes esse, de corpore tenero & crasso id tantum intellexerunt.

Nihilo tamen minus posterior sententia recentioribus temporibus multo sibi maiorem comparavit auctoritatem, pluresque nacta est patronos & defensores, quam illa superior. Cuius ego rei causam in ipso potissimum tempore quaesiverim: quod quidem non male comparatur flumini res graves atque ponderosas cito absorbenti, leviores vero & faciliores in altum tollenti. Quamquam nec aliae desunt, quibus hoc, quod dixi, effectum est, rationes. Primo postquam cum ARISTOTELE philosophari coeperunt Christiani fere omnes, intelligentias eius, quas omni abstrahebat ille corpore, simul adoptandas sibi duxerunt esse. Neque hoc deinde veri putem dissimile, Christianorum nonnullos, quum Platonicos quosdam, disciplinae, quam sequi volebant videri, non nimis peritos, tam multa differere audirent, de naturis illis, quas *ἑνάδας* & *νόας* dicebant, *de mona-*

(6) *Destitutas.*) Legi omnia & expendi accurate, quae adhuc a viro doctissimo disputata sunt ad eorum sententiam roborandam, qui angelos volunt animalia esse, ex corpore & animo compacta: sed impetrare tamen ea nullo modo a me potuere, ut crederem, eam & rationi magis amicam esse, & pluribus auctoritatibus munitam, quam eorum est opinio, qui corpora prorsus detrahunt angelis. Pertinaciam & stuporem si quis hoc velit interpretari, ferendam equidem hanc esse iniuriam video: at feram tanto levius, quod nulli me labori pepercisse, certus sum, ut, quam pertinaciam ille vocat, animi affectionem frangerem atque vincerem. Quae ex ratione ac philosophia ad firmandum hoc de angelorum corporibus dogma sunt deprompta, supra iam dilui & sub examen vocavi. Nunc de auctoritatibus veterum pauca dicam. Magna mihi sunt eorum nomina, qui primis nascentis ecclesiae temporibus vixerunt & Christianae civitatis res ingenio & virtute sua firmarunt: si quid tamen ab his afferatur, quod nec sacrarum litterarum apertis testimoniis, nec perspicuis fultum sit argumentis, fidem mihi habendam esse illis, non existimo. Auctoritatibus si pugnandum sit, plures, nisi totus fallor, numerari poterunt illorum, qui angelos nil quam mera corpora seu corporeos spiritus esse, opinantur: nec facile persuaserit vir doctissimus homini in priorum quatuor seculorum monumentis versato, maiorem doctorum partem ab iis stare, quibus placet, angelos naturas esse corporis & animi simul participes. PSELLVM, si quid ego iudicando valeo, rectius omisisset vir egregius inter illos, quorum dignitati & praestantiae dandum esse vult a nobis aliquid. Etenim is, quae refert de daemonibus & eorum natura cum in se magnam partem incredibilia sunt & recentiorum observationibus abunde confutata, rum monachi unius fide potissimum nituntur: cui generi quantum queat fidei adiungi, neminem sanum praeterit. Non repugno, si quis PSELLVM aut Thraecem illum & MARCVM, Monachum, quorum recitat sententias, idoneos esse testes dixerit opinionum de geniis & daemonibus, quae aetate eorum inter Syros, Chaldaeos & alios orientales populos pervulgatae fuerunt. Et hoc nomine PSELLI libellum inprimis utilem & commendandum esse censeo. Verum quum non id quaeritur, quod olim creditum fuit, sed quod credendum est, graviores & maiores, quam PSELLVM, auctores flagito.

monadibus simplicibus, de mentibus immobilibus & corpore solutis, cupiditatem aliquam invasisse, de angelis suis nihilo sublimiora praedicandi. Denique hoc etiam contulisse aliquid ad hanc rem arbitror, quod angeli non tantum in sacris litteris *Spiritus* appellantur, sed etiam a veterum scriptorum nonnullis corporis expertes & nescii dicuntur esse. Nec enim omnes statim intellexerunt, antiquos doctores ideo partim angelos corpore dixisse semotos, quod aliquid simplex, mentem nimirum seu animam, continerent, partim idcirco, quod tenuissimis tantum vehiculis seu corporibus amicti essent. Ita quidem
p. 30. 31. (47) PSELLVS haec eorum dicta exposuit: *καὶ τοῖς ἡμετέροις καὶ τοῖς θύραθεν, εἰωθός ἐστι τὰ παχύτερα τῶν σωμάτων σώματα λέγειν. ὃ δὲ λεπτομερές ἐστι καὶ τὴν ὄψιν διαφυγὸν καὶ τὴν ἁφὴν ἀσώματον, οὐ μόνον οἱ καθ' ἡμᾶς ἀλλὰ καὶ πολλοὶ τῶν ἐκτὸς ἀξιοῦσι λέγειν. Et nostri & externi atque adeo a nostra religione remotissimi & antiquissimi quique corpora illa, quae crassiora sunt, corporea dicere solent: quod autem perexiguum est & pertenue, nec sub aspectum cadit, nec tactui exponitur, id incorporeum non solum religionis nostrae, verum etiam externae superstitionis antistites appellandum censent.* Ante PSELLVM IOANNES THESSALONICENSIS (1) in *Dialogo*, quem *septimum* probavit *concilium*, eadem iam dixerat: *εἰ δὲ που εὕροις ἀσωμάτους καλουμένους τοὺς ἀγγέλους ἢ δαίμονας, ἢ ψυχάς, ὡς μὴ ὄντας ἐκ συμμίξεως τῶν ὑλικῶν τεσσάρων στοιχείων, καὶ τοιαῦτα σώματα παχέα καὶ ἀντίτυπα, οἷα ἡμεῖς περικείμεθα, οὕτως αὐτοὺς προσηγόρευσαν. Sicubi vero reperis incorporeos vocari angelos aut daemones, aut animas, tamquam non exsistentes de commixtione materialium quatuor elementorum, sic eos noveris appellatos, quod non sint talia crassa corpora & solida, qualia sunt illa, quibus nos circumdamur.* Quid? quod, qui utroque hoc aetate superior est ORIGENES, in *prooemio libri περὶ ἀρχῶν*, quum dictum ex veteri libro: *Doctrina Petri* inscripto affert, quo CHRISTVS discipulis suis dixisse traditur, se non esse *δαιμόνιον ἀσώματον, daemonem incorporeum*, tametsi libri illius auctoritatem reiiciat, ita tamen haec verba exponit: *Non idem sensus ex isto sermone ἀσωμάτου indicatur, qui Graecis vel gentilibus auctoribus ostenditur, quum de incorporea natura a philosophis disputatur. In hoc enim libello incorporeum daemonium dixit pro eo, quod ipse ille, quicumque est, habitus vel circumscriptio daemonici corporis, non est similis huic nostro crassiori, vel visibili corpori: sed secundum sensum eius, qui composuit illam scripturam, intelligendum est quod dixit, non esse tale corpus, quale habent daemones, quod est naturaliter subtile & velut aura tenue & propter hoc vel imputatur a multis vel dicitur incorporeum; Sed habere se corpus solidum & palpabile.* Vel hic locus efficit, angelos, etiamsi corporibus credantur esse praediti, tamen propter horum corporum exilitatem ac tenuitatem, quae ad nostrorum corporum crassitudinem & soliditatem relata, summa est, corporis expertes dici posse. Sed quod omnium maxime multorum adduxit animos, ut nil dubitarent, nihil prorsus corporei adiunctum esse geniis, id *tertii Lateranensis concilii* auctoritatem & dignitatem esse arbitror, quod inter decreta sua hanc retulit sententiam. Quasi vero minor esset, *septimi Oecumenici*, ut vocant, aut *secundi Nicaeni* concilii, quod contrariam sententiam stabilivit, fides & auctoritas, quam ut cum illo committi aut gravitatem legum eius aequare saltim queat. (2)

§. XXXVIII.

(1) *Thessalonicensis) in Actis Concilii VII. Oecum. seu Nicaeni II. Actione V. p. 293. Tom. IV. Concilior.* IO. HARDVINI.

(2) *Queat)* Vix necesse est, ut moneam, quae de caussis hic disputantur, propter quas vetus dogma de corporibus angelorum reiectum & in eius locum eorum sententia, qui omni corpore vacare genios statuunt, suffecta fuerit, non aeque firma esse omnia, sed quaedam vix ingeniosis coniecturis praestantiora duci posse.

I.) ARISTOTELIS philosophiam, postquam omnibus placere coepit, contulisse aliquid ad antiquum dogma de corporibus angelorum delendum plane ac interimendum, haud difficulter mihi persuaserim: at vero omnem de angelis corpore vacuis doctrinam ad imitationem intelligentiarum eius effictam esse, non aeque facile, ut credam, adducor.

II.) Multo minus ea mihi se probant, quae de studio Christianorum erga Platonicorum quorumdam subtiles ineptias subiicit vir egregius. Namque aetate illa, qua potissimum receptum hodie de angelis dogma invaluit, Platonicorum commentarii nec legebantur amplius in solis occidentis regionibus, nec ob ignorantiam sermonis Graeci a multis legi poterant. Ex barbaris & infectis omnes fere tum temporis sapiebant scriptorum Graecorum versionibus. PROCLI vero, cui *νόες* & *ἑνάδες* ortum suum inprimis debent, nulla olim exstitit Latina versio.

III.) Quae posthaec de notione vocabulorum *σώματος ἀσώματος corporeus* & *incorporeus* apud antiquos scriptores Christianos traduntur, rectissime sese habent & multis aliis eorum testimoniis roborari possunt. Male prorsus *Patres* qui vocantur exponet & interdum, quem satis constanter docent, secum ipsis dimicare credet, qui hanc observationem negle-

§. XXXVIII.

Ceterum quamvis haec ratio, quae omnes vult creatas naturas homine praestantiores integumento corporeo vestitas esse, veterum Pythagoraeorum disciplinae omnino respondeat, habeo tamen, cur antiquos Christianorum doctores non inde eam totam assumsisse, sed ipsis sacris auctoribus ducibus ad eam delatos esse, putem. Principio quae de angelorum rebus & factis divini narrant libri, eius sunt naturae ac generis, ut intelligi nulla ratione & ad caussas suas revocari queant, nisi angelis sua esse corpora constituas. Non ego nunc celebre DAVIDIS effatum attingam, tametsi veteres non male fecisse arbitror, qui suam illo sententiam de angelis corporatis iuvari posse iudicarunt: *Qui angelos suos facit ventos & administros suos ignis flammam:* Fateor enim, & posse hoc dictum aliter exponi, & a Iudaeorum magistris interdum aliter expositum esse. Neque illa PAVLI dicta testabor: quibus de *lingua angelorum*, *de voce archangeli*, deque aliis eiusmodi rebus commemorat. Alia sunt in sacris libris oracula, quibus nihil fingi potest ad hanc doctrinam demonstrandam accommodatius & aptius. In his primo numero illud Servatoris dictum esse puto, quod iam ante attuli *Luc. XX. 35. Qui vero digni habiti fuerint, qui illud aevum consequantur & resurrectionem ex mortuis, neque ducunt uxores, neque nuptui dantur. Nec enim mori possunt amplius, quoniam pares sunt angelis.* Quod si ab omni corpore relicti essent angeli, mentes bonorum virorum, dum corporibus secretae vivunt, antequam corpora excitantur ex mortuis, multo illis essent similiores, quam post resurrectionem. Qua quidem ego de caussa veram horum verborum sententiam esse illam putem, quam AVGVSTINVS amplexus est, sanctorum hominum animas postquam sepulchris egressa erunt corpora, *corpora* habituras esse *angelica*, seu talia, *qualia sunt angelorum corpora.* Quo concluso, id aeque certum ex hoc dicto debet esse, esse angelos certis conclusos corporibus, sed alius tamen longe indolis & naturae corporibus, atque haec nostra sunt, quibus, dum hic vivimus, utimur. (1) Alterum locum verbis

Videntur antiqui doctores dictis quibusdam sacri codicis ad hanc sententiam recipiendam adducti esse.

Ps. CIV. 4.

1. Cor. XIII. 1. 1. Thess. IV. 16.

neglexerit. Ipse vir doctissimus non satis sibi, quod supra vidimus, ab errore cavit, quod huius potestatis, quae nomini *incorporeus* subiecta saepe est, parum memor fuit. Sed ut facile concedam, quosdam illa *patrum* dicta, quibus *angeli* dicuntur *incorporei*, secus, atque decebat, interpretatos esse, hunc tamen errorem potius ad confirmandum, quam ad excogitandum dogma hoc de angelis corpore vacantibus fecisse aliquid, sentio.

IV.) Omnes Romani coetus Theologi, quum fas esse negant, angelis attribuere corpora, Concilii Lateranensis decretum testantur, quod sententiam hanc condemnaverit. Multi vero eorum parum curati sunt, quum hoc faciunt; alii generatim Concilium Lateranense appellant, quum multa tamen huius nominis esse concilia, non ignotum sit: alii numerum quidem addunt, sed in numero errant. Lata est haec lex in Concilio Lateranensi, quod inter Oecumenica, in palatio Lateranensi coacta, quartum est, & INNOCENTIO III. Pontifice Maximo An. 1215. habitum fuit. Verba legis apud IOH. HAROVINVM *Concilior. Tom. VII. cap. 1. Decretor. p. 15. 16.* haec sunt: *Creator omnium visibilium & invisibilium, spiritualium & corporalium, qui sua omnipotenti virtute simul ab initio temporis utramque de nihilo condidit naturam, spiritualem & corporalem, angelicam videlicet & mundanam: ac deinde humanam quasi communem ex spiritu & corpore constitutam.* Vt ex hoc decreto probent Romani Theologi, reiecisse ecclesiam eorum sententiam, qui corpora geniis adscribunt, DION. PETAVII verbis explicabo *Dogmat. Theol. Tom. III. Lib. I. de angelis cap. III. §. IX. p. 10. Vbi* inquit, *cum spirituale opponat corporeo: & eiusmodi esse velit, qualis hominis est anima: manifestum est, angelos neque corpora esse, neque corporibus implicatos.* Quum credere velint doctores coetus Pontificii, proscriptos esse ex ecclesia eos hac lege, qui corpora angelis esse adiuncta tuentur, equidem facile id patior: at putem tamen, latebram facile inventuros esse, qui secus sentire velint. Etenim, ut omittam, in ipsa Romana Ecclesia non deesse, qui hoc concilium haud magni aestimant, nihilque in eo sancitum esse, leges autem, quae feruntur concilii esse, ab uno INNOCENTIO III. conscriptas arbitrantur, de quibus NATALIS ALEXANDER inspici potest in *selectis Histor. Eccles. capitibus saec. XIII. Diss. I. Artic. II. p. 325. s.*: vehementer legis huius potestas labefactabitur, si quis dicat, vocabula *spiritualis* & *corporalis* sanctorum patrum sensu in eo esse posita. Monuimus iam aliquoties, antiquis doctoribus *spirituale* id significare, quod ex tenuissima constat materia, *corporale*, quod his corporibus nostris crassioribus cognatum est & simile: *Spiritum* denique naturam non quidem solidam, at nec omni materia vacantem. Transfer has notiones ad legem Lateranensem, & plus homini Pontificio, qui *Patrum* nomine vix aliquid sanctius novit, negotii dederis, quam ferre poterit. Equidem parum hoc decretum iuvisse arbitror eorum caussam, qui meros spiritus angelos esse pronuntiant: multo plus vero profuisse illis censeo auctoritatem S. THOMAE, qui *Summae P. I. Quaest. LI. n. 1.* negat angelis esse corpora.

(1) *Vtimur*) Bene habet, quod vir doctissimus locis *Ps. CIV. 4. 1. Cor. XIII. 1. 1. Thess. IV. 16.* in hac uti caussa recusat, atque aliter eos exponi posse, fatetur, quam exponuntur, cum ab antiquis doctoribus, tum a recentioribus nonnullis, qui ex illis manifestum esse volunt, implicatos esse corporibus angelos. Miror equidem, quam ob caussam

verbis s. IVDAE tribuo; qui de malis geniis haec scripta reliquit: *Angeli, qui non conservarunt suam originem* (aut verius ut Latinus reddidit interpres, quem *vulgatum* nominant, *principatum suum*) *sed reliquerunt suum domicilium iudicio magni illius diei vinculis aeternis sub caligine reservavit.* Evidens est, his verbis primum daemones tradi a Deo castos & omni labe puros esse conditos, non secus ac reliquum angelorum genus: at deinde non servasse eos τὴν ἑαυτῶν ἀρχὴν, *principatum suum*; quod ego sic interpretor: Eos dominationem, quam in partem sui deteriorem & inferiorem habuerunt, dimisisse ac neglexisse: Ex quo consequitur, duplici eos parte constare, meliori altera, altera deteriori, superiori altera, cui vis attributa est ac potestas gubernandi & regendi, altera inferiori, cuius est, superioris voluntati & imperio morem gerere. Certe quemadmodum peccare ac vitio sese contaminare potuissent angeli, nisi hoc ita sese haberet, vix cogitatione licet consequi. Atque haec deterior pars angelorum, non secus atque in homine, continens videtur esse rei cuidam corporeae pariter in illis exstanti. Sed redeamus ad IVDAM. Is porro angelos peccato infectos *proprium suum domicilium*, τὸ ἴδιον οἰκητήριον, *reliquisse* aut *amisisse* asseverat: quod quoniam continuo subiicit, significare videtur, non potuisse non peccatum istud eorum calamitatem hanc & poenam consequi. Id autem sibi velle sanctum hominem opinor: Angelos non modo regionibus illis aetheriis & coelestibus, in quibus versati fuerant antea, extrusos esse, verum etiam proprio suo domicilio, corpore nimirum, quod gesserant, coelesti, orbatos & spoliatos esse. Haec interpretatio non mediocriter ex eo roboratur, quod PAVLVS coeleste illud corpus, quod sanctorum hominum animis in extremo mundi huius die reddetur, τὸ οἰκητήριον ἡμῶν τὸ
2. Cor. V. 1. ἐξ οὐρανοῦ, *domicilium nostrum de coelis*, appellat. Hoc coeleste corpus domicilium illud est, integumentum & vestimentum, quod tam hominum, quam angelorum animis proprium est, aptosque reddit utrosque ad coelestes & aetherias regiones habitandas. Atque huius aetherei corporis iacturam fecerunt, quum in peccata inciderent, coelestes genii: quod ex eo tempore plus semper lucis atque levitatis suae naturalis perdidit. Vti enim mentes spirituum affectae & constitutae sunt, qui corporibus cincti vivunt, ita & corpora eorum sese habent: & idcirco nunc maiori, nunc minori luce ac puritate gaudent. Postremo id ipsum, quod naturaliter peccatum consequebatur horum angelorum, id iustissimo Dei iudicio poena illis sceleris & facinoris, quod admiserant, facta est. Etenim corporibus eorum aethereis in corpora gravia, aëria, faece ac vaporibus referta conversis, ipsi continuo, quod PETRVS docet loco, qui huic nostro respondet, in tartarum
2. Petr. II. 4. praecipites acti sunt; (ταρταρωθέντες) in quo quidem, tamquam obscuro carcere, catenis vincti custodiuntur, dum magnus ille iudicii dies illucescat. Hic ego non possum, quin moneam vocem ταρταρῶν, quam PETRVS adhibet, eamdem esse illam, quam APOLLODORVS, aliique auctores Graeci usurpant, quum Titanum de coelis deturbatorum casum non dissimilem enarrant. Nec ego improbabile puto, omnem hanc de Titanibus fabulam ex illis a poëtis esse confictam, quae de lapsu daemonum a maioribus tradita acceperant. Ipse vero *Tartarus*, ut arbitror, inferior noster & tenebricosius aër est, qui hanc terram ambit, sive *Atmosphaera*: qua in re consentientem mihi AVGVSTINVM
De genes. ad litter. Lib. III. c. 10. (p. 114. Tom. III. Opp.) habeo, qui *post peccatum*, inquit, *in hanc sunt detrusi caliginem, ubi tamen & aër*. Hac ergo in regione, ipsa corporum suorum crassiorum & ponderosorum mole & gravitate, tamquam vinculis & catenis vincti & constricti remanent: nec enim corpora illa huc delapsa rursus ascendere, pristinasque sedes aethereas & lucentes repetere queunt. Huius

sam illi, qui his locis magnam vim inesse statuunt ad probandum, habere angelos corpora, non id quoque Servatoris nostri effatum in rem suam convertant, quo in extremo huius orbis die angelos tubas praedixit esse inflaturos. *Matth. XXIV.* 31. *conf.* 1. *Cor. XV.* 52. & 1. *Thess. IV.* 16. Tuba enim quis canere poterit, nisi corpore, ore & pulmonibus instructus? Sed missa haec faciamus, quae ipsemet vir doctissimus non esse talia censuit, ut expugnari nequeant, & de illis tantum loquamur enuntiatis sacrarum litterarum, ex quibus elucere sine controversia censet, angelis sua esse corpora, in quibus vivant. In his primum est celebre illud Servatoris nostri dictum *Luc. XX.* 35. quo eos, qui ex mortuis ad vitam excitabuntur beatam, pares fore angelis pronuntiat. Dixi iam semel & iterum de sententia huius effati: quare nunc brevis ero. CHRISTVS, quod perspicuum est, non absolute & omni ex parte beatos homines, qui resurgent aliquando, similes fore angelis dicit, verum certa tantum ratione. Postquam scilicet docuerat, coniugiis in aeterna vita nullum locum fore, caussamque huius rei attulerat, quod nec mors amplius in coeli incolas saevitura esset, haec verba subiicit: ἰσάγγελοι γάρ εἰσι. *Nam angelis pares erunt.* Hinc quis non perspicit, Servatorem nostrum respectu tantum immortalitatis, rerumque ex hac immortalitate necessario fluentium homines sanctos, qui ex mortuis excitabuntur, cum angelis comparare? Quotquot igitur vel veterum vel recentiorum ex hoc loco concludunt, corpora eorum, qui resurgent, eadem fore, quae angelorum corpora, illi comparationem hanc extra limites suos proferunt: quod quum semper vitiosum est, tum inprimis in divinis oraculis explicandis noxium.

ius tartari seu tenebricosi aëris custodia septi, reapse detinentur & servantur in terribilem illum supremi iudicii diem: at interim tamen in illo carcere dominorum partes sustinere ac gubernare ad tempus videntur. (2) Extremum locum occupet Servatoris nostri

(2) *Videntur)* Nova haec & plane singularis est loci *Iudae v. 6.* interpretatio: sed quam facile vanitatis convincas. Quod antequam faciam,

I.) Operae duco pretium animadvertere, dictum hoc, quod ne ipsi quidem illi negant, qui cum CVDWORTHO forte faciunt, ex illis esse, quae multum obscuritatis habent, non in ipsa quidem sententia, quae satis est perspicua, verum in verbis & formulis, quibus ea exprimitur, eaque de caussa varie exponi posse. Quapropter si vel talis esset haec explicatio, ut everti prorsus & omni verisimilitudine exui haud posset, nil tamen eos iuvaret, qui angelis attribuunt corpora. Convenit enim inter omnes, qui recta ratione utuntur, ex locis obscurioribus, quos ratione non una licet interpretari, dogma quoddam probari firmiter haud posse: nisi alia adsint perspicua & evidentia dicta, quibus id ipsum continetur & inculcatur.

II.) Ipse locus binis constat partibus, quarum altera peccatum, quod mali daemones in Deum commiserunt, describitur, altera poena, qua propter crimen hoc a Deo affecti sunt, explicatur. Crimen ipsum his verbis complectitur vir divinus. Ἀγγέλους τε τοὺς μὴ τηρήσαντας τὴν ἑαυτῶν ἀρχὴν, ἀλλὰ ἀπολιπόντας τὸ ἴδιον οἰκητήριον. *Angeli non servarunt originem suam seu principatum, sed proprium domicilium reliquerunt.* Cetera supplicium, quod inflictum illis fuit, enarrant. Non me praeterit, esse quosdam interpretes, qui verba: ἀπολιπόντας τὸ ἴδιον οἰκητήριον, non tam ad culpam quam ad poenam malorum geniorum referri debere, iudicant: quibus hic sese videtur CVDWORTHVS adiungere, quo facilius, quam assumsit, opinionem tueatur. Verum his aperte vocula ἀλλὰ resistit; quae argumento est, in unius rei explicatione divinum virum pergere, & quae consequuntur opposita esse illis, quae antea dixerat, aut rem unam eamdemque duplici modo a sancto viro enarrari, perspicuitatis caussa, primum *positive* aut *affirmative*, ut loquimur, postea *negative*. Praeterea manifestum est, vocabulo ἀπολιπόντας actionem aliquam malorum designari daemonum, non autem ipsius Dei. Supplicium autem, quo supremum Numen hoc genus, commisso crimine, affecit, actio Dei est, non autem angelorum, qui peccato sese polluerant. Sunt alii, quibus placet, haec verba ad culpam & poenam simul pertinere: qui si hoc sibi velint, derelictionem illam domicilii, quam IVDAS vocat, poenam non potuisse non consequi, non est, quod cum illis dimicemus: sin plura sibi dari velint, eodem quo reliqui, modo sine labore refellentur. Spero, universos, qui vel ipsa verba attente sunt inspecturi, meam in sententiam haud invitos ituros esse. Quod vero ad ipsam membri huius prioris attinet sententiam facilius est ostendere CVDWORTHI sententiam a vero esse alienam, quam demonstrare, quaenam sit vera verborum, quibus IVDAS utitur, potestas. Vir doctissimus loquutionem: μὴ τηρεῖν τὴν ἀρχὴν, significare putat: *Imperium in partem animi inferiorem, in qua cupiditates resident, non servare, sed turbulentis animi commotionibus obtemperare.* Animam enim angelorum, non secus ac hominum, binis arbitratur partibus constare, altera rationis compote, altera cupiditatibus repleta, quarum haec corpori cuidam contigua sit & continens; quod de anima praeceptum in scitis esse Platonicorum, pervulgatum est. Sed, ut nihil dicam de ipso dogmate de animis angelorum, quod audacius, quam fas est, plerique recte existimabunt a viro praeclaro assumtum esse, quis hanc interpretationem non videt nimis subtilem, longiusque petitam esse, simplicitatique idcirco orationis IVDA's plane repugnare? Nec ullum ex sacris, aut profanis monumentis locum aut attulit, aut afferre potuit vir egregius, quo formola haec absolute posita significet: *Dominationem in cupiditates & affectiones animi deserere.* Ingenio qui abundat & illi obsequi vult in dictis sacri codicis exponendis, is mediocri labore quaecumque vult in illis reperiet: sed ratio vetat, sententiam verbis sacrorum scriptorum attribuere, a consuetis & usitatis eorum notionibus alienam, nisi usus & probatorum auctorum exempla conatui nostro faveant. Minus etiam ferri potest sequentium verborum explicatio: in quibus vir doctissimus οἰκητήριον *corpus coeleste* angelorum denotare, sibi persuadet, ita ut hic eorum sensus sit: Angelos aethereum corpus suum peccando amisisse, aut corrupisse potius. Non probat vir magnus, οἰκητήριον ἴδιον usquam de tali corpore coelesti adhiberi. Nam quod PAVLVM testatur, qui *2. Cor. V. 2.* corpus, quod sancti homines expectant, τὸ οἰκητήριον ἡμῶν τὸ ἐξ οὐρανοῦ vocavit, id ab hoc prorsus abest negotio. Interest multum inter τὸ ἴδιον οἰκητήριον & inter τὸ οἰκητήριον τὸ ἐξ οὐρανοῦ. Et quis, obsecro, hanc toleret conclusionem: PAVLVS corpus, quod sanctis hominibus, quum resurgent ex mortuis reddetur, *coeleste domicilium* vocat: ergo *proprium angelorum domicilium* cuius S. IVDAS meminit, naturale eorum corpus est, quo semper amicti vivunt. Non sum nescius, corpus quod gerimus, domum nostram seu animi nostri translate interdum appellari: verum male hinc efficitur, quotiescumque alicui οἰκητήριον seu domus figurate attribuitur, id vocabulum corpus eius significare. Refragatur deinde huic opinioni vocabulum ἀπολείπω, quod usurpat IVDAS. Tritum est, notionem huius vocabuli esse: *deserere aliquid atque relinquere*, aut *segregare a se rem aliquam.* Atqui ex CVDWORTHI sententia, non discessit a malis geniis, postquam deliquerant, corpus coeleste, quod natura habent, sed pollutum est tantum & inquinatum variis sordibus, aut levitatem & nitorem suum tantum amisit. Quomodo igitur sanctus vir reliquisse aut deseruisse malos genios hoc corpus, affirmare potuisset? Postremo iactura haec coelestis domicilii, quam fecerunt angeli, quum peccarent, tamquam poena spectatur a viro doctissimo, a Deo illis inflicta. Verum antea iam ostendimus, verbis IVDAE, de quibus agimus, non id, quod Deus fecit, sed quod mali daemones admiserunt, exponi. Quamquam haec iactura poena proprie haud foret, si ex mente CVDWORTHI effatum hoc intelligeretur. Poena si accurate loquendum sit, malum est, quo is, qui ius habet dominandi, afficit

Matth. XXV. 41. nostri vox: *Ite in sempiternum ignem, qui praeparatus est diabolo & angelis eius.* Ex qua manifestum mihi videtur esse, angelis omnino sua esse corpora. Si quis enim translate vocabulum *ignis* hic esse positum, morsusque exulcerati animi significare, dictitet, is ne aliis quoque religionis capitibus haec noceat interpretatio, viderit. Sin vero naturas

afficit alium, qui legibus haud paruit. Verum depravatio haec aut derelictio corporis coelestis non foret malum divina potentia propter crimina inflictum angelis, sed calamitas naturaliter ex eorum peccato consequens. Ita nempe vir doctissimus cum Platonicis censet, corpus affici, quemadmodum animi affecti sunt, qui in illo versantur. Animi ergo angelorum quum vitiose essent affecti, nec amplius cupiditatibus suis imperarent, necessario contigit, ut corpus eorum depravaretur, & ex levi & aethereo solidum, grave ac nubilosum fieret: qua mutatione facta, fieri haud potuit, quin ex supremis & beatis coeli regionibus ad inferiorem aerem delaberentur, ibique domicilium sibi perpetuum figerent. Haud igitur iustitia divina improbitatem est ulta angelorum, verum angeli malum omne, quod sentiunt, invito Deo sibimet ipsis consciverunt, ut homines ebriosi, ac libidinosi varios sibi morbos flagitiis suis acquirere solent. Viderint, qui libera mente sunt, num haec sententia verbis IVDAE sit consentanea, qui hoc exemplum angelorum, eo proponit consilio, ut severitatem summi Numinis erga peccatores & iustitiae ultricis gravitatem ostendat.

III.) Equidem verba IVDAE certus sum minus esse retrusa & obscura, quam plerique arbitrantur. Et quamvis meam nemini, tamquam minime dubiam, obtrudere velim sententiam, nil tamen dubito, quin ipsa sese simplicitate sua multis commendatura sit. Supra monui iam, sanctum virum, quum de crimine loquitur angelorum, rem unam & eamdem duplici modo exponere: ex quo consequitur, respondere sibi mutuo & parem paene potestatem habere binas hasce formulas: *Non servare principatum suum* &: *Relinquere domicilium proprium* μὴ τηρεῖν & ἀπολιπεῖν significatione haud discrepare, nemo, credo, in dubium vocabit. Restat igitur, ut de vocabulis ἀρχὴ & οἰκητήριον quaeramus. ἀρχὴν puto hoc in loco *munus*, *officium*, *dignitatem* significare. Sumitur hoc nomen ita aliquoties in versione LXX seniorum, quam ego plus, quam reliquos fere omnes scriptores Graecos, ad librorum novi foederis intelligentiam, conducere, dudum sentio. De praegustatore, ut unum exemplum afferam Pharaonis, cui pristinum munus redditum fuit, haec in ea verba leguntur, *Gen. XL. 21.* καὶ ἀποκατέστησεν αὐτὸν ἐπὶ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ: quae sic verti debent: *Et in munus seu dignitatem pristinam illum restituit.* Parem suspicor potestatem esse vocabuli τὸ οἰκητήριον, quod hoc in loco exstat. Quemadmodum scilicet Latini *locum*, *stationem*, & *provinciam* pro munere ac dignitate ponunt, quam sustinet aliquis, ita οἰκητήριον puto translate hic denotare *munus* & *officium*. Non est mihi quidem nunc locus alicuius scriptoris Graeci ad manus, quo nomen οἰκία aut οἰκητήριον hoc sensu adhibeatur, neque tantum mihi suppetit otii, ut locos eiusmodi queam investigare: verum quum nec insolens plane, nec in se absurda sit haec notio, & ad rem praeterea satis bene conveniat, nil vereor probabilem hanc expositionem ducere, aliis licet libertatem secus, si velint, sentiendi libens relinquam. Quare planum hunc & simplicem arbitror verborum IVDAE sensum esse: *Angeli munus & dignitatem, in qua collocati erant a Deo, haud servarunt, sed maiora & graviora appetentes munera, adsignatam ipsis stationem temere reliquerunt.* Quod si tamen aliquis verbum οἰκητήριον proprie malit accipere ac de certo loco & sede, quam deseruerint mali daemones, intelligere, non nimis repugnabo, quum sententia ipsa, quam exposui, parum inde detrimenti capiat. Certo enim muneri & officio qui praesunt, illis plerumque certa quoque sedes & domicilium adsignatum est.

IV.) In sequentibus IVDAE verbis, quibus poena malorum geniorum describitur, haec tantum verba: δεσμοῖς ἀϊδίοις ὑπὸ ζόφον τετήρηκεν, explicationem desiderant. CVDVVORTHVS esse in illis hanc autumat sententiam: *Mali angeli, quoniam in locum coelestis & aetherei corporis, aliud sibi peccando compararunt corpus gravius & solidum, propterea ipsa gravitate & mole corporis huius in atmosphaera nostra seu infima tenebrosi aeris regione detinentur, ne rursus ad beatas sedes adscendere queant.* Huius autem interpretationis magna pars iam concidit, postquam planum fecimus, οἰκητήριον corpus angelorum coeleste haud posse in IVDAE verbis denotare. Neque verbis ipsis sancti hominis ea est consentanea, utpote qui diserte vim Dei & potentiam detinere malignos genios in tenebris scribit, minime vero ipsam corporis, quod gerunt, tarditatem & gravitatem facere, ut in tenebris manere perseverent, significat. Ipsimet sese angeli mali vinculis & catenis aeternis vinxissent, si viri doctissimi valeret opinio: Sed tam hic, quam *2. Petr. II. 4.* divinae iustitiae hoc opus attribuitur. *Vincula aeterna*, quibus IVDAS malos constringi genios ait, non secus, ac σειρὰς ζόφου, quorum PETRVS meminit, *2. Petr. II. 4.* figurata esse vincula nullus dubito. Mens sanctorum est hominum, infelices illos genios in loco illo miseriarum pleno ita divina potentia detineri, ac si catenis essent ligati, ut nullo inde modo exire & egredi, nisi Deus permittat, queant. Conf. *Luc. XVI. 26.* Et luculentus nunc mihi succurrit LVCIANI locus, quo egregie haec confirmatur sententia, *Libro de luctu p. 300. Tom. II. Opp.* ubi de animis, ad Plutonis regnum delatis ita loquitur: παραδεξάμενος δὲ αὐτὰς καὶ παραλαβὼν, κατέχει δεσμοῖς ἀφύκτοις. *Animas ubi receperit & assumserit Pluto, vinculis inevadabilibus coercet.* Haec autem vincula quomodo velit intelligi, continuo his verbis explicat: οὐδενὶ τὸ παράπαν τὴν ἄνοδον ἐφιέμενος, πλὴν ἐξ ἅπαντος τοῦ αἰῶνος πάνυ ὀλίγοις ἐπὶ μεγίσταις αἰτίαις. *Nulli prorsus permittens, ut ad superos redeat, praeterquam admodum paucis ex universo aevo, idque gravissimis de caussis.* Vocabulum ζόφος similiter translate hic positum esse puto. Lux enim quemadmodum omnis gaudii & felicitatis nota est in sacris litteris: ita tenebrae omnis generis calamitates & miserias & hic & aliis in locis designant. Iuvat haud parum hanc explicationem id, quod PETRVS nomen ζόφου vocabulo

naturas ſimpliees & corpore vacuas igne torqueri & excrucisri poſſe ſtatuat, quantum in ipſo eſt, & ſaeras literas & univerſam Chriſtianorum religionem cavillationibus & ludibrio & philoſophorum & omnium, qui ratione ſibi ducunt utendum eſſe. exponet. Quare PSELLVS non ultimum in hoc loeo ſententiae ſuae firmamentum conſtituit: *εἰμὶ μὲν παρὰ τῶν τοῦ Σωτῆρος λόγων πεπεισμένος ταῦτα πυρὶ κολασθήσεσθαι φασκόντων τοὺς δαίμονας ὁ πῶς οἷον παθεῖν ἀσωμάτους ὄντας τὸ γὰρ ἀσώματον ἀμήχανον παθεῖν ὑπὸ σώματος ἀνάγκη γοῦν σώμασιν αὐτοὺς τὴν κόλασιν ὑποδέχεσθαι πεφυκόσι πάσχειν.* p. 37. (p. 52.) *Haec me vel ipſius Servatoris verba docuerunt, quae daemones igne puniendos eſſe aſſerunt: quem quomodo patiantur, ſi corpore careant? Fieri enim nullatenus poteſt, ut quod corporis expers eſt, id a corpore intertrimenti quidquam patiatur. Neceſſe eſt ergo, ut ipſi corporibus poenas luant, quippe qui paſſioni ſunt obnoxii.* (3)

§. XL.

cabulo σειραῖς iungit, malisque geniis *catenas tenebrarum* iniectas eſſe, ſcribit. Nam *catenae tenebrarum* quid ſunt, quam inſelices catenae? Et *catenis tenebrarum ligari*, quid eſt, quam in loco omni miſeria referto perpetuo concludi?

V.) De Tartaro quae ſentit vir doctiſſimus, ea non modo AVGVSTINO, quem laudat, & aliis nonnullis inter veteres, verum etiam recentioribus nonnullis placuerunt: quos inter eruditum eius civem IAC. WINDETVM in primis nomino, qui *libro de vita functorum ſtatu Londini 1663. in 4.* edito *p. 91.* pereruditе hanc ornat ſententiam. Sed non adducunt me doctiſſimi viri, ut idem, quod ipſi, ſentiam. Etenim vocabulum τάρταρος ab aliquo Graecorum ſcriptorum de aëre infimo adhiberi haud recordor: omnes contra video *tartarum* vel univerſe locum dicere eſſe ſubterraneum, in quo vivant mortui, vel ſigillatim illum locum, in quo crucientur illi, qui Numinis ſupremi indignationem incurrunt. Vid. HESIODVS *Theogoniae v. 720. p. 108.* LVCIANVS *de luctu Tom. II. Opp. p. 299. 300.* & alii, quos LAMBERTVS BOS laudat Diſſ. *de etymologia Graeca p. 41.* Quare ταρταρόω ex communi Graecorum uſu loquendi nihil eſt aliud, quam: *ad inferos deiicio & detrudo.* S. PETRVM vero verbum ταρταρῶσαι novo & inuſitato antea ſenſu uſurpaſſe, vix ac ne vix quidem mihi perſuaſerim. Rectius ergo illos interpretari ſanctum hominem arbitror, qui ſimpliciter hoc eum dixiſſe ſtatuunt, Deum genios, qui deliquerant, ad inferos praecipitaſſe, ſeu in locum, ubicumque demum ille ſit, miſeriae & aerumnarum plenum e coelo deturbaſſe. Quae de uſu vocabuli ταρταρόω & de Titanibus praetereundo monet, ab aliis quoque ſunt obſervata. APOLLODORVS *Bibliothecae Lib. I. cap. I. §. 3. p. 3.* & *cap. II. §. 1. p. 4.* verbum καταταρταρόω adhibet, quum Iovem Titanes narrat in tartarum deieciſſe.

(3) *Obnoxii*) In hoc etiam poſtremo argumento plus, quam ſatis eſt, fiduciae collocare mihi videntur tam veteres, quam recentiores, qui angelos corporibus volunt eſſe implicatos. Primum quid cauſſae ſit, cur tam graviter illi peccare cenſendi ſint, qui Servatorem noſtrum ignem non corporeum & ſub ſenſus cadentem, ſed dolores & cruciatus animi damnatis geniis minitari iudicant, equidem haud conſequor. Fuerunt in hac olim ſententia viri inter doctores Chriſtianos graves & inclyti, de quibus DION. PETAVIVS egit *Dogmat. Theolog. Tom. III. Lib. III. de angelis cap. V. p. 103.* Nec pauci ſunt in recentioribus, a quibus omnis ſuſpicio ab eſt noxiorum errorum, qui hanc opinionem ſuam faciunt. Quum Servator noſter coeleſte gaudium aliquoties cum convivio comparaverit, non video, cur is veritati divinae nocere putandus ſit, qui eumdem ſignrate de poenis inferorum loquutum eſſe, cenſet ac quo malorum, quae improbi genii & homines ſentient, atrocitatem tanto validius demonſtraret, a ſuppliciorum, quae inter homines maleficis infliguntur, exquiſitiſſimo imaginem ſumſiſſe, arbitratur. Equidem non maiorem hunc religioni Chriſtianae iniuriam inferre, opinor, qui ignem, quo dives epulo torquetur, translatum eſſe cenſet, quam illum, qui epulas, quibus Lazarus cum Abrahamo interfuiſſe legitur, magnae felicitatis ſimulacrum eſſe, ſtatuit. Finge vero, talem eſſe ſententiam eorum, qui inferorum ignem de animi cruciatibus & miſeriis exponunt, ut ferri nulla ratione queat, haud multum tamen commodi hinc ad eorum redundabit cauſſam, qui perpetuis angelos & naturalibus corporibus alligatos eſſe, decernunt. Etenim nihil aliud ex his Servatoris noſtri locis conſequetur, quam hoc, angelos non omnes, ſed malos tantum, nec ſemper, ſed tum, quum apud inferos torquentur & excruciantur, corporibus amictos eſſe. Igitur haud confectum hinc erit, omnibus angelis, tam bonis, quam malis, ſua eſſe corpora, imo ne hoc quidem corpus illud, quod mali habent angeli, quum poenis apud inferos ſubiiciuntur, naturale ipſis eſſe. Nec enim obſiſtit aliquid, quo minus dicant, qui omnibus angelis negant adiuncta eſſe a Deo corpora, ſupremum Numen angelis, qui defecerunt, poenae loco corpus quoddam dediſſe, quo maiores apud inferos cruciatus ſentire, & ab igne contingi poſſent. Non diſſimilis plane LACTANTIO in mentem venit ſententia, qui animas malorum hominum in corpore ſucum quemdam aut contagionem ſibi conſciſcere affirmat, per quam poſtea cruciari & vim ignis infernalis percipere valeant, *Inſtitut. divinar. Lib. VII. cap. XX. p. 560. Impii quoniam ſe malis cupiditatibus inquinaverunt, mediam quamdam gerunt inter immortalem mortalemque naturam & habent aliquid imbecillitatis ex contagione carnis: cuius deſideriis ac libidinibus addictae (animae) ineluibilem quemdam ſucum trahant, labemque terrenam: quae quum temporis diuturnitate penitus inhaeſerit, eius naturae reddi animas, ut ſi non extinguibiles in totum, quoniam ex Deo ſunt, tamen cruciabiles fiant per corporis maculam, quae peccatis inuſta ſenſum doloris attribuit.* Ad extremum, ne quid diſſimulem, audaciores mihi paullo videntur eſſe, quam tenuis ſcientiae noſtrae ratio patitur, qui ſpiritum a nullo prorſus igne affici poſſe negant. Namque hoc qui ſciſcit, is ſpirituum

§. XXXIX.

Si angeli corpore numquam carent, probabile inde fit, animos humanos etiam post fata corpus quoddam retinere. Origenis loci hac de re explicati.

Quodsi igitur omnes in universum angeli, id est, omnes naturae homine excellentiores in se quidem mentes sunt simplices, at corporibus tamen, quamvis non iisdem, semper, sed nunc his, nunc aliis, indutae, nec umquam omni prorsus corpore segregatae, hoc mihi consentaneum videtur ac conveniens statuere, tametsi praeter Deum aliae sint

rituum non modo naturam, verum etiam omnia ignis genera sibi perfecte esse nota, assumat, necesse est. Cuinam vero mortalium hoc de se praedicare datum est? Aut quis est, qui statuere queat, talem a Deo ignem nullo modo constitui posse, qui molestias & dolores etiam spiritibus creare & afferre valeat? Equidem eorum mihi valde placere modestiam & sapientiam non diffiteor, qui ex verbis Iesu Christi hoc unum sibi sumunt, exquisitissimis suppliciis tam genios, qui a Deo desciverunt, quam improbas mentes apud inferos affectum iri, eaque de caussa sic vivunt, ne ultrici divinae iustitiae poenas aliquando date cogantur, reliqua vero, quae de natura huius ignis & poenatum infernalium commoveri possunt dubia, aut plane non attingunt, aut, si forte attingant, caute ac sobrie tractant.

Vetus de corporibus geniorum sententia, quae Platonicis primum, postea Iudaeis & praecipuis Christianorum doctoribus arrisit, quum medio, quod vocant, aevo labefactata, & a Scholasticis postea doctoribus oppressa plane videretur, post instauratam ope LVTHERI religionem novas sensim vires acquisivit. Princeps forte in lucem revocavit eam MICHAEL SERVETVS, homo mirabilibus & novis opinionibus praeter omnem modum favens, in cuius *Epistolis triginta ad Ioh. Calvinum*, *Restitutioni*, quam vocat, *Christianismi* subiectis, *quarta p. 583. s.* tota est in hoc dogmate defendendo. *Crassam*, ita incipit epistolam, *iudicas hanc meam haeresin - - quod visibile seu perceptibile quid verbo*, *SPIRITIBVS ET ANGELIS tribuam. Crassam hanc fidem amplectebantur olim rudes discipuli & amplectuntur nunc veri Christiani, quamvis eam sublimes mathematici & metaphysici rideant.* Interiectis quibusdam aliis hoc modo pergit: *Materiam quamdam luminis divini susceptibilem & corpus quoddam substantiale spiritibus & angelis attribuerunt antiqui Theologi: cum quibus id affirmant magnus Basilius & Augustinus ipse, quem tibi patronum iactas, Lucem hanc solis ipse in genesi dixit, esse substantiam & corpus, quod se intus penetrare sinit. Tale est angeli corpus, aliunde penetrabile, corpus spirituale, substantia aetherea. - - - Est ipsis propria substantia, quam nos aliquando sensibiliter percipiemus, & nunc perciperemus, si sensus nobis essent tam exquisiti. - - - Coelestes creaturas sub specie angeli dicimus visibiles, sub specie spiritus, invisibiles nobis, vere tamen in se visibiles. Eas cum Davide dicimus aereos flatus & igneas flammas, superelementares scilicet, non habentes carnem & ossa terrea, ut ait Christus.* Post haec, corpora angelorum, non secus ac hominum, differre inter se praestantia & agilitate disputat: *Quemadmodum inter homines, ita inter spiritus illos, alii aliis imperant, sunt excellentiores, acutiores, habentes plus agilitatis, tenuitatis & splendoris. Alii habent plus crassities & minus intellectus. Crassi adeo & materiales sunt inferiores spiritus*, *ut in muliebrem lasciviam moti, eam genii exequantur, velut satyri & incubi.* In sequentibus notissimam IOSEPHI & multorum aliorum sententiam tuetur, qui daemones olim cum mulieribus concubuisse & postea in tartarum una cum gigantibus a Deo deturbatos esse, censent. Quum magna huic homini sectatorum multitudo fuerit, hanc quoque opinionem eius a pluribus id aetatis receptam fuisse, veri valde simile est. In Ipso Romano coetu, quod iam supra me significare memini, THOM. CAIETANVS & alii quidam, malis saltem daemonibus corpora esse tribuenda, contenderunt. Nec inter melioris doctrinae professores desiderantur, quibus probabilius visum fuit, angelis esse corpora: e quibus HVLD. ZANCHIVM tantum nomino de *operibus sex dierum Lib. II. cap. III.* Sed multo plures dogma hoc sequenti saeculo amatores & patronos invenit, quorum nomina recensere nimis longum foret: Et nostra aetate summos illi viros tam inter philosophos, quam inter Theologos, favere, notius est, quam ut commemorari multis debeat. Nec tamen omnes eadem ad illud via delati sunt. Hos quidem reverentia erga veteres ecclesiae Christianae antistites adduxit, ut id amplecterentur: alios philosophiae, cui sese addixerunt, ratio movit, ut ad illud accederent: multi cur illud communi sententiae praeferrent, nihil caussae habent, quam hoc, quod humanis ingeniis comprehensu & intellectu videtur esse facilius, quam vulgata opinio. Ex instituto singulari libello, nostra memoria probandum sibi sumsit, esse angelis sua corpora, vir longe doctissimus, IO. CHRISTIAN. LOERSIVS, Theologiae Professor in Academia Teutoburgensi, cuius Diss. non inelegans *de angelorum corporibus Duisburgi* 1719. 4. prodiit & postea iterum formis descripta est. Verum huic STAPH. VITVS, vir clarissimus, Professor Cassellanus, *Schediasma* opposuit, quod *Bibliothecae Bremensis Theol. Philol. Tom. VI. Part. III. p. 418.* insertum est, quo pro vulgari sententia acriter & erudite propugnat. In utroque hoc scripto non sine ingenio collecta fere sunt omnia, quae ad utramque sententiam muniendam excogitari possunt: quare rem non ingratam plerisque facturum me esse confido, si quibus rationibus utrinque pugnatum sit, interposito, ubi videbitur, iudicio nostro, qua fieri potest brevitate, hic exposuero.

Quidquid argumentorum a celeb. LOERSIO affertur, quo probet genios, non secus ac homines, certis cum corporibus esse coniunctos, id commode ad tria referri potest genera: Primum genus ab auctoritatibus sumtum est: alterum rationibus constat ex philosophia depromtis. Tertium dicta quaedam sacri codicis complectitur. Primo loco tam Iudaeorum quam veterum ecclesiae Christianae doctorum testimonia & auctoritates collocat, quorum aliquos constat putasse, angelos totos esse corpo-

sint naturae corporis expertes, *vitam* tamen *incorpoream*, quam vocat ORIGENES, aut *sine corporeae adiectionis societate vivere*, nullius esse, nisi unius Dei sanctissimaeque Trini-

corporeos aliquos ex anima & corpore eosdem compositos iudicasse, §. III. - V. Hanc ille constantem antiquorum Christianorum doctrinam, inani Scholasticorum acumine primum esse depravatam, arbitratur, quos coecus amor ARISTOTELIS adduxerit, ut angelos intelligentiis ipsius similes plane facerent. *Patrum*, inquit §. *VI. p. 6. doctrina si conservata fuisset, hodienum angeli corporibus praediti haberentur : sed ea paullatim neglecta fuit & obscurata : sequuta sunt ea tempora, quibus - - invaluit indies auctoritas Aristotelis, qui tamquam oraculum in ipsam ecclesiam receptus fuit, auctae in immensum sunt indies tricae subtilitatesque Scholasticorum - - - ubi Aristotelis amore capti ducem & tubam suam sequuti fuerunt : ille cum statuisset* δαίμονας *simplices & abstractas esse intelligentias, statuere cum illo debuerunt, spiritus esse angelos ab omni corpore naturaliter liberos.* Vidimus antea, CVDWORTHO nostro idem visum fuisse; nec pauci sunt alii, quos eadem coniectura aut si mavis, opinio delectat.

His quidnam eruditus eius adversarius respondeat, haud difficulter magnam partem coniicitur. Negat primum, tantam esse veterum Iudaeorum & ecclesiae doctorum auctoritatem, fidem ut illis sine rationibus & argumentis habere, fas sit : Homines hos fuisse nimis credulos, qui ex veterum Chaldaeorum & Platonicorum placitis multa, nullo iudicio adhibito, adoptaverint. Eorum (2) observat, quos sibi faventes ex antiquis doctoribus CL. LOXRSIVS lauder, non modicum numerum non tam angelos ex corpore & anima compositos, quam totos corporeos putasse, eaque de caussa nihil ad eius sententiam roborandam afferre momenti. §. *XI. p. 442.* (3) Temere sententiam eorum, qui angelis omne, quod corporeum dici potest, detrahunt, ab ARISTOTELIS philosophia repeti, contendit. Fuisse huic sententiae suos patronos, antequam ARISTOTELIS disciplina inter Christianos reciperetur : immo ante ARISTOTELEM fuisse, qui angelos omni corpore liberos esse, pronuntiaverint. §. *XII. p. 446.* Ipsum denique ARISTOTELEM illis favere magis, qui angelos corporibus tribuunt, quam secus sentientibus. *Intelligentias* enim eius orbibus coelestibus, tamquam propriis corporibus, iunctas vivere, nec ab illis seiungi posse; vide eius *Metaphys. Lib. V. 8. Lib. XII. 8.* Cui PLVTAACHVM de *placitis philos. Lib. I. cap. VII.* addere licet. §. *VII. p. 434.* (4) Postremo longum eorum agmen ex vetustis doctoribus producit, qui angelos simplices esse spiritus & ab omni prorsus corpore abstractos statuerint : in hac enim sententia fuisse censet CLEMENTEM ALEXANDR. HIPPOLYTVM, GREGORIVM THAVMATVRGVM, GREGORIVM NAZIANZENVM, METHODIVM, EVSEBIVM, LACTANTIVM, THEODORETVM, & multos alios, quorum recitare nunc nomina, necesse non est. §. *IX. p. 437. s.*

Horum ego pleraque probo, tamquam bene ac utiliter monita : nec illa plane teneo, quae de ARISTOTELIS observat intelligentiis, ex quibus multi volunt angelos, ut a Scholasticis describuntur, natos esse. Credo ego, quod iam antea professus sum, praecepta philosophiae Peripateticae iuvisse eos haud parum, qui veterem de angelorum corporibus sententiam abrogatam cupiverunt : at inter ARISTOTELIS *intelligentias* & angelos, uti a recentioribus Theologis sistuntur, multum tamen interest. Quod vero vir doctissimus haud paucos censet esse in antiquioris ecclesiae doctoribus, qui, quod nos hodie solemus, ab omni plane corpore angelos abstraxerint, id ego, ut verum esse putem, aegre adducor. Ante ipsum GERH. IOH. VOSSIVS *de idololatria Lib. I. cap. VI. p. 17.* GEVERH. ALMENHORSTIVS in *Notis ad Gennadium Massiliensem cap. XII. p. 128.* maxime vero DION. PETAVIVS *Dogmat. Theol. Tom. III. Lib. I. de angelis cap. III. p. 7.* multos iam nominarunt ex antiquis auctoribus, qui, ut doctissimis hisce videtur viris, angelos existimarunt omni prorsus carere corpore. Verum mihi omnes hosce locos accurate perlustranti, nullus ita certus & perspicuus occurrit, confici ut inde sine controversia queat, auctorem eius omni prorsus corpore privasse coelestes genios : quocirca in hanc prope sententiam venio, primis rerum Christianarum temporibus qui hoc faceret, prope fuisse neminem. Praecipua dicta, ex quibus pro meris spiritibus antiquos doctores quosdam habuisse angelos, probari solet, in tres commode classes distribui possunt. Quidam angelos dixerunt nil esse, nisi πνεύματα, seu *spiritus*, πνεῦμα vero materia carere seu ἄυλον esse, asseverarunt : Alii eosdem ἀσωμάτους seu, ut LACTANTII vocabulo utar, *incorporales* nominarunt : Alii denique νόας, id est *mentes* & νοητὰς, νοερούς que, seu *intelligibiles* & *intelligentes* appellarunt. Sed, nisi me prorsus fallit opinio, in his vocabulis tantum virtutis haud est, quantum ad sententiam suam firmandam inesse in illis censent viri longe doctissimi.

I.) Principio nomen πνεῦμα, si ea ratione antiquis fuisset usurpatum, qua solet a nobis adhiberi, res plane confecta esset, & illi, qui angelos πνεύματα dixerunt, haud dubie inter eos referendi forent, qui ab omni eos corpore segregant. Sed monui iam aliquoties, vocabulum hoc antiquis saepenumero non id, quod nos *Spiritum* dicimus, verum naturam tenuem, exilem, umbrae potius, quam corpori similem, at ex materia tamen quadam constantem designare. Neque hoc alicuius momenti in hac caussa est, quod *Spiritum* seu πνεῦμα aliqui diserte dicunt ἄυλον seu *expers* esse *materiae*. Etenim vocabulo ὕλη veteres crassiorem, ex qua corpora spectabilia consistunt, materiam designant: cui aliam passim nobiliorem & meliorem opponere solent. Quocirca qui spiritus ἀΰλους dicunt, illi hoc tantum significant, tali eos vacare materie, qualis illa est, ex qua corpora tam nostra, quam aliorum animalium, conflata sunt. Adde his, si vel certum foret, nomini πνεῦμα apud veteres scriptores eamdem potestatem subiectam fuisse, quae a nobis hodie huic verbo subiicitur, quaerendum tamen adhuc restare, anne illi, qui angelos vocant spiritus, ab altera & praestantiori eorum parte, anima nimirum, hoc illis nomen imposuissent? Homines, qui ex binis constant naturis, corpore ni-

Trinitatis. Quo constituto, id etiam liquet, humanos animos concretis, terrenisque corporibus, quibus nunc utimur, per mortem exutos, nec perfecte vivere, nec agere sine

mirum & animae, haud raro ab altera earum, aut ψυχαί, aut σώματα dicuntur, ex quo tamen nemo sanus concludit, eos aut meros spiritus, aut mera esse corpora. Nec aliter de angelis illi veterum loqui solent, qui ex animo eos & corpore conflatos existimant, quod vel multis unius AVGVSTINI locis docere, proclive foret. Namque hic, tametsi illis faveat plerumque, qui duplicem angelis naturam adsignant, nunc tamen eos simpliciter *spiritus*, nunc vicissim *corporeos* ab altera natura vocare solet. Illustrabo haec, quae dixi, CLEMENTIS ALEXANDR. exemplo quem celeb. VITVS & alii in eorum ponunt numero, qui angelis omne, quod corporeum est, detraxerunt. CLEMENS hicce multis in scriptorum suorum locis angelos appellavit πνεύματα, aut *spiritus*, nec potuit aliter, quum sacrae litterae sic eos nominent: *spiritum* vero quomodo definiverit, id ex IO. VECCO discimus *Libro de processione Spiritus S.* apud LEON. ALLATIVM *Graeciae orthodoxae Tom. I. p. 248.* qui hanc eius definitionem spiritus affert: πνεῦμα μέν ἐστι λεπτὴ καὶ ἄυλος καὶ ἀσχημάτιστος ἐκπορευτικὴ ὕπαρξις. *Spiritus est substantia tenuissima, materiae & formae omnis expers.* His lectis, quis non existimaret, CLEMENTEM prorsus abfuisse ab eorum sententia, qui angelos corporibus cingunt? Sed idem tamen CLEMENS *Paedagog. Lib. I. cap. VI. p. 122.* bonos angelos cibo quodam, manna nimirum, quod olim Hebraeis in locis desertis divinitus datum est, vesci, docet, & alio loco *Stromat. Lib. III. cap. VII. p. 538.* malos angelos ideo coelo deiectos esse tradit, quod libidinibus operam dedissent aut cum mulieribus concubuissent. Num quis vel edere, vel foeminarum frui potest illicita consuetudine nisi corpus habeat? Igitur aut CLEMENS totos esse corporatos duxit angelos, quamvis eos πνεύματα esse nihil dubitaverit, aut saltem corpori esse sociatos eos, censuit. Quocirca me si audient viri doctissimi, illis uti veterum locis hac in caussa desinent, quibus angeli πνεύματα & λεπτὰ quidem atque ἄυλα vocantur.

II.) *Incorporales*) deinde & ἀσωμάτους qui nominarunt angelos, multo etiam minus aliquem locum inter eos tueri possunt, quibus angeli ab omni corpore videntur esse seiuncti. Etenim, id quod supra iam ostendi, veterum innumeris constat locis, illud ἀσώματον & *incorporale* ab illis dici, quod solida & concreta caret materia, neque absolute, sed comparate tantum, nisi de Deo sermo sit, haec ab illis nomina usurpari. Iuvat hoc iterum exemplo quodam ex praesenti caussa depromto confirmare. IO. DAMASCENVM, Scholasticorum inter Graecos patrem, plerique in illis numerant, quibus angelos placet esse corporis omnis nescios. Adduxit eos, ut id facerent, hic eius locus, qui de *orthodoxa fide Lib. II. cap. III. p. 155. f. Tom. I. Opp.* legitur. Ἄγγελος τοίνυν ἐστὶν οὐσία νοερά, ἀεικίνητος - - - ἀσώματος. *Angelus est substantia intelligens, in perpetuo motu - - - corporis expers.* Qui postremo DAMASCENVM accurate ac nitide edidit, MICH. LEQVIENIVS, eruditissimus ceteroquin vir, *in subiecta ad hunc locum adnotatione*, perspicuum ex eo prorsus esse arbitratur, melius eum sensisse, quam illos, qui angelos aut corporeos, aut corporibus esse iunctos volunt. Et ipse ego lubens in hanc descenderem sententiam, si nihil praeter haec verba apud DAMASCENVM de angelorum natura scriptum exstaret. Sed revocant me, quae paullo post sequuntur, verba: ἀσώματος δὲ λέγεται, καὶ ἄυλος, ὅσον πρὸς ἡμᾶς. Πᾶν γὰρ συγκρινόμενον πρὸς Θεὸν, τὸν μόνον ἀσύγκριτον, παχύ τε καὶ ὑλικὸν εὑρίσκεται, μόνον γὰρ ὄντως ἄυλον τὸ Θεῖόν ἐστι καὶ ἀσώματον. *Quod autem corpore ac materia vacare dicitur, hoc nostri ratione intelligendum est. Alioqui enim quidquid cum Deo confertur, qui solus nulli comparari potest, crassum & materiale invenitur. Sola quippe divina natura materia & corpore vacat.* Hinc quis non perspicit, DAMASCENVM angelos minime prorsus simplices & omni corpore secretos putasse, sed eos comparate tantum, hominum scilicet respectu, corporis expertes nominasse? Sed clarius etiam, infra *cap. XII. p. 179.* mentem suam explicat: quem eius locum haud pigebit describere, quo tanto magis pateat, veterum scriptorum dicendi formas & vocabula ex nostris minime notionibus esse aestimanda, eique, qui Patrum auctoritatibus sibi ducit utendum esse, ante omnia sermonem eorum addiscendum esse. Ἀσώματα *incorporea*, ἀόρατα & ἀσχημάτιστα *invisibilia & figurae expertia*, distinguit DAMASCENVS in ea, quae κατ' οὐσίαν, *ipsa essentia sua* & quae κατὰ χάριν, *secundum gratiam* talia sunt; itemque in ea, quae φύσει, *natura sua* & quae πρὸς τὴν τῆς ὕλης παχύτητα, *si cum materiae crassitie comparentur*, ita dicuntur. Quo facto, sic pergit loqui: ἐπὶ Θεοῦ μὲν ὂν φύσει. ἐπὶ δὲ ἀγγέλων καὶ δαιμόνων καὶ ψυχῶν χάριτι, καὶ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΤΗΣ ΥΛΗΣ ΠΑΧΥΤΗΤΑ, λέγεται, ἀσώματον. *Incorporeum igitur esse Deo convenit secundum naturam: Angelis autem & daemonibus & animis, secundum gratiam, HABITA RATIONE AD MATERIAE CRASSITIEM.* Ergo ex materia quidem constant angeli, at ex subtiliori longe, quam haec est nostra, quam manibus contrectare & arundine dimetiri licet, si cum DAMASCENO de angelis sentire velis.

III.) Illi ex antiquis doctoribus omnium proxime ad eos accedere videntur, qui ab omni corpore segregant angelos, quibus angeli νόες *mentes* νοεροὶ item & νοητοὶ dicuntur. Fecerunt id, praeter DIONYSIVM, quem AREOPAGITAM vocant, multi, quorum dicta collegit PETAVIVS. Ego vero ne in his quidem multum collocaverim fiduciae. Videndum, ut alia taceam, primo est, utrum illi, qui angelos νόας dixerunt, hoc nomine universam eorum naturam exprimere voluerint, an vero ab altera tantum eorum parte, eaque potiore, hoc vocabulum sumserint? Licet enim & hominem νοῦν aut mentem dicere, quoniam praestantior eius pars mens est & ratio, tametsi corpore simul eumdem esse praeditum, nemo sanus dubitet. GREGORIVS NAZIANZENVS est ex illis, qui angelos νόας dicunt. *Vid. Orat. XXXV. p. 560. & Carm. de virginit. p. 43. Tom I. Opp.* Sed superiori, quem hic indicamus, loco ipsemet manifestum facit, se hoc vocabulum eo sensu sumi nolle, ut naturam significet omni plane corpore vacan-

sine ulla corporis societate, in eoque statu ad ultimum orbis huius diem permanere. Etenim nullo plane corpore adiuncto vivere, id tale est, ut ne in ipsos quidem angelos,

vacantem. Namque nescire sese, aperte profitetur, utrum corporis sint expertes angeli, nec ne, quamvis certo sensu, νοερὰς δυνάμεις & νόας appellari queant: πλὴν ὅτι γε ἀσώματος ἐστι, ἢ ὅτι ἐγγύτατα. *Sed sint sane illi incorporei, aut quam proxime ad hoc accedentes.* Eamdem sententiam clarius repetit *Orat. XXXVIII. p. 617.* Quin alio loco satis ingenue probabiliorem sibi videri eorum opinionem declarat, qui, si a Deo abeas, nihil simplex & corpore vacuum esse censent. Homines nimirum quum dixisset compositos esse, haec *Orat. XXXVII. p. 601.* subiicit: οὐκ οἶδα δὲ εἰ μὴ καὶ ἀγγέλων, καὶ πᾶσα φύσις ἡ ἄνω καὶ μετὰ τὴν τριάδα κἂν ἁπλῇ τινι ἀεὶ καὶ πρὸς τὸ καλὸν παγιώτεροι. *Atque haud scio, num idem quoque in angelis locum habeat, inque omni illa coelesti natura & Trinitate secunda: tametsi alioquin simplici quadam natura praediti sint atque in bonum firmius defixi.* Velim in his verbis in primis observari, NAZIANZENVM ad eos sese adiungere, qui praeter Deum nihil esse simplex & apertum volunt, & nihilo tamen minus angelos certa ratione simplices esse, asseverare: quod evidenter ostendit, quam incerti hac in caussa testes sint illi ex antiquis scriptoribus, qui simplicitatem in proprietatibus angelorum numerant. Confero me ad vocabula νοερὸς & νοητὸς, quae multi veterum, quum angelorum naturam exponunt, usurpant, quippe quos φύσεις seu δυνάμεις νοερὰς & νοητὰς saepius nuncupant. Varia nec satis certa est horum vocabulorum apud Platonicos potestas; usitatior vero ceteris illa est, quam MAXIMVS *in Scholiis ad cap. IX. Dionysii Areopagitae de divinis nominibus p. 818. Tom. I. Opp. Dionysii* his verbis expressit: ἰστέον ὅτι νοητὸν μέν ἐστι τὸ τῇ αἰσθήσει οὐχ ὑποπῖπτον, οὔτε τὸ νοερὸν ἔχον ἐν ἑαυτῷ - - νοερὸν δὲ τὸ ἁπλᾶς καὶ ἀπολύτους ἔχον τὰς νοήσεις, ὡς ἄγγελοι. *Sciendum, intellectile quidem esse illud, quod non cadit sub sensum, neque in se intelligentiam recipit - - - sed intelligens est, quod simplices & liberas habet intellectiones, ut angeli.* Igitur angeli quum νοητοὶ dicuntur, naturas esse eos significatur sub sensus haud cadentes, quae mente tantum percipiuntur; νοεροὶ autem quum iidem vocantur, haec est sententia; intelligere eos & cognoscere non ut nos, qui sensuum ope percipimus & res obiectas comprehendimus, verum alio modo, simpliciter, libere & sine materia. Neutrum vero horum eius mihi videtur esse generis, ut is, qui angelos altero horum nominum designat, omne illis corpus detraxisse censendus sit. Quod sub sensus haud cadit, nec nisi cogitatione ac mente comprehenditur, id propterea corpore carere, haud statim putandum est. Et plerique eorum, qui angelos aut totos corporeos, aut corpore tamen conclusos esse volunt, tantae tamen exilitatis corpora esse decernunt eorum, ut sensus nostros ipsa natura fugiant. Ex altero nomine sequi, haud gravate concesserim, eos, qui de angelis illud adhibuerunt, sensus, quales nostri sunt, & membra illis derogasse; sed ex eodem apparere nego, eos omni quoque corpore coelestes genios privasse. Etenim quod sensibus & membris ex crassiori materia compactis caret, id *in aliquo tamen genere corporis*, ut CICERONIS utar verbis *de finib. bonor. & malor. Lib. IV. cap. XIV. p. 2483. Tom. VIII. Opp.* esse, ac certa quadam materia, longe licet ab ea, quam novimus, diversa constare potest. Quis veterum rerum & opinionum peritus ignorat, in antiquis philosophis non paucos, nec certe ultimi generis esse, qui, tametsi ab animo omnem abesse velint sentiendi facultatem, negentque commune ei aliquid esse cum corpore nostro, nihilo tamen minus eum ex materia quadam conflatum esse opinantur? Hi animam a corpore remotam νοερὰν esse, id est, sine sensuum auxilio cognoscere ac percipere & certo modo tamen corpoream esse, tuentur. His accedit, quod illi ipsi veterum, qui angelos δυνάμεις νοερὰς & νοητὰς appellant, ita nunnumquam de illis loquuntur, ut neminem praeterire queat perspicaciorem, eos non prorsus pro naturis simplicibus ab illis esse habitos. DAMASCENVS, quod supra iam testatum fecimus, angelum tradit esse οὐσίαν νοερὰν, nec tamen affirmare dubitat, eum non in se, sed hominum tantum ratione habita, corporis expertem esse. Huic IOANNEM iungo THESSALONICENSEM, cuius inprimis perspicuus est locus in *Actis Concilii Nicaeni II. Tom. IV. Concilior. p. 293. 294.* NOEPOYΣ μὲν αὐτοὺς ἡ καθολικὴ ἐκκλησία γινώσκει, οὐ μὴν ἀσωμάτους πάντη καὶ ἀοράτους. *Intelligibiles quidem eos catholica & apostolica novit ecclesia, non tamen incorporales omnino.* Plures his ut addam auctores, necesse non est. Quamobrem ut magnorum virorum & eruditissimorum, qui antiquissimorum e Christianis antistitum non mediocrem numerum angelos pro meris duxisse spiritibus, arbitrantur, eruditioni & doctrinae nihil plane detractum velim, non possum tamen, quin libere atque ingenue confitear, mihi videri nullum ex quatuor prioribus saeculis produci posse, qui hanc sententiam aperte probaverit.

Accedo nunc ad alteram classem argumentorum, quibus celeb. LOERSIVS effecturum sese speravit, ut omnes crederent, esse angelis corpora: quae quidem philosophica est. In principiis totius demonstrationis §. *VII. p. 7.* hoc ponit, animam & corpus duas esse res, toto genere diversas & inter se oppositas: animi naturam sola cogitatione absolvi, corporis vero extensione: Ex quibus postea conficit, *nullum per se inter corpus & mentem dari posse commercium, nullum corpus moveri posse per mentem finitam, vi propria: nullam mentem, cum nullam superficiem habeat, affici posse a corpore.* His constitutis §. *VIII. p. 9.* ad finem progreditur, quem sibi Deus praefigere potuerit in condendis operibus suis. Putat autem Dei finem hunc unice fuisse, quum rerum universitatem conderet, *ut se ipsum suasque perfectiones & omnem suam gloriam illustrissimo modo manifestaret, id est, se ipsum gloriosum & admirabilem ostenderet.* Hoc de fine multa eleganter & ingeniose differit, ut ostendat potissimum, eum naturae divinae non modo non repugnare, verum etiam Deum omnino decere: quo facto, ex hoc ipso fine manifestum esse contendit, *Deo non mentes solas, sed mentes corpore unctas creandas fuisse.* Hoc igitur clarius in sequentibus ostendendum sibi sumit. Deus, (placet enim, perspicuitatis maioris caussa rem ita exponere, ac si ipsemet vir doctissimus loqueretur) Deus, qua est potentia, potuisset sine rebus omnibus

los, idcoque in nullam rem ereatam, finitamque cadat: quarum quippe rerum natura minus perfecta, quo absolutionem assequatur, corporis cuiusdam communitatem requirit. Taceo, nullo modo intelligi posse, quemadmodum hae naturae sentire possent & animo aliquid informare, si corporis omnis expertes & nescii essent. Itaque ORIGENES initiis, quae posuerat, convenienter conclusit, quum ita scriberet Ἡ τῇ ἑαυτῆς φύσει ἀσώματος καὶ ἀόρατος ψυχὴ, ἐν παντὶ σωματικῷ τόπῳ τυγχάνουσα, δεῖται σώματος οἰκείου τῇ φύσει τοῦ τόπου ἐκείνου. ὅπερ ὅπου μὲν φορεῖ, ἀπεκδυσαμένη πρότερον ἀναγκαῖον μὲν, περισσὸν δὲ ὡς πρὸς τὰ δεύτερα· ὅπου δὲ ἐπενδυσαμένη ᾧ πρότερον εἶχε, δεομένῃ κρείττονος ἐνδύματος εἰς τοὺς καθαρωτέρους καὶ αἰθερίους καὶ οὐρανίους τόπους. *Scimus animam suapte natura incorpoream & invisibi-*

Contra Celsum, Lib. 7. p. 351.

bus corporeis in solis mentibus gloriam suam explicare ac patefacere. Sed hoc noluit, quod res ipsa loquitur. Condidit enim hanc universitatem corpoream, in eaque maiestatem & gloriam suam mirifica prorsus ratione aperuit. Igitur ex rebus creatis cognosci vult ac celebrari. §. *IX.* p. 11-13. Finem ergo quo suum obtineret, mentes condere debuit, *quia sola corpora nec sapiunt, nec capiunt ea, quae Deus cognosci vult: quae quidem mentes, tam per naturam suam, quam & per omnes, quibus praeditae sunt, facultates ad Dei gloriam contemplandam & celebrandam aptae essent.* §. *X.* p. 13-15. Sed ob eamdem caussam necessario mentes illae corporibus erant sociandae. Nam si solae sine corpore exsisterent mentes, inutile esset totum, quod cernimus, gloriae divinae theatrum. Solae scilicet mentes, nullo corpore adiuncto, res ex materia consistentes nec videre, nec sentire, nec movere, nec ab illis affici possunt: pariter nudae mentes aliarum societate & amicitia, nisi corpus habeant, frui nequeunt. Quis vero neget, angelorum quoque esse, divinam maiestatem cognoscere, celebrare atque praedicare? At si corpore carerent, *frustra illud illustre gloriae divinae theatrum exstructum foret ratione angelorum, quibus nullae in illo partes fuissent: cum nec actorum, nec spectatorum provinciam umquam sustinere potuissent.* §. *XI.* p. 15-17. Haec primum veluti constituunt viri doctissimi argumentum: qood tametsi longiori oratione ac circuitu expositum sit a viro doctissimo & multis, iisque venustis, coloribus exornatum, paucis tamen verbis comprehendi potest. Accipe totius demonstrationis nucleum:

> Quaecumque naturae conditae sunt ad gloriam & maiestatem supremi Numinis ex operibus eius cognoscendam & intelligeodam, illae corpore instructae sint, necesse est. Mens enim sola nec sentit, nec videt, nec corporeum aliquid cognoscit. Angeli vero idcirco sunt a Deo conditi, ut gloriae eius omnis testes sint ac spectatores.
>
> Ergo credere nos convenit, angelos corporis esse participes.

Evidens est ex hoc argumeoto, omnem disputationem ad hanc unam revocari quaestionem: Num mens sola nec cernere, nec sentire, nec afficere res queat corporeas, nisi corpus secum sociatum habeat? Sumit hoc pro concesso vir doctissimus, qui angelos corporibus contendit implicatos esse. Ego vero plus eum sumere sibi, paene mihi persuadeo, quam fas est. Qui mentes solas nec cernere, nec sentire, nec afficere res e materia consistentes posse, pugnat, is accurata praeditus sit oportet cognitione mentium, totamque earum naturam plane calleat, & perspectam habeat. Quomodo enim constituere nobis ulla ratione licet, quid res quaedam vel possit, vel non possit, nisi omnem eius rationem & indolem animo comprehensam habeamus? Ego vero vehementer dubito, num ullus mortalium hanc sibi cognitionem & scientiam iure quodam arrogare queat? Proprietates quasdam & affectiones animi nostri novimus: interiorem vero eius naturam nec ratio nobis aperit, nec divina patefactio. Ex quo quidem satis liquet, quo loco & numero hoc argumentum, quo robustius fieri nihil posse, vir praeclarus censet, collocari debeat. Concedamus vero, rem ita sese habere, ut ipse censet, merumque spiritum nihil corporeum ulla ratione sentire ac cognoscere posse: ne sic quidem omnino vicerit. Dabit is mihi haud dubie, ex claris & perspicuis notionibus & formis rerum a Deo conditarum aeque aliquem certo gloriam & maiestatem conditoris intelligere posse, atque ex contemplatione earumdem, quae sensu & oculis fit. Homo, qui coecus natus est, ex aliorum, qui oculis gaudent, institutione formas & species huius universitatis claras & evidentes animo informare, ex iisque non minus solidam Deum laudandi & praedicandi materiam sumere valet, quam ex consideratione ipsorum corporum illi capiunt, qui visu praediti sunt. Quid si ergo Deum dicamus in angelorum mentibus luculentas & apertas omnium operum suorum formas & species signasse ac impressisse? ita ut mundum, quem ceroere oculis nequeunt, semper tamen animo praesentem & cogitationibus suis habeant? siccine & illi sine corpore inepti erunt ad maiestatem supremi Numinis intelligendam & perfectiones conditoris & parentis sui cognoscendas? Non puto aliquem hoc dicturum esse. Sed desino disputare & quid celeb. VITUS afferat ad hoc telum elidendum, potius expono. Omnia quae ab ipso dicta sunt, huc transferre, instituti non postulat ratio. Itaque quae de discrimine mentis & corporis, de fine, quem Deus sibi proposuit, quum hunc orbem conderet, deque rebus aliis cognatis disserit, quoniam ad rem praesentem ex toto haud pertinent, omitto. Satis erit ea commemorare, quae ipsam argumenti aciem attingunt & obtundunt. Inducam iterum ipsum virum doctissimum loquentem, quo tanto minus impedimenti obiiciam illis, qui sententiam eius plane cognoscere cupiunt. Omne, inquit, certamen nostrum in eo vertitur: *Num angelis corpora queant innotescere, tametsi corporibus ipsi careant?* Ipse vero adversarius meus universam disputationem suam ab hoc exorditur principio: Tantam esse mentium & corporum discrepantiam, ut nullum per se inter corpus & animam commercium esse queat, nullumque corpus moveri possit a mente finita propria virtute, & nulla vicissim mens affici possit a corpore. Hoc unum ad totam eius demonstrationem

visibilem, in quocumque corporeo loco degat, opus habere corpore conveniente loci eius naturae: quod interdum gestat exuto priore, necessario quidem olim, sed iam ad sequentem statum supervacuo: interdum priori superinduitur opus habenti meliori vestimento ad regionem priorem aethercam coelestemque. Sed eorum, quae haec excipiunt, verborum sententiam haud assequutos esse interpretes reor. Locum potius perversum, corruptum & mutatum, hoc

tionem diruendam, satis habet ponderis. Etenim ex hoc consequitur, nec mentem in corpus, nec corpus in mentem ullo modo agere posse: quod si verum est, hoc quoque dubio caret, ex corpore nullam ad mentes cognitionem reliquorum corporum, nullas notiones & species rerum pervenire posse, & omnem, quae in nobis est, corporum notitiam ipsi Deo unice esse adscribendam. Itaque quaeritur, quonam modo Deus animis & angelis corporum cognitionem impertiat. §. 14. *p.* 455-457. Quatuor vel quinque modi, quibus id fiat, excogitari possunt, quos nunc, brevitatis caussa, praetereo. Meus vero adversarius fieri hoc posse negat, nisi intercedente proprio corpore. Hoc ego cum in se rationi contrarium, tum scitis semel ab eo positis adversum esse, reor. Ipse sentit, corpora & mentes tam discrepantis esse naturae, ut nullum per se inter corpus & mentem esse possit commercium. Omne ergo eiusmodi commercium, ex sententia eius, ad unius infinite potentis divinae voluntatis virtutem referri debet, nec ipsum ideo corpus per se confert ad cognitionem nostram aliq id. Huic autem infinitae potentiae aeque facile erit alia quadam ratione, quam per proprium quoddam corpus, notiones in nobis corporum producere. Equidem eorum sententiam praetulerim, & Deo, qui vias semper simplicissimas sequitur, digniorem duxerim, qui ex *harmoniae* cuiusdam *praestabilitae* legibus commercium corporis & animae explicant, & virtute Dei talem esse nexum constitutum affirmant, ut moto aut adfecto certa ratione corpore, in mente quoque certae notiones exsistant. Quod si ita est, ad mundi varietatem, ornatumque facere potius haec nostra mentis cum corpore coniunctio videtur, quam ad corporum externorum cognitionem. Quidquid id est, id in adversario meo inprimis vituperabile arbitror, quod non licere Deo existimat in angelorum notionibus excitandis alia ratione uti, quam qua in nostris. Hoccine est arctioribus divinam potentiam ac sapientiam, quae terminis tamen caret, limitibus circumscribere? Illud etiam deterius est, quod aliarum mentium notiones cum aliis mentibus communicari non posse censet, nisi per medium quoddam corpus. *Hoc mihi eodem loco videtur habendum esse, ac si quis existimaret, corporum alia movere non posse alia, nisi per medias mentes quasdam finitas. Tam sua natura corpora alia alia movere nequeunt, quam mentes purae in alias mentes agere. Qua igitur ratione Deus leges posuit, iuxta quas corpora alia alia possint movere, eadem potuit alias ferre leges, iuxta quas mentium purarum aliae cum aliis communicare suas & ideas & voluntatis determinationes possint.* Haec brevis est eorum summa, quae celeb. VITUS §. 16. 17. *p.* 455-464. copiosius explicat. Nihil praetermisi eorum, quae aliquo modo rem, quae in manibus est, illustrant. Nunc ad celeb. LOERSIUM revertur.

Pergit is hoc modo §. *XII. p.* 17. ratiocinari: Angeli primarii in hoc Dei theatro, quem mundum dicimus, actores sunt. Perpetui sunt Dei legati: omnia, quae iubentur, faciunt: nunc hostes Dei profligant: nunc bonis auxilium ferunt. Sed quo modo haec omnia praestabunt, si meri sint spiritus ab omni corpore liberi, qui nihil aliud agere possunt, quam cogitare? Vis argumenti per se patet: Quicumque multa faciunt, quae, nisi corporis interventu, fieri nequeunt, illi corporis sint participes necesse est. Angeli talia saepe facere iubentur & faciunt. Ergo &c. Ad hoc argumentum §. 18. *p.* 464. respondet celeb. VITUS, *posse certum quemdam nexum inter angelos & corpora externa constitutum esse a Deo*, aut talem harmoniam praestabilitam, qualis inter animam & corpus est, *ex quo & angeli in corpora & corpora in angelos agere possint.* Posito vero tali nexu, non cogitabunt tantum angeli, sed agent etiam, movebunt, & aeque eorum motuum omnium, quos producere videntur, caussae erunt diceodi, atque nostrae mentes eorum, quos in corpore suo cient. Vereor, ne paullo, quam vellent, obscurior haec multis videatur responsio: quare pauca ei adiiciam. Virtus omnis argumenti, quod oppugnat, in hoc sita est praecepto: Quod spiritus est purus & corpus non habet, id alia corpora nec ciere, nec destruere, nec ullo modo afficere potest. Quaero ego primom, unde veritatem huius praecepti cognitam habeant viri doctissimi. Spiritum, nisi me prorsus ratio fallit, ex omni parte nosse decet illum, qui sibi licitum esse ducit decernere, eum nullo alio modo, quam per corpos, alia corpora ciere atque afficere posse. Equidem is minime sum, qui tam accuratam spirituum notitiam mihi datam esse putem: viderint alii, num maiora de se praedicare queant. Sed mitto haec, libereque affirmo, posse spiritum purum etiam sine corpore alia concitare corpora: idque tam Dei, quam animae nostrae exemplo constare, dico. Deum nemo sapiens negat simplicissimam esse mentem; & omnem tamen ab eo corporum motum proficisci, controversia vacat. Verum dicet hic aliquis, quantum inter Deum interest & angelum? Quod illi est integrum, id huic etiam adscribere, nefas est. Interest certe tantum inter Deum & angelos, quantum inter rem finitam & infinitam: sed hoc nihil ad praesentem disceptationem facit. Hic quidem nihil in controversiam venit praeter hoc: utrum simplex spiritus corpus quoddam concitare queat, nec ne? Quantumcumque vero sit inter Deum & angelos discrimen, quod infinitum esse fateor, hoc tamen semper exemplo supremi Numinis liquet, non esse hoc ex eorum genere, quae disparata sunt & fieri nequeunt. Nam si hoc enuntiatum: *Spiritus movet corpus*, ita inter se pugnaret, ut una notio tolleret alteram, ne ipse quidem Deus movere posset corpora, quem omnes fere philosophi ea facere non posse largiuntur, quae *contradictoria* vocantur. Fieri vero si potest, ut nudus spiritus corpora moveat, quis certo constituat, angelos idem haud facere posse? Forte aliquis mini-

hoc vero modo legendum esse contendo : καὶ ἐνεδύσατο μὲν ἐπὶ τὴν τῇδε γένεσιν ἐρχομένη, τὸ χρήσιμον πρὸς τὴν ἐν τῇ ὑστέρᾳ τῆς κυήσεως, ἕως ἦν ἐν αὐτῇ. ἐνεδύσατο δὲ ὑπ' ἐκεῖνο, ὃ ἦν ἀναγκαῖον τῷ ἐπὶ γῆς μέλλοντι διαζῆν. εἶτα πάλιν ὄντος τινὸς σκήνους καὶ ἐπιγείου οἰκίας ἀναγκαίας πως τῷ σκήνει, καταλύεσθαι μέν φασιν οἱ λόγοι τὴν ἐπίγειον οἰκίαν τοῦ σκήνους, τὸ δὲ σκῆνος ἐπενδύσασθαι οἰκίαν ἀχειροποίητον αἰώνιον ἐν τοῖς οὐρανοῖς. λέγουσι δὲ οἱ τοῦ θεοῦ ἄνθρωποι, τὸ μὲν φθαρτὸν ἐνδύσασθαι αὐτὸ ἀφθαρσίαν. Quorum quidem haec est sententia : *Anima huc ad generationem descendens, primum induit corpus illud, quod ei aptum est, quamdiu degit in utero: postea tale corpus accipit, quale necessarium ipsi est ad vitam hic degendam. Rursus quum duplex ea hic corpus habeat, quorum alterum σκῆνος a S. Paulo appellatur*, (subtilius vero id corpus est, quod iam ante habuit,) *alterum terrenum hoc est, cuius tabernaculum hac in vita quodammodo indiget : - - - Scripturae oracula confirmant, terrenum tabernaculi*

minime his contentus, iterum infinitatem Dei & finitatem angelorum testabitur : sed ab hoc quaeram, ut limites mihi accurate designet, ubi incipiat finiti spiritus potentia, ubi desinat: quid in viribus eius positum sit, quid contra superet virtutem eius: quod si facere non poterit, haud aegre feret, si orationem eius totam non nimis aptam iudicem ad hoc negotium. Quod ab anima sumsi exemplum, id aeque firmum est ad caussam hanc terminandam. Non ignoro, in magna sententiarum varietate positos esse philosophos, quum de corporis & animi nexu quaestio instituitur, & qua ratione fiat, explicandum est, ut, certis cogitationibus & motibus in anima ortis, certi confestim in corpore motus consequantur. Hic mihi vero perinde est, quam quis sententiam ceteris praestantiorem & meliorem iudicet. Quomodocunque enim fiat, ut corpus ad animae nutum & voluntatem sese moveat, hoc tamen inde liquet, fieri posse, ut corpora moveantur & flectantur ad sententiam & arbitrium spiritus corpore destituti. Quod si quis, ut hinc sese expediat, Platonicorum amplectatur opinionem, qui singulas animas exilibus quibusdam vehiculis seu corpusculis amictas esse volune & horum vehiculorum interventu, in corpus, quo uincti sunt solidum & concretum agere putant, haud tamen difficultatem sibi obiectam tollet. Adscendemus enim tantum paullo altius & denuo sciscitabimur, quonam pacto animus, qui corpore caret, vehiculum suum, quod vocant, incitet ac commoveat ? Qualiscumque demum responsio eius ad hanc quaestionem erit, nos ea commode utemur ad illos refellendos, qui simpliciter spiritum nullo modo corpus quoddam afficere posse, perhibent. Si vellem, paullo etiam longius procedere, &, quod viri docti sibi dari volunt, nullum corpus nisi a corpore affici posse, concedere possem. Eteoim hoc dato, disquirendum tamen foret, num illi prorsus absurde sentiant, qui putant, angelum, quum a Deo mittitur ad actiones quasdam obeundas, quae corporis indigent, aut ipsum sibi corpus quoddam assumere aut a Deo accipere ? Sed satis puto dictum esse ad eorum confidentiam infringendam, qui turpis & puerilis illos accusant erroris, quibus angelos corporibus esse placet vacuos.

Tertium celeberrimi LOERSSI argumentum profero. Angeli si mentes essent ab omni corpore liberae, parum forent felices ac perfecti. Surdi enim, coeci, muti viverent, nec ullo modo ab aliis rebus affici possent. Sine corpore nimirum nemo videt, audit, loquitur & sentit. Illustrat haec copiosius exemplo beatarum animarum, quae in coelis degunt, quas dum sine corpore vivunt, multum abesse a perfectione ac felicitate putant. §. *XIII. p.* 15.-23. Adversarius eius his bina respondet §. *XIX. p.* 566. Primum : Coeci, muti, surdi dicuntur, nisi quibus naturale est videre, loqui, audire. Hoc vero naturale non est angelis : proprie igitur surdi, coeci, muti dici nequeunt. Alterum: Angeli quo minus ope sensuum indigebunt, eo propius ad divinae cognitionis perfectionem accedent. Non infirmitatis, sed summae potentiae in Deo argumentum est, neque audire, neque videre, neque loqui. Ego hisce nihil addo, quoniam supra non modo hanc rem tetigi, sed etiam de quaestione illa egi : Num parum felices sint animi corpore secreti ? Quod supremum Numen, quod omni vacare corpore certum est, percipit tamen, audit, cernit, id quidem argumento est, fieri posse, ut simplex spiritus sine corpore videat, audiat, percipiat. Atque hoc sufficit ad diluendum hoc argumentum.

Expositis hisce argumentis, vir celeberrimus §. *XIV. p.* 23. longam in eos disputationem inchoat, qui nexum quemdam inter mentem angelorum & res corporeas statuunt, cuius vi omnia ea peragantur, quae sine corpore alioquin fieri nequeunt. Certus ipse est, nullum eiusmodi nexum, sive *universalem*, sive *particularem* fingi posse, nisi quis opiniones vehementer absurdas simul recipere velit. Sed haec omnia, ingeniosa licet sint, nec mediocri proferantur animi fiducia, cum per se corruunt, rationibus & argumentis, quibus nititur sententia eius, sublatis, tum ex illis, quae dicta sunt, facile confutantur. Quare, ne nimis hanc adnotationem extraham, qui cupidi sunt harum rerum, eos ipsum celeb. aucturem accedere & cum eius cogitationibus celeb. VITI responsiones §. *XX. XXI. p.* 469 - 477. conferre iubeo.

III.) Restant sacrarum litterarum dicta, ex quibus vir celeberrimus sententiae suae praesidium aliquod & firmamentum comparari posse, autumat. Primum locos illos appellat, quibus aut angeli potentes & robusti dicuntur heroes, Ps. CIII. 20. II. Thessal. I. 7. aut grandia eorum facta commemorantur. §. *XVI. p.* 33. Deinde ad celebre illud Servatoris nostri dictum provocat, quo resurgentes angelis similes fore pronuntiavit. *Luc. XX.* 34. *sq. conf. Matth. XXII.* 24. *Marc. XII.* 24. Tum verba Christi testatur *Luc. XXIV.* 39, quibus negat, spiritum carnem & ossa habere. Porro PAVLVM sibi favere putat 1. *Cor. XIII.* 1. qui linguam angelis tribuit. Postremo nihil ad sententiam suam firmandam validius esse putat, quam quod angeli, quoties sese hominibus videndos exhibuerunt, corporibus visi sunt praediti.

Quod

culi huius domicilium corruptum aut dissolutum iri, ipsum vero tabernaculum alio domicilio manibus haud facto, sed aeterno in coelis, super amictum iri. Iidem sancti homines significant, corruptionem accepturam esse incorruptionem, & id quod mortale est, immortalitatem. (4) Perspicuum est ex hocce dicto, visum fuisse ORIGENI, σκῆνος illud seu *tabernaculum*, cuius PAVLVS meminit, *1. Cor. V. 1.* exile illud corpus esse, quod, antequam in hanc lucem ederetur, gessit anima, nec post corporis obitum deponet, quodque postremo in bonis & piis viris immortalitatem induet aut consequetur, tametsi ipsum haud moriatur. Credo ego, mentem eius declarari aptius & luculentius haud posse, quam si ex-

Quod in his ultimum est argumentum; id adversarius eius plane praetermittit. Reliqua breviter diluit. Ego de binis, qui *Luc. XX. 34. & Luc. XXIV. 39.* exstant, locis tantum supra iam dixi, quantum satis est ad eos reprimendos, qui ex illis constare arbitrantur, esse propria angelis corpora. Reliqua tria, quae nondum attigi, paucis verbis virtute, quam habere videntur, possunt exui. (1) Angeli robusti & potentes dicuntur esse in sacris litteris & magnas gessisse res leguntur. Nemo ne igitur potens & fortis dici, nemo magnarum rerum auctor esse potest, nisi corpore sit amictus? Deum corpore omni carere & fortissimum potentissimumque tamen appellari, quis, quaeso, nescit? (2) PAVLVS linguam videtur angelis tribuere, quia sermonis eorum meminit 1. *Cor. XIII.* 1. Quam debilis haec sit ratio, ex sequenti omnes iudicare velim conclusione: Cui lingua & alia membra in sacris tribuuntur litteris, is membris illis omnino praeditus est. Atqui Deo os, manus, pedes & alia membra adsignantur: Igitur his membris Deus instructus sit oportet. Equidem formam illam dicendi, qua S. PAVLVS utitur, in proverbiis tum Iudaeorum fuisse, putem, ex quibus nemo umquam dogma quoddam probare solet. (3) Angeli quum apparuerunt, corpore visi sunt esse praediti: Ergo corpus habent. Temere nimis, si verum fateri licet, vir doctissime! Nam & Deus humana forma videndum sese praebuit; quod neminem tamen adduxit sanae mentis, ut ipsi corpus nostro simile adscriberet. Satis ne nobis perspicientiae est, ut corpus illud, quo vestiti apparuerunt coelestes genii, naturale & proprium, non vero adventitium & ad tempus adscitum fuisse, certo constituere queamus?

Sunt praeter haec quaedam alia in celeb. LOERSII Dissertatione, de quibus, si longior esse vellem, nonnihil verborum facere possem. Disputat ille §. *XVII. p.* 38. de natura corporis, quo angeli ex sententia eius, utuntur. Vult autem illud ex materia rarissima & tenuissima constare, nec omnibus, quibus nostra corpora, sed illis tantum membris constare, quae *ad perfectam staturam requiruntur.* Sigillatim ventrem, stomachum, membra generationi inservientia illis adimit. Forte eadem viro doctissimo est de corporibus beatorum hominum, qui ex mortuis resurgent, sententia: Mihi quidem non nimis obscure hoc prodere videtur. Refellit deinde §. *XVIII. p.* 41. ea, quae sententiae suae putat opponi posse. Postremo §. *XIX. p.* 46. idoneam esse hanc opinionem suam ad multas difficultates tollendas, maioremque lucem pluribus veritatibus affundendam, disputat. Persequutus est haec omnia STEPH. VITVS: Ego plus mihi iam temporis, quam satis est, in argumento posuisse videor, quod amplissimam quidem hominibus curiosis & sagacibus disputandi materiam praebere, sed ad verae religionis, pietatisque & sanctimoniae incrementum parum conferre videtur.

(4) *Immortalitatem)* Rectissime locum hunc ORIGENIS, quem obscure prorsus SIGISMVNDVS GELENIVS, ut multos alios vertit, vir doctissimus declaravit, nec male sanavit & emendavit. In exemplo edito verba graeca, quibus hic medicinam in primis attulit, hoc modo leguntur: ἔτι πάλιν ὄντως τινὸς σκήνους ἐπιγείου, οἰκίας ἀναγκαίας τῷ τῷ σκήνει. Valde haec perturbata sunt & caligine opplera. Primum evidens est, vocabulum ἐπιγείου male cum nomine σκήνους coniungi, & ad οἰκίας, quod sequitur, potius referri debere. Nam in proxime consequentibus ORIGENES ἐπίγειον οἰκίαν iterum commemorat, eamque ab eo, quod σκῆνος vocat, distinguit. Itaque recte vir eruditus virgulam delevit, quae vocabula ἐπιγείου & οἰκίας segregat. Patet deinde, duarum rerum distinctarum ORIGENEM his in verbis meminisse, primum *terreni domicilii*, deinde *tabernaculi*. Hinc recte voculam καὶ inter nomina σκήνους & ἐπιγείου collocavit, quo de binis diversis rebus sermonem esse, manifestum foret. Exstat in codice graeco haec particula; sed loco parum opportuno post nomen scilicet σκήνει ante vocabulum καταλύεσθαι posita est; unde in hunc, qui convenientior ei, recte translata est. Nescio an hanc emendationem & expositionem CVDWORTHI legerit ELIAS BOVHIERIVS, interpres Gallicus: at is tamen eodem modo in *Notis & coniecturis ad Textum Origen. p.* 401. versioni suae subiectis, hunc locum corrigit & in ipsa versione sensum eius, qui hic exhibetur, exprimit. Sed non aeque id probo, quod doctissimus CVDWORTHVS in ipso dicti huius exordio vocabulum ἀπεξεδύσατο extrusit, & in eius locum verbum ἐνεδύσατο substituit. Praeivit ei iam certo modo GELENIVS, qui locum hunc, nec verbis, nec sententiis conveniēter, ita reddidit: *Anima nascitura corpus accepit idoneum inhabitandae vulvae.* Ego vero hac emendatione non putem opus esse, neque caussae video aliquid, cur locus non ita verti queat: *Exuit anima, quum in generationem venit, aut, quum ex utero matris in lucem prodit, corpus illud, quod idoneum & utile ipsi fuerat, dum in sinu matris versaretur, & aliud sumit, quale nova vita, quam inter homines inchoat, postulat.* Non dubito, quin forma haec loquendi: εἰς γένεσιν ἔρχεσθαι, quae in scholis Platonicorum valde usitata est, doctissimum virum adduxerit, ut emendationem, quam dixi, tentaret. Opinatus scilicet est, hanc loquutionem semper apud Platonicos significare, descensum animae in matris uterum: quo quidem sensu si hic exstaret, vox ἀπεξεδύσατο omnino esset tollenda. Qualis enim haec foret sententia: *Anima in uterum matris descendens exuit corpus, quod ipsi necessarium est in utero matris?* Sed non recordatus est vir ceteroquin rerum Platonicarum in primis gnarus, formulam istam, tametsi eo saepe sensu adhibeatur, quo ipse ab ORIGENE eam esse adhibitam censuit, non raro tamen apud prae-

excerpta ex METHODIO, quae apud PHOTIVM (5) exstant, cum his verbis eius contendantur, tametsi ne haec quidem omni videantur esse vitio vacua. METHODIVS, ut ego quidem arbitror, primum quid senserit ORIGENES cum sectatoribus, his verbis exponit: Ἕτερον τὸ σκῆνος, καὶ τῦ σκήνυς ἡ οἰκία. καὶ ἕτερον ἡμεῖς ὧν ἐστὶ τὸ σκῆνος. *Aliud est tabernaculum, aliud est tabernaculi domus, & aliud nos, quorum est tabernaculum.* Hoc vero deinceps latius ita persequitur & explanat: Τῆς ζωῆς καταλυθείσης τῆς ἀκυμόρυ τὴν πρὸ τῆς ἀναστάσεως ἕξυσιν οἴκησιν αἱ ψυχαὶ παρὰ τῷ Θεῷ, ἕως ἂν ἀνακαινοποιηθεῖσαν ἡμῖν ἄπτωτον ἀναλάβωμεν τὴν οἰκίαν. ὅθεν καὶ στενάζομεν μὴ θέλοντες τὸ σῶμα ἀπεκδύσασθαι, ἀλλ' ἐπ' αὐτῷ τὴν λοιπὴν ἐπενδύσασθαι ζωήν. Τὸ γὰρ οἰκητήριον τὸ ἐξ ὐρανῦ, ὃ ἐπενδύσασθαι ἐπιθυμῦμεν ἡ ἀθανασία ἐστίν. *Brevi hac vita soluta, animae ante resurrectionem habitationem apud Deum habebunt, donec instauratam & numquam casuram recipiamus domum. Vnde & ingemiscimus, nolentes corpus hoc exuere, sed super ipsum reliquam vitam induere. Illud enim domicilium coeleste, quod superinduere cupimus, est immortalitas.* (6) ORIGENES (7) porro, quo probet, animam corpore solutam non esse prorsus nudam & inanem, Christi de homine opulento & paupere Lazaro narrationem ad hanc sententiam trahit: ἀλλὰ καὶ ὁ κολαζόμενος πλύσιος, καὶ ὁ ἐν κόλποις Ἀβραὰμ πένης ἀναπαυόμενος πρὸ τῆς παρυσίας τῦ σωτῆρος καὶ πρὸ τῆς συντελείας τῦ αἰῶνος καὶ διὰ τῦτο πρὸ τῆς ἀναστάσεως, διδάσκυσιν ὅτι καὶ νῦν ἐν τῇ ἀπαλλαγῇ σώματι χρῆται ἡ ψυχή. *Sed & dives punitus & pauper in sinu Abrahae requiescens ante Servatoris adventum & ante consummationem saeculi & propterea ante resurrectionem docent, etiam nunc post excessum e vita animam corpore uti.* Neque hoc ipsum confirmare dubitat exemplo SAMVELIS, cuius animam post mortem apparuisse opinatur: Ἀλλὰ καὶ ὁ Σαμυὴλ φαινόμενος, ὡς δῆλον ἐστὶν ὁρατὸς ὤν, παρίστησιν ὅτι σῶμα περιέκειτο. *Samuel apparens, ut manifestum est, spectabilis probat se corpore indutum fuisse.* Quibus expositis haec subiicit apud PHOTIVM: τὸ τῆς ψυχῆς ἅμα τῇ ἀπαλλαγῇ σχῆμα, ὁμοειδὲς τῷ παχεῖ καὶ γηΐνῳ σώματι, κ. τ. λ. *figuram illam seu formam animae statim ab eius excessu similem videri crasso corpori ac terreno. Si quando quis ex mortuis narratur apparuisse, videtur in simili forma, quam in carne habuit.* Apertum ex his est, verum illud esse, quod antea iam monuimus, visum fuisse ORIGENI, S. PAVLVM voce σκῆνος designasse, non hoc nostrum grave ac concretum corpus, sed certum quoddam medii generis inter hoc & coeleste corpus, quod anima corpore tenero soluta hinc secum auferat. (8) Haec vero doctissimi hominis sententia numquam ab antiquis doctoribus, quos inter tamen acerrimi eius adversarii fuerunt, inter eius errores numerata est. Neque METHODIVS *martyr*, quo vix alius maiori flagravit ORIGENIS odio, dum huius meminit apud PHOTIVM dogmatis, aliud in eius auctore reprehendere videtur, quam quod, PLATONIS instituto & exemplo, animam ipsam corpore vacare statuat. E contrario METHODIVS non animam corpori cuidam iunctam esse post mortem, sed totam corpus esse, adseverat: ὁ Θεὸς μόνος ᾄδεται ἀσώματος ὤν, αἱ δὲ ψυχαὶ ἀπὸ τῦ δημιυργῦ καὶ πατρὸς τῶν ὅλων σώματα νοερὰ ὑπάρχυσαι, εἰς λόγῳ θεωρητὰ μέλη διακεκόσμηνται ἀυτὴν λαβῦσαι τὴν διατύπωσιν. ὅθεν καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ καὶ γλῶσσαν, καὶ δάκτυλον, καὶ τὰ ἄλλα μέλη ἱστορῦνται ἔχειν. ὐχ ὡς σώματος ἑτέρυ συνυπάρχοντος αὐταῖς ὑταῖς ἀειδῦς, ἀλλ' ὅτι αὐταὶ φύσει αἱ ψυχαὶ παντὸς ἀπογυμνωθεῖσαι περιβλήματος τοιαῦται κατὰ τὴν ὐσίαν ὑπάρχυσι. *Solus Deus natura ingenita & incorporea. Animae vero ab eo, qui rerum omnium parens est, corpora conditae sunt rationalia in membra ratione percipienda exornatae hanc figuram acceperunt, qualem nostrum hoc*

Clare Origenes Libr. V. adv. Celsum. p. 244. διαφορὰ, inquit, ἐπιγείυ οἰκίας, ἐν ᾗ ἐστὶ τὸ σκῆνος, καταλυομένης καὶ σκήνυς, ἐν ᾧ οἱ ὄντες δίκαιοι στενάζυσι βαρύμενοι, μὴ ἐκδύσασθαι ἀλλὰ τῷ σκήνει ἐπενδύσασθαι. Discrimen est inter domicilium terrenum, quod dissolvi debet, in quo tabernaculum est, & ipsum tabernaculum, in quo iusti suspirant gravati, nec cupiunt eo exui, sed superindui.

praecipuos Platonicorum magistros, idem significare, quod: *Nasci, vitam inter homines inchoare, ex utero matris in lucem edi.*

(5) *PHOTIVM) Bibliothecae cod. CCXXIV. p.* 919.

(6) *Immortalitas*) Vix mihi persuadeo, hisce verbis superiora illustrari & explicari. Etenim animae in illis haud dicuntur corpore quodam amictae apud Deum vivere, sed habitationem tantum traduntur apud Deum habere: Quod quidem nemo negat eorum, qui animos corpore hoc terreno solutos nulli alii corpori sociatos esse censent.

(7) *ORIGENES)* Apud PHOTIVM *Biblioth. cod. CCXXIV. p.* 930.

(8) *Auferat.)* Est omnino, ut dicit vir doctissimus, ORIGENEM verba S. PAVLI *II. Cor. V.* 1. ita exposuisse, ut ἐπίγειον οἰκίαν ab eo, quod σκῆνος eodem in loco vocatur, distingueret, hocque corpus animae aethereum, illud vero solidum & mortale, quod hic gerimus, corpus significare, adseveraret; ac si vir sanctus haec dicere voluisset: *Novimus, quum terrenum domicilium seu corpus hoc ex terra conflatum, quo σκῆνος seu tabernaculum animae aut vehiculum conclusum est, dissolvetur, fore, ut aliud accipiamus coeleste corpus.* Sed ita haec expositio a divini viri verbis abhorret, tamque in se coacta est &, si hoc uti licet vocabulo, illiberalis, aliquem ut exstitisse vehementer demiret, cui ea sese probare potuerit. Contendamus tantum ea, quae *membro quarto* leguntur, cum *membro primo*, & omnis confestim eius probabilitas disparebit. At sanctus

hoc corpus habet. Vnde apud inferos, ut in Lazaro & divite videre est, linguam & digitum & alia membra habere dicuntur, non acsi alienum quoddam corpus cum illis exsistat informe, & visum fugiens, sed quod ipsae animae ob omni tegumento nudatae per se natura sua secundum substantiam tales sint. Rebus igitur omnibus circumspectis & expensis, equidem sic statuo: Si alteram oporteat eligere harum sententiarum, aut eorum, qui ipsam animam pro corporea natura habent, aut eorum, qui cum corpore quodam post discessum ex hac vita eam coniunctam esse volunt, nulli obscurum esse poterit, posteriorem, quae ORIGENI verior visa fuit, superiori alteri multum praestare, sive haec ad TERTVLLIANI accommodetur mentem, qui omnia, quae subsistunt, ne ipso quidem Deo excepto, corporata esse voluit, sive ad METHODII refingatur arbitrium, quem existimasse vidimus, unum Deum corpore nullo impediri, quae vero condita sunt universa, nil esse, quam corpora.

§. XL.

Sed, quod antea iam planum fecimus, non solus sententiae huius patronus ORIGENES relinquitur. Antequam enim is aliquo inter doctores loco esset, IRENAEVS idem, quod ille, docuit, animasque tradidit post mortem *certis corporibus adaptatas esse*, (credo graecam vocem προσαπτομένας ab interprete Latino sic esse redditam.) *& eiusdem quidem, cuius haec nostra terrena, characteris:* (1) Post ORIGENEM PHILOPONVS, philosophus Christianus, ad eamdem sese inclinavit sententiam. His IOANNEM fere putem THESSALONICENSEM (2) addendum esse, qui in *Dialogo*, quem in septimo lectum esse concilio accepimus, similem tenuisse videtur opinionem, quum animas scriberet, tam bonorum, quam malorum geniorum, ὁραθέντας παρὰ πλειόνων αἰσθητῶς πλεονάκις, τῷ εἴδει τῶν οἰκείων αὐτῶν σωμάτων *visos esse a plurimis crebro sensibiliter in specie propriorum corporum suorum.* At PSELLVM nil prorsus de opinionis huius veritate dubitasse, certum est. Etenim quum de daemonibus disserit, eosque hominum animis pravas cogitationes, in phantasiam eorum sese insinuando, instillare docet, hoc modo loquitur: ὁ λέγων, πόῤῥωθεν μὲν ὤν, ἰσχυροτέρας δεῖται κραυγῆς, ἀγχοῦ δὲ γενόμενος, εἰς τὸ τοῦ ἀκούοντος οὖς ψιθυρίζων ὑποφωνεῖ. καὶ εἰ ἐνῆν αὐτῷ συνεγγίσαι πνεύματι τῆς ψυχῆς, οὐδενὸς ἂν ἐδεήθη ψόφου, ἀλλ' ἦν ὁ κατὰ βούλησιν λόγος ἀψόφῳ κελεύθῳ πρὸς τὸ δεχόμενον ἐγγινόμενος, ὅ φασι κἀν ταῖς ψυχαῖς ἐξιούσαις τῶν σωμάτων εἶναι. καὶ γὰρ καὶ ταύτας ἀψόφως ὁμιλεῖν ἀλλήλαις. *Qui loquitur, si sit eminus, ei* (si quidem exaudiri velit,) *elatiore vociferatione opus est, at qui*

Consentiunt cum Origene hac in re multi veterum doctorum.

p. 94. (p. 71.)

sanctus homo v. 4. nos, dum ἐν τῷ σκήνει, *in tabernaculo sumus* oneratos gemere, nolleque illo tabernaculo exui, sed potius superindui coelesti, quod promissum nobis est, corpore. Ex his liquet verbis id, quod PAVLVS σκῆνος vocat, oneri nobis esse potius, quam solatio, nec posse non aliquando exui & amitti. Haec quomodo accipi possunt de tali corpore animae, quale sibi ORIGENES cum Platonicis effinxit, quod ex coelo animae secum in hanc terram afferunt & corporibus terrenis liberatae rursus inde tollunt secum & auferunt? Hoccine corpus gemitus exprimere & molestias creare potest animae? Num animi apud Deum in coelo hoc vehiculo seu corpore amicti onerati possunt videri & pondere quasi quodam pressi? Num denique illud vehiculum amitti potest, sic ut anima eo cincta non *exui*, sed *superindui* desideret? Verissima haec sunt omnia, si nomine σκῆνος, quod & omni caret dubio, miserum hoc & fragile corpus nostrum intelligi iudicemus: At ne veri quidem habent speciem, si vocabulo hoc nescio quod medium & aetherium animae corpus designari, arbitremur. Ita summa saepe ingenia, quum opinionis cuiusdam amore calent, in sententias & interpretationes sacrorum librorum incidunt, quas ab iis vix expectaveris, qui vel mediocri valent rerum intelligentia. Quod a SAMVELIS exemplo ducit ORIGENES argumentum, id totum praetermitto. Constat enim inter omnes, magnam esse inter interpretes de natura visi huius dissensionem, & alio iam loco, mihi quid videatur, exposui.

(1) *Characteris)* Ostendimus supra *ad §. XXVII.* in IRENAEO falli virum doctissimum. PHILOPONI loci supra exstant descripti.

(2) *Thessalonicensem)* vid. *Concilior. IOAN. HARDVINI Tom. IV. p.* 293. 294. Male iterum IOANNES hic inter eos numeratur, qui mentes hominum & angelos binis constare partibus existimarunt, anima & corpore. In illis potius fuit, qui tam animos hominum, quam angelos, totos esse duxerunt corporeos: Idque ex his eius verbis apertum est: Εἰ δέ που εὕροις ἀσωμάτους καλουμένους τοὺς ἀγγέλους, ἢ ψυχάς, ὡς μὴ ὄντας ἐκ τῆς συνθέσεως τῶν ὑλικῶν τεσσάρων στοιχείων καὶ τοιαῦτα σώματα παχέα καὶ ἀντίτυπα, οἷα ἡμεῖς περικείμεθα. *Porro sicubi reperis incorporeos vocari angelos aut animas, tamquam non exsistentes de commixtione materialium quatuor elementorum, sic eos noveris appellatos, cum non sint & ipsa corpora crassa & similia his, quibus nos circumdamur.* Non dicit, eos corporibus esse vestitos & praeditos, sed esse corpora, quamvis haud talia, qualia sunt haec nostra, quae aliquando diffluent. Et hanc ipsam sententiam in praecedentibus totius confirmat esse *catholicae ecclesiae:* in quo quidem concilium nihil quod reprehenderet, invenit.

qui prope adstat in audientis aurem sensim quae vult insusurrat. Quod si animae quoque spiritum, (id est, subtile corpus eius,) *subire posset, nullo ei susurro esset opus, at sermo quicumque tandem adlubesceret, tacita quadam via, sine ullo strepitu ad locum sibi destinatum perveniret: Quod animis etiam egressis a corporibus inesse aiunt, siquidem & ipsi inter se extra strepitum colloquuntur.* His quid luculentius? PSELLVS animas corporibus his egressas πνεῦμα quoddam seu subtile corpus adiunctum sibi habere, assumit, cuius motu atque agitatione varia, tacentes licet, cogitata sua patefacere possint aliis. (3) AVGVSTINVS vero tametsi *Libro duodecimo de genesi ad litteram* non accedat illis, qui animos corpore hoc terreno nudatos aliud comitari corpus adseverant, multo minus cum his facere velit, qui animam ipsam esse corporatam affirmant, liberum tamen cuivis, utrum alteram harum sententiarum probare velit, an reiicere, relinquit. *Si autem*, inquit, *quaeritur, cum anima de corpore exierit, utrum ad aliqua loca corporalia feratur, an ad incorporalia corporalibus similia, an vero nec ad ipsa, sed ad illud, quod & corporibus & similitudinibus corporum est excellentius, cito quidem responderim, ad corporalia loca eam vel non ferri nisi cum aliquo corpore, vel non localiter ferri. Iam utrum habeat aliquod corpus, cum de hoc corpore exierit, ostendat qui potest: Ego autem non puto. Spiritalem enim arbitror esse, non corporalem, ad spiritalia vero pro meritis fertur, aut ad loca poenalia similia corporibus: Qualia saepe demonstrata sunt iis, qui rapti sunt a corporis sensibus & mortuis similes iacuerunt.* Hic AVGVSTINVS ipse poenas, quas animi, qui corpore decesserunt, antequam revivifcant corpora, sustinent, imaginandi tantum facultatem afflicturas esse, censere videtur. At si quod ARISTOTELES (4) praecepit, verum est, *phantasiam* seu imaginandi vim nil esse, quam sensum debiliorem, id est, rem ex animae corporisque coniunctione nascentem, equidem haud intelligo, quemadmodum imaginandi facultas in mentibus corpore destitutis poena possit affici, aut qua ratione in eiusmodi animis ulla queat esse imaginandi facultas. Sed observatu tamen dignum est, quam hoc loco potissimum oppugnat AVGVSTINVS sententiam, eorum esse, qui cum TERTVLLIANO, METHODIO & aliis mera esse animos corpora contendunt. Illorum vero, qui corpus tribuunt animis post fata, opinionem his tantum verbis perstringit: *ostendat, qui potest:* Quum concedat tamen, animam corpore vacantem nec posse *localiter ferri* post mortem, nec in loco esse ullo. Ceterum hic ipse AVGVSTINVS non modo alias dissentire se cum illis significat, qui inferorum ignem non esse verum & corporeum, sed figuratum tantum contenderent, verum etiam alicubi, se non multum repugnaturum confirmat, si qui putent, animos hominum, illo intervallo, quod inter obitum corporis & novam eius animationem interest, certo quodam igne, ad sordes eorum consumendas comparato & facto exuri & purgari. *Post istius sane corporis mortem, donec ad illum veniatur, qui post resurrectionem corporum futurus est damnationis & remunerationis ultimus dies, si hoc temporis intervallo spiritus defunctorum eiusmodi ignem dicuntur perpeti, quem non sentiant illi, qui non habuerint tales mores & amores in huius corporis vita, ut eorum ligna & foenum & stipula consumantur: alii vero sentiunt, qui eiusmodi secum aedificia portaverant - - non redarguo, quia forsitan verum est.* Ne quem fugiat, qualis ista sit, quam non sibi displicere ait hic AVGVSTINVS, sententia, ORIGENIS eam verbis *ex libro quinto contra Celsum* exponam. Et fallor ego, aut hunc ipsum locum in animo habuit, quum haec in litteras referret AVGVSTINVS. (5) *ὁ συνιδὼν ὅτι ὥσπερ ἑλλήνων τινὶ ἔδοξε.*

τὰ

De Genesi ad litter. c. 32. (p. 239. T. III. Opp.)

De civit. Dei, Libr. XXI. c. 26. (§. IV. p. 490. Tom. VII. Opp.)

Contra Celsum Libr. V. p. 240.

(3) *Abis)* Sapientiorem, nisi me plane fallit ratio, PSELLVM facit vir doctissimus, quam reapse fuit. Is, quod totus, unde haec verba sumta sunt, *dialogus* declarare videtur, non eo usque enisus est ingenio, ut animam simplicem esse naturam statueret, corpore quodam circumdatam subtiliori, sed totam eam corporatam esse credidit, & ex tenuissima materia conditam. Hic certe locus numquam me inducet, ut ab hac discedam sententia, quae philosophiae eius vehementer agresti & crassiori consentanea est. Tribuit in hoc loco πνεῦμα quoddam animae: sed hoc nomine corpus quoddam subtile haud intelligit, quod Platonici nonnumquam solent. Quodnam hoc eius πνεῦμα sit, id ex antecedentibus liquet, ubi de daemonibus ait, eos *τῷ ἐν ἡμῖν φανταστικῷ* ΠΝΕΥΜΑΤΙ *ἐντυγχάνειν, phantasticum seu imaginativum, quo praediti sumus, spiritum subire.* De hoc πνεύματι loquitur PSELLVS, quum postea addit, eum, *qui ipsum animae spiritum subire posset, tacita quadam via cogitationes suas menti instillaturum esse.* Quorum quidem verborum haec est sententia: Si quis ipsam alterius imaginationem spiritu suo contingere & ad eam proxime accedere veluti posset, is etiam sine sermone alteri cogitata sua patefacere possit. Quibus dictis credi vulgo, subiicit, spiritus a corpore segregatos facultate illa praeditos esse, sese hoc modo afficiendi & imaginationem aliorum spirituum, nulla re alia interveniente, concitandi. De corpore igitur animorum nihil hoc in loco exstat.

(4) *Aristoteles) De anima Libr. III. c. IX. p. 53. sq. Tom. II. Opp.*

(5) *Augustinus)* Non idem ego, quod hic vir doctissimus, sentio, qui duas inter se confundit hic

senten-

τὸ πῦρ καθάρσιον ἐπάγεται τῷ κόσμῳ. Εἰκὸς δ' ὅτι καὶ ἑκάστῳ τῶν δεομένων τῆς διὰ τοῦ πυρὸς δίκης καίοντος μὲν καὶ οὐ κατακαίοντος τοὺς μὴ ἔχοντας ὕλην δεομένην ἀναλύεσθαι ὑπ' ἐκείνου τοῦ πυρός. καίοντος δὲ καὶ κατακαίοντος τοὺς ἐν τῇ διὰ τῶν πράξεων καὶ λόγων καὶ νοημάτων τροπικῶς λεγομένῃ οἰκοδομῇ ξύλα, χόρτον, ἢ καλάμην οἰκοδομήσαντας. *Non intelligit Celsus graecorum aliquot (fortasse sicut ab antiquissima Iudaeorum gente acceperant,) opinari, eum ignem esse mundi lustratorium & forte singulorum etiam hominum, quotquot opus habent ignis huius vel paena, vel remedio: urentis & non exurentis eos, qui non habent materiam, cui ab illo igne consumi opus sit: urentis item & exurentis eos, qui in actionum, sermonum, cogitationumque figurate dicto aedificio ligna, foenumque aedificarunt & stipulam.* Iam quum nec ignis percipere flammam, neque aliud quid sentire queant ac perpeti animi, nisi cum corpore quodam copulati sint, suspicor ego, AVGVSTINVM, quum haec scriberet, non nimis ab eorum abhorruisse iudicio, quibus placet animas discedentes corpus quoddam hinc secum auferre. (6)

§. XLI.

Hactenus quibus illi rationibus, qui naturas olim corpore vacuas negarunt extensas esse, hominum tam prorsus impiorum, quam ceterorum, qui corporibus omnia contineri censebant, impetus & tela repreſſerint, copiose ac perspicue declaravimus. Sigillatim vero quemadmodum huic turbae responderint, ostendimus, quum amentiae atque absurditatis plenum esse clamaret, statuere, finitas conditasque mentes nec mobiles nec loco circumscriptas esse. Decretum nimirum esse vidimus ab illis, animos numquam ita nudos relinqui, ut omni plane corpore careant. Corpora vero quoniam in loco versentur, ea de caussa fieri, ut & animi, qui cum illis sociati sint, modo hic, modo illic degant, quod quidem ORIGENES hoc dicto expressit: Ἡ ψυχὴ ἡμῶν δεῖται σώματος διὰ τὰς τοπικὰς μεταβάσεις: *anima nostra corporis indiget, propter locales migrationes.* Proximum est, ut quibus sese rationibus & argumentis commotos senserint hi prisci sapientes, ostendam, ut rem ab omni sensu, cogitationeque humana tantopere disiunctam, communibusque fere notionibus repugnantem defenderent, esse naturas in se ipsis nec extensas, nec locis distantes, nec dividuas, aut omni magnitudine atque partibus destitutas: in qua ego disputatione unice quid senserint veteres, quibus opinio haec vera visa fuit, pro virili parte declarabo, nec eorum praetermittam aliquid, quae caussam eius familiae contra religionis contemtores & eos, qui ad materiam cuncta referunt, fulcire posse intellexero. Ipse vero interea me ab omni assensu firme sustinebo, omnibusque ratione & iudicio valentibus potestatem libere iudicandi faciam, utrum huic accedere velint sententiae, an vero eorum eligere, de qua paullo post dicemus, opinionem, quibus res corpore vacuae extensae quodammodo videntur esse. (1)

Argumenta eorum, qui naturas esse olim crediderunt non extensas, nunc explicanda sunt.

Contra Celsum Libr. V. p. 244.

§. XLII.

sententias, vehementer remotas & diversas. ORIGENES, cuius hic profert locum, de igne loquitur, qui mundum hunc & quidquid in eo est extremo rerum omnium die combusturus est, atque hunc ignem, ex quorumdam sententia, hominibus nondum satis sanatis & a vitiis suis purgatis simul lustrationis loco futurum esse, quo toti puri coeleste ingredi queant domicilium. Pleriisque nimirum antiquorum christiani coetus doctorum persuasum fuit, homines omnes ultimo orbis terrarum die, eo ipso igne, qui humanis rebus exitium afferet, examinatum, probos autem eodem igne purgatum & omni macula ex pristinis vitiis residua liberatum iri: quod quidem multis eorum testimoniis viri longe doctissimi dudum planum fecerunt. vid. IOH. DALLAEVS *de vero usu patrum Lib. II. cap. IV. p.* 292. & alii. Hanc sententiam ORIGENES hisce verbis exprimit. Lege, qui multis & erudite de hoc eius dogmate disserit, PETR. DAN. HVETIVM in *Origenianis Lib. II. Quaest. XI. p.* 139. *f.* Neque prorsus is fallitur, quod hanc opinionem ex Graecis & Iudaeis quibusdam ante natum Servatorem placuisse perhibet: nam Platonicos & Iudaeos non prorsus ab ea fuisse alienos, post alios non ita pridem vir longe doctissimus, IAC. ELSNERVS ostendit *Observat. in Novum Test. Tom. II. p.* 79. *f.* Cum hoc dogmate nihil fere commune habet illud, quod AVGVSTINVS non prorsus sese reiicere velle, tradit: cui quidem qui favent dogmati, illi propius ab igne, quem *purgatorium* vulgo vocant, absunt & animas statim post excessum e corpore certo quodam igne ad ultimum usque huius orbis diem & excruciari, & simul sanari adseverant.

(6) *Auferre)* Dicamus potius, quod res est. AVGVSTINVS, ut multis aliis in rebus, ita in praeceptis de animae & angelorum natura, de suppliciis inferorum & cognatis hisce dogmatibus parum sibi constat, incertusque, quam sequi viam conveniat, modo ad hanc, modo ad aliam propendet sententiam; neque etiam semper quid ex re quaque consequatur, quam probat, secum considerat.

(1) *Esse)* Prudenter id quidem. Nam ut hodie, ita tum temporis magni nominis philosophi tam inter Britannos, quam alios populos, hac de re inter se dimicabant.

§. XLII.

Platini primum argumentum, qui probat, animam humanam extensione carere.

Principio hoc neminem nescire decet caussae huius cognoscendae cupidum, & eos, qui naturas esse corpore vacuas statuunt, & eos, qui hoc negant, inter se consentire, unum tantum extensionis esse genus. Quare & hoc inter utrosque convoniet, quaecumque magnitudine, partibusque sunt praedita, aut partes habent extra partes, ea non modo mente & cogitatinne, sed etiam ipsa re & physice divelli ac discerpi posse, resistendi item virtute gaudere, nec penetrari posse, proptereaque uno codemque in loco una cu . alio corpore simul consistere nullo modo posse. His datis, id consequatur necesse est, omnia illa argumenta, quibus probatur, esse praeter corpora naturas quasdam alias, hoc etiam, ex mente scilicet veterum tam eorum, qui spiritus esse puros volunt, quam qui negant, extra controversiam ponere, esse aliquid non extensum. Etenim utrumque genus, carpus id esse, quodcumque diffusum & extensum est, largitur. Sed, omissis his, ea hic praecipue eorum argumenta producemus, quae directo postulant, ut esse aliquid corpnre secretum, nec extensum, credamus: Deique non extensi notionem haud esse disparatam & secum ipsa pugnantem, demonstrant, quoniam nimirum in nobis ipsis aliquid inest non extensi. SIMPLICIVM iam ita ratiocinari audivimus. Quidquid totum sese movere & contemplari valet, id nec extensum esse, nec partibus inter se distantibus praeditum esse potest; Verum hanc nunc quidem argumentationem praetermittere, primumque PLOTINVM in aciem educere placet, qui hoc modo disputat: τί τοίνυν φήσουσιν, οἱ τὴν ψυχὴν σῶμα εἶναι λέγοντες, πρῶτον μὲν περὶ ἑκάστου μέρους τῆς ψυχῆς τῆς ἐν τῷ αὐτῷ σώματι, πότερον ἕκαστον ψυχὴν, οἵα ἐςὶ καὶ ἡ ὅλη; καὶ πάλιν τοῦ μέρους τὸ μέρος, οὐδὲν ἄρα τὸ μέγεθος συνεβάλλετο τῇ οὐσίᾳ αὐτῆς καίτοι ἔδει γε ποσοῦ τινος ὄντος. ἀλλὰ καὶ ὅλον πολλαχῆ, ὅπερ σώματι παρεῖναι ἀδύνατον, ἐν πλείοσι τὸ αὐτὸ ὅλον εἶναι καὶ τὸ μέρος ὅπερ τὸ ὅλον ὑπάρχειν. εἰ δὲ ἕκαστον τῶν μέρων, οὐ ψυχὴν φήσουσιν, ἐξ ἀψύχων ψυχὴ αὐτοῖς ὑπάρξει. *Quid ergo dicent, qui animam corpus esse putant? Numquid quamlibet animae partem in eodem viventis corpore* (verbi caussa, eam quae est in pede, quae in manu, quae in cerebro) *esse animam perinde atque tota est fatebuntur? Ac rursus partis uniuscuiusque partem? Quod si id fateantur, planum erit, magnitudinem nihil utique ad essentiam animae conferre: quae tamen conferre oportet aliquid, si anima quantum est aliquid. Ita vero totum ipsius animae ubique erit: quod quidem corpori convenire non potest, scilicet ut queat idem totum simul in pluribus esse, atque pars idem penitus esse valeat, quod & totum. Sin autem negent partium quamlibet esse animam, certe ex rebus inanimatis anima componeretur.* Hoc ipsum argumentum alio rursus loco his verbis exponit:(1) Εἰ δὲ ἕκαστον ζωὴν ἔχοι, καὶ ἓν ἀρκεῖ. Εἰ δὲ μηδενὸς αὐτῶν ζωὴν ἔχοντος ἡ σύνοδος πεποίηκε ζωὴν, ἄτοπον, μᾶλλον δὲ ἀδύνατον συμφόρησιν σωμάτων ζωὴν ἐργάζεσθαι, καὶ νοῦν γεννᾷν τὰ ἀνόητα. *Si unaquaeque pars* (animae huius extensae) *vitam habet, una iam sufficit. Si quis autem dixerit, nullam earum habere vitam, sed congressum tantum omnium vitam constituisse, absurda loquetur. Omnino enim fieri nequit, ut confluentia corporum vitam faciat, & quae intelligentia carent, si coniungantur, intelligentiam faciant.* Summam disputatio eius tota hanc habet: Necesse est, aut quamlibet animi extensi partem esse animum, & mentis eiusmodi quamlibet partem mentem esse, aut non esse. Si nulla pars animi extensi ipse animus est, aut propria sibi vita, menteque valet, certum erit omnino, neque totum, quod ex omnibus his constat partibus, vitae mentisque particeps esse. Nec enim ex nihilo fieri potest aliquid. Physicos quidem si consulamus, qui atomis totam rerum universitatem contineri arbitrantur, corporeae qualitates & formae ex varia corpusculorum & particularum compositione & textura nascuntur, nec ullum corpusculum per se formae aliquid & qualitatis possidet:

(p. 460. Ennead. IV. Lib. II. de animi immortalitate cap. V.)

(Enn. IV. Lib. VII. c. 2. (p. 457.)

- - - Ne ex albis (2) *alba rearis*
Aut ea, quae nigrant, nigro de semine nata.

Sed haec ratio tota dissimilis est huius sententiae. Namque formae ac qualitates non sunt naturae reapse a magnitudine, figura, situ ac motu particularum diversae, sed cogmentationes tantum particularum sensus nostros varie afficientes. Vita vero & ratio, mens

(1) *Exponit*) Invertit hic nonnihil vir doctissimus ordinem verborum PLOTINI. Namque verba, quae hic in principio collocata sunt: εἰ δὲ - - ἀρκεῖ apud PLOTINVM post vocabulum ἀνόητα interiecta sunt. In utroque PLOTINI loco versionem FICINI, quae dura saepenumero & obscura est, nonnihil emendavi & illustravi. Idem in sequentibus feci locis.

(2) *Ne ex albis*) LVCRETIVS *de rerum natura Lib. II, v. 730. 732. p. 390.*

mens & animus res sunt ipsa natura sua seiunctae a magnitudine, figura, situ & motu partium, neque animi tantum notiones & commenta, aut rerum syllabae, verum res simplices, nec compositae. Sin autem singulae animi extensi partes ipsaemet sunt animi, partesque mentis exporrectae ipsaemet similiter sunt mentes, tum constituendum erit, si unam demas partem, reliquas omnes supervacaneas esse, aut, si hoc nolis, quamlibet animi talis partem idem esse, quod totum, nec ab eo differre. Sed ineptum est, existimare, rei alicuius extensae partem totam simul rem esse, nec a tota re differre. Ergo relinquitur, animum non posse extensum esse, aut ex partibus constare.

§. XLIII.

Plotini alterum argumentum, quo probat, animam extensione carere, a virtutibus eius ductum.

Idem deinde philosophus ipsam animam humanam nec extensam, nec dividuam esse, ex virtutibus eius & actibus tam illis, ad quos ope sensuum indiget, quam iis, qui intelligentia & mente sola perficiuntur, apparere disputat. Et de illis quidem animi virtutibus, quae sensuum perceptionem sequuntur, ita disserit: ἔτι μέλλει αἰσθάνεσθαί τινος, ἓν αὐτὸ δεῖ εἶναι, καὶ τῷ αὐτῷ παντὸς ἀντιλαμβάνεσθαι. καὶ εἰ διὰ πολλῶν αἰσθητηρίων πλείω τὰ εἰσιόντα, ἢ πολλαὶ περὶ ἓν ποιότητες, καὶ δι' ἑνὸς ποικίλον οἷον πρόσωπον. οὐ γὰρ ἄλλο μὲν ῥινὸς ἄλλο δὲ ὀφθαλμῶν, ἀλλὰ ταὐτὸν ὁμοῦ πάντων. καὶ εἰ τὸ μὲν δι' ὀμμάτων τὸ δὲ δι' ἀκοῆς, ἕν τι δεῖ εἶναι εἰς ὃ ἄμφω. ἢ πῶς ἂν εἴποι ὅτι ἕτερα ταῦτα, μὴ εἰς τὸ αὐτὸ ὁμοῦ τῶν αἰσθήσεων ἐλθόντων. (l. c. cap. VI. p. 461.) *Si quidem sentire quidquam in nobis debet, unum id esse oportet, & uno quodam eodemque* (individuo) *omnia percipere: Et hoc fieri debet, sive per plura sensuum instrumenta ingrediantur plura, ut quum multae in re una sunt qualitates, sive etiam quum per unum videtur varium aliquid, ceu vultus* (hominis.) *Non enim aliud quidem videt nares, aliud autem oculos, sed idem cuncta simul percipit. Ac si aliud per oculos penetret, aliud per auditum, unum tamen oportet esse* (& individuum) *ad quod perveniunt utraque, alioquin non posset animus horum inter se differentiam iudicare, nisi intentiones sensuum sensibiliumque in unum aeque confluerent.* Ex his efficit PLOTINVS unum illud, quod percipit in nobis omnia, *quasi centrum esse in circulo, sensus vero singulos undique non aliter ad hoc ipsum, quam lineas a circumferentia ad centrum usque protendi atque vim illam, quae cuncta comprehendit, revera unum aliquid esse*, id est, nec extensum, nec dividuum. Hanc postea rationem aliquanto distinctius hac ratione explicat. *Si vis illa, quae sentit & percipit in nobis, extensa esset, partesque haberet extra partes, unum ex his tribus affirmandum nobis esset: aut quamlibet naturae huius extensae partem obiectae rei partem tantum percipere, aut singulas eius partes totam rem obiectam comprehendere, aut denique omnes ad unum quoddam punctum confluere, quod solum & singulas obiectae rei partes & totum simul percipiat, reliqua vero omnia nihil esse, quam lineas ad hoc unum punctum tendentes.* Harum trium rerum quod primum est ita persequitur: μεγέθει ὄντι τούτῳ, συμμερίζοιτο ἄν. ὥστε ἄλλο ἄλλου μέρος, καὶ μηδένα ἡμῶν ὅλου τοῦ αἰσθητοῦ ἀντίληψιν ἔχειν: (1) ὥσπερ ἂν εἰ ἐγὼ μὲν ἄλλου, σὺ δὲ ἄλλου αἴσθοιο. *Si anima magnitudo est, una cum re sensibili dividetur. Itaque pars alia sentiet aliam, nihilque in nobis sentiendam rem totam percipiet: haud secus acsi ego rem hanc sentirem, tu illam.* Atqui ipso interiori sensu nostro, quod in nobis partes, quodque totum percipit, id unum esse idemque, certi reddimur. De altero haec habet: εἰ δὲ ὁτιοῦν παντὸς αἰσθήσεται, εἰς ἄπειρα διαιρεῖσθαι τοῦ μεγέθους πεφυκότος, ἀπείρους καὶ αἰσθήσεις καθ' ἕκαστον αἰσθητὸν συμβήσεται γίγνεσθαι ἑκάστῳ οἷον τοῦ αὐτοῦ ἀπείρους ἐν τῷ ἡγεμονοῦντι ἡμῶν εἰκόνας. *Sin autem quodlibet totum sentiat, quum magnitudo dividi queat in infinitum, nimirum innumerabiles quoque sensus circa unumquodque sensibile in unoquoque contingent, quasi innumerabiles in principali nostro rei eiusdem sint imagines.* Nemo vero est, cui non intime persuasum sit, nos unam tantum rem extra nos positam uno eodemque tempore sentire ac percipere. Superest tertium ac postremum: Illud, quod in unoquoque sentit, id unum tantum, simplexque punctum est sive mathematicum sive physicum. Hic primum exploratum est, punctum mathematicum, quod nec longum, nec latum, nec denique profundum est, non esse corpus iter naturam sibi constantem, sed notionem tantum animi nostri, aut modum in nobis concipiendi. Punctum deinde seu *minimum* physicum, aut corpus ita tenue ac exile, ut nullum eo fieri queat subtilius & magis minutum, nullum prorsus hic locum invenire potest, quum, PLOTINI ex sententia, materia

(1) ὥσπερ) Haec verba non enim antecedentibus, uti hic, apud PLOTINVM iuncta sunt, sed intervallo quodam ea, quae hic leguntur, praecedunt.

teria infinite secari queat. Quod si tamen esset eiusmodi minimum physicum aut corpus minutissimum, nihil id PLOTINI sententiae derogaret. Namque, ut ipse observat, fieri nequit, ut in eiusmodi puncto omnes & inter se diversae totius cuiusdam rei aspectabilis partes, ut oculi, os, nasus & reliqua vultus humani membra, aut domus cuiusdam partes variae exhibeantur & repraesententur: nec ulla credibile est ratione, tam exiguam atomum aut corpusculum omnes efficere motiones animales posse. Hoc etiam ARISTOTELES(2) argumento inter alia demonstrari posse censuit, esse naturas corpore disclusas, nec tamen extensas: *πῶς τῷ ἀμερεῖ τὸ μέριστον. Si anima esset individua, ut punctum, quomodo illud, quod dividuum est, percipere posset?* id est, quomodo omnium distinctarum diffusae cuiusdam naturae partium consequi notitiam & totius descriptionem una mente ac cogitatione complecti posset. Contrahamus breviter totius argumentationis summam: Si anima natura est extensa, aut oportet eam physicum esse minimum sive punctum, id est extensum tam subtile & angustum, ut fingi nihil cogitando queat tenuius, si quidem sunt eiusmodi minima, neque materiam infinite partiri licet; aut vero ex pluribus eiusmodi punctis physicis aptis inter se ac connexis conflatam esse. Superius illud, id quod iam ostendimus, rationi plane repugnat. Tam minutum enim corpusculum, tam exile & angustum punctum quis sibi sanae mentis persuadeat, tantam, tamque immensam rerum varietatem distincte percipere posse? Quibus addi debet, illis, qui singulas animas tot esse minima physica fortassis existimant, hoc simul esse probandum, materiam seu illam naturam, quae extensa est, ita in semetipsa esse variam & diversam, alia ut eius puncta naturaliter vita, sensu ac intelligentia careant, alia vero sensu atque ratione valeant: quo quidem nescio an aliquid cogitari queat absurdius? At si quis tamen tam absonam sententiam non recusaret adsciscere, is tamen numquam semet expediret, si quid caussae esset quaereretur, cur una tantum eiusmodi atomus rationis & sensus particeps, non vero plures, in quolibet essent homine, eaque a teneris ad ultimam usque senectutem in eodem constanter statu perseveraret, reliquis interea materiae particulis in auras abeuntibus & perpetua corporis exspiratione aufugientibus? Sin autem animi naturae sunt extensae, ex multis eiusmodi punctis physicis concretae, quorum quodlibet, dum sentitur & percipitur aliquid, operam suam confert, tum necesse est, ut aut quodlibet horum punctorum punctum tantum sive partem unam obiectae rei sentiat ac percipiat, aut vero totam rem cognoscat? Finge, quamlibet animi particulam punctum tantum rei praesentis percipere; igitur nihil erit in nobis, quod rem universam comprehendat, partesque comparet ac contendat cum partibus. Fac, singula extensae mentis puncta totam simul rem, cuius variae sunt partes, cognoscere ac percipere; igitur quotquot animus punctis constat, toties rem unam eamdemque totam percipiemus, dum sentimus, id est, infinitae unius rei perceptiones simul exorientur in nobis. Taceo, sive hoc, sive illud amplectaris, id tamen certum inde fore, neminem hominum, dum sentit, solum & unum percipere, sed in singulis hominibus innumerabiles esse personas concipientes ac sentientes. Plures vero vix licet excogitare modos, praeter tres illos, quos modo recensui, hanc rem enodandi. Nisi forte quis constituere audeat, universam animam extensam cum totam rem in sensus incurrentem, tum omnes, singulasque eius partes simul videre ac percipere, nec tamen interea ullam animi partem per se aliquid sentire ac comprehendere: Totum enim rei alicuius extensae nihil esse aliud, quam omnes eius partes coniuncte sumtas: quarum quidem partium si nulla esset vitae, sensus & perceptionis compos, nihil harum quoque rerum in toto nulla ratione esse posset. Sed, ut verum fatear, affirmare, universam animam percipere omnia, partes vero eius nihil sentire, id vero est concedere, animum non extensum esse, sed individuum. Quod si dederis, id, quod voluit PLOTINUS, omnino obtinuit.

§. XLIV.

Tertium argumentum Plotini ad hanc rem probandam.

Progredior ad ea, quae de interiori sensu ad sententiam suam stabiliendam in medium profert idem philosophus. Igitur *συμπάθειαν* quamdam & *ὁμοπάθειαν* in omnibus esse animalibus observat: Rem scilicet esse unam eamdemque, quae in extremis corporis maximeque disiunctis partibus, ut in planta pedis, & in vertice capitis, dolorem ac molestiam sentiat, unamque partem incitet ac commoveat, ut alteri laboranti & cum sensu molesto conflictanti succurrat. Non unam vero, addit, rationem obstare, quominus credi queat, id quando fit, tum omnia ad unum punctum physicum, tamquam ad centrum quoddam transferri: Εἰ τοίνυν κατὰ διάδοσιν οὐχ οἷόν τε τὴν αἴσθησιν τοιαύτη
p. 463.

(2) *Aristoteles) De anima Lib. I. cap. III. p. 10. Tom. II. Opp.*

τοιούτου γίγνεσθαι, μὴ δὲ σώματος ὄγκου ὄντος, ἄλλου παθόντος, ἄλλο γνῶσιν ἔχειν (παντὸς γὰρ μεγέθους τὸ μὲν ἄλλο, τὸ δὲ ἄλλο ἐστι) δεῖ τοιοῦτον τίθεσθαι τὸ αἰσθανόμενον, οἷον πανταχοῦ αὐτοῦ ἑαυτῷ τὸ αὐτὸ εἶναι. τοῦτο δὲ ἄλλῳ τινὶ τῶν ὄντων ἢ σώματι ποιεῖν προσήκει. *Si ergo sensus passionis eiusmodi per successionem fieri nequit, & corpus, quum moles tantum sit seu extensio, non id habet, ut alio in eo patiente, aliud id persentiat: in omni enim magnitudine hoc quidem aliud est, illud rursus est aliud; nimirum oportet id, quod sentit, esse tale, ut ipsum ubique sibimetipsi sit idem. Id autem assequi, ad aliud quiddam in ordine rerum pertinet potius, quam ad corpus.* Rationibus omnibus subductis, concludit, cum in homine, tum in animantibus esse rem aliquam unam & individuo eamdem, quae totum corpus comprehendat & arceat, tam partes omnes, quam totum rerum omnium aspectabilium percipiat, beneficioque diversorum sensuum cuncta ad se deducat: quae omnibus remotioribus partibus corporibus coniuncta sit, quaenam illis accidant, sentiat, denique in omnibus unice versetur & agat. Haec illud est, quod proprie vocatur: *Ego ipse:* quo nomine moles extensa corporis indigna est, quae non una est, sed ex pluribus rebus composita. Illa demum sic appellari debet natura, quae simplex, una, individua, non extensa, ad quam lineae omnes veluti referuntur & in qua conveniunt: Quae nec tamen ut punctum mathematicum aut minimum physicum considerari debet, verum ut una, vivens, per se subsistens, virtute agendi valens, intima denique natura, quae omnia continet, arcet, & inter se connectit.

§. XLV.

Postremo hic ipse philosophus, quo testatum faciat, humanam mentem nec extensam esse, nec magnitudine praeditam, verum individuam, illas eius virtutes considerare iubet, quae a ratione proficiscuntur, νοητῶν νοήσεις & ἀμεγέθων ἀντιλήψεις, *intelligentiam rerum, quae soli patent intelligentiae & comprehensiones rerum, quae magnitudine carent.* πῶς γὰρ μέγεθος ὄν, τὸ μὴ μέγεθος νοήσει, καὶ τῷ μεριστῷ τὸ μὴ μεριστόν. *Si intelligentia magnitudo est, quonam pacto intelliget, quod est a magnitudine liberum, & cum natura dividua individuum comprehendat?* Constat inter omnes, esse in omnibus multarum rerum species & formas, quae ἀφάνταστοι sunt seu imaginando informari nequeunt, ideoque nec longitudinis aliquid, nec latitudinis, nec crassitudinis habent: quales sunt notiones virtutum & vitiorum: ἀμεγεθὲς δὲ οἶμαι καὶ τὸ καλὸν, καὶ τὸ δίκαιον καὶ ἡ τούτων ἄρα νόησις. ὥστε καὶ προσιόντα τῷ ἀμερεῖ αὐτῆς ὑποδέξεται καὶ ἐν ἀμερεῖ κείσεται. *Ab omni magnitudine exemtum est ipsum pulcrum, ipsumque iustum, similiterque horum intelligentia. Quapropter accidentia nobis impartibili quodam animi apprehendentur, atque in hoc ipso impartibili sita manebunt.* Sunt praeterea in animis nostris non modo notiones latitudinis ab omni crassitudine abstractae, longitudinisque seu lineae, nec latitudine, nec crassitudine praeditae & idcirco individuae, verum etiam puncti mathematici, quod omni prorsus longitudine, latitudine & crassitudine caret, nec ullo propterea modo secari & dividi potest. Fingimus item nobis animo formas potentiarum & virtutum, nunc crescentium, nunc diminutarum, in quibus nihil aliquis extensionis vel magnitudinis umquam invenerit. Ad summam, omnes rerum essentiae abstractae a rebus ipsis, seu αὐτοέκαστα, ut philosophus loquitur, quae primum nostrae intelligentiae obiiciuntur, dividi nequeunt. Εἰ δὲ τῶν ἐν ὕλῃ εἰδῶν τὰς νοήσεις φήσουσιν εἶναι, ἀλλὰ χωριζομένων γε γίγνονται τοῦ νοῦ χωρίζοντος, οὐ γὰρ μετὰ σαρκῶν, κ. τ. λ. *Si autem intelligentias dixerint versari circa formas materiae adhaerentes, fatebuntur tamen eas tum duntaxat intelligi, quando a corporibus segregantur, intellectu scilicet segregante. Nec enim cum his carnibus ipse homo - - - eo ipso quo a mente segregantur gradu consistunt.* Quin etiam, quod maius aliquid est, animus noster res extensas nec extense nec dividuo percipit. Vna oculi nostri pupilla coeli, quod nos cingit, totius ambitum intra se recipit & complectitur: animus vero noster omnes arctius etiam distantias contrahit in se ac sine ulla distantia considerat. Etenim si spatium mille vel decem mille passuum, aut semidiametrorum terrae animo tecum expendas & percurras, non plus cogitatio haec loci in animo tuo occupat, nec animum magis dilatat, quam si de pede, de uncia, aut de puncto etiam mathematico deliberes. Quod si vero illa, quae in nobis sentit atque percipit, natura magnitudinis esset particeps, haud ea cuivis rei, quam sentimus, aeque esset apta & accommodata (ἴσος παντὶ αἰσθητῷ) nec simili plane modo rerum maiorum & minorum notiones animo informaret, minime vero omnium res omni omnino magnitudine vacantes cogitando sibi effingeret. Et in hac conclusione tantum ipse ARISTOTELES putavit esse roboris positum, ut alteram inde duceret argumentationis suae partem, qua mentes convincere

Quartum Plotini argumentum, quod ducit a rationalibus animae virtutibus.

p. 463.

volebat & animos individuos esse, & nulla ratione exporrectos. Πῶς γὰρ, inquit, (1) νοήσει τὸ ἀμερὲς μεριστῷ. *Quomodo id, quod individuum est, per id agnoscet & percipiet, quod dividuum est?* In antecedentibus scilicet hanc quaestionem proposuerat philosophus: Quemadmodum id, quod unius instar puncti sese habet atque individua est parvitas, res comprehendere possit dividuas & longe, lateque extensas? Censet igitur ARISTOTELES, id, quod percipit, ratiocinatur ac intelligit, neque dividuum esse, ut *quantitas* quaedam *continua* est, nec tamen ita individuum, ut punctum vel physicum, vel mathematicum, aut res absolute parva, verum ut natura, nec distans, nec loco quodam aliter conclusa, quam respectu corporis, cum quo sociata est, quodve, quocumque demum illud in loco versetur, animat, continet & agitat.

§. XLVI.

Forte etiam veteres inde argumentum in hac caussa sumserunt, quod cogitationem nobis extensam non licet concipere.

Praeter haec, valde ego probabile arbitror, veteres philosophos, qui naturis corpore vacuis omnem derogarunt extensionem, hoc etiam argumento sententiam suam contra omnes secus sentientium machinationes communivisse. Animi nostri extensionis sine cogitatione, & vicissim cogitationis sine extensione sibi notionem formant. Hinc effici videtur, hacc bina res esse reapse distinctas, nulloque naturali vinculo inter se iunctas. Etenim nulla nobis data est norma & regula, si ab animi nostri sensu & notionibus discedamus, cuius ductu & auxilio, quaenam res vere secerni ac distingui queant, quaenam nequeant, diiudicare queamus. Adde his cogitationem extensam concipere & informare, in nostra haud esse potestate positum. Quis, obsecro, menti suae imperare potest, ut cogitationem ita longam, latam, crassam concipiat, cubitis ut eam, arundine, & aliis mensuris dimetiri liceat? Quis, quaeso, ullius cogitationis, nedum earum cogitationum, quae res contemplantur individuas, dimidiam, tertiam, vigesimam partem seiungere animo & separatim expendere valeat? Quis denique umquam figuratam, rotundam aut quadratam cogitationem meditando consequetur, aut sphaerae, cubi, cylindri, aliusque generis figura animi sui sensa determinata esse opinabitur? Si vero, quod extensione vacat, nihilum est, aut nihil prorsus erunt cogitationes nostrae, aut vero extensae, longitudinis, latitudinis, crassitudinis certae participes, dividuae, mensuris subiectae, denique, si quidem finitae sunt, figuris conclusae. Igitur quidquid animus noster veritatum continet, quae nihil sunt, quam cogitationes ex variis decretis rationis compositae, id omne longum, latum, crassum, certaque figura quadam praeditum sit, necesse est. Nec aliter de voluntatis nostrae affectionibus, appetitionibus & commotionibus, de spe ac metu, de amore & odio, de tristitia & gaudio, pronuntiare fas erit. Quid multis? Vniversa, quae ad naturas pertinent rationis compotes sive animos & mentes, cognitio & ignorantia, sapientia & stultitia, virtus & vitium, iustitia & iniustitia, verbo, omnia aut pro nihilo habenda erunt, aut inter res longas, latas & profundas, quae mensuram & arundinem admittunt, denique figuratas, si finitae sunt, ut in homine, numerari debebunt. Istuc vero qui perabsurdum censent cogitatu, hasque mentium & animarum facultates ac virtutes, tametsi reapse sunt & aeque vere, atque corporis affectiones & partes exsistunt, extensas tamen haud esse putant, his quod relinquatur aliud, haud video, quam ut ipsas pariter mentes & animas omni carere extensione concludant. Hinc illud natum est PLOTINI de anima praeceptum: Νοῦς οὐ διεστὼς ἀφ' ἑαυτοῦ. *Mens non distat a seipsa.* Namque si distaret a se ipsa, non una foret, quemadmodum est, sed varia, quoniam quaelibet naturae distantis & extensae pars, quae animo concipi potest, res est per se subsistens. Nec aliter de animo humano fas est praecipere. Quamvis hic disiunctas inter se corporis illius, quod animat, partes tangat & verset, ipse tamen nihilominus nec dissipata, nec divisa, nec multiplex, nec denique infinite est dividua. Quorum quidem si esset aliquid, non una esset simplexque natura, verum naturarum per se subsistentium concretio & acervus quidam. Animam aeque certum est dividi non posse, atque vitam: de qua philosophus noster, cuius paullo ante meminimus: ἄραγε τὴν ζωὴν μεριεῖς, ἀλλ' εἰ τὸ πᾶν ἦν ζωὴ τὸ μέρος ζωὴ οὐκ ἔσται. *Num vitam divides? Totum vero eius vita tantum est: ergo dimidia eius pars vita esse haud poterit.* Ad extremum, si mens, si animus, si facultates & virtutes mentis, vita & cogitatio, intelligentia & sapientia, ceteraque, revera distant, extensae sunt, partesque habent extra partes, quae tandem caussa fingi poterit & ratio, cur illae non, quemadmodum ratione & cogitatione, ita etiam reapse atque physice secari, & in partes suas queant distribui? Quod enim PLOTINVS praecipit, παντὸς μεγέθους τὸ μὲν ἄλλο, τὸ δὲ ἄλλο. *In omni magnitudine seu extensione, hoc quidem unum est, illud alterum,*

(1) *Inquit) Lib. I. de anima cap. III. p. 10. Tom. II. Opp.*

ram, id ratum omnino atque certum est. Nullus saltim eorum, quibus divinam esse placet naturam, negaverit, supremi Numinis potentia cogitationem una cum animo, in quo ea residet, in varias secari partes posse, secretasque partes longis intervallis inter se disiungi. Neque enim haec res in disparatorum est genere. Quidquid vero apte a nobis intelligi ac animo concipi potest, id infinitae potentiae vires haud superat. Harum vero partium ita separatarum nulla per se sola mens esset, animus, vita & cogitatio, verum omnes coniunctim tantum unam mentem, animam, vitam & cogitationem suis absolutam numeris efficerent.

§. XLVII.

Veteres ergo philosophi duas esse crediderunt in orbe naturas, alteram molem patientem,

Circumspectis igitur rebus omnibus, subductisque rationibus, hanc veterum fuisse philosophorum, qui naturas professi sunt corpore vacuas, sententiam, constituo. Omnis rerum universitas binis continetur naturis, toto genere discrepantibus. Alteram eius partem occupant ὄγκοι, *moles*, *pondera*, *tumores*, in quibus nil est praeter unam sustinendi ac perpetiendi facultatem: Alteram δυνάμεις efficiunt *virtutes & potentiae per se vi agendi pollentes*, seu φύσις δραστήριος, natura efficiens. Superiores naturae nil sunt, nisi magnitudo seu extensio: quae extensio non hic, tamquam animi quaedam abstracta notio consideratur, verum ut res extra nos vere exsistens. Nec enim, quum materiam *rem* dicimus *extensam*, his verbis significare volumus, distinctum aliquid esse *rem*, & aliud rursus *extensionem*; verum hoc indicamus, eam esse *extensionem* seu *distantiam* re vera exsistentem, aut ipsam rem extensam extra animum nostrum versantem, non autem eius formam & notionem. Haec igitur natura, in se spectata, nihil est, quam *aliud extra aliud*, ideoque varium omnino, multiplex, disiunctum atque dividuum aliquid. Nihil, quod extensum est, modo tale sit, ut sentiri queat & magnitudinis nonnihil habeat, simplex & unum proprie ac vere est, sed acervus tot ex naturis constans, quot in partes ea dividi potest. Praeterea, quum una multitudinis huius pars semper extra aliam exstet, id singularum particularum naturae proprium est, ut vim resistendi habeant, aut omnibus aliis extensis naturis obsistant, ne semetipsas penetrent aut in eodem, quo illae, spatio, locoque simul exsistant & versentur. Adde unius cubiti distantiam aut unius ulnae longitudinem, latitudinem & altitudinem alteri eiusdem generis, & altero eam tanto maiorem efficies, eo quod, quin una extensio extra alteram consistat, nullo fieri modo potest. Altera magnitudo numquam consumet ac imbibet alteram, neque dimensiones umquam videbis a dimensionibus penetrari. His accedit, magnitudinem seu extensionem per se nihil esse, quam rem externam, in qua nihil inest aut virtutis aut efficientiae. Omnis eius virtus in eo primum est, quod res alias extensas repellere valet, ne suam ingrediantur & occupent naturam: Quamquam hoc ipsum non tam physica quadam efficientia, quam necessitate logica efficit, quum ipsius extensionis hoc proprium sit, alia non ferre corpora. Deinde & hoc naturae extensae datum est, quod moveri potest de loco in locum: in quo ipso rursus unice patitur. Etenim nullum corpus aut extensa res tantum in se valet, ut semetipsam movere aut agitare queat.

§. XLVIII.

Alteram virtutem efficientem & agentem, cuius vis & ratio explicatur.

His conclusis & constitutis, perspicuum est, si nulla esset in orbe hoc terrarum, praeter magnitudinem & extensionem, natura, nullam quoque in eo motionem, nullam actionem, nullam vitam, cogitationem, conscientiam, nullam denique intelligentiam, appetitionem & voluntatem fore: quibus tamen rebus maximam partem huius universitatis contineri, nemo nescit. Cuncta vitae omnis & sensus inania iacerent, nec ulla natura invadere aliam aut in eodem, quo illa, spatio simul exstare posset. Quocirca veritas ipsa nos & ratio monent, ut aliud esse genus naturarum, extensionis illius & magnitudinis plane dissimile, decernamus, quod per se vitae, cogitationis & efficientiae particeps sit. Namque has virtutes primo in proprietatibus extensionis aut illis rebus, quae magnitudini possunt accidere, haud numerari posse, id vel inde liquet, quod cogitationem sine extensione ac vicissim extensionem sine cogitatione, meditando effingere queamus. Modum vero rei cuiusdam sine illa re, cui tamquam modus inest, concipere, rationi repugnat. Equidem, quoties mecum cogito, multo plus veritatis sine controversia vitam & cogitationem habere, quam meram extensionem & magnitudinem, utpote quae propius ceteris rebus abest a nihilo, rerumque omnium est ultima, non possum aliter, quin eos mirifice ab ingenio suo deludi putem, qui facile a se impetrant, ut hanc extensionem seu magnitudinem solam esse naturam illam, quae per se subsistat, reliqua vero omnia ex ea generari & in eam, quum intereunt, reverti credant. Quamvis enim

vita illa ſecundaria & aliunde delibata, ut a philoſophis vocatur, qua corpora diriguntur animalium, adeſſe poſſit & abeſſe ſine naturae eius, in qua ineſt, pernicie, nec per ſe conſiſtat; haud tamen video, cur primaria illa vita aut omnis vitae fons non eodem iure pro natura per ſe ſubſiſtente haberi debeat, quo magnitudo & extenſio. Aeque deinde a ratione remotum eſt, ſuſpicari, extenſionem & vitam ſeu cogitationem, duas eſſe unius eiusdemque naturae, membratim & minutatim conſideratae, imperfectas notiones. Quibus hoc videtur, illis aut omnem rem extenſam, id quod philoſophis placet, qui vitam attribuunt materiae, ſine vita & cogitatione numquam eſſe, aut ſaltim vitam omnem & cogitationem extenſam eſſe, exiſtimandum eſt. Cui quidem ſententiae conſequens & conſentaneum eſt, ut mentes omnes & animi, ne ipſo quidem ſupremo Numine excepto, pro vita & cogitatione extenſa, aut vero pro vivente & cogitante extenſione habeantur. Nec enim, his ſi fidem habeas, aliquid non extenſi in tota rerum invenias univerſitate: quidquid conſiſtit & revera eſt, id extenſum illis ducitur: quidquid autem extenſione vacat, id *ipſo facto* nihilum & nullum eſt. Verum hos idem illud refellit, quod iam antea inculcavimus, nec vitam, nec mentem, nec cogitationem, nec ullam rem aliam, quae a naturis proficiſcitur cogitantibus, ſapientiam, ſtultitiam, virtutem, vitium, ut rem intelligi poſſe a nobis longam, latam, altam, craſſam, aut menſurae ſubiectam. Quod quum certum ſit & exploratum, abunde ſimul conſtat, vitam & extenſionem non complicata eſſe poſſe & inter ſe miſta: ex quo conſequitur, eas non eſſe duas unius, eiusdemque naturae, imperfectas notiones, verum duas naturas prorſus inter ſe diſcrepantes ac toto genere diverſas. Mentes atque vitae res ſunt ita in ſe conſertae ac compactae, ita ipſa natura ſua ſimplices & uniformes, ut nullo modo in re prorſus extra ſemetipſam diffuſa, diſtante, in partes innumerabiles ſciſſa collocari, aut per eam totam, quatenus extenſio eius patet, diffundi queant. Nec tam acuto quisquam mortalium eſt ingenio, ut quemadmodum tot, tamque variae magnitudinis cuiusdam extenſae partes coniunctis ſtudiis & ſociatis operis ad unam, eamdemque ſimplicem & individuam cogitationem producendam concurſare, aut qua ratione totus ille rerum acervus aut faſciculus una poſſit eſſe natura cogitans, conſequi ac comprehendere valeat. Natura cogitans uniusmodi eſt, ſimplexque prorſus natura, non vero agmen quoddam naturarum per ſe conſtantium. Contra nullum corpus, nulla res extenſa una eſt, ſed ex variis coagmentata eſt rebus, quarum vel minima & ultima per ſe vere ac reapſe conſiſtit & permanet.

§. XLIX.

Vtriusque huius naturae prorſus diverſa vis & ratio eſt.

Quodſi iam cogitationis ipſius naturam curatius ſcrutemur, & in quo ea ſit actionum genere, exquiramus, multo etiam plus huic rei lucis & roboris accedet. Res extenſa quidquid ſuſcipit & agit, id ad unum omne refertur motum: Mutat enim diſtantiam tantum aut ex uno loco in alium transfertur locum. Quod quidem totum externum eſt, neque praeter extremitatem rei aliquid attingit. Verum longe alia cogitationis, intelligentiae, imaginationis & voluntatis indoles eſt ac ratio. Quae quidem res non ſolo motu abſolvuntur, aut partium iunctarum inter ſe, locumque ac intervalla mutantium adſcenſu vel deſcenſu, ſed interiori quadam virtute ac efficientia, id eſt, tali, quae intra ipſam eius, quod cogitat, naturam aut in intimis eius receſſibus recondita latet, ſine controverſia perficiuntur. Duplex igitur quum ſit in rerum natura efficientia, duplicis quoque generis naturas eſſe per ſe ſubſiſtentes, perſpicuum eſſe debet. Aliae nimirum cuncta perficiunt exteriori quadam vi, nec incluſum tenent aliquid intra ſe & abditum: Aliae vero interioti virtute quadam gaudent, cuius ope per ſe, intra ſe, in ſe, quod volunt, efficiunt, ita ut actiones earum intra ipſos naturae ſuae fines committantur. Naturam enim illam, quae cogitat, rem eſſe naturaliter interiori quodam profundo, ut ſic loquar, praeditam, id vero extra omnem poſitum eſt controverſiam. Hae igitur rationis & conſilii compotes naturae in ea ſui parte interiore, in qua ſic agunt, laborant ac meditantur, aliquid alti, lati & longi habere nequeunt: quod ſi haberent, externa tantum quaedam res illa eſſet natura, in qua hae proprietates eſſent. Quamobrem, ſi, quod multis placet, verum eſſet, nullam eſſe naturam cogitantem, nullam mentem, nullum animum, quae ab omni extenſione ac magnitudine remota ſit, haec tamen magnitudo vel extenſio partem tantum naturae illius extremam conſtitueret. At praeter hanc inſit oportet in ea pars quaedam alia inteſtina, omnis extenſionis expers, nec inflata ulla ratione ac tumida, nec locis aut partibus diſtans, nec denique multiplex & dividua. Qualis quidem res nullo prorſus modo parte ſui quadam in hac exſiſtere poteſt extenſionis illius portione, alia vero parte in alia, quaſi alterum dimidium mentis ſeu cogi-

cogitationis in uno esset extensionis dimidio, altetum in altero. Necesse contra est omnino, totam mentem individuam & in toto illo extenso, & in singulis eius partibus esse. Quod si enim vel vicesima quaelibet, vel centesima pars extensi huius non absolutam & perfectam contineret vitam, mentemque, sed eius tantum vitae partem vicesimam vel centesimam, nulla plane pars eius veram haberet vel vitam, vel mentem, nec idcirco in tota re ulla vera esset vita & ratio. Taceo, neminem intelligendo umquam consequuturum esse, qui fiat, ut tota illa moles extensa res una sit, unam personam constituat, unum hominem efficiat, nisi naturam unam omnis divisionis prorsus nesciam universae rei praesidere, cunctas eius partes arcere ac complecti, denique semetipsam per totum diffundere, decernat. His vero, quae diximus, effectis, nulli amplius obscurum erit, quare totum hoc, quod simul in re tota & in singulis eius est partibus, quidquid etiam tentent ac agant homines, semper nutui ac voluntati eorum, spiritus instar, obsequatur, nec umquam eos destituat. Iam vero unam eamdemque naturam & extensam simul esse, & non extensam, absurdum plane dictu est. Quare id unum relinquitur, ut eos, qui mentes non verentur rationis participes extensas opinari, quibus partes extra partes sint, temere ac imprudenter duas naturas toto genere diversas, extensam & non extensam, corpoream & corpore vacuam confundere inter se atque miscere, putemus. Haec licet ita sint, hoc tamen diffiteri nolim, eos, qui hac sunt opinione imbuti, non omnem prorsus veritatem praeteriisse, verum aliqua ex parte ad eam accessisse: namque omnes naturas finitas, quae corpore vacant, naturali tamen vinculo corporibus alligatas esse, certum est, sic ut binis haec animalia ex partibus constent & coagmentata sint, altera externa, quae extensa est, altera interiori, a qua omnis extensio abest. Vtraque harum naturarum revera discrepat ab altera; at utraeque tamen iunctae sunt ac sociatae, communem ut una vivant vitam.

§. L.

Colligamus totius disputationis summam. Duo sunt in hac universitate naturarum genera. Aliae extensae sunt & magnitudinis compotes. Hae extra mentem reapse exsistunt, nec uniusmodi sunt ac simplices, verum infinite secari possunt ac dividi, nihil intus habent abditum & reconditum, sed totae sunt externae & sensibus patent; postremo nil agere queunt & efficere, sed ab aliis corporibus impulsae moventur & locum relinquunt, quem occupaverant. Aliae vero vita & mente absolvuntur unice. Hae per se, suaque vi agunt cogitantque, totaeque sunt interiores & abditae; Dum vero agunt, non loco moventur, sed intra ipsam eius, qui cogitat, naturam aut in intimis eius latebris virtutem suam exercent & edunt. Quam ob caussam & id, quod cogitat, tametsi extensum haud sit, interiorem tamen aliquem recessum, τὸ βάθος, *profundum* quoddam naturale habeat necesse est. Atque hoc res eius est naturae ac indolis, ut tam totam, sive maior, sive minor ea sit, corporis seu materiae molem, quam singulas eiusmodi molis partes tota versare ac agitare, eam penetrare, uno denique in loco cum ea exsistere queat. Quae quum ita sint, manifesto peccant, qui naturam hanc ut punctum quoddam vel mathematicum, vel physicum, ut absolutam quamdam parvitatem, aut ut minimum eorum, quae extensa sunt, spectant. Etenim non modo partem quamdam interiorem, τὸ βάθος, profundum aliquod, in quo sibi meditatur & operatur, habet, sed etiam certa quadam amplitudine potestatis extra se agendi, virtuteque corpora incitandi ac propulsandi valet. Quod quum expenderet secum PLOTINVS loco supra laudato, rem affirmavit corpore vacantem, nec extensam, corpore omni crassiorem esse. Corpus enim quum aliter exsistere nequeat, quam ita, ut singula eius puncta in tot punctis spatii sint, haec simplex, individuaque natura & totum simul extensum comprehendere & arcere, & simul in qualibet eius parte tota praesto adesse potest. His postremo adiici debet, omnes naturas corpore vacantes, quae finitae sunt, numquam a corpore quodam seiunctas vivere. In unaquaque natura creata, quae ratione praedita est, corpus & animus unum constituit absolutum, perfectumque animal, quod parte sui quadam corporeum est, parte alia corporis expers vivit. Altera eius pars interior prorsus est, nec extensa, altera vero & externa & extensa. Et huius quidem interventu & auxilio fit, ut illa modo in hoc, modo in alio sit spatio, locumque deferere & distantiam mutare valeat.

Summa totius disputationis pro naturis non extensis contrahitur.

§. LI.

Atque haec sunt, quae ex mente ac sententia veterum philosophorum, qui negarunt naturas corpore vacuas extensas esse, differenda nobis esse duximus; partim quo vani-

Liquet saltim ex hac disputatione, esse alias, praeter corpora naturas.

vanitatem & imbecillitatem argumenti, quod praemisimus, impiae cohortis contra naturas corpore abstractas ostenderemus, partim quo genus hoc philosophorum sapientius esse doceremus, quam illi putant, quibus omnis insipiens videtur religio. Si quam ego vim his rationibus tribuam, quas fideliter retuli, quaerat aliquis, hoc quidem primum fidenter confirmo, id per eas confici & extra omnem collocari controversiam, esse alias, praeter corpora, naturas: Addo, iisdem homines, qui religiones omnes aspernantur, eo adduci posse, ut naturas illas aut non esse fateantur extensas, aut a fundamentis disciplinae, quam profitentur, desciscant. Etenim solet genus hoc, omne, quod extensum est, corpus etiam esse, putare. Vtrum vero haec argumenta tanto valeant robore, ut caussam eorum, quibus videtur οὐσία esse, ἀμεγέθης, ἀδιάστατος, ἀμερὴς & ἀδιαίρετος, *substantia magnitudine vacans, non distans, partibus destituta, individua denique*, extra omne discrimen ponant, nec ne, id mihi haud diiudicandum sumo, verum aliorum sagacitati considerandum relinquo. Hoc quidem certum est, eos, quibus haec sententia displicet, homines a Deo & religione aversos, illis primo statuendum esse, quamlibet cogitationem & quidquid praeterea pertinet ad animum, cognitionem, exempli caussa, & virtutem non modo mente ac ratione, aut mathematicorum more dividi posse, sic ut dimidiam, tertiam vel quartam cogitationis partem concipere animo liceat, sed etiam, non secus ac animum, in quo haec resident, physice segregari, secari & discerpi posse. Neque minus perspicuum est, eosdem omnem interiorem efficientiam tollere atque negare oportere, esse aliud actionis genus, praeter id, quod extremitate rerum perficitur aut praeter motionem & mutationem loci: cui conveniens est opinioni omnem cogitationem nihil esse, quam motionem aut translationem. Postremo & hoc apertum est, defendendum illis esse, duae si naturae sint sociandae, id binis tantum fieri modis posse, ut vel altera iuxta alteram collocetur, vel altera poros alterius ingrediatur, ut aqua retis, eiusque intervalla patentia repleat.

§. LII.

Altera veterum responsio ad primum illud Atheorum argumentum, contra naturam corporis expertem. Quidam, nempe maiorem eius propositionem oppugnant & contendunt esse extensionem aliquam, sed corporis expertem.

Ergo prima iam exposita est ratio, qua quod supra proposuimus impii generis argumentum adversus naturas corpore vacuas infirmari ac everti solet. Quamvis omne illud, quod extensum est, corporeum sit, non tamen omnia extensa sunt, verum animus, ratio & cogitatio nec distenduntur, nec distant, nec denique partitionem subire queunt. Verum, id quod antea iam indicavimus, non desunt viri graves & eximii inter eos, qui naturas disputant esse corpore secretas, qui, quoniam verentur, ne, si Deus atque animi omni prorsus extensione priventur, in nihilum illi prorsus abeant, multo aliter divinae rationis adversarios hac in caussa comprimendos esse iudicant. Hi igitur verum illud fatentur esse, quod divinitatis hostes sibi dari postulant, quidquid exsistit, id extensum esse; verum alterum illud, quod iidem pro certo & minime dubio habent, reiiciunt, omne quod extensum est, id corporatum esse. Aliud enim affirmant extensionis esse genus, quod a corporea extensione toto genere differat: Corporum quidem extensio penetrari sese non patitur, nec ulla eius pars alteram intrare partem valet; eadem, quia partibus constat, quae natura separari & segregari possunt, non cogitatione tantum, verum etiam reapse dividi ac secari potest. At aliam esse rationem hi viri eruditi confirmant extensionis illarum rerum, quibus nihil adhaerescit corporei: eam enim & penetrari posse & ita esse individuam, ut nulla eius pars a finitimis sibi & contiguis partibus aut a toto avelli queat: In hoc aiunt extensionis genere vitam esse, cogitationem & intelligentiam: Deum quidem infinite hoc modo extensum esse, reliquas autem mentes creatas finite; quarum idcirco extensionem nunc contrahi, nunc vicissim dilatari posse autumant. (1) Nostrum hoc in loco haud flagitat officium, ut cum illis confligamus, qui Deum esse fatentur, sed ut eos ad sanitatem revocemus, quibus odio Deus est. Itaque utrique huic generi, quod naturas esse ducit corpore liberas, hanc controversiam placide ac sapienter disceptandam trademus. In qua quidem disputatione tanto illos aequius, moderatius & amicius utrinque versari oportebit, quanto veri videtur esse similius, fataliter quodammodo nonnullos ut aut illam, aut hanc amplecterentur & foverent sententiam impulsos & incitatos esse. Ego interea, tametsi neutri derogatum aliquid velim sententiae, hoc tamen non possum, quin confitear, posteriorem opinionem multum habere momenti ac utilitatis ad nonnullos in officio erga Deum continendos, qui tam angustis & aegrotantibus sunt animis, ut nec divinam naturam, nec ullam rem aliam non exten-

(1) *Autumant)* supra iam aliquot locis docuimus, non paucos & veteris & recentioris memoriae theologos & philosophos huic sententiae deditos esse.

extensam informare cogitatione ullo modo valeant. Quamquam nec deerunt fortassis, qui mediam inter hos dissentientes viam praeferent, & utrosque sic componere nitentur, ut Deum quidem prorsus non esse extensum, verum ubique totum praesentem statuant, finitas vero mentes existiment, tametsi parte sui interiori non sint distentae, quatenus nimirum vita sunt & ratio, semetipsas tamen in certam quamdam extensionis externae amplitudinem diffundere, per quam ita certo cuidam spatio alligatae sint, ut simul totae in singulis eius partibus adsint. Hanc autem extensionem externam non ferent in corporibus numerari, partim quod penetrari, contrahi & dilatari, partim quod nulla eius pars a reliquis, corporeae cuiusdam rei insultu ac incursione, separari & secerni queat. (a) Duae itaque iam patent viae, quibus hominum religioni inimicorum contra naturas corpore liberas argumento occurrere licet. Primo, si velis, contendere poteris, esse aliquid ipsa natura sua non extensum. Deinde, si id nolis, esse quidem largieris nihil omnis expers extensionis, fieri tamen nulla ratione posse, quin naturae alio modo distentae, atque corpora, exsistant, quae penetrari quidem, at discerpi minime aut dissipari queant. Equidem utra harum viarum certior & melior sit, non ausim hic constituere. Satis erit, si hoc unum tenuero, quod omnes probant, qui naturas esse sentiunt corpore vacuas: Praeter corpus & materiam, quae se penetrari haud patitur, verum ita est extensa, ut dividi possit, aliam esse in hac rerum universitate naturam, quam intrare quidem corpus, non autem divellere potest, aut quae partibus haud constat separabilibus. Eiusmodi vero naturam esse, id qui ea secum considerabit, quae adhuc a nobis explicata sunt, extra omnem positum esse contentionem sentiet.

§ LIII.

Ita vero nondum omnis profani generis ratio sublata est. Longius enim haec familia progreditur, fontemque, unde haec sententia de naturis omni concretione solutis, quam in erroribus numerant, manaverit, aperire audet. In qua quidem disputatione novum esse situm arbitrantur firmamentum ad universam hanc opinionem evertendam. Sic igitur instituunt: Omnis hicce error partim unice ex vocabulorum & nominum, quibus res a sensibus remotae designantur, abusu ortus est; quae quidem nomina in naturas vere exsistentes parum considerati homines converterunt; partim ex doctorum scholasticorum *essentiis*, quas illi a rebus ipsis secretas ac aeternas esse dictitabant, principium accepit. Etenim his ineptiis imbuti homines, non aegre primum a se impetrarunt, ut spiritus esse crederent, eosdemque deinde genios, spiritus, daemones, naturas invisas, aliisque nominibus appellarent. Contulit etiam ad hanc de geniis doctrinam procreandam non parum eorum levitas & imprudentia, qui commenta ingenii sui pro rebus vere exsistentibus habuerunt. Omnium vero spectrorum, larvarum, spirituumque, quibus in terrorem coniiciuntur mortales, formidolosissimus, ut Athei quidem censent, & summus, Deus est, Rex omnis metus ac pavoris, quo mentes excruciantur. Rationis nihilo-

Alterum Atheorum argumentum contra eos, qui naturas esse credunt corpore secretas. Volunt totam hanc sententiam ex Scholasticorum abstractis vocabulis natam esse.

(a) *Queat*) Ego vero metuo, ne utrique mediam hanc opinionem iam esse obscuram conquerantur, intelligi ut nullo modo ab illis queat, qui notionum potius vocabulis subiectarum, quam nominum & vocabulorum ipsorum rationem sibi habendam esse ducunt. Nescio, num tantum mihi sit ingenii & perspicientiae, quantum satis est, ad res tam spinosas & abstrusas rite diiudicandas: hoc vero libere confirmo, arduum mihi prorsus intellectu esse, quidnam sibi velit vir doctissimus, quum naturas in se nec extensas, nec ullo modo corporeas, *in certam quamdam extensionis externae amplitudinem* (accurate verba Anglica reddidi) sese *diffundere* posse dicit. Verba video & lego satis magnifica & splendida: sententiam vero, quae subest illis, frustra quaero. Equidem quod illa virtute praeditum est, ut semetipsum explicare, dilatare ac extendere queat, id mihi videtur aliquo modo corporeum & illis simile vehiculis esse, quibus Platonici animas vestire solent: quod vero omni corpore caret, nihilque est, quam vita & ratio, id quomodo extensionem sibi aliquam ex semetipso comparare valeat, haud assequor. Num araneorum forte naturam imitantur animi corpore vacui, quos novimus sibimet ipsis ex semetipsis extensam circumdare telam posse? Sed viderint haec, quorum ingenia rerum a communi sententia remotarum contemplationi adsueta sunt: qui si meam forte irridebunt inscitiam & stuporem, non indignabor, modo simul ex illis discam, quemadmodum res hae, quae pugnare mihi inter se videntur, componi commode queant. Iisdem hanc totam quaestionem: utrum Deus & animi simplices extensi sint quodammodo, nec ne? tractandam & dirimendam committo. Vtraque pars difficultatibus premitur, quibus solvendis & explicandis nemo mortalium par est. At propiores tamen sibimetipsis, quam putant, mihi videntur esse multi eorum, qui de hisce rebus acriter inter se contendunt. Namque plurimi eorum, qui Deum & animos extensionis esse statuunt participes, quum postea ad huius sententiae illustrationem & extensionis, quam spiritibus tribuunt, declarationem pergunt, tot opinionem suam sepimentis vallant, totque distinctionibus muniunt, ut ab ea parte, cum qua dissentire volunt, parum abesse videantur.

nihilominus & naturae vocem si voluissent audire homines, haud potuissent aliter, quin hos genios & daemones naturas esse iudicarent corporeas, tenuiores licet, & ad aëris naturam accedentes. Verum incredibile, quo fervebant, studium erga nomina illa, quae diximus, abstracta, quibus nulla tamen proprie subest notio, item erga *essentias* & *quidditates* separatas scholasticorum, tantum in eos potuit, ut nil dubitarent naturas eas facere omnis corporis expertes. Quid multa? Qui Deum sibi persuadent esse omnis corporeae concretionis nescium, illi a vera ratione tantopere aberrant, ut ex separata & commentitia Scholasticorum doctorum *essentia* aut vocabulo notionem quamdam abstractam animi denotante naturam faciant per se subsistentem aut mentem, toti terrarum orbi praesidentem & leges ferentem. (1)

§. LIV.

Prima responsio ad hoc argumentum. Ex rebus illud constat confictis.

Haec illi, quibus Deus iocus & ludus est. Nos ad ea primum universe respondemus, cuncta haec, quae tam confidenter disputanr, temere & otiose conficta & excogitata esse. Nec enim fides eorum ac sententia, qui Deum & naturas esse credunt corpore vacantes, lubricis his fundamentis & rationibus, quas ipsis ludens dictitavit ingenium, nititur. Quod ad illud sigillatim attinet, quo vix aliquid cogitari potest amentius & impudentius, quod Deum fabulam esse adseverant, quam hominis ingenium formidine ac pavore conturbatum produxerit, summumque Numen terrorum omnium Regem atque magistrum statuunt, id abunde iam confecimus, quum primum scceleratae, quae Deum oppugnat, familiae argumentum disiiceremus. Isto enim in loco idoneis & validissimis convicimus rationibus, non esse modo in hominum animis anticipatam quamdam supremi Numinis notionem, verum etiam, quo quis maiori praeditus est ratione ac iudicio, eo ipsi meliorem ac certiorem videri debere disciplinam eorum, qui Deum reverentur. Nullum certe est mathematicorum praeceptum, cui clariorem conciliare lucem ac perspicuitatem liceat, quam eorum sententiae, qui Deum esse credunt, modo animum aliquis integrum, nec vel temere sumtis opinionibus inquinatum, vel libidinum & vitiorum amore, quibus acies obtunditur ingenii, excoecatum secum afferat. Planum similiter ac testatum supra fecimus, falli eos magnopere, qui sentiant, quae de reliquis feruntur praeter Deum spiritibus ac geniis, ea, non secus ac lemures, quos sibi pueri fingunt, ex metu rationem pervertente profecta esse, sed vera illis visa, quibus omnium aetatum referta est Historia, occasionem dedisse. Quae visa si defuissent, nec cuiquam contigissent hominum, tam constanter ac universe haud fuisset haec doctrina inter homines servata & custodita. Neque rationem ullo modo huic adversari sententiae, declaravimus. Quemadmodum enim terrena sunt animalia, sic quominus etiam aërii & aetherii generis sint animantia, nihil obstat. Insanus vero & nil nisi terrena sapiens, quo humanae mentes laborant, stupor, is efficit unice, ut tam propensi simus ac proclives plerique ad credendum, nullas esse in mundo naturas intelligentiae participes, quae vincant hominem, ea vero, quae praeter nos in orbe terrarum sunt, vitae prorsus omnis inania esse, denique si excipias, quae tangi possunt ac videri, naturas, nihil usquam vere exsistere. Non profecto Deus commentum quoddam est aut somnium aegrotantis animi, sed multo plus, quam cetera omnia, natura eius veritatis habet: utpote, qua demta & sublata, quae restant universa nugae & ludus erunt, quoniam illa sola per se & necessario exsistit. Igitur qui Deum esse negant, aut homines sint necesse est obtusi iudicii ac ingenii, aut vero singulare ac mirabile fanaticorum genus, quod simul odio religionem habet.

§. LV.

Altera responsio. Sententia de spiritibus ex scholasticorum doctorum essentiis haud nasci potuit.

His igitur missis, de quibus iam exposuimus, id nunc in primis ut apertum fiat, elaborabimus, neque notionum a rebus abstractarum vocabula & nomina, quae homines perti-

(1) *Ferentem)* HOBBASIVM haec omnia ferinni, qui non multum alienus videtur esse, quod alias iam monui, ab hac sententia, ex nominibus & vocabulis abstractis, itemque ex formis & notionibus rerum doctrinam de geniis & spiritibus omni corpore vacuis, magnam partem natam esse. Sed nusquam tamen philosophus hic opinionem hanc ad divinae naturae oppugnationem transfert: nec, si viveret, omnia quae hic ipsi crimini dantur, consectaria pro suis haberi vellet. Occultas homo hic religioni omni & pietati struebat insidias, sacrorumque antistites, omniaque eorum & acta & instituta & clam & aperte lacessebat: hinc fieri non poterat, quin hi mala quaevis de eo suspicarentur, sententiisque eius plus impietatis & veneni putarent inesse, quam verba, quibus eas explicabat, prae se ferrent.

perridicule pro rebus & naturis vere exsistentibus habuerint, neque scholasticorum doctorum, quas aeternas esse disputaruut, *essentias* fraudi fuisse mortalibus, ut naturas esse simplices & omni concretione liberas, Deum item corporis omnis nescium esse, crederent. A posteriori exordiar. Nulli umquam eorum, qui Scholastici nominantur doctores, in mentem venit, esse hominem quemdam, aut equum *universalem* per se solum exsistentem atque ab omnibus viris equisque distinctum. Neque quisquam eorum tam inficetus & lepidus fuit, ut metaphysicas hominum fato defunctorum essentias, in orbe remanere, corporibusque vestitas aëriis inter sepulcra umbrarum vagari modo duceret. Fieri enim ullo modo nequit, ur vera rei cuiusdam essentia segregetur ab ipsa re, aut aeterna sit, si res ipsa aeternitate careat. Quod si hi Scholastici philosophi rerum essentias pro naturis habuissent corpore secretis, non potuissent, quin res omnes, ne ipsis quidem corporibus exceptis, menres esse, naturasque corpore vacuas censerent. nec non ea, quae rebus accidunt, quoniam & his suae sint essentiae, in rebus per se subsistentibus haberent. Sed quid verbis opus? Quae Scholasticis *essentiae* vocantur, aeternaeque dicuntur esse, nihil sunt, quam *essentiae* rerum, quas mens nostra sibi fingit & ratio, aut naturae rerum, quatenus a nobis intelliguntur & animo comprehenduntur. Quo si sensu vox haec accipiatur, non erit, opinor, sapiens quisquam, qui essentias rerum, sphaerae, exempli caussa, aut trianguli, aeternas esse, nec umquam conditas & factas neget: quales nisi essent, nec aeternae essent, quae ad illas pertinent, veritates. Vis omnis & sententia nimirum praecepti huius: *Essentiae rerum sunt aeternae*, haec est: *Cognitio seu scientia aeterna est.* Est aeterna quaedam & infinita mens, quae naturas, notionesque rerum omnium, sive reapse exsistant, sive ex eo tantum sint genere, quod fieri & esse potest, totas complectitur & perspicit, quomodo unaquaeque res necessario sese ad reliquas habeat, intelligit, cunctas denique immutabiles, quae pertinent ad eas, veritates callet & cognoscit. Quocirca tametsi aeternae hae essentiae nec mentes sint, nec naturae corporis expertes, sed animi tantum notiones, formae ac *νοήματα*, nemo tamen de veritate earum certus esse potest, quam in dubium vocari a nemine posse, antea ostendimus, quin simul profiteatur, esse unam mentem aeternam, perfectissimamque, Deum corpore omni vacantem, qui & semetipsum, omnemque potestatis suae amplitudinem comprehendat, quid fieri possit vel non possit sentiat, rerum omnium naturas perspectas habeat, denique exemplar totius mundi contineat, quod quum eum conderet, ob oculos veluti positum habuit & sequutus est. (t)

§. LVI.

Verum instant, qui religionem insectantur & Deum, Scholasticos doctores & Metaphysicos ideo unice decernere, vitam & cogitationem nec corporis esse actionem, nec in rebus illis esse, quae ad corpus pertinent, verum per se subsistere, eaque de caussa extincto homine inter monumenta mortuorum volitare posse, quia vitam & cogitationem ratione ac meditatione a corpore separare ac seorsum considerare nobis licet. Hoc ipsum vero satis ostendere rerum corpore secretarum vocabula & nomina tam imprudenter usurpari ab hoc genere, ut ex illis naturas faciant simplices, corporisque inopes. Ad haec nos ita. Si philosophis his universe propositum fuisset, nomina & vocabula proprietatum, quas ratione seiungere possumus a corporibus, in naturas convertere corporis inanes, omnes illi haud dubie corporum affectiones & qualitates, frigus & calorem, nigrorem & candorem, inter naturas retulissent corpore carentes. Quis vero umquam eiusmodi quid hoc genus fuisse ausum, vel fando accepit? Verum cum his corporum affectionibus sensum interiorem seu cogitationem non decet componere, licet ea quoque in rebus sit illis, quae a corpore secretae sunt. Etenim haec non est corporis, aut alius cuiusdam rei qualitas, quod in hac argumentatione temere assumit impiorum hominum familia, quo rebus suis serviat, verum alius cuiusdam naturae, cui nihil cum corpore commune est, naturalis proprietas: Quemadmodum extensio seu magnitudo non ex illis rebus est, quae corpori accidunt, verum ipsam corporis naturam & *essentiam* constituit.

Neque dogma de spiritibus ex vocabulis abstractis nasci potuit.

§. LVII.

Satis adhuc copiose adversus ea dimicavimus, quae in impii generis argumentis ornatu atque dignitate praestare ceteris videntur. Nunc e re nostra & religionis erit, ut,

Quintum, sextum, septimum & octavum ex argumentis Atheorum contra na-

(t) *Sequutus est)* Copiosius & eruditius de *essentiis*, quae vocantur, earumque stabilitate & aeternitate CVDWORTHVS in subiecto huic volumini libro: *De aeternis iusti & honesti notionibus* agit *Lib. IV. cap. III. IV. V.*

turam corporis expertem brevius expediuntur.

ut, qua fieri poterit brevitate, quae minoris momenti supersunt rationes, summatim persequamur & refellamus. Quae sequuntur quatuor argumenta divinitatis hostium, quintum, sextum, septimum & octavum, ad Deum corporeum de medio tollendum unice comparata sunt. Sumunt sibi hoc in illis, qui his rationibus utuntur, corporibus hanc rerum universitatem contineri & absolvi. Quo concluso, hoc deinde conficiunt, nullum esse Deum, seu nullam mentem aeternam, quae hunc orbem & fabricata primum sit & perpetuo procuret & administret. Haec omnia contemnere possunt silentioque praetermittere germani divinitatis adsertores ac vindices, qui Deum statuunt corpore omni vacare. Ad hos enim unice haec caussa pertinet, qui aut Stoicorum probant disciplinam, aut alio modo, tametsi Deum affirment esse, corporum omnia esse plena tuentur. At nihilo tamen minus scita Atheorum, quae quinto, sextoque argumento urgentur, quo praeter corpora nihil esse doceant, eatenus expendere statuimus, ut ex summa eorum infirmitate & incredibili amentia fieri non posse concludamus, quin natura sit quaedam a corpore disiuncta. Quo confecto & dato, consequetur alterum hoc, quod volumus, Deum esse.

§. LVIII.

Binae sunt Atheorum species, qui ad materiam revocant omnia. Aliqui qualitates ex materia gigni & rursus corrumpi opinantur. Hi sunt Hylopathici.

Binae offerunt sese nobis hic hominum religioni & Deo adversantium sententiae, quae hoc unice nituntur praecepto: Constat rerum natura corporibus. Altera qualitates generari ac corrumpi autumat, quod impietatis genus Graeco vocabulo: *Hylopathicum* nominare licebit. Altera atomorum omni qualitate destitutarum regno ad religionem funditus ex hominum animis evellendam abutitur. Superior antiquitate praestat multum huic, nec immerito prima veluti forma aut σκιαγραφία stultae illius, quae Deum ferre recusat, sapientiae dicitur. Auctor enim ARISTOTELES (1) nobis est, illos, qui principes Deum adorti sunt, docuisse, corpus seu materiam, id est, extensam magnitudinem unam esse illam aeternam naturam, unde reliqua universa prodierint, & ad quam vicissim revertantur & redeant. Quidquid igitur in orbe terrarum est, id, si cum his consentire velis, credendum tibi est, nihil esse, nisi qualitates, affectiones & proprietates unius materiae, quae generentur & rursus corrumpantur aut ex nihilo educantur & ad nihilum redigantur iterum. Ex quo quidem hoc necessario consequitur, non esse vitam ullam aut intelligentiam aeternam, nec aliunde genitam; naturamque illam, quam mentem dicimus, nec Deum esse, nec genitorem naturae rerum, verum rem genitam & conditam.

§. LIX.

Dicuntur etiam Anaximandrini.

Nos hoc genus philosophiae Deo inimicae; quod omnia, quibus haec universitas absolvitur, aut ad materiam ipsam, aut ad qualitates & affectiones materiae refert, quas & gigni & corrumpi putat, ANAXIMANDRINVM supra nominavimus. Nec tamen ego negem propterea, disiunctos fortassis inter se quodammodo sententiis fuisse huius ordinis philosophos: nec, quod SIMPLICIVS & alii scriptum reliquerunt, ignoro, ANAXIMANDRVM materiae adiunxisse qualitates sempiternas, nec umquam factas, aut, qualem postea ANAXAGORAS confinxit, *homoiomeriam* credidisse: Fateor potius, hanc mihi sententiam haud improbabilem videri. At dissensit tamen nonnihil ab ANAXAGORA ANAXIMANDER. Nam mentem aliquam aut vitam non factam, aeternamque omninu esse negavit, contra quidquid usquam vitae ac rationis exstat, omnes animos, omnesque mentes natas esse censuit atque ex fortuita similium corpusculorum concursione, aut qualitatum diversarum, frigidi & calidi, dulcis & amari, similiumque, temperatione exstitisse: a quibus praeceptis alienus plane fuit ANAXAGORAS. At nihilo tamen minus, quum haec ita non sint explorata, nihil ut de illis dubitationis restet, atque inter omnes hos veteres divinae rationis contemtores convenerit, vitam & intelligentiam aut ad primarias, aut ad secundarias corporum qualitates pertinere, gignique ac rursus interire, haud mihi necessarium vel opportunum visum fuit, plura philosophorum in Deum iniuriosorum genera constituere, verum satius esse putavi, ad unum has sententias genus referre, idque promiscue *Atheismum Hylopathicum* aut *Anaximandrinum* appellare.

§. LX.

(1) *Aristoteles) Metaphys. Lib. I. cap. III. p. 264. T. IV. Opp.* Verum tam ad hoc, quam ad sequens membrum ea consuli debent, quae supra copiosius *ad Cap. III.* de his rebus disputata & a nobis monita sunt.

§. LX.

Alii ex corpusculis individuis cuncta esse nata tradunt. Hi Democritici dicuntur.

Sequitur alterum impiae philosophiae genus, quod in sexti argumenti expositione adumbravimus. Id pariter assumit, totam hanc universitatem materia unice constare, eiusque semina & initia vita & ratione carere: qualitates omnes, quas vulgus inesse censet corporibus, reiicit, resque omnes, si materiam excipias, ipsam quoque vitam & rationem, ex variis magnitudinum, figurarum, situum ac motuum coagmentationibus, aut ex diversis atomorum, qualitatibus prorsus orbarum, texturis provenire. Vitam ergo hi & intelligentiam non esse censent rem simplicem & inter rerum principia collocandam, verum compositam & aliunde natam, seu ex motu & materia unice genitam. Ex quo efficitur, eam pro Deo principeque terrarum orbis caussa nullo modo haberi posse. Hoc illud est impietatis genus, quod DEMOCRITICVM appellavimus, quoniam LEVCIPPVS & DEMOCRITVS primi auctores eius sunt. Quamvis enim diu ante hos philosophi exstiterint, qui corpuscula qualitatibus omnibus destituta corporum omnium censuerunt esse principia, praeter tamen corpus aliam illi quoque naturam putarunt esse corporis expertem. Hi vero, LAERTIO (1) auctore, principes in eam ingressi sunt sententiam, *ἀρχὰς τῶν ὅλων ἀτόμους*, *corpuscula vita vacua* quarumcumque rerum, ipsius etiam vitae, rationis & animi, semina & elementa esse.

§. LXI.

Qui nil nisi corpus esse in mundo volunt, primaque corporum elementa, vita & mente carere statuunt, illi non possunt non Deum tollere. Hinc Stoici posterius negabant.

Certe si quis haec duo secum statuat; Primum: Quidquid est, id corpus esse, Alterum: Corporum omnium initia & semina vita omni & intelligentia carere, is non potest non hoc tertium probare: Nullus est Deus corporeus. Hinc Stoici, qui corporibus hanc rerum universitatem adseverabant contineri & acriter nihilo minus pugnabant, esse Deum aut aeternam mentem, quae hanc rerum naturam machinata sit, id ferre nullo modo poterant, quod DEMOCRITI sectatores sibi dari volebant, semina & principia corporum nec vitae aliquid, nec rationis habere. E contrario ignem quemdam aeternum, ex nulla re natum & intelligentiae simul mentisque compotem comminiscebantur, quem hanc rerum universitatem condidisse ac construxisse ducebant. Quamquam hoc si concedatur huic generi, quod sibi postulant dari, esse corpus quoddam aeternum & vivens & sapiens, numquam tamen id amolientur a se, quod ORIGENEM saepenumero illis obiecisse legimus, fieri posse, ut hic Deus corporatus intereat aliquando & dissolvatur: *ὁ θεὸς τοῖς Στωϊκοῖς ἐστὶ σῶμα, οὐκ αἰδουμένοις λέγειν αὐτὸν τρεπτὸν, καὶ δι' ὅλων ἀλλοιωτὸν καὶ μεταβλητὸν, καὶ ἀπαξαπλῶς δυνάμενον φθαρῆναι, παρὰ τὸ μηδὲν εἶναι τὸ φθεῖρον αὐτόν.* (Lib. I. contra Celsum p. 17.) *Deus Stoicis corporeus est & mutabilis, omniumque mutationum capax, nihil ut eum corrumpi vetet, si corruptorem habeat & hoc uno nomine sit felix, quod eo careat.* Quocirca non male illi hactenus agunt, qui *sextum* Atheorum *argumentum* urgent, quod Deum corporeum, quoniam dividuus est, statuunt per se, naturaque sua non posse a corruptione tutum esse, nec, nisi fortuito & casu, immortalem esse. Quod si enim alia quaedam extra hunc orbem materia esset, quae invadere & ferire Stoicorum Deum posset aut in eum incurrere, partesque eius disiungere, simplicitas & vita eius, brevi spatio dissiparetur & interiret. Et hac cogitatione inductus fuit ORIGENES, ut de Stoicorum Deo ita dissereret alio loco: *ὁ τῶν Στωϊκῶν θεὸς, ὅτε σῶμα τυγχάνων, ὅτε μὲν ἡγεμονικὸν ἔχει τὴν ὅλην οὐσίαν, ὅταν ἡ ἐκπύρωσις ᾖ. ὅτε δὲ ἐπὶ μέρους γίνεται αὐτῆς, ὅταν ᾖ διακόσμησις. οὐδὲ γὰρ δεδύνηνται οὗτοι τρανῶσαι τὴν φυσικὴν τοῦ θεοῦ ἔννοιαν, ὡς πάντη ἀφθάρτου καὶ ἁπλοῦ, καὶ ἀσυνθέτου, καὶ ἀδιαιρέτου.* (p. 169.) *Stoicorum Deus, utpote corpus, interdum mens est, quae totam possidet substantiam, quum nimirum conflagratio contigit: interdum vero ex parte ipsius substantiae generatur, quum mundus instruitur. Isti enim homines non potuerunt quidem clare Dei naturam intelligere, nec perspicere, eum esse omnino incorruptibilem, simplicem nec compositum, nec partibilem.* Haec licet ita sint, haud tamen Stoicos inter divinitatis hostes numerare decet. Multo certe meliores & praestantiores sunt illis, qui Deum plane tollunt, atque inter illos idcirco referri debent, qui Deum quidem profitentur, at non talem, qualem profiteri decet. (1)

§. LXII.

(1) *Laertio)* *Lib. IX. Segm. 44. p. 573.*

(1) *Decet)* Recordor hae de re iam alias a me dictum esse. Quae ORIGENES obiicit Stoicis, magnam habent speciem, & ex primis disciplinae, quam illi probabant, initiis videntur consequi. Sed habuissent tamen meo iudicio, sectae huius alumni, quos inter multos fuisse constat homines acutos & ingenio valentes, quo repellerent ORIGENEM, eo praesertim tempore, quo materiam multi in eam, quae dissolvi & quae non dissolvi potest, distribuebant.

§. LXII.

Vtraque haec Atheorum disciplina inepta est. At gravius tamen peccant illi, qui Democritum sequuntur, quam reliqui.

His explicatis, binas hasce disciplinas, qui concordi animo Deum ideo credendum esse negant, quia nihil in rerum natura sit, praeter corpora, tametsi alioquin dissentiant, simulque corporum semina & principia omni vita vacare tuentur, ab omni veritate ac ratione prorsus esse remotas & aversas demonstrare conveniet. Non hic illud iterum tangam, quod ARISTOTELES (1) iam in earum auctores & defensores torsit, neutros agentem quamdam & efficientem naturam huic universitati praeficere. Nam id satis est ad insipientiam utriusque familiae ostendendam, quod vitam & intelligentiam, quae res tamen vere exsistentes sunt, ex materia vitae, sensusque inope procreatam esse, seu, quod idem est, aliquid ex nihilo natum esse adseverant. Atque hac quidem in re illi, qui ex atomis contra Deum disputant, alteris haud paullo sunt ineptiores. Nam quum nihil sibi rei velint esse cum corporum qualitatibus, hanc unam propter caussam, quod ex nihilo nihil fiat, ipsi tamen deinde praeceptorum suorum immemores, vitam, sensum & intelligentiam, quas vere exsistere nemo sanus negat, ex magnitudine, figura, situ & motu, id est, ex nihilo educunt. Igitur utraque haec disciplina prorsus est absurda & stolida, nec unde vita & intelligentia prodierint, explicare potest, quum utraque materiam profiteatur per se nec vitae, nec rationis esse participem. Quod quidem valido est argumento, fieri haud posse aliter, quin alia quaedam praeter materiam res sit per se & naturaliter vita & intelligentia praedita. (2) Οὐ γὰρ πάντα χρῆται ἐπακτῷ ζωῇ. *Nec enim fieri potest, ut omnia vita tantum adventitia, peregrina & aliunde accepta fruantur.* Verum sit omnino necesse est aliquid in hac rerum natura, quod naturaliter vitam habeat, nec aliunde traditam acceperit. Omnem statuere, qua natura rerum animatur, vitam generari ac corrumpi rursus, ex nihilo nasci & ad nihilum denuo reverti, nil aut parum certe abest ab insania. Sit oportet vita quaedam per se subsistens, & nullius alienae opis indigens: quod quidem argumentum is non ita pridem erudite & accurate persequutus est, cuius *de vita naturae* commentarius exstat. Nec sufficit, vitae huic per se manenti ac subsistenti immortalitatem tribuere, sic ut extingui nequeat: addendum quoque est, eam esse aeternam, nec genitam. Et ex hac vita omnes reliquae mentes & animi, quorum nullus gigni potuit ex materia, tamquam ex aeterno rationis omnis & sapientiae fonte, manarunt & profecti sunt.

§. LXIII.

Hinc Hylozoitae vitam, quamquam non animalem, in ipsa praedicant inesse materia. Sed hi in alia labuntur absurda.

Non hoc fugit illam Atheorum familiam, quae materiae vitam inesse praedicat, non posse non vitam esse quamdam sibi constantem, aeternam, initiique omnis nesciam. Quapropter quum & hoc verum esse vellet, nullam esse, si discedas a materia, rem per se subsistentem, hanc sibi iudicavit necessitatem imponi, materiae ut statueret per se vitam & intelligentiam inesse, non animalem quidem & cum sensu coniunctam, sed naturalem tantum. Hanc autem materiae vitam varie dispositam & affectam, in suosque ductus distributam reliquam omnem vitam animalem, non eam tantum, qua bruta valent animantia, verum etiam quam homines habent, cui ratio copulata est, gignere ac producere autumabant. Sed haec tamen iterum familia id factum esse ac fieri praecipit, a quo omnis sana abhorret ratio. Etenim vitam omnem scientiae, rationis & intelligentiae participem ex vita sensus, rationis & intelligentiae omnis experte, aut ex varia vitae huius temperatione ac dispositione, partiumque textura natam esse & nasci constituere, quid hoc, quaeso, aliud est, quam affirmare, ex nihilo fieri posse aliquid? Praeterea simulatque in lucem prodiit & notior facta est haec ratio, valide ab illis repressa est, qui corpusculis naturam rerum dimetiuntur: quorum impetum haud sustinere potuit. Sic nimirum hi philosophi contra eos pugnabant, qui vitam tribuebant materiae. Si materia omnis in se spectata vitam, sensum & intelligentiam possidet, confitendum vobis erit, quamlibet eius vel minimam particulam naturam esse distinctam & sua vi percipientem. Hoc autem si dabitis, tales ex his particulis homines aut tales bestias componi & coagmentari nullo modo potuisse, quales hodie terrarum orbem incolunt, simul concedendum erit. Scilicet qui hodie vivunt homines, & animantia, illa sine controversia una tantum vita & intelligentia, una mente & animo, una natura percipiente & cogitante instructa sunt, ac praedita. Atqui vestra si vera & certa foret opinio, quodlibet animal, singulique homines

(1) *Aristoteles) Metaphys. Lib. I. cap. III. p. 265. Tom. IV. Opp.* & alias. Quae hic traduntur, ea supra iam nonnullis in locis cum exposita, tum illustrata sunt.

(2) οὐ γὰρ) Scio, PLOTINI hanc vocem esse, sed quonam ea loco exstet librorum philosophi huius, nec vacat nunc exquirere, nec multum expedit.

nes acervus quidam essent rerum innumerabilium percipientium & cogitantium, & innumerabili rationum & intelligentiarum multitudine constarent. Forte hinc ut se expediant opinionis huius patroni, innumerabiles dicent has materiae particulas societate quadam & necessitudinis vinculo contineri; verum ita versuram tantum facient & in eodem haerebunt luto. Namque haec erit eorum sententia: quemlibet hominem & unumquodque animal multitudinem esse quamdam seu rempublicam personarum & naturarum percipientium, quae certa lege sociatae sint inter se: qua quidem nescio, an fingi queat aliquid ineptius & puerilius. Quae quum reputo, vix mihi persuaserim, tam insanos fore opinionis huius defensores, ut non satius ducant, huic errori suo de vita materiae renuntiare, quam in re tam ridicula & ab omni ratione aversa praesidium ei ac firmamentum constituere. Id quidem fieri posse certum est, ut multi homines, naturaeque voluntate praeditae suam uni homini voluntatem mancipent, omnesque propterea unam, concordemque voluntatem consilio & arte quadam consequantur. At hoc fieri quoque posse nemo sanus dixerit, ut hi omnes quoque sensui suo ac intelligentiae renuntient, unamque sibi vitam, unam rationem, unum denique sensum studio ac industria comparent. Multo vero minus id aliquis expectaverit ab atomis sensu vacuis aut materiae particulis, quae ab omni putantur relictae esse vita, conscientia & virtute animali. Mitto nunc reliqua argumenta, antea iam in medium prolata, quibus, ut opinor, abunde confecimus, nil esse eorum errore turpius ac deformius, qui vitam in materia, sive per se ac primario, sive secundario, inesse praedicant. Alio loco plures his adiicere rationes licebit.

§. LXIV.

Duo igitur haec quum omni dubitatione careant: Primum: Materiam in se spectatam vitae ac rationis haud esse compotem: Alterum: Vitam & intelligentiam ex insipienti, mortuaque materia haud gigni posse, hoc quidem unum relinquitur, ut praeter corpus & materiam aliam quamdam in hac universitate naturam esse, pro explorato & certissimo habeamus. Saltim qui ANAXIMANDRI ac DEMOCRITI, quo Deum de medio tollant, vestigia legunt, quum corporum prima semina & initia fateantur vita omni & ratione destituta esse, aut aliam largiri nobis debent naturam esse, praeter materiam, aut vero scitum illud rationis, quo tota eorum disciplina nixa stat, repudiare: *Ex nihilo nihil fit*. Sic alteram quoque propositi mei partem absolvi, atque ex ipsis illis de natura corporea praeceptis, quae quinto sextoque inter argumenta Atheorum loco exhibuimus, hoc cogi contra Dei oppugnatores posse demonstravimus, esse naturam corpore vacuam.

Quintum igitur & sextum ex Atheorum argumentis plane confutata sunt.

§. LXV.

Restat tertium, quod exequi nobiscum constituimus. Ostendemus nimirum, quum naturam esse corpore vacantem controversia careat, idcirco quae sequuntur duo impii generis argumenta, in quibus hoc assumitur, corporibus rerum naturam absolvi, nihil omnino efficientiae habere, & ab omni parte vana esse ac futilia. Horum argumentorum primum, cui septimum assignavimus locum, hoc unice probare studet, non esse talem mundi animam, quae procreata sit & generata ex materia. Itaque non eos proprie ferit, qui Deum profitentur, verum genus quoddam Atheorum refellit, cuius iam aliquoties mentionem fecimus, quod a summi professione Numinis non nimis longe distat. Sunt nimirum nonnulli, qui omnia primum ex materia sensu vacua, seu ex nocte ac chao prodiisse, ponunt, postea gradatim in prima rerum omnium generatione rem esse gestam, ac a rebus humilioribus ad graviora & excellentiora naturam adscendisse tradunt. Primum corpora inanimata, initiaque rerum seu elementa prodiisse autumant: sequutas esse aves, ceteraque bruta animantia. Vidimus iam supra, quod ARISTOPHANES hac de re memoriae prodiderit: cui LVCRETIVS (1) non repugnat, ita canens:

Septimum Atheorum argumentum exploditur.

Principio genus alituum, variaeque volucres

Tum hominem fuisse procreatum opinantur, postremo Deos censent genitos. Nec enim stellas tantum, quibus animos attribuunt, verum etiam ipsum IOVEM sive mundi animum, non secus ac reliqua, ex nocte ac chao ista ratione esse generatum perhibent. Equidem non sum nescius, qui vere olim inter gentes antiquas Deum professi sunt, mundo ta-

(1) *Lucretius) De rerum natura Lib. V. v. 797. p. 333.*

do tamen animum adſcripſiſſe, eosque idcirco, qui mundum mente carere putarunt, inter peſſimi generis Atheos olim numeratos eſſe. Verum & hoc ſciendum, eos, qui mundum dicunt eſſe animatum, ſi latiori ſenſu haec vox accipiatur, hoc unum ſignificare, non omnia, quae nos cingunt, vitae eſſe inania, ſed naturam eſſe quamdam aeternam, viventem, ſentientem & ſapientem, a qua haec rerum univerſitas & condita primum ſit, & perpetuo gubernetur. Quod ſi velint unice, qui mundi animam non inculcare nobis deſinunt, quotquot Deo ac religioni conſultum cupiunt, in eorum ſententiam concedere debent. Atqui aliud pleriſque in animo fuit, qui Deum olim eſſe non negabant, at ſimul tamen mundum animatum eſſe tuebantur. Mundum enim vere proprieque ducebant animal, propterea que Deum eſſe, ſimiliter atque cetera animantia, ex anima corporeque compoſitum. Mundi autem hanc animam alii quidem eorum ſummum eſſe, maximumque Deum opinabantur, alii eam ſecundum Deorum principem collocabant, mentemque omni corpore ſecretam hac anima ſuperiorem eſſe credebant. Cum his vero nihil nobis commune volumus eſſe. Deum enim eſſe mundi animam & mundum animal eſſe ſive Deum, plane ac conſtanter abnuimus & negamus. Septimum vero hoc argumentum, quod nunc expendimus, non ad eos pertinet, qui ſic mundo animam ineſſe cenſent, ut olim illi, qui inter gentes verae religionis neſcias Deum profeſſi ſunt. Hanc enim opinionem ſatis eſſe iam everſam & exſtinctam arbitrantur, qui hoc argumento pugnant. Verum ad eos unice valere debet haec ratio confutandos, qui talem mundo tribuunt animam, qualem illi cenſent eſſe, qui mundum eo, quo diximus, modo genitum eſſe credunt & Deum ſimul tollunt. Anima uno verbo mundi, quam oppugnant, non eſt aeterna ac numquam genita, verum noctis & chaos filia, ex varia materiae diſpoſitione, atomorumque textura generata. Scilicet poſtquam victoriam, quod putant, de illis conſtituerunt, qui vere, proprieque Deum eſſe ſtatuunt, etiam omnes ſupremi Numinis umbras ſibi perſequendas & quidquid vel ſpeciem Dei habet, delendum eſſe ducunt, quo omnem plane hominum animis metum eximant, acſi ſub naturam quamdam nobiliorem & maiorem ſubiecti eſſent. Quae quum ita ſint, evidens eſt, nihil eſſe, quod cogat nos, ut huic argumento bellum inferamus, quod ſupremi Numinis cauſſam haud attingit. Sed quoniam tamen hoc omnes generatim, quibus Deus inviſus eſt, tuentur, nullam eſſe, quae toti rerum naturae praeſideat, rationem vel vitam, placet breviter in fundamentorum inquirere firmitatem, quibus haec ratio nititur: quo facto, ſtatim eius apparebit futilitas & amentia. Princeps horum fundamentorum eſt: Nullam eſſe in orbe terrarum naturam, ſi corpora demas. Alterum: Semina & initia corporum vitae omnis & rationis eſſe neſcia. Poſtremum: Vitam & intelligentiam in corporum eſſe affectionibus, nec aliunde, quam ex tali compoſitione ſeu textura atomorum naſci, ex quali caro mollis, ſanguis ac cerebrum naſcitur in corporibus figuratis & humana forma praeditis. Quibus omnibus ſumtis, ſic rationem concludere non verentur: Quum haec rerum univerſitas nec forma ſit humana, nec certa ratione figurata, nec denique ſanguine ac cerebro praedita, idcirco vitam in ea nullam & intelligentiam eſſe poſſe. Verum primo falſum eſt, corporibus totam rerum naturam abſolvi: neque deinde probare ullo modo licet, vitam & intelligentiam ex illis eſſe proprietatibus, quas materia vitae, ſenſusque inops producere potens eſt: denique vanum eſt & a vero remotum, quod ſanguinem & cerebrum naturam eſſe illam, quae cogitat in nobis, putant: nam mens quaedam concretione omni libera, corporique terreno, ſuisque membris, venis & arteriis instructo ſociata, quae tum demum, quando corpus adipiſcetur purum, ſpirituale ac coeleſte, multo acrius, ſapientius & accuratius intelliget ac commentabitur, omnis cogitationis fons & origo eſt. His addendum, eſſe quoque in hac univerſitate aliud genus animalium ratione praeditorum, quod, tametſi non ſecus, atque nos, anima conſtet ac corpore, tamen nec ſanguinem habet, nec carnem, nec cerebrum, nec membra denique ita, uti noſtra, diſpoſita & temperata. (1) Omnium vero mentium & animorum perfectiſſimus is eſt, qui omni caret corpore, ſibique conſtans & ſufficiens nullius materiae ſocietatem appetit & deſiderat. Quae quum ita ſint omnia, vocem hanc nuperi cuiusdam auctoris: (2) *Nos vermiculi, quemadmodum Deus ſine cerebro cogitet, non intelligimus*, vocem eſſe pronunciamus beſtiae, atque vermiculorum potius, ferarumque belluarum, quam philoſophiam hominum ratione utentium.

§. LXVI.

(1) *Temperata)* Angelos intelligit, quos antea corporatos eſſe, ſeu ex corpore & anima conſtare, multis rationibus docere ſtuduit.

(2) *Auctoris)* HOBBESII. Lege quae ſupra monuimus ad *Cap. V. Sect. I. §. XXVI. p. 785.*

§. LXVI.

Venio ad octavum argumentum: cuius quidem haec summa est: Qui Deum profitentur, hi omnes esse eum statuunt naturam viventem, perfectissima ratione beatam, immortalem denique, nec corruptioni ullo modo obnoxiam. At esse naturam eiusmodi viventem ac pereonem, rationi refragatur. Igitur & illi desipiunt, qui naturam esse volunt ex omni parte beatam. Omnes enim, quae vivunt, naturae concretae sunt ex individuis corpusculis: quare, sicuti generatae sunt, ita etiam interitum vicissim & corruptionem expectant. Vita nimirum non est natura quaedam per se consistens, nec aliunde nata, verum affectio tantum ex corpusculis certa lege sociatis & inter se iunctis nata, quae, disiunctis membris aut textura particularum distracta & dissoluta, in nihilum denuo recidit. Quocirca quum nullam esse vitam, quae interire nequeat, exploratum sit, consequens huic est, ut summam, de qua loquuntur religionum amici, felicitatem in vocabulis numeremus, quibus nulla est subiecta notio, nec fabulis Milesiis meliorem existimemus. Bene sese habet, quod hic primum ipsi fatentur religionum adversarii, nulli ullam esse felicitatem sperandam, qui se scitis ac praeceptis Atheorum addixerit, eo quod nihil sit omnino, cur aliquis sibi immortalitatem & vitam aliquam aeternam spondeat, quum omnis vita ex praeceptis hisce ex nihilo oriatur & in nihilum deinde revertatur. Ad ipsum vero quod argumentum attinet, totum illud commento illo nititur, quod iam ante ex instituto confecimus: Corpora & materiam totam rerum naturam continere, neque vitae aliquid & rationis primis corporum initiis natura esse insitum. Certum est e contrario, vitam, ex rerum mortuarum & sensus inanium compositione & societate nasci nullo modo posse. Ex quo intelligi debet, vitam rem esse primariam, nec aliunde derivatam. Illa quidem vita, quae in animantium viget corporibus, res est, quae adesse potest & abesse, generari & corrumpi. Etenim corpus illud, quod hodie viventi animo copulatum est, cras ab eo separari, cadaverque fieri potest mortuum. Verum haec quoque vita non vere proprieque hoc nomine appellatur, nec est aliquid, quam ipsa animalium natura, quam animus vitae particeps versat & agitat. Longe secus sese habet vita illa primaria, unde reliqua omnis vita est nata: nam haec per se subsistit, nec ullus umquam animus humanus in cadaver converti potest. Quidquid naturaliter vitam habet ac possidet, id non potest non aeternum esse ac immortale, nam fieri nequit, ut ulla natura per se subsistens per se pereat atque in nihilum occidat. Praeter haec necesse est, vitam esse quamdam non modo sibi constantem, sed etiam aeternam, initiique omnis nesciam, quae necessario exsistat, nec ulla vi aliena labefactari aut exstingui queat: Qualis quidem vita de futura felicitate sua non potest non certissima esse. Haec autem vita Deus est corpore vacans. Atque haec ad octavum impii generis argumentum breviter respondisse sufficiat.

Octavum Atheorum argumentum refellitur.

SECTIO

SECTIO QVARTA.

ARGVMENTVM.

Athei Epicuraei probare porro student, nullum esse Deum, ex motu & ex cogitatione: ad quod institutum argumentum nonum, decimum & undecimum referri debent. A motu sic argumentantur: Constans est hoc rationis praeceptum: Nihil semetipsum movere potest, quidquid autem movetur, id pulsu cietur externo. Ergo nulla est prima motus caussa, aut motor primus ipse immobilis. Sed una res alteram ex omni aeternitate infinite movet, quia nihil, nisi ipsum concitetur, rem aliam ciere ac commovere potest. §. I.

Responsio ad hoc argumentum: Sciti huius: Nihil semetipsum movere potest, non haec est sententia: Nullam rem suapte vi agere posse, quod Athei sibi persuadent, qui pro concesso sumunt, res omnes esse corpora, & omnem actionum motum esse extrinsecus concitatum: sed hoc tantum sibi vult praeceptum hoc: Nullum corpus quiescens loco semetipsum movere posse. Temere ac falso Athei & Cartesiani quidam sciscunt: Si modo semel motus impressus sit materiae, eam ad infinitum tempus commotum iri. Vere autem praecepit Aristoteles: Eos, qui caussas motus infinitas esse volunt & primum motorem esse negant, idem dicere, ac si dicerent, nullam omnino motus esse caussam, aut omnem motum ex nihilo gigni. Nullus omnino motus esse posset, si nihil esset vi movendi sese insita praeditum. §. II.

Ex hoc ergo praecepto: Nullum corpus semetipsum ciere potest, sine controversia consequitur, esse aliam praeter corpus in mundo naturam, in qua facultas insit corpora concitandi. §. III.

Ex eodem praecepto fluit: Aliud esse actionis genus a motu diversum, quod non sit ἑτεροκινησία, sed αὐτοκινησία. Actio quae motum efficit localem, non ipsa potest esse localis motio. Omnis motus localis primum a cogitatione producitur. Ita nonum Atheorum argumentum a motu sumtum prorsus confutatum & probatum est, esse naturam cogitantem omnis motus externi & corporei caussam. §. IV.

Verum pergunt Athei ac probare conantur: Cogitationem nihil esse, quam perpessionem in eo, qui cogitat, actionemque rei cuiusdam externae in eius animum: Nihil enim nasci ex semetipso, nec cogitationem ideo ex se sine caussa gigni posse: Naturas igitur cogitantes nil esse, quam machinas, & cogitationem motum localem. Ex quo consequi dicunt, nullam esse naturam intelligentem perfecte beatam & principem rerum caussam, quum cogitatio & intelligentia ex re semper alia pendeat. §. V.

Ad haec respondetur: Verum esse, nullam rem subsistentem ex semetipsa nasci, nullamque actionem sui metipsius esse caussam: falsum vero, nullam actionem ab eo, qui agit, initium sumere, aut nihil agere posse, nisi a re alia ad agendum incitetur. Athei hic pro concesso sumunt, quod probandum ipsis est, & principium ideo petunt. Si nihil suapte vi posset agere, omnis motio & actio in rerum natura ex nihilo prodiret ac sine caussa nasceretur. §. VI.

Verum quoque est, humanas cogitationes saepenumero a visis obiectis excitari, & visorum non minus, quam cogitationum series & nexus ex caussis non raro mechanicis pendere. Falsum vero, omnes cogitationes extrinsecus obtrudi nobis, nullamque, nisi sensus accedat, mutationem cogitationum exsistere posse. Humana mens principium est actionum, ideoque etiam cogitationum, fons quidam cogitationum numquam arescens. Est vero perfecta quaedam mens, quae uno actu omnem veritatem comprehendit, & rebus omnibus in sensus cadentibus prior est. §. VII.

Inopinate & stulte prorsus Athei sentiunt, quum cogitationem nihil esse, nisi motum, & naturas cogitantes, nihil, quam machinas esse, decernunt. Corriguntur & emendantur hic quaedam, quae supra dicta sunt. Non modo recentior quidam auctor, sed etiam veteres Athei, qui corpusculis freti philosophati sunt, cogitationem nihil esse, quam motum localem, statuerunt. Metuunt hi homines, ne, si actionem aliquam, praeter motum, esse posse concedant, fateri etiam cogantur, esse alias praeter corpora, naturas. Qui cogitationem nil nisi motum localem, & homines nihil, quam machinas esse putant, indigni sunt, quibuscum disputetur. §. VIII.

Qui affirmant, nullam naturam intelligentem felicem, aut Deum esse posse, illi idem faciunt, ac si statuerent: Materiam sensu vacuam rerum omnium esse perfectissimam, & cogitationem rem esse fictam & commentitiam. §. IX.

Aliud Atheorum argumentum a natura cognitionis & intelligentiae sumtum. Mundus, aiunt, non potuit a natura intelligente condi: nec enim fuit intelligentia, antequam res essent, quae intelligi possunt. Nullae sunt res praeter eas, quae sensus feriunt, a quibus cognitio nascitur. Omnis ergo mens res est creata, nulla vero conditor ipsa. §. X.

Huic argumento supra iam solide responsum est, quum doceremus, corpora singula non esse unice res illas, in quarum contemplatione mens versatur, sed eam species aeternas habere insitas, cognitionemque mundi esse fabricatorem & architectum. §. XI.

Athei quemadmodum motus, ita & cogitationis nullas efferre caussas probabiles possunt. Varii eorum in hoc argumento errores. Primum concedere debent, omnem vitam & intelligentiam gigni ac corrumpi posse, nullamque mentem vel vitam subsistere. Hoc commentum iam supra confutatum dedimus. §. XII.

Deinde tuendum ipsis est, vitam & mentem non esse naturas simplices & primitivas, sed compositas veluti rerum syllabas, quae mori & corrumpi queant. Huic respondemus, vitam & intelligentium facultates esse agentes, neque ideo ex inerti materia nasci, nec ullam materiae mortuae ac sensu vacuae compositionem has res parere posse. Necesse quidem non est, esse aeternum aliquod rubrum vel viride, quoniam hi colores ex aliis rebus nec rubris, nec nigris, nasci possunt: nec opus est, ut aeternam putemus motionem esse, quia

motio

motio a re & natura ex semetipsa agente proficisci potuit: nec denique ratio exigit, ut ullam materiam aeternam, nec factam, esse putemus; nam si nulla fuit materia eiusmodi, creari tamen ea potuit a natura perfectissima, corporisque omnis nescia: At vitam, mentemque aeternam, nec ab aliquo factam semper exstitisse, necesse omnino est: nam si talis aliquo tempore mens non fuisset, numquam esse & exsistere potuisset. §. XIII.

Sequitur Atheorum aliud argumentum: Negant illi, in cogitatione propriae virtutis esse aliquid, voluntque, nullam rem secus agere posse, quam a re quadam alia iubetur agere. Hoc vero est statuere, omnem actionem ex nihilo aut sine caussa natam esse. §. XIV.

Aliud amentiae Atheorum genus, quod iam ante memoravimus: Cogitationem nihil esse, quam motum localem, naturasque cogitantes esse machinas. Hanc qui fovent sententiam, neque sapienter faciunt, acsi numerum esse figuram dicerent. §. XV.

Succedit aliud Atheorum illorum, qui Epicuro & Democrito adhaerescunt, portentum: Cogitationem mentis, non secus atque sensum, perpessiones esse in cogitante, actionesque corporum extra cogitantem positorum. Quidam eorum cogitationes ex certis quibusdam imaginibus, illis, quae sensus feriunt, subtilioribus, nasci perhibent: alii vero eas reliquias esse volunt pristinarum commotionum in sensibus excitatarum. His respondemus: Ne sensum quidem meram esse perpessionem corpoream, sed perceptionem perpessionis: multo minus cogitationes mentis tales esse, omnium minime actus volendi. §. XVI.

At huic tamen opinioni convenienter hi Athei praecipiunt, omnem cognitionem & intelligentiam reapse non differre a sensu. Ex quo quidem duo consequuntur absurda: Primum: Errorem prorsus in mundo nullum esse, quoniam omnis perpessio vera est perpessio, & omnis sensus verus sensus. Hoc absurdum Protagoras amplexus est. Epicurus quidem conatus illud est effugere, sed frustra; nam sua, dum id probare studet, ipsemet fundamenta diruit. §. XVII.

Alterum absurdum, quod premit hanc sententiam, hoc est: Nihil absolute vel verum esse, vel falsum, sed omnem cognitionem privatam esse ac relativam, nihilque, quam opinionem. Hoc plane fatetur Protagoras, nonnumquam etiam Democritus. Qui propterea corpuscularis philosophiae parum periti fuere, quippe quae docet, esse nobiliorem aliquam rationis & intelligentiae facultatem, quae de sensu iudicet, eiusque fallacias detegat. §. XVIII.

Alius Atheorum error est, quod putant, singula tantum corpora a mente non modo, sed etiam sensu concipi & percipi posse. Aristoteles sententiam hanc Protagorae ac Democrito tribuit: Nos vero supra eam iam confutavimus. §. XIX.

Hanc opinionem quo melius defenderet, scriptor quidam novellus, Atheis addictus, addidit ei, tamquam inventum suum: universalia nihil esse, quam nomina, quibus singularia corpora varii generis designentur: Axiomata seu propositiones esse vel additionem vel detractionem nominum: ratiocinari denique nihil esse, quam ea, quae ex hisce consequuntur, colligere: Ex quo postea consistit, si a sensuum abeamus perceptionibus, nos nullam plane rem intelligere, sed scire tantum, quibus nominibus res appellentur. Haec si vera sunt, id etiam dubio carebit, veritates Geometricas non esse easdem, si graece, aut si latine efferantur. §. XX.

Athei ope & auxilio horum praeceptorum cognitioni & scientiae dignitatem suam detrahere student, quippe in qua maiorem haud esse perfectionem volunt, quam in materia vitae & sensus experte. Sic Athei apud Platonem scientiam dicunt rem esse ludicram, futilem ac umbratilem, meramque corporum imaginem. Scilicet hoc modo scalas rerum & naturarum tollere nituntur. §. XXI.

Omnia vero sententiae huius fundamenta supra iam sunt confutata, sigillatim id, quod Atheis maximopere favet, nihil esse in intellectu, quod antea non fuerit in sensu. Boethii laus. Iustum & iniustum verius exsistunt, quam durum & molle. Sunt omnino gradus quidam rerum: ideoque certum est, ordinem rerum non adscendere a rebus inferioribus ad meliora, sed descendere potius a maiori perfectione ad minorem. Gradus harum scalarum non sunt infiniti: ultimus est materia inanimata: princeps, natura perfecta & infinite potens, quae omnia comprehendit, quae fieri possunt. Mens ipsa natura sua dominus est omnium, & supremus coeli terraeque Rex. §. XXII.

Ratio, propter quam dogma hoc tantopere urgemus, haec est, quod Athei non modo naturam cogitationis sine Deo explicare se se posse, gloriantur, sed etiam inde demonstrare volunt, fieri nullo modo posse, ut Deus sit. Plato omnem controversiam inter Dei defensores & hostes hac una quaestione contineri statuit: Utrum anima & mens materia sensu vacua iuniores sint & ex ea genitae, an vero res per se subsistentes & naturae ordine priores? Recentiores scriptores hoc non satis observant. Ex Platonis igitur sententia Athei haud aliter confutari possunt, quam probando, animam non esse iuniorem inanimata materia, nec ex ea procreatam. Evidens est, Platonem vocabulo anima intelligere non modo mundi animam, sed universum naturarum, quae animae vocantur, ordinem, statuereque, nullam ex materia vitam gigni posse. §. XXIII.

Illi ex Christianis, qui animos rationis compotes ex materia sensu vacua generatos esse tradunt, caussam Dei & religionis produnt. §. XXIV.

Nec multo meliores sunt illi, qui, tametsi animas sentientes generari tantum adseverent, animos tamen ratione praeditos naturas esse putant puras & nudas, quae nihil continent, praeter id, quod sensus illis committit, cognitionemque ideo natura sua sensu & rebus in sensus incurrentibus posteriorem esse statuunt. Nam hi pariter Atheorum caussam valde iuvant. §. XXV.

Si ulla vita & cogitatio generari potest ex materia vita & sensu vacua, nihil adferri caussae potest, cur non omnis inde vita generari queat. Vita non est partim accidentalis, partim substantialis, sed aut omnis vita, cui conscientia adiuncta est, accidentalis est, corrumpique non minus, quam generari potest, aut vero nulla. Doctrina de qualitatibus, quae nasci & rursus interire queunt, pariter Atheis favet. Illi quidem Athei, qui atomis abutuntur, omnes explodunt qualitates, eo quod ex nihilo fieri nihil queat: at postea sibimetipsis refragantur, vitamque & intelligentiam in qualitatibus materiae numerant, seu ex nihilo nasci tradunt. §. XXVI.

Quum scalae quaedam rerum in natura sint, ordinem eo naturae prorsus invertit, & viam ad Atheismum

Atheismum sternit, qui excellentius rerum genus ex inferiori, verbi caussa, vitam & cogitationem ex materia & magnitudine nasci perhibet. Quare hoc omnibus nos viribus contra Atheos tueri decet: Animas ex materia nullo modo gigni posse. §. XXVII.

Qui animas sentientes negant naturas esse per se subsistentes, illi hoc potissimum utuntur argumento: Si per se subsistunt hi animi, necesse est, ut post obitum corporis permaneant. At hoc absurdum, ergo & illud. Cartesius hanc propter caussam bestias in machinas convertit. At quod clare & luculenter demonstratum est, id repudiari non debet ideo, quia nobis consectaria quaedam admirabilia inde videntur nasci. §. XXVIII.

Pythagoraei docebant, animos omnes a Deo non tum primum condi, quum animalia nascuntur, sed diu ante fuisse conditos, quum hic orbis produceretur: Vestitos addebant eos esse primum corporibus levibus & subtilibus, seu vehiculis aeriis & aetheriis, in quibus subsistant, tam antequam in corpora veniant, quam post excessum e corpore. Ita & Boethius atque Proclus. Ammonius daemones mortales & rationis nescios, animos brutorum animantium corporibus conclusos esse statuit. A prima usque rerum omnium creatione ad hoc tempus nihil novi, quod vere subsistat, conditum aut destructum est, nullaque idcirco vita. Macrobius hoc ut magni ponderis dogma vult observari. §. XXIX.

Pythagoraei hanc sententiam ex sacris litteris adstruere quodammodo conantur. §. XXX.

Si quis tamen haec aeria animarum vehicula reiiciat, nihilque illis, quam terrena haecce corpora, concedat: haud tamen illae post obitum corporis in nihilum recident, sed sine ullo dubio in statu quodam & sensus, & actionis omnis experte permanere debent, dum aliis iterum terrenis corporibus iungantur. Sunt ergo illae certo quodam sensu mortales, alio vero immortales. Bombyces, qui moriuntur & alia forma in vitam redeunt, a Christianis Theologis tamquam resurrectionis imago proponuntur. §. XXXI.

Sed non absolute necessarium est, ut bestiarum animi, tametsi naturae sint per se subsistentes, post obitum corporis superesse credantur: Nam quod Deus fecit & condidit, id vicissim ad nihilum redigere potest. Ex natura & ratione demonstrare tantum licet, animam ratione praeditam naturam esse per se constantem, quae per se ad nihilum redire nequeat: inde vero haud licet conficere, eam nullo modo ad nihilum redigi posse. Hac enim de re unice ex fiducia in divina bonitate certi reddimur. Porphyrius bestiarum animos ad vitam huius universitatis redire scisit. Summa totius responsionis ad argumentationem a bestiarum animis sumtam colligitur. §. XXXII.

Veteres Ethnicorum Theologos docuisse, nullam vitam, nullamque animam ex materia vitae & sensus nescia procreari, verum omnes, non secus ac materiam, a Deo produci, ex Virgilio probatur: cui multae addi possent aliae auctoritates. §. XXXIII.

Ipsi Athei illi, qui vitam inesse volunt in materia, ita certi sunt de hac sententia, fieri nullo modo posse, quin vita quaedam sit principalis, nec creata, unde omnium animalium vitae ac mentis deriventur, ut hanc vitam attribuant materiae, concludantque, tametsi modi vitae, qui sunt in hominibus & animalibus, generentur & corrumpantur, vitam tamen primariam, ex qua nascuntur omnes, perpetuo exsistere, nec corrumpi ullo modo posse. Iidem esse cognitionem aliquam ante sensum & res sensu perceptas concedunt. §. XXXIV.

Hi homines rursus confutantur. Absurdum dictu est, esse cognitionem & intelligentiam sine conscientia: nec minus ineptum est, statuere, vitam quidem principalem, ex qua homines & animalia vitam accipiunt, exstingui haud posse, at animos tamen seu modos huius vitae ad nihilum redigi. Nulla figuratio producere valet conscientiam. Neque ullo modo Athei hi ostendere possunt, unde notiones oriantur illae, quas in materia volunt esse. §. XXXV.

Concluditur hinc, Atheos initia mentis & intelligentiae, nisi Deum esse statuant, demonstrare nullo modo posse, & ex hisce rebus valide ostendi, esse Deum. §. XXXVI.

§. I.

Atheorum argumentum novum contra Deum a motu sumtum.

VErum novis armis instructi iam in medium prodeunt DEMOCRITI, in religionum oppugnatione socii, triaque in aciem educunt argumenta, quo motum ipsum & cogitationem argumento esse probent, qui Deum esse credunt, in magno errore versari. Principio, tametsi divinae naturae defensores in ipso motu praesidium quaerunt ad caussam suam communiendam, nec motum esse posse iudicant sine caussa motum efficiente, adversarii tamen eorum, qui Deum esse nolunt, ex natura motionum sese perspicue demonstraturos promittunt, vana esse ac falsa, quae de natura motum ciente vulgo ferantur. Videamus, ut argumentationem adornent & instruant. Nemo unus est, quin hoc rationis decretum certum atque ratum esse fateatur: Quidquid movetur, id a re quadam alia motum accepit. Aut: Nulla res ipsa motus sui caussa esse potest efficiens. Huic omnino consequens ac conveniens est, ut nullam esse naturam aeternam immobilem credamus, verum e contrario aeternum esse motum & rem unam ab altera, sine ulla caussa, unde omnis primum natus sit motus, ab infinito tempore agitari & impelli, statuamus. Quemadmodum enim nihil semetipsum movere potest: ita etiam nihil, nisi quod antea ipsum a re quadam alia impulsum sit, rem sibi finitimam incitare & propellere valet. (1)

§. II.

(1) *Valet*) Conferri debent hic ea, quae supra *Cap. II. §. XIII. p. 65.* dicta & a nobis monita sunt. Hoc ceterum argumentum si tam esset firmum & validum, quam imbecille & vanum est, haud

§. II.

Argumento exposito, nunc respondeamus oportebit. ARISTOTELES, ceterique philosophi, quibus hoc scitum frequentissimum in ore fuit: Quidquid movetur, id non seipsum ciet, sed ab alio impellitur, latius illud patere noluerunt, quam istud motus genus, quod *locale* dicitur, patet, hancque ei attribuerunt unice sententiam: Nullum corpus, quod locum mutat, sibi motus istius caussa est, verum aliena impulsione cietur. Atqui hoc si sensu praeceptum istud capiatur, inde nullo id modo elici poterit, quod DEMOCRITI hi sectatores volunt: *Nihil moveri nisi a moto*, quod rursus ab alio quodam commoveatur, aut: Unum corpus impelli necessario ab alio corpore, id vicissim ab alio, sine ullo fine ac termino, nec primam quamdam caussam, eamque stabilem & immobilem, omni motioni praeesse. Nil enim repugnat, quo minus motio, id quod sine controversia quoque fit, a re quadam alia procedat, nec corpore praedita, nec mobili. Omitto, genus hoc temere ac sine ulla ratione sibi persuadere, si modo unus hunc orbem pulsus, non plures, commoverit, tum fore, ut ista semper progrediatur motio, nec umquam cesset, corpore corpus ad omnem aeternitatem protrudente. Scio, hanc sententiam partem disciplinae constituere, quam CARTESIVS nostra memoria invenit: quem docuisse certum est: Naturae lege sic comparatum esse, ut corpus commotum tamdiu quem accepit motum servet, non secus ac corpus quiescens in statu manet quietis, dum motionem suam cum altero communicet corpore & ad illud veluti transferat. Verum distat tamen haec CARTESII philosophia ab illa, quam diximus, quoniam non modo una impulsione totum orbem terrarum concitatum esse, sed etiam eamdem motus quantitatem constanter in orbe conservari, tradit. Sed mittamus haec: quae cum praeter modum sunt subtilia, tum ne ab omnibus quidem CARTESII affectatoribus sic, uti decet, intelliguntur. Nos id unum ponimus: Fieri nullo modo posse, ut corpus unum sine fine commoveatur ab alio, nec ulla tamen praecedat caussa, quae vim cohibeat intra se agendi & efficiendi. Quod ut statuam, non sola me ARISTOTELIS (1) inducit auctoritas, cuius hoc est pronuntiatum: *ὅτε δύνατον ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως ἰέναι εἰς ἄπειρον, κ. τ. λ.* *Fieri nullo modo potest, ut id, quod movet, ipsumque ab alio movetur, in infinitum abeat.* Verum, quam praecepto huic addidit, ratio: *Εἴπερ μηδὲν ἐςὶ τὸ πρῶτον, ὅλως αἴτιον ὐδὲν ἐςί.* *Si nihil primum est,* (a quo motus omnis proficiscitur) *nulla potest omnino motus esse caussa.* Quod si enim omnis, quo hunc orbem agitari videmus, motus a re quadam alia oriretur, nec ulla esset prima motionis caussa facultate agendi instructa, motus iste *perpessiv* esset, ut philosophi

Male intelligunt Athei praeceptum hoc rationis: Nihil semetipsum movere potest, quod de corporibus unice accipi debet.

haud tamen probaret, nullum omnino Deum esse posse, sed eos tantum feriret, qui Deum talem esse statuunt, qualem nos recta ratio & sacrae literae iubent credere. Primum eos hoc argumentum loco suo haud deturbat, qui mundum esse volunt aeternum, & Deum simul esse fatentur a materia semotum: in qua sententia, non infimi quondam ordinis philosophos fuisse, constat. Deinde nec illis haec ratio nocet, qui temere licet ac impudenter Deum esse statuunt corporeum: in quorum numero multi fuerunt ex antiquis Christianorum doctoribus. Denique, ne quid nunc de aliis dicam, in eos nihil potest, qui Deum spiritum quemdam esse volunt tenuissimum per universam rerum naturam fusum & intentum.

(1) *Aristotelis) Physicar. Auscultat. Lib. VIII. cap. V. p. 537. Tom. I. Opp.* Quod vero pace magni dixerim viri, ARISTOTELIS ego de motus initio & caussis praecepta non ausim ad Atheos refellendos adhibere. Plus enim hanc mihi turbam iuvare, quam refellere ac comprimere videotur, & a Christianorum philosophorum de motus origine sententia plane recedunt. Magnifice, fateor, & splendide ARISTOTELES *Libro ultimo Metaphysicorum & Libro VIII. Physicar. Auscult.* de principe motus caussa, ipsa motus omnis externi nescia, loquitur: & sunt, qui his eius verbis commoti, hominem dignam Christiano sententiam fovisse, contendunt: sed si probe circumspicias & perpendas omnia, id quod altera dat & concedit manu, altera tollit & recipit. Motum statuit initium habere: at minime ratione temporis: nam multis conficere rationibus studet *Lib. VIII. Physic. cap. I. II. p. 576. s.* motum aeternum esse ac principio carere: ergo ratione tantum caussae. Hoc vero quid est, quam ludere ac multa conando nihil dicere? Equidem in disparatis & inter se pugnantibus enuntiatis hoc scitum posuerim: Motus materiae est aeternus ratione temporis, at ex caussa tamen quadam nascitur. Nam si motus materiae aeternus est, & initium nullum umquam habuit, caussam quoque nullam habet: Caussam vero si habet, meo quidem iudicio minime perennis & aeternus dicitur esse. Non invideo illis, qui motum aeternum, adiuncta aeterna caussa, rem sibi praedicant comprehensu esse facilem: meum vero angustius esse libere confiteor ingenium, quam ut haec complecti valeat; puteimque ARISTOTELEM, quum aeternitatem tuetur motus, caussam eius tollere, quum caussam & initium eius defendit, aeternitatem eius reapse negare. Idem de Platonicis dixerim adolescentioribus, qui ARISTOTELIS vestigia premunt, mundumque aeternum esse, & simul tamen a Deo conditum constituunt.

philosophi dicunt, sine caussa efficiente, aut sine actione. Quod quidem qui statuit, eum dicere oportet, motum ex nihilo provenisse, aut sui ipsius caussam exstitisse, aut sine omni caussa natum esse. Verum omnis impiae factionis in hoc unice est error, quod ea pro concesso sumit ac concluso, nullam esse naturam in orbe, si recedas a corpore, nec ullam aliam actionem, quam motum externum seu loci mutationem. Ex quo quidem evenit, ut praeceptum hoc: Nullum corpus semetipsum movere potest, eiusdem esse sententiae atque virtutis iudicet, cuius hoc: Nihil per se agere ac efficere potest aliquid.

§. III.

Sit necesse est in mundo alia praeter corpus, natura, facultate corpora movendi instructa.

Planum igitur iam fecimus, non uno vitio hanc hominum a Deo alienorum argumentationem adversus Deum, quam a motu petunt, laborare. Primum, nulla est connexi huius vis: Nullum corpus semetipsum movere potest: Ergo nulla est caussa princeps immobilis, unde omnis nascitur motus. Deinde id sibi sumunt, quod in controversia positum est, nihil esse in orbe, praeter corpus & materiam. Denique rationi omni adversantur, sibique ipsis repugnant, quum actionem & motionem in orbe fatentur esse, & omnem tamen caussam virtute movendi et agendi per se instructam ex eo tollunt. Quare tota haecce demonstratio pro nihilo habenda est, idque potius ex motu concludi debet, esse primam caussam universa moventem, nec tamen ipsam mobilem. His addimus, ipsum illud praeceptum, cuius in primis haberi rationem volunt Athei, qui DEMOCRITVM probant: *Nullum corpus semetipsum ciere potest*, incredibilem habere virtutem ad demonstrandum, praeter corpus aliam esse naturam a corpore segregatam, quae & ipsa vim habeat movendi & agendi, & coelis totique naturae rerum omnem motum impertiverit. Subducamus, quaeso, rationem. Nullum corpus ex omni aeternitate aptum fuit ad semetipsum movendum ac impellendum. At nihilo tamen minus esse in hoc orbe necesse est caussam quamdam motum efficientem ac parientem. Sui enim ipsius caussam fuisse motum, statuere, hominis est amentis, nec sui compotis. Quare certum hoc & ratum sit oportet, esse praeter corpus aliam naturam quamdam, quae vi motum in materia ciendi praedita, omnem princeps motum in naturam introduxerit, ipsa interea stabili manente ac immobili.

§. IV.

Praeter motum externum aliud est actionis genus, quod motum corporum producit.

Iisdem, quas exposuimus, rationibus intelligi debet, aliud esse genus actionis, a mutatione loci, sive motu diversum, quod non ἑτεροκινησία fit, verum αὐτοκινησία. Motus corporum ἑτεροκινησία est sine controversia: nec enim ipsa corporis moti natura motum illum gignit, verum caussa quaedam externa & adventitia corpus incitat & impellit. Ergo illa actio, quae motum primo efficit, non ipsa potest esse commotio quaedam; Verum αὐτοκινησία, facultas insita movendi est, quae non ab alia quadam proficiscitur agente caussa, verum in ipsa natura, quae agit, exsistit & oritur. Atque hoc actionis genus vocari solet cogitatio. Omnis, qui naturam rerum versat, motus, natus primum est ex natura quadam cogitante, in quam nulla res alia externa vim suam exercet, quae non loco movetur, sed rationem tantum & animum agitat. Hanc tu immobilem illum coelorum omnium aut vorticum motorem esse puta. Quae quum ita sint, naturali ordine cogitationem antecedere motioni, & naturam corporis nesciam corporea omni natura priorem esse, superiorem vero illam ipsa naturae lege posteriori huic dominari & leges ferre, tenendum est. Ita nonum etiam nefariae cohortis, quae adversus Deum militat, argumentum omni robore suo nudavimus. Nil eos motus iuvat, qui Deo obedire recusant: contra ipsa generis huius, quod DEMOCRITVM sequitur, praecepta id flagitant a nobis, ut naturam esse credamus corpore vacantem & cogitantem, quae primum vortices omnes commoverit, id est, Deum corpore prorsus secretum & liberum.

§. V.

Athei omnem cogitationem nihil, quam perpessionem esse in cogitante, a rei externae actione natam, existimant.

Verum nondum caussam suam deserunt, contra quos hic decertamus, Athei DEMOCRITVM sequentes. Pergunt e contrario contendere, nihil esse posse, quod infinitam vim habeat agendi ac movendi, neque naturam cogitantem primam esse rerum caussam, ullo modo credibile videri. Novam disputationem hanc ab hoc scito rationis inchoant: Nihil a se ipso oritur, verum ab actione naturae cuiusdam externae principium ducit. Ex hoc putant effici, ipsam cogitationem motum esse aliunde natum, aut actionem

actionem rei cuiusdam adventitiae, cuius impulsionem patiatur tantum & ferat is, qui cogitat. Cogitationem enim ex se ipsa, nulla caussa antegressa, nasci, absurdum esse dictu aiunt: Igitur nihil esse eam, praeter motum quemdam certa lege atque ratione temperatum, omnes vero naturas viventes & intelligentes nil nisi machinas a rebus externis concitatas. Quibus omnibus positis, sic demum rationem concludunt: Ergo primam rerum caussam naturam esse intelligentem, rationi repugnat. Addunt, ex iisdem initiis consequi, nullam naturam intelligentem in se absolute beatam esse posse, quod de Deo tamen praedicant, qui eius caussam tuentur. Quidquid enim ex re quadam externa suspensum est & ex alterius motu pendet, id perfectae felicitatis compos haud esse posse. Vides decimum eorum argumentum, qui divinam rationem ferre nolunt.

§. VI.

Fundamentum huius argumentationis expenditur ac verus scitum huius sensus declaratur: Nihil a semetipso nascitur.

Hic illud primum expendemus scitum, quo tamquam fundamento, haec omnis Atheorum, qui DEMOCRITO adsentiuntur, demonstratio, qua conficere volunt, nullam esse cuiquam rei vim agendi & movendi insitam, nititur: *Nihil a semetipso capit initium, sed alius externae rei actioni ortum semper suum acceptum refert:* Hoc praeceptum, si de rebus unice accipiatur vere subsistentibus, nemini sapienti dubium & incertum videri potest. Etenim vis eius haec est: *Nulla res vere subsistens, quae aliquando non fuit, semetipsam creare potest ac producere, verum necessario ab alterius rei actione initium sumere debet.* Verum hac ratione explicatum hoc scitum nihil omnino adversus eos valebit, qui Deum profitentur. Similiter & hoc certum atque cognitum est: Nullam actionem, ne cogitationem quidem, a semetipsa incipere, aut semetipsam creare, verum semper a natura quadam alia, eaque facultate agendi praedita, gigni. Sed neque hoc utilitatis aliquid religionum adversariis adferet. Quapropter si hoc aliquid enunciato contra religionem efficere cupiant, ita eos illud interpretari decet: Nullam actionem initium ducere ab illa re, in qua exsistit & oritur, sed semper ab actione rei cuiusdam externae & adventitiae procedere: Aut: Nihil agere ac movere posse aliter, quam quatenus a re quadam alia commoveatur & agitetur. Hoc vero illud est, quod Dialectici vocant, principium petere, idque pro confecto ac concluso sumere, quod in disceptatione positum est: Nihil vim habet agendi insitam: Quoniam nihil per se agere ac movere potest. E contrario quid, quaeso, certius atque evidentius, si naturas tollas vim agendi & movendi continentes, omnem simul ex natura rerum actionem & motionem tolli? Excipe enim eiusmodi naturam ex hac universitate, quid, obsecro, motus & actio erit? Nihil, nisi perpessio ex nihilo orta & sine caussa nata.

§. VII.

Verum est, quasdam cogitationes a visis obiectis nasci, at falsum, omnes inde excitari & nasci.

Scio, aliud in promtu esse supremi Numinis contemtoribus, quo hoc suum decretum fulciant. Nulla cogitatio proficiscitur ab eo, qui cogitat, verum semper ab inpulsione rei cuiusdam adventitiae nascitur.. Negant enim, ulla ratione intelligi posse, cur haec potius, quam alia, hoc momento in nobis exsistat cogitatio, si nulla eius rei caussa foret extra illum, qui cogitat, posita. Hic primum faciles largimur, cogitationes nostras tum in nobis exoriri plerumque, quum res, quae sub sensus cadunt, in eos incurrunt: Fatemur quoque, colligationes cogitationum & visorum, quae a sensuum visis distinctae sunt, naturalibus saepenumero & corporeis in cerebro caussis, sive vigilemus sive dormiamus, attribuendas esse. Omnes autem cogitationes, id quod hi DEMOCRITI sectatores, quos oppugnamus, volunt, obtrudi nobis extrinsecus & aliunde insinuari, nec umquam, nisi sensus aliter afficiantur, cogitationum fieri mutationem aut transitum, id vero prorsus reiicimus & falsum esse, pronuntiamus. Etenim, si nullum nobis esset in cogitationes nostras imperium, si cunctae ratiocinationes, non secus atque pilae, animis nostris inicerentur, aut si omnes, missilium instar ignitorum, ad nos perferrentur, quis, quaeso, mortalium vitae quemdam cursum constanter servare, animique sui propositum tueri posset? Verissimum est, quod ARISTOTELES (t) scriptum reliquit, praeceptum

(t) *Aristoteles*) Vide *Libr. III. ad Nicomach. cap. III. p. 37. Tom. III.* & *Magnor. Moral. Lib. I. cap. IX. & cap. XII. p. 202. 204.* ἐστὶν ὤν, inquit, *p. 204.* ὅτι ὁ ἄνθρωπος τῶν πράξεων ἐστὶ γεννητικός. *Manifestum igitur, hominem actionum suarum esse progenitorem.* Et paullo post: ἀρχὴ δέ ἐστι πράξεως καὶ σπουδαίας καὶ φαύλης, προαίρεσις καὶ βούλησις, καὶ τὸ κατὰ λόγον πᾶν. *Actiones tam bonae, quam malae principium est consilium & voluntas, & quidquid ad rationem tendit.*

ptum, & alias uberius confirmabitur, hominem omnemque naturam ratione praeditam ἀρχὴν πράξεων, *principium actionum* suarum certo quodam sensu esse, at Deo tamen subiectum. Illud vero haud affirmare liceret, si suarum *cogitationum* haud esset homo *principium*, illisque dominaretur, verum omnes cogitationes, quemadmodum horologia, ex caussarum externarum motu & impulsione penderent. Animus noster rationis particeps perennis est per se, nec umquam quiescens cogitationum fons: semper ille appetit, semper desiderat; idque desiderium, ista interior commotio, aeque nobis est naturalis, atque vita nostra, quae semper & continuo nascitur & exoritur in nobis, neque desinit novam semper vitam protrudere, ac nobis impertiri. Est & praeter haec insita nobis facultas quaedam colligendi animum, & virtus cogitationes nostras non modo certis rebus alligandi, verum etiam in certum ordinem, ut res postulat, cogendi. Illa vero mens, id quod etiam divinitatis hostes celare nolumus, quae omnium perfectissima est, sive Deus, non eius naturae est, ut, quod apud ARISTOTELEM (1) est, *nunc quidem intelligat, nunc vero non intelligat* (ὅτε μὲν νοεῖ, ὅτε δὲ ὀ νοεῖ) verum cum nullius rei est ignara, tum numquam rationem subducit aut commentatur: cognoscit enim omnia simul, quae cognosci possunt: rerum omnium cognationes & discrepantias uno adspectu complectitur & intelligit: nihil denique inter eius naturam & ipsam efficientiam interest. Haec si modum ingenii sui, quod non nimis sanum & validum est, excedere conquerantur inimici supremi Numinis, non est, quod cum iis magnopere pugnemus. Hominibus enim quid facias, qui ex se suaque perfectione, quae sunt & fiunt, metiri solent omnia?

§. VIII.

Stulte sentiunt Athei, quum cogitationem nihil esse, quam motum, & homines nihil, nisi animantia, statuunt.

Quod ad ipsum vero portentosum huius generis dogma attinet, quod cogitationem nil esse tradit, praeter motum certa lege temperatum, vix credibile videtur, tanta quemquam fuisse insania, ut simile quid sibi persuaderet. Crederem ego, qui sic Atheos sentire tradunt, iniuriosos in existimationem & famam eorum esse, nisi veterum, quae restant, monumenta aliter me sentire iuberent. Namque ex his constat, veteres quidem philosophos, qui corpusculis delectati, at simul Deum professi sunt, non spernendis adductos esse rationibus, ut omnem actionem corpoream, omnem generationem, amplificationem, mutationem nihil esse docerent, quam motum aut loci mutationem: nec enim ullum aliud motus genus in corporibus intelligi potest: Verum qui hanc disciplinam ad Deum ex rerum natura proscribendum retulerunt, LEVCIPPVS & DEMOCRITVS, hoc minime contentos multo longius progressos esse, ipsamque cogitationem motum esse de loco in locum decrevisse. Et quid veteres appellamus scriptores? Exstitit hac aetate nostra impietatis quidam erga Deum patronus, (1) ingenio reliquis multum praestare cupiens, qui publice non dubitaret profiteri: *Mentem nihil esse, quam motum localem in organicis humani corporis partibus.* Olim quidem genus hoc non leviter id conturbavit, quod conscii nobis sumus cogitationum nostrarum: nec enim constituere facile poterant, quonam hanc referrent conscientiam, aut reliquis sententiis suis conciliarent. Verum recentiori aevo hanc plane dimiserunt deliberationem, rati, satis sese honorifice nodum hunc dissoluturos esse, si conscientiam hanc commentum esse quoddam vel visum animi, ipsam vero cogitationem nil nisi motum esse dicerent: quasi vero tantum non esset veritatis in imaginatione & conscientia hac, quantum in motu est vel mutatione loci. Quid caussae fuerit, ut ad hanc opinionem amplectendam tam proclives essent hi homines, perspicuum est. Veriti nimirum sunt, ne si hoc darent, aliud esse actionum genus a motu diversum, illud etiam concedere cogerentur, esse aliis, praeter corpora, naturas vere subsistentes. CARTESIVM novimus statuisse, animantia rationis inania machinas esse tantum. Sed idem tamen omnem illis derogavit cogitandi facultatem, nec plus idcirco verae in illis atque animalis vitae esse censuit, quam est in machinis humano consilio compararis, in aquila lignea, verbi caussa, similibusque. Quamquam & hoc, nec sine iusta caussa, satis mirabile ac inopinatum visum fuit plerisque. At ipsam cogitationem pro motu habere, hominesque machinis haud meliores arbitrari, id vero tam ineptum atque monstrosum est, ut nulli placere queat, nisi aut homini prorsus insano & ab omni ratione relicto, aut Atheo cum ratione insanienti, at superstiti-

(1) *Aristotelem*) De ARISTOTELIS loco, quo haec pauca verba, quae illustrationis tantum caussa vir doctissimus adfert, continentur, supra iam dixi aliquid.

(1) *Patronus*) HOBBESIVM intelligi, vix ut moneam, necesse est. Locos, quibus hanc tuetur sententiam, iam ad *Cap. II.* laudavi.

perstitioso simul & fanatico. Cum his igitur, si ratione velis certare, aeque sapienter facias, acsi cum machina disputationem instituas.

§. IX.

Addit postremo Atheus, quem oppugnamus, nullam naturam rationis & intelligentiae participem perfecte beatam, nec ideo Deum etiam esse posse: nam, quae ratione utuntur, naturas omnes ex re alia extra se posita pendere. Igitur si omnia expendas, id sibi volunt, qui cum his faciunt, nullam esse omnino in orbe terrarum felicitatem. Certum scilicet est, neminem, qui ratione caret & sensu, beatum esse posse: Nec enim fine his frui potest semetipso aliquis. Nulla vero etiam, si huic aurem praebeas familiae, natura rationis particeps beata potest esse. Quid igitur restat, quam ut Cyrenaicis (1) nos adiungamus, quos decrevisse accepimus, εὐδαιμονίαν ἀνύπαρκτον, *felicitatem commentum esse humani ingenii*, rem, quae nusquam in rerum natura exsistat. Tam sibi convenienter & constanter docent religionum irrisores. Deum atque religionem, id quod deinceps apparebit, in orbem ideo introductam esse tradunt, quod suis commodis, atque saluti omnium id consentaneum fore, nonnulli ducerent: Et nihilo tamen minus tantum abesse profitentur, ut disciplina sua felicitatis aliquid homini spondeat, ut potius omnem felicitatis impetrandae spem prorsus praecidat. Ad extremum hoc quoque animadvertere velim, in hac argumentatione aliud ex obscuris profani generis mysteriis reconditum latere: Nempe hoc: Nullos esse in natura rerum gradus: nihil praestabilius & excellentius esse altero: totam hanc universitatem unam esse eamdemque materiam vita omni sensuque orbam, licet non uno modo temperatam: Ipsam intelligentiam in se spectatam vitium esse potius, quam ornamentum & perfectionem: rem enim esse vanam, commentitiam ac plane umbratilem. Igitur si his nihil scitis ad veritatem deesset, id quod omnium est absolutissimum in orbe terrarum, natura esset solida, gravis, sensus omnis & vitae, in se si consideretur, expers: qua de re postea copiosius. Ita & decimi, quo se iactat gens impia, argumenti futilitatem & imbecillitatem declaravimus.

Insaniunt, qui statuunt, nullam naturam intelligentem felicem aut Deum esse posse.

§. X.

Sequitur, ut videamus, quanam haec turba ratione ipsam intelligentiae ac cognitionis naturam ad Deum & religionem oppugnandam adhibeat. Ipsos igitur rursus EPICVRI aut DEMOCRITI amicos ratiocinantes inducemus. Si mundus a Deo, seu mente quadam & intelligentia aeterna conditus est, quae exemplar eius, antequam effi ceretur, intra se cohibuit, necesse omnino est, ut vera cognitio iam exstiterit, antequam ulla res exsisteret, tam naturae, quam temporis ordine. Atqui planum est ac evidens, res, quae cognoscuntur & intelligi possunt, ante fuisse naturae ordine, quam ulla esset scientia & cognitio. Quid enim scientia est, quam rerum extra nos positarum imago & perpessio ab illis orta in animo? Iam praeter corpora seu res, quae sensibus patent ac subiiciuntur, nullae sunt in orbe terrarum aliae. Quibus conclusis, consequens est, ut mentem & intelligentiam postremum fere inter res huius orbis locum tenere, ac omnino factam & creatam esse statuamus, aut mundum fuisse, priusquam ulla mens aut cognitio esset, non vero mentem ante orbem exstitisse, eumque effecisse putemus. Vides undecimum, quo caussam suam firmant homines a Deo alieni, argumentum.

Aliud Atheorum argumentum a natura cognitionis & intelligentiae humanae sumtum.

§. XI.

Verum huic argumento, quo se obtenturos esse sperant, ut omnis ratio, cognitio & scientia mundo iunior & recentior atque ex rebus, quae in sensus incurrunt, generata iu-

Huic argumento supra iam satis responsum est.

(1) *Cyrenaicis)* Quod de Cyrenaicis hic perhibet vir doctissimus, nescio unde traditum acceperit: at scio, non simpliciter illud verum esse. Non sustulit omnem εὐδαιμονίαν & felicitatem, quae Cyrenaica dicitur, philosophorum familia, sed in corporis eam voluptatibus posuit. DIOGENES LAERTIVS de *vit. philos. Lib. II. §. 37. p. 131.* εὐδαιμονίαν δοκεῖ αὐτοῖς εἶναι τὸ ἐκ τῶν μερικῶν ἡδονῶν σύστημα, αἷς συναριθμοῦνται καὶ αἱ παρῳχηκυῖαι καὶ αἱ μέλλουσαι. *Beata vita seu felicitas videtur Cyrenaicis constare ex voluptatum particularium conventu, quibus & praeteritae connumerantur & futurae.* SEXTVS EMPIR. *Lib. VII. adversus Mathematicos §. II. p. 372.* spernere ait Cyrenaicos rerum naturalium studium & artem ratiocinandi, ὡς μηδὲν πρὸς τὸ εὐδαιμόνως ζῆν συνεργοῦντα, *quoniam ad beatam vitam nihil adiumenti adferrent.* Ergo & concesserunt, esse vitam aliquam beatam, & eam a sapiente viro quaerendam esse, putarunt. Sed vocabulum εὐδαιμονία forte hic arctiori sensu de felicitate animi accepit vir eruditus: quod si fecit, recte dixit, Cyrenaicos nullam passos esse felicitatem esse.

corpore adparere posse confirmaret. Verum omnem hanc profani generis vesaniam sapientiam funditus supra iam sustulimus ac dissipavimus. Vitam enim & intelligentiam docuimus virtutes & perfectiones esse efficientes & agentes: fieri vero nulla ratione posse, ut vis eiusmodi agens ex materia vitae, sensusque omnis inani, quae patibilem tantum naturam habet, quomodocumque etiam temperetur & misceatur, generetur. Ex nihilo enim nihil fieri posse. Quod vero vitam atque rationem propterea ex rebus inanimis & sensu vacuis gigni posse ac componi putant, quoniam nec caro ex particulis carneis, nec os ex osseis corpusculis, nec rubrae res ex rubris, virides ex viridibus nascuntur particulis, id quidem ab hac ratione totum alienum est. Nec enim vita & animus syllabae sunt seu complexiones rerum, quae coniungi ac disiungi possunt, ut res illae, quas in exemplum proponunt: neque etiam vel qualitates, frigidi, calidi, dulcis, amari, aliaeque, vel magnitudines, figurae, situs, motusque, compositae licet & copulatae sint, litterarum instar, dissociari, rursusque coniungi possunt, verum res sunt plane simplices, nec aliunde natae. Atque his nixi fulcris & principiis, non posse non vitam ac mentem esse aeternam, neque genitam antea demonstravimus. Non est quidem necessarium, ut aeternus quidam rubor aut perennis quaedam viriditas esse credatur. Rubrum enim atque viride ad corporeas, quae vocantur, qualitates pertinent, quae nihil sunt, quam variae unius materiae texturae aut magnitudinum, figurarum, situum atque motuum diversae compositiones, quibus sensus nostri varia ratione adficiuntur: quam propter caussam ex rebus oriri possunt, nec rubris, nec viridibus. Similiter nihil est, quod cogat nos, ut aeternam esse quamdam motionem arbitremur. Etenim si vel tempore quodam nullus omnino fuisset in orbe terrarum motus, verum omnia quievissent corpora, caussa tamen quaedam insita efficiendi ac agendi virtute praedita motum ciere ac producere potuisset. Postremo materiam aut corpus quoddam aeternum, nec aliunde natum statuere, nulla poscit a nobis necessitas. Nullum enim si aliquo tempore corpus fuit, naturam tamen infinite potentem, perfectissimam & aeternam procreate illud potuisse, intelligimus. At vitam esse aliquam & mentem aeternam, principiique omnis nesciam, ut existimemus, ratio & veritas omnino exigit. Quod si enim tempore quodam nec vita fuisset, nec intelligentia, nulla hae virtutes modo ex materia sensus omnis & vitae inani produci ac generari potuissent. Formam domus a materia eius segregatam & seiunctam exsistere non posse, quis aegre sapiens concesserit? Res enim ea est casu ex hac vel illa lapidum, calcis & ligni compage constructa & nata. Verum animis humanis nihil simile est cum eiusmodi materiae compositae formis; sed naturae sunt illi per se subsistentes & agendi virtute instructae, quae propterea segregatae a corporibus suis vivere, aliaque corpora diversis legibus contexta & constructa animare queunt. Scio, non deesse philosophos, qui, etiamsi Deo ac religionibus faveant, facile tamen adducuntur, ut vitam, sensum, cogitationem & conscientiam, quae in brutis sunt animantibus, ex materia generari credant a vita, sensu & cogitandi facultate prorsus relicta. Tantum apud eos praecepta quaedam male intellecta, formaeque philosophandi non nimis apertae ac simplices possunt. Verum hac qui sunt imbuti sententia, eos certum est aliis ad summam erga Deum impietatem duces & auctores esse. Si quae enim vita, si quae cogitatio, si quod conscientiae genus e materia proficisci & oriri potest orba prorsus hisce rebus & nuda, nullius umquam philosophi auctoritas & acumen nobis obsistent, ne omnem ex eodem fonte vitam & mentem prodite potuisse, constituamus.

§. XIV.

Verum pergunt, qui DEMOCRITO, ut Deum tollerent, sese adiunxerunt, nec verentur affirmare, nihil esse in rerum natura potestate movendi & agendi per se instructum, sed quidquid agat & moveatur, id a re quadam alia incitari ac impelli, virtutemque agendi & efficiendi, qua pollet, accipere. Hanc rem rursus aliunde moveri, & hoc modo sine ullo fine motum in hac universitate produci ac cieri. Cui quidem opinioni conveniens est, nihil esse princeps ac primum in caussarum ordine, sed ex infinito tempore cuncta derivata esse, quae cernimus. Verum hanc caussarum infinitam seriem & ordinem supra iam ab omni ratione repudiari, neque sanae mentis cuiquam placere posse, docuimus. Nam qui sic praecipiunt, uti diximus, illi hinc nobis proprie inculcatum volunt, nihil esse eius generis in hoc orbe, quod vitam dicimus, verum universam naturam rerum mole quadam constare materiae nec vita, nec sensu praeditae: quo quid cogitari potest amentius?

Stulti sunt Athei, quum nihil volunt facultate movendi intus praeditum esse.

§. XV.

Nec sapientius iidem decernunt, quum omnem cogitationem motum esse praecipiunt.

Quamquam multo etiam mirabilius aliquid & flagitiosius tuentur disciplinae huius alumni: Omnem omnino actionem & idcirco ipsam cogitationem, sensum & conscientiam reapse nihil esse aliud, quam motum, locique mutationem. Ex quo consequitur, cum animalia ratione vacantia, tum ipsos homines nil esse, quam machinas. In quo hominum in primis vel amentiam, vel impudentiam animadvertere licet. Tam hoc enim belle & sapienter dicitur, acsi quis triangulum esse quadratum, aut sphaeram esse cubum, aut numerum esse figuram, aut horum simile aliquid decerneret. Qui omnem opinantur actionem & cogitationem motum esse certa lege temperatum, hi si quid loquantur, considerent accuratius, negare sese reapse sentient, ullam esse in nobis cogitationem.

§. XVI.

Athei cogitationes nihil esse volunt, quam perpessiones a rebus externis ortas: sed ne sensus quidem mera est perpessio.

Omnium porro, qui a DEMOCRITI & EPICURI contra Deum stant partibus, concors & consentiens haec est opinio, non omnia modo visa, sed etiam omnes animi cogitationes in cogitante a corporibus extra eum positis excitari, nec agere ullum hominem, quum cogitare incipit, aliquid, sed ferre tantum & pati. Sed non omnes tamen, qui sic sentiunt, eodem modo sententiam hanc explicant & declarant. Primum qui DEMOCRITUM in primis sequuntur, sensum statuunt oriri ex crassioribus quibusdam vaporibus, de summis corporibus perpetuo manantibus atque in nervos sese nostros insinuantibus: reliquas vero universas hominum cogitationes, sive vigilantibus, sive somniantibus occurrant, aliud quoddam genus imaginum vel simulacrorum multo tenuioris texturae de corporibus procedentium excitare, iudicant. Haec simulacra ad cerebrum deferri aiunt non per apertos illos nervorum ductus, sed per rara quaevis corporum penetrare, animique intus naturam ciere. Nihil sentire nos, nisi crassiores illae effigies de corporibus fluentes nervos nostros pellant, seque ipsas nobis obtrudant: nihil item umquam cogitari a nobis, praeter id, quod subtiliora corporum simulacra, tenuesque rerum exuviae, quas ubique vagari dicunt, in cerebro vel animo signaverint, & impresserint. (1) Λεύκιππος καὶ Δημόκριτος τὴν αἴσθησιν καὶ τὴν νόησιν εἰδώλων ἔξωθεν προσιόντων. μηδενὶ γὰρ ἐπιβάλλειν μηδετέραν χωρὶς τοῦ προσπίπτοντος εἰδώλου. *Leucippus & Democritus sensum & intelligentiam munus suum obire dicunt, visis sive imaginibus foris oblatis. His non accedentibus, neutrum istorum quidquam moliri.* Pari plane ratione LAERTIUS (2) veterum horum philosophorum sententiam exponit de simulacris, quae de corporum illi extremitate manare, unicasque caussas dicebant esse τῶν κατὰ ψυχὴν κινημάτων καὶ βουλημάτων ἑκάστων καὶ ἠθῶν καὶ παθῶν, *omnium, quae in anima exsistunt, motuum & voluntatum, omniumque actionum & perpessionum.* Sicut igitur, his si fidem habeamus, nullus in nobis rei cuiusquam sensus oriri, nulla in animo notio informari potest, nisi haec a summis corporibus ad mentem nostram manent, eamque in nobis excitent, simulacra: ita nec velle, nec appetere aliquid, neque commoveri denique possumus, nisi caussis externis corporeisque impulsi ac incitati. Hac fretus unice ratione DEMOCRITUS, fato fieri omnia contendebat, omnemque tollebat humanarum actionum libertatem. Libertatis enim si nobis reliquisset aliquid aut id defendisset, quod τὸ ἐφ' ἡμῖν veteres vocare solent philosophi & fato opponunt, non potuisset, quin humanis simul mentibus facultatem quamdam per se ac insita virtute sua agendi tribueret & casu non pauca contingere concederet. Itaque non secus ac reliquas omnes cogitationes, quidquid vel volumus, vel desideramus, id a fluentibus illis corporum imaginibus & in mentem eorum, qui volunt & appetunt, incurrentibus necessario produci ac effici statuebat. Visum quidem aliquando fuit EPICURO pro voluntatis libertate propugnare, DEMOCRITOque hac in re adversari. Sed sui postea immemor eumdem, quem ille philosophandi cursum secure tenet:

Lucret. Lib. IV. p. 358-366. (v. 7: 6. p. 119. pro paucis lege versu primo unde;)

Nunc age quae moveant animum res, accipe paucis
Quae veniunt, veniant in mentem, percipe paucis.
Principio hoc dico rerum simulacra vagari &c.

Sed

(1) *Λεύκιππος*) Haec PLUTARCHI verba sunt *de placitis philos. Lib. IV. cap. VIII. p.* 899. *Tom. II. Opp.* De simulacris seu idolis, quae cum DEMOCRITO communia LEUCIPPUS habuit, supra iam satis copiose disserui.

(2) *Laërtius*) Memoria fefellit virum doctissimum. De LEUCIPPO nihil huiusmodi memoriae prodidit LAERTIUS. At verum est, DEMOCRITO hanc ab eo sententiam tribui *Lib. IX. Segm.* 44. *p.* 573. Quae sequuntur graeca verba, nescio,

Sed fuerunt inter veteres corpusculorum patronos, qui hoc sibi variis de caussis non passi sunt persuaderi, quod sentire ac percipere possumus, id eo, quo diximus modo, unice a corporeis hisce simulacris aut corporum exuviis perpetuo fluentibus repetendum esse. Contra rem totam ita explicabant: Imagines de corporibus fluentes aërem sive aetherem, qui lux ceteroquin adpellatur, interque sensus & corpora medius est interiectus, tendere; inde nervum ab illis opticum premi, atque hoc modo rem distantem tangi ac sentiri *οἷον διὰ βακτηρίας, tamquam per baculum.* (3) Et haec quidem sententia, si ad partem sensus corpoream unice referatur, ut verum fatear, & ingeniosior est superiori & rationi magis consentanea. Verum illi, qui atomis olim ad Deum de medio tollendum abutebantur, uti sensum omnem tum nasci praecipiebant, quum corpora nos externa premunt & adficiunt, ita rerum informationem in animo & omnem mentis cogitationem nil esse censebant, praeter reliquias motionum illarum a corporibus in sensibus excitatarum: has enim motiones in cerebro conservari dicebant, sensim vero & pedetentim liquescere, diminui & leniri, nec dissimiles esse tremulis illis tintinnabuli sonis, qui pulsionem eius consequuntur, aut fluctuum agitationibus, quss, vento iam sedato, in mari superesse conspicias. Cum his ergo si sentire velis, omnem tibi statuendum est scientiam & cognitionem nil esse, quam sensum decrescentem & labefactatum, voluntatis autem motus omnes necessaria quadam lege a corporibus externis in nos incurrentibus produci. Nullum quidem dubium est, corpora eorum, qui sentiunt, antea semper, quam sentiant, a re quadam externa urgeri & premi: verum cave tibi persuadeas, sensum id ipsum esse, quod tum corpus patitur. Sensus perceptio est illius rei, quae tum corpori accidit. Multo vero minus, salva veritate, dicere licet, animi cogitationem corporum extra nos positorum effectum esse, nihilque dum oriuntur illae, cogitantem agere, sed perferre tantum & pati: omnium minime voluntatis actiones inter ea possunt referri, quae a corporibus in nobis excitantur. Est profecto in nobis aliquid *ἐφ' ἡμῖν*, seu *quod in nostra situm est potestate*, est facultas quaedam nobis agendi insita, propter quam actionum nostrarum caussae & principia dici ac vel laudem vel reprehensionem mereri possumus.

§. XVII.

Nihilo tamen minus, qui DEMOCRITVM & EPICVRVM probant, cognitionem & scientiam reapse conteudunt idem esse, quod sensum. Sed nonnihil tamen inter haec duo discriminis ponunt: de quo quidem discrimine non omnium una est & eadem opinio. Aliqui huius generis id, quod nos vulgo sensum nominamus, primariam esse cognitionem seu fontem scientiae, scientiam vero cognitionem secundariam aut sensum fractum & languescentem opinantur. Aliqui vero sensum a crassioribus illis corporum exuviis & imaginibus, in nervos sese insinuantibus, gigni perhibent: cognitionem vero & intelligentiam a tenuioribus & subtilioribus rerum simulacris oriri, quae angustiora corporum foramina penetrent. Sive his, sive illis adsentiaris, id semper certum habeas necesse est, cognitionem & intelligentiam imbecilliorem & infirmiorem esse sensum. At non unum eorum sententiam, qui ad sensum omnes animi motus & cogitationes unice referunt, negantque agere nos aliquid, dum cogitamus, sed pati tantum, portentum consequitur. Principio cum hac opinione id, quo nihil fieri absurdius potest, suscipias necesse est, numquam nos errare, numquam falli, aut a recta ratione desciscere posse. Vacat enim controversia omnem perpessionem veram esse perpessionem, omniaque, quae sentimus & percipimus, vere a nobis percipi ac sentiri. Quapropter, tametsi sensum sensu, perpessionemque perpessione vel infirmiorem vel vehementiorem esse, nil impedit, id fieri tamen nullo modo potest, ut sensus quidam aut perpessio falsa sit, in qua quippe ipsa natura veritatis sita est. Non id praeteribat PROTAGORAM, unum de philosophis illis, quos corpusculis acccepimus abusos fuisse, ut religioni & pietati erga Deum nocerent. Qui quum hoc semel posuisset, notitiam & cognitionem non differre a sensu, non poterat, quin hoc etiam, tamquam legitimum eius consectarium, agnosceret, ac suum faceret: *πᾶσα δόξα ἀληθής. Quaelibet opinio vera est.* (1) Nec enim, huius

Primum absurdum, quod ex eorum consequitur sententia, qui cogitationem nihil esse, quam sensum, volunt.

nescio, utrum ipsius CVDWORTHI sint, qui saepius graecis vocabulis sententiam suam explicare solet, an vero veteris cuiusdam scriptoris graeci.

(3) *Baculum)* Vide PLVTARCHVM *de placitis philos. L. IV. cap. XV. p. 911. Tom. II. Opp.* & DIOGENEM LAERTIVM *de vit. philosoph. Lib. VII. Segm. 157. p. 466.*

(1) *Vera est)* Lege PLATONEM in *Theaeteto p. 118.* & DIOGENEM LAERTIVM *Lib. IX. Segm. 51. p. 576.* ubi haec PROTAGORAE senten-

huius ex sententia, scientia & opinio aliud quid est, quam visum quoddam aut perpessio animi. Atqui omne visum, omnisque perpessio vera est, neque integrum cuique est ullo modo, ut id, quod non est, sentiat, aut aliter, quam suffert & patitur, cogitet. EPICVRVS vero, quum perspiceret, quantum cum hac doctrina incommodi coniunctum esset, in eo vehementer elaboravit, ut ostenderet, scitis suis convenienter constanterque dici, homines errare, falli & decipi posse. Igitur omnem quidem confitebatur cognitionem esse sensum: nec omnem sensum negabat verum esse: sed nihilo tamen minus errorem adiiciebat nasci posse *ex animi opinatu*, visis & perpessionibus sensuum de suo interdum aliquid addentis. (2) In hoc autem turpiter secum ipso pugnat hic philosophus. Quod si enim animo nostro licet, dum opinatur & iudicat, de suo aliquid ei, quod ab aliis rebus accipit, adiicere, quis mentem naturam esse dixerit, quae tantum perpeti, nil autem facere queat? Insit, si hoc ita sese habet, in mentibus nostris oportet vis quaedam agendi per se: qua virtute semel admissa, consequens est, animum credere nil corpori admistum habere. Nec enim corpus aliter potest agere, quam patitur, aut a re alia externa incitatur & impellitur. Quare sic rationem, si sapimus, concludemus: Quum errores, falsaque iudicia hominibus insidiari certum sit, illi, qui omnes cogitationes in perpessionibus numerant, repudiari omnino debent. E contrario audiendi sunt ceteri, qui

sententia tribuitur. Recentiores Dei & religionis omnis inimici, quemadmodum sententiam hanc defendant & ad instituta sua accommodent, qui cognoscere cupit, is adeat COMITIS BOVLAINVILLIERII *Expositionem & interpretationem doctrinae Spinozae*, aut, ut falso in edito libro inscribitur: *Refutation des erreurs de Spinoza Sect. I. p. 90. f. Bruxell.* 1730. 12. Lecto libro hoc, equidem admiratus sum ingenium & facultatem auctoris explicandi & exornandi ea, quae perspicue exponi, multo minus illustrari & exornari vix posse videntur: at simul incredibilem eius audaciam & temeritatem, animumque plane corruptum detestatus sum. Quamvis enim in *praefatione* ideo tantum doctrinam sese SPINOZAE apertius, quam ab ipso eius inventore factum est, exposuisse & melius digessisse videri velit, ut aptius & commodius confutari queat ab aliis: aegre tamen ab animo meo, immo nullo modo, impetro, ut bene de homine sentiam, qui omnem ingenii sui & eloquentiae vim adhibuit & effudit, ut disciplinam, quam ipse absurdam vocat, expoliret, illustraret, & scite ac eleganter disponeret. Sed hic tamen eius conatus religionem omnem evertendi, apud viros sapientes & rerum intelligentes nihil prorsus efficiet. Dum ineditus erat hic Comitis, quem dixi, liber & inter eos manu exaratus circumferebatur, qui libris pietati in Deum noxiis delectantur, quo securius libidinibus suis & vitiis obsequi possint, nihil eo saepius audivi subtilius, nihil perniciosius, nihil ad ipsa religionis fundamenta convellenda validius fieri posse. Quae quum ex parte saltim vera esse crederem, optavi, ne is umquam publicus fieret, quod usu & experientia cognovi, aegrotantes iam & a religione nonnihil alienatos animos, vel minima quadam veri specie prorsus corrumpi & depravari posse. Verum concidit haec opinio & simul omnis metus meus, postquam librum ipse evolvi & accurate legi. Nihil eo levius & imbecillius: magni hiatus: nulla infinitarum rerum, quarum tamen rationem oportet eum reddere, cui Deus & religio, cultusque Dei displicet, explicatio: nihil simplex, apertum, & probabile, quod in hominum sese sapientum animos insinuare suapte virtute queat. Fabulam mihi visus sum legere, nec ingeniose inventam, nec scite dispositam, nec aptam inter se & connexam. Visus est mihi esse aliquid SPINOZA, quoties *Ethicam* eius inspexi: nam Geometrarum leges, quibus hunc alligavit librum, non modicam vitiorum eius partem occultant. At ingenioso eius interprete lecto, qui omnem videri vult caliginem a magistri sui praeceptis abstersisse, ita mihi sordere coepit, ut incredibile dictu sit. Ita saepe res, quae magnae multis, arduae ac subtiles videntur, statim omnem amittunt dignitatem, simulatque populari oratione explicantur. Addam his unum, quod mihi non inutile videtur esse cognitu. Conqueruntur, qui SPINOZAE placitis favent, adversarios eius, in primis vero PETR. BAYLIVM, quem cum hoc homine *Dictionario, voce Spinoza* congressum esse constat, mentem & sententiam eius aut studiose pervertisse, aut parum dextre cepisse & intellexisse. Novus SPINOZAE interpres, quem dixi, hanc in *praefatione* sua querimoniam repetit: sed is ipse tamen libello suo omnes, qui harum rerum aliquid intelligunt, edocebit, belle satis plerosque Athei illius hostes mysteria eius perspexisse. Omnia, quae sigillatim BAYLIVS disciplinae Spinozianae exprobravit, absurda & portentosa consectaria, tam concinne fluunt ex ea, quemadmodum exponitur a BOVLAINVILLIERIO, nihil ut concinnius inde manare queat. Moleste, nisi fallor, tulerunt amici SPINOZAE, flagitia eius & sententias mirabiliter foedas tam luculenter & perspicue expositas & declaratas esse: itaque quo famae succurrerent hominis, inscitiae sibi arguendos esse duxerunt, qui velum ipsi detraxerant. Video, loco non satis opportuno haec a me disputari ac moneri: sed nec tamen alienum prorsus videbitur, in libro, quo Atheorum amentia ex instituto explanatur, eius paucis perstringi deformitatem, quem in oculis ferre solent hodie, quibus Deus una cum cultu eius odio est. Doleo, magnum & perspicax BOVLAINVILLIERII ingenium, quod multo utiliora & graviora moliri potuisset, in nugis difficilibus explicandis, amplificandis & adornandis tantum operae ac studii consumsisse.

(2) *Addentis)* LVCRETIVS *de rerum natura Lib. IV. p. 464. f. p. 74. 75. Tom. II.*

Cetera de genere hoc mirando multa videmus,
Quae violare fidem quasi sensibus omnia quaerunt,
Nequidquam: quoniam pars horum maxima fallit
Propter opinatus animi, quos addimus ipsi

Pro

qui animae virtutem quamdam effectricem natura esse insitam, praedicant, qua ad rebus non satis explorate perceptis adsentiendum, apti ac idonei reddantur, ex quo error deinde nascitur.

§. XVIII.

Sed & aliud eorum sententiam, qui sensum non discrepare putant a cognitione, consectarium deformat, superiori non minus infacetum & ineptum: hoc nimirum: Nihil simpliciter & absolute vel verum esse, vel falsum, sed omnem cognitionem uniuscuiusque sensui & phantasiae accommodatam, totamque imaginariam esse, aut, quod idem est, opinione unice constare. Etenim sensus quid est aliud, quam res quaedam privata, imaginaria, eiusque, qui sentit, ingenio atque captui conveniens? Et PROTAGORAS quidem, qua erat ingenii libertate & ingenuitate hoc minime recusabat consectarium, verum aperte fatebatur in scientia, quoniam nihil esset ea, quam sensus, nullam stabilitatem & constantiam reperiri: quidquid verum esset, id non aliter esse verum, quam τῷδε καὶ τῷδε, *huic vel illi qui cognoscat & cogitet*. Quemlibet hominem τὰ ἑαυτῷ μόνον δοξάζειν, *sua tantum opinari*: *πάντων χρημάτων μέτρον* esse *ἄνθρωπον*: *Quemvis hominem mensuram esse sibi rerum atque veritatis*: Postremo τὸ φαινόμενον ἑκάστῳ τοῦτο καὶ εἶναι ᾧ φαίνεται: *Quidquid videatur alicui, id verum esse illi, cui verum videatur esse*. (1) Ipse, multo licet PROTAGORA prudentior esset, DEMOCRITUS, non potuit tamen, quin nonnumquam incautus & imprudens significaret, si convenienter illi, quod suum fecerat, dogmati: *Intelligentiam esse rem imaginariam, & scientiam nihil, quam opinionem*, praecipere vellet, hoc sibi, quod diximus scitum probandum esse. Quid enim haec sibi volunt aliud eius verba: (2) *γιγνώσκειν χρὴ ἄνθρωπον τῷδε τῷ κανόνι, ὅτι ἐτεῆς ἀπήλλακται. Oportet hominem hac regula scire, sese a veritate multum abesse*. Quid illa? *ἐτεῇ* (vel *ἐτεῆ*) *οὐδὲν ἴδμεν περὶ οὐδενός, ἀλλ' ἐπιρυσμίη ἑκάστοισιν ἡ δόξις. Nos absolute nihil novimus, sed est singulis opinio, prouti res quemque affecerit*. Quapropter etiam cognitionem & scientiam hominum pro diversi corporum temperatura, rerumque externarum situ & habitu differre, non veritus est adfirmare. (3) Neque haec res ARISTOTELIS fugere perspicacitatem potuit: qui, quum erudite ac ingeniose observasset, bina haecce decreta: Omnis opinio vera est, nullusque error aut pravum iudicium hominem umquam invadit. Et: Nihil absolute verum est, sed quae vera dicuntur, certis tantum vera sunt hominibus, reapse non diversa esse, sed unum, idemque prorsus significare, haud sese peccaturum ratus est, si utramque hanc DEMOCRITO sententiam attribueret. Dabo ipsa eius verba. (4) *οὐδὲν εἶναι ἀληθές, ὅλως δὲ διὰ τὸ ὑπολαμβάνειν φρόνησιν μὲν τὴν αἴσθησιν, τὸ φαινόμενον κατὰ τὴν αἴσθησιν ἐξ ἀνάγκης ἀληθὲς εἶναι. Democritus nihil esse verum statuit. Et quia prudentiam seu rationem nihil esse, quam sensum, putant*, (qui cum eo faciunt) *id, quod secundum sensum verum videtur esse necessario verum* (non absolute, sed comparate) *concludunt esse*, (illi cui ita videtur). In tam insignem homines, qui corpusculis suis Deum obruere nituntur, amentiam incidant, necesse est, si cogitationis, mentis & intelligentiae ex scitis suis naturam explicare tentent. Quamquam nihil certius est, quam omnes hos, qui isti sese adiunxerunt familiae, ne ipso quidem DEMOCRITO excepto, istud

Pro visis ut sint, quae non sunt sensibus visa,
Nam nihil egregius quam res secernere apertas.
A dubiis, animus quas ab se protinus addit.

(1) *Esse)* Omnes hae formulae ex PLATONIS sumtae sunt *Theaeteto p.* 116. 119. 122. 126. 129. in quo Dialogo PROTAGORAE sententiae & late declarantur & a SOCRATE ingeniose refelluntur. Ex eodem libello multa depromsit eorum vir doctissimus, quae hic illi generi opponit, quod scientiam omnem ex sensu nasci unice, aut nil nisi sensum esse, statuit.

(2) *Verba)* Haec & quae proxime consequuntur DEMOCRITI verba ex *Libro* eius *de ideis* servavit SEXTUS EMPIRICUS *Lib. VII. advers. Mathematicos seu I. adv. Logicos* §. 137. *p.* 399. 400. Exstant eodem loco alia quaedam DEMOCRITI effata, quibus eadem sententia clarius etiam, quam in his locis, exprimitur.

(3) *Adfirmare)* Non dubito, quin hoc eius scitum intelligat, quod apud eumdem SEXTUM *l. c. p.* 399. extat: *ἡμεῖς δὲ τῷ μὲν ἐόντι, οὐδὲν ἀτρεκὲς συνίεμεν, μεταπῖπτον δὲ κατά τε σώματος διαθήκην καὶ τῶν ἐπεισιόντων καὶ τῶν ἀντιστηριζόντων. Nos autem re ipsa quidem nihil veri intelligimus: sed quod nobis se obiicit ex affectione corporis & eorum quae ingrediuntur & ex adverso obsistunt.*

(4) *Verba)* ARISTOTELIS *Metaphysicor. Lib. IV. cap. V. p.* 312. *Tom. IV. Opp.* Omisit tamen hic quaedam in verbis ARISTOTELIS vir doctissimus, quae ad rem institutam ipsi haud visa sunt conducere.

istud physices genus, quod in corpusculis rerum quaerit initia, tametsi eius in primis videri vellent periti, parum accurate & circumspecte tractasse, neque rationem eius & indolem recte perspexisse. Huius enim qui gnarus est disciplinae, is, duo haec aeque perspicue atque aperte ab ea praecipi & tradi animadvertet; Primum: Omnem sensum rem esse imaginariam, eiusque, qui sentit, statui & naturae accommodatam: Alterum: Esse tamen nobiliorem aliquam in homine facultatem, rationem nimirum & intelligentiam, quae sensuum dispellat ludibria, in ipsamque rerum veritatem penetret, aut eius nota sit & regula.

§. XIX.

Alius est Atheorum error, quod singula corpora tantum a nobis capi & percipi opinantur.

Sed pergamus in refellendis eorum, qui a DEMOCRITO & EPICVRO Deum oppugnare didicerunt, ineptiis. Nihil illi, aiunt, mentem nostram percipere, nihil cogitando consequi, quam singula, quae extra nos versantur & in sensus incurrunt, corpora: Cognitionem igitur, scientiamque nihil esse, quam corporum horum imaginem, aut adumbratum simulacrum: Ex quo efficiunt, antequam ulla exsisteret scientia & cognitio, haec corpora, unde omnis proficiscitur scientia, iam exstitisse. Atque hoc concluso, id etiam apertum esse, simul credunt, mundum hunc ex corporibus constantem, resque sensibus nostris subiectas & expositas nullo modo a mente quadam & intelligentia fingi ac creari potuisse, eo quod mens mundo sit ipsa natura sua recentior, resque a mundo facta & producta. ARISTOTELES (1) & DEMOCRITVM & PROTAGORAM sic censuisse, atque docuisse perhibet: ὑπολαμβάνειν τὰ ὄντα μόνον εἶναι τὰ αἰσθητά. *Entia vero sola arbitrati sunt, sensibilia esse; ex quo factum est, ut cognitionem scirent esse sensum, ideoque rem tantum imaginariam.* Verum huic iam antea commento occurrimus. Planum enim a nobis factum est, desipere eos, qui mentem & intelligentiam nil esse statuunt, quam imaginem & simulacrum rerum corporearum a sentiendi facultate formatum: Ostendimus etiam, mentem natura sua non aliunde derivatam esse, verum ceterarum rerum omnium exemplar esse & architectum: Docuimus, mentem mundo, rebusque omnibus, quae sensus implent & adficiunt, antiquiorem esse, neque extra se quaerere, quae contempletur ac meditetur, verum intus inclusas gerere rerum omnium species & simulacra: Illam enim, quae princeps est omnium, mentem, naturam esse omni ex parte absolutam & perfectam, nec modo semetipsam comprehendere atque intelligere, verum etiam omnem infinitae, qua valet, potentiae vim & amplitudinem, ac quae fieri possunt, universa cognoscere, optimum denique totius naturae rerum exemplar & complecti animo & ad eius normam cuncta fingere ac fabricari.

§. XX.

Hobbesii novum inventum, universalia nil esse, quam nomina, explodimus.

Sed quia certum est & exploratum, non in rebus singulis considerandis mentem nostram unice occupari, sed in universalibus etiam expendendis versari, hoc simul promtum videtur esse ac propositum, res in sensus incurrentes non esse solas illas, quibus natura rerum constat. Inde igitur ut se expedirent, recentiora quaedam ingenia, (1) quibus impietatem erga Deum alere ac fovere visum fuit, novam excogitarunt viam & rationem, quae semel temere posuerant defendendi. Scilicet quae vocantur *universalia* statuunt, vocabula tantum esse ac nomina, quibus singula adpellentur corpora. Itaque in omnibus pronuntiatis & decretis, in omnibus, quibus vel adfirmatur vel negatur aliquid,

(1) *Aristoteles) Metaphysicor. Lib. IV. cap. V. p. 313. Tom. IV. Opp.* Sed non omnia, quae hic latine a CVDWORTHO tamquam verba recitantur ARISTOTELIS, apud eum extant, sed ea tantum, quae graecis verbis hic descriptis respondent.

(1) *Recentiora ingenia)* Vnum intelligit inprimis HOBBESIVM, qui *Logicae Part. I. cap. II. p. 10. Est ergo,* inquit, *nomen universale, non rei alicuius exsistentis in rerum natura, neque ideae sive phantasmatis alicuius in animo formati, sed alicuius semper vocis sive nominis nomen. - - Ideoque non est opus ad vim universalis intelligendam alia facultate, quam imaginativa, qua recordamur voces eiusmodi modo unam rem, modo aliam in animo excitasse.* Idem *cap. III. §. 2. p. 17.* Propositionem ita definit: *Propositio est oratio constans ex duobus nominibus copulatis, qua significat is, qui loquitur, concipere se, nomen posterius eiusdem rei nomen esse, cuius est nomen prius.* De ratiocinatione idem *cap. I. p. 2. Ratiocinari igitur idem est, quod addere & subtrahere, vel si quis adiungat his multiplicare & dividere, non abnuam, cum multiplicatio idem sit, quod aequalium additio, divisio, quod aequalium quoties fieri potest subtractio. Recidit itaque ratiocinatio omnis ad duas operationes animi, additionem & subtractionem.* Interiectis quibusdam aliis: *Rem autem,* ait, *quamcumque addimus vel adimimus, id est, in rationes referimus, eam dicimus considerare, graece λογίζεσθαι, sicut ipsum computare sive ratiocinari συλλογίζεσθαι nominant.*

quid, propositionibus, quarum, ut vocant, praedicatum saltim universale sit, nomina tantum corporum singulorum vel addi ceteris, vel demi, vel affirmari vel negari. Quibus convenienter ratiocinationem & Syllogismum concludunt nihil esse, quam collectionem & computationem consectariorum, quae ex hisce vocabulis & nominibus derivare licet. Quin etiam tanta huius generis impudentia est ac vecordia, ut praeter ea, quae sensuum ad nos perferuntur beneficio, nullius rei aliquid percipere nos tradant, nisi nomen & vocabulum, quo ea nominetur. Nescio vero, an ulla maior & exquisitior stultitia ac amentia vel fingi & cogitari queat. Quod si Geometria nihil esset, nisi cognitio vocabulorum, quibus singula denominari solent corpora, nec ipsa scientiae digna esset nomine, primum decreta eius, graeco primum, postea latino sermone expressa haud eadem sed diversa fovere. Deinde Geometras tot tantisque temporum, locorumque intervallis dissociatos, eadem corpora singularia posita ante oculos habuisse, statuendum esset, de quibus nomina ista universalia vel negaverint, vel adfirmaverint.

§. XXI.

Ad extremum illi, qui, duce ANAXIMANDRO & EPICVRO, Dei omnem cognitionem & reverentiam ex animis evellere mortalium cupiunt, principiis hisce ac praeceptis, quae memoravimus, freti, dignitatem & praestantiam cognitionis & scientiae diminuere quovis modo tentant & nituntur. Nihilo plus enim praedicant veritatis, nobilitatis, aut perfectionis inesse in scientia, quam in materia inest vita omni, sensuque destituta. Scientiam universam ab impulsu exoriri corporum singulorum extra nos positorum: hisque idcirco corporibus & aetate posteriorem, & dignitate inferiorem esse. Res nimirum, quae in sensus incurrunt, motus quosdam in cerebro ciere, & tumultum aliquem in eo excitare: id scientiam a nobis vocari & cognitionem; ex quo evidens sit, eam ex rebus aliis externis ipsa natura sua pendere. Quum omnium loquuntur optime, scientiam tenuem atque vanam rerum sensibus subiectarum imaginem esse, aut potius imaginem & simulacrum illarum imaginum, quae in sensibus exsistunt, adfirmant, rem prorsus futilem, incertam & imaginariam. Et his pro certis & concessis sumtis, non esse talem concludunt scientiam & intelligentiam, ut in principem rerum omnium caussam & auctorem cadere possit: quam caussam rerum propterea nihil esse constituunt, quam materiam solidam, gravemque, omni vita, sensuque vacuam. Hac nihil esse decernunt perfectius, nihil excellentius, nihil divinius: hanc enim unam constare sibi, hanc per se exsistere, hanc unam nulli rei alii subiectam esse. Vitam autem & intelligentiam, mentem & rationem negant esse res simplices, ortusque omnis nescias, sed secundarias tantum volunt esse ac nativas: Syllabas atque coagmentationes rerum ex variis magnitudinum, situum, figurarum, motuumque compositionibus, aut ex diversa qualitatum temperatione natas: texturas denique corpusculorum vel similium, vel dissimilium. Ita quum sentiant, non possunt, quin has res etiam materia sensus experte motuque, quatuor item, ex quibus omnia constant, inanimatis rerum principiis, aqua, coelo, terra & igne, recentiores & iuniores esse censeant: rerum nempe principia & elementa naturam, casumque primum omnium reapse produxisse & effecisse, nil dubitant. Ex his omnibus postremo conficiunt, effectus harum rerum & quae ad eas pertinent, universa, si cum hisce contendantur naturae rebus, quas firmas illi esse unice, stabilesque opinantur, vana esse ac ludicra, umbrarumque modo vagari: Tantum inter haec & illa interesse discriminis, quantum inter regiones, quae in tabulis cernuntur pictae, & inter excelsos montes, profundas valles, fluviorum cursus, praealtas turres, umbrosa arborum cacumina, sylvarum denique recessus, quae oculis reapse adspiciuntur & considerantur. Hinc etiam, quo maiorem hisce naturis & virtutibus dedecus & infamiam concitent, notionum & artificiosarum rerum vocabulis eas designare solent. (1) Hoc vero iam antiquis philosophis, qui Deum ferre noluerunt, in more fuisse positum, locuples nobis auctor PLATO est: *Φασὶ τὰ μὲν μέγιστα καὶ κάλλιστα, ἀπεργάζεσθαι φύσιν καὶ τύχην, τὰ δὲ σμικρότερα τέχνην. ἣν δὲ παρὰ φύσεως λαμβάνουσαν, τὴν τῶν μεγάλων καὶ πρώτων γένεσιν ἔργων, πλάττειν καὶ τεκταίνεσθαι πάντα τὰ σμικρότερα, ἃ δὴ τεχνικὰ προσαγορεύομεν.* *Maxima dicunt atque pulcherrima natura* (sensu vacua) *& arte fieri, minora vero arte* (mente ac intelligentia) *Artem vero dicunt, accepta a natura magnorum primorumque operum generatione, fingere, fabricarique minora omnia, quae artificiosa ab omnibus adpellantur.* Postea

Athei scientiam & cognitionem vehementer spernunt & extenuant.

De legib. Lib. X. p. 889. (p. 665. 666.)

(1) *Solent*) HOBBESII magnam partem opiniones & sententiae sunt, quae hic enumerantur & exponuntur: de quibus quidem *ad Cap. II.* huius voluminis iam diximus. Sed interponuntur quaedam a viro doctissimo, quae vix ac ne vix quidem apud eum reperias.

Graeca hic addidi, quae desiderabantur in Anglico exemplo.

stea idem familiae huius ſententiam luculentius his verbis declarat: *πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ γῆν καὶ ἀέρα, φύσει πάντα εἶναι καὶ τύχῃ φασί. Τέχνῃ δὲ οὐδὲν τούτων. καὶ τὰ μετὰ ταῦτα αὖ σώματα, γῆς τε καὶ ἡλίου καὶ σελήνης, ἄστρων τε πέρι, διὰ τούτων γεγονέναι, παντελῶς ὄντων ἀψύχων. - - οὐ διὰ νοῦν (φασὶν) οὐδὲ διά τινα θεὸν, οὐδὲ διὰ τέχνην. Ignem, aquam, terram, aërem* (res eſſe) *dicunt* (totius rerum naturae ſolidiſſimas & certiſſimas) *nec arte* (mente ac intelligentia) *ſed natura* (ſenſus experte atque caſu) *factas: Corpora etiam quae poſt haec ſunt rerum terrenarum, ſolis, lunae, ſtellarum omnium ex iſtis* (elementis) *anima prorſus carentibus facta fuiſſe - - non per intellectum, neque per Deum aliquem, neque per artem. ſed natura, ut diximus, atque fortuna.* Fortuitam nimirum atomorum ſimilium inter ſe ac diſſimilium concurſionem hanc primum coeli terraeque molem, quam videmus, effeciſſe ſtatuunt. (2) *τέχνην δὲ ὕστερον ἐκ τούτων ὑστέραν γενομένην, αὐτὴν θνητὴν ἐκ θνητῶν, ὕστερα γεγεννηκέναι παιδιάς τινας ἀληθείας οὐ σφόδρα μετεχούσας, ἀλλ' εἴδωλ' ἄττα ξυγγενῆ ἑαυτῶν, οἷον ἡ γραφικὴ καὶ τὰ ἑξῆς. Artem poſtea dicunt*, (ſeu mentem & intelligentiam) *poſtremam ex his* (corporibus ſeu elementis ſenſu vacuis & inanimatis) *generatam eſſe* (ita ut cum certis quibusdam tenuioribus naturae rerum particulis, ſingularibusque concretionibus materiae, quae animalia vocantur, iungeretur) *mortalem ex rebus mortalibus: Et hanc artem poſteriores rurſus quasdam res* (ludicras) *genuiſſe: non penitus veritatis participes, ſed ſimulacra quaedam* (imitationes, adumbrationes) *ſibimetipſis cognata, qualia pictura ceteraeque artes generant. Quod ad boni,* (3) *malique diſcrimen, honeſta & inhoneſta, attinet, ea eſſe indicant inventa eorum, qui civitates condiderunt, res leves & umbratiles, ſi cum bonis & malis naturalibus comparentur, deque his pro ſenſus & appetitus diſſimilitudine varia eſſe hominum iudicia. τὰ γὰρ καλὰ φύσει μὲν ἄλλα νόμῳ καὶ ἕτερα, τὰ δὲ δίκαια οὐδὲ τὸ παράπαν φύσει. Nam quae bona & honeſta ſunt natura, ea differre ab illis, quae lege ſunt talia: iuſtum vero & iniuſtum natura nihil eſſe.* Omnia vero haec eo diſputantur ab hoc genere propoſito, ut quas rerum ſcalas ſeu gradus Metaphyſici, qui Deum eſſe profitentur, in natura conſtituunt, tollant & evertant, nullamque rem altera perfectiorem & meliorem eſſe, ſed vitam & ſenſum aeque praeſtantem eſſe ac materiam inanimatam, rationem item & mentem ſenſu haud excellentiorem & meliorem eſſe, demonſtrent. Nam cum his ſi ſentirent philoſophis, non poſſent fere, quin faterentur, naturae ordinem a rebus excellentioribus ac perfectioribus exordium ſumere & ad res viliores, inferioresque gradatim deſcendere. Quo conceſſo, nihil relictum ſibi haberent, quam ut eſſe omnino Deum, adverſariis largirentur. Igitur nulli plane parcunt labori atque diligentiae, quo hos naturae gradus ſive ſcalas rumpant prorſus & conficiant. Quod ut conſequantur & obtineant, ſic etiam rationem inire ſolent: Si natura rerum gradatim adſcenderet ac deſcenderet, ſequeretur, iſta animalia, quibus nihil alioquin contemptius, nihil tenuius, nihil abiectius eſt, modo ſolem adſpicere queant, ipſo ſole, quem intuentur, nobiliora & praeſtantiora eſſe: quo vix aliquid fieri poſſe ineptius ac abſurdius autumant. Placet id, quod volunt, alia ſimilitudine, quam COTTA (4) adhibet, efferre: *Idcirco exiſtimes formicam anteponendam eſſe huic pulcherrimae urbi* (Romae) *quod in urbe ſenſus ſit nullus, in formica non modo ſenſus, ſed etiam mens, ratio & memoria*, id eſt, certa quaedam ſagacitas ſenſu ſuperior & melior. Negant igitur omnino, gradibus eiusmodi naturam rerum, in ſe ſpectatam, diſtare: negant, rem re perfectiorem ac meliorem eſſe: omnia contra, quae hanc univerſitatem conficiunt, unius plane eiusdemque ſtatuunt naturae ac generis eſſe, cuncta eadem & uniformi conſtare materia, quamquam multis modis temperata, caſuumque varietate, quibus natura rerum patet, in formas innumerabiles converſa: unum ex his rerum genus facultate valere ſentiendi ac cogitandi, idque vulgo genus animalium vocari: hoc quidem genus lepida ſatis atque faceta eſſe indole, nugis delectari ac crepundiis, nec inepto ad luſus & recreationem ingenio eſſe: nec propterea tamen, quod ſentiat & artificioſius rebus ceteris contextum ſit, meliori atque nobiliori eſſe numero ac gradu,

(2) *Statuunt*) Ita quidem vir doctiſſimus ſententiam horum philoſophorum, quorum PLATO refert dogmata, interpretatur: recte vero num id fiat, equidem valde dubito. Etenim nihil apud PLATONEM, ex quo effici ſine controverſia queat, ſcriptum legitur, genus hoc cum DEMOCRITO & EPICVRO ex atomorum concurſione cuncta eſſe genita, exiſtimaſſe. Non ita luculenter & aperte PLATO diſciplinam huius familiae expoſuit, certo nobis ut conſtituere liceat, quomodo naturam rerum ex informi materia generatam eſſe, putaverint. Quae CVDVVORTHVS ceterum explicationis cauſſa in verſione verborum PLATONIS interiecit, ea ſegreganda mihi eſſe duxi ab illis, quae ipſius PLATONIS ſunt.

(3) *Quod ad boni*) In ſequentibus CVDVVORTHVS non ipſa recitat PLATONIS verba, ſed mentem PLATONIS ſuis verbis exprimit.

(4) *Cotta*) Apud CICERONEM *de natura Deorum Lib. III. cap. IX. p. 3061. Tom. IX.*

gradu, quam materiam ſenſus omnis inopem: fore etiam, ut omnes huius generis naturae, quae animalia dicantur, in alias tranſeant rerum formas, omni ſenſu & anima deſtitutas. Hactenus de impii generis ſententia, quod cum Deo nil dimicare veretur.

§. XXII.

Scientia non eſt perpeſſio. Scalae rerum in natura.

Cum his autem hominum Deo inimicorum rationibus, aut potius ineptiis, hoc loco confligere, quum id ſaepius iam factum ſit, haud erit neceſſarium. Cognitionem & intelligentiam pro perpeſſione habere a rebus cognitis, & extra cognoſcentem poſitis orta, inſcitum prorſus eſt ac ſtolidum. Noſſe enim ac intelligere eſt, quod olim ANAXAGORAS (1) dixit, κρατεῖν, rei cognitae *imperare*, eamque ſubigere; nec idcirco ſapiunt, qui hoc nihil eſſe dicunt, quam perferre ac perpeti, aut rei cognitae vim ſuſtinere, quod quidem eſt κρατεῖσθαι, ſubigi ab ea & ſub poteſtatem mitti. Qui praecepta, quibus diſciplinae atque ſcientiae nituntur, *univerſalia* cognoſcunt & intelligunt, eos quis, quaeſo, ſapiens & ſanus dixerit ab impulſione rerum extra ſe poſitarum cognitionem illam accepiſſe traditam? Quis non potius iudicet, eius, qui cognoſcit & intelligit, vim agendi, innatumque animi vigorem iſtam comparaſſe ipſi notitiam? Hinc SEVERINVS BOETHIVS: *videsne*, inquit, *ut in cognoſcendo, cuncta ſua potius facultate, quam eorum, quae cognoſcuntur, utantur? Neque id iniuria. Nam cum omne iudicium iudicantis actus exſiſtat, neceſſe eſt, ut ſuam quisque operam, non ex aliena, ſed ex propria poteſtate perficiat.* Ne ipſum quidem ſenſum nil niſi perpeſſionem eſſe aut motum a corporibus extra ſentientem poſitis acceptum, ratio patitur nos decernere. Namque hoc ſi ita eſſet, ſpeculum aliaeque res vita vacantes videndi facultatem haberent. Verum ſenſus eſt perceptio impetus, quem in corpus eius, qui ſentit, externa faciunt corpora, idcircoque aliquid ei virtutis illius agendi adiunctum eſt, quae animo natura inſita eſt. Intelligentiam vero, rerumque a corporibus ſecretarum cognitionem, aut ſenſum adpellare principem & primarium, aut vero fractas & debilitatas motuum a ſenſibus profectorum reliquias, neſcio, an hominis ſit ſibi relicti. Eſt profecto intelligentia longe aliud perceptionis genus, quam ſenſus, eoque multo interius: nil patimur, dum intelligimus, nil ſuſtinemus a ſenſu natum, ſed libere agimus: notiones animi ab illis ſimulacris, quae ſenſus & imaginandi virtus pariunt, quas genus quoddam cogitationum valde perturbatum & confuſum non male dixeris, prorſus diſtinctae ſunt. Conſtat quidem, ſenſibus nihil obiici aliud, quam corpora ſingula extra ſentientem poſita. Verum inde nullo modo efficias, has res, quae ſentiuntur unice, ſolas etiam illas eſſe, quae exſtant & cogitando expendi poſſunt. Etenim mens ipſa notiones alias & ſpecies, quas intelligere & meditando perſequi licet, ſinu ſuo arcet & complectitur. Eorum autem diſciplina, qui in mentem & intelligentiam aliquid venire poſſe homini negant, niſi quod in ſenſu antea fuerit corporeo, & a pulſu quodammodo materiae proficiſcatur, cum lucem deſiderat maiorem, tum recta via ad ſummam adverſus Deum impietatem ducit: quam BOETHII propterea Muſa philoſophica pari elegantia & ſoliditate his verſibus debellavit.

De conſol. phil Lib. IV. Proſ. 4. (potius L. V. p. 132.)

Boëthii Conſol. Lib. V. Metr. 4. (p. 132.)

(2) *Quondam Porticus attulit*
Obſcuros nimium ſenes,
Qui ſenſus & imagines
E corporibus extimis
Credant mentibus imprimi:
Ut quondam celeri ſtylo
Mos eſt aequore paginae
Quae nullas habeat notas
Preſſas figere litteras.
Sed mens ſi propriis vigens
Nihil motibus explicat,
Sed tantum patiens iacet
Notis ſubdita corporum
Caſſasque in ſpeculi vicem
Rerum reddit imagines,
Unde haec ſic animis viget
Cernens omnia notio?
Quae vis ſingula proſpicit?
Aut quae cognita dividit?
Quae diviſa recolligit?
Alternumque legens iter
Nunc ſummis caput inſerit,

Nunc

(1) *Anaxagoras*) Apud ARISTOTELEM *de anima Lib. III. cap. V. p. 48. Tom. II. Opp.*

(2) *Quondam*) Iuvabit ad h. l. BOETHII conſulere RENAT. VALLINVM *in Adnotat. p. 92.* De hoc ceterum argumento, quod paucis tantum hic attingit vir doctiſſimus, copioſius multo egit in ſubiecto huic volumini libello *de aeternis iuſti & honeſti notionibus Lib. IV. c. II. III. IV.*

Nunc decidit in infima,
Tum sese referens sibi
Veris falsa redarguit?
Haec est efficiens magis
Longe caussa potentior,
Quam quae materiae modo
Impressas patitur notas.
Praecedit tamen excitans
Et vires animi movens
Vivo in corpore passio.
Cum vel lux oculos ferit,
Vel vox auribus instrepit,
Tum mentis vigor excitus,
Quas intus species tenet,
Ad motus similes vocans
Notis adplicat exteris.

Nullum certe dubium est, quin τὸ νόητον seu res, quae potest intelligi, naturae ordine prior sit perceptione eius ac intellectione. Nec id fugiebat antiquos PLATONIS & PYTHAGORAE sectatores: qui hac de caussa νοῦν seu mentem & intelligentiam summum & principem in natura rerum gradum tenere, negabant; Sed aliam quamdam *hypostasin* divinam naturali eam ordine anteire, tamquam eius νόητον aut *intelligibile*, dictitabant: quam quidem τὸ ἓν & τ' ἀγαθὸν, *unum* & *bonum* adpellare solebant. Sed quemadmodum tria ista, quae Pythagoraei & Platonici rebus omnibus praeposuerunt, principia unum conficiunt tantum τὸ θεῖον, seu unam divinitatem: nec propterea primum eorum, quod altero illo prius & superius est, cui nomen νοῦς, *mens* & *intelligentia*, proprie imposuerunt, sui ipsius nescium ac ignarum haberi potest: Ita princeps mens seu intelligentia nihil est, quam intelligentia naturae perfectissimae, infinitaque bonitate, foecunditate ac potentia praeditae, quae res omnes efficienter continet, seque ipsam, suaeque bonitatis, foecunditatis, virtutis ac potentiae amplitudinem cognoscit, id est, omnia, quae fieri possunt, universas veritates, rerumque tam cognationes, quam discrepantias intelligit: quae quidem mens ante sensum, resque omnes, quas sensus attingunt, exstitit. Prima scilicet rerum omnium caussa, unde profecta sunt universa, natura est infinite potens & sapiens, quae nullius rei ad semetipsam comprehendendam & intelligendam interventu & auxilio indiget. Ceterum esse aliam quamdam in hac universitate, praeter corpus & materiam, naturam, neque ulla ratione principatum rerum materiae tribui posse, id ex eo etiam intelligere licet, quod nullus in natura rerum motus foret, hoc nisi verum esset. Nullum enim corpus motus sui caussam per se esse posse, controversia plane vacat. Sit oportet in natura rerum aliquid insita quadam agendi virtute valens, quod cum propria vi sua agere, tum haud secus materiam adficere ac ciere queat, ac si naturale imperium in eam teneret. Cogitatio enim naturae ordine antecedit motum seu loci mutationem. Vitam & intelligentiam, mentem & animam coagmentationes aut syllabas rerum, res nimirum secundarias & aliunde natas dicere, quae ex rebus idcirco vita, sensu & ratione vacuis exsistere queant, nullius est, nisi hominis ratione abutentis. Nec meliori haberi debent numero, qui ad qualitates, adfectiones & temperationes materiae istas virtutes referunt. Etenim non simplices modo sunt naturae, primariae, omnisque compositionis expertes, sed etiam res per se subsistentes, sibique constantes. Quocirca sicut materia ex nulla re alia generari potest: ita nullo fieri modo potest, ut mentes & vitae gignantur ex materia. Utraque & mens & materia certo sensu rerum sunt principia, quae nec generari possunt, nec interitum & corruptionem formidant, quamquam & materia & animi universi, qui a summa perfectione remoti sunt, primum ab una mentis, sapientiae, infinitaeque perfectionis atque potentiae compote natura conditi sint. Praeterea quis tam ab omni ratione ac veritate abest, ut mentem ac intelligentiam negare audeat perfectius aliquid atque stabilius esse, quam materiam sensu vacuam & extensionem vitae prorsus nesciam, aut nihil esse constantius, nihil absolutius, quam materiam, nil vereatur tueri? Ex quo quidem consequitur, non minus, sed plus veritatis, firmitatis & stabilitatis in illis esse rebus, quae ad mentes & animos, ad naturas rationis & intelligentiae participes in se spectatas, pertinent, quam in rebus, quae ad corpora referuntur inanima. His autem perfectis & conclusis, quemlibet fateri convenit sapientem, naturale discrimen iusti & iniusti, honesti ac inhonesti, multo certius ac verius in natura rerum exsistere, quam differentias duri atque mollis, frigidi & calidi, suavis & amari. Tantum esse in ostrea, quin etiam in terrae tumulo aut glaciei parte, in libo, in pane, aut, si quid his est vilius, perfectionis, quantum in homine, qui nil dubitat contendere, eum ego vix esse credam hominem aut aliqua humanae rationis parte praeditum. Quidquid scilicet agunt, qui religioni comparant insidias, huc tandem eos devenire oportebit, ut fateantur, gradibus distare naturam rerum, nec aequabilem omnium esse praestantiam: vitam, sensum, cogitationem multum anteferendam esse materiae sensu, vita & cogitatione vacanti: vicissim rationem & intelligentiam sensum

sensum multis modis anteire & vincere. Quare si sol nihil est, quam acervus quidam particularum ignearum, aut corpus ex subtiliori materia conflatum & agitatum, verum animae tamen nescium, nullum est dubium, vel minutissima & contemtissima animalia, quae solem adspicere possunt & sensu gaudent, suique conscientia, toto illo globo igneo meliora, perfectiora & nobiliora esse. Nec qui dixerit, omnem magnificentissimi palatii aut urbis splendidissimae materiam, calcem, saxa, ligna, inferiorem esse animali, quod eam intueri & cognoscere valet, aliter, quam ratio iubet, sentire putandus est. At hoc tamen non impedit, quo minus aliis de caussis sol multo maiorem in rerum natura locum obtinere, multoque plus rebus omnibus utilitatis adferre dicatur, quam ullum ex omni animalium genere, quoniam luminis & caloris sui virtute atque magnitudine totum huncce orbem complet, plantarumque in primis & animalium vitam & salutem unice conservat & tuetur. Hoc itaque quum minime dubium sit, certis gradibus naturam rerum distingui, illud etiam pro explorato haberi debet, eam a summo ad imum, a sublimioribus virtutibus ad minores ac leviores descendere. Minor enim quaedam caussa & virtus ut maiorem se atque excellentiorem rem & virtutem gignat, id rationi aeque repugnat, atque hoc, ex nihilo fieri posse aliquid. Neque gradus hosce naturae, vel adscendendo, vel descendendo, infinitos esse, putandum est. Sed quemadmodum infimum in natura rerum locum materia rudis, bruta, sensus expers, vitaque non minus, quam intelligentia vacans, occupat: ita summum gradum atque fastigium natura obtinet absolutissima & infinite potens, quae cum se ipsam, tum, quae fieri possunt, universa consequitur & comprehendit. Totius naturae rerum caput & initium a mente perfectissima ducitur: hinc gradatim & pedetentim descenditur, dum materiam postremum attingamus sensus omnis nesciam. Νῦς πάντων πρεσβύτατος, *mens rerum omnium est vetustissima*, rerum omnium initiis & elementis, totoque orbe corporeo aetate maior & superior. Haec vererum Dei professorum concors & constans fuit sententia. Iidem mentem κύριον κατὰ φύσιν, rerum omnium *naturalem* esse dixerunt *dominum*, principatum natura in universa tenere, cunctaque suo moderari arbitrio. Non ignotum est illud ANAXAGORAE dictum: Νῦς βασιλεὺς ὐρανῦ τε καὶ γῆς. *Mens Rex summus est coeli, terraeque.* (3)

§. XXIII.

Magnis itaque, nisi me fallunt omnia, rationibus convicimus, istos Dei adversarios, qui ANAXIMANDRI & EPICVRI auctoritate & praeceptis freti, rerum omnium origines a materia vitae omnis, sensusque inani, repetunt, nullo modo aut motus, aut mentis, rationis & cogitationis naturam & indolem explicare posse. Qua in re demonstranda partim ideo tam longus atque copiosus fui, quod turba haec, Deo sese haud indigere, gloriatur ad cogitationis naturam aperiendam & demonstrandam, idque argumentum, quod a rationis & mentis usu ad Deum probandum sumimus, hoc modo subvertere studet; partim propterea, quod ex ipsa cogitationis, mentis & intelligentiae natura perspicuum sese facturam clamat, fieri nullo modo posse, ut Deus sit aliquis. Certe si cognitio in se nihil est, quam sensus, a corporibus extra nos constitutis in nobis excitatus: si vita & intelligentia, mens & animus iuniores sunt corpore, atque e materia sensu vacua prodiere, quid superest, quam ut mentem, naturamque intelligentem nullo modo Deum esse posse, nec idcirco rerum omnium architectum & conditorem concludamus? Dudum est, quod PLATO iam animadvertit, id quod recentiores scriptores aut plane praetermisisse, aut leviter tetigisse video, hoc unum inter Dei professores & adversarios in certamen & disceptationem vocari: Utrum vita & intelligentia, mens & animus corpore sint iuniores, atque materiae sensus expertis temperatione quadam efficiantur, an vero praecedant naturae ordine corpora, resque sint per se subsistentes? Non multo enim post illa, quae paullo ante protulimus, ita rationem concludit: Κινδυνεύει ὁ λέγων ταῦτα, πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ γῆν καὶ ἀέρα, πρῶτα ἡγεῖσθαι τῶν πάντων εἶναι καὶ τὴν φύσιν ὀνομάζειν ταῦτα αὐτά, ψυχὴν δὲ ἐκ τούτων ὕστερον. Ἔοικε δὲ οὐ κινδυνεύειν, ἀλλὰ ὄντως σημαίνειν ταῦτα ἡμῖν τῷ λόγῳ. Ἆρ᾽ οὖν πρὸς Διὸς οἷον πηγήν τινα ἀνοήτου δόξης ἀνευρήκαμεν ἀνθρώπων ὁπόσοι τῶν περὶ φύσεως ἐφήψαντο ζητημάτων. *Nonne qui haec dicit, ignem, terram,*

Athei haud aliter confutari possunt, quam si probetur, animam materia esse antiquiorem, neque ullo modo ex materia gigni posse.

Plato Lib. X. de legib. (p. 666)

(3) *Terraeque*) Vide, quae AEGIDIVS MENAGIVS collegit veterum dicta ad *Diogenem Laertium p. 72.* Adde hunc PLATONIS ex *Cratylo p. 269.* locum: Ἀναξαγόρας, λέγων νῦν αὐτοκράτορα ὄντα αὐτὸν, καὶ οὐδενὶ μεμιγμένον πάντα κοσμεῖν τὰ πράγματα διὰ πάντων ἰόντα. *Anaxagoras mentem statuit dominam suapte natura, nec alicui mixtam exornare omnia, per omnia penetrantem.*

terram, aquam & aërem prima omnium putare videtur? Atque haec eadem naturam vocare & ex his postea animam esse factam arbitrari? Immo non videtur solum, sed ista nobis oratione sua vere significat. Num igitur, per Iovem, fontem quasi & principium invenimus stultae opinionis illorum, qui quaestiones olim physicas attigerunt (seu veterum physicorum) quod hoc est, mentem & animam rebus corporeis & inanimatis iuniorem esse. Quare quum ad disciplinam eorum confutandam accedit, qui Deum tum cupiebant sublatum, in hoc uno totus est, ut animum probet corpore sensu vacuo aut materia inanimata haud esse recentiorem, nec ex materia generatum:
p. 667. ὁ πρῶτον γενέσεως καὶ φθορᾶς αἴτιον ἁπάντων, τοῦτο οὐ πρῶτον, ἀλλὰ ὕστερον ἀπεφήναντο εἶναι γεγονὸς, οἱ τὴν τῶν ἀσεβῶν ψυχὴν ἀπεργασάμενοι λόγοι. ὃ δὲ ὕστερον πρότερον. ὅθεν ἡμαρτήκασι περὶ θεῶν τῆς ὄντως οὐσίας. ψυχὴν ἠγνοηκέναι κινδυνεύουσι μὲν ὀλίγου ξύμπαντες, οἷόν τε ὂν τυγχάνει καὶ δύναμιν ἣν ἔχει, τῶν τε ἄλλων αὐτῆς πέρι καὶ δὴ καὶ γενέσεως, ὡς ἐν πρώτοις ἐστὶ, σωμάτων ἔμπροσθεν πάντων γενομένη καὶ μεταβολῆς πάσης ἄρχει. *Quod generationis, corruptionisque omnium prima caussa est, non primum, sed posterius factum esse, Atheorum disciplina tradit. Quod vero posterius factum est, id prius fuisse volunt. Et hinc factum est, quod veram Deorum naturam ignorarunt. Qualis enim haec anima sit & quam vim habeat, omnes ignorare videntur, tum quoad alia, tum quoad eius generationem, quod ante omnia corpora nata sit, & transmutationis, decorisque corporum ipsa sit maxime omnium princeps.* (1) *Quod si vero anima corpore antiquior est naturaliter, nullum est dubium, quin etiam illa, quae ad animam pertinent, rebus antiquiora sint ad corpora pertinentibus. Itaque mens & intelligentia, ars, cura, lex & opinio duris & mollibus, gravibus atque levibus priora sunt: quae vero natura sunt & natura ipsa, quam Athei male sic adpellant, (motus corporum inanimatorum) posterius sunt arte & mente, atque ab ea gubernantur.* Esse vero animum priorem corpore naturae ordine, id philosophus hic ex motu eius unice demonstrare studet. Fieri scilicet nulla ratione posse, primum ponit, ut unum corpus alterum sine fine moveat, nulla caussa motum efficiente adiuncta: ex quo deinde concludit, non posse non naturam esse aliquam motu proprio vigentem atque potestate semetipsam mutandi praeditam, unde postea omnis corporum motus, vicissitudinesque oriantur. Quibus confectis, hanc esse veram praecipit animae definitionem: Animus est natura motu proprio & facultate statum suum mutandi gaudens: In qua facultate vitae etiam natura & ratio consistit. Tum antecedenti fretus demonstratione hac: ἱκανώτατα, inquit, δέδεικται
p. 668. ψυχὴ τῶν πάντων πρεσβυτάτη γενομένη τε ἀρχὴ κινήσεως. *Sufficientissime monstratum est, animam rebus omnibus antiquiorem esse; quoniam motus omnis* (in mundo corporeo, & simul generationis) *caussa & principium est.* Finem disputationi his verbis
p. 669. facit: ὀρθῶς ἄρα εἰρηκότες ἂν ἦμεν ψυχὴν μὲν προτέραν γεγονέναι σώματος ἡμῖν, σῶμα δὲ δεύτερόν τε καὶ ὕστερον ψυχῆς ἀρχούσης ἀρχόμενον κατὰ φύσιν. *Recte igitur & proprie vereque & absolute diximus, prius corpore animam factam esse, corpus vero posterius atque secundo, quoniam anima res illa est, quae gubernat & dominatur, corpus vero id, quod ab anima gubernatur.* (2) *Ex quo quidem consequitur, res ad animam pertinentes antiquiores etiam rebus esse ad corpus pertinentibus: & cogitationem idcirco, intelligentiam, voluntatem & adpetitum longitudine, latitudine, profunditate priora esse.* Perspicuum vero est ex universa philosophi oratione, non mundi tantum animum seu tertiam divinitatis, quam profitebatur, personam, unde motum omnem, quo coeli, una cum tota natura rerum corporea, cientur, profectum esse putabat, a PLATONE hic designari, verum omnes etiam reliquos animos, vitasque, seu totum illum naturarum, quae animae vocantur, ordinem. Omnes quippe animos ducebat ante rerum hanc universitatem factos esse ac conditos, aut saltim, naturae lege, seniores ea esse, quod meliores corpore & excellentiores essent; illud enim, quod movet, praestantius sit eo, quod movetur, necesse est. Cui consentaneum erat dogmati, ut nullam animam, nullam vitam, nullam mentem ex materia procreatam esse sensu vacua, decerneret.

§. XXIV.

Caussam Dei produnt, qui animos ex materia generari statuunt.

Quae quum ita sint, non possum, quin vehementer mihi displicere eorum rationes profitear, qui recentioribus temporibus inter Christianos, Deique professores omnes

(1) *Quod si vero*) Quae sequuntur, tamquam a PLATONE profecta, mentem potius eius & sententiam declarant, quam verba exprimunt.

(2) *Ex quo*) Sententiam hic legis iterum, non ipsa PLATONIS verba.

omnes animos, nec eos tantum, quibus bruta praedita sunt animantia, sed etiam mentes rationis participes, quae hominibus insunt, ex materia generant & educunt. Primo enim, qui sic sentiunt, argumenti illius, quod ab animorum sumitur natura ad probandum esse Deum, vim & potentiam prorsus tollunt & evertunt. Deinde si vita, si ratio, si mens & animus ex materia generatur, quid reliqui nobis est, quo materiam rerum omnium non esse posse caussam & principium probemus. Postremo factio illa, quae Deum esse negat, hanc commode doctrinam adhibere potest, quo doceat, fieri nullo modo posse, ut Deus quidam sit. Fac, vitam & intelligentiam ipsa natura sua nativam esse & gigni posse ex materia, id etiam suscipiendum tibi erit, non per se constare has res, sed affectiones tantum aliarum esse rerum. Hoc vero dato, illud etiam largiri oportebit, mentem, quoniam ne subsistere quidem per se potest, Deum aut principem rerum omnium caussam dici nullo modo posse. Praeterea si generatur animus & ex nihilo prodit, idem natura quoque corruptioni vicinus esse ac ad nihilum aliquando reverti debet. Deum autem alium, quam nec genitum, nec corruptioni obnoxium sibi fingere, nullius est, nisi deliri ac amentis hominis. Quocirca si huic, quam oppugnamus, disciplinae tribuendum esset aliquid, haud alium nobis profiteri Deum fas esset, quam talem mundi animum aut Iovem, qualem sistunt nobis illi religionum adversarii, qui Deorum generationem quamdam credunt, naturam scilicet ex nocte, chao & nihilo procreatam, quam in easdem vicissim, unde olim prodiit, tenebras & caliginosam voraginem immergi conveniat. Quid multa? Si praeter materiam nihil usquam exstat non genitum, nihil, quod corrumpi & depravari nequeat, si ex hac, tamquam perenni fonte, cum reliqua omnia, tum vita in primis & intelligentia nascuntur, nihil nobis relinquitur, quam ut hanc unum esse illud, verumque Numen existimemus, quo haec continetur universitas.

§. XXV.

Ab his non multum discrepant philosophis alii nonnulli, qui, tametsi non mentes rationis compotes, sed animos tantum sentientes, in hominibus aeque, ac in belluis, generari statuunt, non desinunt tamen contendere, animum humanum *rasae* similem esse *tabulae*, in quo nihil inscriptum sit, praeter id, quod a sensibus imprimitur: ex quo efficitur, cognitionem ac intelligentiam, eo quod a sensibus oriatur unice, perpessionem esse tantum a corporibus, quae extra nos versantur, in sensus incurrentibus profectam. Hoc enim genus primo scientiam & intelligentiam sensu ducit esse recentiorem, remque ab istis naturis, quae sensibus patent, productam. Mentem deinde animumque ipsum rationis participem, quippe qui efficienter in anima continetur sentiendi virtute praedita, aeque generatum esse, atque animum sentientem, necessaria consequutionis lege concedunt, aut nihil esse, quam temperationem materiae nobiliorem & praestantiorem, tacite statuunt. Ita fit, ut ad eius, qui *Leviathanis* auctor est, disciplinam accedant proxime, qui homines arbitratur a brutis animantibus nulla re alia differre, quam quod partes interiores eorum aliter dispositae sunt, hominesque verbis & sermone uti queunt, quod brutis animantibus negatum est. Quid multis opus est? Quotquot ullam vitam, ullum animum, ullam cogitationem, sensumque intestinum, ullam denique movendi, agendique facultatem ex materia vitae, sensus, motus omnis experte nasci posse perhibent, hi viderint, quibus argumentis probare queant, quam ipsi habent animam, non eiusdem esse generis & originis, ideoque mortalem & mutabilem. Etenim si ulla hac ratione vita & cogitatio potest exsistere, quid, quaeso, impedit, quo minus omnes ita vitae & animi credantur nati, quippe qui ex eodem omnes genere sunt, licet gradu differant inter se? Similiter absurdum est, statuere, vitam, aut rem quamvis aliam natura sua ita variam & inconstantem esse, ut nunc natura per se constans, nunc affectio alii rei insita esse queat. Ex quo quidem necesse est intelligi, aut omnem vitam, cogitationem & conscientiam ad res pertinere, quae nascuntur & intereunt, nec per se constant, aut vero nullam vitam & animam vel generari, vel corrumpi posse. (1)

Nec multo meliores sunt illi, qui animam omnibus vacare notionibus per se arbitrantur, & a sensu unice erudiri putant.

§. XXVI.

(1) *Posse*) Inclementius mihi paullo, quam res postulat, de illis sentire videtur hic, qui animam statuunt naturam esse per se & natura sua notionibus omnibus vacuam, at facultate tamen praeditam ex rerum externarum contemplatione notiones sibi certas, stabiles & perennes comparandi. Nolim ego cum hoc philosophorum genere facere: at moleste tamen fero, quum in illis multi sint viri graves, & bene erga Deum & religionem affecti, propensionis eos ad summam adversus Deum impietatem, omnisque religionis despicientiam postulari. Mihi quidem, nisi me ratio forte fallit, nihil obstare videtur, quo minus aliquis sententiam hanc tueri & animam tamen naturam esse per se

 con-

§. XXVI.

Si quaedam vita educi potest ex materia, nihil caussae potest adferri, cur non omnis inde vita queat exsistere.

Sed quid multos adduxerit, video, ut vitam saltim sentientem nihil esse, tam facile crederent, quam materiae quamdam affectionem & qualitatem, ex qua primum oriatur & ad quam denuo redeat & revertatur, quum esse desinit. Primam illis errandi occasionem dedit, quod materiam intelligerent quovis Proteo mutabiliorem esse, infinitasque sibi formas, speciesque adsciscere posse. Robur deinde errori comparavit Scholasticorum de qualitatibus opinio, quas familia haec credebat ab ipso corpore, variaque eius temperatione differre, at nihilo tamen minus cum generari ex materia, tum in eam vicissim occidere. Quemadmodum, ita rationem mihi subduxisse videntur, lux & calor, frigidum & calidum, aliaeque qualitates, verae sunt materiae qualitates, sed ab ipsa tamen materia, eiusque varia dispositione diversae: ita quid caussae est, cur vitam, sensum & cogitationem non esse pariter putemus materiae qualitates, quae & oriuntur & intereunt? Verum dudum est, quod veteres philosophi, qui corpusculis delectati sunt, has omnes qualitates iustis de caussis repudiarunt atque ex civitate rerum, quae vere sunt & exsistunt, proscripserunt. De quo quidem genere LAERTIVS (1) scriptum reliquit, ἐκβάλλειν illud τὰς ποιότητας, *eiicere illud ex philosophia sua & prorsus relegare* omnes hasce corporum *qualitates.* Scilicet quae corporibus insunt & accidunt omnia & idcirco has etiam proprietates, ignem, flammam, lucem, colorem, frigus, fervorem diversas esse censebant hi sapientes materiae extensae temperationes; magnitudinem enim partium, figuram, situm, motum & quietem varia ratione coniungi, adfici, disponi posse: hinc vero diversa in sensibus nostris oriri visa. Et recte quidem: Omnia enim, quae vere sunt, aut per se constent necesse est, aut rebus aliis insint. Hinc quam turpiter secum ipsis dissideant & pugnent intelligere licet, DEMOCRITI & EPICVRI sectatores: qui quum omnes qualitates prorsus amandasse ac reiecisse videri velint, ipsi tamen vitam & intelligentiam non verentur adfirmare, veras esse materiae qualitates, qui gignantur ex ea, atque rursus ad eam abeant & revertantur. (2)

§. XXVII.

constantem, a corpore secretam, immortalem denique defendere queat. At, inquit vir doctissimus, quam ipsi dabunt, qui sententiam, quam ipse reiicit, profitentur. Contendent e contrario, rationem & perceptionem, iudicandi virtutem & sensum toto genere ac natura inter se discrepare: quo quidem certo & constituto, hoc etiam pateat oportet, tametsi sensus & vita dicatur ex certa quadam materiae constitutione exsistere, inde tamen haud effici posse, rationem, mentem & bene ordinatam cogitationem haud alius esse generis, sed eodem modo generari. Vellem, qui de hisce rebus inter se disputant, quibus propter animi nostri imbecillitatem, multum obscuritatis adiunctum est, rem cum re, rationem cum ratione conferrent, in semetipsos vero mutuo aequiores essent, nec, nisi gravissimis de caussis, maximorum sese flagitiorum insimularent. Sed memini, me iam aliquoties nonnihil his de rebus disserere.

(I) Qui sic sentiunt, scientiam dicunt sensu esse iuniorem. Est, ut dicit: scientiam hominum, non item Dei & mentium a corpore semotarum, sensu posteriorem esse adfirmant. Haec mihi vero sententia non tam capitalis videtur esse, ut nemo eam probare queat, nisi Deum simul & animae immortalitatem tollere velit. Equidem illum amentem dicerem, qui sic rationem institueret: Notiones animae sunt adventitiae & a sensu proficiscuntur: Ergo anima natura est corporea & a corpore suo non seiuncta: Ergo Deus est nullus.

(II) Consequutionis lege fluere ex hoc dogmate putat: animam nihil esse, praeterquam certam materiae temperationem. Vereor autem, ne haec consequutio nimis, quam fas est, coacta sit: neque vim huius conclusionis perspicio: Anima rationis particeps nihil est, quam temperatio materiae: Nam quaecumque sunt in anima formae & notiones rerum, extrinsecus ad eam delatae sunt. Nullas esse in speculo per se species & simulacra, omnesque a corporibus externis rerum formas, quae in illo conspiciuntur, nasci, exploratum est. Hinc autem quis, obsecro, effecerit, speculum rem haud esse ipsa natura sua a corporibus illis, quorum formae incurrunt in illud, distinctam & diversam? Pari modo eos numquam mihi persuaserim tam esse nefarios & ad Atheorum sententias proclives, qui animas sentientes in bestiis certam esse materiae temperationem constituunt. Sumit hic vir doctissimus vitam, sensumque a ratione & mente non nisi gradu differre: quod si ita esset, haud eius spernenda foret accusatio. Sed hoc num-

(1) *Laërtius*) De EPICVRO Lib. X. Segm. 44. p. 621. Confer hic, quae supra copiose *ad Cap. I.* observata sunt.

(2) *Revertantur*) (I.) Forte melius coniiciunt, qui simplicius rem instituunt, & sententiam eorum, qui sensum & vitam materiae temperationem quamdam esse perhibent, ex brutorum animantium consideratione obortam esse potissimum hominibus, arbitrantur. Scilicet plerique animam proprie sic dictam in bestiis esse negabant, quas tamen sentire, moveri, vivere cernebant. Itaque in eam ingrediebantur opinionem, materiae certa quadam temperatione ac dispositione vitam & sensum effici posse.

(II.) Quod hic ad extremum DEMOCRITI & EPICVRI sectatoribus exprobrat CVDWORTHI

§. XXVII.

Ordinem naturae invertunt & ad Atheismum viam sternunt, qui res nobiliores ex vilioribus, cogitationem ex materia, nasci posse statuunt.

In materia seu corpore, si recesseris a magnitudine, figura, situ, motu & quiete, nihil deprehendas praeterea. Haec vero iuncta inter sese, sociata & composita nullo modo vitam & cogitationem producere posse ac efficere, tam certum est, quam quod certissimum esse Mathematici ducunt. Quare cogitationem non in illis esse rebus, quae accidunt materiae, sed per se necessario constare ac subsistere, omni vacat controversia. Non de illo vitae genere hic loquimur, quod parum vere atque proprie ita dicitur, vulgarique & usitato sermone corporibus hominum & animantium attribuitur. Nec enim inficiamur, coniunctionem corporis cum animo ad vivendum, rem esse, quae adesse & abesse queat a corpore. Qua de caussa etiam haec vita, qua fruuntur homines & animantia, corrumpi & extingui potest ita, ut nihil tamen, quod vere exsistit, destruatur & pereat. Homines enim quum moriuntur & animalia, in se spectata, tum nihil ex natura rerum perit ac interit, verum duae tantum naturae per se subsistentes, corpus & anima, disiunguntur & separantur. Sed quum vitam sibi dicimus constare, nec corrumpi posse, aut gigni, sed a Deo unice & creari & ad nihilum reduci posse, vitam illam intelligimus, qua ipse viget animus. Certe non deesse, qui sibi persuadeant, homines mirum est, eam naturam, quae corporibus animantium dominatur & imperat, quae impellit ea & incitat, quae denique sentiendi ac percipiendi virtute valet, non aeque per se subsistere, ac brutam illam & inficetam materiam, quam legibus & mandatis eius obtemperare videmus. Porro quemadmodum fieri nequit, ut animus ex se gignat materiam, ita nec materia, quae nihil habet aliud, quam vim perferendi ac patiendi, animum producere valet. Cui qui accedere nolunt sententiae, eos id, quod absurdum est, tueri oportet, naturam finitam & parum perfectam aliam ex nihilo procreare naturam posse. Omnium vero minime natura multum a vera stabilitate & perfectione remota aliam umquam naturam pariet semetipsa multo meliorem ac perfectiorem. Ea est omnino universitatis huius constitutio, ut alia res aliam constantia & perfectione superet: neque sapienti cuiquam per ipsam dicere rationem licet, res eo modo conditas esse, ut a deterioribus & inferioribus ad meliores & nobiliores facta sit progressio, quum a rebus praestantioribus & excelsis ad minores & demissas descendisse naturam, extra omnem controversiam sit positum. Qui ergo naturam altioris numeri & ordinis ex natura generis inferioris, cogitationem, verbi caussa, ex magnitudine & corpore generatam esse statuunt, hi omnem naturae ordinem penitus invertunt, quoniam ab imis ad summa proficiscuntur, Deique adversariis ad omnem nequitiam auctores fiunt. Vna enim si res maior & nobilior, contra legem naturae, ex alia deteriori & ignobiliori procreata & facta est, omnes eodem modo effectas & generatas esse, nihil prorsus obsistit. Quocirca hac in re cautos nos in primis & vigilantes esse decet, qui Deo & religioni nos addiximus, ne latius opinione serpat venenum eorum, qui sacris omnibus interitum minantur. Acriter nimirum & constanter hunc adversus ens tueamur locum: Nullam vitam, nullam cogitationem e corpore & materia vita, sensuque vacua oriri & effici posse: Omnes vero animos naturas esse, suapte vi constantes & a materia plane remotas, nec propterea aut a materia generari aut in materiam rursus occidere, sed a Deo unice tam creari, quam ad nihilum revocari posse.

§. XXVIII.

Obiectio ab animis brutorum animantium sumta solvitur.

Si quid est, quod hanc infirmare videtur opinionem, animas non modo rationis participes, sed etiam sentientes tantum, naturas esse sua vi manentes & subsistentes, hoc quidem est, quod inde consequitur, animos illos post fata permanere, nec umquam extingui & interire. Duplex est in primis eorum genus, qui nil esse ducunt absurdius, quam

THVS, vitam & rationem ab illis inter materiae qualitates referri, id non ita debet accipi, ac si diserus verbis ita statuerent. Nam germani horum philosophorum asseclae tantum abest, ut vitam & rationem in qualitatibus materiae numerent, ot eas potius ex atomis omni qualitate vacuis, at certa ratione inter se connexis & copulatis exsistere somnient. At vir eruditus lege consequutionis cum illis pugnat, idque sibi proprie vult, ex scitis horum hominum id consequi, vitam & mentem qualitates esse materiae. Ita scilicet adoritur hoc genus, quod ex illis liquet uberius, quae supra disputavit: Vita & sensus ex materia vita & sensu vacua nasci nequit. Nam ex nihilo nihil fit. Igitur nec atomi, quae vita carent & sensu, rationem & consilium efficere possunt. Ergo, qui DEMOCRITVM sequuntur & ex atomis omnia facta tradunt, aut statuant necesse est rationem & sensum ex nihilo fieri, aut vitam, sensum & mentem tamquam qualitates inesse materiae, doceant.

quam brutorum etiam animantium mentibus perennitatem tribuere, animosque belluarum post fata corporum suorum superstites esse, statuere. Alii, ex eorum sunt ordine, qui vix ac ne vix quidem a se impetrant, ut suos, quibus ipsi praediti sunt, animus immortales esse arbitrentur. Alii religioni quidem bene cupiunt, at hoc maxime offenduntur, quod, si animi sentientes & a ratione relicti post fata etiam superesse credantur, inde confici videatur, illis aut ad coelum, aut ad inferos commeandum esse. Et RENATVS quidem CARTESIVS tam graviter ac moleste tulit hanc sententiam, ut, quum prorsus persuasum haberet, aut brutis animantibus omnem sensum & cogitationem derogari debere, aut naturam quamdam a materia segregatam illis esse relinquendam, bestias maluerit ad machinas sensu vacuas detrudere, quam animos ipsis concedere per se constantes. In quo quum leviorem repellere plagam vellet, graviorem aperte suscepit: vix enim est aliquid omnium magis consensione firmatum, quam hoc, sentire animalia. Nec tamen omnibus illis, qui animos sensu vacuos nolunt naturas esse vere subsistentes, negantque esse aliquid in bestiis, praeter materiam, quidquam, si rationem audire velint, relinquitur, quam ut CARTESII disciplinam amplectantur, omnique sensu bruta animantia spolient. E contrario si ex illis, quae a bestiis fiunt & proficiscuntur, constet eas non esse horologiorum similes, aut machinas vita omni & sensu destitutas, nulla popularis opinio, nullum vulgi iudicium tantum apud nos valere debet, ut illi, quod sana ratio & philosophia clarissime dictitant, adsentiri recusemus, esse aliquid in brutis animantibus materia praestantius & excellentius. Non decet eos, qui veritati atque rationi student, si aliquid ita esse certum ac exploratum sentiant, atque hoc scitum est, vitam & cogitationem e materia sensus & vitae nescia, nulla ratione exsistere posse, propterea aut repudiare illud, aut mentem ab assensu cohibere, quoniam aliquid cum eo coniunctum esse vident, cui explicando haud sufficiunt, aut quoniam universa eius consectaria ab omni accusatione & absurdi suspicione liberare nequeunt, quod quidem in hoc nobis usu venit dogmate, de bestiarum animis post fata permanentibus.

§. XXIX.

Pythagoraeorum dogma de animis in ipso rerum principio conditis & corporibus aeriis vestitis.

PLATO tamen veteresque PYTHAGORAE discipuli, quo nodos solverent, qui hanc rem vehementer implicare videntur, sequenti ratione suos instituebant: Omnes animi, nec illi tantum, qui ratione valent, sed etiam in quibus nil nisi sentiendi vis est, naturae sunt vere subsistentes, haud tamen per se exsistunt, sed a Deo generantur & producuntur; etenim unus tantum, unde omnia manarunt, rerum fons est ac principium. Sed credendum est minime, tum quamlibet a Deo creari animam, quum corpus generatur, cui ea sociata est. Indignum enim primo divina foret maiestate atque infinita potentia, naturae veluti servire atque semper attendere, dum generatio quaedam fiat: neque deinde indoli ac naturae rerum satis esset conveniens, si omnes animi quavis materiae particula, quavis atomo, quovis pulvere tantum recentiores & iuniores essent. Itaque omnes ante corpora & materiam fuerint animi, necesse est. (1) Sed hic omnium non

(1) *Necesse est)* Vtrique huic argumento, quo Pythagoraeos refert vir doctissimus probasse olim, animos ante omnia exstitisse corpora, facili occurritur negotio.

(I.) Indignum esse Deo aiunt, naturae rerum servire, & quamlibet attendere generationem, quo animam condere queat corpori, quod generatur, idoneam. Ego vero valde vereor, ne, quos hoc delectat ratio, nimis exiliter ipsimet de Deo sentiant. Deum scilicet sibi fingunt ut hominem, certo cuidam muneri aut gubernationi praefectum, qui sollicite circumspicit omnia & vigilat, dum fiat aliquid & geratur, quod praesentiam suam & auctoritatem desideret. Haeccine vero sententia praepotenti Deo digna est? Maior est Deus, qui una videt & cernit omnia, qui omnibus rebus adest, qui infinita valet potentia, quam ut vel minima opinionis huius pars in eum cadere queat. Is, si gignit animos, quum corpora gignuntur, nec servit naturae, nec curiose speculatur & attendit, dum generatio quaedam fiat, sed uno eodemque momento ubique terrarum & videt, quid fiat, & operatur sine ulla molestia & sollicitudine. Si quid tamen difficultatis hic foret, non illud tollitur ab iis, qui animos ante omnia censent corpora conditos esse. Fac, omnes ab orbis huius initio exstitisse animos, Deus tamen, ut viro doctissimo cum Platonicis loqui placet, naturae servire & generationem quamlibet praestolari debet; Est enim eius, animam cum corpore generato coniungere ac sociare. Convenit igitur reapse inter eos, qui totum animorum chorum a Deo una olim esse conditum statuunt, & eos, qui hodie quamlibet a Deo animam condi, novo corpore generato, arbitrantur de eo, quod altera pars Dei maiestatem iudicat haud decere: utrique Deum generationibus singulis interesse, confitentur: illi Deum in corpus immittere animam, hi, facere ac creare perhibent. Vtrumque Deo aeque facile esse, utrique etiam concedunt. Dissentiunt vero inter se: utrum Deo convenientius sit, animos una condere, an vero sigillatim? Hanc vero litem quis sibi mortalium dirimendam sumet? Nos ne ii sumus, quibus

non eadem erat sententia. Qui mundum aeternum esse pugnabant, animos etiam ex omni esse aeternitate praecipiebant: qui mundum conditum putabant esse, his animi in ipso mundi exordio videbantur esse facti. De ceteris, quae nunc enarrare pergimus, nihil inter eos erat certaminis. Animi, quorum id natura requirit, ut corpori cuidam sociati sint, quod agitent & animent, aut ut corpore, tamquam vestimento, vivant conclusi, simulacque conditi sunt, corpora tenuiora & exilia acceperunt, aut vehiculis levioribus ex aethere vel aëre conflatis alligati sunt. His illi antequam ad haec graviora & terrena descenderent corpora, amicti vixerunt: & his corporibus post excessum ex hac vita, solis iterum utentur. Igitur non hominum tantum, sed etiam bestiarum animi, nunc crassiori, nunc leviori ac lucidiori corpore contecti sunt. Sic ego BOETHIVM (2) intelligo, quem non de animis tantum ratione praeditis, sed etiam de sentientibus loqui arbitror, quum ita canit:

Tu caussis animas paribus vitasque minores
Provehis & levibus sublimes curribus aptans
In coelum, terramque seris.

Leves hi *currus*, quibus BOETHIVS Deum animas vix conditas iunxisse adseverat, quosque eos, dum in terrenam crassioremque feruntur materiam, comitari scribit, corpora sunt tenuissima, aetheria vel aëria. Planius rem exprimit PROCLVS *in Timaeum*, qui, postquam de animis daemonum, hominumque exposuerat, haec verba subiicit: *καὶ γὰρ* Lib. V. p. 290.
πᾶσαν ψυχὴν ἀνάγκη πρὸ τῶν θνητῶν σωμάτων, ἀϊδίοις καὶ εὐκινήτοις τισὶ χρῆσθαι σώμασιν, ὡς κατ' οὐσίαν ἔχουσαν τὸ κινεῖν. *Omnes animae necessario, antequam cum his mortalibus coniungantur corporibus, certis aeternis & facile mobilibus corporibus sociatae sint, necesse est; Nam naturale (essentiale) est animis, moveri.* Non ego nescio, cum PROCLVM hunc, tum alios de nonnullis commemorare, qui Daemones esse statuant brutos & rationis expertes, aut bestias *aërias & daemoniacas*, *ἀλόγους δαίμονας*. Ipse alicubi PROCLVS incertus & anceps videtur esse, quidnam de hac sibi opinione constituendum sit: *εἴπερ γάρ εἰσιν* Lib. IV. p. 328.
ἄλογοι δαίμονες, ὡς οἱ θεουργοί. *Num sint daemones ratione carentes, ut illi, qui Theurgi vocantur, adfirmant.* Omnis, quae hac de re fervebat inter Platonicos, controversia haec una erat: Vtrum daemones hi rationis expertes, immortales essent, nec ne? Hoc AMMONII nos locus docet in *Isagogen Porphyrii*: *οἱ μὲν γάρ φασιν εἶναί τι δαιμονίων ἀλόγων γένος ἀθάνατον, οἱ δέ φασι καὶ τὸ τοιοῦτον γένος θνητὸν εἶναι.* *Existimant aliqui, esse cer-*

bus integrum est, in eiusmodi rebus, qualis haec est, decernere, quidnam deceat divinam naturam, quidnam dedeceat? Forte respondebunt hic, qui animos exstitisse ab ipso orbis exordio volunt, animos non a Deo coniungi cum corporibus, sed sponte in corpora venire, aut lege quadam naturae cogi, ut descendant & delabantur in corpora. Ita vero fabulam nobis narrabunt Platonicam, quam non aegre ferent contemni a nobis, dum vel rationis vel patefactionis divinae auctoritate munitur.

(II.) Ordini dicunt naturae repugnare, ut animae, quae praestantiores sunt omni materia, omnibus tamen corporibus iuniores & recentiores sint. Sed viderint, quemadmodum sciti huius veritatem extra controversiam ponant viri doctissimi: *Quidquid natura & dignitate prius est, id tempore etiam prius sit, oportet.* Melius haud dubie & excellentius fuit IESV CHRISTI Servatoris nostri corpus ceteris corporibus omnibus, & tempore tamen innumerabilibus posterius fuit. Adamus sexto die creatus a Deo fuit: citius reliqua, quae facere constituerat, omnia. Homo vero quum bestiis & reliquis rebus omnibus e materia conflatis praestantior haud dubie & nobilior sit, primo statim die condi a Deo debuisset, si divina sapientia aeque certam & ratam hanc esse regulam duceret, atque hi Platonici, quos inducit vir eruditissimus.

(2) *Boethium) De consolatione philosophiae Lib. III. p. 69.* Sed malus mihi videtur interpres esse loci huius BOETHII vir doctissimus, quum in eo non modo de hominum, sed etiam de bestiarum animis existimat agi. Persuasit sibi, quod satis pater, *minores vitas*, quarum meminit BOETHIVS, bestiarum animas esse. Verum rectius longe sententiam philosophi huius, qui ceteroquin PLATONI praeter modum addictus fuit, adsequuntur, qui vocabulum *animas* de angelorum & daemonum mentibus, *vitas* autem *minores* de hominum exponunt animis. Solent scilicet Platonici, quod ex PROCLO & aliis intelligere licet, multum ponere discriminis inter animos coelestes, qui fragilium & terrenarum rerum amore numquam capiuntur, & inter humanos, quos desiderium rerum invadit corporearum. Et hanc explicationem praeclare confirmant, quae consequuntur, verba: *In coelum terramque seris*: Ex quibus quidem liquet BOETHIVM & de mentibus canere, qui vel in coelo seu sublimiori aetheris parte manent, & de animis, qui ad inferiores naturae rerum partes aut vitio suo, aut Dei iussu descendunt. Illae vocantur ipsi *animi*, hae *vitae minores*. Oblitus ceterum fuisse videtur vir egregius, sese de his animarum *vehiculis* seu tenuibus corpusculis supra iam copiose commentatum esse: ex quo constare videtur, voluminis huius partes, aut capitis huius sectiones diversis temporibus, nec continuata serie ab eo elucubratas fuisse.

certum quoddam genus daemonum ratione carentium, qui immortales tamen sint: sed alii hos omnes daemones, a quibus abest ratio, mortales esse censent. Hic daemones ratione vacui, & immortales tamen, illi videntur esse, qui numquam ad corpora descendunt terrena: Et hos negat esse AMMONIVS. Quibus oppositi mortales, illi erunt, qui corpora etiam animant & agitant crassiora & terrena, quibus interitus & corruptio imminet. Sententiam igitur hanc esse crede AMMONII: Nulli sunt alii daemones bruti & a ratione relicti, quam animi bestiarum illarum rationis nesciarum, quae inter nos versantur: qui animi nonnumquam aëriis tantum corporibus sunt induti. (3) Veterum ergo Pythagoraeorum disciplina haec credi iubebat ab alumnis suis: Nullam hodie rem novam fieri, quae non fuerit antea, nullam itidem rem vere subsistentem everti, destrui ac ad nihilum revocari: nullam novam materiam produci a Deo, constituto semel terrarum orbe, nec ullam novam vitam vel animam fingi: Deum, quum primum naturam rerum conderet, nihil condidisse, quod haud dignum esset conservatu, nihil quod non apte atque commode in natura rerum collocari atque adhiberi posset: Nec idcirco eum umquam rerum, quae semel fecerit, poenitere: Multa quidem generari, multa vicissim corrumpi ac perire: verum in omni generatione & corruptione naturali res tantum, quae antea fuerint, vel componi aliter, vel

(3) *Induti)* Vix coniicio, quid caussae viro doctissimo fuerit, ut hanc Platonicorum de daemonibus ratione carentibus lineolam hic attingeret. Meo quidem iudicio, disputatio, quam hic suscepit, non postulabat, ut huius rei mentio fieret. Sed copiosa infinitarum rerum, quae in ipso fuit, scientia efficit saepe, ut a re proposita digrediatur & erudita quidem, sed paullum aliena, rebus necessariis admisceat. Vtcumque est, vir doctissimus, nec AMMONII sententiam assequutus est, nec quid proprie in disceptationem venerit inter Platonicos de daemonibus ratione vacuis decertantibus, luculenter declaravit. In AMMONII verbis ea vidit, quae nemo forte unus post eum videre poterit: vocabulis vero ἀθάνατος & θνητὸς singularem & inusitatam plane notionem subiecit. Ἀθάνατον enim id dici autumat, quod numquam corpus mortale ac terrenum animat: θνητὸν vero, quod in corpus mortale descendit. Qui vero vel AMMONIVM leviter inspexerit, sententiae eius haec prorsus adversari, continuo perspiciet. Fessus ego longo & molestissimo labore, haud a me impetro, ut novam hic & laboriosam instituam commentationem, quaeque de daemonibus, eorumque natura Platonicorum schola temere nimis decrevit, ampliori ex obscuris eorum voluminibus, oratione explicem: at tantum tamen, quantum satis est ad ea, quae hic dicuntur, intelligenda, non possum, quin, qua potero brevitate, afferam. Vetustissimi graecorum & populorum Orientalium genios & daemones corporeos esse, nil dubitarunt, nec plus inter hominem & genium differentiae voluerunt interesse, quam inter corpus solidum concretumque, & simplex, atque leve. Quod corporeum vero est, id dissolvi & perire potest. Itaque multi, aliis licet secus sentientibus, in hanc venerant sententiam, & daemones mori posse, elapsisque longioribus temporum intervallis interire. Differit multis hac de opinione PLVTARCHVS *libello de oraculorum defectu*, & HESIODVM inter alios observat ei fuisse deditum *p. 415. Tom. II. Opp.* ὁ δὲ Ἡσίοδος οἴεται καὶ περιόδοις τισὶ χρόνων γίνεσθαι τοῖς δαίμοσι τὰς τελευτάς. *Hesiodus vero certis temporum conversionibus mortem geniis obtingere censet.* Recitat & ibi versus, ex quibus hoc conficitur, HESIODI, nec non exempla quaedam, ut probabilem hanc faciat opinionem, Aemilianum, quem loquentem inducit, referre facit; in quibus illud, quod a magni Panis morte sumit, alio iam a nobis loco sub examen vocatum est. Non ferebant vero hanc sententiam, Platonici, qui longe subtilius de daemonibus philosophabantur, utpote quos ipsius divinae naturae partes seu radios existimabant esse: quamquam nec omnes huius generis tam audaces erant, ut ex toto antiquam opinionem hanc falsam esse, statuerent. Erat enim, id quod saepius iam monui, familia haec insigni erga veteres opiniones & popularia dogmata reverentia. Itaque mediam de hac secta quidam sententiam amplectebantur, id est, nec omnes quidem daemones mori, at nec omnes tamen immortalem vitam vivere, statuebant. Atque hos, quo facilius hanc sententiam stabilirent, valde illi iuvabant, qui daemonum naturam ceteris omnibus, doctis & indoctis, rectius sese nosse gloriabantur, *Theurgi*: vanum, fallax, superstitiosum & versutum hominum genus, quod potestate sese armatum esse mentiebatur, daemones ad colloquium evocandi, & quibus vellent rebus adhibendi. Nugatores hi vana esse praedicabant daemonum genera, quemadmodum hominum & quosdam ex illis prorsus esse brutos, stupidos, a ratione aversos & libidinibus unice deditos. Exponam hoc PLVTARCHI verbis *Libro de defectu oraculorum p. 417. Tom. II. Opp.* de reliquis daemonum generibus harum rerum curiosos IAMBLICHVM *de mysteriis Aegyptiorum* & alios eiusdem numeri & ordinis scriptores consulere iubeo. ἔστι γὰρ ὡς ἐν ἀνθρώποις καὶ δαίμοσιν ἀρετῆς διαφορὰ, καὶ τοῦ παθητικοῦ καὶ ἀλόγου, τοῖς μὲν ἀσθενὲς καὶ ἀμαυρὸν ἔτι λείψανον, ὥσπερ περίττωμα, τοῖς δὲ πολὺ καὶ δυσκατάσβεστον ἔνεστιν. *Vt enim inter homines, ita etiam inter genios gradus sunt & discrimina virtutis, & naturae perturbationibus obnoxiae, ac brutae, aliis reliquiae languidae & obscurae, tamquam excrementum quoddam, adsunt, aliis copiosae & deletu difficiles.* Hoc ergo brutum & rationis inops daemonum genus illi ex Platonicis, quibus parum tutum videbatur, totam veterum de his naturis disciplinam repudiare, exstingui posse censebat & aliquando diffluere. Nam quod ratione caret atque corporis unice motibus obsequitur, id credibile iudicabant corporum quoque more perire ac distrahi posse. Sed non omnes familiae huius in hanc sese sententiam patiebantur pertrahi: ex quo lis illa nascebatur: utrum daemones quidam, illi sigillatim, quos Theurgi ἀλόγους & rationis expertes esse dicebant, mori possent, nec ne? PORPHYRIVS in *epistola* notissima, quam ad *Anebonem* exaravit,

vel fecerni: eosdem femper manere animos, easdem vitas: at diverfa effe, quibus illi focientur, corpora: modo graviori mentes veftimento veluti deprimi, modo tenuiori ac leviori ornari: nunc corpore fpectabili indutos apparere, nunc viciffim corpori oculos fugienti tantum copulatos effe: nam & aëria illis effe & terrena vehicula: numquam vero ullam animam prorfus nudam & omni corpore privatam relinqui. Hinc PROCLVS violatae & adulteratae PLATONIS doctrinae quosdam arguit, qui aërea vehicula animarum destruerent: οἱ φθείροντες τὸ ὄχημα ἀναγκάζονται πότε παντὸς σώματος ἔξω ποιεῖν τὴν ψυχήν. *Qui fubtilia vehicula animarum ferre nolunt, illi coguntur faepenumero, animam omni corporeo veftimento privare ac nudare.* In Timaeum 330. Nos univerfam hancce rationem, quam ex Aegypto fufpicor afportaffe PYTHAGORAM, ex OVIDIO fupra copiofe expofuimus. Cui hoc tamen addi velim, non omnes, qui probarunt eam, a fe impetrare potuiffe, ut eorum opinionem, qui humanas mentes in corpora quoque brutorum animantium & ferarum tranfire putant, primis doctrinae huius auctoribus placuiffe ducerent (4) Tenuit & VIRGILIVS hanc fententiam, quod ex eius *Georgicorum Libro IV.* manifeftum eft. (5) Nec MACROBIVS effe aliquid magis verae rationi confentaneum, exiftimavit. *Conftat*, inquit, *fecundum verae rationis affertionem quam nec Cicero nefcit, nec Virgilius ignorat, dicendo* Somn. Scipion. Lib. II cap. XII. (p. 161.)

Nec morti effe locum - -

Conftat, inquam, nihil intra vivum mundum perire, fed eorum, quae interire videntur, folam mutari fpeciem.

§. XXX.

Vt haec difciplina contra omnem opinionem & admirabilis plane videatur, in ipfis tamen facris litteris, quibus eum exornet ac probabilem reddat, inveniet fine controverfia Pythagoraeus audacior. PAVLI figillarim locum *Rom. VIII. 19*, quem mifere vexavit tot interpretum inania fagacitas, non fine veri fpecie favere fibi difputabit: *Etenim natura exferto capite obfervans exfpectat patefactionem filiorum Dei. Nam vanitati natura rerum fubiecta eft, non fua fponte, fed per eum, qui eam fpei fubmifit, fore, ut & ipfa natura a fervitute interitus in libertatem gloriofam filiorum Dei adferatur. Scimus enim, rerum naturam hactenus congemifcere ac condolere. Neque vero folum illa, fed & nos ipfi, qui primitias fpiritus habemus, apud nos ipfos gemimus, adoptionem exfpectantes, liberationem corporis noftri.* Principio in his verbis perfpicuum eft, κτίσιν feu *rem crea-* Pauli locus Rom. VIII. 19. fingulari ratione expofitus.

ravit, Aegyptiorum vatem, cuius apud EVSEBIVM *Praeparat. Evangelica* & alios exftant reliquiae, non obfcure placere fibi eos fignificat, qui daemones quosdam morti fubiicerent: Sed his, in qua etiam AMMONIVS eft fententia, IAMBLICHVS fefe opponit *de myfteriis Aegyptior. Sect. III. cap. XXII. p. 88. f.* Quidam, ut PROCLVS, in medio hanc relinquebant rem, liberumque faciebant omnibus, quemadmodum fentire vellent. Eiusmodi quaeftiunculae aeternis rixis & contentionibus foecundam praebere poffunt materiam, maxime fi ab hominibus tractentur, qui fapientiae potius umbram & fimulacrum, quam veram fapientiam amant, ingeniique fui ludificationibus fine metu obtemperant.

(4) *Ducerent)* Confulere hic eos iuvabit, qui de migratione animorum in varia corpora ex inftituto commentati funt, quorum praecipuos nominat IO. ALB. FABRICIVS *in delectu argumentor. pro veritate religionis Chriftianae cap. XVIII. p. 447.*

(5) *Manifeftum eft)* VIRGILIVS *Georgicor. Lib. IV. v. 221.*

- - - Deum namque ire per omnes
Terrasque, tractusque maris, coelumque profundum
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum
Quemque fibi tenues nafcentem arceffere vitas.
Scilicet huc reddi deinde ac refoluta referri
Omnia: nec morti effe locum, fed viva volare
Sideris in numerum atque alto fuccedere coelo.

Mihi vero non prorfus accommodati videntur effe hi verfus VIRGILII ad fententiam, quam Pythagoraeorum effe vult vir doctiffimus. Etenim nihil in illis de rebus corporeis, nihil de animorum vehiculis, nihil de eorumdem per varia corpora erroribus, nihil de aliis nonnullis, quae Pythagoraeis attribuuntur hic, fententiis. De animis unice poëta loquitur: quos quidem, tam in hominibus, quam in brutis animantibus quosdam canit exiftimare, ex ipfa natura divina per univerfum terrarum orbem fufa hauftos effe, & refolutos corporibus, ad eamdem referri, nec idcirco interire umquam, fed in fumma aetheris regione aeternum vivere. MACROBIVM non fatis caute videtur fequutus effe vir doctiffimus, quum VIRGILIVM univerfum dogma, quod Pythagoraeum appellat, approbaffe diceret. Sed MACROBIVS, Platonicis fcitis fine modo favens, morem etiam familiae fuae fervat ubique, ac in fuam multa veterum dicta fententiam paffim pertrahit, in quibus fenfus tamen ineft longe alius.

creatam, de qua verba facit vir divinus, non esse idem, quod τέκνα seu υἱοὶ τοῦ θεοῦ, *filii Dei*, verum haec bina distare ac differre aliqua ratione inter se. Quare, qui hoc dicto caussam suam fulcire suscipiet Pythagoraeus, is vocem κτίσις continuo disputabit, aut necessario accipiendam esse de rebus conditis, quae anima carent, aut de animalibus inferioris numeri & ordinis, aut de utrisque simul. Iam vero, tametsi lubentes largiamur, esse in his verbis illud figurae genus, quod *Prosopopoeiam* vocant Rhetores, haud posse tamen, nisi summam verbis adhibere vim velis, quae de κτίσει in illis exstant, ad res creatas anima carentes seu materiam sensus nesciam referri, in aprico positum est. Materia haec quomodo, quaeso, dici poterit ἀποκαραδοκίαν habere aut in maxima futuri alicuius boni spe ac exspectatione esse? Quomodo *vanitati*, ματαιότητι, & φθορᾷ seu *corruptioni & morti* subiecta esse? Idque οὐχ ἑκοῦσα, non sponte sua, verum invita, attamen ἐπ' ἐλπίδι, spe maioris aliquando felicitatis obtinendae? Quomodo συστενάζει interea & συνωδίνει, *graviter angi animo & excruciari*, dum a servitute liberetur corruptionis & in gloriosam filiorum Dei libertatem vindicetur? Corpora praeterea naturalia, quum vel generantur, vel corrumpuntur, metalla & plantae quum crescunt vel intereunt, oleum quum abit in flammam, ignis in fumum convertitur, aqua in vapores dissolvitur, vapores nivis vel grandinis speciem adsciscunt, gramen lac fit, lac in carnem & ossa transit, nulla ulli rei infertur iniuria, neque aliquid vere exsistens evertitur & destruitur. Ipsa materia in his omnibus conversionibus una manet eademque, sine ulla diminutione, at formae rerum mutantur, vetusque materia novo donatur habitu. Omnis generatio, corruptio & mutatio naturae uno absolvitur motu: corpus autem, si animo careat, nihilo plus sentit calamitatis aut molestiae, quum movetur, quam quum a motu quiescit; quoniam aeque naturae corporum conveniens est & consentaneum, a re alia impelli & incitari, atque per se quiescere. Figurae tantum, intervalla, situs & magnitudines, quum contingit eorum, quae diximus, aliquid mutantur; & hae mutationes sensus nostros variis modis adficiunt, vestigiaque non unius generis in animis nostris relinquunt. Si qui vero sunt, qui hunc locum ita interpretantur: Omnes eiusmodi mutationes & conversiones rerum, omnes corporum inanimorum vicissitudines, prorsus aliquando cessaturas esse: nunc quidem materiam misere affligi & ingenti desiderio quietem a perpetuo illo motu appetere: at fore tempus illud, quo sublata omni motione, omni generatione & corruptione, materia sensus inops summam adeptura sit tranquillitatem, hi num quid dicant, satis intelligant, vehementer dubito. Id enim est affirmare, totam universitatem rerum, quatenus constat corporibus, lapidis aliquando naturam accepturam esse, ipsaque ideo bonorum virorum, quae ex mortuis resurgent, corpora, rupis instar aut adamantis esse futura. Nihilo melior & sapientior illorum est opinio, qui totum hunc terrarum orbem vitro aliquando splendidiorem & crystalli instar pellucentem fore statuunt, atque a materia mutationem hanc omnibus experi votis censent. Etenim quis sibi demum persuadeat, novum illud coelum, novamque terram, quam exspectamus, idcirco immutatum iri, ut melius sit materiae, quae sensus inops est, & ut corpora animo vacua feliciora fiant, quae nullo tamen vel doloris, vel voluptatis sensu tanguntur? Nonne potius ea unice de caussa, nova & meliori forma rerum naturam donatum iri, certum est, ut hominibus & animantibus, vivis rerum spectatoribus & novi orbis incolis, eorumque tam opportunitatibus, quam deliciis, consulatur? Illa vero PAVLI verba: *Ipsa enim creatura liberabitur, a servitute corruptionis & ad gloriosam filiorum Dei libertatem adscendet*, nescio, quibus naturis accommodari queant, si discedas ab animalibus. Etenim haec libertas filiorum Dei, quam recipient, nihil est, quam corporis mutatio & conversio, corpore immortali in locum mortalis & fragilis succedente. Cuius felicitatis quinam participes fieri possunt, nisi tales unice naturae, quae corpore constant & animo? Nihil vero prorsus impedit, quo minus πᾶσα κτίσις, quam vocat PAVLVS, seu universa natura creata, quam deinceps exquisito dolore laborare & angi, ait, de omnibus illis naturis, in quas sensus miseriae & doloris cadit, aut, quae ducere suspiria & excruciari possunt, accipiatur. Quae omnia, quum ita sese habeant, PYTHAGORAE, quem induco, sectator locum hunc unice interpretabitur de rebus animatis inferioris ordinis, quae molestia affici & voluptate vicissim recreari possunt. Has dicet invitas plane & contra voluntatem suam, postquam homines felicitatem amiserunt pristinam, animaeque lapsae sunt, in corporibus gravioribus & terrenis vanitati & corruptioni servire, aegritudinibus & miseriis expositas esse, mortem denique metuere: At rationes eorum immutatum iri patefacta filiorum Dei gloria: Tum, mortalibus corporibus sublatis, immortalia, nec interitura umquam, redditum illis iri: Animorum ita liberatorum a crassioribus & densioribus his corporibus, tenuissimisque, aëriis & perennibus vestitorum summam, gloriosissimo illo aevo, felicitatem & beatitudinem fore: Eum enim, qui mortem haud condidit, nec ul-

lius

lius rei viventis interitu & exitio delectatur, sed, quodcumque fecit, eo fecit consilio, ut vivat & laetetur, omnibus eorum aerumnis, omnibus molestiis & miseriis modum esse positurum. Sed perget etiam Pythagoraeus noster ratiocinando: Quumque certum sit, per vocabulorum, *πᾶσα κτίσις omnis creatura*, amplitudinem fieri non posse, ut bestiae & bruta animantia ab hoc prorsus excludantur loco, ex eo sibi licere concludere, confirmabit, totum illum naturarum rationis expertium ordinem, quas homo nobilitate superat, non prorsus ad nihilum redactum iri, quando mundus renovabitur, aliamque formam induet, nec novi orbis incolas solos fore homines, sed hoc etiam rerum conditarum genus, quod diximus, certa ratione conservatum iri. Neque vero ita putabit bestiarum genus mansurum esse, ut istae generationum & corruptionum vicissitudines, quae hic vigent, ad infinitum tempus durent, hisque exstinctis animantibus, in eorum semper locum nova succedant alia: E contrario eadem semper animantia aeternum esse victura statuet Nec enim, nisi hoc esset, ullum eorum a servitute corruptionis liberum foret. Postremo ipsos illos bestiarum animos contender, qui hic dolore atque desiderio conficiuntur, libertatis filiorum Dei futuros esse participes. Alioquin enim nulla de caussa parturirent hic, nec pro semetipsis, verum pro aliis tanta futurorum exspectatione laborarent. (6) Verum satis dixi de hac Pythagoraeurum sententia, quae omnes omnino

(6) *Laborarent)* Audax, fateor, est, quod ipse dicit CVDWORTHVS, novus hic S. PAVLI interpres Pythagoricus: sed restatum suo facit exemplo, non semper audaces fortunam iuvare. Etenim, si ornatum & verborum pompam huic explicationi detrahas, qua vir doctissimus eam commendavit, quod superest, vix sese sustinet, nec primum hominis recta ratione praediti impetum tolerat. Quod primum sibi dari vult, qui hic inducitur, interpres, κτίσιν & υἱοὺς τοῦ θεοῦ, seu τέκνα τοῦ θεοῦ inter se differre, id aegre ipsi dabunt omnes. Neque est aliquid in hoc sancti hominis loco, quod cogat nos, ut hoc ipsi demus: quod illi dudum planum fecerunt, qui vocabulo κτίσεως homines sanctos & regenitos designari autumant. *Membrum decimum nonum* commodissime sic potest exponi: *Anxium desiderium regenitorum diem illum exspectat, quo apertum fiet id, quod perobscurum est, dum hic manet orbis, quinam veri & germani fuerint Dei filii? Membrum vero vigesimum primum,* quo iterum κτίσις & τέκνα τοῦ θεοῦ distingui videntur, nihil impedit, quo minus ita declaretur: *Namque sancti homines, qui Christum vera fide amplectuntur, in eam libertatem adseruntur, quae promissa est filiis Dei, seu illis, qui per fidem in Christum filii Dei fiunt.* Nec necesse idcirco est, ut υἱοὺς & τέκνα τοῦ θεοῦ coelites seu sanctos in coelo iam collocatos esse, putemus: quae sententia viris quibusdam egregiis placet. Vid. Vener. SALOM. DEYLINGII *Observat sacrat Part. I. Observ. XXXVII. §. X. p.* 156: quamquam nec cum his magnopere pugnare velim. Quod si Pythagoraeus noster υἱοὺς τοῦ θεοῦ censuit homines esse pios & sanctos, quod veri videtur simile, ne ipsa quidem eius, quae hic affertur, expositio, patitur, ut κτίσις & υἱοὶ τοῦ θεοῦ distinguantur. Vocabulum enim κτίσεως tam late positum hic esse autumat, quod mox apparebit, ut omnes omnino homines eo denotentur.

Sed ipsam iam aggrediar interpretationem. Κτίσις, nisi me prorsus fallit ratio, Pythagoraeo nostro totus est animorum inferiorum ordo, quos Deus condidit, sive illi hominum conclusi sint corporibus, sive in bestiarum delitescant corporibus: nam angelorum clare satis animos excipit. Hos animos, si hunc audias, PAVLVS ait gravibus & terrenis corporibus oppressos, libertatem anxie appetere ac desiderare: Hos idem ait aliquando liberatum, seu gravioribus corporibus egressos, subtilioribus corporibus instructum iri. Ab hoc ego homine

I.) Requiro, ut vocabulum κτίσεως usquam ab aliquo scriptore vel sacro, vel profano de universo animorum in his terris degentium agmine adhibitum esse, demonstret. Tam enim insolentem & novam vocabuli huius notionem sine ullo teste, atque auctore recipere, sana vetat ratio. Vera & certa erunt, quae volumus, omnia, si licitum fuerit tales nominibus potestates subiicere, quales ipsi rationibus nostris & opinionibus convenientes esse ducimus. Respondebit forte: κτίσιν pro omnibus poni, qui hunc orbem incolunt, hominibus. *Marc. XVI.* 15. At horum hominum potiorem partem esse animam: totum igitur hic poni & partem intelligi, cuius generis loquutiones in optimis passim scriptoribus inveniantur. Concedam, non sine specie quadam haec dici: sed quid de animis bestiarum fiet, quos hoc nomine, non secus ac hominum, indicari arbitratur, si hanc probemus explicationem? Non elabetur antea Pythagoraeus noster, quam locos nobis aliquos demonstraverit, quibus sigillatim animalia omnia, sive homines sint, sive bestiae, κτίσεις diserte dicuntur. Illis enim, quibus hoc nomen totam rerum universitatem designat, haud contenti erimus.

II.) Sed mittamus hanc difficultatem Grammaticam: maiores in ipsa interpretatione nodi, quos numquam solverit, ingeniosus licet sit homo noster nos morantur. Esto, omnes animas nomine κτίσεως hic designari: Ergo omnes animi tam bonorum, quam malorum anxie exspectant patefactionem filiorum Dei: Ergo malorum etiam mentes vanitati contra voluntatem suam parent, & spem habent eluctandi ex hoc servitutis statu: Ergo animi omnes, sive boni sint, sive mali, in gloriosam filiorum Dei libertatem adserentur: Ergo nulla anima poenis umquam & suppliciis afficietur; nam omnes animi graviori relicto corpore, coelestibus amicti vehiculis, aeternis perfruentur deliciis. Numquam mihi persuaserim, ullum Pythagoraeorum, si vel maxime a religione Christiana abhorreat, haec absurda consectaria, quae disiuncta tamen esse ab hac expositione verborum PAVLI nequeunt, approbaturum esse. Maxima pars animorum, quae mortalibus conclusa est corporibus, metuit potius, quam exspectat, diem illum, quo sanctae & piae mentes corporibus suis restituen-

no animos, nec ratione tantum praeditos, sed etiam sensu tantum valentes, naturas esse praecipit sibi constantes, ideoque omnes etiam post fata vult permanere, certis quibusdam exilibus vehiculis adiunctis, in quibus, gravioribus his & terrenis corporibus soluti, perpetuo vivant.

§. XXXI.

Si animi bestiarum post obitum corporis omni careant corpore & permanent tamen, necesse est eos omni actione & sensu destitutos esse.

Sed fac, vehicula haec aërea, quibus bestiarum animos, corporibus exstinctis, cinctos esse statuunt Pythagoraei, philosophorum delirantium somnia & commenta esse: adde, nullis, nisi corporibus terrenis, eos animos sociari umquam & adiungi: ex quo efficitur, prorsus eos nudos esse, si corporibus illis egrediantur, intra quorum sinum hic abditi latuerunt: haud tamen intereunt animi illi, vel in nihilum occidunt, quoniam non rerum aliarum affectiones & modi sunt, verum naturae per se subsistentes. Hoc autem si ita est, animos illos confitendum est, tametsi naturae eorum supersint, in isto tamen statu omnis non modo sensus, verum etiam agendi facultatis, expertes fore: donec aliis postea vicissim reddantur corporibus e terra conflatis. Quamvis enim animus rationis particeps sine ullo corporis interventu intelligendi semper & cogitandi virtutem retineat, sentiendi tamen virtus tamdiu tantum viget, quamdiu corporis consuetudine utitur. Recte scilicet pronuntiavit ARISTOTELES, (1) sensum complicationem esse corporis & animae, quemadmodum ad texendam telam tam textor, quam instrumenta eius requiruntur. Quamobrem si bestiarum animi naturae sunt sibi constantes, ratione licet careant & sensu tantum valeant, neque tamen post fata corpus quoddam retinent, necesse est, omnem ab illis & sentiendi & agendi vim abesse, atque longum eos & diuturnum tempus stupidos prorsus & impotentes errare ac vagari. Atque hoc tanto minus incredibile videri nobis debet, quanto certius est, nulli mortalium esse cognitum, utrum animus suus, corpore vel somno oppresso, aut veterno vel apoplexia prostrato, semper suimetipsius interiorem sensum & conscientiam perpetuo retineat, nec ne, aut num animus utero matris conclusus numquam non cogitet? Quamquam si vel hac in re cuncta essent expedita, hoc tamen vix aliquis in dubium revocet, sentientes bestiarum illarum animas, quae, hyeme vigente, tamquam mortuae iacent & veris calore redeunte vitam recipiunt, interea sensu omni & agendi facultate privatos esse. In hanc vero si concedamus sententiam, brutorum animantium mentes, & mortales certo sensu, & immortales alia

tuentur: nec invita, sed lubens cupiditatibus suis & vanitati rerum humanarum inservit: nec denique in libertatem filiorum Dei vindicabitur, sed aeternas divinae iustitiae poenas dabit. Quod si Pythagoraeus aliquis a Christo alienus tam esset ineptus & rerum omnium rudis, ut haec omnia pro veris habere, nihil dubitaret, ipsa tamen ab hoc homine lex rationis requireret, ne scriptoris Christiani verbis sententiam attribueret, religionis Christianae primis fundamentis & initiis plane repugnantem & contrariam.

III.) Plane vero lepidus est hic Pythagoraeus, quum ad bestiarum animos haec etiam sancti hominis verba sine ulla verecundia trahit. Vt id faciat, efficit vocabulum πᾶσα. Quum nimirum πᾶσαν κτίσιν PAVLVS dicat in libertatem assertum iri, nullos excludit animos filiorum Dei gloria: Ergo & bestiarum animi huius salutis participes erunt. Festive certe! Sed obliviscitur vir bonus, a se hic illud pro concesso sumi, quod in controversia versatur, scilicet esse bestiis animos: Certum est, ita rationem subducit, esse in bestiis animos ratione praeditos: At de omnibus animis PAVLVS loquitur: Ergo & animis belluarum aeternam incolumitatem & salutem pollicetur. Concidit haec omnis argumentatio, modo neges, esse bestiis animas. Gratias, si possunt, bestiae huic Pythagoraeo agant de tam eximio invento: nam de his bene mereri studuit: Apud homines, qui ratione valent, aut parum, aut vero nihil inibit gratiae. Nil caussae erat, cum vir magnus interpretationem tam insanam ingenio & eloquentia sua exornaret: nisi forte ideo praeterire eam noluit, ne quid eorum omissum diceretur, quae Pythagorici dogmatis asseclae rebus suis favere censent.

Mihi ex omnibus verborum, de quibus hic agitur, S. PAVLI explicationibus nulla videtur esse melior & probabilior, quam eorum, qui nomine κτίσις sanctos & pios homines, aut, si mavis, animas eorum designari volunt. Quamvis enim & haec difficultates quasdam adiunctas habeat, reliquae tamen multo premuntur maioribus, & in captiones vix explicabiles patronos suos inducunt. Et placuit idcirco haec sententia viris longe meritissimis & doctissimis, THOMAE ITTIGIO, qui singulari eam dissertatione exornavit, quae legitur in *Enneade* eius *Exercitationum Theologicar.* p. 440. *f.* Ven. SALOM. DEYLINGIO *Observationum sacrar. Part. I. Observ. XXXVII.* p. 147. FRID. ADOLPHO LAMPIO *Commentario in Psalmum XLV.* p. 567-584. & nuperrime viro de litteris praeclare merito, CHRISTIANO STOCKIO in *Observat. Philol. ad N. T.* non ita pridem edito p. 1023. itemque aliis bene multis. Illustris est, meo iudicio, ad hanc sententiam firmandam IACOBI locus, c. I. v. 18. βουληθεὶς ἀπεκύησεν ἡμᾶς λόγῳ ἀληθείας εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς ἀπαρχήν τινα τῶν αὐτοῦ κτισμάτων: quod omnes facile intelligent, qui diligenter eum & sine partium studio cum verbis PAVLI contulerint.

(1) *Aristoteles) De anima Lib. II. cap. V. p. 27. Tom. II. Opp.*

alia notione dicere nobis licebit. Mortales sunt, quoniam ad tempus saltim quoddam usu & exercitatione vitae carent: immortales autem, quoniam ipsa earum natura inviolata manet, neque radix & fons vitae perit. Ex his etiam intelligi necesse est, frustra sibi & temere nodos nectere, qui verentur, ne si animi bestiarum immortales esse & post fata permanere dicantur, confitendum quoque nobis sit, aut coelo eos, aut inferis destinatos esse. Quod vero vitam eis aliquando restitutum iri, corpusque aliquod e terra compositum, contendimus, id cur mirabile videri queat nescio, quum simile aliquid contingere in natura rerum quotidie videamus, quando bombyces, aliique vermes moriuntur & alia deinceps forma vestiti ad vitam redeunt. Etenim eamdem animam, quae bombycem olim agitavit, in papilione postea quoque versari, haud credo dubitare quemquam posse: certe illis ita visum fuit divinae sapientiae consultis, qui bombycis exemplo & imagine dogma de corporibus hominum ad vitam revocandis illustrarunt.

§. XXXII.

Non necesse est, ut bestiarum animae post corporis obitum permanere credantur: possunt enim ad nihilum a Deo redigi.

Duplicem igitur viam ingressos esse constat ex his, quae disputavimus, qui animos brutorum animalium naturas esse volunt sibi constantes, nec idcirco post fata exstingui. Alii PLATONIS & PYTHAGORAE probant disciplinam, animosque hos corporibus terrenis & crassioribus egressos in subtilibus, aëriisque corporibus vivere ac sentire decernunt. Alii vero, aëriis his animarum vehiculis repudiatis, brutis animantibus terrena tantum relinquunt corpora: quibus dissipatis, mentes earum sine vi, sine sensu, sine vita, somno & silentio victas, permanere statuunt. Ego vero, ut quod res est, fatear, nihil, quod nos cogat, video, ut propterea bestiarum animos ad infinitum tempus permansuros esse credamus, quoniam sibi constant & per se subsistunt. Licet enim certum sit, nullam earum naturarum, quas divina ratio condidit, per se in nihilum occidere posse; aeque tamen hoc exploratum est, qui eas ex nihilo finxit, Deum, easdem quoque rursus ad nihilum redigere posse. Proinde quum humanorum animorum immortalitatem ex ratione demonstrari posse contendimus, nihil nobis, nisi hoc, volumus, certis confici argumentis posse, eos naturas esse sua vi constantes. Quod si dubio vacat, illud etiam oportet concludi, nulla lege vel vi naturae eos interire, vel exstingui posse, non secus ac materiam. Sed divinae nihil idcirco potentiae derogamus: quam ingenue fatemur tam animos, quam materiam plane destruere & ad nihilum redigere posse. Quae quum ita sint, nos, qui animos nostros numquam credimus interituros esse, non hoc uno firmamento nixos esse oportet, quod naturae sint per se subsistentes, sed alio quoque praesidio munitos. Omnis nempe spes & fiducia in divina nobis reposita sit, necesse est, benignitate, quam certi sumus, rerum illarum, quas condidit, nullam deleturam esse, nisi vel divinis eius perfectionibus repugnet, vel totius rerum universitatis saluti obsistat, eam permanere. Neutrum vero horum, id quod extra controversiam positum est, in animos nostros cadit: quippe qui bona, malaque discernendi facultate ac simul voluntatis libertate instructi sunt. Quocirca tam praemia, quam poenas promereri possunt, digniaeque sunt naturae, in quibus exempla Deus edat iustitiae suae. Verum animorum, quibus bruta vigent animantia, longe alia conditio est, quos liquet & bonorum malorumque cognitione & voluntatis libertate destitutos esse, nec idcirco vel praemiis ornari, vel poenis affici iure posse. Hi nulla quidem naturae vi vel lege ad nihilum revocari possunt: at nihil vicissim impedit, quo minus a Deo, qui, quum animalia generarentur, eos produxit, postquam eos tempus quoddam vivere, seque ipsis frui passus est, ad nihilum rursus redigantur & deleantur, corpora quando moriuntur & intereunt. Atque hoc si omnium est optimum, nullum omnino dubium est, quin ita etiam futurum sit. Hanc sententiam inter philosophos PORPHYRIUS (1) videtur amplexus esse, qui omnem potentiam seu animam rationis nesciam

(1) *Porphyrius)* Vide *sententias eius ad intelligibilia ducentes P. I. §. XXII. p. 227. §. XXIV. p. 228.* & alias. Sed perperam vir doctissimus hoc eius dogma ad brutorum animalium trahit animos, de quibus longe secus sensit PORPHYRIUS, atque hic sensisse conncitur. Toto nimirum *Libro III. de abstinentia a carnibus* maximopere laborat philosophus hic, ut bestiarum animos ostendat, eiusdem esse generis, cuius hominum animos, neque solum sentiendi facultate, verum etiam ratione, iudicio ac intelligentia valere: Ex quo quidem planum est, eum non potuisse non de statu animarum belluinarum post fata idem fere sentire, quod de animis sensit hominum, & utrisque immortalitatem adscribere, tametsi hanc sententiam aperte satis haud profiteatur. Omnes tam veterum, quam recentiorum Philosophorum de bestiarum animis sententias diligentissime collegit, & erudite diiudicavit Vir clarissimus & doctissimus GEORGIUS HENR. RIBOVIUS, in *Dissertatione*

nesciam in vitam huius universitatis redituram esse, id est, intra ipsam divinitatem receptum, idcircoque e rerum creatarum numero exemtum iri, scriptum reliquit. Nec tamen negem, alia etiam ratione sententiam eius exponi posse. Forte enim hoc docere voluit, omnes brutorum animalium mentes, in quibus vis tantum est sentiendi, nihil esse reapse, quam unam eamdemque mundi animam, varie semetipsam distribuentem, omnesque materiae partes, quotquot ad vim eius recipiendam non ineptae sunt, agitantem, his autem partibus dissolutis, ad semetipsam redeuntem, virtutemque suam revocantem. Sed satis contra eos opinor esse dictum, qui propterea vetant credere, animos generari, mentesque, a quibus bruta reguntur animantia, naturas esse per se constantes, quoniam inde consequeretur, corporibus exstinctis eas permanere. Ostendimus enim, nulla eos, qui bestiarum mentes naturas esse statuunt a corpore secretas, necessitate constringi, ut easdem quoque post fata ad infinitum tempus vivere, non umquam exstingui putent. Planum item fecimus, si hoc constituatur, nullam Deum abolere prorsus naturam a se conditam, ideoque nec bestiarum animos umquam esse sublaturum, tum existimandum esse, sempiterno veluti somno ac silentio sepeliri, corpore exstincto, ac sine ullo sensu ac virtute agendi restare, hos animos, nisi forte concedere velimus, vehiculis eos aëriis terreno corpore sublato coniungi.

§. XXXIII.

Ethnicorum Theologi docuerunt ex materia vitas & animas haud nasci posse, sed a Deo produci.

Certum igitur hoc & conclusum est, ex materia vita sensuque omni destituta vitam atque cogitationem nullo procreari modo posse. Etenim hae res quum non sint aliarum rerum affectiones, sed naturae per se constantes, qui hoc volunt, illi ex nihilo fingi posse aliquid adseverant. Hoc vero confecto, alterum horum necesse est verum esse, aut omnes animos sua vi ex infinito tempore exsistere, aut vero esse aliquam vitam, mentemque sempiternam, nec genitam, unde omnes reliquae vitae, mentesque profectae ac derivatae sint. Veteres quidem divinae rationis & naturae professores hoc firme conceptum habuisse animis, nullum umquam vel animum & intelligentiam, vel vitam & sensum, e materia ortum esse, sed Deum, quem unum omnis vitae, rationisque auctorem & fontem dicebant, quae sunt generis huius omnia produxisse, longe plurimis eorum dictis demonstrare possem. Sed quia instituti mei ratio id haud exigit, ideo VIRGILII tantum versus aliquot, ex quibus luculenter id cognoscitur, in medium proferam. *Sexto* is *Aeneidos* libro, postquam Deum animum esse dixerat seu mentem per universam rerum naturam fusum & intentum, sic pergit:

v. 728. *Inde hominum pecudumque genus, vitaeque volantum,*
Et quae marmoreo fert monstra sub aequore pontus.

Lib. IV. v. 221. In *Georgicis* haec primo ponit:

- - - Deum namque ire per omnes
Terrasque tractusque maris, coelumque profundum.

Tum ita pergit:

Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum
Quemque sibi tenues nascentem arcessere vitas.
Scilicet huc reddi deinde & resoluta referri
Omnia, nec morti esse locum.

Quicquid igitur olim sapientum exstitit, quod Deum esse, nil dubitavit, id constanter hanc sententiam tenuit, nullam vitam ex materia nasci posse, sed a Deo creari omnes, aut ex eo, tamquam perenni & unico mentium & vitarum omnium fonte, dimanare. At recentiores quidam Dei professores ab hac opinione temere defecerunt, viamque multo minus tutam ingressi sunt.

§. XXXIV.

ne Historico-philosophica de anima brutorum lectu digna & copiosa, quam HIERON. RORARII *Libellis duobus, quod animalia bruta saepe ratione melius utantur, quam homines* cum observationibus suis iterum *Helmstadii* 1728. *in* 8. editis, subiecit: Et hic etiam *cap. XV. §. CXX. CVIII. p. 642.* PORPHYRII dogma de bestiarum animis accurate explicat. Mihi semper haec quaestio ex illis visa est, quae satis amplam homini ingenioso disserendi & coniiciendi materiam praebere, cum vero, quem nihil, nisi quae certa sunt & minime dubia, iuvant, parum delectare possunt. Teneamus id, quod certo novimus, animos nostros perennes esse, praemiisque vel suppliciis, corpore dissoluto, subiectum iri: de bestiarum vero animis quid futurum sit, aut quantum virtutis habeant, sapienter & moderate disseramus.

§. XXXIV.

Ipsi Hylozoicae Athei fatentur esse vitam quamdam principalem simul, quod hinc consequitur.

Tanta vero dignitas & evidentia est disciplinae huius, quae vitam naturam esse praecipit per se constantem, quae nec generari queat, nec corrumpi, aeternamque vi tam quamdam & mentem esse docet, unde fluxerint reliquae omnes vitae, mentesque, ut ne illi quidem divinae rationis adversarii, qui materiam in se vitam continere praedicant, eam adspernari ac reiicere potuerint. Qua quidem in re multo sapientius egerunt, quam illi ex Atheis, qui naturam rerum in corpuscula dividi tenuissima, statuunt. At quoniam animis eorum perniciosa haec sententia penitus infixa erat, nullas esse in hac universitate naturas, praeter corpora, in eam inciderunt amentiam, ut hanc principem, neque genitam vitam & intelligentiam partem esse iudicarent materiae, omneque corpus in se spectatum vitae cuiusdam, at a sensu animali & interiori conscientia relictae, particeps esse contenderent. Hanc porro naturae vitam, quam in materia residere autumabant, varia ratione temperari & pro diversa venarum, arteriarum, ceterorumque membrorum constitutione ac habitu variari dicebant: Et inde omnes hominum, bestiarumque animas nasci. Vitas igitur omnes tam hominum, quam animalium, in se consideratas res esse ducebant, quae gignantur & corrumpantur, quae prodeant ex nihilo & ad nihilum vicissim revertantur: at illam materiae vitam, quae ceterarum omnium principium ac fundamentum esset, & per se constare, & aeternam esse, nec depravari ullo modo & diminui, vel etiam interire posse, statuebant. Igitur ne Deum fateri cogeretur familia haec, quamlibet atomum materiae sensu vacuae ex omni fuisse contendebat aeternitate, atque scire omnia, neque falli posse, seu quod idem est callere cuncta sine ullo errore & ignorantia, cognitionemque habere sensu priorem, neque a rebus in sensus incurrentibus profectam, at animali tamen conscientia, sensuque interiori destitutam. Et hac illi re prorsus ab illis dissident, qui corpuscula individua in aciem contra Deum educunt: quos quidem constat omnem cognitionem pro sensu habere aut ex sensu natam esse ducere.

§. XXXV.

Hylozoicarum amentia rursus confutatur.

Verum nescio, an quid eo fingi queat amentius, qui non dubitat cuivis materiae particulae scientiam erroris nesciam adscribere. Id vero novi, secum ipsis aperte pugnare, qui hanc rationem probant. Perfectam enim primo scientiam, sapientiam & intelligentiam esse concedunt: & hanc tamen fuimet ipsius esse nesciam & interiori sensu vacuam praedicant: quum certum sit, sensum & conscientiam a cogitatione divelli nullo modo posse. Deinde vitam principem & primariam in hominibus & ceteris animantibus perire umquam posse negant: at animas tamen & personas animalium, mortis impetu, deleri atque ad nihilum plane revocari censent. Taceo, hanc doctrinam ad earum rerum, quae in hominibus & bestiis fieri videmus, rationem reddendam prorsus ineptam ac inutilem esse. Neque enim ulla materiae temperatio aut dispositio, qualiscumque demum sit generis, in eo, quod suimetipsius nullam antea conscientiam habuit, interiorem huncce sensum & perceptionem producere valet. Accedit si huic stare velimus sententiae, credendum nobis esse, in singulis hominibus & animantibus non unam esse naturam percipientem, verum rempublicam & civitatem quamdam innumerabilium eiusmodi naturarum, quoniam vel minutissimum quodvis corpusculum vi sua percipiendi valere, perfectamque vitam & intelligentiam continere sibi propriam, tradunt, qui eam sequuntur. Quid hoc vero est, quod philosophi hi, qui materiam extollunt, ut Deum deprimant, tametsi cuilibet materiae particulae scientiam attribuant omnium rerum, eidem tamen infinitam dare nolunt potentiam? Quid hoc est, quod absolutam cognitionem sine absoluta virtute fingunt? Quid hoc, quod cognitionem sensu carentem, neque a rebus in sensus incurrentibus profectam, comminiscuntur? Ubinam igitur res illae sunt, in quibus cognoscendis & contemplandis scientia haec occupata est? Unde notiones, quibus ea constat, arcessuntur? Etenim quoniam ex rerum externarum & sensibus expositarum pulsu eas procreari negant, neque ab his atomis, quatenus semetipsas comprehendunt, proficisci possunt, quid aliud relinquitur, quam ut ex nihilo eas fieri, aut multas saltim earum nihili perceptiones esse decernamus? Quidquid etiam tentemus ac conemur ingenio, ut cognitionis & intelligentiae principia & fontes indagemus, postremo tamen ad naturam nos oportebit adscendere perfectissimam & infinita potentia valentem, quae & semetipsam cognoscat, & omnem infinitae virtutis suae amplitudinem, quidve fieri possit, vel non possit, seu omne, quod intelligi potest, mente comprehensum teneat. Huius autem generis natura potentissima non esse potest, nisi una: Ex quo consequitur, unam tantum esse mentem principem,

pem, aeternam, initiique & ortus omnis nesciam, unde mentes, quae sunt, reliquae universae manaverint. Quare tota nugatoria est eorum ratio, qui materiae inesse vitam praedicant, quo vim divinam effugiant. Simplicissimam enim naturam & rationem divinam turpiter lacerant, atque in materiam, omnesque eius particulas & atomos partiuntur.

§. XXXVI.

Concluditur, cognitionis & scientiae initia & rationes fine Deo explicari haud posse.

Haec sufficere, quae disputavimus, arbitror ad convincendum, genus hoc hostium Dei, gloriosum imitari militem, quum ex ipsa cogitationis ac scientiae natura sese demonstraturum pollicetur: nullum esse Deum. Tantum enim abesse docuimus, ut id fieri queat, ut sine Deo cogitationis & scientiae rationes ne explicare quidem ulli liceat, argumentaque hinc potius nascantur invictissima, ad eos coërcendos, qui Deum esse nolunt. Primo, si nec vita, nec cogitatio, nec mens, nec animus ex corpore seu materia procreari potest vitae atque rationis experte, in qua nihil est, nisi longum, latum, crassum, nullus, nisi amens, dixerit, omnem vitam & intelligentiam materia iuniorem esse sensu vacua, ex eaque nasci. Contra ea aut omnes vitas & animas per se ex omni aeternitate exstitisse, affirmandum est, aut confitendum, esse unam vitam & mentem absolutam, perfectissimam, ortus omnis ignaram, unde omnes vitae, mentesque descenderint a summa perfectione remotae: aeternam esse cognitionem, sensu omni, rebusque sensus pulsantibus antiquiorem: hanc denique sapientiam suimetipsius vestigia, sigilla & notas in materia & orbe universo impressisse. Equidem vehementer dubito, an hoc certius aliquid & evidentius esse queat, omnem, qua valemus, rationem & intelligentiam non esse a rerum externarum, corporumque, quibus cincti sumus, impulsione profectam, quod quidem hi sibi persuadere solent, cum quibus certamen nobis nunc est, divinitatis oppugnatores: hoc enim si obtinuerint, sperant istud sibi quoque facile datum iri, scientiam universam in se spectatam ipsa natura sua rebus, quas sensus assequuntur, recentiorem esse, nec idcirco rerum omnium fabricatorem & architectum, verum rem a corporibus externis formatam & genitam. Verum manifestum est, a rebus externis, quae sensibus patent, haec duo tantum ad nos pervenire, motum & impulsionem: praeter res vero sensibus expositas alia quoque esse, in quorum animus noster contemplatione occupetur, nec ea tantum, quae *universalia* dicimus, verum etiam alia, quae nec umquam in sensu fuerunt, nec esse sua natura possunt. Quod si vero hoc dubio vacat, hominum scientiam & rationem non unice a rebus externis oriri sensus excitantibus, hoc etiam certum sit necesse est, eam communicatam esse nobiscum a mente quadam perfectissima, cuius nec foecunditatem, nec potentiam terminat aliquid, quae semetipsam & in se res omnes comprehendit ac cognoscit, quam nihil denique fugit eorum, quae fieri possunt, nec earum aliquid veritatum, quae ex rerum natura fluunt ac indole, praeterit. Ergo princeps illud τὸ νοητὸν primum illud, quod mens intelligit & apprehendit, natura est, cui nihil ad summam deest perfectionem & potentiam, rerum omnium continens naturas, nec eorum, quae fieri possunt, ullius ignara, cuius ope cetera deinceps singula cognoscuntur. Tolle hanc naturam perfectissimam, sine fine foecundam, potentia summa praeditam, & nullam, hac sublata, mentem, nullam intelligentiam esse potuisse, senties. Omnis praeterea cognitio nostra, omnes rerum notiones, quae mentibus insunt imperfectis, ex nihilo factae & procreatae forent, nisi mens esset, quam diximus, perfectissima & semetipsam intelligens & quae fieri possunt omnia efficienter in se continens. Quae quum ita sint omnia, sic rursus rationem nos oportet concludere: Cognoscunt homines, intelligunt, ratiocinantur. Ergo Deum esse, nemo unus dubitare potest.

SECTIO

SECTIO QVINTA.

QVA ARGVMENTA ATHEORVM CONTRA PROVIDENTIAM, QVAESTIONES EORVM ET RATIONES AB VTILI DVCTAE DILVVNTVR.

ARGVMENTVM.

Primum Athei, mundum hunc vitiose constructum esse conqueruntur, aut sic rationem concludunt: Quia mundus male constructus est, ideo nullus est Deus. Secus senserunt veteres Theologi, qui Deum, quia perfectissimus est, mundum optimo condidisse modo decreverunt. Ab his recentiores quidam discedunt, qui sibi persuadent, perfectionem divinae naturae non in bonitate, verum unice in potentia & voluntate arbitraria, consistere. Hos inter & Atheos quidquid disputatur, id ad hanc quaestionem unice redit: Utrum materia fortuito concitata, an vero voluntas omnipotens fortuita, rerum omnium caussa sit efficiens? In Deo, qui arbitrio voluntatis suae tantum regitur, nullam collocare licet fiduciam. Voluntate praeditum esse ad bonum haud determinata non libertas est, nec maiestas, sed impotentia. Deus Celso dicitur caput naturae iustae: Quam sententiam Origenes & plures antiqui Christiani probant. Plotini non dissimilis opinio. Deus non servili quodam modo constringitur ad id faciendum, quod optimum est, sed perfectio hoc est naturae eius. Athei ostendere nullo modo possunt mundum male factum esse. §. I.

Stulte concludunt illi, qui statim illud male factum esse censent, cuius finem & caussam perspicere nequeunt. Probatur id exemplo intestini coeci, quod, quum nullius olim utilitatis esset habitum, insignem tamen nunc homini usum praestare deprehenditur. §. II.

Ut argumentum suum firment Athei, primum exemplum a dispositione aequatoris & ecclipticae sumunt. Haec vero obiectio vano nititur fundamento, nempe hoc: Torridam Zonam non posse incoli: verum haec dispositio aequatoris optima est: quae quum Mechanicis caussis contraria sit, simul esse providentiam, probat. §. III.

Deinde Athei contra quosdam Dei professores probare student, non omnia hominis esse caussa facta. Stoicorum quorumdam primum hoc dogma fuit; quod postea amor, quo homines in semetipsos feruntur, pluribus commendavit. Plato quidem totum non esse propter ullam eius partem, sed partes propter totum factas contendit: At nihilo tamen minus quae in mundo hoc inferiori sunt, hominis potissimum caussa esse facta, recte dicuntur. Athei quum nullam habeant certam boni & recti normam, utrum male, an vero bene factus sit mundus, iudicare nequeunt. Naturam qui novercam esse dixerunt, ideo tantum hoc fecerunt, quod ad voluntatem sibi non fluere omnia, indigne ferrent. §. IV.

Mala generatim a natura rerum minus perfectarum semota esse nequeunt. Homines plus animi sui rationibus & opinionibus, quum rebus ipsis excruciantur. Dolor saepe voluptati finitimus est. Nec totus homo est in dolore, sed exterior tantum eius pars. Athei mortem exstinctionem totius hominis esse arbitrantur, at germani Dei professores exterius tantum animi vestimentum in morte exui statuunt. Mortui vivunt Deo. Et Christiana religio certos eos facit de beata post hanc & meliori vita. Resurrectio Christianorum non est spes verminm. §. V.

Alterum Atheorum argumentum contra providentiam seu decimum tertium eorum, quibus Deum aggrediuntur, ducitur a rerum humanarum confusione; per quam fit, ut homines vitiosissimi secundis interdum rebus utantur, boni adversa cum fortuna colluctentur. §. VI.

Haec difficultas omni certe aetate hominibus infirmioribus offensioni fuit, multosque ut crederent, induxit, ferri omnia temere ac sine Deo, alios vero, ut Deum nihil rerum, quae in orbe fiunt, curare sibi persuaderent. §. VII.

Qui a Deo requirunt, ut rebus omnibus, quae male fiunt, per miraculum quoddam intercedat, aut improbum quemvis fulmine statim perditi volunt, in rationem vehementer peccant. Nec desunt tamen exempla extraordinariae eiusdam Dei providentiae. Non sine magnis caussis Deus lento gradu ad criminum ultionem properat. §. VIII.

Quod homines improbi interdum non puniuntur, id tantum abest, ut providentiam divinam labefactet, ut potius certiores nos reddat, esse aliam post hanc immortalem vitam. Vita humana fabulae similis est, cuius moderator, Deus, partes omnes apte inter se connectit. Geometrica distributio praemiorum & poenarum. §. IX.

Res ipsa postulat, ut in dubio & obscuro statu quodammodo hic vivant homines, ut fides & virtus nostra exerceri queant. Si nulla fuissent monstra, nullus etiam exstitisset Hercules. Hic fide vivimus, non visu. §. X.

Longum nimis foret, providentiam Dei ab omnibus hominum purgare iniuriis: itaque ad alios ablegantur lectores. Quaedam tamen animadversiones proponentur, non tam ad Atheos confutandos, quam eos in viam ex Christianis revocandos, qui de divina dubitant bonitate. § XI.

Primum qui rite de Dei operibus iudicare volunt, eos non decet quasdam mundi partes separatim considerare, sed totius semper rationem habere. Si omnia modo facta essent optimo, propter inopiam varietatis, nulla fuisset harmonia. Plotini elegans hac de re locus. §. XII.

Opera deinde Dei non tam angustis concludi debent finibus, ut vulgus solet, quod nubibus totam rerum universitatem terminat. Mundus quidem nec ratione temporis, nec ratione magnitudinis infinitus esse potest: at nihilo tamen minus, quemadmodum sol omni cogitatione & opinione nostra maior est, ita mundus etiam multo esse amplior potest, quam nos cogitamus. Probatur id ex observationibus Astronomorum. §. XIII.

Nemo tertio de viis divinae providentiae recte potest iudicare, nisi futura, praesentia & praeterita, inter se comparet. Platonici multis difficultatibus per doctrinam de statu quodam animarum, ante quam in corpora mitterentur, occurrebant. Plerique Christiani, ut caussas reddant pravitatis & malitiae hominum praeexsistentiae cuiusdam imputativae genus probant. §. XIV.

Tertium Atheorum argumentum contra providentiam, quod decimum quartum in toto agmine locum occupat: Fieri nullo potest, ut una natura omnia componat & ordinet: quod si fieri tamen hoc posset, illa natura non esset beata, sed infelix & misera. Natura praeterea infinite potens & beata aliorum non valde curaret felicitatem. Nam benevolentia ex imbecillitate tantum nascitur. §. XV.

Responsio ad illud argumentum. Qui ex finita virtute sua Dei metiuntur potentiam & virtutem, inepti plane sunt. Nullus esset Deus, si nihil esset, praeter id, quod a nobis comprehendi potest. Res conditae radii sunt Dei. Homines varia negotia variis in locis sine ulla distractione curare possunt. Et in mente nostra innumerabiles rationes coniunctim latent reconditae, nec tamen ideo animi nostri disturbantur & excruciantur. §. XVI.

Neque tamen necesse est, ut Deum ipsum facere omnia existimemus. Habet ille voluntatis suae administros, naturam genitricem artis participem, instinctus in animalibus, & innumerabiles genios rebus humanis praesidentes, quorum tamen omnium actiones Deus gubernat, nonnunquam etiam vel adiuvat, vel impedit. §. XVII.

Quae quum ita sint, non opus est, ut illis accedamus, qui Deum res magnas tantum curare, minores negligere asseverant. Circa animas tamen maior Dei cura versatur, quam circa res reliquas. §. XVIII.

Omnem benevolentiam ex imbecillitate proficisci, naturamque beatam nihil sui, vel alieni habere negotii, misera sunt Atheorum commenta. §. XIX.

Sequuntur Quaestiones Atheorum. §. XX.

Prima quaestio. Si Deus est perfecte beatus, quid eum commovere potuit, ut ad hunc orbem condendum accederet? Resp. Deus ideo mundum condidit, ut haberet, quos bonitatis suae participes faceret. §. XXI.

Altera Quaestio: Si bonitas Deum commovit, ut hunc orbem machinaretur, cur enim non citius condidit? Ambigua haec est quaestio. Primo sic eam intelligere licet: Cur mundus non ab aeterno exstitit? Respondetur, ideo, quia id fieri non potuit. Deinde hunc sensum habere potest: Cur Deus tamen non citius orbem hunc machinatus est? Respondetur; Tempus una cum mundo primum exstitit: neque ante tempus natum prius aliquid fuit, aut posterius, citius, aut serius. §. XXII.

Tertia Quaestio: Quomodo Deus potuit movere materiam, maxime quum sit corporis expers? Respondetur; Quum ex Deo manaverint omnia & ex eo pendeant, omnia quoque ut ei pareant & obsequantur, necesse est. Quum nullum corpus semetipsum movere queat, is, qui princeps materiam commovit a corpore semotus esse, eamque non machinis, sed sola cogitatione & voluntate movere debuit. Naturae cogitantes naturalem habent potentiam movendi materiam, quod animae nostrae exemplo demonstratur. §. XXIII.

Ultima classis argumentorum, quibus Athei Deum oppugnant, ab utili ducta. Interest, aiunt hominum, ut nulla sit natura infinita potentia praedita. Respondetur primum, hominum vota non efficere posse, ut res quaedam tollatur §. XXIV.

Respondetur secundo, hanc Atheorum opinionem falsa niti de Deo opinione, quem temere sibi concipiunt, ut naturam ex mero arbitrio suo facientem, quum optimus ille sit & iustissimus. Nullius interest, nullum esse Deum, praeterquam eorum, qui veram salutem suam contemnunt, & peccatis nuntium mittere nolunt. §. XXV.

Sine Deo vivere, est sine spe vivere. Ex Atheorum sententia nulla usquam est certa & stabilis felicitas, nec spes veri, certique alicuius boni impetrandi. §. XXVI.

Deus talis est natura, ut, si non esset, optandum foret, ut esset. Qui Deum esse credit, is omnem credit perfectionem esse, omniaque sic, uti fas est, gubernari & administrari. Democritus & Epicurus stulti fuere Sophistae ad homines fallendos & decipiendos nati. §. XXVII.

Ultimum Atheorum argumentum: Religio summis imperantibus & civitati noxia est. Fundamentum huius argumenti in eo ponunt, quod metu omni firmetur imperium; ex quo concludunt nullum in civitate maiorem esse metum debere metu summi magistratus. §. XXVIII.

Hoc argumentum ut refellatur, summa doctrinae tam civilis, quam moralis, hominum Atheorum exponitur. Primum hi homines omnem naturae humanae dignitatem & nobilitatem detrahunt, omnemque hominem sciscunt natura in statu esse belli adversus reliquos homines. §. XXIX.

Addunt, hunc statum naturae, tametsi is sit optimus, casu tamen factum esse pessimum. Itaque ut maius malum effugerent, minus homines elegisse, & ius suum supremo magistratui concredidisse, semetipsos vero omni iure naturali privasse. §. XXX.

Hanc si probemus Atheorum disciplinam, nemo sponte iustus est. Non Hobbesius primum hanc disciplinam invenit, sed veteres tam ante Platonem Athei eadem ratione rerum publicarum origines & initia explicarunt. Eamdem postea de iustitia & reliquis sententiam Epicurus fovit. §. XXXI.

Si nullum est naturae ius, frustra laborant Athei, ut ostendant, esse ius aliquod artificiosum. Primum posse aliquem voluntate & verbis ius suum transferre in alterum, contendunt. At si nihil ipsa natura iniustum est, nemo voluntate sua & verbis efficere potest, ut sibi aliquid iniustum fit. Quod voluntate fit, id voluntate etiam destrui potest. Ridicule Athei hi, iniustitiam nihil esse statuunt, quam repetitionem dati. Deinde hi Athei ex pactis & conventionibus iustitiam suam derivant. Verum pacta & conventa, si ius naturae demas, nil nisi verba sunt & soni, neque vim habent ullam obligandi. Tertio fictas quasdam & commentitias naturae leges introducunt: sed hae nihil sunt aliud, quam leges, quas metus dictitat. Vitium illud committunt Athei, quod circulum vocant logici: Obligationem enim legibus civilibus parendi ex pactis derivant, & obligationem pactis obediendi ex legibus naturae: rursus vero obligationem legibus naturae parendi a lege civili repetunt. Hinc artificiosa eorum obligatio,

obligatio, qua membra Leviathanis sui colligare student, nihil est, quam tela aranearum. §. XXXII.

Quod quum non prorsus ignoret hoc genus, ab arte confugit ad vim & potentiam, summosque imperantes per metum unice regnare statuit. Sic eos oportet sentire, quum omnem obligationem ex lege derivent. Si obligatio legibus civilibus obediendi, ex metu tantum poenae provenit, nemo obligatus est ad vitae periculum pro principe adeundum, & qui impunitatem sibi potest polliceri, iure potest leges contemnere. Si metus tantum beneficio regnant imperantes, auctoritas eorum nihil est aliud, quam vis, visque rebellionem facit legitimam. Postremo, si civilis auctoritas vis tantum est & potentia, diu haud durare ac consistere potest. §. XXXIII.

Quae quum ita sint, naturale quoddam vinculum sit, oportet, quod supremos imperantes & cives colliget, ac inter se constringat: Neque hoc aliud quidpiam est, quam iustitia naturalis. Ipsa Dei auctoritat iure nititur. Civilis auctoritas sigillo quodam divino munita est, nec unice a populi voluntate proficiscitur. Si Deus nullam condidisset civitatem, homines numquam eam condere potuissent. Totus mundus una civitas est Dei & naturarum ratione praeditarum. Ius summorum imperantium iure naturae, conscientia hominum & auctoritate Dei nititur: at metu nihilo tamen minus opus est ad quosdam compellendos, ut officiis suis satisfaciant. Nec tamen metus gladii solum hoc efficit, sed metus Dei accedat necesse est. §. XXXIV.

Porro ut Athei probent, religionem repugnare auctoritati magistratuum, religionem aiunt limitibus & certis finibus constringere ius principum, quod ipsa natura sua infinitum sit. Sed infinitum illud ius principum bellnina est licentia: verum ius & vera auctoritas naturali nititur iustitia. Nulla esset auctoritas imperandi, nisi esset obligatio obediendi: leges non creant obligationem, sed assumunt, eam iam adesse. Falluntur illi, qui omnem obligationem in rebus moralibus a lege & voluntate Dei repetunt; ex quo, si verum esset, sequeretur, neminem bonum & iustum esse, nisi alius rei obtinendae caussa. Iustitia differt a privata utilitate. Infinitam iustitiam qui nominat, is aeque sapienter loquitur, acsi diceret, regulam aliquam & normam infinitam esse. Si nulla est infinita iustitia, nullum etiam est infinitum ius, vel infinita auctoritas. Ipsa Dei voluntas iustitia regitur. Athei dum infinitum ius summis imperantibus arrogant, revera omni eos iure ac auctoritate privant. §. XXXV.

Postremo Athei ut ostendant, religione summorum imperantium ius & auctoritatem tolli, conscientiam testantur, quam privatum esse iudicium de eo, quod bonum vel malum est, pronuntiant. Verum non religio, sed Atheorum disciplina privatum eiusmodi iudicium introducit, quod civili auctoritati refragatur. Nam illi privatum appetitum omnis boni & privatam utilitatem omnis iustitiae regulam esse decernunt. Haec vero opinio seditiosis & parricidis excusationem affert. Tametsi quilibet actionum suarum iudex est, norma tamen conscientiae non est privata, sed publica. Religio & conscientia cives obligant, ut in omnibus rebus legitimis pareant magistratibus, in minus vero legitimis non resistant. §. XXXVI.

Conclusio totius operis. §. XXXVII.

§. I.

INstructissimum perfidi generis, quod Deum tollit, exercitum penitus confecimus & fudimus: nunc imbecilliores, quae restant, eorum copiolas, argumenta intelligo contra providentiam summi Numinis, captiosas quaestiunculas eorum, rationes denique ab eo, quod maxime conducit, ductas, multo breviori labore dissipabimus. Providere Deum rebus humanis, ne credant alii, fabricam primo testantur huius mundi; mundum nimirum non uno queruntur laborare vitio, nec a sapiente intelligi posse, apte cum & certo consilio conditum esse: Verbo: Incredibile esse, Deum aliquem naturae rerum construendae manum admovisse, (1) *quia tanta stat praedita culpa*. Sumunt, qui hanc urgent rationem, pro certo & concesso, neminem Deum seu perfectam mentem, a quo omnia generata essent reliqua, profiteri posse, nisi idem quae facta sunt universa, recte atque ordine facta esse, quemadmodum aeterna dictitat lex rationis, firme constanterque tueatur. Certe sic visum fuit olim omnibus, qui rerum divinarum consulti voluerunt videri: a quorum tamen sententia recentiores quidam Dei professores desciscere non dubitarunt, quibus perfectionem divinae naturae non in bonitate, sed in potentia potissimum & facultate pro lubitu, quaecumque velit, agendi positam esse, placet. Quasi vero certae cuidam regulae & iusti bonique normae convenienter agere, nullius esset, nisi naturarum imbecilliorum & parum validarum, aut earum, quae superioris cuiusdam naturae legibus ac imperio obtemperant, verbo, rerum conditarum: e contrario vero naturae infinite potentis hoc esset proprium, voluntate uti, nulli legi, nulli regulae, vel normae alligata, nec ideo aliquid velle, quoniam bonum est, sed quia sic fortuito & casu placuit ac probatum est, paucis, arbitrium suum & voluntatem unam omnium actionum, immo omnis bonitatis, omnis iustitiae ac sapientiae normam ac regulam agnoscere. In hac tamen re doctores illi, quos nominavimus, summam

Atheorum argumentum contra Deum a constructione huius orbis, quam vitiosam putant, ductum. Christiani quidam Theolog. non nimis alieni sunt ab hac sententia eorum.

(1) *Quia*) LVCRETII haec verba sunt *de rerum natura Lib. II. v. 183. p. 297.*

summam Dei gloriam, libertatem & maiestatem esse positam arbitrantur. Quam propter caussam neque suum esse ducent, cum hac impii generis contra Dei providentiam argumentatione confligere, nec in eo multum sibi iudicabunt elaborandum esse, ut hanc mundi molem vitio carere ostendant. Pari enim, quo professi religionum hostes, facilitate, multo potuisse aptius & melius hunc a Deo mundum construi, fatebuntur, quam conditus est, quem idcirco tantum bene esse factum, quoniam Deo visum fuit, talem eum facere, qualis est, contendent. Sed hoc tamen negabunt, obsistere alicui debere, quo minus esse Deum credat, *Quia Deus non tenetur ad optimum*, naturaque est, uti volunt, infinite potens, quae suo cuncta arbitratu agit, nulla rei alius ratione habita. Ita dum ex fortuita materiae motione res omnes esse factas & procreatas, acriter inficiantur, casui tamen, temeritati & fortunae in ipsa naturae principis & potentissimae voluntate honestissimum adsignant locum, eidemque summum dominatum & imperium in res omnes imprudentes & incauti committunt. Si, quid inter hominem Deo deditum & Dei contemtorem, ex huius disciplinae lege, intersit, quaeras, hoc unum utrumque disiungere deprehendes, quod ille materiam sensu vacuam & fortuito commotam, hic vero voluntatem fortuitam, nec ulla bonitatis, sapientiae ac iustitiae norma temperatam, principium, caussamque rerum omnium efficientem facit. Ego vero non multo plus verae spei ac fiduciae miseris mortalibus relinqui putem, si voluntas eiusmodi infinite potens, at casui parens & omni lege libera, rerum humanarum arbiter & auctor constituatur, quam si atomorum sensu vacantium & vehementer incitatarum motu, aut rapidi turbinis impetu, agi omnia & impelli dicantur. Quin etiam fore aliquos, nil dubito, qui longe tutius censebunt & optatius, imperio corpusculorum sensus expertium, quae fortuna regit & casus impellit, subiectum esse, quam voluntati, interminata quidem potentia armatae, at bonitatis, iustitiae ac sapientiae experti, obedire ac parere. Nec enim illa, quoniam sensu vacant, nefariam pestem quamdam aut calamitatem hominibus machinari possunt: quod quidem haec potest. (2) Verum haec, quam sibi fingunt aliqui, voluntas legis omnis nescia, nec iustitiae, bonitatis vel sapientiae aliquid in se continens, tantum abest, ut altissimo inter perfectiones virtutesque divinas loco & gradu collocari, aut pro summa libertate ac maiestate haberi debeat, ut potius summum imbecillitatis ac impotentiae, stultitiaeque & amentiae prorsus inhumanae signum & argumentum sit. Quapropter qui ex veteribus Philosophis mentem rerum esse omnium Dominum, supremumque coeli, terraeque Regem dictitarunt, iidem benignam & bonam naturam toti rerum universitati leges rogare, atque bonum in mente & una cum mente dominari, praeceperunt. Mens enim, si hos audias, illa est natura, quae universa, eius, quod bonum est, obtinendi caussa, disponit, ordinat & constituit. Si quaedam alia est natura, quae secus agat, eam sapientes hi non esse νοῦν, *mentem*, sed ἄνοιαν, *dementiam*, ideoque nec Deum esse, iudicarunt. Ita CELSVM apud ORIGENEM his
p. 140. (Lib. V.) verbis Dei naturam videas declarantem: οὐ γὰρ τῆς πλημμελοῦς ὀρέξεως, οὐδὲ τῆς πεπλανημένης ἀκοσμίας, ἀλλὰ τῆς ὀρθῆς καὶ δικαίας φύσεως θεός ἐστιν ἀρχηγέτης. *Non cupiditatis a ratione remotae, nec inordinati erroris, verum rectae iustaeque naturae Deus est praeses & caput.* Quo praecepto tametsi CELSVS ad Christianorum dogma, quo mortua corpora in vitam revocatum iri, iubemur credere, quod perperam tamen intellexit, debellan-

(2) *Potest*) Videtur hic odium in eos, qui Deum quaecumque modo vult omnia posse, nec ulla bonitate ac iustitia regi, statuunt, paullo longius virum doctissimum abduxisse. Nam & corpuscula individua, tametsi sensu & ratione vacant, multa hominibus mala certa ratione machinari possunt. Ex fortuito scilicet & temerario concursu eorum, non secus atque voluntate Dei iustitia & bonitate carentis, infinitae exoriri calamitates possunt & molestiae, quibus dispellendis nulli pares sunt mortalium. Nec idcirco inter Deum omnis bonitatis nescium, & inter atomos hac quidem in re interesse videtur aliquid, quam quod is consulto vexat & affligit mortales, hae temere tantum, casu & sine ullo consilio, in homines irruunt: hominibus ipsis aequale ab utrisque periculum imminet. Nihilo tamen minus non omni veritate caret id, quod ex aliorum opinione sciscere vir eximius videri vult. Melius esse atomorum ratione vacuarum imperio subiectum esse, quam sub Deo vivere, a quo omnis abest sanctitas, bonitas & iustitia. Namque (I) atomis certis & definitis tantum miseriarum generibus, talibusque, quae corpus potissimum affligunt, homines excruciare, datum est. At Deus, quum infinite potens sit, infinitis malorum modis homines torquere, corporique simul & animo tantum calamitatum & aerumnarum, quantum ne cogitando quidem assequi valent homines, creare potest. (II) Quae ab atomis nasci possunt miseriae vita terminantur & sensu hominum: vita & sensu corporis deficientibus, omnis deficit etiam atomorum potestas. At Deus aeternis poenis etiam post corporis obitum animas vexare ac in perpetuum enecare potest. Ceterum in hanc sententiam eorum, qui a Deo omnem segregant naturalem bonitatem & iustitiam, copiosius CVDWORTHVS dixit in *Libro de notionibus aeternis iusti & honesti*, quem huic operi subiecimus.

bellandum abutitur, ORIGENES nihilo minus ipsam sententiam mirifice laudat, necmodo confirmat, sed etiam omnibus eam CHRISTI sectatoribus probari docet: φάμεν ὅτι ὁ δύναται αἰσχρὰ ὁ θεὸς, ἐπεὶ ἔσται ὁ θεὸς δυνάμενος μὴ εἶναι θεὸς, εἰ γὰρ αἰσχρόν τι δρᾷ ὁ θεὸς, οὐκ ἔστι θεός. *Nos Christiani* (qui corporum futuram esse aliquando resurrectionem credimus, non secus ac vos) *confitemur, Deum non facere posse turpia, alioqui Deus posset non esse Deus: nam si turpe quid facit Deus, non est Deus.* Et rursus paullo post: οὐδὲν μὴ πρέπον ἑαυτῷ ὁ θεὸς βούλεται, ἀναιρετικὸν τυγχάνον τοῦ εἶναι αὐτὸν θεόν. *Nihil Deus vel vult, vel potest, quod se non deceat: neque enim divina eius natura patitur, ut eiusmodi quid velit aut faciat.* Idem PLOTINO (3) visum fuit, cuius verba recito: ποιεῖ τὸ θεῖον ὡς πέφυκε, πέφυκε δὲ κατὰ τὴν αὐτοῦ οὐσίαν, ἡ τὸ καλὸν ἐν ταῖς ἐνεργείαις αὐτοῦ καὶ τὸ δίκαιον συνεκφέρει, εἰ γὰρ μὴ ἐκεῖ ταῦτα ποῦ ἂν εἴη. *Divinitas agit, ut propria fert natura. Fert autem divina natura secundum suam duntaxat essentiam. Essentia vero eius pulcrum iustumque una in actionibus suis explicat: nisi enim ibi haec essent, nusquam esse possent.* Quod & alio inculcat loco: (4) θεὸς ὅπερ ἔχρην εἶναι, οὐ τοίνυν οὕτω συνέβη, ἀλλ' ἔδει οὕτω. τὸ δ' ἔδει τοῦτο, ἀρχὴ τῶν ὅσα ἔδει. *Deus id est, quod esse debet & expedit. Non igitur ita contigit, sed oportuit ita. Hoc ipsum vero quod oportuit dicitur, omnium est, quae oporteat esse principium.* Male igitur tam sibi consulunt, quam aliis, qui nihil esse in Deo arbitrantur, quam appetitum & voluntatem summa quidem potentia, at summa quoque licentia, praeditam: quod quidem est, fortunam & casum infinite potentem rerum humanarum summae praeficere. Contra eos sapienter iudicare, putandum est, qui summum Numen amore & bonitate abundare, sapienter omnia & iuste componere, virtuteque ac potentia simul interminata valere statuunt. Dei voluntas bonitas est, iustitia & sapientia, (5) aut ipsum potius iustum, pulcrum, aptum, decorum, voluntatis particeps: quare τὸ βέλτιστον seu, id quod optimum est, νόμος ipsi est ἀπαράβατος, lex, quam violare nequit, quoniam ipsam eius naturam constituit. Deus est μέτρον πάντων, *mensura rerum omnium*, aut, si loqui ita licet, libra in neutram partem propendens, verum aequa lance coelum, terramque & quae sunt in illis universa, iustissima proportione adhibita, ponderans, nullique rei plus vel minus, quam fas & iustitia postulat, tribuens. Haud tamen ita, quod temere sibi nonnulli persuadent, libertas eius tollitur. Nec enim Deus necessitate quadam servili ad id, quod praestantius est ac melius, faciendum cogitur, multo minus, id quod dictu foret absurdum, mandato quodam & imperio naturae superioris, iniussu suo, impellitur, verum a propria naturae suae perfectione ducitur; a qua, si desciscere posset, naturam ipse suam exuere, facereque posset, ut non amplius Deus esset. Ex his liquet, probari a nobis illud, quod gens Deo inimica, in hac argumentatione, quam memoravimus, assumit: Si Deus est, necesse est omnia pulcre, belle & apte, eaque ratione, qua fas est, facta esse: Sin vero vitio laborant & deformitate, quae facta esse conspicimus, Deum esse nullum oportet. Verum nemo unus eorum, qui Deum esse nolunt, hoc umquam consequetur ingenio, ut aut totam rerum naturam aptius & elegantius potuisse construi probet, aut ullam eius partem inepte conditam esse doceat.

p. 246.

p. 247.

Non dissimilis exstat sententia p. 247. ἀλλὰ καὶ καθ' ἡμᾶς οὐδὲν οἷον τὸ παράλογον ὑπὲρ πᾶς ἑαυτόν. ἐγγίνεσθαι ἴσθι ὁ θεός.

Illud vero efficimus, Deum neque praeter rationem, neque praeter se ipsum quicquam facere.

§. II.

Multa quidem, fateor, in hac rerum universitate sunt, quorum vim & rationem nullius capit hominis intelligentia. Sed id mirum nulli videri debet, quoniam is auctor & architectus est naturae, cuius sapientia nostram infinitis modis vincit & superat, quum nostra è contrario experientia & ratiocinatio lento admodum gradu progrediantur in divinis consiliis explorandis & indagandis. Certum est, exempli caussa, fieri nullo modo posse, ut constitutio & structura corporum animalium recte explicetur, nisi sanguinis circulationem, vasorumque tam lacteorum quam lymphaticorum cognitionem in auxilium

Stulte concludunt, qui id omne putant inepte factum esse, cuius illi fines & rationes non perspiciunt.

(3) PLOTINVS) *Libro de providentia Ennead. III. L. II. cap. XIII. p. 265.*

(4) *Alio loco*) *Libro de libertate & voluntate unius, Ennead. VI. Lib. VIII. cap. IX. p. 743.* In Plotino non exstat vocabulum θεός, a quo hunc locum inchoavit CVDWORTHVS: At colligitur tamen ex tota oratione, de Deo sermonem esse PLOTINO: Nec tamen arbitror in his verbis PLOTINI illum esse sensum, quem vir doctissimus in illis sibi visus est invenisse. Etenim non docet hic philosophus, Dei voluntatem a iustitia & bonitate semper gubernari, aut, quod idem est, Deum nihil facere posse, praeter ea, quae cum aeternis sanctitatis & iustitiae regulis congruunt, sed hoc tantum sibi probandum sumit, quod MARSILIVS FICINVS in argumento capitis expressit: *Non contingenter evenisse, ut hoc ipsum, quod nunc omnium est principium, omnium sit principium, quasi contingere potuerit aliud & aliter affectum fore principium.* Huc ergo redit verborum, quae hic afferuntur, sententia, Deum ipsa naturae suae necessitate talem esse, qualis est, nec vel cogitando fingere fas esse, alio sese modo Deum habere potuisse.

(5) *Aut ipsum*) Anglice: *Decorousness, Fitness, and Ought it self willing.*

lium vocemus. At harum rerum quis ignorat notitiam non ita pridem in lucem demum prolatam esse? Itaque desipientis est, id continuo exclamare sine arte & consilio comparatum esse, cuius non statim natura & ratio patet, aut cuius usum non confestim meditando assequimur. Exemplo, quae dixi, confirmabo. *Intestinum* illud, quod *coecum* in hominibus & animalibus vocant, primo adspectu vilis videtur esse lacinia, quam casu natura formavit, aut inutilis, qua facile carere corpora nostra possent, appendix. Neque memini, quemquam eorum, qui vel naturae mysteria scrutati sunt, vel interiores corporum recessus prosecando aperuerunt, rationem eius aut fructum, quem affert animalibus, demonstrare. At quum ostium eius valva firmatum sit, haec duo cum mirabilem naturae solertiam demonstrant, tum animalibus non levem inde utilitatem provenire ostendunt, quia prohibent, ne faeces ad ventriculum revolvantur & adscendant. (1)

§. III.

Primum exemplum Atheorum a dispositione aequatoris & Eclipticae sumtum, vanitatis convincitur.

Sed videamus, quaenam afferant, qui Deo insidiantur, quo naturam rerum non exiguis laborare vitiis doceant. Primum coeli constitutionem accusant, atque aequatoris & eclipticae dispositionem vituperant: quarum altera quia oblique secat alteram per angulum, viginti trium & amplius graduum, idcirco fieri queruntur, quod terrae nostrae longe pauciores partes sint habitabiles, quam essent alioquin, si res aliter se haberet. (1) Verum tota haecce ratio veterum Philosophorum errore nititur, quos temere iudicasse accepimus, torridam zonam, seu omne illud, quod inter duos situm est tropicos, tanto solis ardore torreri, ut nullos plane ferat incolas. (2) E contrario nihil ad Dei providentiam demonstrandam plus hac ipsa re valere, neque meliorem situm atque dispositionem excogitare quemquam posse, certum est. Qua quidem de re nemo unus dubitabit, qui modo reliquas, quas fingere licet animo, coeli constitutiones, earumque incommoda secum expenderit. Tres inprimis coeli formae ab ea, quae nunc est, recedentes haec possunt cogitanti incidere. Primo axes utriusque circuli huius paralleli esse, eorumque extremitates axibus respondere potuissent. Deinde ita coelum constitui potuisset, ut utrique circuli hi rectis sese angulis mutuo intersecassent. Denique, id quod inter utramque superiorem formam medium fere obtinet locum, alter alterum angulo quadraginta quinque graduum secare potuisset. Nulla vero harum est constitutionum, quae non multo plures terrarum orbis incolis & habitatoribus molestias & calamitates attulisset, si dierum, noctiumque longitudinem, frigorisque ac caloris magnitudinem consideres. Illud quoque magnum est divinae providentiae argumentum, quod eadem semper manet horum circulorum intersectio, quamvis leges naturae ac motus postulare videantur, ut illud, quod utrumque disiungit, intervallum diminuatur & decrescat quotidie. (3)

§. IV.

(1) *Adscendant*) Non satis clare mentem & sententiam suam hic explicat vir doctissimus, sed breviter ac praecise loquitur. Videtur autem hoc sibi velle, ex ostio & valva intestini, quod *coecum* vocant, summam eius utilitatem intelligi. Nam ex ostio patere, comparatum esse hoc intestinum ad recipiendam, quae iusto copiosius nonnumquam ex stomacho delabitur, materiam; valvam autem impedire, ne, quam intestinum hoc recepit, materia ad stomachum, unde exiit, regrediatur. De re ipsa viderint illi, qui humanorum corporum rationes & structuram explorare suum ducunt.

(1) *Haberet*) Sic olim LVCRETIVS *de natur. rerum L. V. v. 201. p. 251.*

Principio quantum coeli tegit impetus ingens
Inde avidam partem, montes sylvaeque ferarum
Possedere - - - - - -
Inde duas porro prope partes fervidus ardor
Assiduusque geli casus mortalibus aufert.

(2) *Incolas*) Eleganter hanc veterum Philosophorum sententiam CICERO exposuit *in Somnio Scipionis cap. VI. p. 3985. Tom. X. Opp. Cernis eamdem terram, quasi quibusdam redimitam & circumdatam cingulis; e quibus duos maxime inter se diversos & coeli verticibus ipsis ex utraque parte subnixos, obriguisse pruina vides: medium autem illum & maximum solis ardore torreri. Duo sunt habitabiles, quorum australis ille, in quo qui insistunt, adversa vobis urgent vestigia, nihil ad vestrum genus; Hic autem alter subiectus aquiloni, quem incolitis, cerne, quam tenui vos parte contingat.* Confer STRABONEM *Geograph. Lib. II. p. 87. 88. 89.*

(3) *Quotidie*) Si quae post aetatem eius a peritissimis Astronomis, maxime ex Anglorum gente, de coeli statu & rationibus observata sunt, videre licuisset CVDWORTHO, multo copiosius hanc demonstrationem exornare ac dilatare potuisset. Plenius & latius hanc Atheorum exceptiunculam contra Deum repressit RICH. BENTLEIVS, vir ingeniosissimus & eruditissimus, in *Stultitia Atheismi P. I. Serm. VIII. §. VII. p. 355. s. vers. Germanicae.* Confer. GVIL. DERHAM *Theolog. Astronomicae Lib. VII. c. II. p. 200. s.* & alios, quorum ingentem constat esse numerum, qui ex fabrica huius orbis esse supremum Numen, quod omnia moderatur, demonstrarunt.

§. IV.

Pergit turba profana, eosque urget, qui Deum esse credunt, in hac esse sententia, mundum &, quaecumque complent mundum, universa hominum unice caussa facta esse ac condita. (1) Magnum enim aliquid in hoc sese reperisse sperant ad caussam suam exornandam. Ego vero hanc nullis primum placuisse putem opinionem, nisi quibusdam de Stoicorum grege, a quibus longe nimis sana ratio abfuit. At deinceps tamen alii quoque, quos nimium suimet ipsius studium, arrogantiaque modum omnem praetergressa excaecavit, eamdem cupide amplexi sunt opinionem. (2) In quo turpiter omnino lapsi sunt. Nam eodem iure, si ratione valerent, pediculi ac pulices, corpora omnium grandiorum animantium, quin ipsorum etiam hominum, sui caussa condita esse, contendere possent. Si quod res est, dici debet, non universitas haecce propter partes suas, verum partes universitatis caussa, universitas vero conditoris ipsius gratia

Solent deinde Athei disputare non esse omnia hominum caussa facta. Id vero nemo sapiens absolute dixit.

(1) *Condita*) Ita LVCRETIVS *de natura rer. L. II. v. 174. 175. p. 296.*

(2) *Opinionem*) (I) Etsi Stoici ceteris omnibus philosophis laboriosiores fuerunt in hoc dogmate probando, *Hominum caussa, mundum hunc & omnia quae sunt in mundo, facta esse*, quod vel ex paucis illis liquet locis, quos IVSTVS LIPSIVS collegit *Manuductione in Physiolog. Stoicor. L. II. cap. VIII. p. 71. s.* quibus multo plures addi possent: principes tamen fuisse eos opinionis huius auctores haud equidem dixerim. Nam quemadmodum post Stoicos, sola ratiocinatione duce, multi, quibus nihil ceteroquin commune fuit cum Stoicis, in hanc ingressi sunt sententiam: ita, antequam Stoicorum gens nasceretur, fieri potuit, ut multi in eam inciderent, a reliquis sententiis, quibus postea Stoici faverunt, ceteroquin valde remoti. Nec obscura passim exstant ante Stoicos huius opinionis apud ARISTOTELEM & alios vestigia, quae colligere nunc necesse non est. Neque tamen Stoici absolute dixerunt, *Mundum unius hominis caussa factum esse*, sed Deos semper hominibus adiunxerunt. CICERO *Lib. II. de natura Deor. cap. LXII. p. 3043. Tom. IX. Opp.* ex mente Stoicorum: *Principio ipse mundus DEORVM HOMINVMQVE CAVSSA factus est. Est enim mundus quasi communis Deorum atque hominum domus.* (II) Similiter arrogantiam, immoderatumque suimetipsius amorem omnibus imperasse illis, qui praeter Stoicos mundum hominum caussa esse conditum, asseverarunt, vix, ac ne vix quidem, ut statuam, a me impetro. Sanctos enim, bonos, & de re Christiana praeclare promeritos homines tam veteri, quam recentiori exstitisse memoria novi, quibus haec sententia placuit, quos tanti criminis & vitii postulare vereor. LACTANTIVS *Libro de ira Dei cap. XIII. p. 936.* multis hoc dogma tuetur, hisque verbis disputationem suam inchoat: *Si consideret aliquis universam mundi administrationem, intelliget profecto, quam vera sit sententia Stoicorum, qui aiunt, nostra caussa mundum esse constructum.* Adde GREGORIVM NYSSENVM *de opificio hominis cap. II. p. 50. Tom. I. Opp.* ut nunc alios praeteream. Amplexus est eamdem opinionem *Clementinorum* auctor *Homil. III. §. XXXVI. p. 648. Tom. I. Patr. Apostolic.* ὅπως ἐάν τις τὸ πᾶν ἀκριβῶς λογισμῷ ἐπίδῃ, εὑρήσει δι᾽ ἄνθρωπον τὸν Θεὸν πεποιηκότα. *Qui universum accurate consideraverit, inveniet, hominum caussa factum fuisse a Deo.* Commovebat haec sententia eosdem veteres doctores, ut, homine in peccatum prolapso, res etiam a Deo conditas a statu, in quo primum conditae fuerant, descivisse, deterioresque esse factas, statuerent. vid. THEOPHILVS ANTIOCH. *Lib. II. ad Autolycum §. XXVII. p. 156. 157.* Nec enim aequum illis videbatur, ut homo malus iisdem rebus uteretur, quibus uti debuisset homo bonus & vitii omnis expers: Sic nimirum rationem subducebant: Omnia, quae Deus fecit, propter hominem facta sunt. Talia igitur, quae fecit Deus, esse semper debent, qualis homo est, cuius caussa creata & comparata sunt; Nam iniquum est, ut malus homo rebus fruatur optimis. Quare culpa sua quum pravus homo factus esset, res ipsa postulabat, ut tota rerum universitas, propter hominem nimirum condita, deterior, quam ex manibus Dei exierat, fieret. Non opus est, ut moneam, ex hac opinione rationes multorum incommodorum & malorum, quibus vita premitur mortalium, dare potuisse veteres istos Theologos. Vident id omnes, qui perspicere possunt, quid rem consequatur aliquam, quidve repugnet ei; nec mihi animus est veterum hic disciplinam de creatione & mundi huius rationibus explicare, tametsi pauci eam hodie intelligant. (III) Decet autem eos, qui hanc controversiam sibi tractandam sumunt: Vtrum Deus hominum caussa mundum hunc unice construxerit, nec ne? cavere admodum, ne vocabulorum ambiguitate decepti, id adversariis, a quo alieni sunt, tribuant, & de umbra disputent. Nam, quod neminem facile praeterit, vocabula *mundus* & *alicuius caussa facere aliquid*, ex eorum sunt genere, quibus non una vulgo potestas subiicitur. Mihi quidem persuasum paene est, si nominum haec removeatur ambiguitas, & inter viros bonos & consideratos res agatur, hanc controversiam sine longo labore terminatum iri. Forte quotquot hodie hunc mundum hominum caussa factum esse, inter Theologos tuentur, nihil sibi volunt aliud, quam id ipsum, quod hic CVDWORTHVS expressit: Res quibus mundus hic inferior continetur, praecipue hominis caussa comparatas esse. Ceterum PETR. BAYLIVS iam certamen hoc inter Theologos & Philosophos componere tentavit, & utramque sententiam certo modo ferri posse, docuit *Continuation des Pensées diverses ecrites à l' occasion d' une Comete, Tom. I. §. LVI. p. 260.* nec indigna lectu & meditatu sunt, quae disputavit. (IV) Non possum, quin, oblata hac occasione, moneam, esse in antiquis Christianorum doctoribus, qui arctioribus etiam, quam Stoici, finibus hoc dogma descripserunt, & mundum unice propter *ecclesiam*, seu homines Christo Servatori deditos, esse creatum, adseverarunt. Antiquissimus e Christianis scriptor HERMAS in *Pastore*

Ita PLATO de legibus p. 903. (p. 672. Ficini) μέρος μὲν ἕνεκα ὅλου, καὶ οὐχ ὅλον μέρους ἕνεκα (Non totum ad partes, sed partes singulas ad totum referuntur.)

gratia constructa est. Nec tamen is ex omni parte erraverit, qui res, quibus hic inferior orbis continetur, non unice quidem, at praecipue tamen hominum caussa comparatas esse, affirmet. Quum naturae nobis superiores & excellentiores sint, ad quos etiam haud dubie rerum, quae spectabiles sunt, usus pertinet, quantae, quaeso, foret amentiae si omnem homines sibimet unis divinam benignitatem vendicarent? Ratio poscit e contrario, ut ne infima quidem animalia, nihilque prorsus eorum, in quibus vita inest & sensus, fructu rerum illarum, quas conditas videmus, carere credamus. Verum nulli minus, quam id genus, quod Deum tollit, utrum mundus, vel generatim spectatus, vel ad hominum naturam relatus, bene, an male conditus sit, existimare possunt. Ab his enim quodnam, quaeso, iudicium exspectes, quos constat nulla certa regula & norma, bonum a malo secernendi, uti, qui nec Deum, nec legem ullam profitentur, qui denique aeque semet ipsos, atque id, in quo vera eorum vel salus vel miseria consistit, ignorant? Omnis haec oratio ab hominibus nonnullis atra bile laborantibus primum profecta est: qui quum fortuna uterentur adversa, molesteque ferrent, non sibi ita fluere omnia, quemadmodum cuperent, contumeliis in naturam, id est, divinam providentiam iniectis, quas sibi illatas credebant, iniurias ulcisci quasi voluerunt. Igitur naturam, quae materno reliqua animantia amore complexa esset, erga unos homines novercae animam gerere dixerunt. (3) Eleganti hanc querimoniam carmine LVCRETIVS (4) expressit: in quo numeros quidem & suavitatem poëticam haud desideres, at philosophi gravitatem & pondus omnino requiras. Multis enim magnisque bonis prae animantibus homines ornatos esse & instructos, is demum neget, quem nil pudet omnia negare.

§. V.

Mala generatim a natura rerum minus perfectarum separari nequeunt, nec tanta sunt, ut totum hominem adfligant.

Sed in malis huius orbis in primis insolentius sese nationis illius, quae Deum esse negat, oratio iactare solet. Ex his enim confici posse sperant, aut invidiae plenum esse, quem profitemur, Deum, aut vero infirmum & imbecillem. (1) Verum huic loco iam supra occurrimus, quum mala doceremus non posse non cum rerum minus perfectarum

Lib. I. vis. II. §. IV. p. 78. T. I. Patr. Apostol. Quae est ergo, Domine? Et dixit mihi: Ecclesia Dei est. Et dixi ad illum: Quare ergo anus est? Quoniam, inquit, omnium prior creata est, ideo anus: ET PROPTER ILLAM MVNDVS FACTVS EST. Sequuti sunt hunc alii, quorum nomina & locos, ne iusto longius a proposito discedam, omitto. Ita, fateor, hoc dogma potest explicari, ut minus habeat, quam primo aspectu videtur, offensionis: At peperit tamen secus, quam decebat, intellectum, ut mea fert opinio, perniciosum illud dogma, quod AVGVSTINO postea & aliis quibusdam antiquorum doctorum placuit: *Sanctos seu ecclesiam iure divino totum hunc orbem possidere, malos vero & impios bonorum, quibus utuntur, iniustos, nec legitimos esse possessores.* Nam si propter *ecclesiam* & sanctos absolute ac simpliciter condita sunt omnia, necesse est, ut inde consequatur, sanctorum esse omnia, eos vero, qui extra ecclesiam sunt, nullo sibi iure, quae possident, arrogare, nec idcirco sanctos, si improbos bonis hisce exuant, legem divinam violare. Exposuit hanc sententiam AVGVSTINI uberius, & turpitudinem eius simul detexit, vir magnus & exquisitae doctrinae IO. BARBEYRACVS, *Traité de la Morale des Peres cap. XVI. §. XIV. s. p. 291. s.* Verum nec unde fluxerit ea, indicavit, nec praeter AVGVSTINVM alios veterum doctorum ea quoque infectos esse, docuit. Nostra aetate NIC. MALEBRANCHIVS omnia propter homines, & ecclesiam in primis, a Deo facta esse, non veritus est defendere, *Traité de la nature & de la grace, P. I. §. III. p. 8. 9. s. Tout*, inquit, *est pour les hommes, les hommes pour Iesus Christ, & Iesus Christ pour Dieu.* & p. 10. inter alia: *Dieu*, ait, *n'a fait le monde, que pour les predistinez, omnia propter electos.* Quonam vero modo hoc dogma voluerit intelligi, ex ipso patet operis initio p. 3. *Dieu ne pouvant agir que pour sa gloire, & ne la pouvant trouver, qu'en lui-même, n'a pû aussi avoir d'autre dessein dans la creation du monde, que l'etablissement de l'Eglise.*

(3) *Dixerunt)* Nullum est dubium, quin haec scribens vir doctissimus PLINII verba spectaverit, quae in *Prooemio Lib. VII. Hist. naturalis* effudit: *Cuius* (hominis) *caussa videtur cuncta alia genuisse natura, magna & saeva mercede contra tanta sua munera: ut non sit satis aestimare, parens melior homini, an tristior noverca fuerit. Ante omnia unum animantium cunctorum alienis velat opibus: ceteris varie tegumenta tribuit, testas, cortices, coria, spinas, villos, setas, pilos, plumam, pennas, squamas, vellera. Truncos etiam arboresque cortice, interdum gemino, a frigoribus & calore tutata est. Hominem tantum nudum & in nuda humo, natali die abiicit ad vagitus statim & ploratum, nullumque tot animalium aliud ad lacrymas & has protinus vitae principio.* Sed hanc querimoniam egregie dudum repressit e Christianis GREGORIVS NYSSENVS *de opificio hominis cap. VII. p. 56. Tom. I. Opp.* ex Stoicis SENECA *de beneficiis Lib. II. cap. XXIX. p. 389. Tom. I. Opp.* ne quid nunc de recentioribus dicam, quibus idem facere placuit.

(4) *Lucretius) Lib. V. de natura rerum v. 223. p. 254.* Ipsos versus supra *cap. II. §. XVI. p. 87.* descriptos vide.

(1) *Imbecillem)* Confer cum his *cap. II. §. XVII. p. 87. 88.* ubi ipsa est exposita, quae in verbis hisce latet, argumentatio.

ctarum natura coniuncta esse, aliisque ex caussis fluere: Dei autem inde apparere sapientiam & consilium, quod haec mala benignitate sua temperet, neque secus, atque discordes in arte Musica sonos, ad concentum huius universitatis efficiendum, hominumque singulorum commoda promovenda adhibeat. Taceo magnam malorum, quibuscum mortales conflictantur, partem non in rebus ipsis esse positam, verum in hominum tantum opinione & iudicio; quapropter non inepte philosophus (2) pronuntiavit: *Ταράσσει τοὺς ἀνθρώπους οὐ τὰ πράγματα, ἀλλὰ τὰ περὶ τῶν πραγμάτων δόγματα: Non res ipsae conturbant homines, sed opiniones eorum de rebus.* Quare nostra quum in potestate situm sit, malis hisce levari & liberari, quid est, cur cum Deo litigemus, eiusque providentiam reprehendamus? Dolor saepenumero voluptati finitimus est: quod in illa SOCRATES (3) fabula docuit, qua Deum narrat, quum, quod voluisset, contrarias & repugnantes doloris & voluptatis naturas sociare non posset, utramque indissolubili colligasse vinculo. Neque viris bonis & sapientibus ignotum, dolorem non esse malum totius hominis, sed eius tantum partis, in quem ille cadit: quod idem praecepit olim SOCRATES (4): *τὸ ἀλγεῖν ἐν τῷ σκέλει μένει. Dolor in crure tantum manet.* Is ipse vero dolor multum saepenumero prodest, ad maiora animi mala, quibus omnis nostra salus & felicitas continetur, propulsanda. Qui Deum esse negant, nec idcirco *malum* quoddam *culpae* volunt esse, his extremum, summumque omnium malorum mors esse videtur: quam quidem perversissima eorum disciplina omnis vitae interitum & exitium esse pronuntiat; Illi vero, qui talem profitentur Deum, qualem decet profiteri, quoniam omnes animos naturas per se subsistentes esse certi sunt, nullam vitam per se, non secus atque materiam, perire ac in nihilum abire posse, nisi forte divina vis exstinctam prorsus eam esse velit, contendunt. Qui PYTHAGORAM olim ac PLATONEM probarunt, longius etiam progressi sunt, & tanta fuerunt erga ipsos bestiarum animos benevolentia & voluntate, ut certa illis corpora tenuiora ac subtiliora adsignarent, quae post fata agitarent, ne, deleto corpore graviori, prorsus omni sensu & actione privari viderentur. (5) Nec alios mihi principes & auctores videtur habuisse ARISTOTELES dogmatis illius, quod *secundo de generatione animalium Libro cap. III.* proponit: Quo loco, postquam animam sentientem divelli nullo modo a corpore posse praeceperat, ita pergit: *πάσης μὲν οὖν ψυχῆς δύναμις ἑτέρου σώματος ἔοικε κεκοινωνηκέναι καὶ θειοτέρου τῶν καλουμένων στοιχείων. ὡς δὲ διαφέρουσι τιμιότητι αἱ ψυχαὶ καὶ ἀτιμίᾳ ἀλλήλων, οὕτω καὶ ἡ τοιαύτη διαφέρει φύσις. Omnis ergo animae sive virtus, sive potentia corpus aliud participare videtur, idque magis divinum quam ea, quae elementa vocantur. Verum prout nobilitate ignobilitateve animae inter se differunt, ita & natura eius corporis differt.* Paullo post tenue corpus hoc πνεῦμα vocat seu *spiritum*, idque, *ἀνάλογον ὂν τῷ τῶν ἄστρων στοιχείῳ, proportione respondens elemento stellarum.* p.618. T.II. Opp Scio GALENVM, S. AVGVSTINVM & alios putare, ARISTOTELEM in eo hic a PYTHAGORA desciscere, quod animam illam sentiendi virtute praeditam, reapse nihil esse adseveret, quam illud ipsum exile, stellarumque simile corpus, non vero diversam quamdam naturam, quae, tamquam vehiculo, corpore illo utatur. At patet tamen, diserte eum hoc loco affirmare, mentem seu animam rationis compotem re vera differre a corpore, ante corpus exstitisse & in illud postea immitti: ex quo veri videtur simillimum, perennitatem etiam & immortalitatem animorum corporibus seiunctorum ab eo probatam

(2) *Philosophus*) EPICTETVS nimirum in *Enchiridio cap. V. p. 10.* Confer M. ANTONINVM *Lib. IV. ad se ipsum §. III. p. 97. & Lib. V. §. 19. p. 159.* Solent omnes Stoici in hoc dogmate inculcando multum ponere solertiae: nec aliter Christiani faciunt scriptores. Lege prae ceteris PETR. MOLINAEVM *de la paix de l'ame Lib. II. toto p. 167. Tom. I. ed. novae Genev.*

(3) *Socrates*) Apud PLATONEM in *Phaedone p. 376.* Haud tamen narrat ibi SOCRATES fabulam, quod innuere videtur vir doctissimus, sed Aesopum tantum ait, si hoc animadvertisset, fabula illud quadam comprehensurum fuisse.

(4) *Olim Socrates*) Ex memoria hic commentatus videtur esse vir doctissimus: nec enim haec iisdem verbis efferuntur a SOCRATE, nec eo dicuntur consilio, ut contra dolorem inde aliquid praesidii petatur. Non philosophatur SOCRATES, sed tantum quid sibi evenerit, solutis compedibus, narrat. En ipsa eius verba ex *Phaedone PLATONIS p. 376.* Postquam dixerat, voluptatem cognatam esse dolori, sic pergit: ὥσπερ οὖν καὶ αὐτῷ μοι ἔοικεν, ἐπειδὴ ὑπὸ τοῦ δεσμοῦ ἦν ἐν τῷ σκέλει τὸ ἀλγεινόν, ἥκειν δὴ φαίνεται ἐπακολουθοῦν τὸ ἡδύ. *Quod quidem & mihi contigit in praesentia. Siquidem modo crus propter vincula afficiebatur dolore, sed huic succedere voluptas iam videtur.*

(5) *Viderentur*) In hoc ego dogmate Platonico & Pythagoraeo nihil singulare & mirabile video. Namque generis huius plerique bestiarum & hominum animos eodem habebant loco, perpetuoque quodam errore ex hominibus in corpora bestiarum & ex bestiis vicissim in homines ferri animos arbitrabantur. Quocirca hominum animis quum corpus quoddam tribuerent, de bestiarum ut animis idem sentirent res ipsa flagitabat.

tam esse. (6) Sed quidquid demum ARISTOTELES senserit, cuius auctoritate caussa haec minime continetur, certum est, animo humano & ratione praedito mori nihil esse,

(6) *Probatam esse)* Nullus alius si apud ARISTOTELEM exstat locus, quo probetur, visum ipsi fuisse, animos interire nullo modo posse, quam hic, actum certe est. Lege, quae nos supra *Cap. I. p.* 66. disputavimus ad hanc quaestionem expediendam: Vtrum immortalitatem animis dederit, nec ne, Peripateticorum Princeps? Magna laborat obscuritate locus hic, quem CVDWORTHVS dogma Platonicorum & Pythagoraeorum de corpore animae semper adhaerescente continere autumat, nec idcirco ab omnibus eodem potuit modo exponi. Primum fatetur ARISTOTELES τὸν νοῦν *mentem extrinsecus* ad corpus accedere, solamque divinam esse. Ex hoc concludit, δύναμιν seu *vim* ψυχῆς *animae*, corporis alicuius participem esse: sed animas addit inter se differre. Verba hic recitantur a CVDWORTHO. Pergit & in semine *principium* esse quoddam *vitale*, ζωτικὴν ἀρχὴν asseverat, quod nec ignis sit, nec aliud quiddam ei simile, sed πνεῦμα *spiritus*. In hoc πνεύματι seu spiritu vero esse aliam naturam, stellis cognatam: ἡ δὲ ἐν τῷ πνεύματι φύσις, ἀνάλογος οὖσα τῷ τῶν ἄστρων στοιχείῳ. Nihil in his est apertum & planum: omnia contra obscura, confusa & inter se temere mista videntur esse. Quatuor philosophus res nominat νοῦν, *mentem*, ψυχὴν, *animam*, πνεῦμα, *spiritum*, φύσιν denique seu *naturam*, in spiritu residentem. Sed nec quibus modis hae quatuor res inter se differant, nec qua sint natura & indole, perspicue tradit, contra, more suo, non secus, ac si omnes Pythiam cognatione attingerent & divinare possent, disserit. Igitur amplissimum illis pugnandi campum aperuit, qui e re esse sua duxerunt, sententias & dogmata hominis, qui noluit interdum intelligi, explorare, variis vero rationibus, tametsi dissideant inter se, qui hunc locum ARISTOTELIS enucleare, & sententiam simul eius de anima explicare conati sunt; duae tamen sunt principales interpretum sententiae. Quidam corpus, quod hic ab ARISTOTELE tribuitur animae, differre ab ipsa anima seu mente opinantur: His CVDWORTHVS favet, nec non GALENVS & alii, qui hoc corpus ipsam esse animam sentientem sibi persuadent. Alii vero id, quod hic corpus dicit ARISTOTELES & naturam elementis omnibus diviniorem, animam ipsam rationis participem constituere, arbitrantur. Mihi quidem posterior verior esse videtur opinio: neque dubito universis, qui sine partium studio ARISTOTELEM inspecturi sunt, veriorem eam visum iri. Experiar, num id planum facere queam: nec enim omni fructu haec opera carebit, sed quae supra *p.* 66. disputavimus, confirmabit. Liquet primum, νοῦν & ψυχὴν ab ARISTOTELE hoc in loco distingui. νοῦν statuit extrinsecus in corpus venire hominis: ψυχὴν vero ex ipso educit semine, in quo θερμὸν aliquid & ζωτικὴν ἀρχὴν *principium vitale*, id est, originem & initium vitae seu animae residere, sciscit. νοῦς haud dubie est anima illa, quae ratiocinatur & cogitat: ψυχὴ vero vita corporis, seu anima illa, quae vi sentiendi & corpus animandi valet. *Mentem* seu νοῦν postquam dixerat extrinsecus ad hominem accedere, ita ex hoc dogmate concludit: πάσης μὲν οὖν ψυχῆς, κ. τ. λ. Interpres male reddidit: *sed enim omnis virtus animae.* Verti debent ita haec verba, ut ARISTOTELEM appareat ex superioribus efficere aliquid, & cogere. De ψυχῇ loquitur philosophus non de νῷ seu *mente*; Et ex eo, quod posuerat, mentem extrinsecus in corpus venire, probat *animam*, sentientem nimirum & vitam, aliud corpus quoddam sibi adiunctum habere, omnibus elementis divinius & melius. Hoc ipsum argumento iam est, istud corpus, quod ψυχῇ seu animae sentienti adiunctum esse ait, ipsam esse mentem seu νοῦν, quam ex corpore, reliquis rerum initiis praestantiori & meliori, constare perhibet. Clarius autem ex consequentibus idem intelligitur. Tradit nimirum porro ARISTOTELES, illud corpus seu νοῦν ex corpore coelesti constantem non esse in omnibus hominibus eamdem: idque vitae usus satis confirmat. Nec enim omnes mortales aequali gaudent virtute ratiocinandi & perspiciendi. Rationem huius differentiae sitam esse ait in ψυχῇ seu *anima sentiente*: hanc in aliis meliorem, in aliis deteriorem esse; ex eoque evenire, ut νοῦς etiam, quam φύσιν hic & deinceps appellat, quia ex singulari quadam natura constat, dispari sese modo habeat in hominibus. Iam unde *animae* hoc discrimen nascatur, declarandum erat. Pergit ergo philosophus, & ideo differre animas adiicit, quamquam obscurius, quod in semine vis earum lateat: quod quidem semen nemo nescit pro diverso corporum habitu & constitutione varium, hic praestantius, illic ignobilius esse. In semine ait, vis quaedam est genitrix, ζωτικὴ ἀρχὴ θερμὸν quoddam, ex quo nascitur anima sentiens seu ψυχὴ, nec tamen tale calidum hoc est, quale id, quod in igne deprehendimus, sed singularis naturae: Ad quam naturam declarandam quum nullum aptius inveniret vocabulum ARISTOTELES, πνεῦμα illud, seu *spiritum* vocat. Huic πνεύματι, pergit, φύσις illa seu νοῦς, mens nimirum ex φύσει illa coelesti constans, sociata est, seu mens rationis particeps in ψυχῇ, quae ex semine oritur, seu anima sentiente, residet & domicilium veluti suum habet: Ex eoque provenit, quod mentes rationis compotes varii sunt generis, quum πνεῦμα illud seu *spiritus*, quo vinctae sunt, valde pro hominum statu & rationibus differat. νοῦς igitur, φύσις & τὸ ἀνάλογον τῷ τῶν ἄστρων στοιχείῳ, verba sunt apud ARISTOTELEM rem unam eamdemque significantia, animam nimirum ratione praeditam; vicissim ψυχὴ, θερμὸν & πνεῦμα nomina sunt eiusdem potestatis, saltim ad rem unam eamdemque declarandam valent, animam nempe sentientem seu vitam. Quae quum ita sese habeant, quam valida sint & firma, quae supra ad *cap. I. p.* 66. monui, manifestum est, animam ARISTOTELIS ratione praeditam nihil esse, quam partem coelestis & aethereae cuiusdam naturae, per totam rerum universitatem fusae, quae semine uniuscuiusque hominis excipitur & dissoluto corpore ad suum redit principium. Neque veterum illi, qui accurate inspexerunt Stagiritae dogmata, aliter in universum haec eius verba & sententiam interpretati esse videntur, quum animam ARISTOTELIS diserte tradant quintum esse *elementum*, aut corpus ex coelesti illa natura, quam quatuor addit elementis, constans. CICERO *Tusculanar. Disput. Lib. I. cap. X. p.* 2573. *T. VIII. Opp. Aristoteles longe omnibus praestans & inge-*

esse, quam terreno corpore, tamquam vestimento, exui & ad sedem migrare turbis omnibus, calamitatibus & miseriis vacuam: Manet itaque post mortem semper animus, Deoque vivit continuo, sive corpus habeat, sive extra corpus versetur. PLATO (7) quidem nunquam

ingenio & diligentia, cum quatuor nota illa genera principiorum esset complexus, e quibus omnia oriventur, quintam quamdam naturam censet esse, e qua sit mens. Cogitare enim & providere . . in horum quatuor generum nullo inesse putat. Quintum genus adhibet, vacans nomine. AVGVSTINVS *de civitate Dei Lib. XXII. cap. XI. §. 2. p. 509. Tom. VII. Opp. Aristoteles QVINTVM CORPVS animam dixit esse & Plato nullum. Si quintum esset, certe superius esset ceteris: cum vero nullum est, multo magis superat omnia.* Sed ut omni eos levem molestia & labore, quorum interest, sententias & dogmata ARISTOTELIS habere cognita, ipsum ARISTOTELIS locum, in quo enodando tot desudarunt interpretes, huc totum transferam & liberiori oratione sententiam eius declarabo. Ita fiet, ut omnes plane intelligant, nullam vim verbis eius a nobis allatam esse, sed concinne omnia inter se apta & connexa esse, si nostra valeat interpretatio: λείπεται δὲ τὸν νοῦν μόνον θύραθεν ἐπεισιέναι, καὶ θεῖον εἶναι μόνον. οὐθὲν γὰρ αὐτοῦ τῇ ἐνεργείᾳ κοινωνεῖ σωματικὴ ἐνέργεια. πάσης μὲν οὖν ψυχῆς δύναμις, ἑτέρου σώματος ἔοικε κεκοινωνηκέναι, καὶ θειοτέρου τῶν καλουμένων στοιχείων, ὡς δὲ διαφέρουσι τιμιότητι αἱ ψυχαὶ καὶ ἀτιμίᾳ ἀλλήλων, οὕτω καὶ ἡ τοιαύτη διαφέρει φύσις. πάντων μὲν γὰρ ἐν τῷ σπέρματι ἐνυπάρχει, ὅπερ ποιεῖ γόνιμα εἶναι τὰ σπέρματα, τὸ καλούμενον θερμόν. τοῦτο δ' οὐ πῦρ, οὐδὲ τοιαύτη δύναμίς ἐστιν, ἀλλὰ τὸ ἐμπεριλαμβανόμενον ἐν τῷ σπέρματι, καὶ ἐν τῷ ἀφρώδει πνεῦμα, καὶ ἡ ἐν τῷ πνεύματι φύσις, ἀνάλογον οὖσα τῷ τῶν ἄστρων στοιχείῳ. Videamus, num haec ita verba reddere queamus, ut sententiam eorum omnes capiant: *Quae quum ita sint, reliquum est, ut statuamus, animam illam, quae rationis est particeps, non ex quatuor elementis, ex quibus humanum corpus constat, produci & in ipso nasci corpore, verum aliunde ad corpus humanum advenire ac in illud immitti, & idcirco ad divinam naturam propius accedere, quam initia rerum seu elementa, & ipsum hominis, quod concretum ex illis est, corpus. Omnis enim, qua valet hic animus, facultas non indiget auxilii corporis, ut sese exserat: Cogitat, providet, ratiocinatur, deliberat, decernit animus insita virtute sua, nec opem poscit corporis alicuius, ut has actiones edat. Quapropter nullum est dubium, quin altera illa anima nostra, in qua virtus inest vitalis & sentiens, non modo crasso illi corpori nostro, quod ex elementis constat, sed etiam alii multo meliori & subtiliori corpori sociata & coniuncta sit, illi nempe, ex quo animus decerptus est rationis particeps, quod omnia superat elementa & divinae magis naturae cognatum est, quam ulla res alia. Non eodem vero modo in omnibus hominibus mens rationis particeps sese habet, sed in his clarius & acutius cernit, in illis magis impeditur & constringitur, ne vim suam exerceat. Hic diversus animorum ratione praeditorum status nascitur a diversa indole & natura animae, quam adiunctam sibi habent, sentientis, quae quidem in his est nobilior, alacrior & melior, in illis deterior & ignobilior, & animam idcirco rationis compotem non potest non varie afficere. Iam si quis quaerat, quid caussae sit, quod sentientes animae tam varii sunt generis & indolis, respondeo, id propterea fieri, quod animae sentientes ex semine prodeunt, & per semen in hominem, qui generatur, transfunduntur: quod semen neminem fugit varium esse, nec in omnibus eiusdem praestantiae. Est nimirum in omni semine vis quaedam insita animandi, vitamque creandi: quam quidem, si quis velit, calorem vocare poterit. Ignis enim naturae mages, quam reliquis rebus omnibus, finitima & affinis est. Neque tamen existimet velim aliquis, igneam hanc, quam semini dedimus, virtutem cum naturali nostro igne, aut re simili comparari posse: non ea ignis est, si proprie loqui velimus, sed igne multo subtilior & acrior. Putem ego, spiritum aptius appellari posse, vim illam animandi & vitam, animamque sentientem producendi, quae in semine ac spumoso eius corpore residet. Et in hoc spiritu, in hac vita & anima, quae ex semine nascitur & in semine latet, antequam homo generetur, postea, quum homo genitus est, & animam sentientem iam habet, mens habitat & versatur, quam dixi iam antea delibatam & decerptam veluti esse ex corpore omnibus elementis diviniori & stellis valde simili & affini.* Liquet ex hac interpretatione obscurissimi loci ARISTOTELIS, quam verbis eius optime respondere, pauci, ut opinor, dubitabunt, partim quidnam philosophus hic de utraque anima, tam ea, quae sensu, quam quae ratione valet, senserit, partim quomodo accipienda sint, quae hic a viro doctissimo monita sunt.

I.) Haec sententia ARISTOTELIS tantum abest, ut cum dogmate Platonicorum & Pythagoraeorum de corpore coelesti animae congruat, ut toto potius genere ab eo distet. Nam quod corpus hic nominat Stagirita, id ipsa est anima, ratione valens, quam ex quinto corpore existimabat nasci.

II.) Nec anima, nec corpus animae πνεῦμα *spiritus* ab ARISTOTELE hic nuncupatur: sed hoc nomine venit ipsi vis animandi & vitam accendendi, quam in omni perhibet semine esse, cuius sive pars, sive effectus anima est sentiens. Scio, Platonicos & Pythagoraeos corpus animae, quod ex elementis sibi adscivit, πνεῦμα vocare solere: sed cum his nihil ARISTOTELI commune est.

III.) Nescio, an GALENVS & AVGVSTINVS ARISTOTELEM eo nomine reprehendant, quo eum reprehendisse dicuntur a viro doctissimo. Non potui a me impetrare, ut volumina haec magnae molis infinito labore denuo pervolverem: & fessus eram haec scribens ex tot molestiis, quas mihi viri doctissimi mos scriptores antiquos, nullo loco indicato, laudandi pepererat. AVGVSTINVM parum abest, quin negem, eiusmodi aliquid scriptum reliquisse, quum non segniter, nec semel ea legerim, quae de rebus veterum philosophorum passim tradidit: nec tamen decerno aliquid. Si quid tale GALENO & AVGVSTINO excidit, errarunt certe, nec sententiam perspexerunt ARISTOTELIS.

IV.) Nihil plane praesidii ex hoc loco sperare possunt, qui ARISTOTELEM in defensoribus immortalitatis animorum numerant. Dixerim potius ex hoc loco sententiam eorum oppugnari posse.

(7) *Plato*) Fallitur vir doctissimus, quod existimat, certo ex his PLATONIS verbis constare, putasse

De legib. X. p. 903. (p. 672.)

numquam fine corpore vult animum esse, quod vel ex his eius verbis elucet: ἀεὶ ψυχὴ συνδεδεμένη σώματι, ὅτε μὲν ἄλλῳ, ὅτε δὲ ἄλλῳ. *Anima cum corpore semper, modo cum hoc, modo cum illo, coniuncta est.* Quam eius sententiam, id quod antea declaratum est, multi quoque doctorum Christianorum ad veritatis similitudinem propensissimam esse, iudicarunt. Vtcumque est, hoc sacrae litterae nos dubitare non sinunt, bonorum virorum animos, aliquando corporibus aetheriis & coelestibus indutum iri, quae, si ARISTOTELIS adhibendae essent voces, dici possent, ἀνάλογα τῷ τῶν ἄστρων στοιχείῳ, *similia elemento astrorum.* Quare CELSVM, (8) cui spes nostra de corporibus ad vitam revocandis σκωλήκων ἐλπὶς, *spes vermium* appellata olim fuit, ne intellexisse quidem disciplinae nostrae sententiam, apertum est. Haec satis mihi videntur esse ad primum illud munimentum disiiciendum, quod Dei contemtores providentiae eius opponunt: duodecimum vero illud locum inter argumenta huius generis occupat, quae *capite secundo* enumeravimus.

§. VI.

Alterum Atheorum argumentum a confusione rerum humanarum ductum. Mali aprosperis saepe rebus utuntur.

Sequitur nunc alterum eorum in divinam providentiam telum, quod decimo tertio inter rationes profanae gentis loco posuimus. Rerum humanarum incredibilem conqueruntur confusionem & perturbationem esse: aeque omnia evenire omnibus; innocenti & nocenti, pio & impio, religionum contemtoribus & amicis, idem imminere periculum: quin etiam non raro deteriores tam caussas, quam homines multo melioribus uti satis, quam optimos & iustissimos: Non ignotum esse illud veteris poetae (1) effatum, qui tamen Deum esse, haud dubitaverit:

Victrix caussa Diis placuit, sed victa Catoni.

Homines omnibus flagitiis & sceleribus coopertos, Deique irrisores in summa rerum omnium copia & abundantia vitam securos transigere, integerrimos contra & omnis sceleris criminisque puros, qui casta Deum mente adeunt, innumerabilibus aerumnis ac miseriis excruciari. Secus fore autem putant omnia, si divina providentia mundum administraret: Tum enim futurum, ut homines Deum aspernantes & facinorosi fulmine statim percuterentur, aut aliis poenis exquisitissimis afficerentur, pii autem Deique studiosi nullis essent miseriis, doloribus & calamitatibus obnoxii.

§. VII.

Haec difficultas multis iam olim offensioni fuit.

Haud equidem diffiteor, numquam non ingenia non satis robusta exstitisse, quae hic rerum humanarum status vehementer conturbavit, & in summam dubitationem coniecit. (1) *Non fit sat cito decretum de male factis, ideoque plenus est animus filiorum hominum cupiditate male faciendi.* Ipse divinus vates (2) aliquando mirifice animo com-
v. 9. motus fuit, quum improborum hominum, *qui coelum ore suo impetunt, quorumve lingua terram pervadit,* felicitatem aspiceret: neque multum aberat, quin apud se constitue-
v. 13. ret, *sese frustra purgare animum suum & sine fructu manus suas abluere in innocentia.*
v. 17. Verum rediit ipsi animus, *postquam in Dei ingressus erat sacraria:* Hic enim divinam sibi lucem exoriri, animumque egregie in spe ac fiducia divinae providentiae confirma-
v. 25. ri sensit, sic ut laetus & hilaris exclamaret: *Quis mihi in coelo, Deus, praeter te?* Nec in

iasse hunc philosophum animae ex hoc corpore terreno & gravi discedenti corpus aliud subtilius adesse. Nam eo loco, unde haec verba decerpta sunt, PLATO agere tantum videtur de translatione animorum in nova corpora seu de μετεμψυχώσει, quam tradidisse notum est. Sententia ergo effati huius haec est: Anima, quamdiu in hoc orbe versatur, ex uno corpore in aliud proficiscitur, nunc meliori, nunc deteriori utitur domicilio. *Meliores mores* subiicit statim, εἰς βελτίω τόπον *in meliorem locum,* χείρω δὲ, εἰς τὸν χείρω, *deteriores autem in deteriorem locum transferuntur a Deo.*

(8) *CELSVM)* Apud ORIGENEM *adv. Celsum Lib. V. p.* 240. Recte ceterum vir egregius CELSVM observat dogmatis nostri sententiam de corporibus vitae aliquando restituendis, ne intellexisse quidem. Assumit enim CELSVS, credere Christianos, animae corpus putredine consumtum & a vermibus exesum aliquando redditum iri. Quo errore nixus spem Christianorum ineptissime exclamat vermibus digniorem esse, quam hominibus. Vermes enim carnibus putredine dissolutis & consumtis delectantur, quas horrent homines. Hinc addit: ποία γὰρ ἀνθρώπου ψυχὴ ποθήσειεν ἔτι σῶμα σεσηπός. *Nam cuius hominis anima corpus iam putre desideraret.* Ridicule profecto! Quasi vel ultimus Christianorum in mentem umquam venisset, animam cum carne in prima sua initia dissoluta coniunctum iri!

(1) *Poetae)* LVCANI *Pharsal.* Lib. I. v. 131.

(1) *Non fit)* SALOMONIS haec verba sunt *Eccl. VIII.* 11.

(2) *Vates)* DAVID aut ASSAPHVS Psalmo LXXIII.

in terra quidquam est, quo iuxta tecum delecter. Deficiente carne mea & animo meo, rupes animi mei & portio mea Deus est in perpetuum. Sunt scilicet, quos secunda hominum malorum fortuna, ut Deum esse negent & fortunae, casusque temeritate omnia regi atque gubernari credant, adducit: *Stultus ait in corde suo, non est Deus.* Sed sunt etiam, Pſ. XIV. 1. qui, tametsi Deum esse nil dubitant, hac ipsa tamen re impelluntur, ut aut Deum nescium esse prorsus eorum, quae gerantur inter homines, concludant: quos quidem vir sanctus ita facit loqui: *Quomodo cognosceret Deus fortia! Aut notitia esset in excelso?* Pſ. LXXIII. 11. aut eamdem rerum humanarum procurationem, vel ut maiestate sua indignam, vel ut quieti, tranquillitatique suae noxiam, negligere iudicent.

Sic apud Platonem aliqui inde concludunt: εἶναι μὲν θεούς, τῶν δὲ ἀνθρωπίνων ἀμελεῖν πραγμάτων (*esse quidem Deos, at res humanas haud curare*) *Lib. X. de legib.* (p. 664.)

§. VIII.

Congrediemur cum utrisque. Principio igitur animadverti volumus, parum eos sapienter facere, qui in unaquaque re divinae providentiae vim & praesentiam extraordinariam spectare volunt, aegreque & moleste ferunt, quod nec improbi confestim ad supplicia rapiuntur, nec boni continuo praemiis afficiuntur. Hac enim lege si Deo placeret res humanas moderari, miraculis cuncta essent repleta, naturaeque leges atque viae numquam non interpellarentur: ex quo quidem mira prorsus ac deformis huius universitatis constitutio proditura esset. Multo dignius est Deo, pati, ut res humanae ἀψόφῳ κελεύθῳ, *quiete ac placide*, sine ulla vi & violentia decurrant, deinceps autem res in se dubias & impeditas explicando consilium & sapientiam suam declarare, atque in exitu demum omnium votis & desideriis satisfacere. Quos nimius suimet ipsorum amor vexat, aut commotiones urgent animi, hos aut ratio plane destituit, aut ex parte tantum collustrat. At quae totam rerum universitatem gubernat, natura divina, ea nec perturbatur umquam, nec ira aut indignatione abripitur; nil ea immoderatius agit, numquam libidine quadam incitatur: contra libera semper est, omnibusque vinculis, quae vel aliorum, vel nostri studium iniicere nobis solet, soluta. Neque tamen exempla omnino desiderantur vindictae divinae sine mora castigantis eos, quorum scelera nimis erant manifesta, aut iustitiae, deditos sibi homines ex praesentissimis periculis subito eripientis. Videt certe nonnumquam & vidit olim humana vita non paucos casus, in quibus Deus, tamquam ex machina, (θεὸς ἀπὸ μηχανῆς) in medium processit, commotosque sedavit animos. Quin etiam non raro evenit, ut naturae cursum, secreta & plerisque obscura ratione, Deus sisteret, suisque eam cogeret inservire consiliis. Nihilo minus fatendum est, non ita semper Deum agere solere, sed divinam providentiam tardo plerumque gradu hac in vita incedere, nec nisi sero perspectum nobis fieri solere, quonam eius tetenderint consilia. Sensit id EVRIPIDES (1) atque hoc versu expressit

Ineptum est, velle ut Deus statim quodlibet malum intermittat, & cuilibet rei miraculo quodam intercedat. Deus non sine caussis gravibus vindictam differt.

> μέλλει. τὸ θεῖον δ' ἐστὶ τοιοῦτον φύσει
> *Cunctatur: haec quippe est natura Numinis:*

Quamquam monstri aliquid & impii haec ipsa eius videtur alere sententia. Nec enim ignavia quadam vel negligentia differt Deus vel improborum poenas, vel piorum praemia; verum longe aliis de caussis. Nunc vim eius insignis, quo omnes homines complecti-

(1) *Euripides*) In *Oreste v. 420. p. 258.* Quaerit ibi Menelaus ex Oreste, anne Apollinem in malis & miseriis suis adiutorem haberet? Respondet Menelaus, *cunctari Apollinem: sic enim moris Diis esse.* Secretae cuiusdam impietatis vero quare dictum hoc accuset EVRIPIDIS vir doctissimus, equidem haud video. Loquitur enim poeta ex vulgari aetatis suae sententia, qua Diis mora & cunctatio, cum in puniendo, tum in munerando, adscribebatur. Exstant certe multo plura huius generis in antiquis auctoribus, quos nemo temere spretorum Deorum postulaverit, effata, ex quibus apparet, in ore populi & multitudinis hanc de Diis opinionem versatam fuisse. VALERIVS MAX. *Dictor. & factor. memorabil. L. I. cap. III. Lento gradu ad vindictam sui divina procedit ira.* IVVENALIS *Satyr. XIII. v. 100.*

Vt sit magna, tamen certe lenta ira Deorum est. Maxime PLVTARCHVS legi debet in singulari, eoque eleganti libello: περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θείου βραδέως τιμωρουμένων, *de his, qui sero a Numine puniuntur p. 548. T. II. Opp.* quo ex instituto hoc argumentum persequitur &, more suo, dicta quaedam veterum & exempla, illustrandi eius caussa, in medium affert. Veteres nimirum Epicuraei divinam providentiam hoc ipso aggrediebantur argumento, quod, ipsis Deorum professoribus fatentibus, Dii vehementer in criminibus ulciscendis tardi essent. Hoc ergo genus PLVTARCHVS illo in libello confutat, & iis quidem rationibus, in quibus nemo sanus & sapiens multum esse virtutis, diffiteatur. Pervenit eousque ratiocinando hac in re PLVTARCHVS, quo hominis, doctrinae Christianae & coelestis patefactionis luce destituti, contemplatio pervenire potest. Ad EVRIPIDEM ut redeam, nihil nefarium & erga Deos impium in animo eum habuisse, quum Apollinem diceret cunctatorem esse, more Diis consueto, alius eius locus sa-

tis

plectitur, benevolentia & amor remoratur; nam ad officium peccantes revocare cupit: nunc suo nos exemplo, id quod PLVTARCHVS (2) monuit, patientiam docere studet: Fieri & potest, ut interdum cesset, quo maiori cuncta ordine atque pompa veluti perficiantur: Forte aliis nonnumquam caussis, quae nos fugiunt, ducitur. Ita PLVTARCHVS (3) rationem non veretur reddere, quare multo fuerit utilius, diu ferri DIONYSIVM, tyrannum, quo nihil umquam vel crudelius, vel erga Deum iniquius exstitit, quam sine mora exstingui. Interim homines saepe numero iniustos & a pietate aversos longo intervallo vel ipsos, vel in posteris suis tam exquisitis affici videmus suppliciis, ut divinae iustitiae vestigia in omnium incurrant oculos. Qua quidem de re non unum veterum sapientum exstat dictum: Ita vates: (4)

Raro antecedentem scelestum
Deseruit poena pede claudo

Nec ignota sunt, quae in ore olim populorum Diis pluribus servientium fuerunt, proverbia: (5)

ὄψε θεῶν ἀλέϊσι μύλοι, ἀλέϊσι δὲ λεπτά,
Lente quidem molunt Deorum molae, at probe conterunt.

Iustitia divina laneis primum pedibus tarde incedit, at ferrea ad extremum manu percutit & verberat.

§. IX.

Quod improbi homines interdum non puniuntur, id post hanc vitam praemia & poenas distributum iri, demonstrat, non autem providentiam tollit.

Non est tamen, cur hoc semper eventurum esse, sapiens sibi quisquam persuadeat. Nam & homines facinorosos, multumque a pietate & honestate remotos sine ulla magna molestia & calamitate hoc aevum degere, nullisque indignationis divinae notis inuri videmus. Quod quum usu venit, sancti & virtutis verae studiosi homines, qua sunt animi magnitudine, neque improborum invident rebus prosperis, neque suam deplorant conditionem, quippe quos haud praeterit id, quod veteri dicto comprehenditur: οὐδὲν κακὸν τῷ ἀγαθῷ οὐδ᾽ αὖ τῷ φαύλῳ ἀγαθόν. *Nihil bono malum est, nihil malo homini bonum.* (1) Tantum vero abest, ut, visis malorum opibus & copiis, utrum Deus sit, qui res humanas curet, nec ne? addubitare incipiant, ut potius occasionem inde capiant, tanto firmius constituendi, perennes esse hominum animos, foreque iudicium quoddam post fata, in quo sua cuique poena, suum cuivis praemium sine ullo partium studio dictabitur: Nimirum maxime valet hic illud PLVTARCHI: (2) εἷς οὖν ὁ λόγος ὁ τὴν τοῦ θεοῦ πρόνοιαν ἅμα καὶ τὴν διαμονὴν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς βεβαιῶν, καὶ θάτερον οὐκ ἔστιν ἀπολιπεῖν ἀναιροῦντα θάτερον. *Vna igitur eademque ratione & providentia Dei & animae humanae permansio stabilitur: neque potest relinqui alterum, altero sublato.* Qui vero propterea, quod mala atque impia facta non statim poena consequitur, vitiose & inique res

tis ostendit, quo eumdem Iovem, quem tarde suis & sero succurrere fatetur, simul religiose veneratur & colit, in *Heraclidis v.* 869. 870. *p.* 514.

ὦ Ζεῦ, χρόνῳ μὲν τἀμ᾽ ἐπεσκέψω κακὰ
χάριν δ᾽ ὅμως σοι τῶν πεπραγμένων ἔχω

Quos versus HVGO GROTIVS in *excerptis veter. Comicor. & Tragicor. p.* 320. ita latine reddidit.

O Summe, quamquam respicis tarde tuos,
Magnas tibi agimus gratias superum pater.

Videtur doctissimus CVDWORTHVS propius ab eorum abfuisse sententia, qui celeberrimum hunc Tragicum mala erga Deum & religionem voluntate fuisse, suspicantur. Sed his mihi paene satisfecisse videtur IOSVA BARNESIVS, magnum Cantabrigiensis Academiae ornamentum, *in vita Euripidis*, quam editioni suae *Cantabr.* 1694. *fol.* curatae, praemisit. Si quid mihi est his in rebus iudicii, multo eos mitius de EVRIPIDE & quibusdam veterum aliis existimaturos esse crediderim, qui ex opinionibus & loquendi modis aetatis illius, qua vixerunt, dicta eorum de Deo & religione, metientur. Sed nescio qui fiat, quod aliqui, quos ceteroquin doctos & ingeniosos esse constat, ex nostris opinionibus, vocabulis & formulis veterum scriptorum pietatem aestimant. Quasi vero eadem illis, quae nobis scita fuissent, quaeque nos hodie cum opininnibus quibusdam coniuncta videmus esse consectaria, atque illis patuissent, atque nobis hodie patent.

(2) *Plutarchus) De sera Numinis vindicta, Tom. II. Opp. p.* 550. διὰ καὶ τοῖς πονηροῖς ὁ θεὸς ... καὶ σχολαίως τὴν δίκην ἐπιτίθησιν - - ἵνα ἡμῶν τὸ περὶ τὰς τιμωρίας θυμῶδες, καὶ λάβρον ἀφέλῃ, κ. τ. λ. *Ideo Deus malis interposita mora ac tarde poenas infligit - - ut in vindicandis aliorum peccatis saevitiam & vehementiam nobis hoc suo exemplo eximat.*

(3) *Plutarchus) loc. indic. p.* 557.

(4) *Vates)* HORATIVS *Odar, Lib. III. Od. II. extr.*

(5) *Proverbia)* Horum meminit praetereundo PLVTARCHVS *de sera Numinis vindicta Tom. II. p.* 548.

(1) *Bonum)* Lege SOCRATEM egregie disserentem apud PLATONEM in *Apologia Socratis p.* 369. & PLATONEM *de republica Libro X. p.* 518. ne quid de Stoicis dicam & aliis, qui hoc ipsum inculcarunt praeceptum.

(2) *Plutarchi) De his qui sero puniuntur a Deo p.* 560. *Tom. II.*

res humanas administrari statuunt, Deique providentiam vituperant, hi mihi simillimi videntur eorum esse, qui, dum in scenam prodire vident sceleratos & facinorosos homines, eosque in criminibus & delictis suis ad tempus exultare audiunt, Tragicum poëtam sine mora conviciis petunt, totamque fabulam ut sceleratam confestim reiiciunt. Qui spectatores si exitum exspectarent Tragoediae, hos ipsos, quorum voces & aspectum exhorrescunt, miserabili modo interire & dignis excipi suppliciis viderent. (3) Rerum humanarum procuratio ἀληθέστερον est ποίημα, *verius carmen*, ut PLOTINVS (4) ait. Nos autem suam quisque personam in hoc orbis theatro sustinemus, sed ita tamen, ut de nostris semper aliquid addamus fabulae. Atqui Deus totam sapientissime fabulam moderatur & regit. Is, quae praecedunt acta nostra, prudentissime cum suis, quae sequuntur, gestis colligat, ut nullus usquam hiatus appareat, omnia vero apte inter se ac concinne connexa sint. Is etiam postremo in omni actu summam iustitiae rationem fuisse habitam, poenasque ac praemia legitima semper proportione distributa esse, unumquemque edocebit.

§. X.

Res ipsa denique postulat, ut interdum, ne virtuti atque fidei locus omnis & occasio pereat, robur suum ostendendi, dubius quidam, anceps & turbulentus rerum status exoriatur. Monstra si fuissent nulla, quae domitorem flagitassent, nec HERCVLES fuisset ullus. Pariter nisi vita hominum difficultatibus & aerumnis obsepta esset, nisi hostium varii generis insidiae & impetus sustinendi forent, nisi turbae nonnumquam, incommoda & calamitates inciderent, virtus plane langueret, omnesque fidei divinitus nobis datae occasiones praeciderentur, eximiam virtutem suam exercendi & declarandi. Hinc Deo placet, multa nonnumquam hac in vita miscere: nosterque orbis scena veluti est, quam idcirco supremum Numen construxit, ut quod agat in ea, ne praestantissima quidem virtus requirat. *Per fidem* scilicet *hic ambulamus, non per aspectum. Fides vero illud est, quo subsistunt iam, quae sperantur, & quae demonstrat, quae non cernuntur.* Sint licet omnia tenebris & caligine repleta, nec quonam res evasurae sint, ulla ratione pateat, nos tamen, qui fide hac valemus, Dei benignitatem, sapientiam & potentiam in dubium numquam revocamus. *Hac fide iustus vivet.*

Res ipsa postulat, ut in statu quodam dubio & incerto hic vivant homines.

Hebr. XI. 1.

§. XI.

Haec, quae diximus, sufficere opinor ad ea confutanda, quae profani homines in rerum humanarum administratione offendisse sibi videntur ad divinam providentiam reprehendendam & redarguendam. At latissime tamen locum hunc patere, non inficior: multoque plura, si spatium voluntati nostrae responderet, pro divina providentia cum his, tum aliis rationibus Atheorum retundendis, dici a nobis posse, sentio. Sed tempore exclusi, quae nostrae desunt disputationi, ex eorum libris sumere lectores iubemus, qui data opera divinae providentiae caussam egerunt, nec quidquam intermiserunt, quo & constructionem & administrationem huius orbis ab impiorum calumniis vindicarent: in quibus primas facile obtinet vir doctus & ingeniosus, (1) cuius *dialogi divini* non ita pridem emissi sunt. Interim pauca quaedam adiiciemus illis, quae monuimus, non tam ad eos refellendos comparata, qui cum Deo nihil sibi rei volunt esse, quam ad illos communiendos, qui, quum Deum esse fateantur, meliori tamen omnia ratione constitui & disponi potuisse, temere nimis concludunt. Ad quem qui delati sunt scopulum, opinione citius huc deveniunt, ut angustis divinam bonitatem, cuius tamen amplitudine Christiana religio unice nititur, terminis concludant.

Totus de providentia divina locus hic explicari nequit & ab aliis iam explicatus est.

§. XII.

(3) *Viderent*) Hanc ex PLVTARCHO vir eximius comparationem sumsit *loc. cit. p.* 554. ex quo pleraque depromsi eorum, quae hic leguntur.

(4) *Plotinus*) *Ennead. III. Lib. II. cap. XVI. p.* 267. *Opp.*

(1) *Vir ingeniosus*) HENR. MORVS hic est, inclytus tum temporis apud Cantabrigienses Theologus & Philosophus. *Dialogi* hi *divini* exstant ad calcem *Tomi* I. *Operum eius philosophicorum Londini* 1679. *fol. editorum.* Huic praeter alios, quos IO. ALBERT. FABRICIVS enumeravit in *Delectu argumentorum pro veritate religionis Christianae cap. XVII. p.* 409. iungi velim in primis praeclarum & ingeniosum GVIL. SHERLOCKI *de providentia* librum, qui ex Anglico sermone Gallice & Germanice versus prodiit.

§. XII.

Qui Dei opera recte volunt aestimare, eos non sigillatim partes mundi expendere, sed totius semper rationem habere decet.

Primo igitur eos, qui de Dei operibus iudicium sibi sumunt, vehementer admonitos esse cupimus, ne quasdam tantum orbis huius partes ob oculos sibi ponant, atque totius universitatis architectum vitii statim insimulent, si his aliquid partibus pulchrius & melius ingenio effingi a se posse intelligant. Stolidus & amens ille foret, exempli gratia, qui hanc terram nostram unice contemplaretur, qua nihil in tota rerum natura sordidius atque vilius est, aut qui plantas propterea reprehenderet, quod sentiendi facultate carerent, bestias, quod ratione destitutae essent, homines, quod daemonum & geniorum non attingerent virtutes, genios, quod a divina multum abessent perfectione. Qua quidem si lege contendere fas sit, aut hoc concedendum erit, nihil omnino a Deo condi debuisse, quoniam, si ab ipsa discedas divina natura, omnibus nihil fingi potest numeris absolutum: aut concludendum, nullas formare Deum naturas decuisse, nisi tales, quae ad angelorum accessissent gloriam, nec mortis periculo tantum, sed & omnibus, quibus hic affliguntur homines, malis caruissent: aut denique statuendum, haud licuisse summo Numini alias producere res, quam Deorum EPICVRI similes, naturas nimirum perlucidas & perflabiles, easque in quietissimis locare debuisse sedibus.

(1) *Quas neque concutiunt venti, neque nubila nimbis*
Adspergunt, neque nix acri concreta pruina
Cana cadens violat, semperque innubilus aether
Integit & large diffuso lumine ridet.

Sed si unum tantum rerum genus, illud nimirum, quod optimum est, a Deo fuisset conditum, nullus in hoc orbe fuisset rerum concentus, nulla convenientia, omni varietate sublata. Igitur eos ante omnia, quos hanc Dei caussam cognoscere iuvat, totam rerum universitatem spectare decet, atque videre, anne haec, quum nemo deesse ei aliquid, ostendere queat, pro praestantissima & optima omnium, quae condi potuerint, haberi debeat. Postea partes eius omnes sigillatim considerare oportet atque iudicare, anne in suo quolibet genere & ordine aptissime ad totius naturae perfectionem statum & felicitatem constituendam comparata sit. Sed totam hancce rationem tam eleganter & copiose PLOTINVS est persequutus, ut eius verbis rectius & melius, quam meis, eam explicari posse putem. Sic ergo ille: ὅλον γὰρ τι ἐποίησε πάγκαλον καὶ αὐτάρκες καὶ φίλον αὐτῷ καὶ τοῖς μέρεσι τοῖς αὐτοῦ, τοῖς τε κυριωτέροις καὶ τοῖς ἐλάττοσιν ὡσαύτως προσφόροις· ὁ τοίνυν ἐκ τῶν μερῶν τὸ ὅλον αἰτιώμενος, ἄτοπος ἂν εἴη τῆς αἰτίας. τά τε γὰρ μέρη πρὸς αὐτὸ τὸ ὅλον δεῖ σκοπεῖν εἰ σύμφωνα καὶ ἁρμόττοντα ἐκείνῳ καὶ τὸ ὅλον σκοπούμενον, μὴ πρὸς μέρη ἄττα μικρὰ βλέπειν· τοῦτο γὰρ οὐ τὸν κόσμον αἰτιωμένου, ἀλλά τινα τῶν αὐτοῦ χωρὶς λαβόντα, οἷον τι, καὶ τὰ ἑξῆς. *Deus totum quiddam fecit pulchrum prorsus atque sufficiens, sibiquemet amicum: praeterea partibus suis tum maioribus, tum minoribus aeque conveniens. Quisquis igitur in partibus vituperat totum, stulte vituperat: siquidem tum partes ad ipsum totum comparando decet considerare, num consonent, accommodenturque toti: tum ipsum totum considerando ad minimas quasque particulas nequaquam decet aspicere: alioquin id non foret hominis mundum vituperantis, sed quasdam mundi partes ab aliis seorsim accipientis. Quemadmodum si quis totius animalis pilum solum, vel digitulum pedis intueatur, negligens mirum totius hominis spectaculum contemplari, & per Iovem perinde ac si quis omissis omnino ceteris animantibus, accipiat abiectissimum, vel genere quodam toto dimisso, velut humano, Thersiten adducat in medium. Quoniam vero quod factum est, mundus simul est totus, si mentis aures ad hunc convertere libeat, forsan audies ita clamantem: Me procul dubio fecit Deus, atque ego inde factus sum perfectus ex cunctis animalibus constitutus, mihi ipse sufficiens, mihi penitus satisfaciens, nullius indigus, quoniam omnia sunt in me animalia simul atque plantae, cunctorum natura generalium, Dii quamplurimi, daemonum populi, bonorum exercitus animorum, homines virtute felices. Neque enim terra sola ornata quidem est plantis omnibus & omnigenis animantibus, neque tantam usque ad mare potestas animae se diffudit: aër autem totus & aether totumque coelum anima vitaque caret: verum animae illic qua-*

p. 196. (Lib. II. de providentia Ennead. III. Lib. II. c. III.)

(1) *Quas neque*) LVCRETII hi versus sunt *de rerum natura Lib. III. v. 19. s.* Non hos ipsos versus attulit CVDWORTHVS, sed sententiam tantum eorum, nomine LVCRETII omisso, verbis Anglicis expressit. Mihi satius visum est, ipsum, quem sequutus est vir doctissimus, poëtae orationem & versus exhibere.

quoque sunt omnes bonae vitam stellis suppeditantes, revolutionique coelesti ordinatissime simul atque sempiterne. Adde & ad imitationem mentis in circuitum agitatae sapienter circa idem semper: nihil enim quaerit extrinsecus. Praeterea quaecumque in me sunt, appetunt quidem omnia bonum, singula vero pro facultate propria consequuntur. Dependet enim totum ab illo coelum, tota quin etiam anima mea. Praeterea Dii, qui in partibus meis regnant: item animalia omnia simul & plantae: denique si quid etiam esse in me videtur inanimum. Tum vero alia quidem essendi tantum participia esse videntur, alia vero vivendi, alia magis sentiendi; alia iam rationem habent, alia totam denique vitam. Non enim aequalia passim in rebus non aequalibus requirere decet: neque ut digitus videat, exigendum: sed oculo id est assignandum: digito vero aliud quiddam desiderandum. Id autem esse arbitror, ut sit digitus, propriumque officium peragat. Interpositis aliis, ita pergit disserere: ὥσπερ τεχνίτης οὐ πάντα τὰ ἐν τῷ ζῴῳ ὀφθαλμοὺς ποιεῖ, οὕτως οὐδ᾽ ὁ λόγος πάντα θεοὺς εἰργάζεται. ἀλλὰ τὰ μὲν θεούς, τὰ δὲ δαίμονας δευτέραν φύσιν, εἶτα ἀνθρώπους, καὶ ζῷα ἐφεξῆς. οὐ φθόνῳ, ἀλλὰ λόγῳ ποικιλίαν νοερὰν ἔχοντι. ἡμεῖς δὲ ὥσπερ οἱ ἄπειροι γραφικῆς τέχνης αἰτιῶνται, ὡς οὐ καλὰ τὰ χρώματα πανταχοῦ, ὁ δ᾽ ἄρα τὰ προσήκοντα ἀπέδωκεν, ἑκάστῳ τόπῳ ἢ εἴ τις δρᾶμα μέμφοιτο, ὅτι μὴ πάντες ἥρωες ἐν αὐτῷ, καὶ τὰ ἑξῆς. *Quemadmodum artifex non omnia, quae in animali sunt, efficit oculos, ita neque ratio fecit omnia Deos: verum alia quidem esse Deos statuit, alia vero daemones, sequenti natura: post haec autem homines, animaliaque deinceps: neque id quidem invidia, sed ratione intellectualem habente varietatem. Nos autem sic affecti sumus, sicut imperiti picturae, qui pictorem damnant, quod non ubique pulcros aeque colores posuerit: pictor autem unicuique parti, quod eam decebat, attribuit. - - Praeterea quisnam comoediam, tragoediamque vituperet, quod omnes in ea non sint heroës, sed intersit & servus & rusticus aliquis rudiori voce pronuntians? Poëma tamen non erit pulchrum, si quis inde tollat deteriores, quodve ex cunctis impletur.*

§. XIII.

Quis deinde mortalium certus est, opera Dei, creationemque naturae rerum angustos illos terminos atque fines, quos vulgaris hominum opinio & persuasio illis constituere solet, non multum excedere ac transire? Nos plerumque homunculi nubibus divinam terminamus potentiam, aut stellas inerrantes, quas uni & solido infixas esse globo censemus, extremum illud esse vallum & moenia veluti opinamur, quibus conclusa sint, quae divina ratio produxit universa. Hac vero quid opinione incertius? Ex quo quidem intelligere licet, quanta sit illorum perversitas & inscitia, qui vel ideo mundum potuisse meliorem fieri existimant, quoniam amplior & maior fingi & creari a Deo potuisset. Valeant illi ex Atheorum grege, qui mundos nobis innumerabiles, suis intervallis seu intermundiis seiunctos, narrant: valeant & CARTESII sectatores, qui maiorem prae se ferentes modestiam, universitatem corpoream *indefinite extensam* esse praedicant, quamvis ipse magister eorum CARTESIVS *nullos* eam *habere fines* discere praeceperit. Mihi enim haec animo sedet sententia, in hunc orbem corporeum neque magnitudinis, neque temporis infinitatem ullo cadere modo posse, eo quod nulla fingi possit tanta magnitudo, cui nihil addere amplius liceat. (1) At nihilo tamen minus, quemadmodum nemo nostrum tanta valet virtute ingenii, ut vel quartam, vel etiam centesimam partem magnitudinis, qua solem certo novimus esse praeditum, comprehendere queat animo: ita multo fieri magis potest, ut haec rerum universitas corporea infinitis modis amplior sit arctis & exiguis illis terminis, quibus nostra eam describere solet imaginatio. Qui siderum naturam & motus, coelique rationes accurate speculati sunt aetate nostra, non contemnendis veri simile reddiderunt argumentis, hanc terram, quam incolimus, esse stellam errantem, quae circum solem movetur, solem vero stellam inerrantem in medio verticis nostri loco positum. Et haec non paucos impulit ratio, ut, praeter hunc nostrum orbem, quem biennio nautae totum obire possunt navigando, alios etiam orbes esse habitabiles, pluresque uno soles, stellis similiter vagis cinctos, existimarent. Quidquid id est, hoc tamen omni caret dubio, stellas inerrantes tam immenso a nobis seiunctos esse intervallo, ut orbis magni diameter nullam, quam percipere nobis liceat, in situ earum parallaxin efficiat. Ex quo quidem probabile fit, reliqua sidera, quae

Nec opera Dei cum vulgo angustis huius orbis finibus concludenda & terminanda sunt.

(1) *Liceat)* His de rebus supra copiosius actum est, quum de natura infiniti ex instituto disputaret vir doctissimus.

quae certis infixa locis sunt, aeque magnis inter se quoque spatiis distare. (2) Quae dum animo expendimus, tantopere naturam rerum amplificari & augeri sentimus, ut *flammantia* illa *mundi moenia*, quae LVCRETIVS (3) commemorat, prorsus ex conspectu nostro aufugiant. Iam quis sibi facile sapiens persuadeat, infinita haec locorum & immensa spatia, deserta plane, inculta & habitatoribus vacua esse a Deo relicta, nec usquam, quae supremi Numinis gloriam & maiestatem laudent ac praedicent, naturas reperiri, nisi in angusto & exili huius terrae nostrae angulo? Recordor hic eorum, quae olim Servator noster pronuntiavit: *In aedibus patris mei multa sunt domicilia:* (4) item eius, quod BARVCH, cuius oracula publice in coetibus nostris praelegi solent, cecinit, *cap. III. O Israel, quam magna domus Dei, quam amplus locus possessionis eius! Magna adeo ut infinita sit, alta adeo, ut immensa.* Haec tamen ita non accipimus verba, quasi de proprie ita dicta infinitate vates loqueretur: immensum ea tantum indicant spatium, quod omnem hominum opinionem & captum longissime superat.

§. XIV.

Nemo de viis divinae providentiae recte iudicare potest, nisi qui futura cum praesentibus & praeteritis comparavit.

Mittam hanc divinae providentiae defensionem, modo unum dictis adiecero. Qui divinae providentiae vias omnes atque rationes cognoscere, & quam ea iuste ac sapienter in humanis rebus & fatis ordinandis & dispensandis versetur, intelligere volunt, eos antecedentia cum consequentibus conferre, nec praesentia tantum & futura, verum etiam

(2) *Distare*) Qui cupidi sunt accuratioris cognitionis rerum illarum, quae hic indicantur potius, quam explicantur, eos recentiores Astronomos adire oportet, ex Anglorum in primis gente, ISAACVM NEWTONVM, DAVIDEM GREGORIVM, & qui eorum quoque rationibus inservit, qui his non initiati sunt mysteriis, GVIL. DERHAMVM, virum doctissimum, in *Theologia Astronomica*, quae ex Anglico, & Gallice & Germanice versa exstat.

(3) *Lucretius*) Is de EPICVRO *Lib. I. v.* 73. 74. *p.* 30. *de rerum natura* sic canit:

Ergo vivida vis animi pervicit, & extra
Processit longe flammantia moenia mundi.

Haec *flammantia mundi moenia* coelum esse, stellis lucentibus & insignibus flammis ornatum, facile intelligitur. Sententia poetae est, EPICVRVM, quem unum sequebatur in philosophando ducem, ingenio sese ultra aspectabilem hanc rerum universitatem extulisse, atque intellexisse, praeter hunc orbem, quem incolimus, alios esse mundos innumerabiles, neque coelo, quod vulgus opinatur, universam rerum naturam terminari.

(4) *Domicilia*) Si, quod videtur, vir doctissimus hunc ita cepit locum *Ioh. XIV.* 2. ac si Servator noster dicere voluisset, plures & forte meliores hoc nostro mundos esse, equidem cum eo facere nolim, tametsi magnos quosdam homines ab hac non valde remotos esse ac fuisse sententia, non ignorem. Munit hic Servator noster discipulos suos adversus tristitiam, quam ex eius discessu, quem instare dixerat, animis conceperant. Ad hanc vero tristitiam dispellendam quid, quaeso, confert, non nescire, multos esse mundos, & inter eos quosdam, nostro mundo meliores & praestantiores! Reliquorum interpretum de sententia huius dicti opiniones nec enumerare, nec refellere placet. Legantur illae apud FRID. ADOLPH. LAMPIVM *Comm. in Iohannem Tom. III. p.* 100. *f.* & IO. CHRISTOPH. WOLFIVM in *curis Philologicis in quatuor Evangelia & Actus Apost. p.* 441. In plerisque, ut verum fatear, plus mihi videtur esse ingenii & acuminis, quam simplicitatis & perspicuitatis. Dicam vero, hac occasione data, quid ipsemet de hoc loco sentiam, quem obscuriorem esse, nemo diffitebitur. Existimo vero, simplicem hunc in istis Servatoris nostri verbis sensum latere reconditum: *Parens meus Rex magnus & potentissimus est, qui vos omnes tamquam servos suos in eamdem, quem ipse habitat locum, omnis felicitatis plenum, recipiet.* Qui sensus quod non omnibus confestim incurrit in oculos, id propterea fit, quod eum Servator proverbio quodam complexus sit, quod in ore fuisse Iudaeorum & reliquorum populorum Orientalium tum temporis videtur. Regum & procerum inter veteres populos, tam solem orientem intuentes, quam alios, potentia & magnificentia ex aedium magnam partem, quas incolebant, pulcritudine, dignitate & amplitudine aestimabatur. Hinc HOMERVS, quum Alcinoi Phaeacum Regis, opes & magnitudinem apte vellet exponere, domus, quam incolebat, splendorem, praestantiam & structuram late ac eleganter describit *Odyss. Lib. VII. v.* 86. *f.* In his autem veterum Regum domiciliis ut multae essent habitationes, necesse prorsus erat. Namque moribus eius aetatis ita comparatum erat, ut optimates genus, cui Rex imperabat, omnes eius famuli atque ministri, tota denique familia in una, eademque, qua ille, simul domo commorarentur. Apud HOMERVM in Alcinoi, Regis, aedibus non modo filii eius, *Odyss. Lib. VII. v.* 4. *f.* sed etiam principes Phaeacum *v.* 88. *f.* una habitant. In perpulchra Priami domo, quinquaginta erant, ut idem poeta tradit *Iliados Lib. VI. v.* 244, thalami, quos filii eius una cum uxoribus, & totidem, quos filiae eius cum maritis occupabant: ex quo apparet, palatium hoc non potuisse non esse spatiosissimum, multisque propterea domiciliis & conclavibus instructum fuisse. Alios veterum, ex quibus idem intelligitur, locos afferre, nec vacat, nec opus est. Quo igitur maior & potentior Rex aliquis erat, eo plures aedes & habitationes in aedibus, quas incolebat, esse debebant, quae toti eius familiae, & omnibus rerum administris commodas sedes praeberent. Atque hinc, suspicor, natam esse consuetudinem, ut, quem vellent magnum, potentem & splendidum dicere Regem,

etiam praeterita simul intueri decet. Hanc etiam PLOTINVS dudum inculcavit regulam his verbis: *οὐδ᾽ ἐκεῖνον ἀποβλητέον τὸν λόγον, ὅς οὐ πρὸς τὸ παρὸν ἑκάστοτε φησὶ βλέπειν, ἀλλὰ πρὸς τὰς πρόσθεν περιόδους, καὶ αὖ τὸ μέλλον.* *Spernendum praeterea non est, quod dici solet, non decere semper spectare praesentia, sed praeteritos quoque circuitus atque futuros.* Certum est, praeceptum hoc, cum a PLOTINO, tum a reliquis familiae, quam affectatus est, philosophis, qui Deum professi sunt, paullo aliter, atque Christianorum longe maxima pars illud capere potest, acceptum & intellectum esse. Hoc nempe philosophorum genus omnes animos ante corpora fuisse, integrosque ac puros a Deo quondam esse conditos, suo vero vitio, quod libertate, qua valebant, immoderatius uterentur, nativam amisisse gloriam, confirmabat. Hac enim sese una ratione difficultates expedire omnes posse, putabant, quas corruptus atque miser humanae naturae status in hac vita, sapientioribus offert. Quin etiam hinc sibi viam patere iudicabant explicandi, cur tanta ingeniorum & morum esset a teneris annis inter homines varietas, paucissimique paribus fatis uterentur. Omnem nempe hanc, qua homines disiunguntur, differentiam *ἐκ τῶν προβεβιωμένων, ex diversis vitae rationibus, quas secuti fuissent, priusquam corporibus iungerentur animi*, natam esse, disputabant. A quibus sententiis tametsi non abhorruerint ex antiquis Christianorum doctoribus aliqui, (5) maxime usitata tamen Christianorum disciplina haud eas omnes patitur probari. Plerique omnes nimirum, qui CHRISTI hodie nomen profitentur, hoc primum concedunt, omnes homines certa ratione in primo homine, antequam nascerentur, exstitisse, in hoc omnes castos & puros esse conditos, hoc peccante, peccasse, ideoque poenas delicti in Adamo commissi universos hodie sustinere, corruptisque animis & corporibus in hanc lucem prodire. Ita satis declarari arbitrantur, unde ista labes, quae hominum omnium naturam deformat, profecta sit: quam ob caussam quoque omnes *φύσει τέκνα ὀργῆς, natura filii irae* dicimur. Si deinde, quid sit, quaeratur, cur conditiones hominum tantopere differant, hique secundis, illi adversis & asperioribus rebus utantur, omnes Christianae religionis antistites ad divinam sese referunt providentiam: quam quidem semper aiunt, iuste ac sapienter res humanas administrare, etsi minori & hebetiori nos simus ingenio, quam ut omnia eius consilia perspicere valeamus. Ipse ORIGENES intra hos sese fines modeste continet, quum ad haucce quaestionem enodandam aggreditur. Adiiciam verba eius ex *tertio contra CELSVM* libro: *πολλοῖς καὶ τὰ τῆς ἀνατροφῆς τοιούτως γεγένηται, ὡς μηδὲ φαντασίαν ἐπιτραπῆναι τῶν κρειττόνων λαβεῖν. ἀλλ᾽ ἀεὶ καὶ ἐκ πρώτης ἡλικίας ἤτοι ἐν παιδικοῖς εἶναι ἀκολάστων ἀνδρῶν, ἢ δεσποτῶν, ἢ ἐν ἄλλῃ τινὶ κωλυούσῃ τὴν ψυχὴν ἀναβλέπειν κακοδαιμονίᾳ. τὰς δὲ περὶ τούτων αἰτίας πάντως μὲν εἰκὸς εἶναι, ἐν τοῖς τῆς προνοίας λόγοις. πίπτειν δὲ αὐτὰς εἰς ἀνθρώπους οὐκ εὐχερές.* *Multis talis educatio & institutio contigit, ut ne imaginari quidem sinantur boni quidpiam: sed statim a prima aetate hominibus luxu, libidineque perditis aut heris suis sunt in deliciis, aut alio quopiam infortunio gravante nequeunt animi oculos attollere. Harum rerum caussas omnino verisimile est esse in providentiae rationibus, tametsi non facile cadant in cognitionem hominum.*

p. 464. (Ennead. III. L. II. c. XIII.)

Sic HIEROCLES: ὁ ἀνθρώπος ὁ ἀγαθὸς ἐκ γενέσεως, καὶ παλαιῶν πραγμάτων ἐφέλκεται σύμπτωμα p. 157.

Eph. II. 3.

p. 114.

§. XV.

Regem, cum aedes habere dicerent amplissimas, & in multas habitationes distinctas, seu, quod idem erat, magnam servorum & famulorum copiam alere. Quare Christus, quum in patris sui domo multas esse habitationes dicit, hoc sibi velle, mihi videtur: *Nolite timere: sed spem omnem & fiduciam in Deo & in me ponite: Quod si enim hic forte multis expositi eritis calamitatibus, pater meus, cuius vos estis famuli & servi, Dominus est, qui amplissimam habet & splendidam domum, id est, qui summis valet opibus & infinita potentia & famulis suis illa, quae hic amittunt, in illa domo, largiter reddet. Quemadmodum enim huius urbis Reges eos, quorum utuntur opera & consiliis, in magnificas aedes suas recipiunt, ibique commode ac honorifice collocant: ita & vos in sempiternam illam patris mei commorationem aliquando migrabitis. Et ego iam eo abeo, ut sedem vobis & domicilium ibi praeparem.* Non possum, quin praetereundo hic observem Servatorem nostrum aperte aliquot locis in ultimis ad discipulos sermonibus, ad morem illum Regum Orientalium, ministris suis μονὰς seu sedes in illis ipsis aedibus, quas incolebant, assignandi, digitum intendere. *Ioh. XII. 26.* καὶ ὅπου εἰμὶ ἐγὼ, ἐκεῖ καὶ ὁ διάκονος ὁ ἐμὸς ἔσται. Et paullo post illa verba, quae hic interpretari conati sumus *Ioh. XIV. 3.* παραλήψομαι ὑμᾶς πρὸς ἐμαυτόν, ἵνα ὅπου εἰμὶ ἐγὼ καὶ ὑμεῖς ἦτε. Putem observationem hanc non nihil ad nostram expositionem confirmandam & roborandam conducere. Locus BARVCI, quem hic etiam CVDWORTHVS testatur, *cap. III. 24. 25.* pariter de multitudine mundorum accipi nullo modo debet. Nam, quod ex consequentibus manifestum est, loquitur tantum vates de mundo nostro, quem incolimus.

(5) *Aliqui)* Praecipuos veterum Christianae civitatis doctorum, qui, praeter ORIGENEM, hanc approbarunt de animis ante corpora exsistentibus doctrinam nominat PETR. DANIEL HVETIVS in *Origenianis Lib. II. Quaest. VI. §. X. p. 97.*

§. XV.

Tertium Atheorum contra providentiam argumentum: unam naturam non sufficere rebus omnibus: si sufficeret, haud tamen beata esset.

Tertium restat impiae cohortis in divinam providentiam argumentum, quod nunc adoriemur. Fieri nullo modo posse dictitant, ut una simplexque natura rebus omnibus & ordinandis & animadvertendis sufficiat, quae universo in terrarum orbe accidunt & geruntur. Quod si tamen fieri hoc quadam ratione posset, vitam naturae eius aerumnosissimam & miserrimam fore, totque cum molestiis & negotiis coniunctam, ut nihil in ea verae felicitatis consistere ac commorari posset. Addunt naturam infinitae potentiae compotem, cui nihil queat resistere, nullam salutis & quietis aliarum rerum rationem esse habituram: nullius enim talem naturam opis vel auxilii indigere: omnis vero benevolentiae & amoris parentem & magistram inopiam & imbecillitatem esse. Quare naturam, cui nihil queat obsistere, sua fore felicitate ac tranquillitate contentam, rerum vero omnium reliquarum prorsus negligentem, concludunt.

§. XVI.

Respondetur, ex nostra virtute Dei non esse virtutem metiendam.

Respondeamus ordine. Principio tametsi certum est, nostram, ceterarumque naturarum omnium, quas Deus condidit, tantam esse imbecillitatem, ut plura uno tempore vel animadvertere, vel agere nequeamus, Deum tamen, quem infinite perfectum esse, nec potentiae aliquid, vel cognitionis ac scientiae desiderare novimus, ex nostro iudicare velle ingenio, summae levitatis & inscitiae est. Suo nimirum pede & modulo, quod Deum homines metiri audent, id nihil, quam *idolum specus* est, ut ita loquar. Certe si nihil esset in tota rerum natura, praeter id, cuius homines plenam animis notionem informare possunt, nec Deus esse ullus posset. Sol, quo orbis noster illustratur, si animal esset, vitaque eius tam late pateret, atque lux & radii, quos fundit, patent, haud dubie sidus hoc omnes materiae particulas, quas radii eius longe lateque fusi attingunt, sentiret ac videret. Atqui quotquot sunt res a Deo conditae, illae, certo quodam sensu, nihil sunt, quam radii divinitatis. Ex quo conficitur, non posse non Deum, quae ex sua natura fluxerunt & manarunt omnia, videre ac percipere. Ipsi homines multa simul negotia, variis in locis, administrare ac sine magna perturbatione ac molestia gubernare possunt. Et quis nescit, quanta, quam infinita fere notionum multitudo in mente nostra recondita sit, quas inter nulla tamen viget contentio & discordia? Nec altera tamen harum notionum oppugnat alteram, nec varietas & multitudo earum animum nostrum disturbat ac distrahit. (1)

§. XVII.

Nec necesse tamen est, ut Deum omnia ipsum facere opinemur. Habet ille voluntatis suae administros.

His qui nondum commoventur, ut quiescant, illi, quo mentium suarum aegrotantium & laborantium sollicitudinem sanent, in illis, quae supra iam observavimus, reperient: Non esse necessarium, ut ipsum Deum αὐτουργεῖν ἅπαντα, omnia suis veluti manibus construere & perficere credamus, sed consiliorum, operumque suorum inferiores ministros divinam habere rationem, in quos partem curarum suarum, quibus eam mortales obrui & opprimi opinantur, coniiciat. Primum genitricem quamdam naturam adesse Deo, probabile est, quae, ipsa licet ratione & interiori sensu vacet, via tamen & ratione in disponenda universitatis huius materia progrediatur, ad perfectissimae mentis normam & voluntatem fingat omnia, in primis animalium fabricetur corpora. In hac nos natura suis veluti tenebris elicienda & adversus aliorum machinas defendenda superius multum operis & diligentiae posuimus; quod partim ideo fecimus, ne divina prorsus providentia ab omni inferioris huius orbis gubernatione & administratione excluderetur, nec quae fiunt in hoc orbe omnia brutae materiae temere ac fortuito concitatae, nullaque ratione ac mente impulsae, opera esse censerentur: partim eam propter

(1) *Distrahit*) Non dissimili ratione SOCRATES apud XENOPHONTEM philosophatur, *de dictis & factis Socratis memorabil. Lib. I. p. 575.* ubi praeclare pro divina providentia & religione adversus Aristodemum aliquem verba facit: κατάμαθε ὅτι καὶ ὁ σὸς νοῦς ἐνὼν τὸ σὸν σῶμα ὅπως βούλεται μεταχειρίζεται. οἴεσθαι οὖν χρὴ καὶ τὴν ἐν παντὶ φρόνησιν τὰ πάντα ὅπως ἂν αὐτῇ ἡδὺ ᾖ οὕτω τίθεσθαι. καὶ μὴ τὸ σὸν μὲν ὄμμα δύνασθαι ἐπὶ πολλὰ στάδια ἐξικνεῖσθαι, τὸν δὲ τοῦ θεοῦ ὀφθαλμὸν ἀδύνατον εἶναι ἅμα πάντα ὁρᾶν· μηδὲ τὴν σὴν μὲν ψυχὴν καὶ περὶ τῶν ἐνθάδε καὶ περὶ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἐν Σικελίᾳ δύνασθαι φροντίζειν, τὴν δὲ τοῦ θεοῦ φρόνησιν μὴ ἱκανὴν εἶναι ἅμα πάντων ἐπιμελεῖσθαι. *Animadverte, mentem tuam etiam, dum inest in corpore, ex arbitratu suo corpus gubernare. Quamobrem existimandum est, sapientiam illam, quae est in hoc universo, sic omnia regere, quemadmodum ipsi gratum est. Num tuus oculus ad multa usque stadia pertingere potest, & non potest Dei oculus simul omnia intueri? numque tuus animus tum de rebus, quae hic accidunt, tum de illis, quae in Aegypto sunt & Sicilia, cogitare potest: & non potest Dei sapientia simul omnium habere curam?*

pter caussam, ne Deus ipse cuncta, nulla caussa naturali voluntati eius & imperio inserviente, perficere & exsequi videretur. Tanta enim est humanarum mentium caligo & miseria, ut, si Deum ipsum omnibus audiant naturae operibus praepositum esse, & omnem tolli libertatem iudicent, & nihil Deo esse laboriosius & a tranquillitate remotius arbitrentur. (1) Hinc etiam PLATO (2) esse fassus est, *ἔμφρονος φύσεως αἰτίας αἷς ὑπηρετούσαις χρῆται ὁ θεός*, *certas naturae prudentis, id est, arte ac ordine agentis caussas, quibus Deus, tamquam administris, in huius orbis administratione utatur.* Ad hanc deinde naturam instinctus illi & appetitus accedunt, animalibus omnibus insiti, quibus ea moventur & incitantur, ut res & sibi & toti rerum naturae salutares appetant, etiamsi nec quid, nec quo agant consilio, intelligant. Hi naturae motus pars veluti quaedam sunt divini fati seu providentiae in ipsis naturae rebus praesentis, quoniam divinae providentiae mandatis & voluntati parent semper & obediunt. Principem vero locum in illis, quae Deo gubernanti praesto sunt, naturae obtinent rationis & prudentiae participes, quibus, tamquam manibus & oculis, summum Numen utitur: daemones & angelos intelligo, quorum est, homines tueri & regere, res humanas procurare, opera denique naturae consilio & arte temperare. Horum geniorum singuli certis praefecti sunt muneribus, suasque veluti provincias obeunt. Praeclare de illis PLATO: (3) *τούτοις εἰσὶν ἄρχοντες προστεταγμένοι ἑκάστοις, ἐπὶ τὸ σμικρότατον ἀεὶ πάθης καὶ πράξεως.* *His singulis praepositi sunt principes, qui minimarum etiam actionum, passionumque curam habent.* Omnes autem has inferiores caussas divina, quae numquam cessat, praepotentis Dei sapientia observat: haec prudentissime, quae fiant & agantur, animadvertit: haec denique interdum extra ordinem, vim & decretum suum interponit.

§. XVIII.

His positis, nihil est omnino, cur quoddam genus imitemur, quod se Dei non melius putat consulere posse quieti & tranquillitati, quam si providentiam eius rerum tantum paucarum, illarum videlicet, quae ceteris magnitudine & gravitate praestant, administrationi praeesse statuat. Licet enim non modo, sed oportet etiam sic constituere, omnia, maxima, minima, curae atque gubernationi eius subiecta esse. Neque vero cuiquam maiora & graviora negotia integrum est administrare, nisi & minorum idem aliquam rationem habeat. (1) *οὐδὲ γὰρ ἄνευ σμικρῶν τοὺς μεγάλους φασὶν οἱ λιθολόγοι λίθους εὖ κεῖσθαι.* *Nam lapides quoque magnos sine parvis bene collocari negant architecti.* Certum est, nec imperatores, nec patres familias, nec navium gubernatores, nec machinarum fabros suo fungi rite posse officio, nisi aequa lege & maiores res & minores ingenio comprehensas habeant, suisque consiliis & rationibus temperent. *μὴ τοίνυν*, inquit, quem paullo ante nominavi, philosophus, (2) *τόν γε θεὸν ἀξιώσωμέν ποτε θνητῶν δημιουργῶν φαυλότερον, οἳ τὰ προσήκοντα αὐτοῖς ἔργα, ὅσωπερ ἂν ἀμείνους ὦσι, τόσῳ ἀκριβέστερα καὶ τελεώτερα μιᾷ τέχνῃ σμικρὰ καὶ μεγάλα ἀπεργάζονται.* *Caveamus, ne Deum mortalibus opificibus viliorem putemus; Isti sane quanto peritiores sunt, tanto arte una in propriis ipsorum operibus & parva simul & magna exquisitius absolutiusque perficiunt.* Interea supremum tamen & maximum divinae providentiae munus est, animis consulere, naturasque rationis participes certis legibus gubernare: quam rem breviter PLATO his verbis complexus est: *οὐδὲν ἄλλο ἔργον τῷ πεττευτῇ λείπεται πλὴν μετατιθέναι τὸ μὲν ἄμεινον γιγνόμενον ἦθος εἰς βελτίω τόπον, χεῖρον δὲ εἰς τὸν χείρονα, κ. τ. λ.* *Nihil aliud harum rerum ordinatori, tamquam talos iacienti, restat, quam ut quasi transponendo permutet, meliores quidem mores in meliorem locum, in deteriorem autem, deteriores*, aut, quemadmodum postea addit, ut res uniuscuiusque ita hic regat & moderetur, *quo virtus vincat & de vitio triumphet.* *νικῶσαν ἀρετήν, ἡττωμένην δὲ κακίαν.* Haec, ut arbitror, satis habebunt virtutis ad eos roborandos, quibus tantae sunt animi angustiae, ut, qui Deum rebus humanis providere ac consulere statuunt, omni eum quiete & tranquillitate simul privare, sibi temere persuadeant.

Non audiendi igitur sunt, qui Deum docent res tantum magnas curare, minores negligere; tamenetsi supremum eius munus sit, consulere animis.

p. 903. (loc. cit. p. 671.)

§. XIX.

(1) *Arbitrentur*) His de omnibus quid sentiam supra iam perspicue satis exposui, quum *de natura genitrice* ex instituto disputarem.

(2) *Plato*) Locus hic PLATONIS in *Timaeo* legitur §. *XXXVI. p. 256.* Sed nec iisdem, quibus a PLATONE perscriptus est, verbis hic recitatur, nec ad naturam genitricem pertinet. Vide, quae supra ad *Diss. de natura genitrice* §. *VI. Not. 2. p. 158.* monuimus.

(3) *Plato*) *Libro X. de legibus p. 671.*

(1) *οὐδὲ γὰρ*) PLATONIS haec verba sunt ex *Libro X. de legibus p. 671.* Ex quo quidem pleraque depromta sunt, quae hic leguntur. Nam ex instituto ibi PLATO adversus eos disputat, qui magna Deum curare, minora negligere, censent.

(2) *Philosophus*) PLATO *Libro X. de legibus p. 671.*

§. XIX.

Non omnis benevolentia ex infirmitate oritur.

Reliqua quae proferunt religionum contemtores ad firmandam, quam nunc refellimus, orationem suam, vix, quae refutentur, digna sunt. Omnem, aiunt, amorem in animantibus ratione praeditis ex illo proficisci studio, quo erga semetipsos feruntur. Quod aliis bene cupimus & eorum commodis studemus, id egestatis nostrae atque imbecillitatis documentum esse: Nullam naturam, nisi quae sibi ab aliis metuat, in aliarum naturarum salute tuenda elaborare solere: Igitur quae infinita gaudeat potentia, nec cuiusquam rei indigeat, naturam, eam nec benevolentia & amore moveri, nec cuiquam salutem & opem ferre. Haec vero nil nisi vana sunt somnia & commenta, quae homines a Deo aversos pravo admodum ingenio, humilibus ac depressis animis, corruptissimis denique moribus esse, declarant. Aeque stolidum & iniquum est hoc eorum scitum: (1) Quod perfecte beatum est, id nec habet, quod agat, aliquid, nec molestiam aliis exhibet, sed quiete ac tranquillitate sua placide fruitur. Quibus hoc arridet placitum, eos meminisse decebat, nihil nobis ipsis maiorem concitare molestiam, quam hanc ipsam, quam divinae naturae tribuunt, ἀπραξίαν, seu laboris omnis vacuitatem. Deo vero, qui res omnes perfectione superat, tam facile est operari & agere, quam esse ac exsistere.

§. XX.

Quaestiones Atheorum.

Succedunt nunc, de quibus dicendum mihi esse opinor, tres impiae cohortis quaestiones: quas omnium commodissime sequenti ordine collocari posse, iudico. Primo quaerunt: Si Deus est, seu perfecta quaedam ratio, ad cuius felicitatem & beatitudinem nihil extrinsecus accedere potest, quid, obsecro, tam excellentem naturam impulit, ut hunc orbem fabricaretur & conderet? Deinde: Si Deus non potuit non hanc rerum universitatem fabricari, cur non citius & maturius tantum opus aggressus est? Nam quod tam sero huic fabricae manum admovit, id aut Deum repente, quum innumerabilia ante secula dormivisset, experrectum esse, aut solitudinis tam immenso intervallo satietatem contraxisse, significare videtur. Postremo: Quae molitio? quae ferramenta? qui vectes? quae machinae? qui ministri tanti muneris fuerunt? Quemadmodum parere voluntati architecti aër, ignis, aqua, terra potuerunt? Si corpore praesertim vacat Deus, quid potuit efficere? Eiusmodi enim natura res tantum ambire & permeare, nihil vero accipere, collocare ac complecti valet.

§. XXI.

Prima Quaestio: Quare Deus hunc orbem condidit? Responsio ad eam.

Primo igitur caussam a nobis sciscitantur, propter quam Deus hunc orbem construxerit. Respondemus: incredibilem eius bonitatem, qua permotus fuit, ut alias quoque praeter se naturas beatas & felices esse cuperet, tanti operis ipsi incitamentum fuisse. Quod dum ponimus, minime cum illis pugnamus, qui Deum gloriae & honoris sui caussa naturam rerum fabricatam esse opinantur. Non ignoro, rationem hanc PLOTINO (1) vehementer displicuisse: γελοῖον, ἵνα τιμῷτο, inquit, καὶ μεταφερόντων ἀπὸ τῶν ἀγαλματοποιῶν τῶν ἐνταῦθα. *Absurdum dictu est, Deum, mundum progenuisse, ut honoraretur, eorumque haec opinio est, qui sculptorum nostrorum affectus ad superos transferunt.* Verum is, cur ita statueret, hanc praecipue habuit caussam, quod mundum a Deo non voluntario animi motu creatum, sed naturali quadam necessitate conditum esse, iudicaret. Neque tamen sanus quisquam dixerit, Deum ideo unice fabricatum esse hanc universitatem, ut potentiae ac sapientiae suae specimen quoddam ederet, eoque sese iactaret. Fecit eam, ut bonitatem suam cum aliis communicaret, quae vere ac proprie gloria eius est, quemadmodum lux & splendor, qui solis orbem cingit, vera solis est gloria. (2) Verum instant, qui Deum cervicibus suis imponi nolunt: Cuius boni

(1) *Scitum*) Notum est in κυρίαις EPICVRI δόξαις hoc primo fuisse loco positum: *Quod beatum est, id nec ipsum negotia habet, neque aliis praebet.* Vid. DIOG. LAERTIVS *Libro X. segm. 139. p. 661.*

(1) *Plotino*) *Libro contra Gnosticos Ennead. II. Lib. IX. cap. IV. p. 202.*

(2) *Gloria*) Quum haec ipsa aetate nostra quaestio, quam hoc loco vir doctissimus attingit, in controversiam denuo inter Philosophos & Theologos vocata fuerit: *Utrum recte dicatur, nec ne, Deum gloriae suae caussa hunc mundum fabricasse?* non inutile erit, paucis eam illustrare ac expedire.

I.) Platonici pleique omnes praecipiebant olim, Deum ideo hunc orbem & incolas eius produxisse, ut essent, quos benignitatis ac summae, qua ipse fruitur, felicitatis participes & compotes faceret. Hanc ipse PLATO affectatoribus suis sententiam commendaverat, qui in *Timaeo* §. XIV. p. 27.

boni homines fecissent iacturam, si numquam fuissent nati & facti? In promtu est responsio: Nullo frui potuissent bono, nulliusque felicitatis participes esse potuissent. Praeterea, si nullas omnino naturas condidisset Deus ratione praeditas, aut propter impotentiam sterilitatemque naturae eius id intermisisset, aut quod invidioso quodam & vitioso suimetipsius amore aegrotasset, aut denique quod benignitatis ac benevolentiae parum

p. 237. de caussa differens, quae Deum impulerit, ut hunc mundum construeret, ita loquitur: *ἀγαθὸς ἦν, ἀγαθῷ δὲ οὐδεὶς περὶ οὐδενὸς οὐδέποτε ἐγγίγνεται φθόνος. Probitate videlicet praestabat, probus autem invidet nemini. Itaque omnia sui similia generavit.* Sumsit vero hanc opinionem, ut quae de mundi creatione scisit fere omnia, PLATO a TIMAEO LOCRO, veteri Pythagoraeo, cuius inspici velim *de anima mundi* libellum *p. 545. ed. Thom. GALE.* Interest tamen haud parum inter ipsius PLATONIS & iuniorum eius discipulorum in hac re sententiam, tametsi verbis utantur iisdem. Namque PLATO Deum putabat libere accessisse ad materiam, rudem antea & informem, componendam, disponendam & exornandam; quocirca proprie vereque statuere poterat, nativam supremi Numinis bonitatem adduxisse illud, ut hanc universitatem sibi condendam sumeret. At recentiores eius discipuli mundum volunt ea omni aeternitate una cum Deo fuisse, & ab infinito tempore ex ipsa eius natura necessario fluxisse ac manasse. Quare quum dicunt, Deum bonitate sua communem terrarum orbem creasse, hoc sibi volunt unice, Deum ea omni aeternitate cum aliis bonitatem suam communicasse. Neque antiquis Christiani coetus doctoribus haec displicuit sententia. ZACHAR. MITYLINAEVS, philosophus Christianus, in *Dialogo de opificio mundi contra Platonicos p. 182.* ἢ οὐκ οἶσθα ὡς οὐκ ἀνάγκη, ἀλλὰ μόνη ἀγαθότης τῆς δημιουργίας καὶ ποιήσεως τοῦδε τοῦ παντὸς καθηγήσατο, καὶ προέστη καὶ ἡγεμόνευε, καὶ εἰ βούλει ἀκοῦσαι, καὶ τοῦ ὑμετέρου Πλάτωνος ταύτην καὶ μόνην αἰτίαν εἶναι λέγοντος τῆς τῶν ὅλων συστάσεως, ὡς τὸν Τίμαιον συντιθείς, ὧδέ φησι. κ. τ. λ. *Ignoras non necessitatem, sed solam bonitatem opificio & effectioni huius universi principium dedisse, huic praeesse ac moderari? Et audi si vestrum Platonem, qui hanc & solam mundi constituendi caussam, esse dicit in Timaeo.* Lege quoque, si placet, ATHENAGORAM, *Libello de resurrectione cap. XI. p. 174.* ubi de caussis, propter quas conditi a Deo sunt homines, verba facit, & inter alia *p. 178.* ita scribit: εὔδηλον ὅτι κατὰ μὲν τὸν πρῶτον καὶ κοινότερον λόγον δι' ἑαυτόν, καὶ τὴν ἐπὶ πάσης τῆς δημιουργίας θεωρουμένην ΑΓΑΘΟΤΗΤΑ καὶ σοφίαν ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον. *Satis liquet, quod intuitu primariae & universalis rationis hominem Deus creaverit, ob seipsum, suamque & bonitatem & sapientiam, quam facile in omnibus rebus creatis perspicias.* Adde AVGVSTINVM *Confessionum Lib. XIII. cap. II. f. p. 170. Tom. I. Opp.* & *de Civit. Dei Lib. XI. cap. XXII. p. 219. Tom. VII.*

II.) Procedente vero tempore usu sensim inter Theologos invaluit, ut Deus gloriae suae caussa mundum diceretur condidisse: quod recte explicatum & intellectum, id quod paullo post videbimus, nec offensioois habet aliquid, nec offensioni cuiquam diu satis fuit. Superiori demum, ut arbitror, saeculo visa fuit haec loquutio nonnullis monstri nonnihil alere, nostro aperte a nonnullis oppugnata & reiecta est. GVIL. KINGIVS, cuius ingeniosus exstat *de origine mali* liber *cap. I. Sect. III. p. 44. ed. Brem.* huius libri, *mundum dici* quidem disputat *ad gloriam Dei conditum, sed* id parum proprie & *ἀνθρωποπαθῶς fieri, eodem modo, quo ira, amor, vindicta, oculus & manus Deo tribuantur. Cum Scriptura*, pergit, *nos docet mundum ad gloriam Dei conditum esse: intelligendum est, quod attributa divina, scilicet potentia, bonitas & sapientia, tam clare elucescunt in operibus eius, acsi nihil in animo habuisset ea condendo praeter ostentationem horum, nec potuissent ei sint aptius inservire, si ad gloriam destinati fuissent.* Ipsemet *exercitium potentiae divinae & communicationem bonitatis finem esse contendit, quorum gratia mundus fabrefactus sit.* Non inconcinna est haec communis & pervulgatae sententiae explicatio, neque tamen totum eahaurit dogmatis illius sensum, quo Deus perhibetur gloriae suae caussa hunc orbem machinatus esse: quemadmodum nec CVDVVORTHI interpretatio nihil, quod desiderari queat, relinquit. At PETRVS BAYLIVS, ut novarum rerum & opinionum vehementer erat cupidus, quum libellum huncce KINGII & sententias eo comprehensas, emendandas & illustrandas sibi sumeret, hanc avide complexus est, consueta Theologorum scita vituperandi occasionem, & nullo plane modo Deum dici debere pugnavit gloriae suae rationem in fabricando hoc orbe habuisse; quamquam, si sacrae hoc litterae dicunt, rationis vocem non esse audiendam, sed divinae potius auctoritati obtemperandum, subiicit, *Reponse aux questions d'un Provincial Tom. II. chap. LXXIV. p. 71. - 84.* Deum, ait, nullius omnino rei indigere, neque felicitatem eius vel augeri posse, vel diminui: gloriae suae caussa vero qui suscipiat aliquid, cum aut incrementum, aut conservationem felicitatis & gloriae suae appetere: ipsis in hominibus gloriae cupidinem vitiosam esse, multo ergo magis supremum Numen dedecere: abstinendum ergo omnino esse ab hoc dogmate, ne in Dei maiestatem & perfectionem peccemus. Atque haec eius opinio quum ad Dei videretur iura & gloriam inter homines firmandam facere, in eorum sese animos quoque insinuavit, qui reliquis hominis sententiis ceteroquin haud admodum amici fuerunt. Theologi e contrario usitato in scholis suis dogmati non intermiserunt adesse, commodeque non minus, quam vere, tradi adseverarunt, Deum glottae suae caussa hanc universitatem e nihilo eduxisse. Sed dispari tamen modo & rationibus hoc negotium aggressi sunt; quod confestim patebit illi, qui ea, quae vener. IO. CHRISTOPH. WOLFIVS in *Manichaeismo ante Manichaeos sect. III. §. XI. p. 348. f.* Vener. CHRIST. EBERH. WEISMANNVS *Diss. secunda de providentia Dei circa malum §. XII. p. 49.* & clar. FRIDER. SIMON LOEFLERVS in *explanatione parabolae de operariis in vinea §. CXI. p. 284.* erudite de hoc argumento in medium protulerunt, inter se contulerit. Mittam nunc ea, quae alii iam monuerunt, & quid mihi videatur, breviter tantum exponam.

III.) Nec

parum habuisset: Atqui horum nihil in Deum, quem omnes, quae cogitari possunt, perfectiones exornant, cadit. Sed quid verbis opus est? Satis erit, si quaestionem propositam retorqueamus & vicissim Dei contemtores interrogemus: Quidnam inde mali referemus, si esse desinamus, & in nihilum redeamus? Cur igitur hi religionum adversarii mortem aeque fugiunt & formidant, ac ceteri homines?

§. XXII.

III.) Nec auctoritate destituuntur, nec rationibus, qui Deum ad gloriam suam mundum statuont creasse. Auctoritatem, id quod ab aliis iam observatum est, summam PAVLVS ipsis suppeditat, qui *Ephes. I. 12. 14.* & alias, homines ad salutem diu ante a Deo destinatos esse docet, εἰς ἔπαινον δόξης τῆς χάριτος αὐτοῦ. Quidni etiam ad huius dicti imitationem dicere liceat: mundum factum esse *εἰς ἔπαινον δόξης τοῦ Θεοῦ ad laudem divinae gloriae?* Rationes non deesse illis, qui de fine creationis hac ratione loquuntur, statim apparebit, modo vis & sententia, quam doctores Christiani suis verbis subiiciunt, declaretur. Quicumque Deum gloriae suae caussa mundum creasse sciscunt, non tam vani sunt & inepti, ut Deum sibi persuadeant, studio laudum & gloriae ferri, eoque accensum & inflammatum hoc opus molitum esse. Ita quidem intellexit BAYLIVS sententiam eorum; sed invitis id fecit omnibus sapientibus, quorum nulli eiusmodi aliquid in mentem venit. Exulet aeternum civitate Christiana, qui tam abiecte de Deo sentit, ut eum putet ideo agere aliquid posse, quo laudatorum & praeconum sibi copiam comparet. Explicant e contrario Theologi plerique dogma, cuius res hic agitur, his verbis: *Deus gloriae suae caussa mundum fecit, id est, sapientiae bonitatis & potentiae suae patefaciendae caussa.* Vid. GERH. IO. VOSSII *Theses Theolog.* & *Hist. Diss. I. de creatione p. 12.* Ex quo patet, nomine *gloria* perfectiones eas Dei, ex quibus *gloria* eius nascitur, indicari, & *effectum* ideo, quod usitatum in omnibus linguis est, pro *caussa* in hac propositione poni. Effectus nimirum cognitionis divinarum virtutum necessarius, honos est & gloria supremi Numinis. Quicumque igitur ferre nolunt hoc praeceptum, eos ostendere oportet, Deum non eo consilio rerum naturam condidisse, ut summarum perfectionum suarum notiones in hominum informaret animis, non autem de vocabulo *gloria* inanes concitare liticulas & de verbis rixari. Sed melius fortassis ex illis, quae iam dicturi sumus, intelligent, sensu optimo & supremo Numine digno sanctioris sapientiae consultos, de fine creationis huius mundi ita, uti loqui solent, loqui posse.

IV.) Deus homines & naturas rationis compotes eo potissimum consilio condidit, ut essent, quibus bonitatis suae thesauros impertire, quosve cum in hac vita, tum post eam beatos & felices reddere posset. Verae autem felicitatis neque in hac vita, neque in futura participes fieri possunt naturae ratione valentes, id quod facili licet negotio ostendere, nisi auctorem & conditorem suum cognoscant, & eo modo, qui perfectionibus eius consentaneus est, colant & reverenatur. Tum demum civibus bene est, quum Regis sui sapientiam, potentiam & gloriam intelligunt, legibusque sapienter & iuste ab eo rogatis obediunt: tumque hominum salus & felicitas perficitur, quum & Dei, cui omnia debent, perfectiones vident, & ad eius reverentiam & honorem illis adduci sese patiuntur. Quocirca Deus, quum salvos & felices esse vellet homines, non potuit non ab illis exigere & flagitare, ut semet cognoscere atque rite colere studerent. Recte ergo Deus & apte dicitur homines propter gloriam suam condidisse, id est, ideo creasse, ut semet colerent & observarent. Natura enim quum amantissimus sit eorum, non potest non velle, ut recta sui notitia imbuantur & semet iusto cultu & honoribus afficiant: ex quo quidem vera salus mortalium consequitur. De fine mundi a Deo constructi idem commode traditur. Machinatus est ideo Deus hunc mundum, ut homines in eo feliciter viverent, & ad meliorem post corporis obitum vitam sese praepararent. Sine recta vero Dei cognitione nec feliciter & beate hic vivere aliquis, neque de futura felicitate sua certus esse potest. Et Deum rursus rite cognoscit, quin eum simul & animo, & ore, & factis laudet atque honoret. Decuit ergo supremum Numen mundum hunc eo modo construere & fabricari, ut ex eius inspectione incolae statim conditoris maiestatem & perfectiones perspicere valerent: quod quum fecit, mundum simul ad gloriam suam condidit, quae indissolubili vinculo cum notitia & cognitione eius copulata est. Belle S. PAVLVS hanc explicationem & sententiam confirmat *Rom. I. 19. f.* Deum enim ait, gentibus, perfectiones suas patefecisse: namque *v. 20.* ex mundi huius aspectabilis contemplatione δύναμιν καὶ θειότητα *potentiam & divinitatem*, seu, ut ego verbum θειότης hic vertendum esse puto, *sapientiam* eius luculenter potuisse intelligi ab illis. Ex hac vero cognitione, statim subiicit, debuisse laudes & celebrationem Dei fluere: verum populos officii huius oblitos fuisse. *v. 21.* διότι γνόντες τὸν Θεὸν, οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν, ἢ ηὐχαρίστησαν, ἀλλ' ἐματαιώθησαν. Iustus, sapiensque Rex, quum videt rei publicae multum interesse, ut cives magnificam de se, rebusque suis opinionem animo concipiant, omni studio id curare debet & agere, ut hanc opinionem de se omnium instillet mentibus: Non dissimili ratione divinam oportuit sapientiam, quae hominum salutem cum sua gloria semper coniunctam fore, animadvertit, sic omnia disponere atque comparare, ut virtus & maiestas sua pateret omnibus. Non ille sui caussa gloriam inter homines appetit, nec laudum nostrarum & cultus nostri vel indiget, vel cupidus est, rerum salutis nostrae gratia, bonitate sola & amore ductus, ita temperat omnia, ut gloria eius non possit non exsistere. Quae quum ita sint, tantum abest, ut vere pugnent inter se, qui vel Deum ideo hunc mundum creasse statuunt, ut bonitatis suae fructus cum aliis communicaret, vel gloriam suam eum in fabricatione mundi spectasse, perhibent, ut potius amice inter se consentiant & sese mutuo sustentent. Dum homines Deus & mundum condidit, quo haberet, quibus benefaceret, simul gloriam suam stabilivit: dumque gloriam suam in mundo declaravit, hominum simul saluti consuluit.

V.) Ab his non multum distant, nisi fallor, quae IO. CLERICVS ad hunc CVDWORTHI locum

§. XXII.

Quaerunt deinde ex nobis: Quum Dei bonitas eiusdem sit, cuius ipse Deus, aeternitatis, quid, quaeso, caussae est, quod tam sero orbis huius fabricationem molitus est? Haec quaestio, anceps & ambigua est. Primo enim sic potest intelligi: Quare mundus non ex omni fuit aeternitate, quemadmodum Deus, eiusque bonitas ex infinito tempore exstitit? Deinde & hoc modo eam capere licet: Si mundum constat non potuisse ex omni aeternitate exsistere, quare non citius tamen, sed tam immenso intervallo praeterlapso, demum factus est? In utraque hac quaestione homines impii hoc pro concesso sumunt, naturam rerum coepisse aliquando, neque ex omni aeternitate fuisse. Nos non inopiam quamdam benignitatis in divina voluntate obstitisse, quo minus ab aeterno fingeretur mundus, respondemus, verum per ipsam eius naturam, quae longe a perfectione distat, per ipsam eius necessitatem ac materiae indolem, fieri nulla ratione potuisse, ut ex infinito tempore esset, decernimus. Fateor enim valde proclivem me esse ad eorum sententiam, qui, mundum ab aeterno futurum fuisse, si quidem fieri id ullo modo potuisset, statuunt. (1) Atque PHILOPONVM video in confutatione argumentorum, quibus PROCLVS pro aeternitate mundi pugnaverat, idem prorsus sensisse: *καὶ ἡμεῖς ἄρα μὴ εἶναι τὸν κόσμον ἀΐδιον ὑποτιθέμενοι, οὔτε τὸ εἶναι τὸν Θεὸν ἀεὶ ἀγαθὸν ἀφαιρούμεθα, οὔτε ἀσθένειαν τῆς δημιουργικῆς αὐτοῦ κατηγοροῦμεν δυνάμεως: ἀλλὰ μὴ δύνασθαι ἀεὶ εἶναι τὸν κόσμον δι' αὐτὴν τὴν τοῦ γινομένου φύσιν ὑποτιθέμεθα.* *Nos ipsi etiam assumimus, quod mundus ab aeterno non exstitit, id minime inopiae cuidam bonitatis vel potentiae in Deo adscribendum esse, sed mundum ideo non fuisse ab aeterno, quia non potuit ab aeterno esse.* Binas autem affert caussas, in sequentibus verbis, propter quas fieri nullo modo potuisse censet, ut aeternus esset hicce mundus, *ὅτι τι τὸ ἄπειρον κατ' ἐνέργειαν ὑποστῆναι, ἢ διεξίτητον εἶναι, ἀδύνατον ἦν. καὶ ὅτι συναΐδιον εἶναι τῷ ποιοῦντι τὸ γινόμενον φύσιν οὐκ ἔχει.* *Primum, quia nihil reapse infinitum esse, & simul tamen fluere ac decurrere potest, quemadmodum omnis praeterita mundi duratio effluxit: Deinde quia id, quod ab alio factum & conditum est, non potest aequale & coaeternum esse conditori suo.* Sacra Christiana quum PHILOPONVS probaverit, haud putem probabile, his eum verbis aeternam filii Dei generationem oppugnare voluisse, sed hoc eum tantum constituere reor, nihil, quod vere ac proprie a Deo factum est ac conditum, nihil, quod non ipse Deus sit, sine principio aut ex infinito tempore esse posse. Quae quum ita sint, evidens

Altera quaestio: Cur Deus non citius orbis fabricationem molitus est? Responsio ad eam.

p. 4. (ed. Trincavell.)

locum explanandum disseruit, *Biblioth. Choisie Tom. IX. p. 69.* Quare verba eius ex Gallico fideliter Latine vertam: *Accurate*, inquit, *& proprie si loquendum sit, Deus ideo unice alias naturas fecit, ut naturae suae, quae perfectissima est, convenienter ageret: quae quidem id flagitabat. Hoc principium illud est, ad quod omnes Dei actiones referri debent. Quemadmodum enim nihil eum cogere potest, ut agat aliquid perfectionibus suis contrarium: ita nec obsistere potest ei aliquid, ne perfectionibus suis convenienter operetur. Nihilo tamen minus sacrae litterae nonnumquam Deum dicunt ob gloriam suam agere & egisse aliquid: quod non ita capi debet, acsi finis eius primarius esset, rerum conditarum admirationem & laudes sibi acquirere: nam hoc illud est, quod inter homines gloriam Dei vocant: sed hoc sibi volunt sacri scriptores, Deum, quum finem suum ob oculos habet positum sui, quod idem est, accommodate ad perfectiones suas agit, necessario admirationem & laudes omnium naturarum intelligentium, quae quidem recte utuntur ratione sua, sibi comparare. Quin etiam Deus hominibus laudes & gloriam suam, tamquam necessarium officium, imperat: non ideo, acsi laudibus eorum egeret, aut felicitas eius alienis laudibus augeri posset, sed quo homines id agant, quod ratio, qua instruxit eos, postulat & ipsa ratione ipsimet beati ac felices evadant. Nullus enim homo, nulla gens veram consequi potest felicitatem, nisi Deum illis, qui debentur ipsi, honoribus afficiat: quod quidem, si res ita posceret, facile ostendi posset. Igitur ob gloriam suam agere, & ideo agere, ut bonitatis divinae alii participes fiant, duo fines sunt, qui nullo modo sibi refragantur.* Qui Theologorum scita & dogmata vituperare volunt, eos ante omnia decet & sententiam eorum investigare, & sermonis, quo utuntur illi, generi adsuescere. Sed, ut hodie vivitur, nulli sunt audaciores & vehementiores in communibus sententiis & opinionibus vellicandis & reprehendendis, quam illi, qui ne vocabulorum quidem, quibus utimur, veras potestates & notiones perspectas habent.

(1) *Statuunt*) Non satis aperte, ut opinor, sententiam suam explicat vir doctissimus: itaque breviter, quid sibi velit, declarabo. Sic autem ratiocinari mihi videtur: Quodcumque aeternum est, & omnis expers initii, id simul perfectissimum sit, oportet. Nulla enim cogitari caussa potest, quae impediverit, quo minus id, quod ex infinito fuit tempore, non omnium perfectionum particeps esset. Quod perfectissimum est, id fieri nullo modo potest, quin finibus careat omnibus & omni ex parte interminatum sit. Namque finibus certis quod describitur, id a caussa quadam maiore & potentiore coarctatur, nec omni ex parte absolutum esse potest. At mundus infinitus esse nequit, ipsaque eius natura, quo minus infinitus putari queat, resistit: nulla enim magnitudo fieri tanta potest, cui non addi & addi queat aliquid. Ergo nec aeternus esse potest mundus. Nam si aeternus esset, infinitus quoque esset, quod naturae eius repugnat, & simul perfectissimus, quod aperte falsum est.

evidens est, quae de mundi novitate garriunt Athei, prorsus vana esse ac futilia, nec quod solent in ore habere dicterium, aut e diuturno somno experrectum esse Deum, aut solitudinis fuisse pertaesum, quum ad mundum accederet condendum, salis aliquid & urbanitatis habere. Si altero sensu quaestio nostra sumatur, atque hoc modo explicetur: Si fieri non potuit, ut ab aeterno esset mundus, cur tamen non maturius, sed tam sero constructus est? totam eam esse nugatoriam & puerilem dicimus. Tempus enim una cum ipso mundo natum est, nec antequam esset tempus, citius aliquid aut serius esse potuit. Quodcumque autem natum est, & initium habuit, id diem aliquando unum fuerit natum, necesse est. Itaque fieri nulla ratione potuit, ut Deus in tempore mundum aedificaret, nec tamen is certo quodam tempore annos tantum quinque vel sex mille natus esset, aut ea semel esset, in qua nunc constitutus est, aetate. (2)

§. XXIII.

(2) *Aetate*) Nititur haec responsio illa, quam supra defendit vir doctissimus, nosque etiam confirmavimus, doctrina, quae aeternitatem esse omnis successionis expertem, fixam, stabilem & immobilem tradit. Certe, hoc si dederit Atheus, talem esse aeternitatem, & quaerere tamen pergat: Cur Deus non citius naturam rerum condiderit? suam manifesto prodet inscitiam, neque dogma sese illud, quod diximus, recte intelligere ostendet. Etenim nullus quum sit temporum ordo in aeternitate, stultum & ineptum est, sciscitari, cur hoc non potius, quam alio tempore, supremum Numen rerum universitatem construxerit? Quod, qui sibi vult explicari, is proprie rationem sibi reddi cupit: Quamobrem tempus non fuerit, antequam esset tempus? quod merito absurdum & inficetum dixeris. Eodem fere modo nostra aetate quaestionem hanc dissolvit in *Responsionibus ad* SAM. CLARCKIVM, vir illustris, GODOFR. GVIL. LEIBNITIVS, *Recueil de diverses Pieces sur la Philosophie, par Leibnitz, Clarck, Newton, Tom. I. p. 115.* Sed quum haec de aeternitate doctrina multis, quod supra testatum fecimus, tam amicis Dei, quam hostibus eius, haud probetur, tametsi meo iudicio verissima sit, nemo etiam nostrum animum suum ita cogere queat, ut omnem successionem ab aeternitatis notione removeat, non dubito, quin haud paucis haec responsio non omnem tollere difficultatem videatur. Mira est plerorumque hominum, quum de rebus agitur a sensu remotis, imbecillitas & infirmitas: & populares idcirco responsiones plus saepenumero apud animum eorum possunt, quam rationes philosophicae, firmissimae licet sint & solidissimae. Hinc IO. CLERICVS, cui dogma illud de aeternitate successionis nescia, quod Arminianae familiae conditores repudiarunt, placere haud poterat, aliam ingressus est viam hanc quaestionem enodandi. *Biblioth. Choisie Tom. IX. p. 72. s.* Existimat assumi in hac controversia posse, innumerabiles, ante hunc nostrum mundos iam exstitisse: Contrarium certe a nullo eorum, qui adversus Deum disputant, ostendi posse: hoc autem sumto, fore, ut animi eorum infinitatis notione veluti obruantur & quaerere desinant, quidnam Deo caussae fuerit, cur non citius hanc terram nostram conderet? Mihi ne haec quidem ratio satis tuta & ad omnes hominum vesanorum exceptiunculas retundendas ex omni parte apta videtur. Itaque iudicaverim, satius fore, si homini litem nobis hac de re moventi, simpliciter respondeamus, hanc quaestionem totam esse insanam & viri sapientis, quales esse tamen volunt religionum contemtores, persona plane indignam. Aut certum nimirum est, orbem hunc a Deo conditum esse, aut incertum est, rem ita sese habere, aut denique plane hoc falsum est. Sive hoc, sive istud, sive illud eligat homo eiusmodi, insaniae paucis verbis convictus erit. Si falsum esse putat, quod nos tuemur, mundum a Deo esse conditum, par est, ut rationibus & argumentis hanc nobis sententiam probet, stultum vero & ridiculum, de caussis rei cuiusdam, quam ipsemet falsam esse ducit, cum aliis pugnare. Incertam si esse censet orbis huius creationem, aequum erit, ut antea de re ipsa disputemus, quam ad rationes & caussas eius delabamur. Quis enim tam excors est, ut prius de virtutibus rei cuiusdam disquirat, aut cur his, non aliis illa praedita sit proprietatibus, sciscitetur, quam sciat, utrum res ista exstet reapse, an vero commentitia sit? Finge tibi hominem subtiles de geniorum natura quaestiones proponentem &, verbi caussa, cur omni corpore careant genii? deliberantem, qui tamen nescire sese fatetur, num genii sint. Hiccine rationi tibi parere, an vero nugas agere videbitur! At nihil si dubitet de orbis creatione disputator eiusmodi & tamen, cur Deus tantum opus non maturius sit aggressus, magno conatu interroget, est omnino, cur plus homini sagacitatis precemur. Deum enim profiteri, id est, naturam infinite sapientem, & simul tamen sese pusillum homunculum, ex argilla & luto conflatum, caussas, quae infinitam sapientiam commoverint, ut nec citius, nec serius hunc orbem machinaretur, ingenio investigare posse, confidere, animi non nimis purgati & levitate quadam laborantis manifestum est indicium. Nemo est, quem fugere queat, ex earum genere hanc esse rem, quam sine singulari divina patefactione scire ac perspicere nulli licet mortalium. Siluit vero Deus, neque nos consiliorum suorum hoc in negotio conscios esse voluit. Quidni igitur satis nobis est nosse, hanc totam, quam conspicimus, rerum molem divinae potentiae opus esse? Quidni quae nos praetereunt fona reliqua, quaeso, ignoramus, donec Deo visum fuerit caliginem, quae mentes nostras hic obsidet, dispellere? Non inconcinna plane mihi videntur AVGVSTINI verba, quibus importunos eiusmodi percontatores coërcet *Libro de diversis quaestionibus Tom. VI. Opp. p. 6. Quaest. XXVIII. Qui quaerit, quare Deus voluerit mundum facere, caussam quaerit voluntatis Dei. Sed omnis caussa efficiens est. Omne autem efficiens maius est, quam id, quod efficitur. Nihil autem maius est voluntate Dei. Non ergo eius caussa quaerenda est.*

§. XXIII.

Tertia quaestio: Quomodo Deus movere potuit materiam? Responsio ad eam.

Venio ad postremam quaestionem: Quemadmodum Deus, praesertim si corpore eum carere, certum est, totius mundi materiam movere, efficereque olim potuit, ut ea sibi morem gereret? Hanc ita quaestionem retundendam esse ducimus. Principio, quum Deus rerum omnium parens & auctor sit, nec quidquam sine eo consistat, quum idem res omnes vicissim infinita potentia sua destruere ac delere queat, quas olim condidit, nullum cuiquam esse dubium potest, quin is toti rerum naturae absolute dominetur, & quae sunt universa, ipsa naturae suae lege, mandatis & voluntati eius obtemperent. Atqui nullum corpus semetipsum incitare & movere potest. Quare necesse est, eum, qui princeps materiam commovit, ab omni corpore relictum esse. Neque vero hic materiam loci quadam mutatione impellere potuit, quemadmodum corpus ciere aliud corpus solet, nec pulsu quodam, ut machinas concitari videmus; eo quod quae ita movent alios, ipsamet primum aliunde impelluntur. Quare hoc unum nobis relictum est, ut singulari quadam ratione materiam ab eo impulsam & incitatam esse credamus, propria nimirum & insita movendi virtute, id est, cogitatione. Quocirca qui sibi persuadent ex grege impiorum, Deum corpore vacantem haud potuisse mundi materiam commovere, eo quod is nihil potuisset amplecti, nihil arripere, sed permeasset tantum materiam, illi in ipsam graviter delinquunt rationem. Nec enim Deus sic agitat materiam, ut machinae & corpora moventur ab aliis, verum vitali quadam vi solaque cogitatione. Ipsae vero mentes nostrae, quas novimus corpora nostra imperando solum & cogitando gubernare, argumento nobis sunt minime dubio, naturas cogitantes per se naturali quodam in materiam imperio, potentiaque movendi eam valere. Quanto magis igitur virtutis huius illa mens particeps erit, quae toti praesidet rerum universitati, neque aliquid perfectionis desiderat? Aut quae intra nosmet ipsos fieri quotidie videmus, repudianda plane sunt, aut vero confitendum, aeternam illam & praepotentem naturam, multo efficacius, multo facilius, multo promtius totam molem corpoream huius universitatis agitare posse, sola voluntatis & cogitationis virtute, quam nosmetipsi nostra versare possumus corpora. (1)

§. XXIV.

Ultima classis rationum, quibus Athei utuntur adversus Deum, ab utilitate ducta. Omnium interesse dicunt hominum, ut nullus sit Deus. Sed optare, non est probare.

Restat ultima classis rationum, quas in Deum torquent, qui eum in orbe tolerare nolunt. Haec ab eo ducta est, quod hominum societati salutare in primis est & conducibile. Primo igitur e re cum totius humani generis, tum singulorum hominum esse, pugnant, ut nullus Deus sit, id est, nulla natura interminata potentia praedita, quae, quoniam nulla lege alia, quam voluntate sua, obligatur & regitur, aeternis post fata poenis, quos dignos illis censet, afficere queat. Huic orationi primum hoc modo occurrimus. Si Deus est, si animi sunt immortales, nullius umquam hominis ingenium & meditatio efficiet, ut haec esse desinant, neque ullum contra duo haec, quae temere credunt esse, mala solatium hominibus a Deo & religione aversis ullius mortalis acumen afferet.

(1) *Corpora*) Haec omnia significant, rem ipsam a nemine sano in dubium vocari posse, rationem & modum vero rei mortalium omnium cogitationes & captum excedere. Et ita est omnino. Quidquid etiam conemur & ingenio contendamus, ut qua ratione Deus materiam ex nihilo eduxerit & commoverit, comprehendamus, semper tamen destitui nos io hac meditatione ab ingenii nostri vitibus comperiemus. Pulcre ac praeclare ab auctore nostro dicitur: Deus sola cogitatione materiam concitat & quorsum vult impellit atque ducit, non secus ac animus noster corpus pro voluntate sua flectit & incitat. Sed si pergamus sciscitari: Quanam quaeso ratione id fit? Aut quodnam cogitationis & materiae vinculum est, ut altera movere queat alteram? humana deserit nos tam cognitio, quam experientia. Veteres philosophi, qui Deum & materiam simul ex omni fuisse aeternitate tuebantur, qualemcumque viam hoc explicandi negotium inire poterant. Namque ut de illis taceam, qui nescio quam Dei & aeternae materiae copulationem somniabant, in qua multi fuerunt sententia, plerique eorum Deum lucem esse aut naturam splendidissimae purissimaeque lucis similem, opinabantur. Sol igitur quemadmodum radiis suis motus ciet in materia necessarios: ita Deum dicere poterant, splendore suo incomparabili & lumine divino, solis radiis longe subtiliori & efficaciori, ignaviam materiae vicisse ac certam in formam eam redegisse. Non talis erat haec responsio, ut iis, qui reliquis altius spectant, omnino satisfaceret: sed ad plerorumque tamen accommodata erat ingenium. At hos nobis imitari, nullo modo concessum est, qui Deum omni vacare corpore, materiamque ex nihilo fecisse, recte putamus. Fateamur igitur, modum, quo Deus materiam concitat, pellit, commovet, tamdiu nobis ignotum & obscurum fore, quamdiu nescimus, qua ratione infinita Dei potentia effecerit, ut quae antea non erant repente exsisterent & orirentur.

afferet. Nam quae sunt & exsistunt, ea cogitationibus & votis nostris haud cedere solent, verum certa & immota manent, quidquid etiam cupiamus & commentemur: verendumque est, ne sero nimis cognoscant, qui sic affecti sunt, quantis in erratis opiniones & desideria eorum fuerint. Aliud est desiderare aliquid & in votis habere, aliud probare & argumentis demonstrare. Quapropter haec universa contra Deum ratio, quae ab eo, quod utilius est hominibus, sumitur, levis & stolida est, quoniam nihil nisi votum ac inane desiderium est hominum, quos divinae naturae & religionis odium de statu mentis deiecit & deturbavit.

§. XXV.

Nititur etiam haec Atheorum sententia falsa de Deo opinione.

Deinde optatum hoc & desiderium profanae turbae falsa quadam nititur supremi Numinis notione, quod sibi fingunt naturam esse infinita potentia pro lubitu & arbitratu suo utentem: cuius quidem generis naturam non ego diffiteor optabilem & expetendam videri nemini posse. Sed, quod saepius iam inculcavimus, voluntas Dei, ipsius bonitatis, iustitiae ac sapientiae voluntas est, quibus virtutibus infinita est adiuncta potentia. Voluntas divina non mera est voluntas, quam nulla regula vel norma gubernat, verum ipsa lex, ipsa aequitas, ipsa iustitia, ipsum illud, quod τὸ δίον vocant, illud, quod rectum & bonum est, volens, decernens & agens. Neque Deum credendum est, ideo poenas ab hominibus repetere, quod alienis malis & incommodis delectetur, aut ex suppliciis mortalium voluptatis aliquid capiat. Illis enim, qui sanabiles sunt, nec, ut Graeci loquuntur, *ἀνίατοι, homines, quibus nulla prodest curatio*, poena medicinae in loco est, *δίκη ἰατρεία*, ideoque infligitur, ut in viam, omissis sceleribus & flagitiis, redeant. Ex quo intelligitur, studium & amorem in hos homines, ut eorum ulciscatur facinora, Deum adducere. Quod ad eos autem attinet, quos omnis salutis recuperandae spes destituit, hos punire solet Deus, quo totius universitatis commodis & saluti consulat. Quare vehementer falluntur, qui divinam iustitiam existimant bonitati eius adversari, aut poenas, quibus homines subiicit, cum amore eius in concordiam non posse reduci. Etenim iustitia nihil est, quam bonitatis quidam radius, aut ipsa bonitas certa lege temperata. Indissolubile est utriusque virtutis huius in Deo vinculum: sed nec bonitatem cum vitiosa lenitate, nec iustitiam cum crudelitate fas est confundere: Etiam tum, quum castigat, bonus manet Deus, nec vicissim iustus esse definit, quum beneficiis recte facta compensat & praemia distribuit. His explicatis, nullius hominis commoditatem aut felicitatem requirere, ut nullus sit Deus, perspicuum est: nisi forte de nonnullis sermo sit, quorum tanta est improbitas & malitia, ut spes nulla restet, fore, ut ad officium redeant. Illud enim genus, quod de probitate ac virtute deflectendo omnibus sese veris emolumentis & vera salute abdicavit, hoc unum sibi relictum videt solatii, ut se aliquando prorsus deletum ac ad nihilum redactum iri, cogitet.

§. XXVI.

Sine Deo vivere est pessime vivere.

Sine Deo vivere, id vero est, sine ulla spe in hoc orbe vivere. Qualem enim, quaeso, spem vel fiduciam homo Deum tollens in materia sensus omnis & vitae nescia reponat, aut qualem a fortuita materiae illius commotione salutem exspectet? Sit licet aliquis omni bonorum genere cumulatus, sic ut nihil eorum desideret, quae summam continere felicitatem putantur, nisi idem immortalem sese fore sentiat, certusque sit, perpetuas sibi esse futuras, quibus fruitur, opportunitates, numquam, si sapiat, beatum sese praedicabit. At, qui Deum ferre recusant, hi nihil sibi persuaserunt immortale esse, sed quae vivunt omnia ad nihilum redactum iri. Quare felicitatem & beatitudinem ἀνύπαρκτον esse aliquid, seu somnium & commentum hominum, quod nusquam sit, praeterquam in animis eorum, qui quae fieri nequeunt, appetunt, constituere debent. Eam ergo disciplinam, quae omnem hominibus bene sperandi facultatem adimit, neminemque fieri ulla ratione beatum posse decernit, nescio, num sanus aliquis existimare possit, si quidem vera esset, viam homini ad multas opportunitates & emolumenta fore munituram?

§. XXVII.

Deus talis est, ut si non esset, optandum foret ut esset.

Talis est natura Deus, tam eximia, tam praeclara, ut, si eum non exsistere, certum esset, nihil omnibus, ne ipsis quidem Dei contemtoribus, optabilius & magis expetendum foret, quam ut esset. Neque quemquam esse putem, qui Deum esse nolit, nisi illos, quorum animis tantus scelerum & improbitatis amor inhaesit, ut ab omnibus desperati sint. Quicumque enim Deum esse credunt, hi omnia, quae fieri possunt, bona & quidquid

quid perfectum iure dicitur, in hoc orbe versari putant: hi quae comparata sunt & constituta, optima ratione constituta esse censent, mundumque tam concinne conditum esse, tamque scite & sapienter administrari arbitrantur, ut, si generatim & universe spectetur, nihil ad perfectionem eius accedere queat. Neque hanc eorum sententiam id labefactat, quod peccandi facultatem mortales habent. Haec enim facultas, quoniam ex ipsa naturarum minus perfectarum & libertate praeditarum constitutione ac indole nascitur, ne ipsius quidem interminatae potentiae viribus excludi potuisset ex hac universitate. Non ego negem, si voluisset, Deum, qua est virtute ac potestate, impedire potuisse, ne frena laxarent facultati huic naturae intelligentes, ac reapse peccata committerent. Circumspectis tamen rationibus omnibus, sentient qui sapiunt, plus ex eo fructus totam rerum universitatem cepisse, quod id minime factum, nec peccandi libertas vi sublata sit. Nihil igitur est, quod vir bonus & recti studiosus a divina benignitate exspectare nequeat: Quaecumque cadere possunt in humanam naturam commoda, res, quae nec oculus vidit, nec auris audivit, nec ullius hominis animus comprehendit, is, qui Deum esse statuit, promittere ab eo sibi potest. Infinitae nimirum spes eorum sint necesse est, qui naturam infinitae bonitatis & potentiae participem res hominum curare, animosque nostros immortales esse, constituunt: Neque est ulla res, quae spes istas intervertere aut labefactare valeat, si ab improbitate vitae discesseris, scelerumque amore. Deum nimirum credere, vitamque ducere ab omni labe & flagitio remotam, duo sunt, quibus nihil ne, fingi quidem cogitatione potest spei, gaudii, fiduciaeque plenius. Hinc LINVS (1) olim cecinit:

> ἐλπεσθαι χρὴ πάντ᾽ ἐπεὶ οὐκ ἔστ᾽ οὐδὲν ἄελπτον
> ῥάδια πάντα θεῷ τελέσαι, καὶ ἀνήνυτον οὐδέν.

Quae quum omnia sic sese habeant, DEMOCRITVM & EPICVRVM, quorum laudes divinae naturae adversarii semper in ore habent, pessime humano generi consuluisse, confidenter pronuntio; nec me vel magna, quam sibi pepererunt inter homines, sapientiae opinio, nec clamores eorum, qui non ita pridem disciplinam eorum renovarunt, deterrent, quo minus eos cum ratione insaniisse, nec philosophorum iudicia, sed delirantium somnia ad corrumpendos homines comparata, proposuisse, confirmem.

§. XXVIII.

Venio nunc ad postremum improbi generis, cum quo congressus sim, locum; in quo quidem disciplinam suam civitatum praefectis & magistratibus commendare student, nec religionem, summique Numinis professionem commodis & opportunitatibus eorum adversari, qui praesunt populis, contendere verentur. Tres vero potissimum, quo hoc obtineant, in medium proferre solent rationes. Prima haec est: Omne imperium civile metu continetur. Cadat igitur & pereat necesse est omnis imperii civilis auctoritas & metus, si potentioris & excellentioris cuiusdam naturae metus & reverentia populorum instilletur animis. Altera ratio haec est: Omnis dominatus eius est naturae, ut dividi nullo pacto queat. Aut finibus careat necesse est civilis potestas, aut nulla sit & pereat oportet. Itaque si divinis legibus, quas vel ratio dictat ipsa, vel sacrae litterae tradunt, imperium quoddam circumscribatur, actum prorsus erit de illo. Ergo sua, quo Leviathani seu potestati civili dignitas & maiestas maneat, Deus & religio de medio tollantur. Postremo sic argumentantur: Nulla civitas privata ferre potest iudicia de eo, quod bonum & malum, quod iustum & iniustum est, siquidem salva esse velit ac incolumis. Omne enim corpus civile, omnisque respublica unus est homo arte factus, ex multis constans hominibus naturalibus sub unum caput subiectis, in quo quidem una omnibus communis dominatur ratio, unum iudicium, una, quae cuncta gubernat, voluntas. At quid est, quam religio suadet, conscientia? Privatum de eo, quod iustum vel iniustum, bonum vel malum duci

Vltimum Atheorum argumentum. Putant religionem reipublicae & summis imperantibus noxiam esse.

(1) *Linus)* Exstant hi versus apud IAMBLICHVM *de vita Pythagorae cap. XXVIII. p. 117. 118.* qui initium esse tradit eos carminis Heroici, quod Pythagoraei LINO soleant adscribere: sibi autem probabilius videri, ipsos Pythagoraeos auctores eius esse. In veteri IAMBLICHI editione, quam IO. ARCERIVS adornavit, corrupte admodum & vitiose hi versus legebantur. CVDWORTHVS autem hic eos emendatos & integritati suae restitutos exhibet: & eadem forma post IO. ALB. FABRICIVM *Biblioth. Graec. Lib. I. cap. XIV. p. 97. 98.* LVDOLPH. KVSTERVS, nuperus IAMBLICHI editor, exprimi eos curavit. Addam Latinam eorum versionem:

> *Omnia sunt speranda, nec insperabile quicquam est*
> *Cuncta Deus peragit facile & nil impedit ipsum:*

duci debet, iudicium. Igitur haec tota deleatur ab illis, qui civitatis decus & ſalutem exoptant. Vna nempe debet eſſe publica in civitate conſcientia, quae lege civili regatur, plura vero privata iudicia ferri & tolerari nequeunt. (1)

§. XXIX.

Summa doctrinae moralis Atheorum.

Primum diſputationis huius membrum, quo facilius diſiiciamus, breviter univerſam doctrinam tam moralem, quam civilem, profanae cohortis explicare, operae pretium fuerit. In hoc igitur praecipue elaborant, qui cum Deo nihil ſibi rei volunt eſſe, ut humanae naturae omnem dignitatem, omnem praeſtantiam, omnem gloriam prorſus detrahant. Hinc totius diſciplinae, quam ſovent, initium ducitur: quo quid turpius & perverſius ſit, neſcio. Eſſe negant aliquid in homine, quod vel laudi, vel vitio duci debeat: nullam contra in animis noſtris volunt vel aequitatis & iuſtitiae, vel amoris erga alios notionem aut notionis umbram reſidere: ſi qua voluntate aut benevolentia quadam erga alios ducantur homines, ex metu omne hoc ſtudium, ex inopia, ex ſenſu infirmitatis proficiſci: publicis ceteroquin vel commodis vel incommodis neminem mortalium tangi & affici ſolere, ſed ad ſuas omnia opportunitates, ad ſua, quae moliuntur & ſuſcipiunt, emolumenta ſingulos homines referre ſolere. Appetitus & ſtudia noſtra, libidinem dominandi, voluptatum deſiderium, lucri & honoris aviditatem, ceteraſque cupiditates, quibus diſtinemur, unam eſſe omnis boni naturalis regulam & normam. Natura igitur qui iuſtum & iniuſtum, rectum & vitioſum diſcerni putent, eos vehementer falli & errare; cuilibet enim homini, naturae lege, *ius* eſſe *ad omnia*, quae ſuis rationibus conducere videt, aut ad quae appetitu quodam & libidine fertur: ne corpora quidem & vitas aliorum hominum invadere, natura vetitum eſſe: *ſi occidere cupis, ius habes*, id eſt, liberum tibi eſt, trucidare alium, neque peccas, ſi id facis. *Ius* enim & *lex* ſeu *iuſtitia* vocabula ſunt plane ſibi contraria, & diſparatarum rerum ſigna in ſermonis illo genere, quod hi rerum publicarum architecti, qui Deum eſſe nolunt, adhibent. *Ius*, quod vocant, belluina eſt libertas, nullis iuſtitiae & aequitatis legibus adſtricta, quippe quas omnino tollunt, quibus haec ratio probatur. Quare ſi vel filius non modo interimat parentes, quorum curis & laboribus ad iuſtam pervenit aetatem, ſed etiam diuturno & exquiſito cruciatu enecet, dolores eorum & tormenta hilaris & laetus adſpiciat, lamentatione denique ac eiulatu eorum delectetur, non erit, cur hic metuat, ſi cum his ſentiamus, crimen aut facinus quoddam a ſe committi. Quae vulgo dicuntur ſcelera, nulla ſunt, ex horum philoſophorum ſententia. Neque enim natura ipſa vel ratio praecipit iuſtitiam, verum homines tantum, legesque civiles totum illud fabricati ſunt, quod iuſtum & aequum dicitur. Et hoc quidem nomine naturam praeclare meritam eſſe de genere humano, matriſque indulgentiſſimae officium impleviſſe, perhibent, quod nos omnibus vinculis ſolutos & expeditos, nulla lege, nulla obligatione, nullo officio onuſtos & impeditos in hanc lucem ediderit: quae quidem omnia verae libertatis impedimenta & ſtens eſſe arbitrantur. Quibus omnibus conſtitutis, naturam confitendum erit humanum genus diſſociaſſe protſus, & aeternae diſcordiae perpetuiſque bellis tradidiſſe. Quaenam enim animorum coniunctio ac ſocietas inter eos eſſe poteſt, qui ſua tantum curant commoda, neglectis alienis, nec ulla re alia, niſi libidine & appetitu ſuo, reguntur? Ergo homo homini ipſa naturae lege inimicus ſit, & ad nocendum aliis perpetuo paratus, neceſſe eſt.

§. XXX.

Summa doctrinae civilis Atheorum.

Iactis hiſce fundamentis, genus hoc, quod ſalutem civitatis ſumma contineri putat erga Deum impietate, ad legum neceſſitatem oſtendendam & conſtituendam progreditur. Nullum quidem, ait, eſſe dubium, quin hic naturae ſtatus, in quo nulla cuiquam iura ſcripta ſunt, ſed omni lege, iuſtitiaque quilibet, belluarum inſtar, ſolutus & liber vivit, optimus ac praeſtantiſſimus ſtatus ſit. Sed quoniam ingens ſit humanae naturae imbecillitas, iura omnium aequalia inter ſe ſint ac paria, vota denique ac deſideria hominum coniungi & ſociari nullo modo nequeant, ideo eaſu fieri, ut miſerius nihil foret, ſi hac vivere ratione hominibus concederetur. Bellum illud, quod omnes natura in omnes gerunt, ius iſtud ad omnia & libertatem quae volunt appetendi, qua gaudent natura homines, funditus delere ac evertere. Nec enim quemquam ſibi ſecuritatem ab aliorum inſidiis, multo minus beatam & tranquillam vitam polliceri poſſe. Omnes quidem,

(1) *Nequeunt)* Cum his conferri velim ea, quae ſupra [*cap. II. §. XXI. p. 92. 93.* obſervata ſunt.

dem, si dominari ac imperare possent, bene satis omnibus consultum fore: verum hoc quum fieri nullo modo queat, perspicuum esse, plerosque homines ex tali statu, qui omni quidem lege eos solveret, at perpetuis bellis addiceret, multo plus calamitatis & miseriae, quam saluris & felicitatis reportaturos esse. Atque id animadvertisse demum homines, postquam diuturnis praeliis, cladibus & rixis sese fatigassent, & mutuis fere odiis & certaminibus confecissent: igitur arte ac consilio naturae vitia corrigi debere iudicasse, minusque malum elegisse, quo maius & gravius evitarent, id est, sponte iuri suo, cui nulli ceteroquin fines praefixi sunt, nuntium misisse, certisque libertatem suam terminis, quo securi ac tranquilli vitam degerent, ipsos conclusisse. Quin etiam longius progressos esse, &, quo salutem suam contra omnem vim aliorum munirent, ceterosque homines, ut parem vivendi rationem servarent, adigerent, colla sua sub unum misisse magistratus cuiusdam iugum, huius voluntatem totius societatis decrevisse communem esse debere voluntatem: hac una, tamquam aeterna regula & norma, prava, rectaque, iusta & iniusta diiudicanda esse, constituisse.

§. XXXI.

Ex his quaenam dignitas & ratio sit doctrinae moralis ac civilis, quam haec fovet familia, perspicuum est. Primo naturam humanam omni nobilitate, dignitate ac gloria exuunt, totque probris, quot verbis eam describunt, lacerant: Deinde potestati quoque civili & magistratibus insignem inferunt iniuriam. Omnem enim iustitiam, omnesque legum tutores ignobili & spurco parente, formidine nimirum & metu, natos esse tradunt, aut leges & magistratus minus esse malum, quod ad graviores calamitates & miserias propulsandas necessario susceptum sit, criminantur: bellum enim omnium in omnes, quo nihil tristius obtingere potest humano generi propter summam eius imbecillitatem, ut evitarent, ideo dominos sibimet ipsis imposuisse homines. Igitur qui hanc probant disciplinam, hi negant imperium civile &, qua magistratus fruuntur, potentiam res sua natura bonas & expetendas esse: resistunt enim haec libertati, si hos audias, & naturalibus desideriis frenum iniiciunt: at casu tamen bona fieri, vel potius necessaria mala esse. Hinc solent nonnumquam hi ipsi, quorum sententias enarramus, id quod *bonum* & *iustum* est, distinguere. *Bonum*, aiunt, *amatur per se, iustum per accidens*. Ex quo sine controversia efficitur, neminem hominum motu animi voluntario ad iustitiam diligendam ferri, & qui eius studiosi sunt, id necessitate coactos & impulsos facere. Iustum enim non per se & totum bonum est, sed multum ex malo & miseria admistum habet. Vetus autem haec est opinio, & ab antiquissimis supremi Numinis hostibus ad nos ducta. Nec enim moror nuperi cuiusdam scriptoris imperitiam, qui civilem hanc disciplinam, quam unice veram esse arbitratur, veteribus aeque fuisse iudicat ignotam, atque circulationem sanguinis, nec *Libro de cive* (1) antiquiorem esse, pronuntiat. Locuples mihi auctor PLATO est, turbam eorum, qui ante eius tempora Deum ratiocinando oppugnarunt, idem prorsus de iustitiae natura & ortu censuisse, neque alia sibi rerumpublicarum & civitatum finxisse initia. Dabo, ne quis dubitet, ipsa verba philosophi: ὃ πρῶτον ἔφην περὶ τούτου λέγειν, τί τε ὂν τυγχάνει καὶ ὅθεν γέγονε δικαιοσύνη. πεφυκέναι γὰρ δή φασι τὸ μὲν ἀδικεῖν ἀγαθὸν, τὸ δὲ ἀδικεῖσθαι κακόν. πλέονι δὲ κακῷ ὑπερβάλλειν τὸ ἀδικεῖσθαι, ἢ ἀγαθῷ τὸ ἀδικεῖν. ὥστ' ἐπειδὰν ἀλλήλους ἀδικῶσί τε καὶ ἀδικῶνται καὶ ἀμφοτέρων γεύωνται, τοῖς μὴ δυναμένοις τὸ μὲν ἐκφεύγειν τὸ δὲ αἱρεῖν, δοκεῖ λυσιτελεῖν ξυνθέσθαι ἀλλήλοις, μήτ' ἀδικεῖν, μήτ' ἀδικεῖσθαι. καὶ ἐντεῦθεν δὲ ἄρξασθαι νόμους τίθεσθαι, καὶ ὀνομάσαι τὸ ὑπὸ τοῦ νόμου ἐπίταγμα νόμιμόν τε καὶ δίκαιον. *Enarrabo ego primum, quid sit iustitia, ex sensu horum philosophorum & unde ea orta sit & genita. Statuunt igitur, natura omnes esse liberos & nulla lege obligatos, ideoque illud aliis facere, quod vulgo iniustitiam appellant & iniuriam, bonum esse, malum vero, ab aliis accipere iniuriam. Attamen plus esse mali in perpetiendo iniurias, quam boni, in faciendo & inferendo aliis iniuriam. Quamobrem homines, postquam diu satis vicissim & intulissent & accepissent iniuriam, & utrumque gustassent, maiori eorum parti, quae propter imbecillitatem non apta satis & idonea fuerit ad propulsandas & effugiendas iniurias aliorum, visum fuisse, utile fore omnibus, si ita inter se paciscerentur, ut neque inferri, neque accipi possit iniuria: hincque volunt originem habuisse leges placitaque ipsorum, & nominata esse praecepta legum legitima atque iusta.* Quibus haec addit: καὶ εἶναι ταύτην γένεσίν τε καὶ οὐσίαν δικαιοσύνης, μεταξὺ οὖσαν τοῦ μὲν ἀρίστου ὄντος, ἐὰν ἀδικῶν μὴ διδῷ δίκην, τοῦ δὲ κακίστου, ἐὰν ἀδικούμενος τιμωρεῖσθαι ἀδύνατος ᾖ. τὸ δὲ δίκαιον ἐν μέσῳ ὂν τούτων ἀμφοτέρων, ἀγαπᾶσθαι οὐχ

Non haec disciplina nova est, sed iamdudum ab antiquis ante Platonem Atheis & Epicuro tradita.

De republ. Lib. II. p. 358. 359. (p. 422. ed. Ficini)

(1) *Libro de cive*) Quem THOM. HOBBESIVS, id quod notum est conscripsit.

οὐχ' ὡς ἀγαθὸν, ἀλλ' ὡς ἀῤῥωςίᾳ τῦ ἀδικεῖν τιμώμενον. *Hanc itaque iustitiae originem & substantiam esse volunt* (hi philosophi) *quae media quodammodo sit inter optimum & pessimum. Quandoquidem optimum est, inferre iniuriam, nec dare poenas, pessimum vero pati, nec ulcisci posse. Iustum ergo bonum in medio constitutum, amari non tamquam bonum, sed propter imbecillitatem hominum iniuriam inferendi, tamquam iniuriarum inferendarum obstaculum. Eum sane qui hoc efficere possit, vereque sit vir, cum alio pacisci numquam, decernereque, ne ultro citroque iniuria inferatur, alioquin insaniret. Si quis homo, verbi caussa, Magicum haberet Gygis annulum, eiusque ope ita quae modo vellet, facere posset, ut a nemine tamen conspiceretur, is quidem homo nullum foedus iniret, nec ullis sese legibus pateretur subiici.* His sine dubio praeceptis freti, quidam ex antiquis philosophis Deum spernentibus affirmarunt, iustitiam esse ἀλλότριον ἀγαθὸν, non proprium alicuius, non viri iusti ac sapientis bonum, sed bonum alienum, partim quidem eorum, ex quibus civitas constat & collecta est, maxime autem eius, cuius imperio civitas gubernatur & regitur. Et quem quaeso fugit eruditiorem, post PLATONIS aetatem EPICVRVM in hac opinione defendenda totum fuisse, iustitiam rem esse non cum hominibus natam, sed arte & consilio factam, minus & levius malum, quod homines, infirmitate & metu oppressi, graviori & acerbiori anteposuerint?

§. XXXII.

Si nullum est ius naturale, fieri nullo modo potest, quidquid etiam conentur Athei, ut iustitia quaedam sit artificiosa, seu humanis institutis introducta.

Nunc paullo propius videamus, quemadmodum philosophi hi & civitatum conditores, quos nil iuvat Deum esse, sententiam hanc ad rem suam accommodent, ut homines, natura disiunctos animis & voluntatibus, arte in unam coivisse societatem civilem, iustitiamque, quam natura nullam illi esse volunt, hominum ingeniis & ipsa necessitate formatam esse, ostendant. Principio igitur hoc nos ignorare nolunt, qui ratione tam subtili sunt praediti, ut nihil eos fugiat eorum, quae ad legum, aequitatis & civitatum prima pertinent initia & ortus, homines, tametsi omnes natura infinitum ad omnia ius, habeant, aut totum tamen hoc ius, aut partem eius alienare, atque vel ei simpliciter & absolute nuntium mittere, vel in alios illud transferre posse. Quod si semel fecerint, tum haud illis affirmant, licere, deserta recuperare iura conari, neglectamque libertatem repetere velle. Ita nuperus quidam auctor (1): *Signis*, inquit, *declarare possunt homines, velle se non licitum sibi amplius fore, certum aliquid facere, quod iure ante fecisse poterant.* Hoc ille vocat, *simpliciter iuri suo renuntiare.* Porro: *Declarare* inquit, *iidem possunt, velle se non licitum sibi amplius fore alicui resistere, cui iure antea resistere poterant.* Hoc ille *translationem iuris* nominat. In quo illud merito aliquis vituperet, quod iniuste facturos esse ait, qui iura repudiata reddi sibi velint. Nam si nihil natura iniquum & iniustum est, quid illi peccant, qui libertate illa, quam verbis antea spreverant & deseruerant, utuntur? Nemo unus sola voluntate sua id sibi potest iniustum reddere, quod in se nil omnino habet vitii; etiamsi quousque ipsi visum fuerit a libertatis illius, quam habet, usu abstinere potest. Praeterea si sibimet ipsis leges ferre, & quae iusta sunt in se & recta, iniusta facere, quoniam ita volunt, in hominum potestate positum est, quid, quaeso, firmum, constans & stabile erit? Nam quum id, quod voluntate constitutum est, non iure, voluntate quoque tolli possit, perspicuum est, nil impedire, quo minus homines leges, quas sibi scripserunt, vicissim abrogent, & quae vetuerunt ad tempus, in pristinum postea locum restituant. Hinc ut se expediant, longius progrediuntur philosophi nostri, neminemque nisi a se ipso posse obligori, iniustitiamque vere ac proprie in *dati repetitione* consistere, affirmant. (2) Quibus quidem sine negotio resistitur. Si natura nulla lex proposita est hominibus, quidnam coget eos, ne quae voluerunt & decreverunt aliquando, rescindant iterum, si hoc e re suo fore putent? Aut quanam, quaeso, ratione convincentur, si, re melius & accuratius explorata, sponte sua id tollant, quod antea

(1) *Nuperus auctor*) THOM. HOBBESIVS in *Elementis de cive cap. II. §. IV. p.* 10. Describam ipsa eius verba, quo de sententia eius certius iudicari queat. Postquam dixerat, in ius naturae illum delinquere, qui de iure suo, quod ad omnia habet, non decedat, ita pergit: *Decedere autem de iure suo dicitur, qui iuri suo vel simpliciter renuntiat, vel in alium transfert. Simpliciter renuntiat, qui signo vel signis idoneis declarat, velle se, non licitum sibi amplius fore, certum aliquid facere, quod iure antea fecisse poterat. Transfert autem in alterum, qui signo vel signis idoneis illi alteri, id iuris volenti ab eo accipere, declarat, velle se, non licitum sibi amplius fore ipsi resistere certum aliquid agendi, prout ei resistere iure antea poterat.*

(2) *Affirmant.*) HOBBESIVS *Element. de cive cap. III. §. III. p.* 17. *Pacti violatio, sicut & DATI REPETITIO (quae semper sita est in aliqua actione vel omissione) vocatur INIVRIA. Actio autem illa vel omissio, iniusta dicitur, ut idem significent iniuria & actio vel omissio iniusta, utraque idem, quod pacti vel fidei violatio.*

antea sponte & libere constituerunt, tum se committere aliquid, quod iustitiae & legi repugnet? Quod deinde iniustitiam non maius esse in vita hominum vitium contendunt, quam illud, quod ab iis admittitur, qui in disputatione, quod semel largiti sunt, postea, ubi res ita fert, rursus infitiantur, ridicule profecto faciunt & iniustitiam in rem plane ludicram convertunt. (3) Quemadmodum enim is, qui, dum disputat, quod semel posuit, postea tollit, non vere peccat, aut facinore sese obligat, sed aliquid tantum facit, quod persona disputantis indignum est; ita ex hac sententia, iniustitia non est malum quoddam vere ac proprie sic dictum, sed aliquid tantum, quod in homine, quatenus civis est, non nimis decorum & pulcrum esse videtur. Si quis Latino utitur sermone, & Grammaticorum in praecepta, dum loquitur, peccat, is certe, si ut Grammaticus & vir Latine doctus spectetur, iniuste agit. Eadem ratio illius erit, si his assentiamur, qui, si vivat in civitate, civitatis iura & leges negliget: aget aliquid non in se malum, at ei non nimis conveniens, qui civitatis membrum haberi vult. Hae si est iniustitia natura & indole, modicum certe mihi scelus videtur esse, si modo ullum sit, privata sua commoda publicis anteferre, atque, si commodum & utilitas iusserit, potestati civili resistere. Verum novas meditantur philosophi, quo rudiorum fallant oculos, praestigias, ac, ne nimis appareat deformis, magnum disciplinae suae praesidium in pactis & foederibus constituunt. Nullum, aiunt, cuiquam esse dubium potest, quin homines, foedera feriendo, semetipsos ligare ac, quae libera ante & iusta fuerant, iniusta & vetita queant reddere. Itaque iniustitiam proprie dicunt esse foederum & pactorum violationem: quae definitio, fateor, paullo plus habet speciei. (4) Sed ne hac quidem rima elabentur. Si omnibus hominibus certa lex ab ipsa natura scripta & rogata est, id quidem controversia caret, servanda esse foedera. At si natura statuas e contrario nihil iniustum esse, ne hoc quidem vitiosum & iniquum duci debet, foedera frangere. Foedera nimirum, si legem naturae ab illis removeas, nil nisi voces & soni sunt: quo etiam nomine a philosophis his, quos refellimus, convenienter disciplinae suae nominari solent. Quamnam vero nobis necessitatem obtemperandi soni & vocabula imponent? Quare ab omnibus depulsi praesidiis hi iustitiae architecti postremo ipsimet ad legem naturae confugiunt, hocque in ipsa insitum esse hominum natura praecipiunt, ne quis foedera semel facta violet. (5) Ita fit, ut praeceptum illud, quod universam eorum philosophiam continet: *Naturale nullum esse iusti & iniusti, recti & pravi, discrimen*, suis ipsi viribus evertant. Etenim hoc si verum est scitum, nullas esse naturae leges, confitendum est: Sin natura leges rogavit hominibus, esse aliquid natura iustum ac iniustum, decerni debet. Igitur qui hoc modo, unde nata sit iustitia, docere cupiunt alios, hi tantum abest, ut officio, quod susceperunt, satisfaciant, ut potius sibimet ipsis repugnent, atque iustitiam non esse ortam post natos homines, sed in ipsa hominum natura insitam, aut a natura datam, fundamentis, quae ipsi iecerant, labefactatis, demonstrent. Quid vero turpius in disputatore, quam si affirmet & concedat, quae paullo ante reiecerat & negaverat? Quamquam hae naturae leges, ad quas, tamquam in aram, confugiunt, ad fallendos tantum alios inventae sunt; voce nimirum ludunt perversi homines, quasque leges dixerunt esse, postea negant rursus, esse leges. Lex enim ex mente eorum nihil proprie est, quam vox eius, qui imperium tenet in alios. Ex quo consequitur, naturae leges, quas vocant, ea esse decreta, quae homines, quos metus urget, rebus suis salutaria & avertendis malis utilia

(3) *Convertunt)* Optime hic refellit ea HOBBESII verba, quae *Elementis de cive cap. III. §. III. p.* 17. leguntur: *Est similitudo quaedam inter id, quod in vita communi vocatur iniuria, & id, quod in scholis appellari solet absurdum. Quemadmodum enim is, qui argumentis cogitur ad negationem assertionis, quam prius sustinuerat, dicitur redigi ad absurdum: eodem modo is, qui prae animi impotentia facit vel omittit id, quod se non facturum vel non omissurum pacto suo ante promiserat, iniuriam facit: neque minus in contradictionem incidit, quam qui in scholis reducitur ad absurdum. Nam futuram actionem paciscendo, vult fieri: non faciendo, vult non fieri: quod est velle fieri & non fieri idem eodem tempore, quae contradictio est. Est itaque iniuria absurditas quaedam in conversatione, sicut absurditas iniuria quaedam est in disputatione.*

(4) *Speciei)* Verba, quibus hoc modo iniustitiam definit HOBBESIUS, iam paullo ante attuli. Addo his aliud eiusdem argumenti dictum philosophi huius ex *Elem. de cive cap. III. §. IV. p.* 18. *Ex his sequitur, iniuriam nemini fieri posse, nisi ei, quocum initur pactum, sive cui aliquid dono datum est, vel cui pacto aliquid est promissum. Ideoque damnum & iniuria saepissime disiunguntur. . . Si quis alicui noceat, cum quo nihil pactus est, damnum ei infert, non iniuriam. Etenim si is, qui damnum recipit, iniuriam expostularet, is, qui fecit, sic diceret, quid tu mihi? quare facerem ego tuo potius, quam meo libitu, siquidem quin tu tuo, non meo arbitratu facias, non impedio? In qua oratione, ubi nulla intercesserunt pacta, non video, quid sit, quod possit reprehendi.*

(5) *Violet) L. c. c. III. §. I. p.* 17. scripta reliquit: *Legum naturalium derivatarum altera est, pactis standum esse, sive fidem observandam esse.*

utilia censuerunt esse: id est, leges, quas animus unice timidus, opibusque suis diffidens rogavit. Nam qui generosa & nobili sunt indole, hi numquam, ex praescripto disciplinae huius, in has sese coniici patientur angustias, ut iura sua abiiciant, aliorumque legibus & mandatis obtemperent, verum altius omni ope enitentur, citiusque mori malent, quam dominandi spem amittere. Hic quis generis istius levitatem & amentiam satis admiretur? Primo ex lege civili omnem nasci obligationem statuunt: deinde ex lege de foederibus servandis iuris civilis auctoritatem derivant: tum, ut foedera doceant non esse violanda, legem naturae testantur: postremo ad mandata magistratuum, legesque civiles redeunt, ac sine his nec legem naturae, nec eam, quae foedera iubet custodire, hominum constringere voluntatem posse, adseverant. (6) Ex his quam vana sint

(6) *Adseverant)* Bene haec & praeclare animadvertit vir doctissimus. Tota scilicet HOBBESII disciplina, moralis maxime & civilis, cum in se tetra est, foeda & ad aeternas lites seminandas & humani generis salutem intervertendam accommodata, tum disparatis opinionibus, quarum altera conficit & tollit alteram, referta. Quare saepius miratus sum, quid sit, quod illi eam, inter nos etiam, nonnumquam ab ingenio & connexione commendant, qui non dicam pii, sed rationis in primis arbitri & magistri videri volunt. Quum HOBBESII omiserit, brevitatis caussa, locos vir doctissimus, ex quibus male sibi prorsus in ipsis philosophiae suae initiis philosophum illum constare, iacta semel fundamenta ipsum rursus evertere, & perpetuo veluti orbe ferri, elucet, rem me credo non inutilem facturum esse, si recte hic omnia disputari, nec ad invidiam conflandam aliquid dici, ostendero. Valebit hoc fortassis ad eos comprimendos, qui & hodie obesioris Theologos esse naris audacter criminantur, quam ut totum hominis istius acumen & reconditam subtilitatem capere queant. Primum controversia caret, in primis totius philosophiae Hobbesianae elementis hoc esse: *Nihil ipsa natura iustum vel iniustum, bonum vel malum, honestum vel inhonestum esse, sed omnem iustitiam & iniustitiam ex pactis & civilis magistratus iudicio & voluntate repetendam esse.* Docent id luculenter cum ex illis, quos iam attulimus, eius locis aliquot, tum alii bene multi. *Element. de cive Lib. I. §. X. p. 6. Natura dedit unicuique ius in omnia, hoc est, in statu mere naturali, sive antequam homines ullis pactis sese invicem obstringerent, unicuique licebat facere quaecumque & in quoscumque libebat & possidere, uti, frui omnibus quae volebat & poterat. - - Natura dedit omnia omnibus. Leviathanis cap. XIII. p. 65. Passiones hominum peccata non sunt, neque quae inde oriuntur actiones, quamdiu, quae illas prohibens, potestatem nullam quae faciunt, vident: neque enim Lex cognosci potest, quae non sit lata, neque ferri, quamdiu in legislatorem consensum non sit.* Et interiectis quibusdam aliis: *Neque sunt iustitia & iniustitia corporis aut animae facultates, nam si essent, homini inesse possent, qui in mundo solitarius esset & unicus. Qualitates quidem hominis sunt, non autem quatenus hominis, sed quatenus civis. Elem. de cive cap. XII. §. I. p. 82. Ostensum est, regulas boni & mali, iusti & iniusti, honesti & inhonesti, esse leges civiles, ideoque quod legislator praeceperit, id pro bono, quod vetuerit, id pro malo habendum esse.* Et paullo post: *Ante imperia iustum & iniustum non exstitere: ut quorum natura ad mandatum sit relativa, actioque omnis sua natura adiaphora est. Quod iusta vel iniusta sint, a iure imperantis provenit. Reges igitur legitimi quae imperant, iusta faciunt imperando, quae vetando iniusta.* Hinc natura praecipi non iniustum esse, aliena bona invadere, adulterio se polluere, parentes nullis honoribus afficere, sed haec omnia voluntate magistratuum iusta demum & recta fieri. *Libro de cive cap. XVII. §. X. p. 145. Sequitur ergo, Christum legibus illis, non occides, non moechabere, non furabere, parentes honorabis, nihil aliud praecepisse, quam ut cives, & subditi suis principibus & summis Imperantibus in quaestionibus omnibus circa meum, tuum, suum, alienum absolute obedirent.* Plura ex homine huius generis dicta transferre, necesse non est. Ergo haec si vera sunt, nullum est omnino ius, nulla lex naturae, neque homo, antequam semetipsum magistratuum subiecit imperio, ad rem & actionem ullam suscipiendam obligatus est, sed quaecumque vult vel omittere potest, vel committere. Decebat omnino HOBBESIVM ita praecipere, quo id obtineret, cuius caussa novam philosophandi rationem ingressus erat: *Potestatem summorum magistratuum nullis nec divinis, nec humanis legibus terminari, sed absolutam prorsus & infinitam esse.* Quod si enim esse ius aliquod concessisset naturae, idque a generis humani conditore omnium mentibus inscriptum, hoc una largiendum ipsi fuisset, summorum imperantium potestatem hoc iure naturae circumscribi & terminari, neque leges ab illis rogari posse isti legi divinae contrarias.

Si vixisset inter homines omnis religionis expertes, HOBBESIVS, aut aliud, quam habuit, propositum habuisset, ab hoc primo disciplinae suae praecepto non discessisset, &, quod ei consentaneum est, aperte constituisset, omne ius & auctoritatem potestatis civilis a vi maiore repetendam esse, illumque Regem & populi principem esse, qui tanta prae ceteris potentia praeditus esset, ut alios subigere posset & legibus suis vincire valeret. Non obscura certe passim in scriptis eius exstant vestigia, ex quibus conficias, veram hanc hominis fuisse sententiam, quae autem aliena tradit ab hac opinione, ad fucum aliis faciendum unice & ad aulae, quam consectabatur, voluntatem & nutum efficta esse. Non iam vero excors erat, quin primo intelligeret, hominibus Christianae religionis praeceptis imbutis, in quibus & ipse censeri volebat, scelestum, horribile ac nefarium id praeceptum visum iri, nullum plane naturae ius esse: ex quo quidem consequitur, nec naturalem ullam esse religionem & erga Deum reverentiam, nec ad officia parentibus praestanda, natura obligari aliquem, & alia, quae nunc omitto, sed haec omnia lege civili tantum constituta esse. Itaque ne omnem sibi ad sanorum hominum benevolentiam aditum intercluderet, passim a prima disciplinae suae regula desciscit,

sint & futilia generis huius consilia, intelligitur, quod sublata lege naturae, omnem iustitiam arte & ingenio constitutam esse, contendit, hominesque natura disiunctos, & mutuis flagrantes odiis necessitate adductos esse, ut societatem inter se inirent reipublicae consti-

sciscit, & esse quaedam ipso naturae iure, sublatis omnibus legibus civilibus praecepta affirmat. Lege *Librum de homine cap. XIV. p. 78. f.* ubi, subdole licet, esse *pietatem aliquam naturalem, quae a privatis & a magistratu non dependeat*, sancit: *An*, inquit inter alia, *de Deo honorifice sentiendum sit, an sit amandus, timendus, colendus, nullo modo disputari potest. Sunt enim haec religionum per omnes gentes communia.* Alio loco alias etiam actiones ipsa lege naturae malas & inhonestas esse, diserte perhibet. *Elem. de cive cap. VI. §. XIII. p. 45. Si is, qui summum habet imperium, seipsum interficere alicui imperet, non tenetur: quia intelligi non potest, ut id pactus fuerit. Neque parentem, sive is innocens, sive nocens sit, & iure condemnatur. - - - Multi alii casus sunt in quibus, cum mandata aliis quidem factu inhonesta sunt, aliis autem non sunt, obedientia ab his praestari, ab illis negari iure potest.* Paullo post magistratus, eos, qui mala & iniusta facere, recusant, interficientes, in legem naturae & Deum peccare, apertissime sciscit: *Qui sic interficiunt, etsi iure concesso ab eo qui habet, tamen eo iure aliter, atque recta ratio postulat utentes, peccant contra LEGES NATVRALES id est, contra Deum.* Ergo est quaedam ratio lexque naturae, omni pacto & potestate civili maior, prior & superior. Exerceant hic, precor, ingenium suum amici HOBBESII & haec duo inter se concilient: Primum: *Natura unicuique homini, quod libet, licet, omneque iustum & iniustum ex pacto & conventione oritur.* Et: *Iure naturae, rectaque ratione praeceptum est, Deum amare, timere, honorare, vetitum vero, magistratum & parentem necare, hominesque iniusta facere detrectantes supremo supplicio afficere.* Ego quidem manifestam hic discordiam video.

Deinde si, quod prima, quae posuerat, disciplinae suae fundamenta postu labant, supremam potestatem a vi maiore derivasset, male consuluisset rebus eorum, quos iuvare omni ope nitebatur. Primo quidem ad CAROLI I. & II. caussam tuendam libros suos de civili potestate exaraverat: at postea, ut tempori serviebat, ad populi Anglicani, seu CROMWELLI potius potentiam stabiliendam, eosdem accommodabat, teste GILBERTO BVRNETO in *Historia temporum suorum ad An. 1661. p. 187. ed. Anglicae.* Neutris vero hisce praeceptis consuluisset, nam nec iniuste CROMWELLIVM fecisse docuisset, quod Regibus legitimis de solio deturbatis, ipsemet opibus & potentia ad id instructus regnum invasisset, neque adversus omnes futuras seditiones & populi molitiones potestatem CROMWELLI firmasset. Quare ex pacto civilem omnem potestatem videbat sibi repetendam, Anglosque edocendos esse, populos ad foedera cum Regibus ineunda ipsa natura obligatos esse, neque facto semel foedere, populo ulli, quidquid etiam Rex agat & suscipiat, licere ab illo resilire atque magistratui resistere. Hoc vero quomodo fieri poterat, salvo illo primo philosophiae praecepto: *Homo in statu naturali ius habet ad omnia & quod vult, facere potest.* Homo enim si omni lege naturae liber & solutus nascitur, quid eum coget, ut pactum ineat cum alio, si nolit, & quod forte init pactum, sancte servet, & custodiat, si violationem eius utilem sibi esse videat? Sublato omni naturali iusto & iniusto, unde, quaeso, ius foederum manabit? Igitur a semetipso, ne voto suo excidat HOBBESIVS, denuo recedit, & ad leges naturae, quas prorsus ceteroquin conculcat & aspernatur, tamquam in portum confugit. Quamquam in hac ipsa ratione, ita rursus est mutabilis & varius, ut cuivis appareat, non nescivisse hominem, se sibimet ipsi repugnare, ac quae semel posuerat, convellere rursus & evertere. Primum concedit, quod antea negaverat, esse legem naturalem. *Est igitur*, inquit, *de cive cap. II. §. I. p. 9. lex quaedam recta ratio, quae naturalis quoque dicitur. Est igitur lex naturalis dictamen rectae rationis circa ea, quae agenda vel omittenda sunt ad membrorum conservationem, quantum fieri potest, diuturnam.* Ex hac prima naturae lege alias postea leges elicit; quas inter prima est, *pacem quaerendam esse*: altera, *quum pax obtineri nequeat, si unusquisque ius suum retineat, iura quaedam in alios transferenda & relinquenda esse.* Has *cap. III. p. 17.* aliae leges naturae excipiunt, quarum prima est, *pactis standum esse, sive fidem observandam esse.* Est igitur, si haec vera sunt, aeternum quoddam & immutabile ius, omnibus pactis & omni civili potestate prius & superius, & falsum idcirco haberi debet, quod initio tradiderat philosophus noster, natura ita omnes homines conditos esse, ut quod cupiant, facere queant iure optimo. Nam si homines obligati sunt ad semetipsos conservandos, ad foedera ferienda, quo sese conservare queant, ad servanda denique foedera, quae fecerunt. Certe non licet illis in statu naturae, quod libet, nec omnis homo ius habet ad omnia. Sed, enumeratis legibus illis naturae, quas putat, ipse videtur animadvertere, parum commodi rationibus suis hanc doctrinam esse allaturam. Itaque pronuntiat, leges istas naturae non esse leges proprie sic dictas, sed conclusiones tantum, quales Logicorum esse solent. *De cive cap. III. §. XXXIII. p. 27. Naturae autem quas vocamus leges, cum nihil aliud sint, quam conclusiones quaedam ratione intellectae de agendis & omittendis: lex autem, proprie atque accurate loquendo, sit oratio eius qui aliquid fieri vel non fieri aliis iure imperat: non sunt illae proprie loquendo leges, quatenus a natura procedunt.* Belle & ingeniose! Ergo nullam etiam vim habebunt obligandi homines, si leges non sunt: nec quisquam ut iuri suo renuntiet & magistratus civilis potestati sese subiiciat, illis cogi poterit. Non id negat HOBBESIVS: at respondet, eas leges fieri per scripturam sacram. *Quatenus tamen eaedem a Deo in scripturis sacris latae sunt, legum nomine propriissime appellantur. Est enim scriptura sacra in omnia maximo iure imperantis Dei oratio.* Rursus igitur totum sublatum est naturae ius. Nam ex sanctioribus libris omnis nascitur obligatio hominum ad societates civiles ineundas & pacta cum magistratibus inita servanda. Quid ergo necesse erat, tam longa oratione leges naturae explicare, hominumque officia, quae ex illis fluunt, inculca-

constituendae, disputat. Quod profecto genus si ex nihilo aliquid sine Deo esse factum, aut ex arena funes necti, hircosque iungi posse equis decerneret, aeque sapienter faceret. Vincula enim, quibus hi philosophi *Leviathanis* sui seu civitatis membra colligant, quia

re? Sed iam quid de illis fiet, quibus sacer codex ignotus est? Hisne ergo nulla iura scripta sunt? Soline Christiani iure suo, quod natura in res omnes habent, sese abdicare debent? Minime. Deserit paullo post rursus semetipsum HOBBESIVS & rationem veram esse legem a Deo hominibus latam, praecipere nil veretur. *cap. IV. §. I. p. 28. Quae naturalis & moralis, eadem & divina lex appellari solet. Nec immerito: tum quia RATIO, QVAE EST IPSA LEX NATVRAE, IMMEDIATE A DEO VNICVIQVE PRO SVARVM ACTIONVM REGVLA TRIBVTA EST: tum quia vivendi praecepta, quae inde derivantur, eadem sunt, quae a divina maiestate pro legibus regni coelestis per Dominum nostrum Iesum Christum & per sanctos Prophetas & Apostolos promulgata sunt.* Quis umquam homine hoc inconstantiorem vidit? Ius naturae nunc prorsus esse negat: nunc vicissim laudat & commendat, ut instituto suo convenire videt. Leges naturae modo potestate omni obligandi carere praecipit: modo rationem veram esse legem a Deo humano generi latam contendit. Quum id agit, ut summorum imperantium potestatem nullis esse descriptam & terminatam vel divinis vel humanis legibus ostendat, reiicit omne ius naturae & in statu naturae tuetur ius esse omnibus ad omnia: sunt vero ex sententia eius magistratus in statu naturae. At vicissim, quum in eo elaborat, ut civium obedientiam stabiliat & auctoritatem magistratuum contra omnes insultus communiat, omne a naturae legibus praesidium sumit. At pium tamen & praeclarum videtur, quod scripturam sacram testatur, eamque omnibus vivendi normam esse debere, perhibet. Ita quidem videtur, sed nemo colori credat. Nam aliis in locis omnem scripturae sacrae auctoritatem ex magistratus civilis voluntate ac arbitrio pendere, nec sine voluntate eius legis vim habere, libere & impudenter pronuntiat. *Lege Leviathanis cap. XXII. p. 242. s. Non potuere*, inquit inter alia *p. 247. Apostoli ipsi facere, ut doctrina eorum vim haberet legum, sine voluntate eorum, qui in civitatibus suis summam habuere potestatem. Testamentum ergo novum in iis locis tantum lex est, in quibus ita a summa potestate civili facta est.* Mitto alia eius generis, his etiam atrociora & graviora. Ludimur ab homine impio, qui nusquam consistit, & perpetuo secum ipso dimicat, ut, quos sibi videbat imminere adversariorum impetus, tanto facilius effugiat. Ius magistratuum, si quaeras, unde est? Ex pacto respondet. Vnde ius pactorum? Ex lege naturae. Quid est ius naturae? Recta ratio. Haeccine vero per se obligat? Minime. Vnde ergo ius naturae auctoritatem habet? Ex Scriptura Sacra. Vnde Scriptura S. vim legis accipit? A magistratu civili. Haeccine clare hoc significant: Magistratus civiles omnem potestatem a semetipsis habent? O pium & subtilem philosophum! Dignum, quem in oculis ferant, qui iura magistratuum tuentur; quae, sublato iure naturae & divino, temerarius homo prorsus labefactat & destruit.

Quod si mihi animus esset, quae hic breviter a doctissimo viro in HOBBESII disciplinam civilem & moralem disputantur, amplificare, levi ostendere possem labore, male inter se omnes aedificii huius partes cohaerere, & totum nimis imbecillum & caducum esse, quam ut ei magistratuum, qui sapiunt, aliqui suam committere salutem queant. Sed quum hoc alii dudum praestiterint, quibus ego multum ingenio & doctrina sum inferior, aliquot tantum observationibus contentus ero, quae, uti spero, quemvis edocebunt, HOBBESII praecepta civilia ad tranquillitatis publicae interitum, & iura magistratuum infirmanda prorsus & evertenda comparata esse. Primum, ex sententia eius, iuris naturae praeceptum, unde omnia fluunt reliqua, & ad quod cuncta referri debent officia, hoc est: Omnis homo omni ope id agere debet, ut semetipsum vitam & membra sua, conservet. Atqui semetipsum nemo conservare potest, nisi cum aliis hominibus pacem habeat, qui saluti eius vim afferre possunt. Altera igitur & immutabilis naturae lex est: *Pacem esse quaerendam, ubi haberi potest: si haberi nequeat, quaerenda esse belli auxilia*; Pax vero numquam impetrabitur, quamdiu homines in statu erunt naturae, usque illud omnium in omnia, quod natura, unicuique dedit, integrum & inviolatum manet. Namque ex hoc iure perpetua sequantur bella, necesse est, quae conservationem impedient plerorumque & infinitam multitudinem de medio tollent. Itaque naturae lex ab omnibus flagitat, ut quo semetipsos & vitam suam custodiant, iuri huic renuntient, & in certos illud transferant per pacta homines, haec autem foedera semel facta numquam rescindant, & magistratibus, quibus iura sua concesserunt, sine ulla tergiversatione, quidquid etiam statuant & decernant, obediant. *vid. Leviathanis cap. XIV. p. 66. s.* Longius in doctrina hac enarranda progredi nolo, ne fines instituti excedam: Vlcera sunt, quocumque te vertas, & vulnera, quae curationem plane respuunt: Verum haec alii tetigerunt: mihi prima haec omnis philosophiae civilis HOBBESII, quae tantum sibi peperit apud multos admirationis, elementa vana & futilia esse, satis erit, ostendere.

Primum igitur hac disciplina nullam esse aptiorem dico ad seditiones & bella civilia excitanda & fovenda. Omnis scilicet homo iussus est a natura moliri & agere, quaecumque potest, ut semetipsum & vitam suam conservet: & hanc propter legem societates civiles unice sunt conditae ab hominibus & condi debent. Quocirca iustissime atque ex praescripto rationis & legis naturae facient homines facinorosi & malefici, si quum videant poenas sibi capitales a magistratibus intentari, rempublicam totam misceant & conturbent, quo vitae suae consulant. Recte facient etiam & sancte illi, qui tyrannum sibi, suisque insidiantem occidunt, aut in exilium agunt, quo vitam suam ab iniusta potestate eius tutam praestent & liberam. Recte & praeclare fecissent veteres Christiani, quos Imperatores exquisitis tolli iubebant suppliciis, si arma sumsissent & pro conservandis fortunis suis & vita dimicassent: nam *quaerenda sunt belli auxilia, si pax haberi & vita* con-

quia nihil sunt, quam vox & voluntas, tantum habent, quantum araneorum telae, constantiae & stabilitatis. Omnis scilicet potestas & auctoritas, si voluntate tantum & verbis hominum conflata est, & munita, quidnam quaeso, impedit, quo minus eadem verbis & voluntate vicissim tollatur & deleatur?

§. XXXIII.

conservari nequeat. Quin etiam peccarent illi, quos dixi, in ius naturae atque Deum, si secus agerent & conservationem suam negligerent. Atqui, occurret hic HOBBESIVS, hi homines iuri suo renuntiarunt, pactoque cum magistratibus inito, omnem potestatem suam naturalem illi commiserunt: nulli autem fas est, pactum violare: Quare ferre omnia potius & vitam salutemque amittere, quam resistere debent. Faciam, haec ita sese habere, neque tamen proficiet aliquid HOBBESIVS. Caussa, quae adduxit homines, ut societates civiles conderent, suasque cupiditates unius voluntati subiicerent, haec una fuit, ut principi illi naturae legi de conservatione sui ipsius, quantum possent, obedirent. Nam quum perspicerent, sese vitam & incolumitatem suam, dum omni iure suo uterentur, haud facile conservaturos esse, quod natura tamen postulat, partem iuris sui dimittere maluerunt, quam in perpetuis periculis versari. Haud igitur, quum in magistratus ius suum conferrent, primae illi naturae legi de conservatione suimetipsius renuntiarunt: nec id, si voluissent, facere potuissent, quum nemo semetipsum obligatione, quam ipsi recta imponit ratio, liberare queat; verum potius quo illi legi principi satisfacerent, sub iugum sese miserunt aliorum hominum. Ex quo quidem perspicuum est, quemlibet ad obedientiam magistratui praestandam ex huius disciplinae praescripto, eatenus tantum esse obstrictum, quatenus id per aeternum illud naturae mandatum de suimet ipsius conservatione fieri potest. Lex primaria, id quod nemo sanus negaverit, propter quam reliquae omnes rogatae sunt, ceteris omnibus secundariis anteponi semper ac praeferri debet. Et stultus ille foret ac ridiculus, qui propter leges secundarias principem & primariam legem, unde fluxerunt omnes secundariae, violandam esse diceret. Primaria lex naturae, si HOBBESIVM audias, haec est: *Fac omnia, quae potes, ut temetipsum conserves.* Haec prima lex flagitavit, ut alia rogaretur secundaria: *Quum temetipsum conservare nequeas, quamdiu iuri tuo nihil derogatum vis, ius tuum in alios transfer, illisque obtempera.* Haec ergo secundaria lex tamdiu sancta sit necesse est, quamdiu principem illa legem fulcit & sustentat. At si eadem legi primariae refragetur, & vim eius evertat, si obedientia erga magistratus conservationi populi obstet, quis, obsecro, sui compos dixerit, nihilo tamen minus minorem hanc & superiori illi subiectam legem custodiendam, illam autem primam, quae mater & caussa est huius, deserendam esse? Certe aeque is sapienter decerneret, acsi diceret, ut consectario cuidam sua vis & auctoritas maneat; principium, ex quo illud manavit, tollendum & omni veritate exuendum esse. Sublato fine, rem ipsam tolli, nemo nescit. Finis ergo, propter quem unusquisque imperio aliorum sese subiecit, si hic unice est, ut vitae suae & saluti paret praesidium, evidens est, obligatione illum solvi, simulatque finem hunc tolli intelligit.

Aio deinde, ex hac disciplina HOBBESII manifesto consequi, omnes, qui hodie imperant, iniuste imperare, & iure naturae obligari ad potestatem quam habent, deponendam & in unius potestatem sese dedendos. Omnes Reges & Principes, qui ius habent aliis leges ferendi, HOBBESIO auctore, in statu adhuc naturae sunt, & quaelibet civitas ac respublica non secus spectari debet, quam unus homo arte compositus, cui nihil iurium eorum denitum est, quibus omnes fruuntur homines, quatenus homines sunt. Multis in locis hoc aperte professus est, neque potuit, quin ita statueret. *vid. Leviath. cap. I. p. 1. f. cap. XIII. p. 65. &c.* Quilibet ergo Rex & populus ius illud habet ad omnia, quod natura, iudicio philosophi nostri, unicuique homini impertita est, quoque sese abdicare quisque debet, quo semetipsum, vitamque & felicitatem suam conservet. Quemadmodum vero singuli homines, recta ratione & iure naturae iubente, id potissimum curare debent, ut sibimetipsis securitatem, conservationem & vitam comparent atque conservent: ita etiam sine ulla controversia Reges atque principes, in quos tota civitas iura sua contulit conservationis suae caussa, ad eam curam toti debent incumbere, quo corpus suum, cuius capita sunt, conservent atque tueantur, & civitatem ab omnibus malis tutam praestent, & ea de caussa legi naturae obedire: HOBBESIVS *de cive cap. XIII. §. II. p. 91. Imperantium autem officia omnia hoc uno dicto continentur: Salus populi suprema lex esto. Quamquam enim ii, qui summum inter homines imperium obtinent, legibus proprie dictis, hoc est, hominum voluntati subiici non possunt: quia summum esse, & aliis subiici, contradictoria sunt, officii tamen eorum est, rectae rationi, quae lex est naturalis, moralis, & divina, quantum possunt, in omnibus obedire. Quoniam autem imperia pacis caussa constituta sunt, & pax propter salutem quaesita, si, is qui in imperio positus, eo aliter quam ad salutem populi uteretur, faceret contra pacis rationes, hoc est, contra legem naturalem. . . . §. IV. Per salutem autem intelligi debet non sola vitae qualitercumque conservatio, sed quatenus fieri potest, vita beata. Nam eo fine homines in civitates institutivas sponte coiere, ut possent, quantum conditio ferret humana, iucundissime vivere.* Adde *Leviathan. cap. XXX. p. 157.* Nihil vero magis noxium est paci publicae & conservationi cum singulorum hominum, tum civitatum, qui unius hominis instar spectari debent, iudice HOBBESIO, quam illud ius ad omnia, quod summi habent imperantes; neque pax inter gentes ullo modo umquam coalescere & bellis modus poni poterit, dum hoc illi iure utuntur. Reges scilicet Galliae, Angliae, Hispaniae, Sueciae, Daniae, quoniam in statu sunt naturae, ius habent faciendi, quod libet; hoc iure salvo aeternorum bellorum & gravissimarum inimicitiarum caussae non possunt non, HOBBESIO teste, exsistere, quae populorum salutem & felicitatem, cuius tutores Reges illi sunt, evertunt & tollunt. Quid igitur? Lex naturae, praecipiente HOBBESIO, postulat, ut hi Reges, quo se & populum suum sartos & incolumes servent, summum illud ius quod habent, repudient &

in

§. XXXIII.

Neque melius sibi consulunt Athei, quum a metu omnem civilem obligationem derivant quae sententia fundamenta omnis auctoritatis civilis convellit.

Non tam rerum imperiti sunt hi philosophi, ut haec eos plane praetereant. Foedera enim fatentur, nisi ad ea poenae & supplicia adiungantur, nil nisi sonos & vocabula esse, ideoque societatis civilis membra haud ita illis sociari posse, ut firmiter inter se ac valide cohaereant: quod dum fatentur, simul declarant, iustitiam, arte tantum & consilio excogitatam ad firmandam civitatem non satis habere virium, hominesque natura divisos & voluntatibus seiunctos ad stabilem vitae communitatem ineundam, nullo modo adducere posse. Quocirca, ne institutis suis desint, arte & consilio misso, postremo a vi & potentia unice opem flagitant, neque magistratus, quos sibi formant animo, uno metus beneficio regnare, decernere verentur. (1) Sic eos omnino sentire oportet, quoniam omnem iustitiam, iniustitiam & obligationem ab una lege repetunt: legem autem *mandatum* esse volunt, *illis datum, qui per imbecillitatem resistere nequeunt* (2) ex quo conficitur, quod mandatum & voluntas potentiorum vim obligandi homines habet, id ex metu poenarum, quas comminantur, unice provenire. (3) Hoc si ita sese habet, si omnis obedientiae, quam leges poscunt civiles, ratio in uno metu posita est, id iure a nullo exigi poterit, ut in capitis discrimen se pro salute principis & reipublicae obiiciat: illi vero, qui impunitatem sibi scelerum polliceri quodammodo possunt, licentiam habebunt leges, quas volunt, commodi sui caussa violandi, quoniam vinculo, quod poenae metus aliis iniicit, soluti sunt. Huius autem sententiae tanta est foeditas, tamque insignis

io unum transferant. Verum dum vel inter duns imperium orbis terrarum divisum erit, contentiones & bella numquam cessabunt, salusque & incolumitas populorum anceps semper & in praecipiti erit posita. Itaque necesse erit, ut totus orbis una fiat civitas, Regesque omnes in unum hominem, qui universo imperet humano generi, iura sua conferant; quod priusquam faciant, iuri naturae Hobbesiano resistunt, quo decedere de iure suo quilibet iubetur, quo conservationi omnium consulat, & in rationem gravissime peccant. Viderint iam, qui supremorum imperantium commodis servire iussi sunt, num e re sit illorum, philosophiam hanc ubique introduci & hominum animis instillari.

(1) *Verentur)* HOBBESIVS *Leviathan. cap. XVII. p. 83. Conditio belli libertati naturali (propter passiones humanas) necessario tunc adhaeret, quando nulla exstat potentia visibilis, quae passiones illas terrore poenarum temperare possit, legesque naturales & pacta observari faciat. Leges enim naturae (ut iustitia, aequitas &c.) & uno verbo, Facere aliis, quod fieri vellemus nobis, absque metu potentiae coactivae, passionibus naturalibus (quales sunt ira, superbia, cupiditasque omnis) contrariae sunt. Exitum autem e conditione belli omnium contra omnes leges & pacta per se praestare non possunt. Verba enim sunt, dumque verba tantum sunt, non timentur, ideoque ad securitatem hominum per se sine armis inutilia sunt. Itaque leges (quas qui observare, aliis observantibus conatus est, observavit) quoties potentiae cogentis metus abest, non obligant, neque impediunt, quin securitatem suam a viribus & artibus propriis petere unicuique licitum sit.*

(2) *Nequeunt)* Haec legis definitio non tot quidem verbis tradita est ab HOBBESIO, at ex reliquis eius scitis & praeceptis eruitur. Ipse quomodo legem descripserit, ex sequentibus locis apparebit. *Libro de cive cap. XIV. §. I. p.* 100. *Lex est mandatum eius personae (sive hominis, sive curiae) cuius praeceptum continet obedientiae rationem.* Obscure satis! sed addit, ex quibus mens eius clarius intelligitur, statim haec: *ut praecepta Dei respectu hominum, civitatis respectu civium & universaliter omnium potentium, respectu EORVM, QVI NON POSSVNT RESISTERE eorum leges dicendae sunt.* Suspicor haec verba in animo CVDWORTHVM habuisse, quum HOBBESIO illam legis, quae hic legitur, definitionem attribuit. Paullo aliter de lege *Leviathan. cap. XXVI. p. 129. Legem igitur civilem sic definio: Lex civilis unicuique civi est regula, qua civitas verbo vel scripto, vel alio quocumque voluntatis signo idoneo, ad distinctionem boni & mali, uti imperat.*

(3) *Provenire)* Legantur velim & expendantur haec huminis verba *de cive cap. XV. §. V. p.* 113. *Quod si quis ceteros* (in statu naturae) *potentia in tantum anteisset, ut resistere ei ne omnes quidem coniunctis viribus potuissent, ratio quare de iure sibi a natura concesso decederet, nulla omnino fuisset. Mansisset igitur ipsi ius dominii in ceteros omnes PROPTER POTENTIAE EXCESSVM, qua & se, & illos conservare potuisset. Iis igitur quorum potentiae resisti non potest, & per consequens Deo omnipotenti ius dominandi ab ipsa potentia derivatur.* Iuste igitur imperat, cui tantum est, alios ut subigere queat, potentiae. Praeclare haec sententia turbulenti ingenii tyrannis conducit, qui fines potentiae suae latius semper propagare & si possent, omnes gentes in ditionem suam redigere vellent. Namque hi si viribus tantum & opibus valeant, optimo iure vicinas gentes, hoc dixi decreto, invadent, nec fas erit illis resistere, quum in potentia eorum ius positum sit regnandi, & mandata eorum, quibus resisti nequit, leges sint. Iudicent vero, quos vel minima rerum humanarum cura tangit, quantum pacis & tranquillitatis ex hoc genus humanum decreto sperare queat: Qui potentior est ceteris, is iure aggreditur imbecilliores & in victos iure imperat. Mitto quod de iure Dei hic dicit ex potentia eius unice fluente: quam sententiam ii demum suscipient, qui supremum Numen tale censent esse, quales HOBBESII Reges sunt, quibus nihil iustum est, praeter id, quod ipsi iustum esse volunt. Adde, quae *de Cive cap. VI. §. IV. p.* 41. scripta reliquit: *Securitati non pactis sed poenis providendum est.*

gnis & eximia turpitudo, ut hi ipsi etiam, cum quibus res nobis est, philosophi aperte eam profiteri nolint, nec ulli parcant diligentiae, quo flexiloquas ad deformitatem eius tegendam formulas inveniant. Quid? quod vi veritatis eo usque nonnumquam adiguntur, ut *poenam non obligare, sed obligatum tenere* pronuntient. (3) Praeterea quod vi & potentia constitutum, id vi etiam & potentia auferri iterum & tolli potest. Si quod dominantur aliis & leges ferunt magistratus, id virtuti poenarum & potestati gladii acceptum unice referunt, quid, quaeso, universum ius eorum erit, quod tantopere praedicatur & extollitur? Certe nil, nisi vis, potentia & auctoritas. Ergo omnia, quae vi & opibus committuntur scelera, non erunt scelera: ergo qui res novas moliuntur, qui civitatem turbis & seditionibus miscent, modo fortuna viribus faveat, nil peccabunt, sed iuste agent. Ad extremum, si omnis civilis potestas, si omnes civitates & respublicae nullo, nisi vi & metu, firmamento starent, si natura societatibus his repugnaret, omnia haec instituta interirent & funditus everterentur. Naturae enim tanta vis est, ut vim demum & metum frangat & superet. Secus vero videmus omnia evenire. Homines enim ubicumque terrarum ad societates civiles condendas propensi ac proclives sunt, & si una forte imperii forma intereat & abrogetur, nova statim inde surgit & nascitur.

§. XXXIV.

Hoc itaque quum planum sit, non arte ac necessitate constituta esse imperia, multo minus naturae hominum refragari ac repugnare, fit necesse est naturale quoddam vinculum, quo civitates omnes, ne dilabantur & diffluant, colligentur, sit superior quaedam & aeterna norma oportet, quae & cives ad obedientiam erga mandata & iustas magistratuum leges, & magistratibus vicissim ad aequissimas leges ferendas & salutem civitatis unice quaerendam dux & auctor sit: quo quidem utrique officio plane solvuntur, si horum philosophorum ius infinitum & belluinum locum habeat. Hoc autem vinculum quodnam esse possit, equidem haud video, nisi aeternum quoddam ius & certa quaedam ratio omnibus, quae intelligentia valent, animantibus communis, qua consocientur inter se ac veluti conglutinentur: quorum quidem utrumque ex ipsa divina ratione proficiscitur. Ipsum Dei ius, ipsa summi Numinis auctoritas iustitia unice nititur: eius vero divinae auctoritatis pars quaedam ad illos manavit, qui civitatibus imperant. (1) Non hanc magistratuum potentiam populus finxit, non hominum voluntas condidit: quod

Quocirca vinculum quoddam naturale adesse debet, quod cives & summos imperantes colliget: idque ius est naturae.

(3) *Pronuntient*) HOBBESIVS *de cive cap. XIV. §. II. p. 101.* quum dixisset: *Pacto obligamur: lege obligati tenemur*, hanc adnotationem verbis hisce subiicit: *Visum est aliquibus, idem esse obligari & obligatum teneri & proinde distinctionem in verbis aliquam, in re nullam esse. Clarius ergo hoc dico. Pacto obligari hominem, id est, propter promissionem praestare debere. Lege vero obligatum teneri, id est, metu poenae, quae in lege constituitur, ad praestationem cogi.*

(1) *Imperant*) Id ipsum vero totum negat HOBBESIVS, qui ius omne & imperium, quod ipse Deus habet in homines & animantia, potentia unice niti, non vero vel iustitia & sanctitate, vel sapientia, tuetur. Attuli paullo ante unum, quo id aperte profitetur, locum. Alios nunc addam, ne quid alicui dubitationis restare queat. *De cive cap. XV. §. V. p. 112. In regno naturali regnandi & puniendi eos, qui leges suas violant, ius Deo est a sola potentia irresistibili. §. VII. p. 114. Quod si ius regnandi habeat Deus ab omnipotentia sua, manifestum est, obligationem ad praestandam ipsi obedientiam, incumbere hominibus propter imbecillitatem. - - - A secundo hoc obligationis genere nascitur, hoc est, a metu, sive imbecillitatis propriae (respectu divinae potentiae) conscientia, quod in regno Dei naturali, ad obediendum Deo obligemur: dictante scilicet ratione, omnibus Dei potentiam & providentiam agnoscentibus, non esse calcitrandum contra stimulum.* Ad haec verba illustranda hanc subiicit adnotationem: *Si cui durum hoc videbitur, illum rogo, ut tacita cogitatione considerare velit, si essent duo omnipotentes, uter utri obedire obligaretur. Confitebitur, credo: neutrum neutri obligari. Hoc si verum est, verum quoque est, quod posui, homines ideo Deo subiectos esse, quia omnipotentes non sunt. Etenim Servator noster Paulum admonens (qui eo tempore ecclesiae hostis erat) ne contra stimulum calcitraret, obedientiam ab illo videtur eo nomine exegisse, quod ad resistendum satis virium non haberet. Leviathan. cap. XXXI. p. 167. Regni divini naturalis ius, quo Deus illos, qui leges naturales violant, affligit, non ab eo derivatur, quod illos creaverit, cum non essent, sed ab eo, quod divinae potentiae resistere impossibile est.* Quam haec partim futilia, partim sacris oraculis apertissime contraria sint, quippe quae Deum sanctum, iustum, sapientem, parentisque in loco generi humano esse, regnum

autem

quod si ita sese haberet, eorum, quorum constituta est voluntate, vicissim tolli & abrogari posset: Sed impressa exstant in ea divinae originis vestigia. Cui quidem rei vel ius illud vitae & necis, quod magistratus nunc habent, argumento est. Hoc enim, antequam civitates construerentur, non singulorum fuit hominum, nec ab his propterea in alium conferri potuit. Nisi Deus & natura homines dissipatos congregassent: nisi naturalis quaedam esset omnium, in quibus inest ratio, animantium communitas & consociatio: nisi omnes homines Deo, tamquam supremo auctori suo, subiecti essent, *unaque*, ut CICERO (2) ait, *civitas Deorum atque hominum esset:* nisi Deus denique & *ἄρχειν* & *ἄρχεσθαι*, *imperium* & *obedientiam* introduxisset, hos aliis rogare leges, illos latis obtemperare legibus iussisset, utrisque vero certa praescripsisset officia, vivendique rationes: numquam nec ars, nec doli & fraudes, nec vis denique tantum valuisset apud homines, ut firmas & bene munitas constituerent civitates. Qui iure dominatum in alios habet, is non *Leviathan* est, non animal brutum, sed Deus: *Dixi*, ait Deus, (3) *vos esse Deos:* non ille violentia tantum & metu populum coërcet, sed naturali lege atque divino mandato, ipsiusque summi Numinis inter homines personam & auctoritatem sustinet. Interea non negem, vi & metu opus esse ad eos in officio continendos, qui rationes & naturae vocem aspernantur & negligunt. Quamquam ne hos quidem ita franget suppliciorum terror, ut omni ex parte, quod iussi sunt, faciant. Religione nimirum sublata & invisi Numinis, quod cuncta cernit, ab illisque, qui legum auctoritatem

autem eius bonitate & iustitia niti, toties tradunt, neminem praeterire potest, primis religionis Christianae elementis imbutum. Lepida inprimis & tam acuto philosopho parum digna est verborum Servatoris nostri ad PAVLVM interpretatio: *Act. IX. 5. Difficile tibi erit calcitrare adversus stimulum.* Vim enim huius moniti hanc vult esse: *Tu nihil effecies contra nitendo: itaque vi maiori cede.* Hoc si IESVS CHRISTVS monito PAVLVM ad religionem Christianam amplectendam adducere voluisset, equidem de sapientia & sanctitate eius cur modice sentirent homines HOBBESII similes, non admodum demirarer. Vel pueri vero vident, sanctissimum hoc sibi Servatorem velle: Tu gravissimas in poenas & hic & post fata incurres, nisi viam deseras, quam ingressus es. Verum vafer homo, cui propositum erat, omne iustum & honestum evertere, quo supremorum magistratuum firmaret potentiam & auctoritatem, facile providebat, si Deo aliquam iustitiam & sanctitatem relinqueret, fore, ut sani omnes dicerent iure quondam potentiorum quoque imperium coostringi, nec fas illis esse alium, quam ipsum Deum, cuius personam gerunt, imitari. Cupide igitur quae tum temporis inter Anglos vigebant, durioribus Reformatorum quorumdam de absoluto decreto dogmatibus arreptis, omni Deum iustitia & sanctitate exuebat & in absolutum Dominum, fatali vi & potentia haud superanda cuncta gubernantem, commutabat. Pulcre hoc observavit eruditissimus & prudentissimus Anglorum Episcopus GILB. BVRNETVS in *Historia temporum suorum, ad A. 1661. p. 187.* qui: *Hobbs main principles were*, inquit, *that all men acted under an absolute necessity in which he seemed protected by the received doctrine of absolute decrees: Hobbesii primaria dogmata erant, omnes hominum actiones fati & necessitatis legibus esse subiectas: & huic eius sententiae recepta tum de absolutis Dei decretis dogmata favere videbantur.* Et hanc propter caussam CVDVVORTHVS noster passim tam acriter in eos invehitur, qui Deum absolute decernere opinantur omnia, totamque naturam eius potentia constringi censent: quem quidem doctissimi quique ex Anglis sequuti sunt postea, quippe qui ab HOBBESII temporibus multo sunt inimiciores facti dogmati illi quorumdam Reformatorum, quod diximus. HOBBESII vestigia, quem nescio, an legerit, BENED. de SPINOZA diligentissime ubique premit, ut alter alterum expressisse videatur: Vide *Tractatum Theol. Politicum cap. XVI. p. 176.* ubi: *Inter homines, quamdiu sub imperio solius naturae vivere considerantur, tam ille, qui rationem nondum novit, vel qui virtutis habitum nondum habet, ex solis legibus appetitus summo iure vivit, quam ille, qui ex legibus rationis vitam suam dirigit. - - - Ius naturale uniuscuiusque hominis non sana ratione, sed cupiditate & potentia determinatur.* Paullo tamen post omne ius divinum ex pacto, quod Deus iniit cum hominibus, nasci perhibet: *Quare absolute concedendum ius divinum ab eo tempore incepisse, a quo homines expresso pacto Deo promiserunt in omnibus obedire, quo sua libertate naturali quasi cesserunt, iusque suum in Deum transtulerunt.* Videntur haec ab HOBBESII praeceptis abire: sed ad speciem tantum esse dicta, ex *Tractatu Politico*, qui in *posthumis* eius *operibus* exstat, intelligitur, in quo *cap. II. p. 270.* omnes migrat verecundiae limites; Postquam enim §. *II.* decreverat, *rerum naturalium potentiam, qua existunt, & consequenter qua operantur, nullam esse aliam posse, quam ipsam Dei aeternam potentiam*, id quod ex nefario eius dogmate de natura divina manifestu fluit, §. *III.* ita pergit: *Quoniam Deus ius ad omnia habet, & ius Dei nihil aliud est, quam ipsa Dei potentia, quatenus haec absolute libera consideratur, hinc sequitur, unamquamque rem naturalem tantum iuris ex natura habere, quantum potentiae habet ad existendum & operandum.*

(2) *Cicero) De natura Deor. Lib. II. c. LXII. p. 3043. T. IX. Opp.* ex mente Stoicorum: *Est enim mundus quasi communis Deorum atque hominum domus, aut urbs utrorumque.*

(3) *Deus)* Per Davidem *Psal. LXXXII. 6.* Ad quem locum vide quae scripsit IO. CLERICVS *Comm. in Psalmos p. 408. 409.*

tatem siue publice siue secreto conculcant, vel in hac vita, vel post fata poenas expetet, timore delero, quod a vitiis & sceleribus arceat homines, aut nihil aut exiguum aliquid erit. Atque huius rei tanta est veritas & evidentia, ut ipsimet Dei contemtores publicorum commodorum caussa, quo ciuitates consisterent, religionem a callidis hominibus inventam esse, non vereantur contendere. Igitur sic nobis rationem concludere licebit, qui aliis imperant & ciuitatibus praepositi sunt, non metu unice ac violentia regnare, sed iure primum, iustitia & aequitate, deinde praepotentis Dei metu imperia eorum firmata esse. Ita satis ea diluta esse arbitror, quae principe loco philosophi, quos Deum tollere iuvat, afferunt, ut religionem emolumentis & commoditatibus eorum, qui imperant, obesse convincant.

§. XXXV.

Alterum nunc succedat eorum portentum. Potentiam, aiunt, civilem natura sua infinitam esse; at religionem certis eam terminis & finibus circumscribere: Hanc igitur tollendam esse, ut illa vigeat. Huic loco ita occurrimus. Ius & auctoritas eorum, qui populos regunt, non, quod temere genus hoc sibi persuadet, immoderata est licentia, verum ius, ut ante diximus, quod ex ipsa naturali iustitia manat. Ius imperandi qui certis hominibus datum esse adseverat, is simul alios esse homines significat, quorum munus & officium sit, parere. Alioquin ius hoc nil nisi vocabulum, aut mera vis & voluntas esset. Nemo autem, nisi lege naturae, quod officia hominum non introducit, sed hominibus iam praescripta esse assumit, ad obediendum cogi potest. Quod si enim non ante legem homines iam obtemperandi officium haberent, lex ipsa & mandatum nullam ipsis afferret parendi necessitatem. Ex quo intelligi necesse est, primam hominum obligationem non a lege esse, sed a natura. Si ad ea facienda, quae lex naturae postulat, homines, id quod multi volunt, mandato, & voluntate divina, quae praemia bonis promisit, poenas improbis est comminat, unice obligati essent, neminem certum esset per se iustum & bonum esse, sed *ex accidenti* tantum, ut loquuntur, & aliarum tantum rerum caussa. Atqui bonitas & iustitia cum ipsa rerum natura coniunctae sunt & in ea latent, non autem extrinsecus ad eas accedunt: idque est illud proprie, quod hominibus parendi necessitatem imponit. Hoc bonum prorsus distat ab eo, quod uniuscuiusque sibi voluntas aut privatum fingit commodum, id quod in singulorum potestate ac arbitrio positum est. Quod de infinito autem iure dicunt, id quale sit, nescio: Infinitam enim qui facit esse iustitiam, is infinitam esse quamdam normam seu mensuram decernit, quod ineptum est. Iustitia ipsa natura sua res est suis finibus conclusa: nec igitur qui de infinito iure & auctoritate disserunt, quid sibi velint, ipsimet intelligunt. Si quid est, quod ipsa natura sua iustum, rectum & decorum est, non potest non aliquid etiam esse iniustum & inhonestum, quod idcirco nulla auctoritas aliis iure imperare ac praescribere potest. Neque est, quod hanc rem existimet aliquis in magistratuum auctoritatem iniuriosam esse. Tam late enim hoc iusti & iniusti discrimen patet, ut ad ipsum, quod omnia regit, Numen pertineat. Ipsum nempe Dei ius, ipsa Dei potentia, tametsi universa eius subiecta sunt arbitrio, iustitia pariter & aequitate vallata & munita est. Voluntas Dei iustitia regitur non autem iustitia ad voluntatem eius flectitur: neque Deus ipse propterea, quod natura iniustum est ac iniquum, aliquid imperare potest. Quae quum ita sint, nemini obscurum esse posse arbitror, secum ipsis pugnare, nec nisi cassas voces fundere, qui infinitum semper ius & infinitam auctoritatem nobis occinunt, voluntatem eius, qui in imperio & dominatu est, unicam esse iuris & aequitatis regulam decernunt, denique nil iniustum esse dictitant, quod is iusserit, qui cogere potest. Etenim qui sic sentiunt, illi hoc sumunt, iusti & iniusti nullum naturale discrimen esse: id vero est affirmare, nullam esse prorsus, quae imperare queat, auctoritatem, nullum vicissim in quoquam obediendi officium esse. Igitur hi parasiti, qui ur potentum aucupentur voluntatem, clamare numquam desinunt, omnis religionis ac iustitiae normam in eius voluntate firam esse, qui civitati praeest, eoque nomine in Deum & religionem animos eorum accendere volunt, qui imperant, aeque male de magistratibus ac de religione promerentur. Omni enim auctoritate, omni iure, omni dignitate reges atque principes spoliant, quibus nil nisi vim, qua & bestiae valent, & licentiam brutis animantibus, quam homine, digniorem relinquunt. Si, quod fieri tamen nullo modo potest, omnem funditus in hominum animis exstirpare ac delere possent religionem, atque Dei reverentiam civitatum gubernatores, una certe sibimetipsis perniciem conflarent, quasque sibi parare vellent, religionum exitio,

Quod Athei ius Principum a religione coarctari statuunt, tametsi infinitum illud sit, id merum est commentum. Nullum enim tale est ius infinitum.

tio, commoditates, has cum omni securitate vitae amitterent. Hoc interim tamen dubio vacat, eos, in quibus summa leges ferendi potestas residet in unaquaque republica, sive unus sit, sive plures, pro lubitu & arbitrio leges rogare civiles, & vicissim abrogare posse, neque, si leges sciscant iniquas & iniustas, aut latas leges violent, ideo civiliter peccare, quoniam omni lege superiores sunt: at in Deum tamen quin peccent, nullum est dubium, si huiusmodi aliquid committunt. Etiam illud adiungo, summos hosce magistratus alio quoque sensu omni lege solutos vocari posse, quatenus nimirum ἀνυπεύθυνοι sunt, nec ab ullo homine ad caussam dicendam compelli possunt. Quod si enim ullius consilii vel hominis tanta foret auctoritas & potestas, ut magistratus in iudicium vocare posset, non hi summum in civitate gradum obtinerent, verum alii, quod ab hac abhorret disputatione nostra. Quod si rursus illi, ad quos cura haec de summis iudicandi magistratibus pertineret, alios haberent actionum suarum cognitores & arbitros, de omni salute civitatis actum esset. Nam aut sine fine constituendi essent iudices, aut omnis postremo iudicandi potestas ad multitudinem & singula eius membra rediret. Quorum quidem illud cum prorsus est absurdum, tum civitatis omnino fundamenta tolleret, ac everteret. Quisnam enim, si supremus in civitate iudex haud esset, controversiis & litibus modus & finis statueretur? Ita vero nervi omnes reipublicae convellerentur atque capite fere civitas orbaretur. Ex his, qui ratione valent, iudicent, quanta vis sit argumentorum, quibus religionum hostes efficere volunt, florente religione, rempublicam & iura imperantium florere ac salva esse non posse.

§. XXXVI.

Aliud Atheorum commentum, ut religionem nocere civitati doceant, a conscientia sumunt, quod privatum esse iudicium de eo, quod bonum & malum est, affirmant. Futilitas argumenti huius.

Restat ultimus huius generis locus. Omne, aiunt, privatum iudicium de eo, quod bonum malumque duci debet, repugnat magistratuum auctoritati, civilisque societatis commodis. Civitas enim unus veluti homo est arte & consilio conflatus, in quo una sit oportet voluntas & una ratio. Conscientia vero privatum est de eo, quod bonum & malum, iustum & iniustum haberi debet, iudicium. Igitur (1) respondemus, non religionem, verum horum philosophorum, qui Deo adversantur, praecepta tale in rempublicam introducere privatum de eo, quod iustum vel iniustum, bonum vel malum haberi debet, iudicium, quale civitatis tranquillitas & constitutio ferre nullo modo potest. Negant enim, esse publicum aliquod & commune in natura bonum: negant ullo homines officio, vel iure naturae constringi: omnia vero ad privatam utilitatem & ad uniuscuiusque libidinem referunt; ex quo consequitur, quemlibet rerum, quae ad se pertinent, iudicem esse. Haec si vera sunt decreta, is, qui e re sua fore iudicabit, legibus resistere, novas res in civitate moliri, quin etiam magistratus vel gladio, vel veneno de medio tollere, ipsa natura, suorumque commodorum ratione, quippe qua nulla maior lex est, ad haec omnia facinora tentanda obligatus erit. Neque id umquam familia haec, Dei oblita, vel dolis & fallaciis, vel praestigiis verborum & vocabulorum, quae in promtu habent, qualia sunt: *iustitia arte facta, homo arte compositus, conscientia publica, communis persona & voluntas*, assequetur, ut homines ex eo, in quo collocati sunt ab eo, naturae statu, libertateque de rebus suis iudicandi & decernendi, excidant. Quibus id omnino addi debet, philosophiae huius consultos non posse non, nisi secum ipsis dissentire & scita sua repudiare velint, concedere, privatum eiusmodi iudicium & decretum, quod civilis potestatis amplitudini prorsus adversatur, nonnumquam esse licitum: Ita hominem non possunt negare, vitae suae tutandae caussa, legitime magistratui resistere posse, eosque, qui semel defecerunt a Rege, non peccare, si se suaque postea vi & armis defendere studeant. Huic privato hominum iudicio, quod naturae appetitus & utilitatis speciem sequitur, nulli possunt intercedere, nisi qui iustitiam naturalem commendant, quae publica spectare commoda, iubet, privatis autem servire unice opportunitatibus, vetat, item illi, qui conscientiae morem esse gerendum praecipiunt, quae obediendum esse decernit legitimis quibusvis magistratuum mandatis, etiamsi nec hominum illa cupiditatibus, nec commodis & utilitatibus singulorum conveniant. Ex quo quidem intelligi debet, ipsam conscientiam in se spectatam non suas quemque hominem res, verum publicam & communem salutem spectare iubere. Nam divinis obtemperandum esse legibus, iustitiae & aequitati sine ullis studiis serviendum, denique nostra commoda, si cum totius societatis salute pugnent, deserenda nobis esse,

(1) *Igitur*) Loci HOBBESII quibus hoc dogma profitetur, supra sunt a nobis propositi p. [illegible]

esse, statuit. Hac igitur una re coniungi inter se ita possunt homines, ut societatem colant: haec una civitates firmat & constituit: haec ne homines ex suis omnia emolumentis & opportunitatibus metiantur, quo nihil magis esse potest reipublicae noxium, impedit; id quod PLATO(a) iam olim praeclare inculcavit: *τὸ κοινὸν συνδεῖ, τὸ ἴδιον διασπᾷ: Quod commune & publicum est, id coniungit & sociat: quod vero privatum segregat & dissolvit.* Certum quidem est ac minime dubium, quemvis hominem actionum suarum iudicem esse debere: nam quae de publica hi novi doctores conscientia tradunt, ridicula prorsus sunt & pueris, quam viris, digniora. Nec id neget aliquis, falli posse, dum ita de suis iudicant factis, homines. At norma tamen, qua dirigi debet animus res suas perpendens, nec privata est, nec abstrusa aut portentosa, nisi illos forte miseros fanaticos cogites, qui id demum rectum ducunt, ad quod bruto quodam instinctu & nescio qua impulsione feruntur: Sed illa omnium iudiciorum nostrorum regula, quam nulli deserere fas est, vel naturales sunt ac aeternae Dei leges, vel voluntas eius, quam litteris mandari voluit: quae quidem leges publicae magis & communes sunt, quam ullius civitatis leges a principe latae, de quarum aequitate alii quoque iudicare possunt. Fateor, ut praestantissimis nonnumquam rebus ad omnem nequitiam abutuntur homines, ita sceleratos sanctum religionis & conscientiae nomen immanibus delictis & seditionibus praetendere posse & reapse praetendisse. Sed hanc culpam, quae in hominum latet natura, in religionem velle conferre, hominis ego putem esse parum sani & intelligentis. Conscientiam enim qui audiunt, illi primo quidem Deo obedientes & subiecti erunt, deinde etiam, divino iussu, legibus summorum magistratuum voluntatem suam libenter mancipabunt. Quid multa? Religio & conscientia iubent cives omnibus eorum legibus & mandatis obsequi, qui civitati praesunt, & potestate leges rogandi fruuntur, tametsi votis suis, desideriis & commodis resistant & adversentur. Verum si illi, penes quos summum iudicium & potestas est in republica, ea cives praestare volunt, quorum contrarium ius & ratio praescribunt, tum conscientia Deo potius obediendum esse, quam hominibus, decernit: at eadem tamen resistere, vimque violentia frangere vetat. *Rom. XIII. 2. Quisquis resistit magistratui, is Dei mandato resistit Qui vero resistunt, ipsimet sibi condemnationem consciscent. Matth. XXVI. 52. Quicumque gladium acceperint, illi gladio peribunt. Hic fides est & patientia sanctorum.* Ita religio Caesari suadet dare, quae Caesaris, & Deo, quae Dei sunt. (3)

§. XXXVII.

(a) *Plato) Libro IX. de legibus p. 660.*

(3) *Sunt)* Hoc ut dogma HOBBESIVS de abrogandis hominum privatis iudiciis de actionibus suis, & conscientia in eorum locum publica sufficienda, commendaret, civilibus haud dubie bellis & seditionibus quae misere tum magnam vexabant Britanniam, commotus fuit. Nam illi, qui CAROLO I. restiterant, Regemque optimum sustulerant de medio, conscientiae ut id facerent, incitatos sese stimulis esse, dicebant: imperasse enim Regem nonnulla, quae suscipere vetuisset ille, qui hominum in mentibus residet, interior iudex. Contra qui reductam cupiebant potestatem regiam, vicissim conscientiam semet impellere, ut progeniem Regis iniuste trucidati reipublicae iterum praeficere studerent, affirmabant. Hinc omni conscientiae male cupiebat philosophus, quem id unum constat egisse, ut potentiorum gratiam profanis dogmatibus suis aucuparetur. Tetrum vero hoc est & plane foedum hominis scitum, quod aperte ostendit, cives Hobbesianos nullos esse posse, nisi homines in bestias commutatos & omni ratione vacuos. Primum tollit illud omnem sacrorum librorum dignitatem & auctoritatem, utpote qui norma sunt, ad quam conscientiae iudicium instituitur. Quid, quaeso, norma eiusmodi & sanctioribus libris in civitate opus est, si nulli licet in eam intueri, nec ad eius praescriptum vitam suam conformare? Certe HOBBESIVS scripturae sacrae in civitate sua ideo tantum aliquid reliquit loci, ne nimis gravem subiret invidiam: reapse vero spernit eam & contemnit. Nam si supremus magistratus, id quod sine circuitu tradit, unus est eius interpres, si vim ea legis non habet, nisi velit magistratus, si denique id tantum credendum est, idque bonum, iustum & rectum duci debet, quod is, qui summa potestate praeditus est, credere iubet aut iustum & bonum esse pronuntiat, praestat, opinor, eam civitate prorsus eiicere, quoniam nemini prodesse potest, quam locum illi aliquem in aedibus civium concedere? Idem deinde praeceptum postulat a civibus, ut usu rationis prorsus sese abdicent, & homines esse desinant. Est nimirum conscientia nil nisi recta ratio, ad ductum iuris naturae & divinorum oraculorum de actionibus nostris iudicans. Quare omnis si e civitate, ne conturbetur, est eximenda conscientia, decet omnino cives id agere, ut pecudum & armentorum more nil nisi pastum & victum cogitent, ceterum quod iubent alii, faciant. Magnum certe malum est ratio, quo se quilibet pro viribus liberare debet, si quidem usus eius reipublicae saluti, qua salus omnium continetur civium, noxius & perniciosus est. Denique vita hominum, hac recepta sententia, omnis iniustitiae, malitiae & iniquitatis plena fiet. Namque nemini si fas est, quum molitur aliquid, conscientiam antea consulere, ut quid deceat, quid iuri repugnet, inde discat, facere potent, quod-

§. XXXVII.

Conclusio totius operis.

Omnibus igitur eorum opibus & copiis funditus profligatis & prostratis, qui Deo & religioni bellum inferunt, nihil reliquum est, quam ut disputationi finem faciamus & confidentissime rationem ita concludamus. Rerum omnium origines a materia repetere coeca, omnisque vitae & sensus nescia, at fortuito & casu commota, hominum est stultorum & ratione carentium. Non multo meliores illi, qui fictricem aliquam naturam, coecam quidem & suimet ipsius nesciam, sed artificiose tamen ambulantem & progredientem, universitatis rerum effectricem unam & matrem esse censent. Illi porro, qui materiam vitae participem & intelligentia quadam naturali praeditam, at sensu interiori & motuum suorum conscientia destitutam, rerum omnium esse caussam sciscunt, quid sibi proprie velint, nesciunt. Denique & illi, qui omnia per se necessario ex infinito tempore sine ulla caussa exstitisse opinantur, nihil afferunt, quod ingenio sani hominis dignum videri queat. Una igitur est infinita & necessario per se existens natura, unde reliqua omnia manarunt: haec perfectissima, haec sine modo bona & benigna, haec sapientiae compos est infinitae & potentiae interminatae: Haec, quae fieri par erat, omnia condidit, atque eo modo comparavit, qui summae consentaneus est sapientiae. Haec denique accurate & pulcre gubernat, quae sunt, omnia & prudentissime toti rerum universitati providet. Quocirca quotquot sunt res conditae & factae, huius excellentissimae naturae maiestatem & dignitatem extollere, suspicere & venerari debent. *Huic praepotenti Numini laus sit, honor & gloria in saeculorum saecula. Amen.*

cumque libet & commodis suis conducere videt, modo nihil agat, quod leges facere civiles vetant. Fac, eos, qui mercaturam faciunt, aut pacta cum aliis ineunt, conscientiam haud curare, immo iussos esse, negligere conscientiam, infinitae aliis fient & impune fieri poterunt iniuriae. Sed quid multis? Puerilis haec est atque nugatoria tota HOBBESII doctrina. Quidquid homo disputet, nullam ego civitatem esse & consistere posse contendo, nisi privatim unusquisque de actionibus suis iudicet. Fingamus nobis animis talem, qualem sibi philosophus hic finxit, civitatem: in qua summus magistratus omnia potest, neque lex ulla, quam civilis viget, remotis omnibus naturae & patefactis legibus. In hac tamen republica unusquisque, credo, civis constituere debet: utrum quod facere vult legibus a principe rogatis consentaneum sit, nec ne? Insaniret, si hoc inficiaretur, amicus HOBBESII. Cives enim legibus si obedire & ad earum normam vivere oportet, ipsa quoque flagitat necessitas, ut cum legibus actiones suas conferant, videantque, num consentiant hae inter se: an vero dissentiant? Igitur, ubicumque lex erit, ibi privatum sit iudicium civium seu conscientia necesse est; Quique conscientiam tolli volunt e republica, ne quid ea patiatur detrimenti, ii simul legem & rempublicam tolli iubent.

DE AETERNA ET IMMVTABILI REI MORALIS SEV IVSTI ET HONESTI NATVRA LIBER

AVCTORE

RADVLPHO CVDWORTHO

PRAEFECTO QVONDAM COLLEGII CHRISTI IN ACADEMIA CANTABRIGIENSI

PRAEMISSA EST PRAEFATIO REVERENDISSIMI IN DEO PATRIS,

EDVARDI,

EPISCOPI DVNELMENSIS.

LATINE VERTIT ET NOTVLARVM ALIQVID SVBIECIT

IOHANNES LAVR. MOSHEMIVS

ABBAS VALLIS S. MARIAE ET LAPIDIS S. MICHAELIS.

LECTORIBVS
S. P. D.
IO. LAVR. MOSHEMIVS.

Posthumus hic RADVLPHI CVDWORTHI, immortalis memoriae viri, liber, quo prima rei omnis moralis initia persequitur & aeternas esse iusti ac honesti notiones ingeniose & acriter disputat, quum ex magna Britannia ad me perferretur, totum illum perdifficilem ac molestissimum laborem, quem per annos aliquot magni huius viri *Systemati Intellectuali huius universi* vertendo & illustrando impendi, absolveram. Novum vero huius generis laborem suscipere, cum multa & varii generis, quibus distineor quotidie, negotia, tum potissimum recordatio & sensus molestiae, quam ex magni voluminis, quod dixi, versione & illustratione ceperam, dissuadebant. Fessus eram veluti & languidus ex longinqua & aestuosa via, animusque diuturna contentione ac meditatione fractus ipsum nomen novae curae ac itineris formidabat. Itaque intactum huncce librum relinquere atque aliis negotium illum vertendi committere, si qui forte ingenium experiri vellent, constituebam. Verum subito consilium hoc mutavi, postquam, perlecto libro, cognovi, supplementum eo quoddam *Systematis Intellectualis* contineri, multaque copiosius in eo explicari & enodari, quae in opere maiori breviter & praecise tantum vir doctissimus tradidit. Igitur lectorum utilitatem meis antepofui opportunitatibus, quumque dum vix tantum invenire possem temporis, quantum satis esset ad versionem hanc mature conficiendam, horas illas, quae mihi peregrinanti & negotiorum, munerumque caussa domo absenti vacuae vel matutino, vel vespertino tempore relinquuntur, huic dicare labori decrevi. Ita nata est, Benevole Lector, haec versio: quae si parum tibi comta videbitur & elegans, iniquissimo velim tempore & animo longe alius generis cogitationibus referto, eam elucubratam esse, cogites.

Nulli quidem operae peperci, ut mentem eruditissimi viri & fidelissime assequerer, & facili, simplicique oratione explicarem: neque puto, studio huic meo & voluntati successum defuisse, aut graviores a me errores admissos esse. At summi tamen hominis dictio, quae, ut verum fatear, nec castigata satis est, pro temporum, quibus vixit, motibus, nec plana ubique & simplex, nec ita denique semper distributa, ut lectorum nusquam officiat intelligentiae, efficere potuit, ut & meus passim stylus a perspicuitate deficeret. Hausit vir egregius ex crebra & continua Platonicorum philosophorum lectione, quorum oratio ad poëtarum proxime accedit numerus & figuras, multisque scatet vocabulis translatis & figuratis, non paucas dicendi formas a communi ratione & consuetudine alienas: quas quidem ita Latinis verbis exprimere, ut & evidentiae, & castitati sermonis nihil derogetur, arduum longe est, meoque forte ingenio, quod mediocre est, superius. De ipsius caussae, quae hoc libro agitur, natura & indole sileo: quae quum valde sit recondita & retrusa, nec vulgari sermone teratur, orationi quoque nonnihil obscuritatis & caliginis afferre facile potest. Feci tamen, quod potui, omnique studio cavi, ne res in se abstrusa & difficilis meis verbis obscurior & intellectu difficilior fieret. Quod quidem ut obtinerem, non modo licitum mihi putavi, sensum saepe ac mentem auctoris potius, quam verba reddere, orationemque iusto liberius interdum vagantem certis terminis & finibus describere & temperare veluti, verum etiam vocabula illa retinere nonnumquam, quae philosophiae propria sunt, tametsi Latinis auribus non nimis placere soleant. Equidem ex veterum scriptorum Latinorum lectione, in qua iuvenem me nonnihil temporis consumsisse, non inficior, cognovi, vix a philosophis recentioribus aliquid esse traditum, cui inter Romanos proprium vocabulum & nomen defuerit. Verum dudum est, quod interior sermonis Rumani cognitio & multorum vocabu-

cabulorum, quae philoſophis Latinis uſitatae fuerunt, poteſtates paucis tantum inter viros doctos cognitae ſunt: multique longe citius hodie naturam rei vident, ſi notis, quamvis barbaris, philoſophorum nominibus explicetur, quam ſi CICERONIS, SENECAE, QVINTILIANI & aliorum verbis efferatur. Quocirca ne quid impedimenti multis obiicerem, quos Latinae orationis copia ſugit, malui cum philoſophis hodiernis, quam cum Quiritibus loqui, & conſulto barbarus eſſe, quam inſano elegantiarum veterum amore intelligentiae rerum ipſarum obſiſtere.

Adnotationes non, niſi paucas, ſubieci, quibus aut veterum ſcriptorum locos deſignavi, aut hiſtoriae philoſophicae particulam quamdam attigi. Longe plures, ſi copioſius eſſe voluiſſem, addere mihi licuiſſet: & ipſa me, ut id facerem, res invitare videbatur. Sed, ne quid de meis dicam negotiis, quae de otio meo quotidie nonnihil deterunt, nec raro vix mihi tantum temporis reliqui faciunt, quantum corporis, multis vigiliis & curis a teneris fracti & debilitati, cura, animique neceſſaria recreatio poſcit: neque ſatietatem & faſtidium illud commemorem, quod ex diuturno & moleſtiſſimo labore cepi: veritus ſum, ne fortaſſis diligentia mea offenſioni quibusdam eſſet, & praeter voluntatem contentionibus & rixis implicarer, quas ſtudioſe ſemper effugi.

In ipſo libro hoc eruditionem & acumen ingenii nulli, ut opinor, deſiderabunt: aliqui forte ordinis minorem, quam fas erat, rationem eſſe habitam conquerentur: nonnulli crebras unius, eiusdemque rei repetitiones, & ſcribendi genus nimis diffuſum & ſolutum aegre ferent: multi denique culturam & ornatum orationis requirent. Sed hos omnes, ſi aequi velint eſſe rerum iudices, conſiderare fas erit, iniquum eſſe, res idcirco contemnere, quod ornamentis careant, opusque hoc eſſe, quod poſtremam parentis ſui curam & limam haud ſenſit. Cui quidem ſi ſubiectum fuiſſet, multo haud dubie cultius & ornatius prodiiſſet.

De re ipſa, quae hoc libro exponitur, longas & acerbas lites inter eos vigere, qui divinae & humanae ſapientiae ſtudiis dediti ſunt, ſatis notum eſt. Sunt, qui ex legibus adſeverant a Deo latis omnia hominum officia & univerſam rem moralem metiendam eſſe, neque praeter Dei arbitrium & voluntatem praeceptorum eius ullam reddi rationem vel poſſe, vel debere. Sunt viciſſim, quibus adſentitur CVDWORTHVS, qui altius adſcendendum eſſe animo iudicant, & ex ipſis divinis perfectionibus legum a Deo latarum rationes & initia eſſe eruenda, nec tam quid Dei ferat voluntas, quam quid eius ſanctitas poſcat & iuſtitia, in diiudicandis hominum officiis ſpectandum eſſe, praecipiunt. Ab utraque parte viri graves ſtant, pii, inclyti, & praeſtantiſſimi. Vtrique magnis ſeſe rationibus tuentur: utrique adverſariam ſibi partem ingenioſis & graviſſimis ſimul accuſationibus aggrediuntur. Qui ex lege totam diſciplinam moralem repetunt, aliter ſentientes clamant cum reliqua omnia, tum ipſum Deum fato & neceſſitati ſubiicere: Qui iuſtitiae & ſanctimoniae divinae in omni re morali cenſent habendam eſſe rationem, oppoſitam ſibi familiam Deum in tyrannum convertere & ſummis eius perfectionibus vim & iniuriam afferre, criminantur. Vel haec diſſentientium acrimonia hominem pacis & amoris erga fratres ſtudioſum revocare poteſt, ne ad alteram ſeſe partem adiungat. Equidem cum illis me facere, non diffiteor, qui, exemplo ſummorum & celeberrimorum coetus noſtri Theologorum, ſtatuunt, leges divinas non ideo tantum ſervandas eſſe, quia auctoritate divina munitae ſunt, verum etiam quia in ſe iuſtiſſimae ſunt & cum divina ſanctimonia congruunt, nec idcirco mandata Dei iuſta eſſe, quia ipſe vult, ſed idcirco a Deo ſancita & rogata, quoniam ſanctitas & iuſtitia ferri ea poſtulavit. Cum qua ſententia, quae ab ipſis inſtauratae religionis temporibus ſemper in coetu noſtro viguit, nec niſi recentiori aetate a nonnullis ſpreta eſt, ſi quis alia coniungat a veritate aliena, ſocius eius & ſubſcriptor eſſe nolo.

Vellem ego tamen paullo moderatius & humanius his de rebus inter fratres, qui ceteroquin de religione recte ſentiunt, diſputari, nec invidioſis potius vocabulis & infandis criminationibus, quod proh dolor! fit nonnumquam, quam certis rationibus &

argu-

argumentis rem totam agi. Plerique eorum, qui de hoc negotio vehementiſſime dimicant & pugnant, niſi prorſus me fallit ratio, non tam rerum, quam nominum, controverſiam alunt, & ideo tantum confligunt, quia aut nolunt, quid alter ſentiat, intelligere, aut quia commotionibus animi impediti non poſſunt. Alii, qui vere diſſentiunt, de eo tamen, quod maximum & graviſſimum eſt, nil dubitant: quidni igitur fratrem tolerant de re minoris momenti a ſe diſcedentem? Neſcio, quemadmodum candorem huncce meum & animum ab omni partium ſtudio alienum aliqui laturi ſint: ſed dicam tamen ingenue, quod ſentio. Vtrique qui de rebus hiſce decertant, conveniunt inter ſe, Deum eſſe iuſtiſſimum & ſanctiſſimum, qui ſapienter gubernet omnia, nec abſolute, tyrannorum more, ſed iuſtis ſemper de cauſſis decernat: utrique conveniunt, leges Dei bonas, praeclaras, iuſtiſſimas & rerum humanarum ſtatui in primis accommodatas eſſe: utrique, hominum eſſe, legibus hiſce obtemperare, & pie, iuſte & caſte vivere conſentiunt. In his vero rebus ſumma mihi videtur eſſe totius rei moralis poſita. Diſſident vero inter ſe, utrum ipſa Dei iuſtitia & ſanctitas, ad res tamen humanas relata, an vero una lex officiorum omnium regula, norma & origo ſit. Sive hanc, ſive illam amplectaris ſententiam, difficultates occurrunt, quibus enodandis humanum non ſufficere videtur ingenium. Legem unam ſi teſteris, alter violatae perfectionis & maieſtatis diuinae coarguere te, ſi quidem invidioſius agere velit, poterit: Ad Deum ipſum, eiusque immutabilem naturam ſi adſcendas, alter fatum te clamabit & neceſſitatem rerum omnium in religionem Chriſtianam introducere. Quare quum de ſumma rei & de eo, quod caput eſt, utraque familia conſentiat, neutra vero ſententia nodis ſuis careat, nonne ſatius eſt, id quod utrique probant arcte tenere, ſancte atque pie vivendum eſſe, ac de reliquis moderate ac ſapienter diſputare, quam atrocibus utrinque iniuriis pugnare & capitali odio diſſidere? CVDWORTHVS nullum, niſi Atheum & ſupremi Numinis contemtorem, a ſola lege & voluntate legislatoris rem omnem moralem repetere poſſe, praecipit: Nihilo clementius interdum decernunt, qui alteram partem ſequuntur. Quis demum finis erit, quisve arbiter tantorum certaminum? Finge tibi animo civitatem quamdam, in qua leges vigent optimae & iuſtiſſimae, cui Rex praeeſt ſapientiſſimus, idemque civium ſuorum amantiſſimus, in qua denique plerique cives id agunt, ne voluntatem Regis ſui contemnere videantur. At in hac ipſa republica vehemens exoritur contentio inter cives quosdam de rationibus & originibus legum, quibus civitas regitur. Diſſidentes utrique certi ſunt, legibus illis nihil fieri ſanctius & melius poſſe, nec de amore & benevolentia Regis ſui ulla ratione dubitant: denique deteſtantur eos, qui fas ſibi ducunt eſſe decreta Regis & iuſſa negligere. At litigant iidem: utrum Rex, quum has leges rogaret, aeternam iuris naturae normam ob oculos ſibi poſuerit, an vero civitatis tantum & civium conſtitutionem & naturam ſpectaverit? Finge utrosque hanc controverſiam ad philoſophum aliquem afferre, iudiciumque eius & ſententiam expoſcere. Quid eum putas, ſi ſapiens ſit, reſponſurum eſſe? Ita niſi fallor pronuntiabit: Satis ad reipublicae ſalutem eſſe, ſi nec de legum iuſtitia, nec de obediendi neceſſitate cives dubitent: de reliquis rebus, modo pie, modeſte ac ſine acrimonia id fiat, in utramque partem decertari poſſe, dum ipſe Rex litem hanc dirimat. Meditentur haec velim ſecum, qui de rei moralis primis initiis & fundamentis diſſentiunt, ac, ſi congredi forte velint cum aliis, modeſtiam & aequitatem animi, ſi ipſa pietatis & religionis iura haud convellantur, numquam viro bono & ſapienti negligendam eſſe, cogitent. Satis dixi & plus forte, quam ſatis eſt, & de labore meo & de re ipſa, quae hoc libro declaratur. Reliqua, quae ad hunc CVDWORTHI libellum pertinent, ex ſequenti Reverendiſſimi Editoris praefatione cognoſcere licebit. Dab. in coenobio meo ad ſaxum S. Michaelis in radicibus montium Hercyn. d. XXII. menſis Martii MDCCXXXII.

PRAEFATIO EDITORIS.

Qui praesentem librum composuit, vir longe doctissimus, RADVLPHVS CVDWORTHVS, apud eos, qui optimorum & praestantissimorum scriptorum sibi compararunt notitiam, tam illustre ac praeclarum nomen adeptus est, ut ad commendationem opusculi huius sufficiat, si dixero, ab eodem illud exaratum esse, qui *verum Systema intellectuale* huius universi scripsit. Vir hic quum mature accurata plerarumque linguarum eruditarum cognitione semetipsum imbuisset, limatoque & solido, quo valebat, iudicio incredibilem iunxisset in litterarum studiis diligentiam, vix ephebis egressus magnae molis opera ad Dei, religionisque caussam defendendam, meditabatur. Quod institutum quo fulciret, ingentem eruditionis, quam sibi acquisiverat, copiam ad certa revocabat capita & momenta, quae in iustarum Dissertationum formam opportuno tempore redigere, ipsi animus erat.

Tempore, quo magnus hicce vir vivebat, controversiae de libertate ac necessitate inter nos fervebant, quibus quùm callide diversarum factionum civilium duces ad sententias suas de optima reipublicae forma roborandas uterentur, non modo mala reipublicae vehementer amplificabantur, verum etiam populi ipsius mores ac opiniones mirifice depravabantur & corrumpebantur. Namque, ut ipsemet conqueritur, (1) intemperantiae, libidinibus, despicientiae religionis, licentiae denique de rebus omnibus dubitandi, frena tum temporis libere laxabantur: hisque flagitiis, quod ipse putat, dogmata eorum, qui fataliter evenire ac fieri omnia publice docebant, fomenta & pabulum suppeditabant. (2) Haec vero de fato doctrina, quibuscumque demum fundamentis & praeceptis niteretur, viro doctissimo videbatur recta via ad Dei ipsius negationem ducere, nec modo Christianae, sed & omnis religionis initia convellere ac labefactare, eo quod omnem laudem ac turpitudinem, omnes poenas & praemia prorsus tolleret, ac quae de die quodam iudicii a Christianis traduntur, aperte reiiceret. Neque dubitabat idem, quin aliqui aetate ista hoc unice consilio de fato & necessitate tam copiose disputarent, ut Dei notionem & omnem religionem ex hominum mentibus extraherent.

His temporum suorum morbis adduci sese sinebat vir doctissimus, ut in hac caussa cognoscenda non mediocrem studiorum & laborum suorum partem poneret, omnesque veterum philosophos & rei moralis doctores magna cura & industria adhibita, perlustraret. Hoc facto, universa tam veterum, quam recentiorum argumenta, quibus rerum omnium & actionum necessitatem, quae a variis vario modo & ratione defensa est, probare studuerunt, colligere atque confutare instituebat. Et harum collectionum non paucae restant adhuc, quae totidem sunt copiosissimae lectionis, iudicii ac diligentiae, quibus valuit, documenta & testimonia.

Tria vero fati constituebat genera, quo de singulis separatim & ordine disputare posset. Princeps *fatum* est *naturale* seu *materiale*, quod, Deo prorsus ex rerum natura sublato, materiam sensus expertem & fataliter commotam rerum omnium unam esse ac primam caussam & principium, sciscit. Hoc fati genus proprie ac vere nullorum est, nisi hominum Atheorum & a Deo aversorum: Favit autem ei, quod vir doctissimus ostendit, ex antiquis philosophis EPICVRVS. Et ad hunc, sociosque eius, qui totam rerum naturam ex atomis & materia necessario coagmentatam esse volunt, confutandos comparatum est doctissimum illud & invictum opus, quod *Systema Intellectuale universi* inscribere ipsi placuit.

Alte-

(1) Dedic. System. Intell. praemissa.
(2) Praef. ad System. Intellect.

Alterum fati genus *Theologicum* seu *divinum* ipsi dicitur. Cui quidem qui addicti sunt, illi verbis quidem fatentur, esse naturam illam perfectissimam, sapientissimam & a materia plane secretam, quam nos Deum dicimus: At quum iidem Deum absolute, nulliusque rei ratione habita, decernere omnia & determinare dicant, tam bona, quam mala, evidens est, omnes per hanc doctrinam actiones nostras pariter necessarias fieri. Dei voluntas, si hoc hominum genus audias, nulla regitur naturali & immutabili iustitia & bonitate: Deus ipse natura est infinite potens, cui voluntas pro ratione est: Bona vero & mala moralia non in se ac natura sua sunt talia, sed divino arbitrio: Quae bona vel mala dicuntur, idcirco sunt talia, quia lege vel praecepta sunt, vel prohibita: Quod nunc nobis bonum esse putatur, id malum potuisset esse, & quod malum est, fuisset bonum, nisi Dei voluntas a principio decrevisset & constituisset, ut id essent, quod hodie nobis sunt, quae bona, malaque nominantur.

Tertium *fatum* est *Stoicum*. Quod qui probant, illi quoque tam naturales, quam morales huius universitatis actiones fati legibus adstringunt, & in uniuscuiusque rei natura necessitatem esse reconditam opinantur, ita ut nulla res vel actio aliter sese habere queat, quam reapse sese habet. Etenim omnia, ex praescripto huius disciplinae, ex aeterna quadam caussarum necessariarum serie & catena, inde a prima rerum omnium caussa ducta, pendent: quae quidem prima caussa omnes eventus & actiones certa lege diu ante descripsit ac determinavit, casuique ac libertati nullum omnino locum in tota rerum natura reliquit.

Binas posteriores harum opinionum de fato leviter tantum in *Systemate Intellectuali* perstrinxit: constitutum enim ipsi erat, eas seorsim copiose persequi ac singulari volumine expendere. Verum, sive dubia valetudo, sive vitae brevitas, sive aliae rationes obstiterint, non ipsi licuit, quae commentatus erat, perficere, seriisque eruditi orbis votis & desideriis satisfacere: nec post fata eius inventus est aliquis, qui coeptam ab eo telam pertexeret.

Veri mihi videtur simile, ipsum, quum operis diuturnitatem & nonnulla ex impedimentis illis, quae postea consilium eius interverterunt, animo prospiceret, consultum iudicasse, arctiores magno labori limites ponere ac minoribus voluminibus illa capita & momenta complecti, quae maioris ipsi prae ceteris ponderis in hac controversia esse videbantur.

Hoc quidem consilio librum illum in litteras retulit, quem publici nunc iuris facio; quo demonstrandum suscepit, consectaria illa, quae ex praeceptis eorum, quibus alterum, quod ipse *Theologicum* vocavit, fati genus arridet, ad naturalem Dei iustitiam & sanctitatem tollendam & violandam derivari possunt, falsa & a vero aliena esse. Quare certa ratione pro accessione ad primum, quod contra *fatum materiale* scripsit, volumen haberi potest. Quod si eo tempore, quo scriptus est hic liber, in lucem fuisset editus, multum valuisset ad vim veneni illius exstinguendam, quod in HOBBESII & aliorum quorumdam libris reconditum est; qui explosas dudum PROTAGORAE & aliorum veterum Graecorum opiniones tum temporis in scenam revocabant, naturale, aeternumque boni & mali moralis, iusti & iniusti discrimen tollebant, humanaque ac divina voluntate facta esse omnia, quae vel iusta vel iniusta dicerentur, praecipiebant.

Nemo quidem, meo iudicio, melius & doctius contra veteres & novos opinionis huius vindices & adsertores scripsit. Liber hic eius accurata est demonstratio, sententiam, quae illorum, quos dixi, placitis opposita est, unice veram esse. Atque si ex meo sensu de aliis existimare licet, tantam habet pulcritudinem, evidentiam & soliditatem, quanta ad lectores non convincendos tantum, sed etiam recreandos sufficit. Certe omnibus insigne praebebit de auctoris sui ingenio, sapientia & infinita eruditione testimonium.

Non

Non satis compertum nobis est, utrum ab omni parte ita perfectus sit liber hic, ut eum vir doctissimus esse voluit. At ex codice manu exarato apparet, bonam eius partem ipsa auctoris manu descriptam esse, non secus acsi formis continuo exprimi debuisset.

Post magni hominis obitum, qui non multo post hunc librum absolutum contigit, cum haec disputatio, tum alia quaedam scripta eius multos annos a conspectu hominum semota iacuerunt, donec postremo in manus nepotis eius, FRANCISCI CUDWORTHI MASHAMI, Equitis & unius *ex Cancellariae praefectis* pervenirent: qui quidem longe melius erga genus humanum est affectus, naturaque est liberaliori, quam ut premere diutius & sibi servare velit librum, qui tantum fructus & utilitatis rei publicae pollicetur.

Notum est ceterum, improba, quae hoc libro confutantur, de re morali praecepta nostro tempore haud paucis uti patronis & defensoribus. Spes quoque est, fore, ut recentius natae controversiae, quae cum argumento libri huius nonnihil habent cognationis & necessitudinis, rationibus & argumentis in eo propositis illustrentur atque declarentur. Vtcumque est, liber accurate conscriptus, multaque eruditione refertus tempore inopportuno numquam edi potest. Quod si minimum tantum libri huius editio fructum & commodum praestiterit, quae multos tamen gignere fructus poterit, si vel ad memoriam tanti hominis renovandam & posteritati commendandam fecerit, qui omnibus in eruditionis, tam divinae, quam humanae, partibus in primis excelluit, qui decori & honori fuit *collegio Emanuelis*, in quo institutus & educatus fuit, *Collegio S. Christi*, quod postea moderatus est, immo universae Academiae Cantabrigiensi, quam eximie ornavit & illustravit, nemo quidem unus intempestive illum emissum esse, dixerit.

E. DVRESME.

RADVL-

RADVLPHI CVDWORTHI DE AETERNIS ET IMMVTABILIBVS IVSTI ET HONESTI NOTIONIBVS LIBER SINGVLARIS.

LIBER PRIMVS
CAPVT PRIMVM

ARGVMENTVM :

Exstiterunt omni aetate homines, qui nihil ipsa natura sua & ex omni aeternitate bonum & malum, iustum & iniustum esse, quae vero ita vocantur humanis legibus & institutis unice talia esse, statuerunt. Antiquiores, quibus haec placuit sententia, ex Platone, Aristotele, Diogene Laertio & Plutarcho commemorantur. Recentiori etiam memoria fuerunt, qui nullam esse naturam corpore secretam, nullum item boni & mali, iusti & iniusti discrimen decreverunt. Opinio iuniorum quarumdam Theologorum explicatur, qui res omnes, quae in doctrina morali bona & mala, iusta & iniusta, dicuntur, non talia esse naturaliter ante ipsam divinam legem, sed unice divino mandato & praescripto fieri, praedicant : recensentur ea quoque, quae necessario hanc sententiam consequuntur : quae tamen a nonnullis horum Theologorum tantum probantur, ab aliis vero reiiciuntur, tametsi de summa rei satis inter omnes conveniat.

§. I.

QVemadmodum vulgus mortalium in boni, malique moralis, iusti & iniusti, caussis & originibus investigandis, numquam fere ultra codicem & pandectas, tabulas & leges vel regionis, quam incolit, vel religionis, quam profitetur, adscendere ingenio & cogitatione solet : ita etiam nulla aetate minuti defuere philosophi, qui esse aliquid naturaliter & perpetuo * bonum & malum, iustum & iniustum negarunt, contraque omnia, quae ita vocantur, legibus & institutis hominum unice talia esse, ** decreverunt. PLATO (1) *Libro X. de legibus* quorumdam meminit, qui constituerint : *Iusta nulla natura esse : verum homines de his rebus semper inter se disceptare & nova quotidie constituere : & quae postremo statuerint, eatenus esse iusta, quatenus illis sic ea esse placuit, non natura quidem, sed arte & legibus stabilita.* τὰ δίκαια οὐδ' εἶναι τὸ παράπαν φύσει, ἀλλ' ἀμφισβητοῦντας διατελεῖν ἀλλήλοις καὶ μετατιθεμένους ἀεὶ ταῦτα. ἃ δ' ἂν μετάθωνται καὶ ὅταν, τότε κύρια ἕκαστα εἶναι γιγνόμενα τέχνῃ καὶ τοῖς νόμοις, ἀλλ' οὐ δή τινι φύσει. Idem in *Theaeteto* (2) de hoc genere ita disserit : Ἐν τοῖς δικαίοις καὶ ἀδίκοις, καὶ ὁσίοις καὶ ἀνοσίοις, ἐθέλουσιν ἰσχυρίζεσθαι ὡς οὐκ ἐστὶ φύσει αὐτῶν οὐδὲν οὐσίαν ἑαυτοῦ ἔχον, ἀλλὰ τὸ κοινῇ δόξαν τοῦτο γίνεται ἀληθὲς τότε ὅταν δόξῃ καὶ ὅσον ἂν δοκῇ χρόνον. καὶ ὅσοι δὲ μὴ παντάπασι τὸν Πρωταγόρου λόγον λέγουσιν ὧδε πως τὴν σοφίαν ἄγουσι. *Iusta & iniusta, sancta & prophana* (non modo PROTAGORAE discipuli, de quibus paullo post verba faciemus, sed etiam multi alii philosophi) *suapse natura essentiam habere aliquam, confidenter negant, id autem, quod communiter ita videtur, id verum esse tum, cum ita videtur & quamdiu sic videtur, opinantur. Et quicumque non omni-*

* φύσει καὶ ἀκινήτως

** θετικὰ νόμιμα, ψηφισματώδη.

(1) *Plato) Libr. X. de legibus p. 666. ed. Ficini.* Addit PLATO, haec & similia cum a poetis, tum ab aliis scriptoribus publice scripta esse relicta, multorumque animos horum librorum lectione corrumpi.

(2) *In Theaeteta) p. 126. 127. Opp.*

omnino Protagorae disciplinam probant, ita tamen quodammodo philosophantur. ARISTOTELES opinionis huius *in Ethicis* aliquoties mentionem facit: τὰ δὲ καλὰ, inquit, non longe ab initio, καὶ τὰ δίκαια περὶ ὧν ἡ πολιτικὴ σκοπεῖται, τοσαύτην ἔχει διαφορὰν καὶ πλάνην, ὥστε δοκεῖν νόμῳ εἶναι, φύσει δὲ μή. *De iis rebus, quae honestae sunt, iustaeque, quas civilis scientia considerat, tanta est dissensio, tantaque in eis versatur erratio, ut lege tantummodo, non natura, constare videantur.* Alio loco *Lib. V. c. 10. civile iustum*, τὸ δίκαιον πολιτικὸν, dividit in *naturale* seu φυσικὸν, quod *ubique genitum eamdem habere virtutem* adseverat, (τὸ πανταχοῦ τὴν αὐτὴν ἔχον δύναμιν) & *legitimum*, νόμιμον, quod tale sit esse, *ut ab initio* (ante legem latam) *hoc an illo modo fiat, nihil referat, quum vero constitutum fuerit, tunc demum referat.* ὃ ἐξ ἀρχῆς οὐδὲν διαφέρει οὕτως ἢ ἄλλως. ὅταν δὲ θῶνται, διαφέρει. *Legitimum* hoc *iustum & iniustum*, ut in sequentibus loquitur, simile perhibet esse *mensuris vini ac tritici* (ὅμοια τοῖς μέτροις οἰνηροῖς καὶ σιτηροῖς) *quae apud omnes pares haud sunt magnitudinis, sed apud eos, qui emunt maiores, apud eos, qui vendunt, minores.* οὐ γὰρ πανταχοῦ ἴσα τὰ οἰνηρὰ καὶ σιτηρὰ μέτρα, ἀλλ' οὗ μὲν ὠνοῦνται, μείζω· οὗ δὲ πωλοῦσιν, ἐλάττω. Quibus explicatis, ita pergit: Δοκεῖ δ' ἐνίοις πάντα εἶναι τοιαῦτα, ὅτι τὸ μὲν φύσει ἀκίνητον καὶ πανταχοῦ τὴν αὐτὴν ἔχει δύναμιν, ὥσπερ τὸ πῦρ καὶ ἐνθάδε καὶ ἐν Πέρσαις καίει. Τὰ δὲ δίκαια κινούμενα ὁρῶσι. *Existimant autem nonnulli, iura omnia esse huiusmodi, quoniam id, quod constat natura, immobile atque immutabile est, & ubique eamdem vim habet: quemadmodum ignis & hic & apud Persas urit. Iura autem quotidie vident immutari.*

Arist. Ethic. Nic. Lib. I. cap. I. p. 2. T. III. Opp.

p. 87.

§ II.

Philosophi, quos PLATO nominatim hac infectos fuisse tradit opinione, PROTAGORAS sunt, POLVS & CALLICLES, (1) THRASYMACHVS denique & GLAVCO. Illum quidem in *Theaeteto* propter hanc sententiam reprehendit: istos in *Gorgia*, hos in *Libris de Republica.* (2) DIOGENES vero LAERTIVS nonnullos etiam alios commemorat huic sententiae deditos. In his est ARCHELAVS, praeceptor SOCRATIS, quem docuisse tradit, (3) *iustum & turpe non esse natura tale, sed lege tantum:* τὸ δίκαιον εἶναι καὶ τὸ αἰσχρὸν οὐ φύσει, ἀλλὰ νόμῳ. Idem mihi videtur de DEMOCRITO dicere. (4) Postquam enim sententiam philosophi huius de felicitate seu fine bonorum exposuerat, hoc etiam addit in praeceptis eius fuisse: ποιητὰ νόμιμα εἶναι; *Quae vero fiant, esse legitima:* quorum ego verborum hunc esse sensum arbitror; *Res, quae pro iustis & iniustis vulgo habeantur, ea non natura esse talia, sed arte tantum & institutione humana:* nec enim natura & vere aliquid esse ac exsistere, id quod continuo sequitur haec verba, quam atomos & inane. φύσει δὲ ἄτομα καὶ κενόν. In eadem, DIOGENE hoc auctore, (5) sententia fuit ARISTIPPVS, PLATONIS aequalis, quem docuisse refert: μηδὲν εἶναι φύσει δίκαιον, ἢ καλὸν, ἢ αἰσχρὸν, ἀλλὰ νόμῳ καὶ ἔθει. *Nihil esse natura iustum, vel bonum, vel turpe, verum omnia lege & consuetudine.* PLVTARCHVS in vita *Alexandri* ANAXARCHVM narrat, qui iisdem vixit, quibus ARISTOTELES temporibus,

(1) *Callicles)* POLVS & CALLICLES duo sunt Sophistae, quos PLATO cum SOCRATE in *Gorgia* disputantes inducit. Et verisimile est, Athenis tum huius nominis vixisse Sophistas, quorum insanas opiniones SOCRATES saepenumero adortus sit. Vterque quae iusta & honesta vocantur, opinione tantum hominum esse talia, contra SOCRATEM tuetur: POLVS quidem verecundius, at CALLICLES impudentissime, quippe qui *p.* 299. *Opp.* non veretur SOCRATEM his verbis alloqui: ἡ ἀλήθεια, ὦ Σώκρατες, ὧδ' ἔχει· τρυφὴ καὶ ἀκολασία καὶ ἐλευθερία, ἐὰν ἐπικουρίαν ἔχῃ, τοῦτ' ἐστὶν ἀρετή τε καὶ εὐδαιμονία· τὰ δὲ ἄλλα ταῦτ' ἐστὶ τὰ καλλωπίσματα, τὰ παρὰ φύσιν συνθήματα ἀνθρώπων φλυαρία καὶ οὐδενὸς ἄξια. *Veritas, o Socrates, ita se se habet: luxuria, intemperantia, libertas, modo facultas suppetat, virtus est, atque felicitas. Cetera vero isthaec speciosa praeter naturam adinventa, hominum deliramenta sunt & nugae penitus contemnendae.*

(2) *De Republica) Lib. I. & II. p.* 411. *s.* 421. *s. Opp.* Et hi Sophistae fuerunt seu Rhetores, qui mercede iuventutem vanum quoddam & perniciosum eloquentiae genus docebant. Quare in hanc fere sententiam venio, SOCRATIS aetate opinionem hanc inter Sophistas Atheniensis communiter receptam fuisse. Admodum certe conveniens erat hoc dogma isti hominum generi, quod docere sese velle profitebatur, *quemadmodum caussa inferior dicendo fieri posset superior*, teste CICERONE *de claris Oratoribus cap. VIII. p.* 533. *Tom. I. Opp.*

(3) *Tradit)* DIOGENES LAERTIVS *Lib. II. Segm.* 16. *p.* 89.

(4) *Dicere) Lib. IX. Segm.* 45. *p.* 574. Recte mihi vero videtur hunc LAERTII locum vir doctissimus interpretari. Et confirmatur expositio eius aliis eiusdem LAERTII de DEMOCRITO verbis, quibus eum testatur opinatum esse: Ἀρχὰς εἶναι τῶν ὅλων ἀτόμους καὶ κενόν. τὰ δ' ἄλλα πάντα νενομίσθαι δοξάζεσθαι. *Atomos & inane principia esse omnium: cetera omnia opinandi incertitudine niti.* Si hoc unum duxit certum, esse atomos & spatium, reliqua omnia incerta, de iure & iustitia haud potuit magnifice sentire.

(5) *Auctore) Lib. II. §.* 193. *p.* 134.

bus, ALEXANDRVM M. mortem CLITI, quem furens trucidaverat, vehementer lugentem hoc philosophiae suae praecepto adversus animi moerorem munivisse: πᾶν τὸ πραχθὲν ὑπὸ τοῦ κρατοῦντος, δίκαιον εἶναι: *Omne illud ius & fas esse, quod a dominante factum sit.* (6) PYRRHO vero, Eliensis ille philosophus & Scepticorum parens, qui ab ANAXARCHO disciplinam accepit, nusquam Dogmaticus, quam hac in re, fuisse videtur. Etenim hoc eius praeceptum fuit: οὔτε καλὸν οὔτε αἰσχρὸν, οὔτε δίκαιον, οὔτε ἄδικον, καὶ ὁμοίως ἐπὶ πάντων: μηδὲν εἶναι τῇ ἀληθείᾳ, νόμῳ δὲ καὶ ἔθει πάντα τοὺς ἀνθρώπους πράττειν. *Nihil honestum aut turpe, nihil iustum aut iniustum esse: Nec aliter sese reliqua habere: nihil enim vere esse, verum lege ac consuetudine homines omnia facere.* (7)

§. III.

His sublatis, in locum eorum successit EPICVRVS, qui DEMOCRITI philosophiam instauravit: cuius quidem omnis disciplina a talibus proficiscebatur initiis, quae minime permittebant, ut esse natura aliquid aut iustum, aut iniustum, decernere posset. Itaque ex mutuis hominum pactis & conventionibus, utilitatis & opportunitatum suarum caussa contractis, legibusque inde ortis, omne id, quod iustum vel iniustum dici solet, nasci perhibebat. Ὅσα τῶν ζώων μὴ ἠδύνατο συνθήκας ποιεῖσθαι τὰς ὑπὲρ τοῦ, μὴ βλάπτειν, ἀλλὰ μηδὲ βλάπτεσθαι, πρὸς ταῦτα οὐθὲν ἐστὶ οὐδὲ δίκαιον, οὐδὲ ἄδικον. ὡσαύτως δὲ καὶ τῶν ἐθνῶν ὅσα μὴ ἠδύνατο ἢ ἐβούλετο τὰς συνθήκας ποιεῖσθαι τὰς ὑπὲρ τοῦ μὴ βλάπτειν μηδὲ βλάπτεσθαι. οὐκ ἦν τι καθ' ἑαυτὸ δικαιοσύνη, ἀλλὰ ἐν ταῖς μετὰ ἀλλήλων συντροφαῖς, καθ' ὁπηλίκους δήποτε ἀεὶ τόπους συνθήκη τις ὑπὲρ τοῦ μὴ βλάπτειν ἢ βλάπτεσθαι. *Quae animantes foedere iungi non poterant, ut neque laedant invicem, neque laedantur; erga eas nec ius ullum, nec iniuria est. Eadem est in gentibus ratio, quae aut nolunt, aut nequeunt ita foederari, ut neque laedant invicem, neque laedantur. Iustitia nihil per se est, verum in conversationibus mutuis, quibuslibet in locis id foedus initur, ut non laedamus, neque laedamur.* (1) Qui non ita pridem EPICVRI philosophiam singulari volumine complexus est, vir eruditus, (2) sententiam eius his verbis exprimit: *Sunt quidam, qui existimant, ea quae iusta sunt, esse secundum propriam invariatamque naturam iusta & leges non ista iusta facere, sed duntaxat praescribere iuxta eam, quam habent naturam: verum res non ita se habet.* Post EPICVRVM novae Academiae conditor, CARNEADES, acriter pro eodem dogmate, id quod LACTANTIVS (3) memoriae prodidit, propugnavit.

§. IV.

Nostra hac aetate, qua DEMOCRITI & EPICVRI praecepta physica in lucem revocata & ad rerum quarumdam naturalium in aspectabili hoc orbe rationes explicandas haud infeliciter adhibita sunt, exstiterunt etiam nonnulli, qui reliqua eorumdem philosophorum portenta non modo hominum animis instillare, verum etiam, tamquam insi-

(6) *Sit)* PLVTARCHVS *in vita Alexandri M. p.695. Tom. I. Opp.*

(7) *Facere)* Verba haec sunt DIOGENIS LAERTII *Libro-Segm. 61. p. 581.* Non assentior vero doctissimo viro, in hac una re PYRRHONEM, qui de omnibus ceteroquin rebus dubitabat, Dogmaticum fuisse. Mentem enim eius hanc tantum fuisse puto: Vtrum natura iustum aliquid, vel iniustum sit, an vero omnia tantum lege talia sint & consuetudine, id nullius hominis iudicio & ratione dirimi, aut, ut loqui solebat, *comprehendi* nullo modo posse. Constat hoc, nisi fallor, ex ipso LAERTIO: qui quum dixisset, PYRRHONEM *de omnibus nihil decrevisse, statuisseque, nihil comprehendi posse*, ipsa illa verba, quae hic allata sunt, tamquam specimen quoddam huius doctrinae, continuo subiicit. *Nam*, inquit, *existimabat, nihil honestum ac turpe esse.* Ideo igitur sic praecipiebat PYRRHO, quia nihil certi esse, sciscebat. Atqui si hoc certum esse duxisset, nihil natura iustum esse, a semetipso defecisset. Clarius idem liquet ex discipulo eius, SEXTO EMPIRICO qui *Pyrrhonianarum Hypotyposeon Lib III. cap. XXIV. p. 173.* copiosissime hoc magistri sui dogma persequitur, nec alia ratione, quam diximus, explicat, scilicet nihil certi ea de re constitui posse.

(1) *Laedamur)* Haec ipsa sunt EPICVRI verba in κυρίαις δόξαις §. *XXXV. XXXVI.* apud LAERTIVM *Lib. X. §. 150. p. 671.*

(2) *Vir eruditus)* PETR. GASSENDVS in *Syntagmate philos. Epicuri P. III. cap. XXV. p. 87 T. III. Opp.*

(3) *Lactantius) Institution. divinar. Lib. V. cap. XIV. p. 588.* Parum vero accurate vir doctus loquitur, quum CARNEADEM hoc dogma fovisse tradit. Nam philosophus hic, aeque ac PYRRHO, hoc unum affirmabat, non liquere, iustumne esset aliquid natura, nec ne? Hinc, quod copiose refert LACTANTIVS, uno die pro iustitia disertissime apud Senatum Romanum verba fecit, altero vero contraria disputatione semetipsum oppugnavit.

insignem sapientiam & abdita, retrusaque philosophiae illius, quam *corpuscularem* vocant, mysteria, commendare conati sunt: verbi caussa: *Nullas esse naturas corporis expertes, nec ullum naturale boni & mali, iusti & iniusti, discrimen esse.* Id scilicet hoc genus videtur agere, ut, quod senex ille SILENVS apud VIRGILIVM canebat, persuadeat, materiam *[Virgil. Eclog. VI.]* sensu vacuam & individua corpuscula rerum omnium esse initia:

Namque canebat uti magnum per inane coacta
Semina terrarumque animaeque marisque fuissent.
Et liquidi simul ignis: ut his exordia primis
Omnia, & ipse tener mundi concreverit orbis.

Ex his nuperus est ille de re morali & civili scriptor, qui nil constituere veretur: *[Hobbes. de cive p. 343.]* *Doctrinas de iusto & iniusto, bono & malo, praeter leges in unaquaque civitate constitutas, authenticas esse nullas: & utrum aliqua actio iusta vel iniusta, bona vel mala futura sit, a nemine inquirendum esse, praeterquam ab illis, quibus legum suarum interpretationem civitas demandaverit.* Interiectis nonnullis pergit: *Ad civitatem pertinet etiam Christianam, quid sit iustitia, quid iniustitia, sive peccatum contra iustitiam, determinare.* *[Leviathan p. 63.]* Alio loco hanc ita doctrinam explicat: *In statu naturae nihil esse potest iniustum: neque notiones aequi & iniqui, iusti & iniusti, ullum in eo locum habent: ubi communis & publica non est potestas, ibi nulla lex est: Lex vero ubi nulla est, ibi nec transgressio esse* *[p. 181.]* *potest.* Huc & aliud eius dictum pertinet, quod eodem libro scriptum legitur: *Nulla lex iniusta esse potest.* Quid? quod temperantia, si philosophum hunc civilem, aut *[p. 25.]* potius *incivilem*, consulas, non magis naturalis est, quam iustitia: *Voluptas*, inquit, *eo sensu, quo condemnari solet, ante legem vitiosa minime est.*

§. V.

Omittam nunc exquirere, quaenam vera fuerit philosophorum illorum sententia, qui iustitiam & iniustitiam lege tantum, non autem natura, esse decreverunt: Erit mihi hac de re infra disputandi locus. Ad Theologos potius veniam; quos inter, maxime recentiores, non pauci sunt, qui non serio tantum, verum etiam acriter & contentiose idem, quod illi sapientiae consulti, praecipiunt: *Nihil esse absolute, & ipsa interiori natura sua bonum aut malum, iustum aut iniustum, nulla legis cuiusdam aut mandati divini ratione habita: Dei meram voluntatem & arbitrium,* (Deum autem nil esse volunt aliud, quam naturam infinite potentem, quae omni naturali & insita iustitia careat) *eiusque leges, quae vel vetant, vel iubent, primam & unicam omnis iustitiae & iniustitiae normam esse ac regulam.* Quae quidem si vera forent dogmata, id inde sine ulla consequeretur controversia, nihil tam exquisite malum, tam iniustum, tam turpe ac inhonestum fieri & cogitari posse, quin id continuo iustum, bonum, sanctum & honestum evadat, si omnipotentis Dei iussu & auctoritate committatur. Veteres Christianae civitatis doctores, id quod infra testatum faciemus, prorsus ab hac doctrina remoti & aversi fuerunt: ea vero, qua Scholastici doctores fuerunt, aetate sensim in quorumdam irrepsit animos. In primis eius statoribus OCCAM fuit, qui *nullum actum malum esse tradidit, nisi quatenus a Deo prohibitus, & qui non possit fieri bonus, si a Deo praecipiatur: & e converso.* Et hanc eius sententiam PETRVS ALLIACVS & ANDREAS DE NOVO CASTRO, alios ut taceam, plane approbarunt.

Nulli vero plus ad incrementa dogmatis huius contulerunt, quam illi, qui Deo nihil magis convenire aut natura eius dignius esse arbitrantur, quam potentiam omni prorsus lege solutam & voluntatem plane liberam. Namque hi, quia Deum non posse Deum esse, sibi persuadent, si ulla esset res natura sua ita mala & iniusta, ut ab eo committi non posset, tam tetra consilia, tamque detestanda supremo Numini facinora tribuunt, ut alia ratione sanctitati eius consulere nequeant, quam si statuant, qualiacumque demum Deus vel velit, vel faciat, bona tamen ea & iusta statim propterea fieri, quoniam Deus ea velit.

Consectaria, quae hanc opinionem ita necessario comitantur, ut ab ea nullo modo divelli queant, haec sunt: *Amare Deum φύσει esse ἀδιάφορον & moraliter bonum solummodo, quia a Deo iubetur: Prohibere Dei amorem vel praecipere Dei odium, non pugnare cum Dei natura, sed tantum cum voluntate libera. Non repugnare iuri divino naturali praecipere peccata. Deum posse imperare blasphemiam, periurium, mendacium &c. Deum posse praecipere contrarium, ut omnibus praeceptis decalogi, ita potissimum primo, secundo, tertio.*

tertio. Sanctitatem non eſſe conformitatem cum natura divina : Deum poſſe hominem obligare ad impoſſibile : Deum habere nullam naturalem inclinationem in bonum creaturarum : Deum iure poſſe creaturam inſontem aeternis cruciatibus damnare. Ex haec omnia ſcita, una cum aliis eiusdem plane generis, a nonnullis aetatis noſtrae auctoribus diſerte probaotur & inculcantur, quorum hoc loco nomina recitare, haud puto eſſe neceſſarium. Vnum omnium inſtar nominare ſufficiet IOANNEM SZYDLOVIVM, qui in *vindiciis quaeſtionum aliquot difficilium*, Franeckerae editis, ea ex his dogmatibus, quae maiorem reliquis offenſionem habent, totidem verbis defendere & commendare, non eſt veritus. Neque tamen idcirco vel hunc, vel alios, qui eiusdem, cuius ille, ſunt ſententiae, deteriores eo nomine & venia indigniores multis aliis iudicem, qui, quum iisdem faveant principiis, concluſiones tamen, quae aperte & neceſſario ex illis manant, aut reticent, aut pro ſuis haberi nolunt. E contrario laudem eos aliquam promereri arbitror, quod ſic agunt, quemadmodum fas eſt agere probos & ingenuos homines, ſententiamque ſuam talem, qualis eſt revera, nudam & nullis pigmentis exornatam orbi ſpectandam exhibent.

Tot igitur quum non modo inter rerum divinarum conſultos, verum etiam inter philoſophos, ſint, qui verbis quidem & ad ſpeciem eſſe aliquod morale bonum & malum, iuſtum & iniuſtum, confitentur, at nihilo tamen minus non natura, (φύσει) ſed inſtitutione tantum (θέσει) illud eſſe perhibent, iuſtum vero & iniuſtum aliquod naturale eſſe, quod mutari haud queat, inficiantur, occaſionem ab his ſumam, meditationem aliquam moralem aut diſputationem exarandi *περὶ τῶν ἀγαθῶν καὶ κακῶν, δικαίων καὶ ἀδίκων, καλῶν καὶ αἰσχρῶν, de rebus bonis & malis, iuſtis & iniuſtis, rectis & turpibus :* haec enim verba promiſcue hac de re a PLATONE & aliis antiquis auctoribus adhibita eſſe, repeperi. Et primo quidem, ſi quid eſt, quod bonum vel malum, iuſtum vel iniuſtum dici debet, fieri nullo modo poſſe demonſtraho, quin etiam aliquod ſit iuſtum naturale ac immutabile. (*δίκαιον φυσικὸν καὶ ἀκίνητον*) His poſitis & explicatis, ad naturam & indolem iuſtitiae huius naturalis, aeternae ac immutabilis, declarandam, variaque eius genera & formas enodandas progrediar.

CAPVT SECVNDVM.

ARGVMENTVM.

Bonum & malum, iuſtum & iniuſtum, boneſtum & inboneſtum non poſſunt eſſe res arbitrariae ſolo arbitrio & voluntate nitentes. Quaelibet res natura ſua id eſſe debet, quod eſt, nec aliud quid eſſe poteſt. Etiam in illis legibus, quae poſitivae dicuntur, non mera voluntas obligat homines, verum ipſa, quae reapſe exſiſtit, natura boni & mali, iuſti & iniuſti. Diſtinctio inter res natura & inſtitutione bonas vel malas clarius explanatur. Nulla lex poſitiva rem facit aliquam bonam vel malam, iuſtam vel iniuſtam moraliter, nec aliter poteſt obligare, quam per virtutem eius, quod ipſa natura iuſtum eſt.

§. I.

HOc ergo primum levi admodum labore demonſtrabo, fieri nullo modo poſſe, ut id, quod bonum & malum, iuſtum & iniuſtum, honeſtum & inhoneſtum ratione vitae atque morum dicitur, voluntate uoice & arbitrio, non autem ipſa natura tale ſit : ſi quidem haec nomina non nuda ſunt vocabula, quibus nulla poteſtas ſubiecta eſt, aut nil, quam verba, quae id, quod ſuperis viſum fuit & placuit, ſignificant, ſed reſpectu hominum, quorum eſt res per ea deſignatas vel facere, vel omittere, reapſe aliquid denotant. Conſtat inter omnes & dubio plane caret, res univerſas id eſſe, quod ſunt, non voluntate, ſed natura : Quae candida ſunt, verbi cauſſa, ea ſunt talia per candorem, quae nigra, per nigrorem, quae triangularia, per triangularitatem ſuam, quae rotunda, per rotunditatem, quae recta, per rectitudinem, quae aequalia, per aequalitatem, id eſt, per certas huiusmodi, quae propriae ſunt illis, naturas. Ne ipſa quidem, id quod tamen plenus ſumma erga Deum reverentia dico, infinita potentia tanta eſt, ut rem aliquam nigram facere queat, vel candidam, ſine candore aut nigrore, id eſt, ſine certis huiusmodi naturis, ſive eas ut qualitates ſpectemus, in ipſis rebus extra nos poſitis inhaerentes, quae

ſcholae Peripateticae quondam doctrina fuit, ſive certas tantum materiae temperationes, ex magnitudinis, figurae, ſitus & motus varietate naſcentes, quae nigroris aut candoris notiones in ſenſibus noſtris excitant, eſſe ſtatuamus. Ne ipſa quidem, ut a Geometrarum figuris aliud exemplum ſumam, interminata Dei potentia tantum valet, ut mera voluntate ſua corpus creare queat trianguli forma praeditum, niſi illud naturam & proprietates trianguli contineat, aut tres angulos binis rectis aequales habeat, aut circulare corpus fingere ſine natura circuli ſive circumferentia aequali ubique intervallo a puncto medio, quod *centrum* vocant, diſtante. Ne ipſa quidem infinite potens voluntas, ut poſtremo ad illas res veniam, quae mutuum tantum inter ſe reſpectum habent, efficere poteſt, ut res pares ſint inter ſe ac aequales, niſi naturae paritatis & aequalitatis adſint. Nec obſcura eſt, quamobrem hoc fieri nequeat, ratio. Sunt haec omnia manifeſto ex eorum genere, quae repugnantia dicuntur, neque ratio, ut credamus, ullo modo patitur, rem aliquam id eſſe poſſe, quod non eſt. Eſt hoc autem in primis omnis ſcientiae ac cognitionis fundamentis: *Quae repugnantia ſibi ſunt, ea non poſſe vera eſſe*: quo ſublato, omnis ſtatim ſimul ſcientia tollitur, nec aliquid certo verum vel falſum eſſe poteſt. Quod ſi vero Deus ſola voluntate ſua poſſet efficere, ſine ulla bonitatis, iuſtitiae & honeſtatis natura, ut res bonae & malae, iuſtae & inhoneſtae, licitae & illicitae fierent, nihil quidem reſiſteret, quo minus eodem modo voluntate ſua res nigras aut candidas, ſine nigrore ac candore, resque aequales & inaequales ſine aequalitate ac inaequalitate produceret. Etenim licet voluntas divina ſuprema ſit efficiens rerum omnium cauſſa & quodcumque modo placet aut ex nihilo educere, aut ad nihilum viciſſim redigere valeat, haud tamen eadem eſt *cauſſa formalis* ullius rei, quod Scholaſtici doctores his verbis exprimere ſolent: *Deum ipſum non poſſe ſupplere locum cauſſae formalis*: nec idcirco, ſi abſit formalis cauſſa ſeu natura iuſtitiae & iniuſtitiae, honeſti & inhoneſti, ſupplere illam poteſt. Id igitur ex his, quae diſſeruimus hactenus, effici volumus, fieri nullo modo poſſe, ut res quaedam ſola voluntate, id eſt, ſine natura quadam aut *entitate* ſit, aut ut natura & eſſentia rei ullius ſit arbitraria.

§. II.

Iam ſi nulla res ſola voluntate ſine natura quadam fieri poteſt, ſequitur, ſingulas res neceſſario & conſtanter ſua ipſarum natura determinatas eſſe, naturamque rerum id eſſe, quod res ſunt, nec quiddam aliud. Fateor, voluntati ſeu potentiae divinae imperium eſſe abſolutum, infinitum & interminatum in res omnes creatas, quatenus ut exiſtentes concipiuntur, ita ut pro lubitu efficere poſſit, ut ſint, aut ut eſſe deſinant. At quum exiſtunt res illae, tum id ſunt, quod ſunt, hoc vel illud, abſolute aut comparate, non voluntate aut libero imperio, ſed propriae naturae ſuae neceſſitate. Nulla talis eſt in natura rerum res, qualis eſt eſſentia arbitraria, modus ſeu *relatio*, ex qua res quaelibet pro lubitu fieri & fingi queat. Nam eſſentia arbitraria res eſt natura ſua carens: haec vero quid eſt, quam res ſibimet ipſi repugnans, inanis ſonus & nihilum? Quae quum ita ſint, naturas iuſtitiae & iniuſtitiae qui opinantur res eſſe arbitrarias, quae ad quaslibet actiones & diſpoſitiones, cuiuscumque demum generis ſint, mera voluntate accommodari queant, in manifeſto haerent errore. Namque modi naturarum omnium, quae ſubſiſtunt, mutuique rerum reſpectus, quum non voluntate, verum natura ſint, neceſſario & abſolute, non autem arbitrario, id ſunt, quod ſunt.

§. III.

Poſitis his, quae hucusque diſputavimus, conſentaneum eſt, ut decernamus, tantum abeſſe, ut bona & mala moralia, iuſta & iniuſta pro rebus arbitrariis & una voluntate comparatis haberi debeant, ut potius, ſi proprie & accurate loqui velimus, conſtituendum ſit, nihil eſſe bonum & malum, nihil iuſtum & iniuſtum mera voluntate ſine natura, eo quod unaquaeque res id quod eſt natura ſit, non autem voluntate. Erunt forte, qui obiicient: Quum Deus aut magiſtratus civiles lege aliquid ſanciunt, quod antea aut praeceptum non fuit, aut illicitum, tum rem illam lege mandatam in poſterum fieti *iam ſeu debitam*, naturasque conditas aut cives ad eam praeſtandam obligatos eſſe: in hoc vero ex communi fere omnium opinione naturam boni, malique moralis conſiſtere: itaque ſi minus omnia, quae bona & mala, iuſta & iniuſta vocantur, ab una voluntate proficiſcantur, quae multorum tamen eſt ſententia, rerum ſaltim *poſitivarum* iuſtitiam & iniuſtitiam, bonitatem & malitiam, unius voluntatis, minime vero naturae, opus eſſe. Sed ſi omnia rite circumſpiciamus & ponderemus, manifeſtum nobis fiet, in ipſis etiam illis legi-

legibus, quae *positivae* nominantur, non solam legislatoris voluntatem efficere, ut quae illis rogata sunt & mandata iusta fiant & *debita*, aut obligationem aliquam ad obediendum producere, sed naturalem potius iustitiam & aequitatem alteri quidem ius & auctoritatem imperandi conferre, alteri officium obediendi & parendi imponere. Quocirca, id quod probe velim observari, qui leges ferunt, numquam velle sese in illis significant, ut haec vel illa res iusta fiat aut iniusta, licita vel illicita, aut ut homines ad obediendum obligati sint, sed postulant tantum, ut hoc vel illud aut fiat, aut omittatur, illisque poenas & supplicia comminantur, qui secus fecerint. Numquam vel fando auditum est, exstitisse aliquem, qui ius suum imperandi, civiumque officium parendi & obediendi, unice a lege quadam a semetipso lata repeteret, qua cives iusserit sibi, suisque mandatis morem gerere. Quamobrem quum obligatio hominum legibus obtemperandi & parendi nulla umquam lege praecepta sit, aut praecipiatur, liquet, solam legislatoris & imperantis voluntatem eius haud esse caussam, verum altius origines eius derivandas esse, a iure nimirum seu auctoritate eius, qui dominatur & imperat. Atqui haec imperantium auctoritas naturali nititur iustitia & aequitate, civiumque quadam antecedenti ad obediendum obligatione, quae quidem res legibus haud introductae sunt, verum omni lege priores & nervi sunt illi, quibus omnis legum virtus & potestas continetur. Si quis nihilo tamen minus fieri fortassis posse, putet, ut legem aliquis ferat, qua subiectis civibus officium imperet sibi parendi & obedientiam praestandi, nemo erit tam insipiens, quin edictum hoc absurdum fore prorsus & ridiculum, continuo pronuntiet. Nam aut cives ante legis huius rogationem obligati fuerunt ad obtemperandum ei, aut nulla eiusmodi obligatione antea constricti fuerunt. Quorum superius si verum est, haec ipsa lex inutilis prorsus erit & sine ulla caussa lata: hoc vero si certum est, nulla lege cives obstringi poterunt, ut obediant, quoniam nulla fuit antea in illis obligatio ad mandata eius, a quo lex illa proficiscitur, recipienda & servanda. Igitur obligatio legibus, quae *positivae* dicuntur, morem gerendi, omnes antecedat leges & antiquior sit illis, necesse est, nec pro re duci debet, quae vel voluntate sola comparata est, vel iussu & imperio sanciri potest, verum ipsa natura aut est, aut non est. Rerum, quas Deus condidit, munus esse, mandatis eius obedire, id ante ullam legem a Deo rogatam, ipsa natura sua iustum & bonum est: quod si ita non esset, sola ipsius Dei voluntas neminem obligare posset ad ea facienda & praestanda, quae iubentur ab illo; namque naturae rerum ex voluntate haud pendet, nec *γιγνόμενα* sunt seu res factae, sed *ὄντα* seu res quae sunt. Sic ergo statuere nos oportet, ne ad eas quidem leges & mandata, quae *positiva* dicuntur, servanda sola nos voluntate obligari, verum ipsis boni malique, iusti & iniusti, quae reapse in mundo exsistunt, naturis.

§. IV.

Quae quum ita sese habeant, vulgaris illa rerum partitio in eas, quae natura & quae mandato, legeque, bonae vel malae sunt, seu, ut alii distinctionem hanc enuntiant, in eas, quae idcirco iubentur, quod bonae in se ac iustae sunt, & in eas, quae propterea bonae sunt & iustae, quia legibus mandatae sunt, caute accipienda & diligenter explicanda est, ne caussa nobis errandi fiat & in hanc nos inducat sententiam, obligationem nostram res illas, quae legibus sanciuntur, faciendi ab una voluntate sine natura proficisci. Quod nostrum est, actiones nostras alienis institutis alligare, id eius minime facit voluntas & arbitrium, qui iubet & imperat, verum ipsa rerum, quae praescribuntur, natura & indoles. Itaque omnis rerum in eo posita est differentia, quod nonnullae earum absolute nos interiori natura sua obligant, quaedam vero comparate tantum. Quaedam res per se, directe, absolute ac perpetuo per ipsam naturam suam obedientiam a nobis postulant: & haec *φύσει* seu natura bona & mala nominantur. Verum aliae, tametsi nos pariter ipsa natura sua devinciant, comparate tamen id tantum faciunt, nec alia lege, quam si voluntaria quaedam sive nostra, sive hominum aliorum, praecesserit actio, per quam fiat, ut ea, quae natura sua sunt indifferentia, cum re alia in se & absolute bona vel mala coniungantur: quod si evenit, tum res istae novum adipiscuntur veluti naturalem habitum, talesque fiunt, ut aut fieri, aut omitti debeant certo tempore. Sed hanc tamen proprietatem non voluntati acceptam ferunt, verum naturae. Exemplum afferam. Naturalis iustitia poscit absolute, ut fidem datam servemus, pactisque & conventis nostris satisfaciamus. Fac vero, sponte aliquem & nulla vi coactum polliceri, velle sese hoc vel illud, quod ius naturae alioquin ab eo haud efflagitat, facere, tum res illa ceteroquin indifferens, quam promisit, ob interventum voluntariae promissionis, rei cuidam absolute bonae subiicietur, novumque habitum & formam respectu eius, qui promisit, simulatque foederis & pacti cuiusdam pars facta est,

est, accipiet. Hie vero habitus & haee nova forma efficiet, ut homo sine crimine rem illam negligere aut omittere nequeat, sed iure summo ad eam perficiendam obligatus sit: non acsi mera hominis voluntas, qui foedus fecit, aut verba eius & spiritus naturas rerum morales mutare valeant, aut ethicam aliquam potestatem habeant, sed quoniam iustitia & aequitas naturalis fidem servare & foedera sancte custodire iubet. Similiter id, quod natura fas & iustum est, seu natura nostra rationalis non modo postulat, ut Deo pareamus, verum etiam ut magistratibus civilibus, in quibus legitima residet imperandi auctoritas, obediamus & instituta rei publicae, in qua vivimus, servemus. Quod si igitur Deus aut is, qui civitati cum imperio praeest, rem nos aliquam facere iubeat, quae in se nec legi repugnat naturae, nec eidem consentanea est, haec Dei aut magistratus voluntas efficit, ut ea res fiat debita, nec sine flagitio intermitti queat: non ipsa eius natura hominibus id officium imponit, verum iusticia naturalis, quae ut imperantibus obediamus, desiderat, rationem eius mutat.

Atque hae res, quae, quum ipsa natura sua nee bonae sint, nee malae, iure tamen naturae propter voluntatem alius, qui iuste imperat & dominatur, qua rei cuidam in se & absolute bonae subiiciuntur, debitae fiunt, illae sunt, quae vulgo *θέσει* seu *positive* bonae & malae appellantur. Non illae a mera voluntate & arbitrio legislatoris vim accipiunt obligandi homines, sed a naturali iustitia, quae ius illi dedit & auctoritatem imperandi, aliis autem officium obediendi praescripsit: qua sine iustitia nec foedera, nec mandata ulla virtutem haberent voluntati nostrae leges ferendi, quum aliena voluntas, a qua leges proficiscuntur, nihilo plus in se virtutis habeat ad constringendos homines, quam propria habet voluntas nostra, quae ut vel promittamus, vel pacta feriamus, nos inducit. Res igitur, ut finem aliquando faciam huic disputationi, quae naturaliter debitae & bonae vocantur, tales sunt, ad quas praestandas ipsa rationalis natura perpetuo, directo & absolute nos obligat, nulla ullius voluntate interveniente. Quae vero instituto vel *positive* bonae ac debitae dicuntur, tales sunt, quas naturalis iustitia seu rationalis natura comparate certaque sub conditione fieri iubet, si nimirum alius, in quo iusta est ac legitima imperandi & leges ferendi potestas, voluntaria interveniat & accedat actio.

Hoc autem ita sese habere, neque sola imperantis voluntate, verum ipsa rerum natura, res *positivas*, iustas & debitas fieri, ex eo satis manifestum est, quod non uniuscuiusque voluntas & arbitrium, verum eius tantum, qui iure & legitime imperat, libertatem nostram restringere valet. Adde, ipsam eius imperandi potestatem certis circumscriptam esse finibus & limitibus, nec ulli legislatori fines, quos natura posuit, migrare licere. Quod quidem si faceret, nemo iure ad obtemperandum eius legibus cogi posset.

§. V.

Exquisitius tamen & accuratius si nobis hac de re loqueodum sit, sic potius constituamus necesse est: Nullam legem positivam, qualiscumque demum sit, facere posse, ut res quaedam bona vel mala, iusta vel iniusta fiat, quam non ipsa antea natura talem fecerit. Etenim res indifferentes, tametsi lege praecipiantur, in se tamen id ipsum manent, quod antea fuerant, id est, indifferentes, neque naturam suam ullo modo mutant, qooniam, id quod ARISTOTELES ait, *voluntas naturam mutare nequit.* Quaecumque φύσει sunt ἀδιάφορα *natura sua indifferentia*, ea talia sunt aeque constanter ac perpetuo, atque illa, quae φύσει δίκαια vel ἄδικα, καλὰ vel αἰσχρὰ *natura sua iusta vel iniusta, bona vel turpia*, talia sunt. Omnis autem laus, omnis iustitia, omnis virtus eorum, qui *positivis* legibus libenter obtemperant, resque ab aliis institutas ea de caussa observant, quia iubentur ab illis, qui civitatem moderantur & regunt, non a materia ipsarum actionum proficiscitur, sed a forma earum seu ex eo, quod legibus eius, qui iuste dominatur, libenter & sponte obsequuntur. Is, qui rem aliquam, de qua nihil iure naturae sancitum est, propterea facit, quia vel foedere, vel promisso semetipsum devinxit, non ideo laodabilis est, quod ipsam actionem illam committit, sed hoc unice nomine, quod fidei datae memor est & pactorum studiosus. Quapropter voluntas legislatoris, quum leges rogat *positivas*, non novam aliquam rem moralem producit, sed generale tantum omnium hominum officium, quod ipsa praescribit naturae lex, illis qui iuste imperant obediendi & foedera, pactaque legitima servandi, varia ratione temperat & determinat: pariter propria voluntas nostra, quum pollicemur aliquid, legem illam naturae, quae datam violare fidem vetat, diversa ratione moderatur & applicat. Ergo nec aliena, nec nostra voluntas nova δίκαια, seu *iusta* & *debita* parit, praeter ea, quae ipsa natura sua talia sunt, sed impellit nos tantum, ut promissis nostria & legitimis aliorum mandatia obsequamur, quod nos ipsa naturalis facere vult iustitia.

§. VI.

§. VI.

Constat igitur, tantum abesse, ut id verum sit, quod multi sibi persuadent, omnia bona & mala moralia, omnia quae iusta sunt vel iniusta, si quidem talia sunt, mera voluntate & mandatis aliorum creari, ut potius nulla vel Dei, vel hominum lex aliter nos devincire queat, quam virtute eius, quod ipsa natura iustum seu φύσει δίκαιον est. Voluntas quidem aut promittere potest aliquid, aut mandare: at non voluntas, sed natura, facit, ut res, quae vel promissae, vel mandatae sunt, debitae fiant, nosque ad eas praestandas obligati simus. Nec enim tanta est merae voluntatis potentia, ut aut moralem actionum naturam, aut ipsam rerum interiorem indolem mutare queat. Itaque si nulla esset naturalis iustitia, id est, si ipsa rationalis natura indifferens in se ipsa esset, nullique propterea regulae, normae & iuri alligata, fieri nullo modo posset, ut res ulla esset bona vel mala, debita vel illicita, ullaque ex alicuius lege seu mandato moralis nasceretur obligatio.

CAPVT TERTIVM.

ARGVMENTVM.

Opinio eorum, qui bona & mala, iusta & iniusta ex una Dei voluntate pendere affirmant, repugnans est & sibimetipsi contraria. Essentiae rerum non possunt converti & mutari. Particulares essentiae non arbitrariae Dei voluntati subiectae sunt. Est in Dei natura bonitas quaedam sapientia eius superior, quae sapientiam eius determinat, quemadmodum sapientia voluntatem eius. Mystica seu aenigmatica naturae divinae adumbratio.

§. I.

Sunt vero aliqui, qui, tametsi fateantur, nullius naturae creatae voluntatem facere posse, ut res bonae & malae, iustae & iniustae fiant, Dei tamen voluntati hanc attribuendam esse potentiam, acriter disputant. Nam naturas, aiunt, rerum & essentias liberae divinae naturae voluntati subiectas esse, & idcirco etiam omnem veritatem & falsitatem. Si naturae rerum, & essentiae non ex una penderent supremi Numinis voluntate, sequeretur inde, rem esse aliquam Deo minime subiectam, quae Deus tamen haud sit.

§. II.

Hanc sententiam publice suam fecit philosophus ingeniosissimus, RENATVS CARTESIVS, *in Responsione ad obiectiones sextas adversus Meditationes suas Metaphysicas*, ubi hoc modo disserit: *Repugnat Dei voluntatem non fuisse ab aeterno indifferentem ad omnia,* §. 8. p. 160. *quae facta sunt, aut umquam fient, quia nullum bonum vel malum,* (1) *nullumve credendum, vel faciendum, vel omittendum fingi potest, cuius idea in intellectu divino prius fuerit, quam eius voluntas se determinarit ad efficiendum, ut id tale esset. Neque id* (2) *loquor de prioritate temporis, sed ne quidem prius fuit ordine, vel natura, vel ratione ratiocinata, ut vocant, ita scilicet ut ista boni idea impulerit Deum ad unum potius, quam aliud, eligendum. Nempe, exempli caussa, non ideo voluit creare mundum in tempore, quia vidit, sic melius fore, quam si creasset ab aeterno, nec voluit tres angulos trianguli aequales esse duobus rectis, quia cognovit aliter fieri non posse, &c. Sed contra quia voluit mundum creare in tempore, ideo sic melius est, quam si creatus fuisset ab aeterno: & quia voluit tres angulos trianguli necessario aequales esse duobus rectis, idcirco iam hoc verum est, & fieri aliter non potest; atque ita de reliquis. Et ita summa indifferentia in Deo summum est eius omnipotentiae argumentum.* Interiectis nonnullis, *p. 162.* ita rursus hac de re disserit: *Attendenti ad Dei immensitatem, manifestum est, nihil omnino esse posse, quod ab ipso non pendeat, non modo nihil subsistens, sed etiam nullum ordinem, nullam legem, nullamve rationem veri & boni.* Acrius vero quum instaret *sextus*, quem inducit, adversus *Meditationes Metaphysicas* disputator, quaereretque: *Numquid Deus potuit efficere,* ut

(1) *Malum)* Sed apud CARTESIVM legitur: *verum.*

(2) *Id)* Apud CARTESIVM est: *hic.*

p. 152. *ut natura trianguli non fuerit? Et qua ratione, amabo, potuisset ab aeterno facere, ut non fuisset verum, bis quatuor esse octo?* ingenue confitetur, *id a nobis* quidem *intelligi non*
p. 103. *posse*, neque tamen dubitari debere, quin hoc fieri potuerit, *eo quod nihil in ullo genere entis esse possit, quod a Deo non pendeat.* Atque hoc CARTESII dogma serviles quidam eius (3) asseclae, qui non ita pridem *de prima* scripsit *philosophia*, cupidissime imbiberunt animis.

§. III.

Fortassis nihilo tamen minus aliqui dubium & incertum esse, contendent, num CARTESIVS alio quoque loco serio hoc dogma defendat & tueatur, quam eo, quo valde laborat, ut novae philosophiae suae praecepta *Transsubstantiationi* favere ostendat. Nam in ipsis *de prima philosophia Meditationibus*, in quibus cum verisimile est, veros animi sui sensus clarius exposuisse, antequam disputatores illi surgerent, hominemque cogerent varias elabendi rimas quaerere, aperte rerum essentias scilcit aeternas & immutabiles esse. At GASSENDVS postea quum moneret, hoc dogmate recepto, illud etiam recipiendum esse, praeter Deum esse aliquid aeternum & immutabile, quod idcirco Deo subiectum esse nequeat, sententiam quodammodo mutat & in latebram minime tutam & honorificam sese conicit: (1) *Quemadmodum*, inquit, *poëtae fingunt a Iove quidem fata fuisse condita, sed postquam condita fuere, ipsum se iis servandis obstrinxisse: ita ego non puto essentias rerum, mathematicasque illas veritates, quae de ipsis cognosci possunt, esse independentes a Deo; sed puto nihilominus, quia Deus sic voluit, quia sic disposuit, ipsas esse immutabiles & aeternas.* Hoc quid est aliud, quam aperte essentias rerum concedere natura sua mutabiles esse? Sed nostra parum refert, utrum ex animi sententia, an vero simulate & ficte hanc opinionem professus fuerit CARTESIVS. Etenim nuda eius auctoritas maioris apud nos haud aestimari debet, quam apud eum ARISTOTELIS, ceterorumque veterum philosophorum auctoritas fuit, a quibus libere dissentit.

§. IV.

Rerum quidem vocabula & nomina mutari possunt a quovis pro lubitu & arbitrio: figura, quae ceteroquin *quadratum* vocatur, *circulus*, *cubus* aut *sphaera*, si cui forte placuerit, appellari potest. Verum si quis naturam quadrati dixerit, non id esse necessario, quod est, sed in naturam circuli actu mero voluntatis converti posse, essentiam circuli adsciscere posse essentiam sphaerae, aut idem corpus, quod cubi figuram perfecte refert, sine ulla physica & naturali mutatione, per metaphysicam quamdam essentiarum conversionem, sola voluntate ac mandato, sphaerae aut cylindri figuram induere posse, is repugnantia nos credere iubet. Sed omnis statim tollitur scientia & cognitio, definitaeque rerum ipsarum rationes seu notiones evertuntur, simulatque repugnantia simul esse vera posse, statuitur. Quid? quod id, quod repugnans dicitur, reapse nihilum est, nec propterea divinae potentiae subiici potest. Neque alia est reliquarum rerum, iusti, verbi caussa, & iniusti, ratio. Quaelibet enim res id, quod est, ipsa naturae sua, quam amittere non potest, necessitate est: neque ille de divina potentia detrahit aliquid, qui negat effici a Deo posse, ut res quaedam id sit, quod non est. Namque hoc si Deus facere posset, fieri posset, ut in ipso Deo talis proprietas non esset, qualis cognitio & scientia est, quoniam in Dei positum esset potestate, velle, ut talis non esset res, qualis scientia est.

§. V.

De singularibus essentiis idem prope dixerim. CARTESIVS & reliqui, quos rerum iuvat essentias arbitrariae supremi Numinis voluntati subiicere, Deum affirmant posse libere decernere, ut illae vel sint, vel non sint: verbi caussa, potuisse Deum, si placuisset, constituere ne talis esset in rerum natura figura, qualis est circulus, aut triangulum, nec idcirco de his figuris aliquid vel dici, vel sciri ab hominibus posset. Sed qui hac ratione praecipiunt, illi aeque sapienter statuunt, acsi dicerent, supremum Numen velle potuisse, ne vel propria potentia sua, vel cognitio infinita esset.

§. VI.

Quod si rerum naturae & essentiae, quod ad modum earum attinet, ex libera & arbitraria supremi Numinis voluntate penderent, actum prorsus foret de omni scientia & cogni-

(3) *Eius*) HOBBESIVM opinor intelligi.

(1) *Quemadmodum*) In *Responsionibus ad obiectiones Gassendi adv. Meditat. quintam Metaphys.* §. I. *p.* 72. *edit. Amstelod.* 1685. 4.

cognitione nostra, nec de veritate vllius dogmatis vel Mathematici, vel Metaphysici constare nobis posset aliquid, nisi Deus nobis voluntatem suam de illa patefaceret, & fanatica quaedam fides in mentibus nostris accenderetur, qua persuasi essemus, placere Deo, ut haec vel illa res nunc & ad certum usque tempus vel vera, vel falsa esset. Igitur nihil *φύσει* seu natura vel verum esset, vel falsum, sed omnia *θέσει* tantum seu instituto, eo quod omnis veritas & cognitio nihil certum haberent ac stabile: veritas & falsitas nil nisi nuda essent vocabula potestate vacua: ne ipsius quidem Dei cognitio, quoniam tota voluntate eius niteretur, quae, quod in se indifferens, nec determinata esset, mutari posset, fundamentis certis ac minime fallacibus freta esset: denique, ut sine circuitu efferam, quae cum hac sententia necessario coniuncta sunt, ipse Deus nec per scientiam sciret, nec per sapientiam sapetet, sed sciens aeque ac sapiens per voluntatem suam.

§. VII.

Non sum inscius, qui huic adversantur sententiae de stabilitate & aeternitate naturarum, eos obducere nobis solere: *Nisi rerum essentiae, omnisque veritas & falsitas ex libero Dei arbitrio & voluntate penderent, fore, ut esset aliquid, quod Deo subiectum non esset, neque tamen Deus esset.* Verum hoc si diligentius expendatur argumentum, omnem potestatem suam amittet, certe nulli sano tam formidolosum & terribile, uti CARTESIO visum fuit, apparebit. Namque dogmati huic: *Essentiae & veritates rerum ex Dei minime voluntate pendent*, nihil nisi hoc vere consequens est: Esse in mente Dei aeternam quamdam & immutabilem sapientiam, cuius mentes creatae ita fiant participes, vt divina voluntas earum notiones mutare non valeat. Sapientia Dei aeque ad naturam pertinet divinam, atque voluntas eius, utra vero harum, quae in Deo sunt, perfectionum alteri pareat & subiecta sit, id nulla ex re certius, quam ex consideratione interioris earum naturae cognoscitur. Sapientia res est plane determinata, nec ullo modo mutabilis, ideoque per se naturam habet normae sive regulae. Voluntas vero in se spectata non modo res est coeca & luce destituta, verum etiam nulla ex parte definita & determinata, neque ideo natura est tali praedita, ut vice normae seu regulae fungi queat. Quapropter tum demum voluntas, qua talis, perfecta sit & numeris suis absoluta, quum a veritate & sapientia dirigitur & gubernatur. Sapientiam vero, scientiam & veritatem voluntatis unius imperio subiicere, & ad regulam hanc plumbeam & mutabilem (*κανὼν μολύβδινος*) exigere, id vero est naturam eius prorsus destruere ac evertere. Nam scientia seu cognitio *κατάληψις* est *τοῦ ὄντος*, *comprehensio eius, quod est necessario*, nec aliquid tepugnans magis fieri & cogitari potest, quam veritas & falsitas arbitraria. Atqui omnis, quae in naturis est creatis, tam angelis, quam hominibus, scientia & sapientia, nihil est, quam participatio unius illius, aeternae, immutabilis & perennis sapientiae, qua Deus valet. Quot sunt creatae mentes, tot sunt unius illius archetypi sigilli expressa simulacra, tot sunt veluti unius eiusdemque faciei in varii generis speculis reflexiones, quarum quidem alia clarior est, alia obscurior, alia fonti propior, alia ab eo remotior.

§. VIII.

Adde his, excellentissimos quosque philosophos, id quod infra demonstrabimus, censuisse, in naturarum ordine naturam quoque aliquam *bonitatis* praecedere *sapientiam*, quae propterea sapientiam Dei gubernet atque moderetur, quemadmodum sapientia eius voluntati modum ponit. Veteres Cabalae antistites solent hanc naturam כתר *coronam* appellare, quod apex & corona quasi est divinae naturae: de quo pluribus infra differemus. Quamvis igitur nuperi quidam philosophi circumscriptam valde Dei notionem animis effingant, ex mera voluntate ac potentia conflatam, illi tamen longe aptius & verius naturam eius exprimunt, qui, aenigmate quodam & imagine utentes, Deum tradunt infinitum esse circulum, cuius medius locus seu *κέντρον* simplex sit bonitas, radii & area, sapientia comprehendens omnia & immutabilis, exterior extremitas seu interminata peripheria, voluntas infinite potens, visque agendi, res omnes, quae extra Deum sunt, producens & procreans. Non patitur haec desctiptio, ut voluntati & potentiae divinae ullum *imperium ad intra* vel in sapientiam, vel in scientiam Dei, aut in moralem naturae divinae dispositionem, quae naturalis eius est bonitas, concedamus: vult vero, otbem illum, in quo Dei sese vis agendi & potentia exercet, *extra Deum* totum ponere, ubi absolute is res vel esse iubet, vel non esse, semperque libera est, tametsi non semper indifferens, quum summa in eo sita sit perfectio naturarum, ut ab infinita sapientia & interminata bonitate leges accipiant. Sed video, anticipari hic a me, quae ordinis & rationis leges in alium, infetioremque locum differri postulant: itaque desino.

LIBER SECVNDVS

CAPVT PRIMVM.

ARGVMENTVM:

UT vim eorum, quae adhuc dicta sunt, effugerent, philosophi quidam negarunt, ullam esse naturam seu essentiam immutabilem, contra quidquid est & cognoscitur id respectu tantum certo verum esse, affirmarunt: cuius generis princeps fuit PROTAGORAS, *Abderites. Propositum vero illi fuit familiae, omnem hac ratione doctrinam moralem tollere, eosque repellere, qui naturam boni & mali, iusti & iniusti absolutam esse dicerent ac immutabilem.*

§. I.

CONstat igitur ex his, quae diximus, caussam, cuius patrocinium suscepimus, universam his maxime praeceptis, tamquam nervis, contineri: Fieri nullo modo posse, ut res quaedam natura sua careat: naturas vero seu essentias rerum perennes esse ac immutabiles. Quibus quidem positis, si reapse aliquid iustum & iniustum, debitum & illicitum exsistit, necesse omnino est, ut id ipsum tale ipsa natura sua sit, nullaque lege, decreto, voluntate ac consuetudine mutari vel abrogari queat. Sed fuerunt inter antiquiores philosophos aliqui, quibus satius visum fuit, ipsam omnis veritatis & cognitionis arcem prodere, quam confiteri, ullam rem ipsa natura sua iustam vel iniustam esse. Ergo nullam omnino naturam seu essentiam immutabilem esse decreverunt: cui hoc sententiae non potest non adiunctum esse, nihil absolute verum & certum esse. Neque hoc illi dissimularunt, verum aperte inopinatum hoc & admirabile dogma professi sunt: Nihil absolute ac simpliciter esse, nihil absolute sciri ac cognosci, verum comparate tantum & certa ratione: nec idcirco bonum esse aliquid vel malum, iustum vel iniustum, verum vel falsum, nigrum vel album in se & natura sua, verum uniuscuiusque hominis sensus & opinionem unicam horum omnium esse regulam.

§. II.

Familiam eorum, quibus portentosa haec sententia placuit, PROTAGORAS ille ducit, *Abderites.* Namque is, quod PLATO in *Theaeteto* memoriae prodidit, existimavit: οὐδὲν εἶναι ἓν αὐτὸ καθ' αὑτό, ἀλλὰ τινὶ ἀεὶ γίγνεσθαι. τὸ δ' εἶναι πανταχόθεν ἐξαιρετέον. *Nihil*
p. 120. *esse unum secundum se ipsum, sed alicui semper fieri, ipsum autem esse undique excipiendum.* Duo autem hoc praecepto videtur inculcare: quorum quidem primum est, omnia, quae sunt, perpetuo motu agitari, nec *esse* ideo, sed tantum *fieri*; quod ipsum PROTAGO-
p. 118. RAS his quondam verbis expressit: Ἐκ δὲ δὴ φορᾶς τε καὶ κινήσεως καὶ κράσεως πρὸς ἄλληλα γίγνεται, ἃ δὴ φαμὲν εἶναι οὐκ ὀρθῶς προσαγορεύοντες. *Ex latione, motuque, mutuaque commixtione fiunt omnia, quae esse dicimus, non satis apto utentes vocabulo, Nihil enim est umquam, semper autem fit.* Alterum: Nihil absolute fieri, sed comparate tantum ad aliud quiddam: Εἴτε τις εἶναί τι ὀνομάζει, τινὶ εἶναι, ἢ τινός, ἢ πρός τι, ῥητέον αὐτῷ, εἴτε γίγνεσθαι. αὐτὸ δὲ ἐφ' αὑτοῦ τι ἢ ὂν ἢ γιγνόμενον, οὔτε αὐτῷ λεκτέον οὔτ' ἄλλου λέγοντος ἀποδεκτέον. *Si quis dixerit esse vel fieri aliquid, hoc eius dictum accipi ita debet, id comparate esse seu respectu corporis alicuius. Nec enim dicere nobis licet, ullam rem absolute in se vel esse, vel fieri: omnia tantum sunt comparate ad aliud quiddam.*

§. III.

Ex hac eius doctrina notissima illa, quorum & PLATO meminit & ARISTOTELES, fluxerunt decreta: τὰ φαινόμενα ἑκάστῳ ταῦτα καὶ εἶναι τούτῳ ᾧ φαίνεται. *Quaecumque alicui videntur esse, ea sunt illi, cui videntur.* πᾶσα φαντασία ἐστὶν ἀληθής. *Omnis visio seu opinio vera est.* πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπον εἶναι, τῶν μὲν ὄντων ὡς ἔστι, τῶν δὲ μὴ ὄντων ὡς οὐκ ἔστιν. *Homo mensura est omnium rerum, exsistentium quidem, ut sunt, non exsistentium vero, ut non sunt.* Ultimum hoc praeceptum tam concinnum & ingeniosum homini visum fuit, ut, quod PLATO (1) memorat, in ipso voluminis sui exordio

(1) *Plato*) In Theaeteto p. 118.

dio collocandum sibi esse illud putaret. Et tale certe illud est, ut omne id complectatur, quod in disciplina eius singulare ac mirabile est. Vera enim eius haec est sententia: Non homo tantum in universum mensura est rerum omnium: quod quidem aliqua ratione constituere licet, quum certe naturae nostrae facultates nobis rerum omnium mensura sint: verum etiam quilibet homo, πᾶς ἄνθρωπος, sibimet ipsi est mensura omnium rerum, quae sunt, omnisque veritatis. Ipse PLATO verbis sequentibus hoc modo sensum dicti illius declaravit: *οὐκοῦν οὕτως, πῶς λέγεις ὡς οἷα μὲν ἕκαστα ἐμοὶ φαίνεται, τοιαῦτα ἐστὶν ἐμοὶ, οἷα δὲ σοὶ, τοιαῦτα ἂν σοί. ἄνθρωπος δὲ σύ τε κἀγώ. Nonne sic ais: qualia singula mihi videntur, talia esse mihi: qualia vero tibi, tibi quoque talia. Nam utrique homines sumus.* Hinc etiam aliis in locis his verbis expressum exstat: *μέτρον ἕκαστον ἡμῶν εἶναι τῶν τε ὄντων καὶ μή. Quilibet homo mensura est eius, quod est & non est*, nimirum sibimet ipsi: alias ita legitur: *μέτρον εἶναι αὐτῷ ἕκαστον αὐτοῦ σοφίας. Unusquisque sibi mensura est propriae sapientiae suae.* SEXTVS EMPIRICVS (1) totam rationem philosophiae huius PROTAGORAE paucis hisce verbis complectitur: *τίθησι τὰ φαινόμενα ἑκάστῳ καὶ οὕτως εἰσάγει τὸ πρός τι. Ponit sola illa, quae cuiusque sensibus apparent: & ita inducit relationem ad aliquid.* Multo vero plus hoc dogma dementiae & inscitiae habet, quam Pyrrhoniorum dubitatio, quorum nemo sic insanivit, ut omnia videri tantum, nihil autem stabile ac certum esse, affirmaret. Nam quod urgebat unice familia ista, hoc erat: Nulli mortalium integrum esse, constituere, quidnam res in se & absolute essent, sed tantum, quidnam nobis esse viderentur.

§. IV.

Eo vero consilio potissimum sententiam hanc a PROTAGORA introductam esse, ut per eam tota res moralis everteretur, naturaeque immutabiles & absolutae boni & mali, iusti & iniusti de medio tollerentur, varii doctissimi dialogi, quem *Theaetetum* PLATO inscripsit, loci nos dubitare non sinunt. *λέγε τοίνυν*, inquit inter alia, *πάλιν, εἴ σοι ἀρέσκει τὸ μήτε εἶναι, ἀλλὰ γίγνεσθαι ἀεὶ ἀγαθὸν καὶ καλόν. Dic mihi igitur, num serio* p. 157. Ed. Serrani.
existimes, nihil esse vel bonum vel honestum, sed fieri tantum. Post haec alio loco PROTAGORAS ita praecipit: *οἷα γ' ἂν ἑκάστῃ πόλει δίκαια καὶ καλὰ δοκῇ, ταῦτα καὶ εἶναι αὐτῇ,* p. 167.
ἕως ἂν αὐτὰ νομίζῃ. Quaecumque unicuique civitati seu reipublicae videntur esse bona & iusta, ea sunt illi talia, quamdiu videntur illi talia esse. Rursus *p. 172. καλὰ μὲν*, inquit, *καὶ αἰσχρὰ, δίκαια καὶ ἄδικα, καὶ ὅσια καὶ μὴ, οἷα ἂν ἑκάστη πόλις οἰηθεῖσα θῆται νόμιμα ἑαυτῇ, ταῦτα καὶ εἶναι τῇ ἀληθείᾳ. ἑκάστη καὶ ἐν τούτοις μὲν οὐδὲν σοφώτερον οὔτε ἰδιώτην ἰδιώτου, οὔτε πόλιν πόλεως εἶναι. Quaecumque civitas quaedam sancit pro honestis & inhonestis, pro iustis & iniustis, pro sanctis & profanis habenda esse, ea civitati illi reapse talia sunt: nec in eiusmodi rebus ullus privatus alio privato, aut civitas civitate sapientior est:* Nec enim *φύσει ἐστὶ οὐδὲν αὐτῶν, οὐδὲν οὐσίαν ἑαυτοῦ ἔχον, ulla rerum istiusmodi propriam habet naturam seu essentiam, sed relativam tantum.* Postremo, ut alios eiusdem sententiae locos praetermittam *p. 177.* sic disserit: *οὐκοῦν ἐνταῦθα πού ἦμεν τοῦ λόγου ἐν ᾧ ἔφαμεν τοὺς τὴν φερομένην οὐσίαν λέγοντας, καὶ τὸ ἀεὶ δοκοῦν ἑκάστῳ, τοῦτο καὶ εἶναι τούτῳ ᾧ δοκεῖ, ἐν μὲν τοῖς ἄλλοις ἐθέλειν δὴ διϊσχυρίζεσθαι, καὶ οὐχ ἥκιστα περὶ τὰ δίκαια ὡς παντὸς μᾶλλον, ἃ ἂν θῆται πόλις δόξαντα αὐτῇ. ταῦτα καὶ ἐστὶ δίκαια τιθεμένῃ ἕωσπερ ἂν κέηται. Quod demonstrandum nobis sumsimus, hoc est: Eos, qui naturas seu essentias omnium rerum fluere statuunt & mutari, idque quod unicuique videtur esse, illi cui videtur tale esse, cum de omnibus rebus, tum de nulla re magis, quam de iusto & iniusto hanc sententiam fovere. Omni enim vacare dubio sentiunt, quaecumque civitas quaedam bona & iusta esse putat & lege communit, ea civitati illi talia esse, quamdiu lex ista manet, nec civitas sententiam deserit.*

CAPVT SECVNDVM.

ARGVMENTVM.

Fundamenta huius opinionis expenduntur. Vis omnis eius posita est in Heracliti philosophia, qui mobilem sibi finxit essentiam, nihilque stare, sed fluere omnia docuit. Protagoras cum hoc dogmate Heracliti veterem philosophiam corpuscularem quae Phoenicum fuit, coniunxit & ex utraque suam disciplinam composuit.

§. I.

(1) *Empiricus) Pyrrhon. Hypotyp. Lib. I. cap. XXXII. p. 55.*

§. I.

Ergo hos philosophos quum certum sit, ea unice de caussa tanto studio absolutas rerum omnium essentias & veritates aggressos esse, ut commodius immutabiles boni & mali, iusti & iniusti naturas everterent, moraleque discrimen humanarum actionum plane tollerent, operae pretium erit, in caussas & rationes inquirere, quibus ut portentosam hanc sententiam adsciscerent ac defenderent, commoveri potuerint.

Ex PLATONIS primum scriptis manifestum est, PROTAGORAM ex HERACLITI disciplina, quae plurimis tum temporis utebatur sectatoribus, opinionis huius prima veluti sumsisse initia. HERACLITVS, ut PLATONIS (1) adhibeam verba, *essentiam introducebat fluentem & mobilem* (φερομένην ὐσίαν εἰσάγειν) *nihilque stare, sed omnia fluere ac moveri* ὐδὲν ἑςάναι, πάντα δὲ κινεῖσθαι, docebat. Et veterum constat plerosque in hanc propendisse sententiam, quod vel ex poetis colligitur, qui *omnia fluxu & motione nata esse*, perhibent (2) (πάντα ἔκγονα ῥοῆς τε καὶ κινήσεως: in quibus ipse HOMERVS, quod PLATO pariter observat, tantum sibi sumit, ut, Deorum genus & ortum explicans, *Oceanum patrem*, *Thetyn matrem eorum esse*, pronuntiet (Ὠκεανόν τε θεῶν γένεσιν καὶ μητέρα Τηθὺν.) Nullus alicuius numeri & nominis philosophorum contra hanc dicere ausus est sententiam, si a PARMENIDE ac MELISSO discesseris: quanquam hi ad alteram prolapsi sunt extremitatem; ex quo PLATONI nata est occasio, illos quidem *philosophos fluentes*, τὺς ῥέοντας, hos vero *stantes*, στασιώτας, festive satis & lepide appellandi. Veram & germanam dogmatis, quod HERACLITVS probavit, sententiam si quis requirat, is hanc eius fuisse summam sciat: Nullam esse in hac universitate aliam naturam, quam corpus seu materiam: quae vero de *formis & notionibus rerum stantibus* (εἴδη) ferrentur, fabulas & mera esse commenta: materiam seu corpus dividuum esse, omnesque eius particulas seiungi posse a reliquis & separari, propterea que mutationi & motioni obnoxium esse: perpetuam autem rerum corporearum mutationem, quam cernimus quotidie, argumento nobis esse posse, totam rerum universitatem, fluminum instar, perpetuo cieri & agitari, subtilemque materiam omnium corporum meatus transire: Recte igitur dici posse, *omnia fluminis instar decurrere*, (οἷον ῥεύματα κινεῖσθαι τὰ πάντα) nec usquam stabilem aliquam & certam vel essentiam, vel scientiam reperiri. CRATYLVM enim & HERACLITVM, dogmatis huius auctoritate, cognitionis & scientiae omnis stabilitatem & evidentiam voluisse tollere, inde satis patet, quod repugnantia de re eadem & eodem tempore vera esse posse, adseverarunt. Et certe, si nulla esset in hac universitate natura, praeter materiam, omnisque cognitio ex eius materiae perpetuo fluentis & agitatae incursione & impressione unice nasceretur, nemo unus animo valeret comprehendere, quomodo maior esse posset cognitionis stabilitas, quam ipsius in hoc rapidissimo rerum corporearum vortice essentiae, immo ne intelligi quidem posset, quomodo ulla eiusmodi res, qualis scientia est & cognitio, exsistere posset. Hac ergo nixus HERACLITI philosophia PROTAGORAS, istam primo suis legem ferebat: *Cognitio nihil est, nisi sensus.* ὅτι ἐπιςήμη ὐκ ἄλλο τὶ ἐςὶν ἢ αἴσθησις. Nam, quod PLATO scriptum reliquit: *Duo haec praecepta: Omnia fluminis instar ruunt: Et: Cognitio, sensusque nulla ratione differunt, indissolubili vinculo sociata sunt:* Εἰς ταὐτον συμπέπτωκε οἷον ῥεύματα κινεῖσθαι τὰ πάντα, καὶ αἴσθησιν ἐπιςήμην γίγνεσθαι.

§. II.

Intra hos vero fines non consistebat PROTAGORAS, sed philosophiae HERACLITI aliud iungebat doctrinae genus, veterem nimirum illam Phoenicum sapientiam, quae ad individua corpuscula rerum naturam revocat. Qui hac erant imbuti doctrina, illi omnes, quae in sensus incurrunt, qualitates, calidum & frigidum, lucem & colores, odores & sapores, in se spectatas, aperte negabant res esse vere & absolute extra nos exsistentes, verum visa tantum & perceptiones interiores, certo quodam motus genere, rerumque externarum in sensus nostros impulsione in nobis excitatas, resque ideo non veras, sed commentitias tantum. Hoc dogma cupide arripiens PROTAGORAS HERACLITI addebat dogmati, suamque ex utroque disciplinam coagmentabat. Ex HERACLITI disciplina hoc suum faciebat scitum: Cognitio nihil est, quam sensus. A Phoenicibus illud sumebat praeceptum, quod qualitates sensus pellentes non res esse vere & absolute extra nos exsistentes, sed sensuum tantum nostrorum commotiones, sciscit. Quibus inter se copulatis, omnes res cum rationi, tum sensibus subiectas, πάντα

τὰ

(1) *Platonis)* *In Theaeteto p. 118.* (2) *Perhibent)* Teste PLATONE *loco cit.*

τὰ νόητα καὶ αἰσθητά, non esse concludebat absolutas essentias, sed visa tantum, animique nostri, aut sensuum potius concitationes. (1)

CAPVT TERTIVM.

ARGVMENTVM.

Nota fuit Protagorae, qui ante Democritum fuit, philosophia corpuscularis & mechanica. Brevis huius philosophandi generis descriptio. Statuit Protagoras omnes res motione particularum & generari & corrumpi, omnesque qualitates, quae in sensus incurrunt, nihil esse extra nos, sed perpessiones tantum in nobis ipsis, sensuumque concitationes.

§. I.

Genus autem hoc philosophiae, quod *atomicum, corpusculare* aut *mechanicum* vocant, quodque omnia, quae corporibus eveniunt & accidunt, nil, nisi varias magnitudinis, figurae, situs & motus mutationes esse, statuit, eaque ratione rerum, quae sensibus patent, naturam apte explicat, formis autem corporeis & qualitatibus, quae intelligi possunt a nemine, nil esse loci patitur, PROTAGORAE cognitum fuisse, qui non modo ante PLATONEM & ARISTOTELEM, verum etiam, PLVTARCHO (1) teste, ante ipsum DEMOCRITVM vixit, tametsi eo vehementer ad inauditum illud dogma, quod diximus, abusus sit, nonnullis ex PLATONIS *Theaeteto* locis & testimoniis ostendere licet omni exceptione superioribus. Principio locum illum, quem iam attuli, testor *p. 152.* quo PROTAGORAS: Ἐκ δὲ τῆς φορᾶς τε καὶ κινήσεως καὶ κράσεως πρὸς ἄλληλα γίγνεσθαι πάντα. *Omnia motu & permistione rerum inter se fieri*, perhibet: quem ea, quae paullo post sequuntur, magis illustrant: Τὸ μὲν εἶναι δοκοῦν καὶ τὸ γίγνεσθαι κίνησις παρέχει. *Motus illud est, quod efficit, ut quaelibet res esse videatur, aut generetur.* Clarior etiam & apertior ille est, quo naturam colorum auxilio philosophiae illius, de qua loquimur, declarat, *p. 158.* ΣΩ. ὑπόλαβε τοίνυν ὦ ἄριστε οὑτωσὶ κατὰ τὰ ὄμματα πρῶτον. ὃ δὴ καλεῖς χρῶμα λευκὸν, μὴ εἶναι αὐτὸ ἕτερόν τι ἔξω τῶν σῶν ὀμμάτων, μηδ' ἐν τοῖς ὄμμασι. μηδέ τιν' αὐτῷ χώραν ἀποτάξῃς. ἤδη γὰρ ἂν μένει, καὶ οὐκ ἂν ἐν τῇ γενέσει γίγνοιτο. ΘΕΑΙΤ. Ἀλλὰ πῶς. ΣΩ. Ἑπώμεθα τῷ ἄρτι λόγῳ, μηδὲν αὐτὸ καθ' αὑτὸ ἓν ὂν τιθέντες, καὶ ἡμῖν οὕτω μέλαν τε καὶ λευκὸν καὶ ὁτιοῦν ἄλλο χρῶμα ἐκ τῆς προσβολῆς τῶν ὀμμάτων πρὸς τὴν προσήκουσαν φορὰν φανεῖται γεγεννημένον. καὶ ὃ δὴ ἕκαστον εἶναι φαμὲν χρῶμα, οὔτε τὸ προσβάλλον, οὔτε τὸ προσβαλλόμενον ἐστὶ, ἀλλὰ μεταξύ τι ἑκάστῳ ἴδιον γεγονός. SOCR. *Cogita igitur tu, o optime, circa oculos: primum quidem colorem, quem dicimus album, non esse ipsum aliud quidquam extra tuos oculos, neque in oculis, neque illi tu locum certum attribuas. Iam enim esset in ordine, maneretque, nec in generatione ulterius esset.* THE. *At quomodo.* SOCR. *Sequamur sermonem superiorem, nihil secundum seipsum unum quiddam esse ponentes, atque ita nobis niger albusque & quivis alius color ex incursu oculorum motuque debito genitus apparet. Et unumquodque, quod coloris nomine appellamus, neque imprimens oculos, neque impressus erit, sed medius quidam cuique proprius affectus*; id est, nec est aliquid, quod absolute est in oculo, nec aliquid, quod in re simpliciter inest, quae cernitur: ergo nihil est, quam perceptio aut sensus in nobis ipsis concitatio. Est alius in eodem Dialogo locus, quo colores, resque ceteras, quae sensus commovent, veras esse & absolutas vel in sentiente, vel in re, quam sentit & percipit, qualitates, ea de caussa negat, quia res una eademque diversas habere videatur diversis hominibus qualitates. πνέοντος ἀνέμου τοῦ αὐτοῦ

(1) *Concitationes*) In philosophiae, quam PROTAGORAS & post eum alii sequuti sunt, originibus aperiendis, valde hic sagacem & ingeniosum sese demonstrat vir summus. Sed omnia tamen, quae hic affert, coniecturis unice nituntur & aliqua etiam incertis admodum coniecturis: quod, si liberet, brevi labore ostendere possem. Sed longo & permolesto labore, quo in vertendo & illustrando maiori doctissimi viri opere defunctus sum, fractus & defatigatus, aliis hanc provinciam relinquere, quam mihi sumere malo. Quae ceterum & hic & in sequentibus de philosophiae, quam *corpuscularem* vocant, indole & antiquitate disserit vir eximius, conferri cum illis debent, quae nos de hac re ad *Cap. I. System. intellectualis* & in *Praefat.* cuprose disputavimus.

(1) *Plutarcho*) Suspicor, locum designari illum, qui *Libro adv. Colotem p. 1108. 1109. T. II.* legitur: quo PLVTARCHVS DEMOCRITVM disputasse refert contra PROTAGORAM. Nec tamen solus rei huius auctor PLVTARCHVS est, verum plures alii, quos commemorare haud opus est.

αὐτῦ ὁ μὲν ἡμῶν ῥιγοῖ, ὁ δ' ὔ. καὶ ὁ μὲν ἠρέμα, ὁ δὲ σφόδρα. *Saepe flante vento eodem, alius nostrum riget, alius minime: & hic quidem leviter, ille vehementer. Unum idemque vinum, quod homini sano dulce videtur esse, aegrotanti eidem acerbum & amarum videbitur.* (1) Ex quo quidem cogit, frigus & calorem, dulce & amarum, haud esse res, quae vere & absolute in rebus extra nos positis exsistant, verum perceptiones tantum & sensuum affectiones, quae pro temperaturae varietate, corporumque diversa constitutione dissimiles & variae queant esse.

§. II.

Interpositis nonnullis, universam philosophiae, quae vel a corpusculis nominatur, vel mechanica dicitur, rationem & indolem his verbis luculenter ac copiose videas explicatam: p. 156. p. 110. Ἀρχὴ δὲ, ἐξ ἧς καὶ ἃ νῦν δὴ ἐλέγομεν πάντα ἤρτηται, ἥδε αὐτῶν. ὡς τὸ πᾶν κίνησις ἦν, καὶ ἄλλο παρὰ τῦτο ὐδέν. Ἐςὶ δὲ κινήσεως δύο εἴδη; πλήθει μὲν ἄπειρον ἑκάτερον, δύναμιν δὲ τὸ μὲν ποιεῖν ἔχον, τὸ δὲ πάσχειν. Ἐκ δὲ τῆς τύτων ὁμιλίας τε καὶ τρίψεως πρὸς ἄλληλα, γίγνεται ἔκγονα, πλήθει μὲν ἄπειρα, δίδυμα δέ. τὸ μὲν αἰσθητὸν, τὸ δὲ αἴσθησις, ἀεὶ συνεκπίπτυσα καὶ γεννωμένη μετὰ τῦ αἰσθητῦ. Αἱ μὲν ὖν αἰσθήσεις τὰ τοιάδε ἡμῖν ἔχυσιν ὀνόματα, ὄψεις δὲ καὶ ἀκοαὶ καὶ ὀσφρήσεις, καὶ ψύξεις δὲ καὶ καύσεις, καὶ ἡδοναί γε δὲ καὶ λῦπαι καὶ ἐπιθυμίαι καὶ φόβοι κεκλημέναι. Καὶ ἄλλαι ἀπέρανται μὲν αἱ ἀνώνυμαι, παμπληθεῖς δὲ αἱ ὠνομασμέναι. τὸ δὲ αὖ αἰσθητὸν γένος τύτων ἑκάσαις ὁμόγονον. Ὄψεσι μὲν παντοδαπαῖς χρώματα παντοδαπά. ἀκοαῖς δὲ ὡσαύτως φωναὶ, καὶ ταῖς ἄλλαις αἰσθήσεσι τὰ ἄλλα αἰσθητὰ ξυγγενῆ γιγνόμενα. - - - Ἐν φορᾷ αὐτῶν ἡ κίνησις πέφυκεν. Ἐπειδὰν ὖν ὄμμα καὶ ἄλλο τι τῶν τύτω συμμέτρων πλησιάσαν γεννήσῃ τὴν λευκότητά τε καὶ αἴσθησιν αὐτῇ ξύμφυτον, ἃ ὐκ ἄν ποτε ἐγένετο, ἑκατέρυ ἐκείνων πρὸς ἄλλο ἐλθόντος, τότε δὴ μεταξὺ φερομένων (τῆς μὲν ὄψεως πρὸς τῶν ὀφθαλμῶν, τῆς δὲ λευκότητος πρὸς τῦ συναποτίκτοντος τὸ χρῶμα) ὁ μὲν ὀφθαλμὸς ἄρα ὄψεως ἔμπλεως ἐγένετο, καὶ ὁρᾷ δὴ τότε, καὶ ἐγένετο ὔτι ὄψις, ἀλλὰ ὀφθαλμὸς ὁρῶν. τὸ δὲ συγγεννῆσαν τὸ χρῶμα, λευκότητος περιεπλήσθη. καὶ ἐγένετο ὐ λευκότης αὖ, ἀλλὰ λευκὸν, εἴτε ξύλον, εἴτε λίθος εἴτε ὁτιῦν συνέβη χρῶμα χρωσθῆναι τῷ τοιύτῳ χρώματι. καὶ τ' ἄλλα δὴ ὕτω σκληρὸν καὶ θερμὸν, καὶ πάντα τὸν αὐτὸν τρόπον ὑποληπτέον, αὐτὸ μὲν καθ' αὑτὸ μηδὲν εἶναι, ὃ δὴ καὶ τότε ἐλέγομεν ἐν δὲ τῇ πρὸς ἄλληλα ὁμιλίᾳ πάντα. γίγνεσθαι καὶ παντοῖα ἀπὸ τῆς κινήσεως. *Principium autem deinceps erit, ex quo ea, quae modo diximus, manant, quod scilicet universum hoc motus est, & aliud praeter motum nihil. Motus vero sunt species duae: & multitudine quidem utraque species est infinita, potentiam autem altera agendi, altera patiendi habet. Ex harum congressu, compulsuque mutuo effectus eveniunt numero infiniti, specie gemini, sensibile videlicet ac sensus, qui semper cum sensibili concidit atque congreditur. Sensuum haec nomina sunt, visus, auditus, olfactus, gustus, tactusque frigidorum & calidorum. Quos sequuntur voluptates, dolores, cupiditates atque timores, aliique affectus, innumeri quidem sine nomine, nominati quoque permulti. Genus autem sensibile sensui cuilibet est cognatum. Omnigenis visionibus, colores omnigeni: auribus itidem voces, ceterisque sensibus alia sensibilia cognata similiter adsunt. - - - In latione illorum motus est. Cum igitur oculus aut aliquid eorum, quae accessit, albedinem, sensumque cognatum gignit, quae numquam nata fuissent, si illorum alterum ad aliud quiddam adventasset, tunc sane interim dum fertur visio quidem ab oculis, albedo autem ab eo, quod colorem tum ex se edit, oculus visione repletur, videtque, & factus est non visio, sed videns oculus. Quod vero colorem tum ex se edit, albedine repletum est, factumque non est albedo, sed album sive lignum, seu lapis, sive quidvis aliud, quod forte sit colore huiusmodi coloratum: eodemque pacto de aliis, ut de calido & duro, ceterisque omnibus iudicandum, nihil ex his ipsis secundum se quidquam esse, quod & in superioribus disputabamus, sed in mutuo congressu omnia fieri & omnigena, propter motum.*

§. III.

Perspicuum est, his in verbis tradi, universum mundum nulla re alia, quam particularum commotione, factum esse, neque alia ratione generari & vicissim corrumpi omnia. Nullum vero aliud motus genus, quam id, quod *locale* dicitur, PROTAGORAS fassus est, quod ex iisdem hisce verbis intelligitur. Ex quibus porro, eumdem liquet philosophum praecepisse, omnes qualitates illas, quae sensus nostros attingunt, colores, sonos,

(1) *Videbitur)* Duos hic coniungit PLATONIS locos, qui satis amplo distant intervallo. Exemplum a vento exstat *p. 118.* a vino vero quod ducitur, legitur *p. 121. ed. Ficini.*

sonos, sapores, odores, & reliqua, non esse res extra nos ipsos vere exsistentes, sed sensuum tantum nostrorum varias affectiones, corpusculorum diverso motu & impulsione in sensuum instrumenta productas. His omnibus si quis forte dictis nondum commoveatur, eum certe is, quem nunc afferam, locus, illustrior etiam & evidentior praecedentibus, ut adsentiatur nobis, coget : *Μέμνησαι γὰρ ὅτι οὕτως ἐλέγομεν, ἓν μηδὲν αὐτὸ καθ' αὑτὸ εἶναι, μηδ' αὐτὸ ποιοῦν ἢ πάσχον, ἀλλ' ἐξ ἀμφοτέρων πρὸς ἄλληλα συγγιγνομένων ταῖς αἰσθήσεσι, καὶ τὰ αἰσθητὰ ἀποτικτόντων, τὰ μὲν ποῖα ἄττα γίγνεσθαι, τὰ δὲ αἰσθανόμενα.* *Recordaris ita nos supra dixisse nihil secundum seipsum unum aliquid esse, neque insuper agens aut patiens, sed ex utrisque vicissim congredientibus sensus & sensibilia emanantia partim fieri qualia quaedam, partim vero sentiri.* p. 160 (p. 182 Ficini)

§. IV.

Tanta est in his PLATONIS locis lux & evidentia, ut nullum prorsus alium sensum recipere queant, praeter illum, quem nos expressimus. Quamobrem bini illi PLATONIS interpretes Latini, FICINVS & SERRANVS, quos novimus ante philosophiae huius mechanicae instaurationem vixisse, nec idcirco peritos disciplinae illius fuisse, haud tamen aliter eos exposuerunt. Ille quidem vim verborum PLATONIS sic reddidit : *Color neque oculorum aspectus est, neque corporum motus, sed ex aspectu motuque medium quiddam resultans, id est, talis circa oculos passio.* Hic vero sententiam eorum his sibi verbis declarandam esse duxit : *Ex varia aspicientis διαθέσει, variaque adeo intermedii sensilis schesi, colores varios & videri & fieri, ita tamen ut omnia sint φαντασικὰ. nec nisi in animo subsistant, vario autem motus congressu varientur : quod de omnibus sensibus constituendum est.* Addi tamen his debet, PROTAGORAM, quo melius obtineret id, quod consequi cupiebat, omnia esse dubia & incerta, non modo statuisse, res, quae sensus feriunt, tales unice esse, quales videntur, ratione omnium animalium, verum etiam ratione & respectu singulorum. Nulla enim contendebat ratione planum fieri posse, omnia bruta animantia iisdem imbuta esse rubri & nigri speciebus & notionibus, immo ne certum quidem esse, binos homines, perceptis hisce coloribus, eadem intra se sentire : affectiones enim eiusmodi sensuum unicuique animali proprias esse : constare item usu & experientia, cum odorum & saporum dulcedinem & acerbitatem, tum frigus & calorem ex singulorum sensu esse aestimanda.

CAPVT QVARTVM.

ARGVMENTVM.

Philosophia corpuscularis antiquior est bello Troiano & a Moscho quodam Sidonio inventa. Moschus hic, gente Phoenix, idem est, qui Mochus Physicus ; neque hic differt a Mose Iudaeorum legislatore. Plato & Aristoteles non ignari fuerunt philosophiae huius Phoeniciae : quam quidem Plato reiecit, quod Scepticis ipsi videretur favere, sprevit etiam Aristoteles, at Epicurus renovavit, qui tamen impietate hoc genus doctrinae ita obruit, ut totum paene everteret. Recentiori aetate philosophia haec denuo luculenter & egregie instaurata & nitori suo pristino restituta est.

§. I.

Constat igitur ex his, quae diximus, ipsum illud philosophandi genus, quod *corpusculare* vocatur seu *mechanicum*, in quo instaurando & renovando non ita pridem CARTESIVS & GASSENDVS elaborarunt, non modo, si prima eius capita & praecipua momenta spectes, EPICVRO antiquiorem esse, sed etiam ante PLATONIS & ARISTOTELIS, immo ante DEMOCRITI & LEVCIPPI tempora, qui vulgo ceteroquin parentes eius fuisse perhibentur, viguisse. Proinde nihil caussae nobis est, cur POSIDONIO, Stoico, aegre fidem habeamus, qui, quod STRABO scriptum reliquit, philosophiae huius origines ante belli Troiani aetatem posuit, & ex Phoenicia in Graeciam eam esse delatam, tradidit : *εἰ δεῖ πιστεῦσαι τῷ Ποσειδωνίῳ, τὸ περὶ τῶν ἀτόμων δόγμα παλαιόν ἐστιν, ἀνδρὸς Σιδωνίου Μώσχου πρὸ τῶν Τρωϊκῶν χρόνων γεγονότος.* *Si fidem habere par est Posidonio,* Lib. 16. edit. Casaub. p. 757.

nio, Stoico, doctrina de atomis antiquior est belli Troiani temporibus, & excogitata primum est a Moscho quodam, Sidonio, aut Phoenice potius, (1) uti SEXTVS EMPIRICVS testimonium hoc POSIDONII retulit, cuius haec verba sunt: Δημόκριτος δὲ καὶ Ἐπίκουρος ἀτόμους, εἰ μὴ τι ἀρχαιοτέραν ταύτην θετέον τὴν δόξαν, καὶ ὡς ἔλεγεν ὁ Στωικὸς Ποσειδώνιος, ἀπὸ Μόσχου τινὸς ἀνδρὸς Φοίνικος καταγομένην. *Democritus & Epicurus atomos in... nisi haec opinio statuenda sit antiquior, &, ut Stoicus dixit Posidonius, deducta a Mo... quodam Phoenice.* Non licet nobis per sanam rationem hoc POSIDONII testimonium ... diate, quum quae paullo ante attulimus. nec EPICVRVM, nec DEMOCRITVM ... fices huius auctores esse, testatissimum faciant.

Adv. Mathem. p. 367. (Lib. IX. p. 612.)

§. II.

Veri autem simillimum est, *Moschum* hunc Phoenicem, cuius mentionem ... SIDONIVS, non differre a *Moscho* illo Physico, cuius apud IAMBLICHVM in ... *thagorae* (1) exstat memoria, ubi PYTHAGORAS tempus quoddam Sido... nicia consumsisse, ibique cum vatibus *Mochi*, physici, successoribus versat... institutus esse dicitur. τοῖς δὲ Μώχου τοῦ φυσιολόγου προφήταις ἀπογόνοις καὶ τοῖς ... νικοῖς ἱεροφάνταις. *Versatus est cum prophetis successoribus Mochi, physici, cete... cum sacerdotibus.* Vterque porro hic MOCHVS & MOSCHVS, Phoeni... phus, nullus est fine controversia, quam MOSES, Iudaeorum legislator: id ... suspicatus est ARCERIVS: Μόσχου, inquit, *legendum videtur, nisi quis* Μώχου ... *legere malit.* Quare antiquus sermo quum MOCHVM seu MOSEN primum ... phiae illius inventorem esse ferat, quae nomen habet ab atomis, nec Democritea, nec Epicuraea dici ea debet, verum *Moschica* seu *Mosaica*.

§. III.

Fatendum nobis est, binos illos praestantissimos ac celeberrimos philoso... hos, PLATONEM & ARISTOTELEM, haud tam suisse felices, ut veteris huius Phoeni... Moschicae aut Mosaicae accuratam, perfectamque adipiscerentur notitiam. Et P... TONEM quidem probabile est, idcirco abhorruisse ab ea, quod PROT... ter abuti hac disciplina cerneret ad Scepticismum stabiliendum, omneque ... crimen boni atque mali funditus tollendum. Neque tamen physicam huius phi... phiae partem *in Theaeteto*, petopportunam licet id faciendi occasionem nactus, re... In *Timaeo* vero aliqua eius cognitione sese tinctum ostendit, quum quatuo... rum differentias, ignis, aquae, aëris & terrae, inde nasci, probare conatur, ... eorum particulae diversis figuris Geometricis essent praeditae: ... terrae ... ticulas cubi opinatur referre formam, eo quod terra solida sit & immob... ignis vero particulas pyramidis esse figura vult. τὸ ἔχον ἐλαχίστας βάσεις ... κινητότατον ἀνάγκη πεφυκέναι, τμητικώτατόν τε ὀξύτατον ὂν πάντη πάντων ... *illam figuram, cuius minimae sunt bases, ei attribuere corpori, quod maxime ... bile, maximeque dissolvit ac penetrat.* Si quis forte reconditum quendam sensum ... dogmate hoc latere, nec PLATONEM physice illud intelligi voluisse, putaret, is pe... facile reprimi posset, quae ipsemet hic philosophus paullo post de particulis elemento... rum tenuissimis tradit: πάντα δὴ δεῖ ταῦτα διανοεῖσθαι σμικρὰ οὕτως ὡς καθ᾽ ἓν ἕκαστον ... τοῦ γένους ἑκάστου διὰ σμικρότητα οὐδὲν ὁρώμενον ὑφ᾽ ἡμῶν, συναθροισθέντων δὲ πολλῶν τοὺς ὄγκους αὐτῶν ὁρᾶσθαι. Quorum verborum haec est sententia; *Hi cubi & pyramide... in terr... & igne non, nisi mente ac intelligentia comprehendi possunt: singulae enim elementorum particulae non incurrunt in sensus, sed multarum tantum ex illis coagmentatio.*

p. 53. Serr. edit.

p. 56.

§. IV.

ARISTOTELES apertius hanc philosophiam reiecit. IACOBVS CAR... RIVS, quum in *Adnotationibus ad Alcinoum* de natura disseerit universalium: *Quidam*, inquit, *universalia non omnino quidem tollunt, sed ea tantum esse volunt, quando intelliguntur, nihil vero haberi in natura, quod mentis notioni respondeat: Quod mihi fere perinde est, acsi diceret, colores nihil actu esse, sed tales effici, quando reapse videntur. Quae* ...

(1) *Potius*) Perinde est, utrum Phoenicem, an Sidonium dicas MOCHVM. Illud gentis, hoc *sterilis* urbis patriae nomen est.

(1) *Pythagorae*) cap. III. p. 10. ed. ...

opinio suos habuit assertores, sed ab Aristotele est damnata. Quae his in verbis a CARPENTARIO memoratur opinio, colores non revera sic extra nos exsistere, ut notionibus mentium nostrarum respondeant, quas ante visionem habuimus, mysterium illud est veteris philosophiae Mosaicae seu *atomicae*, cuius rudis & ignarus erat ille, quo colores edocemur, non esse qualitates absolute extra nos exsistentes, sed tantum sensuum in nobis ipsis affectiones & perpessiones. Et verum omnino est, hanc philosophiam ab ARISTOTELE condemnatam esse, & quidem ut doctrinam antiquioribus ante se physicis probatam, *Libro III. de anima cap. II.* (1) Οἱ πρότεροι φυσιόλογοι τοῦτο οὐ καλῶς ἔλεγον, οὐδὲν οἰόμενοι οὔτε λευκὸν οὔτε μέλαν ἄνευ ὄψεως, οὐδὲ χυμὸν ἄνευ γεύσεως. *Male veteres physici fere omnes censuerunt, quum nihil esse nigrum vel album sine visu, nihil dulce vel amarum sine gustatu praeciperent.* Alio rursus loco (2) id ipsum philosophandi genus, quod qualitates omnes sensibus subiectas ex figuris, situ & motu particularum nasci perhibet, confutare studet: nec tamen ibi DEMOCRITO id soli tribuit, sed iterum plerisque naturae ante se speculatoribus. Δημόκριτος, inquit, καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν φυσιολόγων ἀτοπώτατόν τι ποιοῦσι. πάντα γὰρ τὰ αἰσθητὰ ἁπτὰ ποιοῦσι. καίτοι εἰ καὶ τοῦτο οὕτως ἔχει, δῆλον ὅτι καὶ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων, ἑκάστη ἁφή τις ἐστί. τοῦτο δὲ ὅτι ἐστὶ ἀδύνατον, οὐ χαλεπὸν συνιδεῖν. Ἔτι δὲ τοῖς κοινοῖς τῶν αἰσθήσεων πασῶν χρῶνται ὡς ἰδίοις. Μέγεθος γὰρ καὶ σχῆμα, καὶ τὸ τραχὺ καὶ τὸ λεῖον, ἔτι δὲ τὸ ὀξὺ καὶ τὸ ἀμβλὺ τὸ ἐν τοῖς ὄγκοις κοινὰ τῶν αἰσθήσεων ἐστί, εἰ δὲ μὴ πασῶν, ἀλλὰ ὄψεώς γε καὶ ἁφῆς. οἱ δὲ τὰ ἴδια ἐνταῦθα ἀνάγουσιν ὥσπερ Δημόκριτος. Τὸ γὰρ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν, τὸ μὲν τραχὺ φησὶν εἶναι, τὸ δὲ λεῖον. Εἰς δὲ τὰ σχήματα ἀνάγει τοὺς χυμούς, καίτοι ἢ οὐδεμίας ἢ μᾶλλον τῆς ὄψεως τὰ κοινὰ γνωρίζειν. *At Democritus & reliqui naturae interpretes absurdissimum quid committunt. Nam sensibilia omnia, tactilia faciunt. Quod si ita sese haberet, certum foret, omnes etiam alios sensus tactum quemdam esse: quod fieri non posse, nequaquam difficile intellectu est. Praeterea sensilibus bisce, quae sensibus omnibus communia sunt, tamquam propriis utuntur. Etenim magnitudo & figura, & asperitas & laevor, & acuties & obtusitas, quae moli competit, sensibus communia sunt: quod si non omnibus, saltim tamen visui & tactui. - - - Illi vero propria redigunt ad ista, ut Democritus. Is enim candorem quidem laevitatem & nigrorem scabritiem esse affirmat: sapores autem figuris tribuit. Atqui cognoscere communia, aut ad nullum sensum, aut ad visum potius spectat.* Finem facit ARISTOTELES disputationi huic binis generalioribus adversus illud philosophandi genus argumentis, quod omnes, quae sensus nostros feriunt, qualitates nil esse, nisi motus & affectiones in nobis ipsis, a varia magnitudinis, figurae, situs & motus in obiectis rebus temperatione excitatas, praecipit. Ἔτι τὰ μὲν, inquit, αἰσθητὰ πάντα ἔχει ἐναντίωσιν, οἷον ἐν χρώματι τῷ μέλανι τὸ λευκόν, καὶ ἐν χυμοῖς τὸ γλυκὺ τῷ πικρῷ, σχῆμα δὲ σχήματι οὐ δοκεῖ εἶναι ἐναντίον. τινὶ γὰρ τῶν πολυγώνων τὸ περιφερὲς ἐναντίον. Ἔτι ἀπείρων ὄντων τῶν σχημάτων, ἀναγκαῖον καὶ τοὺς χυμοὺς εἶναι ἀπείρους. *Ad haec sensilia omnia contrarietatem sortita sunt: nam in coloribus albus nigro contrarius est: in saporibus dulcis, amaro. Figura vero figurae non videtur esse contraria? Cui enim e multangelis rotunda est contraria? Praeterea cum figurae sint innumerae, sapores quoque innumeros esse necesse est?* Haec ego argumenta non inficior ingeniosa esse, id est, ARISTOTELE digna, nec parum habere speciei ad eorum sententiam exornandam, qui tales naturas, quales sunt qualitates *spectabiles, tangibiles, audibiles* & reliquae, reapse in rebus extra nos positis esse opinantur. At quum longe tamen infra pondus eorum argumentorum posita sint, quae pro contraria militant sententia, sine magno labore philosophiae huius renovatae ac instauratae defensores invenient, quo vim eorum frangant & debilitent.

§. V.

Post PLATONIS & ARISTOTELIS aetatem vetus illa, de qua loquimur, physica in lucem ab EPICVRO revocata, verum tot simul sententiis in Deum & pietatem iniuriosis inquinata fuit, ut vix ab interitu servari potuerit. Nam ex magnis, quae EPICVRVS de hoc doctrinae genere conscripsit, voluminibus nihil restat, praeter id, quod DIOGENES LAERTIVS ex illis excerpsit: nec ullum disciplinae huius Systema pervenit ad posteros, si a LVCRETII CARI *de rerum natura* poëmate discesseris. Igitur longa

(1) *Cap. II.)* Potius *cap. I. p. 43. Tom. II.* Opp.

(2) *Alio loco) Libro de sensu & sensili cap. IV. p. 70. Tom. II. Opp.* Vide quae de hoc & reliquis, qui afferuntur hic, locis disseruimus ad *Systemat. Intellect. cap. I. §. VI. f.*

longa & diuturna oblivione philosophia haec oppressa olim iacuit, nec nisi pauca quaedam & obscura eius vestigia passim in quorumdam doctorum virorum monumentis apparent. In his SEXTVS est, qui Stoicos quosdam censuisse refert, τὰ αἰσθητὰ εἶναι πρός τι, *res, quae sentiuntur, referri ad animalia, quae sentiunt*, itemque τὰ πάθη μόνα καταλαμβάνεσθαι, *non ipsas res sensu comprehendi, sed nostras tantum, quae a rebus oriuntur, perpessiones.* Cognatum quoque & affine huic est doctrinae praeceptum id, quod Sceptici, qui PYRRHONEM sequuti sunt, adoptarunt: πάντα εἶναι πρός τι, τουτέστι πρὸς τὸ κρῖνον, ὅτι πρὸς τόδε τὸ ζῶον καὶ τόνδε τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν δὲ τὴν αἴσθησιν ἕκαστον φαίνεται. *Omnia referri ad aliquid, id est, ad id, quod de illis iudicat, remque omnem esse videri respectu sensus.* Fuit etiam PLOTINVS aliqua eius cognitione imbutus, quod ex eo liquet loco, ubi quaerit,
Ennead. V. Lib. V. (cap. 1. p. 520.) utrum res sub sensus cadentes reapse exsistant in rebus extra nos positis, an vero perpessiones tantum sint in nobis ipsis excitatae? ἐπεὶ καὶ τὰ ἐπὶ τῆς αἰσθήσεως, ἃ δὲ δοκεῖ πίστιν ἔχειν ἐναργεστάτην, ἀπιστεῖται μήποτε οὐκ ἐν τοῖς ὑποκειμένοις, ἀλλ' ἐν τοῖς πάθεσιν ἔχῃ τὴν δοκοῦσαν ὑπόστασιν, καὶ νοῦ δεῖ ἢ διανοίας τῶν κρινόντων. *Quoniam & circa illa, quae sensibus offeruntur, quorum fides certior esse videtur, dubitari solet, ne forte non tam in subiectis rebus, quam in passionibus quibusdam, naturam habeant apparentem: ubi certe mentis iudicium, vel saltim cogitationis exigitur.*

§. VI.

Hac autem nostra memoria haec philosophandi forma quorumdam doctissimorum virorum lucubrationibus secunda, faventeque fortuna, denuo illustrata, totque luculentis & exceptione omni maioribus experimentis, ne quid nunc de illis dicam, quae a prismate vitreo & inde sumta sunt, comprobata est, ut aut nulla, aut exigua de veritate eius dubitatio relicta sit. Meo quidem iudicio, nisi hanc disciplinam veram esse atque certam statuamus, confitendum omnino nobis est, totum mundum corporeum & aspectabilem prorsus inexplicabilem esse. Nam sicuti TIMAEVS LOCRVS (1) dudum observavit, res, quae sensibus percipiuntur, (αἰσθητά) non posse aliter comprehendi, quam sensu & adulterina quadam ratione, (αἰσθήσει καὶ νόθῳ λογισμῷ): ita omni vacat controversia, nullas a nobis claras & perspicuas caloris & frigoris, lucis & colorum notiones informari posse, quamdiu eas ut qualitates intuemur, in rebus in sensus incurrentibus reapse exsistentes, hanc vero caliginem tolli, simulatque eas ut affectiones sensuum nostrorum spectamus. Quocirca nisi concedere velimus, intelligentiam nostram nihil prorsus earum rerum, quae hic sub sensus nostros cadunt, capere & intelligere, tametsi ea res multo maiores & sublimiores comprehendere valeat, non possumus, quin illis accedamus, qui veterem illam *Moschicam* seu *Mosaicam* aut *corpuscularem* philosophiam unice certam, veramque esse statuunt.

CAPVT QVINTVM.

Opiniones illae, quas PROTAGORAS & alii philosophi auxilio philosophiae corpuscularis tueri studuerunt, ineptae sunt, repugnantes, nec disciplinae huic consentaneae. Nec minus absurdum, sibique repugnans est illud eius dogma, quod nihil simpliciter & absolute verum esse, sed respectu tantum eius, qui cogitat, praecipit.

§. I.

Qvamvis autem antiqua illa philosophia, quae corpusculis individuis utitur ad naturae rationes explicandas, fundamentis nitatur minime dubiis & rationi maxime sit consentanea, inopinata tamen illa & portentosa PROTAGORAE & aliorum dogmata, quae auxilio eius firmare ac stabilire conati sunt, non ridicula tantum in se, absurda & sibimetipsis contraria sunt, verum etiam nulla ratione ex praeceptis disciplinae huius consequuntur.

Haec quidem scita: *Omne quod videtur, est.* Et: *Quodlibet visum verum est,* tametsi primo statim aspectu stulta omnibus & inepta videri debeant, a binis tamen eximiis

(1) *Timaeus Locrus) Libro de anima mundi cap. I. p. 545. ed. Galei.*

miis philosophis, PLATONE & ARISTOTELE, seria confutatione digna sunt habita. PLATO in *Theaeteto* sequentibus ea rationibus aggreditur: Si omnia visa essent vera, visa eius, qui somniat, aeque vera essent & certa, atque perceptiones eorum, qui vigilant: omnes deinde homines pari & aequali essent sapientia praediti, eorum, qui omnis plane rudes sunt Geometriae, opiniones aeque firmae essent ac exploratae, quam Geometrarum enuntiata, praedictionesque rerum futurarum omnes verae, certaeque forent: ad actiones denique hominum quod attinet, perinde foret, utrum hoc, an vero alio modo aliquis rei alicuius obtinendae caussa ageret, nec ullus idcirco locus esset deliberationibus & consultationibus relictus.

Verum ARISTOTELES (1) in *Metaphysicis* urbanitatis aliquid confutationi horum praeceptorum admiscet, quum his ea verbis perstringit: τοῖς ὑπὸ τὴν ὄψιν ὑποβάλλουσι τὸν δάκτυλον καὶ ποιοῦσιν ἐκ τοῦ ἑνὸς φαίνεσθαι δύο, δύο εἶναι διὰ τὸ φαίνεσθαι ταῦτα καὶ πάλιν ἕν: τοῖς γὰρ μὴ κινοῦσι τὴν ὄψιν ἓν φαίνεται τὸ ἕν. *Qui ponunt, nihil esse, nisi ea, quae apparent, nihil differunt ab illis, qui digitum sub oculos ponunt, & faciunt, ut ex uno appareant duo, ac duo esse putant, propterea, quod tot apparent & rursus unum: illis vero qui visum non movent, unum apparet, quod unum est.* Vtroque tamen hoc subtilius & ingeniosius in haec dogmata disputat SEXTUS EMPIRICUS, (2) qui: εἰ πᾶσα, inquit, φαντασία ἐστὶν ἀληθής, καὶ τὸ μὴ πᾶσαν φαντασίαν εἶναι ἀληθῆ, κατὰ φαντασίαν ὑφιστάμενον, ἔσται ἀληθές. καὶ οὕτω τὸ πᾶσαν φαντασίαν εἶναι ἀληθῆ γενήσεται ψεῦδος. *Si omnis phantasia est vera, etiam non omnem phantasiam esse veram, ut quod ex phantasia constat, erit verum: & ita omnem esse veram phantasiam, falsum erit.*

§. II.

Animadverti vero debet, scitis hisce: *Quodcumque videtur, id est*, & : *Omne visum verum est*, nullam esse aliam sententiam subiectam, quam hanc: Nihil absolute & simpliciter verum est, sed omnis veritas & cognitio ad hominum sensus & facultates referenda est: Atqui unum visum altero nec verius, nec certius est: ex quo efficitur, omnia visa aeque vera esse, seu, quod idem est, nullum visum verum esse. Non fugit hoc ARISTOTELEM, qui recte alio loco: (1) ὁ λέγων, inquit, ἅπαντα τὰ φαινόμενα εἶναι ἀληθῆ, ἅπαντα ποιεῖ τὰ ὄντα πρός τι. *Qui dicit omnia esse vera, quae apparent, omnia entia facit esse ad aliquid seu relativa.*

Sed de ipsis quid fiet PROTAGORAE praeceptis his: *Nihil absolute verum est*, & : *Homo mensura est rerum omnium*, si hoc vacat controversia, nihil in se ac simpliciter, sed omnia comparate tantum & ratione eius, qui hoc vel illo modo cogitat, vera esse? Nonne haec ipsa praecepta non absolute vera erunt, sed tantum comparate ac respectu auctoris eorum, PROTAGORAE? Et hic tamen homo scitum hoc: *Nihil est absolute ac simpliciter verum*, universe & absolute verum, certumque esse contendit.

Et quam puerile quaeso & stultum est, hominem, qui philosophi nomen & gloriam studiose appetit, in longo volumine exarando non mediocrem consumere laborem, quo id unum acriter agit, ut humano generi persuadeat, *nihil esse absolute verum, quaecumque autem pro veris habentur, videri tantum vera esse certis hominibus?* Tamne igitur vecors erat, ut parum intelligeret, hoc posito & probato, ipsam quoque illam sententiam, pro qua pugnabat, non simpliciter veram, sed comparate tantum & eorum respectu, quibus ita videtur esse, ratione vero illorum, qui secus sentiunt, falsam fore? Atqui non plus communis hominum salutis interest, scire, PROTAGORAE visum fuisse, nihil esse omnino & absolute verum, quam eius interest, non ignorare, quid proxima nocte in somnis PROTAGORAS viderit. Etenim quum unusquisque, ut putat hic philosophus, ea tantum cogitet atque cernat, quae ipsi soli vera sunt, (αὐτὸς τὰ αὑτοῦ ἕκαστος μόνα δοξάζει) nihilo plus mea referet, aliorum opiniones nosse, quam quid hic, vel ille somniaverit, perspectum habere. Quamobrem multo sapientius fecisset PROTAGORAS, si omnem istum laborem, quem in hoc dogmate stabiliendo sumsit, intermisisset, privatasque has & sibi unice proprias veritates, aut visa potius & somnia, sibi soli reservasset.

Nulli vero quum parcit homo hic labori & industriae, ut testatum & planum faciat; *Quae vera videntur, non esse absolute, sed certa tantum ratione vera*, suam ipsemet disci-

(1) *Aristoteles) Metaphysicor. Lib. XIII. cap. VI. p. 459. T. IV. Opp.*
(2) *Sextus Empir.) Lib. I. advers. Logicos §. 390. p. 447.*
(1) *Alio loco) Metaphys. Lib. IV. cap. VI. p. 315. Tom. IV. Opp.*

disciplinam oppugnat & labefactat. Namque pugnat, hoc absolute & simpliciter verum esse, nihil esse absolute & simpliciter: quod quidem disparatum esse, manifestum est. Ita scilicet Scepticorum & fanaticorum comparatum est rationibus, ut semetipsis plerumque evertant & destruant, neque laboriosam propterea & longam confutationem desiderent.

§. III.

Quod si nihil in se & absolute verum est, illud etiam haud absolute ac simpliciter verum esse poterit, PROTAGORAE ita visum fuisse, nihil esse simpliciter verum, sed videbitur tantum ipsi & aliis, hoc illi fuisse visum. Quid? quod ne hoc quidem pro absolute vero duci poterit, PROTAGORAM, cui nihil placuit in se & omnino verum esse, vere aliquando exstitisse. Ad extremum, posito, quod saepe diximus, dogmate, incertum prorsus erit, utrum res quaedam sint extra nos positae, quibus sensus nostri pellantur, concitentur & afficiantur, nec ne? Vtrum vere aliquid eiusmodi in rerum natura sit, quod vocabulis, quibus utimur, *magnitudo*, *motus*, *figura* & *situs partium* respondeat, nec ne? Vtrum denique *materia fluat, in eaque rationes omnium rerum, quae apparent, sitae sint*, (τὴν ὕλην ῥευστὴν εἶναι καὶ τὰς λόγους τῶν φαινομένων πάντων ἐν αὐτῇ ὑποκεῖσθαι) nec ne? Et haec tamen omnia PROTAGORAS, PLATONE & SEXTO (1) auctoribus, vera esse sine ulla controversia adseveravit.

CAPVT SEXTVM.

PRaecepta illa Protagorae: Omnis cognitio est sensus, nullaque est, nisi apparens & relativa, cognitio, *per eam philosophiam, quae corpusculis & atomis nititur, prorsus evertuntur. Namque hac philosophia duce extra omnem ponitur controversiam; Sensus non esse solos iudices & arbitros rerum illarum, quae vere ac reapse sunt & exsistunt, sed aliud esse in nobis principium sentiendi facultate maius & excellentius.*

§. I.

QVemadmodum vero Sceptica haec, aut fanatica potius PROTAGORAE philosophia in se vehementer absurda est & secum ipsa pugnat: ita nihil ea firmamenti & praesidii ex antiqua philosophia illa, quae naturam ad individua revocat corpuscula, sibi potest promittere. E contrario nullum esse confidenter dixerim philosophiae genus, quod validius & apertius utrumque hoc dogma: *Omnis cognitio est sensus*, Et: *Veritas omnis & cognitio apparens tantum est*, debellet, quam illud ipsum, quod atomis utitur.

Primo enim, nullus sensus de se ipso & perceptionibus suis iudicare, multo minus de aliorum sensuum perceptionibus sententiam ferre potest, quum *res illae, quae uni facultatum nostrarum subiectae sunt, nullo modo percipi & sentiri queant ab alia facultate, nec, verbi caussa, quae in aures cadunt, oculorum, aut quae oculos feriunt, aurium cognitioni & iudicio pateant.* (1) ἃ δι' ἑτέρας δυνάμεως αἰσθάνῃ, ἀδύνατον δι' ἄλλης ταῦτα αἰσθέσθαι, οἷον ἃ δι' ἀκοῆς, δι' ὄψεως, ἢ ἃ δι' ὄψεως, δι' ἀκοῆς.

Oculi sonorum minime iudices sunt, qui auribus excipiuntur, nec aures lucis & colorum naturam explorare valent. Quod igitur de omnibus sensibus, variisque rebus, quae incurrunt in eos, simul iudicat, id ipsum sensus esse nequit, verum indolis multo melioris & excellentioris.

§. II.

Praeter haec, quodcumque intelligit, imaginandi vim ad omnes aliquid conferre sensuum perceptiones, id ipsum liberum fit ab imaginatione necesse est, nec potest non res esse, in qua facultas residet iudicandi, quidnam absolute ac vere sit, quidnam esse tantum videatur. Namque scitum hoc: Vis imaginandi omnibus sensuum perceptionibus adiuncta est, non veritas est certis hominibus propria, verum absoluta: Neque licuisset

(1) *Platone & Sexto*) Illo in *Theaeteto*: hoc *Libro I. adv. Logicos p.* 382. C. & *Lib. II. p.* 442.

(1) ἃ δι') Haec PLATONIS sunt in *Theaeteto p.* 132.

cuisset PROTAGORAE ad huius veritatis pervenire cognitionem, nisi facultate valuisset omni sensu meliore ac maiore, cuius est, id quod vere & absolute exsistit ab eo, quod esse videtur, discernere.

Haec ipsa igitur facultas animi, quae, ex praescripto philosophiae atomis nixae, animadvertit, cunctis sensuum nostrorum visis adiunctum esse aliquid illis unice proprium & peculiare, qui sentiunt, ea nos quoque dubitare non sinit, nos non modo vere ac reapse affici, sentire, percipere, verum etiam eos, qui sentiunt, absolute atque vere exsistere. Quamvis enim sensus nostros plane nos fallere, neque veri aliquid ad animum nostrum referre fingamus, quamvis nullum esse solem, nullam lunam, nullam terram, id quod oculis nostris credimus, statuamus, quamvis denique nec manibus, nec pedibus, nec corpore nos esse praeditos, quidquid sensibus nostris videntur, decernamus, ratio tamen hoc controversia carere praecipit, illud, cui res istae ita videntur esse, non posse non esse aliquid. Illi nimirum, quod non est, nihil apparere ac videri potest, neque verius aliquid & certius fieri potest hoc enuntiato: *Nihili nulla est neque actio, neque passio.* Eadem ratione magistra edocemur, nobis, quum vigilamus & sensibus nostris recte utimur, vere praesto esse res corporeas extra nos positas, qui sensus nostros certo modo pellunt & concitant, inque rebus hisce corporeis tot esse, tamque varias, ratione magnitudinis, figurae, situs atque motus, formas, quot, qualesque sensus nostri notiones in mentibus nostris informant. Et ipse non diffitetur PROTAGORAS, quod vetus tradit philosophia corpusculis nixa, in ipsis rebus corporeis absolute atque vere motum esse, magnitudinem, figuram & situm partium, tametsi color & eius generis reliqua non in rebus ipsis, sed in nostris tantum sint facultatibus. Quapropter, ipso iudice PROTAGORA, non omnis veritas & cognitio videtur tantum esse, sed quaedam simpliciter & absolute est.

§. III.

His observatis, quonam proprie & vere vetus illud philosophandi genus, quod ex atomis rerum naturalium rationes explicat, homines ducat, facile intelligitur. Non male aliquis philosophiam istam triumphum rationis de sensibus dixerit. Namque sensum ea demonstrat non esse tutum rerum illarum, quae vere ac absolute extra nos exsistunt, arbitrum & iudicem, sed aliam esse in nobis praestantiorem & graviorem animi facultatem, ad quam omne de sensibus iudicium pertineat, quae ludos & fallacias eorum aperiat, quae denique quid absolute sit, vel non sit decernat & pronuntiet. Hinc DEMOCRITVS, in quo multo plenior & accuratior fuit philosophiae, quam diximus, cognitio, quam in PROTAGORA, hunc eius praecipuum esse fructum, id quod observatu dignum est, adseverare nihil dubitat, ut sensuum de corporibus ipsis iudicium infirmetur, naturaque nobis excellentiorem rationis esse facultatem datam, cuius ope ea, quae absolute vera & falsa sunt, ab illis, quae talia videntur esse, secernere queamus, perspicuum & exploratum fiat. Confirmabo hoc SEXTI, (1) philosophi, de DEMOCRITO verbis: Δημόκριτος δὲ ἀναιρεῖ τὰ φαινόμενα ταῖς αἰσθήσεσι, καὶ τούτων λέγει μηδὲν φαίνεσθαι κατὰ ἀλήθειαν, ἀλλὰ μόνον κατὰ δόξαν. ἀληθὲς δὲ ἐν τοῖς οὖσιν ὑπάρχειν τὸ ἀτόμους εἶναι καὶ κενόν. *Democritus ea quidem tollit, quae apparent sensibus: & ex iis dicit nihil vere apparere, sed solum ex opinione: verum autem esse in iis, quae sunt: esse autem atomos & inane.* Ipsa vero DEMOCRITI, quibus hanc comprehendit sententiam, haec verba sunt: Νόμῳ γλυκὺ καὶ νόμῳ πικρὸν, νόμῳ θερμὸν, καὶ νόμῳ ψυχρὸν, νόμῳ χροιά. ἐτεῇ δὲ ἄτομα καὶ κενόν. *Lege seu opinione dulce & lege amarum: lege calidum & lege frigidum: lege color: vere autem atomi & inane. Quae itaque esse existimantur & reputantur sensilia, ea non sunt revera. Sola autem sunt atomi & inane.* Alio loco (2) idem SEXTUS EMPIRICUS ita de DEMOCRITO disserit: Ἐν δὲ τοῖς κανόσι δύο φησὶν εἶναι γνώσεις, τὴν μὲν διὰ τῶν αἰσθήσεων, τὴν δὲ διὰ τῆς διανοίας, ὧν τὴν μὲν διὰ τῆς διανοίας γνῶσιν κατάγει, προσμαρτυρῶν αὐτῇ τὸ πιστὸν εἰς ἀληθείας κρίσιν, τὴν δὲ διὰ τῶν αἰσθήσεων σκοτίην ὀνομάζει, ἀφαιρούμενος αὐτῆς τὸ πρὸς διάγνωσιν τοῦ ἀληθοῦς ἀπλανές. λέγει δὲ κατὰ λέξιν· Γνώμης δὲ δύο εἰσὶν ἰδέαι, ἡ μὲν γνησίη, ἡ δὲ σκοτίη. καὶ σκοτίης μὲν τάδε σύμπαντα, ὄψις, ἀκοή, ὀδμή, γεῦσις, ψαῦσις. ἡ δὲ γνησίη ἀποκεκρυμμένη δὲ ταύτης. *In regulis* (Democritus) *duas esse ait cognitiones: alteram quidem per sensus, alteram vero per cogitationem. Ex quibus cognitioni quidem per cogitationem tribuit iudicium veritatis, & genuinam ac fide dignam esse testatur: cognitionem autem per sensus nominat tenebricosam, eripitque ei hoc, quod in vero discernendo errare nequeat. Dicit autem*

(1) *Sexti) Lib. I. contra Logicos* §. 135. *p.* 399

(2) *Alio loco) Lib. I. contra Logic.* §. 138. *p.* 400.

tem ad verbum: Cognitionis duae sunt species, altera genuina, altera tenebricosa. Et tenebricosae quidem sunt haec omnia: visus, auditus, olfactus, gustus, tactus. Genuina autem, quae est ab ea secreta.

Hoc ego DEMOCRITI dogma tanto diligentius commemoro, quoniam EPICVRVS postea, qui illotis manibus ad hanc philosophiam tractandam accessit, sensum tradidit unicam esse verum a falso segregandi normam & regulam: ex quo quidem eius instituto evenit, ut veteri hac disciplina, quae atomis utitur ad naturae rationes explicandas, ad summam erga Deum impietatem & vitam sceleratam introducendam abuteretur, quae tamen, si modo recte intelligatur, firmissimum est adversus duo haecce monstra praesidium & munimentum. Namque haec philosophia quum notiones, quae per sensus in nobis oriuntur, nihil certi atque solidi habere demonstret, aliud oportet principium inesse nobis doceat, quod sentiendi facultatem longe post se relinquat, viamque nobis & rationem minime dubiam significet, ea, quae in se & absolute vera & falsa sunt, ab illis, quae talia videntur esse, separandi & secernendi.

LIBER TERTIUS.

CAPVT PRIMVM.

Explicatur, quidnam sensus sit, & eum a cognitione differre, docetur. Quanam ratione anima sentiat, ostenditur. Anima dum sentit, patitur, nec tamen omnino. Varii sentiendi modi.

§. I.

Quae adhuc a nobis dicta sunt & monita, sufficere, nisi fallor, possunt ad illud PROTAGORAE argumentum diluendum, quod ab atomorum disciplina sumsit, ad immutabiles & absolutas rerum naturas seu, ut vocant, *essentias* tollendas. Certe disciplina haec, quam sibi favere putat philosophus iste, nisi male exponatur & pervertatur, verae Metaphysicae rationibus in primis accommodata & conveniens est, & ad eam firmandam prae ceteris omnibus philosophandi viis conducit. Nihilo tamen minus rei, quam in manibus habeo nunc, admodum profuturum esse, mihi persuadeo, si copiosius paullo negotium hoc persequar, atque discrimen illud, quod sensum & intelligentiam seu cognitionem maxime segregat, clarius ostendam. Etenim hoc facto non modo Scepticam, aut potius fanaticam, PROTAGORAE philosophiam funditus evertere, aeternasque & immutabiles rerum naturas seu essentias contra machinationes eius communire facilius potero, verum etiam viam mihi ad alia quaedam commoda obtinenda comparabo, quae in extrema demum disputatione hac enumerabo. Patebit, quemadmodum spero, ubi ad exitum laboris huius ventum erit, non sine iustis & gravibus caussis me paulisper ab eo, quod mihi praecipue propositum est, digressum esse.

§. II.

Placet initium demonstrationis a sensu facere, eiusque naturam declarare, quo, quantum is a cognitione ac scientia distet, manifestum fiat.

Principio igitur inter omnes convenit, eos, qui sentiunt, non agere, verum perpeti, aut *sensum perpessionem esse*. Primum nemo sanus dubitat, in omni sensu corpus eius, qui sentit, affici atque perpeti aliquid. Atqui haec corporis sentientis hominis perpessio nihil est aliud, quam motus exterior, seu *localis*, qui a rebus extra nos positis in nervos imprimitur & ab his propagatur amplius & cum cerebro, unde omnis sentiendi facultas ducitur, communicatur. Namque ab hoc si discesseris *locali motu*, nec qua ratione unum corpus alterum afficere queat, nec quo modo ulla fiat corporum mutatio, vel explicari, vel comprehendi potest. Solet autem hicce motus in eo corpore, quod concitat & impellit aliud corpus, appellari *actio*, in eo autem, quod ab alio cietur & movetur, *perpessio*. Quocirca quum res quaedam corporea longiori a nobis intervallo remota in sensus nostros incurrit, necesse omnino est, ut motus quidam exterior ab illa re, quae sensus nostros pellit, procedat & continuatione quadam ad sensuum nostrorum instrumenta, sive ad

ad nervos, & ab his ad cerebrum propagetur, quoniam nihil ſentire poſſumus, niſi corpus noſtrum aliquo modo afficiatur, aut patiatur aliquid. Quum, verbi gratia, ſerena nocte infinitam ſtellarum multitudinem in coelo infixarum conſpicimus, certum hoc & ratum ſit oportet apud omnes, ab his ſtellis, tametſi omnes immenſis fere locorum ſpatiis ab hac terra noſtra diſtant, nihilo tamen minus *motum* quemdam *localem* manare, quem nos lumen ſiderum nominare ſolemus, ſerieque haud interrupta per liquidum coelum ad nervos noſtros opticos deſcendere; nec enim, niſi hoc ita ſeſe haberet, cernere ſtellas iſtas poſſemus. Ille vero motus ſive preſſus, cuius interventu fit, ut reliqua omnia corpora opaca videamus, nihil eſt, quam *ἀντίρεισμα* ſeu mutuus globulorum aethereorum conflictus, qui medium vorticis locum movendo excedere conantur, ab extremitate vero eius, quae ſolida eſt, repelluntur: non ſecus atque in tenebris res a nobis paullulum remotas ſentimus, quia baculi, quem manu gerimus, extremae parti reſiſtunt. Quum aures noſtrae e longinquo loco ſonum aëris aut tormenti cuiusdam bellici recipiunt, tum tremulae vibrationes aëris, non diſſimiles orbium, quos in aqua, iniecto lapide commota, naſci videmus, inde ad aures noſtras ſeu nervos, quos *acuſticos* nominant, continuato motu pergunt, undulationibus ſemper, quo longius procedunt, de virtute ſua nonnihil amittentibus.

§. III.

Neque tamen ſenſus nihil eſt, quam motus exterior, quem unum corpus cum altero communicavit, aut nil, niſi vis unius corporis, alterius corporis motui reſiſtens, quod nonnulli ſibi falſo ac temere perſuaſerunt, ſed ſimul cogitatio quaedam, cognitio aut vitalis perceptio & conſcientia motuum & perpeſſionum corporis. Quare quo ſenſus in nobis exſiſtat & oriatur, neceſſe omnino eſt, ut aliud quoque perpeſſionis genus in anima ſeu principio vitae noſtrae, quod vitali modo cum corpore ſociatum eſt, naſcatur, quum ſentimus. Haec vero animi perpeſſio toto differt genere ab illa ſuperiori corporis, quam deſcripſimus. Namque animus, qui natura eſt cogitans, talis eſſe ducitur, ut corpus penetrare ac permeare queat: ex quo efficitur, fieri nulla ratione poſſe, ut is per exteriorem corporis motum pariter loco pellatur & moveatur. Lucem nimirum, quae aërem permeat, tametſi ea nihil ſit, quam *localis motio*, nihilo tamen minus per aëris agitationes haud moveri & mutari animadvertimus, quia corpus eſt aëre multo tenuius & ſubtilius, quod per poros eius ſpongiis ſimiles tranſit. Multo ergo minus animus, ſi vel natura fingatur eſſe extenſa, corporis commotione modo locali pelli ac concitari poteſt, quum corpus is penetret, non quidem ita ut poros eius impleat, ſed ita tamen, ut in eodem ſpatio una cum ipſo exſiſtat.

Falluntur pariter, qui hanc animi, quam, quum ſentimus, ſubit, perpeſſionem meram eſſe perpeſſionem, omni actione deſtitutam, opinantur. Eſt ea potius cogitatio quaedam ſive perceptio, cui vis aliqua & potentia agendi adiuncta eſt. Namque notiones illae caloris, lucis, colorum, aliarumque rerum in ſenſus incurrentium, quia non ſunt qualitates, quae vere in corporibus extra nos poſitis exſiſtunt, quod praeceptis philoſophiae corpuſcularis edocemur, nec idcirco extrinſecus in animam, non ſecus ac ſigillum in cerae particulam, imprimuntur, ſed viſa tantum ſunt animi noſtri aut varii in eo percipiendi & cogitandi modi, ea de cauſſa non poſſunt non ex parte ab interiori quadam vitali ipſius animi virtute proficiſci. Atque haec Platonicorum quosdam adduxit ratio, ut ſenſuum perceptiones confiteri nollent animi perpeſſiones eſſe, ſed tantum *παθῶν γνώσεις cognitiones perpeſſionum* corporis eſſe dicerent.

§. IV.

Verum hi philoſophi valeant. Senſus, id quod iam ante dixi, animi quoque eſt perpeſſio quaedam, talis nimirum, qualis in naturam vita & cogitandi facultate praeditam cadere poteſt. Vſu nimirum & experientia magiſtra diſcimus, non ex ipſa anima ſenſum elici, ſed extrinſecus illi veluti obtrudi. Non is eſt animus, ut pro lubitu & arbitratu ſuo perceptiones ſibi fingere valeat: ſed neceſſe eſt, ut hoc vel illo modo cogitet, ſentiat & afficiatur, quum hae vel illae res exterioribus ſenſibus obiiciuntur & exhibentur. Nulla nobis innata eſt & inſita ratio, qua edoceri queamus, quaenam circa nos conſtituta ſint corpora & quonam illa modo ſeſe habeant, ſed quidquid harum rerum ſentit & cognoſcit animus, id omne adventitium eſt & per corporis perpeſſiones naturali quadam convenientia & cognatione ad eum manat. Quae quum ita ſint, quumque animus non poſſit non tales in ſemetipſo cogitationes excitare, quales poſcunt motus

illi exteriores, qui ab aliis corporibus cum corpore, cui ipſe vitali vinculo ſociatus eſt, communicantur, nemo eſt, quin confiteri cogatur, perceptiones iſtas, quae a ſenſibus oriuntur in anima, eſſe genus quoddam perpeſſionum, cui vires animi ſubiectae ſunt. Anima nimirum & corpus, quoniam vinculo quodam naturali & vitali coniunguntur, unum efficiunt *compoſitum* & *animal* & propterea mutuo ſeſe contingunt quodammodo, & afficiunt. Corpus varia ratione ab anima afficitur: & viciſſim anima diverſo modo a corpore aut motibus, quibus agitatur corpus, temperatur. Neque tamen animus promiſcue a quolibet corpore afficitur, verum omnis ſenſus a naturali convenientia iſta & cognatione, quae animo cum illo ſigillatim eſt corpore, cui vitali modo ſociata eſt procedit atque naſcitur. Quod ſi animus non ita eſſet natura affectus, ut ea, qua d... ratione ferre ac perpeti poſſet, neque ille vitali quodam vinculo cum ullo corpore coniunctus eſſe, nec omnino res eiusmodi, qualis eſt animal aut natura vivens, eſſe poſſet.

His accedit, id quod infra planum faciemus, quod cogitationes illae, quas ſenſus in nobis excitant, toto genere differunt a puris illis cogitationibus, quas ipſe animus ... virtute ſua producit. Ingens eſt diſcrimen inter illos ſenſus, quos fames & ſitis pariunt, ſeu ſimplices animi appetitus edendi & bibendi, nec non inter dolorem & triſtitiam, quae in animo, acceptis acerbis quibusdam nuntiis, naſcitur, quamquam nec ab his ſenſibus omnis prorſus abeſt corporea perpeſſio, atque inter ſenſum illum moleſtiae ac doloris, qui percuſſo forte corpore oritur. Neque diſpar eſt reliquarum perceptionum ratio. Quum lucis & colorum, frigoris & caloris in animo informantur notiones, tum mens figuras & motus corporearum illarum particularum non modo ſentit & cognoſcit, ſed ſimul confuſas quasdam affectiones & viſa intra ſemetipſam exſiſtere per illas animadvertit. Quare manifeſtum eſt, cogitationes illas, quas ſenſus in nobis producunt, non eſſe meras actiones ab ipſa orientes anima, ſed communes animi, corporisque perpeſſiones. Ex quo reiiciendos eſſe Platonicos illos conficitur, qui, quod ante ſignificavi, ſenſuum perceptiones perpeſſiones eſſe negant, & *παθῶν γνώσεις cognitiones perpeſſionum* eas definiunt; non ſecus acſi liberae atque verae animi eſſent actiones, aut ſolutae & omnis perpeſſionis expertes rerum, quae corporibus eveniunt, cognitiones.

§. V.

Liquet ergo iam, quid in ſe & vere ſint motus illi, quos ſenſus in nobis excitant. Sunt illae certae animi affectiones aut perpeſſiones cum nonnullis in corpore motibus fataliter & neceſſario coniunctae, per quas animus aliquid praeter illas corporeas motiones, quae nervos, ſpiritus & cerebrum pellunt & concitant, animadvertit & percipit. Quamvis enim animi commotiones corporis reſpondeant unice concitationibus, hoc tamen animus, quum corporeas iſtas concitationes in cerebro, ſpiritibus & nervis ita, ut in ſe ſunt, animadvertit & percipit, perceptionem illam per ſenſus, nulla re alia interveniente, adipiſcitur, verum occulta quadam & ſecreta ratione a natura monetur, ut ope earum res quasdam alias, quae ad corpus nonnumquam pertinent, obſervet.

Namque, primo, commotiones illae & concitationes ſanguinis & cordis, quum per nervos ad cerebrum feruntur, ita ſaepenumero animam afficiunt, ut motus quosdam intra ſe naſci ſentiat, quorum nullam rationalem cauſſam eo tempore apud ſe praeſto eſſe intelligit, verbi cauſſa, laetitiam quamdam & delectationem, ignaviam, triſtitiam, dolorem, propenſiones ad iram & libidinem: ex quo quidem conſequitur, ex ipſa motus iſtos anima haud exoriri poſſe.

Animadvertimus deinde nonnumquam, motus a nervis ad ſtomachum & oeſophagum pertinentibus profectos, animam ita concitare, ut ea in illis corporis partibus famem & ſitim ſentiat & percipiat. Idem in reliquis fit, quae vel moleſtiam, vel ſuavitatem quamdam & voluptatem corpori afferunt, perceptionibus, in omni etiam prurigine & titillatione corporis. Nervis nimirum certo modo commotis & impulſis, animus cognoſcit & percipit res illas, quas diximus, in certis corporis ſui membris adeſſe ac exſiſtere.

Poſtremo, animus crebro per commotiones a quinque reliquis nervorum impulſibus ortas eo modo incitatur & afficitur, ut naturali quodam inſtinctu corporeas quasdam res, extra corpus ſuum poſitas, a quibus impulſus iſte nervorum naſcitur, easdemque longinquo ſaepe intervallo remotas, ſentiat & percipiat, verbi cauſſa, lucem, colores, ſonos, frigus & calorem, duritiem, mollitiem, gravitatem, levitatem, odores, ſaporesque. Nec tamen animus ita res iſtas percipit, quemadmodum abſolute extra nos exſiſtunt.

Triae haec, quae commemoravimus, perceptionum genera aequali omnes ratione perpeſſiones & ſenſus ſunt animae. At loquendi tamen uſu receptum eſt, ut primum genus

genus *perpessionum* seu *passionum* nomine tantum designetur, reliqua duo *sensuum* seu *sensationum* vocabulo appellentur: Et superius quidem eorum nominari vulgo solet *sensus corporei interiores*, posterius autem *sensus exteriores*. Quocirca *sensus corporeos* qui in universum definire studet, is recte dixerit, eos *animi affectiones esse, per vitalem, qua corpus animae sociatum est, convenientiam & cognationem a certis motibus, in corporis membra quaedam impressis, excitatas & ortas, quarum quidem ope animus res corporeas extra se positas, aut in ipso corpore suo, aut remotius ab eo, percipere videtur.* (1)

CAPVT SECVNDVM.

Sensus est confusa perceptio, extrinsecus animae obtrusa; at cognitio & scientia virtus est facultatis animi, vitali modo cum corpore sociati, cui nihil inest patibile. Discrimen inter cogitationem cum sensu coniunctam & sola ratione & intelligentia nixam, & diversi utriusque cogitationis fructus.

§. I.

Sensus igitur motus est in anima excitatus, aut perpessio animo communis cum corpore, cui vitali modo sociatus est, quae pro diversa ratione cum motuum, unde nascitur, tum instrumentorum, per quae motus hi ad cerebrum feruntur, varia & diversa est. Quod quum ita sese habeat, necessaria quaedam & fatalis sit oportet connexio inter partes quasdam animati corporis, & inter certas animi commotiones & affectiones. Idque mihi DEMOCRITVS videtur praecepisse, quum diceret: Νόμῳ ψυχρὸν, νόμῳ θερμόν: *Lege & opinione res quaedam est frigida, lege eadem est calida:* cuius sciti hanc ego putem esse sententiam: Frigus, calorem & eius generis alia, perpessiones esse aut perceptiones cum certis in corpore motibus fataliter & necessario connexas. Sensus genus quoddam est obtusae atque turbidae perceptionis extrinsecus animae oblatae, per quam ea cum motus & mutationes in corpore suo nascentes percipit, tum aliorum corporum circa se collocatorum notitiam accipit, nec tamen quidnam ea vere sint ac proprie intelligit, nec in naturam eorum penetrat, eo quod sensus, ut PLOTINVS alicubi loquitur, *non ad scientiam proprie, sed ad corporis usum*, πρὸς χρείαν, οὐ πρὸς γνῶσιν, homini a natura datus sit. Animus enim quum perferat & patiatur, quando rem aliquam per sensus percipit, non potest rei, quam percipit, dominari & imperare, id est, eam intelligere ac cognoscere. ANAXAGORAE hic verbo utor, qui apud ARISTOTELEM perapte atque scire naturam scientiae & intelligentiae voce κρατεῖν expressit: Ἀνάγκη ἄρα, ἐπεὶ πάντα νοεῖ, ἀμιγῆ εἶναι τὸν νοῦν, ὥσπερ φησὶν Ἀναξαγόρας, ἵνα κρατῇ, τοῦτο δ' ἐστὶν ἵνα γνωρίζῃ. *Necesse est igitur, quia omnia intelligit,* (animus) *esse eum haud mixtum, quo superet, ut Anaxagoras ait, res obiectas, hoc vero est, ut cognoscat eas.* Nec aliud PLOTINVS vocabulum ad hanc rem designandam adhibuit *Libro de sensu & memoria*, cui πάσχειν, *perferre* & κρατεῖσθαι *superari*, itemque γινώσκειν, *cognoscere* & κρατεῖν *superare* unius eiusdemque potestatis sunt nomina: quocirca eam naturam, quae perfert & patitur, haud cognoscere, sciscit. Πάσχειν ἀλλ' οὐ γινώσκειν τὸ ἐγγὺς ποιοῦμεν, ὅτι κρατεῖν δέοιτο ἀλλ' οὐ κρατεῖσθαι. *Id quod perferre facimus, illud eo nomine significamus non cognoscere. Nam cognoscere est superare, non vero superari.* Sensus, quem res externae officiunt & pellunt, rebus hisce subiectus veluti iacet & ab illis vincitur & superatur. Quamobrem nec ullus sensuum aut de eo, quod ipse sustinet & patitur, aut de reliquorum sensuum perpessionibus & affectionibus iudicare valet; verum id, quod iudicium & cognitio dicitur, virtus est valde efficax a facultate procedens omnis perpessionis nescia, quae in anima residet.

De anima Lib. III. c. IV. (potius cap. V. p. 48. T. II. Opp.)

Cap. II. (Ennead. IV. Lib. VI. p. 411.)

§. II.

Atque haec quum secum ipse ARISTOTELES expenderet, animam praecepit rem esse mixtam & variam, & ex diversis partibus, (μόρια) natura ipsa valde inter se distantibus,

(1) *Videtur*) In hoc capite vertendo perspicuitati, quantum licuit, studui, nec ulli peperci operae, ut doctissimi viri sententiam plane ac perspicue exponerem. Quod si conatus me destituit, nec omnis ab hac libri huius parte obscuritas labore meo depulsa est, non tam mihi, velim, hoc tribuant aequi lectores, quam doctissimo CVDWORTHO, qui cum hic, tum alias, non mediocribus ingeniis, sed sui similibus scripsisse videtur.

…tibus, compositam : Esse enim primum in ea partem sublimem & agendi virtute ditam, quam vocat τὸ χωριστὸν & ἀπαθὲς, id quod seiuncte a materia operatur & pe… nibus haud est obnoxium : idque illud esse, *quod cognoscit & intelligit*, τὸ νοητικόν… inde aliam in ea partem esse inferiorem, quae perferat & extrinsecus quaedam r… unaque cum corpore agat : idque esse illud, ad quod sensus pertinent, τὸ αἰσθ… Ex philosophi igitur huius sententia, cognitio & intelligentia simplices sun… nae & omnis perpessionis expertes perceptiones, quae in subliminori animi parte, per se, nulla re alia adiuncta, operatur & agit, exsistunt. Sensus autem virtutes inferiori animae parte, quae perferre & una cum corpore pati potest, manant… quam quidem partem animus vitali quodam vinculo cum corpore coniungi… tione copulatur, ut unum cum eo animal constituat. Sed nec is erraverit, qui se… cet cogitationes esse totius *compositi* seu animalis : ex quo fit, quod tam ca… & perturbati. Nam quum ex *Crasi* seu confusione corporis & animae prodeant… scantur, alius esse naturae nequeunt.

§. III.

Est omnino animus natura per se subsistens & universo genere a corpore… At nihilo tamen minus in omnibus animantibus intimo modo cum corpo… est, & ita corpori cohaeret, ut unam cum eo rem & animal unum faciat &… Nec igitur ita praesens est animus corpori, quemadmodum nauta in navi… cum in ea quemdam occupat ; nec ea ratione, ut sciat tantum, quid geratur… ipse autem nihil sentiat & perferat, verum suas sibi res a corporis conta…ione habeat : sed animus vitali modo sociatus est corpori, & ita praesto est ill…, ut… ipso patiatur & perferat. Hinc corpus quum plagam accipit, animus hoc non novit & intelligit, ipse nihil sentiens, quemadmodum gubernator navem ali… fisse, aut homo vicini sui domum ardere, ex aliis audit, sed ipsemet gravi & …ehem… dolore afficitur, quum unum cum corpore animal constituat, & sensu valde a… molesto excruciatur. Idem evenit, quum corpus cibi & potus inopia laborat… que tum animus non, tamquam otiosus spectator, quid fiat & geratur, omni… ipse …stiae nescius, videt & animadvertit, nec unice vult & optat, ut corpus cibo & … …ciatur, verum in semetipso ingratum & permolestum famis atque sitis sensum… corporisque aerumnas ad se quoque pertinere animadvertit. Non alia est reliq… sensuum, quae totum animal minus videntur attingere, ratio, lucis, verbi caussa, & … …ris, frigoris & caloris, sonorum & odorum. Non hi sensus merae sunt notitiae aut… …ceptiones eius partis animae, quae sola per se operatur & agit, sed ad eam pertin… …mi partem, quae vitali vinculo cum corpore sociata, efficit, ut unum corpus & *compositum* fit, ideoque corporis motibus & perpessionibus non potest non in… commoveri. Quocirca quamvis omnes cogitationes in animo vere sint, hae… quibus sensus adiunctus est, cogitationes eatenus tantum in anima sunt, quatenus ea… pori vitali modo cohaeret : ex quo consequitur, eas non tam animi esse cogitati… quam τοῦ μικτοῦ, *compositi*, aut συναμφοτέρου, *utriusque & animi & corporis simul*, ut PL… NVS loquitur, aut, ut idem arbitratur philosophus, *corporis & certae cuiusdam la… dis, quam anima in corpus immittit.* Quemadmodum ergo, quod ex ARISTOT… idem observat, absurdum dictu est, animam texere, (ὥσπερ ἂν εἴ τις τὴν ψυχὴν ὑφαίν… etiam corpus, quum hoc opus sit textoris simul & instrumentorum, quibus utitur. Ita ineptum quoque est, dicere : solam animam concupiscere, dolere, sentire. Nam hi mo… tus a toto animali seu coniunctione corporis & animi procedunt, nec ideo cogitatio… nes sunt mere rationales, sed corporeae cogitationes animae, quatenus ea corpus… ratione informat & ita cum illo cohaeret, ut eius simul perpessiones ad se manare p… cipiat.

§. IV.

Quae quum ita sint, sensum dicamus esse stupidam & somniculosam in ea parte … …mi perceptionem, quae perferre potest, in corpore veluti dormit & coniu…cte cum … operatur & agit. PLOTINI haec est definitio, cuius verba subiicio : Τὸ τῆς αἰσθήσεως

Enn. III. lib. 6. ψυχῆς ἐστιν εὑδούσης· ὅσον γὰρ ἐν σώματι ψυχῆς, τοῦτο εὕδει. *Sensus facultas est illius animae par… tis, quae dormit : namque illa pars animae, quae immersa est in corpus, non secus s… … quam si dormires.* In omni sensu virtus quaedam a corpore proficiscens & gen… …dam vitae somniculosae, quod in anima est, coniungitur. Ex quo evenit, quod com… *siti* huius seu *animae semisomnis* perceptiones confusae sunt, parum distinctae, tu…

gravatae, multum denique a perceptionibus eius partis animae, quae sola per se ratiocinatur, meditatur & agit, nec aliquid ex corporis affectionibus ad se redundare sentit, diversae: namque hae posteriores, quas notitias & cognitiones dicimus cogitationes sunt clarae, serenae, liberae & ab omni stupore & conturbatione semotae.

Ipsa etiam experientia testis nobis est, cogitationes istas illius partis animae, quae patibilis est, quas sensus nominare solemus, non esse cognitionem & scientiam, sive sensus tantum famis & sitis, doloris & voluptatis corporeae, spectemus, sive reliquas etiam perceptiones lucis & colorum, frigidi & calidi, sonorum, odorum & saporum intueamur. Quod si cogitationes hae id essent, quod scientia vocatur & cognitio, acquiescerent omnes homines in notionibus per sensus acceptis, nec amplius quaererent & investigarent aliquid: saltim tum facerent id, quum sensus vehementius & fortius pelluntur & incitantur, verbi caussa, quum splendidam solis in meridie lucem cernunt, aut terribilem tonitruum fremitum audiunt, tametsi illa oculorum tantum aciem praestringat, hic aures unice obtundat, mentem vero & intelligentiam nullo modo illustret aut instruat. Sed contrarium videmus evenire quotidie. Namque mentes hominum altius meditando, rebus eiusmodi visis & auditis, adscendunt, omnique studio & labore contendunt, ut earum rerum, quae sensus feriunt, veram & rationalem consequantur notitiam. Neque populus tantum sic animo affectus est: Constat e contrario, id quod commemorabile prorsus est, acutissimos quosvis philosophos omni aetate ignorantiam suam in eiusmodi rebus deplorasse, immo professos esse, plus etiam tenebrarum mentibus suis obversari, quum rerum in sensus incurrentium rationes eruere studerent, quam quum res ab omni corpore ac materia secretas, neque corporis ideo sensibus subiectas, contemplarentur. *Luminis & colorum*, inquit SCALIGER, (1) *essentiae sunt intellectui tam obscurae, quam sunt ipsa visui manifesta.* Adde his, fore numquam, ut natura harum rerum intelligatur & declaretur, quidquid etiam conemur & enitamur ingenio, quamdiu eas non alio modo spectamus, quam ut a sensibus nobis exhibentur, seu, quamdiu credimus, eas reapse inesse in naturis illis, in quibus videntur inesse. Iam quum homines, natura instigante, in harum rerum inquirunt rationes, quum quid lux proprie, quid colores sint, sciscitantur, studium istud eorum, id quod deinceps aperiemus, hoc unice significat: Cupere homines illos atque desiderare, ut rerum illarum indoles & ratio per facultatem quamdam sibi propriam, non adventitiam & peregrinam, verum nativam & domesticam, per vim quamdam animis suis insitam aut per mentium suarum anticipationem aliquam, perspecta sibi ac manifesta fiat.

Quamvis igitur sensus ad eas res, propter quas a natura nobis est datus, aptus sit & idoneus, ad easque obtinendas sufficiat: quamvis de rebus corporeis extra nos positis, earumque variis motibus, ne corpori inde aliquid nascatur detrimenti, nos erudiat; quamvis denique tantam animo & rationi modorum externarum rerum cognitionem generatim suppeditet, quanta requiritur, ut mens, propria sagacitate sua, naturas earum explorare & rationales invenire & afferre caussas eorum, quae accidunt illis, valeat: ratio enim a sensu relicta de nullius rei natura nos certiores facere, neque ullam rem extra nos exsistere, nos edocere posset, si ab uno discesseris Deo, qui necessario est & exsistit: nihilo tamen minus sensus, in se spectatus, cognitio non est & scientia. Et hac, spero, de re nemo dubitabit amplius, cui quae iam in medium proferemus demonstrandae huius rei caussa, expendere ac ponderare placuerit.

CAPVT TERTIVM.

Differentia inter sensum & cognitionem seu scientiam accuratius & clarius quinque propositionibus explicatur. Additur ex Platone uberior demonstratio & huius negotii illustratio.

§. I.

Sensus, primum, perfert tantum & aliunde recipit, propria vero vi agendi & operandi destituitur, qua possit eius, quod recipit, notitiam & cognitionem sibi comparare. Quomodo igitur in eius, quod prorsus ipsi est adventitium, naturam penetrabit? Aut qua ratione id ipsum cognoscet & intelliget? Rem nimirum aliquam cognoscere

(1) *Scaliger)* In *Exercit. de subtilitate ad Hier. Cardanum Exerc. CCCXXV. §. 1. p.* 1025. Sed verba paullo aliter apud SCALIGERVM quam hic, fluunt: *Sunt*, inquit, *coloris caussae atque essentiae tam controversae, atque obscurae intellectui, quam sunt ipsi visui manifesti.*

gnoscere ac intelligere, nihil est, quam interiori quadam mentis anticipatione que insita, nativa & domestica, rei cuiusdam notitiam consequi. Qua de re inceps commentabimur.

§. II.

Sensus formam rei cuiusdam externae menti tantum exhibet, ut occas nanciscatur vim suam propriam in eius contemplatione exercendi. Hae d hementer ipsa inter se natura differunt: at quia saepenumero uno eodemque fiunt & contingunt, ideo fit, ut vulgo temere pro re una eademque h cus spectentur, acsi a corpore. eiusque perpessionibus, utraeque profici sensus in se spectatus nihil est, quam mera perceptio formarum quarumd rearum: nosse vero & intelligere, est reapse rem aliquam comprehe dere num quarumdam abstractarum, liberarum & universalium, per quas, ut BOE loquitur, *Mens quasi desuper spectans, concepta forma, quae subsunt, diiudicat.* milis & depressus iacet in rebus externis & formae corporeae penitus adhae de caussa erigere sese atque ad notionem abstractam universalem adscendere potest. Hinc de rebus, quae obiiciuntur ipsi, nec affirmat aliquid, nec neg auctore ARISTOTELE, in omni affirmatione vel negatiune praedicatum tur, universale solet esse. Oculus mari aequali linea oppositus, eiusdemqu tem attingens & feriens, angustis concluditur finibus, neque magnam m multo minus universam eius amplitudinem, contemplari potest. Idem v altiorem elatus locum & inde despiciens, tutum simul mare, illam saltim quae nostro subiecta est coelu, commode videt & aspicit. Mens nostra u tiones vero abstractae & universales, sublimior ille locus, ex quo res corporea lares totas una intuetur & *a priori* cognoscit & comprehendit. Sensus v quo res ipsae singulares & corporeae, quas percipit, loco iacet, aut verum hisce subiectus est: quapropter nullam earum sibi notitiam & veram scientiam rare potest.

§. III.

Sensus simplex tantum est atque parum accurata perceptio extremitatum n iusdam corporeae, rerumque, quae illi accidunt: interiorem rerum statum, & rationes sensus haud assequitur. Fieri enim potest ut res quaedam eadem ma antea fuerat, & immutabilis, & nihilo tamen minus respectu omnium, quibus valet, sensuum mutetur. Quare, tametsi vulgo homines dicantur res illas videant & sentiunt, revera tamen per sensus corporeos nihil animadvertunt & unt, quam extremitatem earum, & vestimenta veluti. Sensuum si unice ha tio, similes nos sumus hominum per fenestras in vias despicientium, qui, t mines dicantur conspicere in viis ambulantes, nihil tamen, quam pileos & ve dent, nesciuntque, anne sub his statuae lateant Daedaleae, quas artifex certa lege fecerit. Neque hoc, ut reliquos omittam sensus, unice de illo visus vi *croscopia* quae vocantur nonnihil subveniunt, intellectum velim, quod obstat, ne & contextum minutissimarum, ex quibus conflata sunt corpura, particularum spicere, aut in ipsam corporum naturam per extremitatem eorum penetrare Namque, si plus quam lyncei essent oculi nostri, si ipsa illa in vitro foramina, lux transit, cernere possent, quod negatum nobis esse, dolet ARISTOTELES globulos illos, quorum motus lucem efficit, accurate discernere & triangular spatia, per quae subtilissima & tenuissima materia striata labitur, dimetiri tamen ulla ratione interiorem vel corporis, vel formae sphaericae, vel tria naturam & constitutionem assequerentur. Harum rerum veram naturam biles rationes mentis nostrae acies unice perspicit & comprehendit. Quo mihi praeclarus ille veteris philosophiae *corpuscularis* & *Moschicae* instaurator mihi videtur. quum *ipsamet corpora*, docet, *non proprie a sensibus, vel ab im cultate, sed solo intellectu percipi, nec ex eo percipi, quod tangantur aut videantur tantum ex eo, quod intelligantur.*

§. IV.

Interior nullius rei natura sensibus patet extra corpus prospicientibus, verum unice intra se respicienti. Id quod extra corpus prospicit & rem obiectam

(1) *Boëthius)* De consolat. philos. Lib. V. p. 132.

platur, differt ab ea re, quam percipit & contemplatur, & intervallo quodam ab ea distat, nec idcirco cognoscere potest eam & comprehendere. Secus cognitio & intelligentia: quippe quae non ex intervallo rem aliquam aspicit, sed interius rem, quam novit & intelligit, expendit, ac, quod vocabuli *intellectus* origo indicat, *in interioribus legit*, intra se collecta ipsam rem complectitur, ad extremum eadem est, quae res illa, cuius naturam cognoscit. Quod hic postremo dixi, tametsi unice tum verum esse videri queat, quum animus res singulares cognoscit; quamquam & has non aliter quam per abstractas notiones sibi proprias intelligit: tamen, ex ARISTOTELIS saltim sensu, in rebus universalibus & abstractis aeque certum & exploratum est. Ἐπεὶ, inquit, (1) τῶν ἄνευ ὕλης τὸ αὐτό ἐστι τὸ νοοῦν καὶ τὸ νοούμενον. *In iis quae sunt sine materia*, circa quae scientia potissimum versatur, *idem est intelligens & quod intelligitur*. Sunt nimirum hae notiones aut imagines, in quibus contemplandis animus versatur, nil nisi animi ipsius temperationes & modi. Sensus vero *earum tantum est verum, quae extra nos sunt*. (2) Αἴσθησις τοῦ ἔξω. Totus is exterius vagatur & oberrat, nec ideo ea, quae obversantur ipsi, a quibus plane diversus est, nosse valet ac comprehendere. Αἴσθησις γραμμή, νοῦς κύκλος. *Sensus linea est, mens circulus.* Sensus lineae similis est, quae a puncto veluti fluit & extra semetipsam dimanat: intelligentia vero circulum refert, qui extra se haud egreditur, sed sibi constat.

§. V.

Sensus corpora singularia externa ope rei alicuius ab illis fluentis, & propterea *a posteriori*, percipit. ὕστεραι αἱ παρὰ αἰσθήσεις εἰκόνες εἰσι. *Sensus, quia posteriores sunt, rerum sunt imagines.* Notiones, quas sensus pariunt, inania tantum sunt & parum constantia rerum in sensus incurrentium simulacra, umbrarumque non dissimilia: at cognitio anticipata est rerum comprehensio, quae *a priori* fit. Sed mittamus tandem Metaphysicorum praecepta & vocabula, clariusque loquamur & liberius. Omne, quod in nobis per res sensibus subiectas extrinsecus producitur & gignitur, nihil est, id quod iam supra demonstratum dedimus, quam motus sive pressus, tumque oritur, quum corpus animatum ab alio corpore pellitur ac cietur. At impulsum, pressum, incursionem in corpus, cui animus est sociatus, percipere ac sentire, id vero non est cognoscere. Tantum abest, ut is, quem impulsus eiuscemodi percellit, res alias intelligat, ut ne ipsius quidem motus exterioris, quo cietur, naturam cognoscat. Etenim cognitio non est impulsus aut incursio, sed consistit in excitatione interiorum animi virtutum & facultatum.

§. VI.

Totum vero, quod adhuc latius persequutus sum, argumentum de sensuum stupore, tarditate & ad interiores rerum naturas indagandas infirmitate ac imbecillitate, ingeniosissime ac prorsus ex philosophiae praescripto PLATO pertractavit in *Theaeteto*. In hoc enim Dialogo contra PROTAGORAM ostendit, scientiam non esse sensum, verum aliam in anima nostra, praeter sensum & percipiendi vim, facultatem residere, ad quam scientia, cognitio & intelligentia referri debeant. Iuvat argumentum disputationis huius paucis referre. Primo SOCRATES persuadet *Theaeteto*, sensum esse, quum anima per diversa corporis membra notitiam variarum rerum corporearum extrinsecus consequitur. Deinde ab eodem, ut credat, impetrat, unum sensum seu perceptionem organicam haud posse illas res, quae sub reliquos cadunt sensus, nosse ac cognoscere: oculos, verbi caussa, sonos haud posse videre, nec aures lucem & colores excipere. Ex his consequitur, sensu minime nos uti, quum de rebus sub diversos sensus cadentibus cogitamus, easque inter se comparamus, aut quum res omnibus sensibus communes contemplationi nostrae subiicimus. Unus enim sensus rem, quae in alterum sensum incurrit, considerare nequit. Εἴ τι ἄρα περὶ ἀμφοτέρων διανοῇ, οὐκ ἂν διά γε τοῦ ἑτέρου ὀργάνου αἰσθάνοι' ἄν. *Si quae res ad utrosque pertinet sensus, alter eius iudex esse nequit.* Quum, exempli gratia, sonum & colorem simul expendimus, variasque res simul illis attribuimus: quum primo omnium essentiam utrique assignamus: quum deinde in utroque identitatem respectu sui ipsius, diversitatem ratione alterius esse, decernimus: quum utrumque coniunctim duo, quodlibet separatim unum esse statuimus: quum eos non similes inter se, sed dissimiles esse, concludimus: quisnam, quaeso, sensus aut quodnam

(1) *Inquit*) *Libro II. de anima cap. V. p. 50. Tom. II. Opp.*

(2) *Αἴσθησις*) Hoc & sequens Graecum scitum PLOTINI est, quem auctorem hac in re potissimum sequitur vir doctissimus, *Libro de tribus hypostasibus, Ennead. V. Lib. I. cap. VII. p. 488.*

nam corporis instrumentum animam de his rebus, sono & colori communibus [illegible] sentia nimirum, de identitate, de diversitate, de unitate, de duplicitate, de [illegible] dine, de similitudine, commonet? Certe nec visus, nec auditus animum hic [illegible] quorum alter res ad alterum pertinentes diiudicare nequit: nec ullum nobis [illegible] corpore instrumentum invenire licet, per quod animus harum omnium reru[illegible] tionem consequi & res visui & auditui simul subiectas contemplari valeat. [illegible] plicatis, SOCRATES cogit *Theaetetum* confiteri, animum has res non se[illegible] beneficio, aut per instrumentum aliquod percipere, sed insita vi & virtute sua, sine [illegible] corporis auxilio. Igitur animus res quasdam per se aut propria & nativa pot[illegible] percipit. *τὰ μὲν αὐτὴν δι᾽ αὐτῆς ψυχὴν ἐπισκοπεῖν, τὰ δὲ διὰ τῶν τοῦ σώματ[illegible]* se percipit animus essentiam, paritatem, disparitatem, identitatem, diver[illegible] & malum, honestum & inhonestum. Alia vero intelligit & animadvertit anim[illegible] strumenta & virtutes corporis. Ut exemplo quae dixi illustrem, per sensum [illegible] mus nihil percipit, quam duritiem eius, quod natura durum, & mollitie[illegible] molle est: at de natura duritiei & mollitiei, de utriusque huius qual[illegible] similitudine, de ipsius dissimilitudinis indole & natura, solus secum statue[illegible] iudicare audet animus. Quocirca inter res, quae per corporis motus & per [illegible] animam perveniunt, & inter eas, quae ex ipsa prodeunt, qua valet anim[illegible] facultate, hoc interest discrimen, *quod hominibus atque bestiis statim, quum [illegible], naturalis quaedam facultas adest, qua passiones per corpus manantes in animam [illegible] ratiocinatio vero comparatioque istorum ad essentiam, utilitatemque vix tandem [illegible] curricula temporis, frequenti studio & disciplina advenit quibuscumque compet[illegible]* *εὐθὺ γενομένοις πάρεστι φύσει αἰσθάνεσθαι ἀνθρώποις τε καὶ θηρίοις, ὅσα διὰ τοῦ σ[illegible] θήματα ἐπὶ τὴν ψυχὴν τείνει. τὰ δὲ περὶ τούτων ἀναλογίσματα πρός τε οὐσίαν [illegible] μόγις καὶ ἐν χρόνῳ διὰ πολλῶν πραγμάτων καὶ παιδείας παραγίγνεται, οἷς α[illegible] ται.* Quod vero ad essentiam & interiorem rerum naturam haud pertin[illegible] & [illegible] id veritatem & cognitionem nullo sibi modo comparare potest. Itaque sic [illegible] SOCRATES: *Ἐν μὲν ἄρα τοῖς παθήμασιν οὐκ ἔστιν ἐπιστήμη, ἐν δὲ τῷ περὶ ἐκείνων συ[illegible] οὐσίας γὰρ καὶ ἀληθείας ἐνταῦθα μὲν ὡς ἔοικε δυνατὸν ἅψασθαι, ἐκεῖ δ᾽ ἀδύνατον. In [illegible] nibus igitur scientia nequaquam inest, in ratiocinatione tamen, quae circa illas [illegible] inesse videtur. Essentiam quippe veritatemque hac attingere possumus, illis ne[illegible]* Addit, nostrum esse, *nullam plane in sensu cognitionem quaerere, sed in ea tantum, [illegible] cumque demum nomine veniat, animae facultate, quae sola per se res, quae sunt, [illegible] plari potest: ζητεῖν ἐπιστήμην ἐν αἰσθήσει τὸ παράπαν, ἀλλ᾽ ἐν ἐκείνῳ τῷ ὀνόματι [illegible] ἡ ψυχὴ, ὅταν αὐτὴ καθ᾽ αὑτὴν πραγματεύηται περὶ τὰ ὄντα.*

CAPVT QVARTVM.

PRobatur amplius & multis exemplis declaratur, sensum non esse scientiam. S[illegible] hil est quam adumbratio qualiscumque rerum modo corporeo exsistentium, quae ta[illegible] res vere haud exsistant tamen obtingere nobis potest. Phantasmata & notiones a sensibus excitatae non differunt inter se. Phantasmata voluntaria & involuntaria. Phantasmata fieri possunt sensationes & sensationes vicissim phantasmata.

§. I.

SEd restant mihi, quae moneam, adhuc aliqua, priusquam hoc argumentum [illegible] missum faciam. Sensum igitur non esse scientiam, ex eo quoque demon[illegible] mihi sumo, quod animus sensuum auxilio non res ipsas aut absolutas earum natu-ras percipit, sed earum tantum perpessiones a rebus natas. Non hoc SEXTUM phi-losophum, praeterire potuit, qui: *Αἱ αἰσθήσεις*, inquit, *τὰ ἐκτὸς ὑποκείμενα [illegible] βάνουσι, μόνα δὲ εἰ ἄρα τὰ ἑαυτῶν πάθη. Sensus externa quidem subiecta non compre[illegible]endunt, sed solas forte suas passiones.* (Pyrrh. Hypot. L. II. c. 7. (p. 83.)) Et hoc illud est, quod tantopere PROTAGORAS urge-bat, dogma, omnes notiones, quas sensus gignunt, *τὰ αἰσθητὰ*, lucis, verbi [illegible] & colorum, sonorum, odorum, saporum, frigoris & caloris, ceterasque, non esse absolu-te, sed comparate tantum veras. Certe *sensus*, (*αἴσθησις*) quoniam pura minime est ac sincera solius animae cogitatio, nulla res est ad animam absolute ac in se spectatam per-tinens: nec notio per sensus informata (*τὸ αἰσθητὸν*) absoluta est rei extra nos posita qualitas: sed utrumque *αἴσθησις* & *αἰσθητὸν*, *sensus & res sensu percepta*, res est me[illegible]

ex natura patiente ac agente nata, seu ex rei sensibus obiectae actione exteriori & animae perpessione interiori proficiscens, & ad utramque certo modo & ratione spectans. Exprimam hoc SEXTI verbis: Ἐκ τῆς τούτων ὁμιλίας τε καὶ τρίψεως πρὸς ἄλληλα γίγνεται τὸ μὲν αἰσθητόν, ἡ δὲ αἴσθησις, ἀεὶ συνεκπίπτουσα καὶ γεννωμένη μετὰ τοῦ αἰσθητοῦ. *Ex congressione & collisione utriusque rei mutua sensus simul gignitur & sensibile: nam sensibile* (in se consideratum, ut a nobis animo concipitur) *non exsistit ante sensum, verum una cum sensu nascitur.* Atque hac de caussa *color & eius generis reliqua non vere exsistunt in re sensibus obiecta, nec in ipsa etiam sunt anima, sed medium sunt aliquid inter utramque*, id est, perpessiones. Ὃ δὴ ἕκαστον εἶναί φαμεν χρῶμα οὔτε τὸ προσβάλλον οὔτε τὸ προσβαλλόμενον ἐστί, ἀλλὰ μεταξύ τι. Hoc ipsum illud decretum est, quod ARISTOTELES in antiquis naturae speculatoribus, tamquam mirabile & inopinatum dogma, notat: Nigrum & album, sublato visu, nullum & nihil esse.

Sunt, quae hanc rem ita roborant & confirmant, exempla in promtu, ut resistere luci eius & evidentiae neminem posse putem. Corpus quum aut acu pungitur, aut gladio vulneratur, nemo sibi sanus & sui compos persuaserit, dolores inde profectos veras esse & absolutas qualitates in acu seu gladio ante sensum nostrum iam praesentes: contra universi consentiunt, esse eos perpessiones nostras seu perceptiones molestas motuum ab acu seu gladio in corpus animatum impressorum, illique noxiorum. Haud aliter quisquam iudicare solet de coloribus, qui *phantastici* vulgo appellantur, quales sunt, qui in iride & prismate apparent: quamquam, ex vero si loquendum sit, omnes colores aeque sunt commentitii, atque illi, qui conspiciuntur in iride, & vicissim colores iridis aeque sunt veri, ut omnes reliqui. Reliquarum rerum, quae sub diversos cadunt sensus, par plane & eadem est ratio. Nam, quod SEXTUS olim philosophus scripsit: Οὐ τὸ αὐτό ἐστι τὸ μέλι τῷ γλυκάζεσθαί με καὶ τὸ ἀψίνθιον τῷ πικράζεσθαι. *Mel non idem est, quod dulcis ille sapor, quem ego sentio, nec absinthium idem, quod amaror, quo afficior.* Quod per sensus de melle & absinthio edocemur, hoc unum est, gustum nostrum a binis hisce rebus certa ratione affici: quinam vero in illis sit modus, aut quaenam partium dispositio, quae efficiat, ut diversa ratione, & hoc, non alio, modo ab illis afficiamur, id alia explorat & diiudicat animi nostri facultas. Atque hanc propter caussam fit, quod, etiamsi naturae rerum seu *essentiae* simplices sint, una tamen eademque res pro sensuum, a quibus percipitur, varietate varias in nobis visiones & perpessiones producit & excitat. Flamma nihil est, quam violenta minutarum, ex quibus corpus quoddam constat, particularum agitatio, quam rapida, subtilisque creavit materia. At idem hicce motus ad oculos seu nervos, quibus visus continetur, delatus, genus quoddam notionis seu perceptionis excitat, quod lux vocatur, ad nervos tactus propagatus, alium longe sensum producit, qui calor nominatur. Itaque neque lux, neque calor, respectu notionum utriusque huius rei, quae in nobis insunt, vere & absolute in ipsa exsistunt flamma, quae nihil est, quam agitatio seu motus materiae, sed tantum ratione nostri, altera ratione oculorum nostrorum, alter ratione tactus. Ex eodem fonte fluit, quod perceptiones sensuum, ab una licet eademque re profectae, varie tamen unius generis naturas afficiunt, nec omni tempore eumdem hominem pari modo & ratione, propter corporis statum & temperaturam mutatam, commovent. Res haec dubio caret, nec fugere poterit eum, qui modo consideraverit, quantopere gradus caloris & frigoris, dulcedinis & acerbitatis sive gustus, sive tactus, in diversis hominibus differant, quantaque dissensio sit inter unius hominis, quum vel valet, vel aegrotat, perceptionem & sensum: ut de iis nunc taceam, qui morbo laborant, quem *icterum* vocant. Hoc vero numquam accideret, si, quas per sensus accipimus, notiones absolutae qualitates essent in rebus ipsis residentes & ut tales a sensibus perciperentur. Operae pretium erit, PROTAGORAM audire postremum, quod attulimus, exemplum urgentem & latius exponentem: ὅταν, inquit, (1) οἶνον πίνω ὑγιαίνων, ἡδύς μοὶ καὶ γλυκύς. Ἐγέννησε γὰρ δὴ τό τε ποιοῦν καὶ τὸ πάσχον γλυκύτητά τε καὶ αἴσθησιν ἅμα φερόμενα ἀμφότερα. καὶ ἡ μὲν αἴσθησις πρὸς τοῦ πάσχοντος οὖσα αἰσθανομένην τὴν γλῶσσαν ἀπειργάσατο. Ἡ δὲ γλυκύτης πρὸς τοῦ οἴνου περὶ αὐτὸν φερομένη γλυκὺν τὸν οἶνον τῇ ὑγιαινούσῃ γλώσσῃ καὶ εἶναι καὶ φαίνεσθαι. Ὅταν δὲ ἀσθενοῦντα ἄλλοτι ἢ πρῶτον μὲν τῇ ἀληθείᾳ, οὐ τὸν αὐτὸν ἔλαβεν, ἀνομοίῳ γὰρ δὴ προσῆλθε. Ἕτερα δὴ αὖ ἐγεννησάτην ὅ τε τοιοῦτος, καὶ ἡ τοῦ οἴνου πόσις: περὶ μὲν τὴν γλῶτταν αἴσθησιν πικρότητος, περὶ δὲ τὸν οἶνον γιγνομένην καὶ φερομένην πικρότητα. *Quoties vinum sanus bibo, suave*

(1) *Inquit*) Non PROTAGORAE ipsius haec verba sunt, sed SOCRATIS apud PLATONEM in *Theaeteto* p. 121.

ſuave mihi ac dulce videtur eſſe. Agens enim & patiens dulcedinem ſenſumque pr[illegible] runt, utraque ſimul mota. Et ſenſus quidem a patiente exſiſtens, ſentire linguam eff[illegible] dulcedo autem a vino circa illud mota dulce vinum ſanae linguae tam eſſe, quam appa[illegible] fecit. Quum vero me aegrotantem accipit, principio quidem non eumdem revera [illegible] dit; diſſimili namque advenit. Deinde alia quaedam homo ſic affectus & vini pot[illegible] gnunt: circa linguam ſaporis amari ſenſum: circa vinum factam & motam am[illegible] dinem.

Quare hoc quum certum ſit, animum per ſenſus non ita res percipere co[illegible] ut in ſe vere & abſolute ſunt, ſed commentitiis quibusdam & fictis ſimu[illegible]ac[illegible]is veſti[illegible] luti & tectas, evidens ſimul ſit oportet, ſenſum non eſſe cognitionem, ut [illegible] ita comprehendit, ut in ſe & vere eſt. Certe ſi, quod PROTAGORAS [illegible] cre[illegible] bat, animus nulla gauderet alia facultate, quam patiendi & ſentiendi, nulla p[illegible] ullo modo abſoluta veritas & cognitio. Verum, quod iam demonſtratum [illegible] haec eius ſententia ſemetipſam funditus evertit ac deſtruit. Namque ea ipſ[illegible] in nobis pronuntiat, notiones rerum, quas ſenſus in nobis informant, non [illegible] veras eſſe, non poteſt non ſenſu maior & praeſtantior eſſe: ex quo conſe[illegible] iudicare, quidnam vere ſit, vel non ſit, nec a phantaſia tantum regi atque gu[illegible]

§. II.

Sed, quo totum hoc negotium plane componam, nec eorum relinqu[illegible] quae ad illud facere poſſint, poſtremo loco ex eo etiam conſtare obſe[illegible] haud eſſe cognitionem, nec quid res ſint vel non ſint ex ſenſibus unice iudican[illegible] quod poſt PROTAGORAM haud pauci ſibi perſuadent, quia ſenſus unice in [illegible] illis, quae videntur & apparent, percipiendis verſatur. Hanc ſenſus na[illegible]ram eius definitione ſupra iam expreſſimus. Senſum enim diximus poſitum eſſe [illegible] ſeu ἐν τῷ φαίνεσθαι, aut *animi eſſe perpeſſionem vel affectionem, per quam is ſibi [illegible] res quasdam corporeas ut exſiſtentes percipere.* Tum ergo ſenſus naſcitur, quum [illegible] ita eſt affectus, acſi res eiusmodi corporea, qualem ſibi ſentire videtur, exſiſteret [illegible] propterea aliud aliquid neceſſario requiritur ad ſenſum, quam ut vere a[illegible]im[illegible] patiatur, aut ut anima reapſe ita ſit commota, acſi res aliqua exſiſteret. Non opus [illegible] quo ſenſus fiat & adſit, rem talem eſſe, qualis videtur & apparet, ſed ſufficit, ut iſta ratione videatur eſſe. Nam quod ad modos rerum & qualitates pertinet, iam convicimus antea, eas non in rebus, ſed in nobis ipſis maximam partem eſſe, nesque idcirco earum mere commentitias eſſe. Nec difficile fuerit idem per ſenſ[illegible] quoque demonſtrare. Is ſcilicet aeque vere ſentit, qui baculum aſpicit partim in [illegible] partim in aqua verſantem, eumque, tametſi rectus ſit, curvum tamen eſſe cernit, [illegible] is, qui eum ſolum intuetur, uti in aëre eſt, rectumque idcirco, qualis reapſe eſt, [illegible] Uterque vere afficitur: utrique viſum ſuum vere obiicitur. Innumerabilia liceret [illegible] hi eius generis exempla afferre, quibus idem efficerem, probaremque, ut rerum m[illegible] ſentiendo percipiamus, nihil requiri aliud, quam ut illi nobis videantur & eſſe ap[illegible] pareant.

Nondum omnia dixi. Addendum mihi eſt, ad ſenſum ne hoc quidem eſſe ne[illegible] ceſſarium, ut res, quam ſentire videmur, vere ſit & exſiſtat, ſed verum eſſe ſenſ[illegible] p[illegible] tametſi nulla omnino res notioni animi reſpondens reapſe extra mentem exſiſtat. Il[illegible] notiſſimumque eius rei exemplum afferam. Contigit ſaepenumero, ut illi, quibus [illegible] chia aut crura ferro reſecata fuerant, acutum & acerbum dolorem, e ſomno evigi[illegible] in digitis manuum pedumque ſentirent, tametſi membris hisce prorſus carere [illegible] nos idem quotidie experimur, quum ſomniamus. Nam quae nobis ſecundum [illegible] tem obtingunt, viſa, aeque verae ſunt perceptiones, atque illae, quibus vigi[illegible] anci- tamur & pellimur, quum revera adſunt nobis res illae, quarum notiones [illegible] ſunt. Anima ſcilicet tum temporis aeque vere afficitur, & aeque expreſſas notiones, imagines & ſimulacra habet rerum ſenſibus ſubiectarum, tamquam exſiſtentium, atque habet, quum ſomno ſoluti ſumus, nec raro ſummis & exquiſitis excruciatur doloribus, qui reapſe tamen commentitii ſunt &, ſomno depulſo, ſubito evaneſcunt, quia nihil eſt in corpore, quod per nervorum incitationem verum creare dolorem valeat.

§. III.

Quid igitur cauſſae eſt, quod anima hoc modo poteſt commoveri & affi[illegible] quu[illegible] nulla tamen extra eam res notioni eius reſpondens exſiſtat? Haec ſine dubio, quod anima

anima per sensum non ab ipsis rebus, nulla re alia interveniente, afficitur, sed a suo tantum, cui sociatus est, corpore per vitalem quamdam & naturalem, quae ipsi cum illo est, cognationem & convenientiam, commovetur: Neque etiam animus a suo corpore ita afficitur, ut in qualibet eius parte impulsum sentiat, aut ab exterioribus sensuum instrumentis ipsis incitatur, ut ab oculo, quum videmus, a lingua, quum gustamus, ab extremitate corporis, quum sentimus, sed in cerebro tantum motum percipit & spirituum motibus intercedentibus impellitur. Adde his, animum non hos ipsos motus ita, ut in semetipsis sunt, cognoscere ac intelligere, sed secreto quodam naturae instinctu per eos notitiam rerum corporearum extra nos exsistentium, quae principium sunt huius motus, consequi, stellarum, exempli caussa, quae tam ingenti distant a nobis spatio, quum coelum intuemur. Inde fit, quod, si corpus, a quo animus immediate afficitur, id est, spiritus in cerebro, ita moveatur, ut ope nervorum moveri solet, quum res quaedam externa vere in sensuum instrumenta incurrit, animus non possit non iisdem perpessionibus & affectionibus incitari, quibus alioquin rebus praesentibus incitatur. Non una vero fieri potest ratione, ut spiritus aequo modo incitentur, atque corpore quodam praesenti pelli solent. Primo fortuito quodam motu & agitatione ipsorum spirituum, casu & temere eamdem formam adsciscentium, quam nervis per res quasdam externas impulsis & commotis adsciscunt alioquin, accidere hoc potest: Deinde, quum spiritus forte in certas quasdam notas & vestigia, quae praeteritae perceptiones, vigilantibus nobis oblatae, in cerebro reliquerunt, incurrunt & ab his certa ratione determinantur: Postremo per ipsam, quae inest in anima, fingendi virtutem. Nam ut animus a corpore pellitur & commovetur, ita & vicissim corpus agitare, spiritusque vario modo, ut vel consuetudines & mores nostri, vel interiores affectiones, propensiones & cupiditates poscunt, impellere, diversaque hac ratione in nobis visa excitare potest.

Certe somnia saepenumero ab illa, qua valet ipse animus, fingendi facultate produci & excitari, manifestum est ex connexione & continuata visorum serie, quae nobis obveniunt. Longam scilicet interdum somniantes historiam contexìmus, variis distinctam colloquiis & sermonibus, aptisque interrogationibus & responsionibus inter se connexis & cohaerentibus temperatam, in quibus multa dicuntur, quae numquam antea isto ordine in cerebrum nostrum impressa fuere. Quis haec dixerit vel a temeraria quadam spirituum agitatione & impulsione, vel a notis & vestigiis priorum perceptionum in cerebro superstitibus, motumque spirituum certa lege determinantibus, procedere posse?

§. IV.

Visa, quae somno oppressis obtingunt, eiusdem reapse sunt generis, cuius illa, quae vigilantibus nonnumquam oboriuntur, quum imaginandi facultas, voluntatis lege ac imperio soluta, coeco impetu sursum fertur ac deorsum, longamque ac catena veluti inter se nexam variarum imaginum corporearum seriem comminiscitur, prorsus ab illis rebus, quae tempore illo exteriores sensus nostros circumstant, diversarum. Et sunt homines, quibus somnia eiusmodi vigilantium valde sunt consueta & crebro eveniunt.

Sed est tamen nonnihil, quod hic quaeri & dubitari potest. Fingamus hominem contemplationibus eiusmodi, quae vigilantium somnia diximus, penitus immersum & longam visorum & simulacrorum seriem imaginandi, qua pollet, virtute ex sese producentem, subito & repente in somnum incidere: num quae tum temporis menti eius obversantur visa & imagines *ipso facto*, ut loquuntur, somnia fient, dormientis animum afficere pergent, nec ut rerum commenticiarum & non exsistentium imagines seu *phantasmata*, sed ut perceptiones rerum vere exsistentium & sensus ferientium, ipsi apparebunt?

Rerum scilicet corporearum imagines, quae a nobis, quum vigilamus & exteriores sensus in aliis rebus defixos habemus, in animo excitantur, minime nobis perceptiones videntur esse rerum vere praesentium & exsistentium, quemadmodum somnia nostra; sed tantum, ad perceptiones si referantur a sensibus ortas & eodem forte tempore in nobis vigilantibus nascentes, pro simulacris infirmis & umbratilibus habentur, id est, non pro rebus extra nos exsistentibus, sed pro nostris tantum cogitationibus & notionibus. Ratio in promtu est. Quamvis visa vigilantium, & dormientium somnia unius sint, eiusdemque generis, motus tamen illi spirituum, quos nervi a rebus externis impulsi cient, quum vigilamus, animi notionibus multo firmiores, constantiores & validiores sunt: quapropter non possunt non leviora illa & imbecilliora mentis visa, quae nobis eodem obtingunt tempore, obscurare & debilitare, quin etiam delere & exstinguere.

guere. Praeterea ratio edicto veluti suo intercedens, secundum robustiora & validiora illa visa, quae a rebus manant permanentibus & firmis, iudicat: ex quo fit, quod hae unice pro veris ducuntur perceptionibus, illa vero visa imbecilliora pro fictis tantum & commentitiis imaginibus aut animi picturis. Dudum est, quod idem observavit ARISTOTELES, (1) cuius haec verba sunt: Μεθ' ἡμέραν ἐκκρούονται, ἐνεργουσῶν τῶν αἰσθήσεων καὶ τῆς διανοίας, καὶ ἀφανίζονται ὥσπερ παρὰ πολὺ πῦρ ἔλαττον, καὶ λῦπαι καὶ ἡδοναὶ μικραὶ παρὰ μεγάλας. παυσαμένων δὲ ἐπιπολάζει καὶ τὰ μικρά. *Interdiu, operantibus quidem sensibus ac mente, eliduntur atque evanescunt: quomodo exiguus ignis apud ingentem offuscari solet: & dolores voluptatesque modicae accessu immodicarum offundi. Quiescentibus vero, minima quaeque* (visa) *emergunt.* Quum lucet, nosque vigilamus, leviores illae & fluentes quasi imagines, quae a nervorum motibus a rebus externis incitatorum haud procedunt, locum omnino cedere debent illis vehementioribus & fortioribus nervorum, quos res corporeae externae & permanentes incitarunt, commotionibus, a quibus confutantur veluti & superantur: maxime, quum his ratio subveniat, quae iudicio suo efficit, ut superiores illae pro veris rebus aut perceptionibus haberi nullo modo queant. Somnus vero quum invasit nos, eadem visa necesse est plus roboris, vitae & lucis accipiant. Namque, nervis tum relaxatis, nulli saepe ab illis motus a rebus externis excitati ad cerebrum veniunt, quibus interiores spirituum motus corturbari & animus eos atrendens distrahi quear: non secus atque vox aeque clara & perspicua multo tamen latius propagatur, distinctiusque exauditur post occasum solis, quum silent omnia, quam lucente sole, quum aër variis & contrariis motibus inter se pugnantibus & certantibus agitatur & disturbatur. Nobis vero dormientibus, nulli alii motus spirituum, praeter eos, quos somnia excitant, in animis nostris oboriuntur, qui hos impedire, vim eorum intervertere & labefactare, & clamore quasi suo & strepitu illam animi partem, in qua attentio est, obtundere queant, ne lene illud ceterorum motuum murmur percipiat, quod quidem fit interdiu, aut quum vigilamus. Quare corpus quum somno iacet constrictum, mens facile haec visa, non secus ac si sensuum nascerentur interventu, recipit: nec enim alii, quo minus id fiat, motus vetant aut impediunt.

§. V.

Visa igitur illa, quae *phantasmata* dicuntur, & imagines per sensus in nobis excitatae reapse unum idemque sunt: idque non diffitetur ARISTOTELES, (1) quum φαντασίαν *debilem* esse *sensum* sciscit: Φαντασία ἐστὶν αἴσθησίς τις ἀσθενής, & Φαντάσματα tradit esse οἷον αἰσθήματα, *sensionum similia.* (2) Sunt certe cum hae, tum illa, perpessiones, quibus animus per corpus, cui sociatus est, afficitur. Neque tamen ideo persuadere sibi oportet aliquem, omne φάντασμα esse rem corpoream vere exsistentem extra animum nostrum, qualis αἴσθημα seu *sensio* quaelibet est. Sunt nimirum duplicis generis visa seu *phantasmata*, quae pro notionibus a sensibus in nobis excitatis nullo haberi modo debent. Primum frequenti edocemur usu, proprio voluntatis nostrae motu & imperio visum aliquod produci a nobis & pro lubitu excitari posse. Namque hanc nobis natura facultatem dedit, ut quamcumque vel rem, vel personam, quam antea cognovimus aut vidimus, tametsi longe absit a nobis, cogitando tamen informare & animo nostro praesentem veluti sistere queamus. Quid? quod tales etiam res componere nobis cogitatione licet, quales numquam conspeximus ante, aureum, verbi caussa, montem, Centaurum, Chimaeram. Hac ergo si animus noster facultate utitur, novitque, sese sua virtute & nativa potestate istiusmodi sibi visa produxisse, haud ei licet, in illa, tamquam notiones a sensibus profectas, aut res vere extra nos exsistentes, intueri, sed cogitare, nihil esse ea, quam vana & inania simulacra, rerumque umbras & imagines, quibus nihil extra se respondeat. Solent huius generis imagines & visa plerasque cogitationes nostras comitari. Quare unumquemque cavere decet, ne *phantasmata* illa, quae voluntaria sunt & ab insita mentis nostrae virtute creata & excitata, pro veris *sensionibus* aut rerum vere extra animum exsistentium perceptionibus habear, maxime, si animus, sua sese virtute haec visa produxisse, non ignoret.

Sed nec deinde quodlibet visum, quod praeter voluntatem nostram nobis obtingit, aut quod animus sua virtute, qua pollet, creatum esse ignorat, pro vera rei extra nos

(1) *Aristoteles*) *Libro de insomniis cap. IV. p. 104. Tom. II. Opp.*

(1) *Aristoteles*) *Lib. III. de anima cap. IV. p. 47. Tom. II.*

(2) *Similia*) *Loc. indic. cap. IX. p. 53.* Si longus esse vellem, nonnulla hic moneri possent. Adeant ipsum lectores ARISTOTELEM. Ego diuturno fessus labore circuitus omnes fugio.

nos exſiſtentis notione & perceptione duci debet. Vſu enim venire poteſt, ut ſingularia mentem noſtram, neſcio qua ratione, viſa invadant & repente ſibimetipſis lucem & virtutem acquirant: quae tamen animus a veris rerum extra nos exſiſtentium perceptionibus diſcernere valet, quoniam alia eodem tempore in eo verſantur & reſident viſa, quorum maior vis & ſplendor illa veluti obſcurat & deprimit. Varii nempe generis viſa quum una mentem obſident, aut quum diverſi ſpirituum motus animum eodem tempore afficiunt, ſolet is, poſt comparationem horum viſorum & motuum tacite inſtitutam, ea tantum viſa pro rerum vere exſiſtentium imaginibus habere, quae ceteris altius in animum penetrant, fortius commovent ac diutius permanent, reliqua vero inter res vanas, futiles & umbratiles referre, quae minus virtutis habent & conſtantiae. Iam, id quod ſupra monuimus, duplicis viſa illa generis ſunt, quae praeter voluntatem animo noſtro, quum vigilamus, obtingunt. Alterum ab illis proficiſcitur ſpirituum motibus, quos nervi a rebus externis pulſi & incitati efficiunt: Alterum naſcitur, quum ſpiritus cerebri alia ratione, quam per nervos, concitantur. Quocirca quum vigilamus, animusque noſter utriusque huius generis viſis afficitur & impletur, illa, quae motus nervorum a rebus externis impulſorum producunt, longe nobis diverſa videntur ab iſtis, quae ſpiritus pariunt, alia ratione, quam per nervos, commoti, ſive vim & vigorem, ſive ſtabilitatem ſpectemus: ex quo quidem fit, quod omnes, qui nec corpore male affecti ſunt, nec animo, illa pro rerum vere nobis obiectarum & praeſentium ſignis & notis, haec autem pro ſimulacris fictis & commentitiis ducunt. Secus eſt, quum dormimus: namque tum, nervis relaxatis, neque motum aliquem in ſpiritus imprimentibus, nulla nobis alia viſa poſſunt oboriri, quae cum poſterioribus hiſce comparari & vim eorum diminuere valeant: ex quo evenit, quod animus ea non aliter, quam veras rerum extra ſe exſiſtentium perceptiones, conſiderat & intuetur.

§. VI.

Nihil eſt, quod aptius & evidentius eorum, quae adhuc diſſeruimus, veritatem demonſtret, quam exempla quorumdam, qui in gravem vel animi, vel corporis morbum inciderunt. Namque videmus non raro, hominum eiusmodi ſpiritus tam furioſe, tam vehementer, tamque valide agitari & concitari, ut viſa illa, quae a nervorum motu haud procedunt, omnem animi aciem obtundant, &, tametſi vigilent aegroti, *αἰσθήματα*, ſeu rerum vere extra animum exſiſtentium perceptiones apud eos fiant. Nil ſcilicet dubitant, videre ſeſe, audire ac ſentire ea, quae nusquam tamen ſunt, & ab omnibus decipiuntur ſenſibus ſuis. Neque hoc illis tantum accidit, qui furore, inſania, atrae bilis copia & aliis eius generis malis opprimuntur, quod ingenti conſtat exemplorum, quae litteris exſtant prodita, copia, verum etiam aliis, quos magnae & turbulentae animi commotiones, metus, amor, ſimileſque, occuparunt. Quocirca quemadmodum ſenſus, id eſt, illa viſa, quae ex motu ſpirituum cerebri a nervis impulſorum naſcuntur, ea plerumque deprimunt & exſtinguunt, quae imaginationis vis procreat, id eſt, illa viſa, quae ſpiritus alio modo, quam nervorum interventu, concitati efficiunt: ita fieri rurſus poteſt, ut mentis viſa, quibus nihil reſpondet extra animum tantum acquirant interdum roboris & potentiae, ut omnes noſtros ſenſus ſuperent ac fallant.

§. VII.

Binis vero de cauſſis fit, quod imaginandi vis de ſenſu nonnumquam, ſeu de viſis illis, quae naſcuntur a motu in cerebrum a rebus externis, nervorum interventu, impreſſo, triumphat. Primum vehemens quidam corporis morbus, in quo ſpiritus animales violenter inflammantur & acerrime concitantur, id efficere poteſt. Spiritus enim hi quum magno impetu & fervore per corpus feruntur, motus, qui per nervos a rebus externis veniunt, ita ab illis infirmari poſſunt, ut cedant tandem & deſinant, viſaque ex ſe orta ſimul oblitterari, deleri & ad ſilentium, ut ita loquar, redigi patiantur. Quo facto, validiora illa viſa, quae ab ipſorum ſpirituum concitatione veniunt, in locum eorum ſuccedunt, totumque animum ſubigunt, cuius ſemper vis & attentio ab illis viſis vincitur, quae maiori robore & poteſtate ſunt praedita, aut vehementiorem ſtrepitum adiunctum habent. Idem deinde nobis accidere poteſt, quum ipſum animum morbus quidam invadit. Quum inferior animae pars, quae ratione vacat & perpeſſionibus eſt obnoxia, in qua libidines, cupiditates & propenſio ad iram reſident, roboratur & viribus augetur, illa quoque facultas animi, quae rerum notiones & ſigna informat, imagineſque ſibi fingere poteſt, unde illa nobis vigilantium ſomnia, de quibus paullo ante diximus, veniunt, creſcit

potestate ac imperio. Hac vero facultate praeter modum inflata & tumente, non modo ab ea vires animi rationales, quae tantum semper decrescunt, quantum imaginatio crescit, labefactantur & exstinguuntur, verum etiam ipsa sensuum potentia destruitur. Etenim immoderata imaginationis dominatio non sinit animam a rebus extra eam positis affici, nec tranquille ac quiete simulacra, quae ab illis manant, recipere, sed pervertit & miscet omnia, quae aditum tentant ad animum. Hic miser ille ac lamentabilis est status, in quem animi hominum incidunt, si parti suae corporeae, in qua non ratio, sed patiendi facultas est, quamque libidines, appetitus & affectiones incolunt, plus, quam fas est, obsequatur & obtemperet: quem quidem ego statum tam esse tristem arbitror ac luctuosum, ut homini satius ducam mori aut prorsus ad nihilum redigi, quam in eo perpetuo versari. Etenim homine quid miserius esse potest, qui non modo rationem penitus, eiusque usum amisit, verum etiam sensum aut depravatum, aut plane nullum habet; cuius quidem in locum turbulenta successere visa, quae a libidinibus & cupiditatibus rationi contrariis, utpote quae modum omnem praetergressae sunt, orta, veratum instar perceptionum eiusmodi sunt homini? Equidem proclive iudico esse intellectu, divinam iustitiam, si vel nulli essent inferi, nullis indigere rebus aliis, quam his ipsis visis, ut animum hominis in semetipsum armet & suum sibi tortorem esse cogat, non modo simulacra lugubria, horribilia & tragica informando, sed etiam exquisitis sese doloribus affligendo & excruciando. Decet nos haec serio & diligenter considerare ac expendere, omnique studio cavere, ne illi animi nostri parti, quae patibilis est & ratione caret, nimis indulgeamus & faveamus. Haec enim pars quum finem modumque nesciat, opinione citius, nisi provideamus, fieri potest, ut imprudentes nosmet ipsos in conditionem praecipitemus, qua nulla tristior & luctuosior fieri & cogitari potest.

§. VIII.

Dicere hic, si vellem, mihi liceret aliquid de malorum geniorum in eos imperio, qui aut frena laxarunt libidini, aut alio modo indignos sese reddiderunt divinae providentiae, quam sibi omnes polliceri ceteroquin possunt, tutela & patrocinio. Nihil certe obstat, quo minus & hi spiritus cerebri in eiusmodi hominibus ipsimet cieant & commoveant. Quod si detur & concedatur, ratio fortassis reddi potest earum rerum, quae de magis & sagis vulgo perhibentur: quod quidem genus sibi videtur per aërem ferri, nocturnis interesse sacris & conviviis, aliaque tam facere, quam perpeti, quae sanae rationi & verae philosophiae plane refragantur. Sed haec nunc praetermitto: Nam quae dixi adhuc, sufficere posse arbitror ad omnes edocendos, sensum nihil esse, quam id, quod nobis videtur & apparet. Quod si ita sese habet, evidens simul esse debet, sensum solum nec de absolutis rerum corporearum naturis, quae obiiciuntur nobis, nos certos facere, nec utrum vere exsistant, nec ne, quemquam erudire posse, verum id, quod certo his de rebus novimus, a ratione & intelligentia nobis tradi, quae una de visis in sensus incurrentibus iudicat, & quaenam illorum vera sint & absoluta, quaenam commentitia & umbratilia, constituit.

LIBER QVARTVS

CAPVT PRIMVM.

Cognitio est interior mentis nostrae virtus, quae a rebus externis haud proficiscitur. Sensus non est mera perpessio, sed perceptio animi, cui perpessio est adiuncta, in qua vitalis quaedam vis est, quaeque cogitatio dici potest. Intelligentia proprie non res extra mentem versantes considerat, verum mentis ipsius notiones, quae mens per veritates maxime splendidas & illustres haud debilitatur, uti sensus ab iis rebus, quae ceteris vehementius feriunt, frangi solet. Habet animus in semetipso notam quandam, cuius ope intelligit, sese id, quod quaerebat, reperisse. Duplex est genus cogitationum, quibus perceptio adiuncta est, in anima: alterum passivum, quod iterum in αἰσθήματα seu sensiones & φαντάσματα seu imaginationes dividitur: alterum vocabulo νοήματα designatur. Νοήματα *non per intellectum agentem a phantasmatibus arcessuntur.*

De-

§. I.

Demonſtratum adhuc a nobis eſt, ſenſum ſeu illam, quae a rebus corporeis extra animum poſitis in nobis oritur, perpeſſionem, cum intelligentia & cognitione confundi minime debere, nec idcirco ipſa corpora ſenſu dignoſci & intelligi. Ex hoc igitur conſequatur, neceſſe eſt, cognitionem eſſe interiorem aliquam mentis ipſius virtutem, tumque exſiſtere, quum mens inſitum & innatum vigorem ſuum explicat & adhibet, cuius potentia res ſibi obiectas vincit, ſuperat & ſibi ſubiicit, iſtoque modo clarum, ſerenum, perfectum & plenum intra ſe ſenſum producit.

Vulgo quidem plerisque perſuaſum eſt, cognitionem naſci a virtute rei cognitae, illum, qui cognoſcit, extrinſecus commoventis & cientis. Sed omnino fallunrur, qui ſic ſentiunt. Certum eſt e contrario, ut BOETHII (1) utar verbis, *id quod ſcitur, non ex ſua vi, ſed ex comprehendentis vi & facultate ſciri vel cognoſci.* Nec idcirco ſcientia & cognitio, perpeſſio eſt a re quadam extra mentem proficiſcens, ſed potius interioris virtutis, roboris & poteſtatis, qua valet animus, uſus. Mens vim ſuam intra ſemetipſam explicat, quum cognoſcimus: formaeque illae ſimplices, per quas res intelliguntur, notae minime ſunt & ſigna, extrinſecus in animam impreſſa, ſed notiones ex ipſis animi receſſibus prodeuntes & vitali virtute ab ipſo animo productae.

§. II.

Quaecumque res extrinſecus tantum cientur, & formas unice peregrinas & adventitias recipiunt, id quod recipiunt nullo modo cognoſcere, intelligere & diiudicare poſſunt, ſed, quum nihil habeant & contineant, cuius ductu cognitionem ſibi eius comparare queant, neſcii & ignari prorſus manere debent. Mens nullam ſibi rei alicuius notitiam acquirere poteſt, niſi per aliquid, quod ipſi proprium, nativum, familiare ac domeſticum eſt. Quum quis magna cinctus populi corona & multitudine, innumerabiles, quos per totam antea vitam haud conſpexit, vultus hominum contemplatur, poſtremo vero in faciem veteris cuiusdam amici & neceſſarii, quam multis abhinc annis haud vidit, incidit, tum unam hancce faciem, nullam vero in toto iſto coetu aliam, recte dicitur cognoſcere: namque mens eius nullam habet interiorem & anticipatam ullius alius vultus in toto iſto agmine formam apud ſe reconditam. At ſimulatque unus ille vultus, quem dixi, homini illi offertur, continuo antiquior quaedam & anticipata eius forma ſeu imago, in animo ipſius expreſſa, reviviſcit & renaſcitur, quae formam nuper receptam veluti amplectens, eam homini notam facit & in memoriam revocat. Pari ratione quum per ſenſus imagines externae, peregrinae & adventitiae ad animum perferuntur, animus eas non aliter noſſe ac intelligere poteſt, quam per rem aliquam inſitam & domeſticam, per anticipationem quamdam efficacem, quae in lucem tamquam revocata, formas iſtas recens allatas amplectitur & in hominis cognitionem adducit. Hoc ſenſu unice vetus illud ſapientum praeceptum accipi poteſt & debet: *Cognitio nihil eſt, quam recordatio.* Etenim non ideo cognitio noſtra recordatio dicitur, quia, quum cognoſcimus & intelligimus, in memoriam rerum illarum redimus, quas animus, antequam in corpus deſcenderet, iam ſcivit atque intellexit: verum propterea hoc ei nomen imponitur, quod, quum cognoſcimus, mens inteſtina quadam anticipatione, virtuteque nativa & inſita, res obiectas comprehendit, aut ex ſemetipſa producit aliquid & excitat.

Hinc PLOTINVS (1) quum probare ſtuderet, τὰ νοητὰ ſeu rerum ſpecies, quae cognitioni & intelligentiae noſtrae obverſantur, non eſſe res extra mentem poſitas & eam ex intervallo quodam cientes, ſed ipſo in animo latere reconditas, hac ratione argumentatur: Πῶς δὲ καὶ γνώσεται ὅτι ἀντελάβετο ὄντως, πῶς δὲ ὅτι ἀγαθὸν τοῦτο ἢ ὅτι καλὸν ἢ δίκαιον; ἕκαστον γὰρ τούτων ἄλλο αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἐν αὐτῷ αἱ τῆς κρίσεως ἀρχαὶ αἷς πιστεύσει, ἀλλὰ καὶ αὗται ἔξω καὶ ἡ ἀλήθεια ἐκεῖ. *Quonam, ſi hoc ita non eſſet, modo intellectus agnoſcet revera ſe aliquid percepiſſe? quove pacto iudicare poterit, hoc eſſe bonum, aut pulchrum, aut iuſtum? Horum enim quodlibet erit ab ipſo diverſum, neque in ipſo erunt ipſa iudicandi principia, quibus credat, ſed haec quoque extra erunt, & veritas erit ibidem.*

§. III.

(1) *Boëthii*) BOETHIVS *de conſolat. philoſ. Lib. V. p.* 131. paullo aliter ſententiam ſuam enuntiat: *Omne*, inquit, *quod cognoſcitur, non ſecundum ſui vim, ſed ſecundum cognoſcentium potius comprehenditur facultatem.*

(1) *Plotinus*) *Ennead. V. Lib. V. cap. I. p.* 520. *Libro, quod intelligibilia non ſint extra intellectum.*

§. III.

Quod si cognitio & intelligentia nihil esset, quam adventitia quaedam animi [illegible] fectio, aut externarum & peregrinarum imaginum informatio, nil caussae red[illegible] p[illegible] cur speculum non intelligeret; quod tamen ne per sensus quidem imagines, qu[illegible] pit & ad nos remittit, percipere potest. Quocirca ipse sensus, id quod antea iam [illegible] ficavimus, non est nuda animi perpessio, sed perceptio animi cum perpessione quadam coniuncta, in qua, quum ea cogitationis quoddam genus sit, vitalis quaedam virtus [illegible] tet: cui quidem vitali virtuti omnes illae notiones, quae a sensibus oriuntur, luce, [illegible] lorum, frigoris & similes, id, quod sunt, acceptum referunt. Multo igitur minus intelligentia pro mera duci perpessione poterit. Fac vero, intelligentiam & cognitionem nihil esse, quam affectiones, quas animus nihil agens recipit extrinsecus, aut ni[illegible] quam sensum, seu sensus effectum: unde igitur fit, quod bestiae, quibus iidem sunt, q[illegible] sensus, & saepenumero acriores & acutiores, non etiam intelligunt, nec Logices, [illegible] sicos & Metaphysices, quemadmodum homines, elementis imbuuntur, nec easdem denique, quas nos, officiorum erga Deum & homines: totiusque rei moralis notion[illegible] mare possunt? Quare quidquid etiam pugnent aliqui, omnino confitendum est [illegible] ter facultatem res percipiendi corporeas aut sensuum perceptionem, a qua o[illegible] actio, esse in hominum mentibus aliud principium efficientiae particeps, seu [illegible] *scendarum rerum innatam*, per quam aptae redduntur & idoneae ad ea tam cognoscenda, quam diiudicanda, quae sensuum ad eas beneficio deveniunt. Et sunt certe in [illegible] qui ceteroquin animam omni modo nudare & virtutibus suis privare con[illegible] quos veritatis vis, ut rem ita sese habere, fateantur, cogit: quod quum faciunt, [illegible] quid dicant, secum haud expendant, omne tamen illud, quod nos affirmamus, i[illegible] vero [illegible] gant, concedunt & largiuntur. Etenim vis haec innata rerum cognoscendarum, [illegible] animo tribuunt, quid, obsecro, aliud est, quam facultas notiones & conceptus [illegible] e semetipso proferendi & educendi? Fieri nimirum nullo modo potest, ut noti[illegible] dam sit sine notione aut conceptione rei cuiusdam, quae cognoscitur, aut ut [illegible] *intelligentia* sit in una mentis facultate, νόημα vero seu *conceptus* in altera, illa in ratione, hic in imaginatione: Fieri nequit, ut cognitio intra mentem reapse producatur, conceptus vero seu notio, quam contemplatur animus, extrinsecus adveniat, animo plane tranquillo & otioso: Fieri nequit, ut animus revera contempletur & intelligat, nec tamen praesentem sibi rem aliquam habeat, aut rem extra se positam cognoscat, nec tamen eam comprehendat: Fieri denique nullo modo potest, ut cognitio non simul notionem & imaginem rei cognitae contineat & concludat. Est nimirum, id quod ipse scriptum reliquit ARISTOTELES, (1) *scientia idem, quod res ipsa, quam scimus & cognoscimus*, τὸ αὐτὸ ἐστιν ἡ κατ' ἐνέργειαν ἐπιστήμη τῷ πράγματι, & idcirco divelli ab ea nequit, quia nihil est, quam status mentis, sentientis, notionem aliquam simplicem in semetipsa excitati & produci.

§. IV.

Quamvis igitur ea, quae in sensus incurrunt, nulla sint alia, quam naturae corporeae extra mentem positae, quas animus percipit prospiciendo extra se, idque contemplando, a quo afficitur, tametsi minime complectatur illud intra se ac comprehendat: res tamen illae, quae menti, rationi & intelligentiae ipsi obversantur, non sunt res extra mentem versantes, sed notiones ex ipsa mente prodeuntes, verbo, *intelligibiles rerum rationes*. Νόησις δ' τῶ ἔξω ὥσπερ ἡ αἴσθησις. *Cognitio non est earum rerum, quae extra nos sunt sicuti sensus.* Ὅτι οὐκ ἔξω τῶ νῶ τὰ νοητά. *Quoniam intelligenda non extra mentem sunt quae intelligit.* Haec PLOTINI (1) scita sunt, in quibus probandis valde diligens ac laboriosus est. Sed & ipse ARISTOTELES multis in locis idem tradit: Ἐπὶ μὲν, inquit, (2) ἄνευ ὕλης τὸ αὐτό ἐστι τὸ νοῦν καὶ τὸ νοούμενον. ἡ γὰρ ἐπιστήμη ἡ θεωρητικὴ καὶ τὸ ἐπιστητὸν τὸ αὐτό ἐστι. *In iis, quae sunt sine materia, idem est intelligens, & quod intelligitur. Scientia namque contemplativa & scibile, idem est.* Ὅλως ὁ νοῦς, ait idem, ὁ κατ' ἐνέργειαν τὰ πράγματα νοῶν. *Tota mens illud est, quod res intelligis*: quae quidem diversi tantum [illegible]

(1) *Aristoteles) Libro III. de anima cap. VI.* p 50. *Tom II. Opp.*

(1) *Plotini) Ennead. V. Lib. V. c. I. II.* p 519. 521.

(2) *Inquit) Lib. III. de anima cap. VI.* 50. *Tom. II. Opp.* (al. cap. IV.)

unius intelligentiae modi. Nam ut molle ac durum, frigidum & calidum, ceteraeque qualitates corporeae, nil ſunt, quam variae unius materiae temperationes: ita mentis etiam variae notiones, quum contemplatur & meditatur, diverſi tantum ſunt mentis, quae cognoſcit, modi atque formae. Itaque res extra mentem exſiſtentes ſecundaria tantum ſunt obiecta cognitionis & intelligentiae, quae mens non extra ſe proſpiciendo, uti ſenſus ſolet, percipit & intelligit, ſed in ſemetipſam intuendo: quod dum facit, ope notionum intra ſe latentium & *rationum* aeternarum, quas ex ſinu ſuo protrudit, eas comprehendit. Quam propter cauſſam mens & intelligentia haud male *τὸ μέτρον πάντων*, *menſura rerum omnium*, quamquam haud eo ſenſu, quo PROTAGORAS hanc definitionem accipi voluit, appellari poteſt.

§. V.

Namque animus quum innatam ſibi habeat potentiam omnia cognoſcendi, quae nihil eſt, quam vis & facultas excitandi & ex ſe ipſo eliciendi rerum notiones & rationes, habeat quoque neceſſe eſt in ſemetipſo *potentialem* quamdam *omniformitatem*. (1) Neque id Platonici tantum praecipiunt, qui animam *πάντα* dicunt eſſe *νοερῶς*, *omnia modo intelligibili*, verum etiam ipſe fatetur ARISTOTELES, (2) qui *τὴν ψυχὴν εἶναι τὰ ὄντα πῶς πάντα*, *animum certa ratione eſſe omnia*, ſcriptum reliquit. Animus mundus quidam eſt ex imaginibus & notionibus conſtans, in quo, tamquam in orbe quodam perlucido & cryſtallino, omnes omnium rerum, quae in tota rerum exſtant natura, notiones & imagines informari & exprimi poſſunt. Sicut enim Dei ipſius mens, quae reliquarum omnium mentium princeps exemplar & ſpecies eſt, illud eſt, per quod ipſe ſemper ſemetipſum comprehendit, & omnem foecunditatem ſuam aut infinitam bonitatem & potentiam, id eſt, omnia, quae fieri poſſunt, intelligit: ita omnes mentes creatae, quae totidem minuta ſunt exempla ex prima & aeterna illa mente expreſſa & delibata, tametſi rerum omnium notiones reapſe haud contineant, multo minus ſimulacra & imagines omnium cuiuscumque generis rerum, quae ſunt usquam & exſiſtunt, in ſemetipſis impreſſa & veluti inuſta gerant, tamen omnia efficienter & *potentialiter* comprehendunt propter *vim* illam *cognitricem*, qua praediti ſunt. Eſt vero *vis* haec animi *cognitrix*, *potentialis* quaedam *omniformitas*, per quam aptus ille eſt ac idoneus, occaſione ſic ferente, rebusque externis invitantibus, ad ſemetipſum gradatim & paullatim vitali ratione explicandum & evolvendum, atque notiones ſeu conceptus rerum omnium, quae ſunt & cogitatione efformari poſſunt, in ſe ipſo producendos & creandos: non ſecus atque potentia genitrix ſeu ſeminans efficienter formas omnium partium & membrorum corporis animalis complectitur, easdemque ſenſim & paullatim evolvit & explicat, hic oculum fingens, illic aurem, & reliqua. (3)

§. VI.

Quoniam igitur cognitio & intelligentia non ſola quadam perpeſſione extrinſecus ad animam allata conſtat, ſed interior quaedam eſt mentis virtus & potentia, ideo fit, quod animus, obſervante ARISTOTELE, quando cognoſcit id, quod *σφόδρα νοητὸν* *maxime intelligibile* eſt, ſeu veritates maxime ſplendidas & illuſtres, haud tamen frangitur & debilitatur, ut ſenſus ſolet, quum id, quod *σφόδρα αἰσθητὸν*, *maxime ſenſile eſt*, ſolis, verbi cauſſa, ſplendorem & lucem, videt atque percipit. Contra mens, quum veritates eiusmodi contemplatur, roboratur magis & confirmatur, aptiorque fit ad inferiores, minoresque veritates facile comprehendendas. Nam quum ſenſus nihil ſit, quam perpeſſio, & inſtrumentis quibusdam indigeat corporis, cognitio membris corporis haud utitur, ſed inſita quaedam animi virtus eſt, quae quo magis exercetur, eo plus virium & amplitudinis adipiſcitur.

Eadem de cauſſa fit, id quod idem animadvertit ARISTOTELES, (1) *quod illae ſcien-*

(1) *Omniformitatem*) Barbarus & hic, & multis in aliis libri huius locis eſſe malui, quam de ſententia auctoris, verbis eius reiectis, detraxiſſe aliquid videri. Vis vocabuli huius eſt: Animam facultatem habere notiones rerum omnium informandi.

(2) *Ariſtoteles*) *Lib. III. de anima c. IX. p. 53. T. II. Opp.*

(3) *Reliqua*) Concinnius, aptius & evidentius haec, ut quaedam alia, exponi, melioribusque vocabulis explicari potuiſſe, non inficior. Sed frequenti & aſſidua Platonicorum lectione vir doctiſſimus dictionem ſuam depravavit.

(1) *Ariſtoteles*) *Analyt. poſterior. Lib. I. cap. XXVII. p. 225. Tom. I. Opp.*

scientiae, quae a materia sunt remotiores, accuratiores etiam sunt & meliores, me[illegible] liguntur, faciliusque demonstrantur, quam illae, quae res concretas & ex m[illegible] tas attingunt. (Ἀκριβεστέρας ἐπιστήμας τῆς ἐπιστήμας, τὴν μὴ καθ' ὑποκειμένου τῆς καθ' [illegible] οἷον ἀριθμητικὴν τῆς ἁρμονικῆς) Arithmetica, verbi gratia, praestat Musicae, in [illegible] cum sonis misti sunt: Geometria melior est Astronomia, aut illis artibus M[illegible] cis, quae *mixtae* vocantur. Secus vero sese res haberet, si omnis cognitio a [illegible] poreis per sensus nasceretur: sic enim illae res, quae ceteris fortius sensus [illegible] magis concretae sunt, intellectu faciliores & certiores forent.

Addo aliud, quod eodem ex principio & fonte manat. Certa & accurata [illegible] tio, id quod usus nos quotidianus edocet, melius comparatur & acquiritur ab [illegible] a rebus omnibus externis & in sensus incurrentibus semetipsum is avocet atq[illegible] suas intra se colligat, quo notiones in se praesentes eo melius intelligere & c[illegible] valear. Hinc eos saepius observatum est, qui totam vitam in legendis, vel [illegible] aliorum libris & sermonibus, eruditis licet & elaboratis, contriverant, non mod[illegible] mi distraxisse, verum etiam aciem eius debilitasse, & totam mentem, quod cre[illegible] eam sibimetipsi eripuerant, segnem ac inertem fecisse. Quae quidem res s[illegible] commovit, philosophum inprimis sapientem, ut viam illam docendi, quam So[illegible] aetatis sequebantur, qui aut continuo quodam sermone, aut dictando, iuventut[illegible] bant, plane desereret ac contemneret, novamque iniret rationem, quam ipse[illegible] cum imitari labores affirmabat. Scilicet cognitio & scientia non liquori [illegible] dam animo instillari, sed excitari potius atque elici prudenter ex animo d[illegible] mentem tam extrinsecus, ceu vas quoddam, implere, quam accendere ac [illegible] oportet.

Ad extremum nascitur hinc quoque ille pariendi conatus, quem saepen[illegible] animis nostris sentimus, quum sollicite ac curiose verum indagamus. M[illegible] interdum intra semetipsam collecta, ruminando veluti & recordando, verita[illegible] metipsam reperire atque omni ope protrudere ac parturire studet. Ex quo q[illegible] dio apparet, mentem natura sibi esse fertilitatis & foecunditatis suae consciam, [illegible] que conclusam gerere notam, cuius scire queat beneficio, utrum id, quod quaerebat, [illegible] venerit, nec ne.

§. VII.

Constat igitur ex illis, quae adhuc disputavimus, duplex esse cogitationum, [illegible] perceptio est adiuncta, in animo nostro genus: Alterum, quod in a perpessi[illegible] solvitur, tumque oritur, quum anima tam a corpore suo, quam externis rebus, ita [illegible] tur, ut percipiat: Alterum, quod in actione consistit, tumque nascitur, quum [illegible] per ipsum insitum vigorem suum intra se percipit. Superius, quod dixi, genus [illegible] tionum binis designatur vocabulis. Quum animus, ob coniunctionem cum corp[illegible] percipere videtur corporeas, tamquam sibi praesentes, vereque extra se exsistentes, [illegible] cogitationes eius appellantur αἰσθήματα, *sensationes*. Idem vero quando affectiones [illegible] as non intuetur ut res vere extra se exsistentes, sed tantum ut imagines rerum [illegible] subiectarum in mente expressas, seu ut cogitationes crassiores & corporeas, tum [illegible] nantur φαντάσματα, *imaginationes*. Haec autem φαντάσματα & αἰσθήματα, quod [illegible] te monuimus, reapse inter se non differunt: utraque enim affectiones sunt anim[illegible] tis quibusdam in corpore motibus excitatae. Quidquid inter ea intercest discrimini, [illegible] totum casui tribuendum est, ita ut φαντάσματα in αἰσθήματα & nonnumquam [illegible] αἰσθήματα in φαντάσματα converti ac commutari queant. Quocirca nil impedit, quo[illegible] nus hae omnes animi perceptiones, quae cum perpessione sunt coniunctae [illegible] *phantasmata* dici queant. Illae vero perceptiones, quae actione constant, & ex ip[illegible] te, corpore haud interveniente, educuntur, vulgo nominantur νοήματα, *conc*[illegible] Quare binae in universum constitui possunt classes cogitationum cum perceptione copulatarum: alteram φαντάσματα, alteram νοήματα seu *conceptus mentis* constituunt.

§. VIII.

Non desunt, qui sibi persuadent, omnes nostras cogitationes, quas perceptio [illegible] tatur, *visa* esse seu *phantasmata*. Hos vero falli, aliudque esse cogitationum cum [illegible] ceptione coniunctarum genus ab his diversum, quod ab ipso illo, qui animo innatus [illegible] vigore nascitur, ideoque νοήματα a nobis dictum est, proclive probatu est.

[illegible]

phantasmata nihil sunt, quam imagines seu simulacra rerum externarum per sensus in animo creata: ex quo consequitur, nihil esse φανταστὸν seu *obiectum phantasiae*, quam id, quod simul est αἰσθητὸν, seu *obiectum sensus*, quum anima nihil effingere imaginatione valeat, praeter id, quod sensu potest percipi. At sunt tamen in animo nostro multarum rerum notiones, quae sub sensum nullo modo cadunt, nec audiri, videri, tangi vel gustari possunt: ex quo evidens est, nullas earum rerum imagines in nobis esse posse, quas penicillum interioris pictoris nostri, quem *phantasiam* dicimus, qui a sensu omnes colores suos mutuatur, adumbravit. Et ipsi certe facile sentiemus, si modo cogitatione res istas accuratius contemplemur, eas non esse visa, sed *νοήματα notiones* & *conceptus mentis*. Tales sunt, iustitia, aequitas, officium, obligatio, cogitatio, opinio, intelligentia, voluntas, memoria, veritas, falsitas, caussa, effectum, genus, species, nihilum, contingentia, possibile, impossibile, & innumerabiles eiusmodi aliae, quae unicuique facile occurrent, cui linguae cuiusdam Lexicon perlustrare placuerit: quarum quidem nulla phantasiae penicillo in nobis depingi potest & informari. Addo, haud paucas esse propositiones, quae totae verbis constant seu notionibus, quarum nemo imaginem animo informare valet; ne quid nunc de necessitate connexionis has inter notiones dicam, quam nullius umquam hominis imaginatio assequetur. *Nihil potest esse & non esse eodem tempore*, notissimum philosophorum scitum est. At quis, quaeso, verborum, ex quibus illud consistit, imagines animo informare valet? quis verbi *nihil, potest, esse, &, non esse, eodem, tempore*, simulacrum sibimet umquam effinxerit?

§. IX.

Ne illud quidem verum est, quod multi tamen pro concesso sumunt, ARISTOTELEM statuisse, omnes cogitationes nostras, quae perceptionem habent adiunctam, visa esse seu *phantasmata*. Docuit is e contrario, esse notiones mentis nostrae, *νοήματα*, quae differant a visis seu phantasmatis, tametsi haec perpetuo illa comitentur. Patet id ex his eius verbis: *Νοήματα τινὶ διοίσει τοῦ μὴ φαντάσματα εἶναι, ἢ οὐδὲ ταῦτα φαντάσματα, ἀλλ᾽ οὐκ ἄνευ φαντασμάτων. Primi autem mentis conceptus, quo different, ut non sint phantasmata? Anne hi quidem non sunt phantasmata, sed non sunt tamen sine phantasmatibus?* De anima Lib. III. c. IX. p. 50 T. II. Opp. Clarum hic & perspicuum est, in hanc eum propendere sententiam, *νοήματα* seu *mentis conceptus* non esse quidem phantasmata, at semper tamen adiuncta sibi habere phantasmata. Hinc postea quaerit: *Εἰ τὸ νοεῖν φαντασία, ἢ μὴ ἄνευ φαντασίας. Num intellectio phantasia est, an vero res diversa quidem a phantasia, attamen numquam sine phantasia*: quod ipsum tamen aliis in locis affirmat, mentem perhibens, numquam *concipere*, νοεῖν, *sine phantasmate*. Et verum est haud dubie, res corporeas & sub sensus cadentes numquam a nobis intelligi, nisi confusis quibusdam earum visis seu *phantasmatis* in animo praesentibus: at simul tamen animus vim suam in eas exercet & notiones earum sibi fingit: quod nisi faceret, numquam earum naturam comprehenderet. Namque visa seu *phantasmata*, nihil sunt, quam cogitationes parum perfectae & minus solidae, quae interdum praecedunt & perceptiones mentis evocant & invitant, nonnumquam sequuntur mentis conceptiones seu *νοήματα*, tamquam umbra corpus, tametsi rem numquam comprehendant. Sicut nos ex animo & corpore, naturali vinculo copulatis, constamus: ita etiam cogitationes nostrae de rebus corporeis aliquid habent *rationale* & *sensile*, quorum illud animae instar est, hoc autem loco corporis. Geometra trianguli formam considerans, quo planum faciat, esse in ea tres angulos binis angulis rectis aequales, nullum est dubium, quin imaginem trianguli cuiusdam in animo habeat: at idem nihilo tamen minus notionem quoque eiusdem rationalem animo intuetur: quod quidem facile demonstrare licet. Omnis nimirum expressa trianguli species, aut angulis est obtusis, aut rectis, aut denique acutis: illa vero species trianguli, quae in mente eius *subiectum* est propositionis, quam meditatur, *ratio* est trianguli ad nullum generum eorum, quae memoravimus, pertinens. Idem de vocabulo *angulus* in eadem propositione dicere licet. Similiter quum phantasma seu visum aliquod generale, aut abstractum, seu rem, cuius clara & perfecta caremus notione, consideramus, verbi caussa, naturam rosae in universum spectatae, ratio simul & imaginatio ad hanc nonnihil contemplationem conferunt: nam *phantasmata* in se, non secus ac *αἰσθήματα* seu *sensiones* res sunt individuae: Rosam vero quum generatim concipimus, rem concipimus sensus nostros certo quodam colore ac figura afficientem.

§. X.

Quod ad reliquas vero notiones animi nostri attinet, quas antea diximus in
esse ἀισθητὰ, *obiecta sensuum*, nec φανταστὰ, *obiecta phantasiae*, sed νοητὰ tantum. sed
tellectas, nulla quidem illis vera & germana possunt adesse visa seu *phantasmata*
la tamen, quae residet in anima, facultas imaginandi, aegre prorsus sese ab
patitur, valdeque circa illas occupatam sese & laboriosam exhibet. Quare fit
mero, quod eodem tempore, quo mens superior in abstractis notionibus & con
tionibus tota haeret, vis imaginandi in parte animi inferiore haud segnius vires
tendit, cogitationesque animi abstractas imaginibus, figuris & simulacris a rebus
reis & sub sensus cadentibus sumtis, tamquam simia, imitari, exprimere & adum
titur. Atque inde est, quod metaphorae & allegoriae in oratione positae tanto
rosque delectant & afficiunt. Mirifice enim facultatem imaginandi & co
tationes producendi, qua valet animus, titillant. Quid? quod ipsam etiam
ficere nonnumquam & recreare videntur: quae quidem longis fracta & debi
gitationibus & abstractarum notionum contemplationibus, novas veluti vires
quum corpus, veterem amicum suum & socium, comitem sibi in isto labo
crassioresque quasdam, corporeas & comprehensu faciliores imagines offe
in quas, tamquam corpus, subtiliores cogitationes illas inducere & aptior ipse
ad retrusas & sublimiores notiones suas perspiciendas, quae per corporeum
nis vitrum, ut ita dicam, reflectuntur ad eam.

Sunt praeterea alia quaedam spuria phantasmata, quae, tametsi aut nullam
aut exiguam valde cum cogitationibus & notionibus abstractis cognationem &
dinem, vulgo tamen & semper fere cum illis copulata sunt, non alia de caussa
quod imaginatio non prorsus cessare vult & otiosa esse. Quocirca simulatque
stractam eiusmodi notionem contemplationi suae subiicit, vis imaginandi co
phantasma eius generis, quod consuetudo & usus cum illa sociavit, obtendit.
ἐν τοῖς μνημονικοῖς τιθέμενοι καὶ εἰδωλοποιοῦντες, *quemadmodum illi, qui artificio quodam*
riae subvenire volunt, phantasmata quaedam & imagines pro lubitu fingunt, ad
tiones quasdam exprimendas & designandas.

Postremo imaginatio interdum citius ipsorum sonorum & vocabulorum, q
animi notiones exprimuntur, phantasmata quaedam excitabit, quam prorsus n
laboris manebit expers: idque potissimum in sermone fit. Quae quum ita sint
spicuum est, verum illud omnino esse, quod diximus, esse νοήματα seu mentis
nes a visis plane semotas, & tales quidem, quarum nemo umquam, quidquid etia
ret, germanum, verum & naturale simulacrum effinxerit: neque tamen falli A
TELEM, qui has mentis notiones plerumque, maxime in illis, qui mentem a s
aegre avocant & adductis non adsueti sunt cogitationibus, commentitia quaedam
cta, aut a verbis ipsis & vocabulis ducta, phantasmata sibi adiuncta habere.

§. XI.

Sed pauca quaedam dicenda sunt adhuc de illorum opinione, qui *conceptus*
νοήματα & *rerum rationes*, quae in animo sunt, ex visis seu *phantasmatis* educ
chymico veluti quodam artificio, ab *intellectu* nescio quo *agente*. Primum i
vo, sententiam hanc unice natam esse ex verbis ARISTOTELIS perperam acc
cui quidem nihil umquam in mentem venit de spectro eiusmodi, quale *intellectus*
agens est; id quod ex Graecis apparet interpretibus, qui mentem eius reliquis
assequuti sunt. Deinde dogma hoc simillimum prorsus esse moneo alius q
Peripateticum dicitur, dogmatis, quo formae materiae expertes ex potentia
riae traduntur. Quemadmodum vero utraque haec opinio ex eodem princ eo
rum nempe inscitia & stupore, qui materiam vitae, sensus & rationis nes um
rerum esse perhibent initium & caussam: ita etiam utraque aeque infecta est absur
da. Nam quis, quaeso, sanus tantum impetrare poterit ab animo suo, ut credat, per
ctionem exsistere posse ex imperfectione, vigoremque, potentiam & agendi fac
ex re gravi, tarda, stupida & unice patibili profectam esse? Quamquam, si q
curatius pensitet, qui huic opinioni sunt dediti, tantum menti, si modo *agens* illa q
inducunt, *intelligentia* pars eius sit, facultatis & vigoris concedunt, quantum nos
buimus. Tantum scilicet inter nos & illos interest, quantum inter eum, q
soli esse potentiam lucem ex nocte seu caliginoso aëre educendi, aliumque, q

contenderet facultate pollere lucem ex ipso corpore suo protrudendi. Vterque hi soli parem largiuntur vim & potestatem: verum hic apte magis & proprie enuntiat, quod ille minus accurate ac proprie tradit.

Illi qui abstractas & generales rerum rationes & notiones, quatenus a visis distinguuntur nihil esse statuunt, quam mera vocabula, quibus nulla subiecta potestis est, tam ridicule & inepte sentiunt, ut quibuscum congrediatur aliquis, indigni plane sint.

CAPVT SECVNDVM.

QVaedam mentis notiones non procedunt a rebus externis, sed ab insito & innato animi vigore fluunt. Caussae, propter quas hac in re nonnumquam errant homines. Quousque pertineat perpessio sensus & ubi animi vigor incipiat. Sensus non est iustus arbiter de veritate notionum, quas relativas vocant, quae tametsi nil nisi notiones animi, modique concipiendi, propterea tamen veritate haud prorsus carent. Pulcritudo, robur & virtus rerum naturalium & corporearum ex hisce pendet relationibus & proportionibus. Exempla quaedam ad hanc illustrandam materiam. Omnes rerum arte factarum notiones complectuntur aliquid, quod a sensu haud venit. Verum hoc est in plantis & animalibus. Nulla est essentialis differentia inter res natura & arte compositas. Sensus nullam informare notionem potest naturae illius cogitantis, quae altera pars est animalium ratione praeditarum, neque huius universi, quatenus est una moles corporea, multo minus specierum seu modorum naturarum cogitantium.

§. I.

PRobabo iam, esse quasdam in animis formas & notiones, quae a rebus externis sensibus expositis in eos haud impressae sunt, ideoque non possunt non ab ipsius mentis proprio & nativo vigore proficisci. Primum talium in nobis sunt rerum species, quae nec corporum sunt affectiones, nec afferri ad nos ullo modo per motus potuerunt corporeos, nec denique ullis a facultate, qua valemus, imaginandi coloribus depingi possunt. Huius generis sunt species & notiones sapientiae, stultitiae, prudentiae, imprudentiae, scientiae, ignorantiae, veritatis, falsitatis, virtutis, vitii, honestatis, turpitudinis, iustitiae, iniustitiae, arbitrii, cogitationis, immo sensus ipsius, qui cogitationis genus quoddam est, quod sub nullum plane sensum cadit: ut multas alias eiusdem numeri notiones taceam, quae aut cogitationis aliquid continent, aut unice ad naturas cogitantes pertinent. Quum corporeae res, quae sensus cient, eiusmodi ad animos nostros transmittere notiones nequeant, quis demum neget, insitam animi virtutem & foecunditatem eas gignere ac parere? Refertus est deinde animus noster multis notionibus, quas *relativas* vocant, tam corporeis rebus, quam a corpore semotis propriis, quae non possunt non ex illa mentis facultate prodire, qua res comparare inter se ac conferre valet. In hoc genere sunt, caussa, effectus, media, finis, ordo, proportio, similitudo, dissimilitudo, aequalitas, inaequalitas, dexteritas, ineptia, symmetria, asymmetria, totum, pars, genus, species, & alia.

§. II.

Errant tamen in his rebus nonnumquam homines, sibique persuadent, has omnes notiones a rebus externis, quae sensus pellunt, in animam plane nihil agentem imprimi. Quorum quidem errorum haec una est caussa & ratio, quod species non modo illarum notionum, quae *relativae* dicuntur, sed etiam reliquarum rerum, a quibus omnis abest materia, virtutis, verbi gratia, sapientiae, animi, Dei, tum plerumque solent in nobis excitari & elici, quum res externae appropinquant, sensuumque nostrorum fores pulsant. Namque homines, qui externam occasionem aut invitationem harum cogitationum non distinguunt ab interiori, a quibus creantur & producuntur, caussa, utriusque generis notiones, tam eas, quae soli rationi patent, quam ceteras, quae a sensibus adveniunt, uni eidemque caussae, rerum nimirum extra nos positarum virtuti & efficientiae attribuunt. Sed quo melius veritas huius erroris intelligatur, & quousque sensuum perpessio perti-

neat, ubi rursus mentis vigor & potentia incipiat, certius appareat, tria haec [illegible] comparabimus: primum speculum seu globum e chrystallo conflatum: deinde [illegible] viventem, qui speculum est videns aut percipiens: postremo, mentem seu [illegible] tiam viventi huic oculo aut speculo videnti praesidentem.

§. III.

Primum igitur, quum res eaedem pari & aequali modo globo vitreo aut [illegible] oculo vita praedito exhibentur & exponuntur, aequo illae modo tam globum [illegible] lum, quod diximus, quam oculum viventem afficiunt. Idque satis inde [illegible] oculus in speculum seu globum pellucidum intuens, easdem sibi formas & [illegible] offerri sentit, quas percepit antea, quum res ipsas aspiceret. Commotio n[illegible] pressus globulorum aethereorum, in quo natura lucis sita est, ab opacis [illegible] dens pari ratione omne id, quod resistit, pellit & premit, nec minus ideo [illegible] quam oculum. Quapropter nihilo plus est corporeae perpessionis in [illegible] bo vitreo, quam in illa oculi parte, quae vitrum refert: nam, quod [illegible] nuimus, corporea pars oculi nihil est, quam speculum. Neque tamen [illegible] globus ille vitreus ullam rem videt aut percipit, quemadmodum oculus. H[illegible] ret, primum, res minime percipi sua unice virtute & in eum, qui per [illegible] ne, sed innata eius, a quo percipiuntur, virtute, potentia & dexteritate: ex[illegible] de consequitur, ipsum sensum non esse meram perpessionem corpoream [illegible] ptionem potius affectionum corporearum a virtute quadam & facultate pr[illegible] quae in animo sentiente, corpori cuidam vitali modo sociato, residere inte[illegible] que haec perceptio, tametsi virtutem quamdam, quum cogitatio sit, co[illegible] tamen animi dicitur affectio seu perpessio, quia non est perspicua & ratio[illegible] ta perceptio commotionum corporis, sed perceptio tantum ex corporis [illegible] societate ad animam derivata: per quam quidem anima, naturae instinctu [illegible] varias rerum extra se ex intervallo quodam resistentium, ratione coloris, ma[illegible] nis, figurae & motus, accipit, idque propter varietatem motuum, qui rectis [illegible] his rebus per globulos intermedios procedunt & nervos opticos incitant.

Ipse igitur oculus, in quo vita inest, nihil aliud percipit, quam corporeas [illegible] fectiones, quae eodem modo in illum, quo in quodvis speculum aut globum [illegible] feruntur, & ope quidem motus, intermedii illius, subtilisque corporis, quod [illegible] ficit. Postquam vero corporeae hae affectiones ab illo etiam vitali princi[illegible] facultas dicitur sentiens in oculo residens, receptae sunt, omnis ibi perpessio a[illegible] na profecta cessat, nec longius progreditur. E contrario illa, quae hanc con[illegible] facultas animae, quae tertia est rerum, quas supra commemoravimus, conti[illegible] lat, vimque suam & facultatem in notionem illam, quam sensus patiendo pe[illegible] exercet.

§. IV.

Addamus, quo omnis ab hoc negotio pellatur obscuritas, aliud exemplum [illegible] genioso quodam opere mechanico aut αὐτομάτῳ artificiose constructo sumtum. [illegible] gamus, horologium aliquod simul exponi globo vitreo seu speculo, & oculi viventi[illegible] seu sentientis aspectui, ita ut utrique tam pars eius exterior, quam interior fabrica [illegible] pareat, singulaeque partes cum apte in speculo exprimantur, tum a sentiente oculo [illegible] sim accurate percipiantur. Oculus, quum hoc fit, sentiens hoc unum animadver[illegible] percipiet, varie sese paullatim affici a variis coloribus, figuris, angulis, imaginibus, mo[illegible] tibus: quae quidem omnia in speculum quoque imprimuntur & ab eo ad [illegible] mittuntur. Nec enim alia est utriusque differentia, quam haec, quod ocul[illegible] est earum rerum, quas sustinet, non item speculum. At si animus iam seu [illegible] tia ad viventem accedat oculum, vimque suam multo efficaciorem & robustiorem re-bus illis, quas speculum reflectit & oculus sentiens patiendo percipit, applicat, longe alia rerum scena nascitur. Namque mens non modo reipsa & ratione comprehendit iterum easdem res, quos sensus antea longe alio modo perceperat, qua de re inf[illegible] cendum nobis est aliquid, verum multo etiam longius progreditur: partes nim[illegible] omnes ingeniosae huius machinae inter se contendit & confert: in principium pr[illegible] & caussam illam inquirit, unde omnis, qui in ea cernitur, motus existit & ori[illegible] tenam deinde illam seu funem observat, per quem motus ille cum primaria com[illegible] nicatur rota: pondus porro, quod motum variarum rotarum, maiorum, minorumque

mod[illegible]

moderatur & temperat, & ab una ad alteram propagat, animadvertit: orbem porro illum in aequales partes divisum, in quo horarum expressi sunt numeri, contemplatur: postremo indicem aspicit, circulum istum obeuntem & cursum suum in aequali semper spatio aequali tempore conficientem: haecque omnia cum inter se comparat, tum cum toto, cuius partes sunt, confert. Hoc autem dum animus officio fungitur, intelligentia, praeter notiones figurae, coloris, magnitudinis & motuum, multas alias rationales in se species & formas excitat, caussae, effectus, instrumentorum, finis, eius quod prius aut posterius est, aequalitatis & inaequalitatis, ordinis & proportionis, symmetriae & asymmetriae, dexteritatis & ineptiae, signi & rei significatae, totius & partis, verbo, omnes quodammodo, quae sunt, notiones Logicas in medium producit. Interea sentiens oculus quiescit, qui hanc omnem tamen fabricam animo praesentem exhibuit, nec harum aliquid rerum animadvertit: non caussam, non effectum, non aequalitatem, non disparitatem, non ordinem, non proportiones, non symmetriam, non asymmetriam, non signum, non rem signatam, non totum, non partem: namque omnibus hisce rebus nec color inest, nec figura. Et nullos ego dubito, oculum sentientem, si cum mente disputare posset, confidenter & audacter pugnaturum esse, nihil esse rerum illarum, quas intelligentia videt, in ista machina, mentemque eas sibi fingendo vehementer errare ac decipi: namque omnia, quae a rebus externis proficiscuntur, fideliter a se ad mentem esse transmissa: mentem vero omne quod intelligit & percipit ab oculo sentiente unice accipere. Testaretur, certus sum, sensus, quo caussam suam tanto melius ornaret, appositum speculum seu globum pellucidum, in eoque ostenderet nullas istiusmodi Logicarum & abstractarum notionum formas & imagines apparere. His vero omnibus parum sensus proficeret. Ipsemet enim quum libere concedat ac ingenue confiteatur, nullas istarum specierum a rebus externis ad se transmitti, qualescumque demum illae sint, sive verae, sive commentitiae, hoc tamen certum manebit, soli eas obversari intelligentiae, nec posse non in ipsa mente per insitum quemdam vigorem & potentiam excitari.

§. V.

Certe si vel hoc controversia careret, *σχέσεις* seu *relationes* caussae & effecti, totius & partium, similesque, meras esse mentis notiones, modosque concipiendi in nobis, unice significantes, quaenam res comparate tantum intelligi debeant: haud inde tamen conficeretur, nihil omnino stabilitatis ac veritatis eas habere atque nihil prorsus esse. Intelligentia enim, quum res sit vere exsistens, plusque veritatis & constantiae adiunctum sibi habeat, quam corpus seu materia, modos intelligentiae oportet res aeque certas & veras esse, ac materiae sunt modi & temperationes. Itaque caussa & effectum, totum & pars, symmetria & asymmetria ceteraeque omnes notiones Logicae, non minus vere exsistent atque erunt, quam durum & molle, dulce & amarum, calidum & frigidum, quae nemo negat res esse veras, tametsi modi tantum sint materiae, illaeque notiones, quae ad solam referuntur intelligentiam, tantum habebunt stabilitatis & veritatis, quantum visa illa, quae ad sensus unice perveniunt. Hoc autem minime concedi debet, modos conceptionis in animo, qui sedes est omnis veritatis, rebus ipsis, quae concipiuntur, haud esse similes: quod si ita esset, quemadmodum hi modi rebus ipsis haud responderent, ita falsae etiam forent. Sunt certe, quibus extra omnem poni potest controversiam, *Schedes* has seu *relationes*, tametsi sensu attingi nequeant, haud esse tamen meras animi notiones aut commenta, quibus nihil in rebus externis, quas referunt & exhibent, reapse respondeat. Artem & scientiam nemo negaverit res esse stabiles & veras, quoniam maximi ponderis & momenti effectus cum in ipsa rerum natura, tum in universa hominum vita gignunt & producunt: at quis nescit, eas tamen unice in contemplandis & conferendis inter se rerum relationibus, viribus & finibus versari? Quod si ergo haec omnia umbrae tantum essent ac simulacra, nil nisi Logicae notiones, *Entiaque*, ut aiunt, *rationis*, quomodo quaeso res tam insignes & praeclaras efficere possent? Ipsa, hoc si verum esset, ars & sapientia tota esset futilis ac commentitia: perinde quoque foret, quid quisque ageret vel susciperet ad certam quamdam rem obtinendam & consequendam: omnes denique homines, quod PROTAGORAS quondam censuit, aeque sapientes & prudentes essent, nec ulla inter se ratione distarent. Adde his, si ab efficientia, vi & impulsione discederes, quae in rebus corporeis ad unum motum tota redit, nullam fore aliam externam caussam, per quam effici posset aliquid, neque virtus illa scientiae & artis, quae *exemplaris* vulgo *caussa* dicitur & a vi, impetu, & coeca impulsione distinguitur, aliquid esset, quam somnium & inane visum. Taceo, virtutem, iustitiam & honestatem, dato illo, quod diximus,

diximus; necessario inter fabulas & commenta fore referenda, quum bonum & malum morale nil nisi *relationes* sint; quin etiam, quod maius est, convenientiam rerum & dissensionem, utilitatem ipsam & inutilitatem, nil nisi commenta & nugas fore.

§. VI.

Sensuum quidem testimonium & auctoritas magni fieri & aestimari debet, quum quaeritur, quidnam extrinsecus ad animum nostrum advenerit, quidnam non advenerit? Fieri enim nullo pacto potest, ut aliquid ab illis rebus quae sensu possunt attingi, ad mentem perferatur, nisi per sensus transeat & per eos ad animum mittatur. Sensus vero quomodo ad animum aliquid transmittere & nescius tamen rei illius, quam animo communicat, esse potest? At tum sensuum omnino repudiari debet suffragium, quum de eo, quod vel verum, vel commentitium est in istis notionibus, quaestio instituitur. Huius enim controversiae iustus arbiter sensus esse nequit, quoniam cognitio rerum non a rerum externarum vi. potentia & luce sensus nostros pellente ac excitante nascitur, sed ab efficientia mentis interiori res sua virtute comprehendentis & diiudicantis. Docuimus nimirum supra iam, *in cognoscendo*, ut BOETHII (1) quem antea laudavi, verbis utar, *cuncta sua potius facultate, quam rerum, quae cognoscuntur, uti. Cum enim omne iudicium iudicantis actus exsistat, necesse est, ut suam quisque operam non ex aliena, sed ex propria facultate perficiat.* Quocirca haud decet nos ideo notiones illas, quae *relativae* dicuntur, pro meris commentis aut concipiendi modis habere, quia sensus res eiusmodi extrinsecus ad se pervenire haud sentit, exiguaque & angusta eius facultas minime illas comprehendit, sed menti & intelligentiae potius, cuius quippe facultas amplior est & acutior, fidem habere oportet, quae de rebus ita iudicat, ut insita vi sua eas simul complectatur & comprehendat.

§. VII.

Rite igitur & accurate cuncta circumspicientibus, apparebit facile, non pulcritudinem tantum & formositatem, sed etiam vim & facultatem rerum naturalium & corporearum ex relationibus eiusmodi & proportionibus unius naturae ad alteram pendere. Nam quid, quaeso, pulcritudo est in illis rebus, quae videntur, quid concentus in sonis, quam proportio, symmetria & dimensio figurarum & sonorum inter se, per quam id, quod infinitum est, sub mensuram vocatur & determinatur, id, quod multiplex & varium, ab eo, quod simplex & unum, vincitur & superatur, & hac ratione oculis & auribus auditorum & spectatorum, qui rationis sunt compotes, suavitas quaedam & voluptas creatur? Apparent nimirum in pulcritudine ac concentu certa quaedam ludicra incitamenta animi, & imagines artis & sapientiae, immo ipsius, id quod deinceps docebimus, virtutis, id est, scientiae generatim spectatae, per quas animus suam veluti ipsius faciem & imaginem, ad se per corporeum quoddam speculum remissam, cernit ac contemplatur.

Sed fortassis occurrent hic nobis aliqui, dicentque, pulcritudinem nihil esse, nisi visum, nec argumento idcirco esse posse, in his relationibus rei aliquid & veritatis esse. Addo igitur, ipsam quoque virtutem & facultatem rerum corporearum sitam esse in mutuo illo rerum inter se respectu ac proportione. Dabunt hoc, ni fallor, omnes in quibus ratio & iudicium est: nec virtutes mechanicae dubitare aliquem de rei huius veritate sinent. Ipsa sanitas & fortitudo corporis animalium ex mutua membrorum inter se coagmentatione & apta humorum partiumque sensus aciem fugientium temperatione & moderatione nascitur. Tolle hanc convenientiam & conspirantem inter se totius corporis temperaturam, aut fac eam labefactari saltim & conturbari, & statim morbi & languores corpus invadent. Amplius aliquid dico. Nonne robur, pulcritudo & concinnitas totius cuiusdam exercitus in ordine consistit? Fingamus, subtilem quendam & ingeniosum Sophistam, aut popularem oratorem ab hoste ad numerosum aliquem, formidolosum & validissimum mitti exercitum, militumque animis callide ab hoc homine instillari, ordinem nihil esse, quam commentum aliquod & Logicam notionem, rem a ducibus asture inventam & excogitatam, quo facilius milites in officio & obedientia continerent, ac pro lubitu quocumque vellent ducerent: fingamus, tantum eloquentia hunc hominem valere, ut militibus rem ita esse persuadeat: milites igitur universos ordines & cohortes suas deserere, discurrere inter se & toto campo confuse

cont-

(1) *Boethii) De consolat. philos. Lib. V. p. 132.*

conturbate ferri, denique folutos ita & omnis difciplinae expertes ad hoftem properare iam advenientem: quid hifce, obfecro, fiet copiis? Nonne fuum ipfae interitum ac perniciem accelerabunt, hoftiumque pufilla licet & exigua manus, modo apte difpofita fit & ducibus rerum peritis obtemperet, facile victoriam de illis referet? Ordo fcilicet efficit, ut *iunctis* omnes totius alicuius partes *viribus* ad unam metam contendant, & totum ipfum hac ratione omnium & fingulorum membrorum fuorum vires & opes in femetipfo coniunctas & copulatas poffideat.

§. VIII.

Quae quum ita fint, equidem, ut ad exemplum illud revertar, quod paullo ante ab horologio fumfi, fic ftatuo: Notiones illas, quas diximus, cauffae, effectus, proportionis, fymmetriae, ordinis, totius & partis, fimilesque, quatenus ut *νοήματα* feu *conceptus mentis* in fe fpectantur, in ipfa quidem unice mente effe, non fecus ac reliquae rerum omnium notiones & fpecies: at intelligentiam tamen eas comprehendentem nihil in machina illa, quae per fenfus ipfi exhibetur, vel fabricari, vel mutare, quia omnes hae *relationes* vere in illa infunt, tametfi in fenfus imprimi & ab illis recipi nequeant. Vera igitur natura, *ratio*, ut aiunt, *formalis*, effentia & notio machinae illius feu horologii, conflata & compofita eft ex diverfis hifce, quas nominavi, *relationibus*, quae ita naturam eius ingrediuntur, ut fine illis intelligi plane nequeat. Atqui fenfus nullam earum comprehendere & complecti, multo minus univerfam compagem feu Logicum earum Syftema attingere & percipere valet. Fieri nulla ratione poteft, ut natura machinae cuiusdam, in qua motus eft, aut horologii, aliter intelligatur, quam per notionum illarum *relativarum* comprehenfionem, virtutemque quamdam & efficientiam Logicam, coniungentem & comprehendentem, quae ex omnibus illis notionibus unam feu totum aliquod componere valet. Etenim horologium non confiftit tantum ex auro & argento, aere atque ferro, inter fe qualicumque modo iunctis & copulatis, aut potius confufis & permiftis, verum ex apta & concinna variarum horum metallorum particularum in diverfis machinae partibus difpofitione & diftributione, figurarumque diverfarum, quibus hae praeditae funt particulae, tam artificiofa temperatione, ut omnes ad unum aequalem & conftantem motum efficiendum aliquid conferant: qui motus una cum temporis decurrat & progrediatur motu, orbem numeris horarum fignatum obeat, eoque, tamquam menfura quadam, contineatur, ipfe vero viciffim menfurae vicem praeftet, quae quantitatem & intervalla taciti illius & fibi fuccedentis curfus diftinguat & dimetiatur, qui, fluminis inftar rapidi ac profundi, una cum rebus omnibus tacite ac fine ullo ftrepitu labitur, progrediensque gradu tam molli atque leni pergit, ut nulla usquam fui veftigia, nullas notas, nulla figna relinquat.

§. IX.

Ut igitur oculus nofter fentiens accuratiffime & magno ftudio externam horologii cuiusdam partem contempletur & confideret: numquam tamen interiorem eius rationem & naturam affequetur & comprehendet, quatenus ea totum eft quoddam variis conftans partibus, non tam corporeo contactu vel continuatione, quam mutua ad unum finem obtinendum confenfione, inter fe iunctis & fociatis. Similis eft fenfus nofter anguftorum illorum telefcopiorum, quibus fi oculus armetur & lunam afpiciat, haud tamen totum hocce fidus fibi fimul fubiicere, fitum formamque variorum montium, vallium, & marium, quae funt in illo cognofcere, totiusque corporis unam & aptam inter fe notionem informare, fed paullatim & fenfim partes tantum eius contemplari poteft. Intelligentis poftea fpectatoris, abfoluta contemplatione, officium eft, varia haecce vifa tam fcite contexere atque inter fe componere, ut una & continua regio, in fuas diftributa partes, oculis in charta exhiberi queat.

Ergo proprie fi loquendum fit, oculus minime dici poteft ullam machinam aut horologium cernere poffe. Namque varie tantum is a parte machinae externa afficitur, ab eiusque diverfis figuris & coloribus diverfas in femetipfo excitari perpeffiones animadvertit. Veram autem eius & interiorem rationem, quatenus totum eft ex variis partibus apte ac artificiofe ad eumdem finem obtinendum inter fe connexis conftans, tantum abeft, ut fenfus affequi valeat, ut ne unicam quidem notionum illarum, quae *relativae* vocantur, attingat. Neque nuda vis imaginandi ampliori, quam fenfus, poteftate praedita eft. Meo quidem iudicio differentiam illam, quae inter fenfum vifus intereft & tactus, non male cum difcrimine illo, quod fenfum fecludit ab intelligentia,

comparaverit aliquis. Qui tangit, is unam tantum rei cuiusdam partem complectitur: at oculus universam corporis extremitatem una intuetur. Ita sensus res singulares tantum videt: at mens mutuos earum respectus expendit, comparationeque inter eas instituta, notionem totius simplicem & unam, variis licet ex partibus constantem, virtute sua effingit & informat. Quare ratum hoc & certum maneat, *rationem* seu notionem abstractam horologii aut alius cuiusdam machinae, in qua motus inclusus est, non extrinsecus ad animam afferri, sed ab interiore, qua valet animus, potestate & facultate agendi atque comprehendendi excitari atque creari, sumta occasione a notione illa, quae in sensus incurrit.

§. X.

Sunt in animis nostris multae huius generis aliae notiones *totorum* ex diversis corporeis partibus compositorum, quae, tametsi locis saepenumero disiunctae sint, per mutuos tamen respectus ex certis earum actionibus, quas ut naturae cogitantes edunt, fluentes, contexte inter se iunctae sunt & ad unam eamdemque metam ordine ac ratione pergunt. Has notiones sensus nullo modo assequitur: ex quo efficitur, eas non esse adventitias, nec in animum a rebus externis imprimi. Neque tamen mera sunt commenta, aut, ut loqui solent philosophi, *entia rationis*, sed res vere existentes, stabilesque, quae certis ex naturarum cogitantium actionibus consequuntur: quas actiones quia sensus una & simul comprehendere nequit, evidens est, notiones ex conspiratione earum mutua nascentes extrinsecus ad animum advenire haud posse. Talis est, verbi caussa, notio civitatis seu reipublicae, quam hominem nominare solent arte factum. Est vero civitas coetus multorum hominum consensione mutua seu pacto inter se sociatorum, uniusque subiectorum imperio, qui certis quibusdam legibus, tamquam una voluntate, gubernari sese patiuntur, boni publici caussa. Homines, ex quibus haec constat multitudo, aut externas potius eorum partes videt oculus: at quis umquam visu foedus ipsum assequetur, quod eos inter se iungit, quod quidem nihil est, quam *relatio*, aut *totum* ex illis contextum, seu formam interiorem reipublicae & civitatis, aspicere poterit? Certe notio reipublicae ex ipsius animi facultate agendi & diversas inter se res iungendi procedit & nascitur.

Omnes, ut multa paucis dicam, formae ac species rerum, quae arte parantur & *mechanicae* dicuntur, continent aliquid, quod a sensu haud proficiscitur, nec a rebus externis ad animam transmittitur: idque, tametsi minime fictum prorsus & commentitium sit, sed ad rei ipsius naturam omnino pertineat, haud tamen aliter, quam mente atque cogitatione comprehenditur. Errabit, exempli gratia, qui domum seu palatium existimabit nihil esse, quam materiam, lapides, caementum, calcem, ferrum, vitrum inter se copulata & contexta: vera enim domus *ratio* & natura consistit ex notionibus, quae *relativae* dicuntur, inter se iunctis. Est nimirum domus rerum illarum, quas diximus, apta & conveniens dispositio ad unum totum seu unam *compagem* efficiendam, quae ex variis partibus, spatiis, gradibus, ostiis, fenestris, caminis consistit, hominumque habitationi variisque commodis & usibus conveniens est. Scita igitur & praecepta Logicorum de toto & partibus, de ordine, de proportione, de symmetria, de convenientia, de venustate cum ferro, saxo, vitro, ligno in domo ita sunt copulata veluti, ut rudem & confusam materiae molem informent & adornent, utilemque non modo hominibus, sed etiam pulcram & concinnam faciant. Quocirca nemo sanae mentis magnificum & regale palatium ideo minus intra se cohibere veritatis atque stabilitatis dixerit, quam acervum varii generis quisquiliarum temere ac confuse congestum, quia notio eius partim ex Logicis consistit notionibus, quae pro rebus habentur commentitiis, quum acervus ille contra solida sit materia nulla forma & specie rationali adiuncta. Namque haec ipsa forma Logica, quam mens & ratio in palatium illud impressit, princeps illud exemplar, quod in animo primum fuit architecti, & inde rudem in materiam multo & vario labore ac industria sensim & paullatim introductum est, unica res illa est, quae palatium id ab indigesta distinguit & confusa quadam mole, efficitque, ut domus seu palatii naturam habeat. Itaque multo plus in eo veritatis est, quia ex arte ac intelligentia non modicam sui partem accepit. Fac vero sensum seu oculum animantis ratione destituti splendidissimum & pulcerrimum intueri palatium, nec exteriores tantum sed & interiores omnes partes eius spectare: fac, oculum illum aeque ab hac domo valide commoveri & affici, atque animus afficitur ab ea hominis: num idcirco ille veram speciem, formam & rationem domus comprehendet ac cognoscet? Nullo certo modo. Nulla res, nisi ratione & interiori agendi virtute praedita sit, hanc formam umquam complectetur ac intelliget.

§. XI.

Quod de rebus diximus, quae arte perficiuntur & ingenio, id non minus est verum, si ad res transferatur naturales, quae variis ex partibus constant, quales sunt plantae & animalia. Scio vulgo existimari, res naturales & artificiosas naturali quodam discrimine seiungi ac distare: at qui ratione hoc discrimen metiuntur, illis aut nullum, aut exiguum apparebit esse. Est nimirum in omnibus rebus artificiosis natura quaedam: & vicissim in omnibus rebus naturalibus compositis ars conspicitur. Plantae ac animalia nil sunt, quam machinae, ingenti & divina arte contextae: Et animalia sigillatim multo plus sapientiae, ingenii, varietatis ac scientiae curiosis exhibent spectatoribus, quam ulla ostendunt *automata* seu machinae vi semetipsas movendi praeditae, quas humanum invenit ingenium. Quare vera animalis forma, si corporis unice structuram ob oculos nobis ponamus, (confitendum enim nobis est, esse aliquid non modo in hominibus, verum etiam in bestiis, praeter corpus, alius nempe generis naturam, aut rem cogitantem, coniunctam cum corpore, si quidem cogitare possunt animalia corporis structura seposita) notio est, varias cohibens in se Logicas notiones, nec idcirco in animum a sensu impressa. Namque sensus colores quidem & figuras varii generis tam in externis animalium, quam internis, partibus animadvertit ac percipit, haud tamen eas in unum aliquod *totum* colligit. Notio vero animalis, quae Logicum aliquid continet, quae animal nobis tamquam unum exhibet *automaton*, ex diversis constans membris apte inter se connexis & ad unum finem via & ratione conspirantibus, quo commodum illud fiat naturae cogitantis domicilium, corpusque ali & nutriri, loco moveri, sentire & reliquas actiones vitales edere queat, haec, inquam, notio haud percipi potest, nisi a facultate, quae menti insidet, agendi, sociandi & comprehendendi.

Idem iure dixeris de magna illa & amplissima machina, quam aliqui pariter animal esse volunt, mundo, inquam, aspectabili seu rerum natura ex materia constante, quae ob pulcritudinem *κόσμος* seu *mundus* dici solet: sive hoc vocabulo unum illum vorticem designemus, cuius haec terra nostra, quae in stellis est errantibus, pars est, sive magnum illud universum eo nomine appellemus, quod ex tot constat vorticibus, quot in coelo fixas cernimus stellas, quae totidem soles sunt in medio vorticis cuiusdam loco positi, circa quos certus stellarum errantium numerus fertur & vagatur. Hanc molem quum sensus noster intuetur & totam circumspicit, nunc unam sibi offerri percipit stellam fixam, nunc aliam: hic lunam cernit, illic solem: iam montem spectat, paullo post vallem: hoc tempore flumen videt, alio mare, plantas, animalia & multa alia. At in viribus eius haud positum est, omnes istas formas & species colligere & inter se iungere: unamque ex illis totius mundi notionem conficere, quatenus ille machina est artificiosissime composita. aut ex multis consistit machinis ex innumerabilibus partibus curiosissime & elegantissime contextis, in quibus omnes, quae fieri & cogitari possunt, *relationes* Logicae apparent, sed tanta, tamque admirabili proportione, convenientia & artificio, tam totius, quam singularum eius partium respectu, dispositae ac collocatae, ut unam efficiant formam aptam inter se & omni ex parte consonam.

Patet igitur ex illis, quae diximus adhuc, notiones, quibus animus noster refertus est, *relativas*, non esse species a visis obiectis in animo impressas & signatas, sed ipsius mentis insita virtute & efficientia produci. Atqui nulla est species aut notio rerum corporearum, quae compositae sunt, sive hominum sollertia comparatae sint, sive naturae ipsius artificio factae, quin Logicas eiusmodi *scheses* & *relationes* cohibeat & contineat. Hinc probatum simul dedimus, nullam rem corpoream & compositam, cuiuscumque sit naturae & generis, a sensu intelligi, neque speciem eius extrinsecus a visis obiectis animo imprimi, verum unice ab amplissima, quae menti est, res diversas sociandi facultate comprehendi & ex innata eius virtute gigni.

§. XII.

Longe vero minus haec res dubitationis habet, si reliquas notiones ante iam commemoratas, quae vel varios modos naturarum cogitantium exhibent, vel respectum aliquem ad eas continent, ob oculos nobis ponamus. Fateor, obiecta visa, quae sensus pellunt, occasionem saepenumero praebere, ut hae formae & species in nobis excitentur: sed numquam probabit aliquis a rebus eas externis in nobis creari & menti imprimi. Illustrabo hoc iterum exemplo horologii seu machinae semetipsam cientis, quae primum sensui offertur, at postea ab efficientia mentis comprehenditur & cognoscitur. Postquam ani-

animus claram & accuratam horologii notionem informavit, quod ideo ab artifice contextum est, ut aequali motu suo aequalem motum sive solis & coeli, ut quidam putant Astronomi, sive terrae, ut aliis placet, dimetiatur, temporisque tacite & sine sensu praeterlabentis quantitatem nobis designet: postquam idem quam scite & artificiose singulae huius machinae partes ad propositum hoc accommodatae sint, attente consideravit, nihilque vel redundare, vel deesse eorum, quae ad illud obtinendum requiruntur: cognovit: postquam denique summam totius operis elegantiam & pulcritudinem intellexit: altius meditando suapte vi & natura adscendit, & evidenter ac perspicue percipit, artem quamdam ac scientiam vita & agendi virtute praeditam effecisse, ut scitum & concinnum hocce opus formam, quam habet, adipisceretur. Igitur notiones artis & scientiae, hac data occasione, naturae necessitate ex ipsa mente excitantur & educuntur. Nec tamen in una scientiae & artis contemplatione animus diu fixus haeret. Nam quum hae res modi sint naturae cogitantis & vere exsistentis, statim ad naturam quamdam intelligentem, ad artificem & auctorem venustae, quam contemplatur, machinae progreditur: dumque denuo eam intuetur, nomen eius litteris elegantibus insculptum in ea videt, cuius statim sonum pronuntiat. Longe alia viventis oculi seu solius sensus in hoc negotio ratio est. Is enim, quia notiones Logicas in ista machina percipere haud potest, nullam vel artis & scientiae, in quibus quippe nec color est, nec figura, vel auctoris & artificis speciem & formam effingere, multo minus sonum nominis artificis, quod notis in horologio insculptum est, assequi & perspicere valet. Oculus nimirum nihil cernit, quam id, quod in globo vitreo seu speculo apparet aut exhibetur. Itaque notiones artis & scientiae, auctoris & artificis, non extrinsecus ab horologio in animo imprimuntur, sed ex ipsa mente aspectu eius excitantur & eliciuntur: nec figurae litterarum, quibus nomen expressum est artificis, sonum nominis huius ad animam mittunt, sed occasionem tantum animo suppeditant, nativa illum virtute sua producendi.

§. XIII.

Idem saepenumero usu nobis venit, quum magnam illam universitatis huius fabricam, quae aequabili ac perpetuo motu cietur, Deique ipsius, optimi ac praestantissimi opificis, artificium & opus est, contemplamur. Nihil inde ad nos extrinsecus advenit, quam id, quod per motum, aut in pellucido aëre, aut liquido aethere, qui contiguus est omnibus solidis corporibus, repraesentatur: neque, praeter hoc, naturae sentientes aliquid percipere ac comprehendere possunt. At mirabilem tamen harum rerum aspectus variarum cogitationum & commotionum scenam in nobis producit. Quibus quidem cogitationibus & motibus imagines & species a rebus corporeis, varioque mundi huius ornatu ad nos fluentes, ansam & occasionem praebent exsistendi, minime vero naturam & ortum largiuntur. Omnis enim earum efficientia, omnisque ratio unice ab innata mentis virtute & agendi facultate nascitur. Attulimus iam eiusmodi notionum & cogitationum exempla quaedam, quum de notionibus mutuorum respectuum vel ipsorum corporum inter se, vel variarum eius partium loqueremur. Mens notionibus hisce fulta eo pervenit, ut non modo species naturarum corporum singularium effingat, sed etiam totius rerum naturae notionem & formam in semetipsa producat cohaerentem inter se & continuam: at in sensus, qui singulas tantum rerum partes cernit & sensim, progressuque temporis percipit, viribus haud positum est, ea, quae particulatim accepit, in unam summam & veluti corpus colligere. Longius etiam progreditur intelligentia. Suapte nimirum vi, arrepta ex corporearum rerum formis, quas sibi cernit observari, occasione, eo sese attollit, ut certas aliarum quoque rerum, in visis obiectis haud exsistentium & ab omni corporea concretione semotarum, formas, in semetipsa excitet. Ingentem scilicet postquam admirationem ex contemplatione stupendae illius machinae & artificiosissimi operis, quod mundum dicimus, concepit, continuo non potest non intelligere, viventem quamdam artem & sapientiam principem eius exemplar esse, virtutisque suae ac potentiae vestigia & imaginem quamdam in eo expressisse. Itaque divinae huius artis & sapientiae speciem aliquam in semetipsa excitat & gignit. Post, ubi cognovit, omnes magnae huius mundi machinae, aut, ut veteres arbitrantur, animalis, membra & partes, non modo ad universi pulcritudinem perficiendam, verum etiam ad singularum eius partium, quotquot illarum vita & sensu valent, salutem & felicitatem comparatas & adornatas esse, praeter illam artis & sapientiae notionem, aliam sentit in se oriri formam, bonitatis nimirum & benignitatis, quae arti praefuerit, omnesque eius affectus gubernaverit, determinaverit ac moderata sit. At hae duae res, ars, primum sapientia & cognitio, deinde bonitas, benignitas & iustitia non possunt aliter spectari, quam modi natu-

naturae cuiusdam intelligentis seu mentis, in qua insint. Quocirca animus noster repente notionem supremi Numinis, tamquam auctoris & architecti ingentis & immensae huius machinae, informat: quod mentem esse sentit infinitae bonitatis & sapientiae participem. Hinc magni conditoris & praepotentis Dei nomen veluti exclamat; quod distinctis plane notis in rebus corporeis expressum esse cernit. Pepulit scilicet sonus nominis huius aures eius, perspicue quidem, at modo tamen tam abdito, tamque retruso, ut omnem sensus attentionem fallat, qui ne minimum quidem eius sibilum percipere valet. His gradibus animus ratione praeditus a rerum corporearum & concretarum contemplatione ad Deum ascendit. Ex unius nimirum artis & sapientiae illius, quae ubique in hac rerum universitate cernitur, vestigiis & signis, colligit atque concludit, esse caussam mundi principalem, unam infinitam & aeternam mentem, quae speciem suam omnibus in rebus impresserit ac signaverit. Is, qui sex aut plures audit Musicos tam scite fidibus canere, ut singularis & unus inde oriatur concentus, tametsi quilibet eorum certas partes sibi datas obeat, statim inde conficit, praeter homines istos instrumenta pulsantes musica, quorum quisque id tantum curare munus potest, quod sibi est impositum, aliam quamdam harmoniae istius caussam esse. Fieri enim nequit, quin ista concentus concordia, ad quam obtinendam unusquisque agminis huius aliquid confert, ab arte quadam & peritia Musices unius mentis procedat, quae exemplar princeps & prima caussa harmoniae sit illius, quam universi efficiunt. Haud aliter sapienti hunc mundum intuenti cogitare licet. Forte homo aliquis Deo inimicus sibi persuaserit, naturam quamlibet propria quadam & insita vi auctorem primum & caussam efficientem muneris esse illius, quo in rerum natura fungitur. At quum omnia tamen mundanae huius machinae membra ad unam, perfectissimamque harmoniam mirifice conspirent, sit necesse est una quaedam mens rebus omnibus praesidens, principalis & *archetypa* mundi caussa, in qua totius mundanae Musicae, tamquam rei unius ex variis partibus constantis, descriptio recondita lateat.

§. XIV.

Si qui sunt, quibus ea, quae diximus, sufficere nondum videntur ad id efficiendum, quod probatum dare cupimus, plus saepius a mente cognosci ac percipi tam in rebus ipsis, quae sensibus expositae sunt, quam occasione ab illis data, quam sensus recipit & animo extrinsecus imprimitur, nec ideo dubitari posse, quin interior quaedam agendi vis sit in eo, qui percipit, illi sequentibus fortassis exemplis ut mecum sentiant, adducentur.

Fingamus, brutum animal & hominem uno tempore eamdem statuam singulari arte elaboratam, aut eamdem picturam vel tabulam aspicere: Hic brutum illud animal, non secus ac homo, cuncta recipiet atque sentiet, quae a viso obiecto per motum particularum ad sensum feruntur, omnes nimirum statuae aut tabulae figuras & colores. Verum homo tamen continuo aliquid in isto perspiciet atque animadvertet signo, cuius speciem & formam numquam sibi bestia effinxerit, pulcritudinem, nimirum, venustatem, partium omnium convenientiam, vultus denique ac faciei dignitatem & vitalem veluti spiritum. Et animalis tamen bruti oculus nil speculo seu vitro splendore cedit, plusque forte habet perspicientiae atque facultatis percipiendi, quam hominis oculus.

Fac hominem, animalque rationis expers uno tempore unum, eumdemque cantum & symphoniam auribus accipere: animal, si a sono & strepitu discedas, nihil eius rei percipiet: at homo concentum etiam admirabitur & recreari eo sese sentiet, quin etiam sibimetipsi fere virtute eius nonnumquam eripietur. Vnde hoc discrimen? Haud dubie ab interiori quadam virtute seu anticipatione in hominis animo sita, qua bestia ratione vacua destituitur. Nam utrique, tam homo, quam animal, eosdem sonos audiunt, & hoc tamen harmoniam haud percipit.

Eadem certe hoc in negotio rerum, quae vel videntur, vel audiuntur, ratio est. Namque sensus hominis, quia rationi ac intelligentiae vicinus & finitimus est & in eodem, quo illa, habitat & residet animo, non potest non a ratione quodammodo affici ac veluti imbui & informari. Quocirca, quum in visis obiectis vestigia quaedam intelligentiae aut aliquid menti cognatum animadvertit, proportionem, verbi caussa, ordinem, convenientiam, quae formae sunt artis & scientiae in materia signatae, quum ipsa scientia res sit uni rationi patens & aperta, valde hinc eum commoveri atque voluptate affici, necesse est. At bestiarum animi nullas enticipatas habent rerum formas, sed a rebus tantum externis pelluntur & incitantur: quapropter nihil percipere valent, quam id, quod res externae in eos imprimunt.

Amplius aliquid addo. Homo etiam *ſymbolicam* ſimilitudinem quamdam virtutis & vitii in varietate ſonorum & numerorum apte temperata & miſta deprehendet: nam, quod ARISTOTELES obſervavit, ſunt non modo ἐνθουσιαστικαὶ ἁρμονίαι, *harmoniae enthuſiaſticae*, verum etiam ἠθικαὶ ſeu *morales*: quemadmodum illi, qui *phyſiognomi* dicuntur, hominum mores, naturasque ex certis in corpore, oculis, vultu, fronte hominum ſignis pernoſcunt. Haec vero numquam animal ratione carens aſſequetur. Naſcitur vero, id quod evidens eſt, haec inter hominem & beſtiam differentia non ex abſoluta rerum externarum natura, neque ex impreſſione earum, verum ex diverſo earumdem ad interiores quasdam & efficaces anticipationes, quae in ipſo ſunt percipientis animo, reſpectu & habitu. Sunt nimirum in mente hominis certae anticipationes & notiones morales ipſa natura impreſſae, quae faciunt, ut ſtatim ea cognoſcat & animadvertat, quae in rebus corporeis notionibus iſtis quodammodo cognatae ſunt. His vero notionibus animantia carent ratione vacua.

§. XV.

Quod ſi rurſus iudicium eorum, in quibus ingens eſt Muſices, artisque pingendi peritia, cum iudicio hominum ex multitudine, qui has artes haud attigerunt, comparemus, nova huic veritati, de qua loquimur, lux orietur. Pictor uſu & doctrina excultus multas artis, quam didicit, elegantias in pictura quadam cernit, multa in umbris & in eminentia probat & admiratur, quae alii non vident artis eius neſcii: Homo Muſices cognitione excellit, quum agmen quoddam ſui generis ad harmoniam audit canere, multas numerorum & modorum compoſitiones cum inſigni admiratione percipiet, quas reliquorum hominum aures haud capiunt. Et erunt fortaſſis aliqui ex illis, qui nullam rei Muſicae ſcientiam ſibi compararunt, quos aut citharae unius raucus & inconcinnus ſtrepitus, aut ruſtica inficeti cuiusdam tubicinis Muſa plus delectabit, quam exquiſita & omni ex parte abſoluta modorum & ſonorum variorum convenientia.

Ratio diſcriminis huius nulla eſt alia, quam ea, quae allata eſt a nobis. Qui artem quamdam callent, varias interiores artis & ſcientiae anticipationes impreſſas gerunt in animis ſuis: quae quum ab impreſſione eiusdem artis & ſcientiae in rebus externis, quae ſenſibus expoſitae ſunt, excitantur, ſubito iucundum quemdam in animo ſenſum & convenientiam, quam cognatio & affinitas notionum parit, efficiunt. Ars nimirum & ſcientia, quae menti inſidet periti & exercitati auditoris, συγγενές τι, *cognatum ſibi aliquid*, veſtigia quaedam & imagines ſui ipſius in modis illis apte temperatis ſentit, quas cupide ſtatim amplectitur & ſecum ſociat. Et ſunt, qui vitalis huius cognationis imaginem aliquam in ipſa rerum natura animadverti putant: quum nimirum, fide una in cithara quadam pulſa, alia fides illi concors & conſona in alia cithara ſimul incitatur & commovetur: quod quidem non a cauſſa quadam mechanica, ut quidam volunt, unice provenit, ſed a vitali quodam & efficientia proedito in rerum natura principio, quod concordia & harmonio delectatur. Eſt vero & pulcritudo diverſi longe generis, interior videlicet quaedam proportio & convenientia mutua reſpectuum & relationum inter res, ex quibus magna mundi machina ſeu vitalis naturae ſabrica, quae rota muſice & ad harmoniae leges eſt compoſita, conſtat: quam ob cauſſam veteres Pana, Deum, qui naturae ſimulacrum eſt, fidibus canere faciunt. Senſus vero, in quem variae tantum res externae incurrunt, non aliter, quam brutum animal, pulcrum hoc in rerum natura haud percipit, & ſuavis loco Muſicae, nil niſi fremitum quemdam, ſonum & ſtrepitum exaudit: nec enim principium aliquod vitale & anticipationem cohibet intra ſe, quae harmoniae iſti affinis & cognata ſit, cognitionemque idcirco eius ſenſui comparare valeat. Mens e contrario naturae ratione ac intelligentia praeditae ſumma & exquiſita voluptate, ad hanc contemplationem delata, perſunditur, & ſponte, naturaeque ſuae inſtinctu, ad tibiam hanc Panis, ſeu naturae harmoniam & Muſicam ſaltat & exultat.

§. XVI.

Placet maiorem etiam lucem negotio, quod in manibus habeo, afferre, novoque demonſtratum dare exemplo, mentem in rebus externis, quae ſenſus feriunt, & occaſione illarum, plus animadvertere ac percipere poſſe, quam extrinſecus ad eam perfertur & advenit. Statue, librum quemdam eruditum, ſive ſcriptum, ſive litterarum formis expreſſum, oculis hominis illiterati & rudis, aut beſtiae ratione vacuae exponi: quidquid in ſenſum ab his figuris imprimi poterit, id homo non minus, quam animal illud, ſentiet: at neutri tamen occurret aliquid, quam variae lineae & ductus atramento & colore in

charta

charta candida effic̄ti & expressi. Fac vero, eumdem librum inspici ab homine litteris & eruditione imbuto: is quidem multo plura, quam sensus, comprehendet & admirabilem confestim cogitationum scenam in animo suo pandi sentiet. Cernet scilicet in nigris istis lineis & umbris coelum, terram, lunam, solem, stellas, cometas, meteora, elementa rerum: leget in illis subtilissima Geometrarum, Philosophorum & Astronomorum enuntiata & percepta: addiscet multa ex illis, quae nesciverat antea, & propterea auctoris sapientiam & eruditionem merito admirabitur. Nihil horum ab his litteris & figuris interventu sensuum ad animum eius fluit. Sensus enim, id quod iam dixi, nihil percipit, quam figuras & ductus atramento designatos, lectorque rerum sciens ac peritus errores nonnumquam in exemplo suo inveniet, eosque emendabit. At quia mens eius certis referta est anticipatis rerum formis, novitque, has figuras certorum esse sonorum signa, sonos vero certarum notionum & cogitationum animi notas, virtuteque valet praeterea, cogitationes istas in semetipsa excitandi & producendi, idcirco in his notis & figuris expressa videt sapientiae & doctrinae alius hominis vestigia, ex illisque suam ipsemet auget & amplificat cognitionem ac eruditionem. Non ipsae litterae aut species litterarum, quae sensus pellunt, instillant homini eas spectanti eruditionem, sed occasionem tantum illi dant, latentes in animo species & formas, quarum notae sunt, excitandi & eliciendi. Nam, si ab atramento, lineis & figuris discedas, reliqua, quae cognoscit homo librum intuens, universa, ex ipsa veniunt mentis interiore vi & efficientia. Vel hoc igitur exemplum per se probat, vim mentis insitam multo plura in visis obiectis percipere posse ac cognoscere, quam ab illis sensibus imprimitur & committitur.

Sufficiamus vero iam in locum libri arte ac ingenio compositi librum naturae, totam aspectabilem rerum naturam, quatenus materia constat. Haec innumeris divinae sapientiae ac benignitatis notis & tamquam simulacris universa repleta est: at nullus eas, nisi mentis, oculus perspicit. Sensui tam hominum, quam animantium brutorum, nihil in ea exhibetur & apparet, quam atramenti quasi ductus, id est, figurae ac colores. Animus vero seu intelligentia, quae particeps est divinae illius, a qua natura condita est, sapientiae & tota rerum exemplis & formis signata est, occasionem ex figuris illis, quae in sensus incurrunt, capit interiorem vim suam explicandi, eaque intelligendi, quae cognata sibi esse sentit. Itaque non modo incomparabilem & amplissimum aliarum cogitationum campum aperiri sibi, variaeque eruditionis, Logicae, Metaphysicae, Matheseos, Moralis apparatum sisti animadvertit: verum etiam in singulis vasti huius voluminis paginis clare divinam sapientiam & bonitatem, haud aliter ac si litteris & notis maxime apertis & perspicuis descripta esset, legit atque intelligit.

CAPVT TERTIVM.

Ipsae res simplices corporeae, quae a sensu percipiuntur, unice tamen mentis insita vi & facultate cognoscuntur. Cognitio harum rerum non est sensus, multo minus effectus sensus secundarius. Praeter αἰσθήματα & φαντάσματα sint necesse est νοήματα seu notiones intellectuales a sola mente venientes. Illustratur hoc & confirmatur variis exemplis & comparationibus. Probatur, esse intelligibilem quamdam trianguli notionem ex ipsa mente interius prodeuntem & ab illa notione, quam sensus parit, diversam, tametsi utraque simul in mente possit esse. Quaedam species sensibiles a rebus externis in animum haud imprimuntur. Sensus genus est quoddam sermonis, quem natura exterior ad animum habet. Duae sunt in animo percipiendi facultates. Cognitio non incipit, sed desinit, in rebus singularibus & individuis. Duplex error plebeiorum philosophorum. Res, circa quas tota versatur Geometria, sunt notiones rationales & universales trianguli, ceterarumque figurarum, quae ex mente educuntur & in ea latent abditae.

§. I.

Ostendi hactenus, mentes hominum variis plenas esse notionibus, quae a rebus externis in illis minime signantur & imprimuntur, tametsi visorum, quae nobis obiiciuntur, in corpora nostra impressiones cogitationes de illis in nobis excitare ac producere valeant: Ostendi etiam, notiones has non posse non ex ipsa mentis innata vi & efficientia exsistere, quum sensus in rebus corporeis, quas percipit, nihil illis simile

ſimile ac cognatum deprehendere queat. In his notionibus primum ſunt ſpecies mutuorum reſpectuum illorum, qui res inter corporeas eſſe cognoſcuntur, quum comparatio earum inſtituitur. Senſus ſpecies haſce nulla ratione comprehendit. At vacat tamen omni controverſia, naturas rerum corporearum compoſitarum, ſive hominum, ſive naturae ipſius arte ac induſtria elaboratae ſint, ex illis unice conſiſtere. Ex quo quidem perſpicue conſequitur, nullius rei corporeae compoſitae interiorem naturam & rationem a ſenſu cognoſci ac comprehendi poſſe. Pertinent deinde ad has notiones formae naturarum cogitantium, omniumque, quos recipiunt illae, modorum, nec non omnes illae ſpecies, quae quodammodo referri ad eas poſſunt. Quamvis enim & hae formae nonnumquam excitentur & eliciantur a viſis obiectis, quum mens contemplationi dedita, ſuapte vi, expreſſa in illis ſigna cernit & animadvertit artis, conſilii, laboris, ſapientiae, quin etiam bonitatis, qui modi ſunt naturarum cogitantium: minime tamen ortum ſuum externis hiſce viſis acceptum ferunt, ſed unice ipſius mentis virtuti ac efficientiae.

Iam maius aliquid molior, atque demonſtrandum mihi ſumo, ipſas etiam ſimplices res corporeas, quas in corporibus ſingulis extra nos poſitis ſenſu percipimus, a mentis vi & potentia cognoſci & intelligi, quae notiones ſibimet inſitas ad eas applicat.

§. II.

Senſum haud eſſe cognitionem rerum illarum corporearum, quae ſenſu percipiuntur, ſupra late ac copioſe probavimus. Nec dubitabit, opinor, aliquis, rem ita ſeſe habere, qui modo ſecum cogitaverit, nos, quum lucem ac colores videmus, quum frigus & calorem ſentimus, quum ſonos & ſtrepitus auribus excipimus, meditando pergere, atque, ipſa duce natura, inquirere, quidnam lux iſta & colores, quidnam calor, frigus, & ſoni ſint, a quibus afficimur. Quod quidem dum facimus, ipſimet perſpicue confitemur, nos clare ac diſtincte res illas haud comprehendere, quae tam valide ſenſus noſtros pellunt ac commovent, animumque idcirco vehementi ardere deſiderio, naturali virtute ſua ſibi eas ſubiiciendi, & per notiones non peregrinas & adventitias, ſed nativas, domeſticas & interiores intelligendi ac cognoſcendi.

Ipſe vero ſenſus ſi multum a cognitione differt, multo minus credibile eſt, rem aliquam ſecundariam ex ſenſu natam & ortam, cognitionem eſſe. Etenim talis res ipſo ſenſu imbecillior, obſcurior & levior eſſet. Quemadmodum imago vultus humani in ſpeculo quodam expreſſa, inde vero ad aliud, poſtea ad tertium delata ſpeculum, quo longius procedit, eo minus lucis, ordinis & perfectionis ſervat & retinet, donec poſtremo vix ac ne vix quidem appareat; Sicuti circuli & orbes coniectu lapidis in aqua commoti & excitati, quorum alius ex alio naſcitur, quo longius abſunt ab initio ſuo, eo minus eminentiae & motus habent, donec tandem evaneſcant penitus: Quemadmodum echo ſecundaria ſeu echo echus tantum virtute cedit echo primariae, quantum haec ipſa verae voci, unde orta eſt: Uti denique, ſi fas eſt dicere umbram ex umbra gigni, umbra eiusmodi ſecundaria ſeu umbrae filia, tantum haud dubie diſtaret ab umbra principe, quantum umbra princeps ab ipſo corpore: ita etiam ſi cognitio rerum corporearum ſenſus effectus aut fructus eſſet, ipſo ea ſenſu haud dubie foret infirmior, nec maiore vi eſſet praedita, quam ſecundarium imaginis alicuius ſimulacrum, quam circulus ab initio motus in aqua remotiſſimus, quam echo echus, paucis, nihil eſſet, quam umbra umbrae a vera quadam natura fluentis. Quamquam aeque arduum ac difficile intellectu eſt, commotionem ſenſus tantum poſſe in animum, ut aliam in eo perpeſſionem efficiat, quam grave comprehenſu eſt, umbram ex umbra gigni poſſe. Evidens vero eſt, id, quod cognitio appellatur, perceptionem eſſe ſenſu multo clariorem, pleniorem, perfectiorem validioremque, & ad ipſam interiorem naturam rerum, quae percipiuntur, penetrare. Ex quo quidem cogitur, eam non poſſe non ab ipſa mentis naturali efficientia procedere, quae rationes & notiones ſibimet inſitas rebus, quae ſenſu percipiuntur, applicat, & propterea ſuapte vi & nativa, domeſticaque facultate eas comprehendit. Concludamus igitur, praeter αἰσθήματα, ſeu *ſenſuum perceptiones* aut Φαντάσματα ſeu *viſa*, notionesque rerum corporearum ope ſenſus in animum noſtrum extrinſecus impreſſas, eſſe quoque νοήματα *conceptiones mentis*, rationales rerum ſpecies ex ipſa mente prodeuntes: namque his ſublatis, nullae res cognoſci ac intelligi poſſent.

§. III.

Statue tibi, ut omnis ab hoc negotio caligo propulsetur, corpus quoddam singulare ante oculos: extremitatem, verbi caussa, triangularem candidam vel nigram, aut solidum *tetrahedrum* triangulari extremitate conclusum: cogita, corpus hoc primum sensui seu animato exponi oculo, at postea a mente ac intelligentia considerari: cognosces certe, hoc si feceris, quantum intersit inter perceptionem, quae sensui propria est, & inter comprehensionem, quae unius est mentis & intelligentiae. Sensus, seu oculus vel speculum animatum, simulatque in obiectam hanc incidet speciem, apparere sibi percipiet extrinsecus rem singularem, candidam & trianguli forma praeditam, concrete tamen ac confuse sine ulla distinctione: neque praeter hoc, omnes licet nervos suos intendat, aliud animadvertet aliquid: nec enim plura potest percipere, quam imprimuntur: quare in hac, quam dixi, perceptione sensus definet, nec longius progredietur. Mens vero seu intelligentia, in eadem residens anima, cui sentiendi facultas inest, quae a sensu hac ratione patiendo percipiuntur, postea sub iudicium suum vocat, innataque & propria virtute sua adhibita, semetipsam gradatim sequenti modo explicat. Primum facultate res obiectas subtiliter dividendi, quam natura habet, utitur, totumque visum, quod concretum est, dividit, cognoscitque, ex variis illud speciebus & notionibus compositum esse. Nam quum considerat, omnem rem nigram vel candidam necessario haud esse trianguli forma praeditam, nec vicissim omne triangulum necessitate naturae nigrum esse vel candidum, duas sibi species obiici animadvertit: quarum altera candida est, altera triangularis. Quum deinde nullius affectiones esse nullas posse cogitat, constituit, binis istis modis & affectionibus communem aliquam naturam, in qua insint, non posse non subiectam esse: hanc naturam *corpoream* vocat *substantiam*; quae, quum in se simplex sit & una, hic tam alba est, quam trianguli figura praedita. Rebus ergo cunctis circumspectis, tria tandem in obiecto viso deprehendit esse, quorum contemplationem suscipere queat, *substantiam* corpoream, albam, & trianguli forma instructam. Postea vero quum ad ipsam accessit harum rerum contemplationem, quo in veras earum naturas accuratius & rectius inquirere possit, sensui plane atque externae perceptioni nuntium mittit, atque supra omnia, quae corporea sunt, in altum elata, ab omni eas materia & rebus circumstantibus abstractas in se spectat & intuetur. Non amplius scilicet extra semetipsam harum rerum cognitionem & comprehensionem quaerit, quoniam per sensus satis iam naturam earum, quatenus extrinsecus patet, percepit: contra ad intestinas notiones & anticipationes suas, quae generales sint oportet, totam sese confert, & domesticas quasdam & nativas species studiose indagat, per quas oblatas sibi naturas intelligat & sub certum quoddam genus redigat.

§. IV.

Primum igitur, quod ad *substantiam* attinet corpoream, quae natura est illa, in qua insunt color & figura, confestim, ut omnes nunc circuitus & anfractus evitem, decernit, *essentiam* eius in eo consistere, quod sit res extensa, per quam penetrare haud licet, seu longitudinis, latitudinis & altitudinis haud penetrandae. Quumque ea non ut notio tantum animi seu species menti obiecta hic consideretur, sed ut res reapse extra animum exsistens, ideo aliam quoque statim ex semetipsa notionem elicit & excitat, *exsistentiae* nimirum: quae superiori addita, efficit, ut mens statuat, speciem, quam cernit, rem esse exsistentem & extensam, in quam penetrare haud liceat. Iam vero nullam harum notionum, nec essentiae, nec exsistentiae, nec rei, nec substantiae, nec nihili, nec alicuius, nec penetrationis, nec extensionis, nec longitudinis denique, latitudinis & altitudinis, in mentem vel ab hac obiecta specie, vel alia quadam re externa & sub sensus cadente imprimi, perspicuum est. Nulla enim earum a sensu corporeo videri & percipi potest. Quare omnes quin ab ipsius mentis insita virtute ac efficientia excitentur, nullum cuiquam dubium esse potest, ab illa ipsa nimirum & eadem facultate, qua mens apta redditur ad notionem tam alicuius, quam nihili informandam. *Nihili* certe notionem nemo dixerit umquam ab ulla re in animo signatam esse. Quod si autem corporis ipsius seu naturae corporeae essentia unice per ipsius animi notiones insitas comprehenditur ac intelligitur: sensus enim nihil huiusmodi percipit, sed unice ab externis rei vestimentis, colore ac figura, afficitur: diversos quoque rei illius modos, quales sunt candor & trianguli forma, quae certae tantum sunt naturae extensae affectiones, haud aliter intelligi ac cognosci posse, controversia vacat, non per visa, spe-

cieſque a ſenſu impreſſas, ſed per rationes & notiones ipſo in animo inhaerentes & inſitas.

§. V.

Ad album iam colorem ſeu *albedinem* ſi progrediamur, huius etiam ratione non mediocrem eſſe inter ſenſum & intelligentiam, inter *φάντασμα* & *νόημα*, *viſum* & *mentis conceptionem*, inter notionem a ſenſu & a mente informatam differentiam, facile licet oſtendere. Senſus enim ſeu notio albi coloris, quae a ſpecie obiecta ad nos perfertur, non eſt clara comprehenſio ullius eſſentiae aut *rationis*, ſed animi tantum perpeſſio & concitatio, ab externo quodam pulſu ad cerebrum a re quadam corporea delato effecta, id eſt, cogitatio animi confuſa, turbida, parumque perfecta. Atqui mens vigil & alacris, ſuas ipſa ſecum notiones volvens ac revolvens, animadvertit facile, haud ſibi datum eſſe, modum eiusmodi aut qualitatem, qualis albi coloris eſt notio a ſenſu profecta, & in ſe ſpectata, in natura extenſa comprehendere. Ob hanc igitur ipſam cauſſam confidenter & audacter concludit, album colorem non eſſe veram in ipſo corpore abſolute conſiderato qualitatem: nec enim qualitatis eiusmodi notionem informare ulla ratione valet. Et in hac eam ſententia ipſe ſenſus confirmat. Nam extremae partes iridis, quae terram attingunt, variis coloribus ſuis nullam rem inficiunt vel contaminant: Et eaedem roris ſeu pluviae guttae, ſi certo ab oculis noſtris intervallo ſint remotae, eosdem, quos iris, colores ſpectandos nobis exhibent, reapſe vero nullo eiusmodi colore tinctae ſunt. Taceo alia exempla, quibus oſtendi poteſt, res illas, quas diximus, nihil eſſe, quam perpeſſiones ſeu affectiones ſentientis, per ſingularem quamdam temperationem extremitatis obiecti nobis viſi, ratione figurae, ſitus & diſpoſitionis minutiſſimarum eius particularum, excitatae: quae temperatio efficit, ut lumen ſeu globuli, inter nos & ſpeciem obiectam medii, peculiari modo oculos noſtros pellant & concitent. Inter viſum igitur nigrum & album probabiliter hoc tantum intereſt, quod huius quidem minutae particulae, quae ſenſus ſugiunt, politae ſunt ac ſolidae, ideoque globulos lucem ferentes vehementius ad oculos repellunt, illius vero particulae aliter & eo modo ſunt diſpoſitae, ut lux tam acriter ab illis remitti nequeat, ſed, tamquam pila in acervum ſabuli & arenae impulſa, in oculos veluti intret ac in antris eorum motum ſuum penitus amittat & perdat. Quare notionem rationalem coloris albi ſi quis ſibi dari velit, hanc accipiet: Color albus eſt certa quaedam perpeſſio ſeu ſenſus in anima, peculiari quadam temperatione obiectae ſpeciei, reſpectu diſpoſitionis minutiſſimarum, quibus conſtat, particularum, effectus: cuius temperationis virtute lumen ſeu globuli lucidi acrius & vehementius ad oculos pelluntur. Atqui haec comprehenſio & notio generis longe alius eſt, quam illa coloris albi ſpecies, quam ſenſus pariunt, quippe quae minime rationalis eſt forma, ſed perpeſſio cum cogitatione coniuncta, ſeu aliud cogitationis genus & perceptio confuſa & ſemi-mortua. Neque eſt, quod credat aliquis, rationales iſtas notiones perpeſſionis & ſenſus extrinſecus a rebus obiectis ſub ſenſus cadentibus in animo ſignari ac imprimi. Namque oculus nec perpeſſionem videt, nec ſenſum: ſed utriusque notio ex ipſa mente elicitur & excitatur, eaque de cauſſa a mente ſuperatur, ſubigitur & comprehenditur.

§. VI.

Progredior nunc ad ultimum viſum rationale, quod in corpore illo eſt, de quo loquimur, formam nempe trianguli, aut unius generis triangulorum, verbi cauſſa, trianguli aequis lateribus, aut rectis angulis concluſi. Neceſſe enim eſt, ut ad unum vel alterum triangulorum genus omne corpus, quod formam habet trianguli, pertineat.

Viſum trianguli huiusmodi non modo imaginem quamdam rei corporeae, quae obiicitur oculis noſtris, in nobis parit, qualem ſpecies colorum & reliquarum rerum haud gignunt, ſed etiam formam & ſpeciem rationalem & veram trianguli ipſius in nobis producit & excitat. Nemo praeterea tam abſtracte ac mathematice de triangulo cogitat, quin rude aliquod eius ſimulacrum & imaginem in illa parte animi, quae imaginatur & res informat, praeſens ſibi habeat. His multi cauſſis adducuntur, ut confidenter ſibi perſuadeant, nullam eſſe aliam trianguli ſpeciem aut figuram, praeter viſum illud ſeu ſpeciem, quae a re quadam externa per ſenſus in animum imprimitur, nec notionem eius aliquam rationalem intus in ipſa mente produci & gigni poſſe. Hoc vero idem eſt, acſi dicerent, triangulum nullo plane modo cognoſci & intelligi poſſe. Nam nec ſenſus, nec imaginandi facultas, quae cogitationes tantum ſunt ex perceptione natae, ideoque parum perfectae ac ſolidae, tanta valent virtute, ut *rationem* & interiorem rei

cuius-

cuiusdam naturam assequi ac comprehendere valeant. Hoc ergo ut homines errore liberemus, placet, corporeum hoc triangulum seu *tetraedrum* denuo in scenam revocare & attentius, quam adhuc fecimus, considerare. Altera haec & accurata contemplatio multum in extremitate corporis huius, multum in lineis, inaequabilis varietatis nobis ostendit, angulos praeterea valde obtusos esse docet. Et hinc statim perspicue intelligitur, notionem illam, quae in animo nostro inest, perfecti trianguli, non esse ab hoc corpore ad mentem nostram delatam. Namque notio ista, quae menti nostrae infixa est, planam nobis sistit superficiem, terminatam tribus rectis lineis, quae per tres angulos, in tot puncta desinentes, inter se iunguntur. At huic notioni corpus, quod contemplamur, minime respondet, quippe quod a tali multum perfectione distat. Itaque concedendum omnino est, notionem illam a mente, aspectu corporis cuiusdam forte commota & incitata, propria virtute productam & excitatam esse: haud aliter atque, homine quodam lineas quasdam atramento in charta ductas & vultum hominis quodammodo referentes, mens eius in harum linearum contemplatione haud persistit, sed confestim occasionem inde capit humanae faciei notionem intus in semetipsa producendi: aut non secus, ac homo in porticu quodam, variis tabulis & signis exornato, obambulans, in imaginem casu incidit amici cuiusdam sui aut necessarii, quae, tametsi multum a veritate distet, subito tamen animum eius commovet ut amici sui speciem in imaginatione sua excitet. Neutrum horum fieri posset, nisi in animo eius hominis species quaedam humani vultus, aut certa familiaris cuiusdam forma, antea exsisteret & informata esset: qua si careret, de nulla re alia, quam de illis, quae per sensus in animum eius imprimuntur, de figuris nimirum nigrarum, quas in charta conspicit, linearum, deque variis in picta, quam videt, tabula coloribus, eminentiis & umbris cogitare posset. Idem usu nobis venit rudes, minus accuratas & a pulchri ac recti norma valde devias figuras corporearum quarumdam rerum intuentibus: Animus, specie hac obiecta, commovetur, ut in semetipsa formas perfecti trianguli, quadrati, circuli, cubi, pyramidis, sphaerae, aliasque producat, quarum naturae ita sunt individuae, ut, si vel minimum illis dematur, aut addatur, aut in illis denique mutetur, totae pereant ac tollantur. Etenim in corporeis illis, quae oculis nostris expositae sunt, rebus informes quaedam & rudes figurarum istiusmodi omnibus numeris absolutarum similitudines & imagines apparent, quarum notiones probabiliter in animo fuerunt opificis, qui res illas fabricatus est. Ita vero animus noster natura est affectus, ut libentius figuras simplices ac omni ex parte perfectas, quam compositas & minus concinnas contempletur ac consideret.

§. VII.

Sed fortassis occurret hic nobis aliquis, dicetque, non ex his consequi, perfectiorem illam trianguli notionem, quae iam in mente mea inest, cuius absolutionem & pulcritudinem species illa, quae oculis meis obiecta est, haud assequitur, ex ipsa mente mea eductam & excitatam esse: nil enim resistere, ne credamus, eam olim ab alio quodam, quem viderim alicubi, triangulo in animum meum impressam esse: ita speciem illam & formam humani vultus aut familiaris cuiusdam, quae mihi pictam quamdam tabulam contemplanti oboritur, non esse innatam vel insitam, aut ipsius animi virtute productam, notionem, sed eam in animo iam olim a rebus exteruis sub sensus cadentibus signatam & impressam esse &, obiecta tantum alia specie cognata, renovari & in lucem rursus protrahi. Huic ego nihil eorum, quae profert, vel minimam habere speciem veri, immo veram nullo esse modo posse, respondeo. Etenim nemo nostrum toto vitae suae tempore ullam vidit lineam rectam, ullum triangulum, ullum circulum omnibus numeris absolutum & mathematice perfectum. Ipse sensus, microscopio armatus & adiutus, in obiectis sibi figuris haud parum flexuosi, scabri, asperi, deformis & a recti norma alieni offendet: quod quidem unicuique manifestum fiet, qui triangulum omnium, quae arte fieri possunt humana, perfectissimum & accuratissimum in charta expresserit. Ex quo efficitur, nullam lineam corpoream in animis nostris accuratas illas figuras, quibus imbuti sumus, trianguli, aut rectae lineae, quae omnium brevissima est inter duo puncta, aut denique circuli aequo undique intervallo a puncto medio distantis, informare posse. Iam si quis instet, fieri posse, ut istae notiones rectae lineae aut circuli, quae insunt in animis nostris, ab illis in nobis gignantur circulis & lineis, quae sensui quidem communi plerorumque hominum nullam prorsus deformitatem offerunt, tametsi aliis, qui ceteris melius & acutius cernunt, multum a summa perfectione abesse videantur: respondeo, etiam hoc a vero plane aversum esse. Ingens enim interest differentia inter confusam illam, quam sentiendi & imaginandi vis, quae utraque parum perfecta & valde

hebes eſt, pariunt, perceptionem, & accuratam illam, concinnam & elegantem formam notionum illarum rectae lineae, circuli, trianguli, tetrahedri, & aliarum figurarum Geometricarum, quae mentem noſtram obſident: ex quo conſequitur, conturbatam illam & parum perfectam perceptionem, quam ſenſus gignit, tam ſcitas, tamque accuratas in animo haud ſignare poſſe figuras, ſed menti tantum occaſionem ſuppeditare, ſuapte vi eas excitandi atque producendi.

§. VIII.

Fingamus vero, eſſe lineas corporeas mathematice perfectas, eſſe accuratiſſima triangula, quadrata, pyramides, cubos, ſphaeras & alias huiusmodi figuras, quales Geometrae ſibi animo concipiunt, Deique virtus & ſumma potentia ſine ulla controverſia in materia apte diſpoſita creare poteſt: ſenſus tamen accurationem harum rerum Geometricam numquam aſſequetur. Quemadmodum nimirum in ſenſus facultate haud poſitum eſt, abſolutam ullius quantitatis aequalitatem, linearum, verbi cauſſa, extremitatum corporum, angulorum, attingere ac comprehendere, quod uni licet intelligentiae facere in *materia* illa *intelligibili*, quam Geometrae dimetiuntur & verſant; ita etiam ſenſus nullo modo aptus eſt ad conſtituendum, quale ſit *triangulum* & *tetrahedrum* mathematice perfectum, quale non ſit. Quod quum ita ſit, neſcio, quid evidentius ſimul eſſe queat, quam hoc, neque notionem perfectae aequalitatis, neque Geometricas illas & accuratas ſpecies figurarum, trianguli, quadrati, circuli, pyramidis, cubi, ſphaerae & aliarum in animo extrinſecus per ſenſus imprimi: nec enim ſenſus ullo modo veram earum naturam & rationem aſſequitur.

§. IX.

Ad extremum, ſi vel usquam lineae corporeae, trianguli, pyramides prorſus accuratae & ad normam Mathematicorum exactae exſtarent, id tamen, per quod illae tales forent & ab aliis lineis a regula declinantibus, ab aliis triangulis & cubis parum perfectis differrent, nihil eſſe poſſet aliud, quam convenientia cum antecedente quadam & in animo noſtro ſignata notione, tamquam regula & exemplari ſuo. Etenim triangulum minus perfectum, linea declinans a regula, cubus item & pyramis parum accurata, aeque perfecte id ſunt, quod ſunt, ac figurae illae, quibus ad ſummam nihil accurationem deeſt: neque deeſt illis aliquid, quam hoc, quod anticipatis iſtis & ante conceptis linearum & figurarum accuratarum formis & notionibus, quae in animo noſtro praeſentes ſunt, haud reſpondent. Has autem formas mens noſtra, inſita virtute ſua, excitat ſibi, in his contemplandis, tamquam omnium artium & ſcientiarum unico fundamento, mirifice gaudet: at reliquae figurae, quae deſciſcunt a norma, tantum haud delectationis & fructus ipſi afferunt. Quapropter quum aliquis res intuetur corporeas & de figuris earum iudicat, ita ut hanc formam rectam eſſe lineam, illam perfectum triangulum, iſtam circulum abſolutum, alias circulos & triangulos multum a perfectione remotos pronuntiet: tum duas ipſi obverſari diſtinctas harum linearum & figurarum notiones, perſpicuum eſt: Alteram ipſi obiectae rerum formae extrinſecus, interventu ſenſuum, impreſſerunt: alteram mens ipſa eius & intelligentia interior produxit intus & creavit. Et haec poſterior notio ſeu anticipata figura regula & exemplum illud eſt, quam mens noſtra ſequitur, quum de notionibus & viſis externis, quae in ſenſus incurrunt, iudicat. Secus ſi res ſeſe haberet, neque ulla eſſet in animo hominis anticipata forma & notio, nos, qui rerum ſpectatores ſumus, nullam plane ferremus de illis ſententiam, ſed pateremur tantum: quumque omne triangulum, quod a regula & perfectione remotum eſt, aeque perfecte id ſit, quod eſt, atque illa triangula, quibus ad ſummam nihil perfectionem deeſt, ſi nullum eſſet in mente interius & anticipatum trianguli exemplum, cuius ope figurae minus perfectae a perfectis diſtingui ac ſecerni poſſent, nemo noſtrum unum triangulum altero perfectius eſſe decerneret, ſed unice, poſt inſtitutam comparationem, diceret, hanc figuram illi non eſſe omnino ſimilem atque parem. Ita vero perfectum triangulum aeque cognatum & propinquum eſſet imperfectioni, atque imperfectum perfectioni.

§. X.

Quae quum ita ſint, nihil reliquum eſt, quam ut id, quod iam antea dixi, repetam. Idem nobis uſu venit res externas contemplantibus, quod homini, qui ſignum ſeu pictam abſentis amici imaginem intuetur, ac de ea iudicat. Eius hominis in animo binae

ſunt

funt eodem tempore diverfae formae: quarum quidem altera impreffa eft a tabula feu imagine, quam adfpicit, altera vero iam antea in mente eius exftitit. Haec norma illa feu exemplar eft, ad quod illam exigit & variorum vitiorum convincit. Neque tamen hoc ita velim intelligi, acfi nihil plane intereffet inter hominem amici lignum & alias figuras contemplantem: intereft certe aliquid. Qui abfentia amici afpicit picturam, eius animo binae fimul obverfantur formae: fed utraque peregrina eft & adventitia. Nam quae iam diu fuit in eius mente, non fecus atque altera, olim a re quadam externa impreffa & deinde a memoria aut imaginatione retenta fuit. At qui corporeas figuras, triangula, quadrata, circulos, cubos, fphaeras, vident, quae a recti regula multum deflectunt, atque vitium, quod in hifce figuris eft, ex comparatione cum interioribus & in animis eorum latentibus formis & fpeciebus perfectarum eiusmodi figurarum, trianguli, quadrati, circuli, cubi, cognofcunt, eaque de cauffa interiores notiones fuas ab externis vehementer diffidere ac difcrepare intelligunt, eorum notiones anticipatae non funt adventitiae & extrinfecus allatae, fed nativae ac domefticae, neque olim ab externis vifis ad animum delatae, fed ex ipfa mente per innatam eius virtutem productae. Mihi quidem nullum omnino dubium eft, fi Deus hodie iterum hominem adultum & virili aetate ex luto conderet, animamque, quemadmodum primis humani generis parentibus, recens factam & creatam ipfi daret, atque, homini huic duae diverfae fpecies aut corpora uno eodemque tempore ob oculos ponerentur, quorum unum perfectum ab omni parte circulum, aut fphaeram, aut triangulum aequis lateribus, aut tetrahedrum, quadratum vel cubum exhiberet, alterum vero in nonnullis partibus a perfectione diftaret, tametfi fuperiori multis in rebus fimile videretur, quin homo is primo ftatim adfpectu illud corpus huic pofteriori praelaturus, plusque ex illo, quam ex hoc voluptatis & delectationis percepturus effet. Hoc autem nullo fieri modo poffet, nifi infitam is haberet & in animo fuo expreffam formam, qua cum extrinfecus oblatam contendere poffet. Quod pulchrum & deforme vocatur, id in rebus ex materia conflatis nulla ratione poffet effe, nifi menti noftrae facultas effet, fpecies ac formas figurarum perfectarum, accuratarum & omni vitio carentium intra femetipfam effingendi, quarum auxilio & ductu res extrinfecus obiectas diftinguere ac diiudicare valeret. Contra fi quidquid in nobis fpecierum ac notionum eft, id a vifis externis ad animos noftros laberetur, aeque femper mens noftra effet affecta res corporeas confiderans, neque plus vel minus delectationis ex huius, quam illius figurae contemplatione caperet. Itaque omne, quod homines de rerum fenfibus fubiectarum vel deformitate, vel pulcritudine ferunt, iudicium non totum eft arte & ftudio comparatum, aut ab inftitutione ac doctrina profectum, verum ab ipfa natura hominibus traditum & inftillatum.

§. XI.

Adiiciam his alia quaedam, ex quibus magis perfpicuum fiet omnibus, rationalem trianguli fpeciem & formam, a fpecie illa per fenfus excitata, quae a re corporea extrinfecus imprimitur, diverfam ex ipfa mente interius erui & produci. Animus nofter accuratius fpeciem trianguli, quam fibi fentit obverfari, contemplans, primum naturam eius in univerfum confiderat, intelligitque, planam eam effe figuram: planam porro figuram nihil effe, quam terminationem planae fuperficiei: planam denique fuperficiem latitudinem effe fine profundo. Nec enim aliter Geometrae planas figuras concipiunt. Iam vero certum eft, hanc notionem fuperficiei, quam fibi fingunt Mathematici, numquam in animis ipforum a rebus externis corporeis, interventu fenfuum, fignatam & impreffam effe. Nusquam enim extra mentem res talis exfiftit, qualis eft latitudo fine profundo. Quocirca neceffe eft, ut ipfam mentem infita & innata virtute fua hanc notionem produxiffe putemus. Similiter fpecies fuperficiei planae, id eft, talis fuperficiei, cuius fingulis partibus rectam lineam accommodare licet, itemque forma lineae rectae, non poteft non ex ipfa mente nata effe ac producta. Expendit deinde animus differentiam, quae inter triangulum eft & reliquas, quae planae vocantur, figuras: animadvertit vero, triangulum tribus rectis lineis concludi feu terminari, quae per tria puncta iungantur inter fe ac copulentur: lineas porro hafce rectas, quum fint extremitates fuperficiei cuiusdam, meras effe longitudines, nulla vel latitudine vel altitudine addita: puncta denique, quae harum linearum extrema funt, ab omni plane longitudine, latitudine ac altitudine abftracta & femota effe. Etiam hae notiones Mathematicae, lineae nimirum fine latitudine & altitudine, punctique omni longitudine, latitudine ac altitudine carentis, numquam in Euclidis aut ullius Geometrae animo extrinfecus impreffae funt: quod quidem nullius demonftrationis indiget. Sunt praeterea in hac rationali notio-

notione trianguli conceptus quidam numeris adſtricti, quos ſenſus, qui ſingula tantum ordine percipit, non vero plura ſimul, haud aſſequitur: Anguli item & latera trianguli conferri inter ſe & conſiderari debent: Quid? quod ipſa notio anguli & quantitatis eius, quod PROCLVS iam obſervavit, res eſt relativa, nec a ſenſibus ideo ad animum perferri poteſt.

Porro animus in ſuam ipſius notionem intuens, varias trianguli proprietates cogitando unice, nulla re externa in auxilium vocata, inveſtigat; hac ratione animadvertit, latus maius ſemper reſpondere angulo maiori, quin etiam, id quod infra planum faciemus, tres angulos trianguli aequales ſemper eſſe binis angulis rectis. Neque aliam rem, praeter propriam virtutem ſuam, animus deſiderat ad omnia genera invenienda, quae reſpectu differentiarum tam laterum, quam angulorum, in triangulo plano exſiſtere poſſunt. Laterum ſi ratio habeatur, videt, triangulum eſſe vel *iſoſceles* aut aequis lateribus, *vel ſcalenum*: ſi angulorum vero, idem obſervat eſſe vel *rectangulum*, vel *amblygonium*, vel ὀξυγώνιον, neque ullum fieri poſſe triangulum, quin ad unum ex his tribus generibus referri debeat. Nihil horum per ſenſus diſcimus, verum ipſa mentis noſtrae virtus & efficientia haec omnia producit & procreat.

§. XII.

Tantum ineſt in animo noſtro virtutis, ut clare is & accurate notionem trianguli generatim informare valeat, nulla ſigillatim huius vel illius generis triangulorum ratione habita. At generalis huiusmodi notionis figura in ſenſus numquam noſtros incurrit. Etenim quaelibet trianguli figura, quam ſenſus percipere valent, ad certum quoddam genus pertineat, ſitque vel aequis lateribus aut cruribus praeditum, vel *ſcalenum* aut inaequalibus lateribus, neceſſe eſt. Similiter nil impedit, quo minus *chiliogonum* aut *myriogonum* clare concipiamus animo: quarum notionum neutra ſic poteſt exprimi, ut in ſenſus diſtincte incurrat. Sunt quidem triangulorum genera & formae, quae diſtincte oculis noſtris poſſunt exhiberi: ſed nihil tamen eſt, quod obſtet, ne ſimul earumdem rationales in animo notiones, quas mens ipſa virtute ſua produxit, expreſſas habeamus. In eiusmodi contemplationibus duae res uno eodemque tempore concurrunt, φάντασμα ſeu *viſum* & νόημα ſeu *conceptus mentis*: quorum illud cogitatio eſt ex perpeſſione quadam nata, haec cogitatio ab una mentis actione procedens. Notio rationalis ſeu νόημα & *conceptus mentis* copulata eſt cum viſo, quod ſimpliciter & in ſe ſpectatum nihil eſt, quam minus perfecta & ex perceptione orta animi ſomno non plane ſoluti cogitatio, nulloque modo individuam & immutabilem ullius rei notionem & *rationem* comprehendit.

Illuſtrabo hoc nova quadam ſimilitudine, ut illis conſulam, qui ea, quae adhuc ad illud declarandum allata ſunt a nobis, minus apte fortaſſis conſequuntur. Quum Aſtronomus de ſole cogitans, demonſtrat, ſidus hunc globo terrae, quem incolimus, centies & ſexagies eſſe craſſius, eſt certe in animo eius viſum quoddam ſeu forma ſolis; ſed haec imago pedalis tantum eſt ſeu ὥσπερ ποδιαῖος: Neque fieri ulla ratione poterit, quicquid etiam conitatur, ut vere formam & imaginem terrae, magnitudini eius reſpondentem, animo concipiat, aut vel centeſimam magnitudinis huius orbis partem mente comprehendat. Quemadmodum Aſtronomus hic imaginem habet rationalem magnitudinis ſolis in animo ſuo, a forma eius in ſenſus incurrente plane diverſam: ita & nobis, quum res contemplationi ſubiicimus corporeas, praeter viſa externa aliae earumdem notiones a ratione effictae in mente verſantur. Viſum enim nihil eſt, quam *craſſius involucrum* aut vehiculum corporeum τοῦ νοήματος ſeu notionis animi.

§. XIII.

Hactenus, exemplo a triangulo corporeo ſumto, demonſtratum dedimus, animam res ex materia concretas intelligentem, non tantum extrinſecus a corpore obiecto affici, ſed ex ſemetipſa, nativa virtute ſua, notiones rerum rationales & ab omni abſtractas materia producere. Nunc aliud addo ad rem praeſentem pertinens. Tantum abeſt, ut omnes noſtrae cogitationes de rebus obiectis, notionesque animi corporearum rerum extra nos poſitarum corporea ſimulacra ſint, aut corporea ratione a viſis corporibus in animo noſtro imprimantur, quemadmodum figurae variarum rerum per ſigilla in cera ſignantur & exprimuntur: ut potius ne omnes quidem notiones rerum ſenſibus ſubiectarum hac ratione ad animum noſtrum perferantur, id quod iam ante oſtendimus. Etenim

nim omnis perceptio, qualiscumque demum sit, vitalis est virtus, non autem mera perpessio vita carens: Docentque nos praecepta eorum, qui corpusculorum individuorum ope rerum naturalium caussas explicant, nihil nobiscum a rebus corporeis, quum in sensus illae nostros incurrunt, communicari, quam certos quosdam motus, qui per nervos ad cerebrum propagantur: qui quidem motus semetipsos modo corporeo ad animam propagare nequeunt, quia haec omnes corporis sui partes penetrat & permeat. Animus vero, propter magicam & vitalem, quae ipsi cum corpore intercedit, communionem a motibus variis in cerebro excitatis certa ratione simul afficitur, occasioneque ab illis data, notiones rerum corporearum seu visa intra semetipsam excitat, quarum interventu res a cerebro remotas, sive sint in corpore, sive extra corpus, cognoscit ac percipit. Et harum perceptionum seu visorum quaedam eius sunt generis, ut nec motibus illis in cerebro excitatis, neque visis obiectis ullo modo respondeant: quales quidem sunt perceptiones doloris, voluptatis, titillationis, famis, sitis, caloris, frigoris, dulcis, amari, lucis, colorum & aliae. Quae quum ita sint, certum est, sensum, si probe naturam eius expendamus, nihil esse, quam genus quoddam, ut ita loquar, sermonis: namque natura in rebus externis sub sensus cadentibus nos veluti per certos motus, tamquam signa, ab illis rebus ad cerebrum perlatos alloquitur. Homines quum inter se loquuntur, certos tantum motus in aërem inducunt; qui motus per se nullo modo efficere valent, ut mutuae colloquentium cogitationes in animis imprimantur eorum: itaque ante omnia conveniat inter eos necesse est, quarumnam notionum & cogitationum signa hi vel illi soni esse debeant. Hinc qui sonos istos in sermone alterius audit, non tam ipsos sonos attendit, quam, auditis illis, in mente sua illas notiones & cogitationes excitat, quarum signa soni illi ex mutua consensione sunt, tametsi nulla prorsus sonorum istorum & cogitationum similitudo & cognatio sit. Eodem prorsus modo de natura nos cogitare decet. Compellat illa nos veluti in rebus externis, quae sensibus sunt expositae, variasque affectiones, notiones, visa & cogitationes in nobis gignit, non extrinsecus illas in animo nihil agente signando & imprimendo, sed certos motus, quae mutorum instar signorum sunt, in cerebro excitando. Naturae scilicet lege constitutum primo ac decretum est, hos vel illos motus harum vel illarum notionum & visorum signa esse debere, nulla licet plane inter haec visa & illos motus similitudo sit. Sicut enim multa verba & soni nihil commune habent & simile cum notionibus & cogitationibus, quarum notae ac signa sunt: ita etiam inter certos quosdam motus & sensus doloris, famis, similesque nulla prorsus est cognatio & similitudo. Verum animus noster, secreto quodam & occulto instinctu, *& tamquam ex compacto*, naturae vocem ac sermonem intelligit, ideoque, simulatque motus hi in cerebro exsistunt, non hos ipsos motus attendit & observat, uti nec nos, quum alios loquentes audimus, meros sonos attendimus, sed continuo ex semetipso tales notiones, talia visa, tales cogitationes excitat, qualium notas & signa natura motus istos esse voluit: atque harum ope multas ille res alias tam in corpore suo, quam extra illud certo intervallo positas, percipit & cognoscit, quo corpori, eiusque commodis & conservationi consulat. Inest igitur in nobis duplex percipiendi facultas, quarum altera subest & subiecta est alteri: una pertinet ad inferiorem animi nostri partem, quae corpori continens est: haec variis motibus & pulsibus, a rebus corporeis extrinsecus ad se delatis, incitata, sensus & imaginationem varie commovet, hisque ducibus rerum corporearum qualemcumque sibi cognitionem comparat, aut potius exteriores partes earum percipit, at interiorem nullius rei naturam, seu individuam & immutabilem *rationem* ulla ratione comprehendit & assequitur. Altera percipiendi, qua valemus, facultas ipsius est animae, seu partis illius superioris & interioris animae, quae sola cognoscit & omnis perpessionis expers est, nihilque prorsus ex corpore suo vel commodi, vel detrimenti capit, quod alioquin animam afficere solet. Haec sola per se agens, rationales rerum species ac notiones, quae efficienter in cognoscendi facultate, qua valet animus, insunt ex ipsa elicit anima: quarum quidem notionum generalium & abstractarum ope mens, *tamquam desuper spectans*, res singulas comprehendit & intelligit. Accidit autem non raro, ut perceptiones reliquae nostrae, quae per sensus & corporis interventu in nobis excitantur, occasionem nobis suppeditent generaliores & abstractas hasce notiones, quae ab unius animi virtute creantur, producendi & informandi: Qua de caussa fit, ut multi sibi persuadeant, eas nihil esse, quam extenuatas & umbratiles notionum, quas sensus in nobis gignunt, imagines, omnemque idcirco cognitionem & intelligentiam a sensu provenire, nec esse aliquid, quam sensus amplificationem & propagationem. Sed in hoc maximopere falluntur: Procedunt enim hae notiones a longe diversa facultate animi, per quam ille ex semetipso, naturali virtute sua, obiectas notiones aut insitas potius species protrudit, resque positas extra se comprehendit, non ita, ut patiatur aliquid,

hoc

hoc faciens, aut unum ex altero conficiat & concludat, sed anticipando veluti, perceptioneque quadam non ascendente, sed descendente. Mens nimirum in semetipsam primum aciem suam convertit, notionesque sibi proprias, quae in facultate eius cognoscendi, formas omnes complectente, reconditae latent, contemplatur: inde vero descendit cognoscendo, resque singulas sub illam facultatem subiicit. Ex quo manifestum est, cognitionem non in rebus singulis incipere, sed in illis desinere. Itaque, quum animus a semetipso intelligentiae suae capiat primordia, & deinceps per propriam & interiorem suam cognoscendi facultatem res externas complectatur & intelligat, certum est, res singulas secundum tantum locum in rebus illis obtinere, quae intelligentiae obiiciuntur. Hoc nisi ita esset, quomodo Deus cognosceret? Nos ergo quum ita cognoscimus, quemadmodum Deus cognoscit & intelligit, tum cognoscimus aut cognitionem consequimur per notiones generales. Et hoc quidem sensu, non autem illo, quo PROTAGORAS hoc enuntiatum intelligi voluit, anima vere modus, & mensura rerum omnium dici potest.

Concludamus iam rationem: Quum ipsae illae species, quae a sensibus oriuntur, ipsaque visa nostra, non a rebus externis unice, corporea ratione, in animo nostro signentur & imprimantur, sed ipsius animi sint effecta, ad quae producenda corpus tamen ei iunctum nonnihil confert: multo fieri minus potest, ut generaliores & ab omni re corporea secretae & abstractae mentis nostrae rationes & notiones, aut ipsae rerum naturae, exempla tantum siut & imagines in animo, tamquam re vita vacua, corporeo quodam modo impressae.

§. XIV.

Quae quum ita sese habeant, duplicem a plebeiis philosophis errorem committi, manifestum est. Primum graviter errant, quod notiones rerum sub sensus cadentium & visa, prorsus, crassa quadam & corporea ratione, extrinsecus in animo signari, tamquam in re vita destituta, opinantur. Deinde vehementer falluntur, quod notiones nostras rationales, seu abstractas & universales animi species, ex notionibus a sensu profectis & visis, corporea ratione in animo impressis, per abstractionem aliquam aut separationem rerum haec vel illa corpora circumstantium gigni & procreari arbitrantur, non aliter, acsi visa circumciderentur quodammodo, aut arte & diligentia in formas tenuiores & subtiliores, quales notiones putant abstractas esse, converterentur, quemadmodum aurum solidum malleo & aliis instrumentis in tenuissimas laminas & fila distrahitur. Huic sententiae quo speciem compararent aliquam hi philosophi, non sine ingenio *intellectum* nescio quem *agentem* excogitarunt & in cerebro collocarunt hominis, qui fabri aut architecti similis est, in officina sua residentis, omnibusque machinis & instrumentis ad opus, quod ipsi tribuunt, perficiendum instructi. Ab his ego sapientibus nihil, praeter hoc unum, quaesiverim: Vnde scientissimus hicce faber seu architectus, quem *intellectum agentem* nominare solent, quum opus suum aggreditur, accipiat & discat, quid visis obiectis faciendum sit, quidnam ex illis construi & in qualem redigi formam debeant? Si hoc ipsi obscurum & ignotum est, quis neget, eum opificem esse valde imperitum & ineptum? Sin vero quid suscipiendum & agendum sit, novit, anticipata est operi eius, opusque, quod ipse meditatur, iam actum est. Etenim insit in eo necesse est rationalis quaedam notio rei illius, quam novit, percipit & intelligit intra semetipsum. Igitur nil opus ipsi est instrumentis suis, nec ut visa obiecta limet, circumcidat & edolet necesse est, quo tenuiores & subtiliores ex illis notiones fiant, quum id iam habeat, quod efficere studet, idque domesticum & nativum ipsi sit, quod industria & ingenio conatur sibi acquirere.

Solent, qui hanc probant opinionem, ARISTOTELIS sese auctoritate munire, cuius dictum quoddam *de intellectu agente* laudant: in quo iterum labuntur. Nam, si Graeci audiendi sunt philosophi huius interpretes, quos mentem eius ceteris perspexisse rectius, certum est, ne somniando quidem is umquam de tali cogitavit re, qualem hoc genus sibi fingit, nec usquam praecepit, non modo visa, verum etiam ipsas notiones ratione formatas, res esse corporeas a materia in nobis impressas. Visa sunt e contrario ipsius animi effecta cum perpessione quadam coniuncta, quae fataliter certos in corpore motus consequuntur & coniunctim cum illis, per magicam illam, quae corpus & animum sociat, copulam producuntur. At illae notiones simplices nihil ex cognatione corporis & animi admistum habent, ipsiusque mentis puri sint actus, quorum caussa in ipsa mentis latet efficientia. Neque fieri ulla ratione potest, ut hae posteriores ex illis superioribus nascantur, sive id abstrahendo & separando, sive chymica quadam transmutatione

ne

ne contingere dicas. Etenim vigorem, efficientiam & virtutem animatam, qualis intelligentia est, ex ignava, dormitante ac ratione carente perpessione & affectione gigni, communi prorsus sensui & naturae rerum repugnat. Finitima ceterum huic sententiae alia est eorumdem philosophorum opinio de procreatione & eductione *formarum substantialium* & materiae expertium ex materia, quae perferre tantum & pati potest. Vtraque procedit ex illa mentis perversitate ac inscitia, quae familiam hanc adducit, ut materiam brutam, sensuque omni, ratione & vita vacuam principem esse caussam omnis virtutis & perfectionis, omnis formae ac pulcritudinis, omnis denique sapientiae ac cognitionis in mundo esse arbitretur.

Quod si tamen probe omnia expendantur & pensitentur, illi, qui animam facultate praeditam esse docent ex visis oblatis species rationales aut notiones universales & abstractas educendi & gignendi, aeque magnam reapse tribuunt animo efficientiam, atque illi, qui animae virtutem esse datam praedicant, notiones illas ex semetipsa producendi: Sicut ille, qui solem diceret tantum habere potentiae, ut lucem seu diem ex nocte ac tenebris elicere posset, nihilo minus illi virtutis adscriberet, quam alius, qui solem ex proprio corpore suo radios & lucem proferre posse, statueret.

§. XV.

His quum se premi difficultatibus viderent philosophi quidam ex eorum ordine, qui confiteri nolunt, esse aliquam naturam materiae expertem, quae propriam & naturalem habeat efficientiam, negantque esse in anima aliquid, praeter id quod extrinsecus affertur ad eam, aliam ingressi sunt viam, quo rebus suis consulerent. Plane nimirum negarunt, esse notiones eiusmodi universales, formas & *rationes* in animo, resque illas, quae nominantur *universales*, nil esse tradiderunt, quam nomina & vocabula multis rebus communia. Haec sententia illis quondam sectae placuit, quae *Nominalium* dicta fuit: renovata vero & instaurata non ita pridem est a nonnullis, qui acriter disputant, nullas esse naturas materiae & corporis omnis expertes. *Nihil*, inquit nuper quidam scriptor, (1) *est in mundo universale, praeter nomina: res enim quae nominantur omnes sunt individuae ac singulares.* Verum est omnino hoc scitum, nec a sanae mentis quodam repudiabitur, si de rebus extra mentem positis unice accipiatur. At scriptor hic longius illud patere vult, omnesque *conceptus universales* & *rationes* mentis tollere ac destruere conatur, quod ex uberiori dogmatis huius explicatione, quam alio loco dat, intelligitur: *Est nomen hoc universale, non rei alicuius exsistentis in rerum natura, neque ideae sive phantasmatis alicuius in animo formandi, sed alicuius semper vocis sive nominis nomen, ita ut cum dicatur animal, vel saxum, vel spectrum, vel aliud quicquam esse universale, intelligendum sit tantum, voces eas Animal, Saxum, esse nomina universalia, id est nomina pluribus rebus communia & respondentes ipsis in animo conceptus sunt singularium animalium vel aliarum rerum imagines & phantasmata. Ideoque non est opus ad vim universalis intelligendam alia facultate, quam imaginativa, qua recordamur voces eiusmodi modo unam rem, modo aliam in animo excitasse.* Quid haec sibi velint, apertum est. Negat auctor, esse ullas alias in animo notiones, quam visa rerum corporearum singularium: esse quidem nomina universalia, quibus res unius generis multae designentur: at mentem seu cogitationem nihil contemplari aliud posse, quam res singulares extra se positas. Quocirca etiam, his scitis convenienter, intelligentiam definit nihil esse, quam conceptum ex sermone natum: quare sermo si peculiaris est homini, intelligentia peculiaris eidem & propria sit necesse est. Hoc ipsum reconditum dogma is quoque, cuius sunt *tertiae obiectiones contra CARTESII Metaphysicam*, proposuit, hisque verbis explanavit: *Quid iam dicimus, si forte ratiocinatio nihil aliud sit, quam copulatio & concatenatio nominum sive appellationum per verbum hoc: Est. Vnde colligimus ratione nihil omnino de natura rerum, sed de eorum appellationibus, nimirum utrum copulemus rerum nomina secundum pacta, vel non. Si hoc sit, sicut esse potest, ratiocinatio dependebit a nominibus, nomina ab imaginatione, & imaginatio ab organorum corporeorum motu & sic mens nihil aliud erit, praeterquam motus in partibus quibusdam corporis organici.* Igitur, qui hanc philosophiam sequuntur, rationem & scientiam putant nihil addere sensui, nec in cognitione naturae rerum sensu longius procedere, sed unice communibus uti nominibus & vocabulis ad multas res simul exprimendas.

Elem. philos. P. I. cap. II. §. 9. p. 10.

p. 96.

§. XVI.

(1) *Scriptor)* THOM. HOBBESIVS, cuius lege *Logicam cap. I. & II.*

(I).

§. XVI.

Equidem ſatis iam eſſe dictum arbitror ad oſtendendum, quum res ſingulae corporeae cognoſcuntur a nobis & intelliguntur, non ſenſum tantum & viſa ſenſuum nos erudire, ſed ex ipſa mente ſpecies rationales & notiones generales produci, quae ſolae efficiant, ut res externae a nobis comprehendantur. Sed quo plus tamen negotio huic lucis affundam, planumque prorſus faciam, cognitionem notionum & enuntiatorum communium & univerſalium, perceptorumque artis non a ſenſu proficiſci nos concitante, ſed ex inſito & innato ipſius animi vigore & robore, notiones ſuas comprehendentis, unum illud Geometrarum de triangulo enuntiatum conſiderandum mihi ſumam: *Tres anguli trianguli aequales ſunt duobus rectis angulis*, expendamque, quidnam ei, ſi ἐπιστημονικῶς, *ſcientifice*, ſpectetur, ſubiectum ſit.

Principio igitur, ſi menti, quum cognoſcit, nihil obiectum eſſet aliud, quam res externae, ſingulares & in ſenſus incurrentes, EVCLIDES quum praeceptum hoc conficeret, corpora tantum quaedam ſingularia ob oculos habuiſſet poſita, eaque inter ſe comparaſſet. Itaque nun licuiſſet ipſi cognitionem illam ſecum in animo ſuo circumferre, aut diutius illam ſervare ac retinere, quam aut manibus corpora iſta tenuiſſet, aut oculis ſpectaſſet: ex quo efficitur, praeceptum iſtud, de quo loquimur, intelligi a nullo vel poſſe, vel potuiſſe, praeterquam ab illis, quibus eadem, quae EVCLIDI, corpora praeſentia vel ſunt, vel fuerunt. At certum eſt e contrario & perſpicuum, rem huic enuntiato ſubiectam, qualiscumque tandem ea ſit, eius eſſe naturae ac generis, ut omnibus Geometris, temporum & locorum alioquin ſpatiis vehementer diviſis, ſemper ſine ullo diſcrimine ac differentia praeſto ſit, omnesque Mathematicos rem hanc diiudicare & de ea pronuntiare ſolere. Hoc autem quonam tandem modo fieri poſſet, niſi ea eſſet ratio & notio quaedam omnibus communis, ipſiusque animi ſpecies ratione formata.

§. XVII.

Deinde nulla res ſingularis & ex materia conſtans, quatenus ſub ſenſum cadit, ſeu quatenus ex materia, colore, figura & magnitudine coniunctim ſumtis conſiſtit, id eſſe poteſt, de quo hoc agit praeceptum. Eadem enim materia confeſtim aut in circulum, aut in quadratum converti poteſt: quod tamen ratione figurae tantum fit, neque fieri aliter poteſt, quam individua & immutabilis trianguli notio, quae in mente tamquam exemplar eius formae reſidet, id patitur. Iam vero, quod ſupra demonſtratum dedimus, nullus eſt usquam triangulus e materia conflatus, cui nihil ad perfectionem & formam accuratam deſit, nec ulla trianguli e materia conſtantis forma ſingularis immutabilis eſt. Quod ſi tamen triangulus alicubi exſtaret mathematice perfectus, nullaque ſui parte deficiens, ſenſus tamen noſter non is eſſet, cui iudicium hac de re committi poſſet: quippe qui tanta non valet perſpicientia, ut obliquum recto accurate ſecernere, atque de abſoluta & mathematica aequalitate trium angulorum corporeorum & reliquarum binarum extremitatum angularium ſine errore iudicare queat. Ex his omnibus liquet, percepti huius & enuntiati Mathematici, de quo loquimur, fundamentum non eſſe corpora ſingularia ſenſibus ſubiecta, ſed ipſius mentis *rationes* & notiones: in quibus unis omnis ſita eſt accuratio mathematica, quasve unas conſulere oportet, quum de ſumma & perfecta binarum rerum inter ſe paritate quaeritur, ſi errorem effugere cupiamus.

§. XVIII.

Fingamus vero, eſſe quosdam alicubi triangulos & angulos corporeos abſolute perfectos & mathematicis regulis undique convenientes: Addamus, tantam ſenſui noſtro aciem eſſe, ut individua horum angulorum puncta accurate aſſequi & cernere valeat: aut, ſi mavis, circinum nobis eſſe omnis vitii neſcium, cuius *cuſpides* puncta ſint mathematica: ſtatuamus, circini huius ope nos trianguli cuiusdam angulos, rectumque ſimul angulum in abſolutum revocare poſſe circulum, accurate in partes infinitas diviſum, aut eiusdem trianguli angulos reſecare, unaque in abſoluta ſuperficie collocare, eoque modo neceſſaria Mathematicorum ratione demonſtrare poſſe, angulos hoſce binis angulis rectis corporeis omnino pares eſſe: ne ſic quidem, quod volumus, obtinebimus, neque certi erimus, triangulo in ſe ſpectato tres non poſſe non angulos eſſe, binis angulis rectis aequales, quamdiu hos angulos unice ſenſus noſtri corporei inſtrumento tamquam res ſingulares e materia conſtantes & extra mentem poſitas conſideramus. Quamvis enim

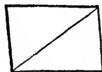
isto

isto modo perspexerimus & certo cognoverimus, singulares istos & e materia conflatos triangulos pares & aequales esse binis illis rectis angulis singularibus & corporeis: haud tamen inde simul constabit nobis, omnium triangulorum singularium naturam esse eamdem, multo minus intelligemus necessariam enuntiati huius Mathematici veritatem, aut rationem, quare hoc ita sit, in cuius tamen cognitione vera omnis scientia est posita, comprehendemus, quoniam altius haud ascendimus contemplando, quam sensus nostri patitur indoles, qui ultra singularia progredi nequit. Et hoc ipsum praeclare & ad institutum nostrum accommodate dudum ARISTOTELES observavit *Poster. Analyt. Lib I. cap. 25.* (Potius cap. XXXI. p. aut. F. I. opp.) cuius verba legisse non poenitebit: Οὐδὲ δι᾽ αἰσθήσεως ἐστὶν ἐπίστασθαι, ἀλλ᾽ αἰσθάνεσθαί γε ἀναγκαῖον τόδε τι καὶ ποῦ καὶ νῦν. τὸ δὲ καθόλου καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἀδύνατον αἰσθάνεσθαι. οὐ γὰρ τόδε, οὐδὲ νῦν. οὐ γὰρ ἦν καθόλου. Τὸ γὰρ ἀεὶ καὶ πανταχοῦ καθόλου φαμὲν εἶναι. Ἐπεὶ οὖν αἱ μὲν ἀποδείξεις καθόλου, ταῦτα δὲ οὐκ ἐστὶν αἰσθάνεσθαι, φανερὸν ὅτι οὐδὲ ἐπίστασθαι δι᾽ αἰσθήσεώς ἐστιν. Ἀλλὰ δῆλον ὅτι καὶ εἰ ἦν αἰσθάνεσθαι ὅτι τὸ τρίγωνον δυσὶν ὀρθαῖς ἴσας ἔχει τὰς γωνίας, ἐζητοῦμεν ἂν ἀπόδειξιν, καὶ οὐχ (ὥς φασί τινες) ἠπιστάμεθα. Αἰσθάνεσθαι μὲν γὰρ ἀνάγκη καθ᾽ ἕκαστον, ἡ δὲ ἐπιστήμη τὰ τοῦ καθόλου γνωρίζειν ἐστί. *Nec per sensum fit, ut sciamus, - sed necesse est sentire hoc aliquid, & alicubi, & nunc. Quod autem est universale & in omnibus, id sentire nequit: quia non est hoc aliquid, neque nunc: alioqui non esset universale: quod enim est semper & ubique, id dicimus esse universale. Quoniam igitur demonstrationes sunt universales, universalia vero non licet sentire, perspicuum est, non fieri per sensum, ut sciamus. Immo planum est, etiamsi sensu percipi posset triangulum duobus rectis aequales angulos habere, nos esse requisituros demonstrationem: nec enim, (ut quidam inquiunt) sciremus. Sensus scilicet attingit tantum singularia: scientia vero est, qua universale cognoscitur.* Animus scilicet noster hac minime contentus est cognitione, sed demonstrationem requirere pergit. At singularia, quae sensu percipiuntur, demonstrari nequeunt, sed *rationes* tantum *universales*, quas mens complectitur & continet. Quocirca, id quod supra iam dixi, cognitio est comprehensio rei descendens a notionibus universalibus ipsius mentis, non vero perceptio a rebus singularibus, quae in sensus incurrunt, ascendens.

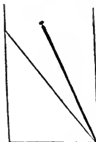
§. XIX.

Concludamus igitur, certam & minime dubiam veritatis, quae hoc enuntiato continetur, cognitionem neminem sibi comparare posse, nisi animo sese supra sensum attollat & a rebus singularibus ad comprehensionem rerum & rationum universalium, quibus mens eius imbuta est, meditando ascendat, notionesque hasce & exquirat & contempletur, nec hunc vel illum extra se corporeum triangulum, sed individuam & immutabilem trianguli notionem intueatur. Hanc vero, si normam sequatur, rationem non unam inveniet probandi, triangulum in se spectatum non posse non tribus constare angulis duobus angulis rectis aequalibus.

Primum triangulum spectare licet, ut figuram ex parallelogrammate, (in qua tamen figura minus est, quam in ceteris, simplicitatis) per lineam diagonalem in binos aequales triangulos divisio, factam. In quolibet autem parallelogrammate quatuor sunt anguli pares & aequales quatuor rectis angulis, quod manifestum est. Etenim quum binae lineae parallelae per rectam secantur lineam, bini anguli interiores pares sint oportet binis angulis rectis, quum alter illorum angulorum alterius sit complementum ad semicirculum efficiendum. Quod si igitur parallelogramma in binos aequales triangulos per lineam diagonalem dividatur, necesse omnino est, ut quantitas trium angulorum in utroque triangulo dimidium sit eius quantitatis, quam quatuor parallelogrammatis anguli habent.

Verum alia quoque ratione generationem trianguli plani explicare possumus. Finge tibi primum lineam rectam binas lineas parallelas secantem: alteram deinde linearum parallelarum e centro suo, quod in recta est linea, moveri extra parallelismum suum cogita, & versus alteram lineam inclinare: haec linea si ex parallelismo suo vel paullulum ad alteram moveatur lineam parallelam & in motu hocce pergat, necessario eo veniet, ut alteram lineam secet, & isto modo triangulum efficiet.

Quantus vero est interior angulus, qui una cum altero opposito binos constituit rectos angulos, tantus quoque est tertius angulus: ex quo consequitur omnes tres angulos duos efficere rectos angulos.

§. XX.

Magno vero his in rebus errore vulgus sese hominum obligare solet. Quoniam nimirum Geometras vident, quum huiusmodi percepta demonstrant, figuras adhibere & diagrammata sub sensus cadentia, idcirco cognitionem veritatum Geometricarum a sensibus nasci, ipsosque Geometras non alias animis suis conclusas gerere linearum rectarum & parallelarum, angulorum rectorum, acutorum & obtusorum, triangulorum, aequalitatisque angulorum formas & notiones, opinantur quam eas, quae a figuris in charta expressis in animo eorum & facultate imaginandi impressae sint. At longe secus res sese habet: Mathematici enim eodem tantum tempore imaginationem suam his externis figuris pascunt, quo animus in demonstratione totus occupatus alias harum rerum formas rationales propria virtute ex semetipso producit & ex hisce notionibus percepti ipsius necessariam veritatem intelligit. Nullius scilicet enuntiati, nullius dogmatis universalis & necessarii vera, propriaque cognitio, sive illud ad Geometriam, sive ad Metaphysicam pertineat, in animo extrinsecus per res singulares extra nos positas excitatur, aut a sensibus ad mentem defertur, verum ex insita & nativa mentis ipsius virtute, quae rationales formas & communes rerum omnium notiones comprehendit & continet, exoritur.

§. XXI.

His ergo rebus & rationibus concludimus, res, in quarum contemplatione scientia Geometrica proprie sic dicta versatur, non esse singularia corpora aut corporum extremitates, verum notiones ratione informatas & universales trianguli, quadrati, circuli, pyramidis, cubi, sphaerae formas, quas animus cum comprehendit, tum, si res ita poscat, suapte virtute expromit. Animus scilicet non extra se quaerit ea, quae cognoscere vult & intelligere; sed ea sinu suo continet & necessario comprehendit. Atque haec eius sunt naturae, ut nullo mutari queant modo, verum eadem semper maneant: id quod consequenti capite planum facere decrevimus.

CAPVT QVARTVM.
ARGVMENTVM.

Res corporeae singulares non possunt id esse, quod intelligentiae ac cognitioni primum & praecipue obiicitur, verum aliud sit oportet rerum genus, in quo contemplatio nostra

in primis, nulla re alia interiecta, defigitur, quod quidem haud fluat, sed perpetuo idem sit ac maneat. Hae res immutabiles quidnam sint, unde sint, & ubi exsistant, explicatur. Est aeterna quaedam mens, ex qua omnes intelligentiae creatae notiones perpetuo accipiunt. Concluditur, sapientiam, cognitionem & intelligentiam res esse aeternas & per se exsistentes, materia, omnibusque rebus sub sensus cadentibus superiores.

§. I.

Nulla res singularis ex materia constans necessario sibi semper constat, sed variis exposita est conversionibus & mutationibus. Nos vero quum eiusmodi res sensu percipimus, tum animus noster ex certis motibus in corpore per eas excitatis afficitur & commovetur: quae quidem animi nostri perpessio motus quoddam in eo genus est, quod efficere nequit, ut immutabilis ullius rei natura & *ratio* a nobis comprehendatur. Intelligentiae autem & cognitionis diversa prorsus est ratio: quippe quae virtute propria rerum naturam consequitur, constans praeterea est & mutationis omnis nescia, nulloque tempore a semetipsa deiscit & aberrat. Quidquid enim non est unum semper, stabile ac immutabile, id intelligentiae & cognitioni subiici nullo modo potest, nec in eo animus cogitationes suas defigere valet, quoniam quae fluxa sunt & a constantia remota animum semper fallunt & deludunt, vimque mentis, quae consequi & comprehendere nititur ea, continuo effugiunt. Nulla item res mobilis & stabilitatis expers fundamentum esse potest ullius enuntiati aut propositionis certae ac constantis. Quomodo enim de eo, quod nec certum est, nec sibi semper sine ulla mutatione constat, aliquid certo, constanter & perpetuo affirmari potest? Quae quum ita sint, manifestum est, res singulares & corporeas in se spectatas, quae sensus nostros pellunt & afficiunt, non id esse posse, quod intelligentiae & cognitionis principium est, sed alia longe hoc nomine digna esse.

§. II.

Hanc propter caussam philosophi illi, qui fluere omnia opinantur, quorum antea iam meminimus, HERACLITVS, CRATYLVS & PROTAGORAS, quos docere iuvat, nullas comprehendi res cogitatione posse, quam singulares & corporeas, quas quidem stare numquam, sed fluere semper censent, huic praecepto suo convenienter decernunt, nullam esse, si a sensu discesseris, cognitionem, nullamque rei cuiusquam stabilem & immutabilem comprehensionem. Namque sciti huius nullum esse fundamentum aliud, quam hoc ipsum dogma: Nihil mentem intrare & a mente comprehendi, quam res singulares & corporeas, seu, ut illi solent loqui: Omnia perpetuo fluere, quod quidem rerum corporearum est proprium, locuples nobis auctor est ARISTOTELES *Metaphys. Lib. IV. c. V.* p. 313. Tom. IV. Αἴτιον τῆς δόξης τούτοις ὅτι περὶ τῶν ὄντων μὲν τὴν ἀλήθειαν ἐσκόπουν. τὰ δὲ ὄντα ὑπέλαβον εἶναι τὰ αἰσθητὰ μόνον ἐν δὲ τούτοις πολλὴ ἡ τοῦ ἀορίστου φύσις ἐνυπάρχει. - - Ἔτι δὲ πᾶσαν ὁρῶντες ταύτην κινουμένην τὴν φύσιν, κατὰ δὲ τοῦ μεταβάλλοντος οὐδὲν ἀληθευόμενον, περίγε τὸ πάντως πάντη μεταβάλλον, οὐκ ἐνδέχεσθαι ἀληθεύειν. Ἐκ γὰρ ταύτης τῆς ὑπολήψεως ἐξήνθησεν ἡ ἀκροτάτη δόξα τῶν εἰρημένων ἡ τῶν φασκόντων ἡρακλειτίζειν, καὶ οἵαν Κρατύλος εἶχεν, ὃς τὸ τελευταῖον οὐθὲν ᾤετο δεῖν λέγειν, ἀλλὰ τὸν δάκτυλον ἐκίνει μόνον, καὶ Ἡρακλείτῳ ἐπετίμα εἰπόντι δὶς τῷ αὐτῷ ποταμῷ οὐκ ἐμβῆναι. αὐτὸς γὰρ ᾤετο οὐδ᾽ ἅπαξ. *Caussa vero huius opinionis* (quae negat ullam esse certam & immutabilem cognitionem) *his fuit, quod veritatem quidem omnem ad ea referebant, quae vere sunt, at nihil vere esse arbitrabantur praeter ea, quae in sensus incurrunt. At in his tamen multum est inconstantis nec determinati. - - - Item quum hanc omnem naturam moveri viderent, de eo autem, quod mutatur, certi & veri nihil constitui posse intelligerent, in eam ingrediebantur sententiam, nihil veri de eo, quod semper & perpetuo mutatur, decerni posse. Ex hac enim opinione princeps eorum secta fluxit, qui se Heraclitum sequi affirmabant: cui & Cratylus addictus erat: qui tandem nihil putabat dici oportere, sed solum digitum movebat, & Heraclitum eo nomine reprehendebat, quod dixisset, nemine licere bis eumdem intrare fluvium: ipse enim existimabat, ne semel quidem id fieri posse*, aut, quod idem est, nullam rem corpoream vel momentum temporis eodem in statu permanere.

§. III.

Quod si igitur ulla est talis res, qualis esse dicitur intelligentia, scientia & cognitio, ab externo sensu distincta, si ullae sunt veritates immutabiles, necesse quoque est esse

aliud quoddam genus rerum, a rebus corporeis & ſingularibus diverſum, quod animus ſuapte vi complectitur, quod haud fluat, verum ſemper & perpetuo idem ſit & permaneat, (Ἀεὶ ταῦτα καὶ ὡσαύτως ἔχοντα) quod, ut PLATONIS de rebus huiusmodi verbis utar, *ſtabilem & eamdem ſemper naturam habeat* (Μόνιμα καὶ μίαν ἀεὶ φύσιν ἔχοντα) quod denique, ut ARISTOTELIS ſermonem adhibeam, ἀκίνητος ſit ὀυσία, ſeu *immobilis eſſentia.* Hinc ARISTOTELES, quo utramque hanc philoſophorum familiam, quorum altera, tota contemplationi dedita, ſtare omnia praecipit & eo usque meditatione aſcendit, meam ut perſpicientiam & cognitionem effugiat, altera, in materiam prorſus immerſa & ſenſibus omnino addicta, nihil prorſus ſtare, ſed fluere omnia & manare ſtatuit, opprimat & refellat, his eas verbis aggreditur: (1) Φανερὸν ὅτι ὀυδ' οἱ πάντα ἠρεμεῖν λέγοντες ἀληθῆ λέγουσιν, ὀυδ' οἱ πάντα κινεῖσθαι. Ει μὲν γὰρ ἠρεμεῖ πάντα, ἀεὶ ταῦτα ἀληθῆ καὶ ψευδῆ ἔσαι. Φαίνεται δὲ τοῦτο μεταβάλλον ὁ γὰρ λέγων ποτὲ αὐτὸς ὀυκ ἦν, καὶ πάλιν ὀυκ ἔσαι εἰ δὲ πάντα κινεῖται, ὀυθὲν ἔσαι ἀληθὲς, πάντα ἄρα ψευδῆ. *Clarum autem eſt, quod nec illi, qui omnia quieſcere dicunt, verum dicunt, nec qui omnia moveri. Nam ſi omnia quieſcunt, ſemper eadem & vera & falſa erunt: apparet autem, ea transmutari. Qui enim hoc dicit, aliquando ipſe non erat & rurſus non erit. Si vero omnia moventur, nihil erit verum: cuncta ergo falſa.* Ipſe vero, non ſecus ac PLATO, ita controverſiam hanc componit, ut duo eſſe decernat rerum genera: alterum mutabile & motui ac fluxioni ſubiectum, in quo quidem res ſunt ſingulares, quae materia conſtant: alterum immutabile, quod ſemper ſtat & quieſcit, a quo certa omnis, conſtans & falli neſcia cognitio ducitur, nec idcirco ullo modo nihilum & nullum eſſe poteſt.

Afferam ipſa ARISTOTELIS, verba, ex quibus liquet, poſterius hoc rerum genus, quod ἀκίνητος ὀυσία, *eſſentia immobilis* ei vocatur, & a rebus ſingularibus ſub ſenſus cadentibus diſtinguitur, haud ipſi incognitum fuiſſe, ſed adverſus HERACLITVM & reliquam philoſophorum, quibus omnia placet fluere, turbam ſtrenue ab eo adſertum: (2) Ἔτι δὲ ἀξιώσομεν αὐτοὺς ὑπολαμβάνειν καὶ ἄλλην ὀυσίαν εἶναι τῶν ὄντων, ᾗ ὄυτε κίνησις ὑπάρχει, ὄυτε φθορὰ ὄυτε γένεσις τὸ παράπαν. *Scire volumus hos philoſophos, praeter res, quae ſenſibus expoſitae ſunt,* (quae ſemper mutantur) *aliud eſſe rerum genus, cui neque motus, neque corruptio, neque omnino generatio ineſt.* Alio idem loco (3) ἀκίνητον, quam appellat, ὀυσίαν, *immobilem eſſentiam*, id eſſe ſignificat, unde omnis cognitio tam in ſcientiis mathematicis, quae purae vocantur, quam in prima philoſophia originem trahat.

§. IV.

Hae autem res immutabiles *rationes* ſunt *univerſales*, ſeu *naturae* & *eſſentiae intelligibiles omnium rerum*, quas cum *unitatibus* aliqui conferunt, ARISTOTELES vero cum numeris comparat, qui, ſi in ſe conſiderentur, diſtrahi & dividi nequeunt. Εἰσὶ, inquit, πῶς ἀριθμοὶ αἱ ὀυσίαι. *Eſſentiae rerum numeris ſunt ſimiles.* Etenim ſi vel minimum aliquid addatur numero, vel inde detrahatur, numerus ſtatim deſtructus & ſublatus eſt.

Et hae quidem *rationes* ſeu *eſſentiae* omnis certae, ſtabilisque cognitionis principia & fundamenta ſunt. Geometria, verbi cauſſa, non in contemplatione corporeorum & ſingularium triangulorum, quadratorum, circulorum, pyramidum, cuborum, ſphaerarum, ſimiliumque figurarum occupata eſt: nam de his figuris, quia ipſae ſunt mutabiles, nihil certi & conſtantis affirmari poteſt: verum haec ſcientia individuas illas & immutabiles trianguli, quadrati, circuli *rationes* conſiderat, quae omnibus Geometris, omni tempore & loco, uniusmodi ſemper viſae ſunt; quae quum ipſaemet mutari nequeant, occaſionem praebent certa & immutabilia enuntiata demonſtrandi, quale hoc eſt: Triangulum non poteſt non ex tribus conſiſtere angulis, qui binis rectis angulis pares & aequales ſunt.

Iam quaerent fortaſſis aliqui: ubinam haec ὀυσία ἀκίνητος, hae immutabiles rerum rationes exſtent? His ego primum reſpondeo, eas, in ſe ſpectatas, non proprie in rebus ſingularibus extra nos poſitis exſiſtere, nec ab his in mente noſtra ſignari & imprimi: quemadmodum multi ARISTOTELIS ſententiam intellexerunt. Namque nulla res ſingularis & corporea aut univerſalis eſt, aut immutabilis. Quocirca ſi naturae illae, quarum res hic agitur, nusquam reſiderent, praeterquam in rebus ſingularibus & ſub

(1) *Aggreditur*) *Metaphyſ. Lib. IV. Cap. VIII. p. 318. Tom. IV. Opp.*
(2) *Adſertum*) *Metaphyſ. Lib. IV. cap. V. p. 312.*
(3) *Alio loco*) *Metaphyſ. Lib. I. cap. II. p. 262. Tom. IV.*

sub sensus cadentibus, sine ulla controversia perpetuis eorumdem fluctuum agitationibus, quae res omnes singulares & corporeas versant & cient, expositae forent. Sed quod rationes istae una cum rebus corporeis haud intereunt, inde manifestum est, eas separatim ab illis exsistere. Respondeo deinde, nec easdem usquam seorsim & tam seiunctas a rebus corporeis & sensibus subiectis, quam extra mentem, exsistere: quam quidem opinionem recte ARISTOTELES reiicit, verum PLATONI aut inique, aut imperite tribuit. Nam si id, quod mens cognoscit & intelligit, totum extra mentem esset positum, omnis eius cognitio nihil esset, quam sensus & perpessio. Rem vero cognoscere, proprie est, rem per interiores quasdam notiones, quae menti domesticae & insitae sunt, & ex ipsa eius eruuntur natura, comprehendere. Quocirca nihil est reliquum, quam ut species hasce *intelligibiles* seu rerum *essentias*, formas illas, unde omnis nostra cognitio nascitur, nusquam exsistere, quam in ipsa mente, constituamus. Dudum scilicet praeclare SOCRATES apud PLATONEM *in Parmenide* tradidit, hasce p. 56. res nihil esse, quam νοήματα: Τῶν εἰδῶν ἕκαστον τούτων νόημα, καὶ οὐδαμοῦ αὐτῷ προσήκει ἐγγίνεσθαι ἄλλοτι ἢ ἐν ψυχῇ. *Quaelibet harum specierum notio quaedam est, nec esse alibi, quam in animis, potest.* Quocirca qui diceret, esse rerum immutabiles naturas, *essentias* & *rationes*, a rebus singularibus, quae extra nos sunt, distinctas, is idem praeciperet, quod ille, qui perhiberet, esse in hac rerum universitate supra orbem corporeum & ex materia constantem alium superiorem orbem ex natura rationali conflatum, qui immutabiles rationes & species rerum intra se cohibeat, earumque ope omnes res extra se collocatas cognoscat & intelligat.

Quamvis vero hae *rationes* rerum nusquam exsistant, nisi in mente: haud tamen idcirco pro meris intelligentiae nostrae commentis haberi debent. Quod si enim ea, quae omnibus enuntiatis philosophorum & mathematicorum fundamenti instar subiecta sunt, commentitia forent, omnis quoque veritas & cognitio, quae his enuntiatis unice nititur, plane foret commentitia. Ipsa vero ratio & veritas si res esset umbratilis & ficta, quid, quaeso, veri amplius & solidi in natura rerum esset? Sed evidens est, mentem, tametsi pro lubitu de rebus hisce cogitet, haud tamen eas arbitratu suo fingere & fabricari, verum certas illis esse, immutabiles & determinatas naturas, in quas menti nullum est imperium. Animus si pro lubitu & arbitrio suo rationes hasce fingeret, idem eas ad nihilum redigere posset: verum ipsa nos omnes natura docet, eas non modo ab aeterno, verum etiam necessario, exsistere, eaque de caussa nec numero plures, nec natura diversas, quam reapse sunt, esse posse, denique nullo modo perire posse, sed extra omne periculum interitus esse positas.

§. V.

Duo illa philosophorum veteris aevi lumina, PLATO & ARISTOTELES, non uno librorum suorum loco ita sibi videri, professi sunt. Ille quidem res, de quibus loquimur, vocat τὰ μὴ γιγνόμενα, ἀλλ' ἀεὶ ὄντα, *ea, quae numquam fiunt, verum semper sunt*, itemque μήτε γιγνόμενα μήτε ἀπολλύμενα, *ea, quae nec fiunt, nec destrui possunt*, τὰ ἀγέννητα καὶ ἀνώλεθρα, *quae nec generantur, nec pereunt.* *Quae Plato negat gigni, sed semper esse*, ut CICERO (1) mentem PLATONIS exprimit, *& ratione & intelligentia contineri.* PHILO, Iudaeus ille Platonicus, appellat τὰ νοητὰ, quae haec ipsa sunt, de quibus hic differimus, ἀναγκαιοτάτους οὐσίας, *essentias maxime necessarias*, id est, res tales, quae necessario sunt & nullo modo non esse possunt. Ipse ARISTOTELES in *Libris Metaphysicorum rationes* rerum non modo nominat χωριστὰ & ἀκίνητα, *res a materia semotas & immutabiles*, sed etiam ἀΐδια, *aeternas*: In *Ethicorum* vero libris veritas Geometricas dicit esse ἀΐδια, *res aeternas Lib. III. c. V.* περὶ τῶν ἀϊδίων οὐδεὶς βουλεύεται, οἷον περὶ τῆς διαμέτρου καὶ τῆς πλευρᾶς ὅτι ἀσύμμετροι. *De rebus autem aeternis consultat nemo, ut de diametro & latere quoniam nulla dimensione inter se convenire possunt.* Alio loco scientiam, proprie sic dictam, negat esse rerum contingentium & corruptioni obnoxiarum, οὐ τῶν φθαρτῶν εἶναι ἐπιστήμην, *verum rerum necessariarum, aeternarum & corruptionis omnis expertium.* Haec autem immutabilia & aeterna scientiae omnis initia loco, quem antea produximus, ita describit: οὐσίαν τῶν ὄντων ἣ οὔτε κίνησις ὑπάρχει, οὔτε φθορὰ, οὔτε γένεσις τὸ παράπαν. *Genus rerum, quibus nec motus, nec corruptio, nec generatio omnino inest*, id est, quae nec gigni ullo modo, nec everti rursus possunt. Et ad has res contemplandas mentem ait necessario determinatam esse.

In Theaeteto & Parmenide.

p. 19. Tom. III. Opp.

(1) *Cicero) Oratore cap. III. p. 605. Tom. II. Opp.*

esse. In scientia enim & cognitione nihil ficti est vel voluntarii, sed est ea *comprehensio eius, quod semper & necessario est.* Κατάληψις τῦ ὄντος.

§. VI.

His accedit, res has constanter permanere, tametsi mentes nostrae, quae conditae sunt, de iis haud cogitent. Ex quo quidem consequitur, eas & alio quodam sensu esse immutabiles. Immutabiles nimirum non ideo tantum dicuntur, quia sine ulla divisione & distractione eaedem sunt, quum de illis cogitamus, verum etiam quoniam constanter & perpetuo sunt, nec esse umquam desinunt, sive mentes nostrae cogitent de illis, sive quiescant. Etenim hae rationales naturae & essentiae trianguli, quadrati, circuli, pyramidis, cubi, sphaerae, omnesque necessariae Geometrarum veritates, quae ad has figuras pertinent, non ab ARCHIMEDE, EVCLIDE, PYTHAGORA, ceterisque Geometriae principibus & auctoribus, excogitatae primum sunt, aut cum illis esse coeperunt: verum omnes hae *rationes* & veritates ante hos omnes reapse fuerunt & exstiterunt, nec, si vel omnes in toto terrarum orbe intereant Geometrae, immo omnis eorum ex hominum animis memoria funditus extrahatur, umquam deficient. Quin si vel universus hicce mundus, quatenus corporeus est, pereat, nec minus quidquid est creatarum mentium ad nihilum una redigatur, nullum tamen est dubium, quin rationales illae naturae, & essentiae omnium figurarum Geometricarum, veritatesque necessariae, quae pertinent ad eas, salvae & incolumes sint permansurae. Quocirca exstitisse has res tenendum est, antequam mundus corporeus produceretur & omnes intelligentiae ac mentes singulares conderentur. Quidquid nitaris animo, numquam tamen eo pervenies, ut tempus quoddam fuisse tibi persuadeas, quo nulla exstiterit natura rationalis trianguli, nec alia notionum eiusmodi, quae cogitatione tantum complecti licet: numquam temetipsum adduces, ut credas, fuisse tempus aliquod, quo falsum illud fuerit, quod nunc omni dubitatione vacat, trianguli tres esse angulos binis angulis rectis aequales: numquam efficies, ut certum tibi sit, has res, nescio cuius voluntate ac arbitrio, postea ex antecedenti quodam nihilo factas esse, aut certo quodam tempore genitas esse, ex quo consequitur, eas hodie certam quamdam aetatem assequutas esse, propterea que non modo senescere, sed etiam interire prorsus posse. Solet ARISTOTELES, (1) quum de formis rerum, quas εἴδη nominat, praecipit, saepius id, quod diximus, inculcare. τῷ σφαίραν εἶναι, inquit alicubi, (2) ὐκ ἐςὶ γένεσις. *Essentia sphaerae haud generatur*, seu, quod idem est, res haud est facta, sed est perpetuo. Alio loco (3) de formis rerum in universum ita pronuntiat: Ἄνευ γενέσεως καὶ φθορᾶς ὅλως εἶναι τὰ εἴδη. *Formae rerum corporearum nec generantur, nec corrumpuntur.* Item: τὸ εἶδος ὐδεὶς ποιεῖ, ὐδὲ γεννᾶται. *Forma nec fit a quoquam, nec gigni potest.* Sunt, qui ARISTOTELEM in nonnullis horum locorum non satis caute Metaphysica secrevisse a Physicis arbitrantur. Et certum est omnino, vera esse haec eius scita sensu Metaphysico, non autem Physico. Τὰ νοητὰ scilicet, illae res, quas mens tantum & cogitatio comprehendit, scientiae omnis & intelligentiae fundamenta & initia, aeterna sunt, necessario exsistunt, nec ullo modo everti possunt ac destrui.

§. VII.

His conclusis & effectis, reliquum est, ut apertum ex illis esse decernamus, aeternam quamdam sapientiam & cognitionem in mundo versari, quae necessario exsistat, quae facta numquam sit, quae denique cessare ac interire nullo tempore queat, seu, quod idem est, esse mentem infinitam, aeternam & necessario exsistentem, quae cum semetipsam, naturamque suam, tum quae fieri possunt universa, cunctasque veritates ex illis, quae fieri possunt, nascentes contineat & comprehendat; verbo, esse Deum aut naturam infinitae potentiae ac scientiae participem, quae exsistat necessario, nec idcirco ipsemet naturam suam, id est, infinitam potentiam & sapientiam suam destruere queat.

Etenim quum *rationes*, *rationales essentiae* ac veritates rerum, id quod antea ex PLATONE observavimus, nihil sint, quam νοήματα seu *notiones*, quae temperationes & modi sunt mentis & intelligentiae, eamque ob caussam separatim exsistere nequeunt, sed

(1) *Aristoteles*) Addidi hic nomen ARISTOTELIS, quod omiserat CVDWORTHVS.

(2) *Inquit*) *Metaphysicor. Lib. VII. cap. VIII. p. 361. Tom. IV. Opp.*

(3) *Alio loco*) *Metaphys. Libr. XIV. c. III. p. 473. 474.*

sed cognitioni illi, qua continentur & a qua comprehenduntur, adesse debent: perinde est, sive dicas, esse aeternas *rationes*, rerum essentias & veritates necessarias, sive mentem esse statuas infinitam, omnipotentem, aeternam, & necessario exsistentem, quae reapse & semetipsam, & rerum essentias, & veritates ex illis manantes comprehendat, aut rectius, quae ipsa sit id, quod his vocabulis, *rationes*, *essentiae* & *veritates omnium rerum*, designatur. *Rationes* scilicet, rerumque essentiae non sunt res vita vacuae, aut statuis, simulacris & imaginibus alicubi in hac rerum universitate affixis & suspensis similes: neque veritates merae sunt sententiae & propositiones atramento in libro expressae & signatae: verum res sunt animatae, mentisque ac intelligentiae modi. Quod quum ita sit, sequitur, mentem principem naturaliter & primario omnes esse *rationes* & veritates, omnes autem reliquas, quae creatae sunt, intelligentias ex illa haustas & delibatas esse, notionesque suas ab ea, tamquam primo veritatum omnium exemplari, traditas accepisse.

Nihil certe est, cur quisquam nostrum dubitet, hoc dogma, esse mentem infinitam, aeternam & necessario exsistentem, id est, Deum, aeque certum & exploratum esse, atque certum est, esse *rationem* seu *essentiam intelligibilem*, trianguli, circuli, numeri simplicis aut compositi, & aeque verum reapse, atque vera sunt haec Mathematicorum enuntiata: *Triangulum constat tribus angulis, qui binis rectis angulis aequales sunt: Aequalia addita aequalibus efficiunt aequalia*, & similia.

§. VIII.

Multi quidem eorum, qui dubitant: utrum Deus sit, necne? haud tamen ea quae diximus, in controversiam vocare audent, sed has rationes & notiones ex omni aeternitate necessario exsistere fidenter adseverant. Quorum quidem aliqui eo usque progrediuntur, ut statuant, si vel nulla plane foret in mundo mens & intelligentia, si nullus esset Deus, immo si vel nulla exsisteret materia, nec usquam aliquid vere subsisteret, has tamen rerum veritates & rationes aeque necessario futuras esse, atque nunc sunt. Sed huius generis perversitas & imperitia veritatis, quam paullo ante proposuimus, dignitati ac praestantiae nihil plane detrahit.

§. IX.

Scilicet hoc eorum enuntiatum: Si vel nulla esset mens, aut natura vere subsistens, rerum tamen nihilo minus veritates & essentiae forent, disparatum prorsus est & secum ipso pugnat. Etenim ipsae hae rationes & essentiae aut res subsistentes sint necesse est, aut rerum subsistentium modi: quum quod neutrum est, nec vel in substantiis est, vel in substantiarum modis, id nihilum & nullum omnino sit. Quod si modi rerum subsistentium sunt, extra illam esse substantiam nequeunt, cuius modi sunt. Haec autem aut mens esse debet, aut materia. Atqui materiae, quatenus materia est, modi esse non possunt: sunt enim universales & immutabiles. Reliquum ergo est, ut mentis cuiusdam seu intelligentiae modi sint: quare si aeternae sunt, extra mentem aeternam haud esse possunt.

Certe homines hi, qui tam libere ac confidenter praecipiunt, si vel nulla mens, nullus etiam Deus foret, has tamen semper rationes & veritates universales fore, semetipsos vehementer fallunt & decipiunt. Nec enim qualis Dei sit natura, satis considerant, de quo nescire sese dicunt, utrum sit, necne? nec cuius generis hae rationes & veritates sint, pro quarum necessitate tam acriter pugnant, expendunt: qua re fit, ut rem unam & eamdem simul affirment, & abnuant. Etenim id ipsum, quod tam valide mentes eorum commovet, ut nulli dubitent, rerum rationes & universales veritates non potuisse non ex omni aeternitate exsistere, nihil est, quam interior quaedam & anticipata, quam expugnare nequeunt, Dei notio, tametsi ipsimet non animadvertant eam. Haec notio, qua convincuntur, esse Deum seu mentem interminatam, aeternam, infinite non minus potentem, quam sapientem, quae & semetipsum, & omnem potestatis suae amplitudinem, seu rerum omnium, quae ullo fieri modo possunt, formas & notiones comprehendat, tam alte mentibus eorum natura est infixa, tamque validas in illis radices egit, ut, quantumcumque etiam contendant & elaborent, eiicere eam & delere nequeant: quapropter vel eo ipso tempore, quo sibimet ipsis vim afferunt, ut Deum idcirco esse negent, quia notionem eius animo haud informare valeant, incauti & imprudentes eam in opinionis suae auxilium vocant. Tanta scilicet est naturae vis in hoc genere hominum, ut rem ipsam eos confiteri cogat, cuius nomen & voca-

vocabulum repudiant. Quae quum ita sint, his quidem exemplis nihil effeceris, quam hoc, Deum naturam esse ita necessario exsistentem, ut, tametsi homines esse eum nolint & vocabulum eius reiiciant, nihilo tamen minus non possint, quin simul semetipsos refellant & rem vocabulo illo expressam amplectantur.

§. X.

Licet certe ex illis, quae iam a nobis probata sunt, clarissime & necessaria Mathematicorum ratione ostendere, esse mentem quamdam aeternam. Nam quemadmodum esse aliquid aeternum, vel hinc sine omni patet controversia, quod exsistit aliquid, quod ex nihilo fieri haud potuit: ex quo consequitur, si nullus esset Deus, materiam pro aeterna habendam fore: ita etiam inde, quod mens, intelligentia & cognitio reapse in orbe terrarum sunt, quae res ex materia nasci nequeunt, necessario cogitur, sapientiam & cognitionem res esse aeternas, eaque de caussa non posse non aeternam quamdam mentem exsistere.

Fac, si placet, fuisse tempore quodam nullam cognitionem, nullas rationes & essentias rerum, nullam mentem vel intelligentiam in natura rerum: & numquam ostendes, fieri ulla ratione potuisse, ut hae res exsisterent aut aliquid illis cognatum & simile. Unde enim exstitissent? Ex nihilo? Hoc quidem nemo sanus dixerit. Ex materia sensu omni & cognitione destituta? Hoc vero incredibile est.

§. XI.

Quaelibet res, quae distat a perfectione, pendeat necesse est ex alia natura in eodem genere perfecta & absoluta. Atqui mentes nostrae valde sunt a perfectione remotae: quippe quae non semper rationes rerum & veritates ex illis nascentes reapse continent, nesciunt saepenumero, dubitant, errant, & tarde admodum ratiocinando ab una re ad alteram progrediuntur. Itaque nullum est dubium, quin ex perfecta quadam, infinita & aeterna intelligentia, rationes rerum omnium, veritatesque omnes generales reapse semper comprehendente, haustae atque delibatae sint. Atque haec tam facilis est ratio & explorata, ipsum ut ne ARISTOTELEM quidem praeterire potuerit: qui quidem ex eo, quod mentes nostrae *potentia* tantum sunt *omnia*, (δυνάμει πάντα) id est, non omnes revera continent rerum formas, sed potentia tantum, apertum esse confirmat, non posse non *in rerum natura* aliam esse intelligentiam, quae omnis reapse cognitio sit, quae mentium nostrarum ratione idem sit, quod *ars efficiens ratione materiae, quae pati tantum potest.* (οἷον ἡ τέχνη πρὸς τὴν ὕλην) & quod *lumen ratione oculorum nostrorum*, (οἷον τὸ φῶς) quae talis haud sit, *ut modo intelligat, modo non intelligat*, (ὅτε μὲν νοεῖν, ὅτε δὲ οὐ νοεῖν) acsi vigilaret interdum, alio vero tempore dormitaret, sed aeterna sit & *efficax cognitio* (κατ' ἐνέργειαν ἐπίστημα) quae denique solem quemdam referat numquam occidentem & oculum nullo tempore nutantem. (1) Quocirca tametsi fallantur illi, qui omnes notiones animi nostri a materia proficisci & in mente consignari opinantur, hoc tamen dubio caret, esse eas universas ἐσφραγίσματα & ἐκμάγματα *expressa simulacra* & *secundarias imagines* unius mentis primariae ac principalis, quae ipsa reapse omnes rationes rerum, omnesque veritates complectitur.

§. XII.

Atque hinc evenit, quod omnes intelligentiae non modo semper formis & notionibus, per quas res omnes concipi possunt, abundant, eaque de caussa aptae sunt ad aliarum mentium notiones & cogitationes, si evidentes illae sint, intelligendas, quia cognitionis universalis seminibus & elementis totae sunt refertae: verum etiam easdem prorsus rerum earumdem notiones, quas aliae mentes, informant. Quod si vero hae res extrinsecus a materia perferrentur ad animam, non tot omnibus hominibus notiones semper facile succurrerent, quot ad res omnes omni tempore intelligendas sufficiunt: nam quae res in sensus incurrunt hominum, illae temere atque casu sese tantum offerunt, nec certa lege veniunt: neque omnium hominum notiones prorsus inter se pares & similes essent; nulla enim res singularis semper sibi constat & eadem est: ex quo contingeret, ut, hoc homine de certa quadam re verba faciente, alter longe aliam commo-

(1) *Nutantem*) Hae formulae verborum ex variis locis ARISTOTELIS collectae sunt, nec usquam apud eum coniunctim exstant. De ipsa ARISTOTELIS sententia & horum dictorum sensu multa possent disseri: sed multa sunt, quae longum me esse vetant.

commemorari ab eo putaret: Minime autem omnium, ſi notiones animi formae eſſent mortuae aliunde acceptae, nec in una quadam natura efficiendi virtute ac vita praedita & ad res omnes informandas idonea continerentur, homines eas tam prompte atque alacriter, oblata quavis occaſione, expromere ac in ſuos uſus adhibere poſſent.

Quapropter verum illud omnino eſt, quod dudum THEMISTIUS (2) monuit, hominibus iſtam, qua fruuntur, colloquendi & diſſerendi inter ſe facultatem, iſtam aliorum ſtatim ſententias & enuntiata intelligendi vim, iſtam denique rerum omnium easdem, quas alii, notiones informandi poteſtatem haud fore, *niſi omnes ex una eademque mente participarent*; (Εἰ μή τις ἦν εἷς νοῦς οὗ πάντες ἐκοινωνοῦμεν) nec tam facile alios erudituros, aut ex aliis doctrinam accepturos eſſe mortales, εἰ μὴ ταὐτὸν ἦν τὸ νόημα τοῦ διδάσκοντος καὶ τοῦ μανθάνοντος, *niſi pares prorſus & eaedem in animo magiſtri atque diſcipuli notiones eſſent.*

§. XIII.

Addo aliud, quod iisdem ex cauſſis naſcitur. Veritates, etiamſi tot in mentibus exſiſtant cum natura variis, tum locis remotis, a quibus comprehenduntur, haud tamen idcirco diſcerpuntur, amplificantur, aut commutantur, verum in omnibus uniusmodi, eiusdemque generis ſunt. Una eſt, eademque veritas, una, eademque cognitio, quae omnes omnino mentes, quotquot in univerſo ſunt terrarum orbe, animat & obſidet. Quemadmodum, quum mille oculi ſolem ſimul intuentur, omnes rem unam eamdemque cernunt: quum ingens concio & multitudo populi unum auſcultat oratorem ad omnes verba facientem, omnes auditores unam, eamdemque vocem auribus ſuis excipiunt: ita, innumeris mentibus creatis easdem veritates univerſales & immutabiles contemplantibus, non ſecus omnes afficiuntur, acſi unam, eamdemque aeternae ſapientiae, quae numquam plane conticeſcit, vocem exaudirent, variaeque harum veritatum, quae informantur in illis, conceptiones ſoni veluti ſunt prorſus inter ſe ſimiles ab iisdem *verbis mentis* intelligentiae divinae propagati.

§. XIV.

Ergo evidens eſt ex illis, quae iam ſunt a nobis declarata & expoſita, ſapientiam, cognitionem & intelligentiam res eſſe aeternas ac ſua natura ſubſiſtentes, materia omni, rebusque cunctis, quae ſenſibus ſubiici poſſunt, ſuperiores, nec ab his natas & profectas. Atque hoc non Platonici tantum, ſed Chriſtiani quoque profitentur, quum ſapientiam & intelligentiam ante reliqua omnia ab infinito tempore ex principi bonitate illa, quae fons & origo rerum eſt omnium, genitam & procreatam eſſe perhibent. *Prov. VIII. 22. Me Iova principio inſtituti ſui habuit, iam olim ante ſua opera. Ab omni aeternitate conſtituta fui, principio ante ortum terrae* & quae ſequuntur.

Quicumque diſcedunt ab hac ſententia, cognitionemque, ſapientiam & intelligentiam natura ſua rebus ſenſibus ſubiectis & corporeis poſteriores eſſe, & ex hiſce rebus naſci, aut ex materiae quodam in eum, qui intelligit, impetu & incurſione unice procedere putant, illi rectam ad ſummam impietatem erga Deum viam ſternunt. Etenim ſi, quod hi affirmant, verum eſſet, omnisque ſapientia, cognitio & intelligentia natura ſua rebus corporeis & in ſenſus eadentibus poſterior, nec aliquid, quam expreſſa harum rerum imago eſſet, hoc quoque ſine ulla controverſia certum foret, mundum hunc corporeum ab antecedente quadam ſapientia & cognitione minime conditum & factum eſſe, verum ſubito & caſu ex coeca, fortuita & temeraria aeternarum atomorum concurſione exſtitiſſe, & hinc omnem poſtea, quae in hoc mundo viget, cognitionem derivatam eſſe. Hoc vero qui certum eſſe ducit, is Deum aperte ex rerum natura tollit.

Forte aliquis hic nobis occurret, dicetque, in Deo quidem omnino ſapientiam & cognitionem eſſe omni corporea natura antiquiorem, nec idcirco ex materia ullo modo natam, ſed per ſe & neceſſario exſiſtentem: ex hac vero divina ſapientia illam, quae mentibus ineſt ſecundariis & creatis, cognitionem haud, nulla re alia interiecta, fluxiſſe, ſed hanc unice ex rebus ſenſui expoſitis & corporeis ad homines pervenire. Verum is nihilo melior foret homine, qui eſſe quidem concederet ſplendorem atque lumen in ſole, at negaret ſimul lumen illud, quod aërem implet, ex iſto ſplendore ſolis natum eſſe, verum ex potentia tenebricoſi aëris unice prodiiſſe: quem quidem omnes haud dubie abſurdum

(2) De hoc loco iam alias dixi.

absurdum & inficetum dicturi essenr. Ego quidem eos, qui, quod dixi, statuunt, verbis quidem Deum profireri sapientia & cognitione aeterna praedirum, at eumdem reapse tollere, arbitror. Namque saniori si essenr animo, quidnam, quaeso, adduceret eos, ut naturalem, qui hoc in orbe est, rerum ordinem & dispositionem tam violenter & iniuriose disturbarent & perverterent? Cur cognationem & convenientiam inter res perfectas & minus perfectas eiusdem generis, inter menres creatas & eam, quae omnis expers est initii, tollereur, quum haec ramen convenientia illi veluri gradus sint, quibus mens nostra sensim ad Deum ascendit, si Deum esse, nulli dubitarent? Dicam, quod res est, libere: Quicumque ab animo impetrare suo potest, ut credat, omnem humanam cognitionem, sapientiam & intelligenriam ex simulacris a caliginosa materia manantibus & animum confuse ac temere invadentibus & imbuentibus unice originem suam accepisse, is iure vereor, ne nimis vicinus sit Theologis illis antiquis, quos ARISTOTELES *Deum & reliqua omnia ex nocte generasse* (οἱ ἐκ νυκτὸς πάντα γεννῶντες) perhibet: (1) qui quidem Deum prorsus sustulerunt coecamque & sensu vacuam materiam, adiuncto casu fortuito, res omnes effecisse ac produxisse statuerunt.

CAPVT QVINTVM.

ARGVMENTVM.

Notiones rationales, tametsi nusquam exsistant, nisi in mente, haud tamen commenta sunt mentis, verum stabilem & immutabilem naturam habent. Nota veri. Opinio eorum confutatur, qui putant, demonstrari nullo modo posse, aliquid absolute verum esse, sed omnia certo tantum modo & lege vera esse. Quodcumque clare concipitur & intelligitur, id absolute verum est. Tametsi homines saepenumero decipiantur, censeantque, sese clare ac distincte illud cognoscere: quod ita tamen haud cognoscunt, haud tamen inde licet efficere, numquam certum aliquem esse posse, rem quamdam clare a se intelligi & comprehendi. Hinc, ORIGENE *auctore, decernitur, praeter scientiam & cognitionem nullam esse in orbe terrarum rem certam stabilemque.*

§. I.

Ostensum supra est a nobis, perceptionem illam, quam exteriores sensus nostri pariunt, in se & absolure spectatam, rem esse certa tanrum ratione veram & commentitiam, neque stabilis & absolute veritatis aliquid ex ea posse elici, si hoc unum exceperis, animam hoc vel illo modo affici, commoveri, incitari aut hoc vel illud visum cernere sibi videri. Sensus autem perpessio est, quae sentientis statui & naturae est accommodata: ex quo consequitur, neminem sine ulla controversia certum esse posse, quemlibet hominem vel animal, hac vel illa re corporea obiecta, eodem, quo nos, modo commoveri & affici, eademque sentire, quae a nobis, re illa praesente, sentiuntur. Ἦ σὺ, inquit SOCRATES (1) ex sententia loquens PROTAGORAE, διϊσχυρίσαιο ἂν ὡς οἷον σοὶ φαίνεται ἕκαστον χρῶμα τοιοῦτον καὶ ὅτῳ οὖν ζώῳ. Θεαιτ. μὰ Δί᾽ οὐκ ἔγωγε. Σωκ. τί δ᾽ ἄλλῳ ἀνθρώπῳ ἆρ᾽ ὅμοιον καὶ σοὶ φαίνεται ὁτιοῦν ἔχεις τοῦτο ἰσχυρῶς ἢ πολὺ μᾶλλον ὅτι οὐδὲ σοὶ αὐτῷ ταὐτὸν, διὰ τὸ μηδέποτε ὁμοίως αὐτὸν σεαυτῷ ἔχειν. *An tu assereres, qualis tibi unusquisque color apparet, talem singulis etiam animantibus apparere? Theaet. Non per Iovem. Socr. Quid autem alteri homini & tibi? Num similiter unusquisque apparere videtur? An potius nec tibi ipsi quidem, eo quod non semper tibi similis sis?* & affectiones pro diverso eius, qui afficitur, staru variae sint. Percepriones igitur nostrae quum tales sint, quales nos ipsi sumus, corporisque nostri constiturioni, sensuumque instrumentis, quibus utimur, respondeant evidens est, restimonio sensuum neminem edoceri nostrum accurate arque vere posse, quaenam absoluta sit rerum corporearum, quae nobis obiiciuntur, natura & ratio.

Quid? quod ne certo quidem scire possumus, quum cernere nobis aliquid atque sensu percipere videmur, utrum visum hocce revera exstet, nec ne? Usu enim nobis constat, tam vigilantibus nobis, quam somniantibus, visa saepenumero obtingere rerum, quae nusquam sunt & exsistunt.

Ratio,

(1) *Perhibet*) Lege, quae *Cap. IV. Systemat. Intellect.* copiose disputata & a nobis monita sunt.

(1) *Socrates*) Apud PLATONEM in *Theaeteto p. 119.*

Ratio, propter quam haec vera sunt, haud longe quaerenda est. Scilicet per sensus exteriores afficimur tantum a rebus corporeis, quae extra nos sunt, nec idcirco naturam obiectae rei, qualis in se & absolute est, sed nostrum tantum, qui nascitur ex ea, sensum comprehendimus. Neque sensus noster perpessio est, quam res ipsa, quae percipitur a nobis, excitat: qualis si esset, haud tam incertus foret sensus, uti est: verum oritur tantum sensus ex certis in corpore illo, cui anima vitali vinculo iuncta est, motibus, quibus auctoribus res externas certo ex intervallo animus noster percipit. Hi vero motus, atque hae corporis concitationes etiam absentibus rebus omnibus externis in nobis exsistere possunt.

Quocirca si nulla nobis alia percipiendi facultas, praeter sensum exteriorem, esset, omnes nostrae perceptiones imaginariae tantum essent, & nostri unice respectu verae, neque certam & absolutam ullius rei veritatem assequerentur: hominum quilibet, uti PROTAGORAS opinatus est, *suas tantum cogitationes veras esse duceret* (τὰ ἴδια μόνον δοξάζειν): omnia denique cogitata nostra, eo quod nihil essent, quam visa, tantumdem veritatis haberent, nec alia certiora & veriora forent aliis.

§. II.

Sed demonstratum quoque a nobis est antea, esse aliam in animo nostro percipiendi facultatem, exteriori sensu nobiliorem & toto genere ab eo seiunctam. Haec potestas est, qua valemus, cognoscendi & intelligendi; quae quidem vigor est menti insitus & ex ea procedens, ideoque hoc nomine potissimum sensu praestantior est, quod nec statui uniuscuiusque hominis accommodata est, nec res tantum est privata, imaginaria, commentitia, verum comprehensio eius, quod vel EST absolute, vel NON EST.

Illae quidem res, quae sensibus externis obiici possunt, (τὰ αἰσθητὰ), nihil sunt, quam res corporeae singulares extra nos positae, a quibus, interveniente sensu, simulacra tantum, imagines & concitationes accipimus. Quamobrem, ut PLOTINVS ait, τὸ γινωσκόμενον δι' αἰσθήσεως, τοῦ πράγματος εἴδωλόν ἐστι, καὶ οὐκ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ἡ αἴσθησις λαμβάνει. μένει γὰρ ἐκεῖνο ἔξω. *Quod sensu cognoscitur, id nihil quam imago est obiectae rei, quae sensum pellit: at obiectum sensus res est, quae interius non comprehenditur, sed extra hominem manet.* Propterea, pergit, *veritas rei non est in sensu, sed opinio tantum.* Διὰ τοῦτο ἐν ταῖς αἰσθήσεσιν οὐκ ἔστιν ἀλήθεια ἀλλὰ δόξα, ὅτι παραδεχομένη καὶ διὰ τοῦτο δόξα οὖσα ἄλλο παραδέχεται, ἄλλου ὄντος ἐκείνου ἐξ οὗ τοῦτο ὁ παραδέχεται ἔχει.

At τὰ νόητα, illae notiones, quibus omnis scientia, proprie sic dicta, & cognitio continetur & nititur, ipsarum rerum sunt essentiae, quatenus animo comprehenduntur, veritatesque necessario ex illis fluentes, ideoque nusquam exsistunt, quam in ipsa mente. Hinc intelligentia per vim & efficientiam suam eas prorsus complectitur, subigit atque comprehendit: Αὐτὰ τὰ πράγματα, καὶ οὐκ εἴδωλα μόνον. *Non rerum sunt imagines, sed res ipsae*, intra mentem abditae: ὁ νοῦς τὰ νόητα γινώσκων οὐκ ἕτερα ὄντα γινώσκει. *Cognitio non est perceptio rerum extra mentem positarum*, sed mentis semetipsam intelligentis comprehensio. Quod nisi ita sese haberet, ut idem addit philosophus, mens res contemplans & considerans non ipsas res, sed imagines tantum earum cognosceret. Θεωρήσει αὐτὰ οὐκ ἔχων αὐτά, εἴδωλα δ' αὐτῶν. - - τὸ τοίνυν ἀληθινὸν οὐκ ἔχων, εἴδωλα δὲ τοῦ ἀληθοῦς παρ' αὐτῷ λαβών, τὰ ψευδῆ ἕξει, καὶ οὐδὲν ἀληθές.

Itaque verissimum est, quod ab ARISTOTELE multis in locis traditum esse novimus, *cognitionem enuntiati aut veritatis cuiusdam a re ipsa, quae cognoscitur, haud differre:* ὁ νοῦς ὁ κατ' ἐνέργειαν τὰ πράγματα νοῶν; *Id, quod cognoscit & id, quod cognoscitur, unum idemque esse:* τὸ αὐτό ἐστι τὸ νοοῦν καὶ τὸ νοούμενον: *Cognitionem veritatis cuiusdam mathematicae aut metaphysicae remipsam esse aut veritatem cognitam:* ἡ ἐπιστήμη ἡ θεωρητικὴ καὶ τὸ ἐπιστητὸν τὸ αὐτὸ ἐστι. τὸ αὐτὸ ἐστιν ἡ κατ' ἐνέργειαν ἐπιστήμη τῷ πράγματι: non autem perpessionem aliquam a re obiecta natam, vel simulacrum & imaginem eius. Memini quidem, eumdem philosophum alicubi tradere, *sensum* αἴσθησιν, & *res in sensus cadentes*, τὰ αἰσθητά, item νόησιν *cognitionem* & *quae cognoscuntur* τὰ νοητὰ inter se haud discrepare: verum haec bina rerum genera vehementer disiuncta sunt. Nam res subiectae sensibus, τὰ αἰσθητά, reapse extra nos exsistunt & sensus imaginem tantum earum umbratilem patiendo recipiunt: at notiones animi, τὰ νοητά, quae vere ac proprie ita vocantur, prima cognitionis omnis & scientiae elementa, id est, *separatae aeternae ac immutabiles rerum rationes*, τὰ χωριστὰ ἀΐδια καὶ ἀκίνητα, nusquam sunt, nisi in ipsa mente, cuius nativae & propriae formae sunt. Animus nimirum, ut ARISTOTELES scitscit, τόπος εἰδῶν, *locus est formarum & specierum*, quarum omnis *essentia* in eo consistit, quod cognoscuntur &

inrelliguntur. Et per has interiores formas atque ſpecies in ipſa mente reconditas, tamquam primaria obiecta ſua, animus noſter res omnes ſingulares & externas percipit ac intelligit, quae ſecundaria tantum cognitionis obiecta ſunt.

§. III.

Praeter haec ipſa errandi facultas, quae in animo noſtro eſt, evidenter oſtendit, intelligentiam & cognoſcentem animi noſtri perceptionem non eſſe rem umbratilem atque *relativam*, qualis eſt illa, quam ſenſus pariunt, perceprio. Etenim haud falli & errare poſſet animus noſter, niſi vim etiam haberet abſolutam rerum veritatem comprehendendi.

In externum ſenſum error minime cadit: cuius quidem rei haec eſt ratio, quod nullius rei abſolutam veritatem valet conſequi. Quidquid ſenſus comprehendit, id viſum tantum eſt, ſeu φαντασία: viſa vero omnia in ſe ſpectara aeque vera ſunt.

Pari modo, ſi perceptiones animi noſtri, ex quibus ſcienria naſcitur, viſorum eſſent ſimiles, neque abſolutam rerum veriratem attingerent, quaelibet opinio aeque certa & vera ſine dubio foret, nec in ulla ſalſiraris abſolutae aliquid eſſe poſſet. Etenim omne viſum verum eſt: πᾶσα φαντασία ἐστὶν ἀληθής: id eſt, quodlibet viſum nihil eſt, quam viſum, neque plus ad naturam eius requirirur, utpote ad quam abſoluta rerum veritas haud pertiner. Nemo vero mortalium, niſi rationem omnem amiſerit & ab hominibus ad brura animalia defecerit, eſſe ſalſas opiniones, negaverit: igitur & hoc exploratum eſſe deber, poteſtatem animi cognoſcenrem & intelligenrem abſolutam rerum veritatem comprehendere poſſe. Quorquot ergo enuntiata vel Geometrarum, vel Metaphyſicorum, uni menti vera ſunt, ea etiam abſolute/in ſe vera ſunt, & propterea cunctis per univerſum terrarum orbem menribus, cuiuſcumque demum ſint generis, vera videri debent, modo clare ab illis percipiantur & intelligantur.

§. IV.

Quamvis igitur ſcientiae omnis initia & fundamenta, ſeu rationales rerum *eſſentiae*, diverſique earum habitus, aut verirares ex illis ortae in mentibus unice ſint ac reſideant: nullo tamen modo pro commentis animi haberi debenr. Etenim tales ſi eſſent, quaelibet opinio ſeu cogirario aequali modo certa & vera eſſet, id eſt, nil niſi commentum foret, eo quod mentis illius reſpectu tantum vera eſſet, quae peperiſſet eam. At hae res, quas diximus, abſoluta gaudent & immutabili natura: mutuique reſpectus earum omnem ſimiliter mutationem reſpuunt. Itaque illae mentis opiniones & cogitationes, quae cum immutabili formarum & notionum illarum veritate haud congruunt, partem aliquam abſolutae ſalſitatis continent. Natura, verbi cauſſa, trianguli res eſt immutabilis, licetque nobis ex ea tam certo demonſtrare, nihil ur reſtare cuiquam dubitationis queat, conſtare illud ex tribus angulis binis rectis angulis aequalibus. Nullius hominis opinio vel cogitatio, ut res aliter ſeſe habeat, efficere poterir: Falſa enim erit, niſi cum immutabili natura trianguli conveniat. Similiter *ſolida Geometrica plana & regularia*, immutabilis in ſe naturae ſunt ſeu *eſſentiae:* licetque nobis planum facere, quinque huius generis eſſe corpora, nec ut plura ſint, ulla fieri ratione poſſe. Secus igitur qui aliquo modo ſenſerit, is abſolutae ſalſiratis partem aliquam ſuam faciet. Quocirca non quaelibet cogitatio vel opinio cognitionis meretur nomen, ſed illae tantum, quae veritati ſunt conſentaneae: ex quo liquet, cognitionem non eſſe, uri ſenſus eſt, *relativam* πρὸς τὸ κρίνον. Veritas omnium rerum, quae in univerſo ſunr terrarum orbe, fortiſſima, validiſſima & firmiſſima eſt; nihil ea magis eſt neceſſarium, nihil ab omni mutatione & inconſtantia remotius, nihil denique robuſtius & immobilius.

§. V.

Adde his, id quod ſupra iam a nobis obſervatum eſt, rerum has naturas & *eſſentias*, quae animo tantum cernuntur, non ſecus ac *unitates*, individuas eſſe: ita ut ſi vel minimum illis addatur, vel de illis detraharur, naturam mutent, nec amplius eaedem maneanr. Itaque neceſſarium eſt, ut, ſi res una eademque a variis menribus recte capiatur & intelligatur, omnes hae menres easdem veritares, quae ad rem illam pertinent, videant & contineant. Neque, id quod ſupra parirer animadverrimus, hae veritates ulla ratione propterea multiplices fiunt, quod a mulris variique generis menribus comprehenduntur, verum in diverſis, quibus committunrur, mentibus unae ſemper manent & eaedem veritates. Nam quidquid ſapientia, veritas & cognitio vocatur, id una tantum eſt, eademque

demque lux perennis & aeterna, quae omnes, qui creati sunt & conditi, animos illuminat.

Quae quum ita sint omnia, ita nos concludere rationem hanc oportet: Quum enuntiatum quoddam seu scitum accurate atque recte a mente quadam, cuiuscumque demum sit generis aut ubicumque degat & versetur, intelligitur & capitur, veritas eius sciti non est privata, nec ad illam unice mentem pertinet, a qua comprehenditur, sed *generalis est & universalis*, ut Stoici loquuntur, (ἀληθὲς καθολικόν) per universum terrarum orbem. Quin, si vel innumerabiles essent mundi, in his tamen omnibus, cunctis mentibus rite atque accurate eam intelligentibus non posset non certa veraque videri.

§. VI.

Sed hic quaeret fortassis aliquis: Quid sit illud, quod nos certos faciat, notiones nostras absolutis & immutabilibus naturis seu *essentiis* rerum, mutuisque earum respectibus, qui pariter mutari nequeunt, esse consentaneas? Quum notiones illae, ex quibus omnis scientia nascitur, in ipsa mente sint, perspicuum est, extra eos ipsos notam illam veri, quam invenire cupimus, haud esse quaerendam, neque res sub sensum cadentes, tamquam notionum nostrarum exemplaria, consulendas & ad veri rationes investigandas adhibendas esse. Qua, quaeso, ratione fiet, ut certo cognoscamus, *diametrum uniuscuiusque quadrati incommensurabile lateribus esse*, si quadrata tantum, quae sensibus exposita sunt, dimetiamur? Et supra iam me declarare ac probare memini, rerum in sensus incurrentium auxilio nullius enuntiati Geometrici veritatem necessariam ullo modo explorari, probari aut determinari posse. Neque rursus in aeternam, quae Dei est, intelligentiam intueri possumus, ut cognoscamus, utrum veritati conveniant, nec ne, mentis nostrae notiones, tametsi sempiternam hancce mentem principalem & unicam veri omnis esse regulam, controversia careat. Itaque respondeo, notam veræ cognitionis nullo modo extra mentes nostras investigandam esse, neque supra nos, neque infra nos, sed in ipsa cognitione nostra, atque animi notionibus unice reconditam latere. Omnis enim veritatis essentia consistit in evidentia & perspicuitate, quodque clare ac perspicue concipitur & intelligitur, id est, & verum est: quod vicissim falsum & a vero alienum est, id ne per ipsam quidem divinam potentiam tale fieri potest, ut clare ac distincte percipiatur & cognoscatur. Etenim quod falsum, id nullum est & nihilum: quod autem clare concipitur, id est ac exsistit. Ne ipsa vero, quae finibus caret, Dei potentia efficere valet, ut id, quod nullum est & nihilum, sit aliquid.

Quocirca nemo umquam mortalium aut deceptus est, aut decipi potest, qui pro vero ac minime dubio id habet, quod a se clare, luculenter ac distincte intelligit comprehendi ac cognosci. Hinc vero omnes hominum errores & peccata nascuntur unice, quod rebus non satis explorate cognitis & perceptis assentiuntur.

§. VII.

Sed non praetermittenda mihi hoc loco est alia quaedam opinio, quae propius a PROTAGORAE dogmate abest, & doctissimos quosdam hodie philosophos invasisse videtur. Profitentur hi, non esse in viribus nostris positum, absolutam ullius rei veritatem extra controversiam ponere, sed quodcumque demonstratur a nobis, id hac tantum lege verum videri debere, si facultates animi nostri sanae sint ac integrae. Ego vero qui haec dicunt, eos non tam id tradere, quod verum esse putant, reor, quam modestiae sibi & humilitatis speciem quamdam adsciscere, quam semet in primis decere arbitrantur, ne magnifice nimis & arroganter vel de semetipsis, vel de praeclaris, eximiisque lucubrationibus suis sentire videantur.

Vtcumque est, si nullius rei veritatem scire nobis ac cognoscere licet aliter, quam *ex hypothesi*, ut aiunt, si quidem facultates animi nostri nullo laborent vitio, omnes mentes a Deo conditae aeternum sine controversia dubitabunt, nec umquam veri aliquid & certi consequentur. Facultates enim nostrae num recte sese habeant, omnique careant vitio, id praeter eum, a quo conditae sunt, nemo novit & intelligit. Igitur & neminem ulli rei tamquam certae, ac minime dubiae adsentiri decet. Nam veritas omnis & cognitio tanta est unice, quantae facultates illius, qui novit & intelligit: at hae facultates falluntur forte; quumque omnium nobis clarissime intelligere atque percipere videmur, forte vitium quoddam animi nos decipit & in errorem adducit.

Actum igitur est, huic si sententiae standum sit, de absoluta veritate omnium illorum decretorum, quibus universa continetur humana scientia: qualia quidem haec sunt: *Quod cogitat, est. Aequalia addita aequalibus efficiunt aequalia. Omnis numerus est vel par vel impar.*

impar. Quo confecto, hoc etiam liquet, neminem de veritate ullius sciti Geometrici & Metaphysici certum fieri posse, neque scire posse aliquem, num Deus quidam sit, aut, num ipsemet inter homines vivat & exsistat.

Nun sum nescius, esse philosophorum aliquos, qui ad sanitatem & integritatem facultatum animi nostri extra omnem controversiam collocandam hoc unum arbitrantur sufficere, quod Deum esse constat, cuius natura talis est, ut alios decipere nequeat. Sed evidens est, hac qui ratione disputant, eos vitio illo sese obligare, quod circulum vocant Dialectici, nihilque pruficere. Etenim nulla re alia, quam ipsis illis facultatibus, quas parum sanas fortassis esse, conccdunt, edocentur, Deum esse atque tali esse natura praeditum, fallere ut nos nequeat. Dicant, quidquid velint, quibus haec placet opinio, si verum illud est, quod ipsi verum esse volunt, nullus est mortalium, qui scire queat, num vel ulla sit in orbe terrarum absoluta veritas, omnisque propterea cognitio, si a divina discesseris, incerta erit ac umbratilis. Nullos enim habemus alios veri magistros, quam facultates animi nostri, quibus tamen, his auctoribus, vitii aliquid inesse potest.

Ego vero, num fingi queat ab aliquo admirabilius & insolentius aliquid, vehementer dubito, quam hoc: Deum tanta haud valere potentia, naturam ut condere queat aptam ad cognoscendum, esse omnino Deum, esse absolutam aliquam veritatem, semetipsam denique vere esse ac exsistere.

§. VIII.

Evidens est, eos, qui hanc sequuntur opinionem, assumere, mentis nostrae facultates ita forte factas & conditas esse, ut clare ac distincte percipiant & intelligant, rem aliquam veram esse, quae prorsus tamen falsa est, nec fieri potest: verbi caussa, totum nulla sui parte maius esse, tresque angulos trianguli binis rectis aequales esse. Nisi enim confiterentur, quaedam clare a nobis ac distincte intelligi & percipi posse, nullam prorsus rem, ne *hypothetice* quidem, demonstrare possent.

Supra vero iam a nobis ostensum est, nulla fieri ratione posse, ut res falsa clare ac perspicue concipiatur vera esse. Nam quod falsum, id nullum est ac nihilum: Quodcumque contra clare ac distincte concipitur, id est & exsistit: Quod vero nihilum & nullum est, id numquam fieri potest aliquid. Omnis praeterea verae scientiae & cognitionis, quae nusquam, nisi in ipsa mente, residet, natura in perspicuitate consistit unice ac evidentia: quare quod perspicue intelligitur, id verum sit necesse est. Hac de caussa non modo Philosophi, verum etiam Theologi, nihil veriti sunt, ipsam divinam potentiam contemplationi & explorationi suae subiicere, ac quae fieri ab ea vel queant, vel nequeant, evidentium animi sui notionum ductu, decernere ac constituere. Itaque ne ipsum quidem efficere Deum posse, praeceperunt, ut repugnantia & disparata simul vera sint. Insignis vero haec & intolerabilis foret audacia ipsam divinam potentiam, quae omni caret termino, definiendi ac circumscribendi, nisi certi possemus esse, absolute vera esse, quae clare ac distincte cognoscunrur a nobis, & partes veluti immutabilis divinae sapientiae cum animis nostris communicatas. Quod si ne ipsa quidem, quae omnia ceteroquin potest, potentia efficere valet, ut disparata simul vera sint, eadem quoque potentia nullo modo tales creare facultates poterit, quae clare intelligant, id, quod falsum est, verum esse. Falsum enim si quis accurate velit definire, haud meliorem, quam hanc, descriptionem dare poterit: Falsum est id, quod intelligi nequit.

Iam si quis instet & urgeat, fieri posse, ut ea, quae toto genere disiuncta & disparata sunt, simul tamen vera sint: facultates enim nostras, quae nos credere iubent, repugnantia non esse simul vera, forte fallere nos ac decipere: is omnem omnioo tollet humanam cognitionem, nosque nihil prorsus scire posse, docebit. Quod si enim, quae *contradictoria* & repugnantia vocantur una possunt esse vera, nihil nobis certi de ulla re vel affirmare licebit, vel negare.

§. IX.

Quamobrem, qualescumque demum sint animi nostri facultates, aut quo demum modo illae comparatae ac conditae sint, nihilo tamen minus id, quod clare ac distincte concipitur & intelligitur, exsistit certa ratione, nec potest non verum esse. Fieri enim nullo modo potest, ut id nullum sit, quod exsistere atque esse perspicue a nobis intelligitur. Plus forte vel minus obscuritatis facultatibus animi nostri addi potuisset a conditore suo: verum ita eas esse factas, ut fallaces plane sint, idque clare verum esse comprehendere queant, quod falsum tamen est, & vicissim quod verum est evidenter tamquam falsum concipere possint, id rerum prorsus naturae refragatur.

Finge,

Finge, genus quoddam hominum aut in luna, aut alia in universitatis huius parte conditum a Deo esse, idque omnia Geometrarum scita repudiare & quae illis sunt contraria, pro veris ducere: non erit, cur longum cum hoc genere certamen ineas: non erit, cur magnopere exquiras, nostrisne, an vero horum lunae incolarum facultatibus adiuncta sit veritas? multo minus erit, cur suspiceris propterea, veritatem & cognitionem res esse valde dubias & incertas, quae pro varia facultatum natura & constitutione varient. Satis tibi erit ad hoc genus spernendum, quod certo nosti, te clare ac evidenter intelligere, illa Geometrarum praecepta vera esse, illud autem, quod falsum est, a nemine perspicue intelligi posse. Hac fretus & nixus cognitione, secure ac sine ullo erroris periculo pronuntiare poteris, mundum, quem homines illi incolunt, valetudinarium esse quoddam, in quo nulli habitent nisi faucii, aegrotantes & corrupti animi, qui nullam rem distincte & apte informare queant, sed, ut casus tulerit, rebus falsis tamquam veris adsentiantur.

§. X.

Sed ne his quidem fortassis aliqui, ut sentiant nobiscum, adducentur. Pergent forte: Nullam tamen rem aliam, quam facultates nostras, edocere nos haec omnia: his magistris & auctoribus unis discere nos, omnia vere esse ac exsistere, quae distincte atque clare mentibus informari possunt: naturam veritatis in evidentia & perspicuitate totam esse positam: disparata simul non posse vera esse: si vera simul esse possent disparata, de omni certa & minime dubia scientia conclamatum inter homines prorsus fore. At ipsas tamen facultates nostras, quae de hisce rebus nos erudiunt, forte fallaces esse: quin etiam per ipsam vix fieri sanam rationem posse, ut credamus, ullius naturae inferioris facultates ita esse a Deo factas & conditas, ut errare nusquam & labi queant: namque uni supremo Numini peculiare hoc ac proprium videri, falli nullo modo & decipi posse.

His ita respondebimus. Nos id unum obtinere studemus, veritatum omnium, quae cognoscuntur animo, ultimam rationem & unicam notam, in ipsarum notionum & conceptionum nostrarum evidentia, positam esse, neque ex facultatum nostrarum constitutione temere nata, earumque habitu pendere: neque inde a nobis intelligi, notiones, quae nobis perspicuae ac evidentes sunt, certas esse, quod fortassis facultates nostrae sanae sunt ac recte constitutae, sed e contrario ex notionum & conceptionum evidentia & perspicuitate de facultatum sanitate ac integritate iudicari debere. Etenim qualescumque demum sint animi nostri facultates, clarae tamen & evidentes mentis conceptiones non possunt non veritates esse, quia vere sunt & exsistunt. Quicumque vero pugnant, fieri posse, ut facultates nostrae ea ratione factae sint, ut res, quae nusquam sunt & exsistunt, evidenter informare queant; ex quo consequitur, cognitionem omnem rem esse vanam & commenticiam: illi non dissimiles mihi videntur eorum esse, qui disputant, omnia quaecumque recentiori memoria ab Astronomis in coelo deprehensa sunt, satellites, verbi caussa, Iovis, montes in luna, & reliqua, non vere esse ac exsistere, verum pellucens illud vitrum, quo coeli speculatores oculos suos acuunt & armant, tam scite ac artificiose limari & expoliri potuisse, ut haec omnia, quae nulla tamen & nusquam sunt, sensibus clare ac distincte sisteret & exhiberet. Quin etiam his hominibus gravius mihi delirare ac desipere videntur, qui facultatem illam intelligendi, quae crystallo quavis clarior & splendidior est, rerumque nobis veritatem aperit, ita fingi ac instrui a Deo potuisse contendunt, ut quae nulla sunt & nihila non secus, acsi vere essent ac exsisterent, nobis spectanda praebere queant.

§. XI.

Longius etiam progredior, eosque confirmo, qui veritatem omnem & cognitionem non ipsarum notionum evidentia niti, sed sanitate ac integritate facultatum nostrarum, quum tamen extra controversiam haud licet ponere, arbitrantur non modo rerum omnium, quae clarissime tamen a nobis intelliguntur, veritatem prorsus tollere, sed etiam ipsius cognitionis naturam pervertere. Nam cognitio est *κατάληψις τοῦ ὄντος*, *comprehensio eius, quod vere est;* Itaque non terminatur illis rebus, *quae videntur esse*, (*τὰ φαινόμενα*) quibus sensuum determinatur facultas, verum illis, *quae sunt:* (*τὰ ὄντα*) quorum veritas & evidentia non extrinsecus advenit, nec aliunde accepta est, sed interior & nativa est.

Quod si cognitio interiori quadam & propria nota destituitur, omnisque veritatis & cognitionis firmitas talis est, qualis facultatum nostrarum habitus & constitutio, quae ipsa nulli cognita est, nec aliis argumentis, quam adventitiis & nullius ingenio excogitatis, testimonio nimirum aliorum & patefactione divina, demonstrari potest, omnis plane cognitio sublata est, nec quod illo nomine vocatur, est aliquid, quam levitas & vana credulitas.

§. XII.

Stulte illos & pueriliter facere existimem, qui gloria & maiestate Dei statuunt indignum esse, munus tale hominibus impertiri, qualis est cognitio, cui interior adiuncta est evidentia, aut Deo parum convenire censent, naturas condere prorsus de veritate primorum illorum principiorum certas, quae omnes homines tam clare sibi sciunt esse perspecta & cognita, nihil ut de illis dubitare queant: qualia haec sunt: *Nihili nulla est affectio: Aequalia addita aequalibus efficient aequalia:* sine quibus quidem praeceptis nemo scire aliquid & cognoscere potest: tametsi ceteroquin hae naturae multarum rerum sint ignarae, de multis dubitent, in multis errent, ac in ratiocinationibus suis admodum lente ac tarde a re una progrediantur ad aliam. E contrario illi mihi videntur in divinam naturam iniuriosi esse, qui Deum negant naturas condere posse, quae certo sciant ac intelligant, exsistere Deum & ultra probabilitatem in his aliisque rebus adscendere valeant.

§. XIII.

Igitur negari quum nequeat, omnem comprehensionem & notionem apertam & evidentem vere esse ac exsistere, veritatisque naturam in una perspicuitate esse positam, philosophi hi caussam suam haud aliter tueri poterunt, quam si statuant, mentis nostrae facultates ita esse factas, nemo ut mortalium certo scire queat, quonam tempore claras ac distinctas notiones habeat, omnesque sibi persuadere possint homines, clare sese intelligere aliquid, quod tamen haud cognoscant & intelligant.

Nemo quidem unus est, qui inficiari possit, homines saepenumero decipi, viderique sibi clare comprehendere, quae tamen haud cognoscunt. Is vero turpiter errat, qui sibi licere putat hoc modo rationem concludere: Homines non raro existimant, sese clare comprehendere aliquid, quod tamen haud comprehendunt: Igitur numquam non incerti sunt & dubii, utrum comprehenderint rem aliquam perspicue, nec ne. Quidni etiam, quos haec iuvat ratio, hoc modo ponunt calculum: Quum somno iacent homines oppressi, sentire sibi videntur multa, quae non sentiunt: Igitur nec vigilantes certi esse possunt, num vere sentiant ac videant, quae cernere sibi ac sentire videntur.

Concludam hanc disputationem ORIGENIS *contra CELSVM* verbis: *μόνη τῶν ὄντων βέβαιον ἐπίστημα. Scientia rerum omnium una est certissima & firmissima:* qua si homines ab ipso Deo non essent imbuti ac instructi, omnia, quae condita sunt, nihil forent, quam ludibria, somnia, umbrae ac vanitas.

CAPVT SEXTVM.

ARGVMENTVM:

QVonam sensu rerum essentiae aeternae sint ac immutabiles. Quaelibet res, ratione scientiae, sive absolute, sive comparate, id est, quod est, neque ab ulla mente mutari potest. Quare si bonum & malum morale, iustum & iniustum, in rebus illis, & actionibus animae, quibus haec nomina tribuuntur, vere est, sint hae res oportet certa quadam natura praeditae, quam nullius voluntas vel opinio mutaverit. Anima non est mera tabula rasa, ordineque naturae ante corpus est & materiam, neque nascitur ex materia, sed materiam regit, gubernat & administrat. Totus mundus corporeus acervus est pulveris & atomorum. Nisi Deus sit, nulla etiam doctrina moralis esse potest. Laus philosophiae corpuscularis a Cartesio non sine fructu renovatae. Epicuri stupor & dementia notatur.

§. I.

§. I.

Satis iam & copiose philosophiam confecimus PROTAGORAE, qui omnem scientiam & cognitionem evertere voluit & res inter commentitias & inanes referre, quo felicius de aeternis & immutabilibus iusti & iniusti naturis & notionibus triumphare posset. Ostendimus enim, disciplinam eius non modo absurdam esse ac secum ipsa pugnare, sed etiam physicae, quam *corpuscularem* vocant, manifesto adversari, ex qua tamen potissimum rem suam firmare voluit PROTAGORAS, tametsi nihil eam efficacius convellat ac destruat. Late quoque demonstratum dedimus, seorsum quidem perceptionem tantum esse certa ratione veram & umbratilem, quod PROTAGORAS etiam non male tradit, verum esse tamen superiorem quamdam intelligendi ac cognoscendi facultatem, a sensu natura sua diversam, quae in illis rebus haud terminetur, quae videntur esse, (ἐν τῷ φαινομένῳ) sed in ipsa rerum veritate, (ἐν τῷ ὄντι) quae comprehensionem assequatur eius, quod absolute ac vere est, quae denique nullas sibi res alias, quam aeternas & immutabiles rerum essentias & naturas, mutuosque earumdem respectus, qui pariter mutari nequeunt, obiectas habeat.

§. II.

Ne quis erroti ad hanc caussam aditus pateat, repetam hic primum illud, quod iam supra significavi, eos, qui *essentias* rerum omnium aeternas & immutabiles esse sciscunt, quod dogma in scholis Theologorum semper traditum & probatum fuit, de *essentiis* rerum rationalibus & de *rationibus* earum, quatenus menti obversantur, loqui, neque aliam dogmatis huius esse sententiam, quam hanc: Esse aeternam quamdam cognitionem & sapientiam, aut perennem aliquam mentem ac intelligentiam, quae omnium rerum stabiles & immutabiles *rationes*, veritatesque inde nascentes, comprehendat, ex qua omnes reliquae mentes derivatae sint, cui denique omnes animi perpetuo subiecti sint & maneant. Quare turpiter illi errant, qui sibi, aliisque persuadent, dogmatis huius amicos existimare, ipsas rerum omnium naturas, ex quibus constant, aeternas esse & initii omnis nescias, Deumque, quum generat aut creat aliquid, *sartoris tantum instar*, ut quidam cavillantur, *rerum* aeternas & antecedentes *essentias vestire exsistentia*, non vero res totas creare ac producere. Quasi vero ipsae rerum, ex quibus consistunt, naturae separatim a rebus ipsis exsistere queant: quam absurdam & infectam sententiam ARISTOTELES saepenumero, nec immerito, castigat & reiicit.

§. III.

Igitur quaecumque disputavimus adhuc, ad hanc omnia summam revocari debent: Naturas & essentias rerum, quatenus ratione & animo comprehenduntur, nec esse arbitrarias, nec phantasiae commenta, id est; nec ullius hominis voluntate perverti, nec opinione mutari posse: Ex quo consequitur, quamlibet rem, ratione scientiae & cognitionis habita, omnibus intelligentiis & mentibus in universo terrarum orbe, necessario & constanter, id esse, quod est, sive absolute, sive comparate. Quare si bonum & malum morale, iustum & iniustum, veri aliquid significant, in rebus ita denominatis, sive absolute illud sit, sive certo modo, certas haud dubie naturas habent, quae sunt notiones aut animi hominum, nec ullo modo vel opinione, vel voluntate, mutari possunt.

Hoc fretus fundamento, sapientissimus PLATO, in libello, quem *Minos* inscripsit, νόμον seu *legem* decernit, haud esse δόγμα πόλεως, decretum aliquod seu mandatum civitatis cuiusdam aut principum in republica virorum, quorum saepe iussa nec honestati congruunt, nec iustitiae, eaque de caussa leges dici nequeunt, sed potius τοῦ ὄντος ἐξεύρεσιν, *inventionem eius, quod EST*, id est, eius quod absolute, quod constanter, quod naturaliter iustum est. Hoc tamen non impedit, quo minus arbitrariae leges eorum, quibus legitima est imperandi potestas, si nihil contineant iustitiae repugnans & contrarium, leges quoque secundario sensu vocari posse, quoniam lex illa naturae & iustitia, quae mutari nequit, aeterna postulat, ut decretis eorum, qui summo gaudent imperio, cives obtemperent.

§. IV.

Sed non ideo solum hunc omnem suscepi laborem, ut eos confutarem, qui nihil esse certi praecipiunt & sensuum finibus universam scientiam terminant, aut ut argumentum illud, quo naturas iusti & iniusti aeternas & immutabiles esse probavi, adversus omnem vim munirem atque roborarem: verum etiam ut aliis quibusdam magni momenti rebus & sententiis, quae ad praesens, quod in manibus est, negotium haud parum conducunt, lucis aliquid afferrem. Primum hoc simul testatum facere volui, animam haud esse meram *tabulam rasam*, rem nudam & nulla facultate alia, quam ferendi & patiendi, praeditam, naturam nihil nativa & propria vi sua producentem & agentem, verum omnia, quaecumque habet, aliunde accipientem. Nam si talis esset anima, nihil eiusmodi posset in rerum natura esse, quod vere bonum & malum morale, iustum & iniustum vocare nobis liceret, quoniam hae differentiae non a rebus externis unice veniunt, nec ab incursione earum in sensus nostros proficiscuntur, utpote in quibus nihil est eiusmodi. Et hoc sensu vere scripsit, cuius est liber ille, cui nomen *Leviathan p.*
p. 26 *24: Nullam boni, mali & vilis communem regulam ab ipsorum obiectorum naturis derivari posse*; nimirum, si ea vel absolute in semetipsis, vel comparate tantum externorum sensuum respectu considerentur, verum unice, si alia quaedam interior similitudo, quae rebus ipsis cum certa quadam intestina mentis determinatione intercedit, spectetur, ex qua fundamentum omnis huius differentiae, id quod deinceps ostendemus, unice derivatur. Neque anticipatas iusti & honesti formas unice ex notionibus & speciebus, quas mens informat, nasci, aut certis ex regulis seu propositionibus in animo temere, non secus ac in libro quodam, signatis, oriri, verum ex alio quodam magis recondito & vitali principio in ipsis naturis intelligentibus sito procedere, quo naturaliter ut has actiones suscipiant, illas autem omittant, inducuntur & impelluntur: quod quidem fieri nullo modo posset, si animi omnibus virtutibus, si ab una patiendi facultate discesseris, vacuae & orbae essent. Hac de caussa, quia rei moralis natura & indoles explicari nequit ac intelligi, nisi antea animi ipsius natura & ratio quodammodo intelligatur & pateat, occasionem mihi hic oblatam non esse negligendam ratus sum, sed, quo viam mihi ad sequentem disputationem munirem, universe ostendendum esse duxi, animum non esse naturam nulla facultate alia, quam recipiendi ac percipiendi, instructam, verum innata & propria vi agendi praeditam. Omnis enim disciplina moralis concidat necesse est, si haec sententia vera fuerit.

§. V.

Altera, cur hoc argumentum tanto studiosius sum persequutus, haec mihi fuit ratio, quod philosophico quodam dogmate potissimum commoveri homines, intellexi, ut in hanc proclives & propensi fiant opinionem, iustitiam, honestatem & universam rem moralem res esse vanas, umbratiles & commenticias, quae, si a sensibus & perceptionibus sensuum, abeas, aut nihil, aut parum constantiae ac veritatis habeant. Solent nimirum, qui hac infecti sunt opinionis pravitate, hoc simul tueri atque defendere, materiam & corpus omnium rerum prima esse initia: nullam esse naturam corpore secretam & materia nobiliorem ac meliorem: Res idcirco, quae sub sensus cadunt, unas esse illas, quae vere sunt ac subsistunt in universa rerum natura: Mentes & animas ex materia unice nasci: nec intelligendi facultatem & iudicium de rebus iustis & iniustis, quae in animis insunt, esse aliquid, quam umbras & simulacra rerum corporearum & sensibus subiectarum, nec natura existere, sed arte tantum & ingenio comparari, ita ut propius ab eo, quod nihilum & nullum est, absint.

§. VI.

Praeclare hoc iamdudum & egregie a PLATONE (1) observatum est, cuius idcirco verba, tametsi longiora sint, adscribere non gravabor. λέγουσί πυ τινες, inquit, ὡς πάντα ἐςὶ τὰ πράγματα τὰ μὲν φύσει, τὰ δὲ τέχνῃ, τὰ δὲ διὰ τύχην. Εἰσὶ δὲ φασὶ, τὰ μὲν μέγιστα αὐτῶν καὶ κάλλιστα ἀπεργάζεσθαι φύσιν καὶ τύχην, τὰ δὲ σμικρότερα τέχνην. ἣν δὴ παρὰ φύσεως λαμβάνουσαν τὴν τῶν μεγάλων καὶ πρώτων γένεσιν ἔργων πλάττειν καὶ τεκταίνεσθαι πάντα τὰ σμικρότερα, ἃ δὴ τεχνικὰ πάντες προσαγορεύομεν. ἀλλ' ἔτι σαφέστερον ἐρῶ. Πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ γῆν καὶ ἀέρα φύσει πάντα εἶναι καὶ τύχῃ φασὶ, τέχνῃ δὲ οὐδὲν τούτων. καὶ τὰ μετὰ ταῦτα αὖ

(1) Plato) Libro X. de legib. p. 665. 666.

αὖ σώματα γῆς τε καὶ ἡλίου καὶ σελήνης ἄστρων τε πέρι διὰ τούτων γεγονέναι παντελῶς ὄντων ἀψύχων. τύχῃ δὲ φερόμενα τῇ τῆς δυνάμεως ἕκαστα ἑκάστων, ᾗ ξυμπέπτωκεν ἁρμόττοντα οἰκείως πως θερμὰ ψυχροῖς, ἢ ξηρὰ πρὸς ὑγρὰ καὶ μαλακὰ πρὸς σκληρά. καὶ πάντα ὁπόσα τῇ τῶν ἐναντίων κράσει κατὰ τύχην ἐξ ἀνάγκης συνεκεράσθη. Ταύτῃ καὶ κατὰ ταῦτα οὕτω γεγεννηκέναι τόν τε οὐρανὸν ὅλον καὶ πάντα ὁπόσα κατ' οὐρανόν. καὶ ζῶα αὖ καὶ φυτὰ ξύμπαντα ὡρῶν πασῶν ἐκ τούτων γενομένων. οὐ διὰ νοῦν φασίν, οὐδὲ διά τινα θεόν, οὐδὲ διὰ τέχνην, ἀλλὰ ὃ λέγομεν φύσει καὶ τύχῃ. τέχνην δὲ ὕστερον ἐκ τούτων ὑστέραν γενομένην αὐτὴν θνητὴν ἐκ θνητῶν, ὕστερα γεγεννηκέναι παιδιάς τινας, ἀληθείας οὐ σφόδρα μετεχούσας, ἀλλ' εἴδωλα ἄττα συγγενῆ ἑαυτῶν. οἷα ἡ γραφὴ γεννᾷ καὶ μουσικὴ καὶ ὅσαι ταύταις εἰσὶ συνέριθοι τέχναι. οὕτω δὴ καὶ τὴν νομοθεσίαν πᾶσαν οὐ φύσει, τέχνῃ δέ, ἧς οὐκ ἀληθεῖς εἶναι τὰς θέσεις. *Res omnes nonnulli aiunt vel natura, vel fortuna, vel arte fieri. Maxima vero dicunt & pulcherrima natura fortunaque fieri, arte vero minora. Eamque dicunt accepta a natura magnarum primorumque operum generatione, fingere, fabricarique minora omnia, quae artificiosa ab omnibus appellantur. Sic planius dicam. Ignem, aquam, terram, aërem, omnia haec non arte, sed natura & fortuna esse dicunt. Corpora etiam, quae post haec sunt, verum terrenarum, solis, lunae, stellarum omnium, ex istis anima prorsus carentibus facta fuisse aiunt: fortunaque quo quamquodque vis sua impulit lata, singula singulis, frigida calidis, sicca humidis, mollia duris & omnino contraria contrariis, duce fortuna convenisse ac necessario contemperata fuisse. Hoc pacto coelum totum & quae in eo sunt omnia, animalia quoque & plantas & anni tempora fuisse producta: non per intellectum, neque per Deum aliquem, neque per artem, sed natura, ut diximus, atque fortuna. Ex quibus artem postea mortalem a mortalibus factam, posteriores quasdam res genuisse, non penitus veritatis participes, sed simulacra quaedam sibi ipsis cognata, qualia pictura, musica, ceteraeque artes his similes generant. - - Ita & universam legum lationem, non cum natura, sed cum arte convenire, cuius positiones verae non sint.*

§. VII.

Hic igitur philosophus, quo planum faciat, doctrinam civilem ac moralem aeque vere esse atque exsistere, nec minus naturalis habere veritatis & constantiae, quam res ad materiam pertinentes, demonstrare audet, animos mentesque non ex materia & corpore nasci, sed partes esse rerum natura materia & corpore cum meliores, tum antiquiores. Dabo ipsa eius verba: ψυχὴν ὦ ἑταῖρε ἠγνοηκέναι κινδυνεύουσι μὲν ὀλίγου ξύμπαντες, οἷόν τε ὂν τυγχάνει καὶ δύναμιν ἣν ἔχει, τῶν τε ἄλλων αὐτῆς πέρι, καὶ δὴ καὶ γενέσεως ὡς ἐν πρώτοις ἐστὶ σωμάτων ἔμπροσθεν πάντων γενομένη, καὶ μεταβολῆς τε αὐτῶν καὶ μετακοσμήσεως ἁπάσης ἄρχει παντὸς μᾶλλον. *Qualis anima sit, o amice, & quam vim habeat, omnes mihi videntur hi homines ignorasse, tum quoad alia, tum quoad eius generationem, quod ante omnia corpora nata sit & transmutationis decorisque corporum ipsa sit maxime omnium princeps.*

Hoc nos antea magni hominis exemplum imitati sumus, quum ostendere conaremur, sapientiam, cognitionem, mentem ac intelligentiam, non esse tenues & inanes umbras & imagines rerum corporearum & sub sensus cadentium, neque ex corpore ac materia nasci, aut impulsu eius & incursione gigni, verum per se subsistere ac esse, ordineque naturae omnia anteire corpora; omnes vero mentes conditas unius aeternae ac infinitae mentis, quae antiquior & maior est rebus omnibus corporeis, portiones & rivos veluti esse.

§. VIII.

Ex his autem, quae diximus, cogi hoc omnino debet, ea, quae ad mentem pertinent ac intelligentiam, qualia sunt doctrina moralis & civilis, leges item & instituta vitae, quae PLATO vocat νῦ γεννήματα, *mentis productiones*, haud secus, quam res ad materiam sensu & virtute omni vacuam pertinentes, inter ea referri debere, quae natura sunt, vereque ac constanter subsistere. Etenim mens & intelligentia quia ordine naturae praecedunt corpus & materiam, necesse est quoque, ut ea, quibus mentis ratio & natura continetur, naturae ordine rebus illis, quae corpus & materiam constituunt, antiquiora & priora sint. Ἆρα οὐκ ἐξ ἀνάγκης τὰ ψυχῆς συγγενῆ πρότερα ἂν εἴη γεγονότα τῶν σώματι προσηκόντων, οὔσης ταύτης πρεσβυτέρας ἢ σώματος, νοῦς καὶ τέχνη καὶ νόμος καὶ τρόπος καὶ ἤθη σκληρῶν καὶ μαλακῶν, βαρέων καὶ κούφων, μήκους σωμάτων καὶ πλάτους πρότερα. *Ergo quae animae propria sunt, necessario priora his erunt, quae ad corpus pertinent, quum ipsa corpore sit antiquior. Ergo opinio, cura, intellectus, & ars, & lex, duris & mollibus,*

bus, gravibus atque levibus priora sunt, & idcirco illis multo verius certiusque sunt & subsistunt. Nam si mens & intelligentia plus habet antiquitatis, virtutis, excellentiae atque veritatis, quam corpus & materia, quae sensu plane carent, necessario consequitur, ut mentis modi, quales sunt iustitia, morumque praecepta, maiores etiam, veriores & constantiores sint modis materiae omni sensu & vita destitutae, quales sunt durum & molle, concretum ac tenue, calidum & frigidum, similiaque. Quocirca gravissimus hic sapientiae antistes praeclare & egregie rationem his verbis concludit: τὰ μεγάλα καὶ πρῶτα ἔργα καὶ πράξεις τέχνης ἂν γίγνοιτο ὄντα ἐν πρώτοις, τὰ δὲ Φύσει καὶ Φύσις, (ἣν οὐκ ὀρθῶς ἐπονομάζουσιν) αὐτὸ τοῦτο, ὕστερα καὶ ἀρχόμενα ἂν ἐκ τέχνης εἴη καὶ νοῦ. *Quare ingentia & prima opera, operationesque ipsae artis inprimis erunt, quae vero natura sunt & natura ipsa, quam non recte sic appellant, posterius sunt & artem intellectumque sequuntur.*

§. IX.

His de caussis recte atque ordine me facturum existimavi, si minutorum illorum & plebeiorum philosophorum amentiam & stuporem coarguerem, qui res corporeas extra mentem & animum positas, ea esse volunt unice, quae sunt ac vere subsistunt, sensusque suos externos, qui rerum tantum extremitates attingunt, supremos faciunt omnium, quae vere sunt, iudices: quare in hanc veniant sententiam oportet, *nihil usquam vere exsistere praeter id, quod aut manibus complecti, aut sensuum instrumentis assequi valent.* Οἱ οὐδὲν ἄλλο, οἰόμενοι εἶναι ἢ οὗ ἂν δύνωνται ἀπρὶξ ταῖν χεροῖν λαβέσθαι.

Certum est e contrario & omni vacat controversia, corporeas hasce qualitates, quas hoc hominum genus opinatur vere in corporibus extra se positis exsistere, res esse magnam partem commentitias & umbratiles, neque plus habere stabilitatis, quam colores iridis, aut, ut PLOTINI verbis utar, *nihil in rebus ipsis habere veritatis, sed in nostra tantum phantasia videri veritatis aliquid habere.* (καὶ οὐκ ἐν τοῖς ὑποκειμένοις, ἀλλ' ἐν τοῖς πάθεσιν ἔχει τὴν ὑπόστασιν) nec idcirco in se ipsis esse aliquid, sed animalium tantum ratione habita. Nos ipsos igitur fallimus & deludimus, quum eas tamquam res intuemur vere extra nos exsistentes, quum nihil sint, quam animorum nostrorum umbrae, vitalesque mentium nostrarum virtutes externis visis excitatae.

Neque tamen aliquem, cui hoc notum est, existimare decet, Deum seu naturam decipere nos hac ratione voluisse. Contra sapientissimum admirari nos oportet supremi Numinis consilium, cui mundum hunc adspectabilem & corporeum ita ornare, illustrare, componere ac decorare placuit, quo delectationem & laetitiam animis nostris afferre, cupiditatibusque nostris voluptatem aliquam creare posset: quum ceteroquin universus hicce mundus corporeus in se & sine ornamentis hisce spectatus, nihil sit, quam ingens numerus & acervus corpusculorum, variis figuris & diversa mole praeditorum, quae varie agitantur & concitantur, neque res illae, quas nobis persuademus vere extra nos esse ac exsistere, ipsorum proprie corporum affectiones & modi sint, sed variae tantum ipsarum mentium nostrarum affectiones, temperationes & perpessiones.

§. X.

Neque etiam hae operationes & virtutes animae, quae sese produnt, quum mens a sensibus concitatur & confuse una cum corpore & voluptatibus ex corpore orientibus agit, tam verae, certae ac stabiles sunt, quam illae, quae ex animi virtutibus rationalibus proficiscuntur, quum in se collecta contemplatur & meditatur. Nam quum animus & intelligentia in se res multo maior, constantior & verior sit, quam corpus & materia, non possunt non ea quoque, quae gignuntur a mente, (νοῦ γεννήματα) & ex ipsis interioribus animi recessibus prodeunt, plus habere veritatis & constantiae, quam illa, quae aut solum corpus, aut animus a corpore debilitatus & in corpore dormitans procreat.

§. XI.

Hinc philosophus noster, quum in eo est, ut Atheos convellat & refutet, ostendatque, genus hoc hominum, *tametsi rationem semper crepet, a vera tamen ratione valde alienum esse, misereque philosophari* (τοὺς λόγων ἁπτομένους ἀσεβῶν μηδὲ εὖ τοῖς λόγοις ἀλλ' ἐξημαρτημένως χρᾶσθαι) non sine caussa disputationem suam ab hoc ducit exordio: ὅτι
l. c. ὁ πρῶτον γενέσεως καὶ Φθορᾶς αἴτιον ἁπάντων, τοῦτο οὐ πρῶτον ἀλλ' ὕστερον ἀπεφήναντο εἶναι γεγονὸς οἱ τὴν τῶν ἀσεβῶν ψυχὴν ἀπεργασάμενοι λόγοι, ὃ δὲ ὕστερον πρότερον, ὅθεν ἡμαρτήκασι περὶ θεῶν τῆς ὄντως οὐσίας. *Sermones illorum, qui animos effecerunt impios, affirmarunt,*

runt, id, quod generationis, corruptionisque omnium prima caussa est, non primum, sed posterius, factum esse: quod vero posterius, id prius. Quare veram Deorum naturam ignorarunt. Quorum verborum haec est sententia: Qui Deum tollunt, illi mentem & animam rerum omnium postremam, corpus vero & materiam primam esse ac principem arbitrantur.

Quocirca quo turbam impiam prosternat penitus & destruat gravis hic philosophus, hanc unice viam & rationem servat, ut *animam & mentem* ostendat, *ordine naturae corpore priorem, non vero posteriorem, esse, eamdemque hanc rerum universitatem gubernare & administrare, corpus autem ab ea regi & gubernari.* ψυχὴν μὲν προτέραν γεγονέναι σώματος, σῶμα δὲ δεύτερόν τε καὶ ὕστερον, ψυχῆς ἀρχούσης ἀρχόμενον κατὰ φύσιν. Nihil fit & geritur in tota rerum natura, cuius, hoc semel posito & probato, ratio haud facile reddi queat.

Hoc autem ita sese habere, ex ipsa motus natura philosophus probat. Corpus scilicet & materia potestate caret semetipsam ciendi ac movendi. Quare necesse est, ut ab alia quadam sublimiori natura concitetur & in motu suo determinetur. Et haec natura mens est seu animus. Latius & copiosius hoc argumentum exposuit & persequutus est illustris auctor *Tractatus* praestantissimi *philosophici Libr. II. cap. XI.* Henr. Morus.

§. XII.

Eamdem ego propter caussam in superiori disputatione demonstrare conatus sum, fieri nulla ratione posse, ut cognitio & intelligentia ex sensu nascatur, aut ex materiae & corporis in illum, qui cognoscit, incursione, sed ex ipsius mentis, quae omni antiquior est materia, nec ullo modo ex materia pendet, innata quadam & insita virtute proficisci, per quam aptus est animus ad rerum omnium formas & species rationales ex semetipso producendi.

§. XIII.

Postremo idcirco etiam tantum laboris in hoc argumento enodando & illustrando posui, quod omnis doctrina & disciplina moralis plane tollitur & concidit, nisi certum sit, esse Deum, id est, mentem infinitam & aeternam, rerum omnium principem caussam & originem, cuius natura exemplum & prima sit regula totius rei moralis. Etenim hoc nisi ita esset, nullo intelligi modo posset, quemadmodum & unde eiusmodi aliquid in naturas reliquas, quae ratione valent ac intelligentia, delatum esset. Quod si vero materia iners & omni sensu ac vita vacans primum illud est, unde reliqua profecta sunt omnia, principium, omnisque perfectio & virtus, qua mundus refertus est, ex caliginoso materiae omni cogitandi facultate destitutae utero nasci & gigni potest, fieri nullo modo potest, ut natura sit eiusmodi, qualis Deus est. Contra certum est, ex nocte, chao & materia quaecumque exstiterunt olim & genita sunt, facta esse ac genita, & quidquid usquam in orbe terrarum est iisdem nasci posse initiis, si cognitio & intelligentia, si mens, animus & sapientia ex materia fiunt & oriuntur.

§. XIV.

Itaque PLATO, id quod iam antea ostendimus, postquam homines quosdam, philosophorum sibi nomen arrogantes, commemoraverat praecipere: πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ γῆν, καὶ ἀέρα πρῶτα ἡγεῖσθαι τῶν πάντων εἶναι καὶ τὴν φύσιν ὀνομάζειν ταῦτα αὐτά. ψυχὴν δὲ ἐκ τούτων ὕστερον: *Ignem, aquam, aërem & terram primum omnium esse nata, & his nomen naturae unice imponi debere, ex his vero postea mentem & animam esse procreatam,* tamquam harum rerum simulacrum & umbram, haec subiicit continuo: οἷον πηγήν τινα ἀνοήτου δόξης ἀνευρήκαμεν ἀνθρώπων ὁπόσοι πώποτε τῶν περὶ φύσεως ἐφήψαντο ζητημάτων. *Hic fontem illum reperimus, unde omnis illa insipiens sapientia quorumdam hominum nata est, qui res tractant naturales & physicas.* Quae quidem hoc sibi volunt verba: Omnes, quibus nullum placet esse Deum, hoc amentiae genere irretitos esse, ut materiam & corpus prima esse rerum omnium initia sibi temere persuadeant. Hinc etiam idem philosophus observat, eos homines, qui corpus, fortunam, naturamque omni lumine orbam condidisse universa & genuisse volunt, & inficiari, Deum esse, & simul, quod huic praecepto consentaneum est, statuere, iustum & honestum nihil prorsus veritatis habere, nec esse aliquid, praeter perpessionem a rebus corporeis extra sentientem positis ortam, aut motum corporis iusto modo temperati ac figurati, motui externo materiae reniten-

renitentem & respondentem. Confirmant haec ea, quae supta diximus. Si fieri ulla ratione potest, ut mens & animus, cognitio & sapientia, ex una materiae omni sensu vacuae contemplatione nascantur, aut omnis intelligentia corporum externorum impulsu & incursione gignitur, omnia prorsus argumenta illa, quibus alioquin probare solemus, Deum esse, infracta iacent, nec vel umbra superest eorum. Nam si hoc verum esset, nihil quidem obstaret, quominus probabile videretur, non modo hominum animos, verum etiam quidquid in universi huius orbis, quatenus cernitur, fabrica sapientiae, consilii & artis apparet, ptimum similiter ex fortuita concursione ac temperatione totius materiae natum esse, sive id in splendidis corporibus illis, quae sol & luna vocantur, sive in universa mole & compage mundi huius corporei contigisse arbitremur.

§. XV.

Hac de caussa planum ac testatum non modo fecimus, ex sensu minime omnem intelligentiam & cognitionem nasci, verum etiam sensum ipsum demonstravimus non esse metam perpessionem aut rei cuiusdam adventitiae receptionem, sed esse vim quamdam & efficientiam, at sentientis tamen corpore utentem. Equidem aeque facile fieri posse putem, ut ex nihilo exsistat & oriatur aliquid, quod omnes tamen Athei absurdum esse dictu profitentur, atque fieri potest, ut mens, ratio, consilium, sensus, ex individuis corpusculis certo modo, ratione figurae, situs ac motus, temperatis atque inter se iunctis ac copulatis, nascatur & prodeat.

Quae quum ita sint, veterem illam ex atomis philosophandi viam, quam aetate nostra CARTESIVS ingenti cum fructu instauravit, numquam satis laudari posse iudico, quod distincte ac luculenter docet, quid materia sit & quousque vires eius pertineant, quodque sigillatim ostendit, a materia effici nihil posse, praetet ea, quae ex magnitudine, figura, situ, motu & quiete nasci possunt: Ex quo quidem evidentissimum est & omni ratione mathematica certius, tantam haud esse in materia facultatem, cogitationem ut producere valeat. Illud e contrario philosophiae genus, quod tenebricosam inducit & inexplicabilem materiam, quae nihil simul est & omnia, cuius ex potentia non modo innumerabiles qualitates, verum etiam *formas substantiales* & animas sensu praeditas (mirum, quod non addunt tationales etiam, quum omnis ex sensu, his philosophis auctoribus, ratio procreetur) educi somniat, non potest non summae erga Deum impietatis perpetua & sollers esse magistra. Quocirca non satis admirari possum summam & incredibilem EPICVRI & aliorum quorumdam, qui philosophiae corpusculis nixae dediti in primis videri volunt, inscitiam & amentiam: qui tametsi confiteantur, in matetia, si magnitudinem, figuram, situm & motum excipias, nihil esse solidi, nihilo tamen minus non modo sentiendi, verum etiam intelligendi & ratiocinandi facultatem, omnesque propterea mentes humanas, ex mera corpusculorum individuorum coniunctione ac temperatione nasci perhibent, audacterque negant, esse naturas corpore semotas. Nihil enim est, quod pugnet magis inter se, quam haec duo dogmata. Meo quidem iudicio multo illi gravius in sanam rationem & veritatem peccant, qui magnitudinem, figuram & motionem patete posse rationem & intelligentiam autumant, quam ceteti, quos hoc tamen genus vehementer contemnit ac despicit, qui materiae qualitates istas, quarum inenodabilis prorsus est ratio, attribuunt.

IO. LAVR. MOSHEMII

DE

TVRBATA PER RECENTIORES PLATONICOS ECCLESIA

COMMENTATIO.

MVLTO QVAM ANTEA EST EDITA LOCVPLETIOR ET EMENDATIOR.

LECTORIBVS
S. P. D.
IO. LAVR. MOSHEMIVS.

Uum in opere maiori CVDWORTHI, noſtriſque ad illud obſervationibus, frequens occurrat philoſophorum illorum *Platonicorum* mentio, qui primis rerum Chriſtianarum temporibus in Aegypto orti, & per multa deinde ſaecula in variis orbis Romani provinciis magnam gloriam ingenio conſequuti ſunt, rem multis utilem & gratam me facturum opinatus ſum, ſi uberiorem ſectae huius notitiam operi huic ſubiicerem. Itaque Diſſertationem a me ante annos aliquot exaratam *de malis, quae haec philoſophorum ſecta civitati chriſtianae intulit*, in lucem revocavi, nec emendatam tantum & diligentius expolitam, verum etiam multis auctam & amplificatam acceſſionibus, in extremo hoc volumine poſui. Qui opus ipſum legerint, fatebuntur, nil dubito, non occaſionem a me quaeſitam eſſe libellum hunc denuo edendi, ſed ſponte ſeſe mihi obtuliſſe, locumque ei opportuniorem vix adſignari potuiſſe. Nam haud parum conducet ad varios operis CVDWORTHI locos melius intelligendos, & ſigillatim quo iure, qua iniuria vir longe doctiſſimus tantum recentiorum Platonicorum teſtimoniis & auctoritati tribuerit, lectores non ignorare patietur. Non ego negem, in nonnullis huius ſectae philoſophis, in PLOTINO maxime, multum acuminis & ſubtilitatis fuiſſe, neque omnia eorum dogmata ſpreverim: quod ſi facerem, ipſam, ex qua hauſta ſunt ſaepenumero, religionem Chriſtianam contemnerem. Idem vero nullum certus ſum huius generis exſtitiſſe, quin plus ingenii ludificationibus & imaginationis commentis, quam rectae rationi, obtemperaret, nullum, quin mendaciis & coactis vel philoſophiae veteris, vel antiquarum fabularum interpretationibus cauſſam ſuam iuvare conaretur, nullum denique, quin odio Chriſtianae religionis inſolentius ſeſe efferret & eam opprimendi ſtudio multis modis delinqueret. Vale, Benevole lector, meamque voluntatem de re ſacra & litteraria, quantum per laborioſum vitae genus licet, non male merendi in meliorem partem interpretare. Scrib. Helmſtadii pridie Kal. April. M DCC XXXII.

ARGVMENTVM.

IN Historiae Eccles. studio eventus cum caussis copulandi sunt. §. I.
Indoles & natura Philosophiae recentioris Alexandrinae §. II.
Origines & initia eius accuratius explicata. §. III.
Transitus Philosophiae Eclecticae ad Christianos. §. IV. V.
Num Patres Platonici, an vero Eclectici fuerint. §. VI.
Ammonius sectae iunioris Platonicae conditor. §. VII.
Indoles philosophiae eius. §. VIII. IX.
Quare Platonici dicti. §. X.
Propagatio philosophiae huius. §. XI.
Etiam inter Christianos. §. XII.
Quibus ea nonnihil attulit commodi in profligandis Gnosticorum ineptiis, at multo plus mali. §. XIII.
Mala, quibus hi Platonici rem Christianam affecerunt, sunt vel externa, vel interna. §. XIV.
Ad externa *primum pertinet, quod ita philosophiam suam instruxerunt, ut apta esset ad convellenda Christianorum tela in ethnicos tam philosophos.* §. XV. XVI. XVII. XVIII.
Quam sacerdotes & populares religiones. §. XIX. XX. XXI.
Deinde, quod novam viam iniverunt, Christianorum argumenta pro veritate religionis Christianae labefactandi. §. XXII.
Christum fatebantur virum divinum fuisse. §. XXIII.
At Christianos querebantur magistri sui disciplinam deseruisse. §. XXIV.
Quod ut probarent, multos etiam ex Deorum cultoribus miracula fecisse contendebant. §. XXV. XXVI.
Discrimen inter Platonicos & Christianos in doctrina de miraculis. §. XXVII.
Hinc multis ad defectionem a Christiana religione duces erant, ut Iuliano Imperatori. §. XXVIII. XXIX.
Aliis occasionem praebebant, novum quoddam religionis genus comminiscendi, ex Ethnica & Christiana conflatum exemplo Ammiani Marcellini. §. XXX.
Chalcidii. §. XXXI.
Symmachi & Themistii §. XXXII.
Ad interna *mala refertur, quod Christiani huic philosophiae dediti Christianam religionem variis erroribus contaminarunt.* §. XXXIII.
Quod exemplo probatur scriptoris Clementinorum, qui Iudaeus fuit & huic sectae deditus. §. XXXIV.
Vero opere suo id supplere voluit, quod in reliquis desiderabatur Christianae religionis defensoribus. §. XXXV. XXXVI.
Novumque praeterea Systema condere, quod careret illis difficultatibus, quas in Christiana religione invenire sibi videbantur ethnici. §. XXXVII.
Caussa odii eius in Paulum. §. XXXVIII.
Credidit dolis & fraudibus licere veritatem defendere. §. XXXIX. XL.
Ea doctrina veterum Aegyptiorum erat. §. XLI.
A quibus eam Pythagoras accepisse videtur. §. XLII. *& Plato.* §. XLIII.
A quo ad recentiores Platonicos manavit. §. XLIV. XLV.
Et Christianorum per illos non ultimam partem infecit. §. XLVI.
Quod probatur ex verbis & doctrina Origenis. §. XLVII.
Chrysostomi & Synesii. §. XLVIII.
Genuit etiam nova haec philosophia varios in doctrina Christiana errores. §. XLIX.
Ritus denique & caerimonias sacras cum auxit, tum depravavit, quod exemplis nonnullis ostenditur. §. L. LI.
Conclusio. §. LII.

§. I.

COgitanti mihi saepius, quamobrem fiat, quod ex civitatis Christianae Historia non tantam plerique capiunt utilitatem, quantam rerumpublicarum & virorum principum administri ex civili referunt Historia, hoc visum est in primis illius mali origo esse, quod pauci eorum, quos Historiae sacrae studium delectat, conversiones rerum & eventus cum caussis suis copulant, quin etiam multi has prorsus negligere solent. Praeclarum est, non ignorare, quid ecclesiae per omnia, quibus ea floruit, saecula evenerit, quinam errores tranquillitatem eius turbaverint, quae dogmata sint exorta, qui ritus introducti & suscepti, & quae cum his coniuncta sunt alia. Sed haec tamen omnia scientiam magis augent, quam sapientiam; memoriam obruunt, prudentiam vero & iudicium nec amplificant, nec acuunt: quibus quidem multo consuletur melius, si quid tot mutationes effecerit, tot tamque varios ritus produxerit, tot erroribus locum patefecerit, simul accurate explicetur & demonstretur. Caussis enim turbarum, malorumque cognitis, quomodo via sit erroribus obstruenda, quidve vel faciendum vel fugiendum sit, quo salus inviolata maneat ecclesiae, clarius intelligitur. Inter eas vero caussas, quibus res Christiana varie fuit agitata, nec mediocriter interdum concussa, haud postremus philosophiae, cui qualibet aetate operam dederunt divinae sapientiae studiosi, locus est adsignandus. Namque hanc quoniam simul cum doctrina Christiana, mente complexam tenebant populi Christiani moderatores, evenit, ut eius ductu divinas veritates varia ratione temperarent, externos ritus nunc amplificarent, nunc immutarent, multaque conarentur & susciperent alia, quae rectius vel omissa prorsus, vel prudentius instituta fuissent. Copiosius id comprobatum dabo, siquidem vires aetatemque mihi largiri placue-

plscuerit Supremo Numini, quo magnum DE VETERVM CHRISTIANORVM RITIBVS ET MORIBVS opus, quod ab aliquo tempore concepi animo, absolvere queam. Nunc exiguo tantum specimine, quae iam commemoravi, confirmare & in brevi veluti tabula, quidnam detrimenti reipublicae Christianae philosophiae illud genus attulerit, quod vulgo *recentiorem Platonismum* vocant, adumbrare decrevi.

§. II.

Sub saeculi a nato Servatore secundi exitum Alexandriae, in Aegypto, secta quaedam philosophorum caput extulit, AMMONIO inptimis, cui SACCAS cognomen erat, auctore, (1) quae brevi temporis spatio magnam orbis Romani partem occupavit, adscito sibi Platonicorum nomine. Ea liberius multo philosophabatur, ac plerique fecerant eorum, qui antea sapientiae professores videri voluerant. Namque illi quum in unius tantum magistri disciplinam sese tradidissent, PLATONIS, ARISTOTELIS, ZENONIS aut aliorum, hi philosophi veritatem ex omnibus conquirendam esse sectis (2) praecipiebant, & ex Graecorum & Orientalium placitis, mistum quoddam sapientiae corpus construere suos, docebant. Quam quidem propter caussam IVLIANVS, Imperator, musicis eos non inscite comparat, qui nervos, vario licet sono, praeditos, ita tamen temperate norunt, ut suavis & iucundus inde concentus nascatur. (3) Ad haec veteres negabant, errorum expertes fuisse, aut omnem iam reperisse veritatem: Quare non tantum eos libere reprehendebant, quoties sententias eorum a vero remotas esse ducebant, verum etiam novis inventis, quae apud illos deesse iudicabant, supplere conabantur. Denique, si fieri posset, concordiam inter varia philosophorum antiquiorum scita potius tentandam, quam contentiosam illam philosophiam, quae in scholis antea viguerat, multosque absterruerat a sapientiae studiis, fovendam esse, suis inculcabant. (4)

§. III.

Sed paullo altius, ut lectorum consulam commodis, philosophiae huius initia mihi esse repetenda arbitror. Vixit, imperante AVGVSTO Alexandriae in Aegypto POTAMON quidam, philosophus, (1) qui novam iniit, nec tritam antea, philosophandi viam, suosque non in unius sectae verba iurate, sed veritatem ex omnibus philosophorum scholis colligere, nec aliquid, nisi ratione consulta, & iudicio adhibito, recipere iussit. Huic homini qui dicto audientes fuere, nec vel ARISTOTELI, vel PLATONI, vel aliis magistris nomen dare, sed ipsi veritatis esse arbitri voluerunt, *Eclectici* appellati sunt: de quibus ex instituto Viri longe doctissimi GODOFR. OLEARIVS (2) & PETR. DAN. HVETIVS (3) commentati sunt. Perierunt scripta viri huius: nec idcirco quibus ille institutis usus fuerit, aut quorum philosophorum praecepta ceteris praetulerit, scire nobis licet hodie. SVIDAS (4) *commentarium* in PLATONIS *libros de republica* ab eo conscriptum esse, memorat: quod PLATONI eum prae reliquis philosophis favisse,

(1) Vid. de hoc homine PHOTIVS *Biblioth. Cod. CCLI. p.* 1382. Conf. celeb. FABRICIVS *Bibl. Graec. Lib. IV. c. XXVI. p.* 159. HENR. VALESIVS *ad Ammian. Marcellin. p.* 344. BAYLE *Dictionaire T. I. p.* 203. & alii.

(2) EPICVRI tamen secta excepta, cuius non poterat oon haec secta odio habere dogmata, quod omoem religionem funditus everterent.

(3) *Epistola XXXIV. ad IAMBLICHVM philosophum p.* 405. *Opp. edit. Spanhemii:* καίτοι σύγε οὐ Πίνδαρον μόνον, οὐδὲ Δημόκριτον, ἢ Ὀρφέα τὸν παλαιότατον, ἀλλὰ καὶ ξύμπαν ὁμοῦ τὸ Ἑλληνικὸν, ὅσοιπερ ἐπ' ἄκρον φιλοσοφίας ἐλθεῖν μνημονεύονται, καθάπερ ἐν λύρᾳ ποικίλων φθόγγων ἐναρμονίῳ συντάσει, πρὸς τὸ ἐντελὲς τῆς μουσικῆς κέρας ἔχεις. *Tu vero non solum Pindarum aut Democritum, aut Orpheum illum antiquissimum, sed omnes omnino Graeciae philosophos, qui in eo genere floruisse memorantur, tamquam in lyrae variis e sonis concentu ad perfectam musicam coniunxisti.*

(4) Legatur tantum HIEROCLES de *Ammonio* apud PHOTIVM Biblioth. Cod. CCLI. p. 1382.

(1) Non ita pridem Vir longe doctissimus CHRISTOPH. AVGVST. HEVMANNVS io *Actis philosophorum*, Germanice magna copia & elegantia exaratis, *Part. II. Obs. V. §. IV. p.* 330. *s.* POTAMONEM docere voluit, ALEXANDRI SEVERI potius, quam AVGVSTI aetate floruisse. Verum huius rationibus satis mihi fecisse videtur Vir doctissimus, IAC. HASAEVS in *epistola Latina* in *Actis* quae dixi, *philosophorum Part. XVII. Obs. IV. p.* 711. *s.* edita. Si POTAMON non ante tertium vixisset saeculum seu ALEXANDRI SEVERI aetate, nullo modo Eclecticorum dici parens potuisset, qui dudum ante hoc in Aegypto saeculum in magna laude positi fuerunt.

(2) *Diss. de philosophia Eclectica* quae THOM. STANLEII *Historiae philosophicae* latine versae subiecta est p. 1205.

(3) *Traitè de la foiblesse de l'Esprit humain Livr. II. cap. X. p.* 217.

(4) Lexico voce: Ποτάμων.

visse, significare videtur. Verum quis in rebus tanta obscuritate oppressis secure ac sine erroris formidine coniecerit ? Certius est, sectam ab eo conditam fuisse, aut potius multos exemplo & adhortationibus eius excitatos fuisse, ut eadem philosopharentur libertate, nec temere in servitutem antiqui cuiusdam philosophi sese traderent: nam sectam appellare hominum genus, quod ab omni sectae studio alienum & remotum videri voluit, vix convenit. Ante igitur quam Christiana religio in Aegyptum introduceretur, philosophi iam Alexandriae exstiterunt, qui auditores suos ex uno noluerunt magistro sapere, verum omnes adire & ex omnibus veritatem, ratione duce ac comite, decerpere iusserunt.

§. IV.

Nulli omnium philosophorum his *Eclecticis* viciniores erant religioni Christianae. Nam quum ceteri philosophi sectae, quam complexi erant, amore detinerentur, ne oblatam sibi veritatem cernere possent, his liberum erat, id, quod optimum sibi videretur, consectari & undecumque ea, quae veri, rectique formam haberent, colligere ac in suam disciplinam transferre. Itaque quum Alexandriae a Servatoris nostri discipulis coelestis, quam ipse nobis patefecit, doctrina traderetur, statim ex hac aliqui familia ad eam accesserunt, qui postea doctorum & magistrorum inter Christianos munere functi sunt, & celebrem inprimis, quam Alexandriae Christiani habebant, scholam rexerunt. Princeps, quantum novimus, scholae huic praefuit ATHENAGORAS, teste PHIL. SIDETA: (1) qui quidem philosophiam cum religionis Christianae professione coniunxit, nec tamen uni sectae deditus fuit, sed ex omnibus, quae meliora & certiora videbantur, selegit, id est, *Eclecticus* fuit. Certum hoc faciunt scripta eius, quae adhuc leguntur, *Legatio pro Christianis* & *libellus de resurrectione mortuorum*. Post ATHENAGORAM iuventutem Christianam PANTAENVS & CLEMENS, quem *Alexandrinum* vocant, Alexandriae moderati sunt. Vter horum successerit alteri, inter viros eruditos certatur. EVSEBIVS in PANTAENI locum suffectum fuisse (2) CLEMENTEM perhibet: At SIDETES post CLEMENTEM demum PANTAENVM muneri huic praefuisse tradit. Nos hanc litem aliis dirimendam nunc committimus, quoniam a re praesenti aliena est: Satis nobis est, utrumque ex illo fuisse philosophorum genere, de quo nunc agimus. PANTAENVM quidem *Stoicum* fuisse, EVSEBIVS testatur, SIDETES *Pythagoraeum*. Sed res ipsa prohibet, ne alterum absolute intelligendum esse, credamus. Etenim PANTAENVS, si quidem Christianus esse voluit, nec Stoicam disciplinam ex toto probare potuit, nec Pythagoraeam. Itaque haud dubie Stoicos in illis rebus, quae ad mores & officia hominum pertinent, ceteris praetulit philosophis: at de Deo, rebusque sub aspectum haud cadentibus, quod & successores eius fecerunt, cum PYTHAGORA & PLATONE philosophatus est. Alias rationes, propter quas PANTAENVM in *Eclecticis* numerare decet, GODOFR. OLEARIVS (3) attulit. Quid multis verbis opus est ? Quotquot ex Christianis doctoribus ita esse Christiani volebant, ut philosophi esse haud desinerent, illi non poterant, quin hanc philosophandi formam consectarentur, eo quod in omnibus sectis multa essent, quae a religione Servatoris nostri prorsus abhorrebant, nec cum ea ullo modo componi poterant. CLEMENS ALEXANDRINVS ipso prodidit memoriae, *Eclecticam* sibi unice placuisse philosophandi rationem. Postquam enim verbis magnificis & exquisitis philosophiam laudaverat, quam Dei munere hominibus obtigisse ait, qualem intelligat philosophiam, hisce verbis explicat. (4) Φιλοσοφίαν δὲ, οὐ τὴν Στωικὴν λέγω, οὐδὲ τὴν Πλατωνικὴν, ἢ τὴν Ἐπικούρειόν τε, καὶ Ἀριστοτελικὴν, ἀλλ' ὅσα εἴρηται παρ' ἑκάστῃ τῶν αἱρέσεων τούτων καλῶς, δικαιοσύνην μετὰ εὐσεβοῦς ἐπιστήμης ἐκδιδάσκοντα τοῦτο σύμπαν τὸ ἐκλεκτικὸν φιλοσοφίαν φημί. *Philosophiam autem non dico Stoicam, nec Platonicam, aut Epicuraeam, & Aristotelicam, sed quaecumque ab his sectis recte dicta sunt, quae docent iustitiam cum pia scientia, hoc totum SELECTVM, dico philosophiam: cetera autem, quae ex humanis ratiocinationibus praesecta adulterarunt, ea numquam divina dixerim.*

§. V.

His aliisque nonnullis, quorum nomina vetustas oblitteravit, ducibus & auctoribus evenit, ut locus aliquis & honos in civitate Christiana philosophiae relinqueretur, quam

(1) *In Fragmento de Catechetis Alexandr.* quod HENR. DODWELLVS *Dissertationibus in Irenaeum* subiecit & illustravit *p.* 429.

(2) *Histor. Eccles. Lib. V. c. X. p.* 175.

(3) *Differt. de philos. Eclectica cap. IV. p.* 1217.

(4) *Stromat. Lib. I. cap. VII. p.* 338.

quam multi funditus eversam & e coetu Christiano proscriptam esse cupiebant. CLEMENS fuisse quosdam aetate sua memorat, qui philosophiam mali & infernalis genii inventum esse, & ad humani generis detrimentum ac perniciem natam, dicerent: quos contra vehementer pugnat, Graecorumque scitis & scriptis animos irrigari vult antea, quam coelestis doctrinae semen eis committatur. *καθάπερ*, inquit, (1) *οἱ γεωργοὶ προαρδεύσαντες τὴν γῆν, οὕτω δὴ καὶ ἡμεῖς τῷ ποτίμῳ τῶν παρ' Ἕλλησι λόγων προαρδεύομεν τὸ γεῶδες αὐτῶν, ὡς παραδέξασθαι τὸ καταβαλλόμενον σπέρμα πνευματικὸν καὶ τοῦτο εὐμαρῶς ἐκθρέψαι δύνασθαι.* *Quemadmodum terram prius rigant agricolae, deinde sic semen iniiciunt: ita etiam nos eo, quod bibi potest ex Graecorum scriptis, id, quod est in eis terrestre, prius irrigamus, ut suscipiat spiritale semen, quod deiicitur, & id facile possit alere.* Et haec CLEMENTIS, ceterorumque philosophorum inter Christianos sententia vicit, quidquid obniterentur illi, qui philosophiae exoptabant interitum, *Eclecticumque* idcirco philosophandi genus ex Aegypto in reliquas Asiae & Africae provincias propagatum est. Talis vero manere nullo modo poterat haec philosophandi forma, postquam ad Christianos transierat, qualis fuerat apud eos, qui POTAMONEM unice sequuti fuerant & verae religionis expertes vixerant. Liberum erat antiquioribus Eclecticis, qui unius rationis & ingenii sui legibus obtemperabant, ad quemcumque vellent philosophorum sese adiungere atque ex omnibus familiis sua facere, quae rationi ipsis videbantur esse consentanea; non idem Christianis licebat. Namque his religio, quam susceperant, pro norma simul & regula data erat, ad quam philosophorum scita explorarent; quocirca multa ex sapientum dogmatibus repudiare debebant, eo quod CHRISTI repugnarent praeceptis, quum ceteri *Eclectici* undique colligerent & in rem suam converterent, quae ipsis placebant & arridebant. Vtinam semper ita id fecissent philosophi Christiani, quemadmodum decebat, nec externa quadam dogmatum & institutorum similitudine decepti fuissent, ut pro Christianis haberent, quae ad speciem tantum Christiana videbantur. Sed obstitit illis partim amor philosophiae, partim imperitia & ingenii imbecillitas, ne cuncta rite expenderent: ex quo evenit, ut in Christianam multa transferrent philosophiam, quae toto genere a disciplina Christiana diffident. In doctrina morum Stoicos potissimum probabant, utpote quorum de officiis praecepta legibus divinis convenientissima ducebant esse, quod PANTAENI, CLEMENTIS & aliorum exemplis constat: ita vero multum a veritate aberrabant & duriorem multo atque rigidiorem efficiebant disciplinam Christianam, quam a CHRISTO & legatis eius tradita est. In Dialecticis & arte ratiocinandi ARISTOTELEM ceteris praeferebant: quod certo modo tolerandum fuisset, nisi postea philosophi huius distinctiones & captiones temere ad doctrinam coelestem obscurandam & deformandam adhibuissent. De Deo, de geniis, de anima, deque rebus sub aspectum haud cadentibus neminem arbitrabantur melius PLATONE praecepisse: quem propterea ex MOSE ac Iudaeis omnem adseverabant hausisse sapientiam suam, id quod multis in locis CLEMENS ALEXANDRINVS profitetur. Quumque res divinae rebus reliquis omnibus superiores & praestantiores sint, ideo PLATONEM ceteris iure quodam suo philosophis anteponendum esse, ducebant. Atque hoc erga PLATONEM studium tantum apud eos poterat, ut non modo eius lectionem suis inprimis commendarent, verum etiam in disputationibus cum doctrinae Christianae adversariis eius sese auctoritate tegerent, nec contendere vererentur, veteres Platonicos, ut AVGVSTINI verbis utar (2) *si hanc vitam rursus agere possent PAVCIS MVTATIS VERBIS AC SENTENTIIS ad Christianam religionem accessuros esse.* Igitur Christianus philosophus, qualis saeculo secundo & sequentibus exstitit, Eclecticus erat, qui ex omnibus quidem philosophorum sectis adsciscebat, quae religioni Christianae haud refragari putabat, at PLATONEM tamen reliquis omnibus philosophis meliorem esse & proxime a Servatoris nostri disciplina remotum esse ducebat.

§. VI.

Haec qui observaverit, is facili negotio litem illam componet, quam aetate nostra, FRANCISCVS BALTVS, Iesuita non indoctus & in veterum Christianae civitatis doctorum monumentis probe versatus, commovit *de Platonismo Patrum*. Vetus est virorum eruditorum querimonia, *Patres* seu doctores antiquioris ecclesiae iusto propensiores ad PLATONIS doctrinam fuisse, & philosophi huius praecepta temere cum CHRISTI,

(1) *Stromat. Lib. I. cap. I. p. 326.*

(2) *Libro de vera religione cap. IV. §. VI. p. 559. Tom. I. Opp.*

STI, Servatoris nostri, dogmatibus confudisse: ex quo magna corruptio coelestis doctrinae & conturbatio veritatis consequuta sit. Sed hanc strenue BALTVS is, quem dixi, sententiam singulari volumine (1) oppugnavit, in quo magna & orationis & eruditionis copia disputat, *Patres* non uni sectae, nec idcirco soli PLATONI, fuisse deditos, sed ex omnibus scholis meliora selegisse ac tutiora. (2) Praeiverat ei quodammodo PETRVS DAN. HVETIVS, qui, postquam de ORIGENIS eruditione ac studiis disseruerat, *Potamonicum* eum potius, quam *Platonicum*, quod vulgo fit, dici debere concludit. (3) *Hinc adeo non uni alicui addictum sectae, sed omnium studiosum fuisse, ex iisque quidquid utilius esset, & vero similius decerpsisse, idemque discipulis ut facerent caute praecepisse Gregorius Thaumaturgus scriptum reliquit: ut non tam Platonicus vel Pythagoricus, quam Potamonicus dici debeat a Potamone illo Alexandrino, qui Eclecticae sectae auctor fuit.* Verum aut nescivit bonus ille Iesuita, quonam sensu *Platonici* appellentur antiqui ecclesiae doctores, aut scire id noluit, vulgaremque ideo sententiam confirmavit potius, quam confutavit. Qui Patres accusant nimiae erga PLATONIS disciplinam voluntatis, illi non id sibi volunt, veteres Christianorum antistites universam philosophiam Platonicam approbasse, quod quidem nullo ipsis modo facere licebat, neque negant, illos quaedam PLATONIS dogmata, quae scitis Christianis plane opposita erant, acriter oppugnasse & variorum errorum hunc philosophum coarguisse: nec denique inficiantur, ab omnibus sectis doctores Christianos sumsisse aliquid: verum hoc tantum dicunt, *Patres* prae reliquis omnibus philosophis PLATONI studuisse, & ab hoc uno plura petiisse, quam a ceteris universis, eo quod neminem de natura & perfectionibus divinis, de anima, & rebus coelestibus melius & gravius docuisse sibi persuaderent. *Eclecticos* aut *Potamonicos* si vocare BALTVS eos velit, de verbo minime dimicabimus: nec tamen idcirco Platonici esse desinent. *Eclectici* sunt, quia ex omnibus aliquid sectis delibant: *Platonici*, quia plus ex PLATONE, quam aliis, mutuantur & in praecipua divinae sapientiae parte, quae de Deo, de anima, de naturis simplicibus agit, vestigia eius diligenter legunt. Tantumne virum, qui nihil videri vult rerum veterum ignorare, fugere potuit, eos ipsos, qui *Platonici* iuniores nominantur & PLATONIS germani discipuli videri voluerunt, simul tamen *Eclecticos* fuisse & de omnibus sectis aliquid in suas scholas transtulisse?

§. VII.

Ea, qua CLEMENS fuit *Alexandrinus*, aetate vixit Alexandriae AMMONIVS ille, cui cognomen *Saccas*, a quo iuniores Platonici familiam suam dicunt esse conditam. Is Christianis parentibus natus & in Christiana religione institutus & educatus erat, at virilem quum aetatem attigisset, ad avitam religionem & multorum Numinum cultum deficiebat. Testis huius rei PORPHYRIVS (1) est, ex nobilissimis AMMONII sectatoribus: Ἀμμώνιος μὲν γὰρ χριστιανὸς ἐν χριστιανοῖς ἀνατραφεὶς, τοῖς γονεῦσιν, ὅτε τοῦ φρονεῖν καὶ τῆς φιλοσοφίας ἥψατο, εὐθὺς πρὸς τὴν κατὰ νόμους πολιτείαν μετεβάλετο. *Ammonius quum Christianus inter parentes Christianos educatus fuisset: simulatque per aetatem sapere potuit & philosophiae limen attingere, statim ad vivendi rationem legibus consentientem defecit.* Negat quidem EVSEBIVS, haec ita sese habere, & AMMONIVM ad extremum usque spiritum immotum in religione Christiana perstitisse, perhibet: cui credendum esse potius, quam PORPHYRIO, maximi nominis viri censent, quos inter HENR. VALESIVS (2) PETR. BAYLIVS (3) & IAC. BASNAGIVS (4) eminent. Ego vero EVSEBIVM errasse atque duos inter se AMMONIOS, alterum philosophum, alterum Christianum scriptorem confudisse, nullus dubito: quam sententiam praeclare confirmavit IO. ALB. FABRICIVS. (5) Notior certe PORPHYRIO esse debuit AMMONIVS, qui PLOTINVM audiverat, praecipuum AMMONII discipulum, quam EVSEBIO, qui a temporibus eius longo satis intervallo remotus est. Et, ut alia omittam, incredibile prorsus est, sectam, qua nulla umquam inimicior Christianis exstitit, ab homine Christiano conditam esse & philosophiam, quae tota comparata est ad res Deorum fulci-

(1) *Defense des SS. Peres accusez de Platonisme. Paris.* 1711. *in* 4.

(2) Vid. potissimum *Lib. I. c. III. IV. s. p.* 18. *s.*

(3) *Origenianor. Lib. II. cap. I. §. IV. p.* 27.

(1) *Libro tertio advers. Christianos* apud EVSEBIVM Histor. Eccles. *Lib. VI. c. XIX. p.* 220.

(2) *Notis ad Ammian. Marcellin. p.* 344.

(3) *Dictionaire Histor. Critique T. I. p.* 187.

(4) *Histoire de l' Eglise Libro II. cap. IV. §. X. p.* 167.

(5) *Biblioth. Graecae Lib. IV. cap. XXVI. p.* 159. *s.*

fulciendas & religionis Christianae progressionem remorandam, inventum esse hominis sanctissimam hanc religionem ad vitae usque finem profitentis? Non minus incredibile, omnes Platonicos iuniores, quorum universa in eo versabatur industria, ut honori & gloriae Servatoris nostri nocerent, disciplinae suae initia ad hominem referre voluisse, quem aliqui saltim eorum non ignorare poterant, CHRISTO pertinaciter adhaesisse? Sed quid multa? Simulatque naturam & indolem philosophiae illius cognoverimus, quam traditam sese accepisse ab AMMONIO omnes uno ore fatentur Platonici, tota haec opinio de constantia eius in tuenda ad obitum religione Christiana per se collabetur.

§. VIII.

Homo hic in schola Christianorum Alexandrina sine ulla controversia institutus erat, & a CLEMENTE, quod valde verisimile, aut a PANTAENO, disciplinam acceperat. Itaque philosophandi formam, quae usitata inter Christianos erat, non modo didicerat, verum etiam quemadmodum Christiani antiquas superstitiones oppugnarent, & tam philosophos, quam Deorum sacerdotes ad incitas redigerent, cognoverat. Et haec ipsi cognitio multum postea proderat ad novum illud, quod meditabatur, doctrinae genus constituendum. Verisimile est, gloriae studium incitasse hominem, ut Christiana sacra desereret: ipse nimirum caput & magister sectae esse, non aliis subesse & obtemperare volebat. Forte etiam blanditiae & promissa philosophorum, qui acre ac subtile videbant esse in eo ingenium, non leviter constantiam eius labefactarunt. Vtcumque est, id quidem vacat controversia, AMMONIVM, ut solent transfugae, capitale odium ex civitate Christiana, quam reliquerat, secum retulisse, quumque acumine & temeritate valeret, egressum e Christianis talem instituisse disciplinam construere, qualis apta esset ad impetus Christianorum in veterem religionem frangendos & Deorum caussam contra magnos hos & potentes adversarios defendendam. Neque male prorsus homini hoc consilium cessisse, non aegre perspiciet, quisquis cum sectae, quam erexit, institutis & sententiis *Apologias* Christianorum veterum & disputandi contra gentes rationem studiose contulerit. Nihil quidem ipsemet in litteras retulit AMMONIVS: sed quo animo, quibusve fuerit sententiis & opinionibus, commode ex illis intelligitur, qui ab ore eius pependerunt, maxime ex PLOTINO, quo nobiliorem discipulum non habuit. Ex institutione, qua usus fuerat, Christianorum intellexerat, Deorum opes & cultum funditus eversum iri, si cultores eorum eadem, qua sacerdotes solebant, via cum Christianis decertare pergerent: nam populari religione nihil fieri puerilius & ineptius posse, invictis Servatoris nostri discipuli argumentis demonstrabant. Nec minus perspiciebat, nullius sectae inter philosophos tantas esse vires, ut Christianorum sustinere posset fortitudinem: verendum potius esse, ne mutuis sese certaminibus hae familiae conficerent, atque dissensionibus suis Christianis locum aperirent de omnibus simul triumphandi. Tantis igitur ut occurreret periculis, primum id assumebat, quod & POTAMONIS sectatores probaverant & Christiani similiter adoptaverant, veritatem non totam ad unam aliquam philosophorum familiam divertisse, verum ex omnibus conquirendam esse sectis, ratione idcirco & ingenio utendum esse illis, non magistrorum auctoritate, qui verum invenire vellent. Huic alterum addebat, quod a Christianis acceperat, omnium philosophorum principem & coryphaeum veluti PLATONEM esse, quippe qui praestantissimam philosophiae partem, quae de Deo & rebus agit ab hominum aspectu remotis, deque animae curatione ceteris omnibus sapientius & castius tractasset: non omni quidem & hunc philosophum errore vacare, nec universam ita esse ab eo sapientiam exhaustam, nihil ut addi queat amplius: sed levissima esse peccata eius, si cum illis, quae bene dixerit, compararentur, resque maximas, gravissimasque divine prorsus ab eo explicatas esse. Forte ipsum hominis ingenium, quod magna ex parte fanaticum fuisse praecepta & dogmata eius non pauca ostendunt, in hunc amorem PLATONIS ipsum impulit: at certum tamen est, quum Christianis vellet resistere, insigni eum non potuisse non erga PLATONEM voluntate esse. Nam quum ipsimet Christiani PLATONEM ceteris anteferrent philosophis, & in multis magnisque secum rebus consentire, statuerent, licebat ipsi hinc efficere, nihil novi, quod non antea dictum sit, CHRISTI discipulos in orbem attulisse, atque dudum, quae meliora inter Christianos & sanctiora viderentur, ab Academia tradita esse: quod quantum valuerit ad homines a Christiana religione avocandos & in sua castra pertrahendos, vel me tacente intelligitur.

§. IX.

His, quae Eclecticis potius & Christianis, quam sibimet ipsi, debebat AMMONIVS, alia quaedam de suo adiungebat, quibus institutum suum Christianos debellandi carere non posse, perspiciebat. Christiani PLATONEM quidem propius ad veritatem fatebantur accessisse : at eumdem contendebant a MOSE & Hebraeis quaecumque sana & utilia haberet mutuatum esse. Non tantum erat in hoc homine litterarum & antiquae eruditionis, ut rationibus historicis hanc opinionem resellere posset : itaque alia ratione eam adoriebatur. Veteres scilicet philosophos, tam Orientales, quam Graecos, eadem, quae PLATONEM, docuisse adseverabat ; & eos magnopere falli decernebat, qui putarent, tot esse, quot vulgo ferrentur, inter philosophos altercationes & certamina. Quumque clarior inter philosophos secundum PLATONEM nemo esset ARISTOTELE, qui tamen totius PLATONI videbatur esse oppositus, omnis in eo erat labor eius, ut de rebus gravioribus & maioris momenti nihil dissensisse hos philosophos inter se, ostenderet.. Hoc confecto, sperabat, fore, ut nemo Christianis crederet, suffuratum esse PLATONEM praecepta sua ex MOSE & Hebraeorum scriptoribus. Nam si omnes philosophi, tantis locorum, temporumque intervallis seiuncti, eadem tenuerunt, quae PLATO, dogmata, evidens est, nihil necesse fuisse, ut PLATO Iudaeos adiret, qua sapientiam suam addisceret, verum aut ratione duce, aut aliis philosophis auctoribus, eam consequi potuisse : quin etiam multo videtur probabilius, Iudaeos, ex antiquioribus philosophis, quos Platonicos fuisse ante PLATONEM AMMONIVS volebat, quam PLATONEM ex Iudaeis profecisse. Hanc omnium philosophorum concordiam molitum esse principem omnium versutum hominem hunc, cum discipulorum eius libri significant, in quibus id agitur potissimum, ut omnes philosophi ad unam revocentur familiam, tum HIEROCLIS, magni ex eius schola magistri, testimonium extra omnem controversiam collocat. Hunc enim PHOTIVS (1) *Libro de providentia* scriptum reliquisse memorat, multos olim sibi persuasisse, magna discordia philosophos distineri, μέχρις ὅτε ἡ Ἀμμωνίου σοφία διέλαμψεν, ὃν καὶ θεοδίδακτον ἐπικαλεῖσθαι ὑμνεῖ, *donec Ammonii aliquando sapientia orbi illuxerit, quem etiam divinitus edoctum appellari praedicat:* τοῦτον γὰρ τὰς τῶν παλαιῶν ἀνδρῶν διακαθάραντα δόξας, καὶ τοὺς ἑκατέρωθεν ἀναφυομένους ἀποσκευασάμενον λήρους, σύμφωνον ἐν τοῖς ἐπικαίροις τε καὶ ἀναγκαιοτάτοις τῶν δογμάτων Πλάτωνός τε καὶ Ἀριστοτέλους τὴν γνώμην ἀποφῆναι. *Hunc enim veterum philosophorum opinionibus perpurgatis & resectis, quae utrinque excreverant, nugis, in praecipuis quibusque & maxime necessariis dogmatibus, concordem esse Platonis & Aristotelis sententiam, demonstrasse.* Praeclare haec verba mentem & sententiam illustrant AMMONII. Non ille nusquam inter se dissensisse philosophos autumabat, aut nulla de re vere inter sectas veteres decertatum fuisse, statuebat : quod si putasset, nescio, quomodo simul tradere potuisset, veritatem ex omnibus sectis colligendam esse : sed de illis tantum rebus, quae maioris momenti essent, veram inter antiquos sapientes pugnam fuisse, negabat. Nullum vero dubium est, quin dogmata de Deo, de mundo, de anima, de geniis & cognatis rebus intellexerit : de quibus quippe potissimum inter Christianos & philosophos quaerebatur. Nam id agunt acriter iuniores Platonici, quorum monumenta restant, ut his de rebus potissimum nec orientales philosophos, nec PLATONEM, nec ARISTOTELEM, nec reliquos nominis cuiusdam sapientes litis aliquid inter se aluisse, convincant. Hoc modo philosophis satis contra Christianos consultum fore, AMMONIVS arbitrabatur : reliquum erat, ut Numinibus quoque succurreret & concidentibus sensim publicis religionibus opem ferret. Ad has igitur iuvandas duplex excogitabat remedium. Primum, religionem eorum, qui multis Diis servirent, male a Christianis intelligi, querebatur : Hos enim vulgo perhibere, multa Numina coli a populis ; sed invita hoc veritate fieri : Vnum summum Deum omnes gentes revereri, unde profecta sint omnia : at hoc unum supremum Numen administrationem huius universitatis inter multas distribuisse naturas, Deo quidem ipso longe inferiores, at hominibus multo maiores & superiores : Has naturas *Deos* a se dici, & his cultum a populis aliquem iure exhiberi, tametsi negari nequeat, vitio cum Sacerdotum, tum insanae plebis errores quosdam in hunc cultum irrepsisse. Hoc freti dogmate, quidquid in universo terrarum orbe religionum erat, id in tutelam suam Platonici recipiebant. Deinde poëtarum de Diis fabulas longe aliter esse exponendas tuebantur, quam verba postulare viderentur : reiiciendum esse corticem & nucleum eruendum : nam vilibus sub integumentis sensus longe praestantissimos, Metaphysicos, Physicos, Morales esse reconditos, quos sapientem protrahere & in luce collocare

(1) *Bibliothecae Cod. CCXIV. p.* 550. Eadem fere repetit *Cod. CCLI. p.* 1382.

care deceat. Quae hic summatim refero, ea deinceps particulatim explicabo & testimoniis quibusdam roborabo. Iam igitur qualis ista sit philosophia, quam *iuniorem* vulgo *Platonicam* nominant, apertum est. Est illa doctrinae quoddam genus ex veterum Eclecticorum & Christianorum scitis, ipsiusque AMMONII inventis temperatum & mistum, quod PLATONEM quidem ante omnes vult audiendum esse & huic reliquos conciliare philosophos tentat, at simul tamen quod PLATONI deest aut ex reliquis sectis libere adsciscendum aut ratione & ingenio investigandum esse, tradit: eo vero potissimum consilio conditum est, quo res Deorum sensim collabentes servarentur ab interitu & Christianorum in veteres superstitiones tela confringerentur, ipsaque eorum religio extirparetur.

§. X.

Constat iam ex hisce magnam partem, quam ob caussam haec familia Platonicorum sibi nomen imposuerit: sed separatim quoque de vocabuli huius rationibus aliquid dicam. Potuissent hi philosophi vel a delectu, quem instituere suos iubebant, opinionum *Eclectici* dici, vel a studio concordiae inter omnes philosophos sanciendae *Conciliatores* appellari: sed ipsi nomen sibi poscebant Platonicorum, tametsi PLATONEM non semper sequerentur, idque apud posteros retinuerunt. Dux & signifer totius sectae pro Platonico haberi volebat: nam LONGINVS (1) eum diserte *Platonicum* nominat. Eadem discipulis eius mens erat: de quibus ita, ZACHARIAS MITYLENAEVS (2) καλῶς, ὦ ἑταῖρε, τοῦ σοφοῦ Πλάτωνος τὰς δόξας ἀνασκευάζειν ὑμεῖς μεμαθήκατε. καὶ ταῦτα μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπαγγελλόμενοι, καὶ πλατωνικοὶ προσονομάζεσθαι πρὸς τῶν ἀνθρώπων γλιχόμενοι. *Bene, o amice, sapientis Platonis sententias convellere didicistis, etsi vos eius discipulos profitemini, & PLATONICI AVDIRE apud homines expetitis.* Hinc THEOPHRASTVS, generis huius philosophus, PLATONEM sectae suae *parentem & conditorem* vocat (3) ὁ δὲ Πλάτων ὁ ἡμέτερος ΠΡΟΓΟΝΟΣ πολλά τε καὶ καλὰ ψυχῆς περιδιαλέγεται. *Parens autem noster Plato & plurima & pulcherrima de anima disseruit.* Et ipsi hi, de quibus loquimur, philosophi ab AENEA GAZAEO (4) οἱ τῶν Πλάτωνος ὀργίων μυσταγωγοὶ, *illi mysteriorum Platonis unici interpretes* nominantur. Quidnam eos adduxerit, ut hoc tantopere nomen appeterent, ex sequentibus apparebit. Quamvis omnes philosophiae partes hi sapientes attingerent, nec a vitae huius officiis cunctos revocari posse homines, putarent, animam tamen philosophiae in contemplatione positam esse arbitrabantur, & eum demum beatum esse praedicabant, qui relictis negotiis & rerum humanarum strepitu, veras de Diis & rebus sempiternis notiones sibi comparare, mentem a rebus fluxis & caducis ad res supernas attollere, ipsius denique supremi Numinis & minorum Deorum in communionem meditando pervenire studeret. (5) Hinc virtutum quum quatuor constituerent classes, *Theurgicas*, quas appellabant, supremo collocabant gradu, quarum compotem Deum daemonumque naturam mirabili modo speculari, resque viribus omnium superiores efficere posse, praedicabant. (6) Huius, quam dixi, scientiae, harumque virtutum HERMETEM TRISMEGISTVM, primum fuisse credebant magistrum: a quo ad ORPHEVM, ZOROASTREM, aliosque orientalium populorum philosophos manaverit, quorum omnium varios circumferebant & laudabant libros, fictos haud dubie & magnis sub nominibus magnas nugas occultantes. Graecorum autem philosophorum neminem existimabant hanc vere consequutum esse doctrinam, praeter PLATONEM & PYTHAGORAM, quorum uterque Aegyptum adierit & columnas HERMETIS inspexerit. (7) Haec caussa erat unica, quare *Platonicorum* vel *Pythagoraeorum* affectabant appel-

(1) *in* PORPHYRII *vita Plotini cap. XX. p.* 128. *edit. Fabricii Bibl. Graec. Vol. IV.*

(2) *Dialogo de opificio mundi p.* 189. *ed. Barthii.*

(3) Apud AENEAM GAZAEVM in *Dialogo de immortalit. animae p.* 10. 11.

(4) *loc. cit. p.* 16.

(5) IAMBLICHVS *de mysteriis Aegyptior. Sect. X. cap. VIII. p.* 179. εὔχομαι δὲ θεοῖς - - ἵνα σοὶ καὶ τελειοτέρων τούτων περὶ θεῶν χορηγοῖεν μετουσίαν, ἐν αἷς δὴ τὸ μακαριστὸν τέλος τῶν ἀγαθῶν ἡμῖν πρόκειται. *Rogo Deum, ut mihi & tibi perfectiores adhuc de Diis notiones praestent, in QVIBVS OMNIVM BONORVM BEATISSIMA POSSESSIO nobis reponitur.* His iunge preces SIMPLICII *Commentar. in Epictetum p.* 332.

(6) Videatur IO. ALB. FABRICIVS *Prolegom. ad Marini vitam Procli p. XX.* 2. & ex ipsius scholae huius philosophis PORPHYRIVS in *Sententiis ad intelligibilia ducentibus* τῶν πρὸς τὰ νοητὰ ἀφορμῶν *P. II. p.* 235. *f. ed. Holstenii.*

(7) IAMBLICHVS *de myster. Aegyptior. Sect. I. cap. II. p.* 3. Φιλόσοφον δ' εἴτε προβάλλοις ἐρώτημα, διακρινοῦμέν σοι καὶ τοῦτο κατὰ τὰς Ἑρμοῦ παλαιὰς στήλας, ἃς Πλάτων ἤδη πρόσθεν καὶ Πυθαγόρας διαγνόντες, φιλοσοφίαν συνεστήσαντο. *Si quod autem philosophicum dubium propo-*

appellationem, quoniam nimirum PLATONIS & PYTHAGORAE in sublimiori & nobilissima omnis cognitionis parte, ad quam reliqua philosophia viam tantummodo sterneret, vestigia se magnam partem legere profitebantur. HERMETIANORVM si voluissent, cognomen potuissent assumere, aut antiquioris philosophiae sectatorum. Sed quoniam alii, & in his Gnostici, HERMETIS etiam se sectatores & ZOROASTRIS dicebant, quibuscum multis in rebus hi sectatores AMMONII diffidebant, satius ipsis visum est a PLATONE vel PYTHAGORA vocabulum sibi sumere. Quo quidem nomine indicare volebant, hos philosophos omnium optimos HERMETIS interpretes esse, sibique propterea placuisse hos unice duces, ad arcem quo philosophiae pervenirent, adhibere. Adde his ipsam, quam profitebantur, disciplinae rationem & indolem postulasse, ut PLATONI sese potissimum adiungerent. Nam quum philosophiae viribus opprimere Christianam religionem vellent, necesse erat, ut philosophum commendarent, quem ipsi non inficiabantur Christiani non mediocrem veritatis partem perspexisse ac tenuisse.

§ XI.

Numerosum AMMONIVS discipulorum agmen brevi temporis spatio eloquentia & ingenii subtilitate sibi collegit: in quibus aliqui plus contulerunt ad hanc doctrinam exornandam, instruendam & propagandam, quam ipse magister, qui Alexandria haud egressus est. Horum omnium nobilissimus PLOTINVS est, cuius vitam PORPHYRIVS litteris consignavit, auditor eius & Christiani coetus hostis infensissimus. (1) Hic PLOTINVS qualis fuerit, non melius, quam ex ipsis eius, qui supersunt, libris discitur; ex quibus hominem patet fuisse acri certe ingenio, nec vulgari praeditum acumine, at simul fanaticum, vehementer superstitiosum & nimio subtilitatis studio saepenumero delirum, oratione praeterea & dictione valde obscurum & impeditum, poëticisque figuris ubique confertum. Et hic tamen homo, quum Romae scholam aperuisset, totam fere Italiam AMMONII doctrina infecit, & praestantissimis tam urbis, quam provinciarum ingeniis dux & auctor ad eam suscipiendam exstitit. (2) Inter discipulos eius PORPHYRIVS eminet, vir eruditus ceteroquin, at levis, mutabilis & atrae bilis copia laborans: is Siciliam & alias provincias Romani orbis hoc philosophiae genere replevit, nec ore tantum, verum etiam variis scriptis de eo bene meritus est. (3) Ita vero dum inter Latinos hoc genus numero & opibus cresceret, Alexandrina schola, quam ipse dux & caput familiae, AMMONIVS, condiderat, non minoribus incrementis usa est: in qua quippe praestantissimi per multa saecula magistri hanc sapientiam illustrarunt & tam Christianae, quam profanae iuventutis mentibus instillarunt, quorum hic recitare nomina, institutum meum haud patitur. Ex Aegypto ad finitimos populos, maxime ad Syros, haec secta transiit, multisque in locis, praesertim Antiochiae, quae caput est Syriae, consedit. (4) In Graeciam PLVTARCHVS quidam, Atheniensis, hanc intulit philosophandi formam: qui quum Alexandriae institutus esset, in patriam rediens, MARINO teste, (5) Athenis scholam instituit, quae magistros postea longe celeberrimos & exquisiti ingenii habuit, SYRIANVM, PROCLVM, ISIDORVM, DAMASCIVM, magna τῆς ἱερᾶς γενεᾶς seu *divini generis*, quod sibi nomen arrogabat gens superba & sui amantissima, fulcra & columina. Postquam Imperatores Servatori nostri nomen dederant, sensim & paullatim de familiae huius auctoritate & splendore detractum est aliquid: nam & numerus virorum eruditorum, quibus iuvenum committi poterat institutio, crescebat tum inter Christianos, & firmamenta cadebant, quibus antea haec secta steterat, quae Diis & religionibus antiquis collabentibus opem ferre tanto studio conata erat. At multi tamen inter ipsos erant Christianos, etiam post CONSTANTINVM M. qui philosophos hos reipublicae multum fructus afferre, nil dubitabant, filiosque suos philosophia & artibus ingenuis ab illis imbui malebant, quam a Christianis doctoribus. IVLIANO regnante, qui praeter modum huic doctrinae favebat, quam ipsemet complexus erat, parum a summo gloriae & felicitatis humanae apice distare videbantur Platonici.

proponas, illud etiam determinabimus tibi iuxta antiquas Mercurii columnas, quas Plato & Pythagoras ante eam lectitantes philosophiam inde constituerunt.

(1) Adde PETR. BAYLE *Dictionaire Histor. & Critique Tom. III. voce Plotinus p.* 2330.

(2) Vid. PORPHYRII *vita Plotini c. III. p.* 97.

(3) Legatur LVC. HOLSTENII liber *de vita & scriptis Porphyrii*, quem IO. ALB. FABRICIVS *Bibliothecae Graecae Volum. IV.* iterum edidit.

(4) Vid. AENEAS GAZAEVS *de immortalit. animae p.* 13.

(5) *In vita Procli cap. XI. XII. p.* 25.

nici. Rei enim publicae gerendae praeficiebantur, & ita in consilium ab Imperatore adhibebantur, nihil ut alicuius momenti vel civile, vel militare sine illis susciperetur. Hoc vero opinione citius sublato, tanto gravius postea in eos exarsit odium, quod multorum malorum, quibus Imperator Christianos affecerat, auctores nec iniuria credebantur. Igitur ab hoc tempore res eorum indies diminutae sunt, nec ulla diligentia, tametsi patronis haud carerent summo loco positis, & ipsimet magnam moderationem prae se ferrent, refici & restitui potuerunt. Conqueritur iam THEOPHRASTVS apud AENEAM GAZAEVM (6) saeculo quinto, totam fere tam scholae Alexandrinae, quam Atheniensis, gloriam & dignitatem periisse. Sequens autem saeculum ultimam rebus fectae huius cladem attulit. Nam IVSTINIANVS Imperator aut solum eos vertere, aut ad Christianorum religionem accedere iussit: quorum illud praetulerunt & AGATHIA teste (7) in Persiam profecti sunt. Ex qua licet dein redirent provincia, postquam pacem cum Persis inierat Imperator, quod A. DXXXIII. factum esse nuper contendit vir eruditissimus PETRVS WESSELINGIVS (8) haud tamen pristini honoris & dignitatis vel mediocrem partem recuperare potuerunt, sed oblivione & obscuritate sensim oppressi sunt.

§. XII.

Exposui, qua mihi facere licuit, brevitate cum naturam & indolem philosophiae illius, quae *recentior Platonica* dicitur, tum praecipua eius fata & Historiam. Forte alio tempore, si otium & vires supremum Numen concesserit, copiosius res huius factionis persequar, quarum quidem cognitio multum confert ad Historiam veterum Christianorum melius intelligendam. Nunc propius ad rem institutam accedo, & quantum detrimenti ex his Platonicis civitas Christiana ceperit, docere aggredior. Tantum abest, ut Christiani perniciosam hancce sectam fugerent, quae totius rei Christianae perniciem ac interitum meditabatur, ut potius cupide ad eam sese applicarent, suosque praeceptis eius imbui vellent, rati, parum inter Christianam & Platonicam disciplinam interesse discriminis, & utramque certo modo satis commode coniungi posse. CLEMENTI simul & AMMONIO, a quo supra vidimus hanc disciplinam esse inventam, inclytus ille Christianorum doctor, ORIGENES, operam dederat, (1) quem omnes queruntur Platonicis scitis doctrinam Christianam adulterasse. Is, quum scholae Alexandrinae praepositus esset, tantam sibi docendo & scribendo nominis gloriam subito acquisivit, ut ad eum non Christianorum tantum iuvenum ingens confluxerit numerus, verum etiam philosophi a Christiana religione alieni eruditionis caussa accederent. Horum omnium animis eamdem illi, quam a magistris suis acceperat, philosophiam committebat, id est, *Eclectico-Platonicam*, aut si mavis *Potamonico-Ammonianam*, verum Christianis praeceptis temperatam & paullo aliter instructam & dispositam, atque ab AMMONIO instructa fuerat. Magnum enim, quod in hoc viro erat, ingenium non patiebatur eum magistros ita sequi, ut nihil ipse moliretur & ageret; nec, quod aliqui sibi persuadent, ORIGENIS disciplina male digesta est aut ex membris parum inter se aptis & cohaerentibus coagmentata. Discipuli isti ORIGENIS summis inter Christianos muneribus passim praeficiebantur: ex quo evenit, ut hoc sapientiae genus latius & per Aegyptum & per multas Orientis provincias manaret, sacraque dogmata eo modo ubique traderentur, ut ORIGENES ea ad sectae, cui sese addixerat, praecepta accommodaverat. Quae ORIGENIS fuit philosophia, ea & HERACLAE & reliquis, qui post eum scholam Alexandrinam gubernarunt, doctoribus diu satis probata fuit: ex quo proclive coniectu est, quantopere creverit per sequentia saecula inter Christianos numerus eorum, qui philosophiae huic Platonicae studebant. Sed nec doctores tantum vel Alexandrini, vel alii, ut hoc malo penitus inficerentur Christiani coetus, curabant, verum ipsi quoque rudes & rerum imperiti Christiani propagationem eius adiuvabant. Qui quum philosophos Platonicos in magna eloquentiae & ingenii laude viderent versari, & summis non raro muneribus admoveri, filios suos tales esse maximopere cupiebant, quales illi videbantur ipsis sapientiae antistites esse, nec idcirco eos, in disciplinam illis dare verebantur, a quorum eos contagione & commercio arcere debuissent. Quotquot enim in his

(6) *Dialogo de immortal. animae p. 7. 8.*

(7) *De rebus gestis Iustiniani Lib. II. p. 49. Tom. III. Corporis Byzant.*

(8) *Observationum Variar. Lib. I. cap. XXVIII. p. 120. 121.*

(1) Vid. HVETIVS *Origenianor. Lib. I. cap. I. §. V. VI. p. 4.*

his scholis educati & instituti erant, illi, tamquam scabie quadam afflati, praepostere & de Christiana religione & de cultu Deorum iudicabant, vanisque & futilibus sententiis & commentis contaminati, alios vicissim maculabant. Ad extremum multi ex his philosophis Platonicis ad Christianam accedebant religionem, qui pallium tamen haud deponebant, quum Christiani facti essent, sed, paucis tantum sententiis demtis, licere sibi CHRISTVM & AMMONIVM simul sequi, arbitrabantur. Afferam, ut hoc probem, aliquot AVGVSTINI locos, qui mihi valde videntur esse memorabiles. *Tunc*, inquit, (2) *Plotini schola Romae floruit, habuitque condiscipulos multos acutissimos & solertissimos viros. Sed aliqui eorum magicarum artium curiositate depravati sunt, aliqui Dominum Iesum Christum ipsius veritatis atque sapientiae incommutabilis, quam conabantur attingere, cognoscentes gestare personam, in EIVS MILITIAM TRANSIERVNT.* Habes Platonicos & PLOTINI discipulos ad Christiana sacra transeuntes: nunc etiam qua ratione illud fecerint, eodem ex AVGVSTINO accipe: *Itaque*, ait, (3) *si hanc vitam illi viri nobiscum rursus agere potuissent, viderent profecto, cuius auctoritate facilius consuleretur hominibus, & PAVCIS MVTATIS VERBIS ATQVE SENTENTIIS Christiani fierent, SICVT plerique recentiorum nostrorumque temporum PLATONICI fecerunt.* Huic cognata sunt, quae alio loco disserit, ubi: *Ex quo intelligitur*, inquit, (4) *ipsos quoque Platonicae gentis philosophos, PAVCIS MVTATIS, QVAE CHRISTIANA IMPROBAT DISCIPLINA, invictissimo uni Regi Christo pias cervices oportere submittere.* Ergo qui a Platonicis ad Christianos desciscebant, modica rantum sibi opus esse mutarione ad Christianum nomen consequendum & pleraque disciplinae, quam anre professi erant, praecepta sese retinere posse ducebant: in qua eos sententia ipsi Christiani confirmabant.

§. XIII.

Nihil vero capitalius Christianae religioni accidere potuit, funesta hac praeceptorum Christi cum superstitiosae & parum apte inter se cohaerentis philosophiae colligatione. Haud equidem diffiteor, in extinguenda Gnosticorum amentia, quae furiosae cuiusdam sapientiae in Orientis provinciis natae & educatae, viribus freta, non leviter res Christianorum per duo fere saecula conturbavit, non plane nullum hos philosophos auxilium tulisse Christianis. Acriter enim hos Platonicos contra Gnosticos, qui vocantur, pugnasse, & cum dogmata eorum funditus subvertisse, tum libros, quibus imperitos decipiebant, ZOROASTRIS, ZOSTRIANI & aliorum, omni dignitate & splendore disputationibus suis exuisse, praeter alios a PORPHYRIO memoriae proditum est. (1) Perierunt, quod dolendum est, AMELII & PORPHYRII, quibus hanc factionem adorti sunt, libri: at superest tamen PLOTINI scriptum, quo primarium eius dogma: mundum hunc ab inferiori quodam Deo, eoque haud benigno, conditum esse, non prorsus stolide convellit. (2) Quae coniuncta Christianorum & philosophorum vis effecit haud dubie, ut, si Manichaeos demas, rariora Gnosticae dementiae vestigia saeculo tertio appareant. Verum ipso morbo nocentius longe remedium erat: neque tot vulnera omnes antiquiorum haereticorum familiae, portentosae licet & noxiae, Christianae civitati inflixerunt, quot ei sola haec & unica factio intulit, quae multo callidius &, magnae pietatis ac sanctimoniae specie adscita, rem Christianam aggrediebatur. Quare nil dubito inventionem eius callidissimum infernalis genii consilium dicere, quod ad contentum coelestis veritatis cursum sistendum, ad errorum pestilentium semina tamquam ab orco revocanda, & ad veterum religionum aniles fabulas velandas & fuco veluti obducendas haud parum profuit.

§. XIV.

Ostendam id nunc enucleatius & copiosius. Sed quo via quadam & ordine procedat disputatio, primum mala, quae rebus Christianis ab hac secta esse allata certus sum, distribuam, deinde de singulis generibus, quantum instituti permittunt rationes, disseram. Quaecumque ab his philosophis ad civitatem Christianam manarunt calamitates,

(2) *Epistola CXVIII. ad Dioscorum cap. V. §. 33. p. 260. Tom. II. Opp.*

(3) *Libro de vera religione cap. IV. §. VII. p. 559. Tom. I. Opp.*

(4) *Epist. ad Dioscor. §. 21. p. 255. Tom. II. Opp.*

(1) *In vita Plotini cap. XVI. p. 118.*

(2) Exstat in *Operibus Plotini* a MARSILIO FICINO editis, *Ennead. II. Lib. IX. p. 199. 219.*

tates, commode dividi possunt in *externas* & *intestinas*. *Externa* mala illa voco, quae exterius afflixerunt regnum Servatoris nostri aut impedimenta illa, quae ab hac factione propagationi & incrementis doctrinae Christianae obiecta sunt. *Intestina* mihi mala vitia illa dicuntur, quae in ipsa Christiana civitate ex inconsiderata & imprudenti philosophiae huius cum sanctissimis CHRISTI praeceptis & dogmatibus copulatione & coniunctione enata sunt. Ad externa rursus, quae nominavi, mala tria refero. Primum hi philosophi ita disciplinam suam instruxerunt, ut idonea esset ad infringendas rationes illas, quibus doctores Christiani veterum religionum, aut superstitionum potius, vanitatem & dementiam demonstrabant. Deinde id agebant iidem, ut argumenta, quibus Christiani antistites & doctores divinitatem & praestantiam Christianae religionis extra controversiam ponere solebant, novis inventis convellerent & labefactarent. Ex quibus binis rebus hoc fluxit, quod tertium est, ut alii a Christianis desciscerent, & ad veteres sordes redirent, alii vero novum quoddam religionis genus sibi fingerent, ex praeceptis Christianis & antiquis superstitionibus conflatum & compositum.

§. XV.

Primum igitur Platonica natio, quum gravissimis argumentis & rationibus cultum Deorum & quidquid in orbe religionum erat a Christianis oppugnari videret, nec esse tamen intelligeret aliquem, qui tam validis adversariis occurrere posset, novam sibi ineundam ducebat esse rationem ad depellenda Christianorum in Deos & religiones veteres tela. Res erat Christianis vel cum philosophis, qui se meliorem, quam plebs, & puriorem sequi profitebantur sapientiam, vel cum reliquis minus litteratis Deorum cultoribus, sacerdotibus nimirum & amicis eorum. Illos ita coercebant Christiani, quemadmodum ex TERTVLLIANO, ARNOBIO, TATIANO, ATHENAGORA, omnibusque fere pro religione Christiana scriptoribus liquet, ut partim turpitudinem & gravissimos philosophiae errores, per omnes eundo sectas, detegerent, partim contentiones & rixas philosophorum, quibus sese mutuo conficiebant, exagitarent & irriderent, partim denique praestantissimam omnis humanae cognitionis partem de Deo & de officiis hominum a philosophis posthabitam & neglectam esse, quum inutilibus sese contemplationibus fatigassent, conquererentur. Haec omnia diluere studebant hi philosophi. Quum nihil tam absurde dici vel cogitari possit, quin ab aliquo dictum sit philosophorum, levissimo negotio licebat Christianis, incredibilem ineptiarum & flagitiorum ex singulis sectis colligere numerum, quae philosophi, tamquam singularis sapientiae specimina, suis tradiderant. Neque inveniebant, quod exemplis tot & apertis documentis opponerent, philosophiae studiosi. Nihil elegantius hanc in rem legi potest, quam *tertius institutionum* LACTANTII liber, quem *de falsa sapientia* inscripsit. (1) Ab hac molesta prorsus disputatione novae huius philosophiae sectatores sese liberabant, dum in primis scientiae suae fundamentis hoc ponerent, veritatem non in una, sed in omnibus quaerendam esse sectis, nec ita esse exculfam, ut nihil inveniri possit amplius; Huius enim dogmatis beneficio quidquid huic vel illi familiae vitiorum & flagitiorum exprobrabatur, tamquam falsum & inane reiicere poterant. Et hic quidem ipsimet Christiani rebus eorum subveniebant, qui, quum nonnulla Philosophorum placita a suis non abhorrere cernerent dogmatibus, *veritatem pene universam*, quae ipsa LACTANTII verba sunt, (2) *per philosophorum sectas esse divisam, nec ullum philosophum tam fuisse inanem, qui non viderit ex vero aliquid*, diserte affirmabant. Potest id multis CLEMENTIS ALEX. IVSTINI M. ORIGENIS aliorumque dictis uberius probari, quorum nonnulla iam supra attulimus. Itaque libere, quoties Christiani vel Stoicum, vel Cyrenaicum, vel Peripateticum aliquid reprehenderent, quod aperte vitiosum & ridiculum erat, esse quidem profitebantur in omnibus sectis, quae vituperari atque iure reiici possent: sed & in singulis veri quasdam scintillas & semina latere, quae sapientis sit ex illis, dimissis reliquis, colligere & in suam rem convertere: errasse veteres philosophos interdum, ut homines, quaedam etiam intacta dimisisse, quae, si recte munere suo defungi voluissent, haud dubie enodate & explicare debuissent: sed hos singularum sectarum & philosophorum errores ipsi philosophiae fraudi haud esse posse, cuius partes quaedam apud omnes sint familias, ex quibus in unam summam colligendae sint. Et in hoc sententiarum delectu instituendo, veterumque philosophorum reprehensione eo usque saepe progrediebantur, ut ne ipsi quidem PLATONI parcerent, quo nihil tamen exstitisse maius

(1) In primis a *cap. XVII. p. 336.*

(2) *Instit. divinar. Lib. VII. c. VII. p. 806. ed. Walchii.*

maius & excellentius adseverabant: cuius vestigia etiam in illa sapientiae parte, in qua ducem alioquin sibi eum delegerant, de Deo, de anima, de geniis, nonnumquam deserebant, quum res ita posceret. Animadvertit hoc aliquoties in PORPHYRIO, celeberrimo sectae huius magistro, AVGVSTINVS. *Si*, inquit alicubi (3) *post Platonem aliquid emendare existimatur indignum, cur ipse Porphyrius nonnulla & non parva emendavit? Nam Platonem animas hominum post mortem revolvi usque ad corpora bestiarum, scripsisse certissimum est. Hanc sententiam Porphyrii doctor tenuit & Plotinus: Porphyrio tamen iure displicuit.* Interiectis quibusdam, eumdem tradit PORPHYRIVM docuisse, animas bonorum virorum corpore solutas in hanc vitam haud reverti: *Quo sententia*, pergit, *profecto abstulit, quod esse Platonicum maxime perhibetur, ut mortuos ex vivis, ita vivos ex mortuis semper fieri.* Totam vero disputationem his verbis terminat: *Ecce Platonicus in melius a Platone dissentit: ecce vidit, quod ille non vidit, nec post talem ac tantum magistrum refugit correctionem, sed homini praeposuit veritatem.* Sed his tamen addi debet, plerosque eorum, qui a PLATONE opinionibus discesserunt, studiose cavisse, ne haec defectio nimis aperta & perspicua fieret, & violentis non raro interpretationibus PLATONEM in suas partes obtorto collo rapere voluisse; quod quidem vel ea docent, quae disputant, ut PLATONEM aeternitatem mundi credidisse ostendant. (4)

§. XVI.

Nihilo segnius culpabant Christiani altercationes & rixas Philosophorum, quos inter in Platonicos Aristotelici & hi vicissim in Platonicos, in Peripateticos Stoici, in hos Platonici & Pythagoraei, ne quid nunc de reliquis dicam sectis, voce scriptisque saeviebant. Illis enim dissensionibus philosophiam semetipsam dicebant consumere & conficere, eo quod singulae sectae multarum sectarum iudicio stultitiae convincerentur. Nemo aptius & succinctius quemadmodum hunc locum Christiani veteres tractaverint, exposuit, quam HERMIAS ille, quisquis sit, cuius *Irrisio philosophiae*, quae TATIANO solet iungi, nil est, quam controversiarum philosophicarum festiva & erudita enumeratio. (1) Hunc autem impetum novi hi philosophi facile elidebant; qui, repudiata prorsus contentiosa illa philosophia, non modo PLATONEM cum ARISTOTELE, verum etiam Graecos cum Orientalibus ZOROASTRE, HERMETE, ORPHEO & aliis coniungere studebant. (2) Quod concordiae studium vix dici potest, quot coactas perversasque veterum philosophorum interpretationes pepererit. Vitio ergo hominum tot exortas esse contentiones philosophorum aiebant, qui mentem sapientum haud perceperint, non ipsorum philosophorum, qui de rebus maioris momenti mirifice congruerent. Principes philosophorum plerisque videbantur PLATO & ARISTOTELES: Et his tamen ipsis nulli magis inter se pugnare putabantur. Itaque Christiani in disputationibus suis contra gentes horum duorum philosophorum discordiam in primis urgebant, quo nihil sani & certi a philosophia expectari posse & religionem Christianam omni meliorem esse humana sapientia, demonstrarent: quod quidem multis IVSTINI M. HERMIAE, CLEMENTIS & aliorum locis doceri potest. Platonici contra nostri omnes ingenii vires intendebant, quo controversiis hisce inter PLATONEM & ARISTOTELEM modum aliquem facerent, quos verbis tantum, non autem re, dissidere audacter & sine omni pudore contendebant. PORPHYRIVS prolixum opus composuit septem libris comprehensum, περὶ τῶν μίαν εἶναι τὴν Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους αἵρεσιν, *de Platonis atque Aristotelis consensu*, quod temporum iniuria periit. (3) Cuius exemplum plerique huius generis philosophi sequentes, vix ulla in re vehementius elaborarunt, quam in dissensionibus PLATONIS & ARISTOTELIS tollendis. Verum nulla quoque in re magis patuit, quam in hac, studiis suis & animi commotionibus, non veritati, hoc genus hominum inserviisse & ad quaevis mendacia ruenda paratum fuisse, modo Christianorum rebus aliquid afferre possent detrimenti. Namque binos hos, ut concilient inter se philosophos, ad allegorias, ad violentas verborum perspicuorum expositio-

(3) *De civitate Dei Lib. X. cap. XXV. p. 202. 203. Tom. VII. Opp. Adde Lib. XII. cap. XX. p. 243. & Lib. XIII. cap. XIX. p. 258.*

(4) Lege ZACH. MITYLINAEVM *Dialogo de opificio mundi p. 189.*

(1) Add. ARNOBIVS *Disp. contra gentes L. II. p. 105. ed. Heraldi.*

(2) Vid. ex multis PHOTIVS *Biblioth. Cod. CCLI. p. 1382.* SYRIANVS, non ignobilis sectae huius philosophus, teste SVIDA, non modo Theologiam Orphei binis libris explanavit, verum etiam Συμφωνίαν Ὀρφέως, Πυθαγόρου καὶ Πλάτωνος scripsit.

(3) Vid. LVC. HOLSTENIVS *de vita & scriptis Porphyrii cap. IX. p. 257. ed. Fabricii.*

positiones, ad latebras denique nescio quas confugiunt: sed nihil tamen his omnibus efficiunt conatibus, quam ut clarius sectae suae nuditatem & turpitudinem viris sapientibus aperiant. ARISTOTELES, quod omnes sciunt, mundum voluit aeternum esse: PLATO vero a Deo eum esse constructum & ex rudi materia conditum, quod ex *Timaeo* eius constat, adseveravit. Sed hi tamen philosophi utrumque credidisse disputant, mundum exordio carere, ac, ne parum id probabile videatur, *Timaeum* PLATONIS, quod miserandum sit, excarnificant. PLATO, quod neminem fugit, rerum omnium formas & species mentibus hominum insitas & innatas esse scilicet: Contra Peripateticorum princeps perspicue pronuntiat, nihil animo inscriptum esse, sed *rasae tabulae* mentem hominum esse similem. Sed quidquid dicat ARISTOTELES, cogitur tamen a IAMBLICHO & aliis huius sectae philosophus idem, quod PLATO, sentire: & hoc negotium tanta subtilitate ab illis agitur, ut difficile dictu sit. Quis nescit, PLATONEM rerum ideas & formas semper in ore habere, ARISTOTELEM vero eas deridere & nugas, cantumque cicadae dicere? Soli id Platonici nostri nescire volunt, qui ARISTOTELEM eodem, quo PLATONEM, *idearum* amore arsisse, graviter nobis narrant, & mirabili prorsus acumine verba eius exponunt, quae *ideis* adversari videntur. Plura nolo exempla addere: nam haec sufficiunt ad ingenium huius sectae declarandum, quae homines & sententias sempiterna pugna dissidentes, concordiae vinculo ausa est constringere quo Christianos in philosophos felicissime disputantes morarentur. (4)

§. XVII.

Praetermissam postremo Christiani conquerebantur a sapientiae professoribus praestantissimam omnis cognitionis partem, scientiam nimirum de Deo, de anima sordibus suis purganda, de officiis Deo & aliis praestandis: Plenos esse philosophorum commentarios quaestionibus & disputationibus inanibus & vanis de natura rerum, de caussis & initiis rerum naturalium, de fulmine, stellis, aqua & aëre, de syllogismis & sophismatibus, aliisque rebus, quae partim enodari haud possent ab humanis ingeniis, partim nihil mortalium generi felicitatis & utilitatis sive hic, sive post corporis obitum afferrent: contra graviora illa & nobiliora, quibus omnis hominum salus contineretur, aut prorsus in illis negligi, aut, aride admodum & ieiune tractari: si qui tamen philosophorum

(4) Valde mihi gratum cognitu fuit, quum Viro veteris Historiae sacrae & philosophicae in primis gnaro, IACOBO THOMASIO, idem, quod hic tradidi, in mentem iam venisse, viderem. Sic enim ille *Oratione de Syncretismo Peripatetico*, quae *undecima* est in *Orationibus* eius coniunctim editis *p. 337. Seculari eruditione instructissimi veteris ecclesiae doctores Clemens Alexandrinus, Tertullianus, Origenes, Iustinus Martyr, Lactantius, Eusebius Caesareensis, aliique gentilibus philosophis tum alia, tum dissensiones obiiciebant suas. Hi ergo coeperunt hanc accusationem a se amoliri, in nostros reiicere. - - - Ita nimirum, quando damnandus fuit Christus, Pilatum atque Herodem ex inimicis amicos factos oportuit. Ita cum Platone Aristoteles in gratiam redire debuit, ut Christianis aegre fieret.* Verum ante hunc idem dudum perspexerat BENEDICTVS PERERIVS, Iesuita pereruditus, qui, quum SIMPLICII meminisset, discordiam philosophorum in *Comment. ad Aristotelis libros physicos*, ex instituto sectae suae, tollere conantis, haec subiicit, *de communibus rerum omnium rerum naturalium principiis & affectionibus Lib. IV. cap. X. p. 238. Quibus verbis tecte, ni fallor, pungit veteres ecclesiae doctores, Clementem inquam Alexandrinum, Tertullianum, Origenem, Iustinum Martyrem, Lactantium, Eusebium Caesareensem & alios quam plurimos, qui ut philosophos opinione sapientiae inflatos & Christianam doctrinam, quae fide ac simplicitate nititur, ludibrio habentes, coarguerent, in demonstrandis & refellendis illorum erroribus & dissensione, quae inter ipsos semper fuit maxima, declaranda, plurimum elaborarunt.* Nostra memoria FRANC. BALTVS, eiusdem familiae sodalis, in eamdem venit sententiam: qui postquam dixerat, veteris ecclesiae doctores fere omnes dissensionem cum omnium philosophorum, tum PLATONIS potissimum & ARISTOTELIS, philosophis Christianae religioni inimicis obiecisse, nil sese dubitare, addit, inde factum esse, ut Platonici tantum laboris in componendis horum philosophorum controversiis consumerent, *Defense des SS. Peres accusez de Platonisme Livr. II. chap. III. p. 115. Not. Ie ne doute nullement, que ce n' ait été pour repondre a cet argument invincible des SS. Peres, que les Platoniciens posterieurs au Christianisme se sont efforcez de faire voir par plusieurs ouvrages, que la philosophie de Platon & celle d' Aristote etoit absolument la même & que ces deux philosophes s' accordoint parfaitement dans leurs sentimens. - - - Miserable ressource d' une cause desesperée. Mais c' est qu' il etoit de la derniere importance à ces philosophes protecteurs du Paganisme - - - de reunir leurs deux plus fameux Theologiens, pour les opposer avec plus de succes aux Chretiens, ou au moins pour parer les coups que ceux-cy leur portoient à l' occasion des dissensions perpetuelles de leurs chefs & de leurs maitres.* Si omnia, quae a BALTO sunt tradita, aeque certa essent & bene meditata, atque hoc est, nihil libro eius foret melius.

phorum in his rebus operae nonnihil consumerent, ut Stoici & Peripatetici, eos tam absurde superbos esse, ut omnem vitae & animi emendationem humanis viribus, tametsi nihil hisce imbecillius sit, perfici posse, neque Dei sese auxilio ad tanti momenti rem indigere, putarent. Itaque IESV CHRISTO sempiternas deberi ab hominibus gratias & perennem cultum, qui, relicta mundi huius eruditione, stolida magnam partem & supervacanea, divinam eos & coelestem edocuerit sapientiam, viamque planam & certam monstraverit sancte vivendi & ad supremi Numinis communionem aeternamque felicitatem perveniendi. Non poterat, quin haec multis oratio probabilis, immo vera, certaque videretur. Namque steriles & ineptae philosophorum disceptationes multis dudum viris consideratis displicuerant, nec pauci exoptaverant, ut melioris & praestantioris sapientiae doctor aliquis divinitus exsisteret, quem homines per dubios vitae huius casus & infinitas aerumnas sine formidine sequerentur. Itaque nihil intentatum Platonici relinquebant, ut hoc Christianos gradu deiicerent atque philosophiae laboranti opem ferrent. Principio quidquid olim viguerat quaestionum vel Physicarum, vel Logicarum, vel aliarum, id omne suos in postremis & ultimis sapientiae partibus numerare iubebant: contra ante omnia sublimem illam scientiam, quae Dei naturam & virtutes, animae miseriam & vitia, viam denique ex depravato naturae statu ad supremi Numinis contemplationem & societatem eluctandi, demonstret, quaerendam unice & addiscendam esse, monebant. IAMBLICHVS pulcrum quidem esse dicit, universum coelum, astrorumque in eo decurrentium ordinem speculari, at longe pulcrius & praestabilius, ab illis, quae videntur, ad eum, qui omnia perfecit, nec oculis cernitur, meditatione & animo ascendere (1) *καὶ σοφία μὲν, ἡ τῷ ὄντι ἐπιστήμη τις, ἡ περὶ τὰ καλὰ πρῶτα, καὶ θεῖα, καὶ ἀκήρατα, καὶ ἀεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχοντα ἀσχολουμένη. ὧν μετοχῇ καὶ τὰ ἄλλα ἂν εἴποι τις καλά. φιλοσοφία δὲ, ἡ ζήλωσις τῆς τοιαύτης θεωρίας - - - πρὸς τὴν τῶν ἀνθρώπων ἐπανόρθωσιν.* *Sapientia vera est scientia quaedam, quae versatur circa pulcra, eaque prima divina & incorruptibilia, quae eodem semper modo sese habent & ob quorum communionem etiam cetera pulcra quis dixerit. Philosophia vero huius contemplationis affectatio est - - - hominibus corrigendis destinata.* Similia apud omnes huius familiae philosophos reperias; qui multis etiam magnisque voluminibus, id quod inter omnes constat, res divinas & perennes, Dei, animorumque naturam, corruptionis humanae fontem, modum commotiones animae sedandi & quae his cognata sunt, infeliciter plerumque licet, persequuti sunt. Reliquas philosophiae partes aliqui eorum non prorsus negligebant quidem, at multum tamen infra ea, quae modo dixi, ponebant, veriusque attingebant, quam explicabant. In morali doctrina constituenda, hominumque officiis & virtutibus declarandis, ne nimis praecepta sua viderentur a praeceptis Servatoris nostri abesse, haud minus collocabant studii ac industriae. De quo quidem eorum instituto vix melius aliquis iudicet, quam ex HIEROCLIS *Commentario in aurea carmina Pythagorae*, quem a magnis viris dignissimum haberi, qui praestantissimis de re morali libris adscribatur, testatissimum est, ex SIMPLICII item in EPICTETI *Enchiridion Commentariis*, qui praeclaris abundant in hoc genere praeceptis & sententiis, tametsi multa quoque admista sint, quae iustam explorationem haud sustinent. Tantum vero abest, ut, quod olim fecerant philosophi, hominem viribus suis vel sapientiam, vel virtutem consequi posse traderent, ut potius a Deo precibus utramque expetendam esse, nec vel recte aliquem sentire de rebus divinis, vel sancte atque pie vivere posse sine supremi Numinis afflatu & auxilio, saepissime inculcarent. Omitto iam SIMPLICII & IAMBLICHI precationes, quibus a Deo & mentis illuminationem, & voluntatis emendationem exquisitis verbis petunt, quas supra iam tetigi; at binos tamen PROCLI & IAMBLICHI locos, ex quibus luculenter id, quod dixi, cognoscitur, huc transferre non gravabor. Hic stulte agere eos perhibet, qui bona & salutaria aliunde, quam a Deo, expectent (2) *γελοῖον ποιοῦσιν οἱ ἄνθρωποι, ἄλλοθεν ποθὲν ζητοῦντες τὸ εὖ ἢ παρὰ τῶν θεῶν.* *Ridicule agunt homines, qui quod bonum est, aliunde, quam a Diis, petunt;* Addit, similes sibi hos homines eorum videri, qui, tametsi sciant, Regem in civitate omnia posse, alium tamen potentia haud valentem adeunt, quo votorum suorum fiant compotes. Ille vero PROCLVS, cum aliis in locis, tum in ipso *Theologiae Platonicae* limine, nisi Deorum lumen mentibus mortalium illabatur, frustra quidquid est hominum in rationibus rerum divinarum investigandis elaborare, disertissime testatur, & ad preces propterea verae sapientiae studiosos confugere iubet. (3)

Ὅτι

(1) *De vita Pythagorae cap. XII. p. 45. 46.* Adde his quae idem scripsit *de mysteriis Aegyptior. Sect. X. cap. VIII. p. 179.*

(2) *Vita Pythagorae cap. XXVIII. p. 115.*

(3) *Theologia Platonica Lib. I. c. I. p. 3.*

οὔτε γὰρ νοῆσαι τὸ θεῖον ἄλλως δυνατὸν, ἢ τῷ παρ' αὐτῶν φωτὶ τελεσθέντας, οὔτε εἰς ἄλλους ἐξενεγκεῖν, ἢ παρ' αὐτῶν κυβερνωμένους - - - Οἱ δὲ ἀκούσαντες, ἱλέῳ τε καὶ εὐμενεῖς ἐλθόντες, ἄγοιεν τὸν τῆς ψυχῆς ἡμῶν νοῦν. *Nec enim aliter divinum Numen mente percipere, resque divinas cognoscere possumus, quam lumine ab ipsis Diis in animos nostros immisso initiati, nec ad alios quidquam de rebus divinis efferre & evulgare, nisi ab ipsis gubernemur. - - - Dii vero, postquam preces nostras audierint, propitii & benigni veniant ad nos & animae nostrae mentem regant.*

§. XVIII.

Melius vero & aptius quo & Theologiam suam, & doctrinam moralem constituerent, nil verebantur, a Christianis mutuari, quae sibi, veterique PLATONIS & PYTHAGORAE philosophiae intelligebant deesse. Nescio, an ullus sectae huius tam fuerir ingenuus, ut a Christianis sese aliquid sumsisse, profiteretur. At per disciplinae, cui sese addixerant, leges licuisse illis hoc facere, certum est. Scilicet, quod ante vidimus, in primis disciplinae huius scitis hoc erat: Philosophi munus esse, ex omnibus sectis id, quod melius & praestantius videretur, seligere. CHRISTVM vero, quod infra ostendemus, non inficiabantur, virum fuisse divinum, & virtutis, sapientiaeque plenissimum, qui multa docuerit praeclara & egregia. Itaque nihil obsistebat illis, ne CHRISTVM quoque, cuius praecepta Christianos pervertisse, ut MAHOMEDES postea, mentiebantur, sequerentur & ex eius doctrina in suas scholas transferrent, quae salutaria & vero convenientia videbantur. Neque fugit hoc furtum antiquos coetus Christiani doctores, utpote qui saepius in suas opes Platonicos involare, & Christianis ornamentis deformem disciplinam suam commendare, conqueruntur. κλέπτης, inquit BASILIVS M. (1) ὁ διάβολος καὶ τὰ ἡμέτερα ἐκφερομυθῶν πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ ὑποφήτας. *Fur est diabolus ac nostra, quum fabularum narrator sit, ad suos vates effert.* Eamdem accusationem apud THEODORETVM (2) EVSEBIVM (3) AVGVSTINVM (4) & alios legas. Non illi quidem sunt prisci hi Christianorum antistites, quibus fidem semper habendam esse putem, quoties a Platonicis bona sua, quae furtim surrepta dicunt, repetunt. Namque exploratum habeo, multos eorum similitudine quadam verborum & sententiarum deceptos fuisse, ut pro Christianis haberent, quae vehementer a Christianis dogmatibus differunt, & Platonicis idcirco relinquenda fuissent. At quisquis tamen iuniorum Platonicorum libros attentus inspexerit, is universe verum illud esse sentier, quod a Christianis crimini illis datum esse diximus, nec paucas loquendi formas, sententias, praecepta & monita in illis offendet, quae manifesto Christianam disciplinam sapiunt, sectamque hanc ab iis sese doceri passam esse demonstrant, quorum res & rationes exstinctas & eversas summopere cupiebat. Consentiunt hac in re mecum illi, quibus nihil in republica litteraria maius & illustrius est, PETRVS BAYLIVS (5) GODOF. OLEARIVS (6) IO. CLERICVS (7) FRANC. BALTVS (8) IO. ALB. FABRICIVS (9) ANTON. ARNALDVS (10) & multi alii, ne quid nunc de MARSILIO FICINO & aliis dicam, qui plura mihi dicere videntur, quam probare.

§. XIX.

Ita quum philosophiae caussam agerent, atque Christianorum opes in eam collectas profligare niterentur, populi tamen religionem nihilo sibi segnius ab iniuriis & irrisione eorum vindicandam esse putabant. Ista Numinum multitudo, quorum sacra publica munita erant auctoritate, resque Deorum gestae, quae poëtarum carminibus in primis traditae plebis animos uti penitus occupaverant, ita misere corruperant, inexhaustam Christianis suppeditabant materiam popularium religionum turpitudinem demon-

(1) *Homilia XVI. in princip. Evangelii Iohannis Tom. II. Opp. p. 134.*

(2) *Serm. II. de curandis Graecor. affection. p. 495. serm. VI. p. 520. Tom. II. Opp. serm. VII. p. 586.*

(3) *Praepar. Evangelic. Lib. XI. cap. XIX. p. 540.*

(4) *De civitate Dei Lib. XII. c. XX. p. 243. Lib. XIII. cap. XIX. p. 258. Tom. VII. Opp. serm. CCCXXI. Tom. V. p. 702.*

(5) *Diction. Historiqu. & Philos. Tom. II. voce Hierocles Not. A. p. 1464.* & *Pensées sur les Cometes, Continuat. Tom. I. §. LXVIII. p. 342.*

(6) *Diss. de Eclectica philos. cap. V. p. 1220. cap. VII. p. 1221.*

(7) *Biblioth. Choisie Tom. III. p. 80. 81.* & alias.

(8) *Defense des Peres accusez de Platonisme Lib. IV. cap. VII. p. 476.*

(9) *Prolegom. ad Marini vitam Procli f. 6. b.*

(10) *Seconde Denuntiation du peché philosophique p. 93.*

monſtrandi & Chriſtianae contra religionis veritatem, quae unum in tribus perſonis Deum colere iubet, aperiendi. Si vel unius ARNOBII legatur diſputatio in hos Deos eorumque Hiſtoriam, in hoc argumento eloquentiam eorum, qui chriſtianae religionis patrocinium ſuſceperant, exultaſſe, ſatis ſuperque cognitum erit. (1) Antiquiorum philoſophorum plerique abſurdam plebis religionem contemſerant, quumque publice pietatem in Deos prae ſe ferrent, privatis ſermonibus & declamationibus, id quod CICERONIS *de natura Deorum* libri ex multis aliis declarant, cauſſam eorum penitus confecerant. Aliter recens haecce ſecta; quae ſive quod odio Chriſtianorum in ſuperſtitionem impelleretur, ſive quod ſuperſtitionem ad abſurda quaevis ducem habèret, perditis propemodum Deorum rationibus auxilium afferre nec unius gentis, ſed totius orbis terrarum Diis advocationem praeſtare conſtituebat. De PROCLO vitae eius ſcriptor MARINVS haec prodidit memoriae: (2) καὶ γὰρ πρόχειρος ἐκεῖνο εἶχεν ἀεὶ καὶ ἔλεγεν ὁ θεοσεβέστατος ἀνήρ, ὅτι τὸν Φιλόσοφον προσήκει, ὐ μίας τινὸς πόλεως, ὐδὲ τῶν παρ' ἐνίοις πατρίων θεῶν εἶναι θεραπεύτην, κοινῇ δὲ τῷ ὅλῳ κόσμῳ ἱεροφάντην. *Etenim hoc erat illi valde familiare, ut ſemper diceret religioſiſſimus ille vir, decere Philoſophum, non unius cuiusdam civitatis, neque certarum tantum gentium inſtitutorum ac rituum curam gerere, ſed eſſe in univerſum totius mundi ſacrorum antiſtitem.* Nec alia reliquis erat huius notae ſapientibus ſententia, quorum multos accepimus, magnam orbis terrarum partem peragraſſe, ac quorumcumque Numinum myſteriis & ſacris caerimoniis initiari ſeſe curaſſe, quo cunctos ſibi Deos propitios redderent, & ſanctiorum aquarum virtute maculas animae inuſtas eluerent. Primum igitur hoc ſciſcebant, nil temere veterum ſententiarum & opinionum repudiandum eſſe: ſi quid autem in his abſurdum & a ratione averſum videretur, id dextre ac commode interpretandum & explicandum eſſe: nec enim negari poſſe, quae praeclare a maioribus olim eſſent tradita, vitii nonnihil hominum, temporumque iniuriis concepiſſe, cui ſapientis ſit ingenio & ratione mederi. Hinc nihil tam ioculare ac fabuloſum vel a poëtis decantatum, vel ore veterum traditum reperias, quin id comant, ungant, expoliant & ad philoſophiae ſuae leges revocent. Attuli paſſim huius moris exempla in *Obſervationibus* ad RADVLPHI CVDWORTHI *Syſtema intellectuale*, quae ut hic repetam, neceſſe non eſt.

§. XX.

Quum deinde non tam coeci & hebetes eſſent hi ſapientiae conſulti, quin perſpicerent, talem a ſe nullo modo defendi poſſe religionem, qualis vulgo a ſacerdotibus proponebatur & a populis credebatur, ſcenam ſibi paullo aliter inſtruendam eſſe ducebant, quo melius Chriſtianorum evitarent impetus. Omnes fere ante natum Servatorem gentes de Diis ſuis non ſecus loquuti fuerant, acſi nullus eſſet inter eos ordo, nec unum Numen alterius mandatis & iuſſis obtemperare deberet, verum omnes aequo inter ſe iure & poteſtate eſſent. Facile quosdam in plerisque gentibus ſapientiores fuiſſe, atque totam Deorum familiam uni praepotenti Deo ſubieciſſe, crediderim: verum hic non quid prudentiores paſſim ſenſerint, ſed quid univerſa civitas, quid ſacerdotes, quid populi, quaeritur. Atque, ſi propoſitum meum id pateretur, facile mihi oſtendere liceret, non modo fabulas poëtarum de ortu Deorum, verum etiam ſacerdotum opportunitates & commoda poſtulaſſe, ut inepta illa, quam dixi, ſententia obtineret & per populos funderetur. Ad haec plerique populi Deos ſuos alias gentes haud curare, nec ullo cum reliquarum nationum Numinibus vinculo coniungi, verum ſuis unice cultoribus providere, nec raro, quemadmodum Reges huius orbis, inter ſe, graviſſima bella gerere, exiſtimabant. Non praetereunt haec eos, qui vel mediocriter veterum poëtarum tam Graecorum, quam Latinorum, libros inſpexerunt, & cognitione quadam antiquarum religionum imbuti ſunt. Qui vero CHRISTVM ſequebantur, tam valide has ſententias, quibus nihil fieri poteſt puerilius, oppugnabant, ut ſacerdotes non rationibus, ſed ſecuribus & tormentis reſpondendum ſibi eſſe iudicarent. Moderatius Platonici: qui male intelligi populares religiones, nec ſcienter ſatis ab ipſis earum praefectis exponi, perhibebant: dextre enim & ſapienter multorum Deorum cultu declarato, minus in eo eſſe, quam Chriſtiani ſibi perſuaderent, turpitudinis. Nec tamen una omnes ratio delectabat, qui hoc modo infamiam a cultu multorum Numinum depellere ſtudebant. Plerique ſequentem inibant viam. Vnum omnino dicebant Deum eſſe,

(1) Add. CLEMENTINA *Homil. IV. §. XV. ſ. p. 659.* quorum auctor nervoſe docet, quam pernicioſae fuerint hae fabulae de Diis.

(2) *Vita Procli c. XIX. p. 47.*

esse, infinite sapientem ac potentem (1) neque hac in re falli Christianos: at hunc unum Deum non ipsum terrarum orbem administrare, sed multis uti ministria & famulis, quorum quisque certae regioni vel muneri, ut in civitatibus mundanis, praeesset. Hos Dei administros vulgo Deos dici: his populos supplicare atque rem divinam facere: nec id fieri iniuria, quum & beneficiis & poenis haec Numina humanum genus afficere possent, & hominum praeterea preces ad supremum Deum perferrent, qui altissimo loco positus & ab omni rerum humanarum communione plane semotus viveret. (2) Pulcre haec, quae diximus, observata sunt ab OROSIO, scriptore Christiano in primis aetatis suae erudito: *Philosophi*, inquit, (3) *dum intento mentis studio quaerunt scrutanturque omnia, unum Deum auctorem omnium repererunt, ad quem unum omnia referentur: unde etiam nunc pagani, quos iam declarata veritas de contumacia magis, quam de ignorantia, convincit, quum a nobis discutiuntur, non se PLVRES SEQVI, SED SVB VNO DEO MAGNO PLVRES MINISTROS VENERARI, fatentur. Restat igitur de intelligentia veri Dei per multas intelligendi suspiciones confusa dissensio, quia de uno Deo omnium paene una est opinio.* Ingeniosius alii huius generis rem instituebant: qui quum isti opinioni multa forte perspicerent opponi posse, omnes prorsus Deos inferiores de medio tollebant, & unius tantum Dei varias perfectiones & virtutes multis nominibus exprimi & personarum habitu vestitas a sacrificantibus coli, praecipiebant. Exponam hanc sententiam MAXIMI *Madaurensis*, Platonici Africani, verbis ex *Epistola* eius ad AVGVSTINVM. (4) *Equidem*, inquit is, *unum esse Deum summum, sine initio, sine prole naturae, ceu patrem magnum atque magnificum, quis tam demens, tam mente captus neget esse certissimum? Huius nos virtutes per mundanum opus diffusas, multis vocabulis invocamus, quoniam nomen eius cuncti proprium videlicet ignoramus. Nam Deus omnibus religionibus commune nomen est. Ita fit, ut dum eius quasi quaedam membra carptim variis supplicationibus prosequimur, totum colere profecto videamur.* Sed merito AVGVSTINVS commentum hoc philosophicum in responsione ad MAXIMI epistolam *sacrilegas* vocat *ineptias*; nec puto quisquam ita rerum expers est inter eruditos, quin videat, multo hoc inventum difficilius, quam illud superius, ornari & defendi posse.

§. XXI.

Nihil autem minus huic instituto veterum superstitiones defendendi, obstabat, quam veterum, inprimis Poëtarum, de Diis, eorumque actionibus narrationes. Quibus etiam Christiani, tamquam validis argumentis, utebantur, ut nil nisi homines, eosque vitiis obrutos & improbos, fuisse gentium Deos, probarent. (1) Ad hoc ergo dedecus tollendum schola haec *allegorias* consectabatur & in absurdissimis saepe fabulis abstrusissima de Deo rebusque coelestibus dogmata latere contendebat. Non ita nova quidem haec erat ratio, arcanos fabularum sensus investigandi, quam Stoici prae ceteris, & ante hos iam alii philosophi, quo dogmata sua publicis religionibus haud adversari ostenderent, dudum suam fecerant: (2) nec Aegyptii recentioris inprimis aevi, ab ea abhorruerant. (3) At huic tamen, nisi me fallit opinio, scholae haec sive laus, sive ignominia propria est, quod morem hunc ad tutandas veteres religiones ex instituto adhibuit, certisque legibus & regulis, quantum nugae nulla ratione nixae possunt, adstrinxerit. Longum, si quis vellet, & copiosum de hoc argumento volumen exarari posset: sed non paucis tantum exemplis declarabimus, quantus fuerit in hoc genere ardor allegorias venandi, quo fabulis dignitatis aliquid conciliarent. Nullus est in eo alicuius nominis scriptor, quin vires ingenii hac in re tentaverit. PORPHYRIVM non uno libro

(1) Vid. SALVSTIVS, sectae huius philosophus in libello *de Diis & mundo cap. II. p.* 244. ed. THOM. GALE. ZACHAR. MITYLINAEVS *de opificio mundi p.* 175-176. & alii.

(2) Inspice PORPHYRIVM *de abstinentia a carnibus Lib. I.* §. 57. *p.* 49. & multos praeter hunc Platonicos.

(3) *Historiarum Lib. VI. cap. I. p.* 416.

(4) Inter AVGVSTINI *Epistolas epist. XVI. p.* 15. *Tom. II. Opp.*

(1) Legantur, quae in compendio hanc in rem disputat auctor *Clementinor. Homil. V.* §. *XXIII. p.* 668.

(2) Vid. CICERO *Lib. I. de Natur. Deorum* & ORIGENES *contra Celsum Lib. I. p.* 37. & passim.

(3) Vid. ex multis *Clementina Homil. X.* §. *XVIII. p.* 696. PLVTARCHVS *de Iside & Osiride p. m.* 165. *Tom. II. Opp.*

bro HOMERI fabulas integumenta praestantiorum esse rerum, docuisse, vel quae supersunt *Quaestiones* eius *Homericae*, libellus *de antro nympharum*, *moralisque interpretatio errorum Vlyssis*, ut de amissis nihil dicam, ostendunt. PLOTINVS *Libro de amore* priscorum de Venere fabulas fere omnes ad res sanctas & morales ingeniose trahit: (4) quod officium aliis item Poëtarum narratiunculis passim exhibet. PROCLVS in *Commentariis ad rempublicam Platonis* id sibi maxime datum credidit, ut quidquid de Diis HOMERVS & Poëtarum turba cecinerant, apte & scienter exponeret. (5) Idem, quod SVIDAS testatur, non modo *Commentarium in Homerum*, verum etiam singularem *de Diis apud Homerum* librum, exaravit. (6) Vtroque hoc labore, ut idem testatur SVIDAS (7) SYRIANVS etiam perfunctus est. Plura commemorare, quid opus est? Vel hoc autem studio, veritatem sibi cariorem esse cuiusvis magistri praeceptis, hoc genus significare volebat. ARISTOTELES enim quum hanc fabularum expositionem non obscure reiecisset (8) PLATO quoque fabulis sive nudis, sive interpretatione quadam ornatis, nihil loci in civitate sua relictum voluisset, (9) hi contra turbam universam reducere, novisque pigmentis exornare, ne nimis displiceret Christianis & sapientibus, enitebantur. Verum ex hac latebra facile protrahebantur a Christianae religionis defensoribus: quippe qui rationibus omni exceptione maioribus demonstrabant, hanc fabularum veterum expositionem cum in se ludicram & viris sapientibus indignam esse, tum a tota Deorum Historia & publicis caerimoniis funditus everti & profligari. Legant velim, qui harum rerum cupidi sunt, quae ab ARNOBIO, (10) auctore CLEMENTINORVM, (11) PRVDENTIO, (12) EVSEBIO, (13) ATHENACORA, (14) & aliis copiose non minus, quam ingeniose, contra hanc rationem monita & disputata sunt.

§. XXII.

Ergo vidimus, quibus machinis Platonicorum natio argumenta expugnare conata sit, quibus Christiani Deos & sacra Deorum adoriebantur: nunc videamus quoque, ut vim rationum illarum enervare studuerint, quas sufficere CHRISTI discipuli arbitrabantur ad ostendendum, religionem a Servatore nostro traditam divinam & unice veram esse. Christianae religionis divinitatem & veritatem qui primis eius saeculis demonstrare volebant, praecipua argumenta sua binis ex locis solebant petere. Nam aut res gestas & historiam Servatoris nostri testabantur, aut ipsius doctrinae ab ipso traditae utilitatem, sanctitatem & praestantiam praedicabant, quod ex ORIGENIS maxime *adversus Celsum* libris & ARNOBII *primo adversus gentes libro* cognoscitur. Et magna profecto invictaque haec erat argumentatio: Quaecumque religio a viro tradita est modo admirabili procreato, infinitis prodigiis & miraculis inclyto, castitate denique vitae ac morum sanctimonia incomparabili praedito, & ipsa tota est divina, salutaris, & humano generi utilissima, ea haud dubie vera est & supra omnem fraudis & fallaciae suspicionem posita. Quid igitur ad haec subtiles & acuti magistri nostri? Num res gestas, historiam & miracula Christi negabant? Id vero nullo modo poterant, nisi delirare voluissent & ea reiicere, quae omni reliqua historia multo certiora erant & praeterea quotidianis Christianorum miraculis confirmabantur. Num igitur ipsius doctrinae sanctitatem & maiestatem convellebant? Hoc vero quomodo potuissent, quum ad eius formam suam disciplinam indies magis, magisque componerent? Philosophi hi erant homines, qui, tametsi fanatici magnam partem & superstitionibus devincti essent, haud tamen ita rationi nuntium miserant, ut obliquum pravo penitus haud valerent secernere & adversus solem mentiri auderent. Maiori ergo calliditate opus erat, ut vim argumenti Christiani frangerent, resque Deorum adversus eos incolumes servarent. Posteriori loco, ab ipsa doctrinae Christianae sanctitate & praestantia sumto, qua ratione occurrerint, supra iam a nobis ostensum est, quum doceremus, rem eos moralem & doctrinam de Deo rebusque divinis omni studio perficere conatos esse & ab ipsis Christianis quae

bona

(4) Libro περὶ ἔρωτος, *Ennead. III. Lib. V. p. 091. f.*

(5) Conf. quae Vir longe doctissimus, IO. ALB. FABRICIVS notavit, *Biblioth. Graec. Vol. VIII. c. XXVI. p. 526. f.*

(6) Voce: Πρόκλος *p. 186. T. III.* ed. *Kusteri.*

(7) Voce: Συριανός, *T. III. p. 410.*

(8) *Metaphysicor. Lib. III. c. IV. p. 281. T. IV. Opp.*

(9) *Lib. II. de republ. p. 429. f.*

(10) *Lib. III. adv. gentes p. 147. & Lib. V. p. 225.*

(11) *Homil. VI. §. 17. p. 675. f. Tom. I. Patr. Apostol.* & aliis locis.

(12) *Hymno X.* περὶ στεφαν. *p. 119.*

(13) *Praeparat. Evangel. Lib. II. c. IV. p. 67. & Lib. III. cap. III. p. 91.*

(14) *Legat. pro Christian. cap. XVIII. p. 80. f.*

bona & utilia in hoc genere videbantur, mutuatos esse. Eo nempe hoc valebat consilium, ut persuaderent hominibus, quae praeclara & eximia apud Christianos essent, ea quoque a philosophis tradi & probari, nec idcirco, ut haec addiscerentur, Christianos necessario adeundos esse. Restat igitur, ut explicemus, quomodo ea diluere tentaverint, quae a rebus gestis & historia Servatoris nostri ad demonstrandam religionis ab ipso allatae excellentiam petebantur.

§. XXIII.

Initio CHRISTVM, Servatorem nostrum, virum magnum, divinum & sapientissimum fuisse, non inficiabantur, qui egregia & divina plane docuisset, quumque a Iudaeis iniustissimo supplicio necatus fuisset, in coelum ad Deos commeasset. Magnus ille scholae huius Platonicae doctor, PORPHYRIVS, idem qui ingens contra Christianos volumen exaravit, CHRISTVM ipsum amplissimis honestat laudibus, quin Deos etiam virtutem & sapientiam eius praedicasse refert. *Dicit etiam*, AVGVSTINI verba recito (1) *bona philosophus iste de Christo - - - denique tamquam mirabile aliquid atque incredibile prolaturus. Praeter opinionem inquit (2) profecto quibusdam videatur esse, quod dicturi sumus. Christum enim Dii piissimum pronuntiaverunt & immortalem factum & cum bona praedicatione eius meminerunt.* Hoc ut confirmet PORPHYRIVS, HECATES de Christo oraculum recitat valde ipsi honorificum, quod ex EVSEBIO (3) graece exhibemus:

Ὅτι μὲν ἀθανάτη ψυχὴ μετὰ σῶμα προβαίνει
Γιγνώσκει σοφίῃ τετιμημένος, ἀλλά γε ψυχὴ
Ἀνέρος εὐσεβίῃ προφερεστάτη ἐστὶν ἐκείνου.

Haec EVSEBII Latinus interpres ita reddidit:

Immortalem animam post cassum incedere corpus
Noscere honoratum sapientis luce sed illam
Insignis pietate viri mentem esse decoram.

Eadem HECATE rogata, cur CHRISTVS igitur ultimo supplicio affectus fuisset, ita respondisse a PORPHYRIO dicitur:

Σῶμα μὲν ἀδρανέσιν βασάνοις, ἀεὶ προβέβληται
Ψυχὴ δ' εὐσεβέων εἰς οὐράνιον πέδον ἵζει.

Haec AVGVSTINVS ita vertit: *Corpus quidem debilitantibus tormentis semper oppositum est: anima autem piorum coelesti sedi insidet.* Non dissimile APOLLINIS *Milesii* effatum affertur a LACTANTIO, (4) quod ab huius generis philosophis pariter profectum esse, nihil dubito: quippe qui in colligendis Deorum oraculis studiosissimi fuerunt. A Christianis certe confictum illud esse, incredibile est, quum LACTANTIVS multis verbis in auctorem eius invehatur, & Servatori nostro iniuriosum id esse, iudicet. APOLLO igitur consultus Deusne an homo Christus fuerit, ita respondit:

Θνη-

(1) *De civitate Dei Lib. XIX. c. XXIII.* §. 2. *p.* 428. *Tom. VII. Opp.*

(2) Ex *libro III.* haec sumta sunt *philosophiae ex oraculis*, quam PORPHYRIVS conscripsit.

(3) *Demonstrat. Evangel. Lib. III. cap. VIII. p.* 134. AVGVSTINVS & EVSEBIVS, qui utrique hoc oraculum ex PORPHYRIO recitant, dissident de nonnullis rebus inter se.

I) AVGVSTINVS, quem nos sequuti sumus, ab Hecate hoc editum fuisse oraculum perhibet. Verum EVSEBIVS, qui ipsa PORPHYRII verba sese recitare significat, generatim Diis id adscribit. Hanc ego facile tolli putem discordiam. Nam AVGVSTINVM & EVSEBIVM inter se diligenter conferenti, perspicuum statim fiet, EVSEBIVM in oratione PORPHYRII quaedam, brevitatis caussa, omisisse, quae latine ab AVGVSTINO exhibentur. Et in his, quae EVSEBIVS omisit, verbis Hecate hoc oraculum tribuitur.

II.) AVGVSTINVS aliter legit hoc oraculum, atque hodie in EVSEBII codicibus legitur: quod quidem ex hac eius Latina versione liquet: *Quoniam quidem immortalis anima post corpus ut incedit, nosti, a sapientia autem abscissa semper errat, viri pietate praestantissimi est illa anima.* Est in hoc AVGVSTINI loco, ut opinor, vitii nonnihil: sed hoc tamen non impedit, quominus omnes videant, interpretationem hanc verbis EVSEBII Graecis non respondere. Viderint hoc Critici: ad nostrum enim parum refert institutum, uter melius legerit.

(4) *Institut. diviuar. Lib. IV. cap. XIII. p.* 446. AVGVSTINVS *de concordia Evangel. Lib. I. p.* 8. *a. Tom. III. Opp. Quid? quod isti vani Christianae religionis obliqui obtrectatores propterea non audent blasphemare Christum, quia quidam philosophi, eorum, sicut in libris suis Porphyrius Siculus prodidit, consuluerunt Deos suos, quid de Christo responderent, illi autem oraculis suis Christum laudare compulsi sunt.*

Θνητὸς ἔην κατὰ σάρκα σοφὸς τερατώδεσιν ἔργοις,
Ἀλλ' ὑπὸ χαλδαίων κριτῶν ὅπλοις συναλωθεὶς,
Γόμφοις καὶ σκολόπεσσι πικρὴν ἀνέτλησε τελευτήν.

Mortalis erat ſecundum carnem ſapiens ille, qui prodigioſis operibus inclaruit: ſed ſub iudicibus Chaldaeis captus armis, clavis & palo amaram mortem toleravit. Sapientem ergo CHRISTVM fuiſſe, & miraculis inclytum, APOLLO diffiteri noluit. Perinde nobis eſt, utrum haec oracula ab ipſis Platonicis, an vero a Deorum commentitiorum ſacerdotibus exiſtimentur eſſe compoſita: ſatis nobis eſt a Platonicis ea laudata & approbata eſſe: quod quidem luculenter oſtendit, quemadmodum erga CHRISTVM affecti fuerint hi homines, qui praeter voluntatem ſuam hac ratione veritati teſtimonium apud poſteros perhibuerunt. Nam quis dubitet, talem fuiſſe CHRISTVM, qualis nobis in novi foederis libris ſiſtitur, quum ne ipſi quidem infenſiſſimi religionis Chriſtianae adverſarii divinam in eo ſapientiam & poteſtatem miracula faciendi fuiſſe, negare auſi fuerint?

§. XXIV.

Vt vero praeclare de Servatore noſtro ſentirent, ſapientiamque & virtutem eius praedicarent, eos tamen, qui veſtigia premebant CHRISTI, & quae ab ipſo acceperant tradita, mille licet enecati miſeriis & ſuppliciis, conſtantiſſime tuebantur, vehementer inſectabantur & vexabant. Dii illi, qui CHRISTVM laudibus efferebant, Chriſtianos dementiae accuſabant, quorum exemplum philoſophi noſtri aemulabantur. *Chriſtianos*, inquit PORPHYRIVS, (1) *Dii pollutos & contaminatos, & errore implicatos eſſe dicunt, & multis talibus adverſus eos blaſphemiis utuntur.* - - *Propterea ergo Chriſtum Diis exoſi: quia quibus fato non fuit noſſe Deum, nec dona a Diis accipere, his fataliter dedit ipſe (Chriſtus) errore implicari. Ipſe vero pius, & in coelum, ſicut pii, conceſſit. Itaque hunc quidem non blaſphemabis, miſereberis autem hominum dementiam.* Vnde hoc in diſcipulos odium, quum magnus & eximius magiſter videretur? Non paſſi ſunt hoc nos ignorare illi ex Chriſtianis, quorum ad nos monumenta pervenerunt. Deſciviſſe ſcilicet a ſanctiſſimi praeceptoris ſui ſcitis Chriſtianos Platonici criminabantur, quod & poſtea MAHOMEDES fecit, atque caſtam & ſanam eius diſciplinam variis erroribus inquinaſſe. Sigillatim duo in illis ferri haud poſſe, ſignificabant: Primum: Quod divinis CHRISTVM honoribus afficerent: nec enim a ſuis id poſtulaſſe CHRISTVM. Alterum: Quod Deos negligerent & eorum cultum exſtinctum vellent: CHRISTVM enim ipſum a Diis haud alienum fuiſſe. Meminit utriusque huius calumniae AVGVSTINVS his verbis: (2) *Ita enim volunt & ipſum (Chriſtum) credi neſcio quid aliud ſcripſiſſe, quod diligunt, nihilque ſenſiſſe contra Deos ſuos, ſed eos potius magico ritu coluiſſe: & diſcipulos eius non ſolum de illo fuiſſe mentitos, dicendo illum Deum, per quem facta ſunt omnia, quum nihil aliud quam homo fuerit, quamvis excellentiſſimae ſapientiae, verum etiam de Diis eorum non hoc docuiſſe, quod ab illo didiciſſent.* At creditu tamen difficillimum erat, diſcipulos Chriſti ſtatim ab exceſſu magiſtri ſui tantam in amentiam incidiſſe, ut quos ipſe veneratus erat, Deos deteſtarentur & fugerent. Huic etiam difficultati pro ingenio & acumine ſuo Platonici noſtri medebantur. Namque CHRISTVM perhibebant ſuos iuſſiſſe a minorum quorumdam daemonum cultu deſiſtere, hoc autem eius ſapiens & praeclarum mandatum ſectatores eius male intellexiſſe, atque imperite ſic interpretatos eſſe, acſi CHRISTVS omnium Deorum ſacra voluiſſet abrogari. Ipſe nobis PORPHYRIVS lepidam hanc fabulam explicet, cuius verba apud AVGVSTINVM (3) Latine reddita exſtant: *Sunt*, inquit, *ſpiritus terreni minimi loco quodam malorum daemonum poteſtati ſubiecti. Ab his ſapientes Hebraeorum, QVORVM VNVS ETIAM ISTE IESVS fuit, ſicut audiſti divina Apollinis, quae ſuperius dicta ſunt: ab his ergo Hebraei daemonibus peſſimis & minoribus ſpiritibus vetabant religioſos & ipſis vacare prohibebant: venerari autem magis coeleſtes Deos, amplius autem venerari Deum patrem. --- Verum indocti & impiae naturae* (Chriſtiani) *quibus vere fatum non conceſſit a Diis dona obtinere, neque habere Iovis immortalis notionem, non audientes & Deos & divinos viros, Deos quidem omnes recuſaverunt.* Scilicet barbati hi magiſtri rectius noverant & melius, quid CHRISTVS docuiſſet & egiſſet, atque illi, qui in familiaritate eius diu vixerant & tot ipſum annos docentem audiverant!

(1) Apud AVGVSTINVM *de civitate Dei Lib. XIX. cap. XXIII. §. 2. p. 429. Tom. VII. Opp.*

(2) *De concordia Evangel. Lib. I. p. 18. Tom. III. Opp.*

(3) *De civitate Dei Lib. XIX. c. XXIII. §. 4. p. 430. Tom. VII. Opp.*

verant! Vt vero prorsus insanum & stolidum hoc commentum sit, hoc tamen inde liquet, veritatem rerum a Servatore nostro gestarum tum temporis tam exploratam fuisse, nulla ut ratione in dubium vocari potuerint: nam si quis ad historiam Christi oppugnandam aditus patuisset ea aetate, certe hi philosophi nec tantis eum laudibus affecissent, nec tam incitato fuissent studio ad eum in partes suas pertrahendum.

§. XXV.

Quo vero validius haec, quae sine testibus & rationibus garriebant, corroborarent, historiam in auxilium vocabant, allatisque ex ea exemplis probare nitebantur, exstitisse quoque alios praeter CHRISTVM iisdem, quibus ille, miraculis & prodigiis inclytos, qui sancte tamen Deos coluissent. Ex his enim duo effici posse putabant, primum: pro Deo non statim habendum esse, qui multa faceret opera stupenda, & reliquorum mortalium viribus superiora, nec idcirco CHRISTVM: Alterum: Deorum cultum immerito a Christianis reiici, tamquam a CHRISTO repudiatum, quum religiosissimi Deorum ministri CHRISTO miraculis haud inferiores fuissent. Quum primum nasceretur haec philosophandi forma, parum eius amici de veteri historia solliciti erant, & contemplationi unice operam dabant. Postea vero quum vitae Servatoris nostri scriptores non avide modo legi, verum etiam fortiter multos impellere ad doctrinam eius suscipiendam, cernerent, hoc etiam scribendi genus necessarium & utile sibi fore rati sunt. Itaque saeculo tertio ad vitas philosophorum tam veterum, quam recentiorum exarandas animum appulerunt, in quibus, quod ex iis, quae restant, perspicuum est, id unum spectarunt, ut simillimi Servatoris nostri viderentur illi, quorum res gestas referebant. Exstat PHILOSTRATI, Rhetoris non indocti, *de vita Apollonii Tyanaei*, philosophi Pythagoraei, opus, quod doctissimi viri dudum demonstrarunt eo unice consilio exaratum esse, ut APOLLONIVS, homo Diis ad amentiam usque deditus, nec ortu, nec vitae sanctimonia, nec denique miraculis CHRISTO minor fuisse videretur. (1) Quod licet consilium ipse non aperuerit PHILOSTRATVS, paullo tamen post HIEROCLES, Platonicus celeberrimus, prodidit; quem quidem notum est, CHRISTVM cum APOLLONIO comparasse, & ab EVSEBIO propterea singulari libro castigatum esse. (2) Nec ego dubito, Platonicos nostros operis huius conscribendi auctores & suasores fuisse. Nam PHILOSTRATVS, iussu IVLIAE, Augustae, coniugis SEVERI, Imperatoris, hunc sese laborem aggressum fuisse, significat: quam foeminam philosophis totam sese regendam tradidisse, testatum est. (3) Idem, quod PHILOSTRATO, illis propositum fuit haud dubie, qui vitam PYTHAGORAE composuerunt, PORPHYRIO & IAMBLICHO; idque recte observavit LVDOLPHVS KÜSTERVS, vir doctissimus, qui IAMBLICHVM non ita pridem denuo edidit. *Qui considerabit*, inquit (4) *Iamblichum non solum fuisse gentilem, sed etiam ethnicae religionis antistitem suo tempore primarium, non mirabitur, eum de Pythagora tam magnifice sensisse & scripsisse. Nimirum, Pythagoram Christo opponere voluit, quod videret religionem nostram nulla alia ratione magis subrui posse, quam si hominibus persuaderet, exstitisse etiam aliquos inter gentiles, qui Christum, Dominum nostrum, tam sanctitate vitae & doctrinae, quam miraculis non solum aequassent, sed etiam vicissent.* Accedet, certus sum, sententiae huic, quisquis hanc PYTHAGORAE vitam attentus collustraverit, & simul aetatem, qua exarata fuit, hominemque, a quo condita, cogitaverit. Quaere ex IAMBLICHO, quis genere & ortu PYTHAGORAS fuerit? Talem dicet eum fuisse, qualem IESVM esse, sacrae litterae memorant, θεοῦ nempe παῖδα, *Dei filium* (5) immo Deum, qui personam hominis & formam, hominum caussa, assumserit, προσθείς τι, inquit, (6) ὅτι ἐπὶ θεραπεία καὶ εὐεργεσία τῶν ἀνθρώπων ἥκοι, καὶ διὰ τοῦτο ἀνθρωπόμορφος, ἵνα μὴ ξενιζόμενοι πρὸς τὸ ὑπερέχον ταράσσωνται καὶ τὴν παρ' αὐτοῦ μάθησιν ἀποφεύγωσιν. *Adiecit insuper Pythagoras, se ad curandos, demerendosque mortales advenisse, ac propterea etiam formam hominis induisse, ne supereminenti maiestate velut re nova turbati, disciplinam suam defugerent.* Quaere quis vitae genere & factis fuerit? Totum respondebit admirabilem fuisse, & infinitis prodigiis hominum sibi benevolentiam & venerationem comparasse. (7) καὶ

μυρία

(1) Lege GODOFR. OLEARII *Praef. Philostrato praemissam p. XXXIX.*

(2) Additus est hic EVSEBII liber PHILOSTRATO ab OLEARIO illustrato & edito.

(3) Lege CLAVD. SALMASIVM *ad scriptores Historiae Augustae Tom. I. p. 625.*

(4) *Notis ad Iamblichum p. 7.*

(5) *Vita Pythagor. cap. II. p. 6.*

(6) *cap. XIX. p. 78.*

(7) *cap. XXVIII. p. 114.*

μυρία ἕτερα τούτων θειότερα καὶ θαυμαστότερα περὶ τ' ἀνδρὸς ὁμαλῶς καὶ συμφώνως ἱστορεῖται. Sunt & mille alia his diviniora, magisque miranda, quae uniformi consonaque narratione de viro traduntur. Qualia vero haec opera? Vaticinatus est, pestes depulit, aegrotantes sanavit, ventos violentos sedavit, fluctus maris & fluminum placavit, *πρὸς εὐμαρῆ τῶν ἑταίρων διάβασιν, ut discipuli facilius transire possent.* Quis CHRISTI & PYTHAGORAE hic non videt convenientiam? At non CHRISTVS tantum ipse miracula patravit, sed etiam discipulis suis & sectatoribus facultatem impertivit prodigiis doctrinae suae veritatem probandi. Ne hac quidem re, si IAMBLICHVM audias, PYTHAGORAS ei cedit: cuius auditores tot mirabilia designarunt facinora, cognomina ut etiam inde singularia acceperit. *ὧν μεταλαβόντας Ἐμπεδοκλέα τε τὸν Ἀκραγαντῖνον καὶ Ἐπιμενίδην τὸν Κρῆτα, καὶ Ἄβαριν τὸν ὑπερβόρειον, πολλαχῆ καὶ αὐτὰς τοιαῦτά τινα ἐπιτετελέκεναι. Quorum miraculorum etiam compotes facti Empedocles Agrigentinus, Epimenides Cretensis & Abaris Hyperboreus, multis in locis talia facinora designarunt.* Quaere denique, quis doctrina & institutione fuerit PYTHAGORAS? Audies nihil eius disciplina sanctius fieri posse, & quae CHRISTVS praescripsit hominibus officia, pari sedulitate diu ante ab ipso inculcata esse. (8) Praetermitto ceteros, quos versuti hi Christianae veritatis adversarii ab inferis veluti revocarunt &, quo IESV CHRISTI gloriam & magnitudinem diminuerent, variis mendaciis supra humanam conditionem evexerunt.

§. XXVI.

In commilitonum suorum vitis, quarum nonnullae adhuc leguntur, describendis sobrii magis erant hi philosophi: nec enim fugere poterat eos, de notis hominibus, nec ita pridem exstinctis non tam secure mentiri licere, quam de antiquis, qui ante aliquot aut plura saecula vixerunt. Sed nec in hisce tamen desideres vitis, ex quibus facile intelligas, voluntatem fuisse huic generi, IESVM, Servatorem nostrum, deprimendi & AMMONII sectatores si minus pari, non multo tamen dispari loco collocandi. Non hic quidem PLOTINVS, PROCLVS, IAMBLICHVS & alii tamque variis fulserunt miraculis, quot PYTHAGORAS aut APOLLONIVS: at multum tamen, si sociis eorum fidem habeas, supra reliquos eminuerunt homines & vaticinando, malignos genios expellendo, aegrotantibus consulendo proxime ad CHRISTVM accesserunt, quin etiam, mortali licet corpore nondum soluti, extra se nonnumquam rapti sunt & in ipsios supremi Numinis communionem admirabili modo pervenerunt. PLOTINVM narrat PORPHYRIVS (1) quater eo tempore, quo ipse in contubernio eius vixerit, singulari ratione & inexplicabili, cum supremo rerum omnium conditore ac parente coniunctum fuisse. IAMBLICHVM, preces ad Deum fundentem, sublimem fuisse raptum, vestimentis, quum id fieret, aureo colore splendentibus, EVNAPIVS scriptum reliquit. (2) PROCLI, quum suos erudiret, oculos divinis radiis micasse, caputque coelesti quodam lumine cinctum fuisse visum, MARINVS refert. (3) Non minora sunt, quae de ISIDORA suo DAMASCIVS *in vita* eius apud PHOTIVM (4) perhibet. Taceo alias huius generis narratiunculas: quae quid sibi velint, & quorsum spectent, non ignorare possunt illi, qui vitam & historiam Servatoris nostri callent. Id scilicet agebant, ut nihil Servatori nostro tam mirabile obtigisse, nihil tam divinum & singulare ab eo factum fuisse, rerum imperitis persuaderent, quin ordinis sui philosophi quidam paria & sensissent & effecissent.

§. XXVII.

Non possum vero, quin his adiiciam, tametsi de re ipsa cum Christianis Platonici consentirent, nec modo fieri miracula posse, sed etiam a multis facta esse, contenderent, multum tamen inter utrosque discriminis apparuisse, quum ad enodandam accuratius doctrinam de miraculis ventum esset. Christiani in nullius potestate hominis positum esse, hanc sibi facultatem comparare, sed supremum Numen nonnullis hominibus eam elargiri, adseverabant, quos voluntatis suae administros libere elegisset: neque Deum doni huius prodigum esse, sed sapientissimis tantum de caussis, ad veritates toti generi humano necessarias probandas & confirmandas, nonnullos eo instruere solere homines, ceteris meliores & sanctiores. Ab his plane dissidebant grandiloqui sapientes nostri, qui Plato-

(8) Vide in primis *cap. IX. p. 25. f.*
(1) *In vita Plotini cap. XXIII. p. 137.*
(2) *In Vitis Sophistar. p. 82.*
(3) *In vita Procli cap. XXIII. p. 26. 27.*
(4) *Bibliothecae Codice CCXLII. p. 1027. f.*

Platonici volebant falutari. Namque primum fupremi Numinis auxilio nihil opus effe illi, contendebant, qui prodigiis mortales vel terrere, vel folari vellet: Effe arcanam quamdam & fecretam artem, quam qui curet addifcere, eum minores Deos & genios verbis & aliis rebus cogere poffe, ut mandatis fuis obfequantur & naturae leges conturbent: Eadem arte magiftra ad Deorum colloquia, & rerum nulli mortalium cognitarum contemplationem aliquem pervenire poffe. Artem hanc *Theurgiam* nominabant: de qua praeter alios PORPHYRIVS (1) & ex hoc AVGVSTINVS (2) confuli poffunt. Deinde, quod ex his iam liquet, non uni fummo Deo, verum geniis & Diis inferioribus miracula, quae contingerent, adfcribebant. Poftremo non magnam femper & gravem requiri cauffam, ut miracula fierent, perhibebant, verum ex fapientis voluntate & arbitrio hoc totum pendere negotium, qui, fi modo velit, minores Deos, ut praefto fibi fint, compellere valeat. Perfpicuum eft, his fcitis commode homines abuti potuiffe ad debilitanda confectaria, quae ex Servatoris noftri miraculis difcipuli eius ducebant. Namque fi veram effe conceffiffent Chriftiani hanc de miraculis doctrinam, neque ex magnitudine rerum ab eo geftarum divinam eius originem demonftrare, neque ex miraculis a difcipulis eius patratis magiftri fummam maieftatem & dignitatem oftendere, nec denique novam & coeleftem fapientiam, qua nulli carere mortales poffent, ab eo traditam effe, per prodigia eius docere potuiffent.

§. XXVIII.

Hoc ftudio novam condendi philofophiam & fimul religionem, quae Chriftianorum non expofita effet argumentationibus, multum genus hoc fanctiffimae religioni noftrae detrimenti attuliffe, nec paucis, ut vel pedem referrent & ad antiqua flagitia redirent, vel in maiorum fuperftitione perfeverarent, auctores exftitiffe, omni vacat controverfia. Inftar omnium, quo nec maius, nec triftius exftat, exemplum Imperatoris eft IVLIANI, qui, quum natura fcientiae cupidiffimus effet, una vero ad fuperftitionem propenderet, artibus potiffimum horum philofophorum adduci fefe paffus eft, ut, deferta religione Chriftiana, ad Deorum cultum revolveretur. LIBANIVS auctor eft, (1) Nicomediae ipfum a philofophis commotum fuiffe, ut a facris Chriftianis recederet: quos quidem Platonicos fuiffe, vel hinc fatis conftare poffet, quod e fchola plerique Platonica illi fuerint, quibus IVLIANVS magiftris ufus fuit. Sed non opus eft coniecturis & divinationibus. Defignarunt nobis fcriptores fide digniffimi tam Chriftiani, quam a Chriftianis averfi, hominem illum, qui princeps tantae calamitatis auctor exftitit. MAXIMVS is eft, quem a reliquis huius nominis cognomine *Ephefius* diftinguunt, teftibus LIBANIO (2) EVNAPIO (3) SOCRATE (4) SOZOMENO (5) & aliis, homo, ut ego quidem arbitror, Platonicus, & tanti quidem hac in familia nominis, ut LIBANIVS, (6) quum extremo afficeretur a VALENTINIANO fupplicio, ipfam cum eo philofophiam exftinctam fuiffe, fcriberet. Non ignoro, viros eruditione fummos, CAESAREM BARONIVM (7) DION. PETAVIVM (8) EZECH. SPANHEMIVM (9) & alios MAXIMVM hunc Cynicis aggregare: meo vero iudicio, infirmo admodum haec opinio fundamento nititur. Nihil fcilicet viri doctiffimi, quo eam probent, afferunt, quam hunc IVLIANI ex epiftola quadam eius ad hunc philofophum locum: (10) *Ἰαύτης πλησίον τῆς πόλεως ἀπήντησε κυνικός τις ἀνήρ, ἔχων τρίβωνα καὶ βακτηρίαν· τοῦτον πόῤῥωθεν θεασάμενος, οὐδὲν ἄλλο ὑπέλαβον ἢ σε. Quum prope abeffem ab hac urbe, vir quidam Cynicus cum pera & baculo mihi occurrit. Eum ego quum eminus afpexiffem, te ipfum effe putavi.* Verum ex hoc mihi dicto nihil, quam hoc, effici videtur poffe, MAXIMVM externo habitu & veftitu Cynicis fimilem fuiffe, nec fecus, atque illos, peram & baculum, geftaffe: quod argumento haud eft, difciplinam quoque Cynicorum amaffe illum & dogmata fectae huius approbaffe. Sed fuerit moribus & inftitutis nonnullis Cynicus hic MAXIMVS, doctrina

(1) *Epiftola ad Anebonem Aegyptium*, quae IAMBLICHO praefixa eft a THOM. GALE edito.

(2) *de Civitate Dei Lib. X. cap. XI. Tom. VII. Opp. p. 189. f.*

(1) Panegyr. in Iulian. Tom. II. Opp. p. 175.

(2) *Orat. V. feu Panegyr. in Iulian. Tom. II. Opp. p. 175. add. Orat. XII. p. 265.*

(3) *In vitis Sophiftarum c. VI. p. 70. 72.*

(4) *Hiftor. Ecclef. Lib. III. c. I. p. 165.*

(5) *Hiftor. Ecclef. Lib. V. c. II. p. 594.*

(6) Apud HENR. VALESIVM *Notis ad Socrat. p. 39.*

(7) *Annal. Ecclef. Tom. IV. ad A. 362. §. III.*

(8) *Notis ad Iuliani opera p. 329.*

(9) *Praefat. ad Iuliani opera p. 10.*

(10) *Epiftol. XXXVIII. p. 414.*

ctrina tamen & opinionibus quin Platonicus exstiterit, dubitari nequit. Vt de scriptis eius, a SVIDA & aliis enumeratis nihil dicam, quae ingenium plane familiae huius sapiunt, institutio primum eius rem ita sese habere, probat. Fuit enim cognatus non modo, sed etiam praecipuus discipulorum AEDESII, Platonici nobilissimi, qui tantum hoc doctrinae genere valuit, ut IAMBLICHI summi scholae Platonicae doctoris, cathedram eximia cum laude post eius obitum exornaret, testante EVNAPIO. (11) Quis MAXIMVM in scholis Platonicis, tanto sub magistro, eruditum alium fuisse credat quam Platonicum? Accedit deinde, quod rem, meo iudicio, prorsus conficit, studium [illegible] in ipso fuit, Insigne artium illarum, quae Magicae dicebantur, & futuras res [illegible] arrogabat, vaticinandi & praedicendi facultas. Μάξιμος γάρ τις ἦν inquit T[illegible] TVS (12) κατ' ἐκεῖνο καιροῦ, φιλοσοφίας μὲν πρόσχημα περικείμενος. γοητείᾳ [illegible] καὶ προλέγειν τὰ μέλλοντα σεμνυνόμενος. *Erat iis temporibus Maximus quidam [illegible] philosophus, sed magicis artibus deditus, & qui futura sese praedicere gloriaretur [illegible]* IVLIANO contra Persas proficiscenti, fictisque divinationibus suis effecit, ut [illegible] de successu belli & victoria minime dubitaret: quare quum postea res long[illegible] quam MAXIMVS vaticinatus erat, cecidisset, atque misere IVLIANVS periisset [illegible] lus Antiochensis, quod THEODORETVS refert, (13) exclamabat: ποῦ [illegible] Μάξιμε μωρέ; *Vbinam sunt vaticinia tua, Maxime stulte?* Non multo post [illegible] PRISCO publice accusabatur, quod artificiis magicis VALENTEM & VALENTINIANVM, Imperatores, de medio tollere conatus esset: cuius criminis, sive [illegible] poenas haud dubie capitales dedisset, nisi SALVSTII, praefecti praetor[illegible] micorum auxilio servatus fuisset. (14) Nec tamen diu hac usus est feli[illegible] quum renovata fuisset, exiguo temporis spatio elapso, haec accusatio, Ephes[illegible] am ductus & securi percussus fuit. (15) Iurene an iniuria ciciderit MAXI[illegible] constituo: sed hoc tamen ex illis liquet, quae attuli, publice notum fuisse, philosophum hunc secretis artibus operam dare & rerum futurarum scientiam imp[illegible] nescio quod, in genios & daemones sibimet attribuere. Nec id ipsi diffi[illegible] eius, quod ex EVNAPIO patet (16) qui laudi potius & gloriae, quam vitio [illegible] cit, quod Magiae studuerit. Iam quid notius, nullam fuisse inter veteres philosophorum sectam, si a nostris discesseris Platonicis, quae Magiae & ineptis divinandi [illegible] pretium posuerit eximium? Quare vel hinc constat, Platonicum fuisse, cuius [illegible] & dolis allectus fuit IVLIANVS, ut religioni Christianae nuntium mitteret & ad [illegible] um Deorum cultum sese denuo conferret.

§. XXIX.

Sed ipse neminem hac de re dubitare patitur IVLIANVS, ex cuius universi vitae historia, scriptisque, quibus adhuc utimur, manifestum est, Platonicorum iuniorum philosophandi ratione nihil ipsi fuisse visum excellentius. Reliquis omnibus philosophis ubique PLATONEM anteponit, quem δαιμόνιον & θεῶν ἔκγονον *divinum & a Diis ortum* vocat (1) & ducem semper adsciscit, quum de re maioris momenti agendum est. Nec idcirco tamen reliquos contemnit philosophos, sed PLATONI potius conciliare nititur. De ARISTOTELE & eius philosophia mentem suam his verbis explicat: (2) τὰς Ἀριστοτελικὰς ὑποθέσεις ἐνδεεστέρως ἔχειν ὑπολαμβάνω, εἰ μή τις αὐτὰς ἐς ταὐτὸ τοῖς Πλάτωνος ἄγοι. *Aristotelica decreta universe non omni ex parte absoluta esse iudico, nisi cum Platonicis illa iungantur.* Stoicorum disciplinam passim laudat: & ipsemet vivendo eam exprimere conabatur: nam MARCVM ANTONINVM philosophum, vita & moribus imitandum sibi sumserat, quem Stoicis unice deditum fuisse, neminem praeterit. Erga reliquos philosophos, qui a PLATONE sententiis discedunt; singulari semper est aequitate. Hanc scilicet moderationem leges iunioris philosophiae Platonicae a sectatoribus suis postulabant, id quod supra iam ostendimus. In ipsius scholae huius Platonicae recentioris magistros quoties incidit, invidendis prorsus laudibus eos effert: nullum vero magnificentius commendat, quam IAMBLICHVM, hominem vanum, superstitiosum & fanatici digniorem nomine, quam philosophi, at inter Platonicos aetate illa clarissimum. Hunc *solis instar radios suos in omnes effundere* (3) ait: hunc *commune terrarum orbis lumen*

(11) *In vitis Sophistarum cap. IV. p. 32. 56.*
(12) *Histor. Eccles. Lib. III. c. XXVIII. p. 148.*
(13) loc. cit. p. 148.
(14) EVNAPIVS *vitis Sophistar. c. V. p. 83.* f. THEMISTIVS *Oratione VII. p. 9 - p. 100*
(15) AMMIANVS MARCELLINVS *Histor. Lib. XXIX. c. I. p. 556.*
(16) *Vitis Sophist. cap. V. p. 69. 70.*
(1) *Orat. VI. adv. Cynicos p. 188.*
(2) *Orat V. in matrem Deor. p. 162.*
(3) Epist. XXXIV. p. 406.

lumen (4) & *animarum medicum* (5) appellat: hunc denique Ἑρμῆν, *Mercurium* suum nominat, cuius ἀνάκτορα προσειπεῖν καὶ τοῖς ἕδεσιν ἐμφῦναι, *adyta salutare & simulacra complecti* cupiat. (6) Plura qui desiderat immodici eius erga hanc philosophiam studii testimonia, is opera eius, quae restant, cum PLOTINI, IAMBLICHI, PROCLI & aliorum libris conferat. In utrisque eadem sunt praecepta: eadem disserendi forma & ratio: eadem de rebus, quae sub aspectum non cadunt, commentandi audacia: eadem denique superstitio & futilissimarum artium & nugarum admiratio. Hac ille philosophia magistra in tantam lapsus erat superstitionem, ut nec ipsi eius laudatores & amici eam ferre possent, quod ex AMMIANO MARCELLINO (7) liquet: hac ille magistra, quod Platonici solebant, omnes omnium populorum Deos suspiciebat, mysteriisque quibuscumque, aperte licet interdum stolidis, initiari cupiebat.

§. XXX.

Alii, quibus temperatius obtigerat ingenium, hoc sapientiae adducebantur genere, ut utramque inter se religionem, Christianam & gentilem, toto licet genere diversam, conciliare inter se studerent, & mistam quamdam ex Christianorum & reliquorum populorum dogmatibus religionem conflarent, ita ut generatim quidem sacra Christiana non reiicerent, at Deorum tamen cultum, quemadmodum ab his explanabatur philosophis, cum eis sociarent. Quod sacrorum genus non inscite aliquis *religionem prudentum* aetatis illius appellaverit. Tales, nisi me fallunt omnia, religionum conciliatores plerique eorum fuerunt, quorum religio dubia & incerta viris eruditis videtur esse, aliis in Christianorum, aliis in Ethnicorum eos numerum referentibus. Non alienum erit, rem hanc planiorem & illustriorem exemplis aliquot reddere, eo quod non levis momenti sit, nec parum conferat ad Historiam sacram, statumque ecclesiae aetatis illius recte intelligendum. AMMIANVS MARCELLINVS praestantissimus est saeculi quarti Historicus, paucis integritate, candore ac diligentia secundus. Eum, aliquot eius locis inducti, doctissimi quidam homines, in primis PETR. PITHOEVS & CLAVD. CHIFFLETIVS (1) Christianis connumerarunt. Verum alii recte id fieri negarunt, neque ex eorum cohorte, qui plures venerantur Deos, hominem eximi voluerunt. (2) Ego vero, postquam accurate Historiam ab eo scriptam evolvi, neutri prorsus accedendum esse parti certus sum, virumque hunc persuasum habeo, nec reiecisse penitus Christianam religionem, nec recessisse prorsus a sacris maiorum, verum utrisque certo modo assensum esse. Primum Christianorum cultum Deo credidit placere, si quidem in se spectetur divinaeque originis esse: id enim, nonnulla in honorem eius dicta extra litem collocant, ex quibus duo tantum clariora proferam. Postquam de vitiis antistitum Romanorum disseruerat, ita pergit: (3) *Qui esse poterant beati revera, si magnitudine urbis despecta, - - - ad imitationem antistitum quorumdam provincialium viverent, quos tenuitas edendi potandique parcissime, vilitas etiam indumentorum & supercilia humum spectantia perpetuo Numini, verisque eius cultoribus ut puros commendant & verecundos.* Hacc qui legit verba, neque perspicit continuo, censuisse AMMIANVM, beatos esse Christianos ex praescripto religionis, quam profitebantur, viventes, ipsamque religionem eorum supremo Numini acceptam esse, is, si parum rectus existimator rerum ab aliis iudicetur, quod conqueratur, nihil, ut opinor, habet. Alius est locus eius, quo constantiam praedicat Christianorum, vitae potius, quam doctrinae suae, renuntiantium, eosque *ad usque gloriosam mortem intemerata fide progressos esse*, dicit. (4) Quibus eos minime laudibus honestasset, contra furoris & amentiae, ut mos erat simulacrorum cultoribus, constantiam arguisset, nisi eam, quam dixi, de Christianis sacris sententiam animo complexus fuisset. Idcirco vero a multorum Deorum veneratione non aversus erat, id quod plurimi eius declarant loci, quamquam ita, ut ex regulis philosophorum, quorum res hic agitur, non ex plebis opinione, religionem metiretur. Ergo *Nemesin* sive *Adrastiam* esse, non diffitetur, sed eam *ius quoddam sublime Numinis efficacis* interpretatur, sive mentem quamdam fatis a Deo praepositam. (5) *Mercurium* non exsistere negat; verum significari eo nomine *mundi animum*

(4) *Epist. XL. p. 419.*
(5) *Epist. LX. p. 448.*
(6) *Epist. LIII. p. 439.*
(7) *Histor. Lib. XXV. c. IV. p. 427.*
(1) *In vita Ammiani p. XVI.*
(2) Vid. HADR. VALESII *Praef. in Ammian.* & BAYLE *Dictionaire Tom. III. Not. B. p. 1906.* Add. FABRICII *Bibl. Latina L. III. c. XII. p. 612.*
(3) *Historiar. Lib. XXVII. c. III. p. 481.*
(4) *Histor. Lib. XXII. c. XI. p. 326.*
(5) *Lib. XIV. Histor. c. XI. p. 59.*

mum iudicat, si quidem ego obscuriorum verborum sententiam recte capio. *Quem* [illegible] *di velociorem sensum esse, motum mentium suscitantem Theologicae prodiderunt doctrinae.* (6) *Themidis* Numen esse credit, verum poëtarum de eo fabulas sublimiori ratione exponit. (7) Praetermitto huius generis alia, quae facile reperient praeclarum scriptorem cum cura perlustrantes. Itaque perpetuum, aeternumque quoddam Numen esse putavit, quod rebus singulis, ne qua oriretur confusio, certos genios praefecisset, idque Numen Christianos suo modo, reliquos diverso ritu, utrosque vere, laudabiliterque colere opinatus est. Quibus ducibus in tam portentosam inciderit religionem, vel ea significant, quae iam monui de opinione hominis de Diis: nec ipsa eius Historia id nos ignorare sinit, quae senteutiis, PLOTINI, IAMBLICHI, PORPHYRII commentis ad [illegible] sim respondentibus, referta est, nonnullosque horum hominum veheme[illegible] laud[illegible]. Legant velim, speciminis instar, harum rerum cupidi, quae de facultate vaticinandi, [illegible] spiciisque gentium subtiliter dicam, an superstitiose? disputat, quibus nihil est quod propius ad disciplinam nostrorum Platonicorum accedat. (8)

§. XXXI.

De CHALCIDIO, illustri in PLATONIS *Timaeum* Commentatore, aequali propemodum ratione pronunciandum esse arbitror. Nec de huius religione conveniunt inter se doctorum virorum sententiae. Quorum quidem alii hominem perstitisse [illegible] cant in maiorum de Diis superstitionibus, alii Christianis aggregandum censent. [illegible] horum quidem partes haud ita pridem Vir longe doctissimus, IO. ALBER[illegible] [illegible]CIVS, tam copiose & diligenter ornavit, (1) ut paucos superesse arbitrer quibus pri[illegible] post curam eius magis arrideat opinio. Ego vero, rationibus non segniter subdu[illegible] in medio consistendum esse, neutrique adhaerendum opinioni, mihi persuadeo. [illegible] enim ingenue fateor, pluribus in locis de nonnullis Christianis dogmatibus sic verba fa[illegible] CHALCIDIVM, ut magni ea videatur facere, neque nego, divinos libros ab eo fu[illegible] lectos, quos quippe passim testatur: ita nusquam expressa video vestigia hominis [illegible] versam Christianorum religionem approbantis & unice veram & divinam sententis. [illegible] tra ea non pauca video ab eo admitti, quae a Christianorum sacris vehementer dis[illegible] pant, animumque demonstrant turpissima ethnicorum superstitione devinctum. [illegible] alia gentium divinationes probat *hominesque aut alitum volatu, aut extis, aut oraculis praemoneri; praedicente aliquo propitio daemone, qui sit eorum omnium, quae deinceps sequuntur, scius*, praecipit. (2) Quo quid rebus Christianorum adversum magis, aut sacerdotum, qui auguriis, oraculis & sacrificiis praesidebant, commoditatibus salutarius sit, haud equidem nescio? Oraculis enim qui vim tribuit vaticinandi, is Iovem Ammonem aut Apollinem Pythium, alio licet modo, ac vulgus hominum, admittit: nec [illegible] divinationem laudat extorum, sacrificia, eorumque ritus repudiare prorsus potest. ARISTOTELIS de mundi aeternitate sententiam non obscure tuetur, *nobilem* eam & praeclaram vocans: (3) quod quomodo a Christiano fieri queat, non reperio. Aliis locis explicatius etiam profitetur, credidisse se *principalem* quamdam *primamque materiam, cui virtus opificis quantitatem, qualitatem, figuram, formam, quippe quibus perfectionibus ea prorsus destituta fuerit, indiderit.* (4) Hoccine vero est, MOSEN, qui funditus hoc dogma evertit, quemve omnes Christiani divinitus eruditum fuisse, scimus, redarguere? Sed nec in MOSE maius fuisse aliquid, quam singularem quamdam sapientiam, putasse videtur, quippe quem *Hebraeorum* quidem *sapientissimum* vocat, an vatem vero divinum appellare debeat, haeret: (5) *Non humana facundia, sed divina, VT FERVNT, inspiratione vegetatus.* Apollinis responsum Laio datum, quaeve Thetis filio ad Troiam bellaturo praedixisse fertur a Poëtis, vera fuisse & divina non affirmare veretur. (6) Quae aliaque nonnulla dum considero, haec mihi nascitur sententia, nec consensisse eum prorsus cum Christianis, nec sprevisse, quae ab illis docebantur omnia, verum more philosophorum, quos sequebatur, in rem suam omnia convertisse, novumque quoddam religionis genus ex vulgi, philosophorum & Christianorum scitis temperatum exstruere voluisse. Et apertius, ut opinor, animi sensum declarasset, nisi cum tempo-

rum

(6) *Lib. XVI. Histor. c. V. p. 115.*
(7) *Lib. XXI. c. I. p. 263. 264.*
(8) *Lib. XXI. c. I. p. 263. 264.*
(1) Vid. *Notae* eius in CHALCIDIVM passim. Conf. *Biblioth. Latin. Lib. III. c. VII. p. 557. s.*
(2) *Comm. in Timaeum Platon. c. VII. §. CLXXXIII. p. 346.*
(3) *Cap. XIII. §. CCLXXXI. p. 383.*
(4) *Cap. XIII. §. CCCXIV. p. 392. & c.*
(5) *Cap. XIII. §. CCCXII. p. 380.*
(6) *Cap. VII. §. CLI. p. 336.*

rum, quibus vivebat, rationibus, tum eo in primis prohibitus fuisset, quod ad Christianum antistitem hunc librum mittebat, cuius animum auresque nolebat acrius offendere. (7)

§. XXXII.

Iungere his SYMMACHUM licet quodammodo & THEMISTIUM, excellentissimum aetatis suae oratorem & philosophum. Nam uterque, tametsi plures Deos coluit & ne veteres abolerentur religiones, vehementer obstitit, haud tamen ita id fecit, ut Christianam religionem tollendam & abrogandam censeret, sed de summa religionis nihil inter Christianos & Deorum servos disputari, ac de modo tantum & ratione cultus divini unice quaeri, existimavit. SYMMACHUS, quum pro ara victoriae ad Imperatores verba facit, aperte profitetur, perinde esse, quo quis ritu supremum Numen revereatur, veteri Romano, an vero Christiano? Otiosorum quaestiones esse, quae inter Christianos & Deorum cultores de veritate religionis agitentur: Deum summum suos cuilibet genti custodes & genios assignasse, quos certis honoribus par sit afficere: quod quidem prorsus est Platonicum. *Suus*, inquit, (1) *cuique mos, suus cuique ritus est. Varios custodes urbibus cunctis mens divina distribuit. Ut animae nascentibus, ita populis fatales genii dividuntur. - - - Quid interest, qua quisque prudentia verum inquirat? Uno itinere non potest perveniri ad tam grande secretum. Sed haec OTIOSORUM DISPUTATIO est.* At non ignorare poterant Christiani antistites, quanta cum pernicie generis humani & coelestis veritatis detrimento haec coniuncta esset opinio: quare AMBROSIUS & PRUDENTIUS singularibus scriptis hominis huius vecordiam aperuerunt, & de ipsis universae veritatis & religionis fundamentis, non de minutis quibusdam quaestionibus, certari docuerunt inter Christianos, falsorumque Numinum asseclas. THEMISTIUS, magni nominis Platonicus, tam belle olim & pie alicui praecipere visus est, ut nil dubitaret Christianis eum adscribere, quod ex MARCI VELSERI epistola quadam patet, non ita pridem a V. C. IO. GEORG. SCHELHORNIO edita. (2) Puto GEORGIUM REMUM, *Augustanum*, hunc esse hominem, quem *sex* THEMISTII *Orationes*, quas *Augustales* vocat, eo ipso anno edidisse, constat, quo VELSERI exarata est epistola. (3) Sed graviter & erudite VELSERUS ostendit, a vero prorsus aversum hanc esse sententiam: cuius verba, quum argumenta simul contineant, quibus efficere id REMUS, quod dixi, studuit, describere non gravabor: *Themistio quod christianam religionem tribuis quam optarem me posse subscribere! Sed verum tibi fatebor, ego huius rei nullum vestigium in his omnibus orationibus invenio. Unum nimirum Salomonis locum adumbravit: idem alios itidem gentiles fecisse novimus, & hunc ipsum Christianus aliquis, numquam profecto Assyriis transscripsisset. At Gregorii Nazianzeni amicitiam coluit. Num non etiam Libanius Basilii? Quid de reliquo in eo Christianum est? Certe non philosophi nomen, quod antiquitus de ullo umquam Christiano absolute usurpatum esse vix puto. Scimus Iustinum Christianum philosophum, sed cum adiectione martyris. Non ipse scriptionis sensus in qua quam multa vere Anti-Christiana? & postrema a Dudithio versa oratio quam tota fere impia? quae non mica, ne horreo quidem salit, in homine Christiano, umquam satis excusari potest. Et meo animo multum interest intelligere, minime Christianum fuisse, qui scripserit.* Adsentior ego VELSERO: certe a Diis abstrahi sese totum haud passus est THEMISTIUS, quod non orationes tantum eius, verum etiam reliqua scripta, plena sententiarum a religione Christiana remotarum, extra controversiam collocant. Deceptus fuit haud dubie REMUS sententiis quibusdam & praeceptis Christianorum dogmatum formam & speciem referentibus, quorum in Platonicorum libris ubique copiam deprehendas. Sed nec ita Diis sese addixerat philosophus hic, ut populus, nec ita a sacris Christianis aversus erat, ut ea veri prorsus nescia & Diis inimica esse duceret. De fundamentis contra putabat religionis nihil esse certaminis inter Christianos & Deorum amicos: utrosque unum Deum colere & ei placere posse, si caste vivant & honeste: De modo quidem cultus & de ritibus inter partes disceptari: sed rationem colendi Deum uniuscuiusque committendam esse voluntati & arbitrio: nec Deum varietate sacrorum & caerimoniarum offendi, verum potius delectari: sapienter igitur

(7) Quae hic breviter de CHALCIDII religione dixi, ea fusius in *Observationibus ad Cudworthum* declaravi & confirmavi.

(1) *Epistolar. Libro X. Epist. LXI. p. 442.*

(2) In *Amoenitat. litterariis Parte III. p. 247.*

(3) *Ambergae 1605. in 4.* Non est ad manum nunc hic liber.

igitur utrosque facturos, si mutuo sese ferant ac tolerent & pari animi sinceritate, more licet vario, supremum Numen colant & adeant. Non poterant, quin huc demum devenirent illi, qui satis perspicaces erant, ut quid praecepta consequeretur philosophiae Platonicae, intelligerent. Constat autem ita THEMISTIVM sensisse, cum aliis ex librorum eius locis, tum in primis ex duplici eius oratione, altera ad IOVIANVM, quae quintum in Orationibus eius, a IO. HARDVINO editis locum tenet, altera ad VALENTEM, quae publice nondum, nisi Latine exstat, ab ANDREA DVDITHIO versa, & *duodecimo* posita est inter *Orationes* eius loco. Vtraque, & iisdem fere verbis ac sententiis, suadet Imperatoribus, ut liberum unicuique faciant, de religione sentiendi, Deumque placandi, quemadmodum velit, & illis quidem, quae enumeravi iam, argumentis & rationibus adhibitis. Deum ipsum, ait inter alia (4) nihil exigere, nisi pietatem & cognitionem quamdam suimetipsius ab hominibus: & utriusque formam omnium animis natura inscriptam esse: modum vero semet colendi Deum voluntati mortalium reliquisse: τῇ γὰρ ἑαυτοῦ γνώσει ὁ θεὸς τὰς ἁπάντων διανοίας ἐπαίδευσε κἂν ἀγριωτέρων βαρβάρων, καὶ τὸ ἔχειν πρὸς εὐσέβειαν ἐπιτηδείως, οὕτω κοινὸν ἐποίησεν ἁπάντων, ὡς μήτε πειθοῖ μήτ' ἂν βίᾳ δύνασθαι ἔνδοθεν ἀφανίζεσθαι, τὸν τρόπον δὲ τῆς θεραπείας ἐξῆψε τῆς ἑκάστου βουλήσεως. *Informavit Deus omnium mentes, quamvis agrestium & barbarorum notitia sui, studiumque pietatis ita omnibus insculpsit, ut neque persuadendo, neque cogendo, ex animis exui posset. Rationem vero & viam, qua coli velit, non praescripsit, sed cuiusque iudicio & voluntati permisit.* Interiectis aliis, ex ipsis de religione contentionibus magnam nasci utilitatem perhibet: aemulatione enim & certaminibus acui hominum industriam, & veritatis eruendae studium. *Iamdudum*, inquit, recitabo enim tantum Latina verba, quum Graeca, quae huic orationi sunt addita, non THEMISTII, sed DIONYSII PETAVII sint, *vix aut ne vix quidem umbram ullam haberemus religionis, si omnium mortalium idem semper ritus sacrorum, eadem fuisset habendarum caerimoniarum ratio. Nunc varietate opinionum & ad hanc diem altum auctumque est studium religionis & a posteritate ad sempiternum tempus studiose retinebitur.* Pergit philosophus & homines variis religionibus utentes cum cursoribus comparat ad unam metam, diversis licet itineribus, decurrentibus & pervenientibus: ex qua similitudine sensisse eum manifestum est, cultus varietatem nil impedire, quo minus & Christiani & ethnici salutem consequantur. *Qui currunt stadium, contendunt illi quidem omnes omnibus nervis ad eumdem pervenire iudicem, a quo praemio afficiantur: non tamen eadem omnes insistunt via: sed alius hinc, illinc alius cursum intendunt. Ita*, sic Imperatorem compellat, *tu unum esse magnum quemdam & verum vitae quasi certaminis praefectum & moderatorem arbitraris: pergi autem ad eum non una via, sed alia asperiore, alia planiore - - omnibus tamen ad unum eumdemque terminum, velut diversorium, perveniri.* Postremo, ut reliqua omittam huius generis, Deo ipsi non veretur affirmare consensionem hominum de religione displicere, contra varietatem opinionum de rebus divinis gratam & acceptam esse: idque, quod prorsus impium est, inde putat apparere, quod clariorem sui cognitionem Deus mortalibus haud impertiit: *Nam si verum dicimus, Deo ipsi grata esse non potest haec opinionum consensio, quam imperiti homines moliuntur: quia eam ipse distinere, neque velle coalescere videtur. Nam natura, ut ait Heraclitus, occultari vult: multoque magis naturae Dominus & fabricator Deus. Quocirca quod a cognitione nostra se longissime removit, neque ad captum ingeniorum nostrorum se demittit, satis argumenti habet, non postulare eum ab omnibus unum idemque ius religionis: sed cuique de se sua non aliena sponte opinandi facultatem relinquere.* In tam absurdas, & simul perniciosas, eos oportebat sententias incidere, qui ex AMMONII praescripto, non modo philosophiae, verum etiam religionum concordiam aliquam meditabantur, & Platonicis institutis praeter modum favebant.

§. XXXIII.

Sed haec mala tantum externa erant, quae, tametsi noxia essent sanctissimae religioni & cursum eius morarentur, intimam tamen eius naturam haud corrumpebant, nec ipsam, ut ita dicam, medullam inficiebant. Longe vero capitaliores morbi rem Christianam afflixerunt, postquam haec philosophia ipsos civitatis sacrae fines transiit, & in animis eorum, quibus rudiorum institutio commissa erat, domicilium sibi paravit. Nihil enim tam sanctum habemus, quod ab eo tempore non violatum sit, pristinaeque &

(4) *Oratione XII. p. 157. ed. Harduin.*

& naturalis formae partem haud exiguam perdiderit. Ex innumerabilibus, quibus id illustrare liceret, pauca quaedam decerpere sufficiet. Id ergo primum teneri velim, multos eorum, qui ab hac philosophia ad sacra sese Christiana contulerunt, novam & singularem sibi religionem ingenio effinxisse, quae nec speciem amiserat prorsus philosophiae, quam professi erant, priusquam ad Christianos sese conferrent, nec omnia tamen continebat, quae a CHRISTO discipuli eius, ut creditu necessaria acceperunt. SYNESIVM cogitemus tantum, si exemplum requirimus, quem ex PLOTINI, aut HYPATHIAE potius, Platonicae celeberrimae, disciplina ad Christi cultum transiisse, (1) nec infimo inter Aegyptios antistites loco exstitisse, novimus. Is, quum pleraque Christianorum dogmata negare non auderet aut infirmare, CHRISTIque se profiteretur assectam, multa tamen Christianae religionis capita ex philosophia, cui adsuetus erat, interpretabatur, praestantiora etiam quaedam, quibus, tamquam nervis, omnis disciplina nostra continetur, ut mundi interitum, corporumque mortuorum novam animationem, resecabat, alia denique, quae prorsus a castitate coelestis veritatis remota sunt, cum ea coniungebat, quae omnia ex scriptis eius, praesertim ex epistolis, perspicua sunt. Quanto praestabilius fuisset, id genus hominum a limine ecclesiae penitus arcere, nec, nisi repudiatis delirae philosophiae commentis, in censum admittere, quam temere recipiendo mala simul scabie simplicitatem Christianam polluere? Homo enim tanta praeditus sanctitatis opinione & auctoritate, quanta SYNESIVS, quin magnam repererit affectatorum turbam, nullum prorsus dubium est.

§. XXXIV.

Maiorem etiam hoc & locupletiorem huius rei testem advocare nobis licet, hominem nempe illum, a quo notissimus liber, qui *Clementina* inscribitur, profectus est. Praestantissimum hoc est veteris aevi monumentum, ab homine licet conscriptum fallaci, cuius ope non pauca possunt in Historia Christiana illustrari, multarumque sententiarum & consuetudinum origines erui. Quare saepius miratus sum, negligentius, ac fas erat, adhuc illud esse habitum, (1) nec exstitisse quemquam ex viris eruditis, qui data opera de rationibus eius commentaretur, latentemque in eo utilitatem, publicam & communem omnium faceret. Dum ipsemet hunc tollam laborem, aut alius me doctior & perspicacior eo defungatur, tantum hic notare visum est, quantum ad eius rei, quam in manibus nunc habemus, illustrationem conducit. Principio igitur librum hunc circa tertii seculi exordium prodiisse, aut compositum esse, propemodum exploratum arbitror. Nam, ut multa nunc omittam alia, quibus hoc ostendi potest, disputationes contra SIMONEM MAGVM, eiusque dogmata, quae magnam operis partem conficiunt, id saltim significant, eo tempore in litteras illud relatum esse, quo nondum ita deleta erat impia & scelerata hominis huius doctrina, ut verendum haud esset, ne recte sentientium aliqui ab ea caperentur. Adulto vero saeculo tertio sectae huius nomen prorsus fere exstinctum erat, ita ut, qui post eius medium *Libros contra Celsum* conscripsit ORIGENES, num vel triginta superfint *Simonianorum*, dubitet. (2) Auctor eius Iudaeus fuit, isque Alexandriae genitus & educatus. Quorum quidem hoc, praeter alia quaedam, ipsa testatur dictio, Alexandrini sermonis indolem referens, (3) illud autem ex fabularum & opinionum Iudaicarum, copia, (4) quibus cogitata sua distinguit scriptor,

(1) Vid. SOCRATIS *Hist. Eccles. Lib. VII. c. XV. p. 352.* DION. PETAVII *Not. ad Synesium p. 2.*

(1) IO. CLERICVS etiam *praef. in PP. Apost. T. I.* optat, ut aliquis peculiari commentatione hoc opus illustret. Quod autem doctissimus hicce vir tam *loco indic.* quam *Hist. Eccles. Saec. II. ad A. CIII. p. 536. s.* a recentioribus Nazaraeis id esse compositum, eorumque doctrinam continere, autumat, id ego quomodo probari queat, nescio. Nulla sunt hanc in rem veterum testimonia: nec usquam distinctio inter veteres & recentiores Nazaraeos exstat. Esse quaedam in hoc libro non nimis aliena ab eorum, quos Nazaraeos vocat EPIPHANIVS, dogmatibus, haud equidem negaverim. Id vero nego, licere nobis propterea novam *posteriorum Nazaraeorum* sectam, quam prisci nesciunt, condere & ab illis volumen hoc exaratum esse contendere. Non levi coniectura pendenda sunt, verum testimoniis & argumentis, quae ad sacram pertinent Historiam.

(2) *Lib. I. contra Celsum p. 44. ed. Cantabr.*

(3) Exemplum ex multis unum dabo. Alexandrini mundi productionem, quam *κτίσιν* appellant alii, *γένεσιν* dixerunt. Observavit id erudite HVMPHR. HODY, vir magnus, de *textib. Bibl. original. p. 115.* Idem de hac re vocabulum noster usurpat, *Clementinor. Homil. VI. §. III. p. 671.* & alias.

(4) Quaevis fere pagina eiusmodi quid lectori vel mediocriter attento praebet e. c. Praecipit saepe PETRVS, ut mature iuvenes ad coniugium applicent animum. *Hom. III. §. LXVIII. p. 655.* Idem lotionibus crebris & corporis purgatione ni-

 hil

ptor, perſpicuum eſt. Vt vero Iudaei inter Aegyptios commorantes, in primis Alexandriae, quae ſedes erat ſapientiae, eruditionis ſtudioſi erant: ita & hic philoſoph[illegible] cuius res hic agitur, tum temporis Alexandriae florentem, animo imbiberat. [illegible] cum infinita docent alia, quae nimis longum foret enumerare, tum lepida homin[illegible] daemonibus & geniis doctrina oſtendit, quae, ſi cum IAMBLICHI, PLOT[illegible] PORPHYRII conſeratur praeceptis, exiguo ab his diſcrimine aut nullo diſtare depr[illegible]henditur. Stellas PLOTINVS animatas cum ſociis credit, & genus quoddam eſſe De[illegible]rum, quod preces exaudiat, cenſet. (5) Non diſſentit noſter. (6) Satius exiſt[illegible] ſchola Platonica, carnibus abſtinere, quam veſci, praeſertim ſi quis conten[illegible]oni [illegible]peram dare mentemque rerum ſublimium ſpeculatione vellet alere. (7) [illegible] no[illegible] CLEMENS tradit, daemones hominibus, ut carnes ederent, principes & auctores ex[illegible]ſtitiſſe, PETRVMque inducit narrantem, (8) ſe pane tantum & olivis, raro oleribus veſci. (9) Philoſophi, quos dixi, malos daemones nidore ſacrificiorum p[illegible] ideoque ſapientis eſſe, ſacrificia fugere animalium, ne hac occaſione daemones ad ſe pelliciat, praecipiunt. (10) Id vero eſt, quod noſter ſaepe numero graviter inculcat qui[illegible] obnixe obteſtatur, ne conviviis interſint propterea poſt rem divinam factam in[illegible]tis. (11) Res omnes aërem, aquam, ignem, anima ſive ſpiritu quodam, q[illegible] in mente, ſenſu & voluntate gaudere, PLOTINVS diſputat, & qui ab eius partibus ſta[illegible] [illegible] Id ipſum placet CLEMENTI noſtro, perperam ita dicto. (13) Animas noſtras ab [illegible] ortu rerum formis imbutas ac diſciplinarum omnium elementis informatas eſſe, [illegible] omnes Platonici: quam rem PROCLVS praeter reliquos *in Euclidem* perſequitur. Et id homo hic pro minime dubio cupit haberi. (14) Sed magna mihi [illegible] pars [illegible] transferenda eſſet, ſi cunctas hominis ſententias copioſius perſequi vellem ex Pla[illegible]corum ſcholis & officinis depromtas: quare deſino. Ad Chriſtiana ſacra quum animum adpelleret iſte, quisquis demum fuerit, philoſophus Iudaeus, partem quidem re[illegible]iiciebat dogmatum, quae a philoſophis acceperat, ſed ſervabat ſibi etiam plurima. Quae ſic quidem illigabat & aptabat Chriſtianae religionis praeceptis, ut novum quoddam, idque philoſophicum, religionis genus inde prodiret, quod CLEMENTINA, *Clementinaeque Recognitiones* exhibent.

§. XXXV.

Opus vero hoc, id quod accurata quemlibet eius lectio docebit, idcirco [illegible] auctore compoſitum eſt, ut refellerentur illi, quibus cum temporis adverſariis me[illegible] Chriſtiana religio. (1) Hoc laboris genus quum exercuiſſet antea multos ex praeſtantiſſimis Chriſtianorum doctoribus, hic philoſophus ſine dubio perſuaſit ſibi, neminem eorum hoc officio ita eſſe perfunctum, quemadmodum decuiſſet, resque flagitaſſet. Itaque novam ſibi viam ratus eſt ineundam eſſe, quae univerſum hoc negotium exhauriret & ad omnium ſimul ingenium & captum accommodata eſſet. Operae pretium erit, quae hanc in rem ſeverior mihi ſuggeſſit meditatio, paullo latius explicare, praeſertim quum qui huc eam, quam fas erat, attentionem & diligentiam attulerit, neminem exſtare meminerim. Qui ad illud usque tempus pro Chriſtiana religione verba fecerant, ſeriam gravemque orationem & diſputationem, impeditam etiam plerique, ut TERTVLLIANVS, & parum exornatam adhibuerant. Hanc diſputandi rationem non omnibus probari, noſter animadverterat haud dubie, ideoque libros alioquin praeclaros paſſim negligi, nec ab illis, quorum potiſſimum intererat, evolvi viderat. Ergo ipſemet talem

hil habet ſalutarius. *Hom. X. §. XXVI. Hom. XI. §. I. p. 698. §. XXVIII. p. 705.* & paſſim. Eis, qui MOSIS morem gerant praeceptis, CHRISTI doctrinam haud eſſe neceſſariam diſputat. *Hom. VIII. §. VI. p. 682.* Daemones ex angelorum cum foeminis congreſſu natos docet. *Hom. VIII. p. 683. f.* Animam ADAMI in CHRISTO fuiſſe ſomniat. *Hom. III. §. XIX. p. 644.* quod Iudaeorum quorumdam ſomnium eſſe, conſtat. Sed quid pluribus hoc loco opus eſt?

(5) *Ennead. II. Lib. IX. p. 204. 206. Ennead. IV. Lib. IV. p. 436.*

(6) *Vid. Homil. III. §. XXXV. p. 648. Homil. IX. §. IV. p. 687.*

(7) Vid. PORPHYRIVS *de abſtinentia.*

(8) *Homil. VIII. §. XVI. p. 684.*

(9) *Homil. XII. §. VI. p. 709.* add. *Homil. XV. §. VII. p. 729.*

(10) PORPHYRIVS περὶ ἀποχῆς *Lib. II. p. 204. ed. Lugd.*

(11) *Homil. IX. c. XV. p. 690.* & alias *Homil. XI. §. XV. p. 702.*

(12) *Ennead. VI. Lib. VII. p. 704.*

(13) *Homil. XI. §. X. p. 701.* add. *Homil. IX. 12. p. 689.* & alias *Homil. XVI. c. XIX. p. 736.*

(14) *Homil. XVII. §. XVII. p. 748.*

(1) Quapropter nuper optime fecit Vir praeſtantiſſimus IO. ALB. FABRICIVS, quod operi huic quemdam dedit inter eos locum, qui pro Chriſtiana religione pugnarunt, *Delectu argum. pro veritate religionis Chriſtian. c. II. p. 40.*

talem commentandi modum delegit, qui cum dictionis amoenitate ac dulcedine lectores alliceret, tum narrationis varietate & amoenitate, animum legentis suaviter afficeret. Fabulam, paucis, iucundam, nec inficetam prorsus, optimum fore arbitratus est apud homines coelestis doctrinae, quam respuebant, condimentum. Rectene, an secus, rationes subduxerit, nunc quidem explorare nolo: id vero ipsi consilii fuisse, nemo negabit, opinor, qui librum eius, studio adhibito & attentione legit. Qui tum porro exstabant religionis Christianae adsertores & vindices, non omnes eius adorti erant coniunctim & uno volumine hostes, sed viritim, ut ita dicam, pugnaverant. Hic absurditatis religionem vulgi arguerat & cultum plurium Deorum deiecerat: ille Iudaeorum argutias & somnia excusserat: tertius haereticorum castigaverat delirationes & ineptias. Hic mos, quum in se laudabilis, saltim non contemnendus esset, plerorumque tamen haud conveniebat ignaviae, quibus molestum videbatur ex multis proficere libris, inventu fortassis praeterea, ut tunc erant tempora, difficilioribus. Quod secum perpendens noster, omnes uno volumine conficere decrevit adversarios, quotquot rum factis Christianis infensi erant. Inde disputationum in hoc opere varietas manavit; quibus modo simulacrorum cultus, Deorumque religio, qualis tum multitudini recepta erat, evertitur, modo Iudaeorum captiones funditus, perversa licet ratione, disiiciuntur, modo philosophorum ratiocinationibus occurritur, modo denique antiquiorum haereticorum copiae, quorum princeps SIMON ille MAGUS ferebatur, profligantur. Certus ego sum, assensuros esse mihi omnes, quotquot vel mediocri attentione librum perlustrarunt: neque ratin reddi potest alia tot tamque variorum sermonum, mutationum, itinerum tam PETRI quam aliorum, quos in scenam homo philosophos producit, nisi hoc ob oculos positum sit.

§. XXXVI.

Multi eorum, qui pro Christiana religione propugnaverant, fuse quidem & copiose vulgi religiones, fabulasque poëtarum de Diis & heroibus exploserant, at longe parcius attigerant philosophorum, quibus vel multitudinis sacris mederi, vel suis etiam consulere studebant dogmatibus, commenta. Et huius ergo vitii correctionem noster sibi datam credidit. Quapropter egregie quidem passim multitudinem Deorum & simulacrorum adoritur, evertitque: (1) at multo etiam fosius &, quod negari debet minime, solide interdum & accurate cum philosophis congreditur. Nec enim eos tantum eleganter & scite refellit, qui fabularum poëticarum stultitiam & foeditatem allegoriis obtegebant; (2) verum etiam in aliorum de fato, de iusto & iniusto, de naturali iustitia aliisque erroribus configendis, non contemnendam collocat industriam. Falluntur profecto, qui nauci hunc hominem fuisse credunt, neque, praeter otiosi nugatoris vestigia, in eo offendi aliquid, adseverant: habet enim non pauca, quae virum testantur praeclare multis de rebus institutum, & ratione ac perspicuitate multos aetatis suae antegressum, tametsi nec alia desint Sabinorum somniis, quam sapientum praeceptis, similiora (3) Sic vita est hominum, ut insaniam saepius pars comitetur sapientiae. Qui haereticos sigillatim oppugnaverant ex antiquis, sacrarum in primis litterarum auxilio, id quod vel ex IRENAEO constat, impetus eorum propulsaverant. At horum hominum bene multi vel plane sibi aliquid cum sacris litteris rei esse negabant, vel aliquot earum libros reiiciebant, immo integris sanisque litteris alios corruptos a se & adulteratos vel suppositos opponebant. Quae perversitas parum virtutis relinquebat disputationibus ex sacro codice contra eos susceptis. Itaque huic ut etiam impedimento occurreret, hic novus rei Christianae defensor, a philosophia potius & ratione, quam e sacro codice, petiit, quibus hanc turbam compesceret ac obtunderet.

§. XXXVII.

Sed qui saepius vel ipsemet interfuerat Christianorum cum adversariis dimicationibus, neque hos semper victores ex illis discessisse animadverterat, vel etiam in philosophorum scholis didicerat, quibus praecipue argumentis urgerent hi Servatoris discipulos, in eam, nescio quo malo fato, opinionem ingressus erat, qui consueto more Christianam religio-

(1) Vid. *Homil. XI. p. 699. f.* ubi praeclare cunctis occurrit, quibus Diis succurrebant aetatis eius homines, argumentationibus.

(2) Vid. in primis *Homil. V. p. 662. f.*

(3) Huc in primis stultissima de *συζυγίαις* seu coniugationibus doctrina *Hom. II. p. 631. 632. III. 16. p. 644.* &c. pertinet. Exponentur haec, si Deus velit, alias.

religionem explicarent, ſic ut ea libris continetur ſacris, impares ſemper fore hoſtium incurſionibus & viribus. Idcirco novo prorſus modo ſanctiſſimam religionem [illegible] ſponendam eſſe, novumque eius & philoſophicum veluti habitum effingendum ſtatuit, quo quidquid proferrent vel philoſophi, vel haeretici, ea nihilo ſecius vinceret ac triumpharet. Id propoſitum peſſime ceſſit homini alioquin ingenioſo; nec felicius cedere potuit, quum is, qui, ſacris litteris repudiatis, ingenii obtemperat ludificationibus in divinis rebus cernere aliquid nequeat. Exemplis aliquot rem declarare neceſſarium erit, ne quis haec dici quidem facile, verum difficulter probari poſſe, ſuſpi[illegible] riorem vero negotii huius declarationem in aequiorem & opportuniorem locum d[illegible] Qui cum Chriſtianis diſputabant philoſophi, hanc ſemper illis quaeſtionem propo[illegible] ſolebant: Quare Chriſtus, ſi nulla eſſet, niſi quam ipſe monſtraſſet, ad coelum [illegible] citius in has terras deſcendiſſet? (1) In qua quidem diluenda multum Chriſtianos po[illegible] ſuiſſe diligentiae, unus docet inſtar omnium ARNOBIVS, qui ad ignorantiam [illegible] hominum, tamquam ad aſylum, ſeſe recipit, neque mirum eſſe ſapienter monet [illegible] *mo, animal coecum, Dei mentem non ſemper videat.* (2) Aliorum ex antiqu[illegible] doctoribus reſponſiones nonnullas DIONYS. PETAVIVS collegit. (3) Noſter homo non ferens ignorantiae exprobrationem, ut hinc ſe expediat, & multas ſimul alias praecidat difficultates, doctrinam comminiſcitur, quae num ſano cuiquam in mentem venerit, vehementer dubito. CHRISTVM ſciſcit & ADAMVM non differre; hunc aeternam legem [illegible] initio ſtatim tradidiſſe hominibus, quam deinceps illi deſeruerint, *ab initioque ſaeculi formas una cum nominibus mutantem, percurriſſe ſaeculum, donec nactus ſua tempora Dei miſericordia unctus, requiem in aeternum poſſideat.* (4) Et ex hac una perſpicitur doctrina, quam exilem de CHRISTO, eiusque natura ſententiam foverit. Mundus a Deo inferiori, eoque malo perfectus eſſe, pleriſque veterum haereticorum videbatur. [illegible] flagitio quasnam opes obiecerint prudentiores veterum, ex IRENAEO & aliis addiſcimus. Noſter vero, qui ea, quae in ſacro Codice de ADAMI peccato, aliiſque [illegible] referuntur, ſemper impedimento fore, quo minus plane tolleretur haec opi[illegible] [illegible] mabat, neque tamen, quod multi tum temporis faciebant, allegoriis certare volebat, nodum ſibi ſecandum eſſe ratus eſt. Itaque corruptum eſſe ſacrum codicem, variiſque laciniis a malo genio adſutis peſſime deformatum, acerbe conqueritur; quaeſitus [illegible] pacto haec additamenta poſſent a reliquis diſtingui, hanc regulam ſuppeditat. *Omne id mendacium in ſacris litteris eſt, quod cum Dei pugnat perfectionibus.* (5) Hac [illegible] norma, ſive regula, falſa eſſe, quae de peccato Adae ſacer ſcriptor MOSES narrat, audaciſſime perhibet. Bellam ſane diſputandi rationem, quam qui adhibuerit, is infinitis ſeſe liberabit moleſtiis! Baptiſmum Chriſtianorum irridebant philoſophi, quibus omnia, quae de virtute eius praedicabant illi, commenta videbantur emotae mentis hominum. (6) Noſter magnam haud dubie gratiam philoſophiae habuit, quae huic etiam quod reponeret cavillationi, ipſi, ut putabat, praebuit. Hominem, quaeſo, audiamus modo prorſus admirabili ac inopinato philoſophantem: Omnis homo ignis neſcio cuius particulam quamdam in ſe natura habet, a malo daemone ortam, a qua ad mala quaevis facinora inceditur & inflammatur. Cum aqua vero ſtatim ab initio ſpiritus Dei eſt coniunctus, id quod ipſe MOSES teſtatur. Atque hanc rem ita ſeſe habere, vel hoc probat, quod nihil producitur & creſcit, nihil fructus fert, niſi aquis irrigetur. Ad ardorem ergo naturalem, quo praecipites feruntur ad vitia homines, extinguendum & ſenſim diminuendum nihil valet magis, quam aqua, nec crebris in mari ablutionibus quidquam animae eſt fructuoſius. In baptiſmo vero ſupremi Numinis imploratio & nominum patris, filii, ſpiritusque ſancti recitatio, ſpiritum in unda latentem, ut vim ſuam efficacius emittat, commovet & adigit, qui propterea cum aqua, qua perfunditur homo, ipſam eius medullam & animam penetrat, omnemque libidinis ignem funditus & radicitus

(1) PORPHYRIVM, Platonicum nobiliſſimum, quaeſtionem hanc ita propoſuiſſe: *Si Chriſtus ſe ſalutis viam dicit, gratiam & veritatem, in ſeque ſolo ponit animis ſibi credentibus reditum, quid egerunt tot ſaeculorum homines ante Chriſtum,* ex AVGVSTINO diſcimus *Epiſt. CII. Tom. II. Opp.* ed. Bened.

(2) *Lib. II. adv. gentes p. 121. 122. ed. Heraldi.*

(3) *Dogmat. Theol. Tom. V. Lib. II. c. XVII. p. 104.* Conf. *FABRICII Delectus argom. p. V. R. C. p. 676.*

(4) *Homil. III. §. XVIII. ſ. p. 644. 655.* Obſcuriſſime ibi diſputat homo, alioquin perſpicuus. Iudaeorum hoc eſſe quorumdam ſomnium ſuper monuimus.

(5) *Homil. II. §. XXXVIII. p. 637.* Omnino vero, ubi clarius hoc eius conſilium proponitur, *Homil. XVI. §. VI. p. 732. ſ. & Homil. XVIII. §. XIX. p. 749. ſ.*

(6) Vid. modo EPICTETVS *in Diſſ. Arriani Lib. II. c. IX.*

radicitus delet. (7) Subtiliſſimam habemus efficacitatis baptismi demonſtrationem, eamque a philoſophorum ſciris, quorum multos compertum habemus, aquam pro rerum omnium duxiſſe principio, non nimis alienam.

§. XXXVIII.

Hoc ſi quis modo pergere, ſtatumque Chriſtianae religionis, ut iſta erat aetate, ſemper ob oculos ſibi ponere volet, is, niſi multum fallor, cauſſas & rationes omnium, quae hic homo ſubtiliter ſaepe, at ſaepe quoque ſtolide ac inepte, diſputat, perſpicier, eique nihil in animo fuiſſe aliud ſentiet, quam ſic doctrinam Chriſtianam temperare, ne quod cunctis quorumcumque hoſtium argumentationibus reponeretur, moleſtius ac longius quaerendum eſſet. Dicam breviter, quod veriſſimum cenſeo. Imperiti Medici temeritatem hic ſemi Chriſtianus & ſemi Philoſophus imitatur, qui, quem lenioribus expellere poſſet remediis, morbum igne, veneno ac enſe expugnat, corpusque, ne diutius aegrotet, nobilioribus partibus mutilat, vel etiam peſtem aut gangraenam inducit corpori, ut febrem enecet. Atque haec hominis veſania quam late patuerit, vel inde patet, quod a PAVLO, eiusque ſcriptis vehementer abhorret, quem ne commemorandum quidem ſibi putavit eſſe, contra penitus recuſandum duxit. Quare PAVLVM tanto tamque exquiſito proſequutus ſit odio, hanc a viris doctiſſimis afferri video rationem, quod ex genere *Ebionitarum* fuerit, quos PAVLI doctrinam vehementer averſatos eſſe, ex EPIPHANIO & aliis conſtat. (1) Ego vero huic ſententiae, poſtquam omnia bene mecum expendi, adſentiri nequeo. Quamvis enim haud negaverim, ſaviſſe hunc hominem nonnullis Ebionitarum erroribus, quos & ipſos Iudaeos fuiſſe compertum habemus: Eius tamen vitii, quod Ebionaeos inducebat, ut PAVLVM fugerent, immo execrarentur, protſus expers fuit. Ebionitae ideo, nihil ſibi cum PAVLO commune volebant eſſe, quia divinus hicce vir ritum circumcidendi, ſacrificia & caerimonias reliquas a MOSE olim Iudaeis praeſcriptas, poſtquam Chriſtus veniſſet, abrogatas eſſe, praeceperat. CLEMENTINORVM vero ſcriptor non uno loco ſignificat, ſibi nihil, quod ad hanc rem attinet, cum PAVLO diſcordiae fuiſſe, neque negat, victimis & caerimoniis nullum amplius poſt CHRISTI adventum locum eſſe. Quapropter in hoc potius inimicitiae huius erga PAVLVM cauſſam collocaverim, quod PAVLI ſcripta ſententiae, quam de libera hominum voluntate fovebat, protſus adverſari iudicavit. Imbutus erat, id quod ſupra probavi, ſententiis AMMONII, PLOTINI, & reliquorum, quibus, tamquam firmamentis & fulcris nitebatur recentior philoſophia Platonica. Hac vero ſchola nulla fere acrius contra fatum & neceſſitatem dimicabat, nulla libertati hominum, quod PROCLI & PLOTINI probant ſcripta, ampliorem poteſtatem dabat. (2) Et huic prorſus ſe conſentientem paſſim oſtendit noſter. Veteres praeterea haeretici, quos perditos volebat, fati prope omnia legibus ſubiiciebant, quam non prorſus interimi poſſe ſententiam exiſtimavit, ſi quae PAVLVS de hominum impotentia ad bene agendum, Deique in illis, qui ſancte vel agerent, vel cogitarent aliquid operatione praecipit, vera eſſent. PAVLVM itaque delirus homo, quem philoſophiae ſuae non concinere ſentiebat, repudiandum exiſtimavit, nec, praeter PETRVM, quemquam fere ſibi inducendum eſſe ratus eſt. Confirmant hanc opinionem vel haec verba, quibus PAVLVM occulte videtur obiurgare. (3) *Qui ſuo propoſito bonus eſt, vere eſt bonus: qui vero ab alio coactus ſit bonus, vere non eſt, quoniam non propria electione eſt, quod eſt. Cum ergo uniuscuiusque libertas perficiat vere bonum & vere malum perpetrat: in unoquoque fieri quod inimicum, vel amicum eſt per rerum operumque occaſiones molitus eſt Deus.* NON, INQVIT, SED QVIDQVID COGITAMVS, IPSE NOS FACIT COGITARE. DESINITE. CVR AMPLIVS BLASPHEMATIS, QVI HOC DICITIS. PAVLVM ignorer neceſſe eſt, qui his reprehenſionem eius, licet obſcuriorem, contineri, non perſpicit. Vt haec ſtolida & abſona ſit doctrina, cuius adbuc dedimus ſpecimina, non exiguum tamen fautorum adeptus eſt hic liber numerum, & magnam Orientis partem cum applauſu pervagatus eſt. Sed hoc alio loco commodius demonſtrabitur: nunc id animadvertiſſe ſufficit, novae huius & veſanae religionis conditorem non modo teſtatum

(7) *Homil. XI. p. 704. 705.* & alias. Collegi enim hanc ratiocinationem ex variis auctoris locis.

(1) Vid. IO. BAPT. COTELERIVS *ad Clementina p. 750. Tom. I. Patr. Apoſtol.*

(2) Vid. modo latina verſio libri PROCLI *de providentia & fato*, in Celeb. FABRICII *Bibl. Graec. Lib. V. c. XXVI. p. 465.* PLOTINVS paſſim. Poſcebant hanc doctrinam prima ſectae huius elementa.

(3) *Homil. XI. §. VIII. p. 700.*

tum facere, quantum detrimenti rebus Christianis illa Alexandrinorum sapientia attulerit, verum etiam miserabile exemplum edere, ex quo discant alii, quousque progredi queat amentiae homo, qui sibi & viribus ingenii sui plus, quam fas est, tribuit.

§. XXXIX.

Nihil adhuc de caussis commemoravi, quibus adductus fuerit, ut sub venerabili CLEMENTIS nomine disputationes istas divulgaret, fabulaque lectu quidem non iniucunda, verum in se absurda, tamquam veste, universum apparatum exornaret. Hunc locum mihi separatim & post reliqua tractandum esse opinatus sum, quoniam is occasionem mihi suppeditabit ad aliud transeundi malum, quod novae huius philosophiae studium rei Christianorum publicae peperit. Nemo primum erit, opinor, qui dubitet, quo maiorem liber auctoritatem & fidem inter mortales consequeretur, nec doctrina, quae in eo exponitur, difficiliores, ac optabat auctor, homines reperiret, idcirco librum hunc, in quo praecipuae PETRI partes sunt, eum commentatum esse. Quumque nonnulli ambigere forte possent, an quos PETRVS habuisse in eo fingitur sermones, eos re vera recitasset, consentaneum erat, ut a viro maxima tum temporis existimatione florenti, quem PETRI comitem, discipulumque fuisse constabat, totum opus exaratum esse, traderet. Ipsam deinde, quae narratur, fabulam, qui attentus consideraverit, is vero eam nec temere, nec sine ratione excogitatam esse, cognoscet. Concinnam enim, nec iniucundam lectu, exhibet castigationem eorum, qui Deum a rerum humanarum procuratione excludebant, &, quod bonis viris multa mala evenirent quotidie, propterea providentiam tollebant, cuncta vero, quae fiunt, fataliter ante decreta esse & siderum casibus obtemperare, constituebant. Quem foedissimum errorem, quo philosophi & Astrologi contaminaverant plurimos, ut rudiorum ex animis evelleret, CLEMENTIS inducit parentes, acerbissimis excruciatos & iactatos casibus, quos non modo tandem feliciter superant, verum etiam salutares & frugiferos sibi fuisse, ad extremum sentiunt. (1) Igitur docere simul & delectare studuit, quodve passim rationibus & argumentis inculcat, id suaviori quoque, faciliorique ratione multitudinis, quae subtiliores vix capit ratiocinationes, memoriae committere voluit. Haec quidem aliaque parum difficilia sunt cognitu. Verum ita nondum omnia, quae illi, qui primas consiliorum & opinionum caussas scrutantur, scire desiderant, perspecta nobis sunt. Ita enim quum affecti sint homines, ut nemo facile conetur flagitium quoddam suscipere, nisi eius excusationem quamdam cogitatione praeceperit, id indagandum restabit, quidnam in hanc eum sententiam impulerit, ut se nihil vitiosi & scelesti admittere crederet, si quae numquam facta noverat, confingeret, sanctissimoque viro, PETRO, & aliis, sermones, quos numquam recitaverant, tribueret?

§. XL.

Ipse vero prodidit nobis, quibus gradibus & vestigiis eo conscenderit sive malitiae, sive stultitiae. Namque locis aliquot persuasum sibi fuisse, paullo licet obscurius, indicat, licere veritatis caussa mentiri, quodve rationibus & arte nequeas efficere, id dolis & fallaciis experiri. PETRVS ille, cuius enarrat res gestas & itinera, CLEMENTI refert, in SIMONIS MAGI comitatu quosdam esse discipulorum suorum, explorandi gratia, eosque a se sic agere & vivere iussos esse, quo demandato munere rectius defungi possent, acsi doctrinam SIMONIS probarent & divinam esse ducerent. (1) Praeclaram vero institutionem! Ex huius igitur PETRI sententia fas erat, fraudibus hostem circumvenire &, quo veritas nonnihil commodi caperet, ad tempus pestilentissima mendacia ore & moribus profiteri. Is ipse PETRVS, Berytum veniens, maledictis excipitur a SIMONE, qui magiae accusat eum apud populum, nec nisi perniciem & interitum civitatis moliri. Haec ubi PETRVS audit, callide quae mentiebatur SIMON, sic se re vera habere, clamat, atque, ut terrorem incutiat multitudini, paratum sese dicit esse ad urbem funditus evertendam, si dicto audientes esse nolint. καταπληκτικῇ τῇ παῤῥησίᾳ, εἶπεν, - - πρὸς δὲ τούτοις ἕτοιμός εἰμι ἐὰν μὴ πείθησθέ μοι περὶ ὧν λέγω τὴν πᾶσαν ὑμῶν ἐκθαθρεῦσαι πόλιν. (2) *Libertate terrorem incutiente Petrus dicit, - - Ad haec paratus sum, nisi mihi habueritis fidem in his quae loquor, universam vestram funditus everte-* reti-

(1) *Vid. Homil. XIV. §. III. p. 724.* &c. Conf. *Homil. XV. §. IV. p. 727.* ubi non obscure id prodit, quod dico.

(1) *Hom. II. §. XXXVII. p. 637.*

(2) *Homil. VII. §. X. p. 680.*

re civitatem. Ergo fallere civitatem &, non secus ac SIMON fecerat, mentiri, PETRVS rem esse iudicat licitam, quo facilioribus utatur auditoribus. Addo tertium, idque manifestissimum piae, quam vocant, fraudis exemplum. SIMON MAGVS, quo rebus suis consulat CLEMENTIsque parentem de medio tollat, arte Magica sic huius vultum immutat, ut SIMON esse videatur. PETRVS, qua est astutia & calliditate, subito hanc rem in suum convertit commodum. Iubet enim genitorem CLEMENTIS Antiochiam proficisci, ibique publice in foro calumnias illas retractare, SIMONIS verbis, quae hic nebulo quondam in PETRVM effutiverat. Obsequitur hic, SIMONEMque vultu referens, palam : *Ego Simon*, inquit, *fateor me inique mentitum esse erga Petrum.* (3) Plebs rem ita sese habere credit, & hac oratione commota, PETRVM paullo post advenientem laetior & avidior recipit. Haeccine clarissima sunt documenta, hanc huius hominis animo sententiam fuisse penitus infixam, nullum esse tam nefarium dolorum genus, quod si pro veritate adhibeatur, sanctum haud evadat & licitum ? Ita hoc quoque patefecimus, quonam iure sibi permissum crediderit, CLEMENTIS, PETRI, aliorumque nominibus abuti, fabulisque mortales, quos emendatos & erroribus liberatos cupiebat, decipere & illudere. (4)

§. XLI.

Quod si iam quis ex nobis quaerat, quibus ex praeceptoribus tam praeposteram & impiam hauserit opinionem, in promtu est responsio : Ex Philosophis, quorum scitis studuerat. Non pigebit hanc rem paullo altius repetere, quo manifestum evadat, quid caussae fuerit, quod tertio, quartoque saeculo tanta vis suppositorum & commentitiorum librorum in Christianam civitatem irrepserit. Antiquioribus Aegyptiis id semper fuerat in more positum, ut, quo citius populum ad obsequium flecterent, fraudibus dolisque credulitatem eius constringere, non vererentur : quod qui modo PLVTARCHI libellum *de Iside & Osiride* attente legerit, in dubium haud revocabit. Eam propter caussam sacerdotes quum populum HERMETIS ingenti veneratione duci nossent, a quo omnis ferebatur profecta esse Aegyptiorum sapientia, quidquid librorum ad eam in officio continendam exire iubebant, ei HERMETIS, tamquam auctoris, nomen praeponebant. In hanc nos opinionem vel immensa illa voluminum multitudo, quae HERMETI quondam adscripta fuit, induxisset ; sed IAMBLICHVS aperte rem memoriae prodidit. οἱ δὲ, inquit ille, (1) καὶ οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι τὰ αὐτῶν τῆς σοφίας εὑρήματα ἀνετίθεσαν, Ἑρμοῦ πάντα τὰ συγγράμματα ἐπονομάζοντες. *Quare & nostri maiores suae sapientiae inventa illi dedicabant, omnia propria commentaria Mercurii nomine inscribentes.* Quamvis enim propterea id factum esse IAMBLICHVS dicat, ut testarentur sacerdotes, omnem se a MERCVRIO veri cognitionem accepisse traditam, qui vulgo tamen meditantur accuratius, fidem ipsi negabunt habendam esse, ac quid hoc institutum sibi voluerit, haud aegre perspicient. Non ita sibi solent inimici esse homines, ut lucubrationes & labores suos, nisi maioris commodi spes id exigat, in alium transferant, quem nihil sibi non ignorant opis & auxilii in commentando tulisse. De hominibus loquor, in quibus mens est & ratio : nam ex fanaticorum grege unum vel alterum fortassis ad id consilium delapsum esse, non diffiteor. Quamobrem, quidquid dicat IAMBLICHVS, non alia de caussa sacerdotes Aegyptii libris a se conscriptis HERMETIS praefixisse nomen videntur, quam ut maiorem dogmatis & praeceptis suis apud rudes existimationem compararent. Idque vel hinc satis apparet, quod pro HERMETIS libris illos, qui nomen eius gerebant, tametsi a semetipsis conscripti essent, omnino haberi voluerunt. Quod sive sic intellexerint, ipsum HERMETEM eos composuisse, sive hoc modo, HERMETIS, quem Deum praedicabant, instinctu eos a sese confectos esse, quod ad hanc quidem rem attinet, perinde est : utrinque fallaciae & pii doli antistites Aegyptii rei apparent. Et vetustissimis temporibus hanc inter Aegyptios consuetudinem floruisse, ut ad HERMETEM referrent, quae magnae volebant in civitate auctoritatis esse MNEVIS, antiquissimi Regis eo-

(3) *Epitome Clementinor.* §. *CXXXVI. p. 794. s.*

(4) Operae pretium arbitror hic animadvertere, hominem illum, qui *Recognitiones Clementis* conscripsit, quibus nihil *Clementinis* fieri potest similius, eamdem fovisse sententiam. Fingit enim GAMALIELEM, cuius in *Actis Apostolorum* mentio fit, *Act. V. 34. s.* animo Christianum fuisse, at, suadentibus Apostolis, simulasse, sese Iudaeum esse, ne Senatu Iudaeorum eiiceretur & ita ineptus fieret ad caussam Christianorum inter Iudaeos agendum. Ita scilicet PETRVS ab eo loquens inducitur. *Recognition. Libr. I. §. LXV. p. 508. Tom. I. Patr. Apostol. Quod cum vidisset Gamaliel, princeps populi (qui LATENTER frater noster erat in fide, sed CONSILIO NOSTRO inter eos erat) - - adsurgens, ait.*

(1) *De mysteriis Aegyptior. cap. I. p. 1.*

eorum, exemplum satis declarat: quem quidem DIODORVS SICVLVS (2) tradit, quum leges suas commendare vellet Aegyptiis, HERMETIS eas nomine, inscripsisse *προσποιηθῆναι δὲ αὐτῷ τὸν Ἑρμῆν δεδωκέναι τούτους, ὡς μεγάλων ἀγαθῶν αἰτίους ἐσομένους. Leges a Mercurio sibi traditas simulavit, unde ingentia vitae bona promanarent.*

§. XLII.

PYTHAGORAS, quem Aegyptiorum instituta studiose imitatum esse accepimus, hanc etiam a se noluit consuetudinem alienam esse, nec, quod omnis eius vita testatur, vetitum existimavit, multitudinem circumvenire & decipere. Cogitemus tantum ea, quae DIOGENES LAERTIVS ex HIERONYMO & HERMIPPO narrat, nec pluribus nobis opus erit testimoniis. (1) Scriptum autem hi reliquerunt, PYTHAGORAM, quo corruptissimae plebis mores sanaret, diu se continuisse in antro quodam, matre eius interea, quae accidebant, litteris consignante, facie deinceps, constituto tempore, deformi & pallente ex specu egressum, populo persuasisse, ab inferis se redire, ubi animas maleficorum miserrimis modis torqueri viderit: his auditis, multitudinem gravioribus vitiis nuntium misisse. Sine circuitu hoc artificium aperuit, probavitque vetustissimus ex Pythagorae familia philosophus, TIMAEVS LOCRVS, quo PLATO etiam fertur magistro usus fuisse; *ὡς γάρ*, inquit, postquam nonnihil eius rei commemoraverat, (2) *τὰ σώματα νοσώδεσι πόκα ὑγιάζομεν, εἴκα μὴ εἴκῃ τοῖς ὑγιεινοτάτοις. οὕτω τὰς ψυχὰς ἀπείργομεν ψευδέσι λόγοις, εἴκα μὴ ἄγηται ἀλαθέσι. Quemadmodum corpora remediis quibusdam non bonis sanamus, nisi cedant saluberrimis; ita & animos falsis sermonibus coërcemus, nisi ducantur veris.* Ex eadem schola, AESCHYLVS, dolos bonos non modo Iovi placere scriptum reliquit, verum etiam non obscure praemia pollicitus est illis, qui eos adhibere non verentur:

Ἀπάτης δικαίας οὐκ ἀποστατεῖ θεός
ψευδῶν δὲ καιρὸν ἔσθ' ὅπου τιμῇ θεός
Bonos nec ipse Iupiter spernit dolos
Est tempus quando mendacem laudat Deus (3)

Nec fortassis aliunde manavit illa, quam IAMBLICHVS praedicat, discipulorum PYTHAGORAE modestia, qui commentationes suas magistri semper nomine, non vero suo insignitas evulgasse feruntur. (4) Hi enim, quod maiorem intelligebant praeceptoris inter homines famam fidemque esse, quam suam, ad dogmatum suorum commendationem vix aliquid fore censuerunt efficacius, quam si ab ipso crederentur PYTHAGORA profecta esse. Repetantur hic velim ea, quae iamiam de Aegyptiis sacerdotibus disseruimus, HERMETIS nomine, quae suo Marte conscripserant, promulgantibus.

§. XLIII.

In eiusdem vitii societatem PLATO venit, quem itidem magnam disciplinae suae partem ex Aegypto asportasse novimus. Notum est, hunc in dialogis SOCRATEM inducere loquentem, cumque Sophistis aetatis suae acriter dimicantem, aliorum etiam magnorum hominum ex antiquis philosophis sententias & opiniones, tamquam ex ore ipsorum proferre. Verum & ipse iam olim SOCRATES, teste DIOGENE LAERTIO (1) & quidam praeter eum alii, quod ex ATHAENEO patet, (2) conquesti sunt, PLATONEM ita candide ac integre mentem aliorum exhibuisse, ut pictores temerarii procerum, quos numquam conspexerunt, formas in tabulis repraesentare solent. Sua scilicet non raro astutus homo in dogmatum SOCRATIS locum substituit, quo vel invidiam, cum nonnullis sententiis coniunctam, longius a se removeret, vel praecepta tam

(2) *Biblioth. Histor. Lib. I. p.* 84.

(1) *Vitis philosoph. L. VIII. n. XXI. p.* 505. *& n. XLI. p.* 521. 522.

(2) *Libro de anima mundi p.* 566. inter THOM. GALE *Scriptor. mythol. & Ethicos ed. Batav.*

(3) Exstant hi versus in MIMANTIS, Pythagoraei *Dissertationibus Moralibus Diss. III.* in THOMAE GALE *Opusculis veterum Mythologicis p.* 720.

(4) *De vita Pythagorae Lib. I. c. XXIX. & XXXI.* Idem *cap. XXVII. p.* 103. narrat, quemadmodum discipulus aliquis PYTHAGORAE fallacia quadam Crotoniatis persuaserit, ut sumtus moderarentur, quos in sepulturam erogare suorum solebant.

(1) *De vitis Philosophor. in Platone Lib. III. §. XXXV. p.* 78.

(2) *Deipnosophist. Lib. XI. c. XV. p.* 505. 507. *B.* conf. idem *Lib. V. p.* 218.

tam illustri nomine exornata multis gratiora redderet. SOCRATEM quis nescit fingendis hominum moribus unice studuisse, reliquam vero philosophiam, inprimis physicam, curis suis indignam censuisse? PLATO igitur, qui de rebus naturalibus & physicis eum copiose disserere facit, & nescio quae commenta, PYTHAGORAE dogmatibus cognata tradere, suam ipsemet declarat temeritatem, ostenditque, umbram sese & imaginem SOCRATIS adsciviſſe, quo plures nanciscerentur amicos, quae sua temere fecerat, vel PYTHAGORAE, vel Orientalium philosophorum dogmata. Taceo de sermonibus lascivis & ab omni pudore & virtute remotis quos in *Symposio* & *Phaedro* eius SOCRATES recitat: quos quidem in neminem minus cadere, quam in hominem, qualis SOCRATES ab omnibus describitur, inprimis a XENOPHONTE, (3) nemo est tam iniquus, quin confiteri debeat. Is certe si fuisset, ut a PLATONE ibi fingitur, homo hic immortalis memoriae, qui de medio eum sustulerunt magistratus Athenienses, praeclare de republica promeriti fuissent. At PLATO, qui natura non nimis bene constitutus videtur fuisse, parumque castus & pudicus, quo ipse minori laboraret invidia, SOCRATEM ignominiae suae participem esse voluit. Sophistas autem & Rhetores quum odio haberet idem & funditus deletos vellet, haud dubium est, quin maiorem illis stultitiam, ac in ipsis re vera fuit, tribuerit, atque ut in eos omnium concitaret risum & indignationem, homines iusto absurdius sermocinantes introduxerit: neque defuerunt ex hoc genere, qui factam sibi iniuriam, PLATONEMque invidiose criminatum esse, publice affirmarunt. (4) Sunt praeter haec multa alia in PLATONIS libris, quae ad hoc, quod diximus, praeceptum referri debere, quisquis attentius in ea intuebitur, non ignorabit. Sed praetermitto haec, unumque tantum eius affero locum, quo principibus civitatis & iis, qui rem administrant publicam, fallere & mentiri licere, diserte praecipit, utilitatis caussa. Qui recordabitur, eumdem censuisse, nullis, nisi philosophis, rectius civitatis gubernationem committi, hisque urbem carere non posse, is vel hinc, credidisse eum sentiet, nec philosopho indigna esse mendacia, quae ad hominum utilitatem & veritatis propagationem faciunt. Sed audiamus verba hominis: (5) τοῖς ἄρχυσι δὴ τῆς πόλεως εἴπερ τισὶν ἄλλοις προσήκει ψεύδεσθαι ἢ πολεμίων ἢ πολίτων ἕνεκα ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς πόλεως. Τοῖς δὲ ἄλλοις πᾶσιν ὐχ ἁπτέον τῦ τοιύτυ. *Principibus civitatis prae ceteris fallere & mentiri licet, vel hostium caussa, vel civium, propter utilitatem civitatis. Reliquos vero a mendacio abstinere oportet.* Quorum animis haec insidet doctrina, eis nemo, nisi veri negligens, in vero indagando magistris ac auctoribus utetur.

§. XLIV.

Quorsum spectent ea, quae huc usque disseruimus, nemo est, opinor, tam hebes, quin iam sentiat. Philosophi, quorum res hic agitur, quum ab Aegyptiis, PLATONE & PYTHAGORA eam sapientiae suae partem accepissent traditam, quam ipsimet, sublimiorem & praestantiorem censebant esse, hac etiam in re ad magistrorum se composuerunt ingenium, & fallacias dolosque, vitio non modo carere, sed laudabiles etiam esse, si veritas, quam credebant, ex eo fructus & emolumenti caperet aliquid, docuerunt. Quapropter quos honesto non poterant certamine superare, Christianos, eos astu, fallaciterque studebant vincere. Inde tot de heroibus Pythagoraeis, eorumque actionibus fabulae, quas ipsimet haud dubie mendacia esse noverant: inde tot scripta, falso magnorum hominum, HERMETIS, ZOROASTRIS, aliorumque nominibus insignita: (1) inde tot de daemonibus eorumque adiurationibus & apparitionibus praecepta, nugaeque, non alia de caussa vel excogitatae, vel probatae, quam ut ea labefactarentur, quae de miraculis CHRISTI eiusque amicorum certa constansque fama, quam falsitatis convincere non poterant, ferebat. Atque id propemodum inducit me, ut cum iis sentiendum esse putem, qui SANCHONIATONEM, quem sectae Platonicae clarissimus philosophus PORPHYRIUS, e tenebris in lucem produxit, fictum & commentitium esse censeam auctorem. Vt enim omittam, maiorem, ac plerique credunt, & manifestam cognationem esse su-

(3) Vid. *Memorabil. Socratis Lib. I. c. III.*

(4) CICERO *Quaest. Acad. Praef. Puto fore, ut cum legeris, mirere id nos loquutos inter nos, quod numquam loquuti sumus. Sed nosti morem dialogorum.*

(5) *Lib. III. de Republica p. 31. T. II. Opp. ed. Aldi Manutii, Venet. 1513. f.* idem fere monet extremo *libro II. p. m.* 28.

(1) Ipse IAMBLICHUS *in vita Pythagorae cap. I. p. 2.* philosophiam Pythagoraeam perhibet ψεύδεσι καὶ νόθοις συγγράμμασι, *scriptis suppositiis vel adulterinis*, obtulcari. Quod ab illis factum est haud dubie, qui PYTHAGORAE videri volebant discipuli.

se superstitionis Aegyptiacae, huiusque SANCHONIATONIS, e re erat maxime philosophorum, qui cum Christianis certabant, ut, his vetustatem librorum sacrorum semper praedicantibus, auctorem haberent, quem cum MOSE possent committere. Verum hunc locum diligentius tractavit iam vir longe doctissimus, HENR. DODWELLVS,(2) nosque fortassis alio loco tractabimus.

§. XLV.

Qui ex his philosophis ad Christiansm sese adiungebant religionem, tantum abest, ut ab hac sententia, quum Christiani essent facti, recederent, ut ipsimet potius tam ore factoque eam probarent, quam opinione latius propagsrent. Quamobrem & feracia erant priora saecula rerum Christianarum commentitiis libris, & ex disputationibus Christianorum candor propemodum omnis aufugiebat. Equidem haud negaverim, ipsa naturali corruptione magistra, huc plurimos e Christianis delabi potuisse, ut mendacium fas esse ducerent pro caussa religionis: neque putem, antequam hoc sapientiae Platonicae genus in sacram transiret civitatem, pessimo mori huic neminem eorum studuisse, qui CHRISTO nomen dederant. Id vero confirmo, ab eo tempore, quo CHRISTI discipuli his sapientibus aequas praebuerunt aures, multo longius hanc pestem diffusam esse, ac aurea, & laudatissimorum etiam virorum mores & doctrinam corrupisse, atque adeo ecclesiae vehementer nocuisse. Perenne huius rei monumentum, ut nunc alios sileam, libri sunt, qui CLEMENTIS ROMANI & DIONYSII AREOPAGITAE nominibus fulgent, quos Platonici cuiusdam Christiani curis esse compositos, testatum est hodie. Quae fraus quanto certior est & deterior, quantoque maius ecclesiae detrimentum peperit, tanto luculentius factionis huius mores ac ingenium declarat, & quantae caussa perturbationis ea fuerit, significat. Non est iam, cur sciscitemur, quare ab hac aetate plerique doctorum contra veritatis hostes decertantium sinceritati parum loci reliquerint. Namque id ab adversariis didicerant philosophis, qui perinde tradebant esse, dolo an virtute caderet hostis, rationemque docebant, consilio & versutia machinas, qui argumentis everti non poterant, declinandi. Non est, cur RVFINVM admiremur hac aetate ORIGENIS, aliorumque libros turpiter adulterantem & depravantem, sententias SIXTI, Pythagoraei philosophi, XYSTO, Romano antistiti, falso tribuentem, aliaque molientem huius generis veritati & religioni Christianae valde noxia. Homo enim, cuius deliciae & amores ORIGENES erat, quem novae huic sectae plus aequo favisse, nemo nescit, id facinus ab aequitate non abhorrere, a magistro edoctus erat. (1) Non est denique, cur quid tot produxerit fabellas, narratiunculasque, quarum argumentum vel recte sentientium virtus, vel haereticorum infamia erat, inquiramus. Elegans nimirum hoc scitum totam hanc nugarum multitudinem genuit, nosque in tristem hanc necessitatem coniecit, ut nihil, nisi quod antea circumspecte cauteque ponderatum sit, ex eo aevo pro vero recipere audeamus.

§. XLVI.

Factis amplius & exemplis hanc rem probare, necesse non est, quamvis id labore non admodum gravi & molesto fieri posset. At certior tamen & robustior erit nostra demonstratio, si non coniecturis hoc negotium contineri, ORIGENISque discipulos, quod magister eorum a magistro suo AMMONIO acceperat, praeceptum de iure pro veritate mentiendi ratum prorsus & probatum habuisse, testimoniis condocefecero. Itaque in medium prodeat HIERONYMVS, qui cum ipsam ORIGENIS de hoc argumento orationem ex amisso hodie eius *Stromatum* volumine repetit, tum animadvertit, PLATONIS auctoritatem eundem in hac re sine ulla formidine testatum esse: *Indignantur*, inquit (1) *quare Origenistas scripserim inter se orgiis mendaciorum foenerari: Nominavi librum, in quo hoc scriptum legerim, id est, sextum Stromateon Origenis, in quo PLATONIS SENTENTIAE NOSTRVM DOGMA COMPONENS, ita loquitur:* Succedunt verba ipsa PLATONIS de mendaciorum licentia, quorum partem supra dedimus: in quae HIERONYMVS ORIGENEM ita commentatum esse perhibet: Et

(2) *Discourse concerning Sanchoniathon.* §. *IV.* & §. *XL. XLI. p.* 8. 94. 95.

(1) Vid. RVFINI *Praef. in Libros* περὶ ἀρχῶν, *T. II. Opp. Hieronymi p.* 128. *ed. Francof.* Ceterum DIDYMVS fuerat magister RVFINI, quem HIERONYMVS *Libro I. in Rufin. T. II. Opp. p.* 135. *apertissimum propugnatorem Origenis vocat.*

(1) *Apologia I. contra Rufin. Tom. II. Opp. p.* 138.

Et vos igitur illius praecepti memores, loquimini veritatem unusquisque cum proximo suo: non debemus dicere, quis est proximus meus: sed considerare, quomodo philosophus (Plato) *caute dixerit: Deo indecens & inutile esse mendacium, hominibus interdum utile & quod ne pro dispensatione quidem putandus sit Deus aliquando mentiri. Sin autem commodum audientis exegerit, verbis loquitur ambiguis & per aenigmata quae vult profert, ut & civitatis apud eum dignitas conservetur & quod noxium esse poterat, si nudum proferretur in vulgus, quodam tectum velamine proferatur. Homo autem cui incumbit necessitas mentiendi, diligenter attendat, ut sic utatur interdum mendacio, quomodo condimento atque medicamine, ut servet mensuram eius, ne excedat terminos. - - - Ex quo perspicuum est, quod NISI ITA MENTITI FVERIMVS, VT MAGNVM NOBIS EX HOC ALIQVOD QVAERATVR BONVM, iudicandi simus, quasi inimici eius, qui ait: Ego sum veritas.* Haec scripserat ORIGENES: cuius sententiam hoc HIERONYMVS iudicio comitatur: *Haec Origenes scripsit, negare non possumus: scripsit in his libris, quos ad perfectos & ad discipulos loquebatur, docetque magistris mentiendum, discipulos autem non debere mentiri. Qui ergo bene mentitur & absque ulla verecundia, quidquid in buccam venerit, confingit in fratres, magistrum se optimum probat.* Paullo haec invidiosius & contentiosius, ac fas erat, HIERONYMVS pro more suo disputat: nec, quod ex ORIGENIS oratione ducit, consectarium, omni ex parte inde fluit: si qui tamen perspicacioris sunt, illi quo haec ducat institutio, nec quantopere corruperit doctores Christianos, prae ceteris Graecos & Orientales, qui ORIGENIS semper studiosissimi fuerunt, ignorare nequeunt. Ipse HIERONYMVS, qui tam severe ORIGENEM reprehendit, ita favebat vitio, quod in eo tam acerbe castigat, ut alio loco quidquid umquam vel illustre inter philosophns & Rhetores, vel sanctum inter Christianos exstitit, hoc, contra hostes saltim, adhibuisse artificium, contendere non vereatur. (2) Sed quid adversarii verbis & ex libro iam amisso ORIGENEM accuso? Ipse potius ex libro, qui adhuc exstat, & quo meliorem ab eo exaratum esse iure negant viri docti sententiam dicat. Accipe, quemadmodum CELSVM nppugnaturus loquatur, postquam verba PAVLI *Col. II. 8.* attulerat, quibus philosophiam κενὴν ἀπάτην vocat: (3) κἀκεῖνα μὲν ἔχοντά τι ἀπατηλὸν καὶ κενὴν ἀπάτην ὠνόμασε, τάχα πρὸς ἀντιδιαστολὴν ἀπάτης τινὸς οὐ κενῆς. ἣν θεωρήσας ὁ Ἱερεμίας, ἐτόλμησε πρὸς θεὸν εἰπεῖν τό· ἠπάτησάς με Κύριε, καὶ ἠπατήθην. *Quum illa quidem* (scripta Celsi & philosophorum) *habeant aliquid, quod decipere possit, ideo Paulus ea vanam deceptionem nominavit: fortasse ad distinguendum eam a fraude quadam non vana, quam considerans Hieremias, dicere ad Deum ausus est: Decepisti me Domine & deceptus sum.* Fraudem igitur, quod ex hisce verbis liquet, ORIGENES in κενὴν & οὐ κενὴν, *vanam* & *non vanam*, seu in *dolum bonum* & *malum* distinxit. Et dolo quidem illi *bono* ita favent, ut Deum ipsum non dubitet affirmare eo aliquando usum esse.

§. XLVII.

Sed alium iam, eumdemque magnum huius rei testem subiungo, qui nihilo obscurius hanc fallendi & decipiendi libertatem, si res ita tulerit, concedit, confirmatque, IO. CHRYSOSTOMVM. Longa eius est in hanc rem disputatio, extremo *Libro primo de sacerdotio*, ex qua sententias aliquot decerpam. Propositum ipsi est ostendere, ὅτι οὐκ ἐν πολέμῳ μόνον, οὐδ' ἐπὶ τῶν ἐχθρῶν, ἀλλὰ καὶ ἐν εἰρήνῃ, καὶ ἐπὶ τοὺς φιλτάτους χρῆσθαι ταύτῃ καλόν. *Quod pulcrum sit, non in bello tantum & contra hostes, verum etiam in pace & in amicissimos fraudulenter & dolose agere.* In bello & certamine fraudibus esse locum, exemplis Imperatorum, aliisque probat rationibus, quas huc transferre nec placet nec expedit: satis erit, si ea referam, quae disputat, ut amicos etiam & necessarios, eosque, quibus optime cupias & velis, insidiis opprimere licere, persuadeat. Id vero primum medicorum, qui corpora curant, exemplo suadet, tam generatim, quam singulari quodam, quod sibi narratum esse perhibet, deinde & eorum moribus, quibus animae salus demandata est, inprimis PAVLI. Recitabo ipsa viri disertissimi verba: οὕτω τὰς πολλὰς

(2) *Apologia pro libris adv. Iovinian. T. II. Opp. p. 73.* Neque id mirum, quum eodem DIDYMO, quo RVFINVS, praeceptore HIERONYMVS usus sit.

(3) *Praef. libror. adv. Celsum p. 3.*

λὰς μυριάδας ἐκείνας τῶν προαιρέσεων τὸν Τιμόθεον περιέτεμεν, ὁ Γαλάταις ἀπειλῶν, ὅτι Χριστὸς ὐδὲν ὠφελήσει τὺς περιτεμνομένυς. διὰ τῦτο ὑπὸ νόμον ἐγίνετο, ὁ ζημίαν ἡγύμεν⊙ μετὰ τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν τὴν ἀπὸ τῦ νόμυ δικαιοσύνην. *Sic beatus ille Paulus multas illas Iudaeorum myriadas ad se allectavit. Per huius item consilii rationem, idem ille, qui Galatis comminatur, fore ut Christus eos, qui circumciduntur, nihil adiuvet, Timotheum tamen circumcidit. Propterea item legi aliquoties se submittit, qui idem censet post fidem in Christum detrimentum esse iustitiam, quae ex lege est.* Qui sacrum codicem legit, nec ignorat, quid sit proprie fallere ac decipere, cum ego statim animadversurum arbitror, male id rem institutam quadrare, quae a PAVLO sumuntur, exempla haec: ego non tam id hicago, ut CHRYSOSTOMVM refellam, quam ut aperiam, quid de fraudibus piis senserit & unde sententiae firmamentum quaesiverit. Pergamus igitur in oratione eius: πολλὴ γάρ ἡ τῆς ἀπάτης ἰσχύς, μόνον μὴ μετὰ δολερᾶς προαγέσθω τῆς προαιρέσεως. Μᾶλλον δὲ ὐδὲ ἀπάτην τὸ τοιῦτο δεῖ καλεῖν, ἀλλ᾽ οἰκονομίαν τινὰ καὶ σοφίαν. *Fraudis quidem magna vis, modo ne fraudulento ea fiat animo: quam ipsam tum ne fraudem quidem nominandam putaverim, verum oeconomiam quamdam potius ac sapientiam artemque.* Ego vero longe secus arbitror, neque recte atque ordine fecisse magnum hominem puto, quod prudentiae partem, quae temporum hominumque rationem ducit & nihil cum dolis & mendaciis commune habet ab impostorum fallaciis & insidiis parum accurate distinxerit. Postquam hoc scitum paullo latius persequutus erat, his verbis finem demonstrationi, quam putabat, facit: καὶ γὰρ ἀπατεὼν ἐκεῖν⊙ ἂν εἴη καλεῖσθαι δίκαιος, ὁ τῷ πράγματι κεχρημένος ἀδίκως, ὐχ ὁ μετ᾽ ὑγιῦς γνώμης τῦτο ποιῶν. καὶ πολλάκις ὀπατῆσαι δέον καὶ τὰ μέγιστα διὰ ταύτης ὠφελῆσαι τῆς τέχνης. ὁ δὲ ἐξ εὐθείας προσενεχθεὶς, κακὰ τὸν ὐκ ἀπατηθέντα εἰργάσατο. *Proinde veri illusoris deceptorisque nomine dignus fuerit, quisquis re ipsa iniquo ac nocendi animo abutitur, non qui recto consilio id praestet: aliquem saepenumero profuit decepisse & hac potissimum arte in maximis rebus alteri opem subsidiumque tulisse. * Ceterum qui recto semper calle ingreditur, de eo numquam deflectens, saepe fit, ut ei etiam, cui non astum aliquem struxerit, malorum incommodorumque quam plurimorum auctor sit.* (1) Habemus viri eximii de fallaciarum in re sacra utilitate & aequitate doctrinam: quae, quo illustrior semper exstitit auctoritas magistri, tanto plures sine omni dubio sectatores inter Christianos nacta est. Itaque nil caussae est, cur curiosius quaeramus, quare id aetatis tanta seges commentitiorum librorum adoleverit, quam ne nunc quidem prorsus expugnavimus; aut quid tot fraudum in religionis negotio exempla pepererit, sciscitemur. Licitum enim esse Christiani ducebant antistites, mentiri, fallere ac decipere, si veritatis salus & ratio id posceret. Sed tertium audire quoque iuvat testem, SYNESIVM nimirum, quem ab ineunte aetate Platonicis institutis fuisse deditum, cum Christiana religione ea sociasse, nec ante mortem amorem eorum deposuisse, notissimum est: cuius idcirco testimonium maiorem fere superioribus vim habebit ad id probandum, quod certum esse volumus, philosophiam Platonicam Christianis doctoribus mentiendi pro veritate & dolis rem Christianam amplificandi licentiam suasisse. Putat vero hic homo, philosophi officium esse, Platonici nimirum, mentiri saepenumero & veritatem multitudini noxiam magis, quam salutarem, esse. (2) νῦς μὲν ὖν φιλόσοφος ἐπόπτης ὢν τἀληθῦς συγχωρεῖ τῇ χρείᾳ τῦ ψεύδεσθαι. ἀνάλογον γάρ ἐστι φῶς πρὸς ἀλήθειαν, καὶ ὄμμα πρὸς δῆμον. ἡ ὖν ὀφθαλμὸς ἐις κακὸν ἂν ἀπολαύσειεν ἀπλήστυ φωτὸς, καὶ ἡ τοῖς ὀφθαλμιῶσι τὸ σκότ⊙ ὠφελιμώτερον. ταύτῃ καὶ τὸ ψεῦδ⊙ ὄφελ⊙ εἶναι τίθεμαι δήμῳ καὶ βλαβερὸν τὴν ἀλήθειαν τοῖς ὐκ ἰσχύυσιν ἐνατενίσαι πρὸς τὴν τῶν ὄντων ἐνάργειαν. *Animus certe quidem philosophia imbutus ac veritatis inspector mentiendi necessitati non nihil remittit: Lux enim veritati, oculus vulgo, proportione quadam respondent. Et ut oculus ipse non sine damno suo immodica luce perfruitur, atque ut ophtalmicis caligo magis expedit: sic mendacium vulgo prodesse arbitror: e contrario nocere veritatem iis, qui in rerum perspicuitatem intendere mentis aciem nequeunt.* Tales qui videt fuisse illos, qui a Platonicis profecti, coetus Christianos moderati sunt, is tot commentitia miracula, tot fabulas de magnorum hominum rebus gestis & vitiis, tantum denique agmen librorum summis & sanctissimis viris falso adscriptorum mirari desinet. Et multum ego fallor, aut quotquot ab ORIGENIS aetate, quem principem doctrinae huius magistrum fuisse reor, Christianis gregibus cum aliqua fama & eruditionis gloria praefuerunt, hoc coeno nonnihil inquinati fuerunt, donec *Priscil-*

lianistae

(1) CHRYSOSTOMVS *Libro I. de sacerdotio c. V. toto p. 11. 12. 13. T. IV. Opp. ed. Mogunt.*

(2) *Epistol. CV. p. 249. Opp.*

haniſtae faeculo quinto dogmate hoc ad occultandos errores ſuos vehementer abuterentur & recte ſentientium multi eos imitari non vererentur. Nam cum AVGVSTINVS excitatus fuit, ut omnia mendacia ſevere condemnaret & reiiceret, cuius doctrina multis poſt eum doctoribus magis placuit, quam Platonicorum libertas mentiendi. (3)

§. XLVIII.

Quae hucusque recenſui damna & detrimenta ex philoſophiae recentioris Platonicae in eccleſiam tranſitu contracta, magna eſſe atque gravia, neminem opinor, eſſe negaturum. Nam quid ſit deterius & perniciosius neſcio, quam efficere, ut multi in erroribus & ſuperſtitionibus turpiſſimis maneant, alii ad abiectas iam ſordes revertantur, veritas ipſamet hominum commentis infametur & deformetur, improborum denique hominum fallaciis & inſidiis iter aperiatur latiſſimum? Bene tamen cum re Chriſtiana fuiſſet actum, ſi hos intra limites conſtitiſſet malum: quod, peſtilentiſſimi veneni inſtar, non externum corpus eccleſiae tantum afflixit, verum ſenſim intima viſcera penetravit, intraque ipſam Chriſtianae doctrinae medullam ſeſe abdidit. Pauci doctiorum ita ſunt expertes rerum Chriſtianarum, ut quanta vis errorum & ſententiarum perverſiſſimarum ex impuro hocce fonte manaverit, ignorent. Pleni enim ſunt eorum, qui controverſias tractarunt, libri querimoniis de iniuſto, quod PLATONIS ſibi philoſophia per antiſtites veteres in doctrinam Chriſtianam olim arrogavit, imperio: cui id acceptum ferunt potiſſimum, quod nec de libertate hominum, nec de ſtatu mentium poſt fata, nec de ipſius animae humanae natura & indole, nec de Trinitate, cognatisque dogmatibus, multisque aliis rebus ita ſenſerunt primi ordinis doctores, quemadmodum decebat homines ſacris inſtitutos litteris & voce Servatoris eruditos. (1) Similiter qua vi in doctrinam morum, quam CHRISTVS nobis tradidit, eadem diſciplina fecerit impetum, quantamque in ea ſtragem ediderit, inter plures conſtat. Longe minor profecto fuiſſet omni aetate hominum fanaticorum numerus, niſi exſtitiſſent huius ſapientiae alumni, qui abſurda de Theurgia, mentisque, quam vocabant, in Deum aſcenſione, ſupremique Numinis contemplatione, inventa, cum ſanctiſſimis de vitae caſtitate ac integritate praeceptis coniungere ſtuduiſſent. Quam quidem rem breviter quidem, verum erudite, IAC. THOMASIVS, ut alios taceam, explicuit. Sed haec, tamquam notiora, omitto: quemadmodum & hoc intactum relinquo, quod praepoſtera ORIGENIS conſuetudo allegoriis ſacras litteras pervertendi, ab hac magnam partem ſapientia profecta eſt. Quemadmodum enim Platonica haec ſecta, id, quod ſupra iam docuimus, quo turpitudinem fabularum de Diis occultaret, ſublimiores & ſanctiores in illis ſenſus eſſe, perhibebat: ita etiam quo philoſophorum coërceret petulantiam, qui non pauca carpebant in ſacro codice, eamdem ſibi viam ineundam eſſe ratus eſt ORIGENES. Video celeberrimos viros ab hac propius abeſſe ſententia: quam, ſi Deus voluerit, ſic alias diſertis confirmabo teſtimoniis, ut quod dubitetur, nihil fiat reliqui.

§. XLIX.

Ante vero quam definam, id unum adiicere non inutile erit, quod, ſi Deus voluerit, alio tempore, copioſius probabo, in ritus, caerimonias & inſtituta ſacra recentis huius philoſophiae ſcita mutationem minime levem induxiſſe. Nam & ritus aucti ſunt ex eis mirifice & multiplicati, & uſu receptorum pars novum veluti adepta eſt habitum, qualem nempe poſtulabat indoles dogmatum, quibus animum praepoſtere corruperant doctores Chriſtiani. Si quis ea, quae ab hac aetate in precibus, ſacramentorum adminiſtratione, vitae cultu quotidiano, multisque rebus aliis obſervarunt

(3) Vid. AVGVSTINVS *Libro contra mendacium cap. II. p. 328. Tom. VI. Opp.*

(1) Speciminis loco lege GERH. IOH. VOSSIVM *in Theſib. Hiſtorico-Theologicis Diſp. X. §. VI. p.* 152. ubi oſtendit, quomodo cultus ſanctorum ex Platonicorum ſcholis per ORIGENEM ad Chriſtianos venerit. Commode hic recordor SALVSTII, philoſophi Platonici, qui defunctorum animos non ſecus, ac e Pontificis aliquis ſectatoribus deprecatur, ut ſibi de fabulis ſcribenti adſint. *Libro de Diis & mundo cap. IV. p.* 251. Ταῦτα περὶ μύθων εἰποῦσιν ἡμῖν αὐτοί τε οἱ θεοὶ καὶ τῶν γραψάντων τοὺς μύθους αἱ ψυχαὶ ἵλεῳ γίνοιντο. *Haec nobis de fabulis pertractantibus Dii ipſi & fabularum ſcriptorum animi propitii ſint.*

runt Chriſtiani cum opinionibus eorum de geniis & mentibus contenderit, is in hanc ſententiam lubens, ut opinor, concedet. Mihi unum hic ſufficiet exemplum attuliſſe, quod ad alia ducis inſtar erit prudentioribus. Tertio ſaeculo plus quam ante Chriſtianos ieiunitati & ſami religionis cauſſa ſuſceptae tribuiſſe, multos etiam a carnibus & vino prorſus abhorruiſſe, alios abſtinentiam a carnibus, ut rem praeclaram, certisque diebus inprimis pulcram & neceſſariam, commendaſſe, nulli neſciunt, niſi qui leviter Hiſtoria ſacra tincti ſunt. Multi vero an ſciant, neſcio, Platonicis hoc ieiuniorum inter Chriſtianos ſtudium inprimis adſcribendum eſſe. Carnium uſu ſuis PYTHAGORAS interdixerat: quem imitatus PORPHYRIVS peculiari libro hoc inſtitutum, tamquam ſanctum & laudatiſſimum, praedicavit. Ideo qui turpe credebant ſanctimonia philoſophis cedere Chriſtiani, recte ſe facturos putarunt, ſi eodem ſeſe ritu obſtringerent. Cibis autem omnibus & coniugio quoque quare ſaepius abſtinerent, haec erat ratio, quod de geniis & daemonibus, quae praecipiebant ſanatici hi philoſophi, bene ſatis ſe habere ducerent. Breviter, quantum fieri poteſt, rem magni momenti expònam. Corpore ſubtiliori inſtructos daemones dicebant philoſophi & voluptatum valde appetentes eſſe: idcirco intereſſe eos libenter ſacrificiis, quo pingueſcerent ex nidore victimarum. Longius id dogma PORPHYRIVS libro, quem iam laudavi, explicat. (2) Iſtam porro nidoris perceptionem libidini eorum explendae negabant ſufficere, quoniam corpore tenuiori veſtiti non ſic, uti cuperent, exſatiari poſſent: ea de cauſſa deſiderare eos in hominum ingredi corpora, quo eorum, tamquam inſtrumentorum, ope & delicatioribus cibis & impuro cum ſoeminis commercio fruerentur. Legantur tantum hanc in rem quae ex eiusdem PORPHYRII *de philoſophia ex oraculis* Libro EVSEBIVS ſervavit nobis, (3) ne quid nunc de aliis commemorem. Quaenam ex delira hac philoſophia fluxerint conſectaria, perſpicuum eſt: haec nimirum: Eum, qui daemones abigere velit, tenui & duro victu corpus alere debere: Saepius ſame corpus eſſe ſubigendum, quo, ſi forte a malis geniis iam occupatum ſit, illi moleſtia compulſi emigrent: (4) meliores eſſe illos, qui coniugium ſugerent, ac ſanctiores, eo quod a daemonum inſidiis tutiores ſint: (5) uxores qui duxiſſent, eos ſibi optime conſulere, ſi conſuetudinem cum illis vel prorſus tollant, vel ad longum ſaepe tempus interrumpant. (6)

§. L.

Placita haec, numero licet pauca, qui ob oculos habebit collocata, in priſcorum monumentorum lectione, is inſtitutorum inter Chriſtianos longe plurimorum origines & cauſſas levi mentis contentione coniiciet. Et his etiam gradibus eo demum ventum eſt, ut coelibatus imperaretur ſacrorum miniſtris, quos prae omnibus reliquis ab omni daemonum contagione liberos conveniebat eſſe. (1) Hinc multorum conſuetudo fluxit, qui ſic cum uxoribus vivebant, ut ſororum eas loco haberent, & hoc etiam nomine compellarent. (2) Inde erat, quod multi poſt ſuſceptam ex coniugibus prolem omne cum illis evitarent commercium: (3) quod Pythagoraeis in more poſitum eſſe, CLEMENS ALEXANDR. auctor eſt. (4) Nec aliunde mulieres quae *ſubintroductae* & ἀγάπηται vocabantur, derivatae ſunt: de quibus ex inſtituto DODWELLVS & MVRATORIVS egerunt. Taceo ritus baptismi quosdam, mitto interdictam cum Catechumenis precum communionem, praetereo multa alia, quae certiſſimus ego ſum, maximam partem natales ſuos huic de geniis opinioni, quam temere ſibi auctoribus philoſophis perſuaſerant Chriſtiani, natales ſuos debere. Sed quoniam de abſtinentia a cibis hic agitur potiſſimum, illuſtrem CLEMENTINORVM locum adſcri-

(2) περὶ ἀποχῆς *Lib. II. p.* 204. f. & alias. Conf. THEODORETVS *Serm. X. Therapeut. p.* 552. *T. II. Opp.*

(3) *Praeparat. Evangel.* paſſim inprimis extremo *Libro IV.* Conf. MARSILIVS FICINVS *Introd. in Plotini opera p.* 222.

(4) Vid. PORPHYRIVS περὶ ἀποχῆς *L. IV. p.* 417.

(5) Idem *loco indic. L. IV. p.* 418. *f.*

(6) Hinc erat, cur celeberrima huius ſectae philoſopha, HYPATIA, maritum quidem haberet ISIDORVM, at corpus tamen caſtum & inviolatum ſervaret. Auctor rei SVIDAS eſt, vel DAMASCIVS, quem excerpſit SVIDAS, voce: ὑπάτια, *Tom. III. p.* 533.

(1) Vid. inſignis ATHENAGORAE locus *Apologia pro Chriſt. c. XXVIII. p.* 129. *ed. Dechairis*, ubi ſic inter alia: τὸ ἐν παρθενίᾳ καὶ ἐν εὐνουχίᾳ μεῖναι, μᾶλλον παρίστησι τῷ θεῷ, *In virginitate & eunuchiſmo manere, magis Deo coniungit.* Sic & PORPHYRIVS.

(2) Vid. auctores, quos laudavit FABRICIVS *Bibliogr. Antiquar. p.* 584.

(3) Vid. CONR. RITTERSHVSIVS *ad Salvianum p.* 375. alii.

(4) *Stromat. Lib. III. p.* 521. *f.*

adſcribam, quo diſerte illa, quam commemoravi, eius ratio redditur: (5) *Quod autem daemones geſtiunt in corpora hominum intrare, haec cauſſa eſt. Cum ſint ſpiritus & appetant cibos ac potus ac libidinem, nec poſſint capere, quia ſpiritus ſint, indigentia organorum ad uſum neceſſariorum, in hominum ingrediuntur corpora, ut tamquam miniſtrantia membra nacti, quae cupiunt poſſint obtinere, ſive cibos per dentes hominis, ſive libidinem per genitalia illius. Vnde ad fugandos daemones abſtinentia & ieiunium, & afflictatio aptiſſimum eſt auxilium. Si enim ad fruendum ingrediuntur in corpus hominum, patet illos fugari afflictione.* Et haec quidem ſpeciminis loco ſufficiant.

§. LI.

Noſtrum, qui haec cognita habemus, officium eſt, ut Deo gratias ex animo agamus, qui, diſſipatis ſuperſtitionum huius notae nebulis, coeleſtem doctrinam priſtinae caſtitati reſtituit, eoque tempore nos eſſe natos voluit, quo ſua conſtat purae religioni dignitas. Improbi ſumus & iniqui, ſi propter haec vitia veteres Chriſtianos conviciis & cavillationibus proſequimur, quos multa alia poſteritati commendatiſſimos reddunt ornamenta. Diſcamus potius exemplo eorum, quam fragilis & imbecilla ſit hominum natura, quamque quidquid eſt mortalium ad errores & perverſitatem propendeat: nobis autem ne eadem aliquando crimini dari queant, quanta poſſumus vigilantia & precibus caveamus. Quumque omnes neſcio quonam naturae vitio huc ſimus proclives, ut divinam humanamque ſapientiam inter ſe commiſceamus, ſanctiſſimaeque religionis ſimplicitatem cogitatis, argutiisque hominum commaculemus, hunc ex hac diſputatione fructum inprimis referre nos oportet, ne limites tranſiliamus, hominum meditatis praeſcriptos, ſed ab omni humana contagione inviolatam ſervemus, quam Servator nobis tradidit, religionem. Sic ea validius aget in animos noſtros, virtute inſita, ac ad quaevis officia pietatemque maſculam dux & auctor nobis erit: Sic nullis praeſtigiis impediti recta in coelum via tendemus, mortemque tamquam laborum perfugium, coeleſtisque gloriae initium ſpectabimus.

(5) *Clementinor. Homil. IX. §. X. p.* 688.

RADVLPHI CVDWORTHI

DE

VERA NOTIONE COENAE DOMINI

LIBER SINGVLARIS

EX ANGLICO LATINE VERTIT, OBSERVATIONES VARIAS ET PRAEFATIONEM ADDIDIT

IO. LAVR. MOSHEMIVS.

LECTORIBVS
S. P. D.
IO. LAVR. MOSHEMIVS.

Revis licet & minutae molis liber, quem *de vera notione & indole S. Coenae* consignavit Vir eruditissimus, RADVLPHVS CVDWORTHVS, mirifice, simulatque in lucem exiit, gravissimis & litteratissimis viris propter insignem, qua refertus est, eruditionem sese probavit. Ex his IO. SELDENVM, SAMVELEM BOCHARTVM & IOH. SPENCERVM, magna inter eruditos nomina, indicare satis erit: utpote qui publicis laudibus libellum hunc condecorarunt, neque profecisse semet ex eo inficiati sunt. Bonam hanc existimationem, dies tantum abest, ut diminuerit, ut auxisse potius videatur. Nam & saepius apud Anglos edita est haec commentatio, & multi extra Britanniam laudatissimi viri, eam commendarunt, nonnulli quoque, notiori lingua & eruditis communi exstare, optarunt. Igitur aliquam apud viros doctos & litterarum amantes gratiam putavi me initurum esse, si maiori celeberrimi auctoris operi hoc eius exile opusculum Latine versum, meisque observationibus qualibuscumque illustratum adiicerem. Nec de versione, nec de meis adnotationibus quae disseram, habeo: illam, ut aliis careat ornamentis, perspicuam & fidelem esse arbitror: has diiudicationi bonorum & sapientum virorum libens subiicio. Quare ipsam potius sententiam, quam hoc libro magna doctrinae copia CVDWORTHVS tuetur, neque pauci suam fecerunt Theologi, in disceptationem hac *praefatione* vocabo, cuiusque eam numeri ac loci esse putem, modeste docebo.

Censet vir doctissimus, sacram, quam Dominus & Servator noster, IESVS CHRISTVS, instituit, coenam similem esse conviviis illis, quae post rem divinam factam tam a Iudaeis, quam reliquis gentibus, inter quas usitatum fuit Deos victimis placare, instituta olim fuerunt, neque veram eius indolem & notionem intelligi posse, nisi quis epulum eiusmodi ex residuis sacrificiorum partibus apparatum ante oculos sibi posuerit. Hac illc notione S. Coenae stabilita & idoneis rationibus munita, Romani Pontificis assectatorum per se concidere dogma iudicat, quo in divino hoc convivio, sacrificium offerri supremo Numini sciscunt. Nam quicumque ritus convivium refert post sacrificium immolatum celebratum, eum quis sacrificium simul esse dixerit?

Non facile dixerim, utrum ipse meditando ad hanc delatus sit sententiam vir egregius, an vero eam ab aliis acceptam exornaverit & diligentius defenderit: nihil enim ipsemet, ex quo hoc intelligi queat, significat. Hoc autem dubio vacat, ante ipsum idem iam aliis in mentem venisse, tametsi nemo unus dedita opera in hoc argumento enucleando, illustrando & tutando elaboraverit. Ex antiquioribus Christianorum coetuum doctoribus nemo mihi sese obtulit, quem sine erroris formidine opinionis huius patronum dicere liceat: nec GEORGIVM HICKESIVM, civem CVDWORTHI, qui oppugnandam sibi eam non ita pridem sumsit, ex toto errasse arbitror, quum scriberet, novum hoc esse inventum & a sensu veteris ecclesiae Christianae alienum. (1) TERTVLLIANI quidem locum aliquem (2) testatur CVDWORTHVS, quo is S. Coenam *participationem sacrificii* appellat, ut non omni plane auctore ex primis doctoribus sese destitui ostendat: sed id aliud veluti agendo facit tantum, ita ut parum ipse huic testimonio tribuisse videatur: nosque praeterea ad istum locum ostendimus (3) aliam esse in hoc dicto TERTVLLIANI, quam visum illi fuit, sententiam.

Est tamen in Graecorum ritibus, quos in celebratione S. Coenae religiosissime observant, aliquis, qui nos eo videtur ducere, ut ab hac sententia non alienos plane credamus eos fuisse, a quibus hi ritus instituti sunt. Solet sacerdos ille, qui S. Coenam administrat,

(1) Libro Anglico: *The Christian Priesthood asserted* seu *Vindiciae sacerdotii Christiani cap. II. §. X. p. 165. s.*

(2) Ex libro extremo *de oratione*.

(3) Ad *cap. V. §. I.* huius libelli.

miniſtrat, ex ſacris panibus, in ara minori, ex Graecorum inſtituto, propoſitis, unum aut binos in minutas ſecare particulas, quas illi *μερίδες* vocant. Harum particularum primam IESV CHRISTO, alteram beatae virgini MARIAE, tertiam S. IOHANNI Baptiſtae conſecrat: ſequentes Prophetis, Apoſtolis, Regibus, mortuis atque viventibus, qui nominatim indicantur, ſolemni more dicat. Toto pane hac ratione diviſo omnes hae partes ſingulari ratione diſpoſitae, in altare maius deportantur, in quo precibus iterum conſecrantur. Pluribus hunc ritum expoſitum vide in *Euchologio Graecorum*, quod IACOBVS GOAR eruditis obſervationibus illuſtratum edidit. (4) Exſtat etiam ſingulare opuſculum GABRIELIS, Metropolitae Philadelphienſis, *περὶ τῶν μερίδων* ſeu *de particulis* quod una cum reliquis eius ſcriptis RICH. SIMONIVS divulgavit. (5) Quonam tempore mos hic inter Graecos receptus ſit & quibus auctoribus placuerit, difficile dictu eſt. RICHARDVS SIMONIVS haud magnam ei tribuit vetuſtatem, nec modo BASILII & CHRYSOSTOMI temporibus recentiorem facit, ſed ne ante octavum quidem rei Chriſtianae ſaeculum vigere potuiſſe contendit. (6) Huic IOH. COVELLVS adſentitur, qui ex Anglis non ita pridem *notitiam eccleſiae Graecae* (7) emiſit. Nec ego viro eruditiſſimo repugnem, ſi de ritu, ut hodie inter Graecos obtinet, ſententiam hanc intelligi velit. Ipſum vero morem, panem, qui in S. Coena adhibetur, in partes minores ſecandi, easque *ἁγίας μερίδας* appellandi, multo eſſe antiquiorem, veterum ſcriptorum teſtimoniis minime dubiis facile confici poteſt. Verum haec alium locum poſtulant: nos ad rem inſtitutam redeamus. Nihil ſacro hoc Graecorum inſtituto ſimilius fieri poteſt epulis illis, quas antiqui populi ex victimis Diis conſecratis comparare ſolebant. Quemadmodum partes quaedam victimarum Diis cedebant olim, quaedam ſacerdotibus, quaedam illis, qui rem ſacram faciebant & amicis, quos invitaverant: ita etiam in Graecorum S. Coena ipſi Servatori IESV CHRISTO pars quaedam dicatur panis ſacri, quem ſacrificium nominare ſolent, aliae partes familiaribus, qui creduntur eſſe Dei, tam mortuis quam viventibus, ſeponuntur, aliae denique illis, qui ſacro huic ritui interſunt, & commemorationem ſui precibus & argento a ſacerdote poſcunt. Summam quis hic aegre cognationem & ſimilitudinem videt? Accedit ipſum vocabulum *μερίδες*, quo particulas haſce panis Deo & hominibus conſecratas Graeci deſignant. Etenim idem illud nomen non modo profani Graecorum ſcriptores, ſed etiam LXX. interpretes adhibent, quum de partibus illis victimarum, quas ſacrificantes accipiebant, & inter amicos ſuos diſtribuebant, loquuntur. Quod ne temere dictum videatur, duplicem ex innumeris, qui laudari poſſunt, locum tantum adſcribam, alterum PLVTARCHI, alterum LXX. Seniorum. Hi *1. Sam. I. 4.* ſacrificium, quod SAMVELIS parens, ELKANA, fecit, his verbis commemorant: *καὶ ἐγενήθη ἡμέρα, καὶ ἔθυσεν Ἐλκανά, καὶ ἔδωκε τῇ Φεννάνα γυναικὶ αὐτοῦ καὶ τοῖς υἱοῖς αὐτῆς* ΜΕΡΙ'ΔΑΣ. *καὶ τῇ Ἄννα ἔδωκε* ΜΕΡΙ'ΔΑ *μίαν κ. τ. λ.* Ille de AGESILAO haec ſcripta reliquit (8) *καὶ προελθὼν αὐτὸς ἐστεφανωμένος ἔθυσεν εὐαγγέλια, καὶ διέπεμπε* ΜΕΡΙ'ΔΑΣ *τοῖς φίλοις ὑπὸ τῶν τεθυμένων. Ipſe procedens coronatus laeti nuntii cauſſa ſacrificavit, portionesque ſacrificii miſit amicis.* Itaque nil paene dubito, eum, qui ſacros Graecorum ritus invenit, quibus in S. Coenae conſecratione utuntur, hanc ſpectaſſe, pro qua CVDWORTHVS pugnat, notionem, idque curaſſe, ut S. Coena certa ratione convivium ex oblatis referret.

Non ſum inſcius, ſacras has Graecorum *partes* ſeu *μερίδες*, ſi quid hodie geratur inter eos attendamus, non omni ex parte cum victimarum partibus conferri & contendi poſſe. Partes victimarum conſumebantur ab illis, quos inter poſt rem ſacram factam diſtribuebantur & ad convivium inſtruendum adhibebantur: At Graeci maximopere cavere iubent ſacerdotem ſuum, ne particulas ſacras iis det, qui ad S. Coenam accedunt. Cuius praecepti ſi quis cauſſam requirat, reſpondent, eas in carnem & ſanguinem Chriſti non converti, tametſi cum corpore & ſanguine Domini coniungantur, & ſanctitatem inde accipiant: quod quale ſit, explicent alii, aut ipſi Graeci dicant: *προσέχετο ὁ ἱερεύς*, inquit GABRIELIS, (9) *ἵνα μὴ ἀντὶ τοῦ σώματος τοῦ κυρίου τὴν μερίδα τοῖς κοινωνήσασι μεταδώσῃ. καθάπερ αἱ τῶν ἁγίων ψυχαὶ περὶ τὸ φῶς εἰσὶ τῆς θεότητος, οὐ γίνονται δὲ ἐκεῖναι φύσει θεὸς ἀλλὰ κατὰ μέθεξιν. οὕτω καὶ αἱ μερίδες εἰ καὶ ἑνοῦνται τῇ τοῦ κυρίου σαρκὶ καὶ τῷ αἵματι.*

Caveat

(4) *Euchologium Graecorum in ordine S. Miſſae p. 61.* Adde IAC. GOARI *notas p. 117. ſ.* Ex noſtris conſule IO. MICHAELEM HEINECCIVM in *Delineatione Eccleſiae Graecae Part. III. Cap. V. §. 18. p. 323. ſ.*

(5) In *Opuſculis Gabrielis Paris. 1686. in 4.* editis *p. 18.*

(6) *Notis ad Gabriel. Philadelph. p. 249. a.*

(7) *Some Account of the preſent Greek Church. Cambridge 1722. fol. Vid. la biblioth. Angloiſe Tom. X. P. I. p. 242.*

(8) *In vita Ageſilai Tom. I. Opp. p. 605.*

(9) *Opuſculo de particul. p. 21.*

Caveat sacerdos ne loco corporis Domini particulam det iis, qui communicaturi sunt. Sicut enim sanctorum animae sunt circa lumen deitatis, non vero sunt illae natura Deus, sed secundum participationem: sic & particulae, etsi Domini carni & sanguini vniantur. Igitur Graecorum sacrae μερίδες & partes victimarum, quae sacrificantibus ad epulandum olim erogabantur, toto paene genere differre videntur: ex quo confici posse, nonnulli forte opinabuntur, Graecos, ritus S. Coenae instituentes, de sacris veterum conviviis haud cogitasse, neque S. Coenam comparare cum illis voluisse. Sed quum omnia, quae suscipiuntur a Graeco sacerdote & ipsae quoque dicendi formae, quas proprias esse volunt huic rei, apte atque scite ad hanc notionem epuli ex oblatis quadrent, equidem putem, recentiores Graecos antiquiorem ecclesiae suae ritum, id quod multis in rebus fecerunt, adulterasse & corrupisse. Testatissimum est, solitos fuisse antiquissimos Graecos panem, sacrae Coenae dicatum, in minutas dissecare particulas, atque eas aut simpliciter *μερίδας* aut *ἁγίας μερίδας* appellare, (10) has autem posterorum suorum *partes*, quas nefas esse dicunt consumere, prorsus ignorasse. Afferam, ne id sine teste dixisse videar, unius NICEPHORI CALLISTI locum, quem ex multis ideo delegi, quod ea vixit aetate, qua Graeci iam vehementer a maiorum sacris legibus & institutis defecerant, multisque vtebantur caerimoniis, quas nec utilitas, nec ingenium auctorum suorum, sed auctoritas vnice commendabant: (11) *ἔθος κεκράτηκεν ἐκ πολλοῦ τῇ βασιλίδι τῶν πόλεων, ὡς ἐπειδὰν πολύ τι* ΤΩΝ ΜΕΡΙ'ΔΩΝ *τοῦ ἀχράντου καὶ θείου σώματος τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐναπολειφθείη, μεταστέλλεσθαι τοὺς ἱερέας παῖδας ἀφθόρους - - - καὶ ταύτας νήστεις ἐσθίειν. Consuetudo a multo tempore imperanti urbi fuit, ut quum plusculum de partibus immaculati divinique corporis Domini nostri Iesu Christi reliquum esset, sacerdotes pueros incorruptos - - accerserent, qui ieiuni reliquias illas ederent.* Igitur valde mihi videtur probabile, maiores Graecorum unum tantum in sacra tabula panem proposuisse, non plures, quod nepotibus eorum placet; hunc panem in partes ferro divisisse; primam, quam sacerdos a pane reliquo segregaverat, partem, ipsi Domino nostro IESV CHRISTO consecrasse, sequentes nonnullas amicis & familiaribus quibusdam IESV CHRISTI sepofuisse, ut quodammodo docerent, semet in communionem ipsius Servatoris & coelitum usu S. Coenae pervenire, reliquas denique illis comedendas dedisse, qui praesentes aderant, ut divino hoc epulo reficerentur. Haec si ita sunt gesta, quod verisimillimum iudico, nemo, arbitror, cui nota sunt veterum populorum convivia post rem divinam instituta, dubitaverit, eum, a quo profectus est hic ritus, id egisse, ut sacram Coenam doceret convivio eiusmodi similem esse. Verum iuniores Graeci, quos prope dixeris omnem ingenii sui subtilitatem ad superstitionem amplificandam contulisse, veteris instituti partem tantum aliquam inviolatam retinuerunt, multaque in eo ad pascendos populi oculos immutarunt. Primum plures in ara panes exponi voluerunt: deinde partes CHRISTO, sanctis hominibus & sacri epuli convivis dicatas, ex eo pane, qui distribuitur inter homines ad S. Coenam accedentes, sumi vetuerunt. His porro partibus illud nomen imposuerunt, quo maiores illas panis portiones designaverant, quarum convivae sacri compotes fiebant: denique *μερίδας* hasce, quas vocant & a corpore CHRISTI distinguunt, illicitum esse decreverunt edendas illis dare, qui communionem corporis & sanguinis CHRISTI appeterent. Exposui, quod vero arbitror esse consentaneum, nec tamen ita mihi faveo, ut rem extra omnem controversiam collocatam a me esse censeam. Viderint aequi & rerum veterum intelligentes viri quidnam in hac sententia cum veritate congruat quidnam minus. Id quidem liquet, in illo Graecorum, quem supra descripsi, ritu formam & imaginem non obscuram adesse convivii ex residuis victimarum partibus instituti (12) quod autem homines, qui ad S. Coenam veniunt, SACRIS PARTIBVS, quas nominant Graeci, interdicuntur, id de hac similitudine nonnihil deiicere. Restat ut illi, in quibus ingenium & veteris disciplinae cognitio est, deliberent, aptiorne & facilior ratio illa, quam tradidi, excogitari queat, ad haec quae pugnare videntur, inter se componenda?

Satis de Graecis: ad illa descendamus tempora, quae instaurationem religionis, cui B. LVTHERVS divinis auspiciis manum admovit, consequuta sunt. Persuasum mihi paene

(10) Lege praeter alios ISAACVM CASAVBONVM *Exercitationib. in Annales Baronii XVI. §. L. p. 412.*

(11) NICEPHORVS *Histor. Eccles. Lib. XVII. Cap. XXV. p. 772. Tom. II. edit. Paris.*

(12) Id observavit etiam IOH. COVELLVS in *Notitia Ecclesiae Graecae*: cuius sententiam probat vir doctissimus ARMANDVS DE LA CHAPELLE *Bibliotheque Angloise Tom. X. Part. I. p. 246.*

paene est, eruditos in coetu Reformato viros principes hanc, cuius res agitur, de S. Coena sententiam invenisse: inter nostrae saltim ecclesiae antiquiores Theologos nemo mihi oblatus est, quem fautoribus eius adscribere iure optimo potuissem. Sed nihil tamen decerno: quae meam effugere quaerendi diligentiam, aliorum fortassis curiositatem haud fallent: interea quae observare mihi licuit, referam. Familiam in illis, qui coenam Domini cum epulis veterum post victimarum immolationem institutis contulerunt, ducit IOH. GVILIELMVS STVCKIVS, ex litteratissimis Reformatorum Theologis, cuius labores adhuc rituum & morum veterum studiosis non exiguam utilitatem afferunt. Existimat is, Deum ideo voluisse, ut Iudaei epulas sacrificiis adderent, quo imagine quadam edocerentur illi, participes sese fore meritorum & sacrificii a Servatore nostro olim offerendi: sacrificia ipsum CHRISTVM, eiusque mortem adumbrasse: convivia ergo post illa instituta non potuisse non eamdem vim & significationem habere, quam S. Coena in Novo Testamento habet, eaque de caussa S. PAVLVM dixisse, *patres eodem, quo nos cibo spirituali usos fuisse.* (13) Iudicent ex ipsis doctissimi hominis verbis, quibus hanc explicat sententiam, lectores, num mentem eius recte ceperim. Postquam ritum convivandi post rem sacram factam exposuerat, ita pergit: (14) *Neque mysterio mos iste carebat. Scimus enim Christum in sacrificiis omnibus adumbratum fuisse, qui ut pro nobis hostia aut victima expiatoria factus est: ita unicus est omnium, quae a Deo nobis obtingunt, bonorum mediator. Dum ergo ex victimis convivia instruere iubebat Deus, non obscure testabatur, quod sua mensa cultores suos dignari, & eosdem per filium suum, promissum humani generis Servatorem, ad vitam aeternam alere vellet. Idem ergo veteribus in sacris epulis adumbratum est, quod nobis COENA DOMINICA REPRAESENTAT, & ideo illi eamdem escam spiritualem nobiscum edisse dicuntur.* Sapiunt haec, id quod evidens est, scholam coetus illius, qui semetipsum Reformatum dici vult: cui quidem S. Coena nihil est, quam adumbratio beneficiorum morte & meritis IESV CHRISTI humano generi partorum. Verum haec nunc praetermittamus, quae alium sibi locum postulant: nos hic tantum id agimus, ut STVCKIVM ostendamus in hac fuisse sententia, S. Coenam similem prorsus esse conviviis ex residuis victimarum partibus inter Iudaeos apparatis, quod ex ipsis eius verbis testatissimum est. Neque tamen plane sibi constat vir eruditissimus in hac re. Nonnullis enim interiectis, Agapas potius veterum Christianorum, seu convivia sanctiora, quae cum S. Coena olim coniungi solebant, perhibet epulis veterum post sacrificia celebratis respondere. *Fuerunt autem inquit* (15) *haec convivia (sacrificialia) amoris Dei erga humanum genus maxima signum, quod nempe nullum ab hominibus officium exigit, cuius non in illos ipsos aliquis fructus redundet, ita ut cum illis ceu amicis suis omnia sua velit esse communia. Haec autem merito inter sacras epulas videntur referri, partim quia sacrificiorum erant appendices, partim quia non nisi in sacris locis fiebant. QVIBVS RESPONDENT ILLAE CHRISTIANORVM primitivae ecclesiae ἈΓΆΠΑΙ.* Eadem paullo post repetit, quod nihil temere & inconsiderate hic ab ipso dictum esse argumento est: *Quemadmodum porro in veteri testamento plerisque sacrificiis adiuncta fuerunt convivia laeta - - - ita quoque Apostolicae & primitivae ecclesiae Christiani cum coena Dominica coniunxerunt convivia, quae quidem ab illis dicta sunt ἀγάπαι, hoc est, charitates eo quod Christianae erant charitatis symbola atque tesserae.* Ita summi saepe viri secum ipsis dissident & simul ea statuunt, quae ad veritatem labefactandam adversariis prodesse possunt. Nam quis ita rerum imperitus est, ut aegre videat, Pontificis Romani assectatores, qui S. Coenam contendunt sacrificium esse ad expianda mortuorum & vivorum peccata, hanc sententiam commode in rem suam convertere posse. Si Agapae veterum Christianorum, quae S. Coenam consequebantur, convivia referunt Iudaeorum & aliorum populorum post rem sacram factam celebrata, quis facile neget, ipsam S. Coenam, cui additae fuerunt Agapae, sacrificii forma & natura esse praeditam?

Ad controversias cum Romana ecclesia nemo, nisi me fallit opinio, hanc notionem S. Coenae accommodavit ante PETRVM MOLINAEVM, disputatorem acerrimum & principe fere loco inter Reformatae religionis vindices superiori saeculo positum. Malent plerique, credo, virum hunc doctissimum ipsum audire sensa sua declarantem, quam me sententiam eius interpretantem: itaque ipsa eius verba, in quibus haud parum est eru- ditionis,

(13) *1. Cor. X. 2.*
(14) *Antiquitatum Convivalium Lib. I. Cap. XXXIII. fol. 123. a.*
(15) *l. c. fol. 123. b.*

ditionis, subiicio. (16) *Discessurus a nobis Christus, nullum instituit sacrificium, nec voluit Deo oblationibus litari, nec sacrificulos ordinavit, nec iussit exstrui altaria. Coenam vero seu Eucharistiam non super altari, sed super mensa celebravit, Luc. XXII. commate 14. ut qui Coenam sacram instituebat, non sacrificium. Concinit Paulus Apostolus agens de Coena 1. Corinth. cap. X. Non potestis, inquit, participes esse mensae Domini & mensae Daemoniorum. Ad cuius loci maiorem lucem observandum est, Ethnicos functos sacris, solitos epulari non tantum vicatim, sed in ipsis etiam templis, ut docet idem Apostolus eiusdem epistolae cap. VIII. commate 10. Et Aristophanes Pluto convivium in Aesculapii aede apparat. Idem docet historia Cleobis & Bitonis, qui* ὡς ἔθυσαν καὶ εὐωχήθησαν, ἐν αὐτῷ τῷ ἱερῷ κατακοιμηθέντες οὐκέτι ἀνέστησαν, *ut ait Herodotus Clione. Vnde &* μεθύειν *dictum quasi* μετὰ τὸ θύειν, *quia sacris operati se invitabant plusculum. Horatius in Arte:* - - functusque sacris & potus & exlex. *Legatur & Tertulliani liber de idololatria. Has epulas post sacrificium Apostolus vocat mensam daemoniorum, eique opponit mensam Domini. Nempe Eucharistiam confert cum* E P V L O, *non cum sacrificio praecedente: alioqui non mensam Domini, sed altare Domini dixisset, ut Coena sacrificiis paganorum, non autem succedentibus epulis opponeretur. Accedat Eucharistiae forma, quae* TOTA CONVIVIVM REFERT, NON SACRIFICIVM. *Nec quidquam in ea actum a Christo eorum, quae super altari geri oportuit. Nulla ibi elatio sacrificii, nulla adoratio, nec Deus rogatur, ut hoc sacrificium propitius suscipiat, nec sacrificii vel altaris ulla sit mentio.* Ipsam vides hic CVDWORTHI sententiam de natura Coenae Domini, & ex eodem quidem S. PAVLI loco, quo ille potissimum nititur, derivatam. Quum cogito, quanta fuerit superiori saeculo MOLINAEI in coetu Reformato existimatio & auctoritas, quamque studiose vestigia eius consectati sint, qui cum Romanae ecclesiae defensoribus in arenam descenderunt, nullus prope dubito, quin multi hanc eius opinionem complexi sint & adversariis suis opposuerint. Sed plus mihi nunc negotiorum est, quam ut diligenter in hanc rem inquirere & disputationes magno numero contra Pontificis amicos a Reformatis emissas evolvere valeam: neque multum labori huic, si susciperetur a me, utilitatis & fructus adiunctum foret. EDMVNDVM ALBERTINVM & MATTHAEVM LARROQVANVM consului, quos constat dedita opera & magna eruditionis copia *de S. Coena* contra Pontificios scripsisse, illum in magnae molis & doctissimo volumine *de Eucharistiae sive coenae Dominicae sacramento*, (17) hunc in *Historia Eucharistiae* Gallice exarata. (18) Neutri horum placuit ad eam curam incumbere, ut S. Coenam doceret epulum ex oblatis esse: utrique satis visum fuit ostendere, cum sacrificiis eam nullo modo componi posse. Verum ut fuerint aliqui, quod verisimillimum duco, qui cum STVCKIO & MOLINAEO ante CVDWORTHVM senserunt, nemo tamen unus ante hunc, notionem hanc S. Coenae tam curate & erudite declaravit, nemo ex instituto contra quosvis secus sentientium impetus roboravit: quocirca non prorsus illi peccant, qui hunc ut principem & praecipuum eius inventorem & auctorem intuentur.

Postquam is libellum suum, quem hic Latine versum exhibemus, edidit, ad plures dimanavit haec opinio, neque paucis eruditis sese viris in Gallia & Anglia probavit: postremo ad nos etiam venit, suosque fautores inter magni nominis doctores reperit. Ex recentioribus Reformati coetus Theologis, instar omnium binos tantum nominabo, quibus ea vera & ad Pontificios refellendos in primis apta fuit: nam quid plures indicare refert, quum multos constet in hanc sententiam ingressos esse? Alter est IOH. CLAVDIVS, quo fortiorem & ingeniosiorem caussae suae contra Romanas insidias patronum coetus Galliae Reformatus recentiori tempore non habuit: alter est PHILIPPVS MASSONVS, sacrorum inter Gallos exules in Batavia minister, vir litteratus & eruditissimus. Illum hanc opinionem contra Pontificios vrsisse, ex verbis eius manifestum erit, quae in extrema pagina subiicio. (19) Hic vero ex libello ipso CVDWORTHI,

(16) *Libro de altaribus & sacrificiis Christianor. Cap. V. p. 264.* quem subiecit GREGORII NYSSENI *Epistolae de euntibus Hierosolymam*, Graece & Latine cum notis *Hanov. 1607. in 8.* a se editae subiecit. Iterum hunc librum edi curavit illustr. BVRCARDVS GOTTHELF STRVVIVS *Bibliothecae librorum rariorum Thec. II. p. 259. Ienae 1716. in 4.* editae.

(17) *Daventriae 1654. fol.*

(18) *Histoire de l' Eucharistie Amstelod. 1671. in 8.*

(19) *Sermon sur l' Eucharistie ou Explication de la section LIII. du Catechisme des Egl. s Reformees de France.* Libellus hic exstat in *collectione variorum librorum de Eucharistia: Recueil des divers Traités touchant l' Eucharistie*, quae *Roterodami*

THI, quem extra magnam Britanniam in paucorum noverat manibus esse, in *Historia Critica*, quam vocat, *Reipublicae litterariae*, copiose excerpsit omnia, quae ad ornandam & commendandam eam faciunt nec obscure professus est, videri sibi, nihil ea fieri melius posse. (20) Vellem sine bile & convitiis id fecisset vir doctissimus. Sed noluit ille occasionem praetermittere lacessendi nos, qui ipsum ducimus CHRISTI corpus & sanguinem exhiberi illis, qui ad S. Coenam accedunt; tametsi evidens sit, vtiliorem CVDWORTHI sententiam nostris esse rebus, qui ipsius sacrificii participes fieri convivas mensae Domini volumus, quam Reformatorum, qui signis tantum & imaginibus sacrificii potiri suos opinantur in S. Coena. Dixi hac de re ad CVDWORTHI libellum, quae ut hic repetam, necesse non est.

Nec potuit hoc fugere quosdam ex recentioribus ecclesiae nostrae Theologis: qui simulatque CVDWORTHI cognoverunt sententiam, non modo eam cupide sunt amplexi, verum etiam ad Reformatorum dogma de coena Domini labefactandum adhibuerunt. Princeps, ut arbitror, hoc fecit Theologus Lipsiensis, magnis de re sacra & litteraria meritis inclytus GODOFREDVS OLEARIVS. (21) Hunc praeter alios minoris famae atque eruditionis, sequutus est Vir venerabilis CHRISTOPHORVS MATTHAEVS PFAFFIVS. (22) Ex instituto postea magna industria & eruditione hanc rem persequutus est Vir doctissimus SAMVEL WALTHERVS, Gymnasii Magdeburgensis Con-Rector, nam huic vulgo tribuunt libellum lingua Germanica, sine auctoris sui nomine editum, & *Historia conviviorum post sacrificia olim celebratorum* inscriptum. (23) Accesserunt etiam ad banc sententiam viri eruditi, qui *Relationum innocentium* nomine *Commentarios de rebus, quae inter Christianos geruntur*, emittunt. (24) Ac licet non ita pridem Vir ceteroquin egregius, IACOBVS ELSNERVS, Theologus inter Reformatos celeberrimus, hanc demonstrandi rationem, *imprudentiae* arguere atque rationibus ex antiquitate petitis convellere, nil dubitaverit; (25) haud tamen adducere hoc labore potuit magni nominis ex nostri coetus doctoribus homines, ut eam repudiarent atque abiicerent. Si quid ego iudico, paullo invidiosius, quam necesse erat, vir praeclarus opinionem OLEARII & eorum, qui cum ipso faciunt, exposuit, acerbiusque aliquanto, quam insignis eius fert modestia, in nos, hac occasione data invectus est, qui simplicitatem in explicando de S. Coena dogmate sequi, quam ingenio & rationi obtemperare malumus. Verum pro OLEARIO alius iam verba fecit Vir eruditus (26) nec ego hic disputatoris, sed Historici tantum partibus fungi statui.

At contendenti mihi inter se, quae nostrates ex hac notione S. Coenae adversus Reformatos monuerunt, apparuit duplici eos via incedere, nec eodem uti omnes argumentandi genere. Quidam sic rationem instituunt: *S. Coena similis est epulis illis, quae ex residuis victimarum partibus conficere solebant olim homines sacris functi:* id enim ex *universa S. PAVLI oratione liquet. At persuasum erat Deorum cultoribus semel quum victimarum Diis oblatarum carnibus vescerentur, cum Diis ipsis coniungi, quibus sacra* fecerant,

dami 1713. duobus volum. in 8. exiit, Tom. I. p. 34. f. Il est clair, que ces divines paroles (1. Cor. XI.) nous font concevoir l' Eucharistie non comme vn sacrifice, mais comme vn BANQVET SPIRITVEL, que Iesus Christ fait a ses fideles, EN CONSEQVENCE DE SON SACRIFICE. Car il la compare, comme vous voyes, aux Banquets, que les Israelites faisoient, apres avoir immolé leurs victimes, & il l' oppose a ceux, que les anciens Idolatres celebroient de meme, apres avoir sacrifié a leurs fausses divinitez. Il veut, que comme ceux, qui assistoient a ces Banqvets etoient participans des sacrifices, nous de meme dans l' Eucharistie participsons au corps & au sang de Iesus Christ sacrifiez pour nous - - L' Eucharistie n'est donc pas VN SACRIFICE, mais elle est une TABLE DRESSEE EN CONSEQVENCE DV SACRIFICE.

(20) *Histoire Critique de la Republique des Lettres Tom. I. p. 120. - 150. & Tom. II. p. 243. - 279.*

(21) *Dissertatione de* κοινωνίᾳ *cum Christo & daemoniis ad 1. Cor. X. Lipsiae* 1706. & 1712. edita §. *XXII. p. 35.*

(22) *Institutionibus Theologiae Dogmaticae & Moralis Part. III. Sect. III. §. III. p. 745. & Diss. de oblatione veterum Eucharistica §. III. p. 226. in Syntagmate Dissertationum Theologicar. Stutgard.* 1720. *in 8.*

(23) Index libelli hic est: *Historie der Heidnischen Opfer - Mahler, zum Beweis der wahren Gegenwart des Leibes und Blutes Christi im heiligen Abendmahl, ans Licht gestellt. Magdeburg* 1726. *in 4.*

(24) *Fortgesezte Sammlungen von alten und neuen Theologischen Sachen Anno* 1729. *Part. VII. p.* 1185.

(25) *Observationibus Sacris in Novi Foederis libros Tom. II. p.* 108.

(26) *Tom. IX. Supplementor. Actorum Erudit. Lipsiens. p.* 391.

fecerant, & in arctissimam communionem cum corporeae tum spiritualis partis Deorum venire. Quare quum S. PAVLVS S. Coenam cum eiusmodi compares conviviis, necesse est, ut credamus, Christianos etiam S. Coena utentes ipsius CHRISTI, eiusque corporis & sanguinis participes fieri, nisi universam comparationem sancti hominis vanam & sensu vacuam velimus dicere. Hoc argumenti genus adhibet GODOFR. OLEARIVS, SAMVEL WALTHERVS, & qui doctissimos hosce viros probant: idque unum IACOBVS ELSNERIVS, quod paullo ante dixi, insectatur & imprudentibus nec rem rite satis expendentibus excidisse autumat. Verum alii paullo secus agunt & hac ratione Reformatos adoriuntur: *S. Coena, teste S. PAVLO, in locum successit conviviorum ex victimis olim inter Iudaeos & alias gentes apparatorum. At qui hisce conviviis intererant, ipsorum sacrificiorum fiebant participes, non autem rerum quarumdam, quibus adumbrabantur sacrificia. Igitur qui S. Coena fruuntur, ipso potiuntur etiam sacrificio, quod in cruce Deo quondam oblatum fuit & ipso corpore Christi vescuntur.* Ad hanc rationem praeter alios adiunxit sese Venerabilis PFAFFIVS: *Nec video,* inquit, (28) *quid contra hanc (Cudworthi) sententiam dici possit, nisi forsan credat quispiam, novum ex ea pro praesentia reali corporis & sanguinis Christi in Coena Dominica argumentum exsculpi posse. Qui ita cogitaverit, a vero non abludet: id enim, quod oblatum est, convivium sacrificiale conficit, non ea, quae oblata non sunt. Nec sufficit, quod nonnemo* (PHIL. MASSONVS) *ait, symbola Eucharistica, sacrificium in cruce factum repraesentare. Neque enim epulum ex oblatis olim constare debebat ex illis, quae repraesentabant oblata, sed ex ipsismet oblatis, quod utique probe notandum est.* Nihil mihi sumam in viros egregios, quibus haec aut illa placuit ratiocinatio: nec tamen possum, quin fatear ingenue, posteriorem faciliorem, certiorem & magis expeditam superiori mihi videri. Etenim, ut alia praetermittam, quae viri egregii ex antiquis attulerunt scriptoribus, ut planum facerent, sacrificantes existimasse, sese victimis vescentes cum Deorum tam corporibus, quam spiritibus coniungi, non extra omnem posita sunt exceptionem. OLEARIVS binos attulit locos, alterum IVLII FIRMICI, alterum IAMBLICHI: tertium ex AVGVSTINO addidit clarissimus WALTHERVS. Ex his forte confecerit aliquis, iunioribus post natum Servatorem Platonicis eiusmodi quid visum fuisse. At hoc genus multas animis nugas & superstitiones alebat, quae ceteris Deorum cultoribus ignotae prorsus erant. Quocirca quod his placuit, id commune fuisse omnium, nullo statuere modo licet. Desiderat hoc negotium testimonia scriptorum rebus Christianis antiquiorum, eorum maxime, quibus populus delectabatur, quales poëtae sunt. Sed utatur unusquisque iudicio suo: ego nunc, postquam CVDWORTHI sententiam gravissimis arrisisse viris tam ante, quam post aetatem eius ostendi, ad firmitatem eius & soliditatem expendendam progredior.

Non diu morabor eos, qui haec legent, sed libere statim profitebor, ingeniosam mihi magis hanc opinionem videri, quam veram, neque vel sanctissimi PAVLI verba, ex quibus inprimis eam sumsisse viri egregii videri volunt, neque alias rationes a nobis postulare, ut eam approbemus. Ita ut sentiam, binis potissimum rationibus commoveor. Norunt primum omnes, Epulum ex oblatis non ante potuisse agi atque celebrari, quam post hostiam caesam & Deo immolatam. Sacram vero Coenam quis ignorat a Servatore nostro sanctissimo institutam esse, antequam is Deo semetipsum offerret in cruce, humanique generis delicta sanguine & morte sua expiaret? Quomodo igitur haec Coena, quae ante victimam mactatam iam celebrata, & mandato CHRISTI discipulis eius praecepta fuit, rationem habere poterit convivii ex partibus sacrificii iam facti, apparati? Vix, ut puto, vim huius rationis effugerit aliquis, nisi forte audeat asseverare, S. Coenam ab ipso Christo celebratam & eas, quae postea ab amicis eius adhuc celebratae sunt, genere ac natura inter se differre. At quis tam praeceps ac devius erit, ut primum actionis & instituti alicuius exemplum discrepare prorsus genere ac natura decernat a repetitionibus eius ad primi exempli normam sollicite adornatis?

Alteram rationem ad hanc opinionem oppugnandam ex ipsa summo sacrificii natura, quod IESVS CHRISTVS Servator noster, pro nobis Deo obtulit. Quis nescit Chri-

(28) *Dissertat. de oblatione veterum Eucharist.* §. *III.* p. 227.

Christianorum, IESVM CHRISTVM, semetipsum supremo Numini pro peccatis hominum immolari curasse? Igitur sacrificium eius illis proprie respondet Iudaeorum sacrificiis, quae pro delicto ad placandum Deum, & pro toto quidem fiebant populo. At his sacrificiis, quorum sanguis in sanctum sanctorum inferebatur, nulli fas erat vesci; sed contra ea mandato Dei tota igne consumebantur, *Levit. VI. 36.* quare nec epulum ex illis conficere licebat. Tale ergo si sacrificium est id, quod CHRISTVS pro nobis fecit, quonam, quaeso, iure dici potest convivium huic sacrificio addi debuisse atque S. Coenam illud esse convivium? Metuo, ne hac opinione suscepta, tota indoles & ratio sacrificii, quod CHRISTVS obtulit, evertatur, atque ex sacrificio pro delictis totius populi, invitis sacris litteris, tale fiat, qualia *salutaria & pacis* apud Iudaeos dicebantur, quibus proprie solis convivia ex oblatis addere lex iubebat.

Videtur non ignorasse doctissimus CVDWORTHVS hanc difficultatem & viam propterea circumspexisse ad eam tollendam & removendam. Fatetur nimirum, (29) quod testatissimum est, sacrificia pro delicto tota Deo dicata fuisse, & in altari flammis absumi debuisse: neque potuit negare, CHRISTI sacrificium ad delicta humani generis expianda factum esse. Verum addit, *semper tamen hisce sacrificiis addita fuisse sacrificia salutaria, siquidem a privatis hominibus offerrentur, nec universi populi munera essent. Et haec igitur sacrificia convivium fuisse consequutum ex oblatis.* Potuisset vero, nisi amor opinionis, quam complexus erat, obstitisset, facile vir egregius perspicere, nihil haec omnia ad caussam, quam suam fecit, ornandam valere. Etenim ut dubio careat, sacrificiis pro delicto privatis adiuncta semper fuisse salutaria sacrificia & ex his confectas fuisse epulas, hae tamen epulae minime pertinebant ad sacrificium pro peccato, quale CHRISTI est, sed ad sociatum ei salutare sacrificium: ex quo efficitur, S. Coenam, in qua commemoratio fit maximi pro delicto sacrificii, & ipsum hoc sacrificium pro peccato inter convivas distribuitur, cum eiusmodi epulo nullo modo comparari posse. Quamquam ne hac quidem responsione opus est? Satis nobis ipsemet vir egregius ad sese refellendum suppeditat. Concedit enim, sacrificiis pro delicto publicis, quae pro Pontifice Maximo & universo populo Deo offerebantur, nulla fuisse sacrificia salutaria adiecta. Ecquid vero notius est, quam hoc, IESV CHRISTI sacrificium proprie publicum eiusmodi sacrificium referre, quod ad totum Israëlis coetum supremo Numini reconciliandum destinatum erat? Haud igitur IESV CHRISTI sacrificium epulum ex oblatis postulat, sed potius recusat.

Nisi vehementer fallor, graves nec mediocris momenti plerisque videbuntur hae binae rationes: at multos tamen, puto, ne statim nobis adsentiantur, auctoritas S. PAVLI absterrebit, quam CVDWORTHVS & sectatores eius confidentissime testantur. Nam quod ad alterum argumentum attinet, ex quo patere veritatem sententiae suae vir doctissimus putat: (30) *Nullum sacrificium offerri sine convivio potuisse, nec propterea CHRISTI sacrificium epulo eiusmodi carere debuisse*, illud iam profligavimus, quum retulisse legem ostendimus, ex sacrificiis publicis pro delicto convivium instituere. Poscit igitur institutum nostrum, ut orationem S. PAVLI, unde maximum opinionis suae praesidium sumunt eruditissimi viri, accuratius contemplemur, atque consideremus, num qui divinum huncce virum sequi volunt, S. Coenam epulum ex oblatis esse, negare nequeant?

Equidem, animum licet studiosissime intenderim, ut quod viri eximii perspicuum & manifestum esse perhibent, intelligerem, S. Coenam cum conviviis sacris Iudaeorum & Graecorum a S. PAVLO comparari, immo tale convivium vocari, haud tamen consequi hoc potui. Atque parum abest, quin statuam, eos, quibus hoc tam facile intellectu fuit, ingeniosiores fuisse in sancti hominis verbis exponendis, quam satis est, notionesque quasdam ex antiquis auctoribus haustas temere ad ea accommodasse. In eo vir divinus elaborat, ut Corinthiis persuadeat, nefas esse illis, qui CHRISTO nomen dederunt, cibis vesci Diis immolatis & conviviis interesse, quae post rem divinam factam a Graecis institui solebant. Id ut ab illis obtineat, hac eos demonstratione aggreditur: Quicumque ad sacram accedunt Coenam, illi veniunt in communionem corporis & sanguinis Domini IESV CHRISTI: at qui epulis intersunt post sacrificia institutis, illi putantur vulgo ad communionem & societatem Numinum, quibus victimae sunt oblatae, admitti.

(29) *De notione coenae Dom. cap. I. §. II.* (30) *cap. I. §. XI.*

mitti. Haud igitur hominem Christianum convenit ad eiusmodi convivia accedere, ne is, qui cum Domino in S. Coena coniunctus & sociatus est, simul amicitiae & communionis commentitiorum Numinum particeps esse videatur. Certus sum, omnes, qui PAVLI orationem a *v.* 15. ad *v.* 21. circumspecte atque attente legerint, assensuros mihi esse, nisi vel aequitate careant, vel animi libertate, hanc eius summam esse, tametsi alioquin de verborum & formularum, ex quibus ea constat, potestate inter se dissideant. Ex hac vero argumentatione id quidem iure conficies, S. PAVLVM inter se certo modo S. Coenam & convivia sacrificiis addita conferre, atque significare, eamdem virtutem, quae S. Coenae recte tribuitur, a Deorum cultoribus sacris conviviis suis adscribi solere: ex quo sequitur, ratione effectus habita, qualemcumque esse S. Coenae & conviviorum, quae toties diximus, similitudinem. At iudices velim omnes esse, quibus nihil obstat, ne recte hoc officio fungantur, num inde consequatur, S. Coenam in locum epularum ex sacrificiis a CHRISTO substitutam fuisse, neque secus tamquam convivium eiusmodi spectari a nobis debere. Quicumque ex ista PAVLI ratiocinatione elicere hoc vult consectarium, eum ita rationem oportebit concludere: In S. Coena coniungimur cum Christo: In conviviis gentium sacris itidem convictores Deorum suorum arctiori familiaritate potiri credebantur: Igitur S. Coena & convivia haec non differunt natura & indole, & illa in locum horum successit. Rectene vero is concluserit & ex praescripto rationis? Num ea quae aliqua ratione inter se comparari possunt, propterea pro eiusdem naturae rebus haberi debent? Num ea, quibus idem effectus tribuitur, in se paria quoque sunt & mutuo sibi respondent? Non puto, fore aliquem, qui haec adseveraturus sit.

At meminit tamen PAVLVS disertis verbis conviviorum, quae Iudaei, postquam sacris erant functi, apparare solebant, *v.* 18. nec obscure significat, quod ex serie liquet orationis, horum conviviorum eamdem fuisse rationem, quae Coenae Domini est. Postquam nimirum de fructu S. Coenae *v.* 16. 17. dixerat, continuo ad illustranda & confirmanda, quae attulerat, Corinthiis convivia sacra Iudaeorum in memoriam revocat *v.* 18. Qualis autem haec vel illustratio foret, vel confirmatio, si epulae sacrificiis additae plane discreparent a S. Coena? Quomodo S. PAVLVS ad fructum & utilitatem S. Coenae declarandam adhibere potuisset convivia Iudaeorum sacra, nisi par plane horum & illius esset ratio? Puto, his me verbis praecipuum illud argumentum explicasse, in quo vim opinionis suae positam esse inprimis contendunt, qui S. Coenam epulum ex oblatis statuunt. Sed spero, ratione me effecturum esse, ut pateat, minus illud, quam egregii viri censent, virtutis ac roboris habere. Quod si paucis expedire vellem negotium, quod agitur, dicerem, quae de sacris Iudaeorum conviviis memorat vir divinus *v.* 18. illustrandi tantum caussa afferri ab illo, nec propterea eius esse generis, ut ad dogma quoddam seu notionem S. Coenae stabiliendam valeant: Id quidem ex illis confitare, non plane nullam esse convenientiam S. Coenae & sacrorum, quae a Iudaeis agitata quondam sunt, conviviorum: Sed hinc nullo effici modo posse, S. Coenam nil esse quam imitationem conviviorum illorum, & ex his naturam illius intelligi debere. Atque, viribus licet meis non nimis tribuam, hunc tamen locum confido diu satis adversus opes eorum, qui aliter sentiunt, me defensurum esse. Sed quum ab omni rixandi libidine vehementer abhorream, nec ideo vera esse velim, quae tueor, quia vera mihi videntur, sed quia rationi consentanea sunt, viam ingrediar paullo quidem longiorem, verum & certiorem, ad id consequendum, quod persuasum esse aliis cupio. Contemplabor nimirum S. PAVLI orationem accuratius, ac num talis illa sit, investigabo, ut S. Coenam nihil esse, quam convivium post immolatum sacrificium institutum, credendum nobis sit.

Commode, ut opinor, haec oratio in tres tribui partes potest. Primum sanctus homo in S. Coena ostendit communionem nos impetrare IESV CHRISTI, corporisque & sanguinis eius, nec non inter nos amoris & caritatis vinculo quodam coniungi. Haec pars, meo iudicio *v.* 16. & 17 unice conclusa est, nec, quod illi faciunt, qui S. Coenam *epulum* statuunt *ex oblatis* esse, *v.* 18. quoque comprehendit. Deinde in epulis post sacrificia facta celebratis communionem aliquam docet convivis cum Deo, aut cum Diis obtingere, quibus victimae caesae sunt, saltim ita videri illis, qui sacris operantur. Hanc partem initium capere arbitror a *v.* 18. & ad *v.* 20. procedere. Postremo ex his concludit, indignum esse Christiano homine cum mancipiis Deorum in templo convivari, ne CHRISTI simul & Deorum particeps videatur esse factus, aut in eam homines opinionem veniant, non ita distare Deos & IESVM CHRISTVM, ut utrorumque communionem & societatem nemo simul queat appetere.

In prima parte interpretanda & ab aliorum temerariis expositionibus vindicanda, nihil collocabo diligentiae. Exstant enim tot libri & lucubrationes Theologorum coetus nostri, quibus vim horum verborum studiose declararunt, meam ut haec res operam minime desideret. At meum erit, ut planum faciam, comma 18. non ad primam hancce partem pertinere, nec a S. PAVLO, quae de conviviis Iudaeorum sacris hoc commate tradit, ad ea, quae praecedunt, vel confirmanda, vel illustranda memorati, verum ad sequentia referri potius debere. Quod quidem si extra controversiam posuero, nihil alicuius momenti supererit, quo rem suam munire queant, qui S. Coenam contendunt cum sacrificantium epulis omnino contendi debere. Spero autem, mediocri labore hoc a me demonstratum iri.

PAVLVS commate *16. & 17.* duo Corinthiis inculcat dogmata: quorum primum hoc est: *Qui ad S. Coenam accedunt, illi vere compotes fiunt corporis & sanguinis IESV CHRISTI v. 16.* Alterum: *Qui sacram mensam adeunt una cum aliis, & eodem pane vescuntur, quo ceteri, illi hoc facto significant & testantur, sese membra unius corporis esse & sacrorum communione coniungi.* Videamus, an quae *v. 18.* S. PAVLVS subiicit de conviviis Iudaeorum sacrificantium ad harum propositionum alteram vel illustrandam vel roborandam faciant aliquid? *Qui inter Iudaeos*, inquit vir divinus, *victimarum partibus fruuntur, quas lex sacrificantibus concessit, illi sunt in communione altaris.* Quid sibi velit haec loquendi forma: *In communione altaris esse*, in observationibus ad ipsum CVDWORTHI libellum explanavi: neque puto labefactari facile sententiam meam posse. Puto vero, hanc eius esse vim: *Altare pro sacrosancto habere, seu fateri, sese Deum illum unice colere, cui altare illud dicatum est, aut religionem amplecti, quae altare hoc erigere iussit.* Quare hoc divinus scriptor perhibet: *Qui ex victimis partem suam accipiunt apud Iudaeos, illi pro sociis altaris & simul totius religionis Iudaicae ab omnibus habentur.* Nihil hoc verius & certius dici poterat, quod iam alias docui. Hoccine igitur confert aliquid ad binas, quae praecedunt, PAVLI propositiones firmandas aut explicandas. Equidem aegre hoc mihi persuadeo: & ibunt, nisi fallor, omnes in meam sententiam, qui haec scita cum commate *18.* sine partium studio contulerint. Prior propositio haec est: *Qui ad S. Coenam admittuntur, illi compotes fiunt corporis & sanguinis IESV CHRISTI.* Haec certe nihil vel lucis, vel firmitatis ex *v. 18.* accipit. Nam quae haec, obsecro, foret argumentandi ratio: *In S. Coena corpus & sanguis CHRISTI distribuitur inter convivas: Idque vel hinc liquet, quod Iudaei, qui post rem divinam factam epulantur, hoc ipso testantur, se socios altaris esse, in quo victima oblata est, Deumque illum unice colere, cui illud consecratum est.* Quis hic nexus propositionum? Quae vis demonstrandi? Altera propositio haec est: *Qui una ad S. Coenam accedunt, illi testantur, se unius religionis socios aut unius corporis moralis membra esse.* Neque huic ponderis & momenti aliquid ex verbis consequentibus accedit, nisi me ratio fallit. Nam quis est, qui tueri ausit, hanc argumentandi formam nihil vitii habere: *Qui ex sacra mensa una edunt & bibunt, illi testantur, sese mutuo amoris & fidei vinculo coniungi: idque satis Iudaeorum patet exemplo. Namque hi, quum victimae, quam obtulerunt, partem consumunt, censentur propterea totam approbare religionem Iudaicam & in communione altaris & ipsius Dei esse, cui sacrum illud est altare.* Exerceant, quibus placet, ingenium, experianturque, num demonstratum dare queant haec apta esse inter se ac cohaerentia? Quae quum ita sint, quumque res ipsa testetur, nullam esse cognationem & affinitatem commati *16. & 17.* cum consequenti commate *18.* reliquum est, ut constituamus, divellendum esse hoc posterius comma a prioribus binis, novamque ab eo partem orationis sancti hominis inchoandam esse, illam nimirum, qua docet, in sacrificantium conviviis communionem & societatem quamdam cum Deo & Diis iniri.

Praecisam & concitatam esse multis in locis S. PAVLI disputationem & multa interdum ab eo omitti, quae interpretis meditatione ac ingenio suppleri debent, quo perfectam demonstratio formam adipiscatur, neminem in scriptis eius versatum praeterit. Id hic etiam in loco nos meminisse decet, quo divinus vir sacro elatus fervore & incredibili Corinthios emendandi studio accensus, ad demonstrationis conclusionem properat potius, quam pergit, nec plura exprimit verbis, quam summa postulat necessitas ad vim eius capiendam. Quare qui rudiorum captui consulere & universam argumentationem eius nervis & partibus suis cohaerentem exhibere volunt, addere passim quaedam debent & interiicere ad ea plane tollenda, quae intelligentiam morari possunt. Neque magnam commentationem & diuturnum laborem haec res postulat: Qui propositum

ſitum ſancti hominis vident, intelligunt facile, quidnam illud deſideret. Docet primum, id quod iam diximus, S. PAVLVS duplicem in S. Coena communionem obtingere convivis, primum divinam cum corpore & ſanguine IESV CHRISTI *v. 16.* deinde & moralem, hominum nimirum inter ſe, qui ſacro hoc epulo refici volunt. Hinc eo contendit, ut in epulis, quae agi ſolebant a ſacrificantibus, convivantes pariter cum Deo & Diis coniungi probet. Inter comma igitur *17. & 18.* haec oportet nos verba meditatione veluti interponere: *Atqui ignorare vos nolo, gentes, quae Diis ſerviunt, in ea eſſe ſententia, ſeſe Diis ſuis coniungi, quum in templis eorum convivantur & eos, qui conviviis illis interſunt, pro cultoribus Deorum apud omnes haberi ac reputari.* Hoc quo probet Corinthiis, exemplum primo ſumit a Iudaeis: nec id temere. Etenim plerique Corinthiorum, qui CHRISTO nomen dederant, id quod ex multis apparet epiſtolae huius locis, gente Iudaei erant, & propterea ſententiarum & opinionum Iudaicarum periti. *Vt intelligatis,* ita pergit CHRISTI legatus, *rem ita ſeſe habere, revocate vobis in memoriam, quaenam ratio ſit conviviorum, quae apud Iudaeos ex victimis inſtruuntur. Namque horum conviviorum & illorum, quibus vos intereſtis, ſi opinionem ſpectetis hominum, par ratio eſt. Quotquot apud Iudaeos, ex ſacrificiis edunt, illi in communione ſunt altaris, ſeu religioni dediti ſunt, in cuius ara ſacrificium obtulerunt, nec quiſquam ex victimis oblatis partem ſuam accipere poteſt, niſi Iudaeus ſit & Iudaeorum Deum unice colat. Hinc quo loco ſint illi, qui ad Deorum accedere non verentur convivia, intellectu vobis proclive eſt. Vt apud Iudaeos illi, qui ex victimis edunt, iure cenſentur in communione altaris eſſe, in quo victimae pars, quam Deus ſibi adſeruit, comburitur, & in ipſius Dei etiam communione, cui hoc proprium eſt altare: ita etiam qui accumbere in fanis nil dubitant, vulgo putantur in communione altaris Deorum, immo ipſorum Deorum eſſe, quibus altare illud dedicatum eſt.* Ponit hic nimirum, qui mos ſancto viro valde ſolemnis & uſitatus eſt, priorem comparationis partem: poſteriorem omittit, quam noverat eos facile addituros eſſe cogitando, qui finem diſputationis totius & vulgatas Graecorum opiniones ob oculos ſibi poſuiſſent. Tritum enim ſermone & notiſſimum inter Graecos erat, Diis uti convictoribus, & viciſſim Deorum religione & cultu obligatos eſſe, qui conviviis honori eorum dicatis intereſſent.

His dictis, tangit vir divinus rationem primariam, qua mores ſuos tuebantur illi ex Chriſtianis, quos Deorum iuvabant epulae: *Dii nuſquam revera ſunt, ſed finguntur tantum ab ineptis & ſuperſtitioſis Graecis, quod autem fictis & commentitiis naturis offertur, id polluere & foedare neminem poteſt, qui fruitur illo. Igitur tametſi carnibus veſcamur, quae Diis conſecratae ſunt, haud tamen gravius peccamus, quam ſi cibis utamur ordinariis.* Non negat S. PAVLVS, rem ita ſeſe habere, idque alias iam conceſſerat: *1. Cor. VIII. 4. 5.* at contendit apparere ex illis, quae iam dixiſſet, nihilo tamen minus non leve facinus admitti ab illis, qui victimis non vererentur in delubris Deorum veſci. Res enim eiusmodi non eſſe ex veritate, ſed ex hominum opinione metiendas. Nil dubitare ſcilicet Graecos, ſeſe daemonibus ſacrificare, quaecumque ſacrificarent, aut ad daemones placandos & ſibi conciliandos victimas mactatas valere: ex hac autem opinione hanc conſequi, eos, qui conviviis ex victimis apparatis intereſſent, Deorum eſſe cultores & commentitiis Numinibus coniungi atque ſociari. At Chriſtiano vehementer providendum ac cavendum eſſe, ne homines exiſtiment, ipſi cum Diis ſocietatem eſſe & communitatem aliquam: nec enim poſſe non ex hac perſuaſione infinitos errores Chriſtianae religioni noxios & ſummam impietatem naſci.

Non dubito, hanc interpretationem *commatis vigeſimi* probaturos eſſe, quotquot rem bene putant & aeſtimant. *Immo,* inquit, *quae ſacrificant profani, ea daemoniis ſacrificare dico, non Deo.* Numquam mihi perſuaſerim ſanctum hominem id ſibi velle, profanos vere malis geniis aut Deaſtris immolare, quae immolarent. Etenim haec ſententia pugnaret cum eo, quod paullo ante largitus erat Corinthiis, Deaſtrum nihil aut commentitium eſſe aliquid. Si nihil eſt Deaſter, quomodo vere ſacrificari poteſt illi aliquid? Quare nihil nobis relinquitur, quam ut PAVLVM ex Graecorum loqui ſententia ducamus, & hanc eius mentem eſſe: *Tametſi ſapientes haud ignorent, Deaſtrum quales Graeci colunt, naturam eſſe commentitiam & nihilum aliquid: Graeci tamen nil dubitant, ſeſe naturis quibusdam inter ſummum Deum & homines interiectis ſacrificare, & has ipſas idcirco naturas, tam bonas, quam malas, praeſentes adeſſe in ſacrificiis & conviviis poſt ſacrificia inſtitutis: ex quo concludunt, communionem quamdam ſacrificantium*

 & Deo-

& Deorum ex sacrificiis & conviviis illis nasci. Necesse non est, ut moneam, verbis hisce PAVLI, quo totus eorum pateat sensus, quaedam iterum ratione & meditatione adiicienda esse. Etenim ex ipsa expositione mea id iam liquet: & consequentia verba perspicue id ipsum quod a me additum est, requirunt. Nimirum ita pergit divinus scriptor: *Nolo autem vos in communione daemonum esse.* Non meminerat autem communionis daemonum in praecedentibus verbis, ex quibus hoc efficit: Verum dixerat tantum, Diis sacrificare homines profanos. Quare verbis illis: *Daemonibus sacrificant extranei,* hoc subiici debere, manifestum est: *Putantque, his sacrificiis & adiectis conviviis in daemonum sese communionem venire.* Quibus quidem positis, id recte consequitur, quod continuo subiicit: *Nolo autem vos in communione daemoniorum esse.* His iterum verbis qui PAVLVM significare autumant, revera in daemoniorum communionem deduci eos, qui conviviis Diis sacris interessent, illi, si quid ego video, falluntur. In communionem enim naturae, quae nulla & nihilum est, quales PAVLVS non inficiatus erat, Numina Graecorum esse, nulli pervenire licet. Quocirca hic suberit dicto eius sensus: *Nolo autem persuasum esse cuiquam, vos, qui CHRISTVM complexi estis, Deos tamen simul venerari & in eorum communione versari.* Certe haec opinio religioni Christianae vehementer esse noxia poterat, id quod omnes facile perspicient. His observatis, conclusio huius disputationis, qua negat PAVLVS Christianos mensae Domini & mensae daemoniorum simul participes esse posse *v. 21.* nulli amplius obscura videri poterit. Nam quis neget, firmius nihil & validius fieri posse hac ratiocinatione? Quum in S. Coena Christiani compotes fiant corporis & sanguinis Domini, testenturque, quoties sacrum illum cibum sumunt, sese inter se coniunctos & unius sacrae civitatis membra esse; Deorum vero cultores vicissim putent, eos qui epulis post sacrificia institutis intersunt, daemonibus seu naturis inter Deum & homines mediis coniungi, & praesentiam in conviviis hisce pro nota habeant, ex qua convivarum religio & erga Deos studium intelligi debeat: ideo nullus, cui honos Christianae religionis & Servatoris sui gloria curae est, in Deorum fanis accumbere & simul sacrae, quam CHRISTVS instrui iussit, mensae adsidere, poterit. Etenim qui hoc fecerit, is Graecos in hanc deducet opinionem, religionem Servatoris nostri & cultum Deorum non ita inter se distare, ut coniungi certo modo nequeant, nec obstare quidquam, quo minus aliquis in communione IESV CHRISTI sit & simul Deorum amicitiam & societatem appetat: ex qua opinione quanta flagitia, quae sententiarum portenta, quot maculae & scelera possint non consequi, nemo est tam hebes, quin videat & intelligat. Verum satis, & plus forte, quam satis, dixi ad sanctissimi PAVLI orationem declarandam, qua Corinthios admonet, ne conviviis intersint, quae Graeci solebant in Deorum fanis agere. Nisi mihi forte nimis faueo, interpretatio haec & facilis est ac plana, & divini scriptoris non modo verbis, sed etiam proposito universo plane consentanea: quod ut credam, facit, eam non plane ab aequis & eruditis viris reiectum iri. Quid vero hac probata expositione, superit in PAVLI verbis, quod adhibere liceat illis ad sententiam suam firmandam, qui S. Coenam epulum ex oblatis esse iudicant & divinum scriptorem aperte id tradidisse arbitrantur? Equidem nihil superesse arbitror, ideoque hanc opinionem, quae alioquin maximi ponderis rationibus labefactatur, dimittendam prorsus esse censeo.

Neque tantum forte fructum in controversiis cum Pontificis Romani asseclis haec praebet sententia, quantum inde sperant doctissimi eius patroni. Contendet forte homo Pontificius, praesertim si paullo acutior sit, nihil eam sibi adversari; coniungi posse commode utramque notionem, nec obsistere aliquid, ne S. Coena certa ratione ut sacrificium, alio vero modo, ut convivium ex oblatis instructum, consideretur. Licet omnino, ita perget, S. Coenam ut epulum eiusmodi spectare, quum inter convivas ea distribuitur: quis hos enim inficietur sacrificii ipsius fieri compotes, quod oblatum est? At omne sacrificium, priusquam sacrificantes eo vesci possunt, in ara Domino offerri debet. Id igitur etiam in S. Coena fiat oportet! Immolat nempe primum sacerdos, qui divinitus institutae huic caerimoniae praeest, hostiam certa ratione, quamvis sine sanguine, in ara & supremo Numini offert, oblatam vero deinceps, qui mos est sacrificiorum, cum praesentibus communicat. Quid itaque pugnamus? Dabo tibi, S. Coenam incipere formam convivii talis induere, qualia olim, postquam sacris operati erant, Iudaei & Graeci celebrabant, quum ad distributionem eius ventum est? Tu quo comparationi huic sua constet perfectio, vicissim mihi dabis, ea quae distributionem praecedunt & a sacerdote peraguntur, sacrificium referre, quod pro peccatis viventium & defunctorum supremo Numini offertur. Viderint quemadmodum disputator eiusmodi reprimi queat, qui S. Coenae veram notionem ex sacris veterum conviviis eruendam esse volunt: nobis, quibus secus videtur, has licet argutias contemnere.

Ad

Ad extremum non possum, quin adiiciam, GEORGIVM HICKESIVM, civem CVDWORTHI, id quod iam alias indicavi, hanc etiam eius sententiam oppugnasse. (31) Sed is longe alia hoc ratione fecit,& diverso plane consilio. Displicet viro doctissimo sententia haec ideo, quia ipse sibi cum multis aliis ecclesiae Anglicanae theologis persuasit, in S. Coena vere sacrificium quoddam fieri: (32) Quod autem opponit ei, nihil fere habet, praeter novitatem & dissensionem antiquorum doctorum, quos *Patres* nominant: in quo argumento firmitatem dudum viri sapientes & eruditi desiderarunt. Infinita enim repudianda nobis forent, quae sine controversia vera sunt, si ad hanc exigenda essent normam: Quodcumque novum est, nec Patribus olim probatum, id abiiciendum est. Ex nostris doctoribus B. IO. FRANC. BVDDEVS, parum sese amicum huic opinioni de Coena Domini ostendit, (33) quamquam dubium is tamen fecit, utrum totam duxerit abiiciendam esse, an certis tantum legibus constringendam. Recitata CVDWORTHI sententia & exposita: *Quamvis autem*, inquit, *ingeniosa haec videatur sententia, non tamen sine grano salis est admittenda.* Videtur nonnihil utilitatis & dignitatis huic opinioni relinquere, quia prudenter & circumspecte seu cum grano salis eam vult adhiberi. At quae sequuntur, tam caute posita sunt, ut nescias, utrum rei sibi aliquid cum ea vir beatus esse voluerit, necne? Assumit primum id, quod CVDWORTHVS ex hac sententia contra Pontificios probare vult: Sacram Coenam non esse sacrificium: verum haud significat, num apta sit illa ad hoc dogma contra Romanae partis defensores probandum & stabiliendum. Postea, posse addit quidem existimare aliquem facere opinionem istam haud parum ad confirmandam veram corporis & sanguinis Christi praesentiam in S. Coena: rectene vero hunc existimare putaverit, an secus id sibi haud explicandum esse duxit. *Posset equidem aliquis existimare, hanc sententiam ad confirmandum dogma de praesentia reali corporis & sanguinis Christi plurimum facere, eo quod inde sequatur, ipsum sacrificium, cuius pars in convivio sacrificiali absumebatur, in sacra Coena quodammodo adesse: sed hanc auctoris mentem non esse, nec eum hanc conclusionem admittere, quae ipse hac de re affert, satis superque ostendunt.* Nihil igitur sciscit, nec quid vere sentiat, aperit.

Restat nihil, quod addam, si hoc unum exceperis, capita libelli huius in certa membra esse a me divisa, singulisque capitibus argumenta praemissa. Vt exigui labor hic momenti sit, proderit tamen nonnihil illis, qui commode hoc opusculo uti volent. Vale, amice Lector, & si quid forte peccatum, aut minus luculenter expositum reperies, inter varii generis curas, aerumnas & molestias cuncta haec in litteras relata esse cogita. Dab. in Acad. Iulia d. XVII. mensis Novembr. MDCCXXXII.

(31) *The Christian Priesthood asserted, cap. II. §. X. p.* 165.

(32) Argumenta eius pro hac sententia enumeravit & simul solide ac erudite confutavit Vener. CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS *de oblatione veterum Eucharistica §. VIII. f. p.* 240.

(33) *In Sylloge recentissimarum de S. Coena controversiarum §. XII. p.* 16.

DE

DE
VERA NOTIONE ET INDOLE S.S. COENAE.

NVllus umquam capitalis & gravis exstitit error, quin idem veritatis quadam parte temperatus esset. Quod si enim nihil peregrini ornatus falsitas adsciscerêt, verum talis, qualis in se est, turpis scilicet ac deformis, hominibus appareret, omnium certe animos & oculos turpitudine sua offenderet & a se abalienaret. Igitur umquam prodire solet in publicum, nisi lucido tecta vestimento; quo postquam nuditatem suam velavit, in coetus sese & pectora mortalium audacter insinuat, neque facile a veritate dignoscitur. Hanc erroris fallaciam, quam nullo non adhibuit tempore, quo securius dominaretur, eleganter expressit fabulae sequentis auctor. Veritas ipsam sese primum orbi terrarum exhibebat, multasque regiones obibat, quo certam sibi sedem & domicilium constitueret. Sed qui eam tecto reciperet, nemo unus hominum reperiebatur. Magno igitur & generoso quum esset animo, neque indignis mentibus obtrudere sese invitis vellet, terras relinquere & in coelum confugere secum constituit. Sublimis vero cum ferretur, pallium casu amisit, non secus ac olim Elias. Quod in terras delapsum cupide a falsitate, quae opportunitatem & occasionem eiusmodi dudum desideraverat, arreptum est. Ab eo tempore falsitas veritatis amiculo tecta terrarum orbem peragrat. Falsitas in se spectata nulla est & nihilum, neque suis ideo freta viribus stare ac se tueri potest. Quare semper veritatem quamdam complectitur, κισσοῦ δίκην, ut ATHENAGORAS (1) philosophus Christianus, ait, *hederae instar*, quae paullatim succrescens blandis, lascivisque amplexibus parietem circumplicat, quo nixa sensim sese attollit, donec ipsum id, a quo sustentatur, deiiciat tandem & evertat. Nullus error est, quem non veritas quaedam animet, & ab interitu servet. *Est quaedam veritatis anima, quae corpus omnium errorum agitat & informat*, sine qua nec viveret illud, nec moveretur.

In Orat. de mort. resurr.

Magni vero est interdum ingenii, neque mediocris solertiae, recondita veritatis semina, nec una vitiata iniuria, medio de fonte errorum eruere, suaeque luci ac nitori restituere. Sic PLVTARCHVS alicubi Aegyptiorum de ISIDE & OSIRIDE fabulas ἀμυδρὰς τινὰς, ait, ἐμφάσεις τῆς ἀληθείας, *scintillas quasdam leviter micantes veritatis habere*, ad quas tamen in lucem protrahendas δεινοῦ ἰχνηλάτου, *vate quodam non contemnendo* opus sit.

Libr. de Iside & Osiride (p. 356. T. II. Opp.)

Ex hoc ego genere magnum esse illum, quem Romani Pontificis asseclae fovent, errorem de S. Domini Coena arbitror, utpote quam sacrificium esse statuunt. Manavit hic error primum fortassis ex veritate quadam: sensim vero ab ea magis magisque defecit. At nihilo tamen minus, deformis licet sit & foedus, obscura quaedam veri, a quo descivit, vestigia inquirentibus ostendit. Quod quidem apertum fore confido, si veram Coenae Domini rationem & indolem prius declaravero. Etenim hoc facto, cum gravitatem erroris, quo semetipsos obligarunt assectatores Romani Pontificis, demonstrare, tum veras eius origines accurate aperire mihi licebit.

Veritas index sui & obliqui.

CA-

(1) *Athenagoras)* Ipsa, quae hic afferuntur, verba non exstant in libello ATHENAGORAE *de resurrectione mortuorum*, sed vir doctissimus ex hoc dicto, quo librum suum philosophus hicce Christianus exorditur, elicuit ea veluti: παντὶ δόγματι καὶ λόγῳ τῶν ἐν τούτοις ἀληθείαν ἐχόντων ΠΑΡΑΦΥΈΤΑΙ τι ψεῦδος. *Omnibus dogmatibus & propositionibus, quae ab harum rerum veritate pendent & fulciuntur, aliquid falsi adnascitur & cohaerescit*, cap. I. p. 143. *edit. Dechairi.* Ita saepe solet vir doctissimus sententiam potius, quam ipsa eorum verba, referre, quorum auctoritatibus orationi suae decus & robur conciliare studet.

CAPUT PRIMUM.

ARGUMENTUM.

Tria genera sacrificiorum apud Iudaeos §. I.
Pars sacrificiorum comedebatur ab offerentibus §. II.
Quod multis probatur exemplis §. III. IV. V.
Idem mos inter alias gentes fuit §. VI. VII.
In templis hoc fiebat §. VIII.
Reliquiae ex epulis sacrificialibus §. IX.
Nullum convivium sine sacrificio §. X.
Coena Domini convivium sacrificiale §. XI.

§. I.

Tria genera sacrificiorum Iudaicorum.

Eram indolem & rationem sancti convivii illius, quod Chtistiani *coenam* appellant *Domini*, cui qui intersunt, cotpus Setvatoris nostti edunt, sanguinemque bibunr, quem pto nostra salute semel ad sacrificium in ctuce praebuit, is demum, nisi fallor, recte intelliget, qui cum veteri illud Iudaeorum mote contulerir post rem divinam factam epulandi ac de victimis, quas Deo obtuletant, convivium instuendi. Id quo tanto minus habeat obscuritatis, ptimum quor sacrificiotum suetint apud Iudaeos genera, & quae singulotum ratio & natuta, brevitet mihi declatandum erit. Quatuor in classes disttibui vulgo solent Iudaeotum sactificia: in עולה, חטאת, אשם, שלמים, *Holocausta, sacrificia piacularia, sacrificia pro delicto*, & *salutaria*. Neque id male fieri puto. At credo tamen, utilius, nostroque convenientius instituto fote, si ad tria geneta Iudaeorum sacrificia retuleto. Quaedam primum eotum tota Deo erant sacra, ideoque in altati flammis omnino consumebantut: haec *holocausta* vocantur. Alia deinde partim Deo in ara consectabantur & accendebantur, partim sacerdotibus in victum cedebant. Atque haec iterum in *sacrificia piacularia* & in *sacrificia pro delicto* partiri licet. Posttemo quaedam ttipartito inter Deum, sacetdotes, hominesque, a quibus offetebantut, dividebantut, quae *sacrificia pacis*, & *salutaria* seu שלמים nominari solebant. (1) Hotum sacrificiorum magistti Iudaeotum dicunt unam partem Dei esse, alteram sacetdotum, tettiam denique eorum, a quibus offeruntur & exhibentut: חלק לשם וחלק לכהן וחלק לבעל. Et hinc quoque vocabuli *Schelamim* reperete rationem solenr; quod ideo his victimis proprium esse affirmant, quod & altari, & sacetdotibus, & hominibus rem divinam facientibus pacem affetant, ad quorum quippe singulos pars quaedam eorum pertineat.

De horum sacrificiorum discrimine lege PETITUM in variis lectionibus.

§. II.

Pars sacrificiorum consumebatur ab offerentibus.

Ptimi generis sactificia, tametsi tota Deo dicata erant & flammis in altari absumebantut, non alia, ut atbittot de caussa, quam ut certi cuiusdam Chtistianae religionis mysterii speciem & formam adumbratent, sempet tamen sacrificia salutatia habebant adiuncta, siquidem a ptivatis hominibus offettentut, nec universi populi muneta קרבנות צבור, essent. Quocirca qui eiusmodi Deum victimis placate studebanr, quarum nulla pars relinquebatut, nihilo tamen minus convivium, re divina facta, insttuete potetant. Dispar erat eorum conditio, qui secundi generis sacrificiis accedebant ad Deum: quibus, quod ipsi edetent, nihil plane temanebat. Cuius quidem instituti haec etat ratio, quod hi Deum non ex toto propitium habebant, verum crimine quodam contaminati, quod caesa hostia expiare cupiebant, templum ingrediebantur. At hi ipsi per sacetdotes tamen, quibus apud Deum conciliatotibus utebantur, sactificii participes fiebant: quippe qui, tamquam ptocuratotes, loco eotum, quorum negotia veluti gerebant, victimis vescebantut. At qui sacrificia praebebant salutaria, his partem eorum, quae obtulerant, ipsis comedere, eoque ritu foedus veluti cum Deo tenovare licebat: id quod copiosius deinceps explicabitur. Nam omnis ab his culpa abetat & macula: (*Levit. VII. 20.*) neque in Dei incurrerant iram & indignationem aut foedus cum ipso initum violaverant.

§. III.

(1) *Solebant*) Dignus est, qui hic conferatur ADRIAN. RELANDUS in *Antiqq. Sacris Hebraeor. Part. III. cap. I. §. II. p. 26*.

§. III.

Exempla hanc in rem.

Quare, nullum factum esse inter Iudaeos sacrificium, liquet, quin victimae partem consumerent illi, a quibus ad aram adducta erat, sive ipsi hoc fungerentur officio, sive per sacerdotes, si forte culpa quadam & criminis nota impedirentur. Hinc in sacris litteris epulas ex victimis inter eos semper ritus videas referri, qui cum omni sacrificio numquam non sociati soleant esse. Rem aliquot exemplis declarare iuvat. Deus postquam iusserat Iudaeos, occupata terra Canaan, aras, simulacra, & reliqua omnia cultus divini, quem fictis Diis veteres incolae olim exhibuerant, monumenta evertere, hanc latae legis rationem subiicit: *ne pangas foedus cum habitatore illius terrae, ne quum scortabitur sectando Deos suos & sacrificia Diis suis offeret, invitet te & COMEDAS DE SACRIFICIIS EIVS. Exod. XXXIV. 15.* Quod hic ne fiat, veretur Deus, id postea factum est, teste Mose, *Num XXV. 2. Invitaverunt populum ad sacrificia Deorum suorum & EPVLABATVR POPVLVS ac incurvabat se Diis illarum;* aut, ut *Psalmi CVI. 28.* verbis de hoc utar flagitio: *copulaverunt se etiam cum idolo Pehoris & COMEDERVNT sacrificia mortuorum.* (1) Iethro, MOSIS socer, quum ad visitandum venisset generum, *obtulit Deo holocaustum & victimas, & venit Aaron & omnes seniores Israëlis ad EPVLANDVM cum socero Mosis coram Deo ipso. Exod. XVIII. 12.* Recte ab ABENEZRA & interprete Chaldaeo observatum est, haec sacrificia fuisse salutaria, cum quibus, id quod ante iam indicavimus, *holocausta* semper coniuncta solebant esse. Vituli aurei, cui sacra fecerunt Israëlitae, historiam ubi Moses narrat, haec inter alia scripta reliquit: *Aaron exstruxit altare coram eo, proclamavitque dicendo: Crastinus dies festus esto Iehovae.* (vide, simulatque ara est exstructa, statim convivii mentio fit.) (2) *Surgentes itaque postridie mane obtulerunt holocausta & fecerunt sacrificia pro salute discubuitque populus ad EDENDVM ET BIBENDVM Exod. XXXI.* Hunc locum Paulus in memoriam Corinthiis revocat, quum eos rebus Diis oblatis vesci vetat, *1. Cor. X. 7. Ne igitur inanes Deos colite sicut quidam eorum, de quibus scriptum legitur: SEDIT POPVLVS AD EDENDVM ET BIBENDVM.* Nec enim ibi de vulgari quodam convivio sermo est, verum de epulis, quas ex victimis, vitulo aureo dedicatis, instruxerant Israëlis posteri.

Potius Exod. XXXII. 6.

§. IV.

Alia moris huius exempla.

De *Elkana* sacer Historicus *1. Sam. I. 3.* haec prodidit memoriae: *Adscendebat quotannis e civitate sua Schiluntem ad venerandum Iovam belli potentem, eique sacrificandum. Quoque die rem divinam faciebat, dabat Peninnae uxori suae & omnibus filiis eius ac filiabus eius PORTIONES: Hannae vero dabat partem duplam:* intellige *Portiones*, id quod R. DAVID KIMCHI adnotavit, *victimarum*, quas obtulerat, distributas ab eo fuisse, quibus uxores & familia eius vescerentur. Eiusdem *libri capite nono* Saul Samuelem quaerens, quum propius abesset ab urbe, puellas quasdam in itinere offendisse legitur, de quibus acceperit, Samuelem in urbem venisse, quod populus in excelso colle rem divinam eo die facere constituisset. *Simulac*, aiunt, *ingressi eritis urbem, invenietis eum, quum nondum adscenderit excelsum istud AD EPVLANDVM. Nec enim, dum advenerit, EPVLABITVR populus.* Vocabulum *Bamah*, quod hic in Hebraeo codice exstat, proprie significat *locum excelsum*, aut locum, in quo victimae caedi & offerri solent: ex quo Graecum nomen βῶμος natum esse, viri docti (1) suspicantur. At Chaldaeus tamen interpres, cum aliis multis in locis, tum hic reddit illud [illegible] *domus accubitus*, eo quod accumbere ad epulandum & rem sacram facere duae res tum temporis erant, quae segregari nullo modo poterant. *Decimo sexto libri* huius *capite* Samuel,

(1) *Mortuorum)* Primum hoc testimonium alio collocari debebat loco. Nam in eo hic est vir doctissimus, ut Iudaeos ostendat epulas ex victimis Deo caesis instituisse: Haec vero dicta non Iudaeos, sed veteres Palaestinae incolas, populosque Orientales, qui multis serviebant Diis, hoc ritu functos fuisse, ostendunt.

(2) *Convivii)* Haec observatio unice nititur ambiguitate vocabuli Anglici: *Feast*, quod notum est, & *diem festum*, & *convivium* significare. Vir doctissimus, posteriori sensu in versione Anglica id sumsit, quo ex hoc loco Mosis probaret, epulas & convivia non potuisse divelli a sacrificiis. Ego vero, ut quod res est, fatear, temere hoc factum arbitror. Nec enim vocabulum Ebraeum חג duplicem illam, quam nomen Anglicum, potestatem habet: nec AARON hisce verbis convivium indicit supremo Numini celebrandum, sed diem festum.

(1) *Viri docti)* IO. GVIL. STVCKIVS in *descriptione sacrificiorum gentilium fol. 63. a.* & alii.

Samuel, qui Bethlehemum fese contulerat, ut Davidem ungeret: *Ad celebrandum*, inquit, *sacrificium Iebovae veni, comparate vos, ut mecum veniatis ad illud sacrificium.* Quumque natu minimum Iesse filium abesse domo cognovisset: *Mitte* ait *& assume eum: nec enim ACCVMBEMVS, donec venerit huc.* Nec ego aliter illud, praeeuntibus Iudaeorum doctoribus, interpretor, quod *Iud. IX. 27.* scriptum legitur: *Ingressi sunt in aedem Dei sui, ut ederent & biberent & Abimelecho male dicerent*, id est: Ingrediebantur aedem Dei sui, ut ipsi sacrificium facerent & postea convivium ex residuis eius partibus appararent. Ac fortassis ex hoc ipso ritu sacrificiis oblatis vescendi nomen hic Sichemitarum Deus invenerat, qui *Berith* dicebatur; quod nomen *foedus* significat. Nam qui foedera pangebant, id quod luculentius deinceps docebimus, hoc inprimis more solebant uti. Nec aliter Hebraeorum interpretes illud exponunt, quod Philistaei, postquam lumina effoderant Simsoni, fecisse leguntur *Iudic. XVI. 23. Congregati sunt ad celebrandum sacrificium magnum Dagoni, Deo suo, & AD LAETITIAM*, id est, ad epulas post rem divinam factam instituendas. (2)

§. V.

Hanc propter caussam toties in sacris litteris conviviorum & epularum mentio fit, quum Iudaeorum superstitio, qui Deos inanes saepenumero sacrificiis honorabant, reprehenditur. *Esaiae XVII. 7. In monte*, inquit vates, *alto & elato ponis CVBILE tuum, etiam illuc adscendis ad faciendum sacrificium tuum.* Priscia enim his temporibus non sedebant in conviviis, sed in lectis accumbebant. *Ezech. XXIII. 40. Mittitis ad homines Sabaeos e longinquo venturos* (id est, ad falsorum Numinum sacerdotes ex Arabia) *qui legata ad se missa statim veniunt, quorum caussa lavas te, fucas oculos tuos, & ornas te ornamentis. Insides LECTO splendido, cum mensa instructa ante illum.* (1) *Amos II. 8. Et super vestes in pignus acceptas decumbunt ad quodvis altare*, id est, ad quaevis accumbunt altaria, ut sacrificiis, quae in illis oblata falsis Diis sunt, vescantur. Sic *Ezech. XVIII. 11. in montibus comedere* idem videtur esse, quod in montibus sacrificia facere; nam alterum sine altero fieri non poterat. *Qui ista omnia non faciat, quin etiam in istis montibus comedat.* בטוריא פלח טעותא, id est, Diis in montibus victimas haud immolet, uti Chaldaeus interpres haec verba reddidit. (2) Postremo s. PAVLVS universe pronuntiat, eos qui altaris participes fiunt, sacrificiis vesci solere. *Hebr. XIII. 10. Habemus altare, ex quo non habent ius cibum capiendi, qui tabernaculo deserviunt.* (3) His unum adiicere placet, quod paucis notum esse video, Iudaeos, dum in locis desertis errarunt, nihil privatim & domi suae comedisse, quin id antea Deo in sacrificii loco ad portam tabernaculi obtulissent. Diserte quidem hoc praecipitur. *Levit. XVII. 4. 5. Quicumque e familia Israëlis iugulaverit bovem, aut agnum, aut capram in castris extrave castra, neque ad portam tentorii conventus non adduxerit illam, oblaturus oblationem Iebovae, is perinde ac si caedem fecerit, babetor.* Ad quem locum NACHMANIDES, ex veterum magistrorum sententia, haec adnotat הנה מתחלה צוה שכל מה שרם אוכלים שלמים. *Vides praecepisse Deum initio, ut omnia, quae comederent Israëlitae, sacrificia essent pacificatoria.* Huic autem legi, postquam ingressi erant in terram promissam, derogatum est, eo quod plerorumque domicilia remotiora essent a tabernaculo foederis, quam ut quotidie ad rem sacram faciendam accedere eo possent. *Deut. XII. 20. 21. Si procul aberit abs*

Alia ad hanc rem probandam testimonia.

v. CASAVBONI Exerc. in Baron. 16. 21. (p. 330.)

De Saba vid. SALMASIVS Exerc. Plinian. p. 497. 500. (p. 348. sequ. ed. recent.)

(2) *Instituendas*) De veritate harum interpretationum pugnare nolo, tametsi non nimis validae ac munitae sint. Sed quomodo Sichemitarum & Philistaeorum exemplis probabitur id, quod hic probare instituit Vir doctissimus, gentem Deo sacram seu Hebraeos post rem divinam factam convivium celebrasse?

(1) *Illum*) Hic Ezechielis locus ad rem praesentem haud pertinet. Nam statim sanctus vates addit, quare mensa haec instructa fuerit: *super quam suffimen unguentumque meum posuisti.* Non ergo convivandi caussa posita erat, sed thus in honorem Dei, qui putabatur, accendendi.

(2) *Reddidit*) Ex his sanctorum vatum locis id quidem nobis intelligere licet, Iudaeos, profanarum gentium more, Diis commentitiis sacra fecisse & ex victimarum reliquiis in templis aut locis excelsis epulatos esse: at minime ex illis efficies, quod hic efficere vult vir doctissimus, populum Iudaeorum post victimas vero Numini oblatas convivia & instruxisse, & instruere a Deo iussum fuisse. Non desunt multo clariora, ex quibus hoc apertum est, testimonia: & carere idcirco caussa haec dictis istis poterat.

(3) *Deserviunt*) Validius hoc fit argumentum ex PAVLI verbis ductum, si animadvertamus, quod mihi perspicuum videtur esse, *aram* hic poni pro *victima* in ara Deo oblata. Sensus verborum hic est, ut puto: *Iesu Christi, qui vera est pro peccatis hominum victima, nemo fieri particeps potest, qui in caerimoniis & externis ritibus Iudaicis religionis arcem censet esse positam.*

abs Te locus ille, quem electurus est Iehovah Deus ad collocandum nomen suum illic & mactabis de armento tuo aut de grege tuo - - tum comedes intra portas tuas omnino, prout desiderabit animus tuus. Eius vero ritus loco tria quovis anno certa, statutaque tempora lege designabantur, quibus mares omnes Hierosolymas adscenderent, quo Deum in tabernaculo suo viderent & in conspectu eius cibum, potumque sumerent. Quodque tum offerebant Deo sacrificium, id עולת ראיה *sacrificium visionis*, vulgo nominabatur. (4)

§. VI.

(4) *Nominabatur)* Magnus est doctissimorum virorum numerus, qui id ipsum, quod hic CVDWORTHVS probat, demonstratum dedere, moris fuisse Iudaeis, ex residuis victimarum partibus solemnes epulas instruere. Dissident hi quidem inter se, utrum hic ritus ab aliis populis ad Iudaeos venerit, seu potius, divinis auspiciis ad Iudaeos ab aliis gentibus translatus sit, an vero á Iudaeis ad reliquos populos, qui pluribus supplicabant Diis, manaverit? at de ipsa re nihil inter eos est controversiae. Consuli ex multis inprimis velim IO. MICH. DILHERRVM *De cacozelia gentilium cap. XII. Tom. II. Dispp. Academ. p. 274.* IO. SPENCERVM *de legibus Ebraeor. ritualibus Lib. III. Diss. I. Cap. VII. p. 703. Tom. II. ed. recent.* IO. GVILIELM. STVCKIVM *Antiquit. Convival. Lib. I. cap. XXX. f. 108. s.* Nihil igitur addam, nisi unum, quod praetermissum video ab illis, qui hoc argumentum tractarunt, tametsi non inutile sit cognitu, & ad controversiam quamdam, quae diu doctos inter viros agitatur, terminandam inprimis conducat. Esseni, nobilis Iudaeorum secta, ut in multis aliis rebus a maiorum institutis defecerat, ita quoque ab epulis abstinebat, quas reliqui Iudaei post rem divinam factam instituere solebant. Auctor huius rei ex THEOPHRASTO est PORPHYRIVS, ex primis scholae Platonicae doctoribus; cuius verba ex *Libro de abstinentia a carnibus animalium Lib. II. §. XXVI. p. 70.* haec sunt: καίτοι Σύρων μὲν Ἰουδαῖοι διὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς θυσίαν ἔτι καὶ νῦν φησὶν ὁ Θεόφραστος ζωοθυτοῦντες, εἰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἡμᾶς κελεύοι τις θύειν, ἀποσταίημεν ἂν τῆς πράξεως. οὐ γὰρ ἑστιώμενοι τῶν τυθέντων πολὺ μέλι καὶ οἶνον λείβοντες, ἀνάλισκον τὴν θυσίαν θᾶττον, ἵνα τοῦ δεινοῦ μὴ ὁ πανόπτης γένοιτο θεατής. *Proinde Iudaei, qui Syriam incolunt, propter primum sacrificiorum institutum eo modo etiamnum animalia, ut ait Theophrastus, sacrificant: quo si nos iuberent facere, a ritu immolandi desiceremus. Non enim VICTIMAS EPVLANTVR, sed eas integras per noctem comburentes, multo melle & vino iis superfuso sacrificium ocyus consumunt, ne qui omnia videt facinus hoc intueatur.* De Essenis haec esse verba accipienda, non de omnibus Iudaeis, & res ipsa loquitur, & quae sequuntur extra omnem controversiam ponunt: καὶ τοῦτο δρῶσι, νηστεύοντες τὰς ἀνὰ μέσον ταύτης ἡμέρας· καὶ κατὰ πάντα τοῦτον τὸν χρόνον ἅτε φιλόσοφοι τὸ γένος ὄντες, περὶ τοῦ θείου μὲν ἀλλήλοις λαλοῦσι, τῆς δὲ νυκτὸς τῶν ἄστρων ποιοῦνται τὴν θεωρίαν. *Hoc autem faciunt, diebus interiectis ieiunantes, & per totum tempus, tamquam e philosophorum essent genere, de Numine colloquuntur: nocte etiam astra contemplantur.* In Essenos haec egregie convenire, neminem praeterire poterit, cui vel PHILO, vel IOSEPHVS est lectus: in Iudaeos autem generatim nullo modo cadunt. Neque mirum est a carnibus victimarum homines abstinuisse, quos PYTHAGORAE instituta imitatos esse, & carnes contemplationi & sanitati animae obsistere, credidisse, notum est.

Lis est inter viros eruditos: Vtrum Esseni victimas immolaverint Deo, nec ne? Plerique omnes olim nil dubitarunt, Essenos hac in re a Iudaeorum ceteris haud discessisse: idque fecerunt auctoritate IOSEPHI freti, qui de Essenis haec scripta reliquit *Antiquit. Iudaicarum Lib. XVIII. cap. I. §. V. p. 871. Tom. I.* Εἰς δὲ τὸ ἱερὸν ἀναθήματά τε στέλλοντες, θυσίας οὐκ ἐπιτελοῦσι διαφορότητι ἁγνειῶν ἃς νομίζοιεν, καὶ δι' αὐτὸ εἰργόμενοι τοῦ κοινοῦ τεμενίσματος, ἐφ' αὑτῶν τὰς θυσίας ἐπιτελοῦσι. *In templum autem donaria dum mittunt, ibi sacra non faciunt, propterea quod lustrationes habeant sanctiores; hac de caussa communi delubro arcentur & sacra sua seorsum faciunt.* Vide ex multis IOH. DRVSIVM *de tribus sectis Iudaeor. Lib. IV. cap. XXII. p. 346. ed. Triglandii.* Verum recentiores ab hac sententia PHILO Iudaeus abduxit, qui contrarium de hac secta perhibet, *Libro quod omnis probus liber p. 876.* οὐ ζῷα καταθύοντες, ἀλλ' ἱεροπρεπεῖς τὰς ἑαυτῶν διανοίας κατασκευάζειν ἀξιοῦντες. *Non mactant victimas, sed suasmet ipsorum mentes componunt ad sanctimoniam.* Nec uno tamen modo omnes, qui hanc sequuntur sententiam, IOSEPHI testimonium, quod sibi vident adversari, labefactant. Quidam ab arte Critica petunt auxilium & IOSEPHI locum corruptum esse statuunt. SAM. PETITVS, vir ingeniosus & litteratissimus, qui *Variar. lectionum Lib. IV. Cap. IX. p. 795.* multus est in hac opinione defendenda, pro τὰς θυσίας, quod in nostris est IOSEPHI codicibus, legere iubet: τὰς δ' ὁσίας ἐπιτελοῦσι, *purgationes peragunt.* Verum hanc coniecturam nullus fulcit codex; RVFINVS autem & ZONARAS prorsus conficiunt, quorum scilicet vterque ita verba legit IOSEPHI, ut hodie leguntur a nobis. Vid. IOH. ZONARAE *Annales Lib. VI. Cap. III. p. 199. ed. Venetae.* Quis codicum omnium consensioni & tam antiquis testibus suspicionem vel ingeniosissimam praeferat? sed & ipsa IOSEPHI oratio hanc emendationem repudiat, qui non de purgationibus, sed de victimis verba facit. Male certe scriptor hic sacrificiis sacras lotiones & purgationes, quas & reliqui servabant Iudaei, opposuisset. Hinc alii emendatione haud opus esse, sed iusta tantum verborum IOSEPHI interpretatione, opinantur. Verba nimirum ἐφ' αὑτῶν τὰς θυσίας ἐπιτελοῦσι ita iubent vertere: *In seipsis sacrificia peragunt*, id est, sese ipsos Deo vovent & consecrant. GISB. CVPERVS *epistola ad IO. d' OUTREIN* sub finem libri OVTREINII *de clangore Evangelii p. 394.* RICHARDVS IBBETSON *Notis ad Iosephum p. 871.* Verum, ut omittam alia, quae prorsus violentam docent esse hanc expositionem verborum IOSEPHI, hoc mihi unum ad eam infringendam sufficere videtur, quod vehementer obscure facilis alioquin

§. VI.

His, nil dubito, testimoniis extra omnem posui controversiam, Iudaeos solitos fuisse sacrificiis suis solemnes epulas adiungere. Rem vero non inutilem me facturum arbitror, si his nonnihil de gentibus a veri Numinis cognitione alienis, appendicis instar, adiiciam, inter quas idem institutum viguit: praesertim, quum prospiciam, fructus hinc nonnihil ad sequentem disputationem redundaturum esse. Vsu tam receptum erat olim inter omnes gentes, quae multis servierunt Diis, post sacrificia, quibus commentitia sua placare volebant Numina, convivia instruere, ut ISAACVS ABRAVANEL, non indoctus Iudaeorum magister, in *Piruſch Hatterah* haec de illis scripta relinquere nil dubitaret: בימים קדמונים כל מי שהוא עושה עבודת אלילים מיד היה עושה עליה מכלה *Diebus antiquis quisquis idolis sacrificabat, statim convivium instruebat de sacrificiis.* Et huius quidem moris tam remotae credebantur origines, ut ipsi populorum istorum scriptores ad PROMETHEVM initia eius referrent. Animadvertit hoc SALMASIVS (1) in *Exercitationibus Solino-Plinianis*, qui: *Hunc*, inquit, *sacrificii morem a Prometheo originem duxisse volunt, quo partem hostiae in ignem coniicere sunt soliti, partim ad suum victum abuti.* Aetas quidem PROMETHEI huius, si fides haberi debet EVSEBII *chronico* & vulgaribus Chronologis, in annum circiter 3028. periodi Iuliani incidit; quod si verum esset, diu post NOACHVM vixisset. Verum multo eum citius & ipsis prope NOAE temporibus fuisse, vel inde perspicuum est, quod IAPHETI dicitur fuisse filius, cuius parens NOACHVS fuit: quem IAPHETVM gentium Europaearum patrem esse constat, quae *Iapeti genus* ideo a poëta vocantur. (2) (*Gen. X. 5.*) Non illi certe sunt humani

Idem mos inter gentes alienas profanas testibus tam Graecis.

p. 129. a. p. 91. ed. recent.

Observari velim hic formulam איי הגוים insulae gentium in sacris litteris

quin scriptor loquutus esset, si his verbis id, quod diximus, indicare voluisset. Igitur alii sunt, qui nodum sibi secandum esse ducunt, quem solvere nequeunt, & PHILONEM potius audiendum esse praecipiunt quam IOSEPHVM; illum enim Essenos ante oculos habuisse circa Alexandriam degentes, & rerum idcirco ad hanc familiam pertinentium, multo magis, quam hic, gnarum & peritum fuisse: illum quoque copiose ac luculenter de hac secta commentatum esse, hunc breviter, praecise & aride: rationem vero postulare, ut locuples & copiosus scriptor homini anteponatur rem praetereundo tantum attingenti. Ita IAC. BASNAGIVS *Histoire des Iuifs Livr. II. Chap. XX. §. XIV. p. 535. 536. Tom. II.* A quo non multum discedit IO. FRANC. BVDDEVS, qui *Histor. Eccles. Veter. Testam. Tom. II. p. 1212. minus sibi id credibile videri* profitetur, quod IOSEPHVS perhibet, *quam quod PHILO refert.* Sunt vero & aliqui, quos nihil decernere, sed rem omnem in medio relinquere iuvat. Vid. IO. CLERICVS *Prolegom. ad Historiam Eccles. binorum priorum seculorum sect. I. Cap. IV. §. VIII. p. 18. s.* PORPHYRII, quem supra descripsi, locus totam hanc dirimit controversiam & simul historiam Essenorum non mediocriter illustrat. Primum scilicet ex eo patet, haud mentitum vel deceptum fuisse IOSEPHVM, quum scriberet, Essenos victimas offerre quidem Deo, verum extra templum & peculiari more. THEOPHRASTVS enim, gravis & antiquus auctor, id ipsum non modo confirmat, verum etiam caussam affert, propter quam in templo rem sacram facere huic sectae haud licuerit. Nimirum qui in templo victimas caedi iubebant, illos ex victimis epulari etiam oportebat: quod quum sibi religioni ducerent Esseni, qui omnem carnem fugiebant, idcirco seursim immolare debebant. Constat deinde ex hoc loco, Essenis in Syria habitantibus id tantum in more fuisse positum, ut Deum victimis placarent, nec carnem tamen hostiarum degustarent. Igitur & PHILONIS salva manet auctoritas, qui de Essenis Aegyptum incolentibus unice loquitur, apud quos alia haud dubie instituta fuerunt. Et his observatis illud postremo apparet, in factiones quasdam Essenos fuisse divisos, nec iisdem omnes institutis & ritibus usos esse, sigillatim Syros & Aegyptios Essenos non mediocri discrimine dogmatum & opinionum seiunctos fuisse.

(1) *Salmasius*) Miror, virum doctissimum SALMASII tantum probare testimonio, veteres Graecorum & aliarum gentium scriptores ad PROMETHEVM origines epularum post rem divinam olim adornatarum retulisse, nec scriptorum illorum aliquem nominare. Video, id ipsum IO. SPENCERVM facere *de legibus ritualibus veter. Ebraeor. Lib. III. diss. I. cap. VII. p. 706.* At non is est SALMASIVS, cuius auctoritati stare queat lector in eiusmodi caussis antiquis. Narravit HESIODVS in *Theogonia v. 535. s. p. 92.* fabulam illam de Prometheo, qua haec nititur opinio. Clarius HYGINVS *Astron. Poët. Lib. II. Cap. XV. p. 97. Prometheus - - recusatione dicitur ab Iove impetrasse, ut partem hostiae in ignem coniicerent, partem in suos consumerent usus.*

(2) *Vocantur*) Multi sunt inter Viros eruditos, qui Historiae sacrae & profanae cognationem & similitudinem persequuti sunt, quibus parens PROMETHEI *Iapetus* idem fuisse videtur, qui *Iaphetus*, Noae filius. Vid. GERH. IOH. VOSSIVS *de idololatriae orig. & progressu Lib. I. Cap. XVIII. p. 54.* PETR. DAN. HVETIVS *Demonstrat. Evangel. Propos. IV. Cap. X. §. VI. p. 256.* STEPH. MORINVS *in Diss. octo ad Antiqq. sacras & profan. Diss. I. p. 11.* sed neminem praeterit, quanta vis sit argumentorum, quae a nominum similitudine sumuntur. Poëta, quem vir doctissimus ait Europae incolas *Iapeti genus* appellasse HORATIVS est *Lib. I. Od. III.* Sed fallitur, quod sibi persuadet, nomine hoc Europaeos tantum a poëta intelligi: nam manifestum est, universum genus humanum ab eo designari.

semper fere adhiberi ad Europam designandam. Lib. I. De Idol. cap. XVIII. p. 54.

humani auctores, qui tempora aetatis illius computarunt quam CENSORINVS, VARRONIS exemplo, μυθικὸν appellavit, in quorum iudicio & auctoritate multum collocari queat fiduciae. Nec diffiteor tamen, magis mihi placere eruditissimi VOSSII sententiam, qui PROMETHEVM ipsum fuisse NOACHVM, IAPHETI patrem, non autem filium IAPHETI, existimat. Reliqua enim, quae de PROMETHEO narrantur, perapte cadunt in NOACHVM: neque admirandum est magnopere, in re vetustatis adeo remotae eiusmodi errorem ab auctoribus profanis admissum esse. (3) Quod si recte PROMETHEVS cum NOACHO componitur, ritum hunc ex sacrificiis epulas instruendi universus statim orbis eodem tempore, quo morem ipsum victimas Deo caedendi, accepit. (4) Quidquid id est, tanta exstat testimoniorum de hoc ritu in antiquis scriptoribus copia, ut vel solus HOMERVS tot nobis suppeditare queat, quot sufficiunt ad rem hanc extra omnem disputationem collocandam.

v. 456. f. p. 36. *Iliados Libro I.* narrat poëta, quemadmodum Agamemnon Apollini hecatomben per sacerdotem eius Chrysen offerri curavit & continuo post rem sacram factam convivium celebraverit: v. 415. f. p. 78. *Libro II.* idem Agamemnon Iovi bovem caedit, Graecorumque praefectorum nonnullos invitat, ut secum de victima coenent. v. 32. f. p. 58. *Libro III. Odysseae* NESTOR legitur magnificum NEPTVNO sacrificium, octoginta nempe duo iuvencos, immolasse, atque inde epulas in littore apparasse. *Libro VIII.* postquam ALCINOVM taurum IOVI obtulisse dixerat, haec statim subiicit:

- - - Δαίνυντ' ἐρικύδεα δαῖτα
Τερπόμενοι.

PLATONI *de legibus secundo* epulae hae dicuntur ἑορταὶ μετὰ θεῶν, *festi dies*, post rem sacram Diis factam instituti. (5)

§. VII.

(3) *Admissum esse)* VOSSII hic legit vestigia vir doctissimus, qui, tametsi velit PROMETHEVM nullum esse alium quam ipsum NOACHVM, simul tamen *Iapetum* & *Iaphetum* inter se haud differre contendit. Cui quum opponi posse videret sententiae, *Iapetum* a poetis parentem dici PROMETHEI, at sacras testari litteras, *Iaphetum* filium fuisse NOACHI, quem VOSSIVS censet esse PROMETHEVM. *Nihil mirum*, inquit, *si in seculis, tam longe remotis, antiquitas patris & filii nomina confuderit.* Sed si tam grave peccatum vetustas admittere potuit, ut filium cum parente confunderet, nescio, quidnam ea certi nobis afferre queat ad Historiam sacram illustrandam? In maiorem memoriae vitio errorem incidit IO. SPENCERVS *de legib. Ebraeor. ritual. Lib. III. Diss I. cap. VII. p. 706.* quum: *Denique*, inquit, *Prometheum illum, eumdem cum Iapeto, adeoque Noacho σύγχρονον fuisse arbitrantur.* Nullus mihi opinionis huius patronus occurrit inter viros harum rerum studiosos. Dicere debuit vir eruditus: *Cum Iapeti filio.*

(4) *Accepit)* Ita sentit HVGO GROTIVS *Comm. in Matth. XXVI. 26. p. 451. Apud Graecos, aliasque gentes usurpabatur, ut qui victimas offerrent, de earum carne epularentur - - sive id ab Hebraeorum exemplo originem traxit, seu, QVOD EST PROBABILIVS, a communium parentum institutis.*

(5) *Instituti)* In plerisque PLATONIS codicibus *Libro II. de legibus p. 576.* non legitur μετὰ θεῶν, sed μετὰ θεῶν. Atque haec lectio commodum parit sensum, quod ex illis, quae de loco hoc PLATONIS iam disseremus, apparebit. Ipsa primum philosophi verba exhibeo: θεοὶ δὲ οἰκτείραντες τὸ τῶν ἀνθρώπων ἐπίπονον πεφυκὸς γένος, ἀναπαύλας τε αὐτοῖς τῶν πόνων ἐτάξαντο, τὰς τῶν ἑορτῶν ἀμοιβὰς τοῖς θεοῖς, καὶ Μούσας, Ἀπόλλωνά τε μουσηγέτην καὶ Διόνυσον ξυνεορταστὰς ἔδοσαν, ἵν' ἐπανορθῶνται τὰς γενομένας τροφὰς ἐν ταῖς ἑορταῖς μετὰ θεῶν. MARSILIVS FICINVS hunc locum, ut multos PLATONIS alios, tam inepte ac perverse vertit, ut certus sim, ipsum nescivisse, quid significare vellet. *Dii autem*, inquit, *genus hominum laboribus natura pressum miserati, remissiones laborum ipsis statuerunt, solemnia videlicet festa vicissim in ipsorum Deorum honorem instituta praebentes. Musas quin etiam & Apollinem Musarum ducem, & Bachum concelebratores, Deorumque concilio emendatores miram inter solemnia adhibuere.* Felici admodum sit oportet ingenio, nec Oedipo inferior, cui haec verba perspicua & plana sunt. Ego aut nihil aut parum certe hic intelligo. Nec difficile tamen, nisi me ratio fallit, indagatu est, quaenam mens sit PLATONIS. Sed maior in FICINO imaginandi, quam iudicandi vis, & mediocris plane litterarum Graecarum, morumque ac rituum veterum cognitio. Declarabo ego sententiam PLATONIS paullo copiosius. Mihi quidem hoc dicere videtur: *Dii generis humani, quod multis premitur laboribus & molestiis, misereti in solatium laborum & aerumnarum dies ipsis festos in honorem Deorum celebrandos dederunt, atque Musas, Apollinem, Musarum ducem & Bachum dies festos una cum illis agere iusserunt, ut convivia quae in ipsis diebus festis una cum Diis fiunt, ordinent.* Ante omnia, ut vis dicti huius pateat, figurae poëticae removendae sunt, quibus dictio PLATONIS conferta est & interdum vehementer obscuratur. Musas, Apollinem & Bachum PLATO his in verbis posuit, quod poëtae solent, pro rebus illis, quibus hi Dii praeerant, pro arte poëtica, pro Musica & pro vino. Diebus nimirum festis, qui Diis inter Graecos sacrati erant, cantabant homines, saltabant & choreas ducebant, convivabantur, denique & vinum largiter sumebant. Hinc PLATO dicit, permisisse aut iussisse Deos, ut Musae, Apollo & Bachus dies festos una cum hominibus celebrarent,

§. VII.

Ex Latinis ſcriptoribus *Lyci* verba ex PLAVTI *Poenulo* huc pertinent: Quam Latinis.

- - - Convivas volo
Reperire vobis commodos, qui una ſient, Act. II. Scen. II. v. 44.
Interibi attulerint exta.

Nec non GELASIMI in *Sticho* dictum:

Iamne exta cocta ſunt? quot agnis fecerat? Act. I. Scen. III. v. 96.

In VIRGILII *eclogis* paſtor amicum ſuum his verbis invitat:

Cum faciam vitula pro frugibus, ipſe venito. Eclog. III. v. 77.

EVANDER apud eumdem poëtam *Aeneidos VIII.* inter alia haec ad AENEAM: v. 183.

Tum lecti iuvenes certatim, araeque ſacerdos
Viſcera toſta ferunt taurorum - -

PLVTARCHVS alicubi (1) in cultu Hecates id inprimis deforme, nec probandum eſſe praecipit, quod illi, qui victimas ad aras eius adducerent, earum nulla ratione participes fierent. Idem auctor de Catilina, ſociiſque eius memoriae prodidit, (2) ὅτι καταθύσαντες ἄνθρωπον ἐγεύσαντο τῶν σαρκῶν, *quod hominem immolaverint, omnesque de carne eius comederint*, ut nimirum ſacro hocce ritu, tamquam vinculo quodam, foedus, quod iniverant, nefarium confirmarent. STRABO vero ſingulare quoddam religionis genus inter Perſas receptum fuiſſe memorat: quos, narrat, quum rem divinam facerent, nullam victimae partem Diis conſecraſſe, ſed totam hoſtiam una cum convivis ſuis conſumſiſſe, tradidiſſe vero, Deum, quem colerent, dum ipſi carnibus veſcerentur, animam beſtiae, quam honori eius immolaſſent, ſibi vindicare, atque ea contentum eſſe. Dabo ipſa auctoris verba *ex decimo quinto eius* Libro: Μερίσαντος δὲ τοῦ μάγου τὰ κρέα τοῦ ὑφηγουμένου τὴν ἱερουργίαν, ἀπίασι διελόμενοι. τοῖς θεοῖς οὐδὲν ἀπονείμαντες μέρος. τῆς γὰρ ΨΥΧΗΣ φασὶ τοῦ ἱερείου δεῖσθαι τὸν θεὸν, ἄλλου δὲ οὐδενός. ὅμως δὲ τοῦ ἐπίπλου τι μικρὸν τιθέασιν, ὡς λέγουσί τινες, ἐπὶ τὸ πῦρ. *Quum vero magus qui ſacrificio praeeſt, membratim carnes in ſingulos diviſit, abeunt, nulla parte Diis relicta: dicunt enim, Deum nihil velle praeter hoſtiae animam: quidam tamen, ut fertur, omenti partem igni imponunt.* p. 695.

§. VIII.

id eſt, inſtituiſſe, ut diebus illis homines carminum cantu, inſtrumentorum Muſicorum concentu, ſaltationibus & compotationibus ſeſe recrearent. His dictis cauſſam addit, quare Dii voluerint Bachum, Muſas & Apollinem diebus feſtis intereſſe: ἵν' ἐπανορθῶνται τὰς γενομένας τροφὰς ἐν ταῖς ἑορταῖς μετὰ θεῶν: *ut curent, quo decenter fiant epulae, quae una cum Diis fiunt in iſtis diebus feſtis.* Perſuaſum erat Graecis, ipſos Deos conviviis & epulis illis intereſſe, quae diebus feſtis poſt rem divinam factam, inſtituebantur: quod infinitis oſtendi veterum locis poſſet: OVIDIVS *Lib. VI. Faſtor. v. 305. p. 395. Tom. III. Opp.*

Ante focos olim longis conſidere ſcamnis
Mos erat: ET MENSAE CREDERE
ADESSE DEOS.

Hinc PLATONI dicuntur μετὰ θεῶν *cum Diis* fieri. ἐπανορθῶσθαι vero haud dubie eſt idem quod: *proſpicere, ut res quaedam, decore & ordine fiat.* Quocirca PLATONEM hoc dixiſſe arbitror: Permiſiſſe Deos, ut homines diebus feſtis cantarent, ſaltarent & biberent, quo tanto magnificentius & hilarius epulae fierent, quae celebrari ſolebant diebus illis. Nec tamen & altera, quam CVDWORTHVS ſequitur, lectio inconcinna eſt: μετὰ θεῶν ſc. πιάγων: *quod poſt rem divinam ſeu ſacrificium*, ſignificabit. Requirit adhuc PLATO eruditum, fidelem & iudicio praeditum interpretem, qui ſententiam philoſophi Rhetoricis & poëticis ornamentis nimis ſaepe veſtitam & occultatam verbis perſpicuis & popularibus exponat. Neque tot eſſent inter viros eruditos de PLATONIS ſcitis & dogmatibus certamina, ſi omnes ſecum expenderent, nullum eſſe Graecum ſcriptorem, cuius dictio ad Poëtarum orationem propius accedat, & latentem ſub figurarum integumentis doctrinam eruere & in aperto ponere ſtuderent.

(1) *Alicubi*) PLVTARCHVS *Sympoſiac. Lib. VII. p. 708. Tom. II. Opp.* ὥστε πάσχειν τοὺς δειπνίζοντας ἃ πάσχουσιν οἱ τῇ Ἑκάτῃ καὶ τοῖς ἀποτροπαίοις ἐκφέροντες τὰ δεῖπνα μὴ γευομένους αὐτοὺς μηδὲ τοὺς οἴκοι, πλὴν καπνοῦ καὶ θορύβου μετέχοντας. *Quo fieret, ut qui convivium praebet, eadem fortuna uteretur, qua ii, qui Hecatae & averruncatoribus geniis coenam exponunt, de quibus nihil ipſi aut familia guſtant, fumo interim & moleſtiis vexati.* Sed hic locus PLVTARCHI alienus mihi videtur eſſe a praeſenti negotio. Nam de ſacrificiis Hecates haud agitur in eo, ſed de *Hecates coena*, quae vocabatur inter Graecos. Moris nimirum inter Graecos erat, ut huic Deae in noviluniis menſam publice ponerent variis cibis inſtructam, qui a pauperibus conſumebantur, nulla illis parte relicta, qui eos apponi iuſſerant. Lege quae pereruditè nuper de hac Hecates coena ex veterum monumentis collegit vir longe doctiſſimus & antiquarum rerum in paucis peritus IO. GODOFR. LAKEMACHERVS *in Obſervationibus Philologicis Part. IV. Obſerv. II. §. IX. ſ. p. 44. ſ.*

(2) *Prodidit*) *In vita Ciceronis Tom. I. Opp. p. 866.*

§. VIII.

In templis convivia haec instruebantur.

Ex hoc gentium more carnibus victimarum vescendi, quas Diis immolaverant, celebris illa nata est, quae prima rerum Christianarum tempora diu satis conturbavit, controversia: Num liceat *ἐσθίειν εἰδωλόθυτα, edere res Diis oblatas & consecratas?* (1) Solebant vero convivia, quae vulgo consequebantur sacrificia, in iis plerumque Deorum templis celebrari, in quibus ipsum sacrificium factum erat. Id vel ex eo licet HERODOTI loco perspicere in *Clio*, quo refert quid CLEOBO & BITHENI contigerit, postquam mater Diis pro salute illorum supplicaverat, *ὡς ἔθυσαν*, inquit, *καὶ εὐωχήθησαν κατακοιμηθέντες ἐν αὐτῷ τῷ ἱερῷ. Postquam sacrificium fecerant & epulati erant, in eodem templo obdormiverunt, ibidemque exstincti sunt.* Nec aliud sibi vult PAVLI locus *1. Cor. VIII. 10. Si quis viderit te, illa cognitione praeditum, accumbere ἐν εἰδωλείῳ.* Nec enim probo ERASMI interpretationem, qui vertit: *in epulo simulacrorum*, sed BEZAM, nostrosque, qui hunc sequuti sunt, interpretes rectius reddidisse arbitror: *In templo idolorum.* Et haec expositio auctoritate quoque Syri Metaphrastis & interpretis Arabici confirmatur, quorum ille vertit: ܒܒܝܬ ܦܬܟܪܐ Hic في بيت الأوثان *in domo Idolorum.* (2)

Lib. I. §. XXXI. p. 18.

§. IX.

Reliquiae horum conviviorum.

Reliqui si quid erat in his epulis, id domum auferre secum solebant & inter amicos & familiares distribuere. Testis est huius consuetudinis eruditus ARISTOPHANIS interpres, cuius *in expositione Pluti* haec verba sunt: *οἱ γὰρ ἐκ θυσίας ἰόντες ἔφερον ἐξ αὐτῆς τῆς θυσίας τοῖς οἰκείοις κατὰ νόμον τινά.* Quapropter PETITVS praeclaro, quo leges Atticas collegit & illustravit, libro inter leges has, hanc quoque retulit: *Quicumque ex sacrificiis domum revertuntur, illi amicis suis partem eorum asportanto.* Ipse ARISTOPHANES (1) morem istum his verbis tangit:

- - - Τοῦτο δὲ τὸ κρεάδιον
Τῶν ἔνδοθέν τις εἰσενεγκάτω λαβών.

Clarius vero rem THEOCRITVS *in Bucoliastis* (2) expressit

- - - Καὶ τὺ δὲ θύσας
Ταῖς νύμφαις, Μόρσωνι καλὸν κρέας αὐτίκα πέμψον.

Act. II. Scen. III. PLAVTVS item *in Milite*

- - - *Sacrificant?*
Dant inde maiorem partem mihi, quam sibi.

Graeci partes has, quas domum secum auferebant, qui sacrificaverant, vulgo appellabant *μερίδας*: Vmbrorum vero sermone, quod FESTVS testatur, *Strobula* (3) dicebantur. THEOPHRASTVS *in Characteribus* vocabulum *τόμος* ad eas designandas adhibet: *καὶ θύοντας*, inquit, *καὶ ἀναλίσκοντας ἥκων τόμον ἀπαντήσων. Ad sacrificantes & epula celebrantes accedit, ut inde portionem auferat.*

περὶ ἀναισχυντίας p. 26.

Interdum quoque nomen *ὑγιεία* hac in re usurpabant, quoniam sese una cum his partibus sacrificiorum salutis aliquid a Diis consequi putabant. Constat hoc HESYCHII testimonio, qui hanc vocem ita explicat: *ὑγιεία, ἄλφιτα οἴνῳ καὶ ἐλαίῳ πεφυραμένα καὶ πᾶν τὸ ἐκ θεοῦ φερόμενον, εἴτε μύρον, εἴτε ἄλλος, ἡ ὑγιεία.* Quae, demtis hisce portionibus, ex victimis supererant, ea sacerdotibus cedebant, quod idem ARISTOPHANIS interpres, quem paullo ante laudavimus, in *adnotationibus ad Vespas* scriptum reliquit: *νόμος ἦν, τὰ ὑπολειπόμενα τῆς θυσίας τὰς ἱερέας λαμβάνειν. Vetus erat Atheniensium lex, ut sacerdotes acciperent, quaecumque restabant ex victimis.* Neque hoc tantum intelligi debet

(1) *Consecratas*) De hac controversia interpretes potissimum consulendi sunt *prioris epistolae* PAVLI *ad Corinthios.*

(2) *Idolorum*) Nec quisquam hodie de veritate huius interpretationis dubitat. Confer quae observata sunt a IO. ALB. FABRICIO *Biblioth. Graec. Lib. II. Cap. I. §. VII. p. 257.*

(1) *Aristophanes*) *Pluto Act. I. Scen. II. v. 232.*

(2) *Bucoliastis*) Legitur hoc THEOCRITI dictum *Idyllio eius quinto*, quod inscribitur. *Ὀδοιπόροι ἢ βουκολιασταί v. 139. 140. p. 54.* Versionem Latinam ut addam, quum sensus sit apertus ac facilis, necesse non est.

(3) *Strobula*) Bis fallitur hic vir doctissimus.

I) In nomine. FESTVS enim *de verborum significatione p. 447.* in DION. GODOFREDI *Auctoribus linguae Lat.* non *Strobula* verum *Strebula* certas partes victimarum appellatas esse, perhibet. *Strebula*, inquit, *umbrico nomine Plautus appellat coxendicas hostiarum.* Confirmat hanc lectionem ARNO-

debet de pellibus, aut aliis eius generis victimarum partibus, verum de ipsa victimarum carne: cuius quidem rei auctor est AVGVSTINVS (4) in *expositione ad Rom. II.* Ex eodem etiam discimus, venditas saepenumero in foro fuisse a sacerdotibus has victimarum reliquias: Vide lucem illud PAVLI dictum accipit *1. Cor. X. 25.* *Quicquid in macello venditur, id edite, nibil discriminantes propter conscientiam.*

§. X.

Vnum his adiiciam, priusquam ad alia progrediar. Quemadmodum Iudaeos supra diximus, quamdiu in locis desertis errarunt, nihil edisse, praeter id, quod antea Deo obtulerant: ita & populi verae religionis ignari nullum instruere convivium solebant, nisi antea Diis victimam immolassent. Quare evenit, ut, quod ATHENAEVS (1) observat, convivia inter antiquas nationes pro sacris & religiosis institutis haberentur. Et hinc PAVLI nos interpretari decet effatum, quod *1. Cor. X. 27.* legitur: *Quod si quis infidelium vos invitat & vultis ire, quidquid apponitur vobis edite, nibil interrogantes propter conscientiam.* Quin etiam in profanis illi censebantur, qui vel privatim ederent aliquid, quod non antea Diis oblatum esset: ex quo proverbium illud est natum, quod ANACREON & alii habent, *ἄθυτα ἐσθίειν edere quod Diis non antea dedicatum est:* quod quidem nota erat hominis improbi & nefarii. (2)

Nullum convivium apparabatur nisi oblata victima.

§. XI.

Postquam igitur planum fecimus, & Iudaeis, dum sub lege vixerunt, & Deorum cultoribus, quorum religio nihil est, quam religio Iudaica corrupta & adulterata, hoc in more fuisse positum, ut de sacrificiis solemnes epulas instruerent: ipsa rei concinnitas & natura nos eo ducit, ut sancti illius convivii, quod CHRISTVS suos celebrare iussit,

Sacra coena convivium sacrificiale.

ARNOBIVS, cuius paullo post locum afferam. Sed eodem tamen sese errore IO. SAVBERTVS obligavit *Libro de sacrificiis Cap. XX. p. 441.* Neque *Strebula* nomen est, ut Grammatici loquuntur, *substantivum neutrum numeri pluralis*, quod sibi persuasit CVDWORTHVS, qui vocabulum *Strebula* putat respondere Graeco nomini μηρία: verum *nomen* est *adiectivum*, cui vox: *caro* iungi solet. ARNOBIVS *Libro VII. adv. gentes p. 289.* *Non enim placet CARNEM STREBVLAM nominare, quae taurorum e coxendicibus demitur.*

II) In reipsa quoque fallitur. Illa enim, quae *strebula* dicebatur, *caro* minime ex illis partibus erat victimarum, quas sacrificantibus dabant, sed in prosiciis illis numerabatur, quae Diis sacra erant & in aris igne consumebantur. Testem huius rei ARNOBIVM habeo l. c. *p. 290.* qui quidem ex gentibus a sacris Christianis aversis primum generatim quaerit, cur non tota simul animantia in ignem coniiciant, sed membra eorum separatim flammis committant. *Quod si omnes has partes, quas prosicias dicitis, accipere Dii amant, suntque illis gratae, vel voluptatis alicuius, vel dulcedinis sensu: quid intercedit, quid probibet, ut non semel haec omnia totis cum animantibus inferatis?* Deinde sigillatim partes illas enumerat, quae seorsim in aris accendi soleant. Et in his *carnem* quoque *Strebulam* nominat: *Quae caussa, quae ratio est, ut CARO STREBVLA separatim ruma, cauda & plasea separatim, irae solae, nomenque solum, augmentorum adiiciatur in caussam?* Depravatus est hic ARNOBII locus: sed felicius eum per otium sanabunt illi, qui artem Criticam profitentur, quam ego, qui ad finem ingrati & molestissimi laboris propero.

(4) *Augustinus*) Non in *expositione Cap. II. ad Rom.* haec AVGVSTINVS tradit, verum in *Exposit. Epist. ad Romanos Propos. XXXVIII. ad Rom. XIV. 1. p. 671. Tom. III. Opp.* *Omnis*, inquit, *tunc immolatitia caro in macello vendebatur & de primitiis vini libabant gentes simulacris suis.* Sed nec hoc loco, nec alias, apud AVGVSTINVM, quod sciam, id scriptum exstat, quod hic vir doctissimus testimonio eius probare vult, sacerdotes victimarum partem quamdam accepisse. Res tamen aliunde satis nota est.

(1) *Athenaeus*) Vid. ISAACVM CASAVBONVM *de Satyrica Graecor. poësi Lib. I. Cap. I. p. 6.* ATHENAEVS *Libro IX. Deipnos.* non ideo ait convivia sacra fuisse visa, quod ante illa victimae Diis immolarentur, sed idcirco, quod Dii, Bachus maxime, auctores eorum esse putarentur.

(2) *Nefarii*) Consule de hoc proverbio ERASMVM ROTERODAM. in *Adagiis Chil. II. Cent. X. §. 58.* Observationes viri doctissimi de conviviis & epulis post rem divinam factam ex carnibus victimarum apparatis levi labore amplificari & augeri possent. Nam quotquot vel de veterum egerunt sacrificiis & conviviis, ut IO. GVIL. STVCKIVS, IO. SAVBERTVS, IO. SPENCERVS & alii, vel Graecorum & Romanorum ritus sacros declararunt, vel denique priorem PAVLI *ad Corinthios epistolam* ex antiquitate Graeca illustrarunt, hoc argumentum copiose & erudite simul persequuti sunt. Sed necesse non est, quum hi libri omnium terantur manibus, quae bene atque luculenter in illis dicta sunt, repetere. Adeant eos, quibus CVDWORTHI copia nondum sufficit. At binos tamen illustres adiiciam locos, quos praetermissos ab illis video, qui hanc rem tractarunt: ex quibus omnia, quae hic ex antiquis monumentis observantur, praeclare confirmantur. Alter est AMMIANI MARCELLINI, ex quo cognoscas, convivia haec in templis Deorum agitata fuisse,

iussit, quodque COENAM DOMINI vocamus, eamdem esse rationem putemus, quae epularum fuit, quas Iudaei & ceterae gentes post rem divinam factam olim instituebant. CHRISTVS ipse, in cruce moriens, verum pro nobis sacrificium Deo obtulit: sacra ergo coena *epulum* est *sacrificiale*, seu *epulum ex oblatis*. Sed unum tamen interest inter hoc convivium & illas veterum epulas. Quae, lege stante, Deo immolabantur, sacrificia, umbrae tantum & simulacra erant veri illius sacrificii, quod ipse CHRISTVS fecit: ideoque saepius repeti ac renovari debebant, non secus ac convivia illa, quae sacrificia solebant consequi. Sed iam verum & unicum sacrificium nostrum, quod repeti & instaurari nequit, Deo semel factum est. Ergo typicis sacrificiis nullus amplius inter nos locus est, verum *epulae* tantum *sacrificiales* semper *symbolice* (1) celebrantur & in memoriam magni illius & unius sacrificii repetuntur, quod quidem numquam non veluti praesens est Deo, nec minorem vim usque habet, acsi quotidie pro nobis fieret.

isse, & convivarum ebrietate aliisque vitiis valde plerumque contaminata fuisse. Sic enim ille de IVLIANO, imperatore *Historiar. Libr. XXII. cap. XII. p. 327. 328. Hostiarum tamen sanguine plurimo aras crebritate nimia perfundebat, tauros aliquoties immolando centenos, & innumeros varii pecoris greges, avesque candidas terra quaesitas & mari: adeo ut in dies paene singulos milites carnis distentiore sagina VICTITANTES INCVLTIVS, POTVSQVE AVIDITATE corrupti, humeris impositi transeuntium, per plateas, EX PVBLICIS AEDIBVS, ubi vindicandis potius, quam cedendis conviviis indulgebant ad sua diversoria portarentur.* Alter locus est TREBELLII POLLIONIS *in triginta tyrannis, Histor. Aug. Scriptor. Tom. II. cap. XIII. p. 297.* qui: *Vidimus,* inquit, *proxime Cornelium Macrum in eadem familia virum, quum COENAM IN TEMPLO HERCVLIS daret, pateram electrinam - - - pontifici propinare: quam quidem circumferri ad omnes iussit.* Quae de caussis, initiis & originibus instituti huius, de convivantium legibus & moribus, aliisque rebus eius generis late disputari possent, expediant illi, qui Criticorum & Philologorum studiis sese addixerunt.

(1) *Symbolice*) Non obscure hic vir doctissimus significat, eorum sese favere partibus, qui panem & vinum, quibus frui datur illis, qui ad sacram coenam accedunt, symbola tantum & imagines corporis & sanguinis Servatoris nostri esse, ipsum vero sacrum hoc convivium ritum esse eo unice institutum consilio putant, ut memoria magni sacrificii illius repetatur & renovetur, quod pro generis humani peccatis CHRISTVS in cruce supremo Numini obtulit. Sed nescio, qui factum sit, ut tanti ingenii virum fugeret, evertere hanc sententiam argumentum illud, quod hic attulit, quo sacram coenam epulo ex victimis instituto similem esse docetet. Sic nimirum rationem subducit: *Omne sacrificium consequi solebant epulae ex victimarum carnibus. CHRISTI, Servatoris nostri, mors verum est sacrificium, quo flagitia hominum expiata sunt. Igitur & hoc sacrificium excipere debet convivium sacrificiale.* Et hoc quidem nullum esse potest aliud, quam sacra coena. Sed si verum illud est, quod vir egregius verum esse vult, sacram coenam symbolicum tantum esse convivium, vis omnis huius argumentationis concidit. Prima enim propositio de veris, non de umbraticis, epulis intelligi debet: igitur nec de alius generis epulis conclusio potest accipi. Quare si sacra coena symbolicum tantum est epulum, numquam hac uti ratione poteris ad ostendendum, eam *convivium* esse *sacrificiale*. Nam quibus haec displicet sententia, illi respondebunt, veras epulas, non symbolicas, excepisse Iudaeorum & Graecorum sacrificia: sacram coenam autem imaginem tantum esse convivii eiusmodi, nec in eo carnis victimae, sed umbrae tantum eius carnis, convivas fieri participes. Itaque ex eo, quod Graeci ac Iudaei convivia post oblatas victimas celebrarunt, nullo modo probari posse sacram coenam tale convivium esse. Omni scilicet vere & proprie sic dicto sacrificio epulae quoque proprie sic & vere dictae adiunctae sunt; nec *symbolica* quaedam & umbratica coena ullum umquam excepit vel inter Iudaeos, vel Graecos, sacrificium. CHRISTI vero mortem verum esse & unicum sacrificium, nemo Christianorum negat: Quocirca si S. Coena epulum illud sacrum est, quod huic sacrificio sociatum esse Deus voluit, verum illud quoque sit necesse est, convivaeque ipsius victimae in eo participes oportet fieri. Contra si S. Coena umbra tantum & simulacrum est epuli eiusmodi, nullo modo convenit statuere, eam tale esse convivium, qualia olim post rem divinam factam instituebantur. Quocirca hoc argumento qui niti cupiunt, & una S. Coenam pro convivio tantum symbolico haberi volunt, illis vel confitendum erit, sacrificium, quod Christus obtulit, symbolicum tantum fuisse, aut ostendendum, coenas umbraticas, vera excepisse olim sacrificia. Neutrum vero, nisi prorsus fallor, umquam facient.

CAPVT

CAPVT SECVNDVM.

ARGVMENTVM.

S. *Coena similis est paschati.* §. *I.*
Plura Iudaeis sacramenta fuere, quam duo. §. *II.*
Praeter quatuor antea commemorata sacrificia, peculiaria quaedam Iudaeis sacrificia fuere, in quibus & agnus paschalis est. §. *III.*
Vberius probatur, agnum paschalem fuisse sacrificium. Populus illum mactare poterat. §. *IV.*
Poterat quilibet ipse victimam suam caedere ac immolare. §. *V.*
Agnus paschalis ad templum seu ad tabernaculum adduci debuit. §. *VI.*
Eiusdem sanguis circumspargebatur in altari. §. *VII.*
Idque ex 2. Paral. XXX. 16. & XXXV. 11. etiam liquet. §. *VIII.*
Descriptio immolationis & oblationis agni paschalis. §. *IX.*
Karaeorum testimonium, ex quo patet, pascha esse sacrificium. §. *X.*
In Aegypto agni paschales non secus, ac victimae, immolati sunt. §. *XI.*
Pascha typus & imago sacrificii fuit, quod Christus pro nobis obtulit. §. *XII.*

§. I.

Hic vero quosdam mihi videor audire contra sententiam, quam modo proposui, his verbis dicere: Veram notionem sacrae, quam CHRISTVS instituit, Coenae a Iudaeis potius agno, quem festis paschatis diebus mactare iussi erant, arcessere fas est. Sic enim plerique omnes censent divinae sapientiae consulti, bina tantum Iudaeis fuisse sacramenta: *ritum circumcidendi* & *agnum paschalem*; quorum ille *baptismo* nostro, hic vero *sacrae Coenae* respondeat. Atque hic Iudaeorum mos agnum diebus paschatis edendi nihil habet commune cum sacrificiis, sed merum est convivium. Igitur, si ex sacris Iudaeorum caerimoniis explicanda sit vera notio & natura Coenae Domini, numquam efficies, ut ea EPVLI SACRIFICIALIS rationem & naturam induat. *S. Coena similis paschati.*

§. II.

His ita occurrimus. Primum me nescire fateor, quibus illi argumentis nitantur & rationibus, qui hanc nobis, dictatorum instar, legem ferunt: Credendum est, bina tantum Iudaeis fuisse sacramenta, *circumcidendi ritum* & *agnum paschalem*; & hac postea lege freti, dubitari ulla ratione posse negant, sacram Coenam nulli rei & ritui, quam agno Iudaeorum paschali, respondere. Mihi quidem persuasum est, plura Iudaeos habuisse sacramenta. Nam, ut illud PAVLI dictum omittam: *Patres nostri omnes in Mosen baptizati sunt nube & mari*, quemadmodum Christiani aqua in baptismo tinguntur, *& omnes eamdem escam spiritualem* (Manna) *ederunt*, *& omnes eumdem potum spiritualem biberunt*, (aquam nempe petrae sequentis) sicut nos vino & pane in Sacra Coena potimur; neque reliquos attingam sacros Iudaeorum ritus, quos totidem paene sacramenta fuisse reor: haec ipsa convivia post rem divinam factam instituta, de quibus adhuc disseruimus, reapse vera & proprie sic dicta fuere sacramenta sacrificiis adiuncta. (1)

Plura Iudaeis fuere sacramenta quam duo.

1. Cor. X. 2.

§. III.

Vid. Cloppenburg *in schola sacrificiorum* & de vera notione vocis sacramentum. *Vossius in Thes. Theol.* (aut potius *Thes. de baptismo* separatim editis *Thes. 1. p. 11. f.*)

(1) *Adiuncta*) Ita quidem sentire licet illis, quos vir doctissimus probat, quibus *sacramentum* nihil est, quam signum externum divinorum beneficiorum, quae haud videntur. Tot enim eruot, si hanc definitionem adsciscamus, Iudaeorum veterum sacramenta tam ante, quam post MOSEN, quot ritus illi genti fuerunt & instituta, in quibus significatio quaedam fuit divinorum beneficiorum, quae certo tempore per Christum hominibus praestanda & exhibenda erant. Itaque non miror, Reformatos plura, quam duo, sacramenta Veteris Testamenti numerare: Non miror, CHRISTIANVM SCHOTANVM, cuius exstat singularis *Dissertatio de octo sacramentis V. & N. T. Franequ.* 1680. 12. edita, conseruationem in arca tempore eluvionis, quae totum orbem terrarum oppressit, transitum per mare rubrum, cibum mannae, aquam ex petra, quam MOSES percussit baculo, fluentem & alia cum sacramentis coniungere. Non miror HERM. WITSIVM *Oeconom. foeder. Lib. I. Cap. VI. p. 53.* quatuor tradere iam fuisse sacramenta, priusquam homo se peccato contaminaret, & *Lib. IV. cap. VII. & X.* transitum per mare rubrum, aquam ex petra prosilientem, serpentemque aeneum in sacramentis extraordinariis ducere veteris testamenti: CVDWORTHVM denique haud miror, convivia post rem divinam factam in sacrameotis ponere: Id vero miror, quare non totam disciplinam Mosaicam, quam adumbrationem coelestis gratiae & divinorum beneficiorum esse fatentur, in sacramenta convertant, totque sacramenta statuant Iudaeis fuisse, quot MOSES posteris Israëlis sacros ritus mandato divino praescripsit. Quod si vero sacramentum dicas, ritum esse, per quem non modo divina adumbretur gratia, verum etiam reapse conferatur hominibus recte isto ritu utentibus, numquam plura inter Iudaeos sacramenta fuisse probabis, quam bina illa, quae a nostris hoc nomine vocantur, instituta: *Circumcisionem* & *agnum paschalem.*

§. III.

Singularia quaedam Iudaeis fuerunt sacrificia, in quibus & agnus paschalis est.

At facile tamen concedo, agno paschali cum Coena sacra magnam esse cognationem & convenientiam, quam aliis tamen ex fundamentis derivari debere iudico. Agnum enim hunc libere confirmo, verum & proprie sic dictum fuisse sacrificium : ex quo consequitur, epulum paschale tale fuisse, quale hic quaerimus, convivium post rem divinam factam institutum. Quamobrem haec ipsa, quae nobis adversari videtur, sententia nostram potius opinionem confirmat & roborat. Haec quo melius & accuratius intelligantur, animadverti velim, praeter quatuor illa, quae supra commemoravimus, sacrificiorum genera, *holocausta* nimirum, *sacrificia piacularia*, *sacrificia pro delicto* & *salutaria*, alia quoque viguisse apud Iudaeos peculiaria sacrificia. Ita gentis huius magistri praecipiunt : qui tria tradunt huius generis sacrificia fuisse בכורים ומעשר ופסח *primitias animalium, decimas, agnum paschalem.* (1) Quare vero in distributione sacrificiorum haec a reliquis eorum generibus separata & distincta sint, celeberrimus ille MAIMONIDES ex ea *Talmudis* parte, quae *Mischna* dicitur, *Massecheth Zebachim capite sexto* hisce nobis verbis exposuit. לפי שארבעתן פעמים רבות יתחייב היחיד בכל אחד מהם לפי שנוי הענינים והציבור חייבים בהם בזמנים ואלו אינם כן *Quia quatuor ante dicta sacrificia eius sunt generis, ut homo privatus singula variis in casibus, totus vero coetus diversis anni temporibus facere & offerre debent. Haec vero tria non sunt eius naturae, verum sigillatim uni cuidam casui aut uni anni tempori alligata sunt.* Ad nullum vero genus sacrificiorum tria haec singularis naturae sacrificia propius accedunt indole sua, quam ad *salutaria sacrificia:* quare a Iudaeorum etiam doctoribus vocari solent דומים לשלמים *similia sacrificiis salutaribus:* Id vero non ideo tantum fit, quod in eodem, quo salutaria, loco mactabantur, quia res non secus ac illa *sanctitatis inferioris* erant קודשים קלים *partesque* eorum *intestinae* אמורים in altari pariter comburebantur, sed etiam quia ab iis, a quibus offerebantur, portio eorum consumebatur. Atque hinc evenit, quod Talmudici doctores varios casus commemorant, quibus agnus, quem a grege reliquo paterfamilias secrevit, ut sacrificii paschalis loco esset, nec tamen certis de caussis offerre potuit, in *sacrificium salutare*, converti debeat, eo quod duo haec genera sacrificiorum finitima plane ac cognata sibi sint. Sed his addi tamen debet, eosdem narrare nobis magistros, triplici distare differentia ordinaria sacrificia salutaria ab agno paschali בסמיכה ונסכים ותנופת חזה ושוק Primum in eo discrimen est, quod agno, dum mactatur, paschali manus haud imponuntur, quemadmodum victimis salutaribus, nulla lege id iubente : Agno deinde paschali nec *Minca* seu sertum, nec libamen, quod utrumque vocabulo *Nesachim* comprehendunt, adiungi solet. Postremo pectus porrectitium & armus de agno paschali sacerdotibus in cibum haud cedebat. Nam quum sacerdotes sibimet ipsis pascha, non secus ac populus, immolare iussi essent, id quod ex libro *Esrae VI. 20.* apparet, nec pectus nec armum agni paschalis ipsis adsignare conveniebat.

§. IV.

Vberius probatur, agnum paschalem fuisse sacrificium. Populus agnum illum mactare poterat.

Haec vero tria si demas, nullum est dubium, quin agni paschales eiusdem fuerint, cuius salutares victimae, naturae, veraque idcirco & proprie sic dicta sacrificia. Quod quum non ab omnibus dextre videam, & recte intelligi, eaque de caussa reiici & repudiari a multis, equidem in eo elaborabo ut omnem prorsus hac de re dubitationem tollam. Statuo igitur agnos paschales aeque, ac reliquas omnes victimas, ad templum seu ad tabernaculum adductos, ibique a sacerdotibus Deo esse oblatos & expositos : statuo, sanguinem eorum in aram ibi circumfusum esse : de quo quidem ritu bene Hebraeorum magistri pronuntiant : עקר הזבח בהזיית הדם. *Circumfusio sanguinis id proprie est, quod sacrificium constituit :* Statuo denique, *Imurim*, quae vocant, seu adipem & renes eorum in ara combustas esse. Haec tria recte a me statui, sigillatim nunc demonstrare constitui. Est vero, quod moneam antequam aggrediar laborem hunc. Quum dico, agnos paschales ad tabernaculum adductos & a sacerdotibus Deo esse oblatos, non id mihi volo, nullos nisi sacerdotes, agnos istos mactasse ac immolasse. Concedo enim, populum ipsum agnos, quos afferebat, mactare solitum fuisse : idque in *Mischna Talmudis Massech. Zebach cap. 5. §. 6.* diserte traditum reperio : שוחט ישראל וקבל הכהן *Omnis popu-*

schalem. Igitur & hic quoque CVDVVORTHVS declarat, sese cum illis facere, quibus sacramenta signa tantum videntur & simulacra esse rerum coelestium, quae oculis haud cernuntur.

(1) *Paschalem)* vid. HADR. RELANDVS *Antiquit. Sacr. Ebraeor. P. III. Cap. VI. p. 321.*

populus Israël pascha suum mactabat & sacerdotes excipiebant sanguinem. Nititur hoc Talmudis pronunriatum loco *Exodi XII. 6. Agnus mactabitur ab omni Israëlitarum civitatis multitudine sub crepusculum :* nam hac lege Deus id ipsum mandare videtur. Et usus certe sententiam hanc confirmat : Ea saltim quae de paschate *Hezekiae* scripta leguntur, praeclare cum ea consentiunt : *2. Paral. XXX. 17. Erant autem in eo coetu multi non lustrati Levitis occupatis in mactandis victimis paschalibus omnium non mundorum, eorum Iovae consecrandorum gratia.* Quae verba R. SALOMON ita illustrat אל המתח למה לא שחטו בעלים עצמם *Noli mirari, quid sit, quod qui agnos adduxere ipsimet eos non immolarunt. Idcirco enim fiebat hoc, quia multi ex coetu isto semet ipsos haud lustraverant. Quamobrem in eorum locum Levitae sufficiebantur, qui Domino eos consecrarent.* Ab hoc non alienus est R. D. KIMCHI, qui : *Tametsi,* inquit, *multi, qui lustrati haud erant, paschate vescerentur, necessitate sic iubente, quod tempore semet purgandi caruerant : necessarium tamen haud erat, ut iidem in atrium ingrederentur, ibique agnos suos mactarent : quamque hoc commode a Levitis fieri poterat.* Idem igitur ut sentiamus, fas est, quum *Esr. VI.* sacerdotes & Levitas pascha immolasse legimus. Populus nimirum, qui non ita pridem reversus erat ex exilio, lustratus & purgatus nondum erat : id quod etiam non obscure ibi significatur. (1)

§. V.

Haec vero tanti minime sunt, ut nos a sententia nostra dimovere, aut pascha sacrificiorum numero haud comprehendi, efficere valeant. Nec enim leviter multi errant ex doctissimis scriptoribus nostris, quod nullis, praeterquam sacerdotibus, licitum fuisse sibi persuadent, immolare victimas. Quod quidem tantum abest, ut ulla ratione probari queat, ut potius nil constituere verear, populum, quem pascha suum ipsum mactasse iam concessimus, alias etiam omnis generis victimas, nemine vetante & intercedente, immolasse. De sacrificiis solidis *Levit. I. 4. 5.* haec sancita leguntur : *si quis vestrum Iovae munus offerat, si solidum sacrificium erit, - - victimae capiti manum suam imponito - - bovemque ante Iovam immolato, eiusque sanguinem Aaronis filii sacerdotes afferunto.* De sacrificiis, quae pro salute fiebant, eadem traduntur *cap. III. 2. Sui muneris capiti manus imponito, idque in introitu tabernaculi immolato.* De victimis piacularibus *cap. IV. 24.* haec lex exstat : *Eius capiti manum imponito, eumque mactato in loco, in quo solent, solidi sacrificii victimam mactare coram Iova.* Vel hinc patet, non eos auctores esse nostros, quibus tuto iudicium & arbitrium committi queat, quum de veteri iure Iudaeorum, eorumque sacris ritibus quaeritur. Rectiora edoceri a Iudaeorum magistris & rerum veterum gentis suae scrutatoribus potuissent, quos tantopere quidam ex nostris despiciunt, qui universae rei litterariae dictatores sibi videntur esse. Sic nempe MAIMONIDES in *Biath Hammick* hac de re loquitur : שחיטת קודשים כשרה בזרים אפילו קודשי קודשים בין קודשי יחיד בין קודשי ציבור שנא ושחט אתבן הבקר *Res sacras, immo sanctissimas, permittit lex immolari ab exteris & peregrinis, sive illae privati alicuius sint, sive ad totum populum pertineant : quemadmodum scriptum exstat Levit. I. Bovem ante Iovam immolato, eiusque sanguinem Aaronis filii sacerdotes afferunto.* Similia idem auctor alias in *Maaseh Korban cap. V.* praecipit. Iam si quis nosse cupiat, quaenam sacerdotum propriae fuerint partes, quum offerrentur victimae, quas neminem sibi alium arrogare lex voluerit, discat id ex regula illa, quae apud Iudaeorum magistros vulgaris admodum & trita est : מקבלה ואילך מצות כהונה *Sacerdotum munus est, sanguinem & reliquas omnes partes, quae offerri debent, excipere, & quae hunc actum sequuntur omnia, peragere.* Enodatius hac de re ISAAC ABARBANEL *Commentario in Leviticum* disserit ; qui tradit ab eo, qui victimam adducebat, quinque peragi debuisse, quinque vero alia sacerdoti, a quo sacrificium offerebatur, propria fuisse. Eius, qui rem faciebat divinam, haec quinque erant : Manus capiti victimae imponere, immolare, pellem detrahere, dissecare, interiora eluere. Sacerdos e contrario sanguinem primo victimae vase excipiebat, sanguinem deinde in ara circumspargebat, tum ignem in altari collocabat, (*) ligna porro igni imponebat, partes denique victimae super ligno rite collocabat. His verba R. OBA-

Poterat quilibet sacrificium suum immolare.

(*) De hoc vide *Magistrorum placita.*

(1) *Significatur)* Sunt viri docti, qui Servatoris quoque nostri discipulos agnum, quem cum illis postremo CHRISTVS comedit, mactasse atque praeparasse putant, idque ex verbis *Matth. XXVI.* 19. colligunt ; καὶ ἡτοίμασαν (οἱ μαθηταὶ) τὸ πάσχα. Nec omni haec sententia probabilitate destituitur.

R. OBADIAE de BARTENORA addo, quibus illud *Misnae* dictum, quod paullo ante protuli, ut licuisse populo docerem pascha suum immolare, illustrat : שום ישראל אם רצה שהשחיטה כשרה בזרים בכל הקרבנות *Nulla probibebat lex, quo minus ipse populus Israel, si vellet, pascha suum mactaret : nam & quilibet advena cuiusvis generis sacrificium ipsemet legitime immolare poterat : sanguis autem excipiebatur a sacerdotibus.*

§. VI.

Agnus paschalis in templo Deo offerri debuit.

His demonstratis, ad id, quod probandum recepi, propius accedo. Et primo quidem ostendendum mihi est, agnos paschales ad templum semper seu tabernaculum adductos, ibique, non secus ac reliquas victimas, Deo fuisse oblatos. Hoc autem satis constare arbitror ex *Devt. XVI. 5. 6.* ubi haec verba scripta leguntur : *Non licebit tibi immolare pascha in unoquovis locorum tibi a Iova Deo tuo habitationis ergo concessorum. At in loco, quem Deus tuus elegerit ad collocandum in eo nomen suum, pascha immolato.* Neque est, quod forte suspicetur aliquis, de urbe *Hierosolymarum* haec verba tantum esse accipienda, non vero generatim de templo seu tabernaculo. Namque ut omittam *Devt. XII. 5. 6, 11, 14.* eosdem loquendi modos de reliquis sacrificiis, quae ad templum deduci debuisse, nemo dubitat, adhiberi, certum est, quaecumque olim inter Iudaeos mactata sunt, ea aut ad ostium tabernaculi debuisse immolari, aut omnibus in locis totius provinciae sine ullo discrimine iugulari potuisse. Sed videamus, quomodo locum hunc explanent magistri Iudaeorum, qui veterum gentis suae rituum & caerimoniarum multo nostris auctoribus peritiores fuerunt. R. MOSES BEN MAIMON in *Halachah Pesach cap. 1* ita disserit : &c. אין שוחטין את הפסח *Pascha nusquam nisi in atrio, sicut reliquae res sanctae, immolatur. Quin etiam eo tempore, quo loca excelsa nondum abrogata erant, non licebat in privati hominis luco pascha mactare, sic enim scriptum exstat (Devt. XVI.) Non licebit tibi Pascha immolare in unoquovis loco : Accepimus nimirum, probiberi eo loco, ne quis in privati hominis luco pascha mactet, tametsi ea aetate lucis adhuc uti li itum erat.* Praeclara haec interpretatio maiori etiam nos docet accuratione opus fuisse, in paschate ad locum, in quo nomen suum Deus collocaverat, adducendo, & in templo seu tabernaculo offerendo, quam ullis aliis in sacrificiis. Et hanc propter caussam, id quod antea iam ex KIMCHIO indicavimus, lex poscebat, ut Levitae, *Hezekia* dies paschatis festos celebrante, agnos mactarent. Pascha nimirum in atrio templi fas erat immolare ; ad hoc vero populo, quia lustratus nondum erat, aditus tum haud patebat. Si extra atrium pascha mactare licuisset, aeque illis fuisset licitum agnos suos immolare, atque licitum erat vesci illis. Maiorem etiam haec inde firmitatem accipiunt, quod pascha *Korban* appellatur *Num. IX. 7. Fuerunt autem quidam, qui, quum pascha eo die agere non possent, quod erant ex funere polluti, Mosen & Aaronem eodem die convenerunt, eique demonstraverunt se funere pollutos, probiberi MVNVS (KORBAN) suo tempore Iovae inter Israëlitas libare.* Idem fit *v. 13. Qui autem & mundus erit, neque in itinere erit, si paschae agendo supersederit, is de suorum numero exscinditor ; qui Iovae MVNVS (Korban) suo tempore non obtulerit, is poenas dato.* At nihil MVNVS seu *Korban* inter Iudaeos nominabatur, nisi quod ad templum seu tabernaculum, in quo Dei nomen collocatum erat, adducebatur, ibique supremo Numini offerebatur.

§. VII.

Sanguis agni paschalis circumspargebatur.

Haec si vera sunt, illud etiam dubio careat necesse est, sanguinem agni paschalis circumsparsum a sacerdote fuisse, adipem autem in ara crematam. Sed iuvat tamen id sigillatim ex loco *Exod. XXIII. 18.* monstrare : *Quum meae victimae sanguinem, eam mactando, effundes, fermentum ne babeto. Mei festi adeps in posterum diem ne pernoctato.* Omnes scilicet Iudaeorum magistri, dictum hoc unice de paschali victima esse accipiendum, confirmant : quibus cum universi Christianorum interpretes, quos mihi quidem licuit consulere, consentiunt. Nec idcirco notissimus ille ONKELOS, qui sermone Chaldaeo liberiori MOSIS libros expressit, veritus est in locum verborum : דם זבחי *sanguis victimae meae* haec sufficere דם פסחי *sanguis paschae mei.* Nihil autem falli, qui sic locum hunc interpretantur, id alius locus huic plane cognatus extra omnem collocat controversiam. Legitur is *Exod. XXXIV. 23, 25, 26.* ubi ea quae *cap. XXIII. 17, 18, 19.* exstant, his verbis repetuntur : *Ter quotannis omnes tui mares in conspectum Domini Iovae, Dei Israelitarum, sistuntor. - - Quum meae victimae sanguinem, eam mactando, effun-*

effundes, fermentum ne habeto. Victima festi paschae in posterum diem ne superesto. Principium primitivarum frugum tui fundi in aedem Iovae Dei tui adferto. Hoedum in sanguine matris suae ne coquito. Hic ea, quae superiori loco desiderantur, addita videmus esse. Nam *victima*, inquit MOSES, *festi PASCHAE in posterum diem ne superesto.* Visum mihi vero est totam sermonis seriem huc transferre, quia dicti eius, quod hic inprimis spectamus, sententia vix recte poterit explanari, nisi cohaerentiam eius cum finitimis membris, quae utroque in capite eadem est, attendamus. Praeclare mihi rem omnem ISAACVS ABRAVANEL explicasse ac declarasse videtur. *Deus*, inquit ille, *postquam sanxerat, Iudaeos ter quotannis in conspectum suum sisti debere, diebus nempe festis paschae seu azymorum, pentecostes & tabernaculorum, continuo de singulis hisce diebus festis aliquid scivit* בין שהגיד שלשת החגים ההם נתן בכל אחד מהם משפט מיוחד Et ad paschae quidem dies haec primum verba pertinent: *Quum meae victimae sanguinem, mactando eam, effundes fermentum ne habeto. Victima festi paschae in posterum diem ne superesto.* Deinde de diebus pentecostes haec dicta sunt: *Principium primitivarum frugum fundi tui in aedem Iovae, Dei tui afferto.* Postremo ad dies tabernaculorum referri debent, quae consequuntur: *Hoedum in sanguine matris suae ne coquito.* Vltima haecce verba nemo unus, quod sciam, interpretum nostrorum satis apte explanavit, quod cohaerentiae huius verborum nullam rationem habuerunt. ABRAVANELVM vero vel solum hoc, quod contextus sermonis suppeditat, filum opinione citius ad veram eorum sententiam deduxit היותר נראה בזה שהיה ממעשה עובדי עבודת אלילים בזמן קבוציהם לעשות כן ר״ל לבשל הגדיים בחלב בזמן אסיפת התבואות לחשבם שבזה יתרצו לאלהיהם *Veri videtur simillimum, haec propter morem quemdam inter gentes verae religionis ignaras usitatum constituta esse. Nimirum solebant illae tempore messis hoedum in lacte matris coquere, sperantes, hac sese ratione Deorum sibi benevolentiam comparaturos, & insigni quodam bono potituros esse.* Hanc ut confirmet opinionem suam, consuetudinem non dissimilem refert, quam aetate sua in nonnullis Hispaniae partibus receptam fuisse perhibet. Sed minus tamen est quam vellem luculentus & perspicuus in hac re exponenda Iudaeus hicce: quocirca auxilii nonnihil laboranti feram ex veteri quodam interprete de secta Karaeorum, cuius *in Pentateuchum commentarium* manu exaratum evolvere mihi licuit: Nam Iudaeorum, qui *Karaitae* vocantur, libri formis nondum descripti sunt & in his Europae regiunibus admodum raro conspiciuntur. *Moris erat*, inquit auctor hic, *antiquis populis, qui Deum verum ignorabant, messe prorsus & frugibus omnibus collectis, hoedum in matris suae lacte coquere & postea, magico ritu*, דרך בשפה, *lacte illo omnes arbores suas, campos, hortos, arboreta conspergere: sperabant enim, fore, ut fertiliores inde fierent agri & arbores, plusque fructuum consequenti anno redderent.* Deus igitur singulari lege cavebat, ne messis tempore populus, quem sibi elegerat, Iudaeorum profano eiusmodi & superstitioso ritu sese pollueret. Atque haec ego tanto libentius commemoro, quod ABRAVANEL quum hunc locum interpretatur postremo auctoris cuiusdam Karaei de hoc dicto sententiam affert, quae dissimilis prorsus est eius, quam modo recitavi. Vide ipsa eius verba: וחכמי הקראים כתבו בטעם לא תבשל גדי שלא תתערב הפרח עם העקרים *Scribunt sapientes KARAEORVM: Ne coquas hoedum in lacte matris suae: Hoc est, ne commisceatur germen cum radicibus.* (1) Sed revertamur eo, unde digressi paullulum sumus. Vidimus ex universa sermonis serie, si ea diligenter inspiciatur, manifestum esse, utrumque locum hunc de agno paschali unice accipiendum esse: idque doctores etiam Talmudici confirmant, qui numquam aliter ea dicta solent exponere. In *Mischna* libro *Zebachim cap. VI.* hoc scriptum legitur enuntiatum: השוחט את הפסח על החמץ עובר בלא תעשה *Qui pascha immolat fermentum habens, is peccat in praeceptum negans* (quod quidem gravius habetur apud Iudaeos, quam in affirmans quoddam praeceptum delinquere) in illud nimirum quod utroque loco, quem attulimus, expressum est: *Quum meae victimae sanguinem effundes, fermentum ne habeto.* Ex quo quidem loco colligere Iudaeos, auctor nobis est MAIMONIDES, decimo quarto die, qui praecedit immolationem paschae, omne ex aedibus fermentum eiiciendum esse. Et quid multis? Fieri nulla ratione potest, ut hoc dictum alio sensu ac-

(1) *Radicibus*) Adde his, quae ad hanc legem de hoedo in lacte matris non coquendo pererudite observavit IO. SPENCERVS *de legib. ritual. veterum Ebraeorum Lib. II. cap. IX. p.* 333. ubi & *p.* 334. CVDWORTHI honorifice meminit quem *Reipublicae Anglicae litterariae civem praestantissimum* vocat, & hoc *Karaitae* Iudaei testimonium ab eo primum in lucem prolatum esse, tradit.

accipiatur aut de omnibus universe sacrificiis exponatur, quum panem fermentatum sacrificiis addere, Deus aliquoties praeceperit, ut *Levit. VII. 13.*

§. VIII.

Quod etiam ex 2. Par. XXX. 16. & XXXV. 11. liquet.

Sed duplex praeter hunc locus in promtu est, ex quo sanguinem paschae circumsparsum a sacerdote fuisse, liquet. Alter ex historia paschae, quod Hezekias fecit, sumtus est *2. Paral. XXX. 16. Sacerdotes acceptum a Levitis sanguinem spargebant. Eram autem in eo coetu multi non lustrati, Levitis occupatis in mactandis victimis paschalibus omnium non mundorum.* Alterum historia paschae, quod Iosias, Rex, celebravit, suppeditat. Et hic tam luculentus est, ut vim eius nullo liceat modo effugere *2. Paral. XXXV. 11. Illi* (Levitae) *immolabant pascha, sacerdotes vero sanguinem ex Levitarum manu acceptum spargebant, Levitis deglubentibus.* Iam, quod ex Iudaeorum antea planum fecimus magistris, id proprie sacrificium est, cuius sanguis in conspectu Domini spargitur: quare nec dubitare licet, quin pascha sacrificium fuerit.

§. IX.

Descriptio totius cerimoniae agnum paschalem offerendi & immolandi.

Plus autem quo haec omnia roboris & firmamenti accipiant, totum ego ritum victimam paschalem & immolandi, & Deo offerendi, ex ea parte Talmudis Iudaeorum, quae *Misna* dicitur, cuius libri tanta est antiquitas, ut fidem omnino in eiusmodi rebus mereatur, accurate ac minutatim explicabo. (1) Nihil, inquiunt magistri, licebat immolare ante sacrificium matutinum, & nihil, praeterquam pascha, post sacrificium vespertinum. Ordinarie sacrificium vespertinum inter horam octavam & nonam, seu, semihora post secundam pomeridianam elapsa, mactari solebat, & inter nonam, decimamque seu semihora post tertiam pomeridianam offerri. Vespere autem illo, quo pascha immolabatur, sacrificium quotidianum hora citius, quam vulgo, mactabatur; quo peracto, immolatio sequebatur paschae. Id vero inter duas vesperas lex immolare iubebat: quarum altera initium sumebat hora nona, die in vesperum inclinante, altera post occasum solis. Licebat tamen pascha etiam ante quotidianum sacrificium mactare, modo adesset aliquis, qui sanguinem agitaret, ne coagularet, donec sanguis sparsus esset sacrificii quotidiani, qui spargi semper antea debebat. Tres semper in catervas distribuebantur, qui pascha immolabant. Repleto vero hominibus atrio, portae claudebantur a sacerdotibus. Sacerdotes stabant in ordines suos distributi, omnesque rotunda vasa manibus tenebant, quibus exciperent sanguinem: qui aureis instructi vasis erant, coniunctim stabant, qui argenteis pariter. Vasis hisce nullae erant fimbriae, ne quis forte deponeret ea, sanguinique locum faceret coagulandi. Caedebantur victimae paschales in loco quodam atrii, quemadmodum sacrificia pro salute, quod res essent sanctitatis inferioris קדשים קלים At quae dicebantur קודשי קודשים *sancta sanctorum*, ea semper, ad latus arae septentrionale immolabantur. Sanguis ipse excipiebatur a sacerdotibus; quorum alter eum in manus tradebat alteri, donec ad eum deferretur, qui proximus altari stabat: is autem totum illum ad fundamentum effundebat altaris, quod quadratum erat triginta duo cubitorum, nisi quod orientale latus eius fimbria carebat. Sparso sanguine, victima deglubebatur & dissecabatur: *Imurim* seu adipes educebantur & super altari comburebantur. Quibus peractis, quilibet agnum suum una cum pelle tollebat, domumque asportabat. Egresso primo agmine, caterva intromittebatur secunda, & post hanc tertia. Singulis agminibus introëuntibus *Hallel* canere sacerdotes incipiebant, nec nisi absoluta tota immolatione, cantare desinebant. Numquam vero accidit, ut totum hunc hymnum decantarent, aut ultra אהבתי progrederentur, antequam peracta essent, quae fieri oportebat, omnia, a sacerdotibus.

§. X.

Karaeorum de immolatione Paschae testimonium.

Sed praeter illos, qui *Talmudem* pro libro divino habent Iudaeos, alia quaedam inter eos secta viget, *Karaeorum* nimirum, cuius paullu ante memini. Haec familia omnia contemnit Talmudis placita, quibus sacri codicis haud suffragatur auctoritas, ac nobis licet non nimis nota sit, in Orientis tamen partibus valde celebris & illustris est. (1)

Et

(1) *Explicabo)* Sumta est narratio haec maximam partem ex codice Talmudico פסחים, §. 5. *p.* 153. *Tom. II. Mischnae* a GVIL. SVRENHVSIO editae.

(1) *Illustris est)* Sciunt, qui rerum inter eruditos gestarum non experies sunt, post CVDWORTHI

Et huius igitur familiae testimonium aliquod hac de re ex veteri codice manu exarato proferam, quo universam Iudaicam antiquitatem opinioni, quam nostram fecimus, favere testatissimum fiat. Nescio, quisnam ille sit auctor, quem testem nunc dabo: codex enim, quem dixi, & fine mutilus est & principio. At continentur illo volumine variae dissertationes copiosae & absolutae de diversi generis argumentis *de anno Iudaico, de sabbatho, de pascha* & aliis, quae more Karaeorum enodantur. Quae de pascha agit commentatio, ea, in capita quaedam distribuitur, quorum unum sic inscribitur: במקום הקרבת הפסח ואכילתו *de loco, quo pascha mactari & consumi debet.* Hoc caput hisce verbis auctor exorditur: דע שהקרבת הפסח הוא במקום המובחר בכתוב לא תוכל לזבוח את הפסח באחד שעריך ומקום שחיטתו בעזרה ושפיכת דמו אל יסוד המזבח ואימוריו היו נקטרים במזבח *Sciendum est, pascha semper oblatum fuisse eo loco, quem Deus elegit* (ad collocandum in eo nomen suum) *sicuti scriptum est: Non licebit tibi pascha immolare in quovis loco. Locus quo immolabatur pascha, in illo erat atrio, cui nomen HESRA: Sanguis ad fundamentum altaris spargebatur. Imurim vero seu partes intestinae super altari comburebantur.* Hinc quum aliquando Cestius cupidus esset sciendi, quanta Iudaeorum Hierosolymas ad solemnes dies festos celebrandos confluentium multitudo esset, sacerdotes ipsi respondebant, numerumque agnorum & hoedorum, tempore paschae immolatorum accurate designabant εἰκοσίπεντε μυριάδες προσδὲ πεντακισχίλια ἑξακόσια. *Ducenta & quinque millia & sexcentos.* (2) Hunc vero numerum quomodo potuissent sacerdotes inire, nisi agni hi in templo caesi fuissent & immolati?

§. XI.

Sed quid est, quod multis verbis disputo? Nonne quum primum in Aegypto pascha celebraretur, agni paschales ea ratione immolabantur, qua sacrificia solebant piacularia? Nunne sanguine eorum limina domuum tingebantur, quo Deus, viso hoc sanguine, praeteriret? In privatis quidem aedibus quin eo tempore agni hi caesi fuerint, nemo unus dubitet: hoc vero propterea fieri tum poterat, quia singulae familiae sacerdotibus suis instructae erant. Primogeniti nimirum in singulis familiis hoc fungebantur munere: (*) qui postea, quum a filiis Israël tota tribus Levi Deo consecrata esset, hoc solvebantur officio. Tales illi erant sacerdotes, qui *viri iuvenes* dicuntur, quos Moses ad rem divinam faciendam amandabat. *Exod XXIV. 4.* Interpres Chaldaeus *Onkelos* vertit: שלח את בבוריא *Misit primogenitos:* quam expositionem confirmat Arabica versio R. SAADIAE, itemque Persica TAWASII, id quod Magister SELDENVS observat. summum litterarum Orientalium in gente nostra decus & columen, quem honoris caussa nomino. (1)

In Aegypto agni paschales ut sacrificia immolabantur.

(*) Vide Clariss. Seldenum de successs. in Pontificat. Ebr. cap. II. & de success. ad leg. Hebraeor. L. I. C. V.

§. XII.

THI tempora hanc Karaeorum seu Karaitarum inter Iudaeos sectam virorum doctissimorum studiis & laboribus multo nobis, quam tum erat, notiorem esse factam. Nemo vero plus in ea illustranda laboris posuit & diligentiae, quam Vener. IO. CHRISTOPH. WOLFIVS, de omni litterarum genere meritissimus, cuius *Notitia Karaeorum* complectitur & erudite simul diiudicat omnia, quae de hac secta adhuc tradita, cognituque necessaria sunt. Codex hic Karaiticus, cuius hic meminit vir doctissimus, inscribitur *Addereth Eliiahu. pallium Eliae* & auctorem habet R. ELIAM AESCHITZI BEN MOSCHE BEN MENACHEM, summae inter Karaeos auctoritatis scriptorem. Princeps hoc indicavit IO. SELDENVS, qui saepius eo usus est, in *Libro de anno civili veter. Hebraeor. p. 8.* & post eum alii viri harum rerum periti confirmarunt. Erudite & copiose de hoc codice disseruit Vener. WOLFIVS *Notitia Karaeorum p. 93. & 146.*

(2) *Sexcentos)* Auctor huius rei IOSEPHVS est *de bello Iudaico Lib. VI. cap. IX. §. 3. p. 399.* In nupera vero IOSEPHI editione verus lectio, quam hic vir doctissimus exhibet, ex Bigotiano codice & RVFINO emendata est, ita, ut iam legatur: ἑξακισχίλια καὶ πεντακόσια: *Quinquaginta sex millia & quingentes.* Sed, nisi finem laboris huius vehementer expeterem, facile mihi ex consequentibus IOSEPHI verbis ostendere liceret, non ita certam esse hanc emendationem, uti videtur viris eruditis.

(1) *Nomino)* Quae de *Pascha* eiusque natura & ritibus hoc capite doctissime CVDWORTHVS disserit, ea magnam partem in *Hierozoicon* suum traustulit SAM. BOCHARTVS *Lib. II. cap. L. p. 574. s.* auctore tamen aliquoties laudato, & ab eruditione commendato. *Haec pluribus,* inquit *p. 577. refert egregius scriptor Anglicanus ignoti nominis* (in fronte scilicet libelli non ipsum exstat auctoris nomen, sed litterae tantum R. C.) *quem hic me sequi ingenue profiteor.*

§. XII.

Pascha typus fuit sacrificii Christi.

Nonne porro immolatio paschae adumbratio sigillatim mortis Christi erat, verae illius, quae peccata totius mundi expiavit, victimae? Quod dum refero, liceat mihi fide IVSTINI M. rem commemorare, ad id, quod prae manibus est, pertinentem. Narrat IVSTINVS *Dialogo cum Tryphone*, in Iudaeorum antiquis sacri codicis exemplis exstare *in libro Esrae* orationem, ante paschae immolationem ab eo recitatam, qua ritus huius mysterium patefecerit, Christumque animam esse eius docuerit: Iudaeos vero, quod eam Christianis valde favere intelligerent, mature partem hanc resecasse. En ipsam orationem: καὶ εἶπεν Ἔσδρας τῷ λαῷ: Τοῦτο τὸ πάσχα ὁ Σωτὴρ ἡμῶν καὶ ἡ καταφυγὴ ἡμῶν, καὶ ἐὰν διανοηθῆτε, καὶ ἀναβῇ ὑμῶν ἐπὶ τὴν καρδίαν, ὅτι μέλλομεν αὐτὸν ταπεινοῦν ἐν σημείῳ, καὶ μετὰ ταῦτα ἐλπίσωμεν ἐπ' αὐτόν, οὐ μὴ ἐρημωθῇ ὁ τόπος οὗτος εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον, λέγει ὁ θεὸς τῶν δυνάμεων. Ἐὰν δὲ μὴ πιστεύσητε αὐτῷ, μηδὲ εἰσακούσητε τοῦ κηρύγματος αὐτοῦ, ἔσεσθε ἐπίχαρμα τοῖς ἔθνεσι. *Et dixit Esdras populo: Hoc pascha Salvator noster & perfugium nostrum. Et si in animum induxeritis & in cor vestrum adscenderit, quod humiliaturi eum simus in signo & postea speraturi in eum, non desolabitur locus iste in omne tempus*, dicit *Dominus exercituum, sin in eum non credideritis, neque audieritis annuntiationem eius, deridiculum eritis gentibus.* Rem certe valde memorabilem, si quidem vere contigit: at is, qui eam litteris prodidit, tanto videtur dignior, cui fides habeatur, quia gente Samaritanus fuit & in Iudaeorum scriptis ac monumentis propterea prae multis aliis versatus esse potuit. (1) Vtcumque est, S. PAVLVM certus ego sum, significasse nobis pascha non modo mortis CHRISTI figuram & imaginem fuisse, sed etiam epulas paschales eius fuisse naturae ac indolis, cuius convivia illa, quae ex oblatis victimis instrui solebant. *Pascha*, inquit, *nostrum pro nobis immolatus est Christus: proinde festum agamus* (id est festum diem paschae in memoriam Servatoris Deo pro peccatis nostris oblati) *pane infermentato sinceritatis & veritatis.* Habuit, haec quum scriberet, in animo vir sanctus vulgarem Iudaeorum, de qua disseruimus antea, consuetudinem epulandi post oblatas victimas, docuitque hic idcirco, epulas paschales tales fuisse, quales epulae, quae post rem divinam factam institui solebant. (2)

CA-

(1) *Potuit)* Leguntur haec verba in *Dialogo cum Tryphone p.* 297. Ego vero longe putem verisimilius, in libro *Esrae* hanc numquam orationem fuisse lectam, sed Iudaeum aliquem Alexandrinum, qui Christianam amplexus erat religionem, inconsulto quodam erga hanc studio, eam in codicem quemdam intrusisse, quo facilius civium suorum pertinaciam flecteret. Constat inter eruditos, Iudaeos Alexandriae degentes, religiosis eiusmodi fraudibus uti non fuisse veritos, etiam ante religionem Christianam introductam, & perniciosam hanc pro veritate mentiendi consuetudinem ab his & Platonicis ad Christianos transiisse. Iudaeus ille TRYPHO, quem secum disputare facit IVSTINVS, non male mihi videtur hanc accusationem hisce verbis depellere *p.* 299. ἀπίστῳ δ' ἔοικε καὶ τοῦτον. καὶ ἔφην, ἀπίστῳ ἔοικε. φοβερώτερον γὰρ ἐστὶ τῆς μοσχοποιΐας, ἣν ἐποίησαν ἐπὶ γῆς, μάννα πεπλησμένοι καὶ τοῦ τὰ τέκνα θύειν τοῖς δαιμονίοις, ἢ τὸ αὐτοὺς τοὺς προφήτας ἀναιρεῖν. *Videtur autem hoc incredibile* (magistros nostros de sacris litteris resecasse aliquid) *Incredibile profecto, uti dixi, videtur. Magis enim est horrendum, quam illa vituli consecratio, quam in terris fecerunt, qui manna ad saturitatem impleti fuerant, & quam liberorum daemoniis mactatorum sacrificium, aut prophetarum ipsorum occisio.* Certe incredibile est, Iudaeos, quos erga sacrum codicem infinito paene novimus esse studio, a se impetrare potuisse, ut illum mutilarent & nobilioribus quibusdam partibus privarent. Neque sunt eius generis dicta, quae IVSTINVS, tamquam exempla sceleris huius affert, ut ferri non potuissent a Iudaeis. Nam facile, si exstitissent in Veteris Testamenti tabulis, violenta quadam interpretatione in alienum sensum ea detorquere licuisset. Omitto, nullo plane argumento, vel codice IVSTINVM, hoc Iudaeorum crimen probare, TRYPHONEque incredibile sibi illud videre respondenti, nihil opponere aliud, quam auctoritatem suam. Putat quidem doctissimus CVDVVORTHVS, patriam IVSTINI ponderis aliquid testimonio eius addere: quum enim Samaritanus gente fuerit, ideo notiores ipsi, quam aliis, Iudaeorum libros esse potuisse. Sed non recordatur, nullam fere gentem minus curasse & vehementius contempsisse Iudaeorum libros, quam Samaritanam. Nec ego vel lectitatum fuisse IVSTINVM codicem sacrum Iudaeorum arbitror, nisi a Christiana religione, cui sese addixerat, magni eum facere iussus fuisset. Confer cum his, quae disseruit IO. ALB. FABRICIVS *codice Pseudepigrapho Vet. Testamenti Tom. I. cap. CCXXXI. p.* 1151. 1152. qui aliis utitur rationibus ad hanc CVDVVORTHI, quem nominatim laudat, sententiam infringendam.

(2) *Solebant)* Magni mihi momenti hic PAVLI locus videtur esse ad id probandum, quod hic persuadere cupit vir doctissimus, pascha certa ratione inter sacrificia veteris testamenti referri debere. Non sum nescius, vocabulum θύω apud Graecos interdum etiam de rebus adhiberi, quae propriae victimae non sunt: at hoc loco fieri nullo modo potest, quin arctiori sensu sumatur & immolare significet, quum de Christo simul usurpetur, quem vere atque proprie Deo sese immolasse, ut peccata nostra expiaret, nemo Christianorum

negat.

CAPVT TERTIVM.

ARGVMENTVM:

Primum agumentum contra eorum sententiam, qui pascha statuunt esse sacrificium, a Philonis auctoritate §. I.

Alterum argumentum a numero agnorum paschalium §. II.

Tertium a supremo Christi paschate §. III.

Bini Iohannis loci, qui obstant illis, quibus Christus videtur supremum pascha suum una cum Iudaeis egisse, a novis eorum interpretationibus vindicati §. IV.

Binae aliae rationes adversus eos, qui Christum pascha suum eodem tempore, quo Iudaeos reliquos, celebrasse volunt §. V.

Quaeritur, quomodo agnus paschalis Christi potuerit in templo immolari, si pascha is Iudaeorum antevertit. Duo modi nodum hunc solvendi §. VI

Quidam putant, translatum fuisse a Iudaeis tempore Christi pascha in sequentem diem, id vero Christum haud curasse §. VII.

Reiicitur haec sententia §. VIII.

Karaitae pascha iuxta φάσιν lunae constituunt. §. IX.

Mos Iudaeorum menses computandi describitur. §. X.

Ex hoc more nata est differentia inter Christi & Iudaeorum pascha. §. XI.

Quae differentia non obstitit, quo minus pascha Christi in templo immolaretur & Deo consecraretur. §. XII.

§. I.

Ante vero quam hinc ad alia digrediar, quicquid alicuius momenti adversus hanc opinionem nostram vel ex antiquis monumentis proferri, vel ratione excogitari potest, in medio ponam, & aequo intelligentium virorum iudicio subiiciam. Et primo quidem PHILONIS nobis auctoritas videtur obstare, qui *libro tertio de vita Mosis* de pascha sic loquitur: ἐν ᾗ οὐχ οἱ μὲν ἰδιῶται προσάγουσι τῷ βώμῳ τὰ ἱερεῖα, θύουσι δ' οἱ ἱερεῖς, negat. Equidem nullus dubito, cum doctissimo viro sentire, neque aliquid ex hac opinione incommodi exsistere posse, arbitror. Et sunt viri longe meritissimi inter antiquos non modo doctores, sed etiam inter nostros & Reformati coetus Theologos, quibus idem prorsus placet. Sed recentiorum tamen aliqui abhorrent ab hac sententia, & pascha non sacrificium, sed sacramentum esse praecipiunt. Vide ex multis, quorum nomina recitare nil expedit, IO. HENR. REITZIVM *in Notis ad* THOM. GOODWINI *Mosen & Aaronem p.* 239. Invaluit haec sententia post exortas cum Pontificiis de sacrificio Missae disputationes. Solent scilicet Romani Pontificis assectatores, quo in Missa probent Deo sacrificium non cruentum offerri, hac vehementer opinione abuti, & hoc modo rationem subducere: S. Coena respondet paschati Iudaeorum. At in Iudaeorum paschate vera Deo caedebatur hostia, agnus nimirum. Igitur & in sacra Coena credendum est verum sacrificium offerri Deo. Ipsi, qui Tridenti coacti fuerunt, antistites hoc argumentum veluti consecrarunt *Sessione XXII. cap. I. p.* 130. *Nam celebrato*, inquiunt Tridentini patres, *veteri pascha, quod in memoriam exitus de Aegypto multitudo filiorum Israel immolabat, novum instituit pascha, seipsum ab ecclesia per sacerdotes sub signis visibilibus immolandum in memoriam transitus sui ex hoc mundo ad patrem.* Quorum quidem vestigia plerique sectantur eorum, qui ex Pontificiis cum purioris doctrinae professoribus certamen de hoc argumento inierunt. Atque hunc ut effugerent ictum, aliqui recte sese facturos arbitrati sunt, si omnino negarent, pascha fuisse sacrificium. Verum iam dudum debile hoc telum confregit vir magnus, MARTIN. CHEMNITIVS in *Examine concilii Tridentini Part. II. Loc. VI. §. VII. p.* 473. 474. Quem tametsi castigandum sibi sumat ROB. BELLARMINVS, qui multus est in hac ratione confirmanda & explicanda *Lib. I. de missa cap. VII. p.* 811. *f. Tom. III. Opp.* tam id tamen facit confuse & imperite, ut quid sibi vellet, ignorasse interdum videatur. Coeci certe & hebetes aut sint, aut esse velint Pontificii, necesse est, si a pascha magnum sibi polliceantur auxilium ad Missae sacrificium defendendum. Nam, quod evidens est, S. Coena non respondet immolationi agni paschalis, sed esui eius, aut convivio, quod ex carne Deo oblata instruere Iudaeos oportebat. Mors vero Christi in cruce pro peccatis hominum per immolationem agni adumbrata fuit. Paullo aliter, at nervose, hoc IO. ADAM. SCHERZERVS expressit in *Anti Bellarmino Disput. XI. p.* 575. *Celebratio agni paschalis fuit figura celebrationis Eucharistiae, quoad esse sacramentale, non quoad sacrificiale.* Adde IOH. CONR. DANHAVERVM *Hodomor. Pontif. Phant. X. p.* 620. *f.* qui ex instituto hac de re disserit. Et praeclare hoc ipsum S. PAVLVS celebri illo loco 1. *Cor. V.* 7. confirmat, ubi 1) Christum esse agnum seu victimam paschalem nostram. 2) Hanc victimam iam esse immolatam significat: ex quo consequitur manifesto, eam non quotidie in Missa, ut Pontificii dicunt, immolari. Si, quod volunt Romani Pontificis propugnatores, verum esset, PAVLVS longe aliter loquutus esset & multo etiam efficacius Corinthios adhortatus fuisset, dicendo: Pascha nostrum, Christus, non immolatus tantum est semel, verum etiam quotidie Deo in S. Coena immolatur: Itaque semper nos sancte decet vivere.

Primum argumentum contra eos, qui pascha dicunt esse sacrificium a Philonis auctoritate. p. 686.

ἱερεῖς, ἀλλὰ νόμου προστάξει σύμπαν τὸ ἔθνος ἱερᾶται, τῶν κατὰ μέρος ἑκάστου τὰς ὑπὲρ αὐτοῦ θυσίας ἀνάγοντος τότε καὶ χειρουργοῦντος. ὁ μὲν οὖν ἄλλος ἅπας λεὼς γεγηθεὶ καὶ φαιδρὸς ἦν, ἑκάστου νομίζοντος ἱερωσύνῃ τετιμῆσθαι. *In qua non ut alias plebeii homines victimas adducunt ad altare mactandas a sacerdotibus, sed iubente lege, tota gens sacrificat, dum pro se quisque mactat hostiam suis manibus. Tunc universus populus exultabat, unoquoque existimante, se sacerdotii dignitate honoratum.* Idem *Libro de Decalogo* ἐν ᾗ inquit θύουσι πανδημεὶ αὐτῶν ἕκαστος, τοὺς ἱερεῖς αὐτῶν οὐκ ἀναμένοντες, ἱερωσύνην τοῦ νόμου χαρισαμένου τῷ ἔθνει παντὶ, μίαν ἡμέραν ἐξαίρετον ἀνὰ πᾶν ἔτος, εἰς αὐτουργίαν θυσιῶν. *Quando populariter singuli sacrificant non expectatis sacerdotibus, ipsi permissu legis fungentes sacerdotio, quotannis per unum diem destinatum huic negotio.* Ad haec dicta respondemus, PHILONEM in illis haud inficiari, pascha esse sacrificium, sed id ipsum potius confirmare. Etenim, non modo & hic, & alias, θυσίαν illud nominat, verum etiam *asportare* illud ἀνάγειν, *sacerdotes ad altare* solere, populumque ἱερᾶσθαι, seu *sacrificii in loco* illud *offerre* pronuntiat. Hoc uno tantum sacrificium paschale a reliquis sacrificiis, ex opinione eius, secretum fuit, quod quilibet de plebe, quum pascha immolaretur, *honore sacerdotii ornatus* esset, ἱερωσύνῃ τετιμημένους lexque permitteret, ἱερωσύνην παντὶ τῷ ἔθνει χαρίζεσθαι *quemlibet sacerdotio pro se defungi.* Praeter haec autem PHILONEM constat, tametsi gente fuerit Iudaeus, rituum, & institutorum Iudaicorum non nimis gnarum fuisse: (*) nam Alexandriae natus & educatus erat. Et huius quidem imperitiae hac ipsa in re specimen insigne edidit. Pascha enim & reliqua sacrificia hac fuisse opinari videtur ratione distincta, ut haec quidem unice mactarentur a sacerdotibus, illud autem pro se unusquisque ex populo immolaret, & quidem νόμου προστάξει & νόμου χαρισαμένου lege iubente ac permittente: Legem haud dubie designat illam, quae *Exod. XII. 6.* exstat: *Mactabitur ab omni Israëlitarum civitatis multitudine.* Hoc scilicet *solemne* illud quoque est recentiorum auctorum nostrorum *delirium*, cuius antea vanitatem aperuimus. Quod si vero ampliorem etiam PHILO his vocabulis ἱερωσύνῃ τετιμημένοι potestatem subiecit, nec modo populum existimavit pascha suum ipsum immolasse, verum reliqua omnia sacerdotum officia ad hunc ritum pertinentia obiisse, in opinionem ingressus est, nullo sacrarum litterarum testimonio munitam, quae vix ac ne vix quidem patronum hodie inveniet. Quidquid id est, tantum abest, ut haec nobis sententia noceat, qui pascha sacrificium fuisse tuemur, ut potius haud leviter confirmet ea, quae nobis vera videntur esse.

p. 766.

(*) Scaliger Elench. Trihaeres. cap. 25. circa fin. Item in emend. tempor. De cyclo Iudaeorum Karaim & Hug. Grotius in Matth. 26.

§. II.

Alterum contra hanc sententiam argumentum a numero agnorum.

Erunt deinde fortassis nonnulli, qui ulla fieri ratione potuisse negabunt, ut tot victimae, quot quovis paschate mactari debuerunt, in uno omnes altari supremo Numini offerrentur: nec enim plures per legem licebat aras construere. At his satis factum iri arbitror, si primum, nil nisi adipem & partem quamdam intestinorum in altari combustam fuisse, monuero; deinde vero ambitum altaris ampliorem fuisse, quam vulgo forte censent, docuero. Area certe superior altaris in templo secundo, id quod consentiens tradit doctorum Talmudicorum auctoritas, quadratum erat viginti octo cubitos patens, nec ab his multum distabit IOSEPHVS (1) si modo cubitos, quibus usus est, alius esse generis statuamus. Quamquam quid multis verbis opus est? Discant, velim, qui haec nobis obducunt, ex paschate, quod IOSIAS celebravit, fieri id ipsum potuisse, quod illis tam a veri similitudine alienum videtur esse. Dicitur hoc *pascha tale, tantumque fuisse, quale nullum in Israëlitis actum fuerit a tempore Samuelis vatis:* At tum temporis omnes in ara oblatos fuisse agnos, dubio caret; (2) ex quo efficitur, fieri potuisse id, quod illi negant.

2. Chron. XXXV. 18.

§. III.

(1) *Iosephus)* Innuit haud dubie locum *de bello Iudaico Lib. V. cap. V. §. VI. p. 334.* ubi ara quinquaginta cubitos longa pariter & lata fuisse dicitur. Difficilis admodum explicatu haec res est, quoniam quae de veterum Iudaeorum & populorum Orientalium mensuris ad nos pervenerunt, infinitis difficultatibus circumsepta sunt. Qui ex instituto hanc rem tractarunt viri doctissimi, nominantur a PETRO ZORNIO, viro clarissimo, in *Commentar. ad Hecataei Abderitae Eclogas p. 112.* quos adeant, qui harum rerum studio ducuntur.

(2) *Caret)* Mentem suam parum concinne ac perspicue vir doctissimus hic expressit, nec vim argumenti, quod adhibet, satis luculenter enodavit. *For*, inquit, *it either is, or must be confessed, that then they were all offered upon the altar.* Nil tamen dubito, quin universe sententiam eius assequutus sim. Leguntur certe 2. *Chron. XXXV.* 18. sacerdotes sanguinem agnorum ex manu Levitarum accepisse & sparsisse: & *v.* 13. *Levitae paschae victimas igni, ut ritus est, torruisse* dicuntur. Multitudo igitur non obstitit agnorum, quo minus omnes Deo in altari offerrentur & sanguis spargeretur.

§. III.

Tertium argumentum a supremo Christi paschate.

Sed maximam nondum, ut ingenue quod res est fatear, difficultatem, quae hoc premit negotium tetigimus. Sumitur illa a supremo Servatoris nostri paschate. Praestantissimi nimirum quique ex Theologis, Criticis & Chronologis nostris uno confitentur ore, pascha hoc Servatoris nostri eo actum fuisse die, qui Iudaeorum praecedebat pascha: Num igitur agnus ille paschalis, quem cum discipulis suis IESVS consumsit, in templo immolatus & oblatus fuit? Et quo, quaeso, modo fieri illud potuit? Equidem, ut hoc impedimentum removeam, in nobilem illam, verum valde spinosam & implicatam controversiam de tempore, quo Iudaei pascha suum celebrarunt, quum CHRISTVS in crucem pro nobis ageretur, non inquiram hic amplius, quam praesens institutum flagitat. At hoc tamen primum operae pretium fuerit observare, Latinam semper ecclesiam adversus Graecos acriter defendisse, Servatorem nostrum non antevertisse pascha Iudaeorum, sed eadem illud, qua reliquum populum, nocte celebrasse. Quam licet Latinorum opinionem recentiori memoria eruditissimorum auctorum nostrorum haud pauci deseruerint, & Graecorum sententiam amplexi sint, quos inter PAVLVS BVRGENSIS, MVNSTERVS, SCALIGER & CASAVBONVS eminent: civis tamen noster, Magister BROVGHTONVS idem ut faceret, haud a se impetrare potuit. Is quum forte rectius ceteris intelligeret, pascha Iudaeorum verum fuisse ac proprie sic dictum sacrificium, quod Deo antea offerri, ex praescripto legis, debuerit, quam comederetur, difficultatem tamen haud facile solvendam, quae ceteros praeterierat, huic sententiae sensit obstare, a Servatoris nostri paschate ductam. Ergo, ALEXANDRI more, *nodum* sibi hunc *scindendum* & negandum prorsus esse ratus est, CHRISTVM & Iudaeos diversis temporibus pascha suum celebrasse. Pressit non ita pridem vestigia eius IOANNES CLOPPENBVRGIVS, Theologus Batavus, in erudita, quam de hoc argumento *ad LVDOVICVM de DIEV* perscripsit, epistola, qui, eodem plane fundamento fretus, negat, agnum paschalem, quem CHRISTVS una cum discipulis suis comedit, potuisse in templo mactari & immolari, nisi eodem tempore, quo reliqui Iudaei paschate vescebantur, CHRISTVS pascha suum egisset. Adscribam ipsa viri eruditi verba, quae BROVGHTONI sententiam accurate exprimunt: *Non potuit mactari agnus paschalis extra templum Hierosolymitanum: in templo mactari non potuit citra generalem populi consensum: Quare neque dies mactationis potuit anticipari. Vel ergo dicendum, pergit, Christum comedisse agnum non mactatum in templo, atque hoc facto (quod absit) legem violasse: iuxta legem enim agnus privatim comedendus, e templo deferendus domi erat in aedes privatas, post igne absumptum in templo adipem & sanguinem delatum ad altare, vel Iudaeos, eodem tempore cum Christo pascha celebrasse.*

§. IV.

Bini Iohannis loci ab eorum interpretationibus vindicati, qui Christum pascha suum cum Iudaeis celebrasse volunt.

Ego vero, ut ingenue dicam, quod sentio, tametsi aeque firmiter, ac BROVGHTONVS persuasus sum, verum *pascha fuisse sacrificium*, nec minori sententiae huius amore, quam ille, ducor; nullo tamen modo animum induco, ut veritati, quaecumque demum ea ex parte mihi sese offerat, aliquid derogem, nec si vel maxime εἰς καθαίρεσιν τῶν ἰδίων, *ad opinionum mearum eversionem* id fieri videam, divelli me ab ea patior: id quod in officiis philosophi ab ARISTOTELE poni, recordor. Certe bini cumprimis illi loci, qui ex *Evangelio Iohannis* afferri solent ab illis, qui Iudaeos pascha suum post Servatorem nostrum egisse, statuunt, tanta mihi videntur esse luce praediti, nihil ut fieri queat clarius; nec valent, meo iudicio, aliquid ad vim eorum elidendam σοφὰ illa φάρμακα, quibus eos oblini & obduci cerno. Alter eorum exstat *Ioh. XIX. 14.* ubi sanctus scriptor tradit, die illo, quo PILATVS Servatorem nostrum Iudaeis tradidit, ut vivus in crucem ageretur, παρασκευὴν τοῦ πάσχα, *praeparationem paschae* fuisse; atqui dies hic proximus erat ab illo, quo pascha suum CHRISTVS celebraverat. Hic volunt *praeparationem* intelligi debere *ad Sabbathum, qui in diem secundum ex illis, qui memoriae paschae consecrati erant, incidebat.* Ego vero vix me contineo, quin hic, quod aliquoties SCALIGER facit, exclamem: *En tecum Criticum!* Quam coacta, quam longe, quaeso, ducta est haec interpretatio? Alter locus legitur *Ioh. XVIII. 28.* ubi Iudaei dicuntur, quum Christus mane ad praetorium Pilati captivus duceretur, *in praetorium intrare* noluisse, *ne pollueruntur, sed vescerentur pascha.* Huius loci virtutem quo tollant illi, quos diximus, non de pascha sermonem esse aiunt in eo, sed de comedendo sacrificio *Chagigah,* quod eodem, quo pascha, die mactari solebat: huius enim sacrificii aliquid fortas-

sis reliqui in diem posterum mansisse. Ego vero non multo meliorem hanc expositionem esse putem superiori. Quamvis enim, ut ostendant, sacrificium *Chagigah* pascha interdum esse apellatum, verba testentur MOSIS *Devt. XVI. 2.* nihil tamen hic eos iuvabit locus, nisi antea probatum dederint, versionem nostram Anglicam omnis erroris esse nesciam. Nostri scilicet interpretes ita verba MOSIS expresserunt: *Thou shalt therefore sacrifice the passeover unto the Lord thy God, of the flocke, and the Heard, Quamobrem immolato pascha Iovae Deo tuo, oves, aut capras, aut boves:* Qua ex versione effici videtur posse, licuisse pascha ex bobus aeque, ac ex agnis, sumere. At in fonte Hebraeo haec verba legas: וזבחת פסח ליהוה אליהיך צאן ובקר Quae quidem varie possunt exponi & intelligi, quum non unius generis vocales recipere queant, nec una ratione, quae desunt illis supplere liceat. Nulla tamen omnium est interpretationum, quae in hoc dictum cadere possunt, quin multo melior sit illa, quam parum feliciter nostri interpretes sequuti sunt. ONKELOS in *paraphrasi*, quae tamen paucis tantum in locis hoc nomine digna est, quum maxima ex parte accurata sit & iusta versio, locum hunc ita vertit: ותכוס פסחא קדם יהוה אלהיך מן בני ענא ונכסת קודשיא מן תורי *Tu pascha immolabis in conspectu Domini Dei tui ex agnis & sacrificia salutaria*, quae adiuncta sunt illi *ex bubus.* Et hanc interpretationem probant R. SALOMON & ABEN EZRA: צאן לחיוב הפסח ובקר לשלמים *Agni apti sunt paschae: ex bubus salutaria sacrificia seu Chagigah conficiuntur.* Aliquid quoque virtutis eadem accipit ex Historia paschae, quod Hiskias Rex celebravit, de quo haec scripta leguntur *2. Paral. XXXV. 7. Excepit autem Iosias popularibus ovinum caprinumque pecus, videlicet agnos & hoedos, idque omne ad paschae victimas: pro eorum numero, qui aderant, videlicet triginta millia & boum tria millia.* Hic diserte a victimis paschae distingui videas boves, quod hi sacrificiis salutaribus seu *Chagigah* unice inservirent. Idque etiam ex *v. 13.* intelligitur, quo haec leguntur: *Et paschae quidem victimas igni, ut ritus est, torruerunt Levitae: SACRA AVTEM RELIQVA* (id est, sacrificia salutaria seu *Chagigah*) *ollis, cacabis & abenis coquebant.* Aliam dicti huius interpretationem NACHMANIDES proposuit, quam ipsis eius verbis referam: צוה בפסח והוא השה שהזכיר כבר וצאן ובקר אלים ועזים ובני בקר לחוג החגיגה *Praecipit hic pascha, quod agnus erat, quemadmodum superius indicaverat:* & צאן ובקר *& gregem, seu oves, capras & boves ad Chagigah.* Adiicit, quod ex hisce liquet, Iudaeus hic verbis MOSIS particulam *Vav*, quae vim coniungendi habet: quam voculam saepenumero in Ebraeo codice omissam esse, aliis etiam exemplis declarat: Atque haec pluribus sese probavit sententia, quam illa superius allata. Nam & ABARBANEL eam sequitur, & *Karaeus* ille, quem aliquoties iam commendavi, qui R. quemdam AARONEM auctorem eius esse perhibet. Quid vetat? quo minus ipsa eius verba, quibus opinionem hanc exprimit, apponam: והיה מאמר וזבחת מושך עצמו ואחר עמו וזבחת פסח ליהוה אלהיך וזבחת צאן ובקר כמו ולא למדתי חכמה ודעת קדושים אדע *Vocabulum* וזבחת *immolabis, repeti debet ἀπὸ κοινοῦ ante verba: gregem & armentum, ut haec totius orationis forma sit: Tu immolabis pascha Domino Deo tuo, & immolabis oves & boves, seu gregem & armentum: pari modo Prov. XXX. 3. particula* לא *NON repetenda est ἀπὸ κοινοῦ ex superiori commate.* Quae quum ita sint, liquet, ex hoc dicto probari nullo modo posse, sacrificia salutaria quae paschae mons erat addere, umquam nomine *pascha* fuisse appellata. (1)

§. V.

(1) *Appellata)* Quae hic a CVDWORTHO disputantur ad interpretationes binorum ex IOANNE locorum infringendas, quas invenerunt viri docti, qui CHRISTVM eodem, quo reliquos Iudaeos, tempore, pascha suum ultimum egisse putant, ea magna eruditionis copia diluere studet Vir summus, SAM. BOCHARTVS in *Hierozoico Lib. II. Cap. L. p. 564. s.* Viderint illi, qui hanc controversiam tractant, utri accedendum sit: ego longe minorem & ingenio, & doctrina me esse arbitror, quam ut iudicis hic partes sustinere queam. Quod si tamen hoc ratum & fixum esse debet, quo simplicior & receptis vocabulorum notionibus convenientior est expositio quaedam, eo plus auctoritatis ipsi tribuendum esse, vereor ne superiores evadant illi, qui CVDWORTHI sententiam probant. Nec enim, ut opinor, aliquis negaverit, plus esse ingenii in BOCHARTI & qui ab eo stant interpretationibus, quam humilis & planae orationis, qualis S. IOANNIS est, leges ferunt. In priori loco *Ioh. XIX. 14.* παρασκευὴ τοῦ πάσχα non nego significare posse, *diem illum praeparationis, qui in festus paschae dies incidit:* sed, ut taceam, nullum adhuc exemplum allatum esse loquutionis huius, quis aegre intelligit, communibus & receptis notionibus convenientiorem & propterea simpliciorem illorum esse versionem, qui his verbis autumant *praeparationem & ipsum pascha designari?* In altero loco *Ioh. XVIII. 28.* vocabulo πάσχα victimas illas indicari, quae *Chagigah* dicebantur Iudaeis & paschae solebant addi, magis etiam videtur a probabilitate alienum. Quid, obsecro, caussae sancto viro fuisset, cui simplicitate dictionis nihil prius est, quum vocabulis notionibus nec ambiguis victimas illas salutares indicare posset, nomen obscurius & dubii sensus usurpare? De loco *Devt. XVI. 2.* pugnare nolo: fateor potius, verisimile videri, vocabulum פסח in illo ad boves & agnos

§. V.

Binae aliae rationes adversus eos, qui Christum volunt una cum Iudaeis pascha suum ultimum celebrasse.

Praeter binos hosce alius est in eodem Historico sacro locus, qui eos quidem, a quibus hoc argumentum tractatum est, praeteriit; at, meo iudicio, talis tamen est, ut, si modo recte intelligatur, illis superioribus evidentia nulla ratione cedat. Verba haec sunt: *Ioh. XIX. 31.* ἦν γὰρ μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνου τοῦ σαββάτου. *Erat vero magna dies illa sabbathi.* Μεγάλη ἡμέρα, stylo Iudaeis Hellenistis usitato, aut primum significat, aut postremum dierum festorum, quibus diebus conventus populi coram Domino agi solebat. Constat hoc ex *Esaiae* verbis, quae *Cap. I. 13.* leguntur: *Novilunia, sabbatha, conventuum actiones* (conventus hi vero primo & ultimo dierum festorum cogebantur) *ferias, vana ista non fero:* quae LXX. interpretes ita Graece reddiderunt: Νουμηνίας ὑμῶν, καὶ τὰ σάββατα, καὶ τὰς μεγάλας ἡμέρας (1) *novilunia vestra, sabbatha, magnosque dies vestros.* Et ipse S. IOANNES hoc nomine utitur ad ultimum ex diebus festis designandum *Ioh. VII. 37.* *Postremo autem die, qui magnus erat festi,* ἡμέρα τῇ μεγάλῃ τῆς ἑορτῆς. Quare nullum est dubium quin & hoc nostro in loco primum dierum paschae significet. Atqui hoc si dubio caret, certum est Iudaeos pascha suum non egisse antea, quam nocte, magnum illum diem praecedente, id est, ea qua noster Servator cruci suffixus fuerat. (2) Est

agnos simul pertinere, nec Iudaeorum, quas affert CVDWORTHVS, expositiones controversia vacare. Verum ut hoc concedatur, haud tamen ex his verbis cogere licebit, nomen hoc absolute positum, sigillatim sacrificia *Chagigah* denotare. Nec enim satis valide arbitror illum argumentari, qui sic rationem subducit: Quia MOSES uno loco communi *paschae* nomine & agnos paschales & reliqua sacrificia comprehendit, ideo nomen *pascha* quoque, sola sacrificia salutaria, exclusis agnis paschalibus, nonnumquam significat. Scio ADR. RELANDVM *in Antiquit. Sacr. Ebraeor. Part. IV. Cap. III. §. XI. p. 408.* ex Gemarae magistris afferre quaedam ut hanc notionem firmet: sed fac, quod secus tamen sese habet, belle in hanc rem convenire illa testimonia, num *Gemarae* auctores & conditores idonei erunt orationis & styli S. IOANNIS interpretes? Non haec ea re moneo, acsi prorsus cum illis sentiam, qui CHRISTVM antevertisse Iudaeorum *pascha* volunt, quorum sententiam suis etiam agnosco difficultatibus implicatam esse, quas hodie vix ac ne vix quidem aliquis dissolverit: sed excitare tantum eos volo, qui contrariae favent opinioni, ut certioribus, quam adhuc factum, praesidiis eam communire studeant, nec conclamatum esse iam de adversariis suis, temere sibi persuadeant.

(1) ἡμέρας) In LXX. Interpretibus non legitur: τὰς μεγάλας ἡμέρας, sed numero singulari: ἡμέραν μεγάλην.

(2) *Fuerat*) In huius rationis vim docte quoque inquisivit SAM. BOCHARTVS *loc. cit. p. 567.* Verum is, si CVDWORTHVM refellere voluit, cuius aliquoties non sine laude mentionem facit, sententiam eius secus cepit, atque decuit. Exponit enim argumentum, quod ex his IOANNIS verbis ducitur, hoc modo: *Sensus est, ut volunt, tam Christi, quam latronum corpora fuisse de cruce propere deponenda, quia erat parasceve, adeoque parasceve diei, qui apud Iudaeos sit maximo in honore, propter sabbathi concursum cum prima azymorum, ac proinde a Ioanne vocetur magnus dies.* Hanc ut rationem evertat vir magnus respondet, *nullum esse apud Iudaeos festum, in quod hoc nomen non quadret, nec ullum esse sabbathum, quod ita appellari nequeat. Nam ex Es. I. 13.* seu potius ex Graeca versione huius loci (quem ipsum locum CVDWORTHVS hic pro caussa sua affert,) *constare, pro magna habitam esse omnem diem sacris coetibus convocandis destinatam.* Non puto multum esse in hac responsione ponderis: nam ipsa satis IOANNIS verba ostendunt, *sabbathum*, quod ibi memoratur, singularem propter caussam *magnum* habitum, & idcirco a reliquis huius generis diebus nota quadam propria & peculiari seiunctum fuisse. Sed agant hanc rem alii: mihi nunc satis est animadvertere, CVDWORTHI sententiam differre non parum ab ea, quam BOCHARTVS adgreditur, tametsi & qui hanc sequantur, non desint viri eruditi. CVDWORTHVS non hoc *sabbathum* ideo *magnum* fuisse appellatum censet, quod in diem primum *azymorum* incideret, sed omnium feriarum primos & ultimos dies *magnos* fuisse dictos contendit, quod ceteris illi diebus propter solemnes populi coetus sanctiores haberentur: ex quo concludit, *sabbathum* illud, cuius IOANNES meminit, primum fuisse ex diebus festis, qui paschae tum consecrati fuerint. Nisi me ratio fallit, non ita contemnendum est hoc argumentum, uti viri quidam docti arbitrantur, qui a CVDWORTHI opinione dissentiunt. Primum dubio caret, primos & postremos festorum temporum dies Iudaeis maioris sanctitatis fuisse visos, quam reliquos qui hos inter dies interiecti erant: idque viri eruditi, qui antiquos Hebraeorum ritus scrutati sunt, testimoniis minime dubiis probarunt. Hinc nullum plane dubium est, quin dies hi, qui reliquis augustiores & sanctiores habebantur, singulari etiam vocabulo insigniti & a ceteris eo nomine distincti fuerint. Quare, si vel ea, quae vir doctissimus hic affert, quo probet, dies hosce *magnos* fuisse vocatos, supra omnem haud essent dubitationem posita, res tamen ipsa suadere nobis posset, ut vere hoc dici putaremus. Nam poscebant hi dies proprium nomen quoddam: neque melius forte imponi potuisset illis, quam hoc ipsum. His si iungas id, quod iam observatum a nobis est, ex ipsis IOANNIS verbis liquere, singularem propter caussam diem illum, quem pollui nolebant Iudaei aspectu cadaverum in cruce pendentium, magnum vocatum esse, non tam fragilis & caduca videbitur haec ratio, ut multi opinantur. De maioribus igitur copiis, quibus expugnetur prorsus, cogitandum esse viris doctis reor, qui CHRISTVM una cum Iudaeis statuunt coenam paschalem celebrasse.

Est & aliud nobis, quo hanc rem communire licet in promtu argumentum. Si Iudaei eadem, qua Servator noster, nocte pascha suum celebrassent, numquam illi a se impetravissent, ut statim a sacro hoc convivio gladiis & fustibus armati ad eum comprehendendum exirent, ut comprehensum ad Pontificis Maximi palatium adducerent, ut eumdem postea ad Pilati tribunal vinctum sisterent, ut denique in crucem eum eodem die agerent. Namque primo die eorum, quibus nullo pane licebat vesci, nisi fermento vacuo, ex praescripto legis, sacer Domino conventus agebatur; quare nefas erat eo aliquid negotii maioris gerere. Et novimus, Iudaeos satis fuisse severos & accuratos custodes rituum istiusmodi & caerimoniarum, quibus lex eos alligaverat, nec facile, ut eos violarent, adduci sese passos esse. (3)

§. VI.

Quaeritur, quomodo agnus paschalis Christi in templo immolari potuerit, si is anteverterit pascha Iudaeorum.

Hoc igitur cum controversia careat, Servatorem nostrum una cum discipulis pascha suum citius egisse, quam reliquus Iudaeorum populus: proximum est, ut ostendam, quanam fieri lege & ratione potuerit, ut agnus, quem ille cum amicis suis consumsit, in templo primum immolaretur. Principio fortassis ad Historiam illam, quam SVIDAS sub vocabulo Ἰησοῦς refert, confugere possem. Fertur nimirum ibi senex quidam Iudaeus, qui IVSTINIANO vixerit imperatore, perhibuisse, IESVM in numerum viginti & duo sacerdotum illorum, qui ministrabant altari, aggregatum fuisse: quod si ita sese haberet, ipse CHRISTVS pascha suum in templo offerre ac immolare potuisset, tametsi Iudaei sequenti demum die suum mactari curassent. Sed ego totam hanc Historiam meram esse fabulam opinor, nec ridiculam tantum, sed etiam in Servatorem nostrum iniuriosam. (1) Forte ad Graecos etiam, quo hunc nodum explicarem, me adiungere possem, qui CHRISTVM non verum pascha, aut tale, quale lex exigit, celebrasse, sed tantum ad imitationem eius diem festum panis azymi, aut, ut HVGONIS GROTII, viri longe doctissimi, qui non ita pridem hanc adoptavit sententiam, (*) verbis utar, non πάσχα θύσιμον, sed μνημονευτικὸν egisse volunt: ut Iudaei solent hodie, postquam sacrificia, destructo templo, sublata sunt. (2) Verum hanc sententiam recentiorum scriptorum nostrorum plerique repudiant: nec ego, ut verum fatear, a me facile impetro, ut de veritate eius nil dubitem. Igitur ne hac quidem responsione utar, sed aliam quaeram.

* In Annot. ad Matth. C. XXVI.

§. VII.

Quidam Iudaeos putant pascha Christi tempore in sequentem diem transtulisse.

Ante vero, quam hanc quaestionem ita expedire queam, ut nihil dubitationis fiat reliqui, paullo mihi accuratius video inquirendum esse in veram discriminis illius caussam, quo CHRISTI pascha seiungitur a Iudaeorum paschate. Communis fere omnium sententia

(3) *Passos esse*) Hoc ego argumentum ceteris multo esse iudico inferius, nec confutatu difficile. Ita est: Nihil servile Iudaeis licebat facere prima die azymorum *Levit. XXIII. 7.* At quis nescit, homines, quos fervor quidam inconsultus accendit, praesertim si salutem religionis patriae in periculo versari putent, studiis & cupiditatibus suis modum nullum ponere, & sanctissima quaevis violare solere, modo malum, quod metuunt, amoveant? Si certum foret, Iudaeos, qui Servatorem nostrum comprehenderunt & vinctum Romano praesidi tradiderunt, ab ipsa surrexisse paschali coena ad hoc facinus moliendum, credibile esset, persuasum illis fuisse, sese rem tam sanctam, gravem & Deo gratam aggredi, ut propter eam legem minorem negligere ac transilire liceret. Sic enim animis plerique mortalium affecti sunt, ut credant, ipsa religionis arce laborante, leviora eius munimenta negligi ad tempus posse.

(1) *Iniuriosam*) Vt virorum eruditorum nonnulli hanc SVIDAE narrationem non esse reiiciendam existiment: multi tamen argumentis omni exceptione superioribus iam ostenderunt, nihil ea fieri levius & ineptius esse. Lege, quae hac de re commentatus est IO. ALB. FABRICIVS in *Codice Apocrypho Novi Test. Tom. I. p. 371. & Tom. III. p. 546.* Adde singularem IO. ANDR. VVALTHERI Dissertationem, quae *Lipsiae 1724. in 4.* prodiit, hoc indice inscripta: ספר שקר *Codex in Suida mendax de Iesu in numerum XXII. sacerdotum solemniter a Iudaeis cooptato.*

(2) *Sublata sunt*) Cum hac GROTII sententia congruit fere illa, quam NIC. TOINARDVS in *Observatione de ultimo Christi paschate*, quae *Harmoniae* eius *Evangelicae* subiecta est, & BERNH. LAMY, in Comm. in *Harmoniam Evangelicam p. 503. s.* ex instituto exornarunt. Discrepant hi nonnihil a GROTIO. Nam quum hic Christum tale pascha velit egisse, quale hodie Iudaei agunt, viri docti, quos nominavi, ne hoc quidem concedunt, & coenam CHRISTI ultimam vulgarem fuisse coenam, nullo vero modo paschalem contendunt: At de summa tamen rei parum aut nihil dissentiunt inter se. LAMYO longum certamen hac de re fuit cum celeberrimis coetus sui viris, IO. PIENVDO, TILLEMONTIO, HARDVINO, MAVOVITO, DANIELE, PEZRONO, VVITASSIO, & aliis, cuius Historiam erudite ac copiose narrat, LVD. ELL. DV PIN *Bibliotheque des Auteurs Eccles. Tom. XIX. p. 123.* qui & eod. Tomo *p. 402.* summam Diss. TOINARDI exhibet. Ipsam HVG. GROTII sententiam HENR. HAMMONDVS amplexus est, praeter alios, in *Notis ad Nov. Testam. p. 262.*

sententia est, moris fuisse Iudaeis eo tempore, quo Servator noster in his terris vixit, festos ritus suos variis de caussis ex uno die in alterum transferre: verbi caussa, binis diebus festis concurrentibus, sociare eos solebant & uno die utrumque ritum agere: Hinc si in feriam sextam solemnis quaedam incideret caerimonia, in sequentem eam differebant diem, sive *sabbathum*, ne bina sabbatha sese contingerent. Nondum desiit haec inter Iudaeos consuetudo: quorum idcirco in *Kalendariis* nonnullae exstant regulae, quibus mos hicce regitur, quas hisce notis expresserunt: *Adu, Badu, Gahaz, Zabad. Agu:* quarum quidem notarum singulae litterae feriam aliquam designant. Ad festos paschae dies pertinet nota *Badu:* cuius haec est sententia, pascha nec secunda, nec quarta, nec sexta feria agi posse. Et exstat hac super re singulare quoddam magistrorum decretum, quod R. ELIEZERI adscribitur: cuius summam MÜNSTERVS exhibet *in Matth. Cap. XXVI.* Tempore vero, quo Servator noster peccata humani generis in cruce expiavit, pascha incidebat in feriam sextam, quae diei Veneris respondet. Quare illi, quibus haec placet opinio, Iudaeorum tum postulasse dicunt instituta, quae modo memoravimus, ut in sequentem illud feriam seu diem Saturni aut sabbathum, transferretur: Noster autem Servator, si hos audias, haec maiorum praecepta contemsit & eo ipso die, quem lex designaverat, pascha suum offerri curavit. Et huc illi trahunt LVCAE verba, qui *Cap. XXII. 7.* CHRISTVM pascha narrat apparari iussisse *ἐν ᾗ, ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα*, id est, ut illi interpretantur, quorum sententiam referimus: *Eo die, quo ex legis praescripto pascha debuisset immolari, die nimirum Veneris, id est die ante quam suum Iudaei pascha agerent.*

§. VIII.

Ego vero, id quod bona cum venia eorum dicere liceat, qui sententiam hanc probant, maxime IOSEPHI SCALIGERI (1) viri ceteroquin incomparabilis, qui nihil ea certius & verius esse autumat, haec omnia nil dubito Iudaeorum decreta, non secus atque ipsum *Calendarium* seu *Ratiocinium*, in quo perscripta exstant, Servatoris nostri aetate multo esse recentiora, diuque postea excogitata esse a Iudaeis. Afferam, quibus ut ita sentiam, adducor, rationes. Principio Iudaeos video veteres, qui circa Servatoris nostri aetatem & post eam fuerunt, pascha non modo suum, sed & alios ritus sacros feria sabbathum vel praecedente vel sequente, quin etiam reliquis illis feriis, quibus id fieri postea Kalendarium hoc vetuit, celebrasse. In Talmudici codicis *Succoth extremo capite* mentio fit: יום טוב הסמיך לשבת בין לפניה בין לאחריה id est, *festi sabbathum aut praecedentis aut continuo subsequentis:* in *Betzah Cap. I.* יום טוב שחל להיות ערב שבת & חל להיות אחר שבת *festi, quod aut in vesperam sabbathi, aut in diem post sabbathum incidit:* in *Chagigah* item *Cap. secundo* עצרת שחל להיות בערב שבת, quorum verborum idem est sensus, qui praecedentium. Vt ad pascha sigillatim veniamus *Pesachim Cap. VII. Sect. 10.* haec scripta leguntur: *Ossa, nervi & omne residuum agni paschalis cremantor sexto decimo. SI IS DIES SABBATHVM decimo septimo.* Haec aliaque his similia Talmudis effata induxerunt ABEN ESRAM, ut in *Levit. XXIII. 4.* haec scriberet: במשנה גם בתלמוד ראיות שהגה פסח בבד"ו *Exstant in Mischna & Gemara exempla diversa paschae in BADV celebrati*, id est, diebus illis, quibus recentius Kalendarium celebrari illud posse negat, secunda nimirum, quarta & sexta feria. Quare eo tempore, quo auctores illi vixerunt, qui Mischnam & Gemaram condiderunt, translationes eiusmodi caerimoniarum solemnium & sacrarum inter Iudaeos haud usitatae fuerunt. Observari deinde velim Iudaeos, dum templum stetit Hierosolymitanum, novilunia, diesque festos suos iuxta *φάσεις* seu appariciones lunae constituisse, nec propterea aliud habuisse, per quod consecrarent hosce dies, Kalendarium, quam ipsum coelum, quod ut Mischna loquitur, *dies Iudaeorum festos olim consecrabat.* Atque id tam perspicue traditum invenio a R. MOSE BEN MAIMON in praeclaro illo *Halachah*, quem inscripsit KIDDVSH HACCHODESH, ut vehementer demirer tot viros eruditos, & in horum scriptorum lectione praeclare versatos, praeterire id potuisse. Postquam nimirum verba fecerat de modo *φάσιν* lunae olim observandi, numquam subiicit hanc normam fuisse adhibitam post sublatum in terra Israëlis synedrium, templique eversionem: nam ab eo tempore Kalendarium fuisse inter Iudaeos introductum,

Qui reficiuntur Kalendaria Iudaeorum recens inventum sunt.

(1) *Scaligeri*) Lege hunc *Libro VI. de emendat. temporum p. 577. s.* Longum est doctissimorum virorum agmen, tam inter nos, quam inter Reformatos & Pontificios, quibus monstratam haec a SCALIGERO viam sequi placuit.

ctum, ad rationes Astronomicas adornatum : ודבר זה הלכה למשה מסיני הוא שבזמן שיש סנהדרין קובעין על פי הראייה ובזמן שאין שם סנהדרין קובעין על פי החשבון הזה שאנו מחשבים בו היום ואין נזקקין לראייה אלא פעמים שהיה יום שקובעין בחשבון זה הוא יום הראייה או קודם לו ביום או ביום אחריו *Et haec erat traditio Mosis in monte Sinai, quod omni tempore, qua duraret Sanhedrin, constituerent Neomenias iuxta Phasin. Hoc vero tempore, quo iam cessavit Sanhedrin, constituerent secundum calculum hunc Astronomicum, quo nos hodie utimur: nec ullo modo iam ad φάσιν nos adstringimus, cum saepe contingat, ut dies legitimus secundum nostrum calculum vel concurrat cum lunari φάσει vel antevortat eam unica die, vel etiam subsequatur.* Eadem paucis quibusdam interiectis, diligentius etiam explicat: ומאימתי התחילו כל ישראל לחשוב בחשבון זה מסוף חכמי תלמוד בעת שחרבה ארץ ישראל ולא נשאר בית דין קבוע אבל בימי חכמי משנה וכן בימי חכמי תלמוד עד ימי אביי ורבא על קביעת ארץ ישראל היו סומכין. *Quando primum coeperunt omnes Israëlitae computare secundum hunc calculum? A fine doctorum Talmudicorum, quando iam desolata erat terra Israël, neque erat consistorium aut synedrium quod determinaret. Nam per omnes dies doctorum Misnae & doctorum Gemarae, usque ad Abbaeum & Rabbaeum, acquiescebant omnes Iudaei in sanctione terrae Israëlis.* Cum hoc vero Kalendario leges illae, quas paullo ante commemoravimus, de diebus festis certis feriis haud celebrandis, simul rogatae ac susceptae sunt : quod rursus idem MAIMONIDES testatur : אין קובעין בחשבון זה בימי אדר לפי שהחשבון זה הוא לקבוץ הירח והשמש בהליכה אמצעי לא במקום אמתי לפיכך עשו יום קביעה ויום דחייה *Secundum hanc rationem numquam novilunium mensis Tisri ponunt in Adu, quoniam haec computatio accommodata est ad coniunctionem solis & lunae in motu medio: quare & nunc quosdam dies sanxerunt, qui festis ritibus celebrandis apti sunt, alios vero reiecerunt: quod quidem olim facere non poterant, quum novilunia (omnesque idcirco dies festi) ad φάσιν lunae accommodarentur.* Constat vero, codicem Talmudis non ante quingentesimum a nato Servatore annum prorsus esse absolutum : quocirca nec Kalendarium hoc Iudaicum, neque leges illae de festorum dierum translatione ad id usque tempus inventae & inter Iudaeos receptae fuerunt. Quod quum ita sit, falli eos apparet, qui hinc caussas repetunt, propter quas Servatori nostro pascha suum integrum fuerit alio, quam caeteri Iudaei, tempore celebrare. (2)

§. IX.

Karaeorum consensus hac de re.

Haec quo maiorem etiam firmitatem accipiant, Karaeos animadverti velim, qui vana Pharisaeorum instituta repudiant, quae tradita sese accepisse a maioribus perhibent, veterem adhuc morem illum, novilunia *ἀπὸ τῆς φάσεως* computandi, inviolate custodire. Ipse id IOS. SCALIGER (*) observavit : qui tamen in eo lapsus est, quod sibi persuasit, sectam hanc recentiori memoria, nulla re alia, quam odio erga reliquos Iudaeos ductam, hanc consuetudinem adoptasse. Certum enim est, ab antiquissimis eos temporibus, nec interrupte, verum continenter, hoc institutum tenuisse, & hodie adhuc, tamquam rem ipsa lege divina mandatam, servare. Patet id ex his auctoris mei verbis: אמת הוא מהעתקה שכל ישראל מודים בה שמזמן המלכות היו מקדשים החדשים בראיית הירח: ועד מתי נה הדבר יודע העניין ממלת חדש יודע שהוא חדוש הדבר והוא חדוש ירח בגבול חדש

* Emend. tempor. p. 149. 150.

Omnis

(2) *Celebrare*) Quae §. hoc VIII. disputantur, tam pulcra & erudita visa sunt SAM. BOCHARTO, ut ea tota, in *Hierozoicon suum Lib. II. C. L. p. 562. f.* transferre non vereretur. Non silentio quidem prorsus praeteriit CVDVVORTHVM. Nam quum *p. 563.* Karaitae illud testimonium afferre vellet, quod sequenti § a CVDVVORTHO promittur, his eum verbis designat : *Itaque in manuscripto cuiusdam Karaitae libro, quem in hoc argumento citat EGREGIVS SCRIPTOR ANGLICANVS, id in confesso esse legitur apud omnes Israëlitas.* Sed nec fatetur tamen, unde hauserit eorum pleraque, quae in praecedentibus attulerat ad conficiendam SCALIGERI sententiam, cuius res hic agitur : quod num aequitati & iustitiae satis conveniat, dicant alii. Ceterum si vera illa essent omnia, quae SCALIGER & sectatores eius vera esse ducunt, praecipua tamen difficultas nondum remota esset, quae huic coniuncta est negotio. Hoc scilicet potissimum quaeritur : Quanam fieri ratione potuerit, ut agnus, quem CHRISTVS postremo cum discipulis edit, in templo offerretur & immolaretur, id quod lex fieri volebat, si citius, quam Iudaeorum gens, pascha suum celebravit Servator noster? Fac, Iudaeos tempore Servatoris nostri diem festum paschae in sabbathum sequens transtulisse: fac, Servatorem nostrum translationis huius nullam rationem habuisse & more maiorum & ex praescripto legis pascha suum celebrasse: num quaestio, quam dixi, soluta erit? Non arbitror. Nullum enim dubium est, quin sacerdotes in templo versantes sacri senatus mandato morem gessissent, nec antea agnos obtulissent, aut immolari passi essent, quam praescripto & constituto a Senatu die. Quare si CHRISTVS agnum suum ante tempus illud attulisset & a sacerdotibus, ut illum Domino consecrarent, petiisset, repudiatus sine controversia & iussus fuisset tempus a Senatu definitum expectare.

Omnis populus Israël confitetur, moris fuisse inde a constitutis Regibus novilunia per φάσιν consecrare: idque vel ex ipsa notatione vocabuli Chodesh *fieri debere intelligitur, quod renovationem rei cuiusdam significat. Ex quo quidem apparet, a mutatione lunae seu φάσει eius, tamquam ab eius exordio & initio nomen festi huius sumtum esse.* Neque ultimum locum haec controversia tenet inter eas lites, quae binas illas Iudaeorum sectas in hunc usque diem seiungunt: quae quidem lites quam vehementes & acerbae evaserint, vel inde satis intelligitur, quod *Karaei*, quum docent, qualos illi testes esse debeant, quibus sine formidine credi queat, lunam apparuisse, id inter alia requirunt, ne ex familia Rabbanitarum sint. Puto, me rem harum litterarum rerumque veterum studiosis non ingratam esse facturum, si ipsa auctoris mei verba, quibus hanc legem commemorat, afferam: התנאי השני שלא יהיה חלוק ברעתו בקרוש החרש מרעת חכמינו והנה מזה הצד ראוי לקבל עדות הישמעלים מפני שהם הולכים אחרי דעת חכמינו בענייני הראיה וברוב הזמנים אנו שוים עמהם ואין ראוי לקבל לנו עדות הרבנים מפני שהם חלוקים ממננו בזה ואע״פ שאחינו ובשרנו הם אמנם בזה מרו ועצבו את רוח קדשו *Alterum, quod ab eiusmodi teste requiritur, hoc est, ne opinionem de consecratione novilunii foveat a sapientum nostrorum opinione dissidentem. Quocirca testimoniis Ismaëlitarum (id est, Turcarum & Saracenorum) fidem habere licet, quia hi sententiam sapientum nostrorum de phasi lunae sequuntur stataque tempora sua iisdem plerumque diebus, quibus nos, celebrant: nefas vero est testimonium hominis ex secta Rabbanitarum recipere, quoniam hi nobiscum hac de re dissentiunt. Sunt illi quidem fratres nostri, & caro nostra: verum hac in caussa sancto Dei spiritui sese opposuerunt & iniuriam intulerunt.*

§. X.

Igitur communem & vulgo receptam opinionem, unde putant caussam sumendam esse, propter quam CHRISTVS alio tempore pascha suum egit, quam reliqui Iudaei, a vero esse alienam ostendimus: reliquum est, ut veras differentiae huius rationes aperiamus. Puto vero, derivandam esse illam ex ratione & modo menses computandi & *caput seu initium mensis* ראש החדש, qui Servatoris nostri aetate Iudaeis probatus fuit. Vidimus iam antea generatim φάσιν lunae normam huius computationis fuisse: nunc utile ad nostrum erit institutum, totam eius rationem ex fide dignis auctoribus (*) distinctius & enodatius enarrare. Constructa erat in atrio templi maiore seu exteriori domus, cui nomen erat *Beth-Iazeck*. In ea senatus Iudaeorum trigesimo cuiusvis mensis die considebat ad audiendos illos, qui lunam fuisse sibi visam referebant, & testimonia eorum expendenda. Erat autem ibi convivium apparatum ad excipiendos eos, qui testimonii dicendi caussa accedebant, quo tanto essent homines alacriores & promtiores ad officium istud praestandum. Antiquioribus temporibus aditus etiam ad hanc domum patebat hominibus a religione Iudaeorum aversis, nec testimonia eorum, postquam legitimo modo explorata erant, reiiciebantur. At haereticis postea, (id est, Christianis) (1) exortis & auctis, a quibus sese aliquoties esse delusos, conqueruntur Iudaei, maiorem adhibebant circumspectionem, nec ullos in testium recipiebant ordinem, nisi quos Iudaeorum sacris constaret addictos esse. Quod si trigesimo die testes apparerent fide digni, qui lunam sibi conspectam esse confirmabant, is, qui praesidebat senatui, surgens, exclamabat: MEKVDDASH, *consecratum est:* cuius vocem populus, qui adstabat imitabatur, clamans pariter: MEKVDDASH, MEKVDDASH. Post haec continuo curabant, ut ad universam provinciam eius rei perveniret notitia. Et olim quidem per ignes in montibus accensos id significabant. At quum a Christianis postea hac quoque in re decepti essent, quos falsos succendisse memorant ignes, placuit nuntios per universam emittere regionem, qui singulis urbibus & vicis novilunii adventum indicarent. Sin vero toto die trigesimo

Mos Iudaeorum menses computandi describitur.

(*) *Talmud Babel in Rosch Haschanah & Maimon. in Kiddusch Hachod.*

(1) *Christianis*) Aegre mihi persuadeo, Christianos haereticorum nomine a MAIMONIDE & Iudaeis hic intelligi, & probabilius putem, Samaritanos, aliosque homines, qui postremis reipublicae Iudaicae temporibus divortium a publica religione fecerant, hoc vocabulo notari. Nam Christiani, qui templo & urbe Hierosolymarum stante, in Palaestina vixerunt, nec opibus tantum & numero valuerunt, ut eiusmodi quid moliri possent, nec tam averso fuerunt a sacris Iudaeorum animo, ut facinus istud suscipere ac gentem suam decipere vellent. Constat e contrario, illos Servatoris nostri discipulos, qui ante templi vixerunt excidium, plus, quam veritas ferebat, ritibus & sacris Iudaeorum favisse, & CHRISTVM ita sequi voluisse, ut MOSEN simul haud negligerent. Quod si tamen Iudaei Christianos hoc sese facto contaminasse tradunt, mentiuntur haud dubie & suam Historiae veteris Christianae, ignorationem produnt.

gesimo elapso nulli testes comparuissent, quibus Senatus fidem tuto haberi posse iudicaret, conspectam fuisse lunam, diem unum mensis praeteriti solebant intercalare, ac in sequenti die trigesimo & uno Kalendas constituere. Nihilo tamen minus, advenientibus e longinquo post quartum vel quintum diem testibus quibusdam, qui φάσιν sibi visam esse convenienti tempore adseverarent, immo sub finem mensis (אפילו בא בסוף החודש) eiusmodi testibus accedentibus, testimonium hoc contemni minime solebat. Primo quidem nulli parcebat operae Senatus, quo a testimonio hoc edendo homines deterreret ad evitandam, si fieri ulla ratione posset, novam consecrationem, facto iam *embolismo* in praecedenti mense. Quod si vero testes adduci sese haud finerent, ut testimonium suum tollerent, poscebat mos maiorum, ut initium mensis mutaretur & in diem transferretur praecedentem, trigesimum nimirum.

§. XI.

Ex hoc more Iudaeorum nata est differentia inter Christi & Iudaeorum pascha.

Ex his, quibus fieri de caussis potuerit, manifestum est, ut de Kalendis seu initio mensis & de omnium idcirco dierum festorum vero tempore, utpote qui ex mensis pendent exordio, dissensio quaedam semper nasceretur inter Iudaeos. Verum nimirum tempus, quo luna apparere solet, qui dies est trigesimus, & senatus decretum, quo initium mensis in sequentem differebatur diem, animos distrahere interdum potuerunt. Ipsi Iudaeorum nos edocent libri, aegerrime senatum a sese impetrasse, ut consecratione semel novilunii decreta, ab hoc edicto suo postea recederet. Ex quo quidem probabile fit, vitiosis illis & corruptis temporibus Senatum saepenumero testimonium integerrimorum etiam testium recusasse, & hanc legem populo rogatum fuisse. ב״ד שקדשו את החודש בין שוגגים בין מוטעים הנה זה מקודש וחייבין הכל לתקן המועדים על היום שקדשו בו אע״פי שזה יודע שטעו *Quocumque die senatus decreverit Kalendas esse, eo die sint: nec fas cuiquam sit, tametsi errasse senatum appareat, tempus dierum festorum suorum alia regula & norma metiri.* Servatorem vero nostrum, & Iudaeos pietatis ac religionis prae ceteris amantes hanc approbasse legem, numquam mihi persuaserim. Quapropter veri mihi simillimum videtur esse, hinc natam esse differentiam illam inter pascha Servatoris nostri & reliquorum Iudaeorum, cuius caussas quaerimus. CHRISTVS nimirum φάσιν seu apparitionem lunae, testimoniis certis & minime dubiis confirmatam, normae instar assumsit: at reliqua Iudaeorum turba maluit severum senatus sui decretum, quod pascha in diem sequentem differre iubebat, superstitiose sequi.

§. XII.

Quae tamen non obstitit: quo minus Christi pascha in templo immolaretur.

Iamque ad id, quod extremum in tota hac est disputatione, ventum est, ad quaestionem videlicet illam, quam in ipso statim limine proposuimus: Quo demum fieri modo potuerit, ut Servatoris nostri pascha die illo, qui Iudaeorum praecedebat pascha, immolaretur? Hanc igitur ut dirimam quaestionem, ex illis, quae iam a nobis dicta sunt, patere moneo, non modo Servatorem nostrum, eiusque discipulos, verum etiam multos ex Iudaeis alios, quibus pietas & religio prae ceteris curae erat, contemto Senatus decreto, pascha suum decimo quinto mensis die, quo lunam constabat conspectam fuisse primum, celebrasse. Atque hanc mihi sententiam EPIPHANII licet loco firmare, qui θόρυβον seu *tumultum* & contentionem eo tempore inter Iudaeos de paschate fuisse, refert. (t) Quibus

In Panario haer. L. I.

(t) *Refert*) Non potuit vir doctissimus alium designare locum EPIPHANII, quam hunc, qui *haeresi Alogorum L. I. §. XXVII. p. 449. Tom. I. Opp.* legitur: ὅπερ τοίνυν αὐτοὶ τότε σφαλέντες οὐ μόνον προέλαβον ΘΟΡΥΒΟΥΜΕΝΟΙ τὰς δύο ἡμέρας βεβρεγμένως τὸ πάσχα, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπέρβατον προσθέντες μίαν ἡμέραν κατὰ πάντα τρόπον αὐτοὶ σφαλέντες. *Quae quum illis* (Iudaeis) *aberrandi caussa fuisset, non modo perturbantes omnia, biduo legitimum paschatis tempus anteverterunt, sed & uno insuper die praetergressi, magnis sese erroribus implicarunt.* Sed his minime verbis significat EPIPHANIVS, aetate Servatoris nostri tumultum aut seditionem aliquam Hierosolymis de paschae tempore, commotam fuisse: sed Iudaeos tantum tempus paschae male computasse tradit, eaque de caussa conturbasse & pervertisse omnia. At fovit tamen EPIPHANIVS sententiam non multum ab ea, quam suam CVDWORTHVS fecit alienam. Censuit nimirum maximam Iudaeorum partem pascha suum feria tertia hebdomadis egisse & biduo idcirco anticipasse: cumque bis CHRISTVM, Servatorem nostrum, supremum pascha celebrasse. Caussam quidem nullam affert, quare hi Iudaei tam mature pascha suum comederint: at peccasse eos in legem, significat, quum id facerent, nec obscure indicat, alios Iudaeos, Pharisaeos potissimum & scribas, errorem hunc emendare voluisse & ea de caussa pascha suum in XX. diem mensis Martii distulisse, quo passus est Christus. Exposuit pluribus hanc eius sententiam DION. PETAVIVS in *Animadversionibus ad Epiphanium p. 180. 181.* Sed quum vehementer impeditus & brevis sit antistes Graecus in hac re explicanda, incertum est, num omni ex parte mentem eius PETAVIVS sit assequutus. Hoc tamen liquet, quod ad summam rei attinet, propius sum a CVDWORTHI opinione absuisse.

Quibus quidem positis, haud erit difficile, IOANNEM reliquis conciliare historiae Christi scriptoribus; quorum hi pascha Christi eo actum fuisse tempore narrant, quo plures illud alii egerint, hic vero a plurimis Iudaeis sequenti demum die illud esse celebratum perhibet. Sic vero more Iudaeorum comparatum erat, ut in dubiis eiusmodi eventis, quae saepenumero accidebant, liberum relinqueretur, binis diversis diebus festos dies celebrare aut pascha immolare. Auctor est MAIMONIDES (2) in remotioribus terrae Israeliticae partibus novilunium binis distinctis diebus celebratum fuisse: quin etiam in ipsa urbe Hierosolymitana, quae sedes & domicilium Senatus erat, novilunium mensis Tisri, a quo anni sumebatur exordium, bis agi solitum fuisse, ne fortassis error hac in re committeretur. In Talmude *Gemara Rosh Haschanah cap. 1.* scriptum legitur, pascha binis diebus, quod dubium esset novilunii tempus, celebratum fuisse. Hinc & Karaei, qui a veteri more dimoveri sese haud patiuntur, φάσιν lunae observandi praeceptum hoc instar regulae in hunc usque diem adhibent: לעשות שני ימים מספק *Observare duos dies propter dubium.* Quid? quod ipsi illi Iudaei, qui Rabbinorum sese addixerunt praeceptis & institutis, postquam in locum φάσεως coniunctionem lunae in motu medio suffecerunt, ad illorum imitationem binis diebus, & *iisdem caerimoniis* pascha semper celebrare adhuc hodie solent, auctore doctissimo *Synagogae Iudaicae* auctore. Adde ipsum SCALIGERUM testari, non in paschate tantum, verum etiam aliis in temporibus sacris hoc apud illos usu receptum esse: *Iudaei post institutionem hodierni computi, eamdem solemnitatem celebrant biduo: propterea quod mensem incipiant a medio motu lunae: itaque* מחברות מספק המארים *propter dubium coniunctionis luminarium, pascha celebrant 15. & 16. Nisan. Pentecosten 6. & 7. Sivan. Scenopegiam 15. & 16. Tisri, idque vocant* יום טוב שני של גליות *festum secundum exiliorum.* (3) Igitur nihil nobis impedimento esse posse, iam apertum est, quo minus pascha decernamus verum fuisse sacrificium: quod dum ostendimus, viam nobis ad id, quod caput huius est disputationis, munivimus. (Buxtorfio c. XIX. p. 430.)

CA-

(2) *Maimonides*) in libro *de die festo cap. VI. Sect.* 14. Locum ipsum SAM. BOCHARTUS produxit *Hierozoico Lib. II. cap. L. p.* 564.

(3) *Exiliorum*) Primusne hanc sententiam CUDWORTHUS invenerit, an vero acceptam ab aliis exornaverit, disquirant alii, quos initia & origines opinionum investigare iuvat. Ego de re ipsa tantum aliqua monebo. Ingenio non carere hanc opinionem omnes fatentur, at vero eam esse consentaneam viri docti negant, qui concedere nolunt, CHRISTUM & Iudaeos diversis temporibus pascha comedisse. Contendunt hi, nullo constare veteris cuiusdam auctoris testimonio, in Iudaea & Hierosolymis alios uno, alios altero die pascha immolasse: universam contra gentem iudicium supremi Senatus sequutam esse, nec ullam in ea dissensionem umquam super eiusmodi rebus exstitisse. Ex iis vero, quae a recentioribus Iudaeorum magistris tradita sunt, aut hodie inter Iudaeos geruntur, effici nullo modo posse, qui mores fuerint Iudaeorum Palaestinam olim incolentium. Nec ut verum fatear, facile haec convelli possunt. Quis enim temere sibi persuadeat, licuisse Iudaeis in urbe Hierosolymarum in tanti momenti rebus a supremi senatus auctoritate impune recedere, atque leges ab eo latas aspernari? Nec Iudaei, si quid ego video, eiusmodi quid ausi fuissent, quos novimus coeca magistrorum suorum & doctorum veneratione ductos fuisse; nec, si ausi fuissent hoc illi, qui religioni & rebus sacris praeerant, hanc in eis temeritatem & contumaciam tolerassent. Huc accedit, Iudaeos generatim omnes a IOANNE dici PILATUM rogasse, ut CHRISTI corpus de cruce tolleretur, ne imminens paschae dies pollueretur. *Ioh. XIX.* 31. At si magna Iudaeorum pars ritibus paschae iam tum defuncta fuisset, non totus populus, sed illi tantum, qui pascha nondum comederant, a praeside hoc flagitassent. Omitto, licentiam hanc pascha diversis diebus immolandi, haud dubie infinitis rixis & contentionibus inter Iudaeos occasionem fuisse daturam, nec idcirco per prudentiam praefectis sacrorum licuisse, ut eam populo concederent. Ergo coniecturam hanc esse sententiam pronuntiamus, specie quidem & forma haud destitutam, sed nullo tamen stabili & certo fundamento nixam. Haec tamen & alia quaedam, quae praetereo, tantum haud potuerunt, ut viros quosdam doctissimos ab ea amplectenda absterrerent: quorum aliqui post CUDWORTHI tempora nulli pepercerunt diligentiae, ut eam paullo diligentius & aptius instruerent, & contra omnes dissentientium impetus munirent. In recentioribus eius patronis eminet inprimis PAULUS PEZRONUS, pereruditus & ingeniosus a Benedictinorum familia Monachus, qui in *historia sua Evangelica*, Gallice 1694. edita, accurate pro ea propugnavit: cuius rationes & argumenta L. E. DU PIN breviter recenset *Bibliotheque des Auteurs Ecclesiast. Tom. XIX. p.* 143. Nec ab hoc multum remotus est IO. HARDUINUS, Iesuita celeberrimus, in singulari libello *de ultimo Christi paschate*, qui in *selectis operibus* eius *p.* 381. *s.* exstat: cui tamen hoc proprium & peculiare est, quod Galilaeis sigillatim putat iure Iudaeorum concessum fuisse, ut pascha suum die citius, quam ceteri Iudaei, immolarent & comederent: ex quo conficit, Servatori nostro & discipulis, tamquam Galilaeis licitum fuisse, pascha reliquorum Iudaeorum antevertere. Sed nec hisce defuerunt adversarii, qui non contemnendis rationibus docuerunt, sententiae huic neminem confidere posse, nisi qui valde credulus sit, quomodocumque demum instruatur & exornetur.

CAPVT QVARTVM.

ARGVMENTVM.

PAuli verba 1. Cor. X. 14. f. proferuntur, ex quibus constat, S. Coenam esse epulum ex oblatis. §. *I.*

Illustrantur haec verba §. *II.*
Conclusio ex illis ad rem praesentem ducitur §. *III.*

§. I.

Pauli verba 1. Cor. X. 14. f. ex quibus constat S. Coenam esse epulum ex oblatis.

VEreor, ne huc usque multis meas unice opiniones stabilivisse, in illisque confirmandis plus, quam satis erat, studii & operae posuisse videar; quare iam eo veniam, quo me institutum meum vocat, coenamque Domini probabo, non aliter, quam ut EPVLVM EX OBLATIS spectari debere, qualia erant convivia, quae a Iudaeis sub lege post sacrificiorum immolationem & inter reliquas gentes ex ἱδωλοθύτοις, *ex carnibus Diis immolatis*, instituebantur. Fundamenti locum in hac demonstratione dictum sacri codicis sustinebit, in quo sacra Coena eum utroque hoc epularum genere contenditur & accurate comparatur. Ecce tibi ipsum locum, qui PAVLI est 1. Cor. X.

v. 14. Quamobrem, o mihi carissimi, fugite deastrorum cultum.

v. 15. Vt prudentes alloquor: iudicate vos, quod ego dico.

v. 16. Poculum consecratum, quod consecramus, nonne communitas sanguinis Christi est? Panis, quem frangimus, nonne communitas corporis Christi est?

v. 18. Considerate Israëlitas, quod ad humanitatem attinet: nimirum qui sacrificiis vescuntur, sunt arae participes?

v. 20. Immo quae sacrificant extranei, ea daemoniis sacrificare dico, non Deo? Daemonum autem participes vos esse nolo.

v. 21. Non potestis & Domini & daemoniorum poculum bibere: non potestis & Domini & daemoniorum mensam participare.

§. II.

Illustrantur verba Pauli.

Omnis haec divini viri oratio eo spectat, ut Corinthios edoceat, nefas esse rebus vesci Diis commentitiis consecratis & immolatis. Quod ut illis persuadeat, id primum, quod Corinthii videntur obiecisse, concedit *v. 19. idolum reapse nihilum esse*, resque idolis immolatas physice, quatenus a cibis aliis differunt, nihil esse: at nihilo tamen minus eos, qui rebus Diis consecratis, & in fanis quidem Deorum, vescerentur, si haec actio eorum ut moralis spectetur & omni ex parte expendatur, participes fieri sacrificiorum & delictorum cum illis coniunctorum reos. Hanc quo confirmet sententiam & illustret, primum ritum quemdam ex religione Christiana illi affinem & cognatum considerare iubet. Eos nimirum ait, qui in sacra Coena corpore ac sanguine Domini, in cruce Deo pro peccatis nostris oblatis, potiantur, in mortis CHRISTI & sacrificii eius communionem revera pervenire (1) *v. 16. Calix consecrationis, quem consecramus, nonne communitas*

(1) *Revera pervenire)* Quid sentiam de interpretatione hac verborum S. PAVLI, itemque de argumento, quod ex illis elicit vir doctissimus ad opinionem suam probandam in *praefatione* aperiam, quam huic libello praemittere statui. Hic monuisse satis erit, premi ab eo vestigia praecipuorum Reformati coetus doctorum, quum PAVLI loquutionem: *In communionem corporis & sanguinis Domini venire* hanc unice vim habere scribit: *In mortis Christi & sacrificii eius communionem pervenire.* Velle enim hos notum est, ideo S. Coenam a Servatore nostro potissimum esse institutam, ut sancti homines, qui ad eam accedant, cum Christo, Servatore suo, arctius coniungantur & beneficiorum hominibus ab eo partorum reddantur participes; nos vero repudiare, qui omnes homines, sive probi sint, sive improbi, corporis & sanguinis Domini vere fieri compotes in S. Coena statuimus. Quae quidem eorum sententia haud patitur, ut verba sancti hominis aliter, quam de spirituali coniunctione fidelium cum CHRISTO, accipiant. Mihi vero expositio haec neque verbis S. PAVLI, neque proposito eius videtur esse consentanea. Primum enim generatim & universe tradit, S. Coenam communionem esse corporis & sanguinis Christi, nec Christianorum aliquem ad sacrum hoc epulum venientium, cuiuscumque demum sit indolis, ab hac communione

tas est sanguinis Christi ? Deinde alium ex sacris Iudaeorum ritum illi persimilem, cuius res agitur, lucis maioris caussa appellat. Iudaeos nempe, qui sacrificiis vescerentur, reputari observat altaris etiam participes fieri, id est, sacrificii in altari oblati *v. 18. spectate Israëlem, quod ad humanitatem attinet : nimirum qui sacrificiis vescuntur, sunt arae participes.* Quorum verborum sententiam plene nuperus quidam interpres hoc modo expressit : *In veteri lege quicumque admittebantur ad edendum de hostiis oblatis, censebantur ipsius sacrificii tamquam pro ipsis oblati fieri participes & per illud sanctificari.*

§ III.

Igitur quemadmodum qui carne CHRISTI vescuntur & sanguinem eius bibunt in S. Coena compotes fiunt sacrificii, quod is Deo nostro luco obtulit : Sicut illi, qui ex victimis epulabantur inter Iudaeos sub lege mactatis, ipsorum sacrificiorum participes evadebant : ita qui rebus, idolis & Diis consecratis & immolatis vescuntur, in communione excludit. Conclusio ex verbis Pauli ducitur.

Quod si vera esset sententia, quae inter Reformatus recepta est, excepisset PAVLVS haud dubie degeneres Christianos ex illis, qui CHRISTI compotes fiunt in S. Coena, dixissetque: Nostisne eos homines in quibus castus est animus & vera fides, corporis & sanguinis Christi compotes fieri ? Deinde vir divinus distincte corporis & sanguinis Christi participes fieri dicit eos, qui poculum benedictum & panem, qui frangitur, acciperent in S. Coena. Quid distincta hac mentione tam corporis, quam sanguinis CHRISTI opus fuisset, si hoc tantum docere voluisset, mortis CHRISTI fructum ad eos pervenire, qui S. Coena fruerentur ? Sufficeisset ad hanc rem exprimendam, si generatim dixisset : Minime vos praeterit, in CHRISTI & mortis eius communionem pervenire, quibus poculum consecratum & panis fractus in S. Coena exhibetur ? Sine dubio maius aliquid & sublimius indicat, quia tam perspicue & explicate eos, qui calicem sumunt, sanguinem CHRISTI simul sumere, qui panem accipiunt, corpus una accipere, aut communione corporis & sanguinis potiri praecipit. Praetermitto alias caussas, propter quas gravissimi Theologi negant ab usitata verborum notione discedendum & verba PAVLI sensu translato accipienda esse.

Dura mihi quoque, nec satis meditata videtur expositio verborum PAVLI, quae *v. 18.* leguntur, *οὐχὶ οἱ ἐσθίοντες τὰς θυσίας, κοινωνοὶ τοῦ θυσιαστηρίου εἰσί*, quam vir doctissimus probat. Namque, si recte mentem eius capio, existimat, *θυσιαστήριον* poni pro *θυσία* seu victima in ara oblata, immo non pro ipsa victima, sed pro fructu immolationis victimae seu pro expiatione. Quasi haec dicere sanctus homo voluisset : Illi, qui ex victimis partem suam accipiunt, utilitatis illius demum participes fiunt, quam immolatio victimae parit, sancti nempe fiunt, & culpa illa expiantur & liberantur, quae victimam & sacrificium postulavit. Ego vero primum haud memini, vocabulum *altare* usquam ita usurpari, ut expiationem peccatorum seu fructum sacrificiorum in altari oblatorum significet : ac si quis sensu tam remoto & longinquo vocabulum hoc adhibuisset, eum parum apte ac proprie putarem loquutum esse. Nusquam deinde scriptum legi persuasum Iudaeis fuisse nullos fructum sacrificiorum capere, praeterquam eos, qui partem illorum comedissent, aut convivia quae post sacrificia solebant agi, ideo esse instituta, ut convivae certi forent de expiatione sua, & reconciliatione cum Deo. Fieri poterat, ut absens aliquis pro se curaret sacrificia offerri aut morbo aliisque caussis impediretur, ne vesceretur victima : hiccine igitur praecipuo sacrificii fructu ex Iudaeorum opinione caruisset ? Quicumque victimam quamdam immolabant Deo, illi, si recte animo constituti & verae religionis Iudaicae praeceptis imbuti erant, eam tamquam signum intuebantur & figuram divini sacrificii illius, quod MESSIAS aliquando Deo esset pro peccatis humani generis oblaturus, atque per futurum hoc & aeternum sacrificium sperabant Dei gratiam & benevolentiam, quam peccando amiserant, sese recuperaturos esse. Et haec eos spes haud fallebat, neque ad eam firmandam valebat aliquid epulum, quod post rem sacram factam agi solebat.

Mea quidem sententia in his verbis PAVLI simplex hic & apertus est sensus : Nonne illi, qui ex victimis oblatis comedunt, communionem habent cum altari illo, in quo victima est oblata ? Nunne illi hoc facto testantur, sese altare illud pro sacro sancto habere, Deumque illum idcirco unice colere ac revereri, cui dedicatum est altare illud ? Nonne illi merito pro hominibus habentur, qui totam religionem Iudaicam approbant ? Scilicet bene illi communionem & societatem cum altari habere dicuntur, qui illud tamquam veri & unius Dei mensam spectant. Ex hac vero communione cum altari consequitur communitas qualiscumque cum ipso Deo, cui sacrum illud est altare. Nec enim quisque in communione altaris esse seu aram illam non secus ac arcem religionis intueri, & Dei ipsius societatem & communionem, cuius est ara illa, aversari potest. Quo haec firmiora videantur, observari velim, licitum fuisse, quod ex IOSEPHO & aliis scriptoribus patet, etiam illis in templo Hierosolymitano victimas offerre Deo, qui ceteroquin religioni Iudaicae non toti erant dediti, verum multos Deos colebant : at iisdem haud permissum erat victimis vesci, quas caedi curaverant. Hoc nullis concessum erat, nisi illis, qui ex toto Iudaei erant. Quare qui de victimis edebant, illi communionem sibi esse testabantur cum altari, in quo victima erat oblata, nec alium sese revereri Deum, quam illum, cui altare illud dedicatum esset. Haec interpretatio, praeclare, ut puto, respondet consequentibus sacri scriptoris verbis, in quibus ostendit, eos, qui cibis vescerentur Diis immolatis, non posse non videri in Deorum illorum communione esse, quibus illi cibi essent immolati.

nionem hac ratione veniunt ipſorum ſacrificiorum, Diis mactatorum. Ergo valde peccant, quotquot res eiusmodi comedunt. Etenim quaecumque ſacrificant gentes, ea malis geniis ſacrificant: CHRISTI vero corpus & eius ſanguis ſupremo Numini oblata ſunt: Vtriusque igitur ſacrificii, eius, quod daemonibus, & eius, quod vero Deo factum eſt, nemo ſimul fieri particeps poteſt. *Non poteſtis & Domini & daemoniorum calicem bibere: non poteſtis & Domini & daemoniorum menſam participare.* Aut omni prorſus virtute caret ſancti hominis argumentatio, aut fundamentum eius in hoc unice poſitum eſt, tria haec inter ſe plane ſimilia eſſe, & mutuam habere convenientiam. Qua nos ratione freti concludimus, coenam Domini reſpectu ſacrificii Chriſtiani, inter Chriſtianos idem eſſe, quod inter Iudaeos erant epulae poſt victimas ex praeſcripto legis immolatas inſtitutae & inter reliquas gentes convivia poſt rem ſacram Diis factam celebrata, *epulum* nimirum *ſacrificiale*, aut *epulum ex oblatis*: ὅπερ ἔδει δεῖξαι.

CAPVT QVINTVM.

ARGVMENTVM.

Coena Domini non eſt ſacrificium §. *I.* *Sed epulum ex ſacrificiis* §. *II.*

§. I.

S. Coena non eſt ſacrificium.

DEclarata ſic & expoſita vera Coenae Domini notione, longam ſimul illam, quae Theologos tam diu, tamque vehementer exercuit, controverſiam: *Num Coena Domini ſit ſacrificium?* prorſus eſſe diremtam, perſpicuum eſt, Non ſcilicet Coena Domini *ſacrificium* eſt, ſed EPVLVM ΕΚ ΤΗΣ ΘΥΣΙΑΣ, aut, ut aliis rem hanc verbis exprimam, non OBLATIO SACRIFICII, ſed, ut TERTVLLIANVS (1) egregie loquitur, PARTICIPATIO SACRIFICII: non offertur Deo aliquid in altari, quum haec coena celebratur, ſed comeditur aliquid, quod ex altari Dei venit & in noſtris collocatur menſis. Numquam ſcilicet vel inter Iudaeos, vel reliquos inter populos uſu receptum fuit, ut menſae, de quibus victimis & ſacrificiis veſcebantur, arae & altaria nominarentur. S. PAVLVS de conviviis verba faciens, quae poſt ſacrificia Deaſtris mactata celebrare, moris erat menſas, quibus convivae aſſidere ſolebant, *menſas* vocat *daemoniorum*, quia cibi malignis geniis conſecrati ex illis capiebantur, non vero *aras daemoniorum*. Nec ullo tamen iure aliquis dubitet, quin is proprio ſermonis genere uſus ſit, eaque adhibuerit vocabula, quae tum temporis his inſtitutis loquendi uſu dicata erant. Proinde comparatio, quam inſtituerat, efflagitabat, ut & menſam ſacrae Coenae, *menſam Domini*, appellaret, id eſt, illam menſam, unde cibus Domini ſumeretur, non autem altare eius, in quo ipſemet offerretur. Certum eſt, altare nihil eſſe aliud, quam menſam: at menſa eſt, ex qua Deus ipſe edit, qui ſacrificia coeleſti igne ſuo conſumit: idem vero cibus quum a Deo nobis datur, ut eo reficiamur, natura eius mutatur, neque locus idcirco, unde nos eum ſumimus, aliquid eſt, quam menſa.

§. II.

(1) *Tertullianus) Libro* extremo *de oratione cap. XIV. p.* 62. ita diſſerit TERTVLLIANVS: *Nonne ſolemnior erit ſtatio tua, ſi & ad aram Dei ſteteris. Accepto corpore Domini & reſervato utrumque ſalvum eſt & PARTICIPATIO SACRIFICII & executio officii.* GEORGIVS HICKESIVS, civis CVDVVORTHI, vir ceteroquin doctiſſimus, qui noſtra aetate maximopere id egit, ut probaret in S. Coena verum eſſe ſacrificium & doctores eccleſiae Chriſtianae iure Sacerdotes vocari, cum ipſam CVDVVORTHI reiicit de S. Coena ſententiam, quam hoc libello defendit, tum hanc loci TERTVLLIANI expoſitionem improbat, libro Anglico, quem inſcripſit: *The Chriſtian Prieſthood aſſerted Cap. II.* §. *X. p.* 165. *ſ.* Cenſet vero, *ſacrificium* in his TERTVLLIANI verbis ſignificare *panem & vinum*, quae vere in S. Coena Deo autumat offerri, mentemque idcirco TERTVLLIANI eſſe, eos, qui ad ſacram accedunt Coenam participes fieri ſacrificii, quod ex pane & vino vere Deo a ſacerdote ante diſtributionem oblatum ſit. CVDVVORTHVS e contrario cenſet ipſum CHRISTI ſacrificium, quod Deo patri obtulit in cruce moriens, indicari a TERTVLLIANO & id eum velle: Qui pane & vino conſecrato in ſacra Coena potiuntur, eos fide compotes fieri ipſius ſacrificii huius & myſtica ratione ex victima pro peccatis hominum Deo quondam immolata epulari. Mihi quidem non eſſe nimis litigandum videtur de vera eiusmodi hominis, qualis TERTVLLIANVS, ſententia, qui ſtudioſe obſcuritatem conſectatur, & a norma popularis & uſitatae ora-

§. II.

Sed in omni disputatione, id quod bene ARISTOTELES observat in *Ethicis*, non modo error confutari debet, verum etiam τὸ ἄιτιον τῦ ψεύδυς, *caussa erroris* ostendi. Nos igitur, postquam germanam Coenae Domini notionem aperuimus, unde falsa eius notio profecta sit, similiter demonstrare oportet. Nec vero difficile id & arduum est. Veritatis nimirum, quam adhuc explanavimus, corruptio errorem peperit. Et certe sacrificii quoddam genus in Coena Domini, at sacrificium symbolicum: non victima in ea Domino mactatur & offertur: verum nos ex victima iam oblata epulamur: non sacrificium in ea verum est, sed convivium sacrificiale. Verum aequo & opinione citius haec duo hominum errore confusa inter se ac commutata sunt. Sed epulum ex sacrificiis.

CAPVT SEXTVM.

ARGVMENTVM.

Distributio capitis §. I.
Populi Orientales foedera, quae inierant, epulis & conviviis confirmabant. §. II.
Nec id modo Iudaei faciebant. §. III.
Sed etiam alii populi. §. IV.
Eiusmodi convivia foederalia fuerunt epulae illae, quae ex victimis solebant instrui. §. V.
Templum Iudaeorum domus erat Dei & omnibus idcirco rebus & instrumentis instructum, quibus domus solent esse instructae. §. VI.
Sacrificia vero & libationes cibus veluti ac potus erant Dei. §. VII.
Hinc qui ex sacrificiis edebant, Dei erant veluti convivae & foedus cum ipso contrahebant. §. VIII.
Sacrificiis Deorum sal semper fuit additum. §. IX.
S. Coena epulum est foederale. §. X.
Quod ex veteri Zabiorum ritu illustratur. §. XI.

§. I.

Reliquum est ut generalem hanc Coenae Domini notionem copiosius aliquanto explanemus & amplificemus. Qua de caussa ostendemus primum, quaenam vis & significatio epularum ex sacrificiis instructarum, dum lex MOSIS viguit, fuerit: ac de Coena deinde Domini, postquam lex MOSIS abrogata fuit, perfectiori etiam modo idem affirmandum esse, ostendemus. In qua quidem comparatione tanto minus falli & errare potero, quanto evidentior utriusque rei cognatio & affinitas est. Variae vero quum epularum illarum, de quibus disputationem suscepimus, considerationes & interpretationes institui queant, quae neminem facile fugient vel mediocri praeditum ingenio, nos omnibus illis relictis, unam tantum deligemus, cuius haud omnibus statim in mentem venit, qui in eas intuentur. Observabo nimirum, epulas illas, ex victimis Deo oblatis confectas, RITVM fuisse, quo FOEDVS inter eos, qui rem sacram faciebant, & Deum initum, confirmatum fuit. Distributio capitis.

§. II.

Moris nimirum erat antiquis populis, praesertim illis, qui Orientis parres incolebant, ut pacta & foedera sua conviviis munirent veluti & roborarent. MOSES, postquam Populi Orientales foedera per convivia confirmabant.

orationis vehementer discedit. At nec HICKASII tamen expositiunem meam fecero, nec TERTVLLIANVM id dixisse putem, quod vult CVDWORTHVS, S. Coenam esse epulum ex oblatis seu convivium ex victima comparatum. Crediderim, TERTVLLIANVM, quum *participationem sacrificii* tribuit illis, qui corpore Domini vescuntur, de fructu loqui, quem capiunt, qui rite praeparati ad S. Coenam veniunt, idque significare, hos homines communionem sacrificii IESV CHRISTI consequi aut non secus a Deo spectari, ac si ipsimet pro peccatis suis iustitiae divinae satisfecissent. Panis & vinum nomine *sacrificii*, quod sibi persuasit HICKESIVS, ideo non possunt intelligi, quia diserte tradit TERTVLLIANVS illam *participationem sacrificii* fieri, *accepto corpore Domini* seu perceptionem corporis Domini consequi. Vicissim necesse non est, quod CVDVVORTHI opinionem refellit, ut illi, qui putant, homines ad S. Coenam sancte ac religiose accedentes in communionem sacrificii Christi venire, hanc Coenam similem quoque iudicent esse epulis Iudaeorum & aliarum gentium ex victimis quondam institutis.

quam ISAACVM foedus cum Abimelecho, Rege Geraris, fecisse, narraverat, haec continuo subiicit : *Tum ille eos convivio excepit, ciboque & potione curavit. Postridie ubi ex somno surrectum est, iusiurandum invicem dederunt.* (1) Idem contigit, quum Laban & Iacobus foedus ferirent inter se. *Feriamus*, inquit Laban, *Gen. XXXI. 44. foedus inter nos, quod sit utrique nostrum testimonio.* Quibus dictis *congesserunt*, ita pergit divinus auctor, *lapides, tumulumque effecerunt, super quo cibum ceperunt, & eum tumulum Laban le-bar Sagadutha* (lingua nimirum, quae patria ipsi erat, Chaldaeorum) *Iacob vero* (Hebraeorum sermone) *Galaadum, id est, tumulum testimonii denominavit.* Cuius quidem vocabuli haec vis & ratio erat, tumulum illum testimonii loco adversus eum fore, qui princeps eorum foedus initum violasset. R. MOSES BAR NACHMAN in *commentario* suo hunc ita locum illustrat : אכלו שם מעט לזכרון שהוא דרך באים בברית לאכול שניהם מלחם אחד לחברה ולאהבה ואחרי בואם בשבועה ובברית וגם תעשה להם כרה גדולה *Cibum capiebant super illo tumulo, quem memoriae caussa erexerant. More enim sic comparatum erat, ut illi, qui foedus inter se facerent, eodem una pane vescerentur, amoris & amicitiae testificandae caussa.* Accommodate etiam ad hanc rem ISAAC ABARBANEL : הנה מנהג ביניהם שהאוכלים לחם על שלחן אחד יחשבו לאחים נאמנים *Vetus erat inter eos opinio, illos pro fratribus in posterum esse habendos, qui ex eadem mensa cibum una cepissent.* Atque hac ex opinione locum illum, qui *Thren V. 6.* legitur, exponendum esse arbitratur. *Aegyptiis damus, Assyriisque manum, ut victum ad satietatem habeamus*, id est, foedus cum illis facimus.

(Margin: Gen. XXVI. 30. 31.)

§. III.

(Margin: Nec id modo Iudaei faciebant.)

Gibeonitis Israëlitas accedentibus, & foedus, amicitiamque eorum expetentibus, *viri Israël*, ut sacer scriptor ait, *de commeatu eorum accipiebant, Iova non consulto, Ios. IX. 14.* id est, ut erudite exponit KIMCHIVS, foedus cum illis sanciebant : (1) ויקחו מצידם ואכלו ממנגו בברית כדי שיבטחו בהם *Acceperunt de viatico ipsorum & comederunt cum illis per modum foederis.* Sic enim pergit Historicus sacer : *Et Iosua pacem cum illis fecit, foedusque percussit.* Hinc nata est illa forma loquendi, in qua plurimum virtutis est, qua DAVID sensu quidem proprio & litterali Achitophelis perfidiam detestatur, at, tamquam vates, Iudam, qui Christum prodidit, tametsi buccam una cum eo intingeret, designasse videtur : *Ps. XLI. 10. Quin etiam meus amicus, cui fidebam, meus convictor calce me petit.* Huius orationis quanta quamque singularis sit potestas, nos quidem aegre idcirco sentimus, quia consuetudinis istius, quae populos inter solem Orientem spectantes viguit, parum gnari sumus. Vix vero meliorem hac in re magistrum adhibere poterimus, quam CELSVM apud ORIGENEM. (2) Etenim is tametsi illam Iudae, Christum prodentis historiam, ut a sacris refertur scriptoribus, incredibilem sibi videri profiteatur, eo tamen ipso tempore, quo hanc vaticinationem aspernatur, praeclaro eam illustrat commentario : Ὅτι ἀνθρώπῳ μὲν ὁ κοινωνήσας τραπέζης, οὐκ ἂν αὐτῷ ἐπιβουλεύσειεν. πολλῷ πλέον ὁ θεῷ συνευωχηθεὶς οὐκ ἂν αὐτῷ ἐπίβουλος ἐγένετο. *Quod si homini nemo insidiaretur eiusdem mensae particeps, multo minus Deo.* Nec minus egregie & apte ad institutum nostrum quadrat ORIGENIS responsio ; is enim non frequentia quidem eius malitiae exempla exstare fatetur, at interdum fieri tamen, ut tam atro sese facinore quidam contaminent, observat : Τίς γὰρ οὐκ οἶδεν ὅτι πολλοὶ κοινωνήσαντες ἁλῶν καὶ τραπέζης ἐπεβούλευσαν τοῖς συνεστίοις καὶ πλήρης ἐστὶν ἡ Ἑλλήνων καὶ Βαρβάρων ἱστορία τοιούτων παραδειγμάτων. Καὶ ὀνειδίζων γε ὁ Πάριος ἰαμβοποιὸς τὸν Λυκάμβαντα κατ᾽ ἅλας καὶ τράπεζαν συνθήκας ἀθετήσαντα, φησὶ πρὸς αὐτὸν : Ὅρκον δὲ ἐνοσφίσθης μέγαν, ἅλας τε καὶ τράπεζαν.

Quis

(1) *Dederunt*) Hoc convivium Isaaci, quo Abimelechum & amicos eius excepit, mihi non videtur foederis confirmandi caussa institutum esse, sed officii tantum & benevolentiae testandae gratia. Nam praecessit illud convivium foedus Isaaci & Abimelechi, non consequutum est. Sequenti scilicet die, quod MOSES disertis verbis *v. 31.* significat, postqoam epulae hae celebratae fuerant, foedus demum factum & iureiurando confirmatum est. Neque legimus post haoc foederis confirmationem aliud ab ISAACO convivium apparatum fuisse.

(1) *Sanciebant*) Neque hanc ego loci IOSVAE interpretationem probaverim : putem potius, sacrum scriptorem hoc sibi tantum velle, viros Israelis Gibeonitarum commeatum inspexisse, atque explorasse, num talis esset, qualem eum dicebant esse Gibeonitae, siccus nimirum & vetustate mucidus. Quod si tamen KIMCHIVS recte exposuisset locum IOSVAE, haud inde consequetur, duces Israëlitarum tale cum Gibeonitis convivium celebrasse, quale pactis & foederibus solemnibus addi quondam, inter populos Orientales solebat. Namque foedus Israëlitarum cum Gibeonitis post degustatum horum cibum initum demum fuisset, quod ex *v. 15.* apertum est.

(2) *Originem*) *Libro II. contra Celsum. p. 74.*

Quis ignorat multos ad communionem salis & mensae adhibitos, insidiatos tamen suis contubernalibus? Plena est Historia tam Graecorum, quam Barbarorum, exemplis eiusmodi. Et Parius ille Iamborum scriptor, exprobrans Lycambae violatum foedus, quod sal & mensa conciliaverat, sic eum alloquitur: Sacramentum irritasti magnum, salem atque mensam. Haec omnia quam atrox eorum facinus olim fuerit visum, demonstrant, qui foedus cibi, potusque communitate firmatum, violare non fuissent veriti. (3) OBADIAS, divinus vates, *commate septimo*, libelli sui his verbis Edomaeos alloquitur: *Vsque ad confinia te deducunt omnes foederati tui, te deceptum vicerunt homines, qui erant erga te pacati: tui convictores tibi vulnus subiecerunt imprudenti.* In novi foederis libris scite DAN. HEINSIVS in *Aristarcho* suo observavit dictum, quod *Ioh. IV. 9.* scriptum legitur ex hac veterum opinione ac consuetudine fluxisse: *Qui fit, ut tu Iudaeus a me muliere Samaritana potum petas? Suavissime dictum*, inquit Criticus quem modo nominavi, *ex eorum more, qui cum peregrini essent, aut alieno fuissent animo, animis conciliandis cibum mutuo ac potum alter alterius gustabant.* (4) Atque haec omnia dum mecum expendo exempla, recte mihi facere videor, si nomen Hebraeum ברית, quod foedus aut conventionem qualemcumque inter partes initam significat a nomine ברה *comedere* tractum esse, constituam. (5) Nam, quod adhuc planum fecimus, usu constanti ac perpetuo apud Iudaeos, ceterasque gentes soli Orienti subiectas receptum fuit, ut foedera cibi, potusque communitate firmarentur & roborarentur.

§. IV.

Quemadmodum Iudaei, ita & gentes Diis pluribus servientes, foedera inter partes contracta mutuo cibo, potuque rata facere solebant. LVCIANVS in *Toxari* inter Scythas narrat moris fuisse, ut, si quis ab aliquo laesus esset, nec tamen iniurias ipsemet ulcisci valeret, bovem is immolaret, carnemque eius in minuta frusta concisum igne torreret, deinde in porrecto humi corio consideret, reductis in tergum manibus (quod quidem maximum erat apud eos supplicandi genus). Tum quotquot ei auxilium ferre volebant, accedebant, parteque carnis sumta, eo ritu pollicebantur, sese homini pro viribus adfuturos esse. Hoc foedus, quo mutua promittebant sibimet auxilia, sacrosanctum in hac gente ducebatur & inviolabile; ex quo Graecum illud proverbium natum est, de quo ERASMVS in *Adagiis* agit: Ἐπὶ βύρσης ἐκαθίζετο *In tergore bovis desedit.* HERODOTVS Persas refert foedera & pacta sua inter epulas fecisse: (1) Nasamones vero

Sed etiam alii populi.

(Tom. II. Opp. p. 64. 65.)

(3) *Veriti*) Nisi me ratio fallit, haec quoque remotiora sunt a viri doctissimi proposito. Liquet ex illis, quae de IVDA hic afferuntur, summum nefas inter Graecos olim habitum fuisse iura communis mensae violare & convictorem suum atroci afficere iniuria: idque infinitis constat veterum scriptorum testimoniis, quae a viris doctis passim laudantur. Sed hic vir egregius probare vult, veteres foederibus & pactis suis solemnes epulas addidisse: quod quidem ex his minime intelligitur. Facile est, duo, quae cognata sunt quodammodo, inter se miscere ac confundere. Idem dixerim de sequenti Sancti vatis, OBADIAE, loco: in quo quidem *convictores*, non foederati mihi videntur esse Edomaeorum, sed domestici, servi & alii, quos ipsimet pane suo aluerant.

(4) *Gustabant*) Ingeniosius & eruditius DAN. HEINSIVS, quam necesse est, verba mulieris ad Servatorem nostrum interpretatur. Nullum est in illis veteris moris, amicitiam aut foedus factum mutuo convictu firmandi, vestigium. Iudaeis videbatur is maculam contrahere aliquam, qui Samaritanorum & aliorum a religione Iudaica alienorum panem comederet aut aquam biberet: Itaque miratur mulier, quod Servator noster, quum Iudaeus esset, nil vereretur aquam a se petere, Samaritana foemina.

(5) *Constituam*) Haec notatio vocabuli Hebraei ברית iamdudum ante EVDWOSTHVM aliis quoque viris doctis placuit. Vide IO. GVIL. STVCKIVM *Antiquitatum Convivalium Lib. I. cap. XXX. f. 108.* qui & alias enumeravit derivationes, quarum quaenam melior sit & certior reliquis, difficile dictu est.

(1) *Fecisse*) Tradit eadem de Persis, HERODOTO auctore nominato IO. GVIL. STVCKIVS *Antiquit. Convivalium Lib. I. cap. XXX. f. 110. b. Persas*, inquit, *testis est Herodotus, inter vinum & epulas frequenti convivio, uxoribus & liberis, ceterisque, quos charos habebant adhibitis, inter sacra mensae, velut inter hospitales Deos, foedera, amicitiamque contraxisse.* Fortassis & idem referunt alii. Sed vereor ego, ne viri eruditi fallantur, qui nihil eiusmodi apud HERODOTVM scriptum exstare de Persis memini. Narrat is *Histor. Libro I. §. 133. p. 56. Persas potu repletos de rebus maxime seriis consultare solere*: μεθυσκόμενοι δὲ ἐώθασι βουλεύεσθαι τὰ σπουδαιέστατα τῶν πρηγμάτων. Addit, eosdem, *de quibus sicci deliberarunt, de iisdem potos iterum cognoscere.* Ex his quidem coniicere licet, quum foedera & pacta in rebus maxime seriis & gravibus non postremo loco sint, de his etiam Persas inter epulas & pocula deliberationem suscepisse: sed diserte tamen hoc memoriae non prodidit HERODOTVS, quod viri significant doctissimi.

vero Lybiae populum, idem auctor est. (2) ita pacem sancire solitos fuisse, ut alter poculum vino repletum de manu alterius sumeret & exhauriret. De Thracibus & Aegyptiis haec ALEXANDER ab ALEXANDRO scripta reliquit: *E cornibus boum (quae veteribus poculorum loco erant) vina sibi invicem propinantes, id firmissimum contracti foederis vinculum esse putabant.* Macedones quasi instituto usi sunt, CVRTIVS his verbis tradit: *Quod patrio ritu foedus, quod sanctissimum vellent haberi, ita inibant, ut panem gladio divisum uterque libaret.* Quamobrem ALEXANDER ROXANES amore inflammatus, panem afferri coram iubebat: quem quum gladio dissecasset, utramque partem eius degustabat; quo ritu coniugium inter eos initum & firmatum dicebatur. Et certi sunt in hunc usque diem populi, quos inter non dispar in nuptiis consuetudo viget. Redeuntibus enim ex templo foedere matrimonii copulatis, panis illis placentae offertur: cuius postquam portionem sponsus degustavit, sponsae simul reliquum eius degustandum praebet: idque pacti inter eos contracti signum & documentum censetur. (3) Germani nondum desinunt conventiones, foedera & contractus amicitias bibendo veluti consecrare: quod quidem ex formula, quam crebro usurpant, apparet: Den Frieden trincken: *Pacem bibere.* Ruthenorum Imperator, si quem singulari, nec usitato benevolentiae ac favoris testimonio cohonestare cupit, & hospitalitatis sal & panem ex mensa sua mittere solet: quumque idem BARONEM HERBERSTEINIVM, Imperatoris Ferdinandi legatum, ad prandium invitaret, hanc adhibebat formulam: *Sigismunde comedes sal & panem nostrum nobiscum*, teste ipso SIGISMVNDO in *Rerum Moscoviticarum commentariis.* (4) Legibus civilibus cautum est, ut, si quis alicui, a quo se verbis contumeliosis aut iniuriis conqueritur exceptum esse, poculum propinet, in gratiam cum ipso rediisse censeatur, nec iure amplius cum eo contendere queat.

(Dier. genial. Lib. V. cap. II.)

Lib. VIII. c. IX.

§. V.

Huiusmodi convivia foederalia fuerunt epulae illae, quae ex victimis solebant instrui.

Eamdem ego rationem conviviorum ex sacrificiis instructorum fuisse reor, utpote in quibus Dei cibus illis erogabatur, qui praesentes aderant. Ritus nempe hic, ut mea fert opinio, documento erat, foedus inter eos, qui victimis vescebantur, & Deum initum ac contractum esse. Hanc quo melius intelligamus sententiam, observari velim, sacrificia non modo spectata fuisse olim ut expiationes & rationes Deum placandi, verum etiam ut convivia, quibus ipse Deus delectaretur &, veluti aleretur. Explanabo mentem meam uberius. Deus quum Israëlis populum ex Aegypto eduxisset, seque ipsum singulari ratione in ea gente praesentem exhibere decrevisset, nihil fore ratus est convenientius, quam si externa quadam ratione, quae in oculos incurreret omnium in ea versaretur & habitaret. Hinc quamdiu in locis desertis sub tentoriis degebant, sibi quoque tabernaculum seu tentorium, quod una cum illis incoleret, construi voluit. Interiores huius tabernaculi rationes praeclare introspexit doctissimus ille NACHMANIDES, qui paucis quidem, at nervosis eas verbis exposuit: על החפץ במשכן היא מקום מנוחת השכינה Et rursus: סוד המשכן היא שיהיה הכבוד אשר שכן על הר סיני שוכן עליו *Mysterium tabernaculi hoc erat: Locus illud erat Schechinach proprius aut domicilium, in quo ipse Deus sedem suam fixerat.* Neque ullum mihi dubium est, quin haec ea de caussa sic instituta & comparata sint, ut futura Dei in humana CHRISTI natura, quae verum fuit SCHECHINAH, commoratio singulari quadam imagine adumbraretur. Introductis vero Iudaeis in terram Canaanis, quum certas sibi sedes & domicilia construxissent, Deus quoque perpetuam & stabilem sibi domum inter eos aedificari voluit: quocirca tabernaculum illud mutabile in templum convertebatur stabile & certo loco constitutum. Hinc omnia reliqua templa, quae in aliis olim terris exstiterunt, populis imitandi Iudaeos studio accensis, nata sunt; quae quidem templa tot gentes illae putabant domos esse, in quibus Dii, quos observabant, secundam a coelo sedem haberent, ut inter multa veterum alia dicta vel hic SILII ITALICI (1) locus declarat:

> - - *Tarpeie pater, qui templa secundam*
> *Incolis a coelo sedem.*

§. VI.

(2) *Auctor est) Historiar. Lib. IV. §. 172. p. 277.*

(3) *Censetur)* Apud Helvetos, sigillatim Tigurinos, hanc consuetudinem aetate sua viguisse auctor est STVCKIVS *Antiquitat. Convival. Lib. I. cap. XXX. f. 110.*

(4) *Commentariis)* Suppeditavit, ut suspicor, haec & alia quaedam exempla doctissimo viro STVCKIVS, qui copiose & multo pluribus veterum locis hunc morem epulis foedera confirmandi illustrat *Antiquitatum Convival. Lib. I. cap. XXX. f. 108. f.*

(1) *Silii Italici)* Male recitat ex memoria SILII verba vir doctissimus ex *Libro X. de bello*

§. VI.

Templum Iudaeorum domus Dei.

Templum igitur seu tabernaculum quum domus esset Dei, in qua singulari ratione is commorari decreverat, consentaneum erat, quo notio ista domus Dei perfecta esset, ut omnibus illis rebus templum instrueretur, quibus vera quaedam domus carere nequit. (1) Hinc in loco sancto mensa & candelabrum collocari debebat: his enim rebus vacua in aedibus spatia solebant exornari; quod etiam, quem paullo ante nominavi, NACHMANIDES observat: ספר השלחן והמנורה שהם כלים בכמוהו יורו על ענין המשכן *Addit mensam & candelabrum, quia domus, quae incolitur, his rebus instructa debet esse.* Res ad mensam pertinentes, patinae sunt, cochlearia, operimenta, pocula: nec his idcirco mensa haec destituebatur, tametsi nemo illis unus uteretur. Eadem praeterea panis semper quaedam copia instructa erat. Candelabrum suis condecoratum debebat esse lampadibus, quae semper lucebant. Ignem praeterea perpetuum in hac Dei domo ali oportebat in ara; nam haec focus illius erat. Et hanc ego suspicor notionem altaris ESAIAM in animo habuisse, quum scriberet *cap. XXXI. 9.* quae quidem verba אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלים ego vertenda esse ducerem: *Qui habet ignem suum in Sion & focum suum in Ierusalem.* Praeter haec omnia, ne quid eorum deesset, quae domus ratio & natura requirit, certam semper ciborum & alimentorum copiam inferre in templum necesse erat: id vero fiebat, quum offerrentur sacrificia, quorum quidem pars in ipsius Dei ara igne consumebatur, pars vero in sacerdotum, qui Dei erant familia, ab eoque ali propterea debebant, victum cedebat. Illa victimarum pars, quam in ara lex adolere iubebat, Dei cibus esse putabatur; quod quidem ex *Malach. I.* perspicuum est, ubi *ara* nominatur *Dei mensa* & victima in ara oblata *Dei cibus*: *Iovae mensam habetis pro polluta, eiusque victus proventum pro despecto.* Et in ipsa lege non raro sacrificium Dei vocatur *panis* seu *cibus* לחם. Hinc in erudito illo Hebraeorum libro, cui nomen est *Cozri*, Rex *Habar* eo quoque nomine Hebraeorum sibi religionem non probari, Iudaeo *Cozar* profitetur, quod corporeum ea aliquid supremo Numini attribuere videretur, dum carne victimarum pasci Deum in sacrificiis traderet: quam Regis accusationem Iudaeus more Cabbalistis usitato, diluit. Quemadmodum, inquit, cibus corporeus efficit, ut animus, qui spiritus est, cum corpore sit & esse perseveret: ita in terra Israël sanguis bestiarum Deo consecratus & oblatus vim habet, Deum de coelo veluti detrahendi & cum Iudaeis coniungendi. (2) Atque, nisi me fallit opinio, haec Iudaei responsio firmamenti nonnihil ex his DAVIDIS verbis *Psal. L.* accipit: *Quod si esurirem, non id tibi dicerem, meus quum sit mundus, & quid eo continetur. Scilicet taurina carne vescar aut hircorum bibam sanguinem?* Quamvis enim Deus his in verbis neget, sese sacrificiis vesci reapse ac satiari, leniter tamen ad illam, quam diximus, sententiam sese referre simul ac respicere, videtur. (3)

§. VII.

Punico v. 433. 434. p. 342. Nec enim poëta Iovem vocat *Tarpeium patrem*, sed *templa* ipsum *Tarpeia* id est, Capitolium, incolere perhibet:

> *Tum quatiens strictum cum voce ante ora parentum*
> *Mucronem, Tarpeia, pater, qui templa secundam*
> *Incolis a coelo sedem.*

Quod hic ceterum tradit CVDWORTHVS, templum Iudaeorum exemplum illud fuisse, quod reliquae omnes gentes in condendis Deorum templis secutae sint, id, tametsi summis viris placeat, equidem haud facile crediderim. Etenim haec opinio nulla vel ratione, vel auctoritate nititur. Nec ego, quid obstet, video, quo minus populi per se, necessitate ac superstitione ducibus, eo pervenire potuisse putentur, ut Diis suis certas aedes esse dedicandas decernerent.

(1) *Nequit*) Latius de hac ratione & natura templi Iudaici exposuit praeter alios GVIL. OVTRAMVS, civis CVDWORTHI, *de sacrificiis Lib. I. cap. III.* quod inscripsit: *De templi utriusque sacri propria natura & ratione p. 27. s. & 10.* SPENCERVS *de legibus ritual. veter. Ebraeor. Lib. I. cap. V. p. 245.*

(2) *Coniungendis*) Lege Librum *Cosri*, a IO. BVXTORFIO editum *Part. II. p. 106. s.* Videtur vero mihi vir doctissimus Iudaei sententiam non prorsus assequutus esse, quam rem nunc omitto, ne praeter necessitatem longus sim.

(3) *Videtur*) Quid his sibi verbis velit CVDWORTHVS, concinne & perspicue expressit IO. SPENCERVS *de legibus ritualibus veterum Hebraeor. Lib. III. cap. I. Sect. III. p. 750.* cuius idcirco verba placet adducere: *Crassam illam Iudaeorum opinionem produnt & redarguunt Dei per Psalmistam verba:* Numquid ipse manducabo carnes taurorum, aut sanguinem hircorum bibam? *quasi dixisset: Eone stultitiae delapsi estis, ut existimetis, Me,* Deum spirituum omnis carnis, *pecudum carnes manducare, vel me sanguinis usu vobis interdicere, ut mihimet ipsi bibendum reservarem? An vanam illam* de robore Israelis, *quam Ethnici de* Diis

§. VII.

Sacrificia & libationes cibus veluti erant & potus Dei.

Quapropter & hoc animadvertendum nobis est praeter carnem, quae Deo sacro ritu immolari solebat, bestiarum, aliud fuisse sacrificiorum genus *Minca* dictum seu *ferctum*, quod ex simila & oleo constabat, nec non libationem quotidiano sacrificio semper adiunctam fuisse. Cibo scilicet Dei panem & potum addere, conveniens & iustum erat. Ob eamdem caussam lege cautum & severe edictum erat, ne qua victima aut sacrificium Deo sine sale offerretur. Omnis videlicet cibus, nisi sale condiatur, nullius paene saporis est: *At parum erat honorificum*, id quod iterum egregie R. MOSES BAR NACHMAN observavit מפני שאינו דרך כבוד להיות לחם השם טפל מבלי מלח *Cibum Dei insuaditi saporis & sine sale relinqui.* Ad extremum haec omnia in altari nullo igne alio, quam sancto, qui de coelo descenderat, absumi debebant, eo quod res ipsa posceret, ut Deus partem victimarum, quae ipsi propria erat, singulari quadam & extraordinaria ratione ipsemet comederet atque consumeret. Video cacodaemonem interdum in sacrificiis sibi factis hanc rem imitatum esse. Etenim sic ego PINDARI locum, qui in eius *Olympiacis* exstat *Oda VII.* putem accipi debere, quo Rhodios narrat, quum ad rem sacram Iovi faciendam convenissent, omniaque rite ac religiose praeparassent, ignem desiderasse, quem forte fortuna asportare obliti fuissent; Iovem vero, quod pura homines & casta mente accessisse non ignoraret, aureo eos imbre irrigasse. Is imber aureus, meo quidem iudicio, igneum imbrem significat. Dei scilicet morem hostis Dei sibi aemulandum esse ratus est. Afferam ipsum poëtae, quo hanc rem enarrat, elegans & venustum carmen: (p. 187.)

Καίτοι γὰρ αἰθύσας ἔχοντες
Σπέρμ' ἀνέβαν φλογὸς ὔ·
Τεῦξαν δ' ΑΠΥΡΟΙΣ ΙΕΡΟΙΣ...
Ἄλσος ἐν ἀκροπόλει κείνοισι μὲν
Ξανθὰν ἀγαγὼν νεφέλαν
Πολὺν ὗσε χρυσόν.

Latine id BENEDICTVS liberiori oratione sic expressit: *Etenim Rhodii adscenderunt, quamvis non habentes ardentis semen ignis. Verum dum instruunt sacrificiis igni carentibus, aram in arce, illis quidem flavam adducens nebulam, multum pluit (Iupiter) aurum.* SOLINVS est auctor, eos, qui olim in Vulcanio colle apud Siculos sacrificarunt, ignem numquam addidisse victimis, verum exspectasse, dum de coelo accenderentur. En ipsa eius verba, ut a SALMASIO edita sunt: *Nec longe inde collis Vulcanius, in quo qui divinae rei operantur, ligna vitea super aras struunt: nec ignis adponitur in hanc congeriem. Cum proficias intulerunt, si adest Deus, si sacrum probatur, sarmenta licet viridia, sponte concipiunt, & nullo inflagrante halitu, ab ipso Numine fit accendium. Ibi epulantes adludit flamma, quae flexuosis excessibus vagabunda, quem contigerit, non adurit: nec aliud est quam imago nuntia perfecti rite voti.* Valde commemorabilis hicce locus est: in quo praecipue verba velim attendi: *epulantes adludit flamma.* Namque his morem illum tangit veterum, quem supra illustravimus, convivia ex victimis instituendi. Obsignabo haec omnia verbis nuperi cuiusdam auctoris eruditione & doctrina inclyti, qui tametsi imprudens nonnumquam hanc ipsam, quam nunc declaramus, sacrificiorum notionem pervertat, nihilo tamen minus eam aptissime his verbis explicat: *Deus ad suam cum populo Iudaeorum familiaritatem significandam, sibi ab illo carnes, sanguinem, in ALTARI atque MENSA offerri voluit, ut ostenderet se quasi COMMVNEM in illo populo habere MENSAM, esse illius CONVIVAM perpetuum, atque ita familiariter cum illis habitare.* Quae Hebraeorum, ea & veterum Persarum, qui ignem sacro ritu coluerunt, videtur de sacrificiis sententia fuisse, ut non secus ea, quam epulas & convivia spectarent. Namque (cap. V. p. 15.)

MAXIMVS

Diis suis misellis, opinionem alitis, quasi victimarum sanguis & altarium nidor alimenti & refrigerii non parum mihi suppeditarent. Nam ea verba (nisi quid me fallat) respectum habent ad opinionem tunc temporis obtinentem, Numen scilicet δυναμοῦσθαι τοῖς ἐν τῷ αἵματι καὶ ταῖς κνίσαις *(ut loquitur Porphyrius) & altare mensam illam esse, quae cibum & potum Numini languescenti subministrat.*

MAXIMVS TYRIVS (1) haec de illis memoriae prodidit: ὅτι ἐπιφορῦντες πυρὶ τροφὴν ἐπιλέγουσι, Πῦρ δέσποτα ἔσθιε. *Quum sacrificia igni offerunt, quem Dei loco colunt, dicere solent: IGNIS DOMINE COMEDE.*

§. VIII.

Hinc qui ex sacrificiis comedebant, Dei erant convivae & foedus cum ipso contrahebant.

Sacrificia igitur quum Dei fuerint convivia, hinc consequatur necesse est, eos, qui participes victimarum quondam facti sunt; Dei fuisse CONVIVAS & certa ratione cibum una cum illo potumque cepisse; quod si certum sit, illud etiam dubio caret, epulas illas ex victimis paratas, si ex sacri codicis spectentur sententia, foederis cum Deo facti signa & testimonia fuisse. Clare id confirmat locus ex *Levit II. 13. Fertum tuum sale foederis Dei tui ne defraudato, quin in omni tuo libamine salem libes.* Hic sal, quo nullum carere debebat sacrificium, SAL FOEDERIS appellatur: quod quidem documento est, Deum per illa sacrificia & per epulas ex victimis comparatas foedus suum cum illis, qui sacrificiis vescebantur, confirmasse, eo quod hi certo modo cum ipso Deo ederent atque biberent, non aliter atque homines foedera & pacta solebant conviviis roborare, a quibus sal nulla ratione abesse poterat. Sal nimirum inter veteres pars maxime necessaria omnium conviviorum, ciborumque omnium condimentum habebatur: quae opinio hoc Iudaeorum proverbio exprimitur in codice *Berachoth* כל סעודה שאין מליח בה אינה סעודה *Omne convivium, in quo non est salitum, non est convivium.* Quapropter, quia foedera & amicitiae mutuo cibo, potuque roborari & sanciri solebant, cui sal non poterat non adiunctum esse, ipsum sal ab antiquis AMICITIAE SYMBOLVM esse ducebatur; ἅλες καὶ τράπεζα, *sal & mensa*, formula erat, quae in Graecorum versabatur proverbiis ad familiaritatem designandam. Qui sanctissimum amicitiae vinculum violabant, illi Ἅλας καὶ τράπεζαν παραβαίνειν *sal & mensam transgredi* dicebantur, quem loquendi modum ex ARCHILOCHO ab ORIGENE, (1) verbis paullo ante a nobis allatis, adhibitum esse, vidimus. In oratione AESCHINIS *de perperam habita legatione* locus legitur ad hunc rem cumprimis accommodatus: Τὰς γὰρ τῆς πόλεως ἅλας καὶ δημοσίαν τράπεζαν περὶ πλείςυ δεῖ ποιεῖσθαι. *Etenim civitatis sales & communem mensam, ait, se plurimi facere debere.* Nec alio ego sensu, quod pace mihi liceat ERASMI facere, Pythagoraeorum illud symbolum acceperim τὸν ἅλα παρατίθεσθαι; ad *amicitiam nimirum & hospitalitatem* hoc dictum pertinere opinor. In sacris etiam litteris admodum exstat luculentum huius loquutionis exemplum *Esrae IV. 14.* Nostri quidem interpretes locum ita reddiderunt *Because vve have maintenance from the Kings Palace. Quoniam victus nobis ex palatio Regis suppeditatur.* At sermone Chaldaeo ita fluit oratio haec בען כל קביל מלח היכלא מלחנא *Quod sale palatii salivimus. Quia Regis sal edimus* (id est, quia foedus cum Rege cibum eius edendo contraximus) *ideo Regis dedecus videre non sustinemus.* Eodem proverbium illud spectat, quod CICERO (2) commemoravit: *Multos modios salis simul edendos esse, ut amicitiae munus completum sit:* quod inde traxisse videtur originem, quoniam hoc foederis symbolo frequentissime olim abusi sunt homines. Quid? quod inde superstitiosa quaedam manavit opinio, quae adhuc non modo inter nos, sed inter alios quoque populos permanet; illa nempe, qua mali ominis rem esse censent, si salinum in mensa evertatur. *Sal* enim *quia amoris & amicitiae Symbolum* esse putant, ideo eventum hunc illi infausti aliquid portendere opinantur, exadversus quem sal effunditur. Verum satis mihi videor, quid illud sit demonstrasse, quod Deus apud MOSEN מלח הברית *sal foederis* appellat.

§. IX.

(1) *Maximus Tyrius) Dissert. XXXVIII. p. 371.* Mea vero sententia non parum interest inter Persarum & veterum Hebraeorum de sacrificiis opinionem, si quidem hi senserunt ita, quemadmodum vir doctissimus opinatur. Ebraei nimirum haud ita fuerunt insipientes, ut sacrificia putarent vere cibum Dei esse, sed opinati tantum sunt, ea tamquam Dei, qui Rex Israëlis erat, quotidianum cibum quodammodo spectari posse. Persae vero ignem censebant Deum esse: quare quidquid illi devorandum & consumendum dabant, id non poterant non pro vero Dei sui alimento & victu habere.

(1) *Origene) Libro II. adv. Celsum p. 74.*

(2) *Cicero) De amicitia cap. XIX. p. 3799.* Huius ego proverbii hunc esse sensum opinor: Diu esse cum aliquo vivendum, antequam de vero eius amore certi esse queamus. Quare non existimem, ex veterum more foedera sale roborandi originem illud traxisse.

§. IX.

Sacrificiis Deorum sal quoque semper additum fuit.

Illud vero praetermittere nequeo, quoniam in hunc locum delatus sum, quemadmodum veri Dei sacrificia sale semper condire fas fuit, ita quae falsis olim offerebantur Diis, victimas sal quoque constanter adiunctum habuisse. Exstant multi veterum, ex quibus id apertum est, loci: e quibus unum recitabo PLINII, qui rem solus conficit: *Maxima salis auctoritas e sacris veterum intelligitur, apud quos nulla sacra sine mola salsa conficiebantur.* Rationem moris huius celebris ille HOMERI Scholiastes (1) reddidit, in *Iliad. α.* Διότι οἱ ἅλες φιλίας σύμβολον: *Quia sal symbolum est amicitiae.* Nec ipse Deus, id quod paullo ante testatum fecimus, aliam attulit caussam, propter quam sacrificiis suis sal adiici voluerit, praeter hanc, quod sal esset מלח ברית *symbolum foederis.* Ceterum huius loquutionis explicatio omnem simul ab alia eiusmodi formula depellit caliginem, in qua Criticorum vehementer, at frustra, sese exercuerunt ingenia. Foedus nimirum dicitur *foedus salis Num. XVIII. 19.* & *2. Chron. XIII. 5.* Nihil hic difficile est, modo cogitemus, eadem hic esse, quae in superiori loco, verba, at inversa tantum. Perinde enim est, sive dicas *sal foederis*, sive *foedus salis.* Foedera cibo, potuque communiri & roborari solebant, a quo sal abesse nullo modo potest. (2)

Hist. natur. Lib. XXXI. 7.

§. X.

S. Coena epulum idcirco est foederale.

Redeamus iam, unde paullulum digressi sumus. Sicuti sacrificia, quae lex imperabat, & convivia ex sacrificiis hisce apparata, ritus erant, quibus foedera inter Deum, hominesque obsignabantur: ita etiam, meo quidem iudicio, sacra Coena, postquam lex abrogata est, quam EPVLVM SACRIFICIALE esse, iam ostendimus, non potest non etiam EPVLVM esse FOEDERALE, *convivium amicitiae & pacti*, Deum inter & homines initi. Scilicet ad sacram quum accedimus Coenam, ex ipsa Dei mensa edimus atque bibimus, eiusdemque cibo reficimur: quo ipso in sacrum cum eo foedus recipimur & amicitiae vinculo inviolabili constringimur. Hoc ita sese habere, ex ipso illo loco, ex quo supra Coenam Domini probavi EPVLVM esse SACRIFICIALE, planum faciam. PAVLVS enim ea potissimum de caussa licere negat Corinthiis interesse conviviis ex sacrificiis Diis oblatis, quae respondent convivio in Coena Domini ex victima Christianorum instructo, quod per illa in communionem, foedus & societatem daemonum pervenirent. *Quae*, inquit, *sacrificant extranei, ea daemoniis sacrificare dico, non Deo. In daemonum*

(1) *Scholiastes*) EVSTATHII haec verba sunt ad HOMERI *Iliad. A. v. 449.*

(2) *Potest*) I) De salis usu in foederibus constituendis & sacris tam Iudaeorum, quam gentium plura vide collecta a IO. GVIL. STVCKIO *Antiquitatum Convivalium Lib. I. cap. XXX. fol. 111. b. s.* & *Libro de sacrificiis fol. 55. b.* DESIDERIO HERALDO in *Adnotat. ad Arnobium p. 178.* IO. SPENCERO *de legibus veterum Ebraeor. ritualibus Lib. III. cap. II. p. 760.* IO. CLERICO *Notis ad Levit. II. 13. p. 212.* STEPH. MORINO *Diss. de sale adspergi solito super urbium dirutarum ruinas*, quae tertia est in *Dissertationibus* eius *octo Genevae* 1683. in 8. editis *p. 58. s.* ION. SAVBERTO *Libro de sacrificiis cap. XXIV. p. 556.* & reliquis quos nominat, vir longe doctissimus & infinitae paene lectionis PETRVS ZORNIVS *Bibliothecae Antiquario-Exegeticae Tom. I. p. 483.* Difficile dictu est, propter summam ritus antiquitatem unde veterum haec venerit tam insignis existimatio salis, ut per illud foedera firmari, mensasque consecrari putarent, nec ullum, cui sal deesset, sacrificium legitimum esse ducerent. Si quid tamen suspicari licet, crediderim, victimis & sacrificiis omnibus idcirco sal fuisse additum, ut indicarent, casta mente offerenda esse, quae Deo offeruntur, nec victimam Deo ullam placere, quam animi haud comitaretur puritas. Namque ab antiquissimis temporibus sal tamquam signum puritatis spectatum fuit, quia putredinem a carnibus arcet animalium. Forte eadem de caussa primum in foederibus adhibitum fuit, quo fraudem omnem & fallaciam ab illis abesse significarent.

II.) Per victimas & sacrificia foedera olim cum Deo fuisse inita, & idcirco epulas sacrificiis adiectas conviviorum, quae *foederalia* vocantur, rationem habuisse, praeter CVDWORTHVM multi censent maximi nominis viri. Ex his unum nominabo IOSEPHVM MEDVM, Anglum, qui *Libro de sacrificiis Christianor. Cap. VII.* eo usque hanc urget notionem, ut etiam his verbis sacrificium sibi unice definiendum esse censeat: *Sacrificium est oblatio in Dei honorem facta, qua offerens particeps evadit mensae, Dei in signum amicitiae & foederis cum illo initi.*

monum autem foedus (*κοινωνίαν communionem*) *vos pervenire nolo.* CHRYSOSTOMVS (1) praeclare & prorſus ad ſententiam noſtram hunc locum explanavit. Εἰ γὰρ ἐπ' ἀνθρώπων τὸ κοινωνεῖν ἁλῶν καὶ τραπέζης, Φιλίας ἀφορμὴ καὶ σύμβολον γίνεται, ἐγχωρεῖ καὶ ἐπὶ Δαιμόνων τοῦτο συμβῆναι. *Si inter homines ſalis & menſae participem fieri, pro ſigno & ſymbolo habetur amicitiae, idem cenſeri debet de conviviis, ex daemoniorum ſacrificiis inſtitutis.* Quod ſi igitur illi, qui ſacrificiis veſcuntur daemonum, foedere & communione copulantur cum daemonibus, quibus oblatae ſunt illae victimae: nullum cuiquam eſſe poteſt dubium, quin illi, qui ſacrificii CHRISTI, quod ſemel Deo eſt oblatum, in ſacra Coena fiunt participes, in communionem foederis cum Deo veniant.

§. XI.

Legitur apud MAIMONIDEM in *More Nevochim* peregregia de veteri quodam Zabiorum ritu cum Diis ſuis ad pactorum confirmationem, epulantium narratio, quae multum ad ea quae diximus illuſtranda valet. (Quod ex veteri Zabiorum ritu illuſtratur.) Fuit in ea MAIMONIDES ſententia, leges omnes de caerimoniis & ritibus, quas Iudaeis quondam rogavit Deus, ob externas & adventitias cauſſas & rationes eſſe latas, eo quod illae leges non *primae*, ſed *ſecundae intentionis* eſſent *in Deo. Multarum*, inquit, *legum rationes & cauſſae mihi innotuerunt ex cognitione fidei, rituum & cultus Zabiorum.* Proinde rationem legis illius redditurus, qua ſanguine Deus iubet Iſraëlitas abſtinere, Zabiorum profanos ritus aetate MOSIS, qui ſanguine ad ſuperſtitiones ſuas abuſi ſint, occaſionem ei dediſſe perhibet. *Zabii* hi nulli ſunt alii, quam veteres Chaldaei. Etenim vocabulum hoc in codice Arabico avthentico, cuius exemplum apud IOSEPHVM SCALIGERVM fuit, ita ſcriptum legitur صبين; *A vento Apeliote* ait SCALIGER (*) *ſic dicti, quaſi dicas Orientales.* Et is ipſe liber, de Zabiorum gente, moribus & religione, quem toties laudat MAIMONIDES, adhuc inter Arabes, Mahumedanos, fatente SCALIGERO, exſtat. ((*) In Epiſt. ad Iſaacum Caſaubonum.) Ipſa narratio, quam ſpectamus, ex verſione Ebraea R. ABBEN TIBBON *Lib. III. c. XLVI.* ita ſeſe habet: דע כי הדם היא טמא מאד בעיני הצאבה ועם כל זה היו אוכלים אותו מפני שהיו חושבים שהוא מזון השדים ושאכל אותו מי שאכלו נבר השתתף עם השדים ויבואוהו ויודיעוהו העתידות כמו שידמו ההמון ממעשי השדים *Licet ſanguis impurus & immundus admodum fuerit in oculis Zabiorum, tamen ab illis comeſtus fuit; eo quod exiſtimarunt CIBVM HVNC ESSE DAEMONVM, & quod is, qui eum comedit, hac ratione COMMVNICATIONEM ALIQVAM cum daemonibus haberet, ita ut familiariter cum illo converſentur & futura ei aperiant.* Verum aliqui tamen gentis huius a ſanguine prorſus abhorrebant, quo qui fruerentur, eos rem committere putabant ipſi naturae repugnantem: hi igitur paullo aliter hunc ritum adornabant: והיו שם אנשים שהיה קשה בעיניהם אכילת הדם כי הוא דבר שימאסהו טבע האדם והיו שוחטים בהמה ומקבלים דמו בכלי או בחפירה ואוכלים בשר השחוטה ההיא סביב דמו והיו מדמין במעשה הזה שהשדים יאכלו הדם אשר הוא מזונם והם יאכלו הבשר ובזה תהיה האהבה והאחוה והרעות בהם בעבור שאכלו כלם על שלחן אחד ובמושב אחד ויבאו להם שדים ההם בחלום ויגידו להם העתידות ויועילו להם לפי מחשבתם. *Mactantes beſtiam aliquam ſanguinem eius accipiebant & in vaſe vel foſſula aliqua colligebant: carnem vero mactatam circa illum ſanguinem in circulo ſedentes comedebant: imaginantes ſibi in hoc opere, ipſis CARNEM COMEDENTIBVS, daemones ILLVM SANGVINEM COMEDERE, & hunc eſſe IPSORVM CIBVM, hocque medio AMICITIAM, FRATERNITATEM & FAMILIARITATEM inter ipſos contrahi, quia omnes in una menſa edunt, uno conſeſſu occumbunt.* Priorem narrationis huius partem ſcriptam quoque invenio apud R. MOSEN BAR NACHMAN in *Devt. XII. 23.* ubi non ſecus ac MAIMONIDES, quae Deo cauſſa fuerit, explorat, ut ſanguinis uſu Iſraëlitis interdiceret. Principem

(1) *Chryſoſtomus*) *Homilia XXIV. in cap. X. prioris epiſt. ad Corinthios p. 258. Tom. V. Opp.*

cipem vero huius legis caussam in eo ponit, quod sanguis in sacrificiis expiationi inserviat hominum: qua in re a MAIMONIDE discedit. Magnopere enim hi bini magistri de natura sacrificiorum inter se diffident. Alteram vero instituti eius rationem fuisse putat, quod gentes Diis pluribus servientes sanguinem superstitiose in Deastrorum suorum cultu adhibuerint. והיתה העבודה ההיא באכילת מן הדם כי היו מקבצים הדם לשדים והם אוכלים ללו וממנו כאלו הם קרואים לשדים לאכול על שלחן השדים · הדם ומתחברים עמהם והנה היו מתנבאים בו ומגידים עתידות *Qui sanguinem inter gentes comedebant, illi superstitiosam istam religionem hac ratione adornabant; sanguinem primo colligebant, daemonum, quos pro diis colebant, caussa: tum ipsi vero accedebant & una cum illis sanguinem hunc degustabant: non secus acsi daemonum essent convivae, atque, ut cum illis accumberent, invitati: qua ratione foedere & communione cum illis iungebantur. Per hoc communitatis genus cum daemonibus apti fiebant ad vaticinandum, resque futuras praedicendum.* (1)

(1) *Praedicendum*) Confer quae de re eadem differit IO. SPENCERVS *de legibus Ebraeor. ritualibus Lib. I. Cap. VIII. p. 144. & Lib. II. cap. III. p. 604. Tom. I.*

CONIVNCTIO CHRISTI
ET
ECCLESIAE
IN TYPO

AVCTORE
RADVLPHO CVDWORTHO

LATINE VERTIT ET ADNOTATIONES SVBIECIT
IO. LAVR. MOSHEMIVS.

(Aaaa)

LECTORI BENEVOLO
S. P. D.
IO. LAVR. MOSHEMIVS.

Erantiquam de natura coniugii sententiam, quae primis rerum Christianarum saeculis nata & inde ad nos traducta fuit, vir doctissimus hoc libello ita tuetur, ut nova eam ratione exornet & propriam sibi veluti faciat. Visum fuit quibusdam ex veteribus Christiani coetus doctoribus, matrimonium non ea de caussa tantum a Deo institutum esse, ut humanum genus in his terris conservaretur & propagaretur, nosque vitae huius molestias minus sentiremus, sed etiam ideo, ut singularis ille amor, quo IESVS CHRISTVS eos ex omni aeternitate amplexus est, quos praevidit veros regni sui cives fore, antiquissimaque sanctorum cum capite suo & Servatore communitas spectabili quadam imagine ob hominum oculos poneretur. Et hoc illi dogma putabant ab ipso S. PAVLO iussu divino traditum & patefactum esse in *epistola ad Ephesios* data *capite quinto* extremo. Fecit haec opinio, quae procedente tempore vehementer invaluit, ut ea aetate, qua divinis legibus minor longe honos habebatur, quam humani ingenii commentis & maiorum scitis, plerique doctorum sensim sibi persuaderent, coniugium inter sacramenta novi foederis referri debere. Probavit hunc errorem Romanus Pontifex; quumque immortales illi viri, qui religionis instaurationem divinis auspiciis moliti sunt, hac etiam in re resistendum illi esse ducerent, severa lege in concilio Tridentino sanxit, ne quis suorum de coniugio secus existimaret, atque illi ante LVTHERVM existimarunt, qui *Scholastici* doctores appellantur. Ab hoc tempore cecidit valde inter eos, qui puriorem religionem consectantur, dignitas sententiae illius, unde hunc Romani coetus errorem de coniugio natum esse diximus. Quamvis enim plerique illorum haud diffiteantur, esse in coniugio *signum*, ut loquuntur,

tur, *rei sacrae*, aut imaginem aliquam communionis CHRISTI & ecclesiae, eo tamen haud progrediuntur, ut coniugium huius communionis adumbrandae caussa institutum a Deo esse, & inter *typos*, qui vere & proprie dicuntur, numerari idcirco debere, statuant. At nonnulli tamen inventi sunt, qui, tametsi Romani coetus doctrinam de coniugii natura repudiarent, veterum tamen sententiam de typica eius significatione haud plane contemnendam esse duxerunt. Et in his praecipuum fere CVDWORTHVS locum sibi vindicat, utpote qui libello, quem hic Latine versum damus, cum id agit, ut ex S. PAVLI verbis ostendat, coniugium rei coelestis figuram & typum esse, tum planum facere studet, Iudaeorum antiquis doctoribus idem placuisse, immo ne PLATONI quidem hanc rem ignotam fuisse. Demus hoc necesse est, doctiorem & ingeniosiorem huic caussae patronum vix potuisse obtingere, neque trita esse ac vulgaria, quae ex veterum ab eo monumentis afferuntur, quo in suam lectores sententiam pertrahat: quam ob rem nil mirum est, reconditae eruditionis plenam hanc Dissertationem multis visam esse, ipsumque dogma, cui vir eximius adest, magnos quosdam homines allicuisse. Sed, nisi me prorsus ratio destituit, amor Cabbalae Iudaeorum & philosophiae Platonicae, quem summum in eo fuisse constat, tantum valuit apud eum, ut cupidius, quam fas fuerat, vanas magistrorum quorumdam haud magni acuminis argutias amplecteretur, & S. PAVLI sententiam latius patere arbitraretur, quam ex verbis eius intelligere licet. Idque ante me praeter alios iam perspexit vir doctissimus, IACOBVS BASNAGIVS: qui quum praecipua libelli huius capita & momenta recenset, non obscure significat, displicere sibi cum alia quaedam in eo, tum id potissimum, quod S. PAVLVS Cabbalistarum opiniones sequutus esse traditur. (1) De praesidiis & ornamentis ex PLATONIS & veterum Iudaeorum philosophia sumtis, quibus vir eximius firmitatem & pulcritudinem sententiae, cui favet, comparare nititur, in subiectis tantum disserui adnotationibus, quantum scire sufficit illis, qui mediocri valent animi robore ad opiniones aliorum diiudicandas. Nunc, missis reliquis, princeps illud dogma, quod persuasum nobis esse cupit, breviter expendam, atque, num a S. PAVLO illud traditum sit, investigabo.

Credo, virum doctissimum, tametsi hac de re taceat, nil tamen dubitasse, quin humani generis propagatio, mutuumque auxilium, quod sibi debent coniuges, praecipui fines illi sint, quos supremum sibi Numen proposuit, quum binos crearet sexus & viri foeminaeque coniunctionem & societatem in his terris sanciret. Praeter hos autem fines, DEO vult aliud quoque consilium fuisse in matrimonii societate constituenda. Vtile nimirum putat existimasse ipsum, ut perpetua quaedam imago eaque in oculos omnium incurrens spiritualis illius communitatis, quae CHRISTVM iungit & civitatem sanctorum, inter homines exstaret: itaque decrevisse, coniugium eo modo adornare, & eiusmodi legibus munire, ut aptum esset ad notionem coelestis communionis illius, quam dixi, in mentibus hominum informandam & conservandam: hac eum de caussa vetuisse, ne plures una uxores maritus duceret, nec pro lubitu coniuges divortium facerent; etenim inde intelligere eum voluisse homines, unam tantum esse ecclesiam Christo iunctam & coniunctionem hanc ad orbis usque terrarum excidium seu ad nuptias agni, ut in extremo ait libello, inviolatam permansuram esse. Videamus, utrum haec omnia sacri cuiusdam scriptoris auctoritate nitantur, an vero ingenii tantum viribus inventa & excogitata sint.

Equidem libenter confiteor, Deum varias rerum futurarum & absentium formas spectabiles, quas *typos* vulgo nominant, Iudaeorum populo olim ante oculos posuisse, ne divinorum beneficiorum, quae maioribus pollicitus erat, ulla umquam eos oblivio

(1) *Histoire des Iuifs Tom. III. Cap. XXI. §. IV. s. p. 565. s.*

oblivio invaderet: at simul in eruendis hisce typis magnam esse cautionem adhibendam arbitror, nec possum non indigne quorumdam temeritatem ferre, qui, tacentibus sacris litteris, de divinis consiliis tam audacter disserunt, acsi nihil non eorum sibi perspectum esset. Meo quidem iudicio, is, qui persuadere cupit aliis, in certis quibusdam actionibus, institutis caerimoniis & hominibus rerum maiorum & coelestium imagines latere, non similitudinem modo spectare debet rerum illarum, quas sibi mutuo respondere censet, sed etiam disertis divinorum librorum verbis ostendere, voluisse supremum Numen, ut altera res alteram praesignificaret ac adumbraret. Hac sacri cuiusdam scriptoris significatione & testimonio qui destitutus est, is, ut elegantissime disserat & scite res veteris & novi foederis inter se contendat & comparet, numquam tamen ab homine robustae mentis & recti iudicii impetrabit, ut sententiam eius errore prorsus vacare, nec probabilem tantum, sed firmam & certam esse constituat. Nam quum omnes sciant sapientes, in ipsis rebus & hominibus nihil esse, quod Deum cogere queat, ut eas rerum excellentiorum formas & figuras faciat, sed in solo divino arbitrio id totum positum esse, utrum velit, an nolit, ut res quaedam imago sit alius cuiusdam rei, evidens est, nulli decernere sine erroris periculo licere, nisi Deus de hac voluntate sua testatus sit, hanc vel illam actionem aut caerimoniam inter typos ab eo relatam esse. Notae scilicet & signa rerum libera plane sunt, isque, cui summum est in civitate imperium, aut rei cuiusdam maioris procuratio commissa, pro arbitratu suo ex multis ea potest eligere, quae meliora ipsi videntur ad voluntatem suam significandam: quo iure quin Deus etiam utatur, nemo sanus dubitaverit. Non sum nescius, esse qui existiment, viros ceteroquin eruditos, Dei voluntatem hanc ex summa rerum similitudine intelligi a nobis posse, quumque binae res, instituta diligenti comparatione, sic inter se concinere videantur, ut nihil fieri queat concinnius, tum apertum esse, alterum alterius olim typum divino iussu fuisse. Sed hos mihi, antequam sententia decedam, ostendere velim, unde veritas connexi huius pateat: Duae res valde similes sunt inter se: Ergo Deus alteram alterius typum & imaginem esse voluit. Equidem eos, qui hoc modo rationem ineunt, haud multo melius putem agere, atque illos, qui concluderent, binos homines forma & oris lineamentis inter se pares non posse non geminos fratres esse: neque viros rerum peritos hanc sententiam meam contemturos esse, arbitror. Quod si tamen nihil esset regula illa verius, quam dixi, parum ea nihilo minus adiumenti nobis afferret in formis rerum sacrarum investigandis propter infinitam iudiciorum humanorum de eo, quod simile vel dissimile est, varietatem. Videas non raro, qui omnia ibi putant esse disparia, ubi alii summam sibi cernere similitudinem & cognationem videntur. Nec id is magnopere mirabitur, qui secum cogitat, rerum diversarum comparationem ingenii & imaginationis potestati, quae tota lubrica est, unice subiectam esse, neque certis iudicii & rationis legibus regi atque gubernari. Quonam igitur iure sperare nobis licebit, fore umquam, ut omnes inter se consentiant homines, tantum esse in binis rebus similitudinis, ut tuto statuere queamus, alteram a Deo esse adhibitam ad naturam alterius imagine quadam exprimendam? Praetermitto multa alia, quae si locus magis opportunus foret, adversus eos disserere possem qui ex rerum qualicumque convenientia divina audent consilia metiri, quae nusquam ab ipso patefacta sunt. Viderit unusquisque, quid sibi facto opus sit: me quidem modestia in hisce rebus iuvat: neque dubito, longe tutius & prudentius illum agere, qui, silente Deo, silendum sibi esse ducit de voluntate Dei, quam is, qui ingenio suo confisus, Deo mentem & sententiam attribuit, quam nusquam in libris ab eo dictatis expressam esse reperit,

 Quae

Quae quum ita ſeſe habeant, liquet, doctiſſimi CVDWORTHI ſententiae de coniugii arcana ſignificatione parum eſſe pretii ponendum, niſi divini cuiusdam ſcriptoris auctoritate muniatur, tametſi vel maxima ſit ſimilitudo matrimonii & divinae ſocietatis illius, quae Chriſtum iungit eccleſiae. Magnum putat ille firmamentum opinionis ſuae in verbis S. PAVLI *ad Ephesios* eſſe poſitum, quibus vir divinus coniuges exhortatur ad mutua ſibi caritatis & obedientiae officia praeſtanda, exemplo CHRISTI & eccleſiae: ſed metuo ego, ne amore ſententiae, quam adoptaverat, excoecatus & librorum Iudaicorum lectione nonnihil corruptus ad hunc ſancti hominis locum expendendum acceſſerit. Ego quidem, quamvis ingenii mei vires haud leviter intenderim, quo interiores ſanctiſſimae iſtius exhortationis receſſus perſpicerem, vix tamen aliquid eorum, quae vir eximius in ea ſibi viſus eſt cernere, reperire potui. Compellat S. PAVLVS primum uxores: quibus ſtudium maritis obediendi ſuadet: in quo iubet eas eccleſiam imitari, quae capiti ſuo CHRISTO, morem ubique gerat, neque ullo loco voluntati eius reſiſtat *v. 22. - 24.* Hinc ad maritos digreditur, quibus amorem erga uxores commendat: & huius officii normam conſtituit amorem IESV CHRISTI, quo eccleſiam complectitur *v. 25. - 29.* Subiicit nonnulla de arctiſſima communione CHRISTI & eccleſiae, quam confert cum amore mariti erga coniugem *v. 30. 31.* Poſtremo ad propoſitum redit, denuoque viros & uxores monet, ne umquam immemores ſint amoris & obedientiae, quae ſibi mutuo debeant. *v. 33.* Ex his ego verbis & univerſa ſerie orationis haec duo conſectaria manare ſentio. Primum: uxores intueri debere obedientiam eccleſiae erga CHRISTVM, quo diſcant, quemadmodum erga maritos ſeſe affectas eſſe oporteat: Viros e contrario decere amorem IESV CHRISTI erga eccleſiam ob oculos ſibi ponere, quo cognoſcant, quantum eſſe fas ſit amorem illum, quem uxoribus debeant: Seu, quod idem eſt: Obedientiam eccleſiae & amorem CHRISTI normam eſſe illam, ad quam componere mariti & uxores in officiis mutuis ſeſe debeant. Alterum: Coniugia, quae ad hanc normam inſtituta ſunt, referre quodammodo ſanctiſſimam communionem CHRISTI & eccleſiae & ſpectabili quadam imagine eam adumbrare. Nam qui id agunt unice, ut amore & obedientia CHRISTVM & eccleſiam aemulentur, illi viva ſunt certa ratione ſimulacra CHRISTI & eccleſiae, aut, ſi latiori ſignificatione hoc uſurpare velis vocabulum, *typi.* Cetera, quae doctiſſimo viro in his verbis cernere contigit, meam quidem attentionem ſugerunt, nec aliter, quam machinis adhibitis inde queunt elici, niſi me plane fallit ratio. Non audio, S. PAVLVM tradere, DEO ex omni aeternitate conſultum fuiſſe viſum *typo* quodam ſpirituale illud exprimere coniugium, quo CHRISTVS ſociatur eccleſiae; nihil ſcriptum ab eo video, ex quo cogi poſſit, formam matrimoniorum humanorum ita eſſe in exordio mundi a Deo inſtructam, huic ut conſilio divino apta eſſent ac idonea: legum denique divinarum, quae divortiis intercedunt & plures una vetant uxores ducere, ne mentionem quidem ab eo factam animadverto, tantum abeſt, ut conficere ex verbis eius liceat, has ideo leges a Deo rogatas eſſe, quo perfectior exſtaret in coniugiis mortalium imago ſanctiſſimae communionis eccleſiae cum CHRISTO, Servatore ac redemptore ſuo.

E contrario, quum attentius exhortationem ſancti hominis intueor, unde haec omnia conſtare putat CVDWORTHVS, eius eam generis eſſe ſentio, ut, quae modo enumeravi, ſcita, evertat potius & deſtruat, quam confirmet & roboret. PAVLVS nimirum maritos & uxores ad eam iubet diligentiam incumbere, ut communitatem CHRISTI & eccleſiae vita & moribus ſuis quodammodo exprimant: ex quo conſequitur, non in omni coniugio ſimilitudinem & imaginem communitatis huius exſtare, ſed in illis tantum, quae divinis legibus ex omni parte ſunt conſentanea. Quod ſi viri & foeminae omni opere id curare debent, ut vitam ſuam convertant in ſimulacrum ſocietatis myſticae, quae CHRISTVM copulat cum coetu ſanctorum, quomodo Deus dici poteſt coniugium ita adornaſſe, ut typus eſſet? Et quonam, quaeſo, iure in omni coniugio, abſolute & ſimpliciter ſpectato, formam divinarum rerum eſſe reconditam traditur? Scilicet quod hominum ſtudiis & officiis formam demum

adi-

adipiſcitur & ſimilitudinem rerum ſanctiorum, id nullo modo in typis a Deo ipſo ſancitis & conſtitutis numerari poteſt, ſed inter exempla & normas referri debet, quas, ne a recta deſciſcant via, ſupremum Numen mortales ſemper ante oculos ſibi ponere voluit. Illuſtrabo haec, quo clariora fiant omnibus, exemplo prorſus ſimili: IESVS, Servator noſter, quum diſcipulorum pedes lavaſſet, factum hocce ſuum in exemplum & normam proponit, unde diſcere oporteat eos, amicos ſuos, ſublata omni ſuperbia & dominandi cupiditate, ſummo ſeſe amore complecti & mutuis officiis inter ſe certare debere. *Exemplum*, inquit, *praebui vobis, ut quemadmodum ego vobis feci, vos quoque faciatis Ioh. XIII. 15.* Licetne igitur ſtatuere, mutuum eorum amorem, qui CHRISTVM vere ſequuntur, typum eſſe amoris illius, quo Servator olim erga diſcipulos ſuos affectus fuit? Equidem crediderim, neminem unum hoc ſibi perſuaſurum eſſe? Eſt potius haec ſingularis Servatoris noſtri humilitas norma illa & regula, ad quam vivere fas eſt illos, qui germanorum eius diſcipulorum nomen & iura appetunt. Aliud addam exemplum, quod magis etiam rei, quam tractamus, convenit. S. IOANNES verbis IESV CHRISTI praecipit, *noſtrum eſſe pro fratribus animas ponere, quemadmodum Chriſtus animam pro nobis poſuit 1. Ioh. III. 16.* Admonemur, quod apertum eſt, hiſce verbis, amplitudinem amoris illius, qui fratribus noſtris ex praeſcripto Chriſti praeſtandus eſt, ex amore CHRISTI erga nos aeſtimandam eſſe, idque, ſi res & neceſſitas ita tulerint, fratrum cauſſa faciendum & ſuſcipiendum eſſe, quod CHRISTVS fecit atque ſuſcepit, quo nos ab inferis & cacodaemonis poteſtate redimeret. Ferremusne vero hominem, qui his verbis ductus perhiberet, Chriſtianos vitae periculum aliorum cauſſa adeuntes, aut mala quaevis fortiter tolerantes, quo ſervent alios, *typum* eſſe mortis & perpeſſionum, quas CHRISTVS ſuſtinuit, ne genus hominum aeternas peccatorum poenas divinae iuſtitiae daret? Non puto. Quid eſt igitur, quod adducat nos, ut exiſtimemus: Quia PAVLVS communionem CHRISTI & eccleſiae viris & uxoribus tamquam normam & regulam quamdam commendat, ex qua officiorum amoris & obedientiae, quae vita poſcit coniugum, naturam & magnitudinem diſcant, idcirco coniugium pro typo & ſpectabili forma communitatis illius ſacroſanctae habendam eſſe? Voluntas ſupremi Numinis eſt, ut coniuges imitentur exemplum CHRISTI & eccleſiae, eoque modo ſeſe gerant, ut in illis alii cernere queant imaginem quamdam ſpirantem & vivam coniugii ſpiritualis, quod CHRISTVM & germanos eius ſectatores ſociat; non autem is coniugium ita inſtituit, ut typus eſſe poſſet huius ſanctioris coniugii.

Ita vero licet ſentiam, haud tamen ideo doctorum noſtrorum ſententiam repudiandam eſſe arbitror, qui *ſignum rei ſacrae* in coniugiis eſſe ſciſcunt. Recte illi & ſapienter decreverunt: nec enim aliud quid ſignificatum hiſce verbis volunt, quam hoc, quod ex univerſa, quam adhibent, praecipiendi ratione conſtat: coniuges, ſi ita ſeſe gerant, uti fas eſt, obedientiaque non ficta, veroque amore foedus illud, quod inierunt, exornent, ſimiles ſemetipſos CHRISTO & eccleſiae facere, ſignoque quodam in oculos incurrente rei ſanctioris, quae animo tantum cernitur, notionem in mentibus aliorum informare. Plus etiam conceſſerim, ſi quis velit. Patiar, nomen *typus* in hoc dogmate explicando uſurpari, modo ſenſu latiori ſumatur, omnemque rem & actionem deſignet, quae valet ad homines de alius cuiusdam ſublimioris natura & indole erudiendos, tametſi non appareat, eam a Deo ita comparatam & eo conſilio inſtitutam eſſe, ut exemplum alius rei divinae inter homines exſtaret. Maneat igitur hoc dogma, ne quis contentioni de vocabulis ſuppeditetur locus: *Deus coniugium typum eſſe voluit ſocietatis myſticae, quae Chriſtum inter & eccleſiam eſt:* At nulli liceat ampliorem ei ſenſum ſubiicere, quam hunc: *Deus ita voluit coniuges vivere, ut ſimiles ſeſe redderent CHRISTO & eccleſiae, Deus tantum eſſe coniugum amorem & obedientiam voluit, quantus eſt CHRISTI amor erga eccleſiam & eccleſiae erga CHRISTVM obedientia & ſtudium.*

dium. Plura qui credi a nobis voluerit, is haud aegre feret, ſi aſſenſum cohibeamus, dum omiſſis Platonicorum commentis & vanis magiſtrorum, qui *Cabbalae* docent myſteria, argutiis, diſertis ſacrorum ſcriptorum verbis & ſententiis ſententiam ſuam adverſus omnem dubitationem communiat. Quod reliquum eſt, tametſi ipſum doctiſſimi CVDWORTHI dogma, quod hoc in libello magna copia & eruditione defendit, probandum mihi haud eſſe putem; non poſſum tamen, quin fatear, multa eſſe ab eo diſputata & animadverſa, quae non exiguam aliis in rebus utilitatem hominibus veri cognoſcendi cupidis afferre poſſunt; quod qui ſecum cogitaverint, eos, niſi prorſus iniqui ſint, confido intellecturos eſſe, non male collocatam eſſe a nobis operam, quam in hac lucubratiuncula vertenda & illuſtranda conſumſimus. Scripſi in Acad. Iulia Idib.
Octob. MDCCXXXI.

ARGV-

ARGVMENTVM:

Homines ab uno extremo ad alterum delabi solent §. I.

Verba Pauli Eph. V. 22. - 33. §. II.

In his verbis Pauli coniugium tamquam typus unionis mysticae Christi & ecclesiae proponitur §. III.

Distributio disputationis totius §. IV.

Coniugium typum esse coniunctionis ecclesiae cum Christo patet (1) ex officiis quae Paulus uxoribus §. V.

(2) Ex illis, quae maritis praescribit §. VI.

Hoc dogma antiquis Iudaeis valde notum fuit. Tiphereth & Malcheth Christum & ecclesiam Cabbalistis designant §. VII.

Tiphereth & Malcuth Christus & ecclesia §. VIII.

Aliae in hanc rem observationes §. IX.

Hinc Iudaeorum finxit dogma de Deo omnium coniugiorum auctore §. X.

Coniugium aliis etiam praeter Iudaeos sacrosanctum visum est §. XI.

Vestigia sententiae huius de unione ecclesiae & Christi in coniugio adumbrata in sacris litteris §. XII.

Poëtae Syri carmen de sapientia divina §. XIII.

Adami & Evae coniugium typus est coniugii mystici Christum inter & ecclesiam §. XIV.

Idque probatur consensu Iudaeorum, qui Adamum bifrontem creatum fuisse tradunt §. XV.

Quod dogma Platoni quoque notum fuit §. XVI.

Qui ex traditione quadam Iudaica illud haud dubie hausit §. XVII.

Cabbalistae hoc dogma de coniunctione Christi & ecclesiae interpretantur §. XVIII.

Videntur & huius dogmatis vestigia nonnulla inter profanas gentes exstare §. XIX.

Aliud Iudaei scriptoris hac de re testimonium §. XX.

Collatio typi & antitypi §. XXI.

Nec mirum cuiquam esse debet, Adamum Christi typum gessisse §. XXII.

Res, in quibus proprie consistit similitudo coniugii & coniunctionis ecclesiae duae sunt: Abrogatio polygamiae & divortium §. XXIII.

Vocabulum duo *ex Ebraeis verbis Gen. II. 24. furtim videtur sublatum esse* §. XXIV.

Augustinus in iisdem rebus matrimonii & communionis Christi cum ecclesia similitudinem ponit §. XXV.

CONIVNCTIO CHRISTI
ET ECCLESIAE
FIGVRA QVADAM
ADVMBRATA.

§. I.

Iste mos est plerorumque mortalium, sive vitam eorum & mores spectes, sive dogmata & opiniones intuearis, ut, vitio & errore quodam abiecto & repudiato, in oppositum illi vitium & errorem ruant, *ἀμετρίᾳ* quadam τῆς ἀνθολκῆς, uti S. BASILIVS hunc morbum vocat. Vtinam Theologorum aliqui maiori cavissent diligentia, ne hoc sese peccato polluerent: cum aliis in rebus, tum praecipue in natura coniugii ex sacris litteris declaranda. Sed odio quum inflammati essent dogmatis, quod Pontificis Romani affectatores nobis obtrudere volunt, de septem sacramentis *gratiam ex opere operato conferentibus*, ex quibus recte duo tantum servarunt doctores nostri, *mysticam coniugis significationem* imprudentes totam sibi fere ex animo passi sunt elabi, neque ulla dignam contemplatione iudicarunt. Homines ab uno extremo ad alterum delabi solent.

§. II.

Hoc ne quis arguat temere ac minus considerate dictum esse, partem primum epistolae PAVLI *ad Ephesios* ex *cap. V. v. 22. - 33.* in medio ponam, ex quo, tamquam ex fonte, postea universae disputationis nostrae summa & ratio ducetur. Verba Pauli Eph. V. 22. - 33.

v. 22. Vos uxores, vestris parete maritis, ut Domino.

v. 23. Nam vir caput uxoris est, ut Christus ecclesiae caput, idemque corporis Servator est.

v. 24. Ac quemadmodum ecclesia Christo paret, sic uxores suis viris parere debent in omnibus.

v. 25.

v. 25. Vos viri, amate vestras uxores, ut Christus amavit ecclesiam, seque pro ea dedidit.

v. 26. Quo eam sanctam redderet, aquae lotione purgatam per verbum.

v. 27. Vt eam sibi praestaret gloriosam ecclesiam, nulla macula aut ruga, aut ulla re tali praeditam, sed quae sancta inculpataque foret.

v. 28. Sic debent amare viri suas uxores, ut sua ipsorum corpora. Qui suam uxorem amat, seipsum amat.

v. 29. Nam nemo umquam suam carnem odit, sed eam alit, fovetque, ut Christus ecclesiam.

v. 30. Nam corporis eius membra sumus nos, ex eius carne & ossibus.

§. III.

In his verbis Pauli coniugium tamquam typus unionis mysticae Christi & ecclesiae proponitur.

Quotquot nec partium excoecati sunt studio, nec praeiudicatarum opinionum amore laborsnt, aut ut Graeci loquuntur ὑποθέσει ἢ δυλεύουσι, eos fugere nullo modo poterit, sanctum hominem his in verbis non modo significare, similem esse quodammodo consociationem maris & foeminae, quae per coniugium fit, coniunctionis illius mysticae, quae Christum sociat & ecclesism, quemadmodum regnum coelorum & granum sinapi cognatione quadam se contingunt, eaque de caussa utramque communionem hanc inter se conferre; verum etiam eumdem decernere, alteram harum coniunctionum verum & germanum alterius typum, alteram vero alterius *exemplum* esse *archetypum*, ad quod ea unice efformsra & expressa sit. Ita Platonicis, quum de rebus loquuntur tam ex materia conflatis, quam sb omni concretione corporea seiunctis, hoc frequens in ore dictum esse solet: Τὰ αἰσθητὰ τῶν νοητῶν μιμήματα: *Res ex materia constantes & in sensus incurrentes ectypae sunt imagines & imitationes rerum, quae cogitatione tantum comprehenduntur, utpote quae naturae sunt principes, aeternae & archetypae.* Nec dissimile id est, quod REVCHLINVS tradidit: *Deum solere uno sigillo varias materias signare*; cuius praecepti veritatem innumerabilibus exemplis sagax & acutus reconditae veritatis speculator facile confirmabit. Doctissimus noster *Vice Comes S. Albani* (1) diversas eiusmodi res, in quibus unum idemque Deus sigillum impressit, quarum varia in natura rerum exempla reperit, *parallela signacula* & *symbolizantes schematismos* appellare solet. Has autem non *meras* esse censet *similitudines*, quod imperitum forte vulgus opinari posset, verum *una eademque naturae vestigia, diversis materiis & subiectis impressa.* Veteres Ebraei tantum abest, ut nescii huius fuerint dogmaris, ut potius, id quod postea clarius ostendsm, arcanam huius gentis sapientiam, quam *Cabbalam* vocant, ex hoc unice principio natam esse, putem. Certe magistrorum ex hoc populo quidam admodum scite & feliciter his illud verbis complexus est: כל העלמות ברפוס אחד נרפסו ובחותם אחד נחתמו והנחתם המקבל החתימה היא דמה לצורת חותם המחתים את החתימה *Omnes tres mundi una, eademque nota muniti & eodem sigillo signati sunt. Illud vero, quod hic interra signatur & sigillum recipit, id simile prorsus est formae & exemplo rerum illarum supernorum, a quibus sigillum in eas imprimitur.* Tres, (*) de quibus hic scriptor loquitur, mundi tres sunt diversae rerum conditarum ex Deo in hunc mundum emanationes, non unius generis, sed gradu inter se discrepantes: in quibus omnibus Deum tam valide sigillum suum SEPHIROTH (**) impressisse asseverant, ut totas eas perforaret veluti & permearet. Pari plane ratione supremum Numen arbitror, quum divinam illam Evangelii doctrinam mente veluti & cogitatione designasset, partemque eius sacro sanctam Christi & ecclesiae coniunctionem constituisset, imagines quasdam eius rei & umbras veluti in his terris exstare, sigillumque coelestis illius veritatis in rebus quibusdam ex materia constantibus apparere voluisse, ut accurata illius species & forma, in re licet viliori expressa, cerni hic & animadverti posset. Hoc consilium Dei matrimonii inter virum & foeminam institutionem peperit. Christus & ecclesia nimirum *sponsus* sunt *& sponsa archetypi*: vir autem & foemina inter homines *sponsus & sponsa ectypi*.

* עולם: עשיה, יצירה, בריאה

** עולם אצילות *Mundus emanationis, sive Mundus Archetypus.*

§. IV.

(1) *S. Albani)* Is est FRANC. BACO de VERVLAMIO, qui saepius in scriptis suis *Schematismorum* materiae *latentium* meminit, viamque docet eos eruendi. Vide *novum* eius *Organum scientiarum Lib. II. §. VII. p. 330. Opp.* & alias passim. Videtur mihi vero vir doctissimus hic ea inter se iungere, quae aut nihil aut parum habent affinitatis. Puto enim alium sensum Platonicorum, quod hic affertur, praecepto, alium REVCHLINI & Cabbalisticorum doctorum scitis, alium denique VERVLAMII dogmati subesse. Nisi omnes fugerem circuitus, mediocri hoc labore ostendi posset: sed nec res & institutum ipsum poscit.

§. IV.

Ratione vero & ordine quo haec disputatio procedat, tria sigillatim momenta mihi sumam explananda: quorum veritatem ex verbis, quae paullo ante attulimus, s. PAVLI demonstrabo:

Distributio disputationis totius.

Primum docebo: *Coniunctionem viri ac mulieris typum esse consociationis illius, quae inter Christum est & ecclesiam, & hanc consociationem coniugii esse archetypum.*

Monstrabo deinde: *Quod Deus Evam ex Adami costa construxit & cum hoc postea matrimonio in Paradiso copulavit, id propterea factum esse, ut Christi, quem alterum accepimus Adamum esse, & uxoris eius ecclesiae, coniugium & communitas imagine quadam adumbraretur.*

Postremo exquiram: *Quomodo, quarumque rerum respectu coniugium maris & foeminae coniunctionem Christi & ecclesiae referat?*

§. V.

Primum ostendere recipio, coniunctionem maris & foeminae, quam coniugium efficit, typum esse, cuius archetypus Christus sit & ecclesia. Id vero apertum omnino esse arbitror ex fine, quem sibi PAVLVM in his verbis ob oculos posuisse patet. Transit in illis sanctus homo ad officia, quae Christianos praestare decet, quatenus illi familiarum sunt capita, & ab illis orationem exorditur, quae maritos & uxores servare decet. Horum autem officiorum caussas & rationes ex illa unice communione ducit, quae Christum & ecclesiam iungit; hanc unam esse normam illam & exemplum constituit, ad quod exigenda sint omnia, quae mariti & uxoris sunt munera. Initium exhortationis fit ab officiis uxoris: *Vos uxores, vestris parete maritis, VT DOMINO.* Syrus reddidit postrema verba: איך למרין sicut *Domino nostro*, nimirum *Domino Christo.* Nam hoc sibi proprie PAVLVS vult: Vos uxores ita parere maritis vestris iubeo, ut in illis typum & imaginem Servatoris vestri IESV CHRISTI observetis. Apte illud interpretem quemdam ex Romani Pontificis affectatoribus expressisse video: *In viris vestris considerantes Christum Dominum, qui est caput & sponsus ecclesiae.* Et hanc interpretationem ea, quae statim consequuntur egregie confirmant: *Nam vir caput uxoris est, ut Christus ecclesiae. Quare quemadmodum ecclesia Christo paret, sic uxores maritis suis obtemperare debent in omnibus.* (1) Nimis vero diluta & ieiuna foret s. PAVLI oratio, si nil significatum vellet his verbis, quam hoc, viro & uxori similitudinem esse aliquam cum Christo & ecclesia.

Coniugium typum esse coniunctionis ecclesiae cum Christo, patet (1) ex officiis, quae Paulus uxoribus

§. VI.

Ab uxoris munere ad mariti progreditur officium: quod similiter non aliunde, quam ex Christi erga ecclesiam voluntate & amore, derivat *v. 25. Vos viri amate uxores vestras, ut Christus amavit ecclesiam, seque pro ea dedidit;* quod argumentum persequitur usque ad *v. 28.* Summa doctrinae, quam tradit, haec est: Quemadmodum uxor maritum idcirco, tamquam caput suum, venerari debet, quia Christus caput est ecclesiae: ita mariti est, uxorem, non secus ac corpus suum, amare, quia ecclesia corpus Christi est *v. 28, 29, 30, 31.* Postremo caussam memorat, propter quam tam diligenter hanc comparationem inculcasset & exposuisset: *Propterea homo, relicto patre atque matre, adhaerebit uxori suae, fietque ex duobus unum corpus. Mysterium hoc magnum est: loquor vero de Christo & ecclesia.* Namque horum verborum hanc esse vim & sententiam, ipsa satis docet, ut puto, eorum series & orationis connexio: *Ea de caussa tantum hac de re verborum feci, quia coniunctio Christi & ecclesiae, in coniugio viri atque foeminae hac ratione adumbrata & expressa, grande mysterium est.*

(2) Ex illis, quae marius praescribit.

§. VII.

Explicata PAVLI sententia, veteres Iudaeos doctrinae huius fuisse peritissimos, testatum dabo. Nulli vero ex hac gente accuratiori eius imbuti fuerunt notitia, quam scien-

Hoc dogma antiquis Iudaeis valde notum fuit. Tiphereth & Malcheth Chri-

(1) *Omnibus)* Haec expositio inde quoque, non nihil roboris accipit, quod vir divinus singularem numerum adhibet, scribitque: τῷ κυρίῳ. Etenim quum vocabulum, quod plures designat, τοῖς ἀνδράσιν, praecedat, sequi debuisset eiusdem numeri vox: τοῖς κυρίοις, si maritos indicare PAVLVS voluisset hoc nomine.

stum & ecclesiam Cabbalistis designant.

scientiae illius doctores, quam CABBALAM nominant. Haec vero est genus quoddam Theologiae arcanae ac reconditae, magna sui parte adhuc inter Iudaeos superstes, cuius, nisi totus fallor, hoc praecipuum est fundamentum: שכל מה שיש למטה יש לו שורש למעלה *Vnicuique rei, quae hic exstat, radicem aliquam in superis esse.* Quam propter sententiam res inferiores ענפים *ramos*, *Sephiroth* vero superas שרשים *radices* vocant. Huius igitur sapientiae magistri coniugium viri & foeminae his in terris *ramum* tantum esse perhibent ענף, arcanae illius & coelestis coniunctionis inter *Tiphereth* & *Malcuth* in rebus superis, quam quidem שרש seu *radicem* nostrorum esse coniugiorum statuunt. *Tiphereth* vero & *Malcuth* binae sunt ex decem illis *Sephiroth* seu emanationibus * lucis superae, quae in mundo archetypo ab his sapientibus collocantur, atque eamdem plane personam reapse in locis superis sustinent, quam *sponsus* & *sponsa* inter nos typice & figurate ornant. Sed quo magis omnibus pateat, quales hi bini sint aeternae lucis radii, simulque constet, his vocabulis idem, quamvis obscurius & more Metaphysicorum, significari, quod nos *De m* aut *Christum* & *ecclesiam* dicere solemus, non gravabimur ea, quae magistri de his binis tradere solent naturis, accuratius expendere. ARCHANGELVS de BVRGO NOVO, vir harum litterarum inprimis sciens, ita de illis ad sententiam subtilissimorum huius disciplinae doctorum loquitur: *Secundum Cabbalistas duae Veneres sunt Tiphereth & Malcuth, quae dicuntur duo amores, etsi sint unus amor per reciprocationem, unde Salomon in Canticis sponsum Tiphereth & sponsam Malcuth introducit ad invicem colloquentes.* Liquet ex hoc dicto, illustre illud SALOMONIS carmen, quod *Canticum Canticorum* dicitur, de his duabus naturis a Iudaeis accipi: atqui carmine hoc quis ignorat sanctos Christi & ecclesiae amores a divino vate cani? Plus etiam huic rei lucis accedet, si observemus, *Malcuth* seu *sponsam* alias etiam ab illis vocari solere *Cheneseth Israel* & *Beth Israel* id est *congregatio Israelis* & *domus Israelis*: nam solemne & usitatum his est scriptoribus, unam eamdemque *Sephirah*, quo naturam eius accuratius explicent & perfectius, pluribus designare vocabulis. Locuples huius rei testis est eruditus ille Iudaeus, cuius libellus exstat inscriptus: שפע טל seu *influentia roris*: מלכות היא שנקראת כנסת ישראל id est: *Malcuth illud ipsum est, quod alioquin Cheneseth Israel seu congregatio Israelis dicitur*, nimirum, *ecclesia*. Eodem auctore discimus *Tiphereth*, qui sponsus est, non differre ab eo, qui alio vocabulo אדם העליון *Adam superior* nominatur: cui quidem quum primus Adamus terrenus opponitur, appellari solet אדם התחתון *Adam inferior* & אדם הגופני *Adam corporeus*. In praeceptis & enuntiatis Cabbalisticis, quae collecta sunt a MIRANDVLA *Tiphereth* vocatur *magnus Adam*. *Rectius dicitur quod paradisus sit totum aedificium, quam sit decima, & in medio eius collocatus est magnus Adam qui est Tiphereth.* Quorum ego verborum hunc esse reor sensum: Terrenum Paradisum non solum imaginem esse Sephirae decimae, sed omnium decem Sephiroth, eo quod *Tiphereth*, seu coelestis & archetypus Adamus, in medio earum positus sit, quemadmodum terrenus Adam in medio paradisi terreni loco conditus fuit. Constat igitur ex his, *Tipheret* nullum esse alium, quam Christum, verum illum coelestem Adamum, quem sacri scriptores *alterum* nonnumquam *Adamum* nuncupant. Auctor libri *Shephah Tal* quem paullo ante laudavi, de hoc binarum, quas dixi, Sephirarum mysterio ita disserit: מעשים הטובים הכשרים וכונת רוחניית מעשה המצות והתפילות, הקדשות והטהרות עולות בספירות מלכות וספירה מלכות מתקשטת בהם ומתעוררת תפארת בעלה להשפיע בה *Opera bonorum omnium & iustorum, & spirituales eorum intentiones & preces sanctae & purae adscendunt ad Sephiram Malcuth & Sephira Malcuth adornat se illis, ut sponsam, & sic exhibet coram Tipheret viro suo & excitat eum ad influendum in eam deorsum.* Paucis verbis interpositis, idem scriptor hac ratione pergit: המעשים טובים של צדיקים מלכות מתקשטת בהן ועל ידן מתעוררת תפארת בעלה להשפיע בה בסוד הפנים *Malcuth adornat se, ut sponsam, bonis operibus iustorum & per ea excitat virum suum Tipheret ad influendum in eam per Arcanum Facierum.* Haec omnia, ex praescripto reconditae, quam sequitur, disciplinae ad consociationem ecclesiae & Christi referenda sunt. Ecclesia nimirum semet ipsam, tamquam sponsam, sanctitate ac vitae integritate, bonisque piorum hominum operibus, quo placere sponso queat, condecorat: Christus vero vicissim, ut Spiritus Sancti dona in ecclesiam defluant, efficit.

* Nam nomen Sephiroth, teste auctore libri Shaare Orah, portae lucis descendit a ספיר Sapphirus.

Persae in hunc usque diem Noah vocant Adam Asseni: quae nomina plane sunt Ebraea: אדם השני id est: secundus Adam.

§. VIII.

Tiphereth & Malcuth Christus & ecclesia.

Non minus praeclarum & illustre hac de re dictum scriptum exstat in antiquo illo & celeberrimo libro Cabbalistico, quem R. SIMON BEN IOCHAI tempore Traiani exaravit, quum ob metum Romanorum duodecim annos in tenebroso delitesceret antro;

tro; ob quam caussam liber hic *Zohar*, id est *splendor*, ab eo inscriptus est, non secus acsi eo tempore, quo luce caruit sensus recreante, illam lucem, quae menti unice affulget, tanto clarius vidisset. ר׳ יהודא אמר בשעתא דאסגיאו זכאין בעלמא כנסת ישראל סלקא ריחין טבין מתברכא ממלכא קדישא ואנפהא נהירין *Dixit R. Iuda, quando multiplicantur merita & bona opera in mundo, tunc Chenefeth Israel exhalat fragrantissimos odores, benedicta a Rege sancto & facies eius coruscant.* Quae quidem verba Hebraeus quidam interpres ita explanat: כשמתרבין הזכיות בעולם התחתון וגו׳ *Quando multiplicantur merita in mundo inferiore, quia iusti semet excitant per opera bona ad uniendum & maritandum mundum inferiorem cum mundo superiori, tunc Malcuth, quae dicitur Chenefeth Israel, emittit odores fragrantissimos, ad Tiphereth virum suum.* Haec qui tantum verba consideraverit, is cum doctrinae illius universae, quam *Cabbalam* vocant, indolem, tum dogmatis, cuius hic res agitur, vim & sententiam magnam partem perspiciet. Nihil vero apertius & accommodatius ad opinionem nostram fieri potest, quam hoc pronuntiatum, cui PICVS MIRANDVLA in *Cabbalisticis propositionibus* suis, quas ex nonnullis vetustis Iudaeorum auctoribus collegit, locum aliquem dedit: *Vbicumque in scriptura fit mentio amoris maris & foeminae, ibi mystice nobis significatur coniunctio Tiphereth & Cheneseth Israel* (sic enim oportet legere, non *Chienseth*, quod codices nostri formis descripti habent) *vel Beth Israel & Tiphereth*, id est, uti, quem supra laudavi, ARCHANGELVS, qui nonnullas ex PICI propositionibus illustravit, recte exponit: *Coniunctio domus Israelis & Christi, qui locatur in Tiphereth, tamquam pulchrum omne pulchrum pulchrificans. Tiphereth* enim, id quod notum satis est, idem est, quod *pulchritudo & ornamentum.* Neque secus eruditissimo SCHICKARDO visum est: quippe qui in *Bechinath Happeruschim*, cum alias quasdam ex Iudaicis PICI observationibus, quas ibi commendat, illustrat, tum hanc nostram sequentibus verbis explanat: *Tiphereth matrimonio iungitur cum Cheneseth Israel, hoc est, Christus ecclesiae inenarrabili amore desponsatur.* Sequitur decretum hoc apud PICVM aliud, quod hanc etiam caussam nostram attingit, nec idcirco praetermitti hoc loco debet: *Qui media nocte cum Tiphereth copulabitur, prospera erit illi omnis generatio.* Cuius dicti sententiam ARCHANGELVS his verbis expressit: *Tipheret est sponsus, & sponsa est quaelibet anima huic contractui consentiens & consequenter tota ecclesia & collectio fidelium & qui per orationem Deo in medio noctis adhaeret, valde de influxu Tipheret participabit.*

§. IX.

Non existimo, alienum huius loci fore, si praetereundo veluti, quum occasio me invitet, aliud eiusdem generis decretum, quod idem auctor *secundum opinionem propriam* sciscit, quodammodo declarem. Certus enim sum, paucos esse, quibus vis eius & ratio pateat. *Rectius est*, inquit, *ut Amen Tiphereth dicat & regnum, ut per viam numeri ostenditur, quam quod dicat regnum solum, ut quidam volunt.* Haec quid sibi lex velit, haud arduum, nisi fallor, intellectu erit, modo cogitemus *Tiphereth* & *Regnum* binas esse illas *Sephiras*, de quibus tam late paullo ante disseruimus, (nam *Malcuth regnum* significat) & simul observemus, quo numero & gradu inter decem Sephiras Cabbalistarum hae binae sint collocatae. Verum ne diu nimis me detineat hic locus & brevitati studeam, unum tantum adhuc locum ex NACHMANIDE afferam, quo de duabus hisce Sephiris, verum aliis adhibitis vocabulis & diversa paullum ratione, loquitur ויש בקב״ה מדה תקרא כל ומדה אחרת תקרא בת נאצלת ממנו ובה הוא מנהיג את הכל והיא שנקראת כלה בספר שיר השירים בעבור שהיא בלולה מן הכל והיא שחכמים מכנים שמה כנסת ישראל במקומות רבים *Est in Deo proprietas quaedam seu Sephirah, quae vocatur* Col *seu* universitas, *quia fundamentum est totius universitatis: alia item in eo Sephirah est, cui nomen* Bath *seu* filia, *quae effluit ex eo, illaque est, cuius ipse ope & auxilio mundum administrat & gubernat. Haec illa est, quae in Cantico Canticorum* Callah *dicitur, id est*, sponsa. *Sapientes vero nostri multis in locis eam Cheneseth Israel appellarunt.* Perspicuum est ex his verbis, *Tiphereth* alio vocabulo *Col* seu *universitatem* appellari: idque nomen in Christum etiam apte cadit, qui quidem totius rerum universitatis species seu *ideas* solus complectitur & per quem mundi conditi sunt. Ex iisdem apparet verbis, *Malcuth* seu *Cheneseth Israel* non modo *Callah sponsam* sed etiam *Bath filiam* dici: quod nomen quis convenientissimum esse dubitet ecclesiae? Est enim non tantum Christi sponsa, sed etiam filia eius, quae ex ipso manat & gignitur, quemadmodum Eva ex Adami latere facta, & postea coniugii foedere cum ipso sociata, uxor eius, soror & filia erat: de qua te alias copiosius. (1)

Aliae in hanc rem observationes.

Paraschah chaye Sarah.

§. X.

(1) *Copiosius)* Quae de *Malcuth* & *Tiphere*t ex Cabbalistarum monumentis hic afferuntur, eru-

ditionem

§. X.

Hinc Iudaeorum fluxit dogma, de Deo omnium coniugiorum auctore.

Haec, quae Iudaeis quondam fuit, de matrimonio sententia, vetus illud, quod a maioribus acceperunt traditum, eorum praeceptum meo quidem iudicio primum peperit: *Quod non sit coniugium hominis nisi a Deo tantum* : quod quidem nos ita enuntiare solemus : *Omnia coniugia in coelo decerni & fieri.* Etenim quum ita illis persuasum esset, per coniugium mysterium quoddam divinum adumbrari, non poterant, quin Deum singulari quadam ratione negotium hoc gubernare atque moderari, constituerent. *Quaesivit quidam ex R. Iose quidnam faciat Deus post absolutam creationem mundi.* Respondit : יושב ומזווג זווגים *Sedet & coniungit coniugia.* Exstat eadem sententia cum in *Targum Hierosolymitano*, tum in eo, quod IONATHAN confecit, in *Deut. XXXII. 4* Deus igitur, si hos audias, perfecto & absoluto hoc orbe, nihil fere negotii habet, nisi quod animos, antequam in corpora sua descendant, coniugio copulat. Haec enim vox eorum est : כל נפשות יורות משמים זוגות *Omnes animae descendunt de caelo coniugatae.* (1)

Bereshit Rabba.

§. XI.

ditionem CVDWORTHI & insignem rerum Iudaicarum peritiam declarant : at num veritati ex omni parte conveniant, aliis existimandum relinquo. Namque fateor, nec tam peritum me esse harum rerum, ut aptus sim ad ista diiudicanda, nec tam sagacem, ut vim notionum perspicere valeam, quas Iudaeorum Metaphysici vocabulis suis subiecisse videntur, nec denique tanta dexteritate praeditum, ut ex dumetis, in quae compelluntur, qui haec tractant mysteria, memet expedire valeam. Voluntas quidem haud mihi defuit haec omnia tam cognoscendi, quam ponderandi, ut quid mihi statuendum esset, intelligerem : nec tam alieno sum ab antiquis Iudaeis animo, ut sacrosanctorum dogmatum, quae in novi foederis libris clarius explicata nobis sunt, omni cognitione caruisse eos putem. Verum lectis & relectis nonnullis ex scriptoribus illis, qui secretioris sapientiae Iudaicae praecipui feruntur custodes esse, minus in me sensi ingenii & facultatis esse, quam satis est, ad dispellendas difficultates, quibus haec negotia coniuncta sunt. Quoties enim rationem, quantum potui, intendi, ut tam vim eorum caperem, quae mihi narrabant magistri, & certis regulis adstringerem, quam discrepantes eorum sententias inter se conciliarem & componerem, toties in medio conatu acies me destituit, visusque mihi sum vastum mare ingressus esse, unde nulla pateret ad portum aliquem via. Itaque fatigatus recepi me, atque recte me facturum opinatus sum, si manerem in illis, quae ingenio meo, quod mediocre scio esse, respondent, sublimia vero haec & retrusa altioris & elati animi viris, quos nec tenebrae terrent, nec spinae morantur, relinquerem. Contuli studiose inter se, quae de *Malcuth* & *Tipheret* Cabbalistae tradunt : inveni quaedam in illis aperta & intellectu facilia : sed alia rursus extra modum obscura & captu meo superiora. Vidi quosdam magistrorum consentire cum illis, quae hic afferuntur : at rursus alios longe diversa praecipere, intellexi. Incertus itaque primum factus sum, cuinam parti me adiungerem : postea rationes circumspexi, quas pro se quilibet afferret, quo discerem ex illis, quidnam eligendum esset : verum argumentorum loco auctoritates tantum & praecepta obtrudi mihi vidi. At non is ego sum, qui constituere valeam, quisnam ex quinque vel sex opinatoribus Iudaicis, qui ante multa iam exstincti sunt saecula, nihilque nobis, si paucas quasdam sententias demas, reliquerunt, ex quibus virtus & eruditio eorum aestimari queat, ceteris anteponendus sit. Quare in medio rem esse relinquendam ratus sum. Venit mihi diligentius haec omnia perpendenti in mentem, antiquioris *Kabbalae Iudaeorum*, veram sententiam prope periisse ; fuisse enim eam Metaphysicae quoddam genus ; at recentiores post Christum natum magistros ignoratione rerum & sententiarum veterum prorsus eam pervertisse, atque ad Messiam, populum Israelis, spem Iudaeorum de regno Messiae futuro, aliasque res temere scita maiorum philosophica accommodasse. Et puto nonnihil mihi argumentorum in promtu esse, quo hanc opinionem valde faciam probabilem. Sed quum veterum monumentorum cum penuriam, tum summam obscuritatem cogito, ex quibus sumere nos decet omnia, quae ad hanc caussam cognoscendam sunt necessaria, facile me contineo, ne quae meditatus sum in litteras referam. Discere malo his in rebus ex aliis me doctioribus & ingeniosioribus, quam docere alios.

(1) *Coniugatae)* Desidero hic ego aliquid in doctissimi viri demonstratione. Promittit is §. *VII*, planum sese facturum, antiquis Iudaeis persuasum fuisse, coniugium mariti & foeminae, quod in his initur terris, imaginem seu *typum* esse sanctissimae societatis illius, quae Servatorem nostrum coniungit cum ecclesia. Sed non video, huic promissioni satis ab eo factum esse. Ostendit ille quidem ex libris *Cabbalistarum* §. *VIII.* & *IX.* in emanationibus lucis superae, quas haec sibi fingit familia, binas esse, quas *Malcuth* & *Tiphereth* appellare soleant : has binas *Sephiroth* vinculo quodam ab his hominibus iungi : denique esse in illis aliquos, qui putent *Malcuth* & *Tiphereth* vocabula esse abstractas Messiae & ecclesiae notiones designantia. Nihil vero hic allatum video, ex quo constet, iisdem doctoribus videri, coniugia virorum & foeminarum in his terris expressas esse formas coelestis illius societatis, quae inter *Malcuth* est & *Tiphereth* : qua de re tamen potissimum hic agitur. Quod Iudaei Deum dicunt animas inter se copulare, antequam descendant in corpora, & conciliatorem omnium esse matrimoniorum, quae hic ineuntur ab hominibus, id, nisi me plane ratio fallit, remotius ab hac caussa est. Nam quis ita audeat ratiocinari ? Deus ex mente Iudaeorum auctor est omnium coniugiorum & animas omnes antequam huc veniunt, foedere matrimonii sociat :

Ergo

§. XI.

Coniugium aliis etiam praeter Iudaeos facrofanctum vifum eft.

Cum Iudaeis nunc unice mihi res eft : neque tamen teftimonia me deftituerent, fi ad reliquas etiam gentes accedere liberet. quae coniugium femper non fecus, ac rem facrofanctam, fpectarunt. *Coniugium rem effe vere facram*, vit quidam doctiffimus ait, *id eft, non humanitus, fed divinitus conftitutam, magno confenfu gentes crediderunt.* Facit ad hanc rem inprimis id, quod novellus quidam auctor de binis perantiquis fectis, quae in Orientis regionibus adhuc vigent, refert, altera *Banianum*, qui apud Indos degunt, veterumque *Brachmanum*, quorum etiam nomen doctores eorum adhuc retinent, mihi videntur effe propago, altera *Perfaeorum*, qui gente Perfae funt, & a celeberrimis illis *Magis*, quorum parentem *Zoroaftrem*, adhuc fub nomine *Zertooft* colunt, mea quidem opinione, defcendunt. Superiores auctor ille, quem dixi, perhibet feptimo aetatis fuae anno coniugium inire, eo quod coniugium fanctiffimis actionibus, quibus dum homo vivit hic, defungi poteft, annumerent, fummamque putent illis calamitatem evenire, qui coelibes decedant. Alteri genti hic effe mos dicitur, ut fi quis ex ea diem obear, antequam matrimonium contrahere potuerit, nihilo tamen minus aut natum aut natam alicuius exquirant, qui defuncto homini copuletur ; idque ideo faciunt, quia coniugium viam effe homini ad perennem in altera vita felicitatem confequendam autumant. Et faepius mihi in mentem venit, quoties ea mecum expendi, quae PLVTARCHVS *in vita Numae*, quum de familiari, quae Regi huic cum Diva Egeria fuiffe tradebatur, confuetudine loquitur, de Aegyptiis memoriae prodidit, fervata fuiffe in hoc populo a longo tempore femina quaedam opinionis huius, de qua adhuc differui : Δοκοῦσι δὲ inquit, *οἱ Αἰγύπτιοι οὐκ ἀπιθάνως διαιρεῖν, ὡς γυναικὶ μὲν οὐκ ἀδύνατον πνεῦμα πλησιάσαι θεοῦ καί τινας ἐντεκεῖν ἀρχὰς γενέσεως : ἀνδρὶ δὲ οὐκ ἔστι σύμμιξις πρὸς θεὸν, οὐδὲ ὁμιλία σώματος.* Non opus eft ut haec verba vertam. Credibile vero eft, PLVTARCHVM non fatis ingenue ac incorrupte hanc opinionem retuliffe : quod fi recte gentis fententiam expreffit, in hanc quidem fufpicionem ea nos adducere poffet, exftitiffe inter Aegyptius vaticinationem aliquam de futura IESV CHRISTI per Spiritum Sanctum in utero virginis Mariae conceptione. (1)

p. 61. *p. 47. 48.*

§. XII.

Ergo iidem cenfent in matrimoniis hominum adumbrari fpirituale coniugium duarum Sephirarum, *Malcuth* & *Tiphereth*, Chrifti & ecclefiae. Dicamne philofophiae Platonicae amorem & eruditionis copiam obftitiffe magno viro interdum, ne perfpiceret, quid ex unaquaque re confequeretur ? An vero numero & mole rerum, quas animo volvebat, impeditum fuiffe, ne quae mente defignaverat omnia expromeret, fed partem quamdam omitteret ?

(1) *Conceptione)* I) Novellus ille auctor, ex quo fumfit vir eruditiffimus, quae de Indis, qui *Banianes* vocantur, & de reliquiis antiquae gentis Perfarum hic memorat, HANRICVS eft LORD, Anglus, qui curiofe in utriusque gentis religionem inquifivit & quae magna cura eruit, binis libris Anglice exaratis complexus eft, quorum alter infcribitur : *Difcovery of the Banian religion, extracted from their facred Book called Shafter*, alter : *An account of the Religion of the Perfees.* Vterque *Londini* hic *1641.* ille *1642. in* 4. editus eft. Magni faciunt hos libellos illi, qui populorum Orientalium moribus & inftitutis cognofcendis operam dant. Facile autem exiftimatu eft, unde haec venerit tam Banianum, quam Perfarum opinio de fanctitate coniugii. Veriti funt conditores genus, aut qui reipublicae antiquis temporibus praefuerunt, ne legitima negligerentur variis de cauffis coniugia atque haec neglectio non modo fummam rerum omnium perturbationem fed perniciem etiam populi & interitum gigneret. Itaque religione deviciendos fibi animos effe rati funt ; quem morem conftat multis fuiffe illorum, qui civitates olim vel gubernarunt, vel fundarunt ; fanxeruntque coniugium viam effe ad perennem animorum falutem, neque de aeterna felicitate confequenda aliquem certum effe poffe, nifi qui maritum aut uxorem matrimonio fibi iunxerit. Credo vero, in Perfarum gente hanc opinionem haud natam vel antiquis temporibus receptam fuiffe. Nam qui de veterum Perfarum rebus expofuerunt ex vetuftis fcriptoribus, nihil eiusmodi fcriptum de illis reliquerunt. Itaque nil dubito, eos, qui ex antiquis reftant Perfis, quoa ex Indorum & Mahumedanorum praeceptis in fuam difciplinam multa transtuliffe certus fum, hanc quoque doctrinam ab illis accepiffe traditam & populo inftillaffe. Nec id ante contigiffe arbitror, quam poft illa tempora, quibus antiquum Perfarum regnum a Mahumedanis prorfus excifum & everfum fuit. Qua aetate quum praefecti & doctores populi metuerent, ne tenuis, qui ex graviffimis bellis fupererat, veterum Perfarum numerus multitudine miferiarum & calamitatum, quibus ab hoftibus fuis quotidie vexabatur, a certis coniugiis ineundis abfterreretur & ftirps idcirco tota periret, Indorum dogma de coniugio paullatim introduxerunt, tamquam aptiffimum ad gentis univerfae cladem declinandam.

II) PLVTARCHI locum *ex vita Numae p. 62. Tom. I. Opp.* emendavi ex codice formis defcripto & integrum exhibui. Nam corruptus nonnihil & poftremis verbis mutilus a doctiffimo viro editus erat. Nec inutile arbitror Latinam eius

§. XII.

Vestigia sententiae huius de unione ecclesiae & Christi in coniugio adumbrata in sacris literis.

Ceterum ex illis, quae huc usque exposuimus, vera illa caussa cognoscitur, propter quam in divinis libris communio illa, quae Christum sociat & ecclesiam, cum coniugio maris & foeminae, & sponsi, sponsaeque amoribus confertur. Novimus, hanc imaginem & in veteri, & in Novo Testamento, inprimis *Psalmo XLV.* & per totum SALOMONIS *canticum* adhiberi. IOANNES Baptista, nominibus χριςὸς & νύμφιος non secus utitur, quam si eadem potestate & notione praedita essent *Ioh. III. 28. 29. Ego non sum Christus, sed praemissus ipsi sum. Qui sponsam habet sponsus est.* Ex quo quidem apparet, valde notam illa aetate hanc coniugii significationem inter Iudaeos fuisse. *Matth. XXII.* regni coelorum comparatio instituitur cum Rege nuptias filio suo instruente. In IOANNIS *divina patefactione* frequens exstat mentio nuptiarum agni, plures eius generis locos, ut commemorem, necesse non est. Nec alia de caussa inanium Deorum cultus & falsae religionis in ecclesia Dei propagatio *spiritualis scortationis* nomine in sacris libris designatur, vixque ullam putem figuram translationem ac dicendi formam saepius & constantius per universum codicem sacrum usurpari, quam hanc ipsam. In his autem omnibus, similibusque locis non nudam nos *metaphoram*, sed *mysterium* aliquod, oportet quaerere. Et ipse fortassis Servator noster mysterii huius naturam vitae suae, quam in hisce terris egit, genere ac rationibus indicavit. Etenim non inepte Theologorum aliqui (*) animadverterunt, non postremam rationum, propter quas coelibem

(*) Lud. Vives de verit.

eius subiicere versionem, quam CVDWORTHVS parum esse duxit necessariam : *Et quidem non absurde putantur Aegyptii existimare, nihil prohibere, quin halitus Dei mulieri appulsus, principia infundat generationis, sed viro nullum cum dea patere congressum vel corporis consuetudinem.* Quae vero vir egregius ad illustrandum hunc PLVTARCHI locum differit, ea numquam ut probem a me impetravero. Censet is (1) Aegyptiorum, quam PLVTARCHVS refert, opinionem cum Persarum & Iodorum sententia de coniugio commuoe aliquid habere. Hanc ego coovenientiam nullo modo perspicio. Indi & Persae putant neminem aeternae salutis fore participem, nisi hominem, cui coniux fuit, dum vixit. Aegyptii vero mulierem opinantur gravidam fieri posse afflatu Numinis cuiusdam. Quaenam, obsecro, harum opinionum est affinitas ? Num idcirco Aegyptii potandi sunt matrimoniom pro re sactosancta & divina habuisse, quia Deos incognita quadam virtute ex puellis matres facere, sine viri auxilio existimarunt ? (2) Addit quidem vir eruditissimus, probabile sibi videri, PLVTARCHVM male retulisse & adulterasse germanam Aegyptiorum doctrinam. Sed quibus hoc rationibus effici queat, nescio. Ego quidem, quod paullo post ostendam, dignam esse prorsus Aegyptiorum sacerdotibus haoc sententiam, quam memorat PLVTARCHVS, & moribus eorum plane consentaneam arbitror. Si quae nobis haud arrident, corrupta statim & depravata fas foret dicere, de tota veteri Historia conclamatum esset. (3) Omnium minime id fero, quod postremo monitum est : si nihil peccavit PLVTARCHVS in Aegyptiorum dogmate exponendo, coniecturam inde fieri posse, edoctam fuisse hanc gentem a vate quodam divino de futura IESV CHRISTI Servatoris nostri, conceptione. Mihi vero hoc dogma manifestum videtur esse scelerom & flagitiorum argumentum, quae in secretis locis sacerdotes Aegyptii commiserunt, non autem tam augustae ac divinae rei, qoalis est Servatoris nostri conceptio, signum. Sciunt, quos rerum antiquarum cognitio delectat, impios & libidinosos omnium fere populorum sacerdotes mulieres in fanis Deorum cubantes compressisse, rudique & indocto populo postea persuasisse, ipsos Deos vim intulisse hisce foeminis, amore earum captos. Ipsa, quam loqui facit OVIDIVS, IVNO improbas hasce fraudes metuit *Metamorph. Lib. III. v. 281. 282. p. 195. Tom. II. Opp.*

- - - Ait : Metuo tamen omnia : Multi
NOMINE DIVORVM thalamos subiere pudicos.

Nec castiores, aot minus vafri erant religionum Aegyptiacarum antistites, immo audaciores fere ceteris. Deos enim hi oebulones mentiebantur ipsos deligere mulieres, quibuscum concumbere vellent : his electis mulieribus certum in templo conclave destinatum erat, in quo lectus erat repositus : huc Deum noctu solum accedere & mulierem consuetudine sua dignari dictitabant. De sacerdotibos, qui Thebis Aegyptiis fanum Iovis curabant, diserte hoc memoriae prodidit HERODOTVS *Historiar. Lib. I. §. 182. p. 73.* Postquam nimirum in Iovis Beli templo id, quod dixi, usitatum fuisse narraverat, ita pergit : Φασὶ δὲ οἱ αὐτοὶ, ἐμοὶ μὲν οὐ πιστὰ λέγοντες, τὸν Θεὸν αὐτὸν φοιτᾶν τε ἐς τὸν νηὸν καὶ ἀμπαύεσθαι ἐπὶ τῆς κλίνης, κατά περ ἐν Θήβῃσι τῇσι Αἰγυπτίῃσι, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὡς λέγουσι οἱ Αἰγύπτιοι, καὶ γὰρ δὴ ἐκεῖθι κοιμᾶται ἐν τῷ τοῦ Διὸς τοῦ Θηβαιέος γυνή· ἀμφότεραι δὲ αὗται λέγονται ἀνδρῶν οὐδαμῶν ἐς ὁμιλίην φοιτᾶν. *Narrant autem ipsi illi, mihi non credibilia referentes, Deum ipsum & venire in templum, & in lecto conquiescere, perinde atque Thebis Aegyptiis, eodem modo, quo ferunt Aegyptii. Nam & ibi in Thebaeensis Iovis fano mulier cubat : quarum mulierum utraque cum nullis viris putatur habere consuetudinem.* Nec ego reliquam vilem turbam horum sacerdotum sanctiorem Diospolitanis his fuisse credo. Haec impia & nefaria facinora poscebant ab his hominibus, ut id, quod PLVTARCHVS refert, in vulgus dissemioarent, mulieresque docerent afflatu Numinis quodam concipere & gravidari posse, viris autem non datum esse, Dearum amore & concubitu frui.

libem Chriftum vitam ducere oportuerit, hanc fuiffe, ut fe *fponfum* effe oftenderet *ecclefiae.* (1)

§. XIII.

Elegantiffime hanc rem expreffit vetus quidam Syrorum philofophus in carmine, quo *diuinae fapientiae* praeftantiam translatis verbis cecinit, a SIONITA edito: quod ut praetermittam hic, a me nullo modo impetro: Poëtae Syri carmen de fapientia diuina.

ܦܓܥܬ ܒܝ ܒܥܠܡܐ ܛܠܝܬܐ

Occurrit mihi in mundo puella
Afpectu bella
Et oculis fplendida
Et vultu pulchra.

ܒܬܘܠܬܐ ܗܝ ܘܐܡܐ ܛܠܝܬܐ
ܣܒܬܐ

Virgo & mater, Adolefcentula,
Et vetula & familia
Admiranda.

ܥܠ ܦܪܨܘܦܗ ܨܝܪ ܐܝܡܡܐ
ܕܠܟܠ ܡܢܗܪ
ܘܠܠܝܐ ܚܫܘܟܐ ܬܠܐ
ܒܣܥܪܘܗ

In eius facie depicta eft dies
Quae omnia illuminat
Et Nox obfcura fufpenfa eft
Crinibus eius.
In medio palpebrarum eius
Occultantur Sol & Luna & Aër;
Etiam elementa coram ea
Exultant, motu circulari.

Hactenus pulchritudinem ecclefiae videtur laudare: poft ea Chriftum, tamquam fponfum, inducit, his verbis:

ܚܙܝܬ ܚܬܢܗܘܢ

Vidi iuvenem iucundum diademate vinctum
Eius puellae, quae me infanum reddit,
Amore percitum.

Prima igitur inftituti mei parte defunctus fum: planum enim feci, *coniugium maris & foeminae typum effe, cuius archetypus eft coniunctio Chrifti & ecclefiae.*

§. XIV.

Ad alterum iam accedo momentum, idque demonftrare adgredior: *Evae creationem ex Adamo & coniugium cum eodem poftea initum, quod primum omnium reliquorum coniugiorum exemplar fuit, imagines pariter effe earum rerum, quae Chrifto, alteri Adamo, & coniugi eius, ecclefiae, eveniunt.* Hoc ita fefe habere, ex membro 30. & 31. dicti eius, cuius fententiam enodamus, apertum mihi effe videtur. Etenim in his membris fanctus vir de Chrifto & ecclefia eadem adhibet verba, quae in *Genefi* de Eva ex Adamo condita, legun- Adami & Evae coniugium typus eft coniugii myftici Chriftum inter & ecclefiam.

(1) *Ecclefiae*) Cum his ego Theologis nolim facere. Sublimiores longe in promtu funt caufae, propter quas Servatorem noftrum coniugio folutum oportuit vivere, nec idcirco neceffe eft, ut ad myfticas & metaphoricas confugiamus, quibus parum pretii fapientiores ponunt.

leguntur scripta. *Nam*, inquit, *membra sumus corporis eius, ex eius carne & ossibus. Propterea homo, relicto patre atque matre, adhaerebit uxori suae, fietque ex duobus unum corpus.* Ac ne quis fortassis suspicaretur, posteriora haecce verba de uxore & marito unice accipienda esse, ad Christum vero & ecclesiam eodem iure haud posse referri, quo verba praecedentia, quibus tamen a MOSE in *Genesi* continuo subiiciuntur, haec addit: *Mysterium hoc magnum est: Loquor vero de Christo & ecclesia.* Evidens est, divinum virum nihil consumere diligentiae, ut probet mysticum eiusmodi sensum in his MOSIS verbis latere reconditum, neque de hac re sic verba facere ad Iudaeos recens sacris Christianis initiatos, acsi novum aliquid & inauditum illis antea loqueretur, sed tamquam de re satis inter eos nota & pervulgata disserere. Vnde patet, genus quoddam *Cabbalae*, seu doctrinae a maioribus acceptae, inter eos exstitisse, ex qua de huius interpretationis veritate certi fuerint. Idque praeclare iam perspexit vir ingeniosissimus PETRVS CVNAEVS *de republ. Ebraeor. Lib. III. Capite VIII.* quo, quum ostendisset, multos Veteris Testamenti locos in Novi foederis libris ex lege *Cabbalae* cuiusdam, quae inter Iudaeos id aetatis fuerit, exponi, nostrum in his quoque dictum esse, nil dubitat praecipere. *Etiam in illis verbis, quae exstant in capite secundo Geneseos agnoscimus Cabbalam. Quod enim ibi dicitur, RELINQVET HOMO PATREM MATREMQVE ET ADHAEREBIT VXORI, ex illo ignotum mortalibus sacramentum revelat Apostolus in capite quinto epistolae ad Ephesios. Mysterium hoc magnum est, loquor autem de Christo & ecclesia.*

§. XV.

Idem probatur consensu Iudaeorum, qui Adamum bifrontem creatum fuisse tradunt.

Amplius CVNAEVS haud progreditur, nec qualis ratio sit Cabbalae huius, explicat. Neque necessarium est ad hanc sententiam firmandam, ut illius vestigia quaedam in Iudaeorum, quos adhuc hodie terimus, libris ostendamus. Nihilo tamen minus omni tentabimus studio & opere, num eius generis aliquid ex monumentis Ebraeae gentis eruere queamus. MOSES ergo MAIMONIDES in *Moreh Nevochim Lib. II. c. XXX.* de Historia Geneseos, primaque rerum omnium creatione disputans, primo quidem nonnulla tradit, quae perspicua sunt, nec intellectu gravia, deinde vero ad mysteria quaedam lectori suo narranda sese comparat, quorum tamen interpretationem, ne rerum arcanatum gentis suae proditor videretur, daturum sese negat esse. דע כי אלו הדברים אשר אזכם לך מדברי החכמים אמנם הם דברים בתכלית השלמות מבוארי הפירוש לאשר נכרו לו מתוקנים מאד ולזה לא ארבה בפירושם ולא אשימם פשוטים שלא אהיה מגלה סוד *Quae tibi ex verbis sapientum nostrorum propositurus sum, sunt perfectissima & ordinatissima, ideo non diu immorabor in expositione illorum, neque sensum ipsorum explicabo, ne arcanorum fiam revelator.* Horum mysteriorum primum his ab eo verbis exponitur: אדם וחוה נבראו כאחד מאחורים ושהוא נחלק ולקח חציו והוא חוה והובא אליו והבן זה איך היה הבאור שהם ב׳ בצד אחד והם אחד כמו שאמר עצם מעצמי ובשר מבשרי והוסיף זה חיזוק באמרו שהשם על שניהם יחד אשה והזק היותם אחד ואמר ודבק באשתו והיו לבשר אחד BVXTORFIVS haec ita Latine reddidit, qui tamen mihi sententiam auctoris non satis semper assequutus videtur esse. *Adam & Eva creati fuerunt sicut unus, & tergis vel dorso coniuncti, postea vero a Deo divisi fuerunt, qui dimidiam illam partem accepit, & fuit Eva, & adducta fuit ad ipsum. Animadverte quomodo explicetur, quod fuerint certo respectu Duo, id confirmatur ex eo, quod dicitur, Nomen unum AMBOBVS convenire: Vocabitur Ishah vira, quia ex Ish viro desumta est; quod fuerint VNVM id confirmatur eo, quod dicitur: Et adhaerebit VXORI suae & erunt in carnem unam.* Ne quis vero putaret, dicta haec ex ordinaria verborum vi & potestate unice metienda esse, orationem ita terminat: מה גדול סכלות שלא יבין שזה כלו לענין בהכרח *Quanta vero est ignorantia illius, qui non intelligit haec secundum aliquem sensum occultum intelligenda esse?* Praeter hunc & alii quidam gentis huius doctores, hoc ipsum dogma, qualecumque demum sit, non prorsus intactum dimiserunt. R. SIMEONIS BEN IOCHAI haec sunt in libro *Zohar*, quem antea laudavi, verba: אדם וחוה דא בסטרא דא אתבריאו מאי טעמא לא אתבריאו אנפין באנפין *Adam & Eva creabantur latere ad latus, quaenam est ratio, quod non creabantur facie ad faciem?* R. SALOMON & ABEN-EZRA *in secundum caput Geneseos*, itemque ELIAS LEVITA in *Thisbi* sub voce פרצף breviter illud his verbis ex *Midrash Aggadah* exprimunt האדם הראשון נברא בשני פרצופין ואחר כך חלקו *Primus Adam creatus est bifrons, at postea divisus est a Deo in marem & foeminam.* Exstat quoque mentio eius in *Breshith Rabba*, nec non in *Talmude Babylonico*, codice *Beracboth* דו פרצופין ברא הק״בה באדם הראשון שנא׳ אחור וקדם צרתני *Duas facies creavit Deus in Adamo primo, sicut dicitur: ante & retro formasti me.* Eodem sine ulla controversia PHILO, Iudaeus

Iudaeus, spectavit *Libro* περὶ τῆς κοσμοποιίας, quum de mulieris creatione his verbis loqueretur: Ἐπεὶ δ' ἐπλάσθη ἡ γυνή, θεασάμενος ἀδελφὸν, εἶδος καὶ συγγενῆ μορφὴν, ἠσμένισε τῇ θέᾳ· ἔρως δὲ ἐπιγινόμενος καθάπερ ἙΝΟΣ ΖΩΟΝ ΔΙΤΤΑ ΤΜΗΜΑΤΑ διεστηκότα συναγαγὼν εἰς ταυτὸν ἁρμόττεται. *Quando vero facta est mulier, videns homo cognatam speciem & imaginem, delectabatur spectaculo; superveniens autem amor tamquam VNIVS ANIMALIS DVO SEGMENTA AB INVICEM DISTANTIA colligens, in unum iterum compegit.* Non igitur, id quod ex his locis apparet, desiderantur veteris cuiusdam Iudaeorum de illa parte Historiae MOSIS, quam S. PAVLVS mystica ratione explicat, *Cabbalae* seu *traditionis* vestigia. Vis quidem & sententia dogmatis ex his nondum dictis intelligitur: unus tamen nos MAIMONIDES edocuit, OCCVLTO quodam SENSV illud accipiendum esse. p. 15.

§. XVI.

Hunc vero antequam indagemus interiorem sensum, operae pretium fuerit, ostendere, quo hoc antiquissimum esse dogma pateat, diuque notum ante tempora PAVLI, a quo *epistolam ad Ephesios* exaratam esse novimus, ipsum PLATONEM notitia eius non caruisse, qui haud dubie in Orientis quadam parte traditum illud accepit. Non mediocrem, opinor, admirationem haec observatio plerisque pariet. Is igitur philosophus in egregio illo, quem *Symposiacum* inscripsit, *Dialogo de amoris natura*, ARISTOPHANEM his loqui verbis facit: Ἡ γὰρ πάλαι ἡμῶν φύσις οὐχ αὐτὴ ἦν ἥπερ νῦν ἀλλ' ἀλλοία. Ἀνδρόγυνον γὰρ ἓν τότε μὲν ἦν καὶ εἶδος καὶ ὄνομα ἐξ ἀμφοτέρων κοινὸν τοῦ τε ἄρρενος καὶ θήλεος. *Non erat antiqua hominum natura, qualis nunc est, sed longe diversa. ANDROGYNVM tunc enim erat & specie & nomine, ex maris & foeminae sexu commixtum.* (1) (Haec velim lectores cum illis MAIMONIDIS verbis comparare: *Adam & Eva creati fuerunt, sicut unus*, antequam pergant in legendo PLATONIS loco) Ἔπειτα ὅλον ἦν ἑκάστου τοῦ ἀνθρώπου τὸ εἶδος στρογγύλον, νῶτον καὶ πλευρὰς κύκλῳ ἔχον, χεῖρας δὲ τέτταρας εἶχε καὶ σκέλη τὰ ἴσα ταῖς χερσί, καὶ ΠΡΟΣΩΠΑ ΔΥΟ ἐπ' αὐχένι κυκλοτερεῖ. *Erat porro tota hominis species rotunda, dorsum & latera circum habens, manus quatuor, totidemque crura, facies item duas teriti cervice connexas.* Hic quae πρόσωπα δύο vocat PLATO, ea in loco, quem ex *Talmude* antea produximus, iisdem verbis דו פרצופין appellari videas. Circa illa enim tempora, quibus secundum Iudaeorum templum eversum fuit, inclinata iam linguae Hebraeae & Chaldaeae aetate, non pauca vocabula in utramque hanc linguam, ex Graecorum, Latinorum aliorumque barbarorum populorum sermone translata sunt. Addit PLATO his dictis uberiorem ipsius rei explicationem & declarationem. Idem vero quum ad partitionem *Androgyni* huius animalis in binas naturas, alteram masculam, alteram foemineam, procedit, memorat quaedam occasione data, quae in Iudaeorum auctoribus frustra mihi quaesita sunt: nec tamen ullo modo dubitare licet, quin ea quoque ex maiorum sententiis ore traditis & propagatis, ab aliis licet, quam ipsis Iudaeis, alicubi terrarum acceperit: τὰ φρονήματα μεγάλα εἶχον ἐπεχείρησαν δὲ τοῖς θεοῖς καὶ ὃ λέγει Ὅμηρος περὶ Ἐφιάλτου τε καὶ Ὤτου, περὶ ἐκείνων λέγεται τὸ εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνάβασιν ἐπιχειρεῖν ποιεῖν, ὡς ἐπιθησομένων τοῖς θεοῖς. *Animos superbos habuerunt, Diis bellum inferre conati & in coelum adscendere, quemadmodum de Ephialto & Oto narrat Homerus, ut violentas manus in Deos inferrent.* Deliberantibus inter se Diis, quodnam malo huic opponendum esset remedium, Iupiter ad extremum hoc in medium protulit consilium: Διατεμῶ δίχα ἕκαστον: *Unumquemque in duas partes dissecabo.* Quibus dictis, rem statim aggressus est: ταῦτα εἰπὼν, ἔτεμνε τοὺς ἀνθρώπους δίχα, ὥσπερ οἱ τὰ ὠὰ τέμνοντες καὶ μέλλοντες ταριχεύειν. *Haec fatus, bifariam partitus est singulos, instar eorum, qui ova dividunt, ut sale condiant.* Ἐστὶ δὲ ἐκ τόσου ὁ ἔρως ἔμφυτος ἀλλήλων τοῖς ἀνθρώποις, καὶ τῆς ἀρχαίας φύσεως συναγωγεὺς καὶ ἐπιχειρῶν ποιῆσαι ἘΝ ἘΚ ΔΥΟΙΝ καὶ ἰάσασθαι τὴν φύσιν ἀνθρωπίνην. Ἕκαστος οὖν ἡμῶν ἐστιν ἀνθρώπου ξύμβολον, ἅτε τετμημένος ὥσπερ αἱ ψῆτται ἐξ ἑνὸς δύο. Nihil fieri hisce verbis excellentius & praestantius

Quod dogma Platoni quoque notum fuit.

p. 112. Opp.

(1) *Commixtum*) Omittit in his verbis PLATONIS aliqua vir doctissimus, quae non parum tamen conducunt ad totam philosophi sententiam rite cognoscendam. Crediderim fere, hoc ideo factum ab ipso esse, ut PLATO similior Iudaeorum magistris videretur, quam revera est. Meo quidem iudicio multum interest inter PLATONIS & Iudaeorum de primis hominibus doctrinam: quod paullo post ostendere constitui.

ſtantius poteſt: quippe quae non modo naturam matrimonii, ad mentem prorſus ſacri codicis, breviter explicant, verum etiam praeter ea ſublimius quoddam myſterium continere & obſcurius prodere videntur: *Hinc nimirum ex illo tempore mutuus hominibus innatus eſt amor* PRISCAE NATVRAE CONCILIATOR *annitens* VNVM EX DVOBVS *efficere* (quid quaeſo, ſimilius illis ſacri codicis verbis eſſe poteſt: *Duo una erunt caro*) *hominumque naturae mederi: eſt igitur unusquisque noſtrum hominis collatio & quaſi dimidium, veluti diſſecatus, ut illi piſciculi, qui Pſettae vocantur ſciſſi ex uno efficiuntur duo.*

§. XVII.

(*) *Lib. XII. Praepar. Evang.* (totus) Qui ex traditione quadam Iudaica illud haud dubie hauſit.

(*) Vide *Eugubinum in Timaeum Platonis.*

Tantum apud me haud valet auctoritas EVSEBII (*) ut PLATONEM mihi perſuadeam ipſos MOSIS libros evolviſſe, ex illisque cum univerſam hanc narrationem, tum alia non pauca depromſiſſe. Namque, ut multas omittam alias non levis momenti cauſſas, (*) quibus adducor, ut PLATONEM credam, nullum ex divinis illis voluminibus tractaſſe, diſſidet prorſus haec eius fabula ab illis, quae MOSES eadem de re ſcripta reliquit, at Iudaeorum, quod ſupra enarravimus, dogmati conſentanea eſt. Quapropter in eam venio ſententiam, quum in Aegypto aut aliis in Orientis regionibus, Palaeſtinae contiguis & finitimis, homo degeret, haec ipſum fando audiviſſe & ab aliis accepiſſe. At, quod ſcite LEO HEBRAEVS animadvertit, fictus, meo iudicio, ſcriptor, cuius verum fuiſſe nomen opinor IVDAS ABRAVANEL (1) binas res inter ſe diverſas temere confudiſſe videtur. Nam quum ipſi narratum eſſet, EVAM ex ADAMI latere, diviſione quadam unius hominis in binas partes, procreatam eſſe, primosque parentes noſtros ſuperbia ſua, quum divinae naturae ſimilitudinem appeterent; in magnas incidiſſe miſerias, haec duo ratus eſt unam eſſe Hiſtoriam. Itaque nil ea dubitavit coniungere, tradiditque ſuperbiam & arrogantiam hominum commoviſſe Deum, ut in binas eos partes, quo ſcelerum ſuorum poenas luerent, diſſecaret: quod quidem totum a MOSIS narratione diſcrepat, qui peccatum primorum hominum poſt procreationem EVAE ex latere ADAMI contigiſſe, memoriae prodidit. Ceterum dubio caret, exiſtimaſſe PLATONEM, divini amoris naturam hac in narratione, tamquam in ſpeculo quodam, adumbratam eſſe: quod quemadmodum intellexerit, LEO Hebraeus & FICINVS declarare ſtuduerunt. At ſimplicior fortaſſis, quam hi volunt, philoſophi fuit ſententia, nec alia, quam haec: Hominem, qualis fuit initio, coniunctum fuiſſe cum Deo & unum veluti cum eo: poſtea vero in peccata prolapſum a Deo plane ſecretum & in corpus detruſum fuiſſe: divini tamen amoris fieri potentia poſſe, ut idem ſeſe rurſus erigat, & per gradus ſenſim ad Deum reducatur, cumque eo non diſſimili ratione coaleſcat, quam qua uxor & maritus per amorem corporeum & externum ſociantur & inter ſe copulantur. (2)

§. XVIII.

(1) *Abravanel*) Exſtant ſub LEONIS HEBRAEI nomine *Dialogi tres de amore*, Italico ſermone conſcripti, & in Latinum a IO. CAROLO SARACENO converſi: quam verſionem IO. PISTORIVS inter *ſcriptor. artis Cabbaliſticae Tom. I. p. 331. ſ.* retulit. Ex his dialogis ſumta ſunt, quae hic a CVDWORTHO afferuntur. Latet, quod hic recte animadvertitur, ſub LEONIS vocabulo R. IEHVDA, R. *Iſaaci Abrabanelis* filius. Lege omnino IO. CHRISTOPH. WOLFIVM *Biblioth. Hebraeae Tom. I. p. 434. ſ. & Tom. III. p. 316. ſ.* Vehementer hunc librum multi commendant, eruditiſſimi quoque viri, tamquam inſignis eruditionis & reconditae ſcientiae plenum: ego vero, ſi quod meum eſt iudicium, haud magni eum eſſe faciendum exiſtimaverim. Miſcet temere Iudaeus hic Platonicorum ſublimes de amore argutias & magiſtrorum gentis ſuae placita, neque rationi & iudicio obſequitur, verum laſcivienti, modumque neſcienti ingenio totum ſeſe gubernandum committit. Apparet hoc vel ex illis, quae ad illuſtrandam PLATONIS fabulam, cuius hic res agitur, affert. Namque cenſet in ea cum MARSILIO FICINO, qui *commentario* PLATONIS *ſymposium* illuſtravit, imaginem & figuram quandam divini amoris expreſſam eſſe: in quam ego ſententiam neminem arbitror ingreſſurum eſſe, qui libero ad PLATONIS lectionem animo acceſſit, nec quod PLATONEM ſentire cupit, ſed quod vere ſenſit, in eo ſibi quaerendum eſſe duxit.

(2) *Copulantur*) Vt ſibimet ipſis magni homines nonnumquam obſtant, ne verum videant! Impia tota eſt & vana PLATONIS haecce fabula, quod ſtatim apertum faciam: & ſumma tamen vir doctiſſimus myſteria in ea ſibi videtur cernere. Narrat (3) PLATO, binos olim ſexus in primis hominibus coniunctos fuiſſe: hoc ſignificat, ſi CVDWORTHVM ſequi placeat, animos cum Deo ſociatos & arctiſſima communione copulatos fuiſſe antequam haec in corpora immitterentur. Alter ergo ſexuum, quos PLATO fingit

in

§. XVIII.

Verum ipsos Iudaeorum magistros, eos potissimum, qui *Cabbalae* tradunt & interpretantur mysteria, necesse est adeant, qui Iudaici huius dogmatis veram & germanam significationem requirunt. Hos ergo si doctores consulamus, audiemus ex illis, Adamum quoque & Evam imagines & figuras esse binarum illarum *Sephirarum*, de quibus abunde supra dissferuimus, *Tiphereth* & *Malcuth*. Etenim has narrant initio unam tantum fuisse *Sephiram*, utroque sexu masculo ac foeminco praeditam, postea vero, sublata hac coniunctione, in binas abiisse מהיות אחור אחור rursus vero, uxoris instar ac mariti, sociatas easdem & coniunctas fuisse פנים פנים. Copiose hanc rem persequutus est & ex ipsis artis Cabbalisticae adytis explanavit, is, qui librum *Sephah Tal*, cuius supra mentionem feci, exaravit, singulari de hoc argumento Dissertatione, quam inscripsit: סוד דו פרצופין *Arcanum duarum facierum.* Operae pretium fuerit, quosdam ex hoc libello locos, qui ceteris mihi clariores & ad rem institutam aptiores visi sunt, huc transferre: נשמת אדם שהיא זכר נאצל מתפארת ונשמת חוה שהיא נקיבה נאצלה ממלכות דו פרצופין הוי אחר הבריאה ר'ל אחר בריאותן בעולם הזה הגופני החומרי היו דו פרצופין בגוף אחד וכמו כן מקור אצילותן שהם תפארת ומלכות ר"ל מקור נשמה של אדם שהוא תפארת ומקור נשמת חוה שהוא מלכות כשהיו אלו שתי ספירות תפארת ומלכות בסוד הבינה היו גם כן גוף אחד ספירה אחד כללה מן דו פרצופין שהם סוד זכר ונקיבה וגו' *Anima Adami, qui erat masculus, emanavit ex Tiphereth & anima Evae, quae erat foemina, emanavit ex Malcuth: Duas facies habuerunt post creationem, hoc est, post creationem eorum in mundo hoc corporeo & materiali duas habuerunt facies in corpore uno: Et sicut Adam & Eva materiales habuerunt duas facies in uno, sic etiam fontes unde emanarunt Tiphereth & Malcuth scilicet fons animae Adami, qui erat Tipheret, & fons animae Evae, qui erat Malcuth, quando erant hae duae Sephiroth Tiphereth & Malcuth in secreto Binah, erant tunc corpus unum, Sephirah una, consummata ex duabus faciebus, quae erant secretum maris & foeminae. Et Zohar loquitur quidem* (in illo nempe, quem antea ex eo produximus, loco) *de inferioribus & de animis Adami & Evae, sed intelligendus est de superioribus scilicet de fontibus, unde emanarunt.* Alio loco haec exstant: ידוע כי אלו ספירות תפארת ומלכות מנהיגים את העולם ואינם צריכין להתגלות רק אחר בריאת אדם *Notum est, quod istae Sephiroth Tiphereth & Malcuth secretum maris & foeminae, administrant mundum nec necesse est, ut revelentur distincte, nisi post creationem hominis: erant vero antea in essentia sua occulta coniunctim exsistentes.* Vis & sententia praecepti huius est;

Cabbalistae hoc dogma de coniunctione Christi & ecclesiae interpretantur.

in primis mortalium fuisse, ipsius Dei figura PLATONI & imago est. Vter vero? Num masculus Deum refert sexus, an vero muliebris? Masculus, ut arbitror. Narrat (2) homines hos utriusque sexus ferocibos fuisse ingeniis, neque veritos fuisse, Diis ipsis bellum inferre. Hoc ex doctissimi viri sententia denotat, animas ante corpora exsistentes peccatis sese contaminasse. Belle! Ergo Deus ipse peccavit in Deum. Alter enim sexus in primis mortalibus ipsum Deum significat: quocirca Deus cum anima coniunctus Deum debellavit, si homines ex utroque sexu compositi figurae sunt mentium cum divina natura coniunctarum. Narrat (3) Deos, ut ferociam hominum illorum ex duplici sexu constantium comprimerent, in binas eos partes & sexus dissecuisse. Hoc nos ita decet, CVDVVORTHO auctore, interpretari: Deus semetipsum ab animis secrevit & in mortalia corpora peccatorum caussa, eos deturbavit. Narrat (4) Binos illos sexus virtute Deorum seiunctos & dissectos vehementer antiquae societatis restitutionem desiderare, & amorem inde natum esse, quo alter sexus fertur in alterum. Haec ita sunt accipienda: Licet homini a Deo seiuncto & vitiis separato ad pristinam supremi Numinis communionem redire, modo divini amoris nutui obtemperet. Sed est hic, quod quaeram. Alter sexus in hac fabula Deum, alter hominem designat. Vterque vero sexus, quod PLATO diserte ait, alterius coniunctionem appetit. Igitur non Deum tantum hominis societatem & communionem desiderare, dicendum est nobis, verum etiam hominem vitiosum & a Deo avulsum vehementer ad amorem divinum aspirare, nisi medio in allegoriae cursu consistere & positis initiis iam ingeniosae interpretationis repugnare velimus. Hoccine vero desiderium divinae communionis in hominem cadit Dei nescium & criminum amore inquinatum? Aut quid impedit, quo minus Deus & homo indissolubili rursus vinculo coniungantur, si in utroque aequalis est huius coniunctionis cupiditas? Scio, quam exiguum illud sit, quo me divina benignitas praeditum esse voluit, ingenium: at libere tamen confirmo, tantum in eo esse virium, ut, si velim, totum PLATONEM, his interpretandi legibus adhibitis, brevi tempore Christianum facere valeam. In hac autem eius de primis hominibus fabula facilius fortassis Historiam religionis opera LVTHERI instauratae invenero, quam ea, quae modo enumeravi.

est; Ecclesia, quae recondita in Christo & abdita latuit antea, statim, postquam homo conditus fuit, ex eo manavit, & ab eo secreta fuit; sed ea tamen lege, ut Christus & ecclesia, id est, *Tipheret* & *Malcuth*, rursus postea, ut sponsus & sponsa, connubio sociarentur stabili; Et huius coniunctionis, Adami & Evae coniugium umbra quaedam & imago exstitit.

§. XIX.

Videntur & huius dogmatis vestigia nonnulla inter profanas gentes exstare.

Iam mediocri, nisi fallor, opus erit ingenio ad dogmatis huius seu *Cabbalae* mysteria recludenda. Mihi quidem hoc unum eo videtur indicari, ecclesiam ex omni aeternitate in Christo latuisse reconditam aut *efficienter* suisse in eo. Atque is, quamdiu in sinu suo ecclesiam gestavit, haud male dici bifrons potuit, aut פרצופין, δύο πρόσωπα habere, aut, ut PLATONIS utar verbis, ἀνδρόγυνος esse, id quod tamen nomen sensu purissimo, Deoque digno acceptum velim. Nescio qui factum sit, ut gentes plurium Deorum religione obligatae idem fere, sensu quodam arcano de Numinibus suis praedicarent. ORPHEI, (1) qui parens omnis profanae fuit Theologiae, hoc exstat de Iove dictum:

Ζεὺς ἄρσην γένετο, ζεὺς ἄμβροτος ἔπλετο νύμφη.

Quem eius versum APVLEIVS *libro de mundo* latine sic reddidit:

Iupiter & mas est, estque idem nympha perennis.

De Minerva simile exstat eius enuntiatum. (2)

Ἄρσην μὲν καὶ θῆλυς ἔφυς.

Romae ad hunc usque diem vetus quoddam exstat monumentum, cui haec inscripta sunt verba:

SIVE DEO SIVE
DEAE C. TER.
DEXTER EX
VOTO POSVIT. (3)

SERVIVS quum versum illum VIRGILII, qui *Libro secundo Aeneid.* exstat, interpretatur:

Descendo & ducente Deo

Quo venerem verbo masculini generis *Deum* poëta nominat, haec observat: *Loquitur secundum eos, qui dicunt, utriusque sexus participationem habere Numina.* Sed hanc rem iam dudum persequuti sunt viri eruditissimi PETRVS CRINITVS *Libro de honesta disciplina*, CASPERIVS GEVARTIVS *Libro tertio Electorum*, ubi in celeberrimi aenigmatis illius sensum inquirit:

- - - *Elia Lelia Crispis*
Nec vir, nec Mulier, nec Androgyna.

Quod

(1) *Orphei*) Exstat hic Orphei versus apud multos scriptores. Lege quae ad CVDVVORTHI *systema intellect. p. 349.* disserui.

(2) *Enuntiatum*) Legitur hoc in *hymnis*, qui ORPHEO tribuuntur & quidem in *Hymno Minervae p. 129.* ed. *Eschenbachii.* Sed valde dubium est, an hoc ita voluerit poeta intellectum, utrumque in Minerva sexum esse. Nec enim repugnat aliquid, quo minus verba ORPHEI hunc sensum recipiant: *Tu quidem animo & mente vir es, tametsi foeminam sexu referas*, aut masculum cor in foemineo geris corpore.

(3) *Posuit*) Haec inscriptio nihil mihi facere ad rem praesentem videtur. Nam, qui eam dedicavit, dubitat, utrius sexus sit Numen illud, cui saxum ponit, minime vero binos in eo sexus sociatos esse, perhibet.

quod postea peculiari volumine uberius a FORTVNIO LICETIO illustratum est, & alii. Nuper doctissimus SELDENVS in *Prolegomenis ad Librum de Diis Syris*, eiusdem opinionis mentionem fecit, cuius ipsa verba placet describere: *Credidit vulgus Deum hoc, illud Deam Numen, edocti tamen a sacrorum antistitibus, solemni invocatione, SIVE TV DEVS ES SIVE DEA, unumquodque compellabant, teste Agellio, Arnobio, aliis: utriusque scilicet naturae & masculinae & foemininae vis ineffabilis, quam veteres in Deo unico Optimo Maximo agnoscebant, ἀῤῥενόθηλυν eum vocantes, mystice innuebatur.* Paullo post ita pergit: *Rectissime ad eam mentem Nichomachus Gerasenus in* Ἀριθμητικῶν θεολογουμένων *libris, ceteroqui satis ineptis, Vnitatem* Ἀρσενόθηλυν *asserit.* HERMES certe TRISMEGISTVS, aut quisquis demum *Poëmandri* auctor est, quem ego cum CASAVBONO (4) Christianum potius esse reor Theologum, quam ex profanis aliquem philosophis, Deum seu Christum, verum illud Dei verbum seu *λόγον*, *ἀῤῥενόθηλυν* appellare nil dubitat. Commovit hunc, opinor, ut id faceret, creatio rerum universitatis, quippe quam *ideali* illa *foecunditate*, quae in verbo erat, perfectam esse, noverat. (5) At meliori iure hoc Christo nomen dare potuisset, respectu ecclesiae habito: Sic enim S. PAVLO ipso uti potuisset auctore, cuius nos ductu hanc omnem meditationem suscepimus, utpote qui credenres pronuntiat *membra esse corporis Christi, de carne & de ossibus eius*, quod idem est, acsi nos procreatos ex eo & genitos esse dixisset. Neque tamen hoc ita debet accipi, acsi nos ex Christo materiae aliquid aut concretionis corporeae accepissemus: Christus enim potius, quod ad corpus, cuius particeps est, attinet, *caro* est *de nostra carne* & *ossa* habet *de nostris ossibus*: Ergo dicimur nos ideo tantum CHRISTI esse partes, quia spiritus eius ad nos manavit & cum mentibus nostris communicatus est. Videlicet *ecclesia* nihil est, quam *Christus explicatus*: quam ob caussam interdum in sacris libris *Christi* nomine appellatur. (6) *Ecclesia est Christus*, verba haec sunt TERTVLLIANI (*) *ergo cum te ad fratrum genua protendis, Christum contrectas, Christum exoras, & illi cum super te lacrymas agunt, Christus patitur, Christus patrem deprecatur.*

Vide eundem ibid. de Astarte.

(*) Libro de poenitentia. cap. X. p. 57. Opp.

§. XX.

Sed quo validius id, quod dixi, confirmem, versari inter Iudaeos opinionem hanc, quam a maioribus traditam acceperunt, in Historia Adami & Evae, ut a MOSE in *Genesi* tradita est, pium aliquod mysterium latere, aliud Iudaei cuiusdam scriptoris testimonium afferam, cuius MÜNSTERVS in *Commentario* ad librum illum meminit. Is vero perhibet auctor, Evam ex Adami latere conditam & factam esse לרמת לבת וג האדם העליון יתברך *ad significandam sive notandam coniugem ADAMI SVPERIORIS, qui est benedictus.* (1) Nihil hisce verbis traditur, praeter id, quod dictis illis, quae supra produximus, continetur. Sequuntur vero hac in re Iudaei populorum soli Orienti subiectorum consuetudinem, quibus usitatum & solemne erat, summa religionis mysteria, sapientiaeque praecepta, quae mentibus aliorum instillare

Aliud Iudaei scriptoris hac de re testimonium.

(4) *Casaubono*) In *Exercit. ad Baronium I. p. 55.* Confer quae de hoc HERMETIS libro & reliquis Hermeticis scriptis longius vir doctissimus disputavit *systemate Intellect. univers. p. 382. s.*

(5) *Noverat*) Platonicae hae sunt formolae, quibus praeter modum favet vir eruditissimus. Clarius, meo iudicio, & melius fuisset loquutus, si verbis sacrorum scriptorum animi sui sensa enuntiasset. Quot enim sunt, qui vim eiusmodi dictorum capiunt? Quot e contrario, quibus voces eiusmodi, non malo alioquin animo adhibitae, fraudi esse possunt?

(6) *Appellatur*) Designat haud dubie locos 1. *Cor. XII. 12. Gal. III. 16.* Conf. IO. CLERICI *Ars Critica Tom. I. P. II. Sect. I. Cap. XI.* §. 11. *p. 263.* & interpretes ad hos locos. Hi loci, prior maxime, fictas & coactas non paucas Historiae sacrae interpretationes illis saeculis pepererunt, quibus populus Scholasticus floruit. Nam quod ecclesia *Christus* dicitur nonnumquam, id hi homines argumento esse sibi persuaserunt, ea quae de Christo leguntur, de ecclesia quoque accipienda & exponenda esse. Vid. ANSELMVS *Cantuariensis Homil. VI. in Lucam p. 164. Opp. ed. Benedict.*

(1) *Benedictus*) Sed de hoc MÜNSTERI loco legi omnino debent, quae IO. CLERICVS observavit in *Notis ad Hammondi N. T. p. 298. 299.* ex quibus patebit, haud magni ponderis hoc esse testimonium.

instillare cupiebant, fabularum quarumdam integumentis occultare. Et ab his morem hunc philosophandi PLATO etiam & PYTHAGORAS postea receperunt, a quibus in Europam traductus est. (2)

§. XXI.

(2) *Traductus est)* Per longos circuitus vir doctissimus nos deduxit, ut intelligeremus, antiquioribus Iudaeis persuasum fuisse, Adamum & Evam figuram gessisse Christi & ecclesiae. Sed vereor ego, ne plus eruditionis & ingenii, quam soliditatis & firmitatis, universa haec habere multis videatur disputatio. Fundamentum totius demonstrationis potissimum Iudaeorum est de Adamo seu primo homine commentum, quem magistri narrant ex viro & foemina compositum fuisse, duasque habuisse facies oppositas, alteram virilem, alteram muliebrem, donec Deus duplicem hunc hominem dissecaret ac in marem & foeminam divideret. §. XV. Fabulam hanc nihil dubitat vir praeclarus sensu quodam recondito & mystico accipiendam esse, id quod etiam asseverat MAIMONIDES: hunc vero sensum unos omnium accuratissime perspexisse *Cabbalae* doctores: ex his enim constare, antiquos sapientes hac fabula, tamquam in imagine quadam & figura suos edocere voluisse, creationem Adami & Evae eorumdemque coniugium coelestes & sanctos Messiae & ecclesiae amores adumbrasse. §. *XVIII.* Huic opinioni, quo plus ornamenti atque soboris conciliet, PLATONEM ipsum non ignarum fuisse contendit sancti huius dogmatis: idem enim ab ipso narrari de primis mortalibus, quod magistri Iudaeorum de Adamo narrant. §. *XVI. XVII.* Denique, ne illos quidem rem tam egregiam prorsus fugisse putat, qui Diis olim pluribus sacra fecerunt: idque inde satis opinatur apparere, quod horum aliqui utrumque supremo Numini sexum adscripserunt. §. XIX. Dignitatem haec aliquam habere videntur cum propter eruditionis copiam, qua exornata & tamquam vestimento amicta exhibentur, tum ob auctoris a quo proficiscuntur, existimationem & famam: sed nisi me plane fallit animus, quum ad rectae rationis praecepta expenduntur, splendoris sui maximam partem amittunt. Videamus, num quae coniuncta inter se quodammodo placent, eadem singula per se spectata, tueri sese queant.

I) Fabulae Iudaeorum de Adamo ex utroque sexu conflato non incognitae sunt illis, qui res gentis huius attigerunt, & dudum quoque proscriptae & confutatae sunt a viris eruditis, quorum nomina nihil est, cur hic recitem. Sprevissent fortassis inane hoc commentum plerique eorum, qui illud everterunt, nec dignum confutatione iudicassent, nisi fanatici quidam homines superiori & nostra memoria suum illud fecissent, & simpliciorum animis, tamquam grave & arcanum dogma, instillare tentassent, quo alios quosdam errores facilius defendere possent. Horum vero nemo persuaderi sibi passus est, tam sanctum & augustum mysterium sub vilibus hisce involucris reconditum latere, quale est coniunctio Christi, Servatoris nostri, & ecclesiae: nec ego tanti esse momenti arbitror rationes, quibus hoc efficere CVDWORTHVS studuit, ut cedendum illis sine mora sit. Testatur primum auctoritatem MAIMONIDIS, qui dixit, *occulto sensu* fabulam illam Iudaicam accipiendam esse. Quis vero hunc unum magistrum tantae putat esse dignitatis, ut quae ab ipso sine rationibus decreta sunt, adoptanda statim sint, reliquis omnibus doctoribus aliter sentientibus? Notum est, MAIMONIDEM ad eam inprimis curam incubuisse, ut turpitudinem, qua religionis Iudaicae recentioris dogmata quaedam laborant, abstergeret & quae a magistris absurde tradita sunt, philosophica interpretatione quadam exornaret. Mihi vero ita semper visum est, nullis tardius fidem esse habendam a sapientibus, quam huius ingenii hominibus, qui veterum religiones in allegorias convertunt & ad rationem revocare nituntur. Ad *Cabbalae* doctores deinde confugit vir doctissimus, ut consequatur id, quod obtinere cupit. Sed nec his hominibus valde faveo, qui viribus imaginationis unice freti ex saxis aquam & ex inconditis narrationibus sublimia nescio quae dogmata, quorum vim ipsimet ne cepisse quidem videntur, eliciunt. Suas sibi res habeat, qui existimat, omnia credenda esse Cabbalistis, nec alium esse in antiquis Iudaeorum fabulis sensum, quam eum, quem genus hoc in illis esse refert: me quidem meminisse semper iuvat, eos, qui metaphoras & allegorias in prisci opinionibus consectantur, vanitatis plerumque & levitatis morbo detineri, & *Cabbalistas* qui vocantur, in hoc ordine principem fere gradum tenere. Omitto, dubium esse, an in locis, quos ex libro *Sephab Tal* affert vir eruditissimus, ea sententia sit, quam ipse putat in Iudaeorum fabula de *Adamo* esse *Androgyno*. Ad summam, ne longius discedam, credo ego, illos Iudaeorum, qui primum hominem ex mare & foemina concretum fuisse olim tradiderunt, nihil sublime ac reconditum cogitasse, sed dogma hocce suum ita voluisse intelligi, ut ordinaria verborum potestas illud intelligere iubet: at recentiores quosdam doctores, praeter modum subtiles & ingeniosos, aut deformitatem sententiae huius, quae MOSI repugnat, ficta quadam interpretatione tegere voluisse, aut animi quadam intemperantia commotos fuisse, ut a verborum simplicitate ad Metaphysicas & mysticas meditationes sese ingenio efferrent.

II) Et in hac ego sententia non leviter confirmor, quum ipsam mihi rem ante oculos pono, & allegoriam, quae in ista narratione recondita dicitur esse, attentius considero. Equidem stultissimos mortalium & omni rationi inimicos fuisse arbitrarer antiquos Iudaeorum sapientes, si rem tam sanctam, tamque planam & facilem inconditae eiusmodi & sacris litteris contrariae fabulae implicassent. Primum, si cum celeb. CVDWORTHO, & aliis, qui eum sequuntur, sentiamus, docere illi voluerunt, creationem primorum hominum, eorumdemque coniugium aliarum rerum ad religionem pertinentium imagines continere. At quis ita perspicax est, ut ex hac illud fabula possit intel-

§. XXI.

Ad extremum, ne quid dubitationis de veritate praecepti, quod antea posui, relinquam alicui, *Evae constructionem expressisse rem aliquam in Christo & ecclesia.* Vtile & loco huic conveniens erit, si quam scite & eleganter typus hic cum antitypo conveniat, Collatio typi & antitypi.

intelligere? Vt veram Adami historiam sanctae cuiusdam rei ostendant significationem & figuram complecti, in locum eius fictam quamdam narrationem substituunt, & quae MOSES tradidit, pervertunt & adulterant. Quid fieri potest amentius? Qui Iosephi in historia formam rerum a Servatore nostro gestarum expressam esse, tradere vellet, isne sapienter faceret, si ea quae de Iosepho in sacris litteris scripta leguntur, fabulis contaminaret & hanc ipsam depravationem aliis argumento esse posse putaret, sublime & augustum quoddam dogma in historia Iosephi latere? Ego illum potius laudarem, qui simpliciter ac ingenue diceret, Iosephum personam Servatoris nostri nonnullis in rebus & actionibus gessisse. Propius iam paullo ad rem accedamus. Duplicem primo homini sexum ideo tribuunt magistri Iudaeorum, auctore doctissimo CVDVVORTHO, & aliis nonnullis, ut significent, Christum cum ecclesia iam ante orbem conditum matrimonio spirituali sociatum fuisse: hunc duplicem postea sexum segregatum a Deo fuisse fingunt, ut indicent, ecclesiam certo tempore a Christo secretam & seiunctam fuisse: postremo Adamum cum Eva vinculo matrimonii denuo coniunctum fuisse idcirco perhibent, ut scirent homines, ecclesiam denuo cum Christo per fidem copulatum iri. Postremum comparationis huius membrum, quod concinnius est ceteris, tangere nunc nolo, de quo fortassis alio loco nonnulla disseram: at bina priora paullo curatius contemplari iuvat. In utroque vero imagines non satis dignas esse re tam sancta & divina iudico, qualis est communio IESV CHRISTI & ecclesiae, seu civitatis sanctorum hominum, qui vera Christum fide complexum tenent. Crediderim, formas pulchriores & magis decoras adhiberi potuisse ad hanc veritatem pictura quadam exprimendam. Sexus virilis Iesum Servatorem nostrum, muliebris, ecclesiam denotat: coniunctio utriusque sexus societatem adumbrat Christi & ecclesiae, disiunctio divortium, quod ecclesia fecit cum Christo. Consulant hic velim semetipsos, in quibus mens & ratio est, iudicentque, num ferre possint aequo animo *Androgynum*, quem monstrum esse naturae notum est, & dissectionem *Androgyni* id est, monstri, ad rem tam augustas & sublimes illustrandas transferri. Scio, IESVM cum sponso, ecclesiam cum sponsa in sacris conferri litteris: sed quum hoc fit, casti amoris, quo mentes sponsi, sponsaeque coalescunt, ratio habetur, non autem sexus & differentiae sexus; ut alia praetermittam. Progrediamur in exploratione allegoriae huius. Adamus ex duplici sexu constans imago est Christi cum ecclesia, priusquam orbis hic conderetur, iam sociati & coniuncti. Vbi vero ecclesia fuit ante mundum? Vbi homines Christo per fidem iuncti, priusquam genus humanum exsisteret? Nusquam, quod sciunt omnes, nisi in mente & intelligentia Dei, qui omnia opera sua ab aeterno praevidit & animo, si loqui ita fas est, designavit. Ergo ecclesia illa, quae Christo nupsit ante mundum conditum, notio tantum est ecclesiae futurae, & coniunctio huius ecclesiae cum Christo in mente tantum Dei contigit. Itaque haec de Adamo bifronte fabula, si verba tollas translata & figuras orationis, quibus Platonici & Cabbalistae delectantur, nihil, quam hoc, significabit: Ex omni aeternitate Deum prospexisse spirituale illud coniugium Christi & ecclesiae, seu in animo Dei ante mundum constructum formam & notionem ecclesiae cum notione & figura Messiae coniunctam fuisse. Quid, obsecro, necesse erat, invenusta de homine ex utroque sexu composito fabula, rem iam planam & evidentem obscurare & deformare? Et quaenam similitudo est Adami bifrontis & aeterni decreti divini de filio Dei ecclesiae sociando? Non maior est in altero membro venustas & concinnitas. Deus Adamum illum, semivirum & semifoeminam, in binos secat homines & utrumque sexum separat: hoc est: ecclesia manavit de Christo & ab eo seclusa fuit, quum homo conderetur. *vid.* §. *XVIII.* Minus, fateor, mihi acuminis est, quam ut intelligere queam, quid haec sibi velint. Vidimus ecclesiam, quae fuit cum Christo, antequam Deus mundum fabricaretur, notionem tantum & formam esse civitatis Dei, condendae aliquando in his terris. Haeccine ergo species & notio ecclesiae ex mente Dei in terram dimanavit, quum Deus genus humanum crearet? Ergone in mente Dei notio ecclesiae non amplius adest, verum inde abiit, postquam esse coepit in mundo societas hominum Christum vera fide complectentium? Num homines ex ista aeterna ecclesiae notione fortassis facti a Deo sunt? Respondeant hic mihi, quos haec mysteria capiunt: nam ego mihi opem ferre nequeo. Plura etiam quaerere possem: sed satis dixi ad eos erudiendos, quibus sapere datum est. Duplex vero me commovit ratio, ut nonnihil operae in hac re expendenda consumerem. Primum, specimine quodam ostendere non inutile duxi, splendidis, quibus Cabbalistae & Platonici referti sunt, veterum fabularum & historiarum explicationibus mysticisque meditationibus, vix aliquid, praeter strepitum & umbras, subesse, quum accuratius ponderantur, & cavendum idcirco illis esse, qui verum amant, ne ex verborum pompa & figurarum copia & apparatu sententiarum ipsarum dignitatem metiantur. Sunt deinde in ipso coetu nostro, haud pauci hodie, qui magno studio commenta eiusmodi consectantur, ceterosque ut rudes & vera sapientia vacuos spernunt, quibus haec ratio displicet: quibus ego quavis occasione data occurrendum esse arbitror, ne bonas mentes corrumpant & a solida veritatis cognitione ad inanes argutias abducant.

III) Fa-

at, ostendero. Quemadmodum Eva ex Adami condita fuit latere, quum somno hic oppressus in paradiso iaceret: sic etiam, Christo in somnum mortis in cruce delapso, latus eius patefactum est, ex quo aqua fluxit & sanguis, hic ad iustitiam, illa ad sanctitatem ecclesiae comparandam, aut, quemadmodum AVGVSTINVS & alii veterum doctorum

III) Fabulam, quam PLATO narrat in *symposio* de primis hominibus ex utroque sexu coagmentatis praeter CVDWORTHVM multi alii viri litteratissimi cum Iudaeorum commento de *Adamo Androgyno* composuerunt, nec dubitatunt, quin vel PLATO a Iudaeis eam accepisset, vel utrique, & PLATO, & Iudaei, ex uno eodemque fonte hausissent. Nec ego diffiteor, utriusque narrationis magnam videri similitudinem, si generatim & in universum spectetur. Verum lecto & relecto PLATONE, rebusque omnibus accurate ac diligenter circumspectis, sensi demum, minorem longe fabulae Iudaicae & Platonicae cognationem esse, quam viri doctissimi putant; quare a PLATONE potius excogitata esse arbitror, quae refert, quam a Iudaeis aut aliis gentibus sumta. Spero, in hanc mecum sententiam aequos rerum existimatores libenter venturos esse, modo ipsam PLATONIS fabulam apte & iusto ordine sibi narrari iubeant. PLATO ipse parum eam luculenter proposuit & explicavit: nam omisit quaedam in ipsa narratione ad universam eius sententiam perspiciendam inprimis idonea, quae attentum lectorem ex consequentibus eruere & intelligere decet: nec ordinis sic, uti decebat, rationem habuit: ex quo evenit haud dubie, ut benignius quidam de hoc apologo sentirent, quam res ipsa patitur. Recitabo ego, qua fieri poterit brevitate, praecipua fabulae capita, & ita quidem, ut quae apud PLATONEM minus apte sunt collocata, naturali ordini suo restituam, quae praeterita sunt adiiciam & suppleam.

Primi mortales non virtute supremi Numinis conditi sunt, sed partim solis & lunae, partim terrae potentia & foecunditate procreati. Sol genuit viros, terra foeminas peperit: luna vero tertium quoddam genus, ex mare & foemina concretum, produxit. Ergo tria sub exordium mundi hominum genera in terrarum orbe versabantur, viri, foeminae & Androgyni. Hi homines forma longe alia & habitu erant, atque illi, qui hodie vivunt. Namque omnes, non vero soli Androgyni, vultum habebant duplicem, caput rotundum, quatuor manus, totidem crura, robore denique corporis singulari & superbia mentis incredibili valebant. His illi viribus & animi vitiis elati, bellum in ipsos Deos suscipiebant & in coelum adscendere conabantur. Consultabant Dii, quid facto esset opus. Post longas & diuturnas deliberationes, Iupiter tandem inventum a se tanto malo remedium significabat: placere sibi, diminuendum esse robur hominum, qui Deos adorirentur, & idcirco singulos in binas partes dissecandos esse: hoc facto, non modo debiliores & modestiores eos fore, sed etiam commoda Deorum auctum iri: numerum enim eorum, qui Diis sacra facerent in terra, duplicatum iri. Probant reliqui Dii salutare consilium: dividuntur ergo sine mora omnes homines. Divisi hominea deformes primum valde erant, nec ad liberos procreandos apti: at Iovis benignitate deinceps emendati sunt, eaque figura & forma donati, qua nunc praediti sumus. Itaque hodie, qui vivunt homines, dimidii tantum sunt: hi pristinum tamen statum, in quo olim fuerunt, cupide semper appetunt. Dimidiae virorum partes viris iterum coniungi cupiunt: quae foeminarum olim partes fuerunt, foeminarum consuetudinem quaerunt: dimidii denique Androgyni ad alterius sexus communitatem aspirant. Iam vides non modo cur homines ament inter se, verum etiam caussas, cur varius in hominibus amor sit, cognuscis. Sunt viri, qui mulieres haud magnopere consectantur, sed viros & pueros amant: hos tu crede dimidias virorum partes esse, qui sui similibus iterum sociari volunt. Sunt vicissim foeminae, quas non virorum, sed aliarum foeminarum consuetudo delectat. Has tu dubitare noli, quin foeminarum olim partes fuerint, quae nunc id, quod amiserunt, consequi denuo laborant. Sunt denique mulieres virorum valde cupidae, & viri inprimis mulierosi: hi sunt ex genere mixto & alterum quondam sexum illum, cuius societatem appetunt, secum copulatum habuerunt. Habes fabulam PLATONIS, quam ego nec lepidam, nec ingeniosam & argutam, sed potius inficetam & impiam in Deumque iniuriosam dicendam arbitror esse.

Alii, qui apologum hunc memorant, illi maxime, qui cum Iudaeorum nugis de Adamo utriusque sexus participe eum conferunt, in quibus & CVDWORTHVS est, multo eum narrant aliter, quam hic a me narratus est. Etenim PLATONEM tradidisse perhibent, omnes omnino, qui principes hanc terram incoluerunt, homines ex utroque sexu concretos fuisse, nec ullos alios, quam hosce *Androgynos* a Diis divisos & sectos fuisse: qua ratione si recitetur fabula, similior videtur Iudaeorum de Adamo narratiunculae. Sed falluntur sine dubio viri docti, qui PLATONIS hoc modo sententiam explicant. Triplex enim is, quod vidimus, genus hominum ab initio in terra fuisse docet, nec solos illos homines, qui ex mare & foemina coagmentati fuerunt, verum omnes, quatuor manibus, pedibusque & duplici vultu instructos fuisse, paullo obscurius licet, significat; nec denique eos tantum qui ambiguo sexu fuerunt, sed universos, in duas partes a Iove scissos esse refert. Idque vel ex fabulae exitu & conclusione satis liquet, in qua PLATO caussas ex ea reddit varietatis illius, quae in hominum conspicitur amoribus. Valebit, ut puto, ad ea quae dixi plane firmanda, si verba ipsa philosophi retulero: ζητεῖ δὴ ἀεὶ (ὁ ἄνθρωπος) τὸ ἑαυτοῦ ἕκαστον σύμβολον. ὅσοι μὲν οὖν τῶν ἀνδρῶν τοῦ κοινοῦ τμῆμά εἰσιν (ὃ δὴ τότε ἀνδρόγυνον ἐκαλεῖτο) φιλογύναικές τε εἰσὶ καὶ οἱ πολλοὶ τῶν μοιχῶν ἐκ τούτου τοῦ γένους γεγόνασι. *Quaerit homo perpetuo sui dimidium: quamobrem quicumque ex viris promiscui generis sunt portio, quod olim Androgynum vocabatur, mulierosi sunt,* adul-

rum exponunt, illa ad baptismi, haec ad S. Coenae sacramentum imagine quadam adumbrandum. (1)

Hinc

adulterique ut plurimum ex his reperiuntur. Haec de illis dicta sunt, quos PLATO fingit olim ex utroque sexu constiusse: ah his ad eas progrediτur mulieres, quas primis orbis conditi temporibus opinatur cum aliis mulietibus copulatas fuisse: ὅσαι δὲ τῶν γυναικῶν γυναικὸς τμῆμά εἰσιν, οὐ πάνυ αὗται τοῖς ἀνδράσι τὸν νοῦν προσέχουσιν, ἀλλὰ μᾶλλον πρὸς τὰς γυναῖκας τετραμμέναι εἰσί. *Quae vero mulieres mulieris pars exsistunt, haud multum viros desiderant, sed foeminas potius affectant.* Postremo dimidiotum virorum meminit: ὅσοι δὲ ἄρρενος τμῆμά εἰσι τὰ ἄρρενα διώκουσι. *Qui vero maris portio sunt, mares sequuntur.* His explicatis, neminem credo fore tam a vero aversum, quin continuo intelligat, ingens interesse discrimen inter PLATONIS de primis mortalibus fabulam, & ioter ea, quae Iudaei de Adamo ex duplici sexu conflato, nuganiur, virosque doctissimos, qui aut PLATONEM a Iudaeis, aut Iudaeos a PLATONE quae nattant accepisse arbitrantur, temere io hanc sententiam ingressos esse, neque totum PLATONIS apologum, sed pattem tantum eius modicam ob oculos habuisse positam. PLATO, quae tefert, accommodata plane sunt ad impias & nefarias poetarum & aliorum de ortu huius uoiversitatis & Deotum natura fabulas, nec vel minimum veritatis a MOSE traditae vestigium continent: quocitca nullum mihi dubium est, quin philosophus sua ex poëtis Graecorum sumserit & ea leviter immutata ad amoris natotam explicandam adhibuerit. Iudaeorum vero narratio de Adamo duplicis sexus compote depravatio tantum est veritatis, quam MOSES tradidit, de humani generis origine, neque maiestatem supremi Numinis ita offendit. ut auctores eius protsus nos exectati, ut Dei hostes, oporteat.

IV) Nescio, qua ratiooe vir summus a se impetrare potuerit, ut quae veterum quidam de duplici sexu in Deo tradiderunt, ad rem ita sanctam & praeclaram, qualis est communitas Dei & ecclesiae, traheret. Quis, obsecro, credat, sapientes Graecorum & Latinorum non ignorasse, CHRISTVM cum iis, qui ex animo nomen ipsi dant, iam ante orbem conditum quodammodo coniunctum fuisse, & post institutam io mundo societatem vere eum illis sociarum iri? Quis eosdem, ut hoc mysterium exprimerent duplicem Deo & Diis sexum attribuisse, sibi persuaserit? Memini, me iam alio loco planum facere, in *Observationibus* nimirum ad *systema intellectuale p.* 350. eos, qui duplicem io Deo sexum commenti fuor, ea de caussa hoc fecisse, ut turpitudinem publicarum religionum certo modo velarent & cavillationes tollerent, quas Deae, quae colebantur, sapientioribus ciebant. Vix enim aliquid magis offendebat prudentiorum animos, quam ista mulierum cohors, quam populus divinis honoribus afficiebat Deorumque, qui publice colebantur amores & cooiugia. His nuoc addo, eos, qui Deum virum & foeminam, patrem & matrem quondam esse dixerunt, detestandam huic dogmati sententiam subiecisse: id quod ex HERMETE & carminibus, qui ORPHEO tribuuntur, liquet. Scilicet genus hoc totam hancce rerum universitatem pro Deo habebat, quam ex materia & spiritu per materiam undiquaque fuso & varios in ea motus excitante ita constare putabant, ut altera pars alteri vinculo connexa esset indissolubili. Spiritui per naturam rerum intento & commeanti patris tribuebant partes, seu munus gignendi & foecundandi materiam: huic vero matris dabant officium, id est, concipere eam ex spiritu, foetus conceptos in sinu suo alere, denique parere ac in lucem edere dicebant. Ita ex spiritus & materiae connubio rerum omnium fieri generationes & exsistere quae sunt omnia statuebant. Hanc propter sententiam, tradere licebat illis, Deum esse patrem & matrem, virum & foeminam: quibus verbis hic sensus subest: Vniversitatem hanc, si genitrix virtus in ea latens spectetur, tamquam patrem animo concipi posse, si contra materia, ex qua procreantur omnia, consideretur, eamdem matris nomine dignam esse. Deus mas est & foemina, hoc est: Vniversitatis rerum altera pars semen in materia reconditum excitat & gignit, altera semen commotum & excitatum fovet, nutrit & alit, dum iustam maturitatem assequatur.

(1) *Adumbrandum)* Me vero, ut ingenue fatear, quod sentio, typi huius fugit elegantia & concinnitas. Primum ad rem mihi longe aliam digredi videtur vir doctissimus. Certos esse cupit lectores suos, coniugium Adami & Evae imaginem fuisse coniunctionis illius, quae Christum sociat & ecclesiam. Hanc vero rem dimittit hic plane & ad ortum seu generationem ecclesiae ex Christo transit, quam in creatione Evae ex latere Adami morientis adumbratam fuisse cum nonnullis antiquorum doctorum arbitratur. Nec deinde in hac ipsa re constare sibi satis puto virum eximium. Namque supra §. XVIII. fluxisse statim & secretam fuisse a CHRISTO ecclesiam scisert, postquam homo primus erat conditus. Postremo in ipso hoc typo, tametsi vehementer ille AVGVSTINO & aliis antiquioribus doctoribus placuit, quos recentiorum bene multi sequuntur, similitudinem illam & cognationem requiro, quae typum inter & antitypum esse debet. Evae procreationem ex latere Adami viri docti aiunt ante designasse ortum ecclesiae ex latere morientis & in cruce pendentis Servatoris. Eva ergo ecclesiae figura & imago fuit: quis vero nescit, non ecclesiam, sed aquam & sanguioem ex Christi fluxisse latere? Evane igitur figura fuit huius aquae & sanguinis? Respondent viri eximii, aquam illam & sanguinem ex latere Servatoris nostri manantem imagines esse sacramentorum, quibus alitur & reficitur ecclesia, baptismi & sanguinis. Dabo, veram esse hanc interpretationem: ita vero Eva non fuit imago ecclesiae, sed sacramentorum, quibus utitur ecclesia, nec procreatio Evae ex Adamo significavit generationem ecclesiae, sed beneficentiam & amorem IESV CHRISTI erga ecclesiam,

Hinc illud HIERONYMI (2) dictum manavit, quod *in epistola* eius *ad Pammachium* legitur: *Eva in typo ecclesiae de costa viri aedificata est*: nec non AVGVSTINI (3) locus hic *Libro secundo de symbolo*: *Dormiat moriendo, aperiatur eius latus & ecclesia prodeat virgo, ut quomodo Eva facta est ex latere Adae morientis, ita ecclesia facta sit ex latere Christi morientis & in cruce pendentis.* Reliqui ecclesiae doctores tam crebro hanc repetunt similitudinem, Scholasticis ut tandem doctoribus occasio inde nata sit pulcrum hocce scitum fabricandi: *Ecclesia facta est de latere Christi dormientis in cruce.*

§. XXII.

Nec mirum cuiquam esse debet, Adamum Christi typum gessisse.

Neque hoc cuiquam admirationis aliquid iure commoverit, quod Adamum nos, antequam Deum peccato offenderet, imaginem gessisse Christi contendimus. Nisi enim instituti nostri ratio brevitatem nobis imperaret, facili negotio ne paradisum quidem ipsum imaginibus rerum futurarum caruisse, demonstrare nobis liceret. Neque illis ullo modo adsentiri possum, qui in arbore vitae naturalem quamdam facultatem opinantur fuisse homines a morte tutos praestandi. GOROPIVS ita forte BECANVS somniavit: (1) ego vero arborem hanc coelestis cuiusdam rei figuram & significationem continuquam monstravit in sacramentorum institutione. Iam vero explicet mihi aliquis quaenam similitudo sit Evae & sacramentorum novi testamenti, quaenam item affinitas Evae ex Adamo nascentis & Christi bina sacramenta ecclesiae benevole impertientis? Immo ne hoc quidem dicere licebit, Evam fuisse imaginem sacramentorum, quae a Servatore benigne concessa sunt ecclesiae. Namque sanguis & aqua, quae de latere fluxerunt IESV in cruce defuncti, non ipsa sunt sacramenta, verum imagines tantum & signa sacramentorum. Quapropter si Eva ex mariti latere a Deo procreata typus fuit cruoris & aquae manantis de Servatore nostro, typus tantum ea fuit typi alterius, imago imaginis. Quanti circuitus! ubi nullis opus est ambagibus? Rectius illi, meo quidem iudicio, faciunt cum ad ipsam veritatem firmandam, tum ad cavillatorum iudicia declinanda, qui audaces priscorum doctorum allegorias auctoribus suis relinquunt & apertis, clarisque scriptorum sacrorum verbis dogmata, quae committere volunt aliorum animis, probant. Nam ut elegantes & bene constitutae interdum videantur meditationes illae allegoricae, quibus AVGVSTINI & aliorum referti sunt libri, subito tamen dilabuntur, ratione ad eas considerandas propius accedente.

(2) *Hieronymi) Epistol. LXI. ad Pammachium p. 116. Tom. II. Opp.* Repetit eamdem sententiam HIERONYMVS *Lib. III. Comm. in Amos cap. IX. p. 88. Tom. VI. Opp. Deus*, inquit, *de costa Adam in typum ecclesiae semel aedificavit Evam.*

(3) *Augustini)* Exstant inter AVGVSTINI *Opera Tom. VI. p. 399. s. quatuor sermones de symbolo ad Catechumenos*, quorum *altero Cap. VI. p. 411. 412.* verba leguntur, quae hic allata sunt. Non legitur vero apud AVGVSTINVM: *ita ecclesia facta sit*, verum: *Ita & ecclesia formetur ex latere Christi.* Qui AVGVSTINVM ediderunt familiae Benedictinae monachi, primum tantum horum quatuor sermonum ingenium AVGVSTINI spirare, tres vero reliquos prorsus eo indignos esse, rationibus non spernendis contendunt. Quod eorum iudicium si verum est, dictum, quod hic laudatur, pro AVGVSTINI non erit enuntiato habendum. Sed hoc tamen non impedit, quo minus sententia, quae comprehenditur illo, ipsi adscribatur, quippe quam aliis Operum suorum minime dubiorum locis, & luculentius etiam, professus est. *Enarratione* scilicet *in Psalmum XL. §. 10. p. 263. Tom. IV. Opp.* ita loquitur: *ut quid dormivit? Quia Adam forma erat futuri: & Adam dormivit, quando de latere eius Eva facta est. Adam in figura Christi, Eva in figura ecclesiae: unde est appellata mater vivorum. Quando fabricata est Eva? dum dormiret Adam. Quando de latere Christi sacramenta ecclesiae profluxerunt? Cum dormiret in cruce.* Addam similem plane locum ex *Sermone* eius *CCCXXXV. in dedicatione ecclesiae cap. V. p. 909. Tom. V. Opp. Eva*, inquit, *a qua facta est* (lege *factum*) *initium peccati, sumta est, ut formaretur de latere viri. Dormiens iacebat ille, cum factum est: mortuus pendebat iste, cum factum est. Cognata duo sunt somnus & mors, latus & latus, compunctus est Dominus in loco peccatorum. Sed de illo latere facta est Eva, quae nos peccando mortificaret: de isto autem latere facta est ecclesia, quae nos pariendo vivificaret.* Qui secum expenderit quanta fuerit AVGVSTINI auctoritas consequentibus saeculis, is nil mirabitur, meditationem hanc, in qua plus est ingenii, quam soliditatis, a plerisque doctoribus & susceptam & amplificatam fuisse.

(1) *Somniavit)* Non solus ita GOROPIVS censuit, verum multi praeter eum magnae auctoritatis, nec contemnendi ingenii viri ex antiquis & recentioribus. Sumunt illi primarium opinionis huius argumentum ex eo, quod MOSES narrat Deum eiecisse Adamum paradiso & custodiae genii, fulminante gladio armati, ostium amoenissimi huius horti commisisse, ne primus homo ad arborem vitae fortassis reverteretur, & fructus inde decerperet, aeternumque hinc viveret *Gen. III. 22. 23. 24.* Et haec sententia,

tinuiſſe, arbitror. Myſterium autem eius *Apoc. XXII. 2.* puto eſſe explicatum, ubi alius quidam paradiſus deſcribitur, euius primus ille paradiſus, ut ego quidem arbitror, typus fuit. Equidem non audeo omni ex parte meum facere illud, quod vir nobiliſſimus PICVS, defendendum ſibi ſumſit: *Si non peccaſſet Adam, Deus fuiſſet incarnatus, ſed non crucifixus,* quamvis veteres Iudaei in hac fuiſſe videantur ſententia, qui res quinque ante mundum conditas numerant & inter illas MESSIAM filium Davidis referunt; quod quidem propterea faciunt, erudito quodam gentis huius magiſtro interprete, quoniam MESSIAE potiſſimum Deus rationem habuiſſe videtur illis, quum hunc crearet & conſtrueret mundum. Nec averſus eſt ab hae opinione TERTVLLIANVS, ſi recte haec eius verbs *Libro de reſurrectione carnis* (2) intelligo. *Quodcumque enim limus exprimebatur, Chriſtus cogitabatur homo futurus - - Et limus ille iam tunc imaginem induens Chriſti in carne, non tantum Dei opus erat, ſed & pignus.* At nihilo tamen minus nil obſtat, ne imagines Chriſti fuerint in paradiſo, quum Deus, quem peccatum Adami praevidiſſe ſaltim, nemo negat, CHRISTVM iam tum propter hunc primi hominis lapſum mundo huie deſtinaverit. Id quidem, quod aperte a S. PAVLO traditur, omni vacat dubio, primum Adamum *typum* ſeu *figuram* fuiſſe *ſecundi ſeu futuri Adami,* τύπον τȣ̃ μέλλοντος *Rom. V. 14.* idque R. etiam MENACHEM, Recinetenſis, ex antiquorum gentis Ebraeae doctorum ſententia *Comm. in Gen. V. 1.* his verbis ſciſcit: צורת האדם התחתון רומזת לצורת אדם העליון *Forma inferioris Adami myſtice ſignificat formam ſuperioris Adami.* Quod ſi vero Adamus figura fuit Chriſti, quid, quaeſo, impedit, ne credamus Evam quoque eccleſiae ſuſtinuiſſe imaginem? Equidem hoc nomen illi non ſine myſterio quodam impoſitum eſſe ſuſpicor. Nam eccleſia vera eſt illa *Chawah, mater omnium viventium,* id eſt, omnium illorum, qui vitam hie vivunt gratiae & poſt fata vitam victuri ſunt gloriae. (3)

R. Dav. Kimchi in Comm. ad Ieſaiam.

§. XXIII.

Reſtat ultimum, de quibus occaſione verborum PAVLI dicere conſtituimus: Oſtendendum nimirum mihi poſtremo eſt: *Quaenam ſint illae res in coniugio viri & foeminae, quae ſanctam Chriſti & eccleſiae coniunctionem adumbrant & referunt.* In ipſa quidem naturali viri ac mulieris conſiciatione haec unice non eſt poſita ſimilitudo: nam ut res quaedam pro typo proprie poſſit haberi, adiuncta ſint ei

Res, in quibus proprie conſiſtit ſimilitudo coniugii & coniunctionis eccleſiae, duae ſunt. Abrogatio polygamiae & divortiorum.

tentia, meo quidem iudicio, nee ioepta plane & fanatica eſt, nee opinionem illam tollit, cui ſeſe faventem hie oſtendit CVDWORTHVS, arborem vitae ſacroſanctae cuiusdam rei figuram & imaginem fuiſſe, ſed exornat potius & roborat. Fae arborem vitae coeleſtem doctrinam, quae per IESVM CHRISTVM & legatos eius ad ſalutem omnium populorum propoſita & propagata eſt, praeſignificaſſe, quod ex *Apoc. XXII. 2.* colligere videtur vir doctiſſimus; nonne ſigni & ſignificatae rei perfectior & maior erit ſimilitudo, ſi in arbore, quae vitae dicitur, virtus fuiſſe credatur naturalis hominum vitam conſervandi & contra quaevis pericula muniendi? Quemadmodum nimirum haec arbor facultatem habuit inſitam divino beneficio, vires corporis primi hominis quotidie renovandi & tuandi: ita coeleſtis veritas, quam Servator noſter tradidit, amiſſam animi noſtri vitam inſtaurat, inſtauratamque roborat & perficit, dum ex corporis huius cuſtodia eo proficiſcamur, ubi nihil amplius a morte & peccato perieuli nobis imminebit.

(2) *Carnis) Cap. VI. p. 206. ſ. Opp.* Non videtur mihi TERTVLLIANVS his in verbis id tradere, quod ſibi PICVS perſuaſit, CHRISTVM humanam naturam aſſumturum fuiſſe, ſi vel integer & omnis peccati neſcius manſiſſet Adamus. Putat Africanus hicce doctor, Deum, quum primum conderet hominem, formam ſibi Servatoris noſtri in his aliquando terris victuri ante oculos poſuiſſe, & ad eam limum illum finxiſſe, ex quo conditus eſt Adamus: *Sic enim,* inquit, *praefatio patris ad filium: Faciamus hominem ad imaginem & ſimilitudinem noſtram. Et fecit hominem Deus, id utique quod finxit ad imaginem Dei fecit illum, ſcilicet Chriſti. Et ſermo enim Deus, qui in effigie Dei conſtitutus.* Quis vero hine conficiat, viſum illi fuiſſe, CHRISTVM ſi vel Adamus nihil deliquiſſet, in terras tamen deſcenſurum & carnem humanam adſciturum fuiſſe? Non opus quidem erat redemtore & conciliatore humani generis eo tempore, quo primus homo ex luto fingebatur; at Deus tamen ex aeterno iam praeviderat, Adamum haud multo poſt peccaturum, idque eius peccatum adventum Chriſti ad homines deſideraturum eſſe.

(3) *Gloriae)* Sumſit haec CVDWORTHVS ab AVGVSTINO & aliis antiquis doctoribus, qui easdem nominis Evae cauſſas reddunt.

ei necesse est instituta quaedam: ex arbitrio potius legislatoris constituta, quam ex rei ipsius natura & indole manantia. Eius vero generis instituta duo mihi videntur commemorari in his verbis, quibus ius omne matrimonii a Deo sanciti explicatur: *Itaque vir relicto suo patre atque matre, adhaerebit uxori suae, coalescentque in unam carnem.* Primum quidem eo continetur, quod viro non nisi una uxor ducenda permittitur. Namque verba illa: *Hi duo coalescent in carnem unam* aperte non modo promiscuum concubitum, verum etiam uxorum multitudinem condemnant: idque mihi idcirco sanxisse Deus videtur, quo coniugium forma esset & figura coniunctionis inter Christum & *unam tantum ecclesiam.* Alterum est, quod lex virum vetat ullam propter caussam, si a sola discesseris scortatione divortium cum uxore facere: namque verba: *Et coalescent in carnem unam* omnem tollunt divortiorum licentiam. Et hoc constitutum ego esse duco ad in[illegible]bilem, individuamque Christi & ecclesiae consociationem adumbrandam. Lege quidem naturae haec duo quae diximus, divortium & uxorum multitudinem absolute prohiberi, vix ac ne vix quidem ab aliquo probari posse putem. Hinc Servator noster *Matth. XIX.* quum haec duo esse illicita demonstrare vellet, non legem testabatur naturae, verum primam coniugii institutionem, quae a Dei voluntate unice profecta est: *Non legistis*, inquit, *qui principio fecit hominem, eum marem & foeminam fecisse, atque ita pronuntiatum esse: Propterea relinquet vir patrem atque matrem & adhaerebit uxori suae, fietque ex duobus unum corpus. Itaque non iam sunt duo sed unum corpus. Proinde quod Deus coniunxit, homo non disiungat. Et illi: Cur ergo praecepit Moses divortii tabulam dari, uxoremque repudiari? Quibus ille: Moses utique propter vestram pervicaciam vobis uxores vestras repudiare permisit: verum principio non fuerat ita factitatum.* His quidem Servator pervicaciam Iudaeorum effecisse tradit, ut MOSES facultatem illis daret uxores suas, misso divortii libello, repudiandi: nec idem ego negem de licentia plures ducendi uxores, quam Iudaeis datam fuisse constat, dici posse: Nihilo tamen minus nullo modo ut credam, a me impetro, passurum fuisse supremum Numen, ut haec duo vitia in populo, quem ipsemet sibi delegerat, tam diu libere vagarentur, imo approbante ipso committi viderentur, si iuri naturae prorsus repugnarent. De lege certe naturae derogare aliquid Deum posse, non pauci sunt qui negant; verum nemo in potestate eius positum esse dubitat, instituta vel abrogare, vel ad tempus quoddam pro lubitu & arbitratu suo tollere, quae libera ipsius voluntate sancita sunt. (1)

§ XXIV.

(1) *Sancita sunt)* Praetermittam hic quaedam intacta, de quibus copiose commentari possem, & unum tantum monebo. Ponit vir eruditissimus hic similitudinem, quae ex eius sententia coniugio viri & foeminae est cum CHRISTI & ecclesiae coniunctione, in eo, quod coniugium societas est unius viri & foeminae, eaque, nisi gravissima incidat caussa, indissolubilis: negat vero hanc similitudinem in amore ac consociatione viri & foeminae potissimum quaerendam esse. Hoc dum facit, discedere mihi videtur a S. PAVLO, quem sibi tamen interpretandum sumsit, & AVGVSTINVM potius audire, quem magnam sectatorum hac in re turbam habere novimus. S. PAVLVS binis in rebus coniugia hominum societati, quae CHRISTVM iungit & ecclesiam, vult esse similia: primum ratione obedientiae, quam uxores praestare viris non secus iubet, atque CHRISTO ecclesia obtemperat: deinde ratione amoris, quo maritos aeque iubet uxores complecti, atque CHRISTVS diligit ecclesiam. Longius haud pergit vir divinus in hac comparatione matrimonii cum spirituali Christi & ecclesiae coniugio; idque vel ex totius orationis conclusione luculenter patet *Eph. VI.* 33. qua breviter ea repetit, quae latius antea duxerat. Licetne igitur nobis limites hos migrare, & ingenii nostri ope alia momenta comparationis excogitare, de quibus vir divinus siluit? Certus ego sum, velle Deum, ut coniugium sit societas unius viri & foeminae, non autem plurium foeminarum, unumque maritum credo quoque, eumdem velle, hanc societatem dirimi nullo modo debere, nisi caussae id fuadeant maximi ponderis: nec denique resisto illis, qui utrumque ex *Gen. II.* 23. 24. probari posse ducunt. Verum difficillime adducor, ut existimem, Deum ea de caussa tales de coniugio leges rogasse, ut naturam communionis Christi & ecclesiae in coniugio ob oculos mortalium poneret: contra benignam Dei voluntatem erga genus humanum & summam eius sapientiam effecisse arbitror, ut coniugibus haec iura scribi iuberet. Lubens tamen ad doctissimi viri sententiam accederem, si vestigium eius vel in S. PAVLI verbis vel aliis sacrarum litterarum locis cernerem: quod quoniam

§. XXIV.

Vocabulum duo ex Ebraeis verbis Gen. II. 24. furtim videtur sublatum esse.

Video quidem, obduci nobis ab aliquo posse, in Hebraeo codice *Gen. II. 24.* nihil exstare, quod adversetur illis, qui plures una uxores duci posse arbitrantur: nec enim vocabulum DVO, unde argumenti, quod memoravimus, praecipua vis ducitur, in eo reperiri, sed haec tantum verba: והיו לבשר אחד *Et erunt caro una.* Verum huic ego respondebo, nullum mihi dubium esse, quin haec vox in antiquis Ebraei codicis exemplis exstiterit, at furtim postea inde fortassis sublata sit. Ita vero ut sentiam, id me primum commovet, quod via huius dicti, sublato vocabulo hoc, facile alioquin potest declinari. (1) Atque Iudaeorum in hunc usque diem doctores novimus concordi consensione, nulla loci huius ratione habita tradere, nihil eum in legem divinam admittere, qui plures sibi uxores sociat: id quod magna testimoniorum copia IO. SELDENVS incomparabili *de iure naturali & gentium* opere ostendit. Magis etiam, ut id credam, ea re inducor, quod in novo foedere non modo quatuor diversis locis verba MOSIS ita expressa leguntur Ἔσονται οἱ δύο *Et hi duo erunt una caro*, sed etiam interdum ea ratione adhibentur, ut maximam argumenti vim in vocabulo δύο collocari appareat. Adde his, non aliter in versionibus quibusdam antiquis locum hunc exhiberi: primum in versione LXX. virorum, ex qua fortassis a scriptoribus Novi Testamenti sumtus est: deinde in *expositione Chaldaica* IONATHANIS BEN VZIEL cuius haec verba sunt ויהון תרויהון לבישרא חך *Et erunt ambo in carnem unam;* denique in *Syriaca* quadam *Metaphrasi*, nondum edita, in qua sic scriptum legi MORINVS testatur: ܘܢܗܘܘܢ ܬܪܝܗܘܢ ܚܕ ܒܣܪ *Et erunt ambo caro una.* Postremo, quod maximi esse puto ad hanc caussam ponderis, quamvis Hebraei codicis exempla nostra, quae a Iudaeis accepimus tradita, hac voce careant, *Pentateuchus* tamen *Samaritanus* quod pretiosissimum antiquitatis monumentum non ita pridem in lucem protractum est, qui variis in locis

niam invenire mihi haud licuit, satius me facturum puto, si iis me finibus contineam, quibus ipse S. PAVLVS sese continuit. Certas vero, nisi me coniectura fallit, caussas sequutus est vir egregius, quum a PAVLI sibi norma discedendum atque similitudinem coniugii & coniunctionis CHRISTI cum ecclesia in aliis rebus, quam in amore maritorum & uxorum obedientia, collocandam esse constitueret. Voluit scilicet, ut omnes crederent, coniugium ea de caussa esse a Deo institutum, ut spectabilis quaedam imago communionis Christi & ecclesiae inter homines exstaret. Haec sententia flagitat, ut in illis rebus, quae omnibus coniugiis communia sunt, & ad ipsam idcirco naturam eorum pertinent, sanctae huius communionis similitudo quaeratur, non autem in istis, quae certis tantum propria sunt coniugiis. Quod si enim illae res, quae coniugiis tantum accidunt, nec in omnibus matrimoniis adsunt, CHRISTI & ecclesiae societatem adumbrarent ac referrent, vix ac ne vix quidem statuere liceret, coniugium in se spectatum CHRISTI & ecclesiae simulacrum esse, sed dicendum foret, certa tantum quaedam coniugiorum genera tamquam rerum maiorum & caelestium signa & imagines spectari posse. Quo quidem dato, id, quod hoc in libello tanta solertia & eruditione probare studet vir praeclarus, maximam firmitatis suae partem amitteret. Iam quis nescit, amorem & obedientiam coniugum, tametsi lege divina praescribantur, ab innumeris abesse coniugiis, nec tamen hanc officiorum utriusque partis neglectionem ipsam semper tollere societatem, quae inter coniuges est? Itaque ne sola illa coniugia, quae divinae legi ex omni parte consentanea sunt, pro typis Christi & ecclesiae habeantur, quod consilio auctoris noxium foret, placet ipsi, comparationis, de qua loquimur, praecipuum momentum in illis rebus constituere, quae divelli nequeunt a coniugiis Christianorum, quomodocumque demum sese gerant coniugati homines.

(1) *Declinari)* Hanc ego rationem metuo, ne aspernentur illi, qui cum viro doctissimo dissentiunt. Respondebunt, ut arbitror, in praecepta rationis hic peccari, idque pro certo sumi, de quo partes inter se litigant. Nimirum ita rationem subducit CVDWORTHVS: vocabulum duo furtim sublatum est ex verbis MOSIS & in suum idcirco locum restitui debet: nam alioquin locus hicce MOSIS nihil valeret adversus eos, qui fas esse putant plures uxores simul ducere. Id vero in disceptationem vocatur: Verum hicce locus MOSIS eos feriat, qui pugnant licere viro plures una uxores sibi iungere matrimonio?

cis minus videtur esse depravatus, quam nostri codices, eam habet; locumque totum lingua Hebraea & germanis veterum Hebraeorum litteris, quas hodie Samaritanas nominamus, expressum sic exhibet : [illegible] והיה משניהם לבשר אחד *Et fiet ex duobus illis in carnem unam.* (2)

§. XXV.

Augustinus in iisdem rebus matrimonii & communionis Christi cum ecclesia similitudinem ponit.

Ceterum non ignoravit S. AVGVSTINVS, duplicem hanc legem, qua Deus legitimum munivit matrimonium, idcirco rogatam esse, ut aliquam partem sanctae illius societatis, quae Christum inter & ecclesiam intercedit, adumbraret. Namque *libro de bono coniugali* haec contra eos, qui licitum esse volunt plures una uxores ducere, observat : (1) *Nuptias Christianorum cum una tantum uxore, sacramentum esse unitatis ecclesiae Christo subiectae.* In divortiorum vero licentiam *Libro de nuptiis & concupiscentia* his verbis invehitur : *Quoniam sane non tantum foecunditas, cuius fructus in prole est, nec tantum pudicitia, cuius vinculum est fides, verum etiam quoddam sacramentum nuptiarum commendatur fidelibus coniugatis : unde dicit Apostolus : Viri diligite uxores vestras, sicut Christus dilexit ecclesiam. Huius procul dubio sacramenti res est, ut mas & foemina connubio copulati, quamdiu vivunt, inseparabiliter perseverent, nec liceat excepta caussa fornicationis a coniuge coniugem dirimi. Hoc enim custoditur in Christo & ecclesia, ut vivens cum vivente in aeternum nullo DIVORTIO separetur.* Et commemorabile certe est, unicum illud alicuius momenti argumentum, quod TERTVLLIANVM impulit, ut omnes secundas nuptias legi divinae duceret repugnare, ex hac ipsa re sumtum esse ; Christus, inquit unum tantum cum ecclesia coniugium iniit : Hoc ergo Christianos imitari decet. Sed ipsa eius verba legisse iuvabit ex *libro de exhortatione castitatis* : *Cum Apostolus in ecclesiam & Christum interpretatur, erunt duo in unam carnem : secundum spirituales nuptias ecclesiae & Christi (unus enim Christus & una eius ecclesia) agnoscere debemus duplicatam & exaggeratam esse nobis unius matrimonii legem, tam secundum generis fundamentum, quam secundum Christi sacramentum. De uno matri-*

(Libro I. Cap. X. p. 191. Tom. X. Opp.)

Cap. V. p. 384.

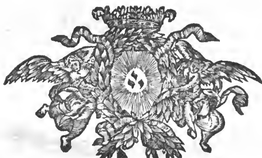
(2) *Vnam)* Ego vero periculo non carere sententiam eorum arbitror, qui arbitrantur, Ebraeum codicem librorum Veteris Testamenti, quem traditum a Iudaeis accepimus, corruptum esse, & ad versionis LXX. interpretum aut Samaritani codicis normam emendari ac sanari debere. Egerunt iam alii hanc caussam, quorum argumenta & rationes nihil est, cur hic enumerem : satis erit, si MOSIS hocce dictum, unde vocabulum *duo* excidisse opinatur vir eximius, paucis tetigero. Non requiritur, meo quidem iudicio, in MOSIS verbis nomen hoc ad efficiendam sententiam illam, quam vir eruditissimus in eis esse putat. Nam ex ipsa re & ex antecedentibus, in quibus unius viri & unius foeminae tantum mentio fit, satis liquet, de pluribus, quam duobus, verba sua MOSEN intelligi noluisse : Ex quo perspicuum est, efficienter in illis vocabulum hoc *duo* reconditum latere, tametsi litteris haud expressum sit. Quotquot igitur in versionibus suis nomen hoc diserte posuerunt, quod apud MOSEN haud exstat, illi minime credendi sunt perfectius exemplum Mosaici codicis ante oculos habuisse ; sed illam tantum libertatem adhibuerunt, per quam licet interpreti perspicuitatis caussa voculam nonnumquam addere, quam lectores suos ex ipsa re scriptor intelligere & cogitatione veluti adducere voluit.

(1) *Observat)* Sententiam, non verba, AVGVSTINI refert vir doctissimus. Censet is, plures ideo uxores ducere licuisse hominibus sub antiqua lege viventibus, ut praesignificaretur, multas aliquando gentes uni Christo subiectas fore : novo vero foedere introducto, constitutum esse, ut matrimonium societas tantum unius viri & unius foeminae sit, quo cognoscant homines, unam esse ecclesiam, ex variis licet gentibus collectam, unique marito CHRISTO iunctam. Loquatur ipse ex *libro de bono coniugali cap. XVIII. §. 21. p. 243. Tom. VI. Opp. Sicut ergo sacramentum pluralium nuptiarum illius temporis significavit futuram multitudinem Deo subiectam in terrenis omnibus gentibus : sic sacramentum nuptiarum singularum nostri temporis significat unitatem omnium nostrum subiectam Deo futuram in una coelesti civitate.*

matrimonio censemur utrobique & carnaliter in Adam & spiritualiter in Christo. Eadem aliis in locis repetit. Obstat tamen haec eius opinio directe regulae & legi, quam alias S. PAVLVS tulit. (I. Cor. VII. 39. I. Tim. V. 14.) Fraudi fuit TERTVLLIANO ingenii, qua laborabat, severitas: qua si caruisset, sine ullo intellexisset negotio, humanorum coniugiorum & coniunctionis, quae CHRISTO est cum ecclesia, hac quidem in re, nullam institui comparationem posse, quia CHRISTVS & ecclesia semper una vivunt, nec morte disiunguutur. Caussa vero, quare *typus* hic nondum abrogatus est, sed adhuc perseverat, haec est, quod nuptiae *agni*, quae tamquam *antitypus* illi respondent, (*Apoc. XXI.*) adhuc instant.

F I N I S.

IENAE,
EXCVDEBAT PETRVS FICKELSCHERR.

INDEX AVCTORVM.

A.

animam

B.

C.

D.

E.

F.

G.

H.

HERACLIT

LOERSIVS

N.

O.

P.

eius

Q.

R.

S.

idem

T.

V.

W.

INDEX RERVM.

ANIMA

ANIMA MVNDI

Anti-

ATHEISMVS

Quae

Pyth.

qua

E

F.

Plato-

pa-

N.

NIHIL

PENA-

PHYSI-

eorum

